

International Congress of Management, Economy and Policy

INTERNATIONAL CONGRESS OF MANAGEMENT ECONOMY AND POLICY 2018 AUTUMN PROCEEDINGS BOOK

December 1-2, 2018
Istanbul / TURKIYE

ULUSLARARASI YÖNETİM, EKONOMİ VE POLİTİKA KONGRESİ 2018 GÜZ TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI

1-2 Aralık 2018
İstanbul / TÜRKİYE

INTERNATIONAL CONGRESS OF MANAGEMENT ECONOMY AND POLICY - 2018 AUTUMN
PROCEEDINGS BOOK
December 1-2, 2018 | Istanbul/TURKIYE

Editors
Seyfettin ERDOĞAN
Durmuş Çağrı YILDIRIM
Ayfer GEDİKLİ

Assistant Editors
Tuğba KANTARCI
Buket KIRCI
Akif Ziya BAYRAK
Mustafa Uğur MİRASEDOĞLU

Secretariat
Fatma ERDOĞAN
Hande ÇALIŞKAN

Printed by Pazıl Reklam, Danışmanlık, Matbaa ve Organizasyon
Publishing Year: April, 2018
Language: Turkish and English
All responsibilities of proceedings published in this book belong to their authors.

www.icomep.com | info@icomep.com
ISBN: 978-605-81728-1-4

ALL RIGHTS RESERVED

ULUSLARARASI YÖNETİM, EKONOMİ VE POLİTİKA KONGRESİ - 2018 GÜZ
TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI
1-2 Aralık 2018 | İstanbul/TÜRKİYE

Editörler
Seyfettin ERDOĞAN
Durmuş Çağrı YILDIRIM
Ayfer GEDİKLİ

Editör Yardımcıları
Tuğba KANTARCI
Buket KIRCI
Akif Ziya BAYRAK
Mustafa Uğur MİRASEDOĞLU

Sekreterya
Fatma ERDOĞAN
Hande ÇALIŞKAN

Basım Pazıl Reklam, Danışmanlık, Matbaa ve Organizasyon
Yayım Yılı: Aralık, 2018
Dili: Türkçe ve İngilizce

Bu kitapta yayımlanan tam metin bildirilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
www.icomep.com | info@icomep.com
ISBN: 978-605-81728-1-4

BU KİTABIN TÜM HAKLARI SAKLIDIR

BİLİM KURULU

ADI-SOYADI	GÖREVLİ OLDUĞU KURUM	ADI-SOYADI	GÖREVLİ OLDUĞU KURUM
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Doç. Dr. Rosmah Mat Isa	Kebangsaan Üniversitesi Malezya
Prof. Dr. Halis Yunus Ersöz	İstanbul Üniversitesi (Rektör Yrd)	Doç. Dr. Talat Ulussever	SPK
Prof. Dr. Süleyman Özdemir	Bandırma Üniversitesi (Rektör)	Doç. Dr. Arif Sarı	Girne Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin Dibooglu	University of Sharjah & University of Missouri–St. Louis	Doç. Dr. Ayda İpek Erdoğan	Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Mikail Erol	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	Doç. Dr. Mehmet Akif Öncü	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Hatay Üniversitesi	Doç. Dr. Murat Akkaya	Girne Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Paksoy	Kilis Üniversitesi	Doç. Dr. Hüseyin ALTAY	Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Ateş	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Doç. Dr. Zafer Kanberoğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Anne Winkler	University of Missouri–St. Louis	Doç. Dr. Meriç SUBAŞI ERTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. David Rose	University of Missouri–St. Louis	Doç. Dr. Bülend Aydın ERTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan Uysal	Celal Bayar Üniversitesi	Doç. Dr. Vedat Cengiz	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu	Marmara Üniversitesi	Doç. Dr. Şevket Alper Koç	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Nohutçu	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Doç. Dr. Şahap Kavcıoğlu	Bayburt Milletvekili
Prof. Dr. Adem Korkmaz (Rektör)	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. Sibel Aykın	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar (Rektör)	Düzce Üniversitesi	Doç. Dr. Selman Yılmaz	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai Özdemir	İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. Rengin Ak	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan Açıkgenç	İstanbul Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Özlem Durgun	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Oktay F. Tanrısever	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Murat Pıçak	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Anil Kumar Bera	University of Illinois at Urbana Champaign	Doç. Dr. Mahmut Bilen	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nicholas Apergis	University of Piraeus, Yunanistan	Doç. Dr. İdris Demir	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Paresh Kumar Narayan	Deakin University, Avustralya	Doç. Dr. İbrahim Turhan	İzmir Milletvekili
Prof. Dr. Ayhan Gençler	Trakya Üniversitesi	Doç. Dr. Hasan Gül	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay Yılmaz	Sakarya Üniversitesi	Doç. Dr. Haluk Zülfikar	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay Güloğlu	Yalova Üniversitesi	Doç. Dr. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Targan Ünal	Okan Üniversitesi	Doç. Dr. Emrah İsmail Çevik	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Şaban Kayhan	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Doç. Dr. Emel İslamoğlu	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Soner Çelikkol	Kocaeli Üniversitesi	Doç. Dr. Elif Hobikoğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Sami Karacan	Kocaeli Üniversitesi	Doç. Dr. Durmuş Çağrı Yıldırım	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Öztürk	Namık Kemal Üniversitesi	Doç. Dr. Seda Hilmiye Bostancı	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Rasim Yılmaz	Namık Kemal Üniversitesi	Doç. Dr. Bahar Burtan Doğan	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan Sarı	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Ayfer Gedikli	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Altuğ	Marmara Üniversitesi	Doç. Dr. Ali Arı	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Nuray Altuğ	Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. İshak Torun	Bolu İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Çelen	Marmara Üniversitesi	Doç. Dr. İlhan Eroğlu	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Nilgün Çil Yavuz	İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. İbrahim Subaşı	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Aykaç	Kırklareli Üniversitesi (Rektör)	Doç. Dr. Hatice Karahan	Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Yülek	İstanbul Ticaret Üniversitesi	Doç. Dr. Buerhan Saiti	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Kar	Yıldırım Beyazıd Üniversitesi	Prof. Dr. Atila Doğan	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin Kaplan	İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. Seyfettin Aslan	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Melike Bildirici	Yıldız Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Yüce	Uludağ Üniversitesi (Dekan)	Doç. Dr. Burcu Özcan	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Duman	Artvin Çoruh Üniversitesi (Rektör)	Doç. Dr. Ahmet Faruk Aysan	Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Barca	Sosyal Bilimler Üniversitesi (Rektör)	Doç. Dr. Yücel Ayrıçay	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniverstesi
Prof. Dr. Kerem Alkin	Nişantaşı Üniversitesi	Doç. Dr. Özlen Hiç	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan Dağcı	Yalova Üniversitesi	Doç. Dr. Muzaffer Koç	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi	Doç. Dr. Cüneyt Kılıç	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Şatır	Concordia University	Doç. Dr. Levent Çinko	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas Doğan	Gazi Üniversitesi	Doç. Dr. Başak Tanınmış Yücememiş	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Güran Yumuşak	Sabahattin Zaim Üniversitesi (Dekan)	Prof. Dr. Ferda Yerdelen Tatoğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Neşe Erim	Medeniyet Üniversitesi	Doç. Dr. N. Öykü İYİGÜN	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Vergil	İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. Selami Özcan	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk Alkan	İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. Peter Miculas	University of Constantinus - Nitru, Slovakya
Prof. Dr. Habip Yıldız	Sakarya Üniversitesi	Doç. Dr. Josef Barunik	Charles University, Çek Cumhuriyeti
Prof. Dr. Gülden Ülgen	İstanbul Üniversitesi	Dr. Ruslan Nagarev	Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun Yılmaz	Uludağ Üniversitesi	Dr. Ziyaad Mahomed	INCEIF - Malezya
Prof. Dr. Faik Budak	Kocaeli Üniversitesi	Doç. Dr. Eskandar Shah Mohamad Mohd Rashid	INCEIF - Malezya
Prof. Dr. Erdal Tanas Karagöl	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Doç. Dr. Yener Coşkun	Semaye Piyasası Kurumu Başuzman
Prof. Dr. Erdal Demirhan	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Dr. Maria Ochwat	WSB University, Poznan - Polonya
Prof. Dr. Mahmoud Sabra	Al Azhar University, Filistin	Dr. Laura Koba	Jagiellonian University - Kraków - Polonya
Prof. Dr. Ensar Nişancı	Namık Kemal Üniversitesi	Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Emin Ertürk	Uludağ Üniversitesi	Doç.Dr. Derviş Kırıkkaleli	Girne Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Elif Çepni	Bahçeşehir Üniversitesi	Dr. İbrahim Murat Bozkurt	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Coşkun Can Aktan	Dokuz Eylül Üniversitesi	Dr. Ersan Sarıkahya	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Cevat Gerni	Doğuş Üniversitesi	Dr. İpek Madi	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Jean-Pierre Allegret	Paris Ouest Nanterre, Fransa	Dr. Levent Coşkun Erkekoğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Güloğlu	İstanbul Teknik Üniversitesi	Dr. Barış Alparslan	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Aybar	Southern New Hampshirw University-USA	Dr. Mehmet Naci Efe	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Bogna Kazmierska Jozwiak	University of Lodz-Poland	Dr. Berna Ak Bingül	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Buğra	Boğaziçi Üniversitesi	Dr. Kaushik Chattopadhyay	Prof. S.N.H. College, University of Kalyani
Prof. Dr. Olexandr Pidchosa	Taras Shevchenko University, Ukrayna	Dr. Yıldız Aksoy	İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi
Prof. Dr. Sudi Apak	Esenyurt Üniversitesi	Dr. Murat Tümay	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Kutan	Southern Illinois University	Dr. İsmail Cem Ay	Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Aysun Fıçıcı	Southern New Hampshirw University-USA	Dr. Veli Sırım	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Kemal Gürbüz	Balıkesir Üniversitesi	Dr. Niyazi Gümüş	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Konstantin Tsvetkov	University of Agribusiness and Rural Development	Dr. Ruslan Nagarev	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Nazıf Mohib Shahrani	Indiana University	Dr. Korhan Arun	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Aysıt Tansel	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Dr. Cengiz Ceylan	Kırklareli Üniversitesi
Prof.Dr. Max Gillman	University of Missouri–St. Louis	Dr. Aslıhan Nakiboğlu	Niğde Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz Bingöl	Yıldırım Bayazid Universitesi	Dr. Ahu Ergen	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Çelikyay	Osman Gazi Üniversitesi	Dr. Ömer Esen	Muş Alpaslan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İncekara	İstanbul Üniversitesi	Dr. Abdilahi Ali	Aberystwyth University / Ingiltere
Prof. Dr. Abdülmecit Türüt	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Dr. Malik Babar Hussain	University of Sargodha / Pakistan
Prof. Dr. David Weir	Northumbria Üniversitesi / Cambridge Scholars	Dr. Zeeshan Atiq	University of Karachi / Pakistan
Prof. Rosemary Hollis	City University of London	Dr. Büşra Karataşer	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Konstantin Stoychev Tsvetkov	School of Agribusiness and Regional Development, Plovdiv	Dr. Sema Yılmaz Genç	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Ruzita Abdul-Rahim	Kebangsaan Üniversitesi Malezya	Dr. Daniel Kapp	European Central Bank
Doç. Dr. Khairul Akmaliah Adam	Kebangsaan Üniversitesi Malezya	Dr. Zişan Kılıçkan	Kocaeli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

KENT EKONOMİSİ VE KENTSEL DÖNÜŞÜM İLİŞKİSİNDE PULSAR ETKİSİ 1
İNOVASYON İŞSİZLİK İLİŞKİSİ: AB ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR PANEL THRESHOLD ANALİZİ 14
BÜYÜK VERİ: TANIMI VE OLUŞUMU 29
TÜRKİYE'DE ÖZEL SEKTÖRÜN BORÇLANMA HİKAYESİ: 1989-2017 DÖNEMİ 40
ASGARİ ÜCRET ARTIŞININ TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA GÜCÜ ÜZERİNE ETKİSİ 50
SİGORTACILIK SEKTÖRÜNDE YENİ BİR KAVRAM: KATILIM SİGORTACILIĞI (İSLAMİ SİGORTA) VE TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ 61
TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: 2007-2018 DÖNEMİ 74
TÜRKİYE, ALMANYA VE HİNDİSTAN SAĞLIK SİSTEMİ GÖSTERGELERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ 86
TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİ 104
ENFLASYON HEDEFLEMESİ UYGULAYAN ÜLKELER AÇISINDAN MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI-ENFLASYON İLİŞKİSİ 119
VERGİLEME İLKELERİ AÇISINDA İSLAMİ VERGİLER 128
SANAL DÜNYALAR ÇERÇEVESİNDE OYUN EKONOMİSİ VE VERGİLENDİRİLMESİ 139
FİNANSAL RİSK AÇISINDAN SİSTEMİK RİSKİN ÖLÇÜLMESİNE DAİR YENİ YAKLAŞIMLAR 153
BİREYİN YAŞAM DOYUMU VE EĞİTİM DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR GÖZDEN GEÇİRME 165
SAĞLIK GÖSTERGELERİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN PANEL EŞİK MODELİ İLE İNCELENMESİ: OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 175
21. YY.'DA ÇİN'DE GİRİŞİMCİLİĞİN YÜKSELEN GÜCÜ: İSTİHDAM ODAKLI GİRİŞİMCİLİK 191
LİMANLARIN TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ AÇISINDAN ÖNEMİ: HOPA LİMANI ANALİZİ 203
DÖNÜŞÜM YÖNETİMİNDE YENİ BİR YAKLAŞIM: ZİRAAT FİNANS GRUBU'NDA İŞ ODAKLI KURUMSAL MİMARİ YÖNETİŞİMİ 212
SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND PUBLIC PARTICIPATION: AN INCLUSIVE MODEL OF DEMOCRACY 226
FACEBOOK VE TWITTER UYGULAMALARININ MARKA BENLİK İMAJI KARŞILAŞTIRMASI: KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ 241
ÖN LİSANS EĞİTİMİNDE BEKLENEN VE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ KARŞILAŞTIRMASI: GAZANFER BİLGE MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ 253
DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE BEKLENEN VE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ FARKLILIKLARININ KARŞILAŞTIRMASI: GAZANFER BİLGE MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ 264
HAM PETROL FİYAT OYNAKLIĞI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: OPEC İÇİN BİR PANEL VERİ ANALİZİ 299
SOSYAL MEDYADA TÜKETİCİ SİNİZMİ: KÜLTÜRLERARASI BİR KARŞILAŞTIRMA 316
NESNELERİN İNTERNETİ TEKNOLOJİLERİNİN TÜKETİCİ TARAFINDAN KABULÜNE YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ 332
FORECASTING TRANSPORTATION CO_2 EMISSIONS: A CASE STUDY FOR TURKEY 347
ÖRGÜTLERDE FARKLILIKLAR VE YÖNETİMİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ARAŞTIRMA 363
ANİ GÖÇ AKININ KENTLERİMİZİN ALYAPISINA GETİRDİĞİ YÜKLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ 375
DOĞAL VE TEKNOLOJİK KAREKTERE SAHİP TEHLİKELERİN KENTLERİMİZE ÜZERİNE ETKİSİ 384
SU KİRLİLİĞİNİNDE BİYOLOJİK İZLEME, TEKİRDAĞ VE BATI MARMARA SAHİL HATTI 397
ELEKTRIK TÜKETIMI ILE EKONOMIK BÜYÜME İLIŞKISI: TÜRKIYE ÖRNEĞI 409
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNDE ROLLER VE SORUMLULUKLAR 425
TÜRKŞEKER ÖZELLEŞTİRMELERİNİN EKONOMİK GEREKÇELERİ 434
BAĞIMSIZ DENETİM GÖRÜŞÜNÜN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: BORSA İSTANBUL UYGULAMASI 448
TEKİRDAĞ'DA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KAMPÜS YERLEŞİMİNDEN BEKLENTİLERİ 463
FİNANSAL BAŞARISIZLIĞIN BELİRLENMESİNDE YENİ YAKLAŞIM: BAYESCİ FAKTÖR ANALİZİ 478

DUYGUSAL EMEĞİN PERFORMANSA ETKİSİ: SAĞLIK SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ 489
KATILIM BANKACILIĞI'NIN TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ 503
TÜRKİYE'DE KURUMSAL DÜZENLEMELERİN MAKROEKONOMİK PERFORMANS ÜZERİNE ETKİLERİ 512
AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KÜRESEL KRİZ DÖNEMİNDE GELENEKSEL OLMAYAN PARA POLİTİKALARI 523
REEL ÜCRETLER, ENFLASYON VE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ 533
ETHICAL EVALUATIONS BASED ON WEB APPLICATIONS OF TRAVEL AGENCIES: A RESEARCH ON CONSUMER DIFFERENCES 543
CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE VEBA VE ALINAN ÖNLEMLER 554
ENERJİ İTHALATININ ASKERİ HARCAMALAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: DOĞU AKDENİZ ÜLKELERİ 562
KURUMSAL YÖNETİM ENDEKS PUANI VE HİSSE SENEDİ FİYATI İLİŞKİSİ: BİST' TE BİR UYGULAMA 573
CRITIC-TOPSIS YÖNTEMİ İLE TEDARİKÇİ SEÇİMİ 582
GEÇİŞ ÜLKELERİNDE ENFLASYONUN YOLSUZLUK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ANALİZ 595
MEASURING TAIL DEPENDENCY BETWEEN EUROPEAN BANKS CDS SPREADS AND VIX 605
KENT OBRUKLARININ DİRENÇLİLİK OLGUSU ÜZERİNDEN İNCELENMESİ 625
'SMART CİTY' AKILLI ŞEHİRLER KAVRAMI ÜZERİNDEN HAREKETLE ENTEGRE KENTSEL GELİŞME STRATEJİLERİ 633
TÜRKİYE'DE ELEKTRİK ÜRETİMİ PROJEKSİYONLARINDA YENİLENEBİLİR ENERJİNİN YERİ, EMİSYON KISITLAMALARI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK 643
THE IMPACT OF GENDER AND SOCIAL CAPITAL ON ENTREPRENEURIAL INTENTIONS IN UNIVERSITY STUDENTS: EVIDENCE FROM TURKEY 655
CUMHURİYET HALK PARTİSİ(CHP)-MİLLİ SELAMET PARTİSİ (MSP) HÜKÜMETİ DÖNEMİ 667
ROUSSEAU'NUN TOPLUM SÖZLEŞMESİ 675
DEMOKRASİ, DEMOKRASİ ÖLÇÜMLERİ VE DEMOKRATİKLEŞME 682
KÜRESELLEŞMENİN SOSYAL GÜVENLİĞE ETKİLERİ 692
TÜRKİYE'DE ENFLASYON HEDEFLEMESİNİN BAŞARISININ BELİRLEYİCİLERİ (2002-2017) 702
UÇAK SAHİPLİĞİ AÇISINDAN TÜRK HAVACILIK ŞİRKETLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA 717
STRATEJİK YÖNETİM DİSİPLİNİNİN GELECEĞİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA 729
GELECEĞİN AKILLI ELEKTRİK İLETİM SİSTEMLERİ 738
ÖRGÜTLERDE DİJİTALİZASYON VE ÖRGÜTSEL UNUTMA YETENEĞİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA 754
TÜRK AKADEMİSYENLERİNİN BİLGİ YAYILIM PERSPEKTİFLERİNE İLİŞKİN TERCİHLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 763
GEÇİCİ KORUMA STATÜSÜ KAZANMIŞ SIĞINMACILARIN GİRİŞİMCİLİK FAALİYETLERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA YAPMAK: AKLIN KÖTÜMSERLİĞİ, İRADENİN İYİMSERLİĞİ[1] 772
GÖREV ODAKLI LİDERLİK, ÖRGÜTSEL DUYGUSAL HAFIZA VE ÖRGÜT PERFORMANSI İLİŞKİSİ 780
SAĞLIK MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN 793
CRITIC-MOOSRA YÖNTEMİ İLE ÇAMAŞIR MAKİNESİ SEÇİMİ 803
ANALYSIS OF TRIPADVISOR CUSTOMER REVIEWS FOR ACCOMMODATION COMPANIES IN KIRKLARELI PROVINCE 813
SEYAHAT ACENTALARINDA INSTAGRAM KULLANIMI 822
ÇAĞDAŞ MALİYET YÖNETİMİ AÇISINDAN DEĞER YARATMAYAN FAALİYETLER 833
MARKA KİŞİLİĞİNİ TÜKETİCİ YORUMLARINDAN OKUMAK: MİNİ COOPER ÖRNEĞİ 844
TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİ 860
GAMIFICATION TECHNICS FOR TEACHING LOGISTICS & SUPPLY CHAIN MANAGEMENT 875
ÖĞRENCİLEŞTİRME VE ÖĞRENCİ COĞRAFYALARI KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME 892
AN ENVIRONMENTAL PERSPECTIVE OF CONSOLIDATION IN AIRLINES 901
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAPSAMINDA TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNDE ENERJİ VERİMLİLİĞİ POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ 921

TFRS 15 - MÜŞTERİ SÖZLEŞMELERİNDEN HASILAT STANDARDI KAPSAMINDA HEDİYE PUANLARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ 937
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİ ADAYI BAĞLAMINDA GİRİŞİMCİLİK NİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: İSTANBUL'DA BİR ÜNİVERSİTEDE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA 947
WHAT ARE THE UNDERLYING DETERMINANTS OF BUDGET BALANCE: COMPARED ANALYSIS OF MENA AND EMERGING EUROPE COUNTRIES 962
MALİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ 970
NOSTALJİK REKLAMIN MARKA EDERİ ALGISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK Y KUŞAĞI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA 980
FACTORS INFLUENCING FURNITURE IMPORT OF TURKEY 989
STATISTICAL ANALYSIS OF OUTSOURCING DECISIONS IN HR DEPARTMENTS FOR THE NEXT DECADES 1001
KONYA'DAN İKİ BAŞARILI KADIN GİRİŞİMCİ ÖRNEĞİ 1012
İLK HALKA ARZLARDA DÜŞÜK FİYATLANDIRMA ANOMALİSİ: BİST YILDIZ ENDEKSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA 1025
2008 KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN KATILIM BANKALARI ÜZERİNE ETKİSİ 1034
HİZMET SEKTÖRÜNDE KALİTE BELİRLEME ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇALIŞMA 1045
DİRENÇLİLİK KONUSUNA KENT OBRUKLARI ÜZERİNDEN BAKMAK 1056
ÖĞRENCİLEŞTİRME VE ÖĞRENCİ COĞRAFYALARI KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME 1065
ONE VILLAGE ONE PRODUCT (OVOP): POTENTIALITIES AND FRAGILITIES IN BRAZIL AND TURKEY 1074
TEKİRDAĞ'DA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KAMPÜS YERLEŞİMİNDEN BEKLENTİLERİ 1086
KREDİ KARTI KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ANALİZİ: DOĞU KARADENİZ ÖRNEĞİ* 1101
MERKEZ BANKALARININ İLETİŞİMİ VE PARA POLİTİKASI: AVRUPA MERKEZ BANKASI ÖRNEĞİ 1111
ENGELLİLERİN İSTİHDAMA KATILIMDAKİ SORUN ALANLARININ SOSYAL MODEL PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ 1120
ÜLKE GELİR GRUPLARININ DEĞİŞİMİ 1133
CULTURAL CONSIDERATIONS IN VIOLENCE AGAINST IMMIGRANT AND REFUGEE WOMEN 1148
THE MIDDLE EAST AND WATER RELATED PROBLEMS 1154
SU ÜRÜNLERİ EKONOMİSİ 1161
İŞLETMELERDE RASYONEL DAVRANIŞ: KAYNAK BAĞIMLILIĞI TEORİSİ 1174
BEVERİDGE EĞRİSİ YARDIMIYLA AÇIK İŞ POZİSYONLARININ ANALİZİ 1182
TÜKETİM KOOPERATİFLERİNDE ÇEŞİTLİ MUHASEBE KAYITLARI 1193
TÜRKİYE'DE KONVANSİYONEL VE KONVANSİYONEL OLMAYAN PARA POLİTİKASI YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME 1204
SAĞLIK TURİZMİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK BİR LİTERATÜR TARAMASI 1211
EĞİTİM KURUMLARINDA İŞ ARKADAŞLARI VE ÜSTLER TARAFINDAN YAPILAN MOBBİNGİN ÇİZGİSEL MİZAH İLE ANLATIMI 1225
TÜRKİYE'DE İKİZ AÇIKLAR HİPOTEZİNİN AMPİRİK OLARAK İNCELEMESİ 1239
KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: TÜRKİYE UYGULAMASI 1259
THE UNKNOWN FACTS ABOUT THE SOVIET SECRET SERVICE KGB AND THE KGB'S DISINFORMATION OPERATIONS IN TURKEY 1274
AN ILLUSTRATIVE CASE STUDY OF EARLY SYRIAN-PALESTINIAN ARAB NATIONALISM: 1916-1920 1284
İŞLETMELERİN FİNANSAL SÜRDÜREBİLİRLİĞİ VE KONKORDATO: BİR VAKA ÇALIŞMASI 1290
TÜRKİYE'DE YATIRIM İZLEME KOORDİNASYON BAŞKANLIĞI'NIN KAMU HİZMETİ ÜRETME DE ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 1297
TRAMPADAN KRİPTOYA PARANIN EVRİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 1312
TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASINDA KIBRIS MESELESİNİN YERİ 1323
BACK TO RATIONALITY 1336

BACHELOR-ECONOMİST'İN ANLAYIŞ TEMELİNDE MESLEKİ YETERLİLİKLERİNİN OLUŞUMUNUN PEDAGOJİK KOŞULLARI 1363

DAVETLİ KONUŞMACILAR

1-2 Aralık 2018 tarihlerinde İstanbul/TÜRKİYE'de gerçekleşen International Congress of Management, Economy and Policy 2018 - Autumn adlı uluslararası kongremizde bilimsel çalışmalarının sözlü sunumunu gerçekleştirmiş olan davetli konuşmacıların unvan, isim, görev yaptıkları kurum ve ülke bilgileri aşağıdaki tabloda bilgilerinize sunulmaktadır.

Prof. Dr. Selahattin DİBOOĞLU	University of Sharjah (BAE) & University of Missouri St.-Louis (ABD)
Doç. Dr. Josef BARUNIK	Charles University (Çek Cumhuriyeti)
Prof. Dr. Konstantin Stoychev TSVETKOV	School of Agribusiness and Regional Development (Bulgaristan)
Prof. Dr. Jarko FIDRMUC	Zeppelin University, Chair of International Economics (Almanya)
Dr. Stefano SIVIERO	Bank of Italy (İtalya)
Prof. David WEIR	Northumbria University / Cambridge Scholars (İngiltere)
Dr. Hatem CABBARLI	Euroasian Center for Security and Strategic Studies (Azerbaycan)

KENT EKONOMİSİ VE KENTSEL DÖNÜŞÜM İLİŞKİSİNDE PULSAR ETKİSİ

Prof.Dr. Seyfettin Erdoğan
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
seyfettin.erdogan@medeniyet.edu.tr

Doç. Dr. Seda H. Bostancı
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
shbostanci@nku.edu.tr

Doç. Dr. Ayfer Gedikli
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
ayfergedikli@yahoo.com

ÖZET: Kent ekonomisinin temel bileşenlerinin, sanayi, hizmetler, finans, bilişim gibi sektörlerdir. Kentsel dönüşüm, yenileme, yeniden işlevlendirme, yeniden canlandırma gibi yaklaşımlarla, kentlerin çeşitli nedenlerle ekonomik değerlerini kaybetmiş alanlarının, yeniden yaşam dolu kentsel alanlara dönüşme süreci olarak tanımlanabilir. Bu tanım, kent ekonomisi ve kentsel dönüşüm kavramları arasında temel bağı göstermektedir. Kentsel dönüşüm süreçleri, kentte yaşam kalitesini yükseltmek, emlak değerlerini yükselterek gayrimenkul piyasasını güçlendirmek, yeni merkezler oluştururken kentsel yayılmayı önlemek gibi sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Kent planlama alanında, kentsel dönüşüm yaklaşımlarından biri olarak, canlılığını ya da temel fonksiyonunu kaybetmiş bir kentsel bölgenin yeniden canlanabilmesi için özel bir proje geliştirilmesi ile bir dizi kentsel etkinliğin yaratılmasına pulsar etkisi denilmektedir. Pulsar etkisi belirli bir bölgenin yaşamını canlandırırmanın yanında, kentin ekonomik kalkınmasına fırsat verecek sektörü de ortaya çıkarmaktadır.

Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, kent ekonomisinin kentsel dönüşüm süreçleri ile olan etkileşiminde pulsar etkisinin yaratılması için nelerin gerekli olduğunu tartışabilmektedir. Bu yaklaşımla, literatüre dayalı bir araştırma yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kent ekonomisi, kentsel dönüşüm, pulsar etkisi

THE PULSAR EFFECT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN URBAN ECONOMY AND URBAN TRANSFORMATION

ABSTRACT: The basic components of the city economy are industry, services, finance, IT etc. Urban transformation can be defined as the process of transformation of the lost areas of the cities with various economic reasons into living urban spaces by the approaches such as renewal, regeneration, and revitalization. This definition shows the main relationship between urban economy and urban transformation. Urban regeneration processes can create results such as improving the quality of life in the city, strengthening the real estate market by raising real estate values, preventing urban expansion while creating new centers. In urban planning, one of the urban transformation approaches is called a "pulsar effect". Pulsar effect can be defined as creation of a series of urban activities with the development of a special project to revive an urban area that has lost its vitality or basic function. Pulsar effect not only improves the living conditions of a particular region, but also provides opportunity to create new sectors for the city's economic development.

The aim of the study is to provide a literature survey to discuss the necessary strategies to create a pulsar effect in the context of urban economy and urban transformation processes.

Key words: Urban economy, urban transformation, pulsar effect

1. GİRİŞ

Tarım toplumu kentlerinden sanayi kentlerine geçiş süreci geçişten itibaren yaşanmaya başlanan ve toplumsal farklılıkları daha görünür hale getiren özellikleri ile kentsel dönüşüm, kentleşmenin mütemmim cüzü olmuştur. Tüm tarih boyunca yaşanan deprem, yangın gibi doğal felaketler yanında, savaşlar ve siyasi nedenlerle kentlerde yenileme ve dönüşüm sorunları süregelmiştir (Tekeli, 2011: 304-305). Modern dönemlerde de sıklıkla yaşanan kentsel dönüşüm süreçleri, eskiyen binaların yerine yenilerinin yapılması yanında kentin daha yaşabilir bir çevreye sahip olması için de uygulanmaktadır. Kentsel dönüşüm süreçleri ülkemizde de son yıllarda giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Ülkemizde uygulanan kentsel dönüşüm çalışmalarında çeşitli ölçek ve modellere sahip, kentsel yenileme sürecine bağlı dönüşüm ağırlık kazanmaktadır. Kentsel dönüşüm süreçleri, artan nüfus ve toplumsal beklentilere bağlı olarak gelişmekte olan ülkelerde binaların yükseklik ya da genişlik yönünden emsal değerlerini mevzuata göre arttırarak, arsa ve arazi değerlemesi ile ele alınmakta ve uygulanmaktadır. Bunun yanında Jacobs (1961) kentsel dönüşümün, kentlerin belirli bir büyümeden sonra ölüm süreci yaşaması tehlikesine işaret etmiştir. Bu tehlikeye yönelik olarak, 2002 ISoCaRP Kongresinde ana teması olan pulsar etkisi, kentsel altyapı risklerini göz önünde bulundurarak, kentlerin yeniden canlandırılma potansiyelini araştırmayı önermektedir. Pulsar etkisi, ISoCaRP kongresinde hem tehdit hem potansiyel olma özelliği üzerine tartışılmıştır. Olimpiyat, Expo gibi büyük kentsel etkinlikler sayesinde ortaya çıkacak Pulsar etkisi kentte turistik çekimi arttıracak bir hareket yaratabilmektedir. Pulsar etkisi, kentin potansiyelin tespit edilmesi yanında, belli bir sorun alanının tespitini de kapsar. Örneğin kentin yanlış planlamadan kaynaklı altyapı sorunu nedeni ile sel afeti öngörülenden çok hızla yayılıp pulsar etkisi yaratması, şehir plancılarını üstesinden gelmeleri gereken bir sorun alanı haline gelebilmektedir. Kent planlamadan kaynaklı hataların sosyal ve ekonomik açıdan da büyük maliyetleri kritik bir sorun alanıdır. Bunun yanında esnek ve uyarlanabilir bir altyapı ile olası olumsuz pulsar etkisi önlenebilir.

Kentsel dönüşüm, kentlerin yeniden canlanması, yeşil ve rekreasyonel alanlar kazanması, kentsel dönüşüm yapılan bölgelerde yenilenebilir enerjinin uygulanabilmesi, yaşam kalitesinin artması gibi potansiyeller taşımaktadır. Kentsel dönüşümde amaç, dönüşümün konusu olan kentsel projelerin, küresel gelişim sistemine dahil olma sürecinde, yeniden yapılandırılması öngörülen mahalle, sokak gibi farklı ölçekte kent dokularının ekonomik, çevresel, sosyal ve fiziksel katmanlarını içerecek şekilde, sektörler arası kurumsal ortaklıklar ve işbirliği temelinde finanse edilerek, farklı periyotlara sahip kurgu içinde uygulanmasıdır (Kocabaş, 2012: 95). Bu tanım kentsel dönüşüm olgusunun ekonomi ve küreselleşme ile olan bağlantılarını ortaya koymaktadır. Kentsel dönüşüm sürecinde yer alan kentsel aktörler, sektörler arası işbirliği ile kamu ve özel sektör ortaklığı ile projeler gerçekleştirilmektedir.

Kentsel dönüşüm ve ekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmalar, genellikle dönüşüme uğramış alanların konut fiyatlarındaki değişimi ve benzeri ekonomik değerleri ile inşaat harcamalarını ve yatırım değerlerini ele almaktadır. Bu çalışma, bu yaklaşımlardan farklı olarak, kentsel dönüşümde farklı ve yenilikçi fikirlerle üretilen projelerin esnek ve

uyarlanabilen altyapı sistemleri ile yarattığı pulsar etkisi ile kent ekonomisi ve dönüşüm ilişkisini tartışmaktadır. Bu çerçevede öncelikle kent ekonomisi ve kentsel dönüşüm yaklaşımları tanımlanmış, yoğun bir literatür incelemesi sonucunda kentlerde pulsar etkisi ile dönüşüm projelerinden örnekler verilmiş ve pulsar etkisi konusunda ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır.

2. KENT EKONOMİSİ

Bulunduğu ülkenin ve bölgenin bir parçası olarak kentler, içinde bulunduğu fiziksel, ekonomik ve kültürel sistem tarafından etkilenir. Bir başka deyişle kent, sadece fizkisel olarak diğer yerleşim birimleriyle irtibatlı ve iletişim içinde olması yanında, kendi iç dinamizmi, kentsel ekonomik yapısı ve çevresi ile bütüncül bir bakışla ele alınması gereken girift bir yapıdır. Kentlerin büyümeleri ve fonksiyonlarının çeşitlenmesi sonucu oluşan büyük kentlere metropol denilmektedir. Küresel ekonomik ilişkilerin ve iletişim teknolojisinin güçlenmesi, metropolitenleşmeyi de hızlandırmıştır. Birçok çok uluslu şirket açısından mentopolitenler, ticaretin, finansal işlemlerin, turizmin vb. odağında olan önemli destinasyonlardır. Bu büyük metropoller, çektikleri doğrudan yabancı yatırımlar ve iç ekonomik döngünün merkezleri olmaları dolayısıyla ürettikleri katmadeğer sayesinde ülkelerinin gelişmesini büyük katkı sağlamaktadırlar (Kılınçaslan, 2010: 4-5).

Kent ekonomisinin çok farklı boyutları bulunmaktadır. Öncelikle kentte yaratılan istihdam, ulaşım, lojistik, firmalar ve sanayi alanları arasındaki ilişkiler kentin sektörel ekonomik döngülerini oluşturmaktadır. Bunun yanında kentlerin kira, konut fiyatı, arazi ve arsa değeri gibi inşaat ve gayrimenkul fiyatlarındaki yükselmeler o kentin kendisini finansal odak noktası haline gelmesinde etkili olan süreçlerdir. Bu olgulara bir de küresel ilişkiler, çok uluslu şirketler, dünya kentleri, yarışan kentler gibi olgular eklendiğinde, kentler bir anda çekim merkezi haline gelirler. Bunların yanında, büyük kentlerde yapılan yatırımlar hızlı şekilde karşılık görür. Örneğin ülkenin geri kalmış bir bölgesinde kurulan üniversitenin akademik, idari personel ve öğrenciler tarafından rağbet görmesi yıllar gerektirirken, metropollerde kurulan üniversitelerin çok hızlı şekilde değer gördüğü bir gerçektir. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki geri kalmış bir bölgede kurulan bir üniversite, metropole göre daha yavaş ilerleme kaydetse de ilgili kenti o bölgenin çekim merkezi haline getirir. Bir tarihsel alanın restorasyonu, ilgili kentin turistik değerlerine katılması ve bu alanının tanıtımı turizm hareketliliği yaratabilmektedir. Bunların yanında iyi kurgulanmamış kentsel dönüşüm ve kent planlamaları sonucunda yetersiz altyapı, yeşil alanların azalması ve çevre kirliliği karşı karşıya kalınması ve yerel yönetim sorunları da pulsar etkisi gibi çok boyutlu birbiri ile ilişkili kentsel ekonomik kayıplara neden olabilmektedir. Kent ekonomisinin çok boyutlu olmasının yanında öngörülemeyen risklere ve kırılganlıklara sahip olması göz önünde bulundurularak kent planmalarının hassasiyetle yapılması hayati öneme haizdir.

3. KENTSEL DÖNÜŞÜM YAKLAŞIMLARI

1970'lerde endüstri alanlarının desantralizasyonu kent merkezlerinde potansiyel alanlar oluşturarak, bu alanların yeniden ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Kentsel dönüşüm aşamalı bir süreç olarak yorumlandığında, kentsel durgunluk, kentsel çöküş, kentsel yeniden gelişim, kentsel değişim aşamaları ile kentsel yeniden üretim dinamiklerini gündeme getirmektedir (Gürler, 2005). Kentsel yeniden üretim süreçlerinde temel ayrımlardan biri tarihi bölgeler ve kentsel gelişme alanlarındaki dönüşüm ve değişimler arasındaki farklılıklardır. Kentsel dönüşüm süreçlerinin önemli etkenleri arasında, güvenli konut stokunun yeniden üretilmesi ve afetlere karşı dirençli dayanıklı yerleşimlerin gerçekleştirilmesi bulunmaktadır. Kentsel dönüşüm süreci doğal afet riski taşıyan alanlarda rehabilitasyon ve eylem planlarını, sosyal dönüşümü de gözeterek gerçekleştirmeyi içermektedir (Şahinalp ve Bozkurt, 2014: 16-22).

3.1. Kentsel Dönüşüm

Kentsel dönüşüm, sosyal, ekonomik, planlama ve yasal yönetsel yanında, üzerinde yaşayan nüfusun sosyo-kültürel özellikleri, nüfus yapısı, ekonomik çerçevesi gibi çok farklı boyutları kapsayan kompleks bir kavramdır. Kentsel dönüşüm, sürdürülebilir kentsel gelişim ve yeniden yapılanmanın planlama ekseninde tamamlayıcı etkenlerdir. Kentsel dönüşümün başlıca amaçları şu şekilde sıralanabilir (Polat ve Dostoğlu, 2007:61):

- Tarihi dokunun sürdürülebilirliğini sağlayarak belirli bölgelerin çöküntü alanı haline gelmesini engellemek;
- Ekonomik açıdan kentsel alanlarda canlılık yaratmak;
- Kentlerin yaşam kalitesini arttırmak;
- Katılımcı bir bakışla, toplumsal uyum ve uzlaşma zemininde, sosyal dönüşümün sağlanması

Dönüşüm ve değişim birbirleri ile bağlantılı kavramlardır. Dönüşüm yeni ve karmaşık örgütlenme yapılarını içeren bir toplumsal değişim süreci ile bağlantılıdır. Örneğin, gecekondu ya da kaçak yapı alanlarında mevcut dokunun yıkılıp yeniden yapılması, orada yaşayanların dönüşüm sürecine katılması ve yine yaşadıkları alanda yeni konutlarda, yeni sosyal dokuya uyum sağlayarak yaşamlarına devam etmeleri *yerinde dönüşüm* olarak adlandırılır. Batı örneklerinde olduğu gibi, Türkiye'de de katılımcı, halkın karar verme sürecinde etkin rol oynadığı, kentsel yönetişim ve dönüşüm süreçleri yaşanabilmesi için hükümetin hem halkı hem de piyasayı iyi analiz etmesi gerekmektedir (Ataöv ve Osmay, 2007: 59).

Öte yandan kentsel dönüşüm alanındaki kavramlar, literatürde farklılık göstermektedir ve yenileme, koruma, sağlıklaştırma, yeniden canlandırma gibi kavramlar bu alanla yakından ilişkilidir (Görgülü, 2009: 769). Bu çerçevede kentsel dönüşüm uygulama türlerini şu şekilde açıklanabilir (Şahinalp ve Bozkurt (2014: 28-30; Sarp (2016: 23-26):

- kentsel yenileme,
- soylulaştırma,
- kentsel sağlıklaştırma,
- kentsel koruma,
- yeniden canlandırma,
- yeniden geliştirme,
- düzenleme,
- temizleme,
- boşlukları doldurarak geliştirme,
- tazeleme-parlatma

Kentsel dönüşüme, farklı dönüşüm çeşitlerinin çerçeve kavramı olarak yaklaşılabilir. Kentlerin yeniden üretim şekilleri, geçmişin izlerinin korunup geleceğe yön verebilme, küreselleşme sürecine uyum sağlama, yeni teknolojik gelişmelere kentlerin cevap verebilmesi gibi çok çeşitli dönüşüm nedenleri bulunmaktadır. Tüm bunların temelinde de ekonomik gelişim vardır.

Öte yandan, dönüşümler sadece çöküntü alanları veya gecekonduların yerine yeni ve planlı konutların yapılması şeklinde olmak zorunda değildir. Zira kentsel dönüşüm, gecekondu bölgelerinin imarlı hale gelmesinin ötesinde, iyileştirme, koruma, canlandırma, yeni işlevler kazandırma gibi temel özelliklere sahiptir. Bunlarla birlikte, yeniden imar etme, hem yapıları, hem de bulundukları kent kesimlerini, belirli bölgelerin toplumsal ve ekonomik değerlerine ve fiziksel ölçülerine yeniden kavuşturmak kentsel dönüşüm amaçları arasında yer almaktadır (Keleş, 2010).

Son yıllarda güvenlikli siteler, izole yaşam alanları, yüksek yaşam kalitesi sunan korunaklı bölgeler hızla artmaktadır. Bu tercihlerde, yüksek gelir grubuna mensup bireylerin birlikte yaşamayı seçmelerinden çok, reklam kampanyaları, rekreasyon alanları, metropollerde hızla daralan yeşil alanlar, spor alanları ve güvenliğin sağlanması gibi gerekçeler ön plana çıkmaktadır. Oysa dışa kapalı lüks beklentileri karşılamaya yönelik bu konutların üretimi, planlamanın temel hedefi olan kamu yararı kavramı ile çelişir hale gelmektedir.

Öte yandan kentsel dönüşüm, yapıların ve çevrelerinin fiziksel kalitelerinin geliştirilmesi ve yükseltilmesi, bu alanda yaşayan nüfusun sosyal açıdan ıslahı ve alanın şartlarına ve özelliklerine uygun ekonomik fonksiyonlar yüklenmesi gibi eylemleri kapsamaktadır (Üstün, 2009: 3-5). Kentsel dönüşüm süreçlerinin, her ülkenin ekonomik koşulları, kalkınmışlık seviyesi, demografik yapısı, mülkiyet yapısına göre önemli farklılıkları bulunmaktadır (Han, 2000; Gibson ve Kocabaş, 2000).

Plana ve sistematik eylem planlarına dayanmayan kentsel dönüşüm uygulamaları konut açığının kapanması sorununa çözüm üretmediği gibi, bireysel, kentsel ve ulusal ekonomi açısından çeşitli sakıncalar doğurmaktadır. Ayrıca kentsel dönüşüm planlı yapılmadığında çevre belediyelerin plan projeleriyle de uyuşmama sorunları ortaya çıkabilmektedir (Keleş, 2010). Kentsel dönüşümün en kritik noktalarından biri, dönüşüm öncesi bölgenin tarihsel geçmişi hakkında detaylı araştırma ve envanter hazırlanmasıdır. Kent geçmişinin iyi analiz

edilmesi, özellikle korunması gereken endüstri mirasının yıkımlarının önüne geçebilmek için kritik önem taşımaktadır (Çabuk ve Özkan, 2012: 67).

3.2. Soylulaştırma

Soylulaştırma kentlerin tarihi ve canlı merkezlerine yakın, hatta zamanında bu merkezlerin bir parçası olan, zamanla çeşitli nedenlerle bölgenin ilk sahipleri tarafından terk edilmesi ya da yeterince bakılamaması sonucu düşük gelir grubunun yaşam alanına dönüşen bölgelerinin kimi motivasyonlarla yeniden eski değerine kavuşturulması sürecidir. Unutulmuş veya terk edilmiş bölgelerde kanaat önderi, sanatçı, akademisyen gibi toplum tarafından kabul gören ve dikkat çeken kişilerin yaşamaya başlaması ve girişimcilerin restoran, spor salonu, antika dükkanı gibi çeşitli eğitim kurumu ve yüksek-orta gelir gruba hitap edecek sosyal alanlarla bu alanın yüksek gelir grubunun tercih edebileceği bir bölgeye dönüşmesi soylulaştırmayı ifade eder. Farklı bir tanımla soylulaştırma, kent merkezinin çeperinde yer alan konut alanlarının üst ve orta gelir grubundan gelen talep sonucu el değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Avrupa'da soylulaştırma sıklıkla tarihi alanlarda gerçekleşir. Bu nedenle soylulaştırma kavramını tarihi alanlardaki konut alanlarının dönüşümü ile bağlaştırmak da mümkündür (Kayasü ve Yetişkul, 2013: 151).

Ancak soylulaştırma kendi içinde bazı çatışma alanları da barındırır: Soylulaştırma süreci ile birlikte bölgede artan konut fiyatları ve giderek pahalılaşan sosyal alanlar dolayısıyla, evvelce burada yaşamakta olan düşük gelir grubuna mensup bölge sakinlerinin değişime ayak uyduramaması yanında ticari işletmelerinin ve evlerinin kiralarını ödeyememe sorunu ile karşılaşmaları sıklıkla karşılaşılan sorunlardır. Dar gelirli bölge sakinlerinin kendilerine teklif edilen görece yüksek fiyatların hemen cazibesine kapılıp bölgeden ayrılması soylulaştırma ile birlikte hızla demografik ve ekonomik yapının değişmesine sebep olmaktadır. Bu tenakuzları dolayısıyla soylulaştırma genel olarak dönüşüm alanının tartışmalı başlıkları arasında yer almaktadır. Soylulaştırma konusunda yapılan bir diğer eleştiri de küreselleşme, yarışan kentler gibi tanımlamalarla sıklıkla hızlı kentleşme sürecine dönüşen soylulaşma süreçlerinin, kentlerin dokularının bozulmasına, modern alışveriş merkezleri gibi eski dokuyu bozan eklemelerin yapılması yol açmasıdır. Kentlerde soylulaştırma çalışmalarına itiraz eden Smith (2002: 427) başlangıçta tarihi ya da küresel özellikleri ile komuta merkezi olarak kabul edilen şehirlerin, soylulaştırma ile konut pazarlarına ve ekonomik işlem hacmini arttırma enstrümanına dönüşen, tuhaf, düzensiz mekanlara dönüştüğünü ifade etmiştir.

3.3. Kentsel Yenileme

Kentsel yenileme, farklı olgulara bağlı olarak, zamanla eskimiş, köhnemiş, yıpranmış ve bu etkiler sonucu kimi zaman kaderine terk edilmiş kentsel dokunun, günün fiziksel, sosyolojik ve konjonktüre bağlı ekonomik potansiyeller göz önünde tutularak, değiştirilmesi, dönüştürülmesi, ıslah edilmesi ve yenilenerek kente kazandırılması olarak tanımlanabilir (Özden, 2001). Bu noktadan hareketle kentsel yenileme işlemleri şu başlıklar altında sıralanabilir (Özden, 2001: 257-258; Keleş (2010)):

- yeniden canlanma-canlandırma,
- yenileme-yenilenme,
- yeniden oluşum, soylulaştırma,
- eski haline getirme
- koruma

Kentlerin işlevsiz, boş kalan ya da eskiyen bölgeleri, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde kendiliğinden ya da planlı şekilde yenilenmektedir. Gelişmiş ülkelerde, kentsel yenilemenin temel olarak başlıca üç amacı bulunmaktadır. Bunlar, yoksul ve güvenlik sorunu olan bölgelerin kente entegre edilerek düzgün hale getirilmesi, kent merkezleri ve çevreleri arasındaki ilişkileri ulaşım gibi faaliyetlerle geliştirerek ekonomik canlılık kazandırmak ve yerel yönetimlere bölgesel kalkınma için fırsatlar yaratmaktır (Keleş, 2010).

Kentsel yenileme çalışmalarının bir kısmı da savaş sonrası, kentin yeniden yaşanabilir hale gelmesini ve kaybedilen tarihi kent dokularının yeniden yaşatılabilmesi üzerine çalışmaları içermektedir. Savaş ve iç savaş dönemlerinde etnik gruplar arası şiddetli çatışmalar, özellikle tarihi ve kültürel çevrenin tahrip edilmesine neden olur. Bu tahribatın nedeni sembolik ve psikolojik olarak geçmişin unutturulmaya çalışılıp yeni bir ideolojinin topraklarda hüküm sürmesini sağlamaya çalışmaktır (Calame, 2005: 2-3). Bu yönü ile bakıldığında, ülkelerin tarihi değerlerinin iyi arşivlenmesi, haritaların, rölövelerin, planların, görsel ve yazılı belgelerin korunması büyük önem taşımaktadır. Böylece, Almanya'da ve çoğu Avrupa ülkesinde olduğu gibi kentin tarihi için büyük önem taşıyan, yapılar, yollar, meydanlar yeniden aslında uygun olarak inşa edilebilmektedir.

Kentsel yenilemenin en temel gelişim kaynaklarının başında vatandaş katılımı gelmektedir. Fakat bu katılım tartışmalı konularda halkı ikna etmek üzere propaganda yapmak anlamına gelmemelidir (Wilson, 1963: 242). Yine kentsel yenileme süreçlerinde sosyal dokunun iyi analiz edilmeden, sadece slum (çöküntü bölgesi) temizlemeye odaklanılırsa, bu yaklaşımların sosyal yönünün eksik kalacağı ve başarısız olacağı yönünde, eleştirel yaklaşımlar bulunmaktadır (Gans, 1965; Gibson ve Kocabaş, 2000).

Yeniden işlevlendirme, tarihi değeri, kültürel miras özellikleri yanında, kent kimliğinin bir parçası olan kent için anlam taşıyan çeşitli mekanların, yapıların ve endüstri mirası gibi artık işlevini kaybetmiş ama bir dönem için önem taşıyan eski sanayi alanlarının bina ve çevrelerinin yeniden bir fonksiyon kazandırılarak, kent için işlevsel hale getirilmesini tanımlamaktadır. Yeniden işlevlendirme konusunda temel dikkate alınacak nokta, yeni fonksiyonun yapıya ve çevresine, yöre halkının verdiği değere zarar vermeyecek şekilde belirlenmesidir. Bu yerel kapasite inşası ile halk katılımı ve ortak karar alma süreçleri ile başarı kazanılabilecek bir alandır (Williams, vd., 2000: 293-294). İstanbul'da yeniden işlevlendirme alanında özellikle endüstri mirası alanlarında üniversite gibi eğitim yapıları ve kültür yapıları çoğunluktadır. Yeniden işlevlendirme ile kirletici bir sanayi alanın bir eğitim yapısına dönüştürülmesi ve dönüşümde temiz enerji kaynakları tercih edilmesi, bulunduğu bölgeye çevresel zarar veren bir bölgeden, çevreye dost, katmadeğer üreten bir bölgeye kavuşma fırsatı yaratmaktadır.

3.4. Kentsel Canlanma

Bir diğer strateji olan kentsel canlanma, yapı gruplarının sağlam olmalarına rağmen, özgün işlevlerini yitirdikleri, değerlerinin azaldığı durumlarda yapılan bir yenileme uygulamasıdır (Keleş, 2010). Piyasa güçleri ve devletin karmaşık davranışlar bütünü, kentsel canlanmaya yön veren stratejiler geliştirmektedir. Kentsel yeniden canlanma kentsel ölçekte olabildiği gibi mahalle ölçeğinde de gerçekleşebilmektedir. Mahalle ölçeğinde canlandırma, mekandan çok, sosyal hareketliliği kapsayabilmektedir (Palen, ve London, 1984: 5). Örneğin kentlerde düzenlenmeye başlayan festivaller, bulunduğu bölgede yeni binalar yapılmadan da kentsel canlandırma fırsatı yaratabilmektedir. Avrupa kültür başkentleri projeleri düşünüldüğünde kentlerin kültürel gelişimi, kültürel ve tarihi değerleri olan mekanların, Avrupa Birliği fonları ile restorasyonlarının yapılması, kentte kültür etkinliklerinin artması ile turistik canlılık kazanılması gibi etkiler yaratmaktadır. "Avrupa Kültür Kenti" kavramı 1985'te Atina'nın ilk kültür kenti olması ile başlamıştır. 1999'dan itibaren bu ifade "Avrupa Kültür Başkenti" olarak değiştirilmiş ve 2005'ten sonra bu unvan birden fazla Avrupa kentine verilmeye başlanmıştır. İstanbul 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti seçilmiş ve bu süreçte, çeşitli tarihi binaların restorasyonu, yeniden işlevlendirme projeleri gerçekleştirilmiş, tiyatro, konser, bale, sanat sergisi gibi çoğu ulusal ve uluslararası etkinlik yapılmış ve kentin turizm potansiyeline de bu süreç önemli katkılar kazandırmıştır.

4. KENTLERDE PULSAR ETKİSİ İLE DÖNÜŞÜM

Kalp atışlarına benzeyen ve uzaya radyo dalgaları gönderen nötron yıldızlarına pulsar denmektedir. Bir kentte pulsar etkisi yaratmak, belirli bir proje ya da proje grubu ile o bölgede yaşamı canlandırmak ve yaşamsal akışların artması anlamına gelmektedir. Pulsar etkisi yaratabilecek çok çeşitli kentsel fonksiyonlar bulunmaktadır (David ve Hammond, 2011). Eski bir endüstri kentinde Gehry'nin Guggenheim Müzesi gibi ikonik bir yapı ile kentin turizm kenti haline dönüştürülmesi pulsar etkisine güzel bir örnektir (Plaza ve Haarich, 2015: 1456-1457). Türkiye'de Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsü pulsar etkisine örnektir. Üniversite, dönüşüm potansiyeli büyük olan İstanbul'un tarihi mekanı Haliç'te, sosyal ve ekonomik açıdan geliştirici etki yaratabilecek bir alanda, 20 yıl gibi uzun bir süre boş kaldıktan sonra, kentin bu bölgesine önemli çekim merkezi yaratmıştır (Çetin, 2005; Seçer Kariptaş, vd., 2012: 69-70).

Bilbao kentinde Frank Gehry tarafından tasarlanan Guggenheim Müzesi, Nervión Nehri'ni dolaşan ticari gemiler için düzinelerce konteynerin bulunduğu yerden birkaç metre ötede terk edilmiş bir kereste fabrikası üzerine inşa edilmiştir. 1997'de müzenin açılışıyla Bilbao, standart bir sanayi kenti görünümünden, turizm kenti imajına geçiş yapmıştır. Böylece kent, canlı bir çekim merkezi haline getirmiştir. Bu başarılı proje literatüre girmiş ve Guggenheim etkisi olarak tanımlanmıştır. Bilbao modelinin başarısının ana nedenleri, müze projesinin gelişiminde politik fikir birliği ve katılımcı kararlı kent yönetimi anlayışı bulunmasıdır. Guggenheim Bilbao Müzesi için 2016 yılında, bir önceki yıla göre %6 daha fazla bilet satılarak sayı 1.169.404'e yükselmiştir. 2016 verilerine göre müze ziyaretçilerinin %66'sı yurtdışından olup, kesilen

makbuzlar, Bask bölgesindeki GSYİH'ya 424,6 milyon Euro katkıda bulunmuş ve dokuz binin üzerinde kişiye istihdam imkanı sağlamıştır (Esteban, 2017).

New York High Line projesi 1999-2014 döneminde, eski ve çeşitli kazalardan sonra kullanılmayan demiryolunun, kentin çeşitli aktörlerinin dahil olmasıyla, katılımlı şekilde sosyal alana dönüştürülmesidir. 1999 yılında fikir olarak başlayan kamusal alan yaratma projesi, 2008 yılında açılan bir yarışma sonucu kazanan proje ile tasarım ve uygulamaya geçmiştir. Park alanları yanında sosyal aktivitelere de olanak veren kentte, gece gündüz yaşayabilen, hayat dolu bir kamusal alan oluşturulmuştur (David ve Hammond, 2011; Bezgin, 2014; Gedikli, 2015). Bu proje başlangıçta, kentlilerin katılımı ile başlayan bir yeniden işlevlendirme projesi olmakla birlikte, hem bölgede yaşayan halkın hem de turistlerin uğrak noktası haline gelerek, pulsar etkisi yaratmıştır ve çoğu tasarım ve eğiti programlarında örnek proje olarak anlatılmaktadır. Pulsar etkisi, bölgenin emlak değerlerini de oldukça arttırmıştır. Böylece başlangıçta bir çevre projesi niteliği taşıyan proje zamanla, stratejik bir emlak değerleme etkisine dönüşmüştür.

Pulsar etkisi ile yeniden işlevlendirme projeleri arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Her ne kadar pulsar etkisi yaratan proje tamamen boş bir alanda yeni bir yapı ve doku olarak tasarlanabilse de yeniden işlevlendirme ile de bu etkinin yaratıldığı dünyada ve Türkiye'de çok sayıda örnek bulunmaktadır.

Yeniden işlevlendirme projelerinin en büyük özelliği, diğer dönüşüm yaklaşımlarında olduğu gibi, kentlerin korunması gereken orman, su havzası gibi alanlarının korunarak kentlerin buralara yayılmasını önleyici tedbirler içermesidir.

Kentlerin planlama literatüründe "saçaklanma", "yağ lekesi" gibi terimlerle, kentin dış çeperlerine ve hinterlant alanına yayılmasını engelleyen yaklaşımlar geliştirilmiştir: Bunlar kentsel dönüşüm yaklaşımları ve kompakt kentler olarak ülkemizde ele alınmaktadır. Bu yönü ile mevcut kentsel dokuların daha sistematik yaklaşılarak akılcı değerlendirilmesi yeniden işlevlendirme yaklaşımlarının olumlu etkilerdir. Farklı ülkelerde kentlerin yayılmalarını ya da daha fazla konut yapımını engelleyecek farklı yaklaşım ve modeller bulunmaktadır. Örneğin Hollanda Randstad bölgesi, Amsterdam'ın daha fazla genişlemesini ve yayılmasını engelleyen bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Hollanda deneyimi örnek bir kompakt kent modeli olarak tanımlanmaktadır (Dieleman, 1999: 605). Yeniden işlevlendirme, sanayi alandan konut alanına dönüşme, kullanılmayan demiryolu, liman ya da havaalanının park alanına dönüştürülmesi, eski bir fabrikanın üniversite kampüs alanına dönüşmesi, tarihi bir sarayın müzeye dönüştürülmesi gibi çok çeşitli uygulamalara sahiptir. Türkiye'deki Organize Sanayi Bölgeleri, üretim ve hizmet alanlarının altyapı ve işletme boyutları da dâhil olmak üzere tek elden planlandığı ve uygulandığı alanlar olarak eko-endüstri parklarına dönüşüm açısından büyük potansiyel taşımaktadır (Şenlier ve Albayrak, 2001; Albayrak ve Şenlier, 2015). Bu şekilde yeniden işlevlendirme süreçlerinde sanayi alanlarının dönüşümü de önemli konular arasında yer almaktadır.

Öte yandan tarihi kentlerin en büyük özelliklerinden biri, saray, dini alanlar gibi kolaylıkla müze haline getirilerek kolayca korunabilen yapılarının yanında, endüstri mirası olarak tanımlanabilecek, belirli bir dönemin anısı olarak korunması, yeniden eğitim ya da kültür yapısı olarak değerlendirilebilmesine bağlı yapı stokunun bulunmasıdır. Bu endüstri mirasları genellikle kentlerin ilk geliştiği zamanlarda en değerli arazilerinde bulunduğu için, yeniden işlevlendirme süreçlerinde, karlı bir yatırım olmaları gibi bir gereksinim de ortaya çıkmaktadır. Endüstri miraslarının kendilerine özgün kimlikleri bulunmaktadır ve bu yapı ve çevrelerinin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi yapıların kimliklerini koruyarak, uygun bir işlevle kent hayatına kazandırılmalarına bağlıdır (Köksal, 2005). Haliç bölgesi 1990'larda sanayinin bu bölgeden ayrılması ile yeniden tarihi ve kültürel değerlerinin önem kazanacağı sürece doğru potansiyel bir yeniden işlevlendirme alanı haline gelmiştir. Öncelikle projeler Büyükşehir Belediyesinin dere ıslah projeleri ile yeniden kentin çekim merkezi olabilmesi için hazır hale gelmiştir. Sütlüce Mezbahası'nın bulunduğu bölge içindeki mezbahalar yıkılmış fakat binanın tarihi görünümü korunarak restorasyon süreci gerçekleştirilmiştir. 1998 yılında yıkılan mezbaha sonrasında, bu alanda Sütlüce Kültür ve Sanat Merkezi projesi gerçekleştirilmiştir (Seçer Kariptaş, vd., 2012: 70).

Haliç'te önemli etkileri olan dönüşüm projelerinden biri de Kağıthane ve Alibeyköy derelerinin birleştiği noktada yer alan Silahtarağa Elektrik Santrali'nin eğitim yapısına dönüşüm projesi yine yeniden işlevlendirme projeleri arasında yerini almaktadır. 1983 yılında elektrik üretimine son verilen yapı 20 yıl boş kalmış ve 2004 yılında Bilgi Üniversitesine tahsis edilmiştir. Santral İstanbul adıyla kültür, sanat ve eğitim amaçlı olarak yeniden işlevlendirilen kampüs ve kültür kompleksi 2007 yılından beri ulusal ve uluslararası etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır (Seçer Kariptaş, vd., 2012: 71). Bilgi Üniversitesi kampüsünün kültürel çekim merkezi haline gelmesi bu bölgenin gece gündüz yaşanabilir hale gelmesine olanak sağlamıştır. Kampüs alanı tasarım süreçlerinde, eski fonksiyonunu yaşatan bir müze ve sergi alanı, bazı amfiler de bulunmaktadır.

Bu örneklerde görüldüğü gibi İstanbul'da özellikle endüstri yapılarının yeniden işlevlendirme projeleri ile önemli yükseköğretim kurumları ve kültür merkezleri kentin gelişimine katkı sağlamıştır. Böylece, kentin artık işlevini yitirmiş kullanılmayan alanları ve çevrelerindeki yoksul yerleşim alanları, canlı kent merkezlerine dönüşerek pulsar etkisi yaratılmıştır. Bu alanlarda ev sahipleri de öğrenciler için yemek ve kafeteryalar, kırtasiyeler ve konut kiralama gibi faaliyetleri ile belirli ekonomik avantaj elde etmiştir.

5. SONUÇ

İyi planlanmış kentsel dönüşüm süreci, kentlerin geçmişini ve bu gününü şekillendirirken gelecek için fırsatlar sunmaktadır. Kent üzerine kararlar almak, kentlerin geleceğine karşı sorumlu olmak anlamına gelmektedir. Kent üzerine alınan her kararın büyük ekonomik sonuçları bulunmaktadır. Kentsel dönüşüm, yenileme ve yeniden işlevlendirme kavramları hem birbirleri ile etkileşim halinde hem de dönüşümün etkin uygulama alanları olarak mekansal incelemelerde temel araştırma çerçevesini oluşturmaktadır.

Dönüşüm alanında yenilikçi modeller, kentsel ekonomik gelişimde çeşitli fırsatlar ortaya çıkarmaktadır. Yenilikçi modellerin oluşturulması, kent tarihçesini çok iyi bilerek ve analiz ederek, yorumlamak ile mümkün olabilmektedir. Günümüz önerilerinin çoğunun temellerinin de, geçmiş iyi kent planlama ve tasarımlarının yeniden üretilebilmesi üzerine temellendirildiği görülmektedir. Özellikle turizmin tarihi ve doğal güzelliklere sahip bölgelerde yoğunlaştığı dikkate alındığında, tarihi yeniden canlandırmanın kentler için sadece tarih bilinci açısından değil ekonomik açıdan da önemli olduğu görülmektedir. Çalışma içinde ayrıntılı olarak ele alınan New York High Line projesi kenti, kullanılmayan eski tren hattından kurtarıp, kentsel park ve yaşam alanına dönüştürmüş, yerli ve yabancı turistler için çekim haline getirmiştir. Bu sayede bölgenin ekonomisi de canlanmıştır. Projenin gerçekleşmesi 20 yılı aşkın bir süreyi kapsamıştır. Yerel yöneticiler, beş yıllık süre içinde seçimle işbaşına geldikleri için seçim rekabetinde bu kadar uzun süreleri göz önüne almaları güçtür. Buna rağmen proje başarı ile tamamlanmıştır. Kent yönetimi, geleceği öngörebilme, kent adına hayal kurabilme sanatıdır. Kentin biçimlenmesinde iyi etki yaratabilmek, iyi hatırlanmak, projeleri ile güzel bir imza bırakabilmek, kent yöneticisinin temel amacıdır. Kentsel dönüşümün uygulamalarının ekolojik çevre adına kazanım ile sonuçlanabileceği fikri heyecan vericidir. Bilgi Üniversitesi Kampüsü gibi kentsel yaşamı canlandıran ve ekolojik ya da kültürel hayata katkı sağlayan ve pulsar etkisi yaratan projeler, doğru tasarım ve akılcı planlama ile kentlere güzel bir atmosfer kazandırılabileceğini göstermektedir. Pulsar etkisi altyapı sorunlarına sahip bir kentin büyüme süreçlerini riskli hale getirebilmektedir. Bu riskli alanlar göz önünde bulundurularak, stratejik olarak iyi planlanmış projelerle pulsar etkisinden istifade etmek, İstanbul başta olmak üzere kıyıda kenarda eski değerine kavuşmayı bekleyen pek çok tarihi, kültürel ve sanatsal değerimiz için önemli bir çıkış noktası olacaktır.

KAYNAKÇA

Albayrak, A.N. ve Şenlier, N. (2015). Industrial Ecology for Sustainable Cities, Environment and Ecology at the Beginning of 21st Century kitabı içinde, Ed: Recep Efe, Carmen Bizzarri, İsa Cürebal, Gulnara N. Nyusupova, St.Kliment Ohridski University Press, Sofia.

Ataöv, A. ve Osmay, S. (2007). Türkiye'de Kentsel Dönüşüme Yöntemsel Bir Yaklaşım. METU JFA, 24:2, 57-82.

Bezgin, Ö. (2014). Hizmet Dışı Kalmış Bir Ulaştırma Yapısının Çağdaş Kentsel Arayışlar İçerisinde Yaratıcı Şekilde Dönüşümü ve Kazanılması: The High Line Project-Manhattan, New York City, Dünya Şehircilik Günü 38. Kolokyumu. İTÜ Taşkışla Kampüsü, İstanbul.

Calame, J. (2005). Post-war reconstruction: concerns, models and approaches. Macro Center Working Papers, 20, 1-56.

Çabuk, S. ve Özkan, M.A. (2012). Karabük Demir Çelik Fabrikası Yenişehir Yerleşmesinin Dönüşüm Sorunsalı, 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 59-67.

Çetin, B. (2005). İstanbul Kent Merkezi Yakın Çevresindeki Konut Alanlarındaki Üniversite Kampüslerinin Sosyal ve Fiziksel Çevrenin Canlandırılmasındaki Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

David, J. ve Hammond, R. (2011). High Line: The Inside Story of New York City's Park in the Sky. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Dieleman, F. M., Dijst, M. J., and Spit, T. (1999). Planning the compact city: the Randstad Holland experience. European Planning Studies, 7(5), 605-621.

Esteban, I. (2017) The Guggenheim Effect An Architectural Milestone for Urban Renewal, https://www.goethe.de/en/kul/ges/eu2/rhr/20988133.html, Erişim tarihi: 10.12.2018.

Gans, H. J. (1965). The Failure of Urban Renewal. Commentary, 39(4), 29.

Gedikli, A. (2015). Dünyada Kentsel Dönüşüm Uygulamaları, Kentsel Dönüşüm Çalıştayı Sonuç Raporu, Şehir için Gelecek, İlbank ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 37-79.

Gibson, M., and Kocabaş, A. (2000). London: Sustainable Regeneration-Challenge and Response. Uluslararası Kentsel Tasarım Buluşması Bildirisi. Küreselleşme Sürecinde Kentsel Tasarım ve Yerel Özellikler Sempozyum Kitabı, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 177-228.

Gürler, E. (2005). 1980 Sonrası Kentsel Dönüşüm Sürecinde Küresel Perspektiften İstanbul Örneği: Kent İçi Tarihi Alanların Yeniden Üretim Modelleri. Değişen Dönüşen Kent ve Bölge Temalı 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu Kasım 2004, Bildiri Kitabı, BRC Basım ve Matabaacılık, Ankara.

Görgülü, Z. (2009). Kentsel dönüşüm ve ülkemiz. TMMOB, İzmir Kent Sempozyumu Bildiriler, 08–10 Ocak, 767-780.

Han, S. S. (2000). Shanghai Between State and Market in Urban Transformation. Urban Studies, 37(11), 2091-2112.

International Society of City and Regional Planners. Congress. (2003). The Pulsar Effect in Urban Planning: Proceedings of the 38th International ISoCaRP Congess, Athens, 2002. International Society of City and Regional Planners.

Jacobs, J. (1961). The death and life of great American Cities, Vintage Books, A Division of Random House, New York.

Kayasü, S., ve Yetişkul, E. (2013). Bir Araştırma Çerçevesi: Soylulaştırma 2.0. Planlama Dergisi, 23(3), 147-152.

Keleş, R. (2010). Kentleşme Politikası. İmge Kitabevi.

Kılınçaslan, İ. (2010). Kent Ekonomisi. İstanbul: Ninova Yayınları.

Kocabaş, A. (2012). Yeşil Sürdürülebilir Kentsel Dönüşüm: Kavramsal Çerçeve ve Uygulama Araçları, 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 91-107.

Köksal, T. G. (2005). İstanbul'daki Endüstri Mirası için Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özden, P. (2001). Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği. Siyasal/Journal of Political Sciences, (23-24), 255-270.

Özden, P. (2006). Türkiye'de Kentsel Dönüşümün Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler. Siyasal/Journal of Political Sciences, (35), 215-233.

Palen, J. J., and London, B. (Eds.). (1984). Gentrification, Displacement, and Neighborhood Revitalization. Suny Press.

Plaza, B. ve Haarich, S. N. (2015). The Guggenheim Museum Bilbao: Between Regional Embeddedness and Global Networking. European Planning Studies, 23(8), 1456-1475.

Polat, S. ve Dostoğlu, N. (2007). Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa'da Kükürtlü ve Mudanya Örnekleri. Uludağ University Journal of The Faculty of Engineering, 12(1). 61-76.

Sarp, N.A. (2016). Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Mekansal Sonuçları: Ankara Aktaş Mahallesi Kentsel Dönüşüm Örneği, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitütüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Seçer Kariptaş, F., Boduroğlu, Ş. ve Sarıman Özen, E. (2012) Endüstriyel Alanların Dönüşümü ve Sürdürülebilirliği İstanbul – Haliç Örneği, 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 69-77.

Şahinalp, M.S. ve Bozkurt, Y. (2014) Kentsel Dönüşümün Kavramsal Çerçevesi ve Türkiye Uygulaması, Kentsel Dönüşüm Çalıştayı Sonuç Raporu, Şehir için Gelecek, İlbank ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 7-36.

Şenlier, N. ve Albayrak, A.N. (2001). Sürdürülebilir Yerleşmeler İçin Endüstriyel Organizasyonların Yorumlanması ve Eko-Endüstriyel Parklar, Ulusal Sanayi-Çevre Sempozyumu ve Sergisi, 25-27 Nisan, Mersin, 639-647.

Smith, N. (2002). New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. Antipode, 34(3), 427-450.

Tekeli, İ. (2011) Türkiye'de Kent Yöneticileri/Plancıları Kentsel Dönüşüm için bir Ahlaki Çerçeve Oluşturmak Durumundadır: Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm, İlhan Tekeli Toplu Eserler, 20. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 303-315.

Üstün, G. (2009). Kentsel Dönüşümün Hukuki Boyutu. XII Levha.

Wilson, J. Q. (1963). Planning and Politics: Citizen Participation in Urban Renewal. Journal of the American Institute of Planners, 29(4), 242-249.

Williams, G., Batho, S. ve Russell, L. (2000). Responding to Urban Crisis: The Emergency Planning Response to the Bombing of Manchester City Centre. Cities, 17(4), 293-304.

İNOVASYON İŞSİZLİK İLİŞKİSİ: AB ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR PANEL THRESHOLD ANALİZİ

Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM
Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, İktisat
dcyildirim@nku.edu.tr

Doç. Dr. Seda YILDIRIM
Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, İşletme
sedayil1@gmail.com

Doktora Öğrencisi Tuğba KANTARCI
Namık Kemal Üniversitesi, İktisat
tubakantarci@gmail.com

ÖZET: Bilim ve teknolojide yaşanan değişimlerin ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda birçok etkisi mevcuttur. Bu nedenle ülkeler küreselleşen rekabet ortamında sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma sürecini yakalayabilmek için teknolojik gelişmelere ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Teknolojik gelişmelerin bir nedeni olarak gösterilen inovasyon, teknolojinin toplumsal ve ekonomik faydaya dönüşmesine katkı sağlamaktadır. İnovasyon, istihdam yapısını değiştirmektedir. Ancak istihdam ile ilişkisi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bir kısım görüş, teknolojik yeniliklerin, üretimde emeğin yerine makinaların ikame edilmesi sonucu işsizliğin artmasına yol açacağını öne sürmektedir. Diğer görüş ise teknolojik yeniliklerin çalışma yaşamını iyileştirmesi ve her teknolojik yeniliğin kendi iş alanlarını yaratması sonucunda işsizliği azaltıcı bir etki ortaya çıkarabileceğini ifade etmektedir.

Bu çalışmanın amacı inovasyonun işsizlik üzerindeki etkilerini incelemektir. Yüksek ve nispeten düşük 23 AB ülkesine ait veriler 1998-2015 dönem için panel eşik modeliyle analiz edilmiştir. Her iki ülke grubu için de inovasyon işsizlik üzerinde negatif etkiye sahiptir. Düşük ve yüksek inovasyon rejimlerinde bu etki değişkenlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, İşsizlik, Kümeleme Analizi, Panel Threshold Modeli

THE INNOVATION UNEMPLOYMENT NEXUS: A PANEL THRESHOLD ANALYSIS ON EU COUNTRIES

ABSTRACT: Changes in science and technology have many effects on economic, social and cultural terms. For this reason, countries have had to keep up with technological developments in order to achieve a sustainable growth and development process in a globalized competitive environment. Innovation, shown as a reason for technological developments, contributes to the transformation of technology into social and economic benefits. Innovation changes the structure of employment. However, there are different opinions about its relationship with employment. Some opinions suggest that technological innovations will lead to an increase in unemployment as a result of the substitution of machinery instead of labor. The other view indicates that technological innovations can improve the working life and create a reducing effect of unemployment as a result of every technological innovation creating its own business areas.

The aim of this study is to examine the effects of innovation on unemployment. 23 EU countries (two group, high and relatively low innovation level) were analyzed with the panel threshold model for the period of 1998-2015. Innovation for both country group has a negative impact on unemployment. This effect varies in low and high innovation regimes.

Key Words: Innovation, Unemployment, Cluster Analysis, Panel Threshold Model

GİRİŞ

Bilim ve teknoloji çalışmaları ülkelerin ekonomik ve sosyal yönden gelişmesine katkı sağlayan önemli bir faktördür. Bu nedenle ülkeler, sürdürülebilir bir büyüme oranı yakalayabilmek için teknolojik gelişmeleri yakından takip etmek zorundadırlar. Teknolojik gelişmelerin nedeni olarak gösterilen inovasyon; günümüz rekabet ortamında katma değeri yüksek ürünler üreterek sürdürülebilir bir üretim yapma açısından önemli bir yere sahiptir. Ayrıca inovasyon bir ülkenin teknoloji yeteneğini tanımlayan önemli bir değişken olmasının yanı sıra işgücü, verimlilik ve istihdam kapasitesini olumlu etkilemesi nedeniyle ülkelerin refah seviyesinin artmasına da katkı sağladığı varsayılmaktadır.

Son dönemde yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler dolayısıyla teknolojik gelişmelerin büyüme ve istihdam üzerindeki etkisi birçok iktisatçının gündeminde yer alan önemli bir konu olmuştur. Literatürde inovasyon ve işsizlik arasındaki ilişkileri araştıran çalışmaların elde ettikleri sonuçlar farklılık göstermektedir. İnovasyonun işsizliği azalttığı mı yoksa artırdığı mı konusunda net bir fikir birliği sağlanamamıştır.

İnavosyon, bilgi tabanlı araştırma ve yeni işler yaratması sayesinde "radikal" gelişmelere yol açarak işgücü piyasasını etkilediği varsayılır. Aynı zamanda inovasyonun yapısı gereği işgücü piyasasının işleyişi arasında basit ve doğrudan bir ilişki olduğu kabul edilmektedir (Gatti, 2000: 522). Bu nedenle inovasyonun istihdam üzerindeki etkisi mikro, makro ve sektör düzeyinde olmak üzere birçok çalışma tarafından incelenmiştir.

Mikro (firma) düzeyde çalışmalar, yalnızca inovasyon firmalarındaki istihdam etkisini ölçmektedir. Aynı sektördeki rakip firmaların etkisini ya da diğer endüstriler üzerindeki etkiyi ele almamaktadır (Feldman, 2013: 1100). Örneğin, Reenen (1997) firma düzeyinde yaptığı çalışmada inovasyonun istihdam üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu söylerken, Hall vd. (2008), süreç inovasyonun istihdam üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını saptamıştır.

Sanayi düzeyinde yapılan çalışmalar, belirli endüstrilerdeki net istihdam etkisini incelemektedir. Ancak sanayi düzeyinde yapılan araştırmalar ekonominin bir bütünü üzerinde etki hakkında bilgi vermemektedir. Aynı zamanda bu çalışmalar, yeni ortaya çıkan endüstrilerin eski sektörlerdeki işleri yok edebileceği gerçeğini gözden kaçırabilmektedir (Feldman, 2013: 1100). Bu nedenle sektörel düzeydeki çalışmalarda inovasyonun istihdama olan etkisi teorik anlamda belirsizlikler içermektedir (Taymaz 1997: 9). Örneğin, Antonucci ve Pianta (2002), sektörel düzeyde yaptığı çalışmada teknolojik değişimin imalat sanayisinde istihdamdaki değişim oranının negatif bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır.

Makro düzeydeki çalışmalar ise teknolojik yeniliklerin ekonomi üzerindeki etkisini bir bütün olarak incelemektedir (Matuzeviciute vd. 2017: 4). Feldman (2013), makro düzeyde yaptığı çalışmada daha hızlı teknolojik değişimin işsizliği kısa vadede artıracağını ileri sürerken, Matuzeviciute vd. (2017), teknolojik yeniliklerin işsizlik üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığını tespit etmişlerdir. Bu bağlamda işsizlik ve inovasyon arasındaki ilişkiyi mikro,

sektörel ve makro düzeyde olmak üzere çeşitli ülkelere ilişkin incelenen çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Reenen (1997), teknolojik değişimin istihdam üzerindeki etkilerini 598 İngiliz firması için panel verileri kullanarak 1976-1982 döneminde GMM-DIF tahmin yöntemiyle incelemiştir. Tahmin sonucuna göre inovasyonun istihdam üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Greenan ve Guellec (2000), teknolojik inovasyonun istihdam dinamiklerini tanımlayabilmek amacıyla 1986-1990 dönemi boyunca 15.186 Fransız firması için incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar yenilikçi firmaların orta vadede daha fazla iş yarattığını göstermektedir. Ayrıca sektörel düzeyde, süreç inovasyonları, ürün inovasyonundan, istihdam açısından çok daha elverişli iken, fakat bu durumun firma seviyesinde kaldığı saptanmıştır. Antonucci ve Pianta (2002), istihdam ve inovasyon arasındaki ilişkiyi 8 Avrupa ülkesi için 1994-1999 ve 1994-1996 dönemleri boyunca sektörel düzeyde analiz etmişlerdir. Topluluk İnovasyon Anketi verileri kullanılarak yapılan analizden elde edilen bulgulara göre inovasyonun istihdamdaki değişim oranının negatif olduğu yönünde sonuca ulaşılmıştır. Ayrıca inovasyonun getirildiği sektörler ve ülkeler daha büyük iş kayıplarına uğramıştır. Piva ve Vivarelli (2005), inovasyon ve istihdam arasındaki ilişkiyi 1992-1997 kapsayan dönemde 575 İtalyan sanayi firması için uzunlamasına veri seti kullanarak GMM-SYS metodolojisi ile incelemişlerdir. Çalışmada inovasyon ve istihdam arasında küçük de olsa pozitif bir ilişki olduğunu sonucuna varılmıştır. Üçdoğruk (2006), süreç ve ürün yeniliğinin istihdam üzerindeki etkilerini Türk imalat sanayi için 1995-1997 ve 1998-2000 dönemi boyunca test etmiştir. Tahmin sonucuna göre ürün ve süreç yeniliği yapan ve düşük teknoloji düzeyindeki firmaların istihdam büyüme hızlarının pozitif olduğu görülmektedir. Hall vd. (2008) inovasyonun istihdam üzerindeki etkilerini, firmaların üretkenliği üzerindeki performanslarının anlaşılması amacıyla İtalyan imalat firmaları için 1995-2003 yıllarını kapsayan dönemde MMC tarafından yürütülmüş olan anket verilerini kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen bulgular İtalyan firmalarında süreç inovasyonun anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Ayrıca mevcut ürünlere yönelik verimlilik artışının 2000 yılına kadar artış gösterdiğini fakat sonraki yıllarda azaldığını, inovasyonun genel olarak verimlilik artışına katkısının neredeyse sıfır olduğu sonucuna varılmıştır. Lachenmaier ve Rottman (2011), inovasyonun firma seviyesinde istihdam üzerindeki etkisini 1998-2002 döneminde Alman imalat firmaları için dinamik panel GMM yöntemiyle incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre inovasyonun istihdam üzerindeki etkisi genel olarak pozitif olduğu bulunmuştur. Bu etki gecikmeli olarak ortaya çıkarken, süreç inovasyonlarının ürün inovasyonlarından daha yüksek bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bogliacino vd. (2012) Ar-Ge'nin iş yaratma etkisini 677 Avrupalı firmayı ele aldıkları çalışmada uzunlamasına bir veri tabanı uygulayarak 1990-2008 dönemi için LSDVC tahmin yöntemiyle araştırmışlardır. Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre Ar-Ge yatırımlarının emek-dostu etkisi, istenilen büyüklükte olmasa da, istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Analiz sonuçları Ar-Ge harcamalarının istihdam üzerindeki olumlu ve anlamlı etkisi, ürün inovasyonunun baskın olduğu sektörler (hizmetler ve yüksek teknoloji üretimi) için tespit edilmiş fakat geleneksel sektörler için böyle bir etkiden söz edilmemektedir. Feldman (2013), 1985-2009 kapsayan dönemde 21 sanayi ülkesi için çok sayıda kontrol değişkeni

kullanarak teknolojik değişimin işsizlik üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Elde edilen regresyon sonuçları daha hızlı teknolojik değişimin işsizliği büyük oranda artıracağını ve işsizlik üzerindeki bu olumsuz etkinin 3 yıl süreceğini ve daha sonra ortadan kaybolacağını göstermektedir. Bu bulgulara göre etkinin kalıcı değil geçici olduğu sonucuna varılmıştır. Lambert vd. (2016), 2011 yılı verileri kullanılarak ABD metro bölgelerinde büyüme ve yenilik kümelenmelerinin işsizlik üzerindeki etkisini endüstri bazında incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, inovasyon ve büyüme endüstrileri için daha fazla kümelenmenin, işsizlik oranlarının yerel işsizlik oranlarını etkileyebilecek faktörler kontrol edildikten sonra işsizlik oranlarının daha düşük olduğu saptanmıştır. Matuzeviciute vd. (2017), 25 Avrupa ülkesinde 2000-2012 kapsayan dönemde teknolojik yeniliklerin işsizliği etkileyip etkilemediğini panel veri metodolojisi (GMM) ile incelemişlerdir. Tahmin sonuçlarına göre teknolojik yenilikler ile işsizlik arasında anlamsız bir ilişki bulunmuş ve sonrasında gecikmeli değerleri alınarak, teknolojik yenilikler için alternatif vekiller kullanılarak yeniden test edilmiştir. Bu test sonuçları da benzer şekilde teknolojik yeniliklerin işsizlik üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı kümeleme analizi ve panel eşik modeli kullanılarak inovasyonun işsizlik üzerindeki etkisini makro düzeyde incelemektir. Makro düzeydeki yapılan amprik çalışmalar sınırlı sayıdadır. Ayrıca inovasyon işsizlik ilişkisi, teknolojik gelişmeler nedeniyle işgücü piyasasının karşılaştığı eğilim hakkında bilgi sunduğu için elde edilecek sonuçlar önem arz etmektedir. Literatürde bildiğimiz kadarı ile inovasyon ve istihdam ilişkileri doğrusal olmayan yöntemler ile araştıran çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın literatüre katkısı bir yandan literatürde eksik olan panel eşik yönteminin tercih edilmesi diğer yandan bu ilişkinin makro düzeyde ele alınarak benzer inovasyon seviyesine sahip ülkelerde (homojen ülke grupları) inovasyonun işsizlik üzerindeki etkilerinin ele alınmasıdır.

1. İNOVASYONUN İSTİHDAMA ETKİSİ

Sanayi Devrimi'nin başlangıcından bu yana, küresel ekonomi yeni teknolojiler nedeniyle hızla ilerlemektedir. Her yeni teknolojik dalga, ekonomik büyüme, verimlilik ve yeni iş türleri için fırsatlar ortaya çıkararak istihdam üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilmektedir (Matuzeviciute vd. 2017). İnovasyonun bugün istihdam üzerindeki etkisi, eskiden olduğu kadar net değildir. Global ekonomi için teknolojik ilerlemenin hızı, eski zamanlara göre artmıştır. Bundan dolayı daha fazla ürün ve süreç inovasyonu ortaya çıkmıştır. Dinamik, büyüyen bir piyasa ekonomisinin gelişim yapısı, firmaların sürekli doğum ve ölümü, yeni girişimlerin sürekli olarak ortaya çıkarılmasına ve ortadan kaldırılmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda inovasyonun kısa ve uzun vadeli etkileri farklı olduğundan çeşitli beceri seviyelerine sahip bireyler için negatif veya pozitif istihdam etkileri ortaya çıkmaktadır (Blechinger, 1998:1).

İnovasyonun firma düzeyindeki istihdam etkilerini inceleyen teorik çalışmalar, ürün ve süreç inovasyonları arasındaki farkın önemini vurgulamaktadır. Ancak her iki inovasyon türü için de, bir firmanın işgücü talebi üzerindeki etkileri belirsizdir (Lachenmaier ve Rottman,2011: 210). Genel olarak ürün ve süreç yeniliklerinin istihdam üzerindeki etkileri açısından bir zıtlık olduğu ileri sürülmektedir. Süreç inovasyonlarının verimliliği arttırarak emek talebini azaltacağı ileri

sürülürken ürün inovasyonları için yeni pazarlar, üretim ve yeni işler ortaya çıkarmasından dolayı işgücü talebini artıracağı ifade edilmektedir (Pianta, 2000: 79).

Bir ulusal ekonomide net pozitif veya negatif sonuç olarak sadece kaybedilen ve yaratılan iş imkanları olarak değerlendirilme yapmak doğru değildir. Bir ulusal ekonominin veya bir bütün olarak dünya ekonomisinin genişlemesi, çelişkili olsa da emek verimliliğindeki hızlı artışlara bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda yeni teknolojilerin devrimciliği, yatırımların yüksek olması, emek verimliliğinin hızla artması aynı zamanda hasılanın daha da hızla artmasına yol açacaktır. Bu nedenle istihdamda net bir artışın yaşandığı büyümenin verimli döngüsüne taban yaratmış olacaktır. Bu döngünün sürdürülebilmesi için sadece istihdam ve ticaret gibi makroekonomik politikalarla değil teknolojik yeniliklere bağlı olarak devam etmektedir. Bu nedenle teknolojik yenilikler politikalar ve kurumlar arasında iyi bir uyum varsa uzun sürecek tam bir istihdam dönemi yaşayabilir. Doğu Asya ve Güney Doğu Asya ekonomilerinin gerçekleştirdiği kayda değer hasıla, istihdam ve verimlilik artışları teknolojik yeniliklerin eseri olarak gösterilecek en güzel örnektir (Freeman ve Soete, 2004: 451-452).

2. EKONOMETRİK YÖNTEM

İnovasyon ve işsizlik ilişkisinin yüksek inovasyona sahip ülkeler ile nispeten düşük inovasyon seviyesine sahip ülkeler için farklılaşması beklenmektedir. Çalışmamızda AB üyesi 23 ülke ele alınmaktadır. Ancak bu ülkelerin inovasyon seviyeleri farklılaşmaktadır. Bu nedenle benzer inovasyon seviyesine sahip ülkelerin benzer gruplar içerisinde yer alması ve ülkelerin yüksek ve nispeten düşük inovasyona sahip ülkeler olarak gruplandırılması için kümeleme analizi yapılmıştır. Analize dâhil edilen AB ülkeleri; Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Almanya, Estonya, İrlanda, Yunanistan, İspanya, Fransa, İtalya, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Hollanda, Polonya, Portekiz, Slovakya, Finlandiya, İsveç'dir. Analizde ele aldığımız değişkenler worldbank veri tabanından elde edilmiştir. Kümeleme için kullanılan inovasyon verileri; Entelektüel Sermaye Ödemeleri İçin Kullanılan Harçlar, Cari İşlemler Dengesi (GSYİH %'si), Doğrudan Yabancı Yatırım, Net Girişler (GSYİH %'si), Kişi Başına Düşen GSYİH, Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı, Enflasyon, Tüketici Fiyatları (Yıllık %), İleri Düzey Eğitime Sahip İşgücü (İleri Düzey Eğitime Sahip Çalışma Yaşı Nüfusunun %'si), Patent Başvuruları, Araştırma ve Geliştirme Harcamaları, Ar-Ge'deki Araştırmacılar, İleri Düzey Eğitim ve İşsizlikdir (İleri Düzey Eğitim İle Toplam İşgücü %). Bu bağlamda birinci grup için yüksek inovasyon göstergeleri olan ülkeler seçilmiş, ikinci grup için ise düşük inovasyon göstergeleri olan ülkeler seçilerek iki ayrı küme oluşturulmuştur.

Çalışmada ikinci olarak ise birinci ve ikinci küme ayrı ayrı ele alınarak 1998-2015 yıllarını kapsayan dönem için panel eşik modeliyle inovasyonun işsizlik üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Burada analizde ele alınan değişkenler de Dünya Bankası'nın resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Panel eşik analizinde kullanılan değişkenler ise;

- Kişi Başına GSYİH
- Patent Başvuruları (inovasyon göstergesi)
- İşsizlik (Toplam İşgücünün %)

- Enflasyon, tüketici fiyatları.

2.1. Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi, gruplanmış verileri benzer özelliklerine göre sınıflandırmada tercih edilen çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden biri olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle kümele analizinin amacı, nesne ya da bireylerin temel özelliklerini göz önünde bulundurarak gruplama yapmaktır. Diğer bir ifadeyle, gruplanmamış verileri benzer özelliklerine göre gruplandıran kümeleme analizi, araştırmacıya özet bilgiler sunması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca kümeleme analizi gerçek tiplerin saptanması, gruplar için ön tahmin, hipotez testi, verilerin yerine kümelerin değerlendirilmesi ve aykırı değerlerin tespit edilmesi gibi değişik yöntemler için de kullanılması söz konusudur (Kalaycı, 2018: 349).

Kümeleme analizinde gözlenen nesne ya da bireylerin ölçülen bütün değişkenler üzerindeki değerleri hesaplanmaktadır. Ardından aralarındaki benzer özellikleri tespit etmek için korelasyon ve uzaklık ölçüleri ya da kategorik verilerin benzerlik ölçüleri kullanılmaktadır. Kümeleme analizi, önceden belirlenen seçim kriterleri baz alınarak birbiri ile benzer özellikler taşıyan nesne veya bireyleri aynı küme içerisinde gruplandırma yapar. Analizin neticesinde bir kümeyi oluşturan birey veya nesneler birbiriyle benzeşmektedir. Diğer kümelerin birey veya nesneleriyle benzeşmemektedir. Diğer bir ifadeyle kümeler kendi içlerinde homojenken, kümeler arasında heterojenlik de söz konusu olabilmektedir. Elde edilen kümeler çok boyutlu uzayda gösterilmektedir. Kümeleme analizi başarılı ise aynı küme içinde yer alan nesne ya da bireylerin birbirlerine yakın çıkması beklenmektedir. Ancak farklı kümeler için ise birbirinden fark edilir seviyelerde uzak olması istenir. (Suner ve Çelikoğlu, 2010: 46).

Kümeleme analizinde değişken kavramı önem taşımaktadır. Bu nedenle diğer çok değişkenli yöntemlerden farklılıklar içermektedir. Kümeleme analizinde değişkenlerin göstermiş oldukları özelliklerine göre karşılaştırma yapılır. Bunun nedeni kümeleme analizi değişkeni, sadece nesnelerin tanımlanan özelliklerini kapsamaktadır. Kümele analizi ile diskriminant analizi birbirine benzer analiz yöntemleri olarak bilinmekte ve bu iki analiz arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Diskriminant analizinde gruplar önceden belirlenirken kümeleme analizinde bu belirleme analiz sonucunda ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle kümeleme analizinde veri matrisi analiz öncesi tahmin ve kriter alt setlerine bölüştürülememektedir (Kalaycı, 2018: 349).

Kümeleme analizinde N adet nesnenin (gözlemin) her birinde p adet ölçümün yapılmaktadır. Bu ölçümün yapıldığı N x p boyutlu X veri matrisi aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Çakmak, 1999: 189).

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \cdots & X_{1p} \\ X_{21} & X_{22} & \cdots & X_{2p} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ X_{N1} & X_{N2} & \cdots & X_{Np} \end{bmatrix}$$

2.2. Panel Veri

Çalışmamızda hem zaman hem de birim boyutları mevcut olduğu için panel veri metodolojisinden yararlanılmıştır. Panel veri metodolojisi için yatay kesit bağımlılığı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının göz önüne alınmamadan yapılan analizler sonuçları önemli derecede etkilemektedir. Yatay kesit varlığını sınamak için Peseran (2004) CD testi kullanılmıştır. Peseran CD test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}\left(\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\hat{\rho}_{ij}\right)} \Rightarrow N(0,1)$$

Peseran CD testi hipotezleri; H_0: yatay kesit bağımlılığı yoktur; H_1: yatay kesit bağımlılığı vardır, şeklinde kurulmaktadır. Panel veri analizinde yatay kesit birimler arasında ilişkinin olup olmasına bağlı olarak çeşitli birim kök testleri uygulanmaktadır. Peseran CD test sonucuna göre yatay kesitler arasında bir ilişki söz konusu değilse diğer bir ifadeyle kesitler birbirinden bağımsızsa birinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır. Ancak yatay kesitler arasında söz konusu bir ilişki varsa ikinci nesil birim kök testlerinin tercih edilmesi gerekmektedir. Çalışmada ele alınan serilerin birim kök durumları bu varsayımlar altında incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada birinci nesil birim kök testlerinden Levin, Lin & Chu (2002), Hadri (2000) ve Breitung (2000) ve ikinci nesil birim kök testlerinden ise Peseran CADF (2007)'den yararlanılmıştır.

2.2.1. Hansen(1999) Panel Veri Threshold Regresyonu

Bu çalışmada, Hansen (1999) tarafından önerilen panel eşik regresyon modeli ile inovasyon ile işsizlik arasındaki ilişki test edilmektedir. Panel eşik regresyon modeli sadece inovasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi test etmekle kalmayıp inovasyonun optimal seviyesi olan eşik değerini hesaplamak kullanılan bir yöntemdir.

Hansen'in (1999) gelişmiş panel eşik regresyon modeli, geleneksel en küçük kareler tahmin yönteminin bir uzantısıdır. Sahte regresyon probleminden kaçınmak için modelde göz önüne alınan tüm değişkenler durağan olmalıdır. Bu nedenle, panel eşik regresyon modelini kullanmadan önce, birim kök testleri ile devam edilecektir. Birim kökün sıfır hipotezi çoğunlukla reddedilirse, bu durağan testlerden elde edilen bulgular daha ileri gitmemizi ve panel eşik regresyon modelini tahmin etmemizi sağlayacaktır (Yeh vd. 2010: 393).

Hansen 'in (1999) panel eşik regresyon yöntemi temel olarak üç kısımdan oluşmaktadır. Aşağıdaki ilk model, **dengeli panel verisi** ile oluşan modeli göstermektedir. Burada y_{it} bağımlı değişkeni, q_{it} eşik değişkeni, x_{it} bağımsız değişkeni ve e_{it} hata terimi olarak ifade edilmektedir.

$$y_{it} = \mu_i + \beta_1' x_{it} I(q_{it} \leq \gamma) + \beta_2' x_{it} I(q_{it} > \gamma) + e_{it} \quad (1)$$

Burada $I(.)$ gösterge fonksiyonudur. Yukarıdaki denklemin diğer alternatif yolu;

$$y_{it} = \begin{cases} \mu_i + \beta_1' x_{it} + e_{it}, & q_{it} \leq \gamma, \\ \mu_i + \beta_2' x_{it} + e_{it}, & q_{it} > \gamma. \end{cases}$$

(1) numaralı eşitliğin diğer bir gösterimi

$$x_{it}(\gamma) = \begin{pmatrix} x_{it} I(q_{it} \leq \gamma) \\ x_{it} I(q_{it} > \gamma) \end{pmatrix}$$

ve $\beta = (\beta_1' \; \beta_2')'$ böylece (1)'e eşit

$$y_{it} = \mu_i + \beta_1' x_{it}(\gamma) + e_{it}. \qquad (2)$$

Gözlemler, eşik değişkeninin q_{it} eşikten γ daha küçük veya daha büyük olmasına bağlı olarak iki rejime ayrılır. Rejimlerin regresyon eğimleri, β_1 ve β_2 ile ayırt edilmektedir. β_1 ve β_2 nin tanımlanması için x_{it} elemanlarının zamanla değişmez olması zorunludur. Eşik değişken q_{it}'nin zamanla değişmez olmadığı da varsayılır. Hata e_{it} bağımsız ve aynı sıfır ve sonlu varyans σ^2 ile aynı şekilde dağıtılmış (iid) olduğu kabul edilir.

En küçük kareler yöntemi ile tahminleme: Bireysel etki μ_i'yi yok etmek için kullanılan geleneksel yöntemlerden biri, bireysel etkinin anlamlılığının çıkarılmasıdır. Doğrusal modellerde basit olsa da, doğrusal olmayan spesifikasyon (1) daha dikkatli bir işlem yapılmasını gerektirir.

zaman indeksi t üzerinden (1) numaraları eşitliğin ortalamaları alınırsa;

$$\bar{y}_i = \mu_i + \beta' \bar{x}_i(\gamma) + \bar{e}_i \qquad (3)$$

burada $\bar{y}_i = T^{-1} \sum_{t=1}^{T} y_{it}$, $\bar{e}_i = T^{-1} \sum_{t=1}^{T} e_{it}$ ve

$$\bar{x}_i(\gamma) = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^{T} x_{it}(\gamma) = \begin{pmatrix} \frac{1}{T} \sum_{t=1}^{T} x_{it} I(q_{it} \leq \gamma) \\ \frac{1}{T} \sum_{t=1}^{T} x_{it} I(q_{it} > \gamma) \end{pmatrix}$$

(2) ve (3) numaralı eşitliklerin farkı alındığı zaman;

$$y_{it}^* = \beta' x_{it}^*(\gamma) + e_{it}^* \qquad (4)$$

burada $y_{it}^* = y_{it} - \bar{y}_i$, $x_{it}^*(\gamma)$-$\bar{x}_i(\gamma)$, ve $e_{it}^* = e_{it} - \bar{e}_i$

$$y_i^* = \begin{bmatrix} y_{i2}^* \\ \vdots \\ y_{iT}^* \end{bmatrix}, \qquad x_i^*(\gamma) = \begin{bmatrix} x_{i2}^*(\gamma)' \\ \vdots \\ x_{iT}^*(\gamma)' \end{bmatrix}, \qquad e_i^* = \begin{bmatrix} e_{i2}^* \\ \vdots \\ e_{iT}^* \end{bmatrix}$$

burada $Y^*, X^*(\gamma)$ ve e^* tüm bireyler üzerinde yığılmış olan verileri göstermektedir.

$$X^*(\gamma) = \begin{bmatrix} x_1^*(\gamma) \\ \vdots \\ x_i^*(\gamma) \\ \vdots \\ x_n^*(\gamma) \end{bmatrix}$$

Aşağıdaki eşitlik kullanıldığında, (4) ile eşdeğer hale gelmektedir.

$$Y^* = X^*(\gamma)\beta + e^* \quad (5)$$

Verilen herhangi bir γ için, eğim katsayısı β, olağan en küçük kareler (OLS) ile tahmin edilmektedir. Bu yüzden;

$$\hat{\beta}(\gamma) = (X^*(\gamma)'X^*(\gamma))^{-1}X^*(\gamma)'\gamma^* \quad (6)$$

Kalıntıların vektörü,

$$\hat{e}^*(\gamma) = Y^* - X^*(\gamma)\hat{\beta}(\gamma)$$

ve karesi alınmış hatalar toplamı

$$S_1(\gamma) = \hat{e}^*(\gamma)'\hat{e}^*(\gamma) = Y^{*'}(I - X^*(\gamma)'(X^*(\gamma)'X^*(\gamma))^{-1}X^*(\gamma)')Y^* \quad (7)$$

Hansen (1999) ve Chan (1993) γ'nin tahmini için en küçük kareler yöntemini önermektedir. Bu, kareleri alınmış hataların konsantre toplamının en aza indirilmesiyle elde edilen en kolay yol olarak ifade edilir. Bu yüzden γ en küçük kareler tahmincisidir.

$$\hat{\gamma} = \text{argmin } S_1(\gamma) \quad (8)$$

$\hat{\gamma}$ elde edildiğinde eğim katsayısının tahmini $\hat{\beta} = \hat{\beta}(\hat{\gamma})$ olmaktadır. Kalıntılar vektörü $\hat{e}^* = \hat{e}^*(\hat{\gamma})$ ve kalıntı varyansı

$$\hat{\sigma}^2 = \frac{1}{n(T-1)}\hat{e}^{*\prime}\,\hat{e}^* = \frac{1}{n(T-1)}S_1(\hat{\gamma}) \quad (9)$$

olmaktadır.

Eşik değerin test edilmesi: Eşik değerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek önemlidir. Bunu test etmek için boş hipotez ve alternatif hipotez kurulmaktadır. Boş hipotez ve alternatif hipotez şu şekildedir:

$$\begin{cases} H_0: \beta_1 = \beta_2 \\ H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \end{cases}$$

Eşik olmayan sıfır hipotezi altında, model

$$y_{it} = \mu_i + \beta_1' x_{it} + e_{it} \quad (10)$$

Sonrasında sabit etki dönüşümü yapıldığında,

$$y_{it}^* = \beta_1' x_{it}^* + e_{it}^* \quad (11)$$

Regresyon parametreleri OLS tarafından tahmin edilen β_1, kalıntı $\tilde{e}_{it}^*$ve hata kareleri toplamı $S_0 = \tilde{e}^{*\prime}\tilde{e}^*$olarak ifade edilmektedir. Bu durum H_0 olasılık testine dayanmaktadır.

$$F_1 = (S_0 - S_1(\hat{\gamma}))/\sigma^2 \quad (12)$$

F_1'in asimptotik dağılımı standart dışıdır ve χ^2_k dağılımına sahiptir. Ne yazık ki, genel olarak örneklemin anlarına bağlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle kritik değerler tablo haline getirilememektedir. Hansen (1996), bootstrap işleminin birinci dereceden asimptotik dağılıma ulaştığını göstermektedir. Bu nedenle bootstrap işleminden oluşturulan p değerleri asimptotik olarak geçerli olduğu varsayılmaktadır. x_{it} ve q_{it}rejim değişkenleri bootstrap örneklerinde

değerleri sabit olarak tutulmalıdır. Regresyon kalıntıları e_{it} alınıp ve bireysel olarak gruplandırılması gerekir: $\hat{e}_i^* = (\hat{e}_{i1}^*, \hat{e}_{i2}^*, \ldots, \hat{e}_{iT}^*)$. Örnek $\{\hat{e}_1^*, \hat{e}_2^*, \ldots, \hat{e}_n^*\}$ bootstrap için kullanılacak dağılım olarak kabul edilir. Dağılımdan n büyüklüğünde bir örnek oluşturulup H_0 hipotezi altında bir bootstrap örneği oluşturmak için söz konusu hatalar kullanılır. Bootstrap örneği kullanılarak boş hipotez (11) ve alternatif hipotez (4) altında model tahmin edilir ve (12)'de F'in en çok olabilirlik istatistiği bootstrap değeri hesaplanır. Bu işlem çok sayıda tekrarlanır ve simüle edilmiş istatistiğin gerçek değerini aşan yüzdeleri hesaplanır. Boş hipotez altında F için asimptotik p-değerinin bootstrap tahminidir. Eğer p-değeri istenen kritik değerden daha küçük ise, eşik değerin olmadığı kabul edilen H_0 hipotezi reddedilir.

3. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmamızda ilk olarak yüksek ve düşük invovasyon seviyesine sahip ülkelerin belirlenmesi için farklı inovasyon göstergeleri ile kümeleme analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Kümeleme Sonuçları

1.Grup		2. Grup	
Ülkeler	**Uzaklık**	**Ülkeler**	**Uzaklık**
Hollanda	0,000	Estonya	2,819
Avusturya	1,168	Letonya	3,334
Danimarka	1,263	Litvanya	2,864
Finlandiya	1,654	Macaristan	2,328
Fransa	1,192	Polonya	2,118
İrlanda	0,943	Slovakya	2,355

Tablo 1'de referans noktasına uzaklıklara göre oluşturulan ülkeler yer almaktadır. Birinci grupta yüksek inovasyon göstergeleri olan ülkeler, ikinci grupta ise nispeten daha düşük inovasyon göstergeleri olan ülkeler yer almaktadır. Kümeler birbirine yakın ve benzeşen altı ülkeden oluşturulmuştur. Hollanda ilgili ülkeler arasında inovasyon seviyesi yüksek olan bir ülke olduğu için Hollanda'ya en yakın ülkeler birinci küme ve Hollanda'ya en uzak ülkeler baz alınarak ise ikinci küme oluşturulmuştur.

Serilerin durağanlık durumlarının araştırılmasından önce yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	1. küme CD Test İstatistiği	2. Küme CD Test İstatistiği
Büyüme	16.00 (0.000)	16.19 (0.000)
Patent	0.28 (0.777)	0.42 (0.678)
İşsizlik	4.81 (0.000)	5.65 (0.000)
Enflasyon	9.92 (0.000)	7.77 (0.000)

Tablo 2'de birinci küme ve ikinci küme için sonuçlara bakıldığında patent haricinde kalan değişkenler için temel hipotez güçlü biçimde reddedilerek serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna varılmıştır. Patent serisinde yatay kesit bağımlılığı yoktur. Dolayısıyla serilerin durağanlığının araştırılmasında patent için birinci nesil ve diğer seriler için ikinci nesil birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Sonuçlar Tablo 3'de görülmektedir.

Tablo 3: Birim Kök Analiz Sonuçları

	Birinci Küme		**İkinci Küme**	
Birim Kök Testleri	**Sabitli**	**Sabitli ve Trendli**	**Sabitli**	**Sabitli ve Trendli**
		Patent		
LLC	-4.6184* (0.0734)	-8.4098* (0.0935)	-2.7593* (0.5767)	-6.4627** (0.0159)
Hadri	17.6747*** (0.0000)	13.1592*** (0.000)	10.5953*** (0.0000)	7.3607*** (0.0000)
		İşsizlik		
Pesaran CADF	-1.540 (0.674)	-1.231 (0.995)	-3.313*** (0.000)	-2.754 (0.125)
		Büyüme		
Pesaran CADF	-0.728 (0.991)	0.645 (1.000)	-3.510*** (0.000)	1.700 (1.000)
		Enflasyon		
Pesaran CADF	-1.455 (0.743)	-1.816 (0.870)	3.082*** (0.001)	-2.669 (0.173)

*** , ** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve % 10 önem düzeylerinde durağanlığı göstermektedir.

Tablo 3'deki sonuçlar incelendiğinde birinci küme için patent (LPTN) serisinin LLC ve Hadri birim kök testlerinde hem sabitli hem de sabitli ve trendli modele göre düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. İkinci küme yine aynı serinin LLC birim kök testinde sabitli ve trendli modelde, Hadri birim kök testinde hem sabitli hem sabitli ve trendli modele göre düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Pesaran CADF sonuçlarına göre, birinci küme için işsizlik (UNM) değişkeninin fark durağan olduğu, ikinci küme için ise sabitli modelde düzeyde durağan olduğu saptanmıştır. Son olarak büyüme (LGDP) ve enflasyon (INF) serilerinin Pesaran CADF sonuçlarına bakıldığında, birinci küme için fark durağan, ikinci küme için sabitli modelde düzeyde durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 4: Panel Eşik Etkisinin Testi

Küme	**F-ist.**	**Olasılık**	**Kritik Değer %10**	**Kritik Değer %5**	**Kritik Değer %1**
1. Küme	12.06	0.023	9.597	10.975	15.016
2. Küme	20.16	0.043	16.853	19.688	24.102

Tablo 4' de iki küme için bir eşik etkisinin mevcut olduğu görülmektedir. Birinci ve ikinci küme için %5 anlamlılık düzeyinde eşik etkisi anlamlı bulunmuştur. Diğer bir ifade ile elde edilen bulgular inovasyon ve işsizlik arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Tablo 5'de birinci küme için inovasyon işsizlik ilişkisine ilişkin sonuçlar görülmektedir.

Tablo 5: Birinci Kümenin İnovasyon Eşik Değeri ve İşsizlik

Eşik Değeri Tahmini	
Bağımlı Değişken: DUNM	% 6.84***
%95 Güven Aralığı	[6.79, 7.20]
İnovasyon Rejim Türü	
$\hat{\beta}_1$	4.38 (0.467)***
$\hat{\beta}_2$	3.79 (0.450)***
Kontrol Değişkenleri	
DLGDP	-1.96 (0.919)*
DINF	-5.90 (0.057)***

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve % 1 anlamlılığı göstermektedir. Standart hatalar parantez içinde yer almaktadır.

Tablo 5'de inovasyonun işsizlik üzerindeki etkisini incelemek amacıyla kurulan panel eşik model sonuçları yer almaktadır. Tablonun ilk kısmında yer alan işsizlik eşik değerine ilişkin % 95 güven aralığında alt değer %6.79, üst değer %7.20, eşik değer ise % 6.84 olduğu tespit edilmiştir. Tablonun ikinci kısmında ise düşük rejim (β_1) ve yüksek rejim (β_2) için inovasyonun işsizlik üzerindeki etkisi gösterilmektedir. β_1 rejim katsayısının 4.38 ve β_2 rejim katsayısının ise 3.79 değerini aldığı görülmektedir. Bu katsayıların %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu durum düşük ve yüksek inovasyon rejimlerinde inovasyonun, işsizliği pozitif etkilediğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle bulgular, inovasyonun işsizliği artırıcı bir etkiye neden olduğunu göstermektedir. Tablonun alt kısmında ise kontrol değişkenleri yer almaktadır. Kontrol değişkenlerinin katsayıları da istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Büyüme değişkenin işsizlik üzerindeki etkisi negatifken, enflasyon değişkeninin de işsizlik üzerindeki etkisi negatif olduğu bulunmuştur.

Tablo 6: İkinci Kümenin İnovasyon Eşik Değeri ve İşsizlik

Eşik Değeri Tahmini	
UNM	% 7.78***
%95 Güven Aralığı	[7.76, 7.82]
İnovasyon Rejim Türü	
$\hat{\beta}_1$	3.30 (0.977)***
$\hat{\beta}_2$	2.60 (0.965)**
Kontrol Değişkenleri	

LGDP	-5.32 (0.618)***
INF	-2.30 (0.093)**

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve % 1 anlamlılığı göstermektedir. Standart hatalar parantez içinde yer almaktadır.

Tablo 6 ikinci kümenin panel eşik model sonuçlarını vermektedir. İkinci kümenin de birinci küme gibi benzer bulgular taşıdığı görülmektedir. Tablonun ilk kısmında yer alan işsizlik eşik değerine ilişkin % 95 güven aralığında alt değer %7.76, üst değer %7.82, eşik değer ise % 7.78 olduğu saptanmıştır. β_1 rejim katsayısının 3.30 ve β_2 rejim katsayısının ise 2.60 değerini aldığı ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Her iki inovasyon rejim türü için de inovasyonun işsizliği pozitif etkilediğini ve inovasyonun işsizliği artırıcı bir etkiye neden olduğunu göstermektedir Kontrol değişkenlerine bakıldığında ise katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Büyüme ve enflasyon değişkenlerinin işsizlik üzerindeki etkisi negatif olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak inovasyon seviyesinin hem yüksek hem de düşük olduğu ülke grupları için birinci rejimde inovasyonun işsizlik üzerine etkisi ikinci rejime göre daha yüksektir. Diğer bir ifade ile düşük inovasyon göstergesi olan birinci rejimde inovasyonun artması işsizliği daha fazla artırmaktadır. Ancak eşik değerin üzerinde ikinci rejim de inovasyon artışı işsizlik üzerinde daha düşük bir artışa yol açmaktadır.

Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta her iki ülke grubunun da belli bir inovasyon seviyesine sahip olduğu ancak ülkeler arasındaki inovasyon seviyesinin farklılaştığıdır. Analiz her iki ülke grubunun bir araya getirilmesi ile yeniden gerçekleştirilmiştir. Toplu analiz sonuçlarında da her iki rejim altında inovasyon işsizlik üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Burada önemli olan nokta ülke bazında invasyon seviyesinin artmasının inovasyonun neden olacağı işsizliği azalmakta olduğudur.

4. SONUÇ

Teknolojideki hızlı gelişmeler, ekonomik sistemlerde ülkelerin refah ve yaşam standartlarını artırması bakımından önemli bir yere sahiptir. Teknolojik gelişmeler ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda birçok etki yaratarak günümüzde hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşanmasına da konu olmuştur. Teknolojik gelişmeleri yakından takip eden ülkeler ise ürettikleri ürünlerden veya hizmetlerden sosyal ve ekonomik bir değer yaratmak istemektedirler. Bu noktada katma değeri yüksek ürünler yaratmanın temel kaynağı olarak gösterilen "inovasyon" karşımıza çıkmaktadır.

Teknolojik yenilikler ülkelerin refahı düzeylerini artırarak ekonomik büyümeye katkı sağladığı bilinen bir gerçektir. Ancak teknolojik yeniliklerin (inovasyonun) istihdam yapısındaki değişimleri de beraberinde getirmesinden dolayı bu konuya ilişkin farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İnovasyon, işgücü piyasasını çeşitli yollarla etkilediği varsayılmaktadır. Bu bağlamada inovasyonun işsizlik üzerinde olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkileri de söz konusu olabilmektedir. Bu çalışmada ise inovasyonun işsizlik üzerindeki etkileri açısından

ortaya çıkacak sonuç önem arz ettiğinden inovasyon ve işsizlik arasındaki ilişki panel eşik modeliyle incelenmiştir.

Çalışmada 23 AB ülkesi için kümeleme analizi yapılmıştır. Yüksek inovasyon seviyesine sahip ülkeler birinci grup, daha düşük inovasyon seviyesine sahip ülkeler ikinci grup şeklinde ayrım yapılmıştır. Düşük ve yüksek inovasyon rejimlerinin her iki grupta da inovasyonun işsizlik üzerindeki etkisinin pozitif olduğu saptanmıştır. Rejim katsayıları büyüklük olarak değerlendirildiğinde düşük rejimde inovasyonun işsizliği artırıcı etkisinin daha kuvvetli olduğu bulunurken, yüksek rejimde inovasyonun işsizliği artırıcı etkisinin nispeten daha düşük oranda olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bulguları Feldmann (2013) ile tutarlıdır. Bu bağlamda inovasyon seviyesinin düşük rejimlerinde iki grup ülkede de teknolojik gelişmişlik, işsizlik oranını daha fazla artırmaktadır.

KAYNAKÇA

Antonucci, T., & Pianta, M. (2002). Employment effects of product and process innovation in Europe. International Review of Applied Economics, 16(3), 295-307.

Blechinger, D., Kleinknecht, A., Licht, G., & Pfeiffer, F. (1998). The impact of innovation on employment in Europe-an analysis using CIS data. ZEW-Dokumentation, 98.

Bogliacino, F., Piva, M., & Vivarelli, M. (2012). R&D and employment: An application of the LSDVC estimator using European microdata. Economics Letters, 116(1), 56-59.

Çakmak, Z. (1999). Kümeleme analizinde geçerlilik problemi ve kümeleme sonuçlarının değerlendirmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3).

Çelikoğlu, C. C., & Suner, A. (2010). Toplum tabanlı bir çalışmada çoklu uygunluk analizi ve kümeleme analizi ile sağlık kurumu seçimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 25(2), 43-55.

Feldmann, H. (2013). Technological unemployment in industrial countries. Journal of Evolutionary Economics, 23(5), 1099-1126.

Freeman, C. ve Soete, L. (2004). Yenilik İktisadı, Çeviren: Ergun Türkcan, 5. Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara.

Gatti, D. (2000). Unemployment and Innovation Patterns: the critical role of coordination. Industrial and Corporate Change, 9(3), 521-544.

Greenan, N., & Guellec, D. (2000). Technological innovation and employment reallocation. Labour, 14(4), 547-590.

Hall, B. H., Lotti, F., & Mairesse, J. (2008). Employment, innovation, and productivity: evidence from Italian microdata. Industrial and Corporate Change, 17(4), 813-839.

Hansen, B. E. (1999),"Threshold effects in non-dynamic panels: estimation, testing, and inference", *Journal of econometrics*, 93(2), 345-368.

Kalaycı, Ş. vd. (2018). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri,* 9. Baskı, Dinamik Akademi Yayınları, Ankara.

Lachenmaier, S., & Rottmann, H. (2011). Effects of innovation on employment: A dynamic panel analysis. International journal of industrial organization, 29(2), 210-220.

Lambert, T., Mattson, G., & Dorriere, K. (2016). Industry Clustering and Unemployment in US Regions: An Exploratory Note.

Matuzeviciute, K., Butkus, M., & Karaliute, A. (2017). Do Technological Innovations Affect Unemployment? Some Empirical Evidence from European Countries. Economies, 5(4), 48.

Pianta, M. (2000) The employment impact of product and process innovations, in: M. Vivarelli & M. Pianta (Eds), The Employment Impact of Innovation. Evidence and Policy (London, Routledge), pp. 77-95.

Piva, M., & Vivarelli, M. (2005). Innovation and employment: Evidence from Italian microdata. Journal of Economics, 86(1), 65-83.

Taymaz, E. (1998). Türkiye imalat sanayiinde teknolojik değişme ve istihdam. *Ankara: Teknoloji ve İstihdam*.

Ucdogruk, Y. (2006). Employment impact of product and process innovations in Turkey. Ege Academic Review, 6(1), 87-99.

Van Reenen, J. (1997). Employment and technological innovation: evidence from UK manufacturing firms. Journal of labor economics, 15(2), 255-284.

Yeh, M. L., Chu, H. P., Sher, P. J., & Chiu, Y. C. (2010). R&D intensity, firm performance and the identification of the threshold: fresh evidence from the panel threshold regression model. *Applied economics*, *42*(3), 389-401.

BÜYÜK VERİ: TANIMI VE OLUŞUMU

Dr. Öğr. Üyesi Nüket KIRCI ÇEVİK
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
nkcevik@nku.edu.tr

Öğr.Gör.Murat ÖZDEMİR
Namık Kemal Üniversitesi, Muratlı Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Bölümü,
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Doktora Öğrencisi
mozdemir@nku.edu.tr

ÖZET: Teknoloji yaratmanın kaynağı geleneksel olarak düşündüğümüzde bilgidir. Bilgiyi elde etmenin yolu ise verinin işlenmesinden geçmektedir. Dolayısıyla elde edilen veriyi işleyerek bilgi üretip teknoloji yaratmak mümkündür. Bilgi üretilmesi aşamasında farklı kaynaklardan gelen verinin ve teknolojinin eşanlı kullanımı "büyük veri" kavramını ortaya çıkarmaktadır. Büyük veri kavramına adını veren ve onu gerçekten büyük kılan şeyin büyüklüğü olduğu konusunda araştırmacılar tarafından fikir birliğine varılmıştır. Bu verilerin büyüklüğü petabyte, exabyte ve zettabyte olarak ifade edilmektedir. Teknolojik gelişmeler ve arge çalışmaları sayesinde her geçen gün daha büyük çaplı veri setleri analiz edilerek bilgi bankaları oluşturulmaktadır. Nesnelerin interneti aracılığıyla günlük hayatın içinde her an veri toplanabilmekte toplanan veriler anlık olarak işlenebilmektedir. Bu sayede, bulut çözüm ve ağ sistemleri ile gezegenimiz başlı başına hem veri üreten bir kaynak hem de bir bellek ve depolama alanına dönüşmüştür. Bu çalışmanın amacı, büyük veri olgusunu tanıtmak ve küresel araştırma kuruluşlarının güncel raporları aracılığıyla büyük verinin nasıl oluştuğunu açıklamaktır. Bunlara ek olarak, Endüstri 4.0 döneminde Türkiye Bilişim Sektörü incelenerek, sektörün şu anki durumu ve gelecekte karşılaşması muhtemel riskler hakkında bilgi sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Veri, Big Data, Türkiye Bilişim Sektörü

BIG DATA: DESCRIPTION AND FORMATION

ABSTRACT: In general, the source for developing technology is knowledge. The way to obtain information is through the processing of the data. Therefore, it is possible to generate information and create technology by processing the data obtained. The simultaneous use of data and technology from different sources at the stage of knowledge generation reveals the concept of big data. The researchers agreed that the size of the big data concept is what makes it really great. The size of this data is expressed as petabyte, exabyte and zettabyte. Thanks to technological developments and research and development activities, data banks are being analyzed with larger data sets every day. Data can be collected in daily life through the internet of objects and the collected data can be processed instantaneously. In this way, with our cloud solutions and network systems, our planet has become a source of data and a memory and storage area. The purpose of this study is to introduce the big data phenomenon and to explain how big data is formed through the current reports of global research organizations. In addition, examining Turkey Informatics Sector within the Industry 4.0 period it is aimed to provide information about the current situation of the sector and the possible risks to be encountered in the future.

Keywords: Big Data, Turkey IT Sector

GİRİŞ

Bilgi toplumunun önemli öğelerinden olan bilgi ve teknoloji günümüz dünyasının önemli bir gerçeği haline gelmiştir. Bilginin elde edilmesinde kullanılan teknoloji ile teknoloji üretmek için kullanılan bilgi ve bilgi birikimi sayesinde bilgi toplumu içerisinde çeşitli gelişmeler ve ilerlemeler kaydedilmiştir. Bilgi ve teknoloji üretimi dünya üzerinde kurumsal olan ya da olmayan bütün organizasyonların önceliği haline gelmiş adeta bir yarış edasında bir serüven yaşanmasına sebep olmuştur.

Teknoloji oluşturmanın kaynağı geleneksel olarak değerlendirildiğinde bilgiden kaynaklanır. Bilgi'yi elde edebilmek için ise veri ve veri setlerinin oluşturulması gerekir. Bilgiyi üretmek için veri kullanmak ve veri elde edebilmek için teknoloji kullanımı günümüzde yaygınlaşan bir uygulamadır.

Büyük veri kavramı, adı ile özdeş bir şekilde, yüksek boyutlardaki veri ve veri setleri düşüncesi olsa da büyük veri olgusu içerisinde önemli olan verinin büyüklüğü kadar, sahip olunan verinin işlenmiş ve bilgiye dönüştürülmüş hali, bu kavramı daha değerli kılmaktadır. Büyük veri kavramının değerinden önce çeşitli araştırmalar ile tanımını yapmak, düşünce olarak nasıl oluştuğunu analiz etmek yararlı olacaktır.

1. BÜYÜK VERİ'NİN TANIMI

Büyük veri kavramı yıllar itibari ile evrimleşirken tanımı konusunda da kararsız kalınılmıştır. Yıldan yıla büyük veri kavramına farklı misyonlar katılıp, farklı gelecekler çizilmesine istinaden tanım kargaşası yaşanmıştır. Schönberger ve Cukier'e (2013) göre "Yeni iç görüler çıkarmak ya da yeni değer biçimleri yaratmak amacıyla, piyasaları, organizasyonları, vatandaşlar ile hükümetler arasındaki ilişkileri daha fazlasını değiştiren biçimlerde, insanın daha küçük ölçekte yapılamayacak ama büyük bir ölçekte yapabileceği şeyler ifade eder." Organizasyonlar büyük veri saklama ve analiz etme hizmetleri veren Oracle (2013), büyük veriyi "Özellikle yeni veri kaynaklarından daha büyük, daha karmaşık elde edilen veri kümeleridir. Bu veri setleri o kadar hacimlidir ki, geleneksel veri işleme yazılımı bunları yönetemez. Ancak bu büyük hacimli veriler, daha önce başaramayacağınız iş problemlerini çözmek için kullanılabilir." şeklinde açıklar. Teknoloji şirketi ve dijital veri saklama alan hizmeti veren IBM (t.y.) şirketine göre "Sensörlerden, cihazlardan, video / ses, ağlardan, log dosyalarından, işlem uygulamalarından, web'den ve sosyal medyadan gerçek zamanlı ve çok yüksek miktarlarda elde edilen verilerin boyutu veya türü ne olursa olsun, geleneksel ilişkisel veri tabanlarının verileri düşük gecikme ile yakalama, yönetme ve işleme yeteneğinin ötesindeki veri kümelerine uygulanan bir terimdir." şeklinde büyük veriyi açıklamışlardır. Günümüzün büyük veri gurusu olarak nitelendirilen Marr'a (t.y.) göre "Çeşitli yöntemler ile çevremizden her türlü elde edebildiğimiz verilerin toplanması ve bunu, iş de dahil olmak üzere geniş bir alan yelpazesinde kendi avantajımıza kullanma yeteneğimizi ifade eden kavramdır" şeklinde ifade etmiştir. Büyük veri tanımlamalarından da anlaşılabileceği üzere, çok yüksek

miktarlardaki verilerin çeşitli yöntemler ile gerçek zamanlı veya gecikmeli bir biçimde elde edilmesi, depolanması, saklanması, analiz edilmesi ve yararlı bilgilere dönüştürme süreci olarak tanımlandığını görmekteyiz.

2. BÜYÜK VERİ'NİN OLUŞUMU

Büyük veri düşünce altyapısı, 1944 yılında kütüphaneci ve yazar olan Freemont Rider tarafından öngörülmüştür. Rider'e göre kütüphanelerin gelecekte bilginin kaynağı olan kütüphanelerin baş edilemeyecek sorunlar ile karşılaşacağına inanıyordu. Yaptığı araştırmada Amerika'daki kütüphanelerin her on altı yılda bir iki katı kadar büyüdüğünü tespit etmiş ve Yale Üniversitesinin kütüphanesinin izleyen yüz yıl içinde 200 milyon cilt içerik ve kataloglama için 5 bin personelden daha işgücüne ihtiyaç olacağı öngörmüştür (Steele, 2005: 4-5). Rider 1944 yılındaki bu öngörüsü ile gelecek kuşaklarda, büyük miktarda bilgi ve veri birikiminin olacağı düşüncesini savunmaktadır. Yakın geçmiş tarihte ise (Morris ve Truskowsk, 1996: 205-217) tarafından, dijital veri saklama ortamlarının kağıt ürünlerden daha etkili ve maliyetsiz olacağı tezini ortaya atmışlar ve bu saklama ortamının birbirine bir ağ şeklinde bağlı olan dijital saklama ortamlarının etkisiyle daha verimli olarak kullanılacağı öngörmüşlerdir. Ne ilginçtir ki günümüzdeki büyük veri teolojisi bu öngörü üzerine şekillenmiş ve çalışma prensibini sağlamıştır. Büyük veri kavramı ilk kez (Cox ve Ellsworth, 1997: 1-10) tarafından kullanılmıştır. Veri setlerin görselleştirilmesi fikri ile çok büyük veri setlerinin bilgiye dönüştürülmesini öngörmüşlerdir. Fakat bu öngörü, ağa bağlı çok sayıda bilgisayar, işlemci gücü, bellek gücü ve depolama alanı ihtiyacından dolayı Büyük Veri kavramını bir problem olarak sunmuştur. Büyü veri kavramı modern biçiminde değerlendiren ve geleceğe öngörüde bulunan (Lesk, 1997; 2-5), 1996'da dünya üzerinde 22,500 terabayt saklama alanı olduğu hesap etmiş ve 2000'li yıllara atıfta bulunarak iletişimin makineler arasında olacağını, web'in her yıl on kat büyüyeceğini düşünerek, dijital saklama alanlarının yetersiz kalacağını belirtmiştir. (Mashey, 1998:1) bir sunumunda teknolojinin ne olduğu değil, teknolojinin nasıl kullanıldığı gerçeğini dile getirmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise (Diebold, 2000: 115-122) tarafından Dünya 8. Ekonometri Kongresindeki sunumunda, Büyük Veri kavramını sadece veri saklama alanı olmaktan çıkarıp, diğer bilimler (Fizik, Biyoloji, Ekonomi gibi Fen ve Sosyal Bilimler vb.) ileride kullanılabilecek bir paydaş olduğunu/olacağını belirtmiştir. 2000'li yıllarda dünya üzerinde be kadar veri olduğu merak konusu olmuştur. Bu hususstaki çalışmalardan bir tanesi (Leyman ve Varian, 2000: 1-2) tarafından yapılmıştır. Dünya üzerindeki her kadın, her erkek ve her çocuk için 250 megabayt verinin olduğunu hesaplamışlardır. Bu bulgu neticesinde dünya nüfusu göz önüne alındığında 1500 petabayttan daha fazla verinin dünya üzerinde olduğunu gösteriyor.

3. BÜYÜK VERİ'NİN İŞLEVLERİ

Laney (2000: 1-2) büyük veriyi açıklarken, işletmelerin sistemleri güçlendirmek ve daha fazla operasyonel, analitik ve işbirlikçi tutarlılığı sağlamak için gereksiz veri tabanlarını silmenin zor olacağını ve ekonomik koşulların değişmesi ile bu operasyonun daha da zorlaştığını ortaya

koymuştur. Özellikle e-ticaret ve veri yönetimi zorluklarını üç boyutta şekillenmiştir: hacim, hız ve çeşitlilik. Büyük Veri kavramının zamanına göre işlevlerini ortaya koymuştur. Büyük verinin 3V'si olarak değerlendirilen bu işlevler, isimlerinin baş harflerinin aynı olması sebebiyle 3V olarak değerlendirilmiştir.

Data Volume (Veri Büyüklüğü): E-ticaret kanalları, bir işlemle ilgili (veya herhangi bir etkileşim noktası) veri derinliğini/genişliğini artırır. E-kanalların düşük maliyeti, bir teşebbüsün mallarını veya hizmetlerini daha çok kişiye veya ticaret ortaklarına sunmasını mümkün kılar ve bireysel işlem anlamında 10 katına kadar veri miktarı toplanabilir. Böylece, yönetilecek verilerin toplam hacmini arttırır. Dahası, işletmeler maddi bir varlık olarak bilgiyi görmeye başladıkça, bunu atmak istemiyorlar. Veri hacmindeki artışlar ek çevrimiçi depolama alanı zorunluluğunu gerekli kılar. Ancak, veri hacmi arttıkça, her veri noktasının göreli değeri, orantılı olarak azalır. Sadece çevrimiçi depolama alanını arttırmak mali açıdan kötü bir sonuç doğurur (Laney, 2001). Örnek: Tek bir uçak motoru 10 TB'lık veriyi sadece yarım saatte içinde üretip paylaşabilir (Baran, 2015: 15)

Data Velocity (Veri Hızı): E-ticaret etkileşim noktası (POI) arttırdı. POI performansı rekabetçi bir farklılaştırıcı olarak büyüdüğü (ör. Web sitesi yanıtı, envanter kullanılabilirliği analizi, işlem işleme, sipariş takibi, ürün / hizmet sunumu) gibi bir organizasyonun veri hızını yönetme yeteneği de vardır. Veri hızı yönetiminin bir problemden çok daha fazla olduğunu kabul etmek gerekir. Günümüzde anlık veri kavramı, veri hızı olgusunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Laney, 2001).

Data Variety (Veri Çeşitliliği): Birbiriyle uyumsuz veri formatları, uyumlu olmayan veri yapıları ve tutarsız veri setleri ile karşılaştırıldığında etkili veri yönetimine yönelik daha büyük bir engel bulunmayacaktır (Laney, 2001). Birçok veri kaynağından elde edilen verilerin uyumlu hale getirilmesi, işlemeye değer verilerin ayıklanması ve analizi aşaması bu süreci zorlaştırmaktadır.

Büyük Veri kavramının 3 işlevi oluşturulduğu yıl itibariyle ihtiyaçları karşılıyor olsa da, günümüzde bu öğelere yeni olgular eklenmiş ve öge sayısı arttırılmıştır. Artık 3V unsuru yerine 7V unsuru olarak ele alınmaktadır. Bunlar:

Data Veracity (Veri Doğrulama): Büyük Veri büyüdükçe ve Büyük Veri kaynağı çok sayıda arttıkça, Veri'de büyük bir tutarsızlık ve anormallik olma ihtimali çok fazladır. Verilerin güvenilirliği veya emniyeti sorgulanabilir. Veri tutarsızlığı ve anormalliği Büyük Veri kavramının en önemli zorlayıcı faktörüdür (Narasimhan ve Bhuvaneshwari, 2014: 350-352). Fakat büyük veri kavramının getirdiği analiz olanakları ile bu verilerin doğruluğunu ortaya koyabilmekte ve karşılaştırma teknolojileri ile veriler ayırt edebilmektedir.

Data Validity (Veri Geçerliliği): Veri setlerinin herhangi bir uygulama için geçerli olabilecekken, bir başka uygulama için uygun olmayabileceğini ifade eder (Khan ve diğerleri ,2014).

Data Volatility (Verinin Değişkenliği): Saklama Süresi dolan veya güncelliğini/geçerliliğini kaybetmiş verilerin değerlendirme dışı bırakılmasını veya yok edilmesini ifade eder (Khan ve diğerleri, 2014).

Data Value (Verinin Değeri): Değer kavramı başlı başına bir işlev olsaydı pek bir anlam ifade etmezdi. Büyük Veri'nin değer kavramını işlev haline getirmesi, verilerin elde edilmesinden, yararlı bilgi haline dönüştürme süreci ve kullanım aşamasının hepsini bir bütün olarak ele alınması sonucunda ortaya çıkan değer ifadesinin kavramsallaşmış şeklidir. Başka ve basit bir ifade ile diğer 7V öğelerinin toplamı bize değer öğesini vermektedir.

Büyük veri kavramını gerçekten büyük kılan ilk etapta büyüklüğü olduğu kabul etmek gerekir.

4. GÜNÜMÜZDE BÜYÜK VERİ'NİN BOYUTLARI

Uluslararası veri şirketi olan IDC'nin Şubat (2012) yayınladığı raporda, bulut sistemlerinin 2020 yılında Avrupa Birliğinin GSYH'sına 250 Milyar Euro finans kaynağı ve 3.8 milyon istihdam alanı sağlayacağını öngörmüştür. Bulut teolojileri kullanan 479 işletme arasında yapılan araştırmada katılımcı işletmelerin %81'i bilgi teknolojileri maliyetlerinin %10 ile %20 arasında azaldığı, gelecek süreçte bu maliyet azalmalarının verimliliklerinin etkileyeceği hususunda ortak öngörüye sahiptir (IDC, 2012)

Lesk (2000) yılında, internet ortamındaki veri miktarını 800 terabayt (takriben 800.000 gigabayt) olarak değerlendirmiştir. Günümüzde bu veri miktarları çok daha fazladır. wearesocial.com'un (2018) son çeyreği için yayınladığı dijital kullanım istatistikleri raporunda güncel dijital verilere ulaşabilmektedir:

- Dünya'da aktif 4.176 milyar internet kullanıcı bulunmaktadır. (Dünya nüfusunun yaklaşık %55) Geçen yıla göre %7 oranında artış gerçekleşmiştir,
- Dünya'da aktif olarak 3.397 milyar sosyal medya kullanıcı bulunmaktadır. Geçen yıla göre %10 oranında artış göstermiştir,
- Dünya'da 5.118 milyar cep telefonu kullanıcısı bulunmaktadır. Geçen yıla oranla %1 oranında artmıştır,
- Aylık olarak akıllı telefonların veri kullanım miktarı 3,8 Gigabayt'tır.

Domo.com'un (2018) verilerine göre düzenlediği "Data Neve Sleps 6.0" raporunda sosyal medya ile ilgili çarpıcı bazı veriler ile karşılaşılmaktadır.

- Google'da dakikada 3.877.140 arama yapılmaktadır,
- Youtube'ta dakikada 4.333.560 video izlenmekte, 400 saatlik video yüklenmektedir,
- Twitter'da dakikada 473,400 twit atılmaktadır,
- The Weather Channel'da dakikada 18.055.555 hava durumu raporu işlenmektedir,
- Amerika vatandaşları dakikada 3.138.420 GB internet verisi kullanmaktadır,
- Skpe üzerinden 176.220 görüşme gerçekleştirilmektedir,
- Her dakika 159.362.760 elektronik posta gönderilmektedir,
- Dakikada 1.25 Bitcoin üretilmektedir,

- 2020 yılında her insanın saniyede 1.7 megabayt veri üreteceği öngörülmektedir.

Tabi ki bu göstergeler şu anda büyük miktarda veri üretildiğini ve gelecekte de bu üretim miktarının artarak süreceğini göstermektedir. Bu göstergeler içerisinde biliminin, devletlerin ve özel sektörün rekabet için oluşturdukları ve sakladıkları veriler yoktur. Sayılan veri miktarları da düşünüldüğünde gelecekte büyük veri miktarından bahsetmenin kaçınılmaz olacağını göstermektedir. Fakat unutulmamalıdır ki bu veri artışının en büyük nedenlerin birisi nesnelerin interneti (İnternet of Things) olacaktır.

Nesnelerin İnterneti kavramı ilk olarak Ashton (1999) tarafından ticari bir marka ile ilgili bir sunumda, "Eğer her şeyi bilen, eğer her şeyden haberdar olan bilgisayarlarımız varsa, bizden yardım almadan, veriler toplayabilirler, bu sayede verileri analiz edebiliriz, takip edip, sayabiliriz ve böylece israfı, kaybı ve maliyetleri azaltabiliriz" olarak tanımlamıştır. Nesnelerin internetine örnek vermek gerekirse:

- Akıllı ev sistemleri, akıllı sayaçlar, akıllı sayaçlar, çevrim içi sensörler,
- Akıllı pazarlama ve sipariş sistemleri,
- İnternete bağlı tarım aletleri ile ziraat çalışmaları,
- Yapay zekâ kontrollü araçlar,
- Kalp ritmini ve çeşitli rahatsızlıkları an olarak takip edip herhangi bir olumsuzlukta sağlık kuruluşuna veri ileten sensör veya cihazlar.

Nesnelerin interneti ile veri üretimi insan kontrolünden çıkmak suretiyle makinelerin iletişimine ve bu suretle bilişim teknolojilerinin çağ atlamasına neden olmuştur. Çok fazla veri arasından ihtiyaç olan verileri belirleyip, ayıklamak ve analiz etmek en büyük zorluklardan biri olacaktır.

4.1. Türkiye'deki Durum

Türkiye'deki durum incelendiğinde, TÜİK (2018) verilerine göre "Bilgisayar ve İnternet kullanımı 2018 yılında 16-74 yaş grubundaki bireylerde sırasıyla %59,6 ve %72,9 oldu. Bu oranlar 2017 yılında sırasıyla %56,6 ve %66,8'dir. Bilgisayar ve İnternet kullanım oranları 16-74 yaş grubundaki erkeklerde %68,6 ve %80,4 iken, kadınlarda %50,6 ve %65,5'dir. Hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması sonuçlarına göre 2018 yılı Nisan ayında hanelerin %83,8'i evden İnternete erişim imkanına sahip oldu. Bu oran 2017 yılının aynı ayında %80,7'dir. Kişisel amaçla kamu kurum/kuruluşları ile iletişime geçmek veya kamu hizmetlerinden yararlanmak için 2017 yılı Nisan ayı ile 2018 yılı Mart aylarını kapsayan on iki aylık dönemde İnterneti kullanan bireylerin 16-74 yaş grubu bireyler içerisindeki oranı %45,6 oldu. Bu oran önceki yılın aynı döneminde (2016 Nisan-2017 Mart) %42,4'tü." Görüldüğü üzere internet kullanımı Dünya alanında ve Türkiye özelinde artış göstermektedir. Bu gelişim veri artışı sağlamakta ve Büyük Veri olgusunu daha da büyük yapmaktadır.

Bilişim teknolojilerin Türkiye'deki durumunu değerlendirmek için Mayıs 2018 tarihinde yayınlandığı Bilişim Sanayicileri Derneği'nin (TÜBİSAD) Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2017 Pazar Verileri Raporu güncel verileri sağlamaktadır (TÜBİSAD, 2018).

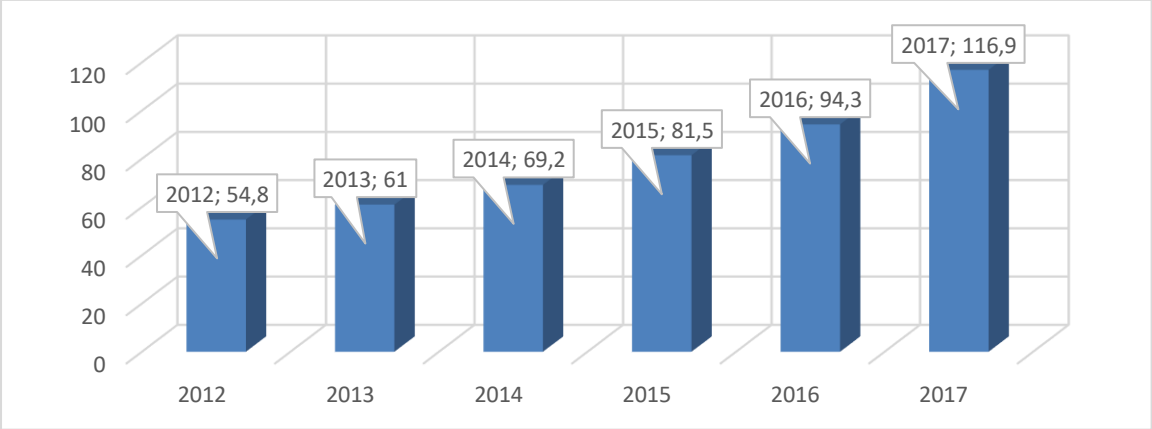

Grafik 1: Türkiye Bilgi ve İletişim Teknolojileri Pazar Büyüklüğü (Milyar TL)
Kaynak: TÜBİSAD Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2017 Pazar Verileri Raporu sf: 9

Grafik 1'de görüldüğü üzere 2017 yılı bilişim teknolojileri 116,90 milyar TL'dir. 2012 yılı baz alındığında 2017 yılı pazar büyüklüğü 2 katından fazladır. 2012 yılından itibaren yıllar itibariyle artışlar değerlendirildiğinde, %10'un üzerinde her yıl artış kaydedilmiştir. 2018 yılı için büyüme öngörüsü grafiğe göre %10 üzerinde olacaktır. IDC şirketinin son araştırmasına göre (IDC, 2018) Türkiye büyük veri ve analiz alanında 2018 yılı harcamaları 2017 yılına göre %15,2 artarak 292 milyon dolar olarak hesaplamıştır. Aynı araştırmaya göre bu oranının 2022 yılında 477 milyon dolar olması beklenmektedir. Bu gelişimin sektörel dağılımı genel olarak Telekominasyon, Bankacılık ve Merkezi Yönetim arasında gerçekleşecektir.

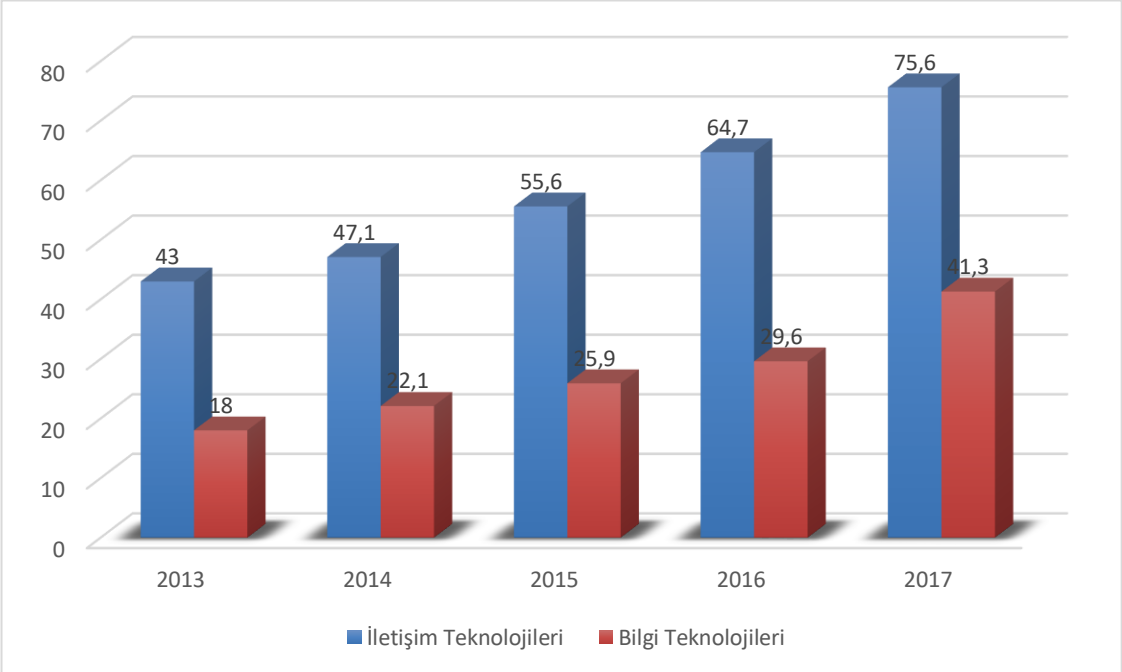

Grafik 2: Türkiye Bilgi ve İletişim Teknolojileri Pazar Dağılımı (Milyar TL)
Kaynak: TÜBİSAD Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2017 Pazar Verileri Raporu sf: 12

Grafik 2'de gösterildiği üzere, bilişim sektörü pazarını, bilgi teknolojileri ve iletişim teknolojileri pazarı olarak ayırdığında elde edilen veriler gösterilmektedir. Bu grafiğe göre yıllar itibari ile her iki pazarda da büyüme söz konusudur. Bilgi teknolojileri pazarında 2013-2017 yılları arasındaki ortalama artış %19 olurken, İletişim teknolojileri pazarındaki 2013-2017 yılları arası büyüme ortalama %15 olmuştur.

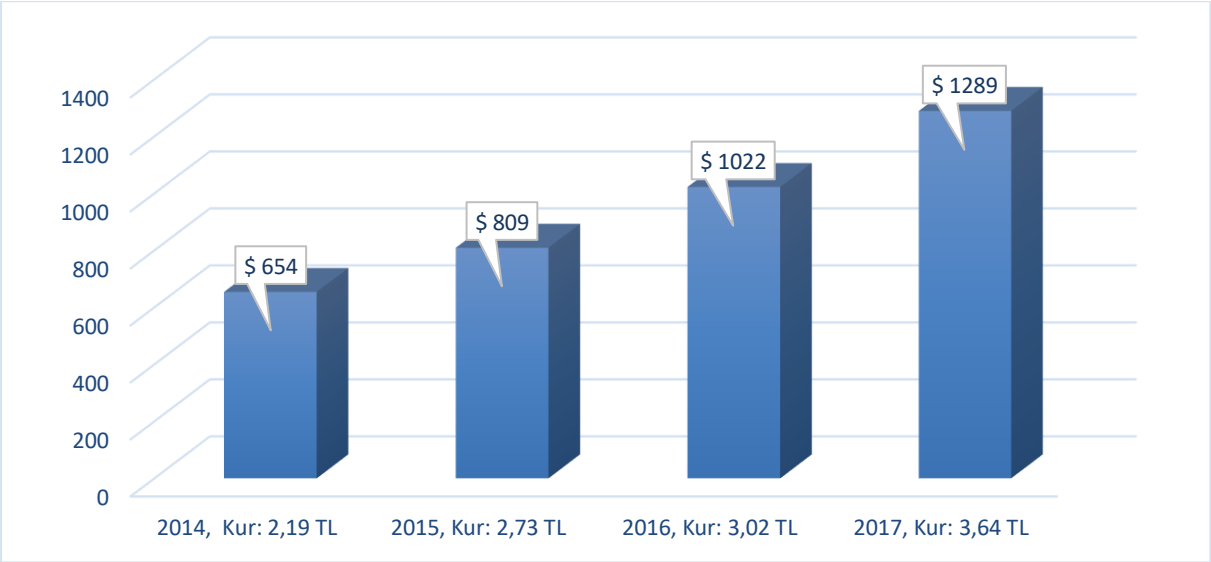

Grafik 3: Türkiye Bilgi ve İletişim Teknolojileri İhracatı (Milyon $)
Kaynak: TÜBİSAD Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2017 Pazar Verileri Raporu sf: 19

Türkiye Bilişim sektörü ihracat rakamları incelendiğinde ise artış eğilimi %10'un üstünde olarak devam etmektedir. Lakin 2015-2016 yılları arasındaki artış eğilimi 2016-2017 yılları arasında devam edememiştir. 2017 yılı ihracat artışı 2016 yılı ihracat artışında düşük kalmıştır.

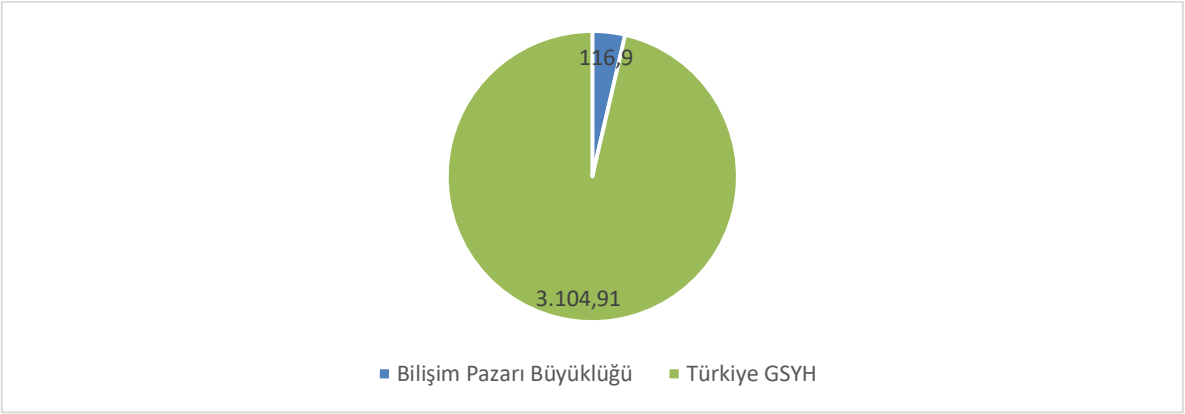

Grafik 4: Türkiye Bilgi ve İletişim Teknolojileri Pazar Büyüklüğü ve Türkiye 2017 GSYH Karşılaştırması (Milyar TL)
Kaynak: TÜBİSAD Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2017 Pazar Verileri Raporu sf: 9 ve 29.03.2018 tarihli ve 27825 sayılı Tuik Haber Bülteni

Türkiye bilişim sektörü 2017 yılı pazar büyüklüğü, Türkiye 2017 yılı üretim yöntemine göre cari fiyat düzeyinden hesaplanan GSYH oranı birbirine oranlanması elde edilen durum Grafik 4'te gösterilmiştir. Bilişim sektörünün 2017 yıllık büyüklüğü, 3 trilyon 104 milyar 907 milyon

Türk Lirası olan 2017 yılı GSYH miktarının %1'den bile daha azdır. Lakin meydana gelen artışlar neticesinde yıllar içerisinde bu oranının artacağı öngörülmektedir.

SONUÇ

Büyük veri olgusu kullanım alanı giderek artan, neredeyse çevremizdeki her sistem içerisinde kullanılan ve elde edilen verilerin çeşitli teknolojiler ile saklandığı bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Verilerin analiz edilerek, bilgiye dönüştürüldüğü ve değerler yaratıldığı bilgi kaynakları hem kamusal hem özel sektör tarafından aktif bir biçimde kullanılmaktadır. Hızla gelişen büyük veri kavramı, sadece veri oluşturma, depolama, analizi etme olarak değerlendirilse de Büyük Veri kavramı giderek artan önemi ile araştırma konusu olacağı öngörülmektedir. Veri boyutları arttıkça dijital depolama olanakları artması gerekmekte ve bu veri kütleleri içerisinden değerli verilerin ayıklanıp bilgi veya değer yaratma işlemi zor olabilecektir. Verinin kontrolünün sağlanması, hangi verilerin nerelerde kullanılacağı, hangi faaliyetlerde kullanılacağı sistem yapımcılardan çok kamuoyunun merak ettiği bir konu olmakla beraber, elde edilen verilerin güvenliğinden ve nasıl kullanılacağı hususunda haklı bir endişe duyulmaktadır. Hükümetlerin, hangi bilgileri nasıl toplanabileceği, elde verilerin nasıl kullanılacağı ve dağıtacağı gibi konularda, yasama gücüne dayanarak çeşitli kanunlar yürürlüğe konulmalı ve veri saklayan veya kullanan kurumları denetim altında tutmalıdır. Türkiye özelinde büyük veri gelişmekte olan kavram olduğu görülmektedir. Gelecekte potansiyel barındıran bu kavram için hem devlet hem de özel sektör tarafından gerçekleştirilecek yatırımlar sayesinde büyük veri olgusu daha da büyüyebilecek, yeni iş alanları ve yeni imkanlar sağlayacağı görülmektedir. Bu hususta veri merkezlerinin sayısı arttırılarak dünyanın ilgisi çekilebilmeli, vasıflı insan yetiştirmek suretiyle dünyada veri analize yön verilmelidir.

KAYNAKÇA:

Ashton, K. (1999). That 'Internet of Things' Thing. RFİD Journal. Erişim Tarihi 12.Kasım.2018

Baran, M. (2017). İşletmelerin Rekabet Avantajı Elde Etmesinde Büyük Veri Bilgi Yönetimi ve İş Zekası, İstanbul, Beta Basım Yayın, sf:15

Cox, M. ve Ellsworth, D. (1997), Application-Controlled Demand Paging for Out-of-Core Visualization, Phoenix, Proceedings Visualization'97, (Cat. No. 97CB36155), Erişim Tarihi: 12.Ekim.2018

Diebold, F. X. (2000). Big Data Dynamic Factor Models for Macroeconomic Measurement and Forecasting Advances in Economics and Econometrics, Eighth World Congress of the Econometric Society Konferansı'na sunulmuş tebliğ, Cambridge Üniversitesi, Cambridge University Press, sf.115-122. Erişim Tarihi: 18.Ekim.2018

Domo.com, (2018). Data Never Sleeps 6.0 Report. https://www.domo.com/learn/data-never-sleeps-6 , Erişim Tarihi: 4.Kasım.2018

Ibm. (t.y). What is big data analytics?. https://www.ibm.com/analytics/hadoop/big-data-analytics Erişim Tarihi: 22.Ekim.2018

Idc, (2012). Quantitative Estimates of the Demand for Cloud Computing in Europe and the Likely Barriers to Up- take SMART 2011/0045 D4 – Final Report, Erişim Tarihi: 25.Ekim.2018

Idc, (2018). Big Data & Analytics, Erişim tarihi: 25.Ekim.2018, https://images.idc-cema.com/mail-image/1207917/turkey_bda_spending_forecast_2022.pdf

Khan, M., Uddin, M.F. ve Grupta, N. (2014). Seven V's Of Big Data Understanding Big Data to Extract Value, American Society for Engineering Education Konferansı' na sunulan Tebliğ, 3-5 Nisan

Laney, D. (2001). 3D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity, and Variety, Meta Group, Application Delivery Strategies, Erişim Tarihi: 01.Kasım.2018

Lesk, M. (1997). How Much İnformation is there in the World? Erişim Tarihi: 08.Ekim.2018, http://www.lesk.com/mlesk/ksg97/ksg.html

Lyman, P. ve Varian, H. R. (2000). How Much İnformation, Journal of Elektronik Publishing Volume: 6, Issue: 2, California, Erişim Tarihi: 27.Eylül.2018

Marr, B. (t.y.). What Is Big Data? A Super Simple Explanation For Everyone https://www.bernardmarr.com/default.asp?contentID=766 Erişim Tarihi: 26.Eylül.2018

Mashey, R. (1998). Big Data and The Next Wave of Infrastress, http://usenix.org/publications/library/proceedings/usenix99/invited_talks/mashey... Erişim Tarihi: 11.Ekim.2018

Morris, J.T. ve Truskowsk, B.J. (1999). The Evolution Of Storge Systems, California, IBM Systems Journal (Volume: 42 , Issue: 2) Yazılma (1996), Kabul ve yayınlanma (2003), sf: 205-217, Erişim Tarihi: 15.Ekim.2018

Narasimhan, R. ve Bhuvaneswari, T. (2014). Big Data – A Brief Study. International Journal of Scientific & Engineering Research, Volume 5, Issue 9. Erişim Tarihi: 02.Kasım.2018

Oracle (2013). Information Management and Big Data A Reference Architecture. An Oracle White Paper Erişim Tarihi: 20.Ekim.2018

Schönberger, V. M.r ve Kenneth, C. (2013). Büyük Veri - Yaşama, Çalışma ve Düşünme Şeklimizi Dönüştürecek Bir Devrim. Çeviri: Banu Erol. İstanbul, Paloma Yayınevi

Steele, C. (2005). No Easy rider? The scholar and the future of the research library By.

Fremont Rider : A review article, Australia, The Journal of Librarianship and Information Science, Vol 37(1) Yeniden Erişim, Erişim Tarihi: 10.Ekim.2018

Tübisad, (2018). Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2017 Pazar Verileri Raporu, Erişim Tarihi: 01.Kasım.2018

Tüik, (2018). Hane Halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 08.Ağustos.2018 Tarihli ve 27819 Sayılı TUİK Haber Bülteni Erişim Tarihi: 20.Ekim.2018

Tüik, (2018). Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, IV. Çeyrek: Ekim - Aralık, 2017. 29.Mart.2018 Tarihli ve 27825 Sayılı Haber Bülteni, Erişim Tarihi: 13.Kasım.2018

Wearesocial.com, (2018). Q4 Global Digital Statshot Report. https://wearesocial.com/blog/2018/10/the-state-of-the-internet-in-q4-2018 Erişim Tarihi: 05.Kasım.2018

TÜRKİYE'DE ÖZEL SEKTÖRÜN BORÇLANMA HİKAYESİ: 1989-2017 DÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Nüket KIRCI ÇEVİK
Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü
nuket.kirci@yahoo.com

Buket KIRCI
Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü
buketkirci@gmail.com

Onur YÜKSEL
Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı
yukselonur@yahoo.com

ÖZET: 1980 sonrası ekonomi politikalarında köklü yapısal değişimler geçiren Türkiye'de, iç ve dış borçlanma önemli bir finansman aracı haline gelmiştir. 1989 yılı ile birlikte Türkiye'de finansal liberalizasyon sürecinin başlaması ülke ekonomisi için dış kaynaklardan yaralanma imkânı sağlamış ve özel sektörün yurt dışından borçlanması mümkün hale gelmiştir. Bununla birlikte GSYİH içindeki iç borç payı hızla artmış, 2000 yılına gelindiğinde ise iç borcun GSYİH içindeki payı dış borcun üzerine çıkmıştır. 2005 sonrası dönemde özel sektörün dış borç stokundaki payı kamunun payını geçmiştir. Özel sektör dış piyasadan borçlanarak, kamuyu finanse etmeye başlamıştır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de özel sektörün artan payıyla birlikte değişen borçlanma yapısını 1989-2017 dönemi için incelemektir. Elde edilen bulgular, gelinen süreçte Türkiye'nin dış borç yükünün iç borç yüküne kıyasla daha yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. 2007 yılı sonrası dönemde dış borç yükünün daha çok özel sektör üzerine kaydığını gözlenmektedir. 1989-2017 periyodunda Türkiye'nin ekonomi politikalarındaki yapısal değişimlerle birlikte borçlanma yapısı da önemli ölçüde değişmiştir. 2017 yılı itibariyle toplam dış borç stokunun yaklaşık üçte ikisi özel sektörün dış borçlarından oluşmaktadır. Söz konusu özel sektör dış borçlanmasının yarısı finansal kuruluşlar yarısı ise finansal olmayan kuruluşlar aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, günümüzde kamu kesimi dış borçlanmasının yerini özel kesim dış borçlanması almaktadır. Gelirlerinin çoğunluğu Türk Lirası cinsinden olan özel sektörün bu dış borç yapısı kur riski de dikkate alındığında, IMF ve uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları tarafından Türkiye ekonomisine dair bir risk unsurları olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Borçlanma, Finansal Liberalizasyon, İç Borçlanma, Özel Sektör Borçlanması.

THE STORY OF BORROWING BY PRIVATE SECTOR IN TURKEY: 1989-2017 PERIOD

ABSTRACT: In Turkey, undergoing fundamental structural changes in economic policy after 1980, domestic and external debt has become an important financing tool. In 1989, the start of the financial liberalization process in Turkey, has provided the possibility of injury from external sources for national economy and private sector borrowing from abroad has become possible. However, the domestic debt share in the GDP increased rapidly, and in 2000, the share of domestic debt in GDP rose above the external debt. In the post-2005 period, the share of the private sector in the external debt stock exceeded the share of the public sector. The private sector borrowed from the foreign market and started to finance the public. The purpose of this study is to examine changing debt structure with the rising share of the private sector in Turkey for 1989-2017 period. It is observed that the external debt burden shifted over the private sector in the post-2007 period. Debt structure with structural changes in the 1989-2017 period in Turkey's economic policy has also changed considerably. As of 2017, approximately two thirds of the total external debt stock is composed of the external debts of the private sector. Half of these private sector external borrowing was realized through financial institutions and half of them through non-financial institutions. As a result, public sector external borrowing is replaced by private sector external borrowing. Considering the foreign currency risk of this external debt structure of the private sector, the majority of its revenues are in Turkish Lira, it is considered as a risk factor regarding the economy of Turkey by the IMF and the international credit rating agencies.

Keywords: Foreign Borrowing, Financial Liberalization, Domestic Borrowing, Private Sector Borrowing.

GİRİŞ

Kamu borçlanması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin başvurduğu doğal gelir kaynaklarının başında gelmektedir. Serbest piyanın işleyişinin benimsendiği 1980 sonrası dönemde Türkiye'de dışa açık büyüme ve devlet borçlanması kamu finansmanı aracı haline dönüşmüştür. 1990'lı yıllarda izlenen ekonomi politikası dengeleri olumsuz yönde değiştirmiş, iç ve dış borç yükü artmıştır. 2001 krizi sonrası uygulanmaya başlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş programı ile bankacılık kesimine yeniden işlerlik kazandırılarak kamu kesimi borçlanma dinamiğinin kırılması hedeflenmiştir (Berkay ve Ağcakaya, 2017: 2). 1990 yıllardan itibaren dönemsel olarak borçlanma tercihleri farklılıklar göstermiştir. 1990 ile 2005 yılları arasında brüt dış borç stoğunun GSYİH'ya oranı brüt iç borç stoğunun GSYİH'ya oranının üzerindedir.

2005 sonrası dönemde ise borçlanmanın yönü özel sektöre kaymış, kur avantajına dayanarak dış piyasalardan borçlanma tercih edilmiştir. 2003 yılında özel sektör borçlanması artış trendi sergilerken 2007 yılından sonra ise sabit bir şekilde devam ettiği gözlenmiştir.

Bu kapsamda çalışmada Türkiye'de 1989-2017 dönemi değişen borç yapısıyla beraber artan özel sektör borçlanmasının yapısı incelenmektedir. Öncelikle, söz konusu yıllar itibariyle iç borç ve dış borcun seyri açıklanmakta, ardından dış borç içinde kamu-özel sektör borçlanma paylarının değişimi ele alınmaktadır. Sonraki adımda, özel sektör dış borcu vade yapısı ve finansal ve finansal olmayan kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilme durumu dikkate alınarak detaylı şekilde incelenmektedir.

1.LİTERAÜR TARAMASI

Kırcı Çevik ve Cural (2013), çalışmalarında Türkiye'de 1989:01 - 2012:04 dönemlerine ait iç ve dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Vektör Otoregresif Model ve Toda-Yamamoto nedensellik tekniği ile incelenmiştir. Dış borç değişkeni, kamu ve özel sektöre ait borçlar olarak kategorize edilmiş ve her iki değişkende ekonomik büyümenin Granger nedeni olarak bulunmuştur.

Berkay ve Ağcakaya (2017), çalışmalarında 1990-2015 dönemi için Türkiye'de kamusal açıkların finansmanında iç ve dış borç tercihini incelemiştir. 1990 yıllarda kamu açıklarının artmasıyla iç ve dış borç yükü artmış, 2001 krizi sonrası uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile kamu finansmanında yeniden yapılanma ile kamu borç yükünün düşürülmesi hedeflenmiştir. 2000 yılından itibaren iç borçlanma içerisinde kamunun payı azalarak özel sektörün payı artmıştır. Borç tercihinin özel sektör ağırlıklı oluşu ekonomiyi sermaye akımlarına bağımlı hale getirirken, küresel krizler karşısında kırılganlığı artırdığı sonucuna varılmıştır.

2.FİNANSAL LİBERİLİZASYON VE TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA

Türkiye'de 1970'li yıllar ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan önemli sorunların yaşandığı istikrarsız bir dönemi temsil etmektedir (Tokgöz: 1998, 21-25). 1980 yılına gelinmeden önceki yedi yıl Türkiye'nin siyasal ve ekonomik açıdan en zor yılları olarak tanımlanmaktadır (Başkaya: 1986, 188). 24 Ocak 1980 kararları ve onun beraberinde getirdiği yeni ekonomik sistem Türkiye için reform niteliğindedir. 24 Ocak kararlarının olarak tanımlanan ekonomik istikrar programı ile benimsenen ekonomi politikaları ve küresel finansal siteme uyum süreci

uzun süre kararlılıkla devam etmiştir. 24 Ocak kararları özünde geniş kapsamlı bir istikrar programı olmanın ötesinde; serbest piyasa mekanizmasının güçlenmesi için devletin ekonomik yaşama müdahalesinin asgariye indirilmesi ve ekonominin uluslararası piyasalara entegrasyonunu amaçlamaktadır (DPT: 1990, 12). Bu özellikleri dikkate alınarak bu dönem Türkiye'ye ekonomisinin dışa açılma sürecinin başladığı dönem olarak anılmaktadır. Bunun ardından, Ağustos 1989'da yürürlüğe giren 32 sayılı Karar, ülke ekonomisine, dış kaynaklardan yararlanma imkânı verdiğinden yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmektedir (Ekzen, 2003: 650). Bu Karar ile özel sektörün ve merkezi hükümet dışında kalan kamu kuruluşlarının yurt dışından borçlanmaları mümkün hale gelmiştir. Yurt dışından alınan kredilerin özel sektör tarafından hazine borçlanma senetlerine yatırılması iç borçlanma imkânlarını artırmıştır (Önder vd., 1995: 51). Bu başlık altında finansal liberilizasyon süreci ile başlayan özel sektörün dış borç yapısı 1989-2017 periyodunda detaylı olarak incelenecektir.

Grafik 1: 1989-2017 Yılları Arası Türkiye'de İç Borç ve Brüt Dış Borcun Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Oranı

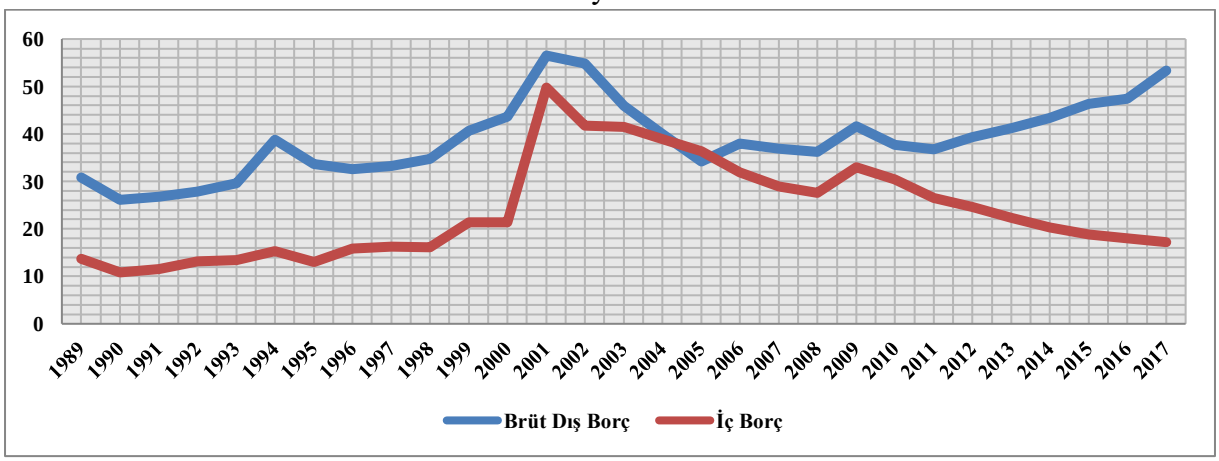

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafik 1'de Türkiye'nin iç borç ve brüt dış borç stoklarının GSYİH'ya oranları verilmiştir. İncelenen dönem içerisinde bu oranların seyrini 3 döneme ayırmak mümkündür. 1989-1999 yılları arasında brüt dış borç ve iç borç arasındaki fark istikrarlı bir seyirde olup brüt dış borç oranı daha fazladır. 2000-2005 döneminde iç borç oranı brüt dış borç oranına yaklaşmış 2005 yılında ise oranlar eşitlenmiştir. 2006 sonrası dönemde ise brüt dış borç oranı iç borç oranına göre daha yüksek seviyede olup aralarındaki fark günümüze kadar artışını sürdürmüştür. 2006 yılı sonrasında dış borç stoğunun GSYİH'ya oranı artış trendine girerken iç borç stoğunun GSYİH'ya oranı azalış trendine girmiştir. Dolayısıyla toplam borçlar içinde iç borcun oransal payı giderek azalmaktadır. 1989 yılında brüt dış borcun GSYH'ya oranı %31 iken 2017 yılında bu oran %53 seviyesine gelmiştir. İç borcun GSYİH'ya oranı 1989 yılında %13 iken 2017 yılında %17 seviyelerine gelmiştir. 2001 ve 2008 kriz dönemlerinde ciddi dalgalanmalar gösterse de iç borcun toplam borç ve GSYİH içindeki payı dış borç ile kıyaslandığında daha düşüktür.

Grafik 2: 1989-2017 Yılları Arası Dış Borçların Sektörel Değişimi

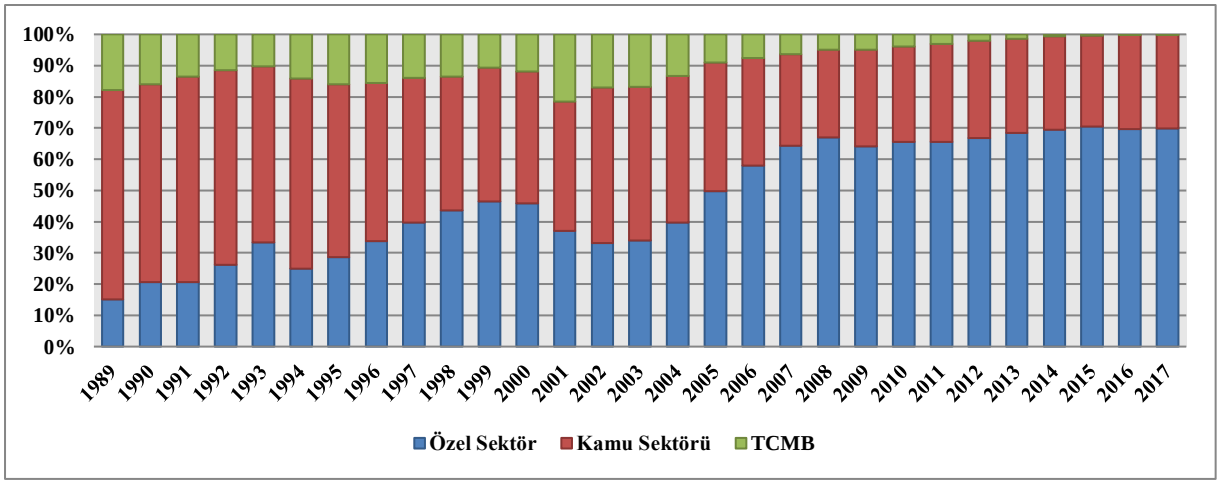

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafik 2'de dış borçların sektörler arası oransal değişimi verilmiştir. 1989 yılında dış borçların %67'lik payına kamu sektörü sahipken 2017 yılında bu oran %30 seviyesine gerilemiştir. Dış borcun özel sektör payı ise 1989 yılında %15 iken 2017 yılında yaklaşık %70 seviyelerine ulaşmıştır. Merkez Bankası'nın ise dış borçlanma oranı yıllar itibariyle azalış göstermiş olup 2017 yılında %0,2'lik bir paya sahip olmuştur. Zaman serileri incelendiğinde 2007 yılı sonrası dönemde dış borç yükünün daha çok özel sektör üzerine kaydığını gözlenmektedir. 1989-2017 periyodunda Türkiye'nin ekonomi politikalarındaki yapısal değişimlerle birlikte borçlanma yapısı da önemli ölçüde değişmiş, 2017 yılı itibariyle toplam dış borç stokunun yaklaşık üçte ikisini özel sektör dış borcu oluşturmuştur.

Grafik 3: 1989-2017 Yılları Arası Özel Sektör Dış Borcunun Finansal ve Finansal Olmayan Kuruluşlara Göre Oransal Değişimi

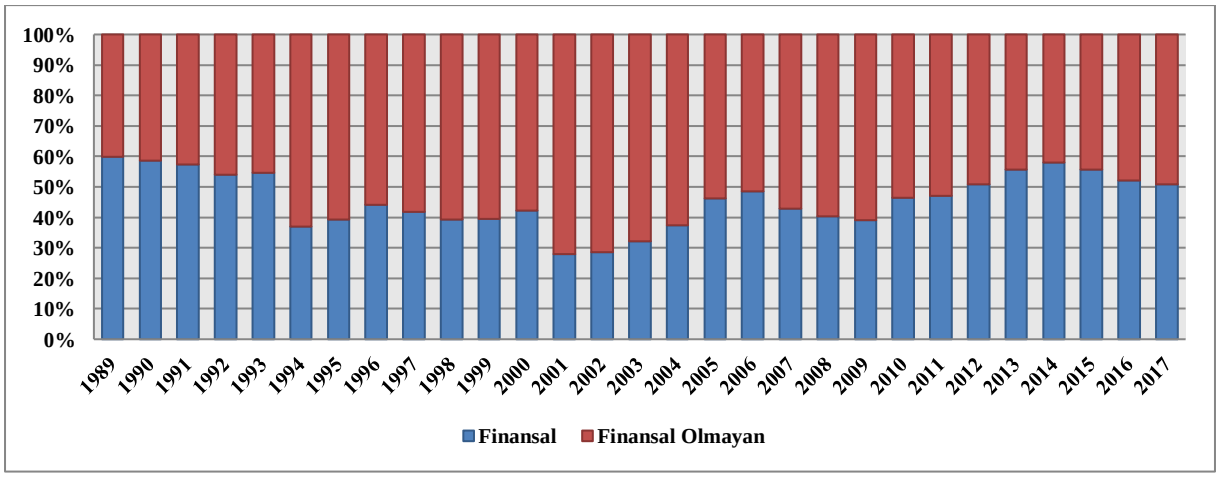

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafik 3'te 1989-2017 yılları arası dış borçların finansal ve finansal olmayan kuruluşlara göre oransal değişimi gösterilmektedir. Ele alınan dönemde finansal ve finansal olmayan sektörün dış borç oranları %40-%60 bandında dalgalanarak birbirine yakın bir seyir izlemiştir. Finansal sektörün dış borçlanması hazine garantili olarak gerçekleştirilmiştir.

Grafik 4: 1989-2017 Yılları Arası Özel Sektör Dış Borcunun Vade Yapısı

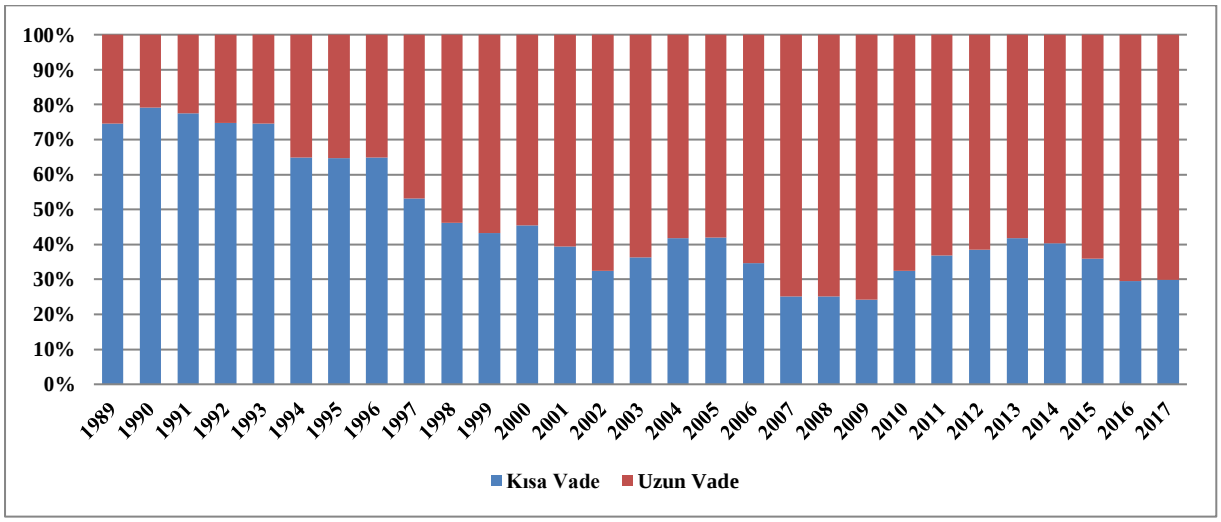

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafik 4'te 1989-2017 yılları arasında özel sektör dış borcunun vade yapısının oransal olarak değişimi verilmiştir. 1989-1998 yılları arasında özel sektör dış borcunun büyük bir kısmı kısa vadelidir. Bu tarihten sonra özel sektör uzun vadeli dış borçlanma yöntemini benimsemiş olup 2017 senesinde dış borçlarının %70'lik kısmı uzun vade, %30'luk kısmı ile kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır.

Grafik 5: 1989-2017 Yılları Arası Özel Sektörün Kısa Vadeli Borçlarının Finansal ve Finansal Olmayan Kuruluşlar Oranı

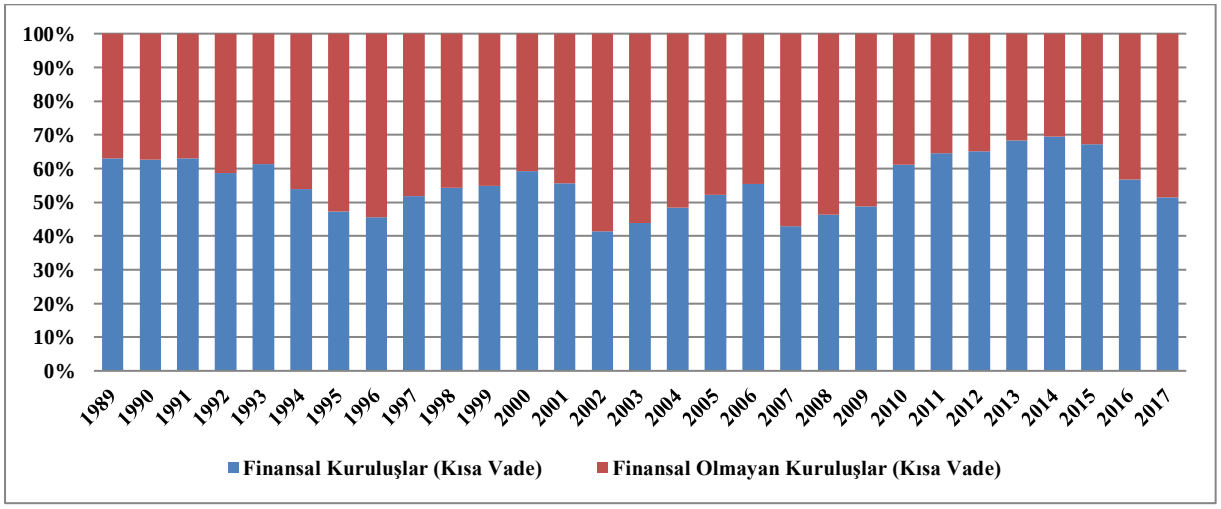

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafik 5'te özel sektör kısa vadeli borçlarının finansal ve finansal olmayan kuruluşlar ayrımına yer verilmiştir. 1989-2009 döneminde %40-%60 bandında değişen kısa vadeli borcun finansal olan ve olmayan kuruluşlar oranı, 2009 yılından itibaren değişiklik göstermiştir. Bu tarihten itibaren özel sektörün kısa vadeli borçları içinde finansal kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen kısım biraz daha artmış ve 2017 yılında bu oran yine %50 olarak gerçekleşmiştir. Ele alınan dönemin geneline bakıldığında özel sektör kısa vadeli borçlanmasında finansal kuruluşların payı daha fazladır.

Grafik 6: 1989-2017 Yılları Arası Özel Sektörün Uzun Vadeli Borçlarının Finansal ve Finansal Olmayan Kuruluşlar Oranı

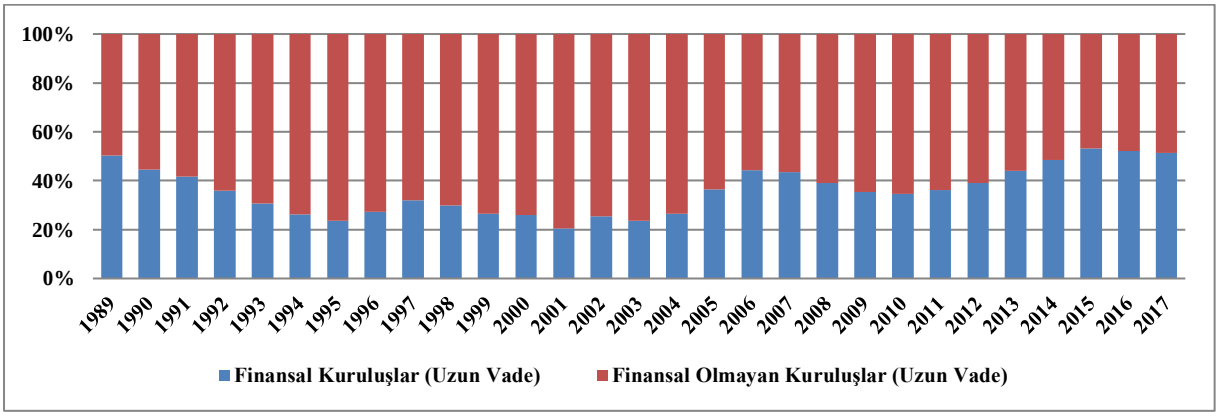

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafik 6'da 1989-2017 dönemi özel sektör uzun vadeli borçlarının finansal ve finansal olmayan kuruluşlar ayrımına yer verilmiştir. 2014 yılına kadar olan süreçte özel sektör uzun vadeli borçlanmasında finansal olmayan kuruluşların finansal kuruluşlara göre oranı daha yüksektir. 2014-2017 periyodunda ise uzun vadeli borçların finansal ve finansal olmayan sektörler arasında eş olarak paylaşıldığı görülmektedir.Ele alınan dönemin geneline bakıldığında özel sektör uzun vadeli borçlanmasında finansal olmayan kuruluşların payı daha fazladır.

Özel sektörün dış borç vade yapısı genel olarak değerlendirildiğinde, 1989-2017 dönemi içinde borcun vade yapısı kısa vadeden uzun vadeye doğru bir değişim göstermiştir. 1989 yılında borcun %75'i kısa vadeli iken 2017 yılına gelindiğinde %70'i uzun vadeli olmuştur. Özel sektör kısa vadeli borçlanması daha çok finansal kuruluşlar, uzun vadeli borçlanması ise finansal olmayan kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Özel sektör dış borcunun %70'i uzun vadeli borç yapısına sahip olduğundan, uzun vadeli borç da dönemin tamamı dikkate alındığında daha çok finansal olmayan kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirildiğinden; özel sektör dış borcunun çoğunluğunun uzun vade yapısına sahip olduğunu ve finansal olmayan kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

2.1. Finansal Kuruluşların Dış Borç Vade Yapısı

Grafik 7: 1989-2017 Yılları Arası Finansal Kuruluşların Dış Borç Vade Yapısı

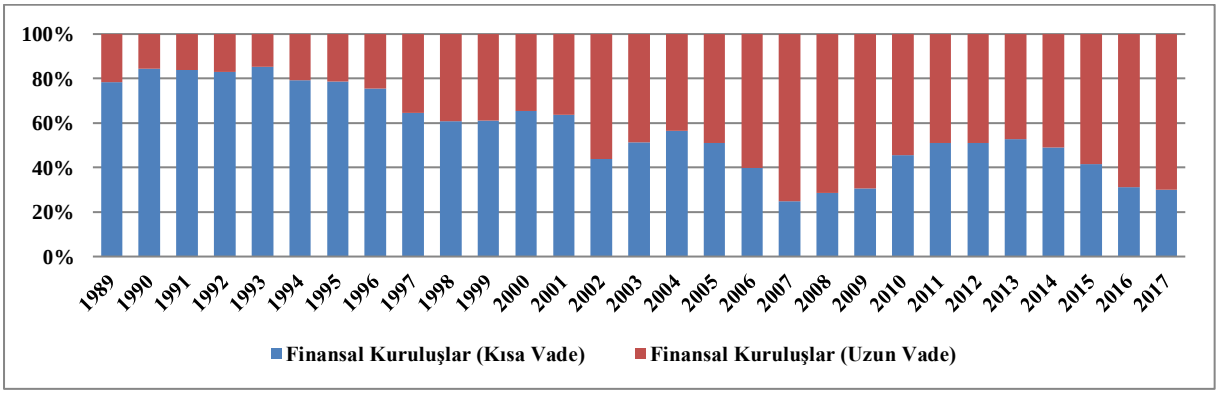

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafik 7'de finansal kuruluşların dış borç vade yapısı verilmiştir. 2005 yılına kadar olan süreçte kısa vadeli borçlanma yöntemini tercih eden finansal kuruluşlar bu tarihten itibaren uzun vadeli borçlanmaya yönelmişlerdir. 2017 yılı itibariyle finansal kuruluşların dış borç vade yapısı incelendiğinde %70 uzun vadeli borçlardan oluştuğu görülmektedir.

Grafik 8: 1989-2017 Yılları Arası Finansal Kuruluşlar Dış Borçlanmasının Banka ve Bankacılık Dışı Sektör Ayrımı

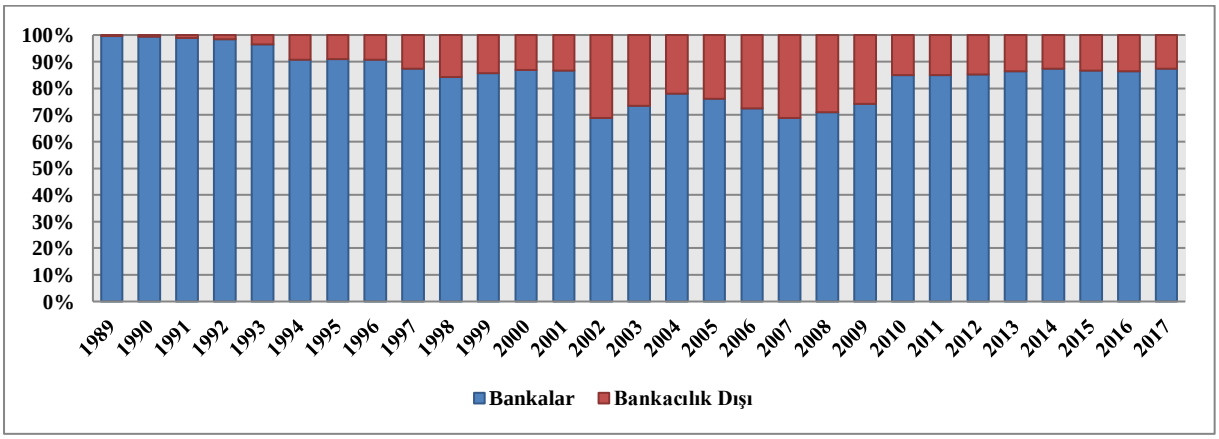

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafik8'te incelenen dönem için banka ve bankacılık sektörü dışındaki kurumların dış borç oranları finansal sektör içindeki dış borç payı incelenmiştir. Bu yıllar arasında en yüksek paya sahip sektör bankacılık sektörüdür. 2017 senesinde bankacılık dışı sektörün oranı %13'tür.

Grafik 9: 1989-2017 Yılları Arası Finansal Kuruluşlar Dış Borçlanmasının Kamu Bankası-Özel Bankalar Ayrımı

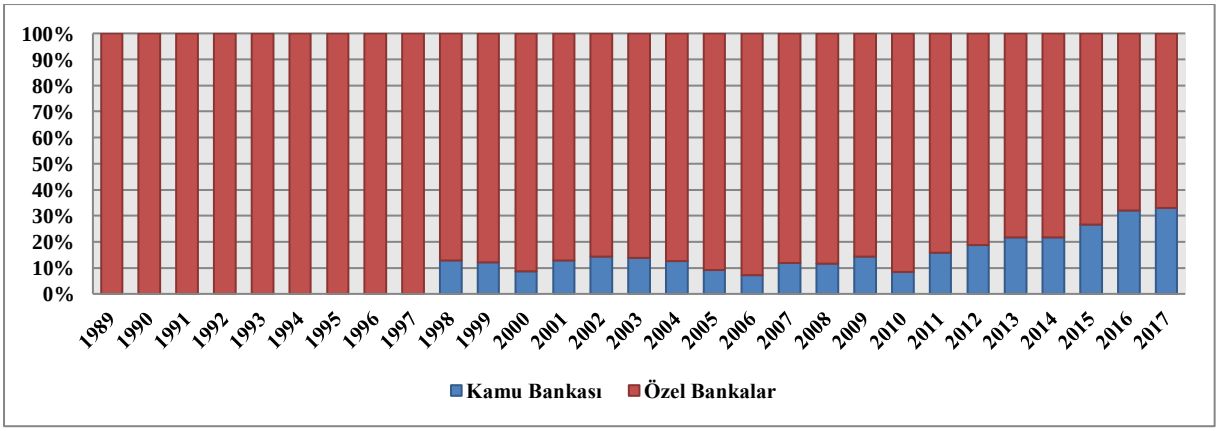

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Kamu bankalarına ait olan dış borç oranı kamu sektörüne ait kabul edilmektedir. Grafik 9'da tüm bankacılık sektörüne ait dış borç oranı verilmiştir. Kamu bankalarına ait dış borç hikayesi 1998 senesinde başlamış olup 2017 yılında bu oran %30'un üzerinde seyretmektedir. İncelenen dönem içerisinde en yüksek paya özel bankalar sahiptir. Özel sektörün finansal kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirdiği dış borçlanmanın yapısı ele alınan dönemde kısa vadeden uzun vadeye doğru değişmiş ve çoğunluğu özel bankalar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

2.2. Finansal Olmayan Kuruluşların Dış Borç Vade Yapısı

Grafik 10: 1989-2017 Yılları Arası Finansal Olmayan Kuruluşların Dış Borç Vade Yapısı

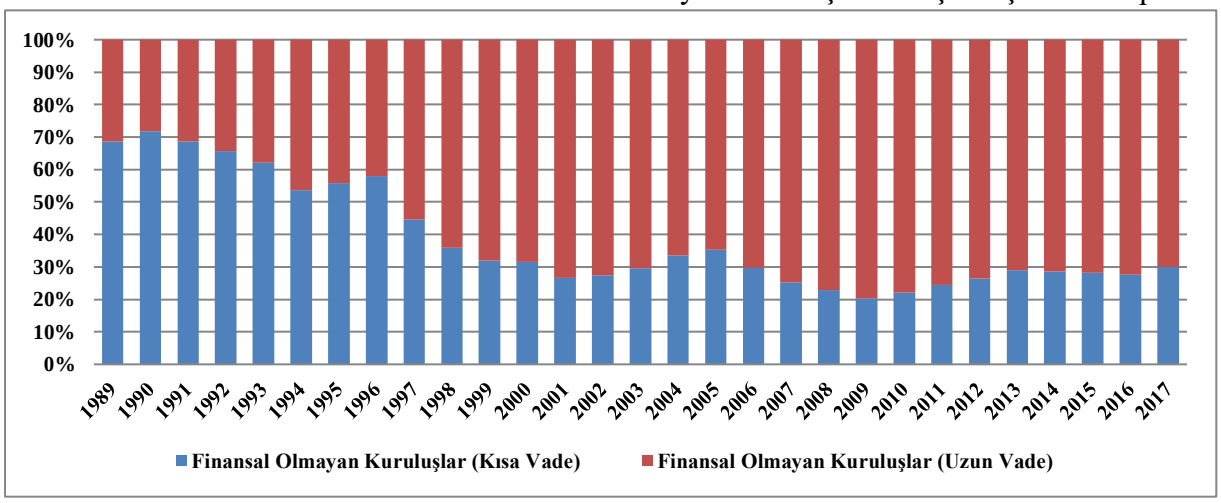

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafik 10'da finansal olmayan kuruluşların dış borç vade yapısına verilmiştir. Finansal olmayan kuruluşların dış borç vade yapısı ele alınan dönemde kısa vadeden uzun vadeye doğru değişmiştir. 1996 yılına kadar olan süreçte borcun vade yapısı kısa vade iken, bu tarihten itibaren uzun vadeli borçlanma tercih edilmiştir.

Grafik 11: 2008-2017 Yılları Arası Finansal Olmayan Kuruluşların Net Döviz Pozisyonu

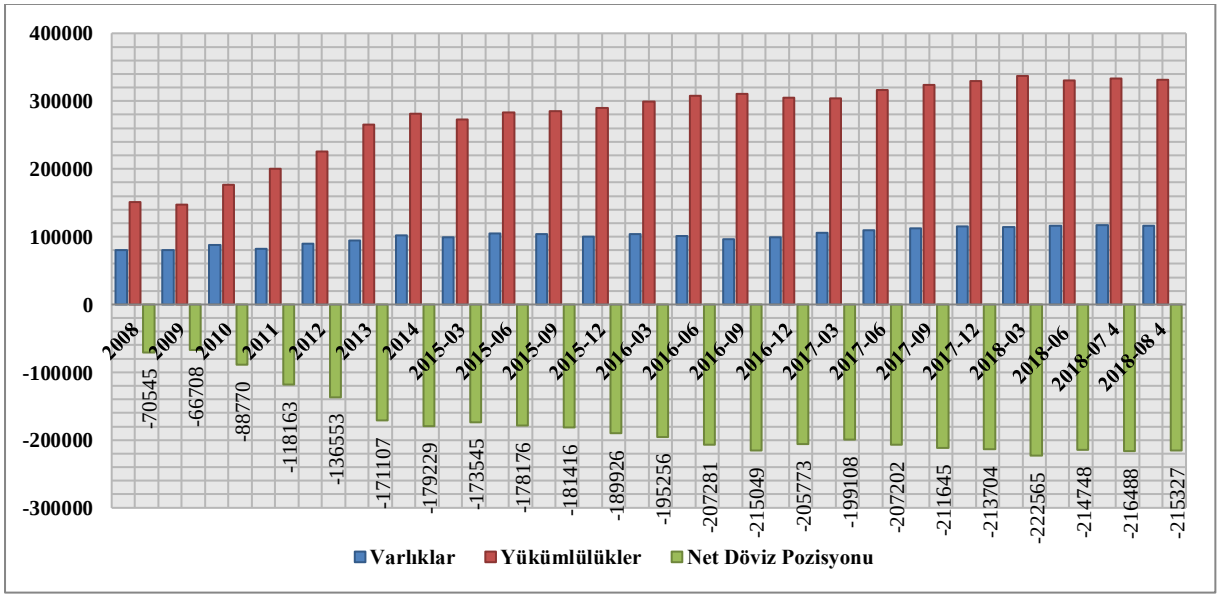

Kaynak: TCMB

Grafik 11'de 2008 ve 2018 dönemi finansal olmayan kuruluşların net döviz pozisyonu verilmiştir. İncelenen dönem içinde özellikle 2011 yılından itibaren finansal olmayan kuruluşların net döviz pozisyonu açığı artmıştır.

3. 1989-2017 DÖNEMİ İÇİN GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye için 1989 yılı finansal liberilazason ile incelenen dış tarihsel süreçte borçların durumu Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: 1989, 2007 ve 2017 Yılları Türkiye Borçlanma Yapısı

	1989	2007	2017
İç Borç/GSYİH	%13	%29	%17,25
Brüt Dış Borç/GSYİH	%31	%36	%53,38
Kamu Sektörü/Brüt Dış Borç	%67	%29	%30
Özel Sektör/Brüt Dış Borç	%15	%64	%69,8
TCMB/Brüt Dış Borç	%18	%7	%0,2
Finansal Kuruluşlar/Brüt Dış Borç	%9	%27	%35
Finansal Olmayan Kuruluşlar/Brüt Dış Borç	%6	%36	%34

Kaynak: TCMB, Hazine Müsteşarlığı ve TUİK verilerinden tarafımızca oluşturulmuştur.

İç borç stoğunun GSYH'ya oranı 1989 ve 2017 yılları için sırasıyla %13 ve %17 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Dış borç stoğunun GSYİH'ya oranı ise sırasıyla %31 ve %53 olarak gerçekleşmiştir. Toplam borç stoğu içinde dış borcun payı daha yüksektir. Dış borçların sektörel dağılımı incelendiğinde; 1989 yılında %67 payla kamu sektörü ağırlıklı bir yapı mevcutken 2007 yılından itibaren özel sektörün payı yükselmeye başlamış ve 2017 yılında yaklaşık %70 seviyesine ulaşmıştır. Özel sektör dış borçlanması gerçekleştirildiği kuruluşlar ayrımı dikkate alınarak incelendiğinde finansal ve finansal olmayan kuruluşların payının birbirine yakın olduğu görülmektedir. 2017 yılı rakamlarından söz etmek gerekirse özel sektör dış borçlanmasının %50'si finansal kuruluşlar geri kalan %50'si ise finansal olmayan kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Bunun beraberinde artan dış borç oranı ile birlikte, özel sektör ve dolayısıyla finansal ve finansal olmayan kuruluşların da borç yükü artmıştır. Özellikle finansal olmayan kuruluşların net döviz pozisyon açıkları 2007 yılı sonrasında giderek artmaktadır. Gelirlerinin çoğunluğu Türk Lirası cinsinden olan bu kuruluşların söz konusu borç yapısı kur riski de dikkate alındığında, IMF ve uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları tarafından Türkiye ekonomisine dair bir risk unsurları olarak değerlendirilmektedir.

4. SONUÇ

24 Ocak kararları akabinde oluşan yeni ekonomik iklim Türkiye için ekonomik anlamda otarşinin sona erişine işaret etmektedir. Bu süreçte ithal ikameci politikaların başlaması ve finansal liberilizasyon bir diğer tabir ile serbest sermaye hareketliliği kamu ve özellikle özel sektör için dış borçlanma hikayesine yeni bir boyut kazandırmıştır. İncelenen dönemler içinde Türkiye'de 1989 yılında özel sektörün kazandığı dış borç ivmesi 2007 yılı itibariyle kamu sektörünün önüne geçmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de özel sektörün artan payıyla birlikte değişen borçlanma yapısını 1989-2017 dönemi için incelemektir. Elde edilen bulgular, gelinen süreçte Türkiye'nin borçlanma tercihi daha çok dış borçtan yana kullandığını göstermektedir. 1989-2017 periyodunda Türkiye'nin ekonomi politikalarındaki yapısal değişimlerle birlikte borçlanma yapısı da önemli ölçüde değişmiştir. Günümüzde giderek artan oranla kamu sektörü dış

borçlanmasının yerini özel sektör dış borçlanması almaktadır. 2017 yılı itibariyle toplam dış borç stokunun yaklaşık üçte ikisi özel sektörün dış borçlarından oluşmaktadır.

Söz konusu özel sektör dış borçlanmasının yarısı finansal kuruluşlar yarısı ise finansal olmayan kuruluşlar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. 1989-2017 dönemi içinde özel sektör dış borcunun vade yapısı kısa vadeden uzun vadeye doğru bir değişim göstermiştir. 1989 yılında borcun %75'i kısa vadeli iken 2017 yılına gelindiğinde %70'i uzun vadeli olmuştur. Özel sektör kısa vadeli borçlanması daha çok finansal kuruluşlar, uzun vadeli borçlanması ise finansal olmayan kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İncelenen dönem içinde, sözkonusu borçlanma yapısına da bağlı olarak özellikle 2011 yılından itibaren finansal olmayan kuruluşların net döviz pozisyonu açığı artmıştır. Gelirlerinin çoğunluğu Türk Lirası cinsinden olan özel sektörün borç yapısı kur riskiyle birlikte ele alındığında, IMF ve uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları tarafından Türkiye ekonomisine dair bir risk unsuru olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Başkaya, Fikret (1986), Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yayınları, Ankara, 1986.

Berkay, Ferhan ve Ağcakaya, Serpil (2017), "Türkiye'de Kamusal Açıkların Finansmanında İç Ve Dış Borç Tercihi: 1990-2015 Dönemi" , AKÜ İİBF Dergisi, 19 (1), 1-20.

DPT, (1990), 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar: Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, Ankara.

Hazine Müsteşarlığı

Kırcı Çevik, Nüket ve Cural, Mehmet (2013), "İç Borçlanma, Dış Borçlanma Ve Ekonomik Büyüme Arasında

Nedensellik İlişkisi: 1989-2012 Dönemi Türkiye Örneği", Maliye Dergisi, 115-139.

Türkiye Cumhuriyet Merkez bankası

Tokgöz, Erdinç (1998), "Türkiye İktisadi Gelişme Tarihinin Ana Çizgileri (1923-1927)", Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, (Der: Ahmet ŞAHİNÖZ), Türkiye Ekonomi Kurumu, Turhan Kitabevi, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu

ASGARİ ÜCRET ARTIŞININ TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA GÜCÜ ÜZERİNE ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Nüket Kırcı ÇEVİK
Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü
nkcevik@nku.edu.tr

Ahmet AKTUNA
Namık Kemal Üniversitesi, SBE, İktisat Anabilim Dalı
ahmetaktuna@anadolu.edu.tr

Özet: Türkiye'de asgari ücret her yıl bir önceki yılın enflasyon oranına göre belirlenen zam miktarları ile artış göstermektedir. Asgari ücretin artmasıyla birlikte temel gıda ürünlerinde, benzin fiyatlarında vb. gibi ürünlerde fiyat artışlarının görülmesi, asgari ücretin artması tüketicilerin alım gücünü arttırıyor mu azaltıyor mu tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Bu araştırmanın amacı asgari ücret artışından sonra tüketicilerin alım gücündeki değişikliklere ilişkin yapılan tartışmalara açıklık getirmektir. Türkiye'de 2005 ve 2018 yılları arasındaki dönemde ekmek, dana eti, tavuk eti, benzin ve altın fiyatları ele alınmıştır. Tüketiciler 2005 yılında 288 birim (kg) ekmek satın alırken 2018 yılında bu rakam 325 birime yükselmiştir. Tüketicilerin dana eti ve tavuk eti satın alma güçleri incelendiğinde; 2005 yılında 28 kilogram dana eti ve 126 kilogram tavuk eti alınırken 2018 yılında 35 kilogram dana eti ve 141 kilogram tavuk eti aldıkları görülmektedir. Tüketiciler 2005 yılında 136 litre benzin satın alırken, 2018 yılında 229 litre benzin satın alabilmektedirler. 2005 yılından 2018 yılına gelindiğinde tüketicilerin ekmek, dana eti, tavuk eti ve benzin satın alma güçlerinde artış görüldüğü görülmektedir. Tüketicilerin bu yıllarda belirlenen ürünlerden satın alma gücünün düştüğü tek ürün altın olarak belirlenmiştir. 2005 yılında tüketiciler 15 birim (gr) altın satın alabilirken, 2018 yılında tüketiciler 7 birim(gr) altın satın alabilmektedirler. Tüketicilerin yıllar geçtikçe temel gıda ürünleri ve ulaşım giderlerindeki satın alma güçlerinde bir artış görülürken, altın satın alma gücünde ise yaklaşık %50 alım gücü kaybı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Asgari Ücret, Satın Alma Gücü

THE EFFECT OF MINIMUM WAGE INCREASE ON THE PURCHASING POWER OF CONSUMERS

Abstract: The minimum wage in Turkey is increasing with the amount of time determined by the previous year's inflation rate each year. With the increase in minimum wage, basic food products, gasoline prices, etc. The increase in the price of the products such as the increase in the minimum wage increases the purchasing power of the consumers or reduces the debate brings. The aim of this study is to clarify the discussions on changes in the purchasing power of consumers after the minimum wage increase.

Consumers have seen an increase in their purchasing power in basic food products and transportation expenses over the years, while a purchasing power loss of around 50% is observed in gold purchasing power.

Keywords: Minimum Wage, Purchasing Power

GİRİŞ

Asgari ücret; sosyal anlayış çerçevesinde işçilerin temel ihtiyaçlarını karşılama ve refah içinde yaşamasına olanak verecek şekilde işçilere bir çalışma günü karşılığında ödenen ücret olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de asgari ücret Asgari Ücret Tespit Komisyonu tarafından belirlenir. Asgari ücrete yapılan zam oranları yıllık veya 6 aylık 2 dönem şeklinde

uygulanmaktadır. Asgari ücretteki zam oranları belirlenirken geçim indeksleri ve enflasyon oranı değişkenleri esas alınarak belirlenir.

Asgari ücretin artması işletmelerin maliyetlerini arttırmakta dolayısıyla buda işletmelerin ürünlerin fiyatlarını arttırmalarına sebep olmaktadır. Bu durumda işletmelerin bu fiyatlara yaptıkları zam oranları tüketicilerin satın alma gücünü etkilemektedir. Tüketicilerin satın alma güçlerinin artması için firmaların yaptıkları zam oranlarının asgari ücretteki artış oranından düşük olması gerekmektedir.

Araştırmanın amacı; asgari ücretteki artış oranlarının tüketicilerin satın alma gücü üzerindeki etkisinin olumlu veya olumsuz etkilerini belirlemektir.

2. ASGARİ ÜCRET

2.1. Asgari Ücretin Tanımı ve Tespit Edilmesi

Asgari ücret; işçi ve ailesinin günün ekonomik ve sosyal koşullarında refah içinde yaşamasına olanak vererek ve emeğin sömürüsünü önlemeye yetecek devlet tarafından belirlenen bir ücret şeklinde tanımlanmaktadır. (Güven vd., 2011) 01.08.2014 tarih ve 25540 sayılı Asgari ücret yönetmeliğince asgari ücret; *"İşçilere normal bir çalışma günü karşılığı ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek ücret"* şeklinde tanımlanmaktadır.

Asgari ücretin tespit edilmesindeki amaçlar;

- Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde adil gelir dağılımı hedeflemektedir.
- Aynı iş için ödenen ücretleri mümkün olduğunca birbirine yakın tutmak ve ücretler genel düzeyinin yükselmesi için gerekli ortamı hazırlamaktır.
- İşçiler açısından bir güven unsuru iken, işverenler açısından ise eşit şartlarda rekabet edebilme olanağı sağlamaktadır. Dolayısıyla bu durum haksız rekabeti önlemektedir.
- Çalışanların çalışma şartlarının ve genel refah seviyelerinin iyileştirilmesini hedeflemektedir (Radikal Gazetesi, 2009).

Asgari ücretin tespit edilmesindeki asıl amaç olan sosyallik amacı, çalışanlara sosyal olarak uygun bir asgari yaşam düzeyi sağlamak amacıyla onların sefalete düşmelerini önlemektir. Bu sebeple çalışanlar ve çalıştıranlar belirlenen asgari ücret düzeyinin altında bir ücret düzeyinde sözleşme yapamazlar. Bunun nedeni sosyal amaca ulaşılması açısından belirlenen asgari ücret tarafları bağlayıcı zorunlu bir ücrettir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), asgari ücretin insanların aç ve açıkta kalmamaları için yetecek ölçüde olması gerektiği konusunda kabul ettiği sözleşeme ve tavsiye kararları ile asgari ücretin belirlenmesini bazı temel kurallara bağlamıştır. Bu bağlamda ILO çalışanların aşırı düşük ücretlerle çalıştırılmalarının önüne geçmeyi hedeflemiştir (Kocakahya, 2007).

Asgari Ücret Yönetmeliği, iş sözleşmesi ile çalışan ve 4857 sayılı İş Kanunu'nun kapsamında olan veya olmayan bütün işçileri ve bütün işkollarını kapsamaktadır. Asgari Ücret Tespit Komisyonu, asgari ücreti belirlerken bütün işkollarını kapsayacak şekilde belirlemektedir. Ücretler günlük olarak belirlenmektedir. Eğer aylık, haftalık, saat başına, parça başına veya yapılan işin tutarına göre ücret ödenen durumlarda ise ayarlamalar günlük ücret baz alınarak ona göre hesaplanmaktadır. Komisyon ücretleri belirlerken; ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durumu, geçinme indekslerini, fiilen ödenmekte olan ücretlerin genel durumunu ve geçim şartlarını göz önünde bulundurmaktadır. Komisyonda; kamudan 5 temsilci, en üst işçi ve işveren kuruluşlarının değişik işkolları için seçecekleri 5'er temsilciden kurulur. Bakanlığın çağrısı üzerine komisyon toplanır ve bakanlıkça hazırlanan gündeme göre çalışır. En az on üyenin katılımı ile komisyon toplanır ve oy çoğunluğuna göre karar verilir. Oyların eşit olması durumunda, başkanın bulunduğu taraf çoğunluğu sağlamış sayılır. Komisyon tarafından belirlenen ücretler Resmi Gazete'de yayımlanır. Resmi Gazete'de yayımlandığı tarihten sonraki izleyen ayın ilk gününden itibaren yürürlüğe girmektedir (Kurt, 2010).

2.2. Asgari Ücretin Tarihçesi

Asgari ücretle ilgili ilk görüşler antik Yunan'a kadar dayandırılsa da günümüzdeki modern anlamıyla asgari ücretin ele alınması yakın bir geçmişe sahiptir. Ortaçağ lonca sisteminde, işçi ile işveren arasında kesin bir sınıflaşma bulunmaması ve işçi sınıfının sosyal bir sınıf olarak açıkça ortaya çıkmamış olması sebebiyle günümüzdeki anlamıyla bir asgari ücret tespitinde bulunulmamıştır. Ortaçağ düşünürleri adil ücret kavramını ortaya atmışlardır. Adil ücret kavramı, Floransalı bir din adamı olan Antonius tarafından ortaya çıkarılmıştır. İşçiye kendi sosyal seviyesine göre ailesi ile birlikte yaşama imkanı veren bir ücret düzeyi olarak adil ücreti tanımlamışlardır. Bu dönemden itibaren Cantillon, Turgot ve Adam Smith tarafından ortaya atılan ve David Ricardo tarafından geliştirilen doğal ücret kavramı, işçilerin yaşamasına ve neslini sürdürmeye imkan veren bir fiyat olarak tanımlanmıştır. 1894 yılında Yeni Zelanda'da, 1896 yılında Avustralya'da ve 1929 yılında İngiltere'de dünyada ilk kez asgari ücret uygulamaya konulmuştur. Asgari ücret uygulaması, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 1928 yılında kabul ettiği 26 sayılı Asgari Ücret Belirleme Yöntemleri ile ilgili sözleşme ile önce Avrupa'ya sonra tüm Dünya'ya yayıldı. Türkiye bu sözleşmeyi 1973 yılında, 28.06.1951 tarihli 99 sayılı Tarımda Asgari Ücret Tespiti Usulleri sözleşmesini ise 1969 yılında kabul etmiştir. (Kurtcebe & Horzum).

Türkiye'de asgari ücrete ilk kez, 1923 yılında İzmir İktisat Kongresinde değinilmiştir. Asgari ücretle ilgili ilk düzenleme ise 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu ile yapılmıştır. 3008 sayılı İş Kanunu'nun 32. Maddesinde işçi ücretlerinin en az hadlerinin bir nizamname ile düzenlenebileceğine yer verilirken, bu madde 5518 sayılı Kanunla değiştirilmiş ve asgari ücret tespit yetkisi mahalli komisyonlara verilmiştir. 1 Ocak 1951 yılından itibaren Türkiye'de Asgari Ücret Tespit Komisyonları bütün illerde kademeli faaliyete geçmiştir (Erdoğdu, 2014).

Türkiye'de 1951 ile 1967 yılları arasında asgari ücret uygulamasından istenilen sonuçlar alınamamıştır. Bu nedenle 1967 yılında 937 sayılı İş Kanunu ve 1968 tarihli Asgari Ücret

Yönetmeliği çıkarılmış ve bu konuda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan düzenlemeler sonucunda daha önceki dönemde uygulanan mahalli komisyon sisteminden tamamen vazgeçilerek asgari ücret tespit yetkisi, merkezi ve her bakımdan yetkili bir kurula verilmiştir. Bu dönemde alınan bu kararlar sonraki dönemlerde ortaya çıkan iş kanunu ve asgari ücret yönetmeliğini ve şuanda günümüzdeki 4857 sayılı İş Kanunu ve 2004 sayılı asgari ücret yönetmeliğinin temellerini oluşturmaktadır (Kurtcebe & Horzum).

2.4. Türkiye'de Asgari Ücretin Yıllara Göre Değişimi

Türkiye'de asgari ücret yıllar itibariyle sürekli değişim göstermiştir. Her yıl sonunda asgari ücret komisyonu toplanarak sonraki yılın asgari ücretini belirlemektedir. Asgari ücret komisyonunda sunulan çeşitli öneriler bu konudaki tartışmalarıda beraberinde getirmektedir. Asgari ücretin artmasının hem olumlu hem de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Asgari ücret artışının olumsuz etkileri;

- Asgari ücretin artması işlemelerin maliyetini arttıracağından bazı işletmeler bu yükü kaldıramayacak ve çalışan sayısını azaltma yoluna gideceklerdir. Dolayısıyla bu işssizliği arttıracaktır.
- İç pazara mal satan bazı işletmeler maliyetlerindeki bu yükü fiyatlarına yansıtacak ve dolayısıyla bu enflasyona neden olacaktır. Bunun sonucunda bazı işletmeler bunu fiyatlarına yansıtamayacak ve zarar edeceklerdir. Bu da işletmelerin kapanmasına dolayısıyla işsizliğin artmasına neden olacaktır.
- İhracata dayalı işletmeler dış pazardaki darlıklar sebebiyle maliyetlerine gelen bu artışı kolay kolar fiyatlarına yansıtamazlar ve bu onların bazılarının karlarını azaltırken, bazılarında zarara neden olabilir. Bunun sonucunda ihracatta bir azalma söz konusu olabilir (Eğilmez, 2015).

Asgari ücret artışının olumlu etkileri;

- Asgari ücretin artması tüketim harcamalarının artmasına sebep olacak dolayısıyla talep artacaktır.
- Talep artışıyla üretim ve yatırımı belirli bir oranda arttırarak ekonomide düşen büyüme oranı artış gösterebilir.
- Ekonomik büyüme eski ivmesini yakaladığı taktirde zaman içerisinde istihdamda olumlu gelişmeler görülebilir (Eğilmez, 2015).

Türkiye'de asgari ücretin yıllara göre değişimi ve artış oranları Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1: Türkiye'de Asgari Ücretin Yıllara Göre Değişimi ve Artış Oranları

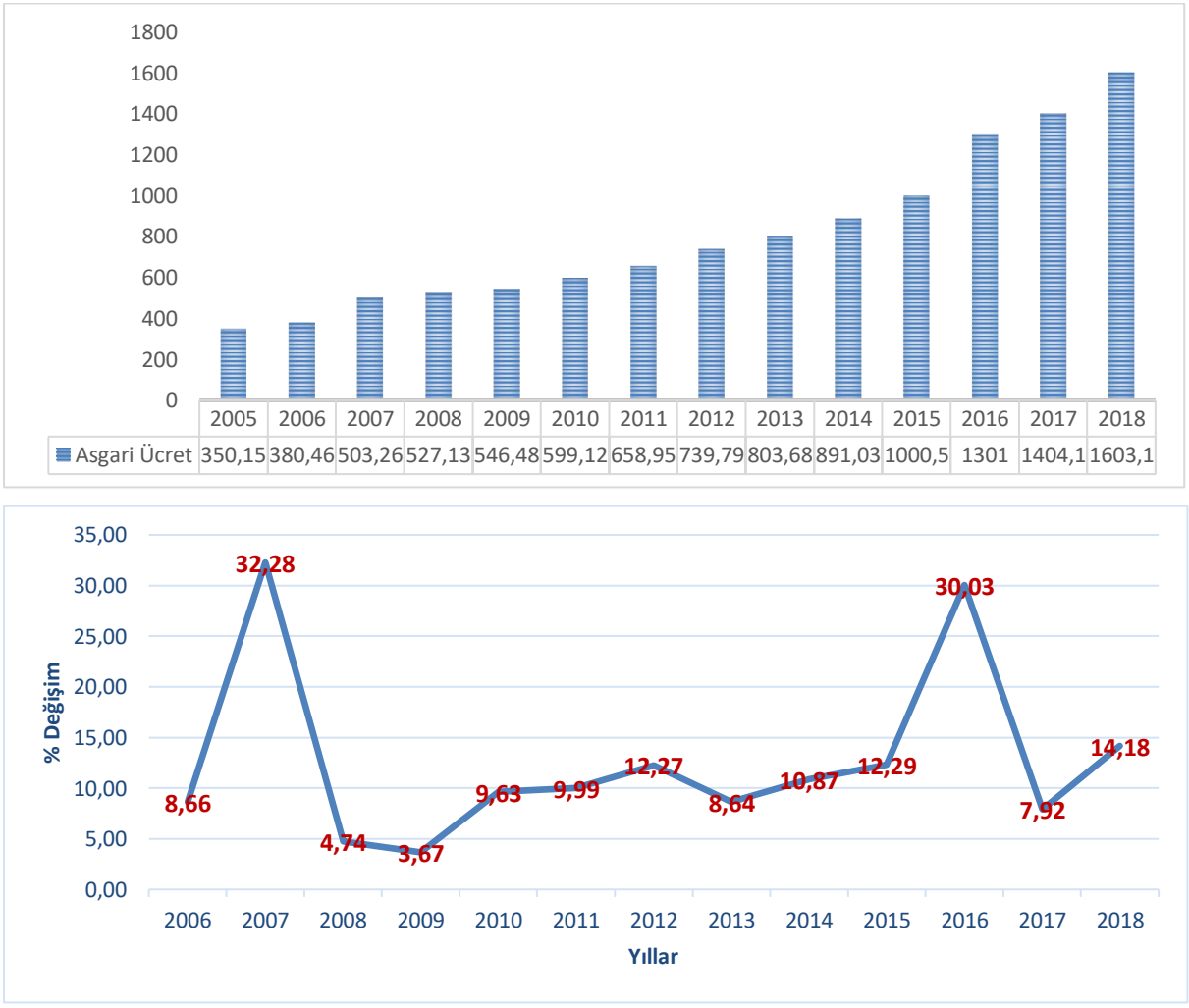

Kaynak: ÇSGB verilerinden derlenerek elde edilmiştir.

Türkiye'de 2005 yılında asgari ücret 350 TL iken günümüzde asgari ücret 1603 TL'dir. 2018 yılında asgari ücret 2005 yılına göre yaklaşık olarak 4.5 kat artış göstermiştir. Grafik 1'in alt kısmında Türkiye'de asgari ücretin önceki yıllara göre % kaç artış gösterdiği gösterilmiştir. Türkiye'de 2006-2018 döneminde asgari ücrette en çok artış 2006 yılından 2007 yılına geçildiği dönemde görülmüştür. Bu dönemde asgari ücret %32.28 artışla 380 TL'den 503 TL'ye yükselmiştir. Diğer bir ikinci yüksek artış ise 2016 yılında %30.03 olarak görülmüştür. 2015 yılında 1000 TL olan asgari ücret 2016 yılında 1301 TL'ye yükselmiştir.

4. ASGARİ ÜCRET İLE SATIN ALMA GÜCÜ İLİŞKİSİ

Türkiye'de asgari ücret artışlarının satın alma gücünü nasıl etkilediği en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Asgari ücretin artmasıyla birlikte üretici firmaların üretim maliyetlerinin artması ürünlerin fiyatlarını da arttırmakta dolayısıyla bu da satın alma gücü bir önceki yıla göre ne kadar artış gösteri sorularını da beraberinde getirmektedir.

Araştırmada tüketicilerin dana eti, tavuk eti, ekmek, benzin ve altın satın alma gücünün asgari ücret artışlarıyla değişimi ele alınmıştır. Grafik 2'de 2006-2018 yılları arasında ele alınan ürünlerin yıllara göre fiyatlarında yaşanan değişmeler gösterilmiştir.

Grafik 2: Dana Eti, Tavuk Eti, Ekmek, Benzin, Altın Fiyatlarının Yıllara Göre Değişimi

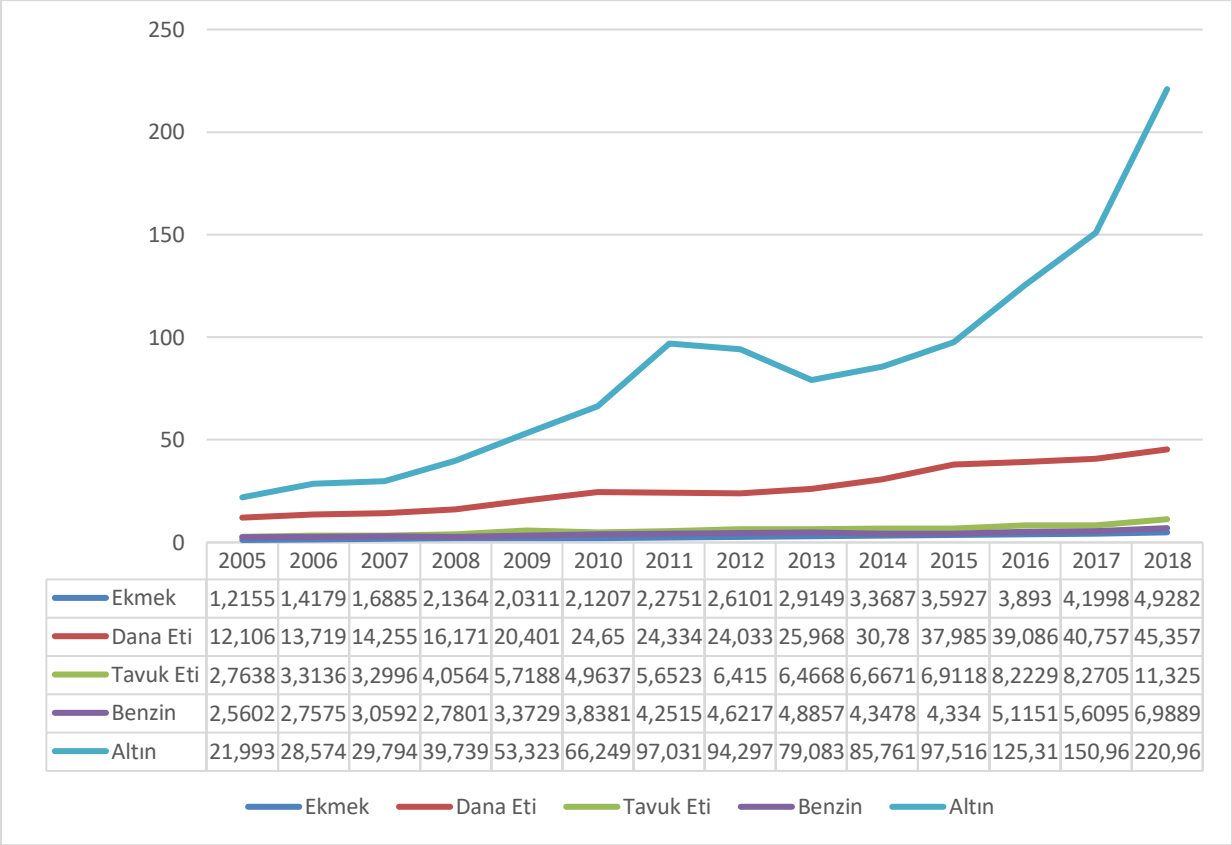

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ekmek	1,2155	1,4179	1,6885	2,1364	2,0311	2,1207	2,2751	2,6101	2,9149	3,3687	3,5927	3,893	4,1998	4,9282
Dana Eti	12,106	13,719	14,255	16,171	20,401	24,65	24,334	24,033	25,968	30,78	37,985	39,086	40,757	45,357
Tavuk Eti	2,7638	3,3136	3,2996	4,0564	5,7188	4,9637	5,6523	6,415	6,4668	6,6671	6,9118	8,2229	8,2705	11,325
Benzin	2,5602	2,7575	3,0592	2,7801	3,3729	3,8381	4,2515	4,6217	4,8857	4,3478	4,334	5,1151	5,6095	6,9889
Altın	21,993	28,574	29,794	39,739	53,323	66,249	97,031	94,297	79,083	85,761	97,516	125,31	150,96	220,96

Kaynak: TUİK verilerinden derlenerek elde edilmiştir.

2005-2018 dönemlerinde ele alınan ürünlerin fiyatlarının genel olarak bir artış trendinde olduğu grafikte görülmektedir. 2005 yılından 2018 yılına gelindiğinde ekmek, dana eti ve tavuk eti fiyatının yaklaşık 4 kat, benzin fiyatının yaklaşık 3 kat ve altın fiyatının yaklaşık olarak 10 kat artış göstermiştir. 2005 yılında 1 gram altın 21.99 TL'ye satılırken 2018 yılında 1 gram altın 220.96 TL'ye satılmaktadır. 2005 yılında ekmeğin kilogram fiyatı 1.21 TL iken 2018 yılında 4.92 TL olmuştur. 2005 yılında dana etinin kilogram fiyatı 12.1 TL ve tavuk etinin kilogram fiyatı 2.76 TL iken 2018 yılında dana eti 45.35 TL ve tavuk eti 11.32 TL olmuştur. Belirlenen

ürün gruplarında en az artışın görüldüğü benzin fiyatlarında ise 2005 yılında litresi 2.56 TL'ye satılırken 2018 yılında 6.98 TL olduğu grafikte gösterilmektedir.

Tüketicilerin satın alma gücünün bu yıllarda artış göstermesi için asgari ücretli çalışanların ücretlerindeki artış miktarlarının buradaki belirlenen ürünlerdeki fiyat artışlarından fazla olması gerekmektedir. Asgari ücretteki artış oranı belirlenen ürün fiyatlarındaki artış oranından yüksek ise tüketicilerin satın alma gücünde artış olduğu söylenebilir. Tablo 1'de tüketicilerin baz alınan ürünler için satın alma güçleri gösterilmiştir.

Tablo 1: Tüketicilerin Ekmek, Dana Eti, Tavuk Eti, Benzin, Altın Satın Alma Güçleri

Yıllar	Ekmek	Dana Eti	Tavuk Eti	Benzin	Altın
2005	288.0708	28.92296	126.6915	136.7667	15.92083
2006	268.3264	27.73254	114.8177	137.9728	13.3149
2007	298.0515	35.30336	152.5215	164.5071	16.89149
2008	246.7375	32.59724	129.9502	189.6083	13.26484
2009	269.0562	26.7864	95.55851	162.0208	10.24856
2010	282.5105	24.30468	120.7003	156.0981	9.043498
2011	289.6356	27.0794	116.5809	154.9924	6.791101
2012	283.4336	30.7829	115.3219	160.0688	7.845319
2013	275.7144	30.9485	124.2778	164.4964	10.1625
2014	264.5026	28.94806	133.6458	204.9381	10.38969
2015	278.4925	26.34074	144.7582	230.8583	10.26032
2016	334.187	33.28566	158.2155	254.343	10.38199
2017	334.3159	34.44929	169.7672	250.3004	9.300979
2018	325.2973	35.34479	141.5567	229.3823	7.255417

**Satın alma gücü: t yıla ait Asgari Ücret/Baz Alınan Ürün Fiyatı işlemi yapılarak hesaplanmıştır.*

Kaynak: TUİK verilerinden hesaplanmıştır.

Türkiye'de 2005-2018 döneminde tüketicilerin satın alma gücü incelendiğinde; ekmek, dana eti, tavuk eti ve benzin satın alma güçlerinde 2018 yılında 2015 yılına göre artış gösterdiği tespit edilmiştir. Tüketicilerin 2018 yılında 2005 yılına göre sadece altın satın alma gücünde azalma meydana geldiği görülmektedir. Tüketiciler 2005 yılına göre yaklaşık olarak %50 satın alma gücü kaybı yaşamışlardır.

Grafik 3: Tüketicilerin Ekmek Satın Alma Gücünün Bir Önceki Yıla Göre Değişimi

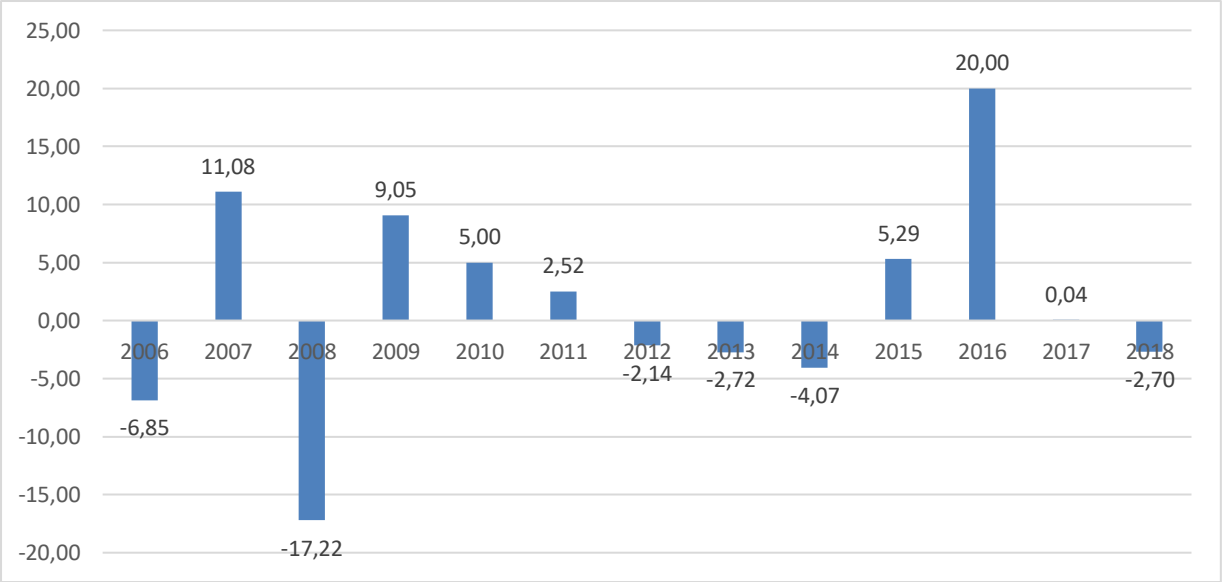

Kaynak: TUİK verilerinden derlenerek elde edilmiştir.

Tüketicilerin ekmek satın alma güçlerinin bir önceki dönemdeki satın alma güçlerine göre değişimi Grafik 3'te gösterilmiştir. Tüketiciler 2006,2008,2012,2013,2014,2018 yıllarında asgari ücret bir önceki yıla göre artış göstermesine rağmen satın alma güçlerinde azalma olduğu görülmektedir. Örneğin; tüketici 2017 yılında 1404 TL asgari ücret ile 334 kg ekmek alırken, 2018 yılında 1601 TL ile 325 kg ekmek alabilmektedir. Diğer yıllarda ise tüketicilerin alım güçlerinin bir önceki yıla göre artış gösterdiği belirtilmiştir. Özellikle 2016 yılında tüketicilerin ekmek satın alma gücü bir önceki yıla göre %20 artış göstermiştir.

Grafik 4: Tüketicilerin Dana Eti ve Tavuk Eti Satın Alma Gücünün Bir Önceki Yıla Göre Değişimi

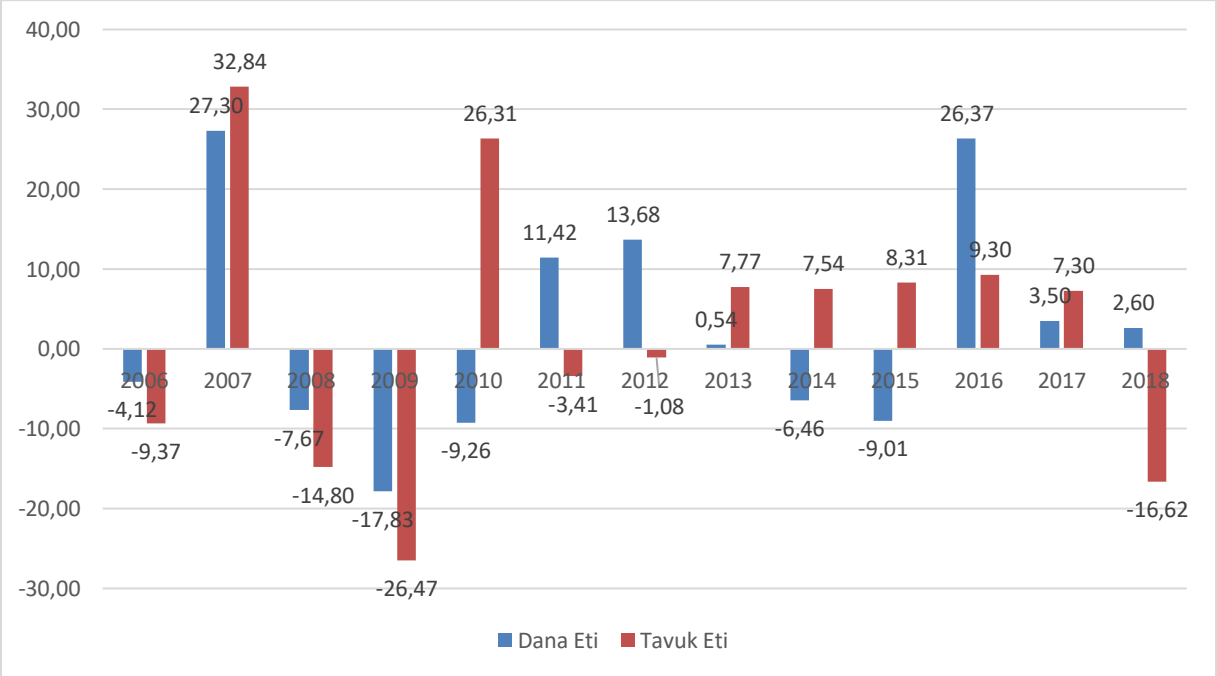

Kaynak: TUİK verilerinden derlenerek elde edilmiştir.

Tüketicilerin dana eti ve tavuk eti satın alma güçleri bir önceki yıla göre 2007, 2016, 2017 yıllarında artarken, 2006, 2008, 2009 azalmıştır. 2010 yılında tüketicilerin dana eti satın alma gücü %9.2 azalırken, tavuk eti satın alma gücü %26.3 artmıştır. 2011 ve 2012 yıllarında tüketicilerin dana eti satın alma gücü artarken tavuk eti satın alma gücü bir önceki yıla göre azalmıştır. 2014 ve 2015 yıllarında ise durum 2011 ve 2012 yılındakinin tam tersidir. Dana eti satın alma gücü azalırken tavuk eti satın alma gücü artmıştır. 2018 yılında dana eti satın alma gücü %2.6 artarken, tavuk eti satın alma gücü %16.6 azalmıştır.

Grafik 5: Tüketicilerin Benzin Satın Alma Gücünün Bir Önceki Yıla Göre Değişimi

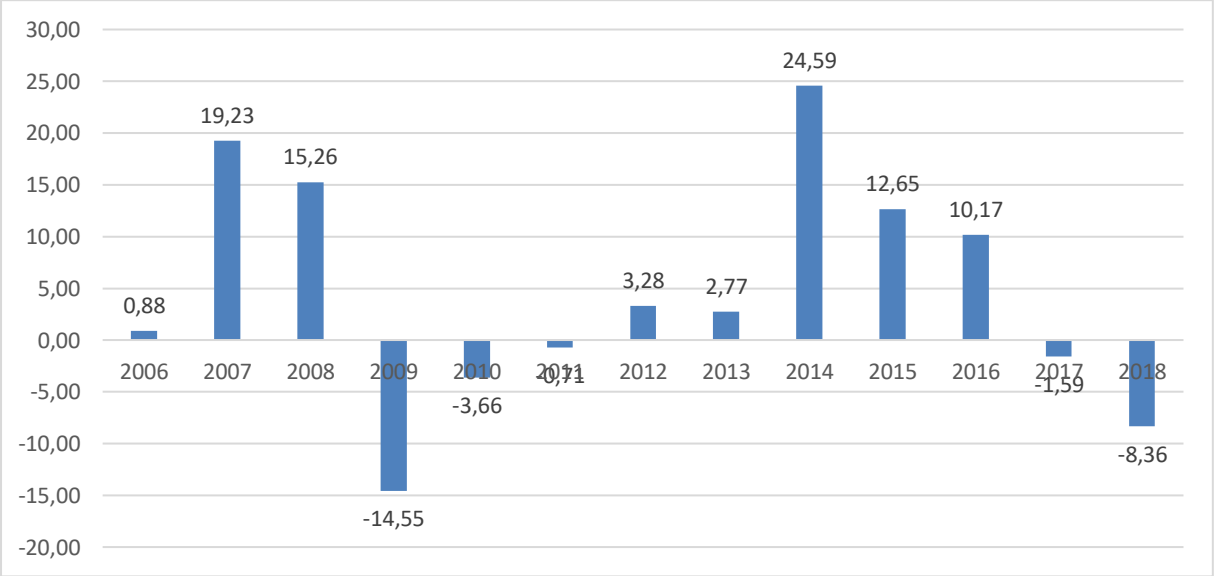

Kaynak: TUİK verilerinden derlenerek elde edilmiştir.

Tüketicilerin benzin satın alma güçlerinin bir önceki dönemdeki satın alma güçlerine göre değişimi Grafik 5'te gösterilmiştir. Tüketicilerin 2009, 2010, 2011, 2017, 2018 yıllarında asgari ücret bir önceki yıla göre artış göstermesine rağmen satın alma güçlerinde azalma olduğu görülmektedir. Tüketiciler en çok 2009 yılında %14.55 satın alma gücü kaybı yaşamışlardır. Tüketicilerin satın alma güçleri diğer yıllarda bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Özellikle 2007 ve 2014 yıllarında bir önceki yıla göre ciddi bir oranda artış gösterdiği grafikte görülmektedir.

Grafik 6: Tüketicilerin Benzin Satın Alma Gücünün Bir Önceki Yıla Göre Değişimi

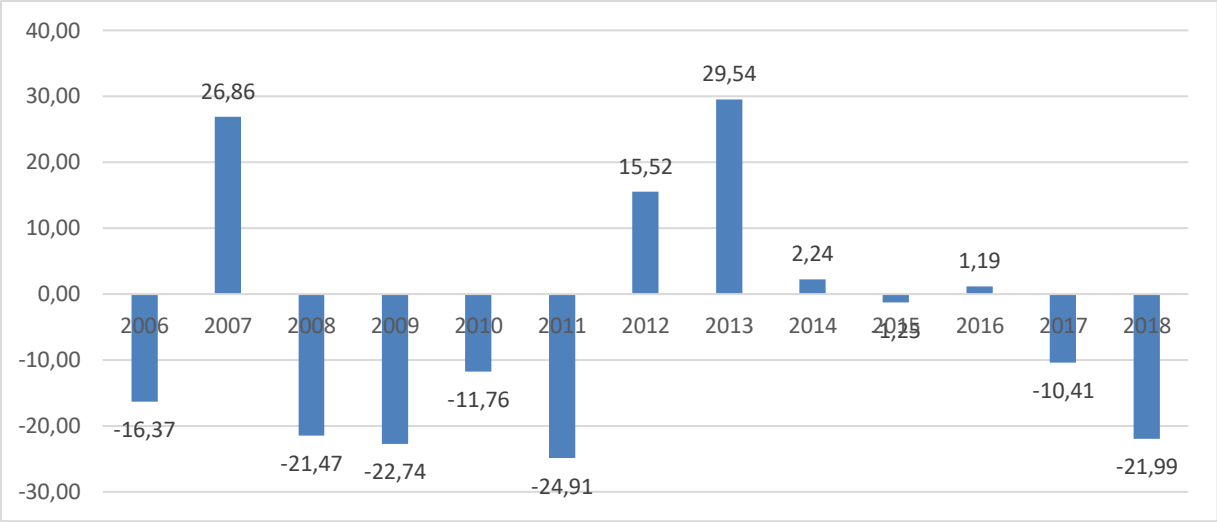

Kaynak: TUİK verilerinden derlenerek elde edilmiştir.

Tüketicilerin altın satın alma güçlerinin bir önceki dönemdeki satın alma güçlerine göre değişimi Grafik 6'da verilmiştir. Tüketicilerin 2007, 2012, 2013, 2014, 2016 yıllarındaki altın satın alma güçleri bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Bu durum asgari ücrete yapılan zam oranının altın fiyatındaki artış oranından yüksek olduğunu göstermektedir. Özellikle tüketicilerin altın satın alma gücü 2007 ve 2013 yıllarında ciddi bir artış göstermiştir. Tüketicilerin altın satın alma gücü kaybını en çok yaşadığı üç yıl ise 2009, 2011 ve 2018 yılları olmuştur. 2018 yılında tüketicilerin altın satın alma gücü kaybının döviz kurunda yaşanan yükselişlerle bağlantılı olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ

Türkiye'de asgari ücretin artması ile tüketicilerin belirli yıllarda satın alma gücü artarken belirli yıllarda azalmıştır. Burada satın alma gücünün azalmasındaki etken olarak asgari ücretin artmasıyla oluşan üretim maliyetleri artışının fiyatlardaki artışa sebep olmasının tek etken olduğunu söylemek mümkün değildir. Belirli yıllarda bu etkili olabilirken belirli yıllarda ise döviz kurunda yaşanan gelişmeler, dış ilişkilerde yaşanan olaylar, ülke içinde yaşanan olayların fiyatların artmasına sebep olduğu söylenebilir. Özellikle 2018 yılında dana eti satın alma gücü dışındaki diğer baz alınan ürünlerde satın alma gücü kaybı olduğu gözlemlenmiştir. Bunda kuşkusuz en büyük etken olarak 2018 yılında yaşanan döviz kuru şoklarının etkili olduğu söylenebilir. Genel yıllar itibariyle 2005-2018 yılları arasındaki dönem incelendiğinde tüketicilerin 2005 yılına göre ekmek, dana eti, tavuk eti ve benzin satın alma güçlerinin arttığı altın satın alma güçlerinin ise azaldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

ÇSGB. (2018). https://www.csgb.gov.tr/media/4169/net_bruet_asgari_uecret.pdf adresinden alındı

Eğilmez, M. (2015, 11 15). Asgari Ücretin Artırılmasının Olası Sonuçları: http://www.mahfiegilmez.com/2015/11/asgari-ucretin-artrlmasnn-olas-sonuclar.html adresinden alındı

Eğilmez, M. (2015, Kasım 16). Asgari Ücret Artışının Artıları ve Eksileri. http://www.mahfiegilmez.com/2015/11/asgari-ucret-artsnn-artlar-ve-eksileri.html adresinden alındı

Erdoğdu, S. (2014, Nisan). Türkiye'de Asgari Ücret Tespit Komisyonu Kararlarında İşçi Ve İşveren Temsilcilerinin Yaklaşımları (1969-2013). "İŞ, GÜÇ" ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ VE İNSAN KAYNAKLARI DERGİSİ, 16(2), 03-37.

Güven, A., Mollavelioğlu, Ş., & Dalgıç, B. Ç. (2011). Asgari ücret istihdamı arttırır mı? 1969-2008 Türkiye Örneği. Odtü Geliştirme Dergisi, 147-166.

Kocakahya, A. H. (2007). Asgari Ücretli Ailelerin Gıdaya Ayırdıkları Bütçenin ve Gıdaları Tüketim Sıklıklarının Belirlenmesi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Ekonomisi ve Beslenme Anabilim Dalı.

Kurt, R. (2010, 11 26). Dünya Gazetesi. https://www.dunya.com/kose-yazisi/asgari-ucret-nasil-belirleniyor/8409 adresinden alındı

Kurtcebe, E., & Horzum, A. O. (tarih yok). Dünyada ve Türkiyede Asgari Ücret Uygulaması. Denizli Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası: http://www.denizlismmmo.org/yazimaraclari/my_documents/my_files/F11_Makale.pdf adresinden alındı

Radikal Gazetesi. (2009, 12 25). http://www.radikal.com.tr/yorum/asgari-ucret-nedir-neleri-amaclar-nasil-olmalidir-971055/ adresinden alındı

TUİK. (2018). https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=84&locale=tr adresinden alındı

SİGORTACILIK SEKTÖRÜNDE YENİ BİR KAVRAM: KATILIM SİGORTACILIĞI (İSLAMİ SİGORTA) VE TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Nüket KIRCI ÇEVİK
Namık Kemal Üniversitesi /İİBF/Maliye
nkcevik@nku.edu.tr

Öğr. Gör. Ömer Sinan PEHLİVAN
Kırklareli Üniversitesi / Vize Meslek Yüksekokulu
Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
omersinan.pehlivan@klu.edu.tr

ÖZET: Katılım sigortacılığı diğer geleneksel sigorta türlerinden finansal getirilerin bedeli olan faizin olmadığı bir alternatif sigorta türü olarak günümüzde ortaya çıkmaktadır. Katılım Sigortacılığının diğer geleneksel sigortacılık faaliyetlerinin çalışma prensipleri genel çerçeve içerisinde açıklanmış birbirlerinden farklı olan özellikleri ortaya konmuştur. Katılım sigortacılığının çalışma esasları dünya sigortacılık piyasasındaki gelişimi ve Türkiye de uygulanan katılım sigortacılığı faaliyetleri incelenerek katılım sigortacılığının son dönemdeki durumu üzerinde durulmuştur. Ortaya çıkarılan verilerin ışığında Türkiye'deki bulunan katılım sigortacılığı faaliyetlerinin katılım bankacılığı gibi yaygınlaşmadığı, gelişmesinde çeşitli problemler olduğu, gelişme potansiyelinin yüksek olduğu bir sektör olduğu görülmektedir. Bu çalışmayla katılım sigortacılığını tanıtmak Türkiye'de katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunan sigorta şirketlerinin ülke ekonomisine katkılarını ortaya koymak ve gelişmesi için yapılması gereken çalışmaları ön plana çıkarmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Sigortacılığı, Tekafül, Sigortacılık

A NEW CONSEPT İN THE INSURANCE SECTOR TAKAFUL (ISLAMIC INSURANCE) AND DEVELOPMENT İN TURKEY

ABSTRACT: Participation insurance is an alternative insurance type that does not have interest, which is the cost of financial returns from other traditional insurance types. The working principles of the other traditional insurance activities of Participation Insurance are different from each other. It focused. The working principles of insurance contributions in the development of the world insurance market and insurance contributions Turkey has focused on the activities implemented by examining the situation in the last period of insurance contributions. Located in Turkey in light of the data revealed the participation of insurance activities, such as participation banking is not widespread, that there are various problems in the development, it seems to be a sector with high growth potential. to promote the participation of insurance insurance contributions with this work reveals the contribution of insurance companies operating in the country's economy and for the development work to be done in Turkey has been targeted to the forefront.

Key Word: Islamic Insurance, Takaful, İnsurance

GİRİŞ

İnsanlar yaşadığı dünyada birçok tehdit ve tehlike ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır.İnsan hayatını yaşarken belirsizlik,iş hayatında iflas etme tehlikesi, ekonomik zarar gibi bir kısım unsurlarla yaşamak durumunda kalmıştır.Dünyanın ikliminin ve doğal yapısının bozulmasıyla birlikte doğa olaylarıyla ve ülkeleri tehdit eden terör olayları bizlere

büyük riskler ile başa çıkılması gerekliliğini göstermiştir.İnsanlar bu problemleri çözmek için bir takım çözüm yollarına gitmiştir. Bu yollar; bazı durumda bireysel olarak tasarrufa yönelme faaliyeti olabileceği gibi, bazı durumda da bireylerin ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik oluşturulan yardımlaşma ve dayanışma sandıkları ,fonlar ve vakıflar gibi sosyal faaliyetler olabilmektedir. Geçmişten bu güne çoğu toplumda ismi belirtilen yöntemlerin ve faaliyetlerin yer aldığı da görülmektedir (Aslan , 2015).Var olan tüm değerlerin bir anda yok olma tehlikesiyle karşılaşılması bu endişeyi taşıyan kişilerin ve kurumların gelecek dönemlere daha güvenle bakmasını sağlamak için sigorta ihtiyacı doğmuştur.Yıllar geçtikçe eğitim seviyesi yükseldikçe kişiler ekonomik varlıklarını tehdit eden tehlikelere karşı daha duyarlı olmuşlardır.

İnsanlar sigorta yaptırarak ortaya çıkabilecek riskler karşısında para ile ölçülebilen varlıklarını güvence altına alacak ve kaybolan veya hasara uğrayan varlıklarının bedeline yeniden sahip olacaktır.İnsanın hayatında olan ve rastlantı sonucu ortaya çıkan ve para ile ölçülebilen değerlerin kaybolma riskine karşı koruma altına almak sigortacılığın faaliyet amaçları arasında sayılabilir. Önemli amaçlarından bir tanesi de ekonomik hayatın yanında sosyal hayatında devamlılığını sağlamaktır. (Akbay, 2014)

Dini inanç olan müslümanlığı tercih eden ve islami yaşam tarzına göre yaşayan insanlar yaşam şeklini inandıkları dinin ortaya koyduğu kurallara göre biçimlendirmişlerdir. Bu kurallar arasında bazı kesin hükümler de bulunmaktadır.Finansal getiri olan faiz, etkeninden temizlenmiş bir yaşam tarzını belirleyen müslümanlar sigortacılık sektörüne de uzunca bir süre karşı çıkmışlardır. Günümüzde kullanılan sigortacılık sisteminin de dünya nüfüsunun çoğunu oluştıuran müslüman toplumlar hem inandıkları dinin kurallarına göregöre yaşamak hem de ortaya çıkması beklenen risklerden kendilerini korumak maksadıyla geleneksel sigortacılık faaliyetine ek olarak katılım sigortacılığı faaliyetinde eklemişlerdir. Bu çalışmada amac katılım sigortacılığının diğer geleneksel sigorta türlerinden farklarını ortaya koymak, finansal getiri olarak faizden soyutlanmış bir sigortacılık sisteminin çalışma prensibi çerçevelerini açıklamaktır.Katılım sigortacılığı sistemini oluşturan yapının temel çalışma ilkeleri ile dünyadaki uygulamalarının Türkiye'de uygulanan katılım sigortacılığı ilkelerine olan yansımalarını ortaya koymak hedeflenmiştir. Ortaya çıkarılan tespitlere göre Türkiye'de katılım sigortacılığı uygulamalarının katılım bankacılığı gibi yaygınlaşmadığı, gelişmesinde çeşitli problemler olduğu, gelişme potansiyelinin yüksek olduğu bir sektör olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Türkiye'de katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunan sigorta şirketlerinin ülke ekonomisine katkılarını ortaya çıkarmak ve gelişmesi için yapılması gereken çalışmaları ön plana çıkarmak hedeflenmiştir.

Gelişmiş ülkelerde sigorta sektörüne yatırımlar yapılmış ve dünya sigorta pazarına yeni alanlar yaratmaya çalışılmıştır.Gelişmekte olan ülkeler son dönemlerde büyüyen dünya sigorta pazarında gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru bir açılma söz konusu olmuştur.Sigorta şirketleri gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu potansiyelin farkına varıp yatırımlarını arttırmaktadırlar Türkiye' de gelişen ekonomisi ve büyüyen nüfusuyla

gelişmekte olan ülkeler arasında azınsamayacak bir konuma sahiptir. Türkiye'nin içinde bulunduğu finansal yapı ve büyüyen ekonomisi yabancı yatırmların özellikle sigorta şirketlerini doğrudan ve dolaylı olarak kendine çekecektir. (Özüdoğru, 2017)

1. KATILIM SİGORTACILIĞI

Katılımcı olarak belirlenenlerin tazminat ödemelerini ve tasarruf amaçlı birikim ödemelerine karşın oluşan isteklerin karşılanmasına yönelik ortaya çıkan risklerin ödenmesine karşın oluşturulan bir fonun islami usul ve esaslar çerçevesinde faaliyetlerine devam etmesi ve sigortacılık faaliyetde bulunmaya izin verilmiş yetkili organlar tarafından yönetilmesi esasına dayanır . Oluşturulan risk fonuna katılımcıların katkıda bulundukları ve fonun katılım esaslı finansal faaliyetlere uygun olarak yetkili sigorta şirketleri tarafından yönetidiği yardımlaşma ve dayanışma sandığı benzeri bir sigortacılık faaliyetidir. (Türkiye Sigorta Şirketleri Birliği, 2018)

Katılım sigortacılığı; farklı bireylerin birleşerek, sigortaya konu olan menfaatin hasarlanması sonucu içlerinden zarar gören katılımcıların zararının ödenmesi üzerine oluşan bir dayanışmadır..Bu sigortacılık faaliyetinde toplanan mevduatlar yardımlaşma ve dayanışma sandığında veya risk fonu olarak isimlendirilen bir birikim havuzunda bekletilir. Belirlenen risklerin oluşması sonucu meydana gelen hasar ödemeleri bu havuzdan gerçekleştirilir. Ülkemizde Katılım Sigortacılığı olarak faaliyette bulunan sigorta şirketleri yardımlaşma ve dayanışma esasına göre hareket ederler. (Yıldırım, 2018, s. 409)

1.1.Katılım Sigortacılığının Temel İlkeleri

İslam ekonomisi adı altında faaliyette bulunan kurum ve kuruluşların yararlanması amacıyla belirli standartları ortaya koyan kısaca adı AAOIFI olan (The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) organizasyonun çizdiği çerçevede katılım sigortacılığı standartlarında oluşan sigortacılık sisteminin temel ilkeleri belirlenmiştir. (Türkiye Sigorta Şirketleri Birliği, 2018)

- Yardımlaşma ve dayanışma amacının olması
- Toplanan primlerin konulduğu prim havuzunun poliçe sahiplerine ait olması ,İşleten sigorta şirketinin herhangi bir mülkiyetinin olmaması
- Sermayedarlara ait finansal varlıkların ve faiz dışı finansal getiride değerlendirilme zorunluluğunun bulunması (Borsa katılım endeksi, katılım bankaları kıymetli madenler döviz hesapları vb)
- İslam dinine göre yasal görülmeyen ekonomik değerlere sigorta teminatı uygulanmaması ve bu konuya çok dikkat edilmesi
- İslam Hukuku alanında uzmanlaşmış bir danışma kurulu oluşturulması veya oluşturulmuş olandan hizmet alınması

1.2. Katılım Sigortacılığı ile Geleneksel Sigortacılık Arasındaki Farklar

Katılım Sigortacılığı	Geleneksel Sigortacılık
Karşılıklı yardımlaşma dayanışmaya dayanan bağış sözleşmesidir.	Sigortalıların ortaya çıkacak hasara karşı poliçe satın aldığı bir sözleşmesidir.
Risk unsuru katılımcılarla paylaşılır	Risk unsuru transfer edilebilir
Sigorta şirketi katılımcıların nam ve hesabına sigortacılık faaliyetlerini yürütür ve işletmen olarak sigortacı yerine geçer	Sigortalılar ve sigorta şirketi arasında birebir bir ilişki bulunur.
Katılımcılar fon havuzunun sahibi olduğu için katılımcılar sigortalanacak riskleri üzerinde bulundurur.	Ortaya çıkacak riskleri sigorta şirketi kendi üzerinde tutar
Toplanan katkı payları risk fonuna devredilir ve fonun yönetimi işletmen tarafından yönetilir	Toplanan primlerin sahibi Sigorta Şirketidir.
Karşılıklı yardımlaşma dayanışmaya dayanan bir bağış sözleşmesidir.	Sigorta risklerinin satın alındığı bir satın alma sözleşmesidir.
Toplanan fonlar islami usul ve esaslar çerçevesinde yatırım araçlarında değerlendirilir.	Sigorta şirketleri yasanın belirlediği herhengi bir yatırım aracında değerledirme yapabilir.
Sigortacılık kanun ve mevzuatının yanında ek olarak çıkarılan Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve Esasları hakkındaki yönetmeliğe de bağlıdır	Sigortacılık kanun ve mevzuatına tabidir
İşleten şirket islam hukuku alanında uzmanlaşmış kişilerden oluşan danışma kuruluna danışır.	-
İşleten şirketin ve katılımcıların gelirleri ayrı hesaplarda takip edilir.	Şirketin kendie ait resmi bilançosu ve gelir tablosu vardır
Risklerin katılım reasüransı şirketine devredilmesi gerekir. Katılım reasüransı şirketinin olmaması durumunda geleneksel reasürans şirketleriyle çalışmasına izin verilmiştir.	Primler (ve risk) devredilip rsikin dağıtılamsı gerekir. Bu sebeple reasürans şirketine risk devredilir.

Kaynak: (Aslan , 2015, s. 102)

1.3.Katılım Sigorta Ürünü Türleri

Genel katılım olarak tanımlanan sigorta türünde konut paket araç sorumluluk ,trafik sigortası kasko sigortası vb. riskleri kapsarken ,sağlık sigortası, eğitim, kaza, evlilik, hac ve umre vb. işler için aile katılım sigortası yapılabilmektedir.Aile katılım sigortasında süre 10 yıldan başlayarak 40 birikimli olarak yapılabilmektedir..Bunun yanında Re Katılım olarak bilinen ve yüksek riskli sigortalanabilir menfaatin sigortalanması esasına dayanan sistem ise katılım şirketlerinin, katılımcılarının zararlarını yüksek oranda karşılama talepleri riskinini ortadan kaldırmak için reasüransa başvurulabilmektedir.

2.KATILIM SİGORTACILIĞI UYGULAMASINDA KULLANILAN MODELLER

Katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunmak isteyen şirketler farklı yapılarda olan katılım sigorta uygulamalardan faydalanırlar. Katılım sigortacılığı uygulamalarının tamamı inanç olarak müslümanlıkça kabul gören hukuk kurallarına göre şekillenmiş sözleşme formatı oluştururlar.Bu uygulamaların işleyiş sekli birbirlerinen tamamen farklı olarak göze çarpmakta bazı durumlarda ise farklı uyguylamaların içiçe girmesiyle karma bir şekle dönüşebilmektedir. (Akhter, 2010, s. 37)

2.1.Mudarebe Modeli

Mudarebe modeli daha çok Malezya, Endonezya gibi ülkelerde karşımıza çıkan bir katılım sigortacılığı modelidir. Bu modelde katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunan şirket katılım sigortacılığına ait toplanan primlerin işletilmesi ve idare edilmesinden sorumludur.Aynı bir girişimci gibi hareket ederek şirketin topladığı fonları yönetir. İşletilen fonlar dönem sonunda kalan bakiye ile birlikte havuzda toplanır.Toplanan tutarlar ve elde edilen yatırım kazancı, işleten şirket ve havuz arasında önceden belirlenen oranda paylaştırılır. Dönem içinde ortaya çıkan hasarlar direk yada dolaylı olarak gerçekleşirse hasar ve reasürans

giderleri fon havuzundan karşılanır.Diğer olağan ve olağandışı giderler ise şirketin kendi sermayesi tarafından karşılanmaktadır.

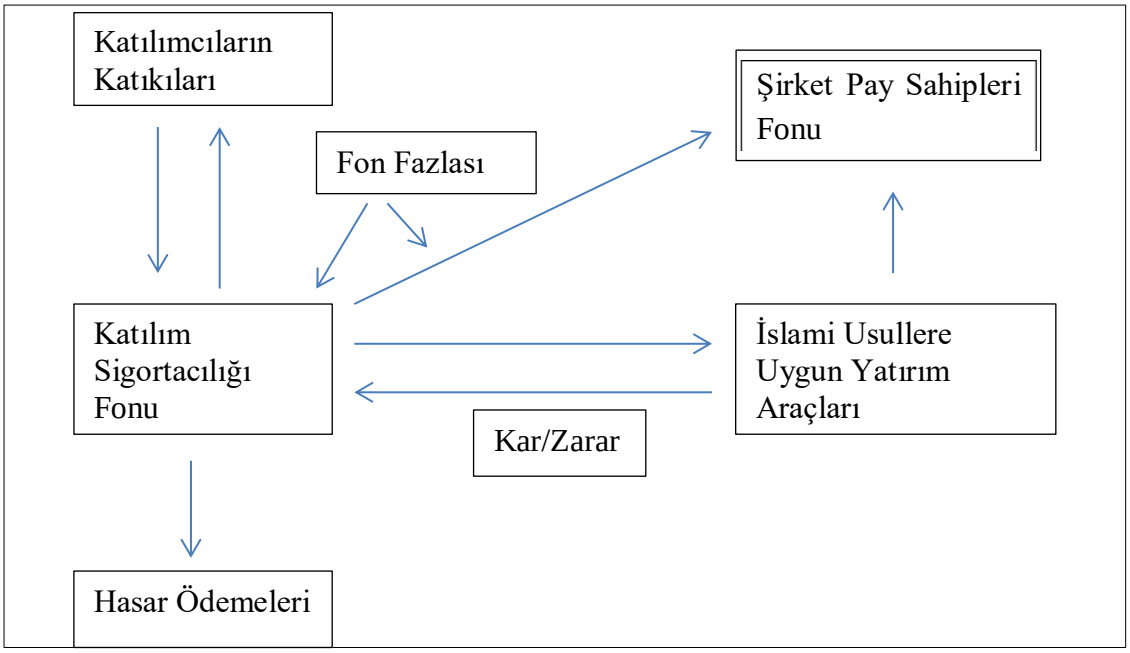

Şekil 1:Mudarebe Modeli Çalışma Şeması

Kaynak: (Aslan , 2015, s. 94) (Jamaldeen, 2012, s. 315)

2.2. Vekâlet Modeli

Katılım sigortacılığının bu modelinde en önemli olgu işleten şirket poliçe sahibinin vekili olarak hareket etmesidir.İşleten şirket havuza ait tüm yapılacak işlemleri önceden belirlenenen bir

ücret karşılığında yerine getirir. Eğer bu yapılacak işlemlerden şirket herhangi bir pay almıyorsa bu sistem "Ücretsiz Vekalet" olarak adlandırılır.Eğer işleten şirket bu işlemlerden dolayı herhangi bir ücret alıyorsa bu durumada "Ücretli Vekâlet" adı verilir. Vekalet modelinde dönem başlarında işleten şirketin alacağı alacağı vekâlet ücreti belirlenir. Genel yönetim adı altında ortaya çıkan giderler işleten şirket için önceden belirlenen vekalet ücretinden karşılanır.Belirlenen vekale ücreti giderleri karşılamaya yetmezse şirket bu giderleri kendi hesaplarındankarşılar.Genel yönetim giderlerine ödenen bedeller düşüp islami usul ve esaslara göre elde edilen yatırım gelirleri eklendiğinde şirketin karlılığı ortaya çıkar.Havuzda kalan tutar artık riski üstlenen poliçe sahiplerine aittir, işleten şirkete ait herhangi bir bedel havuzda yoktur.

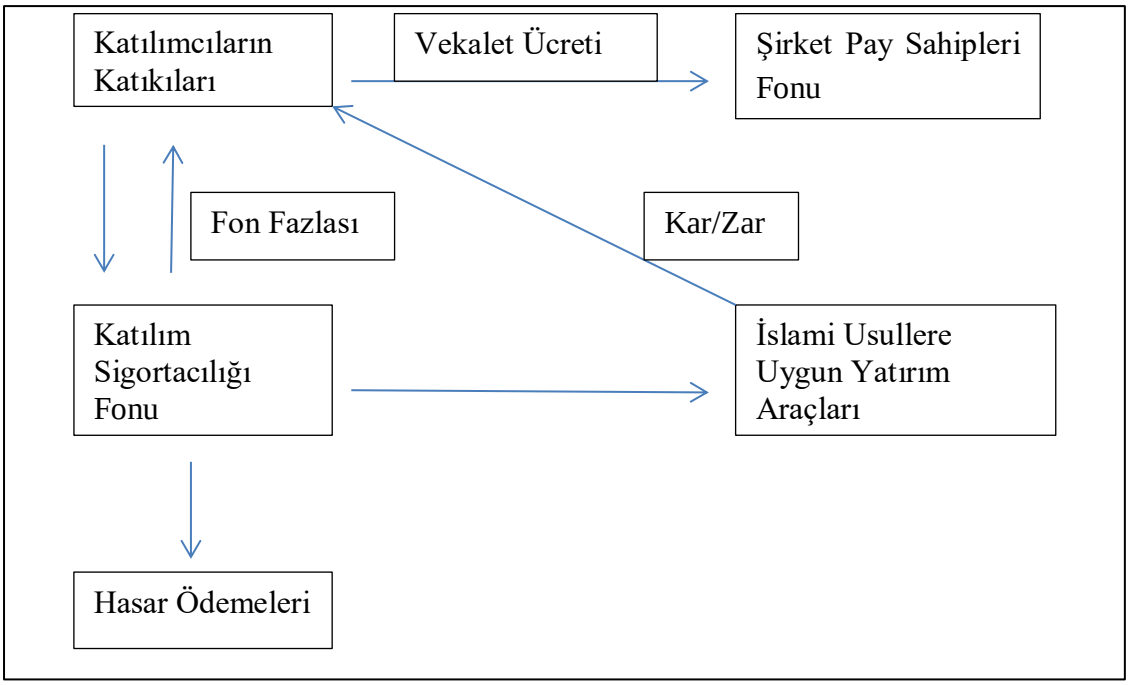

Şekil 2:Vekalet Modeli Çalışma Şeması

Kaynak: (Aslan , 2015, s. 95) (Jamaldeen, 2012, s. 315)

2.3.Hibrit Model

Katılım sigortacılığında ortaya çıkan hibrit model mudarebe ve vekâlet modellerin birleşmesiyle oluşmaktadır.Hibrit modeli dünyada katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunan ülkelerde çok sık kullanılan bir katılım sigortacılığı modelidir. Hibrit modelinde teknik olarak tanımlanan sigortacılık faaliyetleri için işlemleri için vekâlet tipi model uygulanırken , mali ve finansal yatırım işlemleri için mudarebe tipi katılım sigortacılığı modeli kullanılmaktadır.

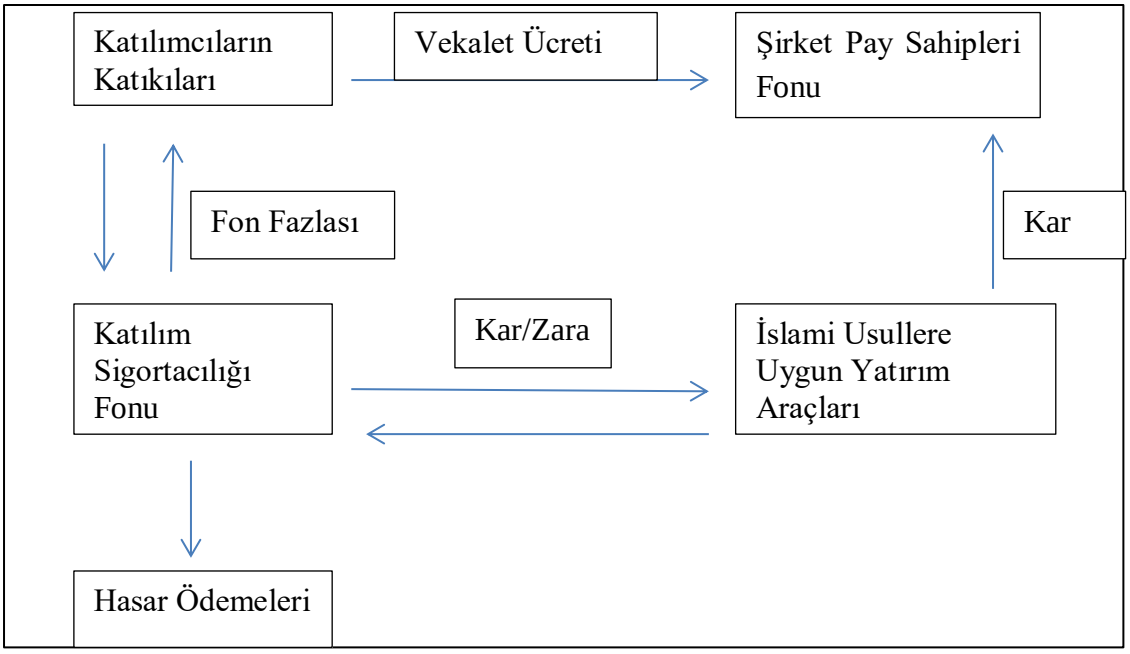

Şekil 3: Hibrit Modeli Çalışma Şeması

Kaynak: (Aslan , 2015, s. 96) (Jamaldeen, 2012, s. 317)

2.4-Vekâlet Vakif Modeli

Katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunan ülkelerin çok fazla tercih etmediği bir modeldir.Özellikle Pakistan da kullanım örneklerine ulaşılabilir.Bu modeli uygulayan şirket bir vakıf kurumu oluşturur.Katılımcılar fona katkıda bulunmak istediklerinde Vakıfa ait kuruma başvurmaktadırlar.Modelin işleyiş mekanizmasının kuralları daha çok vekalet modelinde karşımıza çıkmaktadır.

2.5.Katılım Sigortalarının Fon ve Likidite Yönetimi

Katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunmak için oluşturulan risk fonu şirketin faaliyetlerin, devam ettirmede yetersiz kalması durumunda şirketin yaşayacağı finasal açık likidite yönetimi çerçevesinde kapatılabilecektir. Şirketin likidite yönetimi yolu ile fona aktarılan turar önündeki dönemlerde fonda oluşacak pozitif bakiyeden karşılanabilecektir.Katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunan şirket fonların yönetimini hem sermeyadarların hem de üyelerin fonları olarak ayrı ayrı belirlediği ölçütlerde yönetmek durumundadır. Tazminat ödemeleri reasürans işlemleri ödemeleri, acentelere ödenecek olan komisyon bedelleri ve yasal sorumluluklar dahil olmak üzere, sigortacılık faaliyetlerini sunarken ortaya çıkacak tüm giderlerin ödemelerini katılımcılar namına şirket yürütecektir.

3. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KATILIM SİGORTACILIĞI UYGULAMALARI

Katılım sigortacılığı uygulamaları dünyada uygulamalarına bakıldığında 1970'lere kadar herhangi bir sigorta unusuru dikkati çekmemiştir.İslam dininin hassasiyetleri nedeniyle islami kesim sigorta sisteminden uzak durmuştur.Türkiye'de çok yeni bir kavram olan Katılım

Sigortacılığı nufusunun büyük çoğunluğu müslüman olan Türkiye'de 2013 yılından itibaren dikkate değer çalışmalar yapılmıştır.

3.1.Dünya'da Katılım Sigortacılığı Uygulamaları

Dünya İslam Birliği Fetva Konseyi'nin kurulması ve Sudan'nın tekafül şirketi (faizsiz sigorta) kurmasıyla sigortacılık faaliyetlerine başlanmıştır. 1980'lerde İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) Tekafül sigortacılığını onaylamıştır. 1980'lerden sonra ise Malezya, Bahreyn ve Suudi Arabistan gibi İslam ülkeleri tarafından da uygulamalarına başlanmıştır.1995'te Güneydoğu Asya Birliği (ASEAN) Ülkeleri tarafından tekafül şirketi, 1997'de İslami Bankacılık ve Ulusal Tekafül Şeriat Kurulu, 2006 yılında Malezya Uluslararası Finans Merkezinin kurulması ve 2014 yılında risk tabanlı sermaye için tekafül uygulamaları gelişme göstermiştir Tekâfül Malaysiaa şirketi dünya da katılım sigortacılığı faaliyeti için kurulmuş bir şirkettir.. (Altıntaş, 2013, s. 122)

Almanya da en çok bilinen sigorta şirketlerinin başında gelen Allianz şirketi katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunmak amacıyla Bahreyn'de Allianz Tekafulb adı altında faaliyetini devam ettirmektedir..İsviçrenin bilinen reasürans şirketi Swiss Re retekâfül katılım reasüransı faaliyetinde bulunmak için SwissRetakafulc isimli bir firmayı kendi bünyesinden çıkarmıltır. Dünya'da Katılım Sigortacılığı Güncel finansal veriler incelendiğinde tekâfül piyasasının son beş yılda ciddi bir büyüme yakaladığı görülmektedir. Ciddi bir potansiyel taşıyan tekâfül piyasasının ilerleyen dönemlerde daha da büyüyebileceği düşünülebilir. Tekâfül Sigortacılık Sistemini uygulayan ülkelerin büyük çoğunluğu yasal ve hukuki mevzuatlarını hâlihazırda netleştirdikleri için sektörün büyümesine öncülük yapmaktadırlar

3.2.Türkiye'de Katılım Sigortacılığı Uygulamaları

Türkiye'de Katılım Sigortacılığı şeklinde sigortacılık faaliyetinde bulunan az sayıda şirket vardır. Katılım Sigortacılığı sistemi geleneksel sigortacılık sistemine yeni ve iyi bir alternatif olarak görülmektedir. Türkiye'de ise bu alandaki uygulamaların 5 yıl gibi çok kısa süreli bir geçmişi bulunmaktadır. Katılım Sigortacılığı uygulaması yapacak şirket sayısının artmasının rekabeti arttıracağı ve bu nedenle de katılım sigortacılığının uygulamaları her geçen gün artmaktadır. Türkiye'de katılım sigortacılığı faaliyetin çok uzun bir geçmişi yoktur. Türkiye'de katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunan ve Türkiye Sigorta Şirketleri Birliği faaliyet raporuna yansıyan 4 Adet Katılım Sigorta Şirketi bulunmaktadır

Tablo1: Katılım Sigorta Şirketlerinin Toplam Prim Üretimleri

Sıralama	Şirket Adı	Toplam Üretim (TL)	Pazar Payı%
1	Neova Sigorta A.Ş	722.465.790	%66,57
2	Doğa Sigorta A.Ş	202.995.333	%18,70
3	Bereket Sigorta A.Ş.	152.707.156	%14,07
4	Ziraat Sigorta A.Ş	7.289.677	%0,65
	Sektör Toplamı	1.085.257.956	%100

Kaynak: (Türkiye Sigorta Şirketleri Birliği, 2018; Türkiye Sigorta Birliği)

3.2.1 Neova Sigorta A.Ş

Neova Sigorta' Şirketinin 2017 yılı toplam prim üretimi 1.080.007.058 TL olarak gerçekleşmiştir. Şirketin 2017 yılında toplamda ortaya çıkan riske karşılık ödediği hasar bedeli ise toplam 470.734.438 TL'dir

Tablo 2: Neova Sigorta Prim Üretimi Finansal Göstergeleri

Kara Araçları Sorumluluk	568.574.329
Kara Araçları	200.605.477
Kaza	117.238.806
Yangın ve Doğal Afetler	96.239.516
Genel Zararlar	71.748.103
Hukuksal Koruma	11.003.217
Genel Sorumluluk	7.619.355
Nakliyat	5.139.282
Kefalet	1.326.016
Hastalık/Sağlık	211.667
Hava Araçları Sorumluluk	117.709
Finansal Kayıplar	183.370
Hava Araçları	211
Toplam prim geliri	1.080.007.058

Kaynak: (Neova Sigorta 2017 Faaliyet Raporu)

Tablo 3: Neova Sigorta Hasar Ödemeleri Finansal Göstergeleri

Kara Araçları Sorumluluk	275.563.525
Kara Araçları	163.199.855
Kaza	450.030
Yangın ve Doğal Afetler	22.876.276
Genel Zararlar	4.990.951
Hukuksal Koruma	39.654
Genel Sorumluluk	802.790
Nakliyat	2.810.904
Kefalet	450
Toplam Ödenen Hasar	470.734.438

3.2.1.1 Şirketin Ortaklık Yapısı

31.12.2017 tarihi itibariyle Şirket'in nominal sermayesi 84.800.000 TL olup 74.300.000 TL ödenmiş 10.500.000 TL ödenmemiştir. Şirket sermayesi her biri 1 TL değerinde 84.800.000 paydan ibarettir.

Tablo 4: Neova Sigorta A.Ş. Ortaklık Yapısı

Sermayedar	**Hisse Yüzdesi (%)**
Türkapital Holding B.S.C.C.	53,00
First Takaful Insurance Company K.S.C.	35,00
KFH Takaful Insurance Company K.S.C.C.	6,99
Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	5,00
Autoland Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0,01

Kaynak: (Neova Sigorta 2017 Faaliyet Raporu)

3.2.2. Doğa Sigorta A.Ş

2013 yılında kurulan olan Doğa Sigorta T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığından 18 Şubat 2014 tarihinde sigortacılık ruhsatlarını alarak sigortacılık faaliyetine başlamıştır. Doğa Sigorta Şirketi 3 Haziran 2007 tarihinde yayınlanan ve 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu hükümleri uyarınca, tüm elementer sigorta branşlarda (Konut Paket DASK Nakliyat Kaza Sigortaları Tarım Sigortaları Trafik Sigortaları Kasko Sigortaları ve Sorumluluk Sigortaları) alanında faaliyet göstermektedir.2015 yılında Türkiye'de çok fazla kullanılmayan bir sigortacılık türü olaran katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunmak amacıyla alt yapı çalışmalarına gitmiştir.Yurt içi ve yurt dışında faaliyette bulunan katılım sigortacılığı uygulamarını inceleyen şirket 2015 yılından itibaren katılım sigortacılığı alanında çalşıma faaliyetine başlamıştır.Katılım sigortacılığının yaygınlaşması için dünya uygulamaları incelenmiş ve ülkemizde ilk kez pencere modeli katılım sigortacılığı Doğa Sigorta tarafından uygulanmıştır. Doğa Sigorta bu uygulamayla sektörde bir ilki gerçekleştirmiştir

3.2.3. Bereket Sigorta A.Ş

Bereket Sigorta 1995 yılında kurulmuştur.Sigorta şirketinin kurulmasında başlıca amaç Türkiye'de islami kesim olarak belirlenen bir müşteri kitlesine elementer sigortacılık ürünlerini tanıtmak ve ulaştırmak olmuştur.Bu amaca uygun olarak çalışmış ve Tarım Kredi Koopertiflerine devredilerek faaliyetine Tarım Kredi Kooperatifi bünyesinde devam etmektedir.

3.2.3.1 Bereket Sigorta A.Ş.Ortaklık Yapısı

Tablo 5: Bereket Sigorta A.Ş. Ortaklık Yapısı

Adı Soyadı/Ünvanı	Nominal Sermaye Miktarı (TL)	Ortaklık (%)
T. Tarım Kredi Koop. Merkez Birliği	45.786.469.00	76.31%
Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Personeli Sosyal Yardım Vakfı	5.940.000,00	9,90%
Diğer (55 Ortak)	8.273.531,00	13.79%
TOPLAM	**60.000.000,00**	**100,00%**

Kaynak: Bereket Sigorta 2017 yılı Faaliyet Raporu

3.2.4. Ziraat Sigorta A.Ş.

Ziraat Sigorta A.Ş. 2009 yılında kurulmuş 25 Aralık 2015 tarihinden sonra da Katılım Sigortacılığı faaliyetine uygun çalışma esasları oluşturmuş ve faaliyetine başlamıştır.İslam hukuku çerçevesinde oluşturduğu Danışma Komitesince belirlenen kurallar bütünüyle bir risk fonu kurmuş fonun işletilmesi durumu ve hasar ödemelerinde ortaya çıkan tazminart ödemeleri durumunda şirket tarafından belirlenen usul ve esaslara göre faaliyetine başlamıştır Ziraat Sigorta A.Ş. katkı primi üzerinden %15 vekalet ücreti , risk fonu yatırım gelirlerinden ise %20 gelir paylaşımı almak suretiyle Danışma Komitesi onayı çerçevesinde Vekâlet/Mudarebe Karması (Hibrit) Model ile hizmet sunmaktadır.

Tablo 6: Katılım Sigortaları Şirketlerinin Pazar Pay ve Toplam Prim Değişimleri

Sigorta Türü	Üretim (TL)	Yüzde Payı %
Kaza	119.801.339	7.15%
Hastalık-Sağlık	18.122.248	1.08%
Kara Araçları	215.769.349	12.89%
Kasko	215.769.037	12.89%
Raylı Araçlar	0	0.00%
Hava Araçları	0	0.00%
Su Araçları	44.256	0.00%
Nakliyat	8.416.122	0.50%
Yangın Ve Doğal Afetler	137.289.734	8.20%
Genel Zararlar	75.794.898	4.53%
Kara Araçları Sorumluluk	1.075.828.523	64.25%
Trafik-Yeşil Kart Dahil	1.039.807.875	62.10%
Hava Araçları Sorumluluk	0	0.00%
Su Araçları Sorumluluk	0	0.00%
Genel Sorumluluk	9.357.926	0.56%
Kredi	295	0.00%
Kefalet	1.665.016	0.10%
Finansal Kayıplar	432.061	0.03%
Hukuksal Koruma	11.884.995	0.71%
Destek	0	0.00%
Hayatdışı Toplam	1.674.406.760	97.2%
Hayat Toplam	48.925.429	2.8%
Genel Toplam	1.723.332.190	100.0%

Kaynak: (Türkiye Sigorta Şirketleri Birliği, 2018)

4.SONUÇ

Katılım sigortacılığı sigorta sistemi, geleneksel sigortacılık anlayışından işleyiş olarak en önemli farkı islam dinin usul ve esaslarına göre kurallara uygun şekilde risk paylaşımı ve faizsizlik prensibi ile toplanan fonların yönetilmesidir. Yeni yönetmelikle katılım sigortacılığı yasal bir altyapıya kavuşmuştur. Yönetmelik, sektör açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Katılım sigortacılığının sigortacılık sektörü içerisinde payının yaklaşık %2 seviyelerinde olduğu düşünüldüğünde ve finansal tablolarda görülen üretim miktarının büyüklüğüne dikkat edildiğinde katılım sigortacılığının sigortacılık sektörünün içerisinde mutlaka önem verilmesi gereken bir sigortacılık türü olduğunu kabul etmeliyiz. Devletin islam ekonomisi adı altında bulunan katılım bankacılığı sektörünün gelişmesi için yatırımlarını arttırdığı günümüzde katılım sigortacılığı da bu yatırımlardan faydalanacaktır.. Katılım sigortacılığı uygulaması yapacak şirket sayısının artmasının rekabeti arttıracak bu sebeple katılım sigortacılığı uygulamalarını ve böylelikle de katılım sigortacılığının bilinirliliğini artacaktır. Katılım sigortacılığının için ayrıca üniversite ile sektörün birlikte çalışarak bilinirliliğinin artacaktır. Kalifiye ara eleman yetiştirmek için meslek okullarında seçmeli ve uygulamalı dersler müfredata eklenmelidir. Aynı zamanda katılım sigortacılığı ile ilgili ulusal basında ve ilgili medya mecralarında bilgilendirme eksikliği bulunmaktadır.

Katılım sigortacılığı faaliyetlerin artması için KATSİDER (katılım sigortacıları derneği) daha aktif rol oynamalıdır. Sektör temsilcileri, akademisyenler ve DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı) yetkililerinin bir araya gelerek sektörün finansal araçlarının değerlendirilmesinde faizsiz kazanç yolunu tercih ettiklerini anlatmaları gerekmektedir. Türkiye'deki sigortalılık oranı dünya ortalamasının çok altındadır. Katılım sigortacılığı yarattığı prim gücüne bakılarak ekonomik sistem içerisinde mutlaka yer almalıdır. Ülkemizin büyük çoğunluğunun İslam inancını benimsediği ve toplumun faize karşı duruşu düşünüldüğünde sigortacılık sektöründen uzak durma problemi ortaya çıkmış ve dünya ortalamasının çok altında kalmıştır. Katılım sigortacılığı ülkemizde ağırlıklı olarak kara araçları sorumluluk kasko ve trafik sigortaları alanında genişleyerek sektörde büyümeye devam etmektedir. Yaratılan primin yaklaşık % 98 oranında hayat dışı sigortalar olarak tanımladığımız alanda faaliyetine devam etmektedir. Ülke nüfusu, yaratılan istihdam, gerçekleştirdiği ekonomik büyüme sigortacılık sektörünün finansal piyasaların vazgeçilmez bir parçası olduğu gerçeğinden yola çıkarak katılım sigortacılığı sigortacılık sektöründe büyüyerek yoluna devam edecektir.

KAYNAKÇA

(2018, 12 8). 12 14, 2018 tarihinde Türkiye Sigorta Şirketleri Birliği: https://www.tsb.org.tr adresinden alındı

Akbay, O. S. (2014). Dünyada ve Türkiye'de Sigortacılığın Tarihçesi. Sigortacılık (s. 30). içinde İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Akhter, W. (2010). Takaful Models and Global Practises. Journal Of Islamic Banking and Finance, 30-44.

Altıntaş, K. M. (2013). Katılım Bankacılığı Çerçevesinde Alternatif Bir Sigorta Sistemi:Tekafül Sigorta Sisteminin Türkiye'de Uygulanabilirliği. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 115-142.

Aslan , H. (2015). Türkiye'de Tekafül(İslami Sigorta)Uygulamaları:Problemler ve Çözüm Önerileri. Finansal Araştırma Dergisi, 1(1), 93-120.

Bereket Sigorta 2017 Yılı Faaliyet Raporu. (tarih yok). 12 14, 2018 tarihinde https://www.bereketsigorta.com.tr/documents/FaaliyetRaporu/Bereket_sigorta_faaliyet_raporu_2017.pdf adresinden alındı

Jamaldeen, J. (2012). İslamic Finance for Dummies. İslamic Finance for Dummies, (s. 347). New Jersey.

Kaya, F. (2010). Sigortacılık. İstanbul: Beta Yayınevi.

Neova Sigorta 2017 Faaliyet Raporu. (tarih yok). 12 14, 2018 tarihinde www.neova.com: http://www.neova.com.tr/upload/files/faaliyet-raporlari/2017_Faaliyet_Raporu_TR_YEG-krl.pdf adresinden alındı

Odabaşı, M., & Aktepe, İ. E. (2012). Faizsiz Bankacılık Standartları. TKBB Yayın.

Özüdoğru, H. (2017). "Türkiye Sigortacılık Sektröünün Değerlendirilmesi". Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi, 4(1), 20.

Tolefat, A., & Asutay, M. (2013). Takaful Investment Portfolios: A Study of Composition of Takaful Funds in the GCC and Malaysia. John Wiley&Sons, 46.

Türkiye Sigorta Birliği. (tarih yok). 12 14, 2018 tarihinde https://www.tsb.org.tr/resmi-istatistikler.aspx?pageID=909 adresinden alındı

Yıldırım, S. (2018). İslam Ekonomisi Modeli Kapsamında İslami Finans ve İslami Bankacılık. D. Ç. Yıldırım, & E. İ. Çevik içinde, Para Bankacılık ve Finansal Sitem (s. 409). Bursa: Ekin Yaynevi.

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: 2007-2018 DÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Nüket KIRCI ÇEVİK
Namık Kemal Üniversitesi /İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Maliye Bölümü
nkcevik@nku.edu.tr

Selin SAYGIN
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü
selinsaygin-@hotmail.com

ÖZET: Dış ticaretin ekonomik büyüme ve refah üzerinde bir artış meydana getireceği düşüncesi Klasik döneme kadar dayanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 2007:1-2018:9 dönemi verilerini kullanarak, Türkiye'de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmektir. Çalışmanın metodolojisini sırasıyla ADF, PP ve KPSS birim kök testleri, ARDL sınır testi ve Granger nedensellik analizi oluşturmaktadır. Elde edilen ekonometrik analiz sonuçları, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını destekler niteliktedir. Granger nedensellik analizi, ithalattan sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkarmıştır. Bunlara ek olarak; ampirik bulgular, istihdam ve ithalat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına kanıt oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme, ARDL Sınır Testi, Granger Nedensellik Testi.

EFFECTS ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY'S FOREIGN TRADE: 2007-2018 TERM

ABSTRACT: The idea that foreign trade would lead to an increase in economic growth and prosperity dates back to the classical period. The aim of this study is 2007:1-2018:9 period using the data to analyze the impact on economic growth in Turkey's foreign trade. The methodology of the study is ADF, PP and KPSS unit root tests, ARDL bouns test and Granger causality analysis. The results of the econometric analysis support the existence of long-term relationships between variables. Granger causality analysis revealed a one-way causality relationship from imports to industrial production index. Additionally; empirical findings have provided evidence of the existence of a bi-directional causality relationship between employment and imports.

Key Words: Trade, Economic Growth, ARDL Bounds Test, Granger Causality Test.

GİRİŞ

Globalleşme sürecinde devamlı bir şekilde artış gösteren üretim kapasiteleri, ülke ekonomilerinde bir arz fazlasının doğmasına neden olmuştur. Dolayısıyla ekonomilerde yeni pazar ihtiyacı oluşmuş ve bu durum ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkinin önemini artırmıştır.

Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkinin açıklanmasına yönelik tartışmalar iktisat biliminin doğuşuna kadar uzanmaktadır. Literatürde iki değişken arasında bir ilişkinin varlığı kabul edilse de, bu ilişkinin yönü hakkında tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Çalışmaların bir kısmında ihracatın ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılırken, bazı

çalışmalarda da ithalatın ekonomik büyümeyi teşvik ettiği yönünde sonuçlar elde edilmiştir (Nişancı vd., 2011: 304).

Literatürde ekonomik büyümenin ihracat kaynaklı sağlandığı durumlarda ihracat yönlü büyüme hipotezinden söz edilebilmektedir. Bu durum bir ülke açısından değerlendirilecek olursa, ülkede meydana gelen bir ihracat artışı toplam talebi artıracak ve bu da üretim artışı üzerinde olumlu bir etki ortaya çıkaracaktır. Dolayısıyla ekonomide işsizlik azalacak ve ihracatçı sektörlerde artan yatırım gelirleriyle birlikte istihdam ve milli gelir artacaktır (Fugoralas vd., 2007). Büyümenin ithalat artışıyla birlikte sağlandığı durumlarda ise, ithalat yönlü büyüme hipotezinden söz edilmektedir. İthalata dayalı büyüme hipotezine göre, ara malı, hammadde ve yatırım malları ithalatı ülke ekonomisi için yeterli girdi miktarı ve çeşitliliğini sağlayarak sermayenin nispi fiyatını düşürecektir. Bu da, yatırım maliyetlerini azaltarak iktisadi büyüme üzerinde olumlu bir etki meydana getirecektir (Pata, 2017: 120; Mazumdar, 1996: 1329). Ayrıca ithalat yeni teknolojilerin ülkeye transferindeki aracı rolüyle de, özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde ekonomik büyümeye katkısı bakımından, ihracattan daha önemli rol oynayabilmektedir (Awokuse, 2008: 162). Dış ticaretin iktisadi büyüme üzerinde olumlu etkilerine rağmen, konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde, elde edilen sonuçların ele alınan ülke, yöntem, dönem farklılıkları vs. gibi faktörlerin de etkiyle farklılık arz ettiği görülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi bağlamında, 2007:1-2018:9 dönemi verileri ile araştırmaktır. Çalışmada bağımlı değişken olarak ekonomik büyümeyi temsilen sanayi üretim endeksi, bağımsız değişkenler olarak da dış ticareti temsilen ihracat ve ithalat değişkenleri ve istihdam oranı verileri kullanılmıştır. Serilerin bütünleşme derecelerinin tespiti için ADF, PP ve KPSS birim kök testleri kullanılmıştır. Elde edilen birim kök test sonuçlarından hareketle, seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için ARDL sınır testi uygulanmıştır. Son olarak, değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunup bulunmadığı ise, Granger nedensellik analizi ile araştırılmıştır.

1. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME

Ülke ekonomilerinin küreselleşme sonrası uyguladıkları ekonomi politikaları, inovasyon ve teknoloji gibi unsurlar ülkelerin dış ticaretinin artış/azalışında önemli etkiler meydana getirebilmektedir. Dolayısıyla dış ticaretin bu etkisi, ekonomi teorilerinden hareketle, milli gelir ve refah düzeyi üzerinde artırıcı veya azaltıcı olabilmektedir. Dış ticaretin ekonomik büyüme ve refah üzerinde bir artış meydana getireceği düşüncesi, Klasik döneme kadar dayanmaktadır. Klasik düşüncenin önemli temsilcilerinden A. Smith'in mutlak üstünlükler teorisi ve D. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorileri bunun örneğini oluşturmaktadır (Korkmaz ve Aydın, 2015: 50).

Serbest ticaret politikasının ülkelerin refahını artırmada önemli bir unsur olacağına dikkat çeken A. Smith'e göre, iki ülkede iki farklı malın üretildiği varsayımı altında, bir ürünü üretmedeki maliyeti diğer ülkenin maliyetine göre daha düşük olan ülke, söz konusu malın üretiminde

uzmanlaşmalıdır. Böylece bu malları ihraç ederken aynı zamanda emek verimi çok olan mallarda uzmanlaşacak ve verimi az olan malları dışardan ithal edecektir. Bu da ülkedeki refah düzeyi üzerinde olumlu bir etki meydana getirecektir (Topuz ve Coşkun, 2018: 674). Ricardo'nun Smith'e benzer şekilde geliştirerek uluslararası ticaret konusunda öne sürdüğü karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde ise, dış ticaret uluslararası mukayeseli maliyetlere bağlanmaktadır. Burada Smith'inkine benzer bir yaklaşım öne sürülürse, iki ülke bir ürünün üretiminde mutlak üstünlüğe sahipse, ülkeler arasında gerçekleşecek dış ticaretin herhangi bir kazancı olmayacak ve dolayısıyla ticaret yapılmayacaktır. Ancak Ricardo buna rağmen ticaretin mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Şöyle ki, ülkeler malın üretiminde birlikte mutlak üstünlüğe sahip olsalar da iç reel maliyetleri birbirinden farklı ise, dış ticaret kazanca dönüşebilir ve dolayısıyla bir dış ticaret mümkün olabilir (Utkulu, 2005: 10). Mukayeseli üstünlüğün genişletetilerek tanımlandığı diğer bir model ise, Heckscher-Ohlin modelidir. Modele göre, söz konusu ülkelerin üretim faktörleri ve malların faktör yoğunlukları bakımından farklı olduğu, üretim teknolojisi ve talebi açısından aynı olduğu ve ölçeğe göre sabit getirinin olduğu varsayılmıştır. Bu durumda, ülkeler bol miktarda sahip oldukları faktörün kullanıldığı malları ihraç, daha az sahip olduğu faktörün kullanıldığı malları da ithal edeceklerdir. Bu model, iki ülkenin sahip olduğu faktör donatımlarına göre uzmanlaşmaya gitmesinin ülkede ekonomik gelişme ve dolayısıyla bir refah artışının sağlanacağını öngörmektedir (Saçık, 2009: 167).

Günümüzde ise, klasik düşüncenin aksine özellikle son dönemlerde uluslararası ticaretteki piyasa yapısında meydana gelen değişimler ve eksik rekabet, artan getiri, ölçek ekonomileri, mal farklılaştırmaları, ticaretin yapısındaki değişme, teknolojik gelişmelerde yaşanan değişiklikler yeni dış ticaret teorilerini ortaya çıkarmıştır (Utkulu, 2005: 18). Yeni dış ticaret teorilerinin temel özelliği ise, geleneksel ticaret teorilerinin aksine ölçeğe göre artan getiri ve oligopolistik piyasa yapısındaki gibi eksik rekabet piyasaları üzerinde yoğunlaşarak bunların dış ticaretin nedeni olduğunu ele almalarıdır (Akkoyunlu, 1996: 93).

Ülkeler açısından hem gelişmişlik hem de refah göstergesi sayılan dış ticaret kavramı, son yıllarda iktisadi büyümenin kaynaklarını araştırmaya yönelik birçok çalışmaya konu olmaktadır. Ele alınan çalışmalarda genel olarak dış ticaretin iki temel unsuru olan ihracat ve ithalat değişkenleri sıklıkla kullanılmaktadır (Aytaç ve Akduğan 2012: 56). Dışa açık bir ekonomi için ithalat, ihracat ve büyüme arasında dört temel hipotez geliştirilmiştir. Ekonomik büyümenin kaynağı eğer ihracata dayandırılıyorsa ihracata dayalı büyüme, ihracat artışı ekonomik büyümeyle sağlanıyorsa büyüme çekişli ihracat, büyümenin temel kaynağı ithalat ise ithalat itişli büyüme ve ithalat artışının temel kaynağı ekonomik büyüme ise büyüme çekişli ithalattan söz edilebilmektedir (Dereli, 2018: 281). Literatürde mevcut ampirik analizlerde de genel olarak ülke ekonomileri için söz konusu bu hipotezlerin geçerliliğine yönelik analizler ele alınmaktadır. Teoride dış ticaretin ekonomik büyüme ve refah düzeyi üzerinde artırıcı bir etkisinin olduğu ileri sürülse de, analiz sonuçları farklı ülke ekonomilerinde farklı bulgulara işaret edebilmektedir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespitine yönelik birçok araştırmada dış ticaretin genel olarak ithalat ve ihracat değişkenleri ile simgelendiği görülmektedir. Konu ile ilgili ilk çalışmalarda Michaely (1977), Balassa (1978), Feder (1982), Marin (1992) ihracattan ekonomik büyümeye doğru işleyen bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuşlardır. Bhagwati (1988) ve Grossman ve Helpman (1991), Ghartey (1993) ve Doraisami (1996) çalışmalarında ise, iki değişken arasında çift yönlü bir nedenselliğin bulunduğuna dair sonuçlar elde etmişlerdir. Marwah ve Tavakolli (2004), Konya (2006), Parida ve Sahoo (2007) ise ithalatın ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu saptamışlardır.

Konu ile ilgili Türkiye ekonomisi bağlamında ele alınan çalışmalarda ise, Yiğidim ve Köse (1997) 1980-1996 verileri ile ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizini çerçevesinde araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen analiz sonuçları ithalatın ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Hatemi-J ve Irandoust (2000), aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 5 ülkeyi ele alarak ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada Türkiye ekonomisi için elde edilen analiz sonuçlarında, iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tuncer (2002), çalışmasında 1980-2000 dönemi için üçer aylık veriler ile ihracat, ithalat, yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile araştırmıştır. Analiz sonuçlarında, ithalat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ve güçlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Saatçioğlu ve Karaca (2004), çalışmalarında 1950-2000 dönemini 1950-1980 ve 1981-2000 olmak üzere iki alt döneme ayırarak ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, 1950-1980 dönemi için ihracat ile büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. 1981-2000 döneminde ise, ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Özer ve Erdoğan (2006) ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkileri test edebilmek amacıyla, 1987-2006 dönemi üçer aylık verilerini kullanmışlardır. Granger nedensellik analizinin uygulandığı çalışmada, ihracattan ekonomik büyümeye ve ithalata doğru işleyen nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Türker (2006), 1988:1-2005:2 dönemi için üç aylık verilerle VAR modelini kullanarak ekonomik büyüme ve dışa açıklık arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, dış ticaretin bir politika aracı olarak ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu göstermiştir.

Yapraklı (2007), çalışmasında 1990-2006 verilerini kullanarak ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Analiz sonuçları, uzun dönemde ekonomik büyümenin ticari açıklıktan pozitif etkilendiğini ve aynı zamanda ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Kurt ve Berber (2008), çalışmasında ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyi etkilediği ve ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü, ithalat ve ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir.

Taştan (2010), çalışmasında 1985:1-2009:5 döneminde ihracat, ekonomik büyümeyi temsilen sanayi üretimi ve ithalat değişkenleri arasındaki karşılıklı etkileşim ve nedensellik ilişkileri frekans-alanı yöntemleri kullanılarak incelenmektedir. Analiz sonuçları, ekonomik büyümeden ihracata ve ithalattan ekonomik büyümeye doğru işleyen bir nedensellik ilişkisinin varlığını destekler niteliktedir.

Aytaç ve Akduğan (2012), çalışmasında dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2001Q1-2011Q3 döneminde üçer aylık verilerle araştırmıştır. Çalışmada ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki ilişki, Granger nedensellik analizi kullanılarak tespit edilmiştir. Ulaşılan bulgular, ihracattan ekonomik büyümeye doğru işleyen tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına işaret etmektedir.

Çeştepe vd. (2013), çalışmasında 1974-2011 dönemi için Toda-Yamamoto nedensellik analizini kullanarak ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Elde edilen bulgular, büyümeden ihracata tek yönlü ve ithalattan ihracata tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını destekler niteliktedir.

Dereli (2018), çalışmasında 1969-2016 dönemi verilerini kullanarak ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Granger nedensellik analizinin uygulandığı çalışmadan elde edilen analiz sonuçları, ihracat ile ithalat arasında ve ithalat ile büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır.

Literatürde Türkiye ekonomisi bağlamında ele alınan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, dış ticaret değişkeni olarak ele alınan değişkenler ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğu yönünde sonuçların bulunduğu söylenebilmektedir. Örneğin; Saatçioğlu ve Karaca (2004), Özer ve Erdoğan (2006), Kurt ve Berber (2008) ve Aytaç ve Akduğan (2012) çalışmalarında, ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Yiğidim ve Köse (1997), Tuncer (2012), Kurt ve Berber (2008) ve Dereli (2008) ise, çalışmalarında ithalat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir.

3. EKONOMETRİK MODEL VE VERİ SETİ

Bu çalışmada, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Türkiye ekonomisi bağlamında, 2007:1-2018:9 dönemi verileri ile analiz edilmektedir. Çalışmada ekonomik büyümeyi temsilen sanayi üretim endeksi değişkeni bağımlı ve dış ticareti temsilen ihracat ve ithalat değişkenleri ile istihdam oranı değişkeni bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışmada aşağıdaki gibi bir regresyon modeli kurulmuştur:

$$SUE_t = \beta_0 + \beta_1 IHR_t + \beta_2 ITH_t + \beta_3 IST_t + \mu_t \qquad (1)$$

Bu denklemde, *SUE* değişkeni ekonomik büyümeyi temsilen mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış sanayi üretim endeksini (2015=100), *IHR* ve *ITH* dış ticaret değişkenini temsilen mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış ihracat ve ithalat miktarı endeksini (2010=100) temsil etmektedir. *IST* ise, mevsimsellikten arındırılmış istihdam oranı (%) değişkenini temsil etmektedir. Denklemde β_0 sabit terimi, μ_t hata terimini ifade etmektedir. β_1 katsayısı ise, ihracat değişkeninin sanayi üretim endeksi üzerindeki etkisini, diğer bir ifadeyle sanayi üretim endeksinin ihracat esnekliğini göstermektedir. Aynı şekilde β_2 ve β_3 katsayıları da sırasıyla ithalat ve istihdam oranı değişkeninin sanayi üretim endeksi üzerindeki etkisini açıklamaktadır. Veriler TUİK resmi web sitesinden temin edilmiştir.

Modelde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'de serilere ilişkin ortalama, medyan, maksimum, minimum, çarpıklık ve basıklık değerleri gibi tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. 141 gözlem sayısından oluşan sanayi üretim endeksi, ihracat, ithalat ve istihdam oranı verileri için ortalama değerler sırasıyla 86.556, 118.005, 115.026 ve 43.671 olarak elde edilmiştir. Medyan değerleri ise sırasıyla 84.963, 120.890, 116.476 ve 43.900 olarak hesaplanmıştır. Serilere ilişkin diğer istatistiklerden elde edilen sonuçlar da tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler (Zaman Serisi: 2007:1-2018:9)

İstatistikler	SUE	IHR	ITH	IST
Ortalama	86.556	118.005	115.026	43.671
Medyan	84.963	120.890	116.476	43.900
Maksimum	118.704	163.137	155.724	47.900
Minimum	57.001	82.500	75.517	38.900
Std. Sapma	17.089	20.937	17.803	2.657
Çarpıklık	0.177	0.054	-0.087	-0.112
Basıklık	1.931	1.858	2.605	1.637
Gözlem S.	141	141	141	141

Serilere ilişkin korelasyon matrisi Tablo 2'de sunulmuştur. Tablo 2'den elde edilen sonuçlara göre, analizde ele alınan değişkenler arasında güçlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Korelasyon Matrisi (Zaman Serisi: 2007:1-2018:9)

Korelasyon Matrisi	SUE	IHR	ITH	IST
SUE	1			
IHR	0.950	1		
ITH	0.920	0.885	1	
IST	0.971	0.944	0.911	1

Grafik 1, serilerin zaman içinde sergilediği genel eğilimi göstermektedir. Grafiğe göre, değişkenlerin genel olarak bir artış eğilimi sergilediği ve dolayısıyla serilerde bir trend eğiliminin olabileceği gözükmektedir.

Grafik 1: Serilerin Zaman İçindeki Genel Eğilimi (2007:1-2018:9)

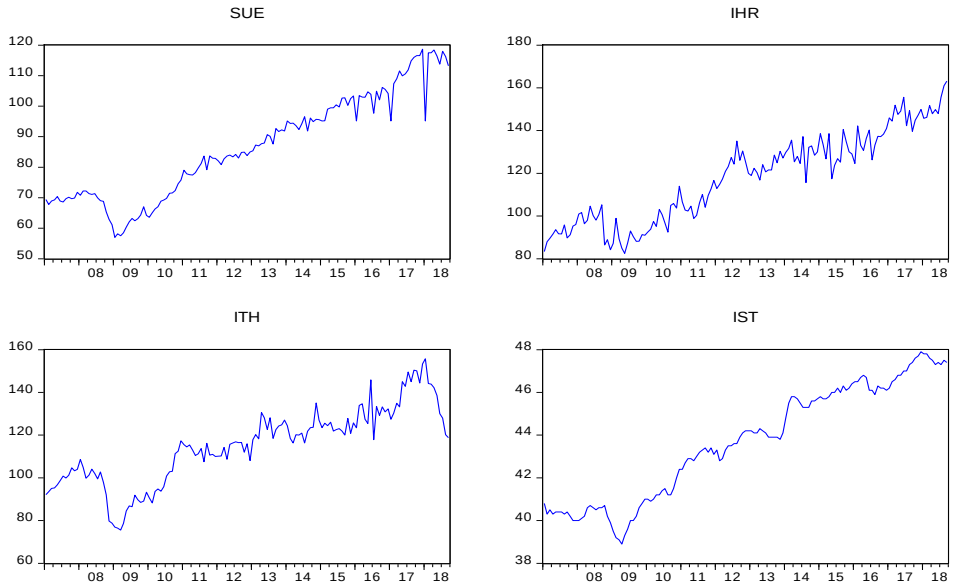

Bir sonraki aşamada, sanayi üretim endeksi, ihracat, ithalat ve istihdam oranı değişkenleri kullanılarak kurulan model çerçevesinde elde edilen analiz sonuçları verilerek sonuçların değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmanın ekonometrik metodolojisi bağlamında ilk olarak, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test edebilmek amacıyla, regresyon denkleminde yer alan her bir değişkenin birim kök analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen ADF (Dickey ve Fuller, 1979), Phillips ve Perron tarafından önerilen PP (Phillips ve Perron, 1988) ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin tarafından önerilen KPSS (Kwiatkowski vd., 1992) birim kök testleri kullanılmıştır. Bir sonraki aşamada uzun dönem ilişkilerinin tespiti için, Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen ARDL sınır testi kullanılarak seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Son olarak, VAR Granger nedensellik analizi kullanılarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiştir.

Tablo 2 ADF, PP ve KPSS birim kök testlerinden elde edilen sonuçları düzey ve fark değerleri itibariyle göstermektedir. Bu sonuçlara göre, her üç birim kök testi de değişkenlerin düzeyde durağan olmadığını ancak farkları alındığında durağan hale gelebileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla seriler birinci farkında durağan olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar, eşbütünleşme için ARDL sınır testinin uygulanmasına imkan sağlamaktadır.

Tablo 3: Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	**ADF**	**PP**	**KPSS**
Panel A: Düzey			
SUE	0.183	-0.333	1.317
IHR	-0.201	-0.809	1.458
ITH	-1.510	-1.877	1.270
IST	-0.427	-0.255	1.340
Panel B: Birinci Fark			
ΔSUE	-3.086**	-22.798*	0.147*
ΔIHR	-12.698*	-23.458*	0.078*
ΔITH	-18.189*	-17.368*	0.090*
ΔIST	-6.811*	-9.338*	0.100*

Not: Sonuçlar sabitli model sonuçlarını yansıtır. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerini ifade etmektedir.

Uygulanan ARDL sınır testi sonuçları, Tablo 3'te verilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, hesaplanan *F*-istatistiği değerinin %1 anlamlılık seviyesinde üst kritik değeri aştığı görülmektedir. Dolayısıyla bu sonuç, ilgili değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Tablo 3 aynı zamanda, ele alınan modelin uygun bir model olduğunu, modelde bir otokorelasyon ve değişen varyans probleminin bulunmadığını göstermektedir. Sonraki aşamada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için VAR Granger nedensellik analizi uygulanmıştır.

Tablo 4: *F*-Sınır Testi Sonuçları

Model	*F(SUE, IHT, ITH, IST)*	
ARDL gecikme uzunluğu	[2,0,2,0]	
AIC optimum gecikme uzunluğu	2	
Hesaplanan *F*-istatistiği	5.47*	
Pesaran vd. (2001) critical değerler: Kısıtsız sabitli ve trendsiz model		
Anlamlılık düzeyi	Alt *I*(0)	Üst *I*(1)
1%	3.65	4.66
5%	2.79	3.67
10%	2.37	3.2
Tanısal testler		
R^2		0.972
F-istatistiği		0.000
Durbin-Watson İstatistiği		1.919
Breusch-Godfrey LM testi		2.306(0.103)
ARCH LM testi		1.155(0.284)
J-B normality testi		2139.006(0.000)

Not: ARDL sınır testi sonuçları AIC'e göre tahmin edilmiştir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade eder.
*, % 1 seviyesinde anlamlılığı ifade eder.

Burada, nedensellik analizinin test edilebilmesi için, ilk olarak VAR'dan uygun gecikme uzunluğu hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar, Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre, uygun gecikme uzunluğu 2 olarak elde edilmiştir.

Tablo 5: VAR'dan Uygun Gecikme Uzunluğunun Bulunması

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1570.097	NA	223936.5	23.670	23.757	23.705
1	-1147.906	812.638	498.261	17.562	**17.997***	17.739
2	-1109.739	71.167	**357.263***	**17.229***	18.011	**17.547***
3	-1097.606	21.894	379.290	17.287	18.417	17.746
4	-1080.728	**29.440***	375.485	17.274	18.751	17.874
5	-1068.630	20.375	400.185	17.332	19.158	18.074
6	-1065.454	5.158	488.922	17.525	19.698	18.408
7	-1052.626	20.060	518.158	17.573	20.094	18.597
8	-1044.606	12.060	592.366	17.693	20.561	18.859

Ele alınan değişkenlere ilişkin Granger nedensellik analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Analiz sonuçlarında, ithalattan sanayi üretim endeksine doğru işleyen %5 düzeyinde anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca istihdamdan ithalata %10 düzeyinde ve ithalattan istihdama %5 düzeyinde işleyen bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yani, iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 6: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	H_0 Hipotezi	Olasılık Değeri	Sonuç
IHR => SUE	IHR, SUE'nin nedeni değildir.	0.797	H_0 Reddedilemez
ITH => SUE	ITH, SUE'nin nedeni değildir.	0.011**	H_0 Reddedilir
IST => SUE	IST, SUE'nin nedeni değildir.	0.490	H_0 Reddedilemez
SUE => IHR	SUE, IHR'nin nedeni değildir.	0.462	H_0 Reddedilemez
ITH => IHR	ITH, IHR'nin nedeni değildir.	0.752	H_0 Reddedilemez
IST => IHR	IST, IHR'nin nedeni değildir.	0.188	H_0 Reddedilemez
SUE => ITH	SUE, ITH'nin nedeni değildir.	0.254	H_0 Reddedilemez
IHR => ITH	IHR, ITH'nin nedeni değildir.	0.731	H_0 Reddedilemez
IST => ITH	IST, ITH'nin nedeni değildir.	0.086***	H_0 Reddedilir
SUE => IST	SUE, IST'nin nedeni değildir.	0.376	H_0 Reddedilemez
IHR => IST	IHR, IST'nin nedeni değildir.	0.185	H_0 Reddedilemez
ITH => IST	ITH, IST'nin nedeni değildir.	0.039**	H_0 Reddedilir

Not:"=>" nedenselliğin yönünü ve **,*** %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Şekil 1, değişkenler arasında elde edilen nedensellik ilişkilerini şematize etmektedir. Şekle göre, Türkiye ekonomisi için elde edilen analiz sonuçları, istihdam ve ekonomik büyümeyi temsilen ele alınan sanayi üretim endeksi arasında dolaylı yönlü bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Yani, istihdamda meydana gelecek bir artış/azalış önce ithalat üzerinde bir etki meydana getirecek ve daha sonra sanayi üretim endeksi üzerinde bir artışa/azalışa yol açacaktır.

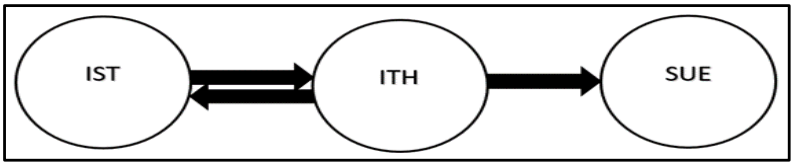

Şekil 1: Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkisi

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki, iktisat literatüründe temel tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Literatürde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin bulunduğuna dair birçok hipotez söz konusu olsa da, çalışmalardan elde edilen sonuçlar iki değişken arasındaki ilişkinin yönü hakkında farklı sonuçlara işaret etmektedir.

Bu çalışmada, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönü 20071-20189 dönemi aylık verileri itibariyle Türkiye ekonomisi için araştırılmıştır. Bu amaçla, ekonomik büyümeyi temsilen sanayi üretim endeksi ve dış ticaret değişkenini temsilen ihracat, ithalat değişkenleri ve ayrıca istihdam oranı değişkenleri ele alınarak bir regresyon modeli kurulmuştur. Çalışmada ilk olarak serilerin bütünleşme derecelerinin tespiti için ADF, PP ve KPSS birim kök testleri kullanılmıştır. Uygulanan birim kök testlerinden elde edilen analiz sonuçları, her bir değişkenin düzey değerlerinde durağan olmadığını ve ancak farkları alındığında durağan hale geleceğini göstermiştir. Daha sonra seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için ARDL sınır testi kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçlar, seriler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olduğunu, yani seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada son olarak, Granger nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Ulaşılan sonuçlar, Türkiye ekonomisi için söz konusu dönemde ithalattan sanayi üretim endeksine doğru işleyen bir nedensellik ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, dışardan ithal edilen mal ve hizmetlerin üretim faktörü şeklinde kullanıldığı veya alınan ürünlerin sanayi üretimde değişikliğe neden olacak şekilde bir girdi olarak kullanılmış olabileceğinin de göstergesi sayılabilmektedir. Ayrıca ithalat ve istihdam arasında da çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçları, Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerinde ithalat ve dolaylı olarak istihdamda meydana gelecek değişimlerin etkili olduğunu göstermektedir. Şöyle ki, istihdamda yaşanacak bir artış/azalış ithalat oranları üzerinde olumlu/olumsuz bir etkiye neden olurken, ithalatta yaşanacak bir artış/azalış da sanayi üretim endeksi üzerinde bir etkiye neden olacaktır.

KAYNAKÇA:

Akkoyunlu, A. S. (1996). "Yeni Dış Ticaret Teorileri", *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), 71-99.

Awokuse, T.O. (2008). "Trade Openness and Economic Growth: Is Growth Export Led or Import-Led?", *Applied Economics*, 40, 161-173.

Aytaç, A. & Akduğan, U. (2012),"Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 55-70.

Aytaç, A. & Akduğan, U. (2012). "Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 55-70.

Balassa, B. (1978). "Exports and Economic Growth: Further Evidence", *Journal of Developments Economics*, 5(2), 181-189.

Bhagwati, J. (1988). "Export Promotion Trade Strategy: İssues and Evidence", *World Bank, Research Observer*, 3, 27-58.

Çeştepe, H., Yıldırım, E. & Bayar, M. (2013), "Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme Ve Dış Ticaret: Toda-Yamamoto Yaklaşımıyla Türkiye'den Nedensellik Kanıtları", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 27, 1-37.

Dereli, D.D. (2018). "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi (1969-2016)", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(3), 279-289.

Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root", *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.

Doraisami, A. (1996). "Export Growth and Economic Growth, a Rexamination of Some Time-Series: Evidence of The Malaysian Experience", *J. of Developing Areas*, 30, 223-230.

Feder, G. (1982). "On Exports and Economic Growth". *Journal of Development Economics*, 12, 59-73.

Fugarolas, G., Manalich, I. & Matesanz, D., (2007). "Are Exports Causing Growth? Evidence On International Trade Expansion in Cuba, 1960-2004", MPRA Paper No. 6323.

Ghartey, E. E. (1993). "Causal Relationship Between Exports and Economic Growth: Some Empirical Evidence in Taiwan, Japan and The US", *Applied Economics*, 25, 1145-1152.

Grossman, G. & Helpman, E. (1991). "Innovation and Growth in the Global Economy", *MA: MIT Pres*, Cambridge.

Hatemi-J. & Irandoust M. (2000). "Time-series evidence for Balassa's Export-Led Growth Hypothesis", *The Journal of International Trade & Economic Development*, 1469-9559.

Konya, L. (2006). "Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries With A Panel Data Approach", *Economic Modelling*, 23, 978-992.

Korkmaz, S. & Aydın, A. (2015). "Türkiye'de Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi,* 10(3), 47- 76.

Kurt, S. & Berber, M. (2008). "Türkiye'de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22, 58-59.

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P. & Shin, Y. (1992). "Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root?", *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.

Marin, D. (1992). "Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid for Industrialized Countries?, *The Review of Economics and Statistics*, 74(4), 678-688.

Marvah, K. & Tavakoli, A. (2004). "The Effect of Foreign Capıtal and Imports on Economic Growth: Further Evidence From Four Asian Countries (1970-1998)", *Journal of Asian Economics*, 15(2), 399-413.

Mazumdar, J. (1996). "Do Static Gains from Trade Lead to Medium-Run Growth?", *Journal of Political Economy*, 104(6), 1328-1337.

Michaely, M. (1977). "Exports and Growth: An Empirical İnvestigation", *Journal of Developments Economics*, 4(1), 49-53.

Nişancı, M., Karabıyık, İ. & Uçar, M. (2011). "Üst Orta Gelir Grubu Ülkelerinde Dış Ticaret ve İktisadi Büyüme", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 303-3012.

Özer, M. & Erdoğan, L. (2006), "Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi", *Ekonomik Yaklaşım*, 17(60-61), 93-110.

Parida, P.C. & Sahoo, P. (2007). "Export-led Growth in South Asia: A Panel Cointegration Analysis", *International Economic Journal*, 21(2), 155-175.

Pata, U. K., (2017). "Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi (1971-2014)", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 31(1), 119-134.

Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). "Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics,* 16, 289-326.

Phillips, P. C.B. & Perron, P. (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*, 75(2), 335-346.

Saatçioğlu, C. & Karaca, O. (2004). "Türkiye'de İhracat İle Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1980 Dönüşümünün Etkisi", *İstanbul Ünv. İşletme Fak. İşletme İktisadı Enstitüsü Dergisi: Yönetim*, 49, 30-40.

Taştan, H. (2010), "Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 87-98.

Topuz, H. & Coşkun, A.E. (2018). "Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: Türkiye, Kolombiya ve Güney Kore Üçlüsünün Sektörel Bazda Uygulamalı Bir Analizi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 672-685.

Tuncer, İ. (2002). "Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme: Toda Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000)", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 9(9), 90-106.

Türker, M. T. (2006). "Dışa Açık Büyüme: Türkiye Örneği", *Yayınlanmamış Doktora Tezi,* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Eskişehir.

Utkulu, U. (2005). "Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler", *İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.*

Yapraklı, S. (2007). "Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 5, 6-8.

Yiğidim, A. & Köse, N. (1997). "İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği", *Ekonomik Yaklaşım*, 8(26), 71-85.

TÜRKİYE, ALMANYA VE HİNDİSTAN SAĞLIK SİSTEMİ GÖSTERGELERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Dr.Öğr. Üyesi Nüket KIRCI ÇEVİK
Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü
nuket.kirci@yahoo.com

Onur YÜKSEL[1]
Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye
onuryuksel02@yahoo.com

ÖZET:
Türkiye, 2003 yılında uygulamaya konulan Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte sağlık alanında reform niteliği taşıyan köklü bir değişim ve dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Bu çalışmanın asıl amacı, Türkiye'de sağlık sektöründeki gelişmeleri 2000-2015 yıllarını esas alarak uluslararası düzeyde analiz etmektir. Uluslararası düzeyde karşılaştırma yapabilmek amacıyla, Roomer tarafından 1991 yılında öne sürülen sınıflandırma baz alınmıştır. Karşılaştırmaya esas olmak üzere Refah Yönelimli ülkeler kategorisinden Almanya ve Hindistan seçilmiştir. Karşılaştırmalı analiz, 2000'den 2015'e kadar olan dönemde Türkiye'nin sağlık göstergelerinde iyileşmeler olduğunu yönünde kanıtlar sağlamıştır. Almanya ve Hindistan sağlık sistemleri ile kıyaslandığında, Türkiye'nin sağlık göstergeleri açısından henüz Almanya gibi refah düzeyi yüksek ülkeler kategorisinde yer almadığı tespitine varılmıştır. Türkiye ve Hindistan sağlık sistemleri karşılaştırıldığında ise; Türkiye'nin daha iyi bir konumda olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin sağlık sistemine ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye gelişmiş ülkeler düzeyini henüz yakalayamamıştır ancak az gelişmiş ülkelere kıyasla daha iyi bir konumdadır.
Anahtar Kelimeler: Almanya, Hindistan, Sağlık, Sağlık Harcamaları, Sağlık Hizmetleri, Sağlık Reformu.

Turkey, Germany And India Health System Indicators: A Comparative Analysis

ABSTRACT:
Turkey together with the Health Transformation Program implemented in 2003, has entered into a process of radical change and transformation which is a reform in the field of health. The main purpose of this study is to analyze developments in the health sector in Turkey at the international level based on the years 2000-2015. In order to make comparisons at the international level, the classification proposed by the Roomer in 1991 was used. Germany and India were selected from the category of Welfare-oriented countries to be the basis of comparison. Comparative analysis has provided evidence

[1] Bu bildiri yazarın 15.09.2017 tarihinde kabul edilen "Sağlık Reformları Sürecinde Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Harcamaları: Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye Örneği" konulu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

that improvements in Turkey's health indicators in the period from 2000 until 2015. Turkey's health system when compared with the health systems of Germany and India, in terms of Turkey's health indicators have not yet reached the determination that take place in the category of countries with high levels of prosperity, such as Germany. Compared Turkey's and India's health systems; Turkey was determined to be in a better position. When a general evaluation of Turkey's health system, Turkey has not yet capture the level of developed countries. Turkey is in a better position compared to the least developed countries.

Keywords: Germany, India Health, Health Care, Health Expenditures, Health Reform.

GİRİŞ

İnsanlar dünyaya geldikleri andan hayatlarını kaybettikleri ana dek sağlıklı olmak istemektedirler. Sağlıklı olabilmek için gerek maddi gerekse de manevi olarak her türlü zorluğu göze alabilmektedirler. Çünkü sağlık, insan hayatında yaşamsal bir öneme sahip olmakla birlikte; gerek iş yaşamlarının devamı gerekse de aile ve sosyal yaşamlarının devamında rol oynamaktadır. Sağlığın kavramsal olarak tanımlanmasında dar veya kapsamlı herkesin yapabileceği bir tanım mevcuttur. Verilen cevapların büyük bir çoğunluğunun da "hastalıksızlık hali" şeklinde olması kuvvetle muhtemeldir. Aslında bu tanım yanlış olmamakla beraber sağlığın tanımını yalnızca hastalıksızlık hali olarak tanımlamak yetersiz ve kapsayıcı nitelikten uzak olacaktır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 19-22 Haziran 1946 yılında New York'ta düzenlediği Uluslararası Konferansında anayasasını kabul etmiş ve bu anayasada sağlığı; bedensel, zihinsel ve sosyal refahın tam olduğu, hastalığın ve zayıflığın olmadığı bir durum şeklinde tanımlamıştır. (World Health Organization,2009:1) (Dünya Sağlık Örgütünün Anayasası 7 Nisan 1948 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve sağlık tanımı değişmemiştir)

Petrol krizinin doğurduğu stagflasyon olgusu ile Büyük Buhran'dan bu tarihe kadar izlenmiş olan müdahaleci devlet anlayışına dayalı keynesyen politikalar rafa kaldırılmış liberal anlayış yeniden popüler olmaya başlamıştır. Liberal görüş yalnızca ekonomi alanında değil sağlık sektöründe de kendini hissettirmeye başlamıştır. Dünya Bankası 1970 yılının sonlarına doğru sağlık ile ilgilenmeye başlamış bünyesinde "Sağlık ve Beslenme" adıyla bir birim kurmuştur ve Dünya Bankasının sağlık ile olan bu ilgisinin temelinde sağlık sektörünün petrol ve silah sektöründen sonra en fazla paranın döndüğü üçüncü sektör olması muhtemeldir**.** (Öztek, 2009: 7) Günümüzde uygulanan Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın, Dünya Bankasının 2002 yılında hazırlanmış olduğu "Türkiye: Yaygınlığı ve Verimliliği İyileştirmek Amacıyla Sağlık Sektöründe Yapılan Reformlar" başlıklı çalışması ile de paralellik göstermektedir. (Cevahir, 2016: 86)

Sağlık sistemlerini sınıflandırmak amacıyla birçok çalışma yürütülmüştür ve literatürde birçok sınıflandırma mevcuttur. K. Evang, M. Terris, M.G. Field, R. Elling gibi isimlerde sağlık sistemlerinin sınıflandırma yoluna gitmişlerdir. Ancak en çok kullanılan sınıflandırma M.I. Roomer'a ait olmakla birlikte, çalışmada da bu sınıflandırma baz alınmıştır. M.I. Roomer 1986 yılı verilerine göre ülkelerin sağlık sistemlerini sosyo-politik yapılarına göre dört gruba ayırmıştır. Bu ayrım Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Ülkelerin Sosyo-Politik Yapılarına Göre Sınıflandırılması

Ülkelerin Ekonomik Seviyesi (Kişi Başına GSMH)	Ülkelerin Sosyo-Politik Yapıları			
	Girişimci ve Serbest	Refah Yönelimli	Kapsayıcı Evrensel	Sosyalist
Gelişmiş ve Sanayileşmiş	ABD	Almanya Fransa Japonya Kanada	B.Krallık Norveç Y. Zelenda	Eski SSCB
Gelişen ve Değişimci	Tayland Filipinler G. Afrika	Brezilya Mısır Malezya	İsrail Nikaragua	Küba K.Kore
Az Gelişmiş	Gana Bangladeş Nepal	Hindistan Burma	Sri Lanka Tanzanya	Çin Vietnam
Kaynak Zengini		Libya	Kuveyt Suudi Arabistan	

Kaynak: Roemer, M.I. National Health System of the World: The Countries, Vol.1, New York: Oxford University Press 1991

Türkiye'nin de dahil olduğu Refah yönelimli sağlık sistemi, hastalık halini kapsayan çalışanların, işverenlerin ve devletin ek prim ödemesi yoluyla zorunlu sağlık sigortacılığına dayanan sistemdir. Refah yönelimli sağlık sisteminin temeli 1883 yılında Almanya başbakanı Otto Von Bismarck tarafından atılmıştır. Bu sistemde sağlık hizmetlerinin sunumunda kamu-özel ortaklığı olabileceği gibi daha iyi hizmet alabilmek için bireylerin başvurabileceği özel sağlık sigortacılığı sistemini de sistem içerisinde barındırabilir. Refah yönelimli sağlık sistemini Türkiye, Almanya, Fransa, Japonya, Kanada, Brezilya, Mısır, Malezya, Hindistan, Burma, Libya gibi ülkeler uygulamaktadır.

Bu çalışmada öncelikle reform dönemi Türk sağlık sistemi tanıtılacak olup akabinde, M.I.Roomer'a ait sınıflandırmaya dayalı olarak seçilmiş ülkeler olan gelişmiş ve sanayileşmiş ülke konumunda olan Almanya ve az gelişmiş ülke konumunda olan Hindistan'ın sağlık sistemleri tanıtılacaktır Son başlıkta ise seçilmiş ülkelerinin karşısında Türkiye gelmiş olduğu konum 2000 ve 2015 yılları arası sağlık sistemi göstergeleri ile karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

1. SAĞLIK REFORMLARI SÜRECİNDE TÜRK SAĞLIK SİSTEMİ

Türkiye, 2003 yılı itibariyle sağlık alanında liberal görüş temelli bir reform süreci içerisine girmiştir. Hayata geçirilmeye başlayan bu reformların üzerinde Dünya Bankası raporu ve liberal ekonomi anlayışının sağlık üzerindeki etkisi bulunmaktadır. 2002 yılı Kasım ayında yapılan genel seçimlerin akabinde siyasal iktidar birçok alanda yeni politikaların uygulanacağını açıklamış olup bu alanlardan birisi de sağlık olmuştur. 3 Ocak 2003 tarihinde ise sağlık alanında

"Herkese Sağlık" adı altında yapılması hedeflenen planlar şu şekilde sıralanmıştır. (58. Hükümet Acil Eylem Planı, 2003)

- Sağlık Bakanlığının günün koşullarına ve yeni sağlık sistemine göre yeniden yapılandırılması
- Devlet hastanesi, kurum hastanesi ve sigorta hastanelerinin tek çatı altında toplanması
- Hastanelere idari ve mali yönden özerklik verilmesi
- Sağlık hizmetlerinin sunumunun ve finansmanının ayrılması
- Genel Sağlık Sigortası sisteminin ve kurumunun kurulması
- Aile hekimliği sistemine geçilmesi ve sevk zinciri sisteminin kurulması
- Anne ve çocuk sağlığına özel bir önem verilmesi
- Koruyucu hekimliğin yaygınlaştırılması
- Özel sektörün sağlık alanına yatırım yapmasının özendirilmesi

Acil eylem planın açıklanmasından kısa bir süre sonra ise Sağlıkta Dönüşüm Programı hazırlanmış olup sağlıkta dönüşümün 8 tema etrafında olması kararlaştırılmıştır. (Akdağ, 2008: 20)

- Planlayıcı ve denetleyici Sağlık Bakanlığı
- Herkesi tek çatı altında toplayan genel sağlık sigortası
- Yaygın erişimi kolay ve güler yüzlü sağlık hizmet sistemi
- Güçlendirilmiş temel sağlık hizmetleri ve aile hekimliği
- Etkili, kademeli sevk zinciri
- İdari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleri
- Bilgi ve beceri donanmış, yüksek motivasyonlu çalışan sağlık insan gücü
- Sistemi denetleyecek eğitim ve bilim kurumları
- Nitelikli ve etkili sağlık hizmetleri için kalite ve akreditasyon
- Akılcı ilaç ve malzeme yönetiminde kurumsal yapılanma
- Karar sürecinde etkili bilgiye erişim: Sağlık bilgi sistemi

Yayınlanan raporlar ve hedefler doğrultusunda 2003 yılı Ocak ayında bu programın uygulamaya konulması ile Türkiye sağlık alanında yeni bir döneme girmiştir. Bu program ile birlikte Aile Hekimliği sistemi, Genel Sağlık Sigortası gibi sağlık hizmetlerinin sunumu, ulaşılabilirliği ve sağlık sisteminin finansmanına yönelik olarak önemli adımlar atılmıştır. Bu program özetle hizmette yerelleşme ve finansmana yönelik değişimi hedefleyen bir programdır.(Demirci, 2015) Bu reform paketi içerisinde bulunan bazı uygulamaların ise yalnızca bu dönem ile gündeme gelmemiştir. Örneğin; özel sektörün sağlık alanında yatırım yapmasının teşvik edilmesi 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Kalkınma Planı'nda yer aldığı görülmektedir**.** (DPT,1968:223) 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Kalkınma Planında ise sosyal güvenlik konusunda 15 yıl hedef konularak genel bir sosyal güvenliğin kurulması ve işsizlik sigortası sisteminin kurulması amaçlanmıştır. (DPT,1963:110) Bu amaç doğrultusunda 1967 senesinde genel sağlık sigortası taslağı hazırlanmış ancak Bakanlar Kuruluna sunulamamıştır. 1969 senesinde ise meclise sunulan kanun kabul edilmemiştir.

Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Programı'ndan önce birinci basamak sağlık hizmeti sunma görevini Sağlık Ocakları üstlenmekteydi. 2005 yılında Almanya ve İngiltere gibi sağlık

sisteminin gelişmiş olduğu ülkelerde uygulama alanı bulan Aile Hekimliği sistemi beraberinde birçok eleştiriyi de getirerek uygulanmaya başlamıştır. Bu sistem ile kuvvetlendirilmiş birinci basamak sağlık hizmeti sunma hedeflenmiştir.

Grafik 1: 2002-2015 Yılları Arası 1.Basamak ve 2. - 3. Basamak Toplamı Başvuru Sayısı

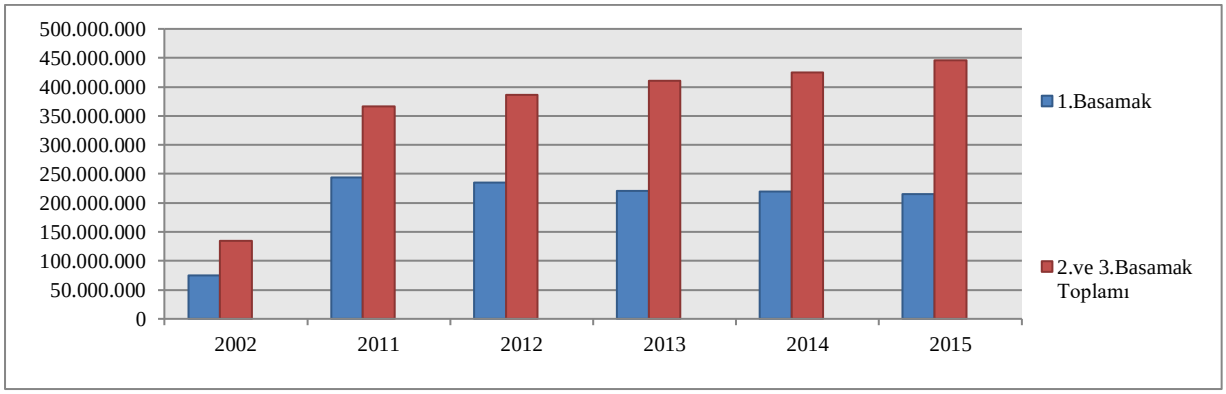

Kaynak: (Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2015)

Sağlıkta Dönüşüm Programının esaslarından etkili ve kademeli sevk zinciri sisteminin hayata geçirilemeyişi (Grafik 2) sağlık hizmeti sunan basamaklara olan başvuru sayıları (Grafik 1) ve gelişmiş ülkelerde uygulanan aile hekimliği sistemindeki hizmet kalitesi göz önüne alındığında aile hekimliği sisteminde hedeflenen amaca ulaşılamadığını göstermektedir. Ayrıca kuvvetlendirilmiş birinci basamak sağlık hizmetlerinin istenilen noktaya ulaşılamaması sağlık harcamalarının kontrolünde zayıflık ve diğer basamaklara olan gereksiz yığılmaların önünü açılmaktadır.

Grafik 2: 2002-2015 Yılları Arası 1.Basamak Sevk Hızı (%)

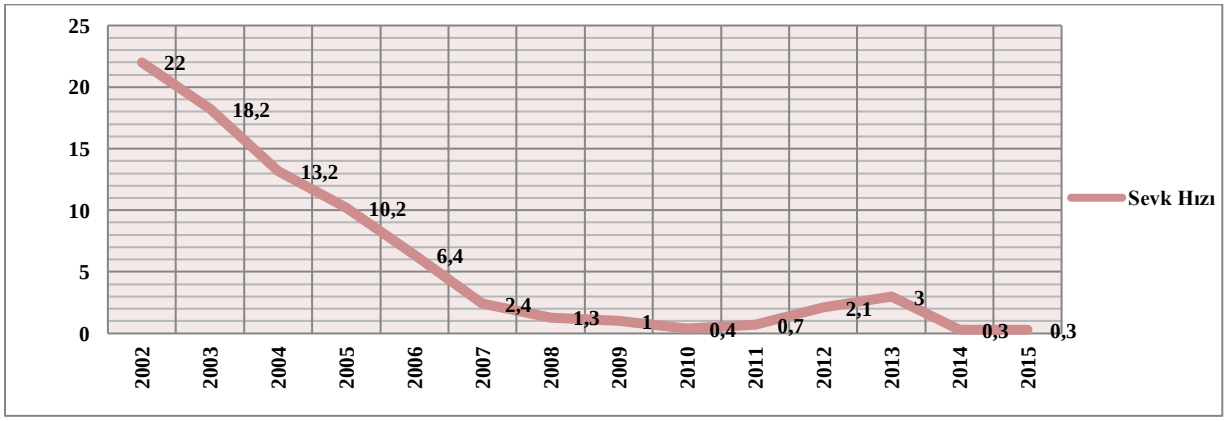

Kaynak: (Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2015)

2006 yılında sağlık hizmetlerinin finansmanında rol oynayan kurumların tek çatı altında toplanması ile sağlık hizmetleri sunumu ve sağlık hizmetlerinin finansmanı kesin bir şekilde ayrılmıştır. Bunun akabinde Genel Sağlık Sigortası sisteminin hayata geçirilişi ve bu sistemin kapsamış olduğu asgari sağlık hizmetleri ile ilgili tablolarda yer verilen sosyal güvenlik fonları temel teminat paketlerindeki en iyi durum seviyesine yükseltilerek sağlık hizmetlerine ulaşımda hakkaniyetli bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Tablo 2)

Tablo2: Sosyal Güvenlik Fonları Temel Teminat Paketleri

					Yeşil Kart	
Temel Teminat Paketi	**SSK**	**Bağ-Kur**	**Aktif Devlet Memurları**	**Emekli Sandığı**	**Sağlık Bakanlığı**	**SYDTF**
Yatarak Tanı ve Tedavi H.	+	+	+	+	+	
Ayakta Tanı ve Tedavi H.	+	+	+			+
Yatarak İlaç H.	+	+	+	+	+	
Ayakta İlaç H.	+	+	+	+	+	
Yurtdışı Tedavi H. H. Giderleri	+		+			+
Tıbbi Rehabilitasyon Hizmetleri	+	+	+	+	+	
Gebelik ve Analık İçin H.	+	+	+	+	+	
Ortez, Protez ve Diğer Malzeme	+	+	+			
Yol, Gündelik ve Refakat Giderleri	+		+			

Kaynak: (Sülkü, 2011)

Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın esaslarından olan özel sektörün sağlık alanındaki teşvikinin esası bu programa özgü değildir. Türkiye'de kabul edilen Birinci Kalkınma Planı'nda bu hedefe yer verilmiştir. 2002 yılı öncesinde istenilen bu hedef dahilinde özel sektör sağlık alanında yer sahibidir. Ancak Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte özel sektörün sağlık alanında sahip olduğu pay grafik 3'te de görüldüğü üzere yıllar bazında önemli bir artış yakalayarak devam etmektedir.

Grafik 3: 2000-2015 Yılları Arası Hizmet Sunucularına Göre Yataklı Sağlık Kurumu Sayısı

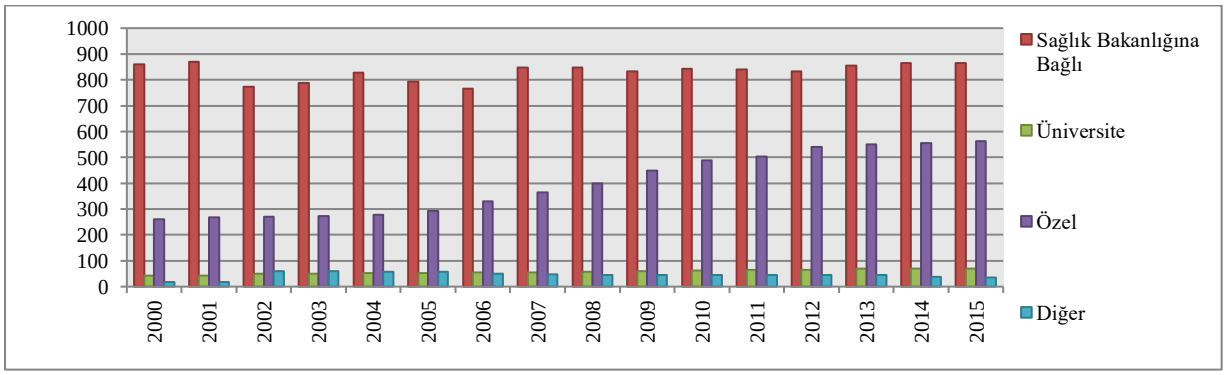

Kaynak: TÜİK

Sağlıkta Dönüşüm Programı ile Sağlık Bakanlığı'nın denetleyici ve düzenleyici bir rol üstlendiği görülmektedir. Kamu Hastane Birlikleri'nin kurulması ile birlikte Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin yönetimi bu birliklere bırakılmıştır. Sağlık hizmetlerinin organizasyon yapısında merkeziyetçilikten yerelleşmeye doğru adımlar atılmaya başlamıştır.

Bununla birlikte Sağlık bakanlığına bağlı kurumlarda Global Bütçe esasına geçilmiş olup referans ilaç fiyatlaması esası harcamaların kontrol altına alınması noktasında adımlar atılmıştır.

Türkiye'de ilaç harcamalarının 2002-2013 yılları arasında artışına rağmen GSYH içindeki payı ve sağlık harcamaları içindeki payının azalmış olması artan sağlık harcamaları ve GSYH göz önüne alındığında kuşkusuz ilaç harcamalarında oransal anlamda önemli bir aşama kaydedildiğini göstermektedir.

Grafik 4: 2002-2013 Yılları Arası İlaç Harcamalarının Sağlık Harcamaları ve GSYH İçindeki Payı

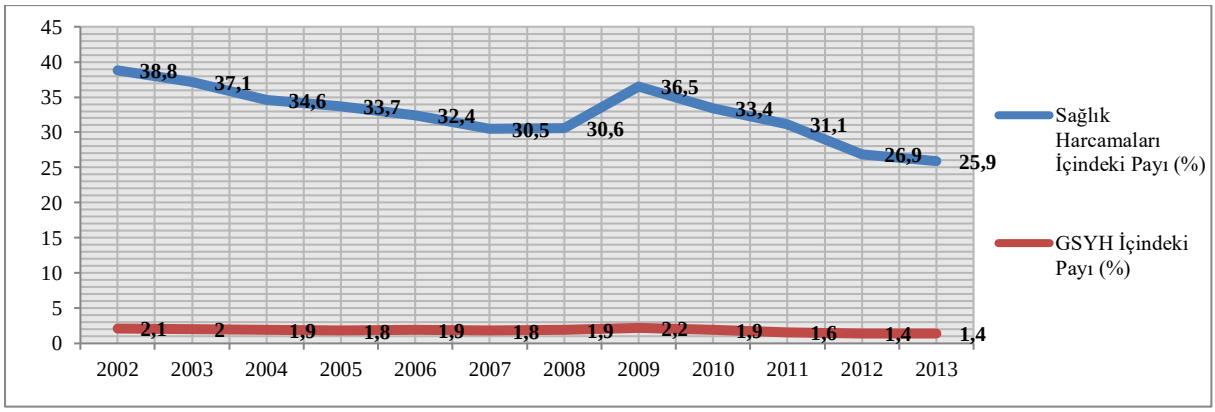

Kaynak: (Atasever, 2014)

Tüketilen ilaç miktarına kutu bazında bakıldığında ise 2010-2015 döneminde bir artış bulunmaktadır. İlaçların tedavi edici yönü yanında bireylerin sağlığına yaptığı olumsuzlukları da göz önüne alındığında, bilinçli ilaç tüketimine yönelik özellikle bireylere ve sağlık hizmeti sunan personele yönelik olarak çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalar neticesinde ilaç harcamaları kontrol altına alınıp azaltılabilir ve ilaç harcamalarından elde edilecek kaynak diğer hizmetlere aktarılarak hizmet kalitesi arttırılabilir. Özellikle koruyucu sağlık hizmetlerine yapılacak olan kaynak artışı ile bireylerin hasta olma riskleri düşürülerek tedavi edici hizmetlere olan talep ve bu hizmetlerin yüksek maliyetlerinin önüne geçilerek daha sağlıklı bir toplum yapısına sahip olunabilir.

Grafik 5: 2010-2015 Yılları Arası Tüketilen İlaç Miktarı Seyri

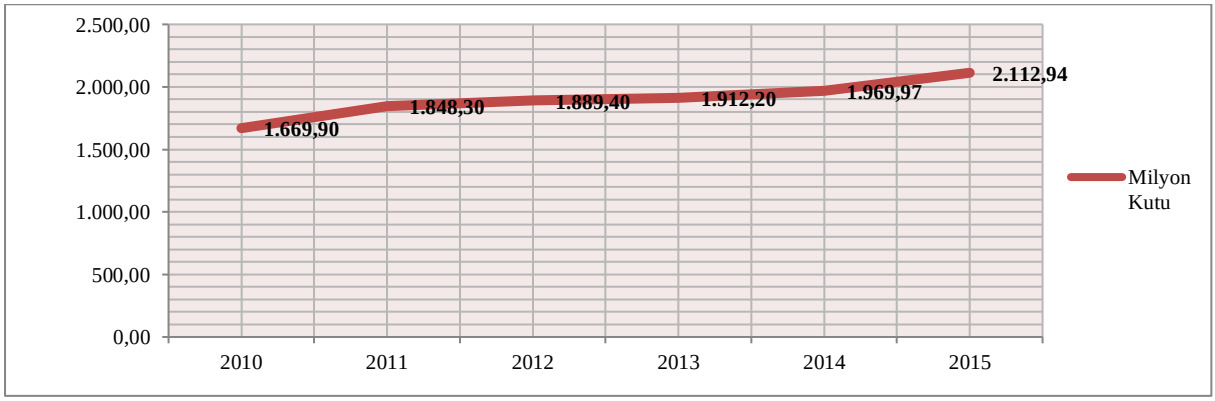

Kaynak: (Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2015)

2. ALMANYA VE HİNDİSTAN SAĞLIK SİSTEMLERİ

2.1. ALMANYA SAĞLIK SİSTEMİ

Almanya sağlık hizmetlerinin sunumunda ve kalitesinde uluslararası düzeyde önemli konuma sahip olan bir ülkedir. Koruyucu sağlık hizmetlerinin önemli bir bölümü halkın eğitilmesi ve kitlelere mesajlara ayrılmıştır. (Türkiye Halk Sağlığı Kurumu) Sağlık eğitiminde federal, eyalet ve belediyelere önemli görevler düşmektedir. Almanya Sağlık Bakanlığına bağlı bulunan BZgA (Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung-Federal Sağlık Eğitimi Merkezi) sağlık eğitimi konusunda çalışmalar yürütmektedir. Almanya'da ayakta tedavi hizmetleri aile hekimleri ve diş hekimleri tarafından yerine getirilmektedir. Aile hekimleri (Hausarzt) sözleşme esasına göre çalışmakta olup gerek koruyucu hekimlik gerekse de tedavi edici hizmetleri sunmaktadır. Almanya'da aile hekimliği uzmanlığı 6 yıllık bir Tıp Fakültesi eğitiminin akabinde 5 yıllık bir uzmanlık eğitimini gerektirmektedir. (Kavukçu ve Burgazlı: 2) Bireyler aile hekimi seçmekte özgürdürler ancak seçim yaptıktan sonra en az 3 ay süre ile seçtikleri hekime bağı olmak zorundadırlar. Acil durumlarda, hafta sonları, tatil günleri, gece gündüz acil aile hekimliği ve diş hekimliği hizmetlerinden faydalanılabilir. (Türkiye Halk Sağlığı Kurumu) Aile hekimlerinin ödeme sistemleri ise hizmetlere göre belirlenmektedir. Yapılan her hizmetin bir tarifesi ve sunum süresi belirlenmiştir. Doktorlar ile sağlık sigortaları arasında KV (Kassenarztlische Vereinigung) bulunmakta ve doktorlar buralara zorunlu üyelik ile sağlık sigortalarıyla yapılan anlaşmaları yapan, ödemelerin yapıldığı, kontrol işlemlerinin denetlendiği özerk yapıya sahip bir kurumdur. (Kavukçu ve Burgazlı: 2) Almanya'da bulunan hastane hizmetlerinin yürütülmesi belediyelere bırakılmış olup bir kentte hastane kurulup kurulamayacağı, nerede nasıl kurulacağı konuları belediyeler ile eyalet yönetimlerinin tasarrufuna bırakılmıştır. (Türkiye Halk Sağlığı Kurumu) Almanya'da hastane hizmetlerini ise 3 kategoride sunulmaktadır. Bunlar devletin sahip olduğu hastaneler, özel hastaneler ve bağımsız-kâr amacı gütmeyen hastanelerdir. Hastanelerde çalışan hekimler aile hekimlerinin aksine maaşlı çalışmaktadırlar.

Almanya'da sağlık hizmetlerinin organizasyon yapısına bakıldığında en başta Sağlık Bakanlığı bulunmaktadır. Ancak 16 eyalet sağlık bakanlığı ile birlikte karar alma sürecini paylaşmaktadır. Almanya sağlık sistemi merkezi yönetim esasından daha çok çoğulcu ve özerk bir yönetim esasına bağlıdır. (Türkiye Halk Sağlığı Kurumu) Almanya Sağlık Bakanlığı 1962 tarihinde kurulmuştur. 1969 tarihinde Sağlık Bakanlığı ile Aile ve Gençlik Bakanlığı birleştirilmiştir. 1989 tarihinde Gençlik Kadın Aile ve Sağlık Bakanlığı adını almış ancak 1991 tarihinde Sağlık Bakanlığı adı altında örgütlenmiştir. Sağlık Bakanlığına bağlı birimler ve görevleri şunlardır:

- **Robert Koch Instıtut (RKI):** Hastalıklarla mücadele ve önlenmesi sorumlu halk sağlığı alanında federal hükümetin merkezi kurumudur.
- **Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung (BZgA) (Federal Sağlık Eğitimi Merkezi):** Halkın sağlık eğitimi konusunda çalışmalar yürüten ve federal hükümete bağlı olan bir kurumdur.
- **Deutsches Institut für Medizinische Dokumentation und Information (DIMDI) (Alman Tıbbi Dokümantasyonu ve Enstitüsü):** Tıp ve biyolojik bilimler literatürünü izleme, değerlendirme ve yaygınlaştırılması faaliyetlerinden sorumludur.

- **Paul-Ehrlich-Institut (PEI) (Paul Ehrlich Serum ve Aşı Enstitüsü):** Bağışıklama ve serum ürünlerinin denetim, ruhsatlandırma ve korunması faaliyetlerinden sorumludur.
- **Bundesinstitut für Arzneimittel und Medizinprodukte (BfArM) (İlaç ve Tıbbi İlaçlar Federal Enstitüsü) :** İlaç ve tıbbi cihazların ruhsatlandırılması faaliyetlerinden sorumludur.

Almanya, sağlık sisteminin finansmanında sosyal sigorta yöntemini kullanmaktadır. Bu sistemin işleyiş esası çalışanın kazandığı ücretten ve işverenden prim alınmasına dayalıdır. Almanya'da sosyal sigorta sistemi dönemin Başbakanı Otto Von Bismarck tarafından başlatılmıştır. Ancak bu sistemin tarihini maden işçilerinin kazaya uğrayıp sefalete düşen arkadaşları için kurdukları sandıklara kadar götürebiliriz. (Türkiye Halk Sağlığı Kurumu) Bismarck öncelikle bir sosyal politika ile işçilerin durumunu düzeltmek istemiştir. 1880'li yıllarda Bismarck'ın başında bulunduğu hükümet zaman içerisinde sağlık, kaza, maluliyet, kaza gibi sigortalar geliştirilerek sistem uygulanmaya başlamış ve kendi ismi ile anılan Bismarck yöntemi literatüre girmiştir.

Günümüzde bu yöntem uygulanmaya devam etmekte olup sigorta sistemi yasal sağlık sigortası ve özel sağlık sigortası olmak üzere iki türde işlemektedir. Ancak bu iki yöntem haricinde ek sigortalara da başvurulmaktadır. Almanya'nın vatandaşlarına sunduğu başlıca sosyal güvenceler şunlardır:

- **Krankenversicherung:** Sağlık Sigortası
- **Unfallversicherung:** Kaza Sigortası
- **Rentenversicherung:** Emeklilik Sigortası
- **Arbeitslosenversicherung und Pflegeversicherung:** İşsizlik ve Bakım Sigortası

Yasal Sağlık Sigortası (GKV), tüm sigortalıların aynı oranda katkı payı ödemesi ile işleyen bir sistemdir. Bu oran %15,5'tir. Primler maaştan kesilmekle birlikte sağlık fonuna aktarılmaktadır. Bu sağlık sigortasına bağlık olan çalışanın çocukları ve ailesi de ücretsiz olarak sigortalanmaktadır. Yasal Sağlık Sigortasına bağlı olanların alabilecekleri hizmetler: koruyucu sağlık ve uzman bakım hizmetleri, göz, diş, ilaç gibi hizmetlerdir. Ancak diş tedavilerinde kimi durumlarda cepten harcamalar devreye girebilmekte bu durumda da ek sigortalara başvurulmaktadır. Özel sağlık sigortası (PKV) ise herkesin kullanabileceği bir yöntem olmamakla birlikte çeşitli şartlara bağlanmıştır. Şekil 3'te de görüleceği üzere geliri 2014 yılı için 54,900 EURO ve üzeri olanlar ve kimi meslek mensupları için sağlanan bir sigorta yöntemidir. Almanya'da 2014 yılı için özel sigortalara bağlı bulunan kişi sayısı 8,8 milyon kişidir. (Blümel ve Busse, 2016: 69)

Şekil 1: Alman Sağlık Sigortası Sistemi ve Seçimi

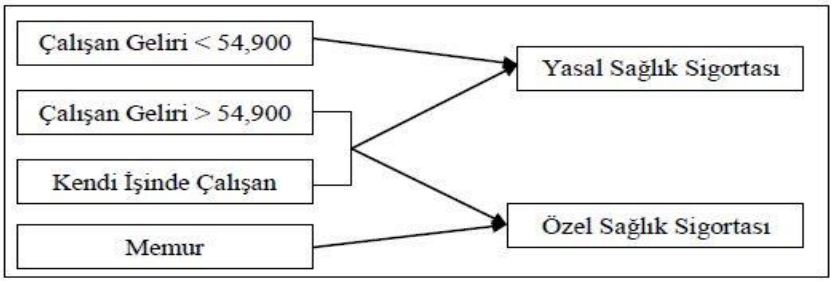

Kaynak: (Obermann et al 2012 147) **Aktaran:** (Esmail, 2014: 16) Not: Çalışan gelirinde 2014 yılı kullanılmıştır.

Almanya'da 1 Ocak 2009 tarihinden itibaren ülke çapında yaşayan herkese sağlık sigortası zorunluluğu getirilmiştir. Almanya'ya kısa süreli yapılan ziyaretlerde sağlık sigortası yaptırma zorunluluğu vardır. Aksi taktirde vize verilmemesi kararlaştırılmıştır.

2.2. HİNDİSTAN SAĞLIK SİSTEMİ

Hindistan sağlık göstergeleri açısından uluslararası düzeydeki konumu gelişmiş ülkelerin sağlık düzeylerine nazaran oldukça geride olan bir ülkedir. 1947 senesinde bağımsızlığını kazanan bu ülkede ilk zamanlar sağlık hizmetleri kapsayıcı bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Ancak zaman içerisinde sistemsel sorunlardan dolayı sağlık düzeyi gelişmiş ülkelerin göstergeleri ile arasındaki uçurum artmış ve de uluslararası göstergelerde benzerine rastlanmayacak düzeyde cepten harcamalar yaşanmaktadır. 1947 yılından itibaren Hindistan sağlık sisteminin ve buna paralel olarak sağlık hizmetlerinin geçirmiş olduğu değişim 3 aşamada tanımlanabilir: (National Commission on Macroeconomics and Health, 2005: 43-44)

- **1.Dönem (1947-1983):** Sağlık politikası iki ilkeye dayalıdır. Birincisi hizmetler için kimsenin ödeme yapma sorumluluğunun olmaması ve ikinci olarak bu sağlık hizmetlerinin sağlanmasında devletin sorumlu olması.
- **2.Dönem (1983-2000):** 1983 senesinde ilk Ulusal Sağlık Politikası açıklanmıştır. (National Health Policy) Sağlık hizmet sunumunda özel girişimin teşvik edilmesi ifade edilmiş, aynı zamanda kamu tarafından finanse edilen kapsamlı temel sağlık hizmetlerine erişim genişletilmiştir.
- **3.Dönem (2000 Sonrası): (**National Health Policy 2002) Bu dönemde sağlık sektörünü etkileyen üç önemli değişime tanık olunmuştur. Birincisi halk sağlığı için belirlenmiş hedefleri ele almak amaçlı özel sektörün kaynaklarının kullanım arzusu ikincisi sağlığın finansmanında yeni kanallar sağlamak için sağlık sigortasının serbestleştirilmesi adımları üçüncü ve son olarak ise devletin yalnızca bir sağlayıcı (tedarikçi) olması sağlık hizmetleri finansörüne dönüşmesini yeniden tanımlamak.

Hindistan anayasası "Yaşam Hakkı"nı mutlak bir hak olarak kabul etmekle birlikte bunun sağlayıcısı konumunda olan "Sağlık Hakkı"nı da bir ayrım gözetmeksizin her bir vatandaşına sunmayı üstlenmiş olup, Hint ulusal sağlık politikasının amacının finansal sıkıntı olmadan kaliteli sağlık hizmetlerine evrensel erişimdir. (MOH2009; Thomas 2009 Aktaran: Bhatia, 2016) Hindistan anayasasına göre kamu politikası alanları merkez ve eyalet hükümetleri arasında bölünmektedir. Eyaletler sağlık hizmetlerini organize etmek ve teslim etmek ile görevli olmakla birlikte merkezi hükümet uluslararası anlaşmalara saygı, ilaç üretimi, kalite kontrol, ulusal hastalık, aile plan programı ve tıp eğitimi gibi önemli rol oynamaktadır. (Bhatia, 2016)

Hindistan'da birinci basamak sağlık hizmetleri sunumunu kamu üstlenmiş olup, yerel yönetimler tarafından istihdam edilen doktorlar tarafından sunulmaktadır. Bu hizmetlerden faydalanmak için herhangi bir kayıt gerekli olmamakla birlikte coğrafi olarak yakın olan bölgedeki kurumdan hizmet sağlanmaktadır. Bu birimlerde doktorun haricinde hemşire, ebe,

eczacı ve laboratuar teknikeri gibi sağlık personelleri bulunmaktadır. Özel sektör ise hem kırsal hem de kentsel alanda küçük bakım evlerinde faaliyet göstermektedir. Ayakta tedavi hizmetleri ise hükümetin sağlık tesislerinde görevli maaşlı ve tam zamanlı uzman hekimler tarafından yerine getirilmektedir. Hastane hizmetleri bölgesel hastaneler tarafından ikinci basamak olarak yerine getirmektedir. Bu hastanelerin giderleri tahsis edilen bütçeden karşılanmaktadır. Son zamanlarda Hindistan'da özel sektörün sahip olduğu yatak sayısında artış yaşanmaktadır. (Bhatia, 2016) Hindistan sağlık sisteminde kamu aktörü Sağlık ve Aile Refahı Bakanlığı'dır. Bu bakanlığın içerisinde aynı zamanda Sağlık Araştırma Bölümü bulunmaktadır.

Hindistan sağlık sisteminin finansmanında kamu kaynaklı finansman- sigortalar ve özel sigortalar rol oynamaktadır. İlkesel olarak tüm vatandaşlar için evrensel ve mevcut sağlık hizmetleri vergiler ile kamu tarafından finanse edilmektedir ve Ulusal Politika Belgesi'nde vergi bazlı finansman önemli bir kaynak olarak kalması önerilmiştir. (%70 yoksul kesim için) (Bhatia, 2016) Birinci basamak sağlık hizmetleri ücretsizdir. Ancak uygulamada erişim hükümeti sağlık hizmetlerine ciddi darboğazlar hane özel bakım aramaya mecburdur ve genellikle yüksek cep ödemeleri ile sonuçlanır. (Bhatia, 2016: 77) Kapsamdaki hizmetleri bazıları katkı payı gerektirmekle birlikte temel ilaç listesindeki ilaçlar ücretsiz, diğerleri ise eczanelerden satın alınır. Ulusal sağlık politikası çerçevesinde sunulan hizmetler ise ücretsizdir. Özel harcamalara ve özel sigorta sistemine bakıldığında ise çoğunluğu esas hizmet noktasında yapılan cepten ödemeler oluşturmaktadır ve %5'i sağlık sigortası tarafından karşılanır.

3. TÜRKİYE, ALMANYA VE HİNDİSTAN SAĞLIK SİSTEMİ GÖSTERGELERİ

Bu başlık altında 2000 ve 2015 yılları arasında Türkiye'nin sağlıkta reformist hareketlerinin Refah Yönelimli ülkeler olan Almanya ve Hindistan arasında geldiği konum gerek sağlık göstergeleri gerekse de sağlık harcamaları noktasında analiz edilecektir.

Grafik 6: Almanya, Hindistan ve Türkiye'de 2000-2015 Yılları Arası Doğumda Beklenen Yaşam Süresi

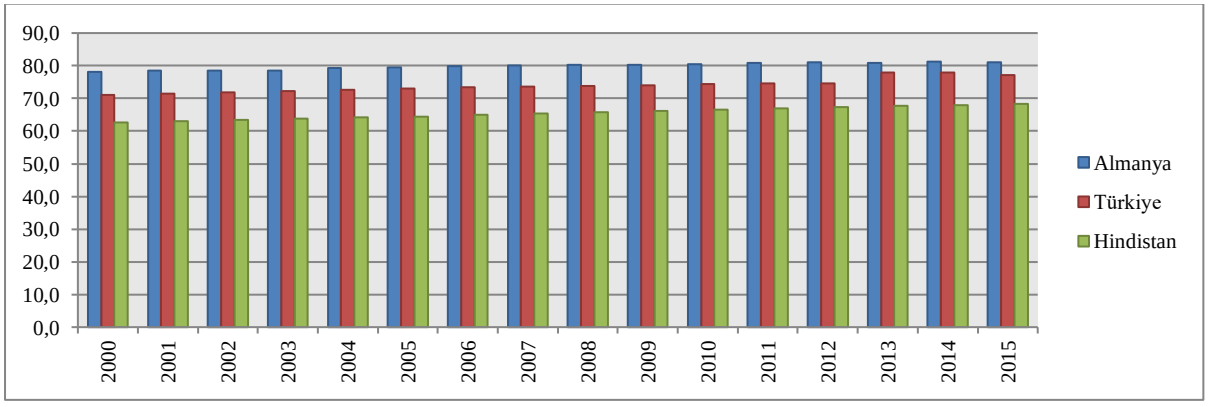

Kaynak: (OECD Health Statistics 2016) (The World Health Report 2016)

Grafik 6'ya göre 2000 yılından 2015 yılına kadar olan dönemde en yüksek doğumda yaşam beklentisine sahip olan ülke Almanya'dır. İncelenen dönemlerde Almanya'yı takip eden ülkeler Türkiye ve Hindistan'dır. 2003 senesinden itibaren Sağlıkta Dönüşüm Programının uygulamaya başlaması ile Türkiye'de doğumda beklenen yaşam süresinde önemli bir artış yaşanmıştır. Ancak bu artış yalnızca 2002 yılındaki Almanya'nın sahip olduğu yaşam süresine

ulaşamamıştır. Hindistan gibi sağlık sisteminde ve finansman yapısında ciddi problemlerin yaşandığı ülkede doğumda beklenen yaşam süresindeki artış oranı neredeyse Türkiye'ye yakındır ancak sayısal olarak Türkiye'nin altında bir konumda bulunmaktadır.

Grafik 7: Almanya, Hindistan ve Türkiye'de 2002 ve 2015 Yıllarında 65 Yaş ve Üzeri Nüfus Oranı

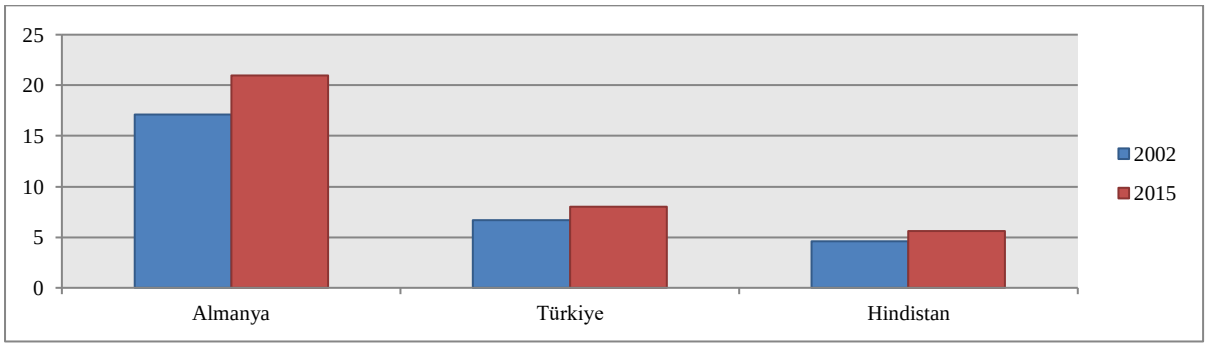

Kaynak: (OECD Health Statistics 2016)

Grafik 7'ye göre 65 yaş ve üzeri nüfusta ise Almanya'nın ciddi bir üstünlüğü bulunmaktadır. Türkiye'de bu nüfusun oransal olarak artışı sağlık hizmetlerinin iyi işlediğini göstermekle birlikte ilerleyen dönemlerde sağlık harcamalarının artmasına sebebiyet vermesi kuvvetle muhtemeldir.

Grafik 8: Almanya, Hindistan ve Türkiye'de 2000-2014 Yılları Arası 1000 Kişi Başına Düşen Doktor Sayısı

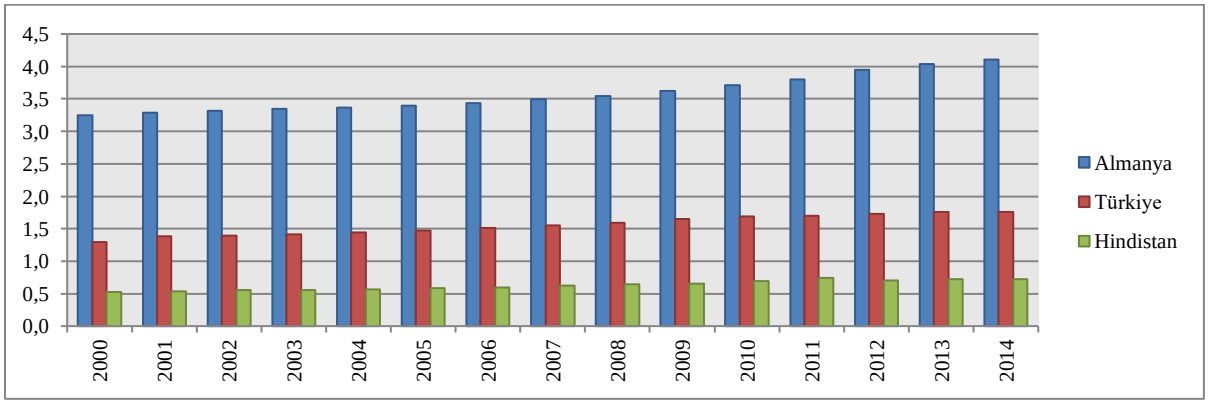

Kaynak: (OECD Health Statistics 2016)

Grafik 8'e göre 1000 kişi başına düşen doktor sayısına bakıldığında ise Almanya'nın ciddi bir üstünlüğü bulunmaktadır. Özellikle 2008 senesinden itibaren ivme kazanmıştır. Türkiye'nin durumuna bakıldığında 2003 senesinden sonra artış yaşanmıştır ancak SDP öncesi dönemde de süregelen bir artış mevcuttur. Burada kırılma noktasının 2008 yılı olduğu görülmektedir. Bu yıldan itibaren 2013 yılına kadar oransal olarak bir artış yaşanmaktadır. Hindistan'da ise nüfusunun kalabalık olması göz önünde bulundurularak 2009 yılına kadar anlamlı bir artış bulunmasa da bu yıldan itibaren istikrarsız bir seyir vardır.

Grafik 9: Almanya, Hindistan ve Türkiye'de 2000-2014 Yılları Arası 1000 Kişi Başına Düşen Hemşire Sayısı

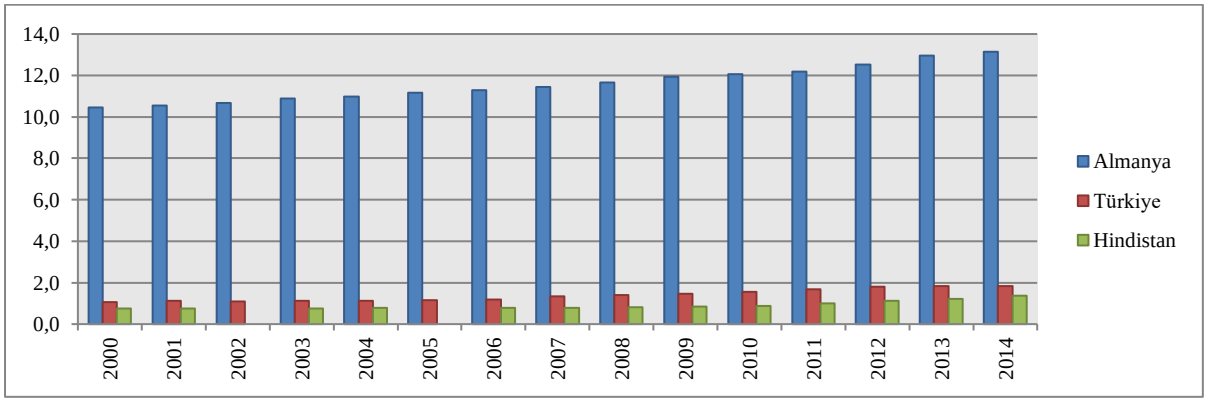

Kaynak: (OECD Health Statistics 2016)

Grafik 9'a göre 1000 kişi başına düşen hemşire sayısında da Almanya'nın ciddi üstünlüğü bulunmaktadır. Bununla birlikte Hindistan ve Türkiye'de artış vardır ancak Türkiye'nin nüfus sayısının Almanya'ya yakın olduğu düşünülürse bu sayı oldukça azdır.

Grafik 10: Almanya, Hindistan ve Türkiye'de 2000-2014 Yılları Arası 1000 Kişi Başına Düşen Hastane Yatağı Sayısı

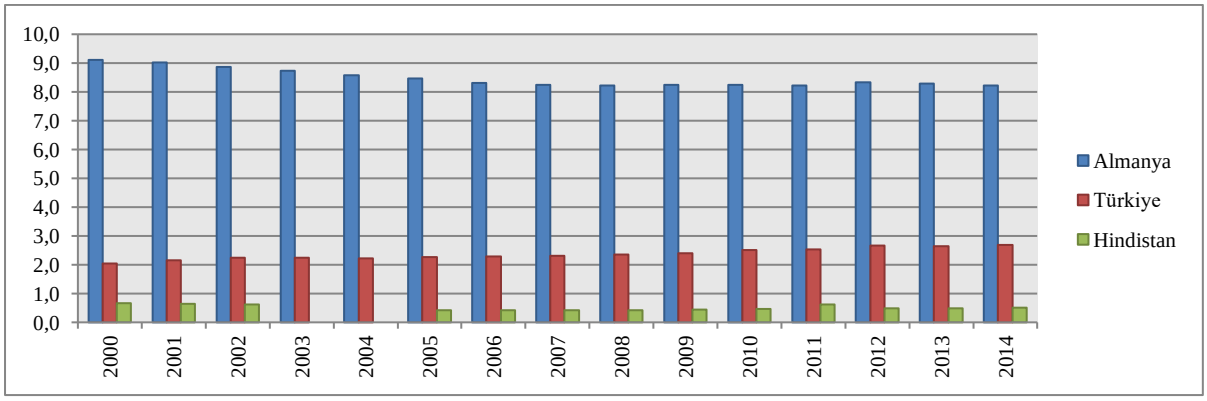

Kaynak: (OECD Health Statistics 2016)

Grafik 10'a göre 1000 kişi başına düşen hastane yatağı sayısında da Almanya'nın ciddi üstünlüğü bulunmaktadır; ancak, 2000 yılından 2014 yılına gelindiği dönemde azalış olduğu ve bu yıllar arasında istikrarsız bir görünüm sergilediği görülmektedir. Hindistan ve Türkiye'de artış vardır; ancak, Türkiye'nin nüfus sayısının Almanya'ya yakın olduğu düşünülürse bu sayı oldukça azdır.

Grafik 11: Almanya, Hindistan ve Türkiye'de 2000-2015 Yılları Arası Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçinde Sağlığa Ayrılan Pay

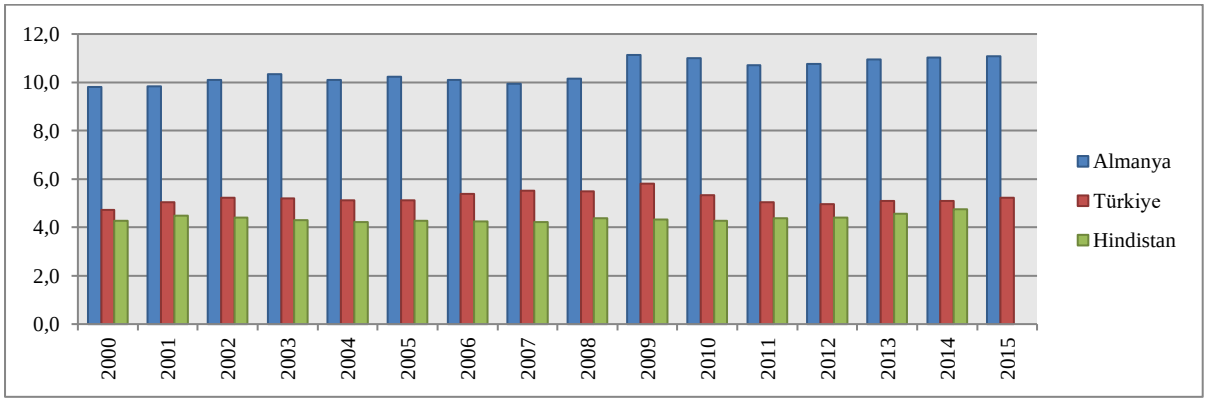

Kaynak: (OECD Health Statistics 2016)

Grafik 11'e göre ülke sağlık harcamalarının GSYH'ya oranın en yüksek olduğu ülke Almanya'dır. Özellikle 2009 senesinden itibaren bu harcamaların oranı zaman zaman azalma gösterse dahi önceki dönemlere nazaran artmıştır. Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte 2009 senesine kadar olan dönemde sağlık harcamalarının oranı artmış ve Almanya ile benzerlik göstererek 2009 senesinde en yüksek düzeyi görmüş olup sonrasında istikrarsız bir görünüm sergilemiştir. 2015 yılında ise harcamaların oranı 2002-2003 dönemi seviyelerine inmiştir. Hindistan'ın ise sağlık harcamaları oranın anlamlı bir değişim görülmemekte olup Almanya ve Hindistan'ın gerisinde kalmıştır.

Grafik 12: Almanya, Hindistan ve Türkiye'de 2000-2015 Yılları Arası Kişi Başı Sağlık Harcaması (Amerikan doları)

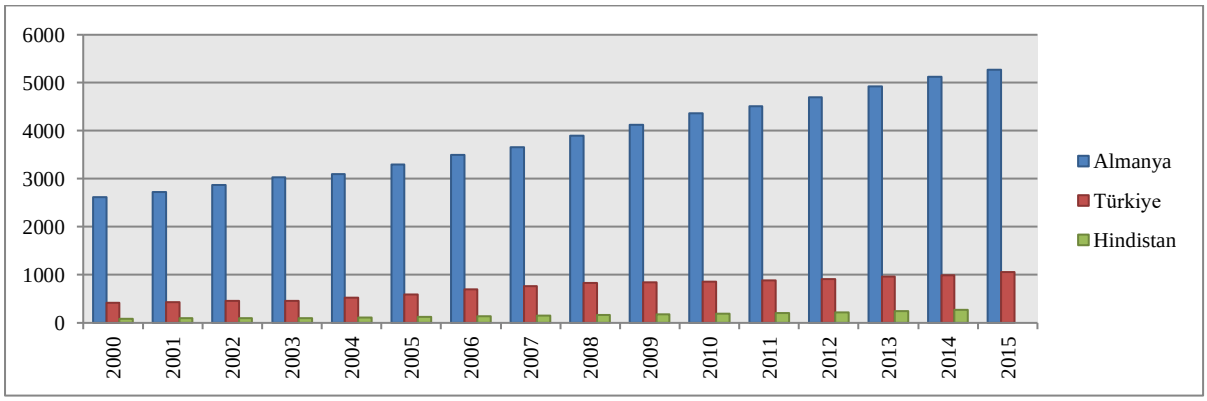

Kaynak: (OECD Health Statistics 2016)

Grafik 12'ye göre 2009 yılından itibaren istikrarsız bir görünüm sergileyen Almanya sağlık harcamalarının GSYH'ya oranı kişi başı sağlık harcamalarında benzer bir durum sergilememiştir. İncelenen dönem içerisinde sürekli bir artış halindedir. Türkiye'de ise GSYH'nın izlediği trende benzer bir görünüm vardır ancak 2009 yılında en yüksek düzey görülmemiş olup 2015 yılında en fazla kişi başı sağlık harcamasının yapıldığı yıl olmuştur. Hindistan ise sağlık harcamalarının GSYH ya oranında Türkiye'ye yakın bir görünüm sergilemiştir. Buna karşın, ülkenin nüfusu göz önüne alındığında kişi başı sağlık harcamalarında artışta olsa Almanya ve Türkiye'nin oldukça gerisinde kalmıştır.

Grafik 13: Almanya, Hindistan ve Türkiye'de 2000-2015 Yılları Arası Sağlık Harcamaları İçinde Devlet ve Sağlık Sigortalarının Harcamaları Payı (%)

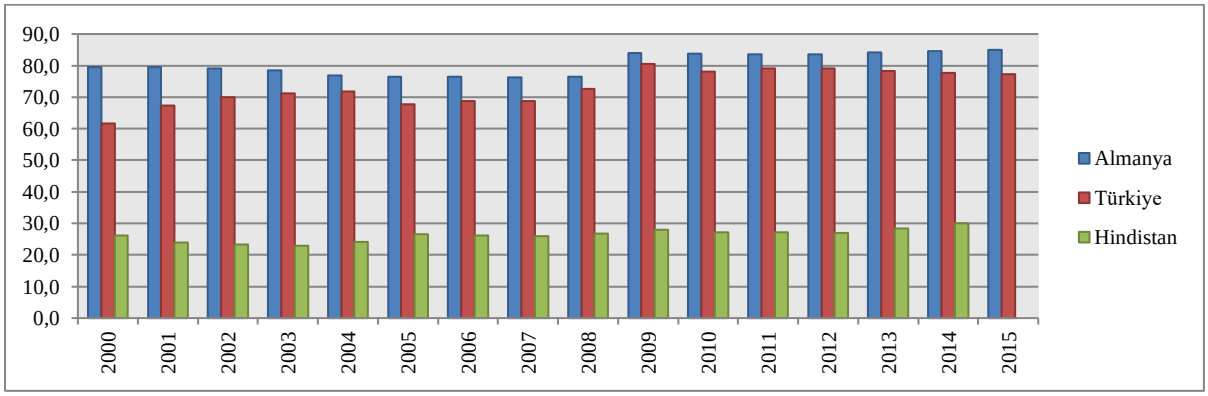

Kaynak: (OECD Health Statistics 2016)

Refah yönelimli sağlık sisteminin uygulandığı ülkelerde sağlık alanında finansman sigortacılık faaliyeti ile sağlanmaktadır. Almanya, Hindistan ve Türkiye'de refah yönelimli sağlık sisteminin uygulandığı düşünülürse Grafik 13'e göre toplam sağlık harcamalarının içindeki devlet ve sağlık sigortalarının harcamalarının payının yüksek oluşu normal karşılanabilir. 2003 sonrası dönemde Türkiye ve Almanya'da bu artış ve azalışlar olsa dahi önceki dönemlere kıyasla mutlak bir artış bulunmaktadır. Ancak Hindistan'da bu durum oldukça düşüktür.

Grafik 14: Almanya, Hindistan ve Türkiye'de 2000-2015 Yılları Arası Kişi Başı Devlet ve Sağlık Sigortası Harcaması (Amerikan doları)

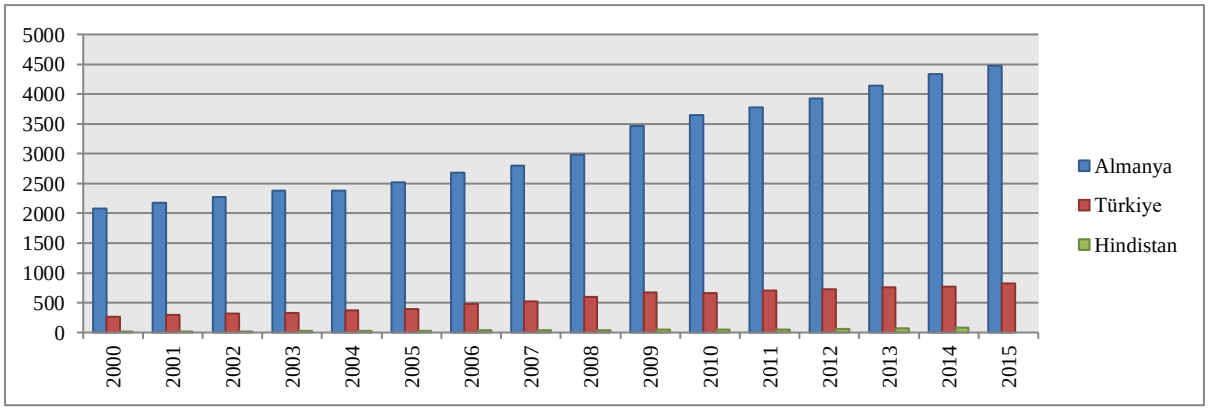

Kaynak: (OECD Health Statistics 2016)

Grafik 14'e göre kişi başı yapılan devlet ve sağlık sigortası harcamalarında ise Almanya ve Türkiye arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Bu 2 ülkede de artış vardır; ancak, Almanya'nın artışı oransal olarak oldukça fazladır. Hindistan'da ise nüfusta göz önüne alınırsa harcama oldukça azdır.

Grafik 15: Almanya, Hindistan ve Türkiye'de 2000-2014 Yılları Arası Sağlık Harcamaları İçinde Cepten Harcamaların Payı (%)

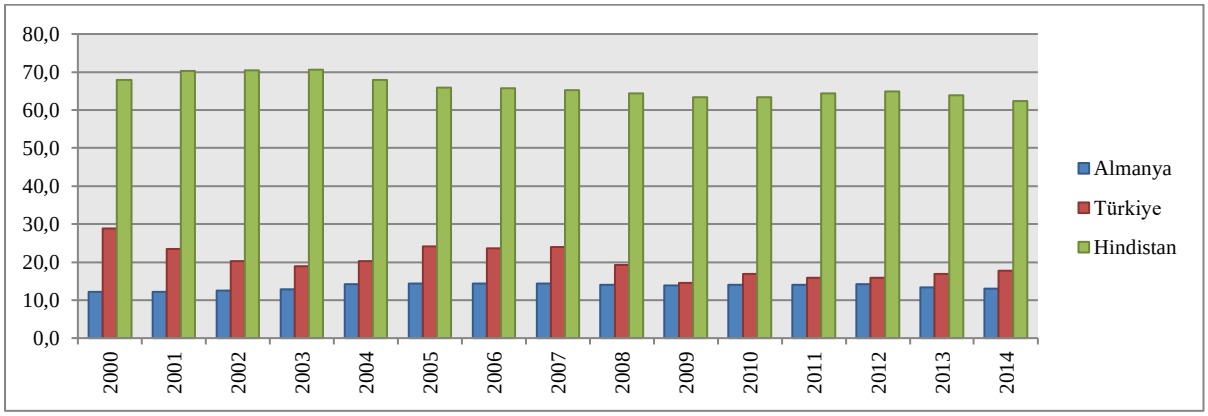

Kaynak: (OECD Health Statistics 2016)

Grafik 15'e göre sağlık harcamaları içinde cepten harcamalara bakıldığında Hindistan'da gerçekleşen cepten harcamaların seçilmiş ülkelerden oldukça fazla olduğu görülmektedir. Hindistan sağlık sisteminin finansman yapısının anlatıldığı başlıkta değinilen erişimdeki darboğazlar şekilde de görüldüğü üzere yüksek cepten harcamalara sebebiyet vermektedir. Cepten harcamaların yüksek olduğu bir diğer ülke ise Türkiye'dir. Fakat bu oran 2003 sonrası dönemde artışa geçse de 2003 yılındaki seviyesine inmiştir. Almanya'da gerçekleşen cepten harcamalarda ise anlamlı bir değişim yoktur ve Hindistan ve Türkiye'nin gerisindedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ele alınan süreçte Türkiye'nin ulusal anlamda sağlık sisteminde ve sağlık sistemi göstergelerinde gelişmeler kaydettiği tespit edilmiştir. Bununla beraber kuvvetlendirilmiş birinci basamak sağlık hizmetlerinin bel kemiği olan aile hekimliği sisteminin kuvvetlendirilmemiş olması ve sevk zinciri sisteminin işleyişindeki aksaklıklar, reform paketinin ana amaçlarına ulaşılamadığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, ilaç harcamalarının artan sağlık harcamaları içinde payının azalmasına rağmen kullanılan ilaç sayısınında kutu bazında gözlenen artış, ilaç kullanımının giderek artığının bir kanıtı olarak uzun vadede olumsuz etkilerle karşılaşılabileceği sonucunu doğurmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ulusal düzeyde bilinçli ilaç tüketimine yönelik uygulama ve teşviklerin arttırılması gerekmektedir. 2000-2015 döneminde Türkiye, bu çalışmada karşılaştırma amacıyla seçilen Almanya ve Hindistan ile kıyaslandığında sağlık alanında ilerleme kaydettiği açıktır.

Sağlık göstergelerine ilişkin veriler genel olarak incelendiğinde, Türkiye'nin sağlık alanında henüz Almanya gibi refah düzeyi yüksek ülkeler kategorisinde yer almadığı tespitine varılmıştır. Bu açıdan bu göstergelerin iyileştirilmesi adına sağlık sisteminin iyileştirilmesine yönelik politikaların izlenmesi ve gerekirse reformların kapsamının genişletilmesi önerilebilir.

Sağlık sistemi göstergeleri açısından Türkiye, Hindistan'a göre daha iyi bir konumda bulunmasın karşın tüm reform süreçlerine rağmen Almanya'nın oldukça gerisinde kalmıştır. Bu açıdan Türkiye'de sağlık sistemine yönelik daha etkin politikalar izlenmeli ve bireylerin

sağlık sistemine ulaşılabilirlikleri artırılmalıdır. Sağlık harcamalarına ilişkin göstergelerde de iyileşmeler tespit edilmiş olmakla birlikte Almanya düzeyine erişilememiştir. Bu açıdan bakıldığında, sağlık harcamalarının arttırılmasına yönelik politikalar izlenmesi önerilebilir.

Türkiye'nin sağlık sistemine ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye gelişmiş ülkeler düzeyini henüz yakalayamamış olmakla birlikte, az gelişmiş ülkelere kıyasla daha iyi bir konum sergilemektedir.

KAYNAKÇA

Akdağ, R, (2008), Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı İlerleme Raporu, T.C. Sağlık Bakanlığı Yayını, Ankara.

Atasever, Mehmet, Türkiye Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı ve Sağlık Harcamalarının Analizi 2002-2013 Dönemi, Ankara, 2014.

Bhatia, Mrigesh, "The German Health Care System 2015", *2015 International Profiles of Health Care Systems,* 2016.

Blümel, Miriam ve Busse, Reinhard, "The German Health Care System 2015", *2015 International Profiles of Health Care Systems,* 2016.

Bora Başara, Berrak vd., Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2015, Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Ankara, 2016.

Cevahir, Egemen, *Türkiye'de Sağlık Sisteminin Dönüşümü: Toplumsal Yansıma Örnekleri,* Kibele Yayınları, İstanbul., 2016.

Demirci, Bengi, "Sağlık Hizmetlerinde Dönüşüm: Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) Nasıl Bir Sistem Getiriyor ?", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 2015*.

Devlet Planlama Teşkilatı, *Birinci Beş Yıl Kalkınma Planı* .

Devlet Planlama Teşkilatı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.*

Esmail, Nadeem, " Health Care Lessons from Germany", *Lessons From Abroad A Serises On Health Care Reform,* 2014.

Kavukçu, Ethem, ve Burgazlı, Mehmet "Almanya'da Aile Hekimliği Uzmanlığı Uygulamalarına Finansal Verilerle Güncel Yaklaşım" *Turkish Family Physıcıan*.

National Commission on Macroeconomics and Health, *Financing and Delivery of Health Care Services in India,* Ministry Of Health and Family Welfare Goverment of India, New Delhi, 2005.

OECD, *Health Statistics 2016.*

Öztek, Zafer, "Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Progamı ve Aile Hekimliği" *Hacettepe Tıp Dergisi* , 2009.

Roemer, M.I. National Health System of the World: The Countries, Vol.1, New York: Oxford University Press 1991

Sülkü, Seher Nur, Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Programı Öncesi ve Sonrasında Sağlık Hizmetlerinin Sunumu, Finansmanı ve Sağlık Harcamaları, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2011.

Türkiye İstatistik Kurumu

World Health Organization, *The World Health Report 2016.*

www.ailehekimligi.gov.tr (Halk Sağlığı Kurumu, *Dünya Sağlık Sistemleri*)

http://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/basic-documents-47-en.pdf (*Dünya Sağlık Örgütü Anayasası*)

58. Hükümet Acil Eylem Planı.

TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİ

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
cestepe@gmail.com

Hasret GENÇEL
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, SBE, İktisat Yüksek Lisans Programı
hasretgencel@gmail.com

ÖZET: Beşeri sermaye 1980'li yılların sonlarından itibaren iktisadi büyümenin kaynaklarından biri olarak büyüme literatüründe yer almaya başlamıştır. Beşeri sermayenin artması, sermaye yatırım oranını yükselterek büyümeyi artırmaktadır. Özellikle, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir büyüme sağlayarak kalkınmalarını gerçekleştirmelerinde beşeri sermaye önemli faktörlerden biri durumundadır. Bu çalışmada, beşeri sermaye ve büyüme ilişkisi Türkiye örneğinde ampirik olarak incelenmiştir. Çalışmada, beşeri sermayeyi temsilen kullanılan iki değişken eğitim harcamaları ve mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalarla gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) arasındaki nedensellik ilişkisi 1998:Q1 ve 2016:Q2 dönemi için araştırılmıştır. Analiz sonuçları; GSYH ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalar arasında çift yönlü, GSYH ile eğitim harcamaları arasında ise tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de eğitim harcamalarının ya da daha genel olarak beşeri sermayenin nitelikli hale getirilmesinin önem arz ettiği ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki oluşturduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Ekonomik Büyüme, Eğitim, Granger Nedensellik Analizi

CAUSALITY RELATIONS BETWEEN HUMAN CAPITAL AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

ABSTRACT: Human capital has started to find its place in the growth literature as one of the sources of economic growth since the late 1980s. Increase in human capital accelerates growth by increasing capital investment rate. Human capital is an important factor, especially in the case of performing development by ensuring sustainable growth in developing countries such as Turkey. In this study, the relationship between human capital and growth is empirically assessed for Turkey. In the study, the causality relationship between gross domestic product (GDP) and the human capital is investigated for the period of 1998: Q1 and 2016: Q2. In the model, the variables representing human capital are education expenditures and expenditures on education and professional, scientific and technical activities. The results of the analysis show that there is a bidirectional causal relationship between GDP and the expenditures on professional, scientific and technical activities, while there is a one-way causal relationship between GDP and education expenditures. In this context, it can be argued that education expenditures and more generally increasing the quality of human capital in Turkey is important and have a positive impact on economic growth.

Keywords: Human Capital, Economic Growth, Education, Granger Causality Analysis

GİRİŞ

Ekonomide belirli bir dönemde üretim faktörlerindeki ve/veya teknolojik ilerlemeye bağlı olarak milli gelirdeki sürekli artışa ekonomik büyüme denilmektedir. Ekonomik büyüme, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler arası gelişmişlik farkının tartışılması ile daha çok gündeme gelmiştir. Bu tartışma ile ortaya çıkan Neo-Klasik büyüme teorisi, nüfus artış hızı ve teknolojik gelişmeyi büyümenin temel dışsal belirleyicileri olarak modele dahil etmiştir (Taban ve Kar,

2006:160). Neo-klasik büyüme teorisinin kabul ettiği sermayenin azalan getiriye sahip olması varsayımı ülkelerin sahip olduğu büyüme oranlarının belirli bir noktadan sonra gerçekleşmeyeceğini, bunun sonucu olarak ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının azalacağını (yakınsama hipotezi) ileri sürmektedir. İlerleyen yıllarda, uygulamada yakınsama hipotezinin gerçekleşmemesi, aksine ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının gittikçe artması (ıraksama) bu modelin eleştirilmesine ve iktisadi büyüme alanında yeni bir düşünce ekolünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. İçsel büyüme teorileri olarak anılan bu yeni düşünce ekolünü savunan ekonomistler (P. Romer, R. Lucas, K. Arrow, T.W. Schultz, G.S. Becker, S. Rebelo) ıraksama hipotezini kabul etmişler ve emek ile fiziksel sermaye dışında bir değişkenin daha ekonomik büyüme üzerinde etkili olacağını savunmuşlardır. Beşeri sermaye olarak anılan bu yeni değişken, üretimde faaliyette bulunan bireylerin sahip olduğu ve diğer üretim faktörlerinin (emek, işgücü, girişimci) daha etkin kullanılabilmesini sağlayan bilgi, beceri, tecrübe vb. pozitif değerler olarak tanımlanmaktadır (Eser ve Gökmen, 2009: 43). İçsel büyüme kuramcıları beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha etkili, sürdürülebilir ve fiziksel sermayeye kıyasla belli bir zaman aralığında yalnızca tek bir sektörde değil, aynı anda birden fazla sektörde kullanılabilmesinden dolayı ekonomik sistemde daha etkin olacağını ileri sürmüşlerdir.

Günümüzde ekonomiler, ekonomik büyüme için fiziksel sermaye kapasitesine ek olarak beşeri sermaye kapasitesinin de yeterli düzeyde olması gerektiğinin bilincindedir. Çünkü, kişi başına beşeri sermaye miktarının artması beşeri ve fiziki sermaye yatırım oranının daha yüksek olmasına yol açmakta, bu durum da kişi başına büyümeyi artırmaktadır (Barro, 1991:409). Beşeri sermaye kapasitesi yüksek olan, daha spesifik olarak ifade etmek gerekirse eğitim seviyesi yüksek vatandaşlara sahip olan ülkeler, ekonomik büyüme ve uzun dönemde kalkınma açısından önemli adımlardan birini atmış demektir. İyi eğitilmiş işgücü daha hareketlidir; yeni görev ve becerileri öğrenmeye, yeni geliştirilen çeşitli teknolojileri ve karmaşık donanımları uygulamaya yatkındır ve problem çözmede daha yenilikçi yaklaşım tarzına sahiptir (Ali ve Jabeen, 2015:579). Dolayısıyla bu tür vasıf düzeyi yüksek beşeri sermaye, ülkelerin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü olumlu etkilemekte ve kalkınma süreçlerini hızlandırmaktadır.

Beşeri sermaye gücünü eğitimden alır. Dolayısıyla beşeri sermayeyi nitelikli hale getirmek; eğitimde yapılan reformlar, harcamalar, ülkedeki her vatandaşın eşit bir şekilde hak ettiği eğitimden faydalanabilmesini sağlamak gibi koşullarla, kısaca ülkenin eğitime verdiği önem ile doğru orantılıdır. Eğitim seviyesi yüksek olan bir ülkede bireylerin verimliliğinin yüksek olması iş bulma şanslarını arttırır; buna ilave olarak çalışma yaşamındaki pozisyonları ve becerileri artacağından aldıkları ücretler de yüksek olur. Bu durum işsizlik oranının azalması, ülkedeki refah seviyesinin yükselmesi, yoksulluğun azalması gibi sosyal ve ekonomik birçok olumlu gelişmeyi tıpkı bir domino etkisi gibi beraberinde getirir.

Beşeri sermayenin ekonomik etkilerinin başında ekonomik büyüme üzerindeki etkisi gelmektedir. Lucas (1988)'ın belirttiği gibi, beşeri sermaye özelde işgücünün genelde de tüm üretim faktörlerinin verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Bu bağlamda,

beşeri sermaye teknolojik gelişmeyi uyararak da ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi literatürde fazlaca araştırılmış konular arasındadır. Yapılan çoğu araştırmada ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır; ancak beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalara da rastlanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda bu şekilde farklı sonuçlara ulaşılması ve büyümenin yeni kaynaklarından biri olarak beşeri sermayenin büyüme literatüründeki önemini koruması, bu konuda özellikle ampirik düzeyde çalışmaların devam etmesine yol açmaktadır.

Bu çalışmada da beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye örneğinde ampirik olarak incelenmiştir. İki ana başlıktan oluşan çalışmanın ilk bölümünde konuyla ilgili yerli ve yabancı literatürde yapılan ampirik çalışmalardan bahsedilmiş; ikinci bölümde ise 1998:Q1 ve 2016:Q2 dönemi için Türkiye üzerine ekonometrik analiz yapılmıştır. Ekonometrik analiz aşamasında, ekonomik büyümenin temsili değişkeni olarak GSYH, beşeri sermaye temsili değişkenleri olarak da eğitim harcamaları ve mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalar kullanılmıştır. Oluşturulan model ile birlikte ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasındaki ilişki Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, ulaşılan genel sonuçlar yer almaktadır.

1. AMPİRİK LİTERATÜR

Merkantilizmden Neoklasik ekole kadar tüm kuramcılar, ekonomistler ve düşünce ekolleri iktisadi büyümede etkili olan faktörlerin arayışı içinde olmuştur (Öztürk, 2005:28). Bunun yanında, geliştirilen teorilere dayanılarak konuyla ilgili ampirik olarak da birçok çalışma yapılmıştır. Beşeri sermaye ile büyüme ilişkisini ele alan çalışmaların ise 2000'li yıllarda yoğunlaşmakla birlikte, başlangıcını 1960'lı yıllara kadar geri götürmek mümkündür. Bu dönemde ilk çalışmalardan birini yapan Schultz (1961) çalışmasında insanların yeteneklerinin geliştirilmesi ve verimliliğinin arttırılmasının, kısaca insan sermayesine yapılan yatırımların mikro düzeyde işçi başına düşen reel kazançta yükselişe; makro düzeyde ise ulusal üretimde artışa neden olduğunu ileri sürmüştür. Schultz sağlık, eğitim, iç göç üzerine yapılan harcamaların ve iş başında işçilerin aldığı eğitimlerin, ilerleyen zamanlarda daha iyi iş fırsatları yaratılmasında önemli bir etken olduğunu savunmuştur.

Denison (1962) ise çalışmasında, ABD'nin sahip olduğu büyüme kapasitesini sadece fiziksel sermaye ile açıklayamamış ve üç temel soruya cevap aramıştır. Bu sorular "ABD'nin büyümesinin kaynakları nelerdir? Olası gelecekteki büyüme oranı ne olacaktır? Gelecekteki büyüme oranı, dikkate alınabilecek çeşitli eylemlerle ne kadar değiştirilebilir?" şeklindedir. 1910-1960 dönemini kapsayan bu çalışmada Denison, ABD ekonomisinin büyümesini iki üretim faktörüyle (sermaye ve emek) açıklamaya çalışmış; ancak çalışmada söz konusu dönemde gerçekleşen büyümenin fiziki sermaye ve emek ile açıklanan kısımdan daha büyük olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Denison, beşeri sermaye üzerinde yoğunlaşarak araştırmasına yön vermiştir. Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme üzerine yaptığı analizde, 1929-1957 yılları arasında çalışanların aldığı eğitim miktarı %2 oranında arttırıldığında, bunun

belirlenen dönem içinde ABD ekonomisinin toplam reel milli gelir büyümesinin %23'ünün kaynağını oluşturduğunu tespit etmiştir.

Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen öncü çalışmalardan bir diğerini gerçekleştiren Barro (1989) ise, 1960-1985 dönemi için büyüme, verimlilik ve yatırımla ilgili verileri kullanarak 98 ülkeyi kapsayan bir çalışma yapmıştır. Barro yaptığı analizde, büyüme oranı ile kişi başına düşen GSYH'nın başlangıç düzeyi arasındaki basit korelasyonun sıfıra yakın olduğunu saptamasına rağmen, kişi başına düşen insan sermayesi sabit tutulduğunda, korelasyonun büyük ölçüde negatifleştiğini tespit etmiştir. Üstelik, kişi başına düşen GSYH seviyesi göz önünde bulundurulduğunda, büyüme oranı ile insan sermayesinin başlangıç miktarı arasında güçlü bir pozitif ilişkinin olduğu sonucuna varmıştır. Bu nedenle, fakir ülkelerin, yüksek insan sermayesine sahip oldukları takdirde zengin ülkelere yetişme eğiliminde olduğunu iddia etmiştir. Barro aynı çalışmada, ek olarak yüksek insan sermayesine sahip olan ülkelerde düşük doğurganlık ve yüksek oranda fiziksel yatırımcının olduğunu da saptamıştır.

Beşeri sermaye ve büyüme ilişkisi konusunda sonraki dönemlerde, yabancı literatürde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Gelişmiş ülkelerle ilgili önemli çalışmalardan biri Cohen ve Soto (2001)'nun çalışmasıdır. Cohen ve Soto 1960-2000 dönemine ait verilerle OECD ülkelerinin içinde yer aldığı 38 ülke üzerinden yaptıkları çalışmada, yeni bir veri seti kullanmıştır. Oluşturulan yeni veri setinin temel özelliği nüfusun yaş yapısını dikkate alarak hazırlanmış olmasıdır. Çalışmada, ortalama olarak daha düşük eğitim seviyesine sahip olan yaşlı insanların daha yüksek ölüm oranına sahip olduğu görülmüştür. Bu durum işgücünün eğitim düzeyine ait daha net tahminlere ulaşılmasını sağlamıştır. Çünkü önceki oluşturulan serilerde veri kalitesine zarar vermemek adına yaş grupları arasındaki ölüm oranı hesaba katılmamıştı. Ayrıca, bu çalışmada bir ülkedeki farklı eğitim sınıflandırma sistemlerinin kullanılmasından da kaçınılmıştır. Bu tutumla özellikle zaman boyutunda ölçüm hatasının azalması sağlanmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre ise, seçilen OECD ülkeleri için ekonomik büyümenin %8'inin beşeri sermayeden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır (Afşar, 2009: 89). Bunun yanında, Einarsson ve Marquis (1998)'in, Rangazas (2000)'ın ABD ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmalarda beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkisinin fiziki sermayeden daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Querios ve Teixeira (2014), Pelinescu (2015), Parlakyıldız (2015) çalışmalarında iki değişken arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, bu ülkelerle ilgili gerek toplu gerekse bireysel olarak yapılan çalışmalarda –Islam vd. (2007), Loening vd. (2010), Self ve Grabowski (2004) gibi- beşeri sermayeyi temsilen genel olarak eğitimle ilgili veriler kullanılmıştır. Bu bireysel ülkeler yani tek ülke üzerine yapılan çalışmalardan biri, Islam vd. (2007) tarafından Bangladeş üzerine yapılan çalışmadır. Çalışmada 1976-2003 yılları verileri kullanılarak Bangladeş örneklemi üzerinden eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Değişken olarak kullanılan GSYH ve eğitim

verilerine ek olarak sermaye ve işgücü de modele dahil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda GSYH'dan eğitime, eğitimden GSYH'ya iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu çalışmaların en yenilerinden biri olan Bozkurt ve Balmumcu (2018)'nun çalışmasında 1970-2016 döneminde Türkiye'nin de içinde bulunduğu 30 gelişmekte olan ülke için ekonomik büyüme-beşeri sermaye ilişkisi panel eşbütünleşme analiziyle test edilmiştir. Westerlund'un yapısal kırılmaları da dikkate alan analiz sonucunda değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Konuyla ilgili Türkiye örneği üzerine de özellikle son yıllarda önemli sayıda çalışma yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmalardan bazıları -Çoban (2004), Çalışkan vd. (2013), Boztosun vd. (2015)- beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırırken; bazıları –Afşar (2009), Taban ve Kar (2006), Telatar ve Terzi (2010), Pamuk ve Bektaş (2014), Uçan ve Yeşilyurt (2016), Recepoğlu ve Zuhal (2017)- da iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü tespit etme amacına yönelmiştir. Bu konuda Türkiye'de ilk yapılan çalışmalardan olan Kar ve Ağır (2006)'ın çalışmasında, 1926-1994 dönemi verileri kullanılarak Türkiye'de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik testi ile incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının eşbütünleşme yaklaşımı ile gösterildiği çalışmada, beşeri sermaye göstergelerinden eğitim harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğu, sağlık harcamalarına ise ekonomik büyümenin neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Konuyla ilgili en yeni çalışmalardan birini yapan Topallı (2017) ise, çalışmasında Türkiye'de 1960-2012 dönemi için beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini VECM modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanarak araştırmıştır. Çalışmanın sonucuna göre mesleki ve teknik okullardan mezun olanların sayısından kişi başına reel GSYH'ye doğru tek yönlü nedensellik ve kişi başına reel GSYH'den yüksek eğitim kurumlarından mezun olanların sayısına doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Türkiye üzerine yapılan çalışmaların özeti Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmaların Özeti

Yazarlar	Dönem	Yöntem	Bulgular
Çoban (2004)	1980-1997	Granger Nedensellik Testi	İktisadi büyüme üzerinde tüm beşeri sermaye değişkenlerinin etkisinin pozitif yönde olduğu sonucuna varılmıştır.
Taban ve Kar (2006)	1969-2001	Johansen Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	Beşeri sermaye ve eğitim indeksi arasında çift yönlü, bileşik okullaşma indeksinden büyümeye doğru ise tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Erdoğan ve Yıldırım (2009)	1983-2005	ARDL Modeli	Eğitimi temsil eden değişkenlerin bazılarıyla büyüme arasında pozitif, bazılarıyla ise negatif ilişki bulunmuştur.
Afşar (2009)	1963-2005	Granger Nedensellik Testi	Eğitim yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Genç, Değer ve Berber (2010)	1980-2007	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	İhracatla ekonomik büyüme arasında ve beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Telatar ve Terzi (2010)	1968-2016	Granger Nedensellik Testi	Eğitimle büyüme arasında pozitif, nüfusla büyüme arasında ise negatif nedensellik bulunmuştur.
Akgül ve Koç (2011)	1924-2009	Eşik Otoregresif (TAR) Modeli	Yükseköğretimin büyümenin önemli bir unsuru olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çalışkan, Karabacak ve Meçik (2013)	1923-2011	Johansen Eşbütünleşme Testi	İlkokula kayıtlı öğrenci sayısı dışındaki tüm beşeri sermaye değişkenleri ile GSYH arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur.
Pamuk ve Bektaş (2014)	1998:01-2013:02	Granger Nedensellik Testi	Eğitim harcamalarından büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Boztosun, Aksoylu ve Şentürk Ulucak (2015)	1961-2011	Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi	Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisi tespit edilmiştir.
Uçan ve Yeşilyurt (2016)	2006:Q1-2015:Q4	Granger Nedensellik Testi	Büyüme ve eğitim harcamaları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.
Recepoğlu ve Zuhal (2017)	2004-2014	Dinamik Panel Nedensellik Analizi	Türkiye'de ele alınan iller bazında eğitim yatırımları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

2. EKONOMETRİK ANALİZ

2.1. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada Türkiye örneklemi üzerinden 1998:Q1-2016:Q2 dönemi verileri kullanılarak ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi incelenmiştir. Ekonomik büyüme için kullanılan temsili değişken GSYH ve beşeri sermaye için kullanılan temsili değişkenler ise eğitim harcamaları ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalardır. Kullanılan tüm değişkenlerin verilerine TÜİK veri tabanından ulaşılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler ve bunlara ait semboller Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Temsili Değişken	Değişken Türü	Kısaltma
Ekonomik büyüme	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	Bağımlı Değişken	GSYH
Beşeri sermaye	Eğitim harcamaları	Bağımsız Değişken	EH
Beşeri sermaye	Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalar	Bağımsız Değişken	MES

Çalışmada, Türkiye'de ekonomik büyüme ile beşeri sermaye ilişkisini tespit etmek amacıyla Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır. Değişkenler arası nedenselliğin yönünün test edilebilmesine yönelik literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır; fakat yapılan çalışmalarda Granger nedensellik testi en fazla kullanılan yöntemdir (Taban ve Kar, 2006: 167). Granger nedensellik testi, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini olayların oluş sırasına göre belirlemektedir. Granger nedensellik testinin uygulanmasına geçmeden önce modelde kullanılacak verilerin durağan olup olmadığının sınanması gerekmektedir.

2.2. Analiz ve Bulgular

Yapılan çalışmada, durağanlığın saptanabilmesi için Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmaktadır. Durağanlık analizi sonucunda zaman serilerinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılması halinde seriler durağanlaştırılmaktadır. ADF birim kök test sonuçları Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3: **ADF Birim Kök Testi Sonuçları**

	Değişkenler	**Sabitli Model**	**Sabitli Trendli Model**	**Sabitsiz Trendsiz Model**
Seviyesinde	GSYH	0.148023 (0.9673)	-3.061888 (0.1234)	2.654866 (0.9979)
	Eğitim Harcamaları	3.083274 (1.0000)	0.287046 (0.9982)	5.983723 (1.0000)
	MES*	3.362154 (1.0000)	-1.535712 (0.8081)	3.362154 (1.0000)
Birinci Derece Farkı	GSYH	-6.568109 (0.0000)	-6.580298 (0.0000)	-5.739659 (0.0000)
	Eğitim Harcamaları	-10.78335 (0.0001)	-11.84487 (0.0001)	-2.064525 (0.0382)
	MES	-7.962369 (0.0000)	-9.757449 (0.0000)	0.300315 (0.7698)

NOT: Hücrelerdeki ilk değer ADF test istatistiğini, parantez içindeki değer ise olasılık değerini göstermektedir.

Gayrisafi yurtiçi hasıla, eğitim harcamaları ve mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamaların test istatistiği %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerindeki kritik değerlerden daha küçüktür. Bu nedenle değişkenlerin seviyelerine uygulanan ADF test sonucuna göre kullanılan değişkenlerin seviyesinde durağan olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuç

olasılık (Prob*) değeri ile de teyit edilmiştir. Üç serinin de durağan olmadığı sonucu tespit edildikten sonra, serileri durağan hale getirmek için birinci farkında tekrar test edilmiştir. Tablo 3'de görüldüğü gibi birinci farkı alındıktan sonra serilerin durağan hale geldiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede model aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

$$\Delta GSYH_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta EH_t + \alpha_2 \Delta MES_t + \varepsilon_t \qquad (\Delta: 1.\ \text{farkı ifade etmektedir.})$$

Bir sonraki aşamada VAR gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Modelde kullanılan değişkenlerde serilerin bütünleşme derecesi d=2 iken p gecikme uzunluğunun tespit edilebilmesi için en çok kullanılan kriterler olan Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwarz bilgi kriteri (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) sonuçları tespit edilmiştir. Maksimum gecikme uzunluğu p=10 olmak üzere VAR modeli için elde edilen sonuçlar Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: **Gecikme Uzunluğu Kriterlerine Göre Gecikme Sayıları**

Gecikme Uzunluğu	AIC	SC	HQ
0	79.08411	79.18530	79.12397
1	71.18521	**71.59000***	**71.34468***
2	71.08917	71.7955	71.36824
3	**71.06463***	72.07661	71.46330
4	71.15308	72.46865	71.67135
5	71.15908	72.77825	71.79695
6	71.24626	73.16902	72.00373
7	71.27886	73.50521	72.15593
8	71.36566	73.89560	72.36233
9	71.37104	74.20458	72.48731
10	71.42924	74.56637	72.66512

Tablo 4'de görüldüğü üzere gecikme uzunluğu HQ ve SC kriterine göre 1 ve AIC kriterine göre ise 3 olarak tespit edilmiştir. Bu durum uygulamada sıkça karşılaşılan bir soruna işaret etmektedir. Farklı kriterler farklı gecikme uzunluğu tespit ettiğinde gecikme uzunluğunun hangi kritere göre belirleneceğine karar vermeden önce bilgi kriterlerinin seçmiş olduğu gecikme uzunluklarında otokorelasyon sorunu olup olmadığı test edilmelidir.

Tablo 5: Otokorelasyon Analizi Sonuçları

Gecikme Uzunluğu	LM-İstatistik	Olasılık Değeri	Karar
1	15.74515	0.0724	Reddedildi.
2	11.12250	0.2674	Reddedilemedi.
3*	13.30963	0.1491	Reddedilemedi.
4	14.45382	0.1071	Reddedilemedi.
5	13.73116	0.1322	Reddedilemedi.
6	14.12306	0.1180	Reddedilemedi.
7	6.934134	0.6440	Reddedilemedi.
8	18.28242	0.0320	Reddedildi.
9	11.57899	0.2381	Reddedilemedi.
10	14.58490	0.1030	Reddedilemedi.
11	10.18683	0.3356	Reddedilemedi.
12	7.399718	0.5956	Reddedilemedi.

Otokorelasyon LM testi 'otokorelasyon yoktur' biçimindeki hipotezi test etmektedir. Bu nedenle her bir gecikme uzunluğuna ait olasılık değerleri 0.10'dan büyük olduğunda, ilgili gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu olmadığına karar verilir.

$H_0 = P1 = 0 \rightarrow$ Otokorelasyon yok

$Ha \neq P1 \neq 0 \rightarrow$ Otokorelasyon var

Bilindiği üzere SC ve HQ bilgi kriterleri gecikmeyi 1 kabul etmişti. Fakat yapılan otokorelasyon testinde 1. gecikmede olasılık değeri %10'un altında olduğu için otokorelasyon sorunu mevcuttur. Bu nedenle AIC bilgi kriterinin kabul etmiş olduğu 3. gecikme uzunluğu kontrol edilir. Tablo 5'de görüldüğü üzere 3. gecikmede tespit edilen olasılık değeri 0.10'un üzerindedir ve otokorelasyon sorunu yoktur. Bu nedenle H_0 hipotezi reddedilemez ve AIC gecikme uzunluğu kabul edilip bir sonraki aşamaya geçilir.

Nedensellik analizine geçebilmek için verilerin normal dağılım ve değişen varyans sorununun bulunmaması gerekir. En küçük kareler yöntemi hata teriminin normal dağılım varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle hata teriminin normal dağılıp dağılmadığı test edilmelidir. Bu amaçla Jarque-Bera normallik testi modelin hata teriminin çarpıklık ve basıklık değerleri ile normal dağılımın sahip olduğu çarpıklık ve basıklık değerleri arasındaki farkı hesaplayarak, aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını test eder.

- H_0 hipotezi: Hata terimi normal dağılmaktadır.
- H_a hipotezi: Hata terimi normal dağılmamaktadır.

Tablo 6: **Doornik – Hansen Normal Dağılım Testi Sonuçları**

Bileşen	Jarque-Bera	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
1	2.411309	2	0.2995
2	5.924460	2	0.0517
3	0.620048	2	0.7334
Ortak Test	8.955817	6	0.1761

Tablo 6'daki sonuçlara göre uygulanan testin olasılık değeri 0.1761'dir. Olasılık değeri 0.10'dan büyük olduğundan, %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi reddedilememektedir. Bu nedenle hata terimlerinin normal dağıldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Nedensellik analizine geçilebilmesi için yapılması gereken bir diğer aşama hata teriminin değişen varyans sorunu taşıyıp taşımadığının sınanmasıdır. Değişen varyans sorunu için uygulanan testin sonucu Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: **Değişen Varyans Testi**

	Ki-kare	df	Olasılık
Joint Test	342.7679	324	0.2268

- H_0 hipotezi: Değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.
- H_a hipotezi: Değişen varyans sorunu bulunmaktadır.

Bağlı testin verdiği ki-kare istatistiğinin olasılık değeri %10 anlamlılık düzeyine göre değerlendirilerek karar verilebilir. Ki-kare istatistiğinin olasılık değeri 0.2268 ve anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi reddedilemediğinden değişen varyans sorunu olmadığına karar verilir. Artık Var modelinde istatistiksel bir sorun bulunmadığına karar verilebilir.

Toda ve Yamamoto (T-Y) değişkenler seviyelerinde durağan olmadığında, Granger nedensellik testinin uygulanmasına izin veren bir prosedür geliştirmiştir. Bu prosedürün uygulanabilmesi için otokorelasyon sorununun görülmediği AIC 3. gecikme uzunluğu modele dışsal olarak dahil edilmiştir ve Granger nedensellik analizine geçilmiştir. Modelin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$GSYH_t = C_1 + \alpha GSYH_{t-ptd} + \beta EH_{t-ptd} + \theta MES_{t-ptd} + \varepsilon_{1t}$$ (p: gecikme uzunluğu)

$$EH_t = C_2 + \gamma EH_{t-ptd} + q GSYH_{t-ptd} + \pi MES_{t-ptd} + \varepsilon_{2t}$$ (t: ilave gecikme)

$$MES_t = C_3 + \lambda MES_{t-ptd} + \gamma GSYH_{t-ptd} + \mu MES_{t-ptd} + \varepsilon_{3t}$$ (d: max durağanlık)

Granger iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisini olayların oluş sırasına göre belirlemektedir. Yani önce gerçekleşen olay sonra gerçekleşen olayın nedeni olabilirken tersi mümkün değildir. Bu yapı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modele eklenmesini gerektirmektedir.

Wald (F) testi kullanılarak hipotezler test edilmektedir. Çalışmada kabul edilmiş olan hipotezlerin reddedilmesi nedensellik analizi yapılan iki değişkenin arasındaki ilişkinin varlığını göstermektedir.

Granger nedensellik testi sonucunda 3 farklı sonuca ulaşılabilir (Gujarati, 1995:620-621). Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Ele alınan değişken arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunabilir.
- Ele alınan değişken arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunabilir.
- Ele alınan değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmayabilir.

Tablo 8: Bağımlı Değişken GSYH Olduğunda Wald Testi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
EGITIM	8.962544	3	0.0298
MES	7.165325	3	0.0668

Tablo 8'de görüldüğü gibi GSYH ile eğitim harcamaları arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri 0.0298'dir. Bu nedenle %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde eğitimin GSYH'nın Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılır. GSYH ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalar arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri 0.0668'dir. Bu nedenle %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamaların GSYH'nın Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılır.

Eğitim harcamaları ile GSYH arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri Tablo 9'da görüldüğü gibi 0.6965'dir. %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde GSYH'nın eğitim harcamalarının Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılır. Eğitim harcamaları ile mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri ise 0.9857'dür. %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamaların eğitim harcamalarının Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılır.

Tablo 9: Bağımlı Değişken Eğitim Harcamaları Olduğunda Wald Testi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
GSYH	1.438803	3	0.6965
MES	0.147001	3	0.9857

Bağımlı Değişken mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar olduğunda ise Wald Testi Sonuçları Tablo 10'da yer almaktadır. Buna göre mesleki teknik ve bilimsel

faaliyetlere yapılan harcamalar ile GSYH arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri 0.0016'dır. %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde GSYH'nın mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamaların Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılır. Mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar ile eğitim harcamaları arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri 0.0183'dür. %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde eğitimin mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamaların Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılır.

Tablo 10: Bağımlı Değişken Mesleki Teknik ve Bilimsel Faaliyetlere Yapılan Harcamalar Olduğunda Wald Testi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
GSYH	15.25319	3	0.0016
EGITIM	10.03344	3	0.0183

Özetle, gayrisafi yurtiçi hasıla ve mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Eğitim harcamalarından gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ve eğitim harcamalarından mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalara doğru yine tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

3. SONUÇ

Üretim ve verimliliğin temel faktörlerinden biri olarak kabul edilen beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkisi, özellikle son 20-25 yıldır literatürde araştırılan bir konu haline gelmiştir. Beşeri sermayenin nitelikli hale getirilebilmesi için yapılan yatırımlar, harcamalar ve etkili eğitim sistemi gibi politikalar uzun vadede bir ülkenin lehine sonuçlar doğurur. Beşeri sermaye Singapur, G. Kore gibi gelişmekte ülkelerin orta gelir tuzağından nasıl hızlı bir biçimde kurtulduğunu ve gelişme aşamasını çok önceden tamamlamış olan güçlü ülkelerle rekabet edebilecek düzeye gelmiş olduğunu da açıklayan önemli bir faktördür.

Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan ampirik çalışmaların büyük bir çoğunluğunda bu iki değişkenin birbiriyle ilişkili olduğu tespit edilmesine rağmen, az da olsa bu iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin görülmediği çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmada, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi nispeten yeni verilerle Türkiye örneklemi üzerinden Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Çalışmada, 1998:Q1-2016:Q2 dönemi için beşeri sermaye temsili değişkenleri olarak eğitim harcamaları ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalar kullanılırken, ekonomik büyümenin temsili değişkeni olarak ise GSYH alınmıştır.

Yapılan analizler sonucunda, GSYH ile mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Tek yönlü nedensellik ilişkilerinin yönü ise eğitim harcamalarından GSYH'ya doğru ve eğitim harcamalarından mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalara doğrudur. Bu sonuçlar, Türkiye'de

eğitim harcamalarının ya da daha genel bir ifadeyle beşeri sermayenin nitelikli hale getirilmesine yönelik yatırımların önemli olduğunu ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yarattığını göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de GSYH'dan eğitime daha fazla pay ayrılmalı, sahip olunan nispeten genç insan kaynağının etkin şekilde kullanılmasını sağlayacak politikalar hayata geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

Afşar, M. (2009). 'Türkiye'de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi', *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 85-98

Akgül, I. ve Koç, S. Ö. (2011). "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Eğitim ve Büyüme İlişkisi: Eşik Otoregresif Yaklaşım", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 1-36

Ali, H. ve Jabeen, A. (2015), "Effects of Education on Economic Growth: Evidence from Pakistan", *American Journal of Economics, Finance and Management*, Vol. 1, No. 6, 579-585

Asteriou, D. ve Agiomirgianakis, G.M. (2001). "Human Capital and Economic Growth-Time Series Evidence from Greece", *Journal of Policy Modelling*, Cilt: 23, Sayı: 5, 481-489

Balmumcu, Ö. ve Bozkurt, K. (2018), "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler için Bir Panel Veri Analizi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 391-406

Barro, R. J. (1989). "Economic Growth in a Cross Section of Countries" , *NBER Working Paper Series*, Working Paper No: 3120, September

Boztosun, D., Aksoylu, S. ve Şentürk Ulucak, Z. (2016). "The Role of Human Capital in Economic Growth", *Economics World*, Vol. 4, No. 3, 101-110

Cohen, D. ve Soto, M. (2001). "Growth and Human Capital: Good Data, Good Results", *Journal of Economic Growth*, Cilt:12, Sayı: 1, 51-76

Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2013). "Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 21, 29-48

Çoban, O. (2004). "Beşeri Sermayenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, 131-142

Denison, E.W. (1962). "Education, Economic Growth and Gaps in Information", *The Journal of Political Economy*, Cilt: 70, No: 5, Kısım: 2, 124-128

Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49 (4): 1057–1072.

Einarsson, T. ve Marquis, M. H. (1998). "An RBC Model with Growth: The Role of Human Capital", *Journal of Economics and Business*, 50 (5), 431-444

Erdoğan, S. ve Yıldırım, D. Ç. (2009). "Türkiye'de Eğitim-İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 11-22

Eser, K. ve Gökmen, Ç. E. (2009). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 41-56.

Genç, M. C., Değer, M. K. ve Berber, M. (2010). "Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 29-41

Gujarati, D. N. (1995). Temel Ekonometri, (Çev.: Ü.Şenesen ve G.G.Şenesen), İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Islam, T. S., Wadud, Md. A. ve Islam, Q. B. T. (2007). "Relationship Between Education and GDP Growth: A Multivariate Causality Analysis for Bangladesh", *Economics Bulletin*, Cilt: 3, No: 35, 1-7

Kar, M. ve Ağır, H. (2006). "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 50-68

Loening, J., Rao, B. B. ve Singh, R. (2010). "Effects of Education on Economic Growth: Evidence from Guatemala", *Munich Personal RePEc Archive*, MPRA Paper no. 23665

Lucas, R. E. (1988). "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22 (1), 3-42.

Öztürk, N. (2005). "İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü", *Sosyoekonomi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 27-44

Pamuk, M. ve Bektaş, H. (2014). "Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 77-90

Parlakyıldız, F. M. (2015). "Seçilmiş OECD Ülkeleri için Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2015, Cilt: 24, Sayı: 2, 93-106

Pelinescu, E. (2015). "The Impact of Human Capital on Economic Growth". *Procedia Economics and Finance*, 22, 184-190.

Queiros, A. ve Teixeira, A. (2014). "Economic Growth, Human Capital and Structural Change: An Empirical Analysis". *FEP Working Papers* 549.

Rangazas, P. (2000). "Schooling and Economic Growth: A King Rebelo Experiment with Human Capital", *Journal of Monetary Economics*, 46 (2), 397-416.

Recepoğlu, M. ve Zuhal, M. (2017). "Türkiye'de Eğitim Yatırımları ile Yerel Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bölgesel Dinamik Panel Nedensellik Analizleri", *The Journal of International Scientific Researches*, 2(8), 1-11.

Schultz, W. T. (1961). "Investment in Human Capital", *The American Economic Review*, Cilt: 51, Sayı: 1, 1-17

Self, S. ve Grabowski, R. (2004). "Does Education at All Levels Cause Growth? India a Case Study", *Economics of Education Review*, Cilt: 23, Sayı: 1, 47-55

Taban, S. ve Kar, M. (2006). "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 159-181

Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2010). "Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, 197-214

Topallı, N. (2015). "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Nisan 2017, 10(2), 129-140.

TÜİK (2018), Haber Bültenleri, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2018, http://www.tuik.gov.tr

Uçan, O. ve Yeşilyurt, H. (2016). "Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Büyüme İlişkisi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 179-185

ENFLASYON HEDEFLEMESİ UYGULAYAN ÜLKELER AÇISINDAN MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI-ENFLASYON İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üy. Asuman Koç Yurtkur
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
asumankoc@gmail.com

Yüksek Lisans Öğrencisi. Mehmet Arpağ
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı.
arpagmehmet@hotmail.com

ÖZET: Merkez bankalarının bağımsızlığı konusu geçmişi eskilere dayanan bir konu olmasına rağmen sürekli olarak gündemde yer almasını sağlayacak ekonomik koşullar oluşabilmektedir. Başlangıçtaki temel görevleri hükümetleri finanse etmek olan merkez bankalarının fonksiyonları zamanla genişleyerek farklı boyutlara ulaşmıştır. Günümüzde ise bu fonksiyonlar azalmış ve merkez bankalarının önceliği fiyat istikrarının sağlanması olacak şekilde dönüşmeye başlamıştır. Fiyat istikrarının sağlanması için de tam bağımsız bir merkez bankası yapısının gerekliliği, genel kabul görmüş bir görüş haline gelmiştir. Nihai amacı fiyat istikrarı olarak belirlenmiş merkez bankaları açısından ise bu amacı yerine getirmek için bağımsızlık olmazsa olmaz koşullar arasındadır. Yapılan çalışmalarda, fiyat istikrarında başarının bağımsız merkez bankasından geçtiği sonucunun çıkması bağımsızlık yönündeki çalışmaları arttırmıştır. Özellikle son yıllarda hem teorik hem de ampirik olarak bu konuda yapılan çalışmalar hızla artmıştır.

Merkez bankası bağımsızlığı, merkez bankasının siyasal rejim ve herhangi bir baskı grubunun etkisi altına girmeden hareket etme özgürlüğüne sahip olması şeklinde tanımlanabilmektedir. Merkez bankalarına bağımsızlık verilmesinin en önemli sebebi siyasal rejimlere oranla daha çok anti enflasyonist tutum içerisinde olabilmesinden kaynaklanmaktadır. Bağımsız merkez bankalarının üzerinde baskı olmaması, fiyat istikrarını sağlama açısından başarıyı getirecek bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu sayede diğer makroekonomik değişkenlerin enflasyonun yarattığı belirsizliklerden etkilenmemesi ve bağımsızlığın ekonomik büyümeye katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın teorik kısmında merkez bankası bağımsızlığının çeşitli tanımları, ölçüm yöntemleri ve bağımsızlığın önemi gibi konular üzerinde durulmaktadır. Enflasyon hedeflemesi rejimi için merkez bankası bağımsızlığının ne denli önemli olduğunun altı çizilmektedir. Ampirik kısımda ise enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkeler çerçevesinde merkez bankası bağımsızlığı enflasyon arasındaki ilişki çeşitli testlerle sınanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Merkez Bankası Bağımsızlığı, Enflasyon, Panel Veri Analizi

CENTRAL BANK INDEPENDENCE FOR INFLATION TARGETİNG – INFLATION RELATION

ABSTRACT: Although the issue of independence of central banks is a matter of old history, economic conditions can be created to ensure that it is constantly on the agenda. The central functions of the central banks, whose primary tasks were to finance the governments, expanded over time and reached different dimensions. Nowadays, these functions have started to turn into a form of price stability. The necessity of a fully independent central bank structure to ensure price stability has become a generally accepted view. From the point of view of central banks, whose ultimate aim is determined as price stability, it is sometimes difficult to fulfill this objective under the pressure of political regime. In the studies conducted, the conclusion that the success in the price stability passes through the independent central bank has increased the efforts for independence.

Central bank independence can be defined as the freedom of the central bank to act without the influence of the political regime and any pressure groups. The most important reason for granting independence to central banks arises from the fact that they are more likely to have anti-inflationary attitudes than political regimes. The lack of

pressure on the independent central banks is considered to be a success in terms of achieving price stability. In this way, it is expected that other macroeconomic variables will not be affected by the uncertainties caused by inflation and independence will contribute to economic growth. In the theoretical part of the study, various definitions of central bank independence, measurement methods and the importance of independence are emphasized. The importance of central bank independence is emphasized for the inflation targeting regime. In the empirical part, the relationship between central bank independence and inflation is tested by various econometric methods within the framework of the inflation targeting countries.

Key Words: Central Bank Independence, İnflation, Panel Data Analysis

1. GİRİŞ

Günümüzde modern ekonomilerde, ekonominin işleyişinin düzenlenmesi, yürütülmesi ve denetlenmesi amaçlarıyla faaliyet gösteren çeşitli kurum ve kurullar bulunmaktadır. Bu kurum ve kurulların görev alanları, yetki ve sorumlulukları; daha geniş bir ifadeyle işleyiş esasları, yasalarla belirlenmiş kurallar çerçevesinde belirlenmektedir. Bu kuralları belirleyen ise zaman içerisinde oluşmuş olan belli ilke ve anlayışlardır. İşleyiş esasları içinde yer alan ve en önemli konulardan biri bu yapıların bağımsızlığıdır (Arslan, 2003: 20-21).

Bağımsızlık, birinin ya da birilerinin etkisi altında olmama durumunu ifade eden bir kavramdır. Başkalarının etkisinde, yönlendirmesinde ve kontrolünde olmadan bağımsızca hareket edebilmeyi açıklamaktadır. Genel olarak ifade edilen bu bağımsızlık tanımı ekonomik kurum ve kurallar açısından tanımlanırsa; bağımsızlık, siyasetin etkisinden, yönlendirmesinden ve kontrolünden bağımsız bir şekilde kurum ve kuralların işleyebilmesi, şeklinde ifade edilebilir.

Merkez bankası bağımsızlığı ile ilgili konular hem akademik çevrelerde hem de toplum çevrelerince tartışılagelmektedir. Çünkü para politikasının etkilediği enflasyon, faiz oranları, ekonomik büyüme ve döviz kuru gibi unsurların sık sık yapılan seçimler dolayısıyla siyasi çevreler tarafından belirlenmesi, merkez bankası bağımsızlığı tartışmasını gündemde tutmaktadır. Politikacıların kısa vadeli faydaları uğruna, uzun dönemli maliyetleri göz ardı etmeleri merkez bankası bağımsızlığı lehine argüman oluşturmaktadır. Öte yandan toplumun, para politikası sorumluları olarak seçilmiş politikacıları görmeleri nedeniyle, bazı iktisatçılar tarafından siyasal rejimin daha fazla yetki sahibi olması gerektiği savunulmaktadır (Parasız, 2007: 386-387).

2. MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞININ TEORİK ÇERÇEVESİ

Merkez bankalarının bağımsızlığı ile ilgili yapılan her çalışmada çeşitli bağımsızlık tanımlamaları yapılmıştır. Genel anlamıyla merkez bankası bağımsızlığı, merkez bankasının devletin ve her türlü baskı veya çıkar grubunun etkisinden uzak olması şeklinde tanımlanabilmektedir (Onaran, 1997). Öte yandan bağımsızlık ile ilgili farklı yaklaşımlarda geliştirilmiştir. Bu bağlamda merkez bankası başkan ve yönetim kurulunun atamaları, görev süreleri, görevlerinin sona ermesi ve yeniden atamaları gibi konularda siyasal rejimin ne derece etkili olduğunu gösteren durum kişisel bağımsızlık olarak tanımlanmaktadır (Sousa, 2001: 2). Merkez bankası bağımsızlık kavramlarından bir diğeri ise kurumsal bağımsızlık olmaktadır.

Merkez bankası yöneticilerinin görevlerini ifa sırasında herhangi bir kurum veya kuruluşun talimatı olmaksızın hareket edebilmesi, kurumsal bağımsızlığı ifade etmektedir (Kadyrova, 2009: 203). Bir diğer kavram ise merkez bankasının para politikasını belirleyebilme ve uygulamadaki yetkisini anlatan, literatürde araç bağımsızlığı olarak da bilinen fonksiyonel bağımsızlıktır, Sousa (2001: 2) tarafından tanımlanan finansal bağımsızlık kavramı da merkez bankalarının varlık biriktirebilmeleri ve varlıkların dağılımıyla ilgili olmaktadır.

Merkez bankaları bağımsızlığının alanı bir takım şartlara bağlı olup, sınırsız bir bağımsızlıktan söz etmek mümkün değildir. Merkez bankasının bağımsızlığı, hükümetten bağımsız olma anlamında değildir. Hükümet içinde bir bağımsızlığı ifade etmektedir. Bağımsızlık, devlete ve yürütme organının izlediği genel politika ilkelerine paralel ve bu politikaya ters düşmeyecek şekilde olmalıdır. Merkez bankaları hükümetten bağımsız değildirler. Dolayısıyla bahsedilen bağımsızlık tam bağımsızlık değildir.

Merkez bankası bağımsızlığı geçmişten günümüze tartışılagelen bir konu olmaktadır. Bu durum merkez bankası bağımsızlığının öneminin incelenmesi ihtiyacını gündeme getirmektedir. Bu bağlamda genel bir görüş halinde kabul gören "merkez bankası bağımsızlık derecesinin artması, enflasyon oranlarını düşürücü etkide bulunmaktadır" düşüncesi bağımsızlığın önemini ortaya koyabilmektedir.

Merkez bankası bağımsızlık türlerinin tasnifinde dört farklı bağımsızlık türünden bahsedilebilmektedir. Yasal bağımsızlık ve fiili bağımsızlık kavramları tanımları ve görevleri itibariyle birbirinden ayrılmakta ve ayrı tür bağımsızlık olarak ifade edilebilmektedir. Daha sonra ekonomik bağımsızlık ve politik bağımsızlık türleri açıklanmaktadır. Ekonomik bağımsızlık da kendi içerisinde amaç ve araç bağımsızlığı olarak tanımlanmaktadır.

Yasal bağımsızlık ile fiili bağımsızlık ayrımında, merkez bankası yasasında bağımsızlığın sağlanmış olması fiilen bağımsız olduğunu ifade etmemektedir. Çünkü bağımsızlık yasal olmaktan ziyade pratikte bağımsız olunmasını gerektiren bir durum olmaktadır (Yay, 2015: 98). Merkez bankalarının bağımsızlığı ile ilgili yapılan ikinci ana tasnif politik-ekonomik bağımsızlık ayrımıdır. Politik bağımsızlık-ekonomik bağımsızlık kavramları Grilli, Masciandaro ve Tabellini (1991) tarafından analizlerde kullanılmaya başlanmıştır.

Merkez bankası bağımsızlığında merkez bankasının ihtiyari davranması söz konusu olmamaktadır. Bu bağlamda merkez bankası bağımsızlığının bazı ölçütleri bulunmaktadır. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve denetim şeklinde sıralanabilen bu ölçütler, merkez bankası bağımsızlığının arttırılmasına katkı sağlamaktadır.

Para politikası hedeflerinin, kamuoyuna ve siyasal rejime açıkça ilan edilmesi şeffaflık ölçütünü ifade etmektedir (Turgut, 2007: 24-26). Hesap verebilirlik ölçütü de şeffaflıktan sonra gelmekte ve şeffaflık ölçütünün tamamlayıcısı olarak görülebilmektedir. Açıkça ilan edilen politikalar ile ilgili halka ve siyasal rejime karşı sorumluluğu ifade eden hesap verebilirlik, politika kararlarının yetersiz görülmesi, eleştirilmesi gibi durumları da içerebilmektedir (Akay, 2007:

36). Merkez bankasının bir diğer ölçütü de finansal bozulmaların önüne geçebilmek için oluşturulan denetim mekanizmasıyla ilgili olmaktadır. Birçok ülkede finansal kurumların düzenlenmesi ve denetlenmesi merkez bankası tarafından yapılmaktadır (Barışık, 2004: 6).

Merkez bankası bağımsızlığı teorik çerçevesi kapsamında, bağımsızlık kavramının oluşumuna etki eden ve bağımsızlığın etki ettiği bazı unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar bir nevi bağımsızlığın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Yasal düzenlemeler, başkanların atanması ve görev süreleri, başkanların kişilikleri, merkez bankasına toplumsal destek gibi unsurlar bağımsızlığı etkilemekte iken kredibilite, enflasyon, büyüme, işsizlik gibi unsurlarda bağımsızlıktan etkilenmektedir.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Merkez bankasının bağımsızlığı ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki literatürde birçok çalışma tarafından ele alınmaktadır. Bu bağlamda yapılan Işık (2015), Beşkaya ve Güdenoğlu (2014), Kadyrova (2009), Erdem vd. (2014), Özyurt ve Güler (2011) çalışmaları, bağımsızlık ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik olmaktadır. Jamanov (2004) çalışması da merkez bankası bağımsızlığını ortaya koyan bağımsızlık endekslerine hesaplama yöntemi temel alınarak puanlar vermekte ve bağımsızlığı ölçmeye yönelik çalışma olmaktadır. Bu anlamda anlatılan çalışmalar detayları ve değişkenleri ile aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir.

Işık (2015) çalışmasında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) çerçevesinde makroekonomik değişkenler ile merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada TCMB yasal bağımsızlığı ile enflasyon, üretim, çıktı açığı ve phillips eğrisi ilişkisi, 1988-2014 yılları kapsamında incelenmiştir. Çalışma sonucunda merkez bankası bağımsızlığının artmasının enflasyon oranlarını düşürücü etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bağımsızlık ile üretim, çıktı açığı ve phillips eğrisi arasında anlamlı sonuçlara ulaşılamamıştır.

Beşkaya ve Güdenoğlu (2014) merkez bankası bağımsızlığı ile enflasyon arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi bağlamında incelemişlerdir. 1970 ile 2012 yılları arasında merkez bankası yasal bağımsızlık endeksi ile dönüştürülmüş enflasyon oranı değişkenleriyle yapılan çalışmada, enflasyon ile merkez bankası bağımsızlığı arasında uzun dönemde negatif ve anlamlı, kısa dönemde de merkez bankası bağımsızlığından enflasyona nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Kadyrova (2009) çalışmasında Türkiye için merkez bankasının yasal bağımsızlık endeksi ile enflasyon ve büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-2006 ve 1980-2006 dönem aralığında incelemiştir. Merkez bankası bağımsızlığı, büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkinin varlığı ve yönünün belirlenmesine yönelik yapılan çalışmada, 1980 sonrası dönemde yasal bağımsızlık endeksi ile enflasyon arasında negatif sonuçlara ulaşılmakla beraber büyüme ile yasal bağımsızlık arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

Erdem vd. (2014) çalışmalarında, merkez bankası bağımsızlığı ile borç krizi ilişkisini parasal birliğe dahil ülkeler açısından incelemişlerdir. Çalışmada 1995-2005 dönemi için 27 Avrupa birliği ülkeleri, 12 Euro bölgesi ülkeleri ve Maastricht kriterleri dikkate alınarak borç krizinin milli gelire oranının %60'ın üstünde ve altında olan ülkeler de dahil edilerek 4 ülke grubuna ait yıllık verilerle panel veri yöntemi kullanılarak merkez bankası bağımsızlığının borç krizi üzerine etkileri incelenmektedir. Çalışmada çeşitli değişkenler kullanılarak yapılan analizlere göre merkez bankası bağımsızlık derecesindeki bir artışın, kamu borç stoku üzerindeki etkisi Euro bölgesinde pozitif ve anlamlı, Avrupa Birliği düşük ve yüksek borç stokuna sahip ülkeler ile Avrupa birliği genelinde ise istatistiksel olarak anlamsız, ancak pozitif ilişkinin olduğu sonuçlarına ulaşılmaktadır.

Merkez bankası bağımsızlığını konu edinen bir diğer çalışma ise Özyurt ve Güler (2011)'e aittir. Çalışmada 30 OECD ülkesinin yıllık verileriyle, merkez bankası bağımsızlığının reel ekonomik değişkenleri etkileyip etkilemediği incelenmektedir. Merkez bankası bağımsızlık derecesinin reel GSYH büyüme oranı ve işsizlik arasındaki ilişki panel ARDL analiz yöntemiyle incelenmiştir. Ülkelerin 2000-2010 dönemi kapsamında incelendiği çalışmada, bağımsız merkez bankasının fiyat istikrarına koyduğu ağırlık nedeniyle işsizliği arttırmaya eğilimli olduğu savını destekler nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır. Aynı zamanda kısa dönemde ve uzun dönemde merkez bankası bağımsızlığının reel gdp büyüme oranları üzerinde negatif yönlü sonuçlara ulaşılmıştır. Kısacası çalışmada, merkez bankası bağımsızlığının hem uzun dönemde hem de kısa dönemde işsizlik ve büyüme hızı oranlarını azaltıcı yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmaktadır.

Jamanov (2004) çalışmasında merkez bankası bağımsızlık konusu ile ilgili teorik ve ampirik yazını incelemiş, merkez bankası bağımsızlığı ile enflasyon arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Jamanov çalışmasında bağımsızlığın enflasyonu düşürmek için yeterli ve zorunlu bir gösterge olduğunu savunmamakla beraber, bağımsızlığın enflasyonu düşürmeye yardımcı olacağı sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada Grilli, Masciandaro ve Tabelli (1991)'nin politik ve ekonomik bağımsızlık kriterleri ile Cukierman, Webb ve Neyaptı (1992)'nın bağımsızlık endeksi hesaplamalarında kullandıkları kriterlere puanlar vererek Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının (TCMB) bağımsızlığını ölçmüştür. Ölçüm sonuçlarında TCMB'nin dünyada en yüksek yasal bağımsızlığa sahip merkez bankaları arasında olduğu sonucuna ulaşmıştır.

4. AMPİRİK ANALİZ

Ekonometrik analiz içeren iktisadi çalışmalarda panel veri analiz yönteminin kullanımı giderek artış göstermektedir. Tahmin yöntemleri açısından ve teorik alt yapısının gelişimi açısından yaşanan gelişmeler, literatürde panel veri analiz geleneğini yaygınlaştırmaktadır (Greene, 2003: 180). Özellikle 20002li yıllardan itibaren yaygın olarak panel veri analizi ile yapılan çalışmaların sayısında artış olduğu gözlenmektedir. Panel veri yöntemi çalışmalarda hem zaman boyutunu hem de kesit boyutunu ele almaya imkan vermesi bakımından özellikle belirli bir dönem analizi ya da veri sıkıntısı yaşanan konular üzerinde sıklıkla kullanılmaktadır.

Ekonomik ilişkilerin panel veri modelleri aracılığı ile ele alınmasına panel veri analizi denilmektedir.

Panel veri analizinde daha fazla veriyle çalışabilme imkanı ve yüksek serbestlik derecesine sahip model tahminleri yapma imkanı ortaya çıkmaktadır. Gözlem sayısı yüksekliği çoklu doğrusal bağlantı sorununu da ortadan kaldırmaktadır (Hsiao, 2003: 1).

Panel veri modelleri birimler ve/veya zaman boyunca gözlenemeyen etkileri modele dahil etmesi yönüyle önemli bir avantaja sahiptir. Eğer model, hem birim hem de zaman boyunca gözlenemeyen etkileri dikkate alıyorsa çift yönlü panel veri modelleri olarak adlandırılır. Yalnızca birim yada yalnızca zaman boyutunu dikkate alan modellere ise tek yönlü modeller adı verilmektedir (Arı ve Zeren, 2011: 42).

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada panel veri modelleri ile enflasyon, büyüme, kamu tüketimi ve merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişki 15 enflasyon hedeflemesi uygulayan ülke çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmadaki enflasyon hedeflemesi uygulayan ülke sayısı ortak verilere ulaşılabilen ülkelerle sınırlandırılmıştır.

Değişkenler	Semboller	Kaynaklar
Enflasyon (% değişim)	ENF	Dünya Bankası
Büyüme Hızı (% değişim)	GROWTH	Dünya Bankası
Merkez Bankası Bağımsızlığı	MBB1	Hicks Endeksi
Kamu Tüketimi (% değişim)	CONS	Dünya Bankası

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait veriler Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. Merkez Bankası bağımsızlık endeksi ise Cukierman, Webb ve Neyapti'nın endeksini güncelleyen Hicks verileri kullanılarak analize dahil edilmiştir. Veri seti ilgili ülkelerin yıllık verilerini içermektedir.

Değişkenlere İlişkin Genel İstatistikler

	ENF	CONS	GROWTH	MBB1
Ortalama	36.07210	15.80172	3.656285	0.473376
Medyan	7.272260	14.36881	3.953591	0.416875
Maksimum	7481.664	41.95803	13.28881	0.951250
Minimum	-0.845716	5.693508	-13.12673	0.119167
Standart Sapma	326.2218	6.246387	3.402698	0.223942
Skewness	20.20200	0.938247	-1.068756	0.588820
Kurtosis	439.6137	3.984947	6.652928	2.154484
Gözlem Sayısı	645	645	645	645

Analizde kullanılan değişkenlere ait sonuçlar itibariyle enflasyon hedeflemesi uygulayan 15 ülkede enflasyon ortalaması yaklaşık 36.07 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde kamu

tüketimi ortalaması 15.80, büyüme hızı ortalaması ise 3.65 olarak gerçekleşmiştir. MBB endeks ortalaması ise 0.47'dir.

Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Ekonometrik modellerde tutarlı ve sapmasız tahmin sonuçları elde edebilmek için serilerin durağan olması son derece önemlidir. Çalışmada serilerin durağanlığını test etmek amacıyla literatürde yaygın biçimde kullanım alanı olan Levin, Lin & Chu panel birim kök testi kullanılmıştır.

Levin, Lin & Chu Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model	t*İstatistiği	Prob. Değeri
ENF	Sabitli	3.20319	0.9993
	Sabitli – Trendli	-8.40186*	0.000
	Sabitsiz – Trendsiz	-5.75289*	0.0000
CONS	Sabitli	2.14913*	0.0158
	Sabitli – Trendli	-0.92814	0.1772
	Sabitsiz – Trendsiz	1.22832	0.8903
GROWTH	Sabitli	-15.7592*	0.0000
	Sabitli – Trendli	-15.9366*	0.0000
	Sabitsiz – Trendsiz	-8.55489	0.0000
MBB1	Sabitli	-291.212*	0.0000
	Sabitli – Trendli	1.24437	0.8933
	Sabitsiz – Trendsiz	2.22956	0.9871

***H_0 hipotezi reddedilir.**

Serilerin durağan olup olmadığına %5 anlamlılık düzeyine göre karar verilmektedir. Levin, Lin ve Chu birim kök testi sonuçları tabloda yer almaktadır. Sonuçlara göre tüm değişkenler düzey seviyede durağandır. Kamu tüketimi ve bağımsızlık endeksi değişkenleri sabitli modele göre %5 seviyesinde anlamlılığa sahiptir. Enflasyon değişkeni sabitli – trendli modele göre ve sabitsiz – trendsiz modele göre %5 seviyesinde anlamlıdır. Büyüme değişkeni ise hem sabitli, hem sabitli – trendli modele göre hemde sabitsiz – trendsiz modele göre %5 seviyesinde anlamlılığa sahiptir.

Hausman Test İstatistikleri Sonuçları

Statik panel veri modellerinde sabit etkiler veya rassal etkiler modeline göre tahmin yapmak mümkündür. Hausman testi ile modelin sabit etkiler ya da rassal etkilere göre tahminine karar verilmektedir. Hausman Testi, sabit etkiler ile rassal etkiler modelleri arasında seçim yapmak için kullanılır. Hausman tanımlama test istatistiği sonuçlarına göre sabit etkiler modeli tutarlı olmaktadır. H_0 hipotezi 0.05 anlamlılık düzeyinde reddedilir. Bu kapsamda sabit etkiler modeline göre tahmin yapılması uygundur.

Sabit Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Standart Hata	t - İstatistiği	Prob. Değeri
CONS	-1.090410	0.529162	-2.060637	0.0397
GROWTH	-2.171072	0.384951	-5.639863	0.0000
MBB1	-1.191297	0.685700	-1.737343	0.0828
C	344.1493	88.69798	3.880013	0.0001

Modelin sonuçlarına göre, literatürde yer alan çalışmalarla aynı doğrultuda sonuçlara ulaşılmıştır. Merkez bankası bağımsızlığı-enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Katsayılar açısından incelendiğinde de, merkez bankası bağımsızlığı-enflasyon ilişkisini ortaya koyacak yüksek açıklayıcı güçte katsayılar elde edilmiştir. Yine modele göre, büyümenin enflasyon üzerinde azaltıcı etkisi olduğu ortaya konulmaktadır. Merkez bankası bağımsızlığı-enflasyon arasındaki negatif ilişkiyi ortaya koyan ampirik sonuçlar, literatürde yer alan Işık (2015), Beşkaya ve Güdenoğlu (2014) ve Kadyrova (2009) çalışmaları ile aynı doğrultuda ulaşılmış sonuçlardır.

5. SONUÇ

Merkez bankası bağımsızlığı, geçmişten günümüze tartışılagelen bir konu olmuştur. 1960'lı yıllardan beri çeşitli yöntemlerle merkez bankası bağımsızlığı ölçülmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalarda merkez bankası bağımsızlığının öneminin günden güne arttığı gözlenmektedir. Merkez bankası bağımsızlığının önem derecesini arttıran unsurlardan birinin enflasyon hedeflemesi rejimi olduğu söylenebilmektedir. Çünkü enflasyon hedeflemesi rejiminin ön koşullarından birini merkez bankası bağımsızlığı oluşturmaktadır.

Çalışmamızda genel hatlarıyla yasal, fiili, politik ve ekonomik açıdan açıklanan merkez bankası bağımsızlığının siyasal rejimden tam bir soyutlanma ile olacağı anlaşılmamalıdır. Bu bağlamda hesap verebilirlik, şeffaflık ve denetim ölçütleri bağımsızlığın çerçevesinin anlaşılmasını daha net ifade etmektedir. Merkez bankasının kendi içerisinde bir bağımsızlık, hedeflerin tutturulmasına veya amaçların yerine getirilmesine katkı sağlamaktadır. Enflasyon hedeflemesi rejimi de fiyat istikrarının sağlanması için son yıllarda daha çok gündemde olan bir rejim olmuştur. Enflasyon hedeflemesi rejimine geçen birçok ülkede merkez bankası bağımsızlığına ayrıca önem vermekte ve yasalarında düzenlemeler yaparak merkez bankalarının bağımsızlık derecelerini arttırmaktadırlar.

Çalışmamızda merkez bankası bağımsızlığı ile enflasyon arasındaki ilişki 15 enflasyon hedeflemesi uygulayan ülke çerçevesinde yıllık veriler ile incelenmiştir. Çalışmamızdaki özgünlük enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkelerin analize dahil edilmesidir. Yapılan panel veri analiz sonuçları literatürde hakim görüş ile aynı doğrultuda olmuştur. Analiz sonuçlarına göre merkez bankası bağımsızlığı-enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Elde edilen katsayılar merkez bankası bağımsızlığı ile enflasyon ilişkisini ortaya koyacak yüksek açıklayıcı güçte katsayılardır. Modele göre büyümenin enflasyon üzerinde azaltıcı etkisi olduğu ortaya konulmaktadır.

KAYNAKÇA:

Arslan, Ö. (2003). Avrupa Birliği'ni Oluşturan Ülkelerde Merkez Bankası Bağımsızlığı, Enflasyon ve Diğer Makroekonomik Büyüklükler Arasındaki İlişkiler: 1980-2001 Dönemi, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

Akay, H. K. (2007). Para politikasında şeffaflık. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44 (510), 32-42

Arı, A. ve Zeren F. (2011). CO_2 emisyonu ve ekonomik büyüme: panel veri analizi, *Yönetim ve Ekonomi,* 18 (2), 37-47

Barışık, S. (2004). Merkez bankası bağımsızlığı, makroekonomik etkileri ve 2001 tarihli TCMB kanununun yansımaları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 59 (3), 1-20.

Beşkaya, A. ve Güdenoğlu E. (2014). Merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon arasındaki ilişki: türkiye ekonomisinin zaman serileriyle analizi. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi,* 1 (2), 43-66.

Cukierman, A. Webb S. B. and Neyaptı B. (1992, September). Measuring the independence of central banks and its effect on policy outcomes. *The World Bank Economic Review,* 6 (3), 353-398.

Erdem, E. Akdemir T. ve İlgün M. F. (2014). Borç krizi ve merkez bankası bağımsızlığı ilişkisi: parasal birliğe dahil ülkelere yönelik panel veri analizi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 10 (1), 61-81.

Grilli, V. Masciandaro D. and Tabellini G. (1991, October). Political and monetary institutions and public financial policies in the industrial countries. *Economy Policy,* 6 (13), 341 – 392.

Greene, W.H. (2003). Econometric Analysis. David Alexander (Ed.), Models Of Panel Data (s. 180-251). New Jersey: Pearson.

Hsiao, C. (2003). Analysis of Panel Data, United Kingdom, Cambridge University Press.

Jamanov, J. (2004). İktisat Politika Uygulamalarında Bağımsız Merkez Bankacılığı ve Makroekonomik Performansın Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Onaran, Z. (1997). Merkez bankası bağımsızlığı, *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*

Özyurt, H. ve Güler A. (2011). Merkez bankası bağımsızlığı ve reel ekonomik performans: panel ardl analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi* 3 (2), 11-20.

Parasız, İ. (2007). Para Teorisi ve Politikası, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Sousa, P. A. B. de (2001). Independent and accountable central banks and the european central bank, *European Integration online Papers (Elop),* 5 (9)

Turgut, E. H. (2007). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bağımsızlığı ve Seçilmiş Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerle Karşılaştırılması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Işık, S. (2015). Merkez Bankası Bağımsızlığı ile Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişki: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Kadyrova, S. (2009). Merkez Bankası Bağımsızlığı ve Makroekonomik Performans Arasındaki İlişki. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yay, G. G. (2015). Para ve Finans Teori – Politika, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

VERGİLEME İLKELERİ AÇISINDA İSLAMİ VERGİLER

Dr. Öğretim Üyesi Yusuf TEMÜR
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF, Maliye
yusuf.temur@gop.edu.tr

ÖZET: İslam insanın sadece ruhsal gelişimiyle ilgilenmez, aynı zamanda maddi ve fiziksel refahı konusuyla da aynı derecede ilgilidir. Dolayısıyla İslam dengeli bir yaşam sunmakta ve iktisadi sistemi de çok dengeli standartlara dayanmaktadır. Tüm iktisadi sistemlerde devletler, kendisinin ve toplumun varlığını sürdürebilmek amacıyla savunmadan eğitime her tür faaliyetlerin, harcamalarını finanse etmek için bütün bireylere iktisadi ve mali yükümlülükler yüklemiştir. İslam dünyasında, Hz. Peygamber'den bu yana zekât başta olmak üzere haraç, cizye, öşür, fey, ganimet ve gümrük vergileri vb. çeşitli mali yükümlülük araçları kullanılmıştır. İdeal bir İslam toplumunda İslami devlet, İslami vergilerin (zekât vb.) kural ve ilkelerini uygulamaktan sorumludur. İslami ekonomik sistem, şeriat adı verilen bir kurallar ve ilkeler ağı tarafından tanımlanır. Şeriatta yer alan kurallar hem kurucu hem de düzenleyici niteliktedir; yani iktisadi ve mali araç ve sistemlerin oluşturulması için kuralları ve var olanları düzenleyen ilkeler getirmiştir. Vahiy 'in ayrılmaz bir parçası olan bu kural ve ilkeler, insanın manevi, bireysel, sosyal, politik, kültürel, mali ve ekonomik vb.yaşamının tüm alanını kapsayan ve insanların faaliyetlerinin rehberi hükmündedir. Ancak, günümüzde, bu rehber çerçevesinde dünyada sadece bu vergileri uygulayan İslami veya farklı yönetim sistemlerine sahip bir ülke mevcut değildir.

İslam ekonomisinde önemli bir rol oynayan ve Allah'ın her şeyin nihai sahibi olduğu gerçeğine dayanan İslami vergiler ve ilkeleri farklı bir yaklaşıma sahiptir. Bu kapsamda çalışmamızda konuya ilişkin bazı genel esasları uygulamaları kısaca ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, İslami Vergiler, Vergileme İlkeleri

ISLAMIC TAXES IN THE FRAMEWORK OF TAX PRINCIPLES

ABSTRCT: Islam is not only concerned with the spiritual development of man, but is equally concerned with his material and physical well-being. Thus, Islam offers a balanced life and its economic system is based on well-balanced standards. In all economic systems, states have burdened all individuals with economic and financial obligations in order to finance their activities, from defense to education, in order to sustain their existence. In the Islamic world,. Since the Prophet, especially in the zakat kharaj, jizyah, ushr, fai, *ghanimah* and customs taxes and so on. various financial liability instruments were used. In an ideal Islamic society, the Islamic state is responsible for enforcing the rules and principles of Islamic taxes. The Islamic economic system is defined by a network of rules and principles called sharia. The rules in the Sharia are both constitutive and regulative; In other words, it has established rules and rules for the establishment of economic and financial instruments and systems. These rules and principles, which are an integral part of the revelation, are the guideline for the activities of the people, covering the entire sphere of spiritual, individual, social, political, cultural, financial and economic life. However, nowadays, there is no country in the world with Islamic or different management systems that implements these taxes.

Islamic taxes and principles play an important role in the Islamic economy and are based on the fact that God is the ultimate owner of all things. In this context, in our study, some general principles related to the subject are tried to be discussed briefly.

Key Words: Tax, Islamic Taxes, Vergilene Principles

GİRİŞ

İslami ekonomi sisteminin temel dayanağı olan zekat, İslami ekonomik sistemde nisab adı verilen bir istisna sınırını aşan servet ve gelire sahip olan bir Müslüman'ın ödemesi gereken en önemli mali zorunluluktur. Dolayısıyla zenginlik ve gelir sahibi olmanın getirdiği bir yükümlülüktür. Bununla birlikte, İslami ekonomide başka mali yükümlülüklerde söz konusudur. Vergilendirme hem piyasa ekonomisinde hem de İslam ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, her birinin farklı vergilendirme yöntemleri ve ilkeleri vardır. Allah'ın her şeyin nihai sahibi olduğu gerçeğine ve İslami ekonominin prensiplerine dayanan İslami vergiler ve ilkeleri, piyasa ekonomisinin vergileme ilkelerinden farklı bir yaklaşıma sahiptir. İslam ekonomisinde, vergi sistemi Kur'an'ın ve şeriatın ilkelerine dayanmaktadır.

Günümüz ekonomik ve mali sistemleri, özellikle kamu mallarının üretimi için gereken kamu harcamalarının karşılanması için çeşitli vergilendirme araç ve amaçlarına başvurmaktadırlar. Vergiler ve vergi sistemleri, politika yapıcıların elindeki en etkili mali ve politik araçlar arasındadır. Birçok durumda, vergi sistemleri ve ilkeleri yürütme organının iktisadi, mali ve sosyal politikalarını ve programlarını bütünüyle destekleyebilir veya engelleyebilir. Müslümanların inançları, yaşamlarının tüm alanlarını yönetir. Bu nedenle, Müslüman bir toplumda bir politika yapıcı bu inceliklerin farkında olmalı ve ekonomik, mali ve sosyoekonomik politikalar ve ilkeler tasarlarken ve uygularken bunları tam olarak düşünmelidir. Bu nedenle, İslami vergilerin temel felsefesi, etkileri, ilkeleri ve günümüz vergi sistemleri ile mukayesesi hem Müslüman ülkelerde hem de diğer ülkelerdeki karar alıcılar için araştırılması ve faydanılması gereken önemli konulardır. Bu çalışmada Kur'an ve sünnette adı geçen. Zekât ve diğer vergi kapsamındaki temel İslami vergilerin ve ilkeleri nitelikleri ve uygulamalarına genel esaslar çerçevesinde değinilmiştir.

1.İSLAM VERGİ SİSTEMİ

Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminden 19. Yüzyılın ortalarına kadar bütün Müslüman devletlerinde kabul edilen vergi sistemi, İslam hukukunun fıkıh kitaplarında temelleri bulunan mali hükümlerden oluşmaktadır. İslam vergi sistemini kavramak için, ilgili birkaç ekonomik kategorideki İslami kavramların anlaşılması, İslam vergi sistemini ve genel İslami ekonomi içindeki yerini kavramalarına yardımcı olacaktır. Bu kavramların başında, mülkiyet, servet, adalet ve tüketim veya israf sayılabilir (Jalili,2006:18). İslami mülkiyet hakları mutlak değildir. Allah, var olan her şeyin nihai sahibidir.

> *"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."*(Bakara/284)
>
> *De ki: "Eğer biliyorsanız söyleyin: Yer ve yerde bulunanlar kime aittir?" Allah'ındır" diyecekler. "Öyle ise siz hiç düşünüp öğüt almaz mısınız ? de ".* (Mu'minun/84-85)

Aynı konu ile ilgili Kur'an'da başka yerlerde de bahsedilmiştir. İnsanlara, yalnızca bu dünyadaki geçimleri için zenginlikler emanet edilmiştir. Kur'an'da servetin dağılımı ve vergiler de dâhil olmak üzere ekonomik faaliyet ve politikaların "adil" olması ve "her şeyin nihai sahibinin Allah" olduğu iradesine uygun olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu nedenle, Müslümanlara dolandırıcılık, aldatma, açgözlülük ve servetin birkaç kişi ve gurubun elinde toplanmasına ve boşa servet biriktirilmesine yol açacak diğer faaliyet ve davranışlardan kaçınılması emredilmiştir.

> "*Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve, "İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!" denilecek. "*(Tevbe/34-35)

Müslümanların tüketim kalıbı, bazı belirli öğeler hariç, sınırlı veya yasak değildir. Bunula beraber "orta" ve "helal" harcama ile birlikte tüketim defalarca teşvik edilmiştir. İslam, "savurganlık/israf" ve haram ürünleri tüketmeyi ve almayı yasaklamıştır.

> "*Akrabâya, yoksula ve yolda kalmışa da hakkını ver; fakat isrâf ederek saçıp savurma!"(*İsra/26)

Kur'an'da "savurganlık" ve "israf" yasağı en az 13 ayette yinelenmiştir. Buna göre, Müslümanlar mütevazı ve ortalama bir hayat sürmeleri tavsiye edilmiştir. İslami vergi sisteminin düzgün bir şekilde çalışılması için yukarıda bahsi geçen kavramlar genel olarak anlaşılmalı ve yaşanarak işlevsel olarak yararlı olduğu belirtilmelidir. Bu kavramlara İslami ekonomi içerisinde İslami vergileri analiz etmek ve anlamak için genel çerçeveyi sağlayacaktır. İslam vergi sisteminin kısa ve tutarlı bir anlayışıla sunmak son derece zordur. Bununla birlikte, temel İslami vergi yasalarının ana hatları, amacı ve ruhu oldukça açıktır. Günümüzde İslami vergilendirmede, mülkün hem doğası, hem de mal sahibinin şartları değişmeye başlamıştır. Çeşitli zenginlik kategorileri ve gerçek mülkler farklı işlemlerle vergilendirilir ve bazı durumlarda aynı mülk sınıfı içindeki eşyalar bile farklı işlemlere tabi tutulur. Bu farklı işlemlerin bazıları, gerçek mülklerin ve kişisel mülklerin, maddi ve maddi olmayan duran varlıkların, konut ve arazilerin vb. vergilendirilmesinde gözlenebilir. Bütün bunlara rağmen, İslami vergilerin genel kabul görmüş bir mekanizması ve amacı aşağıdaki gibi ifade edilebilir(Jalili,2006:18).

Yatırım yapılmamış, biriktirilmiş servete veya belirli gelire sahip olan Müslümanların hayatındaki statüsüyle orantılı olan yıllık harcaması için makul bir miktar dan artan kısmı vergiye tabi olacaktır. Devlet faaliyetlerinin finanse edilmesine ek olarak, İslam vergi sisteminin temel hedefleri yoksulluğu azaltmak, gelir dağılımını iyileştirmek ve adil bir toplum oluşturmak olarak belirtilebilir. Toplumu bu hedeflere taşımak için yatırımlara teşvik sağlayan

ve nakit ve servet boşta tutmaktan vazgeçiren ve üretime yönlendiren bir vergi politika olmalıdır.

İslami hukuk, bireyleri vergi ödeme birimleri olarak tanır. Bu nedenle, hane halkları, şirketler ve diğer kuruluşlar vergilendirilmemektedir. Bunun yerine, tüm gelir ve vergilendirilebilir kalemler bu kurumlardan bireysel sahiplere geçer ve bu düzeyde vergilendirilir. İlk İslami vergi, Hicret'in ikinci yılında Bedir Savaşından sonra Hz.Muhammed (s.a.v.) 'in MS 622'de Mekke'den Medine'ye hicrette uygulanan Humus'lardır. Aynı yıl Fitre Zekâtı da zorunlu hale getirildi. Haraç yedinci yılda uygulanmıştır. Başlangıçta gönüllü olan Zekât, Hicretin 8. yılda zorunlu olmuştur. Cizye, Hicret'ten sonraki 7. veya 8. yılda uygulanmıştır. (Sadr, 1989: 123 ve 143)

İslami vergiler esasen vergilendirilebilir kalemlere göre hesaplanır ve alınır. Yani, bu vergiler ayni vergilerdir. Bununla birlikte, ödeme ayni veya eşdeğerde olabilir. Vergilendirilebilir kalemlerden bazıları Kur'an'da ve Hz.Muhammed (s.a.v.)'in kendisinin uygulamalarında oluşurken, diğerleri daha sonraki yıllarda eklenmiştir Sonraki dönemlerde Halifeler, vergi tabanını birkaç kez değiştirmiştir. Vergilendirilebilir ve vergilendirilemez kategoriler arasında çeşitli maddeler veya oranları değiştirilmiştir. Her durumda, vergiler devlet tarafından toplanmış ve Hazinede (Beyt-ul-Mal) tutulmuştur. Toplanan vergiler Şeriat 'ta (İslam Hukuku) belirtilen belirli kategorilere harcanmıştır. Kur'an'da belirtilen İslami vergilerin çoğu, Zekât kategorisindedir (Zamman 1981, sayfa 155-158).

Bu bağlamda İslam vergi sistemi, Zekât sisteminin ilkelerini takip etmelidir. Özellikle, zenginlere ve zenginliklerine göre vergi uygulanmalıdır. Dolaylı vergilendirmeye dolaysız vergilendirme tercih edilmeli ve vergi muafiyeti her zaman sağlanmalıdır. Vergi mükellefleri zorlanmamalıdır ve bu nedenle vergilendirme esasında ödeme kabiliyetine dayanmalıdır Bu nedenle ana vergi matrahı kişisel gelir ve kurumlardır(Mohammed,2006:128). İslami vergi sisteminin işlevleri ve amacı açıkça, İslam Devletinin kamusal hizmetlerin finansmanına fon sağlamanın yanı sıra, vergiler, toplumun İslami hedeflere ulaşması ve adil bir toplumun kurulması yönündeki hareketini kolaylaştırmak için tasarlanmıştır. Bununla birlikte, yoksulluğu azaltmayı, halkın ihtiyaçlarını karşılamayı ve toplum üyeleri arasında gelir dağılımını iyileştirmeyi amaçlayan bir vergi sistemidir.

2. İSLAM'DA VERGİLER

İslami ekonomide vergiler dört temel başlıktan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, diğer vergilere kaynaklı eden en önemlisi olan "zekat", bazı kamusal ve sosyal harcamaların finansmanı, yoksulların, muhtaçların vb. ihtiyaçları için servetten ve zorunlu alınan bir vergidir. İkincisi ise kamusal hizmetlerin finansmanı için tarımsal ürün ve üretimlerden tahsil edilen zorunluluğu olan "öşür" vergisidir. Diğeri ise "cizye" ve "haraç" olarak adlandırılın, kişi başına zorunlu alınan vergilerdir. Öşür, cizye, haraç gibi vergiler devletin toplumsal hizmetlerin yerine getirilmesi ve kendi bekasını devam ettirebilmesi için alınan vergilerdir. Son olarak da *"İyilikte ve fenalıktan sakınmada yardımlaşın*"(maide/2), ayetine dayanak İslam'ın temel ilkelerini esas

alarak ve içtihat yolu ile sürekli değişen ve gelişen iktisadi ve sosyal hayat içerisinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek "iane" vergisidir. Ayrıca tahrip olan şeyler ve savaş masrafları karşılamak için düşman ile yapılan savaştan elde edilen para, değerli eşya, gayrimenkul vb.'leri ganimet gelirlerini oluşturmaktadır. Bu gelirlerin 1/5 i devlete aittir ve humus olarak isimlendirilmiştir(Badem,2017:80-85)

Zekat: Kur'an'da adı geçen İslami vergilerin çoğu, Zekât kategorisine girer ve kelime tam anlamıyla arındırmak veya büyümek anlamına gelir. Zekât, İslami inancın temellerinden biri ve davranış kurallarının son derece önemli bir yönüdür. Zekât, bir Müslümanın servetinin fakirlere ayrılmış kısmıdır. Aynı zamanda "Müslüman Toplumun nispeten varlıklılarından yoksul ve muhtaç kişilere bu varlıklarının bir kısmını (nisab) aktarmak için Müslümanlara uygulanan zorunlu bir vergi" olarak ta tanımlanmaktadır. (Zaim, 1989:101).Zekât, gelir ve servet fazlası olanlardan fakirlere ödendiği için ekonomik refahla sonuçlanacaktır. Bu durum, fakirlerin satın alma gücünü artırarak piyasa da çarpan etkisi ile talepte de artışa yol açacaktır (Bakar ve Rahman,2007:26) Zekat, çoğu zaman, "vergi" olarak adlandırılmıştır. Çünkü her Müslüman bireyin dini görevidir ve hem gönüllü hem de zorunluluk özelliğine sahiptir.. Ancak Hicri'nin ikinci yılından beri zekât Peygamber tarafından zorunlu hale getirilmiş ve Beytülmal tarafından toplanmıştır. Zekâtı vergi olarak etiketlememenin bir başka nedeni ise, belirli gruplar için özel olarak tahsis edilmiş olması ve devlet tarafından kendi takdirine bağlı olarak harcanmamasıdır. Kuran, açık bir şekilde her bir Müslüman ve faydalanıcı grupları için Zekâtın yükümlülüğünden bahsetmiştir.

> *"Allah'tan bir farz olarak fakirlere, miskinlere, zekât işinde çalışanlara, kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenenlere, kölelere, borçlulara, Allah yollunda olanlara ve yolda kalmışlara aittir. Allah bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir" (Tevbe/ 60.)*

Ancak zekâtın kaynakları ve oranları Peygamber tarafından belirtilmiştir.

> *"Onlara önce Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya davet et. Eğer kabul edip itaat ederlerse, onlara her gece ve gündüz üzerlerine beş vakit namazın farz kılındığını öğret. Buna da itaat ederlese, onlara bildir ki Allah kendilerine mallarından Zekâtı farz kılmıştır; bu zekât zenginlerinden alınır ve fakirlerine verilir"*(Buhârî, "Zekât", 1)
>
> *"Müslümana atı ve kölesinden dolayı zekât yoktur"* (Müslim, "Zekât", 8-10)

Behz b. Hakim (r.a)'den rivâyete göre, şöyle demiştir:

> *"Babam dedemden aktararak Rasûlullah (s.a.v)'in şöyle söylediğini duymuştur: 'Kırk saime deveden üç yaşına basmış bir deve Zekât olarak alınır. Develer içerisinde (küçük büyük) ayrımı yapılmaz. Zekâtını sevap kazanmak için verene, Allah karşılığını verir. Develerin zekâtını vermek istemeyenlerden hem Zekâtını hemde (ceza olarak) develerin yarısını Allah'ın hakkı olarak alırız. Muhammed (s.a.v) ve soyuna Zekât almak helâl değildir.'"* (Dârimi, Zekât: 2; Müsned: 19183)

Cizye: Müslüman olmayan mükellef erkeklerden seneden seneye alınan şahsi bir vergidir. İslam literatüründe tebaadan olan gayri Müslimlerin ödedikleri vergiye, harbi olanlardan ayrı tutulmalarına, mal ve can güvenliklerinin temininin bedeli sayıldığı için bu kavram kullanılmıştır (Erkal, 1993:43). Cizye kelimesi Kur'an ı Kerim'de Tevbe 29. ayette geçmektedir.

> *"Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde ne Allah'a, ne ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyen kimselere alçalmış oldukları halde elden cizye verecekleri hale gelinceye kadar savaş yapın".* (Tevbe/29)

Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında belirlenen cizye miktarları Hz. Ebu Bekir döneminde de aynı şekilde uygulanmış ve tahsil edilmiştir. Hz. Ömer zengin, orta halli ve fakirler için olmak üzere 48, 24 ve 12 dirhemlik üç ayrı cizye miktarı belirlemiştir.

Haraç: Irak'ın fethinden sonra Halife Ömer tarafından fethedilen topraklara uygulanan arazi vergisi olarak tanıtıldı. Başlangıçta, arazinin ürün tipine göre dönümlük arazi başına sabit bir miktar para getirildi. Ancak daha sonra çiftçinin hasatına göre farklı oranlar uygulandı. Bu değişiklik, devletin mali ihtiyaçlarını göz önüne alarak yönetici tarafından getirilmiştir. Harac'ın vergi matrahı, mal sahibinin statüsünden arazinin statüsüne göre de değiştirilmiştir Böylece, Müslümanların sahip olduğu her fethedilen topraklar da bu vergi ödemek zorunda olmuştur.

> " *Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir".* (Haşr 59/7)

Öşür: Müslüman vatandaşların toprağı kullanmalarının karşılığı olarak, topraktan elde ettikleri ürünün onda birini mükellef olarak devlete vermeleridir**.** Öşür miktarı belirlenirken esas alınacak oranlar konuya ilişkin hadiste toprağı sulama şekline göre belirlenmiştir. Nitekim Müslim, Cabir'den, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğini rivayet etti:

> *"Bulutun (yağmurun) ve nehirlerin suladığı arazilerde 1/10 (onda bir) miktar vardır. Sulama suyu ile sulanan arazinin (mahsulünde) 1/20 vardır."53 (Buhari, "Zekât", 55,)*

Toprak ürünlerinden alınan öşür vergisinden farklı bir vergide **Ticaret öşrüdür** bir dış ticaret vergisi anlamında gelir. Diğer ülkeler tarafından tüccarlar üzerinde alınan benzer vergilere karşılık olarak Peygamber tarafından uygulanan haraç gibidir. Başlangıçta, yurtdışından gayrimüslim tüccarlar, İslami ülkeye (ihracat) girdiklerinde ya da çıktıklarında(ithal ettikleri zaman) mallarının değeri üzerinde yüzde 10'luk bir vergi ödemek zorunda kalıyorlar. Ancak daha sonra gayrimüslim vatandaşlar için yüzde 5, Müslüman vatandaşlar için yüzde 2,5 oranında dönüştürüldü. Öşür ödeme yöntemide farklıydı. Gayrimüslimlerin her bir sınır ötesi

işlem için ödeme yapmaları gerekirken, Müslüman yılda sadece bir kez ödeme yapmak zorunda kalmıştır(Eskicioğlu,1996: 32).

3.VERGİ SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Günümüz vergileme sistemi ve İslami vergileme sistemi arasında çeşitli farklılıklar mevcuttur. Günümüzde verginin esasını oluşturan unsur, fertlerin ödeme güçleri oranında devletin kamusal hizmetlerin finansmanına katılmasıdır. İslami vergilemede, vergiler kişinin mensup olduğu dine göre alınmakta; vergi mükellefi dinini değiştirmesi durumunda yeni ve farklı vergileme ile karşı karşıya kalmakta iken, günümüz vergileme sistemlerinde kişinin muhatap olacağı vergilerin değişmesinde böyle bir ayrımın söz konusu değildir. Göze çarpan diğer bir fark ise, İslami mali sistemde vergiler, özelliklede şer'i vergilerin oranları, miktarları, mükellefleri, tahsis yerleri vb. ayet ve hadislerle belirlenmiştir ve değiştirilemezler. Ancak günümüz vergi sistemlerinde böyle bir özellik bulunmamakla birlikte vergilerin konusu, mükellefleri ve oranları yıllar ve dönemler itibariyle değiştirilebilmekte veya kaldırılabilmektedir (Dökmen ve Yeşilyurt, 2015:23). İslam hukukunda verginin sebebi üretimdir ve hem birey hem de toplum açısından üretim olması gerekir. Dolayısıyla tüketimden vergi alınmaz. Toplum açısından üretimi ifade etmeyen miras ve intikal vergisi ve alım satım vergisi yoktur. Ayrıca dolaylı vergiler de söz konusu değildir. İslami vergiler yüzde üzerinden alınır. Yerine göre 1/5, 1/10, 1/20 ve 1/40 oranında vergiler de vardır. Normal şartlar altında bu oranlar indirilemez ve çıkarılamaz (Eskicioğlu, 2010:45).

Günümüz vergileri, esasen yasal ve ekonomik teşvik ve uygulamalarına sahipken zekât gibi İslami vergiler de, ahlaki ve manevi teşviklerle ağırlıktadır Modern vergilendirme yalnızca bir vatandaşın ülkesinin kanun ve yönetmeliklerine uyumluluğuna bakar. Vergi ödeyen için vergilendirme, para cezasından ve hapis cezasından kurtarılmasından başka önemli olmayabilir (Majeed, 1993, s.21). Zekât gibi yükümlülükler dini bir görev ve ibadet olmakla birlikte vergilendirmenin finansal sorumluluğunu yerine getirme fonksiyonuna da sahiptir.

Vergilendirme sistemleri çoğu durumular da, isteksizlik ve kin unsuru altındadır. Bunun nedeni mükelleflerin, vergi ödemenin de Allah' ın emirleri olduğu ve karşılığını da ahirete göreceği inancı ile hareket edilmemesidir.(Shad, 1986, s.44).Günümüzde vergilendirmenin rolünün çok iyi anlaşıldığı sözde gelişmiş toplumlarda bile. Vergi verenle alıcı arasında yıllardır bir çıkar çatışması olmuştur.

Günümüz vergileme sistemi ve İslami vergileme sistemleri arasındaki farklılıklar olduğu gibi bazı benzerliklerde söz konusudur. Örneğin İslami mali yükümlülüklerden Zekât mükellefiyetinin doğması için nisab adı altında toplumda zenginlik sınırının yani asgari hayat ve geçim standardının belirlenme yolunu gitmiştir ve nisabın üstünde gelir ve serveti olanlardan zekât alıp altında olanları zekâttan muaf tutmuştur. Günümüz vergi sistemlerinin, asgari geçim indirimleri böyle bir noktadan hareketle tespit edilerek bu tutarlar vergilendirme dışında tutulmuştur. İslami vergiler özellikle de Zekât ile günümüz vergileri arasında kaynak ve değer hükmü bakımından farklılıklar söz konusudur. Amaçları aynı olsa bile İslami vergiler ilâhî emir kaynaklıdır. Bu yüzden mânevî yaptırım ön plandadır. Günümüz vergileri ise kamu otoritesi

kaynaklıdır ve yaptırımları daha çok maddîdir. Bununla birlikte her ikisinin sosyal ve kamusal amaçlarında ortak yönleri oldukça fazladır. İslami vergilerin uygulanması mânevî yaptırımlara, verginin uygulaması ise kanunî yaptırımlara bağlanmıştır ve yaptırımlara bağlılık açısından aralarında benzerlik vardır (TDV, 2010:433)

4.İSLAMİ VERGİ SİSTEMİNİ YÖNLENDİREN İLKELER

Her sistem bazı temel kural ve ilkelere göre hareket eder. Vergi sistemlerinde vergi ilkelerinin bazı temel amaçları bulunmaktadır. Bu çerçevede vergileme ilkeleri, bir vergi sisteminden beklenen ekonomik, sosyal ve mali fonksiyonların gerçekleşebilmesi için vergi bileşiminin oluşturulmasında, tekniğinde ve uygulanmasında dikkat edilmesi geren, uzun yılların deneyimi sonucu ortaya çıkmış ve/veya iktisadi ve mali düşünce sistemi içinde önerilmiş temel unsurlar veya kurallardır. Geçmişten günümüze iktisadi sistemlerin çoğunda ve vergileme ilkelerinde en fazla öne çıkan adalet ilkesi olmuştur. **İslamiyet'in ilk günlerinde kurulan İslami vergilendirme sisteminin yapısı, temel ilke ve kriterlere dayanan ve o dönemde bilinen en basit, en iktisadi, insanı öncelikleyen ve en kolay sistemdi.** Hz. Muhammed (s.a.v.) **'in Medine'ye hicretinin ilk yılından itibaren mali mükellefiyetler ve ilkelerle ilgili ayetler inmeye başlamıştır.** Medine'ye göçünün sekizinci yılında, Arap Yarımadası'nda kurulan İslami devlet iktidarı ve istikrarı kazandığında, Zekat zorunluluğu şu ayetin inmesiyle başlamıştır:

> *"Onların mallarından sadaka al ki, onunla kendilerini temizlersin, tertemiz edersin. Bir de haklarında hayır dua et. Çünkü senin duan kalplerini yatıştırır. Allah işitendir, bilendir."* (Tevbe/103)

Kısa bir süre sonra, zekât(sadaka) olarak toplanan varlıkların nasıl harcanması veya dağıtılması gerektiğini Kuran'ın başka bir ayeti açıklamıştır.

> *"Sadakalar ancak şunlar içindir: Fakirler, yoksullar, o işte çalışan görevliler, müellefe-i kulûb (kalbleri İslâm'a ısındırılacaklar), köleler, borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmışlar. Allah tarafından böyle farz kılındı. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*(Tevbe/ 60)

Hz. Muhammed (s.a.v.) Zekat'ın zorunlu olduğunu ve zorunlu hale getirilmesinin nicel koşulunu, toplanma şeklini ve miktarının ayrıntılı olarak bildirmiştir. Daha sonra, bu görevi yerine getirmekle görevlendirdiği sahabelerine, ayrıntılı idari kararları çoğunlukla yazılı olarak vermiştir. Böylece İslami mali düzenlemeleri yasallaştırmış ve Zekat, Haraç, Cizye, Fey ve Ganimet ile ilgili ilkeleri oluşturmuştur. Dolayısıyla Müslümanlar için etkin, ilke ve kriterlere dayanan bir mali sistem kurmuştur. Bu ilkeler ve kapsamı şöyledir:

İslami vergileme, insanların rasyonel ihtiyaç ve faydalarını öncelikleyen ilkelerden oluşturmuştur. Dolayısıyla uygulamalar rasyonel gerekçeye dayanmış ve kural ve ilkeleri uygulamak şefkatle birlikte yapılmıştır. "İnsanların ve insanlığın önceliği ilkesi" diyebileceğimiz kalıcı kural ve ilkeler İslam'ın iktisadi ve mali emirleri ve uygulamaları içerisinde yer almıştır. Vergileme ilkeleri ister kalıcı isterse başka türlü olsun, insanların temel

ihtiyaçlarını karşılamak ve onların menfaatlerini koruma çerçevesinde yer almıştır ve almalıdır. Dolayısıyla belirli bir verginin ihdası ya da toplanması, iktisadi olarak faydasız ya da insanlara zarar verici hale geldiği ortaya çıktığı anda durdurulması esastır. Bu ilkeleri desteklemek için, İmam Ali'nin (AS) Mısır Valisi olarak atadığı Mâlik El-Eşter'e yazdığı bir mektubun vergi ile ilgili kısımlarından bir kısmı şöyledir (Çerçi, 2007:109):

> *"Vergi yönünden halkı zorlamaman ve yeni vergi ihdas etmemen gerekir. Vergi işini ihmal etme. Çeşitli yollarla vergi verenlerin de işini kolaylaştır. Zira halkın refahı, vergi verenlerin kurtuluşuna bağlıdır. Ağır vergiden kaçınılmasını, mali güç nispetinde vergi toplanmasını, vatandaşın yiyecek ve giyecekleri ile kullandıkları hayvanların alınmamasını isteyen halife, ülke kalkınması konusunda şunları söyler: "Şunu unutma ki, vergi toplamaktan ziyade ülkenin kalkınması için çaba göstermelisin. Zira vergi halka hizmet ile elde edilebilir. Hizmet vermeden vergi toplama yoluna gitmemelisin. Bu bakımdan arazi ve emlakin gelişmesi için çaba göstermeyip, sadece vergi tahsil cihetine gidersen ülkeyi harabeye çevirir, insanların perişan olmasına neden olursun."*

Mektubun bu bölümünde günümüz vergi ilkelerinden uygunluk ve ödeme gücü ilkelerini kapsamakla birlikte iktisadi kalkınmayı ve vergilemeden önce şahısların ihtiyaçlarını öncelikleyerek toplumun refahını ve gelirini artırıcı ilkeler tavsiye edilmiştir. Sonuç olarak, belirli bir vergi ya da belirli bir vergi miktarının toplanması, ekonomik büyüme ya da insanlara zarar verici hale geldiği ortaya çıktığı anda durdurulacaktır.

Vergi alanında teorisyenlerin çoğunluğu, teorilerinin adaleti garanti edebileceğine inanmaktadır. Bununla birlikte, kâr ilkesinin genellikle adaleti temin edeceğine inanır. Sonuç olarak, vergilerle ilgili planlama yaparken, genel kamu hizmetlerinden ve kaynaklardan daha fazla yarar sağlayanlaradan vergi almaya odaklanırlar. Bazen, planlama için sadece ödeme gücüne odaklanırlar. Oysa islami vergi düzenlemelerinde, yalnızca vergi mükelleflerinin kamu hizmetlerinden yararlanma düzeyini değil aynı zamanda sosyal güvenlik, gelirlerin yeniden dağılımı ve dengesi gibi diğer faktörleri de dikkate almaktadır.

İnsanlar için vergi ödemekten hoşlanmazlar ve çoğu zamanda sıkıntılı olmaktadır. Bu engeli aşmak için İslami vergi sistemi iki noktaya dikkat çekmiştir: Birincisi, kişinin geliri tamamen kendi çabasının sonucu değildir ve tüm mülkün sahibinin Allah olduğu inancı. Diğeri ise verilen her kuruş sadaka ve yapılan iyiliğin mükâfatını ahirette misli ile vereceğini bir çok ayet ve hadislerle bildirilmesidir.

> *"Şüphesiz ki iman edip salih ameller işleyenler, namazı hakkıyla eda edenler ve zekatı verenler var ya, onların Rableri katında mükafatları vardır. Hem onlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmazlar." (Bakara, 177*
>
> "*Fakat onlardan (iman ederek) ilimde rasih (derinleşmiş) olanlar ve müminler, sana indirilene (Kurân'a) ve senden önce indirilen (diğer kitab)lara iman ederler. Ve (onlar) namazı hakkıyla eda edenler, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe iman edenlerdir. İşte onlar var ya, kendilerine (pek) büyük bir mükafat vereceğiz!" (Nida,162)*

Sonuç olarak İslami vergilendirme sistemini, Müslüman toplumlarda, insanlar ve devlet arasında güçlü ve karşılıklı güvene dayalı ilkelere sahip olduğu ayet, hadis ve uygulamalarla açıktır.

SONUÇ

İslami iktisadi ve mali ilkelerin uygulanmasının ekonomik faaliyetler üzerinde büyük bir etkisi mevcuttur. Allah'ın her şeyin nihai sahibi olduğu için, İslam'da sahiplenmenin mutlak olamayacağını vurgulamaktadırlar. Böylece, Kuran'da ortaya konulan ve Peygamber'in hayatında tezahür eden ilkeler gibi, gelir ve servet dağılımın da aynı şekilde olmalıdır. İslami bir vergi sistemi Zekâtın ilkeleri çerçevesinde şekillenmelidir ve vergilerin Adalet ve merhametle toplanması gerekmektedir. Vergiler gelirleri artırarak ve devletin büyüme ve gelişimini sağlayacak niteliğe sahip olmasıda gereklidir.

Müslümanlar ve yöneticileri, İslami emirlere dayanan iktisadi ve mali ilkeler ile Müslümanlar ve insanlık için adil, felaha ve refaha ulaşacak bir toplum oluşturma yönünde hareket etmeleri bir sorumluluk ve zorunluluktur. Bununla birlikte zekâtın ve diğer İslami vergilerin mevcut vergi sistemlerinin ötesine geçmelerine imkân veren bir vergi sistemi tasarlayabilmelidirler. Bu çerçevede İslami bir verginin çerçevesinin temelin de şu ilkeler oluşturmalıdır; kanun önünde eşitlik, evrensel kardeşlik, zenginlik ve gelir dağılımının ahlaki bir perspektif çerçevesinde olması, vergi mükelleflerini zorlamamalı ve vergilendirme ödeme gücüne dayanmalıdır. Ayrıca, yoksulluğun azaltılmasını, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamayı ve toplumun üyeleri arasında gelir dağılımını iyileştirmeyi amaçlayan bir vergi sistemi oluşturabilmelidir.

KAYNAKÇA

ABU BAKAR N. B. and ABDUL RAHMAN A. R.,(2007),"A Comparative Study of Zakah and Modern Taxation".J.KAU: Islamic Econ., Vol. 20 No. 1, pp: 25-40 (2007 A.D./1428 A.H.), International Islamic UniversityMalaysia (IIUM).,Kuala Lumpur, Malaysia, http://www.iefpedia.com/english/wp-content/uploads/2009/10/A-Comparative-Study-of-Zakah-and-Modern-Taxation.pdf, (Erişim tarihi: 19/11/2018)

BADEM, M.(2017), "Modern Vergi Ve Klasik Zekât Anlayışı Üzerine Tahliller", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2017/6, c. 6, sayı: 11,http://dergipark.gov.tr/download/article-file/350907, (Erişim tarihi: 1/11/2018)

ÇERÇİ, F., (2007), "Mâlik El-Eşter'e Verdiği Ahd-Nâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:28, (89-125), http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30627, (Erişim tarihi: 28/11/2018)

DÖKMEN G., YEŞİLYURT Ş. (2015), "Din ve Ekonomi Bağlamında İslam Maliye Sistemi ve Günümüz Maliye Sistemiyle Karşılaştırılması" International Congress on Islamic Economics and Finance, 21-23 October 2015, Sakarya/TURKEY 331, https://s3. amazonaws. com

/academia.edu.documents / 45565433/ sahin_yesilyurt_sakarya_tam_metin_yayinlanmis_.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A& Expires=1534512672& Signature= 0ds0QypvqnaPtV93ZVyNSZze1SU%3D&response-content- disposition =inline3B%20filename%3DDin_ve_Ekonomi_Baglaminda_Islam_Maliye_S.pdf (Erişim tarihi: 20/10/2018)

ERKAL, M.,(1993), "Cizye", cilt: 8, sayfa: 42-45, http: //www. islamansiklopedisi.info/dia /pdf/c08/c080033.pdf, (Erişim tarihi: 21/11/2018)

ESKİCİOĞLU , O., (1966),İslam Hukukunda Vergiler, Yahya B. Adem Ve Kitab-Ül Haracı, İzmir-, http://www.enfal.de/islamda%20vergiler.pdf, (Erişim tarihi: 15/11/2018)

ESKİCİOĞLU O., (2010) "Bir İlim Olarak İslâm İktisadı "İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.16, s.11-34 , http://www.islamhukuku.com /Uploads /Sayilar/islam%20hukuku% 20dergisi% 2016648. Pdf, (Erişim tarihi: 18/11/2018)

JALİLİ, A. R., (2006),"A Descriptive Overview of Islamic Taxation",Journal of American Academy of Business, Cambridge; 8, 2; ABI/INFORM Global pg17

MAJEED, F.S.A. (1993) Zakaat: Questions and Answers, Vol. 2, ZeMajeed's Publishing, Singapore.

MOHAMMED B.Y., (2006), "Fıscal Polıcy In An Islamıc Economyand The Role Of Zakat" International Islamic University Malaysia, IIUM Journal of Economics & Management, (14(2): 117-145,

SADR, K., (1989), "Fiscal Policies in Early Islam, in Essays on Iqtisad: The Islamic Approach to Economic Problems", Al-Hasani, Baqir, and Mirakhor, Abbas, Editors, pp 115-167, Nur Corporation, Silver Spring, MD, USA

SHAD, A. R. (1986) Zakah and Ushr, Kazi Publications, Lahore

TDV (2010) ,İman ve İbadetler, İlmihal –I Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara

ZAİM, S (1989) Recent Interpretations on Economic Aspect of Zakah. in: Imtiazi, I.A., et. Al., (edits), Management of Zakah in Modern Muslim Society. IRTI/IDB: Jeddah, pp: 101-120

ZAMMAN, S. M., (1981). The Economic Functions of the Early Islamic State, International Islamic Publishers, Karachi, Pakistan

SANAL DÜNYALAR ÇERÇEVESİNDE OYUN EKONOMİSİ VE VERGİLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr.Üyesi Yusuf TEMÜR
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF, Maliye
yusuf.temur@gop.edu.tr

ÖZET: Sanal dünyalar kavramı, katılımcıların sosyal, eğlence, eğitim ve ticari çabalar için etkileşime girdiği bilgisayar tarafından oluşturulmuş, sürükleyici ortamları tanımlar. Çok oyunculu çevrimiçi sanal ortamların çeşitli türleri vardır ve bunlar çok büyük takipçiler kazanmıştır. Giderek artan sayıda sanal dünyalar, sosyalleşmeyi ve paylaşılan çıkarların topluluklarının oluşturulmasını sağlamaya odaklanmıştır ve ticari aktiviteyi de geliştirmektedir. Örneğin, "Çok Oyunculu Çevrimiçi Sosyal Oyunlar". Sanal dünyalar büyüdükçe ve giderek daha karmaşık hale geldikçe, şimdi çevrimdışı dünyayı yansıttıkları ölçüde, gerçek ve sanal arasındaki çizgiyi bulanıklaştıran yepyeni bir "sanal ekonomi" ortaya çıkmıştır. Oyunlar ve Oyuncular, Facebook, EverQuest, World of Warcraft ve Google vb. sosyal paylaşım sitelerinin üyeleri, gerçek para karşılığında sanal ürün ve hizmetleri sanal olarak satın alıyorlar ve satıyorlar. Dolayısıyla gerçek alışveriş veya ticaretten dolayı sanal işlemler gerçek ekonomik değer kazanmaktadırlar. Herhangi bir ekonomide vergilendirme kaçınılmazdır. Dolayısıyla sanal dünya ekonomilerinin vergilendirilmesi, hem araştırmacıların hem de devlet görevlilerinin daha yeni incelemeye başlamış olduğu, çok bilinmeyen bir alandır.

Günümüzde dünya genelinde sanal ürün ve hizmet pazarının milyonlarca dolar olduğu tahmin edilmektedir. Bu yüzden devletlerin ve hükümetlerin sanal ekonomik değerlerin vergilendirilmesi eğilimlerinde hızlı artışlar gözlenmiştir. Bununla birlikte uzmanlar sanal ekonomilerin vergilendirilebilirligi konusunda önemli bir belirsizlik olduğunu vurgulamaktadırlar. Ayrıca sanal bir dünyada meydana gelen işlemlerin çoğu ülkede vergilendirilip verilemeyeceği konusu da hala belirsizlikler mevcuttur. Bu çalışma da, sanal işlemlerin, aktivitenin ve özellikle de sanal oyun dünyası gibi konuların vergilendirilmesini ele almıştır. Çünkü tüm sanal mal ve hizmetler bir piyasa değerine sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Sanal Dünyalar, Oyun Ekonomisi, Sanal Değerlerin Vergilendirilmesi

THE ECONOMY AND TAXATION OF THE GAME IN THE FRAMEWORK OF THE VIRTUAL WORLD

ABSTRACT: The concept of virtual worlds identifies computer-generated, immersive environments in which participants interact for social, entertainment, educational and commercial efforts. There are several types of multiplayer online virtual environments, and they have gained huge followers. A growing number of virtual worlds are focused on providing socialization and the creation of communities of shared interests, and are developing commercial activity. For example, Multiplayer Online Social Games As virtual worlds grow and become increasingly complex, a new ve virtual economy has emerged, which now blurs the line between real and virtual, to the extent that it now reflects the offline world. Games and Players, Facebook, EverQuest, World of Warcraft and Google etc. Members of social networking sites buy and sell virtual products and services for real money. Therefore, virtual transactions are gaining real economic value due to real shopping or trade. In any economy, taxation is inevitable. Therefore, taxing of virtual world economies is a very unknown area, where both researchers and government officials have just started to examine. Therefore, rapid increases in the tendency of governments and governments to tax the virtual economic values have been observed. However, experts emphasize that there is a significant uncertainty about the taxability of virtual economies. There is still uncertainty about whether transactions in a virtual world can be taxed in most countries. This study also deals with the taxation of issues such as virtual transactions, activity, and in particular the virtual gaming world. Because all virtual goods and services have a market value.

Key Words: Virtual Worlds, Game Economy, Taxation of Virtual Values

GİRİŞ

Sanal dünyalar, uzaktan erişilebilen, aynı anda sosyal, eğlence, eğitim veya ticari amaçlar için birbirleriyle etkileşim halinde olan çok sayıda kişi sürekli olarak bilgisayar tarafından oluşturulan çevrimiçi ortamlardır. Genellikle, çok sayıda insanın kurgusal temsilcileri veya avatarları (karakterleri veya rolleri) ile birbiriyle etkileşime girdiği sürekli bir çevrimiçi oyun veya sosyal ortam anlamında da anlaşılmaktadır. Süreklilik, gerçek dünyadaki gibi bir katılımcının oyuna girip girmediğine bakılmaksızın dünyanın var olduğunu ima eder. Sanal dünyalarda herhangi bir bireyin oyuna katılımı olup olmadığına bakılmaksızın var olmaya ve değişmeye devam etmektedir. Oyunun veya sosyal çevrenin türüne bakılmaksızın, sanal ortamlar genellikle katılımcıların sanal ürün ve hizmetleri sanal para birimi kullanarak satın almalarına ve satmalarına izin verir. Ve işlemler, hem oyun geliştiricileri hem de dünya çapındaki bazı girişimciler için büyük paraları ifade etmektedir(Kranz vd,2011:345).

Dolayısıyla sanal ekonomi, vergilendirme için yeni zorlukları da beraberinde getirmektedir. Ticaret, sanayi, eğlence, iletişim, reklamcılık, oyun vb. tüm endüstrileri dönüştüren güçlü internet platformlarının ortaya çıkması, ulusal otoritelerin şirket kârlarından ve işlemlerinden vergi alama kabiliyetini etkilemiştir. Ulusal vergi makamlarının yetki alanı dışında yer alan sanal ekonomilerdeki transfer fiyatları nedeniyle vergi gelirlerinde oldukça fazla bir düşüşe neden olmaktadır. Buna ek olarak, geleneksel ticaret biçimlerinden uzaklaşma, vergi otoritelerinin satışlara ve finansal işlemlere dayalı olarak vergi toplama yetisini etkileyerek, mali gelirde önemli oranlarda kayba yol açmaktadır. Genel olarak, büyük internet platformlarının vergi tabanı, belirli coğrafi bölgelere yönelik faaliyetlerin tespit edilmesindeki zorluklardan dolayı azalmaktadır ve kullanıcılar tarafından yüklenen kişisel verilerin kullanımı gibi, gelir getirici zincirin ana unsurları da finansal işlemlere yol açmamaktadır.

1.SANAL DÜNYALAR

Sanal bir dünya kavramı, tüm okuyucular için açık ve olasılığı mümkün değildir. Sanal dünyalar, geleneksel olarak bir çevrimiçi oyun olarak kabul edilen bir harekettir. Oyun, katılımcıların üzerinde anlaşılan kurallara uygun olarak hareket imkanı sağlayarak eğlenmelerin sağlamaktadır. Her ne kadar sanal olsa da anlamlı olmayan hedefe ulaşmaya çalıştıkları taklit gerçeklik bağlamında yürütülen bir tür oyun aktivitesidir. Dünyalar, bir dizi kural tarafından yönetilen taklit gerçeklik olarak tanımlanabilirler, hepsi de katılımcılarının ulaşması için hedefler koymaz. Sanal dünyalardaki kullanıcılar sanal dünya ile etkileşimde bulundukları "avatar" adı verilen karakterler oluştururlar. Özelleştirmenin kapsamı dünyadan dünyaya değişmesine rağmen, avatarlar genellikle çok özelleştirilebilir. Sanal dünyalar, neredeyse her şey olabilecek çok sayıda sanal nesne içerir: ev, giyim, silahlar, demir cevheri gibi hammaddeler, vb. Bu nesneler, kullanıcı tarafından oluşturulmuş ve oyun tasarımcıları tarafından dünyaya yerleştirilmiş olabilir (Walpole, 2008:2).

2.SANAL DÜNYA TÜRLERİ

Sanal dünyalar arasında çok fazla çeşitlilik olmasına rağmen ve her biri benzersiz olmakla birlikte, iki sanal dünya kategorisi birbirinden ayrılabilir: yapılandırılmış dünyalar ve yapılandırılmamış ortamlar. Yapılandırılmış dünyalar, hedefleri operatör tarafından geliştirilen önemli miktarda içeriği tanımladıkları için geleneksel bilgisayar oyunlarını andırıyor. Yapılandırılmamış dünyalar önceden belirlenmiş zorluklardan yoksun ve daha fazla kullanıcı tarafından oluşturulan içerikten yararlanıyor. Her iki ortam da katılımcılar arasındaki işlemleri teşvik etmek için tasarlanmıştır. Başlıca sanal dünya türleri şunlardır (Marta,B.A., 2014:35):

2.1.Yapılandırılmış Dünyalar

Oyun benzeri dünyalar, oyuncuları genel bir hikaye bağlamında güçlü bir şekilde önceden tanımlanmış rollere soktarlar. Her rolün önceden programlanmış güçlü ve zayıf yönleri vardır. Aboneler birkaç karakterden birini (muzip, cüce ve rahip) oynamayı seçer ve avatarlarını bazı temel mesleklere (simya, madencilik ve demircilik) verir. Fantazi odaklı bir dünyada, avatarlar (karekter) muhalif güçlere karşı görevler, baskınlar ve kavgalar yapar. Tamamlanan her görev için daha iyi beceriler, silahlar ve sanal para ile ödüllendirilirler. Önemli bir faktör oyuncular arasında işbirliğidir. Misyonları yaklaşık kırk üyeden oluşan gruplar oluşturmak ve işbirlikçi değişimlere girerek avatarları bir araya getirmektir,

Avatarlar belirli görevleri tamamlama konusunda deneyim kazandıkça, görevlerin daha zorlaşır ancak aynı zamanda daha güçlü silahların ve zırhların elde edilebileceği daha yüksek seviyelere yükseltilirler. Buna "seviyelendirme" denir ve oyuncular birinci seviyeden başlarlar ve aktiviteleri sayesinde avatarlarını daha karmaşık ve daha zorlu oyunlara kaydırırlar. Birçok sanal dünyanın yapısı zor, zaman alıcı ve hatta avatarları önemli becerilere ve kaynaklara sahip olduğu noktaya getirmek için sıkıcı hale getirdiği için, bazı insanlar kısa yollarla hedeflere ulaşmak isterler. Bunu içinde daha fazla zaman harcamayarak, parayla bu oyuncular oyun tabanlı kaynakları veya yüksek seviyeli avatarları satın almak için oyunun dışına çıkarlar.

2.2. Yapılandırılmamış Dünyalar

Yapılandırılmamış sanal ortamlarda oyun seti hikâyeden yoksundur. Önceden tanımlanmış karakterleri, becerileri ve seviyeleri yoktur. Sanal dünyanın sahibi oyunun temel ortamını sağlar. Ancak dünyanın içeriğinin büyük çoğunluğunun oluşumuna karar veren kullanıcılardır yani oyuncularıdır. Bu tür sanal dünyalarda önceden tanımlanmış hedefler olmadığından, neredeyse yalnızca sosyal etkileşime dayanmaktadır. Bu yüzden oyuncular zamanlarını çeşitli çevrimiçi etkinliklerde harcamaktadırlar. Yapılandırılmamış dünyalar, her türlü gerçek dünya faaliyeti için bir platform sağlayabilir; avatarlar bir iş kurabilir, konserler verebilir, bir partnerle evlenebilir veya diğer avatarlarla egzotik yerlere seyahat edebilir. Bununla birlikte yapılandırılmamış dünyalar sadece eğlence için birbirleriyle etkileşim halindeki avatarlar değildir; Ayrıca, katılımcıların mal ve hizmet satın alma ve satmalarını sağlayan sanal para birimleri de içerir.

Bazen "MMORPG" veya "MMOSG" (Büyük Çok Oyunculu Çevrimiçi Sosyal Oyunlar) terimi, yapılandırılmamış dünyalara başvurmak için kullanılır. Ancak, bu dünyalar her zamanki bilinen oyun özelliklerinden yoksundur. Ne bir hikâye ne de sevilendirme içerirler. Sanal katılımcılar kendilerinin ne yapmak istediklerini ve her birinin çevrelerini nasıl şekillendirmek istediklerini belirler. Bu nedenle, yapılandırılmamış ortamlar oyun olarak tanımlanmayabilir.

3.SANAL DÜNYALARDA EKONOMİK FAALİYETLER

Sanal dünya işlemlerinin çoğu küçük miktarlarda para içerirken, sanal dünyada ekonomik faaliyetlerin toplam değeri önemlidir. Sanal dünyalardaki kullanıcılar için çeşitli ekonomik aktiviteler vardır, ancak her dünyada bu faaliyetler mümkün değildir. Bu faaliyetler beş kategoriye ayrılıyor:1) sanal öğelerin oluşturulması,2) sanal dünya öğelerinin edinilmesi,3) sanal varlıkları gerçek dünya parası almak ve satmak 4) sanal dünya veya gerçek dünya parası için dünya içi hizmet değişimi, 5) diğer çeşitli ekonomik faaliyetler. Oyun benzeri ve yapılandırılmamış dünyalarda, önemli bir etkinlik sanal öğelerin edinilmesi ve oluşturulmasıdır. Tüm yapılandırılmış dünyalarda, avatarlar hikâyeyi ilerletmek ve güçlerini ve şöhretlerini arttırmak için çevrimiçi ekonomiye katılmalıdır. Yapılandırılmamış dünyalar sanal ekonomiye katılım gerektirmese de, sosyal statülerini artırmak isteyen topluluk sakinleri sanal ürün ticaretine dâhil olmak zorundadırlar(Beekman,2010:155).

Avatarlar, sanal öğeleri üç farklı şekilde elde eder. Birincisi, onları dünyadaki operatörden elde ederler: çevreyi keşfederken düşük değerli ürünler genellikle bulunabilir, ancak yüksek değer ganimet genellikle bir bilgisayardan çıkarılan bir karakterin öldürülmesi veya bir araştırmanın tamamlanmasıyla kazanılır (bu tür bir satın alma, bir düşüş olarak bilinir) . İkincisi, katılımcılar kendi başlarına sanal nesneler oluşturabilirler. Yapılandırılmış dünyalarda, gerekli malzemeleri toplar ve hepsini yeni bir ürün üretmek için uygun sıraya tıklarlar. Bu genellikle "hüner veya beceri" olarak adlandırılır. Yapılandırılmış ortamlarda, basit bir programlama aracından yararlanabilirler. Üçüncü olarak, kullanıcılar gerçek veya sanal para karşılığında sanal kullanıcılar ve para birimlerini diğer kullanıcılardan alırlar. Bu işlemler, sırasıyla gerçek para ticareti ve dünya içi işlemler olarak anılmaktadır(Walpole, 2008:4).

Katılımcılar için finansal faydalar yaratabilecek sanal ortam ile ilgili iki temel faaliyet vardır. World of Warcraft oyunu gibi betimlenen dünya türünde, yüksek düzeyde bir güç elde etmek için savaşmak ve farklı arayışlara girmek gerekmektedir. Bunun içinde oldukça fazla zaman harcamak gerekmektedir. Buna "ezme veya, öğütme" denir. Buna ek olarak, bu tür etkinliklere katılım, oyuncuların toplayacağı yenilgiye uğratılmış bir canavara "yağmalama" gibi bir oyun içinde ödüller verebilir. Kıymetli metaller, bu tür oyunların parasıdır; Altın, en yüksek değere sahipken ve gümüş ve bakıra sahip, daha düşük değerlere sahiptir. sanal dünyadaki katılımcılar, diğer katılımcılarla takas ettikleri değer öğeleri ile kazanabilir veya yeni öğeler oluşturabilirler. Yani ürünler başka bir mal karşılığında başka bir oyuncudan alınmak zorunda kalınabilir. Bu durum katılımcılar arasındaki işlemleri teşvik etmek için kasıtlı olarak tasarlanmıştır. Bir kılıç ya da başka bir silah gibi öğeler için gerekli olanlar bir açık artırma evinde sanal dünyada edinilebilir. Bununla birlikte sanal alanda ihtiyaç duydukları eşyaları elde etmek için

oyunculara birbirleri ile gerçek dünya ticaretine girebilirler. Oyunculardan eğlenmek için çok az zamanı olan ama harcayacak parası olanlar veya daha başarılı arkadaşlarla baskınlara katılabilmeleri için ilerlemeyi ve seviyeyi hızlandırmak isteyenler olabilir. Bu durumda - ihtiyaç duyulan bir öğeyi veya üst düzey bir karekteri (avatarı) ve karekterleri (avatarları) içeren başka bir oyuncunun tüm hesabını satın alabilirler. Bu işlem özel çevrimiçi perakendeciler veya açık artırma web siteleri aracılığıyla gerçekleşebilmekte ve sanal varlık gerçek dünya para birimi ile ödenebilmektedir. (Beekman,2010:155).

Kendi içinde kendi ekonomisini yaratan sanal oyunlar kendi para birimini oyun içinde kullanmaktadırlar. Oyun parası olarak kazanılan her birimi, daha sonra buradaki döviz ofisinden Amerikan dolarına çevirilip, PayPal vb. (online para transferi yapan güvenli bir merkez) aracılığıyla gerçek hayattaki banka hesabına aktarabilmektedir. Bu bankalar daha çok kıyı bankacılığı sisteminde yer alan bankalardan oluşmaktadır. Sanal oyunların bu özelliğinden yararlanan, hatta sadece para kazanmak için bile buraya katılanlar oldukça fazladır. Elbette bunun için, başka üyelerin de sisteme dışarıdan gerçek para aktarması gerekmektedir. Sanal oyununda sanal karakterler ancak sanal para birimine sahip olunduğunda sanal ürün ve öğelerden alabilirler. Dolayısıyla bu sanal dünyada işlem yapılabilmesi için belli miktarlarda oyun para birimine sahip olunması gereklidir. Bu yüzden sanal para birimleri değişim şirketleri vasıtasıyla kolaylıkla alınır ve satılır. Üyeler tasarımcı kıyafetleri gibi eserler yaratabilir, bunları satabilir, daire ve ada gibi fantezi gayrimenkuller oluşturabilirler, satın alabilir ve satabilirler. Bu yüzden, sanal oyunlarda kolayca fark edilebilir gelir, servet ve harcama vergilerini gerektirecek bir ekonomik sistem vardır(Kranz,vd.,2011:346).

Sanal oyunlar aynı zamanda resmi ticari faaliyetler için bir bağlantı kurulabilecek alanlardır. Gerçek dünyanın büyük şirketlerinin çoğu bu dünyalar da bir takım faaliyetlerde bulunarak varlıklarını gösterirler. Böylece bir karekterin (avatarın), bilinen bir markanın ayakkabılarını satın alması mümkündür. Sanal oyun içinde personeli için sanal toplantılar düzenleyen uluslararası bir reklam ajansını görülebilmektedir. Yine bir oyunu vitrin olarak kullanan bir sigorta şirketi ile neredeyse gerçek bir varlığa sahip gibi. sigorta acentelerini işe almak ve eğitmek faaliyetlerini sürdürebilmektedir.

4. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SANAL OYUN SEKTÖRÜ

2020'ye kadar küresel dijital video oyunu pazarının 90 milyar doların üzerinde bir endüstri olacağı tahmin ediliyor. Yirmi yıldan kısa bir zaman önce, fiziksel video oyunlarına aşırı bağımlılığı nedeniyle satışların azalmasıyla mücadele eden bir endüstriydi. Günümüzde bilgi teknolojisindeki gelişmeler sayesinde, özellikle de geniş bant kalitesindeki gelişmeler ve akıllı telefonun icadı ile çarpıcı gelişmeler olmuştur.

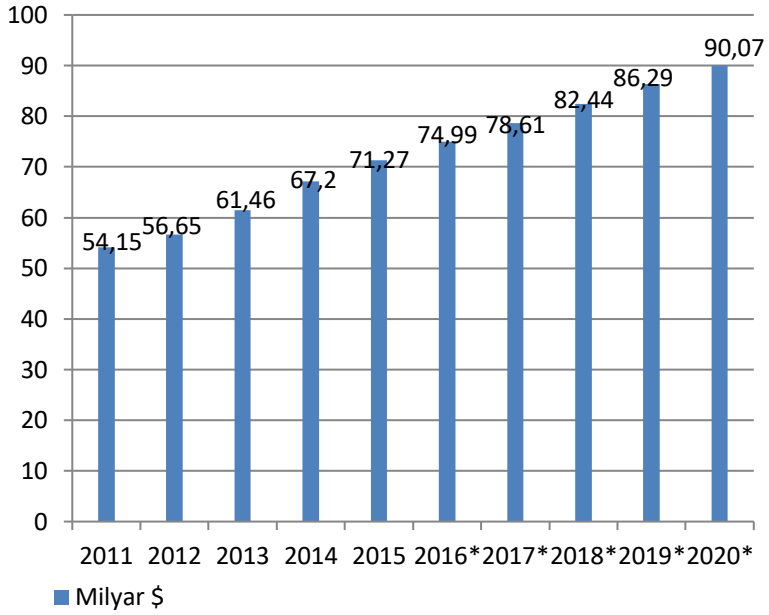

Şekil 1: Küresel Sanal Oyunlar Piyasa Değeri

Kaynak: https://www.wepc.com/news/video-game-statistics/#video-gaming-industry-overview

Dünyada sanal oyun endüstrisinin çoğu Amerikan ve Japon şirketlerinden oluşmaktadır. Otuz üçü Türkiye'de olmak üzere dünya çapında 4445 adet şirket oyun sektöründe faaliyetlerini sürdürmektedirler. (Akçetin vd,2017: 143). Tablo 1 'de 2017 yılı itibarıyla ülkeler düzeyinde sanal oyun gelirleri ele alınmıştır. Buna göre, Çin'in 27,547 milyar dolar gelir ile ilk sırada yer alırken onu 25,059 milyar dolar ile ABD takip etmektedir. Japonyanın ise 12,5 milyar dolar üçüncü sırada olduğu görülmektedir. Batı Avrupa ülkelerinin (Almanya, Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya) oyun gelirleri toplamı ise 15,3 milyar dolar civarındadır. Bu sektördeki ilk 5 ülkenin toplam oyun gelirlerinin yaklaşık %70'ini oluşturduğu görülmektedir. Türkiye'nin bu sıralamadaki yeri ise 773 milyon dolara 18. dir.

Tablo 1: 2017 Yılı Sanal Oyun Gelirine Göre Ülkeler

Sıra	ÜLKE	NÜFÜS	İNTERNET KULLANAN NÜFÜS	TOPLAM GELİR($)
1	Çin	1.388.233.000	801.643.000	27.547.039.000
2	Amerika	326.475.000	261.177.000	25.059.883.000
3	Japonya	126.046.000	119.829.000	12.545.659.000
4	Almanya	80.637.000	73.098.000	4.378.066.000
5	İngiltere	65.512.000	61.620.000	4.217.715.000
6	Güney Kore	50.705.000	46.875.000	4.187.711.000
7	Fransa	64.939.000	57.381.000	2.967.052.000
8	Kanada	36.67.000	33.455.000	1.947.052.000

9	İspanya	46.071.000	38.458.000	1.913.050.000
10	İtalya	59.798.000	43.141.000	1.824.608.000
11	Rusya	143.376.000	113.304.000	1.485.205.000
12	Meksika	130.223.000	84.170.000	1.427.974.000
13	Brezilya	211.44.000	139.813.000	1.334.205.000
14	Avusturalya	24.642.000	21.748.000	1.234.393.000
15	Tayvan	23.406.000	21.290.000	1.028.511.000
16	Endonezya	263.511.000	71.950.000	879.740.000
17	Hindistan	1.342.513.000	428.835.000	817.819.000
18	Türkiye	80.418.000	49.144.000	810.000.000

Kaynak: Warman P. (2017) , http:// progamedev.net/wp- ontent/ uploads /2017/06/ Newzoo_ Global_Games _Market_Report_2017_Light. Pdf

Türkiye Oyun Sektörü 2017 raporu, ülkemiz oyun sektörü tarafından geçtiğimiz yıl 773 milyon dolar hasılat elde ettiğini ve bu rakamın 2016 yılındaki 755 milyon dolar gelire göre 33 milyon dolar artış gösterdiğini ortaya koyuyor. Ayrıca, Türk oyun sektörü gelir bazında dünyada 2016 yılında 16. sıradayken, geçtiğimiz yıl ise 2 basamak düşerek 18. sıraya gerilemiştir. Bu rakamda mobil oyun sektörü ise önemli bir rol oynamasıyla dikkat çekiyor. Mobil oyunların elde ettiği gelir geçtiğimiz yıl 372.4 milyon dolar. PC ve oyun konsolu tarafında ise 437.6 milyon dolar gelir elde edildiği paylaşılıyor. Ayrıca, 30 milyon aktif oyuncunun yüzde 70'lik kısmının zamanlarını bilgisayar başında geçirdiğine dikkat çekiliyor. *Öte yandan, mobil büyümenin yavaşladığı da gözler önüne seriliyor. Türkiye nüfusunun yüzde 90'ının aktif mobil kullanıcı olduğu ancak yüzde 70-75'inin akıllı telefon kullandığı belirtiliyor. Bu yaklaşık olarak 50 milyon civarında kullanıcı civarında. 2016 yılında mobil oyun gelirlerinin yüzde 16.2 olduğu, 2017 yılında ise bunun yüzde 4.4 kayıpla yüzde 11.8'e gerilediği gözüküyor. Bu anlamda mobil oyun gelirlerinin büyüme oranının yavaşlamaya başladığı vurgulanıyor. Hatta rapor, büyümenin 2020 yılında yüzde 8.3 civarına kadar yavaşlayacağı ön görüyor(Clayton,2017:1).*

5.SANAL DÜNYA EKONOMİLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ

Sanal dünyalar gittikçe çeşitlenerek büyüme devam etmektedirler. Ayrıca, sanal ekonomilerdeki etkili vergilendirme ile ilgili endişeler, oyun endüstrisinin çoğalmasının yaşamın her kesimine yayılmasından dolayı, MMO(çok oyunculu çevrimiçi oyunlar) larla sınırlı değildir. Dünya çapında milyonlarca insan için çok oyunculu çevrimiçi oyunlar olarak bilinen sanal oyunlar, önemli gelir kaynakları haline gelmiştir. Web siteleri, oyuncuların oyunlarda isteyebilecekleri ya da ihtiyaç duyabilecekleri silahlar ya da emlak vb. eşyaları satın almak için gerçek para birimi kullanmasına izin verecek şekilde tasarlanarak yaygınlaşmış durumdadır(Byron,2015:281). Second Life, World of Warcraft, Ultima Online gibi düzinelerce oyunlar, belirli bir kişinin şu anda oynayıp oynamasına bakılmaksızın sanal ortamlarda devam

etmekte ve dünya çapında binlerce oyuncuyla etkileşim kurma fırsatı sunmaktadırlar. Bununla birlikte, sanal eşya, silah, araç ve karakterlerin alınması çaba ve zaman gerektirmektedir. Sanal bir oyunda, üstün bir silah satın almak için yeteri kadar sanal altın veya para biriktirmek haftalar hatta aylar sürebilir. Öyle ki oyun parasını ve diğer araçları almak için gerçek bir ev satın almak ve vermek gerekebilir (Wallace,2005:1)

Oyun parası peşinde koşan çoğu oyuncular için zamanın pek önemi yoktur. Oyun da geçen bu zaman dilimi aynı zamanda insanlar için bir fırsat sağlamaktadır. Oyuncuların oyun parasını ya da diğer oyunculardan arzu edilen eşyaları satın almak için gerçek paralarla alış veriş yaptıkları pazar sayılarında önemli artışlar meydana gelmiştir. İşlemler eBay'de veya amingopenmarket.com veya www.ige.com gibi sitelerde gerçekleştirilir. Ödemeler PayPal ve diğer çevrimiçi hizmetler aracılığıyla yapılır. Oyuncular daha sonra oyuna girer ve sanal eşyaları veya para birimini transfer etmek suretiyle alış veriş işlemlerini yapabilmektedirler. Çoğu oyun şirketi sanal ürünlerin satın alınmasını ve satılmasını teşvik etmese de, hiçbiri onu durdurmanın bir yolunu bulmadı ve en önemlisi bunu görmezden geldi. Birçok oyuncu, uygulamayı daha fazla parayla adaletsiz bir avantaj sağladığını söyleyerek uygulamayı sevmiyor. Ancak oyun şirketleri, "gerçek para ticaretini" yaşamın bir gerçeği olarak kabullenmeye başlamışlardır(Wallace,2005:1).

Bilindiği üzere, gerçek dünyada vergiler kaçınılmazdır. Ancak giderek daha kazançlı bir hal alan sanal dünya değerlerinin nasıl etkin vergilendirileceği hem ulusal hem de uluslararası çapta önemli sorunlar arasında yerini korumaktadır. Ekonomistlerin ortaya çıkan bu sorunun farkında olmaları çok önemlidir, çünkü insanların sanal dünyalarda iletişim ve etkileşim kurma biçimlerinin vergilendirilebilme olasılığı varsa ciddi şekilde etkilenebilirler. Sanal dünyalarda veya ekonomilerde yükümlüler vergi yasalarına uymak zorunda kalırlarsa varlığını sürdürmeyi sorgulayabilir hatta sonlandırabilir. Sanal dünyalar büyüdükçe ve giderek daha karmaşık hale geldikçe ve çevrimdışı dünyayı yansıttıkları ölçüde, gerçek ve sanal arasındaki çizgiyi bulanıklaştıran yepyeni bir "sanal ekonomi" ortaya çıkmıştır. Oyuncular ve Facebook, EverQuest, World of Warcraft ve Google vb. sosyal paylaşım sitelerinin üyeleri, gerçek para karşılığında sanal ürün ve hizmetleri sanal olarak satın alıp satabilmektedirler. Dolayısıyla gerçek alışveriş veya ticaretten dolayı sanal işlemler gerçek ekonomik değer kazanmaktadırlar(Schlimgen, 2010:5).

Sanal dünyalarda bilinmeyen bir sayıda insan, gerçek para alışverişi yapmakta ve sanal bir ürün ve hizmet sunarak, fantezi dünyasında gerçeğin rantını ödemek için saatler, günlerce çalışmakta veya oyunlar oynamaktadır. Ülkelerin GSMH'sine rakip olan sanal dünyalarla ve buradaki gerçek para transferlerini, hükümetlerin fark etmeye başlaması şaşırtıcı değildir. Bu yüzden İnternet üzerinden satın alınan maddi malların vergilendirilmesine ek olarak, sanal/dijital tüketim daha yaygın hale geldikçe, devletlerarasında yeni bir eğilim gözlemlenmektedir. Bu eğilim de dijital ürünlerin vergilendirmeye dâhil edilmesidir. Bu çerçevede birçok ülkede bazı oyunların işlemleri, satışları ve tüketimleri üzerinden vergi alınmasına başlanmıştır.

İnternet ve mobil cihaz aracılığıyla uygulamalara hızlı ve verimli bir şekilde erişmek mümkün olmaktadır. Böylece sanal oyunlar oynanabilir, üretkenliğe dayalı yazılımı yapılabilir, e-postalar kontrol edilebilir. Dolayısıyla çok kısa bir sürede bir bilgisayarda yapılabilecek hemen hemen her şey yapılabilir. Artık bir müşterinin hangi cihazı kullandığından ziyade hangi uygulamalara eriştiği ve satın aldığının önemli hale gelmiştir. Bir uygulama ilk indirildiğinde, ücretsiz olabilir veya nominal bir maliyet karşılığında satılabilir. Bu satın alımlar genellikle doğrudan cihaz kullanılarak yapılabildiği gibi Internet üzerinden satın alınabilir veya daha sonraki bir tarihte de indirilebilir. Bundan dolayı da işlemin karmaşıklığı artar ve vergileme amaçlarını gerçekleştirmek güçleşir. Oyunlar, video uygulamaları, gazeteler veya dergiler için uygulamada gömülü reklamlar olabilir. Diğer uygulamalar için, bir müşterinin oyunun devam etmesini kolaylaştıran oyun içi öğeler, dergilerin veya gazetelerin yeni sayılarının alınması veya mobil perakende uygulamaları aracılığıyla gerçek dünya ürünlerinin satın alınması gibi devam eden alımlar yapması gerekebilir. Bu alımlar kredi kartı ile yapılabilse de, bazı şirketler müşterileri nokta bazlı veya sanal para sistemine yönlendirmektedirler. Bu iş modelleri geleneksel bir vergileme modeline uygun gibi görünse de, işlemlerin karmaşıklığı, vergi oranlarını ve türlerin belirlemesini güçleştirmektedir(Kranz vd,2011:347).

Sıklıkla Google Vergileri olarak da adlandırılan dijital/sanal faaliyetleri hedefleyen bazı vergiler, 2011 ve 2016 'da Fransa, 2013'te İtalya ve 2015'de İngiltere'de teklif edilmiştir. Buradaki amaç, ana faaliyetlerinin bu ülkelerin dışında olduğunun bilinmesine rağmen, bunların kazançları için bir vergi mekanizma tasarlamaktır. Bu teklifler büyük ölçüde ya başarısız oldular ya da Fransa ve İtalya'da olduğu gibi gerçekten uygulanmadılar. Ayrıca dijital firmaların ekonomik faaliyetleriyle orantılı gelirlerin tespiti bazı yasal zorluklar nedeniyle mümkün olmadığı için teklif edilen vergiler uygulanmasına rağmen, İngiltere'de olduğu gibi amacına ulaşamamıştır. Çünkü bu firmaların sürekliliği, kalıcılığı ve fiziki bir varlıkları olmayabiliyor. Bununla birlikte bu firmaların bazen hizmetleri ücretsizdir veya firma birçok farklı ülkede ve yerde bulunmakta ve faaliyette bulunmaktadır. (Zantman,2018:4).

Gerçekten de tüm paydaşlar tarafından, çözülmesi gereken ilk önemli konunun bir firmanın lokasyonunun tanımlanması olduğu açıkça ortaya konmuştur. Bir firmanın vergiye tabi olabilmesinin temeli olan kalıcı bir kuruluşa sahip olmak, genellikle ülkede bazı fiziksel varlıkları gerektirir. Dijital faaliyetler durumunda, tüketicilerin bulunduğu ülke firmaların çoğunun fiziki varlıkların bulunduğu ülke arasında bir kopukluk vardır. Buda açıkça vergi kaçakçılığı ve optimizasyonu için kapıyı açmaktadır.

Sanal dünyaları vergilendirmeye başlayan girişimlere karşı teknoloji endüstrisi gruplarının ortak çabaları da ortaya çıkmıştır. Gruplar sanal vergilere karşı bazı argümanlar öne sürmüşlerdir. Bunlar; özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde tüm hükümetlerin vatandaşlarına daha fazla vergi yüklemekten kaçınmaları gerektiğini ve sanal ürünlerin, maddi karşılıklarından ziyade çevre dostu olduğunu savunuyorlar ve bu nedenle, hükümetlerin yapması gereken en son şey, petrol kullanmayan ve karbon üretmeyen şeylere vergi eklemektir(Schlimgen, 2010:5).

6.TÜRKİYE'DE SANAL DÜNYA/OYUN EKONOMİLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ

Sanal oyunlar, dünyanın farklı yerlerinde neredeyse her yerinde bulunan sanal platformlarda oyun kodu ile alınıp satılmaktadır. Sanal oyunları indirmek için oyun kodlarının satın alınması gereklidir. Genel olarak oyun kodu olarak adlandırılan bu kavramlar, internette çevrimiçi olarak oynanması mümkün olmakla birlikte herhangi bir lisansı gerektirmeden de oyunlarda kullanılabilen kodlardır. Bu oyun kodları, oyuncunun oyun içinde istediği ve kullanılabileceği eşyaları, araçları, silahları, karakterleri ve özellikleri satın almasına imkân sağlar. Büyüyen oyun kodu sektörü birlikte bazı yeni sorunlarda ortaya çıkmakta ve yaşanmaktadır. Başlıca sorunlardan biri ve en önemlisi "kredi kartı ile bu kodların alınması ve satılmasıdır. Çünkü evlerinde ve İnternet kafelerde çevrimiçi oyun oynayanların çoğunluğu kredi kartı olmayanlar veya 18 yaşın altındaki kullanıcılardan oluşmaktadır. Dolayısıyla Türkiye oyun piyasasına giren şirketler Elektronik Seri Numarası (ESN/Epin), adı verilen Pin sistemini geliştirmişlerdir. Bu sistem vasıtasıyla oyuncular kredi kartı olmadan da banka havalesi veya PTT yolu ile yetkili bayilerden üyeliklerini alabilmeleri sağlanmıştır. Bununla birlikte internet kafe işletmecileri kredi kartına ihtiyaç duymadan kullanıcılarına üyelik satabilmektedirler(Ertaş,2016:1).

Türkiye dışında yerleşik şirketin sahibi olduğu oyun kodlarının Türkiye içinde bulunan bir şirketin satın alınması durumunda ödenen oyun kodu ücretleri, Türkiye dışındaki şirketin ticari kazancını meydana getirmiş olacaktır. Dolayısıyla bu nitelikteki ödemeler üzerinden tevkifat yapılmamaktadır. Ayrıca ücretsiz indirilen oyunların daha sonra bazı özelliklerini, araçlarını ve karakterlerini kullanmak için ödemede bulunma karşılığında satın alınması, her durumda ayrı bir satın alma yapmak yerine önceden topluca satışı yapılan oyun paralarının çevrimiçi kullanılması aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu yüzden sanal bir oyunu oynarken kullanılacak oyun paralarının kullanımında KDV açısından vergiyi doğuran olayın oyun paralarının çevrimiçi harcanması durumunda değil topluca tesliminin yapıldığı anda meydana gelmektedir. Bununla birlikte, belli bir oyun veya şirketin oyunlarıyla sınırlı olmaksızın farklı şirketlerde veya bireylerden çeşitli mal ve hizmetlerin satın alınmasında da kullanılabilen sanal oyun paraları elektronik para niteliğinde olduğundan, KDV açısından vergiyi doğuran olay, sanal oyun paraları harcandığında meydana gelmektedir. Çünkü bu nitelikteki sanal oyun paralarının ilk tesliminde sadece daha sonraki teslim ve hizmetlerin bedelini ödemek amacıyla kullanılacak olan satın alma gücü el değiştirmiş olmaktadır.

Türkiye'de satışa sunmak amacıyla, sanal oyun kodlarının ithal edilmesinde, faydalanma Türkiye'de gerçekleşeceğinden, vergi sorumlusu sıfatıyla KDV ödenmesi gerekmektedir. Oyun kodlarının Türkiye'de satışında ayrıca KDV hesaplanmalıdır. (Elele,2014:1) Bununla ilgili 25/10/1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 9 uncu maddesinin (1) numaralı fıkrasına aşağıdaki cümleler 28/11/2017 tarihli ve 7061 sayılı Kanunun 41 inci maddesiyle eklenmiştir(KDV Kanunu,Md.9).

"Mükellefin Türkiye içinde ikametgâhının, işyerinin, kanuni merkezi ve iş merkezinin bulunmaması hallerinde ve gerekli görülen diğer hallerde Maliye Bakanlığı, vergi alacağının

emniyet altına alınması amacıyla, vergiye tabi işlemlere taraf olanları verginin ödenmesinden sorumlu tutabilir. (Ek cümleler: 28/11/2017-7061/41 md.) Şu kadar ki Türkiye'de ikametgâhı, işyeri, kanuni merkezi ve iş merkezi bulunmayanlar tarafından katma değer vergisi mükellefi olmayan gerçek kişilere elektronik ortamda sunulan hizmetlere ilişkin katma değer vergisi, bu hizmeti sunanlar tarafından beyan edilip ödenir. Maliye Bakanlığı elektronik ortamda sunulan hizmetlerin kapsamı ile uygulamaya ilişkin usul ve esasları belirlemeye yetkilidir".

Dolayısıyla 01.01.2018 tarihinden itibaren yurtdışından şirketlerin veya diğer mükelleflerin Türkiye'ye online üzerinden yaptıkları hizmet satışları KDV'ye tabi olmuştur. Bu yüzden hizmeti sunan yabancılar hizmet bedellerini beyan ederek katma değer vergilerini ödenmek zorundadırlar. Fatura kesip kesmemesi gibi şekli mükellefiyetler kendi ülkelerinin mevzuatına göre tespit edilecektir. Buna göre ülkemiz vergi idaresi şimdilik sadece bunların KDV'sini ödemelerini talep etmenin dışından herhangi bir yükümlülük isteyememektedir. Ayrıca sektörün özelliği gereği binlerce işlemin dakikalar hatta saniyeler içinde gerçekleşirken yurtdışından Türkiye'deki gerçek kişilere hizmet sağlayanların tüm yapılan işlemlerini tespit edip KDV hesaplamaları ve bunu beyan etmeleri gerekiyor. Bu bağlamda bazı ülkelerin KDV yükümlülüklerini mükellef adına yerine getiren hizmet sunucuların beyanname verebilme ve ödeme yapabilmelerinin mümkün olup olmadığı hala netlik kazanmamıştır. Eğer hizmet sağlayıcı tam mükellef bir Türk şirketi ya da gerçek usule tabi bir tüccar ise, hem fatura, hem KDV hem gelir/kurumlar vergisi mükellefiyeti doğacaktır(Biçer,2018:1).

Teknoloji geliştirme bölgelerinde geliştirilen sistem yönetimi, veri yönetimi, iş uygulamaları. sektörel, Internet, mobil ye askeri komuta kontrol uygulamalarına yönelik genel anlamda yazılın programlarının bayiye tesliminde KDV istisnası uygulanır. KDV istisnasının kapsamı kurumlar vergisi istisnasına oranla çok daha işlevseldir. Ne var ki; teknoloji ge1iştirme bölgesinde üretilse dahi, oyun programları istisna kapsamında değildir (Elele,2014:68).

Sanal değerlerin Gelir ve kurumlar vergisi açısında vergilendirilmesinde ise mükelleflerin. Teknoloji geliştirme bölgelerinde yazılım ve AR-GE faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlar 31/12/2023 tarihine kadar gelir ve kurumlar vergisinden müstesnadır. Yani teknoloji geliştirme bölgesinde yazılım faaliyetinde bulunan şirketin, ürettiği yazılımların lisans satışından veya kiralanmasından elde edeceği kazançlar istisnadan yararlanacaktır. Ancak söz konusu yazılımın disk, CD veya elektronik ortamda pazarlanmasından elde edilen kazançların (lisansa isabet eden kısmı hariç) istisnadan yararlanması mümkün değildir. (Ertaş,2016:1).

G-20 ve OECD'nin sanal/dijital ekonomi faaliyetlerinin BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) Eylem Planı çerçevesinde ülkelere, sanal ekonominin temelde KDV gibi dolaylı vergiler vasıtasıyla vergilendirilmesini tavsiye etmektedirler. Özellikle de "Tüketicinin Bulunduğu Ülkede Vergilendirme İlkesi"nin benimsenmesi ağırlık kazanmıştır(OECD,2015:18). Türkiye'de 28/11/2017 tarihli ve 7061 sayılı Kanunun 41 inci maddesiyle eklenen son KDV düzenlemesi de bu ilkeye dayanılarak yapılmıştır. Kurumlar vergisi açısından tavsiyeler den ilki, "Bağlantı (Nexus) İlkesi"ne dayanarak önemli ölçülerde sanal ekonomik faaliyetlerin mevcut olması halinde daimî işyeri kapsamında vergilendirmenin

yapılması esas alınmalıdır. İkinci olarak ta bazı sanal işlemlerin "kesinti yoluyla" vergilendirilmesi ve son olarak da, "dengeleme vergisi" yoluyla vergilendirme tavsiye edilmiştir. Ancak bu tavsiyelerin herhangi birisin üzerinde ülkeler henüz fikir birliğine varabilmiş değillerdir(Biçer,2018:1). Gerçekten de, birçok ülke zaten sanal ekonomi işletmelerinin vergilerini ele almak için tek taraflı olarak hareket etmeye başlamışlardır. Örneğin; İsrail ve Hindistan gibi ülkeler, kalıcı kurumlar oluşturmak için önemli ekonomik mevcudiyet testlerini başlatmışlardır. Ayrıca, Birleşik Krallık ve Avustralya tarafından çok uluslu işletmeler için özel vergi rejimleri ve kâr vergileri uygulamaya başlarken ABD tarafından vergi erozyonuna ve kötüye kullanıma karşı vergi uygulamaya konmuştur(OECD,2015:28).

SONUÇ

Sanal ortamlardan ve faaliyetlerden kaçınmak artık pek mümkün değildir. Tamamen sanal/dijital olan bazı iş modellerimiz olmasına rağmen, bugün tüm iş modellerinde de dijital unsurlarımız var. Çünkü veri depolama, para transferleri, reklam, oyun ve daha fazlası artık bu ortamlarda gerçekleşmektedir. Teknolojik ilerlemenin devam eden hızlı temposu ve kullanımı, girişimciler ve vergi idareleri için de yeni fırsatlarla birlikte bir takım güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Dijital ekonomi de vergiye meydan okumayı sürdürecektir. Bu yüzden sadece vergi kurallarına değil aynı zamanda teknolojiye de uymak ve anlamak çok önemli hale gelmiştir. Bununla birlikte, çoğunlukla fiziksel olan bir ekonomi için yazılmış olan mali ve iktisadi kurallar da yine hizmetler, mallar ve mekânlar açısından kilit rolü vergiler belirleyecektir.

Fiziksel dünyada ortaya çıkan sorunlardan çok farklı olmamakla birlikte sanal dünya olarak ortaya çıkan vergi sorunları, mal, hizmet, bilgi, eğlence oyun vb. sektörleri açısından genişletmeye devam etmektedir. Sanal ekonominin doğası ve uygulama zorluğundan kaynaklanan firmaların ve gelirin tespiti, vergi tahsilatı, denetimi ve yaptırım konularında önemli güçlükler mevcuttur. G-20 ve OECD'nin sanal/dijital ekonomi faaliyetlerinin vergilendirilmesini, BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) Eylem Planı'nın ilk eylemi olarak belirlemesi, tüm dünyanın da bu konuya özel önem verdiğinin göstergesidir(OECD,2015:12).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de her yaştan birçok insanın, sanal oyun dünyasında oldukça fazla zaman geçirmeyi seçtiğine göre bu dünyaları tüm yönleriyle özelliklede ekonomik boyutuyla tanımamız gerektiği gerçeği de ortaya çıkmıştır. Çünkü günümüzde sanal oyunlar artık sadece oyun değil arka planında küçümsenemeyecek bir ekonomi barındırmaktadır. Birçok devletin artan bütçe sorunları göz önüne alındığında, vergi tabanını genişletmek için sanal dünyalardaki oyun ekonomisi önemli fırsatlar sunmaktadır. Sanal dünyaları vergilendirmede önemli engeller olmasına rağmen böyle bir piyasayı vergilendirebilmek için hem ulusal hem de uluslararası çapta yasal çerçevenin inşasına

gecikmeden başlanmalıdır. Türkiye'de de milyarlarca liranın vergilendirilmeden yurtdışına çıktığı göz önüne alındığın da sanal oyun sektörünün yakından izlenmesi ve vergilendirilmesi için girişimlere başlanmışsa da henüz yeterli ve etkili bir düzenleme yürürlüğe girmemiştir.

KAYNAKÇA

AKÇETİN E., ÇELİK U., YALDIR A., HERAND D.,(2017) "Dijital Oyunlar ve İstihdam: Türkiye İçin Öneriler", Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 1(2):136-153, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/420825 ,(Erişim tarihi: 02/12/2018)

BİÇER, R.,(2018),"Dijital Ekonomide Vergilendirme Sorunları Devam Ediyor", https://www.dunya.com/kose-yazisi/dijital-ekonomide-vergilendirme-sorunlari-devam-ediyor/407639, (Erişim tarihi: 11/11/2018)

BEEKMAN ,N., A. (2010). "Vırtual Assets, Real Tax: The Capıtal Gaıns/Ordınary Income Dıstınctıon In Vırtual Worlds" The Columbia Scıence And Technology Law Revıew,Vol.11, www.stlr.org , http://stlr.org/download/volumes/volume11/beekman.pdf, (Erişim tarihi: 15/12/2018)

BYRON H, M. (2015) "Walking the Thirteenth Floor: The Taxation of Virtual Economies," Yale Journal of Law and Technology: Vol. 17: Iss. 1,.http://digitalcommons.law.yale.edu/yjolt/vol17/iss1/6, (Erişim tarihi: 13/12/2018)

CLAYTON, N., (2017) , "Turkey's mobile games industry brought in $372.4 million in 2017",https://www.pcgamesinsider.biz/news/67311/turkeys-mobile-games-industry-brought-in-3724-million-in-2017/,, (Erişim tarihi: 03/12/2018)

ELELE, O., (2014), "Türkiye'de Dijital Oyunlarda Vergileme "Vergide GUNDEM, 23 Kasım Ekonomist ss.68-69, https:// www.vergidegundem.com//documents/10156/1683961/ 23.11.2014.pdf/3964dd5f-698d-4926-b5c0-ef520f9ee450, (Erişim tarihi: 05/11/2018)

ERTAŞ "B. L.(2018),"Vergi ve Dijital Ekonomi, http://bilallevent.com/oyun-kodu-satisinda-vergilendirme-sorunu.html

MARTA, B.A.,(2014), "Taxtation of virtual currency", Institute of Tax Law and Economics, Faculty of Law, Leiden University, pp.33-38,https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/29963

OECD (2015), Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action 1 - 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. http://dx.doi.org/10.1787/9789264241046-en, (Erişim tarihi: 08/11/2018)

KRANZ P., LİSBETH, A. FREEMAN, and MARK W. YOPP, (2011), "Taxing the Virtual World... And Beyond State Tax Notes", , 345, https://us.eversheds-sutherland.com/portalresource /lookup poid/ Z1tOl9NPluKPtDNIqLMRV56Pab6TfzcRXncKbDtRr9tObDdEuSZCm0!/ fileUpload.name= /SALT%20Article%205.5.11.pdf, (Erişim tarihi: 19/11/2018)

SCHLİMGEN, J. R.,(2010)," Virtual World, Real Taxes: A Sales and Use Tax Adventure Through Second Life Starring Dwight Schrute," Minnesota Journal of Law, Science & Technology Volume 11 | Issue 2 Article 16, https://scholarship.law.umn.edu/mjlst/vol11/iss2/16, (Erişim tarihi: 10/10/2018)

ZANTMAN, W. S.,(2018), "Taxation in the Digital Economy", p.4https: //idei.fr/sites/default/files/IDEI/ documents/orange/rapport_29.pdf, (Erişim tarihi: 20/10/2018)

KATMA DEĞER VERGİSİ KANUNU ,Kanun Numarası : 3065,Kabul Tarihi : 25/10/1984

Yayımlandığı Resmî Gazete : Tarih : 2/11/1984 Sayı : 18563,Yayımlandığı Düstur : Tertip : 5 Cilt : 24 Sayfa : 47

WALPOLE M. (2008) "Taxing Virtual Profits ", ATAX ,UNSW, https://www.researchgate.net/publication/264840933_Taxing_Virtual_Profits, (Erişim tarihi: 20/10/2018)

WALLACE M.,(2005) "The Game Is Virtual. The Profit Is Real". The New York Times, https://www.nytimes.com/2005/05/29/business/yourmoney/the-game-is-virtual-the-profit-is-real.html

WARMAN P.,(2017), Global Games Market Report, Trends, Insıghts, And Projectıons Toward 2020 http:// progamedev.net/wp- ontent/ uploads /2017/06/ Newzoo_ Global_Games _Market_Report_2017_Light. pdf

https://www.wepc.com/news/video-game-statistics/#video-gaming-industry-overview

FİNANSAL RİSK AÇISINDAN SİSTEMİK RİSKİN ÖLÇÜLMESİNE DAİR YENİ YAKLAŞIMLAR

Doç. Dr. Emrah İsmail ÇEVİK
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
eicevik@nku.edu.tr

Hande ÇALIŞKAN
Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü
handecaliskan0@gmail.com

ÖZET: Sistemik risk ve sistemik olarak önemli finansal kuruluşlar kavramı 2008 yılı küresel krizi ile birlikte yoğun bir şekilde işlenmeye başlamıştır. Kriz boyunca çok sayıda finansal kuruluş iflas etmiş, finansal sistemlerde önemli bozulmalar görülmüştür. Yaşanan aksaklıklar bulaşma etkisi göstererek diğer kuruluşlara da sıçramış ve diğer finansal kuruluşların faaliyetlerini zarar görmeden devam ettirmesi zorlaşmıştır. Bu bağlamda krizin ardından, yerel ve küresel bazda "Batamayacak Kadar Büyük" sayılan kuruluşlar tespit edilerek, aksaklıklar düzeltilmeye çalışılmış ve iflas etmelerinin önüne geçilmiştir.

Sistemik riskin hem küresel hem de yerel bazda ölçülmesi, literatürde önemli yere sahip olmuştur. Bu bağlamda çeşitli sistemik risk ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir. Bu çalışma sistemik risk kavramı ve sistemik olarak önemli finansal kuruluşlar üzerinde durmaktadır. Ayrıca bu çalışmada, sistemik risk ölçümü için geliştirilen çalışmalar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sistemik Risk, Sistemik Önem, Küresel Kriz, Batamayacak Kadar Büyük

ABSTRACT: The concept of systemic risk and systemically important financial institutions has begun to be intensified with the 2008 global crisis. During the crisis, many financial institutions went bankrupt, significant deterioration was observed in financial systems. Living problems have been infecting other organizations and other financial institutions has been difficult to continue their activities without any damage. In this context, after the crisis, local and global organizations were identified as "Too-Big-To-Fail" and the problems were tried to be corrected and bankruptcy prevented.

The measurement of systemic risk both globally and locally has had significant relevance in the literature. In thıs context, various systemic risk measurement methods have been developed. This study focuses on systemic risk concept and systemically important financial institutions. In addition, studies developed for systemic risk measurement will be evaluated in this study.

Keywords: Systemic Risk, Systemic Importance, Global Crisis, Too Big To Fail

1. Giriş

2007 yılının ikinci yarısında başlayan kriz, 1923'teki Büyük Buhran'dan sonra yaşanan en ciddi kriz olarak literatürde yerini almıştır. Çoğu ekonomide yeniden bir oluşuma gidilmiş ve çoğu düzen değişmiştir. Bu değişime gelinceye dek, özellikle gelişmekte olan ülkeler derin yaralar almıştır ve zamanla yayılma etkisi göstererek finansal piyasalarda da köklü değişiklikler yaratmıştır. Bu kapsamda "batamayacak kadar büyük" (too-big-to-fail) kavramı irdelenerek sistemik öneme sahip finansal kuruluşlar belirlenmiştir. Kriz süresince, devletlerin önemli katkıları sayesinde sistemik olarak önemli çoğu kuruluş iflas eşiğinden dönmüş, bir kısmı ise iflas etmiştir.

Finansal kriz, finansal piyasaların birbiriyle içiçe olması sebebiyle, çok hızlı bir şekilde ABD'den önce gelişmiş ülkelere, sonra gelişmekte olan ülkelere, ardından da diğer ülkelere bulaşmıştır. Yüksek riskli finansal varlıklardaki problemlerin düşük riskli finansal varlıklara da yayılacağı düşüncesi, bozulmayı daha da derinleştirmiştir. Dolayısıyla, sıfır riskli olarak kabul edilen sermaye piyasası araçları dahi tartışılır hale gelmiştir. Bazı finansal kuruluşlar iflas etmiş, bazıları ise hükümetler tarafından verilen mali desteklerle kurtarılmıştır. Kriz, sadece finansal piyasalarla sınırlı kalmayıp, reel sektörü de etkilemiş; mal, hizmet ve işgücü piyasalarında da ciddi daralmalara sebep olmuştur (Levent, 2014: 499).

Küresel krizden sonra tüm dikkatler büyük finansal kuruluşlara ve bunların büyüklüklerini kullanarak koşulları kendi lehlerine çevirmelerini ifade eden "batmak için çok büyük" yaklaşımına yönelmiştir. Bu gibi kuruluşlar "sistemik olarak önemli finansal kuruluşlar" (systemically important financial institutions / SIFIs) şeklinde kavramsallaşmıştır. Bu kuruluşların oluşumunda, büyük finansal aracıların sistemik kırılganlıklarından ötürü ekonomiye olan maliyetlerinin fazlalığı ve bu maliyetlerin önlenmesi kaygısı yatmaktadır (Tunay, 2015:380).

Sistemik risk kavramı küresel krizle birlikte literatürde yoğun bir şekilde işlenmesine rağmen küresel kriz öncesi dönemde de bazı yazarların ilgi odağı olmuştur. De Nicolo ve Kwast (2002), Lehar (2005), Daniellson (2002), Freixas (2000), Bandt (2000) gibi bazı çalışmalar kriz öncesi dönemde artan sistemik riske dikkat çekmişlerdir.

Finansal sistemin istikrarı ve bu sistemin işleyişini değiştirecek sistemik riskler, merkez bankaları ve ilgili araştırma toplulukları için uzun zamandır önemli bir konu haline gelmiştir. 11 Eylül 2001 saldırıları ve ardındaki süreçte, piyasa aksaklığı da dahil olmak üzere son zamanlardaki deneyimler, finansal sistemdeki mevcut sistemik şok modellerinin artık büyük karışıklıkların yayılmasını yeterince karşılayamayabileceğini göstermektedir. Örneğin, mevcut modeller, tüm finansal ve bilgi akışları yelpazesi ve sistemdeki farklı ajanların içsel davranışının çeşitliliği finansal sistemin yapısının artan karmaşıklığını tam olarak yansıtmamıştır. Bu nedenle, sistemik risk hakkında yoğun bir şekilde fikir birliği ve uzlaşma yolu aranmaya başlanmıştır (Hendricks, Kambhu & Mosser, 2006: 2).

Literatürde sıklıkla kullanılan "sistemik risk" kavramı çeşitli açılardan değerlendirilerek tanımlanmıştır. Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Ödemeler Bankası ve FSB (2009) tarafından geliştirilmiş olan sistemik risk tanımı, finansal kuruluşlar, araçlar veya piyasalardaki herhangi bir başarısızlık veya bozulma olması ve bu durumunda doğrudan veya dolaylı olarak yaygın bir sıkıntıya yol açması, sistemik risk olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamadan hareketle, her finansal kuruluşların, araçların veya piyasaların sistem için risk teşkil etmeyeceği, ancak sistemin işleyişi açısından önemli role sahip olan kuruluşların, araçların ya da piyasaların sistemik riske neden olabileceği, sistemik riskin en önemli unsurudur. Bu bağlamda; negatif dışsal etkilere sahip, finansal hizmetlerin işleyişinde aksaklıklara yol açan ve reel ekonomi üzerinde olumsuz yansımalara neden olan olaylar, sistemik risk olarak adlandırılır (FSB&IMF&BIS, 2009: 5).

Murphy (2012) sistemik riski, *"bireysel piyasa katılımcılarının sağlığından ziyade finansal sistemin bir bütün olarak dengesiz hale gelme olasılığı"* olarak tanımlamıştır. İstikrarlı finansal sistemler, şokları daha geniş ekonomiye iletmez ya da büyütmez. Bir firma, kişi, hükümet, mali hizmet veya politika, sistemik risk oluşturabilir. Sistemik risk oluşumunda, başarısızlığı domino etkisinde diğer başarısızlıklara neden olur. Varlıklarına ilişkin haberler, benzer varlıklara sahip olanların da sıkıntıya uğrayabileceklerine ve bulaşma olarak adlandırılabileceğine işaret etmektedir. Fiyat düşüşleri sırasında yangın satışlarına katkıda bulunur. Yokluğu, diğer firmaların kritik işlevler olarak adlandırılan önemli bir hizmeti kullanmasını önler.

G-10 ülkelerinin katılımıyla yayınlanan rapora göre, sistemik risk; "Bir olayın, ekonomik sistemin önemli ölçüde olumsuz etkilenmesine yol açacak kadar ciddi olan ve finansal sistemin önemli bir kısmındaki ekonomik değer kaybı ya da güvensizliği tetikleyeceği ve buna bağlı belirsizliğin artması riskidir" olarak tanımlamıştır. Bu tanıma göre, finansal sistemdeki belirli olayların gerçekten sistemik risk oluşturup oluşturmadığı ya da sadece reel ekonomi üzerinde önemli bir olumsuz etki yaratarak sistemik olmakla tehdit edilip edilmediği konusunda farklı görüşler olmasına izin vermiştir (Hendricks, Kambhu & Mosser, 2006: 2).

Sayılgan (1998), sistemik riski "*finansal sistemin herhangi bir aşamasında ortaya çıkan risklerin (çoğunlukla geri ödememe olarak) finansal sistemde yaygın ve riskli bir ortamın doğmasına neden olması*" olarak tanımlamıştır. Bu duruma potansiyel domino etkisi (potential domino effect) de denilmektedir. Sistemik risk, finansal türev piyasalarında geri ödememelerden kaynaklanan daralmanın tüm piyasayı etkileyecek bir risk ortamı doğurması ile meydana gelmektedir. Sistemik riski meydana getiren tüm risklerin toplamı sistemik riske eşit değildir çünkü piyasaların tüm riskleri bir etkileşim içerisindedirler. Bu etkileşimin bir sonucu olarak sistemik risk, kendisini oluşturan risklerin toplamından daha az veya daha fazla olabilmektedir (Sayılgan, 1998: 285).

Piyasaların ve kurumların sistemik önemini belirlemede yardımcı olan üç temel kriter şunlardır (FSB&IMF&BIS, 2009: 2):

- Büyüklük (finansal sistemin bireysel bileşeni tarafından sağlanan finansal hizmetlerin hacmi),
- İkame edilebilirlik (sistemin diğer bileşenlerinin başarısızlık durumunda aynı hizmetleri sağlayama derecesi)
- Birbirine bağlılık (sistemin diğer bileşenleriyle olan bağlantılar).

Bu kriterler nedeniyle, sistemik öneme sahip kuruluşların karşılaşabileceği sorunlar sistemin geneline sirayet edebilmekte ve ekonomik bağlamda telafisi zor hasarlar bırakabilmektedir. Nitekim, bu tip hasarların önüne geçilmesi için ABD başta olmak üzere bir çok gelişmiş ülkede yetkili merciiler, kriz boyunca sıkıntılı olan sistemik öneme sahip finansal kuruluşları kurtarmak amacıyla kamu kaynaklarını kullanarak ilgili kuruluşlara büyük mali destekler sağlamışlardır. Bu destekler, çoğu zaten yüksek borçluluk oranlarına sahip söz konusu

ülkelerde bütçe dengelerini bozmuş ve yeni kırılganlıkların oluşmasına sebep olmuştur (TCMB, 2010: 53).

Thomson (2010), sistemik öneme sahip olabilme durumunu beş kategoriye ayırmıştır. Buna göre ilk kategoride, SIFI'lerin tek başına büyüklüğüne ("batamayacak kadar büyük" kategorisine) veya ekonomik açıdan önemli bir finansal piyasa veya faaliyette baskın olmasına bağlı olarak düşünülen finansal kurumlar bulunmaktadır. İkinci kategoride, bağlılık nedeniyle sistemik olarak önemli olan finansal kurumlar (bankalararası veya şirket içi bulaşma derecesine bağlı olarak yapılan ayrım) vardır. Üçüncü kategoride, alabileceği riskler nedeniyle grup olarak sistemik önemli olan finansal kurumlar ("batamayacak kadar çok") ve sahip olduğu koşullar veya karakteri nedeniyle sistematik olarak önemli olan kurumlar yer alır. Dördüncü kategoride, bazı büyük bölgesel bankacılık şirketleri ve büyük sigorta şirketlerini içeren; sistemik olarak önemli olmayan ancak başarısızlığı bölgesel ekonomiler için ekonomik açıdan önemli sonuçlar doğurabilecek büyük mali kurumlar bulunmaktadır. Son kategori ise, diğer kategorilere dahil olmayan finans kurumlarından oluşmaktadır.

2. Literatür Değerlendirmesi

Sistemik riskin ölçülmesine dair çeşitli teknikler bulunmaktadır. Literatürdeki kimi çalışmalar piyasa bazlı ölçüm tekniklerine dayanmakta, kimi çalışmalar ise, banka düzeyindeki bilanço verilerine dayalı gösterge bazlı yöntemlerden oluşmaktadır.

Piyasa bazlı ölçüm tekniklerine dayalı modellerden faydalanılarak yapılan çalışmalar da kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Shapley Değeri ile, finansal kuruluşların sistemik önem derecesi saptanırken, öncelikle sistemin bütününde oluşan risk hesaplanmakta ve ardından bu risk bireysel bazda finansal kuruluşlara tahsis edilmekte; CoVar (Adrian ve Brunnermeier 2016) ile, finansal kuruluşun sıkıntı yaşamasına bağlı olarak sistemdeki beklenen kayba veya sistemin riske maruz değerine göre sistemik önem derecesi belirlenmektedir (Ülkütaş, 2014: 115). Tunay (2015)'e göre, sistemik riskin ölçümü için genel kabul gören tekbir hesaplama yöntemi bulunmamaktadır. Literatürde çeşitli alternatif yaklaşımlarla bu riskin ölçüldüğü görülmektedir. Hangi ölçütün bu riski daha iyi yansıttığı ise çok açık değildir. Temelde sistemik risk ölçütleri; genel sistemik riski ölçenler ve sistemik riske katkıyı ölçenler olarak ikiye ayrılır.

Schüler ve Mannheim (2002); Avrupa bankacılığında sistemik risk potansiyelindeki değişiklikleri değerlendirmişlerdir. Avrupa bankaları arasındaki karşılıklı bağımlılıkların ve dolayısıyla Avrupa'daki sistemik risk potansiyeli için banka stoku getirileri arasındaki ortalama haddeleme korelasyonları kullanılmıştır. Bir getiri üreten modelin tahmin edilmesiyle hisse senedi getirileri üzerindeki ulusal etkiler ortadan kaldırılmıştır. Avrupa bankaları arasındaki karşılıklı bağımlılıkların son 15 yılda arttığı ve Avrupa seviyesinde sistemik risk potansiyelinin arttığı yönünde sonuca varmışlardır.

Lehar (2005), 1988'den 2002'ye kadar bir uluslararası bankaların verilerini kullanarak banka varlık portföyleri arasındaki dinamikleri ve korelasyonları tahmin etmiştir. Lehar, bir banka

düzenleyicisinin portföyündeki riski izlemek için yeni bir yöntem önermiştir. Borsa bilgilerini kullanarak, uluslararası bankaların varlık portföylerinin ortak dinamiklerini tahmin etmiştir. Kore bankaları, banka varlıklarının oynaklığı ve banka sermayesi ile, Kuzey Amerika ve Avrupa bankaları için bir miktar artış gösterirken, Japon bankaları da kötüleşen sermaye seviyelerine maruz kaldığı saptanmıştır. Verilerinde, Kuzey Amerika bankacılık sisteminin istikrar kazandığı, Japon bankacılık sektörünün zamanla daha kırılgan hale geldiği belirlenmiştir. Kuzey Amerika bankalarının sermaye tabanındaki artış, Japon bankalarının örneklemdeki kapitalizasyon oranındaki düşüşle dengelenmiştir. Lehar'a göre, bu yöntemi uygulamak kolaydır ve banka düzenleyicilerinin bankacılık sistemindeki riski sürekli olarak takip etmelerine izin verir ayrıca, zaman içinde ve ülkeler arasındaki riski karşılaştırmaya izin verir.

De Jonghe (2010), çalışmalarında piyasa tabanlı yöntemlerle aşırı değer analizi kullanarak sistemik risk ölçümü yapmışlardır. Bu bağlamda, finansal aktivitelerin ve bankacılık sektöründeki çöküşe dayanma yetenekleri açısından bankaların uzmanlaşma ve çeşitlendirme konusunda uyguladıkları farklı stratejiler arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Sistemik risk ölçümünü kuyruk beta ile ölçmüşlerdir. Kuyruk beta, bir bankanın, bankacılık endeksindeki bir çöküşe bağlı olarak keskin bir düşüşün olasılığına eşittir. De Jonghe'un elde ettiği sonuçlara göre, daha küçük bankalar ve daha iyi sermayeli bankalar, olumsuz koşullara daha iyi dayanabilir ve bu ilişkiler normal ekonomik koşullara göre çalkantılı zamanlarda daha güçlüdür. Son olarak tek bir çatı altında finansal faaliyetlerin çeşitlendirilmesi bankacılık sistemi istikrarını artırmayacaktır.

Zhou (2010), bir finansal kurumun büyüklüğü ile sistemik önemi arasındaki ilişkiyi Çok Değişkenli Aşırı Değer Teorisi (EVT) çerçevesi altında ele almıştır. Çalışma, Bir finansal kuruluşun sistemik riskini analiz ederken, bu kuruluşun büyüklüğü, sistemik bir öneme sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Başka bir deyişle, "batamayacak kadar büyük" argümanı her zaman geçerli değildir ve sistemik önem ölçütü olarak düşünülmemelidir. Çalışmada Segoviano ve Goodhart (2009) tarafından önerilen PAO ölçüsünün (Probability that at least one bank becomes distressed) yanı sıra iki yeni ölçü daha kullanmıştır: Bunlar; bir banka başarısız olursa, oluşan sistemik etkinin boyutunu ölçen SII ölçüsü (SII-Systemic Impact Index), ve sistemin diğer kısmı sıkıntılı olduğunda belirli bir banka üzerindeki etkisini ölçen VI (Vulnerability Index) ölçüsüdür. Bu bağlamda iki önemli sonuç ortaya çıkmıştır. PAO ölçümünün, sistematik olarak önemli bankaları ayırt etme açısından SII ölçütü kadar bilgilendirici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, VI ölçütünün, sistematik olarak önemli bankaların belirlenmesi açısından PAO ölçütü kadar bilgilendirici olduğu görülmektedir.

Drehhman ve Tarashev (2011); Bir bankanın, bankacılık sistemi boyunca şoklar yaydığı ve yayılan şoklara karşı ne derece savunulduğunu açıklayan sistemik bir öneme sahip bir ölçüt geliştirmişlerdir. Shapley değerlerine dayanan bu ölçüt, birbirine bağlı bankaların (interconnected) sistemik riske katkısını ölçer. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, sistemik

önemin, bankaların, hem borç alan hem de borç veren olarak, bankalararası ağdaki rolüne önemli ölçüde bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Huang vd. (2011) çalışmalarında sistemik riski; finansal sıkıntıya karşı sigorta bedeli ile ölçülen ve bireysel bankaların sistemik riske olan marjinal katkılarını değerlendiren bir yöntem ile araştırmışlardır. Çalışmada, ABD Denetleyici Sermaye Değerlendirme Programı (SCAP) kapsamındaki 19 banka ve şirketin kamuya açık veriler kullanmışlardır. Genel olarak, bir bankanın sistemik riske katkısının, kurumun büyüklüğü ve varlıkları açısından yüksek oranda doğrusal olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Billio vd. (2012) finans sektörünün farklı kısımlarında (hedge fonlarının, bankaların, komisyoncuların / satıcıların ve sigorta şirketlerinin aylık getirilerine uygulayarak) Granger nedensellik ile sistemik riski ölçmüşlerdir. Söz konusu sektörlerin birbiriyle son derece ilişkili olduğunu ayrıca karmaşık ve zamana bağlı bir ilişkiler ağı aracılığıyla finans ve sigorta sektörlerindeki sistemik risk düzeyini artırdığı sonucuna varmışlardır. Sonuçlar, ayrıca dört sektör arasında bağlılık derecesinde bir asimetri bulunmuştur. Bu sonuçların, finansal kriz dönemlerini de belirleyebileceğini ve ölçebileceğini savunmuşlardır.

Binici vd. (2013); bankaların hisse senedi getirilerinin sistemik bir risk göstergesi olarak ortak hareket etmesini kullanarak son yirmi yılda Türk bankacılık sektöründeki sistemik riskin evrimini araştırmışlardır. Sonuçlar, banka stoku arasındaki korelasyonların 1990'larda 2000'lere kıyasla neredeyse ikiye katlandığını göstermektedir. Korelasyonlar 2002'den sonra bir miktar azalmış ve 2007 yılı finansal krizinden sonra tekrar artmıştır. Sistemik riskin ana belirleyicileri, bankalardaki pazar payları, düşük performans gösteren krediler, bankaların davranışları ve döviz kuru gibi değişkenlerin oynaklığı olarak belirlenmiştir.

Gravelle ve Li (2013), Kanada'daki bankaların sistemik riskini ve sistemik öneme sahip en önemli finansal kuruluşları analiz etmek için piyasa tabanlı bir ölçüm yapmışlardır. Bu ölçümleri tahmin etmek için Çok Değişkenli Aşırı Değer Teorisi yaklaşımını kullanmışlardır. Analiz sonucunda sistemik öneme sahip altı banka olduğu tespit edilmiş olup, ilk üç bankanın, RBC Financial Group, TD Bank Financial Group ve Scotiabank olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bir finansal kurumun büyüklüğünün, sistemik öneme sahip olarak görülmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Son olarak, ABD bankalarının çöküşlerinin, Avrupa ve Asya bankalarıyla karşılaştırıldığında, ortalama olarak Kanada bankacılık sektörüne en çok zarar veren ülkeler olduğu tespit edilmiş ve Asya bankalarından gelen riskin, ABD ve Euro bölgesindeki bankalardan daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Talaslı (2013); SES yöntemi ile, Türk finans kurumları borsa iadeleri ve bilanço verilerini 2000–2001 bankacılık sektörü krizi ve 2007-2009 küresel finansal krizi ele alarak uygulamıştır. SES'in her bir değişkeninin mali sıkıntı durumunda sistemlerin toplam riskine katkısını ölçtüğü varsayılmaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, kriz döneminden önce hesaplanan değişkenlerin hem marjinal beklenen kayıpları hem de kaldıraç oranlarını içeren SES modelinin, beklenen kriz göstergeleri, borsa ve hisse senedi getirisi gibi genel olarak kabul

edilen risk ölçütlerinden kriz dönemlerini daha iyi gözlemlediğini açıklamaktadır. Ampirik sonuçlar, SES'in finansal kuruluşlar için potansiyel sistemik riskinin izlenmesinde güçlü bir alternatif olduğunu kanıtlamıştır.

Popescu ve Turcu (2014), sistemik riski Dinamik Koşullu Korelasyon modeliyle (DCC), Marjinal Beklenen Kayıp (MES) ve Bileşen Beklenen Kayıp (CES) ile ölçmüşlerdir. Veri setleri devlet tahvil getirileri ve devlet borçlarının, 2001-2013 yılları arasında on bir Euro Bölgesi ülkesinin üçer aylık verilerinden oluşmuştur. MES ve CES ölçüleri ülkeleri sistemik risklerine göre sıralamakta ve genel riske en çok katkıda bulunanları belirlemektedir. Kriz öncesi dönemde, MES, tüm sistem problemli olduğunda, zorluklarla karşılaşabilecek bazı ülkeleri belirleyebilir. Bu nedenle, bu iki ölçü, en büyük sistemik riske sahip olan ülkelerin belirlenmesine olanak sağlamaktadır.

Saçcı ve Sayılgan (2014), Türkiye'deki sistemik öneme sahip yerel bankaları (D-SIB) gösterge bazlı yöntem ve kümeleme analizi yardımıyla tespit etmişlerdir. 2012 yıl sonu kamuya açık mali tablo verileri kullanarak sistemik önem derecelerine göre gruplandırmışlardır. Analiz sonucuna göre, sistemik olarak önemli 7 banka D-SIB olarak tespit edilmiştir. D-SIB olarak belirlenen 7 banka, 2013 yılı sonu itibarıyla bankacılık sektörü aktif büyüklüğünün %70,6'sını oluşturmakta olup, bu bankalar kredi ve mevduat piyasalarında da önemli role sahip bulunmaktadır.Söz konusu bankalar 2013 yılı sonu itibarıyla sırasıyla; Türkiye İş Bankası A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Akbank A.Ş., T.C. Ziraat Bankası A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Türkiye Vakıflar Bankası A.Ş. ve Türkiye Halk Bankası A.Ş. olarak bulunmuştur.

Cummins ve Weiss (2014); sistemik risklerin temel göstergelerini ve sistemik olaylara karşı savunmasızlığı arttıran faktörleri inceleyerek; ABD sigorta sektörünün, ekonominin diğer bölümlerine yayılan sistemik riske neden olma potansiyelini saptamışlardır. Çalışmalarında, ABD sigorta sektörünün temel faaliyetlerinin sistemik risk oluşturmadığı saptanmıştır. Ayrıca, türev işlemler gibi faaliyetler, sistemik riske yol açabildiğini ve son yıllarda finansal kurumlar arasında birbirine bağlılığın önemli ölçüde arttığını saptamışlardır.

Banulescu ve Dumitrescu (2015) sistemik risk ölçümüne dair gerekli bileşenleri araştırdığı çalışmalarında Component ES adı verilen yeni sistemik risk ölçümü hazırlamışlardır. Firma özelliklerinin muhasebeleştirilmesi sırasında toplam finansal sistem riskini ayrıştırmaya çalışmışlardır. Bu batmak için çok bağlantılı ve batmak için çok büyük (Too-interconnect-to-fail ve Too-big-to-fail) kategorileri için karışık bir ölçüt olmuştur ve sadece günlük verilere dayanarak ölçüm yapılmaktadır. Component ES, bir firmanın kesin bir tarihte sistemik riske katkısını değerlendirmek için kullanılabileceği gibi, belli bir süre boyunca katkısını tahmin etmede de kullanılabilir. Bu bağlamda, çalışmalarında 2007-2009 mali krizi sırasında en sistemik riskli firmaları tespit etmişlerdir. Component ES ile buldukları sonuç FSB tarafından yayımlanan sistemik riske sahip firmalar ile eşdeğer olmuştur.

Black vd. (2016), Avrupa bankalarının sistemik riskini ölçmek için, banka büyüklüğünün özelliklerini, temerrüt olasılığını ve bağlantılılıklarını birleştiren bir sıkıntı sigorta primi (DIP)

hesaplamışlardır. Bu ölçüme dayanarak, Avrupa bankalarının sistemik riski 2011'in sonunda 500 milyar Euro'ya yaklaştığı ve bunun büyük ölçüde temerrüt risklerinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. DIP yaklaşımı ayrıca, sistematik olarak önemli bankaları da sıralayarak İtalyan ve İspanyol bankalarının özellikle sistemik önemlerinin arttığını tespit etmişlerdir.

Ancharya vd. (2016), genel kabul edilecek sistemik risk ölçümü için çeşitli genel denge modellerinin ortak paydasına ve aynı zamanda bilinen istatistiksel ölçütlere dayanan açık öneriler sunmak için yeterince basit olan teorik bir model üzerinde çalışmışlardır. Sistemik risk unsuru olan SES (Systemic Espected Shortfall), bir bankanın genel finansal sisteminde meydana gelen sistemik olayda beklenen eksik sermayeye eşittir ve kriz sırasında bankanın beklenen zararlarında SES yükselir. Bu nedenle SES ve bir finansal firmanın marjinal beklenen açığı (MES) ölçülebilirdir. Bu amaçla, 2007-2009 yılları arasında yaşanan krizi SES yöntemiyle araştırmışlardır. 2009 yılı baharında stres testlerinde değerlendirilen büyük finansal kurumlardaki sermaye açığı, kriz sırasında büyük finansal firmaların özkaynak değerlerinde gerçek düşüşü ve kriz sırasında büyük finansal firmaların kredi temerrüt değişimlerinden (CDS) tahmin edilen kredi riskindeki artışı tahmin etmişlerdir.

Hmissi vd. (2017), Tunus bankacılık sistemindeki Yerli Sistemik Olarak Önemli Bankaları (D-SIB) belirlemeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, CES ölçüsüne dayanarak hazırlanan çalışmada, 2008-2015 dönemindeki sistemik riskini hesaplayarak, Tunus bankacılık sisteminde bulunan sistematik olarak önemli finansal kurumları sınıflandırmışlardır. Analiz sonucuna göre, Tunus kamu bankaları (STB, BNA ve BH) sistemik olarak en riskli bankalardır.

Brownless ve Engle (2017) Bir finansal kuruluşun sistemik risk oranını ölçmek için SRISK'i kullanmıştır. SRISK, bir firmanın ciddi bir piyasa çöküşüne bağlı koşullarındaki sermaye sıkıntısını ölçer ve büyüklüğü, kaldıracağı ve riskinin bir fonksiyonudur. Ayrıca, SRISK kurum faaliyet göstergelerinde erken uyarı sinyalleri vermektedir. Çalışmada, küresel krizde sistemik risk için önemli rolü olan firmalar tespit edilmiştir. Bu bağlamda, 2005'in ilk çeyreğinden itibaren sistemik riske Fannie Mae, Freddie Mac, Morgan Stanley, Bear Stearns ve Lehman Brothers en çok katkıda bulunanlardır.

Li ve Saiz (2017); Finansal piyasa altyapıları (FMI's) arasındaki sistemik riski, iki veya daha fazla finansal piyasa altyapısının bir kredi riskine maruz kalma olasılığını ölçmüşlerdir. Üç büyük Kanada FMI'sında kredi riskine ilişkin göstergeler oluşturmuşlar ve bu olasılığı tahmin etmek için çok değişkenli aşırı değer yöntemini kullanmışlardır. Katılımcılar arasında sistemik risk düzeylerinde büyük farklılıklar bulunmuştur. FMI'larda sıkıntıya girmeye bağlı olarak, bu olasılıkları tahmin etmişler ve bazı katılımcıların büyük ölçüde maruz kaldıklarını ve bu durumun katılımcıların geri kalanından daha yüksek bir sistemik risk oluşturduğunu görülmüştür.

Mendonça ve Silva (2018), Brezilya bankacılık sektöründeki sistemik riski inceleyerek, sistemik riskin belirleyici değişkenlerini tespit etmişlerdir. 2011'den 2015'e kadar olan döneme ait verilere dayanarak Brezilya'daki sistemik riski ΔCoVaR analizi ile ölçmüşlerdir. Ayrıca,

sistemik riskin belirleyicileri ile ilgili bir panel veri analizi yapmışlardır. Sonucunda, sistemik riskin belirlenmesinde banka likiditesinin, kârlılığın, kaldıraç ve faiz oranının önemli olduğunu tespit etmişlerdir. ΔCoVaR metodolojisi kullanılarak ölçülen sistemik riskin, Brezilya Merkez Bankası tarafından yayınlanan Finansal İstikrar Raporlarında yer alan sistemik risk ile uyumlu olduğunu göstermektedir.

Fang vd. (2018), Çin'deki finansal kurumların toplam sistemik riskini ölçmek için bir kuyruk riski ağı kurmuşlardır. Least Absolute Shrinkage and Selection Operator (LASSO) yöntemini kullanarak firmanın kendine özgü riskinin diğer kurumlarla olan bağlılığından etkilenebileceği sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmaya göre, kurumlar arasındaki korelasyon Haziran 2014 ile Haziran 2016 arasında önemli ölçüde artmaktadır. Ayrıca, kuyruk riskine dayanan sistemik risk beta'sının önemini test etmek ve sistemik risk katkısını daha da arttırmak için Kolmogorov-Smirnov istatistiğini kullanmışlardır. Böylece, sistemik riskin belirleyicilerini ileriye dönük olarak test ediyoruz.

Andrieş vd. (2018), 2005 ve 2012 yılları arasında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden 34 bankanın oluşturduğu bir örneklem kullanarak merkez bankası şeffaflığının gelişmekte olan bankacılık piyasalarındaki sistemik risk üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu bağlamda, merkez bankası şeffaflığı ve finansal kuruluşların sistemik riske katkısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu, diğer yandan, merkez bankası şeffaflığının artması bankaların kendine özgü riskini önemli ölçüde azalttığı gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Küresel kriz tek bir ülke veya bir finansal kuruluş ile sınırlı kalmayıp gelişmekte ve gelişmiş ülkeleri derinden etkilemiştir. Genişlemeci politikalar, düşük faizlerle sağlanan krediler ve ABD'de meydana gelen konut kredisi balonunun giderek büyümesi ve nihayetinde patlaması krizin başlıca sebebi olmuştur. Çoğu ülkede finansal kuruluşlar iflas etmiş veya ağır zararlarla karşılaşmıştır. Bazı finansal kuruluşlara da merkez bankaları müdahale ederek iflası önlemiştir. Kriz sonucunda bankacılık sektöründe, kredi arzında daralma meydana gelmiştir. Kriz nedeniyle yaşanan belirsizlik hane halkının ve firmaların tüketim ve yatırım harcamalarını azaltırken, kredi talebinin de daralmasına neden olmuştur. Sonuç olarak küresel çapta bir durgunluk meydana gelmiştir.

Sistemik risk, bir finansal kuruluşta meydana gelen aksaklık veya bozulmaların diğer finansal kuruluşlara da bulaşması olarak tanımlanabilmektedir. Burada önemli olan finansal kuruluşun, büyüklüğü, ikame edilebilirliği, çeşitliliği, diğer kuruluşlarla bağlantıları gibi kavramlardır. Bu kriterler, finansal kuruluşların sistemik olarak önemli olabilme derecesi olarak belirlenmektedir. Sistemik öneme sahip kuruluşların karşılaşabileceği sorunlar sistemin genel yapısını bozarak, bulaşıcılık etkisi göstermektedir. Bu sebeple, merkez bankaları kriz boyunca

problem yaşayan sistemik öneme sahip finansal kuruluşları kurtarmak amacıyla finansal kuruluşlara destek sağlamıştır.

Krizden sonraki süreçte, sistemik risk kavramı bankalar, sigorta kuruluşları, yerel finansal kuruluşlar, küresel finansal kuruluşlar gibi çoğalarak daha yoğun araştırılmaya başlanmıştır. Her ülke ve her kuruluş sistemik riski ölçmeye başlamış çeşitli metotlar geliştirmiştir. Sistemik risk ölçmede çok çeşitli yöntemler (CoVar, SRISK, CES (Bileşen Beklenen Kayıp), DCC (Dinamik Koşullu Korelasyon), MES (Marjinal Beklenen Kayıp), SES (Sistemik Olarak Beklenen Kayıp), DIP (sıkıntı sigorta primi), PAO (En az bir bankanın sıkıntılı olma olasılığı), SII (sistemik etkinin boyutunu), EVT (Çok Değişkenli Aşırı Değer Teorisi)) olmasına karşın genel kabul görür bir yöntem bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adrian, T., & Brunnermeier, M. K. (2016). CoVaR. *American Economic Review, 106*(7), 1705-1741.

Acharya, V. V., Pedersen, L. H., Philippon, T., & Richardson, M. (2016). *Measuring Systemic Risk.* Oxford University Press: The Society for Financial Studies.

Andrieş, A.M., Nistor, S., & Spricean N. (2018). The Impact of Central Bank Transparency on Systemic Risk. Evidence from Central and Eastern Europe, Research in International Business and Finance.

Bandt, O. d., & Hartmann, P. (2001). Systemic Risk: A Survey. *ECB Working Paper, 35*.

Banulescu, G.-D., & Dumitrescu, E.-I. (2015). Which are the SIFIs? A Component Expected Shortfall approach to systemic risk. *Journal of Banking & Finance*(50), 575-588.

Billio, M., Getmansky, M., & Lo, A. W. (2012). Econometric measures of connectedness and systemic risk in the finance and insurance sectors. *Journal of Financial Economics, 104*, 535-559.

Binici, M., Köksal, B., & Orman, C. (2013). STOCK RETURN CO-MOVEMENT AND SYSTEMIC RISK IN THE TURKISH BANKING SYSTEM. *Central Bank Review, Special Issue March*, 41-63.

Black, L., Correa, R., Huang, X., & Zhou, H. (2016). The systemic risk of European banks during the financial and sovereign debt crises. *Journal of Banking & Finance*(63), 107-125.

Brownlees, C., & Engle, R. (2017). SRISK: a conditional capital shortfall measure of systemic risk. *Working Paper Series*(37).

Cummins, J. D., & Weiss, M. A. (2014). Systemic Risk and the U.S. Insurance Sector. *The Journal of Risk and Insurance, 3*(81), 489-527.

Danıelsson, J. (2002). The emperor has no clothes: Limits to risk modelling. *Journal of Banking & Finance*(26), 1273-1296.

Drehmann, M., & Tarashev, N. (2011). Measuring the systemic importance of interconnected banks. *BIS Working Papers, Monetary and Economic Department*(342).

Fang, L., Suna, B., Li, H., & Yu, H. (2018). Systemic risk network of Chinese financial institutions. *Emerging Markets Review*(35), 190-206.

Freixas, X., Parigi, B. M., & Rochet, J.-C. (2000). Systemic Risk, Interbank Relations, and Liquidity Provision by the Central Bank. *Journal of Money, Credit and Banking, 3*(32), 611-638.

FSB & IMF & BIS. (2009). *Guidance to Assess the Systemic Importance of Financial Institutions, Markets and Instruments: Initial Considerations.*

Hendricks, D., Kambhu, J., & Mosser, P. (2006). *Systemic Risk and the Financial System.* Federal Reserve Bank of New York.

Hmissi, B., Bejaoui, A., & Snoussi, W. (2017). On identifying the domestic systemically important banks: The case of Tunisia. *Research in International Business and Finance*(42), 1343-1354.

Huang, X., Zhou, H., & Zhu, H. (2011). *Systemic Risk Contributions.* Federal Reserve Board, Washington, D.C.: Finance and Economics Discussion Series.

Jonghe, O. D. (2010). Back to the basics in banking? A micro-analysis of banking system stability. *J. Finan. Intermediation, 19*, 387-417.

Lehar, A. (2005). Measuring systemic risk: A risk management approach. *Journal of Banking & Finance, 10*(29), 2577-2603.

Levent, C. E. (2014). Küresel Finans Krizi ve Bu Krizden Çıkarılacak Kurumsal Yönetim Dersleri. *International Conferance on Eurasian Economies, Season 2C*, 499-506.

Li, F., & Perez-Saiz, H. (2017). Measuring Systemic Risk Across Financial Market Infrastructures. *Journal of Financial Stability*, 1-32.

Mendonça, H. F., & Silva, R. B. (2018). Effect of banking and macroeconomic variables on systemic risk: An application of ΔCOVAR for an emerging economy. *North American Journal of Economics and Finance*(43), 141-157.

Murphy, E. V. (2012). What Is Systemic Risk? Does It Apply to Recent JP Morgan Losses? *Congressional Research Service*, 1-11.

Nicolo, G. D., & Kwast, M. L. (2002). Systemic risk and financial consolidation: Are they related? *Journal of Banking & Finance* (26), 861-880.

Popesci, A., & Turcu, C. (2014). Systemic Sovereign Risk in Europe: an MES and CES Approach. *Revue d'économie politique, 6*(124), 899-925.

Saççı, Ö. Ü., & Sayılgan, G. (2014). Türk Bankacılık Sektöründe Sistemik Öneme Sahip Yerel Bankaların Belirlenmesinde Gösterge Bazlı Bir Yöntem Önerisi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, 8*(2), 13-37.

Sayılgan, G. (1998). Finansal Türev Piyasalarındaki Riskler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , 53*(1-4), 279-296.

Schüler, M., & Mannheim, Z. (2002). The Threat of Systemic Risk in European Banking. *Quarterly Journal of Business and Economics*(31), 145-165.

Talaslı, İ. (2013). SYSTEMIC RISK ANALYSIS OF TURKISH FINANCIAL INSTITUTIONS WITH SYSTEMIC EXPECTED SHORTFALL. *Central Bank Review, Special Issue March*, 25-40.

TCMB. (Aralık, 2010). *Finansal stikrar Raporu.* Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.

Toni Gravelle, F. L. (2013). Measuring systemic importance of financial institutions: An extreme value theory approach. *Journal of Banking & Finance*(37), 2196–2209.

Thomson, J. B. (2009). *On Systemically Important Financial Institutions and Progressive Systemic Mitigation.* FEDERAL RESERVE BANK OF CLEVELAND: POLICY DISCUSSION PAPERS.

TUNAY, K. B. (2015). TÜRKİYE'DE BÜYÜK ÖLÇEKLİ BANKALAR AÇISINDAN MÜNFERİT VE SİSTEMİK RİSKLERİN ANALİZİ. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 7*(13), 377-408.

Zhou, C. (2010). Are Banks Too Big to Fail? Measuring Systemic Importance of Financial Institutions. *International Journal of Central Banking*, 205-250.

BİREYİN YAŞAM DOYUMU VE EĞİTİM DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR GÖZDEN GEÇİRME

Dr. Öğr. Üyesi Nüket KIRCI ÇEVİK
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
nkcevik@nku.edu.tr

Hande ÇALIŞKAN
Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü
handecaliskan0@gmail.com

ÖZET: Yaşam memnuniyeti, öznel bir kavramdır ve bireyin yaşama karşı düşünce ve yorumlarının karşılaştırılmasıyla ortaya çıkan bir ölçüttür. Bireyin bilişsel yönünü temsil eden yaşam doyumu kavramı, kişinin tercihlerini ve bu değişkenlerin duygusal açıdan değerlendirmesini etkilemektedir. Yaşam doyumu kavramının revizyonu ulusal ve uluslararası çerçevede, çeşitli demografik değişkenler aracılığıyla incelenmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın amacı bireylerin yaşam doyumunu etkilediği düşünülen eğitim faktörünü değerlendirmektir. Literatürde bir kısım araştırma ile eğitim düzeyinin bireyin özerkliğini arttırdığı dolayısıyla yaşam memnuniyetine olumlu etkisi olduğu düşünülse de, bir çok ampirik çalışmada farklı sonuçlar vardır. Bu bağlamda, çalışmada eğitim düzeyinin bireyin yaşam memnuniyeti ile ilişkisi araştırılmış ve söz konusu değişkenlerin belirleyicileri konusunda teorik bir çerçeve sunularak ilgili literatür tüm hatlarıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Mutluluk, Yaşam Memnuniyeti

THE RELATIONSHIP BETWEEN INDIVIDUAL LIFE SATISFACTION AND THE LEVEL OF EDUCATION: A REVIEW

ABSTRACT: Life satisfaction is a subjective concept and it is a criterion that is revealed by comparing the thoughts and interpretations of the individual against life. The concept of life satisfaction, which represents the cognitive aspect of the individual, affects the preferences of the individual and the emotional evaluation of these variables. The revision of the concept of life satisfaction is examined through various demographic variables in the national and international framework. In this context, the aim of the study is to evaluate the educational factor which is thought to affect the life satisfaction of individuals. Although it is thought that some level of research and education level increase the autonomy of the individual and thus have a positive effect on life satisfaction, there are different results in many empirical studies. In this context, the relationship between education level and life satisfaction and a theoretical framework on the determinants of these variables is presented and the relevant literature is examined in all its lines.

Keywords: Education, Happiness, Life Satisfaction

1. Giriş

Memnuniyet, ihtiyaçların ve isteklerin karşılanmasından doğan tatmin duygusudur (TUIK, 2018). Mutluluk kavramı ise, bireyin hayattan aldığı haz ve memnuniyet biçimini olarak tanımlamaktadır. İnsanın mutlu olması, hayata karşı memnun kalabilmesini etkileyen çeşitli kanallar bulunmaktadır. Bireyin ihtiyacına göre şekil alabilen kavram, kişiden kişiye, bölgeden bölgeye hatta ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Bu yüzden, yaşam memnuniyeti ve mutluluk

arasındaki ilişki tarih boyunca incelendiğinde hep çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Yıllar boyu çeşitli formlarda bulunan yaşam memnuniyeti kavramı literatürde psikoloji, tıp, sosyoloji gibi alanların yanında ekonomik bağlamda da çeşitli göstergelerle incelenmiştir.

Bu çalışma, yaşam memnuniyeti ile eğitim arasındaki ilişkiyi incelemek üzerine kurulmuştur. Bu kapsamda yapılan çalışmalar incelendiğinde eğitim ve mutluluk arasında çeşitli sonuçlara ulaşılmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırması'nın amacı, Türkiye'de yaşayan bireylerin genel mutluluk düzeyine ilişkin varolan algısını, genel yaşam memnuniyetini ve eriştikleri kamu hizmetlerinden memnuniyetini ölçmektir. Bu bağlamda araştırma, 2003 yılından itibaren yapılmakta ve hanehalkının işgücü, gelir, tüketim ve yoksulluk yapısı, hane halkının refah ve mutluluk düzeyi hakkında bilgi verilmesi, toplumun düşünceleri hakkında fikre varılması ve büyük resmin görülmesi açısından önem arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle, toplumun içinde bulunduğu durum ve bireylerin duygu ve düşüncelerindeki değişim hakkında kendi öz değerlendirmesi yapılmaktadır (Gürsakal ve Öngen, 2008:3).

İlk olarak Türkiye'deki genel çerçeveye bakılacak olursa, mutlu olduğunu beyan eden bireyler 2016 yılında %61,3, 2017 yılında %58 olmuştur. Yaşam memnuniyeti düşük bireylerin oranı ise % 10.4'ten %11.1'e yükselmiştir. Aynı zamanda, 2017 yılında kadınların mutluluk oranı % 62.4 iken, erkeklerin mutluluk oranı %53.6 olmuştur. Türkiye'de mutluluk oranlarının en yüksek olduğu yaş grubunun 65 yaş ve üzeri olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (TUIK, 2018).

***Grafik 1**: Türkiye'de Mutluluğun Zaman İçinde Değişimi*

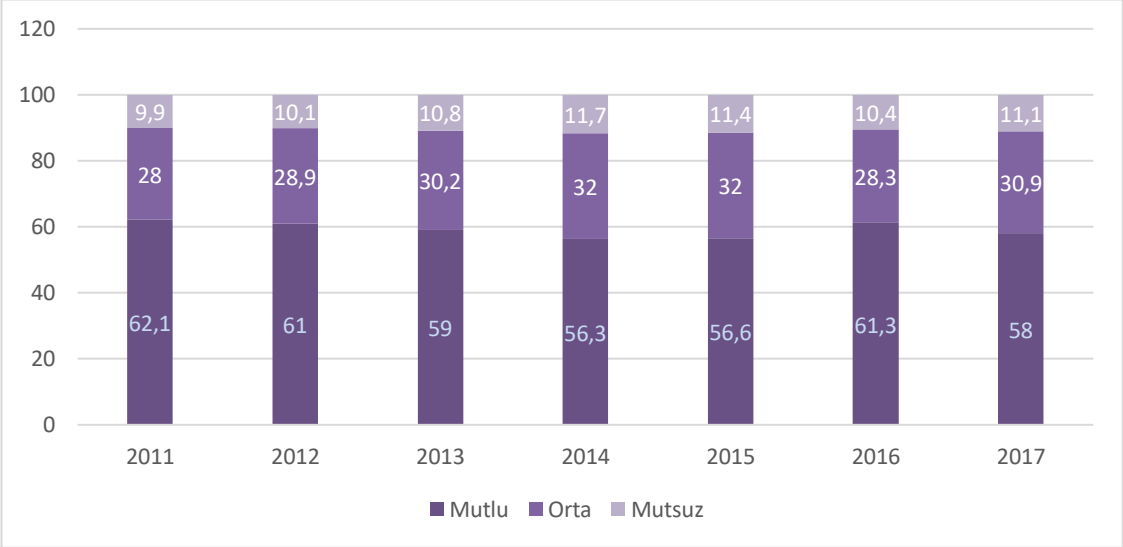

Kaynak: TUİK, 2018

Grafiğe göre yıllar içinde mutlu olduğunu belirtenler 2011 yılında %62.1, 2012 yılında, %61, 2013 yılında, %59, 2014 yılında, %56.3, 2015 yılında, 56.6, 2016 yılında ise, %61.3 olmuştur. TUIK (2018)'e göre, eğitim düzeyinin ülke mutluluğuna katkısı incelendiğinde, eğitim almayanların mutluluk oranı %62.5 olmuştur. İlkokul mezunu bireylerin mutluluk oranları

%57.7 iken, %57.4 ile lise ve dengi okul mezunu, %56.9 ile yükseköğretim mezunu olurken %56.1 ile ilköğretim veya ortaokul mezunları olmuştur.

Grafik 1: *Dünya Mutluluk Sıralaması 2015-2017*

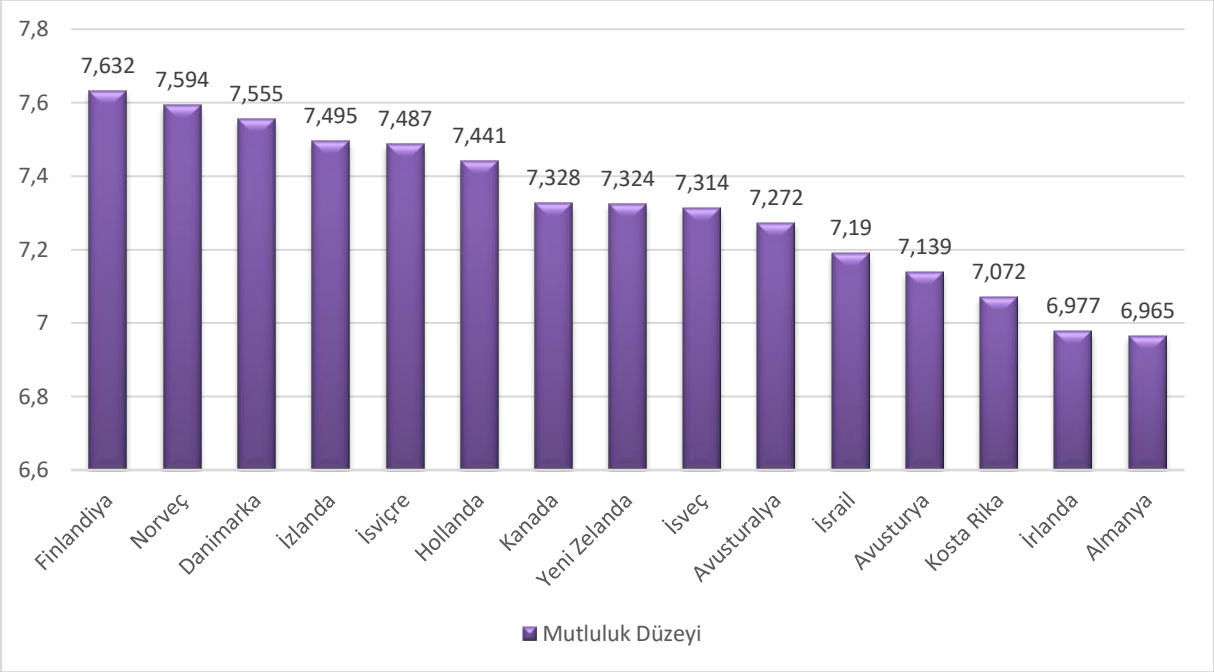

Kaynak: World Happinest Report, 2018

Grafik 1, 2018 yılında yayımlananan Dünya Mutluluk Raporu'na göre en mutlu 15 ülkeden oluşmaktadır. 156 ülkeyi baz alarak hazırlanan rapora göre en mutlu ülke 2017'ye göre değişiklik göstererek Finlandiya olmuştur. Rapor incelendiğinde, ilk on ülkenin yıllar içinde yer değiştirmediği, istikrarlı bir görünüm sergilediği gözlemlenmiştir (WHR, 2018).

Grafik 1: *Dünya Eğitim Sıralaması 2018*

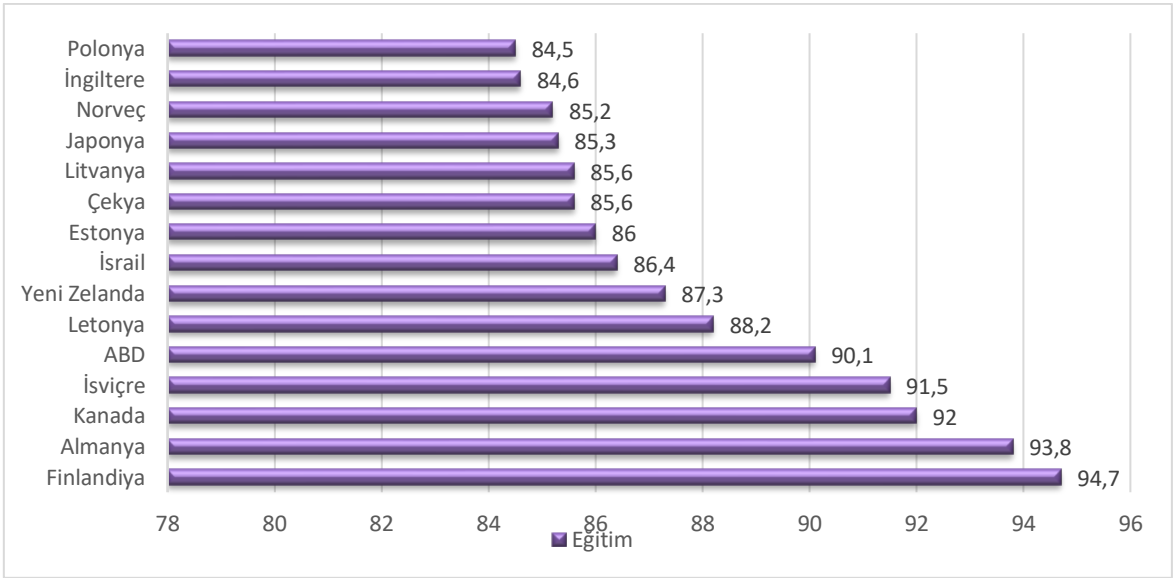

Kaynak: World Economic Forum, The Global Competitiveness Report, 2018

Grafik 2 ise, 2018 yılı Dünya Ekonomik Forumu'ndan elde edilen verilerle hazırlanan Dünya Eğitim Sıralaması göstergeleridir. Grafiğe göre, Dünya Mutluluk Raporu'nda da zirve de bulunan Finlandiya, eğitime katılım oranı en yüksek ülke olmaktadır. Finlandiya'dan sonra, eğitim sıralamasında ikinci sırada Almanya gelmekte ve onu takiben Kanada, İsviçre, ABD, Letonya, Yeni Zelanda, İsrail, Estonya, Çekya, Litvanya, Japonya, Norveç, İngiltere ve Polonya izlemektedir. Ek olarak, iki grafikte incelendiğinde farklı ve benzer ülkelerin yer aldığı gözlemlenmekle birlikte, eğitimin mutluluğa katkısını ampirik yönden de inceleme gerekliliği doğmaktadır.

2. Yaşam Memnuniyeti Kavram ve Öncülleri

Yaşam memnuniyeti, bireysel refah, yaşam kalitesi kavramları için çeşitli tanımlamalar mevcut olup bu terimlerin genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Örneğin, refah terimi, yaşam kalitesini bir bütün olarak belirtmek ve yaşam koşulları veya istihdam gibi durumları değerlendirmek için kullanılır. Aynı şekilde, yaşam kalitesi ifadesi bazı durumlarda toplum kalitesine ve vatandaşlarının mutluluğuna atıfta bulunmaktadır. Bunun sebebi herhangi bir fikir birliği veya ayrılıktan ziyade birçok çağrışım yapmasından kaynaklanmaktadır (Veenhoven, 2006).

Toplum nezdinde, mutlu olmak veya mutluluğun nedenlerini anlamak ülke ekonomilerinin gelişimine de katkı sağlamaktadır. Mutluluk da dahil olmak üzere duyguların, karar vermede önemli bir etkiye sahip olduğuna dair somut kanıtlar vardır. Bu nedenle, mutluluk göstergelerinin, ülkelerin gelişimi için, hangi tür davranışların olumlu bir etki yarattığı ve izlenilmesi gereken yol için ışık tutabilmektedir (Lane, 2017: 62).

Yaşam doyumunun objektif kriter bağlamında belirlendiği varsayıldığında çalışan ve yüksek gelire sahip olan bir bireyin mutluluk algısıyla yakından ilgili olması beklenmektedir. Fakat literatürde gelir düzeyi artan bireylerin ya da gelişen ekonomilerin bireysel yaşam doyumunu aynı oranda etkilemediği saptanmıştır. Nesnel olguların, bireylerin yaşam doyumunu açıklama da yetersiz kalması, çeşitli değişkenlerin mutluluk ve bireysel refah üzerinde etkisi olduğunu ortaya çıkmaktadır (Duman ve Başkaya, 2017: 24).

Easterlin 1995'te ülkelerin refahı ve geliri arttıkça ortalama mutluluk düzeylerinin artmadığını ve ilgili değişkenlerin aralarında bir ilişki bulunmadığını tespit etmiştir. Beklenenin aksine gelir ve mutluluk arasında yaşanan bu kargaşa "Easterlin Paradoksu" olarak bilinmektedir. Diğer yandan, Easterlin vd. 2010, yaptığı çalışmada, önceki çalışmalarına atıfta bulunarak daha kısa dönemlerde ülke gelirlerinin yaşam memnuniyetine katkıda bulunduğunu tespit etmişlerdir (Easterlin vd., 2010).

Yaşam memnuniyeti belirleyicilerine bakıldığında, belirli toplum türlerinin mutluluğa diğerlerinden daha elverişli olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle de insanların yaşamlarını nasıl yaşayacakları konusunda nispeten özgür bir seçim yapma imkânı veren toplumlar olduğunu

göstermektedir. Dolayısıyla, mutluluğun artmasına katkıda bulunan kavramların ekonomik gelişmeler kadar özgürlük duygusunun da olduğu bulunmuştur (Inglehart vd., 279).

Mutluluk bireyin hayattaki ana amacıdır ve çoğu birey mutlu bir yaşam için mücadele etmektedir. Bu kapsamda mutluluk arayışı, ilgili koşulların anlaşılmasını gerektirir ve bu nedenle konu batı düşüncesi tarihinde çok dikkat çekmiştir. Ampirik mutluluk ölçütleri eksikliği nedeniyle, konu hakkındaki öneriler yavaş bir gelişim göstermiştir. Dolayısıyla, mutluluk anlayışı spekülatif ve belirsiz kalmıştır. Son yıllarda, sosyal bilimler tarafından sunulan anket yöntemleri konu için bir çığır açmıştır. Bu kapsamda, önemli bir bilgi birikimi gelişmiş, güvenilir mutluluk ölçütleri geliştirilmiştir. Mutluluk ile ilgili literatür, daha fazla sayıda büyük mutluluk yaratma sürecinde atılacak adımlar olarak sıralanabilecek bazı temel sorularla çerçevelenebilmektedir. Bunlar, mutluluk tam olarak ne olduğu, ölçülüp ölçülemediği, insanlar şu anda ne kadar mutlu oldukları, mutlu veya mutsuz sebep olan etkenlerin ne olduğu, ve mutluluğun nihai anlamda yükseltilip yükseltilemeyeceği araştırılmaktadır (Veenhoven, 2012).

3. Eğitim ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişkiye Dair İnceleme

Yaşam memnuniyeti kavramına ilişkin literatürde çeşitli ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar yaşam memnuniyetini çeşitli bağlamlarda ele alarak hazırlanmış ve çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Çeşitli bulgulara göre, edinilen ortak çıkarım, mutluluğun öznel bir çıkarım olduğu yani, mutluluğu anlamının birey için ne ifade ettiğine göre değişiklik göstermektedir. Bu kapsamda, yaşam doyumu kavramı çeşitli göstergelerle incelenmiştir. Örneğin, mutluluğu, bireylerin gelirleri (Easterlin vd. 1995, Rojas 2007, Castriota 2006, Paul & Guilbert 2013, Proto & Rustichini 2015, Natali vd. 2018), yaş, cinsiyet, eğitim, dini inanç (Ferris, 2002, Ruiu, G. & Laura Ruiu M. 2018, Helliwell 2002, Ross & Willigen 1997) gibi değişkenlerle yapılan araştırmalar mevcuttur.

Bu çalışmada ise, yaşam memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi olduğu bilinen eğitim değişkeni bağlamında ele alınmıştır. Literatürde, eğitim değişkeni, eğitimli olma durumu veya sahip olunan eğitim derecesine göre şekillenmiştir. Örneğin, Witter vd. (1984), Amerika Birleşik Devletleri için eğitime katılım (eğitimli olma durumu) ile yetişkin bireylerin öznel iyi oluşları (bireysel refah) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada ki bir diğer odak noktası, eğitim almış olma durumunun geliri ve mesleki statüyü arttırarak bireylerin öznel iyi oluşlarına katkıda bulunup bulunmadığıdır. Bu kapsamda yapılan çalışmada, eğitim ve öznel iyi oluş kavramı arasında kadınların erkeklerden, yaşlı bireylerin de gençlerden daha çok ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mesleki statünün de, gelir değişkeni kontrol değişken iken eğitim ve bireysel refah ilişkinin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu kapsamda, eğitimin, bireysel refaha küçük ama olumlu bir katkıda bulunduğu söylenebilmektedir.

Castriota (2006), gelir değişkeninin bireyin mutluluğu üzerindeki etkisini eğitim düzeyine göre analiz etmiştir. Gelir değişkeninin kişinin yaşam memnuniyeti açısından eğitim düzeyi ile daha az ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yüksek gelir seviyesinin herkesi mutlu edebileceği, ek

gelirlerin marjinal faydasının daha az eğitimli insanlar için daha yüksektir. GSYİH, II. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren sürekli olarak yükselmekle birlikte, Batı Avrupa, Japonya ve ABD'deki ortalama yaşam memnuniyeti neredeyse sabit kalmıştır. Ayrıca, zengin ve fakir ülkelerdeki ortalama mutluluk seviyeleri, GSYİH seviyeleri kadar farklı değildir. Bu durumu Easterin Paradoksu ile bağdaştıran Castriota, Tüm dünyada ortalama eğitim seviyesi artmasıyla, mutlak gelir düzeyini yaşam memnuniyeti açısından daha az dikkate alan insanların sayısı önemli ölçüde artmıştır. Diğer bir ifadeyle, eğitim düzeyi arttıkça daha yüksek GSYİH'nın insan refahı üzerindeki olumlu etkisini "etkisizleştirmeye" katkıda bulunmuş olabilir.

Selim (2008), bireysel mutluluk kaynağı olan değerleri, TÜİK "Yaşam Memnuniyeti Araştırması" 2004 yılı verilerini kullanarak multinomial logit model ile Türkiye için araştırmıştır. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler mutluluk üzerinde farklı etkiler meydana getirdiği sonucuna varılmıştır. Bulgulara göre kişilerin mutluluk kaynağı olarak bir sahibi olmayı tercih etmelerinde cinsiyetin önemli bir rol oynadığı saptanmıştır. Aynı zamanda para ve işe sahip olmanın daha fazla mutluluk getireceğine inanlar için eğitim ve gelirin önemli olduğu belirlenmiştir.

Nikolev (2016), insanların yaşamları süresince ne kadar mutlu hissettiklerinin, etraflarındakilerle nasıl kıyaslandıklarına bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda, eğitim seviyesinin sosyal karşılaştırma ve kıyaslamalarla birlikte mutluluk düzeyinin ne derece değiştiğini incelemiştir. Avustralya'daki Hane Geliri ve Emek Dinamikleri (HILDA) anketinden elde edilen verileri kullanarak, bireyin kendi eğitimini kontrol ettikten sonra bile, daha yüksek referans grubu eğitiminin daha düşük mutluluk seviyeleriyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, daha eğitimli insanlar sosyal karşılaştırmalardan daha az etkilenmektedir. Sonuçlar, eğitim ve mutluluk arasındaki ilişkinin en azından bir dereceye kadar göreceli düşünceler tarafından belirlendiğini göstermektedir.

Ross ve Willigen, (1997), Eğitim ve bireyin yaşam kalitesi arasındaki ilişkiyi 1990-1995 yıllarını baz alarak incelemişlerdir. Eğitimin refahı iyileştirdiğini, çünkü yaşam boyu kontrol duygusunu artıran, işlere ve ekonomik kaynaklara erişimi artırdığını, özellikle de evliliğe, dengeli sosyal ilişkilere erişimi arttırdığı sonucuna ulaşmışlarıdır. Diğer yandan, Eğitim ile depresyon, anksiyete, öfke, fiziksel ağrı ve memnuniyetsizlik gibi duygusal çeşitli göstergeler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu bağlamda, iyi eğitilmiş kişilerin daha düşük düzeyde duygusal sıkıntılara ve fiziksel sıkıntıya sahip olduklarını, daha düşük düzeyde memnuniyetsizliğe sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Cunado ve Gracia (2012), İspanya'ya ait Avrupa Sosyal Anketi verilerini kullanarak Ordinal Logit Modellerini tahmin ederek eğitimin mutluluk üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu bağlamda, mutluluk düzeyinin artmasında, eğitimin hem doğrudan hem de dolaylı etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Öncelikle, eğitimin gelir ve işgücü durumu aracılığıyla mutluluğa dolaylı bir etkisi olduğunu, yani, yüksek eğitim seviyesine sahip insanların daha yüksek gelir seviyelerine ve daha yüksek bir istihdam olma olasılıklarına sahip olduklarını ve dolayısıyla daha yüksek mutluluk seviyelerine sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Eğitim değişkeni kadar literatürde önemli bir yere sahip olan diğer sosyoekonomik değişkenlerde yaşam memnuniyetini etkilemektedir. Bu bağlamda yapılan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Peiro (2006), sosyo-ekonomik koşullar ile 15 ülkede bireylerin mutluluğu veya memnuniyeti arasındaki ilişkileri incelemiştir. Daha önceki çalışmalarla uyum içinde yaş, sağlık ve medeni durum, mutluluk ve memnuniyet ile güçlü bir şekilde ilişkilidir. Diğer yandan çalışmada, işsizlik memnuniyetle açık bir şekilde ilişkilendirilse de, mutluluğa bağlı görünmemektedir. Gelir de memnuniyetle güçlü bir şekilde ilişkilidir, ancak mutluluğa olan ilişkisi zayıftır. Peiro, çalışmadan elde ettiği sonuçlara göre, mutluluğu ve memnuniyeti ikiye ayrılıp değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu ayrıma eş olarak, mutluluk ekonomik faktörlerden nispeten bağımsız olurken, memnuniyet güçlü bir şekilde bağımlı olacaktır. Her ikisi de sosyal şartlarla benzer şekilde etkilenirken, ekonomik koşullardan farklı olarak, ayrışmaktadır. Diğer yandan, Gerdtham ve Johannesson (2001) İsveç için mutluluk ve sosyodemografik özellikleri incelediklerinde, mutluluk oranlarının gelir, sağlık ve eğitim düzeyi ile arttığını, işsizlik, kentleşme, bekar olma ve erkek cinsiyete sahip olma ile azaldığını tespit etmişlerdir. Yaş ve mutluluk arasındaki ilişkiyi ise, mutluluğun 45-64 yaş grubunda en düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Chen (2012), Dört Doğu Asya ülkesinden anket verilerini analiz ederek, Japonya, Tayvan ve Güney Kore için mutluluk ve eğitim arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada, mutluluğun parasal faktörler bağlamında nispeten daha az önemsiz kabul edilirken, kişilerarası iletişim ağı ve kozmopolitlik derecesi gibi parasal olmayan faktörler, ilişkinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bireyin, eğitim aracılığıyla sosyal ilişkiler bağlamında bağlantı kurma yeteneğini ve eğilimini geliştirerek, mutluluğunu arttıracaktır.

Yushkina (2010), Rus bireylerin üzerinde uzun süreli bir araştırmadan yararlanarak, yaşam doyumunun belirleyicilerini Logit Model aracılığı ile araştırmışlardır. Ekonominin daha istikrarlı olduğu, 2004-2008 yıllarını baz almıştır. Çalışmanın sonucunda, ilgili dönemde bireylerin yaşam memnuniyetinin ekonomik olmayan göstergelerden etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

Akın ve Şentürk (2012), 2007 yılı için "Avrupa Yaşam Kalitesi Anketi" tarafından yapılan ikincil verileri kullanarak Ordinal Lojistik Regresyon Analizi yöntemiyle mutluluk düzeyi ile sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiyi Türkiye için incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre erkeklerin kadınlara göre daha mutlu olduğu, gelir düzeyi artığında mutluluğun da artığı, medeni durum açısından evlilerin daha mutlu olduğu, yaş açısından 18-24 ve 65 yaş üstü bireylerin mutluluk seviyelerinin yüksek olduğu ve eğitim düzeyi artıkça belirli bir düzeyden sonra mutsuzluğa sebep olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Ekici ve Köydemir (2014), "Avrupa Değerler Anketi" verilerine dayanarak yaptığı çalışmada, 1999 ve 2008 yıllarında çeşitli sosyal sermaye göstergeleri ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi Türkiye için incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre yaş, cinsiyet, medeni hal ve dindarlığa uyum sağladıktan sonra sosyal sermaye, mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Easterlin vd. (2010), çalışmalarında çeşitli ekonomik göstergelere göre değerlendirilen 17 ülkeyi baz alarak mutluluk ve gelir arasındaki ilişkiyi açıklamışlardır. Bu kapsamda, gelir ve mutluluğun uzun dönemde (10 yıl) bir ilişkisi olmayıp ancak kısa dönemde pozitif bir seyir izledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Diğer bir ifadeyle, mutluluğun ekonomik daralmalarda düşme eğiliminde olduğu diğer yandan, büyüme oranlarında artış eğiliminde olduğu saptanmıştır.

SONUÇ

Yaşam memnuniyeti, gelir, kişisel özellikler, demografik değişkenler, zamanımızı nasıl harcadığımız, bireyin kendine, başkalarına veya hayata karşı tutumu, dini inançları, karşılıklı ilişkileri, ekonomik göstergeler gibi terimler ile ilgilenmektedir. Toplumları veya bireyi en iyi şekilde anlatan yaşam memnuniyeti kavramı farklı göstergelerden etkilenmektedir. Diğer yandan söz konusu değişkenlerin çoğu birbirleriyle etkileşime girebilmekte veya farklılıklar göze çarpabilmektedir.

Ekonomik çerçevede mutluluk kavramı gittikçe artan bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, bireyin duygu ve düşüncelerinin davranışsal ekonomi için önemli olduğunun altı çizilmiştir. Çünkü, politika yapıcılar, hane halkının duygu ve düşüncelerini veya yaşamdan aldıkları haz hakkında bilgiye sahip olursa, toplumdaki sorunları çoğu yönden çözebileceği anlaşılmıştır. Diğer yandan, mutluluk, ayrıntılı bir bilişsel işlem gerektiren bir olgu değil, hemen erişilebilir bir duygudur. Çünkü insanlar, değerleri, duygu ve düşünceleri, içinde bulundukları toplumsal yapıyı, aile, din, sağlık, eğitim ve iş gibi değerlerden hangilerinin kendilerini mutlu ettiğini ve hangi kavramın onlar için mutluluk belirleyicisi olduğunu bilmektedirler. Bu sebepledir ki, insanların mutluluğu belirleyen algıları her anlamda farklılık göstermektedir. Ancak, belli toplumlar sahip olduğu değerlerin alışkanlığıyla, başkası için önemli görülen olgunun, kendileri için önemli olmayabilmektedir. Sonuç olarak, her ülke, ayrı bir resim sunacaktır.

Bu çalışmada ise, eğitim düzeyinin artmasının ve bir bütün olarak eğitimin yaşam memnuniyetine katkısı bağlamında bir çerçeve sunmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda, yapılan incelemeler neticesinde, eğitim kanalıyla da bireyin mutlu olabileceği gibi tek başına eğitim değişkeninin mutluluğa önemli bir katkısının olmadığı sonucuna varılmıştır. Eğitimin gelir ve sağlık gibi bazı ekonomik göstergeler aracılığıyla mutluluğa katkısı olduğu çalışmadan elde edilen ortak bir fikir olmuştur.

KAYNAKÇA

Akın, H. B., & Şentürk, E. (2012). Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin Ordinal Lojistik Regresyon Analizi İle İncelenmesi. Öneri Dergisi, 10(37), 183-193.

Castriota, S. (2006). Education and Happiness: a Further Explanation to the Easterlin Paradox? Libera Università di Bozen-Bolzano.

Chen, W.C. (2012). How Education Enhances Happiness: Comparison of Mediating Factors in Four East Asian Countries. Social Indicators Research, Vol. 106, No. 1. 117-131.

Cunado, J. & Gracia F.P. (2012). Does Education Affect Happiness? Evidence for Spain. Social Indicators Research, Vol. 108, No. 1. 185-196.

Duman, K. & Başkaya, C. (2017). Ana Akım İktisat Perspektifinde Yaşam Memnuniyeti: Antalya Havacılık Sektörü Çalışanları Üzerine Bir İnceleme. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 631(54), 23-39.

Easterlin, R. A. (1995). Will raising the incomes of all increase the happiness of all? Journal of Economic Behavior and Organization. 27, 35-47.

Easterlin, R.A., McVey, L.A., Switek, M. Sawangfa, O. & Zweing, J.S. (2010). The happiness–income paradox revisited. National Academy of Sciences. PNAS.

Ekici, T., & Koydemir, S. (2014). Social capital, government and democracy satisfaction, and happiness in Turkey: a comparison of surveys in 1999 and 2008. Social indicators research, 118(3), 1031-1053.

Ferris, A.L. (2002). Religion and The Quality of Life. Journal of Happiness Studies 3: 199–215.

Gerdtham, U.G. & Johannesson, M. (2001). The relationship between happiness, health, and socio-economic factors: results based on Swedish microdata. The Journal of Socio-Economics. 30(6). 553-557.

Gürsakal, S., & Öngen, K. B. (2008). 2007 Yaşam Memnuniyeti Anketinin İstatistiksel Yöntemler İle Analizi. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(27). 1-14.

Helliwell, J. F. (2002). How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being. Economic modelling, 20(2), 331-360.

Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C., & Welzel, C. (2008). Development, freedom, and rising happiness: A global perspective (1981–2007). Perspectives on psychological science, 3(4), 264-285.

Lane, T. (2017). How does happiness relate to economic behaviour? A review of the literatüre. Journal of Behavioral and Experimental Economics. 68, 62-78.

Natali, L., Handa, S., Peterman, A., Seidenfeld, D. & Tembo, G. Does money buy happiness? Evidence from an unconditional cash transfer in Zambia. SSM Population Health. 4, 225-235.

Nikolev, B. (2016). Does other people's education make us less happy? Economics of Education Review 52, 176–191.

Paul, S. & Guilbert, D. (2013). Income–happiness paradox in Australia: Testing the theories of adaptation and social comparison. Economic Modelling. 30, 900-910.

Peiro, A. (2006). Happiness, satisfaction and socio-economic conditions: Some international evidence. The Journal of Socio-Economics 35, 348–365.

Proto, E. & Rustichini, A. (2015). Life satisfaction, income and personality. Journal of Economic Psychology. 48, 17-32.

Rojas, M. (2007). Heterogeneity in the relationship between income and happiness: A conceptual-referent-theory explanation. Journal of Economic Psychology. 28(1), 1-14.

Ross, C.E. & Willigen, M.V. (1997). Education and the Subjective Quality of Life. Journal of Health and Social Behavior, Vol. 38, No. 3, 275-297.

Ruiu, G. & Laura Ruiu M. (2018). The Complex Relationship Between Education and Happiness: The Case of Highly Educated Individuals in Italy. Journal of Happiness Studies. Research Paper. 1-23.

Selim, Ö. G. D. S. (2008). Türkiye'de Bireysel Mutluluk Kaynağı Olan Değerler Üzerine Bir Analiz: Multinomial Logit Model. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(3).

The Global Competitiveness Report. (2017). World Economic Forum. Geneva. http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf. (Erişim Tarihi: 17.12.2018).

TUIK, (2018). http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27590, Erişim Tarihi: 17.12.2018.

WHR, (2018). World Happinest Report. John F. Helliwell, Richard Layard and Jeffrey D. Sachs. http://worldhappiness.report/ed/2018/ (Erişim Tarihi: 20.12.2018).

Witter, R.A., Okun, M.A., Stock, W.A. & Haring, M.J. (1984). Education and Subjective Well-Being: A Meta-Analysis. Educational Evaluation and Policy Analysis, Vol. 6, No. 2 (Summer, 1984), pp. 165-173. American Educational Research Association.

Yushkina, Y.(2010). The Determinants of Happiness and its Changes: An Empirical Analysis Based on Panel Data from Russia. Department of Economics at Amherst College. May 7,2010.

Veenhoven, R. (2012). Happiness: Also known as 'life-satisfaction' and 'subjective well-being'. Erasmus University, Rotterdam.

SAĞLIK GÖSTERGELERİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN PANEL EŞİK MODELİ İLE İNCELENMESİ: OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
dcyildirim@nku.edu.tr

Doç. Dr. Seda YILDIRIM
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
sedayildirim@nku.edu.tr

Hande ÇALIŞKAN
Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü
handecaliskan0@gmail.com

ÖZET: Sağlık sistemindeki reformlarla birlikte sağlık göstergelerinin iyileşmesi ülkelerin büyüme ve kalkınma performansları üzerinde anlamlı etkilere sahip olabilmektedir. Çalışmada seçilmiş OECD ülkeleri için sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmaktadır. Sağlık göstergeleri bağlamında OECD ülkeleri öncelikle gelişmiş ve nispeten daha az gelişmiş sınıflandırması ile iki alt gruba ayrılmıştır. Alt gruplar bağlamında sağlık göstergelerinin büyüme üzerindeki etkileri panel Eşik yönetimi ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, sağlık göstergesi serilerinin nispeten yüksek sağlık düzeyindeki gruplarda büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir. İkinci ülke grubu için ise Eşik etkisinin mevcut olduğu ve eşik değer seviyesine kadar sağlık göstergelerindeki bir iyileşmenin büyüme üzerinde nispeten daha büyük bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Ekonomik Büyüme, Threshold, Kümeleme.

INVESTIGATION OF RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH INDICATORS AND ECONOMIC GROWTH WITH THRESHOLD MODEL: A RESEARCH ON OECD COUNTRIES

ABSTRACT: Improvement of health indicators with reforms in the health system, have a significant impact on the growth and development performance of countries. The study aims to analyze the effects of health indicators on economic growth for selected OECD countries. In the context of health indicators, OECD countries are primarily divided into two subgroups with improved and relatively less developed classification. In the context of subgroups, the effects of health indicators on growth tried to be analyzed by panel threshold method. According to the results of the study, it was observed that the health indicator series did not have a significant effect on growth in relatively high health level groups. For the second country group, the threshold effect observed and until the threshold level, impact an improvement in health indicators had a greater impact on growth.

Key Words: Health, Economic Growth, Threshold, Clustring.

1. GİRİŞ

Beşerî sermayenin, ekonomik kalkınma kaynaklarının içinde bulunmasıyla, fiziksel sermayeden ayıran yönlerinin ayrıştırılması gerekmektedir. İlk farklılık olarak, beşerî sermaye fiziki sermayeye nispeten üretim sürecinde varolan faktörlerin yanında yeni teknolojilerin rasyonel bir biçimde kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Diğer yandan, beşerî sermaye kavramı insanın niteliksel özelliklerini vurguladığından, bilinenin aksine sadece eğitim bileşeni ile değil, sağlık, nüfus yoğunluğu ve beyin göçü gibi diğer faktörleri de bu kapsamda değerlendirme gerekliliği doğmuştur. Bilhassa, ülkelerin ekonomik kalkınmalarına pozitif yönde etki gösteren kavram da sağlık ve sağlık alanındaki gelişmeler olmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, sağlık göstergeleri, büyüme ve gelişmişlik düzeyleri açısından ülkeler için büyük ölçüde önem taşımaktadır (Yumuşak ve Yıldırım, 2009:57).

Lucas (1988)'a göre ise, neo-klasik büyüme teorisinin, ekonomik kalkınma açısından yararlı bir kuram olmamasının iki temel nedeni vardır; bunlardan ilki, ülkeler arasında gözlenen çeşitliliği hesaba katma konusundaki yetersizlik ve sermaye-emek oranlarında eşitliğin olmasıyla, uluslararası ticaretin hızlandırılması gerekliliğidir. Bu bağlamda Lucas, uzun dönemde sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayabilecek tek kaynağın beşerî sermaye olduğunu savunmuştur. Becker (2018), sağlık ve sağlığa dair göstergelerin, beşerî sermayenin göstergelerinden ayrılma noktası ise, ölüm oranlarının ve sağlık alanının kalitesinin, bu alandaki gelişmelerin, salgın hastalıkların ve diğer pek çok hususun ekonomileri yoğun olarak etkilediğini belirtmiştir. Bu bağlamda, ekonomik büyümenin kaynaklarının değerlendirilmesinde sağlık göstergelerinin payı önem arz etmektedir. Simplicio ve Amba (2016)'ya göre; sağlık, işsizlik, düşük ücretler ve gerekli olan yaşam maliyeti gibi diğer ekonomik ve sosyal olgular kadar önemli hale gelmiştir. Dahası, sağlık, insanların sürekli gereksinim duyduğu durumların en başında yer almaktadır. Dünya genelinde, sağlık üzerinde yapılan harcamalar arasında büyük farklılıklar vardır. Bazı ülkeler sağlık harcamalarında GSYİH'nın % 12'sinden fazlasını ayırırken, bazıları ise % 3'ten daha azını sağlık harcamalarına ayırmaktadırlar.

Sağlık, bireyler açısından öneminin anlaşılmasıyla, sağlığa yönelik yapılan her yatırımın toplumun refah düzeyinin yükselmesine yardımcı olacağı bir gerçektir. Ayrıca sağlık harcamalarının miktarı ve seviyesi ülkelerin kalkınma seviyelerine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, gelişmiş ekonomilerin sağlık harcamaları için ayırdığı pay, gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla olmaktadır (Şahbudak ve Şahin, 2015:154).

Makroekonomik düzeyde, sağlık harcamalarının seviyesi ve sağlığa ayrılan pay, ülkelerin gelir düzeyine bağlanmıştır. Herhangi bir ekonomide sağlık göstergelerinin kalitesi için sağlık finansmanı şarttır. Sağlık sektörünün performansının, sağlık hizmetlerinin gelir esnekliğinin büyüklüğünü yansıttığı varsayılmaktadır (Simplicio ve Amba, 2016: 66).

2. Sağlık ve Ekonomik Büyüme

Grossman (1999)'a göre, sağlık uzun ömür ve hastalıksız ömür geçirme şeklinde genişletilmiştir ve hem tüketiciler tarafından talep edilen hem de üretilen bir kavramdır. Sağlık bir seçim değişkendir çünkü bir fayda kaynağıdır. Ayrıca bireyin gelir ya da zenginlik seviyeleri ile ilintilidir. Ersöz (2009)'a göre, toplumun sağlık düzeyi iyileştiğinde ekonomik faydalarında beraberinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda, ülkelerin sağlık göstergeleri ile ekonomik gelişmişlik seviyeleri arasında dinamik bir ilişki oluşmaktadır. Söz konusu ilişkinin pozitif yönlü olmasıyla, çeşitli makroekonomik göstergelerde de iyileşme gözlemlenecektir. Bu amaçla, sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların doğru kanallarla arttırılması beklenmektedir.

Beşerî sermayenin önemli bir bileşeni olarak kabul edilen sağlık, dinamik ve gelişen bir alan yaratmak için birbiri ile ilişkili üç gelişmeye dayanmaktadır (Becker,2018: 379);

- Bireylerin, ilaç şirketlerinin ve hükümetlerin sağlık alanına yaptığı yatırımlarının analizi,
- İnsanlara, yaşam kaliteleri ve sağlıklı yaşam açısından ne kadar iyileştirme yapmak istediklerinin analizi,
- Farklı hastalıklarla ve yaşam kalitelerinin oranlarındaki değişikliklerle ilgili diğer kaynaklarla mücadelede ilerlemek amacıyla, sağlığın eğitime ve diğer beşerî sermaye bileşenlerine bağlanmasında tamamlayıcılıkların önemidir.

Mushkin (1962)'ye göre, sağlık hizmetlerine ayrılan ekonomik kaynaklar (işgücü ve mallar) bir açıdan sağlığa yapılan yatırımı temsil etmektedir. Öte yandan, sağlık harcamaları emek ürününü iyileştirmekte ve yıllarca bir getiri sunmaya devam etmektedir. Bu bakımdan yaratılan emek ürünü ve gelecekte sağlık harcamalarından elde edilen tasarruflar, hastalık oranlarındaki azalmayla 'verim' olarak karşımıza çıkmaktadır. Barro (1996) ise, sağlık göstergelerinden biri olan doğumda yaşam beklentisi gibi değişkenlerin ekonomik büyümeye daha fazla katkı sağlayacağını belirtmiştir. Çünkü doğumda yaşam beklentisi veya benzer göstergeler ile ölçülen sağlık durumu ile, ekonomik büyüme konusunda daha net bir çerçeve ve öngörü oluşturulacaktır.

3. Literatür

Sağlık göstergeleri ve ekonomik büyüme ilişkisi literatürde çeşitli ekonometrik yöntemlerle araştırılmıştır. Gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde yapılan çalışmalar sağlık göstergelerinin ülkelerin büyüme ve gelişmeleri için önem arz etmektedir.

Sağlık harcamalarının gelir esnekliğini inceleyerek bir ülke için lüks mü yoksa bir ihtiyaç mı olduğu tartışması literatürde tartışmaya açık bir konu halindedir. Bunun sebebi ülkelerin sağlık harcamalarına ilişkin makro ve mikro göstergelerin ve sağlık hizmetlerinin kalitesine bağlılıklarının sürekli değişkenlik gösterdiği ve çoğu ülkenin sağlık göstergelerinin birbiri ile uyumlu olmamasından kaynaklanmaktadır. Dreger ve Reimers (2005), çalışmalarında panel koentegrasyon tekniği ile 21 OECD ülkesi için sağlık harcamaları ve GSYİH arasındaki

bağlantıyı incelemişlerdir. Bulunan sonuçlara göre sağlık harcamalarının gelir esnekliği birden farklı bulunmamış ve dolayısıyla sağlık hizmetleri lüks bir mal olarak nitelendirilmediği sonucuna ulaşmışlardır. Aynı şekilde, Baltagi ve Moscone (2010), 1971-2004 dönemine ait verileri kullanarak 20 OECD ülkesindeki sağlık harcamaları ile gelir arasındaki uzun vadeli ilişkiyi incelemişler ve sağlık hizmetlerinin bir lüks değil, bir zorunluluk olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Simplicio ve Amba (2016), araştırmalarını 38 Afrika ülkesini baz alarak 1995-2012 yılları arasında değerlendirmişlerdir. Mekansal Panel Yaklaşımı kullanarak yapılan analiz sonuçları, Afrika ülkelerini baz alarak yapılan çalışmalar ile eş değer sonuçlar sunmuştur. Bu bağlamda, Afrika ülkelerinde sağlık harcamalarının bir lüks yerine bir ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Abdullah vd. (2017), 36 Asya ülkesi için 1995 ile 2013 yılları arasındaki verileri kullanarak panel yaklaşımı ile yaptıkları çalışmalarında sağlık hizmetlerine yapılan harcamaların bir bütün olarak gerekli bir ürün olarak ele alınabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalar değerlendirildiğinde çeşitli ekonometrik yöntemlerin ve çeşitli sağlık göstergelerinin baz alındığı görülmektedir. Bunlar, sağlık harcamaları, doğumda yaşam beklentisi, bebek ölüm oranları, doktor veya hemşire sayıları, hastanelerde kullanılan ekipman ve hastalıklara karşı kullanılan çeşitli teknikler olarak sayılabilmektedir.

Heshmati (2001), OECD ülkelerinin 1970-1992 yılları arasında gayri safi yurtiçi hasıla ve kişi başına sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi nedensellik bakımından incelemiştir. Ülkelerde kişi başına düşen sağlık harcamalarının değişimi açıklamak için artırılmış Solow modelinin tahminini sunmuştur. Nedensellik testleri sonucunda, kişi başına düşen sağlık harcamalarından GSYH'ye tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşmıştır. Başka bir ifade ile, kişi başına düşen sağlık harcamaları arttıkça ekonomik büyüme üzerinde olumlu sonuçlar doğuracağını belirtmiştir. Akram vd. (2009), Pakistan'ın 1972-2006 dönemi için farklı sağlık göstergelerinin büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sağlık göstergesi olarak, kişi başına düşen yatak sayısı, okullaşma oranı, doğumdaki yaşam beklentisi, bebek ölüm oranları, sağlık harcamaları göstergelerini kullanmışlardır. Kişi başına düşen GSYİH'nın uzun vadede sağlık göstergelerinden olumlu etkilendiğini ancak kısa vadede sağlık göstergelerinin kişi başına düşen GSYİH üzerinde önemli bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Çetin ve Ecevit (2010), 1990- 2006 dönemi yıllık verileri kapsamında 15 OECD ülkesine ilişkin bir panel regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Sağlık göstergesi olarak sadece doğuşta yaşam beklentisini baz almışlardır. Analiz sonuçlarına göre; sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında zayıf pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Diğer yandan bulunan bu ilişkinin istatistikî olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Wang (2011), sağlık harcamalarındaki artış ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin araştırılması için 1986'dan 2007'ye kadar 31 ülkenin verilerini kullanmışlardır. Sonuçlara göre, sağlık harcamalarındaki artış ekonomik büyümeyi teşvik edecektir. Orta ve yüksek düzeyde ekonomik büyümeye sahip ülkelerde, sağlık harcamalarındaki büyümenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi olumludur. Diğer yandan, sağlık harcamalarının büyümesi fazla olduğu takdirde, ekonomik büyümenin etkisi daha farklıdır. Hayaloğlu ve Bal (2015), sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini 54

üst orta gelirli ülke için 2000-2013 yılları arasındaki dönemi baz alarak araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, kamu ve özel sektör sağlık harcamalarındaki artış, üst orta gelirli ülkelerde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Köksal vd. (2016), çalışmalarında Türkiye'deki ve diğer Avrupa Birliği ülkelerindeki, seçili sağlık göstergeleri bağlamında karşılaştırılmışlardır. Söz konusu sağlık göstergeleri, doğumda beklenen yaşam düzeyi, nüfus artışı, sağlık harcamaları, hükümetin sağlık alanına ayırdığı pay, gayrisafi milli hasıla, okuryazarlık oranı, kaba doğum ve ölüm hızları, toplam doğurganlık hızı, bebek ve beş yaş altı ölüm hızı, doktor, hemşire, ebe ve yatak sayılarıdır. Yapılan karşılaştırma neticesinde, Avrupa Birliği ülkelerine göre, Türkiye'de nüfus artışı, kaba doğum hızı ve doğurganlık hızı nispeten daha fazla olduğu bulunmuştur. İlgili değişkenlerin fazla olması, üretken olmayan genç nüfusun artmasına ve ekonomik büyümede negatif bir eğilim olmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, milli gelirden sağlığa ayrılan payın arttırılmasının yanında, sağlık alanındaki istihdamın iyileştirilmesi ile Avrupa Birliği ülkelerinin sağlık göstergelerinin ortalamasına yetişmek mümkün olacaktır. Şen ve Bingöl (2018), 2016 -2017 yılları çeyrek dönemlik verileri ile ilaç giderleri, tedavi malzemesi giderleri, sağlık özelinde transferlerin ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu bağlamda sağlık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik tespit etmişlerdir. Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç, ekonomik büyümede uzun vadede sağlık harcamalarına katkı sağladığı saptanmıştır. Fakat, sağlık harcamaları ilgili dönemlerde ekonomik büyümeden etkilenmiştir. Zaidi ve Saidi (2018), Sahraaltı Afrika ülkelerindeki 1990-2015 yılları için verileri kullanarak, sağlık harcamaları, çevre kirliliği ve ilgili ülkelerdeki ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Uygulanan ARDL testi sonuçlarına göre, ekonomik büyüme, sağlık harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahipken, çevre kirliliğinin uzun vadede sağlık harcamaları üzerinde olumsuz etkileri saptanmıştır. Öte yandan, sağlık harcamalarından kişi başına düşen GSYİH'ya doğru tek yönlü bir nedensel ilişki söz konusu iken, çevre kirliliği ile kişi başına GSYİH, sağlık harcamaları ve çevre kirliliği arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

4. Ekonometrik Yöntem ve Analiz Sonuçları

Çalışma ilk olarak 21 OECD ülkesi (Avusturya, Belçika, Kanada, Çekya, Almanya, Danimarka, İspanya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Macaristan, Güney Kore, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İsveç ve Amerika) sağlık göstergeleri açısından panel veri analizi ile değerlendirilmiştir. Değerlendirmeye konu olan sağlık göstergeleri, Dünya Sağlık Örgütü ve OECD veri tabanından alınarak hazırlanmıştır. Çalışmada ele alınan sağlık göstergesi verileri; ölüm oranları, doğumda yaşam beklentisi, sağlık harcamaları (milli hasılaya oranı), kişi başına düşen sağlık harcamaları, kişi başına düşen hükümet harcamaları, peşin yapılan sağlık harcamaları, kanserden dolayı gerçekleşen ölüm oranları, kişi başına düşen ilaç harcamaları, kişi başına düşen doktor sayısı, kişi başına düşen hemşire sayısı, kişi başına düşen yatak sayısı, yıllık potansiyel ölüm oranları, sağlık alanındaki mezuniyet oranları, tedavi bakım yatak oranları, psikiyatrik bakım yatak oranları, doğumda yaşam beklentisi, bebek ölüm oranları, alkol tüketim oranlarıdır.

Bu bağlamda araştırmada sağlık göstergeleri OECD ülkeleri açısından hangi durumlar için kümeleme oluşturduğu ve yakınlık dereceleri tespit edilmiştir. Yapılan kümeleme analizi sonucunda iki farklı küme tespit edilmiştir. Ardından oluşturulan iki küme için ayrı ayrı eşik değer sınaması yapılmıştır.

4.1. Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi, sınıflandırma oluşturmak için kullanılabilecek çok çeşitli yöntemler veya uygulamalar için kullanılan genel bir yöntemdir ve bu yöntemler benzer bireyleri, nesneleri, özellikleri veya değişkenleri ampirik olarak ayrı kümeler oluşturur. Söz konusu yöntemi kullanmanın temel nedeni, veri setinde benzer (homojen) gruplarının bulunmasıdır. Kümeleme analizi, bir gözlem kümesinin yapısal özelliklerinin nicelleştirilmesi için bir dizi objektif yönteme işaret eder (Beckstead, 2002: 307).

Kümeleme analizi temelde hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümelenme olarak ikiye ayrılmaktadır. Diğer yandan küme sayısı için ön bilgi varsa ya da anlamlı olabilecek küme sayısına karar verilmişse, zaman alan hiyerarşik yöntemlerden ziyade hiyerarşik olmayan yöntemleri tercih edebilmektedir. Ancak buradaki ortak amaç, kümeler arasındaki farklılıkları ve kümeler içi benzerlikleri en yüksek düzeye çıkarmaktır (Çelik ve Kıral, 2018: 130).

Bu çalışmada, kümeleme analizi yöntemi ile, seçilen sağlık göstergeleri, özelliklerine göre hastaneleri, sağlık harcamalarını, ihtiyaçlarına göre hastaları, yapılan yatırımlar ve sayısız diğer özelliklerine göre gruplandırmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın amacına uygun olarak yapılan kümeleme analizi, kullanılan değişkenler yardımıyla yapılmış olup, ilk küme için gelişmiş ülkeler ikinci küme için ise gelişmekte olan ülkeler şeklinde iki ayrı kümeye ayrılmıştır. Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü'nün yayımladığı sağlık göstergeleri açısından en gelişmiş ülke sıralamasına uygun olarak; raporda nispeten üst sırada yer alan Fransa referans noktası alınarak Fransa'ya benzer ülkeler sağlık göstergeleri açısından gelişmiş uzak olan ülkeler ise nispeten düşük gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Kümeleme analizi sonuçlarına göre oluşturulan ülke grupları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: *Kümeleme Analizi Sonuçları*

Birinci Küme		**İkinci Küme**	
Ülkeler	**Uzaklık**	**Ülkeler**	**Uzaklık**
Fransa	0,000	Estonya	0,000
Almanya	0,340	Çekya	0,854
Finlandiya	0,629	Macaristan	0,545
Slovenya	0,691	Güney Kore	1,718
Belçika	0,710	Polonya	0,318
Portekiz	0,811	Slovakya	0,406

Analizin bu kısmından sonra kümeleme analizi bağlamında ülke grupları için sağlık - büyüme ilişkisi ele alınmaktadır.

4.2. Panel Veri Analizi

Panel veri, verilerin hem zaman boyutu hem de kesit boyutunun birlikte gözlemlendiği durumlarda kullanılmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren sıklıkla kullanılmaya başlanılan panel veri kullanımı bazı kolaylıklar sağlamaktadır (Baltagi, 2005: 4-6);

- Panel veri analizinde, serilerin heterojen olma durumlarına karşı kontrol edilmektedir.
- Panel veriler, değişkenler arasında, daha bilgilendirici, daha fazla serbestlik derecesi ve daha fazla verimlilik sağlamaktadır.
- Belli dönemler için bazı değişkenlerin değişim dinamiklerini daha iyi araştırabilmektedir.
- Panel veriler, kısa zaman serisi ya da yetersiz kesit gözleminin var olduğu durumlarda da analiz yapılmasına izin vermektedir.
- Panel veriler sadece bir zaman serisine veya sadece bir kesit seriye göre, daha karmaşık davranış modelleri oluşturulmasını ve test edilmesine imkan sağlamaktadır.
- Bireyler, firmalar ve hanehalkları üzerinde toplanan mikro panel verileri, makro düzeyde ölçülen benzer değişkenlerden daha doğru bir şekilde ölçülebilir.

Panel veri analizi;

$$y_{it} = \alpha + X'_{it}\beta + u_{it} \qquad i = 1,\ldots, N; \qquad t = 1, \ldots, T$$

Yukarıdaki denklemde, i, hanehalkı, bireyler, firmalar, ülkeler vb., t, zamanı temsil etmektedir. Bu bağlamda, i serilerin yatay kesit boyutunu, t ise zaman serisi boyutunu ele almaktadır. Ayrıca hata terimi panel verilerde çoğunlukla tek yönlü hata bileşeni olarak kullanılmaktadır.

Bir kesit üzerinde bir panel veri setinin temel avantajı, araştırmacıların bireyler arasındaki davranış farklılıklarını modellemede büyük esnekliğe olanak vermesidir. Bu çerçevede ele alınan regresyon (Greene, 2002:285);

$$y_{it} = X'_{it}\beta + z'_i\alpha + \varepsilon_{it}$$

Sabit bir terim içermeyen X'_{it}'de, heterojenlik ve bireysel etki $z'_i\alpha$'yı temsil eder ve, burada z_i sabit bir terim olmak üzere birey veya grup özelliklerini gözlemlenebilen ırk, cinsiyet, konum vb. veya gözlemlenemeyen, spesifik özellikleri, beceri veya tercihlerde bireysel göstergeler vb. gibi değişkenleri *t* zamanda sabit olarak kabul etmektedir. Tüm bireyler için z_i gözlemlenirse, model sıradan bir doğrusal model olarak ele alınabilir ve en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilebilmektedir.

4.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı

Panel veri analizinde serilerin yansız ve tutarlı sonuçlar elde edilebilmesi için değişkenlere ilk olarak yatay kesit bağımlılığı sınaması yapılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının varlığı, panelin zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testiyle; her ikisi de büyük olduğunda Pesaran (2004) Cross-Section Dependence (CD) testiyle araştırılabilmektedir (Göçer vd.,2012: 456). Panel verilerde yatay kesit bağımlılığını test edebilmek için kullanılan yöntemler, Breusch-Pagan (1980) CDLM testi, Pesaran (2004) CDLM testi ve Pesaran vd. (2008) Bias Adjusted CD test testleridir. Yatay kesit bağımlılığında oluşturulan hipotezler;

H_0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.
H_1: Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Pesaran (2004), geliştirdiği hem yatay kesit boyutu hem de zaman boyutunun büyük olduğu örneklemler için, üstteki denklemin geliştirilmiş halini vermiştir;

$$CDLM = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \; \Sigma_{i=1}^{N-1} \; \Sigma_{j=i+1}^{N-1} \; (T\tilde{\rho}ij^2 - 1)$$

Söz konusu denklemde T ve N olarak her iki gözleminde büyük olduğu durumlarda kullanılacağı kabul edilmiştir. Fakat T ve N $\rightarrow \infty$ olduğu durumda yatay kesit bağımlılığının olmadığı varsayılmaktadır. Bu sebeple LM testi aynı yöntemle geliştirilerek, korelasyon katsayılarını kullanarak N>T olduğu durumlar için verilmiştir;

$$CDLM = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \; (\Sigma_{i=1}^{N-1} \; \Sigma_{j=i+1}^{N-1} \; \tilde{\rho}ij^2)$$

Tablo 2: *Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları*

1. Küme			2. Küme		
Değişken	**Olasılık Değeri**	**Test İstatistiği**	**Değişken**	**Olasılık Değeri**	**Test İstatistiği**
BO	0.000***	13.22	BO	0.000***	7.83
LFCFGDP	0.000***	4.20	LFCFGDP	0.000***	8.33
LPOPTOTAL	0.000***	4.50	LPOPTOTAL	0.038**	-2.08
LEXP	0.000***	9.08	LEXP	0.000***	13.70
ENF	0.000***	10.83	ENF	0.000***	9.45
FDIGDP	0.012***	2.52	FDIGDP	0.000***	4.44
LDYB	0.000***	16.13	LDYB	0.000***	16.15

Tabloda *,**,*** ile gösterilen işaretler sırasıyla %10,%5 ve %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 2'den elde edilen sonuçlara göre; BO, LFCFGDP, LPOPTOTAL, LEXP, ENF, FDIGDP ve LDYB değişkenleri için temel hipotez reddedilmiştir. Dolayısıyla, serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının ardından, ilgili sonuçlar göz önüne alınarak birim kök sınamaları yapılmıştır.

4.2.2. Birim Kök Testi Sonuçları

Panel birim kök testleri yatay kesit birimlerini birbirinden bağımsız ve birbirlerine bağımlı olma biçimine göre iki gruba ayrılmaktadır. Birinci kuşak sınamaları da denilen panel birim kök sınama yöntemleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin birbirinden bağımsız olduğu varsayımı altında geliştirilmişlerdir. Im, Pesaran ve Shin (2000), Maddala ve Wu (1997), Levin,Lin ve Chu (2002), Hadri (2000) ve Choi (2001) sınamaları bu tür panel sınamalarına örnektir (Güloğlu ve İspir, 2011: 210).

Yatay kesit bağımlığını dikkate alan birim kök testleri, ikinci kuşak panel birim kök testleri olarak adlandırılmaktadır. İkinci kuşak panel birim kök testleri için, Pesaran (2007), Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuler testini geliştirmiştir;

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + b_i\, y_{i,t-1} + \Sigma_{J=1}^{P_i} c_{ij}\, \Delta\, \bar{y}_{i,t-j} + d_{it} + h_i \bar{y}_{t-1} + \Sigma_{J=0}^{P_i} \eta_{ü}\, \Delta\, Y_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

İlgili denklemle birlikte birim kök sınamaları için aşağıdaki temel hipotezler geçerlidir.

H_0: b_i=0, seri durağandır.
H_1: b_i<0, seri durağan değildir.

Tablo 3'de birim kök test sonuçları görülmektedir.

Tablo 3: *Pesaran CADF Test Sonuçları*

		1. Küme		2. Küme	
		t-İst.	**Olasılık**	**t-İst.**	**Olasılık**
Sabit	BO	-2.901	0.003***	-2.281	0.095*
	LEXP	-1.008	0.957	-1.555	0.661
	LFCFGDP	1.391	0.918	-1.753	0.040**
	LPOPTOTAL	-2.854	0.002***	3.305	1.000
	ENF	-0.365	0.358	-1.956	0.025**
	FDIGDP	-1.743	0.041**	1.721	0.957
	LDYB	-1.788	0.445	-2.295	0.090*
Sabit ve Trendli	BO	-3.154	0.017**	-2.740	0.688
	LEXP	-1.115	0.998	-1.774	0.890
	LFCFGDP	-1.792	0.037**	-0.460	0.323
	LPOPTOTAL	2.342	0.990	1.114	0.867
	ENF	-0.076	0.470	-0.718	0.236
	FDIGDP	-0.842	0.200	-1.965	0.025**
	LDYB	-2.979	0.045**	-2.802	0.103

Tabloda *,**,*** ile gösterilen işaretler sırasıyla %10,%5 ve %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı temsil etmektedir.

Birinci Küme için Pesaran CADF sonuçlarına bakıldığında, BO değişkeninin hem sabit hem de sabit ve trendli model bazında durağan olduğu saptanmıştır. LPOPTOTAL değişkeninin trendsiz modelde, LFCFGDP ve LDYB'nin de sabit ve trendli modelde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan, LEXP ve ENF değişkenlerinin durağan olmadıkları tespit edilmiş ve sıfır hipotez reddedilmiştir. Çalışma, birinci küme için LEXP ve ENF

değişkenlerinin farkları analize dahil edilmiştir. İkinci küme için ise BO, LFCFGDP, ENF ve LDYB değişkenlerinin sabitli modelde, FDIGDP değişkeninin ise sabit ve trendli modelde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. LEXP serisinin her iki küme içinde de fark durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde LPOPTOTAL değişkeni de ikinci küme için fark durağan olarak tespit edilmiştir.

4.2.3. Eşik Modeli

Sağlık göstergeleri bağlamında değerlendirilen ülkeler kümeleme analizi ile ayrıştırıldıktan sonra, ilgili ülke grupları arasında ekonomik büyüme göstergeleri bağlamında eşik değer olup olmadığı üzerinde çalışılmıştır. Ekonomik büyüme göstergeleri için, ülkelerin 1999-2016 yıllarına ait, GSYİH büyüme oranları, ihracat oranları, ülkelerin nüfus verileri, sabit sermaye yatırımları, enflasyon ve doğrudan yabancı yatırımlar verileri baz alınmıştır.

Panel veri analizlerinde eşik değer bulunmasına ilişkin çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların başında Hansen'in (1999) çalışması gelmektedir. Hansen (1999), regresyon, bir örneklemdeki tüm gözlemler arasında aynı mı yoksa ayrı sınıflara mı ayrıldığını araştırmak için eşik regresyon teknikleri geliştirmiştir. Eşik regresyon modelleri, bireysel gözlemlerin, gözlemlenen bir değişkenin değerine göre sınıflara ayrılabileceğini belirtmektedir.

Eşik etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek önemlidir. Eşik etkisinin bulunmadığı hipotezi, doğrusal kısıtlama ile temsil edilebilmektedir.

$$H_0 : \beta_1 = \beta_2$$

H_0 hipotezi altında eşik *y* tanımlanmamıştır, dolayısıyla klasik testler standart dışı dağılımlara sahiptir. Sıfır hipotez için threshold etkisinin bulunmadığı durumda model;

$$y_{it} = \mu_i + \beta'_1 x_{it} + e_{it}$$

Sabit etkiler modeline dönüşüm yapıldığında ise model,

$$y^*_{it} = \beta'_1 x^*_{it} + e^*_{it}$$

β_1 regresyon parametresi en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmektedir.

a. Birinci Küme İçin Eşik Regresyon Analizi

Tek rejimli model denklemi;

$$y_{it} = \mu + X_{i\,t}(q_{it} < \gamma)\beta_1 + X_{it}(q_{it} \geq \gamma)\beta_2 + u_i + e_{it} \qquad \textbf{(1)}$$

Burada q_{it} eşik değişken, γ ise eşik parametresidir. Ayrıca söz konusu denklem katsayıları β_1 ve β_2 olarak iki rejime ayırmaktadır. Diğer yandan u_i parametrelerin bireysel etkisi olurken, e_{it} ise hata terimi olmaktadır (Wang, 2015:122).

Tablo 4: *Birinci Küme için Eşik Etkisi*

F-istatistiği	Kritik Değer			Olasılık Değeri
	%10	%5	%1	
6.31	7.3004	9.3759	13.0377	0.1267

Tablo 4'te birinci küme için bir eşik etkisinin mevcut olmadığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile nispeten yüksek sağlık göstergelerine sahip ülke grubu için sağlık ve büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin mevcut olmadığı görülmüştür. Bu nedenle birinci küme için sağlık ve büyüme arasındaki ilişkiler doğrusal modeller yardımı ile araştırılmıştır.

Çalışmamızda öncelikle birim etkinin varlığına karşılık hazvuzlanmış tahmincinin etkinliği karşılaştırılmıştır. Tahmin sonucunda parametre katsayılarının farklılaştığı görülmüş ve F testi sonuçlarına göre birim etkinin mevcut olmadığını öne süren temel hipotez reddedilerek birim etkinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birim etkinin mevcut olması durumunda sabit etkiler ya da rassal etkiler model tahmincilerinden hangisinin etkin olduğunun anlaşılması için haussman testi uygulanmıştır. Haussman test sonucunda test istatistiği 26.83 (Prob. 0.0002) olarak bulunmuştur. Test sonucuna göre rassal etkiler tahmincisinin tutarsız olduğuna ve sabit etkiler tahmincisinin parametresinin etkin olduğuna karar verilmiştir.

Modelin tek yönlü mü ya da çift yönlü mü mi olup olmadığının araştırılması gerekmektedir. Çünkü panel veri analizinde bireysel etkilerin yanı sıra zaman etkileri de mevcut olabilmektedir. Zaman etkisin zamana göre etkileri temsil eder ve bireye göre değişmemektedir. Zaman etkisinin modele bağımsız değişken olarak eklenmesi gerekmektedir. Zaman etkisinin varlığı analiz edildiğinde bireysel etkilerin yanında zaman etkilerinin de mevcut olduğu görülmüştür.

Çalışmamızda sabit etkiler modeli zaman etkisini içerecek şekilde genişletilmiştir. Panel EKK analizinden elde edilen sonuçlar güvenilirlik testleri yardımı ile araştırılmıştır (EK-1). Test sonuçlarına göre modelde heteroskedastisite ve otokorelasyon sorunlarının mevcut olduğu birimler arası korelasyon sorununun mevcut olmadığı görülmüştür. Heteroskedastisite ve otokorelasyon sorunlarının aşılması için Arrelano, Foot ve Rogers tahmincisi kullanılmıştır. Parametrin varyans tahmincisi;

$$Var(\hat{\beta}) = \frac{N-1}{N-k}\frac{M}{M-1}(X'X)^{-1}\left(\sum_{i=1}^{N} X_i'\hat{u}_i \;\; \hat{u}_i'X_i\right)(X'X)^{-1}$$

Burada M, küme sayısı; N, kümelerdeki birim sayısı ve $\hat{u}_i$, j. Kümedeki i. Kalıntıdır.

Tahminden elde edilen sonuçlar EK-2'de görülebilir. Birinci Kümede yer alan ülkeler sağlık göstergeleri bağlamında nispeten gelişmiş ülkelerdir. İlgili dönemde ülkelerin sağlık ve gelişmişlik seviyeleri yüksek olduğu için seriler arasında doğrusal olmayan bir ilişki tespit edilememiştir. Bu nedenle linear regresyon yöntemine başvurulmuş ve sağlık göstergelerinin büyüme üzerinde etkili olmadığı görülmüştür. Diğer yandan doğumda yaşam beklentisi serisinin doğrusal etkileri araştırılmış ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkinin mevcut olmadığı görülmüştür.

b. İkinci Küme İçin Eşik Varlığının Sınanması

Tablo 5: *İkinci Küme için Eşik Etkisi*

F-istatistiği	**Kritik Değer**			**Olasılık Değeri**
	%10	**%5**	**%1**	
40.31	38.6745	44.8948	63.1486	0.0933

Tablo 6: *Panel Eşik Model Sonuçları*

Eşik Değer Tahmini	
BO	4.2879***
%95 Güven Aralığı	[4.2862, 4.2891]
Rejim Türü	
β_1	9.68
	(0.000)
β_2	9.66
	(0.000)
Kontrol Değişkenler	
Lexp	**4.98**
	(0.000)
enf	**-1.33**
	(0.186)
fdigdp	**2.50**
	(0.014)
Lfcfgdp	**2.35**
	(0.021)
dLpoptotal	**1.43**
	(0.156)
δ 1	**-0.41**
	(0.683)

Estonya, Çekya, Macaristan, Güney Kore, Polonya ve Slovakya'dan oluşan ikinci küme için yapılan panel eşik model sonuçlarına göre eşik etkisi %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Panel eşik model tablosundan elde edilen sonuçlara göre, eşik değeri 4.2879 olarak bulunmuştur. Ayrıca birinci rejim β_1 ve ikinci rejim β_2 katsayılarının da sırasıyla 9.68 ve 9.66 olan test değerlerine bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Birinci rejimde sağlık göstergelerindeki bir artış büyümeyi daha

fazla artırmaktadır. Diğer bir ifade ile sağlık göstergelerinin düşük olduğu durumda sağlık göstergelerindeki bir artış büyüme üzerinde daha yüksek bir etkiye sahiptir.

SONUÇ

İçsel büyüme teorilerinin başlangıcı ile birlikte beşerî sermaye göstergeleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki çeşitli yönlerden incelenmiş ve literatüre önemli katkılarda bulunulmuştur. Beşerî sermayenin önemli bir bileşeni olduğu bilinen sağlık göstergelerinde meydana gelen iyileşmelerin ülkelerin ekonomik anlamda kalkınmalarına olumlu katkılarının olduğu konusunda kabul gören bir fikir birliği mevcuttur. Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sağlık göstergeleri için ayrılan yatırım ve yeniliklerinin ne boyutta olduğu ve katkısının ne derece de hissedildiği değişkenlik göstermektedir. Örneğin sağlık alanına yapılan harcamaların boyutu, hastane sayıları, gelişmiş teknolojiler, hastanelerdeki yatak sayıları, ilaç harcamaları gibi göstergeler gelişmiş ekonomilerde daha ileri bir seviyedeyken, gelişmekte olan veya nispeten daha az gelişmiş ülkelerde bu oran daha az olabilmektedir. Bu kapsamda, sağlık alanındaki olumlu göstergelere nispeten az gelişmiş ülkelerin vereceği cevabın, söz konusu ülke ekonomilerine daha fazla katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada ise, sağlık göstergeleri ve ekonomik büyüme arasında ilgili ülkeler için bir eşik değer olup olmadığı araştırılmıştır.

Çalışmada sağlık göstergeleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analizi yardımı ile analiz edilmiştir. Yansız ve tutarlı sonuçlar elde edilmesi amacıyla seçilen 21 OECD ülkesi gelişmiş ve nispeten daha az gelişmiş ülke gruplarına ayrılmıştır. Oluşturulan iki ayrı küme için panel veri metodolojisi kullanılarak sağlık büyüme ilişkisi araştırılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre, birinci küme için sağlık göstergeleri ve ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Doğrusal model sonucunda sağlık göstergelerinin büyümenin belirleyicisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci küme için analiz sonuçlarına bakıldığında, doğrusal olmayan bir ilişkinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık göstergelerindeki bir artışın, sağlık göstergelerinin düşük olduğu rejimde yüksek olduğu rejime göre büyüme üzerindeki pozitif etkisi daha yüksek olmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdullah, S. M., Siddiqua, S., & Huque, R. (2017). Is health care a necessary or luxury product for Asian countries? An answer using panel approach. *Health Economics Review, 7*(4), 2-12.

Akram, N., Padda, I. u., & Khan, M. (2009). The Long Term Impact of Health on Economic Growth in Pakistan. *The Pakistan Development Review, 47*(4 (part II.)), 487-500.

Baltagi, B. H., & Moscone, F. (2010). Health Care Expenditure and Income in the OECD Reconsidered: Evidence from Panel Data. *IZA Discussion Paper No. 4851*.

Barro, R. J. (1996). Health and Economic Growth. World Health Organization.

Beckstead, J. W. (2002). Using Hierarchical Cluster Analysis in Nursing Research. Western Journal of Nursing Research, 24(3), 307-319.

Çelik, C. & Kıral, G. (2018). Kümeleme Yöntemiyle Konut Talebinin İncelenmesi: Türkiye İl Grupları Üzerine Bir Uygulama. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (1), 123-138.

Becker, G.S. (2007). Health as human capital: synthesis and extensions. Oxford University Press. Oxford Economic Papers 59, 379-410.

Çetin, M., & Ecevit, E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergis, 11*(2), 166-182.

Dreger, C., & Reimers, H.-E. (2005). Health Care Expenditures in OECD Countries: A Panel Unit Root and Cointegration Analysis. *IZA Discussion Paper No. 1469*.

Ersöz, F. (2009). OECD'ye Üye Ülkelerin Seçilmiş Sağlık Göstergelerinin Kümeleme ve Ayırma Analizi ile Karşılaştırılması. *Turkiye Klinikleri 1650 J Med Sci, 29*(6), 1650-1659.

Greene, W.H. (2002). Econometric Analysis. Pearson Education India.

Göçer, İ., Mercan, M., & Hotunluoğlu, H. (2012). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi. Maliye dergisi, 163, 449-470.

Grossman, M. (1999). The Human Capital Model of the Demand for Health. National Bureau of Economic Reserch, NBER Working Paper 7078.

Güloğlu, B. & İspir, M.S. (2011). Doğal İşsizlik Oranı mı? İşsizlik Histerisi mi? Türkiye İçin Sektörel Panel Birim Kök Sınaması Analizi. Ege Akademik Bakış Dergisi. 11(2), 205-215.

Hayaloğlu, P., & Bal, H. Ç. (2015). Üst Orta Gelirli Ülkelerde Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 3*(2), 35-44.

Heshmati, A. (2001). On The Causality Between GDP and Health Care Expenditure in Augmented Solow Growth Model. *SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance*(423).

Köksal, S. S., Sipahioğlu, N. T., Yurtsever, E., & Vehid, S. (2016). Temel Sağlık Düzeyi Göstergeleri Açısından Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeleri. *TJFMPC www.tjfmpc.gen.tr, 10*(4).

Levin, A., Lin, C.F. & Chu, C.S.J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and "nite-sample properties. Journal of Econometrics 108, 1–24.

Lucas, R.E. (1988). On The Mechanıcs of Economıc Development. Journal of Monetary Economics 22 (1988) 3-42. North-Holland.

Mushkin, S.J. (1962). Health as an Investment. The Journal of Political Economy Vol. LXX, No. 5, Part 2 (University of Chicago Press)

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. University of Cambridge Working Paper, 0435.

Pesaran, M. H., Aman, U. & Takashi, Y. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence. The Econometrics Journal, 11(1), 105–127.

Simplicio, D. A., & Amba, M. C. (2016). Health Expendıture And Real Dısposable Income In The Eccas: A Causal Study Usıng Spatıal Panel Approach. *International Journal of Economics, Commerce and Management, 8*(4), 65-85.

Şahbudak, E., & Şahin, D. (2015). Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: BRIC Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 3*(4), 154-160.

Şen, A., & Bingöl, N. (2018). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 9*(1), 89-106.

Wang, K.-M. (2011). Health care expenditure and economic growth: Quantile panel-type analysis. *Economic Modelling, 28*, 1536–1549.

Yumuşak, İ. G., & Yıldırım, D. Ç. (2009). Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 4, Spring*(1).

Zaidi, S., & Saidi, K. (2018). Environmental pollution, health expenditure and economic growth in the Sub-Saharan Africa countries: Panel ARDL approach. *Sustainable Cities and Society*(41), 833-840.

EK-1

Heteroscedasticity
Modified Wald test for groupwise heteroskedasticity
in fixed effect regression model
H0: sigma(i)^2 = sigma^2 for all i
chi2 (6) = 646.64
Prob>chi2 = 0.0000
Cross-sectional dependency
Pesaran's test of cross sectional independence = -2.897, Pr = 1.9962
Friedman's test of cross sectional independence = 3.111, Pr = 0.6829
Frees' test of cross sectional independence = 0.600
LR Test for Autocorrelation
Modified Bhargava et al. Durbin-Watson = 1.2539819
Baltagi-Wu LBI = 1.3675553

EK-2

Fixed-effects (within) regression Number of obs = 102				
Group variable: id Number of groups = 6				
R-sq: Obs per group:				
within = 0.80				
between = 0.16				
overall = 0.013				
Dependet Variable: growth				
	Coef.	Std. Err.	t	P>t
dexp	0.0638803	0.1039836	0.61	0.566
Denf	0.0002474	0.0014475	0.17	0.871
Fdigdp	-0.0053504	0.0115121	-0.46	0.662
Dldyb.	-0.137354	0.5292542	-0.26	0.806
lfcfgdp	0.0588851	0.0151353	3.89	0.012
lpoptotal	-0.3594515	0.0830842	-4.33	0.008
cons	5.741344	1.355311	4.24	0.008
sigma_u 0.51486041 - sigma_e 0.01244643				

21. YY.'DA ÇİN'DE GİRİŞİMCİLİĞİN YÜKSELEN GÜCÜ: İSTİHDAM ODAKLI GİRİŞİMCİLİK

Dr. Aynur Yumurtacı
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
aynur.yumurtaci@gmail.com

ÖZET: Çin'in 20. yy.'ın sonunda yaşadığı dışa açılım ülkenin ekonomik yapısında hızlı bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu süreçte kamu iktisadi teşebbüslerinin istihdam sağlamada 1970'lerin sonuna kadar devam eden üstünlüğü yerini özel sektördeki işlere bırakmaya başlamıştır. Piyasa odaklı hızlı dönüşümün yerel girişimcilik ve özel sektördeki işlerle birleşmesinin sonucu girişimciliğin giderek hız kazanması olmuştur. Çin'de önemli bir işgücü arzı bulunduğu gözlendiğinde, girişimciliğin istihdam oluşturmada ve işgücü arzını çekmede son yıllarda önemli bir potansiyel oluşturduğu görülmektedir. Çin halkının % 70,3'ünün girişimciliği önemli bir kariyer seçeneği olarak görmesi (Çin'de dört yetişkinden biri girişimcidir) ve hükümetin girişimci faaliyetlere destek vermesi Çin'de girişimciliğin istihdam boyutu ile önemli bir faaliyet olduğuna dikkat çekmektedir. Öyle ki 2017 Küresel Girişimcilik Endeksi'nin de işaret ettiği gibi Çin, girişimcilerin etkinliği bakımından 64 ülke arasından 5. sıraya yerleşmiştir. Bu çalışmada, dünyanın en nüfuslu ülkesi olan Çin'de girişimciliğin hızlı dönüşümünün ekonomiye sağladığı katkı kadar yeni istihdam sağlamada oluşturduğu etkinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, Çin Ulusal İstatistik Bürosu, İstatistik Portalı Statista ve Küresel Girişimcilik Monitörü'nün (GEM) yayınlamış olduğu temel dönemsel raporlardan oluşan ikincil verilerden elde edilen sonuçlar ve alana ilişkin diğer literatür araştırılmıştır. Sonuç olarak Çin'de uygulanan girişimcilik eksenli işlerin istihdam üzerinde olumlu bir etkisi olduğu gözlenmiştir. Özetle, Çin'in girişimcilik eksenli işlerde kısa süre içerisinde elde ettiği başarının girişimci faaliyetleri hızlandırma çabasında olan pek çok Asya ülkesine de önemli bir rol model oluşturacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Girişimcilik, İstihdam

THE RISING POWER OF ENTREPRENEURSHIP IN CHINA IN THE 21st CENTURY: EMPLOYMENT-FOCUSED ENTREPRENEURSHIP

ABSTRACT: The outward foreign of China that was experienced at the end of the 20th century, brought along a rapid transformation in the economic structure of the country. In this process, state-owned enterprises which were predominated to provide employment until the late 1970's, have been started to leave its place to the private sector. The result of market based rapid transformation, which was merged with local entrepreneurship and private sector, has been gained momentum for entrepreneurship. When it was observed that there is an important labor supply in China, entrepreneurship has been great potential for creating new employment and attracting labor supply in the recent years. The fact that 70.3 % of Chinese people consider entrepreneurship as an important career option (one of four adults is entrepreneur) and the government's support for entrepreneurial activities has been taken attention that entrepreneurship is an important activity with its employment dimension in China. Thus, as 2017 Global Entrepreneurship Index indicated, China has been ranked as 5th among 64 countries in terms of the efficiency of entrepreneurs. In this study, it is aimed to evaluate the impact of the rapid transformation of entrepreneurship in China, which is the most populated country in the world, for providing new employment as well as its contribution to the economy. In this context, evaluation was made by using secondary data consisting of basic periodical reports published by the China National Bureau of Statistics, Statista and Global Entrepreneurship Monitor (GEM) of China, and other literature related to the field in China have been investigated. As a result, it has been observed that entrepreneurship-oriented jobs in China have a positive effect on employment. In the sum, it is thought that China's success in entrepreneurship-oriented jobs will be a significant role model for many Asian countries which try to accelerate entrepreneurial activities.

Key Words: China, Entrepreneurship, Employment

GİRİŞ

İnsanlığın var olduğu günlerden bu yana farklı düzeylerde de olsa girişimciliğin izlerine rastlanmaktadır. Bu bağlamda, insanın varlığını sürdürme çabasının yanı sıra ticaret için geliştirdiği fikirlerden, günümüz modern toplumlarında uluslararası düzeyde proje yönetmeye kadar uzanan yenilikçi faaliyetlerin tümü birer girişimcilik örneği olarak değerlendirilmektedir. Girişimcilik, ulusal ve uluslararası ekonomilere endüstriyel düzeyde önemli çıktılar sağlamaktadır. Girişimci faaliyetlerin hayata geçirilmesi ile işgücüne yeni istihdam alanları sağlamak bakımından da girişimcilik önemli bir olgu olarak nitelendirilmektedir.

Girişimcilik gelişmiş Avrupa ülkeleri ve Amerika'daki köklü mazisi karşısında, gelişmekte olan Asya ülkelerinde, bu bağlamda dünyanın en nüfuslu ülkesi olan Çin'de de hızlı bir gelişim sürecinden geçmektedir. Çin, 20. yy.'ın son çeyreğinde piyasalarda daha fazla rekabet ve verimlilik artışı sağlamak için merkezi planlı ekonomiden uzaklaşmaya başlayarak kapılarını serbest piyasaya açmaya başlamıştır. Bu süreci takiben 21. yy.'da girişimciliğin ekonomik gelişmeye sağlayacağı katkı kadar yeni istihdam sağlamada oluşturduğu başarı da gözlerden kaçmamıştır. Küresel girişimcilik tablolarında Asya ülkelerinin hızlı yükselişi, bu bağlamda dünyanın en nüfuslu bölgesi olan Çin'de çalışma çağındaki nüfusun dünyadaki çoğu ülkenin nüfusunu aşması ve Çin'in dünyadaki ikinci büyük ekonomi olması Çin'de girişimcilik bağlamında önemli bir potansiyel olduğunu göstermektedir. Böyle bir durum Çin'de girişimciliğin işgücü piyasaları boyutu ile değerlendirilmesini gerektirmiş olup, çalışma girişimciliğin istihdama yansımalarının geçiş ekonomilerindeki yapısını ortaya koyması yönü ile önem taşımaktadır.

Bu bağlamda bu çalışma ile Çin'deki girişimciliğin hızlı dönüşümünün incelenmesi ve bu dönüşümün istihdama yansımalarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çin'in ekonomik bağlamda hızla gelişimi ile uluslararası piyasada daha fazla ön plana çıkması ve son yıllarda girişimci faaliyetlerin Çin'de istihdam oluşturmada önemli bir rekabet unsuru oluşturduğunun ortaya konması bakımından da çalışma önem taşımaktadır. Böylece girişimci faaliyetleri destekleme eğiliminde olan diğer ülkeler ve özellikle Asya ülkeleri için Çin'in rol model oluşturması da beklenmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVEDE GİRİŞİMCİLİK

1.1.Girişimciliğin Tanımı

Girişimci ve girişimciliğin literatürde ortak kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Buna karşın girişimci kavramına ilişkin en eski tanımın Richard Cantillon'a ait olduğu görülmektedir. Cantillon'a göre girişimci; firmanın riskini ve yönetimini üstlenen rasyonel bir karar vericidir. Jean Baptice Say Cantillon'un tanımına ek olarak girişimcinin yönetici yanına vurgu yapmıştır. Girişimci ve fırsat olgularını birlikte değerlendiren isimler ise Bygrave ve Hefers olmuştur (Gümüşoğlu & Karaöz, 2014: 99). Buna göre yenilikçi yaklaşım ve stratejik yönetim teknikleri bağlamında kar ve gelişme amacı ile iş kuran ve(ya) yöneten kişi girişimci olarak açıklanmaktadır. En temel tanımı ile girişimci, girişimcilik faaliyeti üstlenen kişi ve(ya)

kişilerdir. Günümüzde bilinen şekli ile kullanılan girişimci tanımının sahibi Joseph A. Schumpeter'dir. Schumpeter'e göre girişimci yenilik-değişim oluşturarak toplumsal dönüşümü sağlayan bireydir. Buna göre girişimci dinamik olduğu kadar yeniliklere de açık kişidir (Ahlstrom & Ding, 2014:611; Araz-Takay vd., 2014:21). Girişimcilik ise; fikir, tetikleyici olay, uygulama ve büyümeden oluşan bir dizi aşama olarak tanımlanmaktadır (Carland vd., 1984: 355; You vd., 2017:66). Sahlman ve Stevenson girişimciliği; kaynaklara bakılmaksızın fırsatların peşinden koşmak olarak açıklarken, Jonathan ise girişimciliği gelecekte oluşturulacak mal ve hizmetlerin keşfi ve işlenmesi şeklinde ifade etmektedir (Hazel-Er, 2013:77).

Girişimcilik ile ilgili kavramsal açıklamalarda da görüldüğü gibi girişimcilik her ne kadar dünyanın hemen hemen her bölgesinde ve ülkesinde kendini gösteren bir olgu olsa da profesyonel düzeyde girişimcilik ile ilgili ilk eğitimlerin verildiği ülke Amerika olmuştur. Amerika'da 1947 yılı ve sonrasında akademik programlarda girişimcilik dersleri verilmeye başlamış ve uygulama düzeyinde eğitimler verilmiştir. Avrupa'da ise girişimcilik eğitimi, küçük işletmeleri teşvik amacı ile 1970 yılı ve sonrasında gündeme gelmiştir (Trakya Kalkınma Ajansı, 2015:5). 1970'lerin sonunda, David Birch 1976'da sona eren sekiz yıllık bir çalışma ile 20'den az işçi çalıştıran işletmelerin 500'den fazla çalışanı olan şirketlere göre dört kat daha fazla yeni iş yarattığını ifade etmiş, böylece "Girişimcilik, Firma Tipi ve İstihdam" tamamen yeni bir araştırma alanı olarak ortaya konmuştur (Ahlstrom & Ding, 2014:611-612). Asya ülkelerinde ve özellikle geçiş ekonomilerinde girişimciliğin Amerika ve Avrupa'ya göre daha geç gündeme gelişi dikkat çekse de, Asya ülkelerinin dünya nüfusunun neredeyse üçte ikilik kısmını oluşturması girişimci potansiyeli bakımından bu ülkelere olan ilgiyi arttırmaktadır.

1. ÇİN'DE GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞİMİ VE İSTİHDAMA YANSIMALARI

1.1.Çin'de Girişimciliğin Tanımlanması ve Gelişimi

Sanayi öncesi toplumlarda, yöneticilerin yeni icatlarda dahil olmak üzere topraklardaki tüm mülkü talep ettiği bir düzen hakim olmuştur. Bu bağlamda Çin'de de yerel soylular ya da hükümdarlar tarafından cüzi bir miktar ödenerek yeniliklere el konulmuştur. Bu durum, Çin'deki potansiyel mal sahiplerinin işlerini ve atölyelerini önemli ölçüde geliştirip büyütmelerini zorlu hale getirmiş ve aynı zamanda endüstri ve altyapı için gerekli büyük yatırımlar ve finansman yaratmak için serveti yoğunlaştırmayı da zorlaştırmıştır (Gao, 1987: 910). Bu süreçte Batı'daki kullanımının aksine, geleneksel ve(ya) modern Çin'deki "girişimci" terimi genellikle "ticaret" (shang ren) olarak adlandırılmıştır (Ho, 2005: 15).

20. yy.'da savaş dönemleri ve buna bağlı ayaklanmalar, girişimciliğin ve küçük işletmelerin gelişmesini engellemiştir (Gao, 1987: 910). 20. yy.'ın ilk yıllarında cumhuriyetçi Çin'de bir gelişim deneyimlenmiş olsa da, Çin Komünist Partisi'nin 1949'da iktidara katılımı, gelişmekte olan piyasa ekonomisinin Sovyet modelinin güçlü bir şekilde etkilediği bir sosyalist haline dönüşmesine yol açmıştır. Böylece işletmeler neredeyse her şeyi yapmak için onay almak zorunda kalmış ve girişimcilik neredeyse bastırılmış bir yapıya dönüşmüştür (Ahlstrom &

Ding, 2014: 612). Çünkü bu süreçte Çin Komünist Partisinin (ÇKP) hedefi, Çin'i sosyalist bir ekonomiye dönüştürmek olmuştur. Bu bağlamda devlet, kolektif mülkiyet ve kimlik ideolojisini takiben, ulusal ekonomi üzerindeki merkezi kontrolün meşruiyetini savunmuş ve özel mülkiyet sosyalist rejim ile rekabet edemez hale gelmiştir. Neticede 1949-1978 yılları arasında girişimcilik ihmal edilmiş bir olgu halini almıştır. Çin'de 1956 yılına gelindiğinde, özel sektör, kapitalizmin ortadan kaldırılması sürecinde farklı şekillerde KİT'lere (Kamu İktisadi Teşebbüsü) dönüştürülmüştür. Buna karşın, kişisel gelir yaratan özel girişimcilik faaliyetleri, 1956-1966 yılları arasında sosyalist inşa dönemi boyunca uygulamadan tamamen kaldırılamamıştır. Reform döneminin başına kadar Çin'de modern girişimciliğin serbest bırakılmadığı gözlenmiştir (Li, 2013: 15-16).

Kültür Devrimi'ni takiben sayıları 15 milyonu bulan işsizler ve ekonomik sıkıntının meydana getirdiği durum göz önünde bulundurulduğunda, bireysel işletmeler hükümetin ihtiyatlı destekleyici politikaları altında hızlı bir büyüme yaşamıştır. Ekonominin çok zayıf olduğu bu ortamda, yeni başbakan Deng Xiaoping "Bekle ve Gör" yaklaşımı ile 1978'de Çin'de bir modernizasyon hareketi başlatmıştır. Bu süreçte bankacılık ile ilgili düzenlemeler yapılmış, sermaye piyasası kurulu kurulmuş ve borsalar faaliyete geçirilmiştir. Çin Komünist Partisi'nin 11. Merkez Komitesi'nin 1978'deki Üçüncü Genel Kurul Toplantısı, Çin'deki reformun başlangıcı olarak belirlenmiştir (Li, 2013: 20-21). Buna göre baskının ve kamu propagandasının olmadığı özel girişimciliğin desteklendiği bir sürece imza atılmıştır. Reform politikasının ilk adımı, tarımın ademi merkezileşmesi olmuştur. Yani komuta tarzı komün sistemi yerini hane sözleşmesine bırakmış sorumluluk sistemi ile köylülere arazi kullanma ve ondan yararlanma hakları verilmiştir. Bu reform ile, çoğu gerçekte özel şirketler olan kasaba ve köy işletmelerinin hızla gelişmesi için önemli bir adım atılmıştır (Ahlstrom & Ding, 2014: 612).

Böylece 1980'lerin sonunda Kasaba ve Köy İşletmeleri Çin'de toplam brüt üretimin yaklaşık olarak % 20'sini oluşturmuştur. 1979-1987 yılları arasında Kasaba ve Köy işletmelerinin brüt üretimdeki payı yıllık bazda ortalama % 28'e yükselmiş ve bu kuruluşlar KİT'lerle rekabet ederek Çin ekonomisine katkıda bulunmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Çin'de modern girişimciliğin ilk ayağının Kasaba ve Köy İşletmeleri'nden doğduğunu söylemek mümkündür. Tüm bu kırsal devlet dışı kuruluşlar, Kasaba veya Köy Hükümetlerine bağlı olup, topluca sahiplenip işletilmiştir. Bu hızlı dönüşüm ile Çin'de kırsal girişimlerin 1988 yılındaki üretimi 1983 yılındaki üretiminin yaklaşık olarak beş katı olarak seyretmiştir. Çin'de Komün Girişimcilerin tarım dışı sektörlerde gelişim göstermeye başlaması ve 1978-1988 yılları arasında dışa açılımın etkisi ile yabancı girişimcilerin de Çin'de yatırım yapmaya başlaması ile girişimcilik hızla gelişme göstermeye başlamıştır (Eesley, 2009: 4-5; Li, 2013: 19-20).

1988 yılında Özel Şirket Yasası'nın yayınlanması, 1993 yılında Bireysel ve Özel Girişimlerin Gelişimini Destekleme ve Şirketler Hukuku üzerinde yaşanan gelişmeler, 1997'de özel şirketlere yasal statü verilmesi, 1999 yılında Anayasa değişikliği ile kamuya açık olmayan işletmelerin sosyalist piyasa ekonomisinin önemli bir parçası olduğunun kabul edilmesi, 2003 yılında Çin Komünist Partisi'nin 16. Merkez Komitesi'nin 3. Kurulunda ulusal savunma

sektörü hariç tüm sektörlerde özel girişimcilere yatırım imkanının verilmesi ve 2004 yılındaki Anayasa değişikliği ile vatandaşların özel mülkiyetinin kabul edilmesi ve dokunulmazlığı ile Çin'de girişimciliğin hızlı bir dönüşümden geçtiği gözlenmiştir. Bu bağlamda öncelikle küçük işletmeler ve aile işletmelerinin oluşturulması ve yönetimi olarak ön plana çıkan Çin'deki girişimci faaliyetlerin, 1980'ler (kayıtlı bireysel işletmeler), 1990'lar (özel girişimler) ve 2001'de Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği ile 21. yy. ve sonrası özel girişimler olmak üzere üç dönemde önemli bir tarihsel gelişim sürecinden geçtiği gözlenmiştir (Fan, 2018: 11).

İlk evre 1970-1990 dönemi olup bu süreçte en yaygın girişim şekli hukuken en fazla yedi kişiye istihdam sağlayabilen "getihu" yani şahsi iş girişimleri olarak nitelendirilmiştir. İkinci evre 1991-2008 yılları arası özel mülkiyet haklarının geliştirildiği dönemdir. Bu süreçte "büyüğe sahip çık, küçüğü bırak" anlayışı ile (milli ağlar, ağır sanayi, altyapı, dayanıklı tüketim malları, askeri teçhizat alanlarındaki işler kamudaki işler -büyük işler- olarak ön plana çıkmıştır) hareket edilmiştir (Kroeber, 2017: 148-149). Öte yandan 2002 yılında Küçük ve Orta Büyüklükte Girişimler Tanıtım Yasası ortaya konmuştur (Chen, 2006: 140). Böylece özel girişimlerin getirisi fazla olan işlere girmesine imkan tanınmış, bu girişimlere KİT'lerin varlıklarını alma hakkı da tanınmıştır. Son evre ise 2008'den günümüze kadar olan dönemdir. Bu dönemde kriz sonrası teşvik paketleri ile KİT'lerin varlıklarını sürdürmeleri sağlanırken, bir diğer yandan da küresel piyasalarda rekabet için özel girişimlerin gelişimi teşvik edilmiştir (Kroeber, 2017: 148-149).

Çin'de günümüzde Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler girişimlerin % 97'sini oluşturmaktadır. Bu yönü ile girişimler ekonomik kalkınmanın adeta itici birer gücü halini almıştır. Ancak Çin'deki bu girişimler büyüklükleri ve sermayeleri bağlamında OECD ülkelerinden farklı bir tanımlamaya sahiptir. Çin'deki KOBİ'ler, üretimin emek yoğunluğu ve Çin'in büyüklüğü göz önüne alındığında, Avrupa ülkelerine veya Amerika'ya göre oldukça büyük olmasına rağmen, şirketler nispeten küçüktür ve endüstri alanına göre çalışan sayısı ve sermayesi değişmektedir. Endüstri alanındaki küçük girişimlerde 300'den az kişi çalışıp sermayeleri 40 milyon RMB'nin altında iken orta büyüklükteki girişimlerde çalışanların sayısı 300-2000 arasında değişmekte, sermaye ise 40-400 milyon RMB olarak farklılaşmaktadır. İnşaat alanındaki küçük girişimlerde 600'ün altında kişi istihdam edilirken, orta büyüklükteki girişimlerde 600-3000 arasında kişi istihdam edilmektedir. Perakende alanındaki küçük girişimlerde 100'ün altında kişi istihdam edilirken, bu alanda orta büyüklükteki girişimlerde 100-500 kişi çalışmaktadır. Mikro girişimlerde istihdam edilenlerin sayısı ise genellikle 5-100 arasında değişmektedir. Öte yandan posta servisi, ulaşım ve otel ve restoran hizmetleri alanındaki girişimlerde de çalışanların sayısı ve girişimlerin sermayeleri tamamen birbirinden farklılık göstermektedir. Bu durum Çin'i Avrupa ülkeleri, Amerika ve gelişmekte olan pek çok ülkeden ayırmaktadır (Hoffmann, 2017: 1).

Çin'de özel girişimlerin GSYİH'ya katkısı % 60'ın üzerinde olup bu oran Amerika, Kanada, Rusya ve Avustralya gibi ülkelerin üzerindedir. Ayrıca Çin'de toplam ihracat değerleri arasında küçük ve orta ölçekteki girişimlerin ihracat değeri pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi

geçmiş durumdadır (Asia Pacific Economic Cooperation, 2018: 1). Bu bağlamda günümüzde Çin'de her ne kadar gerekliliğe dayalı girişimcilik ile fırsatlara dayalı girişimcilik arasında olunsa bile, Çin'in 21. yy.'ın ilerleyen dönemlerinde fırsatlara dayalı girişimciliğe doğru hızla ilerlemeye başladığı görülmektedir (Fan, 2018: 21).

1.1.Çin'de Girişimciliğin İstihdama Yansımaları

Bir Asya ülkesi olarak dünyada en fazla nüfusa sahip (yaklaşık 1.4 milyar kişi) olan Çin, girişimciliğin gelişimi bakımından dikkat çeken bir ülke halini almıştır. Çin Ulusal İstatistik Bürosu'nun 2016 yılı verilerine göre 15-64 yaş nüfusunun fazlalığı (toplam nüfusun % 73,2'si 15-64 yaş grubundadır), bu bağlamda çalışma çağındaki nüfus potansiyeli açısından sahip olduğu konum ve henüz (Avrupa kadar) yaşlı sayılmayacak nüfus yapısı (toplam nüfusun % 10,5'i 65+'dır) son yılların en hızla yükselen ekonomileri arasında yer alan Çin'i girişimcilik noktasında önemli bir konuma taşımaktadır (China Statistical Yearbook 2016, 2017: sy). Çin şu anda sahip olduğu ekonomik konuma hızlı bir yükseliş ile gelmiş olsa da bu durum birden bire gerçekleşmemiştir. Küresel ekonomik hareketler ve bu hareketlerden Çin'in dışa açılımı 1978 yılı sonrasında önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu süreçte KİT'lerin istihdam sağlamada 1970'lerin sonuna kadar devam eden üstünlüğünün yerini özel sektördeki işlere bırakmaya başladığı gözlenmiştir. 1980 yılı ve sonrası yaşanan piyasa odaklı hızlı dönüşüm yerel girişimcilik ve özel sektördeki işlerle ekonomide önemli bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir. 1990'ların sonunda KİT'lerde çalışanların işten çıkarılması ile birlikte 19 milyon çalışan 1998-2003 yılları arasında özel girişimlerdeki işlerde yeniden istihdam edilmiştir. Çin istatistik yıllıkları incelendiğinde, 2006 yılı verilerine göre, özel sektörün payının ülkenin GSYİH'nın yarısından fazlasını oluşturması bu dönüşümün önemli yansımalarındandır. Halen bazı gelişmelere ihtiyaç duyulsa bile 2007-Küresel Girişimcilik Endeksi (Global Entrepreneurship Monitor-GEM) raporuna göre, Çin hükümetinin yeni bilim parkları ve kuluçka programlarını desteklemede başarılı bir grafik çizdiği de görülmektedir (Li, 2013:14).

Girişimciliğe olan ilginin hızla artışı ile girişim finansmanının nasıl karşılanacağı sorusu da gündemde hızla yerini almıştır. Bu bağlamda öncelikle Çin'de risk sermayesini ve dış yatırımcıları çekmek ve teşvik etmek için Çin hükümeti 1980 ve 1990'larda politikalar yayınlamıştır. 1999 yılında, Çin Bilim ve Teknoloji Bakanlığı hükümetin teknoloji geliştirme konusundaki yeni politikalarına kısmi bir yanıt olarak, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler için Teknik Yenilik Fonu'nu resmi olarak hayata geçirmiştir. Bu gelişmelerle, 2010 yılında, Çin girişim sermayesi endüstrisi, 720 girişim sermayesi girişimi kurmuştur. Bu bağlamda Amerika veya Avrupa'dakilerle karşılaştırıldığında, Çin'deki büyük farklı kurumsal ortamın yerel kurumsal rejime uyum sağlayan farklı girişim sermayesi modelleri içerdiği gözlenmiştir (Ahlstrom vd., 2007: 248). Çin'de ekonomiye ilişkin devlet kontrolünün kademeli olarak zayıflaması, kurumsal rejimi değiştirerek, zorlu manzarayı etkin bir şekilde yönlendiren bir girişimci neslin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Ahlstrom & Ding, 2014:614). Bu bağlamda 1993-2007 yılları arasındaki süreçte girişimlerin sayısı 33 katlık bir artış göstermiş, yıllık artış

yaklaşık olarak % 28.8 olarak kaydedilmiştir. Sadece 1999-2003 yılları arasında Maliye Bakanlığı Teknoloji İnovasyon Fonu adı altında 361 milyon dolar fonu onaylamış ve 4,900 yenilikçi girişim desteklenmiştir (Chen, 2006: 144).

Girişimcilik Endeksi 2017 raporuna göre Çin girişimciliğin yasal altyapısı bakımından 65 ülke arasında 58. sırada yer almasına karşın, Çin halkının % 70,3'ü girişimciliği önemli bir kariyer seçeneği olarak görmektedir. Bu oran Çin'i GEM raporunda araştırılan 61 ülke arasında 19. sıraya yerleştirirken, girişimcilik finansmanı bakımından Çin'in 65 ülke arasından 4. sıraya yerleştiği gözlenmektedir. Girişimciliğe verilen bu önem doğrultusunda Çin halkının % 77,8'i girişimciliği yüksek statülü bir iş olarak değerlendirmektedir (GEM, 2017: 49). Bu bağlamda gerek teşviklerin giderek artması, gerekse de Çin halkının girişimciliğe olan ilgisi Çin'de girişimlerin sayısının hızla artmasına sebep olmuştur. Öyle ki 2007 yılında 5.2 milyona ulaşan girişim sayısı aradan geçen beş yıllık sürede 2 katın üzerinde artış göstermiştir (Alon vd., 2011: 10-11). Böylece 2012 yılında 13 milyon 160 bine, 2018 yılında ise 34 milyona yükselmiştir. Yani 2012-2018 yılları arasındaki dönemde girişim sayısında 2,6 katlık bir artış yaşanmıştır. Girişimciliğin gelişimindeki temel eğilimlerle bu sayının 2020 yılında 43 milyonun üzerinde girişimci anlamına geldiği GEM raporları ile ortaya konmuştur (Tablo 1).

Tablo 1: Çin'de Küçük ve Orta Büyüklükte Girişim Sayısı (Milyon)

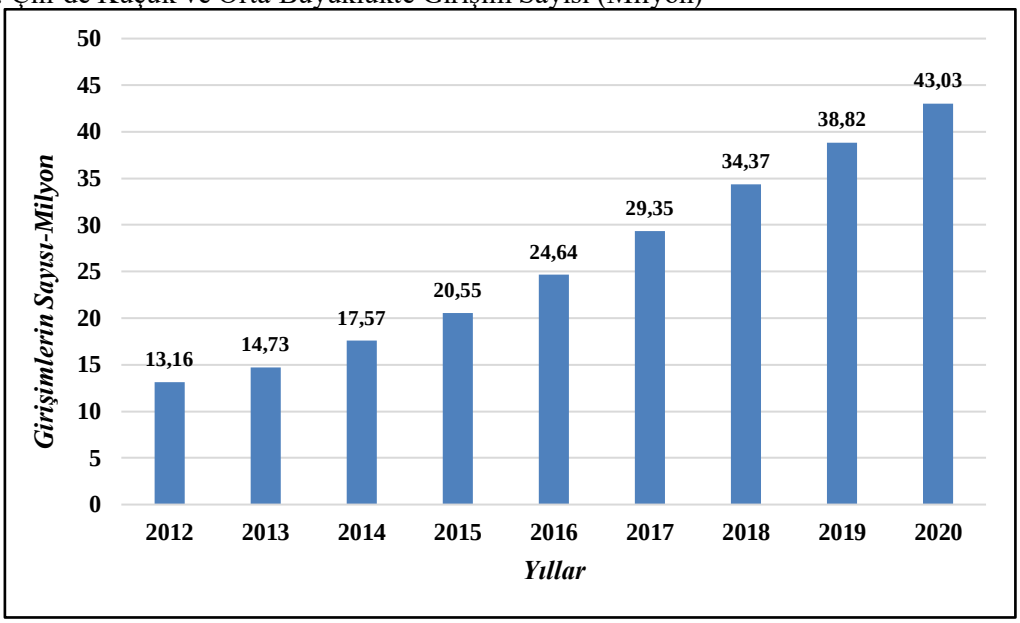

Kaynak: Statista, 2018a:1'den faydalanılarak yazar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Çin'de girişimcilerin, yaş ortalaması 31 olup, % 57'si 18-34 yaş, % 44'ü 25-35 yaş arasındadır. 45-64 yaş arası girişimcilerin sayısı tüm girişimcilerin dörtte birinden daha azdır. Diğer bir ifade ile yaşlılarda girişimcilik eğilimi düşüktür. Ayrıca eğitim türü bakımından üniversite eğitimi alanların % 32'si ve daha önce iş tecrübesine sahip olanların % 80'i girişimcilerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu olumlu etkilere karşın kadın, yaşlı ve Komünist Parti'nin üyesi olmak girişimcilik olasılığını yakın zamana kadar önemli oranda düşürmüştür (Ahlstrom & Ding, 2014:613). Düşünülenin aksine kadın girişimciler Çin'de hızla artış göstermektedir. Her ne kadar kadın girişimciler toplam girişimcilerin % 20'sini oluştursa da,

kadın girişimcilerin % 98'i girişimci faaliyetlerde başarılı olmaktadır. Bu oran erkeklere nazaran düşük olsa da, üniversite mezunu olup girişimci faaliyetlere yönelen yeni mezunların ortaya koyduğu başarı karşısında (% 10) oldukça yüksektir.

Çin'de makro-finans verilerine göre dört yetişkinden birinin girişimci olması 2000-2009 yılları arasında özel sektörün yılda % 30 büyümesini sağlayarak yeni istihdam kapılarını aralamıştır. Bu durumda Çin'deki girişimcilik eğilimi Amerika'nın iki katına çıkarak girişimciliğin istihdam sağlamada önemli bir potansiyel oluşturmasını sağlamıştır (Jonas vd., 2013:sy.; Berg & Englund, 2015: 4). Çin'de 2012 yılı verilerine göre özel girişim sayısının 13 milyon 160 bin kişi olduğu, 2016 yılı sonu itibarı ile bu sayının 24 milyon 640 bin kişiye yükseldiği gözlenirken, 2017 yılında ise özel girişimlerin sayısının 30 milyonu aştığı tahmin edilmektedir (Statista, 2018a:1). Çin'de 2006 yılında özel girişimlerde istihdam edilenlerin sayısının 39 milyon 540 bin kişi olduğu bilinmektedir. Aynı dönemde devlete ait kurumlarda istihdam edilen kişilerin sayısı 64 milyon 300 bin kişi iken, kolektif kendi birimlerinde istihdam edilenlerin sayısı 7 milyon 640 bin kişi olarak kaydedilmiştir. Aynı veriler 2016 yılı sonu için değerlendirildiğinde; özel girişimlerde istihdam edilenlerin sayısının 120 milyon 830 bin kişiye yükseldiği görülmektedir (Tablo 2). Buna karşın, devlete ait kurumlarda istihdam edilenlerin sayısı 61 milyon 700 bin kişiye, kolektif kendi birimlerinde istihdam edilenlerin sayısının ise 4 milyon 530 bin kişiye düştüğü gözlenmiştir (Statista, 2018b: 1).

Tablo 2: Çin'de Özel Girişimcilik-Devlet Temelli Birimler-Kolektif Birimler Kapsamında İstihdam (2006-2016)

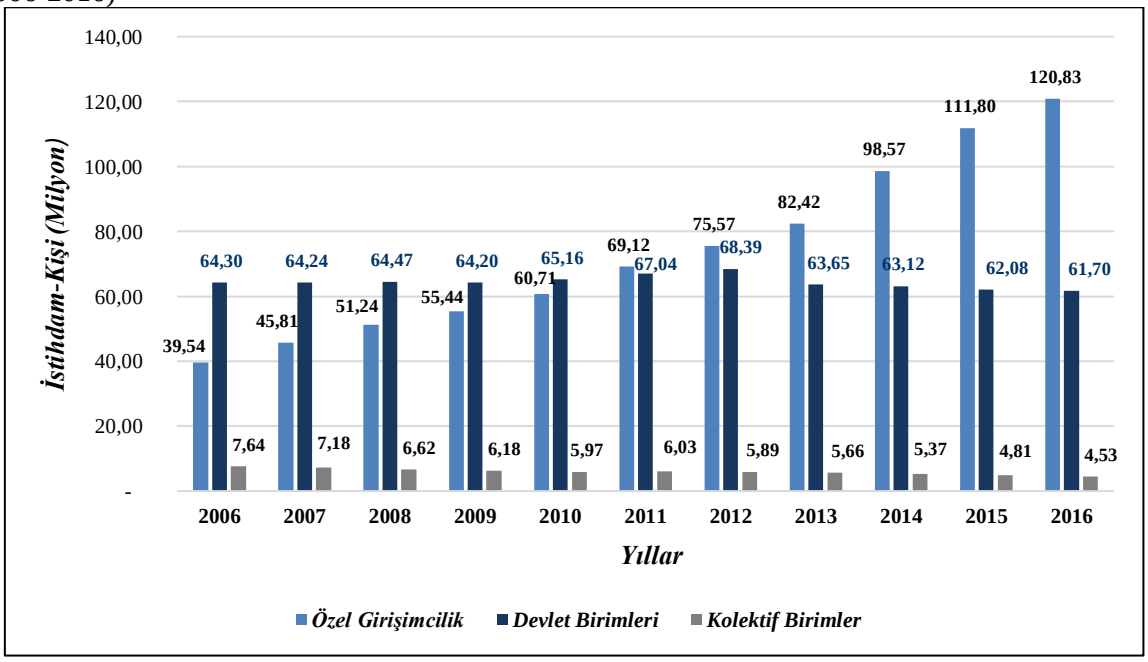

Kaynak: Statista, 2018b:1'den faydalanılarak yazar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Çin'de bir özel girişimci yaklaşık beş kişiye istihdam sağlamaktadır. Bu durumda 2000'li yıllarla birlikte Çin'de yeni istihdam oluşturmada girişimciliğin hızlı bir yükselişe geçtiğini ve işgücü piyasaları için önemli bir potansiyel oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu gelişimde nüfusun önemli bir bölümünün yaşadığı kırsal alanlara yönelik düzenlemeler belirleyici

olmuştur. Özellikle tarımsal alanlara yönelik liberalleşmenin bu bölgelerde yaşayan kişilerin verimliliğini arttırması, ekilebilir arazilerin kısıtlılığı ve emeğin fazlalığı girişimciliğin kapılarını Çin için biraz daha aralamıştır. 1980'lerde devlet temelli olmayan kırsal girişimlerin Çin'deki toplam çıktıların % 20'sini oluşturması, 1979-1987 yılları arasında bu girişimlerin toplam çıktılar içerisinde ortalama % 28'lik paya sahip olması bu kurumların devlet tarafından desteklenmesinde ve KİT'ler ile bu kuruluşların yarışmasında önemli bir faktör olmuştur (Li, 2013:19).

Çin'de özel girişimlerde istihdam edilenler Çin'deki ikili yapılanma sebebi ile kentsel ve kırsal alanlar için ayrı ayrı değerlendirildiğinde, kentsel alanlarda girişimci faaliyetler ekseninde istihdamın kırsal alanlara göre daha hızlı bir gelişim sürecinden geçtiği gözlenmektedir. Buna göre, 1990'ların başında kentsel alanlardaki özel girişimlerde istihdam edilenlerin sayısı kırsal alanların daha altında iken, 1990'ların ortası ve 2000'lerin başından itibaren kentsel alanlarda özel girişimcilik bağlamında istihdam edilenlerin sayısı hızla artmıştır. Çin İstatistik Yıllığı 2017 verilerine göre 2016 yılında Çin'in kırsal alanlarındaki özel girişimler kapsamında istihdam edilenlerin sayısı 59 milyon 140 bin kişi iken, kentsel alanlarda istihdam edilenlerin sayısı 120 milyonun üzerinde seyretmiştir. Bu durumda 1990-2016 yılları arasında Çin'de kentsel alanlarında özel girişimcilik kapsamındaki işlerde istihdam 211 katlık bir artış gösterirken, kırsal alanlardaki özel girişimlerde bu artış 52 kat olarak kaydedilmiştir (Tablo 3). Bu durumda Çin'de sanayi sektörünün ve hızla gelişen hizmet sektörünün özellikle kentsel alanlardaki özel girişimlerin sayısını arttırmada etkili olduğu düşünülmektedir. Öyle ki, kentsel alanlarda toptan-perakende ticareti, imalat sanayii, ikram hizmetleri, sosyal hizmetler, ulaşım, telekomünikasyon ve inşaat sektöründeki özel girişimlerde istihdamın hızla artmaya başladığı gözlenmektedir. Buna karşın aynı sektörlerde kamuda istihdam 2012 yılı sonrasında düşmeye başlamıştır (China Statistical Yearbook, 2018: 1).

Tablo 3: Çin'de Kentsel ve Kırsal Alanlarda Özel Girişimcilik Kapsamında İstihdam (1990-2016)

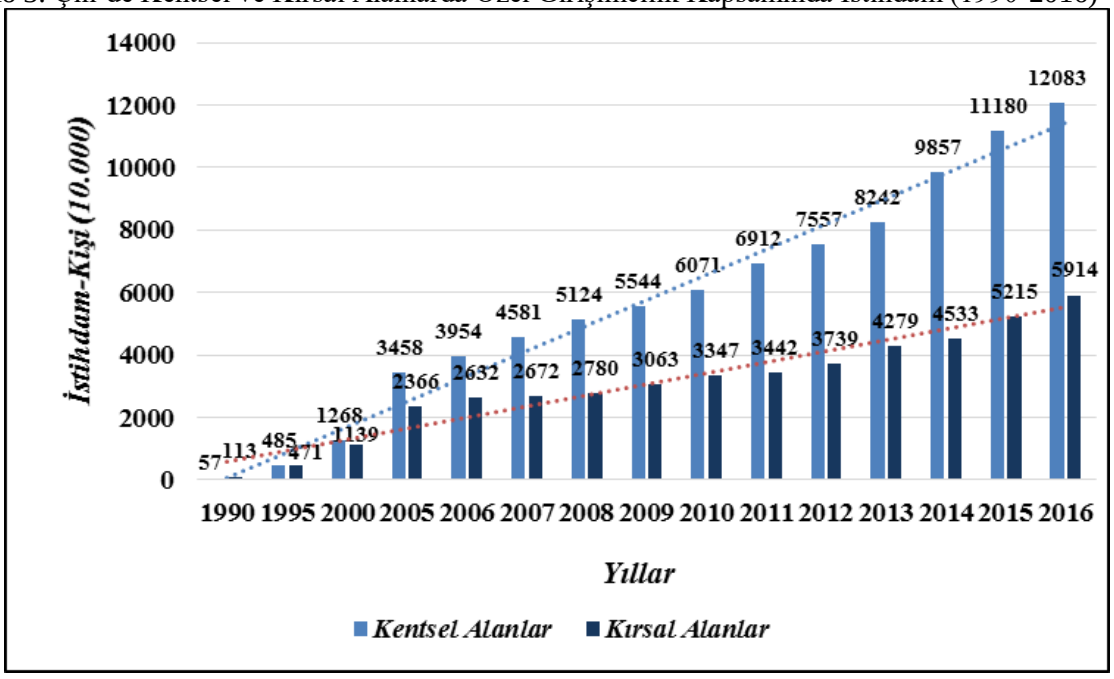

Kaynak: China Statistical Yearbook 2017, 2018:1'den faydalanılarak yazar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Çin'de Küçük ve Orta Büyüklükteki girişimlerde çalışanlar, toplam çalışanların % 82'sini oluştururken, KİT'lerin istihdama katkısı % 17 seviyesinde kalmıştır. KİT'lerin GSYİH'ya katkısının % 35 civarında olduğu Çin'de, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin GSYİH'ya katkısı % 60'ları geçmiştir (Kroeber, 2017: 143). Günümüzde Çin'de yüksek teknoloji, sağlık hizmetleri, yenilenebilir enerji başta olmak üzere pek çok sektörde girişimcilik eğilimlerinin arttığı gözlenmektedir. Dünyada girişimcilik eğiliminin en yüksek olduğu Asya ülkelerinin başında Tayland ve Hindistan gibi ülkelerin yer alması ve özellikle Asya ülkelerinin dünya girişimcilik sıralamasındaki hızlı yükselişi Çin'de girişimciliğin ilerleyen yıllarda önemli bir potansiyele sahip olacağını göstermektedir. Böyle bir potansiyelin ise verimliliği arttırıp ekonomik gelişmeyi hızlandırırken eş zamanlı olarak istihdam üzerinde de olumlu etkiler oluşturması beklenmektedir (Capital, 2003:1).

2. YÖNTEM

Çalışmada Çin Ulusal İstatistik Bürosu, İstatistik Portalı Statista ve Küresel Girişimcilik Monitörü'nün (GEM) yayınlamış olduğu temel dönemsel raporlardan oluşan ikincil veriler ile Çin'de girişimcilik üzerine hazırlanmış ulusal ve uluslararası literatür (kitap, makale, araştırma yazısı-raporu, dergi vb.) araştırmalarından elde edilen veriler incelenmiştir.

SONUÇ

Piyasa ekonomisine geçiş ile Çin'de girişimciliğin önemli bir yol kat ettiğini söylemek mümkündür. Başarılı girişimciler tekelci piyasa yapısından piyasa yönetimine dayanan rekabetçi yapıya doğru ilerlemektedir. Bu durum yalnızca girişimciliğin optimal hale gelmesi anlamını taşımakla kalmamakta yeni bir iş çağının gelişimini de simgelemektedir. Bu bağlamda Çin'in tarihsel süreçte üç dönemden geçerek geldiği girişimci faaliyetler ve istihdama yansımaları 21. yy.'ın ilk on yılı sonrasında daha önce görülmediği düzeyde önemli bir gelişme göstermiştir. Böyle bir tabloda 2001 yılında Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği önemli bir faktör olmakla birlikte, toplumun girişimci faaliyetlere olan bakış açısının ve girişimcilik sermayesine ulaşmada giderek artan fırsatlar da önemli bir faktör olmuştur. Öyle ki, elde edilen verilere göre de Çin'de uygulanan girişimcilik eksenli işlerin işgücü piyasalarında yeni ve daha fazla istihdam oluşturulmasında kentsel ve kırsal alanlarda olumlu bir etkisi bulunduğu gözlenmiştir. Bu etkinin devamı ve girişimcilik eksenli işlerin verimliliği arttırmadaki etkisinin daha da fark edilmesi ile 21. yy.'ın ilerleyen günlerinde özel girişimcilik eksenli işlerin/özel girişimlerin sayısındaki artışa bağlı olarak istihdamı da arttırması beklenmektedir. Bu bağlamda özellikle sanayi ve hizmet sektöründe özel girişimcilik eksenli işlerdeki istihdam artacaktır. Böylece telekomünikasyon ve sosyal hizmetler başta olmak üzere imalat ve inşaat sanayi ve perakende ve toptan ticaret alanında girişimler giderek ön plana çıkacaktır. Bu durum küresel ekonomik piyasalara hızla açılan Çin'in girişimcilik eksenli işlerde kısa süre içerisinde elde

ettiği başarının istihdam üzerinde oluşturduğu bu olumlu etkinin bir yandan hızla yükselme eğiliminde olan, diğer yandan girişimci faaliyetleri hızlandırma çabasında olan pek çok Asya ülkesine de önemli bir örnek oluşturacağı düşünülmektedir. Böylece girişimcilik eksenli istihdam oluşturmanın yalnızca gelişmiş Avrupa ülkeleri ve Amerika gibi ülkelere özgü bir olgu olmadığı da görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ahlstrom, D., Bruton, G. D., Yeh, K. S. (2007). Venture capital in China: Past, present, and future, *Asia Pacific J Manage*, 24, 247–268.

Ahlstrom, D., Ding Z. (2014). Entrepreneurship in China: An overview, *International Small Business Journal*, 2014, Vol., 32(6), 610–618.

Alon, I., Deng, S., Wang, X. (2011). Framework for female entrepreneurship in China, *International Journal of Business and Emerging Markets*, 3 (1), 3-20.

Araz-Takay, B., Kalemci-Tüzün, İ., Kıral, S., Çiftçi, S., Batum, U. (2014). Ankara'da Kadın Girişimciliği: Örnekler ve Yol Haritası, Ankara Kalkınma Ajansı Araştırmalar Serisi-2, Ekim-2014.

Asia Pacific Economic Cooperation (2018, Eylül). SMEs in the APEC Region, Erişim Tarihi: 4 Kasım 2018, https://www.apec.org/ /media/Files/AboutUs/Infographics/20140519_infograph_sme_hires.jpg.

Berg, S., Englund, M. (2015). Female Entrepreneurship in China A comparative study of challenges between female and male entrepreneurs in China, University of Gothenburg School of Business, Economics and Law, Master Degree, Project No: 2015:31, Gothenburg.

Capital (2003, 1 Nisan). Girişimci Ekonomi, Erişim Tarihi: 27 Aralık 2017, https://www.capital.com.tr/ekonomi/makro-ekonomi/girisimci-ekonomi.

Carland, J. W., Hoy, F., Boulton, W. R., Carland, J. A. C. (1984). Differentiating Entrepreneurs from Small Business Owners: A Conceptualization, *Academy of Management Review*, Vol. 9, No. 2, 354-359.

Chen, J. (2006). Development of Chinese small and medium-sized enterprises, Journal of Small Business and Enterprise Development Vol. 13 No. 2, 140-147.

China Statistical Yearbook (2018). Number of Employed Persons in Urban Private Enterprises and Self-employed Individuals at the Year-end by Sector, Erişim Tarihi: 2 Kasım 2018, http://www.stats.gov.cn/english/statisticaldata/yearlydata/yb2004-e/html/E0517ae.htm.

China Statistical Yearbook 2016 (2017). Age Composition and Dependency Ratio of Population, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2017, http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2016/indexeh.htm.

China Statistical Yearbook 2017 (2018). Number of Employed Persons at Year-end in Urban and Rural Areas, Erişim Tarihi: 3 Kasım 2018, http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2017/indexeh.htm.

Eesley, C. E. (2009). "Entrepreneurship and China: History of Policy Reforms and Institutional Development".

Fan, L. (2018). Entrepreneurship and Entrepreneurship Education in China, Erişim Tarihi: 30 Ekim 2018, http://ec.europa.eu/assets/eac/youth/events/documents/entrepreneurship-entrepreneurship-education-china-liufan_en.pdf.

Gao, X. (1987). China's Second Revolution: Reform After Mao. by Harry Harding Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1987, *Fordham International Law Journal*, Volume 11, Issue 4, 905-914.

GEM (2017, 4 Şubat). Global Entrepreneurship Monitor Global Report 2016/2017, Global Entrepreneurship Research Association (GERA), Erişim Tarihi: 26 Aralık 2017, http://www.gemconsortium.org/report/49812.

Gümüşoğlu, Ş., Karaöz, B. (2014) Tarihsel Süreçte Girişimcilik: Muğla Örneği, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,* Cilt:3 / Sayı:1 / Haziran 2014, 97-116.

Hazel-Er, P. (2013). Girişimcilik ve Yenilikçilik Kavramlarının İktisadi Düşüncedeki Yeri: Joseph A. Schumpeter, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 75-85.

Ho, T. (2005). Private Entrepreneurs in China: Social Entrepreneurs or Social Menaces?, Chinese Public Administration Review, Volume 3, 14-23.

Hoffmann, R. (2017, 4 Temmuz). Small And Medium Enterprises (SMEs) In China, Erişim Tarihi: 31 Ekim 2018, https://ecovis-beijing.com/investment/smes-china/.

Jonas, A., Lai, S., Root, G., Warriner, R. (2013, 20 Aralık). Not Exactly Silicon Valley: China's Distinct Brand of Entrepreneurship, Erişim Tarihi: 30 Aralık 2017, http://knowledge.wharton.upenn.edu/article/exactly-silicon-valley-chinas-distinct-brand-entrepreneurship/.

Kroeber, A. R. (2017). Çin Ekonomisi Herkesin Bilmesi Gerekenler, çev. Mehmet Mazı, Ankara: Buzdağı Yayınevi.

Li, H. (2013). Entrepreneurship and Economic Growth in China, Ting Zhang, Roger R.Stough (Ed.), History and Development of Entrepreneurship in China (p. 13-34). Singapore: World Scientific Publishing.

Statista (2018a). Number of small to medium-sized enterprises in China from 2012 to 2020 (in millions), Erişim Tarihi: 28 Aralık 2017, https://www.statista.com/statistics/783899/china-number-of-small-to-medium-size-enterprises/.

Statista (2018b). Number of employees at state-owned, collective-owned, and private enterprises in urban China from 2006 to 2016 (in millions), Erişim Tarihi: 28 Aralık 2017, https://www.statista.com/statistics/252924/employees-at-state-owned-collective-owned-and-private-enterprises-in-china/.

Trakya Kalkınma Ajansı (2015). Dünya'daki ve Ülkemizdeki Girişimcilik Modellerinin ve Desteklerinin Araştırılması ve Bölgemize Uyarlanabilirlikleri Üzerine Bir Araştırma Çalışması-Edirne Kırklareli Tekirdağ, Mayıs 2015.

You, Y., Zhu, F., Ding, X. (2017). College Student Entrepreneurship in China: Results from a National Survey of Directors of Career Services in Chinese Higher Education Institutions, *Current Issues in Comparative Education (CICE)*, Volume 19, Issue 2, Spring 2017, 64-83.

LİMANLARIN TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ AÇISINDAN ÖNEMİ: HOPA LİMANI ANALİZİ

Öğr.Gör. Veysel Tatar
Artvin Çoruh Üniversitesi / Hopa Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri.
vtatar@artvin.edu.tr

Doktora Öğrencisi. Meriç Burçin Özer
Avrasya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
meric.ozer@hopaport.com.tr

ÖZET: Deniz ticaretinin en önemli altyapısını oluşturan liman İşletmeleri son yarım asırdır çok hızlı gelişim göstermiştir. Limanlar elleçleme faaliyetlerinin yanı sıra yüke katma değer yaratan ve yoğun sanayii faaliyetlerinin gerçekleştirildiği merkezlerdir. Türkiye'nin 2000'li yıllarda ivme kazanan ihracat büyümesinin Cumhuriyetimizin 100'üncü yılı için amaçlanan 500 milyar ABD Doları tutarındaki büyük hedefe ulaşması için başlattığı "Türkiye'nin 2023 İhracat Stratejisi" Türkiye'nin 2023 hedefine ulaşmada önemli role sahiptir. Bu çalışmada Hopa Limanı, lojistik potansiyeli ve sağladığı lojistik hizmetleri ile hem uluslararası ticarete hem de Türkiye'nin iç pazarına katkılarının önemi belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Hopa Limanı, 2023

THE IMPORTANCE OF PORTS IN TERMS OF TURKISH FOREIGN TRADE: ANALYSIS OF HOPA PORT

ABSTRACT: Port Operations, which constitute the most important infrastructure of maritime trade, have developed very rapidly for the last half century. The ports are centers that create added value to the cargo as well as handling activities and intensive industrial activities. Turkey in the 2000s, accelerating export growth of our Republic, which began to reach major destinations in the intended amount of US $ 500 billion for the year 100th "Turkey's 2023 Export Strategy" Turkey has an important role in achieving the 2023 target. In this study, Hopa Port with potential logistics and logistical services it provides as well as the importance of international trade to contribute to Turkey's domestic market is indicated.

Key Words: Foreign Trade, Hopa Port, 2023

GİRİŞ

Dış ticaretin uluslararası ekonomik işlemler içerisindeki özel öneminin yanı sıra belki de asıl önemi bir ülkedeki makro ve mikro ekonomik yapı ile yakın bağıdır. Dış ticaret iki veya daha fazla ülke arasında yapılan mal ile hizmet alış-verişidir. Dış ticaret işlemleri ise; bir ülkeden diğer bir ülkeye satılan veya o ülkeye başka bir ülkeden getirilen malların çıkış veya girişinin düzenlenmesini içeren kurallardır. Dış Ticaret Sistemi ülkenin dış ticaret işlemlerini teşkil eden ithalat ve ihracat ile ilgili tüm mevzuat ile oluşturulmuş uygulama ve yapıyı ifade etmektedir. Dış ticaret hacmi, ihracat ve ithalatın toplamıdır. Bu değer, özellikle ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası (GSYH) veya başka büyüklükler ile oranlanarak ülkenin dışa açıklığı, dış dünyaya bağlılık derecesi vb. alanlarda önemli bir göstergedir.

Dünya ticaretindeki dönüşüm ve yeni oluşumların etkisi yoğun bir şekilde lojistik sektörü üzerinde görülmektedir. Hemen hemen bütün sektörlerle bire bir, doğrudan ilişkisi olan lojistik, uluslararası pazarlarda rekabet avantajının elde edilmesinde kilit rol üstlenmektedir. Ürün ve/veya hizmetlerin hedef pazarlara rakiplerden önce daha hızlı ve daha ekonomik biçimde ulaştırılması lojistik faaliyetlerin özünü teşkil etmektedir (Çancı ve Erdal, 2003: 2).

Limanlar, Türkiye ekonomisinin en önemli destek üniteleridir. Türkiye'nin kendi iç pazarlarında taşımaları düzenlediği gibi, dış dünya ile ticari ilişkilerinin sürdürülmesine de yardımcı olur. Dış ticaretimizin %87'sinin limanlardan yapıldığı dikkate alındığında, ülkemiz açısından limanların önemi ortaya çıkmaktadır. Deniz ve kara arasında stratejik bir yerde bulunan limanlar, tedarik zincirinin ve ulaşım ağlarının bir parçası olup, karadan, gemilerden ve liman içi faaliyetlerden dolayı önemli noktalarıdır.

1. TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMİ

Küresel krizden bu yana oldukça yavaş büyüyen dünya ekonomisi ve küresel ticaret yeniden canlanıyor. Amerika'dan sonra Avrupa'da da ekonomik büyüme arttı ve işsizlik oranları küresel krizden bu yana en düşük seviyelerine indi. 2017 yılında OECD'ye göre %3,58 civarında gerçekleşen küresel büyüme hızının önümüzdeki yıl %3,74'e çıkması bekleniyor. IMF ise 2017 büyümesini %3,6 olarak tahmin ediyor ve 2017'de %3,7'ye çıkmasını bekliyor. Bu oranlar kriz öncesi %4-4,5 civarında olan büyümenin hala altında ancak Amerika ve Avrupa başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde büyümenin hızlanması büyüme beklentilerini olumlu etkiliyorTablolar aşağıda görüldüğü gibi çalışmada yer alacaktır. İzin alınarak kullanılacak tabloların kaynak bilgisi tablo başlığı yanında yer alacaktır (Şekil 1.) (TÜSİAD, 2018).

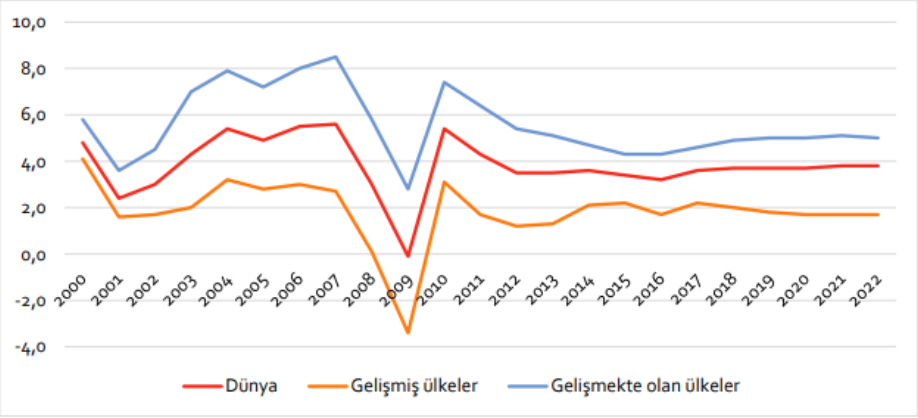

Şekil 1. Küresel Büyüme Oranı (%) Kaynak: TÜSİAD, 2018

Türkiye, Dünya Bankası 2017 yılı Nisan ayı Dünya Ekonomik Görünüm Raporu verilerine göre 2016 yılında, satın alma gücü paritesine (SGP) göre dünyanın 13. ve Avrupa'nın 5. büyük ekonomisidir. Türkiye 2010-2016 döneminde ortalama 6.3 % olan büyüme performansına sahip olmuştur. 2017 yılının ilk yarısında 5.1 %'lik büyüme gerçekleşmiştir. Ekonomimizin, 2017 yılı ilk yarısındaki Sözkonusu oranın 3.9 %'u yatırımlar ve ihracattan gelmektedir. Bu durum

büyümemizin kalitesini göstermektedir. Nitekim üçüncü çeyrekte bu oran 11.1 % olarak gerçekleşmiştir. Böylece ilk dokuz aylık dönemde büyüme 7.4 %'e ulaşmıştır. Ülkemiz, 2017 yılının ilk üç çeyreği itibariyle OECD, Avrupa Birliği ve G20 ülkeleri arasında büyüme oranı bakımından birinci sırayı elde etmiştir. Büyüme oranımızın 2017 yılının tamamında ise 6,5 - 7 % oranında olması beklenmektedir. Türkiye, 2018-2020 yılları Orta Vadeli Programı (OVP) hedeflerine göre, her üç yıl için de 5.5 % büyümeyi hedeflemektedir. OECD tahminlerine göre, Türkiye 2015-2025 döneminde 4.9 %'luk yıllık ortalama büyüme oranıyla OECD'ye üye ülkeler arasındaki en hızlı büyüyen ekonomilerden biri olacaktır.

Türkiye İstatistik Kurumu ile Ticaret Bakanlığı işbirliğiyle oluşturulan geçici dış ticaret verilerine göre; ihracat 2018 yılı Ekim ayında, 2017 yılının aynı ayına göre %13 artarak 15 milyar 719 milyon dolar, ithalat %23,8 azalarak 16 milyar 176 milyon dolar olarak gerçekleşti. Ekim ayında dış ticaret açığı %93,8 azalarak 456 milyon dolara geriledi.

İhracatın ithalatı karşılama oranı 2017 Ekim ayında %65,6 iken, 2018 Ekim ayında %97,2'ye yükseldi. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış seriye göre; 2018 Ekim ayında bir önceki aya göre ihracat %1,5, ithalat %6,9 azaldı. Takvim etkilerinden arındırılmış seriye göre ise; 2018 yılı Ekim ayında önceki yılın aynı ayına göre ihracat %9,7 arttı, ithalat %24,2 azaldı. Avrupa Birliği'ne (AB-28) yapılan ihracat, 2017 yılının aynı ayına göre %13,8 artarak 7 milyar 825 milyon dolar olarak gerçekleşti. AB'nin ihracattaki payı 2017 Ekim ayında %49,4 iken, 2018 Ekim ayında %49,8 oldu. En fazla ihracat yapılan ülke Almanya oldu. Almanya'ya yapılan ihracat 2018 Ekim ayında 1 milyar 457 milyon dolar olurken, bu ülkeyi sırasıyla 1 milyar 68 milyon dolar ile Birleşik Krallık, 877 milyon dolar ile İtalya ve 852 milyon dolar ile Irak takip etti. İthalatta ilk sırayı Rusya aldı. Rusya'dan yapılan ithalat, 2018 yılı Ekim ayında 1 milyar 865 milyon dolar oldu. Bu ülkeyi sırasıyla 1 milyar 559 milyon dolar ile Almanya, 1 milyar 366 milyon dolar ile Çin ve 883 milyon dolar ile ABD izledi.

Yüksek teknolojili ürünlerin imalat sanayi ihracatı içindeki payı %3,5 oldu. Teknoloji yoğunluğuna göre dış ticaret verileri, ISIC Rev.3 sınıflaması içinde yer alan imalat sanayi ürünlerini kapsamaktadır. Ekim ayında ISIC Rev.3'e göre imalat sanayi ürünlerinin toplam ihracattaki payı %93,7'dir. Yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ihracatı içindeki payı %3,5, orta yüksek teknolojili ürünlerin payı ise %36'dır. Yüksek teknolojili ürünlerin imalat sanayi ithalatı içindeki payı %13,3 oldu. İmalat sanayi ürünlerinin toplam ithalattaki payı %75,5'tir. Ekim ayında yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ithalatı içindeki payı %13,3, orta yüksek teknolojili ürünlerin payı ise %42,8'dir (TÜİK, 2018).

Tablo 1. Dış Ticaret ve Ekonomik Göstergeler (2008-2018)

YILLAR	DIŞ TİCARET - YILLIK (Milyon $)						İHR / İTH	DÖVİZ PARİTE					TEFE	KAPASİTE KUL.	GSYH
	İHRACAT	Değ.%	İTHALAT	Değ.%	DENGE	HACİM	%	Dolar/TL	Değ.%	EURO/TL	Değ.%	EURO/$	(ÜFE) %	ORANI YILLIK ORT.	Büyüme %
2008	132.027	23,1	201.964	18,8	-69.936	333.991	65,4	1,2992	-0,7	1,9049	6,6	1,47	8,1	76,7	0,8
2009	102.143	-22,6	140.928	-30,2	-38.786	243.071	72,5	1,5545	19,7	2,1609	13,4	1,39	5,9	65,2	-4,7
2010	113.883	11,5	185.544	31,7	-71.661	299.428	61,4	1,5076	-3,0	1,9990	-7,5	1,33	8,9	72,6	8,5
2011	134.907	18,5	240.842	29,8	-105.935	375.749	56,0	1,6781	11,3	2,3336	16,7	1,39	13,3	75,4	11,1
2012	152.462	13,0	236.545	-1,8	-84.083	389.007	64,5	1,8011	7,3	2,3156	-0,8	1,29	2,5	73,6	4,8
2013	151.803	-0,4	251.661	6,4	-99.859	403.464	60,3	1,9054	5,8	2,5308	9,3	1,33	7,0	76,0	8,5
2014	157.610	3,8	242.177	-3,8	-84.567	399.787	65,1	2,1918	15,0	2,9112	15,0	1,33	6,4	74,6	5,2
2015	143.839	-8,7	207.234	-14,4	-63.395	351.073	69,4	2,7249	24,3	3,0237	3,9	1,11	5,7	75,8	6,1
2016	142.530	-0,9	198.618	-4,2	-56.089	341.148	71,8	3,0267	11,1	3,3458	10,7	1,11	9,9	78,1	3,2
2017	156.993	10,1	233.800	17,7	-76.807	390.793	67,1	3,6543	20,7	4,1238	23,3	1,13	15,5	79,0	7,4
2017 (2)	**128.959**	**10,3**	**190.168**	**16,5**	**-61.209**	**319.127**	**67,8**	**3,8860 (3)**	**18,7**	**4,5578 (3)**	**28,7**	**1,17**	**17,3 (4)**	**79,9 (5)**	**5,3 (1)**
2018 (2)	**138.700**	**7,6**	**190.327**	**0,1**	**-51.627**	**329.027**	**72,9**	**5,3832 (3)**	**38,5**	**6,1171 (3)**	**34,2**	**1,14**	**38,5 (4)**	**74,1 (5)**	**5,2 (1)**
(1) 2017, 2018 (Q2)															
(2) 2017, 2018 (Ocak-Ekim)															
(3) 2017, 2018 Kasım ayı (Merkez Bankası Satış Kuru)															
(4) 2017, 2018 Kasım ayı (2014 Ocak ayından itibaren 2003=100 Temel yıllı Üretici Fiyatları Genel Endeksi (ÜFE) yerine, Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE olarak hesaplanmaktadır.)															
(5) 2017, 2018 Kasım ayı (2010 Ocak ayından itibaren İkili Sektörlere Göre Kapasite Kullanım Oranı Merkez Bankası tarafından hesaplanmaktadır.)															

Kaynak: https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri (Erişim Tarihi: 7.12.2018)

2. TÜRKİYE DENİZYOLU TAŞIMACILIĞI

Denizyolu taşımacılığı, insanların ve malların denizde hareket eden araçlar vasıtasıyla bir yerden diğer bir yere taşınması olarak tanımlanabilir. Denizyolu taşımacılığının, tarihi çok eskilere dayanmaktadır. M.Ö. 3200'de deniz taşımacılığının ilk örnekleri olarak belirtilen, Mısır'lıların kullandıkları sahil botlarından bu güne denizyolu taşımacılığı, teknolojik gelişmelere paralel olarak gelişmiş ve her dönemde ticaretin en önemli unsuru olmuştur. Denizyolu taşımacılığının gelişiminde, coğrafi keşiflerle yeni bölgelerin keşfedilmesi ve sanayileşme ile birlikte buhar teknolojisinin gemilerde kullanılmaya başlanmasının önemli etkisi olmuş, bu sayede uzun rotalarda seyahat edebilecek ve geçmişe nazaran daha fazla yük taşıma imkânına sahip gemiler inşa edilmesi mümkün hale gelmiştir. Denizyolu taşımacılığı sistemi, özel deniz araçları, ziyaret ettikleri limanlar ve taşıma unsurlarının fabrikalardan terminallere, dağıtım noktalarına ve pazarlara ulaştırılma alt yapısından oluşan ağı ifade etmektedir (Corbett ve Winebrake, 2008).

Günümüzde dünya ticaretinin yaklaşık % 90'ı denizyolu ile gerçekleştirilmektedir. Dünya deniz ticaret filosunun toplam büyüklüğü 1,23 milyar DWT'ye, dünya ticaret hacmi ise 8,17 milyar ton'a ulaşmıştır. Dünya deniz ticaretinden yılda 400 Milyar Dolar gelir elde edilmektedir (DTGM, 2010). Bu rakamlar denizyolu taşımacılığının ne derecede önemli bir konuma geldiğini göstermektedir. Deniz taşımacılığının ülke ekonomilerindeki yeri gelişmekte, bu sebeple limanlar ve deniz araçlarının önemi de artmaktadır. Özellikle sanayi hammaddelerini oluşturan yükleri bir seferde büyük tonajlarda taşıma özelliği, diğer taşıma yöntemlerine göre ucuz maliyeti (denizyolu ile yapılan taşımaların, demir yoluna göre 3,5; karayoluna göre 7; havayoluna göre ise 22 kat daha ucuz olduğu ifade edilmektedir.), denizyolu taşımalarının önemli avantajları arasındadır. Petrol, doğalgaz ve madenlerin önemli bir kısmının denizler altında bulunması, dünyanın dörtte üçünün sulardan oluşması, denizyolu ticaretinin önemini artıran unsurlar arasındadır (DPT, 2006). Tablo 2'de 2003–2015 Türk uluslararası gemi siciline ve milli gemi siciline kayıtlı gemilerin yıllık gelişimi verilmiştir.

Tablo 2. Türk Uluslararası Gemi Siciline ve Milli Gemi Siciline Kayıtlı Gemilerin Yıllık Gelişimi

(150 GT ve Üzeri Gemiler)

Yıl	TUGS			MGS			Toplam		
	Adet	GT	DWT	Adet	GT	DWT	Adet	GT	DWT
2003	446	3.299.581	5.145.251	702	1.813.833	2.481.596	1.148	5.113.414	7.626.847
2004	535	3.180.255	5.486.076	674	1.592.095	1.568.854	1.209	4.772.350	7.054.930
2005	677	4.412.902	6.753.346	702	815.637	849.944	1.379	5.228.539	7.603.290
2006	734	4.371.965	6.612.967	695	711.890	658.083	1.429	5.083.855	7.271.050
2007	807	4.406.072	6.758.218	744	788.915	511.523	1.551	5.194.987	7.269.741
2008	887	4.863.718	7.031.012	762	794.566	490.907	1.649	5.658.284	7.521.919
2009	940	5.313.832	7.674.388	782	825.344	476.200	1.722	6.139.176	8.150.588
2010	967	5.701.087	8.334.764	810	801.374	438.387	1.777	6.502.461	8.773.151
2011	987	6.049.591	8.950.157	845	1.043.036	808.779	1.832	7.092.628	9.758.936
2012	1.026	6.366.647	9.399.020	853	1.129.815	858.607	1.879	7.496.462	10.257.627
2013	1.019	5.788.366	8.377.285	890	1.261.125	841.703	1.909	7.049.491	9.218.988
2014	1.006	5.548.409	8.147.819	882	1.342.511	904.020	1.888	6.890.920	9.051.839
2015	987	5.345.037	7.676.259	908	1.229.468	894.551	1.895	6.574.504	8.570.811

Kaynak: T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü, Deniz Ticareti 2015 İstatistikleri, 2015.

Transit taşımacılığımız 1981 yılından 1988 yılına kadar olan dönemde toplam elleçleme içerisinde % 41'e kadar yükselmiş, 1989 yılından itibaren ise düşüşe geçerek % 1'lerin altına kadar inmiştir. 2008 yılından itibaren tekrar yükselişe geçerek 2016 yılında toplam elleçleme içerisindeki payının % 15'lere yükseldiği görülmektedir. Tablo 3'de denizyolu 2006-2016 yılları arası ithalat ve ihracat taşımalarımız gösterilmiştir.

Tablo 3. 2006-2016 Denizyolu İthalat ve İhracat Taşımalarımız (Ton)

Yıllar	Toplam Dış Ticaret	İhracat	İthalat	T/B Gemi Payı	TB %	YB %
2006	202.718.284	63.311.978	139.406.306	42.615.725	21	79
2007	222.059.619	68.660.270	153.399.349	36.992.141	17	83
2008	224.776.283	73.244.972	151.531.311	31.791.383	14	86
2009	213.632.353	73.770.263	139.862.090	29.965.566	14	86
2010	246.570.931	83.945.162	162.625.769	40.494.118	16	84
2011	255.334.712	81.779.528	173.555.184	42.396.010	17	83
2012	283.782.414	91.307.486	192.474.928	38.712.247	14	86
2013	277.335.605	89.553.990	187.781.615	34.610.534	12	88
2014	283.316.220	88.544.792	194.771.428	33.624.322	12	88
2015	300.478.930	92.152.622	208.326.308	36.479.586	12	88
2016 (*)	311.676.224	95.896.320	215.779.904	38.951.265	12	88

(*) 2016 Kasım ayı sonu değerlerine bir önceki yılın aynı döneminde gerçekleşen değerleri eklenerek tahmin yapılmıştır.

Kaynak: DTGM, 2015.

3. HOPA LİMANI ANALİZİ

Hopa Limanı Sarp sınır kapısına 18 km uzaklığındadır. Hopa Limanı, devlet tarafından yapılan özelleştirme ile 26 Haziran 1997 tarihinde Türkiye Denizcilik İşletmeleri'nden Park Denizcilik Ve Hopa Liman İşletmeleri A.Ş.'ne 30 yıl süre ile işletme hakkı devri yöntemi ile devredilmiştir. Hopa Limanı 18.220 metrekare kapalı depolama sahası A tipi genel antrepo, geçici depolama ve dâhili depolama alanları ve tank Terminali, Ro-Ro rampaları, Tahıl

Terminali ve Çimento Terminali, konteyner sahası ile aynı anda dökme yük, genel kargo, proje yükü, tahıl, sıvı dökme yük (petrol ve petrol türevi, lpg vb.), tehlikeli yük, proje yükü ve konteyner hizmetleri verebilen Türkiye'deki tek özel liman İşletmesi konumundadır. 1346 metre uzunluğundaki rıhtım ve iskele boyu ile gemi büyüklüğüne bağlı olarak aynı anda 10 veya 12 adet gemiye hizmet verebilmektedir (Şekil 1.). Hopa Limanı son yıllarda Proje Kargo taşımacılığında aktarma merkezi haline gelmiştir. Özellikle Güney Kore, Çin ve Hindistan gibi Uzakdoğu ülkelerinden büyük tonajlı gemilerle Hopa Limanı'na gelen Proje Kargo yükleri 50 ton'dan 600 ton'a kadar kaldırma kapasiteli vinçlerle gemilerden alınarak Liman geri hizmet sahasında depolanmakta ve ihtiyaç duyulduğu zamanda gemiden gemiye ağır tonajı yükler Limbo yapılmaktadır.

Hopa Limanı 18.220 metrekare kapalı depolama sahası A tipi genel antrepo, geçici depolama ve dâhili depolama alanları ile Karadeniz limanları içinde en büyük kapalı depolama kapasitesine sahip limanlardan biri olma özelliğine sahiptir. Liman ile ilgili sayısal veriler aşağıdaki şekillerde ve tabloda verilmiştir (Şekil 2. Tablo 4. ve Tablo 5.).

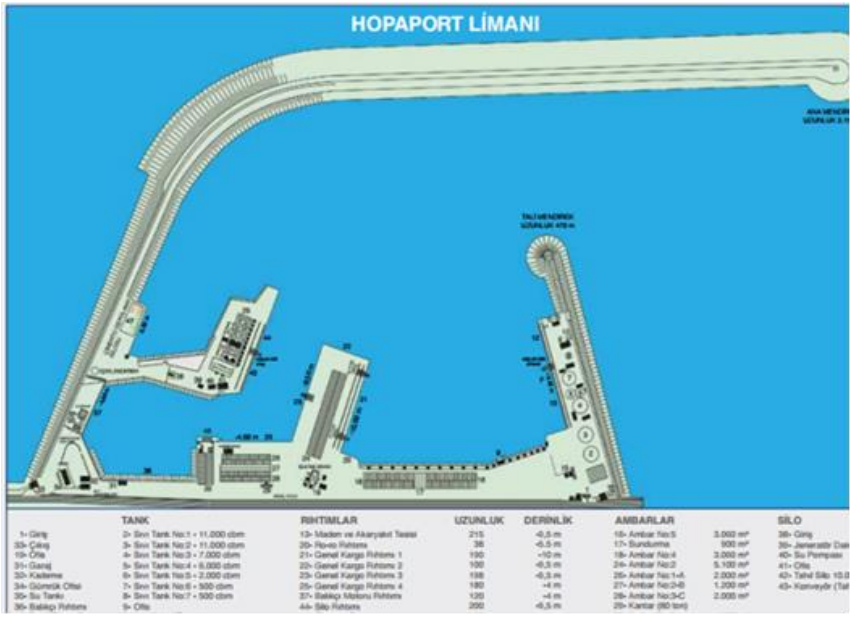

Şekil 2. Hopa Limanı Saha Yapısı

Kaynak: http://www.hopaport.com.tr/wp-content/uploads/2016/05/hopaport-katalog.pdf

Tablo 4. Hopa Limanı Rıhtım Sayısal Veriler

RIHTIMLAR	Boyu	Draft
1-Maden ve tank terminal rıhtımı	215 m	9,5 m
2-Ro-Ro rıhtımı	38 m	5,5 m
3-Genel yük rıhtımı 1	195 m	10 m
4-Genel yük rıhtımı 2	100 m	9,5 m
5-Genel yük rıhtımı 3	198 m	9,5 m
6-Genel yük rıhtımı 4	180 m	4 m
7-Balıkçı rıhtımı	120 m	4 m
8-Askeri rıhtım	100 m	5 m
9-Tahıl Rıhtımı (SİLO)	200 m	9,5 m

Tablo 5. Liman Ekipmanları

ADET	KAPASİTE	
1	(40 ton) Mobil Vinç	Konteyner ve genel kargo
1	(42 ton) Stacker	
1	(25 ton) Mobil Vinç	
4	(10 ton) Mobil Vinç	Limanımız istek üzerine 600 ton ağır
1	(25 ton) Rıhtım Vinç	yükler için özel taşıma ekipmanları
2	(10 ton) Rıhtım Vinç	
1	(10 ton) Forklift	
4	(3 ton) Forklift	
4	(2.5 ton) Forklift	
1	İtfaiye Aracı	

Deniz Vasıtaları	Adet	Power (hp)
Römorkör	2	900
Palamar	1	150
Palamar	1	125
Palamar	1	240

Limanda son dönemlerde denizyolu ile gelip yine deniz yolu ya da karayolu ile Kafkasya ve Orta Asya'ya giden transit yük taşımalarına yönelik önemli elleçleme faaliyetleri gerçekleşmiş, bu anlamda limanın bölge transit ticaretindeki önemi de tescillenmiştir. Bu anlamda Hopa limanı konum itibariyle literatürde bahsedilen rekabetçi üstünlüğe, liman alt yapısı olarak sahiptir.

Şekil 3. Hopa Limanı Hinterlandı

SONUÇ

Ekonomik ve sosyo-ekonomik gelişiminin sürdürülebilir kalkınma düzeyinde devam edebilmesi için desteklenecek sektörler içinde lojistik sektörü de yer almaktadır. Lojistik sektörü ülkemizde son yıllarda hızlı büyüme ve gelişme gösteren, hem kendi içinde taşıdığı büyüme potansiyeli hem de Türkiye'nin 2023 yılına ilişkilendirdiği birçok ekonomik hedefe ulaşılmasında oynayacağı temel roller itibari ile şüphesizdir ki büyük önem taşımaktadır. Türkiye, Uzak Doğu-Avrupa eksenli ana ticari rotalara çok yakın bir konumda yer almakta ve transit yük taşımacılığında önemli bir potansiyele sahip bulunmaktadır. Ancak söz konusu rotalarda faaliyet gösteren büyük ölçekli liman alt yapısının yetersizliği nedeniyle transit yük trafiğinden hak ettiği payı alamamaktadır (Ateş ve Esmer, 2011).

Trabzon, Rize ve Hopa Limanlarının demiryolu bağlantılarının olmaması nedeniyle ülkemiz lojistik faaliyetlerinden gelecek milyarlarca dolar döviz gelirinden mahrum kalmaktadır. Bunun yanında, Doğu Karadeniz bölgemiz Trabzon, Rize ve Hopa Limanlarının stratejik önemi kaybolmuştur. Asya kıtasından gelen yükler demiryolu ile Batum ve Poti Limanlarına ve buradan da denizyolu ile Avrupa'ya gidecek yükler demiryolu bağlantıları bulunan Bulgaristan-Varna veya Romanya-Köstence Limanlarına aktarılmakta, Ortadoğu Bölgesine gidecek yükler ise Dubai veya Suriye limanları üzerinden dağıtılmaktadır. Transit ticaretin bu akış şemasına göre hareket etmesi veya bu güzergâhların tercih edilmesinde en önemli etken, limanlarda bulunan demiryolu bağlantılarıdır. Asya ve Avrupa arasındaki lojistik faaliyetlerin daha çok Romanya-Köstence, Bulgaristan-Varna ve Gürcistan'ın sınırımıza yakın Batum ve Poti limanları üzerinden yapılması sonucu, ülke ekonomimiz olumsuz etkilenmiş, özellikle Trabzon, Rize ve Hopa limanlarının geri planda kalması bölge ekonomisine önemli oranda zarar vermiştir. Ülkemizi Orta Asya'ya demiryolu ağı ile bağlayacak ve Doğu Karadeniz Bölgemizin de demiryolu ağına kısmen bağlanmasını sağlayacak çok kısa mesafeli 38 Km uzunlukta ve çok fazla kaynak gerektirmeyen düşük maliyetle yapılabilirliği çok yüksek Batum-Sarp-Hopa demiryolu projesinin hayata geçirilmesi ülkemize ekonomik ve stratejik açıdan büyük katkılar sağlayacaktır.

Dış politikamızın öncelikli sahalarından olan Kafkasya ve Balkanlar arasında bir köprü niteliği taşıyan Karadeniz Bölgesi tarihten günümüze kadar çevre ülkeler için devamlı olarak yüksek önemi haiz olmuştur. Parçası olduğumuz Karadeniz Bölgesi'ne duyulan uluslararası ilgi günümüzde de sürekli artmaktadır. Karadeniz havzası ekonomik, ticari, siyasi özellikleri ile Balkanlar, Avrasya, Kafkasya gibi birbirinden farklı geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu coğrafyaya Balkanlar ve Ukrayna üzerinden Orta ve Doğu Avrupa'yı, Hazar ve Kafkasya üzerinden ise Orta Asya'yı dahil ettiğimizde Karadeniz'in ticari coğrafyası ve ulaştırma coğrafyası çok daha geniş bir alanı ve çok daha fazla sayıda ülkeyi kapsamaktadır. Türkiye ile Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında ekonomik işbirliği ve bölgesel bütünleşme girişimi için uygun bir ortam oluşturmuştur.

Hopa limanı, Hopa'nın ticari hayattaki öneminin artmasına neden olmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmak için özel sektörün desteklenmesi, iş yapabilmelerinin önündeki engellerin kaldırılması gereklidir. Hopa liman tesisinin geri saha demiryolu ve karayolu bağlantılarının geliştirilmesi ve mevcut ana karayolu ve demiryolu hatlarına entegre edilmesi suretiyle bu tesislerin birbirlerini tamamlayıcı ve daha verimli kullanımının sağlanması gerekmektedir. Liman mevcut kapasiteleri ve hinterland bazında gelecekteki yük trafiğindeki artışları dikkate alınarak oluşacak kapasiteleri göz önünde tutularak, karayolu ve demiryolu bağlantı projeksiyonların da yapılmasını kapsayan planlama çalışmasının yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA:

Ateş, A., Esmer, S. (2011). Veri Zarflama Analizi ile Türkiye'deki Konteyner Terminallerinin Etkinlik Ölçümü, 12. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu, 26–29 Mayıs, Denizli.

Corbett, J. J., Winebrake, J. (2008). "The Impacts of Globalization on International Maritime Transport Activity". OECD Global Forum on Transport and Environment in a Globalizing World 10–12 Kasım, Guadalajara. Mexico.2008.s:6.

Çancı, M., M, Erdal. (2003). Lojistik Yönetimi. Freight Forwarder El Kitabı 1, İstanbul: Uluslararası Tasımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Dernegi (UTİKAD).

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2006). 9. Kalkınma Planı (2007–2013) Denizyolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Haziran,. s:1.

DTGM (T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Denizcilik Müsteşarlığı Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü). (2010). Deniz Ticareti İstatistikleri, Ankara, s:5.

DTGM (T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Denizcilik Müsteşarlığı Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü). (2015). Deniz Ticareti İstatistikleri 2015.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2018). Dış Ticaret İstatistikleri, Ekim 2018, Sayı: 27793.

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2018). 2018 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi, Ekonomik Araştırmalar Bölümü Ocak 2018, İstanbul.

http://www.hopaport.com.tr/wp-content/uploads/2016/05/hopaport-katalog.pdf (Erişim Tarihi: 8.11.2018).

https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri (Erişim Tarihi: 7.12.2018).

DÖNÜŞÜM YÖNETİMİNDE YENİ BİR YAKLAŞIM: ZİRAAT FİNANS GRUBU'NDA İŞ ODAKLI KURUMSAL MİMARİ YÖNETİŞİMİ

Dr. İlker MET
T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kurumsal Mimari Grup Başkanlığı
imet@ziraatbank.com.tr

Deniz Kabukçu
T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kurumsal Mimari Grup Başkanlığı
dselvi@ziraatbank.com.tr

Özlem Özenç
T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kurumsal Mimari Grup Başkanlığı
oaltineli@ziraatbank.com.tr

ÖZET: Değişen müşteri ihtiyaçları, sürekli gelişen teknoloji ile birlikte "değişime uyum sağlamak" tüm işletmeler için geliştirilmesi gereken bir yetenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Müşteri hizmet modelini ve kurum içinde uygulanmakta olan süreçleri, fırsatları değerlendirmek ve tehditlerden korunmak için çok hızlı şekilde değiştirebilmek gerekir. Bunun için şirketlerin fırsat ve tehdit sinyallerini mümkün olan en kısa sürede alabilmeye, etkilerini tümüyle ortaya koyabilmeye ve alınması gereken aksiyonları tespit ederek hızlıca aksiyona geçmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Tam da bu noktada, olası tüm etkileri ortaya koymak üzere şirketi ayakta tutan tüm bileşenlerin, iş modelini etkileyen dış bileşenlerin ve bu bileşenler arası etkileşimlerin tanımlanmış olması stratejik karar alma süreçlerinde şirketlere önemli bir esneklik kazandıracaktır.

Ziraat Bankası 2012 yılında başlattığı dönüşüm yolculuğu ile birlikte "değişimi" iş yapış biçiminin bir parçası haline getirmek üzere birçok önemli adım atmaktadır. Değişimin bir anda oluşan bir ihtiyaç ya da bir anda alınan bir kararla hayata geçen bir süreç değil, sürekli bir ihtiyaç olmasından yola çıkarak; bir süredir dünyada uygulanan, ülkemizde de son birkaç yıldır daha çok Bilgi Teknolojileri sektörünün radarında olan "Kurumsal Mimari" yaklaşımını kendine özgü metodolojisi ile hayata geçirmek üzere çalışmalar uygulanmıştır.

Ziraat Bankası'nın kurumsal mimariyi ele alış biçimi, ülkemizde çok da alışık olmadığımız üzere *iş* odaklı olacak şekilde yapılandırılmıştır. Banka, sahip olduğu yurtiçi/yurtdışı bankalar, yurtdışı şubeler ve yurtiçi finansal şirketler de dâhil olmak üzere;

- Tüm yatırım kararlarının iş stratejileri doğrultusunda verilmesini,
- İş hedeflerinin ve iş modelinin teknoloji yatırımlarını yönlendirmesini,
- İş ve teknoloji tarafındaki değişimlerin etkilerini hızlıca ortaya koyabilmeyi ve etkilenecek tüm bileşenler için doğru zamanlı proaktif aksiyonlar alınmasını

sağlamak üzere kurumsal mimari yönetişim süreçlerini hayata geçirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Mimari, Yönetişim, Dönüşüm Yönetimi

A NEW APPROACH IN TRANSFORMATION MANAGEMENT: BUSINESS-ORIENTED ENTERPRISE ARCHITECTURE IN ZIRAAT FINANCE GROUP

ABSTRACT: Together with the transformation journey that was initiated in 2012, Ziraat Bank has taken many important steps to make"change'' a part of its business conduct. Based on the fact that change is not a requirement that arise out of nowhere or not a process that is realized with a decision taken out of nowhere; since it is a continuous necessity, works have been implemented uniquely to put into effect an Enterprise Architecture approach which has been implemented in the world for a while and especially has been in the radar of Turkish IT community.

The way in which Ziraat Bank handles corporate architecture emerges with a business-oriented approach as we are not used to in our country. The Bank's corporate architecture governance processes were implemented on the following subjects, including the domestic / foreign banks, foreign branches and domestic financial companies.

- making all investment decisions in line with business strategies

- business objectives and business model to direct technology investments

- to be able to quickly demonstrate the effects of changes in the business and technology side, and to take proactive actions for all components that will be affected

Bank; by considering all kinds of components that affect its activities, business conduct and investment decisions as an architectural entity, and determined the relationships between these entities, the aspects and dimensions of each relationship. In this context, it aims to continuously develop the meta-model as a decision-support tool.

Ziraat Bank has based its enterprise architecture meta-model on 5 main layers:

- -Strategy Architecture ve Portfolio Alignment
- -Business Architecture
- -Data Architecture
- -Application Architecture
- -Technology Architecture

In the meta-model of Ziraat Bank; 55 components and interactions, starting from company's vision, mission and strategies, to technology infrastructures, have been modeled in order to serve both the companies of the whole group separately and inter-company interactions.

GİRİŞ

Mimari; bir şeyin bileşenlerinde, birbiriyle ve çevresiyle olan ilişkisinde ve kendi dizayn ve değişimini belirleyen prensiplerde temel organize olma biçimidir. Kurumsal mimari ise hedeflenen iş vizyonu ve çıktıları doğrultusunda yıkıcı güçleri tanımlayarak ve değişimin uygulanışını analiz ederek, verilecek kurumsal tepkileri proaktif ve bütüncül olarak yönlendirmek için oluşturulan bir disiplindir. Kurumsal mimari iş ve bilgi teknolojileri yöneticilerine hedeflenen iş çıktılarını elde etmek üzere yapılan yatırımlar kapsamında politikalarının ve projelerinin uyumunu sağlamak üzere imzaya hazır öneriler sunarak değer yaratır.

Kurumsal mimarinin temel işlevi, kurumun hedefleri, yapısı, işleyişi, kullandığı sistemler ve sistemlerde kullanılan teknolojiler hakkında bilgi vermek ve yönetmektir. Bu kapsamda kurumsal mimari, yalnızca mevcut yapıyı yönetmekle kalmayıp, kurumun gelecek planlarını destekleyecek BT altyapısını belirleme ve projeksiyon oluşturmaktan da sorumludur.

Kurumsal mimari yaklaşımı ile iş hedeflerinizi etkileyebilecek her türlü etkeni odağınıza almak ve böylece politikalarınızı bu etkenleri dikkate alarak oluşturmak mümkündür. Bu yaklaşımın temellerinin 30 yıl önce John Zachman'ın IBM Systems Journal dergisinde yayınlanan *"A Framework for Information Systems Architecture"* makalesi ile atıldığı kabul edilmektedir. Sonraki dönemlerde ABD Savunma Bakanlığı'nın geliştirdiği TAFIM (Technical Architecture Framework for Information Management) çerçevesi, The Open Group tarafından geliştirilmeye devam edilmiş ve TOGAF (The Open Group Architecture Framework) oluşturulmuştur. Günümüzde TOGAF ve Zachman Framework en çok kullanılan metodolojilerdir. Her iki metodoloji de şirketler için yol gösterici olup, her şirketin kendine

özgü modelini oluşturması gerektiğini belirtirler. Başlıca Kurumsal Mimari çerçeveleri aşağıdaki gibidir;

1. TOGAF (The Open Group Architectural Framework)
2. Zachman Framework
3. FEA (Federal Enterprise Architecture)
4. Gartner EA Methodology
5. DoDAF (The US Department of Defense Architecture Framework)
6. SAP Enterprise Architecture Framework
7. OBASHI Business & IT Methodology and Framework

Kurumsal mimari modellerinin dünyada kullanımı, teknoloji bileşenleri arası ilişkileri modellemek ve böylece şirketlerin uygulamaları ile teknoloji altyapıları arasındaki etkileşimleri etkin bir şekilde yönetmek amacıyla başlatılmış ve iş mimarisinin de modele dâhil edilmesi ile geliştirilmiştir. Ülkemizde ise kurumsal mimari modelleri ve süreçleri ağırlıklı olarak BT sistemlerinin işletiminde kullanılmaktadır.

Mimari yönetişim yaklaşımının yalnızca BT sistemlerinin işletilmesinde kullanımı ile;

- Geliştirme maliyetlerinin düşürülmesi,
- Uygulama ve veri taşımalarının kolaylaştırılması,
- Yaygınlaştırmaların hızlanması,
- Sistem yenilemelerinin basitleştirilmesi,
- Teknoloji altyapılarının yaşam döngülerinin yönetilmesi,
- BT envanterinin (uygulama, veri, teknoloji) oluşturulması ve güncel tutulması,
- Atıl BT kaynaklarının etkin yönetilmesi,

sağlanabilir.

Mimari yönetişim yaklaşımı yalnızca BT sistemleri ile sınırlı kalmayıp kurum vizyonu, misyonu, stratejileri, iş kabiliyetleri, iş fonksiyonları, süreçleri, organizasyonu ve yatırım portföyünü de içerecek şekilde genişletildiğinde ise değişimin etkilerinin uçtan uca modellenmesi sağlanabilir ve aşağıdaki faydalar elde edilebilir;

- Çevresel değişimlere daha hızlı tepki verilmesi,
- Yatırımların kurum stratejileriyle ilişkilendirilmesi,
- İş kabiliyetleri, iş fonksiyonları ve süreçleri ile bunları gerçekleştirmede kullanılmakta/kullanılacak olan BT sistemlerinin hizalanması,
- Sürekli değişim/dönüşüm sağlayacak bir proje yönetimi yaklaşımı oluşturulması.

Ziraat Bankası da değişimi yönetmek üzere vizyon ve stratejilerinden başlayarak teknoloji bileşenlerine kadar uzanan, kendine özgü kapsayıcı kurumsal mimari yönetişim modelini hayata geçirmiştir.

1. META-MODEL TASARIMI

Banka; faaliyetlerini, iş yapış biçimini ve yatırım kararlarını etkileyen her türlü bileşeni bir mimari varlık olarak ele alarak bu varlıklar arası ilişkileri, her bir ilişkinin yönlerini ve boyutlarını belirleyerek oluşturduğu meta-modelini bir karar-destek aracı olarak sürekli geliştirmeyi hedeflemektedir. Meta-model özünde; bir şirketin nasıl çalıştığını gösteren bir yönetişim haritasıdır. Esnek bir şekilde tasarlanmış olan Ziraat Bankası meta-modeli, vizyondan başlayarak teknoloji altyapısı mimarisine kadar uzanan geniş kapsamlı bir meta-model olarak ilgi çekicidir. Söz konusu meta-model hem ayrı ayrı tüm grubun şirketlerine hizmet vermek üzere hem de şirketler arası etkileşimleri ortaya koyacak şekilde tasarlanmıştır.

Ziraat Bankası kurumsal mimari meta-modelini 6 ana katmana dayandırmıştır:

- Strateji Mimarisi
- İş Mimarisi
- Portföy Hizalama
- Veri Mimarisi
- Uygulama Mimarisi
- Teknoloji Mimarisi

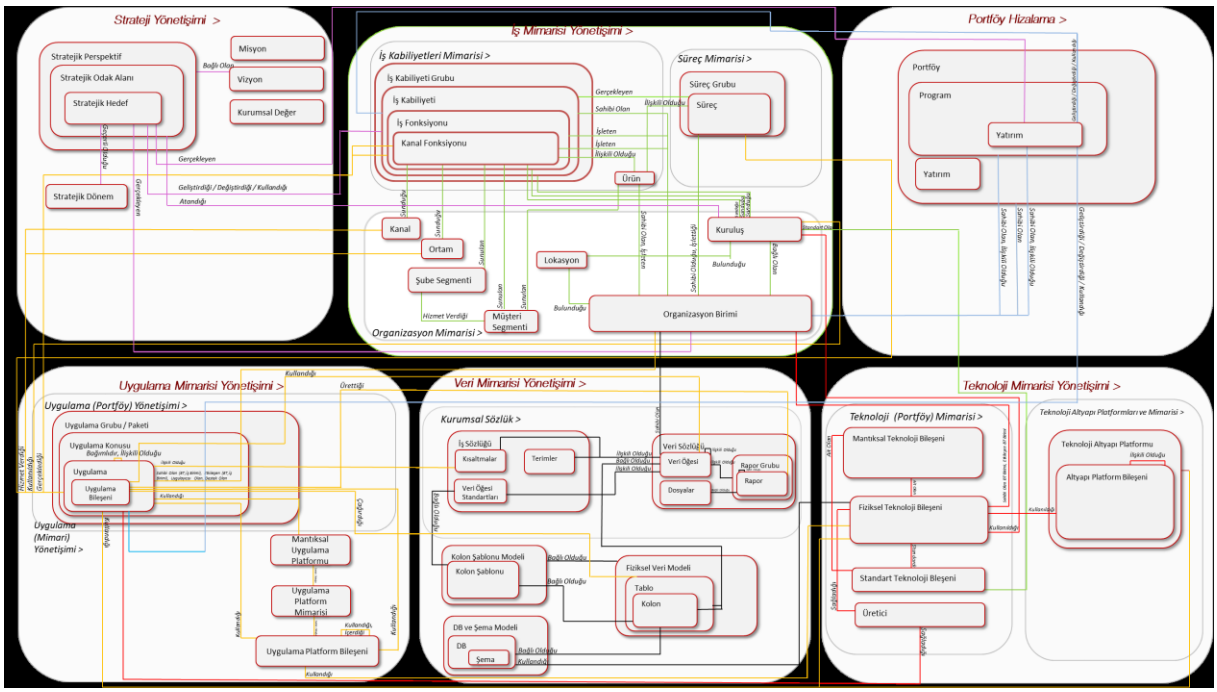

Şekil 1-Ziraat Finans Grubu Meta-Modeli

Her bir katman içindeki bileşenlere ilişkin portföylerin ayrı ayrı yönetişimi ve birbirleriyle olan ilişkilerinin Banka yatırım karar süreçlerine entegre edilmesini sağlamak üzere özellikle BT talep süreçlerine mimari aktiviteler eklemiştir. Bu bağlamda, BT talep süreçlerinde iş birimlerinin talep oluştururken ilgili stratejik hedef, iş kabiliyeti ve iş sürecini belirleyerek ilerlemeleri sağlanmıştır. Yapılan seçimler neticesinde bankanın dönemler bazında hangi stratejik hedefe ve hangi iş kabiliyetine ne kadar yatırım yaptığı raporlanabilmekte, gelecekte hangi stratejik hedef ve iş kabiliyetine yatırım yapması gerektiği tespit edilebilmektedir. Ayrıca, sürece eklenen iş, uygulama, veri ve teknoloji mimarları tarafından doldurulan ''İş ve BT Mimari Kontrol Formu'' sayesinde talep oluşturulurken iş birimi tarafından dikkate alınmayan bileşenlerin de talebin içerisine dâhil edilmesi sağlanmakta, talep planlama ve yönetim süreçlerinde proaktif kararlar alınabilmektedir.

Meta-model tasarımı öncelikle her bir katman bazında;

- bileşenlerin belirlenmesi,
- bileşen özelliklerinin belirlenmesi,
- bileşenler arası etkileşimlerin belirlenmesi,
- etkileşim yönlerinin belirlenmesi çalışmalarını

ve faaliyetlerin uçtan uca modellenmesini sağlamak üzere;

- farklı katmanlar arası etkileşimlerin belirlenmesi,
- etkileşim yönlerinin ve oranlarının belirlenmesi çalışmalarını içermektedir.

1.1.Strateji Yönetişimi ve Portföy Hizalama:

Ziraat Bankası'nda kurumsal mimari yaklaşımı karar süreçlerinin stratejiler doğrultusunda yönlendirilmesini sağlamak üzere strateji mimarisi ile başlatılmıştır. Bu kapsamda model bileşenleri; vizyon, stratejik perspektifler, odak alanları ve stratejik hedefler olarak belirlenmiştir.

Banka yatırım portföyünün stratejik hedefler ile hizalanmasını sağlamak üzere proje portföyü de bir kurumsal mimari katmanı olarak modele eklenmiştir. Portföy, program ve yatırım bileşenlerinden oluşan katman ile iş stratejileri ile yapılan yatırımların hizalanması, strateji ile uyumsuz olan ve yapılan/yapılması planlanan yatırımların sorgulanması sağlanmıştır. Modele sonradan dâhil edilen yenilikçi teknoloji bileşeni ile kurum içerisinde ve çevresinde köklü değişimlere neden olabilecek blok zincir, nesnelerin interneti, bulut gibi yeni teknolojilerin kurumun hangi stratejilerini, hangi iş süreçlerini, hangi organizasyon birimlerinin ve hangi uygulama, veri ve teknoloji altyapılarının etkileneceğinin analiz edilmesi hedeflenmiştir.

Geliştirilen bu model ile her bir stratejik hedef kapsamında planlanan ve gerçekleşen yatırım maliyetleri, elde edilen kazanımlar izlenebilmekte, proje başlangıç, bitiş tarihleri de göz önünde bulundurularak strateji dönemi bazında yol haritaları oluşturulabilmektedir.

1.2.İş Mimarisi ve Yönetişimi:

Bankanın mevcut, gelecek ve değişen faaliyetlerinin ve yetkinliklerinin yönetimini sağlamak üzere tüm iş faaliyetlerinin modellendiği katmandır. İş kabiliyetleri, iş fonksiyonları, kanal fonksiyonları, süreçler, kanallar, ortam, organizasyon birimleri, grup şirketleri, ürünler, müşteri segmentleri, lokasyon modele bileşen olarak dahil edilerek iş yapış biçimini etkileyen tüm değişkenlerin modelde yer alması sağlanmıştır.

Tablo 1: İş Kabiliyeti, İş Fonksiyonu, Kanal Fonksiyonu

Alan (Domain)	Temel Bankacılık
1. Seviye Kabiliyet	Para Transferleri
2. Seviye Kabiliyet	Havale İşlemleri
İş Fonksiyonu	TL Hesaptan Aynı Şubedeki Vadesiz TL Hesaba Havale Yapma
Kanal Fonksiyonu	İnternet Bankacılığından TL Hesaptan Aynı Şubedeki Vadesiz TL Hesaba Havale Yapma

1.2.1. İş Kabiliyetlerinin Modellenmesi ve Skorlanması:

İş mimarisi yönetişiminde beklenen etkiyi sağlamak üzere öncelikle iş kabiliyetlerinin modellenmesi ve skorlanmasına yönelik çalışmalar tamamlanmıştır.

İş kabiliyetlerinin modellenmesi, işletmelerin stratejilerini gerçekleştirmek ve müşterilerine değer katmak amacıyla kaynaklarını, yetkinliklerini, bilgilerini, süreçlerini ve ortamlarını birleştirerek, şirketleri politik, organizasyonel ve teknik risklerden korunmalarını sağlayan bir tekniktir.

Şekil 2: İş Kabiliyeti Modelleme

İş kabiliyetlerinin detaylıca modellenmesi ve skorlanması yoluyla karar vericilere aynı dili kullanabilecekleri bir karar-destek aracı sunulabilmekte ve tüm paydaşların karar süreçlerinin iyileştirilmesi sağlanabilmektedir. Oluşturulan bu karar-destek aracı sayesinde, kurumlara esneklik kazandırılması ve kaynakların doğru alanlara yönlendirilmesi sağlanarak maliyet avantajları ve verimlilik elde edilebilmesi hedeflenmiştir.

İş hedefleri doğrultusunda doğru yatırım kararları alabilmek ve kaynakların iş hedefleri doğrultusunda doğru alanlara yönlendirilmesini sağlamak üzere;

- stratejik hedeflere göre gelecek ve değişecek iş faaliyetlerini ortaya koymak,
- yapılan yatırımların maliyetlerini kabiliyet bazında izleyebilmek,
- teknoloji dönüşümünün iş faaliyetlerine etkisini analiz etmek,
- operasyonel maliyetlerin iş değerine etkisini ölçmek,
- yıkıcı/yenilikçi teknolojilerin iş modeline etkisini tahmin etmek,

amacıyla kendine özgü detaylı bir iş kabiliyetleri modeli oluşturulmuştur.

İş kabiliyetleri modeli ile birlikte, her bir kabiliyet için iş değeri ve olgunluk değerine ilişkin skorlama modeli de geliştirilmiştir. İş kabiliyetlerinin skorlanması için ise kabiliyetlerin altında yer alan iş fonksiyonları için iş değeri ve olgunluk kriterleri (finansal etkisi, kanal etkisi, müşteri etkisi, organizasyon etkisi, bilgiye erişim seviyesi ve müşteri memnuniyeti) belirlenmiştir. Bu yöntem ile elde edilen ısı haritaları aracılığı ile potansiyel yatırım alanları (iş değeri yüksek ama olgunluğu düşük kabiliyetler gibi) ortaya çıkmakta, stratejik hedefler ile kurulan bağlantılar aracılığı ile stratejik öncelikli iş kabiliyetlerine yapılması gereken yatırımlar belirlenebilmektedir.

1.2.2. Stratejik Hedefler-İş Kabiliyetleri Boşluk Analizi:

Şekil 3: Stratejik Hedefler ve İş Kabiliyetleri Boşluk Analizi

Mevcut iş kabiliyetlerinin modellenmesi ve skorlanmasının ardından Bankanın stratejik hedefleri ile mevcut iş kabiliyetleri ilişkilendirildiğinde, Bankanın gelecekte olmak istediği noktaya ulaşması için hangi kabiliyetlere ihtiyaç duyduğu/duyacağı ya da hangi kabiliyetlerini sonlandırılması gerektiği bilgisi ortaya konulabilmektedir. Yapılan stratejik hedef-iş kabiliyeti boşluk analizinin sonrasında edinilmesi ya da sonlandırılması gereken iş kabiliyeti için hangi kaynakların nasıl kullanılacağına ilişkin yol haritaları oluşturulabilmektedir.

1.3.Uygulama Mimarisi:

Uygulama mimarisi katmanı; finansal olan ve olmayan tüm uygulamalarıyla kurumun çalışanlarına ve müşterilerine hizmet veren yazılım platformları ve bunların üzerinde geliştirilen uygulamaları; birbirleri arasındaki ilişkileri ve özellikleri yönüyle belli bir envanter disiplini içinde yöneten katman olup, uygulama yaygınlaştırma aracı ve ortamları ile entegrasyonu sağlanmış halde işletilmektedir.

İş faaliyetlerinin yoğun teknoloji kullanımı ile hayata geçirildiği iş dünyasında, iş faaliyetleri ile bu faaliyetlerin yürütülmesini sağlayan BT fonksiyonlarını hizalayabilmek kurumlara değişiklikleri yönetmelerinde önemli bir esneklik kazandırmaktadır.

Bu ihtiyaçtan yola çıkarak iş fonksiyonlarının üzerinde koştuğu uygulamalar ve uygulamaların birbirleri ile olan etkileşimleri ve etkileşim yönleri ortaya konularak iş mimarisi ve BT mimarisi ilişkileri kurulmuştur. Böylece bir uygulamada ortaya çıkacak değişiklikten etkilenecek iş kabiliyetleri, iş fonksiyonları ve diğer uygulamalar belirlenip uygun aksiyonlar alınabilmektedir. Uygulama mimarisinin tüm etkileşimleri ile ortaya konulması ve iş mimarisi ile ilişkilerin kurulması yoluyla benzer özellikteki iş fonksiyonlarına hizmet veren farklı uygulamaların konsolidasyonuna yönelik aksiyonlar alınması sağlanmakta, böylece uygulama geliştirme ve bakım maliyetlerinde önemli kazanımlar elde edilmektedir.

1.4.Teknoloji Mimarisi:

Mantıksal ve fiziksel teknoloji bileşenlerinin, altyapı platformlarının uygulama bileşenleri ile ilişkilerinin ortaya konulduğu katmandır. Bankacılık kabiliyetlerine hizmet eden tüm iş uygulamaları, üçüncü parti, BT destek ve diğer uygulamalar için mantıksal teknoloji portföyünün yönetilmesi sağlanmıştır. Yeni gelişecek/değişecek mantıksal teknoloji mimari bileşenleri, platformları ve standartları da teknoloji mimarisi altında modellenmektedir.

Üretici firmalar da bir bileşen olarak modelde yer almakta, üreticiler ile ilişkilerin yürütülmesi ve üçüncü parti ürünlerin yaşam döngüleri takip edilerek söz konusu ürünlerden kaynaklanacak risklerin önlenmesi sağlanabilmektedir.

1.5.Ziraat Bankası İştiraklerinde Kurumsal Mimari Yönetişim Çalışmaları:

Ziraat Bankası sahip olduğu yurtiçi/yurtdışı bankalar, yurtdışı şubeler ve yurtiçi finansal şirketleri de dâhil ederek kurumsal mimari yönetişim çalışmalarını sürdürmektedir. Bu kapsamda, öncelikle yurtiçi finansal şirketler, yurtdışı bankalar için mimari yönetişim çalışmaları başlatılmıştır.

İlk etapta her şirketin kabiliyetleri belirlenmiştir, her kabiliyet altında yer alan iş fonksiyonlarının belirlenmesi çalışmaları ise şirketler bazında devam etmektedir. Yapılan çalışmalar ile Ziraat Finans Grubu'nda yer alan tüm şirketlerin kabiliyetlerinin modellenmesi ve skorlanması hedeflenmektedir.

Ziraat Finans Grubu içerisinde kurumsal mimari yönetişim çalışmaları kapsamında yapılan bir diğer çalışmada ise şirketlerin grubun ana firması olan Ziraat Bankası ile olan uyumunu gösteren kabiliyet uyum haritaları oluşturulmuştur. Söz konusu çalışmada, belirlenen kriterler doğrultusunda ilgili şirketlerin organizasyonel yapılanma, mevzuat ve süreçler, BT altyapısı, insan kaynakları ve kariyer yönetimi, operasyon ve ortak hizmetler ile pazarlama, satış ve kredi tahsis kabiliyetlerinin ana firma ile olan uyumları skorlanmakta ve uyum kabiliyetleri ısı haritaları elde edilmektedir. Burada yapılan çalışmaların amacı, grup şirketlerinin güçlü ve zayıf oldukları kabiliyetlerin belirlenerek grup içerisindeki şirketler arası farklılıkların alınacak aksiyonlar ile ortadan kaldırılmasıdır.

2. YÖNTEM MİMARİ SÜREÇLERİN İŞ YAPIŞ BİÇİMİNE ENTEGRASYONU

Tasarlanan model ne kadar çok yönlü, kapsayıcı olursa olsun, makro/mikro karar süreçlerine entegre edilmediği takdirde yaşatılması imkansız olacaktır. Bu nedenle değişimi sürekli yönetmek üzere mimari süreçleri kurum süreçlerine entegre edilmiştir. Bu kapsamda aşağıdaki süreçlerde revizyon yapılmıştır.

2.1.Strateji Planlama ve İzleme:

Stratejik hedefleri gerçeklemek üzere iş faaliyetlerinde ortaya çıkacak değişim ihtiyaçlarını, kazanılacak/değiştirilecek kabiliyetleri, bu kabiliyetleri hayata geçirmek üzere yapılacak yatırımları belirlemek ve durumlarını izlemek üzere stratejik planlama ve izleme süreçlerine

mimari aktiviteler/raporlar eklenmiştir. Eklenen bu aktiviteler ile mevcut ve gelecek iş kabiliyetleri arasındaki boşluklar, kabiliyet olgunluk ve iş değerleri periyodik olarak gözden geçirilmekte, boşlukların kapatılmasını sağlamak üzere yatırımlar planlanmaktadır. İş mimarisindeki bu değişikliğin uygulama ve teknoloji mimarisi etkileşimleri de uçtan uca ortaya konmakta, böylece yatırım planları fiziki bileşenlere kadar yapılabilmektedir.

Bütçe planlama ve izleme süreçleri de iş kabiliyetleri üzerinden yürütülmeye, böylece en çok yatırım yapılan kabiliyet/kabiliyet grupları belirlenmeye başlanmış ve yatırım sonuçlarının kabiliyetlerin olgunluğuna etkisi analiz edilmeye başlanmıştır.

Haftalık olarak teknoloji ekipleri ile yapılmakta olan ve çoğunlukla zaman planı odaklı yürütülen proje yönlendirme toplantılarının gündem konuları, projelerin iş mimarisine etkisi odaklı olarak dönüştürülmüştür, böylece etki analizlerinin derinliği artırılmıştır.

2.2.İş Kabiliyetleri ve İş Fonksiyonları Yönetimi:

Bankanın iş kabiliyetleri ve bu kabiliyeti edinmek üzere işlettiği iş fonksiyonlarının doğru olarak belirlenmesi kurumsal mimari yönetişimi için oldukça önemlidir. Bu bağlamda, iş fonksiyonlarını belirlemeden önce bankanın faaliyetleri belirli alanlara (satış yönetimi, insan kaynakları yönetimi, kredi yönetimi, temel bankacılık vb.) ayrılmıştır. Her alan altında kabiliyetler, , iş fonksiyonları ve kanal fonksiyonları belirlenmiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde bankanın 13 adet alan, 77 adet birinci seviye kabiliyet, 406 adet ikinci seviye kabiliyet, 2911 adet iş fonksiyonu kurumsal mimari aracında oluşturulmuş ve ilgili bileşenlerle olan bağlantıları kurulmuştur.

Yukarıda bahsedilen kabiliyet ve iş fonksiyonlarının güncel tutulması kurumsal mimari yönetişimi kapsamında yapılan çalışmaların doğruluğunu artırması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle iş mimarları tarafından oluşturulan etki analizleri ve raporların güncel durumu yansıtması gereklidir. Bunu sağlamak amacıyla, iş mimarları kurumda yeni hayata geçen ya da iptal edilen iş fonksiyonlarını takip ederek kurumsal mimari aracındaki bilgileri güncel tutmakla sorumludurlar.

2.3.Portföy Hizalama ve Proje/Yatırım Yönetimi:

Kurumsal mimari modeli çıktılarının, banka yatırım portföyünün önceliklendirilmesinde karar-destek aracı olarak kullanılması kritik önem seviyesindedir. Bu amaçla geliştirilen skorlama modeli, BT talepleri sürecine entegre edilmiş; talebin bağlı olduğu stratejik hedef, etkilediği kabiliyet ve kabiliyetlerin iş ve olgunluk değerleri her bir yatırımın önceliğinin belirlenmesinde birer kriter olarak kullanılmıştır.

Projelerin/yatırımların talep aşamasından kapanışına kadar iş, uygulama ve teknoloji mimarisine etkilerini ortaya koymak üzere proje yönetim süreçlerine mimari değerlendirme aktiviteleri eklenmiştir. Bu aktiviteler ile projelerin iş mimarisine etkileri modellenmekte,

kapsam mutabakatları ve değişiklik yönetimi bu model üzerinden yapılmaktadır. Aynı şekilde, uygulama mimarisi etkileşimlerinin de belirlenmesi ile geliştirilen/değiştirilen uygulamalar raporlanabilmekte, etkileşimli tüm uygulamalar üzerinde alınması gereken aksiyonlar ilgili paydaşlarca zamanında alınabilmektedir.

2.4.Uygulama Yönetimi:

Bilgi teknolojileri tarafında iş fonksiyonlarının gerçekleşmesini sağlayan uygulamalar ve bu uygulamaların sahipleri belirlenmiştir. Uygulamaların gerçeklediği iş fonksiyonları tespit edilmiştir. Uygulamaların yaşam döngüleri de izlendiği için herhangi bir uygulama emekli edileceği zaman hangi iş fonksiyonlarının gerçekleştirilemeyeceği veya yeni bir uygulama ile hangi iş fonksiyonlarının gerçekleştirileceği önceden analiz edilebilir hale gelmiştir. Öte yandan, bir iş fonksiyonunu gerçekleyen birden fazla uygulama söz konusu ise bunlar da tespit edilerek uygulama sayılarında sadeleşme sağlanması imkânı oluşturulmuştur.

2.5.Organizasyonel Gelişim Yönetimi:

Organizasyonel değişikliklerin planlanması, uygulamaya alınması ve genel müdürlük birimlerinin gelişimlerinin sağlanması amacıyla da kurumsal mimari süreçleri kullanılmaktadır. Kabiliyet haritalarından yola çıkarak iş fonksiyonlarının konsolidasyonu ve birimler arası görev devirlerinin planlanması kurumsal mimari süreçlerine göre yapılmaktadır. Stratejik hedeflerden yola çıkarak belirlenen gelecek kabiliyetleri hayata geçirecek organizasyonel yapıların oluşturulması mümkün hale gelmekte, böylece organizasyon yönetimi mevcut ve hedef gelecek arası stratejik boşlukları kapatacak şekilde yapılabilmektedir.

3. KURUMSAL MİMARİ ORGANİZASYONU

Kurumsal mimari organizasyonu, iş ve BT ekiplerini bir araya getirme odaklı bir yaklaşım ile yürütülmelidir. Bu bağlamda, kurumsal mimari yaklaşımını kurumda işletecek, politikaları belirleyecek ve hayata geçirecek bir organizasyonun mutlaka oluşturulması gerekir. Tüm paydaşların ihtiyaçlarını karşılayacak mimari hizmetleri belirleyen, sunan ya da sunulmasını sağlayan merkezi ekip hem BT hem de iş tarafında oluşturulmuştur. Kurumsal Mimari bünyesinde çalışan kurumsal mimarlar ekibi aşağıdaki mimari hizmetleri sunarak stratejinin yönlendirilmesini ve gerçekleşmesini sağlar:

- Stratejik hedefleri desteklemek için geliştirme ya da değişime ihtiyaç duyan kabiliyetleri belirler.
- Kabiliyet ısı haritaları aracılığı ile yatırıma ihtiyaç olan alanları tespit eder.
- Yıkıcı/yenilikçi teknolojilerin iş ve BT mimarisi etkilerini ortaya koyarak teknoloji dönüşümü konusunda ilgili paydaşları yönlendirir.
- Meta-Modelin kurgulanması ve geliştirilmesinde rol alır.
- Modele konu olan tüm verilerin güncel tutulması için gerekli aksiyonları alır.

- Proje portföyünde yer alan yatırımların ilerlemelerinde yaşanan aksaklıkların giderilmesi için iş birimleri ve proje yönetimi ekibi arasında köprü görevi görerek yaşanan aksaklıklarda zamanında ve doğru aksiyon alınmasını sağlarlar.

Projelerde görev alarak mimari aktivitelerin yerine getirilmesinden sorumlu iş ve BT çözüm mimarları ise; stratejik ve iş ile teknoloji mimarilerine etkisi yüksek ya da yüksek maliyetli projelere atanarak;

- Mimari referansları (mimari kontratları) oluştururlar.
- İş çözüm mimarları projelerin iş gereksinimleri, BT çözüm mimarları ile uygulama ve teknoloji mimari gereksinimleri ile uyumlu olmasını sağlayacak tasarım çözümleri oluşturur.
- İş çözüm mimarları ile BT çözüm mimarları birlikte çalışarak her proje başlangıcında alternatif çözüm analizleri üretirler.
- İş çözüm mimarları ile BT çözüm mimarları projeler tamamlandıktan sonra, proje başlangıcındaki amaçlara ulaşılıp ulaşılmadığını ya da ne kadarına ulaşıldığını analiz etmek üzere proje kapanış raporları hazırlar ve komite sunumu gerçekleştirirler.

SONUÇ

Kurumsal Mimari Yaklaşımı Kazanımları

Geliştirilen özgün kurumsal mimari yönetişim modeli ile aşağıdaki kazanımlar elde edilmiştir:

- Kurum mimari bileşenlerinin tüm paydaşlara "görünür" kılınarak, mimari paydaşların farkındalığı ve dolayısıyla katkısının artması,
- İş mimarisi ile BT mimarisinin hizalanarak etkin ve "bütüncül" yönetişimin hayata geçirilmesi,
- "Dönüşüm" ve ''BT-Taşınması'' gibi büyük projeler için hızlı aksiyon alabilme yeteneği ve "tekrar kullanılabilir geliştirmeler" ile bunların kütüphanesinin oluşturulması,
- BT proje yönetiminde projeleri önceliklendirme ve ilişkilendirme süreçlerine destek sağlanması,
- BT satın alma işlemlerinde mimari farkındalık ile tasarım ve "tasarım-evriminin yönetimine" destek sağlanması,
- Kurumun stratejik hedeflerini gerçekleyecek iş kabiliyetlerinin detaylı analizinin yapılabilmesi,
- Kabiliyetlerin iş değerleri ve olgunluklarının karşılaştırılması, böylece yatırım alanlarının belirlenmesi,

- Kabiliyetlerin ve iş fonksiyonlarının konsolidasyonu ile organizasyonun yalınlaşması,
- Detaylı iş fonksiyonu analizi sonucunda birimler arası iş fonksiyonu devirlerinin veya süreç iyileştirmelerinin yapılması,
- Gelecekte edinilmesi gereken kabiliyetlerin tespit edilmesi ve bu kabiliyetleri edinmek için gereken bileşenlerin ortaya çıkarılması,
- Uygulamalar arası bağımlılıkların, uygulamalar arası "etkileşimin" etkin yönetiminin sağlanması,
- Uygulamaların konsolidasyonu ile işletim maliyetlerinin azaltılması,
- Teknolojilerin yaşam döngülerine göre alınacak aksiyonların uçtan uca belirlenebilmesi,
- Değişen teknoloji altyapılarının etkilerinin iş mimarisinde izlenebilmesi ve gerekli aksiyonların alınabilmesi,
- Yatırım süreçlerinde kapsam belirleme ve analiz süreçlerinin mimari yaklaşımlar ile yönetilmesi böylece bu süreçlerin kısaltılması, verimli hale getirilmesi ve gerekli durumlarda projelerin birleştirilmesi ya da iptal edilmesi,
- Yıkıcı/Yenilikçi teknolojilerin organizasyon için muhtemel etkilerinin belirlenebilmesi,
- Organizasyonel değişikliklerdeki etkileşimlerin önceden belirlenerek aksiyon alınması.

KAYNAKÇA:

Bittler, R. Scott ve Kreizman, Gregg (2005). Gartner Enterprise Architecture Process: Evolution 2005, Gartner (ID Number: G00130849)

Franke, Ulrik ve Cohen, Mika ve Sigholm Johan (2018). What can we learn from enterprise architecture models? An experiment comparing models and documents for capability development, Software & Systems Modeling

Gampfer, Fabian (2018). Managing Complexity of Digital Transformation with Enterprise Architecture, University of Maribor Press

Ross, Jeanne W. ve Weill, Peter ve Robertson David C. (2006). Enterprise Architecture As Strategy, Harvard Business Scholl Press

Schekkerman, Jaap (2004). How to survive in the jungle of Enterprise Architecture Framewors, Trafford

Urbaczewski, Lise ve Mrdalj, Stevan (2006). A Comparıson of Enterprıse Archıtecture Frameworks

Zachman, J. (1999). A Framework for Information Systems Architecture. IBM Systems Journal,

Gartner, Gartner IT Glossary. Erişim Tarihi 12 Kasım 2018, https://www.gartner.com/it-glossary/enterprise-architecture-ea/

The Open Group, TOGAF® Standard Courseware Version 9.1 Edition 2009-2011. Erişim Tarihi 12 Kasım 2018, http://www.togaf.info/togaf9/togafSlides91/TOGAF-V91-M0-Course-Intro.pdf

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND PUBLIC PARTICIPATION: AN INCLUSIVE MODEL OF DEMOCRACY

Dr. Gökhan Ak
Nişantaşı University / Faculty of Economic, Administrative and Social Sciences, Dept. of Political Science and Public Administration.
gokhan.ak@nisantasi.edu.tr

ABSTRACT: The transformation of our world is a tall order. The good news is that our generation has more wealth, more knowledge, and more technologies at our disposal than ever before. We have what it takes to achieve sustainable development for all. However, sustainable development needs public participation in order to provide a sustainable achievement. Public participation in sustainable development helps the decision makers to acquire information about the public's preferences. Therefore, it plays a vital role in the decisions about choice of projects and formulates its design policies. Public participation is designed to help assure that the people's will is done; it gives the opportunity for people to be heard and to understand what will be done in a specific project. On a legality side, public participation gives legitimacy for decisions, support for plans and builds trust in government. Discourses of sustainability often reserve a central place for citizen participation in the decision-making process. However, the dominant interpretation of sustainability as an incrementalist policy strategy that yields to the primacy of the market in addressing our collective problems places certain constraints on arrangements for public involvement. Our theories of public participation fail to adequately account for the influence of a market ideology and socioeconomic inequalities on the democratic process. What we need are models of democratic engagement that can help us think outside the prison of the market and can attend to issues of justice and inclusion in public participation in sustainability decisions. The main aim of this study is particularly to explore the relationship between sustainable development and public participation including various citizen involvement models by highlighting the connections between the environment and social structures of inequality. This will enable us to conceive in order to place inclusion at the center of our attention.

Key Words: Democracy, Sustainability, Public Participation, Sustainable Development

JEL Codes: I31, A10, O10, Q01

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE TOPLUMSAL KATILIM: KAPSAYICI BİR DEMOKRASİ MODELİ

ÖZET: Dünyamızın değişimi uzun zaman almıştır. İyi haber şudur ki, günümüz nesli, her zamankinden daha varlıklı, daha bilgili ve daha teknolojiktir. Sürdürülebilir kalkınmayı başarabilmek için ne gerekiyorsa aslında sahibiz. Ancak, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir bir başarıyı sağlayabilmek için halkın katılımını gerektirir. Sürdürülebilir kalkınma içerisinde yer alacak halk katılımı, karar vericilerin kamusal öncelikler konularında daha fazla bilgili kılar. Bu nedenle halk katılımı, kamu projelerinin seçimi üzerindeki kararlar ile bu projelerin dizaynlarını formüle etmede hayati rol oynar. Halkın katılımı, insanların isteklerinin yerine getirilmesini, insanların duyulmasına olanak sağlamasını, ve spesifik bir projede ne yapılması gerektiğini ortaya koymayı garanti altına almaya yardımcı olacak şekilde dizayn edilmiştir. Yasallık açısından ise, halk katılımı; alınan kararlar, planların desteklenmesi ve hükümete güven hususlarında meşruiyet sağlar. Sürdürülebilirlik söylemleri, genellikle karar-alma süreçlerindeki yurttaş katılımı için merkezi bir yer ayırmaktadır. Bununla birlikte, Sürdürülebilirliğin baskın yorumlanması, kolektif sorunlarımızın ele alınmasında piyasanın önceliğini ortaya çıkaran, artımlı bir politika stratejisi olarak, kamu katılımı için düzenlemelere belirli kısıtlamalar getirmektedir. Halkın katılımı konusundaki teorilerimiz, bir piyasa ideolojisinin ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerin demokratik süreç üzerindeki etkisini yeterince açıklayamamaktadır. İhtiyacımız olan şey, pazarın hapishanesinin dışında düşünmemize yardımcı olabilecek ve adalet meselelerine ve sürdürülebilirlik kararlarına halk katılımına dahil olan demokratik katılım modelleridir. Bu çalışmanın temel amacı, çevre ile toplumsal eşitsizlik arasındaki toplumsal yapı arasındaki bağlantıların vurgulanması yoluyla çeşitli vatandaş katılım modelleri dahil olmak üzere sürdürülebilir

kalkınma ile halkın katılımı arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu durum, kapsayıcılığın dikkatimizin merkezinde kalmasına olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Sürdürülebilirlik, Kamusal Katılım, Sürdürülebilir Kalkınma

JEL Kodları: I31, A10, O10, Q01

"*We have no longer a choice: either we adopt behaviours that respect sustainable development, that is we stop polluting the environment, allow for the renewal of natural resources and contribute to the improvement of the well-being of all, or sooner or later we sign our own death warrant.*"

Koïchiro Matsuura, Director-General of UNESCO (Perrot-Lanaud, 2005: 1)

INTRODUCTION

Although citizen participation is regarded widely as vital to democracy, some wariness may also be observed towards it in cases where democracy is equated with representative democracy. Citizen participation is seen mainly as an instrument to strengthen and support the way representative democracy now works. Although citizen participation is thought to encompass more than merely voting in elections, participation is not seen as an essential feature of democracy, but at best, as an instrument to improve the current functioning of representative democracy (Michels, 2006: 323).

A good democracy should enable citizens to optimize their political resources. Ideally, citizens should be able to focus their lowest cost resource –voting- on choosing representatives who will fight most of their battles and protect most of their interests. They may join associations that fight other battles. In both cases, citizens would judge whether their interests align closely enough with their representatives -whether they are formally elected or informally selected- that they can trust them as political proxies (Warren, 1996; 2000; 2002). This is the basic aspect of citizen participation.

Nevertheless, "power to the people" is a recurrent mantra in political rhetoric and a foundational tenet of democracy. But how is this translated into practice? Today, understanding the role of citizens and other non-state actors in democratic government is crucial to analyse contemporary politics and policy making. This course focuses on two key developments, namely: the transition from government hierarchies to governance networks, and the proliferation of public participation processes that involve citizens in policy and decision making. Then, the roles of citizens and contribution to democracy seem greatly crucial for sustainable development of the public. Local governments around the world have introduced and gained experience with a wide range of instruments to enhance citizen involvement in policymaking and implementation,

including different forms of interactive policymaking, deliberative forms and e-governance. In addition to this, new forms of citizen participation have developed in which the citizens take the initiative, as in the British the Right to Challenge and in other, more informal bottom-up citizens' initiatives (de Graaf, et.al, 2015: 46). In these cases, the role of local governments is limited to setting the rules and providing (financial) support (Michels & de Graaf, 2017: 875).

However, sustainable development begins from the urban since urban is more developed due to having harbours, airports and other means of enabling to reach sources better, quicker and wider. But, democracy necessitates citizen participation at every level while sorting out of every kind of societal issue. Thus, there are very important benefits of public participation ranging from sustainable development to conflict management. Then, the main aim of this study is particularly to explore the relationship between sustainable development and public participation including various citizen involvement models by highlighting the connections between the environment and social structures of inequality. This will enable us to conceive in order to place inclusion at the center of our attention.

1. PUBLIC PARTICIPATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: A FAILURE OR SUCCESS?

In the last few decades, balancing the dynamic interaction between rapid national economic growth and rural community development has been increasingly and considerably of concern to both governmental and nongovernmental agencies. Their main purpose is to maintain a state of sustainable development. This has become a substantial scheme of developing countries for their poverty reduction policies (Elliott, 2006; Kates, et.al., 2005) together with environmental protection and natural resources management, whereby community engagement in the development processes is encouraged (Carlsson & Berkes, 2005; Oakley, 1995).

To make the development process sustainable, based on social development principles, public participation is a prime requirement, and the establishment of a community-based organization for the sake of improving the rural people's livelihoods is usually a primary choice (Kates, et al., 2005; Leeuwis, 2000). Nevertheless, there are several examples showing the abolition of community-based organizations due to the lack of public participation in development projects. The lack of people's interest due to their ways of life, economic conditions, and occupations has always been proposed by many rural development researchers as an important factor (Jaisue, 2014; Shigetomi, 2006). However, as observed, these researchers did not pay enough attention to the essential determinant factors which resulted in such problems.

1.1.Theoretical Principles

There seems to be a dichotomy between the two disciplines when we compare the theoretical foundations and principles of social development with that of geography, even though academics in these two disciplines put enormous effort into studying the interaction between human activities and their environment, or vice versa. In the current state of socioeconomic

conditions, which can be seen as much more complex and dynamic inways that were not evident in the past, interdisciplinary approaches to studying and implementing development projects are widely discussed in both fields (Elliott, 2006; Kates et al., 2005; Pearce & Atkinson, 1998). Apart from considering the relevant fields to a development area and putting such ideas into practice, what has been much in debate is to what extent each of the disciplines and approaches should be integrated for implementing a development project in order to achieve the objective of sustainable development (Lowe et al., 1998; Ramsey, et.al., 2013). With this initial argument, this section provides the analytical factors relating to sustainable development in the course of the intercalation of the nexus between physical landscape and public participation in the development process.

1.2.Public Participation: A Dilemma for All

In a literal interpretation of "Our Common Future", a World Commission on Environment and Development report in 1987, the aimwas to reduce some kinds of human activity to the extent where they might not affect the surrounding environment and natural recourses. Since then, the concept and its meaning as well as a possible mechanism for promoting sustainable development and the forms of indicators for measuring sustainability have repeatedly been deliberated upon, both at national and international levels, from universities to national governments and on the international stage (Elliott, 2006; Kemp, et.al., 2005). Evidence for this could be perceived at the Rio conference in 2012, focusing on institutional arrangements and their capacity to balance economic growth and natural resources, for instance (Clemencon, 2012; Leggett & Carter, 2012). These debates are directly and indirectly claimed to be the result of non-linear dynamic changes in global and national socioeconomic conditions, as well as globalizing environmental problems and increasing inequalities and poverty (Clemencon, 2012; Department of Economic and Social Affairs, 2013). These changes are unpredictable and uncontrollable, and the effects would become a barrier to the development process at the local level and of course sustainability as a result. In this regard, an alternative development has thus been promoted by various agencies, especially by local governments and NGOs. Local community-based organizations, such as community coops, occupational groups, and savings groups, are such instruments, aiming at decreasing the impacts that might result from the mainstream globalized world (Pimoljinda & Siriprasertchok, 2017: 332).

2. GOVERNANCE AND CITIZENS' ENGAGEMENT IN TERMS OF LOCAL SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Local sustainable development emphasizes the role of a community. One of the key prerequisite of this process is therefore participation of inhabitants. Nevertheless traditional way of managing cities does not work very well in terms of public engagement. Local sustainable development requires both i.e. governance mechanisms introduced by the local authorities and positive reaction of inhabitants for the invitation for cooperation. In the last thirty years great

attention has become focused on the potential for local level, to be primary contributor to achieving sustainability. This has given rise to localism policy that asserts the primacy of local communities and governments for affecting sustainability. The watchword for localism is stated by 'think globally, act locally'. This philosophy suggests that ordinary people are most likely to pay attention to public issues where they see and experience them, and that the governance mechanisms in cities are most likely to be responsive to the everyday concerns of their citizens. In the process of grassroots mobilization one thing is important to recognize – it is the way people see themselves and their communities in relation to their physical and social environments (Sobol, 2015: 62-63; Greenwood & Holt, 2010; Daly & Cobb, 1994).

Public activity and bottom-up initiatives are mostly real at the local scale where inhabitants can directly experience the effects of their common work. This mechanism is used in education where visualization and showing direct and local benefits is better understood and finally used in practice. The socializing effects of working together on an orderly and regular basis reinforce identity and promotes mutual affinity. These experiences of relationships with others bring educational consequences. From a perspective of governance, developing a city means that a local government should respond to what citizens in the city address. In this sense active participation of inhabitants in local development makes the process more effective because local authorities can better reply for their needs and expectations. The idea of sustainable communities is born out of an understanding of the importance of individual human behavior and the local governance context in which that behavior takes place. Governance is seen as a pursuit of collective goals through various forms of support, steering and coordination of initiatives by many social partners from the public and private scene (Levi-Faur, 2012; Portney, 2003).

Governance towards sustainability discussion touches on a number of levels and fields. It incorporates all the initiatives which governments and the other social actors are undertaking to deal with the interconnections among social, economic and environmental conditions of development. Sustainable development is a global task to be achieved in practice at the local level by the local initiatives. Sustainability is about coexistence between social and economic development and the environment. Public participation is directly related to social dimension, but besides it is also connected to economic and environmental issues. The idea of local sustainable development attaches much importance to the relationship between the environment and the people and interactions within the social dimension of this development. Sustainable governance does not evolve from itself. It results from an active political action and should be initiated by local decision-makers. It is their responsibility to engage citizens in the participatory process of development. It means that active approach of local decisionmakers is of paramount importance (Sobol, 2015: 63; Sobol, 2006; Slottje, 1991).

2.1.Governance Mechanisms for Local Development

Governance has become central to the development discourse in the past decade or more. The notion of governance fits in with the idea of sustainable development. Pursuit of sustainability

is a long-term never-ending process. That is why governance for sustainable development has to be anticipatory and oriented towards the long term, using strategic approach of visions and goals. Move towards local sustainability is a complex set of actions aiming at vitalizing democracy and enhancing public participation in local development. Governance arises as a public concern whenever the members of a social group find themselves engaged in interdependent decision-making in the sense that the actions of each impinge on the welfare of the others. The higher the level of interdependence among the members of the group, the more complex collective actions are. It means that greater demand for governance becomes. Governance in practice means a mélange of governmental and nongovernmental, corporate, social and individual actors that cooperate together to reach common goals. Governance builds a civil society with its properties such as: autonomous, emancipatory, integrative, and consensus-oriented. It is a democratic voice against all evidence of power-related political constrains. Governance is an uniting notion, which enables different actors to help each other in finding new ways of dealing with urban issues. This has to do with the way in which welfare organizations, businesses, citizens and local governments deal with each other to shape life in the city. Every urban actor experiences its own social reality (Sobol, 2015: 64; Putnam, 1993).

The challenge is to unite these different social realities and turn them into synergy and action. Governance is about reaching this goal. It is therefore something completely different from government, a concept which places the local government at the centre of the decision-making process. In government patterns of policy making all the visions, plans and programmes are concentrated at the city/town hall. When it comes to governance, these three elements are the part of work of many local actors representing different social groups. Nevertheless management towards sustainability should be initiated by decision-makers, especially in the nations with new, fragile or not fully formed democratic structures. Responsibility of local authorities to engage citizens in the participatory process of development seems to be crucial in this case. Implementation of sustainability policies happens when citizens recognize political institutions as their own and acting in their interest. When people feel subject to local government they tend to react or obstruct its decisions or, at least they remain inactive. The process of civil society formation frees after some time the bottom initiatives without any external stimuli. Governance actions are to encourage local actors in different fields of urban development. That is why the bottom-up initiatives should be supported by local authorities (Sobol, 2015: 65-66; Portney, 2003: 4-5; Rothstein, 2013).

2.2.Tools for public participation

Public participation varies from simply sharing of information to active engagement of citizens in the implementation and management of projects and services (UN-HABITAT, 2004). Tools to build different types of participation range from stakeholder consultations and public hearings to community watchdog groups and public-private partnerships. The common thread that runs through the various tools, however, is the commitment of the local government to share information and engage the community in an open dialogue. The views of the citizens

must not only be heard but also reflected in development decisions, thus making governments responsive and accountable to the community. The make-up of a community and its perception of local governance will influence the level and arrangement of public participation. There are mechanisms already in use, for example, public hearings during government meetings, whereby individuals can comment on local government policy. However, more effective mechanisms for public participation to reduce corruption and increase transparency may include study circles, citizen advisory boards, government contract committees, public hearings and public watchdog groups.

2.2.1. Study circles

This approach involves channeling discussions through a series of stages which enable participants to discuss alternative views to specific issues and to exchange ideas on, and experiences with, local government administration. The most important feature of study circles is the participation of a diverse group of individuals, representing different educational and professional backgrounds. Study circles can provide the framework to develop long-term goals for good urban governance.

2.2.2. Citizen Advisory Boards

They are generally structured around specific issues, such as economic development or housing. Citizen advisory boards are comprised of community volunteer residents who provide local authorities with information and recommendations pertaining to local issues. Citizens get an opportunity to play a meaningful role within the government structure, through establishment of a working relationship with government employees and officials. Citizen Advisory Boards can serve as a useful safeguard against corruption and help in establishing transparent decision-making practices.

2.2.3. Government Contract Committees

Local government officials are often responsible for the award and administration of government contracts which are normally worth millions of shillings. It is upon governmental decision-making entities to establish a venue for citizen participation and oversight of such contracts. This can be done through ad hoc selection committees or through permanent citizen oversight and compliance boards. Such committees can shape the ethical culture of government contracting. In addition, this form of public participation can be an initial step or component in ensuring an open public procurement environment.

2.2.4. Public Hearings

Public hearings are critical to the operation of open, democratic government administrations. As local authorities deliberate over policies and other administrative matters, public hearings provides citizens an avenue to address policy makers on important local issues, particularly

budgetary concerns. Public hearings also allow public officials to request comments and information and access expert advice from the public. Public hearings mean public deliberation and debate and can hold the key to engendering transparent decision-making processes.

2.2.5. Public Watchdog Groups

These are community-based organizations or grassroots associations whose key role is civic activism and dissemination of information pertaining to government initiatives. These groups have no formal relationship with government entities. Such groups monitor local government issues and policies, correspond with media and government authorities, attend public hearings and speak for or against public policy proposals. Human capital, more than financial capital, drives the success and effectiveness of these watchdog groups. It is thus important that these groups generate visibility with government officials and entities, but maintain an independent spirit. Public watchdog group can play a significant role in promoting local governance reforms and demanding stronger anti-corruption measures and laws. For public participation to be of importance to local governance, it must be supported by key actors including the government, civil society organizations and the private sector (Sobol, 2015).

2.3.Strategic Planning

2.3.1. Strategic Planning and Public Participation

A strategy may be defined as a way of tackling a problem or working towards an objective (Tyler, 2007). A strategy is a framework within which individual activities can be linked to produce movements towards a set of higher-order objectives. This framework may be shaped by the activities that take place within it. A strategy should therefore beseen as a dynamic and not static concept. A strategic plan is a document containing information on the existing situation, future objectives and proposals for moving from the existing situation towards these objectives. It may include written material, diagrams and spatial plans (Tyler, 2007). Strategic planning is concerned with desired outcomes but pays attention to the existing situation and options for moving from that situation to those outcomes. Three basic issues are addressed in developing a strategy. These include assessing the current situation, the objectives of the plan or programme and the options for moving from the first to the last. Strategic planning should be institutionalized in the local authorities for improved performance. Public participation can be entrenched in the strategic planning process by having the public take an active role in the various principles of strategic planning. The principles include structuring overall objectives in relation to the town or city as a whole. In this, development options should be tested and demonstrated more locally such as in a ward or location, as the first initiative and consideration given to ways in which these options can be widely replicated to the city as a whole. Options that are unlikely to be replicable due to challenges in resources such as land or finances should not be pursued.

A strategic plan should have a household centered approach considering the needs and demands of individual households and exploring the options for dealing with problems as close as

possible to the households. It should also consider different options for different areas, depending on local circumstances. Different areas have different needs for services and facilities. These should be considered and put in place during planning. Strategic planning should always start from a consideration of household demands and need. It should also be concerned with the wider needs of the community. It should also ensure that each plan component is clearly related to the overall plan objectives to ensure that activities have an overall direction and reduce the possibility that resources will be wasted on fragmented efforts that have no clear purpose. This is to avoid wastage or resources.

A strategic plan should also include any necessary measures to establish and inform demand for improved services. Demand implies willingness to pay directly or indirectly for service provision. When people are convinced of the need for improved services, they may need guidance on costs and benefits of paying for services. This is reflected through charges on water provision, sewerage and garbage collection, market fees and bus part fees. The plan should also take into account any need to develop capacity and willingness to respond to user demand. There is importance in establishing user demand for improved services. Capacity should be put in place to respond to demand for services. If resources are limited, the plan should include proposals to overcome them. The strategic plan put in place should be financially viable. It should take account of the combined ability and willingness of the various stakeholders to pay for activities, facilities and services. The government being the lead agent should be at the frontline with the civil society and private sector bringing in their contribution.

The strategic plan should also involve stakeholders in the planning process. They may be community groups, the public, NGOs, local politicians, private sector operators and government departments in appropriate ways. It may rarely be possible to involve every stakeholder group at every stage in the planning process but all stakeholders should be consulted and actively involved in developing aspects of the strategic plan.

A strategic plan should recognize and take into account stakeholder roles. Due to challenges in staff and finances in local government, different individuals, groups and organizations are already involved in different aspects of service provision and this should be documented in the plan. For organizations or groups operating informally legislation procedures should be identified to formalize them and actions listed down to be taken in order to facilitate the required changes. Finally, a strategic plan should also provide appropriate incentives including rewards for positive actions and practices. Various stakeholders or groups may be rewarded or recognized for their contributions to the community (Moseti, 2010: 4-7).

3. URBAN SUSTAINABLE DEVELOPMENT FROM PUBLIC PARTICIPATION IN URBAN MANAGEMENT

Urban management in any context has a different economic, social and political structure, which is in harmony with the existing models of organization. In spite of these differences, in order to reach a sustainable urban development, several different conferences should be referred

to. In the "Brundtland Commission 1987" about urban sustainable development these definitions have been given: "preservation and promotion of the quality level of city life. This consists of ecology, culture, politics, economies, and social participation. However, this development should in no case weigh on and create any problems for the future generations". In all the definitions of urban management and urban sustainable development and in any political context citizens' participation in decision making and insistence on social justice are mentioned (Karimifard, 2016: 141).

City and citizens have an intertwined relationship that creates mutual needs. Cities are social and cultural phenomena that go beyond the physical aspect and structure; they gain their full meaning by the presence of residents and social and cultural interaction with them. Anywhere in the world, it is the dynamics of social relationship among the citizens, and the manifestation of their culture and identity that keep alive the vitality of cities (Dijk, 2016). The issue is how to manage a city and take into account the dynamics of the social relationship among its citizens? Could the management of a city be considered while the citizens are ignored? How can the residents of a neighborhood have a role in the urban management? The Local Agenda 21 (LA 21) in Chapter 28 of Agenda 21 of the Earth Summit, or the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), in Rio in 1992 emphasized that the participation and cooperation of local authorities would be a determining factor in fulfilling the sustainable development objectives. The local authorities are to play a catalytic role in bringing together all the stakeholders, including the business community, government and non-government organizations, community organizations, youth, women and other marginalized classes, to make the city development process more inclusive. The agenda adopted at the second UN Conference on Human Settlements or Habitat II in 1996 also upheld the role of governments in evolving around a participatory approach to include all stakeholders, towards fulfilling the goal of sustainable development (Ghosh, 2003).

The rapid growth of urbanization, especially in developing countries, has become a very complex issue. There are social, economic, structural and cultural problems and the combination of these presents a true challenge. That is why third world cities (particularly the metropolis) face major issues like massive rural immigration, traffic jams, atmospheric pollution, housing and water shortages, sewage problems, which amount to shortage per capita of every type of facilities. Suitable and adequate management could help reduce the challenging issues and provide better conditions for an acceptable urban life (Latifi, 2004; Latifi & Gohari Poor, 2014). Unfortunately in most mega cities people faced with all kinds of experimental solutions. Often only economic and investment issues are taken into considerations, whereas researcher needs to create an interaction between investment and local participation, which are inseparable factors. The purpose of this paper is to introduce various models of public participation worldwide, insisting on the tangible effects of the challenges and progresses made by participative management (Deboulet, 2013).

Recent studies show that in most vulnerable neighborhoods, the budget allocated to them is to remedy past mistakes. The wrong unsuitable planning that has been made without preliminary studies cost a great deal to change (Saidi Shahrouz, 2012). An urban problem somehow is a sign of development system inefficiency. In other words, an urban problem is a problem which urban community is dealing with and urban development system is not able to solve and are specifically in the realm of urban development system. During the years, failures of urban development system and urban development plans in solving Iran's urban problem have left a pile of unsolved problems which is a very important key point (Bemanian et al., 2015).

4. METHODOLOGY

In the literature and the theoretical foundations, descriptive analytical method of the research has been used and the methods of data collection were done through researches in the library studies and documents. Hence, in the present research some of the varied attitudes about urban management and its relation to popular participation in various articles have been compared, so according to those articles, urban management benchmarked with respect to the extent of considering the partnership and people influence in different communities.Thus, this study is mainly a qualitative research. Thus, we made use of secondary data resources mainly, such as scientific books, essays, thesis, reports of social science. In this study, we benefited from content, discourse, document analysis as being scientific research techniques.

CONCLUSION

Collective decision-making is a necessary condition for the provision of public goods and the management of externalities (Serageldin and Grootaert, 2000: 49). Participatory processes enhance social capital and lead to sustainable development outcomes (Narayan and Pritchett, 2000: 285). Community consultation has the potential to align the incentives of individuals within a community of interest, and between the public and institutions. Because, people in various parts of the world have become more and more assertive, and began to demand more of a say in domestic public policy-making which directly affects their interests. Governments notice this trend, and provide more and more possibilities for ordinary citizens to participate.

Then, it is not always enough to give citizens an opportunity every four years or so to give a vote of approval or disapproval by means of general elections. In some States, people take to the streets in great numbers. But even in States without such public protest, citizens do demand more possibilities to participate in politics and policy-making that concerns them. Increasingly such possibilities are provided to them. Some questions come to our mind then. Is the international community also slowly but surely evolving into a participation society? In other words, can we expect a demand for public participation also at the international level? There are signs that various international institutions have indeed recognized such a demand, and some even try hard to encourage ordinary citizens to participate. The European Union baptized 2013 as the "European year of citizens." The idea behind the initiative was to convince the European citizens that they have a stake – an interest – in the European project, and that the

success or failure of the project depends, not on how well the European politicians and bureaucrats do their job, but on how effectively and enthusiastically the European citizens themselves use the opportunities provided by the Union. More concretely, the European Union recently created a European citizens initiative, through which "not less than one million citizens who are nationals of a significant number of Member States may take the initiative of inviting the European Commission […] to submit any appropriate proposal on matters where citizens consider that a legal act of the Union is required." Both the national and the regional situations referred to above are examples of demands for public participation. Public participation provides people, individually or organized, an opportunity to directly or indirectly influence the development, implementation and/or evaluation of public policy. It refers to different ways through which individuals can contribute ideas to and have their say on policy-making that affects their interests (Spijkers and Honniball, 2015).

Then, we continue to the issue with these sort of questions: Should the public be consulted about whether to extend the lifetime of a chemical or nuclear plant? Should the public have a say when there is a proposed change to a mining activity? What about the rights of future generations? Are their interests protected when deciding on sustainable development issues? In this regard, we stress the need to raise awareness about the public's right to have a say in any process related to the extension of or change in activities such as chemical or nuclear plants and landfills. The lifetime extension of activities, including that of chemical or nuclear power plants, was singled out as a matter of significant public concern, not only for local communities living in the vicinity of power plants but also for neighbouring countries. Drawing on various legal instruments, including the UNECE Aarhus Convention (2016), the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention) and the European Union Environmental Impact Assessment Directive, we also recognize the need for public participation when a decision will have a transboundary environmental impact. While acknowledging the challenges associated with financial and language barriers and the difficulty in reaching vulnerable and marginalized groups, speakers nevertheless highlighted several examples of successful bilateral or multilateral cooperation, including through informal exchanges of information. In the light of these ideas, we also recall the importance of engaging the public in decision-making related to sustainable development. The concept of sustainable development goes hand in hand with stakeholder involvement. The attainment of the SDGs is only possible if ownership is shared between all stakeholders, including Governments, NGOs, the private sector and the public.

Sustainable development decision-making addresses important issues with long-term impacts. We recognize that finding a way to take into account the views and interests of the future generations, which will be affected by such impacts, was an important challenge for all countries. So, we suggest thereby that countries should consider exploring ways to involve youth in decision-making through education for sustainable development, awareness-raising, youth campaigns and youth parliaments. In this context, the role of women should be highlighted as being key in mobilizing society, raising awareness and educating the public,

including future generations, on environmental risks and challenges and on the rights of children.

REFERENCES:

Carlsson, L. & Berkes, F. (2005). Co-management: Concepts and Methodological Implications. *Journal of Environmental Management*, 75 (1), 65-76.

Clemencon, R. (2012). From Rio 1992 to Rio 2012 and beyond: Revisiting the role of trade rules. *Journal of Environment and Development*, 21 (1), 5-14.

Daly, H. & Cobb, J. (1994). For the common good: Redirecting the economy toward community, the environment, and a sustainable future, New York: Beacon Press.

Deboulet, A. (2013). Une nouvelle sphère de conflits et de revendications dans trois capitales du Moyen-Orient. Le Téhéran des quartiers populaires (Transformation urbaine et société civile en République Islamique [A new sphere of disputes and claims in the three capitals of the Middle East. The Tehran of popular districts (urban transformation and civil society in the Islamic republic). *Karthala-Ifri*, Paris, 73 (1), 23-45. (In French).

de Graaf, L., van Hulst, M., and Michels, A. (2015). Enhancing Participation in Disadvantaged Urban Neighbourhoods. *Local Government Studies*, 41 (1), 44-62.

Department of Economic and Social Affairs. (2013). World economic and social survey. 2013: Sustainable development challenges. New York, NY: United Nations.

Dijk, M. P. (2006 [2014]). Managing cities in developing countries: The theory and practice of urban management, (Trans. from Iranian by G. Kazemian; H., Rastegar). Tehran: Tisa Publication, 27-52.

Elliott, J. A. (2006). An Introduction to Sustainable Development (3rd ed.). London, UK: Routledge.

Ghosh, A. (2003). Urban Environment Management Local Government and Community Action, India, Urban Studies. *Institute of Social Sciences and Friedrich Ebert Stiftung*, 1 (7), 1-15.

Greenwood, D. T. & Holt, R. (2010). Local economic development in the 21st century. Quality of life and sustainability, Armonk NY, London England: M.E. Sharpe.

Jaisue, N. (2014). Factors related to the successful of sufficiency economy village (Research Report). Bangkok, Thailand: Dhurakijpundit University Research Center.

Karimifard, L. (2016). Urban sustainable development from public participation in urban management. *Internatioanl Journal Humanities Capital Urban Management*, 1 (2), 141-148.

Kates, R. W., Parris, T. M., & Leiserowits, A. A. (2005). What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 47 (3), 8-21.

Kemp, R., Parto, S., & Gibson, R. B. (2005). Governance for sustainable development moving from theory to practice. *International Journal of Sustainable Development*, 8 (1/2), 12-30.

Latifi, Gh. (2004). Urban management in Iran (constraints, challenges and solutions). Journal of Social Sciences, 27, 75-100. (In Persian).

Latifi, Gh. & Gohari Poor, H. (2014). City Hall, a Desirable Arena to Increase Citizen Participation, Tehran, International Journal Urban Rural Manage, 12 (33), 185-200. (In Persian).

Leeuwis, C. (2000). Reconceptualizing participation for sustainable rural development: Towards a negotiation approach. *Development and Change*, 31, 931-959.

Leggett, J. A. & Carter, N. T. (2012). Rio-20: The United Nations conference on sustainable development, June 2010 (Congressional Research Service). Retrieved from https://www.fas.org/sgp/crs/row/R42573.pdf.

Levi-Faur, D. (ed.) (2012). The Oxford handbook of governance. Oxford: Oxford University Press.

Lowe, P., Ray, C., Ward, N., Wood, D., & Woodward, R. (1998). Participation in rural development: A review of European experience (Research Report), Newcastle, Australia: Center for Rural Economy, School of Agriculture, Food and Rural Development, University of Newcastle.

Michels, A. and De Graaf, L. (2017). Examining citizen participation: local participatory policymaking and democracy revisited. *Local Government Studies*, 43 (6), 875-881.

Michels, A. M. B. (2006). Citizen participation and democracy in the Netherlands. *Democratization*, 13 (2), 323-339.

Moseti, Y. (2010). "Public Participation for Sustainable Development in Local Cities", 46th ISOCARP Congress, 10-13 May, Nairobi, Kenya.

Narayan, D. and Pritchett, L. (2000). Social capital: Evidence and implications. In: P. Dasgupta and I. Serageldin (eds), Social capital: A multifaceted perspective, World Bank, Washington, D.C.

Oakley, P. (1995). People's participation in development projects: A critical review of current theory and practice (INTRAC Occasional Papers Series, No. 7). Oxford, UK: INTRAC.

Pearce, D. & Atkinson, G. (1998). The concept of sustainable development: An evaluation of its usefulness ten years after Brundtland (CSERGE Working Paper PA 98-02). Retrieved from http://www.uea.ac.uk/env/ cserge/pub/wp/pa/pa_1998_02.htm.

Perrot-Lanaud, M. (2005). UNESCO and sustainable development. Paris: UNESCO Publication.

Pimoljinda, T. & Siriprasertchok, R., (2017). Failure of public participation for sustainable development: A case study of a NGO's development projects in Chonburi province. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 38, 331-336.

Portney, K. (2003). Taking sustainable cities seriously, Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press.

Putnam, R. (1993). Making democracy work, Princeton: Princeton University Press.

Ramsey, D., Abrams, J., Clark, J. K., & Evans, N. J. (2013). Rural geography erural development: An examination of agriculture, policy and planning, and community in rural areas. *Journal of Rural and Community Development*, 8 (3), (iev)

Rothstein, B. (2013). The three worlds of governance. Arguments for a parsimonious theory of quality of government, Working series papers 13, Gothenburg: University of Gothenburg.

Saidi Shahrouz, M. (2012). Urban governance and local participation. Tehran: Tisa publication, 83-93. (In Persian).

Serageldin, I. and Grootaert, C. (2000). Defining social capital: An integrating view. In: P. Dasgupta and I. Serageldin (eds), Social capital: A multifaceted perspective, World Bank, Washington, D.C.

Shigetomi, S. (2006). Organizational capability of local societies in rural development: A comparative study of microfinance organizations in Thailand and the Philippines (IDE Discussion Papers, No. 47). Japan: Institute of Developing Economies, Japan External Trade Organization.

Slottje, D. (1991). Measuring the quality of life across countries. *Review of Economics and Statistics*, 73 (4), 33-55.

Sobol, A. (2006). Governance for sustainable development – conditions and experiences in the Polish communities. In: W.L. Filho, D. Dzemydiene, L. Sakalauskas, K. Zaadskos (eds.), Citizens and governance for sustainable development, Vilnius: Leidykla Technika.

Sobol, A. (2015). Governance and citizens' engagement in terms of local sustainable development. *Journal of Economics and Management*, 19 (1), 63-77.

Spijkers, O. and Honniball, A. (2015). Developing Global Public Participation (1): Global Public Participation at The United Nations. *International Community Law Review*, 17 (3), 222-250.

Tyler, K. (2007). Tools for Strategic Sanitation Planning. Draft. Nieuwehaven, 2012801CW Gouda e-the Netherlands.

UN-HABITAT (2004). Urban Governance toolkit Series. New York, NY: UN Publications.

Warren, M. E. (2000). Democratic Theory and Trust. In: Mark E. Warren (ed.), Democracy and Trust, Cambridge: Cambridge University Press, 210-234.

Warren, M. E. (2002). What Can Democratic Participation Mean Today?. *Political Theory*, 30, 678-702.

FACEBOOK ve TWITTER UYGULAMALARININ MARKA BENLİK İMAJI KARŞILAŞTIRMASI: KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Oğuz YAVUZYILMAZ
Kocaeli Üniversitesi / Gazanfer Bilge MYO,
oguz.yavuzyilmaz@kocaeli.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz GÜNEY
Kocaeli Üniversitesi / Gazanfer Bilge MYO,
cengiz.guney@kocaeli.edu.tr

Özet:Bu çalışmanın amacı; -gençler tarafından en çok tercih edilen- sosyal medya mecralarından Facebook ve Twitter uygulamalarının marka benlik imajlarını karşılaştırmak ve anlamlı farklılıklarını ortaya koymaktır. Bu amaçlar doğrultusunda Kocaeli Üniversitesi öğrencilerinden kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen öğrencilere anket uygulanacaktır. Anket aracılığı ile toplanan ham veriler SPSS programı aracılığı ile istatistiksel açıdan analiz edilecek ve sonuçlar tablolar aracılığı ile yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Benlik İmajı, Facebook, Twitter, İletişim

THE IMPRESSION OF BRAND SELF-IMAGE COMPARISON OF THE FACEBOOK AND TWITTER APPLICATIONS: THE CASE OF KOCAELİ UNIVERSITY

Abstract: The aim of this study is; to compare the brand self-image of Facebook and Twitter applications (most preferred by youngs) from social media channels and to reveal their meaningful differences. For this purpose, a questionnaire will be applied to the students selected from Kocaeli University students. The raw data collected through the survey will be analyzed statistically by means of SPSS program and the results will be interpreted through the tables.

Keywords: Self image, Facebook, Twitter, Communication

GİRİŞ

Günümüz dünyasında tüketiciler satın aldıkları ürünleri veya markaları birer sembol olarak diğer tüketicilerle iletişime girmek için de kullanmaktadır. Bu durum tüketicilerin benlik kavramı ile uyumlu ürünler ya da markaları tercih etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durumun farkında olan işletmeler marka ve marka imajı geliştirilen "benlik" kavramı üzerinden hareket etmeye başlamışlardır. Bu açıdan bakıldığında benlik kavramını tüketilecek ürünlerin özelliklerini belirlemede bir gösterge olarak kullanmak mümkündür. (Balıkçıoğlu, 2016:537). Benlik, "kişinin kendine has olan fiziksel ve psikolojik özelliklerinin birleşimi ve kişinin kendisi hakkında sahip olduğu algılamaları" olarak tanımlanmaktayken benlik algısı; "bireyin kendisi ile ilgili algılarının bütünü ve kendini tanımlayıcı özellikleri, eksiklikleri, kapasitesi, limitleri ve değerlerin tümü" şeklinde tanımlanmaktadır (Kılıç ve diğerleri; 2017:71-72). Bu çalışmada da; sanal birer tüketim ürünü olan ve -gençler tarafından en çok tercih edilen- sosyal

medya mecralarından Facebook ve Twitter uygulamalarının "marka benlik imajı" karşılaştırılmakta ve benlik tanımına göre anlamlı farklılıklar üzerinde durulmaktadır. Çalışmada ele alınan marka benlik imajı tanımları 39 adet olmak üzere şöyledir:

Kaliteli	Özgürlükçü	Sağlam	Geleneksel
Profesyonel	Çevik	Global	Tutumlu
Başarılı	Genç ruhlu	İstikrarlı	Klasik
İşini iyi yapan	Dinç	İyi	Muhafazakâr
Güvenilir	Genç	Orijinal	Aile Odaklı
Prestijli	Tutkulu	Eğlendirici	Erkeksi
Kendine Güvenen	Sportif	Eğlenceli	Asi
İddialı	Baştan çıkarıcı	Neşeli	Kadınsı
Bildik	Hesaplı	Hareketli	Şatafatlı
Sempatik	Mütevazı	Hayatı seven	

Araştırma hipotezlerinin testinde Paired Samples t Test uygulanmıştır.

1. ARAŞTIRMA-YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı, araştırmanın evreni örneklemi ve sınırlılıkları, araştırma hipotezleri, verilerin toplanması ve analiz yöntemi, güvenilirlik ve geçerlilik analizleri konu başlıkları ele alınacaktır.

1.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; -gençler tarafından en çok tercih edilen- sosyal medya mecralarından Facebook ve Twitter uygulamalarının kullanıcılar tarafından algılanan benlik imajlarını karşılaştırmak ve anlamlı farklılıklarını ortaya koymaktır.

1.2.Araştırmanın Evreni - Örneklemi ve Sınırlılıkları

Araştırma evreni ağırlıklı olarak 2017-2018 eğitim öğretim yılında Kocaeli Üniversitesinin değişik programlarında eğitim gören ön lisans öğrencileri olmak üzere (451 kişi) Facebook ve Twitter kullanıcıları oluşturmaktadır. Toplam katılımcı sayısı 548 kişidir.

1.3.Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel hipotezini şöylece belirtmek mümkündür:

H1: Facebook ve Twitter uygulaması kullanıcılarının Facebook ve Twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı benlik tanımlarına göre farklılık göstermektedir.

Bu ana hipotezin alt hipotezlerini şöylece belirtmek mümkündür:

Kullanıcıların,

- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "kalite" tanımına göre farklılık göstermektedir.

- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "profesyonel" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "başarılı" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "işini iyi yapan" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "güvenilir" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "prestijli" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "kendine güvenen" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "iddialı" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "bildik" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "sağlam" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "global" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "istikrarlı" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "iyi" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "orijinal" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "eğlendirici" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "eğlenceli" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "neşeli" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "hareketli" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "hayatı seven" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "sempatik" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "özgürlükçü" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "çevik" tanımına göre farklılık göstermektedir.

- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "genç ruhlu" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "dinç" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "genç" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "tutkulu" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "sportif" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "baştan çıkarıcı" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "hesaplı" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "mütevazi" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "geleneksel" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "tutumlu" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "klasik" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "muhafazakar" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "aile odaklı" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "erkeksi" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "asi" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "kadınsı" tanımına göre farklılık göstermektedir.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki marka benlik algısı "şatafatlı" tanımına göre farklılık göstermektedir.

1.4.Verilerin Toplanması ve Analiz Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Ankette, öğrencilerin kendileri ile birlikte Facebook ve Twitter'a atfettikleri marka kişiliği özelliklerini belirlemek üzere kişilik ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler Aksoy ve Özsomer (2007)'nin çalışmasından

uyarlanmıştır. Yüz yüze anket yöntemi ile elde edilen verilerin analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Araştırma hipotezlerinin testinde Paired Samples t Test uygulanmıştır.

1.5.Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Güvenilirlik, bir testin veya ölçeğin ölçülmek istenen olguyu tutarlı ve istikrarlı bir biçimde ölçme derecesidir (Dinç ve Tuncer, 2015). Kullanılan ölçeğin güvenilirlik seviyesini tespit edilmesi için Cronbach's Alpha Katsayısı değerine bakılır. Cronbach's Alpha Katsayısı 1'e ne kadar yakınsa ölçekteki sorular arasındaki içsel uyumun o denli yüksek olduğu; yani ölçeğin tutarlı ve istikrarlı olduğu kabul edilmektedir. Genel olarak Cronbach's Alpha katsayısının 0,60 üzerinde olması istenir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016:291-292). "Kişisel Benlik İmajı" ölçeğinde yer alan 39 adet imaj tanımının güvenilirlik katsayısı Facebook uygulaması için(Cronbach's Alpha) 0,946; twitter uygulaması için 0,958 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen katsayıya göre "Kişisel Benlik İmajı" ölçeğinin güvenilirliği yüksek olarak adlandırılabilir.

2. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen demografik bulgular, ve hipotez test sonuçlarına ilişkin bulgular tablolar aracılığı ile ele alınacaktır.

2.1.Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcılara ilişkin demografik bulgular şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo1: Demografik Bulgular

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Cinsiyetiniz	Erkek	192	35,0	35,0	35,0
	Kadın	356	65,0	65,0	100,0
	Toplam	548	100,0	100,0	
Medeni Durumunuz?	Evli	44	8,0	8,0	8,0
	Bekar	504	92,0	92,0	100,0
	Toplam	548	100,0	100,0	
Yaşınız?	20 ve Altı	263	48,0	48,0	48,0
	21-30	243	44,3	44,3	92,3
	31-40	23	4,2	4,2	96,5
	41-50	13	2,4	2,4	98,9
	51 ve Üzeri	6	1,1	1,1	100,0
	Toplam	548	100,0	100,0	
Birlikte Yaşadığınız Kişi Sayısı (Siz Dahil)	0	1	,2	,2	,2
	1	11	2,0	2,0	2,2
	2	48	8,8	8,8	10,9
	3	114	20,8	20,8	31,8
	4	213	38,9	38,9	70,6
	5 ve Üzeri	161	29,4	29,4	100,0
	Toplam	548	100,0	100,0	
En Son Bitirdiğiniz Okul?	İlköğretim	13	2,4	2,4	2,4
	Lise	435	79,4	79,4	81,8
	Üniversite	89	16,2	16,2	98,0
	Lisans Üstü	11	2,0	2,0	100,0
	Toplam	548	100,0	100,0	
Mesleğiniz?	Memur	9	1,6	1,6	1,6
	İşçi	15	2,7	2,7	4,4

	Esnaf	9	1,6	1,6	6,0
	Ev Hanımı	9	1,6	1,6	7,7
	Esnaf	4	,7	,7	8,4
	Özel Sektör	28	5,1	5,1	13,5
	Öğrenci	451	82,3	82,3	95,8
	Diğer	23	4,2	4,2	100,0
	Toplam	548	100,0	100,0	
Aylık Ortalama Harcanabilir Geliriniz?	1000 TL ve Altı	356	65,0	65,0	65,0
	1001-2000 TL	114	20,8	20,8	85,8
	2001-3000 TL	37	6,8	6,8	92,5
	3001-4000 TL	17	3,1	3,1	95,6
	4000 TL ve Üzeri	24	4,4	4,4	100,0
	Toplam	548	100,0	100,0	

2.2.Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

Facebook ve twitter uygulamalarının kullanıcılarının uygulamalara ilişkin benlik tanımlarına ilişkin tanımlayıcı istatistikleri şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 2: Paired Samples Statistics

		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	F_Kaliteli	3,22	548	1,328	,057
	T_Kaliteli	3,73	548	1,328	,057
Pair 2	F_Profesyonel	3,73	548	1,256	,054
	T_Profesyonel	3,82	548	1,246	,053
Pair 3	F_Başarılı	3,81	548	1,196	,051
	T_Başarılı	3,93	548	1,192	,051
Pair 4	F_İşini iyi yapan	3,77	548	1,217	,052
	T_İşini iyi yapan	3,92	548	1,162	,050
Pair 5	F_Güvenilir	2,52	548	1,346	,057
	T_Güvenilir	3,25	548	1,394	,060
Pair 6	F_Prestijli	3,42	548	1,287	,055
	T_Prestijli	3,66	548	1,267	,054
Pair 7	F_Kendine Güvenen	3,74	548	1,262	,054
	T_Kendine Güvenen	3,82	548	1,228	,052
Pair 8	F_İddialı	3,85	547	1,225	,052
	T_İddialı	3,93	547	1,131	,048
Pair 9	F_Bildik	4,05	548	1,155	,049
	T_Bildik	3,89	548	1,178	,050
Pair 10	F_Sağlam	3,23	548	1,406	,060
	T_Sağlam	3,63	548	1,304	,056
Pair 11	F_Global	3,98	548	1,241	,053
	T_Global	3,89	548	1,227	,052
Pair 12	F_İstikrarlı	3,79	548	1,162	,050
	T_İstikrarlı	3,79	548	1,177	,050
Pair 13	F_İyi	3,34	548	1,241	,053
	T_İyi	3,69	548	1,202	,051
Pair 14	F_Orijinal	3,74	548	1,309	,056
	T_Orijinal	3,96	548	1,187	,051
Pair 15	F_Eğlendirici	3,76	548	1,210	,052
	T_Eğlendirici	3,79	548	1,219	,052
Pair 16	F_Eğlenceli	3,71	548	1,219	,052
	T_Eğlenceli	3,76	548	1,197	,051
Pair 17	F_Neşeli	3,50	548	1,273	,054
	T_Neşeli	3,69	548	1,229	,052
Pair 18	F_Hareketli	3,56	548	1,319	,056
	T_Hareketli	3,80	548	1,222	,052
Pair 19	F_Hayatı seven	3,43	548	1,326	,057
	T_Hayatı seven	3,66	548	1,272	,054
Pair 20	F_Sempatik	3,23	548	1,344	,057
	T_Sempatik	3,55	548	1,242	,053
Pair 21	F_Özgürlükçü	3,83	548	1,328	,057
	T_Özgürlükçü	4,04	548	1,233	,053
Pair 22	F_Çevik	3,24	548	1,311	,056
	T_Çevik	3,52	548	1,270	,054
Pair 23	F_Genç ruhlu	3,62	548	1,282	,055
	T_Genç ruhlu	3,85	548	1,216	,052

Pair 24	F_Dinç	3,53	548	1,293	,055
	T_Dinç	3,79	548	1,215	,052
Pair 25	F_Genç	3,58	548	1,294	,055
	T_Genç	3,87	548	1,220	,052
Pair 26	F_Tutkulu	3,28	548	1,297	,055
	T_Tutkulu	3,53	548	1,274	,054
Pair 27	F_Sportif	2,94	548	1,354	,058
	T_Sportif	3,22	548	1,362	,058
Pair 28	F_Baştan çıkarıcı	3,11	548	1,453	,062
	T_Baştan çıkarıcı	3,25	548	1,412	,060
Pair 29	F_Hesaplı	2,91	548	1,422	,061
	T_Hesaplı	3,02	548	1,357	,058
Pair 30	F_Mütevazı	2,72	548	1,362	,058
	T_Mütevazı	3,00	548	1,322	,056
Pair 31	F_Geleneksel	2,74	548	1,447	,062
	T_Geleneksel	2,74	548	1,409	,060
Pair 32	F_Tutumlu	2,66	548	1,372	,059
	T_Tutumlu	2,84	548	1,365	,058
Pair 33	F_Klasik	2,89	548	1,369	,059
	T_Klasik	2,82	548	1,360	,058
Pair 34	F_Muhafazakar	2,53	548	1,381	,059
	T_Muhafazakar	2,67	548	1,335	,057
Pair 35	F_Aile Odaklı	2,50	548	1,404	,060
	T_Aile Odaklı	2,48	548	1,349	,058
Pair 36	F_Erkeksi	2,58	548	1,444	,062
	T_Erkeksi	2,65	548	1,432	,061
Pair 37	F_Asi	2,67	548	1,409	,060
	T_Asi	2,76	548	1,414	,060
Pair 38	F_Kadınsı	2,49	548	1,424	,061
	T_Kadınsı	2,57	548	1,417	,061
Pair 39	F_Şatafatlı	3,07	548	1,467	,063
	T_Şatafatlı	3,04	548	1,447	,062

Facebook ve twitter uygulamalarının kullanıcılarının uygulamalara ilişkin benlik tanımlarına ilişkin kurulan hipotezleri test etmek için gerçekleştirilen Paired Samples Test sonuçlarını şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 3: Paired Samples Test

		Paired Differences									
					95% Confidence Interval of the Difference						
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	Lower	Upper	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Face	Mean Twitter
Pair 1	**F_Kaliteli - T_Kaliteli**	-0,51	1,717	0,073	-0,65	-0,36	-6,891	547	**0,000**	3,22	3,73
Pair 2	F_Profesyonel - T_Profesyonel	-0,1	1,599	0,068	-0,233	0,036	-1,443	547	0,150	3,73	3,82
Pair 3	F_Başarılı - T_Başarılı	-0,12	1,526	0,065	-0,248	0,008	-1,847	547	0,065	3,81	3,93
Pair 4	**F_İşini iyi yapan - T_İşini iyi yapan**	-0,16	1,498	0,064	-0,281	-0,03	-2,424	547	**0,016**	3,77	3,92
Pair 5	**F_Güvenilir - T_Güvenilir**	-0,73	1,588	0,068	-0,86	-0,59	-10,71	547	**0,000**	2,52	3,25
Pair 6	**F_Prestijli - T_Prestijli**	-0,24	1,484	0,063	-0,365	-0,12	-3,8	547	**0,000**	3,42	3,66
Pair 7	F_Kendine Güvenen - T_Kendine Güvenen	-0,08	1,46	0,062	-0,205	0,04	-1,317	547	0,188	3,74	3,82
Pair 8	F_İddialı - T_İddialı	-0,08	1,462	0,063	-0,2	0,046	-1,228	546	0,220	3,85	3,93
Pair 9	**F_Bildik - T_Bildik**	0,157	1,381	0,059	0,041	0,273	2,661	547	**0,008**	4,05	3,89
Pair 10	**F_Sağlam - T_Sağlam**	-0,4	1,641	0,07	-0,537	-0,26	-5,7	547	**0,000**	3,23	3,63
Pair 11	F_Global - T_Global	0,089	1,351	0,058	-0,024	0,203	1,549	547	0,122	3,98	3,89
Pair 12	F_İstikrarlı - T_İstikrarlı	0	1,408	0,06	-0,118	0,118	0	547	1,000	3,79	3,79
Pair 13	**F_İyi - T_İyi**	-0,35	1,5	0,064	-0,474	-0,22	-5,44	547	**0,000**	3,34	3,69
Pair 14	**F_Orijinal - T_Orijinal**	-0,22	1,491	0,064	-0,35	-0,1	-3,525	547	**0,000**	3,74	3,96

Pair 15	F_Eğlendirici - T_Eğlendirici	-0,03	1,547	0,066	-0,157	0,102	-0,414	547	0,679	3,76	3,79
Pair 16	F_Eğlenceli - T_Eğlenceli	-0,05	1,605	0,069	-0,182	0,087	-0,692	547	0,489	3,71	3,76
Pair 17	**F_Neşeli - T_Neşeli**	-0,18	1,597	0,068	-0,318	-0,05	-2,702	547	**0,007**	3,50	3,69
Pair 18	**F_Hareketli - T_Hareketli**	-0,24	1,573	0,067	-0,375	-0,11	-3,613	547	**0,000**	3,56	3,80
Pair 19	**F_Hayatı seven - T_Hayatı seven**	-0,22	1,606	0,069	-0,359	-0,09	-3,271	547	**0,001**	3,43	3,66
Pair 20	**F_Sempatik - T_Sempatik**	-0,32	1,636	0,07	-0,46	-0,19	-4,622	547	**0,000**	3,23	3,55
Pair 21	**F_Özgürlükçü - T_Özgürlükçü**	-0,21	1,517	0,065	-0,341	-0,09	-3,296	547	**0,001**	3,83	4,04
Pair 22	**F_Çevik - T_Çevik**	-0,28	1,545	0,066	-0,409	-0,15	-4,229	547	**0,000**	3,24	3,52
Pair 23	**F_Genç ruhlu - T_Genç ruhlu**	-0,22	1,448	0,062	-0,346	-0,1	-3,628	547	**0,000**	3,62	3,85
Pair 24	**F_Dinç - T_Dinç**	-0,25	1,446	0,062	-0,375	-0,13	-4,106	547	**0,000**	3,53	3,79
Pair 25	**F_Genç - T_Genç**	-0,29	1,516	0,065	-0,415	-0,16	-4,453	547	**0,000**	3,58	3,87
Pair 26	**F_Tutkulu - T_Tutkulu**	-0,25	1,515	0,065	-0,379	-0,13	-3,892	547	**0,000**	3,28	3,53
Pair 27	**F_Sportif - T_Sportif**	-0,28	1,604	0,069	-0,41	-0,14	-4,021	547	**0,000**	2,94	3,22
Pair 28	F_Baştan çıkarıcı - T_Baştan çıkarıcı	-0,14	1,645	0,07	-0,275	0,001	-1,947	547	0,052	3,11	3,25
Pair 29	F_Hesaplı - T_Hesaplı	-0,11	1,557	0,066	-0,24	0,021	-1,647	547	0,100	2,91	3,02
Pair 30	**F_Mütevazı - T_Mütevazı**	-0,28	1,593	0,068	-0,413	-0,15	-4,103	547	**0,000**	2,72	3,00
Pair 31	F_Geleneksel - T_Geleneksel	-0,01	1,668	0,071	-0,145	0,134	-0,077	547	0,939	2,74	2,74
Pair 32	**F_Tutumlu - T_Tutumlu**	-0,18	1,501	0,064	-0,307	-0,06	-2,817	547	**0,005**	2,66	2,84
Pair 33	F_Klasik - T_Klasik	0,069	1,593	0,068	-0,064	0,203	1,019	547	0,309	2,89	2,82
Pair 34	**F_Muhafazakar - T_Muhafazakar**	-0,14	1,558	0,067	-0,271	-0,01	-2,111	547	**0,035**	2,53	2,67
Pair 35	F_Aile Odaklı - T_Aile Odaklı	0,016	1,495	0,064	-0,109	0,142	0,257	547	0,797	2,50	2,48
Pair 36	F_Erkeksi - T_Erkeksi	-0,06	1,705	0,073	-0,205	0,081	-0,852	547	0,395	2,58	2,65
Pair 37	F_Asi - T_Asi	-0,09	1,597	0,068	-0,227	0,041	-1,365	547	0,173	2,67	2,76
Pair 38	F_Kadınsı - T_Kadınsı	-0,08	1,64	0,07	-0,218	0,057	-1,146	547	0,252	2,49	2,57
Pair 39	F_Şatafatlı - T_Şatafatlı	0,026	1,676	0,072	-0,115	0,166	0,357	547	0,721	3,07	3,04

Tabloda koyu olarak belirtilen tanımlamalarda farklılık söz konusudur. Benlik tanımlarına ilişkin facebook ve twitter uygulamaları korelasyon değerlerini şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 4:Paired Samples Correlations

		N	Correlation	Sig.
Pair 1	F_Kaliteli & T_Kaliteli	548	,164	,000
Pair 2	F_Profesyonel & T_Profesyonel	548	,183	,000
Pair 3	F_Başarılı & T_Başarılı	548	,183	,000
Pair 4	F_İşini iyi yapan & T_İşini iyi yapan	548	,207	,000
Pair 5	F_Güvenilir & T_Güvenilir	548	,329	,000
Pair 6	F_Prestijli & T_Prestijli	548	,325	,000
Pair 7	F_Kendine Güvenen & T_Kendine Güvenen	548	,313	,000
Pair 8	F_İddialı & T_İddialı	547	,232	,000
Pair 9	F_Bildik & T_Bildik	548	,300	,000
Pair 10	F_Sağlam & T_Sağlam	548	,269	,000
Pair 11	F_Global & T_Global	548	,401	,000
Pair 12	F_İstikrarlı & T_İstikrarlı	548	,275	,000
Pair 13	F_İyi & T_İyi	548	,246	,000
Pair 14	F_Orijinal & T_Orijinal	548	,290	,000
Pair 15	F_Eğlendirici & T_Eğlendirici	548	,189	,000

Pair 16	F_Eğlenceli & T_Eğlenceli	548	,118	,006
Pair 17	F_Neşeli & T_Neşeli	548	,186	,000
Pair 18	F_Hareketli & T_Hareketli	548	,235	,000
Pair 19	F_Hayatı seven & T_Hayatı seven	548	,236	,000
Pair 20	F_Sempatik & T_Sempatik	548	,202	,000
Pair 21	F_Özgürlükçü & T_Özgürlükçü	548	,300	,000
Pair 22	F_Çevik & T_Çevik	548	,284	,000
Pair 23	F_Genç ruhlu & T_Genç ruhlu	548	,328	,000
Pair 24	F_Dinç & T_Dinç	548	,337	,000
Pair 25	F_Genç & T_Genç	548	,274	,000
Pair 26	F_Tutkulu & T_Tutkulu	548	,306	,000
Pair 27	F_Sportif & T_Sportif	548	,302	,000
Pair 28	F_Baştan çıkarıcı & T_Baştan çıkarıcı	548	,341	,000
Pair 29	F_Hesaplı & T_Hesaplı	548	,373	,000
Pair 30	F_Mütevazı & T_Mütevazı	548	,296	,000
Pair 31	F_Geleneksel & T_Geleneksel	548	,319	,000
Pair 32	F_Tutumlu & T_Tutumlu	548	,398	,000
Pair 33	F_Klasik & T_Klasik	548	,319	,000
Pair 34	F_Muhafazakar & T_Muhafazakar	548	,342	,000
Pair 35	F_Aile Odaklı & T_Aile Odaklı	548	,411	,000
Pair 36	F_Erkeksi & T_Erkeksi	548	,297	,000
Pair 37	F_Asi & T_Asi	548	,360	,000
Pair 38	F_Kadınsı & T_Kadınsı	548	,334	,000
Pair 39	F_Şatafatlı & T_Şatafatlı	548	,339	,000

SONUÇ

Facebook ve Twitter uygulamalarının kullanıcılar tarafından algılanan benlik imajlarını karşılaştırmayı ve anlamlı farklılıklarını ortaya koymayı amaç edinenbu araştırma sonucunda;

- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "kalite" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "kalite" algısının facebook uygulamasına yönelik "kalite" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "işini iyi yapma" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "işini iyi yapma" algısının facebook uygulamasına yönelik "işini iyi yapma" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "güvenilir" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "güvenilir" algısının facebook uygulamasına yönelik "güvenilir" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "prestij" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "prestij" algısının facebook uygulamasına yönelik "prestij" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "bildik" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların Facebook uygulamasına yönelik "bildik" algısının twitter uygulamasına yönelik "bildik" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "sağlam" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "sağlam" algısının facebook uygulamasına yönelik "sağlam" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.

- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "iyi" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "iyi" algısının facebook uygulamasına yönelik "iyi" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "orijinal" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "orijinal" algısının facebook uygulamasına yönelik "orijinal" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "neşeli" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "neşeli" algısının facebook uygulamasına yönelik "neşeli" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "hareketli" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "hareketli" algısının facebook uygulamasına yönelik "hareketli" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "hayatı seven" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "hayatı seven" algısının facebook uygulamasına yönelik "hayatı seven" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "sempatik" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "sempatik" algısının facebook uygulamasına yönelik "sempatik" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "özgürlükçü" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "özgürlükçü" algısının facebook uygulamasına yönelik "özgürlükçü" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "çevik" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "çevik" algısının facebook uygulamasına yönelik "çevik" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "genç ruhlu" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "genç ruhlu" algısının facebook uygulamasına yönelik "genç ruhlu" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "dinç" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "dinç" algısının facebook uygulamasına yönelik "dinç" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "genç" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "genç" algısının facebook uygulamasına yönelik "genç" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "turkulu" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "turkulu" algısının facebook uygulamasına yönelik "turkulu" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "sportif" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "sportif" algısının facebook uygulamasına yönelik "sportif" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.

- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "mütevazi" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "mütevazi" algısının facebook uygulamasına yönelik "mütevazi" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "tutumlu" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "tutumlu" algısının facebook uygulamasına yönelik "tutumlu" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.
- Facebook ve twitter uygulamaları hakkındaki benlik algısının "muhafazakar" tanımına göre farklılık gösterdiği, kullanıcıların twitter uygulamasına yönelik "muhafazakar" algısının facebook uygulamasına yönelik "muhafazakar" algısından daha yüksek olduğu görülmüştür.

Kaliteli	**Özgürlükçü**	**Sağlam**	Geleneksel
Profesyonel	**Çevik**	Global	**Tutumlu**
Başarılı	**Genç ruhlu**	İstikrarlı	Klasik
İşini iyi yapan	**Dinç**	**İyi**	**Muhafazakâr**
Güvenilir	**Genç**	**Orijinal**	Aile Odaklı
Prestijli	**Tutkulu**	Eğlendirici	Erkeksi
Kendine Güvenen	**Sportif**	Eğlenceli	Asi
İddialı	Baştan çıkarıcı	**Neşeli**	Kadınsı
Bildik	Hesaplı	**Hareketli**	Şatafatlı
Sempatik	**Mütevazı**	**Hayatı seven**	

39 ADET

Bu bulgular çerçevesinde çalışma sonucunda sosyal medya uygulamalarındaki kişisel benlik algısı açısından farklılık arzeden ve tabloda koyu olarak belirtilen benlik tanımları temel alacak pazarlama uygulamalarının daha başarılı olacağını, bu belirlenen benlik algısı tanımlamalarının farklı pazarlama uygulamalarında (reklam, halkla ilişkiler vs) kullanılabileceğini belirtebiliriz.

KAYNAKLAR

AKSOY, L., ÖZSOMER A., (2007). " Türkiye'de Marka Kişiliği Oluşturan Boyutlar'', 12. Ulusal Pazarlama Kongresi, Sakarya.

DİNÇ, E. ve M. TUNÇER (2015). "Muhasebe Meslek Mensuplarının Etik Duyarlılıkları İle İlgili Vergi Müfettişlerinin Algılarına Yönelik Bir Araştırma", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:7, Sayı:14, ss:317-338

İSLAMOĞLU, H. ve Ü, ALNIAÇIK (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri-IBM SPSS Uygulamalı, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

KILIÇ, B.; G., KIRLI ve F., ÖN ESEN (2017). "Sosyal Medya Kullanımı Benlik Algısı İlişkisi: Turistik Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma", Gaziantep University Journal of Social Sciences, Cilt 16, Sayı 1 ss: 70 – 85.

BALIKÇIOĞLU, B.(2016), "Benlik-İmajı Uyumunun Retoriği: Bana Ne Tükettiğini Söyle Sana Kim Olduğunu Söyleyeyim", İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Ekonomi & İşletme Özel, Cilt: 5, Sayı: 3, ss: 537 -553 .

ÖN LİSANS EĞİTİMİNDE BEKLENEN VE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ KARŞILAŞTIRMASI: GAZANFER BİLGE MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz GÜNEY
Kocaeli Üniversitesi / Gazanfer Bilge MYO,
cengiz.guney@kocaeli.edu.tr

Öğr. Gör. Oğuz YAVUZYILMAZ
Kocaeli Üniversitesi / Gazanfer Bilge MYO,
oguz.yavuzyilmaz@kocaeli.edu.tr

Özet: Bu çalışmanın amacı; ön lisans programlarında okuyan öğrencilerin aldıkları hizmetin kalitesine yönelik **beklentileri ile algıları arasında fark** olup olmadığını hizmet kalitesi boyutları itibari (fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven, empati) ile oraya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde Kocaeli Üniversitesi Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu (işletme yönetimi, muhasebe ve vergi uygulamaları, büro yönetimi ve sekreterlik ve halkla ilişkiler ve tanıtım) programlarında öğrenim gören öğrencilere "Hizmet Kalitesi Ölçeği" ve demografik soruların yer aldığı anket uygulanmıştır. Anket aracılığı ile toplanan ham veriler SPSS programı aracılığı ile istatistiksel açıdan analiz edilmiş ve sonuçlar tablolar aracılığı ile yorumlanmıştır.

COMPARISON OF EXPECTED AND PERCEPED SERVICE QUALITY IN VOCATIONAL TRAINING: GAZANFER BİLGE VOCATIONAL SCHOOL CASE

Abstract: The aim of this course is to determine whether there is a **difference between expected and perceped service quality** of the students in vocational training system. For this purpose, "Quality Scale of Service - (physical properties, reliability, enthusiasm, trust, empathy) " and demographic questions applied to students training at Gazanfer Bilge Vocational School of Kocaeli University. The raw data collected through the survey analyzed statistically by means of SPSS program and the results interpreted through the tables.

GİRİŞ

Hizmet kalitesi kavramını; müşterinin gereksinimi ve beklentileri, bunların doğrultusunda hizmette olması gereken özellikler, hizmetin bu özellikler ve niteliklere sahip olma derecesi olarak tanımlanmaktadır (Özveren 2010: 32). Hizmet kalitesi çeşitli boyutlar itibari ile ölçülmüştür. Sasser, Olsen ve Wyckoff hizmet kalitesi boyutlarını personel, tesis ve malzeme düzeyi olmak üzere üç şekilde ele almıştır. Lehtinen, hizmete ilişkin kalite boyutlarını fiziki, kurumsal ve etkileşim kalitesi olmak üzere üç boyutta açıklamaktadır. Grönroos, hizmet kalitesini teknik kalite, işlevsel kalite ve bileşik imaj olarak üç boyutta ele almıştır. Parasuraman ve arkadaşlarının araştırmalarında yer alan beş boyut; fiziksel varlıklar, güvenirlilik, heveslilik, güven ve empati olarak isimleştirilmiştir. (Demireli ve Bayraktar, 2014:991-992)

Bu çalışmada Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin aldıkları eğitim hizmeti kalitesi beklenen ve algılanan hizmet kalitesi (SERVQUAL ölçeği) aracılığı ile incelenmektedir.

1. ARAŞTIRMA-YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı, araştırmanın evreni örneklemi ve sınırlılıkları, araştırma hipotezleri, verilerin toplanması ve analiz yöntemi, güvenilirlik ve geçerlilik analizleri konu başlıkları ele alınacaktır.

1.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; ön lisans programlarında okuyan öğrencilerin aldıkları hizmetin kalitesine yönelik beklentileri ile algıları arasında fark olup olmadığını hizmet kalitesi boyutları itibari (fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven, empati) ile oraya koymaktır.

1.2.Araştırmanın Evreni - Örneklemi ve Sınırlılıkları

Araştırma evreni 2017-2018 eğitim öğretim yılında Kocaeli Üniversitesi, Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu (işletme yönetimi, muhasebe ve vergi uygulamaları, büro yönetimi ve sekreterlik ve halkla ilişkiler ve tanıtım) programlarında öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Toplam katılımcı sayısı 453 kişidir.

1.3.Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma amacı çerçevesinde geliştirilen hipotezleri şöylece belirtmek mümkündür:

H 1: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **fiziksel özellikler** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H 2: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güvenilirlik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları güvenilirlik özellikleri arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H 3: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **heveslilik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları heveslilik özellikleri arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H 4: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları güven özellikleri arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H 5: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **empati özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları empati özellikleri arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

1.4.Verilerin Toplanması ve Analiz Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket formu öğrencilerin demografik özelliklerini öğrenmeye yönelik sorulardan; beklenen hizmet kalitesini ölçmeye yönelik sorulardan ve algılanan hizmet kalitesini ölçmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Beklenen ve algılanan hizmet kalitesini ölçen sorular Dinç (2017:111-112)'in çalışmasından uyarlanmıştır. Yüz yüze anket yöntemi ile elde edilen verilerin analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Araştırma hipotezlerinin testinde Paired Samples t Test uygulanmıştır.

1.5.Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Güvenilirlik, bir testin veya ölçeğin ölçülmek istenen olguyu tutarlı ve istikrarlı bir biçimde ölçme derecesidir (Dinç ve Tuncer, 2015). Kullanılan ölçeğin güvenilirlik seviyesini tespit edilmesi için Cronbach's Alpha Katsayısı değerine bakılır. Cronbach's Alpha Katsayısı 1'e ne kadar yakınsa ölçekteki sorular arasındaki içsel uyumun o denli yüksek olduğu; yani ölçeğin tutarlı ve istikrarlı olduğu kabul edilmektedir. Genel olarak Cronbach's Alpha katsayısının 0,60 üzerinde olması istenir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016:291-292). Beklenen hizmet kalitesine yönelik ölçeğin Cronbach's Alpha Katsayısı 0,951 olarak hesaplanmıştır. Algılanan hizmet kalitesine yönelik ölçeğin Cronbach's Alpha Katsayısı ise 0,935 olarak hesaplanmıştır.

2. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen demografik bulgular, ve hipotez test sonuçlarına ilişkin bulgular tablolar aracılığı ile ele alınacaktır.

2.1.Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcılara ilişkin demografik bulgular şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 1: Demografik Bulgular

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Cinsiyetiniz?	Erkek	133	29,4	29,4	29,4
	Kadın	320	70,6	70,6	100
	Toplam	453	100	100	
Öğrenim Gördüğünüz Program?	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	62	13,7	13,7	13,7
	İşletme Yönetimi	86	19	19	32,7
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	158	34,9	34,9	67,5
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	147	32,5	32,5	100
	Toplam	453	100	100	
Öğrenim Türü?	1.Öğretim (Örgün)	315	69,5	69,5	69,5
	2.Öğretim	138	30,5	30,5	100
	Toplam	453	100	100	
Sınıfınız?	1.Sınıf	199	43,9	43,9	43,9
	2.Sınıf	254	56,1	56,1	100
	Toplam	453	100	100	
Yaşadığınız Yer?	Köy	59	13	13	13
	İlçe	299	66	66	79
	İl Merkezi	95	21	21	100
	Toplam	453	100	100	
Çocukluğunuzun Geçtiği Yer?	Köy	61	13,5	13,5	13,5
	İlçe	229	50,6	50,6	64
	İl Merkezi	163	36	36	100
	Toplam	453	100	100	
Staj Dışı İş Deneyiminiz?	Evet	300	66,2	66,2	66,2
	Hayır	153	33,8	33,8	100
	Toplam	453	100	100	
Staj Dışı İş Deneyimi Süresi?	1 Yıldan Az	180	39,7	60	60
	1-5 Yıl Arası	98	21,6	32,7	92,7
	5-10 Yıl Arası	16	3,5	5,3	98
	10 Yıl Üzeri	6	1,3	2	100
	Toplam	300	66,2	100	
Missing	System	153	33,8		
Toplam		453	100		

Beklenen hizmet Kalitesi ölçeği için katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin ortalamaların ve std. Sapmaların yer aldığı tablo şöyledir:

Descriptive Statistics					
Boyutlar	İfade Numara	İfade	N	Mean	Std. Deviation
Fiziki Özellikler	1	Mükemmel MYO görsel olarak çekici, modern binaya ve öğrenim mekânlarına sahip olmalıdır.	453	4,2715	1,06389
	2	Mükemmel MYO nun öğrenim mekânları (Sınıflar, Laboratuarlar, Konferans Salonları, Çalışma Alanları v.b) yeterli sayıda bulunmalıdır.	453	4,4238	1,00949
	3	Mükemmel MYO tüm fiziksel koşullar değerlendirildiğinde aydınlatma, ısıtma/soğutma ve temizlik açısından yeterli olmalıdır.	453	4,1987	1,04131
	4	Mükemmel MYO' da görevli personellerin kılık kıyafetleri yeterince temiz, düzgün ve bakımlı olmalıdır.	453	4,2517	,96316
Güvenilirlik	5	Mükemmel MYO akademik takvim açısından çok titiz davranmalıdır.	453	4,3598	,95281
	6	Mükemmel MYO tarafından öğrencilere verilen vaatler tam zamanında yerine getirilmelidir.	453	4,3267	,90432
	7	Mükemmel MYO tarafından sağlanan hizmetler ilk seferde doğru ve hatasız olarak yerine getirilmelidir.	453	4,0464	1,00664
	8	Mükemmel MYO öğrencilerin bilgilerine ait kayıtların ta ve hatasız tutulmasında çok titiz davranmalıdır.	453	4,4194	,90023
Heveslilik	9	Mükemmel MYO personeli öğrencilerin problemlerine karşı olumlu ve samimi bir yaklaşım göstermelidir.	453	4,5276	,85820
	10	Mükemmel MYO personeli öğrencilere her zaman hizmet etmek için gönüllü ve yardım etmeye istekli olmalıdır.	453	4,2936	,94301
	11	Mükemmel MYO personeli tarafından öğrencilerin problem çözebilme öğrenme becerilerinin gelişmesi için gayret gösterilmelidir.	453	4,3753	,84952
	12	Mükemmel MYO personeli öğrencilerine iletişim, bilgi edinme, karlılaştırma, analiz etme ve gelişim konularında örnek teşkil etmelidir.	453	4,3135	,85119
Güven	13	Mükemmel MYO derslerin zamanında işlenmesinde çok titiz olmalıdır.	450	4,2644	,89980

	14	Mükemmel MYO personelinin tavır ve davranışları öğrencilerinde güven duygusu uyandırmalıdır.	453	4,5055	,86377
	15	Mükemmel MYO öğrencileri personel ile olan ilişkilerinde kendisini rahat hissetmelidir.	453	4,3863	,89664
	16	Mükemmel MYO personeli akademik ve mesleki bilgi yönünden yeterli düzeye sahip olmalıdır.	453	4,5386	,85001
	17	Mükemmel MYO tüm öğrencilerine her zaman eşit ve adil davranmalıdır.	453	4,6380	,83696
Empati	18	Mükemmel MYO da ders saatleri öğrencilere uygun olarak düzenlenmelidir.	452	4,0022	1,21975
	19	Mükemmel MYO personeli öğrencilerin özel istek ve ihtiyaçlarına karşı duyarlı olmalıdır.	453	4,0552	1,07631
	20	Mükemmel MYO nun asıl amacı öğrencilerine kaliteli bir eğitim sağlamak olmalıdır.	453	4,5607	,87439
	21	Mükemmel MYO personeli öğrencilerine karşı her zaman dürüst davranmalıdır.	453	4,5099	,89394
	22	Mükemmel MYO personeli öğrenci odaklı olmalı, her öğrenciyle birebir yakından ilgilenebilmelidir.	451	4,1064	1,02512
		N (listwise)	447		

Algılanan Hizmet Kalitesi ölçeği için katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin ortalamaların ve std.sapmaların yer aldığı tablo şöyledir.

Tablo 3: Algılanan Hizmet Kalitesi

Descriptive Statistics					
Boyutlar	İfade Numara	İfade	N	Mean	Std. Deviation
Fiziki Özellikler	1	MYO görsel olarak çekici, modern binaya ve öğrenim mekanlarına sahiptir.	453	2,9161	1,12966
	2	MYO nun öğrenim mekanları (Sınıflar, Laboratuarlar, Konferans Salonları, Çalışma Alanları v.b) yeterli sayıdadır.	451	2,8492	1,15830
	3	MYO tüm fiziksel koşullar değerlendirildiğinde aydınlatma, ısıtma/soğutma ve temizlik açısından yeterlidir.	453	3,6093	1,03462
	4	MYO'da görevli personellerin kılık kıyafetleri yeterince temiz, düzgün ve bakımlıdır.	453	3,7969	1,00586
Güvenilirlik	5	MYO akademik takvim açısından çok titiz davranır.	453	3,9779	1,00857
	6	MYO tarafından öğrencilere verilen vaatler tam zamanında yerine getirilir.	452	3,6150	1,01324
	7	MYO tarafından sağlanan hizmetler ilk seferde doğru ve hatasız olarak yerine getirilir.	453	3,4658	1,02266
	8	MYO öğrencilerin bilgilerine ait kayıtların tam ve hatasız tutulmasında çok titiz davranır.	453	3,8477	1,02673
Heveslilik	9	MYO personeli öğrencilerin problemlerine karşı olumlu ve samimi bir yaklaşım gösterir.	453	3,5166	1,21124
	10	MYO personeli öğrencilere her zaman hizmet etmek için gönüllü ve yardım etmeye isteklidir.	453	3,5166	1,14552
	11	MYO personeli tarafından öğrencilerin problem çözebilme öğrenme becerilerinin gelişmesi için gayret gösterilir.	453	3,6049	1,07080
	12	MYO personeli öğrencilerine iletişim, bilgi edinme, karlılaştırma, analiz etme ve gelişim konularında örnek teşkil eder.	453	3,5673	1,08203
Güven	13	MYO derslerin zamanında işlenmesinde çok titizdir.	453	3,7395	1,10636
	14	MYO personelinin tavır ve davranışları öğrencilerinde güven duygusu uyandırır.	452	3,7058	1,11019
	15	MYO öğrencileri personel ile olan ilişkilerinde kendisini rahat hisseder.	453	3,6269	1,12686
	16	MYO personeli akademik ve mesleki bilgi yönünden yeterli düzeye sahiptir.	453	3,8433	1,03892
	17	MYO tüm öğrencilerine her zaman eşit ve adil davranır.	453	3,6600	1,20622

Empati	18	MYO da ders saatleri öğrencilere uygun olarak düzenlenir.	452	3,2611	1,26456
	19	MYO personeli öğrencilerin özel istek ve ihtiyaçlarına karşı duyarlıdır.	453	3,3731	1,11700
	20	MYO nun asıl amacı öğrencilerine kaliteli bir eğitim sağlamaktır.	452	3,8540	1,01689
	21	MYO personeli öğrencilerine karşı her zaman dürüst davranır.	452	3,8097	1,02479
	22	MYO personeli öğrenci odaklı olmalı, her öğrenciyle birebir yakından ilgilenir.	449	3,3497	1,24472
		N (listwise)	444		

Hizmet Kalitesi Boyutları İtibari İle Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesine İlişkin İfadelerin Ortalama Farklılıklarını bir grafik üzerinde şöylece belirtmek mümkündür:

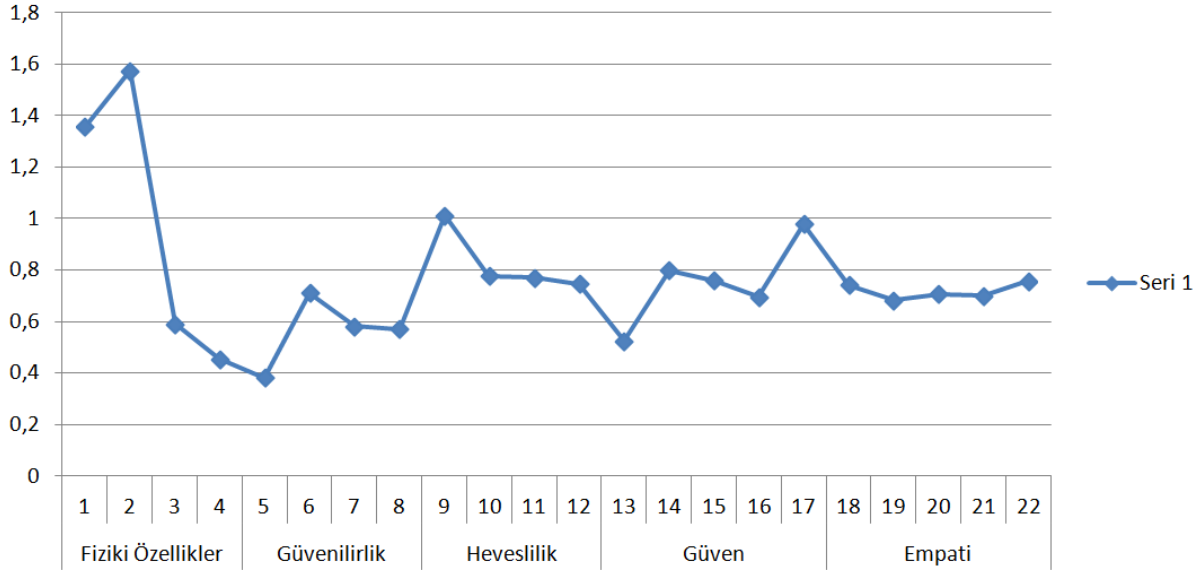

Şekil 1: Hizmet Kalitesi Boyutları İtibari İle Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesine İlişkin İfadelerin Ortalama Farklılıkları

2.2.Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde hipotez test sonuçlarına ilişkin bulgulara ve hipotez test sonuçlarına yer verilecektir. Araştırmanın hipotezlerini hatırlayacak olursak hipotezler;

H 1: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **fiziksel özellikler** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H 2: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güvenilirlik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları güvenilirlik özellikleri arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H 3: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **heveslilik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları heveslilik özellikleri arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H 4: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları güven özellikleri arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H 5: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **empati özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları empati özellikleri arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

şeklindeydi.

Beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin boyutları açısından ortalama, std.sapma ve std.hata tablosunu şöylece belirtmek mümkündür:

Tablo 4: Paired Samples Statistics

		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	Beklenti_Fiziksel_Özellikler	4,2864	453	,79479	,03734
	Algı_Fiziki_Özellikler	3,2934	453	,78090	,03669
Pair 2	Beklenti_Güvenilirlik_Özellikleri	4,2881	453	,75133	,03530
	Algı_Güvenilirlik_Özellikleri	3,7263	453	,78644	,03695
Pair 3	Beklenti_Heveslilik_Özellikleri	4,3775	453	,74121	,03483
	Algı_Heveslilik_Özellikleri	3,5513	453	,93806	,04407
Pair 4	Beklenti_Güven_Özellikleri	4,4658	453	,70300	,03303
	Algı_Güven_Özellikleri	3,7156	453	,86984	,04087
Pair 5	Beklenti_Empati_Özellikleri	4,2472	453	,78379	,03683
	Algı_Empati_Özellikleri	3,5312	453	,84611	,03975

Beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin boyutları açısından korelasyon tablosunu şöylece belirtmek mümkündür:

Tablo5: Paired Samples Correlations

		N	Correlation	Sig.
Pair 1	Beklenti_Fiziksel_Özellikler & Algı_Fiziki_Özellikler	453	,197	,000
Pair 2	Beklenti_Güvenilirlik_Özellikleri & Algı_Güvenilirlik_Özellikleri	453	,341	,000
Pair 3	Beklenti_Heveslilik_Özellikleri & Algı_Heveslilik_Özellikleri	453	,201	,000

Pair 4 Beklenti_Güven_Özellikleri & Algı_Güven_Özellikleri	453	,271	,000
Pair 5 Beklenti_Empati_Özellikleri & Algı_Empati_Özellikleri	453	,241	,000

Beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin boyutları açısından hipotez test sonuçlarına ilişkin tabloyu şöylece belirtmek mümkündür:

Tablo6: Paired Samples Test

	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference Lower	Upper			
Pair 1 Beklenti_Fiziksel_Özellikler - Algı_Fiziki_Özellikler	,99301	,99876	,04693	,90079	1,08523	21,161	452	,000
Pair 2 Beklenti_Güvenilirlik_Özellikleri - Algı_Güvenilirlik_Özellikleri	,56181	,88313	,04149	,48027	,64335	13,540	452	,000
Pair 3 Beklenti_Heveslilik_Özellikleri - Algı_Heveslilik_Özellikleri	,82616	1,07220	,05038	,72716	,92516	16,400	452	,000
Pair 4 Beklenti_Güven_Özellikleri - Algı_Güven_Özellikleri	,75022	,95865	,04504	,66170	,83874	16,656	452	,000
Pair 5 Beklenti_Empati_Özellikleri - Algı_Empati_Özellikleri	,71600	1,00519	,04723	,62319	,80882	15,161	452	,000

SONUÇ

Araştırmanın yapıldığı Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu'nda Beklenen ve algılanan hizmet kalitesi boyutları itibari tüm boyutlarda farklılık gözlenmiştir. Farklılıkları boyutlar itibari ile ele alacak olursak beklentileri karşılayamama durumu en fazla fiziksel özellikler boyutunda kendini göstermektedir. Fiziksel özellikler boyutu açısından beklenti ile algı arasındaki ortalamaların farklılığı 0,993 olarak hesaplanmıştır.

Beklenti ile algı arasındaki ikinci en yüksek fark Heveslilik boyutu itibari ile hesaplanmıştır. . Heveslilik boyutu açısından beklenti ile algı arasındaki ortalamaların farklılığı 0,826 olarak hesaplanmıştır.

Beklenti ile algı arasındaki üçüncü en yüksek fark Güven boyutu itibari ile hesaplanmıştır. . Güven boyutu açısından beklenti ile algı arasındaki ortalamaların farklılığı 0,750 olarak hesaplanmıştır.

Beklenti ile algı arasındaki dördüncü en yüksek fark Empati boyutu itibari ile hesaplanmıştır. . Empati boyutu açısından beklenti ile algı arasındaki ortalamaların farklılığı 0,750 olarak hesaplanmıştır.

Beklenti ile algı arasındaki beşinci en yüksek fark Güvenilirlik boyutu itibari ile hesaplanmıştır. . Güvenilirlik boyutu açısından beklenti ile algı arasındaki ortalamaların farklılığı 0,750 olarak hesaplanmıştır.

KAYNAKLAR

Demireli C., Bayraktar U. (2014). " Hizmet Kalitesi Ve Hizmet Değerinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi: Demiryolu Taşımacılığında Bir Uygulama .", Gaziantep University Journal Of Social Sciences , 13 (4) Ss:919-937.

Dinç, B., (2017).Yükseköğretim Kurumlarında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi Ve Bir Meslek Yüksek Okulunda Uygulanması, Basılmamış Yükseklisans Tezi, Dokuzeylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Toplam Kalite Yönetimi Abd.

Dinç, E. Ve M. Tunçer (2015). "Muhasebe Meslek Mensuplarının Etik Duyarlılıkları İle İlgili Vergi Müfettişlerinin Algılarına Yönelik Bir Araştırma", Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:7, Sayı:14, Ss:317-338

İslamoğlu, H. Ve Ü, Alnıaçık (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri-Ibm Spss Uygulamalı, Gözden Geçirilmiş Ve Genişletilmiş 5.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

Özveren, Y. Sertaç, (2010), "Müşteri Memnuniyeti Ve Hizmet Kalitesi İlişkileri: Mersin İlindeki 4 Ve 5 Yıldızlı Oteller Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi.

DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE BEKLENEN VE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ FARKLILIKLARININ KARŞILAŞTIRMASI: GAZANFER BİLGE MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz GÜNEY
Kocaeli Üniversitesi / Gazanfer Bilge MYO,
cengiz.guney@kocaeli.edu.tr

Öğr. Gör. Oğuz YAVUZYILMAZ
Kocaeli Üniversitesi / Gazanfer Bilge MYO,
oguz.yavuzyilmaz@kocaeli.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmanın amacı; ön lisans programlarında okuyan öğrencilerin **demografik değişkenlere** göre (cinsiyet, bölüm, öğrenim türü, sınıf, yaşanılan yer, çocukluk döneminin geçtiği yer, aylık gelir düzeyi, staj dışı iş deneyimi süresi) bekledikleri ve algıladıkları hizmet kalitesinde fark olup olmadığını hizmet kalitesi boyutları itibari (fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven, empati) ile oraya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde Kocaeli Üniversitesi Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu (işletme yönetimi, muhasebe ve vergi uygulamaları, büro yönetimi ve sekreterlik ve halkla ilişkiler ve tanıtım) programlarında öğrenim gören öğrencilere "Hizmet Kalitesi Ölçeği" ve demografik soruların yer aldığı anket uygulanmıştır. Anket aracılığı ile toplanan ham veriler SPSS programı aracılığı ile istatistiksel açıdan analiz edilmiş ve sonuçlar tablolar aracılığı ile yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demografik Özellikler, Önlisans Eğitimi, Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesi

COMPARISON OF EXPECTED AND PERCEPED SERVICE QUALITY DIFFERENCES BY DEMOGRAPHIC VARIABLES: GAZANFER BİLGE VOCATIONAL SCHOOL CASE

ABSTRACT: The aim of this course is to determine whether there is a **difference** between expected and perceped service quality of the students **according to their demographic variables** (gender, department, type of study, class, place of residence, place of childhood, monthly income level, experience period out of internship). For this purpose, "Quality Scale of Service - (physical properties, reliability, enthusiasm, trust, empathy) " and demographic questions applied to students training at Gazanfer Bilge Vocational School of Kocaeli University. The raw data collected through the survey analyzed statistically by means of SPSS program and the results interpreted through the tables.

Keywords: Demographic Variables, Expected And Perceped Service Quality, Vocational Education

GİRİŞ

Hizmet kalitesi kavramını; müşterinin gereksinimi ve beklentileri, bunların doğrultusunda hizmette olması gereken özellikler, hizmetin bu özellikler ve niteliklere sahip olma derecesi olarak tanımlanmaktadır (Özveren 2010: 32). Parasuraman ve arkadaşlarının araştırmalarında yer alan beş boyut; fiziksel varlıklar, güvenirlilik, heveslilik, güven ve empati olarak isimleştirilmiştir. (Demireli ve Bayraktar, 2014:991-992) Bu çalışmada da ön lisans programlarında okuyan öğrencilerin **demografik değişkenlere** göre (cinsiyet,

bölüm, öğrenim türü, sınıf, yaşanılan yer, çocukluk döneminin geçtiği yer, aylık gelir düzeyi, staj dışı iş deneyimi süresi) bekledikleri ve algıladıkları hizmet kalitesinde fark olup olmadığını hizmet kalitesi boyutları itibari (fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven, empati) ile araştırılmıştır. Bu amaç çerçevesinde Kocaeli Üniversitesi Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu (işletme yönetimi, muhasebe ve vergi uygulamaları, büro yönetimi ve sekreterlik ve halkla ilişkiler ve tanıtım) programlarında öğrenim gören öğrencilere "Servqual Hizmet Kalitesi Ölçeği" ve demografik soruların yer aldığı anket uygulanmıştır. Anket aracılığı ile toplanan ham veriler SPSS programı aracılığı ile istatistiksel açıdan analiz edilmiş ve sonuçlar tablolar aracılığı ile yorumlanmıştır.

1. ARAŞTIRMA-YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı, araştırmanın evreni örneklemi ve sınırlılıkları, araştırma hipotezleri, verilerin toplanması ve analiz yöntemi, güvenilirlik ve geçerlilik analizleri konu başlıkları ele alınacaktır.

1.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; ön lisans programlarında okuyan öğrencilerin demografik özelliklerine göre (cinsiyet, bölüm, öğrenim türü, sınıf, yaşanılan yer, çocukluk döneminin geçtiği yer, aylık gelir düzeyi, staj dışı iş deneyimi, staj dışı iş deneyimi süresi) bekledikleri ve algıladıkları hizmet kalitesinde fark olup olmadığını hizmet kalitesi boyutları itibari (fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven, empati) ile oraya koymaktır.

1.2.Araştırmanın Evreni - Örneklemi ve Sınırlılıkları

Araştırma evreni 2017-2018 eğitim öğretim yılında Kocaeli Üniversitesi, Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu (işletme yönetimi, muhasebe ve vergi uygulamaları, büro yönetimi ve sekreterlik ve halkla ilişkiler ve tanıtım) programlarında öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Toplam katılımcı sayısı 453 kişidir.

1.3.Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma amacı çerçevesinde geliştirilen temel hipotezleri ve alt hipotezleri şöylece belirtmek mümkündür:

H1: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri fiziksel özellikler ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde demografik değişkenler açısından fark yoktur.

H1a: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **fiziksel özellikler** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler

arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **cinsiyet açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H1b: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **fiziksel özellikler** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **bölüm açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H1c: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **fiziksel özellikler** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **öğrenim türü açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H1d: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **fiziksel özellikler** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **sınıf açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H1e: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **fiziksel özellikler** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **yaşanılan yer açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H1f: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **fiziksel özellikler** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **çocukluk döneminin geçtiği yer açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H1g: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **fiziksel özellikler** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **aylık gelir düzeyi** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H1h: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **fiziksel özellikler** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **staj dışı iş deneyimi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H1j: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **fiziksel özellikler** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **staj dışı iş deneyimi süresi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H2: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri güvenilirlik özellikler ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde demografik değişkenler açısından fark yoktur.

H2a: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güvenilirlik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **cinsiyet açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H2b: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güvenilirlik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **bölüm açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H2c: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güvenilirlik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **öğrenim türü açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H2d: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güvenilirlik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **sınıf açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H2e: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güvenilirlik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **yaşanılan yer açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H2f: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güvenilirlik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **çocukluk döneminin geçtiği yer açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H2g: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güvenilirlik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **aylık gelir düzeyi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H2h: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güvenilirlik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **staj dışı iş deneyimi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H2j: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güvenilirlik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **staj dışı iş deneyimi süresi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H3: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri heveslilik özellikleri ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde demografik değişkenler açısından fark yoktur.

H3a: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **heveslilik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **cinsiyet açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H3b: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **heveslilik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **bölüm açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H3c: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **heveslilik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **öğrenim türü açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H3d: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **heveslilik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **sınıf açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H3e: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **heveslilik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **yaşanılan yer açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H3f: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **heveslilik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **çocukluk döneminin geçtiği yer açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H3g: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **heveslilik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **aylık gelir düzeyi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H3h: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **heveslilik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **staj dışı iş deneyimi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H3j: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **heveslilik özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **staj dışı iş deneyimi süresi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H4: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri güven özellikleri ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde demografik değişkenler açısından fark yoktur.

H4a: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **cinsiyet açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H4b: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **bölüm açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H4c: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **öğrenim türü açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H4d: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **sınıf açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H4e: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **yaşanılan yer açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H4f: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **çocukluk döneminin geçtiği yer açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H4g: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **aylık gelir düzeyi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H4h: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **staj dışı iş deneyimi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H4j: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **staj dışı iş deneyimi süresi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H4: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri empati özellikleri ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde demografik değişkenler açısından fark yoktur.

H5a: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **empati özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **cinsiyet açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H5b: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **empati özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **bölüm açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H5c: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **empati özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **öğrenim türü açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H5d: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **güven özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **sınıf açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H5e: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **empati özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **yaşanılan yer açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H5f: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **empati özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **çocukluk döneminin geçtiği yer açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H5g: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **empati özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **aylık gelir düzeyi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H5h: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **empati özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **staj dışı iş deneyimi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

H5j: Öğrencilerin mükemmel bir meslek yüksek okulunda olmasını bekledikleri **empati özellikleri** ile Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulunda algıladıkları fiziksek özellikler arasındaki farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde **staj dışı iş deneyimi süresi açısından** istatistikî olarak farklılaşmamaktadır.

1.4.Verilerin Toplanması ve Analiz Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket formu öğrencilerin demografik özelliklerini öğrenmeye yönelik sorulardan; beklenen hizmet kalitesini ölçmeye yönelik sorulardan ve algılanan hizmet kalitesini ölçmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Beklenen ve algılanan hizmet kalitesini ölçen sorular Dinç (2017:111-112)'in çalışmasından uyarlanmıştır. Yüz yüze anket yöntemi ile elde edilen verilerin analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Beklenen ve Algılanan hizmet kalitesinde gerçekleşen farklılıkları bulmak için her bir anket katılımcısının, her bir soru için 5'li likert ölçeğine göre verdiği cavaplar (YENİ SERİ= BEKLENEN-ALGILANAN) formülü aracılığı ile yeniden hesaplanmış ve farklılıklar için yeni seri oluşturulmuştur. Örneğin birinci katılımcının Beklenen Hizmet Kalitesi Ölçeğinin birinci sorusuna verdiği cevap 5 ve Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeğinin birinci sorusuna verdiği cevap 2 ise birinci katılımcının birinci sorusu için oluşturulan yeni cevap 5-3=2 şeklinde hesaplanmıştır. Bu hesaplama tüm katılımcılar ve tüm sorular için yapılmıştır. Elde edilen yeni veri seti ile araştırma hipotezleri test edilmiştir. Araştırma hipotezlerinin testinde t testi ve Anova testi kullanılmıştır.

1.5.Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Güvenilirlik, bir testin veya ölçeğin ölçülmek istenen olguyu tutarlı ve istikrarlı bir biçimde ölçme derecesidir (Dinç ve Tuncer, 2015). Kullanılan ölçeğin güvenilirlik seviyesini tespit edilmesi için Cronbach's Alpha Katsayısı değerine bakılır. Cronbach's Alpha Katsayısı

1'e ne kadar yakınsa ölçekteki sorular arasındaki içsel uyumun o denli yüksek olduğu; yani ölçeğin tutarlı ve istikrarlı olduğu kabul edilmektedir. Genel olarak Cronbach's Alpha katsayısının 0,60 üzerinde olması istenir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016:291-292). Beklenen hizmet kalitesine yönelik ölçeğin Cronbach's Alpha Katsayısı 0,951 olarak hesaplanmıştır. Algılanan hizmet kalitesine yönelik ölçeğin Cronbach's Alpha Katsayısı ise 0,935 olarak hesaplanmıştır.

2. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen demografik bulgular, ve hipotez test sonuçlarına ilişkin bulgular tablolar aracılığı ile ele alınacaktır.

2.1.Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcılara ilişkin demografik bulgular şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo1: demografik Değişkenlere İlişkin Frekans Dağılımı

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Cinsiyetiniz?	Erkek	133	29,4	29,4	29,4
	Kadın	320	70,6	70,6	100
	Toplam	453	100	100	
Öğrenim Gördüğünüz Program?	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	62	13,7	13,7	13,7
	İşletme Yönetimi	86	19	19	32,7
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	158	34,9	34,9	67,5
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	147	32,5	32,5	100
	Toplam	453	100	100	
Öğrenim Türü?	1.Öğretim (Örgün)	315	69,5	69,5	69,5
	2.Öğretim	138	30,5	30,5	100
	Toplam	453	100	100	
Sınıfınız?	1.Sınıf	199	43,9	43,9	43,9
	2.Sınıf	254	56,1	56,1	100
	Toplam	453	100	100	
Yaşadığınız Yer?	Köy	59	13	13	13
	İlçe	299	66	66	79
	İl Merkezi	95	21	21	100
	Toplam	453	100	100	

Çocukluğunuzun Geçtiği Yer?	Köy	61	13,5	13,5	13,5
	İlçe	229	50,6	50,6	64
	İl Merkezi	163	36	36	100
	Toplam	453	100	100	
Gelir Düzeyiniz?	500 TL'nin Altında	123	27,2	27,2	27,2
	500-1000 TL Arasında	89	19,6	19,6	46,8
	1000-1500 TL Arasında	116	25,6	25,6	72,4
	1500-3000 TL Arasında	93	20,5	20,5	92,9
	3000 TL Üzeri	32	7,1	7,1	100,0
	Toplam	453	100	100	
Staj Dışı İş Deneyiminiz?	Evet	300	66,2	66,2	66,2
	Hayır	153	33,8	33,8	100
	Toplam	453	100	100	
Staj Dışı İş Deneyimi Süresi?	1 Yıldan Az	180	39,7	60	60
	1-5 Yıl Arası	98	21,6	32,7	92,7
	5-10 Yıl Arası	16	3,5	5,3	98
	10 Yıl Üzeri	6	1,3	2	100
	Toplam	300	66,2	100	
Missing	System	153	33,8		
Toplam		453	100		

Katılımcıların beklenen ve algılanan hizmet kalitesine ilişkin farklılıkların gösterildiği tablo ise şöyledir:

Tablo2a: Tanımlayıcı İstatistikler

Descriptive Statistics

Boyutlar	İfade Numara	İfade	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Beklenen ve Algılanan Fiziki Özellikler Açısından Farklılıklar (Beklenen-Algılanan)	1	görsel olarak çekici, modern binaya ve öğrenim mekânları	453	-4,00	4,00	1,3554	1,55274
	2	öğrenim mekânları (Sınıflar, Laboratuarlar, Konferans Salonları, Çalışma Alanları v.b) yeterli	453	-4,00	4,00	1,5872	1,55276
	3	tüm fiziksel koşullar değerlendirildiğinde aydınlatma,	453	-3,00	4,00	,5894	1,19330

		ısıtma/soğutma ve temizlik açısından yeterli					
	4	görevli personellerin kılık kıyafetleri yeterince temiz, düzgün ve bakımlı.	453	-4,00	4,00	,4547	1,20684
Beklenen ve Algılanan Güvenilirlik Özellikleri Açısından Farklılıklar (Beklenen-Algılanan)	5	akademik takvim açısından çok titiz .	453	-4,00	4,00	,3819	1,17018
	6	öğrencilere verilen vaatler tam zamanında yerine getirilmesi	453	-3,00	4,00	,7196	1,20599
	7	tarafından sağlanan hizmetler ilk seferde doğru ve hatasız olarak yerine getirilmesi	453	-4,00	4,00	,5806	1,23760
	8	öğrencilerin bilgilerine ait kayıtların tam ve hatasız tutulmasında çok titiz davranılması	453	-4,00	4,00	,5717	1,18892
Beklenen ve Algılanan Heveslilik Özellikleri Açısından Farklılıklar (Beklenen-Algılanan)	9	personelin öğrencilerin problemlerine karşı olumlu ve samimi bir yaklaşım göstermesi	453	-4,00	4,00	1,0110	1,39765
	10	personelin öğrencilere her zaman hizmet etmek için gönüllü ve yardım etmeye istekli olması	453	-4,00	4,00	,7770	1,38456
	11	personel tarafından öğrencilerin problem çözebilme öğrenme becerilerinin gelişmesi için gayret gösterilmesi	453	-4,00	4,00	,7704	1,27269
	12	personelin öğrencilerine iletişim, bilgi edinme, karlılaştırma, analiz etme ve	453	-4,00	4,00	,7461	1,25667

		gelişim konularında örnek teşkil etmesi					
Beklenen ve Algılanan Güven Özellikleri Açısından Farklılıklar (Beklenen-Algılanan)	13	derslerin zamanında işlenmesinde çok titiz olunması	453	-4,00	4,00	,4967	1,36586
	14	personelinin tavır ve davranışları öğrencilerinde güven duygusu uyandırması	453	-4,00	4,00	,8079	1,24294
	15	öğrencilerin personel ile olan ilişkilerinde kendisini rahat hissetmesi	453	-4,00	4,00	,7594	1,32936
	16	personelin akademik ve mesleki bilgi yönünden yeterli düzeye sahip olması	453	-4,00	4,00	,6954	1,19546
	17	tüm öğrencilere her zaman eşit ve adil davranılması	453	-4,00	4,00	,9779	1,33352
Beklenen ve Algılanan Empati Özellikleri Açısından Farklılıklar (Beklenen-Algılanan)	18	ders saatlerinin öğrencilere uygun olarak düzenlenmesi	453	-4,00	4,00	,7395	1,59456
	19	personelin öğrencilerin özel istek ve ihtiyaçlarına karşı duyarlı olması	453	-4,00	4,00	,6821	1,40182
	20	asıl amacın öğrencilerine kaliteli bir eğitim sağlamak olması	453	-4,00	5,00	,7152	1,18272
	21	personelin öğrencilerine karşı her zaman dürüst davranması	453	-3,00	5,00	,7086	1,19321
	22	Personelin öğrenci odaklı olması, her öğrenciyle birebir yakından ilgilenmesi	453	-5,00	5,00	,7682	1,58719

Hizmet Kalitesi boyutları itibari ile beklenen ve algılanan hizmet kalitesine ilişkin farklılıkların boyutlar itibari ile ele alındığı tabloyu şöylece belirtmek mümkündür:

Tablo2b: Tanımlayıcı İstatistikler

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı (Beklenen-Algılanan)	453	-3,00	4,00	,9930	,99877
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı (Beklenen-Algılanan)	453	-3,00	4,00	,5618	,88313
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı (Beklenen-Algılanan)	453	-3,25	4,00	,8262	1,07220
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı (Beklenen-Algılanan)	453	-3,60	4,00	,7502	,95865
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı (Beklenen-Algılanan)	453	-2,00	4,00	,7160	1,00519

2.2.Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırma amacı çerçevesinde oluşturulan hipotezlerin test sonuçlarına yer verilmiştir.

Cinsiyet Değişkeni İle İlgili Hipotezlerin Testi:

Bu bölümde H1a, H2a, H3a, H4a ve H5a hipotezleri ile ilgili test bulguları tablo olarak yorumlanacaktır.

Cinsiyet değişkeni açından Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesine ilişkin farklılıklara ait tanımlayıcı istatistikler, hizmet kalitesi boyutları itibari ile şöylece tablolaştırılmıştır:

Tablo 3: Grup İstatistikleri

Group Statistics

	Cinsiyetiniz?	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	Erkek	133	**,8258**	,87688	,07604
	Kadın	320	**1,0625**	1,03863	,05806
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	Erkek	133	,4887	,84155	,07297
	Kadın	320	,5922	,89937	,05028
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	Erkek	133	**,6692**	1,08866	,09440
	Kadın	320	**,8914**	1,06016	,05926
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Erkek	133	,6842	,99368	,08616
	Kadın	320	,7777	,94393	,05277

Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	Erkek	133	,6511	1,01144	,08770
	Kadın	320	,7430	1,00293	,05607

Cinsiyet faktörüne ilişkin hipotez test sonuçlarına ait tabloyu şöylece belirtmek mümkündür:

Tablo4: Bağımsız Örneklem Testi

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
									95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	Equal variances assumed	,989	,320	-2,308	451	**,021**	-,23671	,10255	-,43825	-,03517
	Equal variances not assumed			-2,474	290,017	,014	-,23671	,09567	-,42500	-,04842
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	Equal variances assumed	,898	,344	-1,136	451	,257	-,10347	,09108	-,28246	,07553
	Equal variances not assumed			-1,168	262,583	,244	-,10347	,08861	-,27795	,07102
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	Equal variances assumed	,008	,929	-2,016	451	**,044**	-,22223	,11024	-,43889	-,00558
	Equal variances not assumed			-1,994	241,066	,047	-,22223	,11146	-,44179	-,00267
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Equal variances assumed	,972	,325	-,945	451	,345	-,09345	,09891	-,28784	,10094
	Equal variances not assumed			-,925	235,853	,356	-,09345	,10104	-,29250	,10560
Beklenen İle Algılanan Hizmet	Equal variances assumed	,002	,962	-,885	451	,376	-,09184	,10373	-,29569	,11201

Açısından Özelliği	Empati Farklılığı	Equal variances not assumed	-,882	245,000	,378	-,09184	,10409	-,29687	,11319

Yapılan analiz sonrasında cinsiyet açısından beklenen ve algılanan hizmet kalitesi farklılıkları yalnızca Fiziksel özellikler ve Heveslilik özelliği açısından anlamlı şekilde farklılaşmıştır. Her iki bpoyut açısından kadınların beklentilerinin karşılanamama oranı erkeklerin beklentilerinin karşılamama oranından daha yüksek çıkmıştır. Diğer boyutlar açısından fark istatistiksel açıdan anlamlı değildir.

Öğrenim Görünen Program Değişkeni İle İlgili Hipotezlerin Testi :

Bu bölümde H1b, H2b, H3b, H4b ve H5b hipotezleri ile ilgili test bulguları tablo olarak yorumlanacaktır.

Öğrenim görünen program değişkeni açından Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesine ilişkin farklılıklara ait tanımlayıcı istatistikler, hizmet kalitesi boyutları itibari ile şöylece tablolaştırılmıştır:

Tablo 5: Tanımlayıcı İstatistikler

Descriptives

						95% Confidence Interval for Mean			
		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	Lower Bound	Upper Bound	Minimum	Maximum
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	İle Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	62	**,6976**	1,20886	,15353	,3906	1,0046	-2,00	4,00
	İşletme Yönetimi	86	**1,1250**	,99908	,10773	,9108	1,3392	-2,25	4,00
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	158	**1,1097**	,86560	,06886	,9737	1,2457	-1,75	3,25
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	147	**,9150**	1,01128	,08341	,7501	1,0798	-3,00	3,50
	Toplam	453	,9930	,99877	,04693	,9008	1,0852	-3,00	4,00
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	İle Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	62	,4677	,89795	,11404	,2397	,6958	-1,25	4,00
	İşletme Yönetimi	86	,5756	,93232	,10053	,3757	,7755	-3,00	4,00
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	158	,6139	,77613	,06175	,4920	,7359	-1,75	3,00

	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	147	,5374	,95729	,07896	,3814	,6935	-2,75	3,00
	Toplam	453	,5618	,88313	,04149	,4803	,6434	-3,00	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	62	,6815	1,28290	,16293	,3557	1,0072	-2,50	4,00
	İşletme Yönetimi	86	,9419	1,02087	,11008	,7230	1,1607	-2,50	4,00
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	158	,8892	1,03193	,08210	,7271	1,0514	-1,75	4,00
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	147	,7517	1,04541	,08622	,5813	,9221	-3,25	3,75
	Toplam	453	,8262	1,07220	,05038	,7272	,9252	-3,25	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	62	,5798	,88129	,11192	,3560	,8036	-1,00	4,00
	İşletme Yönetimi	86	,7744	,99684	,10749	,5607	,9881	-2,00	4,00
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	158	,8063	,90051	,07164	,6648	,9478	-1,20	3,60
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	147	,7476	1,02665	,08468	,5803	,9150	-3,60	3,20
	Toplam	453	,7502	,95865	,04504	,6617	,8387	-3,60	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	62	,4863	1,05264	,13369	,2190	,7536	-1,40	4,00
	İşletme Yönetimi	86	,8564	1,03423	,11152	,6347	1,0781	-1,80	4,00
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	158	,7513	1,01741	,08094	,5914	,9111	-2,00	3,60
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	147	,6929	,94519	,07796	,5388	,8469	-2,00	3,40
	Toplam	453	,7160	1,00519	,04723	,6232	,8088	-2,00	4,00

Varyansların homojenliğine ilişkin test sonucunu şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 6: Varyansların Homojenliği Testi

Test of Homogeneity of Variances				
	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	2,680	3	449	**,046**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	1,307	3	449	**,272**

Beklenen İle Algılanan Hizmet Heveslilik Farklılığı Açısından Özelliği	1,536	3	449	**,205**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	,566	3	449	**,638**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	,324	3	449	**,808**

Sig değerinin 0,05 ten büyük olması grupların varyanslarının homojen dağıldığını göstermektedir. İlgili araştırma hipotezine ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablosunu ve ANOVA analizi sonuçlarını şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo7: ANOVA Analizi

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	Between Groups	9,956	3	3,319	3,379	**,018**
	Within Groups	440,931	449	,982		
	Toplam	450,887	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	Between Groups	1,082	3	,361	,461	,710
	Within Groups	351,438	449	,783		
	Toplam	352,519	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	Between Groups	3,893	3	1,298	1,130	,337
	Within Groups	515,729	449	1,149		
	Toplam	519,623	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Between Groups	2,349	3	,783	,851	,467
	Within Groups	413,041	449	,920		
	Toplam	415,390	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	Between Groups	5,242	3	1,747	1,738	,158
	Within Groups	451,460	449	1,005		
	Toplam	456,701	452			

Anova analizi sonucuna göre beklenen ve algılanan hizmet kalitesindeki beklentileri karşılama farklılıkları öğrenim görülen program açısından yalnızca Fiziksel özellikler boyutunda istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmıştır. Ortalamalara ilişkin tablo

incelendiğinde işletme Yönetimi ve Büro yönetimi programında beklentiyi karşılayamama durumu en yüksek halini almışken Muhasebe ve Vergi uygulamaları programında bu fark en düşük halini almıştır. Bölümler açısından sıralama; İşletme Yönetimi, Büro Yönetimi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Muhasebe ve Vergi uygulamaları şeklindedir.

Öğrenim Türü Değişkeni İle İlgili Hipotezlerin Testi:

Bu bölümde H1c, H2c, H3c, H4c ve H5c hipotezleri ile ilgili test bulguları tablo olarak yorumlanacaktır.

Öğrenim türü değişkeni açından Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesine ilişkin farklılıklara ait tanımlayıcı istatistikler, hizmet kalitesi boyutları itibari ile şöylece tablolaştırılmıştır:

Tablo8: Grup İstatistikleri

Group Statistics

	Öğrenim Türü?	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	1.Öğretim (Örgün)	315	1,0294	1,04693	,05899
	2.Öğretim	138	,9100	,87693	,07465
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	1.Öğretim (Örgün)	315	,5817	,87236	,04915
	2.Öğretim	138	,5163	,90880	,07736
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	1.Öğretim (Örgün)	315	,8698	1,07285	,06045
	2.Öğretim	138	,7264	1,06790	,09091
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	1.Öğretim (Örgün)	315	,7744	,97199	,05477
	2.Öğretim	138	,6949	,92857	,07904
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	1.Öğretim (Örgün)	315	,7300	1,00412	,05658
	2.Öğretim	138	,6841	1,01055	,08602

Öğretim türü değişkenine ilişkin hipotez test sonuçlarına ait tabloyu şöylece belirtmek mümkündür:

Tablo 9: Bağımsız Örneklem Testi

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
									95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	Equal variances assumed	2,855	,092	1,171	451	,242	,11937	,10192	-,08092	,31965
	Equal variances not assumed			1,255	308,951	,211	,11937	,09514	-,06784	,30657
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	Equal variances assumed	,719	,397	,726	451	,469	,06544	,09020	-,11182	,24271
	Equal variances not assumed			,714	252,012	,476	,06544	,09166	-,11507	,24595
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	Equal variances assumed	,111	,739	1,311	451	,190	,14339	,10937	-,07154	,35832
	Equal variances not assumed			1,313	262,542	,190	,14339	,10917	-,07157	,35835
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Equal variances assumed	,451	,502	,812	451	,417	,07952	,09790	-,11288	,27191
	Equal variances not assumed			,827	272,682	,409	,07952	,09616	-,10980	,26883
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	Equal variances assumed	,008	,928	,447	451	,655	,04594	,10270	-,15590	,24778
	Equal variances not assumed			,446	259,930	,656	,04594	,10296	-,15680	,24868

Yapılan analiz sonrasında öğrenim türü değişkeni açısından beklenen ve algılanan hizmet kalitesi farklılıkları, boyutlar açısından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır.

Öğrenim Görünen Sınıf Değişkeni İle İlgili Hipotezlerin Testi :

Bu bölümde H1d, H2d, H3d, H4d ve H5d hipotezleri ile ilgili test bulguları tablo olarak yorumlanacaktır.

Öğrenim görünen sınıf değişkeni açından Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesine ilişkin farklılıklara ait tanımlayıcı istatistikler, hizmet kalitesi boyutları itibari ile şöylece tablolaştırılmıştır:

Tablo10: Grup İstatistikleri

Group Statistics

	Sınıfınız?	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	1.Sınıf	199	1,00291	1,05372	,07470
	2.Sınıf	254	,9852	,95555	,05996
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	1.Sınıf	199	,5151	,97980	,06946
	2.Sınıf	254	,5984	,79937	,05016
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	1.Sınıf	199	,8204	1,09467	,07760
	2.Sınıf	254	,8307	1,05640	,06628
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	1.Sınıf	199	,7445	1,00536	,07127
	2.Sınıf	254	,7547	,92238	,05788
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	1.Sınıf	199	,6807	,99165	,07030
	2.Sınıf	254	,7437	1,01676	,06380

Öğretim görünen sınıf değişkenine ilişkin hipotez test sonuçlarına ait tabloyu şöylece belirtmek mümkündür

Tablo 11: Bağımsız Örneklem Testi

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
									95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	İle	Equal variances assumed	1,752	,186	,187	451	,852	,01768	,09465	-,16834	,20369
		Equal variances not assumed			,185	404,061	,854	,01768	,09578	-,17062	,20597
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	İle	Equal variances assumed	3,030	,082	-,997	451	,319	-,08335	,08360	-,24765	,08095
		Equal variances not assumed			-,973	377,922	,331	-,08335	,08567	-,25180	,08511
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	İle	Equal variances assumed	,980	,323	-,102	451	,919	-,01036	,10161	-,21005	,18934
		Equal variances not assumed			-,101	418,136	,919	-,01036	,10206	-,21096	,19025
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	İle	Equal variances assumed	,337	,562	-,113	451	,910	-,01025	,09085	-,18880	,16830
		Equal variances not assumed			-,112	406,803	,911	-,01025	,09181	-,19073	,17023
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	İle	Equal variances assumed	,162	,687	-,662	451	,508	-,06305	,09522	-,25018	,12408
		Equal variances not assumed			-,664	430,124	,507	-,06305	,09493	-,24963	,12354

Yapılan analiz sonrasında öğrenim görünen sınıf değişkeni açısından beklenen ve algılanan hizmet kalitesi farklılıkları boyutlar açısından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır.

Yaşanılan Yer Değişkeni İle İlgili Hipotezlerin Testi :

Bu bölümde H1e, H2e, H3e, H4e ve H5e hipotezleri ile ilgili test bulguları tablo olarak yorumlanacaktır.

Yaşanılan yer değişkeni açından Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesine ilişkin farklılıklara ait tanımlayıcı istatistikler, hizmet kalitesi boyutları itibari ile şöylece tablolaştırılmıştır:

Tablo 12. Tanımlayıcı İstatistikler

Descriptives

						95% Confidence Interval for Mean			
		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	Lower Bound	Upper Bound	Minimum	Maximum
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	İlköy	59	**1,3220**	,89905	,11705	1,0877	1,5563	-,50	4,00
	İlçe	299	**,9702**	,99382	,05747	,8571	1,0833	-3,00	4,00
	İl Merkezi	95	**,8605**	1,03895	,10659	,6489	1,0722	-1,50	4,00
	Toplam	453	,9930	,99877	,04693	,9008	1,0852	-3,00	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	İlköy	59	,6949	,75153	,09784	,4991	,8908	-,75	4,00
	İlçe	299	,5543	,88529	,05120	,4536	,6551	-3,00	4,00
	İl Merkezi	95	,5026	,94987	,09745	,3091	,6961	-2,50	4,00
	Toplam	453	,5618	,88313	,04149	,4803	,6434	-3,00	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	İlköy	59	,9788	1,06905	,13918	,7002	1,2574	-2,00	4,00
	İlçe	299	,8361	1,05546	,06104	,7160	,9562	-2,50	4,00
	İl Merkezi	95	,7000	1,12254	,11517	,4713	,9287	-3,25	4,00
	Toplam	453	,8262	1,07220	,05038	,7272	,9252	-3,25	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	İlköy	59	1,0407	,99154	,12909	,7823	1,2991	-,80	4,00
	İlçe	299	,7375	,95896	,05546	,6283	,8466	-3,60	4,00
	İl Merkezi	95	,6100	,90761	,09312	,4251	,7949	-2,40	4,00
	Toplam	453	,7502	,95865	,04504	,6617	,8387	-3,60	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	İlköy	59	,9195	1,01608	,13228	,6547	1,1843	-1,20	4,00
	İlçe	299	,7177	,98693	,05708	,6054	,8300	-2,00	4,00
	İl Merkezi	95	,5842	1,04406	,10712	,3715	,7969	-2,00	4,00
	Toplam	453	,7160	1,00519	,04723	,6232	,8088	-2,00	4,00

Varyansların homojenliğine ilişkin test sonucunu şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 13: Varyansların Homojenliği Testi

Test of Homogeneity of Variances				
	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	1,107	2	450	**,332**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	,870	2	450	**,420**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	,323	2	450	**,724**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	,541	2	450	**,583**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	,321	2	450	**,725**

Sig değerinin 0,05 ten büyük olması grupların varyanslarının homojen dağıldığını göstermektedir. İlgili araştırma hipotezine ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablosunu ve ANOVA analizi sonuçlarını şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo14: ANOVA Testi

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	Between Groups	8,211	2	4,105	4,173	**,016**
	Within Groups	442,676	450	,984		
	Toplam	450,887	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	Between Groups	1,395	2	,697	,894	,410
	Within Groups	351,125	450	,780		
	Toplam	352,519	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	Between Groups	2,917	2	1,458	1,270	,282
	Within Groups	516,706	450	1,148		
	Toplam	519,623	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Between Groups	6,894	2	3,447	3,797	,023
	Within Groups	408,496	450	,908		
	Toplam	415,390	452			

Beklenen Hizmet Empati Farklılığı	İle Algılanan Açısından Özelliği	Between Groups	4,094	2	2,047	2,035,132
		Within Groups	452,607	450	1,006	
		Toplam	456,701	452		

Anova analizi sonucuna göre beklenen ve algılanan hizmet kalitesindeki beklentileri karşılama farklılıkları yaşanılan yer değişkeni açısından yalnızca Fiziksel özellikler boyutunda istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmıştır. Ortalamalara ilişkin tablo incelendiğinde köylerde yaşayanların beklentiyi karşılayamama durumu en yüksek halini almışken il merkezlerinde yaşayan katılımcılar için bu fark en düşük halini almıştır. Yaşanılan yer değişkeni açısından sıralama; Köy, ilçe, İl Merkezi şeklindedir.

<u>Çocukluk Döneminin Geçtiği Yer Değişkeni İle İlgili Hipotezlerin Testi</u>:

Bu bölümde H1f, H2f, H3f, H4f ve H5f hipotezleri ile ilgili test bulguları tablo olarak yorumlanacaktır

Çocukluk döneminin geçtiği yer değişkeni açından Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesine ilişkin farklılıklara ait tanımlayıcı istatistikler, hizmet kalitesi boyutları itibari ile şöylece tablolaştırılmıştır:

Tablo 15. Tanımlayıcı İstatistikler

Descriptives

						95% Confidence Interval for Mean			
		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	Lower Bound	Upper Bound	Minimum	Maximum
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	İle Köy	61	,9180	1,08467	,13888	,6402	1,1958	-3,00	3,25
	İlçe	229	1,0124	,92332	,06101	,8921	1,1326	-2,00	4,00
	İl Merkezi	163	,9939	1,07006	,08381	,8284	1,1594	-2,25	4,00
	Toplam	453	,9930	,99877	,04693	,9008	1,0852	-3,00	4,00
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	İle Köy	61	,3730	,84610	,10833	,1563	,5896	-2,75	1,75
	İlçe	229	,5884	,80540	,05322	,4836	,6933	-1,75	4,00
	İl Merkezi	163	,5951	,99117	,07763	,4418	,7484	-3,00	4,00
	Toplam	453	,5618	,88313	,04149	,4803	,6434	-3,00	4,00
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından	İle Köy	61	,6680	1,10653	,14168	,3846	,9514	-2,50	4,00
	İlçe	229	,8515	1,06443	,07034	,7129	,9901	-2,50	4,00
	İl Merkezi	163	,8497	1,07171	,08394	,6839	1,0155	-3,25	4,00

Heveslilik Özelliği Farklılığı	Toplam	453,8262	1,07220	,05038	,7272	,9252	-3,25	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Köy	61	,5377	1,08845	,13936	,2589	,8165	-3,60	3,20
	İlçe	229,8288	,93455	,06176	,7071	,9505	-1,00	4,00
	İl Merkezi	163,7193	,93245	,07303	,5751	,8635	-2,40	4,00
	Toplam	453,7502	,95865	,04504	,6617	,8387	-3,60	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	Köy	61	,5287	,96222	,12320	,2823	,7751	-1,80	4,00
	İlçe	229,7755	1,01737	,06723	,6431	,9080	-2,00	4,00
	İl Merkezi	163,7025	1,00055	,07837	,5477	,8572	-2,00	4,00
	Toplam	453,7160	1,00519	,04723	,6232	,8088	-2,00	4,00

Varyansların homojenliğine ilişkin test sonucunu şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 16: Varyansların Homojenliği Testi

Test of Homogeneity of Variances				
	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	1,506	2	450	**,223**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Güvenilirlik Farklılığı	1,205	2	450	**,301**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Heveslilik Farklılığı	,105	2	450	**,900**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	,479	2	450	**,620**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	,263	2	450	**,769**

Sig değerinin 0,05 ten büyük olması grupların varyanslarının homojen dağıldığını göstermektedir. İlgili araştırma hipotezine ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablosunu ve ANOVA analizi sonuçlarını şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo17: ANOVA Testi

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	Between Groups	,429	2	,214	,214	,807
	Within Groups	450,458	450	1,001		
	Toplam	450,887	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	Between Groups	2,519	2	1,259	1,619	,199
	Within Groups	350,001	450	,778		
	Toplam	352,519	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	Between Groups	1,763	2	,881	,766	,465
	Within Groups	517,860	450	1,151		
	Toplam	519,623	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Between Groups	4,325	2	2,163	2,367	,095
	Within Groups	411,065	450	,913		
	Toplam	415,390	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	Between Groups	2,982	2	1,491	1,479	,229
	Within Groups	453,719	450	1,008		
	Toplam	456,701	452			

Anova analizi sonucuna göre beklenen ve algılanan hizmet kalitesindeki beklentileri karşılama farklılıkları çocukluk döneminin geçtiği yer değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmamıştır.

Aylık Gelir Düzeyi (Net) Değişkeni İle İlgili Hipotezlerin Testi:

Bu bölümde H1g, H2g, H3g, H4g ve H5g hipotezleri ile ilgili test bulguları tablo olarak yorumlanacaktır.

Aylık gelir düzeyi değişkeni açından Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesine ilişkin farklılıklara ait tanımlayıcı istatistikler, hizmet kalitesi boyutları itibari ile şöylece tablolaştırılmıştır:

Tablo 18. Tanımlayıcı İstatistikler

Descriptives

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean Lower Bound	Upper Bound	Minimum	Maximum
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	İle 500 TL'nin Altında	123	1,0366	1,08816	,09812	,8424	1,2308	-3,00	4,00
	500-1000 TL Arasında	89	,9129	1,00715	,10676	,7008	1,1251	-2,25	4,00
	1000-1500 TL Arasında	116	1,1121	,94486	,08773	,9383	1,2858	-1,50	3,25
	1500-3000 TL Arasında	93	,8449	,94184	,09766	,6510	1,0389	-1,50	3,00
	3000 TL Üzeri	32	1,0469	,95554	,16892	,7024	1,3914	-,25	3,50
	Toplam	453	,9930	,99877	,04693	,9008	1,0852	-3,00	4,00
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	İle 500 TL'nin Altında	123	**,5549**	,88216	,07954	,3974	,7123	-2,75	4,00
	500-1000 TL Arasında	89	**,5843**	,98060	,10394	,3777	,7908	-3,00	4,00
	1000-1500 TL Arasında	116	**,7694**	,81638	,07580	,6193	,9195	-1,25	3,00
	1500-3000 TL Arasında	93	**,2903**	,83511	,08660	,1183	,4623	-2,75	3,00
	3000 TL Üzeri	32	**,5625**	,80822	,14288	,2711	,8539	-1,00	2,75
	Toplam	453	,5618	,88313	,04149	,4803	,6434	-3,00	4,00
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	İle 500 TL'nin Altında	123	**,8333**	1,17595	,10603	,6234	1,0432	-2,50	4,00
	500-1000 TL Arasında	89	**,9213**	,90814	,09626	,7300	1,1126	-1,75	4,00
	1000-1500 TL Arasında	116	**1,0129**	1,15054	,10683	,8013	1,2245	-1,75	4,00
	1500-3000 TL Arasında	93	**,5000**	,97454	,10106	,2993	,7007	-3,25	2,50
	3000 TL Üzeri	32	**,8047**	,87927	,15544	,4877	1,1217	-,25	3,00
	Toplam	453	,8262	1,07220	,05038	,7272	,9252	-3,25	4,00
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	İle 500 TL'nin Altında	123	,7691	1,01466	,09149	,5880	,9502	-3,60	4,00
	500-1000 TL Arasında	89	,7787	,88658	,09398	,5919	,9654	-1,50	4,00
	1000-1500 TL Arasında	116	,9185	1,04870	,09737	,7257	1,1114	-1,80	3,60
	1500-3000 TL Arasında	93	,5247	,86322	,08951	,3470	,7025	-2,40	3,00

	3000 TL Üzeri	32	,6437	,74268	,13129,3760	,9115	-,40	3,00
	Toplam	453	,7502	,95865	,04504,6617	,8387	-3,60	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	500 TL'nin Altında	123	**,7533**	1,03089	,09295,5692	,9373	-2,00	4,00
	500-1000 TL Arasında	89	**,8365**	,91864	,09738,6430	1,0300	-1,40	4,00
	1000-1500 TL Arasında	116	**,8694**	1,08136	,10040,6705	1,0683	-1,20	4,00
	1500-3000 TL Arasında	93	**,3763**	,91407	,09478,1881	,5646	-2,00	2,80
	3000 TL Üzeri	32	**,6688**	,92368	,16329,3357	1,0018	-1,40	3,00
	Toplam	453	,7160	1,00519	,04723,6232	,8088	-2,00	4,00

Varyansların homojenliğine ilişkin test sonucunu şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 19: Varyansların Homojenliği Testi

Test of Homogeneity of Variances

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	,066	4	448	**,992**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	,493	4	448	**,741**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	1,747	4	448	**,139**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	2,183	4	448	**,070**
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	,666	4	448	**,616**

Sig değerinin 0,05 ten büyük olması grupların varyanslarının homojen dağıldığını göstermektedir. İlgili araştırma hipotezine ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablosunu ve ANOVA analizi sonuçlarını şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo20: ANOVA Testi

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	Between Groups	4,580	4	1,145	1,149	,333
	Within Groups	446,306	448	,996		
	Toplam	450,887	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	Between Groups	11,904	4	2,976	3,914	**,004**
	Within Groups	340,615	448	,760		
	Toplam	352,519	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	Between Groups	14,767	4	3,692	3,276	**,012**
	Within Groups	504,855	448	1,127		
	Toplam	519,623	452			
	Between Groups	8,493	4	2,123	2,338	,055

Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Within Groups	406,897	448	,908		
	Toplam	415,390	452			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	Between Groups	14,993	4	3,748	3,802	**,005**
	Within Groups	441,708	448	,986		
	Toplam	456,701	452			

Anova analizi sonucuna göre beklenen ve algılanan hizmet kalitesindeki beklentileri karşılama farklılıkları Aylık gelir düzeyi değişkeni açından güvenilirlik özellikleri, heveslilik özellikleri ve empati özellikleri boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmıştır.

Staj Dışı İş Deneyimi Değişkeni İle İlgili Hipotezlerin Testi:

Staj dışı iş deneyimi değişkeni açından Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesine ilişkin farklılıklara ait tanımlayıcı istatistikler, hizmet kalitesi boyutları itibari ile şöylece tablolaştırılmıştır:

Bu bölümde H1h, H2h, H3h, H4h ve H5h hipotezleri ile ilgili test bulguları tablo olarak yorumlanacaktır

Tablo 21:Grup İstatistikleri

Group Statistics

	Staj Dışı İş Deneyiminiz?	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	Evet	300	1,0403	,96725	,05584
	Hayır	153	,9003	1,05496	,08529
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	Evet	300	,6117	,83508	,04821
	Hayır	153	,4641	,96587	,07809
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	Evet	300	,8542	1,08472	,06263
	Hayır	153	,7712	1,04855	,08477
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Evet	300	,7895	,96126	,05550
	Hayır	153	,6732	,95194	,07696
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	Evet	300	,7673	1,02934	,05943
	Hayır	153	,6154	,95130	,07691

Staj dışı iş deneyimi değişkenine ilişkin hipotez test sonuçlarına ait tabloyu şöylece belirtmek mümkündür:

Tablo 22: Bağımsız Örneklem Testi

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
									95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	Equal variances assumed	,692	,406	1,412	451	,159	,13994	,09911	-,05484	,33472
	Equal variances not assumed			1,373	283,755	,171	,13994	,10194	-,06072	,34060
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	Equal variances assumed	1,583	,209	1,686	451	,092	,14761	,08756	-,02445	,31968
	Equal variances not assumed			1,609	270,033	,109	,14761	,09177	-,03306	,32829
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	Equal variances assumed	,160	,689	,778	451	,437	,08292	,10656	-,12650	,29235
	Equal variances not assumed			,787	315,431	,432	,08292	,10539	-,12444	,29029
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Equal variances assumed	1,711	,192	1,222	451	,222	,11630	,09518	-,07076	,30336
	Equal variances not assumed			1,226	308,750	,221	,11630	,09488	-,07040	,30300
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	Equal variances assumed	1,548	,214	1,524	451	,128	,15197	,09971	-,04399	,34794
	Equal variances not assumed			1,564	328,224	,119	,15197	,09719	-,03923	,34318

Yapılan analiz sonrasında staj dışı iş deneyimi değişkeni açısından beklenen ve algılanan hizmet kalitesi farklılıkları boyutlar açısından istatistiksel açıdan anlamlı şekilde farklılaşmamıştır.

Staj Dışı İş Deneyimi Süresi Değişkeni İle İlgili Hipotezlerin Testi:

Bu bölümde H1j, H2j, H3j, H4j ve H5j hipotezleri ile ilgili test bulguları tablo olarak yorumlanacaktır

Staj dışı iş deneyimi süresi değişkeni açından Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesine ilişkin farklılıklara ait tanımlayıcı istatistikler, hizmet kalitesi boyutları itibari ile şöylece tablolaştırılmıştır:

Tablo23: Tanımlayıcı İstatsitikler

Descriptives

						95% Confidence Interval for Mean			
		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	Lower Bound	Upper Bound	Minimum	Maximum
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	İle1 Yıldan Az	180	1,0764	1,00526	,07493	,9285	1,2242	-2,00	4,00
	1-5 Yıl Arası	98	1,0536	,83670	,08452	,8858	1,2213	-1,75	3,25
	5-10 Yıl Arası	16	,6144	1,18405	,29601	-,0166	1,2453	-1,25	2,75
	10 Yıl Üzeri	6	,8750	1,14837	,46882	-,3301	2,0801	-,75	2,25
	Toplam	300	1,0403	,96725	,05584	,9304	1,1502	-2,00	4,00
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	İle1 Yıldan Az	180	,6486	,84880	,06327	,5238	,7735	-2,75	4,00
	1-5 Yıl Arası	98	,5765	,83064	,08391	,4100	,7431	-2,50	3,00
	5-10 Yıl Arası	16	,4063	,74652	,18663	,0085	,8040	-,75	1,75
	10 Yıl Üzeri	6	,6250	,80234	,32755	-,2170	1,4670	-,25	1,75
	Toplam	300	,6117	,83508	,04821	,5168	,7065	-2,75	4,00
Beklenen Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	İle1 Yıldan Az	180	,9125	1,09004	,08125	,7522	1,0728	-2,50	4,00
	1-5 Yıl Arası	98	,7908	1,08034	,10913	,5742	1,0074	-3,25	4,00
	5-10 Yıl Arası	16	,7344	1,14916	,28729	,1220	1,3467	-,50	4,00

	10 Yıl Üzeri	6	,4583	,88624	,36180	-,4717	1,3884	-,50	1,75
	Toplam	300	,8542	1,08472	,06263	,7309	,9774	-3,25	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	1 Yıldan Az	180	,8311	,93183	,06945	,6941	,9682	-2,00	4,00
	1-5 Yıl Arası	98	,7490	,99039	,10004	,5504	,9475	-2,40	3,20
	5-10 Yıl Arası	16	,5188	1,06784	,26696	-,0503	1,0878	-1,50	3,20
	10 Yıl Üzeri	6	,9250	1,17036	,47780	-,3032	2,1532	-,20	3,00
	Toplam	300	,7895	,96126	,05550	,6803	,8987	-2,40	4,00
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	1 Yıldan Az	180	,8406	1,06330	,07925	,6842	,9969	-2,00	4,00
	1-5 Yıl Arası	98	,6929	,99403	,10041	,4936	,8921	-2,00	3,60
	5-10 Yıl Arası	16	,4500	,98116	,24529	-,0728	,9728	-,60	3,20
	10 Yıl Üzeri	6	,6333	,42740	,17448	,1848	1,0819	,00	1,20
	Toplam	300	,7673	1,02934	,05943	,6504	,8843	-2,00	4,00

Varyansların homojenliğine ilişkin test sonucunu şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 24: Varyansların Homojenliği Testi

Test of Homogeneity of Variances

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	1,652	3	296	,177
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	,028	3	296	,994
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	,114	3	296	,952
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	,489	3	296	,690
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	1,128	3	296	,338

Sig değerinin 0,05 ten büyük olması grupların varyanslarının homojen dağıldığını göstermektedir. İlgili araştırma hipotezine ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablosunu ve ANOVA analizi sonuçlarını şöylece tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 25: ANOVA Analizi

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Fiziksel Özellik Farklılığı	Between Groups	3,318	3	1,106	1,184	,316
	Within Groups	276,417	296	,934		
	Toplam	279,735	299			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güvenilirlik Özelliği Farklılığı	Between Groups	1,043	3	,348	,496	,685
	Within Groups	207,466	296	,701		
	Toplam	208,509	299			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Heveslilik Özelliği Farklılığı	Between Groups	2,176	3	,725	,614	,606
	Within Groups	349,632	296	1,181		
	Toplam	351,807	299			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Güven Özelliği Farklılığı	Between Groups	1,756	3	,585	,631	,596
	Within Groups	274,524	296	,927		
	Toplam	276,279	299			
Beklenen İle Algılanan Hizmet Açısından Empati Özelliği Farklılığı	Between Groups	3,228	3	1,076	1,016	,386
	Within Groups	313,577	296	1,059		
	Toplam	316,805	299			

Anova analizi sonucuna göre beklenen ve algılanan hizmet kalitesindeki beklentileri karşılama farklılıkları staj dışı iş deneyimi süresi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmamıştır.

SONUÇ

Araştırma sonuçlarını demografik değişkenler açısından şöylece belirmek mümkündür.

Yapılan analiz sonrasında cinsiyet açısından beklenen ve algılanan hizmet kalitesi farklılıkları yalnızca Fiziksel özellikler ve Heveslilik özelliği açısından anlamlı şekilde farklılaşmıştır. Her iki bpoyut açısından kadınların beklentilerinin karşılanamama oranı erkeklerin beklentilerinin karşılamama oranından daha yüksek çıkmıştır. Diğer boyutlar açısından fark istatistiksel açıdan anlamlı değildir

- Anova analizi sonucuna göre beklenen ve algılanan hizmet kalitesindeki beklentileri karşılama farklılıkları öğrenim görülen program açısından yalnızca Fiziksel özellikler boyutunda istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmıştır.

Ortalamalara ilişkin tablo incelendiğinde işletme Yönetimi ve Büro yönetimi programında beklentiyi karşılayamama durumu en yüksek halini almışken Muhasebe ve Vergi uygulamaları programında bu fark en düşük halini almıştır. Bölümler açısından sıralama; İşletme Yönetimi, Büro Yönetimi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Muhasebe ve Vergi uygulamaları şeklindedir.

- Yapılan analiz sonrasında öğrenim görünen sınıf değişkeni açısından beklenen ve algılanan hizmet kalitesi farklılıkları boyutlar açısından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır.
- Anova analizi sonucuna göre beklenen ve algılanan hizmet kalitesindeki beklentileri karşılama farklılıkları yaşanılan yer değişkeni açısından yalnızca Fiziksel özellikler boyutunda istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmıştır. Ortalamalara ilişkin tablo incelendiğinde köylerde yaşayanların beklentiyi karşılayamama durumu en yüksek halini almışken il merkezlerinde yaşayan katılımcılar için bu fark en düşük halini almıştır. Yaşanılan yer değişkeni açısından sıralama; Köy, ilçe, İl Merkezi şeklindedir.
- Anova analizi sonucuna göre beklenen ve algılanan hizmet kalitesindeki beklentileri karşılama farklılıkları çocukluk döneminin geçtiği yer değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmamıştır.
- Anova analizi sonucuna göre beklenen ve algılanan hizmet kalitesindeki beklentileri karşılama farklılıkları Aylık gelir düzeyi değişkeni açından güvenilirlik özellikleri, heveslilik özellikleri ve empati özellikleri boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmıştır.
- Yapılan analiz sonrasında staj dışı iş deneyimi değişkeni açısından beklenen ve algılanan hizmet kalitesi farklılıkları boyutlar açısından istatistiksel açıdan anlamlı şekilde farklılaşmamıştır
- Anova analizi sonucuna göre beklenen ve algılanan hizmet kalitesindeki beklentileri karşılama farklılıkları staj dışı iş deneyimi süresi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmamıştır.

KAYNAKLAR

Demireli C., Bayraktar U. (2014). " Hizmet Kalitesi Ve Hizmet Değerinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi: Demiryolu Taşımacılığında Bir Uygulama .", Gaziantep University Journal Of Social Sciences , 13 (4) Ss:919-937.

Dinç, B., (2017).Yükseköğretim Kurumlarında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi Ve Bir Meslek Yüksek Okulunda Uygulanması, Basılmamış Yükseklisans Tezi, Dokuzeylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Toplam Kalite Yönetimi Abd.

Dinç, E. Ve M. Tunçer (2015). "Muhasebe Meslek Mensuplarının Etik Duyarlılıkları İle İlgili Vergi Müfettişlerinin Algılarına Yönelik Bir Araştırma", Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:7, Sayı:14, Ss:317-338

İslamoğlu, H. Ve Ü, Alnıaçık (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri-Ibm Spss Uygulamalı, Gözden Geçirilmiş Ve Genişletilmiş 5.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

Özveren, Y. Sertaç, (2010), "Müşteri Memnuniyeti Ve Hizmet Kalitesi İlişkileri: Mersin İlindeki 4 Ve 5 Yıldızlı Oteller Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi.

HAM PETROL FİYAT OYNAKLIĞI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: OPEC İÇİN BİR PANEL VERİ ANALİZİ*

Doç. Dr. Serpil Türkyılmaz
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü.
serpil.turkyilmaz@bilecik.edu.tr

Nursefa Ergin
Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Bölümü, Doktora Öğrencisi.
711717001@ogr.uludag.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada; Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi olan seçilen 8 ülke (Cezayir, Ekvator, Gabon, İran, Kuveyt, Nijerya, Suudi Arabistan ve Venezuela)' nin ekonomik büyümeleri ile dünya ham petrol fiyatları ve oynaklığı arasındaki ilişkiler Panel Veri Yaklaşımı ile incelenmektedir. Bu amaçla; 1968-2016 dönemi için ülkelerin ekonomik büyümelerinin bir göstergesi olarak yıllık bazda GSYIH verileri ile dünya ham petrol fiyatları kullanılmıştır. Değişkenlerin durağanlığı Pesaran (2007) Testi ile Yapısal Kırılmalı Birim Kök Carrion-i Silvestre vd. (2005) Testi ile test edilmiştir. Ekonomik büyüme ve dünya ham petrol fiyat oynaklığı arasındaki uzun dönem ilişkisi Westerlund (2006) Panel Eşbütünleşme Testi ile değerlendirilmiştir. Test bulguları ülkelerin ekonomik büyüme değişkenleri ile Ham Petrol Fiyatı Oynaklığı arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına ilişkin bir kanıt sunmaktadır. Panel Hata Düzeltme Modeli' ne göre; her bir ülke için tahmin edilen hata düzeltme parametresi negatif ve %1 anlam düzeyinde istatistiksel anlamlı bulunmuştur. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi sonuçları ise, Ham Petrol Fiyatı ve Ekonomik Büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ham Petrol Fiyat Oynaklığı, Ekonomik Büyüme, Carrion-i Silvestre Testi, Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi, Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Testi.

Jel-Kodları: C19, C33, C52, O57.

* Bu çalışma Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmektedir. (Proje No: 2018-01.BŞEÜ.04-02, 2018)

THE RELATIONSHIP BETWEEN CRUDE OIL PRICE VOLATILITY AND ECONOMIC GROWTH: A PANEL DATA ANALYSIS FOR OPEC*

ABSTRACT: In this study; The relationships between the economic growth of 8 selected OPEC countries (Algeria, Ecuador, Gabon, Iran, Kuwait, Nigeria, Saudi Arabia and Venezuelan) and world crude oil prices and its volatility have been examined with the Panel Data Approach. For this purpose; for the period of 1968-2016, annual GDP values of countries as indicator of economic growth and world crude oil prices have been used. Stability of Variables has been tested with Pesaran (2007) and Carrion-i Silvestre et al. (2005) Structural Break Unit Root Tests. Long-term relationships between these variables have been evaluated by Westerlund (2007) Panel Cointegration Test. The test findings provide an evidence of the cointegration relationship between the GDP variables of countries and the Crude Oil Price and Crude Oil Price Volatility. According to the Panel Error Correction Model; the estimated error correction parameter for each country has been found to be negative and statistically significant at 1% level. The results of Dumitrescu and Hurlin (2012) Panel Causality Test display bi-directional causality relationship between Crude Oil Price Volatility and Economic Growth.

Key Words: Crude Oil Price Volatility, Economic Growth, Carrion-i Silvestre et.al. Test, Westerlund Panel Cointegration Test, Dumitrescu and Hurlin Panel Causality Test.

Jel-Codes: C19, C33, C52, O57.

GİRİŞ

Ham petrol dünyanın en yoğun şekilde ticareti yapılan ve ekonomiye yön veren emtialarından birisidir. Finans piyasalarında siyah altın olarak bilinen günümüzde sanayi ve endüstri anlamında ekonomi piyasalarında önemli bir role sahip olan petrol, ekonomik büyümeyi olumlu ve olumsuz etkileyebilecek üretim girdilerindendir(Aarón & Nabiyev, 2009: 5). İktisadi kalkınmanın gerçekleşmesi için gereken sanayileşme, ekonomik büyüme ve kişi başına gelir düzeyinin arttırılması gibi ekonomik faktörlerin yerine getirilmesi için petrol vazgeçilmez bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Neredeyse tüm ekonomik aktiviteler, dünyanın toplam enerji ihtiyacının yaklaşık %40' ını karşılayan ham petrole dayanmaktadır.

Ham petrolün varil fiyatı diğer enerji piyasalarını etkileyen referans noktası olarak değerlendirilmektedir. Petrol talep edilen ve tükenmekte olan bir kaynak olarak kabul edilmekte bu sebeple de fiyat oynaklığı, hisse senedi getirileri, döviz kuru, enflasyon oranı ve faiz oranı gibi diğer değişkenler üzerinde etkili olabilmektedir (Gómez-Loscoz vd., 2012: 4575–4589).

* This study is supported by the Scientific Research Projects Commission of Bilecik Şeyh Edebali University. (Project Number: 2018-01.BŞEÜ.04-02, 2018)

Bu nedenle küresel petrol piyasasındaki dalgalanmalar, ham petrol fiyatlarının ve petrol rezervlerinin kullanılabilirliğindeki farklılıklar, belirli ülkelerin ekonomik büyüme beklentilerini de değiştirebilmektedir. Ülke ekonomilerinin petrole olan bağımlılıkları, yeni petrol kaynakları bulmak adına savaşlara, önemli petrol şirketlerinin petrol ithal eden ülkelerin iç ve dış siyasetlerinde söz sahibi olmak istemelerine kadar pek çok politik soruna sebep olmaktadır. Uluslararası ilişkiler üzerinde de önemli etkilerinin olması sebebiyle, petrol sıradan bir sanayi girdisi olmaktan ziyade stratejik bir ticaret malına dönüşmektedir (Yetkiner & İstemi, 2008:12-14).

Petrol Ortadoğu coğrafyasında son yüzyılda siyasi gelişmeleri belirleyen temel unsurlardan birisi haline gelmiştir. Dünya petrol sanayisi I. Dünya savaşına kadar Rockefeller kontrolünde iken savaş sonrasında, günümüzde de piyasalarda söz sahibi olan British Petroleum, Shell, Mobil, Exxon, Gulf, Texaco ile Chevron (yedi kız kardeş adı verilen şirketler) hakim olmuştur. II. Dünya savaşından sonra Ortadoğu' daki dengelerin yeniden kurulması, İran' da bulunan petrol kaynaklarının millileştirilmesi gibi gelişmeler sonucu büyük şirketlerin sektördeki payları da azalma göstermiştir (Bayraç, 2005: 5). Söz konusu yedi şirket 1959 yılında petrol üreticisi ülkelere yaptıkları ödemelerde kesintiye gitmiş ve bu sebeple gelirlerini güvence altına almak isteyen petrol üreticisi olan beş ülke (Venezuella, Irak, İran, Suudi Arabistan ve Kuveyt) bir araya gelerek Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Oil-Exporting Countries, OPEC)' nü kurmuşlardır (Demir, 2008: 232). 1960'lı yıllarda OPEC'in kurulması ile petrol üreticisi ülkelerin enerji alanında söz sahibi olma çabaları 1973 yılında ilk kez önemli bir sonuç vermiştir. İkinci Dünya Savaşı' ndan 1970'li yıllara kadar nispeten istikrarlı devam eden petrol fiyatlarına, 1973 yılında meydana gelen Arap-İsrail Savaşı sonrası OPEC ülkelerinin ambargo uygulaması ile bir petrol krizi ortaya çıkmıştır. Dünya ekonomisinin 1960' lardan itibaren yüksek ivmeli bir büyüme sürecine girmesi, petrole olan bağımlılığı dolayısıyla OPEC'in pazar payını arttırmıştır. OPEC tekelci gücünü 1970-1980 arasında kullanmış ve dünya ekonomisi iki büyük petrol arz krizi (1973-1974 ve 1978-1979) yaşamıştır. 1973 krizinden bugüne petrol fiyatlarındaki değişim gerek bölge ülkelerinin, gerekse diğer ülkelerin önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Batılı devletlerle yaşanan siyasi, iktisadi veya askeri her türlü anlaşmazlığı elindeki petrol gücünü kullanarak çözmeye çalışan OPEC ülkelerinin bu tutumu, 1980 sonrası dönemde Batı'nın endüstriye yeni bir düzen getirme çabalarına neden olmuştur. 1980'lerin sonlarına doğru, özellikle serbest piyasa ekonomilerinin tüm dünyada tercih edilen bir sistem olması petrol endüstrisinde gücün OPEC'ten piyasaya kaymasına neden olmuştur(Yetkiner & İstemi, 2008: 12; Demir, 2008: 242-246).

Daha rekabetçi bir petrol piyasası amaçlanarak hem uluslararası petrol şirketlerinin, hem de OPEC'in petrol fiyatını belirleme güçlerinin kırılması amaçlanmıştır. Ancak bu hedef çok kısa sürmüştür; çünkü bu kez uluslararası petrol şirketlerinin ve OPEC'in yanında spekülatörler ve uluslararası yatırım fonları yer alarak petrol fiyatları ile oynamaya başlamışlardır. 1986 yılından beri petrol fiyatı uluslararası piyasalarda kendiliğinden oluşmaktadır. Yeni mekanizma ile petrol şirketleri üreteceği petrole istinaden New York, Londra, Singapur gibi borsalarda vadeli işlemler yapmaktadırlar. Petrol piyasası hem spot hem de türev enstrümanlardan oluşmaktadır.

Kısa zamanda spot piyasada derinliği olan petrol, vadeli işlemler ve borsalar aracılığı ile üretici, taşımacı ve rafinericinin dışında yatırımcılar için bir yatırım aracı haline gelmiştir (Yetkiner & İstemi, 2008: 12).

Uluslararası petrol fiyatlarındaki keskin artışlar, genellikle ekonomik büyümeyi cesaretlendiren etmenlerden birisi olarak görülmektedir. Teorik olarak bir petrol fiyat şokunun makroekonomik değişkenleri etkilemesinin farklı nedenleri söz konusudur (ALsaedi, 2015: 118): İlk olarak; petrol fiyat şoku, fiyat artışı net petrol ithal eden ve ihraç eden ülkeler arasındaki gelir dağılımını etkilediği için toplam talebin düşmesine yol açabilmektedir. Bir çok durumda yüksek üretim maliyetleri, daha yüksek fiyatlı mal ve hizmetlere sebep olabilmektedir. İkinci olarak; daha yüksek enerji fiyatları firmaların daha az enerji satın alması anlamına geldiği için petrol fiyatındaki bir artış toplam arzı azaltmaktadır. Sonuç olarak sermaye ve emek verimliliği ve potansiyel üretim azalmaktadır (Hamilton, 1983: 593-617; ALsaedi, 2015:119). Bir petrol fiyat şokunun ekonomi üzerindeki etkisi şokun büyüklüğüne, şokun devamlılığına ve ekonominin enerjiye bağımlılığına bağlıdır.

Petrol fiyatlarındaki düşüşün sürekliliği petrol ithal eden ülkelerde kısa dönemde girdi maliyetlerinin düşmesi anlamı taşımaktadır. Bu durumun enflasyon üzerinde de olumlu etkiler yaratması beklenmektedir. Ayrıca petrol ithal eden bu ülkeler petrole daha az döviz yatırmak durumunda olacaklarından bu durum dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü bir etki yaratmaktadır. Petrol ihraç eden ülkeler açısından bakıldığında talep daralması, bu ülkelerle ticaret yapan ülkelerin ihracatını azaltacağından olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Petrol fiyatlarındaki düşme yönündeki hareketliliğin sürekliliği Petrol İhraç Eden Ülkeler (OPEC) ve petrole bağımlılığı yüksek düzeydeki Ortadoğu ekonomileri açısından önemli riskler taşımaktadır. Petrol fiyatlarındaki düşüş ekonomilerin küçülmesine yol açmakta ve bu durum kamu harcamalarının azalması ve işsizlik sorunun artması nedeni ile politik istikrarsızlığı arttırma potansiyeli taşımaktadır (ORSAM, 2014: 7-13). Son yıllarda dalgalı petrol fiyatlarındaki oynaklıklar, Ortadoğu'da özellikle petrolün uzun süre veya kalıcı olarak tek ihraç ürünü olarak ülkelerin ekonomilerinde oldukça istikrarsız bir ekonomik performans sergilemelerine yol açmıştır.

Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar petrol ihraç eden ve ithal eden ülke ekonomilerini farklı şekilde etkilemektedir. Petrol fiyatlarındaki artışlar, petrol ithal eden ülkelerden petrol ihraç eden ülkelere doğru bir gelir transferine yol açmaktadır. Petrol ithal eden ülkelerde fiyatların yükselmesi enflasyona, cari açıklara ve bütçe açıklarına sebep olurken, petrol ihraç eden ülke ekonomileri, petrol ithal eden ülkelerin tersine, fiyatların yükselmesi ile ihracat gelir artışları sebebiyle reel gelirlerini yükseltmektedirler(Alagöz vd., 2017: 145). Dolayısıyla petrol fiyatlarındaki artış hane halkı açısından değerlendirildiğinde ise reel geliri düşüren bir unsur olarak, yurtiçi talebi azaltarak ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir. Petrol fiyatlarının artması her ne kadar petrol ihraç eden ülkeleri olumlu yönde etkilese de uzun vadede petrol fiyatlarının yükselmesinden dolayı bu ülkelerde enflasyon yükselecektir. Ayrıca dünyada alternatif enerji kaynaklarına sahip ülkelerin yüksek fiyat artışları sebebiyle petrol ithalatını

azaltmaları, petrol ihraç eden ülkelerin ihracat gelirlerinde düşmeye neden olacaktır. Böylece ulusal para birimleri değer kazanarak, ihracat azalacak ve dış açık oluşacaktır(Akıncı vd., 2013: 350-351; Alagöz vd., 2017: 145).

Dünya ekonomisinde ağır izler bırakan petrol şokları ve sonrasında yaşanan durgunluklar, petrol fiyatları ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığı önemli bir araştırma konusu olmuştur. Literatürde petrol fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar ve büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen farklı çalışmalar mevcuttur: Bu ilişkileri inceleyen öncü çalışmalardan ilki olarak Hamilton (1983) gösterilebilir. Hamilton çalışmasında, II. Dünya savaşı ve 1973 yılında meydana gelen petrol şokunun yaşandığı dönem olan bu süreçte ABD' deki resesyonist süreci incelemiş ve petrol fiyatlarında meydana gelen değişmelerin toplam hasıla düzeyi üzerinde nedensel bir etki yarattığını belirlemiştir. Hamilton (1983, 1996, 2003) çalışmalarında ABD için, ekonomik durgunluk ile petrol fiyatlarındaki dalgalanmanın yakından ilgili olduğunu ileri sürmüştür. Çalışmalarının bulgusu olarak; cari petrol fiyatı ile ABD reel GSYIH' sı arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu, fiyat değişmelerinin ekonomi üzerindeki etkilerinin asimetrik olduğunu göstermiştir. Literatürdeki Roeger (2005), Qianqian(2011), Jain(2013), Forgha vd. (2015), Boheman & Maxén (2015), Syzdykova (2018), Brini (2016), Lorusso & Pieroni (2015) ve Gökçe (2014) gibi bazı çalışmalar petrol fiyat oynaklığının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelerken, Killian (2008), Jawad (2013) ve Shadab & Gholami (2014) gibi bazı çalışmalar ise petrol fiyat oynaklığının ekonomik büyüme üzerinde etkili olmadığı yönünde kanıt sunmuşlardır. Bu çalışma petrol ihraç eden seçilen 8 OPEC ülkesi için ekonomik büyüme ve dünya hampetrol fiyat oynaklığı arasındaki ilişkileri panel veri yaklaşımı ile inceleyerek katkı sunmaktadır.

1. ANALİZ BULGULARI

Çalışmada petrol ihraç eden ülkeler örgütü (OPEC-Organization of Petroleum Exporting Countries) üyesi seçilmiş 8 ülkeye ait (Cezayir, Ekvator, Gabon, İran, Kuveyt, Nijerya, Suudi Arabistan ve Venezuela), 1968-2016 dönemi için yıllık veriler kullanılmıştır. Kullanılan veri dönemi 1973 ve 1979 petrol fiyat şoklarını, 2008 küresel finansal krizi kapsamaktadır. Analizde ham petrol fiyatları (HAMPET) için Brent ham petrol varil fiyatı (Price in $ 2016) https://www.quandl.com/ uluslararası veri tabanından, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri ise (GSYIH) Dünya Bankası web sayfasından http://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators) elde edilmiştir. Ülkelerin GSYİH verileri ekonomik büyüme göstergesi olarak kullanılmıştır. Dünya ham petrol fiyat oynaklığı (volatilitesi), Koşullu Değişken Varyans modellerinden ham petrol fiyatları için en uygun model olarak seçilen GARCH (1,1) modeli ile tahmin edilmiştir. Modelin koşullu varyansları analizde petrol fiyat oynaklığı (HPETVOL) olarak kullanılmıştır. Değişkenler analize logaritmik dönüşümleri ile dahil edilmiş ve Stata-13 ile Gauss-10 yazılımları kullanılmıştır.

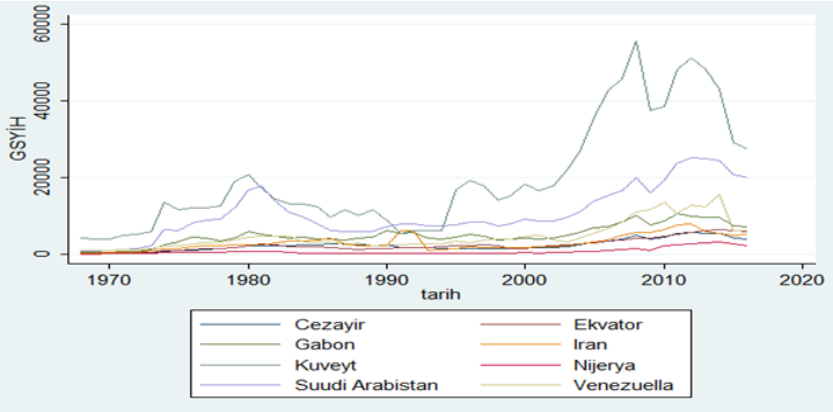

Şekil 1: Ülkelere Göre GSYIH Grafiği

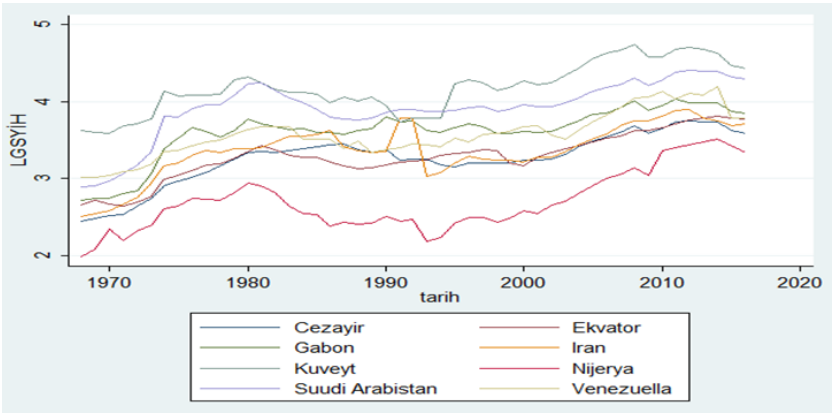

Şekil 2: Ülkelere Göre LGSYIH Grafiği

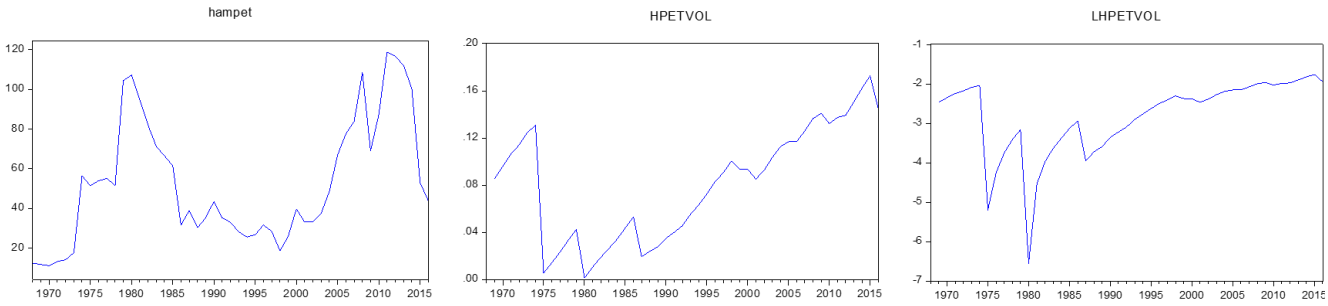

Şekil 3: HPET, HPETVOL ve LHPETVOL Grafiği

Şekil 1; ülkelere göre GSYİH, Şekil 2; ülkelere göre logaritmik GSYİH değişkenlerinin grafiklerini gösterirken, Şekil 3 ise dünya ham petrol fiyatlarının, ham petrol fiyatlarının oynaklığının (volatilite) ve logaritmik ham petrol fiyat oynaklığının grafiklerine aittir. Çalışmada kullanılan ham petrol fiyat oynaklığı (volatilitesi) için çeşitli gecikmelerde simetrik ve asimetrik GARCH türü model tahminleri yapılmış, parametrelerin istatistiksel anlamlılığı ve Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn Bilgi Kritelerine göre GARCH(1,1) modeli en uygun model olarak seçilmiştir. Tablo 1' de GARCH(1,1) modeli tahmin sonuçları verilmiştir.

Tablo 1: Ham Petrol Fiyat Oynaklığı için GARCH (1,1) Modeli Tahmin Sonuçları

Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
C	-0.005233	0.028662	-0.182581	0.8551
Variance Equation				
C	0.009355	0.002610	3.584478	0.0003
RESID(-1)^2	-0.101398	0.017735	-5.717434	0.0000
GARCH(-1)	1.015068	0.043636	23.26202	0.0000
R-squared	-0.011056	Mean dependent var		0.026239
Adjusted R-squared	-0.011056	S.D. dependent var		0.302488
S.E. of regression	0.304156	Akaike info criterion		0.414976
Sum squared resid	4.348000	Schwarz criterion		0.570910
Log likelihood	-5.959435	Hannan-Quinn criter.		0.473904
Durbin-Watson stat	1.880972			

Tablo 1'de sonuçları verilen modelin koşullu varyans değerleri hampetrol fiyat oynaklığı(volatilite) için kullanılmıştır ve çalışmada HPETVOL ile gösterilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max
EB	392	3.4878	0.5384	1.9876	4.7448
HPETVOL	384	-1.2242	0.4185	-2.8442	-0.7624

*EB, ülkeler için ekonomik büyüme göstergesi olarak kullanılan logaritmik GSYİH' yı göstermektedir.

Kullanılacak panel birim kök testlerinin seçimi yatay kesitlerin (ülke) aralarında homojen veya heterojen olmalarına bağlı olarak değişim göstermektedir. Bu amaçla; Uygun Birim kök testlerinin seçimi için yatay kesit bağımlılık testlerine başvurulmaktadır. Bu çalışmada kullanılan yatay kesit bağımlılık testleri Breusch ve Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Pesaran vd. (2008)'dir. Yatay kesit bağımlılık test sonuçlarına Tablo 3'de yer verilmektedir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Sabit		Sabit+Trend	
	Test İstatistiği	Prob.	Test İstatistiği	Prob.
CD_{LM1}	267.851	0.000	258.016	0.000
CD_{LM2}	32.051	0.000	30.737	0.000
CD_{LM}	14.951	0.000	14.603	0.000
CD_{AD}	147.827	0.000	127.771	0.000

Not: (i) CD_{LM1} ve CD_{AD} sırasıyla Breusch ve Pagan (1980) ve Pesaran vd.(2008) tarafından yatay kesit bağımlılık için türetilen test istatistikleridir. Test istatistiklerinin formülleri sırasıyla $CD_{LM1} = T\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\hat{\rho}_{ij}^2$ ve $CD_{AD} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}}\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2-\mu T_{ij}}{vT_{ij}}$ olarak gösterilmektedir.

CD_{LM2} ve CD_{LM} Pesaran (2004) tarafından yatay kesit bağımlılık için türetilen test istatistikleridir.

Test istatistiklerinin formülleri sırasıyla $CD_{LM2} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}}\left(\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\hat{\rho}_{ij}\right)$ ve

$CD_{LM} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}}\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}T\hat{\rho}_{ij}^{2} - 1$ olarak gösterilmektedir. **(ii)** H_0: Yatay kesit bağımlılık yok,

H_a: Yatay kesit bağımlılık var (iii)*,**,*** sırası ile %10, %5 ve%1 anlam düzeyleridir.

Tablo 3'de ülkeler için yatay kesit bağımlılığı dört farklı test istatistiği ile değerlendirilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı sabit ve sabit+trend durumları için ayrı ayrı test edilmektedir. Test sonuçları yatay kesit bağımlılığının yokluğunu gösteren H_0 hipotezi reddetmektedir. Test sonuçlarına göre birimleri oluşturan ülkeler arasında bir bağımlılık söz konusudur. Buna göre yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri kullanılmaktadır. Panel birim kök test bulgularına ise Tablo 4'te yer verilmektedir.

Tablo 4. Panel Birim Kök Test Sonuçları

	Pesaran (2007) Test Sonucu			
DEĞİŞKEN	$CADF^{SABİT}$	$CADF^{SABİT +TREND}$	$CIPS^{SABİT}$	$CIPS^{SABİT +TREND}$
EB	-2.656	-2.785	-2.67	-2.71
HPETVOL	2.610	1.700	2.61	1.70
KD (%10)	-2.210	-2.730	-2.07	-2.71
KD (%5)	-2.330	-2.840	-2.19	-2.86
KD (%1)	-2.550	-3.060	-2.41	-3.15

Not: (i) CADF ve CIPS test istatistikleri Pesaran (2007) tarafından türetilen yatay kesit bağımlılığı dikkate alan birim kök test istatistikleridir.CADF ve CIPS test istatistikleri Pesaran(2007) kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır.**(ii)**Pesaran(2007) test hipotezleri: H_0: Birim kök var, H_a: Birim kök yok **(iii)***,**,*** sırası ile %10, %5 ve %1 anlam düzeyleridir.

EB serisi için sabit durumunda, CADF ve CIPS istatistikleri %5 kritik değerleri ile karşılaştırıldığında test istatistiği kritik değerlerden büyük olduğu için birim kökün varlığını ifade eden temel hipotez reddedilmektedir. Sabit+trend durumunda CADF ve CIPS istatistikleri %5 kritik değerleri ile karşılaştırıldığında test istatistiği kritik değerden küçük olduğu için temel hipotez reddedilemez. HPETVOL serisinin CADF ve CIPS istatistikleri %5 kritik değeri ile karşılaştırıldığında sabitte durağandır. Bu seri sabit+trend durumunda durağan değildir. Her iki değişkende sabitte durağan sabit+trend durumunda durağan değildir. EB ve HPETVOL serilerinin durağan olmamalarının sebebi incelenen dönemde ekonomik krizler gibi farklı sebeplerden meydana gelen yapısal kırılmalar olabilmektedir. Teorik bir öngörü olarak ülkelerin geçirdiği gerek sosyal gerek ekonomik krizlerin ülkelerin ekonomik göstergeleri olan EB ve HPETVOL üzerinde etkilerinin olabileceği düşünül. Bu bilgi doğrultusunda değişkenlerin durağan olup olmadığını yapısal kırılmalı birim kök testlerinden olan Carrion-i Silvestre vd. (2005) kullanılmaktadır. Test sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmektedir.

Tablo 5: Yapısal Kırılmalı Bireysel ve Panel Birim Kök (PANKPSS) Test Sonuçları (Sabitli)

EB										
Panel A: Bireysel KPSS Testi ve Kırılma Tarihleri										
Ülkeler	KPSS	*m*					Sonlu Örnek Kritik değerler			
			$T_{b,1}$	$T_{b,2}$	$T_{b,3}$	$T_{b,4}$	0.90	0.95	0.975	0.99
Cezayir	0.080	0	-	-	-	-	0.341	0.447	0.580	0.709
Ekvator	0.092	0	-	-	-	-	0.345	0.455	0.569	0.714
Gabon	0.117	0	-	-	-	-	0.339	0.452	0.574	0.715
İran	0.046	0	-	-	-	-	0.341	0.459	0.570	0.717
Kuveyt	0.053	0	-	-	-	-	0.345	0.440	0.548	0.698
Nijerya	0.024	0	-	-	-	-	0.340	0.447	0.554	0.698
Suudi Arabistan	0.079	0	-	-	-	-	0.336	0.450	0.566	0.692
Venezuella	0.121	0	-	-	-	-	0.346	0.450	0.574	0.731

EB								
Panel B: Panel durağanlık (PANKPSS) testleri								
	Test Statistics					*Prob.*		
LM(λ)(hom)[a]	-2.059					0.980		
LM(λ)(het)[b]	-1.707					0.956		
Panel C: Asimptotik ve Bootstrap Kritik Değerler								
Model	0.01	0.025	0.05	0.10	0.90	0.95	0.975	0.99
LM(λ)(hom)[a]	-2.407	-2.295	-2.202	-2.021	2.879	4.768	6.649	8.997
LM(λ)(het)[b]	-2.406	-2.302	-2.207	-2.021	2.950	4.765	6.695	9.146

Tablo 5'te EB için PANKPSS testi sabitli tahmin edilmektedir. Panel A'da her bir ülke için sabitte kırılma tarihleri gösterilmektedir. EB değişkeni için sabitte kırılma noktası bulunmamaktadır. Seçilen tüm OPEC ülkeleri için test istatistikleri kritik değerlerden daha küçüktür. Durağanlığı ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Buna göre EB değişkeni seçilen tüm OPEC ülkeleri için düzeyde durağandır.

Panel B'de ise OPEC ülkelerinin tamamı için uzun dönemli varyansın homojenlik ve heterojenlik varsayımı altında hesaplanan test istatistikleri gösterilmektedir. Test istatistikleri Panel C'deki asimptotik kritik değerleri ve bootstrap kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Bootstrap kritik değerleri klasik istatistiksel yöntemlerin yetersiz kaldığı durumlarda güvenilir sonuçlar vermektedirler. Bütün test istatistikleri kritik değerlerden (%99, %95 ve %90) daha küçüktür ve durağanlık temel hipotezi reddedilememektedir.

Tablo 6: Yapısal Kırılmalı Bireysel ve Panel Birim Kök (PANKPSS) Test Sonuçları (Trendli)

EB										
Panel A: Bireysel KPSS Testi ve Kırılma Tarihleri										
Ülkeler	KPSS	*m*					Sonlu Örnek Kritik değerler			
			$T_{b,1}$	$T_{b,2}$	$T_{b,3}$	$T_{b,4}$	0.90	0.95	0.975	0.99
Cezayir	0.018	0	-	-	-	-	0.123	0.149	0.176	0.214
Ekvator	0.016	0	-	-	-	-	0.120	0.150	0.178	0.221
Gabon	0.014	0	-	-	-	-	0.121	0.150	0.178	0.208
İran	0.015	0	-	-	-	-	0.120	0.149	0.182	0.223
Kuveyt	0.015	0	-	-	-	-	0.120	0.148	0.178	0.219
Nijerya	0.021	0	-	-	-	-	0.121	0.151	0.184	0.232
Suudi Arabistan	0.014	0	-	-	-	-	0.122	0.148	0.172	0.211
Venezuela	0.017	0	-	-	-	-	0.115	0.144	0.173	0.209

EB								
Panel B: Panel Durağanlık (PANKPSS) Testleri								
				Test Statistics			*Prob.*	
LM(λ)(hom)[a]				-3.401			1.000	
LM(λ)(het)[b]				-3.401			1.000	
Panel C: Asimptotik ve Bootstrap Kritik Değerler								
Model	0.01	0.025	0.05	0.10	0.90	0.95	0.975	0.99
LM(λ)(hom)[a]	-2.007	-1.773	-1.577	-1.301	1.692	2.340	2.967	3.943
LM(λ)(het)[b]	-2.009	-1.747	-1.546	-1.299	1.679	2.317	2.962	3.980

Not: (i) KPSS, Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin testi; m, yapısal kırılmaların sayısı, $T_{b,1}$ yapısal kırılmaların tarihidir.(ii) a:Sonuçlar yatay kesitlerin bağımsız oldukları varsayımı altında elde edilmiştir. b:Sonuçlar yatay kesit bağımlılığı dikkate almaktadır.(iii) Test hipotezleri: H_0: Birim kök yok, H_a: Birim kök var

Tablo 6'da EB için PANKPSS testi trendli tahmin edilmektedir. Panel A'da her bir ülke için trendde kırılma tarihleri gösterilmektedir. EB değişkeni için trendde kırılma noktası bulunmamaktadır. Bütün ülkelerin test istatistikleri kritik değerlerden daha küçüktür. Durağanlığı ifade eden temel hipotez reddedilemez. Bütün ülkeler için EB değişkeni düzeyde durağandır.

Panel B'de seçilen OPEC ülkelerinin tamamı için test istatistikleri Panel C'deki kritik değerlerden (%99, %95 ve %90) daha küçüktür ve EB için durağanlık temel hipotezi reddedilememektedir.

Tablo 7: Yapısal Kırılmalı Bireysel ve Panel Birim Kök (PANKPSS) Test Sonuçları (Sabitli)

HPETVOL										
Panel A: Bireysel KPSS Testi ve Kırılma Tarihleri										
Ülkeler	KPSS	*m*					Sonlu Örnek Kritik değerler			
			$T_{b,1}$	$T_{b,2}$	$T_{b,3}$	$T_{b,4}$	0.90	0.95	0.975	0.99
Cezayir	0.010	0	-	-	-	-	0.341	0.454	0.572	0.734
Ekvator	0.010	0	-	-	-	-	0.341	0.454	0.572	0.734
Gabon	0.010	0	-	-	-	-	0.341	0.454	0.572	0.734
İran	0.010	0	-	-	-	-	0.341	0.454	0.572	0.734
Kuveyt	0.010	0	-	-	-	-	0.341	0.454	0.572	0.734
Nijerya	0.010	0	-	-	-	-	0.341	0.454	0.572	0.734
Suudi Arabistan	0.010	0	-	-	-	-	0.341	0.454	0.572	0.734
Venezuella	0.010	0	-	-	-	-	0.341	0.454	0.572	0.734
Panel B: Panel Durağanlık (PANKPSS) Testleri										
				Test Statistics				*Prob.*		
LM(λ)(hom)[a]				-2.982				0.999		
LM(λ)(het)[b]				-2.982				0.999		
Panel C: Asimptotik ve Bootstrap Kritik Değerler										
Model	0.01	0.025	0.05	0.10	0.90	0.95	0.975	0.99		
LM(λ)(hom)[a]	-2.691	-2.586	-2.453	-2.252	3.307	5.446	7.697	10.769		
LM(λ)(het)[b]	-2.691	-2.586	-2.453	-2.252	3.307	5.446	7.697	10.769		

Not: (i) KPSS, Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin testi; m, yapısal kırılmaların sayısı, $T_{b,1}$ yapısal kırılmaların tarihidir.(ii) a:Sonuçlar yatay kesitlerin bağımsız oldukları varsayımı altında elde edilmiştir. b:Sonuçlar yatay kesit bağımlılığı dikkate almaktadır.(iii) Test hipotezleri: H_0: Birim kök yok, H_a: Birim kök var

Tablo 7'de HPETVOL için PANKPSS testi sabitli tahmin edilmektedir. HPETVOL değişkeni için sabitte kırılma noktası bulunmamaktadır. Panel A'da seçilen OPEC ülkelerinin tümü için test istatistikleri kritik değerlerden daha küçüktür. Durağanlığı ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. HPETVOL değişkeni ülkelerin tümü için düzeyde durağandır. Panel B'de ise test istatistikleri Panel C'deki kritik değerlerden (%99, %95 ve %90) daha küçüktür ve durağanlık temel hipotezi reddedilemez.

Tablo 8: : Yapısal Kırılmalı Bireysel ve Panel Birim Kök (PANKPSS) Test Sonuçları (Trendli)

HPETVOL										
Panel A: Bireysel KPSS Testi ve Kırılma Tarihleri										
Ülkeler	KPSS	*m*					Sonlu Örnek Kritik değerler			
			$T_{b,1}$	$T_{b,2}$	$T_{b,3}$	$T_{b,4}$	0.90	0.95	0.975	0.99
Cezayir	0.005	1	1974	-	-	-	0.118	0.148	0.181	0.230
Ekvator	0.005	1	1974	-	-	-	0.118	0.148	0.181	0.230
Gabon	0.005	1	1974	-	-	-	0.118	0.148	0.181	0.230
İran	0.005	1	1974	-	-	-	0.118	0.148	0.181	0.230
Kuveyt	0.005	1	1974	-	-	-	0.118	0.148	0.181	0.230
Nijerya	0.005	1	1974	-	-	-	0.118	0.148	0.181	0.230
Suudi Arabistan	0.005	1	1974	-	-	-	0.118	0.148	0.181	0.230
Venezuella	0.005	1	1974	-	-	-	0.118	0.148	0.181	0.230

Tablo 8: : Yapısal Kırılmalı Bireysel ve Panel Birim Kök (PANKPSS) Test Sonuçları (Trendli) (HPETVOL -Devam)

Panel B: Panel Durağanlık (PANKPSS) Testleri		
	Test Statistics	*Prob.*

LM(λ)(hom)[a]				-4.180			1.000	
LM(λ)(het)[b]				-4.180			1.000	
Panel C: Asimptotik ve Bootstrap Kritik Değerler								
Model	0.01	0.025	0.05	0.10	0.90	0.95	0.975	0.99
LM(λ)(hom)[a]	-3.229	-3.050	-2.807	-2.518	3.490	5.538	7.713	11.077
LM(λ)(het)[b]	-3.229	-3.050	-2.807	-2.518	3.490	5.538	7.713	11.077

Not: (i) KPSS, Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin testi; m, yapısal kırılmaların sayısı, $T_{b,1}$ yapısal kırılmaların tarihidir.(ii) a:Sonuçlar yatay kesitlerin bağımsız oldukları varsayımı altında elde edilmiştir. b:Sonuçlar yatay kesit bağımlılığı dikkate almaktadır.(iii) Test hipotezleri: H_0: Birim kök yok, H_a: Birim kök var

Tablo 8'de HPETVOL için PANKPSS testi trendli tahmin edilmektedir. Panel A'da her bir ülke için trendde kırılma tarihleri gösterilmektedir. Cezayir, Ekvator, Gabon, İran, Kuveyt, Nijerya, Suudi Arabistan ve Venezuela' da 1974 yılı için bir kırılma noktası görülmektedir. Buna göre HPETVOL değişkeni için trendde bir kırılma noktası bulunmaktadır ve durağan olmamasının sebebi olarak değerlendirilmektedir.

Seçilen OPEC ülkeleri Cezayir, Ekvator, Gabon, İran, Kuveyt, Nijerya, Suudi Arabistan ve Venezuela için EB ve HPETVOL değişkenleri arasında bir uzun dönem ilişkisinin varlığının belirlenmesi için Westerlund (2006) Testi' nden yararlanılmaktadır. Tablo 9' da Westerlund (2006) Eşbütünleşme Testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 9: Westerlund (2006) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Westerlund (2006) Testi					
Durum	**LM Test İstatistiği**	**Asym. K.D.[a]** (YKB Yoktur)	**Karar**	**Bootstrap K.D.[b]** (YKB Vardır)	**Karar**
Sabit+kırılmasız	12.753	0.000	Eşbütünleşme Yoktur	0.068	*Eşbütünleşme Vardır*
Sabit+trend+kırılmasız	8.744	0.000	Eşbütünleşme Yoktur	0.042	Eşbütünleşme Yoktu
Sabit+kırılmalı	2.592	0.005	Eşbütünleşme Yoktur	0.349	*Eşbütünleşme Vardır*
Sabit+trend+kırılmalı	-36.237	1.000	*Eşbütünleşme Vardır*	0.938	*Eşbütünleşme Vardır*

Not: Yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testinde 1.000 tekrarlı bootstrap dağılım ile olasılık değerleri hesaplanmıştır. H_0: Eşbütünleşme yoktur, H_a: Eşbütünleşme vardır.

Tablo 9' daki eşbütünleşme testi sonuçları incelenirken bootstrap olasılık değerleri dikkate alınarak seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığına karar verilmiştir. Test sonuçlarına göre, yatay kesit bağımlılığının olmadığı, yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı durumda sabitte ve sabit+trendde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir (asimptotik olasılık değeri 0.000)'dır. Yatay kesit bağımlılığının olduğu durumda ise yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı durumda sabitte eşbütünleşme ilişkisi sözkonusu iken sabit+trendde eşbütünleşme yoktur (bootstrap olasılık değerleri sırasıyla 0.068 ve 0.042). Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan kırılmalı eşbütünleşme test istatistikleri incelendiğinde ise sabit+kırılmalı hariç diğer durumlarda ise bootstrap olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğu için seriler arasında daha güçlü bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmektedir.

Tablo 10. Panel Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Ortalama Grup Tahmini					
Ülke	**EB**	**Katsayı**	**Standart Hata**	**Z**	**P-değeri**
Cezayir	UHPETVOL	0.1868	0.2663	0.70	0.483
	EC	-0.0808	0.0267	-3.03	0.002***
	HPETVOL	-0.0305	0.0266	-1.15	0.251
Ekvator	UHPETVOL	0.2756	0.6100	0.45	0.651
	EC	-0.0372	0.0316	-1.18	0.239
	HPETVOL	-0.0177	0.0280	-0.63	0.526
Gabon	UHPETVOL	0.0937	0.2478	0.38	0.705
	EC	-0.1176	0.0362	-3.24	0.001***
	HPETVOL	-0.0658	0.0360	-1.83	0.068*
İran	UHPETVOL	0.1642	0.3220	0.51	0.610
	EC	-0.1683	0.0642	-2.62	0.009***
	HPETVOL	0.0116	0.0665	0.18	0.861
Kuveyt	UHPETVOL	0.6806	0.3929	1.73	0.083*
	EC	-0.1246	0.0538	-2.32	0.021**
	HPETVOL	-0.0596	0.0526	-1.13	0.257
Nijerya	UHPETVOL	1.1240	0.9219	1.22	0.223
	EC	-0.0628	0.0448	-1.40	0.161
	HPETVOL	-0.0869	0.0516	-1.68	0.092*
Suudi Arabistan	UHPETVOL	0.2674	0.2774	0.96	0.335
	EC	-0.1196	0.0354	-3.37	0.001***
	HPETVOL	-0.0358	0.0394	-0.91	0.364
Venezuela	UHPETVOL	0.2382	0.3445	0.69	0.489
	EC	-0.1050	0.0514	-2.04	0.041**
	HPETVOL	-0.0099	0.0450	-0.22	0.825
Hausman Testi	χ^2: 4.64		Prob: 0.0312		

Not: (i) UHPETVOL: ham petrol volatilitesinin uzun dönem parametresini, HPETVOL: ham petrol volatilitesinin her bir ülke için kısa dönem parametresini, EC: Her bir ülke için hata düzeltme parametresini ifade etmektedir. (ii) H_0: Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmini, H_a:Ortalama Grup Tahmini (iii) *,**,*** sırası ile %10, %5 ve %1 anlam düzeyleridir.

Tablo 10'da EB ile HPETVOL arasında bir panel hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Nijerya ve Ekvator ülkeleri dışında her bir ülke için hata düzeltme parametresi negatif ve %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu parametre serilerin durağan olmamasından kaynaklanan kısa dönem sapmalarının bir sonraki dönemde dengeye gelme hızını göstermektedir. EB ile HPETVOL arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Cezayir için bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %8'i bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanacaktır. Gabon için bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %11'i bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanacaktır. İran için bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %16'sı bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanacaktır. Kuveyt için bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %12'si bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanacaktır. Suudi Arabistan için bir dönemde oluşan

dengesizliklerin yaklaşık %12'si bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanacaktır. Venezuela için bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %10'u bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanacaktır.

Bütün ülkeler için ayrı ayrı uzun dönem parametresi (UHPETVOL) hesaplanmıştır. Ancak Kuveyt dışında bütün ülkeler için HPETVOL'nin uzun dönem parametreleri istatistiksel olarak anlamlı değildir. Kuveyt'in uzun dönemde UHPETVOL'de meydana gelen %1'lik artış EB'yi %0.68 oranında arttırmaktadır.

Bütün ülkeler için ayrı ayrı kısa dönem parametresi (HPETVOL) hesaplanmıştır. Katsayılar incelendiğinde Gabon ve Nijerya ülkelerinin kısa dönem parametresi istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır. Gabon'un kısa dönemde HPETVOL'de meydana gelen %1'lik bir artış EB' yi %6 oranında düşürmektedir. Nijerya'nın kısa dönemde HPETVOL'de meydana gelen %1'lik bir artış EB' yi %8 oranında düşürmektedir.

Tablo 11. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Test Sonuçları

Dumitrescu ve Hurlin (2012) Testi			
Nedensellik Yönü	W-bar	Z-bar (p-değeri)	Z-bar tilde (p-değeri)
EB← HPETVOL	35.2424	12.3378 (0.000)	2.7567 (0.0058)
HPETVOL ← EB	5.0933	8.1867 (0.000)	7.4323 (0.000)

Not: (i) H_0: X değişkeni Y değişkenin nedeni değildir, H_0: X değişkeni Y değişkenin nedenidir.

(ii) *,**,*** sırası ile %10, %5 ve %1 anlam düzeyleridir.

Tablo 11'de Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testini temel alan Dumitrescu ve Hurlin (2012)'in testi ile incelenmektedir. Tabloda nedensellik testi için W-bar, Z-bar ve Z-bar tilde olmak üzere üç farklı test istatistiği elde edilmektedir. İlk olarak HPETVOL %5 anlam düzeyinde EB'nin nedenidir. EB ise %5 anlam düzeyinde HPETVOL'nin nedenidir. Buna göre iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinden bahsedilebilmektedir.

2. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada; Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi olan seçilen 8 ülke (Cezayir, Ekvator, Gabon, İran, Kuveyt, Nijerya, Suudi Arabistan ve Venezuela)' nin ekonomik büyümeleri ile dünya ham petrol fiyat oynaklığı arasındaki ilişkiler Panel Veri Yaklaşımı ile incelenmektedir.

Bu amaçla; 1968-2016 dönemi için ülkelerin ekonomik büyümelerinin göstergesi olarak yıllık bazda GSYİH verileri ile dünya ham petrol fiyatları kullanılmıştır. İlk olarak yatay kesit bağımlılık testi sonuçları OPEC ülkelerinden herhangi birisinde meydana gelen bir

makroekonomik şokun diğer ülkeleri de etkileme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle söz konusu ülkelerin ekonomik politikalarını belirleme sürecinde diğer ülkelerin ekonomik gelişmelerini de takip etmeleri gerektiği söylenebilir.

Panel birim kök test bulguları serilerin düzeyde durağan olmadığını, ham petrol fiyatlarında ve ülkelerin ekonomik büyüme (EB) göstergeleri olarak değerlendirilen GSYİH' larında meydana gelen herhangi bir şokun etkisinin kısa dönemde kaybolmadığını ve büyümelerindeki istikrarsızlığı göstermektedir. Yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre dünya ham petrol fiyatlarında (HPETVOL) bulunan 1974 yılı kırılma tarihi OPEC ülkelerinin 1973-1974 yıllarında yaşadığı petrol krizini işaret etmektedir. Bu kırılma durağan dışılığın kaynaklarından biri olarak gösterilebilir. Dünya ham petrol fiyatlarında meydana gelen bir şokun kısa dönemde yapısal kırılmadan dolayı kaybolmadığını ve petrol fiyatlarındaki istikrarsızlığın sebeplerinden birinin kriz dönemi olduğunu göstermektedir.

Yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi (Westerlund 2006) sonuçları, seçilen OPEC ülkelerinin (Cezayir, Ekvator, Gabon, İran, Kuveyt, Nijerya, Suudi Arabistan ve Venezuela) ekonomik büyümeleri ile dünya ham petrol fiyat oynaklığı arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ve uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.

Tahmin edilen Panel Hata Düzeltme Modeli bulgularına göre ise; ülkelerin ekonomik büyümeleri ve ham petrol fiyat oynaklığı arasında uzun dönemli denge ilişkisi söz konusudur. Gabon ve Nijerya için kısa dönemde ham petrol fiyat oynaklığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatiftir. Sadece Kuveyt için ham petrol fiyat oynaklığının ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönem etkisi pozitiftir.

Panel nedensellik testi bulguları, dünya ham petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar söz konusu ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde etkili olurken, petrol ihraç eden ülkelerde ekonomik büyümenin petrol fiyatları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Seçilen OPEC ülkeleri için ekonomik büyümeden ham petrol fiyat oynaklığına doğru nedensellik durumunun, söz konusu ülkelerde ekonomik büyüme süreci ile birlikte mal ve hizmetlere yönelik artan talebin enflasyonist etkisi ile petrol fiyatlarını yükseltmesi sebebiyle ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Dünya ham petrol fiyatlarındaki değişmelerin ülkelerin ekonomik aktiviteleri üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesi amacıyla izlenecek ekonomik politikalar önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Aarón, G. and Sherzod, N. (2009). Oil price fluctuations and its effect on GDP growth: A case study of USA and Sweden, Jonkoping International Business School, Jonnkoping University. *Unpublished PHD Thesis*.

Akıncı, M., Aktürk E. ve Yılmaz Ö. (2013). Petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: OPEC ve petrol ithalatçısı ülkeler için zaman serisi analizi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 349-361

Alagöz, M., Alacahan, N.D, ve Akarsu, Y. (2017). Petrol fiyatlarının makro ekonomi üzerindeki etkisi-ülke karşılaştırmaları ile panel veri analizi, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19 (33), 144-150

ALsaedi, R. N. R. M. (2015). The relationship between oil prices, inflation, exchange rate and economic activities: cases GCC between 2010 to 2014. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR)*, 24(1), 117-137

Bayraç, H. N. (2005). Uluslararası petrol piyasasının ekonomik analizi. *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 499, 6-20

Boheman, H., Maxén, J. (2015). Oil price shocks effect on economic growth – OPEC versus non-OPEC economies. *Unpublished graduate thesis*. Supervisor: Dr. Pontus Hansson, Lund University School of Economics and Management, 1-39

Breusch, T.,and Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253

Brini, R., Jemmali, H. and Farroukh, A. (2016). Macroeconomic impacts of oil price shocks on inflation and real exchange rate: Evidence from selected MENA countries, *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 18(2), 170-184

Carrion-i-Silvestre, J., Del Barrio-Castro, T., and Lopez-Bazo, E. (2005). Breaking the panels: an application to the GDP per capita, *Econometrics Journal*, 159-175

Demir, İ. (2008). OPEC: Güçlü Bir Kartel, *SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 231-246

Dumitrescu , E. and Hurlin , C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. Economic Modelling, 1450-1460

Forgha, N.G., Sama, M.C., and Achuo, E.D. (2015). Petroleum Products Price Fluctuations and Economic Growth in Cameroon, *Growth*, 2(2), 30-40.

Gómez-Loscos, A. , Gadea, M.D., and Montañés, A. (2012). Economic growth, inflation and oil shocks: are the 1970s coming back?, *Applied Economics*, 44, 4575–4589

Gökçe, C. (2014). Önemli bir enerji girdisi olan petrolün ekonomik kalkınma sürecindeki rolü. *AKÜ İİBF Dergisi,* XVI(1), 143-153

Hamilton, J.D. (1983). Oil and the macro economy since world war II. *Journal of political economy*, 91(2), 593-617

Hamilton, J. D. (1996). This is what happened to the oil price-macroeconomy relationship, *Journal of Monetary Economics*, 38(2), 215-220

Hamilton J. D. (2003). What is an oil shock?, *Journal of Econometrics*, 113(2), 363-398

Hausman, J., and McFadden, D. (1984). Specification tests for the multinomial logit model, *Econometrica*, 1219-1240

Jain, K. (2013). Oil price volatility and its impact on the selected economic indicators in India, *International Journal of Management and Social Sciences Research (IJMSSR)*, 2(11), 63-70

Jawad, M. (2013). Oil price volatility and its impact on economic growth in Pakistan, *Journal of Finance and Economics*, 1(4), 62-68

Killian, L. (2008). A comparison of the effects of exogenous oil supply shocks on output and inflation in the G7 countries. *Journal of the European Economic Association*, 6(1), 78–121

Lorusso M. and Pieroni L. (2015). Causes and consequences of oil price shocks on the UK economy, *Center for Energy Economics Research and Policy. CEERP Working Paper*, 2, 1-31

ORSAM .(2014). Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Yıllık Rapor*,

http://orsam.org.tr/tr/petrol-fiyatlarindaki-dusus-ve-ortadogu-ekonomilerine-etkileri/

Pesaran, M. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels, *Institute for the Study of Labor (IZA)*, 1-42

Pesaran, M. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312

Pesaran, M., and Smith, R. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels, *Journal of econometrics*, 79-113

Pesaran, M., Ullah, A., and Yamaga, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence, *The Econometrics Journal*, 105-127

Qianqian, Z. (2011). The impact of international oil price fluctuation on China's economy, *Energy Procedia*, 5, 1360–1364

Roeger, W. (2005). International oil price changes: impact of oil prices on growth and inflation in the EU/OECD, *International Economics and Economic Policy*, 2, 15-32

Shadab, S. and Gholami, A. (2014). Analysis of the relationship between oil prices and exchange rates in Tehran Stock Exchange, *International Journal of Research in Business Studies and Management*, 1 (2), 8-18

Syzdykova, A. (2018). Petrol Fiyatlarının BRIC Ülkelerinin Borsalarına Etkisi, *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi International*, 2(1), 1-20

Westerlund, J. (2006). Testing for panel cointegration with multiple structural breaks, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 101-132

Yetkiner, H.İ. ve İstemi B. (2008). Petrol fiyatlarındaki artısın nedenleri ve etkileri, *Enerji*, (Cevrimiçi) http://www.emo.org.tr/ekler/3a900397522c1d3_ek.pdf?dergi=, 01, 12-14

SOSYAL MEDYADA TÜKETİCİ SİNİZMİ: KÜLTÜRLERARASI BİR KARŞILAŞTIRMA

Öğr. Gör. Dr. İnci ERDOĞAN TARAKÇI
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Polatlı Sosyal Bilimler MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü.
incierdogan@gazi.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet BAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / İİBF, İşletme Bölümü.
mbas@gazi.edu.tr

ÖZET: Günümüzde internet ve teknolojik gelişmelerin neticesinde işletmelerin pazarlama iletişimlerini sosyal ağlar üzerinden sıklıkla yürütmeleri ile sosyal medya, tüketici davranışlarını etkileyen başlıca unsurlardan biri haline gelmiştir. Tüketici tutumlarının, sosyal medya üzerinden paylaşılan deneyimler ve fikir alışverişleri doğrultusunda değişim gösterdiği yeniçağda, paylaşılan olumsuz deneyim ve görüşler, diğer tüketicilerin işletmelere ve ürünlere karşı tepki geliştirmelerine neden olabilmektedir. Olumsuz deneyimler, tatminsizlikler ve buna bağlı yaşanan güven kaybı beraberinde bilişsel, davranışsal ve duygusal bileşenlerden oluşan negatif tutumları getirmekte ve tüketicilerde oluşan bu "sinik" tutumlar, sinizmin bir türü olan "tüketici sinizmi"ni ortaya çıkarmaktadır. Diğer yandan çağımızın post-modern tüketicileri, ortaya çıkan aşırı tüketim karşısında tersi bir eğilimle kurumsal küreselleşmeyi ve marka hegemonyasını reddederek tüketim karşıtlığına başvurmaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle literatürde sıklıkla beraber kullanılan sinizm ve tüketim karşıtlığı kavramları ayrı ayrı ele alınmıştır. Aynı zamanda, sosyal medyanın tüketici davranışları üzerindeki artan etkisi dikkate alınarak, sosyal medya üzerinde tüketici sinizminin etkilerini belirlemeye yönelik İtalya ve Türkiye'de eş zamanlı yarı yapılandırılmış mülakat çalışması ile kültürlerarası bir karşılaştırma yapılmıştır. Bulgular, İtalya ve Türkiye'deki tüketicilerin sinizm boyutlarını, tüketici boykotlarına yaklaşımları arasındaki farklılıkları ve sinizmin iki ayrı kültürde ortaya çıkış nedenlerini ortaya koymaktadır. Diğer yandan, sinizm ve tüketim karşıtlığı kavramlarına iki ayrı kavram olarak açıklık getirerek bu alanda yapılacak sonraki çalışmalar için bir altyapı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Tüketici Davranışları, Tüketim Karşıtlığı, Sinizm, Tüketici Sinizmi.
Jel Kodları: M15, M19, M31.

CONSUMER CYNICISM IN SOCIAL MEDIA: AN INTERCULTURAL COMPARISON

ABSTRACT: Nowadays, with businesses conducting marketing communications frequently through social networks as a result of internet and technological developments, social media has become one of the main factors affecting consumer behaviors. In a new era in which consumer attitudes change in the direction of shared experiences and exchanges over social media, shared negative experiences and opinions can cause other consumers to react to businesses and products. Negative experiences, dissatisfaction and loss of confidence related to it bring along negative attitudes which are composed of cognitive, behavioral and emotional components, and these "cynic" attitudes that occur in consumers reveal "consumer cynicism", a type of cynicism. On the other hand, the post-modern consumers of our age resort to the anti-consumption by rejecting the corporate globalization and brand hegemony with the opposite tendency towards the excessive consumption.

In this study, the concepts of cynicism and consumption opposition, which are frequently used together in the literature, are discussed separately. At the same time, with considering the growing impact of social media on consumer behavior, an intercultural comparison was made in Italy and Turkey simultaneously by semi-structured interview study to determine the effects of consumer cynicism on social media. Results shows the cynicism levels of consumers in both Italy and Turkey, the differences between their approaches to consumer boycotts and the reasons for the emergence of cynicism in two different cultures. On the other hand, it provides clarification on the

concepts of cynicism and consumption opposition as two separate concepts and provides a basis for further studies in this area.

Key Words: Social Media, Consumer Behaviour, Anti-Consumption, Cynicism, Consumer Cynicism.

Jel Codes: M15, M19, M31.

GİRİŞ

Internet ve dijital teknolojilerdeki gelişimlere paralel olarak iletişim ortamları değişmiş ve sosyal medya önemli bir pazarlama iletişimi unsuru haline gelmiştir. Geleneksel iletişim kanallarının ötesine geçmiş olan Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn ve Pinterest gibi sosyal medya kanalları, kullanıcılara karşılıklı iletişim ve etkileşim kurma, içerik üretme ve geliştirme, fikir, haber, resim, video paylaşma gibi olanaklar sunarak, çift yönlü ve kullanıcıların birbirlerini doğrudan etkiledikleri bir iletişim ortamı yaratmaktadır. Özellikle sosyal medya üzerinde oluşturulan grup kutuplaşmaları ile kullanıcılar, benzer fikir ve değerleri paylaşan diğer kullanıcılar ile bir araya gelmekte, grup içerisinde bir kimlik ve kişilik oluşturmak ve kendilerini konumlandırabilmek için savundukları ortak fikir ve değerleri daha radikal bir şekilde savunmaya başlamaktadır. Bu durum, kişilerin diğerlerini birer potansiyel değerlendirici olarak algıladığı kolektivist kültürlerde çok daha yoğun yaşanmaktadır.

Bu etkileşim ortamında siyasal, ekonomik, sanatsal görüşlerin yanı sıra kullanıcılar aynı zamanda birer tüketici olarak ürünler, işletmeler ve markalar hakkındaki deneyim ve fikirlerini de paylaşmaktadır. Paylaşılan bu deneyimler ve fikirler diğer tüketicilerin zihninde ürünler ve markalar hakkında bir yargı oluşturmaktadır.

Bir ürün veya marka ile tüketici arasında beklentilerin karşılanmaması ya da memnuniyetsizlik sonucu olumsuz bir deneyim yaşandığında, tüketiciler işletmelerden uzaklaşma veya işletmelerin ürünlerini satın almayarak boykot yapma yoluna gidebilmektedir (Lee, Motion ve Conroy, 2009).

Tüketici boykotları, siyasi etik, çevre veya sosyal nedenlerle, belirli ürünlerin tüketiminden vazgeçmeye dönük bir anti-tüketici davranışıdır (Makarem ve Jae, 2016:193). Markaların geleceğini tüketici davranışları belirler. Tüketicilerin tutum ve davranışları ise büyük ölçüde tecrübelerden kaynaklanır. Önceki olumsuz tecrübeler, güven kayıpları ve tatminsizlikler ise bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerden oluşan negatif tutumları, diğer bir deyişler "sinizm" kavramını ortaya çıkarmaktadır. Sinizmin temelinde dürüstlük ve adalet gibi prensiplerin ihlal edilmesi yatmaktadır. Chu ve Chylinski (2006:1) sinizmi; güvensizlik, tatminsizlik ve beklentilerin karşılanmaması ile ilişkilendirirken Abraham (2000:269) ise; dürüstlük, adalet ve sadakat gibi prensiplerin bireysel ilgilere feda edilmesi ile açıklamaktadır.

Literatürde, sinizm ile sıklıkla bir arada kullanılan ve kavramsal bir karmaşanın yaşandığı diğer bir kavram ise post-modern tüketim toplumunda aşırı tüketimin karşıtı olarak ortaya çıkan

tüketim karşıtlığıdır. Tüketim karşıtlığı, bireyin bir ürünü veya markayı özellikle seçmediği durumlarda kendini gösterir. Tüketim karşıtlığı, tüketime karşı bir karşıt seçimdir.

Bu çalışmada, sinizm ile tüketim karşıtlığı kavramları arasındaki farklılığa açıklık getirilerek, sosyal medya üzerinde tüketici sinizminin oluşumu ve sosyal medyanın tüketici sinizmindeki etkisi, kültürel farklılıkların da rolü göz önünde bulundurularak hem İtalya hem Türkiye'de eş zamanlı yapılan odak grup görüşmeleri ile detaylı olarak analiz edilmiştir.

1. SİNİZM VE TÜKETİCİ SİNİZMİ

Son yıllarda popülaritesi artan sinizm kavramının kökeni, M.Ö. 4.yy Antik Yunan'daki Sinik Düşünce Okulu'na dayanmaktadır (Dudley, 1937). Sinizmin temelinde, insanların inanç ve davranışlarına güvenmeme, bir diğer deyişle dürüstlük ve adalet gibi prensiplerin ihlal edilmesi yatmaktadır (Chu ve Chylinski, 2006; Abraham, 2000; Andersson, 1996).

Sinizm, bir yaşam tarzı ve düşünce ekolüdür. Literatürde sinizm kavramı ile ilgili birçok tanımlama bulunmaktadır. Oxford sözlüklerine göre sinizm; "insan güdü ve eylemlerinin iyiliği ya da dürüstlüğüne inanmama eğilimini sergileme ve bunu alaycı söz ve davranışlarla gösterme" şeklinde tanımlanmıştır. Bu negatif eğilimlere sahip bireyler ise "sinik" bireyler olarak ifade edilmektedir.

İnsanların inanç ve davranışlarına güvenmeme, dürüstlük ve adaletin ihlali gibi temellere dayanan sizim kavramı, farklı disiplinler tarafından ele alınmıştır. Literatürde bazı çalışmalar sinizmin bir karakter özelliği olduğunu vurgularken (Cook ve Medley, 1954; Smith vd., 1988:526) bazı çalışmalar ise karakter özelliğinden çok bir tutum olduğunu kabul etmektedir (Chu ve Chylinski, 2006:1; Abraham, 2000:8; Andersson, 1996).

Sinizm kavramı, hayatın her alanında olduğu gibi tüketici davranışları alanında da karşımıza çıkmaktadır. Temeli güvene dayanan tüketici-marka ilişkisi açısından oldukça önem arz eden sinizm kavramının, nedenleri ve sonuçları ile birlikte detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Özellikle rekabetin bütün hızı ile ivmelenerek arttığı günümüz post-modern tüketim ortamında sinizm, tüketici davranışları üzerindeki etkisi dolayısıyla markaların geleceği üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmaktadır.

Sinik bireyler, duydukları güvensizlik, şüphecilik, düşmanlık, direnç ya da yabancılaşma gibi bilişsel, duygusal ve davranışsal yansımalardan dolayı sıklıkla acı çekmekte, kızgın, kaygılı ve isyankâr görünmektedirler. İşletmelere, ürünlere ya da markalara karşı duydukları bu negatif yansımalar neticesinde sinizm yaşayan tüketiciler, söz konusu işletmeleri, markaları ya da ürünleri boykot edebilir, bu ürün ve markaları tercih etmemeleri yönünde diğer tüketicileri uyarabilir, hatta işletmelerin imajlarını zayıflatmak için gerçek olmayan bilgileri yayarak işletmeleri kötü olarak etiketleyebilir ve diğer tüketicileri boykot etmeye çağırabilirler (Chu ve Chylinski, 2010; Amezcua ve Quintanilla, 2016).

Literatürde tüketici sinizmi ile ilgili yapılmış tanımlamalardan bir kaçı aşağıdaki tabloda ifade edilmiştir.

Tablo 1. Tüketici Sinizmi Tanımları

YAZARLAR	TANIMLAR
Laczniak, 2001	İşletmelerin boş vaatler peşinde olması ve dürüstlükten yoksun olmalarına dair bir inanıştır.
Chu ve Chylinsky, 2006	Tüketicilerdeki şüphenin, firmaların sadece kendi çıkarlarının peşinde olduğu düşüncesiyle birleştiği ve sonrasında piyasaya yöneltildiği bir tutumdur.
Helm, 2006	Tüketicilerin piyasadaki davranışlarına yön veren birtakım tutarlı inançlar ve negatif duygulardır.
Mikkonen vd., 2011	Piyasaya ya da piyasadaki kurumlara karşı şüphe hayal kırıklığı ve aldatılmaya çalışıldığının farkına varmaya yol açan bir tür psikolojik telafi stratejisidir.
Dolen vd., 2012	Firmanın açık ya da gizli sebeplerine inanmama ya da diğer bir deyişle firmanın tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına neredeyse hiç ilgi duymadığı, bunun yerine kendi çıkarlarını kolladığına dair bir düşüncedir.

Kaynak: Güven, 2016.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, tüketici sinizmi, günümüz tüketim toplumuna karşı bir tepki değil, işletmelerin etik dışı davranışlarına karşı ciddi bir direniş ve mücadelenin şeklidir.

Tüketici sinizmi, 4 şekilde karşımıza çıkmaktadır:

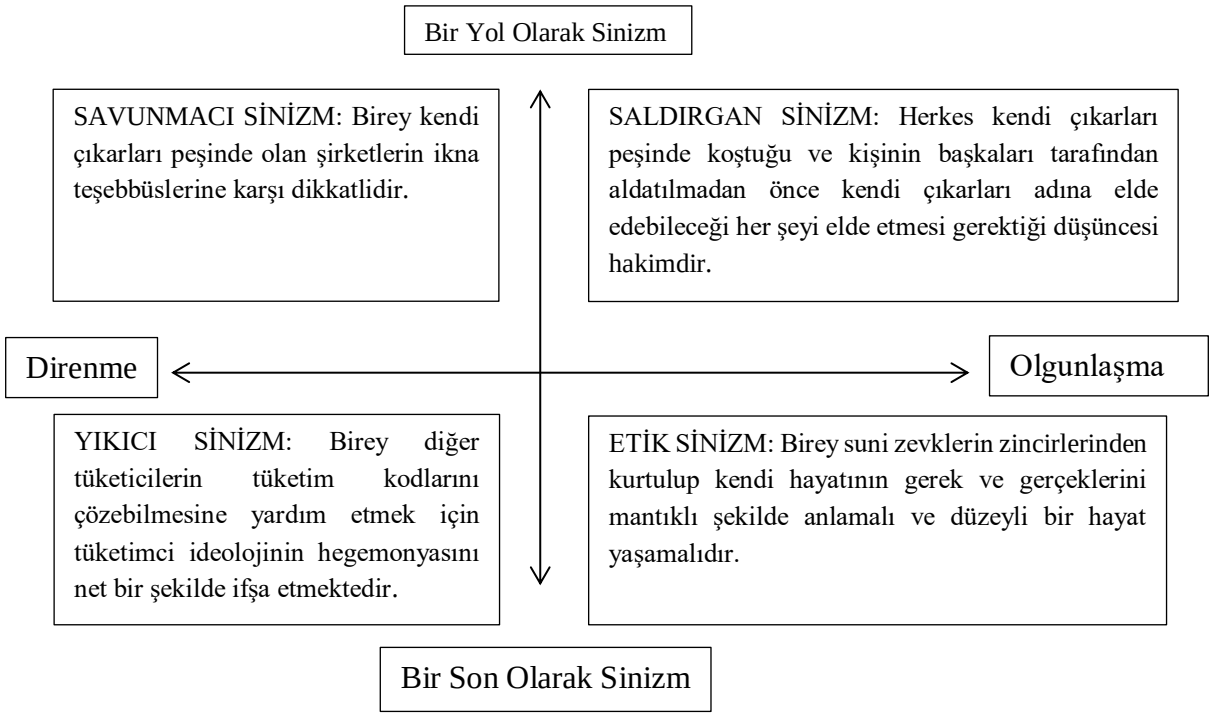

Şekil 1. *Tüketici Sinizminin Dört Tipi*

Kaynak: Odou ve Pechpeyrou, 2011:1802; Aktaran: Güven, 2016:159.

Tüketici sinizmi, zaman içerisinde gelişip şiddetlenerek markaya karşı dikkatli davranma tepkisi ile başlayan, şikâyet davranışı, negatif ağızdan ağıza pazarlama, markayı terk etme ve son olarak en şiddetli hali ile intikam davranışları sergilemeye karşı uzanan bir süreci kapamaktadır (Chu ve Chylinski, 2010:3). Bu nedenle tüketici sinizmi marka-tüketici ilişkilerinde gerek sebepleri gerekse sonuçları itibariyle, yönlendirici olduğu kadar çözümlenmediği takdirde son derece yıkıcı olabilecek davranışları içeren önemli bir olgudur (Güven, 2016).

1.1.Tüketim Karşıtlığı ve Sinizm İlişkisi

Günümüz post modern toplum yapısında, internet teknolojilerinin de hızla gelişmesiyle sosyal medya kanalları aracılığıyla oluşturulan yeni pazar ortamında tüketiciler diğer tüketiciler ile bir araya gelerek kutuplaşmakta, bu grup kutuplaşmaları neticesinde kimlik ve kişilik oluşturmaktadır. Bu etkileşim, tüm alanlarda olduğu gibi tüketici davranışlarında da, tüketicilerin ne kadar tüketici oldukları ve bunun kontrolünün kendi ellerinde olup olmadığı hususunda yönlendirici bir rol oynamaktadır.

Tüketiciler bir markayı tüketirken, aynı zamanda o markayı tüketen diğer tüketiciler ile bir bağ kurmaktadır. Bu tüketici ilişkileri ağına "marka veya tüketim topluluğu" denilmektedir (Zinkhan ve Hollenbeck, 2006).

Tüketici davranışları incelenirken, bir yandan tüketicilerin neyi, neden ve nasıl tükettiğine cevap aranırken, diğer yandan fiziksel gereksinimlerin ve ihtiyaçların çok ötesinde simgesel tüketimle kimlik oluşturup geliştirmeye yönelik ürünleri ya da konumsal tüketimle toplumsal konumu belirleyen ürünleri tüketmeye yönelen tüketicilerin bireysel-psikolojik güdüleri anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Neden tüketiriz ya da belirli markaları neden tüketiriz sorusunun çok çeşitli cevapları olabildiği gibi, çeşitli gerekçelerle artan bu tüketim eğilimi günümüzde aşırı tüketimi ortaya çıkarmıştır. Günümüz aşırı tüketim ortamında, siyasal, çevresel, kişisel vb. nedenlerle tüketiciler, aşırı tüketimin karşıtı olarak tüketim karşıtlığına yönelmektedir. Tüketim karşıtlığı, bir seçmeme ya da maddi anlamda erişememezlik değil, bir karşıt seçim olarak ortaya çıkmaktadır (Kırmızı ve Babaoğul, 2012).

Tüketim karşıtlığı, tüketicilerin bir ürünü özellikle seçmedikleri durumları ifade etmektedir. Tüketim karşıtlığı; tüketici direnişleri, tüketici isyanları, tüketici reddi, tüketici sakınması, marka çekimserliği, tüketici boykotları gibi alt türlerde ortaya çıkmaktadır. Burada önemli husus, tüketim karşıtlığının bir seçmeme (non-choice) durumu değil, bir karşıt seçim (anti-choice) olduğudur (Close ve Zinkhan, 2009).

Tüketiciler, siyasal gerekçelerle yırtıcı kapitalizmi ya da dinci muhafazakârlığı simgelediğini düşündükleri ürünleri ya da markaları tüketmekten kaçınabilmektedirler. Aynı şekilde çevresel ve kişisel nedenlerle; bir markanın istenmeyen ya da kaçınılan bir grubu temsil ediyor olması, markanın kişilerin toplumsal rolleri ile uyumsuz olması, menşei olan ülkeye karşı sahip olunan negatif tutum ya da yabancı markaların tüketilmesini yurtsever bulmamak, küreselleşmeye karşı olmak, markaların tekelleşme eğilimi veya aşırı ticarileşmesi, aynı zamanda teknolojik olanaklarla tüketicilerin güçlenmesi ve bilgiye erişimin kolaylaşması, tüketim karşıtlığına zemin oluşturmuştur (Sandıkçı ve Ekinci, 2009; Krishnamurthy ve Küçük, 2009).

Anlaşılacağı üzere, tüketim karşıtlığı tüketim toplumuna ve aşırı tüketime karşı bir tepki, bir karşıt seçimdir. Sinizm ise, dürüstlük ve adaletin ihlali, güvensizlik, şüphecilik, karşılanmamış beklentiler, olumsuz deneyimler, tatminsizlik, yabancılaşma ve direnmeye kadar uzanan sonuçlara sahip bir kavramdır. Bu bağlamda tüketim karşıtlığı ve sinizm, birbiri ile ortak noktalara sahip olmanın yanı sıra temel itibariyle birbirinden tümüyle ayrılan iki kavramdır.

1.2.Sosyal Medyada Tüketici Sinizmi

Sosyal medya kavramı, sosyal ve medya kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Şahin, Çağlayan ve Başer, 2017).

Sosyal, grup / topluluk içerisinde etkileşimdir. Medya, yayınlar ve kanallar aracılığı ile iletişim demektir. Diğer bir deyişle, reklam ve fikirlerin iletişimidir. Sosyal medya ise, kişiler arası etkileşimin oluşturulduğu ve sürdürüldüğü iletişim ve yayın platformlarıdır (Şahin, Çağlayan ve Başer, 2017).

Internet üzerindeki algoritmalar, kullanıcıların sahip olduğu görüş ve ilgi alanlarına yönelik takip ettikleri siteler üzerinden bilgi toplamakta ve benzer görüş ve ilgi alanlarına yönelik içerikleri karşılarına çıkarmakta, hiç ilgilenmedikleri alanlarda ya da zıt görüşte olan içerikleri ise karşılarına çıkarmamaktadır (Güçdemir, 2017). Böylece, sosyal ağlar üzerinden kullanıcılar kendileri ile aynı ya da benzer görüşte veya ortak ilgi alanlarına sahip diğer kullanıcılar ile kolaylıkla iletişime geçebilmektedir. Bu durum, sosyal medya üzerine grup kutuplaşmalarına zemin hazırlamaktadır. Sosyal gruplar içerisinde bireyler, savundukları görüşleri daha radikal bir şekilde savunmakta, sosyal medya etkileşimleri sonucunda kimlik ve kişilik oluşturmaktadır (Harlak, 2009). Dolayısıyla, grup kutuplaşmaları içerisindeki kararlar rasyonellikten uzak ve duygusal olmaktadır.

Tüketici davranışları açısından ele alındığında da, benzer etkileşimler söz konusu olmaktadır. Kullanıcılar aynı zamanda birer tüketici olarak, satın aldıkları, kullandıkları ya da bilgi sahibi oldukları ürünler ve markalar hakkındaki deneyimlerini ve fikirlerini sosyal medya kanalları üzerinden çeşitli platformlarda ve forumlarda diğer kullanıcılar ile paylaşmaktadır. Bu kullanıcı deneyimleri, satın alma kararı vermek için daha fazla bilgiye ihtiyaç duyan günümüz tüketicilerinin satın alma karar süreçlerinde oldukça etkili olmaktadır.

Son yıllarda bir yaşam tarzı ve düşünce ekolü olarak oldukça popüler hale gelen sinizm kavramı, diğer alanlarda olduğu gibi tüketici davranışları açısından da oldukça önem arz etmektedir. Sinik tüketiciler, sahip oldukları güvensizlik, şüphecilik, direnç, düşmanlık ya da yabancılaşma gibi negatif duygu ve düşünceleri neticesinde edindikleri negatif deneyimleri, sosyal medya üzerinden diğer tüketiciler ile paylaşmakta, ürünleri ya da markaları boykot etmenin yanı sıra, diğer tüketicileri de boykot etmeye, belirli ürünleri veya markaları tercih etmemeye çağırabilmekte, hatta sosyal medyanın sunduğu geniş kitlelere ulaşabilme kolaylığının gücünü kullanarak işletmelerin imajını zedeleyecek haberler yayabilmektedir.

Çalışmanın sonraki bölümünde, sosyal medya üzerinde tüketici sinizminin etkisi, kültürlerarası bir karşılaştırma yapılarak analiz edilecektir.

2. KÜLTÜRLERARASI FARKLILIKLAR VE TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI

Hofstede (2001), kültürü "bir grubun üyelerini diğerinden ayıran zihnin kolektif olarak programlanması" olarak tanımlayarak, bireyler arasındaki ve bireylerin davranışları arasındaki farklılıkların, sahip oldukları kültürlerin farklılığının sonucunda olduğunu iddia etmiştir. Nitekim Geert Hofstede'nin öncülüğünde 1970 yılında IBM firması ile 50'den fazla ülkede

gerçekleştirilen araştırmanın sonucunda Hofstede'nin Kültürel Boyutları olarak adlandırılan teori ile her bireyin sahip olduğu kültürlerin belirli ölçütleri olduğu savunularak, kültürler arasındaki farklılıkların nedenleri ortaya koyulmuştur. Zaman içinde Gert Jan Hofstede ve Michael Minkov'un da katkılarıyla bir kültürün boyutları, güç mesafesi (power distance), bireycilik/kolektivism (individualism versus collectivism), maskülen/feminen toplum (masculinity versus femininity), belirsizlikten kaçınma (uncertainty avoidance), uzun/kısa vadeli oryantasyon (long versus short term orientation) ve serbestlik/kısıtlama (indulgence versus restraint) olmak üzere 6 boyutta incelenmiştir.

• Güç Mesafesi

Bir toplum içerisindeki güç sahibi olanlar ile olmayanların arasındaki mesafeyi ve bu bireylerin arasındaki eşitsizliklerini konu alan göstergedir. Yüksek ölçüde güç mesafesi olan organizasyonlarda ya da toplumlarda, bireyler hiyerarşiyi ve gücün eşitsiz bir biçimde dağılımını kabul ederek, bulundukları konumu benimsemektedirler. Düşük ölçüde güç mesafesi olan toplumlarda ise, bireyler toplum içerisinde eşit ve adil olarak dağıtılmış olan gücü benimsemektedirler.

• Bireycilik ve Kolektivist Yapı

Bireycilik anlayışını benimsemiş toplumlarda, bireyler öncelikli olarak kendilerini düşünmekte, kendi kararlarını kendileri vermekte ve odak noktası olarak kendilerini ya da çok yakınlarını koymaktadırlar. Bireysel seçimler ve tercihler daha önemlidir. Toplum içindeki bağlar daha zayıftır. Kolektivist yapıda ise bireyciliğin aksine, bireyler yakın çevreleri ya da belirli grupların üyeleri ile karşılıklı olarak yüksek ölçüde sadakate sahip olarak güçlü bağ kurmakta ve biz anlayışına sahip olmaktadırlar.

• Maskülen ve Feminen Toplum

Maskülen toplumlarda, bireylerin başarıya ulaşmadaki motivasyonları, materyalistik ödüllere, rekabete, atılganlıklarına bağlıdır. Feminen toplumlarda ise, işbirliğini ve zayıfları önemseyen, hayatın kalitesine ve iyi ilişkilere önem veren bireyler öne çıkmaktadır.

• Belirsizlikten Kaçınma

Bireylerin belirsizlikler, değişkenlikler karşısında nasıl hissettiklerine ve bu durumlar ile karşılaştıklarında nasıl başa çıktıklarına dair göstergedir. Düşük seviyede belirsizlikten kaçınma indeksine sahip olan toplumlarda, bireyler belirsizlikler karşısında rahattır ve risk almaktan çekinmez. Belirli bir konu hakkında farklı görüşler olmasını kabul etmeye eğilimlidirler. Ancak yüksek seviyede belirsizlikten kaçınma indeksine sahip toplumlarda, bireyler belirsizlikler karşısında psikolojik açıdan huzursuz hissetmekte ve risk almak istememektedir. Belirsizliğin hâkim olduğu bir konuda ağ üyelerinin fikir birliğine önem vermektedirler.

• Uzun ve Kısa Vadeli Oryantasyon

Uzun vadeli oryantasyona sahip toplumlar, geleceğe yönelik, uzun vadeli planlar ile azim ve tasarrufa yöneliktir. Geleceğe yönelik ödüller için, şimdiki zamandaki kişisel zevklerden vazgeçebilmektedirler. Kısa vadeli oryantasyona sahip toplumlarda ise odak noktası geçmiş ve bugündür. Bireyler emeklerinin karşılığını hemen ya da çok kısa zamanda almak ister ve harcama yapmak sosyal çevrelerinden gelen bir baskıdır.

• Serbestlik ve Kısıtlama

Serbestliğe sahip toplumlarda, toplum hoşgörü, hayattan zevk alma ve eğlenme gibi en basit ve en doğal insana ait duyguları özgür bırakmaktadır. Bireyler daha dışadönük, sempatik, sosyal, pozitif ve iyimserdirler. Kısıtlamacı toplumlarda ise sosyal normlar ve kurallar öne çıkarak, bireyler ihtiyaçlarını ya da isteklerini baskılamaktadır. Bireyler daha içe dönük ve negatiftirler.

Hofstede'nin araştırmasından yola çıkılarak, farklı kültürlere sahip olan tüketicilerin farklı tercihlere sahip olabileceği, satın alma karar sürecinde farklı davranışlar sergileyebileceği söylenebilir. Aynı şekilde tüketicilerin bireysel olarak sahip oldukları kültürün, bir ürün ya da marka hakkında sahip oldukları algıyı, sahip oldukları beklentiyi ve deneyimlerini şekillendirebileceği de ifade edilebilmektedir.

Türkiye ve İtalya, fiziki konumları, tarihleri, sahip oldukları kültür ile birbirinden ayrışan iki ülke olarak kültürlerarası farklılıkların tüketici davranışlarındaki etkisinin incelenebileceği en iyi iki örnek olarak seçilmiştir. Hofstede'nin 6 kültür ölçütü ve İtalya ve Türkiye'nin sahip oldukları indeksler aşağıdaki Şekil de verilerek, iki toplum arasındaki kültürel farklılıklar ortaya konulmuştur.

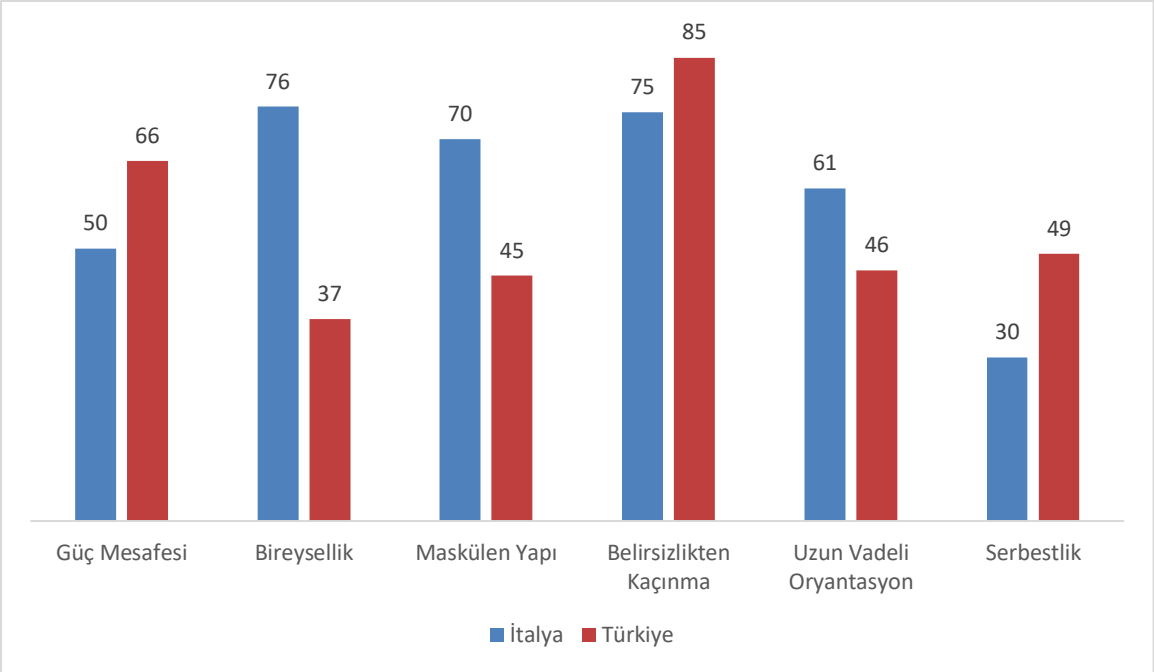

Şekil 2: İtalya ve Türkiye'nin Hofstede Kültürel Boyutları Arasındaki Farkları

3. SOSYAL MEDYADA TÜKETİCİ SİNİZMİNİN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINA ETKİSİNİ BELİRLEMEYE YÖNELİK KÜLTÜRLERARASI BİR UYGULAMA

3.1.Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Yöntemi ve Kısıtları

Çalışmanın amacı, literatürde sıklıkla bir arada kullanılan sinizm ve tüketim karşıtlığı kavramlarını birbirinden ayırarak iki kavrama ışık tutmak, aynı zamanda sosyal medyanın tüketici davranışları üzerindeki artan etkisine dikkat çekerek sosyal medyada tüketici sinizminin, tüketici davranışlarını nasıl ve ne ölçüde etkilediğini kültürlerarası bir karşılaştırma yaparak analiz etmektir.

Çalışmanın en büyük kısıtı, belirli özelliklere sahip katılımcılarla nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinin uygulanmış olmasıdır. Diğer bir önemli kısıt, uygulamanın İtalya ve Türkiye'de eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiş olmasından dolayı zaman kısıtıdır. Yabancı katılımcılarla İngilizce ve İtalyanca dillerinde iletişime geçilmiş, ifadeler aynı zamanda hem İngilizce hem İtalyanca dillerine çevrilmiş ve doğru ifade edilmeye çaba gösterilmiştir. Amaçlı örneklem yönteminin seçilmiş olması ve belirli sorularda katılımcıların sorulara nasıl cevap vereceklerinden emin olmamaları gibi nedenler araştırma sonuçlarının genellenebilirliği konusunda sınırlılıklar yaratmaktadır. Verilen cevapların samimi ve doğru olduğu varsayılmıştır.

Nitel Araştırma Danışmanları Derneği nitel araştırmanın, tüketicilerin pazarlama mesajlarını nasıl algıladığını anlamak ve daha etkili pazarlama ve iletişim stratejileri geliştirmek için büyük yarar sağladığını belirtmiştir. Çalışmanın konusuna ve amacına uygun olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmış, bu yöntem ile katılımcıların sahip oldukları deneyimlerden ve bilgilerden

yararlanılarak araştırılan konu hakkında kapsamlı ve derin bilgi sunmak amaçlanmıştır (Saunders vd., 2012).

Araştırmada neden ve nasıl sorularına cevap verilebilmesi için birincil veri toplama tekniği olan yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakatta, yarı yapılandırılmış soru tekniği kullanılarak, konu hakkında derinlemesine bilgi edinme ve katılımcıların görüşlerini detaylı olarak ifade edebilmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Mülakat soruları literatür taramasından ve kaynakların sentezi sonucunda önceden belirlenmiş açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur. Katılımcıların cevaplarına göre tamamlayıcı ek sorular ile desteklenmiştir.

Mülakat sorularının test edilmesi açısından İtalyan ve Türk olmak üzere iki katılımcı seçilerek, pilot görüşme yapılmıştır. Pilot görüşmenin amacı, soruların yeteri kadar açık ve anlaşılır olması, soruların araştırma sorularına cevap verecek nitelikte dizayn edilerek, katılımcıların ekstra açıklamalara gerek duymadıklarının belirlenmesi ya da duydukları noktada mülakat sorularının güncellenmesidir (Merriam,2009). Pilot görüşmenin sonucunda sorularda gerekli olan değişiklikler yapılmıştır. Görüşmenin başında katılımcılar ile araştırmanın amacı paylaşılarak, görüşmenin formatından bahsedilmiştir.

3.2.Örneklem

Mülakatta yer alacak katılımcılar, amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak araştırma konusu hakkında bilgi sahibi olmaları ve araştırma sorularına cevap vermede anlamlı bilgiler verebilmeleri kriterlerine bağlı kalınarak seçilmiştir (Ritchie ve Lewis, 2003). Amaçlı örneklem yönteminde araştırma sorularına en iyi şekilde yanıt verebilecek katılımcılar, araştırmacının belirlediği kriterlere bağlı olarak seçilmektedir (Saunders vd., 2012).

Amaçlı örneklem yöntemine göre; araştırmada yer alacak katılımcıların üç kritere sahip olmaları gerekliliği konulmuştur;

- Aktif internet kullanıcıları olmaları, elektronik platformlar hakkında bilgi sahibi olmaları ve bu platformlar üzerinde satın alma faaliyetlerine katılmaları

- Sosyal medya üzerinden çeşitli gruplara üye olmaları

- Türk ya da İtalyan uyruklu olmaları

Araştırmanın örneklemi, Hofstede'nin Kültürel Boyutlar teorisinden yola çıkılarak bireylerin sahip oldukları kültürlerin tüketiciler üzerinde farklı etkiler yaratması nedeniyle, İtalya ve Türkiye olmak üzere, konumu, tarihi, dili ve kültürü birbirinden farklı iki ülkeden seçilmiştir. 'Belirsizlikten Kaçınma Endeksi' olarak adlandırılan endekste Türkiye'nin yüksek (85) İtalya'nın ise daha düşük (75) derecede UAI endeksine sahip olması, Bireycilik endeksinde Türkiye'nin düşük (37) İtalya'nın ise daha yüksek (76) endeksine sahip olması gibi nedenlerden ötürü iki farklı kültürü temsil eden katılımcılar ile çalışılmıştır (The Hofstede Center, 2017).

Amaçlı örneklem yönteminin kriterleri göz önüne alınarak Türkiye ve İtalya'dan katılımcılar ile yüz yüze mülakat gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler İtalyan katılımcılar ile İngilizce ve İtalyanca, Türk katılımcılar ile Türkçe gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar yaşadıkları yer ve cinsiyetleri yönünden eşit sayıda dağıtılmıştır. Görüşmeler 24-29 Ekim 2018 tarih aralığında yapılmıştır ve katılımcı başına 30 dakika sürmüştür. Yapılan görüşmeler dijital platforma yazılı olarak kaydedilmiştir.

Gerçekleştirilen nitel araştırma ve mülakat tekniğinin geçerlilik ve güvenilirlik açısından desteklenmesi amacıyla "katılımcı teyidi" ve "teori üçgenleme" yöntemleri kullanılmıştır. Katılımcı teyidi (member checking) ile araştırmada yer alan katılımcıların verdikleri cevaplar yazılı hale getirildikten sonra, katılımcılar tarafından teyit edilmesi istenilmiştir. Teori üçgenleme yöntemi ile literatürde yer alan benzer çalışmalarda elde edilen sonuçlar ile karşılaştırılarak araştırmanın güvenilirliği test edilmiştir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmanın bu bölümünde alan çalışması sonucu elde edilen verilerin analizlerine ve bu analizlere ait yorumlara yer verilmiştir.

4.1.Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 32 kişiden 16 sı erkek 16 sı da kadındır. Cinsiyetler tabiiyet bağlamında eşit dağıtılmış yani 16 İtalyan'ın ve 16 Türk'ün yarısı erkek yarısı da kadındır. İtalyanların yaş ortalaması 32, Türklerin yaş ortalaması 34 tür. İtalyan kadınların yaş ortalaması 30 erkeklerin yaş ortalaması 34, Türk kadınların yaş ortalaması 28 erkeklerin yaş ortalaması ise 40 tır. Araştırmaya katılan İtalyan katılımcılardan en genç kadın 20 en yaşlı kadın 38, en genç erkek 18 ve en yaşlı erkek 50; Türk katılımcılardan en genç kadın 20 en yaşlı kadın 42, en genç erkek 22 ve en yaşlı erkek 54 yaşındadır.

4.2.Bulguların Analizi

Araştırmaya katılan bütün İtalyanlar (16 kişi) sinik birey olduklarını düşünmektedirler. Türklerde ise erkeklerin hepsi (8 kişi), kadınların ise yarısı (4 kişi) sinik olduklarını diğer yarısı da (4 kişi) sinik olmadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılara sinik olma nedenleri sorulduğunda erkek Türk katılımcılar "olumsuz tüketici deneyimleri" ve "reklam mesajlarının aldatıcılığı"nı neden olarak gösterirken kadın Türk katılımcıların tamamı "reklam mesajlarının aldatıcılığı"nı neden olarak göstermiştir. İtalyan katılımcıların verdikleri cevaplar ise Türk katılımcılardan farklılık göstermektedir. İtalyan erkekleri "yaşamı kontrol edebilme isteği" ve "karşılanmamış beklentiler"i neden olarak gösterirken, İtalyan kadınları "reklam mesajlarının aldatıcılığı"nı ve "savunma mekanizması geliştirme ihtiyacı"nı neden olarak belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılanların sinizm tiplerinden hangisine ait olduklarının belirlenmesi amacıyla sorulan soru neticesinde İtalyan kadınlarının hepsi "saldırgan sinizm" tipine ait olduklarını belirtmişlerdir. Erkeklerin ise yarısında "saldırgan sinizm" diğer yarısında da "savunmacı sinizm" tipi çıkmıştır. Türk katılımcılarda ise en çok çıkan tip "etik sinizm"dir. 10 katılımcı kendini "Etik Sinik" görmektedir. Etik sinizm haricinde 3 kişide "savunmacı sinizm" ve 3 kişide de "yıkıcı sinizm" tiplerine rastlanmaktadır. Bu sonuç da Hofstede'ye göre anlamlı çıkmaktadır. İtalyanlar Türklere göre daha fazla bireycidir ve Türkler belirsizliklerden kaçınmayı İtalyanlardan daha fazla istemektedirler. Bu durum sinizm tiplerinde de kendini göstermektedir. Belirsizlikten kaçınan Türklerde Etik Sinizm en çok karşılaşılan tiptir. Bireyci olup herkesin kendi çıkarları peşinde koştuğu İtalyanlarda "Saldırgan Sinizm" ve "Savunmacı Sinizm" de en çok rastlanılan sinizm türleridir.

Tüketicileri en çok etkileyen sinizm bileşenin ne olduğunun belirlenmesi için sorulan soru sonucunda Türk kadın tüketicilerin hepsinde (8 kişi) "duygusal bileşen"in en etkili bileşen olduğu ortaya çıkmıştır. Erkeklerde ise 5 kişide "bilişsel bileşen" en etkili bileşen olurken, onu 3 kişi ile "davranışsal bileşen" takip etmektedir. İtalyan tüketicilerde ise erkekler için "bilişsel bileşen"in (5 kişi), kadınlar için ise "davranışsal bileşen"in (6 kişi) en önemli bileşen olduğu belirlenmiştir.

Tüketicilerin olumsuz bir durumla karşı karşıya kaldıklarında hangi duyguyu daha fazla yaşadıklarını tespit etmek ve böyle bir durumda olayı hangi boyutlara taşıdıklarını belirlemek için sorulan soru neticesinde Türklerin en çok yaşadığı duygu "güvensizlik ve şüphecilik" (12 kişi) olmaktadır. İtalyan tüketiciler ise "direnç ve düşmanlığı" (13 kişi) böyle bir durumda en çok hissettikleri duygu olarak ifade etmişlerdir. İtalyan tüketiciler olayı sinizmden çıkarıp tüketim karşıtlığına kadar götüreceklerini belirtmişlerdir. Bu konuyu destekleyen bir diğer sonuç da sinizm ile karşılaştıklarında süreci taşıyacakları boyuttur. Türkler şikâyet ve negatif Word of Mouth'a kadar süreci uzatacaklarını ifade ederken İtalyan tüketiciler markayı terk etme ve boykot veya eylem sürecine kadar olayı uzatabileceklerini ifade etmişlerdir.

Türk tüketicilerden sadece ikisi boykota katıldığını ifade ederken, diğer 14 kişi herhangi bir boykota katılmadığını ifade etmiştir. Boykota katılan iki kişi yabancı ve yerli markaları boykot ederken farklı davranış gösterdiklerini yabancı markaları boykota daha yatkın olduklarını ve sadık müşteri oldukları markaları boykot etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Kendilerini boykota iten şeyin sosyal medya vasıtasıyla başkaları tarafından yönlendirilme ve grup tepkisi olarak ifade ederken çevrelerini de sosyal medya vasıtasıyla boykota davet ettiklerini söylemişlerdir. Boykota katılmayan 14 kişinin yarısı gerekli olduğunda boykota katılabileceklerini diğer yarısı ise asla boykota katılmayacaklarını ifade etmişlerdir. Bu kişiler boykota katılmama nedeni olarak da "sonucun değişmeyeceği" ve "boykot sonucunda ters bir durumla karşı karşıya kalabileceklerini" göstermişlerdir.

İtalyan tüketiciler de ise durum çok farklıdır. İtalyan tüketicilerden 12 tanesi daha önce boykota katıldıklarını 4 tanesi de katılmadıklarını söylemişlerdir. Boykota katılanların hepsi markanın menşei ne olursa olsun kişisel çıkarlarına uymayan her durumda boykota katılacaklarını,

markanın yerli veya yabancı olmasının bu durumu etkilemeyeceğini belirtmişlerdir. Katılımcılar sadık müşterisi oldukları markalar ile ilgili negatif bir durum yaşadıklarında da boykot yapabileceklerini ifade etmişlerdir. İtalyanlar sosyal medyadan veya çevrelerinden etkilenerek boykot yapmadıklarını, kendilerini boykota iten unsurun yaşadıkları kötü deneyim olduğunu söylemişlerdir. Boykota katılmayan 4 kişi de gerekli olduğunu düşünürler ise boykota katılacaklarını vurgulamışlardır.

Türkler görülebileceği gibi daha kolektivist ve milliyetçi bir yapı sergilemiş, aynı zamanda sosyal medyadan etkilenerek boykota katıldıklarını veya çevrelerini de boykota davet ettiklerini belirtmişlerdir. İtalyanlar ise, daha bireyci ve çevreden etkilenmeyen bir yapı sergileyerek, kendi deneyimlerini en önemli unsur olarak görmektedir. Bu sonuçlar, Hofstede'nin Kültürel Boyutlar teorisindeki İtalya Türkiye karşılaştırmasına uygun bir sonuç olarak kanıtlanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın en temel sonuçlarından birisi sinizm ve tüketim karşıtlığı durumlarının kültüre göre farklılık gösterdiğidir. İtalyan tüketiciler Türklere göre daha sinik olduklarını belirtmişlerdir. İtalyan tüketiciler sosyal medyadan ve çevrelerinden etkilenmeden kişisel deneyimlerinden yola çıkarak boykot ve tüketim karşıtlığına kadar süreci uzatırken, Türkler boykota kadar olayı uzatmamakta şikâyet ve negatif Word of Mouth'da olayı bitirmekte, uzatanlar da bunu grup etkisi ve sosyal medya vasıtasıyla yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu duruma en büyük nedenlerden biri Hofstede'nin Kültürel Boyutlar teorisinde de görüldüğü gibi İtalyanların Türklere göre daha bireyci olmalarıdır.

Araştırmanın bir diğer sonucu olarak; Türkler, yerli menşeili markalar ve yabancı menşeili markalar ile ilgili negatif bir durum olduğunda davranışlarının farklı olduğunu, yabancı markalara tepki koymayı daha çok sevdiklerini, sadık oldukları markalar ile ilgili herhangi bir boykot düşüncesinin olmadığını vurgulamışlardır. İtalyanlar ise yerli, yabancı veya sadık olmanın boykot edip etmemede etkili olmadığını belirtmişlerdir.

Türk tüketicilere hitap eden işletmeler, negatif durumlar ile karşılaşmamak için hem sadık müşteri sayısını arttırmalı hem de sosyal medya yönetimi ve dijital pazarlama uygulamalarını aktif şekilde kullanmalıdırlar. İşletmelerin kendilerine özgü müşteri grupları yaratmaları, bu grupların bireyler üzerindeki etkisi ile, diğer tüketiciler üzerinde de etki yaratılmasına olanak sağlayarak işletme ve marka aleyhine yapılacak olumsuz girişimleri engelleyecektir. Türk tüketiciler reklam mesajlarının aldatıcı olmasından dolayı sinik olduklarını belirtmişlerdir. Bu nedenle işletmeler, olabildiğince reklam mesajlarını açık, doğru ve net bir şekilde vermelidirler.

İtalyan tüketicilere hitap eden işletmeler ise önceliklerini müşteri deneyimlerine vermelidirler. Karşılanmayan beklentiler ve savunma mekanizması geliştirme ihtiyacı onları sinik olmaya iten en önemli sebeplerdir. İtalyanlar daha bireyci bir yapıda oldukları ve sosyal medya veya

çevreden daha az etkilendikleri için negatif bir durumda süreci yönetmek işletme için zorlaşmaktadır. Ayrıca İtalyan tüketicilerin olayı tüketim karşıtlığına kadar götürmesi işletmeyi zora sokabilecektir.

KAYNAKÇA

Abraham, R. (2000). Organizational Cynicism: Bases and Consequences. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs, 126*(3), s.269-292.

Amezcua, B. ve Quintanilla, C. (2016). When eWOM Becomes Cynical. *International Journal of Consumer Studies*, 40(3), 290-298.

Andersson, L.M. (1996). Employee Cynicism: An Examination Using a Contract Violation Framework. *Human Relations*, 49 (11), 1395-1418.

Atılgan, K.Ö., İnce, T. ve Yılmaz, S. (2017). Tüketicilerin Satın Alma Niyetleri ve Boykota Yönelik Tutumlarının Tüketici Sinizmi, Fiyat Şeffaflığı ve Fiyat Adaleti Bağlamında İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3). S.34-44.

Chu, A., ve Chylinski, M, (2006). A Model of Consumer Cynicism - Antecedents and Consequences. Presented at ANZMAC 2006 Conference, Brisbane, Qld, 04 - 06 December 2006.

Chylinski, M., ve Chu, A. (2010). Consumer Cynicism: Antecedents and Consequences. *European Journal of Marketing*, 44(6), s.796-837.

Close, A.G. ve Zinkhan, G.M. (2009). Market-Resistance and Valentine's Day Events. *Journal of Business Research*, 62, s.200-207.

Dolen, W.M., de Cremer, D., ve de Ruyter, K. (2012). Consumer Cynicism Toward Collective Buying: the Interplay of Others' Outcomes, Social Value Orientation and Mood. *Psychology & Marketing*, 29(5), 306-321.

Dudley, D.R. (1937). A History of Cynicism. London: Methuen and Co.

Güven, E. (2016). Tüketimde Sinik Tutum: Tüketici Sinizminin Sebepleri ve Sonuçları. *Journal of Business Research Turk*, s.152-174.

Helm, A.E. (2006). Cynical Consumers: Dangerous Enemies, Loyal Friends, Doctoral Dissertation, University of Missouri. Columbia.

Helm, A.E., Moulard, J.G., ve Richins, M. (2015). Consumer Cynicism: Developing a Scale to Measure Underlying Attitudes Influencing Marketplace Shaping and Withdrawal Behaviours. *International Journal of Consumer Studies*, 39(5), 515- 524.

Hollenbeck, C.R. ve Zinkhan, G.M. (2006). Consumer Activism on the Internet: The Role of Anti-brand Communities. *Advances in Consumer Research*, 33, s.479-485.

Kırmızı, M. ve Babaoğul, M. (2012). Tüketim Karşıtlığının Kuramsal Çerçevesi ve Örnek Olay İncelemesi: Boğaziçi Starbucks'ta Şenlik Var!. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 19 Haziran, s.1-14.

Lee, M.S., Motion, J., ve Conroy, D. (2009). Anti-consumption and Brand Avoidance. *Journal of Business Research*, 62(2), 169-180

Laczniak, R.N., DeCarlo, T.E. ve Ramaswami, S.N. (2001). Consumers' Responses to Negative Word-Of-Mouth Communication: An Attribution Theory Perspective. *Journal of Consumer Psychology*, 11(1), s.57-73.

Makarem, S.C., ve Jae, H. (2016). Consumer Boycott Behavior: An Exploratory Analysis Of Twitter Feeds. *Journal of Consumer Affairs*, 50(1), 193-223.

Merriam, S.B. (2009). Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation. SanFrancisco: Jossey-Bass

Mickkonen, I., Moisander, J. ve Fırat, A.F.(2011). Cynical Identity Projects as Consumer Resistance – The Scrooge as a Social Critic?. *Consumption Markets & Culture*, 14:1, 99-116, DOI:10.1080/10253866.2011.541163.

Odou, P. ve de Pechpeyrou, P. (2011). ' Consumer cynicism: From resistance to anticonsumption in a disenchanted world?', European Journal of Marketing, 45(11/12), s.1799-1808.

Ritchie, J. ve Lewis. J. (2003) Qualitative Research Practice: A Guide For Social Science Students and Researchers. Sage Publications,1-336

Saunders, M., Lewis, P., ve Thornhill, A. (2012). Research Methods for Business Students, Harlow, England: Pearson Education Limited, (6).

İNTERNET KAYNAKLARI

Güçdemir, Derya (2016), ABD Seçimlerinde Facebook'un Rolü: Post truth siyaset, algoritmalar ve sahte haberler, Erişim tarihi: 30.09.2018, Erişim adresi: https://yenimedya.wordpress.com/2016/11/29/abd-secimlerinde-facebookun-rolu-posttruth-siyaset-algoritmalar-ve-sahte-haberler/

Harlak, Haver (2009), Erişim tarihi: 01.10.2018. Erişim Adresi: http://www.akademik.adu.edu.tr/bolum/fef/psikoloji/webfolders/topics/3L%C4%B0DERL%C4%B0K%20ve%20GRUPTA%20KARAR%20ALMASunu.pdf

https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview/, Erişim tarihi: 12.09.2018

https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/, Erişim tarihi: 10.09.2018.

NESNELERİN İNTERNETİ TEKNOLOJİLERİNİN TÜKETİCİ TARAFINDAN KABULÜNE YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ

Prof. Dr. Celal Hakan Kağnıcıoğlu

Araş. Gör. Haldun Çolak

ÖZET: 3. Endüstri devriminden sonra ilk kez 2011 yılında Almanlar tarafından ortaya atılan ve 4.Endüstri devrimi olarak da bilinen Endüstri 4.0, akıllı fabrikalar sayesinde tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayacak kişiselleştirilmiş akıllı ürün ve hizmetler yaratmayı hedeflemektedir. Endüstri 4.0 gücünü, bütün fiziksel nesnelerin internete bağlı olduğu ve bu nesnelerin birbirleriyle ve kullanıcılarla iletişimde olmasını sağlayan Nesnelerin İnterneti (Nİ) teknolojilerinden almaktadır. İletişim teknolojilerini ve bilgi kaynaklarını kullanan Nİ teknolojileri insanlara daha yenilikçi ve akıllı ürün ve hizmetler sağlamayı hedeflemektedir. Nesnelerin interneti literatürü incelendiğinde genel yönelimin Nİ teknik özelliklerini belirlemeye yönelik olduğu, çok daha az bir eğilimin Nİ kullanımı ve kabulüne ilişkin tüketici algısını açıklayan davranışsal çalışmalara yönelik olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada teknoloji benimseme ve kabul modellerinden hareketle davranışsal niyetin kabul davranışının önemli bir göstergesi olduğu karşımıza çıkmakta ve dolayısıyla tüketicinin Teknoloji kabulüne yönelik davranışsal niyetini etkileyen faktörlerin belirlenerek bu faktörlerin Nİ Teknolojileri konseptine uygun şekilde incelenmesini sağlayacak bir modele ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda mevcut çalışmanın amacı Nİ teknolojilerinin tüketiciler tarafından kabulüne ilişkin kavramsal bir model geliştirmektir. Bu model "Birleşik Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi 2 "ye dayanmaktadır. Bu teori Venkatesh vd. (2012) tarafından teknoloji kabulüne yönelik olarak tüketici deneyimi odağında düzenlenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın çıktısı sözü edilen teorinin literatür araştırması sonucunda Nİ konseptine uygun olarak Güven, Algılanan Maliyet ve Algılanan Güvenlik ve düzenleyici değişken olarak "Teknolojiye Hazır Olma İndeksi" faktörlerinin eklenmesiyle yeniden düzenlenmesi ve de teknoloji kabulüne ilişkin davranışsal niyet ile Nİ arasında ilişki kurmaktır. Sonuç olarak oluşturulan bu modelin Nİ teknolojilerinin benimsenmesine ilişkin literatürde eksikliği gözlenen tüketici kabulü boyutuna yönelik yapılacak çalışmalara katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nesnelerin İnterneti, Teknoloji Kabulü, UTAUT 2, Tüketiciler

Jel Kodları: C51, O33

GİRİŞ

Sanayileşmenin başladığı ilk andan itibaren teknolojide yaşanan ilerlemeler ve gelişmeler, tarih boyunca endüstri alanında bazı değişimlere neden olmuştur. 3.Sanayi Devriminin devamında özellikle fabrikalardaki internet teknolojileri ve akıllı nesneler alanındaki geleceğin teknolojilerinin bütünleşmesi ile ortaya çıkan gelişmiş dijitalleşme, endüstri üretiminde temelden bir değişimin yaşandığına işaret etmektedir (Lasi vd., 2014). İşte bu noktada 4. Endüstri devrimi olarak da bilinen Endüstri 4.0, ilk kez 2011 yılında Hoffenheim fuarında Alman ekonomisini geliştirme amacıyla önerilmiş ve sonrasında Alman hükümeti tarafından desteklenerek ilgili uzmanlarla yürütülen özel bir çalışma ile tüm dikkatleri üzerine çekmiştir (Rojko, 2017; EBSO, 2015). Endüstri 4.0 özü itibariyle akıllı fabrikalar sayesinde tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayacak kişiselleştirilmiş akıllı ürün ve hizmetler yaratmayı hedeflerken

gücünü, bütün fiziksel nesnelerin internete bağlı olduğu ve bu nesnelerin birbirleriyle ve kullanıcılarla iletişimde olmasını sağlayan Nesnelerin İnterneti (Nİ) teknolojilerinden almaktadır.

Nİ kavramı ulaşım, nakliye, sağlık, ev teknolojileri, tarım ve kayıp eşyaların takibi gibi çeşitli alanlarda kendisine çalışma ortamı bulsa da, tüketici ürünleri ya da tüketicilerin Nİ teknolojilerini benimseme ve kabulüne yönelik az sayıda çalışmanın mevcut olduğu görülmektedir (Chang vd., 2014). Bu noktada literatürün büyük çoğunlukla Nİ ile ilgili teknik konular, fırsatlar, uygulamada yaşanabilecek zorluklar ve Nİ'nin sosyal yönü üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir (Roshan ve Ray, 2016; Miazi vd., 2016; Abbas vd., 2015; Gong, 2016). Ancak Nİ teknolojilerinin sundukları olanaklarla, günlük yaşamlarında tüketicilerin davranışlarını etkileyeceğini ifade etmek mümkün olmaktadır (Gao ve Bai, 2014). Dolayısıyla Nİ teknolojilerinin benimsenmesi ve kabulü noktasında tüketiciyi motive eden faktörlerin neler olduğunun da ortaya konulması gerekmektedir. Ayrıca bu faktörlerin, bir davranışın açıklanmasında en önemli göstergelerden biri olan davranışsal niyet üzerindeki etkilerini gösterecek olan kavramsal modellere de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada çalışmanın amacı Nİ teknolojilerinin tüketiciler tarafından kabulüne ilişkin kavramsal bir model geliştirmektir. Bu model "Birleşik Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi 2 "ye dayanmaktadır.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde Nİ konsepti ve teknoloji kabulü ve benimsenmesine yönelik kullanılan teoriler incelenecektir. 2. bölümde kavramsal model ve ilişkili hipotezler incelenirken 3. bölümde çalışma sonlandırılacaktır.

1. Literatür Analizi

1.1. Nesnelerin İnterneti (Nİ)

Nİ esasında, akıllı nesnelerin oluşturduğu ve bu nesnelerin içerlerine entegre edilmiş sensörler aracılığıyla birbirleriyle bağımsız şekilde iletişim kurdukları bir ağdır (Hsu ve Lin, 2016). Nİ altyapısı tipik olarak araç, bağlantı ve uygulama kısımlarını içermektedir. Bu noktada araç bilginin elde edilmesini ifade etmektedir. Bu araçlar genelde ürünün içine yerleştirilmiş olan ve çevresel bilgileri toplayıp depolayan kablosuz sensorler ve aplikasyonun çalışmasını sağlayan akıllı telefonlardan oluşmaktadır (Sicari, Rizzardi, Grieco ve Porisini, 2015).

Roshan ve Ray (2016) akıllı evler çerçevesinde internet mevcudiyeti, cihaz maliyeti ve bu cihazların bakımı gibi uygulamada en çok rastlanan zorlukları ortaya koymuşlardır. Miazi vd., (2016) Nİ kavramının gelişmekte olan ülkelerdeki uygulanabilirliğini değerlendirmiş ve bu noktada Nİ öngörüsü, genel uygulamalar, fırsatlar ve zorluklar üzerinde durarak gözlenen güvenlik ve mahremiyet riskleri ile Nİ teknolojilerinin karmaşıklığı ile ilişkili olarak güvenin uygulamada yaratacağı zorluklara değinmiştir. Yaptıkları vaka çalışmasında Abbas vd., (2015) depolanan bilgilerin nasıl kullanıldığına ilişkin, bilginin tarafsızlığının kontrol ve güven sağlamada yetersiz kalacağını belirterek sosyo-etik bir kavramsal bakış açısının gerekliliğini savunmuşlardır. Konuyu pazarlama açısından ele alan Gong (2016) ise çeşitli pazarlama

uygulamaları ve Nİ konseptinin teknolojik özellikleri üzerinde durmuştur. Ng ve Wakenshaw (2017) Nİ kavramını tanımlayarak çeşitli uygulamaları ve Nİ'nin gelecekteki pazarlama araştırmalarına etkilerini ortaya koymuştur. Silva vd., (2018) benzer şekilde Nİ mimarisini ve ilgili teknolojileri detaylıca inceleyerek genel kabul görmüş protokol ve standartları konunun daha iyi anlaşılması amacıyla özetlemiştir.

Bazı örnekleri yukarıda verildiği üzere literatürde genel yönelimin Nİ teknik özelliklerini belirleme, çeşitli zorluklar ve fırsatları ortaya koyma ve de çeşitli güvenlik ve mahremiyet konularını vurgulamaya yönelik olduğu görülmektedir. Ancak daha önceden de belirtildiği üzere tüketici tarafından Nİ teknolojilerinin kabulüne yönelik hangi faktörlerin etkili olacağının da incelenmesi gerekmektedir.

1.2. Teknoloji Kabul Modeli (TKM)

Temeli Gerekçeli Davranış Teorisi'ne (GDT) dayandırılmış olan TKM, bilgi sistemlerinin kabulü ve kullanımının tahmin edilmesine yönelik kullanılan en etkili araştırma modellerinden birisidir (Chau, 1996). TKM'de algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan fayda, tutum ve niyetin belirlenmesine yönelik inançları yansıtmaktadır (Venkatesh ve Davis, 1996). Bu inançlar GDT'de davranışa yönelik tutumu şekillendirirken, aynı zamanda davranışsal niyetin belirlenmesinde önemli bir unsur olan öznel normları da etkilemektedir. TKM bilgi sistemlerinin kullanımı ve kabulüne yönelik geliştirildiği için tutum ve dolayısıyla davranışsal niyet, kullanım kolaylığı ve algılanan faydadan etkilenmekte, bu iki unsur da sistem tasarım özellikleri, eğitim, bilgisayar etkinliği ve tasarımda kullanıcı katılımı gibi dışsal faktörlerden etkilenmektedir (Davis ve Venkatesh, 1996). Buna göre TKM'de bir kişinin niyeti (davranışsal niyet), o kişinin sistem kullanımına karşı olan tutumuyla şekillenir (Davis ve Venkatesh, 1996). Tutumun belirleyicilerinden olan algılanan fayda, kişinin spesifik bir sistem uygulamasını kullanmasının, kişinin organizasyon içerisindeki performansını artıracağı şeklinde tanımlanırken; algılanan kullanım kolaylığı ise kullanıcının, hedef sistem kullanımının çabadan yoksun olma beklentisinin derecesi olarak tanımlanmaktadır (Davis, Bagozzi ve Warshaw, 1989).

1.3. Bütünleşik Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi 2 (BTKKT 2)

Bilgi sistemleri ve yeni teknolojilerle ilgili yapılan çalışmalar içerisinde kullanıcı kabulünün öne çıkan konular arasında olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede kabul davranışını anlayabilmek için birçok teori ve model geliştirilmiştir: Teknoloji Kabul Teorisi, Gerekçeli Davranış Teorisi, Planlı Davranış Teorisi (PDT), İnovasyon Yayılma Modeli (İYM), Sosyal Biliş Teorisi (SBT) vd. (Venkatesh vd., 2003). Bu noktada Venkatesh vd., (2003) belirtilen model ve teorilerle ilgili yapılmış çalışmaların sonuçlarına dayanarak daha kapsamlı ve yeni teknolojilerin kabulüne uygun bir modele ihtiyaç duyulduğunu belirterek Bütünleşik Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi 1'i geliştirmiştir. Burada Çaba Beklentisi (ÇB), Performans Beklentisi (PB), Sosyal Etki (SE) ve Düzenleyici Koşullar (DK) Davranışsal Niyeti (DN)

etkileyen 4 temel belirleyici faktör olarak ifade edilirken; yaş, cinsiyet, deneyim ve gönüllülük değişkenlerinin ise yukarıda verilen ilişkilerde düzenleyici etkilerinin olduğu saptanmıştır.

BTKKT 1'deki anahtar değişkenler daha önceden de ifade edildiği üzere diğer teori ve modellerdeki benzerliklere dayandırılarak geliştirilmiştir. Bu değişkenlerin hangi teoride hangi değişkene karşılık geldiği ve karşılaştırılmaların yapıldığı çalışmalar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: BTKKT'nin dayandığı teoriler ve değişkenlerin karşılaştırılması

Model/Teori	Performans Beklentisi	Çaba Beklentisi	Sosyal Etki	Düzenleyici Koşullar	Yazar
Bütünleşik Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi 1	Kullanılan sistemin kişinin iş performansını geliştirmesine yardımcı olacağına yönelik inancının derecesi	Sistem kullanımının kolaylığı	Bireyin kendisi için önemli olan kişilerin, yeni sistemi kullanmasını istemeleri algısı	Organizasyonel ve teknik alt yapıların sistem kullanımını destekleyeceği inancı	Venkatesh vd., (2003)
Teknoloji Kabul Teorisi	Algılanan Fayda	Algılanan Kullanım Kolaylığı	----------	----------	Davis vd., (1989)
İnovasyon Yayılma Modeli	Nispi Avantaj	Karmaşıklık	İmaj	Uygunluk	Moore ve Benbasat (1991)
Gerekçeli Davranış Teorisi	----------	----------	Öznel Normlar	----------	Davis vd., (1989)
Planlı Davranış Teorisi	----------	----------	Öznel Normlar	Algılanan Davranışsal Kontrol	Davis vd., (1989)
Sosyal Biliş Teorisi	Çıktı Beklentisi	----------	----------	----------	Compeau vd., (1999)

BTKKT bütün teknoloji kabul ve kullanım teorileri arasında davranışsal niyetinin (%70) ve teknoloji kullanımının (%48) varyanslarını açıklama gücü ile en öne çıkan teori olmaktadır. Ancak başlangıçta bu model, organizasyonda yer alan çalışanların teknoloji kabul ve kullanımını açıklamak amacıyla geliştirildiği için, modelin tüketici konseptine uyarlanması ihtiyacı doğmuştur. Aynı zamanda bireyin algısından gelen hazsal ve tüketicilerin doğrudan veya dolaylı etkileşimlerinden ve davranışsal niyeti etkileyebilecek faktörler bu teoride değerlendirmeye alınmamıştır (Wong vd., 2014). Bu bağlamda Venkatesh, Thong ve Xu (2012) mevcut teoride yer alan 4 değişkene Hazsal Motivasyon (HM), Fiyat Değeri (FD) ve Alışkanlık (AL) değişkenlerini ekleyerek modeli tüketicinin teknoloji kabul ve kullanım konseptine uygun hale getirerek BTKKT 2'yi ortaya çıkarmışlardır. Bu yönüyle BTKKT 2, tüketicinin teknolojiyi kabul ve kullanımını açıklaması açısından en kapsamlı teori olarak kabul edilmektedir (Gao vd., 2015).

1.4. Teknoloji Hazır Olma İndeksi (THİ)

Teknolojiye hazır olma bireyin teknolojik ürün ve hizmetleri benimseme eğilimini belirleyen teknolojiyle ilişkili inanç ve hisler bütünüdür. THİ Parasuraman (2000) tarafından yeni

teknolojilerin benimsenmesi ve kullanımını nelerin etkilediğini göstermek için oluşturmuştur. THİ genel yapısı içerisinde, kişilik özellikleri yerine geçen 4 gruptan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla İyimserlik, Yenilikçilik, Rahatsızlık ve Güvensizlik olmaktadır. İyimserlik ve Yenilikçilik, yeni teknolojilerin benimsenmesi ve kullanımına yönelik motive edici unsurlar olurken, Rahatsızlık ve Güvensizlik bu noktada engelleyici unsurlar olarak ifade edilmektedir.

İyimserlik: Teknoloji sayesinde günlük hayatta etkinliğin, esnekliğin ve kontrolün artması inancı.

Yenilikçilik: Yeni teknolojileri ilk benimseme ve kullanma eğilimi.

Rahatsızlık: Teknoloji tarafından bunaltılma hissi ve kontrol ihtiyacı.

Güvensizlik: Güvenlik ve kişisel mahremiyetten dolayı teknolojiye güvenmeme (Walczuch, Lemmink ve Streukens, 2007).

1.5. Nİ Teknolojileri ve Tüketicinin Teknoloji Kabulüne Yönelik Çalışmaların İncelenmesi

Önceki bölümlerde belirtildiği üzere Nİ teknolojileri yoğun bir şekilde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına dayanmaktadır. Bir akıllı buzdolabını örnek alacak olursak, buzdolabına önceden girilmiş olan bilgiler (haftalık menü hazırlama, günlük meyve ve sebze gereksinimi, sipariş verilebilmesi için ödeme bilgilerinin girilmesi vb.) internet ve akıllı telefon yardımıyla ve de buzdolabında halihazırda yer alan çeşitli sensörlerle, kullanıcı evde olmasa da gerekli iletişimi kurarak o an giderilmesi gereken ihtiyacı buzdolabına ileteceği komutla yerine getirtebilir. Bu noktada literatür incelendiğinde Nİ teknolojilerinin kabulü ve kullanımına yönelik doğrudan BTKKT 2 modelini kullanan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Genellikle Nİ teknolojilerinin kabulüne yönelik farklı kabul teorilerinin bütünleştirilmesiyle yeni modellerin oluşturulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Ancak Nİ teknolojilerinde önemli bir rol alan akıllı telefonlar ve giyilebilir akıllı cihazların kabulüne ilişkin BTKKT 2 modelinin kullanıldığı çalışmalar mevcuttur. Dolayısıyla model önerisine geçmeden önce bu bölümde, BTKKT 2'nin kullanıldığı iletişim ve bilgi teknolojileri ile akıllı cihazların kabulüyle ilgili yapılan çalışmalar incelenerek, tüketiciler tarafından Nİ teknolojilerinin kabulüne yönelik önemli noktalara değinilmeye çalışılacaktır.

Wong vd., (2014) mobil ticarette önemli bir konuma gelen mobil TV uygulamalarının tüketici tarafından kabulüne ilişkin davranışsal niyeti ölçmek için BTKKT 2 modelini kullanmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi yöntemi ile Çaba Beklentisi, Sosyal Etki, Düzenleyici Koşullar, Hazsal Motivasyon ve Alışkanlık faktörlerinin davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir olduğuna ulaşılmıştır. Ayrıca cinsiyetin Düzenleyici Koşullar ile davranışsal niyet arasındaki ilişkide düzenleyici rolü olduğu tespit edilmiştir ve bu Venkatesh vd., (2012) bulgularıyla uyumlu olmaktadır. İletişim ve bilgi teknolojilerinin kullanımı ve kabulüne yönelik kişisel düzeyde farklı desenlerin olduğunu vurgulayan çalışmalarında Chipeva vd., (2018),

Bulgaristan ve Portekiz'de topladıkları verilerden yola çıkarak; Bulgaristan'da Performans Beklentisi ve Alışkanlık faktörlerinin davranışsal niyet ve kullanım üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu, Portekiz'de ise Hazsal Motivasyonun davranışsal niyet ve kullanım üzerinde benzer düzeyde bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. İYM, TKM ve BTKKT 1 faktörlerinden oluşturdukları yeni modelleriyle Wu, Wu ve Chang (2016) tüketicinin akıllı saatleri kullanma niyetini araştırmışlardır. Bu noktada tutumun anlamlı bir ilişkisi olduğu, kullanım kolaylığının anlamlı bir ilişkisinin olmadığı, cinsiyetin akıllı saatlerin kabulü noktasında anlamlı bir etkisinin olmadığı, 35-54 yaş aralığındaki bireylerin ise akıllı saat kullanımında keyif almanın önemli bir belirleyici olduğu öne çıkan bulgular olmaktadır.

Daha önce de belirtildiği üzere Nİ teknolojilerinin kabulü ve kullanımına yönelik doğrudan BTKKT 2'yi kullanan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Nİ teknolojilerinin kabulüne yönelik gerçekleştirilen az sayıda çalışmada ise farklı teorilerin birleştirilerek Nİ konseptine uygun yeni model arayışlarının olduğu görülmektedir. Esasında bunun temel nedeninin Nİ teknolojilerinin sunduğu birçok fırsatın yanında bazı zorlukları da beraberinde getirmesi olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, her ne kadar birbiriyle ve kullanıcılarla iletişime geçebilen bu akıllı ürünler tüketicilerin günlük yaşamlarını temelden değiştirebilecek potansiyele sahip olsalar da özellikle güvenlik, mahremiyet ve güven konularında ortaya çıkabilecek sorunları gündeme getirmiştir (Sicari vd., 2015). Dolayısıyla Nİ teknolojilerinin kabulü ve kullanımına yönelik yapılan çalışmalarda bu belirtilen problemlerin değerlendirilmesi ve niyet üzerindeki etkilerinin incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Hsu ve Lin (2016) Nİ kapsamında geliştirilen bağlantı servislerinin ve mahremiyet konularının Nİ hizmetlerinin kullanım devamlılığına olan etkilerini incelemişlerdir. Bu noktada gelişmiş alt yapı ve bağlantı sistemlerinin tüketicinin kullanım faydasına yönelik algısına anlamlı bir etkisinin olduğu ve dolayısıyla mahremiyet konusunun kabul davranışı üzerinde zayıf bir etkisinin olduğu ortaya konmuştur. Gao ve Bai (2014) TKM'ne dayandırdıkları modelde tüketicinin Nİ teknolojilerini kabulünü belirleyen faktörleri araştırmışlardır. Bu noktada algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı, sosyal etki, algılanan eğlence ve algılanan davranışsal kontrol kabul davranışı üzerinde kısmi etkiye sahip olmuşlardır. Ancak araştırma bulgularına göre güvenin davranışsal niyet üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Teknoloji güveni, yenilikçilik, yaşam kalitesi ve sosyal değer gibi faktörleri algılanan değer, algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan mahremiyet güvenliği faktörleriyle birleştirerek bütünleşik bir yaklaşım oluşturan Attie ve Waarden (2018) Nİ kabul modeli geliştirmişlerdir. Bu çalışmada akıllı nesnelerin kullanım niyeti üzerinde algılanan faydanın ve tüketicinin refahının doğrudan etkilerinin olduğu saptanmıştır. Yenilikçilik, teknolojiye güven ve yaşam kalitesi ise düzenleyici rol oynamıştır. Nİ teknolojilerinin kabulüne yönelik geliştirilen bir diğer model AlHogial ve AlShahrani (2018) tarafından geliştirilen Nİ güven modelidir. TKM'ne dayandırılan bu modelin merkezinde güven yer almaktadır ve güven de ürüne ilişkin faktörler, sosyal faktörler ve güvenlikle ilgili faktörlerden etkilenmektedir.

Literatürde az sayıda yer alan Nİ teknolojilerinin kabulüne yönelik yapılan çalışmalarda güven, güvenlik, mahremiyet ve teknik alt yapısal unsurların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu

çerçevede bir sonraki bölümde BTKKT 2 temel alınarak literatürde öne çıkan ve Nİ teknolojilerinin kabulünde etkisini olduğu düşünülen değişkenler incelenerek, davranışsal niyeti açıklamaya çalışan model ortaya konacaktır.

2. KAVRAMSAL MODEL VE İLİŞKİLİ HİPOTEZLERİN TANIMLANMASI

BTKKT 2'de yer alan bütün değişkenler içinde BTKKT 1, TKM, PDT, GDT ve İYM'nin de aralarında olduğu toplamda 9 modelin sonuçları analiz edilerek geliştirilmiştir. Bu noktada temel amaç geliştirilen modelin zaman içerisinde yaşanan gelişmelere, başka bir ifade ile yeni teknolojilerin beraberinde getirdikleri neticesinde tüketicinin günlük yaşamında da meydana gelebilecek değişimler ve tüketicinin genel tutumun bundan nasıl etkilendiği noktasında yapılacak çalışmalara destek olmak yatmaktadır. Dolayısıyla Nİ teknolojileri tüketicilerin günlük yaşamlarını temelinden etkileyecek özelliklere sahip olduğundan, bu çalışmada BTKKT 2 en uygun model olarak temel alınmıştır.

2.1. Performans Beklentisi (PB)

Venkatesh vd., (2003) PB'ni kullanılan sistemin kişinin iş performansını geliştirmesine yardımcı olacağına yönelik inancının derecesi olarak tanımlamaktadır ve DN üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Moorthy vd., (2018) üniversitelerin elektronik kütüphane kullanımında ve Macedo, (2017) bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaşlılar tarafından kabulüne ilişkin çalışmalarında bu ilişkiyi ortaya koymuşlardır. Nİ teknolojilerine sahip ürünler bireyin günlük ve iş yaşamındaki etkinliğini ve verimliliğini arttırmayı hedeflediğinden PB bu yönüyle DN üzerinde olumlu ve pozitif bir etkiye sahip olacaktır.

H1: PB ile DN arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.2. Çaba Beklentisi (ÇB)

Sistem kullanımının kolaylığı tüketici tarafından algılanma derecesi olarak tanımlanan ÇB (Venkatesh vd., 2003) TKM'deki kullanım kolaylığına benzemektedir. Özellikle Akıllı telefonlar aracılığıyla kullanıcılar istedikleri zaman diğer cihazlarla iletişime geçebilir ve rahat bir şekilde gerekli komutları vererek ihtiyaç duyulan işi yerine getirebilirler. Bu yönüyle Nİ teknolojilerini kabulüne yönelik DN üzerinde ÇB'nin etkisi beklenmektedir.

H2: ÇB ile DN arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.3. Sosyal Etki (SE)

Bireyin kendisi için önemli olan kişilerin, yeni sistemi kullanmasını istemeleri algısı olarak tanımlanan SE (Venkatesh vd., 2003), TKM, PDT ve GDT yer alan öznel normlarla ilişkilidir. Birey için önemli olan akrabaları, yakın arkadaşları ya da fikirleri kendileri için önemli olan

kişilerin, bireyin Nİ teknolojilerini kullanması karşısındaki önem algısını ifade etmektedir. Evans ve Roux (2016) online öğrenme kaynaklarının kullanımı niyeti üzerinde SE'nin diğer değişkenlere göre daha az fakat anlamlı bir etkisinin olduğunu bulmuştur. Sumak ve Sargo, (2016) öğretmenlerin etkileşimli beyaz tahta kullanım niyetleri üzerinde diğer değişkenlerle kıyaslandığında SE'nin en büyük ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Benzer şekilde Baudier, Ammi ve Deboeuf, (2018) yüksek eğitim seviyesine sahip öğrencilerin akıllı ev tercihlerinde SE'nin pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu bulmuşlardır.

H3: DN ile SE arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.4. Hazsal Motivasyon (HM)

Brown ve Venkatesh, (2005)'in tanımına göre HM teknoloji kullanımından elde edilen keyif ve hazzı belirtmektedir ve ayrıca, teknoloji kabul ve kullanımında önemli bir rol aldığı ifade edilmektedir. Benzer şekilde Venkatesh vd., (2012)'e göre HM, DN'in açıklanmasında rol oynayan önemli bir değişken olmakta ve tüketici bağlamında orijinalde BTKKT 1'de tanımlandığı üzere (Venkatesh vd., 2003) DN'nin açıklanmasında en önemli değişkenlerden birisi olan PB'ne göre daha önemli bir belirleyici olduğu bulunmuştur. Tüketicilerin 3. kişiler için geliştirilen mobil uygulamaları benimsemelerine yönelik geliştirilen modelde Vinnik, (2017) HM'nun DN üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu bulmuştur. Simanjuntak ve Romantoko, (2016) tüketicilerin akıllı telefonlara yönelik benimseme niyeti üzerinde HM'nun pozitif ve anlamlı katkısı olduğu ortaya konmuştur. Benzer sonuçlara (Moorthy vd., 2018; Macedo, 2017) çalışmalarında ulaşılmıştır.

H4: DN ile HM arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.5. Alışkanlık (AL)

Limayem, Hirt ve Cheung, (2007) AL'yi kişinin öğrenme dolayısıyla otomatik olarak sergileme eğiliminde olduğu davranış boyutu olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla AL'nin yüksek oranda geçmiş deneyimlerden etkileneceği anlamlı olmaktadır. (Venkatesh vd., 2012)'ye göre AL, DN üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olabileceği gibi DN ile kullanım davranışı arasındaki ilişkiyi zayıflatıcı bir etki de gösterebilir. Ancak yine de geçmiş çalışmalara bakıldığında AL'nin teknoloji kabul niyetinin belirlenmesinde kritik bir faktör olarak öne çıktığı görülmektedir (Limayem vd., 2007).

H5: DN ile AL arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.6. Güven (GÜ)

Özellikle Nİ teknolojilerinin kabulü ve kullanımına yönelik çalışmalarda GÜ'nin DN'i açıklamada önemli bir değişken olarak sunulduğu görülmektedir. Gefen, (2003)'e göre GÜ, bir başkasının ya da bir sistemin durumdan avantaj sağlayıp fırsatçı bir şekilde davranmayacağının beklentisidir. Nİ bağlamında GÜ, tüketicinin kullanılan ürünün ya da sistemin yeterliliğine yönelik değerlendirmesi ya da beklentisine dayalı olarak başlatılan bir süreçtir ve hedeflenen amacı yerine getirebilecek güvenilir bir varlığa bel bağlama kararını içerir (AlHogial, 2018). Nİ bağlamında benimseme davranışının gerçekleşmesinde GÜ'in hayati bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Nİ yeni ve nispeten daha karmaşık gibi görülen teknolojisiyle beraberinde belirsizlik ve risk (güvenlik, mahremiyet, kişiye özel bilgi) faktörlerini de getirmektedir. Ancak yine de Nİ teknolojileri kullanıcıların bahsedilen hususlardaki beklentilerini karşılayarak önemli faydalar getirdiğinde, tüketicilerin güven geliştirmesine ve Nİ teknolojilerini benimsemelerine yardımcı olacaktır. Bu noktada teknoloji kabulüne yönelik yapılan birçok çalışmada GÜ ile DN arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (AlHogail ve AlShahrani, 2019; Gao ve Bai, 2014).

H6: DN ile GÜ arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.7. Güvenlik (GVN)

Nİ bağlamında GVN, kişinin Nİ hizmetleri ya da ürünlerinin risk taşımadığına olan inanç boyutudur (AlHogial ve AlShahrani, 2019). Bu noktada tüketicinin benimseme niyetinin artması için sistemi ya da ürünü kullandığında güvenli hissetmesi gerekir. Dolayısıyla Nİ teknolojileri temel güvenlik sorunları olan veri bütünlüğü, servis mevcudiyeti ve gizlilik noktalarında başarılı olmak durumundadır. Bu noktada Shin, (2009) GVN'in DN üzerinde pozitif etkisinin olduğunu bulmuştur. Nİ teknolojilerinin çok yeni olması ve önceki bölümlerde tartışıldığı üzere bazı güvenlik ve mahremiyet konularında soru işaretleri barındırsa da, özellikle ülkemizde ödeme ve veri güvenliğine yönelik alınmış önlemler dolayısıyla tüketicinin Nİ teknolojilerini kabulüne yönelik niyeti üzerinde GVN'in pozitif bir etkisinin olacağı beklenmektedir.

H7: DN ile GVN arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.8. Algılanan Maliyet (AM)

AM, teknoloji benimseme çalışmalarında benimseme davranışının belirleyicisi olan önemli bir faktör olarak ele alınmıştır (Maduku vd., 2016). Hong, (2016) Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemini kullanarak Nİ teknolojilerinin benimsenmesinde öne çıkan faktörleri sıraladığı çalışmasında maliyetin en önemli kriter olduğunu bulmuştur. Burada sözü geçen maliyet sadece parasal değerden ibaret değildir. Neticede tüketici sadece Nİ teknolojisine sahip bir ürünü fiyatı ile değerlendirmemekte, aynı zamanda ödediği tutar karşılığında aldığı fayda ve vazgeçtiklerini kıyaslayarak satın aldığı ürüne bir değer ataması yapmaktadır (Kim, Joo ve Park, 2017). Bu noktada parasal ve parasal olmayan fedakârlıklar algılanan değer ile ve dolayısıyla niyet ile negatif bir şekilde ilişkili olmaktadır (Kim, Joo ve Park, 2017). Dolayısıyla tüketici faydalar ve

maliyetleri kapsayan geniş bir ödünleşme sürecinden sonra ürünün ya da hizmetin kullanıma değer olmayacağına karar verebilir. Buradan hareketle Nİ teknolojilerinin kabulüne yönelik DN ile AM negatif bir ilişkinin olacağı beklenmektedir.

H8: DN ile AM arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.9. Yaş, Cinsiyet, Deneyim ve THİ'nin Düzenleyici (Moderating) Rolleri

Venkatesh vd., (2012) sundukları BTKKT 2'de yaş, cinsiyet ve deneyimin; DK, FD ve HM ile DN arasındaki ilişkileri üzerinde düzenleyici (moderating) etkilerinin olduğunu bulmuşlardır. Buna göre belirtilen ilişkileri Tablo 2'de verildiği gibi incelemek mümkündür.

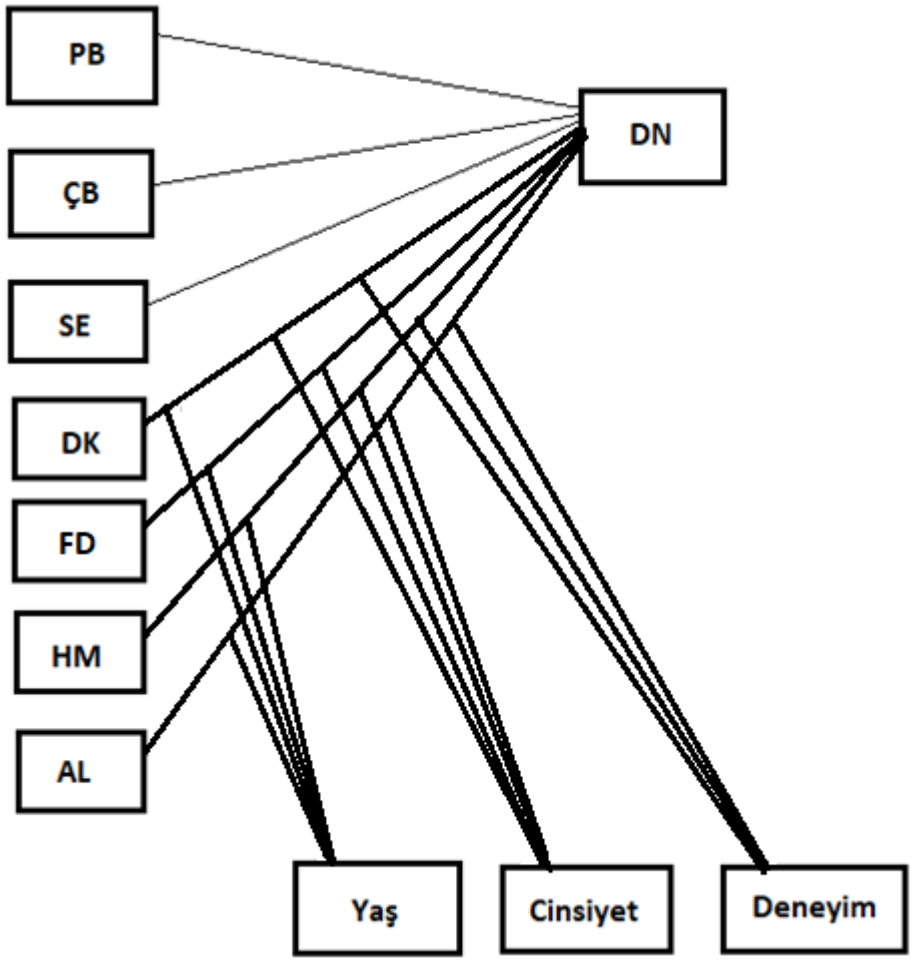

Tablo 2: Orijinal BTKKT 2 (Venkatesh vd., 2012)

Venkatesh vd., (2012)'ye göre HM'nun DN üzerindeki etkisi tüketicilerin yenilikçilik, yenilik arayışı ve hedef teknolojiye yönelik yenilik algısındaki farklılıklardan dolayı yaş, cinsiyet ve deneyimden etkilenmektedir. Benzer şekilde AL, hafızadaki bilgiyi işleme ve değerlendirmedeki bireysel farklılıklardan etkilenecektir. Ayrıca yaş ilerledikçe deneyimlerden gelen teknolojiye yönelik öğrenmedeki cinsiyet farklılıkları daha belirgin hale gelmektedir. Son

olarak Venkatesh vd., (2012) BTKKT 2'de maliyet algısının yaş ve cinsiyete göre farklılık gösterdiğini belirtmişlerdir.

H9: Yaş, Cinsiyet ve Deneyimin HM ile DN arasındaki ilişkiye etkisi vardır.

H10: Yaş, Cinsiyet ve Deneyimin AL ile DN arasındaki ilişkiye etkisi vardır.

H11: Yaş ve Cinsiyetin AM ile DN arasındaki ilişkiye etkisi vardır.

THİ başlangıcında kişilerin teknolojiye yönelik inançlarını ölçmek için geliştirildi. Bu doğrultuda THİ yeni teknolojilerin kullanımına yönelik olarak tüketicilerin teknik ve kişisel yeteneklerini ve de yeni teknolojileri benimsemeye hazır olma seviyesini göstermektedir (Caison vd., 2008). Buna göre tüketicilerin düşük veya yüksek seviyede teknolojiye hazır olma özellikleri göstermesi, dolayısıyla farklı seviyelerde DN göstermelerine de neden olacaktır (Tsourela ve Roumeliotis, 2015). Bu doğrultuda Tsourela ve Roumeliotis, (2015) teknolojiye karşı yüksek seviyede inanç ve duygu sahibi olan bireylerin yeni teknolojileri kabulünün daha yüksek olacağını ifade etmişlerdir. THİ'nin, PB ve SE'nin DN ile ilişkisi üzerinde bir etkiye sahip olduğu, yine araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur.

Önceden de değinildiği üzere teknolojiye hazır olma tüketicilerin deneyimleri ve kişilik özellikleri neticesinde şekillenmektedir ve tüketiciler farklı seviyelerde teknolojiye hazır olma özellikleri göstermektedir. Dolayısıyla, farklı tüketici kategorilerine göre, mevcut çalışma kapsamında THİ'nin, modelde yer alacak değişkenlerle DN arasındaki ilişkide önemli bir role sahip olacağı öngörülmektedir. Bu nedenle ilgili hipotezler şu şekilde sıralanmıştır;

H12: THİ'nin, PB ile DN arasındaki ilişkiye kategorisel etkisi vardır.

H13: THİ'nin, ÇB ile DN arasındaki ilişkiye kategorisel etkisi vardır.

H14: THİ'nin, SE ile DN arasındaki ilişkiye kategorisel etkisi vardır.

H15: THİ'nin, HM ile DN arasındaki ilişkiye kategorisel etkisi vardır.

H16: THİ'nin, AL ile DN arasındaki ilişkiye kategorisel etkisi vardır.

H17: THİ'nin, GÜ ile DN arasındaki ilişkiye kategorisel etkisi vardır.

H18: THİ'nin, GVN ile DN arasındaki ilişkiye kategorisel etkisi vardır.

H19: THİ'nin, AM ile DN arasındaki ilişkiye kategorisel etkisi vardır.

Hipotezlerin tanımlanmasıyla birlikte mevcut çalışmada sunulan model Tablo 3'deki gibi olmaktadır.

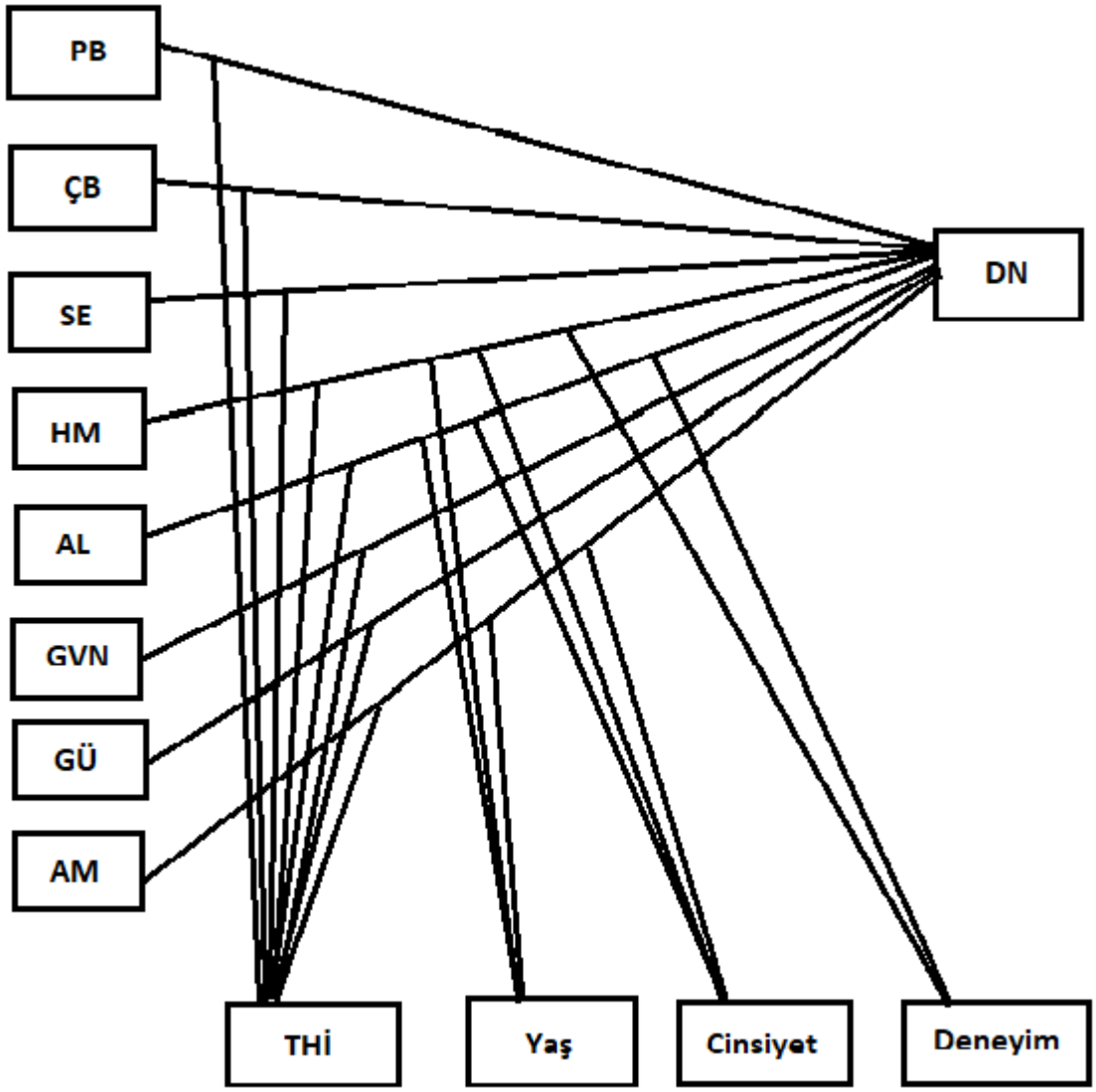

Tablo 3: Nİ Kabul Modeli

SONUÇ, SINIRLILIKLAR VE ÖNERİLER

Mevcut çalışmanın amacı Nİ teknolojilerinin tüketiciler tarafından kabulüne yönelik kavramsal bir model geliştirmektir. Nİ ve teknoloji kabul çerçevesinde literatürde çok az sayıda Nİ teknolojilerinin kabulü üzerine çalışma yapıldığı görülmektedir. BTKKT 2 temelinde geliştirilen model literatüre yeni bir kavramsal model sağlaması ve güven, güvenlik ve THİ ile bütünleşik geniş bir bakış açısı sunmasıyla literatüre katkı sağlamaktadır. BTKKT 2'de yer alan DK ve FD, Nİ teknoloji ürünlerinin (akıllı telefonlar ve giyilebilir cihazlar dışında) henüz kullanımda olmamasından ve gerekli kaynak ve tam bir fiyat algısının oluşmasına müsait ortam olmayacağından modelden çıkarılmıştır. Önerilen model anket yardımıyla toplanan verilerle ampirik olarak test edilecektir. Model daha çok geleceğe yönelik davranışsal niyeti ortaya koyması için geliştirildiğinden, benzer modellerin farklı tüketici boyutlarında geliştirilerek test edilmesi, sonuçların karşılaştırılarak tüketicilerin Nİ teknolojilerine hazır olup olmadıklarının anlaşılmasında faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Abbas, R., Michael, K., & Michael, M. G. (2015). Using a social-ethical framework to evaluate location-based services in an internet of things world. International Review of Information Ethics, 22(12), 42-73.

AlHogail, A., & AlShahrani, M. (2018, July). Building Consumer Trust to Improve Internet of Things (IoT) Technology Adoption. In International Conference on Applied Human Factors and Ergonomics (pp. 325-334). Springer, Cham.

AlHogail, A. (2018). Improving IoT Technology Adoption through Improving Consumer Trust. Technologies, 6(3), 64.

Attié, E., & Meyer-Waarden, L. The Impacts of Social Value, Cognitive Factors and Well-Being on the Use of the Internet of Things and Smart Connected Objects.

Baudier, P., Ammi, C., & Deboeuf-Rouchon, M. (2018). Smart home: Highly-educated students' acceptance. Technological Forecasting and Social Change.

Brown, S. A., & Venkatesh, V. (2005). Model of adoption of technology in households: A baseline model test and extension incorporating household life cycle. MIS quarterly, 399-426.

Caison, A. L., Bulman, D., Pai, S., & Neville, D. (2008). Exploring the technology readiness of nursing and medical students at a Canadian University. Journal of interprofessional care, 22(3), 283-294.

Chau, P. Y. (1996). An empirical assessment of a modified technology acceptance model. Journal of management information systems, 13(2), 185-204.

Chipeva, P., Cruz-Jesus, F., Oliveira, T., & Irani, Z. (2018). Digital divide at individual level: Evidence for Eastern and Western European countries. Government Information Quarterly, 35(3), 460-479.

Compeau, D., Higgins, C. A., & Huff, S. (1999). Social cognitive theory and individual reactions to computing technology: A longitudinal study. MIS quarterly, 145-158.

Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: a comparison of two theoretical models. Management science, 35(8), 982-1003.

Davis, F. D., & Venkatesh, V. (1996). A critical assessment of potential measurement biases in the technology acceptance model: three experiments. International Journal of Human-Computer Studies, 45(1), 19-45.

Evans, N. D., & Le Roux, J. (2015). Modelling the acceptance and use of electronic learning at the University of Zululand. South African Journal of Libraries and Information Science, 81(2), 26-38.

Gao, L., & Bai, X. (2014). A unified perspective on the factors influencing consumer acceptance of internet of things technology. Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 26(2), 211-231.

Gao, Y., Li, H., & Luo, Y. (2015). An empirical study of wearable technology acceptance in healthcare. Industrial Management & Data Systems, 115(9), 1704-1723.

Gong, W. (2016). The Internet of Things (IoT): What is the potential of the internet of things (IoT) as a marketing tool?

Hong, H. G. (2016). Measurement Framework for the Acceptance of Internet of Things Product. Indian Journal of Science and Technology, 9(46).

Hsu, C. L., & Lin, J. C. C. (2016). An empirical examination of consumer adoption of Internet of Things services: Network externalities and concern for information privacy perspectives. Computers in Human Behavior, 62, 516-527.

Kim, M. K., Joo, C., & Park, J. H. (2017). Investigating the determinants of low adoption of tablet PCs in Korean firms: Effects of value perception and alternative attractiveness. Telematics and Informatics, 34(8), 1557-1571.

Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H. G., Feld, T., & Hoffmann, M. (2014). Industry 4.0. Business & Information Systems Engineering, 6(4), 239-242.

Limayem, M., Hirt, S. G., & Cheung, C. M. (2007). How habit limits the predictive power of intention: The case of information systems continuance. MIS quarterly, 705-737.

Macedo, I. M. (2017). Predicting the acceptance and use of information and communication technology by older adults: An empirical examination of the revised UTAUT2. Computers in Human Behavior, 75, 935-948.

Maduku, D. K., Mpinganjira, M., & Duh, H. (2016). Understanding mobile marketing adoption intention by South African SMEs: A multi-perspective framework. International Journal of Information Management, 36(5), 711-723.

Miazi, M. N. S., Erasmus, Z., Razzaque, M. A., Zennaro, M., & Bagula, A. (2016, May). Enabling the Internet of Things in developing countries: Opportunities and challenges. In Informatics, Electronics and Vision (ICIEV), 2016 5th International Conference on (pp. 564-569). IEEE.

Model, A. I. (2003). Trust and tam in online shopping: An integrated model1. MIS Quarterly, 27(1), 51-90.

Moore, G. C., & Benbasat, I. (1991). Development of an instrument to measure the perceptions of adopting an information technology innovation. Information systems research, 2(3), 192-222.

Moorthy, K., Chun T'ing, L., Ming, K. S., Ping, C. C., Ping, L. Y., Joe, L. Q., & Jie, W. Y. (2018). Behavioral Intention to Adopt Digital Library by the Undergraduates. International Information & Library Review, 1-17.

Ng, I. C., & Wakenshaw, S. Y. (2017). The Internet-of-Things: Review and research directions. International Journal of Research in Marketing, 34(1), 3-21.

Parasuraman, A. (2000). Technology Readiness Index (TRI) a multiple-item scale to measure readiness to embrace new technologies. Journal of service research, 2(4), 307-320.

Rojko, A. (2017). Industry 4.0 concept: background and overview. International Journal of Interactive Mobile Technologies (iJIM), 11(5), 77-90.

Roshan, R., & Ray, A. K. (2016). Challenges and Risk to Implement IOT in Smart Homes: An Indian Perspective. International Journal of Computer Applications, 153(3).

Silva, B. N., Khan, M., & Han, K. (2018). Internet of things: A comprehensive review of enabling technologies, architecture, and challenges. IETE Technical Review, 35(2), 205-220.

Shin, D. H. (2009). Determinants of customer acceptance of multi-service network: An implication for IP-based technologies. Information & Management, 46(1), 16-22.

Sicari, S., Rizzardi, A., Grieco, L. A., & Coen-Porisini, A. (2015). Security, privacy and trust in Internet of Things: The road ahead. Computer networks, 76, 146-164.

Simanjuntak, R. J., & Ramantoko, G. (2016, January). Factors Affecting Purchase Intention Of Consumers To Smartphone Samsung Galaxy Post Use Of Previous Smartphone. In International Conference on Transformation in Communication (ICOTIC).

Šumak, B., & Šorgo, A. (2016). The acceptance and use of interactive whiteboards among teachers: Differences in UTAUT determinants between pre-and post-adopters. Computers in Human Behavior, 64, 602-620.

Tsourela, M., & Roumeliotis, M. (2015). The moderating role of technology readiness, gender, and sex in consumer acceptance and actual use of Technology-based services. The Journal of High Technology Management Research, 26(2), 124-136.

Venkatesh, V., & Davis, F. D. (1996). A model of the antecedents of perceived ease of use: Development and test. Decision sciences, 27(3), 451-481.

Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. MIS quarterly, 425-478.

Venkatesh, V., Thong, J. Y., & Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: extending the unified theory of acceptance and use of technology. MIS quarterly, 157-178.

Vinnik, V. (2017). User adoption of mobile applications: extension of UTAUT2 model.

Walczuch, R., Lemmink, J., & Streukens, S. (2007). The effect of service employees' technology readiness on technology acceptance. Information & Management, 44(2), 206-215.

Wong, C. H., Wei-Han Tan, G., Loke, S. P., & Ooi, K. B. (2014). Mobile TV: a new form of entertainment?. Industrial Management & Data Systems, 114(7), 1050-1067.

Wu, L. H., Wu, L. C., & Chang, S. C. (2016). Exploring consumers' intention to accept smartwatch. Computers in Human Behavior, 64, 383-392.

FORECASTING TRANSPORTATION CO_2 EMISSIONS: A CASE STUDY FOR TURKEY

Hilal Usta
Marmara University, Department of Industrial Engineering, Istanbul, Turkey
hilllusta25@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Ozlem Senvar
Marmara University, Department of Industrial Engineering, Istanbul, Turkey
ozlem.senvar@marmara.edu.tr

Aysegul Kaya
Marmara University, Department of Industrial Engineering, Istanbul, Turkey
kyaysegul152@gmail.com

ABSTRACT: Actions are taken to reduce CO_2 emissions in all sectors, including transport which is an important user of carbon-based fuels and hence transport becomes the fastest growing energy consuming sector worldwide. Emissions caused by the transportation sector account for a major portion of the total emissions affecting global warming which is caused by the greenhouse gas affect. The current debate is now focusing on the requirement for the transport sector to urgently accelerate its efforts to meet the challenging issues surrounding carbon reductions. This paper presents a basis for the examination of CO_2 emissions from transport data of Turkey from 1960 to 2014 and how it has changed through the time using statistical data analyses. Moreover, this study emphasizes the importance of transport emissions in economic, social and technological areas. In this study, trend-based forecasting is performed to predict future CO_2 emissions of transport (in percentages) in Turkey from 2015 to 2019. This study can act as a guideline for decision makers for environmental and socio-economical issues.

Keywords: CO_2 emissions, statistical data analyses, trend projection

INTRODUCTION

CO2 emissions are the combustion of carbon-containing fuels (fossil fuels: petroleum, natural gas, coal, etc.) resulting in the formation of carbon dioxide in the atmosphere. Besides the negative impact of air quality, the most prevalent problem is the rising of the greenhouse gas effect which causes the global warming in the atmosphere.

Transport is a displacement of human beings and their products (car, cargo, goods, etc.) for a specific purpose. Transport is improved with the development of the motor vehicles which released CO2. Emissions caused by the transportation sector account for a major portion of the total emissions affecting global warming.

In Istanbul, more than 13 million people using approximately 3 million road vehicles, is a convenient example of metropolitan areas with many traffic problems and high CO2 emissions. (Yagcitekin et al.,2015)

Transport affects climate directly and indirectly through mechanisms that cause both warming and cooling of climate, and the effects operate on very different timescales. (Berntsen and Fuglestvedt,2008)

There is a significant body of studies on the relationship between daily transport activities and CO2 emissions. However, how these emissions vary in different weather conditions within and between the seasons of the year is generally unknown. It is immensely considerable to understand how CO2 emissions vary due to the change of weather.(Susilo et al.,2016)

In this study, the data from World Bank data is analyzed according to descriptive statistics formulas, inferential statistics and trend analysis, starting with the introduction and literature review sections. In these parts, the concept of transportation and CO_2 emissions has been made and the importance of CO_2 emissions from transport(% of total fuel combustion) in global warming was briefly mentioned. The aim of this study is to indicate and analyze the change in CO_2 emissions from transport between years 1960-2014 and to state the change of rates and try to predict the reason behind those changes.

1. LITERATURE REVIEW

Jebli et al.(2018) examined the dynamic causality relationship between international tourism and carbon dioxide (CO_2) emissions from transport, real gross domestic product and energy use.They utilized the vector error correction model and Granger causality test approach to investigate these relationships for the top ten international tourism destinations spanning the period 1995–2013.They revealed a unidirectional causality running from CO_2 emissions to economic growth without feedback; a bidirectional causality between economic growth and energy use; a bidirectional causality between international tourism and economic growth; and a bidirectional causality between international tourism and energy use.

Talbi(2017) performed the impact of energy consumption of fuel, intensity energy of road transport, economic growth, urbanization and fuel rate on carbon dioxide (CO_2) emissions in Tunisia and analyzed the influencing factors of the changes in CO_2 emissions from Tunisian transport sector during the period of 1980–2014. She infered that energy efficiency and fuel rate play a dominant role in reducing CO_2 emissions.

Li (2017) analyzed the structure and influencing factors of CO_2 emissions from transport sector, including passenger and freight transport, simultaneously covering road, rail, and water transport according to the three metropolitan regions in China.She suggested that in the period of 2000–2013, the CO_2 emissions from transport sector increased for these 3 regions in different ratios. The main challenge of reducing CO_2 emissions from transport sector in these regions stemmed from freight transport and road transport.She also emphasized that economic welfare was the most important driving force of the CO_2 emissions growth in all three regions, followed by transport type mix, transport dependence and modal energy intensities.

Wang et al.(2011) investigated the potential factors influencing the change of transport sector CO_2 emissions over the period 1985-2009 in China.They utilized the LMDI (logarithmic mean

Divisia index) method in order to find the nature of the factors those influence the changes in transport sector CO_2 emissions.They concluded that highways transport is the biggest CO_2 emitter and primarily responsible for driving transport sector CO_2 emissions growth was the per capita economic activity effect and transportation modal shifting effect over the study period.

Kamruzzaman et al.(2015) performed that despite emitting a higher level of CO_2, groups in rural areas possess the risk of being socially excluded due to their higher levels of mobility.They calculated CO_2 emission levels by using average speed models for different modes of transport and they used regression analyses in order to identify the socio-spatial patterns associated with these CO_2 emissions, mode choice behaviour, and patterns of participation in activities.

2. METHODOLOGY AND APPLICATIONS

In this study, the CO_2 emissions in Turkey between years 1960-2014 are examined using descriptive statistics, trend projection, and regression models. For forecasting issues, t indicates the time which is an independent variable and t=1 corresponds the year 1960. The rest continues to increase in steps of 1 until t=55 for the year 2014.

Table 1 shows that CO2 spreading from transport from 1960 to 2014.Every spreading quantities are different for each year. This quantitative data is continuous(measurable).
Table 1: CO_2 Emissions from transport (% of Total Fuel Consumption) from 1960 to 2014)

YEARS	EMISSIONS	YEARS	EMISSIONS
1960	32.915921	1988	23.4829
1961	33.942718	1989	21.4824
1962	33.027523	1990	21.89884
1963	31.789059	1991	20.52253
1964	32.059353	1992	20.19066
1965	33.19221	1993	23.07417
1966	32.807339	1994	22.64546
1967	30.493577	1995	23.17876
1968	29.570398	1996	21.99227
1969	26.68187	1997	19.48369
1970	26.976622	1998	17.92538
1971	26.575605	1999	18.83558
1972	25.056065	2000	17.258
1973	26.218009	2001	18.23958
1974	25.96745	2002	18.20589
1975	27.452625	2003	17.31329
1976	26.473676	2004	17.2542
1977	27.762393	2005	17.0822
1978	26.660277	2006	17.38477
1979	25.843694	2007	17.86643
1980	23.402768	2008	16.85919
1981	23.699747	2009	17.23614
1982	23.279196	2010	16.3426
1983	22.6918	2011	15.44296
1984	21.746068	2012	16.86325
1985	20.704476	2013	20.1338
1986	21.35462	2014	19.83328
1987	22.097214		

2.1. Descriptive Statistics

A boxplot is a way of summarizing a set of data measured on an interval scale. It is often used in exploratory data analysis. It is a type of graph which is used to show the shape of the distribution, its central value, and variability.

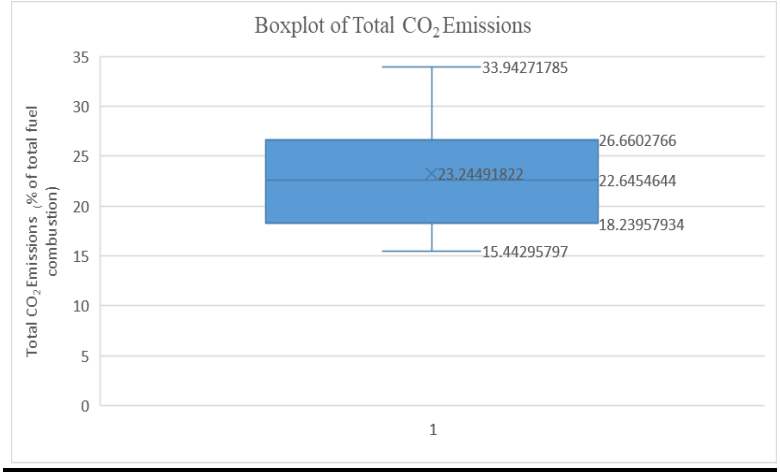

Median=22.6456

Mean=23.244918

Q_1=18.23958

Q_3=26.66028

IQ Range= 8.4207

Max=33.94272

Min=15.44296

Figure 3.1.1: Boxplot of CO_2 Emissions

Figure 3.1.1 shows that the median of the percentage share of CO_2 emissions in total CO_2 emissions 22.6456. Most percentage share is between 18.23957934 and 26.6602766, but there are some percentage share values that are as low as 15.44295797 and as high as 33.94271785.

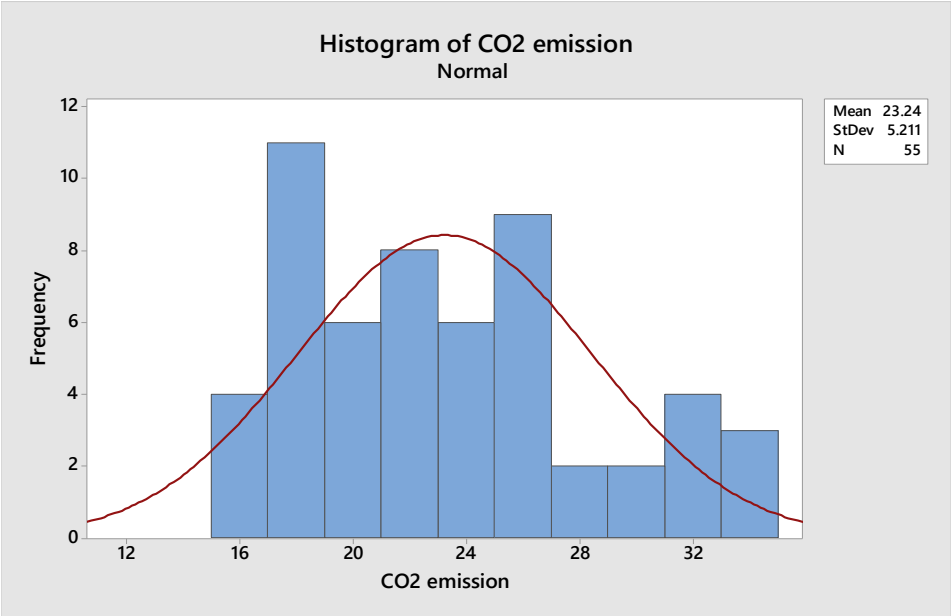

Figure 3.1.2: Histogram of CO_2 Emission

A histogram is a graph that is used to detect the shape and spread of continuous sample data. The histogram is used to show the frequency of data items in consecutive quantitative intervals of equal size **Figure 3.1.2** shows that the histogram of CO_2 emissions and includes a normal distribution line.

2.2. Simple Linear Regression

The case of simple linear regression considers a single regressor variable or predictor variable X and a dependent or response variable Y. Suppose that the true relationship between Y and X is a straight line and the observation Y at each level of X is a random variable. As the expected value of Y for each value of X is:

$$E\,(Y|X) = \beta_0 + \beta_1 X \qquad \textbf{(Eqn.1)}$$

Where the intercept (cut-off point) β_0 and the slope β_1 are unknown regression coefficients. We assume that each observation, Y, can be described by the model:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X + \epsilon \qquad \textbf{(Eqn.2)}$$

Where ϵ is a random error (residual) with mean zero and variance σ^2 (Thus, the probability distribution of errors is normal) the random errors corresponding to different observations are also assumed to be uncorrelated random variables. We will call this model the simple linear regression model because it has only one independent (explicit) variable or regressor.

$$Residual(\epsilon) = y - \hat{y} \qquad \textbf{(Eqn.3)}$$

2.2.1. Least Squares Forecasts

The least squares forecasts of the intercept and slope in the simple linear regression model are:

$$\hat{\beta}_0 = \bar{y} - \hat{\beta}_1 \bar{x} \qquad \textbf{(Eqn.4)}$$

$$\hat{\beta}_1 = \frac{\sum_{i=1}^{n} y_i x_i - \frac{(\sum_{i=1}^{n} y_i)(\sum_{i=1}^{n} x_i)}{n}}{\sum_{i=1}^{n} x_i{}^2 - \frac{(\sum_{i=1}^{n} x_i)^2}{n}} \qquad \textbf{(Eqn.5)}$$

$$\textit{Where, } \bar{y} = (1/n)\sum_{i=1}^{n} y_i \textit{ and } \bar{x} = (1/n)\sum_{i=1}^{n} x_i$$

Using ***Eqn.4*** and ***Eqn.5***, $\hat{\beta}_0$ and $\hat{\beta}_1$ values are obtained:

$$\hat{\beta}_1 = \frac{\sum_{i=1}^{n} y_i x_i - \frac{(\sum_{i=1}^{n} y_i)(\sum_{i=1}^{n} x_i)}{n}}{\sum_{i=1}^{n} x_i{}^2 - \frac{(\sum_{i=1}^{n} x_i)^2}{n}} = \frac{31570.47 - 55*28*23.24492}{56980 - 55*28^2} = \textit{-0.30496}$$

$$\hat{\beta}_0 = \bar{y} - \hat{\beta}_1 \bar{x} = 23.24492 - (-0.30496).28 = 31.7838$$

2.2.2. Explained and Unexplained Variation

Total Variation is made up of two parts.

$$SST = SSR + SSE \qquad \textbf{(Eqn.6)}$$

Where;

SST (Sum of Squares Total): Measures variation of y_i values around their mean y ($\bar{y}$).

$$SST = \sum_{i=1}^{n}(y_i - \bar{y})^2 \qquad \textit{(Eqn.7)}$$

SSE (Sum of Squares Error): Variation attributable to factors other than the relationship between x and y.

$$SSE = \sum_{i=1}^{n}(y_i - \hat{y})^2 \qquad \textit{(Eqn.8)}$$

SSR (Sum of Squares Regression): Explained variation attributable to the relationship between x and y.

$$SSR = \sum_{i=1}^{n}(\hat{y} - \bar{y})^2 \qquad \textit{(Eqn.9)}$$

2.2.3. Coefficients of Determination (R^2)

A widely used measure for the regression model is the following ratio of the sum of squares.

$$R^2 = \frac{SSR}{SST} = 1 - \frac{SSE}{SST} \qquad \textit{(Eqn.10)}$$

where notably, $0 \leq R^2 \leq 1$

Correlation analysis is used to measure strength of linear association between two variables and no causal effect is implied. If correlation coefficient is closer to +1, there is a stronger positive linear relationship. If it is closer to -1, there is a stronger negative linear relationship. Additionally, it is closer to 0 which means there is a weaker linear relationship and it is equal to zero that means there is no linear relationship.

In the case of the simple linear regression model, when the square root of the coefficient of determination is taken, the sample correlation coefficient will be directly obtained.

$$\sqrt{R^2} = r \qquad \textit{(Eqn.11)}$$

Where r represents the sample correlation coefficient.

2.2.4. Fitted Line Plot

Fitted Line Plot is utilized to show the relationship between one continuous predictor and a response. It displays a scatterplot of the data with a regression line indicating the regression equation.

2.2.4.1. Linear Regression Model

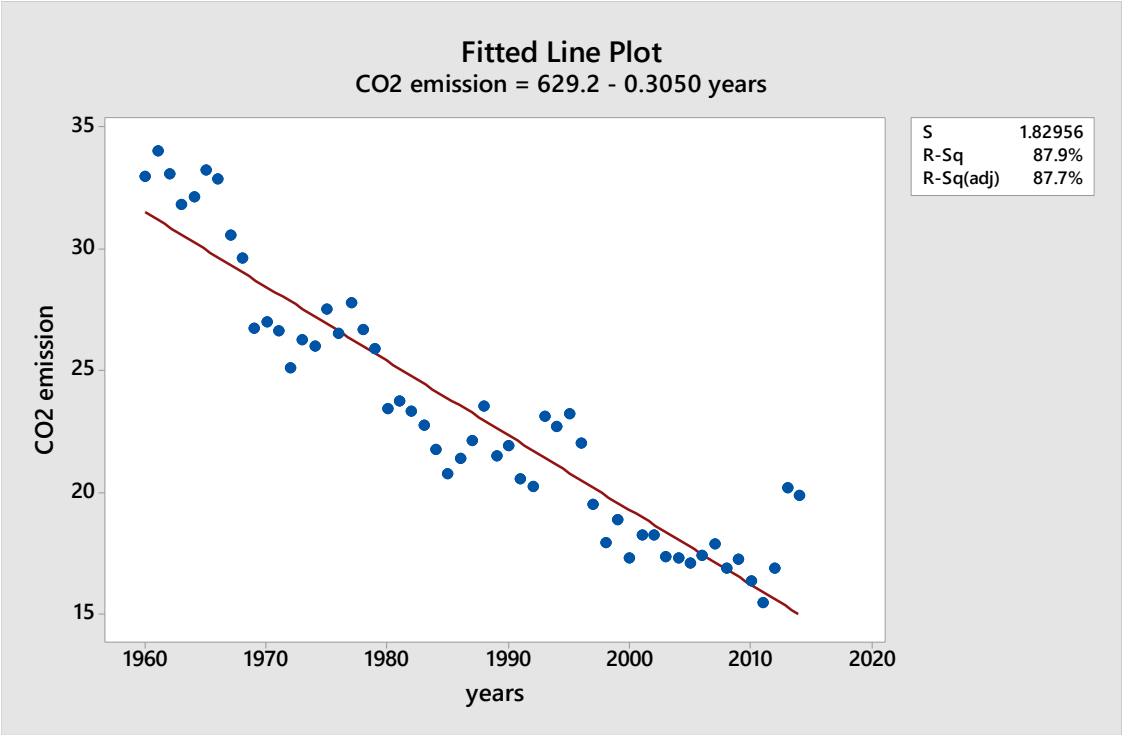

Figure 3.2.4.1.1: Fitted Line Plot of CO_2 Emissions for Linear Regression Model

Figure 3.2.4.1.1 shows a fitted line plot for a linear regression model with an R-Squared value of 87.9% and an S value of 1.82956 which indicates that the average distance of the data points from the fitted line is about 1.8% CO_2 emission.Overall,figure shows that the points generally follow the regression line. There does not appear to be any curvature in the data. However, some points on the graph appears to be an outlier.

Table 3.2.4.1.1. Calculated values of y and predicted y using Linear Regression Model

Years	t	t^2	y	t*y	ŷ	$(y-\hat{y})^2$	$(\hat{y}-\bar{y})^2$	y-ŷ
1960	1	1	32.91592	32.91592	31.479	2.064743	67.80007	1.43716
1961	2	4	33.94272	67.88544	31.174	7.665799	62.87031	2.76892
1962	3	9	33.02752	99.08257	30.869	4.659221	58.1266	2.15866
1963	4	16	31.78906	127.1562	30.564	1.500769	53.56893	1.22512
1964	5	25	32.05935	160.2968	30.259	3.241269	49.19732	1.80037
1965	6	36	33.19221	199.1533	29.954	10.486	45.01175	3.23824
1966	7	49	32.80734	229.6514	29.649	9.975108	41.01224	3.15829
1967	8	64	30.49358	243.9486	29.344	1.321527	37.19878	1.14952
1968	9	81	29.5704	266.1336	29.039	0.282384	33.57136	0.53130
1969	10	100	26.68187	266.8187	28.734	4.211238	30.13	-2.05227
1970	11	121	26.97662	296.7428	28.429	2.109402	26.87469	-1.45256
1971	12	144	26.57561	318.9073	28.124	2.397527	23.80542	-1.54839
1972	13	169	25.05607	325.7289	27.819	7.633809	20.92221	-2.76293
1973	14	196	26.21801	367.0521	27.514	1.679591	18.22504	-1.29599
1974	15	225	25.96745	389.5118	27.209	1.541446	15.71393	-1.24155
1975	16	256	27.45263	439.242	26.904	0.300989	13.38887	0.548625
1976	17	289	26.47368	450.0525	26.599	0.015706	11.24985	-0.12532
1977	18	324	27.76239	499.7231	26.294	2.156177	9.296889	1.468393
1978	19	361	26.66028	506.5453	25.989	0.450612	7.529975	0.671277
1979	20	400	25.84369	516.8739	25.684	0.025502	5.949111	0.159694
1980	21	441	23.40277	491.4581	25.379	3.905493	4.554297	-1.97623
1981	22	484	23.69975	521.3944	25.074	1.888571	3.345534	-1.37425
1982	23	529	23.2792	535.4215	24.769	2.219517	2.32282	-1.4898
1983	24	576	22.6918	544.6032	24.464	3.140694	1.486156	-1.7722
1984	25	625	21.74607	543.6517	24.159	5.822241	0.835542	-2.41293
1985	26	676	20.70448	538.3164	23.854	9.919499	0.370978	-3.14952
1986	27	729	21.35462	576.5748	23.549	4.815303	0.092465	-2.19438
1987	28	784	22.09721	618.722	23.244	1.315119	8.46E-07	-1.14679
1988	29	841	23.4829	681.0041	22.939	0.295825	0.093587	0.543898
1989	30	900	21.4824	644.4721	22.634	1.326179	0.373223	-1.1516
1990	31	961	21.89884	678.8642	22.329	0.185034	0.838909	-0.43016
1991	32	1024	20.52253	656.721	22.024	2.254405	1.490646	-1.50147
1992	33	1089	20.19066	666.2918	21.719	2.335821	2.328432	-1.52834
1993	34	1156	23.07417	784.5219	21.414	2.756171	3.352268	1.660172
1994	35	1225	22.64546	792.5913	21.109	2.360723	4.562154	1.536464
1995	36	1296	23.17876	834.4355	20.804	5.639506	5.95809	2.374764
1996	37	1369	21.99227	813.714	20.499	2.229852	7.540077	1.493269
1997	38	1444	19.48369	740.3801	20.194	0.504543	9.308113	-0.71031
1998	39	1521	17.92538	699.0899	19.889	3.855797	11.2622	-1.96362
1999	40	1600	18.83558	753.4231	19.584	0.560136	13.40234	-0.74842
2000	41	1681	17.258	707.578	19.279	4.084439	15.72852	-2.021
2001	42	1764	18.23958	766.0623	18.974	0.539374	18.24076	-0.73442
2002	43	1849	18.20589	782.8531	18.669	0.214474	20.93904	-0.46311
2003	44	1936	17.31329	761.7846	18.364	1.104001	23.82338	-1.05071
2004	45	2025	17.2542	776.4391	18.059	0.647701	26.89377	-0.8048
2005	46	2116	17.0822	785.781	17.754	0.45132	30.1502	-0.6718
2006	47	2209	17.38477	817.0842	17.449	0.004126	33.59269	-0.06423
2007	48	2304	17.86643	857.5884	17.144	0.521899	37.22123	0.722426
2008	49	2401	16.85919	826.1004	16.839	0.000408	41.03581	0.020192
2009	50	2500	17.23614	861.807	16.534	0.493	45.03645	0.70214
2010	51	2601	16.3426	833.4728	16.229	0.012906	49.22313	0.113603
2011	52	2704	15.44296	803.0338	15.924	0.231401	53.59587	-0.48104
2012	53	2809	16.86325	893.7523	15.619	1.548159	58.15466	1.24425
2013	54	2916	20.1338	1087.225	15.314	23.2305	62.89949	4.819803
2014	55	3025	19.83328	1090.831	15.009	23.27372	67.83038	4.824284
			SUM					
	1540	56980	1278.471	31570.47		177.4067	1289.327	
	$\bar{x}$		$\bar{y}$					
	28		23.24492					

Where, y denotes CO_2 emissions data values, $\bar{y}$ denotes the average CO_2 emissions values, $\hat{y}$ denotes predicted y values according to the linear trend model and $y - \hat{y}$ denotes Residual values.

$$SST = \sum_{i=1}^{n}(y_i - \bar{y})^2 = 1466.73318$$

$$SSE = \sum_{i=1}^{n}(y_i - \hat{y})^2 = 177.4067$$

$$SSR = \sum_{i=1}^{n}(\hat{y} - \bar{y})^2 = 1289.327$$

$$R^2 = \frac{SSR}{SST} = \frac{1289.3265}{(177.40668+1289.3265)} = 0.879$$

$$\sqrt{R^2} = r = 0.93756$$

While variable x(time) increases, CO_2 emissions decreases.Correlation coefficient is calculated by using the Eqn.11 and it is -0.93756 that is very closer to -1.The sign of the correlation coefficient must be negative because there is a perfect negative linear relationship between CO_2 emissions and years.

Hypothesis Test for the Slope of the Linear Regression Model

The standard error of the estimate is a measure of the variation of observed y values from the regression line.

$$s_e = \sqrt{\frac{SSE}{n-k-1}} \qquad \textbf{(Eqn.12)}$$

Where n represents the sample size, k represents the number of the independent variables in the model.

*s_e is calculated by **Eqn.12**:*

$$s_e = \sqrt{\frac{177.4067}{55-1-1}} = 1.8296$$

The standard error of the regression slope coefficient is predicted by

$$s_{b_1} = \frac{s_e}{\sqrt{\sum_{i=1}^{n}(x-\bar{x})^2}} = \frac{s_e}{\sqrt{\sum_{i=1}^{n}x^2 - \frac{(\sum_{i=1}^{n}x)^2}{n}}} \qquad \textbf{(Eqn.13)}$$

Where s_{b_1} represents a prediction of the standard error of least square slope, s_e represents the sample

standard error of prediction.

s_{b_1} is calculated by above ***Eqn.13***:

$$s_{b_1} = \frac{1.8296}{\sqrt{13860}} = 0.015541$$

A hypothesis testing performed to determine whether there is a significant relationship between variables X and Y. To define that, a hypothesis, which assumes the regression slope parameter β_1 is equal to zero, is tested. Furthermore, a confidence interval for the slope β_1 of the population (true) regression is constructed by using the slope of-of the sample regression line. In this study "t-test" has been utilized to make inferences about the population slope β_1.

Test statistic with degrees of freedom n-2 for β_1 is given by:

$$t = \frac{b_1 - \beta_1}{s_{b_1}} \qquad \textbf{(Eqn.14)}$$

Also, a confidence interval can be computed by using the below equation:

$$CI = b_1 - t_{\alpha/2} \cdot s_{b_1} < \beta_1 < b_1 + t_{\alpha/2} \cdot s_{b_1} \qquad \textbf{(Eqn.15)}$$

Here, the hypothesis test is created:

$$H_0: \beta_1 = 0 \ (no\ linear\ relationship)$$

$$H_1: \beta_1 \neq 0 \ (linear\ relationship\ exits)$$

Utilizing ***Eqn.14,*** t statistic for the slope of the linear trend model is calculated below:

$$t = \frac{-0.30496 - 0}{0.015541} = -19.62293$$

Since $\alpha = 0.05$, $degrees\ of\ freedom = 53$ and this is a two-sided test; the value which is from t table equals 2.006. ($t_{0.025,53} = 2.006$)

Here, the population slope coefficient β_1 differs from 0 based on the t test. Because t_0 = -19.62293 which is less than -2.006, we reject H_0 at the 0.05 level of significance. There is sufficient evidence that time affects CO_2 emissions and the linear relationship exists.

At 95% level of the confidence interval for β_1:

$$-0.33614 \leq \beta_1 \leq -0.27378$$

If the same study replicated multiple times with different random samples and computed a confidence interval for each sample, we would expect 95% of the confidence intervals to contain the true slope of the regression line.

2.3. Time Series Plot

A time series is a data set in which the observations are recorded in the order in which they occur. A time series plot is a graph in which the vertical axis shows the observed value of the variable and the horizontal axis indicates the time that is used to look for patterns in data over time. When measurements are plotted as time series we often see trends, cycles or other broad features of the data that could not be seen otherwise. A time series can be utilized to decide a time series analysis to model the data.

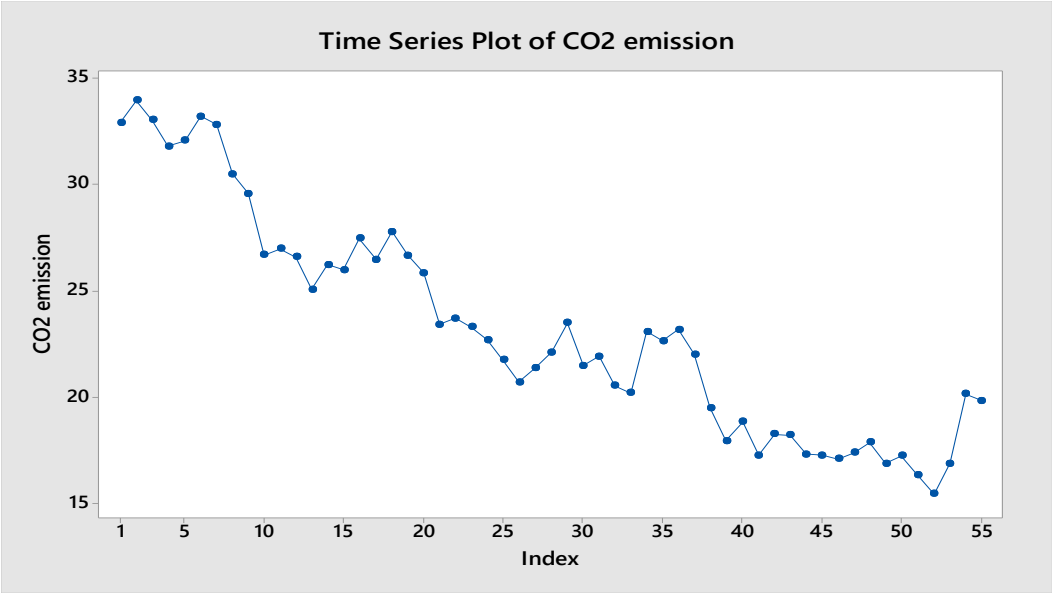

Figure 3.3.1: Time Series Plot of CO_2 Emission

Figure 3.1.2 shows that there is a clear downward trend. On this time series plot, plots have random variation which means that there are no patterns or cycles.

2.4. Trend-Based Forecasting

The trend projection method is the most common method of business forecasting, which is dealed with the movement of variables through time. This method requires a long time-series data and is utilized to fit a general trend model to time series data and to supply a forecast, choosing between the linear, quadratic, exponential growth (or decay), and S-curve trend models. This procedure is used to fit a trend when the data have a very steady trend and no seasonality.

Mean absolute percentage error (MAPE), Mean absolute deviation (MAD) and Mean squared deviation (MSD) statistics are used to compare the fits of different forecasting and smoothing methods.

MAPE states accuracy as a percentage of the error. Because this number is a percentage, it can be more simple to comprehend than the other statistics.

MAD clarifies accuracy in the same units as the data, which aids conceptualize the amount of error. Outliers have less of an effect on MAD than on MSD.

MSD is mostly-used measure of accuracy of fitted time series values. Outliers have a bigger effect on MSD than on MAD.

For all three measures, smaller values usually specify a better fitting model.

2.4.1. Linear Trend Model

The data fit a line, which indicates that the rate of change is uniform over time. The model is $Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \epsilon_t$ in this model, β_1 represents the average change from one period to the next.

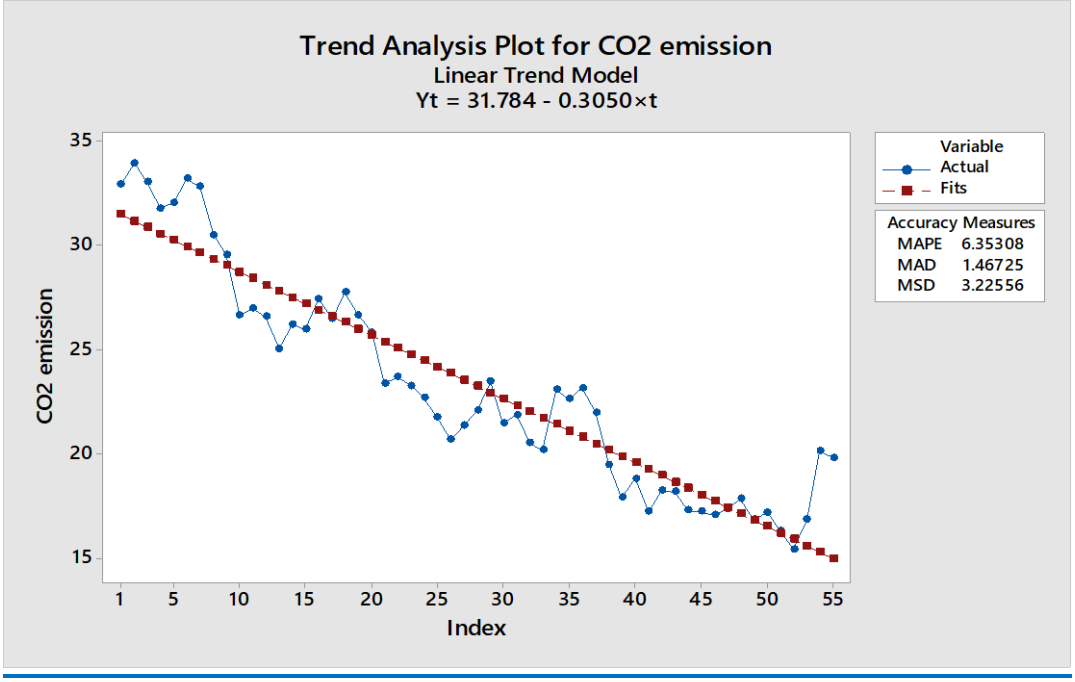

Figure 3.4.1.1:Trend Analysis Plot for CO_2 Emission

As seen in ***Figure 3.4.1.1***, CO_2 emissions data values suit to the shape of the Linear Trend Model. In addition to this; MAPE, MAD and MSD values are observed to be relatively small.

Table 3.4.1.1 shows the prediction of the CO_2 emission for next 5 years.These prediction also displays that there is a decline in CO_2 emission.In the future, these predicted emission values will maybe greater or less than the real values according to the % of total fuel combustion.

Table 3.4.1.1: The Prediction of the CO_2 Emission for next 5 years

Years	t	Forecasts
2015	56	14.704
2016	57	14.399
2017	58	14.094
2018	59	13.789
2019	60	13.484

2.4.1.1. Residual Analysis for Linear Trend Model

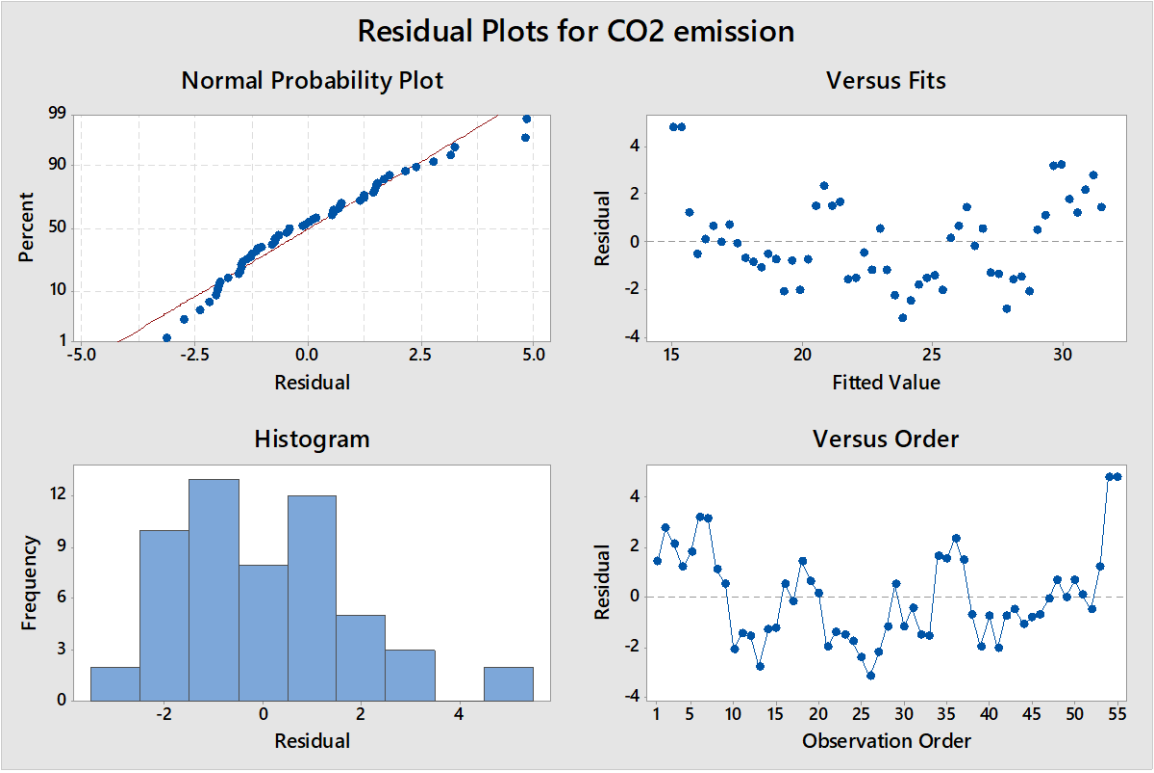

Figure 3.4.1.1.1: Residual Plots for CO_2 Emission

Figure 3.4.1.1.1 contains a histogram of residuals which displays the shape and spread of the residuals. It is seen that residuals are a good fit for normal distribution. Residual versus fits plot in Figure 3.8, displays the residuals versus the fitted values and used to determine whether the residuals are unbiased and have a constant variance (linear regression assumption). Residuals versus order plot are used to verify the assumption that the residuals are independent of one another. Independent residuals show no trends or patterns when displayed in time order. As a result of the residual analysis, it is comprehensible that linear regression assumptions are satisfied for the linear trend model.

CONCLUSION

In this study, due to the fact that vast majority of CO_2 emissions are known to be dependent on transport and fossil fuel combustion among the whole CO_2 emissions are investigated for Turkey.It has to be emphasized that there is a decrease in CO_2 emissions from transport inthe percentage share of fossil fuel combustion in the total CO_2 emissions in Turkey between the years 1960-2014.

Forecasts of next 5 years are calculated. These forecasts show that there is a decrease in CO_2 emissions. We conclude that there will be a decline in CO_2 emissions from transport based on the increase of better-informed citizens, encouraging bicycle usage for short distances, increase in electiricity and solar powered vehicles and expansion of metro railways etc.

With the number of vehicles on the world's roads expected to rise to 2.9 billion by 2050, steps must be taken to decline the CO_2 emissions from transport. Battery electric vehicles (BEVs) can help achieve this. (Doucette and Mcculloch,2011)

In today's vehicle technology, fuel consumption and efforts to reduce carbon dioxide emissions among greenhouse gases, which vary in the amount of production depending on the fuel properties utilized, have come to the forefront with the global warming issue. To conclude, collective expansion of transportation systems, passenger and freight transport as well as highway applications in the sea and the use of railway systems, short-distance pedestrian and bicycle access and appropriate subway are also solutions in order to decrease the CO_2 emissions.

REFERENCES

Yagcitekin, Bunyamin, et al. "Assessment of electrically-driven vehicles in terms of emission impacts and energy requirements: a case study for Istanbul, Turkey." *Journal of Cleaner Production*96 (2015): 486-492.

Liu, Chengxi, Yusak O. Susilo, and Anders Karlström. "Estimating changes in transport CO2 emissions due to changes in weather and climate in Sweden." *Transportation Research Part D: Transport and Environment* 49 (2016): 172-187.

Doucette, Reed T., and Malcolm D. McCulloch. "Modeling the CO2 emissions from battery electric vehicles given the power generation mixes of different countries." *Energy Policy* 39.2 (2011): 803-811.

Ben Jebli, Mehdi, and Walid Hadhri. "The dynamic causal links between CO2 emissions from transport, real GDP, energy use and international tourism." *International Journal of Sustainable Development & World Ecology* (2018): 1-10.

Talbi, Besma. "CO2 emissions reduction in road transport sector in Tunisia." *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 69 (2017): 232-238.

Li, Linna. "Structure and influencing factors of CO2 emissions from transport sector in three major metropolitan regions of China: estimation and decomposition." *Transportation* (2017): 1-25.

Wang, W. W., M. Zhang, and M. Zhou. "Using LMDI method to analyze transport sector CO2 emissions in China." *Energy* 36.10 (2011): 5909-5915.

Kamruzzaman, Md, Julian Hine, and Tan Yigitcanlar. "Investigating the link between carbon dioxide emissions and transport-related social exclusion in rural Northern Ireland." *International journal of environmental science and technology*12.11 (2015): 3463-3478.

Berntsen, Terje, and Jan Fuglestvedt. "Global temperature responses to current emissions from the transport sectors." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 105.49 (2008): 19154-19159.

ÖRGÜTLERDE FARKLILIKLAR VE YÖNETİMİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Öznur Yavan
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
oznuryavan@gmail.com

ÖZET: Örgütler belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere kurulmuş, ortak davranış düzleminde faaliyetlerini sürdürmek zorunda olan ancak farklı özelliklere sahip insanlardan oluşan yapılardır. Farklılıkları görmek ve bu farklılıkların yönetimini yapabilmek, çalışan davranışlarını anlayıp yönlendirmede önemli temel konulardandır. Örgütsel yönetim denildiğinde anlatılmak istenen esas mesele, bir taraftan her çalışanın farklılıklarını ve özgürlüklerini serbestçe yaşayabilmesini sağlarken, diğer taraftan da ortak amaç doğrultusunda ahenk ve uyumu sürdürebilmektir. Bu bağlamda bir yöneticinin başarısı, tüm çalışanlarının, diğerlerinin farklılıkları konusundaki farkındalığını ve kabullenme boyutunu arttırabilmekten geçmektedir.

Örgütlerde farklılıkların, uyuşmazlıkları arttırdığı ve çatışma ortamı yarattığı bir gerçektir. Ancak bir örgütün müşteri profilindeki farklılıklar düşünüldüğünde, örgütteki çalışan profilindeki farklılıkların başarıdaki önemi daha iyi anlaşılabilecektir. Çalışanların tutum ve davranışlarının performans ve verimlilik üzerinde doğrudan etkileri bulunduğu kabul edilmektedir. Her çalışan kendi farklılığı çerçevesinde iş yapış süreçlerine ve sunulan ürün/hizmetlere değer katmaktadır. Yaş, eğitim, cinsiyet, ırk, din, etnik köken, sakatlık vb. farklılıklar çalışanların süreçlere ve iş yapış şekillerine farklı bakış açıları getirmelerini, böylelikle çeşitlilik ve zenginliğin artış göstermesini sağlamaktadır.

Örgütlerde iyi bir farklılık yönetimi için farklı çalışanlar arasındaki ortak değer ve duyguları yücelterek birlik ve uyumun sağlanabilmesi önem taşımaktadır. Böylelikle çalışanlar biz duygusuyla performans gösterebilecek ve farklılıkların yarattığı çatışmalar en düşük seviyelere getirilebilecektir. İyi bir farklılık yönetimi gerçekleştirilebilirse yabancılaşma, ötekileştirme, mobbing gibi olumsuz semptomların görülme sıklığı azalacak buna istinaden örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık, iş tatmini, örgütsel güven ve adalet gibi performans, verimlilik ve karlılığı arttıran değerler artış gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Farklılık, Farklılık Yönetimi, Performans.

A CONCEPTUAL RESEARCH ON DIFFERENCES AND THEIR MANAGEMENT IN ORGANIZATIONS

ABSTRACT: The organizations are constituted by people who have different characteristics but have been established to realize a certain purpose and also have to maintain their activities in the common behavior platform. Seeing the differences and managing these differences are important topics in understanding and guiding employee behavior. When it comes to organizational management, the main issue is to ensure that every employee can live their differences and freedoms freely while maintaining harmony and agreement for the common purpose. In this context, the success of a manager is to increase the awareness and acceptance dimension of all employees about the differences of others.

It is a fact that differences in organizations increase disagreements and create a conflict environment. However, considering the differences in the customer profile of an organization, the importance of the differences in the employee profile within the organization will be better understood. Employees' attitudes and behaviors are considered to have direct effects on performance and efficiency. Each employee adds value to the processes of doing business and the products / services offered within the framework of its own diversity. The differences as age, education, gender, race, religion, ethnicity, disability etc. make it possible for employees to bring different perspectives to processes and ways of doing business, thus increasing diversity and wealth.

It is important to ensure unity and harmony by elevating the common values and emotions between different employees for a good difference management in organizations. In this way, employees can perform with the feeling of "us" and the conflicts created by the differences can be brought to the lowest levels. If a good difference management can be achieved, the frequency of negative symptoms such as alienation, marginalization and

mobbing will decrease, and the values that increase performance, productivity and profitability such as organizational commitment, organizational citizenship, job satisfaction, organizational trust and justice will increase.

KeyWords: Difference, Diversity Management, Performance.

GİRİŞ

Bir örgütteki çalışanlar cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş, etnik köken, din, dil, ırk, sakatlık durumu v.b. yönlerden oldukça farklılaşabilmektedir. Özellikle küreselleşme ve uluslararası işletmecilik nicelik ve nitelik olarak arttıkça örgütlerdeki farklılıklar artış göstermektedir. Bunun yanında net-work ağlarla birbirine bağlı yapılarda çalışanların farklılıkları çok daha fazla olmaktadır. Mekan ve zaman olarak aynı dilimde olmayan insanlar bir örgütte ortak bir amaç çerçevesinde faaliyet göstermektedir. Bu noktada farklılıkların diğerleri tarafından kabullenilmesi oldukça önem taşımaktadır. Yöneticilere düşen, ortak amacı gerçekleştirme uyum ve bütünlüğünde bir davranış düzlemi yaratabilmektir.

Yöneticiler örgütlerde farklılıkların farkındalığını ne derece arttırabiliyorlarsa, tüm çalışanları diğerlerinin farklılıklarını kabullenme konusunda ne kadar geliştirebiliyorlarsa, örgütsel başarı ve refah o kadar yükselecektir. Yaş, cinsiyet, etnik köken, eğitim düzeyi, ırk, dini inanç, sakatlık v.b. farklılıklar, çoğunluğu oluşturan diğer çalışanlar tarafından ötekileştirme aracı veya unsuru olarak kullanılmamalıdır. Çünkü ortak değer ve uyumun sağlanabildiği örgütlerde çalışan profili ne kadar farklılık taşıyorsa, verimlilik ve performans da o oranda artabilecektir. Farklılıklar elbette ki çatışma unsurudur. Ancak buradaki krizi fırsata çevirebilen yöneticilerin varlığı, örgütsel verimliliği ve üretkenliği getirecektir. Farklı bakış açılarına sahip yaratıcı çalışanlar kritik darboğazlarda örgütlerde sıçrama taşı olarak görev göreceklerdir.

1. FARKLILIK KAVRAMI

Farklılık kavramını tanımlarsak, farklı yapı ve kimliklerden oluşan insanların aynı sosyal sistemde ve düzlemde bulunmasıdır diyebiliriz (Tozkparan ve Vatansever, 2011: 91). Farklılık taşıyan işyeri çevreleri günümüzde bir kural haline gelmiştir. Gelişen iletişim teknolojileri ve azalan ticaret engelleri, global örgütlerin yükselişini arttırmış ve bu durum yerel örgütlerde daha geniş farklılıklar oluşturmuştur. Zaman ilerledikçe teknik yetenekleri olan ve yüksek derecede eğitimli işgücünün sektörlere katıldığı görülmektedir (Benjamin vd., 2002: 239). Farklılıkları inceleyen bilim adamları örgütsel amaçlara ulaşmak için cinsiyet, ırk, kültür ve yetenek gibi kişisel karakteristikler yönünden farklılık taşıyan çalışanların bir arada yaşamasını incelemeye eğilim göstermiştir. Bu gruplar örgütlerde genellikle güç farklılıkları ile ilişkilendirilmiştir (Syed ve Kramar, 2009: 639). Farklılık tanımlarından bazıları ulusal köken, etnik köken, sınıf, öğrenme ve iletişim yolları, din, doğum yeri ve meslek gibi değişkenleri de içermektedir (Tutara vd., 2014: 346).

Yöneticilerin, farklılıklarla ilgili yaşanmışlıklarından yola çıkarak vurguladıkları önemli konular aşağıda belirtilen başlıklar altında toplanmıştır (Tozkoparan ve Vatansever, 2011: 101):

a) Eğitim: İşletmelerde, çalışanlara farklılıktan ne anladıkları sorulduğunda, ilk söylenilen farklılık 'üniversite farklılığı' olmaktadır. Sadece belli üniversitelerden, belli tipte yeni mezunların alımı sorun olarak dile getirilmektedir.

b) Engellilik: Engellilerle görüşme yapılırken, yapacağı işle ilgili önem taşısa dahi engelinin ne olduğunu sormaktan çekince duyulmaktadır.

c) Kültürel: İşletmelerde, negatif ayrımcılık anlamında 'hemşehricilik' anlayışı çok yaygındır. Bununla birlikte, benden olanlar/olmayanlar, bana uygun olanlar/olmayanlar ayrımları da söz konusudur. Ayrıca, adaletli bir ortamda farklılıklar sorun yaratmazken, hakların dağıtımında sorun yaşanmaktadır. Örneğin; yabancı çalışanların hem Noel hem Bayram izinlerini kullanmaları diğer çalışanlar tarafından haksızlık olarak algılanmaktadır.

d) Cinsel yönelim: Konuyla ilgili politikalar dahi olsa, cinsel yönelimin Türkiye'de hala önemli bir tabu olduğu, farklı cinsel yönelimlerin, kişileri tedirgin ettiği belirtilmektedir.

e) Din: Mesai saatleri içerisinde bazı dini inançların yerine getirilmesi (Örn; Cuma namazına gitmek gibi) konusunda esneklik gösterilmektedir.

Soy, etnik köken ve cinsiyet gibi atfedici özelliklerdeki farklılıkların örgütler için avantaj sağlayabileceği konusunda sınırlı kanıt bulunmaktadır. Atfedici özelliklerdeki heterojenlikler kabul edildiğinde bu durum genellikle grup süreci ve performansı üzerinde negatif etkiler yaratmaktadır. Buna karşın farklılıkların bireysel özelliklere dayandığı kabul edildiğinde bu durum grup performansı için faydalı olabilmektedir (Syed ve Kramar, 2009: 643).

Farklılıklar arttığında grup bütünleşmesi ve üye iletişimlerinin zarar gördüğü görülmektedir (Ayup ve Jehn, 2006: 185). Farklılıklar kişilerarası çatışmaların artmasına, iletişim bozukluğuna, stres seviyesinde artışa, karar alma hızında yavaşlamalara sebep olabilmektedir. Ek olarak, birbirinden farklı kişilerle aynı ortamda çalışabilmenin güçlüğü, çeşitli farklılıklara sahip çalışanların yeni bir durum, yeni bir ürün ya da yeni bir yönetim tarzıyla ilgili olarak farklı tepkiler vermeleri ve her değişimin yeni çatışmacı durumlar ortaya çıkarması da olası sorunlar arasında sayılabilir (Tozkoparan ve Vatansever, 2011: 94).

Örgütlerin farklılıklara olan bakış açıları konusunda ayrımcılık ve adalet paradigması, erişim ve meşruiyet paradigması, öğrenme ve etkinliği paradigması olmak üzere üç tür yaklaşım görülmektedir. Bu paradigmalar örgüt üyelerinin farklılıkların sebepleri, farklılıkların değeri ve işle ilişkisi konusunda normatif inançları ve beklentilerine atfedilmektedir. Sonrasında bunlara, dördüncü bir perspektif olarak direnç perspektifi eklenmiştir. Farklılık konusunda artan bir dış talep, örgüt için bir tehdit veya tartışılmayacak kadar önemsiz bir unsur olarak görülmektedir. Farklılıklara gösterilen olası reaksiyonlar: eklemek veya çıkarmak için inkâr etmek, asimile

etmek, bastırmak, izole etmek, tolere etmek, ilişki kurmak ve tümünü kapsar şekilde adapte etmektir (Podsiadlowskia, 2013: 160).

1.1. Farklılık Edinimi

Örgütsel etkililiği tetikleyen potansiyeline rağmen, farklılıklar, örgütlerde çözülmesi gereken bir "problem" olarak ele alınmaktadır (Benjamin vd., 2002: 242). Artan oranda farklılaşan çalışanlara ve müşteri popülasyonuna uğrayan örgütler, farklılıkların potansiyel yıkıcı etkilerini yönetirken, diğer taraftan da faydalarını kazanmak durumu ile karşı karşıyadır (Kreitz, 2008: 101). Faydalarını kazanmak amacıyla farklılıkları etkin bir şekilde yönetmek isteyen bir örgüt farklılıkların değerini bilmelidir, farklılıklara sahip olmalıdır, farklılıkları uyumlaştırmak için örgütü değiştirmelidir ve farklılıkları örgütün tamamlayıcı bir parçası haline getirmelidir (Gilbert vd., 1999: 61).

Farklılıkların yönetimine önem veren örgütlerin yeni ve yetkin çalışanları çekmesi kolaylaşmaktadır. Yeni çalışanların yeni fikirler ve bakış açılarıyla örgüte katmış oldukları değer, örgüt için yeni bir avantaj yaratmaktadır (Özkaya vd., 360). Farklılıkları oluşturmak ve sürdürmek, ihtiyaç duyulan değişiklikleri uygulamaya geçirmek için bağlılık, strateji ve iletişimi, örgütsel yapı ve süreçlerdeki değişimleri somutlaştırmak gerekmektedir (Kreitz, 2008: 101).

Örgütler, farklılığı bir değer olarak tanımlayanlar ve değişimin miktarına bağlı olarak işyeri farklılığını desteklemek için girişimde bulunanlar olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. Başarılı olmak isteyen örgütler kendilerine üç soru sorarak uygulama parametreleri kurmalıdır. Farklılıkları [neden] istiyoruz? Eğer istiyorsak, ne tür farklılıklar istiyoruz? Ne kadar istiyoruz? (Kreitz, 2008: 102). Farklılıkları edinmek isteyen ve farklılıkları destekleyen bir örgüt, stratejik bir plan geliştirmek durumundadır. Bunun için altı kritik unsur olduğu savunulmaktadır. Bu unsurlar (Kreitz, 2008: 104):

a) Örgütler için farklılıkların avantajlarını tanımlayan bir örnek olayın analizi,
b) Tüm çalışanları farklılık çabalarına katan tavsiyeler,
c) Yönetim seviyesinde stratejik bir plandan sorumlu birey veya makam tarafından farklılık girişimlerinin yerleşmiş bir uygulamaya dönüştürülmesi,
d) Farklılık denetimleri ve işletme amaçları doğrultusunda fark edilen boşluklara bağlı olarak açık bir şekilde tanımlanmış amaçlar,
e) Amaçlar doğrultusunda sağlanan gelişimi takip etmek için farklılık ölçübilimi,
f) Yöneticileri farklılık amaçlarını karşılamadan sorumlu tutan mesuliyet ölçübilimi.

Başarılı farklılıklar genellikle örgütün her seviyesindeki insanlar tarafından küçük, günlük faaliyetlerle oluşmaktadır. Örgütler farklılık girişimlerini başlatabilirler çünkü kanunlar ve düzenlemeler tarafından motive edilmişlerdir. Fakat Paul Freeman "sonunda, bu, değiştirme arayışında olduğumuz alışkanlıklar değillerdir, kalbin alışkanlıklarıdırlar" ifadesinde

bulunmaktadır. İnsanların nasıl davranacağını değiştirmek, onların nasıl çalışacağını tanımlayan örgütsel politikaları ve prosedürleri değiştirerek güçlendirilebilmektedir. "Hiçbir örgüt basitçe çalışanlarının kalplerini ve fikirlerini değiştireceğine inanıp güvenemez. …Günümüz işyerleri, herkes için çalışma ortamı sağlayan, geniş bir politika ve uygulamalar dizisinin gelişimini gerektirmektedir". İK yöneticisi bu meydan okumalarla baş etmek için tüm seviyelerdeki yöneticilere partner olarak stratejik bir şekilde pozisyonunu almalıdır (Kreitz, 2008: 103).

1.2. Farklılıklar Yönetimi

Farklılıklar ve farklılıkların yönetimi ile ilgili günümüz yönetim literatüründe yer alan bilgilerin çoğunun kökeni; 1960'larda Amerika'da başlayan ayrımcılık karşıtı hareketlerin doğurduğu politik ve felsefik tartışmalardır (Sürvegil ve Budak, 2008: 68). İlk olarak farklı işgücü profili konusunda oldukça zengin olan Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan, daha sonra hızla Kanada ve Avustralya'da, 1990'lardan itibaren de Avrupa Birliği'nde kabul görüp uygulanmaya başlamasıyla önemli bir yönetsel uygulama haline gelen farklılıkların yönetimi, 'çalışanların örgütlerde farklılıklarıyla var olmalarını sağlamayı' ilke edinen bir yaklaşımdır (Tozkoparan ve Vatansever, 2011: 90).

ABD'de Eşit Ücret Yasası (1963), İnsan Hakları Yasası (1964), Olumlu Eylem/Aksiyon (Affirmative Action), Eşit İstihdam Fırsatı (EEO), Yaş Ayrımcılığı Yasası (1967), Irk Ayrımcılığı Yasası (1975) gibi yasa ve düzenlemeler, farklılıkların yönetiminde köşe taşları olmuştur. Zamanla, örgütler bu kavramın daha güçlü, daha rekabetçi örgütler oluşturmadaki önemini anlayarak, farklılığı yasal mücadele verdikleri bir kavram olarak görmek yerine önemli bir insan kaynakları uygulaması olarak değerlendirmiş ve böylelikle örgütsel etkinliklerini arttırmayı hedeflemişlerdir. Dolayısı ile değişen işgücü ve örgüt ihtiyaçlarını karşılamak için yönetimde yeni bir model olarak 1980'lerin sonunda ortaya çıkan ve 1990'larda hız kazanan farklılıkların yönetimi konusunun, 2000'li yıllarda örgütsel davranış ve yönetim alanında yapılan çalışmalarda çok önemli bir yer tuttuğu görülmektedir (Tozkparan ve Vatansever, 2011: 91-92).

Farklılıkların yönetimi denildiğinde; "insanlar arasındaki farkların, örgüt için maliyet yaratan bir durum olmaktan çok, bir varlık haline dönüşmesini sağlayacak süreç ve stratejilerin amaca hizmet edecek yönde kullanılması" anlaşılmalıdır. Bu durumda, "farklılıkların yönetimi", belirli amaçlarla tasarlanmış sistematik, planlar, programlar ya da süreçleri içermektedir (Sürgevil, 2008: 113).

Farklılık yönetimi, yöneticilerin, herkesi, diğerlerinin farklılıkları ve ihtiyaçları hakkında daha bilinçli ve duyarlı hâle getirdiği süreç ve programlardır (Robbins ve Judge, 2012: 55). Farklılığı yönetme fikri, kurumlarda işgücü heterojenliğini artırmak ve korumak için hedefe yönelik işe alım girişimleri, eğitim ve öğretim, kariyer gelişimi veya rehberlik programları gibi farklı çalışanların yönetilmesi ve bunlara katılımın sistematik bir yaklaşımını ifade etmektedir (Kemper vd., 2016: 30). Bunun yanında farklılıkların yönetimi, işgücüne katılan herkese

potansiyellerini sergileyebilme fırsatı vermeyi ifade etmektedir. Başka bir deyişle farklılıkların yönetimi, "bir örgüte herkesin kendinden bir şey katabileceği, örgütün hedefleri için tüm performanslarını ortaya koyabilecekleri bir ortam yaratmaktır" (Sürvegil ve Budak, 2008: 67-69). Rekabet avantajını yakalamak için özellikle kültürel farklılıkları yönetmenin argümanları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Gilbert vd., 1999: 65):

a) Maliyetler - personel devri ve işe gitmeme davranışını azaltıcı,
b) Kaynak kazanımı – işçi havuzu azaldıkça ve değiştikçe en iyi personeli cezbetmek,
c) Pazarlama – pazarlama çabalarına sezgi ve kültürel duyarlılık getirmek,
d) Yaratıcılık – yaratıcılık ve yenilikleri arttırma,
e) Problem çözme – daha geniş çeşitlilikte bakış açıları ve daha derinlemesine kritik analizler getirme,
f) Sistem esnekliği – çevresel değişikliklere daha hızlı ve daha az maliyetle tepki vermek.

Farklılıkların yönetimi, örgütün amaçlarına ulaşmasını sağlamak için, tüm işgörenlerin kendi potansiyellerini tam olarak kullanmalarına olanak verecek bir ortam yaratmayı amaçlayan bütüncül bir odaklanmadır (Seymen, 2005: 10). Thomas (1991), "stratejik farklılık yönetim süreci" tanımlamaktadır. Bu süreçte müdahalenin dört seviyesini ortaya koymaktadır: temsil sağlanması, farklılıkların anlaşılması, işgücü farklılıklarının yönetilmesi, stratejik farklılıklar yönetimi. Her bir seviye, bir dizi eylem ve özel sonuçlara sahiptir. Eşzamanlı olarak çalıştıklarında örgütün farklılıkları yönetmek için bireysel ve örgütsel yeteneği elde etmesini sağlamaktadır (Holmes, 2004: 24-25).

1.2.1. Farklılık Yönetiminin Başarısı

Farklılıkların yönetiminde başarılı olmak için öncelikle "işe alım" sırasında harekete geçilmelidir. Yani örgüte seçilen, çekilen ve örgüte katılmasına karar verilen kişiler, İK departmanları tarafından seçilmelidir. Seçilen bu kişilerin, örgütsel sosyalleşme süreci içerisinde farklılıkların önemini kavraması ve bunu bir rekabet gücü olarak algılaması sağlanmalıdır. Farklılıkların yönetimi konusunda başarılı olmada, temel kriterler arasında, örgütlerin farklılıklara olan ihtiyaçlarının belirlenmesi; ödül ve teşvikler yoluyla farklılıkların yönetimine teşvik edilmesi; farklılıklar konusundaki farkındalığın eğitim çabalarıyla artırılması gerekmektedir. Bu eğitimlerde temel olarak; kişisel önyargıları elimine edecek varsayımlar ile çalışma yaşamında azınlık gruplara yönelik olumsuz tutumları (cinsel taciz ve mobbing) azaltacak varsayımlar dikkate alınmaktadır (Özkaya vd., 360-361). U.S. Government Accountability Office's (US GAO - Devlet Hesap Verebilirlik Ofisi) farklılıkların yönetimi konusunda kapsamlı literatür taramasını içeren ve öncül farklılık uzmanlarının yazılarının detaylı analizlerini kapsayan bir rapor hazırlamıştır. Bu süreç sonucunda belirlenen en iyi dokuz uygulama aşağıda sıralanmaktadır (Kreitz, 2008: 103):

a) En üst liderliğin bağlılığı,
b) Örgütün stratejik planının bir parçası olarak farklılıklar,
c) Performansa bağlı farklılıklar,
d) Ölçüm,
e) Sorumluluk,
f) Birbirini izleyen planlamalar,
g) İşe alma,
h) Çalışanların ilgisi,
i) Farklılık eğitimleri.

Araştırmacılara göre, endüstriyel ekonomilerdeki fırsat eşitliği kavramının yaygınlaşması, örgütün farklılıklara önem verdiğini gösteren önemli bir yönetsel araçtır (Özkaya vd., 360).

Farklılıkların iyi yönetilmesi, işgücünün tümü için potansiyel faydalar yaratmakla birlikte, altı genel alanda örgütler için rekabet avantajı sağlamaktadır. Bunlar: maliyet, kaynak kazanımı, pazarlama, yaratıcılık, problem çözme ve örgütsel esneklikten oluşmaktadır. Sağladığı ileri sürülen diğer faydalar maliyet tasarrufu, değerli insan kaynaklarına erişim ve farklılıkların birçok yönünü kaldıraç gücü olarak kullanarak iş gelişimini sürdürme fırsatıdır. Toplumsal açıdan farklılıkların yönetimi ise, farklı gruplar arasındaki işbirliğini ve iletişimi geliştirmekte, kişilerarası ve kültürlerarası anlayışın ve hoşgörünün gelişmesine yardımcı olmaktadır (Sürvegil ve Budak, 2008: 69; Syed ve Kramar, 2009: 642).

İş gruplarındaki kültürel farklılıklar, genellikle çatışmalar yaratmakta ve yıkıcı faaliyetlere yol açabilmektedir. Bunun için grup çalışması evrelerinde bireyler takım çalışması geliştirmeli, yeni iletişim ve bilgi süreç yetenekleri kazanmalıdır. Bu durum üretken bir şekilde yönetilebilecek çatışmalara ve daha yaratıcı olmayı sağlayacak karar-alma durumlarına imkân sağlamaktadır. Farklılıklardan fayda sağlamak için işgrupları çatışma yönetiminin tek bir stili doğrultusunda hareket etmeli, farklı görüş noktalarını birleştirmek için etkin yollar bulunmalıdır. Yani bu gruplar uyuşmazlıkları benimsemeli fakat aynı zamanda onu etkin olarak yönetebilmelidir. Karmaşık görevlerin üretken yönetimi; engin tartışma, aydınlatma ve problem çözücülük gerektirmektedir. Süreç, çatışan görüş noktalarını birleştiren ve başarılı bir şekilde sürdüren kuralların paylaşımını sağlayan kültürel bakış açısı ortaya çıkararak ilişkiye dayalı empatinin gelişimini desteklemelidir (Benjamin vd., 2002: 242-243).

1.2.2. Farklılık Yönetiminin Önemi

Küreselleşmenin yaratmış olduğu etkilerle birlikte, iş yapma tarzlarındaki değişiklikler, toplumların ve dolayısıyla örgütlerin giderek değişen demografik yapısı, çeşitli toplumsal değişme ve gelişmeler, çok uluslu işletmecilik anlayışının yaygınlaşması, işletme evliliklerinin sayısının artması gibi nedenler konunun tüm dünya ülkelerinde hem akademik bir araştırma konusu hem de bir uygulama alanı olarak yaygınlaşmasında itici bir güç oluşturmuştur. Ayrıca, kadınların iş yaşamında daha çok yer elde etmeye başlaması, yaşlı ve genç çalışanların iş yapma yöntemleri arasındaki farklılaşmalar, fiziksel ve zihinsel engelleri olan insanların çalışma

yaşamıyla bütünleştirilmesi, endüstrileşme nedeniyle oluşan göç dalgalarının yarattığı kültürel farklılıklar vb. konular çalışma yaşamında farklılıklar üzerinde düşünmeyi gerekli kılmaktadır (Sürvegil ve Budak, 2008: 68-69).

Günümüzde dünya çapında örgütler rekabet avantajının kaynağı olarak farklı işgücünün önemini anlamaktadır. Örgütlere bu farkındalığı sağlayan unsurlar geniş oranda bilgiye erişim, daha iyi alınan kararlar, daha iyi problem çözme ve daha fazla yenilik olarak görülmektedir. Direk etkileri alt tabakada görürlerken asıl gerçek, örgütün marka imajını arttırdığıdır (Ollapaly ve Bhatnagar, 2009: 455). Syed ve Kramar (2009: 640) çalışmalarında farklılıkları yönetmenin ilişkisel ve çoklu çerçevelerini benimseyerek farklılıklar gösteren işgücü ile en az sermaye sonuçları ve çıktıları kadar iyi işletme çıktılarına ulaşılabileceğini iddia etmektedir. Bergen vd. (2002: 248) farklılıkların yönetim süreci ile birkaç kritik başarı faktörünün elde edilebileceğini savunmaktadır. Başarılı bir şekilde uygulandığında çalışanlar arasında daha iyi iş ilişkileri yaşandığı, maliyetlerin azaldığı, verimliliğin arttığı ve alt sınırın yükseldiği görülmektedir.

Örgütlerin farklılıklara dikkat etme sebepleri, üzerinde durulan önemli bir konudur. Birçok araştırmacı, örgütleri farklılıklara dikkat etmeye yönlendiren farklı nedenler olduğu konusunda hemfikirdir. Bu nedenlerden birincisi, toplumda ortaya çıkan bazı gelişmelerin işgücüne yansımasıdır. Örneğin; kadınların ücretli işgücüne katılımının gün geçtikçe değişmesi; yaşam süresinin uzaması; köyden kente olan göçün artması gibi nedenlerle, çalışan profili gün geçtikçe değişmekte ve çeşitlenmektedir. Bu gelişmeler, farklı gruplara mensup çalışanların yetenek ve becerilerinden faydalanılması konusunda farklılıkları hiçe sayan standart yönetim anlayışları geliştiren örgütleri zorlamaktadır. Araştırmacıların benzer fikirlerde oldukları ikinci ortak konu, çalışanları için eşit haklara ve imkânlara inanan örgütlerin farklılıklara ve farklılıkların yönetimine göstermeye başladıkları ilgidir. Üçüncü neden ise; farklılığın başarılı bir şekilde yönetilmesi durumunda örgütün rekabet avantajı sağladığı yönündeki ampirik bulgulardır (Özkaya vd., 359).

1990'lara kadar farklılıklar ile ilgili araştırmaların çoğu pozitif ayrımcılık, eşit istihdam fırsatı ve bürokrasi temsilciliği gibi konulara odaklanmıştır (Pitts, 2009: 328). Ancak farklılıklar yönetimi, pozitif ayrımcılığın daha popüler bir alternatifi olarak görülmektedir. Bunun iki sebebi olduğu düşünülmektedir. Birincisi farklılıklar yönetimi, farklılık gösteren işgücünün avantajlarından yararlanmak konusunda örgütlere yardımcı olmaktadır. Farklılıklar yönetiminin personel devrini ve işe gitmeme eğilimini azalttığı, en iyi çalışanları örgüte çektiği, pazarlama çabalarını ve satışları arttırdığı, yaratıcılık ve yenilikleri arttırdığı ve karar almayı geliştirdiği savunulmaktadır. Böylece yöneticiler, kaynakları ve bağlılıklarını farklılık çabalarına adamaya daha yatkın olmaktadır. İkincisi; farklılıklar yönetimi, işyerinde artan demografik farklılıklarla ilgili gönüllü kurumsal bir yaklaşımdır. Farklılıklar yönetimi, bireysel farklılıklar konusundaki bilinci geliştirmeye, farklılık gösteren bireyler için empati yapmaya ve tutum değişikliklerinin teşvik edilmesine yardımcı olmaktadır. Farklılıklar yönetimi aynı zamanda resmi örgüt programlarına ve gayri resmi ağlara bütün bireylerin daha geniş kapsamda dâhil edilmesini istemektedir (Gilbert et al., 1999). Farklılıklar yönetiminin pozitif

ayrımcılıktan daha az tartışmalı göründüğü ve bu yüzden pozitif ayrımcılık tarafından değinilmeyen konuların üstesinden gelmek için daha kullanışlı olduğu söylenebilir (Ng ve Burke, 2007: 1196-1197).

1.2.3. FarklılıklarınYönetiminde İnsan Kaynakları Yönetiminin Rolü

Farklılıklar yönetimi girişimi genellikle örgütlerin İK (insan kaynakları) bölümünde başlamaktadır. Örgütlerde farklılık yönetimi, genel olarak 1980'li yılların sonu ile 1990'ların başında, demografik değişikliklerin yarattığı işgücü farklılaşmasını etkin biçimde yönetebilmeyi sağlayan bir İK stratejisi olarak ortaya atılmıştır (Seymen, 2005: 8; Helvacıoğlu ve Özutku, 2010: 202; Holmes, 2004: 24).

Araştırmacılar işyerlerinde farklılıkları uygulamanın neden zor olduğu konusunda iki sebep ileri sürmüşlerdir. Birincisi, insanların homojen gruplar içerisinde çalışmayı tercih etmesi olarak gösterilmiştir. İkincisi, insanlar ve üyesi oldukları örgütler genel olarak değişimden kaçınmakta veya değişime direnç göstermektedir. Başarılı bir farklılıklar yönetimi için İK yöneticilerinin liderlik, örgütsel gelişme, değişim yönetimi, psikoloji, iletişim, ölçüm ve değerlendirme konularında gereken yeteneğe egemen olması gerekmektedir. Bu sayılanlar, her işletme girişiminin başarısı için kullanışlı görünse de farklılıklar yönetimi için kilit bir ayrım taşımaktadır. Farklılıklardan yararlanmak isteyen örgütler, çalışanlarının birbirini etkileme şeklini değiştirmelidir. İnsan düşüncelerini ve davranışlarını değiştirmeye odaklı farklılıklar, farklılık yönetiminde İK'nın rolüne gereksinim duymakta ve İK'nı tanımlamaktadır (Kreitz, 2008: 103).

Farklılıkları yönetmek, bir örgütteki İK uzmanları için oldukça zor bir unsurdur. İnsan Kaynakları, örgütteki farklı çalışanların farklı ihtiyaçlarına karşı duyarlı olmalıdır (Ollapaly ve Bhatnagar, 2009: 464). İK yöneticileri, örgütsel farklılıkları geliştirirken çok ciddi meydan okumalarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklarla yüzleşmek için üst yönetimin bağlılığı, usta eğitimler ve İK'nı elinde bulunduranların kapsamlı örgütsel bilgi birikimi gerekmektedir. Ayrıca farklılıkları yönetmenin çözülmesi gereken izole bir problem değil uzun ve süregiden bir süreç olduğu anlayışının paylaşımı da gereklidir. İnsanlar değerleri, tecrübeleri, kültürü, anlamları yorumlama yollarını ve problem çözümlerini paylaşmadıklarında bile birlikte çalışmayı arzu ettiklerinde farklılıkların yönetimi sağlanabilmektedir (Kreitz, 2008: 102-103).

İK personeli farklılıklar için, farklı işgücünün potansiyelini maksimize etmenin sağlayacağı etkinin kestirimi ve sağladığı rekabet avantajı için bir olgu olay sunmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu konuda dört adım tanımlamaktadırlar: a) iş hedeflerinin ve iş ihtiyaçlarının belirlenmesi, b) her bir hedef ve ihtiyaç için eylemlerin belirlenmesi, c) bir maliyet-fayda analizi yapılması ve d) ilerleme ve mali etkisini değerlendirmek için izleme mekanizmalarının geliştirilmesi (Ollapaly ve Bhatnagar, 2009: 465).

Tablo 1'de Türkiye'de örgütlerde farklılıkların yönetimine ilişkin insan kaynakları yöneticilerinin algıları ve mevcut durum ortaya konulmaktadır (Tozkoparan ve Vatansever, 2011: 105).

Tablo 1: Farklılıkların Yönetimine İlişkin İK Yöneticilerinin Algısı ve Mevcut Durum

a) Yasal zorunluluk olmasa engelli ve hükümlü kişiler çalıştırılmak istenmemektedir.

b) Özellikle İngilizce eğitim veren üniversitelerden mezuniyet, yaygın ayrımcılık unsuru olarak algılanmaktadır.

c) 80 kuşağı, farklı olan gruba dâhil edilmeye başlanmıştır.

d) Cinsel yönelim ve dinle ilgili bazı konular ülkemiz için hala tabu olan olgulardır.

e) İşletme birleşmelerinde, diğer işletme çalışanları farklı görülmektedir.

f) Farklı sosyo-kültürel geçmişlerden gelmek de bir farklılık unsuru sayılmaktadır.

g) Farklı kimliklere sahip olmak (özellikle engellilik ya da farklı cinsel yönelim), çalışan davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir.

h) Pozitif ayrımcılık uygulamaları adaletsizlik olarak algılanmaktadır.

i) İşletmelerin yurt dışında bulunan merkezlerinin yönlendirmesi ya da rehberliğiyle Türkiye'de karşılaştırmalar yapılmaya başlanmıştır ancak önyargılardan kurtulmanın biraz daha zaman alacağı düşünülmektedir.

j) İşletmelerde farklılıkların yönetimine yönelik olarak en sık rastlanılan uygulamalar; yabancı dil kursları, esnek çalışma saatleri, kariyer gelişim planları, kurum içi iletişim uygulamaları ve farkındalık yaratmaya yönelik çeşitli eğitimlerdir.

Yüksek performansı ve rekabetçi üstünlüğü hedefleyen örgütler için farklılıkların mutlaka desteklenmesi gerekmektedir. Bu anlayış farklılıkları oluşturan işgörenlere yönelik uygulamaların, dolayısıyla İKY'nin önemini artırmış ve stratejik açıdan ele alınması gereken bir olgu haline getirmiştir (Helvacıoğlu ve Özutku, 2010: 197).

SONUÇ

Örgütlerdeki farklılıklar hem bir çatışma ve kaos unsuru hem de performans ve verimlilik unsurudur. Bir yapı ne kadar heterojense o kadar artı ve eksisi olabileceği gibi birbirine çok benzer homojen yapıların da bir o kadar pozitif ve negatif yönleri olacaktır. Fazla homojen yapılarda yaratıcılık, iş yapış süreçlerini değiştirme, yeni ürün ve hizmetler getirme becerisi ve farklı bakış açılarının yaratacağı fırsatlardan faydalanabilme yeteneği o kadar yok olacaktır. Fazla heterojen yapılarda ise ortak değerler ve uyum arttırılamazsa çatışmalar, mobbing, kurum içi dedikodular ve istenmeyen davranışlar o kadar kurumu ele geçirecektir. Örgütlerde yöneticilerin asıl görevi kurumlarında uyum ve ortak değerleri yücelterek farklılıklardan ve farklı bakış açılarından en yüksek düzeyde yararlanmaktır.

Örgütlerin ürün ve hizmetlerini sunduğu ve en önemli yakın çevresini oluşturan müşteriler ve talepleri, en iyi şekilde örgütün iç çevresini oluşturan çalışanların farklılıkları sayesinde temsil edilebilecektir. Microsoft gibi büyük şirketlerin engelli müşterilerine daha iyi hizmet sunabilmek için engelli çalışanlara önem verdiği bilinmektedir. Çalışan profilindeki farklılıklar

ve yönetimi, örgüt karlılığı ve üretkenliğini arttırma konusunda büyük önem taşımaktadır. Yöneticilerin bu noktada yapması gereken, çalışanlarının azınlık olarak ifade edilebilecek diğerlerinin farklılıklarına duyduğu saygıyı arttırmak ve ortak bir çalışma kültürü yaratmaktır.

KAYNAKÇA

Artan, İ. E. (2002). Çatışma Yönetimi, Esra Aslan (Ed.) Örgütte Kişisel Gelişim, A., Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Ayub, N. ve Jehn, K. A. (2006). National Diversity and Conflict in Multinational Workgroups: The Moderating Effect of Nationalism, *International Journal of Conflict Management;* 2006; 17, 3, s. 181-202.

Benjamin, B., J; DeTurk, S., Kristjansdottir, E. S; Kanata, T.; Ganesan, P. (2002). Giving Voice to Diversity: An Interactive Approach to Conflict Management and Decision-Making in Culturally Diverse Workforce, *Journal of Business and Management;* Summer 2002; 8, 3; s. 239-264.

Bergen, C. W. Von, Barlow S. And Teresa F. (2002). Unintended Negative Effects of Diversity Management, *Public Personnel Management,* Summer 2002 31, 2, s. 239-251.

Darling, J. R. ve Fogliasso, C. E. (1999). Conflict Management Across Cultural Boundaries: A Case Analysis From a Multinational Bank, *European Business Review* 99.6 (1999): s. 383-392.

Gilbert, J. A., Bette Ann Stead ve John M. I. (1999). Diversity Management: A New Organizational Paradigm, *Journal of Business Ethics* 21, s. 61–76.

Helvacıoğlu, N. ve Özutku H. (2010). Kültürel Farklılıkların Yönetiminde İnsan Kaynakları Stratejilerinin Rolü: IKEA Örneği, Yönetim Bilimleri Dergisi (8: 1) 2010 *Journal of Administrative Sciences*, s. 193-216.

Holmes, M. E. (2004). Diversity at Work: Using Action Learning to Develeop Diversity Management Capability, Teachers College, Columbia University, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Kemper, L., Elisabeth, B., Katharina A. and Froese, F. J. (2016). Diversity Management in Ageing Societies: A Comparative Study of Germany and Japan, Management Revue, Vol. 27, No. 1/2, Special Issue: Ageing Societies: Comparing HRM Responses in Germany and Japan (2016), pp. 29-49.

Kreitz, P. A. (2008). Best Practices for Managing Organizational Diversity, *The Journal of Academic Librarianship,* Volume 34, Number 2, s. 101–120.

McCook, K. D. (2002). *Organizational Perceptions and Their Relationships to Job Attitudes, Effort, Performance, and Organizational Citizenship Behaviour*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Louisiana State University.

Ng, E. S.W. ve Burke, R. J. (2005). Person–Organization Fit and The War for Talent: Does Diversity Management Make a Difference?, *The International Journal of Human Resource Management,* 16:7, s. 1195-1210.

Ollapally, A. ve Bhatnagar, J. (2009). The Holistic Approach to Diversity Management: HR Implications, *Indian Journal of Industrial Relations*, Vol. 44, No. 3, Corporate Social Responsibility(Jan., 2009), s. 454-472

Özkaya, M. O., Özbilgin, M. ve Şengül, C. M., Türkiye'de Farklılıkların Yönetimi: Türk ve Yabancı Ortaklı Şirket Örnekleri, s. 359-374, http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCsQFjAA&url=http%3Ae%2F%2Fwww.sosyalbil.selcuk.edu.tr%2Fsos_mak%2Fmakaleler%2FMeltem%2520Onay%2520%25C3%2596ZKAYA%2520-%2520Mustafa%2520%25C3%2596ZB%25C4%25B0LG%25C4%25B0N%2520-%2520Canan%2520Muter%2520%25C5%259EENG%25C3%259CL%2F%25C3%2596ZKAYA%2C%2520MELTEM%2520VD..pdf&ei=61jpUaSLJqaQ4gS2ooGgCA&usg=AFQjCNHo5z7AvMjN6bw4D58zMtCQY3DOww&bvm=bv.49478099,d.bGE, Erişim Tarihi: 15.07.2013.

Pitts, D. (2009). Diversity Management, Job Satisfaction, and Performance: Evidence from U.S. Federal Agencies, *Public Administration Review,* March | April 2009, s. 328-338.

Podsiadlowskia, A., Gröschkeb, D., Marina, K. Springera, C. ve Zee, K. V. D. (2013). Managing a Culturally Diverse Workforce: Diversity Perspectives in Organizations, *International Journal of Intercultural Relations* 37 (2013), s. 159– 175.

Polat, S. (2012). Farklılıklar Yönetimi İçin Gerekli Örgütsel Değerler, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri • Educational Sciences: Theory & Practice – 12 (2), s. 1397-1418.

Robbins, S. P. Ve Judge, T. A. (2012). Örgütsel Davranış – Organizational Behaviour, çev. İnci Erdem, 14. Basımdan Çeviri, Ankara: Nobel Yayınevi.

Seymen, O. A. (2005). Örgütlerde Kültürel Çeşitlilik Olgusu, Boyutları ve Etkin Yönetimi Konusunda Farklı Yaklaşımlar: Yazınsal Bir Derleme, *İÜ İşletme İktisadı Ens. Yönetim Dergisi,* 16 (50), s. 3-24.

Sürgevil, O. (2008). Farklılık Kavramına ve Farklılıkların Yönetimine Temel Oluşturan Sosyo-Psikolojik Kuramlar ve Yaklaşımlar, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11 Sayı 20, s.111-124.

Syed, J. ve Kramar, R. (2009). Socially Responsible Diversity Management, *Journal of Management & Organization* (2009) 15, s. 639–651.

Tozkoparan, G. ve Vatansever, Ç. (2011). Farklılıkların Yönetimi: İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Farklılık Algısı Üzerine Bir Odak Grup Çalışması, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (21) 2011,* s. 89-109.

Tutara, H., Altinozb, M. and Cakiroglu, D. (2014). A Study on Cultural Difference Management Strategies at Multinational Organizations, Procedia - Social and Behavioral Sciences 150 (2014), pp. 345 – 353.

ANİ GÖÇ AKININ KENTLERİMİZİN ALYAPISINA GETİRDİĞİ YÜKLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YİNANÇ
Namık Kemal Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, İnşaat Teknolojisi Bölümü
ayinanc@nku.edu.tr

ÖZET: Bu çalışma, başta Suriyeli göçmenlerin esas alındığı, ancak ülkemizdeki diğer tüm göçmen ya da kısmi geçişli ve süreli çalışanların da sistemsel etkilerinin incelenmesini amaçlayan bir çalışmadır. Suriyeliler ve ülkemizde yaşayan diğer yabancılar, ister vatandaşlık kazansın isterse kazanmasın ülkenin kentsel nüfus katsayısı 'P' değerinde inanılmaz artışlar oluşturmaktadır.

Bazı illerimize son 10 yılda gelen göçmen sayısı toplam nüfusun %10-90 arasındadır. Bu değer yıllık bazda dahi %1-9 arasında ve Türkiye'deki 1<P<3 hesaplamasının çok üzerinde bir ilave yük getirmiştir (İller Bankası nüfus artış kıstası).

Ülkemizde yaşayan bu kişilere barınma, sağlık, eğitim ve gıda yardımı sağlanmaktadır. Ulusal ve uluslararası göç araştırmaları verilerine göre, geçici koruma statüsündeki kişiler ve göçmenlerin, uzun süre geçtikten sonra geri dönme niyetlerinin düştüğünü bilinmektedir. Bu da yerleşik hayata geçiş ve kentsel kaynak ve unsurlardan faydalanma anlamına gelmektedir. Sığınmacılar ve diğer yabancı uyrukluların Türkiye'ye bir çok etkisi olduğu aşikardır. Bu etkilerin belirlenmesi için öncelikle durum analizinin iyi yapılması, sonra ise yığılmalar sonucu oluşabilecek kentsel tüm faktörlerin detaylı analiz edilmesi gerekmektedir.

Yapılan bu çalışmada yoğun kitlesel bir göç hareketi karşısında Türkiye'nin ne gibi başa çıkma yöntemleri izlediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Politikalarında ani göç yükünün mevcut teknik altyapıya etkilerinin ne olacağının analiz edilmesi (özellikle de kentsel dönüşümde yabancı yerleşimcilerin etkisine yönelik ihtiyaç analizi) ile her türlü kentsel üst ve alt yapının ilgili tüm kurum, kuruluş ve Belediyelerce planlanarak en etkin şekilde uygulamaya sokulması.

Yapılan bu çalışmayla yapılacak çalışmalarda, kaynak kullanımını en aza indirilmesi, tarihi ve tarihi olmayan kentlerde ilave nüfus etkisiyle, teknik altyapı ve bağlı tüm kentsel bileşenlerin etkilenme durumunun incelenerek hesaplamalar yapılması üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Suriyeliler, kaynak kullanımı, tedbir, maliyet etkisi

BURDENS OF SUDDEN MIGRATION TO OUR CITIES AND SOLUTION PROPOSALS

ABSTRACT: This study aims to scrutinize the systematic impacts of all immigrants or partially transitory and temporary workers, particularly Syrians. Syrians and other foreigners living in our country whether they gain citizenship rights or not, the population of the cities in value 'P' increased to an extraordinary extent.

In some of our cities the recent immigrant numbers are 10%-90% of the total population. This value even on an annual basis have brought an additional burden between 1%-9% and is much above 1<P<3 calculation in Turkey (Provincial Bank population increase criterion).

These people are provided with assistance regarding accommodation, health, education and nutrition. According to national and international migration research data, people in temporary protection status and immigrants have less tendency to return to their homelands the longer they stay. This means that they benefit from residential and urban resources. Refugees and other foreigners have very many effects in Turkey. In order to determine these effects, one has to analyze the situation in depth and then investigates all the urban factors as a result of mass migration.

In this study, we aim to put forward what methods Turkey will used when faced with mass migration. An analysis of sudden migration burden's effects on current technical infrastructure (especially an analysis geared towards the needs of foreign residents during urban restructuring) and the application of all urban super and infrastructure by institutions and municipalities.

We emphasize calculations on minimizing resource utilization by investigating additional population effect and technical infrastructure and all urban factors.

Keywords: Syrians, resource utilization, precaution, cost effects

GİRİŞ

1.Türkiye'deki Suriyeliler ve diğer göçmenler

Dünyada 65 milyondan fazla insan, çatışma, şiddet ya da insan hakları ihlali sebebiyle yerlerinden edinmiş durumdadır. **Türkiye** savaş, çatışma ve yoksulluk gibi sebeplerle ülkelerini terk eden 3,9 milyon dan fazla kişiye ev sahipliği yapmaktadır. Irak, Suriye, Afganistan, Sudan, İran, Balkan ülkeleri yada Ermenistan'a kadar dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan çatışma veya krizler sebebiyle ülkelerini terk etmek durumunda kalan milyonlarca insana kucak açmaktadır.

1.1.Geçici Koruma Genel

Geçici koruma; Uluslararası Göç Örgütü tanımlamasına göre, "ülkelerine dönemeyen üçüncü ülke kişilerinden kaynaklanan kitlesel bir akının meydana gelmesi ya da derhal meydana gelebilecek olması durumunda, (AFAD Genelge, 2014: 1). Bu bir hukuki statüdür ve bu statü 28.04.2011 tarihinden buyana geçici koruma arayışındaki Suriyelileri kapsamaktadır (AFAD Genelge, 2014: 2), ancak bu yürürlük tarihinden önce gelenleri kapsamaz.

Ülkemizdeki biyometrik verilerilerle kayıt altına alınan Suriyeli mülteci sayısı toplam 3 milyon 594 bin 232 kişidir (Türkiye'den Mülteci Haberleri, 2018). Bu kişilerin 1 milyon 950 bin 182'si erkeklerden, 1 milyon 644 bin 50'si ise kadınlardan oluşmaktadır. Nüfus artış hızı %2,8 mertebesindedir. Bu oran ülkemizdeki normal nüfus artış oranı olan %1,5'in neredeyse 2 katıdır. Türkiye'deki Suriyelilerin %47,39'u 0-18 yaş aralığında olup eğitim çağında olan bu kişilerin okullaştırılması ise çok büyük önem arz etmektedir.

1.1.1.İllere Göre Göçmen Sayıları (Suriyeliler Özeli)

Göç İdaresinin 8 Kasım 2018 tarihli verilerine göre Suriyelilerin en çok yaşadığı 10 şehir ve bu şehirlerdeki Suriyeli yoğunluğu aşağıdaki tabloda yer almaktadır. En çok Suriyeli barındıran şehir 559 bin 104 kişi ile İstanbul. Suriyelilerin en az olduğu şehir ise 32 kişi ile Bayburt. Bayburt'u 43 kişi ile Artvin, 49 kişi ile Tunceli takip ediyor İllere Göre Göçmen Sayıları (Tablo 1 de sunulmuştur). Suriyelilerin yerli nüfusa oranla en yoğun yaşadığı il %90,25 ile Kilistir. Kilis'te kayıtlı Suriyelilerin sayısı, Türk vatandaşlarının sayısından 13 bin 290 kişi daha azdır. Artık İstanbul'a yeni Suriyeli kaydı alınmamaktadır. Suriyelilerin Türk nüfusuna oranla yoğunluğunun en az olduğu şehirler ise %0,03 oran ile Artvin ve Giresun. Türkiye'de Suriyelilerin hiç olmadığı bir şehir bulunmamaktadır (Türkiye'den Mülteci Haberleri, 2018).

Bu veriler incelendiğinde, Türkiye'deki Suriyelilerin kamplardan daha ziyade, dışarıda ikamet etmeyi tercih ettikleri görülmektedir (Göç Müdürlüğü Rapor, 2016: 80). Yine AFAD'ın organize ettiği konulardan biri olan eğitim konusuna odaklanıldığında, Milli Eğitim Bakanlığı

verilerine göre, yürütülen eğitim hizmetleri kapsamında yaklaşık 500.000 kişiye eğitim verildiği görülmektedir.

Tablo 1 İllere Göre Göçmen Sayıları

ŞEHİR	SAYI	İL NÜFUSU İLE KARŞILAŞTIRMA (%)
İstanbul	559.104	3,72
Şanlıurfa	461.847	23,26
Hatay	439.642	27,91
Gaziantep	411.567	20,52
Adana	227.254	10,25
Mersin	206.700	11,52
Bursa	160.204	5,46
İzmir	140.141	3,27
Kilis	123.029	90,25
Konya	102.469	4,70

1.1.2.Suriyelilerin En Yoğun Olduğu İller

Milli Eğitim Bakanlığı verileri, Türkiye'de kamp içi 31 ve kamp dışı 401 geçici eğitim merkezi bulunduğunu göstermektedir. Uyum meselesi amaçlansa da eğitim konuları açısından Suriyeliler arasında oldukça farklılıklar olduğunu görülmektedir. Suriyeli yetişkinlere ve çocuklara eğitim vererek topluma kazandırılmaları ve toplumla nitelikli iletişim kurmalarına katkı sağlamak" amacıyla farklı çalışmalar yapılmaktadır. Bu eğitimlerin arasında Türkçe dil eğitimi ve YÖS kursları da bulunmaktadır. (http://multeciler.org.tr/multeciler-egitim-merkezi/)

Sağlıkla ilgili veriler incelendiğinde Suriyelilere "31 Aralık 2016 tarihine kadar 184.390 doğum gerçekleşmiş olup" (Göç Müdürlüğü Rapor, 2016; 82) totalde gerçekleşen poliklinik hizmeti sayısının 20 milyonu aştığı görülür. (Göç Müdürlüğü Rapor, 2016: 82)

1.2.Diğer Göçmenler

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nce paylaşılan verilere göre Türkiye'de 3.6 milyondan fazla Suriyeli, 169 bin Afganistan vatandaşı, 143 bin Irak vatandaşı, 35 bin İran vatandaşı, 4 bin 800 Somali uyruklu, 10 bin diğer olmak üzere 3.9 milyon mültecinin barındığını bildirmektedir.

2. MEVCUT DURUMDAKİ TEMEL SORUNLAR VE ANALİZİ

2.1. Kayıt ve Kayıt dışılık Sorunları

Suriyeliler başta olmak üzere yabancı (göçmenlerin) yoğun olarak bulunduğu İstanbul örneğinde, belediyelerin yaşadıkları temel problem yasal ve idari anlamda görev sınırlılıklar olmasıdır. Belediye Kanunu ve belediyelerle ilgili diğer düzenlemeler "vatandaşa hizmet etme" vurgusu yaptığından, belediyeler vatandaş olmayanlara hizmet sunarken sorunlar yaşamaktadır. Hizmet etme konusunda sorunlar yaşanmaktadır (Erdoğan, 2017:119). Örneğin belediyelerce kayıtlı olmayan ihtiyaç sahiplerine yapılacak yardım ve harcamalarda yaşanan sorunlar yaşanabilmektedir.

2.2. Kurumsal Koordinasyon ve Kapasite Sorunları

Suriyeliler başta olmak üzere yabancılarla ilgili diğer bir sorunda kurumsal koordinasyon ve kapasite konusudur. Çoğu kez personel sıkıntısı büyük sorun oluşturmaktadır. Özellikle dil bilen eleman sorunu oldukça önemlidir. Ülkemizde yerel yönetimler, merkezi hükümet birimleri ve STK'lar arasındaki işbirliğine daha fazla önem verilmelidir. İnsani yardım ve koruma alanında devlet-STK işbirliğinin en iyi uygulamaları belirlenerek sahada faaliyet gösteren aktörlerle paylaşılmalıdır (Kaya ve Kıraç, 2016: 36).

2.3. Sağlık Sorunları ve Eğitim Sorunları

Suriyeliler başta olmak üzere birçok göçmende psikolojik sorunlar görülmektedir. Gözlenen bu psikolojik sorunlar için destek sağlanması çok büyük önem taşımaktadır (Kaya ve Kıraç, 2016: 35). Sosyal çalışmalar hazırlanmalı, okula kaydolma ve sağlık hizmetlerine erişimleriyle ilgili bürokratik işlemlerin takibi konusunda destek sağlanmalıdır (Kaya ve Kıraç, 2016: 36). Suriyeliler başta olmak üzere birçok göçmen için eğitim hizmetleri sağlanmaktadır. Ancak özel okullar ancak zengin olanların çocuklarına hizmet vermektedir. Dolayısıyla pek çok çocuk devlet okullarının olanaklarından yararlanmak zorundadır (Aras, 2017: web sayfası).

Yeterli olmayan Türkçe dil eğitimi de önemli bir sorundur ve entegrasyon konusuyla da doğrudan ilgilidir (Aras, 2017; web sayfası). Devlet okullarına ve üniversitelere geçişte sorunlar yaşanmaktadır.

2.4. Ekonomik ve Sosyal Entegrasyon Sorunları

Gerek geçici gerekse sürekli kalacak olsun, Suriyeli yada Suriyeli olmayan birçok göçmende ekonomik ve sosyal entegrasyon hem Türkiye hem de kendileri için oldukça önemli ve gereklidir. Altyapı, sağlık, eğitim gibi daha önce bahsedilmiş konular da entegrasyonla doğrudan ilişkilidir. Sosyal entegrasyon veya ekonomik entegrasyon göçmenlerin Türkiye'de rahatça çalışabilmeleri ve Türk toplumuyla karşılıklı uyumları açısından önemlidir. Buda ancak onların Türkçe öğrenmeleriyle mümkün olacaktır. "Göçmen alan ülkelerde uygulanan ilk politikalardan biriside göçmenlerin dil eğitim kurslarına yönlendirilmeleridir" (Çetin, 2016: 218).

Diğer yandan, teknik olarak bakıldığında "istihdam kapasitesi ve çalışma potansiyeli tam olarak bilinemeyen göçmenlerin", "eğitim ve mesleki beceri düzeyi ile mevcut iş olanaklarının ve çalışma koşullarının da öğrenilmesi gerekir" (Kaya ve Kıraç, 2016: 35). Bu sayede hangi iş kollarında çalışabilecekleri belirlenip, ekonomik entegrasyon süreçleri de tamamlanabilir.

3. ALTYAPI SİSTEMLERİ, SİSTEMİN ANALİZİ VE GÖÇMENLERİN SİSTEME ETKİSİ

3.1. Altyapı ile ilgili kurum, kuruluşlar ve mevzuat

Kentsel teknik altyapı konusunda ülkemizde geçerli olan, kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ve yönetmelikten oluşan mevzuatlar mevcuttur. Teşkilat ve görevleri hakkındaki mevzuatın dışındaki önemli kanun, kanun hükmünde kararnameler ve yönetmeliklerde, altyapı tesisleri ile ilgili 8 adet yasal mevzuat mevcuttur. Bunlardan dört tanesi 635, 644, 645 ve 655 Sayılı KHK olup aynı zamanda 4 farklı Bakanlığın kuruluş kanunudur.

Altyapı tesisleri ile ilgili kanun sayısı ise 21 tanedir ve 8 bakanlığı ilgilendirmektedir. Altyapı tesisleri ile ilgili hükümlerin de içerisinde yer aldığı yönetmelik sayısı 34 tane olup, mevzuata ilişkin kanun hükmünde kararname, kanun ve yönetmelikler, teknik altyapı yönünden kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda kentsel teknik altyapı tesisleri ve elemanları aşağıdaki gibi sıralanır (Başarsoft, 2014: c.1).

- İçme ve kullanma suyu sistemleri,
- Atıksu kanalizasyon sistemleri,
- Yağmursuyu drenaj sistemleri,
- Telekomünikasyon sistemleri,
- Doğalgaz dağıtım sistemleri
- Elektrik iletim ve dağıtım sistemlerinden oluşmaktadır

Bu bağlamda kentsel teknik altyapı tesisleri, içme suyu ve kanalizasyon projeleri, elektrik, doğalgaz, telefon, kablolu televizyon bağlantı hatları, mobil elektronik sistem entegrasyonu hatları gibi telekomünikasyon projeleri, enerji besleme projeleri ve benzeri sistemler ile genel olarak yer altından geçebilecek bütün tesislerdir.

3.2. Teknik Altyapı Türleri ve Kentsel Yaşama Etkisi

Kentsel altyapı, bir kentin fonksiyonunu görebilmesi, büyümesi ve gelişmesi için gerekli olan temel hizmetler, kolaylıklar ve gereçler olarak tanımlanır. Tablo 2'de Kentsel altyapı türleri özetlenmiştir. Teknik Altyapı, insan yaşamına sağlık, kolaylık ve rahatlık kazandıran, kentsel yaşamın sürdürülmesini sağlayan ve kalitesini artıran elektrik, telefon, içme ve kullanma suyu, kanalizasyon, doğalgaz, vb. tesisleri kapsar. Teknik altyapı, bir kentin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyulan tesis ve donatıların tamamıdır (YTÜ: 2015). Tablo 2 de kentsel altyapı ve türleri verilmiştir.

Tablo 2 Kentsel Altyapı ve Türleri

Kentsel Altyapı	Türü
Yollar	Bulvarlar, caddeler, sokaklar, meydanlar, köprüler, metrolar, tüneller, metrobüs ve teleferik hatları
Su Tesisleri	İçme ve kullanma suyu, su depoları, yangın söndürme sistemleri,
Atık ve Atıksu Tesisleri	Kanalizasyonlar, yağmur suyu kanalları, katı atık toplama istasyonları, bacalar,
Elektrik Tesisleri	Elektrifikasyon, aydınlatma, trafik sinyalizasyon, reklâm panoları v.b
İletişim Tesisleri	Telekomünikasyon tesisleri, baz istasyonları, TV ve internet kabloları
Doğalgaz	Doğalgaz veya havagazı tesisleri
Boru Hatları	Petrol Boru Hatları, doğalgaz boru hatları, temiz su boru hatlar
Trafik Tesisleri	Duraklar, tramvay hatları, teleferik tesisleri, yeraltı ve yerüstü otoparkları
Tarihi Altyapı Tesisleri	Eski yeraltı çarşıları, yeraltı yolları, sarnıçlar, su iletim kanalları, su kemerleri

Bir yerleşmenin iskâna açılması ve iskân sonrasında sağlıklı ve yaşanabilir kentsel yaşam çevrelerinin sağlanabilmesi için yerleşmenin niteliklerine ve gereksinimlerine göre çeşitli teknik altyapı hizmetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kentsel teknik altyapı hizmetleri; yol, içme ve kullanma suyu, kanalizasyon, yağmur suyu drenajı, elektrik iletimi ve dağıtımı, doğalgaz dağıtımı ve telekomünikasyon gibi hizmetlerden oluşmaktadır.

Teknik altyapı tesislerinin mekânsal strateji planları ile çevre düzeni ve imar planlarına göre planlanması, projelendirme ve imalatı iş aşamaları ve teknik altyapı tesisleri için finansal yapı analiz edildiğinde, kentsel altyapı unsurlarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiği anlaşılır (Kentleşme Şurası: 2009: c.1).

3.3. Göçmenlerin Altyapı Sistemine Etkisi

Ülkemize gelen ve çoğu yerleşik hayatta yer alan göçmenlerin, ülkemiz bir çok yapısını etkilediği bilinmektedir. Bazen yönetimi dahi farklı evrilme noktalarına iten, eğitim, sağlık, çevre, sosyal doku, iş ve işverenlik gibi farklı katmanlara da etkisi olan bir olgudur. Ülkemize gelen göçmenler ele alındığında bunların, % 90'dan fazlasının Suriyeli göçmenlerden oluştuğu görülür.

Suriyeli göçmenlerin bazı parametrik farklılıkları vardır ve bu farklılıklar oldukça önemlidir.

Şöyle ki:

Nüfus artış hızı Suriyeli ve diğer göçmenlerde % 2,8 civarında olup bu değer ülkemizde yerleşik kentli nüfusta % 1,5 civarındadır (2017 Nüfus istatistikleri). Göçmenlerin tamamında, sistemsel farklılıklar, savaş, yoksulluk ya da ayrımcılıklar sebebiyle eğitim kalite düşüklüğü sorunları mevcuttur.

Sağlık yönünden bakıldığında; Özellikle ülkemizin yıllarca mücadele ederek önlediği bulaşıcı hastalıkların göçmenlerle tekrar ortaya çıkması, aşılama küçükte olsa sağlık sistemini sekteye uğramaktadır. Oldukça iyi bir noktada olduğumuz sağlık sistemi bu problemler ve hastanelere yoğun göçmen talebi ile olumsuz etkilenebilmektedir.

3.3.1. Altyapı ve Üstyapıya Etki

Altyapı ve üst yapıya ciddi ve hızlı bir yükleme etkisi olmuştur. Bu etki teknik üst yapı ve teknik altyapı olarak birlikte değerlendirildiğinde aşağıdaki noktalarda ciddi sorunlara yol açabilecek durumlar ortaya çıkmaktadır.

Kentsel altyapı planlamasında çoğunlukla kullandığımız $N_p = N_m\ (l+\frac{P}{100})^n$ formülüne göre, ülkemizde nüfus artış hızı, N_p: proje nüfusu, N_m: Mevcut nüfus ve n: proje yılı esas alınan değerlendirmede; n: 30-50 yıl yetebilecek bir altyapı planlamasını esas almıştır. Şehirlerimizde özellikle ani nüfus artışları ve bu nüfus artışlarının belirli oranların üzerindeki değerleri çoğunlukla bileşik çarpan etkisi oluşturmaktadır.

Örneğin; Yıllık ani nüfus yüklemesi/artışı %10'dan fazla olan yerlerde tüm altyapının yeniden değişme süresi 1/3 oranında kısalmakta buda birim kişi bazlı amortisman etkisini %40 seviyesinin üzerine çıkarmaktadır. Yani 30 yıl gidecek bir altyapının 20 yılda devre dışı kaldığı görülecektir. Şanlıurfa, Hatay, Gaziantep, Mersin, Adana vb. kentler bu tür etkiye uğrayacak illerimizdir.

Eğer nüfus yüklenmesi/artışı %50'den fazla (Kilis gibi) olan yerlerde tüm altyapının yeniden değişmesi ise sadece birkaç yılı bulacaktır. Buda kişi bazlı amortisman etkisini %90 seviyesinin üzerine çıkarmaktadır.

SONUÇ, POLİTİKA VE ÖNERİLER

Bahsedilen sorunlar ve çözüm önerilerine yönelik ne gibi politikalar geliştirilebileceği konusu üzerinde durulması, uygulama açısından önemlidir. Bu nedenle çeşitli kurumlara politika önerileri verilebilir. Araştırma sonuçları ve analizlerine bakarak, öncelikle "Geçici Koruma süresi netleştirilmeli ve yeniden değerlendirilmelidir" (Kaya ve Kıraç, 2016: 37) denebilir.

Bazı konularda da detaylı ve genel takip yapılmalıdır, göçmen entegrasyonunu kolaylaştırmak için uyum politikaları geliştirirken bu yönde özellikle alt ve üst yapının durumu ve sisteme gelen yükler gerekirse web tabanlı olarak izlenmelidir.

"Fiziki altyapının iyileştirilmesinin yanı sıra, eğitim, öğretim, psikolojik danışmanlık Türkçe'yi öğretme kapasitelerinin arttırılması" hususları gözden geçirilerek, "Yaşça daha büyük olan okul çağındaki çocukların resmi eğitim sistemine dahil edilebilmeleri, kurslar, sosyal kaynaşmanın temelli programlar bir satandart'a oturtulmalıdır.

Üniversitelerde, Sağlık Bakanlığının çeşitli politikalarında izlenebilirlik ve izleyebilirlik olgusu sağlanmalıdır. Hizmetleri sunan merkezler birçok konuda hassas olmalıdırlar. Bu nedenle personelin bilinçlendirilebilmesi için eğitimler verilebilir. (Kaya ve Kıraç, 2016: 37) Göçmenlere "yeni beceriler kazanarak iş olanaklarına erişimlerini sağlamak amacıyla, mesleki beceri ve girişimcilik eğitim programları" daimi ve entegrasyonel olmalıdır. Tüm büyük şehirlerde (İstanbul başta olmak üzere) çıkan çeşitli sorunlar mevcuttur. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun hizmet alanının 'belediye sınırları içinde yaşayan vatandaşlar ve kayıt altında olmak kaydı ile diğer bütün bireyler' şeklinde genişletilmesi gerekmektedir." (Erdoğan, 2017: 126)

Özellikle veri tabanı konusu oldukça önemli ve gereklidir, "İstanbul gibi büyükşehir belediyelerinin olduğu yerlerde, bütün ilçe belediyelerini aynı çatı altında toplayan bir 'Mülteci Veri Tabanı'nın oluşturulması gerekmektedir." (Erdoğan, 2017: 127).

Entegrasyon açısından da belediyelerin üstlerine düşen birçok görevin daha etin planlanması ve yapmasında, bazı hizmetlerin (aynı bölgelerdeki) mükerrerliğini de önleyecektir. Buda göçmenler arasındaki yoğunlaşmalarından kaynaklanan bir gettolaşma eğiliminin de kontrolü anlamına gelmektedir. Bu bakımdan belediyelerin daha aktif biçimde kaynaştırma çalışmaları yapması konusunda yasal ve idari düzenlemeler ile teşvikler artırılmalıdır." (Erdoğan, 2017: 128).

Hem merkezi yönetim, hem de belediyeler hizmet sağlama sırasında yerel halkla göçmenler arasında olabilecek potansiyel gerilimleri engelleyecek, göçmenlerin daha aktif işgücüne katılımını sağlayacak, kısaca yerli/yerleşik bir Türk vatandaşından bazen neredeyse 2-3 kat daha fazla masrafı olan göçmenlerin masraf-fayda dengesi oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

AFAD 2014/1.https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2311/files/gecis_genelgesi-25_02_ 2014. Pdf

AFAD 2014/2.https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2311/files/iller_uygulama_genelgesi-17 Mart. pdf

Aras, Bülent, http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyedeki-suriyelilerin-egitim-sorunu-nasil-cozulur

Başarsoft: 2014, Teknik Altyapı Envanteri Yol Haritası Raporu Oluşturulması ve Karşılaşılacak Sorunların Tespiti Maksatlı Pilot Uygulama Yapılması, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı

Altyapı ve Kentsel Dönüşüm Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, c.1

Çetin, İhsan, (2016), "Türkiye'de Suriyeli Sığınmacıların Sosyal ve Kültürel Entegrasyonu," Sosyoloji Dergisi, N. 34: 197-222.

Erdoğan, Murat, (2017), Kopuş'tan Uyum'a Kent Mültecileri, Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği, (MAGA), Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.

Kaya, Ayhan ve Aysu Kıraç, (2016), İstanbul'daki Suriyeli Mültecilere ilişkin Zarar Görebilirlik Değerlendirme Raporu, Hayata Destek Derneği.

Kentleşme Şurası: 2009, c.1; https://webdosya.csb.gov.tr/db/kentges/editordosya/genel_kurul_ kitabi. pdf

T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), 2014, "Geçici Koruma Altındaki Yabancılara İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesi" Konulu Genelge, AFAD.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Göç Politika ve Projeleri Dairesi Başkanlığı, 2017, 2016 Türkiye Göç Raporu, Yayın No: 40, ANKARA

Türkiyedeki Suriyeli Sayısı Kasım 2018, https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/

YTÜ: 2015, Altyapı Tesisleri Yapımına Ait Usul ve Esasların Belirlenmesi Projesi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Altyapı ve Kentsel Dönüşüm Hizmetleri Genel Müdürlüğü, İstanbul

DOĞAL VE TEKNOLOJİK KAREKTERE SAHİP TEHLİKELERİN KENTLERİMİZE ÜZERİNE ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YİNANÇ
Namık Kemal Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, İnşaat Teknolojisi Bölümü
ayinanc@nku.edu.tr

ÖZET: Teknolojik ve doğal felaketlerin tahminleri ülkeler için çok önemlidir. Ancak teknolojik felaketler daha niteliksel farklılık arz eden konumdadır. Teknolojik felaketlerin kaynaklarının, en azından iki unsuru önceden bilinmekte ve bu tür felaketler için kontrol mekanizmaları oluşturulabilmektedir.

Bu mekanizmalar; Yüzeysel, doğrusal, seyyar, sabit, yeraltı, yerüstü veya uzayda olabilir. Sistem matematiksel yerleştirme kurgusuna sahiptir ve felaketlerdeki sıranın bilinmesi oldukça önemlidir. Felaketlerin etki ve tehlikesini azaltmada, kontrol sistemleri ve kentsel uygulamalar oldukça önemlidir. En uygun teknolojik proses ve parametrenin seçilmesi, doğal ve teknolojik karektere sahip tehlikelerin kentlerimiz üzerine olası etkisinin azaltması ve korumada en önemli noktadır.

Doğal ve teknolojik karektere sahip olağan olayların kentsel altyapı ve üstyapıya etkisinin önceden tahmin edilmesi amaçlanmaktadır. Tehlikeye maruz sınır kentleri başta olmak üzere, öneme haiz büyük yerleşimler, sanayi (OSB gibi) bölgeler ve diğer alanları bu kapsamdadır.

Özellikle; Boru hatları, pompa istasyonları, pompalar, ileticiler ve boru basınç ya da yönlendirme sistemlerini içeren petrol ve gaz üniteleri, ülkemizde hızla ağ oluşturmakta ve kentsel altyapılardaki olası riskte önemli rol oynamaktadır. Doğal felaketler, taşkınlar, baraj ve su bentlerinin hasara uğraması, aşınma ya da yıkılması, orman yangınları, atmosferik olaylar, volkan püskürmeleri ve kasırgaların oluşumu ve bölgesel etkileme potansiyelinin tehlike oluşumu öncesi ve tehlikenin başlangıcı sırasında tahmini, felaketin etkilerinin tespit ederek önleminin alınması gerekmektedir.

Doğal felaket tehlikesinin olası teknolojik felaketi tetiklemesi olasılığı ile teknolojik üretim ve taşıma enstrümanlarının etkilenmesi, olası düşman saldırısı kaynaklı, kimyasal, radyoaktif, biyolojik vb. diğer etkilerinde kentsel üst ve altyapıda sebep olabileceği zarar ve etkilerin dikkate alınması ve takibinin içeren bir araştırma çalışmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Doğal ve teknolojik felaket, olağan üstü olay, kentsel altyapı, tahmin

THE EFFECT OF DISASTERS WHICH HAVE NATURAL AND TECHNOLOGICAL CHARACTERSISTICS ON OUR CITIES

ABSTRACT: The prediction of technological and natural disasters is very important for countries. However, technological disasters are in a position of peculiar awareness. At least two factors of the sources of technological disasters are predicted before, and control mechanisms can be formed for these kind of disasters.

These mechanisms can be superficial, linear, moving, constant, under the ground, above the ground, and in the space. The system possesses a mathematical location construction, and it is very important to know the order in disasters. Control systems and urban practices are quite important in decreasing the effect and danger of disasters.

Choosing the most appropriate technological process and parameter is the most significant point in protecting and decreasing the effect of disasters which have technological and natural characteristics on our cities.

We aim to predict the effect of disasters which have technological and natural characteristics on the urban infrastructure and superstructure. These areas include primarily the border cities that are exposed to danger, significantly large settlements, industrial areas (organized industrial zones) and other zones.

Particularly petrol and gas units, which include pipelines, pumping stations, pumps, transmitters, and pipe pressure or redirection systems, make up a web in our country swiftly and have a big role in the risk in urban infrastructure.

Natural disasters include floods, damage, corrosion, or destruction of dams and weirs, forest fires, atmospheric events, volcano eruptions, and formation of tornados. The prediction of regional effects before the formation of

the danger and during the start of the danger necessitates taking precautions after determining the effects of the disaster.

This study investigates the possibility of natural disasters become triggers for technological disasters and effect the technological production and conveying instruments; and that other chemical, radioactive, and biological factors that originate from possible enemy attacks may cause damage and impact on the infrastructure and, therefore, should be examined.

Keywords: Natural and technological disaster, phenomenon, urban infrastructure, prediction

GİRİŞ

Farklı teknolojilerle üretimi yapılan, depolanan ve farklı amaçlar için kullanılan, çok güçlü zehirleme etkisine sahip her türlü sıvı, katı ya da gaz maddeler, teknolojik karektere sahip maddeler olarak tüm yaşam alanımızı ve kentlerimizi tehdit etmektedir.

Teknolojik zehirleme etkisine sahip ürünler hem imalat hemde taşıma esnasında büyük riskler taşırlar. Zira bunlar; Deniz, göl, büyük akarsu, boğaz, baraj gölü, demiryolları, karayolu, boru hatlarları, havayolu ve diğer taşıma türleriyle taşınır. Bu taşıma esnasında meydana gelen istem dışı kazalar ya da bunların düşman kuvvetlerce saldırı amaçlı kullanımı ya da sabotaja uğraması esnasında çok büyük teknolojik risk faktörleri oluşur.

Büyük çevresel yıkımlara sebep olan kazalar, özellikle kimyasal maddelerden oluştursa tehlikenin bölgesel etkisi ile etkileme ve etkilenme oranı arasındaki ilişki önemlidir.

Çalışmalarımızda öncelikle bu etkileme ve etkilenme oranının tespiti hususunda yapılacak çalışmalarda izlenecek basamak ve takip edilecek yöntemlerin bilimmesi gerekmektedir.

İlk önce; Güçlü etkiye sahip teknolojik zehirli maddelerin agregat ve fiziksel kısımları ile bağlantılı olarak zehirlenmenin tespiti, öncelikle, bu maddelerin sıvı ya da gazlaşma formlarının oluşturacağı etki ve bu etkinin bulut, rüzgar, yağış ya da daha farklı formlarının hangi oranda etkin olduğunun saptanması gerekmektedir.

Daha sonra; Güçlü etkiye sahip teknolojik zehirli maddeler ile zehirlenmenin oranını tahmin etmek için istatistiksel bilgiler gerekmektedir (H.O.Ocaqov, Baku:2002).

Burada ise aşağıdaki yol takip edilir.

- Güçlü teknolojik etkiye sahip zehirli maddeler mevcut miktarı ve stok durumu,
- Teknolojik zehirli maddelerin taşınma pozisyonları (boru hatları v.b.) yapı, inşası ve işletimi hakkındaki bilgiler,
- Atmosfere atılmış güçlü etkiye sahip teknolojik zehirli maddelerin miktarı ve maddelerin yüzeydeki dökülme karekteri; «serbest» şekilde, «yer altına sızma olarak» veya «toprak bentler ya da barajlara akma» risk durumları,
- Meteorolojik durumlar; Rüzgar hızı, havanın sıcaklık, basınç ya da diğer durumları,
- 10 m yükseklikteki rüzgar hızı ve havanın dengeli durgunluk derecesi oldukça önem taşır.

Yapılan araştırmalarda, havanın dengeli durgunluk derecesi Tablo 1. de verilmiştir.

Tablo 1 Havanın Dengeli Durgunluk Derecesi

Rüzgarın hızı m/sn	Gece			Gündüz		
	bulutsuz	az bulutlu	bulutlu	bulutsuz	az bulutlu	bulutlu
0,5	**İnversiyon**			**Konveksiyon**		
0,6-2,0						
2,1-4,0						
>4,0	İzotermik			İzotermik		

Oluşabilecek zehirlenmenin miktarının daha gerçekçi tahmin edilmesinde, istatistiksel parametrelerin önceden bilinmesi ve etkilenmenin/zehirlenmenin miktarının hesabında ve elektronik olarak izlenmesinde (Q_o: Maksimum debili bir teknolojik maddenin miktarı gece ve inversiyon rüzgar hızının V=1 m/sn olduğu meteorolojik durumu) esas alınır (H.O.Ocaqov, Baku:2002).

Güçlü etkiye sahip teknolojik zehirli maddeler ile zehirlenme bölgesinin dış sınırlarındaki insan ve hayvan organizmalarının solunum organları yoluyla etkinmesinin zehirleyici dozu istatistiksel olarak belirlenir. Kaza sonucunda katı, sıvı veya gaz olarak çevreye yayılan maddelerin davranışının yüzeye serbest dağılan sıvı formu çok güçlü etkiye sahip teknolojik zehirli madde katmanı oluşturabilir.

Bu katmanın kalınlığı (h); (1.1) Formülünden Hesaplanır.

$$h = \frac{Q_0}{F \cdot d}; \qquad (1.1)$$

Q_0 : Kaza esnasında çevreye yayılan maddenin miktarı, t(ton);

D : Güçlü etkiye sahip teknolojik zehirli maddelerin yoğunluğu, t/m^3;

F : Zemine akan maddenin gerçek etki alanı, m^2;

Zehirlenme bölgesinde insanların kalma süresi en fazla 4 saat'tir. Bu da, meteorolojik durumun (havanın dengeli durgunluk derecesinin, rüzgarın yönü ve hızının) değişmezliğine bağlıdır. Gaz ve petrol ürünleri iletim boru hatlarındaki kazalar esnasında çevreye bırakılan güçlü etkiye sahip teknolojik karekterli zehirli maddelerin maksimum miktarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu tür sıvı ya da sıvılaştırılmış madde kazalarında standart kabul edilen bazı büyüklükler vardır. Ör. Ammonyak için 275-500 ton gibi(I.M.Makarov, Moskva:2000).

1. GÜÇLÜ ETKİYE SAHİP ZEHİRLİ MADDELER, BUNLARIN ETKİ ALANLARI VE BU ALANLARIN BOYUTSAL TAHMİNİ

Güçlü etkili teknolojik zehirli maddelerin kaza sonucunda etrafa dağılması ve bu maddeler sonuçsinde oluşan zehirden etkilenme bölgesinin boyutları dağılan maddenin miktarına, niteliğine ve rüzgarın hızına bağlı olarak belirlenir. Zehirlenmenin miktarını hesaplamak için teknolojik zehirli maddelerin yaptığı etkiyi nitelik ve karekteristik olarak bilmek ve buna görede hesap yapmak gerekmektedir.

Kimyasal tehlikeli kuruluşlarda kaza esnasında zehirlenme bölgesinin derinliğinin hesaplanması (depolar ve taşıma araçlarında) tehlikeli maddelerin birinci ve ikinci bulut ile zehirlenme bölgelerinin derinliği tabloları yardımıyla hesaplanır. Hava tahmini esasında havanın dengeli durgunluk derecesinin tayini Tablo 2. Zehirlenme bölgesinin tam derinlik değeri hava kütlelerinin en yüksek niteliğiyle kıyaslanır (N.V.Xoxlov, «Upravlenie riskom». Moskva: 2003).

Tablo 2 Hava tahmini esasında havanın dengeli durgunluk derecesinin tayini

Rüzgarın hızı, m/sn	Gece		Gündüz		Gündüz		Akşam	
	Doğru, değişken bulutlu	bulutlu	Doğru, değişken bulutlu	bulutlu	Doğru, değişken	bulutlu	Doğru, değişken	bulutlu
2	inv.	izo	iz(in)	izo	k (iz)	izo	inv	izo
2–3,9	inv.	izo	iz(in)	izo	izo	izo	iz(in)	izo
4	izo.	izo	izo	izo	izo	izo	izo	izo

Inv: inversiyon, **izv:** izotermik, **k:** konveksiyon; parantez içerisinde olanlar karlı hava durumune aitdir.

a) Tahmin için rüzgarın hızı <0,5m/sn olduğunda zehirlenme bölgesi daire şeklinde gösterilir (grafik 1).

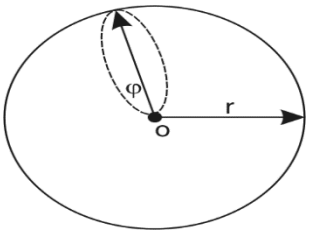

Grafik 1. *Rüzgarın hızı <0,5m/sn olduğunda zehirlenme bölgesi*

Zehirlenme kaynağı O noktasınamerkezli olarak; φ=360º; dairenin yarıçapı zehirlenmenin derinliğine eşittir (S.K.Şoyqu, Ö.L.Vorobcev, V.A.Vladimirov, 1998).

b) Tahmin için rüzgarın hızı 0,6-1m/sn olduğunda zehirlenme bölgesi yarım daire şeklinde gösterilir (grafik 2).

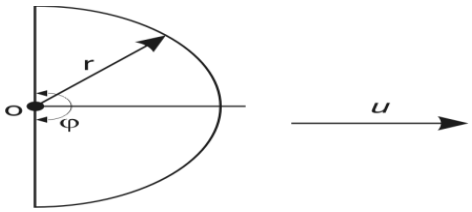

Grafik 2. *Rüzgarın hızı 0,6-1m/sn olduğunda zehirlenme bölgesi*

Zehirlenme kaynağı O noktasına merkezlidir ve φ=180° dir. Yarım dairenin yarıçapı zehirlenmenin derinliğine eşittir. Yarım daire çeşitleri kirlilik bulutunun izi ve izlediği rotaya ve rüzgarın yönüne göre belirginleşir.

c) Tahmin için rüzgarın hızı >1m/sn olduğunda zehirlenme bölgesi vektör şeklinde gösterilir (grafik 3). Vektörün türleri, bulutun izi ve rüzgarın yönü yönünde bölgeselleşir (S.K.Şoyqu, Ö.L.Vorobcev, V.A.Vladimirov, 1998).

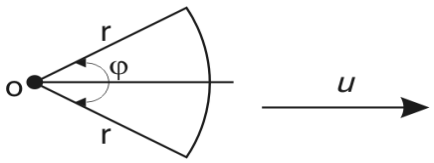

Grafik 3. *Rüzgarın hızı >1m/sn olanda zehirlenme bölgesi*

Zehirlenmenin kaynağı O noktası, tahmini rüzgar hızı 1,1–2 m/sn iken φ=90° dir.

Tahmin yapmak için rüzgarın hızı >2m/sn iken, φ=45° dir ve yarıçap zehirlenme derinliğine eşittir.

Sanayi kuruluşlarında tehlikeli madde saklanan depolardaki patlamaları iki guruba ayırmak mümkündür:

1. Açık alanlarda meydana gelen patlamalar.

2. Üretim yapılarında meydana gelen patlamalar.

Sanayi kuruluşlarında, depolarda, pazarlarda ve açık alanlardaki patlamalar basınçlı yada basınç altında, yahut izotermik kaplarda sıvılaştırılmış gaz kap/depolarının yıkılıp dağılması sonucunda oluşan gaz-hava karışımının patlaması esnasında, çabuk tutuşan sıvıların kaza durumunda çevreye akması ihtimali vardır(Q.O.Odjaqov, Baku: 1999).

1.1.Gaz-Hava ve Toz-Hava Karışıklarının Patlama Olgusunun İrdelenmesi

Yangın ve patlama tehlikesine sahip kuruluşlarda kaza ve patlamalar meydana gelebilir. Eğer patlama tehlikeli madde ile çalışan ya da üreten teknolojik yapıların içerisinde ise bu durumda, kazanın karekteri patlama kapalı hacimde (binanın içerisinde) meydana gelen haldeki gibi olacaktır.

Üretim yapılarında meydana gelen patlamaların sonuçlarını tahmin ederken basınç sahalarının belirlenmesine imkan veren etkilerin modellerini kısa şekilde gözden geçirmek gerekmektedir (Q.O.Odjaqov, Baku: 1999).

En belirgin kaza ve olaylar:

1. Karışık kazanlar, yahut sıvılar olan aparatlar veya boru hatlarının partlaması;
2. Boru hatlarının hermetikliğinin bozulması (kaynak tikişinin, arakatların kırılması ve kopmalar);
3. Sıvıların binanın döşemesine veya yerin yüzeylerine akıp yayılması;
4. Yanıcı toz oluşması, yahut çevreye atılması.

Bu durumda gaz-buhar-toz-hava yapını hacminin bir kısmını, yahut bütününü kaplayacaktır. Bu hacmin hesaplanmasında kabul edilen alanın önce yarı çapı bulunur. Parlayıcının parlama ve patlama oluşturmaya martuf tipi ve kütlesi dikkate alınarak hesaplanır. Sonuçlar tahmin edilirken yapıların proses ve üretim etkileri, etkilenme rejimi de göz önünde tutularak belirlenir (Q.O.Odjaqov, Baku: 1999).

Patlama tehlikesine sahip üretimlerde, yapıların patlama sırasındaki güvenliği hakkındaki standartlar (kaynaklarda gösterilen, kaza durumlarında) binalara yayılan gazın kütlesini ve hacmini tayin etmek için özel metotlar ve teknolojik proseslerin iyi bilinmesi gerekir.

Üretim yapılarında patlamanın sonuçları operasyonel olarak tahmin ediler hesaplamaların yeteri kadar çözümlenmesi amaçlanır. Bazan oldukça büyük ölçütlerde yıkıntı ve dağılmalar ortaya çıkacaktır. Yani gazların yapılar ve yerleşimlerin bütün boşluk hacminin stokiyometrik bileşimi, yanıcı ve parlayıcılar açısından hesaba dahil edilen alanlardır (S.K.Şoyqu, Ö.L.Vorobcev, V.A.Vladimirov, Moskva :1997). Gazın, (buhar-hava) Karışımlarının karekteristikleri tablo 3 te verilmiştir.

Tablo 3Gazın, (buhar-hava) Karışımlarının karekteristikleri

Parlayıcı ışığı karekterize eden madde	Parlayıcı ışığı teşkil eden maddenin formülü	Özellikler			
		m_k Kg/mol	ρ_{stx} Kg/m^3	K_{stx} Mc/kg	C Genel %
Gaz-hava Karışıkları					
Ammonyak	CH_3	15	1,180	2,370	19,72
Asetilen	C_2H_2	26	1,278	3,387	7,75
Bütan	C_4H_{10}	58	1,328	2,776	3,13
Bütilen	C_4H_8	56	1,329	2,892	3,38
Vinilklorid	C_2 H_3Cl	63	1,400	2,483	7,75
Hidrojen	H_2	2	0,933	3,425	29,59
Divinil	C_4H_6	54	1,330	2,962	3,68
Metan	CH_4	16	1,232	2,763	9,45
Karbon monoksit	CO	28	1,280	2,930	29,59
Propan	C_3H_8	44	1,315	2,801	4,03
Propilen	C_3H_6	42	3,314	2,922	4,46
Etan	C_2 H_6	30	1,250	2,797	5,66
Etilen	C_2H_4	28	1,285	1,285	6,54
Buhar-hava Karışıkları					
Aseton	C_3H_6O	58	1,210	3,112	4,99
Uçak benzini		94	1,350	2,973	2,10
Benzol	C_6H_6	78	1,350	2,937	2,84
Hekzan	C_6H_{14}	86	1,340	2,797	2,16
Dikloretan	$C_2H_4Cl_2$	99	1,49	2,164	6,54
Dietil efiri	$C_4H_{10}O$	74	1,360	2,840	3,38
Ksilol	C_6H_{10}	106	1,355	2,830	1,96
Metanol	CH_4O	32	1,300	2,843	12,30
Pentan	C_5H_{12}	72	1,340	2,797	2,56
Toulol	C_7H_8	92	1,350	2,843	2,23
Siklohekzan	C_6H_{12}	84	1,340	2,797	2,28
Etanol	C_2H_6O	46	1,340	2,804	6,54

Teknolojik aparatların hermetikliği bozulurken gaz ve toz halindeki sıvı maddeler bina ve yapılara dolar ve oradaki diğer bulunan tozlarla birlikde havaya karışarak yanma kabiliyetine sahip toz-hava karışımı (THK) oluşturur. Bir kıvılcım bu karışımın partlamasına sebep olur. Patlamalı yanma iki rejimde meydana gelir bunlar: Deflakrasiya ve etkilenme rejimleridir. (S.K.Şoyqu, Ö.L.Vorobcev, V.A.Vladimirov, Moskva: 1997).

1.2.Kaza ve patlama sonuçlarının tahmin edilmesi

Kaza ve patlama sonuçlarının tahminlerinin yapılarak, yapılan tahmin sonuçlarının analiz edilmesi ve patlama tehlikesine sahip teknolojik kuruluşlardaki önleyici tedbillerin alınması, planlama ve önerilerin hazırlanması ve uygulaya konulması zorunludur.

Alınacak tedbillerle, meydana gelebilecek yıkıntı ve dağıntıların miktarı azaltılır, insan zaiyatının azaltılması için çalışılır ve patlama merkezinde yapılan kurtarma işlemlerinin verimliliğinin temin edilmesine yönelik her türlü tedbir alınır.

Bunların haricinde, zarara uğrayan yerlerdeki durumun önceden tahmin edilmesinin olanaklı olması, patlama tehlikeli teknolojilere sahip olan kuruluşlarda acil müdahale işlerini amaç edinen bir yapılanmanın oluşturulmasınıda gerekli kılar. Kaza ve patlamanın oluşması sonrası sonuçlarının bertaraf edilmesi ve bu işlere yönlendirilen guruplar arasındaki karşılıklı ilişkinin koordinasyonunun uygulamalı olarak öğretilmesinede imkan sağlar (N.I. Arxipova, V.V.Kulğba., Moskova, 1998).

Kaza ve patlamanın sonuçlarını tahmin etmek için aşağıdakilerin doğrulanması gerekmektedir.

- Kaza ve patlama bölgesindeki bina ve yapıların durumu; Buların durumu mümkün olan dört hasar derecesi için belirlenir.
- İnşaatların yapısal zararlarının detaylı değerlendirilmesi yapılır.
- Üretimdeki işçiler ve yaşam sahalarındaki halkın arasındaki kayıpların tahmini yapılır.

Kaza veya patlamasının sonuçlarını tahmini aşağıdaki amaçlara uygun olmalıdır.

Bunlar:

- Değerlendirilecek olan bina ve yapıların darbe dalgası sonucundaki zarara uğrama derecesi ve maruz kaldığı etkiler hesaplanır;
- Etken mesafeler belirlenir;
- Darbe dalgası sonucunda hangi binanın ne derecede zarara uğradığı belirlenir;
- Darbe etkisi sonucunda, tamirat ve diğer işlerinin gözlemlenmesi ve nisbi-matematiksel değerinin hesaplanması gerekir.
- Bina ve yapıların içerisindeki kişiler arasındaki kayıpların belirlenmesi önemlidir.
- Kaza ve patlama anında açık alanlardaki üretimde çalışanlar ve halk arasındaki kayıpların tespiti yapılır.

1.3.Büyük Gaz Taşıyan Hatlarının Hermetikliğinin Kaza Halinde Bozulması sonucunda Meydana Gelen Patlamalar

Gaz hatlarında meydana gelen patlamaların parametrelerini tayin; Gaz hatlarının hermetikliği bozulurken meydana gelen kazalar ile gazın etrafa sızması, boru hatlarının bağlantı elemanlarının biribirinden ayrılması sonucu oluşur.

Boru hatlarının zarar uğramış olan yerlerinden gaz yüksek basınçla etrafa yayılır. Hat boyunda zarara uğrayan yerdeki toprakta çukurlar meydana gelir. Metan gazı havaya yayılır (havadan hafiftir), diğer gazlar yahut onların karışıkları yerin yüzeylerine çöker. Gazlar havaya karışarak patlama tehlikesi oluşturan karışık gaz bulutu oluşturur.

İstatistiki verilere göre kazaların tahminen %80 nin de yangınlar oluşmaktadır. Çünkü gazların metalle ve toprak kısımları ile karşılıklı etkisi sonucunda kıvılcıma dönüşme ihtimali yükselmektedir. Yangın esnasında alevin orman ve yerin üzerindeki yanıcı maddelerin etkisiyle hızlanması sayesinde patlamanın meydana gelebilirliğide artmaktadır (N.I. Arxipova, V.V.Kulğba., Moskva: 1998).

Gaz boru hatlarında kaza esnasında patlamalı yangınlar iki rejimden biri ile meydana gelir. Bunlar ya deflakrasiya rejimi, yada etkilenme rejimidir. Operasyonel tahminleri biz etkilenme rejiminde hesaplarız.

Patlama tehlikesi olan karışık bulutun, rüzgar yönünde yayılma mesafesi empirik formüllerle hesaplanır.

Gaz hatlarında meydana gelmiş olan kazanın sonuçlarını tahmin ederken, etkilenme bölgesini ve hava darbe dalgasının etki bölgesini, rüzgarın yönü dikkate alarak hesaplarız. Nekledilen gazın sıcaklığını hesaplamalarda $T=640^0$ C olarak alırız. Açık ve net bilgilerin olmadığı hallerde, gazın bileşimini ise şu oranlarda alırız. Metan (CH_4): %90, etan (C_2H_6): %4, propan (C_3 H_8): %2, bütan (C_4H_{10}): %2; izopentan (C_5H_{12}): %2. Konsantre (sıkılaştırılmış) partlayıcı maddelerin patlaması, konsantre olmuş (basınçlı) partlayıcı maddelerin (PM) patlamasının parametreleri, partlayıcı maddenin türüne, effektif (faydalı ve verimli) kütlesine, döşenen iletim hattı yüzeyinin karekterine ve patlama merkezine olan mesafeye bağımlıdır (N.V.Xoxlov, Moskva, 2003).

2.SONUÇLARININ TAHMİNİ VE NETİCELELERİN DEĞERLENDİRLİLMESİ

Yangınların asıl zarar verici etkisi - yanma ürünlerinin termik (sıcaklık) etkisidir.

Termik etki, alınan ışınlama selinin yoğunluğunun değeri ve sıcaklık ışınlamasının süresi ile hesaplanır. Alınan ışınlama selinin yoğunluğu yüzeye düşen ışınlama selinin yoğunluğuyla ilgilidir ki, buradaki sıcaklığı kabul eden yüzeysel ışını absorbe etme kabiliyeti derecesidir.

Işınıma maruz kalan cismin absorbe etme kabiliyeti ne kadar az ise bunun değeri de o kadar az olacaktır. Deri yüzeyinin üst katındaki sıcaklık 45^0C nin üzerine çıktığında (fazla arttığında) insanda güçlü ağrı hissi uyanmaya başlar. Petrol ürünleri saklanılan rezervuar, depo ve tankların ısınması oldukça tehlikelidir. çünkü aşağıdaki tabloda gösterilen q, kVt/m^2 sıcaklık ışınlamasının etkisinden τ, sn süresinde alışır.

2.1.Sıvı Yangınları ve Etkisi

Sıvılaştırılmış yanıcı gaz veya yanıcıların saklandığı kapların hermetikliği bozulurken sıvının bir kısmı bu kapların altına/tabana, çevreye akıp oradan etrafa sızarak torpağın yüzeylerine yayılır veya her hangi bir yerde çökerek yerde birikir(Q.O.Odjaqov, Baku: 1999).

Güvenliği olmayan sistemlerde kaza esnasında sıvı toprağa dağılır ve doğal çukurları doldurur. Sıvı toprağa (yere) dağılıp yıkılırken dağılmanın bölgeler arasında doğal yahut doğal olmayan, drenaj kanalı v.b. yollarla olduğu görülür. Bu konu hakkında bilgi yoksa yere dökülmüş olan sıvı katmanın kalınlığı/yüksekliği h = 0,05 m olarak alınarak hesaplama yapılır. Dağılma da sahalar arası ($F_{dağ}$, m^2) şu formülle bulunur. Bazı sıvı karbohidrojen yanıcı cinsleri için özel ışınım yoğunluğu (qxüs, kVt/m2) değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Bazı sıvı karbohidrojen yanıcı cinsleri için özel ışınım yoğunluğu ($q^{xüs}$, kVt/m^2)değerleri

Yanıcı cinsleri	$q^{xüs}$, kVt/m^2					m_{yan}, kg/ (m^2,sn)
	d =10 m	d =20 m	d =30 m	d =40 m	d =50 m	
Metan	220	180	150	130	120	0,08
Propan	80	63	50	43	40	0,10
Benzin	60	47	35	28	25	0,06
Dizel yakıt	40	32	25	21	18	0,04
Petrol	25	19	15	12	10	0,04

Bilgi: Çapları 10 metreden az ve 50 metreden fazla olan yangın merkezleri için $q^{xüs}$'nın değerlerinin, 10-50 m çaplı merkezler için de olduğu bilinmektedir. Malzeme ve meteryallerin ve maddelerin sıcaklık teknolojisi karekteristikleri tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Malzeme ve meteryallerin ve maddelerin sıcaklık-teknolojisi karekteristikleri

Maddeler, materyaller	Kütlenin yanma hızı, V_{yan}, $kg/(m^2sn)$	Yanma sıcaklığı, Q, kcal/kg	Yangın alevinin ışınlama selinin yoğunluğu $q^{xüs}$, kVt/m^2.
Aseton	0,047	28400	1200
Benzol	0,08	30500	2500
Benzin	0,05	44000	1780–1220
Gazyağı	0,05	43000	1520
Mazot	0,013	40000	1300
Petrol	0,02	43700	874
Ağaç	0,015	19000	260
Doğal kauçuk	0,013	42000	460

2.2.Teknik Durum Göstergeleri

Patlama sonucunda oluşan olağan üstü hallerde durumun operasyonel tahminlerinin yapılarak yapıların: zayıf, orta, güçlü ve tam dağılma derecelerinin belirlendiği 4 kademe tablo 6'da verilmiştir.

Teknik durumunun temel göstergeleri şunlardır:

- Tam, güçlü, orta ve zayıf yıkıntı,dağıntıya maruz kalmış yapıların sayısı;
- Yıkıntının hacmi;
- Zarar görmüş veya yıkılmış yapıların sağlamlaştırılması sıradındaki maliyeti,
- Komünal - enerji şebekelerinde kazaların sayısı;
- Yıkıntıların binada uzaklaştırılma/atılması mesafesi;
- Yıkıntının yüksekliği;

Teknik durumu karekterize eden göstergelerin belirlenmesinde, kuralların gözden geçirilmesi oldukça önemlidir (Q.O.Odjaqov, 1999).

Tam, güçlü, orta ve zayıf yıkıntı, dağıntılara maruz kalan yapıların sayısını ve bunların sağlamlığını karekterize eden basınç ve patlamanın etkisinin mukayesesi bu metodla belirlenir (N.V.Xoxlov, Moskva, 2003). Yanıcı karışıkların patlama sonucunda oluşan izafi basınçtan yapıların dağılma dereceleri Tablo 7 de sunulmuştur.

Tablo 6: Yapıların Yıkıntı ve Dağılma Derecelerinin Karekteristikleri

Dağılma dereceleri	Yıkıntı ve dağıntıların karekteri
Zayıf	İç arakesitlerin, çatı örtüsünün, kapı ve pencere çerçevelerinin, hafif inşaatların v.b. kısmen yıkılıp dağılır. Esas taşıyıcı yapılar sağlam kalır. Binanın tekrar tamiri için esaslı bir tamir gerekir.
Orta	Taşıyıcı yapıların az bir kısmı dağılır. Taşıyıcı yapıların büyük kısmı sağlam kalır, ancak kısmen deforme olur. Duvarların bir bir kısmı sağlam kalabilirler, lakin ikinci dereceli ve taşıyıcı yapıların kısmen yıkılıp dağılabildiği görülür. Bina kullanılamaz, lakin tamir edilebilir.
Güçlü	Taşıyıcı yapıların büyük bir kısmı dağılır. O zaman binanın en büyük elemanlarının ve karkas yapısının sağlamlık özelliği, azalır. Duvarların üst örtüsü kısmen sağlam kalabilirler. Güçlü yıkıntı ve dağıntılar sırasında Sağlam kalmış kısımlardan ve konstrüksiyon ve elemanlarından yaralanılır. Binanın tamiri mümkündür, lakin bazı hallerde tamir amaca uygun değildir.
Tam	Bina tamen yıkılır, binadan yalnız zarara uğramamış zeminler ve diğer elemanların önemsiz kısımları kalabilir. Yıkıntı ve dağıntılar sonucunda bina tekrar tamir edilemez.

Tablo 7: Yanıcı Karışıkların (Patlama Sonucu Oluşan İzafi Basınçtan) Yapıların Dağılma Dereceleri

Yapıların tipleri	Dağılma dereceleri ve izafi basınç, kPa			
	zayıf	orta	güçlü	tam
Kerpiç ve taş binalar				
Az katlı	8-20	20-35	35-50	50-70
Çok katlı	8-15	15-30	30-45	45-60
İri panelli betonarme binalar				
Az katlı	10-30	30-45	45-70	70-90
Çok katlı	8-25	25-40	40-60	60-80

Betonarme monolit binalar Çok katlı Yuksek katlı	 25-50 25-45	 50-115 45-105	 115-180 105-170	 180-250 170-215
«Sandaviç» tipli duvarlara ve yük taşıma kabiliyeti 20 tona kadar olan binalar	10-30	30-50	50-65	65-105
Metal karkaslı ve duvarları tabaka metallerden olan depo ve binaları	5-10	10-20	20-35	35-45
Betonarme iri panelli, betonarme ve metal karkaslı binalar: Yük taşıma kabiliyeti 50 tona kadar olan Yük taşıma kabiliyeti 50-100 tona kadar olan	 5-30 15-45	 30-45 45-60	 45-75 60-90	 75-120 90-135

Nükleer patlama esnasında, hava darbe dalgasının basıncı, yıkılıp dağılmalara sebep olan etki değerlerini 1,5-1,7 kat arttırır.

Büyük gaz boru hatları doğrusal boyuttadır. Oluşabilecek durum önceden değerlendirilirken, gaz hatlarının her iki tarafında birbirine paralel olan dört saha/bölge oluşur.

Sonuçta, kaza-kurtarma ve halkın hayatiyetinin teminatı için göstergeler ve kazaların bertaraf edilmesine harcanan güç ve araçların bileşiminin belirlenmesinde fayda vardır (V.N. Novoqorsk, AQZ MÇS, 2004).

KAYNAKÇA

R.Aliyev, 1992, «Avtomatik Idarəetmə» Ali məktəblər üçün dərslik: Baku, «Maarif»

H.O.Ocaqov, 2008, «Fövqəladə halların idarə olunması» Ali məktəblər üçün dərslik: Baku, «Təhsil»

H.O.Ocaqov, 2002, «Rəhbər heyətin Fövqəladə Hallarda fəaliyyətə və idarəetməyə hazırlanması». Baku, «Çaşıoğlu», P.14-67

H.O.Ocaqov, 2002, «Fövqəladə Hallarda Həyat Fəaliyyətinin Təhlükəsizliyi». Baku, «Çaşıoğlu»,

Q.O.Odjaqov, 1999, «Problemı upravleniə ÇS». Baku,

I.M.Makarov, 2000, «Upravlenie riskom». Moskva, «Nauka»,

N.V.Xoxlov, 2003. «Upravlenie riskom». Moskva, «Öniti»,

V.N.Fedorenko i dr., 2004, Akademiə qrajdanskoy zahitı «Osnovı orqanizaüii i vedenie qrajdanskoy zahitı». Uçebnoe posobie, Novoqorsk, AQZ MÇS,

A.A.Larina,1998, «Teoretiçeskie osnovı upravleniə». Uçebnoe posobie, Moskva,

N.I. Arxipova, V.V.Kulğba, 1998, «Upravlenie v çrezvıçaynıx situaüiəx». Moskva,

S.K.Şoyqu, Ö.L.Vorobcev, V.A.Vladimirov, 1998, «Katastrofı qosudarstvo». Moskva, Gnerqoatomizdat,

SU KİRLİLİĞİNİNDE BİYOLOJİK İZLEME, TEKİRDAĞ VE BATI MARMARA SAHİL HATTI

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YİNANÇ
Namık Kemal Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, İnşaat Teknolojisi Bölümü
ayinanc@nku.edu.tr

ÖZET: Su kullanımı ihtiyacının artması, mevcut kaynakların kirlenerek kullanılamaz duruma gelmesi veya ihtiyacı karşılayamaması ve olası kuraklık baskısı, alternatif su kaynakları konusunda yapılan çalışmaları hızlandırmıştır. Ülkemizde mevcut kullanılabilir su kaynağının halen yararlanma oranı % 36 civarında olup, 7 milyar m^3'ü içme ve kullanmada, 5 milyar m^3'ü sanayide kullanılmaktadır. Sağlıklı suya erişen nüfusun toplam nüfusa oranının dünya ortalaması % 82 olup, Türkiye'de bu oran % 93'tür. Kişi başına günlük ortalama evsel su tüketim standardı; Türkiye'de 111 litre olup, dünya ortalaması 150 litredir (Ulusal Havza Yönetim Stratejisi Taslağı, 2012).

Sektörel olarak incelendiğinde su kaynaklarından çekilen suyun %40,8'inin belediyeler, %36,4'ünün termik santraller, %12,8'inin imalat sanayi işyerleri, %8,6'sının köyler, %1'inin organize sanayi bölgeleri (OSB) ve %0,5'inin maden işletmeleri tarafından çekildiği görülmüştür. Bu nedenle, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir yönetimi için yeni kentsel dönüşüm sürecini de içine alan 'Ekolojik çevresel sistem kullanımını' içermelidir.

Türkiye'de UNEP tarafından koordine edilen MEDPOL programı kapsamında Akdeniz ve Ege Denizinde 1990'lı yıllardan beri yürütülen deniz kirlilik izleme programı mevcuttur. Buna ilave olarak 2004 yılından itibaren Karadeniz de kirlilik izleme sistemi oluşturulmuştur. 82 izleme noktasında 95 parametrenin ölçümüne dayalı izleme sistemi kapsamında nehirlerin taşıdığı kirliliğin tespit edilebilmesi için nehir ağızlarında da izleme yapılmaktadır (Ulusal Entegre Su Kirliliği İzleme Programı Çalışması Sunumu, 2009).

Ülkemizde çeşitli kurumlar aracılığı ile su kirliliği izleme çalışmaları yürütülmektedir. Yapılan bu kirlilik izleme çalışmalarının çoğu birbirinden bağımsız şekilde yürütülmekte olup, entegre bir kirlilik izleme stratejisi uygulanamamaktadır. Bu çalışma, yeni strateji ve projelerin geliştirilmesinin gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Sulak alan, sürdürülebilirlik, yapısal talep, metodoloji, çalışma,

BIOLOGICAL MONITORING IN WATER POLLUTION, TEKIRDAG AND WEST MARMARA COAST LINE

ABSTRACT: The increased need for water use, the unavailability of existing resources as a result of being contaminated or short of supplying the required amount, and the pressure of potential drought have accelerated the studies on alternative water resources. The current utilization of available water resources in Turkey is around 36%, of which 7 billion m^3 is used for drinking and using, and 5 billion m^3 for industry. The world average of the ratio of the total population with access to safe water is 82%, this rate is 93% in Turkey. Daily average household water consumption standard per capita; It is 111 liters in Turkey, the world average is 150 liters (National Watershed Management Strategy Draft, (2012).

When observed by sector, out of the total water withdrawn from the water resources, 40.8% is withdrawn by municipalities, 36.4% by thermal power plants, 12.8% by manufacturing industry workplaces, 8.6% by villages, 1% by organized industrial zones (OIZ) and 0.5% by mining enterprises.
Therefore it should include the "use of ecological environmental system" that encompass urban transformation process in order to protect natural resources and its sustainable method.

Within the scope of MEDPOL programme, which is coordinated by UNEP in Turkey, the Mediterranean Sea and Aegean Sea have possessed marine pollution monitoring programme since the 1990s. Moreover, marine pollution montioring system was constructed in Black Sea in 2004. In order to determine river- transported pollution river mouths have been observed within the monitoring system which is based on measurement of 95 parameters in 82 tracking points. (National Integrated Water Pollution, Monitoring Program of Presentation, 2009).

Water pollution monitoring is carried out by various institutions in our country. Most of these monitoring practices are conducted independently and thus an integrated pollution monitoring strategy can not be applied. This study reveals that it is necessary to develop new strategies and projects.

Keywords: Wetland, sustainability, structural demand, methodology, operation,

GİRİŞ

Ülkemizde çeşitli kurumlar aracılığı ile su kirliliği izleme çalışmaları yürütülmektedir Yapılan bu kirlilik izleme çalışmalarının çoğu birbirinden bağımsız şekilde yürütülmekte olup, entegre bir kirlilik izleme stratejisi uygulanamamaktadır. Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği Tablo 1 deki 38 parametre ölçülmektedir (Baltacı, F., Onur, A.K., 2008).

Türkiye'de UNEP tarafından koordine edilen MEDPOL programı kapsamında Akdeniz ve Ege Denizinde 1990'lı yıllardan beri yürütülen deniz kirlilik izleme programı da mevcuttur. 2004 yılından beri buna ilave olarak Karadenizde kirlilik izleme sistemi oluşturulmuş ve devam etmektedir. 82 izleme noktasında 95 parametrenin ölçümüne dayalı izleme sistemi kapsamında nehirlerin taşıdığı kirliliğin tespit edilebilmesi için nehir ağızlarında da izleme yapılmaktadır (Ulusal Havza Yönetim Stratejisi Taslağı, 2012) ve (Ulusal Entegre Su Kirliliği İzleme Programı Çalışması Sunumu, 2009).

Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü sulak alanlar ile bu alanları besleyen akarsular ile drenaj kanallarının su ve sediman kalitelerini, kirletici kaynakları ve kirlilik yükleri ile sulak alanların besin yükü açısından durumlarını belirlemek için, bir yıl boyunca mevsimsel olarak su kalitesi izlemesi çalışmaları yürütmektedir (Sulak Alanlarda Su Kalitesinin Tespiti Çalışmaları Sunumu, 2009).

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Su Ürünleri Yönetmeliği EK V ve VI kapsamında balık istihsal alanlarında (denizler ve içsularda) toplam 900 istasyonda yılda 4 kere su kalitesi izlemesi yapmaktadır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca ayrıca "Tarımsal Kaynaklı Nitrat Kirliliğine Karşı Suların Korunması Yönetmeliği" gereği, yaklaşık 600 yer altı ve 1.000 yüzey suyunda olmak üzere toplam 1.600 adet istasyonda Nitrat parametresi izlenmektedir (1380 Sayılı Su Ürünleri Kanunu ve Nitrat Yönetmeliği Kapsamında Su Kalitesi İzleme Çalışmaları Sunumu, 2009).

1.1. Su Kalitesi

Türkiye'de yürütülmekte olan sistematik su kalitesi izlemeleri kimyasal kalite elementlerine dayalıdır. Sistem biyolojik izlemeyi ve mevcut durumun referans koşullarla karşılaştırılması ile ekolojik statü belirlenmesi gibi basamakları içermediğinden SÇD'ye uyumlu olarak değerlendirilemez. Tablo 1'de izlenen kimyasal kalite elementleri listelenmiştir (Harmsen, J., 2009). Bunlara ilave olarak İstanbul da İSKİ'ce 2000 yılından beri sahillerde önemli ölçüde izleme çalışması yapılmaktadır.

1.2. Türkiye'de Biyolojik Su Kalitesi

Türkiye, Asya ve Avrupa da iki kıtaya köprülük yapan, konumu nedeniyle iklimsel ve coğrafik özellikleri sık sık değişen bir konumdadır. Bunun neticesinde biyolojik çeşitlilik oldukça fazladır. Ayrıca, sulak alan, kıyı ve deniz ekosistemlerinin farklı formları ve farklı kombinasyonları mevcuttur. Ilıman kuşakta bulunan ülkelerin biyolojik çeşitliliği ile karşılaştırıldığında, hayvan (fauna) biyolojik çeşitliliğinin ülkemizde oldukça yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Tanımlanan canlı türleri içinde en büyük rakamı omurgasızlar grubu oluşturmaktadır. Omurgasız hayvan türü sayısı yaklaşık 19.000'dir ve bunlardan yaklaşık 4.000 tür-alttür endemiktir.

Tüm Avrupa kıtasında 12.500 açık ve kapalı tohumlu bitki türü varken, sadece Anadolu'da yaklaşık 11.000 tür olduğu bilinmektedir. Bunlar danda yaklaşık üçte biri Türkiye'ye özgü olan endemik türlerdir (Türkiye'nin Biyolojik Çeşitliliği ve Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi Raporu, 2007).Türkiye'nin sahip olduğu bu farklı biyoçeşitlilik dikkate değerdir.

Ülkemiz, kendi iç sularımızın, kirliliğini belirlemek üzere geliştirilmiş bir biyolojik su kalitesi tayin yöntemine sahip değildir. Ancak, ülkemizde, son yıllarda biyolojik su kalitesi tayin yöntemlerinin kullanıldığı, limnolojik çalışmalarda bir artışın varlığı dikkati çekmektedir.

Tablo 1. Türkiye'de İzlenen Kalite Elementleri

Parametre	DSİ-lab, 2010	Ref-lab 2010	Mobil Ref-lab (2010)	Deniz	Sulak Alanlar	ÖÇK Alanları	YAS	2014 Hedef	Hedef 2018
Sıcaklık (^oC)	X	X		X	X	X		X	X
Çözünmüş Oksijen (ÇO)	X	X	X	X	X	X		X	X
Secchi Derinliği	X	X		X	X	X		X	X
pH	X	X	X	X	X	X		X	X
EC	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Renk	X	X			X	X		X	
Bulanıklık	X	X		X	X	X		X	
Toplam Çözünmüş Katı Madde (ÇKM)	X	X						X	
Askıda Katı Madde	X	X	X	X	X	X		X	
Alkalinite	X				X	X	X	X	
Tuzluluk/Klorür	X	X		X	X	X	X	X	X
Kalsiyum	X	X			X	X		X	
Magnezyum	X	X			X	X		X	
Sertlik	X	X						X	
Sülfat	X	X	X		X	X	X	X	
Sulfit			X						
H_2S			X	X					
Sodyum	X	X			X	X		X	
Potasyum	X	X			X	X		X	
Toplam Azot	X	X	X		X	X		X	
Nitrit	X	X	X		X	X		X	X

Nitrat	X	X	X		X	X		X	X
Amonyum	X	X	X		X	X	X	X	X
Toplam Fosfor	X	X	X		X	X		X	
Orto Fosfat	X	X			X	X		X	X
Biyolojik Oksijen İhtiyacı (BOİ)	X	X		X	X	X		X	X[1)]
Kimyasal Oksijen İhtiyacı (KOİ)	X	X	X		X	X		X	X[1)]
Toplam Organik Karbon (TOK)	X	X						X	X[1)]
Organik Madde	X	X						X	
Silika	X							X	
Florid	X							X	
Serbest Klor	X							X	
Serbest CO_2	X							X	
Bikarbonat	X				X	X		X	
Demir	X	X			X	X		X	
Manganez	X	X			X	X		X	
Aluminyum	X	X						X	
Bor	X	X						X	X
Krom (VI)	X	X						X	X
Ağır Metal	X	X			X	X	X	X	X
AKM Ağır Metal								X	
Pestisist (Çözünmüş)	X				X	X		x	
Pestisit (AKM)								X	X
Fenol			X						
Uçucu Madde					X	X	X		X
Petrol Hidrokarbonları				X					
PAH				X				X	X
Pentabromodifenyleter									X
C10-C13 Kloroalkanlar									X
Pentachlorobenzene								X	X
Hekzaklorobenzen								X	X
Hekzaklorobutadien								X	X
Pentaklorofenol								X	X
Klorfenvinfos								X	X
Diuron								X	X
Isoproturon								X	X
Isodrin								X	X
Di(2-etil) fitalat DEHP									X
Deterjan				X					
Nonilfenol									X
Oktilfenol									X
Tributiltin									X
Triklorobenzen									X

2. BİYOLOJİK İZLEME VE ÇEŞİTLERİ

Biyolojik izlemede altı ana kategoride değerlendirilm yapılır. Biyolojik izleme çeşitlerinin kullanım alanları, avantaj ve dezavantajları aşağıda sunulmuştur.

1. Ekolojik: Su Çerçeve Direktifinde tanımlanan izleme çeşididir. Bu yöntem kirliliğe hassasiyet gösteren indikatör organizmalar kullanılarak topluluk yapısı değişimlerine odaklanır ve bu değişimleri makroomurgasızların kullanıldığı biyotik ve çeşitlilik indeksleri ile makrofitler ve planktonlar gibi diğer organizmaların kullanıldığı başka indeksler kullanarak belirler.

2. Fizyolojik ve biyokimyasal: Organizmaların metabolizmalarının su kalitesindeki değişimlere verdiği cevaplara dayalıdır. Alglerin ve bakterilerin büyüme hızı ve algler kullanılarak suyun oksijen üretim potansiyelinin belirlenmesi gibi yöntemler kullanılmaktadır.

3. Mikrobiyal: Temelde Escherichia coli ve diğer koliformlar gibi fekal kirliliğin bakteriolojik indikatörleri kullanılır. İnsan ve hayvan fekal kirlenmeleri ayırt edilebilir. Ayrıca organik kirliliğin kaynağını tespit edebilmek için bakterilerin tiplemesi gibi metodları içerir.

4. Biyoanaliz ve toksisite testleri: Test organizmaları kullanılarak suyun akut toksisitesinin organizmaların ölüm, büyüme hızı ve üreme kapasiteleri üzerindeki etilerinin hızlı bir şekilde belirlenmesi yöntemidir.

5. Biyotanın kimyasal analizi: Metaller veya organik kirleticiler gibi kirleticilerin organizmaların dokularında biriktiği bilinmektedir. Kirleticileri bünyesinde biriktirdiği bilinen organizmaların kalitesi merak edilen sudan toplanması veya suya maruz bırakılması sonucunda organ ve dokularında biriken kirletici seviyelerinin belirlenmesi yöntemidir.

6. Histolojik ve morfolojik: Çevresel baskının organizmada meydana getirdiği lezyon ve tümör gibi morfolojik belirtilerin araştırılmasına dayalı bir yöntemdir (Bartram, J., Ballance, R., 1996), Gray, N.F., 2005:193-254)

2.1. Tatlı Sularda Biyolojik İzleme

Su kütlelerinin fiziksel, kimyasal ve hidromorfolojik özellikleri de biyolojik kalite elementlerini destekleyici elementler olarak kullanılmalıdır (Schaumburg, J., Schranz, C., 2004: 283-301). Su kalitesi izleme sistemleri geleneksel olarak fiziksel ve kimyasal parametrelere odaklanmıştır. Ancak zamanla bu parametrelerin su kalitesinin sadece numune alım anındaki durumunu gösterdiği ve su kalitesi hakkında daha doğru yorumlar yapabilmek için sucul canlıların da izlenmesinin gerektiği ortaya çıkmıştır.

Sucul ekosistemin bileşeni olan canlılar, bazen yaşama ortamlarındaki farklılıklar sebebiyle bir değişime ve bozulmaya uğrar. Kirlilik çevre kalitesinde düşüş yaratır. Bu sorun biyolojik kökenli bir sorundur. Su kalitesinin biyolojik olarak izlenmesi sucul ekosistemde yasal standartların ve kriterlerin sağlanıp sağlanmadığının belirlenmesi amacı ile su kütlesinden toplanan biyolojik verilerin sahada ve laboratuvarda değerlendirilmesi anlamına gelmektedir (Kazancı, N.,Türkmen, G., 2008:145-160, Zeybek, M., 2007).

Gelişen sanayi ve hızlı nüfus artışı ile kirlenen su kaynaklarının kalitesinin belirlenmesine yönelik kullanılan fiziksel ve kimyasal metodların bazı dezavantajları bulunmaktadır. Özellikle kimyasal metodlar çok masraflıdır. Bu nedenle daha çabuk sonuç verecek ve daha az masraflı su kalitesi tespit metodları önem arz etmektedir.

Biyolojik izleme metodları fiziksel ve kimyasal izleme metodlarının yetersiz kaldığı suda bulunan kirleticilerin sinerjik ve antagononist etkilerinin belirlenmesi konusunda boşluğu da doldurmaktadır. Biyolojik izlemenin tüm bu avantajlarının yanısıra diğer yöntemlere göre daha çok uzmanlık gerektirmesi gibi bir dezavantajı vardır (Bayraktar, İ., 2007, Zeybek, M., 2007, Douterelo, I., Perona, E., 2004: 377-384).

Sucul organizmaların değişimler karşısındaki reaksiyonları belirlendiğinde, mevcut su ortamının kalitesi de belirlenmiş olur. Bu nedenle bir göl veya akarsuda, kalite izleme çalışmalarının planlaması yapılırken, kimyasal parametrelerin yanı sıra biyolojik parametrelere de yer verilmelidir (Zeybek, M., 2007), Ramakrishnan, N., 200: 374-385).

Biyoindikatörler çevresel kirliliğe yaşam fonksiyonlarını değiştirerek veya toksinleri vücudunda biriktirerek cevap verirler. Organizmaların kolaylıkla toplanabilmesi, organizmaların kozmopolit bir dağılıma sahip olması, ekolojik ihtiyaçlarının iyi bilinmesi, kirlilik etmeni olan maddeleri biriktirebilmeleri, laboratuar koşullarında üretilebilmeleri ve komunitedeki rollerinin bilinmesidir (Zeybek, M., 2007), Ramakrishnan, N., 2003: 374- 385).

2.1.Biyolojik Kalite Elementleri

SÇD'de tanımlanmış ve tatlı sularda ekolojik statünün belirlenmesi için izlenmesi gereken biyolojik kalite elementleri bentik makroomurgasızlar, makrofitler, bentik algler, fitoplanktonlar ve balık faunasıdır. Biyolojik kalite elementleri ve izleme parametreleri Tablo 2'de sunulmaktadır. Değişik biyolojik kalite elementleri değişik baskılara tepki vermekte ve hangi baskıya hangi kalite elementinin tepki verdiği ve bu tepkinin şiddeti ise Tablo 3'te özetlenmektedir.

Tablo 2: SÇD'ye göre izlenmesi gereken biyolojik kalite elementleri

Kalite Elementi	Akarsular	Göller
Fitoplankton	1,2,3,4	1,2,3,4
Sucul Flora	1,2	1,2
Bentik Makroomurgasızlar	1,2,5,6	1,2,5,6
Balık	1,2,6,7	1,2,6,7

*(1: taksonomik kompozisyon, 2: bolluk, 3: biyokütle, 4: plankton patlamaları, 5: çeşitlilik, 6: hassas taksa, 7: yaş yapısı)

Tablo 3 SÇD'de tanımlanmış biyolojik kalite elementlerinin değişik baskılara verdiği tepkiler

Biyolojik Kalite Elementleri	Hidromorfolojik Baskılar	Nutrientler	Organik Kirlilik	Asidifikasyon
Makroomurgasızlar	++	++	+++	++
Bentik algler Makrofitler	+	+++	++	++
Balık	+++	+	+	+

3. TEKİRDAĞ VE BATI MARMARA SAHİL HATTI

Su kalitesi konusundaki en önemli direktif Su Çerçeve Direktifidir. Direktifin ana hedefi ise yüzeysel tüm su kütlelerinin statülerinde kötüye gidişin engellenmesi ile tüm su kütlelerinde "iyi statü"ye ulaşılabilmesidir. Yüzme suyunun tanımı; yüzme suyunun yayılım ve fiziksel ortamını,yüzme suyu sınırlarını ve temsili izleme noktasının konumu ve idari alt birimleri hakkında temel bilgileri içermelidir.Yüzme suyu tanımı; SÇD'ye uygun olarak içinde bulunduğu su kütlesinin genel tanımı ve komşu suların, kentsel veya kırsal faaliyetlerden gelen ve bu yüzme sularının kalitesini etkileyebilecek olan alım noktalarının veya deşarjlarının genel bir tanımını içermelidir (Türkiye Kıyılarında Yüzme Suyu Profillerinin Belirlenmesi Projesi, 2014).

3.1. Yüzme Suyunun Etki Alanı ve Kirlilik Kaynakları

Kirlilik kaynaklarının hidrolojik özelliklerinin belirlenmesi, arazi kullanımları, nüfus,geçmiş su kalitesi verileri değerlendirilerek yüzme sularını kirlilik durumlarının ortaya konması, HKEP'nın incelenmesi, güncellenmesi gibi kavramlar oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca yüzme alanı kirlilik kaynakları belirlenmeli, bu belirleme yapılırken kullanılan parametreler ve bu parametrelerin sonuçları çok iyi tetkik edilmelidir.

- İkincil konutların/yazlık ve turizm tesisi deşarjları,
- Atık su arıtımları, kanalizasyon altyapısı, arıtılmayan deşarjlar.
- Yağmur suyu deşarjı,
- Karayolu yüzey akışları;
- Kesim tesisleri (mezbahane) gübre fabrikaları mandıralar vb;
- Meralardaki büyükbaş hayvanların sayısı ve atıklarından kaynaklanan yükler.
- Bölgedeki tarımsal alanlar,
- Nehirler, su yolları, kanallar vd.
- Kanalizasyon çamurları,
- Gezinti ve ticari amaçlı tekne ve gemi hareketleri ve bunların yarattığı kirlilik kaynakları (sintine, WC, mutfak suları ve diğer katı atıkları),
- Kişisel yatlar
- Yüzücüler (yaz aylarında veya en kalabalık dönemlerde turistik etkinliklerin neden olduğu su kalitesinde düşüşler gözlenebilir)

- Sahildeki evcil hayvanlar;
- Kuş kolonileri;
- Fauna ve flora
- Yer altı sularının girişleri
- Soğutma suyu deşarjı
- Endüstriyel deşarjları
- Liman faaliyetleri
- Balık çiftlikleri gibi bir çok kirletici kaynak mevcuttur.

3.2. Yüzme Alanı Kirlilik Kaynakları

Geçmiş su kalitesi verileri değerlendirilerek yüzme sularının kirlilik durumlarının ortaya konması, acil müdahale merkezlerinin oluşturulması, sıcak nokta ve hassas alanların yeniden tanımlanması, atık özümseme kapasitelerinin izleme modelleme yöntemleriyle belirlenmesi ve sürdürülebilir kentsel atıksu yatırım planlarının geliştirilmesi, Türkiye kıyılarında kentsel atıksu yönetimi, deniz ve kıyı suları kalite durumlarının belirlenmesi ve sınıflandırılması oldukça önemlidir.

Bunlar yapılırken Neyi? Nasıl? Ne sıklıkta? Yapmamız gerektiği önemlidir. Burada ilk önce ölçüm parametreleri ile bilişnenlerin dışındaki diğer kirlilik kaynaklarının belirlenmesi gerekmektedir(Türkiye Kıyılarında Yüzme Suyu Profillerinin Belirlenmesi Projesi, 2014).

3.2.1. Ölçüm parametreleri;

Mikrobiyolojik, Fiziko-kimyasal ve Biyolojik parametrelerden oluşur. Bunlar ise aşağıdaki ölçüm parametreleri ile tespiti edilir.

Mikrobiyolojik

Toplam Koliform
Bağırsak enterokoku
Escherichia coli

Fiziko-kimyasal

pH (yerinde-CTD)
Çözünmüş oksijen (yerinde-CTD)
Renk (görsel)
Mineral yağlar (görsel varsa analiz)
Yüzey aktif madde (görsel varsa analiz)
Fenol (Fenol kaynaklı koku olmadığını doğrulama /varsa analiz)
Görünürlük (Seki disk)
Katran kalıntıları, plastik yüzen vd. malzeme (görsel
Besin Elementleri (NO3, NH4, PO4) (ötrofikasyon varsa)

Biyolojik

Toplam fitoplankton

Siyanobakteri (Synechococcus ve Prochlororcoccus)

3.3. Diğer Kirlilik Kaynaklarının Belirlenmesi

Özellikle kıyı ve sahil şeridinde yüzme alanlarındaki baskıların (liman, tarım alanı, sanayi tesisleri, kentsel arıtma tesisileri, balık çiftlikleri vs.) belirlenmesi, yüzme alanına giren nehir dere girişlerinin belirlenmesi, özel kirlilik parametrelerinin belirlenmesi, atıksu deşarjları ve balık çiftlikleri faaliyetleri için azot fosfor, fitoplankton, populasyonunu artışını gösteren klorofil-a, denizcilik faaliyetleri, rafineri, dolum tesisi için PAH) ve endüstrilere göre spesifik kirletici parametrelerin belirlenmesi gerekmektedir. Daha sonra ise yüzme alanlarında Siyanobakteri/Alg görülme riskinin değerlendirilmesi kısa süreli kirlilik risklerinin tanımlanmasını (<72 saat) içerir (Türkiye Kıyılarında Yüzme Suyu Profillerinin Belirlenmesi Projesi, 2014).

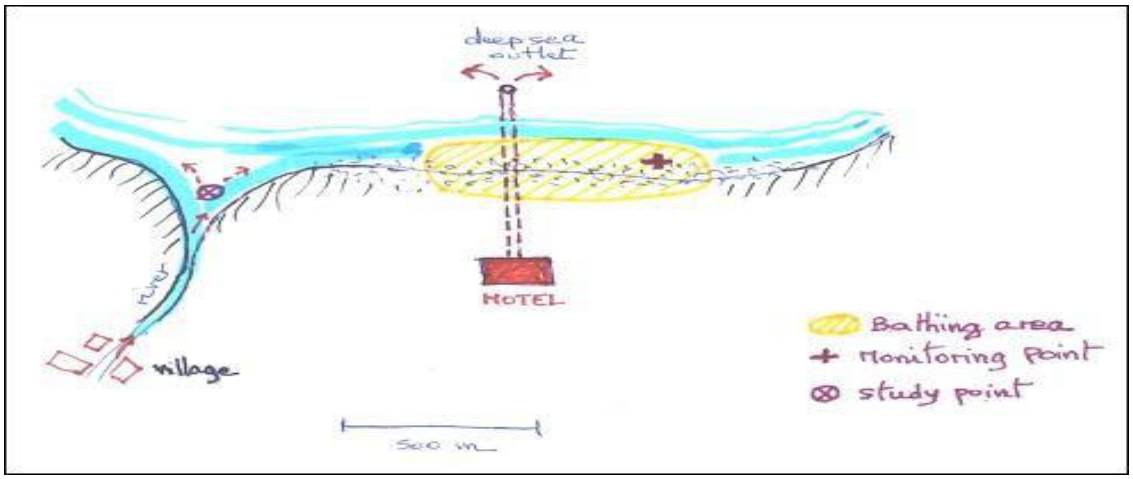

Şekil 1. *Kıyılarda Yüzme Suyu Profillerinin Belirlenmesi*

3.4. Yüzme suyu profili

Yüzme suyu profilinin faydası; Saptanan kirlilik, öngörülen riskler ve sonuç çıktıları yönünden önemlidir. Burada ise:

- «Riskli» yüzme alanlarının yasaklanmasına imkan veren yönetim modellerinin hazırlanması,
- Su kalitesi yönetimine yerel yönetimlerin ve halkın daha büyük oranda katılımının sağlanması,
- Kısa dönemli kirlilikler için önlemlerin alınması,
- Su kalitesinin daha iyi duruma getirilmesi,
- Yüzücülerin sağlıklarının etkin bir şekilde korunması,

SONUÇ

Su kaynaklarının uzun dönemli korunmasına yönelik sürdürülebilir su kullanımının sağlanması; öncelikli maddelerin deşarjı ve emisyonunda azaltıma gidilmesi ve öncelikli tehlikeli maddelerin deşarjının engellenmesi veya kullanımdan kaldırılması gibi özel önlemlerle sucul ekosistemin korunması ve geliştirilmesinin sağlanması; yeraltı suyu kirliliğinin azaltılması ve daha fazla kirlenmesinin önlenmesinin sağlanması, taşkın ve kuraklıkların neden olduğu etkilerin hafifletilmesine katkıda bulunulmasıdır (Türkiye Kıyılarında Yüzme Suyu Profillerinin Belirlenmesi Projesi, 2014).

Şekil 2. *Yüzme amaçlı kıyı hattı görünümü*

Türkiye'de Nehir Havzası sınırları belirlenmiş olmasına rağmen, havzada yer alan su kütleleri ve bunların tipolojilerinin belirlenmesi ile ilgili izleme ağının sağlıklı olarak oluşturulabilmesi için, Türkiye'nin 25 havzasında tüm yüzeysel su kütlelerinin (nehir, göl, kıyı ve geçiş suları) ve tipolojileri acilen belirlenmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin su kütlesi tipoloji listesi hazırlanmalı, burada ülkemiz koşulları ve Akdeniz İnterkalibrasyon Grubunun kullandığı tipoloji listeleri örnek alınabilinir. Su kütlelerinin ve tipolojilerin belirlenmesi sırasında SÇD Ortak Uygulama Planı Kılavuz Dökümanlarından 2 Nolu Su Kütlelerinin Belirlenmesine İlişkin Kılavuzun (Common Implementation Strategy for the Water Framework Directive (2000/60/EC), Guidance document No. 2, Identification of Water Bodies, 2003) kullanılabilir. Ülkemiz hala referans koşulları taşıyan su kütlelerine sahip olduğu için diğer Avrupa Birliği ülkelerine göre daha şanslı konumdadır. Ancak yine de bazı su kütlesi tipleri için referans özelliği taşıyan alanların bulunmasında sıkıntılar yaşanabilir.

Avrupa kıtasının tümü ile karşılaştırılabilecek flora ve fauna biyoçeşitliliğine sahip ülkemizde, diğer ülkelerin kullandığı sucul flora ve fauna listelerinin kullanılması mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye'nin sahip olduğu sucul flora ve fauna ile ilgili olarak SÇD kapsamındaki tüm biyolojik kalite elementleri için ülke çapında kapsamlı bir bilimsel araştırmanın yapılması ve ülkemizde varolan ve ülkemize özgü türlerin bir listesinin çıkartılması gerekmektedir.

Ekolojik statünün belirlenebilmesi için ülkemizin sahip olduğu sucul flora va faunanın dikkate alındığı biyolojik metriklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Biyolojik metrikler SÇD normatif tanımlarında yer alan ve izlenmesi gereken her bir biyolojik kalite elementi için ayrı olarak ve ülkemiz sularının etkisinde olduğu baskılara yönelik olarak geliştirilmelidir.

Her bir biyolojik kalite elementi için, öncelikle çok iyi/iyi ve iyi/orta sınıf sınır değerlerinin bunların ardından orta/zayıf ve zayıf/kötü sınıf sınır değerlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bunlar belirlenirken interkalibrasyon çalışmalarında belirlenmiş sınıf sınır değerlerinden faydalanılabilir.

Ülkemizin de yapılacak bu çalışmaların ardından çalışmalarda kullanılan metotlar büyük önem arzetmektedir. Ekolojik Statü ve Potansiyelin Sınıflandırılmasına İlişkin Kılavuzun (Common Implementation Strategy for the Water Framework Directive (2000/60/EC), Guidance document No. 13, Calassification of Ecological Status and Potential, 2003), interkalibrasyon çalışmaları sırasında ise SÇD Ortak Uygulama Planı Kılavuz Dökümanlarından 14 Nolu İnterkalibrasyona İlişkin Kılavuzun (Common Implementation Strategy for the Water Framework Directive (2000/60/EC), Guidance document No. 14, İntercalibration, 2009) kullanılması gerekmektedir.

Biyolojik, fizikokimyasal ve hidromorfolojik izleme ağından elde edilen veriler, ülkemize uygun geliştirilen metrikler ve belirlenen sınıf sınır değerleri kullanılarak su kütlelerinin ekolojik statüleri belirlenmeli ve SÇD hedefleri ile karşılaştırılmalıdır. Su kütlelerinden iyi ve çok iyi statüde olanlar için bu statüdeki düşüşün engelleneceği, orta, zayıf ve kötü statüdeki su kütleleri için en kısa zamanda iyi su statüsüne ulaşabilmeleri için gereken önlemler programı belirlenmeli ve uygulanmalıdır. SÇD hedeflerini karşılamayan su kütleleri için (orta, zayıf, kötü statü) hedefi karşılayamama nedenlerinin neler olduğu belirlenmeli ve önlemler programı buna göre hazırlanmalıdır.

KAYNAK

Baltacı, F., Onur, A.K., (2008), Water Quality Monitoring Studies of Turkey with Present and Probable Future Constraints and Opportunities, Desalination 226, p 321 – 327

Bartram, J., Ballance, R., (1996), Water Quality Monitoring - A Practical Guide to the

Design and Implementation of Freshwater Quality Studies and Monitoring Programmes, UNEP/WHO

Bayraktar, İ., (2007), Mudurnu Deresi ve Kollarında Su Kalitesinin Belirlenmesi, Yüksek

Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi

Common Implementation Strategy for the Water Framework Directive (2000/60/EC), Guidance document No. 13, Calassification of Ecological Status and Potential, 2003.

Common Implementation Strategy for the Water Framework Directive (2000/60/EC), Guidance document No. 14, İntercalibration, 2009.

Douterelo, I., Perona, E., (2004), Use of Cyanobacteria to Assess Water Quality in Running Waters, Environmental Pollution, 127, p 377-384

European Environmental NGO Technical Review of the Water Framework Directive

Intercalibration Process, 2006.

Gray, N.F., (2005), Water Technology, Water Quality Assessment, 2nd edition, p 193-254

Harmsen, J., (2009), Türkiye'de Su Sektörü İçin Kapasite Geliştirilmesi Projesi, 3.7.2.7. No'lu Görev Raporu

Kazancı, N., Türkmen, G., (2008), A Reserach on Water Quality of Kelkit Stream Using

Benthic Macroinvertebrates and Physicochemical Variables, Review of Hydrobiology, 2,

P145-160

MATRA Projesi Uygulama El Kitabı, (2003), Su Çerçeve Direktifinin Türkiye'de

Uygulanması,

Ramakrishnan, N., (2003), Bio-monitoring Approaches for Water Quality Assessment in Two Waterbodies at Tiruvannamalai, Tamil Nadu India, Proceedings of the Third International Conference on Environment and Health, Chennai, India, p 374-385

Schaumburg, J., Schranz, C., (2004), Ecological Classification of Macrophytes and Phytobenthos for Rivers in Germany According to the Water Framework Directive, Limnologica, 34, p 283-301

Ulusal Havza Yönetim Stratejisi Taslağı, (2012), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.

Water Framework Directive, 2000/60/EC, 2000.

Ulusal Entegre Su Kirliliği İzleme Programı Çalışması Sunumu, 2009, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Deniz ve Kıyı Yönetimi Dairesi

Sulak Alanlarda Su Kalitesinin Tespiti Çalışmaları Sunumu, 2009, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü 1380 Sayılı Su Ürünleri Kanunu ve Nitrat Yönetmeliği Kapsamında Su Kalitesi İzleme Çalışmaları Sunumu, 2009, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Koruma Kontrol Genel Müdürlüğü

Türkiye Kıyılarında Yüzme Suyu Profillerinin Belirlenmesi Projesi,Yüzme Suyu Profilleri Eğitimi, Eylül 2014, Tübitak-Mam Çevre ve Temiz Üretim Enstitüsü, GEBZE-KOCAELİ

Türkiye'nin Biyolojik Çeşitliliği ve Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi Raporu, 2007, UNEP/GEF Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Uygulama Projesi

Zeybek, M., (2007), Çukurca Dere ve Isparta Deresinin Su Kalitesinin Makrozoobentik Organizmalara Göre Belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi

<http://www.epa.gov/bioiweb1/html/benthosclean.html> , alınma tarihi 15.04.2010

<http://earthobservatory.nasa.gov/Features/Macrophytes>, alındığı tarih 15 Nisan 2010

<http:// en.wikipedia.org/wiki/Phytoplankton>, alındığı tarih 15 Nisan 2010

<http://ec.europa.eu/environment/water/waterframework>, alındığı tarih 29.05.2010

ELEKTRIK TÜKETIMI ILE EKONOMIK BÜYÜME İLIŞKISI: TÜRKIYE ÖRNEĞI

Doç.Dr. Rüştü YAYAR
Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
rustu.yayar@gop.edu.tr

Öğr. Gör. Temel Bahadır ÖZDOĞRU
Kastamonu Üniversitesi, Tosya MYO, Dış Ticaret ve Pazarlama Bölümü
tbozdogru@kastamonu.edu.tr

ÖZET: Enerjinin üretimle, üretimin ise enerji kullanımı ile yadsınamaz alakası birçok araştırmacıyı ülkelerinin, ülke gruplarının ekonomik büyümeleri üzerinde enerji kullanımının rolünü incelemeye itmiş ve bu alanda birçok farklı görüşü doğurmuştur. Bu görüşler ise enerji kullanımı ve büyüme arasındaki ilişkinin yönünün büyüme, yansızlık, geri besleme ve korumacılık hipotezlerine dayanılarak yorumlanışı şeklinde tezahür etmektedir. Türkiye'de enerji tüketimi ile ekonomik büyümenin 1975-2016 yılı verilerine zaman serisi ekonometrisi yöntemleri uygulanmış ve yapılan analiz sonuçlarına göre anılan dönemler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu diğer ifadeyle elektrik tüketiminden uzun dönemde GSYIH'ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin büyüme hipotezini doğrulayıcı mahiyette olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Elektrik Tüketimi, Ekonomik Büyüme

Jel Kodu: O47

THE RELATIONSHIP OF ECONOMIC GROWTH AND ELECTRICAL CONSUMPTION: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT: The undeniable relationship of energy with production and production with use of energy has led many researchers to examine the role of energy use on their country and country group's economic growth and it has given rise to many different views in this field. These views appear in the form of the interpretation of the relationship between energy use and growth based on growth, neutrality, feedback, and protectionism hypotheses. Energy consumption and economic growth data for the years 1975-2016 in Turkey were applied time series econometric methods and According to the results of the analysis, it was determined that there is a cointegration relationship between 1975-2016. In other words, one-way causality from GDP to long-term GDP has been found to confirm the growth hypothesis.
Keywords: Energy, Electricity Consumption, Economic Growth

GİRİŞ

Sanayi devrimi ve sonrasını temsil eden geleneksel bakış açısına göre ekonomik büyümenin kaynakları irdelendiğinde karşımıza genellikle sermaye ve emek faktörleri çıkacaktır. Üretim artışının ticaretin ve finansın ulusları aşan bugünkü yapısında ise üretim faktörlerinin sadece bu iki olguyla kısıtlı kalmayıp farklı faktörleri de tanımında kullandığı görülecektir.

Günümüz anlayışı; Neoklasik teorinin üretim fonksiyonlarını sermaye ve emek olarak ifade etmesinin yetersiz kaldığını, üretim üzerinde kısıtlayıcı bir etkiye sahip olduğu için doğal kaynakların üretim fonksiyonuna dâhil edilmesi gerektiğini de ayrıca savunmaktadır. Doğal

kaynaklar ifadesinden ise üretim üzerinde güçlü bir ektisi olan enerjinin anlaşılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. (Şentürk, 2012: 6)

Enerjinin, üretimle; üretimin, enerji tüketimiyle alakası yadsınamaz olunca yapılan birçok çalışma beraberinde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye nispet edilen farklı görüşleri barındırmıştır. Bu görüşlerden kimisi; enerjinin etkisinin önemsiz olduğu görüşüdür. Zaten var olan enerji kullanımı ekonominin büyüme yapısına bağlı olacaktır ve ekonomi büyüdükçe üretim yapısının, muhtemel enerji yoğun olmayan hizmetlere doğru kayacağına dair birçok fikir ve çalışma da mevcuttur. (Mehrara, 2007: 35/2939)

Büyüme ve enerji arasındaki ilişkinin belirsizliği tartışmalara sebep olmasına rağmen 1973-1974 ve 1978-1979'da yaşanan petrol krizleri enerjinin bir üretim girdisi olarak ne derece önemli olduğunu ve göz ardı edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Enerjinin ekonomik büyüme için gerekli olan girdiler içerisindeki yerinin yadsınamaz olması ve petrolün kaynak olarak sınırlı olması ülkeleri alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yöneltmiştir. Alternatif enerji kaynaklarının türleri içerisinde ise elektriğin kalite olarak en iyi tür olduğu iddia edilmektedir.(Karagöl, Erbaykal ve Ertuğrul, 2007: 72)

Elektriğin enerji tüketimi içerisindeki payının artmasının nedeni ise birincil enerji kaynaklarının tümünden elde edilebiliyor olmasıdır. Diğer açılardan iletiminin kolaylığı, miktar olarak bölünebilirliği, çevresel kirlilik yaratmaması, teknoloji ve sanayinin vazgeçilmez bir girdisi olması gibi nedenlerden ötürü talebinin artması, refah artışının ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi bakımından onun bir ölçüt haline gelmesine neden olmuştur. (Ağır ve Kar, 2010: 151)

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de 1975-2016 yılı verileri değerlendirilerek enerji ile büyüme arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü analiz edilecek ve birbirini ne oranda etkilediği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. TEORIK ÇERÇEVE

Ekonomik büyüme, bir ülkede belirli dönemde gerçekleştirilen mal ve hizmet üretimlerindeki artışların sayısal olarak ifade edilişidir. (Bocutoğlu ve Berber, 2013: 177-180) Ekonomik büyümenin dinamiği sayılan üretim artışlarının temininde kullanılan enerjinin hem üretim alanında vazgeçilmezliği hem de maliyetlere etki eden bir üretim girdisi olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda enerji ithal etmeyip kendi üreten sektörler maliyetlerini düşürebileceği ölçüde büyüyebilecekken tersi durum için ise büyüme üzerinde olumsuz etki yaratacaktır. (Ersoy, 2010: 5)

Üretim süreci içerisinde sanayinin enerjiye olan talebinin artması onun önemini yeterince ifade etmektedir. Talebi karşılamak için yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarına yönelmek ise ülkelerin artık vazgeçilmez enerji politikaları olarak belirmektedir. Burada enerji kaynakları içerisinde elektriğin diğer enerji kaynaklarının kullanımını ve dönüşümünü mümkün hale

getirmesi onu daha stratejik ve önemli bir hale getirmektedir. (Rosenberg, 1988; İsmiç, 2015: 261) Bu öneme sahip olmasının yanında elektrik enerjisinin üretildiği anda tüketilmesinin zorunlu oluşu ve depolama olanağının sınırlı ve pahalılığı ise onun dezavantajı olarak nitelendirilmektedir. (Akan ve Tak, 2003:22-23).

Büyüme ile her zaman kurulabilecek bir ilişki düzeyi bulunan enerjinin yönünün ne şekilde olacağı konusu ise genellikle dört ana hipotez başlığı altında ele alınmıştır. Bunlar:

Büyüme Hipotezi: Enerji tüketimi ile iktisadi büyüme arasında doğru orantılı ve tek yönlü bir ilişkinin varlığını ileri süren bir hipotezdir. Enerji kullanımındaki artışın ekonomik büyümeyi sağlayacağı varsayımına dayanır.

Korumacılık (Tasarruf/Saklama) Hipotezi: Enerji kullanımı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinde; devletin enerji için yapmış olduğu korumacı politikaların büyüme üzerindeki etkisinin olumsuz olmayacağı veya sınırlı olacağı yönündeki varsayıma dayalı hipotezdir.

Geri Besleme Hipotezi: Enerji tüketimi ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığını ileri süren bir hipotezdir. Bu değişkenlerin birbirinin karşılıklı olarak etkilediği varsayar.

Yansızlık (Nötr) Hipotezi: Enerji tüketimi ile iktisadi büyüme arasında hiç bir ilişkinin varlığına rastlanmadığını ileri süren bir hipotezdir. (Apergis ve Payne, 2012: 734)

2. LITERATÜR ÖZETI

Enerji tüketimi ile büyüme arasındaki ilişkilere dair yapılmış birçok araştırmada göze çarpan unsurlardan ilki genellikle farklı modellerin kullanılması ve farklı değişkenlerin ele alınması olmuştur. Genellikle ekonomik büyüme üzerine değerlendirme yapılacağı zaman reel GSYİH ve yahut kişi başına GSYİH değişkenlerine müracaat edildiği görülecektir. Bu değerlerle ilişkilendirilmek istenen elektrik alanındaki değişkenler ise genellikle tüketim değerleri, üretim değerleri, kişi başına elektrik tüketim değerleri, birincil kaynak potansiyelleri gibi değişkenleri temsil etmektedir. Yine literatürde büyüme ve elektrik enerjisi tüketimi arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların birçok ülke ve ülke grupları için yapıldığı görüleceği gibi tek tek ülkeler ve hatta bölgeler için yapılan çalışmalara da rastlamak mümkündür.

Tek ülke için yapılan bazı çalışmaların sonuçları:

Kraft ve Kraft (1978) GSMH ile enerji tüketimi arasındaki ilişkinin varlığını sorgulaması açısından öncü sayılan ve ABD için 1947-1974 dönemlerini çalışması sonucunda ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğunu saptamıştır. Bu çalışmadan sonra diğer ülkeler için ilgi odağı haline gelen enerji tüketimi ve büyüme arasındaki ilişkileri izleyen birçok çalışma peşi sıra gelmeye başlamıştır. Akarca ve Long (1980), ABD için elde ettikleri sonuçlara göre büyüme ile enerji tüketimi arasında hiçbir ilişki bulamamışlardır. Yu ve

Hwang (1984) ABD uygulamasında modellerine istihdam değişkenini katarak istihdamdan enerji tüketimine zayıf bir ilişki bulmuş ise de Erol ve Yu (1987), Yu -ve Jin (1992) gibi herhangi bir ilişkiye rastlamamıştır. Stern'in (1993), 1947-1990 arası birçok değişkeni analizine katarak ABD için yaptığı çalışmada herhangi bir nedensellik izine rastlanmamış daha sonra 1948-1994 dönemi için Stern (2000), nedenselliğin yönünün büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü olduğunu tespit etmiştir. Masih ve Masih (1996) Tayvan ve Güney Kore için çok değişkenli yaptığı çalışması sonucunda, iki ülke içinde enerji tüketimi, gelir ve fiyatların eşbütünleşik olduğunu enerji tüketimi ile reel gelir arasında iki yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymuştur. Cheng vd. (1998), ABD için Granger nedenselliğini kullanarak istihdamın enerji tüketimine neden olduğunu belirtmiştir. Yang (2000), 1954-1997 dönemini Tayvan için incelemiş ve ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki için birbirini karşılıklı etkileyen çift yönlü bir nedenselliğin varlığını tespit etmiştir. Aqeel ve Butt (2001), 1955-1996 dönemi Pakistan için yapılan çalışmalarında enerji kullanımı ile büyüme arasındaki ilişkide büyümenin enerji kullanımını artırdığı yönünde bir sonuca ulaşmıştır. Hondroyiannis'in vd.(2002), Yunanistan için yaptıkları ve 1960-1996 arasındaki dönemi kapsayan süreç için yaptıkları çalışmanın sonucunda enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkinliğe sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Paul ve Bhattacharya (2004), Hindistan için 1950-1996 dönemini içeren nedensellik testleriyle enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bu değişkenlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkilemiş olduğunu göstermişlerdir. Narayan ve Smyth (2005), Avustralya için yaptıkları analize göre elektrik tüketiminin bağımlı olması durumunda ilişkilerin uzun dönemli seyrettiğini ve ilişkinin yönünün ise reel gelirden elektrik tüketimine doğru seyrettiğini bulmuş, kısa dönem için ise reel gelir ile elektrik tüketimi arasındaki ilişkinin aynı kaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Odhiambo (2009), 1971-2006 yılları arasını içeren dönemi Tanzanya için bulgularında enerji tüketimini ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin uzun dönemde birbirine etki ettiklerini ve tek yönlü bir ilişkinin varlığını tespit etmişler. Payne (2009), ABD için 1949-2006 arası dönemi incelemiş ve enerji kaynaklarıyla ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin varlığına ulaşamamıştır. Shuyun ve Donghua (2011), enerji tüketimi ve büyüme arasındaki 1985-2007 dönemine ilişkin değişkenleri Çin için analiz etmişler ve sonuç olarak değişkenler arası çift yönlü bir ilişkinin var olduğunu görmüşler. Shahbaz vd. (2013), Çin için 1971-2011 dönemleri için yaptığı testte enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin mevcut olduğunu bulmuştur. Pao vd. (2014), 1980-2008 uzun dönemde Brezilya'da enerji tüketiminden büyümeye doğru tek yönlü ve enerji tüketiminin büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Ameyaw vd. (2017), 1970-2014 dönemlerini içeren Gana araştırmasında elektrik tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin varlığını bulmuşlardır.

Türkiye üzerine dönemsel aralıklar ve test yöntemlerindeki farklılıklar göz önüne alındığında enerji tüketimi ve iktisadi büyüme ilişkisinin var olup olmadığı üzerine yapılan çalışmalarda mevcuttur.

Türkiye için yapılan bazı çalışmaların sonuçları ise:

Altınay ve Karagöl'ün (2005),1950-2000 yılları arası için Türkiye'deki elektrik tüketimi ile GSMH arasındaki nedensel ilişkinin varlığına dair yaptığı çalışmada, elektrik tüketiminden gelire işleyen tek yönlü ve güçlü bir nedensellik olduğu sonucuna varmıştır. Jobert ve Karanfil (2007), enerji tüketimi ile gelir arasındaki ilişkiyi 1960'dan başlayarak 40 yıllık bir süreç olarak incelemiş ve değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin enerji tüketiminden büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu görülmekteyse de elde ettikleri bulguların uzun vadede gelir ve enerji tüketiminin hem tüm düzeylerde hem de endüstriyel düzeyde birbirine nötr olduğunu görmüşlerdir. Kar ve Kınık (2008), Türkiye'de 1975-2005 dönemine ilişkin toplam elektrik tüketimi, sanayi elektrik tüketimi ve mesken elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi zaman serileri kullanarak analiz etmişler ve uzun dönemli bir ilişkinin varlığını elektrik tüketiminden ekonomik büyümeye doğru olduğu sonucuna ulaşmışlar. Aktaş ve Yılmaz (2008), Türkiye'nin 1970-2004 dönemini kapsayan yıllık elektrik tüketimi verileri ile GSMH arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığına dair yaptığı çalışmaya göre kısa dönemde elektrik tüketimi ile GSMH arasında iki yönlü nedensellik, uzun dönemde ise GSMH'dan elektrik tüketimine doğru tek yönlü nedensellik bulunduğunu saptamışlardır. Erdal vd. (2008), 1970-2006 yılları arasında Türkiye için birincil enerji tüketimi ile reel GSMH arasında bir bağ olup olmadığını belirlemek için yaptığı testlerin sonuçlarında değişkenler arasında eşbütünsel ve iki yönlü nedensellik ilişkisi görülmüştür. Acaravcı ve Öztürk (2010), 1968-2006 yılları için Türkiye'deki ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi arasındaki nedenselliği kısa ve uzun vadede incelemişler. Buldukları ilişki ise kişi başına elektrik tüketiminden, kişi başına reel GSMH'ye doğru işleyen güçlü nedenselliğin kısa ve uzun vadede tek yönlü olduğunu göstermektedir. Aydın (2010), 1996-2004 yılları arasındaki zamanı üç aylık periyotlara ayırarak yaptığı çalışmasında, enerji tüketimin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Yapraklı ve Yurttançıkmaz (2012), 1970-2010 dönemlerini içeren çalışmasında elektrik tüketimi ile büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığına ulaşmışlardır. Akpolat ve Altıntaş (2013), 1961-2010 dönemi için enerji tüketimi ile reel GSYİH arasında iki yönlü nedenselliğin olduğunu tespit etmişlerdir. Saatçi ve Dumrul (2013), DOLS ve FLOMS yöntemlerine kullanarak 1960-2008 arasında elektrik kullanımında gerçekleşen %1'lik artışın büyümeyi %0,33 ile %0,37 arasında etkilediğini belirlemişlerdir. Erdoğan ve Gürbüz (2014), Türkiye'de 1970-2009 dönemleri için enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığını incelenmişler ve herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlamamışlardır. Karaçor ve Duman (2015), Türkiye'nin 1980-2014 dönemine ait nihai enerji tüketimi ve dış ticaret açığı ile reel ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi dair yaptıkları analizde, reel ekonomik büyüme, nihai enerji tüketimi ve dış ticaret açığı arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını tespit etmişler ve nedenselliğin yönünün nihai enerji tüketimi ve dış ticaret açığından reel ekonomik büyümeye doğru olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tatlı (2015), 1981-2013 yılları arasındaki enerji tüketimi ve ekonomik büyüme verileri için uyguladığı ADRL sınır testinde, enerji tüketiminin uzun ve kısa dönemler için büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sancar ve Polat (2015), Türkiye'de 1984-2011 dönemi için ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve ithalat arasındaki ilişkinin varlığına dair yaptıkları ve GSYH'nın bağımlı değişken, enerji tüketimi ve ithalatın açıklayıcı değişken olduğu modellerinde değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini saptamışlardır. Uzun ve kısa dönemde nedenselliğin

yönünün enerji tüketimi ve ithalattan GSYH'ya doğru tek yönlü olduğunu tespit etmişlerdir. Savaş ve Durgun (2016), elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için 1980-2010 yıllarına ait yıllık kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla ve kişi başına elektrik tüketimi verilerini kullanmışlar ve uzun dönemli bir ilişkinin büyümeden elektrik tüketimine doğru tek yönlü olduğunu ifade etmişlerdir. Usta ve Berber'in (2017), 1970-2012 dönemlerini içeren enerji tüketimi ve büyüme oranlarına Toda-Yamamoto nedensellik testini uygulamışlar ve çift yönlü bir ilişkinin var olduğunu ortaya konulmuştur.

3. AMPIRIK UYGULAMA

3.1. Veri ve Model

Bu çalışmada 1975-2016 yılları arası elektrik tüketimi (LNET) ve gayrisafi yurt içi hasıla (LNGSYIH) arasındaki ilişkiler bu dönemin tamamı için incelenmiştir. Değişkenlere ait veriler Dünya Bankası ve Türkiye Elektrik İletim A.Ş.'den alınmıştır. Değişkenlerin logaritmik dönüşümleri gerçekleştirilerek kullanılan analizlere dahili sağlanmıştır. Şekil 1'de 1975-2016 yılları arası değişkenlere ait grafikler görülmektedir.

Şekil 1: 1975-2016 Yılları Arası Değişkenlere ait Grafikler

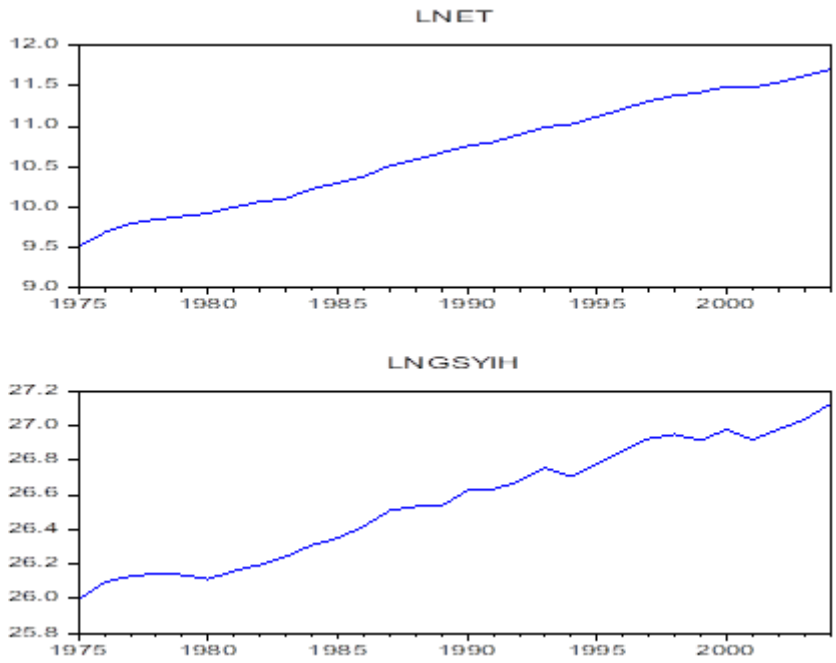

İncelen dönem için değişkenler arasında şu şekilde ilişkilerin olması beklenmektedir:

$$LNET_t = \beta_0 + \beta_1 LNGSYIH_t + u_t \quad (1)$$

$$LNGSYIH_t = \alpha_0 + \alpha_1 LNET_t + e_t \quad (2)$$

Her iki model de yer alan LNET, elektrik tüketiminin logaritmik değerini, LNGSYIH ise gayrisafi yurt içi hasıla değerinin logaritmik değerini göstermektedir. 1 nolu modeldeki

modelin sabit terimini, ise LNGSYIH'da meydana gelecek değişmenin LNET'yi ne kadar değiştireceğini gösteren eğim katsayısıdır. 2 nolu modeldeki modelin sabit terimini, ise LNET'de meydana gelecek değişmenin LNGSYIH'yı ne kadar değiştireceğini gösteren eğim katsayısıdır. , 1 nolu modele ait hata terimini ifade ederken, ise 2 nolu modele ait hata terimini ifade etmektedir. t indisi ise modelin bir zaman serisi olduğunu göstermekte ve yukarıda bahsedilen üç ayrı inceleme dönemini ifade etmektedir.

3.2. Yöntem ve Uygulama Sonuçları

Elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki dönemsel dinamik ilişkileri incelediğimiz bu çalışma toplam beş aşamadan oluşmaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında değişkenlere "Genelleştirilmiş Dickey-Fuller" (ADF) birim kök testi uygulanarak, değişkenlerin bütünleşme dereceleri belirlenecek ve ikinci aşamada I(1) derecesinde durağan olan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı Johansen Eşbütünleşme testi yardımıyla analiz edilecektir. Üçüncü aşama eşbütünleşme ilişkisi olan dönemlerde Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yardımıyla uzun ve kısa dönemli Granger nedensellik ilişkileri; eşbütünleşme ilişkisi olmayan dönemler için ise Vektör Otoregresif Model (VAR) yardımıyla kısa dönemli Granger nedensellik ilişkileri tespit edilecektir. Dördüncü aşamada nedensellik ilişkilerinin pozitif mi negatif mi şeklinde işaretlerini belirlemek amacıyla etki-tepki fonksiyonları incelenecektir. Son olan beşinci aşamada ise hem uzun dönemli hem de kısa dönemli ilişkilerin katsayıları; eşbütünleşme ilişkisi olan modelleri için "Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler (FMOLS)" tahmincisi ve eşbütünleşme ilişkisi olmayan modeller için "En Küçük Kareler (OLS)" tahmincisi kullanılarak tahmin edilecektir. Şimdi sırasıyla bu yöntemleri; açıklayıp bulgularını inceleyelim.

3.2.1. Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Zaman serisi analizlerine başlarken ilk olarak yapılması gereken şey değişkenlerde birim kök olup olmadığıdır. Çünkü değişkenlerde birim kök olması durumunda yapılacak olan regresyon tahminleri sonucunda sahte regresyon problemi ortaya çıkmakta ve bu durumda elde edilen sonuçlar hatalı olmaktadır. Bu sebepten dolayı ilk olarak değişkenlerde birim kök olup olmadığına bakılmalı ve durağanlık seviyeleri belirlenmelidir. Zaman serisi ekonometrisinde geliştirilen ilk birim kök testi Dickey ve Fuller (1979) testidir. Ancak bu testteki bazı ekonometrik hatalardan dolayı yazarlar (1981) testi geliştirmiş ve zaman serisi analizlerinde sıklıkla kullanılan "Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF)" birim kök testi ortaya çıkmıştır. (Dickey&Fuller, 1981:1057-1072)

Y gibi bir değişkene ait ADF test eşitlikleri şu şekildedir:

Sabit ve trend terimin olmadığı model: $\Delta Y_t = \theta Y_{t-1} + \beta \Delta Y_{t-p} + u_t$ (3)

Sabit terimli model: $\Delta Y_t = \alpha + \theta Y_{t-1} + \Delta Y_{t-p} + u_t$ (4)

Sabit terimli ve trend terimli model: $\Delta Y_t = \alpha + @t + \theta Y_{t-1} + \beta \Delta Y_{t-p} + u_t$(5)

Bu çalışmada değişkenlerde hem sabit hem de trendin olmasından dolayı sabit terimli ve trend terimli model kullanılarak ADF testi uygulanmıştır. 5 nolu modelde yer alan α sabit terimi, @t trend terimi, ve β bağımsız değişkenlerin katsayısını ifade etmektedir. t indisi zaman serisi boyutunu, p ise Otokorelasyon sorununu ortadan kaldıran uygun gecikme sayısını ifade etmektedir. Teste ait hipotezler ise şu şekildedir;

$H_0: \theta = 0, (Birim\ Kök\ Vardır)$

$H_1: \theta \neq 0, (Birim\ Kök\ Yoktur)$

Eğer hesaplanan t istatistik değeri ADF testine ait kritik değerlerden küçük ise H0 reddedilmez, yani değişkende birim kök vardır. Tersi durumda ise reddedilir ve değişkende birim kök olmadığı sonucuna varılır. Değişkenlerin birim köklü olması ve/veya durağan olmaması değişkenin zaman içinde meydana gelmiş olan şoklardan etkilendiğini göstermektedir. Yani, zaman içinde ortalamasının değişmesini, varyansının değişken olduğunu ve otokovaryasının değişken olduğu anlamına gelir. Eğer seri seviye/orijinal değerinde durağan değilse farkı alınarak yeniden birim kök testi yapılır ve değişkenlerin bütünleşme düzeyleri belirlenir. (Dickey&Fuller, 1979:427-431)

Değişkenlere ait ADF birim kök testi uygulama sonuçları Tablo 1.'de görülmektedir. Tablo 1.'e göre değişkenlerimizin I(1) olduğu yani birinci derecede durağan oldukları görülmektedir. Böyle bir durumda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olabileceği düşünülmelidir. Bu yüzden sıradaki aşamada Johansen Eşbütünleşme analizi yardımıyla değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı test edilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Dönemi İtibariyle ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Dönem:	1975-2016	
	Sabitli ve Trendli Model	
Değişken	Seviyesinde	Birinci Farkında
LNET	-0.678 (0.9668)	-3.877 (0.0242)*
LNGSYIH	-2.412 (0.3683)	-4.649 (0.0034)*
* %5 istatistiki anlamlılık düzeyine göre durağanlığı ifade etmektedir.		
( ) içindekiler hesaplanan ADF istatistiğine ait olasılık değerlerini göstermektedir.		

3.2.2. Johansen Eşbütünleşme Testi

Yukarıda da belirtildiği gibi değişkenlerin I(1) olmasından dolayı eşbütünleşme analizinin yapılmasına gerek duyulmuştur. Çünkü Engle ve Granger'in (1987) belirttiği gibi iki veya daha fazla değişkenin I(1) olması durumunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olabilmektedir. (Engle ve Granger, 1987: 251-276) Böylelikle farkları alınarak yapılacak olan regresyon analizinde kaybedilen uzun dönemli bilgilerin korunması sağlanmış olur. Johansen (1988 ve 1991) ile Johansen ve Juselius (1990) eşbütünleşme ilişkilerini test edebilmek için Sims (1980) tarafından geliştirilen vektör oto regresyon (VAR) yaklaşımına dayalı bir yöntem geliştirmişlerdir.

VAR yaklaşımında ilk olarak modelin uygun gecikme sayısının (p) belirlenmesi önem taşımaktadır. Tıpkı birim kök testinde olduğu gibi çeşitli bilgi kriterlerine dayalı olarak uygun gecikme sayısı seçilir. Bu uygun gecikme sayısında VAR(p) modelinde değişen varyans otokorelasyon ve istikrar koşulları sağlanmış olur. LNET ve LNGSYIH gibi herhangi iki değişkenden oluşan VAR(p) modelimiz şu şekildedir;

$$\begin{bmatrix} LNGSYIH_t \\ LNET_t \end{bmatrix} = \lambda_0 + \lambda_1 \begin{bmatrix} LNGSYIH_{t-1} \\ LNET_{t-1} \end{bmatrix} + \cdots + \lambda_p \begin{bmatrix} LNGSYIH_{t-p} \\ LNET_{t-p} \end{bmatrix} + w_t (6)$$

6 nolu modelde yer alan λ0 sabit terim vektörünü, λpparametre vektörlerini ve "p" ise gecikme sayısını ifade etmektedir. Johansen Eşbütünleşme testi bu modele dayanarak iki farklı test istatistiği hesaplamaktadır. Bunlardan ilki iz istatistiği diğer ise maksimum öz değer istatistiğidir. İki istatistiğinde Tablo 2'de görüldüğü üzere "rank" sayısına göre farklı hipotezleri bulunmaktadır. Fakat genel olarak teste ait hipotezler ise şu şekildedir;

H_0: *Modelde Eşbütünleşme Yoktur*

H_1: *Modelde Eşbütünleşme Vardır.*

Hipotezlere karar vermede ise ya hesaplanan iz istatistik ve maksimum öz değeristatistiklerinin kritik değerlerle karşılaştırılması veyahesaplanan istatistik değerlerinin olasılık değerlerine bakılarak karar verilebilir. Eğer hesaplanan istatistikler, kritik değerlerden büyük ise H0 reddedilir yani modellerde eşbütünleşme vardır anlamına gelir. Olasılık değerleri ise %10, %5 veya %1 anlamlılık düzeylerinden düşük olması durumunda da H0 reddedilir yani modelde yine eşbütünleşme vardır şeklinde yorumlanır. Eşbütünleşme ilişkisinin olması değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığını göstermektedir.

Tablo 2'de tüm inceleme dönemleri için yapılan Johansen eşbütünleşme test sonuçlar görülmektedir. Sonuçlara bakıldığında 1975-2016 dönemi için LNET ile LNGSYIH arasında hem iz hem de maksimum öz değer istatistiklerine göre anlamlı eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmektedir. Yani bu dönemler için değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Sonraki aşamada uzun dönemli ilişki olan 1975-2016 dönemi için VECM yöntemine dayalı uzun dönemli Granger nedensellik ve kısa dönemli Granger nedensellik ilişkileri incelenecektir.

Tablo 2: Dönemi İtibariyle Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

1975-2016 Dönemi İçin Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları (Model 5***)								
H_0	H_1	İz İstatistiği	Olasılık	H_0	H_1	Maksimum Özdeğer İstatistiği	Olasılık	Uygun Gecikme**
r=0	r ≥1	21.1140	0.0204*	r=0	r=1	20.9644	0.0133*	3
r ≤1	r ≥2	0.1495	0.6990	r ≤1	r=2	0.1495	0.6690	

*%5 istatistiki anlamlılığa göre eşbütünleşme ilişkisi olduğunu gösterir.

** Uygun gecikme VAR yöntemiyle elde edilmiş ve VAR ile ilgili tüm varsayımları sağlamaktadır.

*** Modeller Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterleri kullanılarak belirlenmiştir.

3.2.3. Granger Nedensellik Testi

İlk nedensellik testi Granger (1969) tarafından geliştirilmiştir ve literatüre kazandırılmıştır. Nedensellik; değişkenlerin gecikme değerlerinin birbirleriyle olan ilişkisini ifade etmektedir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olması durumunda Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yardımıyla uzun ve kısa dönemli Granger nedensellik ilişkilerinin olup olmadığı tespit edilmelidir. Bu durumda bu dönemler için nedensellik ilişkileri incelenirken VECM modeli dikkate alınmalıdır. VECM modeline ait eşitliğimiz ise şu şekildedir;

$$\begin{bmatrix} \Delta LNGSYIH_t \\ \Delta LNET_t \end{bmatrix} = \beta_0 + \beta_1 \begin{bmatrix} \Delta LNGSYIH_{t-1} \\ \Delta LNET_{t-1} \end{bmatrix} + \cdots + \beta_p \begin{bmatrix} \Delta LNGSYIH_{t-p} \\ \Delta LNET_{t-p} \end{bmatrix} + \varphi_{1,2} * ect_{t-1} + e_t \quad (7)$$

7 nolu modelde, 6 nolu VAR modelinden farklı olarak değişkenlerin farkları kullanılır ve ilaveten modelde ectt-1 terimi eklenir. Bu model üzerinden değişkenler arasında hem uzun dönemli hem de kısa dönemli Granger nedensellik ilişkisinin olup olmadığı test edilebilir. Uzun dönemli Granger testi VECM modeli üzerinden şu şekilde test edilmektedir;

$$H_0: \varphi_{1,2} = 0, (Uzun\ dönemli\ Granger\ Nedensellik\ ilişkisi\ yoktur.)$$

$$H_1: \varphi_{1,2} \neq 0, (Uzun\ dönemli\ Granger\ Nedensellik\ ilişkisi\ vardır.)$$

Hipotezlerde karar vermek için ectt-1'in hesaplanan t istatistik değerinin istatistikî olarak anlamlı olup olmadığına bakılır. Eğer bu değer anlamlı ise değişkenler arasında uzun dönemli nedensellik olduğu söylenir. Ancak bilinmelidir ki VECM modeli bir eş anlı denklem olduğu için iki farklı ectt-1 modeli bulunmaktadır. Bu yüzden Granger nedensellik analizinde değişkenler arasında farklı (tek, çift, nötr gibi) nedensellik ilişkisi yönleri bulunabilir. Kısa dönemli Granger nedensellik testi ise χ2 istatistiği yardımıyla yapılabilmekte ve teste ait hipotezler ise şu şekildedir;

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \cdots \beta_p = 0, (Kısa\ dönemli\ Granger\ Nedensellik\ ilişkisi\ yoktur.)$$

$$H_1: En\ az\ bir\ \beta \neq 0, (Kısa\ dönemli\ Granger\ Nedensellik\ ilişkisi\ vardır.)$$

Eğer Wald testi ile hesaplanan $\chi 2$ istatistiği kritik değerlerden büyük veya hesaplanan $\chi 2$ istatistik değerine ait olasılık değeri anlamlılık düzeylerinden düşük ise H0 reddedilir ve değişkenler arasında kısa dönemli Granger nedensellik ilişkisi olduğu söylenir. (Granger, 1969:424-438)

Tablo 3'te 1975-2016 dönemi için LNET ile LNGSYIH arasındaki VECM'ye dayalı uzun ve kısa dönemli Granger nedensellik analizi sonuçları görülmektedir. Bu sonuçlara göre LNET'den uzun dönemde LNGSYIH'ya doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi varken kısa dönem için bir ilişki bulunamamıştır.

1975-2016 Dönemine Ait VECM Uzun Dönem Granger Nedensellik Sonuçları		
Hipotezler	Test İstatistiği	Olasılık
LNET, LNGSYIH'nın Granger nedeni değildir.	-3.894	0.0003
LNGSYIH, LNET'nin Granger nedeni değildir.	-0.188	0.8118
1975-2016 Dönemine Ait VECM Kısa Dönem Granger Nedensellik Sonuçları		
Hipotezler	Ki-Kare İstatistiği	Olasılık
ΔLNET, ΔLNGSYIH'nın Granger nedeni değildir.	3.419	0.3313
ΔLNGSYIH, ΔLNET'nin Granger nedeni değildir.	6.070	0.1083

* %5 istatistiki anlamlık düzeyine göre nedensellik ilişkisi varlığını ifade etmektedir.

3.2.4. Etki-Tepki Fonksiyonları

Özer ve Kırca'nın (2014) belirttiği gibi etki-tepki analizleri yardımıyla Granger nedensellik testleri ile tespit edilen ilişkilerin işareti belirlenebilmektedir. Bu çalışmada da Granger nedensellik ilişkisi bulunan nedensellik ilişkilerinin işaretinin belirlenmesi amacıyla etki-tepki fonksiyonları incelenmiştir. (Özer ve Kırca, 2014:99-125)

1975-2016 dönemi için anlamlı uzun dönem Granger nedensellik ilişkisine ait etki-tepki fonksiyonları Şekil 2'de görülmektedir. LNET'in, LNGSYIH'yı pozitif yönde etkilediği söylenebilir. Ancak bu etki 3 yıllık bir dönem sonunda ortadan kalkmaktadır.

Şekil 2: 1975-2016 Dönemi Anlamlı Uzun Dönem Nedensellik İlişkisine Ait Etki-Tepki Fonksiyonu

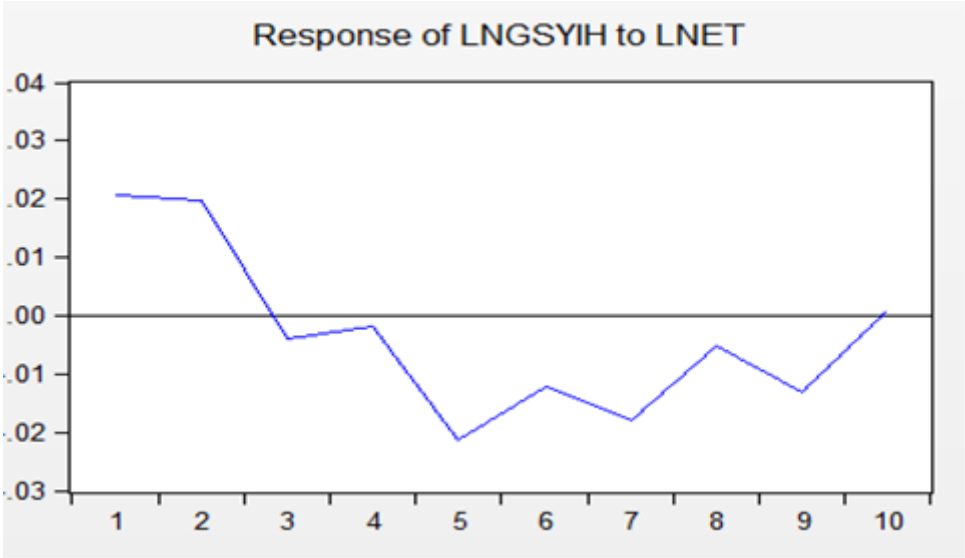

3.2.5. Katsayı Tahminleri

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olması durumunda, modellere ait katsayıların tahmininde klasik regresyon (en küçük kareler) yönteminin kullanılması sapmalı ve tutarsız tahminler edilmesine neden olur ve bu katsayılara güvenilemez. Bu sebepten dolayı, bu durumu düzeltecek birtakım tahminciler geliştirilmiştir. Phillips ve Hansen'in (1990) geliştirmiş olduğu FMOLS tahmincisi üzerinde birtakım değişiklikler yaparak, sapmasız ve tutarlı uzun dönem katsayılarını tahmin edebilmektedirler. (Philips&Hansen, 1990:99-125) Bu sebepten dolayı bu çalışmada uzun dönemli katsayıları (eş bütünleşme parametrelerini) hesaplayabilmek için bu tahminciler kullanılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisi ve uzun dönemli Granger nedensellik ilişkisi olan dönemler dikkate alınarak yapılan analizler aşağıda görülmektedir.

Tablo 4'te 1975-2016 dönemi için FMOLS tahmincisi yardımıyla hesaplanmış uzun dönemli katsayılar görülmektedir. Bu sonuçlara göre 1975-2016 dönemi için ise LNET'de meydana gelen %1'lik artış LNGSYIH'yı %0.59 oranında artırmıştır.

Tablo 4: FMOLS Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken: LNGSYIH)

1975-2016 Dönemi İçin Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini		
Değişken	Katsayı	Olasılık
LNET	0.594256	0.0001*
Sabit	20.22833	0.0001*

*%5 anlamlılık düzeyinde katsayıların anlamlılığını göstermektedir.

SONUÇ

Enerji tüketiminin ekonomik büyüme ile ilişkisinin yönü ve derecesinin bilinmesi bir ülke de politika yapıcıların ekonomi üzerinde kararlar almasında yön tayin edici olabilmektedir. Yine de bu değişkenler arasındaki ilişkinin bilinmesi politika yapıcılar üzerinde net bir uygulama olanağı sağlayacak kesin bir görüşü var edememiştir.

Çalışmamızda değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı Türkiye için analiz edilmiş ve uzun dönemli ilişkinin görüldüğü ve 1975-2016 dönemi için katsayıların bulunmasında kullanılan FMOLS sonuçlarına göre, elektrik tüketimindeki %1'lik artışın GSYIH'yı %0.59 artırdığı görülmüştür.

Elde edilen bu sonucun elektrik tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu ve üretim sürecinde ise dolaylı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu etkinin literatürdeki büyüme hipotezini destekleyen çalışmalarla uyumlu olduğu görülmüştür. Buna göre enerji kullanımının artması ülke ekonomisinin gelişimini olumlayacağı gibi aksi durumun ise büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceği ya da büyüme olgusunun hızını düşüreceği ifade edilebilir. Yine de bir tartışma olgusu olarak; büyümenin elektrik tüketimini daha da artıracağı ve bu büyüme için gerekli olan enerjinin nasıl temin edileceği ve maliyetleri üzerinde tartışmalar devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Acaravcı, A., Öztürk, İ. (2010). Electicity Consumption and Growth Nexus: A Multivariate Analysis for Turkey, Society For the Study of Emerging Markets Euro Comference, 16-18

Ağır, H. ve Kar, M. (2010). Türkiye'de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi İlişkisi: Yatay Kesit Analizi. Sosyoekonomi Dergisi. Özel Sayı 2010-EN/10EN07: 150-176.

Akan, Y. ve Tak, S. (2003), "Türkiye Elektrik Enerjisi Ekonometrik Talep Analizi", Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 17(1-2), 21-49.

Akarca, A.T. ve Long, T.V. (1980), On the Relationship Beetween Energy and GNP: A Reexamination, Journal of Energy and Development, 5(2), 326-331.

Akpolat, A.G. ve Altıntaş, N. (2013), Enerji Tüketimi ile Reel GSYİH Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1961-2010 Dönemi,Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, (7), 115-127

Aktaş, C., Yılmaz, V. (2008). Causal Relationship Between Electricity Consumption and Economic Growth in Turkey, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 4(8): 44-45.

Altınay, G., Karagöl, E. (2005). Electricity Comsumption and Economic Growth: Evidence From Turkey, Elsevier the Journal ofEnergy Economics, 27: 849-856.

Ameyaw, B., Oppong, A. Abruquah, L.A. ve Ashalley, E. (2017), Causality Nexus of Electricity Consumption and Economic Growth: An Empirical Evidence from Ghana, Open Journal of Business and Management,(5), 1-10.

Apergis, N., Payne, J.E. (2012), Renewable and non-renewable energy comsumption-growth nexus: Evidence from a panel error correction model, Energy Economics, (34), 733-738

Aqeel, A. ve Butt, M.S. (2001), The Relationship Between Energy Consumption and Economic Growth in Pakistan, Asia-Pacific Development Journal, 8(2), 101-110.

Aydın, F.F. (2010), Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı:35, Ocak-Temmuz, 317-340.

Bocutoğlu, E., Berber, M. (2013). Ekonomik Büyüme. Makro İktisada Giriş.Ankara: Murathan Yayınevi.(ss. 177-180).

Cheng, Benjamin S, Donald R. Andrews and Brenda S. Birkett (1998), Investigation of Cointegration and Causality Between Energy Consumption and Employment with Implications fort he Environment, Energy Sources Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects, 7(20): 681-690

Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. Econometrica, 49(4), 1057-1072.

Dickey, D. ve Fuller, W. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. Journal of the American Statistical Association, (74), 427-431.

Erdal, G., Erdal, H., Esengün, K. (2008). The Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in Turkey. Elsevier the Journal of Energy Policy.(36): 3838-3842.

Erdoğan, S., Gürbüz, S. (2014). Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.(32): 79-87.

Erol, U. ve Yu, E.S.H. (1987), Time Series Analysis Of The Causal Relationship Beetween US Energy and Employment, Resources and Energy, 9(1), 75-89.

Ersoy, A.Y. (2010) "Ekonomik Büyüme Bağlamında Enerji Tüketimi", Akademik Bakış Dergisi, Sayı 20: 1-11

Hondroyiannis, G., S. Lolos ve E. Papapetrou (2002), Energy Consumption and Economic Growth: Assessing The Evidence from Greece, Energy Economics, (24): 319-336.

Jobert, T., Karanfil, K. (2007).Sectoral energy comsumption by source and economic growth in Turkey.Elsevier the Journal of Energy Economics. (35): 5447-5456.

Kar, M., Kınık, E. (2008).Türkiye'de Elektrik Tüketimi Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi.Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi. 10(2): 333-335.

Karaçor, Z., Duman, E. (2015). Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Nihai Enerji Tüketimi ve Dış Ticaret Açığı Arasındaki İlişki. 3. Uluslar arası Bölgesel Kalkınma Konferansı Bildiriler Kitabı (ss.1-10), Düzenleyen:Bingöl Üniversitesi. Fırat Kalkınma Ajansı. Bingöl.15-16 Ekim 2015.

Karagöl, E., Erbaykal, E. ve Ertuğrul, H. M. (2007). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. Doğuş Üniversitesi Dergisi. 8(1): 72-80.

Kraft, John and Arthur Kraft (1978), On the Relotionship Between Energy and GNP, Journal of Energy and Development, Sayı: 3, s. 401-403

Masih, Abdul M. M. And Rumi Masih (1996), Energy Consumption, Real Income and Temporal Causality: Results From a Multi-Country Study Based on Cointegration and Error-Correction Modeling Techniques. Energy Economics, Sayı 18, s.165-183.

Mehrara, M. (2007). Energy consumption and economic growth: The case of oil exporting countries. Energy Policy. Elsevier. (35): 2939–2945.

Narayan, Paresh. K. And Russel Smyth (2005), Electricity Consumption, Employment and Real Income in Australia Evidence From Multivariate Granger Causality Tests, Energy Policy, Sayı 33 Cilt 9, s.1109-1116.

Odhiambo, N.M. (2009), Electricity Consumption and Economic Growth in South Africa: A Trivariate Causality Test, Energy Economics, 31(5), 635-640.

Özer, M., ve Kırca, M. (2014). Turizm gelirleri ihracat ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkilerin zaman serisi analizi. 3. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi .

Pao, H-T., Li, Y-Y.ve Fu, H-C. (2014), "Causality Relationship between Energy Consumption and Economic Growth in Brazil", Smart Grid and Renewable Energy,(5): 198-205.

Paul, S. ve R. N. Bhattacharya (2004), Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in India: A Note on Conflicting Results, Energy Economics, (26): 977-983.

Payne, J.E. (2009), On the Dynamics of Energy Consumption and Output in the US, Applied Energy, (86): 575-577.

Phillips, P. C. ve Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. The Review of Economic Studies, 57 (1), 99-125.

Saatçi, M. ve Dumrul, Y. (2013), Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Dinamik Bir Analizi: Türkiye Örneği, Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, 32(2), 1-24.

Sancar, C., Polat, M. A. (2015). Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi ve İthalat İlişkisi.Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi. (12): 416-417.

Savaş, B., Durgun, B. (2016). Elektrik Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. Dicle Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi. 6(11): 213-214.

Şentürk, İ., (2012) Kaynaklarına Göre Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyümeye Etkileri, Ankara:Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, s.31.

Shahbaz, M., Khan, S. ve Tahir, M.I. (2013), The Dynamic Links Between Energy Consumption, Economic Growth, Financial Development and Trade in China: Fresh Evidence From Multivariate Framework Analysis, Energy Economics, (40): 8-21.

Shuyun, Y. ve Donghua, Y. (2011), The Causality between Energy Consumption and Economic Growth in China: Using Panel Method in a Multivariate Framework, Energy Procedia, (5): 808-812.

Stern, David I. (1993), Energy Growth in the USA: A Multivariate Approach, Energy Economics, Sayı 15, s.137–150.

Stern, David I. (2000), A Multivariate Cointegration Analysis of the Role of Energy in the US Macroeconomy, Energy Economics, Sayı 22, s.267–283.

Tatlı, H. (2015), Çok Değişkenli Bir Üretim Modeli ile Toplam Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 33(4), 135-157.

Usta, C. ve Berber, M. (2017), Türkiye'de Enerji Tüketimi Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sektörel Analizi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(1), 173-187

Yang, H-Y. (2000), A Note on the Causal Relationship Between Energyand GDP in Taiwan, Energy Economics, 22(3), 309-317.

Yapraklı, H. ve Yurttançıkmaz, Z.Ç. (2012), Elektrik Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz, CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(2), 195-215.

Yu, E.S.H. ve Hwang, B-K. (1984), The Reletionship Beetween Energy and GNP: Further Results, Energy Economics, 6(3),186-190

Yu, E.S.H. ve Jin, J.C. (1992), Cointegration Tests of Energy Consumption, Income and Employment.Resourses and Energy, 14(3),259-266.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNDE ROLLER VE SORUMLULUKLAR

Doç.Dr. Seda Yıldırım
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
sedayil1@gmail.com

ÖZET: Son zamanlarda ülkelerden beklenen, ekonomik kalkınma ve gelişmelerini sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde gerçekleştirmeleridir. Çünkü sınırlı dünya kaynaklarının sınırsız insan ihtiyaçlarına cevap vermesi, doğal çevreye, hayvanlara ve insan sağlığına olumsuz birçok etkiye neden olmuştur. Özellikle gelecek nesillerin devamlılığı ve ihtiyaçlarının karşılanması noktasında mevcut gelişme planlamalarının riskli olduğu tespit edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma hedefi için ülkelerin sadece kamu planlamaları değil, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, vatandaşlar gibi birçok tarafa da sorumluluk düşmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için sürdürülebilir rol ve sorumlulukları incelemektir.

Anahtar Kelimeler: sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir kalkınma hedefleri, sürdürülebilir roller ve sorumluluklar

ROLES AND RESPONSIBILITIES IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

ABSTRACT: What is expected from countries in recent times is that they realize their economic development and development within the framework of sustainable development. Because the limited world resources to respond to the needs of unlimited people, has caused many negative effects on the natural environment, animals and human health. It is determined that current development plans are risky especially for the continuity and needs of future generations. For the purpose of sustainable development, countries are not only responsible for public planning, but also for many parties such as the private sector, non-governmental organizations, citizens. In this context, the aim of the study is to examine sustainable roles and responsibilities in order to achieve sustainable development goals.

Key Words: sustainable development, sustainable development goals, sustainable roles and responsibilities

GİRİŞ

Sürdürülebilir Kalkınma olgusu, devletlerin, kurumların ve işletmelerin olduğu kadar kişilerin de hayatlarında önemli bir yer edinmiştir. Çünkü mevcut tüketim alışkanlıkları ve üretim anlayışı ile gerçekleşen ekonomik gelişmenin, dünya kaynaklarının hızlı bir şekilde tükenmesine neden olduğu ve bu tarz bir gelişmenin gelecek nesillerin devamlılığını tehlikeye attığı bir gerçek olarak kabul edilmiştir. Bu noktada ülkeler stratejik karar ve politikalarını oluştururken sürdürülebilir kalkınma ve gelişme hedefine uygun olarak planlamalar yapmaktadırlar.

Sürdürülebilir Kalkınmanın hayatımıza resmi olarak Birleşmiş Milletlerin (United Nations) İnsan Çevresi Konferansı (Human Environment) (1972) ile hayatımıza girdiği söylenebilir(Yıldırım vd.,2017:331). Bu konferanstan sonra 1987'de Brundtland Komisyonunun hazırladığı "Ortak Geleceğimiz (Our Common Future)" adlı raporda doğal çevrenin ve insanlığın geleceğine yönelik tehditler ve devamlılık konuları tartışılmıştır. Ekonomik gelişmenin sürdürülebilirlik ilkesi temelinde gerçekleşmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir(http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf). Bu noktada, sürdürülebilir kalkınma kavramının 1980'lerin sonlarında evrensel olarak kabul görmeye başladığı söylenebilir. Bu evrensel kabulün sağlanmasında "Our common future" – "The

Brundtland Report"'un etkisi büyüktür. Sürdürülebilir kalkınma için 2 temel unsurdan bahsedilebilir. Birincisi, tek başına ekonomik gelişme dünyadaki problemleri çözmeye yeterli gelememektedir. Özellikle "ekonomik, sosyal ve çevresel" olgular arasındaki denge açısından mevcut ekonomik sistem yetersiz kalmaktadır. İkincisi, sürdürülebilir kalkınma dünya ülkelerini bireysel değil; çoğulcu hareket etmeleri yönünde teşvik etmektedir (OECD,2008).

Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma yolunda hangi roller ve sorumluluklar ortaya çıkmaktadır ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesinde üstlenilen rol ve sorumlulukların önemi tartışılacaktır. Kavramsal bir çalışma niteliğinde olan çalışmanın, ilgili literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ

Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi açısından dünyada kabul görmüş bazı temel hedefler bulunmaktadır. Bu hedefler son haliyle "2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri-2030 Sustainable Development Goals" şeklinde dünyada kabul görmüştür. 2030'a kadar gerçekleştirilmesi planlanan bazı temel hedefler ve alt hedefler ile dünya ülkeleri sürdürülebilir kalkınma ve gelişmeyi tamamlamaya çalışmaktadırlar (Yıldırım ve Bostancı,2018).

1.1.Sürdürülebilirlikte Gelecek Hedef: 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, son zamanlarda bütün ülkeler için önemli bir konu haline gelmiştir. Çünkü ülkeler sürdürülebilir kalkınmaya ulaşabilmek için bu hedefleri gerçekleştirmek zorundadır. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, önümüzdeki yıllar için ülkelerin gerçekleştirmek zorunda oldukları sürdürülebilir hedeflerin temelini oluşturmaktadır. Bu hedefler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- **1.Yoksulluğa Son:** Dünya'nın her hangi bir yerinde günde 1,90 dolardan daha azı ile yaşayan insanlar aşırı yoksullukla yaşamaktadır. Bu durumun 2030'a kadar, her yaşta herkes için iyileştirilmesi ve mümkünse nüfustaki yoksulluğun yarı yarıya indirilmesi hedeflenmektedir. 2030'a kadar, özellikle fakir ve savunmasız olan tüm erkeklerin ve kadınların ekonomik kaynaklara ve temel hizmetlere eşit şekilde ulaşabilmeleri sağlanmalı. 2030'a kadar, yoksulların ve hassas durumdakilerin ekonomik, sosyal ve çevresel şoklara ve felaketlere maruz kalma durumlarının ve savunmasızlıklarının azaltması da çok önemlidir. Yoksulluğun tüm boyutlarıyla sona erdirilmesi için gerekli program ve politikaların iş birliği içerisinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler arasında uygulanması gerekmektedir.
  (https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/)

- **2.Açlığa Son:** 2030'a kadar, özellikle yoksulları ve bebekleri kapsayan savunmasız durumdaki insanlar için yıl boyunca güvenli, besleyici ve yeterli seviyede gıda temininin sağlanması gerekmektedir. 2030'a kadar, 5 yaşın altındaki çocuklardaki yetersiz beslenmenin önüne geçilmesi; emziren annelerin ve hamilelerin bu konuda eğitilmesi önemlidir. 2030'a kadar, tarımın güçlendirilmesi, aile çiftçilerinin ve balıkçıların desteklenmesi ve sürdürülebilir gıda üretim sistemlerinin kurulması hedeflenmektedir. İklim değişikliğine uyum sağlayabilmek için arazi ve toprak kalitesinin devamlılığı için esnek tarım uygulamalarına geçmek önemlidir. 2020 yılına kadar, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde sağlam yönetilen ve çeşitlendirilmiş tohum ve bitki bankaları kurularak; bu tohumların herkese adil şekilde erişimini

sağlamak da önemli bir hedeftir. Ayrıca uluslararası kabul edilen genetik kaynakların ve geleneksel bilgilerin serbestçe paylaşılması hedeflenmektedir. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/hunger/).

- **3.Sağlıklı Bireyler:** 2030'a kadar, küresel boyutta bebek ölümlerinin azaltılması, özellikle yenidoğan ve 5 yaş altı bebeklerde önlenebilir ölümleri bitirmek suretiyle tüm ülkelerde 1.000 canlı doğumda yüzde 12'nin altında ve her 1000 5 yaş altı bebeklerde yüzde 25'in altında kayıp olarak ölümlerin azaltılması hedeflenmiştir. 2030'a kadar, AIDS, tüberküloz, sıtma ve ihmal edilen diğer tropikal hastalık salgınlarını sonlandırmak ve hepatit, suyla bulaşan hastalıklar ve diğer bulaşıcı hastalıklar ile mücadele etmek önemli bir hedeftir. Önemli hedefler arasında; "2030'a kadar, bulaşıcı olmayan hastalıklardan korunma ve tedavi yoluyla üçte bir erken ölüm oranını azaltmak ve ruh sağlığını arttırmak; Uyuşturucu madde bağımlılığı ve alkolün zararlı kullanımı dahil olmak üzere madde bağımlılığının önlenmek ve tedavisini güçlendirilmek; trafik kazaları sebepli ölümleri azaltmak; tehlikeli kimyasallar, hava, su ve toprak kirliliği nedenli ölümleri azaltmak" şeklinde özetlenebilir. Bu hedeflerle birlikte; 2030'a kadar aile planlaması, bilgi ve eğitim ve üreme sağlığının ulusal stratejilere ve programlara dahil edilmesi; cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine evrensel erişimin sağlanması ve herkesin sağlık hizmetlerine güvenli, etkili ve kaliteli şekilde erişimini sağlamak önemli unsurlar arasındadır. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/health/)

- **4.Nitelikli Eğitim:** 2030'a kadar, tüm kız ve erkek çocuklarının, ücretsiz, eşit ve kaliteli şekilde ilk ve orta eğitimini tamamladıklarından emin olmak gerekmektedir. Bu bağlamda dünyanın her yerindeki kız ve erkek çocuklarının ilköğretim öncesi de erken çocukluk gelişimlerinin bakım ve okul öncesi eğitime ulaşmalarını sağlamak gerekmektedir. Ayrıca ortaöğrenim sonrası tüm kız ve erkek çocukların gerekli mesleki ve yüksek öğrenime erişimlerini kolaylaştırmak ve bu imkanlara eşit şekilde erişim sağlamak önemli hedefler arasındadır. 2030'a gelindiğinde, istihdam, insana yakışır iş ve girişimcilik için teknik ve mesleki beceriler de dahil olmak üzere ilgili becerilere sahip gençlerin ve yetişkinlerin sayısının önemli derece artması beklenmekte ve hedeflenmektedir. 2030'a kadar, tüm öğrencilerin, sürdürülebilir kalkınmayı ve sürdürülebilir yaşam tarzlarını, insan haklarını, cinsiyet eşitliğini, barış kültürünü ve şiddeti olmayan bir kültürü benimsemek için gerekli eğitim planlamalarının yapılması ve uygulanması gerekmektedir. 2030'a kadar, gelişmekte olan ülkelerde, az gelişmiş ülkelerde ve az gelişmiş ada ülkelerde yeterli nitelikte ve sayıda öğretmen tedarikinin sağlanması ve gerekirse bu konuda ülkeler arası iş birliği yapılması önemli hedefler arasındadır. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/education/)

- **5.Toplumsal Cinsiyet Eşitliği**: Her yerde kadına ve kıza karşı her türlü ayrımcılığı sona erdirmek gerekmektedir. İnsan ticareti, cinsel ve diğer sömürü türleri de dahil olmak üzere kamu ve özel alanlardaki tüm kadın ve kız çocuklarına karşı her işlenen her türlü şiddetin sona ermesi gerekmektedir. Şiddet ile bağlantılı olarak, çocuk, erken ve zorla evlendirme ve kadın sünneti gibi tüm zararlı uygulamaların ortadan kaldırılması da önemli hedefler arasındadır. Diğer yandan, siyasi, ekonomik ve kamusal yaşamda kadınların karar alma süreçlerinde liderliğe tam ve etkin katılımını sağlamak; kadınlara eşit ekonomik haklar sunmak ve girişimciliğe teşvik etmek, kadınların güçlendirilerek bilgi ve iletişim teknolojilerinden tam yararlanmalarını sağlamak toplumsal cinsiyet eşitliğine giden önemli adımlar arasındadır. Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Planı ve Pekin Eylem Platformu ve gözden

geçirme konferanslarının sonuç raporlarına uygun olarak kabul edilen cinsellik ve üreme sağlığı ve haklarına evrensel erişimin sağlanması da önemli bir alt hedeftir. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/)

- **6.Temiz Su ve Sıhhi Koşullar:** 2030'a kadar; "herkes için güvenli ve uygun fiyatlı içme suyuna evrensel ve adil erişim sağlamak; kadın, kız ve diğer hassas durumdaki kişilerin ihtiyaçlarını giderecek sağlıklı ortam sağlanması; kirliliği azaltarak, atıkların bertaraf edilmesini sağlamak; tehlikeli kimyasalların ve malzemelerin salınımını en aza indirerek, arıtılmamış atık suyun oranını yarı yarıya azaltarak ve geri dönüşümü büyük ölçüde artırarak ve dünya çapında yeniden kullanılabilir güvenli su tedariki sağlamak, tüm sektörlerde kullanılan su kaynaklarında verimlilik sağlamak ve sürdürülebilirliği arttırmak" önemli alt hedeflerdir. 2020 yılına kadar dağlar, ormanlar, sulak alanlar ve diğer suyla ilgili ekosistemlerin korunması ve iyileştirilmesi önemli olmakla birlikte; su kirliliğinin önüne geçilmesinde iş birliklerinin ve yerel toplumların desteğinin arttırılması da önemli alt hedeflerdendir. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/water-and-sanitation/)

- **7.Erişilebilir ve Temiz Enerji :** 2030'a kadar, "ekonomik, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine evrensel erişim sağlamak; küresel enerji karışımında yenilenebilir enerjinin payını önemli ölçüde artırmak; enerji verimliliğinde küresel iyileşme oranını ikiye katlamak; yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, ileri ve temiz fosil yakıt teknolojisi dahil olmak üzere temiz enerji araştırma ve teknolojisine erişimi kolaylaştırmak için uluslararası işbirliğini geliştirmek ve bu konulara yatırımlar yapmak; gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin enerji yatırımları ve sürdürülebilir enerji konularında desteklenmesi" önemli alt hedeflerdir. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/energy/)

- **8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme:** Önemli alt hedefler; "ulusal koşullara uygun olarak kişi başına ekonomik büyümeyi ve özellikle en az gelişmiş ülkelerde yılda en az yüzde 7'lik gayri safi yurtiçi hasıla büyümesini sürdürmek; yüksek katma değerli ve emek yoğun sektörlere odaklanarak çeşitlendirme, teknolojik iyileştirme ve yenilik yoluyla daha yüksek ekonomik verimlilik düzeylerine ulaşmak; girişimciliği, yaratıcılığı ve yeniliği destekleyen politikaları teşvik etmek ve finansal hizmetlere erişim dahil olmak üzere mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin resmileştirilmesini ve büyümesini teşvik etmek" şeklinde sıralanabilir.2030 yılına kadar; "gençler ve engelliler de dahil olmak üzere tüm kadınlar ve erkekler için eşit değerde çalışma için eşit ücret, tam ve verimli istihdam ve insana yakışır iş imkanlarının sağlanması"; 2020'ye gelindiğinde ise "istihdamda ve eğitimde olmayan gençlerin oranını önemli ölçüde azaltmak" önemlidir. Diğer hedeflerde olduğu gibi bu hedef bağlamında da ülkeler arasında iş birliklerinin kurulması ve uygulaması önemlidir. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/economic-growth/)

- **9.Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı** : Ekonomik kalkınmayı ve insan refahını desteklemek üzere bölgesel ve sınır ötesi altyapıyı da içeren kaliteli, güvenilir, sürdürülebilir ve esnek altyapı imkanlarının geliştirilmesi önemlidir. "Kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi teşvik etmek, sanayinin istihdam ve gayri safi yurtiçi hasılalarını ulusal koşullara göre önemli ölçüde yükseltmek; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde girişimciliği desteklemek; altyapı ve iyileştirme endüstrilerini sürdürülebilir hale getirmek için, kaynak kullanım verimliliğini artırmak ve çevreye duyarlı teknolojilerin ve endüstriyel süreçlerin benimsenmesiyle, tüm ülkelerin kendi yetenekleri doğrultusunda harekete geçmelerini sağlamak" önemli alt hedefler

arasındadır. Bu konular bağlamında özellikle az gelişmiş ülkelerde iyileşme sağlanması hem beklentiler arasında hem de hedefler arasındadır. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/infrastructure-industrialization/)

- **10.Eşitsizliklerin Azaltılması** : 2030'a kadar, "nüfusun yüzde 40'ının gelir durumunu iyileştirmek; yaş, cinsiyet, engellilik, ırk, etnik köken, köken, din veya ekonomik veya diğer durumlara bakmaksızın, herkesin sosyal, ekonomik ve politik katılımını" güçlendirmek ve desteklemek; ayrımcı yasaları, politikaları ve uygulamaları ortadan kaldırmak ve bu konuda uygun mevzuat, politika ve eylemleri teşvik etmek de dahil olmak üzere fırsat eşitliği sağlamak" önemli alt hedeflerdir. Yatırımlarda ülkeler arası iş birliklerinin kurulması ve az gelişmiş ülkelerin bu konularda desteklenmeleri de önemli hedefler arasındadır. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/inequality/)

- **11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar:** 2030'a kadar; "herkes için yeterli, güvenli ve uygun fiyatlı konut olması; ve temel hizmetlere herkesin ulaşabilmesinin sağlanması. Gecekondu yerleşimlerinin iyileştirilmesi; herkes için güvenli, uygun fiyatlı, erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerine ulaşın, özellikle kamu taşımacılığını genişleterek, hassas durumdakilerin-kadınların, çocukların, engelli kişilerin ve yaşlıların ihtiyaçlarına özel dikkat göstererek yol güvenliğini iyileştirmek; bütün ülkelerde katılımcı, entegre ve sürdürülebilir insan yerleşimi planlama ve yönetimi için kapsayıcı ve sürdürülebilir kentleşme ve kapasiteyi geliştirmek; Dünyanın kültürel ve doğal mirasını koruma çabalarını güçlendirmek; ölümlerin sayısını ve etkilenen insanların sayısını önemli ölçüde azaltmak ve yoksullara ve hassas durumdaki insanların korunmasına odaklanarak, suyla ilgili felaketler de dahil olmak üzere, felaketlerin neden olduğu küresel gayri safi yurtiçi hasılaya ilişkin doğrudan ekonomik kayıpları önemli ölçüde azaltmak; hava kalitesine ve belediye ve diğer atık yönetimine özel bir dikkat gösterilmesi de dahil olmak üzere, şehirlerin kişi başına çevresel olumsuz etkilerini azaltmak; özellikle kadınlar ve çocuklar, yaşlılar ve engelliler için güvenli, kapsayıcı ve erişilebilir, yeşil ve kamusal alanlara evrensel erişim sağlamak; Ulusal ve bölgesel kalkınma planlamasını güçlendirerek kentsel, kentsel ve kırsal alanlar arasında olumlu ekonomik, sosyal ve çevresel bağlantıları desteklemek" önemli alt hedeflerdir. Ayrıca 2020 yılına kadar; Sendai Afet Riski Çerçevesine uygun olarak, entegre politika ve planların benimsenmesi ve uygulanması için entegre politika ve planların benimsenmesi ve uygulanması, iklim verimliliği, iklim değişikliğine karşı hafifletme ve adaptasyon, afetlere karşı direnç, geliştirme ve uygulama sayısı önemli ölçüde artmaktadır. 2015-2030, tüm seviyelerde bütünsel afet risk yönetimi oluşturmak önemli bir alt hedeftir. Az gelişmiş ülkelerin inşa konusunda desteklenmesi ve işbirliklerinin yapılması da beklentiler arasındadır. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/)

- **12.Sorumlu Tüketim ve Üretim**: Sürdürülebilir tüketim ve üretime ilişkin programların 10 yıllık çerçevesini, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve kapasitelerini göz önünde bulundurarak, gelişmekte olan ülkelerle birlikte tüm ülkelerin harekete geçmesini sağlamak gerekmektedir. 2020 yılına kadar, uluslararası çerçevede kabul görmüş kimyasalların ve tüm atıkların çevreye duyarlı olarak çevreye duyarlı bir şekilde uyarlanmasını sağlamak; insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için havaya, suya ve toprağa salınımını önemli ölçüde azaltmak gerekmektedir. 2030'a kadar, geri dönüşüm ve yeniden kullanım yoluyla atık oluşumunu önemli ölçüde azaltmak; insan ve doğa arasında uyumu getiren sürdürülebilir kalkınma farkındalığını yaratmak ve yaymak önemlidir. Sürdürebilir tüketim kültürünün benimsenmesi ve çevre duyarlılığının artmasına yönelik etkinlikler

ve iş birlikler de önemlidir. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/)

- **13.İklim Eylemi** : Tüm ülkelerde iklim kaynaklı tehlikelere ve doğal afetlere karşı dayanıklılığın artırılması; iklim değişikliğine karşı önlemlerin alınması ve ilgili stratejilerin geliştirilmesi; iklim değişikliğine neden olan olumsuz koşulların azaltılması ve farkındalığın artırılması önemlidir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Sözleşmesi'ne, 2020 yılına kadar, her bir kaynaktan gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamak için, yılda 100 milyar dolarlık bir bütçe ayarlanması ve Yeşil İklim Fonu'nun mümkün olan en kısa zamanda ortak bir sermayeye sahip olmasını sağlamak gerekmektedir. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/climate-change-2/)

- **14.Sudaki Yaşam** : 2025 yılına kadar, özellikle deniz çöpleri ve besin kirliliği dahil olmak üzere karadaki faaliyetlerden, her türlü deniz kirliliğini önlemek ve önemli ölçüde azaltmak gerekmektedir. 2020 yılına kadar, deniz ve kıyı ekosistemlerini, dayanıklılıklarını güçlendirmek de dahil olmak üzere, önemli olumsuz etkilerden kaçınmak ve sağlıklı ve verimli okyanuslar elde etmek için restorasyonları için harekete geçmek için sürdürülebilir bir şekilde yönetmek ve korumak hedeflenmiştir. 2020 yılına kadar, aşırı kapasite ve aşırı avlanmaya katkıda bulunan, yasadışı, rapor edilmemiş ve düzenlenmemiş balıkçılığa katkıda bulunan sübvansiyonları ortadan kaldıran yasaklar bulunmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü balıkçılık sübvansiyonları müzakeresinin ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Okyanusların korunması, su kaynaklarının verimli kullanılması, balıkçılık ve avlanmada sürdürülebilirliğin yakalanması gibi konular bu hedef bağlamında ele alınmaktadır. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/oceans/)

- **15.Karasal Yaşam** : 2030 yılına kadar, sürdürülebilir kalkınma için, "dağ ekosistemlerinin biyolojik çeşitlilikleri de dahil olmak üzere korunmasını sağlamak; doğal yaşam alanlarındaki bozulmayı azaltmak; biyoçeşitlilik kaybını durdurmak; tehdit altındaki türlerin yok olmasını önlemek için gerekli önlemlerin alınması" önemli hedefler arasındadır. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/biodiversity/)

- **16.Barış ve Adalet** : Bu başlık altında, "Her yerde şiddet ve ölüm oranlarının azaltılması; hukuk kurallarının ulusal ve uluslararası çevrelerde herkese tanıtılması ve adalete eşit erişimin sağlanması; çocuk istismarının önüne geçilmesi; yasadışı silah satışının önüne geçilmesi; her çeşit yolsuzluğun önüne geçilmesi; bütün dünyadaki vatandaşların yasal kimlik sahibi olması ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik strateji ve politikaların teşvik edilmesi" önemli hedeflerdir. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/peace-justice/)

- **17.Hedefler için Ortaklıklar :** Bu hedefte yer alan alt hedefler belirli başlıklara göre ele alınmıştır. Bunlar; "finans, teknoloji, kapasite, ticaret, sistematik maddeler" şeklindedir. Finans kategorisine göre; gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin mali yönden desteklenmesi çok önemli bir hedeftir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm ülkelerdeki sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesini desteklemek için bilgi, uzmanlık, teknoloji ve finansal kaynakları harekete geçiren ve paylaşan çok paydaşlı ortaklıklar ile tamamlanan sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığın geliştirilmesi önemlidir. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/globalpartnerships/)

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR ROLLER VE SORUMLULUKLAR

Sürdürülebilir kalkınma ve gelişme için toplumda farklı rollerde yer alan birçok tarafın bazı sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma hedefleri incelendiğinde bu rol ve sorumluluklar daha iyi anlaşılmaktadır. Tablo 1'de toplumun farklı tarafları açısından temel rol ve sorumluluklar özetlenmiştir.

Tablo 1: 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde Roller ve Sorumluluklar

Taraflar	Temel Roller	Öne Çıkan Sorumluluklar
Toplumdaki Kurumsal Yapılar	**Devlet**	2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini kabul eden ülkelerin, devlet yönetimlerini bu hedefler doğrultusunda yeniden düzenlemeleri gerekmektedir. Özellikle yoksulluğun ve açlığın bitirilmesinde ilk rol devlet yönetimine aittir. Ülke içerisinde yaşayan kişilerin asgari yaşam şartlarında hayatlarını sürdürebilmeleri ve herkesin yeterli besin kaynağına ulaşabilmeleri açısından devletin gerekli düzenlemeleri yapması gerekir. Gelir eşitsizliğini önleyebilmek için alınan vergiler ve çalışan ücretleri, part-time çalışma ücretleri, asgari ücret, işsizlik maaşları, emekli maaş vb. ödemelerin 2030 SKH'lerine göre düzenlenmesi gerekir. Açlığın önlenebilmesi için devletin tarımsal kalkınmaya gerekli önemi vermesi gerekir. Ülkedeki çiftçilerin destelenmesi, yerli tarımın desteklenmesi, organik tarımın teşvik edilmesi önemlidir. Toplum sağlığı da devlet yönetiminin ilk olarak ilgileneceği kamu hizmetlerinin başında gelmektedir. Ülkelerin toplum sağlığını koruma ve iyileştirme yönünde planlamalar yapması, gerekli aşıların çocukluk döneminde tamamlanmasını sağlamak, gerekli ilaç ve tedavilerin ülkede temin edilebilmesi önemlidir. Bu bağlamda ilk üç 2030 SKH'inin doğrudan devlet yönetimini ilgilendirdiği söylenebilir.
	Yerel Yönetimler	Yerel yönetimler (şehir, köy, kasaba ve diğer yerel yönetimler) de, devlet yönetimine destek olacak şekilde, hareket etmesi beklenmektedir. Sürdürülebilir şehir ve kent hayatı açısından belediyeler önemli bir rol üstlenmektedir. 2030 SKH'leri içerisinde 11. Hedef doğrudan yerel yönetimlerin sorumluluğuna girmektedir. Çünkü şehir hayatının sürdürülebilir şekilde düzenlenmesi ve planlanması yerel belediyelerin kontrol alanında ve yönetiminde olacaktır.
	Okullar (anaokulu-ilköğretim-ortaöğretim-lise)	2030 SKH içerisinden 4. Hedef olan "nitelik eğitim" ülkelerde okulların sorumluluğuna girmektedir. Kamu ve özel okullarda temel eğitimin ülkede yaşayan herkese ulaşması; kız ve erkek çocuklarının eşit şekilde eğitimi haklarını kullanabilmeleri önemlidir. Okullarda da üniversite öncesi eğitim ve öğrenimin kaliteli şekilde verilmesi de önemli hedeflerdendir.
	Hastaneler	Toplum sağlığının sürdürülebilirliği açısından hastanelerin de üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Hastaneler de bütçe planlamalarında hastanelerin kalitesini arttıracak şekilde planlamaları önemlidir. Kamu hastanelerinin halk sağlığının korunması açısından gerekli nitelikte personele ve teknolojiye sahip olması önemlidir.
	Üniversiteler	Sürdürülebilir teknolojinin geliştirilmesinde üniversiteler de gerekli desteği vermelidir. Sürdürülebilirlik olgusunun üniversite eğitimine eklenmesi, öğrencilere eğitimin verilmesi önemlidir. Üniversiteler araştırma, proje ve diğer çalışmalar ile sürdürülebilirlik açısından hem devlete hem de sanayi kesimine bilgi, kaynak vd. şekillerde katkı sağlayabilir.

	Sivil Toplum Kuruluşları	Sivili toplum kuruluşları içerisinden başta çevreci olan topluluklar olmak üzere, sürdürülebilir yaşam tarzının teşvik edilmesinde, dezavantajlı grupların desteklenmesinde, toplum içerisinde özel durumda olan ya da engelli olan kişilerinde gerekli yaşam kalitesinde hayatlarını sürdürmelerini sağlamalarında yardımcı olmaları ülkelerin sürdürülebilir gelişmeleri yolunda önemli bir destek kuvvet olmaktadır.
Özel sektör-işletmeler	**Üretici**	Sürdürülebilir tüketim ve üretim hedefi içerisinde; üreticiler sınırlı kaynakları daha verimli kullanarak çevreye, insan ve hayvan sağlığına zararsız ya da minimum zarar veren ürünler geliştirmeli ve pazarlamalıdır. Bu ürünlerin piyasadaki dolaşımını arttırmalı; gerekli tutundurma ve dağıtım planlamalarını sürdürülebilir ürünlere daha çok talep olacak şekilde düzenlemeleri gerekmektedir. Üreticiler de büyük bir sorumluluk taşımaktadırlar. Çünkü piyasada yeşil ürün olması, yeşil ürün çeşitliliğinin artması, yeşil ürün geliştirilmesi, üreticilerin sorumluluğundadır. Diğer yandan üretim yaparken; çevreye en az zararı verecek şekilde üretim planlaması yapmaları gerekmektedir. Enerji kullanımı, su kaynaklarının temiz kullanımı, doğal çevreye minimum zarar verilmesi de üretim sürecinin önemli aşamaları arasındadır. İşletmelerin yanlış üretim politika ve planlamaları sonucunda dünyadaki doğal yaşam hızlı bir şekilde bozulmuştur. Dolayısıyla, doğal yaşamdaki bozulan dengenin tekrar geri getirilmesinde piyasadaki her sektördeki her marka ya da kurum sorumluluğu paylaşmaktadır.
Kişiler /Bireyler	**Vatandaş**	Bireysel olarak, toplumda kişiler ülkenin vatandaşı olarak sürdürülebilir kent yaşamının bir parçası olarak düşünülebilir. Devlet ve yerel yönetimlerin sürdürülebilirlik adına yaptıkları düzenlemelere uygun hareket etmek ve sürdürülebilir kent olma yolunda destek vermek vatandaşlık sorumluluğu olarak düşünülebilir. Örneğin; toplu taşıma araçlarını daha çok kullanmak; mazotlu araçlar yerine bisiklet ya da elektrikli araçların tercih edilmesi, kamusal alanlardaki temizlik, enerji tasarrufuna ve su temizliğine dikkat etmek gibi birçok unsur vatandaş olarak kişilerin sorumluluğu altındadır.
	Tüketici	Kişiler, toplumda çoğunlukla tüketici kimlikleri ile de öne çıkmaktadırlar. Çünkü aşırı tüketim; çevreye zarar veren ürünlerin satın alınması, kullanılması ve kontrolsüz atık gibi durumlar tüketicilerin doğal hayata büyük zarar vermelerine neden olmuştur. Tüketim davranışının şekli ve yapısı, sürdürülebilir hayatı doğrudan etkilemektedir. Bu noktada tüketiciler de büyük bir sorumluluk üstlenerek; yeşil-çevreci ya da sürdürülebilir tüketim davranışına uygun bir tutum sergilemelidir. Uzun vadede sürdürülebilir kalkınma hedefi için kişilerin bireysel olarak tüketim davranışlarını daha sürdürülebilir olacak şekilde değiştirmeleri şarttır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ

Günümüzde, Sürdürülebilir Kalkınma ülkelerin ekonomik ve politik bütün kararlarını etkileyen bir olgudur. Literatüre girdiği tarihten itibaren her geçen yıl öneminin daha iyi anlaşılmasıyla; sürdürülebilir kalkınma artık bütün dünyanın kabul ettiği bir ekonomik büyüme anlayışını temsil etmektedir. Dolayısıyla insanlığın bugünkü ihtiyaçlarını karşılarken; gelecek nesillerinde devamlılığı prensibine uygun olarak gerçekleşecek ekonomik büyüme ve kalkınma hem

gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için esas hedef olmaktadır. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri; 17 temel hedef çerçevesinde ülkelere sürdürülebilir kalkınmaya nasıl ulaşacaklarını gösteren bir kılavuzdur. Ülkelerin bu hedeflere ulaşmalarında ise toplumun desteği çok önemlidir. Devlet yönetimleri başta olmak üzere, yerel yönetimler, belediyeler, okullar, üniversiteler, hastaneler, özel sektör-iş dünyası ve bireyler birlikte uyumlu olarak bu hedeflere uygun sorumluluklarını yerine getirdiklerinde sürdürülebilir kalkınma gerçekleşecektir.

KAYNAKÇA

OECD (2008). 2008 annual report on sustainable development work in the OECD. https://www.oecd.org/greengrowth/42177377.pdf(Erişim: 10/11/2018)
Yıldırım, S., Bostancı, S.H. and Erdoğan, S. (2017). Environmental sustainability in local governments: A case of Turkish municipalities. Journal of Geography and Regional Planning. Vol.10(12), 330-339.
Yıldırım, S. ve Bostancı, S.H. (2018). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Ve Çevre Politikaları. The Second Internatıonal Conference On Current Trends In The Mıddle East, November, 5-8, 2018, Tekirdağ,Türkiye.
https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/ (Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/hunger/(Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/health/(Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/education/(Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/(Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/water-and-sanita(Erişim: 10/11/2018)tion/
https://www.un.org/sustainabledevelopment/energy/(Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/economic-growth/(Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/infrastructure-industrialization/(Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/inequality/ (Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/(Erişim: 10/11/2018) (Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/
https://www.un.org/sustainabledevelopment/climate-change-2/(Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/oceans/(Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/biodiversity/(Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/peace-justice/(Erişim: 10/11/2018)
https://www.un.org/sustainabledevelopment/globalpartnerships/(Erişim: 10/11/2018)

TÜRKŞEKER ÖZELLEŞTİRMELERİNİN EKONOMİK GEREKÇELERİ

Doç. Dr. Hüseyin AĞIR
KSÜ İİBF

Dr. Öğr. Üyesi Ferid ÖNDER
KSÜ GUBYO

Tuba İSPİR
KSÜ SBE YLS

ÖZET: Özelleştirmelerin ekonomik, sosyal ve siyasi olmak üzere çeşitli amaçları bulunmaktadır. Ekonomik amaçlar incelendiğinde, farklı beklentilerle özelleştirme sürecine gidildiği görülmektedir. Genel olarak, kamuya ait kurumların sürekli olarak zarar etmesinden kurtulmak, serbest piyasa ekonomisinin işleyişini iyileştirmek, verimliliği arttırmak, gelir dağılımını düzeltmek, yabancı sermaye girişini özendirmek, gizli işsizlikle mücadele etmek ve ekonomik darboğazlarda devlete gelir sağlamak gibi amaçların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ (TÜRKŞEKER) bünyesindeki fabrikaları, buralarda işlenen pancarlarda oluşan kayıpların verilerini ve kâr zarar tablolarını betimsel verilerle değerlendirerek özelleştirmelerin ekonomik gerekçelerini açıklamaya çalışmaktadır. Söz konusu verilerden elde edilen sonuçlar, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ'nin çoğu fabrikasında son yıllarda işlenen pancarlarda ciddi oranlarda kayıpların olduğunu ve bu fabrikaların çoğunun sürekli zarar ettiğini göstermektedir. Bu gerekçelerle özelleştirmelerin yapılmasının ekonomik anlamda gerekliliği öne sürülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özelleştirme, Serbest Piyasa Ekonomisi, Ekonomik Darboğaz

ECONOMIC REASONS FOR PRIVATIZATION OF TÜRKŞEKER

ABSTRACT: Privatizations have several purposes, such as economic, social and political. Considering economic purposes, it is observed that different expectations played role in the privatization process. In general, it is aimed getting rid of the loss of money of public institutions, improving the functioning of the free market economy, increasing productivity, improving the income distribution, encouraging foreign capital inflows, removing hidden unemployment and providing income to the goverment during economic bottlenecks.

This paper aims to explain the economic reasons of privatizations by using descriptive data such as factories of Turkey Sugar Factories, Inc., (TÜRKŞEKER) losses in beets processed, and income statements. Considering the outcome from these data, many factories of Turkey Sugar Factories Inc., in recent years, have been in serious losses from beets processed, while most of these factories have been continuously losing money. Hence, the necessity for the privatization can be claimed for economic reasons.

Keywords: Privatization, Free Market Economy, Economic Bottlenecks

GİRİŞ

Özelleştirme kavramı üzerine birbirini bütünleyen farklı tanımlamalar yapılabilmekte ve her bir tanımın işaret ettiği farklı noktalar bulunmaktadır. Bununla birlikte en basit haliyle özelleştirmeden kastedilen şeyin, çeşitli sektörlerde "kamunun yerini özel sektöre

bırakması" şeklinde anlaşıldığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle özelleştirme, kamunun sahip olduğu mülkiyet, yönetim ve denetimlerinin tamamen veya kısmen özel sektöre devredilmesi, kamu hizmetlerinin çeşitli yollarla özel kesime yaptırılması, piyasa mekanizmasının işlemesini engelleyen her türlü yasal ve kurumsal serbestleşmenin sağlanması şeklinde de açıklanabilmektedir.

Özelleştirme üzerine yapılan çok sayıda çalışmada, özelleştirmeyi savunan veya savunmayan tartışmaların olduğu görülmektedir. Özelleştirmenin odağındaki dominant rol ise ekonomik alana verilmektedir. Zira özelleştirmeden beklenilen amaç; verimlilik artışı, rekabet edilebilirlik, kamu borçlarının azaltılması, yeni kaynakların yaratılması, piyasa ekonomisini teşvik, gelir elde edilmesi vb. gibi ekonomik gerekçelerden kaynaklıdır. Diğer yandan, kamu borçlanması ve finansman maliyetlerinin artışıyla birlikte kamuya ait işletmelerin açıklarının kapatılabilmesinin verimli yatırımlar yerine yatırım kaymasına, vergi artışlarına, sermaye maliyetinin artışına da neden olduğu tartışılmaktadır.

Özelleştirme taraftarları, özelleştirme ile birlikte kıt kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasının sağlanabileceğini, özelleştirmelerden elde edilen gelirlerle birlikte ve zarar eden yapıların elden çıkarılmasıyla artan tasarrufların verimli yatırımlara dönüştürülebileceğini; zarar edip borç kaynağı haline gelen yapıların ortadan kaldırılacağını; enflasyon, faiz, borçlanma gibi makroekonomik göstergelerde iyileşmeler sağlanabileceğini ve sermaye piyasalarının gelişmesinin teşvik edilebileceğini ileri sürmektedirler. Özelleştirmeye karşı olanlar ise, özelleştirmelerin beklenen performans artışlarına neden olmayacağını; özelleştirmelerin işten çıkarmalara ve işsizlik artışına ve çalışma şartlarında kötüleşmelere neden olabileceğini; özelleştirme sonrası, yöneticiler ve hisse sahipleri gibi küçük bir grubun faydasının artmış olsa bile, maliyetlerin vergiye katlananlar ve tüketiciler gibi daha büyük topluluklar tarafından yüklenilmesinin toplam faydada azalmaya neden olacağını ileri sürmektedirler.

Bazılarının üretim yapmadığı, 25 şeker fabrikası ve 5 makine fabrikasının bulunduğu TÜRKŞEKER'de 2017 yılında, 11,6 milyon top şeker pancarı işlendiği ve buradan 1,525 milyon ton şeker elde edildiği istatistiklere yansımaktadır. Türkiye'de TÜRKŞEKER'in gerçekleşen şeker satışı içerisindeki payı ise yüzde 56,8 olarak belirtilmektedir. Eskiden beri devam etmekte olan özelleştirme düşüncesinin 2018 yılında hayata geçirilmesiyle birlikte TÜRKŞEKER'e ait olan 14 şeker fabrikasının özelleştirilmesine karar verilmiş ve özelleştirilme işlemleri tamamlanarak bazı fabrikalar üretimlerini özel sektöre devretmiştir.

Bu çalışmanın konusunu, 2018 yılı TÜRKŞEKER özelleştirilmelerinin ekonomik gerekçesinin açıklanabilmesi oluşturmaktadır. Konu incelenirken, TÜRKŞEKER'de işlenen pancar kayıpları ve kar-zarar göstergeleri kullanılarak betimsel bir tartışma yapılmaktadır. Yıllar itibariyle sürekli zarar eden yapıların çeşitli nedenlerle iyi

yönetilemediği ve özelleştirmelerinin ekonomik yapıya fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

1. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Türkiye'de özelleştirme ile ilgili birbirinden farklı ve geniş bir yelpazede bilimsel çalışmaların olduğu literatürde görülmektedir (Eroğlu, 2001; Demirbaş ve Türkoğlu, 2002; Orkunoğlu, 2010; Sarısu, 2008; Sezgin, 2010; Eke, 2010; Kudubeş, 2015; Gökdemir, 2018). Bu çalışmalar içerisinde genel olarak özelleştirme konusu üzerine yapılan çalışmaların yanı sıra kurum özelleştirmeleri açısından da spesifik araştırmalar yer alırken, bir kısım çalışmalarda ise ülke örneklerine yer verildiği görülmektedir. Tartışılan sonuçlar arasında özelleştirmeye taraf çalışmalar olduğu kadar özelleştirme karşıtı çalışmalar da bulunduğu görülmektedir. Özelleştirme taraftarı olan çalışmalarda, özelleştirmeden beklenilen faydaların sağlanacağı üzerinde durulurken, özelleştirme karşıtı çalışmalarda ise daha çok istihdamdaki kötüleşmeyle birlikte sosyal yönlerden eleştiriler söz konusudur.

Türkiye'de şeker fabrikalarının özelleştirilmesi üzerine yapılan çalışmaların ise sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bunlardan biri olan Kıymaz (2002), şeker politikalarının eğilimleri üzerine bir değerlendirme yapmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bünyesinde yapılan incelemede, fabrikaların işletmelerinin tamamen özel sektöre bırakılmasının yaratacağı sonuçlar üzerinde öngörüde bulunulmaktadır. Çalışmada, özelleştirme sonucunda yaşanacak sektörel daralışın Türkiye'nin şeker talebini karşılamakta zorlanması sonucunu doğurabileceği ifade edilirken, bu alandaki daralışın gerek sanayi gerekse tarımda ciddi istihdam kaybının muhtemel sonuçlar olabileceği ileri sürülmektedir.

Kostakoğlu vd. (2016) ise, bir sektörel analiz olarak Eskişehir Şeker Fabrikasının özelleştirilmesini ele aldığı çalışmasında, bazı Kamu İktisadi Teşekküllerinin (KİT) özelleştirilmesi gerektiği şeklindeki hipotezlerini sınamışlardır. Çeşitli istatistiksel veri toplama ve analiz yöntemleri kullanılarak elde edilen sonuç, fabrikaların etkin olmayan bir çalışma düzeninin olduğu şeklindedir. Ancak bu fabrikaların tamamen özel sektöre bırakılmasının tekelleşme gibi bir soruna da yol açabileceği vurgulanarak, devlet ve özel sektörün birlikte çalışabileceği bir yönetimin etkinliğe katkı sağlayabileceği ileri sürülmektedir.

Eren (2018) ise, çalışmasının özelleştirme ile ilgili kısmında, özelleşen fabrikalarının istihdamda bir azalışla sonuçlanmasının uzun dönemde muhtemel görüldüğünü ileri sürmektedir. Özelleşmenin yanı sıra ilgili alandaki istihdam kaybı için ekonomi içinde tarım sektörünün payının azalması neden gösterilmektedir. Özelleştirmenin nedenleri arasında kamunun ihtiyaç duyduğu kaynak gereksinimi belirtilirken, gerekli reformların

hayata geçirilmesi ve kalkınmanın sağlayacağı bir refah düzeyi için bu reformların uzun vadeli bir plan olarak hayata geçirilmesi öneri olarak sunulmaktadır.

2. ÖZELLEŞTİRME ÜZERİNE

Özelleştirme devletin iktisadi faaliyetlerinin sınırlandırılmasına ve ekonomide piyasa güçlerinin etkili kılınmasını ifade eden bir kavramı nitelendirmektedir (Orkunoğlu, 2010: 2). Dar anlamda özelleştirme, devletin sahip olduğu mal varlıklarının özel sektöre devri olarak tanımlanmaktadır. Bunlar sadece devlete ait KİT'lerin satılmasını içeren uygulamalardır ve devletin ekonomik müdahalesinin azaltılması ile serbest piyasa ekonomisinin gelişmesini teşvik etmektedir. Dar anlamda özelleştirmede KİT'lerin özel sektöre devri kısmen olabileceği gibi, tamamen de olabilmektedir (Vural, 2015: 20). Geniş anlamda ise özelleştirme, devletin çeşitli şekillerde (yasa, doğal vb.) oluşturduğu mal ve hizmet üretimindeki kamusal tekellerin kaldırılması, kamu hizmetlerden mümkün olanların fiyatlandırılması, kamu kesimi tarafından üretilen mal ve hizmetlerin finansmanının özel kesim tarafından sağlanması, KİT'lerin mülkiyet devrinin yanı sıra özel kesime kiralanması, yönetiminin özel kesime devri gibi durumları ifade etmektedir.

Geniş anlamda özelleştirme sadece kamu mal ve hizmetlerin satışından kaynaklı değildir. Bir grup stratejiden oluşur ve bu stratejiler piyasadaki liberalleşmeyi sağlama, rekabet ortamı yaratma, piyasa mekanizmalarını çalıştırma, kamu kesiminin performanslarını artırma gibi gayeleri bulunmaktadır (Sezgin, 2001: 156). Özelleştirme, devletin ekonomideki müdahalesini azaltmak ve özel sektörün dinamizminden yararlanarak kaynak kullanımındaki etkinliği ve verimliliği arttırmak için bir politika aracı olarak kullanılmaktadır (Özbek, 2007: 4).

Özelleştirmenin amaçları genel ve özel olmak üzere iki grupta incelenebilir. Genel amaçlar, ekonominin tüm sektörlerine ilişkin hem ekonomik hem de sosyal boyutunu içine alan kapsamlı amaçlar bütünüdür. Genel amaçlar için, devletin ekonomiye müdahalesini ortadan kaldırmaya ve başta iç ve dış güvenlik, adalet ve bayındırlık olmak üzere, devletin klasik fonksiyonlarını yerine getirmeye çalışarak daraltmak istenilen durum vurgulanmaktadır. Buna göre özelleştirme devleti asli görevleri içine çekerek küçültmek, görevini azaltarak daha iyi hizmet vermesini sağlamak ve ekonomik akılcılığın gerekleri uyarınca işleyen, üretkenliği ve verimliliği yüksek bir ekonomi meydana getirmek amacına sahiptir. Özelleştirmenin özel amacı ise, genel amaca ulaşmak için gerçekleştirmek istediği ve devlet mülkiyetinde bulunan KİT'lerin özel mülkiyete geçişi sorununa ilişkin olarak algılanmaktadır (Tümer, 2004: 19).

Özelleştirmelerin gerekçesi, serbest piyasa mekanizması içinde, işletmelerin devletten daha etkin çalıştırılabileceği varsayımına dayanmaktadır. Ekonomi rekabet piyasasının kurallarına göre yönetilirse hem tek tek işletmelerin hem de bütün ekonominin etkinliği gerçekleşebilir. Bu durumunun gerçekleşebilmesi için Devletin ekonomiye

müdahalesinin en aza indirilmesi, piyasadaki mal ve hizmetlerin özel işletmeler tarafından üretilmesi gerekmektedir (Günay, 2013: 316). Böylelikle ekonomide ekinliğin sağlanması sonucu toplumun refahı da artabilecektir.

Özelleşmenin en önemli ekonomik amaçlarından birisi, devlete gelir sağlamaktır. Ekonomik krizlerin önlenmesi için KİT'lerin satışı, devlet açısından yarar sağlayabilir. Devletin dış borçlanmalarının artması, dışarıdan ve uluslar arası kuruluşlardan kredi desteği alamaması durumunda, hükümetler özelleştirmeyle gelir yaratabilirler. Çünkü devlet bütçe açıklarını kapatmak için halk tarafından istenilmeyen vergileri toplama işine girmekten kaçınmaktadır. Hükümet bu durumda vergi almak yerine özelleştirmeyi tercih edebilmektedir (Cebe, 2015: 6).

Özelleştirmenin ekonomik amaçlarından bir başkası serbest piyasa ekonomisini güçlendirmektir. KİT'ler, tekel statülerinden dolayı piyasanın kontrolünü ellerinde bulundurabilir ayrıca devlet desteği aldıklarından dolayı iflas tehlikesi durumuyla da karşılaşmayabilir. Bu yüzden kalite ve fiyat konularında piyasa taleplerine duyarlı olmazlar ve piyasa da kalabilmek için kaliteyi yükseltmek, maliyetleri ve dolayısıyla fiyatları düşürmek gibi önlemleri alma ihtiyacını duymayabilirler. Buna paralel olarak yeni ve modern teknolojileri de takip etmediklerinden verimlilikleri de düşük olabilir.

KİT'ler tekelci eğilimli yapıları nedeniyle piyasa denetimini ellerinde bulundurarak rekabeti ortadan kaldırmaktadırlar. Fiyat, arz ve talep gibi piyasa unsurlarını göz ardı ederek üretim miktarını, kalitesini ve fiyatını siyasi karar organları belirlediğinden kaynakların israf edilip, ekonomik verimliliğin düşmesine neden olmaktadırlar. Bu durumda ekonomilerde genel olarak verimsizlik artar, kalite düşer, fiyatlar ve maliyetler artar, kaynaklar rasyonel kullanılmamış olur. Bu olumsuzlukları bertaraf etmek için KİT'lerin özelleştirme yoluna gidilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla piyasa ekonomisi içinde üretim miktarını, kalitesini ve fiyatını tüketicinin talebi doğrultusunda belirlendiği, kaynakların etkin şekilde kullanıldığı serbest rekabetin oluşmasına yol açacaktır (Tümer, 2004: 21).

Özelleştirmenin ekonomik amaçlardan bir diğeri, ekonomide verimliliğin atmasını sağlamaya çalışmaktır. Kamu teşebbüslerinin yeterli kar sağlayamaması, hissedarlara hesap verme mecburiyetinin olmaması, teknolojik gelişmelerinin takip edilememesi gibi sorunlar yüzünden kamu kesimindeki verimlilik özel kesimdeki verimliliğe göre çok daha düşük olabilmektedir. Kamu kesimini verimliliğindeki bu düşüklük, ekonomiyi olumsuz şekilde etkilemektedir. Dolayısıyla işletmelerin özelleştirilmesi halinde verimliliğin artacağı yönünde beklentiler bulunmaktadır (İnan, 1994: 135). Kamuya ait işletmelerde kamu yöneticilerinin kamu kaynaklarını kullanırken savurgan davranışlar sergilemelerinin de önüne geçilerek verimlilik pozitif etkilenebilecektir.

Gelir dağılımını iyileştirmek bir diğer ekonomik amaç olarak sıralanabilir. KİT'lerin hisse senetlerinin çalışanlara, yöneticiler ve tasarruf sahiplerine belli avantajlarla satılması bu kesimlere gelir transferi sağlanarak bir yandan işletmelerin verimliliği artarken, diğer yandan da verimlilik artışının düşük gelir gruplarına aktarılmasıdır (Aksu, 1991: 131).

Ekonomik amaçlardan bir diğeri de tasarrufları belirli alanlara kanalize ederek finansal sistemin etkin çalışmasına yardım edebilmektir. Tasarrufların gayrimenkul, altın gibi verimsiz alanlara kayması kaynak sıkıntısı yaşayan ülkeler için önemli sorunlardan birini ortaya çıkarmaktadır. Özelleştirme ile beraber KİT hisse senetlerinin satışı vasıtasıyla, ekonomide fon fazlası olan kesimlerin fon eksiği olan kesimlere aktarılmasıyla ekonomide fonların atıl kalmasının ya da verimsiz alanlara kanalize olmasının önüne geçilebilecektir. Dolayısıyla birikimlerin yatırıma dönüşmesi ve tasarrufların etkin kullanılması sermaye piyasasının gelişmesini sağlayabilecektir (Tümer, 2004: 21).

KİT'lerdeki gizli işsizliği önlemek özelleştirmeden beklenen ekonomik amaçlardan başka birisidir. KİT'lerin üretim maliyetleri ve harcamalarında en büyük paylardan birisini personel giderleri kalemi oluşturmaktadır. KİT'lerdeki gizli işsizliğin en önemli sebebi ise, siyasal taraftarlık ile hareket edilmesi ve popülist politikalar kaynaklı olmasıdır. KİT yöneticileri siyasilerin çevrelerini, parti mensuplarını KİT'lere istihdam oluşturdukları görülmektedir (Demirbaş ve Türkoğlu, 2002: 246). Dolayısıyla özelleştirme istihdamla ilgili politikaların gözden geçirilmesini gerekli kılarak rasyonel hareket edilmesini sağlamaktadır.

Ekonomik amaçlarından bir diğeri de yabancı sermaye girişini sağlamaktır. KİT'lerin özelleştirilmesi ile piyasa mekanizmasının etkin hale gelmesi ve sermaye piyasasının gelişmesi neticesinde yabancı sermayenin ülkeye girişi açısından daha uygun şartlar tesis edilmiş olabilecektir (Demirbaş ve Türkoğlu, 2002: 245). Özelleştirme, yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişini teşvik ederek döviz gelirini arttırmak ve ödemeler dengesindeki açığı kapatmakta yardımcı olabilecek bir yöntem olarak da görülebilir (Tümer, 2004: 23).

Enflasyonun önlenmesi bir başka önemli ekonomik amaç olarak görülmektedir. Buna göre, kamu teşebbüslerinin çeşitli nedenlerle giderleri gelirlerinden daha fazla olduğundan bütçeleri açık verebilmektedir. Bu açıklar ise sübvansiyonlar ve borçlar ile giderildiğinde hazinenin bütçe üzerindeki yükü artmaktadır. Diğer yandan söz konusu açıkların kapatılabilmesi için üretilen mal ve hizmet fiyatlarının sık sık yükseltilmesi de enflasyona öncülük edebilmektedir. Dolayısıyla özelleştirme, kamu işletmelerinin sebep olduğu bu tür açıkların ortadan kaldırılmasıyla enflasyonun düşürülmesinde önemli bir politika olarak görülebilmektedir (Üzümcü, 2007: 102).

3. İSTATİSTİKLERLE TÜRKŞEKER

Türkiye'de Şeker Fabrikalarının kurulması amacıyla Osmanlı İmparatorluğu zamanında (1840-1899) ve ondan sonraki yıllarda bazı girişimlerde bulunulduğu fakat bu teşebbüslerden hiçbirinin uygulamaya geçirilemediği anlaşılmaktadır. 1923'e gelindiğinde ise, Uşak'ta ilk Şeker Fabrikasının temelinin atıldığı ve fabrikanın Aralık 1926 tarihinde işletmeye açıldığı görülmektedir. Uşak'ta bir şeker fabrikası kurma çalışmaları devam ederken aynı yıllarda İstanbul'da özel şahısların ve bazı milli bankaların katılımıyla 1925'de "İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları T.A.Ş." kurulduğu görülmektedir. Aralık 1925'de ise Alpullu Şeker Fabrikasının temeli atılmış ve çok kısa süre içerisinde Kasım 1926'da fabrika işletmeye açılarak ilk Türk şekerinin üretimi yapılmıştır. 1933'e gelindiğinde Eskişehir Şeker Fabrikası, 1934 yılında ise Turhal Şeker Fabrikasının işletmeye açıldığı görülmektedir.

Şeker üretim faaliyetleri 1950 yılına kadar bu fabrikalar aracılığıyla yapılırken, 1951-1956 yıllarını kapsayan dönemde toplam 11 yeni şeker fabrikası inşa edilmiş, 1956 yılında fabrika sayısı 15 ulaşmıştır. 1962 yılında Ankara Şeker Fabrikası ve 1963 yılında da Kastamonu Şeker Fabrikası işletmeye alınmıştır. 1977'de Afyon, 1982'de Muş ve Ilgın, 1983'de Bor, 1984'de Ağrı ve 1985 yılında da Elbistan Şeker Fabrikalarının %95'e varan makina ve tesisleri mevcut beş makina fabrikasında imal edilerek işletmeye alınmışlardır. Daha sonra sırasıyla 1989 yılında Erciş, Ereğli ve Çarşamba Şeker Fabrikaları, 1991 yılında Çorum, 1993 yılnda Kars, 1998 yılında Yozgat ve 2001 yılında ise Kırşehir Şeker Fabrikaları işletmeye açılmıştır (TÜRKŞEKER, 2018).

2017 yılı sonuna kadar geçen zaman içerisinde Türkiye'de bulunan şeker fabrikası sayısı 33'e yükselmiştir. Bunların 8 tanesi özel teşebbüs, 25 tanesi ise İktisadi Devlet teşekkülü olarak TÜRKŞEKER (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.) adıyla farklı illerde faaliyet göstermektedir. 2018 yılı başlarında TÜRKŞEKER bünyesinde bulunan Bor, Çorum, Kırşehir, Yozgat, Erzincan, Erzurum, Ilgın, Kastamonu, Turhal, Afyon, Alpullu, Burdur, Elbistan ve Muş şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karar verilmiş, alınan karar 21 Şubat 2018 tarihli resmi gazete yayınlanarak özelleştirmelerin hukuki alt yapısı oluşturulmuştur. Kastamonu Şeker Fabrikası hariç özelleştirilmesine karar verilen diğer şeker fabrikalarının satış ihaleleri Mayıs 2018 tarihi itibariyle tamamlanmış bulunmaktadır. Bununla birlikte satışı yapılan ancak devredilmeyen, Ilgın, Alpulu, Burdur ve Yozgat Şeker Fabrikalarında 2018 yılında da üretim TÜRKŞEKER tarafından yapılmaktadır.

Tablo 1. ve Tablo 2.'de sunulan, yıllar itibariyle kar zarar durumları, 2011 yılından sonra "kendi maliyetine göre" istatistiklerinden derlenmiştir. Yıllar itibariyle Tablo 1. ve Tablo 2.'de sunulan istatistikler, her bir fabrikaya ait göstergeleri yansıtıyorken, en alt satırlarda sunulan toplam ile ifade edilen değerlerin içerisinde şeker fabrikalarına ilaveten makine fabrikaları, şeker enstitüsü ve EMAF istatistiklerinin (negatif) payları da bulunmaktadır.

Tablo 1. TÜRKŞEKER Kar Zarar Durumu I (Milyon TL)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Merkez	-143,9	-102,8	100,1	-0,8	-1,1	-1,3	-1,3
Afyon	-23,5	11,4	10,7	15,8	12,7	24,0	7,6
Ağrı	6,1	-14,1	-6,9	-4,3	-6,8	-14,5	-23,1
Alpullu	5,9	-0,4	-4,9	-0,1	0,2	-10,1	-17,5
Ankara	2,1	9,7	-0,01	6,7	8,0	-6,3	-4,8
Bor	14,8		-1,7	6,1	1,1	-5,8	-2,1
Burdur	27,5	11,2	-12,0	10,1	7,5	6,8	0,7
Çarşamba	2,4	-0,7	3,0	-3,0	-1,5	-11,8	-28,0
Çorum	14,1	-18,0	1,9	9,3	-1,1	6,6	6,2
Elazığ	-2,3	-7,7	-2,9	0,7	-3,5	-14,1	-14,2
Elbistan	-4,5	1,0	-32,2	-35,1	-2,5	-2,8	-2,6
Erciş	4,6	-9,5	-0,7	0,6	-4,6	-10,9	-23,0
Ereğli	-9,7		6,3	1,8	-20,6	11,0	10,4
Erzincan	14,0	5,8	0,1	2,6	2,1	-1,4	-3,0
Erzurum	11,2	6,0	-0,05	5,6	2,6	-2,5	-7,4
Eskişehir	23,4	31,1	1,9	21,1	24,1	26,2	6,8
Ilgın	25,8		-3,4	-10,8	-15,2	-27,5	3,0
Kars	3,4	-7,1	-1,6	2,8	-1,5	-7,1	-8,9
Kastamonu	15,9	8,1	4,0	5,4	-1,5	-2,2	0,4
Kırşehir	12,5	6,0	7,7	4,3	-6,5	-15,4	-3,2
Malatya	5,8	3,2	0,4	-5,8	0,9	-5,3	-11,9
Muş	5,7	3,1	1,3	3,8	1,9	-4,5	-23,3
Susurluk	6,5	11,8	-5,5	4,9	0,7	-13,2	-31,9
Turhal	20,9	-15,1	-19,5	-36,3	-3,7	3,8	17,6
Uşak	6,7	-0,2	-12,4	2,0	0,2	-3,0	-3,3
Yozgat	15,8	7,8	-27,6	-1,6	5,5	5,7	-1,0
TOPLAM	60,121	-60,346	3,074	3,192	-8,843	-82,922	-169,259

Kaynak: TÜRKŞEKER, Trhsz.

Tablo 1. 2005-2011 döneminde TÜRKŞEKER'in kar zarar durumunu milyon TL olarak göstermektedir. Toplam istatistiklerde yıllar itibariyle dalgalı bir seyir söz konusuyken, 2011 yılında 169 Milyon 259 Bin TL zarar edildiği görülmektedir. 2011 yılında fabrika bazında ise, 8 fabrikanın pozitif değerlerine karşılık 18 fabrikanın negatif bakiyeye sahip olduğu görülmektedir. 18 fabrika içerisinde en yüksek zarar eden fabrikalar olarak, Sususrluk, Çarşamba, Muş, Ağrı ve Erciş fabrikaları sıralanmaktadır. Aynı yıl için Turhal başta olmak üzere, Ereğli, Afyon ve Eskişehir fabrikaları da en yüksek karlılık değerlerine sahip oldukları görülmektedir. Kar-zarar toplamları değerlendirildiğinde ise 2010 yılındaki 83 milyon TL tutarındaki zararın, 2011 yılında 169,2 milyon TL'ye yükseldiği görülmektedir.

Tablo 2. TÜRKŞEKER Kar Zarar Durumu II (Milyon TL)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Merkez	-12,8	-26,8	-11,7	-2,6	-33,6	-10,0
Afyon	16,9	44,5	91,1	49,8	11,7	2,1
Ağrı	-33,5	-27,0	-37,0	-29,1	-27,7	-5,6
Alpullu	-21,2	-20,7	-19,9	-16,8	-19,0	3,0
Ankara	-16,0	-1,6	-13,7	-14,1	-11,4	-19,2
Bor	10,5	-0,2	9,3	5,7	10,4	-7,4
Burdur	1,6	15,2	25,8	11,0	6,5	-8,5
Çarşamba	-17,4	-16,3	-18,4	-17,2	-17,3	-19,6
Çorum	-1,4	2,1	-3,8	25,8	17,5	-2,4
Elazığ	-20,6	-18,5	-28,2	-31,3	-25,8	-30,0
Elbistan	-13,6	-28,3	-12,1	-0,2	-2,7	-10,6
Erciş	-17,4	-20,8	-38,1	-34,9	-24,3	-38,4
Ereğli	3,0	-69,8	-3,4	60,1	54,8	36,3
Erzincan	-8,4	-6,0	-8,6	-12,1	-8,6	-4,5
Erzurum	-15,0	-13,8	-31,8	-30,3	-15,2	-20,1
Eskişehir	8,9	4,1	27,5	40,9	0,2	-10,0
Ilgın	-21,2	-39,5	-39,0	50,8	53,0	44,2
Kars	-15,5	-14,4	-25,5	-9,9	-25,0	-29,2
Kastamonu	-2,2	4,0	-7,8	-13,3	-11,6	-21,8
Kırşehir	1,5	19,1	4,9	-3,4	47,5	-4,9
Malatya	-14,2	-12,0	-20,1	-22,0	-20,6	-31,8
Muş	-22,9	-14,6	-30,4	-37,2	-30,6	-30,3
Susurluk	-23,8	-20,7	-14,3	-64,4	-26,2	-29,3
Turhal	11,9	13,4	28,6	13,8	15,1	14,9
Uşak	-6,3	-2,9	-8,2	-7,5	-8,5	-17,4
Yozgat	20,2	18,8	13,6	-37,0	-1,7	-6,0
TOPLAM	-222,236	-244,131	-182,2	-135,969	-108,175	-271,331

Kaynak: TÜRKŞEKER, Trhsz.

2012-2017 istatistiklerinin derlendiği Tablo 2.'de ise, veri dönem içerisinde toplamda her yılın zarar açıkladığı ve en yüksek zararın ise 2017 yılına ait olduğu görülmektedir. Buna göre TÜRKŞEKER 2017 yılında 271 Milyon 331 Bin TL zarar açıklamıştır. Ilgın, Ereğli, Turhal, Alpulu ve Afyon fabrikalarının zarar etmediği 2017 yılı göstergeleri, en yüksek zarar tutarlarının sırasıyla, Erciş, Malatya, Muş, Elazığ ve Susurluk fabrikalarında gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

İstihdam, terör, hammadde yoksunluğu vs. gibi nedenlerden dolayı TÜRKŞEKER'e bağlı olarak çalışan bazı fabrikaların, çalışamadığı yıllar olmuştur. 2013 yılında Alpullu, Çarşamba, Susurluk; 2014 yılında, Ağrı, Alpullu, Çarşamba, Kars; 2015 yılında Ağrı, Alpullu, Susurluk; 2016 yılında Ağrı, Alpullu, Susurluk; 2017 yılında ise Çarşamba Şeker Fabrikalarında üretim yapılmadığı görülmektedir. Çalışmayan fabrikalarda bu dönemde de işçilik giderleri vs. devam ettiğinden o yıllarda şirketin zararına katkıları olmuştur.

Fabrikaların önde gelen zarar etme nedenleri arasında; devletin çıkarmış olduğu mevzuatlar çerçevesinde yönetiliyor olmaları dominant rol oynamaktadır. Örneğin, işletme malzemeleri arasında en büyük paya sahip olan yakıt alımlarında istenilen yakıtın özellikleri bile rekabeti engellediği gerekçesiyle tam olarak belirtilememektedir. Belirtilen özellikleri yansıtan malzemelerde de ucuz olanın tercih edilme zorunluluğu olduğundan kalitesiz olan malzemenin tercihi kısa ömründen dolayı ekonomik olmamaktadır. Başka bir açıdan değerlendirildiğinde, yıllardan beri özelleştirme kapsamında olan Şeker fabrikalarına gerekli yatırımların yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, üretim esnasında yeni teknoloji yatırımları ile bertaraf edilebilecek işletme kayıplarının önüne geçilemediğini belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte, yine yatırım yapılamamasından dolayı, diğer mevzuatlar açısından yükümlülüklerin yerine getirilememesinden kaynaklanan idari para cezalarına maruz kalındığı da görülmektedir.

Özel fabrikalar ile kıyaslama yapıldığında ise şeker üretim prosesi sonucunda oluşan yan ürünlerin değerlendirilmesinde ciddi farklılıkların olduğu gözlenmektedir. Özel fabrikalarda oluşan yan ürünler (melas, yaş küspe vs. gibi) entegre tesisler kurularak (alkol, hayvan yemi vs. gibi) değerlendirilmekte ve ciddi miktarlarda kar elde edilebilmektedir. Şeker üretim maliyetleri üzerine azımsanmayacak şekilde etkisi olan işçilik maliyetleri de, dönemsel olarak yapılan şeker üretimi bittikten sonra da çalışanların entegre tesislerde çalışmaya devam etmeleriyle birlikte en aza indirilebilmektedir.

Fabrikaların zarar etmelerindeki diğer önemli hususlardan bir tanesinin de pancar kayıplarından kaynaklandığı görülmektedir. Özel sektör fabrikalarında, fabrikaya gelen ürünler, firmaların bünyelerinde bulunan temizleme tesislerinden geçirildikten sonra üretime kabul edildiğinden, pancar kayıpları minimum seviyelere indirilebilmektedir.

İşlenene göre bedeli ödenen pancar kayıplarının yer aldığı Tablo 3. ağırlık ölçüsü (Ton) olarak 2012-2017 yılları verilerini kapsamaktadır. 2012 yılından başlayarak yıllar itibariyle sırasıyla, 297; 362; 457; 397; 737 ve 554 Bin Ton pancar kaybının istatistiklere yansıdığı görülmektedir. Bununla birlikte 2017 yılında en az kaybın Alpulu Şeker Fabrikasında olduğu görülürken, ton bazında en fazla kaybın ise Ereğli Şeker Fabrikasının başını çektiği ve Afyon, Ilgın ve Çorum Şeker Fabrikalarının da bunu izlediği fabrikalarda olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. İşlenene Göre Bedeli Ödenen Pancar Kayıpları (Ton)

Fabrikalar	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Afyon	10042	16600	2630	18783	119798	52367
Ağrı	10939	7873				28344
Alpullu	4847					974
Ankara	18702	15657	33497	13212	21702	5829

Bor	12278	29277	36816	30876	39355	37284
Burdur	16027	17902	7531	23599	31815	17145
Çorum	18116	17683	29957	25652	55085	47992
Elazığ	1566	2982	2055	2648	5014	4625
Elbistan	9061	6450	-879	12643	11720	5176
Erciş	8844	12430	19220	9504	18081	5871
Ereğli	868	27466	16784	24368	70776	52724
Erzincan	8948	19304	27570	14535	8891	4402
Erzurum	16583	14204	27182	14115	25617	33114
Eskişehir	45579	34665	26891	33466	99987	17266
Ilgın	26490	55619	42310	28679	49182	48762
Kars	4285	2652		14346	15594	14903
Kastamonu	5448	10922	19716	13842	5644	14151
Kırşehir	168			15396	11667	8170
Malatya	12378	16255	5527	13488	12389	14237
Muş	45631	16862	31919	29684	48931	34180
Susurluk			49838			34684
Turhal	13200	29123	44104	32865	43896	42532
Uşak	4814	4652	1894	2429	9503	9576
Yozgat	1978	15147	33869	22419	32125	20045
TOPLAM	296792	362479	456748	396550	736771	554355

Kaynak: TÜRKŞEKER, Trhsz.

Tablo 4. ise işlenene göre pancar kayıplarının, parası ödenen pancar içerisindeki oranını ifade etmektedir. Buna göre 2012-2017 yılları arasında, en yüksek oranın görüldüğü yıl, Kars şeker fabrikasının yaklaşık yüzde 17,5'lik veriyle 2016 yılı olmuştur. Kars şeker fabrikası veri yıllar içerisinde de yüksek oranlarda pancar kaybını gösteren fabrika konumundadır. İşlenene göre pancar kayıplarının yüzde 15'in üzerini gördüğü Kars şeker fabrikasını, Muş şeker izlemektedir. Buradaki kayıp ise yüzde 10'ların üzerindedir.

Tablo 4. İşlenene Göre Bedeli Ödenen Pancar Kayıpları (%)

Fabrikalar	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Afyon	-1,31	-1,86	-0,34	-2,46	-10,45	-5,04
Ağrı	-12,58	-9,98	-	-	-	-
Alpullu	-14,32	-	-	-	-	-
Ankara	-3,78	-3,20	-6,73	-2,99	-4,14	-1,27
Bor	-3,34	-6,85	-8,96	-7,04	-7,61	-7,71
Burdur	-3,27	-2,94	-1,41	-4,78	-4,90	-2,80
Çorum	-3,20	-2,89	-4,91	-4,42	-6,97	-5,38
Elazığ	-3,19	-8,52	-3,51	-6,00	-5,63	-2,92
Elbistan	-2,58	-1,88	0,26	-3,27	-2,77	-1,23
Erciş	-6,42	-7,29	-12,34	-8,92	-9,59	-3,56

Ereğli	-0,11	-2,38	-1,69	-2,47	-5,53	-4,41
Erzincan	-5,90	-10,35	-11,69	-6,97	-4,19	-2,22
Erzurum	-8,84	-7,80	-11,96	-7,18	-8,22	-9,44
Eskişehir	-4,96	-3,72	-3,09	-4,00	-9,02	-1,75
Ilgın	-2,87	-5,64	-4,68	-3,25	-4,34	-4,35
Kars	-15,37	-16,42	-	-	-17,48	-16,63
Kastamonu	-3,43	-5,50	-8,02	-7,87	-3,02	-5,03
Kırşehir	-0,03	2,39	0,36	-3,11	-2,11	-1,26
Malatya	-6,87	-7,81	-2,10	-4,56	-3,31	-3,71
Muş	-17,34	-7,50	-11,91	-11,52	-13,63	-9,80
Susurluk	-	-	-14,21	-	-	-
Turhal	-2,88	-5,50	-7,41	-5,03	-5,59	-4,78
Uşak	-3,07	-2,38	-1,04	-1,49	-4,53	-4,85
Yozgat	-0,57	-4,43	-9,35	-6,53	-7,61	-5,21
TOPLAM	-3,52	-3,90	-4,88	-4,51	-6,49	-4,56

Kaynak: TÜRKŞEKER, Trhsz.

Toplam satırında sunulan istatistikler, her yıl için mevcut fabrikalardaki kayıp oranlarını göstermektedir. 2017 yılında toplam pancar miktarının yaklaşık olarak yüzde 5'i, yani 554355 ton karşılığındaki miktarı bedeli ödendiği halde işlenmeyen pancar kaybı olarak istatistiklere yansımaktadır.

SONUÇ

Özelleştirmeler, serbest piyasa mekanizması içinde, işletmelerin devletten daha etkin çalıştırılabileceği düşüncesiyle yapılmaktadır. Ekonomiler serbest piyasa koşullarına uygun şartlarda yönetildiklerinde hem tek tek işletmelerin hem de bütün ekonominin etkinliği gerçekleşebilecektir. Dolayısıyla devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesi, piyasadaki mal ve hizmetlerin özel firmalar tarafından üretilmesi gerekmektedir. Böylelikle ekonomik ekinliğin sağlanması ve toplum refahının artması sağlanabilecektir.

Özelleştirmenin çeşitli amaçlar doğrultusunda yapıldığı görülmektedir: Serbest piyasa ekonomisini güçlendirebilmek, devlete gelir sağlayabilmek, verimliliği arttırabilmek, gelir dağılımını düzenleyebilmek, yabancı sermayenin girişini teşvik etmek, finansal sistemi geliştirmek, gizli işsizlikle mücadele ederek üretimi arttırabilmek ve enflasyonist eğilimlerden uzaklaşabilmek.

2017 yılı itibariyle TÜRKŞEKER adıyla farklı illerde faaliyet gösteren 25 fabrika bulunmaktadır. Bu fabrikalar içerisinde Bor, Çorum, Kırşehir, Yozgat, Erzincan, Erzurum, Ilgın, Kastamonu, Turhal, Afyon, Alpullu, Burdur, Elbistan ve Muş şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karar verilmiştir. Kastamonu Şeker Fabrikası hariç özelleştirilmesine karar verilen diğer şeker fabrikalarının satış ihaleleri Mayıs 2018 tarihi itibariyle tamamlanmıştır. Bununla birlikte satışı yapılan ancak devredilmeyen, Ilgın, Alpulu, Burdur ve Yozgat Şeker Fabrikalarında 2018 yılında da üretim TÜRKŞEKER tarafından yapılmaktadır.

Her nereden bakılırsa bakılsın, kamunun zarar eden işletmelerinin maliyetleri toplum tarafından karşılanmakta ve refah düzeyinin azalmasına neden olmaktadır. TÜRKŞEKER için 2005-2017 dönemi için kar-zarar tablolarının ve 2012-2017 dönemi için pancar kayıpları istatistikleri kullanılarak betimlenen bu çalışma sonucunda, yıllar itibariyle rapor edilen zararların önüne geçilememiş, maliyetler düşürülememiş, teknoloji yenilenememiş, kayıplar ortadan kaldırılamamış ve kamunun karar alma mekanizması ortadan kaldırılamamıştır. Dolayısıyla TÜRKŞEKER özelleştirmelerinin gerekli olduğu söylenebilir. Özelleştirmeler, fabrikaların hantal yapılarından kurtulabilecekleri bir fırsat olarak görülebilir. Özel sektör bu fabrikaları rehabilite edebilir, yatırımların arttırılmasını sağlayabilir, aynı maliyetlerle üretimi çeşitlendirebilir ve arttırılabilir, üretim maliyetleri düşürülerek verimlilik arttırılabilir ve rekabetçi bir yapıya kavuşturulabilir.

Dolayısıyla yukarıda tartışılanlar dahilinde kamuya ait üretim tesislerinin, serbest piyasa koşulları altında çalışabilecekleri bir statüye kavuşturulmaları bir zorunluluk haline gelmektedir. Serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi, devletin ekonomideki yerinin düzenleme, denetleme, gözetim ve piyasaların regüle edilmesi anlayışı içerisinde olunması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

CEBE, H., 2015. Özelleştirme ve Türk Telekom Özelleştirilmesi, Beykent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 118s (yayımlanmamış).

DEMİRBAŞ M. VE TÜRKOĞLU M., 2002. "Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, 7(1), ss. 241-264.

DEMİRBAŞ, M. ve TÜRKOĞLU, M., 2002. "Kamu İktisadi Teşebbüslerin Özelleştirilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(1), ss. 242-264.

EKE, E., 2010. ''Türk Telekomünikasyon Sektöründe Serbestleşme'', Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, 2(1), ss. 85-106.

EREN, S., 2018. "Türkiye'de Şeker Politikaları: Bir Kalkınma Modeli", İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu:

https://www.ikv.org.tr/images/files/ikv_%20degerlendirme_selvi_eren_seker_.pdf, 13.11.2018.

EROĞLU, Ö., 2001. ''Türkiye'nin Özelleştirme Engellerini Aşabilme Kapasitesi'', Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 5, ss. 1-24.

GÖKDEMİR, S., 2018 "Türkiye'de Özelleştirmenin İstihdam Üzerindeki Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

GÜNEY, S., 2013. "Türkiye'de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerindeki Etkisi", Niğde Üniversitesi İİBD Dergisi, 6(1), ss. 1-14.

İNAN, Ö., 1994. "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 47(1-4), ss. 133-150.

KIYMAZ, T., 2002. "Şeker Politikalarında Yeni Yönelimler ve Türkiye'nin Konumu'', Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, DPT 2652, http://tarim.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/02/tkiymaz_calisma.pdf, 13.11.2018.

KOSTAKOĞLU, F., KESKİN, U. VE BÜYÜK, K., 2016. "Eskişehir Şeker Fabrikasının Özelleştirilmesine Yönelik Porter'ın Elmas Modeli Analizi", Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (13), ss. 50-61.

KUDUBEŞ, İ., 2015. "Özelleştirmenin Sebepleri, Amaçları ve Sonuçları: Türkiye Analizi", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ORKUNOĞLU, I. F., 2010. "Özelleştirme ve Alternatifleri", Akademik Bakış Dergisi, 22, 1-22.

SARISU, A., 2008. "Hükümetlerimiz ve Özelleştirme Uygulamaları", Yaklaşım Dergisi, Ekim, ss. 213-220.

SEZGİN, Ş., 2010. "Piyasa Ekonomisinin Şartları ve Özelleştirme", Pamukkale Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi, 5(2), ss. 1-18.

TÜMER, E., 2004. Türkiye'de Özelleştirmenin Ücret ve İstihdam Üzerindeki Etkisi, Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 195s (yayımlanmamış).

TÜRKŞEKER (Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ), 2018. TÜRKŞEKER Tarihçe, https://www.turkseker.gov.tr/tarihce.aspx, 10.11.2018

TÜRKŞEKER (Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ), Trhsz. 2009-2010-2011-2012-2013-2014-2015-2017 Yılları için Şeker Sanayii Maliyet ve Analizleri, Bilge Matbaacılık.

ÜZÜMCÜ, Z., 2007. Özelleştirme Politikası ve Türkiye Uygulamalarındaki Etkinliği, Selçuk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 253s (yayımlanmamış).

VURAL, T., 2015. "Özelleştirme Kavramının Yerel Yönetimler Açısından Değerlendirilmesi", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Maliye Araştırma Dergisi, 1(1), ss. 1-12.

BAĞIMSIZ DENETİM GÖRÜŞÜNÜN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: BORSA İSTANBUL UYGULAMASI

Kenan Sağım
Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı
kenansagim@hotmail.com

Dr.Öğr. Üyesi Ş. Gül Reis
Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme
greis@gantep.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul (BIST)'de bağımsız denetim görüşlerinin açıklandığı tarih ve etrafındaki günlerde piyasanın bağımsız denetim görüşlerine verdiği etkiyi ölçmektir. Bu amaçla BIST-TÜM endeksinde 2009-2018 yılları arasında sürekli faaliyet gösteren ve üç ayda bir bağımsız denetim görüşü yayınlayan 17 firmanın toplamda 612 bağımsız denetim raporu incelenmiştir. Çalışmada Olay Çalışması (Event Study) Yöntemi, Patell Testi (Patell Z-Statistic) ve Standardize Edilmiş Çapraz Kesit Testi (Standardized Cross-Sectional Test) uygulanmıştır. Test sonuçlarından elde edilen bulgulara göre (-10,+10) olay aralığında bağımsız denetim görüşleri hisse senedi getirileri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı değildir ve dolayısıyla yatırımcıların hisse senedi alım-satım kararlarını etkilemediğini göstermektedir. Bir başka deyişle, Borsa İstanbul (bu çalışmada kullanılan firmalar kısıtıyla) yarı-güçlü formda etkindir.

Anahtar Kelimeler: Borsa İstanbul, Bağımsız Denetim Görüşü, Hisse Senedi, Anormal Getiriler

THE EFFECTS OF INDEPENDENT AUDIT OPINION ON STOCK RETURNS: CASE OF BORSA İSTANBUL

ABSTRACT: The purpose of the thesis is to measure the impact of independent audit opinion on the market and stock returns at Borsa Istanbul (BIST) during the dates the opinions are issued and the days that followed them. The thesis investigates 612 independent audit reports by 17 audit companies who have been continuously active at BIST-TUM index from 2009 to 2018 and who have issued independent audit opinions every three months. The study's methodological inventory includes Event Study, Patell Z-Statistic and Standardized Cross-Sectional Tests. According to findings of tests, in a scale of (-10, +10), independent audit opinion has no statistical significant effect on stock returns and don't affect stock returns and consequently, investors' stock buy and sell decisions.. In other words, Borsa İstanbul (limited by the firms used in this study) is effective in a semi-strong form.

Key Words: Borsa İstanbul, Independent Audit Opinion, Stocks, Abnormal Returns.

GİRİŞ

Muhasebe, finansal özellikli işlemleri kaydeder, sınıflandırır ve finansal tablolar halinde bilgi kullanıcılarına sunar. Yatırımcılar finansal tabloları önemli bir bilgi kaynağı olarak görürler.

2013 yılında yeni Türk Ticaret Kanunu (TTK)'nın uygulanmaya başlanmasıyla ülkemizde faaliyet gösteren işletmelerin vergi amaçlı mali tablo düzenlemenin dışında uluslararası muhasebe standartları ve finansal raporlama standartları çerçevesinde mali işlem ve uygulamaları kaydetme ve raporlama gerekliliği doğmuştur. Bakanlar Kurulu kararıyla

bağımsız denetime tabi olan şirketlerin kapsamı belirlenmiştir (Ayanoğlu ve Yılmaz, 2016, s. 43). Herhangi bir ölçüte bağlı olmaksızın sermaye piyasası araçları bir borsada veya teşkilatlanmış diğer piyasalarda işlem görmeyen ancak 06/12/2012 tarihli ve 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu kapsamında halka açık sayılan şirketler için eşik değerleri aşağıda sıralanmıştır (Resmi Gazete, 2018).

Bağımsız denetim uygulaması 1987 yılında Türkiye'de bankacılık sektörü ile başlamıştır. SPK 13.12.1987 tarihli ve 19663 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan ''Sermaye Piyasasında Bağımsız Dış Denetleme Hakkındaki Yönetmelik'' ile yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 1987). 1989 yılında halka açık şirketler denetim kapsamına alınmıştır. ''Sermaye Piyasasında Bağımsız Dış Denetleme Hakkındaki Yönetmelik'' 28.05.2013 tarihli ve 28660 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan karar ile yürürlükten kaldırılmıştır (Resmi Gazete, 2013). Türkiye'de SPK, Ekim 2018 tarihinden itibaren 265 şirketi bağımsız denetim yapmak için yetkilendirmiştir (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, 2018).

Denetim sonrası kamuoyuna açıklanan denetim raporları ve görüşleri yatırımcıların kararlarını etkileyebilir. Yatırımcılar elde edilen bu bilgilerle varlıklarını yeniden değerlendirebilirler. Diğer faktörlerin yanında yatırımcıların karar verme sürecine etki eden denetim raporlarından ve görüşlerinden elde edinilen bilgiler, yatırımcılar için önemli bir bilgi kaynağı olmaktadır.

1.METODOLOJİ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı; BIST'de faaliyet gösteren firmaların denetim görüşleri sonrası hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini araştırmaktır. Piyasaların denetim görüşü açıklanma tarihi etrafındaki tepkisini ölçmek amacıyla hisse senedi fiyatlarından anormal getiriler hesaplanacaktır.

Bağımsız denetim raporunda açıklanan bilgiler yatırımcıların kararlarına etki edebilir. Bu nedenle bağımsız denetim görüşlerinin yatırımcılara bilgi değeri sunup sunmadığını test etmek ve hisse senedi getirilerine etkisini ölçmek önem kazanmaktadır.

1.2. Araştırmanın Kapsamı

BIST-TÜM endeksinde yer alan 2009-2018 yılları arasında sürekli faaliyet gösteren 234 firma içerisinden üç ayda bir bağımsız denetim raporu yayınlayan 17 firmanın verileri araştırma kapsamına alınmıştır. Kamu Aydınlatma Platformu (KAP)'ta yayınlanan denetim görüşlerinin 2009-2. döneminden 2018-1 dönemi sonuna kadar alınmış olup toplamda 612 denetim görüşü incelemeye dahil edilmiştir.

1.3. Araştırmanın Hipotezi

Bağımsız denetim görüşünün açıklandığı tarihin öncesinde ve sonrasında (-10, +10 olay aralığında) hisse senedi getirilerinde bir değişiklik olup olmadığı dolayısıyla hisse senedi getirilerinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilenip etkilenmediğine ilişkin araştırma problemi aşağıdaki hipotezler yardımıyla test edilmiştir.

H_1 : Bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerinde etkisi vardır.

$H_{1\text{-}a}$: Olumlu bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

$H_{1\text{-}b}$: Şartlı bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerinde negatif bir etkisi vardır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Denetim raporları karar alıp verme sürecinde yatırımcılara faydalı bilgiler sunabilmektedir. Denetim raporlarının hisse senedi getirilerine etkisi ile ilgili literatürde yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır. Türkiye'de yapılan çalışmalar incelendiğinde bağımsız denetim görüşlerinin hisse senedi getirilerine etkisi üzerine yapılmış sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmada bağımsız denetim görüşlerinin hisse senedi getirileri üzerinde yatırımcıların karar alma sürecine etkisinin olup olmadığına ilişkin bir araştırma yapılmıştır. Yatırımcıların bağımsız denetim görüşü öncesi ve sonrası verdiği tepkilere ilişkin literatürden ulaşılan sonuçlar bu bölümde anlatılmıştır.

Firth (1978), çalışmasında nitelikli denetim raporlarının, hisse senedi fiyatları ve yatırımcı kararları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Belirli türdeki denetim raporlarının, portföy sahiplerinin portföy kararlarında kullandıkları önemli bilgiler içerdiğini tespit etmiştir. Aynı zamanda yatırımcıların diğer denetim görüşlerine de farklı şekilde tepki verdiklerini çalışmasında dile getirmiştir. Olay penceresi (-20, +20) olay aralığı olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamına Birleşik Krallık'ta işlem gören 247 şirketin 1974 ve 1975 yıllarındaki nitelikli denetim görüşleri dahil edilmiştir. Araştırmada ortalama anormal ve kümülatif anormal getiriler hesaplanmıştır. Şartlı denetim görüşlerinin hisse senedi fiyatlarına tepki verdiğini tespit etmiştir. Denetim görüşlerinin yatırımcı kararlarını etkilediği sonucunu varmıştır.

Ameen vd. (1994), çalışmalarında nitelikli denetim görüşlerinin hisse senedi anormal getirileri üzerine etkisini araştırmıştır. ABD'de tezgah üstü borsada listelenen 177 firmanın 1974-1978 yılları arasındaki denetim görüşleri dikkate alınmıştır.

Araştırmalarında olay penceresi (-1, +1) ve (-2, +2) olay aralığı olarak belirlenmiştir. Araştırmada ortalama ve kümülatif anormal getiriler hesaplanmıştır. Nitelikli denetim görüşlerinin hisse senedi getirileri üzerinde önemli bir etkisi olmadığını göstermiştir.

Fleak & Wilson (1994), çalışmalarında denetçilerin değerlendirmelerinin hisse senedi fiyatlandırma kararını etkileyip etkilemediğini belirlemektir. Ulusal Muhasebe Araştırma Sistemi (NAARS)'da listelenen 478 firmanın 1979-1986 yılları arasındaki denetçi görüşleri dikkate alınmıştır. Araştırmalarında olay penceresi (-1, +1), (-3, +3) ve (-5, +5) olay aralığı olarak belirlenmiştir. Denetçi görüşlerinin hisse senedi fiyatlarını etkileyecek yeni bilgiler sağladığı kabul edilmiştir.

Chen & Church (1996), çalışmalarında denetçi raporunun yayınlanmasından önce hisse senedi fiyatlarındaki değişiklikleri araştırmıştır. Aynı zamanda piyasanın iflas davalarına verdiği tepkinin açıklanmasında, denetim görüşlerinin faydalı olduğunu görmektedir. Denetçi raporunun yayınlanmasından önce hisse senedi fiyatlarındaki değişimlere tepkisinin ardından, hisse senetlerindeki beklenmedik düşüşün firmalar için daha az olumsuz olduğu görüşmüştür. Çin Borsası'nda işlem gören 106 iflas firması denetim raporlarının türüne göre, iflas başvurusundan hemen önce sınıflandırılmıştır. Olay penceresi (-10, +10) olay aralığı olarak belirlenmiş ve T-Testi uygulanmıştır. Denetim görüşleri ile iflas davalarına tepkisi araştırılırken, iflas olasılığı gibi diğer değişkenleri kontrol ettikten sonra, piyasanın iflas etmeden önce finansal sıkıntılarının ifşa edilmesine verdiği tepki ve denetim raporunun yayınlanmasından önce hisse senedi fiyatlarındaki değişiklikler, denetim görüşlerinin faydalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Chen vd. (2000), çalışmalarında Çin Şangay Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören, 1995-1997 yılları arasındaki 844 firmanın değiştirilmiş denetim görüşlerinin piyasa tepkisini ölçmek istemektedir. Olumlu ve şartlı denetim görüşlerinin hisse senedi fiyatları üzerine etkisini incelemiştir. Olay penceresi (-15, +15) olay aralığı olarak belirlenmiştir. Olumlu ve şartlı denetim görüşleri sonrası hisse senedi üzerinde anormal getiriler elde edildiği sonucuna ulaşmıştır.

Martinez vd. (2004), çalışmalarında İspanyol Sermaye Piyasası'nda denetim raporlarının hisse senedi fiyatları ile ilişkisi olup olmadığını incelemiştir. İncelemede olay çalışması metodolojisi kullanılmıştır. Olay penceresi (-12, +12) olay aralığı olarak belirlenmiştir. Denetim raporlarının yararlanıcılar için önemli bir bilgi değeri olmadığı anlaşılmıştır.

Aygören & Uyar (2007), çalışmalarında denetim görüşlerinin İMKB'de işlem gören hisse senetleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmada İMKB'de bulunan 101 şirketin 2004 ve 2005 yılları denetim raporlarındaki görüşleri ele alınmıştır. Veri değerlendirilmesinde olay çalışması yöntemi kullanılmış ve piyasanın yarı kuvvetli etkin olduğunu varsaymıştır. Bu çalışmada inceleme konusu olan olay ''denetim raporunun açıklanması'', olayın gerçekleşmesi ise denetim raporunun açıklandığı gün olarak belirtilmiştir. Olay penceresinin uzun seçilmesi çalışmanın istatistiksel olarak gücünü azaltabilmekte, olay penceresinin kısa seçilmesi

çalışmanın etkilerini net olarak gösterebilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada olay penceresi uzunluğu (-10, +10) seçilmiştir. Olumlu denetim görüşü hisse senedi getirisi üzerinde negatif etki oluştururken, şartlı denetim görüşünün ise hisse senedi üzerinde negatif ve pozitif anormal getirileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Al-Thuneibat vd. (2008), çalışmalarında nitelikli denetim raporlarının Ürdün'de hisse senedi fiyatları ve getirileri üzerindeki etkisini araştırmıştır. 2000-2005 yılları arasındaki nitelikli denetim raporlarını incelemiştir. Olay penceresi (-7, +7) olay aralığı olarak belirlenmiştir. Araştırmada aynı zamanda T-Testi kullanılmıştır. Nitelikli bir denetim görüşünün hisse senedi fiyatları ve getirileri üzerinde açık ve önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Tahinakis vd. (2010), çalışmalarında Atina Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören şirketlerden 2005-2007 yılları arasındaki nihai olarak 39 şirkete karşılık gelen 51 denetim raporunu ele almıştır. Olay penceresi (-5, +5) olay aralığı olarak belirlenmiştir. Pazar araştırması modeli araştırmanın metodolojisi olarak kullanılmıştır. Denetim raporlarının karar alıp verme sürecinin bir parçası olmadığı ve yararlanıcılar için sınırlı bilgi sağladığı anlaşılmıştır. Bu tür raporların önemi ve değerinin anlaşılmadığı görülmüştür.

Moradi vd. (2011), çalışmalarında denetim raporunu, denetçi ile finansal tabloların yararlanıcıları arasındaki bilgi akışını sağlayan bir araç ve denetim sürecinin sonucu olarak görmüştür. Denetim raporunu test etmek için denetim raporları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Olay penceresi (-5, +5) olay aralığı olarak belirlenmiştir. İncelemede T-Testi uygulanmıştır. 2005-2009 yılları arasında İran'da gerçekleştirilen bu inceleme sonucunda denetim görüşlerinin yararlanıcılar tarafından anlaşılmadığı ve değerli bir bilgi olarak görülmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anvarkhatibi vd. (2012), çalışmalarında denetim görüşlerinin Tahran Menkul Kıymetler Borsası'nda hisse senedi fiyatları üzerine etkisini araştırmıştır. 2002-2008 yılları arası Tahran Menkul Kıymetler Borsası'ndaki şirketler incelemeye alınmıştır. İncelemede Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır. Araştırmalarında olay pencereleri (-100, +100), (-30, +30), (-15, +15) ve (-7, +7) olay aralığı olarak belirlenmiştir İnceleme sonucunda Tahran Menkul Kıymetler Borsası'ndaki denetçi görüşünün hisse fiyatları ve getirileri üzerine etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hoti vd. (2012), çalışmalarında Slovenya ve Hırvatistan'da kamu yararı için faaliyet gösteren işletmelerin denetim sonrası finansal yıl sonu raporlarının açıklanmasından sonra hisse senedi fiyatları üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Araştırmada 2007 yılında 275 şirketin nitelikli denetim raporları incelenmiştir. Araştırmada hisse senedi fiyat dalgalanmalarının tepkilerini ve değişkenlerin denetimle ilgisini incelenmektedir. Bu incelemede diskriminant analizi ve logit modelleri uygulanmıştır. Araştırma sonucunda denetçi görüşünün ve denetim kalitesinin hisse senedi getirileri üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Kara (2015), çalışmasında denetim görüşlerinin BIST'de işlem gören hisse senetleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmada BIST'de işlem gören 88 şirketin 2009-2014 yılları arası denetim raporlarındaki görüşleri ele alınmıştır. Analizde yer alan şirketlerin hisse senetleri fiyatları, finansal tablolarını ilan ettikleri tarihi olay anı olarak kabul etmiş ve her şirketin açıklanan denetim görüşlerinin bu tarihe göre beş gün öncesi ve beş gün sonrası (-5, +5) olay aralığı olarak belirlenmiştir. Veriler regresyon ve hipotez testleri yöntemlerine göre değerlendirilmiştir. Denetim raporlarının ilanı sonrasında hisse senedi ortalama anormal getirisi üzerinde pozitif yönlü, görüş bildirmekten kaçınma ve şartlı görüş bildirimleri hisse senedi ortalama anormal getirisi üzerinde ise negatif yönlü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Denetim görüşü bildirimlerinin hisse senedi getirisine katkı sağladığını tespit etmiştir. Piyasanın yarı güçlü formda bile etkin olmadığını göstermiştir.

Wickramasingha & Nanayakkara (2015), çalışmalarında Sri Lanka Kolombiya Borsası'nda 2008-2013 yılları arasında imalat sektöründe faaliyet gösteren 31 şirket için açıklanan denetim görüşleri ve bu denetim görüşlerinin yatırımcıların karar alma sürecine etkisi incelenmiştir. Bu incelemede ANOVA yöntemi uygulanmıştır. İnceleme sonucunda yatırımcıların karar alma sürecinde denetim görüşlerinin bilgilendirici bir değer taşımadığı kanısına varılmıştır.

Bozkurt vd. (2015), çalışmalarında 2009-2011 yılları arasındaki yıllık yayınlanan finansal tabloların hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini araştırmıştır. BIST-100 endeksinde yer alan 167 firmanın finansal tablolarının açıklandığı gün öncesi ve sonrası beş borsa işlem gününü (-5, +5) veri olarak kullanmıştır. Veriler olay çalışması yöntemi esas alınarak incelenmiştir. İnceleme sonucu finansal tabloların açıklanmasından önceki ve sonraki günlerde yatırımcıların anormal getiriler elde ettiği görülmüştür. Elde edilen anormal getirilerin, firmaların yatırılan sermaye değerlerine göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymuştur.

Ercan & İşseveroğlu (2016), çalışmalarında olumlu denetim görüşünün 2013 ve 2014 yıllarında BIST 100'de işlem gören 92 şirketin hisse senetleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Denetim raporunun açıklandığı tarihten on gün öncesi ve on gün sonrasındaki (-10, +10) hisse senedi fiyatlarının ortalaması veri olarak kullanılmıştır. İncelemede T-Testi uygulanmıştır. İnceleme sonucunda olumlu denetim görüşlerinin hisse senedi fiyatlarına etkisi olmadığı anlaşılmıştır. Denetim raporlarının önemi ve içeriğinin bilgi kullanıcıları tarafından yeterince bilinmemesi neden olarak görülmüştür.

Vaziri & Azadi (2017), çalışmalarında Tahran Menkul Kıymetler Borsası'nda 2009-2014 yılları arasında işlem gören 117 şirketin denetim raporlarının finansal bilgiler üzerindeki ilişkisini araştırmıştır. Bu araştırmada doğrusal regresyon modeli kullanılmıştır. Şirketler tarafından açıklanan bu finansal bilgilere etki eden faktörlerden biri de denetim raporlarıdır. Araştırma sonucuna göre denetim raporlarının hisse senedi getirisi ile önemli bir ilişkisi bulunduğu ortaya çıkmıştır.

3. YÖNTEM

Yatırımcılar hisse senedi getirilerini etkileyen değişkenleri sürekli merak etmişlerdir. Çünkü yatırım yaptıkları hisse senetlerindeki kazançlarını bu değişkenler etkilemektedir. Bu araştırma kapsamında bağımsız denetim görüşlerinin hisse senedi getirisine etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Bu etki, Olay Çalışması (Event Study) Yöntemi, Patell Z-Statistic ve Standardized Cross-Sectional Test (StdCsect) testleri uygulanmak suretiyle araştırılmıştır. Gözlem sayısı (n>100) büyüklüğü nedeniyle Patell-Z testinin kullanılması tercih edilmiştir.

3.1. Olay Çalışması (Event Study) Yöntemi

Olay çalışması yöntemi, incelemeye konu olan belirli bir olay aralığında hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini ölçmeyi sağlayan ve piyasaların olaylara verilen anormal tepkilerini ölçmekte kullanılan ekonometrik bir yöntemdir (Kara, 2015, s. 124).

Olay çalışması yöntemi, hisse senedi fiyatlarını etkileyebilecek bir olayı ölçümlemek için geliştirilmiştir. Olay çalışması yöntemini uygulayabilmek için sadece hisse senedi fiyatları, firma ismi ve olay tarihi bilgilerinin yeterli olması uygulamayı kolaylaştırmaktadır (McWilliams ve Siegel, 1997; Aygören ve Uyar, 2007).

Olay çalışması yönteminde olay zamanının ve olay penceresinin belirlenmesi önemlidir. Olay penceresinin uzun seçilmesi çalışmanın gücünü istatistiksel olarak azaltabildiği gibi, olayın anlamlılığını da yanlış değerlendirilmesine neden olabilmektedir. Olay penceresinin kısa seçilmesi de olayın etkilerini net olarak yansıtmaktadır (Ryngaert ve Netter, 1990; Mackinlay, 1997). Bu nedenle çalışmamızda, incelenmeye konu olan olay zamanını ''bağımsız denetim görüşünün yayınlandığı gün'', olay penceresinin uzunluğunun ise (-10, +10) olarak seçilmesi uygun görülmüştür. (-10, +10) olay penceresi uzunluğu (Chen ve Church, 1996; Aygören ve Uyar, 2007; Ercan ve İşseveroğlu, 2016) tarafından uygulanmıştır.

Olayın olduğu tarihten önceki ve sonraki günlerde (AR) Anormal Getiri, (AAR) Ortalama Anormal Getiri, (CAR) Kümülatif Anormal Getiri ve (CAAR) Ortalama Kümülatif Anormal Getiri hesaplanmalıdır. Bu noktada AAR ve CAAR dört aşamalı bir çalışma ile hesaplanabilmektedir.

3.2. Patell Z-Statistic Testi

İki aritmetik ortalama arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için T-Testi, ANOVA, Patell-Z testi gibi parametrik testler kullanılmaktadır. Bu çalışmada AAR ve CAAR gibi aritmetik ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için Patell-Z testi kullanılmıştır. Gözlem sayısı 100'den büyük olan çalışmalarda (n>100) dağılım normale yaklaştığı için Z testi kullanılmaktadır.

Patell-Z testi, bireysel t-istatistiklerini toplayıp ve bu toplamları örneklem büyüklüğünün karekköküne bölmektedir. Bu test, fazla olan getirilerin normal olarak dağıtıldığını ve böylece her bir stok etkinliğinin tarih kombinasyonuna eşit ağırlıklar atadığını varsayar. Ayrıca geri dönüşlerin bölümler arası bağımsız olduğunu da varsaymaktadır (Gujar, 2012, s. 31).

Patell (1976), Dodd ve Warner (1983), Mikkelson ve Partch (1986), tarafından önerilen bu parametrik test, geri dönüşlerin güvenlik olayları boyunca bağımsız olduğunu varsaymaktadır.

3.3. Standardize Kesitsel Test (StdCsect Z)

Olay çalışması sonuçlarının önem düzeyini tahmin etmek için uygulanan standart bir kesitsel testtir. Bir çaprazlama varyansı ayarlaması dâhil edilerek bir olay tarihinde olası bir varyans artışını telafi eden standart çapraz kesit testini seçer. Patell testinin bir uzantısını temsil etmektedir (Levkina, 2010, s. 14-15).

Standardize kesitsel test (Standardized Cross-Sectional Test - StdCsect), Patell testinin uzantısı konumundadır. Bu test, kesitsel bir varyans ayarlaması dahil edilerek, olay tarihinin fazla getirilerinde olası bir varyans artışını telafi etmektedir (Gujar, 2012, s. 31).

4. BULGULAR

Olumlu denetim görüşü bildirilen firmaların olay günü on gün öncesi (-10) ve on gün sonrası (+10) hisse senedi ortalama anormal getirileri Tablo 1'de raporlanmıştır.

Tablo 1: Olumlu Denetim Görüşü (AAR) Anormal Ortalama Getiriler (-10, +10)

Olumlu	AAR	Pozitif Getiri Sayısı	Negatif Getiri Sayısı	Patell Z	prob.	StdCSect Z	prob.
AAR(-10)	-0.0019	200	247	-1.6384	0.1042	-1.6803	0.0972
AAR(-9)	-0.0008	203	244	-0.3718	0.3723	-0.3525	0.3749
AAR(-8)	-0.0004	206	241	-0.9117	0.2633	-0.8792	0.2711
AAR(-7)	-0.0003	194	253	0.2064	0.3905	0.2044	0.3907
AAR(-6)	-0.0002	198	249	-1.1338	0.2098	-1.0813	0.2223
AAR(-5)	0.0019	221	226	2.5524	0.0154	2.1031	0.0437
AAR(-4)	-0.0021	204	243	-1.6520	0.1019	-1.7517	0.0860
AAR(-3)	0.0000	226	221	0.4416	0.3619	0.4112	0.3666
AAR(-2)	0.0001	218	229	1.0590	0.2277	1.1790	0.1991
AAR(-1)	0.0009	213	234	1.1697	0.2013	1.1190	0.2133
AAR(0)	0.0011	224	223	1.9121	0.0641	1.7718	0.0830
AAR(1)	-0.0007	205	242	-0.0105	0.3989	-0.0075	0.3989
AAR(2)	-0.0010	210	237	-0.8986	0.2664	-0.9168	0.2621
AAR(3)	-0.0007	197	250	-0.1217	0.3960	-0.1107	0.3965
AAR(4)	-0.0011	217	230	-0.7373	0.3040	-0.6932	0.3137
AAR(5)	-0.0010	205	242	-1.3060	0.1700	-1.1715	0.2009
AAR(6)	-0.0004	218	229	0.0582	0.3983	0.0554	0.3983

AAR(7)	-0.0002	211	236	-0.1737	0.3930	-0.1553	0.3942
AAR(8)	0.0001	206	241	-0.2092	0.3903	-0.2155	0.3898
AAR(9)	0.0002	202	245	0.1440	0.3948	0.1387	0.3951
AAR(10)	-0.0016	195	252	-1.8618	0.0705	-1.6647	0.0998

Tablo 1'de olumlu denetim görüşü bildirilen firmaların hisse senetlerinin ortalama anormal getirilerinde (T) olay günü, olay gününün (T-5), (T-2), (T-1) gün öncesi ve olay gününün (T+8), (T+9) gün sonrası ortalama anormal getirilerinin pozitif olduğu görülmüştür. Olay günü sonrası ortalama anormal getirilerin negatif yönlü bir eğilime girdiği izlenmektedir. Olay gününün 5 gün öncesi (T-5)'de istatistiksel anlamda 0,05 anlamlılık seviyesine, olay günü (T) ve olay gününün 10 gün sonrası (T+10)'de ise istatistiksel anlamda 0,10 anlamlılık seviyesine sahip olduğu görülmektedir.

Şartlı denetim görüşü bildirilen firmaların olay günü on gün öncesi (-10) ve on gün sonrası (+10) hisse senedi ortalama anormal getirileri Tablo 2'de raporlanmıştır.

Tablo 2: Şartlı Denetim Görüşü (AAR) Anormal Ortalama Getiriler (-10, +10)

Şartlı	AAR	Pozitif Getiri Sayısı	Negatif Getiri Sayısı	Patell Z	prob.	StdCSect Z	prob.
AAR(-10)	-0.0029	71	94	-1.4890	0.1317	-1.0407	0.2321
AAR(-9)	0.0010	80	85	1.3664	0.1569	0.9400	0.2565
AAR(-8)	0.0031	84	81	2.7536	0.0090	2.1637	0.0384
AAR(-7)	0.0003	94	71	0.2268	0.3888	0.1770	0.3927
AAR(-6)	-0.0021	74	91	-2.6199	0.0129	-2.4004	0.0224
AAR(-5)	0.0040	92	73	2.6651	0.0114	2.2480	0.0319
AAR(-4)	0.0002	68	97	-0.0477	0.3985	-0.0496	0.3985
AAR(-3)	-0.0015	73	92	-1.5201	0.1256	-1.2055	0.1929
AAR(-2)	0.0013	86	79	0.8140	0.2864	0.7683	0.2970
AAR(-1)	-0.0022	77	88	-0.9704	0.2491	-1.0882	0.2207
AAR(0)	-0.0011	81	84	0.1592	0.3939	0.1545	0.3942
AAR(1)	-0.0029	84	81	-0.9644	0.2506	-0.8328	0.2820
AAR(2)	-0.0044	78	87	-1.1664	0.2021	-1.0755	0.2237
AAR(3)	0.0008	81	84	1.0948	0.2191	1.0286	0.2351
AAR(4)	0.0005	86	79	0.0494	0.3985	0.0565	0.3983
AAR(5)	-0.0015	76	89	-0.1115	0.3965	-0.1336	0.3954
AAR(6)	-0.0003	85	80	-0.2808	0.3835	-0.2555	0.3861
AAR(7)	-0.0016	71	94	-1.2337	0.1864	-1.3093	0.1693
AAR(8)	0.0006	87	78	0.8010	0.2895	0.8900	0.2685
AAR(9)	0.0008	83	82	0.6178	0.3296	0.6620	0.3204
AAR(10)	-0.0010	77	88	-1.2140	0.1909	-1.2515	0.1823

Tablo 2'de şartlı denetim görüşü bildirilen firmaların hisse senetlerinin ortalama anormal getirilerinde olay gününün (T-9), (T-8), (T-7), (T-5), (T-4), (T-2) gün öncesi ve olay gününün (T+3), (T+4), (T+8), (T+9) gün sonrası ortalama anormal getirilerinin pozitif olduğu

görülmüştür. (-10, +10) olay aralığında diğer günlerin ortalama anormal getirilerin negatif olduğu görülmektedir. Olay gününün 8 gün öncesi (T-8), 6 gün öncesi (T-6) ve 5 gün öncesi (T-5)'de istatistiksel anlamda 0,05 anlamlılık seviyesine sahip olduğu görülmektedir.

Olumlu ve Şartlı denetim görüşü bildirilen firmaların olay günü on gün öncesi (-10) ve on gün sonrası (+10) hisse senedi ortalama anormal getirilerinin tamamı Tablo 3'de raporlanmıştır.

Tablo 3: Olumlu ve Şartlı Denetim Görüşü (AAR) Anormal Ortalama Getiriler (-10, +10)

Tamamı	AAR	Pozitif Getiri Sayısı	Negatif Getiri Sayısı	Patell Z	prob.	StdCSect Z	prob.
AAR(-10)	-0.0022	271	341	-2.1734	0.0376	-1.9488	0.0597
AAR(-9)	-0.0004	283	329	0.3917	0.3695	0.3331	0.3774
AAR(-8)	0.0005	290	322	0.6506	0.3228	0.5860	0.3360
AAR(-7)	-0.0001	288	324	0.2941	0.3821	0.2702	0.3846
AAR(-6)	-0.0007	272	340	-2.3293	0.0265	-2.1944	0.0359
AAR(-5)	0.0025	313	299	3.5652	0.0007	2.9567	0.0050
AAR(-4)	-0.0015	272	340	-1.4366	0.1422	-1.5152	0.1266
AAR(-3)	-0.0004	299	313	-0.4119	0.3665	-0.3651	0.3732
AAR(-2)	0.0004	304	308	1.3277	0.1652	1.4072	0.1482
AAR(-1)	0.0001	290	322	0.4958	0.3528	0.4922	0.3534
AAR(0)	0.0006	305	307	1.7168	0.0914	1.6104	0.1091
AAR(1)	-0.0013	289	323	-0.5098	0.3503	-0.3787	0.3713
AAR(2)	-0.0019	288	324	-1.3736	0.1553	-1.3618	0.1578
AAR(3)	-0.0003	278	334	0.4645	0.3581	0.4263	0.3643
AAR(4)	-0.0007	303	309	-0.6044	0.3323	-0.5951	0.3342
AAR(5)	-0.0012	281	331	-1.1741	0.2002	-1.1220	0.2126
AAR(6)	-0.0004	303	309	-0.0960	0.3971	-0.0903	0.3973
AAR(7)	-0.0006	282	330	-0.7891	0.2922	-0.7349	0.3045
AAR(8)	0.0002	293	319	0.2371	0.3879	0.2491	0.3868
AAR(9)	0.0004	285	327	0.4438	0.3615	0.4394	0.3622
AAR(10)	-0.0014	272	340	-2.2215	0.0338	-2.0577	0.0480

Tablo 3'de olumlu ve şartlı denetim görüşü bildirilen firmaların hisse senetlerinin ortalama anormal getirilerinin tamamında (T) olay günü, olay gününün (T-8), (T-5), (T-2), (T-1) gün öncesi ve olay gününün (T+8), (T+9) gün sonrası ortalama anormal getirilerinin pozitif olduğu görülmüştür. (-10, +10) olay aralığında diğer günlerin ortalama anormal getirilerin tamamının negatif olduğu görülmektedir. Olay gününün 10 gün öncesi (T-10)'de istatistiksel anlamda 0,10 anlamlılık, 6 gün öncesi (T-6), 5 gün öncesi (T-5) ve 10 gün sonrası (T+10)'da ise istatistiksel anlamda 0,05 anlamlılık seviyesine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4'de Olumlu ve Şartlı denetim görüşü bildirilen firmaların olay günü öncesi (-10) ve sonrası (+10) hisse senedi kümülatif ortalama anormal getirilerinin tamamı Tablo 1'de raporlanmıştır.

Tablo 4: (CAAR) Kümülatif Anormal Ortalama Getiriler (-10, +10)

	Tamamı	Olumlu	Şartlı
CAAR (-10, 10)	-0.0084	-0.0082	-0.0088
Pozitif Getiri Sayısı	278	204	74
Negatif Getiri Sayısı	334	243	91
Patell Z	-0.7708	-0.7601	-0.2335
prob.	0.2964	0.2988	0.3882
StdCSect Z	-0.8144	-0.8039	-0.2296
prob.	0.2863	0.2888	0.3886
CAAR (-5, 5)	-0.0037	-0.0026	-0.0067
Pozitif Getiri Sayısı	305	229	76
Negatif Getiri Sayısı	307	218	89
Patell Z	0.6210	0.7263	0.0006
prob.	0.3290	0.3065	0.3989
StdCSect Z	0.6224	0.6883	0.0347
prob.	0.3287	0.3148	0.3987
CAAR (-1, 1)	-0.0007	0.0014	-0.0062
Pozitif Getiri Sayısı	300	224	76
Negatif Getiri Sayısı	312	223	89
Patell Z	0.9831	1.7732	-1.0251
prob.	0.2461	0.0828*	0.2359
StdCSect Z	0.8782	1.5246	-1.0099
prob.	0.2713	0.1248	0.2396

Tablo 4'de (-10, +10) olay aralığında pozitif getiri sayısının 278, negatif getiri sayısının ise 334 olduğu görülmüştür. Pozitif getirilerin 204 tanesini olumlu denetim görüşü, 74 tanesini ise şartlı denetim görüşü oluşturmaktadır. Negatif getirilerin ise 243 tanesi olumlu denetim görüşü oluştururken, 91 tanesini ise şartlı denetim görüşü oluşturmuştur. Araştırmamız (-10, +10) olay aralığında istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Sonuçlar kullanılan olay aralığının uzunluğuna duyarlı olabilmektedir. Bu yüzden emin olmak için alternatif olay aralıkları da test edilmiştir. Bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirilerine (-10, +10) olay aralığında bir etkisinin olmadığı görüldükten sonra araştırmamıza ek olarak (-5, +5) ve (-1, +1) olay aralıklarının etkileri de araştırılmıştır.

(-5, +5) olay aralığında pozitif getiri sayısının 305, negatif getiri sayısının ise 307 olduğu görülmüştür. Pozitif getirilerin 229 tanesini olumlu denetim görüşü, 76 tanesini ise şartlı denetim görüşü oluşturmaktadır. Negatif getirilerin ise 218 tanesini olumlu denetim görüşü oluştururken, 89 tanesini ise şartlı denetim görüşü oluşturmuştur. Araştırmamız (-5, +5) olay aralığında istatistiksel olarak anlamlı değildir.

(-1, +1) olay aralığında pozitif getiri sayısı 300, negatif getiri sayısının ise 312 olduğu görülmüştür. Pozitif getirilerin 224 tanesini olumlu denetim görüşü, 76 tanesini ise şartlı denetim görüşü oluşturmaktadır. Negatif getirilerin ise 223 tanesini olumlu denetim görüşü

oluştururken, 89 tanesini ise şartlı denetim görüşü oluşturmuştur. Araştırmamız (-1, +1) olay aralığında olumlu denetim görüşü sonrası hisse senedi getirileri üzerinde 0,10 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Bu sonuçlara göre bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerine etkisi (-10, +10) ve (-5, +5) olay aralığında istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. (-1, +1) olay aralığında ise olumlu denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerinde kısa süreli de olsa anormal getiri elde edildiğini ve 0,10 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıktığını göstermektedir.

4. SONUÇ

Bağımsız denetimin önemli olmasındaki en önemli etken güvenilir ve doğru bilgi sunmasıdır. Finansal tablo kullanıcılarına, kamuya ve en önemlisi yatırımcılara güvenilir bilgi sunmakta ve yol göstermektedir. Yatırımcılar geleceğe ait kararlar almasında denetçinin tahminleri, analizi, denetim ve raporunu dikkate almalıdır. Yatırımcıların güvenilir ve tarafsız bilgi ihtiyacının olması, işletmenin durumu ve sürekliliği hakkında bilgiye ihtiyaç duyması, bağımsız denetimin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Başarılı bir yatırımcının hisse senetlerine yatırım yaparken hisse senedi getirilerine etki eden faktörleri gözetmesi gerekir. Bu çalışmada bağımsız denetim görüşünün öncesi ve sonrasında hisse senedi getirilerine bir etkisinin olup olmadığı gözlemlenmiştir.

Bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini ölçmek için yapılmış olan bu çalışmanın sonucuna göre (-10, +10) olay aralığında istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu nedenle bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirilerinde yatırımcıların karar alıp verme süreçlerine bir etkisinin olmadığı gözlemlenmiştir.

Bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucu, literatürdeki (Ameen, vd. , 1994; Martinez, vd. , 2004; Al-Thuneibat, vd. , 2008; Tahinakis, vd. , 2010; Moradi, vd. , 2011; Anvarkhatibi, vd. , 2012; Wickramasingha ve Nanayakkara, 2015; Ercan ve İşseveroğlu, 2016) çalışmalarıyla paralellik gösterdiği gözlemlenmiştir.

Yatıcımcılar güçlü ve yarı-güçlü formda etkin piyasalarda anormal getiriler elde edemezler. Araştırmamızda denetim görüşlerinin hisse senedi getirileri üzerinde (-10, +10) olay aralığında istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durumda piyasanın yarı-güçlü formda etkin olduğu söylenebilir.

Bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirisine (-10, +10) olay aralığında etkisinin olmaması H_1, $H_{1\text{-}a}$ ve $H_{1\text{-}b}$ hipotezlerimizi desteklememektedir.

Bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirisine (-10, +10) olay aralığında etkisinin olmadığı gözlemlendikten sonra araştırmamıza ek olarak (-5, +5) ve (-1, +1) olay aralıklarının etkisi de araştırılmıştır.

Bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerinde (-5, +5) olay aralığında istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durumda piyasanın yarı-güçlü formda etkin olduğu söylenebilir. Aynı zamanda (-1, +1) olay aralığına bakıldığında olumlu denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerinde 0,10 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıktığı görüşmüştür. Bu nedenle bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerinde kısa süreli de olsa anormal getiriler elde edildiğini göstermektedir. Bu durumda ise piyasanın yarı-güçlü formda etkin olmadığı görülmektedir.

Bağımsız denetim raporunun içeri ve önemi konusunda daha fazla bilgi edinmeleri yatırımcıların yararına olacaktır. Çalışmamızda olumlu ve şartlı denetim görüşlerinin hisse senedi getirileri üzerinde etkisi incelenmiş ve sadece olumlu denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerinde (-1, +1) olay aralığında kısa süreli anormal getiriler elde edildiği görülmüştür. Bunun yanında olumsuz ve görüş bildirmekten kaçınma gibi denetim görüşlerinin de hisse senedi getirileri üzerinde anormal getiri elde edilip edilemeyeceği ile ilgili bir çalışma yapılabilir.

Bağımsız denetim görüşünün hisse senedi getirileri üzerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmanın, Türkiye'de sınırlı sayıda bulunan çalışmalara ek olarak literatüre katkı sağlaması ve yatırımcılara araştırmaya konu olan şirketlerin hisse senetlerine yatırım yaparken yol gösterici bilgiler sunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Al-Thuneibat, A., Khamees, B., & Al-Fayoumi, N. (2008). The Effect Of Qualified Auditors' Opinions On Share Prices: Evidence From Jordan. *Managerial Auditing Journal*, 84-102.

Ameen, E., Chan, K., & Guffey, D. (1994). Information Content of Qualified Audit Opinions for Over The Counter Firms. *Journal of Business Finance and Accounting*, 997-1011.

Anvarkhatibi, S., Safashur, M., & Mohammadi, J. (2012). The Effect of Auditors Opinions on Shares Prices and Returns in Tehran Stock Exchange. *Research Journal of Management Sciences*, 23-27.

Ayanoğlu, Y., & Yılmaz, A. (2016). TFRS'ye Uyumlu Finansal Tablolara Geçiş ve Oran Analizine Etkisi, Maden Sektörü Örneği. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 41-66.

Aygören, H., & Uyar, S. (2007). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) Denetim Görüşlerinin Hisse Senedi Getirileri Üzerine Etkisi. *İMKB Dergisi*, 31-52.

Bozkurt, İ., Öksüz, S., & Karakuş, R. (2015). Finansal Tablo İlanlarının Hisse Getirileri Üzerindeki Etkisi: BİST'de Ampirik Bir Uygulama. *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, 113-140.

Chen, C., Su, X., & Zhao, R. (2000). An Emerging Market's Reaction to Initial Modified Audit Opinions: Evidence from The Shanghai Stock Exchange. *Contemporary Accounting Research*, 429-455.

Chen, K., & Church, B. (1996). Going Concern Opinions and the Market's Reaction to Bankruptcy Filings. *American Accounting Association*, 117-128.

Dodd, P., & Warner, J. (1983). On Corporate Governance : A Study of Proxy Contests. *Journal of Financial Economics*, 401-438.

Ercan, C., & İşseveroğlu, G. (2016). Olumlu Denetçi Görüşünün Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: Borsa İstanbul Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 630-639.

Firth, M. (1978). Qualified Audit Reports: Their Impact on Investment Decisions. *American Accounting Association*, 642-650.

Fleak, S., & Wilson, E. (1994). The Incremental Information Content of The Going-Concern Audit Opinion. *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, 149-169.

Gujar, P. (2012). *Organizational Structure in the Hospitality Industry: A Comparative Analysis of Hotel Real Estate Investment Trusts (REITs) and Hotel C-Corporations.* Master of Building Construction and Management, Auburn University, Auburn.

Hoti, A., Ismajli, H., Ahmeti, S., & Dërmaku, A. (2012). Effects of Audit Opinion on Stock Prices: The Case of Croatia and Slovenia. *Euro Economica*, 75-87.

Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2018). http://denkur.kgk.gov.tr/ adresinden alındı

Kara, S. (2015). Denetim Görüşlerinin Hisse Senedi Anormal Getirileri Üzerine Etkisinin 2009-2014 Yılları Bazında Ölçümlenmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 137-152.

Levkina, D. (2010). *A Comparative Analysis of Market Efficiency: The Case of Russia and The U.S.* Master of Business Administration, University of North Carolina Wilmington, Wilmington, U.S.

Mackinlay, A. (1997). Event Studies in Economics and Finance. *Journal of Economic Literature*, 13-39.

Martinez, M., Martinez, A., & Benau, M. (2004). Reactions of the Spanish Capital Market to Qualified Audit Reports. *European Accounting Review*, 689-711.

McWilliams, A., & Siegel, D. (1997). Event Studies in Management Research: Theoretical and Empirical Issues. *The Academy of Management Journal*, 626-657.

Mikkelson, W., & Partch, M. (1986). Valuation Effects of Security Offerings and The Issuance Process. *Journal of Financial Economics*, 31-60.

Moradi, M., Salehi, M., Rigi, M., & Moeinizade, M. (2011). The Effect of Qualified Audit Report on Share Prices and Returns: Evidence of Iran. *African Journal of Business Management*, 3354-3360.

Patell , J. (1976). Corporate Forecasts of Earnings Per Share and Stock Price Behavior: Empirical Test. *Journal of Accounting Research*, 246-276.

Resmi Gazete. (1987). http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19663.pdf adresinden alındı

Resmi Gazete. (2013). http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130628-17.htm adresinden alındı

Resmi Gazete. (2018). http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180526-2.pdf adresinden alındı

Ryngaert, M., & Netter, J. (1990). Shareholder Wealth Effects of The 1986 Ohio Antitakeover Law Revisited: Its Real Effects. *Journal of Law, Economics and Organization* , 253-262.

Tahinakis, P., Mylonakis, J., & Daskalopoulou, E. (2010). An Appraisal of The Impact of Audit Qualifications on Firms' Stock Exchange Price Fluctuations. *Journal Name Enterprise Risk Management*, 86-92.

Vaziri, A., & Azadi, K. (2017). The Impact of Audit Reports on Financial Information Content. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 304-308.

Wickramasingha, S., & Nanayakkara, K. (2015). The External Auditor's Opinions and The Stakeholders' Purposes: An Empirical Analysis in Sri Lanka. *Kelaniya Journal of Management*, 31-49.

TEKİRDAĞ'DA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KAMPÜS YERLEŞİMİNDEN BEKLENTİLERİ

Doç. Dr. Seda H. Bostancı
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
shbostanci@nku.edu.tr

ÖZET: Üniversite kampüsleri, öğrencileri, akademik ve idari personelin sosyal etkileşim ortamıdır. Bu etkileşim içinde üniversite öğrencileri, kampüs alanında beklediklerini bulabildiğinde, kampüsler canlı yaşam alanlarına dönüşmektedir. Üniversite kampüs alanlarının tasarım ve yönetiminde insanların fizyolojik, psikolojik ve sosyal iyilik halinin denge içinde karşılanmasına yönelik özellikler taşımalıdır. Öğrenciler eğitim süreleri boyunca yaşamlarındaki önemli zamanı kampüslerinde geçirmektedir. Kampüsler eğitim ve kariyer gelişimi yanında, sosyal ve kültürel olanaklar sağladığı zaman öğrencilerin kişisel gelişimine önemli katkılarda bulunurlar. Bu çalışma Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi merkez kampüsünde eğitim gören öğrencilerin, kampüs alanındaki beklentilerini üzerine incelemeyi içermektedir. Yöntem olarak, keşifsel nitelikte, yarı yapılandırılmış ve açık uçlu soruları içeren anket çalışması yapılmıştır. Ankette, öğrencilerin kampüs alanlarının hangi bölgelerinde vakit geçirdikleri, kampüse ilişkin genel beğeni düzeyleri ve kampüs alanlarında ne kadar vakit geçirdiklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Üniversite kampüsleri, tasarım, yükseköğretim, iyilik hali

CAMPUS EXPECTATIONS OF UNIVERSITY STUDENTS IN TEKIRDAĞ

ABSTRACT: University campuses are the basic interaction environment of students, academic and administrative staff. In this interaction, when university students find an opportunity of what they expect in the campus area, campuses turn into living spaces. University campus areas should be designed and managed to meet people's physiological, psychological and social well-being needs in balance. Students spend their most important time on campus during their education years. Besides education, campuses also contribute to the personal development of students when they provide social and cultural opportunities. This study includes examining the expectations of the students in the campus area of Tekirdağ Namık Kemal University. A survey including semi-structured and open-ended questions is used as a method. The survey includes information on which parts of the campus areas students spend time, how much they like it in general and how much time they spend on campus areas.

Key Words: University campuses, design, high education, well-being

GİRİŞ

Üniversite kampüslerinin mekânsal özelliklerine ilişkin yapılan akademik çalışmalar, kampüs yerleşimlerinin tasarım süreçlerine ilişkin değerlendirmeler ile mimari özelliklerin eğitim kalitesine etkileri (Mitchell ve White; Way, vd., 2012; Kurtoğlu, 2010), üniversite kampüslerinin yer seçimleri ve kentsel gelişime etkileri (Çabuk ve Ünal, 2003; Altıntaş 2017), üniversite kampüs alanı ve kent etkileşimi ile kampüslerin kimlik özellikleri (Oktay, 2007; Bostancı, 2017), üniversite kampüs tasarımının peyzaj özellikleri ve yeşil kampüsler (Sharp,

2002; Lau and Yang, 2009), üniversite kampüs tipolojileri ve üniversite kampüs yerleşimlerinin kentsel dönüşüme etkileri (Erçevik ve Önal, 2011; Seçer Kariptaş vd., 2012), üniversite kampüs yaşamı ile öğrenci - kampüs etkileşimi (Kılıç ve Şener, 2013; Dönmez, vd., 2015) gibi gruplara ayrılabilir. Bunun yanında bu çalışmalara her geçen gün yeni yaklaşımlar eklenmektedir. Bu çalışmalar genellikle birbirleri ile etkileşim halinde gelişmektedir. Araştırmanın amacı 2006 yılında kurulmuş ve gelişim sürecindeki bir üniversitenin öğrencilerinin kampüs yaşamı ve kampüsten beklentilerine ilişkin değerlendirme ve inceleme yapmaktır. Bu yönü ile üniversite kampüsleri ve öğrenci etkileşimi kategorisi içinde yer almaktadır.

Çalışmada ele alınan Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi 2006 yılında kurulmuştur. Üniversite Bütçe ve Strateji Raporları incelendiğinde, üniversite merkez kampüste 10 fakültesi (fakülteleri arasında Mühendislik Fakültesi Çorlu'da yer almaktadır), 4 yüksekokulu, 3 enstitüsü, 11 merkezi (bu merkezlerden biri de bölge özelliklerine uygun olarak 'Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi' ile 'Trakya Verimlilik ve İnovasyon Uygulama ve Araştırma Merkezi'dir), 2 si ana kampüste, 9'u ilçelere dağılmış olan meslek yüksekokulları bulunmaktadır (NKU Stratejik Plan, 2014; NKU Mali Programı, 2018). "2018 yılının ilk altı aylık döneminde (2017-2018 Bahar yarıyılında) 14.289 ön lisans, 9.544 lisans, 1.960 yüksek lisans, 275 doktora ve II. Öğretim 5.711 (1.705 lisans + 3.811 ön lisans+ 195 yüksek lisans) olmak üzere toplam öğrenci sayısı 31.779 'dur. Üniversitede 2018 yılı haziran sonu itibariyle 1.074 akademik, 510 idari, 664 kişi işçi olmak üzere toplam 2.410 personel çalışmaktadır." (NKU Mali Programı, 2018). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi konum olarak İstanbul'dan geliş yönüne göre kentin girişinde bulunmaktadır. İstanbul'dan kolay ulaşılabilir olması, deniz ile olan yakınlığı ve etkileşimi, kent nüfusunun fazla olmaması ve 2012 yılında kentin büyükşehir statüsü kazanması üniversitenin gelişimi için önemli avantajlar yaratmaktadır. Bu çalışma üniversite kampüsüne ilişkin öğrenci görüşlerini içeren keşifsel nitelikte yarı yapılandırılmış anket çalışmasını içermektedir. Çalışmanın başlıca kısıtı anketin sadece iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerine uygulanmış olmasıdır.

1. METODOLOJİ

Çalışmada yöntem olarak, keşifsel nitelikte betimleyici istatistik verilerini yorumlayan bir anket yapılmıştır. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi öğrencileri arasından 2018-2019 eğitim öğretim yılında toplam 1412 öğrencinin kayıtlı olduğu İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinden 160 kişiye anket uygulanmıştır. Anket Mayıs 2018'de İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinden kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen öğrencilere uygulanmıştır. Çalışmada 160 anket arasından 142 anket analiz edilebilir nitelikte olmuştur.

Katılımcılara kampüs üzerine düşünce ve beklentilerini anlamaya yönelik 8 soru yöneltilmiştir. Sorulardan 3'ü yapılandırılmış ve 5 adeti ise açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Şekil 1 Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Kampüsünün genel görüntüsünü içermektedir. Şekil 2 Üniversite Kampüs alanının kent içindeki genel konumu göstermektedir.

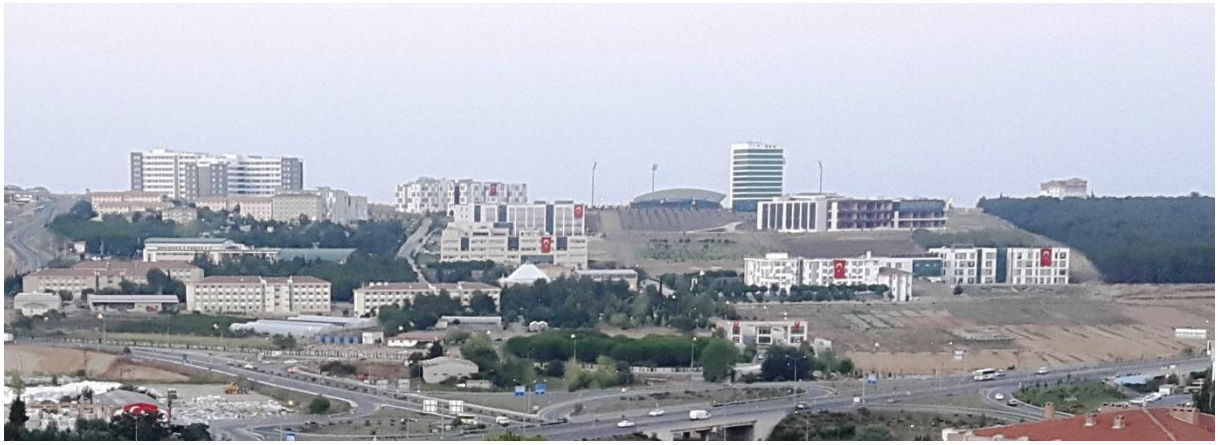

Şekil 1: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Kampüs Alanı.

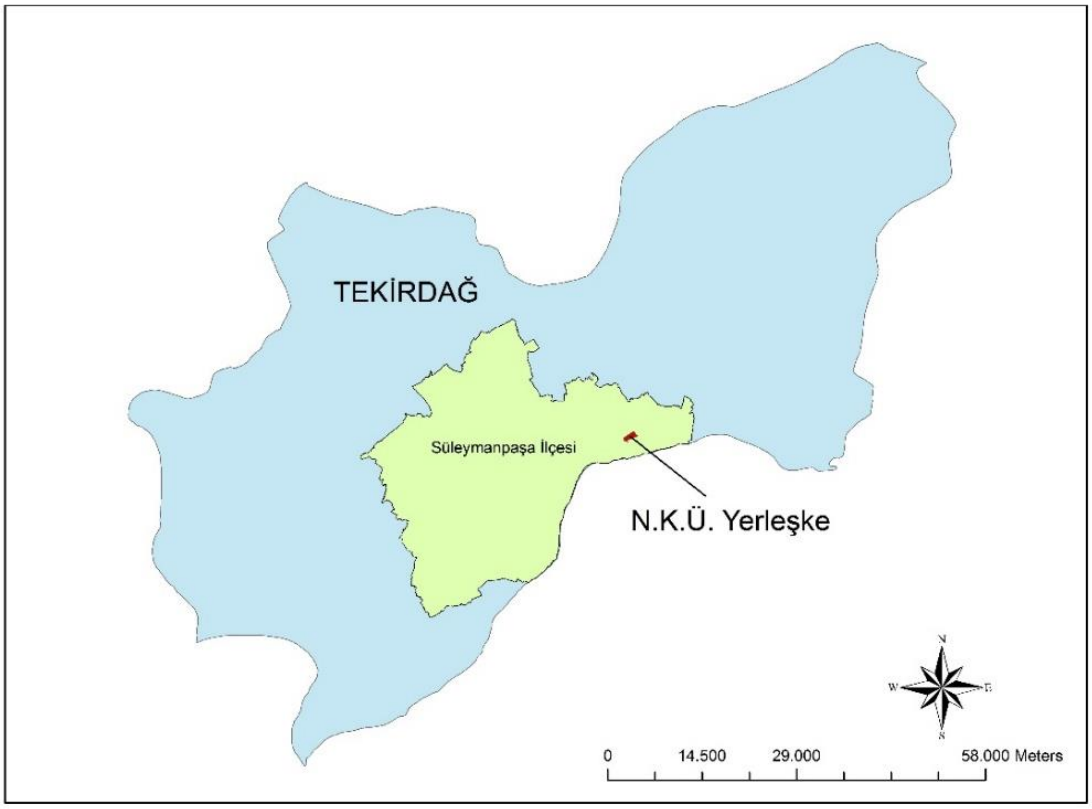

Şekil 2: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesinin Süleymanpaşa İlçesi İçindeki Konumu. (Kaynak: Prof.Dr. Murat Özyavuz arşivi).

2. BULGULAR

Anket çalışmasında değerlendirmeye alınan 142 anket katılımcısına ilişkin demografik veriler incelendiğinde; Ankete katılan öğrencilerin 78'i (%55) ve 64'ünün (%45) erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. 58'i (%41) 4. ve 3. sınıf; 84'ü (%59) 2. ve 1. sınıf öğrencilerinden

oluşmaktadır. Öğrencilerin 46'sı (%31) Tekirdağ'dan, 52'si (%37) İstanbul'dan ve 44'ü (%32) diğer illerden gelmiştir.

Anket sorularından ilki öğrencilerin üniversite kampüsünün genel görünümü hakkındaki genel beğeni düzeylerini anlamaya yöneliktir. Tablo 1'de görüldüğü gibi, öğrenciler %14 çok beğeniyorum, %60 beğeniyorum, %13 karasızım, %12 beğenmiyorum, %1 hiç beğenmiyorum cevaplarını vermiştir. Bu bilgi kampüsün iktisadi ve idari bilimler öğrencileri tarafından beğenildiğine ilişkin bir bulgu olarak kabul edilebilir. Öğrencilerin fakülte içinde farklı bölümlerden ve farklı sınıflardan seçilmesine dikkat edilmiştir.

Tablo 1: Öğrencilerin kampüse ilişkin genel beğeni durumu.

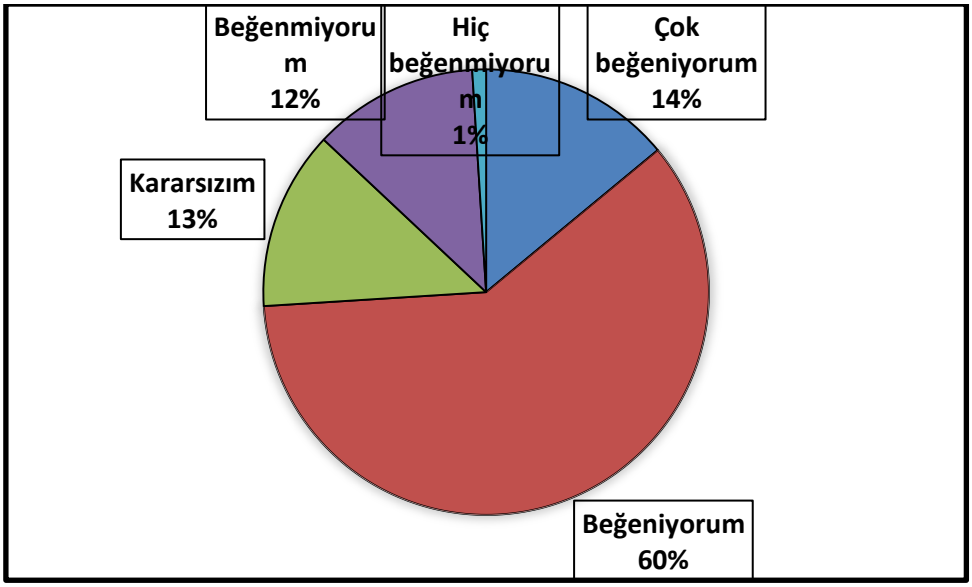

Genellikle kent ve bölgeler için görsel niteliklerinin ölçülmesine yönelik çalışmalarda, kent kimliği önemli veriler arasında yer almaktadır (Montgomery, 1998). Kent kimliği genel olarak, bir kenti diğer kentlerden ayırt eden maddi ve manevi özelliklerini içermektedir. Üniversite kampüsleri tasarlanırken özgün kimlik değerleri oluşturulmaya çalışılır. Özellikle üniversite logoları tasarlanırken, kent ve üniversite arakesitinde kimlik değerleri yansıtacak özellikler soyutlanmaktadır. Üniversitenin görsel açıdan ayırt edici özelliğinin ne olduğu sorulduğunda, %57 oranında kampüsten denizin görünmesi, %35 oranında yeşil bir kampüs görünümü ve %8 oranında farklı cevapların verildiği görülmektedir. Farklı cevaplar arasında, geniş bir kampüs görünümü, girişince ayçiçeği tarlarının olması gibi cevaplar verilmiştir. Farklı fakülteler büyük ihtimalle bu soruya farklı cevaplar verecektir. Verilen cevaplardan deniz ile ilgili olanı daha çok kente ilişkin bir kimlik özelliğinin öne çıkarıldığını ve beğenildiğini gösterirken, yeşil bir kampüs görünümünün de öne çıkması üniversite kampüsü açısından önemli bir özelliktir. Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi logosunda deniz temasının kullanılması ve kent tanıtım broşürleri de incelendiğinde, Tekirdağ kent kimliğinde denizin önem taşıdığı görülmektedir (http://www.tekirdag.bel.tr/kentte_turizm, 2018). Bostancı (2017) çalışmasında 208 iktisadi ve idari bilimler fakültesine uyguladığı anket çalışmasında kent kimliğini neyin belirlediğine ilişkin yapılandırılmış soru sorduğunda %56 oranında öğrencilerin sahil kenti cevabını vermesi

de bu bulguları desteklemektedir. Şekil 3 Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesin'den sahil manzarasını göstermektedir.

Şekil 3: Tekirdağ Namık Üniversitesi Yaşam Merkezinden sahil manzarası.

Üniversite yaşamının öğrenciler için ne kadar önemli olduğunu anlamaya yönelik bir soru olarak, üniversitede haftada kaç gün bulundukları sorulmuştur. %11 oranında her gün cevabı bulunmuştur, bu cevabı veren öğrenciler, yurtta kalan (kampüsün içinde yurt bulunmaktadır) ve yaşadıkları kent uzak olduğu için kentlerine hafta sonu gidemeyen öğrencilerden oluşmaktadır. Bostancı (2017), Tekirdağ'da iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerine yönelik yapılan bir başka çalışmada, fakülte öğrencilerinin %57'sinin İstanbul'dan geldiği ve 208 öğrenciye uygulanan ankette öğrencilerin %17'sinin hafta sonu Tekirdağ'da kalmadığı ve %40 öğrencinin bazen Tekirdağ'da kaldığına ilişkin bilgi elde edilmiştir. Bu bilgilerden İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin İstanbul'a yakınlığın üniversiteyi tercih etmede önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, %58 oranla öğrencilerin çoğunlukla haftada 4 gün okula gittiği görülmektedir. Genellikle eğitim sistemlerine göre fakültelere ve bu bilgiler değişiklik göstermektedir. Öğrencilerin hafta içinde bir günlerinde ders olmaması, sosyal aktiviteler, derslere ilişkin alan araştırması, kültür ve sanat faaliyetlerine ilişkin vakit bulabilmelerine fırsat sağlamaktadır.

Tablo 2: Öğrencilerin haftada kaç gün üniversite kampüsünde vakit geçirdiğine ilişkin bilgi.

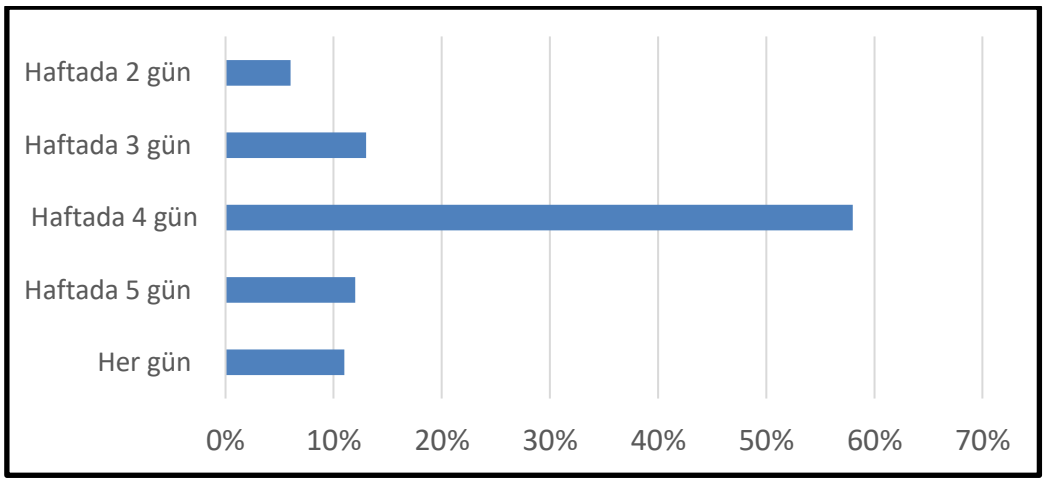

Üniversite kütüphaneleri, akademik kaynaklara erişim kadar, topluluk halinde çalışabilmek, yurtta kalan öğrenciler için sessis çalışma ortamı ve öğrenci yaşamının kültürünün önemli parçası olarak kampüs yaşamının temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Tablo 3'te öğrencilere kütüphaneye ne sıklıkla gittikleri sorulduğunda, %94 oranında çeşitli aralıklarla kütüphaneye gittiklerine ilişkin bir bulgu elde edilmiştir. Üniversitenin ayrı bina olarak kütüphanesinin inşaatı devam ederken, halen kütüphanenin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin bulunduğu binada yer alması, anket yapılan öğrencilere ilişkin bilgiler yorumlanırken dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte, Kılıç ve Şener'in (2013) üniversite öğrencilerinin rekreasyonel faaliyetlere katılımına ilişkin yapılan çalışmada uygulanan ankette Adıyaman Üniversitesine ilişkin 391 öğrenci ile yapılan ankette kütüphane kullanım oranı %95.7 olarak saptanmıştır. Her iki çalışmanın öğrencilerin kütüphane kullanımına ilişkin bulguları benzerlik göstermektedir.

Tablo 3: Öğrencilerin kütüphaneyi ne sıklıkla kullandığına ilişkin bilgi.

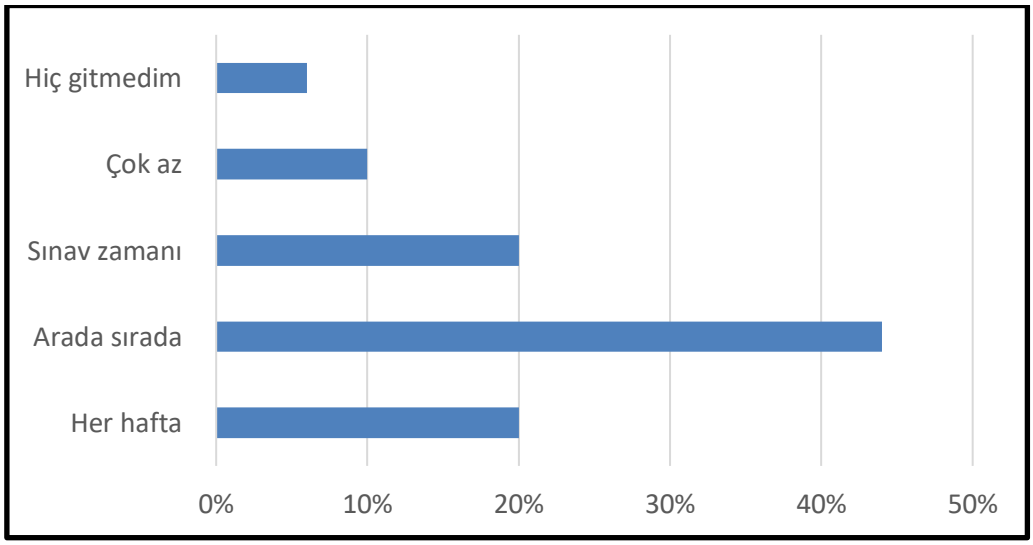

Öğrencilere üniversite olanakları arasında hangilerini kullandıklarına ilişkin soru sorulmuştur. Bu soru açık uçlu olarak sorulmuş ve verilen cevaplar gruplandırılmıştır. Bu soruda Tablo 3'teki bilgi ile de tutarlılık gösterecek şekilde en çok kullanılan alanın %82 oranında kütüphane olduğu görülmektedir. Yine bu soruda birden çok alan yazmak serbest bırakılmış ve öğrencilerin çoğu 4 ve daha fazla alan yazmıştır. Bu bilgi öğrencilerin üniversite kampüslerinin çeşitli alanlarını verimli olarak kullandıklarını göstermektedir. Çalışmada bu bilgilerin derlenebilmesi için bina ve alana bağlı olarak cevaplar gruplandırılmıştır. Yaşam merkezi 2018 eğitim-öğretim döneminde tam kapasite faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu alanda, ana yemekhane (öğrenciler için öğlen ve akşam yemek çıkmaktadır), kafeterya ve restoranlar, büfeler, pastane, kuaför, giyim mağazası, market, sergi alanı, otobüs firmaları, ATM-Banka, PTT, kırtasiye ve fotokopi, fitness salonu, kulüp ve etkinlik odaları bulunmakta ve bu alanlar geliştirilmektedir. Fakülte kantini İktisadi ve İdari Bilimeler Fakültesinin bulunduğu bulunduğu binada yer alan kantindir. Spor merkezinde açık ve kapalı spor alanları, olimpik yüzme havuzu, kapalı basket sahası ve fitness salonu yanında, geniş oturma alanı olan kantini ve dış alanında çardakları bulunmaktadır (http://www.nku.edu.tr/, 2018). Kız yurdu kampüsün içinde ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin yakınında bir konumda bulunduğundan, kantini, kafeteryası ve dış oturma alanları ile ankete katılan öğrenciler için alternatif bir mekan olarak kullanılmaktadır. Çamlık kafe akşamüstü saatlerinde açık olduğu için ikinci öğretim öğrencileri için önemli bir restoran özelliği kazanmıştır. Çamlık kafe iki katlı olarak yeniden inşa edilmiş ve bahçesinde piknik alanı özelliği de gösteren çamlık alanı ve banklar bulunmaktadır. Şekil 4 Çamlık Kafe ve çevresini göstermektedir.

Şekil 4: Tekirdağ Namık Üniversitesi Çamlık Kafe ve çevresi.

Yapılan çalışmada ankete katılan öğrenciler bu alanları kullandıklarına ilişkin bilgi vermiş olsa da okulun Rektörlük binasında yer alan konferans salonu, Tekirdağ kenti için önemli kültür sanat etkinliklerinin alanı haline gelmiştir. Üniversitenin devlet konservatuarının düzenlediği sanatsal etkinliklerin yanında, Süleymanpaşa ve Büyükşehir Belediyelerinin klasik müzik festivalleri, piyano resitalleri gibi sanat faaliyetleri de bu salonda ücretsiz olarak gerçekleştirilmektedir. Bu kültürel etkinlikler, üniversite yaşamı için büyük avantajlar oluşturmaktadır. Yine Rektörlük binasındaki sergi salonu, okulda yer alan kreş, fakültelerin konferans salonları, uygulama oteli ve fakültelerin restoran ve kafeleri de üniversite ana kampüsünün olanakları arasında yer almaktadır. Üniversite içinde Üniversite Hastanesi de bulunmaktadır. "Üniversite hastanesi, 7 bloktan 57.640 m2 alan kapalı alanlı, 463 yataklı, 59 poliklinik, 8 yoğun bakım ünitesi, 87 yoğun bakım yatak, 2 anjiyo odası, 13 ameliyathane, 2 yemekhane, 491 kişilik konferans salonu, 8 diyaliz ünitesi, 6 uyku laboratuvarı ve 14 derslikle hizmet vermektedir. 2016 yılsonunda acil hizmetler başlamıştır" (NKU Mali Programı, 2018). Tablo 4'te görüldüğü gibi kütüphaneden sonra, %79 oranı ile en çok kullanılan alanın Yaşam Merkezi ve %68 oranında fakülte kantini olduğu görülmektedir. Kılıç ve Şener'in (2013) çalışmalarında farklı bir yaklaşımla ankete katılan öğrencilerin kampüs içinde kendilerini en mutlu hissettikleri yer sorulduğunda, yüksek oranın kampüs dışı olduğu, kampüs içinde kafenin, kütüphane ve yemekhane cevaplarının verildiği görülmektedir. Soru yapısal olarak benzememekle birlikte, çeşitli çalışmalarda kampüs iç ve dış mekanlarının kullanımının önemine dikkat çeken çeşitli çalışmalar olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Öğrencilerin üniversite olanaklarını kullanmalarına ilişkin bilgi.

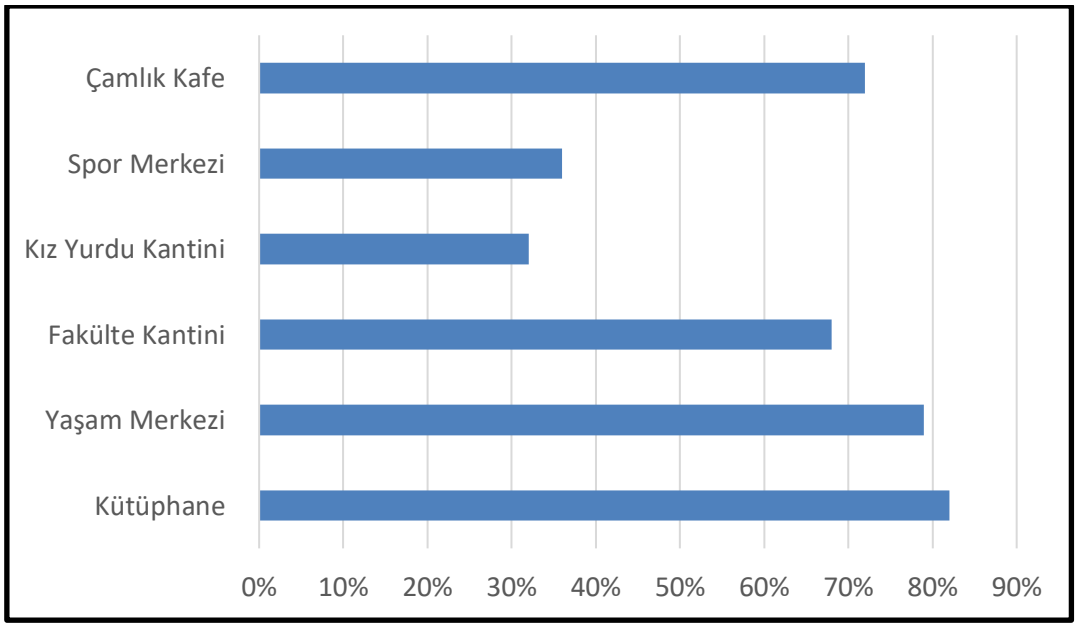

Öğrencilerin kampüs yaşamını ne kadar benimsediklerine ilişkin bir ipucu elde edebilmek için dersler bittikten sonra öğrencilerin nerede vakit geçirdiği sorulmuştur. Tablo 5'te görüldüğü

gibi bu açık uçlu soruya %53 oranında öğrencilerin, "Değirmenaltı'na giderim", cevabını verdikleri görülmektedir. Değirmenaltı Mahallesi, üniversite ana giriş kapısına yürüme mesafesinde bulunan, sinema salonlarının YSK isimli AVM ile halk plajı restoran ve kafelerin gençlere yönelik tasarlandığı ve üniversitelilerin tercih ettikleri sosyal merkez niteliğindedir. Kent merkezinde sahil yürüme yolu, Tekira AVM ve kent çarşısı içinde çeşitli sosyal mekanlar olsa da, yakın olması ve öğrencilere ait nitelik sergileyen Değirmenaltı, öğrenci yaşamının en canlı olduğu alandır. Bu bölgede aynı zamanda özel yurtlar, apart oteller gibi yaşam alanları da bulunmaktadır. Süleymanpaşa Belediyesi bu alanın girişinde Alternatif sahne ve gençlik merkezi yapmıştır (www.suleymanpasa.bel.tr, 2018). Değirmenaltı bir yönü ile üniversite öğrencilerinin boş zamanlarını geçirmek için sosyal mekanlar olarak görülürken, bir yönü ile de kampüs içindeki yaşamın canlılığının artmasında bir engel olarak da düşünülebilir. Aynı zamanda Değirmenaltı'ndaki mekanların fiyatları tüm öğrencilerin bütçelerine uygun olmadığı için öğrenciler arasında bu bölgenin bir fırsat eşitsizliği de yarattığı söylenebilir. Bunun yanında halk plajında vakit geçirme imkanları, bisiklet kiralama noktaları gibi alanlar bölgedeki eşitsizliği kısmen azaltabilmektedir. Şekil 5 Değirmenaltı Mahallesinden bir görüntü içermektedir.

Şekil 5: Değirmenaltı Mahallesinin girişi.

İzmen ve Daş'ın (2017) belirttiği gibi, üniversitelerin açılması kentlerin ekonomisine katkı sağlarken, konut ve kira fiyatları ile hizmet sektöründeki fiyatların artışına neden olmaları ile kent halkının yaşamlarına olumsuz etki edebilmektedir. Değirmenaltı Mahallesi, kentte yazlık (ikinci konut) alanı olarak gelişmiş, zamanla, öğrencilerin yerleşim yeri haline gelmiştir. Bunun yanında, üniversitenin yaz okulu olmaması, bu bölgeye yazlık amaçlı gelen ailelerin yaşamında bir olumuz etkiye neden olmamaktadır. Bölge, bu sayede üniversite olduğu zamanda olmadığı zamanda belirli oranda canlılığını koruyabilmektedir. Tablo 5'te öğrencilerin %20'sinin ders bittikten sonra da okulda vakit geçirdiklerini belirttiklerini göstermektedir. Bu bilgi de gelişmekte olan üniversitenin, kampüs yaşamının zamanla daha fazla canlanacağını göstermektedir.

Tablo 5: Öğrencilerin dersler bittiğinde nerede vakit geçirdiklerine ilişkin bilgi.

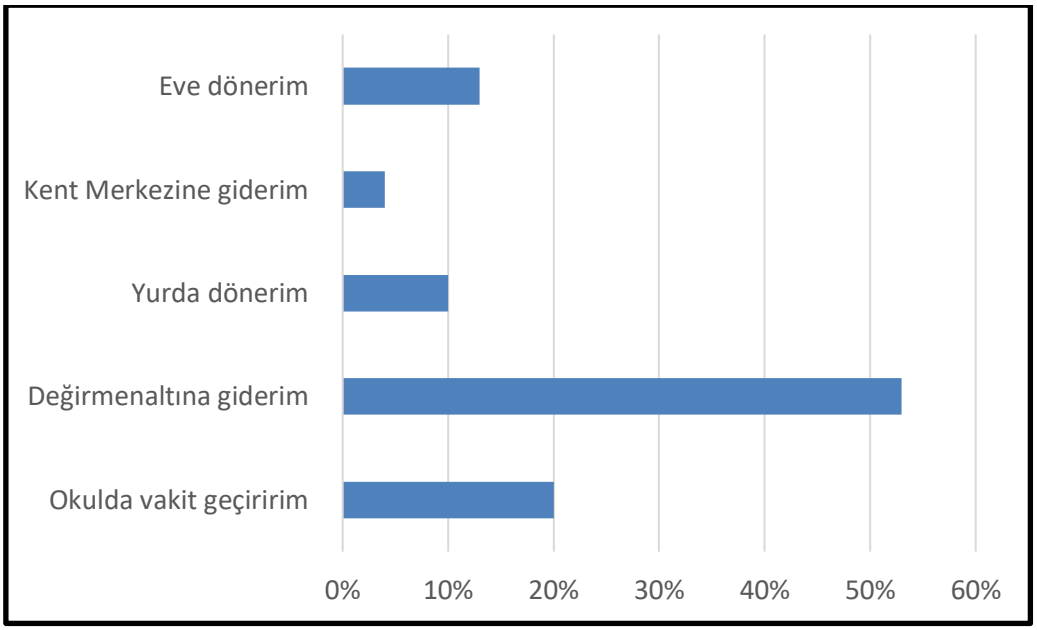

Bu sorulardan sonra öğrencilerin üniversite kampüsünün olumlu ve olumsuz buldukları yönleri ve kampüsün daha iyi bir ortam haline gelmesi için önerilerini, öğrenebilmeye yönelik olarak açık uçlu sorular sorulmuştur. Dönmez vd. (2015) üniversite kampüslerinin planlarına ilişkin öğrenci görüşlerini öğrenmek için Karabük Üniversitesindeki mimarlık bölümü öğrencilerine anket uygulanmıştır. Burada öğrencilerin 17 faktörü değerlendirmeleri istenmiş ve öğrencilerin en çok önem verdikleri konuların, ulaşım ve bisiklet yollarının düzenlemesi ve spor alanlarının geliştirilmesine ilişkin öneriler olduğu görülmektedir.

Kampüste öğrencilerin olumlu buldukları yönlerin neler olduğu sorulduğunda, anket uygulamasında öğrencilere eğitim üzerine değil kampüs mekanı üzerine yorum yazmaları istenmiştir. Buna rağmen çeşitli cevaplar arasında eğitim ve akademik kadro üzerine yorumlar yer almış ve bunlar çalışma kapsamı dışında tutularak veriler derlenmiştir. Öğrencilerin %58'i bu soruyu yanıtlamıştır. Açık uçlu sorunun sınırlandırılabilmesi için öğrencilerden 3 madde yazmaları istenmiştir. En öne çıkan 3 cevap arasında, birinci ve en çok yazılan kampüsün

İstanbul'a yakın olmasıdır. İkincisi deniz manzarası ve denize yakınlık (bu aynı zamanda önceki sorularla da tutarlı bir bilgidir), üçüncüsü yeşil alanların ve çamlığın olmasıdır. Yine çoğunlukla yazılan, kampüsün konumu, spor alanlarının geniş olması, üniversitenin yeni ve gelişime açık olması, kampüs görünüşünün güzel olması, sosyal ortamın iyi olması, yemeklerinin güzel ve yemekhanesinin geniş olması, kütüphaneden yararlanma imkanlarının iyi olmasıdır. Bunlarla birlikte, bir ya da birkaç kez ifade edilen ve dikkat çeken cevaplar arasında, yurdun okula yakın olması, binaların yeni ve modern olması, ücretsiz ringi olması, yerleşim yerine yakın olması, kent nüfusunun az olması ve Yunanistan'a yakın olması cevapları bulunmaktadır.

Kampüste öğrencilerin olumsuz bulduğu yönler sorulduğunda, %40 oranında cevap alınabilmiştir. Bu cevaplar arasında öne çıkanlar, sosyal aktivitelerin az olması, kışın havanın soğuk olması, yemekhane (sosyal yaşam merkezi) ve fakülte arası mesafenin fazla olması, yolun yokuş olması, inşaat faaliyetlerinin rahatsız edici olması, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin sınıflarının amfi şeklinde olmaması. Bunlarla birlikte bir ya da birkaç kişinin verdiği dikkat çekici cevaplar arasında, kampüs içinde tarımsal faaliyetlerin olması, üniversite arazisinin iyi kullanılmamış olması, kütüphanede bazen yer bulunmaması, hobi kurslarının yetersiz olması, boş vakit geçirecek çok yer olmaması cevapları bulunmaktadır.

Öğrencilere kampüste ne olmasını istediklerine ilişkin açık uçlu soru yöneltilmiş ve bu soruya %53 oranında cevap verilmiştir. Verilen cevaplar arasında en çok ortak beklentiler; daha fazla sosyal etkinlik olması, ünlü markaların kafelerin olması, kapsamlı süpermarket olması, üniversite içinde yer alan bisiklet yolunun kente entegrasyonu, kampüs için ring sayısının arttırılması, daha fazla açık ve kapalı spor alanı yapılması, spor alanlarının halı saha, voleybol sahası gibi çeşitlendirilmesi, kapsamlı bir AVM yapılması, kampüs iç ve dış mekanlarında daha fazla oturma alanı yapılmasıdır. Bunların yanında birer kere yazılmış dikkat çeken beklentiler arasında, fakülte binasında kırtasiye açılması, fakülte dersliklerinin amfi şeklinde tasalanması, ders aralarında koridorlarda müzik yayını yapılması, bahar şenliklerinin daha iyi organize edilmesi, kampüs köpekleri için klübe yapılması, boş alanlarda çeşitli aktivitelere uygun ortamlar yaratılması bulunmaktadır.

Öğrencilerin üniversite kampüslerinden beklentileri kadar, kampüslerinin bulunduğu kentlerden de beklentileri bulunmaktadır. Bostancı (2017) benzer bir yaklaşımla Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi öğrencileri arasından 208 öğrenciye öğrencilerin kentten beklentilerini temel alan bir anket uygulamıştır. Yapılan anket sonucunda öğrencilerin kentten beklentilerini içeren bilgiler aşağıda derlenmiştir. Aşağıda yer alan maddeler, öğrenci ifadeleri fazla değiştirilmeden aktarılmıştır.

Kentin mekansal gelişimine ilişkin öğrencilerin beklenti ve önerilerine ilişkin açık uçlu soru sorulmuş ve verilen cevaplar arasından benzer olanlar ilişkilendirilerek çeşitli tematik anlatımlarla gruplandırılmıştır:

Kentte sosyal aktivitelerin artması ve çeşitlenmesine ilişkin öneriler:
- Öğrencilere yönelik kültürel ve sportif faaliyetlerinin üniversite-belediye işbirliği ile çeşitlendirilmesi,
- Değirmenaltı'nın yakın çevresinde festival, çeşitli sahne sanatları, resim sergisi, tiyatro, faaliyetlerini kapsayacak kültür merkezinin yapılması,
- Değirmenaltı'nda, kitapevi, sahaf, sanat kafe, müzik market, gibi fonksiyonların yer alacak, kültür sanat sokağı haline gelerek yeni kimlik kazanması,
- Kent içinde merkez ve Değirmenaltı dışındaki mahallelere canlılığı arttırıcı kentsel fonksiyonların kazandırılması,
- Gelişmiş spor tesislerinin yapılması,
- Eğlence merkezi yapılması,
- Toplu taşımanın geç saatlerde devam etmesi olarak ifade edilmiştir.

Yolların düzenlenmesi ve altyapı faaliyetlerine ilişkin geliştirilen öneriler:
- Yol ve altyapı çalışmalarının daha hızlı yapılması,
- Bozuk olan ara yolların düzeltilmesi,
- Sahil dışında bisiklet ve yaya yollarının sürekliliğinin sağlanmasıdır.

Sahilin düzenlenmesi ve denizin temizlenmesine ilişkin öneriler:
- Sahilde halk plajında yürüyüş yolu, plaj voleybolu sahası, su sporları, aqua park gibi deniz aktivitelerinin çeşitlendirilmesi,
- Denizin temizlenmesi, yosunların ve kokunun giderilmesi için arıtma tesisi faaliyetlerinin artırılması,
- Kent merkezindeki sahil yolunda, farklı aktivitelerin yapılması,
- Zamanla deniz temizliğine ilişkin raporların duyurulması sonucu, plajın canlanması ve plajda cankurtaran bulunmasıdır.

Kentin çevresi ile olan ilişkisinde ulaşım olanaklarının geliştirilmesine ilişkin öneriler:
- Kent formuna uygun olacak, metrobüs, metro, tramvay gibi toplu taşıma araçlarının gerekli fizibiliteleri ve teknik incelemeleri yapılarak en uygun raylı sistemin, tren istasyonuna ve üniversiteye entegre olacak şekilde geliştirilmesi,
- Otobüs hatlarının güzergahlarının yeniden düzenlenmesi. Belediye otobüslerinin büyüklüğünün arttırılması ve toplu taşıma araçlarının daha konforlu hale gelmesi. Toplu taşıma ücretlerinin düşürülmesi,
- Edirne – Tekirdağ – İstanbul arasında hızlı tren yapılması,
- Deniz ulaşımının geliştirilmesi,
- Çorlu, Çerkezköy gibi Tekirdağ ilçelerine kent ile entegre olacak şekilde belediye otobüs güzergahlarının oluşturulmasıdır.

Kent planlama sistemine ilişkin öneriler:
- Öğrencilere ve turistlere yönelik gezilecek görülecek yeni yerlerin tasarlanması,
- Kentin doğal güzelliklerinin, kentsel gelişim sürecinde korunması. Mesire yerlerinin oluşturulması,

- Kent merkezindeki sahil şeridinde, Tekirdağ ilçelerinin farklı kültürel ürünlerine ilişkin sergiler düzenlenmesi gibi ilgi çekebilecek çeşitli turistik faaliyetlerin düzenlenmesi,
- AVM'lerin çeşitlenmesi ve artması,
- Sağlık sektörünün gelişmesi,
- Kentsel dönüşüm ve kent planlama sistemi ile kentin yeni düzenli ve düzgün bir görünüm kazanması,
- Merkez çarşının yeniden düzenlenmesi,
- Merkezdeki çarpık kentleşmenin düzeltilmesidir.

Anketlerin yapıldığı 2016-2017 yılı eğitim döneminden sonra, üniversite girişine yakın bir bölgede kültür merkezi yapılmış, resim ve heykel sergi salonu açılmış, özellikle gençlerin çoğunlukla kullandıkları Değirmenaltı mahallesindeki yollar düzenlenmiş, kıyı ve sahil dolgu alanında festival, sokak sanatçıları ve benzeri aktiviteler artmıştır. Yeni AVM yapımına ilişkin de Hürriyet Mahallesindeki çalışmalar devam etmektedir. Kent merkezinde gençlere yönelik sosyal ve kültürel aktiviteler artmıştır. Yine kent merkezindeki sahil dolgu alanında festival ve halk konserleri ve yöresel pazarlara ilişkin faaliyetler artmıştır. Yapılan bu çalışmadaki öğrencilerin önerileri incelendiğinde, üniversite kampüsleri ne kadar olanaklar yönünden çeşitlilik gösterse de, kentin çeşitli olanaklar sunması ve kentsel yaşam üniversite hayatı için temel gereklilikler arasında yer almaktadır.

4. SONUÇ

Yapılan çalışma durum tespitine yönelik olduğu için betimleyici istatistik yöntemi kullanılmış, soruların bir kısmında yüzde dilimleri bulunmuş, bir kısmı açık uçlu soruların cevapları gruplandırılmaya çalışılmıştır. Keşifsel nitelikteki bu çalışmada amaçlanan, farklı anket tekniklerini bir araya getirerek, öğrencilerin kampüs üzerine genel düşüncelerini ve beklentilerine yönelik ipuçları bulmaktır. Çalışmada üniversitenin akademik kadrosunu ve eğitim sistemini değerlendirme amacı bulunmadığından, açık uçlu sorularda eğitim üzerine verilen cevaplar kapsam dışında bırakılmıştır.

Kılıç ve Şener'in (2013) Adıyaman Üniversitesi ve Dönmez vd. (2015) Karabük Üniversitesi üzerine yaptıkları, öğrenci üniversite kampüs etkileşimini anlamaya yönelik çalışmalar, özellikle gelişmekte olan üniversiteler için bu tip araştırmaların önemini göstermektedir. Yapılan çalışmanın çeşitli bulguları ile bu iki çalışmanın bulguları arasında çeşitli benzerlikler saptanmıştır. Bu da çalışmanın tutarlılığı için gösterge olarak kabul edilebilir.

Çalışma bulgularının, Namık Kemal Üniversitesinin ana kampüsünde eğitim gören öğrencilerin görüşlerini kapsayacak nitelikte olmadığı, daha çok İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin kampüs beklentilerini anlamaya yönelik olduğu söylenebilir. Yine de bulguların bir kısmı genelleme için uygun niteliktedir. Öğrencilerin kampüsten ve kentten çeşitli beklentileri göz önüne alındığında, kentte deniz olmasının ve İstanbul'a yakın konumun en fazla olumlu bulunan özellikler olarak görülmektedir. Anket çalışmasının ucu açık soruları incelendiğinde, öğrencilerin kampüsten çok çeşitli beklentileri olduğu, fakat kampüsün yeni olması ve gelişmekte olmasının iyi karşılandığı görülmektedir. Yapılandırılmış sorularının bir

kısmı ucu açık soruları da yönlendirmiştir. İstatistiksel yorum yapmaya uygun sınama ve veri derleme yöntemi kullanılmamakla birlikte, deniz ve yeşil kampüs kavramlarının kimliği değerlendirirken ve olumlu yönler yazılırken benzer şekilde öne çıkması cevaplar arasında tutarlılık olduğunu göstermektedir.

Çalışmada, kampüsün tek bir fakültesi üzerine araştırma yapmak önemli bir kısıt olarak görülürken, yine fakülte öğrencilerinin belirli bir kısmına anketin uygulanması da çalışma kısıtları arasındadır. Bu kısıtların bir nedeni, çalışma anketlerinin henüz güvenilirlik testlerine tabi tutulmuş olmaması ve bir başlangıç çalışması olmasıdır. İlerideki çalışmalarda, yurt içi ve yurt dışı benzer anket çalışmalarına ilişkin kapsamlı meta-data analizi yapılarak, gerekli istatistiksel testler ve kontrol grubu eklenerek, daha kapsamlı çalışmalar gerçekleştirilebilir. Farklı fakültelere kapsamlı bir anket yapılarak, fakültelere göre değişen beklentiler üzerine çeşitli saptamalar yapılabilir. Yine farklı üniversite tipolojileri üzerinden bu çalışmalar geliştirilebilir.

Günümüzde eğitim kalitesinin yükseltilmesi kadar, eğitim ortamlarının öğrenciler için sosyal, psikolojik, fizyolojik iyilik hali koşullarını sağlaması gündemdedir. Üniversite yaşamı, üniversite ve çevresinde geçirilen hayatın önemli ve uzun bir devresini kapsamaktadır. Belirli fakültelerde, görsel özelliklerin tasarım kabiliyetlerini geliştirmek için özel önemi olsa da, bütün öğrencilerinin sağlıklı koşullara sahip ve estetik görünümde üniversite kampüslerine ihtiyaçları bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Altıntaş, V. (2017). Türkiyede Üniversitelerin Bölgesel ve Yerel Gelişmeye Etkileri (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Bostancı, S.H. (2017) Üniversite ve Kent İlişkisinin Mekansal Dinamikleri: Tekirdağ Örneği. Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Ed.: Nişancı, E., İzmen, Ü., Bostancı, S.H., Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Umuttepe Yayınları.

Çabuk, S., ve Ünal, Y. (2003). İstanbul'da Eğitim Donatılarının Kant Dışı Kampuslaşma Eğiliminin İncelenmesi. İTU Dergisi Mimarlık Planlama Tasarım, 2(1), 89-98.

Dönmez, Y., Türkmen, F., ve Çabuk, S. (2015). Üniversite Yerleşkelerinin Planlarına İlişkin Öğrenci Görüşleri. Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi, 6, 1-11.

Erçevik, B., ve Önal, F. (2011). Üniversite Kampüs Sistemlerinde Sosyal Mekan Kullanımları. Megaron, 6(3).

İzmen, Ü., Ve Daş, Z. Ö. Tekirdağ'ın Gelişiminde Üniversitenin Rolü. Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Ed.: Nişancı, E., İzmen, Ü., Bostancı, S.H., Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Umuttepe Yayınları.

Kılıç, M., ve Şener, G. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Rekreasyon Etkinliklerine Katılımlarındaki Sosyolojik Etkenler ve Yapısal Kısıtlamalar. Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 3(3).

Kentte Turizm, http://www.tekirdag.bel.tr/kentte_turizm, Erişim tarihi: 14.12.2018.

Kurtoğlu, A. (2010). Kampüs Tasarımında Eylem Yönlendiricisi İle Sosyal Etkileşimin Değerlendirilmesi (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Mitchell, G., and White, B. (2010). Retrofitting university learning spaces. Australian Learning & Teaching Council.

Montgomery, J. (1998). Making a city: Urbanity, vitality and urban design. Journal of urban design, 3(1), 93-116.

Oktay, D. (Ocak, 2007). Üniversite Kent İlişkisi, Yapı Dergisi.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, (Temmuz-2018). 2018 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu, Tekirdağ.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, (2014). 2015-2019 Stratejik Planı, Tekirdağ.

Üniversite Yaşam, http://www.nku.edu.tr/, Erişim tarihi: 15.12.2018.

Seçer Kariptaş, F., Boduroğlu, Ş. ve Sarıman Özen, E. (2012) Endüstriyel Alanların Dönüşümü ve Sürdürülebilirliği İstanbul – Haliç Örneği, 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 69-77.

Sharp, L. (2002). Green campuses: the road from little victories to systemic transformation. International Journal of Sustainability in Higher Education, 3(2), 128-145.

Süleymanpaşa Belediyesi Alternatif Sahne günleri başlıyor, https://www.suleymanpasa.bel.tr/haber/Süleymanpaşa-Belediyesi-Alternatif-Sahne-günleri-başlıyor, Erişim tarihi: 15.12.2018.

Lau, S. S., and Yang, F. (2009). Introducing healing gardens into a compact university campus: design natural space to create healthy and sustainable campuses. Landscape Research, 34(1), 55-81.

Way, T., Matthews, C., Rottle, N., and Toland, T. R. (2012). Greening the American campus: Lessons from campus projects. Planning for Higher Education, 40(2), 25.

FİNANSAL BAŞARISIZLIĞIN BELİRLENMESİNDE YENİ YAKLAŞIM: BAYESCİ FAKTÖR ANALİZİ

Dr. Öğretim Üyesi, Funda H. Sezgin
İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü
hfundasezgin@yahoo.com

ÖZET: Finansal başarısızlık genel olarak işletmelerde finansal yeterliliklerin yerine getirilememesi olarak tanımlanabilir. Ekonominin mikro birimleri olan işletmelerin yaşadığı finansal başarısızlıkların ülke ekonomisi için ayrıca makro boyutu da söz konusudur. Finansal başarısızlığın ekonomik durgunluğun arttığı, sıkı para politikasının uygulandığı ve borsa endeksinin düştüğü dönemlerde artış gösterdiği ve bu olumsuz durumun daha çok yeni işletmelerde ortaya çıktığı görülmektedir. Enflasyon, ekonomik durgunluk, kriz gibi dış etkenler, işletme tarafından kontrol edilemediğinden işletmenin satış politikasını ve sektördeki pozisyonunu ciddi etkileyerek başarısızlığa neden olmaktadır. Ayrıca işletme yöneticilerinin hataları, likiditenin yetersiz oluşu veya pazarlama çalışmalarının etkin olmayışı gibi iç nedenlerden dolayı da işletmelerin mali başarısızlıkla karşılaştıkları görülmektedir. Bayesci faktör analizi, tecrübe ve uzman görüşlerinden elde edilen ön bilgiyi gözlenen bilgiler ile birleştirerek son dağılım oluşturup, bu sonuca göre indirgeme ve sınıflama işlemlerini gerçekleştirir. Bu çalışmada, BİST'de işlem gören sanayi şirketlerine yönelik 2018.Q3 dönemi için Bayesci faktör analizi yardımıyla sınıflama analizi yapılarak finansal başarısızlık tahmin edilmiştir. Ele alınan dönem için şirketlerin %50.6'sı finansal başarısız olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Başarısızlık, Bayesci Yaklaşım, Sınıflama Analizi

NEW APPROACH TO DETERMINING FINANCIAL FAILURE: DEADLINE FACTOR ANALYSIS

ABSTRACT: Financial failure can generally be defined as the failure to meet the financial capabilities of enterprises. There are also macro dimensions of the financial failures of the enterprises which are micro units of the economy. It can be seen that financial failure has increased in economic recession, tight monetary policy has been implemented and stock market index has decreased and this negative situation is mostly seen in new enterprises. Since the external factors such as inflation, economic stagnation and crisis cannot be controlled by the enterprise, it seriously affects the sales policy of the enterprise and its position in the sector and causes failure. In addition, it is seen that enterprises face financial failure due to internal reasons such as errors in business managers, inadequacy of liquidity or ineffectiveness of marketing activities. Bayesian factor analysis, by combining the preliminary information obtained from experience and expert opinions with the observed information, creates the posterior distribution and performs the reduction and classification according to this result. In this study, financial failure has been estimated by making classification analysis with Bayesian factor analysis for 2018Q3 period for industrial companies traded in BIST. For the period covered, 41.6% of the companies were identified as financial failure.

Key Words: Financial Failure, Bayesian Approach, Classification Analysis
Jel Kod: C00, C11, D20

GİRİŞ

Finansal başarısızlık, genel anlamda işletmelerde finansal yeterliliklerin yerine getirilememesini ifade edilmektedir. Ekonominin mikro birimleri olan işletmelerin yaşadığı finansal başarısızlıkların ülke ekonomisi için ayrıca makro boyutu da söz konusudur. Bu anlamda, işletme başarısızlıkları hem ülke ekonomisinin başarı ölçütü olması açısından hem de firmaların finansal yeterliliklerini yerine getirebilirliğinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Finansal başarısızlığın tahmin edilmesi, ülke ekonomisi ve toplum üzerinde yarattığı sorunlar nedeniyle son derece önemlidir. Finansal başarısızlık tahmini, işletme yönetim politikalarına da bu anlamda katkı sağlamaktadır. Kredi değerlendirme sürecinde,

sorunlu kredilerin tahmin edilmesinde tahmin modelleri yoğun olarak kullanım alanı bulmaktadır.

Tek bir şirketin bile finansal olarak sıkıntıya girmesi, hissedarlar, kreditörler, girişimciler, yatırımcılar gibi çok çeşitli paydaşlar üzerinde ciddi bir etkiye sahipken bu durumun sektör ya da ekonomi genelinde yaşanması ise önemli toplumsal sonuçlara yol açmaktadır. Finansal başarısızlığın önceden tespit edilebilmesi zamanında gerekli önlemlerin alınabilmesi için önem arz etmektedir. Bu durum finansal başarısızlığın tespitine yönelik çalışmaların önemini net bir biçimde ortaya koymaktadır. Finansal başarısızlıkların belirlenmesinde çok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Sınıflama analizleri içinde Bayesci faktör analizi yaklaşımı yüksek sınıflama yüzdesi başarısına sahip yeni yaklaşımlar içinde yer alacaktır.

Bu çalışmada, BİST'de işlem gören sanayi şirketlerine yönelik 2018.Q3 dönemi için Bayesci faktör analizi (BFA) yardımıyla sınıflama analizi yapılarak finansal başarısızlık tahmin edilecektir.

1. FİNANSAL BAŞARISIZLIK

İşletmelerin faaliyetlerini sürdürmekteki asıl amacı piyasa değerini ve ortakların refahlarını maksimize etmektir. Bunu gerçekleştirmek için başarılı bir kurumsal yapı oluşturmak ve ürün veya hizmet politikasında müşteri memnuniyetine önem vermek gerekir. Aksi takdirde, işletmeler, sürekli ilerleyen ve büyüyen piyasaya ayak uyduramayacakları için mali performansları olumsuz etkilenecek ve faaliyetlerini sonlandırmak zorunda kalacaktır (Kılıç ve Seyrek, 2012: 678). Bir işletmenin finansal olarak başarısız olduğuna hükmetmek için bu dört durumdan birinin var olması yeterli görülmektedir:

- İşletmenin devam eden faaliyetlerinin durdurulması veya iflas,
- İşletmenin icra, haciz veya mülkiyete rehin gibi olaylara maruz kalması,
- İşletmenin isteğe bağlı olarak faaliyetine son verilmesi (tasfiye) ve henüz yerine getirilmemiş yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınması, kayyum atanması veya yeniden yapılandırma gibi mahkeme süreçleri içinde bulunması,
- İşletmenin kendisine borç verenler ile yükümlülüklerin vadesi ve ödenmesi konusunda gönüllü olarak uzlaşmaya gitmesi (Altman ve Hotchkiss, 2006: 4).

Bu dört sonuçtan biriyle karşı karşıya kalan işletmeler finansal olarak başarısız kabul edilmektedir. Literatürde çoğu araştırmacının finansal başarısızlığı, iflasa başvurmuş olma biçiminde tanımladıkları görülmektedir. Finansal başarısızlık denilince ilk olarak akla iflasın gelmesinin nedeni de budur. İflas, finansal sorunla başlayıp mahkemede sonuçlanan bir süreçtir ve finansal başarısızlığın son evresidir (Beaver, 2011:23).

Finansal açıdan başarısız olan işletmeler, ancak yatırımcıların ilave sermaye sağlamaya istekli olmaları durumunda veya işletme sahiplerinin piyasanın altında getiri oranlarını kabul etmeye razı olmaları halinde faaliyetlerini sürdürebilmektedir. Fakat eninde sonunda ilave sermaye sağlanamaz hale gelir ve işletme varlıkları tükenir. Bu durumdaki işletmeler ya kapanır ya da normal bir getirinin sağlanacağı daha küçük bir işletmeye dönüşürler (Torun, 2007: 6).

İşletmeleri finansal başarısızlığa iten sebepler, işletme içi ve dışı olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Enflasyon, ekonomik durgunluk, kriz gibi dış etkenler, işletme tarafından kontrol edilemediğinden işletmenin satış politikasını ve sektördeki pozisyonunu ciddi etkileyerek başarısızlığa neden olmaktadır. Ayrıca işletme yöneticilerinin hataları, likiditenin yetersiz oluşu veya pazarlama çalışmalarının etkin olmayışı gibi iç nedenlerden dolayı da işletmelerin mali başarısızlıkla karşılaştıkları görülmektedir (Yakut ve Elmas, 2013: 262).

Finansal başarısızlık içine düşen bir işletme için finansal başarısızlığın etkileri, işletme üzerinde iki farklı maliyete neden olur. Bunlar; doğrudan ve dolaylı maliyetlerdir. Finansal başarısızlığın neden olduğu doğrudan maliyetler belirlenebildiği halde, dolaylı maliyetlerin güvenilir biçimde ölçülmesi mümkün olmamaktadır. Dolaylı maliyetler doğrudan gözlemlenemediğinden, bu maliyetlerin araştırmacılar tarafından ampirik olarak da tahmin edilmesi pek mümkün olmamaktadır (Hotchkiss vd., 2008: 48). Doğrudan maliyetler; bu süreçte gerçekleşen hizmetlerden dolayı üçüncü kişilere yapılan ücret ödemelerinden, mahkeme ve dosya giderlerinden oluşmaktadır. Finansal başarısızlık durumunda üçüncü kişilere yapılan ücret ödemeleri içinde; hukuk, muhasebe ve yeniden organizasyon gibi profesyonel hizmet alımlarında hizmet erbabına ödenen ücretler yer almaktadır (Altman ve Hotchkiss, 2006: 93). Dolaylı maliyetler, ölçülemeyecek kadar geniş bir fırsat maliyetine işaret etmektedir. Örneğin, olası iflas baskısı altında işletmenin kaybettiği satışlar ve müşteri portföyü, işletmenin artan riske bağlı olarak yükselen borçlanma maliyetleri ve buna bağlı olarak işletmede yaratılan katma değerin düşmesidir. Çünkü iflas baskısı altındaki bir işletme müşteriler tarafından tercih edilmeme nedeni olabilmektedir (Altman ve Hotchkiss, 2006: 95).

Finansal başarısızlığın işletme dışındaki etkileri arasında; tüketiciler üzerinde neden olduğu olumsuz beklentiler nedeniyle talepte daralma, büyümenin yavaşlaması, özellikle halka açık işletmeler yönüyle sermaye piyasaları üzerindeki olumsuz etkisi ve işsizlik düzeyinin yükselmesi gibi unsurlar sayılabilir. Kullanılabilir fon hacminin daraldığı bir ekonomide kaynak maliyeti yükselmekte, bu da öncelikle talep üzerinde, sonrasında ise büyüme üzerinde olumsuz bir baskı yaratmaktadır. Finansal sektör dışındaki sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerde de finansal başarısızlığın toplam talep üzerinde olumsuz etkisi kaçınılmaz olmaktadır (Hauschild, 2013:16).

Tüketicilerin finansal başarısızlık riski altındaki işletmelerin ürünlerine olan taleplerinin azalması, ülke ekonomisindeki toplam talep düzeyinde de göreli bir azalmaya neden olur. Dahası birbirleri ile ilişki içinde olan işletmelerin, yine birbirleri üzerinde finansal başarısızlık riskini artırıcı etkileri olur. Şöyle ki; finansal başarısızlık riski altındaki işletmenin sektörde önemli bir tedarikçi veya alıcı konumunda olması ve kendisi ile iş yapan diğer işletmelerle olan

önsel veya gerisel bağlılıkların düzeyi, finansal başarısızlık riskinin iş ilişkisi içinde olan diğer işletmelere taşınmasına neden olur (Phassawan, 2013: 735). Finansal başarısızlığın ülke ekonomisi açısından neden olduğu bir diğer sorun ise, istihdam düzeyinde meydana gelen azalma ile ilgilidir. Ekonomide yaşanan iflaslar karşısında işsizlik düzeyi kaçınılmaz olarak artış gösterecektir.

Finansal başarısızlık örneklerinin yukarıda sıralanan sonuçları ile karşı karşıya kalmamak için finansal başarısızlık riski altındaki işletmelerin önceden yapılacak tahminler ile belirlenmesi ve bu işletmeler henüz başarısız olmadan ilgili kesimlerin müdahalelerde bulunulabilmesi mümkündür. Hatta bu tahminler özellikle bankacılık ve sigortacılık sektöründe erken uyarı sinyali olarak da isimlendirilmektedir.

2. BAYESCİ FAKTÖR ANALİZİ MODELİ

2.1. Olabilirlik Fonksiyonu

$$\underset{(p\times 1)}{(x_j \mid \mu, \Lambda, f_j)} = \underset{(p\times 1)}{\mu} + \underset{(p\times m)}{\Lambda}\ \underset{(m\times 1)}{f_j} + \underset{(p\times 1)}{\varepsilon_j}, \quad m < p \qquad (1)$$

Bayesci faktör analizi modelinde; j = 1,..., n olarak, x_j j.inci gözlem, μ anakütle ortalaması, Λ faktör ağırlıkları matrisi, f_j j.inci gözlem için faktör skor vektörü ve ε_j hata payı vektörü olarak birbirinden bağımsız ve normal dağılıma sahip N(0,Ψ) varsayılır. Faktör analizi modelinde Ψ, ortak ve özel faktörlerin kolaylıkla ayırt edilebilmesi için diyagonal matris olarak ele alınmaktadır. Bayesci faktör analizi modelinde ise, Ψ'nin kendisi değil, beklenen değeri olan E(Ψ) diyagonal olarak ele alınmıştır. Her bir x_j 'nin dağılımı (2)'deki gibi varsayılmaktadır.

$$p(x_j \mid \mu, \Lambda, f_j, \Psi) = (2\pi)^{-\frac{p}{2}} \mid \Psi \mid^{-\frac{1}{2}} e^{-\frac{1}{2}(x_j-\mu-\Lambda f_j)\psi^{-1}(x_j-\mu-\Lambda f_j)} \qquad (2)$$

(μ, Λ, F, Ψ) için olasılık fonksiyonu (3)'deki gibi elde edilecektir.

$$p(X \mid \mu, \Lambda, F, \psi) \propto \mid \psi \mid^{-\frac{n}{2}} e^{-\frac{1}{2} tr\psi^{-1}(X-e_n\otimes\mu'-F\Lambda')'(X-e_n\otimes\mu'-F\Lambda')} \qquad (3)$$

n gözlem üzerine kurulu p değişkenli gözlem vektörü $X' = (x_1,..., x_n)$, faktör skorları $F' = (f_1,..., f_n)$ ve gözlem hataları $E' = (\varepsilon_1,..., \varepsilon_n)$ biçiminde ifade edilir (Rowe, 2003).

2.2. Ön Bilgi Gösterimi

Bayesci çıkarımda kullanılacak ön bilgi, sahip olunan bilgi miktarına bağlı olarak bilgi vermeyen (noninformative) ya da bilgi veren (informative) biçiminde gruplanabilir. Bilgi düzeyinin belirlenmesi ise subjektif bir yaklaşımdır. Parametre değerinin ön bilgisinin ön dağılımdan rastgele elde edildiği varsayımı ile bazı yaklaşımlar uygulanmaktadır. Bunun yanısıra belirlenen ön dağılımın ilgilenilen parametrenin olası tüm değerleri içermesine karşılık dağılımın gerçek değer çevresinde yoğunlaşması gerekmemektedir (Yardımcı, 2000:72). Bilgi vermeyen ön dağılımlar çoğunlukla ön bilginin olasılık dağılımı biçiminde tanımlanmasının güç olduğu durumlarda kullanılır. Yapılan çalışmaya ait kişisel bilgilerin ve tecrübelerin anlamlı düzeyde olduğu durumlarda eşlenik (conjugate) ön bilgi uygun olmaktadır. Eşlenik dağılımların kullanımı ile her zaman aynı anakütleden yeni örnek bilgisinin alınması mümkün olmaktadır. Böylece parametreye ilişkin ön düşünceler yeniden gözden geçirilerek daha tutarlı sonuçlara ulaşılmaktadır (Yardımcı, 2000:78).

Yalnız bu tür dağılımlarda ön beklentilerin oldukça güçlü olduğu varsayımında bulunulur (De Groot,1970:45). BFA için, bazı uygulamacılar anakütle parametresini bilgi vermeyen dağılım biçiminde ele alırken bazıları ise, eşlenik ön dağılımları kullanmışlardır. Rowe (2003) çalışmasında, genelleştirilmiş eşlenik ön dağılım (generalized conjugate prior distribution) ile BFA modelinin sonuçlarında kavramsal anlamlılığın belirlenmesi olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada, ön bilgi belirlenmesinde Rowe'un önerisi dikkate alınmıştır. Böylece birleşik önsel dağılım;

$$p(\mu, \Lambda, F, \psi) \propto p(\mu)p(\Lambda)p(\psi)p(F) \tag{4}$$

biçiminde elde edilecektir. Buradan yola çıkarak aşağıdaki ifadelere ulaşılacaktır.

$$p(\mu) \propto |\Gamma|^{-\frac{1}{2}} e^{-\frac{1}{2}(\mu-\mu_0)'\Gamma^{-1}(\mu-\mu_0)} \tag{5}$$

$$p(\lambda) \propto |\Delta|^{-\frac{1}{2}} e^{-\frac{1}{2}(\lambda-\lambda_0)'\Delta^{-1}(\lambda-\lambda_0)} \tag{6}$$

$$p(\psi) \propto |\psi|^{-\frac{\nu}{2}} e^{-\frac{1}{2}tr\psi^{-1}B} \tag{7}$$

$$p(F) \propto e^{-\frac{1}{2}trF'F} \tag{8}$$

Γ, Δ, B, Ψ >0 ve B bir diyagonal matristir. Genelleştirilmiş eşlenik normal dağılım anakütle ortalamasına ilişkin ön bilgiyi belirtmektedir. μ_0 ortalama, Γ ise kovaryans hiperparametreleridir. Ψ matrisi ise, (ν, B) hiperparametreleri ile Ters Wishart dağılımına uyar. $\lambda \equiv vec(\Lambda')$ vektörü Δ, $\lambda_0 = vec(\Lambda_0')$ ile kovaryans hiperparametrelerinin ve ortalamanın genelleştirilmiş eşlenik normal dağılıma sahip olması için belirlenmiştir (Kotz ve Johnson, 1985:329).

2.3. Birleşik Son Dağılım

Bayes yaklaşımı gereği (3) ve (8) no.lu ifadeleri kullanılarak parametrelerin birleşik son yoğunluğu elde edilecektir (Rowe, 2003: 321).

$$p(\mu, F, \Lambda, , \psi \mid X) \propto e^{-\frac{1}{2}trF'F} \left|\Gamma\right|^{-\frac{1}{2}} e^{-\frac{1}{2}(\mu-\mu_0)'\Gamma^{-1}(\mu-\mu_0)} \left|\Delta\right|^{-\frac{1}{2}} e^{-\frac{1}{2}(\lambda-\lambda_0)'\Delta^{-1}(\lambda-\lambda_0)}$$
$$\times |\psi|^{-\frac{(n+v)}{2}} e^{-\frac{1}{2}tr\psi^{-1}((X-e_n\otimes\mu'-F\Lambda')'(X-e_n\otimes\mu'-F\Lambda')+B)} \quad (9)$$

2.4. Koşullu Son Dağılım Yoğunluk Fonksiyonu

Gibss örnekleme tekniğinin kullanımı için, koşullu son dağılımların oluşturulması gerekmektedir. Böylece (10) no.lu ifadeye ulaşılacaktır.

$$p(\mu \mid F, \Lambda, \Psi, X,) \propto p(\mu)p(X \mid \mu, F, \Lambda, \psi)$$
$$\propto e^{-\frac{1}{2}(\mu-\tilde{\mu})'\left[(n\Gamma)^{-1}+\Psi^{-1}\right](\mu-\tilde{\mu})} \quad (10)$$

Buradan hareketle;

$$\tilde{\mu} = \left[(n\Gamma)^{-1} + \psi^{-1}\right]^{-1}\left[(n\Gamma)^{-1}\mu_0 + \psi^{-1}(\bar{x} - \Lambda\bar{f})\right] \quad (11)$$

elde edilir. Faktör skorlarının ortalaması $\bar{f}$ olarak gösterilmiştir. $\tilde{\mu}$ ifadesi içinde faktör skorları, faktör ağırlıkları ve hata kovaryans matrisi bilgileri yer almaktadır. Bu öğeler normal dağılıma sahiptir. Faktör skorlarının koşullu son dağılımı aşağıdaki gibidir.

$$p(F \mid \mu, \Lambda, \psi, X) \propto p(F)p(X \mid \mu, F, \Lambda, \psi)$$
$$\propto e^{-\frac{1}{2}tr\left(F-\tilde{F}\right)\left(I_m+\Lambda'\psi^{-1}\Lambda\right)\left(F-\tilde{F}\right)'} \quad (12)$$

(12) no.lu gösterime bağlı olarak,

$\tilde{F} = \left(X - e_n \otimes \mu'\right)\psi^{-1}\Lambda\left(I_m + \Lambda'\psi^{-1}\Lambda\right)^{-1}$ ifadesi yazılabilir. Faktör ağırlıklarının koşullu son dağılımı ise;

$$p(\Lambda|\mu,F,\psi,X) \propto p(\lambda)p(X|\mu,F,\Lambda,\psi)$$

$$\propto e^{-\frac{1}{2}(\lambda-\tilde{\lambda})\left[\Lambda^{-1}+\Psi^{-1}\otimes F'F\right](\lambda-\tilde{\lambda})'} \quad (11)$$

biçiminde elde edilir. Bu ifadeden yola çıkarak,

$$\tilde{\lambda} = \left(\Lambda^{-1}+\Psi^{-1}\otimes F'F\right)^{-1}\left[\Lambda^{-1}\lambda_0 + (\psi^{-1}\otimes F'F)\lambda_*\right]$$

$$\lambda_* = vec\left[(F'F)^{-1}F'(X-e_n\otimes\tilde{\mu}')\right] \quad (12)$$

elde edilir. Hata kovaryans matrisine ilişkin koşullu son dağılım, Ters Wishart dağılıma sahiptir ve (13)'de verilmiştir.

$$p(\psi|\mu,F,\Lambda,X) \propto p(\psi)p(X|\mu)p(X|\mu,F,\Lambda,\psi)$$

$$\propto |\psi|^{-\frac{n+v}{2}} e^{-\frac{1}{2}tr\psi^{-1}\left[(X-e_n\otimes\mu'-F\Lambda')'(X-e_n\otimes\mu'-F\Lambda')+B\right]} \quad (13)$$

Bu ifadeden hareketle (14)'ü yazmak mümkündür.

$$\tilde{\psi} = \frac{(X-e_n\otimes\mu'-F\Lambda')'(X-e_n\otimes\mu'-F\Lambda')+B}{n+v} \quad (14)$$

(Rowe ve Press, 1998: 15).

3. VERİLERİN ANALİZİ

Çalışmada BİST içinde işlem gören 144 sanayi firması 2018.Q3 dönemi bilanço verilerine göre değerlendirilmiştir. Tahtası kapanan, finansal bilgi manipülasyonu olaylarına karışan ve 4 bilanço dönemi boyunca zarar açıklayan şirketler örneklem dışında bırakılmıştır. Bayesci faktör analizi yardımıyla sınıflama analizi yapılarak finansal başarısızlık tahmin edilecektir.

Tablo 1: Kullanılan Finansal Oranlar

Asit-Test Oranı	
Cari Oran	
Nakit Oranı	**Likidite Oranları**
Sermaye Çarpanı	
Finansal Kaldıraç Oranı	
Kısa Vadeli Borçlar/Toplam Aktifler	
Kısa Vadeli Borç/Toplam Borç	
Uzun Vadeli Borç/Toplam Aktifler	
Uzun Vadeli Borç/Devamlı Sermaye	
Duran Varlıklar/Özsermaye	
Duran Varlıklar/Devamlı Sermaye	**Mali Yapı Oranları**
Net İşletme Sermayesi Devir Hızı	
Dönen Varlık Devir Hızı	
Aktif Devir Hızı	
Duran Varlık Devir Hızı	
Alacak Devir Hızı	
Stok Devir Hızı	**Faaliyet Oranları**
Net Kar Marjı	
Esas Faaliyet Kar Marjı	
Özsermaye Karlılığı	
Aktif Karlılığı	
EBITDA	**Karlılık Oranları**
Fiyat/Kazanç Oranı	
Piyasa Değeri/Defter Değeri	**Borsa Performans Oranları**

Bilançolardan elde edilen ve Tablo 1'de verilen finansal oranlar için Bayesci faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Her bir finansal oran grubu için faktör açıklama yüzdeleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Bayesci Faktör Analizi Varyans Açıklama Yüzdeleri

Faktörler	**Varyansı açıklama yüzdesi**
Likidite Oranları	%20.07
Finansal Yapı Oranları	%19.67
Faaliyet Oranları	%17.45
Karlılık Oranları	%16.21
Borsa Performans Oranları	%10.09
Toplam Açıklama Yüzdesi	%83.49

Genel skor: 20.07*F1+19.67*F2+17.45*F3+16.21*F4+10.09*F5

Her bir finansal oran grubu için varyansı açıklama yüzde değerleri birer ağırlık olarak kabul edilerek genel skor denklemi oluşturulmuştur. Buna göre hesaplanan genel skor gereğince

pozitif değer alan şirketler finansal başarılı, negatif ve sıfır değer alan şirketler finansal başarısız olarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 3: Bayesci Faktör Analizi İle Sınıflama Sonuçları

Firma	Genel Faktör	Firma	Genel Faktör	Firma	Genel Faktör
firma 1	204.6206	firma 49	7.83917	firma 97	-10.4886
firma 2	116.8546	firma 50	7.351068	firma 98	-11.0871
firma 3	87.61562	firma 51	6.761291	firma 99	-11.0953
firma 4	68.68375	firma 52	6.645966	firma 100	-11.7087
firma 5	55.56434	firma 53	6.259059	firma 101	-12.2301
firma 6	48.63445	firma 54	5.863181	firma 102	-12.6773
firma 7	47.6617	firma 55	5.229619	firma 103	-13.0776
firma 8	41.35459	firma 56	4.940485	firma 104	-14.2888
firma 9	38.54783	firma 57	4.038392	firma 105	-14.4145
firma 10	35.87607	firma 58	3.928029	firma 106	-14.4484
firma 11	35.34073	firma 59	3.787392	firma 107	-14.8324
firma 12	33.81351	firma 60	3.761693	firma 108	-14.9114
firma 13	32.34384	firma 61	3.274415	firma 109	-14.9187
firma 14	31.75187	firma 62	3.011419	firma 110	-14.9596
firma 15	28.12143	firma 63	2.596042	firma 111	-15.5829
firma 16	27.92414	firma 64	2.044922	firma 112	-16.1161
firma 17	27.55967	firma 65	1.716446	firma 113	-16.1839
firma 18	25.57608	firma 66	1.119484	firma 114	-16.578
firma 19	25.5069	firma 67	0.757436	firma 115	-16.7041
firma 20	24.90456	firma 68	0.607377	firma 116	-17.1061
firma 21	23.85069	firma 69	0.374937	firma 117	-18.1253
firma 22	23.71153	firma 70	0.238172	firma 118	-18.6388
firma 23	23.45672	firma 71	0.031035	firma 119	-19.2351
firma 24	23.1868	firma 72	-0.09709	firma 120	-19.4954
firma 25	23.09576	firma 73	-0.16908	firma 121	-19.8671
firma 26	22.59192	firma 74	-0.496	firma 122	-21.1125
firma 27	22.33459	firma 75	-0.82267	firma 123	-21.1231
firma 28	22.20771	firma 76	-1.05428	firma 124	-21.4015
firma 29	20.26049	firma 77	-1.20018	firma 125	-22.1001
firma 30	19.14856	firma 78	-1.67996	firma 126	-22.5365
firma 31	18.38101	firma 79	-1.86225	firma 127	-23.217
firma 32	16.95185	firma 80	-2.45536	firma 128	-23.3933
firma 33	16.24904	firma 81	-2.75081	firma 129	-23.533
firma 34	16.09987	firma 82	-3.27962	firma 130	-27.6272
firma 35	15.77575	firma 83	-3.30852	firma 131	-30.3731
firma 36	15.55024	firma 84	-3.73418	firma 132	-30.5701
firma 37	14.80238	firma 85	-3.8188	firma 133	-30.6941
firma 38	14.4543	firma 86	-5.07173	firma 134	-33.2465
firma 39	13.69086	firma 87	-5.55029	firma 135	-36.9874
firma 40	13.37143	firma 88	-5.64619	firma 136	-38.4991
firma 41	12.92519	firma 89	-6.36196	firma 137	-40.3219
firma 42	12.05441	firma 90	-6.50534	firma 138	-40.6592
firma 43	11.11412	firma 91	-7.57185	firma 139	-40.9685
firma 44	9.993683	firma 92	-8.48458	firma 140	-41.9799
firma 45	8.434987	firma 93	-9.17617	firma 141	-44.2165
firma 46	8.411871	firma 94	-9.62087	firma 142	-44.4595

firma 47	8.160726	firma 95	-10.1948	firma 143	-45.793
firma 48	7.917892	firma 96	-10.4416	firma 144	-55.5824

Tablo 3 sonuçlarına göre toplam şirketler %50.6'sı finansal başarısız olarak elde edilmiştir. Bu sınıflamanın istatistik anlamlılığının testi için ANOVA uygulanmıştır.

Tablo 4: ANOVA Sonuçları

	Hata kareler toplamı	s.d.	Ortalama kare	F	p
Gruplar arası	55773.467	1	55773.467	105.559	.000*
Grup içi	75027.714	142	528.364		
Toplam	130801.181	143			

*0.05 için anlamlı farklılık

Elde edilen sınıflamanın istatistik anlamlı olduğu belirlenmiştir. Böylece, sınıflama yöntemlerine yeni bir yaklaşım olarak BFA önerilebilir.

4. SONUÇ

İşletmelerin faaliyetlerini sürdürmekteki temel amacı piyasa değerini ve ortakların refahlarını maksimize etmektir. Bunu gerçekleştirmek için başarılı bir kurumsal yapı oluşturmak ve ürün veya hizmet politikasında müşteri memnuniyetine önem vermek gerekir. Aksi takdirde, işletmeler, sürekli ilerleyen ve büyüyen piyasaya ayak uyduramayacakları için mali performansları olumsuz etkilenecek ve faaliyetlerini sonlandırmak zorunda kalacaktır. Finansal başarısızlığın tahmin edilmesi, ülke ekonomisi ve toplum üzerinde yarattığı sorunlar nedeniyle son derece önemlidir. Finansal başarısızlık tahmin modeli, işletme yönetim politikalarına da bu anlamda katkı sağlamaktadır. Kredi değerlendirme sürecinde, sorunlu kredilerin tahmin edilmesinde tahmin modelleri yoğun olarak kullanım alanı bulmaktadır.

BFA modeli, veri indirgeme ve değişken sayısının azaltılmasında Bayes yaklaşımını kullanarak, tecrübelerden ve uzman görüşlerinden belirlenen ön dağılım yardımıyla model parametrelerine ilişkin kullanılabilir bilgiyi içerir. Değişken sayısının fazla olduğu durumlarda, birleşik son dağılımların elde edilmesinin zor olması nedeniyle, koşullu olasılık fonksiyonlarının tamamından örnekleme yaparak parametrelerin birleşik yoğunluk fonksiyonuna çıkarımda bulunan Gibss örnekleme yöntemi kullanımı BFA uygulamalarında sıkça kullanılmaktadır. İş doyum ölçeği çalışmalarında, bazı soruların yapısı gereği, faktör analizi yardımıyla kavramsal anlamlılığın sağlanamaması durumlarında, BFA analizi etkin yöntemlerden biri olmaktadır.

Bu çalışmada BİST'de işlem gören 144 sanayi firması 2018.Q3 dönemi bilanço verilerine göre değerlendirilmiştir. Tahtası kapanan, finansal bilgi manipülasyonu olaylarına karışan ve 4 bilanço dönemi boyunca zarar açıklayan şirketler örneklem dışında bırakılmıştır. Bayesci faktör analizi yardımıyla sınıflama analizi yapılarak finansal başarısızlık tahmin edilmiştir. Şirketlerin %50.6'sı finansal başarısız olarak elde edilmiştir. Bu sınıflamanın istatistik anlamlılığının testi için ANOVA uygulanarak $p<0.05$ olduğundan anlamlı sınıflama yapıldığı belirlenmiştir.

Finansal başarısızlık tahminlerinde kullanılan bir çok farklı yöntem yanı sıra BFA modeli de alternatif olarak önerilmektedir. Farklı konular için uygulanarak genelleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Altman, E.I. ve Hotchkiss, E. (2006). Corporate financial distress and bankruptcy: predict and avoid bankruptcy, analyze and invest in distress debt (Third ed). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons Pbc.

Beaver, W. (2011). Do differences in financial reporting attributes impair the predictive ability of financial ratios for bankruptcy?, *Journal of Accounting and Management Control*, 1(1), 2-59.

De groot, M. H. (1970), Optimal Statistical Decision, New York: Mc Graw-Hill, Inc.

Hauschild, D. (2013). Altman Z-score: not just for bankruptcy: from Z-score to "green zone" survivability, *Amros Corporation*, http://amproscorp.com/Altman_Z-Score_Not_Just_for_Bankruptcy.24495844.pdf, 1-21.

Hotchkiss, E. S., Kose J., Mooradian R. M. ve Thorburn K. S. (2008). Bankruptcy and the resolution of financial distress, *Handbook of Empricial Corporate Finance*, http://mba.tuck.dartmouth.edu/pages/Faculty/karin.thorburn/publications/ch14-n53090.pdf, (Erişim Tarihi:23.07.2016).

Kılıç, Y. ve Seyrek, İ. H. (2012). Finansal başarısızlık tahmininde yapay sinir ağlarının kullanılması: İmalat sektöründe bir uygulama,*1.International Symposium on Accounting and Finance*,http://www.gantep.edu.tr/akademik/yayinlar.php?ana=0&akadID=1524&bolum_id=0, 1-16.

Kotz, S. ve Johnson, N. (1985). Encyclopedia of Statistical Science,Vol:5, New York: John Willey and Sons Pbc., 326-333.

Phassawan, S. (2013). An empirical analysis on the association between corporate governance rating and firms' characteristics: Evidence from Mai Thailand", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(12) . 732-744 .

Rowe, D.B. ve Press, J. (1998). gibss sampling and hill climbing in bayesian factor analysis, Tecnical Report, No:55, Department of Statistics University of California,1-19.

Rowe, D. B. (2003). On using the sample mean in bayesian factor analysis, *Journal of Interdisciplinary Mathematics*, 6(3), 319-329.

Torun T. (2007). Finansal başarısızlık tahmininde geleneksel istatistiki yöntemlerle yapay sinir ağlarının karşılaştırılması ve sanayi işletmeleri üzerinde uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Yakut, E. ve Elmas, B. (2013). İşletmelerin finansal başarısızlığının veri madenciliği ve diskriminant analizi modelleri ile tahmin edilmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 237-254.

Yardımcı, A. (2000). Doğrusal regresyonda değişken seçimine bayes yaklaşımlarının karşılaştırılması, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

DUYGUSAL EMEĞİN PERFORMANSA ETKİSİ: SAĞLIK SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Pınar Altınok Gürel
Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
pinaraltinok01@gmail.com

Dr. Öğretim Üyesi, Funda H. Sezgin
İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü
hfundasezgin@yahoo.com

ÖZET: Duygusal emek, algılanan hizmet kalitesini yükseltmek amacıyla yapılan işin doğasına uygun duyguların diğerleri tarafından gözlemlenecek şekilde düzenlenmesi ve aktarılması süreci olarak tanımlanabilir. Çalışanlarla müşteriler arasındaki etkileşim düzeyi arttıkça ve hizmet kalitesinin çalışan performansına dayanma düzeyi yükseldikçe, çalışma hayatı açısından duygusal emeğin önemi artmaktadır. Ekonomik hayattaki dönüşümlere paralel olarak duyguların işin bir parçası haline gelmesi sonucunda, çalışanların örgüt tarafından belirlenen kurallara uygun hareket etmek durumunda kalması, bir yandan müşteri memnuniyetini artırırken bir yandan da yaşanabilecek duygusal uyumsuzluklar nedeniyle çalışanları olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, hizmet sektörünün en önemli birimlerinden biri sağlık sektörü çalışanlarına yönelik duygusal emeğin iş performansına etkisini belirlemektir. İstanbul'da faaliyet gösteren iki özel ve iki devlet hastanesinde 287 çalışan için yapılan analizde duygusal emeğin iş performansını %26.4 olumlu etkisi belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Emek, İş Performansı, Sağlık Sektörü

EFFECT OF EMOTIONAL LABOR ON PERFORMANCE: CASE OF HEALTH SECTOR

ABSTRACT: Emotional labor can be defined as the process of regulating and conveying the feelings that are appropriate to the nature of the work done in order to improve the perceived service quality. As the level of interaction between employees and customers increases and the level of service quality is based on employee performance, the importance of emotional labor in terms of working life increases. Parallel to the transformations in economic life, as a result of the emotions becoming part of the work, the fact that the employees have to act in accordance with the rules determined by the organization may increase the customer satisfaction on the one hand and negatively affect the employees due to the emotional incompatibilities that may occur. The aim of this study is to determine the effect of emotional labor on the work performance of healthcare workers. In the analysis conducted for 287 employees in two private and two state hospitals operating in Istanbul, the positive impact of emotional labor on work performance was 26.4%.

Key Words: Emotional Labor, Work Performance, Health Sector
Jel Kod: C50, M21, M50

GİRİŞ

Günümüzdeki rekabet ortamı, müşterileri tüm örgütlerin merkezine koymaktadır. Hizmet sektörü bugünün dünyasında hiç olmadığı kadar önemli bir yere sahiptir. Müşteri odaklı örgütlerin başarısının sırrı sundukları hizmetin kalitesi ve müşteri memnuniyetinin sağlanmasından geçmektedir. Örgütlerin müşteri odaklı tutumları arttıkça, çalışanlardan bekledikleri duygusal talepler de artmaktadır. Örgütler, müşterilerin beklentileri doğrultusunda, önceden belirlenmiş rol kalıpları çerçevesinde çalışanlarının davranışlarına yön vermesini isterler. Çünkü, müşteri memnuniyetinin sağlanması, işletmeler açısından sürdürülebilir rekabetin en önemli koşuludur (Yang ve Chang, 2008: 881; Griffin vd., 2010: 242).

İlk kez Hochschild (1983) tarafından kullanılan duygusal emek kavramı, bireyin işini yaparken örgüt tarafından kendisinden beklenilen duyguları sergilemesi olarak ifade edilmektedir. Çalışanların gerçekte hissettiği duygular her zaman sergiledikleriyle aynı olmamaktadır. Bu nedenle, çalışanlar kendilerinden beklenilenler doğrultusunda davranmaya zorlanmaktadır. Gerçekte hissedilen duygular ve bireyden beklenilen duygular arasındaki çatışma sonucunda duygusal uyumsuzluk hali ortaya çıkmaktadır. Hissedilen duygular ve sergilenen duygular arasındaki bu uyumsuzluk uzun süreli olursa, duygusal emek bireyde istenmeyen ve gerginlik yaratan birtakım olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir (Diefendorff ve Gosserand, 2003:950). Müşteri ile örgüt arasındaki bağlantıyı kuran ve örgütün dışa açılan penceresi olan hizmet sektörü çalışanlarının, duygularını yöneterek önceden belirlenmiş kalıplar dahilinde müşterilere sunmaları sonucunda, önemli ölçüde duygusal emek harcanmakta ve harcanan bu emeğin düzeyinin iş performansını doğrudan etkileyeceği bir çok çalışmada ortaya konulmuştur.

Sağlık sektörü çalışanları, hizmet alanların özellikleri gereği, yoğun duygusal emek sergileyen ve yüksek seviyede stres yaşayan kişilerdir. Yaşadıkları stresin bir kısmı aşırı iş yoğunluğuna bağlı iken, bir kısmı da duygularını düzenleme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Sağlık çalışanlarının, duygusal emek kullanarak hastayı dinlemek, anlamak, tedavi sürecini düzenlemek vb. birçok şey için kişisel duygularını saklamaları gerekmekte ve yüksek seviyede duygusal emek harcamaları söz konusu olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, hizmet sektörünün en önemli birimlerinden biri sağlık sektörü çalışanlarına yönelik duygusal emeğin iş performansına etkisini belirlemektir. İstanbul'da faaliyet gösteren iki özel ve iki devlet hastanesinde 287 çalışan için yapılan analizlerde ilişkiler korelasyon ve regresyon analizi ile belirlenmiştir.

1. DUYGUSAL EMEK KAVRAMI VE SAĞLIK SEKTÖRÜNDE ÖNEMİ

Duyguların yönetilmesi bireyin kendi düşüncelerine yön vermesinde etkilidir. Duyguların yönetimi, insan olmanın bir gerekliliği olarak çalışma ortamında da kendine yer bulmaktadır. Artan teknolojik gelişmeler sonrasında, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, sanayileşmenin hızına paralel olarak, işgücü istihdamı imalat sektöründe azalırken, hizmet sektöründe yükselmiştir. Hizmet sektörünün gelişimi hızlanırken, çalışanların hizmeti sunma şeklinin ve bu sırada sergilediği duygu ve davranışların önemi de artmıştır.

Duygusal emek kavramı, çalışanların bir kişiyi ikna etmek durumunda olmalarını ya da başka insanların zihninde uygun olarak algılanan durumların sergilenmesini sağlayan yüz ifadeleri ve bedensel görünümlerini, hizmet alanların beklentileri doğrultusunda yönetebilmek amacıyla duyguların bastırılması gerekliliklerini içermektedir (Hochschild, 1983:7). Hochschild, duygusal emek gerektiren işlerin üç temel özelliğinin olduğunu ileri sürmüştür. Bunların birincisi, çalışanın yaptığı iş ve görevde, misafir, çocuk, hasta, müşteri gibi diğer kişilerle olan yüz yüze ya da karşılıklı konuşma şeklindeki etkileşimlerinin çok önemli bir yer tutuyor olmasıdır. İkinci özellik, çalışanların duygusal gösterimlerinin başka insanların duygularını etkilemek, yönlendirmek ve değiştirmek amacı taşımasıdır. Üçüncü özellik ise, iş ile ilgili

eğitimlerin bir parçası olarak verilen iş tanımları aracılığıyla resmileştirilebilen gereklilikler ve duygusal davranış kuralları tarafından çalışanların duygusal ifadelerinin örgüt yöneticileri tarafından denetlenmesi veya örgüt kültüründe ve şirket misyon açıklamasında bu konuya işaret edilmesidir (Diefendorff vd., 2005: 339; Seery ve Corrigal, 2009: 798). Duygusal emek sürecinde bireyler tarafından belli durumlar karşısında sergilenmesi gereken duyguların nasıl gösterilmesi gerektiğine dair "*duygu kuralları"* ve "*gösterim kuralları*" şeklinde iki kavram ortaya çıkmıştır. Bu kuralların özünde, örgüt kültürü içinde yer alan temel inanç ve değerlerin de olduğu belirtilmektedir. Örgüt tarafından belirlenen, çalışanlar tarafından gösterilmesi beklenen davranış kuralları örgüt tarafından yazılı olarak belirtilebileceği gibi resmi olmayan yollarla da çalışanlarına iletilebilir. Duygusal emek, bir örgütün başarılı olmasına yardımcı olurken, duygu yönetiminde yaşanabilecek zayıflıklar ise örgütsel başarısızlığa yol açabilir (Seçer, 2005:823).

Rafaeli ve Sutton (1987) ile Wharton ve Erickson (1993) çalışmalarında duygusal emeği, bünyesinde çalışanların müşteriler ile konuşma esnasındaki ses tonu ve davranışlarına yansıyan her türlü gayreti de barındıran kavram olarak tanımlamıştır. Grandey (2000) ise, daha kapsayıcı bir yaklaşım ile duygusal emeği, çalışanların duygularına bağlı olarak ortaya çıkan davranışların örgüt amaçlarına ulaşmaya yardım edecek ve kolaylık sağlayacak şekilde düzenlenmesi olarak ele almaktadır. Asforth ve Humprey (1993), duygusal emeği duyguların içsel yönetiminden çok, hizmet sunan ve alan arasındaki davranış örüntüsü olarak belirtirken, Morris ve Feldman (1996) ise, söz konusu örgütün istediği davranış gösterimlerinin çalışanlar tarafından sergilenmesi için gereken çaba, planlama, uygulama ve kontrol gereklilikleri olarak düşünmektedirler. Başka bir ifade ile duygusal emek, hizmet verenlerin görevlerini yerine getirirken göstermeleri gereken ve örgüt tarafından beklenen isimsiz görevleri olarak da değerlendirilmektedir.

Çalışanlar müşteri ile iletişimlerinde hissettikleri duygulara göre yüzeysel, derinden rol yapma ve samimi davranışlarda bulunarak hizmet üretim sürecini yaşamaktadırlar. Önemli olan bu sürecin olumlu sonuçlar elde edilerek tamamlanmasıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için çalışanlar kendi duygularını yönetebilecek kabiliyete sahip olmalı ya da bu konuda eğitilmelidir. Ayrıca örgütlerde çalışanların duygularını yönlendirebilecek bir örgüt kültürünün oluşturulması gerekmektedir.

Yüzeysel Rol Yapma: Bu tür davranışlarda hissetme veya samimi ifadeler/davranışlar söz konusu değildir. Çalışanlar tamamen çevresel baskılarla kendilerinden istenen duyguları gösterme yoluna giderler. Davranışları jest ve mimikleri tamamen yapmacıktır. Sahte duyguların dışa vurulabilmesi için, gerçek duyguların bastırılması gerekmektedir. İçinden gelmediği halde müşteriye gülümseyen bir çalışanın gösterdiği yüzeysel rol yapmadır. Örneğin; bir öğretmenin olumsuz bir ruh hali içerisinde olduğunda, zor bir öğrenci ile iletişim anında sahte bir gülümseme geliştirmeye çalışması bu duruma uygundur. Yüzeysel rol yapma süreci, çalışanın gerçek duygularını bastırmaya yönelik psikolojik gayreti ve içsel geriliminden kaynaklanan stres, tükenmişlik ve depresyon gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmekte ve karşı

taraf için (öğrenciler, çalışma arkadaşları, yöneticiler vb.) olumsuz tepkiler oluşturabilmektedir (Steinberg ve Figart, 1999:17; Brotheridge ve Grandey, 2002: 22; Brotheridge ve Lee, 2003:370, Grandey, 2003: 86).

Derinden Rol Yapma: Çalışanın dışa vurması gereken duyguyu gösterebilmek için, gerçek duygularını değiştirmeye çalışmasıdır. Derinden rol yapmada çalışan, etkileşim halinde bulunduğu kişilerce hissedilmeyecek şekilde duygu değişimini tıpkı bir aktör gibi gerçekleştirmekte ve gerçekle birebir örtüşecek şekilde arzu edilen role bürünmektedir. Örneğin; bir öğretmenin kendisini zor bir öğrencinin yerine koyarak empati yapması ve ona karşı ilgili davranması bu duruma uygundur. Yüzeysel rol gösterilen duygularla ve derin rol ise hissedilen duygularla ilgilidir (Brotheridge ve Grandey, 2002: 21; Brotheridge ve Lee, 2003:372, Grandey, 2003: 89).

Samimi Davranışlar (Doğal Duygular): Çalışanın gerçekten hissettiği duyguyu dışa vurmasıdır. Bir öğretmenin güler yüzlü olması gerektiği için değil de gerçekten öyle hissettiği için güler yüzlü olması samimi bir davranıştır. Çalışanın hissettiği duygular, gösterim kuralları ve duygu ifadeleri ile uyumlu olduğu zaman samimi davranış göstermektedir. Samimi davranış duygusal emek davranışlarına eklenen üçüncü bir davranış boyutu olmaktadır. İşini gerçekten seven öğretmenin, bir öğrencinin yaralanması anında sergilediği şefkat ve ilk yardım çabası buna en çarpıcı örnektir (Ashforth ve Humphrey, 1993:90; (Grandey, 2003: 87; Chu ve Murrmann, 2006:1185).

Sağlık hizmeti sunanlar ile alanların yüz yüze etkileşim mecburiyetleri sağlık sektöründe müşteri memnuniyeti odaklı bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk sağlık kuruluşlarının çalışanlarından beklentilerinin artmasını beraberinde getirmiştir. Çalışanlardan, işlerini yaparken müşteride olumlu duygular uyandırarak iyi izlenimler bırakmaları beklenmektedir. Bunu başarmaları için, işlerini yaparken belirli bir takım duygusal ifadelerin kullanılmasını gerekli hale getirir. Birçok sağlık kuruluşu koyduğu kurallarla çalışanların müşterilere karşı hangi tavırları sergileyeceğini önceden belirleyerek, bu davranışları yapılan işin bir parçası olarak zorunlu hale getirmiştir.

Sağlık alanında ulaşılan teknoloji ne kadar ileri düzeyde olursa olsun, sektörün özelliği gereğince, insan unsuru her zaman ön planda kalacaktır. Sağlık çalışanlarının vermiş olduğu hizmetin bir parçası olan duygusal emek davranışları meslek unvanlarına, eğitimlerine göre değişmekle beraber her çalışanda farklı olmak üzere değişik sonuçlar doğurabilmektedir. Hizmet sunumu esnasında sarf edilen duygusal çaba, çalışanlar üzerinde fiziksel veya duygusal tükenmişlik, mesleğe bağlılık, iş tatmini, iş stresi, iş-aile çatışması, meslekten ve/veya iş yerinden ayrılma isteği gibi psikolojik bazı etkiler bırakabilmektedir (Gray ve Smith, 2009: 256).

Temel değeri insan olan sağlık sektörünün müşterileri, kabul edilen hasta ve yakınları olarak hizmet alımları esnasında verilen hizmetin içeriği kadar, sağlık çalışanları ile olan etkileşim düzey ve standartlarıyla her geçen gün biraz daha fazla ilgilenmektedir. Özel sektörün daha

fazla piyasaya girmesi, kamu sektöründe performansa dayalı ücret sistemi, akreditasyon uygulamaları gibi etkenler nedeniyle müşteri memnuniyeti sağlık kuruluşları için birincil amaçlar arasındadır. Günümüzde sağlık işletmelerinin artan rekabet şartları içinde kalıcı olabilmeleri hizmet verdikleri hasta ve yakınları ile olan ilişkilerinin uzun vadeli ve istikrarlı olması ile mümkün olabilir. Uzun vadeli müşteri ilişkilerinin sağlanmasında hizmetin etkin ve kaliteli olması, işletme tarafından müşteriye önemsendiğinin hissettirilmesi ve sonuç olarak yüksek seviyelerde müşteri memnuniyetinin elde edilmesi ile sağlanabilir. Sağlık işletmelerinin bugün ve gelecekte yaratabileceği en önemli ve vazgeçilmez değer, hasta ve yakınlarından gelen değerdir (Tükel vd., 2004: 210).

Çalışanların başarılı duygusal emek yönetimleri müşteriyi elde etme, kazanma ve memnun etme sürecinde kritik rol oynamaktadır. Duyguları kontrol etme veya gerçek duyguların tam tersini ifade etme ihtiyacı birçok işi bir ölçüde karakterize etmektedir. Çünkü, müşteri hizmetleri pozisyonu kesin ve açık kuralların olduğu güçlü iş durumlarını temsil eder (Ashkanasy ve Daus, 2001: 80). Sağlık işletmelerinin rekabet gücü kazanabilmeleri ve bunu korumaları için hasta tatmini önemli bir unsurdur. Sağlık personelinin kişilik özellikleri, gösterilen nezaket, şefkat, ilgi ve anlayış, profesyonel tutumları, bilgi ve becerilerini sunma biçimleri, özellikle hasta-sağlık personeli ilişkisi hasta tatmini üzerinde önemli rol oynamaktadır. Hasta tatminini etkileyen en önemli faktör iletişim ve hastayı yeterli bilgilendirmektir. Çünkü, sağlık bakım hizmeti verenlerin hastalar ile iletişim kurma becerileri hastaların kendilerini değerli ya da değersiz hissetmelerinde başlıca rolü oynamaktadır. Hasta merkezli ve bireyselleştirilmiş bakım hastaya kendisinin değerli olduğunu hissettirirken, kişiler arasında da bir güven ilişkisinin kurulmasına neden olmaktadır (Varinli ve Çakır, 2004: 35; Bolton, 2001:87). Böylece, sağlık çalışanlarının duygusal emek algı düzeyleri ve bunu hastalara olumlu yönde yansıtma biçimleri oldukça önemli bir konudur.

2. DUYGUSAL EMEK VE PERFORMANS İLİŞKİSİ

Performans, örgütsel davranış açısından ele alındığında, çalışanların örgütsel amaçlarını gerçekleştirmek için sergiledikleri eylemler sonunda elde ettikleri hizmet, mal ve düşünce türünden ürünler olarak ifade edilmektedir (Akçit, 2011: 57). Yapılan işin ve işletmelerin değişen doğası neticesinde ortaya çıkmış olan yeni rekabet kavramı; hizmet kalitesi, hız, yenileşim ve de kişiye özel ürünler sunmak gibi öğelerle ifade edilmeye başlanmıştır.Yeni rekabet kavramıyla beraber işletmeler, rekabet koşullarını yerine getirmenin yanında yüksek performansa da ulaşabilmek amacıyla yönetim süreçlerinde dönüşüm ve değişime devam etmişlerdir (Dyer ve Reeves, 1995: 661).

Değişen ekonomik koşullara işin ve işletmelerin uyum sağlaması sürecinde insan faktörü son derece önemlidir. Bireyler, beceri ve bilgilerini kullanıp, her işletme için değişimi ateşleyebilecek olan tek güçtür (Barutçugil, 2004:18). Bu bağlamda, değişimle başa çıkabilme, çevreye uyum sağlayabilme için kaynak ve becerilerin, doğru şekilde yapılandırılmış olan bir sistem içinde yönetilmesi gereklidir . Osterman (1994)' e göre; yüksek rekabet ortamı ve de belirsizlik, bir çevrede yüksek performansa ulaşabilmek amacıyla ''çalışma ortamının

dönüşümü" ismi altında kendisini yöneten ekipler, kalite çemberi ve de iş rotasyonu gibi yenileşimci metotların uygulanmasını gerektirmektedir. Burn's ve Stalker (1961), işletmelerin yüksek performansa ulaşabilmesi amacıyla işletmenin yönetiminde organik bir yapının mevcut olması gerekliliğini savunmuştur. Bu görüşe göre, en iyi düzeydeki işletme performansının; çalışanların yetenekleri, bu yeteneklerle eşleştirilmiş olan çalışan bağlılığı ve de çalışan katılımıyla ortaya çıkacağı ifade edilmektedir.

Performansın duygusal emekle olan ilişkisi, araştırılan konular kapsamında yer almaktadır. Derinlemesine davranmada müşterilere yansıtacakları duyguyu bizzat hisseden çalışanlar duygusal çelişki yaşamamakta, böylece, kurumun isteklerini yerine getirirken daha istekli olmakta ve yüksek performans sergilemektedirler. Yani; hissettiği duyguyla müşteriye karşı sergilediği duygu arasındaki benzerlik, çalışanı daha fazla çalışmaya teşvik etmekte, onun performansını artırmaktadır.

Çalışanların duygusal durumlarının pozitif olması, hem iş çevresi hem de örgüt açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Çalışma arkadaşları, üstleri ve astları tarafından daha çok desteklenmektedirler. İyimser, güler yüzlü ve yardımsever bir satış danışmanı, kötümser, agresif bir satış danışmanına göre daha başarılı satış sonuçlarına ulaşmakta ve müşteri memnuniyetini sağlamaktadır. Müşterileri ile iyi ilişkilerin kurulması gerekliliğine inanan işletmeler, bu ilişkilerin oluşması amacıyla bazı duygusal davranış kuralları belirlemektedirler. Bu bir uygulama sayesinde, bu davranış biçimlerinin sergilenmesini çalışanlardan isteyip, müşterilerine sunmuş oldukları hizmet kalitesini ve buna bağlı olarak çalışanların performansını yükseltmeyi hedeflemektedirler (Eroğlu, 2011: 202). Davranış kuralları aracılığı ile çalışanların duygusal davranışı belirli bir standarda erişmekte, böylece de müşterinin güveni kazanılmak suretiyle kurumun kimliği güçlenmektedir.

Duygusal emek boyutlarından derinlemesine davranışın temeli, iletişim kurulan diğer tarafı anlamak için çabalama üzerine kurulu olduğu için empati içermektedir. Bu nedenle derinlemesine davranış stratejisini kullanma eğiliminin, çalışanın hizmet sunduğu kişilere karşı hissizleşmesini ve duyarsızlaşmasını azaltması beklenmektedir (Oral ve Köse, 2011: 489). Empati becerisiyle çalışan, müşteriyi daha iyi anlamakta, duyarlı şekilde hareket ederek onun ihtiyacını karşılayabilmekte, sorununa çözüm bulmaya çalışmakta ve böylece onunla ilişkilerini daha güçlü hale getirebilmektedir.

3. İSTATİSTİK ANALİZ

3.1. Çalışmanın Önemi

Hizmet sektörü içerisindeki örgütlerde, çalışanın işine sadece entelektüel ve fiziksel özellikleri ile dahil olmamakta, bu özelliklerine ek olarak duygularını da yaptığı işin içine katmaktadır. Bu noktada, duygular büyük önem arz etmektedir. Çünkü, iş ile ilgili duyguların gösterilmesi ya da bu konuda sarf edilen çaba, örgütsel açıdan olumlu veya olumsuz sonuçlar ortaya koyacaktır. Dolayısıyla, hizmet sektöründe duygular, sanayi sektörüne göre daha çok dikkat edilen ve

üzerinde çeşitli kontrollerin sağlanması gereken bir kavramdır. Örgütlerde sunulan işin kalitesi, faaliyette bulunulan sektöre göre değişik etmenlere bağlı olacaktır. Sanayi sektöründe faaliyet gösteren örgütlerde, işin kalitesini çalışanların elleri ve beyinleri belirlerken, hizmet sektöründe samimiyet, içtenlik ve gülümseme kısacası çalışanın duyguları belirlemektedir. Örgüt ve müşteri arasında bir etkileşim noktası olan çalışanların hizmeti sunma biçimi, bunu yaparken sergilediği duygu ve davranışlar öne kazanmıştır. Örgütün çıkarları doğrultusunda, çalışanların duygu ve davranışlarının, örgütün amaçlarına yönelik olarak düzenlenmesi gerekliliği gündeme gelmiştir. Duygusal emek konusunda yapılan birçok araştırma; doktor, hemşire, öğretmen, banka çalışanları, çağrı merkezi çalışanları, hâkimler, turizm sektörü çalışanları vb. meslek gruplarında duygusal emek davranışının daha fazla sergilendiğini göstermektedir.

3.2. Araştırmanın Amacı ve Hipotezler

Özellikle sağlık sektöründe çalışanlarının duygu ve davranışları, müşteri ile sürekli etkileşim halinde olmalarından dolayı önem arz etmektedir. Bu etkileşim sürecinin olumlu sonuçlanması, bir başka deyişle, hasta veya hasta yakını ile etkileşimi sırasında çalışanın bu kişilere karşı konuşma ve davranış biçimi ile yakınlığı, doğrudan örgüt açısından oluşacak çıktılar (müşteri memnuniyeti, ürün/hizmet satış miktarı vb.) açısından çok önemlidir. Araştırmanın ana hipotezi duygusal emeğin (DE), performans (PE) üzerinde olumlu (pozitif yönde ilişki) etkisi olduğu biçimindedir. Alt hipotezler ise, duygusal emek alt boyutları olan yüzeysel rol yapma, derinden rol yapma ve doğal duygular sergileme ile performansın olumlu (pozitif yönde ilişki) etkisi olduğu yönüyledir.

Tablo 1: Araştırmanın Hipotezleri

	Hipotezler
H1	Duygusal emek (DE) Performans (PE) ile olumlu yönde ilişkilidir
H2	Yüzeysel rol yapma (YR) Performans (PE) ile olumlu yönde ilişkilidir
H3	Derinden rol yapma (DR) Performans (PE) ile olumlu yönde ilişkilidir
H4	Doğal duygular sergileme (DD) Performans (PE) ile olumlu yönde ilişkilidir

3.3. Araştırmanın Örneklemi, Varsayımlar ve Kısıtlar

Çalışmada, İstanbul'da faaliyet gösteren iki özel ve iki devlet hastanesinde 287 çalışan örneklem olarak belirlenmiştir. Anketler internet ortamında ve yüzyüze olmak üzere 12.08.2018-15.11.2018 tarihleri arasında doldurulmuştur. Toplamda 314 adet geri dönüş olmuştur. Fakat veri girişi aşamasında 27 anketin soruların çoğunu boş bırakması nedeniyle analiz dışında bırakılarak toplam 287 anket uygulama için kullanılmıştır. Araştırmaya cevap veren bireylerin ölçme araçlarındaki soruları cevaplandırırken gerçek duygu ve düşüncelerini yansıttıkları kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin ankete istekle cevap verdiği ve anketi doğru ve eksiksiz biçimde cevapladıkları kabul edilmiştir. Katılımcıların soruları cevaplarken kelimelerin gerçek manasıyla anladıkları kabul edilmiştir. Oluşabilecek kavram

yanılgıları göz ardı edilmiştir. Anketin örneklem sayısının arttırılmasında zorluklar yaşanmış, bir çok kez hatırlatma mailleri atılarak örneklem sayısı arttırılabilmiştir. Kadın akademisyenlerin ankete katılma arzusunun düşük olması önemli bir kısıt olarak söylenebilir.

3.4. Veri Toplama Aracı

Çalışma deneysel olmayan nitel araştırma tasarımına sahiptir ve yapılış yöntemine göre tarama modelidir. İlgili anket geniş bir literatür taraması sonucunda geçerlilikleri ve güvenilirlikleri daha önceki çalışmalarda onaylanmış ölçekler kullanılarak hazırlanmıştır.

Duygusal Emek Ölçeği: Katılımcıların duygusal emek düzeylerini ölçmek için Diefendorff vd., (2005) tarafından geliştirilen Duygusal Emek Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Basım ve Beğenirbaş (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçek; yüzeysel rol yapma, derin rol yapma ve doğal duyguların sergilenmesi şeklinde adlandırılan üç boyut ve 13 ifadeden oluşmaktadır. Yüzeysel rol yapma 6 madde, derinden rol yapma 4 madde ve doğal duygular ise 3 madde ile ölçülmektedir.

Performans ölçeği: Çalışanların duygusal emeklerinin performanslarını nasıl etkilediğini ölçme amaçlı kullanılacaktır. Performans ölçeği için, Goodman ve Svyantek'in (1999) çalışmalarında kullandıkları görev ve bağlamsal performansa yönelik olan ölçek kullanılacaktır. Toplam 25 sorudan oluşmaktadır. 9 tanesi görev performansı ve 16 tanesi bağlamsal performans olarak ayrılmıştır.

Katılımcılar ölçek maddelerini beşli Likert Ölçeği (1=Hiçbir Zaman, 5=Her Zaman) yardımıyla değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.

3.5. İstatistik Bulgular ve Değerlendirme

3.5.1. Anketin Güvenirliği

Anketin güvenilirlik testleri olarak Cronbach Alpha, İkiye Bölme (split), Paralel, Mutlak Kesin Paralel (strict) ele alınmıştır. Cronbach Alpha değerinin %70'i geçmesi anketin başarılı olduğunun göstergesidir. Bazı araştırmacılar, %75' i geçmesini temel alırlar. Diğer kriterlerin de %70'i geçmesi anketin iç tutarlılığının sağlandığını ve çıkarımlara güvenilebileceğini ortaya koymaktadır. Anketin güvenirlik analizi sonuçları; Cronbach-Alpha = 0.934, Paralel = 0.935, Strict = 0.934 olarak belirlenmiştir.

3.5.2. Ankete Yönelik Yüzde Dağılım Bilgileri

Çalışmanın ilk aşamasında ankete cevap verenlere yönelik genel bilgiler aşağıda verilmiştir:

- Katılımcıların %58.1'i kadın ve %41.9'u erkektir.

- Katılımcıların %22.9'si 20-30 yaş, %41.9'i 31-40 yaş, %23.1'i 41-50 yaş ve %12.1'i 51 yaş ve üzeridir.
- Katılımcıların %50.8'i evli, %39.1'i bekar ve %10.1'i dul/boşanmış olarak belirlenmiştir.
- Katılımcıların %13.2'si çocuk hastalıkları, %14.5'i kadın doğum kliniği, %13.9'u kulak burun boğaz (KBB) kliniği, %8.7'si cildiye, %15.7'si üroloji kliniği, %4.9'u ortopedi, %12.1'i radyoloji, %3.9'u laboratuar ve %13.1'i acil serviste çalışmaktadır.
- Katılımcıların %14.8'i hasta bakıcı, %32.6'sı hemşire, %43.5'i doktor ve %9.1'i teknisyen olarak çalışmaktadır.
- Katılımcıların %15.3'ü 0-5 yıl, %29.4'ü 6-11 yıl, %25.4'ü 12-17 yıl, %18.1'i 18-23 yıl ve %11.7'si 24 ve üzeri yıl meslek tecrübesine sahiptir.
- Katılımcıların %19.4'ü gece, %63.7'si gündüz ve %16.9'u nöbet usulü çalışmaktadır.
- Katılımcılardan %55.6'sı devlet hastanesinde ve diğer %44.4'ü özel hastanede görev yapmaktadır.

3.5.3. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçeklere yönelik açıklayıcı faktör analizi sürecinde öncelikle verilerin faktör analizine uygunluğu test edilmiştir. Buna göre veri setinin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliği iyi düzey olan 0.70 değerinin üzerinde 0.906 bulunmuştur. Analize tabi tutulan maddelerin/değişkenlerin tutarlılığını ölçen Bartlett küresellik testi istatistiksel olarak anlamlı ($\chi 2$= 4372.89 ve p= 0.000) bulunurken, anti-imaj korelasyon matrisi sonuçlarına göre ise ifadelerin çapraz ilişki katsayıları kritik seviye olan 0.5'in üzerinde 0.65-0.87 aralığında bulunmuştur. Testler sonucunda açıklayıcı faktör analizi için kullanılacak örneklemin yeterli olduğu ve ölçekte yer alan ifadelerin iç tutarlığının sağlandığı görülmüştür.

Veri setinin uygunluğunun yapılan testlerle onaylanmasının ardından faktör yapısının ortaya konulması amacıyla faktör tutma yöntemi olarak varimax döndürme metodu ile temel bileşenler analizi yöntemi uygulanmıştır. Faktör yapısında, duygusal emek için 3 faktör ve iş performansı için 2 faktör öz değerlerinin 1'den yüksek olacak şekilde elde edilmiştir. Böylece, toplam varyansın %72.13'ünü açıklayan 5 faktörlük bir yapı belirlenmiştir.

Tablo 2: Faktör Analizi Sonuçları ve Cevap Ortalamaları

Faktörler	Varyansı açıklama yüzdesi	Cronbach-Alpha (CA)	Cevap Ortalaması
Yüzeysel Rol Yapma (YR)	%18.53	0.916	3.88
Derinden Rol Yapma (DR)	%16.25	0.922	3.25
Doğal Duyguların Sergilenmesi (DD)	%14.82	0.927	2.87

Görevsel Performans (GP)	%12.66	0.932	3.54
Bağlamsal performans (BP)	%9.87	0.929	3.08
KMO= 0.906; Bartlett $\chi 2$= 4372.89 ve p= 0.000			

3.5.4. Korelasyon Analizi Sonuçları

Faktör analizi sonucunda elde edilen 5 faktöre yönelik Pearson Korelasyon analizi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. Bu analizde hem duygusal emek hem de çalışan performansı alt boyutlarının birbiriyle ilişkisi detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 0: Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

		Görev Performansı	Bağlamsal Performans	Yüzeysel Rol Yapma	Derinden Rol Yapma	Doğal Duygular
Görev Performansı	Korelasyon katsayısı	1.000	.524(*)	.-215(*)	.254(*)	.347(*)
	p	.	.000	.005	.005	.005
	N		287	287	287	287
Bağlamsal Performans	Korelasyon katsayısı		1.000	-.226(*)	.291(*)	.328(*)
	p		.	.000	.000	.000
	N			287	287	287
Yüzeysel Rol Yapma	Korelasyon katsayısı			1.000	.427(*)	-.238(*)
	p				0.000.	0.000.
	N				287	287
Derinden Rol Yapma	Korelasyon katsayısı				1.000	-.361(*)
	p					.000
	N					287
Doğal Duygular	Korelasyon katsayısı					1.000
	p					
	N					287

* 0.05 için anlamlı ilişki düzeyi

İlişki analizi sonuçlarına göre yüzeysel rol yapma görev performansını %21.5 azaltmakta, derinden rol yapma %25.4 arttırmakta ve doğal duygular %34.7 arttırmaktadır. Yüzeysel rol yapma bağlamsal performansı %22.6 azaltmakta, derinden rol yapma %29.1 arttırmakta ve doğal duygular %32.8 arttırmaktadır. Yüzeysel rol yapma hem bağlamsal hem de görevsel performans üzerinde olumsuz etkili çıkmıştır. Derinden rol yapma her iki performans üzerinde en çok etkiye sahip duygusal emek boyutudur. Ayrıca, görev performansı bağlamsal

performans boyutunu %52.4 arttırıcı yönde ilişkilidir. Yüzeysel rol yapma %42.7 arttırıcı yönde, doğal duydular sergilemeyi %23.8 azaltıcı yönde etkilidir. Derinden rol yapma boyutu doğal duydular sergilemeyi %36.1 azaltıcı yönde etkilidir.

3.5.5. Regresyon Analizleri Sonuçları

Çalışmada, duygusal emek ve çalışan performansı ilişkisine yönelik olarak, regresyon analizleri uygulanmıştır. Duygusal emek boyutu bağımsız değişken (etkileyici değişken) olarak, çalışan performansı bağımlı değişken olarak tanımlanmıştır.

Tablo 4: Regresyon Analizi Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı	**Katsayı**	**St. hata**	**t istatistiği**	**p(anlamlılık)**
Sabit	0.041	0.009	4.555	0.000*
Duygusal Emek	0.264	0.051	5.176	0.000*
R^2 = 0.269 F_{hesap} =41.76 $F_{anlamlılık}$ =0.001 Harvey test (p) = 0.227 LM test (p)= 0.186 Jarque-Bera (p)=0.361				

*0.05 için istatistik anlamlı değişken

Tablo 4'den görüleceği üzere, duygusal emeğin çalışan performansına etkisi istatistik anlamlı ve önemli çıkmıştır ($p<0.05$). Duygusal emek çalışan performansını %26.4 pozitif yönde olumlu etkilemektedir. Modelin R^2 değeri %26.9 olarak elde edilmiştir, duygusal emek çalışan performansını %26.9 oranında açıklamaktadır. Doğal olarak çalışan performansı üzerinde farklı değişkenlerin de önemli etkileri bulunmaktadır. Duygusal emek bu faktörlerden biridir ve tek başına %26.9 açıklama gücüne sahip önemli bir değerde etkileyicidir. Modelin anlamlılığını belirten F testi p değeri <0.05 olduğundan model anlamlıdır. Modelin varsayımlarına yönelik heteroskedasite (eş varyanslılığın sağlanmaması) için Harvey test kullanılmıştır. Harvey test sonucunda $p>0.05$ olduğundan homoskedasite (eş varyans durumu) olduğu belirlenmiştir. Otokorelasyon problemine yönelik LM test uygulanmıştır. Test sonucunda $p>0,05$ olduğundan otokorelasyon olmadığı belirlenmiştir. Hata paylarının normalliğine yönelik Jarque-Bera testi sonucunda $p>0.05$ olduğundan hataların normal dağıldığı belirlenmiştir. Model varsayımları sağlamıştır, elde edilen sonuçlar yoruma uygun ve güvenilir yapıdadır.

4. SONUÇ

Çalışma hayatında duygusal emek; çalışanların çalıştıkları süre içerisinde, kendilerinden beklenen duyguları sunmasıdır. Çalışanlar bu şekilde duygularını kontrol altına alabilmeleri,

bireysel performanslarını ve kariyer başarılarını da etkilemektedir. Günümüzde, örgütler başarıyı etkileyen faktörler arasında duygusal yetkinliklere de oldukça fazla yer vermeye başlamışlardır. Bireylerin içinde bulundukları durumun gerekliliklerine göre davranış sergilemesi olarak tanımlanan duygusal emek hizmet sektöründe çok önemli olmaya başlamıştır. Yapılan birçok çalışmada, müşteri taleplerini karşılamak ve gittikçe artan rekabet ortamında güçlü olmak için çalışanların; sadece fiziksel ve bilişsel değil aynı zamanda sosyal ve duygusal tüm özelliklerinin de bir kar elde etme unsuru haline geldiği ortaya koymuştur.

Sağlık Kurumları hizmetlerini yoğun bir biçimde müşteri odaklı yürüten örgütlerin başında gelmektedir. Özellikle, bu tür kurumlardan talep edilen sağlık hizmetlerinin sıklığı ve içeriği kurumun kalite anlayışından, hizmetlerinin güvenilir olup olmamasından, çevresiyle kurduğu iletişimin etkinliğinden ve topluma karşı sahip olduğu sosyal sorumluluk bilincinden etkilenmektedir. Bu nedenle, sağlık kurumlarının yaşamlarını sürekli kılabilmelerinin önemli şartlarından birisi bu kurumların eylemlerinden, kararlarından, politikalarından ya da amaçlarından etkilenen birey ya da gruplar tarafından onaylanmalarıdır. Hastane endüstrisi karmaşık ve büyük ölçüde rekabetçidir. Teoride bu endüstri, tüketici tercihlerine dayanmaktadır. Sağlık hizmeti tüketicileri sınırsız sayıda hastane, doktor ve tıbbi teknolojiye erişebilmektedirler. Sağlık hizmeti sunucuları ise kendi pazarlarını yaratırken teknoloji, doktorların uzmanlıkları, hizmet ve faaliyetlerde en iyisini sunarak rakiplerinden daha üstün duruma gelmeye çalışırlar. Sağlık çalışanlarının hasta ve hasta yakınları ile ilişkileri son derece önemli hal almıştır. Hastalar tarafından tercih edilme durumu; kişisel algılamalar, kişisel deneyimler, kulaktan kulağa yayılan haberler (arkadaş ve yakınlar yoluyla) ve diğer iletişimlerden etkilendiği için sağlık çalışanlarının duygu ve hareketleri temel noktayı oluşturmuştur.

Bu çalışmanın amacı, hizmet sektörünün en önemli birimlerinden biri sağlık sektörü çalışanlarına yönelik duygusal emeğin iş performansına etkisini belirlemektir. İstanbul'da faaliyet gösteren iki özel ve iki devlet hastanesinde 287 çalışan için yapılan analizlerde ilişkiler korelasyon ve regresyon analizi ile belirlenmiştir. Korelasyon analizi sonucunda, yüzeysel rol yapma görev performansını %21.5 azaltmakta, derinden rol yapma %25.4 arttırmakta ve doğal duygular %34.7 arttırmaktadır. Yüzeysel rol yapma bağlamsal performansı %22.6 azaltmakta, derinden rol yapma %29.1 arttırmakta ve doğal duygular %32.8 arttırmaktadır. Yüzeysel rol yapma hem bağlamsal hem de görevsel performans üzerinde olumsuz etkili çıkmıştır. Derinden rol yapma her iki performans üzerinde en çok etkiye sahip duygusal emek boyutudur. Ayrıca, görev performansı bağlamsal performans boyutunu %52.4 arttırıcı yönde ilişkilidir. Yüzeysel rol yapma %42.7 arttırıcı yönde, doğal duydular sergilemeyi %23.8 azaltıcı yönde etkilidir. Derinden rol yapma boyutu doğal duydular sergilemeyi %36.1 azaltıcı yönde etkilidir. Regresyon analizi sonucunda, Duygusal emek çalışan performansını %26.4 pozitif yönde olumlu etkilemektedir. Örgüt içinde belirlenmiş bir takım duygusal davranış kuralları kalıbına uygun çalışanların iş başarısının yüksek olduğu, bunun da performans üzerinde arttırıcı yönde etkisi olduğu ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

Akçit, V. (2011). Örgütlerde ödüllendirme ve cezalandırmanın örgüt çalışanlarının performansına etkisi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Ashforth, B. E. ve Humphrey, R. H. (1993). Academy of management, The Academy of Management Review, 18(1), 88-115.

Ashkanasy, N. M., Daus C. (2001). Emotion in the workplace: the new challenge for managers, *The Academy of Management Executive,* 16(1), 76-86.

Barutçugil, İ. (2004). Stratejik insan kaynakları yönetimi, İstanbul: Kariyer Yayınları.

Basım, H. N. ve Beğenirbaş, M. (2012). Çalışma yaşamında duygusal emek : bir ölçek uyarlama çalışması, *Yönetim ve Ekonomi,* 19(1), 77-90.

Bolton, S. C. (2001). Changing faces: nurses as emotional jugglers, *Sociology of Health and Illness*, 23 *(*1), 85-100.

Burns, T. ve Stalker, G. M. (1961). The management of innovation. London: Tavistock Pbc.

Brotheridge, C. M. ve Grandey, A. A. (2002). Emotional labor and burnout: comparing two perspectives of people work, Journal of Vocational Behavior, 60(2), 17-39.

Brotheridge, C. M. ve Lee, R. T. (2003). Devolopment and Validation of the Emotional Labour Scale, *Journal of Occupational and Organizational Psychological Society*, 76(1), 365-379.

Chu, K. H. ve Murrmann, S. K. (2006). Development and Validation of The Hospitality Emotional Labour Scale, *Tourism Management*, 27(6),1181-1191.

Dyer, L. ve Reeves, T. (1995). Human resources strategies and firm performance: what do we know and where do we need to go?, *International Journal of Human Resource Management,* 6(3), 656-670.

Diefendorff, J. M. ve Gosserand, R. H. (2003). Understanding the emotional labor process: a control theory perspective, *Journal of Organizational Behavior,* 24(1), 945-959.

Diefendorff, J. M., Croyle, M. H. Ve Gosserand, R. H. (2005). The dimensionality and antecedents of emotional labour strategies, *Journal of Vocational Behaviour*, 66(2), 339-357.

Eroğlu, E. (2011). İletişimci liderlik: yöneticilerin iletişimci biçimleri üzerine bir araştırma, Konya: Literatürk Yayınları.

Hochschild, A. R. (1983). The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling, 20th Ed., Los Angeles: University of California Press.

Goodman, S. A. ve Svyantek, D. J. (1999). Person-organization fit and contextual performance: Do shared values matter, *Journal of Vocational Behavior,* 55(2), 254-275.

Grandey, A. A. (2000). Emotion Regulation in The Workplace: A New Way To Conceptualize Emotional Labor, *Journal of Ocupational Health Psychology,* 5(1), 95-110.

Grandey, A. A. (2003). When the show must go on: surface acting and deep acting as determinants of emotional exhaustion and peer-rated service delivery, *Academy of Management Journal,* 46(1), 86-96.

Gray B. ve Smith P. (2009). Emotional labour and the clinical settings of nursing care: The perspectives of nurses in East London, *Nurse Education in Practice,* 9(1), 253-261.

Griffin, M. L., Hogan, N. L., Lambert, E. G.,Gail, K. A. ve Baker, D. N. (2010). Job involvement, job stress, job satisfactıon, and organizational commitment and the burnout of correctional staff, *Criminal Justice and Behavior*, 37(2), 239-255.

Morris, J. A. ve Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor, *Academy of Management Review*, 21(1), 986-1010.

Wharton, A. S. ve Erickson, R. J. (1993). Managing emotions on the job and at home: understanding the consequences of multiple emotional roles, *The Academy of Management Review*, 18(3), 457-486.

Varinli, İ. ve Çakır, A. (2004). Hizmet kalitesi değer hasta tatmini ve davranışsal niyetler arasındaki ilişki Kayseri'de poliklinik hastalarına yönelik bir araştırma, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 17(2), 33-52.

Oral, L. ve Köse, S. (2011). Hekimlerin duygusal emek kullanımı ile iş doyumu ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 463-492.

Rafaeli, A. ve Sutton, R. I. (1987). The expression of emotion as part of the work role, *Academy of Management Review*, 12(1), 23-37.

Steinberg, R. J. ve Figart, M. (1999). Emotional labour since the managed heart, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 556(1), 8-26.

Seery, B. L. ve Corrigall, E. A. (2009). Emotional labor: links to work attitudes and emotional exhaustion, *Journal of Managerial Psychology*, 24(8), 797-813.

Tükel, B., Acuner, A., M., Önder, Ö. R. ve Üzgül, A. (2004). Ankara üniversitesi ibn-i sina hastanesi'nde yatan hasta memnuniyeti: genel cerrahi anabilim dalı örneği, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası,* 57(4), 205-214.

Seçer, H. Ş. (2005). Çalışma yaşamında duygular ve duygusal emek: sosyoloji, psikoloji ve örgüt teorisi açısından bir değerlendirme, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50(1), 813-834.

Yang, F.-H. ve Chang, C.-C. (2008). Emotional labour, job satisfaction and organizational commitment among clinical nurses: a questionnaire survey, *International Journal of Nursing Studies*, 45(1), 879-887.

Osterman, P. (1994). How common is workplace transformation and who adopts it?, *Industrial and Labor Relations Review*, 47(2), 173-88.

KATILIM BANKACILIĞI'NIN TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ

Prof. Dr. Mehmet Yüce
Uludağ Üniversitesi, Maliye Bölümü
mpyuce@yahoo.com

Dr. Öğretim Görevlisi Filiz Eryılmaz
Uludağ Üniversitesi, İktisat Bölümü
filizgaygusuz@gmail.com

ÖZET: Son yıllarda ülkelerin hem büyüme performanslarının hem de üretim kapasitelerinin artırılabilmesi için gerekli olan finansmanın sağlanmasında konvansiyonel bankacılığın yerini faizsiz bankacılık ya da İslami bankacılık olarak da nitelendirilen Katılım Bankacılığı almıştır. Öyle ki doğrudan ticaretin finansmanına yönelik olması nedeniyle Katılım Bankaları üretimin finansmanında oldukça önemli rol oynamaktadırlar. Bu nedenle ekonomik büyümeye sağladıkları bu doğrudan katkı Katılım Bankalarının yükselişini sağlayan temel sebeplerin en başında yer almaktadır. Söz konusu öneminden dolayı tüm Dünya'da Katılım Bankacılığı'na verilen önem giderek artış göstermektedir. 2015 yılı itibarıyla, global anlamda Katılım Bankacılığı'nın toplam büyüklüğü yaklaşık 2 trilyon ABD doları iken, önümüzdeki yıllarda söz konusu bu büyüklüğün çift haneli bir büyüme hızı ile 2020 yılında 3,2 trilyon ABD dolarlık bir hacme ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada söz konusu gelişmeler ışığında Türkiye'de Katılım Bankacılığı sektörünün gelişimine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler; İslami Finans, Katılım Bankacılığı, Türkiye
Jel Kodları: D53, F65, G24

THE ANALYSIS OF PARTICIPATION BANKS IN TURKEY: OPPORTUNITIES and THREATS

ABSTRACT: In recent years, conventional banking has been replaced by participation banking, which is also called interest-free banking or Islamic banking, in order to provide the necessary financing to increase both the growth performance and the production capacity of the countries. Participation banks play a very important role in the financing of production because of direct trade financing. Therefore, this direct contribution to economic growth is one of the main reasons behind the rise of participation banks. Due to this importance, the importance given to participation banking in the whole world is increasing. As of 2015, while the total size of participation banking is approximately 2 trillion US dollars in the global sense, it is estimated that in the coming years this size will reach a volume of US $ 3.2 trillion in 2020 with a double digit growth rate. In this context, in the light of these developments the development of participation banking in Turkey will be addressed in a comprehensive way in this study.

Key Words: Islamic Finance, Participation Banking, Turkey
Jel Codes: D53, F65, G24

GİRİŞ

Son yıllarda ülkelerin hem büyüme performanslarının hem de üretim kapasitelerinin artırılabilmesi için gerekli olan finansmanın sağlanmasında konvansiyonel bankacılığın yerini faizsiz bankacılık ya da İslami bankacılık olarak da nitelendirilen Katılım Bankacılığı almıştır. Öyle ki doğrudan ticaretin finansmanına yönelik olması nedeniyle Katılım Bankaları üretimin finansmanında oldukça önemli rol oynamaktadırlar. Bu nedenle ekonomik büyümeye sağladıkları bu doğrudan katkı Katılım Bankalarının yükselişini sağlayan temel sebeplerin en başında yer almaktadır. Söz konusu öneminden dolayı tüm Dünya'da Katılım Bankacılığı'na verilen önem giderek artış göstermektedir. 2015 yılı itibarıyla, global anlamda Katılım Bankacılığı'nın toplam büyüklüğü yaklaşık 2 trilyon ABD doları iken, önümüzdeki yıllarda söz

konusu bu büyüklüğün çift haneli bir büyüme hızı ile 2020 yılında 3,2 trilyon ABD dolarlık bir hacme ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de her ne kadar yeterli büyüklüğe henüz ulaşamamış olsa da katılım bankacılığı sistemi son yıllarda özellikle de 2008 global krizinden sonra önemli bir ivme kazanmıştır. Ülkede ilk olarak 1983'de özel finans kurumlarının kurulmasına izin verilmesi ile birlikte ilk önemli adım atılmıştır. Türkiye'de 2014 yılı katılım bankacılığı raporuna göre 2000'li yılların başında katılım bankacılığına ait aktifler tüm bankacılık sektörü aktiflerinin yaklaşık % 2'si kadar iken bu oran 2004'te % 4,3'e ve 2013 yılında ise bu kez % 6,1 düzeyine erişmiştir. Bu oran her ne kadar küçük gibi gözükse de daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında 2005-2013 yılları arasında Türkiye'de katılım bankalarına ait aktiflerin geleneksel bankalar olan mevduat bankalarının aktiflerine göre daha yüksek bir büyüme sergilemiştir.

Söz konusu durumun öneminden dolayı bu çalışmada da ilk olarak dünyada katılım bankacılığının gelişimi ardından Türkiye'de katılım bankacılığının doğuşu ve gelişimine yer verilecektir. Son olarak Türkiye'de katılım bankacılığının swot analizine yer verilerek sektörü bekleyen fırsatlar ve tehditlere değinilecektir.

1. DÜNYA'DA KATILIM BANKACILIĞI'NIN GELİŞİMİ

Geleneksel bankacılığın faiz temelli çalışması ve İslam dininde de yasak olan faiz anlayışı nedeniyle yüksek dini hassasiyetlere sahip olan kişiler konvansiyonel finans sisteminden uzak durmuşlardır. Dünya'da ilk katılım bankacılığı çalışmaları 1960'lı yıllarda Mısır'da başlamış ve 1971 yılında ilk katılım bankası kurulmuştur (Türkmenoğlu, 2007: 1). Türkiye'de de global piysalara koşut olarak İslami bankacılık ya da faizsiz bankacılık olarak da adlandırılan katılım bankacılığı genellikle faizle çalışmak istemeyen dini hassasiyetleri olan müşteriler için uygulmaya konulmuştur. Temelde faiz yerine kar ve zararın paylaşılması prensibine dayalı olarak faliyet göstermek ve bu yönüyle de geleneksel bir diğer deyişle konvansiyonel bankacılıktan ayrılmaktadır. Bir diğer deyişle katılım bankacılığında kesinlikle faize yer yoktur (Kartal vd. 2017, 94).

Aşağıda Şekil 1'de de görüldüğü gibi İslami finans ürünleri içerisinde en büyük pay faizsiz bankacılık yada İslami Bankacılık olarak da anılan katılım bankacılığı almaktadır. Şekil 1' de görüldüğü gibi 2012 yılı itibariyle global anlamda İslami Finans'ın toplam büyüklüğü 1,6 trilyon $ civarındadır. Söz konusu bu büyüklüğün yaklaşık 1,3 milyar $'ı bir diğer deyişle % 81'i katılım bankacılığı, % 14'lük kısmını oluşturan 244 milyar $' sukuk yani kira sertifikaları, % 3,9'u na denk düşen 62 milyar $'ı faizsiz yatırım fonları ve % 1'lik kısmı da faizsiz sigortacılık ürünlerinden oluşmaktadır (Deloitte, 2014: 3).

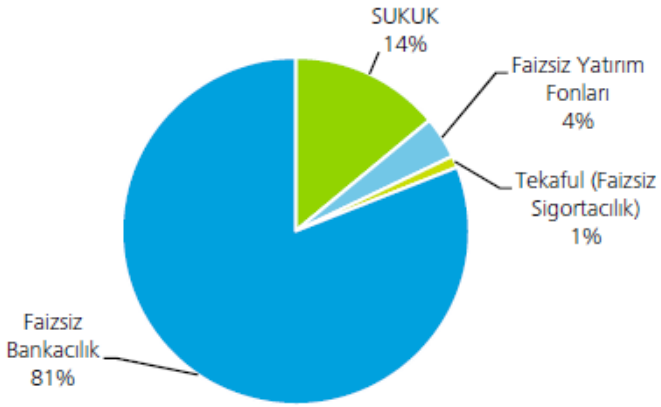

Şekil 1. Dünyada İslami Finans Sektör Dağılımı

Kaynak: Deloitte, 2014

Katılım Bankalarının dünyada bulunduğu ülkeleri 2 grupta toplamak mümkündür. İlk grubu İran ve Sudan gibi ülkeler oluşturmaktadır. Bu gibi ülkelerde tüm katılım bankaları ve İslami finansa ait tüm kurumlar İslami finansın prensiplerine göre işlemektedir. Bir diğer deyişle bu ülkelerde faizli bankacılık tamamen yasaklanmış durumdadır. Malezya, Türkiye, BAE, Bangladeş, Endonezya, Ürdün ve Mısır gibi ülkelerde ikinci grup ülkeleri oluşturmaktadır. Bu gibi ülkelerde faizli ve faizsiz ürünler birlikte sunulduğundan dual bir yapı söz konusudur. Bu nedenle bu ülkelerde her iki sistem arasında önemli bir etkileşim yer almaktadır (Ergeç, vd., 2014: 55). Her iki sistem incelendiğinde katılım bankacılığının her iki sistemde de yeterince başarılı olamadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu başarısızlığın altında yatan temel sorunun katılım bankacılığının faliyetlerini yerine getirmesini sağlayacak ilgili çevrenin ve gerekli iktisadi ve hukuki altyapı ve çerçevenin tam anlamıyla kurulamamış olmasından kaynaklanmaktadır (Kalaycı, 2003: 54).

İslami finans alanında ilk olarak 1963 yılında Mısır'da *Mit Gambr Katılım Bankası* kurulmuştur. Ardından 1975 yılında hem İslami finans alanında hem katılım bankacılığı alanında çok büyük yol katedilmesini sağlayan *İslami Kalkınma Bankası* kurulmuştur. Yine 1975 yılında İslami şartlara en uygun olan Dubai İslam Bankası kurulmuştur (Deloitte, 2014: 2). Katılım Bankacılığı'nın dünyadaki bölgesel dağılımı incelendiğinde karşımıza en başat bölgeler olarak Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkeleri ile Güneydoğu Asya ülkeleri gelmektedir. Söz konusu bu bölgelerde katılım bankacılığının bu denli önemli bir paya sahip olmasının arkasındaki en büyük neden bu ülkelerde hem kurumsal düzeyde hem de bireysel düzeyde faizsiz bankacılığa ait çok büyük ilginin ve yatırımın olmasından kaynaklanmaktadır. Katılım Bankacılığı'nın ülkeler düzeyinde payları incelendiğinde ise bu kez karşımıza Şekil 2'de de görülebileceği gibi QUSMIT ülkeleri olarak adlandırılan Katar, Endonezya, Suudi Arabistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye'nin yanı sıra Bahreyn ve Pakistan gibi ülkeler çıkmaktadır (Anaç vd., 2017: 147). 2012 yılı itibariyle söz konusu ülkeler içinde % 43'lük pay ile en büyük paya Suudi Arabistan, % 22 ile Malezya, % 15 ile BAE, % 9'luk pay

ile Katar ve % 7'lik pay ile Türkiye ve son olarak % 4'lük pay ile Endonezya'dan oluşmaktadır (Ernst & Young, 2014: 15).

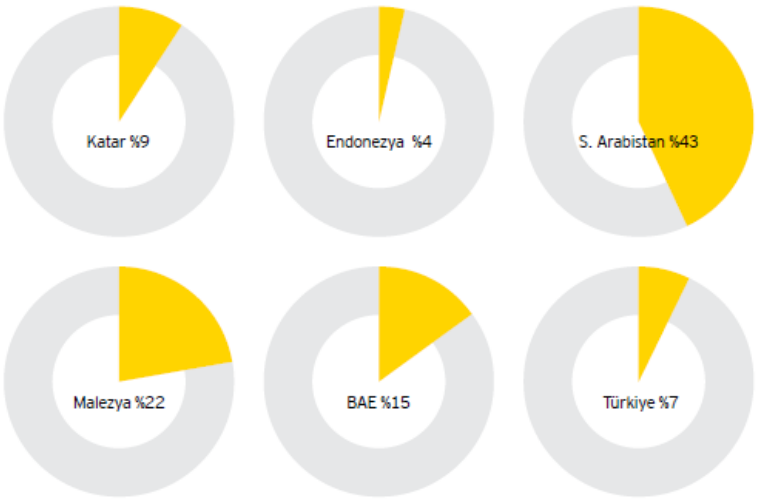

Şekil 2: Katılım Bankacılığı Aktiflerinin OISMUT Ülkelerine Göre Dağılımı

Kaynak: Ernst & Young, 2014

2000'li yıllara gelinmesi ile birlikte katılım bankalarının global piyasada 182 kuruma ulaştığı görülmektedir. Ayrıca yine söz konusu dönemde müslüman ülkelerin yanı sıra ABD, İngiltere ve İsviçre gibi müslüman nüfusun çok yoğun yaşamadığı ülkeler de katılım bankacılığı piyasasına hızlı bir giriş yaparak pazardaki paylarını ciddi oranda artırmışlardır. Söz konusu batılı bankalar içerisinde en önemlisi Citybank'tır. Dünyanın en büyük bankalarından biri olan Citybank 1997 yılında New York Merkez Bamkası'na başvurarak faizsiz bankacılık yapabilmek için izin almıştır. Bugün ititbariyle de bu banka dünyanın en büyük katılım bankaları arasında yerini almış durumdadır. Dünyada katılım bankacılığı'nın gelişimini 3 evreye ayırmak mümkündür. Bu evreler;

1- Katılım Bankalarının Doğuş Dönemi (1972- 1975): Söz konusu dönemde petrol ihraç eden İslam ülkelerinin petrol gelirleri artmıştır. Bu nedenle ilgili dönemde likidite de öenmli artışlar söz konusudur.

2- Katılım Bankalarının Gelişme Dönemi (1976-1983): Bu dönemde katılım bankaları Arap Körfezi'nden Malezya'ya ve İngiltere'ye yayıldığı dönemdir. Yine söz konusu dönemde çok sayıda uluslararası banka da kurulmuştur.

3- Katılım Bankalarının Olgunluk Dönemi: Söz konusu dönem 1983'den günümüze kadar olan dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde petrol ihraç eden ülkelerin petrol gelirlerinde önemli düşmeler söz konusu olmuştur. Bu nedenle bu ülkelerde önemli oranda sermaye çıkışları yaşanmış ve bu nedenle bu ülkelerin ekonomik büyümelerinde ciddi yavaşlamalar yaşanmıştır. Fakat tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen birçok ülkede çok sayıda katılım bankası kurulabilmiştir (Türkmenoğlu, 2007: 13).

Yukarıda da değinildiği gibi katılım bankacığının ivme kazanmaya başlaması 2000'li yıllara geçişle birlikte gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde katılım bankalarının verdiği hizmetler global piyadalarda artan bir taleple karşılaşmıştır. Fakat sektördeki en büyük kırılma 2008 yılında gerçekleşmiştir. 2008'de ABD'de yaşanan global kriz geleneksel bankacılığın karlılık oranlarını önemli ölçüde azaltırken, söz konusu kriz ile birlikte katılım bankalarının büyüme ve karlılıkları günden güne artış göstermiştir. Global krizin ardından katılım bankaları reel ekonomi ile de daha yakından faliyet göstermeye başlayarak daha dayanıklı hale gelmiştir. Aşağıda yer alan Şekil 3'de de görülebileceği gibi global krizden 5 yıl sonra global katılım bankacılığı aktifleri % 17'lik yıllık bileşik büyüme oranı ile büyüyürek 2013 yılı itibariyle 778 milyar $'lık bir büyüklüğe erişmiştir (TKBB, 2015: 11).

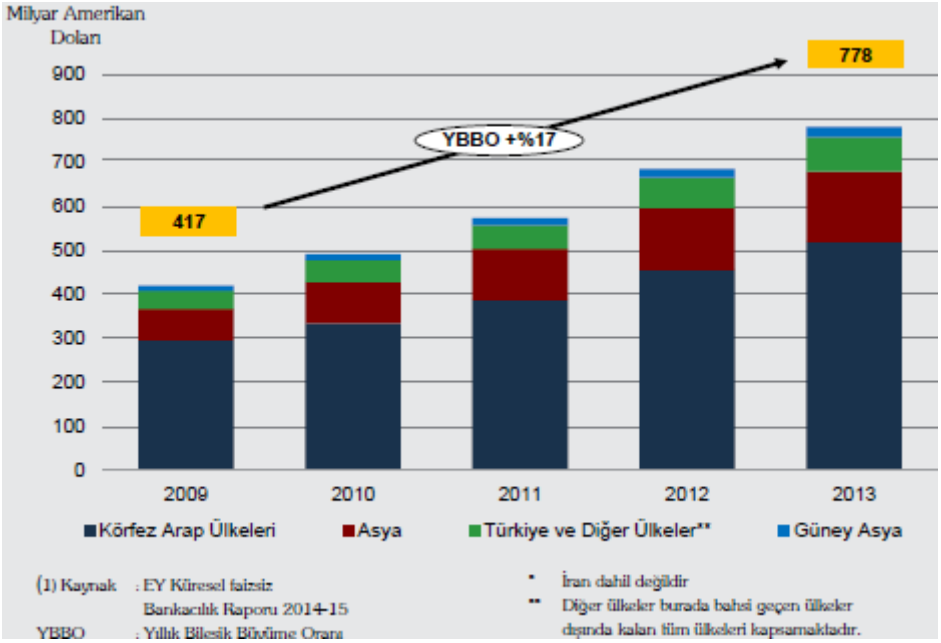

Şekil 3: Global Katılım Bankacılığı'nın Aktifleri (2009-2013)

Kaynak: TKBB, 2015: 11.

2. TÜRKİYE'DE KATILIM BANKACILIĞININ GELİŞİMİ

Katılım bankacılığı'nın geçmişi her ne kadar M.Ö. yıllara uzanıyor olsa da modern çağda ilk ortaya çıkış süreci 1940-1950'li yıllara denk düşmektedir. Özellikle de 1970'lerden sonra oldukça hızlı bir gelişme evresi göstermiştir. Türkiye'de ise ilk faliyetlerine 1985 yılında başlamıştır (Doğan vd., 2017: 176). Her ne kadar Türkiye'nin Katılım Bankaları ile tanışması dışa açık bir ekonomi haline geldiği 1980'ler sonrasına rast düşüyor olsa da daha önceki yıllarda da atılan bazı adımlar Katılım Bankacılığı'nın gelişimine zemin oluşturmuştur. Örneğin 1975 yılında Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB)' nın kurulmasıyla birlikte ilk kez faizsiz çalışan bir banka kurulmuştur. Yola faiz yerine verimlilik ve karlılık prensipleriyle çıkan DESİYAB 1978 yılında faizle çalışma kararı almıştır. Bu nedenle Türkiye'de her ne kadar katılım bankacılığına yönelik adımlar 1983'te atılmış olsa da bu bankanın kurulması faizsiz bankacılık için kuşkusuz çok iyi bir zemin hazırlamıştır (Kalaycı, 2003: 55).

Türkiye'de ilk olarak 1983 yılında 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile özel finans kurumları şeklinde faliyetlerine izin verilen katılım bankaları ancak 2005 yılında uygulamaya konan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu sayesinde katılım bankacılığı ismini alarak faliyetlerine devam edebilmiştir. Bu kanun sayesinde Katılım Bankaları kosundaki statü karışıkları sona ermiş ve Katılım Bankaları tıpkı mevduat ve yatırım bankaları gibi banka statüsüne kavuşmuştur. Bu nedenle 2005 yılına kadar olan süre Katılım Bankalarının Türkiye'deki kuruluş dönemi ve 2005'den sonraki dönem ise gelişim ve yayılım süreci olarak kabul edilebilir (Pehlivan, 2016: 298). 1983 yılında ilk kez yasanınçıkarılmasının ardından 1985 yılında Albaraka Türk ve Faysal Finans faliyetlerine başlamıştır. Bu iki kurumun ardından Anadolu Finans ve Kuveyt Türk'de faliyete geçerek onları İhlas Finans ve Asya Finans takip etmiştir. Fakat İhlas Finans ve Asya Finans birleşme ve iflaslar nedeniyle yola devam edememişlerdir. Sonuç olarak 2018 yılı itibariyle Türkiye'de 5 katılım bankası faliyetlerine devam etmektedir. Bu bankalar Kuveyt Türk Katılım Bankası, Albarak Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım Bankası'dır. Söz konusu bu bankalardan Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım kamu sermayeli diğerleri özel sermayeli katılım bankalarıdır (Gül vd., 2017: 145).

Türkiye'de katılım bankaları cari hesap ve yatırım hesabı olarak adlandırılan hesaplar ile fon toplayıp, topladıkları bu fonları da bireysel ve kurumsal finansman, finansal kiralama ve proje bazlı kar-zarar ortaklığı gibi yöntemlerle kullandırmaktadırlar. Faizsiz bankacılık Türkiye'de konvansiyonel bankacılık ile benzer fonksiyonları yerine getirmektedir. Ama en önemli nokta İslam'a göre uygun olmayan ve yasak olan faliyetlerden uzak durarak faliyetlerini yerine getiriyor olmalarıdır. Katılım Bankacılığı'nın Türkiye'deki tüm bankacılık alanındaki payı yaklaşık % 5 iken Türkiye'nin de tüm global katılım bankacılığı alanındaki payı % 5 düzeyindedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'nin söz konusu sahip olduğu pazar paylarının oldukça düşük olduğu dikkatleri çekmektedir. Türkiye'nin müslüman bir ülke olduğu dikkate alındığında söz konusu payı büyüebilmesi için oldukça güçlü yönleri olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Türkiye'de Katılım Bankacılığı'nın Swot Analizi

Güçlü Yönleri	Zayıf Yönleri
Son yıllarda güçlü aktif, kredi ve mevduat artışı	Kredi kartı alanında yetersiz Pazar payı
Faizsiz ürün ve hizmetler için müşteri talebinin artması	Internet ve mobil bankacılığına artan fakat hala geleneksel bankaların gerisinde olan yönelim
Orta ölçekteki bankalarla arşılaştırıldığında yüksek özkaynak ve aktif karlılığın sağlanması	Geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında düşük likidite oranı
Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde güçlü muhabir banka ağına sahip olunması	Faizsiz ürünlerin yol açtığı kısıtlamalar sebebiyle geleneksel bankalar ile tüm ürünlerde rekabet edilememesi
Kıymetli maden ürünlerinde faizsiz kazanç farklılık yaratabilme olanağı	Geleneksel bankalara kıyasla daha düşük coğrafi erişim
	Geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında başlıca bir ürün farklılığının olmaması

Fırsatlar	Tehditler
Genç ve geniş nüfus	Ölçek ekonomisi avantajı ile lider konumundaki bankaların artan gücü
Hükümetin KOBİ'ler için özellikle Anadolu'da artan desteği	Küresel ekonomide yaşanan sorunlar
Kayıtlı ekonomiyi arttırmak amacıyla strateji ve vergi düzenlemelerinde ilerleme kaydedilmesi	Kredi büyümesine etki eden munzam karşılık oranlarında artış
MENA bölgesi ve İslam ülkeleriyle artan dış ticaret	Düşük seviyede yerel tasarruf oranı
Bankacılık sistemi konusunda artan müşteri/ katılımcı farkındalığı	Yatırımcıların katılım bankacılığı ürünleri konusundaki bilgi eksikliği
Bankacılık hizmetlerinde farklılık yaratarak faizsiz geliri arttırma potansiyeli	
Banka hizmetleri (yeterince) almayan nüfus	
Doygunluğa ulaşmış ve/veya yeterince pazarlanamamış ürün ve hizmetler	

Kaynak: ASBÜ, 2017

Tablo 1 incelendiğinde özellikle 2008 global krizinin hemen ardından güçlü aktif, kredi ve mevduat artışının olması, faizsiz ürün ve hizmetler için müşteri talebinin artması, orta ölçekteki bankalarla arşılaştırıldığında yüksek özkaynak ve aktif karlılığın sağlanması, orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde güçlü muhabir banka ağına sahip olunması, kıymetli maden ürünlerinde faizsiz kazanç farklılık yaratabilme olanağı gibi sektörel güçlü özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu güçlü özelleiklerinin yanı sıra ülkede genç ve geniş nüfusun yer alması, hükümetin KOBİ'ler için özellikle Anadolu'da artan desteği, kayıtlı ekonomiyi arttırmak amacıyla strateji ve vergi düzenlemelerinde ilerleme kaydedilmesi, MENA bölgesi ve İslam ülkeleriyle artan dış ticaret, bankacılık sistemi konusunda artan müşteri/ katılımcı farkındalığı, bankacılık hizmetlerinde farklılık yaratarak faizsiz geliri arttırma potansiyeli, banka hizmetleri (yeterince) almayan nüfus ve doygunluğa ulaşmış ve/veya yeterince pazarlanamamış ürün ve hizmetler konusunda da önemli fırsatlara sahip olması da katılım bankacılığı pazar payının artırılması için önem arz etmektedir. Katılım bankalarının kredi kartı alanında yetersiz pazar payı, internet ve mobil bankacılığına artan fakat hala geleneksel bankaların gerisinde olan yönelim, geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında düşük likidite oranı, faizsiz ürünlerin yol açtığı kısıtlamalar sebebiyle geleneksel bankalar ile tüm ürünlerde rekabet edilememesi, geleneksel bankalara kıyasla daha düşük coğrafi erişim ve geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında başlıca bir ürün farklılığının olmaması gibi zayıf yönleri de mevcuttur. Söz konusu zayıf yönlerinin yanı sıra ölçek ekonomisi avantajı ile lider konumundaki bankaların artan gücü, küresel ekonomide yaşanan sorunlar, kredi büyümesine etki eden munzam karşılık oranlarında artış, düşük seviyede yerel tasarruf oranı ve yatırımcıların katılım bankacılığı ürünleri konusundaki bilgi eksikliği gibi Türkiye'de katılım bankacılığı sektörünü tehdit eden önemli durumlar söz konusudur. Bu nedenle Türkiye'nin global katılım bankacılığı sektöründeki % 5 olan Pazar payını artırabilmesi için güçlü yönleri ve fırsatlarından en iyi şekilde yararlanması gerekmekte ve ayrıca yine katılım bankaclığı

sektörünün zayıf yönlerini ve tehditlerini de iyi analiz edilerek bu alandaki risklerin minimuma indirilmesi önem taşımaktadır (ASBÜ, 2017: 17).

Türkiye konun olarak Orta Doğu, Asya ve Avrupa'nın tam oratsında yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye birçok yönden katılım bankacılığı açısından potansiyel bir Pazar olarak nitelendirilmektedir. Türkiye'nin bu anlamda en çok dikkat çeken yönü katılım bankalarının hızla büyümesi, ülke çoğunluğunun müslüman olması, İslami finans açısından henüz yeterince gelişmemiş ve potansiyel bir Pazar niteliği taşıması, son yıllarda Orta Doğu ülkeleri ile gelişen ilişkileri, Avrupa Birliği'ne girebilmek için sürdürdüğü çabalar, Asya ve Avrupa piyasaları arasındaki konumu ve hükümetin İstanbul Finans Merkezi Projesi kapsamındaki gelecek dönemlerde katılım bankacılığı açısından uygulayacağı teşviklerde katılım bankacılığının Türkiye'de gelişmesi açısından büyük umutlar vadetmektedir (Türker, 2010: 52).

3. SONUÇ

Ekonomik büyümeye sağladıkları doğrudan katkı Katılım Bankalarının yükselişini sağlayan temel sebeplerin en başında yer almaktadır. Söz konusu öneminden dolayı tüm Dünya'da Katılım Bankacılığı'na verilen önem giderek artış göstermektedir. Türkiye'de de özellikle 2008 global krizinin hemen ardından katılım bankacılığı aktifi mevduat ve kredi oranında ciddi bir büyüme kaydedilmiştir. Fakat söz konusu büyüme trendine rağmen global ve yerel Pazar payı incelendiğinde Türkiye'nin katılım bankacılığı alanında önemli mesafeler katetmesi gerektiği söylenebilir. Bunun için sektöre ait güçlü yönlerin, fırsatların en iyi şekilde değerlendirilmesinin yanı sıra zayıf yönlerin ve tehditlerin yarattığı risklerin ve belirsizlerin en aza indirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Anaç, T. ve Kaya, F. (2017). Bireysel Müşterilerin Katılım Bankacılığını Tercih Etmesini Etkileyen Faktörler, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 8, Sayı 15, ss. 145-182.

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi [ASBÜ] (2017). Uluslararsıs İslami Finans ve Katılım Bankacılığı: Stratejik Değeri ve ASBÜ Girişimi. Ankara, ss. 1-40.

Deloitte (2014). Türkiye'de Katılım Bankacılığı: Büyüme Yolundaki Önemli Adımlar, Ocak 2014, ss. 1-20.

Doğan, B. B., Kaya, M. ve Narçiçek, N. (2017). Dünya Bankacılık Sektöründe İslam Bankacılık Sisteminin Gelişimi, Çalışma Prensipleri ve Türkiye'de İslam Bankacılığı Üzerine Bir Analiz, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Yıl: 5, Sayı: 48, Haziran 2017, ss. 175-190.

Ergeç, E. H., Kaytancı, B. G. ve Toprak, M. (2014). Katılım Bankası Müşterilerinin Bankacılık Sistemi Kullanım Tercihleri: Mevduat Bankaları İçin İslami Bankacılık Penceresi, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi,* Cilt 6, Sayı 2, Aralık, ss. 53-90.

Ernst & Young (2014). Dünya İslami Bankacılık Rekabet Raporu: 2013- 2014 Sektörel Dönüşüm, ss. 1-84.

Gül, M. E., Torun T. ve Dumrul, C. (2017). Türk Katılım Bankalarının Fon Kaynaklarını Etkileyen Faktörler ve Bu Bankaların Klasik Bankalarla İlişkileri Üzerine Bir Uygulama, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı: 50, Temmuz-Aralık, ss. 141-166

Kalaycı, İ. (2013). Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek?, *Int. Journal of Management Economics and Business,* Vol. 9, No. 19, ss. 51-73.

Kartal, M. T. ve Demir, C. H. (2017). Türkiye'de Katılım Bankacılığında Sorunlu Kredilerin Varlık Yönetim Şirketlerine Satışı Üzerine Bir İnceleme ve Yöntem Önerileri, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi,* Cilt1, ss. 89-115.

Pehlivan, P. (2016). Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* Nisan, Yıl: 16, Sayı: 31, ss. 296- 324.

Türker, H. (2010). İslami Finans Sisteminde Finansal Aracılık: Dünyadaki Gelişmeler ve Sermaye Piyasasının Geliştirilmesi Açısından Türkiye için Öneriler, Sermaye Piyasası Kurulu Aracılık Faliyetleri İdaresi Yeterlilik Etüdü, 1-52.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği [TKBB] (2015). Türkiye Katılım Bankaları Strateji Belgesi: 2015-2025, 1-92.

Türkmenoğlu, R. E. (2007). Katılım Bankacılığı ve Türkiye'deki Finansal Yapı. Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

TÜRKİYE'DE KURUMSAL DÜZENLEMELERİN MAKROEKONOMİK PERFORMANS ÜZERİNE ETKİLERİ

Prof. Dr. Emin Ertürk
Uludağ Üniversitesi, İktisat Bölümü
eerturk@hotmail.com

Dr. Öğretim Üyesi Filiz Eryılmaz
Uludağ Üniversitesi, İktisat Bölümü
filizgaygusuz@gmail.com

ÖZET: Bu çalışmada 2001 krizi sonrasında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile uygulamaya konan kurumsal ve yapısal düzenlemelerin Türkiye ekonomisinin performansı üzerindeki etkisi yeni kurumsal iktisat perspektifinden analiz edilmiştir. Bunun için çalışmada GSYİH, enflasyon, sanayi üretim endeksi, reel kur, interbank gecelik faiz oranları ve cari denge/gsyih serilerinin 2002 yılı sonrası durumu otoregresif model kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre 2002 yılı sonrasında söz konusu makroekonomik göstergelerde 2002 öncesi döneme göre anlamlı bir iyileşme olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuç yeni kurumsal iktisadın kurumların ekonomik performansı artırdığı savını destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İktisat, 2001 Krizi, ARIMA/SARIMA

THE EFFECTS OF INSTITUTIONAL ARRANGEMENT ON MACROECONOMIC PERFORMANCE IN TURKEY

ABSTRACT: The present study scrutinizes the effect of institutional and structural measures within the context of Transition to the Strong Economy Program (TSEP) in Turkey implemented after the 2011 crisis from the perspective of the new institutional economy. For this purpose, post-2002 gdp, inflation, industrial production index, interbank overnight interest rates and current balance/gdp series were analyzed using autoregressive model. Findings demonstrated that there was a significant improvement in above mentioned macroeconomic indicators after 2002 when compared to pre-2002 period. The results seem to support the hypothesis of new institutional economics that institutions increased the economic performance of the countries.

Key Words: Institutional Arrangements, 2001 economic crisis, ARIMA/SARIMA

GİRİŞ

Neo- Klasik İktisadın temel varsayımlarına göre iktisadi faaliyet zaman ve mekândan bağımsız, iktisadi ajanlar ise toplumdan soyutlanmış ve rasyonel fayda maksimizasyonu peşinde koşan aktörlerdir. İktisadın hâkim paradigması olarak kabul edilen Neo-Klasik İktisada ait iktisadi büyüme olgusunda, ekonomik performansı belirleyen ana unsurlar nüfus ve teknolojik değişim gibi dışsal faktörlerdir. Görüldüğü gibi Neo-Klasiklere ait iktisadi büyüme literatüründe kurumlar ve kurumsal değişim dikkate alınmamıştır. Neo-Klasik İktisadın bu eksikliğini Yeni Kurumsalcılar gidererek kurumsal yapı ve kurumsal değişimin ekonomilerin performansları üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu dile getirmişlerdir. Onlara göre farklı kurum ve kurumsal yapılara sahip ülkelerin iktisadi gelişimleri de zaman içerisinde farklılık göstermektedir. Çünkü kurumlar bir ülkede oynanan oyunun kurallarını belirlerken kurumsal yapılar ise ekonomik büyümenin temel itici gücünü oluşturmaktadırlar.

Bu çalışmada da Türkiye'de Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında uygulamaya konan *"Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"* (GEGP) ile belirlenen kurumsal ve yasal düzenlemelerin Türkiye ekonomisinin performansı üzerine etkisi Yeni Kurumsalcı İktisat perspektifinden ele alınacaktır. Bunun için çalışmada gdp, enflasyon, sanayi üretim endeksi, reel kur, interbank gecelik faiz oranları ve cari denge/gdp serilerinin 2002 yılı sonrası durumları otoregresif model kullanılarak test edilerek ekonomik performansın iyiye mi yoksa kötüye doğru mu gittiği tespit edilecektir.

Bu çalışma şu şekilde devam edecektir. Önce kısım 2'deki Kurumsal İktisat başlığı altında Eski ve Yeni Kurumsal İktisada değinilmesinin ardından Kısım 3'de Yeni Kurumsal İktisatta kurumlar ve ekonomik performans ilişkisi anlatılacaktır. Daha sonra kısım 3'de Türkiye ekonomisinde kurumsal açık ve kurumsal düzenlemeler ile 1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinin genel durumuna ve kısım 4'de de ekonomiyi GEGP'ye götüren Şubat 2001 krizine değinilecektir. Ardından kısım 5'de GEGP kapsamında uygulamaya konan yapısal ve kurumsal düzenlemelere yer verilecektir. Kısım 6 ve kısım 7'de çalışmanın ampirik kısmına geçilecek ve data ve bulgulara yer verilecektir. Son olarak kısım 8'de çalışmanın sonuçları sunulacaktır.

1. DATA VE METODOLOJİ

Bu çalışmada Türkiye'de Şubat 2001 krizinin ardından "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ile uygulamaya konulan kurumsal ve yapısal düzenlemelerin ekonominin performansı üzerine etkileri araştırılmaktadır. Bunun için çalışmada 1987- 2012 dönemine ait çeyrek yıllık *gdp, enflasyon, cari denge/gdp, reel kur, sanayi üretim endeksi, interbank faiz oranı* verileri otoregresif zaman serileri analizi olan Box- Jenkins yöntemi aracılığı ile analiz edilmiştir. Analiz aşamasında EVİews 8 programın ve Gauss 10 programından yararlanılmıştır.

Bilindiği üzere herhangi bir serinin Box-Jenkins yöntemi ile modellenebilmesi için öncelikle serinin trendden ve mevsimsel etkilerden arındırılmış olması gerekmektedir. Bir diğer deyişle serinin durağan olması gerekmektedir. Zaman serilerinde bir seri sabit bir büyüme örüntüsü veya genelde bir trend gösteriyor ya da bir seviyeden başka bir seviyeye geri dönüyor veya ilerliyor ise bu yapıdaki seriler durağan bir seriye dönüştürülmeden modellenemezler. Bu nedenle bu çalışmada da ilk olarak serilerin mevsimsel etki içerip içermediği, mevsimsel kukla değişkenler oluşturulup ardından regresyon modeli ile tahmin edilerek araştırılmıştır. Mevsimsel etkiye rastlanan seriler Census X-12 metodu kullanılarak mevsimsel etkiden arındırılmıştır. Ardından serilerin durağan olup olmadığı bir diğer deyişle birim kök içerip içermediği hem yapısal kırılmaları dikkate almayan ADF, ADF-GLS, Philips-Perron ve Ng-Perron birim kök testleri ile hem de yapısal kırılmaları dikkate alan çift kırılmalı Lee-Strazicich (2013) birim kök testi ile sınanmıştır. Birim kök testleri sonucunda birim kök içeren seriler fark alma yöntemi ile durağan hale getirildikten sonra modellemeye dâhil edilmiştir.

Çalışmada kullanılan otoregresif modelin genel gösterimi şu şekilde ifade edilebilir;

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 Y_{t-2} + \ldots\ldots\ldots + \alpha_n Y_{t-n} + Dummy + \varepsilon_t \qquad (1)$$

(1) nolu denklemde Y_t serisi Türkiye ekonomisine ait her bir seriyi temsil etmektedir. Yine denklemde yer alan *Dummy* değişkeni ise kurumsal ve yapısal düzenlemelerin etkisini yansıtacak olan ve 2002 yılı ve sonrası için "1", diğer hallerde ise "0" değerini alan kukla değişkeni temsil etmektedir. 2001 yılının Mayıs ayında uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının ekonomi üzerindeki etkilerinin en erken 2002 yılı itibariyle ortaya çıkacağı düşünüldüğünden, *Dummy* değişkeninde 2002 ve sonrasına "1" değeri verilmiştir. Bu sayede 2002 sonrasında kurumsal ve yasal düzenlemelerin ekonomik performans üzerindeki etkisi ortaya konulacaktır.

Çalışmada kullanılan verilere ait ayrıntılı bilgiler şu şekildedir;

GSYİH: 1987Q1- 2012Q4 dönemine ait cari fiyatlarla ifade edilen çeyrek yıllık GDP serisi Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Siteminden alınmıştır. Seri 2003 bazlı GDP deflâtörü kullanılarak reel hale getirildikten sonra logaritması alınarak analiz edilmiştir. Kukla değişken yöntemi aracılığı ile mevsimsel etkiye sahip olduğu tespit edilen seri Census X-12 metodu ile mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. Serinin zaman yolu grafiği Grafik 1'de görülmektedir.

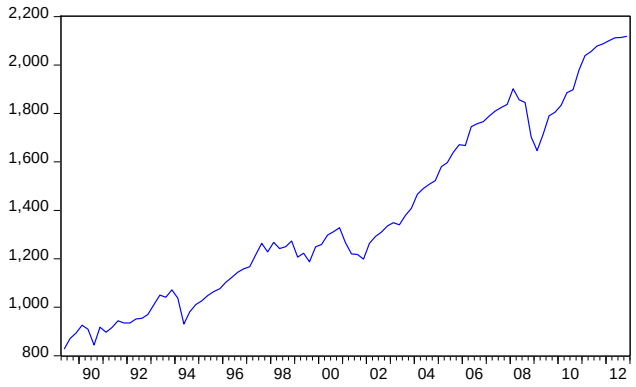

Grafik 1: GSYİH serisine ait zaman yolu grafiği

Enflasyon: 1987:Q1 – 2012:Q4 dönemine ait çeyrek yıllık seri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Siteminden alınmıştır. 1987 ve 2003 baz yıllarına sahip iki TÜFE serisi 2003 baz yılına göre revize edilerek logaritması alınmıştır. Mevsimsel etkiye sahip olduğu görülen seri Census X-12 kullanılarak mevsimsel etkiden arındırılmıştır. Enflasyon serisine ait zaman yolu grafiği ise Grafik 2'de görülmektedir.

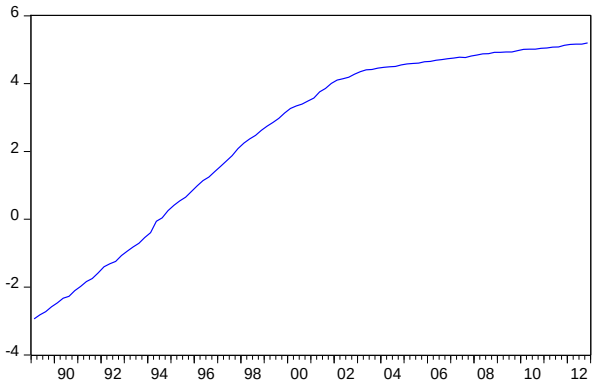

Grafik 2: Enflasyon serisine ait zaman yolu grafiği

Sanayi Üretim Endeksi: 2010 yılı bazlı sanayi üretim endeksini temsil eden ve mevsimsel olarak düzeltilmiş 1987Q1- 2012Q4 dönemine ait seri, Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Data (FRED)'dan alınmıştır. Mevsimsel etki taşımadığı görülen seri logaritması alınarak modellenmiştir. Serinin zaman yolu grafiği Grafik 3'de görülebilmektedir.

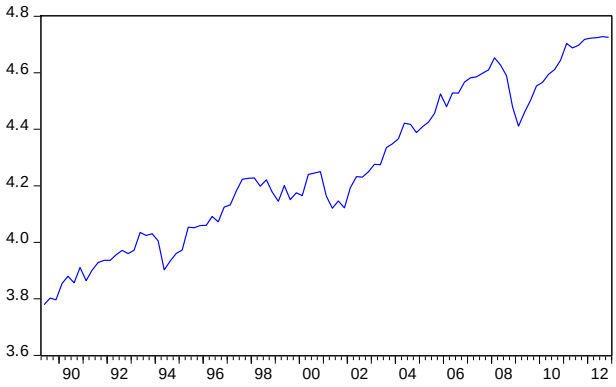

Grafik 3: Sanayi Üretim Endeksi serisine ait zaman yolu grafiği

Reel Döviz Kuru: 1987:Q1 – 2012:Q4 dönemine ait çeyrek yıllık TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru serisini temsil eden reel döviz kuru serisi Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Data (FRED)'dan alınmıştır. Seride mevsimsel etki görülmediği için mevsimsel olarak düzeltmeye gerek duyulmamıştır. Logaritması alınmış seriye ait zaman yolu grafiği Grafik 3'de görülebilmektedir.

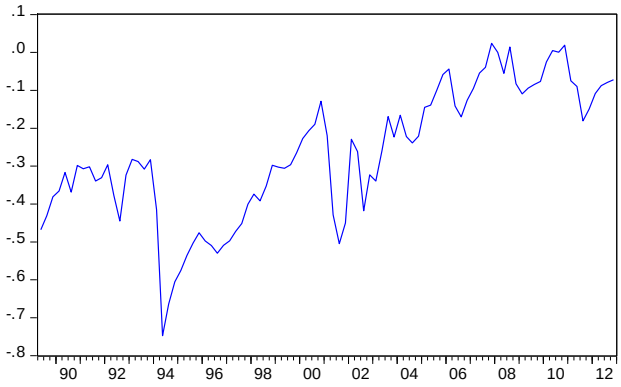

Grafik 4: Reel Döviz Kuru serisine ait zaman yolu grafiği

Cari Açık/GSYİH: 1987Q1- 2012Q4 dönemine ait mevsimsel olarak düzeltilmiş ve cari denge/gdp oranını temsil eden seri Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Data (FRED)'dan alınmıştır. Mevsimsel etki taşımadığı tespit edilen seriye ait zaman yolu grafiği Grafik 4'de görülmektedir.

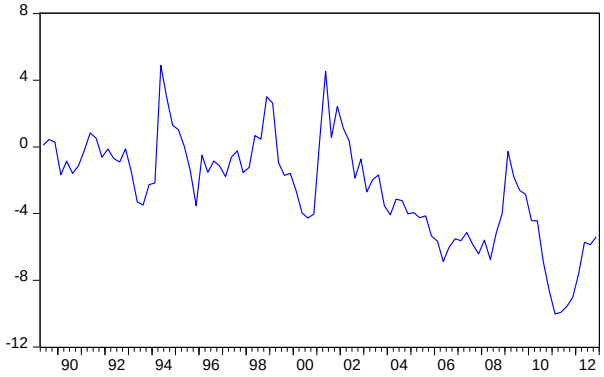

Grafik 5: Cari Açık serisine ait zaman yolu grafiği

Bankalar arası gecelik faiz oranı: 1987Q1- 2012Q4 dönemine ait çeyrek yıllık interbank gecelik faiz oranı verisi Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Data (FRED)'dan alınmıştır. Seride mevsimsel etki bulunmadığı için mevsimsel düzeltme yapılmamıştır. Logaritması alınan seriye ait zaman yolu grafiği Grafik 6'da görülmektedir.

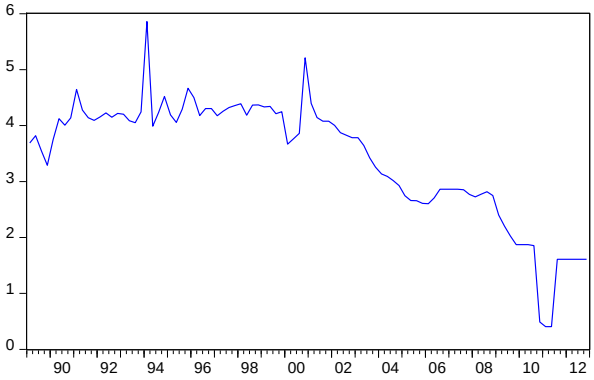

Grafik 6: Bankalar Arası Gecelik Faiz Oranı serisine ait zaman yolu grafiği

2. BULGULAR

Serilerde mevsimsel etkilerin olup olmadığının tespit edilmesinin ardından Box-Jenkins modelleme aşamasına geçilecektir. Fakat modelleme aşamasından önce serilerin durağan olup olmadığı bir diğer deyişle birim kök içerip içermedikleri araştırılmalıdır. Bunun için ilk olarak serilere ait yapısal kırılmayı dikkate almayan *ADF, ADF-GLS, KPSS, Philips-Perron ve Ng-Perron* birim kök testleri uygulanmıştır. Serilere ait birim kök testi sonuçları Tablo 1'de yer sunulmaktadır.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

Serilerin Düzey Değerlerinde								
Birim Kök Testleri	**ADF Testi**	**ADF-GLS Testi**	**KPSS Testi**	**Philips-Perron Testi**	**Ng-Perron Testi**			
					MZa	**MZt**	**MSB**	**MPT**
GSYİH	-1,96 (-3.45)	-1,78 (-3.04)	0.21 (0.14)	-2.16 (-3.45)	-6.69 (-17.3)	-1.74 (-2.91)	0.26 (0.16)	13.6 (5.48)
Enflasyon	-1.92 (-3.45)	-1.24 (-3.04)	0.28 (0.14)	-2.20 (-3.45)	-25.88 (-17.3)	-3.54 (-2.91)	0.13 (0.16)	3.84 (5.48)
Sanayi Üretim Endeksi	-2.27 (-3.45)	-2.24 (-3.04)	0.18 (0.14)	-2.57 (-3.45)	-9.31 (-17.3)	-2.10 (-2.91)	0.22 (0.16)	10.01 (5.48)
Reel Döviz Kuru	-2.83 (-3.45)	-2.86 (-3.04)	0.16 (0.14)	-3.04 (-3.45)	-13.7 (-17.3)	-2.61 (-2.91)	0.19 (0.16)	6.65 (5.48)
Gecelik Faiz Oranı	-2.60 (-2.89)	-2.49 (-1.94)	1.06 (0.46)	-6.35 (-2.89)	-10.6 (-8.10)	-2.26 (-1.98)	0.21 (0.23)	2.46 (3.17)
Cari Açık	-2.70 (-2.89)	-1.76 (-1.94)	1.01 (0.46)	-2.75 (-2.89)	-9.41 (-8.10)	-2.08 (-1.98)	0.22 (0.23)	2.95 (3.17)

Not: ADF, ADF-GLS, Phillips-Perron, Ng-Perron MZa ve MZt birim kök testleri için ilgili hipotezler H_0: unit root exists in series and H_1: unit root does not exist in series iken, KPSS, Ng-Perron MSB ve MPT birim kök testlerinin hipotezleri ise

H_0: unit root does not exist in series and H_1: unit root exists in series. Parantez içindeki değerler % 5 anlamlılık düzeyi için kritik değerleri temsil etmektedir. Ayrıca currentaccount ve interbankrate değişkenleri için sabitli modelin uygun olduğu tespit edilirken diğer değişkenler için sabitli ve trendli modelin uygun olduğuna karar verilmiştir. Birim kök testleri uygulanırken gecikme sayısı Schwarz bilgi kriteri (SIC) aracılığı ile maximum gecikme sayısı 11 dikkate alınarak tespit edilmiştir. Philips-Perron ve KPSS testlerinde Spectral Estimation Method'da Default (Barlett Kernel) dikkate alınırken, Bandwith'de Newey-West Bandwith dikkate alınmıştır. Ng-Perron testinde ise Spectral estimation method'da Default (AR GLS-detrended) dikkate alınmıştır.

Tablo 1'de yer alan sonuçlar incelendiğinde gdp, industrialproduction ve realexchange serilerinde tüm birim kök test sonuçlarına göre birim kök vardır. Yani bu seriler durağan değildir. Öte yandan inflation serisinde Ng-Perron testi dışındaki tüm birim kök testlerine göre birim kök varken, Ng-Perron test sonucuna göre bu seride birim kök yoktur. Yine interbankrate serisi de ADF, KPSS test sonuçlarına göre durağan değilken diğer test sonuçlarına göre durağandır. Son olarak currentaccount serisi de Ng-Perron testi sonuçlarına göre durağanken, diğer test sonuçlarına göre durağan değildir.

Yapısal kırılma olduğu halde yapısal kırılmaları dikkate almayan birim kök testleri yanlış biçimde birim kök olduğu yönünde sapmalı sonuçlar verebilmektedir. Bu çalışmada bu eksikliği gidermek için yapısal kırılmaları dikkate alan *Lee-Strazicich (2003) iki kırılmalı* birim kök testi de uygulanmıştır. Lee-Strazicich (2003) birim kök testinde sabitte kırılmaları dikkate alan (Model A) ve sabitte ve trendde kırılmaları dikkate alan (Model C) iki test istatistiği hesaplamaktadır (Yıldırım *vd.*, 2013: 83- 84). Tablo 2'de iki kırılmayı dikkate alan Lee & Strazicich (2003) birim kök testi sonuçları görülmektedir.

Tablo 2: Lee and Strazicich (2003) Birim Kök Testi Sonuçları

Seriler	*Model*	*Gecikme*	*Kırılma Tarihi*	*λ*	*t değerleri*	*Kritik Değerler*
GSYİH	Model A	3	1998Q3, 2008Q4	0.4, 0.8	-2.92	-3.84
	Model C	3	1994Q2, 2004Q3	0.2, 0.6	-5.63	-5.74
Enflasyon	Model A	3	1990Q2, 1993Q3	0.4, 0.9	-2.98	-3.84
	Model C	2	1988Q2, 1993Q2	0.2, 0.8	-5.41	-5.74
Sanayi Üretim Endeksi	Model A	0	2000Q4, 2003Q2	0.5, 0.6	- 3.47	- 3.84
	Model C	0	1999Q1, 2004Q1	0.4, 0.6	- 4.99	- 5. 67
Reel Döviz Kuru	Model A	0	1992Q2, 2002Q3	0.2, 0.6	-4.45	-3.84
	Model C	0	1993Q3, 1998Q1	0.2, 0.4	-5.32	-5.59
Gecelik Faiz Oranı	Model A	0	1989Q4, 1990Q4	0.1, 0.2	-3.52	-3.84
	Model C	0	1998Q2, 2010Q2	0.4, 0.8	-6.38	-5.65
Cari Açık/GSYİH	Model A	0	2002Q4, 2003Q3	0.6, 0.6	-4.20	- 3.84
	Model C	0	2003Q3, 2010Q1	0.6, 0.8	-6.52	-5.73

Not: Lee-Strazicich (2003) testinde sabitli (Model A) ve sabitli ve trendli (Model C) modeller kullanılmıştır. Bu modeller iki yapısal kırılmaya izin vermektedir. Modeller için Lee-Strazicich (2003) testinin kritik değerleri Lee-Strazicich (2003)'den % 5 anlamlılık düzeyinde alınmıştır.

Tablo 2'de yer alan birim kök testi sonuçları incelendiğinde gsyih, sanayi üretim endeksi ve reel döviz kuru serileri hem Model A hem de Model C test sonuçlarına göre birim köke sahiptir. interbankrate serisi ise Model A sonucuna göre birim köke sahipken Model C'ye göre ise durağandır. interbank serisinde hem sabitte hem de trendde kırılma gözlendiği için Model C'nin sonucu geçerli olduğuna karar verilmiştir. Bu nedenle interbank serisi durağandır. currentaccount serisi ise hem Model A hem de Model C sonuçlarına göre birim kök içermemektedir. Bu nedenle Tablo 2'ye göre gsyih, enflasyon, sanayi üretim endeksi ve reel döviz kuru durağan değilken, interbank serisi ile ve cari açık serileri ise durağandır. Tablo 1 yapısal kırılmayı dikkate almayan birim kök testi sonuçları ile Tablo 2'deki yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testi sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, yapısal kırılmalı ve yapısal kırılmasız testlerin bazen farklı sonuçlar verdiği görülebilmektedir. *Hem yapısal kırılmayı dikkate alan hem de yapısal kırılmayı dikkate almayan birim kök test sonuçları birlikte değerlendirildiğinde gsyih, sanayi üretim endeksi, reel döviz kuru ve enflasyon serileri durağan değilken interbankrate ve cari açık serisi ise durağandır.* Durağan olmayan gsyih, enflasyon, sanayi üretim endeksi ve reel döviz kuru serilerinin birinci farkları alınıp yine hem yapısal kırılmayı dikkate alan hem de dikkate almayan ilgili birim kök testleri uygulandığında serilerin durağan hale geldiği görüldüğü için gsyih, enflasyon, sanayi üretim endeksi ve reel döviz kuru serilerinin birinci farkları alınarak modellemeleri yapılmıştır.

Birim kök analizlerinin tamamlanmasının ardından 2001'de GEGP ile uygulamaya konan kurumsal ve yasal düzenlemelerin Türkiye ekonomisinin performansı üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için modelleme aşamasına dâhil edilmek üzere *Dummy* değişkeni oluşturulmuştur. GEGP ile uygulamaya konan politikaların etkilerini en erken 2002'den sonra göstereceği düşünüldüğünden, Dummy değişkeninde 1987Q1- 2001Q4 dönemine "0", 2002Q1-2012Q4 dönemine ise "1" değeri verilmiştir. Bu sayede GEGP'nın uygulamaya konulmasının ardından yani 2002'den sonra Türkiye ekonomisinin performansında önceki döneme göre anlamlı bir değişme olup olmadığı araştırılacaktır. 1987-2012 dönemi incelendiğinde ekonomide en önemli kurumsal ve yapısal düzenlemelerin GEGP ile yapıldığı görüldüğü için bu makalede ilgili dönem için sadece GEGP ve etkileri dikkate alınmıştır. GEGP'ndan sonra 2002 yılında Acil Eylem Planı, 3 Mart 2003'de İstikrar Programı ve 2005-2007 dönemi için başka istikrar programları yürürlüğe konmuştur. Fakat söz konusu istikrar programlarının genelde faiz dışı fazla hedefinin tutturulmasına odaklandığı görülmektedir. Bir diğer deyişle 2001 GEGP'ndan sonra yürürlüğe konan istikrar programlarında hiçbirinde herhangi bir yapısal ve kurumsal düzenleme söz konusu olmadığı için bu çalışma sadece GEGP ve etkilerini dikkate almaktadır.

Birim kök testlerinin yapılmasının ardından Box-Jenkins analizi aracılığıyla her bir değişken için en uygun otoregresif model belirlenmiştir. Bu belirleme aşamasında EVİews 8 programına ait "Automatic ARIMA Selectiondan" yararlanılmış ve en düşük AIC değerine sahip model tercih edilmiştir. Tablo 3'de her bir değişkene ait en uygun otoregresif model sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: Otoregresif Model Tahmin Sonuçları

	GSYİH	Enflasyon	Sanayi Üretim Endeksi	Reel Döviz Kuru	Bankalar Arası Faiz Oranı	Cari Açık
En Uygun Model	ARIMA (0,1,10)	SARIMA (2,1,2) (0,0,4)	ARIMA (0,1,10)	SARIMA (0,1,3) (0,0,1)	SARIMA (0,0,1)(1,0,0)	SARIMA (0,0,2) (0,0,4)
Coefficient	1138.373 (0.000)	7824.377 (0.9661)	59.43 (0.000)	0.68 (0.000)	-87.51 (0.000)	-0.73 (0.19)
Dummy	555.10 (0.000)	2.10 (0.2784)	30.98 (0.000)	0.19 (0.000)	-72.4 (0.000)	-3.68 (0.000)
MA(10)	0.44 (0.0003)		0.46 (0.001)			
AR(2)		0.99 (0.000)				
MA(2)		0.38 (0.003)				0.60 (0.000)
SMA(4)		0.33 (0.01)				0.31 (0.003)
MA(3)				0.34 (0.004)		
SMA(1)				0.62 (0.000)		
MA(1)					-1.10 (0.000)	
SAR(1)					0.93 (0.000)	
Düzeltilmiş R^2	0.72	0.99	0.72	0.83	0.52	0.61
F_p Değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
AIC	13.45	5.10	7.64	-2.91	9.75	4.23

Tablo 3'de yer alan sonuçlara göre *GSYİH değişkeni için ARIMA (0,1,10), enflasyon değişkeni için SARIMA (2,1,2)(0,0,4), sanayi üretim endeksi için ARIMA (0,1,10), reel döviz kuru için SARIMA (0,1,3)(0,0,1) gecelik faiz oranı için SARIMA(0,0,1)(1,0,0) ve cari açık değişkeni için ise SARIMA (0,0,2)(0,0,4)*'ün en uygun modeller olduğuna karar verilmiştir. Ardından Dummy

değişkeninin de belirlenen bu modellere dâhil edilmesi ile Box-Jenkins model tahmin aşamasına geçilmiş ve tahmin sonucunda elde edilen Dummy değişkeninin her bir seri için işaret ve katsayılarına bakılmıştır. Model tahmin sonuçlarında Dummy değişkeninin katsayısı ve işaretine bakıldığında, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile uygulamaya konan kurumsal ve yasal düzenlemelerin gsyih, sanayi üretim endeksi ve reel döviz kuru verileri üzerinde istatistiksel olarak pozitif anlamlı bir etki yarattığı, gecelik faiz oranı ve cari açık değişkenleri üzerinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkide bulunduğu görülmektedir. Öte yandan enflasyon serisine ait Dummy değişkenine ait işaretin pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Bu nedenle Tablo 3'deki sonuçlar genel olarak yorumlandığında 2001 sonrası yapılan kurumsal düzenlemelerin ardından gsyih, sanayi üretim endeksi ve reel kurda artış gözlemlenirken, cari açık ve interbank gecelik faiz oranlarında ise azalma görülmüştür. Bu sonucun genel anlamı 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile yapılan düzenlemeler ekonominin performansını artırıcı etkide bulunmuş ve enflasyon harici diğer değişkenleri beklenildiği yönde etkilemiştir. Kurumsal düzenlemeler sonrası dönemde diğer serilerin aksine enflasyon serisinde daha önce Özkan ve Tarı (2011)'nın da elde ettiği sonuca benzer şekilde, beklenildiği gibi anlamlı azalan bir etki olmadığı görülmüştür. Enflasyon serisinde azalan bir etkinin olmamasının birkaç olası sebebi olabilir. Bunlardan ilki 2002 sonrası dönem için gsyih ve sanayi üretim endeksi serileri incelendiğinde söz konusu serilerde anlamlı bir artışın olduğu görülmektedir. Bunun anlamı 2002 sonrası dönem ekonomide canlanmanın olduğu bir dönemdir. Bilindiği üzere ekonomik canlanmanın olduğu dönemlerde enflasyonda bir azalmanın aksine artış olmaktadır. Bu nedenle enflasyon serisinde anlamlı bir azalışın olmaması doğaldır. Yine enflasyonda anlamlı bir azalışın görülmemesinin ikinci olası nedeni Şimşek (2007)'nin de belirttiği gibi Türkiye'de hedeflenen enflasyon oranı ile planlanan enflasyon oranının gerçekçi beklentilere uygun şekilde belirlenememesidir. Bunun da sebebi Türkiye'de enflasyon hedeflemesi için gerçekleşmesi gereken bazı ön koşulların sağlanamıyor olmasıdır. Bu nedenle Türkiye'de enflasyon ile ilgili önemli belirsizlikler söz konusudur ve bu belirsizlikler uygulanan politikaların enflasyonu düşürücü etkisini sınırlandırmaktadır. Bir diğer olası üçüncü sebep ise Türkiye'de kur artışının enflasyona yansıma derecesi % 60-65 civarında olmasıdır. Bu değer kritik değer olan 1'e oldukça yakındır. Bunun anlamı kurlarda meydana gelen artışlar enflasyonu artırıcı etki yaratmaktadır. Bu çalışmada da 2002 sonrası dönemde reel kurda artış görüldüğü için büyük bir olasılıkla kurlardaki bu artış enflasyona da yansımıştır. Bu nedenle kurumsal düzenlemelerin enflasyon üzerinde azaltıcı bir etki yaratamadığı düşünülmektedir. Sonuç olarak Tablo 3'deki sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde GEGP kapsamında yapılan kurumsal ve yapısal düzenlemeler Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansını artırıcı etkide bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç Yeni Kurumsal İktisadın dile getirdiği *"bir ülkede kurumsal ve yasal düzenlemeler ile kurumsal açıkların zaman içerisinde kapatılması ekonominin performansını artırarak ekonominin gelişmesine büyük sağlayacaktır"* hipotezini de destekler niteliktedir.

3. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile uygulamaya konan kurumsal ve yasal düzenlemelerin Türkiye ekonomisi performansı üzerine etkileri araştırılmaktadır. Bunun için gsyih, enflasyon, sanayi üretim endeksi, reel kur, interbank gecelik faiz oranları ve cari denge/gsyih serilerinin 2002 yılı sonrası durumları otoregresif model kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak ekonomik performansın GEGP sonrası dönemde arttığı görülmüştür. Bu nedenle çalışmada elde edilen bulgular Yeni Kurumsal İktisadın kurumsal ve yasal düzenlemelerle ekonomilerin kurumsal açığının kapatılmasının ekonomik performansı artırdığı şeklindeki savını destekler niteliktedir.

Yukarıdaki sonuçtan da anlaşılacağı gibi kurumsal düzenleme neyin yapılacağından çok neyin yapılmayacağı ile ilgili olmalıdır. Temel haklarda kapsayıcı, işleyişi sağlayan kurumlarda ihtiyaca cevap veren, gelişme dinamiklerini yakalayan kurumsal düzenlemelerin ihmal edilmediği durumlarda içsel kriz çıkmayacaktır. Ülkemizin yaşadığı yakın tarih bize göstermektedir ki, iç ekonomik krizlerin çoğunun kurumsal açıkların fark edilmemesinden doğmuş ve gelişmiştir.

KAYNAKÇA

Commons, John R. (1931). "Institutional Economics". *The American Economic Review* Vol. 21 No. 4: 648-657

Demir, Ömer (1996). *Kurumcu İktisat*. Vadi Yayınları: 1- 256.

Hodgson, Geoffrey M. (1998). "The Approach of Institutional Economics". *Journal of Economic Literature* Vol. 36 No. 1: 166-192.

Hodgson, Geoffrey M. (2000). "What is The Esence of Instituonal Economics?". *Journal of Economic Issues* Vol XXXIV No 2: 317- 329.

Hodgson, Geoffrey M. (2009). "Institutional Economics into the Twenty-First Century". *Studi e Note di Economia* Anno XIV, n.1: 03-26.

Kama, Özge (2011). "Yeni Kurumsal İktisat Okulunun Temelleri". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 13/2: 183-204.

North, Douglass C. (1993). "Institutions and Credible Commitment". *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 149 1-23.

North, Douglass C. (1994). "Economic Performance Through Time". *The American Economic Review* Vol. 84 No. 3: 359-368

Özkan, Filiz ve Recep Tarı (2011). "Türkiye'de 2001 Yılı Sonrası Yasal ve Kurumsal Reformların Ekonomi Üzerindeki Etkisi". *ZKU Journal of Social Sciences Volume* 7 Number 14: 1- 14.

Rutherford, Malcolm (2001). "Institutional Economics: Then and Now". *The Journal of Economic Perspectives* Vol. 15 No. 3: 173-194.

Yüksel, Öznur ve Murat, Güven (2002). "Şubat Krizinin Kobiler Üzerindeki Etkileri ve Çözüm Önerileri". 1- 25.

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KÜRESEL KRİZ DÖNEMİNDE GELENEKSEL OLMAYAN PARA POLİTİKALARI

Dr. Öğretim Görevlisi Filiz Eryılmaz
Uludağ Üniversitesi, İktisat Bölümü
filizgaygusuz@gmail.com

Dr. Öğretim Görevlisi Derya Hekim Yılmaz
Uludağ Üniversitesi, İktisat Bölümü,
deryahekim@hotmail.com

Prof. Dr. Emin Ertürk
Uludağ Üniversitesi, İktisat Bölümü,
eerturk@hotmail.com

ÖZET: Ağustos 2007'de patlak veren kriz, finansal piyasaları oldukça derinden sarstı. Eylül 2008'de Lehman Brothers'ın düşüşüyle birlikte kriz tam bir küresel krize dönüştü ve reel ekonomiyi durgunlaştırdı. Merkez Bankaları, başlangıçta faiz oranlarının değiştirilmesi suretiyle geleneksel para politikaları uygulayarak ekonomiye müdahale de bulundurlar. Ancak bu, finansal piyasaları sakinleştirmek ve reel ekonomiyi canlandırmak için yeterli olmadı. Bu bağlamda, Merkez Bankası FED, ECB, BOE ve BOJ likidite desteği, varlık alımları ve sözlü yönlendirme gibi geleneksel olmayan para politikaları kullanmaya başlamıştır. Finansal piyasa stresini azaltmak ve reel ekonomiyi canlandırmak için bilançolarını buna göre genişleterek geleneksel olmayan para politikaları uygulamalarında bulundular. Bu bağlamda bu çalışmada Avrupa Merkez Bankası'nın global krizin hemen sonrasına denk düşen 2008: 10-2016:12 döneminde uygulamış olduğu geleneksel olmayan para politikasının etkin olup olmadığı Yapısal VAR (SVAR) analizi ile araştırılmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Geleneksel olmayan para politikaları, Avrupa Birliği, SVAR

UNCONVENTIONAL MONETARY POLICY IN EUROPEAN UNION

ABSTRACT: The financial crisis that erupted on August 2007, hampered the financial markets. Furthermore; with the fall of Lehman Brothers in September 2008, financial crisis evolved into a fullfledged global crisis and depressed the real economy. Central Banks have responded by altering interest rateconventional monetary policyinitially. But this was not enough to calm the financial markets down and revive the real economy. In this regard, major Central BanksFED, ECB, BOE and BOJhave begun to use liquidity support, asset purchases and forward guidance, namely unconventional monetary policies. They have expanded their balance sheets accordingly in order to relieve financial market stress and to revive the real economy. In this study, we explore the theoretical background of these policies and assess their effectiveness.

Key Words: Unconventional monetary policy, European Union, SVAR

GİRİŞ

Bu çalışmada Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) 2008: 10-2016: 12 döneminde uygulamış olduğu unconventional para politikasının etkin olup olmadığı Yapısal VAR (SVAR) analizi ile araştırılmaktadır. Analiz döneminin 2008:10 başlatılmasının temel nedeni geleneksel olmayan para politikalarının ABD'de yaşanan 2008 Global Ekonomik Krizi sonrası uygulanmaya konulmuş olmasındandır. Çalışmada Avrupa Birliği'nin aylık ve logaritmik dönüşümü yapılmış merkez bankası varlıkları, volatilite endeksi (vix), enflasyon (2010=100) ve sanayi üretim endeksi (2010=100) verileri kullanılmıştır. Gayri safi yurt içi hasıla (gdp) serisinin aylık olarak elde edilmesi mümkün olmadığından bu çalışmada gdp'yi temsilen sanayi üretim endeksi serisi kullanılmıştır. Mevsimsel olarak düzeltilmiş sanayi üretim endeksi serisi dışındaki diğer tüm

serilerde mevsimsel etki olup olmadığı kukla değişken yöntemi ile araştırılmış ve merkez bankası varlıkları, volatilite endeksi ve enflasyon serilerinde mevsimsel etkiye rastlanmamıştır.

Çalışmada kullanılan merkez bankası varlıkları serisi AMB'den, 2010 bazlı enflasyon ve 2010 bazlı sanayi üretim endeksi serisi OECD Data'dan ve son olarak vix serisi Thomsons Reuters veri tabanından elde edilmiştir. Verilerin analizinde Eviews 9 ve Gauss 10 paket programlardan yararlanılmıştır. Bilindiği üzere SVAR modellemesinin yapılabilmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir. Bu çalışmada da ilgili serilerde birim kök olup olmadığı Augmented Dickey Fuller (ADF), Dickey-Fuller GLS (ERS), Philips Perron (PP), Kwiatkowski–Phillips–Schmidt–Shin (KPSS) ve iki kırılmalı Lee- Strazicich (2003) birim kök testleri araştırılmış ve ardından SVAR modellemesine geçilmiştir.

DF(79) testiyle serinin durağan olmadığı belirtildikten sonra bu serinin nasıl durağan hale getirileceği araştırılmalıdır. Bunun içinde eldeki zaman serisinin trend tipinin belirtilmesi gerekmektedir. Trend tipinin belirtilmesi kısmında Dickey- Fuller (1981) testiyle karşılaşılmaktadır. Trend tipinin, trend durağan süreci mi (TSP), yoksa fark- durağan (DSP) süreci mi olduğu belirlenecektir. Bu belirlendikten sonra seri TSP sürecine sahipse trendden arındırma, DSP sürecine sahipse fark alma süreci gerçekleştirilir.

DF (81) testinde üç tane F istatistiği bulunmaktadır. Bunlar Φ_1, Φ_2 ve Φ_3 olarak adlandırılmıştır. Bu testte Dickey- Fuller katsayılara belirli kısıtlar getirmiştir ve süreci belirlemeye çalışmaktadır. (1.6) ve (1.7) 'de verilen denklemler üzerinden belirli kısıtlar getirilmiştir. Temel hipoteze $H_0 = \alpha = \gamma = 0$ kısıtı konulduğunda bu Φ_1 testi, $H_0 = \alpha = \gamma = \beta = 0$ kısıtı konulduğunda bu Φ_2 testi, $H_0 = \gamma = \rho = 0$ kısıtı konulduğunda bu Φ_3 testi olmaktadır (Dickey- Fuller 1981: 1059). Bütün bu testler için test istatistiği şöyledir;

$$\Phi_i = \frac{(SSR_R - SSR_{UR})/r}{SSR_{UR}/(T-k)}$$

olarak hesaplanır. Burada

SSR_R, kısıtlı modelin hata terimleri kareleri toplamı

SSR_{UR}, kısıtsız modelin hata terimleri kareleri toplamı

T, kullanılan gözlem sayısı

k, kısıtsız modelde tahmin edilen parametre sayısı

T-k, kısıtsız modelin serbestlik derecesidir (Enders 2003: 183).

Karar aşamasında hesaplanan test istatistiği tablo kritik değerlerinden daha büyükse H_0 hipotezi reddedilmektedir. Aşağıda Tablo 9'da DF (81) testinin daha iyi anlaşılması için özet bir tablo sunulmaktadır. Bu tablonun ilk sütununda kısıtsız modeller yer almaktadır. İkinci ve

üçüncü sütunda her bir kısıtsız denklem için kullanılacak temel ve alternatif hipotezler gösterilmektedir. Son sütun ise test istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 1: Dickey- Fuller (1981) Özet Tablosu

Kısıtsız model	H_0	H_1	Test İsatistiği
$\Delta y_t = \alpha + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^{p} \beta_i \Delta y_{t-j+1} + e_t$	$\alpha = \gamma = 0$ sabiti olan AR	$\alpha \neq \gamma \neq 0$ TSP	Φ_1
$\Delta y_t = \alpha + \beta \cdot t + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^{p} \beta_i \Delta y_{t-j+1} + e_t$	$\alpha = \gamma = \beta = 0$ DSP	$\alpha \neq \gamma \neq \beta \neq 0$ TSP	Φ_2
$\Delta y_t = \alpha + \beta \cdot t + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^{p} \beta_i \Delta y_{t-j+1} + e_t$	$\gamma = \beta = 0$ DSP	$\gamma \neq \beta \neq 0$ TSP	Φ_3

2. YAPISAL VAR ANALİZİ

Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR modelleri tüm değişkenlerin içsel olarak kabul edildiği eşanlı denklem sistemlerinden oluşan ve değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri ortaya koymaya çalışan bir zaman serisi tekniğidir. Bu modellerde tüm değişkenler içsel olarak ele alındığından iktisat teorisine ait varsayımlara bir diğer deyişle kısa dönem veya uzun dönem kısıtlara yer verilmemektedir (Sevcan Güneş and Sinem Pınar Gürel 2013; Yusuf Ekrem Akbaş, Fatma Zeren, and Halil Özekecioğlu 2013; Coşkun Karaca and Erginbay Uğurlu, 2014). Bu nedenle VAR modelleri herhangi bir yapısal forma sahip olamadığından yapısal değişimleri dikkate alamamaktadırlar. Bu durumda tahminlerin yorumlanması ister istemez zorlaştırmaktadır (Abreg Sinan Çelem 2011).

VAR modellerinde değişkenler en dışsaldan en içsele doğru sıralanmaktadır. t döneminde ilk değişken hiçbir değişkenden etkilenmezken diğer tüm değişkenleri etkilemekte, ikinci değişken ilk değişkenden etkilenip kalan değişkenleri etkilemekte ve bu süreç benzeri şekilde devam etmektedir. Bu nedenle VAR modellerinde Choleski ayrıştırmasından elde edilen tepkiler değişkenlerin sıralamasına karşı oldukca duyarlıdır ve sonuçlar modelde yer alan değişkenlerin sıralamasına bağlı olarak değişme göstermektedir (Mala Raghavan and Param Silvapulle 2008). VAR modelleri tahmininden kaynaklanan bu ve bunun gibi olumsuzlukları ortadan kaldırabilmek için Sims (1986), Bernanke (1986), Shapiro ve Watson (1988) tarafından yapısal VAR (SVAR) analizi geliştirilmiştir (Ayşe Kaya 2014).

Dışsal değişkenlerin olmadığı ve tanımlı hiçbir kısıtlamanın olmadığı geleneksel VAR modellerinin aksine SVAR modelleri iktisat teorisi ile ilgili kısıtlamaları içermektedir. Bu açıdan SVAR analizi VAR modellerinin istatistiksel metodolojisi ile geleneksel modellerin

iktisadi teoriye dayanan ve büyük ölçüde kabul görmüş kısıtlarını birleştirmektedir (Özlem Yiğit and Atilla Gökçe 2012). Söz konusu bu kısıtlar kısa dönemli (eş zamanlı kısıt) olabileceği gibi uzun dönemli de (sıfır kısıtı) olabilmektedir (Taha Bahadır Saraç, 2012; Yeliz Yalçın and Ferhan Çevik 2009). Kısa dönemli kısıtlar doğrudan A ve B matrislerine uygulanırken, uzun dönemli kısıtlar ise bu matrisler kullanılarak elde edilen toplam etki matrisi üzerine uygulanmaktadır. Blanchard ve Quah (1989) tarafından geliştirilen bu uzun dönem yaklaşımı gecikmeli ilişkilerden ziyade değişkenler arasında hiçbir ilişki olmamasını varsayar (S. Taha Ketenci and Orhan Çoban; Abreg Sinan Çelem 2011). Ayrıca söz konusu uzun dönem kısıtlarının uygulanabilmesi için her bir şokun en az bir değişken üzerinde sürekli etkiye sahip olması gerekir (Sevcan Güneş and Sinem Pınar Gürel 2013). Özetle tüm bu özelliklerinden dolayı SVAR analizi, VAR modellerinin ateorik yapısına yönelik eleştirilere cevap niteliği taşımaktadır (Abreg Sinan Çelem 2011).

SVAR modellerinde de katsayıları yorumlamak iktisadi olarak çok zor olacağı için tıpkı VAR modellerinde olduğu gibi etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması yöntemlerinden yararlanılmaktadır (Hülya Kanalıcı Akay and Mehmet Nargeleçekenler 2009; Sevcan Güneş and Sinem Pınar Gürel 2013; Coşkun Karaca and Erginbay Uğurlu, 2014). Bilindiği gibi VAR modellerinden elde edilen etki-tepki (impulse-response) ve varyans ayrıştırması (variance decomposition) sonuçları değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Etki-tepki analizi sistemdeki her bir değişkenin kalıntıları aracılığıyla t=0 döneminde meydana gelen bir şokun diğer değişkenler üzerindeki n dönem sonraki etkilerini ölçer (M. Sinan Temurlenk 1998). Varyans ayrıştırması ise herhangi bir değişkenin varyansında meydana gelen değişmenin % kaçının kendi değişmeleriyle % kaçının diğer değişkenlerden tarafından açıklandığını göstermektedir (Taha Bahadır Saraç, 2012). Varyans ayrıştırması sayesinde hedef değişken üzerinde en çok etkiyi yaratan değişken veya değişkenleri tesbit etmek mümkün olabilir (Abreg Sinan Çelem 2011).

İndirgenmiş VAR modelinin varyans kovaryans matrisi, $\sum = A^{-1}B\Omega_n B' A^{r-1}$ şeklinde ifade edilebilir. Söz konusu bu matrisin simetrik olmasından dolayı $\frac{n^2+n}{2}$ adet farklı elemanı mevcuttur ve şu şekilde oluşturulur:

$$\sum = \begin{bmatrix} \sigma_1^2 & \sigma_{12} & . & \sigma_{1n} \\ \sigma_{21} & \sigma_2^2 & . & \sigma_{2n} \\ . & . & . & . \\ \sigma_{n1} & \sigma_{n2} & . & \sigma_n^2 \end{bmatrix} \qquad (1)$$

Yapısal VAR modelinin varyans kovaryans matrisi de şu şekilde ifade edilebilir:

$$\Omega = \begin{bmatrix} \sigma_1^2 & 0 & . & 0 \\ 0 & \sigma_2^2 & . & 0 \\ . & . & . & . \\ 0 & 0 & . & \sigma_n^2 \end{bmatrix} \qquad (2)$$

Yapısal VAR modelinde şoklar birbiriyle ilişkisiz olduğu için varyans ve kovaryans matrisinde n adet bilinmeyen mevcuttur. Yapısal form varyans matrisi köşegen olacaktır ve uygun bir şekilde normalize edilmesiyle birim matris elde edilecektir. VAR sistemi aşağıdaki biçimde yazılır ve her iki tarafta A^{-1} ile çarpılırsa (3) nolu denklem elde edilecektir.

$$\begin{aligned} A_{\chi t=} A_0 + A_1 \chi_{t-1} + \varepsilon_t \\ A^{-1} A \chi_t = A^{-1} A_0 + A^{-1} A_1 \chi_{t-1} + A^{-1} \varepsilon_t \\ \chi_t = \Gamma_0 + \Gamma_1 \chi_{t-1} + \mu_t \end{aligned} \qquad (3)$$

(3) nolu denklemde yapısal form hata terimleri (ε_t) ve indirgenmiş form hata terimleri (μ_t) arasındaki ilişki $\varepsilon_t = A\mu_t$ şeklinde olacaktır. İndirgenmiş form varyans-kovaryans matrisinde k(k-1)/2 tane birbirinden bağımsız eleman yer almaktadır. Bu durumda just identification için k(k-1)/2 tane daha ek kısıta ihtiyaç duyulmaktadır (Thanabalasingam Vinayagathasan 2013). Daha önce de belirtildiği gibi SVAR modelinde söz konusu kısıtlar kısa dönemli olabileceği gibi uzun dönemli de olabilir.

Böylelikle kısıtlamalar (4) matrisinde belirtildiği şekilde oluşturulacaktır:

$$\begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \\ . \\ \varepsilon_{nt} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & . & a_{1n} \\ a_{22} & 1 & . & a_{2n} \\ . & . & 1 & . \\ a_{n2} & a & . & 1 \end{bmatrix} \qquad (4)$$

Bu çalışmada değişkenlerin sıralamasını gösteren satır vektörü χ_t = [centralbankassets, vix, cpi, industrialproduction] şeklindedir. SVAR modeli için dört yapısal şok söz konusudur. Bu şoklar $\varepsilon_t = (\varepsilon_t^{centralbankassets}, \varepsilon_t^{vix}, \varepsilon_t^{cpi}, \varepsilon_t^{industrialproduction})$ şeklinde gösterilebilir. Burada $\varepsilon_t^{centralbankassets}$ geleneksel olmayan para politikası şokunu, ε_t^{vix} volatility index şokunu, ε_t^{cpi} enflasyon şokunu ve $\varepsilon_t^{industrialproduction}$'de gelir şokunu temsil etmektedir. SVAR modelinin tahmin edilebilmesi için n(n-1)/2 kadar ek kısıta ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada n=4 olduğu için 6 adet ek kısıt

gerekmektedir. Çalışmanın söz konusu ek kısıtları Leonardo Gambacorta, Boris Hofmann and Gert Peersman (2012) dikkate alınarak oluşturulmuştur. Buna göre ilk olarak çalışmada kısa dönem için centralbank assetslerin vix ve industrial production'ı etkileyeceği, vix'in centralbankassets'i ve industrial production'ı etkileyeceği ve son olarak da industrail production'in centralbank assetsleri ve vix'i etkileyeceği kısıtları eklenerek (5) numaralı eşitlik elde edilmiştir. Bu durumda kısa dönem kısıtlarıyla birlikte $A\mu_t = \varepsilon_t$ eşitliğini şu şekilde ifade etmek mümkün olacaktır;

$$\begin{bmatrix} 1 & b_{12} & 0 & b_{14} \\ b_{21} & 1 & 0 & b_{24} \\ 0 & 0 & 1 & 0 \\ b_{41} & b_{42} & 0 & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \mu^{centralbankassets} \\ \mu^{vix} \\ \mu^{cpi} \\ \mu^{industrialproduction} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \varepsilon^{centralbankassets} \\ \varepsilon^{vix} \\ \varepsilon^{cpi} \\ \varepsilon^{industrialproduction} \end{bmatrix} \qquad (5)$$

Ayrıca uzun dönem SVAR tahmininde yine Leonardo Gambacorta, Boris Hofmann and Gert Peersman (2012) dikkate alınarak bu kez $b_{12} = b_{13} = b_{21} = b_{23} = b_{31} = b_{32} = 0$ kısıtları modele uygulanarak uzun dönem SVAR tahminleri yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bilindiği üzere SVAR analizinin yapılabilmesi için öncelikle serilerde birim kök olup olmadığının araştırılması gerekmektedir. Bu çalışmada serilerde birim kök olup olmadığı ilk olarak yapısal kırılmaları dikkate almayan ADF, DF-GLS, PP ve KPSS geleneksel birim kök testleri kullanılmıştır. Geleneksel birim kök testlerinin serilerde yapısal kırılmaların bulunması halinde düşük güce sahip olmalarından dolayı çalışmada bir de yapısal kırılmaları dikkate alan iki kırılmalı Lee- Strazicich (2003) birim kök testine yer verilmiştir. Tüm serilerde birim kök olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun üzerine tüm serilerin birinci farkı alınıp yeniden birim kök testi uygulandığında, bu kez serilerdeki birim kökün ortadan kalktığı görülmektedir. Birim kök testleri sonucunda tüm seriler birinci dereceden integre I(1) olarak bulunduğundan, SVAR analizine serilerin birinci derecen farkı alınarak modele dâhil edilmiştir.

Tablo 2: Lee-Strazicich Birim Kök Testi Sonuçları

Seriler	Model	Gecikme Sayısı	Kırılma Dönemi	λ	t ist.	Kritik Değerleri
merkezbankasıvarlıkları	Model A	3	2009M8, 2015M6	0.2, 0.8	-2.22	-4.45
	Model C	3	2012M1, 2014M4	0.4, 0.6	-3.55	-6. 45
vix	Model A	1	2011M7, 2014M11	0.4, 0.8	-3.94	-4.54
	Model C	0	2011M7, 2011M8	0.4, 0.8	-6.69	-6.42
enflasyon	Model A	0	2011M2, 2014M12	0.2, 0.8	-3.03	-4.45
	Model C	0	2009M10, 2013M5	0.2, 0.6	-6.45	-6.41

sanayiüretimendeksi	Model A	3	2009M7, 2009M11	0.2, 0.2	-3.69	-4.45
	Model C	3	2009M2, 2011M8	0.2, 0.4	3.47	-6.16

Birinci Değerler

merkezbankasıvarlıkları	Model A	3	2012M6, 2014M7	0.4, 0.8	-10.42	-4.54
	Model C	3	2012M1, 2014M4	0.4, 0.6	-11.33	-6. 45
vix	Model A	1	2013M12, 2013M01	0.6, 0.8	-13.07	-4.54
	Model C	0	2011M5, 2012M1	0.4, 0.8	-14.28	-6.42
enflasyon	Model A	0	2012M3, 2015M5	0.4, 0.8	-9.23	-4.54
	Model C	0	2010M11, 2015M9	0.2, 0.6	-11.37	-6.41
sanayiüretimendeksi	Model A	3	2012M11, 2014M11	0.6, 0.8	-6.64	-4.54
	Model C	3	2013M10, 2016M1	0.6, 0.8	-7.53	-6.16

Not: ADF, DF-GLS ve PP birim kök testleri için ilgili hipotezler H_0: unit root exists in series and H_1 : unit root does not exist in series iken, KPSS birim kök testinin hipotezleri ise H_0: unit root does not exist in series and H_1: unit root exists in series. Parantez içindeki değerler % 1 anlamlılık düzeyi için kritik değerleri temsil etmektedir. ADF, DF-GLS birim kök testleri uygulanırken gecikme sayısı Akaike (AIC) aracılığı ile maximum gecikme sayısı 5 dikkate alınarak tespit edilmiştir. Philips-Perron ve KPSS testlerinde Spectral Estimation Method'da Default (Barlett Kernel) dikkate alınırken, Bandwith'de Newey-West Bandwith dikkate alınmıştır. ADF ve PP testlerinin sabitli model için kritik değerleri % 5 için -2.89, % 10 için -2.58 iken sabitli ve trendli model için % 5 için -3.45, % 10 için -3.15'dir. DF-GLS (ERS) testinin sabitli model için kritik değerleri % 5 için -1.94, % 10 için -1,61 iken sabitli ve trendli model için % 5 kritik değeri -3,04, % 10 için -2.75'dir. KPSS testinin sabitli model için kritik değerleri % 5 için 0.46, % 10 için 0.34 iken sabitli ve trendli model için kritik değerleri % 5 için 0.14, % 10 için 0.11'dir.

SVAR modelinin tahmin edilebilmesi için öncelikle kısıtsız VAR modelinin tahmin edilmesi gerekmektedir (Selim Başar and M. Sinan Temurlenk 2007). Bu nedenle uygun gecikme sayısının belirlenebilmesi için Olabilirlik Oranı Testi (LR), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC), Nihai Öngörü Hatası (FPR), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ)'nden yararlanılmıştır. LR, FPE ve AIC kriterlerine göre uygun gecikme 6 olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme sayısı belirlenirken istikrar koşulunu test etmek için ters kökler araştırılmış ve 6 gecikme için istikrar koşulunun sağlandığı görülmüştür. Yine modelin hata terimlerinde otokorelasyon olup olmadığını araştırmak için Lagrange Çarpan (LM) testi kullanılmış ve hata terimlerimde otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (see Table A3) Öte yandan hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığı Jarque Bera testi ile incelenmiş ve hata terimlerinin normal dağıldığı görülmüştür. Son olarak modelde değişen varyans problemi olup olmadığının tesbiti için çapraz çarpımların kullanılmadığı White testine başvurularak degişen varyans olmadığına karar verilmiştir.

Tablo 1 ve Tablo 2'deki birim kök test sonuçları incelendiğinde her ne kadar bazı birim kök test sonuçları birbirinden farklı sonuçlar verse de tüm serilerde birim kök olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun üzerine tüm serilerin birinci farkı alınıp yeniden birim kök testi uygulandığında, bu kez serilerdeki birim kökün ortadan kalktığı görülmektedir. Birim kök testleri sonucunda tüm seriler birinci dereceden integre I(1) olarak bulunduğundan, SVAR analizine serilerin birinci derecen farkı alınarak modele dâhil edilmiştir.

SVAR modelinin tahmin edilebilmesi için öncelikle kısıtsız VAR modelinin tahmin edilmesi gerekmektedir (Selim Başar and M. Sinan Temurlenk 2007). Bu nedenle uygun gecikme sayısının belirlenebilmesi için Olabilirlik Oranı Testi (LR), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC), Nihai Öngörü Hatası (FPR), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ)'nden yararlanılmıştır. LR, FPE ve AIC kriterlerine göre uygun gecikme 6 olarak belirlenmiştir (see Table A1). Uygun gecikme sayısı belirlenirken istikrar koşulunu test etmek için ters kökler araştırılmış ve 6 gecikme için istikrar koşulunun sağlandığı görülmüştür (see Table A2). Yine modelin hata terimlerinde otokorelasyon olup olmadığını araştırmak için Lagrange Çarpan (LM) testi kullanılmış ve hata terimlerimde otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (see Table A3) Öte yandan hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığı Jarque Bera testi ile incelenmiş ve hata terimlerinin normal dağıldığı görülmüştür (see Table A4). Son olarak modelde değişen varyans problemi olup olmadığının tesbiti için çapraz çarpımların kullanılmadığı White testine başvurularak degişen varyans olmadığına karar verilmiştir.

Kısa dönem etki tepki fonksiyonları incelendiğinde kısa dönemde vix'in merkez bankası varlıkları şoklarına karşı dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Vix'in merkez bankası varlıklarındaki pozitif şoka ilk iki dönem hiç tepki vermediği ardından küçük de olsa sıralı bir biçimde artan ve azalan tepkiler ve bu tepkilerin 10. dönem sonuna doğru tamamen ortadan kalkmadığı da görülmektedir. Yine merkez bankası varlıklarında meydana gelen bir şoka karşı sanayi üretim endeksinin ilk iki dönem için pozitif tepki verdiği anlaşılmaktadır. Daha sonra yine sanayi üretim endeksinde da sıralı biçimde azalan ve artan tepkiler verdiği, 10. dönemin sonuna doğru söz konusu tepkilerin yine tam olarak ortadan kalktığı söylenememektedir. Merkez bankası varlıklarındaki kendi şoklarına ilk altı periyotda güçlü pozitif tepki verdiği ve tepkinin 10. dönemde hala ortadan kalmadığı görülmektedir. Enflasyonun merkez bankası varlıklarına ilk iki dönemde negatif tepki verdiği görülmektedir. Daha sonra artış azalış yönünde devam eden tepkinin pozitife dönüştüğü ve dönem sonu itibariyle pozitif etkinin tamamen ortadan kalmadığı görülmektedir.

Uzun dönem etki tepki fonksiyonları incelendiğinde ise centralbankassets'in kendi şoklarına ilk iki dönem için pozitif tepki verdiği görülmektedir. Daha sonra azalışa geçen bu tepkinin 10. dönem itibariyle ortadan kalktığı söylenebilmektedir. cpi'in centralbankassets şoklarına ilk bir buçuk dönem nerdeyse hiç tepki vermediği daha sonra zayıf da olsa artan azalan yönde tepkiler verdiği görülebilmektedir. Tepkilerin dönem sonu itibariyle tamamen ortadan kalkmamaktadır. vix'in centralbanks asset şoklarına ilk bir dönemde küçük de olsa azalış yönünde tepki verdiği görülmektedir. Bu açıdan kısa ve uzun dönem sonuçları karşılaştırıldığında, kısa dönemde vix ilk dönem itibariyle pozitif tepkiye sahip iken bu tepki uzun dönemde negatife dönüşmüştür.

Sonuç olarak hem kısa dönem hem de uzun dönemde merkez bankası varlıklarında meydana gelen şokların vix üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir. Uzun dönemde ise merkezbankası varlıklarında meydana gelen şokların ilk iki dönemde oldukça güçlü pozitif tepki verdiği görülmektedir. Ardından artış yönünde tepki veren sanayi üretim endeksi üçüncü dönemin ortasında yeniden azalışa geçmiştir. Her ne kadar 7. dönemde denge değerine yaklaşmış olsa da 10. dönem itibariyle etkinin tamamen ortadan kalkmadığı görülmektedir. Sonuç olarak kısa ve uzun dönem sonuçları karşılaştırıldığında merkez bankası varlıklarında meydana gelen bir şokun sanayi üretim endeksi üzerinde hem kısa hem uzun dönemin ilk dönemlerinde artırıcı bir etki yarattığı ve söz konusu bu pozitif etkinin uzun dönemde kısa döneme göre çok daha güçlü olduğu görülebilmektedir. Bu açıdan ilk dönem için genişletici geleneksel olmayan para politikasının gelir üzerinde uzun dönemde kısa döneme göre daha etkin olduğu söylenebilir.

4. SONUÇLAR

Bu çalışmada Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) 2008: 10-2016: 12 döneminde uygulamış olduğu geleneksel olmayan para politikasının etkin olup olmadığı Yapısal VAR (SVAR) analizi ile araştırılmaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen sonuca göre geleneksel olmayan para politikalarının gsp üzerinde kısa dönem bir etkisi olmamasına karşın uzun dönemde etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan uygulanan geleneksel olmayan para politikalarının volatiliteyi temsil eden vix değişkeni üzerinde neredeyse hiç etkisinin olmadığı anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Akbaş, Y. E., Zeren, F., & Özekicioğlu, H. (2013). Türkiye'de parasal aktarim mekanizmasi: yapısal var analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14 (2),* 187-199.

Çelem, A. S. (2011). *Yeni açık ekonomi makroiktisadı; döviz kuru ve cari işlemler hesabı: Bir ampirik analiz* (Basılmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Gambacorta, L., Hofmann, B., & Peersman, G. (2012). The Effectiveness of Unconventional Monetary Policy at the Zero Lower Bound: A Cross-Country Analysis. *BIS Working Paper, No. 384,* 1-32.

Güneş, S., & Gürel, S.P. (2013). Dış ticaret hadleri, dünya petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisi, yapısal var analizi: Türkiye örneği. *Int. Journal of Management Economics and Business, 9 (20),* 1-17.

Kanalıcı Akay, H.,& Nargeleşekenler, M. (2009). Para politikası şokları hisse senedi fiyatlarını etkiler mi? Türkiye örneği. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, XXVII (II),* 129- 152.

Karaca, C., & Uğurlu, E. (2014). Measurement of efficiency of fiscal policies implemented for global crisis: Did Turkey have success in crisis management?. *International Journal of Human Sciences, 11(1),* 920-947

Kaya, A. (2014). Vergi aflarının vergi gelirlerine etkisi: Türkiye üzerine ampirik bir analiz. *Maliye Dergisi, 167,* 184- 200.

Ketenci, S. T., & Çoban, O. (2016). Özelleştirmelerin finans piyasalari üzerine etkisi: Türkiye örneği. *The Journal of Social Economic Research, 16 (31),* 1-23.

Lee, J., & Strazicih, M.C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics, 85 (4),* 1082-1089.

Raghavan, M., & Silvapulle P. (2008). *Structural var approach to malaysian monetary policy framework: Evidence from the pre- and post-asian crisis periods.* Unpublished manuscript, Department of Econometrics and Business Statistics, Monash University, Caulfield, Australia.

Saraç, T. B. (2012). Kayıt dışı ekonomi ve işsizlik ilişkisi: Türkiye örneği (2000/1-2011/2). *Sosyoekonomi, Temmuz- Aralık,* 82-104.

Temurlenk, S. M. (1998). Türkiye'de iktisadi dalgalanmaların analizi: Bir yapısal var modeli uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, l2 (l-2),* 55-70.

Vinayagathasan, T. (2013). Inflation and economic growth: A dynamic panel threshold analysis for Asian economies. *Journal of Asian Economics, 26,* 31-41.

Yalçın, Y., & Çevik, F. (2009). Para politikasının fiyat bileşenleri üzerine etkisi: Türkiye örneği: 1988-2009. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 11 / 3,* 113 – 126.

Yiğit, Ö., & Gökçe, A. (2012). Türkiye'de çekirdek enflasyon: Ekonometrik bir yaklaşım. *Central Bank Review, 12,* 37-51.

REEL ÜCRETLER, ENFLASYON VE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğretim Görevlisi Filiz Eryılmaz
Uludağ Üniversitesi, İktisat Bölümü,
filizgaygusuz@gmail.com

ÖZET: Rekabetçi olmanın verimlilikle eş tutulduğu günümüzde çağda verimlilik ve verimliliği etkileyen faktörler popüler bir tartışma alanını oluşturmaktadır. Nitekim ilgili literatür incelendiğinde dikkatlerin emek verimliliği ve verimliliği etkileyecek faktörler olarak görülen ücretler ve enflasyon arasındaki ilişkide toplandığı gözlenmiştir. Bu çalışmada 1988-2012 döneminde Türkiye'de reel ücretler, verimlilik ve enflasyon arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı kointegrasyon analizi araştırılırken söz konusu ilişkinin yönü Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda her üç değişken arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmüş ve uzun dönemde söz konusu ilişkinin yönünün verimlilik ve enflasyondan ücretlere doğru olduğu tespit edilmiştir. Yine kısa dönemde de hem enflasyondan ücretlere hem de enflasyondan verimliliğe doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan Türkiye'de yaşanan krizlerin verimliliği azaltıcı etkisinin belirlenmesi de bu bağlamda çalışmanın ulaştığı önemli sonuçlardandır.

Anahtar Kelimeler: Emek verimliliği, Reel Ücretler, Enflasyon, Kointegrasyon Analizi, VECM, Türkiye

REAL WAGES, INFLATION AND LABOR PRODUCTIVITY : THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT: Nowadays, where being competitive is considered equal to productivity, productivity and factors affecting productivity constitute a popular discussion area. Hence, as the relevant literature is reviewed, it was observed that attention focuses on labor productivity and on the relationship between wages and inflation, which are considered as the factors that affect the productivity. In this study, while cointegration analysis was used to investigate whether there is a long-term relationship or not between real wages, productivity and inflation in Turkey during the period 1988-2012, the direction of this relationship was examined via the Vector Error Correction Model (VECM). The results demonstrated a long-term relationship between all three variables and the direction of this relationship in the long-term was determined as, from productivity and inflation towards the wages. Moreover, in short-term, a causality relationship was determined both from inflation to wages and from inflation to productivity. On the other hand, the identification of the effect of the crisis taking place in Turkey to on reducing productivity is one of the important results achieved by this study.

Key Words: Labor productivity, real wages, inflation, cointegration analysis, VECM

GİRİŞ

Küreselleşme süreci ile birlikte en çok kullanılan kavramlardan biri rekabettir. Hem firmaların hem de ülkelerin büyümeleri ve gelişmeleri, ne kadar rekabetçi yapıda oldukları ile bağlantılıdır. Bahsedilen bu rekabetçi yapıya sahip olmaları ise eldeki kaynakları ne kadar etkin kullandıkları yani verimlilikleri ile ilişkilidir. Bu nedenle verimlilik ve verimliliği etkileyen faktörler günümüzün önemli tartışma konularından biri olmuştur. Bu çalışmada da reel ücretler, enflasyon ve emek verimliliği arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu ilişkinin anlaşılması, verimliliğinin arttırılarak rekabetçi yapının oluşturulması dolayısıyla sürdürülebilir ekonomik gelişmenin sağlanmasına yönelik bir perspektif ortaya koyma açısından önemlidir.

İlgili literatüre bakıldığında yapılan analizler emek verimliliği-reel ücretler, emek verimliliği-enflasyon ya da bu üç değişkeni bir arada ele alan çalışmalardan oluşmaktadır (Ram, 1984; Wakeford, 2004; Straus and Wohar, 2004; Christopoulos and Tsionas, 2005; Narayan and Smith, 2009; Kumar et al., 2012). Yine ilgili literatür, emek verimliliğini enflasyon ile negatif, reel ücretler ile pozitif olarak ilişkilendirmektedir. Nitekim enflasyon, hem çalışanların motivasyonunu ve gayretlerini hem de firmaların yatırım kararlarını negatif etkileyen bir değişkendir. Reel ücretlerde yaşanan bir artış ise iş kaybının fırsat maliyetini yükseltmekte böylece çalışanların işini kaybetmemek için daha fazla çaba sarf etmelerini sağlamaktadır. Bu daha fazla çaba ise beraberinde verimlilik artışını getirmektedir. Bu yaklaşım *etkin ücret hipotezi (efficiency-wage type hypothesis)* olarak adlandırılmaktadır. Diğer taraftan, reel ücretlerde yaşanan bir yükselme firma açısından bir maliyet artışına neden olmakta ve bu yükseliş firmaları emek yerine daha fazla sermaye kullanmaya itmektedir. Çalışan başına düşen sermaye miktarındaki bu artış emeğin marjinal verimliliğinde bir artış sağlayacaktır.

Bu çalışmada zaman serisi analiz teknikleri kullanarak Türkiye ekonomisinde reel ücretler, enflasyon ve emek verimliliği arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde verimlilik, reel ücretler ve enflasyon arasındaki teorik ilişki açıklanacak, üçüncü bölümde literatür özetine yer verilecektir. Dördüncü bölümde ekonometrik metodolojiye değinilmesinin ardından beşinci bölümde data ve ampirik sonuçlara yer verilecek ve son bölümde ise sonuçlara değinilecektir.

1.VERİMLİLİK, REEL ÜCRETLER VE ENFLASYON ARASINDAKİ TEORİK İLİŞKİ

Yaşanılan bu küresel çağda firmaların ayakta kalmaları rekabetçi yapıları ile ilişkilendirilmektedir. Burada altı çizilen nokta kaliteli ürün ve düşük maliyet olmaktadır. Maliyetleri düşürme kısmında ise karşımıza verimlilik kavramı çıkmaktadır. Firma seviyesinde sağlanan verimlilik ve rekabet gücündeki yükselmenin, ülkenin uluslararası alanda rekabetçi yapısının artışına katkı sağlayacağı yani refah artışını ortaya çıkaracağı tespiti bu noktada önemlidir (Pazarlıoğlu ve Çevik, 2007: 2).

Dolayısıyla verimlilik ve verimliliği etkileyen faktörler ilginin yoğunlaştığı bir alan olmuştur. Bu bağlamda verimlilik, enflasyon ve reel ücretler arasındaki ilişki ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Farklı data setlerinin ve örneklem alanlarının kullanıldığı bu çalışmalar (Hondroyiannis ve Papapetrou, 1997; Strauss ve Wohar, 2004; Narayan ve Smith, 2009; Kumar ve diğ., 2012; Tang, 2014) literatüre önemli katkılar sağlamıştır (Kumar et al., 2012: 2946).

1.1. Enflasyon ve Verimlilik Arasındaki İlişkiye Ait Literatür Taraması

Enflasyon ve verimlilik arasında yapılan çalışmalar neticesinde negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Jarrett and Selody, 1982; Clark, 1982; Ram, 1984; Kumar, 2012). Nitekim enflasyon çalışma teşvikini azaltmakta, yatırım planlarının etkisiz olmasına ve sermayenin kira bedelinin (rentalprice of capital) yükselmesine yol açarak kapital birikimini

sekteye uğratmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler ise verimliliğin azalmasına neden olmaktadır (Jarret and Selody, 1982: 361-362; Kumar et al., 2012: 2946).

Yine enflasyonun faktör girdilerinin etkin olmayan şekilde bir araya gelmelerine (inefficient mix of factorinput) yol açtığı, fiyat işaretlerinin (price signals) bilgilendirici işlevini bozduğu, firmaların verimli olmayan ara stoklar (buffer stocks) yapmaya ve uzun dönemde araştırma harcamalarını azaltmaya ittiği, vergi indirimlerini de erozyona uğratarak (erodes tax reductions) emek verimliliğini azalttığı belirtilmektedir (Clark, 1982; Narayan and Smyth, 2009: 1286; Tsionas, 2003a: 114).

Literatürde enflasyon ve verimlilik arasındaki ilişkiye yönelik yapılan analizlere bakıldığında farklı sonuçların elde edildiği gözlemlenmiştir. Ram (1984), 1953-1982 yılları için Amerika Birleşik Devletlerinde enflasyon ve verimlilik üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada enflasyonun verimlilik üzerinde ters bir etki yarattığını tespit etmiştir. Bu etki toplam çıktıda azalma ve çalışılan saatte bir artış yaşanmaması şeklinde kendini göstermiştir. Freeman ve Yerger (2000), çalışmasında enflasyonun emek verimliliği üzerine etkisini 12 OECD ülkesini dikkate alarak incelemiş ve ulaşılan sonucun enflasyondaki düşüşün emek verimliliğini arttırdığına yönelik genel kanaati desteklemediğini belirtmiştir. Bitros ve Panas (2001) zaman serisi verilerini kullanarak enflasyonun toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisini 1964-80 yılları arasında Yunanistan İmalat Sanayisi üzerinden incelemiş ve enflasyonun toplam faktör verimliliğini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Tsionas (2003a; 2003b), çalışmasında enflasyon ve verimlilik arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını 1960-97 yılları arasında 15 Avrupa ülkesi üzerinden incelemiş ve birçok durumda enflasyon ve verimlilik arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Christopoulos ve Tsionas (2005) 15 Avrupa ülkesine 1961-99 dönemi için enflasyon ve verimlilik ilişkisini panel kointegrasyon testi ile incelemiştir. Analiz sonucunda, uzun dönemde enflasyondan verimliliğe doğru tek yönlü bir nedensellik bulmuş ve 7 Avrupa ülkesi içinde (Germany, Greece, Italy, Austria, Norway, Sweden and Finland) enflasyon ve verimlilik arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir. Mahadevan ve Asafu-Adyaje (2005) Avustralya'da beş temel maden sektörüne yönelik yaptığı panel veri analizi sonucunda enflasyonun verimlilik üzerinde negatif bir etki yarattığını tespit etmiştir. İlişkinin yönünün ise enflasyondan verimliliğe olacak şekilde tek yönlü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Clark (1982), Buck ve Fitzroy (1988) ve Dritsakis (2004) de benzer şekilde nedenselliğin yönünün enflasyondan verimliliğe doğru olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ulusoy ve diğ. (2008), Türkiye imalat sanayi üzerine yaptıkları incelemede enflasyon ve verimlilik arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Yıldırım da (2015), Türkiye imalat sanayi üzerine yaptığı analizde enflasyon ve verimlilik arasındaki ilişkinin negatif olduğunu yani enflasyondaki düşüşlerin emek verimliliğini olumlu etkilediğini tespit etmiştir. Ayrıca Yıldırım (2015), bu iki değişken arasına güçlü ve birbirini besleyen nedensellik ilişkisinin var olduğunu da belirtmiştir.

1.2. Reel Ücretler ve Verimlilik Arasındaki İlişkiye Ait Literatür Taraması

Reel ücretler ve verimlilik arasında genel olarak tespit edilen ilişki pozitif olmaktadır (Wakeford, 2004; Kumar, 2012). Çünkü reel ücretlerde yaşanan artış neticesinde emeğin bir

maliyet unsuru olarak pahalı kalması yatırımcıları emek tasarrufuna yöneltmiştir. Dolayısıyla emeğin yerine kapital ikame edilmiş ve kapital stokundaki artış emeğin marjinal verimliliğinin yükselmesine yol açmıştır. Diğer taraftan, kapital stokunda yaşanan birikim emek talebini tekrardan gündeme getirmekte bununda reel ücretlere katkısı pozitif olmaktadır (Kumar et al., 2012: 2946).

Reel ücretlerde yaşanan artışın emek verimliliğini yükselttiğine yönelik yapılan bir diğer tespit *etkin ücret hipotezi* olarak isimlendirilmektedir. Firmaların piyasada belirlenen ücret düzeyinden daha yüksek ücret ya da diğer ismiyle etkin ücret teklifleri dört mikro ekonomik model temelinde incelenmektedir. Bunlardan ilki *ters seçim modeli* (the adverse selection model) olarak isimlendirilen yetenekli işgücünün firmaya kazandırılmasıdır. Emek piyasaları kendi yetenekleri konusunda bilgi sahibi olan heterojen bireyler ve bu bireylerin yetenekleri konusunda eksik bilgiye sahip olan firmalardan oluşmaktadır. Bu asimetrik enformasyona çözüm olarak işverenler yüksek ücret ödeyerek yetenekli iş gücünü firmalara katmak istemektedir. İkici model ise *işgücü devri modelidir (the labour turnover model)*. Bu modelde de firmalar işgücü giriş çıkışının (labour turnover) maliyetini azaltmak için yüksek ücret teklif etmektedirler. Böylece çalışanların işlerini bırakma istekleri azaltılacaktır. Üçüncü model ise *görevden kaçma modeli (the shirking model)* olmaktadır. Firmalar yüksek ücret vererek çalışanlarının işten kaytarma isteklerini azaltmayı amaçlarlar. Dördüncü model de sosyolojik bir unsur olarak etkin ücreti açıklamada kullanılan *mutluluk modeli (the fairness model)* olmaktadır. Bu modelde düşük ücretlerin işçilerin motivasyonuna etkisinin olumsuz olduğu adil bir ücretin ise çalışanların moral motivasyonlarını arttırdığı ifade edilmektedir (Akerlof, G. A. ve Jennet Yellen, 1986; Akerlof, 1986; Snowdon ve Vane, 2005: 388-391).

Alexander (1993), İngiltere'de 1955-1979 yılları arasında ücretler ile verimlilik arasında bir ilişki tespit edemezken daha sonraki yani Thatcher'li yıllarda etkin ücret modeli ile ters düşen sonuçlara ulaşmıştır. Erenburg (1998), çalışmasında 1948-90 yılları arasında ABD'de reel ücretler ve verimlilik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kamu sermaye stokunun sabit olduğu durumda hem reel ücretlerin hem de verimliliğin yükseldiği sonucuna ulaşmıştır. Wakeford (2004), 1983-2002 yılları arasında Güney Afrika için yaptığı kointegrasyon analizi neticesinde reel ücretler ve verimlilik arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Strausss ve Wohar (2004), ABD imalat sanayine yönelik yaptığı çalışmada reel ücretler ve verimlilik arasında tek yönlü bir granger nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmiştir. Yine reel ücretlerdeki değişmenin verimlilikte değişikliğe yol açmasının da etkin ücret hipotezi ile uyumlu olduğunu belirtmiştir. Tang (2014), Malezya'da etkin ücret teorisinin destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Taymaz ve diğ. (2014), Türkiye için yaptıkları analizde nedenselliğin yönünün reel ücretlerden verimliliğe doğru olduğunu tespit etmişlerdir. Yıldırım da (2015), Türkiye imalat sanayinde enflasyonun emek verimliliğine olan etkisinin reel ücretlerden yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

2. ENFLASYON, REEL ÜCRETLER VE VERİMLİLİK ARASINDAKİ İLİŞKİYE AİT LİTERATÜR TARAMASI

Verimlilik, reel ücretler ve enflasyon arasında gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde yapılan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların birçoğunda bu üç değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin incelendiğini görülmektedir[2]. Farklı ülke veya ülke gruplarına yönelik yapılan bu analizlerde farklı sonuçların elde edildiği tespiti bu bağlamda önemli olmaktadır.

Hondroyiannis ve Papapetrou (1997), 1976 ve 1992 yılları arasında çeyrek yıllık veri setlerini kullanarak Yunanistan'da enflasyon, verimlilik ve reel ücret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu üç değişkenin arasında uzun dönemli ilişki olduğunu kanıtlamışlardır. Ayrıca kısa dönemde enflasyonun verimlilik üzerinde negatif etkisi olduğu tespitini yaparken reel ücretlerin verimlilik üzerine olan etkisinin ise net olarak belli olmadığının altını çizmişlerdir.

Strausss ve Wohar (2004), 1956-1996 yılları arasında ABD imalat sanayinde panel analiz tekniği kullanarak enflasyon, reel ücretler ve verimlilik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ulaştıkları sonuçlarda birçok endüstride enflasyon-verimlilik ve reel ücretler-verimlilik arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir.

Narayan ve Smith (2009), 1960-2004 yılları arasında G7 ülkeleri için panel kointegrasyon tekniği kullanarak, enflasyon ve reel ücretlerin verimlilik üzerine olan uzun dönemli etkilerini analiz etmişlerdir. Reel ücretler ile verimlilik arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit ederlerken, enflasyon ve verimlilik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulumamışlardır.

Kumar ve diğ. (2012), 1965-2007 yılları arasında Avusturya için reel ücretler, enflasyon ve emek verimliliğini inceledikleri çalışmalarında ücretlerdeki artışların verimlilik artışına yol

[2] Bu değişkenler arasında enflasyon yerine işsizlik oranlarını kullanan çalışmalara da literatürde rastlamak mümkündür. Örneğin, Wakeford (2004), çalışmasında zaman serisi ekonometrisi tekniği kullanarak Güney Afrika özelinde işgücü verimliliği, reel ücret ve işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1983-2002 yılları arasında reel ücretler ve verimlilik arasında uzun dönemli bir ilişki tespit ederken, işsizliğin diğer iki değişkenle bir ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yine Pazarlıoğlu ve Çevik de (2007), Türkiye'de 1945-2005 dönemleri arasında verimlilik, ücretler ve işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi zaman serileri yöntemiyle analiz etmişlerdir. İlk etapta bu üç değişken arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilemediğini ancak serilerde yapısal kırılmayı dikkate aldıktan sonra bu üç değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir.

açtığı sonucunu elde ederlerken enflasyonunda verimlilik üzerinde zayıf ve negatif bir etkiye yol açtığını belirtmişlerdir.

Tang (2014) 1970-2007 yılları arasında Malezya için yaptığı çalışmada reel ücret, emek verimliliği ve enflasyon arasında anlamlı bir uzun dönem ilişkisi tespit etmiştir. Enflasyonun verimliliğe etkisi negatif iken reel ücretlerin verimliliğe olan etkisinin ise doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Yıldırım (2015), reel ücretler ve enflasyonun verimlilik üzerine olan etkisini Türkiye İmalat Sanayii üzerinden incelemiştir. Analizinin sonucunda ilgili teorik literatürle uyumlu sonuçların yakalandığını ve verimlilik üzerinde enflasyonun reel ücretlerden daha büyük bir etkiye yol açtığı sonucuna ulaşmıştır.

3. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Bu çalışmada Türkiye'de 1988Q1-2014Q2 döneminde reel ücretler, enflasyon ve verimlilik değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Johansen (1988) ve Johansen/Juselius (1990)'a ait eşbütünleşme testi ile araştırılacaktır. Eğer değişkenler arasında uzun dönemli ilişki söz konusu bu ilişkinin yönü Vektör Hata Düzeltme Modeline (VECM) dayalı nedensellik analizi yardımı ile belirlenecektir. Bilindiği gibi eşbütünleşme analizinden önce serilerin birim kök analizinin yapılması gerekmektedir. Birim kök testleri sonucunda değişkenlerin bütünleşme derecelerinin aynı olduğunun yani serilerin aynı dereceden durağan olduklarının belirlenmesi ile birlikte eşbütünleşme analizi yapılacak ve böylelikle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı incelenecektir. Bu çalışmada serilerin durağan olup olmadıkları ADF, Philips-Perron ve KPSS birim kök testleri ile araştırılmıştır. Literatürde birim kök testlerine ait ekonometrik metodoloji ayrıntılı bir biçimde bilindiğinden çalışmada bu testlerin metodolojik açıklamasına yer verilmeyecektir.

Serilerin durağan olup olmadıklarının tespit edilmesinden sonra serilerde yapısal kırılma olup olmadığı araştırılacaktır. Bilindiği gibi zaman serilerinde ekonomik krizler, doğal afetler, siyasi istikrarsızlık ve politika değişiklikleri gibi nedenlerle yapısal değişiklikler olabilmektedir (Günay, 2014: 6307; Yılancı ve Öztürk: 2010: 265). Ekonometrik analizlerde tahminlerin doğruluğunu ve güvenirliliğini artırmak için söz konusu kırılmaların modellere dâhil edilmesi gerekmektedir (İlgün, 2010: 242). Bu çalışmada yapısal kırılmaların varlığı Bai ve Perron (2003) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılma testi ile belirlenecektir. Bu çoklu kırılma testinin en önemli özelliği, kırılma zamanının bilinmediği durumlarda kırılma sayısının tespitinde özelden genele doğru bir strateji izlenerek her bir kırılmanın tutarlı bir şekilde belirlenebilmesidir (Göktaş, 2008: 53). Bai ve Perron (2003) serilerde çoklu yapısal kırılmayı test edebilmek için alternatif bir yöntem önermişlerdir. Bu yöntemde hata kareler toplamının global minimum değerlerini elde eden etkili bir algoritma geliştirmişlerdir. Bu algoritma dinamik bir programlama temeline dayanmakta ve her bir kırılma noktası için En Küçük Kareler yöntemini gerektirmektedir (Çevik ve Erdoğan, 2009: 31; Barışık ve Çevik, 2008: 13).

y bağımlı değişken, x ve z sırasıyla (p+1) ve (q+1) boyutlu bağımsız değişken vektörlerini, β ve δ katsayı vektörlerini göstermek üzere m kırılmalı çoklu doğrusal regresyon denklemi şu şekildedir;

$$y_t = x_t'\beta + z_t'\delta_j + u_t \quad t = T_{j-1}+1.....,T_j \quad \text{ve} \quad j = 1,.....,m+1 \qquad (1)$$

(1) numaralı denklemdeki $T_{1,.....,}T_m$ kırılma noktaları önceden bilinmemektedir. β ve δ katsayıları ise her bir rejim için EKK ile hata kareleri toplamının minimize edilmesiyle tahmin edilmektedir (İlgün, 2010: 242).

Bai-Perron kırılma sayısının belirlenmesinde aşağıdaki testleri önermişlerdir;

- Sıfır hipotezin kırılmanın olmadığını, alternatif hipotezin ise k kadar kırılmanın varlığını ifade eden sup $F_T(k)$ istatistiği,
- Sıfır hipotezin kırılmanın olmadığını, alternatif hipotezin bilinmeyen sayıda kırılmanın varlığını ifade eden *UDmax* ve *WDmax* testleri,
- Sıfır hipotezin l adet kırılmanın, alternatif hipotezin ise l +1 adet kırılmanın varlığını ifade eden ardışık sup $F_T(l+1/l)$ testidir.

Bai ve Perron (2003) kırılma sayısının belirlenmesinde kullanılan test istatistiklerinden ilk olarak sup $F_T(k)$, *UDmax* ve *WDmax* istatistiklerine bakılması gerektiğini ve istatistiklerin anlamlı olmasının en az bir kırılmanın varlığını ifade etmesinden dolayı daha fazla sayıda kırılmanın sınanması için sup $F_T(l+1/l)$ test istatistiğinin dikkate alınmasını önermişlerdir (Göktaş, 2008: 56).

Serilerde yapısal kırılmanın olup olmadığının test edilmesinin ardından eşbütünleşme analizine geçilecektir. Bilindiği üzere durağan olmayan zaman serilerinin farkı alınarak durağan hale getirilmesi sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Fakat serilerin farkının alınarak analize dâhil edilmesi serilerdeki bazı bilgilerin yok olmasına neden olmaktadır. Serilerde fark almadan kaynaklanan bu bilgi kaybını önlemek için eşbütünleşme analizi kullanılmaktadır (Lebe ve Aktaş, 2004: 65). Eşbütünleşme analizi durağan olmayan değişkenlerin doğrusal kombinasyonlarının uzun dönemde durağan olmasına dolayısıyla değişkenlerin birbirleriyle eşbütünleşmesine, zaman serileri arasındaki uzun dönem ilişkisinin modellenmesine ve tahmin edilmesine yöneliktir (Yapraklı, 2007: 74-75). Bir diğer deyişle durağan olmayan iki seri arasındaki korelasyonu incelemek amacıyla geliştirilen eşbütünleşme tekniği seriler arasındaki uzun dönem denge ilişkisinin saptanması ve test edilmesinde kullanılmaktadır (Güven ve Uysal, 2013: 149). Eşbütünleşme analizinin yapılabilmesi için değişkenlerin düzeyde durağan olmayıp aynı derecede bütünleşik olmaları gerekmektedir (Yıldız ve Aksoy, 2014: 10).

Uzun dönemde bağımlı değişkenin verimlilik olması durumunda, Johansen Eşbütünleşme testinden elde edilen enflasyon ve reel ücretlerin verimlik üzerindeki etkisine ait katsayıların anlamsız olduğu, krizi temsil eden Dummy'e ait katsayısının ise enflasyon ve reel ücretlerin aksine verimlilik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bu sonuca göre serilerde tespit edilen kırılma tarihlerinin uzun dönemde verimliliği azaltmaktadır. Söz konusu kırılma tarihlerinin genellikle kriz yılları ve hemen sonrasında meydana geldiği düşünüldüğünde Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin uzun dönemde verimliliği azaltan önemli bir etkiye yol açtığı söylenebilir. Bu bağlamda uzun dönem ilişkisi için elde edilen sonuçların Türkiye literatürü ile uygun olduğu görülmektedir. Nitekim gerek Taymaz'ın (2005: 44) 2001 krizi sonrasında emek verimliliğinin azaldığı tespiti gerekse Taban'ın (2011: 27) 2008-2010 döneminde emek verimliliğinin bir önceki yıla göre azaldığı vurgusu çalışmanın ulaştığı sonuçla örtüşmektedir. Üstelik bu çalışma hem gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'yi ele alması hem de yapısal kırılmaların dikkate alınması ile yaşanan son küresel kriz sürecini de kapsayacak şekilde genişletilmesi açısından özgün bir nitelik taşımaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de 1988Q1- 2014Q2 döneminde reel ücretler, enflasyon ve verimlilik arasında uzun dönemde bir ilişki olup olmadığı Johansen (1988) ve Johansen/Juselius (1990) yöntemine dayalı kointegrasyon analizi ile araştırılırken söz konusu ilişkinin yönü VECM'e dayalı nedensellik analizi ile test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre ilgili dönemde ücretler, verimlilik ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu görülmüştür. Söz konusu ilişkinin yönünün uzun dönemde verimlilik ve enflasyondan reel ücretlere doğru olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre uzun dönemde Türkiye için etkin ücret hipotezinin geçersiz olduğu aksine ücret pazarlık modelinin ise geçerli olduğu söylenebilir. Kısa dönemde ise hem enflasyondan reel ücretlere hem de enflasyondan verimliliğe doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre Türkiye'deki iktisat politikası yapıcıları verimliliği ve ücretleri etkilemede enflasyonu göz önünde bulundurmalıdırlar. Bu sonucun bir diğer anlamı, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından 2006'dan bu yana para politikası stratejisi olarak kullanılan enflasyon hedeflemesinin kısa dönemde direkt olarak sadece fiyat istikrarı üzerinde değil aynı zamanda dolaylı yollardan da emek piyasasına ait reel ücretler ve verimlilik üzerinde de önemli etkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akerlof, G. A. (1986): Labor Contracts As Partial Gift Exchange. In: Akerlof, G. A. – Yellen, J. L. (eds): *Efficiency Wage Models of the Labor Market,* Cambridge University Press.

Alexander, C. O.(1993): The Cahnging Relationship Between Productivity, Wages and Unemployment in the UK. *Oxford Bulletein of Economics and Statistics,* 55(1): 87-102.

Badurlar, İ. Ö. (2008): Türkiye'de Konut Fiyatları İle Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Araştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8(1): 223-238.

Barışık, S. - Çevik, E. İ. (2008): İşsizlikte Histeri Etkisi: Uzun Hafıza Modelleri. *Kamu-İş,* C:9, S:4: 1-36.

Bitros, C. C. – Panas, E. E. (2001): Is There an inflation productivity trade –off? Some evidence from the manufacturing sector in Greece. *Applied Economics,* 33: 1961-9.

Buck, A. J. – Felix, F. (1988): Inflation and Productivity Growth in the Federal Republic of Germany, *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 10, No. 3: 428-444.

Christopoulous, D. K. - Efthymios G. T. (2005): Productivity Growth and Inflation in Europe: Evidence from Panel Cointegration Tests. *Empirical Economics*, 30: 137-150.

Clark, P. K. (1982): Inflation and the Productivity Decline. *The American Economic Review*, 72(2): 149-154.

Çelik, İ. (2012): Vadeli İşlem Piyasasında Fiyat Keşfi-İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsasında Ampirik Bir uygulama. *Türkiye Bankalar Birliği Yayını:* 1-125.

Çelik, S. – Direkci, T. B. (2013). Türkiye'de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler için Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (1991–2010). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/3, Winter 2013: 111-135.

Çevik, E. İ. - Erdoğan, S. (2009): Bankacılık Sektörü Hisse Senedi Piyasasının Etkinliği: Yapıal Kırılma ve Güçlü Hafıza. *Doğuş Üniversitesi Dergisi,* Cilt.10 (1): 26-40.

Dritsakis, N. (2004): A Causal Relationship between Inflation and Poductivity: An Emprical Approach for Romania. *American Journal of Applied Sciences*, 1 (2): 121-128.

Ekinci, A. – Gül, E. (2007). Türkiye'de Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Uygulamalı Bir Analiz (1960- 2004). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 19: 167-184.

Erdinç, Z. (2008). İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye'de 1950-2005 Yılları Arasında Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Testi ile İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol.:8- Sayı/No: 1 : 209–222.

Erdoğan, S. – Yıldırım, D. Ç.- Tosuner, Ö. (2012). Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliğinin Sağlık Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. Educational Sciences: Theory & Practice, 12(3), Yaz/Summer: 1853-1866.

Erenburg S. J. (1998). Productivity, private and public capital, and real wage in the US. Applied Economic Letters, 5: 8: 491-495.

Freeman, D. G. – Yerger, D. B. (2000): Does Inflation Lower Productivity? Time Series Evidence on the Impact of Inflation on Labor Productivity in 12 OECD Nations. *Atlantic Economic Journal*, 28(3): 315-332.

Hondroyiannis, G.- Evangelia, P. (1997): Swasonality- CointegrationandtheInflation, Productivity and Wage Growth Relationship in Greece. *The Social Science Journal*, Volume 34, Number 2: 235-247.

Jarret, J. P. - Selody J. G. (1982). The Productivity-Inflation Nexus in Canada, 1963-1979. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 64, No. 3: 361-367.

Kumar, S. D. – Webber, J. – Perry, G. (2012): Real Wages, Inflation and Labour Productivity in Australia. *Applied Economics*, 44(23): 2945-2954.

Mahadevan, R. - Asafu-Adjaye, J. (2005): The Productivity-Inflation Nexus: The Case of the Australian Mining Sector. *Energy Economics*, 27: 209-224.

Onaran, Ö. (2000): Türkiye'de Yapısal Uyum Sürecinde Emek Piyasanın Esnekliği. *Toplum ve Bilim*, Sayı 86.

Onaran, Ö. (2012): Measuring Wage Flexibility: The Case of Turkey Before and After Structural Adjustment. *Applied Economics*, 36/4: 767-781.

Ram, R. (1984): Causal Ordering Across Inflation and Productivity Growth in The Post-War United States. *The Review of Economics and Statistics,* Vol. 66, No. 3: 472-477.

Straus, J. – Wohar, M. E. (2004): The Linkage between Prices, Wages, and Labor Productivity: A Panel Study of Manufacturing Industries. *Southern Economic Journal,* Vol. 70, No. 4: 920-941.

Taban, S. (2011): *Küresel Kriz Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri*. SETA, No.37.

Tang, C. F. (2014): The Effect of Real Wages and Inflation on Labour Productivity in Malaysia. *International Review of Applied Economics,* 28: 3: 311-322

Taymaz, E. – Suiçmez, H. (2005): *Türkiye'de Verimlilik, Büyüme ve Kriz*. Milli Prodüktivite Merkezi, Ankara.

Taymaz, E. – Voyvoda, E. – Yılmaz, K. (2014): Demokrasiye Geçiş, Reel Ücretler ve Verimlilik: Türk İmalat Sanayiinden Bulgular. *Koç University- TÜSİAD EconomicResearch Forum WorkingPaper,* 1408.

Tsionas, E. G. (2003a): Inflation and Productivity: Emprical Evidence from Europe. *Review of International Economics*, 11(1): 114-129.

Tsionas, E. G. (2003b): Inflation and Productivity in Europe: An Empirical Investigation. *Empirica,* 30: 39-62.

Ulusoy, V. – Çakır, N. – Öğüt, K. (2008): Inflation, Productivity and Trade: Evidence from Turkish Manufacturing Industry. *Middle Eastern Finance and Economics*, 2: 41-55.

Yıldırım, Z. (2015). Relationships Among Labour Productivity, Real Wages and Inflation in Turkey. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja,* 28/1: 85-103.

Wakeford, J. (2010) : The Productivity-Wage Relationship in South Africa: An Empirical Investigation. *Development Southern Africa,* 21/1: 109-132.

ETHICAL EVALUATIONS BASED ON WEB APPLICATIONS OF TRAVEL AGENCIES: A RESEARCH ON CONSUMER DIFFERENCES

Associate Profesor. Kenan Güllü
Erciyes University, Tourism Faculty, Department of Tourism Management
kgullu@erciyes.edu.tr

PhD Student. Didem Aşar
Erciyes University, Institute of Social Sciences, Department of Tourism Management
didem_asar@hotmail.com

ABSTRACT: In this study, it is aimed to reveal the ethical perceptions of consumers using web based marketing applications of travel agencies. The data of the study were collected from 400 consumers in Kayseri using face to face survey method. Differences analyzes were conducted to determine the differences.
Four variables including the level of assessment ethics statements of the Consumer (Product, Price, Place and Promotion) as the dependent variable and demographic characteristics indicating variables (gender, age, occupation, income and education levels) by assigning independent variables, Multivariate Analysis of Variance (MANOVA) was applied. Analysis results showed that there were significant differences in demographic variables in age, income and occupational groups. According to this, it was observed that youth in age groups to ethical practices related to price and promotion, middle and upper age groups to ethical practices related to distribution. In income groups, it was observed that the minimum wage level income group to ethical practices related to product, price and distribution, and the income group below the minimum wage level were more sensitive to ethical practices related to promotion. In occupational groups, it -was observed that students to ethical practices related to price and promotion, and those who were not working were more sensitive to ethical practices related to distribution.
An analysis of variance (ANOVA) was conducted to determine the differences between the ethical perceptions the consumers the number of visits and satisfaction levels of the travel agencies in order to make their purchases. In consumers' ethics perceptions, there were differences in terms of dependent variables only according to satisfaction levels.
Based on the results, it can be said that it is necessary to give importance to ethical issues, agencies create your own code of ethics according to global ethical principles and to take necessary measures by the relevant public institutions.
Key Words: Travel Agents, Ethic Perception, Web Applications, Kayseri

SEYAHAT ACENTALARININ WEB TABANLI UYGULAMALARINA YÖNELİK ETİKSELDEĞERLENDİRMELER: TÜKETİCİ FARKLILIKLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

ÖZET: Bu çalışmada seyahat acentalarının web tabanlı pazarlama uygulamalarını kullanan tüketicilerin etik algılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmanın verileri yüz yüze anket yöntemi kullanılarak Kayseri'deki 400 tüketiciden toplanmıştır. Verilere farklılıkları belirlemek amacıyla farklılık analizleri yapılmıştır.
Tüketicilerin etik ifadeleri değerlendirme düzeylerini içeren dört adet değişkeni (Ürün, Fiyat, Dağıtım ve Tutundurma) bağımlı değişken ve demografik özellikleri gösteren değişkenleri de (cinsiyet, yaş, meslek, gelir ve eğitim düzeyleri) bağımsız değişkenler atayarak, Çok Değişkenli Varyans Analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Analiz sonuçları demografik değişkenlerden yaş, gelir ve meslek gruplarında anlamlı farklılıklar çıktığını göstermiştir. Buna göre, yaş gruplarında gençlerin fiyat ve tutundurma ile ilgili etik uygulamalara, orta ve üst yaş grubunun dağıtım ile ilgili etik uygulamalara daha duyarlı oldukları görülmüştür. Gelir gruplarında asgari ücret düzeyi gelir grubunun ürün, fiyat ve dağıtım ile ilgili etik uygulamalara, asgari ücret düzeyinin de altında gelir grubunun tutundurma ile ilgili etik uygulamalara daha duyarlı oldukları görülmüştür. Meslek gruplarında öğrencilerin fiyat ve tutundurma ile ilgili etik uygulamalara, çalışmayanlar grubunun dağıtım ile ilgili etik uygulamalara daha duyarlı oldukları görülmüştür.
Tüketicilerin etik algılarının seyahat acentalarının internet sitelerini satın alım yapmak amacıyla ziyaret etme sayılarına ve memnuniyet düzeylerine göre farklılıkları belirlemek amacıyla varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Tüketicilerin etik algılarında sadece memnuniyet düzeylerine göre ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma itibarı ile dört değişkende de farklılık bulunmuştur.

Sonuçlara dayanarak, etik konusuna gereken önemin verilmesinin, acentaların küresel etik ilkelere uygun olarak kendi etik kodlarını oluşturup uygulamalarının ve ilgili kamu kuruluşları tarafından gerekli denetimler yapılarak kalıcı önlemlerin alınmasının gerekliliği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Seyahat Acentaları, Etik Algı, Web Uygulamaları, Kayseri

INTRODUCTION

With the rapid development of internet usage, it is seen that a new economic order is formed in the world. Use of the Internet and the services provided over the Internet continues to increase worldwide trend and this trend is reflected in the tourism sector. The use of internet and e-commerce, which are felt more and more in the national economies with each passing day, more effectively in the field of tourism marketing, has become inevitable for the enterprises. It is seen that the enterprises intend to use this new marketing way intensively to access consumers and gain their appreciation in the delivery of products and connected services. However; geographic boundaries disappeared, the markets where the seller meets the buyer have gained a different dimension and the sellers saw the whole world as customers and transferred their commercial activities to web-based systems. (Civan and Bal, 2002: 1011). This intensity and practices of enterprises bring about many controversial issues that arise between the parties. Some of the problems between these parties, such as concerns about deceiving consumers, concerns about the confidentiality of their private information, making payments without seeing the product, and warranty services, create fear on consumers. (Akkılıç, 2004: 4; Soh vd., 1997: 217-228). For this reason, it is necessary to examine web based marketing applications used by travel agencies and to evaluate these practices ethically.

In studies conducted in tourism for Web-based applications it is especially focused on concepts such as the importance and role in the use of the Internet and web-based marketing businesses in terms of enterprises are emphasized. In the literature, although many studies have been conducted on e-commerce ethics, there are very few studies on the perception of consumers regarding virtual marketing ethics in tourism sector and travel agencies The purpose of this study is; to contribute to the literature and the sector by investigating the perceptions of customers' ethics towards web-based marketing agencies.

1. LITERATURE

As an interdisciplinary subject, tourism is in close relation with many social sciences and natural sciences. In tourism, many problems are related to ethical practices (Payne ve Dimanche, 1996: 997-1007). Examining the ethical models of tourism, Fennell and Przeclawski (2003) argued that there are many stakeholders in tourism that pursue different interests, and that the socio-cultural, economic and environmental aspects of tourism can have many complex effects, and therefore, it is necessary to examine the ethics of tourism. Due to the scarcity of human factors and communicate with people at the highest level of unethical situation in the tourism sector generally remain implicit. For this reason, the most important issue in the tourism industry is that it is very difficult to make the right decision (Whitney, 1992: 7).

World Tourism Organization (WTO) prepared by the 'Tourism Vision 2020' in 2020, the number of tourists in the world is estimated to be 1.5 billion (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006a:2). Therefore, the WTO and the environment of this great industry to minimize the negative effects of cultural heritage for the benefit to be derived from tourism and have started working on some principles that bind the international level in order to maximize. WTO's General Assembly meeting held in October 1999 in Santiago 10-point Global Tourism Ethics Principles were adopted and published the Universal Declaration on Tourism Ethics Policy (WTO, 2009).

According to the surveys, it is seen that there is a tourism and travel sector among the highest level of products and services purchased via internet. (Sarıışık and Akova, 2006: 131). According to the study of Cunliffe (2000), the internet is a major sales and marketing tool that provides a direct link between travel agents and customers. Park (2002) states that using the Internet has basically five major advantages over travel agencies. These advantages include the fact that the Internet is an international sales and marketing tool, easy and fast to process, has information processing efficiency, has an efficiency in data-based marketing, and finally has a small amount of distribution and sales costs. Thanks to these advantages, travel agencies that choose to intensify their sales and have an interactive communication with their customers effectively apply internet usage. Law and Wong (2003) carried out a study to determine the factors that would provide competitive advantage in the market where travel agencies were located through their websites. According to the results of the study, secure payment methods and specially programmed website services for the travelers in Pacific Asia are determined as the most successful elements.

2. METHOD

The aim of the study is to examine the ethical perception of customers towards web based marketing agencies according to the basic components of marketing. Ethical behaviors of web-based marketing doer agencies; product, price, promotion and distribution ethics consists of four dimensions. The research data were collected by face-to-face survey method. It was applied to consumers residing in three central districts of Kayseri (Kocasinan, Melikgazi, Talas) with convenience sampling method.

The questionnaire used in data collection was developed using the scale items of the questionnaire developed by Ören (2017). In this study, Ören's factor analysis revealed that marketing ethics consisted of four elements of the marketing mix: "Product", "Price", "Distribution" and "promotion" has been identified as being composed of factors. This study was prepared by using these sub-dimensions and adapted for the purpose of the study.

Intended on the ethical practices of web-based marketing agencies, will make an assessment of the participants are given 16 units of closed-ended questions.. The questionnaire designed to determine the ethical perceptions of consumers 5s Likert-type scale was prepared by. In order to determine the construct validity and reliability of the scale used in the study, Cronbach's Alpha coefficients of the scale were calculated. Accordingly, the Cronbach's alpha coefficient

of 0,87 Product, Promotion 0.87, Price 0.69 0.83 Distribution and Attitude Scale was obtained as 0.92. Values indicate that the scale is highly reliable (Kalaycı, 2014: 405).

As a result of the pre-test, the necessary arrangements were made in the questionnaire and given the latest format the survey. Afterwards, 400 questionnaire forms were prepared and applied by the researcher between April 1, 2017 and May 31, 2017. As a result of the study, 393 questionnaires were obtained and evaluated in the related statistical package program.

In the analysis of the findings of the study, normal distribution analysis was performed to determine whether parametric tests or nonparametric tests should be analyzed. According to the skewness and kurtosis coefficients of the data set whose normality is to be analyzed, decision on normality can be provided (Can, 2013: 84). The modal, median and mean values of the variables and the graphs of these variables show that the distribution can be considered near to normal. Because the skewness and kurtosis values are in the range of -1 / + 1. For this reason, parametric tests were decided.

Four variables including the level of assessment ethics statements of the Consumer (Product, Price, Place and Promotion) as the dependent variable and demographic characteristics indicating variables (gender, age, occupation, income and education levels) by assigning independent variables, Multivariate Analysis of Variance (MANOVA) was applied. An analysis of variance (ANOVA) was conducted to determine the differences between the ethical perceptions the consumers the number of visits and satisfaction levels of the travel agencies in order to make their purchases.

3. THE FINDINGS OF RESEARCH

The gender, age, income, education and occupational characteristics of the consumers participating in the research should be put forth. It is observed that respondents create a homogeneous mass in terms of their gender (women %56 and men %44). The sample in terms of age consists mostly of young people (35 years and less than 80%). The education level of the participants is quite high (Undergraduate and above 84%). Income levels are low (55% or less under 2000 TL). Occupation research in terms of participation in the group that most students (32%) and civil servants (30%) when creating the least participation group / housewives / retirees (10%) group.

3.1. Participants' Perceptions Of Ethics For Web-Based Marketing By Their Demographic Characteristics Multivariate Variance Analysis (MANOVA)

Variance analysis was performed to determine the level of evaluation of the ethical expressions of the participants according to the demographic variables.

H_0: There is no significant difference between participants' perceptions of ethics for web-based marketing according to their demographic characteristics.
H_1: There is significant difference between participants' perceptions of ethics for web-based marketing according to their demographic characteristics.

H_{1a}: There is a significant difference in the perceptions of participants' ethics about web-based marketing according to their age.

Table 1: Results of Variance Analysis Showing Factors Detection Differences by Age

Name of Tests	Value	Full F	Hypothesis Degrees of Freedom	Error Degree of Freedom	F Significance Value
Hotelling's Trace	,146	4,678	12,000	1154,000	**,000**
Pillai's Trace	,133	4,499	12,000	1164,000	**,000**
Wilks' Lambda	,870	4,599	12,000	1021,552	**,000**

According to the results of analysis for age, the differences in the perception of factors have emerged. Since the F significance values are less than 0.05, there is a difference between the age groups (Table 1). When the factors are examined one by one, it is seen that the difference between 'price', 'distribution' and 'promotion' differences has emerged from age groups. (Table 2). There was no significant difference for the product. H_0 hypothesis was rejected in this case.

Table 2: Summary Results of Variance Analysis Showing Factors Detection Differences by Age

Variables	Averages (Age)				F	F Significance Value
	-25	26-35	36-45	46+		
Product	2,5629	2,5571	2,4837	2,5677	,905	,439
Price	2,5982	2,4425	2,4186	2,4194	3,455	**,017**
Distribution	2,7748	2,6354	2,6512	2,7984	5,077	**,002**
Promotion	2,7699	2,3973	2,3256	2,3387	10,175	**,000**

It was observed that there was a difference in perception of price factor for age groups. When the average of this factor is compared to the age groups, it is observed that the average of the age group up to the age of 25 (2,5982) is higher. It is possible to explain this result as representing the young age by age group and being more sensitive to price ethics because they are not included in the high income group according to other age groups.

There was a difference in perception of distribution factor for age groups. When the average of this factor is compared with the age groups, it is observed that the average of the age group of 46 years and older is higher (2,7984). It is possible to explain this result as representing the middle age by age group and being more traditional than other age groups and because they are less likely to find what they are looking for as they are less sensitive to distribution ethics.

It was observed that there was a difference in the perception of the promotional factor for age groups. When the average of this factor is compared to the age groups, it is observed that the average age of those in the age group up to 25 years of age (2,7699) is higher. This result can be explained as representing the age group reputation young age, being more open to innovation than other age groups and being more sensitive to promotion ethics because they have

difficulties in finding options that will address both their budgets and goals and provide continuity.

H_{1b}: There is a significant difference in the perceptions of participants' ethics about web-based marketing according to their income

Table 3: Results of Variance Analysis Showing Factors Detection Differences by Income

Name of Tests	Value	Full F	Hypothesis Degrees of Freedom	Error Degree of Freedom	F Significance Value
Hotelling's Trace	,178	5,692	12,000	1154,000	**,000**
Pillai's Trace	,159	5,416	12,000	1164,000	**,000**
Wilks' Lambda	,846	5,571	12,000	1021,552	**,000**

According to multivariate variance analysis (MANOVA) results for income groups, there was a difference in the perception of factors. Since the F significance values are less than 0.05, there is a difference between the income groups (Table 3). When the factors are examined one by one, it is seen that the difference arises in terms of all factors due to income groups (Table 4). H_0 hipotesis was rejected in this case.

Table 4: Summary Results of Variance Analysis Showing Factors Detection Differences by Income

Variables	Averages (Income)				F	F Significance Value
	-1000 TL	1001-2000 TL	2001-3000 TL	3001 TL+		
Product	2,5433	2,6429	2,4523	2,5400	6,038	**,001**
Price	2,5806	2,5884	2,3282	2,4273	5,686	**,001**
Distribution	2,7625	2,7934	2,5769	2,6341	7,387	**,000**
Promotion	2,7417	2,7117	2,1846	2,3341	14,853	**,000**

There was a difference in perception of product factor for income groups. When the average of this factor is compared to income groups, it is observed that the average of the income in the income group is between 1001-2000 TL (2,6429). It is possible to explain this result as being more sensitive to product ethics because they represent middle income as a result of their income group and their expectations about the product are not met.

It was observed that there was a difference in perception of price factor for income groups. When the average of this factor is compared to the income groups, it is observed that the average of the income in the income group between 1001-2000 TL (2,5884) is higher. It is possible to explain this result as representing the middle income by income group and being more sensitive to price ethics because of low quality or low quality alternatives to their budgets..

There was a difference in perception of distribution factor for income groups. When the average of this factor is compared to income groups, it is observed that the average of the ones in the income group between 1001-2000 TL (2,7934) is higher. It is possible to explain this result as

representing the income group reputation in the middle income and being more sensitive to the distribution ethics as they have difficulties in finding both their budgets and the appropriate options in terms of time and place.

H_{1c}: There is a significant difference in the perceptions of participants' ethics about web-based marketing according to their profession.

Table 5: Results of Variance Analysis Showing Factors Detection Differences by Profession

Name of Tests	Value	Full F	Hypothesis Degrees of Freedom	Error Degree of Freedom	F Significance Value
Hotelling's Trace	,174	5,593	12,000	1154,000	**,000**
Pillai's Trace	,153	5,224	12,000	1164,000	**,000**
Wilks' Lambda	,849	5,423	12,000	1021,552	**,000**

According to multivariate analysis of variance (MANOVA) results for occupational groups, there was a difference in the perception of factors. Since the F significance values are less than 0.05, there is a difference between the income groups (Table 5). When the factors are analyzed one by one, it is seen that the difference between 'price', 'distribution' and 'promotion' it is seen as per income groups (Table 6). H_0 hipotesis has been rejected according to this situation.

Tablo 6: Summary Results of Variance Analysis Showing Factors Detection Differences by Profession

Variables	Averages (Profession)				F	F Significance Value
	Student	Civil Servant	Employee	Not working / Housewife / Retired		
Product	2,5728	2,5282	2,5450	2,5762	,589	,623
Price	2,6773	2,4160	2,4098	2,4206	8,479	**,000**
Distribution	2,7520	2,6688	2,6445	2,8095	3,316	**,020**
Promotion	2,8480	2,3697	2,3739	2,4167	13,464	**,000**

It was observed that there was a difference in perception of price factor for occupational groups. When the average of this factor is compared to the occupational groups, it is observed that the average of the students in the occupational group (2,6773) is higher. This result can be explained as being more sensitive to price ethics because they have low income by occupational group.

There was a difference in perception of distribution factor for occupational groups. The average of this factor according to the occupational groups does not work / housewife / retired occupational group average (2.8095) is observed to be higher than the average. It is possible to explain this result as representing the middle-income and middle-aged people as the occupational group, being more traditionalist than other occupational and age groups and being more sensitive to distribution ethics due to the lesser use of websites.

There was a difference in the perception of the promotional factor for occupational groups. When the average of this factor is compared with income groups, it is observed that the average of the students in the vocational group is higher (2,8480). Due to the fact that they have low budget due to occupational group, not being in high income group according to other income groups, they are more sensitive to promotion ethics due to their difficulty in finding continuity and finding options to address their budget and wishes.

3.2. Participants' Perceptions Of Ethics For Web-Based Marketing By Their Differentiation Status According to Satisfaction Levels from Websites Variance (ANOVA) Analysis

An analysis of variance (ANOVA) was conducted in order to reveal a significant level of differentiation of web based marketing ethics perception of the participants in the study according to satisfaction level of travel agencies.

H_0: There is no difference in the perception of ethics about web based marketing in terms of satisfaction level of the participants.

H_1: There is difference in the perception of ethics about web based marketing in terms of satisfaction level of the participants.

Table 7: Results of Variance Analysis for Web-based Marketing Perception of Web-Based Marketing by the Participants' Satisfaction Levels of the Travel Agencies

Dimensions	Satisfaction Level	KT	sd	KO	f	p
Product	Between Groups	529,198	2	264,599	**61,698***	**,000**
	In-group	1672,563	390	4,289		
	Total	2201,761	392			
Price	Between Groups	48,782	2	24,391	**10,947***	**,000**
	In-group	868,979	390	2,228		
	Total	917,761	392			
Distribution	Between Groups	557,112	2	278,556	**38,984***	**,000**
	In-group	2786,725	390	7,145		
	Total	3343,837	392			
Promotion	Between Groups	280,931	2	140,465	**54,360***	**,000**
	In-group	1007,761	390	2,584		
	Total	1288,692	392			
General	Between Groups	4850,897	2	2425,448	**72,255***	**,000**
	In-group	13091,413	390	33,568		
	Total	17942,310	392			

When Table 7 is examined, the calculated f-value in the product sub-dimension (f = 61,698; p < ,05), the calculated f-value in the promotion sub-dimension (f = 54,360; p < ,05), the calculated f-value in the price sub-dimension (f = 10,947; p < ,05), the calculated f-value in the distribution sub-dimension (f = 38,984; p < ,05) and the f-value (f = 72,255; p < ,05) calculated in the general perception of ethics, expresses a significant difference between the groups in the relevant dimensions at the level of 05 it is. H_0 hypothesis was rejected.

4.CONCLUSION

Multivariate Variance Analysis (MANOVA) results showed significant differences in demographic variables in age, income and occupational groups. According to this, it is seen that youth in age groups are more sensitive to ethical practices related to price and promotion, and middle and upper age groups are more sensitive to ethical practices related to distribution. McIntyre, Thomas and Gilbert (1999) examined the ethical considerations of the retail sector in terms of the justice and honesty factors of the customers, and it was found that younger and less educated customers handled justice more rigorously (McIntyre, 1999: 43). In income groups, the minimum wage level was more sensitive to ethical practices related to product, price and distribution, and the income group was below the minimum wage level, more sensitive to ethical practices related to promotion. In occupational groups, it was observed that students were more sensitive to ethical practices related to price and promotion, and those who were not working were more sensitive to ethical practices related to distribution. It is natural for each individual to have different judgments when evaluating an ethical or unethical situation in a subject. Empirical studies examining the perceived ethical problem as a variable show that this variable is related to many different concepts. Among these concepts, piety and personal moral philosophies stand out (Marta, Attia, Singhapakdi and Atteya, 2003).

An important finding of the study is the satisfaction level of the travel agencies of the participants. As a result of analysis of variance (ANOVA), consumers' ethical perceptions differed in four variables with respect to product, price, distribution and promotion according to their satisfaction levels only. When the difference between the average point of view of the general ethical perception is examined, it is seen that there is a significant difference in the level of participants who are not satisfied with the unhappy participants. According to this finding, the general ethical perceptions of the participants who are not satisfied with the web sites of the travel agencies are significantly lower than those of the unstable and satisfied participants. Customer satisfaction is one of the main factors determining customer loyalty (Chiou and Droge, 2006; Chiou, 2004). Research shows that customers who are satisfied with the product or service offered by a company tend to purchase from the company and become loyal customers of the firm. (Anderson and Srinivasan, 2003). Selnes and Pollach emphasize that ethical elements such as security, confidentiality and security are the priority of the customer's perceived trust in e-commerce. (Selnes, 1998; Pollach, 2005). The results show that perceived trust affects customer satisfaction positively (Chiou and Droge, 2006; Morgan and Hunt, 1994).

Based on the results, it can be said that it is necessary to give importance to ethical issues, to establish their own codes of ethics in accordance with global ethical principles, to take appropriate actions of their employees by adopting these codes and to take necessary measures and to take necessary measures by the relevant public institutions. According to this study data on marketing and tourism ethics, especially travel agencies should revise their ethical evaluations and create ethical codes in the organization and develop appropriate behaviors. Because unethical attitudes and behaviors will cause loss of customers and also hamper tourism activities.

Covering only Kayseri city center constitutes an important constraint. Further studies in more comprehensive and different samples are important for drawing attention to the subject. As a result of an in-depth examination of the customer perception of marketing ethics, a significant contribution can be made to both the sector and the literature.

REFERENCES

Akkılıç, M. E. (2004). Uluslararası Bir Pazarlama Aracı Olarak İnternetin (A) Grubu Seyahat Acentaları Açısından Önemi ve Kullanım Durumu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 14(1), 146-156.

Anderson, R. E. and Srinivasan, S.S. (2003). E-Satisfaction and E-Loyalty: A Contingency Framework, *Psychology and Marketing,* 20 (2),123–138.

Can, A. (2013). SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi. Ankara: Pegem Akademi.

Chiou, J. (2004). The Antecedents of Consumers' Loyalty Toward Internet Service Providers, *Information and Management,* 41(6), 685-695.

Chiou, J. and Droge C. (2006). Service Quality, Trust, Specific Asset Investment, and Expertise: Direct and Indirect Effects in a Satisfaction-Loyalty Framework, *Journal of the Academy of Marketing Science,* 34 (4), 613-627.

Civan, M. ve Bal, V. (2002). "E-Ticaret ve KOBİ'lerin Geleceği", I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Hereke-Kocaeli, 10-11 Mayıs.

Cunliffe, D. (2000). Developing Usable Web Sites a Review and Model Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy, *Internet Research,* 10(4), 295-307.

Dolanbay, Ç. (2000). E-Ticaret Strateji ve Yöntemleri, I.Baskı, Ankara: Meteksan Sistem Yayınları.

Enghagen, L. K. (1992). Ethics in Relationship with Community: An Overview, In Hall, Stephen J. (Ed.). Ethics In Hospitality Management, Educational Institute American Hotel and Lodging Association, (p.249-261), Michigan.

Fennell, D. A. and Malloy, D. C. (1999). Measuring The Ethical Nature of Tourism Operators, *Annals of Tourism Research,* 26 (4), 928-943.

Kalaycı, Ş. (2014). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayınları.

Kozak, N. (2004). Turizmde Aracı Kurumların Geleceğe Yönelik Beklentileri Türkiye'de Faaliyet Göstermekte Olan Seyahat Acentaları Üzerine Bir Araştırma, Ankara: Detay Yayıncılık.

Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2006). Genel Turizm İlkeler- Kavramlar, Ankara: Detay Yayıncılık.

Law, R., Wong, J. (2003). Successful Factors for a Travel Web Site: Perceptions Of On-Line Purchasers in Hong Kong, *Journal of Hospitality and Tourism Research,* 27(1), 118-124.

Marta J., Attia, A., Singhapakdi, A. and Atteya, N. A. (2003). Comparison of Ethical Perceptions and Moral Philosophies of American and Egyptian Business Students, *Teaching Business Ethics,* 7(1), 1-20.

McIntyre, F. S., James L. T. ve Faye W. G. (1999). Consumer Segments and Perceptions of Retail Ethics, *Journal of Marketing Theory and Practice*, Spring, 43-53.

Morgan, RM., and Hunt, S.D. (1994). The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing, *Journal of Marketing*, 58(3), 20-38.

Ören, T. (2017). Web Tabanlı Pazarlama Yapan Seyahat Acentalarının Pazarlama Faaliyetlerinin Etik Açıdan Değerlendirilmesi, *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi,* 1-24.

Özbek, V. (2012). Bireysel Belirleyicilerin Algılanan Etik Problem ve Etik Niyetler Üzerindeki Etkisi: Küçük İşletmelerde Bir Uygulama. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Kocaeli.

Park, C. (2002). A Content Analysis of Travel Agency Web-Sites in Korea. Asia Pasific Journal Tourism Research, 7(1), 11-18.

Payne, D. and Dimanche, F. (1996). An ethics model, *Journal of Business Ethics*, 15(9), 997-1007.

Pollach, I. (2005). A Typology of Communicative Strategies in Online Privacy Policies: Ethics, Power and Informed Consent, *Journal of Business Ethics*, 62(3), 221-235.

Sarıışık, M., Akova, O. (2006). Seyahat Acentalarında İnternetin Rolü ve Önemi Üzerine Bir Araştırma, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 128-148.

Selnes, F. (1998). Antecedents and Consequences of Trust and Satisfaction In Buyer-Seller Relationship, *European Journal of Marketing*, 38(3/4), 305-322.

Soh, C. M., Gan, Q. Y., CHEW, F. J. D. and REID, E. (1997). The Use Of The Internet for Business: The Experience of Early Adopters In Singapore, *Internet Research*, 7(3), 217-228.

Tek, M. ve Reyhanoglu, M. (2004). Etikten Etikete İşletmelerde Çevresel Etik: Söylem-Eylem Farklılaşması, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6(3), 205-229.

Tek, Ö. B. (2001). Değer Çağı ve Pazarlama, *Pazarlama Dünyası,* 15(2001-2), 6-8.

Whitney, D. L. (1992). Ethics in the Hospitality Industry. In Hall, Stephen J. (Ed.). Ethics In Hospitality Management, Michigan: Educational Institute American Hotel and Lodging Association.

World Tourism Organization (2004) Turizmde E-iş Destinasyonlar ve İşletmeler için Pratik Yönergeler (Çev. R.Ö Yakupoğlu), İstanbul: Nesa Yayın.

Yazır, E. M. H. (2007). Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul: Azim Dağıtım.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE VEBA VE ALINAN ÖNLEMLER

Dr. Öğretim Üyesi Ayşegül Şentürk
Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
aysegulsenturk@sdu.edu.tr

ÖZET: Savaşların en kötü sonucu milyonlarca insanı aç, susuz, evsiz, işsiz bırakmasının yanı sıra, devam ettiği süre içerisinde gıda, ilaç ve hijyen eksikliği sebebiyle toplum sağlığını ve sosyal hayatı çöküntüye uğratması ve bunun getirdiği salgın hastalıklardır. Türk milleti, 1913 yılını izleyen on yıllık süre içinde sürekli savaş halinde olmuş, 1923'te kurulan yeni Türk devletine, insan gücü olarak genç ve üretici nüfusu azalmış bir toplum miras kalmıştır. Lozan Antlaşması sonrası Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden kalan pek çok siyasi ve ekonomik olumsuzluktan kurtulurken, nüfusu içinde yaygın cehalet, fakirlik ve salgın hastalıklar sebebiyle büyük oranda iş gücü ve refah kaybı gibi olumsuzluklarla karşılaşmış ve bu olumsuzluklarla baş etmek zorunda kalmıştır. Bu olumsuzluklar sadece dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının değil tüm yönetim kadrosunun önemli bir gündem maddesi olmuştur. Bu dönemin en yaygın salgın hastalıklarını verem, sıtma, trahom, frengi gibi hastalıklar oluştururken, kara ölüm olarakda adlandırılan ve insanlık tarihinde hemen hemen tüm çağlarda ortaya çıkan, pek çok ülke nüfusunun neredeyse yarısına yakınının ölümüne yol açan veba, 20.yüzyılda da görülmüş ve cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren 1950 yılına kadar onar yıllık periyotlarla gerek komşu ülkelerde gerekse Türkiye'de görülmesi ülkede endişeye sebep olmuştur. Bu çalışmada 1950'li yıllara kadar aralıklarla ortaya çıkan veba hastalığına karşı Türkiye'de dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlarının aldıkları tedbirler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Veba, Salgın Hastalık, Tedbir

PLAGUE AND THE MEASURES TAKEN IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC TURKEY

ABSTRACT: The worst result of the wars is the epidemics caused by the collapse of public health and social life due to lack of food, medicine and hygiene, as well as leaving millions of people hungry, thirsty, homeless and unemployed. TheTurkish nation has been in constant war for a period of ten years following 1913, the new Turkish state, established in 1923, has been a legacy of a young population and a reduced population of producers. After the Treaty of Lausanne Republic of Turkey, managed to survive the many political and economi cproblems inherited from the Ottoman Empire, widespread ignorance of the population, due to poverty and epidemics largely been aced with adversities, such as labor and welfare loss and was forced to deal with these problems. The most common epidemics of this period, such as tuberculosis, malaria, trachoma, syphilis, while the so-called dark death and almost allages in the history of humanity, almost half of the population of many countries that lead to the death of this plague, has been seen in the 20th century and plague cases since the early years of there public with annual repair period until 1950 should have caused concern in neighboring countries lacking in Turkey. The aim of this study was to examine the symptoms of plague and the health and welfare ministers of the period.

Key Words: Turkey, Plague, Disease, Precation

GİRİŞ

Bir toplumu ekonomik, sosyal ve askeri açıdan çökerten önemli halk sağlığı problemlerinden biri, salgın hastalıklardır. Bu hastalıkların başında ise veba, kolera ve çiçek hastalıkları gelmektedir. Bulaşıcı ve öldürücü bir hastalık olan, fare ve fare piresinden, hastalığı taşıyan sinek ve pirelerin ısırması sonucu insanlara bulaşan bir hastalık olan vebanın iklim farkına göre değişen bir takvimi olduğu tespit edilmiş, bu hastalığın daha çok ilkbaharda ortaya çıktığı, yazın en sıcak aylarında en yüksek seviyesine ulaştığı, sonbaharda ise son klinik belirtilerini göstererek geçici olarak faaliyetini durdurduğu görülmüştür. Örneğin İzmir vilâyetinin bulunduğu bir coğrafyada başlayan bir veba salgını, Mart ayında başlamakta, Haziran ayında en yüksek seviyesine ulaşmakta ve Eylül ayında salgın son bulmaktadır. Bu tespit, hastalığı

taşıyan pirelerin üreme ve yaşamalarının iklim ve nem oranına duyarlılığı ile yakından ilgili olduğu sonucunu beraberinde getirmiştir (Kılıç 2004:66). Vebanın herhangi bir yerde birden bire ortaya çıkması ise hastalığı taşıyanların pire ve sineklerden ziyade insanlar olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle insandan insana solunum yoluyla ve hastalıklı kişinin eşyası ile bulaşan akciğer vebasının taşıyıcısı olan insanların sık sık yer değiştirmesi, hastalığın tarih boyunca büyük salgınlara ve ölümlere neden olmasına yol açmıştır. Pis ve güneş girmeyen yerlerde yuvalanan veba mikrobunun salgınlara en çok neden olduğu yerler, genellikle insanların yer değiştirdiği liman kentleri olmuş, İstanbul ya da Mısır'dan gelen gemilerin veya Anadolu'dan gelen kervanların sıradan bir eşya gibi taşıdıkları veba hastalığı, toplumun başına bela olmuştur (Tantay 2007:52). Genelde ani ölümle sonuçlanan veba vakalarında bazen kişide kan ve iltihapla dolu şişlikler oluşmuş, buna titremeler, ateşlenmeler ve baş ağrıları eşlik etmiştir. Bu hastalığa "Kara Ölüm" denmesinin nedeni de bu kan ve iltihapla dolu koyu renkli şişliklerin hastalığın karakteristiği olmasıdır (Genç 2011:126). Kişide ruhsal çöküntüye neden olarak toparlanması zor bir hastalık olan vebaya karşı alınacak ilk tedbir, hastayı yalnız bırakmak ve etrafındaki sağlıklı kişilere aşı yaptırmaktır (Tantay 2007:48). Çok eski devirlerden beri Çin, Hindistan ve Uzak Doğu bölgelerinde yaygın olan, Orta Asya ve Mezopotamya yolu ile Yakın Doğuya ulaşıp sonra da Anadolu üzerinden Afrika ve Avrupa'ya sıçrayan veba, Osmanlı Devleti'nde de görülmüş, kitle halinde ölümlere yol açmış ve devleti zor durumda bırakmıştır. 1539-1920 tarihleri arasında 25 veba salgını kayda geçmiştir. Özellikle 1800'lerin başında, İskenderiye'den gelen gemilerle taşınan ve İzmir'de yayılmak için uygun bir ortam bulan veba salgınında, günde 150-200 arası kişi hayatını kaybetmiş (Turna 2011:1), 1812 yılından itibaren ardı arkası kesilmeyen yıkımları ile büyük kayıplara yol açmıştır. Sadece bir yaz içinde İstanbul'da 250 bin can alırken, İzmir'de görülen salgında 45 bin kişi hayatını kaybetmiştir. 1837 İzmir salgınında Türk Mahallesi'nde, 5000 veba vakası görülmüştür (Tantay 2007:47). Vebanın önlenmesinde en etkili tedbirlerin fare ve kemirgenlerin kontrolü, hijyen kurallarına riayet ve aşı olduğu bilinmekle birlikte, II. Mahmut döneminde çiçek hastalığına karşı uygulanmaya başlanan karantina usulü, bu dönemde hastalığa karşı ilk ve en etkili tedbir olmuştur. Salgın hastalıkların getirdiği kayıplar ve Avrupa'daki tıbbî gelişmelere paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de zamanla 1800'lerin ortalarından itibaren klinik, laboratuvar ve eczane gibi kuruluşlar açılmış, bunları daha sonra tıbbiyeler takip etmiştir. 1849'da Hekimbaşılık kaldırılırken, sağlık hizmetleri 1850'de kurulan Tıbbiye Nezareti'ne devredilmiştir (Gürsel 2014:3).

1877-1878 Doksanüç Harbinden sonra savaşların devam etmesi ve bu nedenle Balkanlar'dan Anadolu'ya göçle başlayan nüfus hareketleri neticesinde salgın hastalıklar artarken, savaşlar sebebiyle sağlık politikaları ihmal edilmiş, halkın sağlık kalitesi oldukça düşmüştür. Savaşlar ve göçler, salgın hastalıkların yayılmasını kolaylaştırmış, nitekim göçmenlerin yoğun olarak geldiği Rusya'da veba, kolera, frengi, dizanteri, Lehistan taraflarında tifüs, Galiçya bölgesinde ise frengi oldukça yaygın şekilde görülmüştür (Temel 1998: 227). 1923'e kadar devam eden savaşlarda İstanbul ve Anadolu'nun Türk ve Müslüman nüfusunun Osmanlı ordusunun kaynağı olması, savaş sona erdiğinde nüfusta %17 oranında azalmaya sebep olurken, böylesine büyük bir azalmanın bir sebebinide sivil nüfustaki beslenme, sağlık hizmetlerinde gerilemeler ve

salgın hastalıklar oluşturmuştur (Tezel 1994:98). İşte bu sebeple çağdaşlaşma hamlelerine başlayacak olan yeni Türk devletinin en önemli sorunlarından birini salgın hastalıklarla mücadele ile sağlık ve eğitim açısından kaliteli nüfus açığı oluşturmuştur.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SAĞLIK ALANINDAKİ GELİŞMELER, VEBA ve ALINAN ÖNLEMLER

Osmanlı Devleti 1840'lardan itibaren salgın hastalıklara karşı şehirlerdeki ekonomik faaliyetlerin zayıflaması hatta bazen tamamen durması sorunuyla karşılaşma ihtimaline rağmen karantina başta olmak üzere çeşitli önlemler almıştır. Dezenfekte etme, mezarlıkların şehir dışına çıkarılması, yurtdışından yabancı uzman getirtilmesi ve yetişmiş sağlık personelinin artırılması gibi uygulamalar ve sağlıkta kurumsal modernleşme çabaları, Osmanlı'nın yıkılışına kadar görülmeye devam eden veba salgınlarının sınırlı bir etkiye sahip olmasında ve giderek azalmasında etkili olmakla birlikte (Ayar-Kılıç 2017:168) bu hastalık, mütareke dönemi ve Milli Mücadele yıllarında kendini unutturmamıştır. Hijyen koşullarının yetersizliği, cehalet ve tedbirsizliğin oluşum ve gelişiminde etkili olduğu bilinen bu hastalıkla mücadelede, sağlık kuruluşları ve doktorlara büyük görevler düşmüş, gereken sıhhi tedbirlerin alınması amacıyla doktorların, hastalık vakasını ve hastanın ateş derecesini Sıhhiye Müdüriyeti'ne hemen bildirmeleri istenmiştir. İzmir'in bazı mahallelerinde 1918 yılında iki ay boyunca zayıf bir surette kendini gösteren hastalık vakaları, 1919 yılında artmış, Bandırma üzerinden İstanbul'a gelecek olan yolcuların tamamına muayene ve karantina uygulanmıştır. Bu dönemde vebanında bulunduğu çeşitli salgın hastalıklar için İstanbul'dan Anadolu'ya 3.619.000 kişilik aşı gönderilmiş (Temel 1998:239), halkın tümüne ücretsiz veba aşısı yapılmıştır. İsteyen kişiler, Sıhhiye Dairesi'nde, özel şişeler içinde bulunan aşıyı, kendileri veya doktorları aracılığıyla temin ederek, doktorlarına yaptırmışlardır. Kentteki Yunan askerî doktorları, İzmir Limanı'na gelip, burada çalışan işçileri muayene ederek, sandalcı ve liman işçilerine ücretsiz veba aşısı yapmışlardır. (Tantay 2007:49). 1919'da ortaya çıkan kısa süreli salgında İstanbul'da Galata, Selimiye, Kasımpaşa, Yağkapanı ve Büyükada'daki değirmen ve tahıl depolarında dezenfekte çalışmaları yapılırken (Temel 1998:237), bu salgında 24 kişi hastalığa yakalanmış bunlardan 10'u hayatını kaybetmiştir. Veba hastalığı, "Müsavat Gazetesi'nde şu şekilde tarif edilmiştir:*"...Vebadan sakınınız, veba ocak söndüren dehşetli bir hastalıktır, bu hastalık şiddetli bir titremeyi müteakiben yüksek bir ateş, bulantı, kusma, baş ağrısı, mide ve bel ağrısı, kollarda bacaklarda sancılar ile başlar. Hasta çok su içer. Aydınlığa kolay bakamaz. Hararet 2 günde 40, bazen 41-45 dereceye yükselir. Üçüncü gün bir-iki derece düşerse de yeniden yine artar. Kasık, koltuk altı, boyun bezlerinden biri veya bir kaçı şiştir. Bu hastalıktan sakınmak için fareleri öldürmelidir. Pirelerden sakınmalı, fare ve pire öldürmek için lazım gelen tedbirleri sıhhiyemiz herkese öğretip yapıveriyor, ilaç dağıtıyor. Rahatsızlık hissedenlere doktorlarımız, bilhassa sıhhiye dairemiz memnuniyetle hizmete amadedirler...*" (Tantay 2007:47). 1920 yılında ise 67 vaka belirmiş ve bunların 32'si ölümle sonuçlanmıştır. 1920 yılı Ocak ayında ortaya çıkan salgın hastalıklarla ilgili oluşturulan ve diğer ölümleride gösteren cetvelden anlaşıldığına göre çiçek hastalığından 15, kızamıktan 4, tifodan 5 kişi, vebadan ise 4 kişi hayatını kaybetmiştir (Tantay 2007:41).

Salgın hastalıklara karşı etkin önlemler alan TBMM hükümeti, halk sağlığı ile ilgilenmek üzere 20 Mayıs 1920 tarihinde kabul edilen üç numaralı kanun ile Umumî Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekaletini (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kurmuştur. Aynı yıl Dr. Mustafa Hilmi (Sagun) Bey veba aşısı üretmiş (Sarıkaya 2017:18), artık salgın denemese de veba vakaları 1921 ve 1922 yıllarında İstanbul'da görülmeye devam etmiştir (Ayar-Kılıç 2017:179). I. TBMM'nin ilk Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olan ve salgın hastalıklarla mücadeleyi ve hıfzısıhhayı yaygınlaştırmayı kendisine amaç edinen Dr. Adnan Adıvar döneminde bir çalışma programı hazırlanmış, (Tuğluoğlu 2008: 351) eski ve yeni mevzuatlar, yasa ve yönetmelikler taranarak yeni yasalar ve yönetmelikler yapılırken, Kuduz Tedavi Müessesesi, Aşıhane ve Bakteriyoloji gibi kuruluşlar kurulmuştur (Gürsel 2014:4). Toplum sağlığını tehdit eden salgın hastalıklarla mücadele Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi Cumhuriyetin ilanından sonra da ciddi olarak ele alınmıştır. Yurt içinden ve yurt dışından gelen her türlü bulaşıcı hastalığa karşı etkili önlemler alınarak, bunların yayılmasını önlemek için tedbirler alınmış, bu sayede bir zamanların korkutucu salgın hastalıkları olan veba, kolera, trahom, verem ve tifonun verdiği kayıpların en aza indirilmesi ve ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Gürsel 2014:1). Nitekim cumhuriyet'in ilk yıllarında sıtma, frengi, verem gibi önemli bulaşıcı hastalıklar arasında yer alan veba salgına dönüşmezken, trahomlada sistematik olarak mücadele edilmesine karar verilmiştir. 1923 yılına gelindiğinde veba hastalığı insanlarda görülmemekle birlikte, İstanbul Tahtakale'de Hilali Ahmer ambarında görülerek, ambar dezenfekte edilmiştir (BCA, 272.11.16.70.9). Koruyucu hekimlik hizmetlerini ve özellikle salgın hastalıklar için kurduğu örgütleri genel bütçeden finanse eden cumhuriyet hükümetleri, hastalıklardan arındırılmış ve sağlıklı bir nesil oluşturmak amacıyla 1924'ten itibaren sağlıkta yeni düzenlemeler yapmış ve halkın doğrudan katkılarıyla uygulamaya koymuştur. Aynı yıl Yunanistan ile nüfus mübadelesi gerçekleştiğinden Atina ve Selanik'te görülen veba vakaları sebebiyle gerekli mıntıkalarda tedbirler alınmıştır (BCA, 272.79.72.4.2).

1925 tarihinde TBMM açılış konuşmasında, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa *".....Hükümeti Cumhuriyetin başlı başına bir esas olarak muvaffakiyetle takip eylediği sıhhat mücadelesine, gittikçe vesaitini arttıran bir vüsatle (genişlikle) devam olunmak lazımdır ve mühimdir"* diyerek sağlık politikalarını açıklarken, Sağlık Bakanı Refik Saydam ise, bakanlık çalışma programı ile yeni 150 dispanser yapıldığını ve 100 tanesinin hizmete girdiğini, İstanbul ve Sivas'ta iki sıhhiye memuru okulu açıldığını, sıtma savaşı için plan hazırlandığını, frengi ve trahom ile savaşın devam ettiğini, ilçelerde 160 olan doktor açığının 96'ya indiğini, röntgen cihazlarının, mikroskopların ve sıtma için gerekli kininin alındığını belirtmiştir. Ayrıca millî tıp kongrelerinin düzenlenmesi kararlaştırılmış ve ilki 1-3 Eylül 1925'te yapılan kongrenin ana gündem konusunu sıtma ve verem ile mücadele ve bu hastalıkların tedavisi oluşturmuştur. Bu kongreler daha sonraki yıllarda da toplanmaya devam etmiştir. 17 Mayıs 1928'de Umumi Hıfzıssıhha Kurumu kurulmasına dair kanun çıkarılmış ve bu kanuna göre Sivas ve Ankara'daki kimyahaneler birleştirilerek Hıfzıssıhha Kurumu oluşturulmuştur. 24 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen ve halen yürürlükte bulunan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ise, halk sağlığını korumaya yönelik kapsamlı ilk kanun olmuştur (Özkaya 2016:78). Bu kanunla Türkiye'de görülen salgın hastalıklarla mücadele yolları belirlenmiş, her çeşit aşı ve serumların

hükümet tarafından hazırlanması, dışarıdan ithal edilen aşı ve serumların bakanlıkça saptanan koşullara uygun olması kararlaştırılmıştır. Aynı kanunla hangi hastalıkların, kimler tarafından, nereye bidirileceğini belirten ihbar istemi de ele alınmıştır (Gürsel 2014:5). 1935'te açılan Hıfzısıhha Okulu tarafından ise sağlık yönetimini çağdaş bir seviyeye ulaştırmak amacıyla sağlık personeline kurslar verilmiştir (Gürsel 1998:218).

Türkiye dışından gelecek veba, kolera, tifüs gibi salgın hastalıklara karşı uluslararası yayılma önlemi olarak haber verme, haber alma usulleri ve uygulanacak yöntemlerle ilgili hususlar 1926,1933, 1938 ve 1944 tarihli uluslararası sözleşmelerle tespit edilmiştir. (Gürsel 1998:64). Nitekim 1931'de vebanın Rusya'nın Karabağ mıntıkasında ortaya çıkarak Türkiye sınırına yakın olan Culfa ve Nahçıvan havalisine kadar yayılması üzerine, Artvin ve Rize illerine ait kısımlar hariç olmak üzere tüm Rusya sınırı kapatılmış, ayrıca Iğdır köprüsünün dahil olduğu yol ile Kars mıntıkasında, Kars tren hattının ilk istasyonu olan Kızılçak'ta ulaşımın yalnız tren yolu ile yapılması ve Iğdır köprüsü civarı ile oluşturulacak istasyonlarda Rus sınırından gelecek yolcuların muayene edilerek aşılanması tedbirleri alınmıştır. Veba aşısından sonra beş gün müşahedeye tabi tutularak bu sürenin sonunda hastalık belirtisi göstermeyenlerin serbest bırakılması kararı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından 7 Mart 1931 tarihinde onaylanmıştır (BCA, 080.10.01.02.18.14.16).

1937'ye kadar bakanlık yaptığı dönemde Refik Saydam, salgın hastalıklardan korunma ve halk sağlığı çalışmalarına öncülük etmiş, döneminde en çok mücadele edilen bulaşıcı hastalıklar sıtma, verem ve trahom olmuştur (Özkaya 2016:78). Ancak bu dönemde Resulayn'ın güneyinde Suriye ve Irak hudut aşiretlerinde veba çıkmış, alınan tedbirlerin yeterli gelmemesi üzerine Umumi Hıfsısıhha Kanununun 55. Maddesine göre güney sınırının Fırat ve Dicle arasında bulunan ve Mardin ile Urfa illerine tesadüf eden kısmın kapatılarak her türlü ulaşımın askıya alınması ile ilgili Bakanlar kurulu kararı alınmıştır (BCA, 080.18.01.02.75.48.3). Bakan Refik Saydam, mecliste yaptığı konuşmada adı geçen bölgede 15 kişinin hayatını kaybettiğini belirterek; sınırın kapatılması başta olmak üzere, derhal aşıların bölgeye gönderildiğini, bölgede Fransız heyeti ile iletişime geçilerek öncelikle bölgede görevli jandarma ve memurların aşılandığını ifade etmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 9.6.1937, 73. Birleşim, s.146). Ayrıca aşılama için Paris'ten acele olarak veba aşısı satın alınmak suretiyle bölgede yüz bin kişi aşılanmış ve hastalığın Türkiye'ye sıçraması önlenmiştir (BCA, 080.12.01.02.77.64.7).

1939'da kimyasal madde olan DDT keşfedilmiş, 1940'ta, veba-kolera karma, veba-kolera-tifüs karma aşıları üretilmiştir (Sarıkaya 2017:18). İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu ekonomik ve sosyal sorunlar bulaşıcı hastalıkların artarak devlet gündemine taşınmasına yol açmış, 1942 ve 1943 yıllarında artan fakirlik, yetersiz beslenme ve toplumsal hijyen koşullarının bozulması sonucunda tifüs vakaları artmıştır. Sıtma, verem, tifüs, çiçek ve diğer bulaşıcı hastalıklar savaş ortamında hızla yayılarak bazı bölgelerde salgın haline gelmiştir. Bulaşıcı hastalıkların yayılması karşısında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı salgın hastalıklarla mücadele etmek ve gerekli tedavi kurumlarını kurmak için savaş ortamında yoğun bir çalışma içerisine girmiştir. İlgili bakanlıklar, belediyeler ve sivil toplum kuruluşları da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının çalışmalarına yardımcı olmuşlardır. 1946 yılında oluşturulan ve Refik Saydam'ın

hedeflerine yakın olarak düzenlenen "Birinci On Yıllık Sağlık Planı", Dr. Behçet Uz'un Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yaptığı dönemde uygulanmış (Özkaya 2016:78), ayrıca Bakan Uz, yeni bir sağlık planı da hazırlatmak suretiyle, 20 köye birinci basamak sağlık hizmetleri ve koruyucu hizmetlerin birlikte götürülmesi hedeflenmiştir. Nüfusun çoğunluğunun kırsal kesimde yaşadığı Türkiye'de Köy Enstitülerinin yetiştirdiği köy sağlık memurları ve köy ebelerinin önemli hizmetleri olmuştur (Gürsel 1998:218). Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın imkânsızlıkları salgın hastalıklarla mücadele çalışmalarını önemli ölçüde sekteye uğratmış, bu sebeple savaş sonrası yıllarda bazı hastalıklar görülmeye devam etmiştir.

1947'de Urfa'nın Akçakale ilçesinin üç köyünde veba hastalığı çıkması üzerine İçişleri, Gümrük ve Tekel ile Sağlık ve Sosyal Yardım bakanları bir rapor hazırlamış ve alınacak tedbirlerin derhal uygulanması kararlaştırılmıştır (BCA, 080.18.01.02.113.25.13). Memleketteki savaş teşkilatı harekete geçmek suretiyle hastalığın çıktığı bölgeye doktorlar, sağlık memurları, bolca DDT ve veba aşısı, gazyağı, motorlu nakil araçları, seyyar laboratuvar ve hastane ile malzemesi bulunan bir ekip gönderilmiştir (Gürsel 1998:64). Tedbir amacıyla iki ay süreyle kapatılan Fırat ile Dicle arasındaki Suriye ile olan sınırın 7 Haziran 1947'de açılması kararı alınmakla birlikte, sıhhi tedbirler devam ettirilmiştir (BCA, 180.18.01.02.113.35.9). Bu vaka sonrası Mardin milletvekili Dr. Aziz Uras'ın salgın hastalıklar hakkında ne gibi tedbirler alındığı konusunda sözlü sorusuna verdiği cevapta bakan Behçet Uz; dört vilayette temas zehirleri tatbikatı yapıldığını, haşeratla mücadelede özellikle DDT'den istifade edildiğini belirterek sözlerine "... *Veba salgınını biz pek kısa bir zamanda hududumuzda boğduk, biz bunu hududa gelen insafsız bir düşman gibi karşıladık, bütün teşkilatı ve kuvvetimizi burada topladık, geniş bir sahayı içine alan tedbirlerle hiçbir hastalık olmayan illerimizi de ilaçladık ve aşıladık. Bu pahalı ve müşkül bir mücadele idi. Bu münasebetle gördük ki o iller ve civar yalnız bit ve pireden değil, kara ve sivrisinekten de kurtuldu ve halk pek çok memnun oldu"* diyerek devam etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1.9.1947, 79. Birleşim s.550). Alınan tedbirlerle hastalık ortadan kaldırılsada farelerde uzun süre kalabileceği ihtimaline karşı, hastalık çıkan köyler her hafta, çevreler ise ayda bir olmak üzere DDT ile ilaçlanmıştır. 1947'den sonra ise bu hastalık Türkiye'de görülmemiştir. (Gürsel 1998: 65).

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk yıllarında salgın hastalıklar ve bunlarla mücadele büyük sorun teşkil etmiştir. Nitekim uzun süren savaşlar nedeniyle genç ve okumuş nüfusu azalmış olan Türkiye, 1924'te yaklaşık 13 milyonluk nüfusa karşılık ülkede sınırlı sayıda doktorla sağlık sorunlarıyla baş etmek durumunda kalmıştır. Sağlık hizmetlerinin geriliği ve yetersizliği, yaygın cehalet ve fakirlik sebebiyle sıtma, trahom, çiçek, tifüs gibi salgın hastalıklar iş gücü ve refah kaybına sebep olurken, belirli aralıklarla görülen veba vakalarına karşı cumhuriyet hükümetleri, toplum sağlığı alanında daha çok koruyucu sağlık hizmetlerine önem vermiş ve bu konudaki sorunları çözmeye çalışmışlardır.

Sağlık Bakanlığı 3 Mayıs 1920'de kurulmuş, ilk Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı ise salgın hastalıklarla mücadeleyi esas alan Dr. Adnan Adıvar olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra halk sağlığı çalışmalarına öncülük eden Dr. Refik Saydam'ın bakanlığı döneminde ise zor

şartlar altında, özellikle halk sağlığını tehdit eden salgın hastalıklardan korunma ve bu hastalıkların tamamen ortadan kaldırılması yönünde büyük gayret sarfedilmiş, bir taraftan kurulan Hıfzıssıhha Enstitüsü ile salgın hastalıklara karşı aşı üretilerek hizmet verilirken, diğer taraftan da sağlık personeli yetiştirme politikası önem kazanmıştır. Bu çabalar sonucunda büyük başarılar elde edilerek, bir zamanların korkutucu salgın hastalıkları olan veba, kolera, trahom, verem ve tifo artık görülmez olmuştur. Uluslararası Halk Sağlığı Bürosunun veba, kolera, çiçek gibi salgın hastalıkları bildirimi zorunlu hastalıklar olarak kabul etmesinin ardından, dünyadaki tıbbî gelişmeleride yakından takip eden Türkiye, yurt dışından gelebilecek hastalıklardan tamamen korunmak ve yurt içinde görülen vakaların derhal bastırılarak bir salgın haline gelmemesi noktasında tedbirler almış ve bu yolla komşu ülkelerden gelebilecek tehditler engellenmiştir. Günümüzde tıp alanındaki yenilikler ve sağlık teşkilatındaki gelişmelere ek olarak, ülkede ekonomik ve sosyal refahın artmasıyla, salgın hastalıklarla mücadelede gelinen noktada Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen politikaların etkisi olduğu bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Resmi Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 272.11.16.70.9.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 272.79.72.4.2

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 080.10.01.02.18.14.16.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 080.18.01.02.75.48.3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 080.12.01.02.77.64.7.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 080.18.01.02.113.25.13.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,180.18.01.02.113.35.9.

TBMM Zabıt Ceridesi, 9.6.1937.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1.9.1947.

Kitap ve Makaleler

AYAR, Mesut-KILIÇ, Yunus (2017) "Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 17/2, ss. 163-181.

GENÇ, Özlem (2011) "Kara ölüm:1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupası'na Etkileri", Tarih Okulu, Sa:10 , ss.123-150.

GÜRSEL, Ali (2014). "Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları ve Uygulamaları", Asia Minor Studies, C.2, Sa:3, ss.1-11.

GÜRSEL, Ali (1998) Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1923-1960), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü , Basılmamış Doktora Tezi.

KILIÇ, Orhan (2004) Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

ÖZKAYA, Hilal (2016) "Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", Türkiye Aile Hekimliği Dergisi, C.20, Sa.2, ss. 77-84.

SARIKAYA, Esma (2017), "Ulusal ve Uluslararası Alanda Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Tarihi", Türkiye Sağlık Enstitüsü Başkanlığı.

TANTAY, Ayfer (2007) "Milli Mücadele Yıllarında İzmir'de Etkili Olan Başlıca Bulaşıcı Hastalıklar (Emrâz-ı Sâriye)", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VI/15, ss.39-54.

TEMEL, Mehmet (1998) "I. Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", İlmî Araştırmalar, 6, ss.227-243.

TEZEL, Yahya S. (1994) Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TUĞLUOĞLU, Fatih (2008) "Türkiy'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", Türkiye Parazitoloji Dergisi, 32 (4), ss.351-359.

TURNA, Nalan (2011)."İstanbul'un Veba İle İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum Ve Ekonomi", Studies Of The Ottoman Domain, C.1, Sa.1, ss.1-36.

ENERJİ İTHALATININ ASKERİ HARCAMALAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: DOĞU AKDENİZ ÜLKELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hüsrev Çelik
Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
ahmetcelik@duzce.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Şahin Çaylı
Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
*Bölümü sahincayli@duzce.edu.t*r

Dr. Öğr. Üyesi Şerif Canbay
Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
serifcanbay@duzce.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kırca
Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
mustafakirca52@gmail.com

ÖZET: Bu çalışmanın amacı Doğu Akdeniz ülkeleri arasında yer alan ve enerji ithalatçısı olan Türkiye, Güney Kıbrıs, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Yunanistan için enerji ithalatının askeri harcamalar üzerindeki etkilerini 1990-2014 dönemi için araştırmaktır. Değişkenler arasındaki ilişkiler Panel Veri Analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan panel eşbütünleşme testi sonucuna göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan eşbütünleşme parametre tahminlerine göre ise ülkelerin tamamı için enerji ithalatında meydana gelen % 1'lik artışın enerji ithalatını %0.16 artırdığı görülmektedir. Ancak bu katsayı panelin heterojen yapıda olmasından dolayı ülkeler için değişmektedir. Yani enerji ithalatında meydana gelen % 1'lik artış askeri harcamaları Türkiye için %0.06, Güney Kıbrıs için % 0.27, İsrail için %0.08, Ürdün için %0.23 ve son olarak Yunanistan için %0.20 artırmaktadır. Lübnan'da ise bu ilişki anlamsızdır. Son olarak çalışmada politik ve iktisadi çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Enerji İthalatı, Askeri Harcamalar
Jel Kodları: C33, F50, Q40

EFFECTS ON MILITARY EXPENDITURE OF ENERGY IMPORT: EASTERN MEDITERRANEAN COUNTRIES

ABSTRACT: The aim of this study is to investigate the effects of energy imports on military expenditures for Turkey, South Cyprus, Israel, Jordan, Lebanon and Greece for the 1990-2014 period, which are the Eastern Mediterranean countries and the energy importer. The relationships between the variables were analyzed using the Panel Data Analysis method. According to the results of panel cointegration test, it is concluded that there are long term relationships between variables. According to the cointegration parameter estimation, it is observed that 1 unit increase in energy imports for all countries increases energy imports by 0.16%. However, this coefficient changes for countries because of the heterogeneous structure of the panel. In other words, the 1-unit increase in energy imports increases military expenditures by 0.06% for Turkey, 0.27% for Southern Cyprus, 0.08% for Israel, 0.23% for Jordan and 0.20% for Greece. In Lebanon, this relationship is insignificant. Finally, political and economic conclusions were made in the study.

Keywords: East Mediterranean, Energy Imports, Military Expenditures
Jel Code: C33, F50, Q40

GİRİŞ

Enerji ve askeri harcamalar konusu hem iktisatta hem de uluslar ilişkilerde sıklıkla incelen konular arasındadır. İktisadi açıdan bakıldığında ülkelerin iktisadi büyümelerin enerjinin ve askeri harcamaların etkili olduğunu gösteren birçok bulgu vardır. Uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında da ülkeler arasındaki ilişkilerde enerjinin ve askeri harcamaların etkili olduğu görülmektedir.

Bu kapsamda bu çalışmada Doğu Akdeniz Ülkeleri arasında olan ve daha çok enerji ithalatçısı olan Türkiye, Güney Kıbrıs, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Yunanistan için 1990-2014 yılları arası enerji ithalatı ve askeri harcamalar arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak konunun uluslararası ilişkilerdeki teorik yeri incelenmektedir. Daha sonra bahsi geçen ülkelerdeki enerji ithalatı ve askeri harcamaların durumu ve gelişimi irdelenmektedir. Bu aşamalardan sonra ampirik analizde kullanılan veri ve model tanıtılarak, değişkenler arasındaki ilişki panel veri analizleri yardımıyla araştırılmıştır. Son olarak konuyla ilgili iktisadi ve politik çıkarımlar yapılmıştır. Çalışmanın disiplinler arası bir yaklaşımla irdelenmesi çalışmanın önemi artırmaktadır.

1. TEORİK ÇERÇEVE

Klasik realizmde uluslararası sistemde en başat aktör devlettir. Bu noktadan hareketle devletlerarası ilişkilerde çıkar ve güç ilişkileri üzerine odaklanılmıştır. Klasik realizmde uluslararası ilişkilerde devletlerin sahip olduğu askeri güce azami önem verilmiştir. Klasik realizm, işbirliği noktasında mümkün olduğu kadar aktörlerin uzak kalmasının üzerinde durmuştur.

1960 ve 1970'lerde dünyanın değişmesi ile birlikte uluslararası ilişkiler disiplininde, uluslararası ilişkilerin doğasını anlama noktasında birçok çalışma yapılmıştır. Dönemin egemen yaklaşımı realizm büyük bir eleştiri bombardımanına tutulmuştur. Realizmin en fazla eleştirildiği konular; Devlet-dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerdeki artan önemini; devletin iç ve dış siyaseti arasındaki farazi ayrımın kalkmasını, sömürgecilik karşıtı mücadele sonucunda özellikle Üçüncü Dünya'da sayıları hızla artan egemen devletlerin çeşitli yönleriyle geleneksel ulus-devletten farklılaşmalarını; askeri-stratejik konuların yanı sıra özellikle ekonominin uluslararası ilişkilerde belirleyici hale geldiğini ve Vietnam savaşında açıkça görüldüğü gibi askeri gücün her zaman sonucu belirleyen unsur olmadığını görememesi noktalarındadır (Aydın, 2004: 47).

Değişen dünya ile birlikte toplumsal, siyasal, ekonomik ve askeri değişimler güç unsurunda ve güç kavramı üzerinde ciddi etkileşime neden olmuştur. 1980 sonrası yaygınlaşan ve dünyada daha etkili olan küreselleşme olgusu, gücün anlam ve niteliğinin algısını ve tanımını değiştirmiştir. Bilginin artması ve teknolojinin gelişmesi ile Küreselleşme, güç kavramı ve vasıtalarına çeşitlilik kazandırmıştır. Gücün asimetrik boyutu, yumuşak güç boyutu ve sistemik boyutu daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır (Demir ve Varlık, 2013: 82). Güç unsurunda bu değişme beraberinde ekonominin önemini artırmıştır. Artan ekonominin önemi ile birlikte realizme gelen eleştiriler ile birlikte realizm kendini güncelleyerek neorealizm kavramı ortaya çıkmıştır.

Özetle Çalışmada realizmin kendini neorealizm çerçevesinde yenilemesi ile birlikte; askeri güç yanında ekonomik gücünde öneminin arttığı teorik çerçevede vurgulanmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmada, enerjinin artan önemi ekonomilerin istikrarı için vazgeçilmez bir unsur olarak ortaya çıktığından hareketle, enerji ithalatı ile askeri harcamalar arasındaki ilişki bilimsel olarak ortaya koyulmak istenmiştir.

2. ENERJİ İTHALATI VE ASKERİ HARCAMLAR BAĞLAMINDA TÜRKİYE, GÜNEY KIBRIS, İSRAİL, ÜRDÜN, LÜBNAN VE YUNANİSTAN

Çalışma kapsamında ele alınan enerji ithalatçısı olan Türkiye, Güney Kıbrıs, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Yunanistan örneklerine bakıldığında, istatistikler çerçevesinde bu ülkelerin gelişen sanayisiyle birlikte enerjiye harcadıkları paranın sürekli arttığı görülmektedir. Bu ülkeler için enerjiye duyulan ihtiyaç gittikçe daha hayati bir boyuta doğru ilerlemektedir. Bu ülkelerin ilerleyen yıllardaki enerji ithalatına yatırdıkları miktarın kendi ekonomileri üzerinde daha fazla olumsuz etkiye sahip olacağını söylemek mümkündür. Enerjinin istikrarlı bir ekonomide öneminin artması ile birlikte bu ülkelerin enerji güvenliklerini sağlamak noktasında da askeri harcamalarını artıracağı tahmin edilebilir.

İncelenen altı ülkeye bakıldığında bulundukları bölgelerde çatışmaların ve terör faaliyetlerinin fazlalığı ile birlikte, bu ülkelerin silaha yatırdıkları paranın sürekli arttığı söylenilebilir. Örnek kapsamında alınan ülkelerin kendi aralarında geçmişten gelen sorunlar nedeniyle de sürekli bir silahlanmanın olduğu görülebilmektedir. Türkiye ve Yunanistan, Osmanlı Devleti sonrasında birbirlerine karşı izledikleri politikalar çerçevesinde on yıllardır silahlanma yarışı içerisindedirler. 1960'lardan beri Kıbrıs meselesi çerçevesinde çözülemeyen sorunlar Türkiye, Yunanistan, Güney Kıbrıs'ı daha fazla askeri harcamaya zorlamaktadır. İsrail bulunduğu bölgede 1948'den günümüze algıladığı tehditler çerçevesinde sürekli silahlanmaktadır. Bu kapsamda İsrail ve Araplar arasında yaşanmış savaşların İsrail'in askeri harcamalarını artırmasında etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Ürdün ve Lübnan'ın bulunduğu coğrafyanın güvenlik riskinin çok yüksek olması, bu ülkeleri askeri harcama yapmaya zorlamaktadır. Lübnan ve İsrail'in yaşadığı anlaşmazlıklar neticesinde zaman zaman karşılıklı çatışması yine bu ülkelerin daha fazla savunma harcamaları yapmalarına neden olmaktadır.

Uluslararası arenada yapılan araştırmalara göre Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan doğalgaz rezervleri, dünya doğalgaz rezervlerinin yüzde 47'sine ev sahipliği yapmaktadır. Son dönemlerde Leviathan ve Tamar sahalarında 1 trilyon metreküpten fazla kanıtlanmış doğal gaz rezervi keşfedilmiştir. Afrodit sahasında 100 milyar metreküpün üzerinde doğalgaz rezervi tespit edilmiştir. Zohr sahasında 850 milyar metreküp doğalgaz olduğu açıklanmıştır (Yılmaz, 2018: 1).

Doğu Akdeniz de ortaya çıkan bu enerji rezervleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dikkatlerini bu bölgeye çekecektir. Bununla birlikte Türkiye, Güney Kıbrıs, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Yunanistan bölgedeki enerji rezervlerini kendi enerji ihtiyaçlarını karşılama ve bu enerjiyi dünya piyasalarına pazarlama karşılığında ekonomilerini ve ticaretlerini güçlendirmek isteyeceklerdir. Bu ülkelerin Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarını çıkarmak, dünya

piyasalarına güvenli bir şekilde ulaştırma ve enerji bağımlılığında kurtulma adına savunma harcamalarına önem vereceği tahmin edilebilir.

3. VERİ VE MODEL

Doğu Akdeniz'de yer alan ve enerji ithalatçısı olan Türkiye, Güney Kıbrıs, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Yunanistan için enerji ithalatının askeri harcamalar üzerindeki etkisini incelediğimiz bu çalışmada enerji ithalatı verisi olarak enerji ithalatının kullanılan toplam enerji içindeki payı ve askeri harcamalar verisi olarak da askeri harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıladaki (GSYİH) payı alınmıştır. Enerji ithalatı değişkenine ait veriler Dünya Bankası Veri Tabanı'ndan, askeri harcamalar değişkenine ait veriler ise Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü'nden (SIPRI) alınmıştır.

Şekil 1'de ülkelerin askeri harcamalarının GSYIH içindeki payı görülmektedir. Grafikler incelendiğinde askeri harcamalarının GSYIH içindeki paylarının genellikle azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Öncelikle bunun anlamı bu ülkelerin askeri harcamaları kıstığı anlamına gelmemelidir. Çünkü GSYIH'yı artıran diğer kalemlerin artması ile birlikte askeri harcamaların aldığı pay azalmış olabilir. DS_CYP; Güney Kıbrıs'a, DS_GRC; Yunanistan'a, DS_ISR; İsrail'e, DS_JOR; Ürdün'e, DS_LBN; Lübnan'a, DS_TUR; Türkiye'ye ait askeri harcamalarının GSYIH içindeki paylarını gösteren grafiklerdir.

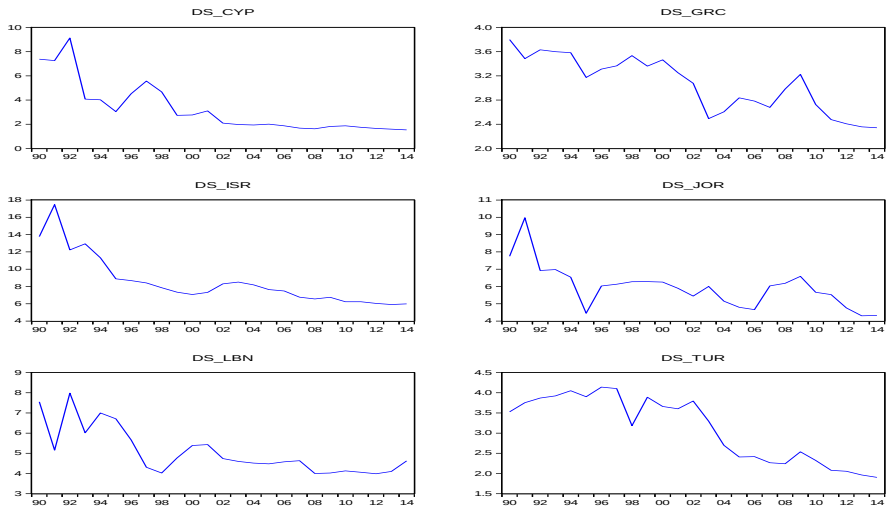

Şekil 4: *Askeri Harcamaların GSYİH İçindeki Payı*

Şekil 2'de ise bahsi gecen ülkelere ait enerji ithalatının kullanılan toplam enerji içindeki payını gösteren grafikler görülmektedir. EN_CYP; Güney Kıbrıs'a, EN_GRC; Yunanistan'a, EN_ISR; İsrail'e, EN_JOR; Ürdün'e, EN_LBN; Lübnan'a, EN_TUR; Türkiye'ye ait enerji ithalatının toplam enerji içindeki payını gösteren grafiktir. Ülkelere ait grafikler teker teker incelendiğinde gene olarak Güney Kıbrıs ve İsrail'de enerji ithalatının payının sürekli bir azalma eğiliminde olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanında Yunanistan'da kullanılan ithal enerji oranı 2008'lerden sonra azalmaya başlamıştır. Geriye kalan ülkelerde ise enerji ithalatının genellikle artış eğiliminde olduğu göze çarpmaktadır.

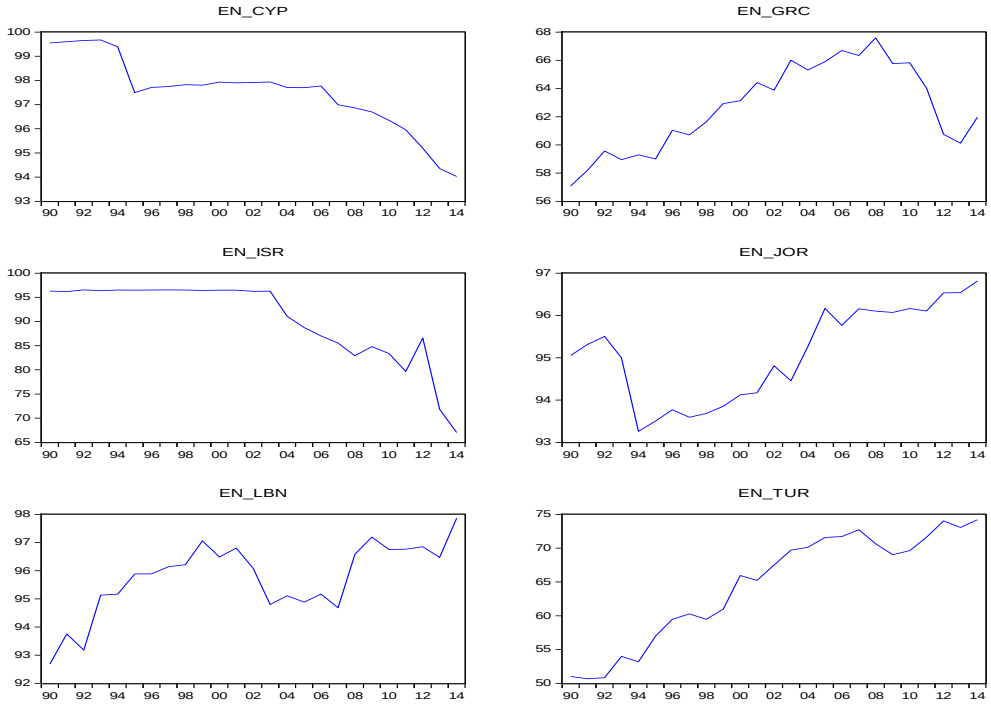

Şekil 5: *Enerji İthalatının Kullanılan Toplam Enerji Tüketimi İçindeki Payı*

Bu değişkenler arasındaki ilişkiler şu eşitlik yardımıyla test edilmektedir;

$$DS_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 EN_{i,t} + u_{i,t} \qquad (1)$$

1 nolu modelde yer alan $DS_{i,t}$ bağımlı değişken olan askeri harcamaları, $EN_{i,t}$ ise bağımsız değişken olarak enerji ithalatını ifade etmektedir. $u_{i,t}$ ise modelin hata terimidir. i,t indisleri değişkenlerin bir panel veri olduğunu göstermekte ve i ülkeleri, t=1990,1991,…, 2014 şeklinde panel verinin zaman boyutunu temsil etmektedir. β_0 modelin sabit terim katsayısı, β_1 ise bağımsız değişkene ait eğim katsayısıdır.

4. YÖNTEM VE BULGULAR

1 nolu modelden yararlanarak Doğru Akdeniz Ülkeleri'nde Enerji İthalatçısı olan ülkeler için enerji ithalatının askeri harcamalar üzerindeki etkisini incelediğimiz bu çalışmanın ampirik analiz kısmı beş aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının testi, ikinci aşamada değişkenlerin durağanlıklarının testi, üçüncü aşamada modelin homojenlik testi, dördüncü aşamada değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin testi ve son olarak beşinci aşamada uzun dönemli katsayıların tahmini yapılarak ampirik analiz kısmı sonlandırılmıştır. Aşağıda ilk olarak aşamaların teorik alt yapısı verilerek, bulgular ortaya konulmuştur.

Panel veri analizlerinde değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının araştırılması önem arz etmektedir. Çünkü yatay kesit bağımlılığı olup olmaması durumunda sonraki aşamalarda kullanılan analizler değişmektedir. Yatay kesit bağımlılığı olmaması durumunda birinci nesil panel veri analizleri, olması durumunda ise ikinci nesil panel veri analizleri kullanılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığını test eden birçok istatistik geliştirilmiştir. Tablo 1'de bazı yatay kesit

bağımlılığı testleri ve bu testlere ait sonuçlar görülmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testinde temel hipotez yatay kesit bağımlılığın olmadığını ifade etmektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere hesaplanan istatistikler %1, %5 ve %10 istatistiki anlamlılık düzeylerine göre temel hipotezin reddedilmesini gerektirmektedir. Bu durumda hem EN değişkeninde hem de DS değişkeninde yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler:	**EN**		**DS**	
Test Adı	Hesaplanan İstatistik	Olasılık	Hesaplanan İstatistik	Olasılık
Breusch-Pagan LM	130.31*	0.001	170.7566	0.001
Pesaran scaled LM	19.95*	0.001	27.34169	0.001
Bias-corrected scaled LM	19.83*	0.001	27.21669	0.001

*%5 istatistiki anlamlılık düzeyine göre yatay kesit bağımlılığını göstermektedir.

Uzun t boyutu olan panel verilerinde tıpkı zaman serilerinde olduğu gibi durağanlık düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir. Değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı olması durumunda ikinci nesil panel birim kök testleri yardımıyla değişkenlerin durağanlık düzeyleri belirlenebilir. Bu çalışmada ikinci nesil panel birim kök testlerinden olan ve bootsrapa dayalı Smith Laybourne, Kim ve Newbold'un (2004) geliştirmiş olduğu panel birim kök testi yardımıyla değişkenlerin durağanlık düzeyleri belirlenmiştir. Ayrıca teste IPS (t), Max, LM, Min.LM ve WS istatistikleri olmak üzere beş tane istatistik hesaplanarak değişkenlerin durağanlık düzeyleri tespit edilmektedir. Tablo 2'de birim kök test sonuçları görülmektedir. Testin temel hipotezi birim kök varlığını, yani değişkenin durağan olmadığını ifade etmektedir. Eğer hesaplanan istatistikler, %1, %5 ve %10 anlamlılıktaki kritik değerinden küçük veya olasılık değerleri %1, %5 ve %10 altında ise temel hipotez reddedilmektedir. Yani değişkenlerin durağan olmadıkları anlamına gelir. Bu durumda değişkenlerin farkı alınarak tekrar birim kök testi yapılarak, değişkenlerin durağan olduğu düzey belirlenebilir. Tablo 2'de görüldüğü üzere değişkenlerin hem sabitli modelde hem de sabit ve trendin olduğu model içinde

birinci farklarında durağan oldukları görülmektedir. Yani çalışmada kullanılan EN ve DS değişkenleri I(1)'dir.[3]

Tablo 2: Smith vd. (2004) Birim Kök Test Sonuçları

	EN			
	Sabitli Model		**Sabitli-Trendli Model**	
Test Adı	**Seviye**	**Birinci Farkı**	**Seviye**	**Birinci Farkı**
IPS İstatistiği(Olasılık)	-0.79 (0.707)	-4.21 (0.001)*	-1.42 (0.697)	-4.65 (0.001)*
Max İstatistiği (Olasılık)	0.04 (0.942)	-4.17 (0.001)*	-1.13 (0.677)	-4.57 (0.001)*
LM İstatistiği(Olasılık)	2.22 (0.807)	10.74 (0.001)*	2.47 (0.970)	12.48 (0.001)*
Min.LM istatistiği(Olasılık)	0.66 (0.972)	10.66 (0.001)*	1.55 (0.981)	12.309 (0.001)*
WS istatistiği(Olasılık)	-0.05 (0.997)	-4.38 (0.001)*	-1.47 (0.918)	-4.92 (0.001)*
	DS			
	Sabitli Model		**Sabitli-Trendli Model**	
Test Adı	**Seviye**	**Birinci Farkı**	**Seviye**	**Birinci Farkı**
IPS İstatistiği(Olasılık)	-2.12 (0.043)*	-4.28 (0.001)*	-2.76 (0.047)*	-3.19 (0.021)*
Max İstatistiği (Olasılık)	-0.01 (0.994)	-3.88 (0.001)*	-1.64 (0.593)	-3.18 (0.005)*
LM İstatistiği(Olasılık)	4.72 (0.089)	11.35 (0.001)*	6.08 (0.165)	11.46 (0.001)*
Min. LM istatistiği(Olasılık)	2.05 (0.416)	10.45 (0.001)*	3.06 (0.678)	10.44 (0.001)*
WS istatistiği(Olasılık)	-0.53 (0.963)	-4.14 (0.001)*	-2.32 (0.267)	-3.57 (0.001)*

%5 anlamlılık düzeyine göre durağanlığı ifade etmektedir.

Eğer değişkenlerin tamamı aynı derecede durağansa bu değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olması beklenmektedir. Uzun dönemli ilişkileri test ederken kullanılacak olan eşbütünleşme testlerinin doğru belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü panel veri analizlerinde modelin homojen olup olmaması, değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı olup olmaması kullanılacak olan eşbütünleşme testini değiştirmektedir. Tablo 1'de yatay kesit bağımlılığı test sonuçları verilmiş ve değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının olduğu belirlenmiştir. Eşbütünleşme testine geçmeden önce ise yapılması gereken diğer bir önemli test ise modelde homojenliğin varlığının testidir. Pesaran ve Yamagata (2008) modelde homojenliğin olup olmadığını tespiti amacıyla bir test geliştirmişlerdir. Çalışmada da bu test kullanılmıştır. Pesaran ve Yamagata (2008) modelde homojenliğin testi için $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ istatistiklerini

[3] DS değişkeni sadece IPS istatistiğine göre I(0)'dır.

kullanmaktadır. Testin temel hipotezi modelin homojen olduğunu ifade etmektedir. Kısaca homojenlik, 1 nolu modelde yer alan β_1 katsayısının tüm ülkeler için aynı olduğunu ifade etmektedir. Eğer bu katsayı ülkeden ülkeye değişiyorsa yani her bir ülke için farklı bir β_1 katsayısı hesaplanıyorsa heterojenlik olduğu anlamına gelmektedir. Eğer hesaplanan $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ istatistiklerinin olasılık değeri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinin altında ise teste ait temel hipotez reddedilmektedir. Tablo 3'te 1 nolu modele ait homojenlik test sonuçları görülmektedir. Sonuçlara bakıldığında hesaplanan istatistiklerin olasılık değerleri anlamlılık düzeylerinden düşük olduğu için modelimiz temel hipotez reddedilmektedir. Yani, modelde heterojenlik vardır. Her bir ülke için hesaplanan katsayılar farklılaşmaktadır.

Tablo 3: Homojenlik Testi Sonuçları

Test	Test İstatistiği	Olasılık
$\tilde{\Delta}$	9.076*	0.0001
$\tilde{\Delta}_{adj}$	9.650*	0.0001

*%5 istatistiki anlamlılık düzeyine göre heterojenliği göstermektedir.

Modelimizde hem yatay kesit bağımlılığı olması hem de heterojenliğin olmasından dolayı bu çalışmada Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testinin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu test LM istatistiğini kullanarak değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olup olmadığını tespit etmektedir. Ayrıca hem sabitli model hem de sabitli-trendli model için eşbütünleşme testi yapılmasına izin vermektedir. Bu teste değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler OLS (En Küçük Kateler Yöntemi) ve Yule-Walker tahmincisi yardımıyla analiz edilmektedir. Teste ait sıfır hipotez, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ifade etmektedir. Testin karar kuralı ise hesaplanan LM istatistiklerinin olasılık değerleri %5 gibi anlamlılık düzeylerinin üzerinde ise temel hipotez reddedilemez yani değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olduğu söylenir. Tersi durumda ise temel hipotez reddedilir yani değişkenler arasında (bu çalışma için 1 nolu modelde) uzun ilişkinin olmadığı ifade edilir. Ayrıca bu teste LM istatistiğine ait iki tane olasılık değeri hesaplanmaktadır. Bunlardan birincisi bootsrap olasılık değeri ikinci ise asimptotik olasılık değeridir. Eğer değişkenlerde veya modelde yatay kesit bağımlılığı varsa bootsrap olasılık değeri dikkate alınırken asimptotik olasılık değeri yatay kesit bağımlılığı olmadığı durumda dikkate alınmaktadır. Bu çalışmada değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı olduğu için bootsrap olasılık değerleri dikkate alınarak hipotezler değerlendirilmektedir. Tablo 4'de Westerlund ve Edgerton (2007) eşbütünleşme test sonuçları görülmektedir. Tablo 4'e göre hem sabitli hem de sabitli ve trendli modele göre OLS tahmincisi sonuçları dikkate alındığında %5 istatistiki anlamlılık düzeylerinde temel hipotez reddedilememektedir. Yani uzun dönemde EN değişkeninin DS değişkeni üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Tablo 4: Westerlund ve Edgerton (2007) Eşbütünleşme Test Sonuçları

Sabit Terimli Model -OLS Tahmincisi Sonuçları		
LM İstatistiği	***Boostrap Olasılık***	***Olasılık***
3.876	0.105*	0.001
Sabit Terimli Model -Yule Walker Tahmincisi Sonuçları		
LM İstatistiği	***Boostrap Olasılık***	***Olasılık***
3.876	0.046	0.001
Sabit Terimli ve Trend Terimli Model -OLS Tahmincisi Sonuçları		
LM İstatistiği	***Boostrap Olasılık***	***Olasılık***
2.448	0.094*	0.035
Sabit Terimli ve Trend Terimli Model -Yule Walker Tahmincisi Sonuçları		
LM İstatistiği	***Boostrap Olasılık***	***Olasılık***
2.448	0.021	0.007

*%5 anlamlılık düzeyine göre eşbütünleşme ilişkisi göstermektedir.

Eşbütünleşme test sonuçlarına göre EN değişkeninin DS değişkeni üzerine uzun dönemli ilişkisinin olduğunun tespitinden sonra merak edilen bir konuda bu ilişkinin işareti ve yönünün ne olduğudur. Ayrıca modelde heterojen bir yapı olmasından dolayı da bu ilişkilerin analize konu edilen ülkelerde nasıl ve ne yönde değiştiğinin tespiti de önem arz etmektedir. Modelde heterojen bir yapıda olmasından dolayı, her bir ülke için ayrı ayrı katsayı tahmini yapılacak tahmincilerin kullanılması gerekmektedir. Bu sebepten dolayı uzun dönemli katsayıların hesaplanmasında Bond ve Eberhardt (2009) ile Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG (Augmented Mean Group) tahmincisi ile gerçekleştirilmiştir. Bu tahminciler kullanılarak hem panelin hem de her bir ülke için ayrı ayrı uzun dönem katsayıları hesaplanmaktadır.

Tablo 5'de panelin tamamı için elde edilen uzun dönem katsayısı görülmektedir. Doğu Akdeniz ülkelerindeki enerji ithalatçısı ülkelerin Enerji İthalatlarında (EN) meydana gelen %1'lik bir artış Askeri Harcamalarını (DS) %0.16 oranında artırmaktadır. Ayrıca bu oran istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 5: Eşbütünleşme Katsayı Tahmini (Panel)

Değişken	**Katsayı**	**z istatistiği**	**Olasılık**
EN_	0.16*	4.47	0.001
Sabit	-7.05	-1.75	0.080
Wald Chi2 =20.01			
Prob > chi2= 0.001			

*%5 istatistiki anlamlılık düzeyine göre anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da analize konu olan 6 ülke için katsayı sonuçları görülmektedir. Bu sonuçlara göre ülkelerin Enerji İthalatlarında meydana gelen %1'lik artış Askeri Harcamalarını; Güney

Kıbrıs'ta %0.27, Yunanistan'da %0.20, İsrail'de %0.08, Ürdün'de %0.23 ve Türkiye'de %0.06 oranında artırmaktadır. Lübnan'da ise enerji ithalatının askeri harcamalar üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi yoktur. Görüldüğü üzere ülkelerin heterojen yapılarından dolayı enerji ithalatının askeri harcamalar üzerindeki etkisi farklılaşmaktadır.

Tablo 6: Eşbütünleşme Katsayı Tahmini (Ülkeler)

Güney Kıbrıs İçin Katsayılar				**Yunanistan İçin Katsayılar**			
Değişken	**Katsayı**	**z istatistiği**	**Olasılık**	**Değişken**	**Katsayı**	**z istatistiği**	**Olasılık**
EN	0.27*	2.02	0.044	**EN**	0.20*	4.47	0.001
Sabit	-20.85	-1.58	0.113	**Sabit**	-7.11*	2.51	0.012
İsrail İçin Katsayılar				**Ürdün İçin Katsayılar**			
Değişken	**Katsayı**	**z istatistiği**	**Olasılık**	**Değişken**	**Katsayı**	**z istatistiği**	**Olasılık**
EN	0.08*	2.26	0.024	**EN**	0.23**	1.80	0.072
Sabit	3.07	0.87	0.382	**Sabit**	-13.80	-1.12	0.263
Lübnan İçin Katsayılar				**Türkiye İçin Katsayılar**			
Değişken	Katsayı	z istatistiği	Olasılık	**Değişken**	Katsayı	z istatistiği	Olasılık
EN	0.14	1.06	0.290	**EN**	0.06*	3.77	0.001
Sabit	-5.90	-0.47	0.641	**Sabit**	1.41	1.28	0.199

***,** sırasıyla %5 ve %10** istatistiki anlamlılık düzeyine göre anlamlılığı ifade etmektedir.

5. SONUÇ

Yapılan ekonometrik analizler sonucunda uzun dönemde Doğu Akdeniz'deki Enerji İthalatçısı olan ülkelerde meydana enerji ithalatlarındaki değişim askeri harcamalarını etkilemektedir. Bu ülkelerin tamamı için uzun dönemde enerji ithalatlarında meydana gelen %1'lik bir artış askeri harcamalarını %0.16 oranında etkilemektedir. Ayrıca bu etkiler ülkeden ülkeye göre de değişmektedir. Enerji ithalatının askeri harcamaları en yüksek derecede Güney Kıbrıs'ta etkilenmektedir. En düşük oran ise Türkiye için geçerlidir. Bunun yanında Lübnan için istatistiki olarak bir anlamlı yoktur.

Enerji ithalatı ve askeri harcamalar ülkelerin iktisadi büyümelerine etki eden iki önemli faktördür. Bu iki faktör arasındaki ilişkilerin altında hem iktisadi hem de politik nedenlerin yatması kaçınılmazdır. Enerji ithalatı ülkelerde üretim yapabilmek gerekli olan kaynaklardan bir tanesidir. Üretim yapmak isteyen, ancak yeterli enerji kaynağı olmayan ülkeler enerji ithalatı yoluyla enerji ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Enerji ithalatı ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda ise enerji ithalatının iktisadi büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ülkelerin iktisadi gelişmişlikleri aynı zamanda kendilerine dışarıdan gelebilecek tehditleri önlemek amacıyla birtakım politikaları izlemeye sürükleyebilir. Bu sebepten dolayı uzun dönemde enerji ithalatının askeri harcamaları artırması şaşılacak bir sonuç olmayabilir. Doğaldır ki bu ilişki yalnızca iktisat teorisi ile açıklanamayabilir. Politik açıdan sonuçları incelemek gerekirse; enerji ithalatının savunma harcamalarını artırıcı yönde bir etkisinin olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Ayrıca Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan enerji rezervleri ile birlikte enerji ithalatı noktasında bağımlılığını artırmak isteyecek ve enerjiden ekonomilerini güçlendirmek isteyecek olan Türkiye, Güney Kıbrıs, İsrail, Ürdün, Lübnan ve

Yunanistan'ın bu hedeflerini gerçekleştirmek için daha fazla savunma harcaması yapacağı tahmin edilebilir bir sonuçtur.

KAYNAKÇA

Aydın, M. (2004). "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı", *Uluslararası İlişkiler* 1 (1), 33-60.

Bond, S. ve Eberhardt, M. (2009). "Cross-Section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator, *MPRA Paper No. 17692, University Library of Munich, Germany*.

Demir, S. ve Varlık, A. B. (2013). Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (Ed.), Realist ve Liberal Teorilerde "Güç" Anlayışı (s.67-87). İstanbul: Beta.

Eberhardt, M. ve Teal. F. (2010). "Productivity Analysis in Global Manufacturing Production, *Economics Series Working Papers No. 515, Department of Economics, University of Oxford.*

Pesaran, M.H. ve Yamagata, T. (2008), "Testing Slope Homogenity in Large Panels", *Journal of Econometrics,* 142(1), 50-93

Smith, L.V., Leybourne, S., Kim, T.H. ve Newbold, P. (2004), "More Powerful Panel Data Unit Root Tests with An Apllication to Mean Reversion in Real Exchange Rates", *Journal of Apllied Econometrics,* 19, 147-170.

Stockholm International Peace Research Institute, Databases, erişim tarihi: https://www.sipri.org/databases, erişim tarihi: 04.08.2018

The Worl Bank, DataBank, http://databank.worldbank.org/data/home.aspx, erişim tarihi: 04.08.2018

Yılmaz, E. (2018), Doğu Akdeniz'de Enerji Çıkmazı, *Seta Perspektif*, 188,1-5

Westerlund, J. ve Edgerton, D. (2007)." A Panel Bootstrap Cointegration Test." *Economics Letters*, 97, 185–190.

KURUMSAL YÖNETİM ENDEKS PUANI VE HİSSE SENEDİ FİYATI İLİŞKİSİ: BİST' TE BİR UYGULAMA

Doç. Dr. Sevinç Güler Özçalık
Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
sevinc.guler@deu.edu.tr

Doç. Dr. Ece Demiray Erol
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
ecehan.erol@hotmail.com

ÖZET: Kurumsal Yönetim Endeksi, 2007 yılından itibaren Borsa İstanbul'da işlem gören işletmelerden kurumsal yönetim ilkelerine uyum notu 10 üzerinden en az 7 alanların fiyatlarının ve getirilerinin izlendiği endekstir. Kurumsal Yönetim İlkelerine uyum notu, derecelendirme kuruluşlarının işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerinin tamamına ilişkin yaptıkları değerlendirmelere göre yapılmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada 2010-2017 yılları arasında Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde işlem görme özelliğini koruyan üretim işletmeleri incelenmektedir. Bu dönemde yirmi bir adet işletme işlem görme özelliğini korumaktadır. Çalışmanın çıkış noktası işletmelerin kurumsal yönetim endeks puanı ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmektir. Kurumsal yönetim endeks puanının bağımlı değişken, hisse senedi fiyatının ise bağımsız değişken kabul edildiği modelde,8 yılda eşbütünleşik bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim Endeksi, Hisse Senedi Fiyatları, Eşbütünleşme
Jel Kodları: C33, G10,G34.

RELATIONSHIP BETWEEN CORPORATE GOVERNANCE INDEX SCORE AND STOCK PRICE: AN APPLICATION ON BIST

The Corporate Governance Index is the index in which the prices and returns are monitored of at least 7 areas out of 10 in compliance with corporate governance principles. The rating for compliance with the Corporate Governance Principles is based on the evaluations made by the rating agencies regarding all corporate governance principles of the enterprises. In this context, in this study, the production enterprises that maintain their ability to be traded in the Borsa Istanbul Corporate Governance Index between the years 2010-2017 are examined. In this period, twenty-one enterprises are still in operation. The starting point of the study is to determine the existence of the relationship between corporate governance index score and stock prices. In the model where the corporate governance index score is the dependent variable and the stock price is accepted as an independent variable, a cointegrated relationship has been determined in 8 years.

Key Words: Corporate Governance Index, Stock Prices, Cointegration
Jel Codes: C33, G10,G34.

GİRİŞ

Kurumsal yönetim kavramı, işletmelerin hak sahipleri ve kamuoyunun çıkarlarını koruyarak, finansal kaynakları ve insan kaynaklarını verimli bir şekilde kullandığı faaliyetleri kapsamaktadır. Böylelikle hissedarlar için uzun vadede ekonomik kazanç yaratılmakta ve bu şekilde istikrar sağlanmasını sağlayan kanun, yönetmelik ve özel sektör uygulamaları da bu kavramın içinde kabul edilmektedir. Yönetim, kurumsal yönetimle ilgili düzenlemelerde, adillik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluk olarak adlandırılan dört temel ilkeye odaklanmıştır. Bu ilkeler sayesinde hissedar ve tüm menfaat sahiplerinin beklentilerinin dengeli bir şekilde tatmin edilmekte ve işletmenin uzun vadede sürdürülebilir bir performans düzeyine ulaşması sağlanmaktadır (Deloitte-KYD ,2006, s. 4). Adillik ilkesi, işletme yönetiminin hak

sahiplerinin tamamına aynı şekilde davranması olarak açıklanır. Adillik ilkesi aynı zamanda hissedarlardan azınlık olanların ve yabancı ortakların da tüm haklarının korunmasını kapsamaktadır. Şeffaflık ilkesi, işletmenin kamuoyuna doğru, açık ve karşılaştırılabilir özelliği olan bilgiyi paylaşması anlamına gelmektedir. Yönetim kurulunun üst yönetimin performansını bağımsız olarak izlemesi ve üst yöneticilerinin hissedarlara karşı hesap verebilirliğinin sağlanması, hesap verebilirlik ilkesi olarak ifade edilmektedir. Sorumluluk ilkesi, işletmelerin değer yaratmada bir yandan hissedarların, diğer yandan toplumun değerlerini yansıtan kanun ve düzenlemelere uygun faaliyetlerde bulunmaları olarak açıklanmaktadır (http://tkyd.org.tr, 10.12.2018).

Kurumsal Yönetim İlkeleri, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından 1999' de kabul edilmiştir. Kurumsal Yönetim İlkeleri bir dizi standart ve yol gösterici ilkeleri kapsamakta olup, OECD konseyi tarafından ulusal hükümetler, ilgili uluslararası kuruluşlar ve özel sektör ile birlikte yayımlanmıştır. İlkeler bağlayıcı olmamakla birlikte, hükümet ve işletmelerin kendi yönetim anlayışlarını gözden geçirmeleri ve belirlenen standartları hayata geçirmeleri konusunda önemli bir rehber olarak kabul edilmektedir. OECD üyesi ülkeler ile OECD üyesi olmayan ülkelerde benzer kurumsal yönetim inisiyatifleri için bir temel oluşturmuştur (TKYD, 2004, s. 3-5). Türkiye' de Sermaye Piyasası Kurulu tarafından 2003 yılında yayımlanmış ve 2005 yılında revize edilerek bugünkü haline ulaşmıştır. Böylelikle kurumsal yönetim anlayışının Türkiye'de tanınmasına ve gelişimine katkıda bulunmuştur. İşletmelerin belirli kurallar çerçevesinde yönetildiği ve denetlendiği bir yönetim felsefesi olan kurumsal yönetim, hem işletmelere hem de ülkelere avantajlar sağlamaktadır. Bu nedenle kurumsal yönetim ilkelerinin tam anlamıyla uygulama alanı bulması büyük önem taşımaktadır (Sakarya, 2011, s. 148).

Kurumsal yönetim derneğinin raporunda kurumsal yönetimin düşük maliyetli finansal kaynaklar için rekabet, kaynakların etkin kullanımı, şirket performansını artırmak, çıkar çatışmalarının önlemek ve sürdürülebilirlik ve birleşme ve satın almalar için önemli olduğu vurgulanmaktadır (Deloitte-KYD , 2006, s. 6-7).

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde kurumsal yönetim kavramına yer verilmekte, literatür bölümünde Türkiye'de kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmelerin performansları ile derece notları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların bir kısmına değinilmektedir. Üçüncü bölümde kurumsal derece notunun önemi vurgulanmakta, ardından veri seti ve metodoloji hakkında bilgi verilmektedir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde çalışma tamamlanmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde BIST kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmelerin endeks puanı ile işletmelerin performansları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların bir kısmı özetlenmektedir.

Kayalı ve İrem (2018), Borsa İstanbul (BİST) Kurumsal Yönetim Endeksinde faaliyette bulunan üretim işletmelerin 2012-2016 döneminde aldıkları kurumsal yönetim derecelendirme

notu ile finansal başarıları arasındaki ilişkiyi Altman (1968), Springate (1978), Fulmer vd. (1984) modelleri yardımıyla incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notu yükseldikçe, iflas etme olasılıklarının azalmakta ve finansal başarıları artmaktadır.

Horasan vd. (2017), 2015 yılı için 49 işletmenin kurumsal derecelendire notu ile entelektüel sermaye göstergeleri olarak Tobin Q Oranı, Piyasa Değeri – Defter Değeri (PD-DD), Piyasa Değeri Defter Değeri (PD/DD) Oranını ve, işletme performansını ifade eden Özsermaye Karlılık Oranı (ROE) ve Aktif Karlılık Oranı (ROA) kullanılmıştır. Çalışmada performansı göstergeleri ile kurumsal yönetim unsurları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Oral vd. (2017), BIST Kurumsal endeksinde faaliyette bulunan 20 işletmenin 2010-2014 dönemi için finansal kaldıraç oranları ile bu işletmelerin hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi panel veri analizi tekniği ile araştırmıştır. DOLS, FMOLS ve CCR panel eşbütünleşme sonuçlarına göre, 20 işletmeden 8'inde finansal kaldıraç oranındaki bir artış hisse senedi getirisini artırmaktadır; 6 işletmede finansal kaldıraç oranındaki bir artış hisse senedi getirisini azaltmaktadır ve kalan 6 işletmede ise finansal kaldıraç oranı ile getiri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Sakarya vd. (2017), 2011-2015 döneminde BIST Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan 58 işletmenin hisse senedi getirileri ile kurumsal yönetim derece notu duyuruları arasındaki ilişkiyi olay çalışması (event study) ile analiz emiştir. Duyuru tarihinden on gün öncesi ile on gün sonrasında işletmelerin anormal getiri elde edip etmediklerinin tespit edilmesi çalışmanın çıkış noktasını oluşturtmaktadır. Yapılan analizde, kurumsal derece notu duyurular ile hisse senedi getirileri arısında bir ilişkinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tükenmez vd. (2017), 2009-2014 döneminde BIST Kurumsal Yönetim Endeksinde işlem gören 15 üretim işletmesinin Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum puanı ile işletmelerin finansal performansları arasında ilişkiyi araştırmışlardır. Aktif kârlılığı (ROA) ve Tobin Q oranlarının bağımlı değişken, işletme büyüklüğü, kaldıraç oranı, işletme yaşı kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, işletmelerin aktif kârlılığı ile kamuyu aydınlatma ve şeffaflık puanları arasında negatif yönde bir ilişki; Tobin Q ile pay sahipleri ve menfaat sahipleri puanları arasında ise pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Tobin Q ile kamuyu aydınlatma ile şeffaflık puanları arasında ise negatif yönlü bir ilişki elde edilmiştir.

Ünlü vd. (2017), 2014 yılında BIST 30 Endeksinde Kurumsal Yönetim Endeksinde işlem gören ve görmeyen işletmelerin performanslarını TOPSIS yöntemi ile karşılatırmıştır. Performans göstergesi olarak aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı, faaliyet nakit akımı/varlık toplamı, satışların kârlılığı, piyasa katma değeri, nakit katma değer ve yatırımın nakit kârlılığı kullanılmıştır. 22 işletmenin analiz edildiği çalışmada, kurumsal yönetim endeksinde bulunma veya bulunmama durumunun hissedar değeri yaratmada ve finansal performansta farklılık yaratmadığı sonucu elde edilmiştir.

Esendemirli vd. (2016), Borsa İstanbul Kurumsal yönetim Endeksi (XKURY) işletmelerin finansal performanslarını ve kurumsal yönetim derecelendirme notlarını TOPSIS metodu ile analiz etmiştir. Çalışmada Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan üretim işletmelerinden 2013 yılı için 24 tane, 2014 yılı için 28 tanesi karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre işletmelerin finansal performansları ile kurumsal yönetim notları 2013 ve 2014 yıllarında aynı doğrultuda hareket etmemektedir.

Kula ve Baykut (2014), 2013 yılının üçüncü çeyrek verileri ile kurumsal yönetim endeksinde bulunan 47 işletmenin kurumsal yönetim derecelendirme notu ile piyasa değeri arasındaki ilişkiyi yatay-kesit regresyon yönetimi ile araştırılmıştır. Çalışmada bağımsız değişken olarak kârlılık, özsermaye büyüklüğü ve sektör değişkeni kullanılmıştır. Sonuçlara göre kârlılık ile derecelendirme notları ve işletmelerin pazar değerleri ile sektör değişkeni arasında pozitif yönde bir ilişki; pazar değeri ve özsermaye büyüklüğü arasında ise negatif yönde bir ilişki bulunmaktadır.

Sakarya (2011), yeterli kurumsal yönetim derecelendirme notu alarak İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi (İMKB-XKURY) kapsamında ilk kez 2009 yılında alınan işletmelerin hisse senedi getirileri ile derecelendirme notları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 11 işletme için analizler vaka çalışması (Event Study) metodu kullanılmıştır. Çalışmada hisse senedi getirisi ile kurumsal yönetim derece not arasında aynı yönde bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

Karamustafa, vd. (2009), kurumsal yönetim endeksinde işlem gören işletmelerin performansını sekiz farklı oran kullanarak test etmiştir. Çalışmada endekse girmeden önceki beş çeyrek dönem ile kurumsal yönetim endeksine dahil edildikten sonraki iki çeyrek dönem, değerlendirmiştir. Hesaplanan performans göstergeleri arasında farklılıkları t testi ile araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre varlık kârlılığı, varlık devir hızı ve özsermaye kârlılığı değişkenleri için endekse girmeden önce ve endekse girdikten sonraki dönemler arasında farklılıkların olduğu ortaya çıkmıştır.

2. KURUMSAL YÖNETİM DERECE NOTU

SPK, sermaye piyasasında derecelendirme faaliyetlerini kredi derecelendirmesi ve kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecelendirmesi olarak iki başlıkta değerlendirmektedir. Kredi derecelendirmesi, işletmelerin riskini ve ödeme gücünü veya borçlanma durumlarını temsil eden sermaye piyasası araçlarının anapara, faiz ve benzeri yükümlülüklerinin vadelerinde ödeyebilme yeteneklerinin, derecelendirme kuruluşları tarafından tarafsız, bağımsız, adil olarak değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır. SPK kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecelendirmesi faaliyetlerini de SPK tarafından yayımlanan Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne uyumlarının yine derecelendirme kuruluşları tarafından bağımsız, tarafsız ve adil olarak değerlendirilmesi ve sınıflandırılması şeklinde tanımlamıştır. Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne uyum derecelendirmesinde bir yandan işletmelerin bütün olarak tüm ilkelere uyumu hesaplanır. Diğer yandan işletmelere pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu olarak açıklanan alt bölümleri açısından da ayrı ayrı bir (1) ile on (10) arasında not verilmektedir (SPK, www.spk.gov.tr, 15.12.2018). Derecelendirme notu 1 en zayıf, 10 en

güçlü anlamına gelmektedir. İşletmelerin SPK Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne tam uyum göstermiş olmaları, en yüksek on (10) derecesine ulaşabilmeleri için gerekmektedir (www.saharating.com, 15.12.2018). Giriş bölümünde belirtildiği gibi SPK Kurumsal Yönetim İlkeleri pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri, yönetim kurulu olmak üzere dört temel başlıktan oluşmaktadır. Bu ilkeler derece notu hesaplanmasında Pay Sahipleri yüzde yirmi beş (%25), Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık yüzde yirmi beş (%25), Menfaat Sahipleri yüzde on beş (%15) ve Yönetim Kurulu yüzde otuz beş (%35) şeklinde ağırlıklandırılmıştır (www.spk.gov.tr, 15.12.2018).

Tablo 1: SPK Tarafından Yetki Verilen Derecelendirme Kuruluşları

	Türkiye'de Kurulan Derecelendirme Kuruluşları	**Türkiye'de Derecelendirme Faaliyetinde Bulunması Uluslararası Derecelendirme Kuruluşları**
Kredi Derecelendirmesi	1. Fitch Ratings Finansal Derecelendirme Hizmetleri A.Ş.	1. Standards and Poor's Global Ratings Europe Limited
	2. JCR Avrasya Derecelendirme A.Ş.	2. Moody's Investor Service Inc.
	3. Saha Kurumsal Yönetim ve Kredi Derecelendirme Hizmetleri	3. Fitch Ratings Ltd.
	4. Kobirate Uluslararası Kredi Derecelendirme ve Kurumsal Yönetim Hizmetleri A.Ş.	
	5. TURKRATING İstanbul Uluslararası Derecelendirme Hizmetleri A.Ş.	
	6. DRC Derecelendirme Hizmetleri A. Ş.	
Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Derecelendirmesi	1. Saha Kurumsal Yönetim ve Kredi Derecelendirme Hizmetleri A.Ş.	
	2. Kobirate Uluslararası Kredi Derecelendirme ve Kurumsal Yönetim Hizmetleri A. Ş.	
	3. JCR Avrasya Derecelendirme A.Ş.	
	4. DRC Derecelendirme Hizmetleri A.Ş.	

Kaynak: SPK, (www.spk.gov.tr, 15.12.2018).

Tablo 1, SPK tarafından yetki Türkiye' de derecelendirmede yetki verilen kuruluşları göstermektedir. Saha Derecelendirme Şirketi, derecelendirme notunu işletmelerin hissedar haklarına verdikleri önemin, kamuyu aydınlatma faaliyetlerinin, menfaat sahipleri ile olan ilişkilerinin ve yönetim kurullarının genel kredibilitesinin tamamının yer aldığı bir görüş olarak tanımlamaktadır. Derecelendirme notu, derecelendirilen işletmeden elde edilen ve analistler tarafından diğer kaynaklardan sağlanan bilgilere doğrultusunda verilmektedir. Not verme süreci, kamuya açık bilgi ve belgeler, genel kurullar, yönetim kurulu tutanakları, dava dosyaları gibi çeşitli veriler kullanılarak makro ve mikro analizleri içermektedir (http://www.saharating.com, 15.12.2018).

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

BIST endekslerinden Kurumsal Yönetim Endeksi, Borsa İstanbul pazarlarında işlem gören ve SPK tarafından belirlenmiş asgari kurumsal yönetim derecelendirme notuna sahip olan işletmelerin paylarından oluşmaktadır. Endekste işlem gören ve kurumsal yönetim ilkelerine uyum notu on (10) üzerinden en az yedi (7), her bir ana başlık itibarıyla on (10) üzerinden en az 6,5 olan işletmelerin fiyat ve getiri performansının ölçülmesi amacıyla oluşturulmuştur. Kurumsal Yönetim İlkelerine uyum notu, Tablo 1'de belirtildiği gibi Kurulca açıklanmış derecelendirme kuruluşları listesinde yer alan derecelendirme kuruluşları tarafından, işletmelerin bütün kurumsal yönetim ilkelerine uyumuna ilişkin yapılan değerlendirmelere göre verilmektedir. 31.08.2007 tarihinde Kurumsal Yönetim Endeksi'nin hesaplanmasına başlanmıştır (www.borsaistanbul.com, 12.12.2018).

Tablo 2: İşletmelerin Endeks Puanları

İŞLETMELER	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
VESTEL	84,02	85,87	88,32	90,94	90,39	91,24	93,6	94,86
TOFAŞ	84,17	90,25	91,39	91,39	90,46	90,85	91,49	92,13
TÜRK TRAKTÖR	83,02	85,04	89,02	91,04	87,26	90,85	91,46	92,13
HÜRRİYET	84,69	85,54	90,9	90,9	92,96	93,58	92,79	91,27
TÜPRAŞ	85,58	86,2	91	93,43	93,1	94,41	94,15	94,67
OTOKOR	83,18	84,68	86,8	91,03	91,96	92,81	93,19	93,32
ANADOLU EFES	84	85,46	89,39	93,3	94,2	95,49	95,77	95,77
COCA COLA	84,34	84,96	88,81	92,01	92,47	94,02	94,48	94,52
ARÇELİK	85,53	85,91	91,07	92,8	94,11	94,8	95,23	95,23
TAV HAV.	90,35	90,96	92,44	93,97	94,15	95,19	95,38	96,17
LOGO YAZILIM	81,71	82,61	85,97	89,2	90,29	90,76	91,24	90,83
DOĞAN ŞİRKETLER	84,2	85,87	90,31	91,81	93,53	93,56	93,98	94,06
PETKİM	81,71	82,61	85,97	89,12	90,29	90,76	91,24	90,83
TÜRK TEL.	82,66	83,73	88,01	88,02	87,24	89,08	90,24	91,75
TÜRK PRYSMİAN KABLO VE SİST.	80,79	81,5	84,39	86,55	90,62	90,9	90,92	91,13
TURCAS PETROL A.Ş	75,2	81,2	84	87,51	90,9	92,7	93,5	94,86
PARK ELEKT. A.Ş	86,45	86,66	88,24	89,8	89,45	90,29	90,79	90,79
AYGAZ A.Ş	84,61	84,95	89,57	92,71	92,93	93,58	93,61	93,64
YAZICILAR HOLD.	80,44	83	87,75	90,73	91,3	91,69	91,88	92,08
İHLAS HOLD.	77,1	79,11	80,94	81,48	78,4	80,38	80,46	81,45
İHLAS EV ALETLERİ A.Ş.	71,2	73,88	76,75	80,46	77,9	80,6	80,82	81,99

Kaynak: www.tkyd.org, 20.11.2018.

Tablo 2, çalışmada analize konu olan işletmelerin 8 yıl boyunca aldıkları endeks puanları yer almaktadır. Vestel, Tofaş, Türk Traktör, Hürriyet, Tüpraş, Otokar, Anadolu Efes, Coca Cola, Arçelik, Tav Havalimanı, Logo Yazılım, Doğan Şirketler Grubu, Petkim, Türk Telekom, Türk Prysmian Kablo Sistemleri, Turcas Petrol, Park Elektrik, Aygaz, Yazıcılar Holding, İhlas Holding, İhlas Ev Aletleri 2010-2017 yılları arasında Kurumsal Yönetim Endeksi'nden çıkmayan işletmelerdir. Finans işletmeleri araştırma grubuna dahil edilmemiştir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi 2010-2017 yılları arasında Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde işlem görme özelliğini koruyan üretim işletmesi yirmi bir (21) adet olup, işlem görme özelliğini korumuşlardır. Çalışmanın çıkış noktası işletmelerin kurumsal yönetim endeks puanı ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmektir.

Çalışmanın temel denklemi;

$Not_{it} = \alpha_0 + \beta_{it} Fiyat_{it} + \varepsilon_{it}$ şeklindedir.

Denklemde Not, kurumsal endeks notu, fiyat ise bu işletmelere ait hisse senedi kapanış fiyatını göstermektedir. ε_{it} ise hata payını göstermektedir. Değişkenler, logaritmik değerleri ile analize dahil edilmiştir. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. 21 işletmeye ait 8 yıllık gözlemde durağanlık analizine yer verilmemiştir. Başka bir ifadeyle kesit boyutu zaman boyutunu aşmaktadır.

Tablo 3: Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Hipotezler	Öz Değer	İz İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık
Hiç biri *	0.246096	35.63928	15.49471	0.0000
En Fazla 1	0.000361	0.045488	3.841466	0.8311
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-değerleri				
Sınırsız Eşbütünleşme Sıralaması Testi (Maksimum Öz Değer)				
Hipotezler	Öz Değer	Maksimum İz İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık
Hiç biri *	0.246096	35.59380	14.26460	0.0000
En Fazla 1	0.000361	0.045488	3.841466	0.8311

Tablo 3' te yer alan sonuçlara göre hem iz istatistiği hem de maksimum öz değer istatistiklerine göre not ve hisse senedi fiyatı ele alındığında söz konusu değişkenler arasında en az 1 eşbütünleşik denklem olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum söz konusu değişkenlerin uzun dönemli birlikte hareket ettiklerini göstermektedir. Başka bir ifadeyle hisse senedi fiyatı ile kurumsal endeks puanı arasında uzun dönemde eşbütünleşik bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4: Hata Düzeltme Modeli

Eşbütünleşme Denklemi	Eşbüt.Denk01	
LNNOTE(-1)	1.000000	
LNHSFIYAT(-1)	-0.014079	
	(0.00500)	

	[-2.81406]	
C	-4.465508	
Hata Düzeltme:	D(LNNOTE)	D(LNHSFIYAT)
Esbut.Denk01	-0.202029	0.084977
	(0.03283)	(0.66577)
	[-6.15290]	[0.12764]
D(LNNOTE(-1))	0.080351	0.412200
	(0.07615)	(1.54404)
	[1.05516]	[0.26696]
D(LNHSFIYAT(-1))	-0.002941	0.116719
	(0.00431)	(0.08740)
	[-0.68220]	[1.33547]
C	0.013581	0.133891
	(0.00199)	(0.04042)
	[6.81228]	[3.31214]

Tablo 4'te eşbütünleşme analizi sonrası vektör hata düzeltme modeli oluşturulmuştur. Hata düzeltme modelinin kullanılmasının avantajlarından biri, kısa ve uzun dönemli nedensellikleri ortaya koyması ve değişkenler arasındaki dengesizliğin belirlenerek düzeltilmesini sağlamasidir. Buna göre dengeden sapma olarak yaşanan gelişmelerin yüzde 20'si bir dönem sonra düzelmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Kurumsal Endeks puanı ile işletmelerin hisse senedi kapanış fiyatları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla 2010-2017 dönemleri arasında Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endekslerinde (XKURY) sürekli olarak işlem gören yirmi bir (21) işletmeye ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada 8 yıllık dönemde eşbütünleşik bir ilişki tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle hisse senedi kapanış fiyatları ile kurumsal endeks puanı arasında uzun dönemde bir etkileşim olduğu ortaya çıkmıştır. Son yıllarda kurumsal yönetim kavramı araştırmacılar, akademisyenler ve piyasa yapıcıları tarafından yaygın bir şekilde kullanılan bir kavram olmuştur. Yatırımcıların birçoğu, yatırım kararlarında işletmelerin sadece finansal performanslarına bağlı kalmamakta, aynı zamanda işletmelerin kurumsal yönetim uygulamalarına da dikkat etmektedir. Yetersiz kurumsal yönetim uygulamaları yatırımcıların bazı piyasalardan ayrılmasına dahi neden olabilmektedir. Bireysel ve kurumsal yatırımcılar açısından iyi bir kurumsal yönetim derecesine sahip işletmelerin hisse sentlerine yatırım yapmak, daha güvenilir bir gelirin elde edilmesine yardımcı olmaktadır.

KAYNAKÇA

Deloitte-KYD . (2006). *Kurumsal Yönetim Derneği.* 12 12, 2018 tarihinde http://www.tkyd.org: http://www.tkyd.org/files/downloads/faaliyet_alanlari/yayinlarimiz/tkyd_yayinlari/nedir_bu_kurumsal_yonetim.pdf adresinden alındı

Horasan, E., Meydan, C. ve Yıldız, S. (2017). Entelektüel Sermaye, Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu ve İşletme Performansı Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8*(16), s. 463-482.

Esendemirli, E., Erdener Acar, E. (2016). Finansal Performans ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notları: Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi 2013-2014 Yılları Karşılaştırması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 18*(Özel Sayı-1), s. 625-671.

Karamustafa, O., Varıcı, İ. ve Er, B. (2009). Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: İMKB KurumsalYönetim Endeksi Kapsamındaki Firmalar Üzerinde Bir Uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17*(1), s. 100-119.

Kayalı, N., İrem, D. (2018, Nisan). Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu İle İşletmelerin Finansal Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (78), s. 11-124.

Kula, V., Baykut, E. (2014). Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu ile Piyasa Değeri Arasındaki İlişki: BIST XKURY Şirketleri Üzerine Bir Araştırma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(3), s. 1-17.

Oral, T., Polat, E. ve Şit, A. (2017). Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Sermaye Yapıları İle Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 8*(1), s. 126-141.

Sakarya, Ş., Yazgan, K. ve Yıldırım, H. (2017). Kurumsal Yönetim Derecelendirmesinin Hisse Senedi Performansına Etkisi: BİST Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 19*(40), s. 55-76.

Sakarya, Ş. (2011). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Şirketlerin Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Olay Çalışması (Event Study) Yöntemi ile Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(13), s. 147-162.

TKYD. (2004). *http://www.tkyd.org*. 12 10, 2018 tarihinde http://www.tkyd.org/files/downloads/faaliyet_alanlari/yayinlarimiz/tkyd_yayinlari/oecd2004.pdf adresinden alındı

Tükenmez, M., Gençyürek, A.ve Karakelleoğlu, M. (2017). Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının Şirketlerin Finansal Performansı Üzerinde Etkisi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 8*(1), s. 1-18.

Ünlü, U., Yalçın, N. ve Yağlı, İ. (2017). Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: TOPSIS Yönetmi ile BİST30 Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *19*(1), s. 63-81.

www.borsaistanbul.com, 12.12.2018.

www.saharating.com, 15.12.2018.

www.spk.gov.tr, 15.12.2018.

CRITIC-TOPSIS YÖNTEMİ İLE TEDARİKÇİ SEÇİMİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Miray Şişmantürk
Kocaeli Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Yüksek Lisans Programı
miray.duralioğlu@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Serdar Yarlıkaş
Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Sayısal Yöntemler Ana Bilim Dalı
serdar.yarlikas@kocaeli.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada, Kocaeli'nde çelik sektöründe faaliyet gösteren bir firma için dört dağıtıcı firma arasından en uygun tedarikçiyi seçmek amaçlanmıştır. Çalışmanın birinci aşamasında, tedarikçi seçimi için kriterler belirlendi. Yapılan araştırmalar sonucunda, kriterlerin "yer, kalite, güvenlik, çevre yönetimi" olarak sınıflandırılmasının uygun olduğu anlaşıldı. Çalışmanın ikinci aşamasında, bu faktörlere ilişkin veriler her bir tedarikçi için toplandı. Daha sonra, toplanan bu verilere, CRITIC yöntemi uygulanarak faktörlerin ağırlıkları belirlendi. CRITIC yönteminin analiz sonuçlarına göre, en önemli faktörün 0,2835 değeri ile hem "kalite" hem de "güvenlik", en düşük öneme sahip faktörün ise 0,2028 değeri ile "çevre yönetimi" olduğu görülmektedir. Daha sonra, CRITIC yöntemi ile elde edilen faktör ağırlıkları TOPSIS Metodunda uygulandı. Çalışmanın sonuçlarına göre en kötü alternatif yer skoru en düşük olan tedarikçi iken, en iyi alternatif ise yer skoru en yüksek olandır. Çalışmanın sonuçları en iyi tedarikçinin tüm dört faktörde en yüksek değere sahip olan tedarikçi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: CRITIC Yöntemi, TOPSIS Yöntemi, Tedarikçi Seçimi

SUPPLIER SELECTION THROUGH CRITIC-TOPSIS METHOD

ABSTRACT: In this study, it was aimed to select the most appropriate supplier out of the four distributor firms for a firm that operates in steel sector in Kocaeli. In the first step of the study, the criteria for supplier selection were determined. As a result of the researches made, it was realized that it was appropriate to classify the criteria as "location, quality, security, environmental management". In the second step of the study, the data associated with these factors were collected for each of these suppliers. Then, the weights of the factors were determined by applying the CRITIC method to the obtained data. According to the analysis results of CRITIC method, it was observed that both of the quality and security factors were the most important factors with the value of 0,2835, whereas, the least important one was the "environmental management" with the value of 0,2028. After that, the factor weights obtained through CRITIC method was applied in TOPSIS method. According to the results of the study, the worst alternative was the one that has the lowest location score, whereas, the best alternative was the one that has the highest location score. The results of the study denote that the best supplier was the one that has the highest values in all of the four factors.

Key Words: CRITIC Method, TOPSIS Method, Supplier Selection

GİRİŞ

Tedarikçi, bir ürün oluşturulabilmesi için firmaya girdi, hammadde, ürün sağlayan üreticilere verilen isimdir. Günümüzde pek çok işletme ürün alımı ya da yardımcı süreçlerin gerçekleştirilmesinde, tedarikçi firmalardan destek almaktadır. Tedarikçi ile olan ilişkiler ise tedarikçi seçimi ile başlamaktadır.

Tedarikçi seçimi, satın almanın doğru, hızlı ve en düşük maliyetle gerçekleştirilebilmesi dolayısıyla, bütün olarak işletme performansının ve buna bağlı olarak rekabet gücünün iyileştirilebilmesi açısından son derece önemlidir. Bu sebeple, tedarikçi seçimi işletmeler için önemli karar verme problemlerinden biridir.

Tedarikçi seçim süreci, öncelikler amacın değerlendirilmesi, amaç doğrultusunda kriterlerin belirlenmesi, belirlenen kriterlere göre uygun bulunan tedarikçilerin ön değerlendirmesi ve ardından son seçimin yapılması gibi aşamalardan oluşur. İşletmeler uygun tedarikçileri tespit ederek tedarikçiler hakkında bilgi topladıktan sonra, belirledikleri kriterler doğrultusunda potansiyel tedarikçileri değerlendirirler.

Tedarikçi seçimi için öncelikle tedarikçi performanslarının karşılaştırılabilir olması adına ortak kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir. Tedarikçi seçimine ilişkin değerlendirmelerin başlangıç aşamasında olduğu dönemlerde fiyat unsurunun uygun karşılaştırma kriteri olduğu düşünülürken, ilerleyen dönemlerde bu kriterin tek başına tedarikçi performanslarının değerlendirilmesinde yeterli olmayacağı görülmüştür. Bunun neticesinde, tedarikçiler değerlendirilirken birçok kriterin ele alınması gerektiği kanısına varılmıştır.

Tedarikçi seçimi ile ilgili yapılan değerlendirmelerde ve çalışmalarda çoğunlukla fiyat kriterinin kullanılması, diğer kriterlerin etkilerinin yeterli düzeyde değerlendirilememesine neden olmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada çoğu çalışmanın aksine, fiyat kriterini değerlendirme dışında tutarak, diğer faktörlerin net etkisini incelemek amaçlanmıştır. Ayrıca, firmaların artık günümüzde tedarikçi değerlendirmelerinde kalite, çevre, bilgi güvenliği ile ilgili standartlara uyumu bir referans noktası olarak aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, çok sayıda kriteri birarada ele alan kalite, çevre, bilgi güvenliği gibi standartlarla ilgili sertifikasyonlara tedarikçilerin sahip olma durumu, tedarikçi seçiminde önemli bir belirleyici unsur haline gelmiştir. Bu bağlamda, tedarikçi firmaların örneğin kalite standartları ile ilgili yeterlilik belgesi olarak nitelendirilen kalite sertifikasyonlarına sahip olmaması, ilgili tedarikçi adaylarının ön değerlendirmede elenmelerine neden olmaktadır.

Standartların, firmalara aynı kategoride yer alan birçok kriteri birarada değerlendirme fırsatı sunması, tedarikçi seçiminde ana kriterin detaylı bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanımakla beraber, firmanın ön koşulları sağlamayan tedarikçi firmaları hızlı bir şekilde belirleyerek zaman kazanmalarına neden olmaktadır. Bunların haricinde ise, tedarikçinin bulunduğu konumun yakınlığı, ulaşım imkanları ne kadar gelişmiş olsa da, firmaya, özellikle demir-çelik ve benzeri ağır sanayilerde günümüzde de büyük bir avantaj sağlamaktadır. Bundan ötürü, tedarikçinin yakın yerde konumlanması tedarikçi seçiminde ilgili tedarikçinin yer kriteri açısından daha olumlu değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada, çelik sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın tedarikçi seçimi belirlenmeye çalışılarak, çelik sektöründe de önemi yüksek olan yer kriteri ile kalite, çevre yönetimi, bilgi yönetimi kriterleri standartlara uygunluk çevresinde değerlendirilmiştir. Bu kriterlerden hangisinin tedarikçi seçiminde daha önemli olduğu ve kriterlerin önem seviyeleri dikkate alındığında hangi firmanın tedarikçi olarak belirlenmesi gerektiği sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır.

Tedarikçi seçimi ile ilgili yapılan çok kriterli karar verme yöntemi içeren çalışmalarda kriter ağırlıklarının, çoğunlukla AHP ve benzeri daha sübjektif yöntemlerle uzman görüşleri dikkate alınarak belirlenmesinden dolayı, objektifliği ön plana çıkartan analiz yöntemlerine ilişkin çalışmalara literatürde ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden, kriterler arası ilişkileri korelasyon analizi ile dikkate alan CRITIC yönteminin ağırlık belirlemede kullanılmasının, hem objektiflik açısından, hem de tedarikçi seçiminde yer alan kriterlerin herbirinin birbirine bağımlı bir etkisi olduğu düşünülerek bu çalışmada uygulanmasına karar verilmiştir. Bu yöndeki çalışmaların literatürde oldukça az sayıda olması da CRITIC yöntemin kullanılmasının uygun olduğunu ortaya çıkarmıştır. CRITIC yöntemi uygulandıktan sonra da belirlenen ağırlıkların TOPSIS yönteminde uygulanması ile ideal çözüme yakınlık ile objektif kriter ağırlıklandırılması birarada yapılarak, olabilecek en uygun tedarikçi belirlenmeye çalışılmıştır.

1. YÖNTEM

Çalışmanın birinci aşamasında, tedarikçi seçimi için ele alınacak kriterler belirlendi. Çalışmanın ikinci aşamasında, Kocaeli'nde çelik sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın aday olarak belirlediği dört tedarikçi firmanın bu kriterlere ilişkin verileri toplandı ve ilgili veri incelendi. İlgili veri firmanın tedarikçilere ilişkin değerlendirmelerinden yapılan çıkarımlar ile elde edildi. Daha sonra, toplanan bu verilere, önce yöneylem araştırması çok kriterli karar verme tekniklerinden CRITIC yöntemi uygulanarak kriterlerin ağırlıkları belirlendi. Bunu takip eden aşamada, CRITIC yöntemi ile elde edilen kriter ağırlıkları TOPSIS Metodunda uygulandı. Bu uygulama sonucunda firma için en uygun olan tedarikçi tespit edildi.

1.1. Literatür Araştırması

Tedarikçi seçiminde, ISO 9001 ve benzeri kalite sertifikasyonlarına sahip olmak son yıllarda tedarikçi seçiminde ön değerlendirme ve eleme unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Kalite kriterini firmaların kendilerinin ölçtüğü çalışmalar da mevcuttur. Ancak son yıllarda, geçerli bir kalite sertifikasyon belgesine sahip olmak değerlendirmelerde ön plana çıkmıştır. Bu sayede de tedarikçi seçiminde firmalar zaman kazanmaya başlamıştır. Aynı durum, çevre yönetimi ve bilgi yönetimi güvenliği ile ilgili kriterler için de geçerlidir. Tedarikçi firmanın çevreye olan duyarlılığı için ISO 14001 ve benzeri sertifikalara sahip olup olmadığı incelenmektedir. Bilgi güvenliği yönetimi için ise ISO 27001 ve benzeri sertifikasyon durumları ele alınmaktadır. Literatürde incelenen çalışmalarda özellikle bu 3 kriterin literatürde standart uyumu ile daha fazla değerlendirilebileceği görülmektedir. Coğrafi konum ise özellikle taşıma maliyeti yüksek olan sektörlerde, önemli bir tedarikçi seçimi kriteri olarak yer almaya devam etmektedir.

Bu kriterler, tedarikçi seçimi ile ilgili yapılan çok sayıda bilimsel çalışmada kullanılmıştır. Tedarikçi Seçimi için otomotiv sektöründe faaliyet gösteren bir firma için tedarikçi seçiminde çevre bilincini IS0 14001 ile ölçen (Özkır, 2018: 31) tarafından yapılan çalışma, Kalite ve Çevre duyarlılığı kriterlerini tedarikçi seçiminde ele alan, bununla birlikte DEMATEL, ANP ve Bulanık Vikor Metotlarını kullanan (Zhou ve Xu, 2017: 1536-1540) tarafından yapılan çalışmada, Kalite ve Çevre duyarlılığı kriterlerini ele alan ve ANP yöntemini kullanan (Çetin ve Önder, 2015: 335-350) tarafından yapılan çalışmada, bu kriterler dikkate alınmıştır.

Literatürde yer alan bu ilgili çalışmalar dikkate alınarak, tedarikçi seçiminde dört temel kriter belirlendi (Özkır, 2018: 31, Zhou ve Xu, 2017: 1536-1540, Çetin ve Önder, 2015: 335-350). Bu kriterler, tanımlayıcıları, adları, minimum/maksimum olma durumları belirtilerek Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Tedarikçi seçim kriterleri

Kriter Tanımlayıcısı	Kriterin Adı	Kriter Minimum/Maksimum Durumu
K1	Yer	Maksimum
K2	Kalite	Maksimum
K3	Çevre Yönetimi	Maksimum
K4	Güvenlik	Maksimum

Bu çalışmada literatür dikkate alınmakla beraber, kriterlerin belirlenmesinde çelik sektörüne uyumluluk ve tedarikçi firmaları değerlendirmede standartların en çok kullanıldığı kriterlerin çalışmada yer alması temel alınarak, kriter eleme işlemi yapılmış ve bunun dışında çelik sektöründe tedarikçinin bulunduğu coğrafi konumun sektörün özelliklerinden dolayı incelenmesi çok gerekli olduğundan dolayı yer kriteri de çalışmada bir kriter olarak ele alınmıştır. Dört kriterin herbirinin maksimum olma nedeni, ilgili kriterlerin yüksek skor alma durumuna göre değerlendirilmelerinden kaynaklanmaktadır.

1.2. CRITIC Yöntemi

CRITIC Yöntemi, çok kriterli karar verme problemlerinde, değerlendirmede ve analizlerde kullanılan kriterlerin önem düzeylerinin, objektif bir şekilde belirlenmesi amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Yöntem, kriterlerin ağırlıklarının objektif olarak belirlenmesini sağlamaktadır (Demircioğlu ve Coskun, 2018: 187). Bu yönüyle, AHP ve DEMATEL gibi yöntemlerin uzman görüşlerini dikkate alarak sübjektif bir ağırlıklandırma yapmasına karşın, objektifliği ön plana çıkartarak bu yöntemlere göre bir üstünlük sağlamaktadır. Objektif ağırlıklandırma kriterler arası korelasyon değerleri ve kriterlerin standart sapma değerleri dikkate alınarak hesaplanmaktadır (Demircioğlu ve Coskun, 2018: 187).

CRITIC Yönteminin aşamaları aşağıda yer aldığı üzeredir: (Jahan vd., 2012: 413)

Aşama 1: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi: Bu aşamada fayda kriterleri, bir başka ifadeyle, karar verme problemlerinde maksimum olması istenilen kriterler için ve minimum olması istenilen maliyet kriterleri için, 2 ayrı normalizasyon eşitliği kullanılmaktadır. Eşitlik (1) fayda kriteri, Eşitlik (2) ise maliyet eşitliği için oluşturulmuş normalizasyon işlemlerinin yerine getirilmesini sağlayan formülleri belirtmektedir.

x_j^{max}= j.kriterin alternatifleri arasındaki maksimum değeri

x_j^{min}= j.kriterin alternatifleri arasındaki minimum değeri

i= 1,2,...,m (alternatifler)

j= 1,2,…,n (kriterler)

$$\text{Eşitlik (1)} \quad r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}}$$

$$\text{Eşitlik (2)} \quad r_{ij} = \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{min}}$$

Aşama 2: Kriterler arası ilişki derecesinin belirlenmesi: Aşama 1'de normalizasyon sonucu elde edilen r_{ij} değerleri Eşitlik (3)'te uygulanarak, ρ_{jk} değerleri, j kriterleri ile k kriterleri arasındaki korelasyon değerleri hesaplanabilmektedir.

$$\text{Eşitlik (3)} \quad \rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \bar{r_j})(r_{ik} - \bar{r_k})}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \bar{r_j})^2 \sum_{i=1}^{m}(r_{ik} - \bar{r_k})^2}}$$

Aşama 3: C_j değerlerinin hesaplanması: Kriterde bulunan toplam bilgi C_j , σ_j: j.kriterin standart sapma değeri ve j=1,2,…n olmak üzere, Eşitlik 4'te hesaplanan standart sapma değerleri, Eşitlik 5'te kullanılarak elde edilir.

$$\text{Eşitlik (4)} \quad \sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \bar{r_j})^2}{m}}$$

$$\text{Eşitlik (5)} \quad C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^{n}(1 - \rho_{jk})$$

Aşama 4: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması: Aşama 3'te her j kriteri için hesaplanan C_j değeri, j,k=1,2,…, n olmak üzere, tüm kriterlerin C_j değerlerinin toplamına oranlanarak, her bir kriterin ağırlığı hesaplanmış olur. Kriter ağırlıklarının hesaplanmasına ilişkin formül Eşitlik (6)'da ifade edilmiştir.

$$\text{Eşitlik (6)} \quad w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^{n} C_k}$$

1.3. TOPSIS Yöntemi

TOPSIS Yöntemi, alternatifler arasından en uygun seçimin yapılmasına olanak tanıyan ve seçilmesi gereken en uygun alternatifin ideal çözüme yakın olmasını ve ideal olmayan çözüme en uzak olmasını benimseyen çok kriterli karar verme tekniğidir (Amiri-Aref vd., 2012). Eğer ilgili karar verme probleminde amaç maksimizasyon ise ideal çözüme yakınlık, amaç minimizasyon ise negatif ideal çözüme uzaklık hedeflenmektedir. Bu bağlamda, bu yöntemin amacı ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözüme en uzak olan alternatifi seçmektir. Bu yöntem, alternatiflerin tercih sıralamasını belirlerken çok kapsamlı bir inceleme şansı verdiği için, uygulamada çok kullanılan yöntemlerden birisidir. Burada, alternatifin tercih derecesine

pozitif ideal çözüme yakın olma ve negatif ideal çözüme uzak olma dereceleri birlikte değerlendirilerek karar verilir. TOPSIS yöntemi pozitif ideal çözüm ve negatif ideal çözüm gibi iki farklı çözüm kümesini birarada değerlendiren bir yöntem olmasına rağmen, matematiksel işlemleri oldukça kolay olan, anlaşılabilirliği yüksek ve sonuçlarının yorumlanmasında zorlanılmayan bir yöntemdir.

TOPSIS Yönteminin aşamaları aşağıda yer aldığı üzeredir (Christian vd., 2016: 472-473):

Aşama 1: Karar Matrisinin oluşturulması: Bu aşamada, m alternatif sayısı, p kriter sayısı olmak üzere, i. alternatifin j.kriterde aldığı değeri a_{ij} değerleri göstermek üzere, tüm alternatiflerin tüm kriterlerde aldığı değerleri gösteren karar matrisi oluşturulur. Karar matrisinin gösterimi Eşitlik (7)'de yer aldığı üzeredir:

$$\textit{Eşitlik (7)}\ A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1p} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & \cdots & a_{mp} \end{bmatrix}$$

Aşama 2: Normalize Matrisin Oluşturulması: Bu aşamada, her bir kriter için ilgili alternatifin aldığı normalize edilmiş değer, ilgili kriterin ilgili alternatifte aldığı değerin, ilgili kriterin tüm alternatiflerde aldığı değerlerin herbirinin karelerinin toplamının karekökünе bölünmesiyle elde edilir. Normalize edilmiş değer, n_{ij} olarak ifade edilmiş olup, Eşitlik (8)'de belirtilen formül ile hesaplanmaktadır.

$$\textit{Eşitlik (8)}\ n_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} a_{ij}^2}}$$

Aşama 3: Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisin Oluşturulması: Bu aşamada, normalize edilmiş matrise ait her bir değer w_i gibi bir değer ile ağırlıklandırılır. Normalize matriste yer alan n_{ij} değerleri w_i ağırlık değerleri ile çarpılarak V ile belirtilen ağırlıklandırılmış normalize matris oluşturulur. Ağırlıklandırılmış normalize matrisin hesaplanması, Eşitlik (9)'da belirtilen formül uygulanarak yapılmaktadır.

$$\textit{Eşitlik (9)}\ V = \begin{bmatrix} w_1 n_{11} & w_2 n_{12} & \cdots & w_n n_{1p} \\ \vdots & & \ddots & \vdots \\ w_1 n_{m1} & w_2 n_{m2} & \cdots & w_n n_{mp} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \cdots & v_{1p} \\ \vdots & & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & \cdots & v_{mp} \end{bmatrix}$$

Aşama 4: İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Değerlerinin Elde Edilmesi: Ağırlıklandırılmış normalize matris oluşturulduktan sonra, karar verme probleminde amaç maksimizasyon ise her bir sütuna ait maksimum değerler elde edilerek, pozitif ideal çözüm değerleri oluşturulur. Öte yandan, her bir sütuna ait minimum değerler bulunarak ise, negatif ideal çözüm değerleri oluşturulur. Pozitif ideal çözüm değerlerinin elde edilmesi Eşitlik (10)'da, Negatif ideal çözüm değerlerinin elde edilmesi ise Eşitlik (11)'de gösterilmektedir.

Pozitif İdeal Çözüm Değerleri:

Eşitlik (10)

$$A^* = \left\{ \max_j v_{ij} \,\middle|\, j = 1, \dots, p \,;\, i = 1, \dots, m \right\} \Rightarrow A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$$

Her bir sütuna ait maksimum değerlerdir.

Negatif İdeal Çözüm Değerleri:

$$\textit{Eşitlik (11)} \quad A^- = \left\{ \min_i v_{ij} \; olmak \; üzere \right\} \Rightarrow A^- = \{v_1^- , v_2^- , \dots , v_n^-\}$$

Her bir sütuna ait minimum değerlerdir.

Aşama 5: Pozitif İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Hesaplanması: Pozitif ideal ve negatif ideal noktalara olan uzaklık değerleri hesaplanırken öklid uzaklığı formülünden yararlanılır. Burada amaç, ideal çözüme en yakın öklid uzaklığı ile negatif ideal çözüme en uzak uzaklık değerinin tespit edilmesidir. Her bir alternatifin pozitif ideal çözümden uzaklık değeri S_i^* ve negatif ideal çözümden uzaklık değeri S_i^-, sırasıyla Eşitlik (12) ve Eşitlik(13)'te belirtilen formüllerle hesaplanmaktadır.

$$\textit{Eşitlik (12)} \quad S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} \left(v_{ij} - v_j^*\right)^2}$$

$$\textit{Eşitlik (13)} \quad S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} \left(v_{ij} - v_j^-\right)^2}$$

Aşama 6: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması: İdeal çözüme göreli yakınlığının hesaplanmasında Aşama 5'te hesaplanan S_i^* ve S_i^- değerlerini içeren Eşitlik (14)'te yer alan formül kullanılarak, C_i^* ile ifade edilen ideal çözüme göreli yakınlık değeri bulunur. Alternatifleri sıralamak için kullanılan C_i^* değerlerinden, en büyük C_i^* değerine sahip olan alternatif, en iyi alternatif olarak seçilmektedir. C_i^*, 0 ve 1 değerlerini içermek üzere 0 ile 1 arasında değer alır.

$$\textit{Eşitlik (14)} \quad C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

2. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada, Kocaeli'nde çelik sektöründe faaliyet gösteren bir firma için tedarikçi olmaya aday dört dağıtıcı firmanın "K1-Yer, K2-Kalite, K3- Çevre Yönetimi, K4-Güvenlik" şeklinde ifade edilen dört kritere ilişkin aldığı değerler, veri olarak kullanılmıştır. Daha sonra bu veriye, CRITIC yöntemi uygulanarak her bir kriter için ağırlık değerleri hesaplanmış ve daha sonra hesaplanan bu ağırlık değerleri dikkate alınarak verilere TOPSIS Yöntemi uygulanmıştır. TOPSIS yöntemi sonuçlarına göre de dört dağıtıcı firma arasından en uygun olan tedarikçi firma belirlenmiştir.

Çalışmada ilk önce, dört firmanın kriterlerden aldığı değerler veri olarak ele alındı. Tablo 2'de belirtilen, alternatif anlamına gelen kısaltmalarda, dört firma, A1, A2, A3, A4 olarak tanımlanmıştır.

Tablo 2'de tedarikçi seçimi karar matrisi oluşturulurken tedarikçi firmalara verilen puanlamalar, firmaların belirli koşulları sağlayıp sağlamamasına göre yapılmıştır.

K1-Yer Kriterine Göre Yapılan Puanlamada dikkate alınan koşullar ve ilgili puanlamalar aşağıda yer aldığı üzeredir:

- Tedarikçi firma Kocaeli ve 30 km çevresinde konumlanmış ise yer kriterinden aldığı puan 45'tir.
- Tedarikçi firma İstanbul ve çevresinde bir konuma sahipse aldığı puan 40'dır.
- Firmanın konumu ilk 2 koşulda belirtilen yerler haricinde diğer yurtiçi yerlerde konumlanmış ise alınan puan 30'dur.
- Yurtdışında faaliyet gösteren tedarikçi firmalar ise 20 puan almaktadırlar.

K2-Kalite Kriterine göre puanlamada ise, tedarikçi firmanın ISO 9001: 2008 Kalite Yönetim Sistemi Sertifikası varsa aldığı puan 8, ISO 9001: 2008 sertifika süreci devam etmekte ise aldığı puan 5'tir.

K3-Çevre Yönetimine göre puanlamada ise, firmanın iki geçerli sertifikası varsa 5 puan, bir sertifikada başvurusu devam ediyor, birinde ise sertifikası varsa 4 puan, sadece bir sertifikası var ise 3 puan, yalnızca bir sertifikada devam eden başvurusu varsa 2 puan almaktadır.

K4- Güvenlik kriterine göre puanlamada ise, tedarikçi firmanın ISO 27001: Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi Sertifikası varsa aldığı puan 2, ISO 27001 sertifika süreci devam etmekte ise aldığı puan 1'dir.

Bu koşullar dikkate alınarak çalışmada yer alan dört firma için kriterlerden aldığı değerler Tedarikçi Seçim Matrisi olarak Tablo 2'de ifade edilmiştir.

Tablo 2: Tedarikçi Seçimi Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4

A1	40	5	4	1
A2	20	5	2	1
A3	45	8	5	2
A4	30	8	3	2

Öncelikle Tedarikçi Seçimi Karar Matrisine CRITIC yönteminin 1. aşamasında belirtilen matematiksel işlemler uygulanarak, Tablo 3'te belirtilen CRITIC normalizasyon değerleri elde edildi.

Tablo 3: CRITIC Normalizasyon Değerleri

	K1	K2	K3	K4
A1	0,8	0	0,67	0
A2	0	0	0	0
A3	1	1	1	1
A4	0,4	1	0,33	1

Elde edilen CRITIC normalizasyon değerlerine CRITIC yönteminin 2.Aşamasında belirtilen formül uygulanarak kriterler arası ilişki derecesi belirlenerek, korelasyon matrisi oluşturuldu. Oluşturulan korelasyon matrisi Tablo 4'te gösterilmektedir.

Korelasyon matrisi oluşturulurken Excel Programının Veri Çözümlemede yer alan Korelasyon Çözümleme aracından yararlanılarak, hesaplama yapılmıştır.

Tablo 4: Kriterler Arası Korelasyon Matrisi

	K1	K2	K3	K4
K1	1	0,39057	0,98978	0,39057
K2	0,39057	1	0,44721	1
K3	0,98978	0,44721	1	0,447213595
K4	0,39057	1,00000	0,447213595	1

Kriterler arası korelasyon matrisi sonuçlarına göre, en güçlü ilişkinin 1 değeri ile K2 ile K4 kriterleri arasında olduğunu, en zayıf ilişkinin ise 0,39057 değeri ile K1 ve K2 ile K1 ve K4 kriterleri arasında olduğu görülmektedir.

Kriterde bulunan toplam bilgiyi ifade eden C_j değerlerini hesaplamak için gerekli olan kriterlerin standart sapma değerleri ise Tablo 5'te ifade edilmiştir.

Tablo 5: Kriterlerin Standart Sapma Değerleri

K1	K2	K3	K4
0,4435	0,5774	0,4303	0,5774

Kriterlerin standart sapma değerlerine göre en az değişkenlik gösteren kriter K3 iken, en çok değişkenlik gösteren kriterler ise K2 ve K4 kriterleridir.

Kriterde bulunan toplam bilgiyi ifade eden C_j değerleri, CRITIC yönteminde Aşama 3'te belirtilen 2 formül yardımıyla hesaplanarak, hesaplama sonuçları Tablo 6'da belirtilmiştir.

Tablo 6: C_J Değerleri

K1	K2	K3	K4
0,54507	0,67101	0,48016	0,67101

Tablo 6'da belirtilen C_j Değerleri CRITIC yöntemi Aşama 4'te belirtilen formülde uygulanarak, her bir kriterin ağırlık değerleri hesaplanmış ve ilgili hesaplama sonuçları Tablo 7'de ifade edilmiştir.

Tablo 7: CRITIC Yöntemi İle Hesaplanan Kriter Ağırlıkları

K1	K2	K3	K4
0,2303	0,2835	0,2028	0,2835

CRITIC Yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlık değerlerine göre en önemli kriterler 0,2835 değeri ile kalite ve güvenlik kriterleri, en düşük öneme sahip kriter ise 0,2028 değeri ile çevre yönetimi kriteridir.

Daha sonra, Tablo 2'de ifade edilen tedarikçi seçimi karar matrisine önce TOPSIS Yöntemi Aşama 2'de belirtilen normalizasyon işlemi uygulanarak, TOPSIS Normalize Matrisi elde edilmiş ve ilgili hesaplama sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: TOPSIS Normalize Matrisi

	K1	K2	K3	K4
A1	0,570	0,375	0,544	0,316
A2	0,285	0,375	0,272	0,316
A3	0,641	0,600	0,680	0,632
A4	0,427	0,600	0,408	0,632

Tablo 7'de ifade edilen CRITIC Yöntemi ağırlık değerleri kullanılarak, her bir kriterin ağırlık değeri, TOPSIS Normalize matriste kriterin kendi sütunundaki alternatif değerleri ile çarpılarak, Tablo 9'da belirtilen TOPSIS ağırlıklandırılmış normalize matris elde edilmiştir.

Tablo 9: TOPSIS Ağırlıklandırılmış Normalize Matris

	K1	K2	K3	K4
A1	0,1313	0,1062	0,1104	0,0897
A2	0,0656	0,1062	0,0552	0,0897
A3	0,1477	0,1700	0,1380	0,1793
A4	0,0984	0,1700	0,0828	0,1793

TOPSIS Ağırlıklandırılmış Normalize matris elde edildikten sonra, her bir sütuna ait maksimum değerler alınarak pozitif ideal çözüm değerleri ve her bir sütuna ait minimum değerler alınarak ise negatif ideal çözüm değerleri elde edilir. Pozitif ve negatif ideal çözüm değerleri sırasıyla, Tablo 10 ve Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 10: Pozitif İdeal Çözüm Değerleri

K1	K2	K3	K4
0,1477	0,1700	0,1380	0,1793

Tablo 11: Negatif İdeal Çözüm Değerleri

K1	K2	K3	K4
0,0656	0,1062	0,0552	0,0897

Daha sonra ise, TOPSIS Yöntemi Aşama 5'te belirtilen Eşitlik (12) ve Eşitlik (13)'te belirtilen formüller kullanılarak, pozitif ideal uzaklık değeri S_i^* ve negatif ideal uzaklık değeri S_i^- hesaplanmıştır. Pozitif ideal uzaklık değeri ve negatif ideal uzaklık değerine ilişkin hesaplamalar ve detaylar Tablo 12 ve Tablo 13'te belirtilmektedir.

Tablo 12: Pozitif İdeal Uzaklıkların Hesaplanması

	K1	K2	K3	K4	Toplam	S_i^*
A1	0,00027	0,00406	0,00076	0,00804	0,01313	0,114594267
A2	0,00673	0,00406	0,00685	0,00804	0,02569	0,160269624
A3	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0

A4	0,00242	0,00000	0,00305	0,00000	0,00547	0,073956518

Tablo 13: Negatif İdeal Uzaklıkların Hesaplanması

	K1	K2	K3	K4	Toplam	S_i^-
A1	0,004	0,000	0,003	0,000	0,007354169	0,08575645
A2	0,000	0,000	0,000	0,000	0	0
A3	0,007	0,004	0,007	0,008	0,025686353	0,160269624
A4	0,001	0,004	0,001	0,008	0,013939533	0,118065798

TOPSIS yönteminin son aşamasında ise, Aşama 6'da belirtilen Eşitlik (14) uygulanarak C_i^* ile ifade edilen ideal çözüme göreli yakınlık değerleri tüm alternatifler için hesaplanır. Hesaplama sonuçları Tablo 14'te ifade edilmektedir.

Tablo 14: İdeal Çözüme Göreli Yakınlık Değerleri

	S_i^*	S_i^-	C_i^*
A1	0,11459	0,08576	0,42803
A2	0,16027	0,00000	0,00000
A3	0,00000	0,16027	1,00000
A4	0,07396	0,11807	0,61485

İdeal çözüme göreli yakınlık değerleri incelendiğinde, en uygun alternatifin 1,00 değeri ile A3 ile belirtilen tedarikçinin, daha sonra da sırasıyla, A4 ve A1 ile ifade edilen tedarikçiler olduğu görülmektedir. En uygun olmayan tedarikçi ise A2 ile ifade edilen tedarikçidir.

3. SONUÇ

Çalışmada Kocaeli'nde çelik sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın tedarikçi seçimine ilişkin verileri kullanılarak, CRITIC ve TOPSIS yöntemiyle tedarikçi seçimi ve sıralamasına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları, en uygun tedarikçinin tüm dört faktörde en yüksek değere sahip olan tedarikçi olduğunu göstermektedir. Öte yandan, en kötü alternatif tedarikçinin ise yer skoru en düşük olan tedarikçi, en iyi alternatifin ise yer skoru en yüksek olan tedarikçi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada değerlendirmeler yalnızca nicel göstergeler kullanılarak yapılmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bu göstergelerin yanısıra zamanında geri bildirim, marka ve benzeri

nitel değerlendirmeler de bir ölçeğe göre puanlanarak daha geliştirilmiş çözümler oluşturulabilir.

Kriterler arası ilişkileri dikkate alarak kriterlerin ağırlıklarının CRITIC yöntemi sayesinde objektif bir şekilde belirlenmesi, çalışmanın literatüre yaptığı en önemli katkılardan biridir. Sadece skor toplamı ile tedarikçi seçimi belirlemenin aksine, çalışma hem ideal çözüme göreli yakınlığı hem de objektif ağırlıklandırmayı birarada yaparak, eldeki verilerle ulaşılabilecek en ideal ve objektif çözüm ile sıralamaya ulaşmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, kriter sayısı ve alternatif tedarikçi sayısı arttırma yoluna gidilerek, çalışma genişletilebilir.

Çalışmanın verileri genel olarak incelendiğinde kalite ve güvenlik faktörünün tedarikçi seçiminde ön plana çıktığı görülmektedir, ayrıca kalite ile çevre yönetiminin birbirlerini en çok etkileyen kriterler olduğu görülmektedir. Çalışmanın tedarikçi seçimine fiyat dışındaki bir bakış açısı ile yönelmesi ve kalite, güvenlik, değerlendirme ile ilgili standartlara uyumu dikkate alması çalışmanın getirdiği yenilik olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

Amiri-Aref, M., Javadian, N., Kazemi, M.(2012). A new fuzzy positive and negative ideal solution for fuzzy TOPSIS, *WSEAS Transactions on Circuits and Systems,* 11(3), 92-103.

Christian, A., Zhang, Y., Salifou, C. (2016). Country selection for international expansion: TOPSIS method analysis, *Modern Economy*, 7, 470-476.

Çetin, O., Önder, E. (2015). Tedarikçi seçiminde analitik ağ süreci yönteminin kullanılması, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6(10), 335-354.

Demircioğlu, M., Coşkun, İ. (2018). Critic-Moosra yöntemi ve ups seçimi üzerine bir uygulama, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 27 (1), 183-195.

Jahan, A., Mustapha, F., Sapuan, S.M., Ismail, M.Y., Bahraminasab, M. (2012). A framework for weighting of criteria in ranking stage of material selection process, *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 58(1), 411-420.

Özkır, V. (2018). Belirsizlik altında çevre bilinçli tedarikçi seçimi probleminin incelenmesi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi,* 19(1), 23-37.

Zhou, X., Xu, Z. (2017). "An integrated decision making model for sustainable supplier selection under uncertain environment" 2017 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management Konferansı'na sunulmuş tebliğ, Singapur, 10-13 Aralık.

GEÇİŞ ÜLKELERİNDE ENFLASYONUN YOLSUZLUK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ANALİZ

Doç. Dr. Çiğdem Börke Tunalı
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü
cbtunali@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Naci Tolga Saruç
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü
naci.saruc@istanbul.edu.tr

ÖZET: Yolsuzluk gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerdeki en önemli sorunlardan biridir. Literatürdeki ampirik çalışmalar, yolsuzluğun genel olarak ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir (Cooray ve diğerleri, 2017). Bununla birlikte, Leff (1964), Leys (1965) ve Huntington (1968) tarafından ortaya atılan "kolaylık sağlama (grease the wheels)" hipotezine göre yolsuzluk, iyi işlemeyen kurumlarda etkinliği arttırarak yatırımlar ve büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir (Meon & Sekkat, 2005). Son yıllarda yapılan çalışmalarda ise; yolsuzluğun ekonomik büyüme ve gelişme üzerindeki etkisinin kurumsal çevreye bağlı olduğu tespit edilmiştir (Meon & Sekkat, 2005; Aidt, 2009; Meon & Weill, 2010). Literatürde yolsuzluğun ekonomik etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma olmasına rağmen, yolsuzluğu belirleyen faktörler ve makroekonomik değişkenlerin yolsuzluk üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalar yeterli düzeyde değildir (Straub, 2000). Bu çalışmanın amacı, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın (European Bank for Reconstruction and Development, EBRD) tanımına göre geçiş ülkesi olarak nitelendirilen ülkelerde, enflasyonun yolsuzluk üzerindeki etkisinin ampirik olarak incelenmesidir. Ampirik analizde yirmi dokuz geçiş ekonomisinin 2002-2017 dönemine ait verileri kullanılarak, enflasyonun yolsuzluk üzerindeki etkisi tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk, Enflasyon, Geçiş Ülkeleri

AN EMPIRICAL ANALYSIS ON THE EFFECT OF INFLATION ON CORRUPTION IN TRANSITION COUNTRIES

ABSTARCT: Corruption is one of the most significant issues both in developed and developing countries. Existing empirical studies in the literature show that corruption generally has negative effects on economies (Cooray et al., 2017). However, according to the "grease the wheels" hypothesis put forward by Leff (1964), Leys (1965) and Huntington (1968) corruption can have positive effects on investment and growth by increasing the efficiency in institutions which do not function well (Meon & Sekkat, 2005). In recent studies, it is estabilished that the effect of corruption on economic growth and development depends on institutional environment (Meon & Sekkat, 2005; Aidt, 2009; Meon & Weill, 2010). In the existing literature, although there are many studies which investigate economic effects of corruption the studies which are about the determinants of corruption and the effects of macroeconomic variables on corruption are not sufficient (Straub, 2000). The aim of this study is to investigate the effect of inflation on corruption empirically in countries which are characterized as transition countries according to the definition of the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). In the empirical analysis, it is tried to estimate the effect of inflation on corruption by using a dataset which covers twenty nine transtion countries over the 2002-2017 period.

Key Words: Corruption, Inflation, Transition Countries

GİRİŞ

Yolsuzluk günümüzde pek çok ülkede çözülmesi gereken en önemli sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir. Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde hükümetler, yolsuzlukla mücadele amacıyla çeşitli politikalar uygulamakta ve yolsuzluğu kontrol altına almaya çalışmaktadırlar.

Genel bir tanımlamaya göre yolsuzluk *"Kamu kurumlarının özel çıkarlar için kullanılması, kamu tarafından belli bir görevi yerine getirmek üzere görevlendirilmiş olan bir memurun kendi çıkarları için görevini kötüye kullanması"* (Bardhan, 1997) şeklinde ifade edilmektedir. Yolsuzluğun ölçümünün kolay olmaması, 1990'lı yıllara kadar yolsuzluğun ekonomi üzerinde yarattığı etkiler ve yolsuzluğun nedenleri konusunda ampirik çalışma yapılmasını engellemiştir. Bununla birlikte özellikle son yıllarda, yolsuzluğu ölçen çeşitli endekslerin oluşturulmasıyla, yolsuzluğun nedenleri ve etkileri konusunda çeşitli analizler yapılmaya başlanmıştır.

Yolsuzluğun etkilerine yönelik olarak yapılmış mevcut ampirik çalışmalar incelendiğinde, yolsuzluğun genel olarak ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir (Cooray, ve diğerleri, 2017). Bununla birlikte, Leff (1964), Leys (1965) ve Huntington (1968) tarafından ortaya atılan "kolaylık sağlama (grease the wheels)" hipotezine göre yolsuzluk, iyi işlemeyen kurumlarda etkinliği arttırarak yatırımlar ve büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir (Meon & Sekkat, 2005). Son yıllarda yapılan çalışmalarda ise; yolsuzluğun ekonomik büyüme ve gelişme üzerindeki etkisinin kurumsal çevreye bağlı olduğu tespit edilmiştir (Meon & Sekkat, 2005; Aidt, 2009; Meon & Weill, 2010).

Literatürde yolsuzluğun ekonomik etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma olmasına rağmen, yolsuzluğu belirleyen faktörler ve makroekonomik değişkenlerin yolsuzluk üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalar yeterli düzeyde değildir (Straub, 2000). Bu çalışmada Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development, EBRD)'nın tanımına göre geçiş ülkesi olarak nitelendirilen ülkelerde, enflasyonun yolsuzluk üzerindeki etkisi ampirik olarak incelenmiştir. Ampirik analizde yirmi dokuz geçiş ülkesinin 2002-2017 dönemine ait verileri kullanılarak, enflasyonun yolsuzluk üzerindeki etkisi tahmin edilmeye çalışılmıştır. Yapılan ampirik analiz sonucunda enflasyonun yolsuzluk üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı, bununla birlikte ekonomik büyüme ve model dahil edilen kurumsal değişkenler olan mevzuat kalitesi, hukukun üstünlüğü ve hesap verilebilirlik göstergelerinin yolsuzluğun kontrolü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, yolsuzluk ile ampirik analizde kullanılan makroekonomik ve kurumsal değişkenler arasında zıt yönlü ya da karşılıklı nedensellik ilişkilerinin de olabileceği ihtimali göz önünde bulundurularak sonuçların ihtiyatlı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde enflasyonun yolsuzluk üzerindeki etkisini inceleyen mevcut ampirik çalışma sonuçları kısaca özetlenmiştir. İkinci bölümde ampirik analizde kullanılan veri ve metodoloji açıklanmış, bir sonraki bölümde ise; yapılan ampirik analiz sonuçları

değerlendirilmiştir. Son bölümde ampirik analiz sonuçları çerçevesinde yolsuzlukla mücadelede göz önünde bulundurulması gereken faktörler kısaca özetlenmiştir.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Yolsuzluk tüm toplumlarda çok eski dönemlerden beri görülmekle birlikte, yolsuzluğun ölçümünde karşılaşılan güçlükler, bu sorunun nedenleri ve yol açtığı sonuçlar konusunda ampirik çalışma yapılmasını engellemiştir (Akça ve diğerleri, 2012). Bununla birlikte özellikle son yıllarda yolsuzluğu ölçen göstergelere ilişkin veri tabanlarının oluşturulması, yolsuzluğun nedenleri ve sonuçlarına ilişkin çalışmaların yapılmasına olanak sağlamıştır (Akça ve diğerleri, 2012). Literatürdeki mevcut çalışmalar incelendiğinde, yolsuzluğun ekonomik etkilerine ilişkin çok sayıda çalışma olduğu, buna karşın yolsuzluğu belirleyen faktörler ve özellikle makroekonomik değişkenlerin yolsuzluk üzerindeki etkilerine ilişkin çalışma sayısının yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir (Straub, 2000). Bu bölümde yolsuzluk ve enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen güncel ampirik çalışmalar özetlenmektedir.

Getz ve Volkema (2001) sosyo-ekonomik faktörlerin yolsuzluk üzerindeki etkisini, 163 ülkeye ait 1997 yılı verilerini kullanarak incelemişlerdir. Yazarlar enflasyon oranı ile ölçtükleri ekonomik sıkıntıların yolsuzluk üzerindeki etkisinin, bürokratik yapı ve kültürel faktörlere bağlı olarak farklılık göstereceğini öne sürmüşler, yaptıkları korelasyon ve regresyon analizi sonucunda, enflasyon oranı ile yolsuzluk arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir (Getz ve Volkema, 2001).

Braun ve Di Tella (2004) enflasyon ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi 75 ülkenin 1982-1994 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak En Küçük Kareler (OLS) ve İki Aşamalı En Küçük Kareler (2SLS) yöntemleri aracılığıyla analiz etmişlerdir. Braun ve Di Tella (2004) çalışmalarında, enflasyon değişkenliğinde meydana gelen bir artışın yolsuzluğu da arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ata ve Arvas (2011) 25 Avrupa ülkesinin 2004-2007 yıllarına ait verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada yolsuzluğun nedenlerini araştırmışlardır. Yazarlar kişi başına gelir düzeyi, ekonomik büyüme oranı, enflasyon oranı, ekonomik özgürlük endeksi ve GINI katsayısını yolsuzluğun belirleyicileri olarak dikkate almışlar ve hesapladıkları regresyon modeline göre, yüksek enflasyon dönemlerinde yolsuzluğun da arttığı sonucuna ulaşmışlardır (Ata ve Arvas, 2011).

Akça ve diğerleri (2012) 97 ülkenin 2002-2010 dönemine ait verilerini kullanarak panel veri teknikleri aracılığıyla enflasyonun yolsuzluk üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Yazarlar tahmin ettikleri modelde enflasyonun yanı sıra, çeşitli makroekonomik ve kurumsal değişkenleri de modellerine dâhil etmişlerdir (Akça ve diğerleri, 2012). Yapılan ampirik analiz sonucunda enflasyonun yolsuzluğu arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Akça ve diğerleri, 2012).

Literatürde enflasyonun yolsuzluk üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların yanı sıra, yolsuzluğun enflasyon üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Abed ve Davoodi (2000) 25 geçiş ekonomisinin 1994-1998 yılları arasındaki verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, yolsuzluk oranının düşük olduğu ve yapısal reformların uygulandığı

ülkelerde enflasyonun da düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte, Abed ve Davoodi (2000) yolsuzluk ve yapısal reform endeksinin birlikte ele alındığı regresyon tahminlerine göre, yolsuzluk endeksinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını tespit etmişlerdir.

Smith-Hillman (2007) rekabet politikası ve yolsuzluğun enflasyon üzerindeki etkisini 23 Afrika ve 20 sanayileşmiş ülkenin 2003 yılına ait verilerini kullanarak incelemiştir. Smith-Hillman (2007) yapmış olduğu ampirik analizde, tüm ülkelerin dikkate alınması durumunda yolsuzluğun enflasyonu arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte yazar ülkeleri, Afrika ülkeleri ve sanayileşmiş ülkeler şeklinde ikiye ayırdığında, yolsuzluğun enflasyon üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız hale geldiğini belirlemiştir (Smith-Hillman, 2007).

Samimi ve Abedini (2012) Orta Doğu, Kuzey Afrika ve diğer seçilmiş gelişmekte olan 40 ülkenin 2003-2010 dönemine ait verilerini kullanarak yolsuzluk ve enflasyon vergisi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yaptıkları ampirik çalışma sonucunda Samimi ve Abedini (2012) yolsuzluk ile enflasyon vergisi arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Sassi ve Gasmi (2017) yolsuzluk ve enflasyon arasındaki ilişkiyi 180 ülkenin 1996-2014 dönemine ait verilerini kullanarak incelemişlerdir. Sassi ve Gasmi (2017) ampirik analiz sonuçlarına göre, yolsuzluk ve enflasyon arasında çift yönlü bir ilişkinin bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Enflasyon ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi inceleyen yukarıda özetlemiş olduğumuz çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bir kısmının enflasyonun yolsuzluğun nedeni olduğu, bir diğer kısmınınsa yolsuzluğun enflasyona sebebiyet verdiği sonucuna ulaştıkları görülmektedir. Dolayısıyla enflasyon ve yolsuzluk arasındaki ilişki konusunda daha kesin sonuçlara ulaşabilmek için daha fazla sayıda çalışmaya ihtiyaç vardır.

2. VERİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada enflasyonun yolsuzluk üzerindeki etkisi, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development, EBRD)'nın 2017-2018 raporunda geçiş ülkesi olarak tanımladığı ülkelerde (European Bank for Reconstruction and Development, EBRD, 2018) 2012-2017 dönemi için incelenmiştir. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'na göre geçiş ülkesi olarak tanımlanan ülkeler tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın Tanımına Göre Geçiş Ülkeleri

Hırvatistan	Slovakya	Türkmenistan	Makedonya	Mısır	Azerbaycan	Türkiye
Estonya	Slovenya	Özbekistan	Yunanistan	Ürdün	Belarus	
Macaristan	Kazakistan	Arnavutluk	Kosova	Lübnan	Gürcistan	
Letonya	Kırgızistan	Bosna Hersek	Karadağ	Fas	Moldova	
Litvanya	Moğolistan	Bulgaristan	Romanya	Tunus	Ukrayna	
Polonya	Tacikistan	Kıbrıs	Sırbistan	Ermenistan	Rusya	

Kaynak: European Bank for Reconstruction and Development, EBRD (2018). Transition Report 2017-18, Erişim Tarihi: 20.11.2018, https://www.ebrd.com/transition-report-2017-18.

Ele alınan dönem için tahmin edilen modelde kullanılan değişkenlere ait verilerin bir kısmı, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Bosna Hersek, Kosova, Lübnan ve Fas için eksik olduğundan, bu ülkeler veri setinden çıkarılmış ve model geriye kalan yirmi dokuz ülkenin verileri kullanılarak tahmin edilmiştir.

Ampirik modelde yolsuzluğu temsil etmek üzere, Dünya Yönetim Göstergeleri içerisinde yer alan yolsuzluğun kontrolü endeksi kullanılmıştır (Kaufmann ve diğerleri, 2010; World Bank, 2018a). Dünya Yönetim Göstergeleri Kaufmann ve diğerleri, (2010) tarafından üretilmekte ve Dünya Bankası tarafından yayımlanmaktadır. Yolsuzluğun kontrolü endeksi, yolsuzluğun ne ölçüde kontrol altına alınabildiğini ölçmekte ve -2,5 ile +2,5 arasında değerler almaktadır (Kaufmann ve diğerleri, 2010; World Bank, 2018a). Bu endeksin yüksek değerler alması yolsuzluğun daha iyi kontrol edilebildiğini göstermektedir (Kaufmann ve diğerleri, 2010; World Bank, 2018a). Model sonuçlarının daha kolay yorumlanabilmesi amacıyla yolsuzluğun kontrolü endeksine 2,5 eklenmiş ve böylece endeksin 0 ile 5 arasında değer alması sağlanmıştır.

Tahmin edilen modelde enflasyonun yolsuzluk üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla, bir önceki kısımda açıklanan Akça ve diğerleri (2012)'nin çalışmasına benzer şekilde modele makroekonomik ve kurumsal değişkenler dâhil edilmiştir. Modelde yer alan makroekonomik değişkenler tüketici fiyatları cinsinden enflasyon oranı, ekonomik büyüme oranı ve dışa açıklığı ölçmek üzere ithalatın gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH)'ya oranıdır. Tüm bu değişkenler yüzde cinsinden ifade edilmiş ve Dünya bankası tarafından yayımlanan Dünya Gelişme Göstergeleri veri tabanından elde edilmiştir (World Bank, 2018b). Kurumsal değişkenler ise; Kaufmann ve diğerleri (2010) tarafından üretilen ve Dünya Bankası tarafından yayımlanan Dünya Yönetim Göstergelerinden alınmıştır (World Bank, 2018a). Modele dahil edilen kurumsal değişkenler; mevzuat kalitesi, hukukun üstünlüğü ve hesap verilebilirlik göstergeleridir (Kaufmann ve diğerleri, 2010; World Bank, 2018a). Mevzuat kalitesi göstergesi, hükümetin özel sektörün gelişimini teşvik eden güçlü politikalar tasarlama ve uygulama yeteneğini temsil ederken; hukukun üstünlüğü göstergesi, toplumun kurallara olan güveni ve kurallara uyma derecesini temsil etmektedir (Kaufmann ve diğerleri, 2010; World Bank, 2018a). Hesap verilebilirlik göstergesi ise; vatandaşların hükümeti seçmeye katılım derecesini göstermektedir (Kaufmann ve diğerleri, 2010; World Bank, 2018a).

Tıpkı yolsuzluğun kontrolü endeksi gibi tüm bu kurumsal değişkenler -2,5 ile +2,5 arasında değer almakta ve daha yüksek değerler mevzuat kalitesi, hukukun üstünlüğü ve hesap verilebilirliğe yönelik olarak daha olumlu bir durumu belirtmektedir. (Kaufmann ve diğerleri, 2010; World Bank, 2018a). Kurumsal değişkenlerin katsayılarının daha kolay yorumlanabilmesi amacıyla, bu değişkenlere de 2,5 eklenmiş ve böylece değişkenlerin 0 ile 5 arasında değer almaları sağlanmıştır.

Tüm bu açıklamalar çerçevesinde ampirik analizde tahmin edilen model aşağıdaki şekilde belirtilebilir:

$$yolsuzluğun_kont_{it} = \alpha_{1t} + \beta_{1t} enf_{it} + \beta_{2t} eko_büy_{it} + \beta_{3t} açıklık_{it} + \beta_{4t} mev_kal_{it} + \beta_{5t} hukuk_üst_{it} + \beta_{6t} hes_verilebilirlik_{it} + \mu_i + u_{it} \quad (i=1,\ldots..N), (t=1,\ldots..,T) \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde; yolsuzluğun_kont yolsuzluğun kontrolü endeksini, enf enflasyon oranını, eko_büy ekonomik büyüme oranını, açıklık ithalatın GSYİH'ya oranı ile ölçülen dışa açıklığı, mev_kal mevzuat kalitesi göstergesini, hukuk_üst hukukun üstünlüğü göstergesini, hes_verilebilirlik hesap verilebilirlik göstergesini, α sabit terimi, μ sabit etkileri, u hata terimini, i ülkeleri ve t'de zamanı göstermektedir. Model Hausman Testi (Hausman, 1978) sonucuna göre sabit etkiler yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir.

3. AMPİRİK BULGULAR

Bir numaralı denklemle ifade edilen model için öncelikle, modelin tahmininde sabit etkiler yönteminin mi yoksa tesadüfi etkiler yönteminin mi kullanılacağının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla ilk olarak Hausman Testi (Hausman, 1978) hesaplanmıştır. Hausman Testi'nde (Hausman, 1978) sıfır hipotezi tahmin yöntemleri arasında sistematik bir fark olmadığını ifade etmektedir. Bu teste göre sıfır hipotezinin reddi modelin tahmininde sabit etkiler yönteminin kullanılması gerektiğini göstermektedir (Hausman, 1978; Stata, 2018).

Tablo 2 Hausman Test sonucunu göstermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi Hausman Testi'ne göre sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda model sabit etkiler yöntemi ile tahmin edilecektir.

Tablo 2: Hausman Testi Sonuçları

Hausman Test İstatistiği	Olasılık Değeri
19.23	0.0038

Kaynak: Yazarların hesaplamaları.

Not: Hausman Test istatistiği Stata 13 programı kullanılarak hesaplanmıştır.

Sabit etkiler yöntemi kullanılarak tahmin edilen model sonuçları tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Ampirik Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: Yolsuzluğun Kontrolü Endeksi	Katsayı	Standart Hata
Enflasyon	-0.0012974	0.0015051
Ekonomik Büyüme	0.0030272**	0.0016862
Dışa Açıklık	0.0005929	0.0012279

Mevzuat Kalitesi	0.2922162***	0.0644682
Hukukun Üstünlüğü	0.4124146***	0.0776887
Hesap Verilebilirlik	0.1931906***	0.0392003
Sabit Terim	-0.0032214	0.3297502
F Testi Olasılık Değeri	10.98 0.0000	
R-Squared Within Between Overall	 0.5557 0.8302 0.8080	

Kaynak: Yazarların hesaplamaları.

Not: Model tahmini Stata 13 programı ile yapılmıştır. **, *** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Model güçlü standart hatalar (robust standard errors) kullanılarak tahmin edilmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde, makroekonomik değişkenler içinde yalnız ekonomik büyüme oranının istatistiksel olarak anlamlı olduğu, enflasyon ve dışa açıklığın ise; istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Ekonomik büyüme yolsuzluğun kontrolünü olumlu yönde etkilemektedir. Buna göre ekonomik büyümenin artması yolsuzluğun daha iyi kontrol edilmesine olanak sağlamaktadır. Modelde kullanılan kurumsal değişkenlerin katsayılarına bakıldığında, tüm kurumsal değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve yolsuzluğun kontrolü üzerinde güçlü olumlu etkiler yarattığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mevzuat kalitesinde, hukukun üstünlüğünde ve hesap verilebilirlikte görülen bir iyileşme yolsuzluğun da daha iyi kontrol edilmesini sağlamaktadır. Bu doğrultuda yolsuzluğun kontrolü açısından kurumsal değişkenlerin son derece önemli bir rolü olduğu belirtilebilir.

Tahmin ettiğimiz model sonuçları her ne kadar makroekonomik değişkenler ile kurumsal değişkenlerin yolsuzluk üzerindeki etkisini ortaya koysa da, yolsuzluk ile enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki de mevcut olabilir. Yani yolsuzluk, bir ülkedeki enflasyon oranını etkileyebilir. Model sonuçlarına göre ekonomik büyüme ve kurumsal değişkenler yolsuzluğun kontrolünü etkilemekle birlikte, bu değişkenler arasında da çift yönlü bir ilişki söz konusu olabilir. Dolayısıyla, ekonomik büyüme ve kurumsal değişkenler yolsuzluğun kontrolü üzerinde etkili olduğu gibi, yolsuzlukta ekonomik büyümeyi ve kurumsal değişkenleri etkileyebilir. Bu doğrultuda yolsuzluk ile makroekonomik değişkenler ve kurumsal değişkenler arasındaki ilişkinin kesin olarak belirlenebilmesi için, söz konusu değişkenler arasındaki tüm nedensellik ilişkilerinin dikkate alınması gerekmektedir. Ele aldığımız ülkelere ait veri setimiz kısa bir dönemi kapsadığından, bu nedensellik ilişkilerinin incelenmesi mümkün değildir.

Gelecekte daha uzun dönemi kapsayan bir veri setinin oluşmasıyla birlikte yolsuzluk ile makroekonomik ve kurumsal değişkenler arasındaki ilişki konusunda daha kesin sonuçlar veren analizler yapılabilecektir.

4. SONUÇ

Yolsuzluk günümüzde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde en önemli sorunlardan biridir. Bu doğrultuda yolsuzluğun ekonomik etkileri ve yolsuzluğu belirleyen faktörlerin tespit edilmesi yolsuzlukla mücadele açısından son derece önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın tanımına göre geçiş ülkesi olarak tanımlanan ülkelerde enflasyonun yolsuzluk üzerindeki etkisinin 2002-2017 yılları arasında ampirik olarak incelenmesidir. Bu doğrultuda yapılan ampirik analizde, enflasyon değişkeninin yanı sıra, makro ekonomik değişkenler olarak ekonomik büyüme ve dışa açıklık; kurumsal değişkenler olarak da mevzuat kalitesi, hukukun üstünlüğü ve hesap verilebilirlik göstergeleri kullanılmıştır. Yapılan ampirik analiz sonucunda, enflasyonun yolsuzluğun kontrolü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte ekonomik büyüme oranı yolsuzluğun kontrolü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etki yaratmaktadır. Yani ekonomik büyüme oranında meydana gelen bir artış, yolsuzluğun kontrolünü de olumlu yönde etkilemektedir. Ekonomik büyüme oranının yanı sıra, modele dahil edilen tüm kurumsal değişkenlerde yolsuzluğun kontrolü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etki yaratmaktadırlar. Dolayısıyla, mevzuat kalitesi, hukukun üstünlüğü ve hesap verilebilirlik göstergelerinde meydana gelen bir iyileşme yolsuzluğun kontrolünü de olumlu yönde etkilemektedir.

Tahmin ettiğimiz model sonuçları ele aldığımız makroekonomik değişkenler ile kurumsal değişkenlerin yolsuzluğun kontrolü üzerindeki etkisini ortaya koymakla birlikte, yolsuzluğun kontrolü ile modelde kullandığımız makroekonomik ve kurumsal değişkenler arasında ters yönlü ya da çift yönlü bir nedensellik ilişkisi de bulunabilir. Ancak söz konusu nedensellik ilişkilerinin incelenebilmesi için, daha uzun dönemi kapsayan bir veri setine ihtiyacımız bulunmaktadır. Bu doğrultuda önümüzdeki yıllarda yolsuzluğun kontrolü ile makroekonomik ve kurumsal değişkenler arasındaki ilişkilerin daha kesin bir şekilde ortaya konulabilmesi için yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Bununla birlikte tahmin ettiğimiz model sonuçlarına göre, kurumsal değişkenlerin tamamının yolsuzluğun kontrolü üzerinde olumlu bir etki yarattığının saptanması, politika yapıcıların enflasyonla mücadelede kurumsal faktörlere önem vermesi gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Abed, G. T. & Davoodi, H. R. (2000). "Corruption, structural reforms, and economic performance in the transition economies", *IMF Working Paper*, Working Paper No: 00/132, Erişim Tarihi: 11.12.2018, https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp00132.pdf.

Aidt, T. S. (2009). "Corruption, institutions, and economic development", *Oxford Review of Economic Policy*, 25(2), 271-291.

Akça, H., Ata, A. Y. & Karaca, C. (2012). "Inflation and corruption relationship: evidence from panel data in developed and developing countries", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(3), 281-295.

Ata, A. Y. & Arvas, M. A. (2011). "Determinants of economic corruption: a cross country data analysis", *International Journal of Business and Social Science*, 2(13), Special Issue, 161-169.

Bardhan, P. (1997). "Corruption and development: a review of issues", *Journal of Economic Literature*, 35(3), 1320-1346.

Braun, M. & Di Tella, R. (2004). "Inflation, inflation variability, and corruption", *Economics & Politics*, 16(1), 77-100.

Cooray, A., Dzhumashev, R. & Schneider, F. (2017). "How does corruption affect public debt? an empirical analysis", *World Development*, 90, 115-127.

European Bank for Reconstruction and Development, EBRD (2018). Transition Report 2017-18, Erişim Tarihi: 20.11.2018, https://www.ebrd.com/transition-report-2017-18.

Getz, K. A. & Volkema, R. J. (2001). "Culture, perceived corruption, and economics a model of predictors and outcomes", *Business & Society*, 40(1), 7-30.

Hausman, J. A. (1978). "Specification tests in econometrics", *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.

Huntington, S. P. (1968). Political order in changing societies. New Haven: Yale University Press.

Kaufmann, D., Kraay, A. & Mastruzzi, M. (2010). "The worldwide governance indicators: methodology and analytical issues", *World Bank Policy Research Working Paper*, Working Paper No: 5430, Erişim Tarihi: 20.11.2018, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1682130.

Leff, N. H. (1964). Economic development through bureaucratic corruption. American Behavioral Scientist 8: 8-14. Reprint in A. J. Heidenheimer, M. Johnston and V.T. LeVine (Eds.), Political corruption: A handbook, 389-403, 1989. Oxford, Transaction Books.

Leys, C. (1965). What is the problem about corruption? Journal of Modern African Studies 3: 215-230. Reprint in A.J. Heidenheimer, M. Johnston and V.T. LeVine (Eds.), Political corruption: A handbook, 51-66, 1989. Oxford: Transaction Books.

Meon, P.-G. & Sekkat, K. (2005). "Does corruption grease or sand the wheels of growth?", *Public Choice*, 122(1/2), 69-97.

Meon, P.-G. & Weill, L. (2010). "Is corruption an efficient grease?", *World Development*, 38(3), 244-259.

Samimi, A. J. & Abedini, M. (2012). "Control of corruption and inflation tax: new evidence from selected developing countries", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, 441-445.

Sassi, S. & Gasmi, A. (2017). "The dynamic relationship between corruption-inflation: evidence from panel vector autoregression", *The Japanese Economic Review*, 68(4), 458-469.

Smith-Hillman, A. V. (2007). "Competition policy, inflation and corruption: evidence from African economies", *Applied Economics Letters*, 14(9), 653-656.

Stata (2018). "Hausman Specification Test", Erişim Tarihi: 20.11.2018, https://www.stata.com/manuals13/rhausman.pdf.

Straub, S. (2000). "Empirical determinants of good institutions: do we know anything?", Inter-American Development Bank, *Research Department Working Paper Series*, Working Paper No: 423, Erişim tarihi: 22.05.2018, https://publications.iadb.org/handle/11319/6085.

World Bank (2018a). Worldwide Governance Indicators, Erişim Tarihi: 20.11.2018, https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=worldwide-governance-indicators.

World Bank (2018b). World Development Indicators, Erişim Tarihi: 20.11.2018, http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators.

MEASURING TAIL DEPENDENCY BETWEEN EUROPEAN BANKS CDS SPREADS AND VIX

Arş. Gör. Dr. Pınar Kaya
Marmara University, Faculty of Business Administration, Business Informatics in German,
pinar.kaya@marmara.edu.tr

Prof. Dr. Bülent Güloğlu
Istanbul Technical University, Faculty of Management, Department of Economics
guloglub@itu.edu.tr

ABSTRACT: The purpose of this study is to contribute to the literature by analyzing the effects of uncertainty shocks on the credit default swap (CDS) spreads of European banks. Our analysis focuses on the tail codependence between implied volatility index (VIX) as an uncertainty variable and European Banks' CDS spreads. We should note that CBOE Volatility Index (VIX) is widely used as a measure of global uncertainty. In this study first, we examine spillovers in daily Value at Risk using multivariate multi-quantile vector autoregression model developed by White et al. (2015). Second, we analyze how VIX shocks are absorbed by the European banks using impulse response functions for the quantiles of 5-year CDS spreads and VIX. Both analyses have been done using high and low quantiles of the series. In other word we examine both the effects of low and high uncertainty on European Banks' CDS spread. Our study covers the daily period from December 14, 2007 to April,17, 2018. Results show there is a strong tail codependence between VIX and most of the European Banks justifying the use of multivariate multi-quantile vector autoregression model and that the effect of uncertainty differs across the European Banks.

Key Words: Uncertainty, Risk Spillovers, European Banks, Value at Risk (VaR)

JEL Codes: G21, G32, C58

ÖZET: Bu çalışmanın amacı belirsizlik şoklarının Avrupa Bankalarının kredi temerrüt takas farkları üzerindeki etkileirni inceleyerek konuyla ilgili literatüre katkıda bulunmaktır. Bu çalışma VIX ile Avrupa Bankaları kredi temerrüt takas farkları arasındaki kuyruk bağımlılığına odaklanmaktadır. Belirtmek gerekirse CBOE oynaklık Endeksi (VIX) küresel belirsizlik için yaygın kullanılan bir ölçüdür. Bu çalışmada ilk olarak White(2015) tarafındna geliştirilen çok değişkenli çok kantilli vektör otoregresyon tekniği kullanılarak riske maruz değer yayılmaları analiz edilmiştir. İkinci olarak etki tepki fonksiyonları kullanılarak VIX şoklarının etkileri incelenmiştir. Bu yapılırken 5 yıllık CDS'lerin ve VIX'in düşük ve yüksek kantil değerleir kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle yüksek ve düşük belirsizliğin Avrupa Banka kredi temerrüt takas farkları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma 14 Aralık 2007-17 Nisan dönemini kapsamıştır. Sonuçlar VIX ve kredi temerrüt takas farkları arasında güçlü kuyruk ortak bağımlılığı ortay koymuş ve kullanılan çok değişkenli çok kantilli vaktör otoregresyon tekniğinin uygunluğunu teyit etmiştir. Sonuçlar ayrıca belirsizliğin Avrupa Bnakarı üzerindeki etkilerini oldukça farklı olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Belirsizlik, Risk Yayılımı, Avrupa Bankaları, Rsike Maruz Değer

INTRODUCTION

Nowadays derivative products are very popular in the financial world, especially OTC derivatives which constitute the greater proportion of derivatives. Over-the-counter (OTC) derivatives are securities traded in places other than on a formal and organized exchange or designated contract markets. Since the financial crisis brought into the open fragilities of the unregulated OTC markets which are very opaque, regulators in the United States and abroad have begun legislating and executing rules regarding OTC derivatives.

These regulations comprise of the Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act of 2010 in the U.S., Markets in Financial Instruments Directive (MiFID) and EMIR in Europe, and international efforts such as Basel III. The Basel Committee on Banking Supervision and the International Organization of Securities Commissions (IOSCO) published an advisory paper on margin requirements for non-centrally-cleared derivatives in July 2012. All these acts aim to reduce counterparty credit risk and operational risk for bilaterally cleared OTC derivatives and to promote fair, transparent, efficient and integrated financial markets.

There are various derivative products traded on over the counter (OTC) markets such as currency swaps, forwards and forex swaps. The reason for the rapid increase in derivative products is that over the counter (OTC) markets are highly flexible in terms of risk aversion, risk management, price discovery and liquidity enhancement as well (Chao et al., 2014).

Since 1990 credit derivatives have been rising for effective risk management and are widely used in financial markets. Credit Default Swap (CDS) is the mostly used type of credit derivatives which is a bilateral agreement between a buyer and a seller, according to which the buyer of the CDS makes a series of payments as a "fee" or "spread" to the seller in exchange of receiving a payoff in the case of debtor's default. The CDS seller undertakes the default risk of debtor in return for a specific CDS premium. A default is often mentioned as a "credit event" and involves such events as failure to pay, restructuring and bankruptcy, or even a drop in the borrower's credit rating (Weistroffer, 2009). The amount of the premium are determined by the probability of debtor's default.

Along with volatility in CDS market, the most important determinant of the CDS price is the stock return volatility and also forward looking stock market volatility index (VIX). Just because, while value of the firm falling close to its default boundary, CDS price become more sensitive to volatility (Chao et al., 2014). Nevertheless, CDS spreads of the financial sectors act differently.

Especially, banks differ from other firms with their accounting structure, role at the economy and regulatory status (Raunig and Scheicher, 2009).

According to the research of Alexander and Kaeck (2008), Credit default swap (CDS) spreads show pronounced regime specific behavior and are extremely sensitive to stock volatility during periods of CDS market turbulence. However, they revealed that in ordinary market circumstances CDS spreads are more sensitive to stock returns than they are to stock volatility.

Baum and Wan (2010) analyses relationship between macroeconomic uncertainty and CDS spreads using both pooled ordinary least squares (OLS) and firm-fixed effects methodologies. They find that macroeconomic uncertainty is an important determinant of CDS spreads, even in the presence of traditional macroeconomic factors such as risk-free rates and Treasury term spreads.

In their study, Eichengreen, Mody, Nedeljkovic, and Sarno (2012) analyses how did the Subprime Crisis affect the entire global banking system? They use principal components

analysis to identify common factors in the movement of banks' credit default swap spreads. They state that fortunes of international banks rise and fall together even in normal times along with short-term global economic prospects.

Grammatikos and Vermeulen (2012) investigate the transmission of the 2007–2010 financial and sovereign debt crises to fifteen EMU countries. They show that crisis transmit to European non-financials from US non-financials, but not for financials. Further they state that financials become significantly more dependent on changes in the difference between the Greek and German CDS spreads after Lehman's collapse, compared to the pre-Lehman sub period. However, this increase is much smaller for non-financials.

Espinosa et al. (2013) examine a sample of large international banks in major advanced economies and investigate the impact that bank-specific factors have on an institution's solvency risk and its contribution to systemic risk. According to their research, they state that the most important predictor is market volatility, as measured by the VIX index among the different variables considered. Further, their findings suggest that unstable funding is the main factor driving systemic risk.

In recent paper, Samaniego et al. (2016) investigate the determinants of credit default swap (CDS) spreads from a sample of 45 listed European banks over the 2004–2010 period. Their results show that market variables have the greatest explanatory power. In addition, they revealed that the explanatory power of the model is considerably higher during the crisis period than it is during the pre-crisis period.

This paper suggests a multivariate regression quantile model to study the degree of tail interdependence among different random variables. This approach allows the quantiles of several random variables to depend on (lagged) quantiles, as well as past innovations and other covariates of interest. This modeling strategy has more advantages compared to traditional approaches that based on the specification of the entire multivariate distribution. Regression quantile estimates are known to be robust to outliers, therefore this approach is suitable for financial data.

Quantiles, which are also known as an element for the calculation of the Value at Risk (VaR) in finance theory, are often used as risk measures. We will estimate a series of bivariate (quantile) VAR models for the conditional quantiles of the CDS premium of Banks from around the Europe and return distribution of Volatility index. Then, we will compute quantile impulse-response functions of a sample of CDS premium of European Banks and we assess the resilience of banks to shocks to the index, as well as their persistence.

This study examines the sensitivity of European banks to financial shocks and differs from the studies in the literature in many ways and provides important contributions to the literature. Within this project, the banks in the European region will be analyzed in terms of financial indicators and the determinants of their sensitivity to shocks will be revealed.

1. LITERATURE REVIEW

Quantile regression analysis, which is widely used in financial studies, is a useful method by providing information about the entire distribution as well as information at the center of the distribution. Following the study of Koenker and Bassett (1978), which contributed to the literature by quantile regression analysis, studies that focused on cross-section data turn into time series and panel data techniques.

Koenker and Xiao (2004, 2006) used the autoregressive coefficients can be expressed as monotone functions of a single, scalar random variable. They have derived the limit distribution and t-statistic of the autoregressive quantile estimator. Based on the results obtained from the Monte Carlo tests, they have shown that this new approach is stronger than the traditional least squares based unit root tests.

By using the quantile regression method estimated with cointegrated time series, Xiao (2009) showed that the values of cointegrated coefficients were influenced by shocks and changed according to quantiles.

Abrevaya and Dahl (2008) estimated the random effects model with panel data as part of the quantile regression approach. Similarly, Lamarche (2010) developed a quantile regression method for the panel data.

Engle and Manganelli (1999) have defined the Value at Risk (VaR) as a standard measure of market risk and developed a quantile estimation approach in which some important assumptions (normal, independent and homogeneous distribution) can be ignored.

Di and Zhu (2015) developed a Bayesian CVaR-Granger causality test method combined with conditional value at risk (CVaR), Bayesian quantile regression and Granger causality test. This analytical technique was described as an effective technique for analyzing extreme risk in financial markets. With the help of this method, they emphasized that international markets are the source of excessive risk in China's stock market. Nevertheless, they observed the significant impact of Japan and Singapore in Chinese markets.

Balboa et al. (2015) analyzed the comovement between the left tails of international big banks' indices and that of the global assets. The individual shocks they described as the contraction of the balance sheet, which exceeded the 1% VaR level, revealed that they were predicator of the shocks that aroused afterwards in the global system.

White et al. (2015) constituted a quantile VAR model by developing a univariate conditional value at risk (CAViaR) model. In the methodology part of their articles, by setting 230 bivariate CAViaR model with the stock market data of 230 financial institutions they analyzed the codependence of the tails. They examined bivariate quantile VAR models using the value at risk of financial institutions around the world. In their research has been found that Asian financial institutions are less sensitive to overall system wide shocks while insurance companies are highly sensitive to global shocks.

Chulia et al. (2017) examined the impact of a shock originating from the US stock market on the six Latin American countries' stock market by using the quantile vector autoregression technique. Nevertheless, they made a regional comparison taking into account the impact of such a shock on the G-7 countries. At the highest quantiles (0.99) a positive shock, which could occur in the US markets, was observed to have a significant effect on Latin America and developed economies.

2. DATA

In this study, we investigate the sensitivity of CDS spreads of selected banks in European region to the financial uncertainty shocks representing by VIX. In this context, the CDS data of the banks in the European region and VIX examined from December,14, 2007 to April 17,2018. All Banks' CDS spreads and VIX time series used in this study obtained from Thomson Reuters DataStream. The analytical tools such as Eviews, Oxmetrics and MATLAB used for the data analysis.

3. METHODOLOGY

The Multivariate MQ-CAViaR technique which was developed by White et al. (2015) will be used in this study. This analysis can be used for analysis of risk spillovers, especially since it takes into account common tail dependency between variables. This model is developed to measure the degree of tail dependency between different random variables. The current period quantiles of random variables in the model are expressed in terms of past quantile values and other explanatory variables and this method are therefore referred to as quantile VAR. The quantile regression approach was developed by Koenker and Bassett (1978).

The three key advantages of the quantile VAR model are as follows:

1. Since quantile regression estimation is a stronger predictor of outlier observations, it is an appropriate analytical technique for financial data,
2. Being a semi-parametric technique, the assumptions about distributions are minimal at the data generation process,
3. This multivariate approach offers the opportunity to directly measure the tail dependence between the random variables.

The main advantage of the quantile VAR approach is that not only it explores the information in the tails of the distribution but also it provides information about the sign and persistence of the shocks, both of which are crucial for investors.

The effect of market wide shocks on bank's CDS premium through impulse response functions to be generated from bivariate quantile VAR models, or in other words, the response of value at risk of CDSs to shocks and their persistence will be examined.

In the VAR model for each VIX and CDS pair, the first variable will be the market uncertainty, which is large enough to affect an entire system, while the second variable will be the CDS. In this case, it is expected that shocks from the first variable will directly affect the second variable,

while shocks from the second variable will not directly affect the first variable. Empirically, the off-diagonal coefficients in A or B are different from zero (equation 4), indicating that there is tail dependency between the two variables.

Suppose we have two random variables, such as Y_{1t} and Y_{2t} in order to explain the quantile VAR model. $\Im_{t-1}$ is an information set at time t. For a given confidence interval $\theta \in (0,1)$, the quintile q_{it} at time t of the random variables Y_{it} (i = 1,2) can be expressed as:

$$\Pr\left[Y_{it} \le q_{it} \left| \Im_{t-1} \right.\right] = \theta, \text{ i=1,2.} \tag{1}$$

A simple version of our proposed structure relates the conditional quantiles of the two random variables according to a vector autoregressive (VAR) structure as follows:

$$\begin{aligned} q_{1t} &= X_t'\beta_1 + b_{11}q_{1t-1} + b_{12}q_{2t-1}, \\ q_{2t} &= X_t'\beta_2 + b_{21}q_{1t-1} + b_{22}q_{2t-1}, \end{aligned} \tag{1}$$

where X_t represents predictors belonging to $\Im_{t-1}$ and typically includes lagged values of Y_{it}.

İf $b_{12} = b_{21} = 0$, the above model is reduced to the univariate CAViaR (conditional value at risk quantile regression) model of Engle and Manganelli (2004). In this case they can be estimated independently of each other.

But if b_{12} and/or b_{21} is different from zero all parameters in the system should be estimated together. These off-diagonal coefficients indicate tail dependency between two random variables. In the light of this information, a null hypothesis that there is no tail dependency is expressed as $H_0 : b_{12} = b_{21} = 0$.

In this study, the quantile VAR (1, 1) or MVMQ-CAViaR (1, 1) model will be used and the model can be expressed by the following form:

$$\begin{aligned} q_{1t} &= c_1(q) + a_{11}(q)\left|Y_{1t\text{-}1}\right| + a_{12}(q)\left|Y_{2t\text{-}1}\right| + b_{11}(q)q_{1t\text{-}1} + b_{12}(q)q_{2t\text{-}1}, \\ q_{2t} &= c_2(q) + a_{21}(q)\left|Y_{1t\text{-}1}\right| + a_{22}(q)\left|Y_{2t\text{-}1}\right| + b_{21}(q)q_{1t\text{-}1} + b_{22}(q)q_{2t\text{-}1}. \end{aligned} \tag{2}$$

In this equation $c_i(\theta) = \tilde{c}_i\Phi^{-1}(\theta)$, $a_{ij}(\theta) = \tilde{a}_{ij}\Phi^{-1}(\theta)$, $b_{ij}(\theta) = \tilde{b}_{ij}$.

The bivariate quantile model in equation (4) can be written in matrix format as follows:

$$q_{it} = c + A|Y_{t-1}| + Bq_{t-1}, \quad 0.3$$

where q_t, Y_{t-1} and c are the 2 dimensional vectors, A and B are (2×2) dimensional matrices.

3.1. Estimation of Quantile VAR (MVMQ-CAViaR)

The quasi maximum likelihood method will be used to estimate the quantile VAR model. By estimating the parameter vector α, the maximum likelihood estimator can be constructed as a solution to the following optimization problem:

$$\min_{a \in A} \bar{S}_T(a) := T^{-1} \sum_{t=1}^{T} \left\{ \sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{p} r_{q_{ij}} \left(Y_{it} - q_{i,j,t}(.,a) \right) \right\},$$

where $r_q(e) = e\psi_q(e)$ defined as the standard control function by using the usual quantile step function, $\psi_q(e) = q - 1_{[e \le 0]}$.

$$S_t(a) := - \left\{ \sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{p} r_{q_{ij}} \left(Y_{it} - q_{i,j,t}(.,a) \right) \right\}$$

is the quasi log-likelihood function for t.

3.2. Quantile Impulse Response Functions

In this section, how the impulse response functions are derived from the quantile VAR model will be briefly explained. For this purpose we will construct a quantitative VAR (1,1) or MVMQ-CAViaR (1,1) model with conditional quantities of Y_t.

A one-time intervention, δ that affects the error term, e_t by the standard impulse response analysis will only affect on Y_{1t} only at time t. So it will become $\tilde{Y}_{1t} = Y_{1t} + \delta$. There will be no change in Y_{1t} in all other times. In other words, the time path of Y_{1t} without intervention will be:

$\{...Y_{1t-2}, Y_{1t-1}, Y_{1t}, Y_{1t+1}, Y_{1t+2}, ...\}$ while the intervened time path will be $\{...Y_{1t-2}, Y_{1t-1}, \tilde{Y}_{1t}, Y_{1t+1}, Y_{1t+2}, ...\}$.

This equation system is a constrained model because by not allowing change in Y_{1t+s}, $s \ge 1$ it ignores the dynamic formation of the second moment of Y_{1t}. However, unlike the standard impulse response analysis, this analysis is called pseudo impulse response function because of the one-time intervention δ on Y_{1t} only at time t. The purpose here is to measure the effect of a one-time intervention to the quantile dynamics at time t.

The pseudo θ-quantile impulse response function $\Delta_{i,s}(\tilde{Y}_{1t})$ for the i'th variable of Y_{1t} is defined as follows:

$$\Delta_{i,s}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)=\tilde{q}_{i,t+s}-q_{i,t+s},\ \text{s=1,2,3,...} \tag{5}$$

Here $\tilde{q}_{i,t+s}$ is the θth conditional quantile of the affected series $\left(\tilde{Y}_{it+s}\right)$ and $q_{i,t+s}$ is the θth conditional quantile of unaffected series $\left(Y_{it+s}\right)$.

Firstly we take into consideration $\Delta_{1,s}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)$ for $i=1$, When s = 1, the pseudo QIRF is given by

$$\Delta_{1,1}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)=a_{11}\left(\left|\tilde{Y}_{1t}\right|-\left|Y_{1t}\right|\right)+a_{12}\left(\left|\tilde{Y}_{2t}\right|-\left|Y_{2t}\right|\right)$$

For $s>1$, the pseudo QIRF is given by $\Delta_{1,s}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)=b_{11}\Delta_{1,s-1}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)+b_{12}\Delta_{2,s-1}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)$.

The case for i = 2 is similarly obtained as follows. For s = 1,

$$\Delta_{2,1}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)=a_{21}\left(\left|\tilde{Y}_{1t}\right|-\left|Y_{1t}\right|\right)+a_{22}\left(\left|\tilde{Y}_{2t}\right|-\left|Y_{2t}\right|\right),$$

while for s > 1,

$$\Delta_{2,s}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)=b_{21}\Delta_{1,s-1}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)+b_{22}\Delta_{2,s-1}\left(\tilde{Y}_{1t}\right).$$

If we define

$$\Delta_{s}\left(\tilde{Y}_{1t}\right):=\begin{bmatrix}\Delta_{1,s}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)\\ \Delta_{2,s}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)\end{bmatrix},$$

$$\text{And}\ \ D_t:=\left|\tilde{Y}_{1t}\right|-\left|Y_{1t}\right| \tag{4}$$

Then, we can show that the pseudo QIRF is compactly expressed as follows:

$$\begin{aligned}\Delta_{s}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)&=AD_t,\ \text{s = 1}\\ \Delta_{s}\left(\tilde{Y}_{1t}\right)&=B^{(s-1)}AD_t,\ \text{s > 1.}\end{aligned} \tag{5}$$

Finally, Cholesky decomposition method will be used to identify the shocks. Although the Cholesky decomposition depends on the order of the variables in the VAR model, this lack of Cholesky decomposition will be eliminated since bivariate quantile VAR models will be estimated and the volatility index representing the market will be placed in the first row, CDS premiums in the second row.

4. RESULTS

The estimates and standard errors for VAR for VaR are given in Table 1, where the downside spillover (when q = 0.05) and the upside spillover (when q = 0.95) are shown, respectively, in panels A and B. Each VAR structure reveals the conditional quantile of implied volatility to the quantiles of CDS spread and vice versa. The upside and downside quantiles are described by predicators (parameters, e.g., a11 and a12) as well as the pairs (a21 and a22) of the first and

second equations, respectively. To measure the tail dependence between volatility index and CDS spreads, the null hypothesis of tail dependence b12=b21=0 is tested. The diagonal autoregressive coefficients for the B matrix are around 0.90 and all of them are statistically significant. This indicates that VaR processes are autocorrelated. These findings are in line with what is typically found in the literature using CAViaR models. Generally, we reject the joint null hypothesis that all off-diagonal coefficients of the matrices A and B are equal to zero at the 5% level for around 13 Bank out of the 17 in our sample.

Table 1. Estimates and standard errors for VAR for VaR.

Panel A: Downside spillovers (q=0.05)					**Panel B: Upside spillovers (q=0.95)**				
HSBC-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-0.67***	-0.34	-0.02	0.72***	0.049	1.44**	0.132	0.20**	0.84***	-0.11***
0.27	0.07	0.08	0.04	0.05	0.83	0.03	0.1	0.09	0.04
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-0.39**	0.01	-0.31	-0.004	0.81***	0.44	0.03**	0.13***	-0.03	0.91***
0.19	0.03	0.07	0.02	0.05	0.31	0.02	0.04	0.03	0.02
BARCLAYS-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-0.62***	-0.31***	-0.08*	0.73***	0.04	0.99**	0.10***	0.13***	0.87***	-0.05**
0.24	0.08	0.06	0.05	0.04	0.64	0.03	0.04	0.06	0.03
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-0.30***	-0.02	-0.21***	-0.02	0.87***	0.63*	0.07***	0.09***	-0.08**	0.96***
0.08	0.03	0.04	0.02	0.03	0.49	0.03	0.03	0.05	0.02
LLOYDS-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-0.62***	-0.31***	-0.08*	0.73***	0.04	0.99**	0.10***	0.13***	0.87***	-0.05**
0.24	0.08	0.06	0.05	0.04	0.64	0.03	0.04	0.06	0.03
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-0.30***	-0.02	-0.21***	-0.02	0.87***	0.63*	0.07***	0.09***	-0.08**	0.96***
0.08	0.03	0.04	0.02	0.03	0.49	0.03	0.03	0.05	0.02
BNP-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-0.72***	-0.29***	-0.08	0.75***	-0.008	1.79***	0.14***	0.15***	0.82***	-0.11**
0.28	0.06	0.06	0.04	0.03	0.81	0.037	0.06	0.08	0.061
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-0.27***	-0.09***	-0.08***	-0.08***	0.97***	0.99**	0.07***	0.16***	-0.08**	0.87***
0.12	0.02	0.02	0.01	0.01	0.50	0.026	0.044	0.052	0.041
CREDIT AGRICOLA-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-0.49**	-0.35***	0.027	0.72***	0.08*	1.5718*	0.12***	0.21***	0.84***	-0.13**

0.272	0.071	0.069	0.046	0.059	1.04	0.043	0.102	0.110	0.083
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-0.42***	-6.3	-0.2***	-0.004	0.83***	0.771	0.05*	0.17***	-0.06	0.87***
0.157	0.019	0.047	0.024	0.041	0.554	0.03	0.04	0.06	0.043
SOCIETE GENERALE-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-0.65***	-0.33***	-0.05	0.71***	0.05	17.9	0.16***	0.07	0.7***	0.11
-0.31	-0.001	-0.23	0.01	0.81	15.2	0.06	0.0803	0.17498	0.18
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-0.31	-0.001	-0.23***	0.01	0.81***	1.32**	0.09**	0.23***	-0.11	0.84***
0.24	0.04	0.07	0.03	0.07	0.8	0.05	0.06	0.11	0.12
DEUTSCHE BANK-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-0.61***	-0.33***	-0.01	0.73***	0.04	1.26**	0.12***	0.11**	0.86***	-0.09**
0.290	0.081	0.063	0.051	0.052	0.759	0.036	0.062	0.067	0.055
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-0.18***	-0.003	-0.13***	-0.01	0.92***	0.545*	0.04***	0.101***	-0.05*	0.92***
0.058	0.016	0.027	0.013	0.01	0.378	0.019	0.028	0.036	0.026
COMMERZBANK AG-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-0.65**	-0.33***	0.00	0.74***	0.06	1.19**	0.10***	0.18***	0.86***	-0.07**
0.33	0.10	0.08	0.06	0.07	0.60	0.03	0.05	0.07	0.04
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-0.31***	-0.02	-0.20***	-0.02	0.87***	0.70*	0.06***	0.12***	-0.09**	0.95***
0.15	0.02	0.05	0.02	0.04	0.47	0.02	0.04	0.05	0.02
IKB DT INDSTRBK-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-0.95***	-0.33***	0.10***	0.74***	0.03	1.74	0.15***	0.07***	0.78***	0.01
0.31	0.06	0.03	0.05	0.03	1.91	0.07	0.04	0.20	0.04
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-0.05	0.00	-0.45***	0.01**	0.81***	-0.03	0.00	0.29***	0.00	0.90***
0.04	0.00	0.04	0.00	0.02	0.04	0.00	0.07	0.00	0.02
LB BADENWUERTTEMBERG-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-0.98***	-0.31***	0.00	0.75***	-0.01	1.39**	0.16***	0.07***	0.83***	-0.07***
0.32	0.08	0.11	0.05	0.05	0.86	0.06	0.03	0.09	0.02
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-0.02	0.00	-0.29***	0.00	0.88***	0.00	0.003**	0.41***	0.001	0.83***
0.02	0.00	0.07	0.00	0.02	0.04	0.00	0.09	0.00	0.02
PORTIGON-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**

-	-								
0.92***	0.32***	-0.04	0.75***	-0.02	1.17**	0.11***	0.21**	0.85***	-0.08***
0.32	0.09	0.04	0.06	0.03	0.74	0.04	0.11	0.08	0.03
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
		-							
0.00	0.00	0.11***	0.00	0.96***	0.00	0.00	0.08***	0.00	0.97***
0.01	0.00	0.02	0.00	0.01	0.74	0.04	0.11	0.08	0.03
				BAYERISCHE LANDESBANK-VIX					
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-	-								
0.82***	0.33***	-0.04	0.72***	0.046	2.490	0.17***	0.004	0.63***	0.211
0.251	0.082	0.096	0.057	0.064	2.25	0.06	0.15	0.24	0.179
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
		-							
-0.47**	0.020	0.36***	0.023	0.72***	0.96	0.06**	0.28***	-0.106	0.88***
0.242	0.024	0.140	0.024	0.088	0.895	0.038	0.089	0.109	0.096
				BANCO SANTANDER -VIX					
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-	-								
0.58***	0.33***	-0.02	0.74***	0.05	1.16***	0.12***	0.26***	0.84***	-0.09**
0.28	0.09	0.07	0.05	0.05	0.46	0.03	0.08	0.05	0.05
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-		-						-	
0.23***	0.00	0.15***	0.00	0.90***	0.84**	0.09***	0.20***	0.11***	0.93***
0.11	0.02	0.03	0.02	0.02	0.44	0.02	0.05	0.05	0.04
				BBV ARGENTARIA SA-VIX					
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-	-								
0.78***	0.35***	0.04	0.7***	0.08	0.74***	0.07***	0.17***	0.87***	-0.01
0.33	0.08	0.06	0.07	0.07	0.34	0.03	0.05	0.04	0.03
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
		-						-	
0.00	0.01	0.14***	0.03	0.90***	0.47**	0.04***	0.09***	0.08***	0.00***
0.15	0.03	0.04	0.04	0.04	0.25	0.02	0.03	0.03	0.01
				INTESA SANPAOLO SPA -VIX					
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
	-								
-0.8**	0.34***	-0.04	0.74***	0.01	1.62**	0.14***	0.13**	0.80***	-0.04
0.39	0.07	0.06	0.04	0.06	1.01	0.04	0.08	0.13	0.07
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-		-							
0.28***	-0.03**	0.09***	-0.03***	0.95***	0.78**	0.06**	0.11***	-0.08	0.95***
0.13	0.02	0.04	0.02	0.03	0.50	0.03	0.04	0.06	0.03
				MEDIOBANCA SPA-VIX					
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-	-								
0.76***	0.32***	-0.02	0.75***	0.02	1.66**	0.13***	0.25***	0.81***	-0.12
0.29	0.07	0.03	0.05	0.06	1.25	0.05	0.07	0.15	0.10
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-		-							
0.98***	0.00	0.42***	0.00	0.63***	0.51	0.04***	0.24***	-0.02	0.81***
0.33	0.03	0.12	0.03	0.10	0.46	0.02	0.08	0.06	0.06

KBC-VIX									
c1	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**	**c1**	**a11**	**a12**	**b11**	**b12**
-1.03***	-0.31***	-0.19***	0.74***	-0.07**	1.03	0.11***	0.12***	0.86***	-0.04***
0.314	*0.072*	*0.048*	*0.052*	*0.03*	*1.17*	*0.047*	*0.044*	*0.126*	*0.021*
c2	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**	**c2**	**a21**	**a22**	**b21**	**b22**
-0.25***	-0.02**	-0.31***	-0.02***	0.85***	0.05	0.007	0.13***	-0.007	0.94***
0.084	*0.015*	*0.109*	*0.012*	*0.047*	*0.087*	*0.005*	*0.036*	*0.010*	*0.013*

Note: Estimated coefficients are in the first row. Standard errors are reported in italic in the second row. ***, **, * Denotes coefficients significant at the 1%, 5%, and 10% confidence level, respectively.

4.1. Results from the pseudo QIRFs:

In Figure 1 the IRF of CDS spread changes to VIX is presented using pseudo impulse response. Unlike the standard impulse response function, the pseudo IRF enable us to distinguish between the reaction of a market to extreme and tail events. The lower and upper quantiles of volatility index and credit risk show low and high risk, respectively. The vertical axis reflects the amplitude of the CDS spread's response to the VIX, while the horizontal axis reflects the time in day. The pseudo IRF shows how the VIX changes propagate through the Banks' CDS spread changes and the length of time required for complete absorption of shock.

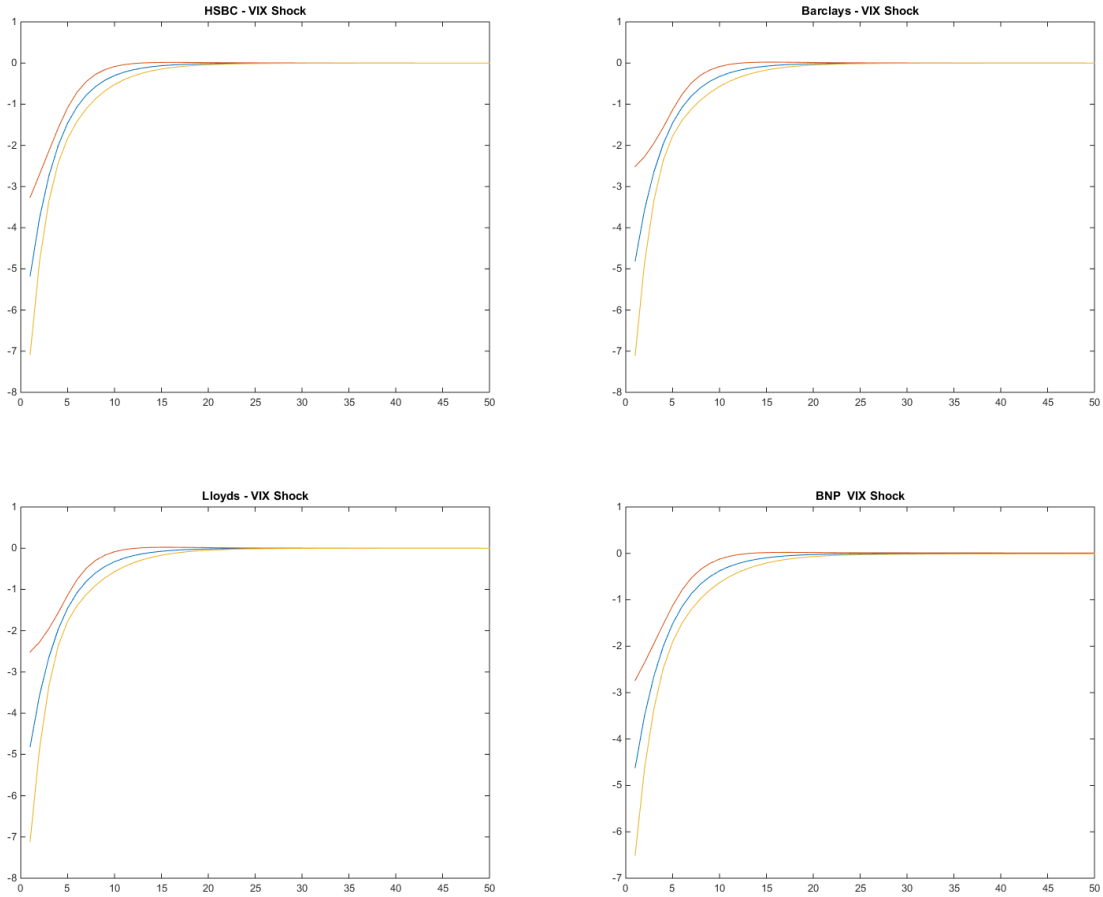

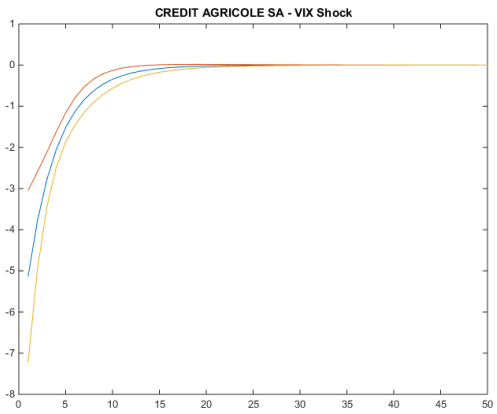
CREDIT AGRICOLE SA - VIX Shock
1
0
-1
-2
-3
-4
-5
-6
-7
-8
0
5
10
15
20
25
30
35
40
45
50

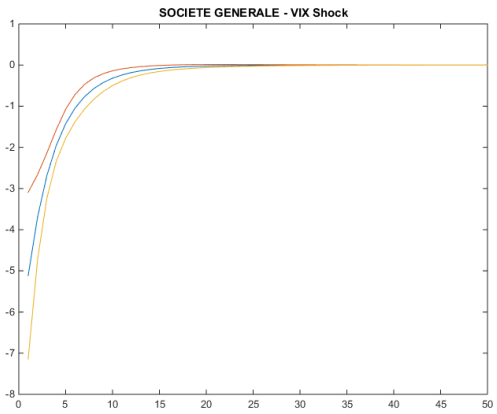
SOCIETE GENERALE - VIX Shock
1
0
-1
-2
-3
-4
-5
-6
-7
-8
0
5
10
15
20
25
30
35
40
45
50

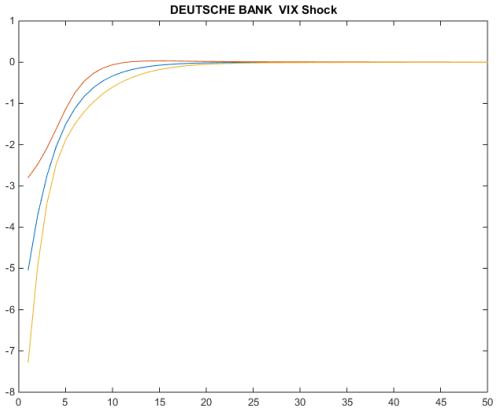
DEUTSCHE BANK VIX Shock

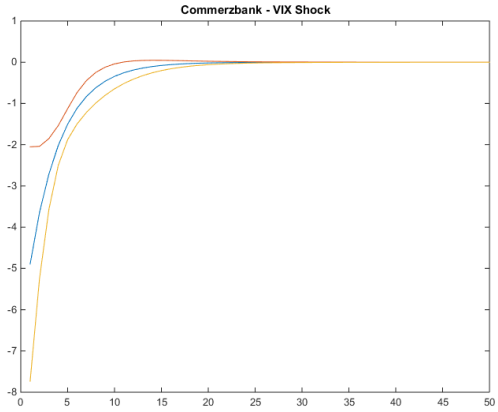
Commerzbank - VIX Shock

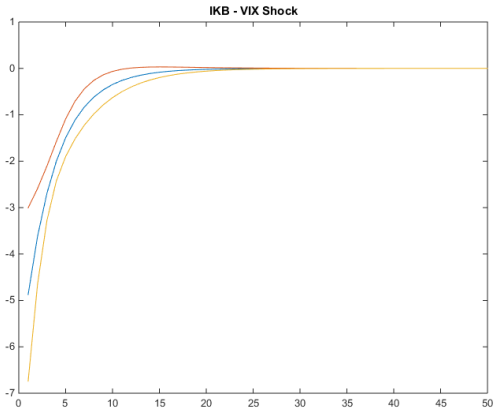
IKB - VIX Shock

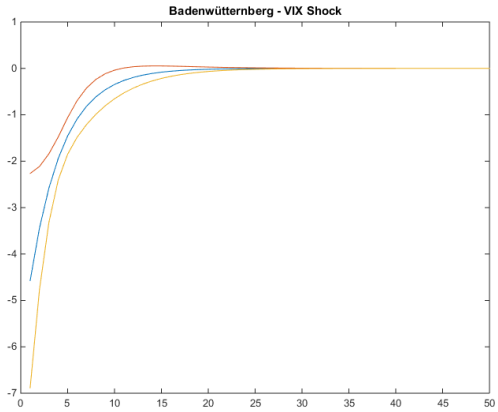
Badenwütternberg - VIX Shock

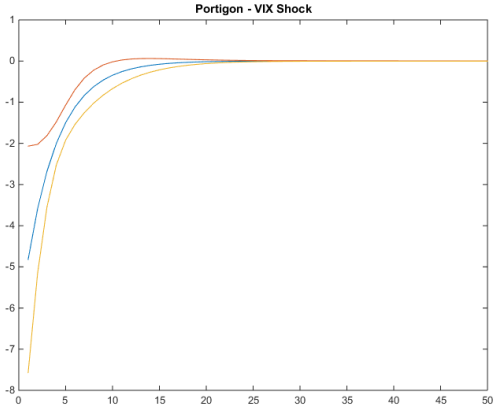
Portigon - VIX Shock

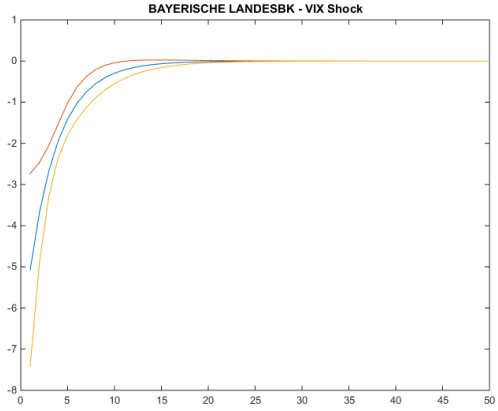
BAYERISCHE LANDESBK - VIX Shock

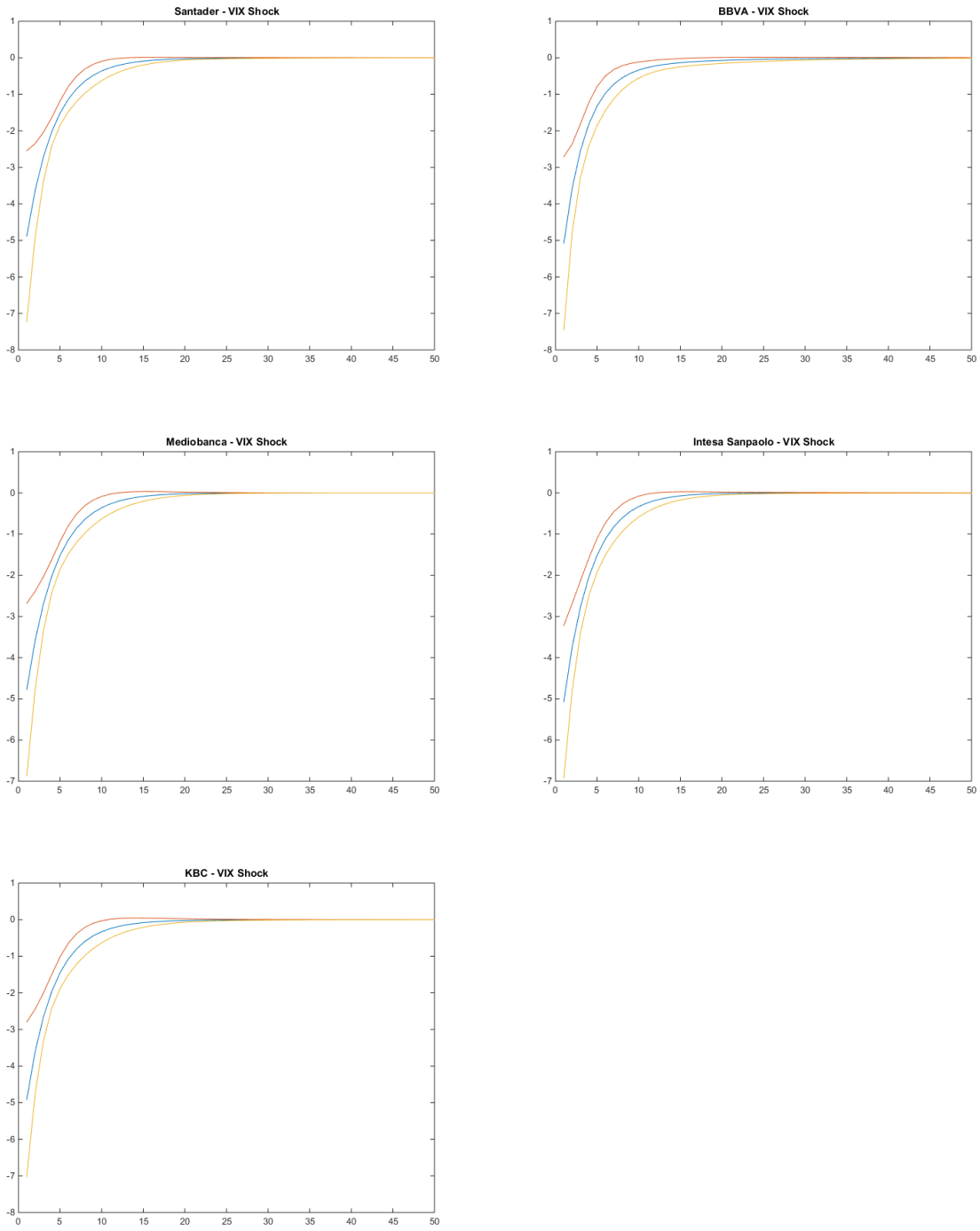

Figure 1: Impulse-response functions of CDS spread change to volatility index. Note: The above figures show the pseudo quantile impulse-response functions for lowest (0.05) quantile-levels along with respective 95% confidence intervals. The period in days is on x-axis while the magnitude of response is on y-axis. These quantile impulse responses are drawn from a bivariate VAR for VaR and show how quantiles of CDS spreads response to volatility index shocks.

According to Figure 1 the CDS spreads of European Banks react similarly to negative VIX shocks, with responses of -5 to -4. Moreover, negative VIX shocks significantly affect most of the Banks CDS markets approximately 10 days. And it takes about 15 days for all of the Banks' CDS to completely absorb the effects of shocks.

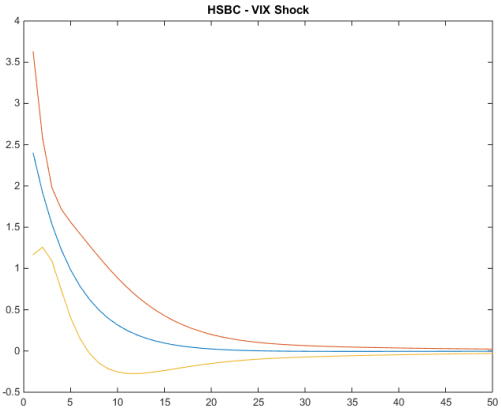
HSBC - VIX Shock

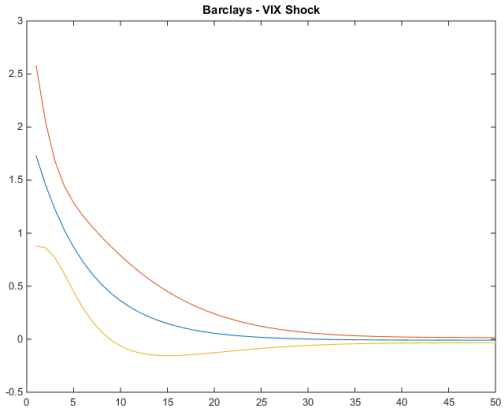
Barclays - VIX Shock

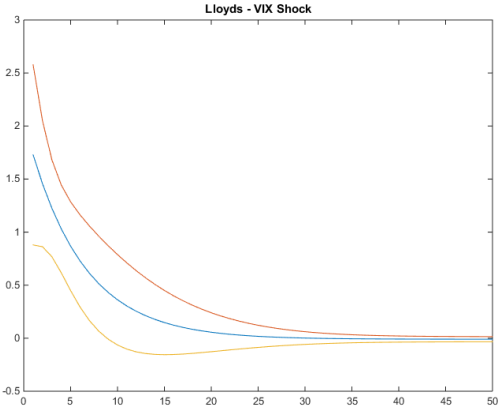
Lloyds - VIX Shock

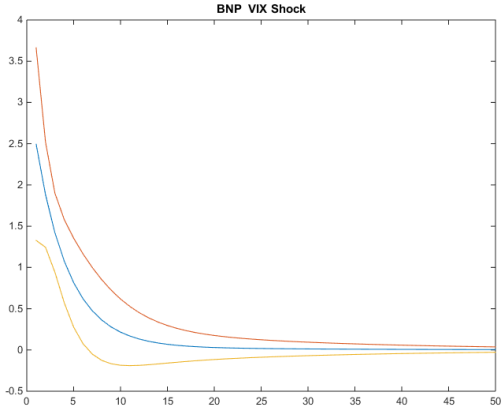
BNP VIX Shock

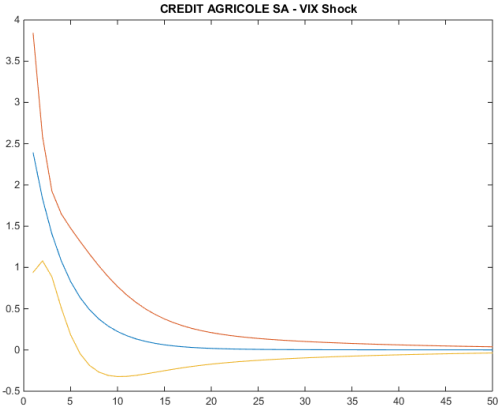
CREDIT AGRICOLE SA - VIX Shock

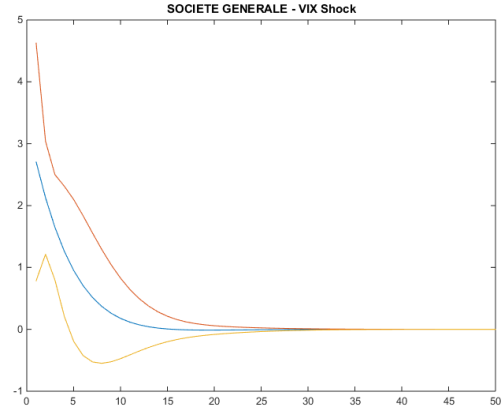
SOCIETE GENERALE - VIX Shock

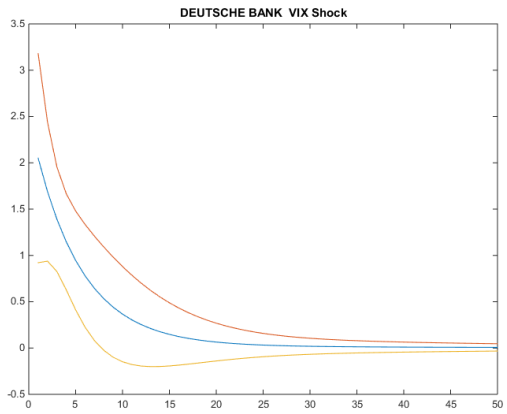
DEUTSCHE BANK VIX Shock

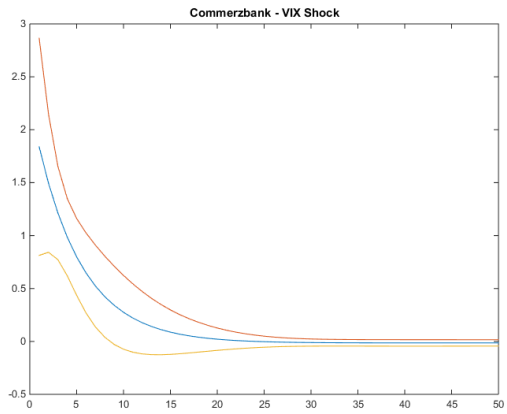
Commerzbank - VIX Shock

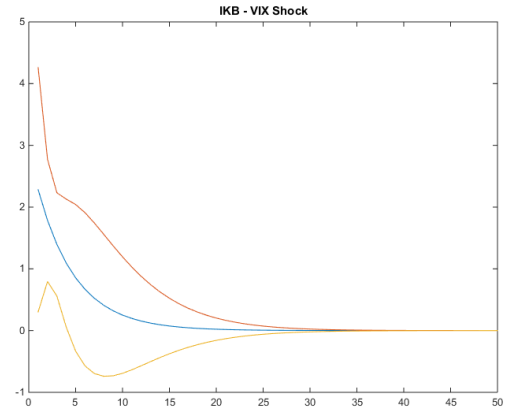
IKB - VIX Shock

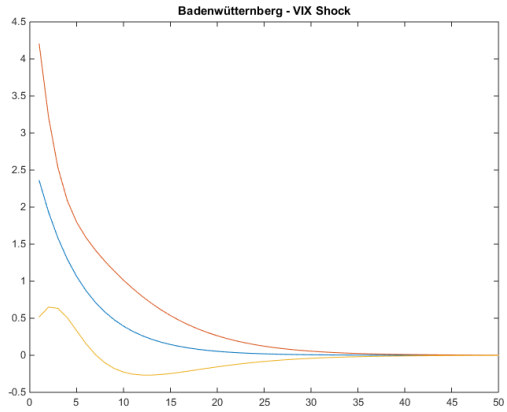
Badenwütternberg - VIX Shock

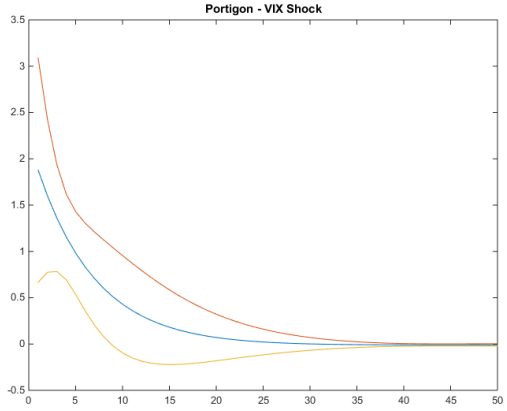
Portigon - VIX Shock

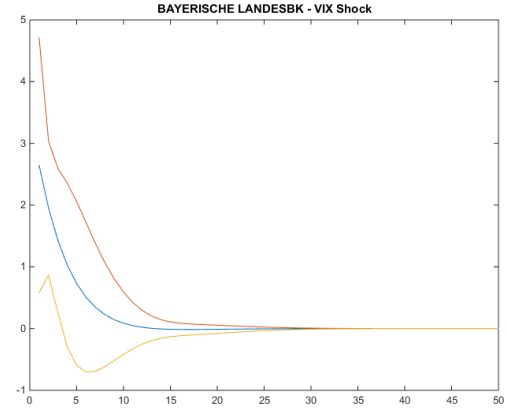
BAYERISCHE LANDESBK - VIX Shock

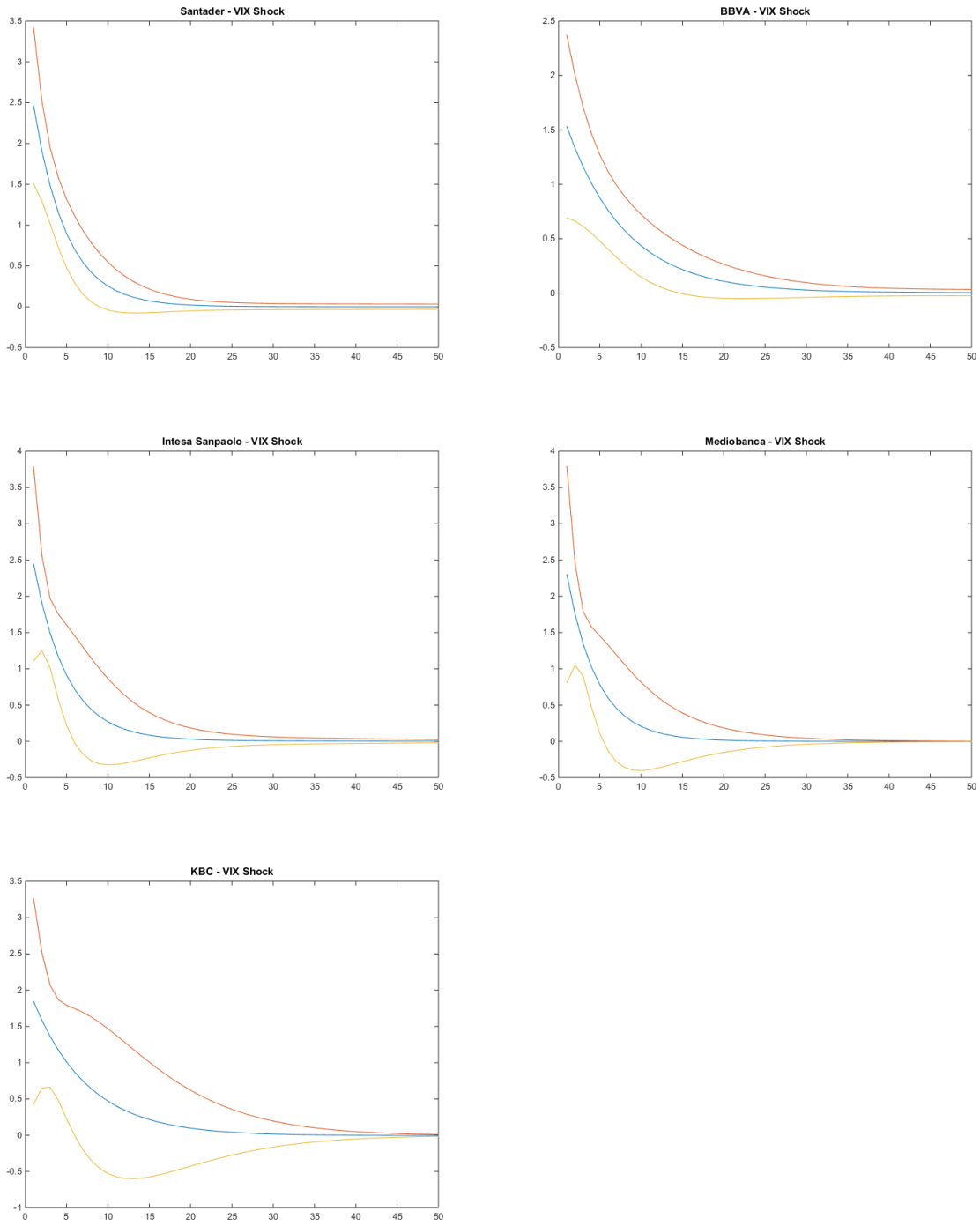

Figure 2: Impulse-response functions of CDS spread change to volatility index. Note: The above figures show the pseudo quantile impulse-response functions for upper (0.95) quantile-levels along with respective 95% confidence intervals. The magnitude of response is on y-axis while the period in days is on x-axis. These quantile impulse responses are drawn from a bivariate VAR for VaR and show how quantiles of CDS spreads response to volatility index shocks.

According to Figure 2 the CDS spreads of European Banks react similarly to positive VIX shocks, with responses of 1.5 to 3. Moreover, positive VIX shocks significantly affect most of the Banks CDS markets during 5 to 10 days. For IKB DT INDSTRBK and Bayerische Landesbank, positive VIX shocks significantly last less than 5 days. On the other hand, positive

VIX shocks impact Spanishe Banks Banco Santander and BBV Argentaria more than 10 days and it takes about 25 days for Banco Santander and 35 days for BBV Argentaria to completely absorb the effects of shocks.

5. CONCLUSION

In this study the effect of an uncertainty shock represented by CBOE volatility index (VIX) on the long term risk of selected European Banks has been analyzed. The study has employed Multivariate MQ-CAViaR technique recently advanced by White et al.(2015) .The impulse responses obtained from Multivariate MQ-CAViaR show that positive uncertainty shocks represented by high quantiles of MQ-CAViaR model have more pronounced that the negative ones represented by low quantiles of MQ-CAViaR model. In other word positive shocks increases long term of European Banks more than the negative shocks which reduce that risk.

REFERENCES

Abrevaya, J., Dahl, C.M. (2008). The effects of birth inputs on birthweight: evidence from quantile estimation on panel data, *Journal of Business & Economic Statistics*, 26, 379-397.

Balboa, M., López-Espinosa, G., Rubia, A. (2015). Granger causality and systemic risk, *Finance Research Letters*, 15, 49-58.

Chao, Shih-Kang and Härdle, Wolfgang K. and Hien, Pham Thu, Credit Risk Calibration Based on CDS Spreads (May 9, 2014). SFB 649 Discussion Paper 2014-026. Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2892621 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2892621.

Chuliá, H., Guillén, M., & Uribe, J. M. (2017). Spillovers from the United States to Latin American and G7 stock markets: A VAR quantile analysis. *Emerging Markets Review*, *31*, 32-46.

Di, J., Zhu, P. (2015). A method for evaluating the extreme risk sources of financial markets: The case of stock markets in China, *Global Finance Journal*, 26, 18-28.

Eichengreen, B., Mody, A., Nedeljkovic, M., & Sarno, L. (2012). How the subprime crisis went global: evidence from bank credit default swap spreads. *Journal of International Money and Finance*, *31*(5), 1299-1318.

Engle, R.F., Manganelli, S. (1999). CAViaR: Conditional Value at Risk by Quantile Regression, NBER Working Paper. Erişim Tarihi: 10.02.2018, https://www.nber.org/papers/w7341.

López-Espinosa, G., Rubia, A., Valderrama, L., & Antón, M. (2013). Good for one, bad for all: Determinants of individual versus systemic risk. *Journal of Financial Stability*, *9*(3), 287-299.

Grammatikos, T., & Vermeulen, R. (2012). Transmission of the financial and sovereign debt crises to the EMU: Stock prices, CDS spreads and exchange rates. *Journal of International Money and Finance*, *31*(3), 517-533.

Koenker, R., Bassett, G. (1978). Regression Quantiles, *Econometrica*, 46(1), 33-50.

Koenker, R., Xiao, Z. (2004). Unit root quantile autoregression inference, *Journal of the American Statistical Association*, 99, 775-787.

Koenker, R., Xiao, Z. (2006). Quantile autoregression, *Journal of the American Statistical Association*,101, 980-990.

Lamarche, C. (2010). Robust penalized quantile regression estimation and inference for panel data, *Journal of Econometrics*, 157, 396-408.

Raunig, B., & Scheicher, M. (2009). *Are banks different? Evidence from the CDS market*. Vienna, Oesterreichische Nationalbank. Erişim Tarihi: Şubat 2018, https://www.bis.org/bcbs/events/cbrworkshop09/raunigscheicher.pdf.

Samaniego-Medina, R., Trujillo-Ponce, A., Parrado-Martínez, P., & di Pietro, F. (2016). Determinants of bank CDS spreads in Europe. *Journal of Economics and Business*, *86*, 1-15.

Weistroffer, C. (2009). Credit default swaps: Heading towards a more stable system, Deutsche Bank Research. Erişim Tarihi: Kasım 2017, https://www.ssc.wisc.edu/~mchinn/cds_example_DB.pdf.

White, H., Kim, T., Manganelli, S. (2015). VAR for VaR: Measuring tail dependence using multivariate regression quantiles, *Journal of Econometrics*, 187, 169-188.

Xiao, Z. (2009). Quantile cointegrating regression, *Journal of Econometrics*, 150, 248-260.

KENT OBRUKLARININ DİRENÇLİLİK OLGUSU ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Seda H. Bostancı
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
shbostanci@nku.edu.tr

ÖZET: Doğal afetler ve sosyal çatışmalar beklenmedik ve kentler için büyük yıkımlara neden olan süreçlerdir. Bu süreçlerden kentlerin ayakta kalabileceği, stratejileri ve toplumsal örgütlenme ilişkilerini içeren yaklaşım dirençlilik olarak tanımlanmaktadır. Kentler, coğrafi özellikleri, iklimsel olaylar, depremler, jeopolitik konumları, arazi kullanım kararları ve geçmiş yıllarda yapılmış çeşitli sanayi faaliyetlerinin sonuçlarının olası tehditlerine sahiptir. Obruklar, doğal afetler arasında yer alan ve karst çukurlarının tavanlarının çözülmesi ve karstik çözünme sonucu oluşan büyük ve derin çukurlardır. Bir anda oluşmaları, evleri de içine alarak çökmeleri ve bazılarının çok derin olması aynı alanda zamanla sayıca artmaları, obrukların yerleşim alanlarını tehdit etmelerine neden olmaktadır. Öngörülemezdik özelliği taşıyan obruklar, dirençlilik konusu ile yakından ilgilidir. Obruklar kırsal alanda oluşabileceği gibi, kentsel alanlarda da oluşmaktadır. Kentsel alanlarda obruk oluşmasının temel nedeni, kentlerin büyüyüp kırsal alanları kapsayacak şekilde yayılmasıdır. Yer altı kazıları, kapatılmış maden alanları, yeraltı sularının aşırı kullanımı, kuraklık gibi birçok faktör obruk nedenidir. Bir mahallede oluşan obruk çevresi, afet bölgesi olarak tahliye edilmektedir. Fakat bazı durumlarda, obruk endişesi ile afet bölgesi ilan edilmiş alanlarının yakın çevresinde yerleşenler de o bölgeyi terk etmektedir. Bazı aileler ise bu evleri kamulaştırılmadığı için bu bölgelerde yaşamaya devam etmektedir. Obruklar arttıkça ve genişledikçe bölge halkı büyük endişe yaşamaktadır. Bu çalışma, kentsel alanda obrukların oluşmasının, dirençlilik yönünden ele alınmasını içermektedir. Aynı zamanda, obruk sonrasında kentsel alanda yaşayanların aralarında oluşturdukları dayanışma, belediye ve sivil toplum örgütlerinin yöre halkına yaklaşımı üzerine literatüre dayalı inceleme yapılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Obruklar, Kent Obrukları, Dirençlilik, Sakınım Planlaması

LOOKING AT THE RESILIENCE THROUGH THE URBAN SINKHOLES

ABSTRACT: Natural disasters and social conflicts are unexpected processes that cause great destruction for cities. This approach that includes the strategies and social organization relations of the cities is called resilience. Cities have potential threats such as geographical characteristics, climatic events, earthquakes, geopolitical location, land use decisions and the results of various industrial activities in the past years. They are large and deep sinkholes formed as a result of karst dissolution and dissolving karst. And these are among natural disasters. Sinkholes are suddenly formed, houses collapse into them, and some of them are very deep, in the same area their numbers increase over time, so all this causing them to threaten the settlements. Their unpredictability is related them to the subject of resilience. Sinkholes can be occur in rural areas as well as in urban areas. The main reason for this is urbanization in rural areas is the expansion of urban areas to cover rural areas. For many reasons such as underground excavations, closed mining areas, excessive use of groundwater, drought caused the formation of sinkholes. Sinkhole formed in a neighbourhood become discharged as disaster zones. But sometimes, in some reasons some of the inhabitants do not leave their houses near sinkholes. As Sinkholes increases and expands, the inhabitants of the region have great worries. This study includes the review based on development of sinkholes in an urban area in terms of resilience. At the same time, an analysis based on the literature on the solidarity between the people living in the urban areas and the approach of the municipalities and non-governmental organizations to the inhabitants is made in this study.

Key words: Sinkholes, Urban Sinkholes, Resilience, Mitigation Planning

GİRİŞ

Obruk oluşumlarının çok çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenler, doğal ve insan müdahalesi kaynaklı olabilmektedir. Küresel iklim değişikliğinin neden olduğu toprak yapılasındaki değişimler, kuraklık gibi faktörler başlıca obruk oluşma nedenleri arasında yer almaktadır. Obruk oluşumları doğal alanlarda ve kentsel alanlarda görülebilmektedir. Kentsel alanda obruk oluşmasının nedenlerinin başında, bu alanların hatalı drenajlar yapılan bölgeler olması, bölgede geçmişte maden ocağı bulunması gibi etkenler gelmektedir. "Avantajlı ulaşım seçenekleri ve güçlü iletişim altyapıları metropollerin yayılmasında ve büyümesine neden olmuştur" (Erbaş, 2013). Metropollerin yayılma süreci, obrukları kentsel alanlar için daha fazla potansiyel tehdit haline getirmektedir. Metaforik olarak dünyanın kara delikleri olarak tanımlan obruklar dünyanın her yerinde görülmekle birlikte, Türkiye'de obrukların en çok tehdit oluşturduğu alan Konya Karapınar ve çevresidir. Yılmaz (2010) Konya Karapınar ve çevresindeki obruklara ilişkin çalışmaları; "çoğunlukla hidrolojik ve jeomorfolojik özellikler yönünden yapılan çalışmalar, içlerinde göl bulunan büyük obrukların doğal miras olarak koruma altına alınmasını öneren çeşitli çalışmalar, bölgede yeraltı suyu seviye değişimleri ve bunların sebepleri ile ilgili çalışmalar, olarak gruplandırmıştır. Bölgedeki yeraltı su seviye değişimlerinin yaratmış olduğu çevre sorunları ile ilgili çalışmaların arttırılması gerektiğini belirtmiştir.

Kentsel yaşamın istikrarlı olarak devam edebilmesi düzenli bir sistemin gelişimine bağlıdır. Bu istikrar, sürdürülebilirlik ve dirençlilik kavramları ile yakından ilgilidir. Sürdürülebilirlik bugünün kaynaklarını gelecek nesilleri de düşünerek dengeli kullanmak anlamında gelmektedir. Dirençlilik, ülke, bölge, kent ve toplulukların varlıklarını devam ettirebilmek için olası tehditlere karşı hazırlıklı olmalarıdır. Bölgesel dirençlilik kavramının gündemde yer almasının sebebi iki temel kavrama bağlıdır; birincisi risk hissinin artışı, ikincisi ise küreselleşme ile ilgili yaşanan süreçlerdir (Khodkar, 2015).

Ülkemizde doğal afet denildiğinde öncelikle deprem olgusu gündeme gelmektedir. Son yıllarda yaşanan sel felaketleri bu konuyu da büyük oranda gündeme taşımıştır. Böylece Türkiye'de doğal afetler arasında deprem ve sel olguları çok çeşitli akademik alanların inceleme konusu ve ana gündem maddeleri haline gelmiştir. Bunun yanında obruk konusu Türkiye'de oluşum süreçleri ve güncel haberler ile sınırlı olarak gündeme gelebilmektedir. Evlerine yakın bölgelerde obruk oluşan ailelerin, sorunları ve kent planlamanın bu konulara, çözüm önerileri Türkiye için yeni bir konudur. Örneğin Çevre ve Şehircilik Bakanlığının KENTGES, Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planında (2010-2023): "Başta deprem ve sel olmak üzere doğal afet tehlikelerine maruz alanlarda, yer yer imar mevzuatına ve plana aykırı gelişmelere sahne olan kentlerimizde, hızlı kentleşmeye odaklanmış imar uygulamaları, risk azaltma yöntemlerini içeren planlama pratiği ve yaklaşımından uzak kalmıştır. Böylece kentlerimizde derin risk havuzları oluşmuştur, ifadeleri yer almaktadır" (Resmi Gazete, 2010). Raporda, afet planlaması konusundaki temel sorunlara değinilmiştir. Bunun yanında, raporun bütünü incelendiğinde, obruk konusunda bir ifadenin eylem planında yer almadığı

görülmektedir. Bu da genel olarak, obruk konusunun Türkiye'nin etkin kent planlama gündeminde yer almadığına ilişkin bir bulgu olarak yorumlanabilir.

Obruklar insanlık tarihinden çok öncesinde başlamış olduğu için doğal afetler arasında yer almaktadır. Bunun yanında obruklar insan faaliyetleri sonucunda da oluşabilmektedir. Küresel iklim değişikliği de benzer özellikler göstermektedir. Obruk oluşumu ve iklim değişiklikleri arasındaki ilişkiler yine güncel tartışma konuları arasında yer almaktadır (Mathiesen, 2014). Kent obruklarının ortaya koyduğu sosyal sorunların, dirençlilik ve afet yönetimi alanında kent planlama ile olan ilişkisi incelendiğinde, konunun afet sigortaları, sakınım planlaması ile bağları olduğu görülmektedir. "Kentsel sakınım planlaması yalnızca fiziki düzenlemelerle sınırlı değil, sosyal, finansal, yönetsel bir kapsama sahiptir. Kentsel sakınım planlaması, imar planlaması pratiğinin kullandığı yöntemlerin ötesinde içerik gösterdiği gibi, katılımlı süreçler gerektirmektedir. Kentsel sakınım planlaması kurumlaştırılması gereken bir uygulamadır. Ancak ulusal ve bölgesel düzeylerde sakınım planlarının hazırlanabileceği gözden kaçmamalıdır" (Balamir, 2007). Planlama profesyonelleri, kentsel gelişmeyi desteklerken, doğal yüzey drenaj modellerini en aza indirgemek için çevre koruma yönetmeliklerini tasarlamak, uygulamak ve değerlendirmek için yeterli bilgi edinmelidir. Kent için stratejik araçlardan biri de obruklar konusunda sigorta fonu oluşturmaktır (Kemmerly, 1993).

Bu çalışmada obruk oluşumları, doğal afet olmanın ötesinde, kentsel yaşamın geleceğine olası tehditleri yönünden, dirençlilik konuları içinde ele alınarak, kent planlama alanında konuya yaklaşımın nasıl olması gerektiğine ilişkin bir araştırmayı içermektedir. Çalışmada, literatüre dayalı bir inceleme yapılmaktadır. Çalışmanın amacı dünyada özellikle çeşitli bölgelerde gündeme gelen obruk konusunun, sosyal boyutlarını ele alarak, Türkiye kent planlama araştırmaları için konuya dikkat çekebilmektir.

1. DOĞAL AFETLER VE DİRENÇLİLİK VE SAKINIM PLANLAMASI

Dirençlilik bir sistemin karşılaştığı ve karşılaşma olasılığı olan tehditlere karşı başa çıkabilme ve varlığını sürdürebilme becerisi, esnekliği olarak tanımlanabilir. "Dirençlilik, ilk olarak Holling (1973) tarafından, ekolojik sistemlerin işlevsel, yapısal etkilere ve tehditlere karşı devamlılığını koruyabilmesi için değişim modellemesi kavramı ile ele alınmıştır. Dirençlilik kavramı ekoloji açısından ele alındığında, eko sistemlerin karşı karşıya kaldığı doğal afetler sonucu yaşadıkları hasarlara karşı koyabilme esneklik kazanma becerisidir. Bir sistemin rutin durumunda değişiklik yaşandığı zaman dirençlilik başlamaktadır. Kentsel sistemler için de kritik konulardan biri de dirençliliğin her zaman sistemin yeniden eski haline dönmesine garanti edilememesidir" (Khodkar, 2015). Böylece kentleşme sürecinde, özellikle afet yönetimi ve sakınım planlamasında alınan yanlış kararların, kentlerin tekrar eski düzenli günlerine dönemeyeceği kaotik hale gelebilme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Dirençlilik, doğal afetlerden, sosyal ve toplumsal çatışmalara kadar kentlerin geleceğine dair hazırlıklı olarak, doğru kurgulanmış senaryoları işleterek kentlerin ayakta kalmasını hedefleyen bir yaklaşımdır. Kentlerin coğrafi özellikleri, doğal afet, terör gibi olası tehditleri ile değişim, göç, ticaret ve enerji akışı gibi potansiyelleri arasında esneklik ve dirençlilik kentlerin

geleceğini şekillendirmektedir (Ernstson, vd., 2010). Dirençlilik, bir kentin, bir sistemin, ya da bir topluluğun olası risklerle karşılaştığında bu sürecin etkilerini hafifleterek, bunlara karşı bir direnç sergileyerek, değişerek sürece karşı esneklik kazanarak, işlev ve yapılarını koruyabilmesi olarak tanımlanabilir. Bu alanın kurumsal, bilimsel ve teknik düzeyde uluslararası tartışmalarda giderek daha fazla dikkat çekmektedir (Fatiguso, vd., 2017).

"Başta Birleşmiş Milletler ve organları olmak üzere uluslararası kuruluşlar, afet sonrası yardımlar ve yara sarma stratejisinden vazgeçip, afet öncesi risklerin azaltılması politikalarını desteklemeye karar vermişlerdir" (Balamir, 2007). Böylece dirençlilik ve sakınım planlaması kavramı büyük önem kazanmıştır. "Ayrı fiziksel sistemler olarak kentlerin kendine özgü karmaşık fonksiyonel bütünlükleri vardır ve alt bileşenlerden herhangi birinin doğal veya insan yapımı bir tehlike ile karşı karşıya kalması durumunda başarısızlık ve düzeni yeniden oluşturamama risklerine tabidir. Sakınım planlamasının amacı, riski ve gelecekteki kayıpları azaltmak için uzun vadede uygulanabilecek politika ve eylemleri tanımlamaktır. Sakınım planlaması öncelikleri, kırılganlık düzeylerine göre öncelik sırasına alınmış yerleşim birimlerine göre oluşturulmalı ve en yüksek risk listesinde yer alan yerleşim yerlerinde azaltma planları hazırlamak zorunlu olmalıdır" (Saner, 2015). Kentsel dönüşüm süreçleri sakınım planlamasının etkin bir şekilde uygulanması için bir fırsat yaratabilir. Kentsel dönüşüm sürecinde kentsel alanların daha dirençli olmalarında, kompakt yerleşimler oluşturmak, afet toplanma alanları, kentsel rezerv alanlar ve doğal alanların korunması stratejileri etkilidir (Bostancı, 2015).

Sakınım planlamasının en temel özelliği afetler meydana gelmeden önce risklerin sistematik olarak belirlenmesi ve belirli kısmının bertaraf edilmesi, afetlerle başa çıkma kapasitesinin arttırılması ve afet risklerine dirençli hale gelecek kent yönetimi ve planlama sisteminin oluşturulabilmesidir. Temel amacı can ve mal kaybını ve kaynakları tehlikelere karşı sakınabilmektir. "Sakınım planlamasının ülke bölge kent ve sivil topluma kadar çeşitli ölçekleri bulunmaktadır. Yasal ve kurumsal düzeyde sakınım planlamasının uygulandığı ülkelerde örgütlenme yapısı eyalet sakınım planı ve yerel sakınım planı gibi farklı düzey ve ölçeklerde uygulanabilmektedir" (Erdem, 2016).

2. OBRUK OLUŞMUŞ KENTSEL ALANLARDA YAŞANAN SORUNLAR VE YÖRE HALKI DAVRANIŞLARI

Afet sonrası yeniden yapılanma sürecinde yerel halkın etkisi olmadan dışarıdan dayatılan projeler ile iyileştirme ve eksiklerin giderilmesi zordur (Campanella, 2006). Bu noktada dirençli, dayanıklı, esnek ve sürdürülebilir kentsel dönüşüm için halkın katılımının ve yerel aktörler arasında dayanışma ve işbölümünün önemi ortaya çıkmaktadır. Halk katılımı ile yenileme ve dönüşüm sağlandığında, halkın bu yeni kentsel mekana daha fazla sahip çıkabilmesi, aidiyet bağı kurabilmesi ve koruması çok daha kolay sağlanabilir. Konu obruklar açısından düşünüldüğünde, genellikle devletin, kent yöneticilerin ve halkın katılımı ile alınacak kararlar büyük önem taşımaktadır. Her ülkede obruk sonrası yaşanan afet planlaması farklı dinamikleri ortaya çıkarmaktadır. Obruklar üzerine BBC Earth programı bu afet sonrası bölgelerde yaşayan halkla yaptıkları röportajlar sonucu ülkelerin bu farklı yaklaşımları üzerine

çeşitli bilgiler saptamıştır. Bu bilgiler derlendiğinde; Çeşitli ülkelerdeki yerel otoriteler, halkın yerleşim alanlarını tehdit etmediği sürece bu oluşumları izlemekle yetinebilmekte, eğer kentsel bir yerleşimde obruk oluştuysa teknik çözümler bularak bu alanda kentsel yaşamı devam ettirebilmekte ya da bölgeyi afet bölgesi ilan edip tahliye ederek ev sahiplerine kamulaştırma bedeli ödemektedir. Ama ülkelerin yönetim anlayışlarına göre bu obruk oluşan alanlarda kimi zaman vatandaşlar için tam olarak bir çözüm üretilememekte ve vatandaşların bir kısmı sigorta olanaklarını hukuki mücadelelerini sürdürürken, bir kısmı bu bölgelerde yaşamak zorunda kalmaktadır" (BBC Earth, 2018).

"Afet sakınım planlaması ve uygulamasının yanı sıra afet sonrası yardım ve tazminat faaliyetleri de önemli finansal kaynakların oluşmasını ve yürütülmesini gerektirmektedir. Sakınım (risk azaltma) ve önleme arasındaki dengeli bir politika, finansal kaynakların dağıtımında, doğru hedefe ulaşabilmenin daha muhtemel olduğu tercih edilen rasyonel yaklaşımdır" (Balamir, 2001). Nijkamp'ın (2007) ifade ettiği gibi; kentler toplumun açık bir parçası gibi görünmektedir ve bu nedenle de tüm riskleri ve insan toplumunun tüm değerlerini taşırlar. "Birçok toplumda kamusal ve bireysel tutum ve farkındalık, doğal tehlikelere karşı hassas ve risklere karşı uygun değildir. Varlık üretimi mantığı ve birikimi, risk üretim mantığına öncülük ederken, bu kaçınılmaz olarak risk toplumunda tersine çevrilebilir. Üretilen risk ile çevrelenmiş toplumlar, siyasal iktidar, yeniden yapılandırma kararları ve meşruiyet süreçlerine daha büyük önem vermek zorundadır" (Balamir, 2001).

Obruk oluşumlarının fiziki ve sosyal boyutlarına ilişkin Türkiye'de en çok gündem oluşturan alan Konya'nın Karapınar ilçesidir. "Konya ovası ve yakın çevresindeki obruk oluşumlarının günümüzde arttığı görülmektedir. Obruklar çeşitli aşamalarla oluşurlar, ilk oluşurken topografyada bir çukurlaşma, sonrasında derin çatlaklar oluşmaktadır ve ani çökmeler sonucu obruklar oluşmaktadır" (Bozyiğit, ve Tapur, 2009). "Karapınar çevresinde su tablasındaki alçalma ve mevsimsel oynamalar yeni obruk oluşumuna neden olmaktadır. Son yıllarda oluşan obrukların bulundukları yükseltiler ve dağılışları, çökmeleri tetikleyen su tablası alçalmasını doğrular niteliktedir" (Yılmaz, 2010). Obruk oluşumlarının kentsel ve kırsal yaşamda çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler obruk varlığını kabul ederek onunla yaşayacak önem ve sistem geliştirmek ya da obruk tehlikelerinden kaçınmak için bölgeyi terk etmektir. "Obruklar geçmişten beri insan faaliyetleri üzerinde etkilidir. Belirli bir bölgedeki su kaynakları yetersiz kaldığında, insanlar obruklardan içme ve sulama suyu temin etmeye başlamıştır. Konya Karapınar ilçesi gibi alanlarda beklenmedik ve sayıları gittikçe artan obruk oluşumları tarım ve yaylacılık faaliyetlerini olumsuz olarak etkilemeye başlamıştır. İnsanlar ani oluşan obrukların mal ve can güvenliklerini tehdit ettiklerini düşünerek bu bölgeyi terk etmeye başlamıştır. (Tapur ve Bozyiğit, 2010). Obruk oluşumlarında üzerinde durulan küresel iklim değişikliği, Türkiye'de de tartışılmaktadır. "Son yıllarda dünyada hissedilen küresel iklim değişikliği Türkiye'yi de etkilemektedir. Özellikle Doğu Anadolu ve Ege Bölgesi'nde yağış azlığına bağlı kuraklık ve plansız ve izinsiz aşırı su tüketimi yüzey suları ve yeraltı suyu açısından sorunlara yol açmaktadır. Bu süreçler obruk oluşumlarını ve obruk sayılarını arttırmaktadır. Obrukların meydana geldiği alanlarda dikkatsiz yöre halkı ve otlayan hayvanlar akşamları daha fazla olmak üzere obruğa düşme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Genellikle bir bölgede obruk oluşumu

başladığında, zamanla bu alanların çevresinde daha çok obruk oluşumu görülmektedir. Bölgede yeraltından su çekimi de ruhsatlı kuyularda kontrol altına alınarak yapılmalıdır" (Yılmaz, 2010).

ABD'de Florida ve Kentucky obrukların en çok görüldüğü ve kentleri yerleşim alanlarını tehdit ettiği yerler arasındadır. Kentucky'de 2014 yılında Bowling Green'deki Ulusal Corvette Müzesi'nde (NCM) içinde obruk oluşması oldukça dikkat çekici bir haber olarak basında yer almıştır. Bu yaşanan olayın en büyük özelliği sürecin yönetiminde kamunun bilgilendirilmesi ve toplumsal katılım araçlarının kriz yönetiminde devreye girmesidir. Müze derhal kamuya bilgi vermeye başlamış ve şeffaflık adına bilgi paylaşma kararını verdi ve beklenmedik olaylarla başa çıkmak için topluluktan yardım çağrısı yapılmıştır. Hasarların önlenmesi için mağara ve karstik jeoloji bilimi, jeoloji, mühendislik, hidroloji, inşaat ve jeofizik yöntemleri bir araya getirerek, obruğu ve altta yatan mağara geçişini araştırmak ve araştırmak için çok disiplinli bir yaklaşım kullanılmıştır. Bu süre zarfında Western Kentucky Üniversitesi (WKU), Bowling Green City, Warren County ve Müzesi hakkında bilgi alarak ve halkı bilgilendirmiştir. Bu süreçte kent yönetimi ve bilimsel kurumlar arasında önemli bir koordinasyon oluşturulmuştur. Halkın bu süreçlerde anlık bilgilendirilmesi, halkın karstik oluşumlar ve obruklar hakkında daha fazla bilgi alabilmesini bilinçlenmesini sağladı. Bugüne kadar, ekip bir web sitesi, kısa videolar ve karst görselleştirmeleri gibi bir dizi eğitim kaynağı oluşturdu ve karst arazilerinde yaşayanların çeşitli yönlerinin yazılı açıklamalarını yaptı. Ulusal ve özel sektörün bazı önemli karst bölgelerinde bina kodları, sigorta ve yağmur suyu yönetimi uygulamaları da dahil olmak üzere, kamu ve özel sektörleri obruk tehlikeleri hakkında bilgi sunan kanallar önemli bilgi kaynağı olup kamuoyunun ilgisini çekmiştir (Polk, vd., 2015).

Obruklar, ortak ve doğal olarak oluşan jeolojik bir özelliktir ve Florida'da mülk ve çevre için tehlike arz ettiği baskın yer şekillerinden biridir. Batı-Florida'da yer altı ve arazi kaynaklarının hızlandırılmış gelişimine bağlı obruk oluşumu konusunda sorunlar yaşamaktadır. Şehir plancıları, kaynak yöneticileri ve sigortacılar, obruk oluşumu ve ilgili risklerin olasılığını tahmin edebilmiştir. Florida Sigorta Dairesi, obruk hasarları ve hidrojeolojik şartlar için sigorta talepleri temelinde dört batık olasılık bölgesi için sigorta primi tasarlamıştır. Batı merkezi Florida, obruk aktivitesinin en yüksek frekansına sahip bir alan olarak tanımlandı. Riskleri değerlendirmek ve sigorta oranlarını belirlemek için bilimsel bilgilerin kullanılması, hidrojeolojik çerçevenin ve su kaynaklarının gelişiminin potansiyel etkilerinin anlaşılmasının yararlarını göstermektedir. Bu bilimsel anlayış, hem mülk hem de çevre için anlamlı riskler belirlemenin ve etkin arazi ve su kaynakları yönetimi stratejilerinin formüle edilmesinde esastır (Tihansky, 1999).

3. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'de afet yönetimi ve kent planlamada obruk konusunu gündeme getirmeyi amaçlamıştır. Türkiye'de obruk konusunda yapılan çalışmaların daha çok obruk oluşumu ve obrukların olası tehditlerine ilişkin jeoloji, mühendislik ve coğrafya alanlarında yer aldığı görülmektedir. Kent planlamada, afet yönetimi, sakınım planlaması ve dirençlilik konularının deprem olgusuna odaklandığı görülmektedir. Küresel iklim değişikliği ile sel konusunun da

kent planlama gündeminde daha fazla yer almaya başlamıştır. Çalışma kısıtları yönünden, sınırlı literatüre dayalı bir başlangıç niteliğini taşımaktadır.

Yapılan araştırma, Türkiye'de obruklar üzerine çalışmaların, bu konuda en fazla örneğe ve probleme sahip Konya Karapınar ve çevresine odaklandığını göstermektedir. Bu çalışmalarda, insan faaliyetlerinin obruklara nasıl neden olduğu, küresel iklim değişikliğine etkileri kadar yöre halkına obrukların etkilerinin de tartışıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda bu sorunlara iki temel öneri getirilmiştir. Bunlardan birincisi "son yıllarda ortaya çıkan koşullar çerçevesinde Konya Ovası ve çevresinin yeraltı suyu drenaj haritasının bir an önce çıkarılması gerektiğidir." (Bozyiğit, ve Tapur, 2009). İkincisi ise "Karapınar'da yer alan obrukların turizm potansiyelleri değerlendirilebilirse, bölgenin geleceği için önemli kazanımlar elde edilebileceğidir" (Tapur ve Bozyiğit, 2010). Bunun gerçekleşmesi için olası obrukların yer tespitleri için bilimsel yöntemler kullanılması önem taşımaktadır. Kent planlama alanında coğrafi bilgi sistemlerin CBS tabanlı jeoloji uygulamaları bu alana büyük katkı sağlayacaktır.

Dünyanın her bölgesinde obruk oluşumları ve bunun çeşitli boyutları gündem oluşturmakla birlikte yapılan araştırmada, obruk oluşumda yöre halkının, sigorta şirketlerinin ve kent yöneticilerinin yaklaşımlarına ilişkin örnekleri içermeleri nedeniyle ABD'den Florida, Kentucky'den iki farklı vaka üzerine araştırmaya yer verilmiştir. Florida örneği şehir plancıları, kayak yöneticileri ve sigorta şirketlerinin obruk riskleri ile karşı karşıya kalan ailelere nasıl yardımcı olacağına ilişkin bilgi içermesi açısından önem taşımaktadır. Kentucky örneği kamuoyunu bilgilendirme, obruk konusunda üniversite, yerel yönetim ve halk arasında bir iletişim ve bilgi ağı kurabilme özelliği ile dikkat çekicidir.

Obruk konusu genel olarak bir jeolojik oluşum, coğrafi olgu ve insanlık tarihinden eski bir doğal olayken, insanların yerleşim alanlarının dünya ölçeğinde yayılması, obrukları insan yaşamını ve mal varlıklarını tehdit eder hale getirmiştir. Böylece obruk konusu kent planlama gündeminde yerini almıştır. Yine benzer şekilde kent yönetimi ve yerel yönetimler için de obruklar, kentsel ve kırsal yaşamların dirençliliği için tehdit faktörlerinden biri haline gelmiştir. Sonuç olarak, Karapınar deneyimi de dikkate alındığında, Türkiye kent planlama literatüründe ve sakınım planlarında obruk konusunun gündeme alınması gerektiği görülmektedir. Obruk oluşan bölgelerin planlama sorunları sadece fiziki planda değil, sosyal planlama ve sigortacılık alanında ele alınmalıdır. Bu konuda halkın bilinçlendirilmesi, yeni bir katılımcı planlama anlayışında olanak verecektir.

KAYNAKÇA

Balamir, M., (2001, August). Disaster Policies and Social Organisation. In 5th Conference of ESA.

Balamir, M. (2007). Afet Politikası ve Sakınım Planlaması. TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odasi Bülteni.

BBC Earth, Swallowed by a Sinkhole, https://www.youtube.com/watch?v=PbEszHxkQ3I&t=893s, Erişim tarihi 12.12.2018.

Bostancı, S.H. (2015). Kentsel Dönüşümün Görsel Yansımaları, Kentsel Dönüşüm Çalıştayı Sonuç Raporu, Şehir için Gelecek, İlbank ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 80-101.

Bozyiğit, R., ve Tapur, T., (2009). Konya Ovası ve Çevresinde Yeraltı Sularının Obruk Oluşumlarına Etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21), 137-155.

Campanella, T.J., (2006). Urban Resilience and the Recovery of New Orleans. Journal of the American Planning Association, 72(2), 141-146.

Erbas, A.E., (2013). Central Business District Planning and the Sustainable Urban Development Process in İstanbul. The Sustainable City VIII (2 Volume Set): Urban Regeneration and Sustainability, 179-169.

Erdem, U. (2016). Yerleşimlerin Taşıdığı Deniz Taşkını, Sel ve Deprem Afet Tehlikelerinin CBS Kullanılarak Yorumlanması: Balıkesir Örneği. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 15(2), 40-57.

Ernstson, H., van der Leeuw, S. E., Redman, C. L., Meffert, D. J., Davis, G., Alfsen, C. and Elmqvist, T. (2010). Urban Transitions: on Urban Resilience and Human-Dominated Ecosystems. Ambio, 39(8), 531-545.

Fatiguso, F., De Fino, M., Cantatore, E., and Caponio, V., (2017). Resilience of Historic Built Environments: Inherent Qualities and Potential Strategies. Procedia Engineering, 180, 1024-1033.

Holling, C.S., (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. Annual Review of Ecology and Systematics, 4(1), 1-23.

Kemmerly, P.R., (1993). Sinkhole Hazards and Risk Assessment in a Planning Context. Journal of the American Planning Association, 59(2), 221-229.

Khodkar, S. (2015). Kentsel Dirençlilik: Ankara Merkezi İş Alanı'ndaki Çarşılar, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Matheisen, K. (2014). Are Humans Causing More Sinkholes?, The Guardian, https://www.theguardian.com/environment/2014/feb/20/are-humans-causing-more-sinkholes, Erişim tarihi, 10.12.2018.

Nijkamp, P. (2007). The Role of Evaluation in Supporting a Human Sustainable Development: A Cosmonomic Perspective. In Sustainable Urban Development. Vol. 2 Routledge. 99-114.

Polk, J., Fredrico, R., Ham, B., Nedvidek, D., McClanahan, K., North, L. A., Kambesis, P., ve Marasa, M. (2015). Building Resilience Against Karst Hazards: A Case Study of the National Corvette Museum Sinkhole. Program and Abstracts—21st National Cave and Karst Management Symposium.

Resmi Gazete, (2010). KENTGES Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı (2010-2023) ile İlgili 25/10/2010 Tarihli ve 2010/34 Sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı.

Tapur, T. ve Bozyiğit, R., (2010). Konya Havzası'ndaki Obrukların Geçmişten Günümüze İnsan Faaliyetlerine Etkileri, Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 11-12-Ekim-2010, Afyonkarahisar

Tihansky, A. B. (1999). Sinkholes, West-Central Florida. Land Subsidence in the United States: US Geological Survey Circular, 1182, 121-140.

Saner, T. S. (2015). Seismic Vulnerabilities and Risks for Urban Mitigation Planning in Turkey. Natural Hazards, 78(2), 1387-1412.

Yılmaz, M. (2010). Karapınar Çevresinde Yeraltı Suyu Seviye Değişimlerinin Yaratmış Olduğu Çevre Sorunları. Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 2(2), 145-163.

'SMART CİTY' AKILLI ŞEHİRLER KAVRAMI ÜZERİNDEN HAREKETLE ENTEGRE KENTSEL GELİŞME STRATEJİLERİ

Doç. Dr. Ece Demiray Erol
Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi; İktisat Bölümü
ecehan.erol@hotmail.com

Prof. Dr. İbrahim Erol
Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi; İktisat Bölümü Emekli Öğretim Üyesi
ibrahimçerol@cbu.edu.tr

ÖZET: Dördüncü teknoloji devrimi yaşantımızda ve şehirlerimizde hayalimize gelmeyecek bir çok değişimi beraberinde getireceği bir gerçek olarak gözükmektedir. Avrupa ve diğer ülke şehirlerinin tekrar yapılanmasında "smart city" akıllı şehir konsepti geliştirilmekte ve tartışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı evdeki ışıklandırmadan, çöp bidonlarının boşaltılmasına, elektrikli arabalara, park alanlarının kontrolüne, caddelerdeki ışıklandırmaya, binaların malzemelerine ve kaplamalarına, tüm enerji kaynaklarına kadar bir çok alanda uygulanacak olan yeni teknolojilerin etki alanlarını analiz etmek, özellikle Avrupa'daki bazı uygulamalara değinmek ve akıllı şehir konseptinin uygulama alanlarını tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Şehirler, Entegre Kentsel Dönüşüm, Teknolojiler

SMART CITY 'INTEGRATED URBAN DEVELOPMENT STRATEGIES BY MOVING ON SMART CITY CONCEPT

ABSTRACT: The fourth technology revolution appears to be a reality that will bring about many changes in our lives and in our cities that will not come to our dreams. In the restructuring of cities in Europe and other countries, the "smart city" smart city concept is being developed and discussed. The purpose of this study is to analyze the impacts of new technologies, especially those in Europe, and to identify areas that need to be addressed, such as clearing house lighting, disposal of garbage cans, electric cars, parking areas, lighting on the streets, materials and coatings of buildings, to discuss the application areas of city concept.

Key Words: Smart Cities, Integrated Urban Transformation, Technologies

1. TANIM, HEDEF VE AMAÇLAR

2007 yılında Avrupa Kentsel Dönüşüm Bakanları Almanya'nın Leipzig kentinde Entegre Kentsel Dönüşüm kararını alırken akıllı şehir (smart city) kavramı ön plana çıkmıştır(Hoppe 2015:7). Bu düşünceden hareketle entegre kentsel gelişme politikası eşzamanlı ve gerekli tedbirlerin alınmasıyla kentlerin gelişmesine yön vermelidir. Ancak sürecin sağlıklı yürütülmesi için bu çerçevede mekansal boyut, uygulanabilirlik ve zaman perspektifi dikkate alınmış ve entegre kentsel dönüşüm sadece bazı şehirlerde proje bazında koordine edilmek zorunda kalınmıştır.

Akıllı şehir, bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtasıyla şehrin yaşanabilirliğini, çalışılabilirliğini ve sürdürülebilirliğini sağlama amacı doğrultusunda refah seviyesi yüksek ve katılımcı bir

gelecek sunmak için etkin olarak entegre edilmiş sayısal ve beşeri sistemlerden oluşmaktadır. Akıllı şehirlerde dijital teknolojilerin yeni bir yaşam ekosistemi içinde yer alması ile sağlık, halk güvenliği, sosyal, çevresel ve eğitim alanlarında verimliliğin artması amaçlanmaktadır.

Temelde akıllı şehir kavramı bir konsepti ihtiva etmektedir ve bunun içinde ekonomik aktörler, paydaşlar ve kamu sektörü gibi bir çok katılımcı bulunmaktadır. Entegre kentsel gelişme stratejisi yerel özellikleri ve gelir dağılımını dikkate almak zorundadır. Bu çalışmada enerji, iklim, ulaşım, enformasyon ve iletişim teknolojileri gibi teknolojinin yeni gelişme alanları dikkate alınmaktadır. Aslında Akıllı Şehir kavramının mantığında akıllı sistem yatmakta, yeni iletişim kanallarının geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Örneğin: Toplum küresel bir ısınma problemini veya siber alanda oluşabilecek muhtemel bir sorunu daha rahat çözebilecek tedbirleri alabilecektir(Stroschein 2014:5).

Bu strateji toplumu bilinçlendirerek değişimi amaçlamakta ve yeni geliştirilen teknolojilerin uygulanmasıyla da problemlerin çözümü kolaylaşmaktadır. Eğer herhangi bir çok uluslu şirket kötü amaçlı bir ürünü piyasaya sürdüğünde, ilgili mercilerin gözünden kaçtığı takdirde gönüllü kuruluşlar kanalı ile tepki verilecektir.

Akıllı şehir konsepti teknolojinin şehirleşmeye olabilecek muhtemel etkisini kendi amacı doğrultusunda yönlendirmekte, doğal iklim koşullarını iyileştirmekte, yaşam kalitesinin arttırılması gibi alanlarda etkili olmaktadır. Özellikle enformasyon ve iletişim teknolojileri kanalı ile şehirlerin altyapısının planlanması hedeflenirken, kaynak tasarrufu sağlayan teknolojilerin uygulanması yolu ile tüketimin azaltılması, şehirlerdeki toplumun yaşam kalitesinin arttırılması ve yerleşik işletmelerin rekabet gücünün sürekli yükseltilmesi için çalışılmaktadır. Bu çerçevede en önemli alanlar enerji, şehirdeki hareketlilik, şehir planlaması ve yönetimidir. Konuyu daha somut hale getirirsek aşağıdaki olgulara ulaşırız: Enerji ve kaynaklar açısından smart city' kavramı uzun vadede petrol ve fosil enerji kaynaklarından bağımsız olmayı hedeflemekte, yeni teknolojilerin şehirlerin altyapı sistemini değiştirmesini amaçlamakta ve entegre şehir planlamasında ise şehirlerdeki optimal hareketliliğin sağlanmasını amaç edinmektedir. Bu hedefe ulaşmak için de gönüllü toplum kuruluşlarının değişim sürecine entegre edilmelerinin şart olduğu vurgulanmaktadır(Beinrott 2015:22).

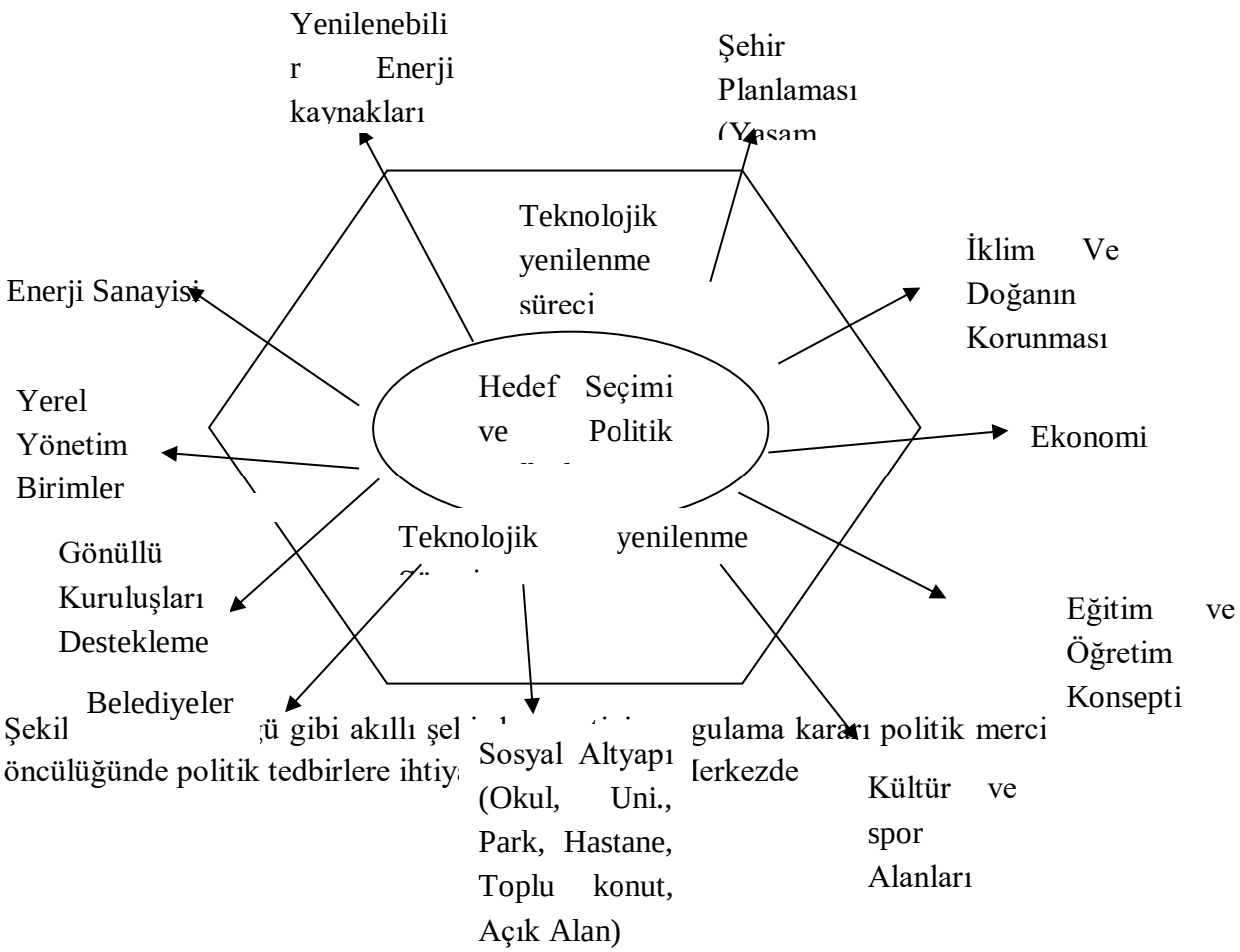

Şekil 1: Smart City Politik Stratejileri

Şekil 1 de kendimizin geliştirdiği sistemin merkezinde politika yer almakta, ara çerçevede yani uygulama alanında teknolojik yenilenme yatmakta, dış alanda ise, değişik organizasyon birimleri yer almakta ve her alanda oluşturulacak planlar ile paydaşlar yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Avrupa ülkelerinin geleceğe yönelik şehir planlamasına 'Smart City' akıllı şehir kavram ve hedeflerini eklediği, bu çerçevede şehirlerde teknolojik ve ekonomik kalkınmayı hedef seçtiği gerçeğinden hareketle, akıllı şehir kavramının uygulanabilir olup olmadığı ve hangi alanlarda etkin olabileceği, ekonomik verimliliğine ne denli etki yapabileceği teorik bazda tartışılacak ve önerilerde bulunulacaktır.

Dijital Cağın Temel Özellikleri

Dijital cağın iki temel özelliği göze çarpmaktadır:

*Bilgisayarın 0/1 kodlaması için bilgilerin depolanması ve yazılım sistemiyle makine algoritmalarının tanımlanması ve bunun için dijital kodların kullanılması önemlidir.

* Enformasyonların,yani bilgilerin sayılaştırılması yazı sisteminin icadından beri bilgi sisteminin en temel yeniliği olarak görülmektedir.

Bilgiler sadece değiştirilmiş kodların saklanması ve okunmasına hizmet etmemekte, daha çok elektronik dijital makineler bilgiyi anlayabilmekte, karşı reaksiyon gösterebilmekte ve gerekli görüldüğünde bilgileri aktarabilmektedır. Programlama kodları geliştikçe, sensörler ve kontrol teknolojisi iyileştikçe makineler kendiliğinden daha yeterli konuma taşınmakta, verimlilik oranları artmakta ve kendiliğinden hareket etme imkanı elde edilmektedir. Dijital veri tabanlarının büyümesiyle birlikte dijital teknolojilerin uygulama alanları genişlemekte ve büyük bir dinamizme sahne olan süreç güçlenerek devam etmektedir. Dijital teknoloji bir taraftan birçok alanda insan emeğinin yerini alma potansiyelini geliştirirken, diğer taraftan neredeyseekonominin tüm faaliyet alanlarında verimlilik artışını körüklemektedir. Bilgi teknolojilerinin iş yerlerine olan tamamlayıcı veya ikame etkisi önemlidir. Yeni teknolojiler ya işgücünü tamamlayıcı bir nitelik taşıyacak, ya da teknolojiler iş gücğnün yerini alacaktır. Burada önemli olan konu, önümüzdeki 15 yıl içinde öyle bir teknolojik dalga yaşayacağız ki, işyerlerine olan teknik büyümeden çok salma etkisinin daha büyük olacağı tahmin edilmektedir. Salma etkisi yeni teknolojilerin işyerlerine uygulanmasıyla kendini gösteren teknolojik işsizliği ve iş yerlerindeki iş yeri tasarrufunu ifade etmektedir. Ancak istihdam piyasasında hem şanslar ve hem de riskler karşı karşıyadır.

Bilgi teknolojileri sadece teknolojik işsizliğe neden olmaz,aynı zamanda yeni iş yerlerini de yaratırlar

Enerji ve Çevre

Tüm dünya ülkelerinde enerji sistemleri değişime uğramaktadır. Atom ve Kömür enerjisinden vazgeçilmekte ve onların yerine bölge bazlı yenilenebilir enerjiler ön plana çıkmakta ve bu alandaki enerji verimliliğini arttırıcı yeni teknolojiler kendini hissettirmektedir. Akıllı teknolojik uygulamalar yaşantımızın her alanına girmekte ve geleceğimizi etkilemektedir. Akıllı buzdolapları, ısıtma sistemleri kullanılmakta ve akıllı sayaçlar enerji tüketiminde kullanılmaktadır. Akıllı teknolojik ağlarla enerjide kaynakların etkin dağılımını yerel olarak örmek, sanayi sektörünün enerji dağıtım süreçlerini ve daha da ötesinde tüm enerji sistemini yerel olarak yenilenebilir enerji kaynaklarıyla donatmak mümkün olabilecektir(Bullinger 2014:17).

Gelecekte muhtemel bir enerji dönüşüm sürecinden kaçınmak mümkün olmayacaktır. Isıtma sektörü de dahil olmak üzere, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, elektrik üreten kazanlar, elektrikli araçların şarj edilmesi için yollar, akıllı sokak lambaları, akıllı rüzgar tribünleri, bakteri bazlı enerji üretim tesisleri ve elektrik üreten çocuk parkları yaşantımızın bir parçası haline gelecektir.

Şehirlerimize yönelik akıllı enerji konseptlerinin geliştirilmesi zamanı gelmiştir. Enerji tasarruf politikalarının uygulanması, tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi, yenilenebilir enerjilerin entegre edilmesi, enerji verimliliğinin arttırılması ve enerji depolamanın mümkün konuma getirilmesi ve maliyetlerinin ucuzlatılması kaçınılmazdır(Bundesinstitut für Bau-,Stadt- und Raumforschung 2014). Enerji üretim ve dağıtımının modern teknikler olmadan enerji depolamanın ve üreticiler ile tüketicileri de sisteme entegre etmeden verimliliği arttırmak

mümkün değildir. Enerjide ademi merkeziyetçi teknoloji politikasının şehirlerinde uygulanması zorunlu hale gelebilecek, fakat merkezi sistemin parçası olarak şehirlerdeki enerji sistemini kontrol etmek mümkün olabilecektir. Blok ısı ve enerji santralleri, Bio gaz, güneş ve rüzgar tesisleri şehirlerin ihtiyaçlarına yönelik bir bütünlük halinde sistem içinde değerlendirilmelidir.

2.SANAYİ SEKTÖRÜ VE ENERJİ

Gelecekte akıllı işletmelerden ve bu işletmelere bağımlı akıllı ürünlerden bahsedilmektedir. Bu düşüncenin perde arkasında enerji endüstrisi yatmaktadır. Bu çerçevede enerji siber-fiziksel sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Enerji sanayisi sanayi devrimi ile birlikte başlamış ve zamanla büyük kompleks bir siber fiziksel sistem haline dönüşmüştür. Sanayi sektöründe üretim, dağıtım, satış, ticaret ve tüketim alanlarında gelişmeler sensör tabanlı erişilebilir otonom sistemlerden etkilenmektedir(Hüsar,Ondrejicka,Varış: 2017:3-4).

Dijital teknolojiler önümüzdeki yıllarda sanayi sektöründeki önemini daha da arttıracaktır. Artık akıllı robotlar, yapay zeka ve bunlara bağlı internet sistemleri dördüncü sanayi devriminin vazgeçilmez unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

2020 yılına kadar yaklaşık 50 milyar cihazın birbiriyle iletişim halinde olacağı tahmin edilmektedir. Akıllı şehirler, akıllı evler, akıllı lojistik sistemlerinin oluşturduğu şebeke ağlarının e-ticaret ağlarıyla birleşmesi sonucu, depolanan verilerin kullanım hizmetleri ön plana çıkacak, bireylerin internet ağı yolu ile oluşturacakları eko sistem ağının küresel ticaretteki payının %46 dolayında olacağı tahmin edilmektedir. 2018 yılında sanayi sektöründe 2,3 milyon adet robot kullanılacağı tahmin edilmektedir. Bunun da sanayi sektöründeki üretim hacmini derinden etkilemesi beklenmektedir(www.fortuneturkey.com/akilli-uretim-cağı-endustri-40-42841**).**

OECD'nin tahminine göre dünya çapında altyapı projelerine olan yatırım ihtiyacı 2010-2030 yılları arasında senelik1.8 milyar US-Dolardır. Bu yatırım rakamının büyük bir bölümü şehirlerin yeniden yapılanmalarına yönelik olacaktır. Küresel teknoloji firmaları şimdiden pay alabilmek için kırıcı bir rekabete başlamışlardır(Bundesinstitut für Bau-, und Raumforschung 2014:4).

3.HANE HALKI SEKTÖRÜ

Yeni yapılan binalarda yeni teknolojileri kullanarak önemli ölçüde enerji tasarrufu sağlamak mümkündür. Bor bileşenlerinden elde edilen bor katkılı tuğla, bor katkılı bina dış cephe kaplama sistemleri ve bor katkılı camlar sayesinde ısı tasarrufu sağlamak ve depreme dayanıklı binalar yapmak mümkündür.

Akıllı sayaçların kullanılmasıyla önemli ölçüde elektrik tasarrufu sağlamak mümkün olabilmektedir. Avrupa Birliğinde 2020 yılına kadar hane halkının %80 kadarı akıllı sayaç kullanacaktır(Hoppe 2015: 13). Ayrıca ısınma, soğutma ve ışıklandırma durumlarını dikkate alan bir bina tasarımları enerji tasarrufunu beraberinde getirecektir. Şehirlerde tüketim kontrollerinin yapılması, bitki optimizasyonu, iletim sistemleri, uzaktan izleme sistemleri gibi

modern tekniklerin kullanılması planlanmaktadır. Akıllı yazılımlar sayesinde ev cihazlarında orison enerji(elektrik) kullanımının yoğun olmadığı gece saatlerinde ev bataryaları depolanarak daha sonra kullanıma hazır konuma getirilmektedir.

Su tasarrufu sağlayan duş başlıkları ve evlerde kullanılan su bataryaları da tasarrufun diğer bir örneğini teşkil etmektedir.

4.ULAŞIM VE MODERN ŞEHİR HAREKETLİLİĞİ

Akıllı şehir konseptinin en önemli aktörlerinden birisi de entegre şehir gelişmesinin temelini oluşturan dijital cağ kavramıdır. Bir taraftan metro ulaşımı, diğer taraftan arabalı ulaşım, bunların yanında motor ve bisiklet yolları ile entegre bir şehir ulaşımında hızlı, rahat ve konforlu bir yolculuk için teknolojiye ihtiyacımız oldukça fazladır. Hava kirliliğini önleyici, yollarda araba yığılmasının önüne geçen ve akıllı park yerlerini oluşturacak yeni bir sisteme olan ihtiyaç gün geçtikçe kendini daha fazla hissettirmektedir. Şehir ici araba park sistemini oluşturup, nerede ne kadar boş park yeri olduğunu internet üzerinden takip etmek ve buna göre arabaları yönlendirmek elbette mümkündür. Ayrıca yollardaki araba yoğunluğuna göre akıllı sistem üzerinden araba hareketliliğini yönlendirmek mümkün olabilecek midir? Bisikletli ulaşımı sağlayacak olan yolların oluşturulması alternatifini düşünmek gerekmez mi?

Şöförsüz araçlar hangi yolları kullanacak?

Bu basit soruların cevabı için alternatif planlamanın yapılması hiç de uzak olmasa gerektir.

Cadde ve yollardaki ışıklandırmanın sensörlerle değiştirilmesi enerji tasarrufu açısından önemlidir. Hangi alanlarda ve ne şekilde sensörlü ışıklandırmanın yapılması konusu da stratejik planlamanın bir parçasını oluşturmaktadır.

Bütün dünyada tartışılan konu gelecekte şehirlerin trafik akışının nasıl olacağı konusudur. Elektrikli arabalar, otomatik kendi kendine hareket eden araçlar ve şimdiki normal araçların seyir güzergahları nasıl tespit edilecektir? Öncelikle şehirlerin potansiyel konumu ve kendi olanakları değerlendirilecek, daha sonra da akıllı yatırımlara girişilecektir(Vanolo 2016). Normal şartlarda bir motorlu araçla gidilen yolu bisiklet ile çok daha az bir zamanda gitmek mümkündür. Geleceğin şehirlerin her noktası bisiklet yolları ile örülecek ve ulaşılabilir olacaktır. Bu bisiklet yollarında elektro-araçlar da kullanılacaktır. Gelecek geleceğin içinde gizlidir sloganı ile ilk deneme Peking şehrinde başlamış, şehir bir gecede 2013100.00 kiralık bisikletle öncülüğü elde etmiştir. Bu alandaki çözümler hem Avrupa kıtasında ve hem de Amerika'da tartışılmaktadır.

5.ENFORMASYON VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ

Martijn de Waalin "The City as Interface" isimli kitabı Mikrosoftun kurucusu Bill Gatesin sözü ile başlamaktadır (De Waal 2014:1). Bill Gates bir sihirli yazılımdan söz etmekte ve bu internet yazılımı yaşantımızın her alanını işgal etmeye hazırdır. De Waale göre bu sihir yaşantımızı daha güzel, daha pratik, daha etkili ve daha hoş yapmaktan öte önümüze teknolojik değişimin

getireceği bir dijital dünyada, birçok karmaşık sorunları da beraberinde getirecektir. Bu değişen dijital dünya gelecekte şehir yaşamını da önemli ölçüde değiştirecektir.

Jeremy Rifkine göre de yeni teknolojilerin uygulanması geleceğimiz için büyük bir şans oluşturmaktadır(Rifkin 2014:74). Yazar sensör teknolojisinin eko-sistemi içinde kullanılmasıyla daha güzel bir dünyadan bahsetmekte, her şeyin internet olacağını, gelecekte internet cağının yaşanacağına vurgu yapmakta ve bu gelişmeye hazırlıklı olmamızı tavsiye etmektedir.

Willi Kaczorowski de kendi kitabında devletin ve idarenin dijital değişimden etkileneceğini, "smart City" bölümünde yedi mega teknoloji trendinden söz etmektedir(Kaczorowski 2014:48). Bunlar:

Süper hızlı geniş bantları, Sosyal ağlar, Ekonomide işbirliği, Buluttan internet, Mobil veri ve uygulamaları, Büyük veri bankası, Her şey internette olacak, Sensör teknolojileri ve Ağ bağlantılı güvenlik kavramlarıdır. Kaczorowski gelecekte oluşabilecek muhtemel değişimlere karşı şimdiden hazırlıklı olmamız gereği üzerinde durmaktadır.

Şu da unutulmamalıdır ki, su borularının döşenmesinden beri, kanalizasyon borularını, metro tünellerini, telefon hatlarını, elektrik şebekelerini seneler öncesinden çok büyük ve geniş altyapı olarak maddi dünyayı kontrol etmek için yapmadık. Bir yandan teknolojiler ne kadar olağanüstü olursa olsun, ister silikon cipler ve isterse gelişmiş internet ağları olsun, tüm bu teknolojilerin hepsi birileri tarafından kontrol ediliyor olacak ve birilerine dünyayı kontrol edebilmek için güç imkanı yaratacaktır, diğer yandan yeni teknolojileri uygulamaktan vazgeçmek demek gelişmenin doğasına aykırı davranmak demektir. Önemli olan küresel teknolojiyi firmalarının oyuncağı haline dönüştürmemektir.

6.AVRUPA BİRLİĞİNİN AKILLI ŞEHİR PROGRAMI

Avrupa Birliği Araştırma ve Yenilik Ufku Programı 2020 çerçevesinde (des Rahmenprogramms der Europäischen Union für Forschung und İnnovation Horizont 2020) Avrupa Birliği 2014-2016 yılları için Akıllı Şehirler ve Topluluk Finansman Kurallarını "Smart Cities and Communities Förderrichtlinien" Avrupa şehirlerini geliştirmek için hazırlamıştır (https://www.ffg.at/Europa/Horizon2020).

Bu çerçevede Avrupa Birliği Enformasyon ve iletişim teknolojileri yanında, binalarda enerji verimliliğini arttırmak, şehir içi hareketliliği sağlamak, ulaşım ve enformatik alanlarındaki yeniliklerin hayata geçirilmesini planlamıştır. Buradaki hedef katılımcılar arasındaki koordinasyonun sağlanması, entegre şehir planlamasının geliştirilmesi ve bu alanlardaki projelerin finansmanının sağlanmasıdır. Ancak bu amacın gerçekleşmesi için şehirlerdeki paydaşların ve işletmelerin bir bütün olarak hareket etmeleri gerekmektedir.

Ayrıca Avrupa Birliği iklim değişmelerine karşı savaşmak ve çözüm önerileri bulmak için nüfusu 250.000 üzerinde olan Avrupa şehirleri için Yeşil Dijital Tüzük (Green Digital Charta) hazırlamıştır.

Büyük teknoloji firmalarının bakış açısı daha farklı olabilecektir, onların araştırmalarının temelini iletişim ve enformasyon teknolojileri oluşturacak ticari düşünecekler akıllı şehir projesini hedefinden saptırabileceklerdir.

Kaczorowski akıllı şehirler felsefesi çerçevesinde 10 vizyon geliştirmiş ve şimdiden bu hazırlanan kurallara uyum için hazırlanılması gereği üzerinde durmuştur(Kaczorowski 2014:78):

a) Teknolojik mega trendden bahsediyor, yani geleceğimize yön verecek olan mega teknolojiler(Yapay Zeka Teknolojileri, Şeffaf ve akıllı deneyimler, Dijital platformlar) yaşantımızın her alanında eltili olacaktır.

b) Süper hızlı geniş bant sayesinde süper hızlı internete ulaşmak zorundayız. Ancak bunun altyapısını oluşturmak gerekmektedir.

c) Değişik ve çeşitli uyum alanlarının seçimi, hangi alanlarda ne tür teknolojik değişime ihtiyaç olacağı iyi saptanmak zorundadır.

d) Paydaşların kapsamlı katılımı önemlidir.

e) Değişim sürecinin şeffaf olarak gerçekleşmesi ön koşuldur.

f) Dijital bölünmeye karşı mücadele etmek gereklidir, yani toplumun her kesimi, değişik yaş grupları dijital değişim için eğitilmelidir.

g) Toplumun eleştirileri ciddiye alınmalı ve değişimden vazgeçilmemelidir.

Şu da bir gerçektir ki, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin altyapısında teknik bilgi eksikliği nedeniyle veya bilinmeyen kazalar sonucunda aksaklıklar olabilecektir. Akıllı şehirlerin altyapısında bir çok kavşaklar olacak bu kavşaklarda önemli kazalar olabilecektir.

Bazı görüşlere göre de akıllı şehir kavramı sadece ilerlemiş bilgisayarlaşma olarak görülmektedir.

Tablo1: Akıllı Şehir Konseptinde Fırsat ve Riskler

Fırsatlar	Riskler
Entegre Yaklaşım	Teknoloji uygulamaları için gerekçe yaratmak
Yaratıcılığı teşvik etmek	Program ve tedarikcilere olan bağımlılığın artması
Araştırma ve Geliştirme sayesinde yeni çözümler üretmek	Teknolojiye olan bağımlılığı arttırmak

Veri kullanımının artması	Verilerin kötü amaçlar için kullanımı
Bölgesel Katma değeri arttırmak	Teknoloji Firmalarına ticari model yaratmak
Veri Çeşitliliğinin Artması	Daha az veri kullanmak
Teknolojiyi yardım ve çare olarak kullanmak	Tek belirleyici faktörün teknoloji olması
Verimlilik artışı	Rebound etkileri
Pilot projeler ve deneme alanları	Özel ekonomi bölgesi oluşturma
Yerinde Çözümler	Tedarikçilere olan bağımlılığın artması
Yüksek yaşam standardı	Kenar grupları dışlama
Karmaşık sorunların çözümü	Sistemin kontrol edilememesi ve olumsuzluklar
Teknoloji ve araştırmanın şehir yaşamı ile bağlantısını kurma	Sabit teknolojilerle yabancılaşma
Yüksek teknoloji	Düşük teknoloji

Kaynak: Hoppe, klaus; Klima Bündnis,Arbeitsgruppe Energieversorgung 2050, Der Smart City –Ansatz, Chance und Herausforderungen für Städte Und Gemeinden, İnformationspapier zum Thema Smart Cities Erstellt von klaus Hoppe im Auftrag des Klima-Bündnis e.V.

Tabol 1.de gösterilen fırsatlar ve riskler iyi değerlendirilmeli, uygun model oluşturulmalı ve mümkün olduğu kadar riskleri minimize edecek çalışmalar yapılmalıdır.

7. SONUÇ

Akıllı şehir felsefesi Avrupa ve dünyanın birçok ülkesinde uygulama alanı bulabilecektir. Gerçekte enformasyon teknolojilerindeki çok hızlı gelişmeler enerji değişimini de etkilemekte, yenilenebilir enerjiler elektrik enerjisinin karşılanmasında ve yerel enerji sisteminin değişiminde etkili olabilecektir. Buradaki ana problem şehirlerin devamlı değişim süreci içinde bulunmaları ve belediyelerin sorumlu oldukları beldelerin birbirinden çok farklı büyüklükte olmaları nedeniyle uygulamanın zorlaşmasıdır. Bu çerçevede tüm şehirlere uygun standart bir model oluşturmak pek de mümkün olmamaktadır. Tüm bu zorluklara rağmen, bir yandan şehir nüfus artışının hızlı olması, diğer yandan kentleşme hızının artış göstermesi gibi birçok problemin varlığı şehirlerdeki sorunların çözümü için bir meydan okumadır. Yönetimler sorumluluk üstlenip, kaynakları verimli ve etkin kullanarak alternatif çözüm yolları bulabilecektir.

Enformasyon ve iletişim teknolojileri şehirlerin altyapısına entegre edilerek şehirlerdeki hareketliliği, yönetimi ve kamu güvenliği alanlarında akılcı ve çok hızlı çözümler bulunabilecektir. Bu alanda ortak anlayışa, teknoloji arz eden kurumlara olan güven ve işbirliğine, mümkün olduğu kadar paydaşların sisteme entegrasyonuna ve akıllı yönetim stratejisine ihtiyacımız olacağı açıktır.

Akıllı şehir tartışmaları yeni bir anlayışı beraberinde getirecek, şimdiye kadar değişik alanlarda faaliyet gösteren yerel yönetimler hem politika ve hem de yönetim açısından birlikte çalışabileceklerdir. Yeni teknolojilerin uygulanmasında kamu yararı ile şehir refahını arttırabilmenin yolu her bir bireyin veri güvenliği ve gizliliğin sağlanmasına bağlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Beinrott, V.(2015)" Bürger Orientierte Smart City,Potentiale und Herausforderungen, Schriftenreihe des The Open Goverment" İnstitut Der Zeppelin Universität Friedrichshafen 2

Bullinger, H.ve Röthlein,B.(2012)" Morgenstadt- Wie wir morgen Leben, Lösungen füt das Urbane Leben der Zukunft," Carl Hansen Verlag, München 2012

Bundesinstitut für Bau-,Stadt- und Raumforschung (2014)Auf dem Weg zu Smart Cities, BBSR Analysen Kompakt

De Waal, M.(2014) The City as Interface-How new media are changing the city Nederlanse

Hoppe, klaus; Klima Bündnis,Arbeitsgruppe Energieversorgung 2050, Der Smart City –Ansatz, Chance und Herausforderungen für Städte und Gemeinden, Informationspapier zum Thema Smart Cities Erstellt von klaus Hoppe im Auftrag des Klima-Bündnis e.V.

Husar,M.(2017) Ondrejicka,Vladimir; Varış,Sıla Ceren; Smart Cities and The Idea of Smartness in Urban Development- ACritical Review, IOP Conference Series, Materials Science and Engineering,245 IOP Publishing.

Stroschein, C.(2014)"Smart City": Die Zukunft der Stadt, Trend und Entwicklungen, Taschenbuch, Beuth Pocket.

Kaczorowski, W.(2014) Die Smarte Stadt- Den digitalen Wandel intelligent Gestalten, Handlungsfelder, Herausforderungen, Strategien, Boorberg

Rifkin,J.(2014) The Zero Marginal Cost, Society Extreme Productivity, The The İnternet of Thinks and free Energy, Standfort University web.standfort.edu/class/symsys201/Rifkin.pdf http://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757 899X/245/8/082008

Vanolo, A.(2012) "Is there anybody out there? The Place and role of citizens i Tomorrow's smart cities",Future,v.82pp.26-36

www.fortuneturkey.com/akilli-uretim-cağı-endustri-40-42841).

(https://www.ffg.at/Europa/Horizon2020).

TÜRKİYE'DE ELEKTRİK ÜRETİMİ PROJEKSİYONLARINDA YENİLENEBİLİR ENERJİNİN YERİ, EMİSYON KISITLAMALARI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Öğr.Gör.Dr. Barbaros Batur
Yıldız Teknik Üniversite, Makine Fakültesi, Makine Bölümü,
batur@yildiz.edu.tr

Öğr.Gör.Dr. M. Cem Çelik
Marmara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Makine Bölümü
cem@marmara.edu.tr

Yük.Mak.Müh. Muammer Akgün
Baca İmalatçıları ve Uygulamacıları Derneği
infoakgun@gmail.com

Dr.Öğr.Üyesi M.Adil Salepçioğlu
İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
muratsalepcioglu@aydin.edu.tr.

ÖZET: Enerji politikalarını özellikle elektrik üretimi için politikalar belirlemede en önemli faktörler doğru projeksiyonlarla yıllık elektrik enerjisi tüketim değerini saptamak ve üretim için doğru enerji türünü belirlemektir.

Elektrik üretimi azlığı kabul edilemeyecek bir durumken, fazla yatırımla halinde atıl duracak fazla elektrik üretim kapasitesi de kötü kullanılmış ülke kaynağı anlamına gelecektir. Her ülkenin enerji politikaları farklı sorunlara sahiptir. Bu sorun yıllık enerji tüketiminin çok arttığı Çin'de elektrik üretim eksikliği büyük bir sorunken, elektrik tüketimin durağan olduğu hatta azaldığı Avrupa Birliği ülkeleri elektrik ürettikleri enerji kaynaklarını değiştirmek çabasındalar. Almanya, nükleer ve kömürden elektrik üretimini yenilenebilen enerji kaynaklarına dönüştürmektedir. Bu sırada bir miktar maliyet artışını kabullenebilmektedir. Fransa ise 1980'lerde oluşturduğu nükleer enerjiden elektrik üretimi hareketi ile elektrik üretiminin %80' i nükleer kaynaklardan sağlanırken (Electricity production by sources in France 1960–2012), 2035 yılından yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi (413 TWh), nükleer santrallerden elektrik üretimini (294 TWh) geçecektir (*BP Energy Outlook 2018 edition*).

Bu bildiride, orta ve uzun vadeli gelecekte, elektrik tüketimi projeksiyonu ile bu projeksiyon içinde yenilenebilir enerji kaynakları başta olmak üzere hangi enerji kaynaklarının ağırlıklı olarak yer alması konusu daha yakından incelenecektir. Türkiye'nin elektrik üretimi politikaları ve projeksiyonlarını belirlerken, günümüze kadar enerji politikaları ve projeksiyonları daha az sorun yaratmış ülkelerin politikalarından çıkardığı deneyimlerinden ve diğer ülke kurumların amaçlarından yararlanmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Elektrik Enerjisi, Projeksiyon, Yenilenebilir Enerji, Emisyon, Gaz Salımı

RENEWABLE OPTIONS OF TURKEY`S PROJECTIONS FOR ENERGY PRODUCTION, GHG EMISSION RESTRICTIONS AND SUSTAINABLE SOLUTIONS

ABSTARCT: The annual electricity production of a country is a result of effective estimation of consumption and energy, especially electricity production policies and decisions. Additionally, the proper energy investments, in terms of financial, environmental and fuel supply security have to be determined. Insufficient electricity supply in today's world is unacceptable on the other hand; excessive production would be an important waste of resources. Each country has its unique problems in energy policies. While increasing demand for electricity in China reveals a major problem, stable or declining demand for electricity in EU, make the countries to shift their production to cleaner sources. Germany tolerates the increasing costs while turning to renewable energy sources in stead of

nuclear and coal. France produces %80 of its electricity from nuclear energy which is the result of investment decisions in 80's. On the other hand, the energy projections of France forecasts reveal that the shares of renewables are going to be more than nuclear energy before 2035. In this his study, medium and short term electricity production projection options and the increasing share of renewables are investigated. The best practices in the past estimations and projections of countries are evaluated. The applicability of such experiences to Turkey's currents state is also ascertained.

Key Words: Electricity Energy, Projections, Renewable Energies, GHG Emissions**,**

GİRİŞ

Geçmişte Elektrik Tüketim Projeksiyonlarında Yapılan Hatalar;

Daha önce yapılan elektrik enerjisi tüketimi projeksiyonlarında yapılan hatalardan alınan dersler, önümüzde yıllarda küresel ve ülke çapında oluşması beklenen ekonomik sıkıntılar ve dünyanın hangi enerji kaynaklarından elektrik üreteceği, hangi kaynakların bize daha ucuz ve güvenli elektrik sağlayacağını takip etmek gerekmektedir. Daha önce Türkiye' de yapılan elektrik tüketimi projeksiyonlarındaki hata örneklerine kısaca bakarsak, son yıllarda daha doğru hesaplamalar yapıldığı görülmektedir. Türkiye hemen her zaman gelecekteki elektrik tüketimini gerçek değerden fazla hesaplamıştır. Bu konuda büyük etki, Türkiye'nin ileri tarihlerdeki büyüme oranlarının iyimser olmasından kaynaklanmıştır.

2000 yılında, 2015 yılı için yapılan projeksiyonda 404,6 GWh elektrik tüketimi olacağı öngörülürken, gerçekleşen tüketim 265,7 GWh olmuştur. 2000 yılında tüketim 128,3 GWh olduğuna göre artış hatası %50 olmuştur (Türkiye Elektrik Enerjisi 5 Yıllık Üretim Kapasitesi Projeksiyonu 2017-2021).

Yine 2008 yılında Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ) ın yaptığı 9 yıllık projeksiyon sonucu, 2017 yılında Türkiye' nin elektrik tüketimi yüksek senaryoya göre 332,6 GWh, düşük senaryoya göre ise 315 GWh olması gerekiyordu (Varol G., 2009). 2008 yılında elektrik tüketimi 198 GWh olduğuna göre, 2008-2017 yılında artış yüksek senaryo ile %68, düşük senaryo ile %59,6 artması hesaplanmıştı. Buna karşın 2017 yılında enerji talebi 294,9 GWh olarak gerçekleşmiştir. Gerçek artış oranı %48,9 oranında gerçekleşmiştir (http://www.enerji.gov.tr). Ortalama (medyan) hesap hatası %15 kadardır. 2000 yılında yapılan projeksiyona göre çok daha iyi hesap edilmiş senaryodur.

Bağımız olan Avrupa Birliği, OECD, Dünya Bankası gibi uluslararası kurum ve kuruluşların hesaplarına dikkate alınmalıdır ama yine de milli bir enerji politikası saptanarak, tüketilecek elektrik miktarı ve elektrik üretiminde hangi kaynaklara önem verileceği yine Türkiye tarafından belirlenmelidir. Yapılan bir yanlış hesaplamada, uluslararası kurum ve kuruluşlar yanlış tahminlerden dolayı herhangi bir yükümlülük altına girmezken, Türkiye bu sıkıntıları çekecektir. Ayrıca yabancı kurum e kuruluşların raporlarında objektif durumdan başka, farklı odakların isteklerine karşı sonuçları etkilenebilir.

Doğalgaz çevrim santralleri göreceli olarak düşük yatırım, yüksek işletim maliyeti olan santrallerdir. 2017-2022 yılları arasında beş yıllık üretim planından daha 1,5 yıl geçtikten sonra, döviz kurlarında dalgalanma, sadece lisansı alınan ya da inşaat halinde olan doğalgaz çevrim

santrallerinin durmasına yol açmıştır. Bu da beş yıllık zamanda devreye alınması planlanan 35,4 MW kurulu gücün 7,4 MW kurulu gücüne, yani %20 sine karşılık gelmektedir. Santrallerin yapısı nedeniyle üretimde bu oran daha da yüksek değerlere ulaşacaktır. Bu durum halen içinde olduğumuz zaman diliminde yanlış enerji kaynaklarından elektrik üretimine örnektir.

Projeksiyon hesap hatasının azalmasındaki ana nedenler;

a) Türkiye'nin 2008-2017 yıllarında belirgin ekonomik krize girmeden sürekli büyümesi

b) Daha gerçekçi bir hesap yapılması

c) Dünya elektrik tüketimi projeksiyon değerlerine daha bağlı kalınması

d) Doğru enerji kaynaklarına yatırım yapılması gerekmektedir.

1. DÜNYADA ENERJİ TÜKETİMİNDE BEKLENEN GELİŞMELER.

Şekil 1' de görüldüğü gibi Amerika, Avrupa Birliği ülkelerinde ve Japonya' da tüketilen enerji ve elektrik enerjisi durağanlaştı hatta azalmaya başladı. Buna karşın gelişmekte olan ülkeler, özellikle Doğu ve Güneydoğu Asya'nın enerji açlığı en az önümüzdeki 15 yıl daha süreceği bekleniyor.

Şekil 1: 2017-2040 yılları arasında dünyada birincil enerji kullanımında değişim (Mtoe) (http://bpnumerique.rte-france.com)

Dünyada en büyük enerji ihtiyacı olan ülke olan Çin' in bile bundan sonra enerji tüketim artışı gittikçe azalacaktır. Hindistan ve Afrika'nın enerji iştahı bir süre daha devam edecektir. Şekil 2' de görüldüğü üzere, 2025-2030 yılları arasında Çin'in Hindistan ile tüketilen enerji artışında eşitlendiğini göreceğiz. Şekilde, artan yıllık enerji ihtiyacı, eşdeğer milyon ton eşdeğer petrol olarak gösterilmiştir.

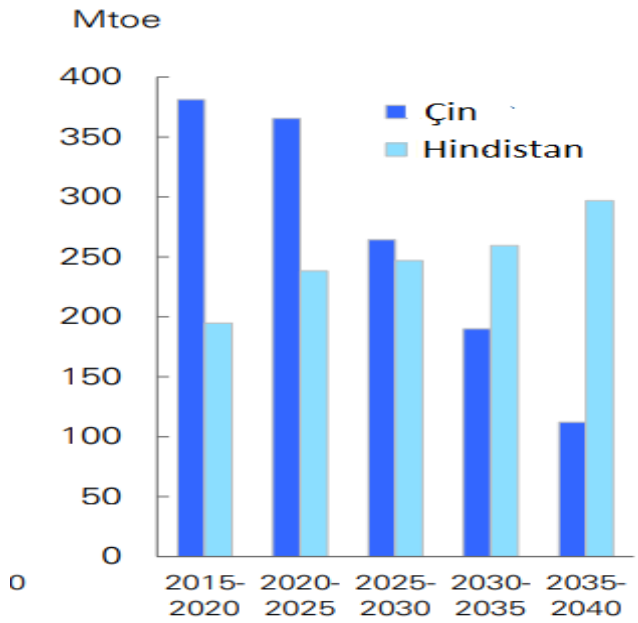

Şekil 2: Çin ve Hindistan' ın yıllık eneri tüketimi artışı (Mtoe) (World Economic Forum)

3. GELECEKTE ELEKTRİK ÜRETİMİNDE ENERJİ KAYNAKLARININ DAĞILIMI

2016-2040 yılları arasında ise bütün dünyada yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi oran olarak elektrik üretim artışından yaklaşık iki katı hızlı artacaktır. Buradaki en büyük değişimlerden biri Çin' de olacak, yenilenebilir enerjinin oranı %25' den %50' ye ulaşacaktır. Genel enerji tüketiminin de 2040 yılına kadar %15-20 azalacağı beklenti dahilindedir (http://bpnumerique.rte-france.com). Dünya 25 yıllık bir yenilenebilir enerji hükümdarlığına girmiştir (Şekil 3)

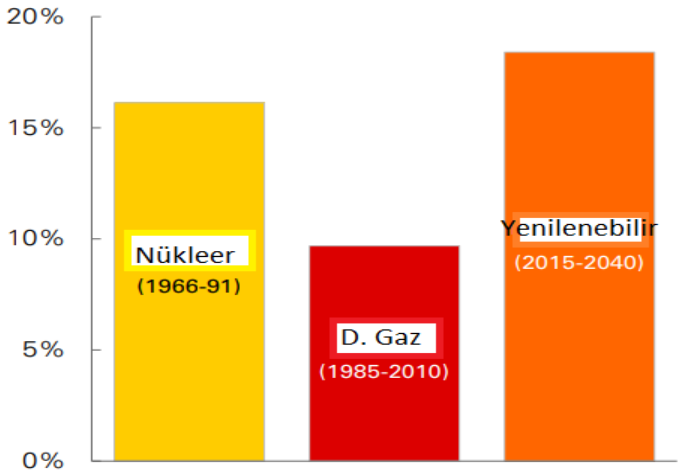

Şekil 3: Dünyaya hükmeden enerji türleri ve hükmettiği yıllar (http://bpnumerique.rte-france.com)

Başlıca yenilenebilir enerji kaynakları, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, jeotermal enerji hidroelektrik ve hidrokinetik enerjidir. Yenilenebilir enerjiler, daha düşük hava ve çevre kirliliğine, daha düşük karbon salımına, yeni teknolojiler ve yeni iş kollarının açılmasına, enerji

kaynaklarımızın çeşitlendirilmesine böylece enerji güvenliğinin artmasına yol açar. Şekil 4' de de görülebileceği gibi, farklı kurum ya da kuruluşlara göre 2040 yılına kadar, dünyada yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi yılda %4 ile %7 arasında artacağı öngörülmektedir.

Bu durum dünyada hidrokarbon tüketim bölgelerini değiştirecek, hidrokarbon üretim-tüketim farkı ile fiyatlar dengeleri değişecek, hidrokarbon üreten ülkeler kadar yenilenebilir enerji teknolojisi üreten ülkeleri de enerjiden para kazanan ülkelere ekleyecektir. Özellikle Almanya, İspanya, Danimarka, İzlanda, İsveç, Birleşik Krallık gibi Avrupa Ülkeleri, Çin, Amerika Birleşik Devletleri tahmin edilebilen ülkeler, Kostarika, Nikaragua gibi jeotermal enerjiyi, Kenya, Fas ve Uruguay gibi güneş iyi kullanan iyi kullanan çok beklenmedik ülkeler yenilenebilir enerji konusunda daha çok çalışmaktadır (https://www.clickenergy.com.au).

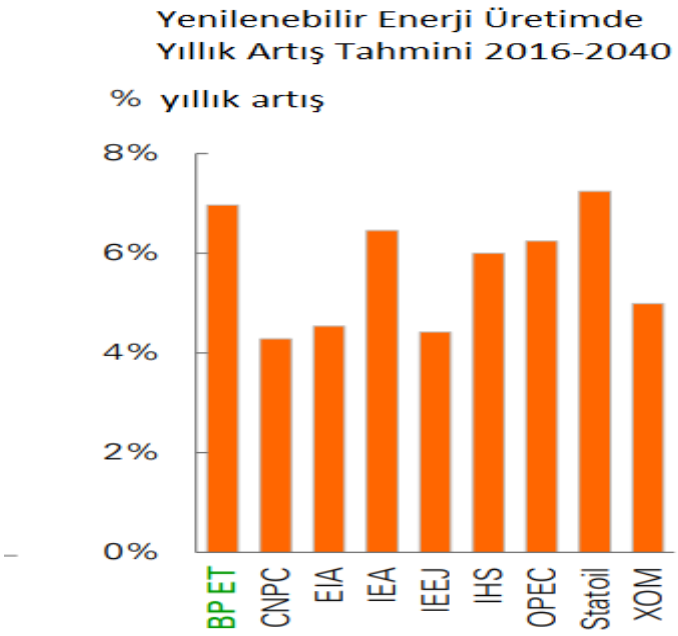

Şekil 4 Farklı kurum ya da kuruluşlara göre 2040 yılına kadar, yıllık yenilenebilir enerji üretimi (http://bpnumerique.rte-france.com)

Güneşten fotovoltaik elektrik üretiminin de, kWh elektrik üretimi maliyeti 2040 yılına kadar %40 azalmış olacaktır. Bu sırada fotovoltaik elektrik üretimi on kattan fazla artacaktır. Şekil 5' de bu durum gözükmektedir.

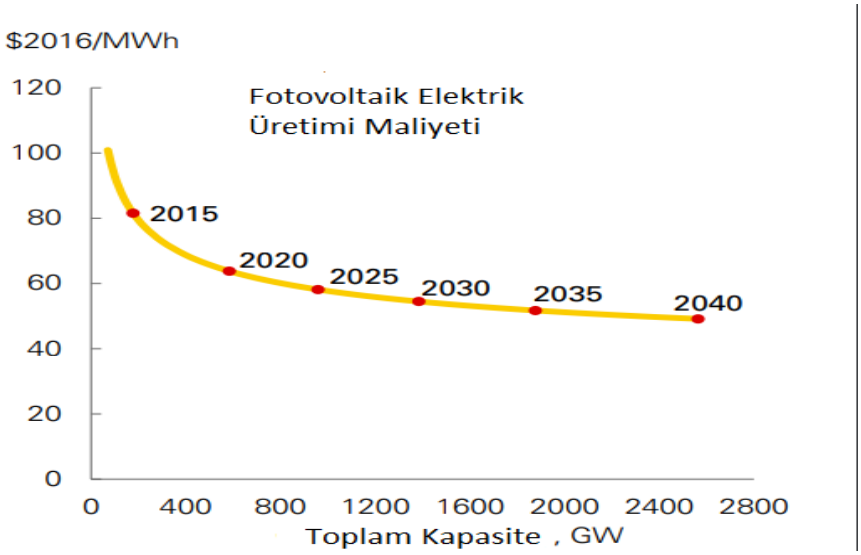

Şekil 5: Fotovoltaik elektrik üretimi beklenen maliyeti (http://bpnumerique.rte-france.com)

Türkiye'de de önce cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan hidrolik, sonra karada bulunan rüzgar gücünden yenilenebilir enerji kaynaklarını arttırmıştır. Güneş enerjisinden fotovoltaik elektrik enerjisi ve jeotermal enerjiden elektrik eldesi de gelişmektedir. Önümüzdeki yıllarda ise teknolojinin gelişmesi ile fotovoltaik enerji çok daha gelişecek, kıyıda (offshore) rüzgar enerjisi, biyogaz enerjisi ve hatta hidrokinetik kaynaklar kullanılarak yenilenebilir enerjilerden elde edilen elektrik enerjisi artacaktır. 2017 yılından 2018 yılı Ağustos ayına kadar Türkiye' de üretilen elektrik enerjisi kaynakları içinde yenilenebilir enerjinin oranı;

Hidroelektrik %21,05

Rüzgar, %6,18

Jeotermal %1,99

Biogaz %0,78

olmak üzere, toplamda %30 olmuştur (Enerji Atlası).

Orta ve uzun vade gelecekte, yenilenebilir enerji kaynaklarının Türkiye' deki yeri konusunda ayakları yere basan bir çalışma yoktur. Özellikle 1990'larda çabuk bitirilmesi nedeniyle yapılan doğalgaz dönüşüm santrallerin, doğalgaz fiyatları nedeniyle daha az çalışmaya başlamıştır. 1930'lardan 1980'lere kadar yapılan hidroelektrik santralleri ise artan elektrik tüketimi nedeniyle artık daha az oranda elektrik üretmektedir. Özellikle 2010 yılarda gelişen rüzgar enerjisi gelişerek daha önemli bir duruma gelecektir. Yakın gelecekte, kıyılarda kurulan offshore rüzgar santralleri, karada bulunan santrallere katılacaktır. Bu alanda ayrıca kendi elektriğini rüzgar türbinlerinden üreten kişi ve kuruluşların ürettiği elektrik de önemli bir rol oynamakta, fakat ne kadar üretim yaptıkları hesaplamamaktadır.

4. DÜNYADA ELEKTRİK TÜKETİMİNİN GELECEĞİ

2017 yılında dünyada gayri safi yurtiçi hasıla %3,4 oranında artmıştır. 2016 yılından 2040 yılına kadar dünya nüfus ise 7,4 milyar insandan 9,4 milyar insana çıkacaktır. Enerji ve enerji fiyatlarının maliyeti, dağıtım seviyelerine ve arz-talep dengelerine bağlı olarak farklı senaryolarda farklılaşmaktadır. Bununla birlikte, ortak bir konu, düşük karbonlu teknolojilerin (özellikle güneş, rüzgar ve piller) maliyetler, özellikle yatırım eğilimleri açısından büyük eğimle düşmeye devam edecektir. Bazı ülkelerdeki zayıf enerji tüketimi artışına paralel olarak, nükleer enerjide görünüm biraz yavaşladı. Bu günlerde aşağı doğru revize edilmiş olsa da, petrol ve doğal gaz fiyatları genel eğilim aşağıya doğrudur. Fiyatlar üzerindeki aşağı yönlü baskı, büyük ölçüde, ABD'nin kaya petrolü ve kaya gazı üretiminden kaynaklanmaktadır, bu konuda için maliyetler düşmüş ve rezerv tahminleri artmıştır (World Energy Outlook 2017).

Dünyada 2018-2040 yılı arasında evsel elektrik tüketiminin artışının %100' e yakın olması bekleniyor. Araçlarda da 2035 yılından başlayarak hidrokarbon yakıt tüketimi azalmaya başlayacağı öngörülüyor. Buna karşın 2030 dan itibaren araçlarda elektrik tüketiminin belirgin yüzdelere erişeceği açıktır (http://bpnumerique.rte-france.com). 2017 yılında elektrikli araçlar satış piyasasının %1,2'ni oluşturmuştur. 2050 yılında ise bu oranın en kötü senaryoda bile %60'ı aşacağı, iyi senaryoda %80'i aşacağı beklenmektedir (The Transition to a Zero Emission Vehicles Fleet for Cars in the EU by 2050).

Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency) nın yaptığı çalışmaya göre, her ne kadar çalışmanın temel amacı dikkate değer şekilde sabit kalsa da, 40 yıl önce ilk öngörüsünü oluşturduğundan beri pek çok şey değişmiştir. 2010 yılına kadar, yapı, günümüzde politika varsayımlarının sabitlendiği bir Referans Senaryosuna odaklanma eğilimi göstermiş olup, açıklanmış niyet veya hedefler dikkate alınmamıştır. Bu, genellikle, belirli bir enerji güvenliği veya çevre sorununu ele almak ve farklı politika seçimlerinin etkisini incelemek için alternatif bir senaryo ile birlikte görülmüştür. 2010 yılında, ana odak Yeni Politika Senaryosuna kaymıştır (ve eski Referans Senaryo, arka plana taşınarak Mevcut Politika Senaryosu haline gelmiştir). 450 Senaryo, iklim değişikliğini 2 santigrat derece (°C) altına düşürmek, iklimin ve diğer çevresel sorunların konumlarını analizin merkezine yapıştırmak (ve iklim koşullarını küresel bir ölçüt haline gelmek) için bir yol olarak ortaya konuldu. O zamandan bu yana, senaryolar, fiyatlar üzerindeki diğer belirsizlikler ve belirli bazı teknolojiler konularını ele alınmıştır.

Fakat daha sonra bir grup ülkenin içinde olduğu senaryonun yetersiz olduğu görülmüştür. Analizin coğrafi erişimi önemli ölçüde genişlemiştir. Önce WEO, OECD üye ülkelerine odaklanılmış, daha sonra gerçekten küresel bir görünüm sağlamak için ufuklarını genişletmiştir. 2005'ten bu yana, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Çin ve Hindistan, Rusya , Brezilya, Sahra-altı Afrika, Meksika ve Asya'nın tümü daha yakından incelenmeye başlamıştır.

Uluslararası Enerji Ajansı' nın Yeni Politikalar Senaryosu temel senaryosudur. Sadece dünya çapında hükümetlerin zaten uyguladıkları politikaları ve önlemleri değil, aynı zamanda resmi hedeflerde veya planlarda ifade edildiği gibi ilan edilen politikaların olası etkilerini de içermektedir. Paris Anlaşması için yapılan Belirlenen Ulusal Katkılar (Nationally Determined

Contributions-NDC'ler), birçok ülkede bu politika niyetleri konusunda önemli bir kılavuzluk sağlar. Ulusal politikaların anlaşılması, aynı zamanda alt-otoritelerin, yani federal sistemlerde devlet düzeyindeki kurumların, şehirlerin ve belediyelerin ve özel sektörün verdiği taahhütlerin benimsediği politika ve hedeflerden de etkilenmektedir. NDC'ler de dahil olmak üzere, politika amaçlarının Yeni Politika Senaryosuna yansıtılma şekli, gerçekleşme biçimlerinin spesifik politikalar ve uygulama önlemleri tarafından desteklenmesine bağlıdır. Ulusal katkıların mevcut olduğu yerlerde, açıklanan hedeflerin, makroekonomik maliyet veya talep eğilimlerinin işaret ettiği hususların karşılandığı veya aşıldığı varsayılmaktadır. Bununla birlikte, ilan edilen politika niyetlerinin genellikle mevzuat veya yönetmeliklere tam olarak dahil edilmediğinden, bu politikaların tam gerçekleşmesi için beklentiler ve zamanlama, kurumsal bağlam ve ilgili politik düzenleyici, piyasa, altyapı ve finansman kısıtlamalarına da bağlıdır.

4.1 Emisyon Tahminleri ve Sürdürülebilir Kalkınma Senaryosu (https://www.weforum.org)

Sürdürülebilir Kalkınma Senaryosu, mevcut politikalar ve yeni politikalar senaryoları, politikalar hakkında belirli varsayımlarla başlayıp, enerji sektörüne yönlendirdikleri yeri görmeye başlarken, (önceki 450 Senaryosunda olduğu gibi), enerji sektörünün nereye gitmesi gerektiği ile ilgili belirli bir vizyonla başlar. Geleceğin bu vizyonu üç ana unsuru içermektedir. Birincisi, sadece elektriğe değil, aynı zamanda temiz yemek pişirmeye de dahil olmak üzere, 2030 yılına kadar modern enerji hizmetlerine evrensel erişimin sağlanmasının bir yolunu aranıyor. İkincisi, Paris Anlaşması'nın 2040 hedeflerine ulaşmak için gerekli bir yön belirleyebilmek için bir çerçeve çiziyor. Bu anlaşmaya göre emisyonların en üst noktaya ulaştığı bir zirveyi içeriyor ve ardından büyük bir düşüş bekleniyor. Üçüncü olarak, enerji ile ilgili diğer kirleticilerde büyük bir düşüş oluyor, küresel hava kalitesinde büyük bir iyileşme ve bunun sonucunda hane halkında hava kirliliğinden kaynaklanan erken ölümlerde meydana gelen azalma oluşuyor. Bu üç hedef birbiriyle bağlantılıdır ve birçok yönden birbirlerinin tamamlayıcıdır. Birleşmiş Milletler, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin (Sustainable Development Goals-SDG'ler) enerji ile ilgili yönlerini yansıtırlar. Bunlar arasında, herkes için uygun ve temiz enerji (SDG 7), iklim değişikliği üzerine eylem (SDG 13) ve hava kirliliğini azaltma çabaları da yer almaktadır. Sağlık hedefleri (SDG 3) şehirler ve sürdürülebilir topluluklar (SDG 11) kapsamında yer almaktadır. Bu bağlantılarla, iklim değişikliği tehdidine karşı küresel tepkinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar bağlamında açıkça çerçevesi çizilen Paris Anlaşması'nda da açıkça görülmektedir. Aynı şekilde, birçok gelişmekte olan ülkenin NDC'leri evrensel hedef ve iklimle ilgili vaatlerinin uygulanması arasında bağlantı kurmaktadır.

Bu hedeflerden birindeki eylem genellikle bir diğerine ulaşmada yardımcı olabilir. Örneğin, temiz pişirme tesislerinin evrensel olarak sağlanması, katı biyokütlenin bir pişirme yakıtı olarak geleneksel kullanımından uzaklaşarak kapsamlı bir geçiş anlamına gelir. Böylece hane halkı, enerjiyle ilişkili olan hava kirliliği ana hedefini de ortadan kaldırır. İklim değişikliği sorunu, daha verimli teknolojiler kullanması, hidrokarbon yanmasıyla oluşan enerjinin tüketimine olan bağımlılığın azaltılmasıyla ve son kullanılan enerjinin elektrifikasyonu da dahil olmak üzere

daha düşük kirletici emisyonlar açısından faydalar sağlamaktadır. Aynı zamanda, ele alınması gereken potansiyel gelişme noktaları da var. Toplumsal eşitliğin artmasıyla, nispeten düşük seviyelerde bile olsa düşük karbonlu teknolojilere erişimin sağlansa bile kişi başına kullanılan enerjinin artması, küresel CO_2 emisyonlarında hafif bir artışa neden olabilir. Küresel anlamda bu etkiler çok küçük olsa bile, bu durumun telafi edilmesi için başka bir yerde fazladan bir çaba gerektirmektedir (pişirme için daha düşük biyokütle tüketimi sağlanarak, sera gazı emisyonlarındaki düşüşün sağlanmasına benzer bir çaba). Fosil yakıtla çalışan enerji santralleri ve büyük endüstriyel tesisler için kirlilik kontrol teknolojileri, CO_2 emisyonlarını azaltmadan hava kalitesini iyileştirmeye yardımcı olabilir. Bazı modern biyoenerji teknolojileri, CO_2 emisyonlarının azaltılması için uygun olabilir, ancak insan sağlığına zarar veren ince partikül madde artışını riske sokabilir.

Sürdürülebilir Kalkınma Senaryosunda benimsenen metodolojik yaklaşım, öncelikle evrensel erişime odaklanmaktır. Düşük karbonlu teknolojiler, enerji erişimini sağlamak için birçok durumda uygun bir yol sağlar. Elektriksiz nüfusun çoğu kırsal alanlardadır. Bu alanlar için merkezi olmayan enerji çözümleri, şebekenin uzatılarak erişmekten daha ucuz olabilir. Ancak bu her zaman geçerli değildir: Fosil yakıtlar da dahil olmak üzere analizde tüm teknolojiler ve yakıtları dikkate almaktayız. 2030'a kadar modern enerjiye evrensel erişimin CO_2 emisyonlarının düşürülmesine katkısı küçüktür ve bu durum diğer sera gazı gazları emisyonlarında (GHG) düşüşle dengelenebilir. Tüm ülkelerdeki gelişmeler daha sonra, ülkelerin bugün sahip olduğu politika ve teknoloji tercihleri tarafından yönlendirilen gerekli karbon kısıtlamaları içinde kalmaya yönelik modellenmiştir. İklim hedeflerini karşılamak için kullanılan teknolojilerin de hava kalitesini iyileştirme gerekliliği ile şekilleniyor.

Diğer senaryolar ve durumlar

Bu raporda atıfta bulunulan diğer senaryolar ve durumlar şunlardır:

- Daha Hızlı Geçiş Senaryosu

2017 yılında geliştirilen bu senaryo, 2060 yılında "net sıfır" enerji sektörü CO_2 emisyonlarına yönelik bir emisyon patikası çizmektedir. Bu emisyonlar, 2040 yılında Sürdürülebilir Kalkınma Senaryosundan daha düşük emisyonlara ulaşılabilecektir.

- Düşük Petrol Fiyatı

Petrol fiyatının "daha uzun süre daha düşük" kalmasını sağlayacak koşullar barındırıyor;

- Tüm Durumlar İçin Enerji

Yeni Politika Senaryosunun zemini karşısında herkes için modern enerjinin elde edilmesini inceler. Sürdürülebilir Kalkınma Senaryosunda benzer bir hedefin kapsanmasıyla bir karşılaştırma noktası sağlar.

- 450 Senaryo

2017' de modellenmemiştir, ancak ana dekarbonizasyon senaryosudur. Karşılaştırma amacıyla zaman zaman önceki sonuçlar kullanılır.

- Temiz Hava Senaryosu

2040 kirletici emisyonunu Yeni Politika Senaryosuna kıyasla yarıdan fazla azaltmak için mevcut teknolojilere ve kanıtlanmış politikalara dayanan uygun maliyetli bir strateji ortaya koymaktadır.

- Köprü Senaryosu

Enerji ile ilgili CO_2 emisyonlarında erken bir zirveye ulaşmak için beş spesifik enerji sektöründe önlemlere dayanan bir "köprü kurma" stratejisi ortaya koymuştur.

4.2 Ekonomik Büyümenin Enerji Talebine Etkisi

Ekonomik büyümenin enerji talebi büyümesine dönüşme şekli, her ülkenin ekonomik yapılarına ve gelişim aşamalarına ve fiyatlama ve verimlilik politikalarına bağlı olarak, ülkeye bağlı olarak büyük ölçüde değişmektedir. En gelişmiş ekonomilerde, enerji talebi, ulusal üretimdeki sürekli büyümeye rağmen, kademeli olarak düşmektedir. Bununla birlikte, gelişmekte olan, özellikle ekonomik büyümenin enerji yoğun sanayi faaliyetlerinin GSYİH'nın daha büyük bir paya sahip olduğu ülkelerde, enerji talebi için daha güçlü etkilere sahiptir. Bir bütün olarak küresel ekonomi temel alınırsa, 2016 itibarıyla GSYH'deki % 1'lik bir artış, birincil enerji talebinde % 0,3'lük bir artışa neden olur. Ancak, bu talep artışının seviyesi zamanla azaldı: 2000-05 yılları arasında, GSYH'de % 1'lik bir artış, enerji kullanımında ortalama% 0.7'lik bir artış anlamına geliyordu. Küresel ekonominin enerji yoğunluğunun iyileşme hızı, kritik öneme sahip bir göstergedir.

4.3 Dijitalleşmenin Gelecekte Elektrik Fiyatlarına Etkisi (https://www.weforum.org)

Enerji sisteminin kademeli olarak elektrifikasyonu, fazla merkezi olmaması ve değişken güç kaynaklarının entegrasyonu ihtiyacı göz önüne alındığında, -dijitalleşme- dönüşümünün elektrik üretimi sektöründe potansiyeli güç güçlüdür. Örneğin, talep tarafına 1 milyar hane aktif olarak katılırsa ve bu durumda 11 milyar akıllı cihaz şebekeye bağlanırsa, 2040 yılına kadar şebekeye yaklaşık 185 GW yük gelir. Elektrik arz ve talebindeki değişikliklere cevap vermek için güç sisteminin yeni elektrik altyapısı yatırımında yaklaşık 270 milyar dolarlık ihtiyacı ortadan kaldırarak ve elektrik üretimi kompozisyonunda rüzgar ve güneşten elektrik bağlantısının dengelenmesini daha kolaylaştırır. Dijital teknolojiler, işletme ve bakım maliyetlerini azaltarak, santral ve şebeke verimliliğini artırarak, plansız kesintileri sınırlandırarak ve varlıkların işletme ömrünü uzatarak elektrik arzı tarafında da tasarruf sağlayabilir. Aynı zamanda enerji sistemi genelinde verimlilik fırsatları sağlarken, gelişmekte olan dijital ekonomiyi destekleyen veri merkezleri, veri aktarım ağları ve bağlı cihazlar da önemli bir enerji talebi kaynağıdır. Veri merkezleri ve ağlar, küresel elektrik kullanımının yaklaşık % 2'sini oluşturuyor ve bu durum hizmetlerine olan talep arttıkça elektrik tüketimleri

artabilir. Bu alandaki enerji verimliliği eğilimleri, gelecekteki elektrik tüketimini yansıtmak için önemli bir değişken olacaktır. Teknolojik değişimin hızlı temposu ve davranışsal tepkinin belirsizliği göz önüne alındığında, uzun vadeli enerji trendleri üzerindeki etkileri hala belirsizdir. Örneğin, karayolu taşımacılığında, otomatik ve paylaşımlı hareketliliği, güvenliği ve verimliliği artırabilir, elektrikli taşıtların akıllı şarj edilmesi de yeni güç altyapısına olan ihtiyacı azaltabilir. Bununla birlikte, farklı varsayımlar altında, yüksek oranda otomatikleştirilmiş araçlar, hareketlilik talebini artırabilir ve enerji kullanımını ve emisyonlarında artırabilir.

Dijitalleşmenin faydaları, dijital geçişin aktif yönetimini gerektiren kendi risk setleriyle birlikte gelir. Bunların başında, siber saldırıların yanı sıra veri gizliliği ve veri sahipliği sorunları için potansiyel olarak artan güvenlik açığı bulunuyor. Enerji ve dijitalleşme kesişiminin yarattığı fırsatlar ve riskler, politika yapıcılardan daha fazla dikkat gerektirmektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

1) Konu içinde yer almasa da, en ucuz enerji, tasarruf edilen enerjidir. 1970'lerden bu güne devlet teşvikleri, kayıp-kaçağın azaltılması, tasarruf konusunda farkındalık yaratılması gerekmektedir.

2) Gelecek için doğru elektrik enerjisi yapılması, zamanında, ucuz, doğru yatırımların yapılmasına yardım eder. Bizi, atıl elektrik üretim kapasitesi, daha da kötüsü yetersiz elektrik üretimi sorunlarından kurtarır.

3) Dünyada oluşan bütün gelişmeleri ve elektrik projeksiyonu olan ülkeleri yakından izlemeliyiz. Her türlü yardımı alabiliriz ama üyesi olduğumuz örgütleri de göz önüne alarak ulusal bir program oluşturmalıyız. Yerli bir planımız olmalı. Değişen yönetimlerden öte, verilmiş olan orta ve uzun vadeli planlara sadık kalmalıyız.

4) Enerji politikaları oluştururken emisyon salımları ve karbon ayak izinin azaltılmasına da dikkate almalıyız.

5) Sanayi devriminin başından beri hüküm süren kömür ve yüzyıldan uzun süre hüküm süren hidrokarbonlardan enerji üretiminde kullanılması zamanı artık sınırlı. Özellikle elektrik enerji üretimi ilk kömür ve hidrokarbonların kullanımını yasaklayacak yerlerden biri olacak. Nükleer enerjinin geleceği tartışmalı. Yeni tip santrallerle nükleer enerjiden elektrik eldesi sürdürülecek düşüncelerine karşın, Fransa gibi nükleer enerjiye en bağlı ülkede bile 2035 yılında yenilenebilir enerjiden elektrik üretimi, nükleer enerjiden elektrik eldesini geçecek.

6) Yenilenebilir enerji çağına girdik. Gelecek 30 yılda ağırlığını gittikçe arttıracak.

7) 2050 yılındaki planları içine nükleer enerjiyi koymayan G7 ülkeleri içinde sadece Almanya var. İtalya'da da halen nükleer enerji santrali yok, kurma istekleri de yok. Avustralya' da da nükleer santral yok. Bunların dışında G7 ülkeleri, Çin, Rusya; Hindistan, Brezilya gibi ekonomisi büyük ülkeler 2050 yılına nükleer santralardan elektrik üreterek girecekler.

8) Dijitalleşme, tahmin edilmeyen üretim-tüketim dengesini sağlayarak yatırım ve kullanılan enerjiden tasarruf sağlayabilir. Fakat aynı anda dijitalleşme siber saldırılara olanak sağlar.

Yenilenebilir enerjinin dünyadaki payının artışı Türkiye'nin enerji güvenliği ve Türkiye'nin güvenliğini arttırır mı?

Yenilenebilir enerji teknolojisindeki Türkiye'nin yeri nerededir?

KAYNAKÇA

BP Energy Outlook 2018 edition (https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2018.pdf) Erişim Tarihi: 19 Kasım 2018

Electricity production by sources in France 1960–2012, 6 November 2014, (http://www.bluenomics.com) Erişim Tarihi: 19 Kasım 2018

Enerji Atlası, http://www.enerjiatlasi.com/elektrik-uretimi/ Erişim Tarihi: 19 Kasım 2018

http://bpnumerique.rte-france.com/ Erişim Tarihi: 19 Kasım 2018

https://www.clickenergy.com.au/news-blog/12-countries-leading-the-way-in-renewable-energy/ Erişim Tarihi: 19 Kasım 2018

http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik Erişim Tarihi: 19 Kasım 2018

https://www.weforum.org/agenda/2018/01/clean-energy-renewable-growth-sustainable-key-trends/ Erişim Tarihi: 19 Kasım 2018

The Transition to a Zero Emission Vehicles Fleet for Cars in the EU by 2050, An evaluation of forecasts and backcasting the COP21 commitments 24-25

http://www.eafo.eu/sites/default/files/The%20transition%20to%20a%20ZEV%20fleet%20for%20cars%20in%20the%20EU%20by%202050%20EAFO%20study%20November%202017.pdf Erişim Tarihi: 19 Kasım 2018

Türkiye Elektrik Enerjisi 5 Yıllık Üretim Kapasitesi Projeksiyonu (2017-2021), Ağustos 2017, Türkiye Elektrik İletim A.Ş. Genel Müdürlüğü, Planlama ve Yatırım Yönetimi Dairesi Başkanlığı

Varol G., (2009), Türkiye Elektrik Enerjisi 10 Yıllık Üretim Kapasite Projeksiyonu Çalışması (2009-2018), TEİAŞ Türkiye Elektrik İletim A.Ş. APK Daire Başkanlığı, Elektrik Enerjisi Üretim Kapasitesi Projeksiyon Çalışması,.

World Economic Forum

World Energy Outlook 2017, iea.org/weo/, International Energy Agency, Erişim Tarihi: 19 Kasım 2018

THE IMPACT OF GENDER AND SOCIAL CAPITAL ON ENTREPRENEURIAL INTENTIONS IN UNIVERSITY STUDENTS: EVIDENCE FROM TURKEY

Dr. Öğr. Üyesi Hande Karadağ
MEF Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme
hande.karadag@mef.edu.tr

ABSTARCT: Understanding the antecedents of the intention to become an entrepreneur is crucial in the development of effective entrepreneurship education and training programs. Despite the growing number of conceptual and empirical studies, the insights on the psychological factors that drive or discourage the engagement into entrepreneurial acts among university students are still limited. The current study aims to address this gap in the literature, by exploring the direct relationships between the impact of personal attitude (PA), perceived behavioral control (PBC) and subjective norms (SN) constructs of the theory of planned behavior (TPB) on entrepreneurial intention (EI). The study further investigates the existence of a potential difference with respect to gender and social capital on EI. For data collection, the entrepreneurial intention scale of Linan and Chen (2009) was used and questionnaires collected from a sample of 113 university students were analyzed through multiple regression analyses. Findings indicate that the impact of SN on EI are negative whereas PA and PBC have strong and positive associations with the intention to become an entrepreneur. Furthermore, the results of the independent t-tests show do not indicate a meaningful difference with respect to gender and social capital and entrepreneurial intention, whereas differences between departments and taking or not taking an entrepreneurship course are found to be significantly associated with EI. For theory, these findings imply that both the scale of Linan and Chen (2009) and the model of TPB are useful in predicting entrepreneurial intention for this sample. For practice, the results highlight the important role of education in choosing entrepreneurship as a career at undergraduate level whereas gender difference or having an entrepreneur in the family or close third parties is not reported to affect this decision. Therefore, these findings point out important considerations for the formulation and application of entrepreneurship programs which are designed to increase the impact of entrepreneurship in the community.

Keywords: Entrepreneurial intention, Theory of Planned Behavior (TPB), gender, social capital, Turkey.
JEL classification: L26, M13, I23, I25, I28.

INTRODUCTION

Entrepreneurship is a process of discovering, evaluating or creating opportunities to innovate or integrate new values, products or services (Shane and Vankataraman, 2000). As entrepreneurship is a major driver of economic growth (Acz, 2006), every economy prioritizes the development of entrepreneurship education and training programs for creating more and highly productive entrepreneurial ventures. Scholars who have advocated that entrepreneurs are "made, not born" suggest that a major goal of entrepreneurship education is to encourage students to regard entrepreneurship as a future career alternative (Van Auken, 2013). In this respect, investigating the antecedents of the formation of entrepreneurial intention (EI) among university students have been the foci of various research studies (Chen, et.al., 2015; Bae, et.al., 2014; Autio, et.al., 1997). Particularly, the rising popularity of Ajzen's (2001, 1991) Theory of Planned Behavior (TPB) gave way to the formation of different models developed to understand the interrelationships between the three constructs of entrepreneurial intention, namely personal attitude (PA), subjective norm (SN) and perceived behavioral control (PBC) with respect to

analyzing the significance of different influencers on the intention to become an entrepreneur. Despite that, empirical studies conducted to test the prescribed influence of different demographic factors such as gender (Diaz-Garcia and Moreno, 2010), education (Kristiansen and Indarti, 2004) and social capital (Grichnik, et.al., 2014; De Carolis, et.al., 2009) on EI through the elements of TPB in different contexts produced mixed results. As findings of previous studies indicate a clear need for the provision of additional empirical evidence to the applicability of TPB to EI studies in student samples, the first objective of the current study is to investigate whether the model of Theory of Planned Behavior (TPB) can be used effectively to predict the intention to become an entrepreneur in a sample of university students in the Turkish context. The second research objective is to understand whether this intention is different with respect to gender, social capital, departmental differences and taking an entrepreneurship class, among this sample.

1. THEORETICAL BACKGROUND AND HYPOTHESES DEVELOPMENT

1.1. Theory of Planned Behavior (TPB)

Intentions indicate how hard people are willing to try and put an effort into performing a certain behavior (Ajzen, 1991). Researchers identified intentions as the best predictors of behavior (Krueger et al, 2000; Davidson & Jaccard, 1979), especially when the specific behavior is "rare, hard to observe and involves unpredictable time lags" (Souitaris, et.al, 2007, p. 568). One of the two most widely used theories for predicting behavior is Ajzen's (2001, 1991) Theory of Planned Behavior (TPB), where the formation of any intention is explained through three main elements. In the TPB model, construct one is the individual's personal attitude toward the behavior (PA), whereas construct 2, the subjective norm (SN) refers to the perception of other people's opinions of the proposed behavior. The third factor of the model, personal behavioral control (PBC) can be defined as the perception of the ease or difficulty of performing a specific behavior. After the introduction of the TPB model, several empirical studies and meta-analyses supported the efficacy of TPB in the prediction of intention and behavior (Schlaegel & Koenig, 2014; Armitage & Connor, 2001; Hausenblas et al, 1997).

1.2. Entrepreneurial intention

One common definition of entrepreneurial intention is "a self-acknowledged conviction by a person that they intend to set up a new business venture and consciously plan to do so at some point in the future" (Thompson, 2009). The conduct of the behavior of establishing a new venture is considered as intentional (Bird, 1988; Krueger & Carsrud, 1993) as well as planned (Autio, Keeley, Klofsten & Ulfstedt, 1997).

After its introduction, where several researchers used and reported the applicability of Ajzen's (2001, 1991) to empirical entrepreneurial intention studies (Fietze & Boyd, 2017; Kautonen, et.al., 2013; Krueger & Carsrud, 1993). As a result, TPB quickly became the most widely used model in entrepreneurial intention research (Ajzen, 2011; Krueger, et.al., 2009; Kolvereid, 1996).

Studies investigating various dimensions of entrepreneurial intentions through the elements of TPB exist in the literature. For instance, Zhang, et.al., (2015) reported that social norm, controlled behavior, and short-term risk-taking preference influenced entrepreneurial intention, whereas attitude was not significantly associated with entrepreneurial intention across university students in the US. In another study, Jang (2013) found that the factors of gender and the entrepreneurial experience of the parents play a significant role on entrepreneurial attitude, subjective norms, perceived behavioral control, and entrepreneurial intention among Chinese undergraduates. However, the findings of the study conducted by Diaz-Garcia and Moreno (2010) indicated the contrary, showing that gender did not have a significant effect on EI among university students in Spain. Similarly, Kristiansen and Indarti (2004) reported an insignificant impact of age, gender and education on entrepreneurial intention among Indonesian and Norwegian students. To have a role model was another factor investigated in EI studies, where no conclusive evidence could be identified. While some studies reported a positive impact (Veciana et. al., 2005; Lafuente, et.al., 2007) of a role model on EI, others indicated a negative association (Van Auken, et al., 2006). Gurbuz and Aykol (2008) studied the entrepreneurial intention determinants of university students in Turkey and found out that having an entrepreneur in the family, academic support and favorable environmental conditions significantly affected intention. Sesen (2013) reported that entrepreneurial self-efficacy is the most important factor on the entrepreneurial intention where social network was the second major influencer. These studies imply that the relational aspect of social capital, described as "the types of personal relationships that people have developed with each other as manifested in arm's-length versus embedded ties" (Johnsson and Lindbergh, 2011) may have a significant association on the intention to become an entrepreneur. As findings of previous empirical studies were inconclusive, three hypotheses are proposed to be empirically tested in the current study:

Hypothesis 1: The theory of planned behavior significantly predicts entrepreneurial intention amongst university students in Turkey.

Hypothesis 2: Gender difference significantly affects the level of entrepreneurial intention.

Hypothesis 3: Difference in social capital significantly affects the level of entrepreneurial intention.

2. METHODOLOGY

2.1. Data

This study used data from a student sample, consisting of 113 university business students in Turkey. Because university students are about to make a professional career choice and are the ones with empirically highest entrepreneurial inclination in the population (Liñán et. al., 2011), they are supposed to be suitable for the study of entrepreneurial intention (De Clercq, et. al., 2013). 166 surveys were distributed to students of different departments. In the end, a total of 113 questionnaires were usable, resulting in a response rate of 68%.

2.2. Measures

To measure the impact of TPB constructs on EI, Entrepreneurial Intention Questionnaire (EIQ) which was developed by Liñán and Chen (2009) was used. The EIQ has been translated into numerous languages including the native language (e.g. Yurtkoru, Kuşcu, Doğanay, 2014) and used extensively for research studies on entrepreneurial intention. It has been shown to have good psychometric properties (e.g. Santos, et, al., 2016; Tsai, et.al., 2016). The EIQ consists of subscales to capture the core elements of TBP construct to entrepreneurship: personal attitude, subjective norms, perceived behavioral control, and entrepreneurial intention. All items in the subscales were measured on a 7-point scale anchored by 1 to 7. For social capital, the previous measure developed by Linan, et.al., (2015) was used to investigate the personal acquaintance of the students with an entrepreneur.

2.3. Data Analysis

For hypotheses testing, collected data were processed in the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 19 program. After conducting the principal component analysis using the SPSS exploratory factor analysis, multiple regression analysis, t-tests, and one-way ANOVA tests were used for testing the hypotheses and conducting additional tests.

3. FINDINGS

3.1. Demographics

In the student sample, 52% were female and 48% were male. 66% of the sample was from business administration and economics departments, and the rest belonged to various other departments, such as engineering, education and political science. Majority of the students were first and second year and the percentage of the students who took an entrepreneurship course was 61%, as shown in Table 1.

Table 1: Description of the sample

		Number	%
Gender			
	Female	59	52.2
	Male	54	47.8
Department			
	business am.	52	46.0
	economics	24	21.2
	education	14	12.4
	engineering	12	10.6
	Other	11	9.8
Grade			
	First	42	37.1

	second	45	39.8
	Third	22	19.5
	fourth	4	3.6
Entrepreneurship course			
	Yes	69	61.0
	No	44	39.0
Total		113	100

3.2. Factor Analysis

An exploratory factor analysis allowed identifying the groups related with personal attitude (PA), subjective norm (SN), perceived behavioral control and EI factors. The Keiser-Meyer-Olkin measure of sampling adequacy measure was found as 0.892 and Bartlett test of sphericity 0.0000, implying that a factor analysis is meaningful. The results indicated that the four factors captured % 68.1 of the total variance after varimax rotation.

The Cronbach α = 0.897 for PA, showed that the factor had very high internal reliability and the results of the principal component analysis showed that all the 5 items (n=5) were contributing to the factor of PA, therefore all the items were retained in the analysis. The Cronbach α of factor 2, SN was 0.713 and the results of the principal component analysis illustrated that 3 out of 3 items (n=3) were contributing to the factor of SN. The Cronbach α of factor 3, PBC was 0.882 and the results of the principal component analysis illustrated that 6 out of 6 items (n=6) were contributing to the factor of SN. Four items were used in the study to measure the dependent variable of EI. The Cronbach α score = 0.942 illustrated that the factor had very high internal reliability and the results of the principal component analysis indicated that 6 out of 6 items (n=6) were contributing to the factor of entrepreneurial intention.

3.3. Hypotheses Tests

For testing hypothesis 1, multiple regression analysis with a dependent variable of entrepreneurial intention and three independent variables of personal attitude (PA), subjective norms (SN) and perceived behavioral control (PBC) were conducted. These variables statistically significantly predicted EI_TOTAL, $p < 0.05$, R= 871, R2 = 0.758. All three variables added statistically significantly to the prediction, $p < 0.05$. Thus, Hypothesis 1 is supported.

Dependent variable:

- Entrepreneurial intention (EI_TOTAL)

Independent variables:

- Personal attitude (PA_TOTAL)
- Social norms (SN_TOTAL)

- Perceived behavioral control (PBC_TOTAL)

Table 2 shows the multiple linear regression model summary and overall fit statistics. 75.8% of the variation in EI_TOTAL is explained by the variation in PBC_TOTAL, SN_TOTAL, and PA_TOTAL (Multiple Coefficient of Determination (R^2) of the model is 0.758). The standard deviation of the regression model is 0.82820**.** According to the Durbin-Watson value (1.653), it is assumed that there is autocorrelation in multiple linear regression data.

Table 2: Result of multiple regression analysis

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	.871[a]	.758	.752	.82820	1.653

a. Predictors: (Constant), PBC_TOTAL, SN_TOTAL, PA_TOTAL
b. Dependent Variable: EI_TOTAL

As illustrated in Table 2, out of three antecedents of TPB, personal attitude had the strongest and positive influence on entrepreneurial intention, whereas subjective norm was found to have a negative impact. These findings indicate that the third component of the TPB model continues to be the most controversial construct for predicting entrepreneurial behavior.

Table 3. Regression coefficients of personal attitude, subjective norms and perceived behavioral control

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients			Correlations			Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta	T	Sig.	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF
1	(Constant)	-1.350	.432		-3.125	.002					
	PA_TOTAL	.909	.077	.696	11.843	.000	.833	.750	.558	.642	1.558
	SN_TOTAL	-.138	.067	-.101	-2.042	.044	.172	-.192	-.096	.906	1.103
	PBC_TOTAL	.386	.076	.293	5.103	.000	.668	.439	.240	.672	1.489

a. Dependent Variable: EI TOTAL

The test statistic for each variable (p values for the independent variables; PBC TOTAL: 0.002, SN TOTAL: 0.000, PA TOTAL:0.04) falls in the rejection region (p-values < .05). H_0 is rejected for each variable. There is evidence that personal attitude (PA_TOTAL), social norms (SN_TOTAL) and perceived behavioral control (PBC_TOTAL) affect entrepreneurial intention (EI TOTAL) at 0.05. Table 2 shows unstandardized coefficients which indicate how much the dependent variable varies with an independent variable when all other independent variables are held constant. Based on Table 2, the equation for the regression line is:

EI_TOTAL = -1.350 + 0.909* PA_TOTAL – 0.138* SN_TOTAL + 0.386*PBC_TOTAL

Based on the collinearity statistics, multicollinearity in the multiple linear regression model was checked. The values are acceptable (Tolerance > 0.1 (or VIF < 10) for all variables), so high correlation does not exist between three independent variables.

For testing hypothesis 2, independent samples test (Levene test) was conducted. Based on the result on Table 2, H0 is accepted (p= 0.059 >a=0.05); thus it is assumed that the variances for entrepreneurial intention in gender (female and male) are equal. Thus, Hypothesis 2 is not supported.

Table 3. Results of independent samples test for gender and entrepreneurial intention

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	T	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
EI TOTAL	Equal variances assumed	3.630	.059	-2.207	111	.029	-.67922	.30775	-1.28904	-.06940
	Equal variances not assumed			-2.226	109.897	.028	-.67922	.30517	-1.28400	-.07444

The same test was applied to investigate the impact of social capital on entrepreneurial intention. As shown in Table 4, H0 is accepted (p= 0.999 >a=0.05); as the variances for entrepreneurial intention in social capital levels are equal. Thus, Hypotheses 3 is not supported.

3.4. Additional Tests

Entrepreneurship education is another factor which has long been discussed in the entrepreneurship field and empirically investigated in several EI research studies. While some researchers argue that entrepreneurship courses are required to prepare students for their future careers (Chen and Sung, 2011), others have advocated the negative impact of traditional entrepreneurship education on the intention and motivation of university students (Gurel, et.al., 2010).

Table 3: Results of independent samples test for social capital and entrepreneurial intention

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
									95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	T	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
EI TOTAL	Equal variances assumed	.000	.999	1.892	111	.061	.60238	.31839	-.02854	1.23330
	Equal variances not assumed			1.887	88.205	.062	.60238	.31929	-.03211	1.23688

Findings of empirical studies produced significant (Kolvereid and Moen, 1997), weak (Bae, et.al., 2014) or even negative (Chen, et.al., 2015) associations between entrepreneurship courses and entrepreneurship related programs at university level and the intention to become an entrepreneur, whereas findings of the study conducted by Souitaris, et. al., (2007) showed that entrepreneurship education increased the impact of subjective norm through inspiration and overall entrepreneurial intention in university students in London and Grenoble. Based on the results of one-way ANOVA, differences across departments were found to affect EI significantly (Table 4 and Table 5). Economics and business administration students have the highest levels of entrepreneurial intention, whereas education has the lowest.

Table 4: Results of one-way ANOVA test for departmental differences and entrepreneurial intention

EI TOTAL

	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	34.690	6	5.782	2.231	.046
Within Groups	274.714	106	2.592		
Total	309.404	112			

Table 5: Descriptive results of departmental differences

EI TOTAL

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
Bus Adm	52	4.4423	1.47967	.20519	4.0304	4.8542	1.50	6.83
Econ	24	4.8750	1.71047	.34915	4.1527	5.5973	1.00	7.00
pol sci	4	3.7083	1.02175	.51088	2.0825	5.3342	3.00	5.17

Eng	12	4.4306	1.76735	.51019	3.3076	5.5535	1.33	6.17
Psych	4	3.8750	.80938	.40469	2.5871	5.1629	2.67	4.33
Edu	14	3.0357	2.06640	.55227	1.8426	4.2288	1.00	7.00
Other	3	3.7222	.63099	.36430	2.1548	5.2897	3.00	4.17
Total	113	4.2935	1.66209	.15636	3.9837	4.6033	1.00	7.00

Based on the results of independent t-tests, taking an entrepreneurship class was also found to affect EI significantly. EI of students who took entrepreneurship class is significantly higher than the students who did not enroll in an entrepreneurship course.

4. DISCUSSION

Understanding the antecedents of the intention to become an entrepreneur is crucial in the development of effective entrepreneurship education and training programs. Despite the growing number of conceptual and empirical studies, the insights on the psychological factors that drive or discourage the engagement into entrepreneurial acts among university students are still limited. The current study addressed this gap in the literature, by exploring the direct relationships between the impact of personal attitude (PA), perceived behavioral control (PBC) and subjective norms (SN) constructs of the theory of planned behavior (TPB) on entrepreneurial intention (EI). The study further investigates the existence of a potential difference with respect to gender and social capital on EI. For data collection, the entrepreneurial intention scale of Linan and Chen (2009) was used and questionnaires collected from a sample of 113 undergraduate students were analyzed through multiple regression analysis and t-tests.

Findings of the analyses indicate that the impact of SN on EI is negative whereas PA and PBC have strong and positive associations with the intention to become an entrepreneur. Furthermore, the results of the independent t-tests showed that no meaningful difference between male and female students as well as different levels of social capital. These findings support the findings of Diaz-Garcia and Moreno (2010), as well as Kristiansen and Indarti (2004). Although not hypothesized, taking an entrepreneurship class was found to be significantly associated with the intention to become an entrepreneur, supporting the findings of the previous study conducted by Souitaris, et.al., (2007).

5. THEORETICAL AND PRACTICAL IMPLICATIONS

For theory, these findings imply that both the scale of Linan and Chen (2009) and the model of TPB are useful in predicting entrepreneurial intention in this sample. In a number of conceptual and empirical studies, the role of gender, human and social capital are addressed as important influencers of entrepreneurial intention. Findings of the current study show that, among Turkish students, gender and the role of social capital does not have a significant role on the intention

to become an entrepreneur, whereas the difference across departments as well as taking an entrepreneurship course, were found to be highly associated with the motivation towards choosing entrepreneurship as a career.

Findings of the study point out important considerations for the formulation and application of entrepreneurship programs which are designed to increase the impact of entrepreneurship in the community. First and foremost, gender is found to be an insignificant determinant of entrepreneurial intention, as female students are found to have the same degree of EI as male students. Findings also indicate that having an entrepreneur in the family or close circle is not a major influencer of EI. However, business administration and economics students are found to be more interested in becoming entrepreneurs, which might be associated with their ESE or the design of these curriculums which support entrepreneurship. Last but not least, taking an entrepreneurship class is found to significantly affect the intention to become an entrepreneur. These findings should be carefully considered by policymakers, as well as educators of entrepreneurship programs that are designed to help future entrepreneurs in creating high-impact entrepreneurial ventures.

REFERENCES

Acs, Z. (2006). How is entrepreneurship good for economic growth?. *Innovations: technology, governance, globalization*, *1*(1), 97-107.

Ajzen, I (2011). The theory of planned behavior: Reactions and reflections, *Psychology & Health*,_26 (9), 1113-1127.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50(2), 179–211.

Armitage, C. J., & Conner, M. (2001). Efficacy of the theory of planned behavior: A meta-analytic review. *British journal of social psychology*, *40*(4), 471-499.

Autio, E., Keeley, R. H., Klofsten, M., & Ulfstedt, T. (1997). Entrepreneurial intent among students: testing an intent model in Asia, Scandinavia and USA.

Bae, T. J., Qian, S., Miao, C., & Fiet, J. O. (2014). The Relationship between Entrepreneurship Education and Entrepreneurial Intentions: A Meta-Analytic Review. *Entrepreneurship theory and practice*, *38*(2), 217-254.

Bird, B. (1988), "Implementing entrepreneurial ideas: The case for intention", *Academy of Management Review*, Vol. 13 No. 3, pp. 442-453.

Chen, S. C., Hsiao, H. C., Chang, J. C., Chou, C. M., Chen, C. P., & Shen, C. H. (2015). Can the entrepreneurship course improve the entrepreneurial intentions of students?. *International Entrepreneurship and Management Journal*, *11*(3), 557-569.

Chen, S. C., & Sung, M. H. (2011). The entrepreneurial intention for university students. *Leisure Industry Research*, *9*(1), 47-60.

De Carolis, D. M., Litzky, B. E., & Eddleston, K. A. (2009). Why networks enhance the progress of new venture creation: The influence of social capital and cognition. *Entrepreneurship theory and practice*, *33*(2), 527-545.

De Clercq, D., Honig, B. and Martin, B. (2013), "The roles of learning orientation and passion for work in the formation of entrepreneurial intention", *International Small Business Journal*, Vol. 31, pp. 652-676.

Díaz-García, M. C., & Jiménez-Moreno, J. (2010). Entrepreneurial intention: the role of gender. *International Entrepreneurship and Management Journal*, *6*(3), 261-283.

Fietze, S. and Boyd, B. (2017), "Entrepreneurial intention of Danish students: a correspondence analysis", *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, Vol. 23 No. 4, pp. 656-672.

Grichnik, D., Brinckmann, J., Singh, L., & Manigart, S. (2014). Beyond environmental scarcity: Human and social capital as driving forces of bootstrapping activities. *Journal of Business Venturing*, *29*(2), 310-326.

Gurbuz, G., & Aykol, S. (2008). Entrepreneurial intentions of young educated public in Turkey. *Journal of Global Strategic Management*, *4*(1), 47-56.

Gurel, E., Altinay, L., & Daniele, R. (2010). Tourism students' entrepreneurial intentions. *Annals of Tourism Research*, *37*(3), 646-669.

Jang, Y. (2013). Modeling student entrepreneurship: A longitudinal study. *Journal of entrepreneurship education*, *16*, 93.

Hausenblas, H. A., Carron, A. V., & Mack, D. E. (1997). Application of the theories of reasoned action and planned behavior to exercise behavior: A meta-analysis. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, *19*(1), 36-51.

Kautonen, T., Van Gelderen, M. and Tornikoski, E.T. (2013), "Predicting entrepreneurial behavior: a test of the theory of planned behavior", *Applied Economics*, Vol. 45 No. 6, pp. 697-707.

Kristiansen, S. and Indarti, N. (2004), "Entrepreneurial intention among Indonesian and Norwegian Students", *Journal of Entrerprising Culture*, Vol. 12 No. 1, pp. 55-78.

Krueger, N. F., & Carsrud, A. L. (1993). Entrepreneurial intentions: applying the theory of planned behavior. *Entrepreneurship & Regional Development*, *5*(4), 315-330.

Krueger Jr, N. F., Reilly, M. D., & Carsrud, A. L. (2000). Competing models of entrepreneurial intentions. *Journal of business venturing*, *15*(5-6), 411-432.

Krueger Jr, N., Kickul, J., Gundry, L. K., Verma, R., & Wilson, F. (2009). Discrete choices, trade-offs, and advantages: Modeling social venture opportunities and intentions.

Kolvereid, L. (1996). Prediction of employment status choice intentions. *Entrepreneurship Theory and practice*, *21*(1), 47-58.

Kolvereid, L., & Moen, Ø. (1997). Entrepreneurship among business graduates: does a major in entrepreneurship make a difference?. *Journal of European industrial training*, *21*(4), 154-160.

Lafuente, E., Vaillant, Y., & Rialp, J. (2007). Regional differences in the influence of role models: Comparing the entrepreneurial process of rural Catalonia. *Regional Studies*, *41*(6), 779-796.

Liñán, F. & Chen, Y.-W. (2009), "Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions", Entrepreneurship Theory and Practice, Vol. 33 No. 3, pp. 593-617.

Liñán, F., Rodríguez-Cohard, J. C., & Rueda-Cantuche, J. M. (2011). Factors affecting entrepreneurial intention levels: a role for education. *International entrepreneurship and management Journal*, *7*(2), 195-218.

Liñán, F., & Rodríguez-Cohard, J. C. (2015). Assessing the stability of graduates' entrepreneurial intention and exploring its predictive capacity. *Academia Revista Latinoamericana de Administración*, *28*(1), 77-98.

Schlaegel, C., & Koenig, M. (2014). Determinants of Entrepreneurial Intent: A Meta–Analytic Test and Integration of Competing Models. *Entrepreneurship Theory and Practice*, *38*(2), 291-332.

Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of management review*, *25*(1), 217-226.

Santos, F. J., Roomi, M. A., & Liñán, F. (2016). About gender differences and the social environment in the development of entrepreneurial intentions. *Journal of Small Business Management*, *54*(1), 49-66.

Sesen, H. (2013). Personality or environment? A comprehensive study on the entrepreneurial intentions of university students. *Education+ Training*, *55*(7), 624-640.

Souitaris, V., Zerbinati, S., & Al-Laham, A. (2007). Do entrepreneurship programmes raise entrepreneurial intention of science and engineering students? The effect of learning, inspiration, and resources. Journal of Business Venturing, 22(4), 566–591.

Tsai, KH., Chang, HC. & Peng, CY (2016). Extending the link between entrepreneurial self-efficacy and intention: a moderated mediation model. International Entrepreneurship and Management Journal, 12 (2), 445-463.

Thompson, E.R. (2009), "Individual entrepreneurial intent: Construct clarification and development of an internationally reliable metric", *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 33 No. 3, pp. 669–694.

Van Auken, H. (2013). Influence of a culture-based entrepreneurship program on student interest in business ownership. *International Entrepreneurship and Management Journal*, *9*(2), 261-272.

Van Auken, H., Fry, F. L., & Stephens, P. (2006). The influence of role models on entrepreneurial intentions. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, *11*(02), 157-167.

Veciana, J. M., Aponte, M., & Urbano, D. (2005). University students' attitudes towards entrepreneurship: A two countries comparison. *The International Entrepreneurship and Management Journal*, *1*(2), 165-182.

Yurtkoru, S., Kuşcu, Z. & Doğanay, A. (2014) "Exploring the antecedents of entrepreneurial intention on Turkish university students", 10th International Strategic Management Conference Procedia - Social and Behavioral Sciences, Issue 150, pp. 841 – 850.

Zhang, P., Wang, D. D., & Owen, C. L. (2015). A study of entrepreneurial intention of university students. *Entrepreneurship Research Journal*, *5*(1), 61-82.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ(CHP)-MİLLİ SELAMET PARTİSİ (MSP) HÜKÜMETİ DÖNEMİ

Dr. Ögr. Üyesi Hüseyin ÇAVUŞOĞLU
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
huseyindp@hotmail.com

Arş. Gör. Tuğçe BAYRAM
Süleyman Demirel Üniversitesi SBE
tugcebayram@sdu.edu.tr

ÖZET: 1973 seçimleri sonrasında hiçbir parti tek başına iktidara gelememiş, 100 gün süren hükümet kurma çalışmalarından da bir sonuç alınamamıştır. Böyle bir ortamda, Bülent Ecevit'in Başbakanlığı'nda 26 Ocak 1974'te kurulan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)-Milli Selamet Partisi (MSP) Koalisyon Hükümeti, on ay gibi kısa bir süre sürmüş, 17 Kasım 1974'te sona ermiştir. Bu koalisyonun en belirgin özelliği, her açıdan birbirine benzemeyen iki partinin hükümeti oluşturmasıdır. Koalisyonun oluşmasında, ülkenin uzun süre hükümetsiz kalması, CHP'nin TBMM'deki siyasal partiler arasında ekonomik görüşler, politikalar açısından MSP'yi kendine yakın görmesi, her iki partinin de iktidar olanaklarından faydalanmak istemesi etkili olmuştur. Bu koalisyon hükümeti döneminde, hem iç hem de dış politikada uzun bir süre etkisini gösterecek önemli olaylar yaşanmıştır. Bu önemli olaylar arasında Ege Denizi, Kıbrıs Barış Harekâtı, haşhaş ekimi, ABD'nin silah ambargosu, genel af kanunu yer almaktadır. Çalışmanın amacı, CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin nasıl kurulduğunu, bu hükümet dönemindeki gelişmeleri ve sorunları ortaya koymaktır. Bu bağlamda öncelikle CHP-MSP koalisyon hükümeti öncesi siyasi ortam ele alınmıştır. Daha sonra hükümetin kuruluşu ve karşılaştığı sorunlar ayrıntılı olarak incelenmiştir. Son bölümde ise koalisyonun sona ermesine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Bülent Ecevit, Milli Selamet Partisi, Necmettin Erbakan

REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY (RPP)-NATIONAL SALVATION PARTY (NSP) GOVERNMENT PERIOD

ABSTRACT: After the 1973 elections, no party could not come to power alone, and the government-building efforts that lasted 100 days could not be achieved. In such an environment, the government of the Republican People's Party (RPP)-National Salvation Party (NSP), which was established on 26 January 1974 at the Prime Ministry of Bülent Ecevit, lasted for a short period of ten months and ended on November 17, 1974. The most prominent feature of this coalition is that the two parties that do not resemble each other form the government. In the formation of the coalition, the country has long been non-governmental, the RPP's political views among the political parties in the Parliament, the views of the NSP close to itself in terms of economic views, both parties wanted to benefit from the opportunities of power was effective.In the period of this coalition government, both domestic and foreign policy has experienced significant events that will have a long time effect. These important events include the Aegean Sea, the Cyprus Peace Operation, the cultivation of poppies, the arms embargo of the United States, the amnesty law. The aim of the study was to determine how the RPP-NSP coalition government was established, the developments and problems in this period of government. In this context, the political environment prior to the RPP-NSP coalition government has been discussed. Later, the establishment of the government and the problems it faced were examined in detail. In the last chapter, the end of the coalition is mentioned.

Key Words: Republican People's Party, Bulent Ecevit, National Salvation Party, Necmettin Erbakan

GİRİŞ

7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin (DP), kurulması ile Türkiye'de çok partili hayata geçilmiştir. 1947 yılında yapılması gereken genel seçimler, 1 yıl öne alınarak 1946 yılında gerçekleştirilmiştir. DP, genel seçimleri tam olarak hazırlanmasın diye genel seçimlerin öne alındığı söylenebilir. Açık oy gizli sayım ilkesinin uygulandığı bu seçimde, CHP tek başına iktidar gelmiştir. Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığı döneminde seçim kanununda yapılan değişikliklerle, gizli oy açık sayım ilkesi kabul edilmiş, yargı denetiminde seçimlerin yapılması yürürlüğe girmiştir. Yargıtay ve Danıştay üyelerinden oluşan "Yüksek Seçim Kurulu" oluşturuldu (Eroğlu, 2002: 55-61; Erdem, 1982: 200-237). Bu değişikliklerle14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP tek başına iktidar gelmiştir. Adnan Menderes'in Başbakanlığında DP, 27 Mayıs 1960 darbesine kadar tek başına iktidarda kalmıştır. DP'nin 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında mahkeme kararı ile kapatılmasından sonra DP'nin devamı olarak 11 Şubat 1961'de Ragıp Gümüşpala'nın liderliğinde Adalet Partisi (AP), 13 Şubat 1961'de de Ekrem Alican'ın liderliğinde Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurulmuştur. 1961 seçimlerinde hiçbir parti tek başına iktidara gelememiş ve 1965'e kadar İsmet İnönü'nün Başbakanlığında CHP-AP Koalisyon Hükümeti (Kasım 1961- Haziran 1962), CHP-YTP-CKMP Koalisyon Hükümeti (Haziran 1962-Aralık 1963), CHP Bağımsızlar Koalisyon Hükümeti (Aralık 1963-Şubat 1965) ve Suat Hayri Ürgüplü'nün Başbakanlığında AP-YTP-CKMP-Bağımsızlar Koalisyon Hükümeti görev yapmıştır. Haziran 1964'te AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın vefatı üzerine yapılan AP II. Büyük Kongresi'nde, Süleyman Demirel Genel Başkanlığa seçilmiştir. Süleyman Demirel'in liderliğinde AP, 1965 ve 1969 genel seçimlerinde tek başına iktidara gelmiştir. DP'den sonra AP, tek başına iktidar olma fırsatını yakalamıştır. 12 Mart 1971 muhtırası ile ordu tekrar yönetime el koymuş, AP lideri Süleyman Demirel, istifasını vermek zorunda kalmıştır.

Bu çalışmanın amacı, 1973 genel seçimleri sonrası kurulan CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin nasıl kurulduğunu, bu hükümet dönemindeki gelişmeleri ve sorunları ortaya koymaktır. Bu bağlamda öncelikle CHP-MSP koalisyon hükümeti öncesi siyasi ortam ele alınmıştır. Daha sonra hükümetin kuruluşu ve karşılaştığı sorunlar ayrıntılı olarak incelenmiştir. Son bölümde ise koalisyonun sona ermesine değinilmiştir.

1. CHP-MSP KOALİSYON HÜKÜMETİ ÖNCESİ SİYASİ ORTAM

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra TSK, 12 Mart 1971'de ikinci kez yönetime el koydu. 1969 seçimlerinde yeniden tek başına iktidara gelen AP lideri Süleyman Demirel, 12 Mart muhtırası ile istifa etmiştir. AP'nin önemli isimlerinden aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı da yapmış olan İhsan Sabri Çağlayangil'e göre, 12 Mart Muhtırasının arkasında ABD, CIA vardır. 12 Mart muhtırası, kuvvet komutanları tarafından verilmiştir. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu'ydu.

12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı

Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu imzaları ile radyodan 13.00 haber bülteninde okunan muhtıra şöyledir (Özdemir, 2005: 262):

1.Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2.Türk milletinin ve sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3.Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği taktirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

12 Mart Muhtırasına birçok sendika, dernek ve sivil toplum örgütleri destek vermişlerdir. Örneğin TÜRK-İŞ ve DİSK, yayınladıkları birer bildiri ile muhtıraya destek verdiklerini açıkça belirtmişlerdir. 12 Mart muhtırasından tam dört gün sonra 5 general ve 8 albay emekliye sevk edildiler. Böylece, asker içindeki darbeciler tasfiye edilmiş oldu. İlk anlarda bu darbenin AP hükümeti yani Süleyman Demirel' e karşı yapıldığı değerlendirmesinde bulunulsa da zamanla ilerledikçe bu darbenin TSK içindeki darbe yanlısı sol radikallere karşı yapıldığı ortaya çıkmıştır (Çetin, 2016: 184-85). Demirel'in istifası sonrası "partiler üstü hükümetler" kurulmuştur. Sırası ile Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu'nun başbakanlığında bu hükümetlerin kurulduğu görülmektedir. Bu hükümetlerin Türk demokrasisine önemli bir katkısı olmamıştır. Bu hükümetlerin Türk siyasal tarihine tek katkıları, geçmiş dönemde çıkarılmayan bazı kanunların yürürlüğe girmesidir. Hükümetler, ordu ile paralel uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Bundan dolayı da 12 Mart'ın toplumdaki etkisi biraz daha geç silinmiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, askerden yana bir tutum takınırken; CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ise muhtıraya tepki olarak görevinden istifa etmiştir.

Partiler üstü hükümetler döneminde en önemli gelişmeler Ferit Melen'in Başbakanlı döneminde yaşanmıştır. Bunlar anayasa değişikliği ve Cumhurbaşkanlığı seçimidir. Melen hükümeti döneminde yapılan en önemli anayasa değişiklikleri şunlardır (Özdemir, 2005: 265):

- Temel hakların kullanılmasına yeni sınırlamalar getirilmiş, bu amaçla genel bir yasak eklenmiştir.
- Gözaltında tutma süresi önce 7 sonra 15 güne çıkarılmıştır.
- Memurların, sendikalara üye olmaları yasaklanmıştır.
- Hükümetin kanun hükmünde kararname çıkartma yetkisi tanınmıştır.

- TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır.
- Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin kurulması öngörülmüştür.

Melen Hükümeti döneminde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimine bakıldığında, dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, istifaya zorlanmış ve yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler gelmiştir. Yaklaşık 6 ay sonra istifa eden Faruk Gürler, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörü olarak atanmıştır. Böylece Gürler, cumhurbaşkanlığına aday olabilmiştir. AP'nin adayı Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun'du. Arıburun, DP döneminde Hava Kuvvetleri Komutanı'ydı. Demokratik Parti lideri Ferruh Bozbeyli de Cumhurbaşkanlığına aday olan son isimdi. TBMM'de yapılan oylamada hiçbir aday yeterli çoğu sağlayamamış, AP lideri Süleyman Demirel ve CHP lideri Bülent Ecevit yaptıkları görüşmede, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Fahri Korutürk üzerinde anlaşmışlardır. Ve TBMM'de yapılan oylamada Cumhurbaşkanlığına Fahri Korutürk seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimi, ordu ile siyasiler arasında 12 Mart'ın rövanşı olarak görülmüştür. Siyasiler, bu rövanşı kazanmışlardır. Demirel'in bu konu ile ilgili görüşü şöyledir: "……Kendimi ne zaman güçlü hissedersem o zaman çatışmaya girecektim. Güvenoyumu rejim için verdim. Ve 12 Mart'ta tam 2 yıl 1 gün sonra 13 Mart 1973'te rövanşı aldık. Faruk Gürleri cumhurbaşkanı seçtirmedik…" Cumhurbaşkanlığı seçiminin en önemli sonucu, Ferit Melen hükümetinin istifa etmesidir. Melen hükümetinden sonra Naim Talu'nun Başbakanlığında hükümet kurulmuş ve 1973 genel seçimlerine bu hükümet ile gidilmiştir.

Tablo 1: 14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	MİLLETVEKİLİ SAYISI	OY ORANI
Cumhuriyet Halk Partisi	185	33.3
Adalet Partisi	149	29.8
Demokratik Parti	45	11.9
Milli Selamet Partisi	48	11.8
Cumhuriyetçi Güven Partisi	13	5.3
Milliyetçi Hareket Partisi	3	3.4
Türkiye Birlik Partisi	1	1.1
Millet Partisi	-	0.6
Bağımsızlar	6	2.8
TOPLAM	**450**	**100**

Kaynakça: Çetin, 2016: 212.

14 Ekim 1973 seçimlerinde CHP %33.3 oy oranı ile 185 milletvekili çıkararak birinci parti olmuştur. AP, 529.8 oy oranı ile 149 milletvekili ile ikinci parti olmuştur. MSP, 48, DP 45, CGP 13, MHP 3, TBP 1, Bağımsızlar 6 milletvekili ile TBMM'ye girmişlerdir. Hiçbir parti 1973 seçimlerinde tek başına iktidara gelememiş, yapılan görüşmeler sonrasında 26 Ocak

1974'te Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)-Milli Selamet Partisi (MSP) Koalisyon Hükümeti kurulmuştur.

2. CHP-MSP HÜKÜMETİNİN KURULUŞU

1973 seçimleri sonrasında CHP ve AP liderleri hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk iade etmişler, Cumhurbaşkanı Korutürk, 28 Kasım'da siyasal parti liderleri ile tekrar görüşmelere başlamış; fakat bu görüşmelerden bir sonuç elde edilememiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümet bunalımını aşabilmek için CHP-AP koalisyonunu önermiş, fakat CHP bu öneriye karşı çıkmıştır (Yalansız, 2006: 290-91).

Bu ortamda hükümeti kurma görevi başbakanlık görevini sürdüren Naim Talu'ya verilmiştir. 15 Aralık 1973 tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından, hükümeti kurmakla görevlendirilen Naim Talu, partilerle yapmış olduğu görüşmelerden bir sonuç alamamış ve 10 Ocak 1974'te görevi iade etmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk, 15 Ocak'ta hükümeti kurmakla CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'i görevlendirmiştir. Ve bu görevlendirmeden sonra CHP ve MSP arasındaki görüşmeler gittikçe yoğunlaşmıştır. 26 Ocak'ta CHP-MSP hükümeti kurulmuştur.7 Şubat 1974'te yapılan güven oylamasında, CHP-MSP hükümeti235 evet oyu ile güvenoyu almış, 450 milletvekilinden 373'ünün katıldığı oylamada 136 red ve 2 çekimser oy kullanılmıştır (Cura, 1994: 111).

CHP-MSP hükümetinin kurulmasında 4 önemli etken bulunmaktadır. Bunlardan biri, ülkenin uzun bir süre hükümetsiz kalmasıdır. Bir diğeri de CHP'nin sağ partilere bakıldığında ekonomik fikirler açısından MSP'yi kendine en yakın parti olarak görmesidir. Üçüncü neden olarak ta her iki partinin iktidar olanaklarından faydalanmak istemeleri gösterilmektedir. CHP'nin geniş kapsamlı bir af amacı ile bu hükümette yer aldığı belirtilebilir. Bu hükümet bazıları tarafından "Tarihi yanılgı" olarak adlandırılmıştır ve her iki partide de koalisyona karşı olan bir taban bulunmaktaydı(Çeliker, 2009: 52).

3. CHP-MSP HÜKÜMETİNİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

Genel af kanunu iki parti arasında gerilime neden olmuştur. TCK'nin 141. ve 142. maddeleri ile ilgili koalisyonu oluşturan partiler arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. CHP, bu maddelerin genel af kanunu dahil edilmesini istemiştir. MSP'nin destek vermemesi ile bu maddeler af kapsamının dışında tutulmuştur. 142. madde, komünizm, anarşizm, diktatörlük, ırkçılığı öven ve milli duyguları yok etmeye veya zayıflatmaya yönelik propagandaya ceza vermekle ilgiliydi.

Genel af kanunundaki önemli maddeler şunlardır (Çeliker, 2009: 68):

- TCK'nın 141 ve 142. maddeleri yani fikir suçları kapsam dışı bırakılmıştır.
- Affın kapsam tarihi 7 Şubat 1974 olarak kabul edilmiştir. Yani o tarihe kadar işlenmiş olan suçlar için geçerlidir.
- TCK'nın 146/3 maddesi ise 5 yıllık ceza indirimine sokulmuştur.
- Kaçakçılık suçları bazı koşullarda 5 ve 12 yıllık indirimden yararlandırılmıştır.

- 15 yaşından küçüklerin suçları sınırsız olarak affedilmiştir.
- Ölüm cezaları 30 yıla, ömür boyu hapis cezaları 24 yıla indirilmiştir.
- Osmanoğulları erkeklerinin yurda dönmesine karar verilmiştir.

Hükümet kurma çalışmaları yürütülürken CHP'nin en önem verdiği konu olan genel af kanunu, CHP'nin istediği gibi çıkmamıştır. 141 ve 142. maddeden hüküm giyenlerin affedilmemeleri konusundaki maddeler, TBMM'de görüşülürken MSP'li bazı bakanlar da muhalefet partileriyle birlikte hayır yönünde oy kullanmışlardı. Bundan dolayı Bülent Ecevit 1974 Mayıs'ta hükümetten çekilme kararı almıştır. Fakat yapılan görüşmeler sonucunda iki lider de koalisyonun devamı yönünde anlaşmaya varmışlardır (Çeliker, 2009: 68-69).

Haşhaş ekimi 1971'de yasaklanmıştı. 1973 seçim propagandası döneminde MHP hariç bütün partiler, iktidar olduklarında haşhaş ekimine izin vereceklerini vaat ettiler.16Şubat 1974'te Başbakan Bülent Ecevit, vaat ettikleri haşhaş yasağının kaldırılması için gerekli çalışmaları başlayacağını duyurmuştur. Aynı gün ABD, haşhaş ikame projeleri ve çiftçi tazminatı ödemeleri için Türkiye'ye ödenmeyen 20 milyon doları askıya almıştır (Polat, 2009: 36).

ABD'nin bu adımına rağmen hükümet, üç yıl devam eden haşhaş ekimine ait yasağı1 Temmuz 1974 tarihinde çıkardığı kararname ile kaldırdı. Kararnamede ile yedi ilde (Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya, Uşak, Konya)sıkı bir denetim ile haşhaş ekimine izin verilmiştir. Buna karşılık, ABD Temsilciler Meclisi'nin 16 Temmuz 1974'teTürkiye'ye yapılan bütün askeri, ekonomik ve diğer yardımları askıya aldığı görülmektedir (Uysal, 1978: 214).

15 Temmuz 1974'te Kıbrıs Milli Muhafız Kuvvetleri Cumhurbaşkanı Makarios'u devirdiler ve yerine Enosisci olarak bilinen Nikos Sampson'u cumhurbaşkanı olarak ilan ettiler. Bunun üzerine TBMM olağanüstü toplandı ve TSK de alarm durumuna geçirildi. Kıbrıs Helen Cumhuriyetini ilan eden Sampson, aynı gün yaptığı açıklamada şunları söylemiştir: "Bu hareket Türklere karşı değil, katil Makarios'a karşıdır. Türkler güvenliklerinden korkmamalıdırlar. Onlarla müzakereler devam edecek ve bir yıl içinde de seçimlere gidilecektir. Bu Kıbrıs'ın iç işidir." (Birand, 1984: 31-33).

20 Temmuz 1974'teTürkiye Garanti Antlaşması'na dayanarak Kıbrıs'a asker çıkarmış, bu durum üzerine Yunanistan'da hükümet istifa etmiştir. 22 Temmuz'da ateşkes yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Girne ile Lefkoşa'nın Türk kesimini ele geçirmiştir. 25 Temmuz1974'te Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Birinci Cenevre Konferansı'nı düzenlediler ve bu konferansa BM, Sovyetler Birliği ve ABD birer gözlemci ile katıldılar. 30 Temmuz 1974'te Cenevre Antlaşması'nın imzalandı ve bu antlaşmada Türkiye'nin taleplerinin önemli bir bölümü kabul edildi (Polat, 2009: 80).

Cenevre Anlaşması'nda uzlaşmaya varıldığı üzere 8 Ağustos'ta Cenevre'de ikinci görüşmeler başladı. Bu görüşmelere daha sonra Kıbrıs Türklerini temsilen Rauf Denktaş ve Kıbrıs Rumları adına da Glafkos Klerides'in katıldı. Yunan tarafı ciddi müzakerelerden uzak durmuş ve uzlaşmaz bir tutum takınmış, güvenlik bölgesinin saptanmasına yanaşmamış, işgal altındaki

Türk köyleri boşaltılmamış, esirler de serbest bırakılmamıştı. Böylece İkinci Cenevre Konferansı'ndan bir sonuç alınamamıştı. Konferansın sonuçsuz kalması ve Türklere yönelik işkence ve katliamların devam etmesi üzerine 14 Ağustos 1974'te Türkiye ikinci kez adaya müdahale etmiştir (Polat, 2009: 86).

İki partinin programları arasındaki sorunların çözülememesi, genel af kanunu ile yaşanan anlaşmazlıklar ve Kıbrıs Barış Harekâtı gibi sorunların neticesinde koalisyon sona ermiştir. Gerekçe olarak ta Başbakan Bülent Ecevit, İskandinav ülkelerine (Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya) yaptığı gezide vekil olarak Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'a bırakmaması gösterilmiş ve sonrasında CHP-MSP koalisyonu sona ermiştir. CHP Genel Başkanı ve Başbakan Bülent Ecevit, Kıbrıs Harekâtı sonrası kamuoyunda kendisine büyük bir destek oluşmuş ve "Kıbrıs Fatihi" ve "Karaoğlan" olarak anılmaya başlanmıştır (Çavdar, 2004: 237-38).

4.SONUÇ

CHP-MSP hükümeti, birbirine benzemeyen, aralarında siyasi vb. alanlarda önemli görüş farklılıkları olan iki partinin oluşturduğu bir koalisyon olarak dikkati çekmiştir. 6 Ocak 1974 tarihinde kurulmuş olan CHP-MSP koalisyonu 17 Kasım 1974 tarihine kadar sürmüştür. Siyasi yelpazenin solunda yer alan bir parti ile sağında yer alan bir partinin oluşturduğu CHP-MSP hükümeti, kısa süre iktidarda kalmıştır. CHP ve MSP, Türkiye'nin hem içerde hem de dışarıda önemli meselelerle baş başa kaldığı bir dönemde koalisyonu oluşturmuşlardır. Koalisyon hükümetin dış politikada karşılaştığı en önemli sorunun şüphesiz Kıbrıs sorunu olduğu söylenebilir. 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıs'ta yaşayan Türk toplumunun can ve mal güvenliğini sağlamasının yanında Türkiye'nin de özellikle stratejik çıkarlarına yönelik etkili bir askeri harekâttır. Türkiye'nin mecburiyetten dolayı, Kıbrıs Barış Harekâtı'na giriştiği söylenebilir. Birinci Cenevre Konferansı sonrası imzalanan Cenevre Protokolü, Türk siyasal hayatındaki önemli başarılardan biridir. Bu protokol ile Türkiye, adaya gerçekleştirdiği askeri harekâtın yasal ve hukuksal olduğunu kanıtlamasının yanında Kıbrıs'ta Türk toplumun varlığını ve Kıbrıs Türklerinin özerk bir yapıya sahip olduğunu tüm dünyaya göstermiştir. Hükümetin hem siyasi hem de askeri başarısından dolayı, 15 Kasım 1983'te Kuzeye Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulabilmiş ve CHP-MSP hükümeti, göstermiş olduğu diplomasi ile adanın Türkiye için ne derece önemli bir konumda olduğunu tüm dünyaya kanıtladığı belirtilebilir.

Bu koalisyon döneminde Türk-ABD ilişkileri ön plana çıkmıştır. Önce haşhaş sorunu daha sonra Kıbrıs sorunu Türk-ABD ilişkilerinde belirleyici konulardan olmuştur. ABD'ye rağmen, CHP-MSP hükümetinin haşhaş ekimini yeniden bazı illerde başlatması, koalisyon hükümetinin aldığı cesur kararlardan biri olarak adlandırılabilir. Haşhaş kararından sonra Türkiye'nin adaya ABD'ye bağlı kalmadan, ABD'nin onayını almadan, tek başına bir askeri harekâta girişmesi, CHP-MSP hükümetinin Türkiye'nin çıkarlarına öncelikle verdiğini kanıtlamaktadır. CHP-MSP koalisyon hükümetinin önce haşhaş kararı daha sonra da Kıbrıs'a iki harekâtı, Türk-ABD ilişkilerine önemli bir biçimde zarar vermiştir. Haşhaş kararı ile ABD'nin ambargo tehditleri başlamış, Türkiye'nin adaya harekâtında ABD silahlarının kullanılmasıyla sürmüş ve sonunda ABD, Türkiye'ye silah ambargosu kararını almıştır.

Türkiye, 20 Temmuz ve 13 Ağustos 1974'te olmak üzere, adaya bir barış harekâtı gerçekleştirmiştir. İkinci harekâttan sonra ABD ve batılı devletler tepki göstermiş, ABD, Türkiye'ye yaptığı askeri yardımı kesmiş ve silah ambargosu uygulamıştır. Ekonomik olarak ta gerekli dış yardımlar ve krediler de kesilmiştir. Ayrıca bu dönemde dünyada petrol krizi yaşanmıştır. Petrol krizi, Petrol ihraç eden Arap Ülkeleri Birliği'nin (OAPEC) Yom Kippur Savaşı'nda (6 Ekim 1973) ABD'nin İsrail ordusuna destek vermesine karşılık olarak ilan ettiği petrol ambargosudur. Petrol krizinin de etkisi ile ülkede en ağır ekonomik sorunlar baş göstermiştir.

CHP-MSP koalisyon hükümeti dönemi, Türk dış politikasını değerlendirdiğimizde, Türk-Yunan ilişkilerinin önemli sorunlardan ötürü gerilimli olduğu, Türkiye-ABD arasında ise soğuk bir dönemin başladığı görülmektedir. Buna rağmen CHP-MSP koalisyon hükümeti Türkiye'nin çıkarlarını ön plana alan, bağımsız ve barışçıl bir politikayı temel alarak, Yunanistan ve ABD ile ortaya çıkan sorunları barışçıl bir politika izleyerek çözmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA:

Birand, M.A. (1984). 30 Sıcak Gün, İstanbul: Milliyet yayınları.

Cura, Y. (1994). Koalisyon Hükümetleri: Türkiye Örneği, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Çavdar, T. (2004). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, Ankara: İmge yayınları.

Çeliker, D. (2009). 1961-1980 Arası Koalisyon Hükümetlerine Bir Örnek: 1974 CHP-MSP Koalisyonu, Pamukkale Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.

Çetin, H. (2016). Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler, Ankara: Orion kitabevi.

Eroğlu, C. (2002). Demokrat Parti tarihi ve İdeolojisi, İstanbul: Yordam kitap.

Erdem, T. (1982). Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Özdemir, H. (2005). "Siyasal Tarih (1960-1980)", Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 (Yayın yönetmeni: Sina Akşin), İstanbul: Cem yayınevi, 227-293.

Polat, Ö. (2009). 37.Cumhuriyet Hükümetinin (CHP-MSP Koalisyonu) Dış Politikası26 Ocak – 17 Kasım 1974, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Uysal, T. (1978).Güvercin Görünümlü Kartal Başkan, Ankara.

Yalansız, N. (2006). Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002, İstanbul: Büke Kitapları.

ROUSSEAU'NUN TOPLUM SÖZLEŞMESİ

Dr. Ögr. Üyesi Hüseyin ÇAVUŞOĞLU
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
huseyindp@hotmail.com

Arş. Gör. Tuğçe BAYRAM
Süleyman Demirel Üniversitesi SBE
tugcebayram@sdu.edu.tr

ÖZET: Sosyal sözleşme teorileri, birçok düşünür tarafından ele alınmıştır. Bu teoriler, yasalara bağlı olarak, herkesin eşit haklara sahip olduğu bir toplum kurma temeline dayanmaktadır. Rousseau, sosyal sözleşme teorisini, etkili bir biçimde kavramlaştıran düşünür olarak kabul edilmektedir. Rousseau'nun sözleşmesi ile birey, devletin doğal üyesi olan bir yurttaş haline gelirken, halkta önemli bir unsur haline gelmektedir. Batı dünyasında, batı düşünce tarihinde Rousseau önemli bir yer tutmaktadır. Fransız Devrimi'nin fikir babalarından biri olarak kabul edilen Rousseau, 18. yüzyıl Aydınlanma çağı düşünürü olmasına karşın, günümüz siyasi düşüncesinde de önemli etkiler bırakmış ve ülkemizde en çok tanınan aydınlanma çağı düşünürlerinden biri olmuştur. Siyasi düşünceler tarihinde kendine has üslubuyla önemli bir yer tutan Rousseau, eserleri bir bütün olarak ele alınmadığından dolayı, kendisi ile ilgili farklı nitelendirmeler söz konusudur. Rousseau'nun doğal yaşama halinde eşit, özgür, barış içinde yaşayan birey, özel mülkiyetin ortaya çıkması, çalışmaya başlaması ile özgürlüğü, eşitliği ve barış ortamını kaybetmiştir. Böylece Rousseau, toplum sözleşmesi ile bireye kaybettiği, eşitliği, özgürlüğü, barışı sağlamayı amaçlamaktadır. Rousseau, teorisini oluştururken modern topluma eleştirmiş, eşitsizliğin, kaosun olduğu modern topluma yönelik bir çözüm arayışına girmiştir. Rousseau'da insan-yurttaş ikiliği önemli kavramlardandır. Sosyal sözleşme ile insan, yurttaş olmaktadır. Kendi çıkarını, genelin yararından ayırmayan birey anlamına gelen yurttaş, eşitliği, özgürlüğü, barışı sosyal sözleşme ile kazanmaktadır. Rousseau'nun temel amacının, yurttaşın her türlü hak ve özgürlüklerinin korunması olduğu söylenebilir. Çalışmanın amacı, Rousseau'nun sosyal sözleşme teorisini incelemektir. Bu bağlamda, öncelikle doğa durumu ele alınmış daha sonra sosyal sözleşme kuramı ve genel irade kavramı ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Bu çalışmada literatür taramasına dayalı bir yöntem kullanılmıştır. Bu bağlamda, Türkçeye çevrilmiş birincil ve ikincil kaynaklar, kitap ve dergiler taranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal sözleşme, genel irade, doğa durumu, Rousseau

ROUSSEAU'S SOCIETY CONTRACT

ABSTRACT: Social contracting theories were discussed by many thinkers. These theories, based on the law, are based on the foundation of a society in which everyone has equal rights. Rousseau is considered to be a thinker who effectively conceptualizes social contract theory. With Rousseau's contract, the individual becomes a citizen who is a natural member of the state and becomes an important element in the people. In the Western world, Rousseau occupies an important place in the history of western thought. Rousseau, considered to be one of the opinion fathers of the French Revolution, was an 18th-century Enlightenmenter at hinker, but also left a significant influence on the political thought of today and became one of the most recognizable enlightenment age thinkers in ourcountry. Rousseau, who holds an important place in the history of political thought with his unique style, has different qualifications about himself since his Works are not considered as a whole. Rousseau's natural life, free, peaceful, the individual living in peace, the emergence of private property, began to work with freedom, equality and peacee nvironment has lost. Thus, Rousseau aims to achieve equality, freedom and peace, which he loses to the individual by means of a social contract. Increating his theory, Rousseau criticized the modern society and sought a solution for the modern society of inequality and chaos. In Rousseau, human-citizenduality is one of the important concepts. With social contract, man becomes a citizen. The citizen, who means an individual who does not separate himself from the benefit of the general, earns equality, freedom and peace by social contract. Rousseau's main purpose is to protect all rights and freedoms of citizens. The aim of the study is to examine Rousseau's social contract theory. In this context, firstly the nature condition is discussed and then the social contract theory and the concept of general will are discussed in detail. In this study, a method based on literature review was used. In this context, primary and secondary sources, boks and journals translated intoTurkish were scanned.

Key Words: Social contract, general will, nature condition, Rousseau.

GİRİŞ

Aydınlanma çağının en orijinal ve önemli düşünürlerinden olan J. J. Rousseau, oldukça geniş bir alana yayılmış düşünce yapısına sahiptir. Akıl, duygular, ahlak ve siyasete dair söylemleri ile günümüzde de bu önemini sürdüren Rousseau, insan aklı yerine duygulara önem vermekte, akli melekleri gelişmeden önce ki insanı iyi ve merhametli olarak nitelendirmektedir. Onun bu görüşü, sosyal sözleşme teorilerinde Hobbes ve Locke'dan da ayrılmasına neden olmaktadır. Öyle ki Rousseau, doğal yaşamı; insanların huzur, barış ve eşitlik içinde bir arada yaşadığı, birbirlerini sömürmediği, lüksün ve eşitsizlik yüzünden ahlakın bozulmadığı bir özgürlük ve eşitlik düzeni olarak tanımlar. Bu ortamı bozan şeylerin başında ise, akli olarak insanın gelişmesi gelmektedir.

Rousseau yaşadığı ve eserlerini sunduğu dönem olan aydınlanma çağında öne çıkan düşüncenin aksine aklın ilerleme ve özgürlüğe değil, kölelik, eşitsizlik ve yozlaşmaya varacağını savunmaktadır. Rousseau'nun siyasal düşüncesindeki özgünlüğü, bireye vurgu yapmasına dayanır. Bireyin içgüdü ve duygularıyla hareket eden bir canlı olduğunu ve bu durumdayken de doğal yaşam içinde mutlu ve özgür olduğunu belirten Rousseau, var olan durumun bozulması ile bireyi daha yaşanılır bir siyasi organizma içerisine yerleştirmek istemektedir. Bu amaçla ortaya koyduğu toplum sözleşmesi de bireye doğa durumunu geride bırakarak kaybettiklerini değilse de hukuki olarak eşitliği ve adaleti vermektedir. Bunun bedeli ise bireyin tüm haklarını ve egemenliğini kendinden daha üstün bir genel iradeye devretmesidir. Bu devir ile birey, kendini topluma vermiş olmakla birlikte, herkes aynı durumda olduğu için kimse kimseye gerçek anlamda bağlı olmayacaktır. Haklar bakımından da her birey eşit bir vazgeçiş ve kazanım halinde olduğu için kimse ayrıcalıklı konumda olmayacaktır. Kısaca Rousseau'nun toplum sözleşmesi, bireye modern toplum dahilinde elde edebileceği eşitliği sunmaktadır.

1.DOĞA DURUMU

Rousseau'ya göre, devlet kurulmadan önceki dönem olarak adlandırılan doğa durumu, insan tarafından bozulmaktadır. Bu konudaki düşüncelerini Rousseau "İnsan, doğanın dengesini bozar. Bir fidandan, başka bir ağacın meyvelerini elde etmek için çalışır. İklimleri, olayları, mevsimleri birbirine karıştırır. Kendi atının, kendi itinin ve kölesinin başını gözünü kırar. Her şeyi alt üst eder, şeklini bozar. Çünkü şekilsizliği, düzensizliği sever. Hiçbir şeyi hatta insanı bile doğanın yaptığı şekliyle istemez." (Rousseau 2003:23) şeklinde dile getirmektedir.

Rousseau, doğal yaşama halinde insanın toplumsal bir varlık olmadığını belirtir. Bu dönemdeki insan, diğer insanlardan ayrı bir hayat sürmektedir ve hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olanlar sınırlı olduğundan dolayı, hiçbir şey yapmadan da ihtiyaçlarını giderebilmektedir. Burdan hareketle Rousseau'nun doğal yaşama hali, bu dönemdeki doğal insanın yalnızlık ve sınırlı ihtiyaçlar üzerine dayanmaktadır (Savran, 1987: 45-6). Rousseau ilk olarak insan doğasını fiziki, metafizik ve ahlaki yönden incelemiştir. İnsanı incelemesinin nedeni, doğa durumunu ortaya koyabilmektir. Doğa durumundan ayrılırken insanın yozlaştığı düşüncesindedir. Rousseau'nun doğal durumunda insanlar vahşidirler ve barış, özgürlük, eşitlik

içinde yaşarlar ve insanların öncelikli bir konumları vardır, kendi kendilerine yetmektedirler. Uygar bir toplum ile birlikte insan, toplumsal yapıya bağlıdır ve eşitsizliğin içindedir. Rousseau, insanlara arasında var olan eşitlik ve özgürlüğün, mülkiyetin ortaya çıkması ile yok olduğunu, mülkiyetin ortaya çıkmasının, uygar toplumları doğurduğu görüşündedir (Hançerlioğlu 2000:206). Rousseau, sosyal sözleşmeden ötürü, insanın doğal yaşama halindeki özgürlüğünü kaybettiğini, fakat sosyal sözleşme sayesinde de sivil özgürlük ve elinde var olan her şeyi ise kazandığını vurgulamaktadır (Rousseau, 2008: 72).

Mülkiyetin ortaya çıkışı, yalnızca eşitsizliği doğurmadı. Bunun yanında çatışmaların, kavgaların başlamasına da neden oldu. Toprağı işleme, toprağın sahibi olma, zaman içerisinde toprağın paylaşılması konusunu ortaya çıkarmıştır. Ve böylece toprak paylaşımını sağlayabilmek için ilk hukuk kuralları oluşmuştur. Doğal yaşama halinden toplum aşamasına geçerken Rousseau, bireylerin akıllarına kullanarak özgür bir biçimde davrandıklarını, hiçbir kimsenin baskısı altında olmadan kendi kararları ile özgür bir biçimde uygar topluma katılmak istediklerini söylemektedir (Timuçin 2006:18-19). Rousseau, doğal yaşama haline son verip, uygar toplumun kuruluşunu şu cümlelerle açıklamaktadır: "Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip 'Bu, bana aittir!' diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu" (Rousseau 2004:123).

2.TOPLUM SÖZLEŞMESİ

Toplum sözleşmesi, Aydınlanma Düşüncesinin siyasal yönünü teşkil eden kategorilerden biridir. Buna göre, toplum ve devlet, özgür, eşit bireylerin kendi aralarında yapmış olduğu bir sözleşmeye, toplum sözleşmesine dayanmaktadır. Rousseau'ya göre mülkiyetin doğuşu ile birlikte zaman içerisinde ilk hukuk kuralları ve siyasal iktidar ortaya çıkmıştır. Ancak medeniyetle birlikte ortaya çıkan toplum sözleşmesi, insanların doğal özgürlüklerini kaybetmesi ve doğal olmayan eşitsizliklere tabi olmasına neden olan, eşitsiz ilişkileri kurumsallaştıran yalancı bir sözleşmedir.

Özel mülkiyet, tarım ve madencilik ile birlikte doğal kaynakların bazı insanların elinde eşitsiz bir şekilde birikmesi bir insanın karnını doyurabilmek için başka bir insana muhtaç olmasına neden olmuştur. Doğal yaşam durumunda özgür ve eşit olan insanlar yeni doğan toplumda iki sınıf olarak kesin çizgilerle ayrılmıştır. Yoksullar ve zenginler şeklinde oluşan bu ayrım ve aralarındaki uçurum ise bir savaşın çıkışını kaçınılmaz kılar. Doğal yaşam halinde var olan barış ve düzen de böylece bozulmuş olur (Ağaoğulları, 2006: 57).

Özel mülkiyet ve eşitsizliğin sonucu olarak insan, doğal insan olmaktan çıkıp uygar ve sosyal ama aynı zamanda hemcinsinin kölesi olmuş, kurnaz ve düzenbaz insana dönüşmüştür. Toplumdaki eşitliğin bozulması ile de bir savaş ortaya çıkmış ve bu durum insanları düşünmeye zorlamıştır. Kimsenin güvende olmadığı mevcut durumda zayıfları korumak ve güçlüleri dizginlemek amacıyla istisnasız herkesin uymak zorunda kalacağı ve gerek güçlüye gerek güçsüze görevlerin yüklendiği, keyfi davranışları engelleyen adalet ve barış kuralları koyma fikri gündeme gelmiştir. Bu fikir ile insanlar, güçlerini birbirlerine karşı değil, toplumu koruyup

ortak düşmana karşı gelecek üstün bir iktidar içinde oybirliği ile toplayarak toplum sözleşmesini oluşturmuşlardır (Göze, 2011: 214-215).

Toplum sözleşmesi her ne kadar doğru amaçlarla kurulmuş gibi görünse de aslında mülkiyet ve eşitsizlik temeline dayanmaktadır. Çünkü zenginlerin ve fakirlerin karşılıklı güvenliğinin sağlanması temeline oturtulmuş bir sözleşme yalnızca bu amaca hizmet eder ve özgürlük ve barış ortamının yerine kölelik, bozulmuşluk ve kaosu getiren eşitsizliğin ortadan kaldırılması hususunda bir yaptırımı olmaz. Yani sözleşme, zenginleri daha da güçlendirir, doğal özgürlüğü geri dönüşü olmayan şekilde yok eder ve eşitsizliğe siyasal bir kılıf geçirerek onu kurumsallaştırır (Rousseau,2013: 12). Bu sözleşme ile meydana gelen toplum ve devlet yapısı, eşitsizliğin neden olduğu hırs, kibir gibi olumsuz özellikleri içinde barındırdığından, toplumsal sözleşme yalnızca zenginin fakir üzerindeki gücünü meşrulaştıran bir kölelik sistemi olacaktır (Rousseau, 2016: 153).

Doğal durumun ortadan kalkmasıyla insanlar, hem bir egemenin yönetimi altına girmenin zorunluluğunu kabul etmekte, hem de bir egemenin yönetimi altına girmekle özgürlüklerini yitirmek istememektedirler. Rousseau bu paradoksu şu şekilde çözümler;

"Bu sözleşmeyle toplum üyelerinden her biri, bütün haklarıyla birlikte kendini baştan başa topluma bağlar; çünkü bir kez her kişi kendini tümüyle topluma verdiğinden durum herkes için birdir; durum herkes için bir olunca da bunu başkalarının zararına çevirmekte kimsenin bir çıkarı olmaz (Rousseau, 2013: 14)."

Buna göre birey, kendisini bütünüyle topluma vermiş olacaktır. Toplumda bulunan herkesin aynı durum içinde olması da gerçekte her bireyin hiç kimseye bağlanmaması anlamına gelecektir. Herkes sahip olduğu haklardan eşit bir şekilde vazgeçeceğinden ve diğer bireylerle aynı hakları kazanacağından yeni kurulacak toplumda hiç kimse ayrıcalıklı konumda olmayacaktır. Bu toplumda herkes hem yitirdiğinin karşılığını alacak hem de elindekini korumak için daha çok güç kazanmış olacaktır (Rousseau, 2013: 14).

Doğa durumunu terk eden ve eşitsizliklerle dolu bir kargaşa ortamında bulunan insanın medeni toplumda elde edebileceği tek şey artık sivil özgürlüktür ve sözleşme de ona bunu sağlar. Her ne kadar insan doğa durumundaki bağımsızlık halini, özgürlüğü ve eşitliği yitirmiş olsa da toplumsal sözleşme ile bilinçli, erdemli bir sivil özgürlüğü ve bu sivil hayatın kendisi için sunduğu her şeyin mülkiyetini koruma, edinme hakkını kazanmış olur. Toplumsal sözleşme Rousseau'ya göre "tabiatın insanlar arasına koyduğu fiziki eşitsizliğin yerine ahlaki ve meşru bir eşitliği koyar ve böylece insanlar kuvvetçe ve zekâca eşit olmasalar bile anlaşma ve hukuk vasıtasıyla hepsi birbirine eşit hale gelirler."(Rousseau, 2006: 21-22).

Rousseau'da sözleşme halkı oluşturan her bireyin birbiriyle yaptığı, herkesin kendi özgür iradesi ve oybirliği ile katılım sağladığı ve hep birlikte egemeni oluşturdukları bir sözleşmedir (Rousseau, 2013: 12). Bununla birlikte her birey egemen varlığın üyesi olarak sözleşmenin parçası olan öteki bireylere ve devletin vatandaşı olarak da egemen varlığa karşı yükümlülük altındadır. (Rousseau, 2006: 25). Ortaya çıkan kolektif bütünün iradesi, genel irade olarak

adlandırılır ve herkes bu iradeye uymakla yükümlüdür. Her yurttaş genel iradenin oluşumuna bizzat katılacağı için de, toplumu yöneten yasalar bu iradenin ürünü olacaktır (Uygun, 2003: 137-138, Rousseau, 2006: 30) Genel irade devletin bütün üyelerinin değişmez iradesidir; üyeler bu iradeden dolayı hem yurttaş hem de özgür konumdadırlar. Tıpkı toplum sözleşmesiyle yaratılan politik bedenin, sözleşmeye katılan bireylerden meydana gelmesine rağmen genelin toplamından daha aşkın bir tüzel ve kolektif bir bütün olması gibi; genel irade de bireysel iradelerden kaynaklanmasına rağmen bunların toplamından ayrı ve üstün bütüncül bir iradedir. (Ağaoğulları, 2006: 88.)

3.GENEL İRADE KAVRAMI

Rousseau, ilk kez genel irade kavramını "Economie politiqe" adlı eserinde kullanmıştır (Orhan, 2012. 5).Genel irade kavramı tabii ki bireylerin iradeleridir ama bunun yanı sıra bu anlamdan daha üst boyutta bir anlamı da bulunmaktadır. Bu üst boyuttaki anlam, birey ile egemen varlık arasındaki ilişki olarak belirtilebilir. Ayrıca şunu belirtmeliyiz ki Rousseau, genel iradeyi bütün bireylerin iradelerinin toplamı olarak tanımlamamaktadır. Ve ona göre genel irade "Genelin, kendisinden farklı olabilen, çıkarını içermelidir" (Ağır, 2017: 38).

Rousseau, her zaman genel iradeyi doğru kabul etmiş ve genel iradenin kamu yararını koruduğuna dikkat çekmektedir. "Kendisinin mutluluğunu ve çıkarını düşünmeyecek tek bir insan bile bulunmayacağına göre genel irade her zaman doğrudur: Niçin genel irade her zaman doğrudur ve niçin herkes hep birbirinin mutluluğunu ister? Çünkü herkes sözünü kendine mal etmeyecek ve herkes için oyunu kullanırken kendini düşünmeyecek tek bir insan yoktur da ondan. Bu da gösteriyor ki, hak eşitliği ve bu eşitlikten doğan adalet kavramı, her kişinin kendini üstün tutmasından, dolayısıyla insan yaratılışından gelmektedir. Genel irade gerçekten genel olabilmek için, özünde olduğu kadar konusunda da genel olmalı, herkese uygulanmak üzere herkesten çıkarılmalıdır." (Rousseau, 2014: 29). Rousseau'ya göre, genel irade topluma yol göstermektedir ve toplumu oluşturan bütün bireylerin haklarını devretmeleri ile ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında Rousseau, bireyleri bir araya getiren ortak faydanın önemli olduğunu, toplumu oluşturan birey sayısının daha arka planda kaldığına vurgu yapmaktadır (Gül, 2003: 182). Rousseau, genel iradede ortak yararın önemi şu cümlelerle açıklamaktadır. "Genel irade yalnız ortak yararı göz önünde tutar, öbürü ise özel çıkarları gözetir ve özel istemlerin toplamından başka bir şey değildir. Ama bu aynı istemlerden birbirini yok eden artılarla eksileri çıkarınca, ayrılıkların toplamı olarak genel istem kalır elde." (Rousseau, 2014: 26-7).

Rousseau, özel ve genel irade olmak üzere iki iradeden bahsetmektedir, özel ve genel iradeyi birbirinden ayırmak için de özel iradeyi "insan" genel iradeyi de "yurttaş" kavramı ile bağdaştırmaktadır. Doğal yaşama halindeki insan, birliğe karşı, uygar toplum düzenindeki yurttaş ise topluma göre tanımlanmaktadır. Böylece, doğal yaşama halindeki insanın bireysel bir iradesi söz konusu iken; uygar toplumdaki yurttaşın iradesi bütünün iradesidir (Ağaoğulları, 2010: 96).Sonuç olarak şu değerlendirmede bulunabiliriz: "Bireyi salt özel çıkarlar peşinde koşan insan algıladığımızda genel iradenin karşısında engeldir; ama aynı birey ortak iyiliği gözeten yurttaş olarak genel iradeyi gerçekleştirir. Üstelik bu durumda, insan ile yurttaşın bir

uyum içerisinde anlaşılmış olur.Çünkü kişisel çıkarlarını hesaplayan insanın tümüyle yok olmamasına karşın, artık yurttaş ile birlikte, kişisel çıkarın ortak çıkara bağlı olduğu ya da bir başka deyişle, ortak çıkar gözetilmeden kişisel çıkarın da gözetilemeyeceği anlayışı gerçekleşmiştir."(Ağaoğulları, 2010: 96-7).

Genel irade, doğal yaşama halindeki insanın bireysel iradesinden farklıdır. Bireysel iradede bireyin iyiliği, kişisel menfaatler ön planda iken; yurttaşlığın genel iradesinde ise ortak yarar söz konusudur. Dolayısıyla özel irade ile genel iradeyi bir noktada buluşturmak, uyumlu hale getirmek gerekmektedir. Rousseau'nun genel iradeyi yurttaşlık, egemenlik ve yasama faaliyeti ile özdeşleştirdiği söylenebilir. Rousseau'ya göre, yurttaş doğal yaşama halinden sıyrılmış, toplumsallaşmış bir varlık haline gelmiştir. Ve yurttaş, doğal yaşama halindeki özgürlük yerine, siyasi, kültürel, ahlaki gibi bir takım özgürlüklere sahiptir. Genel irade sayesinde yurttaş, egemenlik ve diğer güçlerini kullanmakta ve ortak yararın oluşturabilmesi için yurttaşın genel iradeye uyması gerekmektedir (Orhan, 2012: 15).

4.SONUÇ

Devletin kaynağını sözleşmeye dayandıran sosyal sözleşme teorilerinde toplum yapısında, bireylerin hukuk kurallarına bağlı olarak eşit haklara sahip olduğu ve bireysel çıkarların sona erdiği görülmektedir. Sosyal sözleşme teorilerinde kanunlar önünde bireylerin eşitliği, özel mülkiyet ve demokrasi gibi unsurlar ön plana çıkarıldığı söylenebilir. Rousseau'nun toplum sözleşmesine baktığımızda doğal yaşama hali, bireyin birçok dışsal sebep ile bireyde bulunan her şeyi yapabilme yeteneğinin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir süreç olarak gözükmektedir ve bu yönüyle de Rousseau, diğer sosyal sözleşme kuramcılarından ayrılmaktadır (Ağaoğulları, 2010: 49). Rousseau'ya göre egemen, yalnızca yasalarla iş görmektedir ve egemenin amacı bireylerin ortak iyiliğini gerçekleştirmektir.

Rousseau'nun sosyal sözleşmesinde genel irade, uygar toplumdaki yurttaş diye adlandırılan kişileri içinde barındıran bir halk iradesidir. Genel iradenin en önemli görevi, sözleşme sonucu kurulan devleti, yönlendirmektir. Daha açık bir ifade ile egemenlik, genel iradenin hayata geçirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakıldığında genel irade kavramı Rousseau'da tam anlamı ile açıklanmamaktadır. Fakat Rousseau, çoğunluğun iradesine demokratik rejimlerde önem vermekte, çoğunluğun kendi geleceğine ilişkin meselelerde söz hakkı olması ve bütün bunları gerçekleştirmeye çalışması oldukça önemlidir.

Rousseau'nun sözleşmesinde bireyler, özgür iradeleri ile sözleşmeye katılırlar ve sosyal sözleşme oy birliği yapılmaktadır. Rousseau'nun toplum sözleşmesinde bireylerin doğal yaşama halindeki gibi eşit oldukları bir toplumsal hayatı uygar topluma geçişte de ön görmektedir. Bunun yolunu da doğrudan demokrasi olarak belirtmektedir. Rousseau'ya göre, sözleşme ile insanın hem toplumsallaştığı hem de bozulduğu bir dönem yaşanmaktadır. Toprak mülkiyetinin ortaya çıkışı ile bireyler arasında kavga, kargaşa ortamı oluşmuştur ve geriye dönmekte söz konusu olmadığından bireyler, devlet denen organisazyonu oluşturmuşlardır.

Rousseau devlete, bireyler için ve bireylerce ortaya çıkan yapay bir organizma olarak bakmaktadır. Rousseau'nun sosyal sözleşmesinde birey ön plandadır, devlet arka planda yer almaktadır. Başka bir ifade ile yurttaşlar yani yurttaşların hak ve özgürlükleri kastedilmektedir. Sonuç olarak, Rousseau, eşitsizliğin olmadığı, büyüklüğü bir şehir devleti sınırlarını aşmayan bir toplum yapısı çizmiş olup, temel amacının da yurttaşın, başta yaşam hakkı olmak üzere her türlü hak ve özgürlüklerinin korunması olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA:

Ağaoğulları, M. A. (2006) Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği, Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, M. A. (2010).Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği, Ankara: İmge Kitapevi.

Ağır, R. (2017). J.J. Rousseau'nun Toplum ve Devlet Anlayışının Türk Düşüncesine Tesiri, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

Göze, A. (2011) Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Gül, F. (2003). J.J. Rousseau'nun Egemenlik Anlayışı, Felsefe Dünyası Dergisi, 37.

Hançerlioğlu, O. (2000). Felsefe Ansiklopedisi (Düşünürler Bölümü), İstanbul: Remzi Kitapevi.

Orhan, Ö. (2012). J.J.Rousseau'da Genel İrade Kavramı, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 14, 1-25.

Rousseau, J. J. (2003). Emile Yada Çocuk Eğitimi Üzerine, (Çev. Mehmet Baştürk, Yavuz Kızılçim), İstanbul: Babil Yayınları.

Rousseau, J. J. (2004). İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, (Çev. R. Nuri İleri), İstanbul: Say Yayınları.

Rousseau J. J. (2006) Toplum Sözleşmesi, Çev. V. Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rousseau, J. J. (2008). Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul: Say Yayınları.

Rousseau, J. J. (2014). Toplum Sözleşmesi, Çev: Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası

Yayınları.

Rousseau J. J. (2016) İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Çev. R. Nuri İleri, İstanbul: Say Yayınları.

Savran, G. (1987). Sivil Toplum ve Ötesi, İstanbul.Alan Yayıncılık.

Uygun, O. (2003) Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Timuçin, A.(2006). John Locke'un Siyaset Anlayışı, İstanbul: Bulut Yayınevi.

DEMOKRASİ, DEMOKRASİ ÖLÇÜMLERİ VE DEMOKRATİKLEŞME

Arş. Gör. Tuğçe BAYRAM
Süleyman Demirel Üniversitesi SBE
tugcebayram@sdu.edu.tr

Dr. Ögr. Üyesi Hüseyin ÇAVUŞOĞLU
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
huseyindp@hotmail.com

ÖZET: Demokrasi modern toplumlarda ideal olarak kabul edilen yönetim biçimi olmakla birlikte farklı özellik ve uygulanış biçimlerine göre pek çok demokrasi kuramı bulunmaktadır. Benzer şekilde demokrasi, uygulamada her ülke için kendine has özellikler içeren bir yönetim şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda demokrasinin tanım ve kuramları, demokratik yönetimlerin uygulamada ne kadar demokratik olduğuna dair ölçümler ve demokrasinin toplumda ve siyasal kurumlarda yerleşmesi kısaca demokratikleşmenin ölçütleri ve süreci öne çıkmaktadır.

"Demokrasi, Demokrasi Ölçümleri ve Demokratikleşme" başlıklı bu çalışmada, demokrasinin temel değerleri ve bu değerler doğrultusunda demokrasi kavramının çeşitleri, günümüz modern demokrasileri ile demokrasinin ölçülmesinde kullanılan sistemler ve bir ülkenin demokrasisinin bu ölçümler neticesinde sınıflandırılması, son olarak da çeşitli demokratik seviyelerde olan bu ülkelerin, liberalleşerek ve anti demokratik uygulama ve değerlerin yerine demokratik olanı koyarak demokratikleşmeleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Demokrasinin Ölçülmesi, Demokratikleşme, Liberal Demokrasi

DEMOCRACY, DEMOCRACY MEASUREMENTS AND DEMOCRATİZATİON

ABSTRACT: As well as democracy is the ideal form of government in modern societies there are many democratic theories according to different features and applications. Similarly, democracy appears to be a form of governance that includes distinctive features for each country. In this context, the definitions and theories of democracy, measuring how democratic the administrations are in practice, and the criteria and process of the establishment of democracy in society and political institutions -briefly democratization- come to the fore.

In this study titled "Democracy, Democracy Measurements, and Democratization", basic values of democracy and types of democracy in line with these values, contemporary modern democracies, criteria and indices used to measure democracy and classification of a country's democracy as a result of these has been examined. Finally the democratization of these countries by liberalization and by putting democratic practices and values instead of anti-democratic practices and values, has been studied.

Key Words: Democracy, Measurement of Democracy, Democratization, Liberal Democracy

GİRİŞ

Demokrasi, kökeni Antik Yunan'a kadar dayanan günümüze gelene kadar anlam ve uygulamada pek çok değişikliğe uğramış bir kavramdır. Günümüz modern dünyasında en geçerli yönetim sistemi olarak görülen demokrasi, farklı hareket noktalarıyla temellenen pek çok anlam ve çeşide sahiptir. Modern anlamda demokrasi ile kastedilen çoğulcu liberal demokrasi uygulamalarıdır ve demokratik kurum ve yapının geçerli olduğu ülkelerde tam anlamıyla yerleşmiş formu nihai amaç durumundadır.

Demokrasiye dair yapılan tartışmalardan biri de demokrasinin ölçülmesi alanındadır. Nitel ve nicel ölçütlerin bir arada kullanıldığı çeşitli skalalar ülkeleri demokratiklik seviyelerine göre

çeşitli sınıflandırmalara tabi tutmaktadır. Demokrasinin gerekleri ve nitelikleri temel alınarak oluşturulan bu ölçütler, farklı ülkeleri değerlendirme adına genel modeller sunmaktadır. Demokrasinin ölçümü ve farklı demokratik seviyeler, ülkelerin demokratikleşme eğilimlerine değinilmesini gerekli kılmaktadır. Öyle ki demokratikleşme kavramı süreç olarak ele alınabilecek, ilerlemeci ve çeşitli boyutları bulunan bir kavramdır. Otoriter rejimlerin liberalleşerek, demokrasi ölçütlerinde bir üst seviyeye çıkması veya demokratik sistemlerin konsolide olmuş, yerleşmiş bir demokratik sistem için iyileştirme ve düzenlemelere gitmesi, demokratikleşme kavramı içinde ele alınabilir.

Bu çalışmada demokrasi kavramı, nitelik ve çeşitleri, demokrasinin ölçümünde temel noktalar ve modeller ile demokratikleşme olgusu içinde bulundukları ilişki gözetilerek incelenmiştir.

1. DEMOKRASİ KAVRAMI

Demokrasinin kavramının kökleri Antik Yunan'a dayanmaktadır. Terim olarak "demo" halk, "krasi" iktidar-yönetim anlamına gelmektedir. Halkın yönetimi olarak adlandırılabilecek olan demokrasi sözcüğü o dönemde fakirler veya çoğunlukların yönetimi anlamında kullanılmıştır (Heywood, 2011: 102). MÖ 4.-5. yüzyılda Antik Yunan'da doğrudan demokrasi formunda ortaya çıkan bu yönetim şekli zamanla dallara ayrılmış, değişmiş ve farklılaşmıştır (Yavuz, 2009: 285). O dönem uygulanılan doğrudan demokrasi ise bünyesinde bazı eksikler barındırmıştır. Sadece erkeklerin belli bir yaşı geçtikten sonra meydanda toplanıp karar verdiği bu demokrasi uygulamasında köleler, yabancılar veya kadınların söz hakkı olmamıştır (Gözler, 2006: 115-116). Bu açıdan demokrasinin tam zıddı olarak görülse dahi yunan şehir devletlerinde uygulanan demokrasi, siyasi hayata doğrudan ve sürekli halk katılımının olduğu bir yöntemdir. Benzer örneklerini günümüzde İsviçre kantonları ve ABD- New England'daki kasaba toplantılarında görmekle birlikte bu uygulama aynı zamanda referandum, halk panelleri, elektronik demokrasi gibi uygulamaların da temelini oluşturmuştur (Heywood, 2011: 107-108).

Başarılı bir demokrasi uygulamasında temel kıstas, sosyal yapının türdeş olması olarak algılanmış, farklılık olumsuz etki olarak anlaşılmıştır. Küçük kent devletlerinde, bu anlamda türdeşliğin sağlanması zor olmamakla birlikte (Uygun, 2010: 24) Antik Yunan'da ki kent devletlerinden 19. yüzyıl ulus devlete kadar geçen süre zarfında demokrasi anlayışında dönüşüm yaşanmıştır. Bu geçiş doğrudan demokrasi anlayışından temsili veya yarı-doğrudan demokrasi anlayışına kayma olarak ifade edilebilir (Giddens, 2002: 114). Günümüzde demokrasi, sınıfsal, etnik, dinsel ve benzeri çok sayıda farklılık ve çeşitlilik içeren ulus devlet çatısı altında uygulanmaktadır. Bu yapı içinde türdeşlik aranılan bir özellik olmaktan çıkmıştır (Uygun, 2010: 25).

Günümüz modern demokrasileri pek çok tanıma sahip, her ülke için kendine has özellikler içeren yönetim şekilleri olagelmiştir. Demokrasiye dair farklı hareket noktalarıyla oluşturulmuş pek çok demokrasi kuramı vardır. Bunlardan bazıları; neden-sonuç ilişkisine dayalı normatif, ampirik kuram (Schmidt, 2001: 21) halk yönetiminin çeşitlerine dayalı şekilde klasik, koruyucu, kalkınmacı, liberal ve halk demokrasisi (Heywood, 2011: 107), uygulanış biçimlerine göre, doğrudan, yarı doğrudan, yarı temsili, temsili demokrasi (Sezen, 2000, 37-38)

olarak sıralanabilir. Uygulamada doğrudan demokrasi yerini temsili demokrasiye bıkarken (Yavuz, 2009: 294) işleyiş açısından en kabul gören demokrasi uygulamasının liberal demokrasiler olduğu kabul edilmektedir (Heywood, 2011: 113).

Demokrasi denildiğinde akla gelen sorular; halk kimlerden oluşur ve farklı görüşlere sahip olup farklı yönelimlere gidilirse iktidar nasıl sağlanacaktır? Verilebilecek en temel cevap; çoğunluktur. Ancak çoğunluğun yönetimi demokrasiyi çoğunluğun diktatörlüğü şekline getirebilir (Lijphart, 2006: 13-14). Dolayısıyla çoğunluk üzerine kurulu "çoğunlukçu" ve "çoğulcu" demokrasi modellerini karşılaştırmakta fayda bulunmaktadır.

Westminster modeli olarak da anılan çoğunlukçu demokraside öncelik çoğunluğun iradesine tanınır, azınlık ve bireylere karşı bir duyarsızlık söz konusudur. Lijphart'a göre saf çoğunluk demokrasinin 9 temel özelliği vardır. Bunlar (Lijphart, 2006: 21-30);

- Yürütme gücünün tek partili olması veya bu partinin belirleyici olduğu koalisyon hükümetlerinde toplanması,
- Hükümetin parlamentoya karşı üstünlüğü,
- İki partili sistem ve bunun sonucu olarak tek boyutlu parti sistemi,
- Çoğunlukçu ve gayrı nispi seçim sistemi,
- Çoğulcu çıkar grupları sistemi,
- Üniter ve merkeziyetçi hükümet,
- Yasama gücünün tek meclisli (veya asimetrik iki meclis) yasama organında toplanması,
- Parlamenter egemenlik sonucu kolayca değiştirilebilen anayasa (yazılı olmayan anayasa),
- Yargısal yorumun olmaması (anayasayı değiştirme ve uygulama hakkının mahkemeler yerine parlamentoda olması, mahkemelerin anayasal uygunluğu denetleyememesi),
- Yürütme tarafından kontrol edilen bir merkez bankası.

Oydaşmacı-müzakereci olarak da adlandırılan çoğulcu demokrasi ise günümüz modern demokrasilerinde aranılan temel özelliklere sahiptir. Çoğulcu demokrasilerde de çoğunluğun yönetimi esastır ancak çoğunlukçu demokrasinin aksine azınlık hakları oldukça önemlidir. Çoğunluk iradesi, azınlıkta kalan kesimlerin bir gün çoğunluk haline gelebilmesi imkânını sürekli açık tutacak biçimde sınırlanmıştır (Uygun, 2010: 25). Lijphart oydaşmacı demokraside Westminster modelinin karakteristik özelliklerinin birebir zıttına denk düşen on adet madde olduğunu belirtip şu şekilde sıralamıştır (Lijphart, 2006: 44-50);

- Yürütme gücünün geniş koalisyon hükümetleri tarafından paylaşılması,
- Yasama ve yürütme arasında güçler dengesi,

- Çok partili sistem,
- Nispi temsil,
- Çıkar grupları korporatizmi,
- Federal veya âdemi merkeziyetçi yönetimci devlet yapısı,
- İki meclisli sistem,
- Değiştirilmesi zor, yazılı anayasa,
- Yargısal yorum,
- Merkez bankasının bağımsızlığı.

Görüldüğü gibi çoğulcu demokraside çoğunluğun ve yürütmenin hareket alanı oldukça kısıtlanmıştır. Çoğunluk kadar azınlık da iktidardan pay alabilmektedir. Uygulamada ülkeler federalist ve merkeziyetçi yapılarına göre çoğulcu/çoğunlukçu olabilirken arada kalmış karma demokrasiler de var. Demokratikleşme seviyesinden ayrı bir şekilde bu ayrım çoğulculuk-çoğunluk skalasında aritmetik ortalamaya yakın olmakla ifade edilir (Schmidt, 2001: 238).

Demokrasinin tanımı yapılırken özgürlüğe ayrıca değinmek gerekir. Morlino'ya göre ideal bir demokraside özgürlük ve eşitlikler uygulamada başat aktör olmalıdır (Morlino, 2002: 2). Demokrasi insanı yalnızca yurttaş olarak görmez; onu aynı zamanda ekonomik ve siyasal topluluklara bağlı özgür bir birey olarak kabul eder (Touraine, 1997: 25). Aynı düşünceyi Kaplan'ın mantık yürütmesinde de görebiliriz. Buna göre; demokrasi toplumun kendi kendini idare etmesi ise aynı zamanda toplumun oybirliği ile hareket etmesi anlamına da gelir. Bu şekilde ortaya çıkan millet iradesi bireylerin iradesinden meydana gelmektedir. O halde bireyin kendi kendini idare etmesi bireyin özgür olmasıdır. Bu durumda demokrasi hürriyet ile eş anlamlı olmaktadır (Kaplan, 1994: 268).

İktidarın sınırlandırılması ve özgürlük terimleri ile günümüz modern demokrasilerini biçimlendirmede önemli etkenlerden biri olan liberalizm düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Demokraside çoğunluğun iradesi doğru kabul edilirken, liberalizm iradenin kimde olduğundan çok ne kadar sınırlı olduğu ile ilgilenir (Uygun, 2010: 32). Liberal demokrasi çoğunluğun yönetme hakkını tanımakla birlikte, azınlıkta kalan kesimlerin haklarını korumaya önem verir. Bu açıdan çoğulcu demokrasi anlayışı ile özdeş olduğunu söylemek mümkündür (Yavuz, 2009: 294).

Liberalizmin siyasal sınırlamalarını kabul etmiş demokrasilerde kurum ve ilkeler şu şekilde sıralanabilir; anayasanın üstünlüğü ilkesi ve bu ilkeyi hayata geçirecek anayasa yargısı gibi kurumların varlığı, kuvvetler ayrılığı ilkesi, hukuk devleti ilkesi, insan hakları ilkesi ve bu ilkeyi hayata geçirecek idari ve yargısal kurumlar, yargı bağımsızlığı, idarenin yasallığı ilkesi (Uygun, 2010: 32).

Robert Dahl'ın Poliarşi (Polyarchy) kavramı kelime anlamı ile "çokluğun egemenliği" anlamına gelmekle birlikte içerik bakımından oligarşi ve demokrasinin ideal formuna karşıtlığı vurgulamaktadır. Demokrasi ölçümünde karşılaştırmalı siyasal bilimlere büyük katkı sağlayan bu kavram, aynı zamanda liberal demokrasinin varlığı için "asgari usulü şartlar"ını (tam gelişmiş bir poliarşi) şu şekilde saymıştır (Dahl, 2010: 47-49; Schmidt, 2001: 256-257; Heywood, 2011: 59);

- Seçimlerin adil, düzenli ve serbest olması
- Bütün yetişkinlerin seçme hakkına sahip olması
- Özgür basın, eleştirme ve protesto hakkı
- Alternatif bilgi kaynaklarına ulaşım ve haberleşme özgürlüğü
- Bütün yetişkinler için edilgen seçim hakkı
- Örgütlenme ve koalisyon kurma özgürlüğü
- Hükümetin seçilmiş görevlilerin elinde olması ve siyasal liderlerin seçmen desteği için yarışma hakkı
- Hükümet politikalarının oylara ve diğer tercihlere göre şekillenmesini sağlayan kurumların varlığı.

Görüldüğü gibi Dahl, poliarşinin özelliklerini sıralarken, hak ve özgürlüklere önem vermiş, seçimlerin niteliklerine odaklanarak demokrasinin temel özelliklerini de öne çıkarmıştır.

2. DEMOKRASİNİN ÖLÇÜLMESİ

Dahl, poliarşinin özelliklerinden bahsederek demokrasinin varlığının ve demokratik kalitenin ne ölçüde egemen olduğunun anlaşılması için de göstergeler sunmakla birlikte demokratikleşme açısından iki temel boyut ortaya koyar; katılma ve muhalefet (rekabet) (Schmidt, 2001: 264). Bu şekilde ifade edilen demokratikleşme, siyasal tartışma ve seçim kampanyalarının yürütülmesi açısından zorunlu olan, söz, yayın, toplanma ve örgütlenme gibi kamusal ve siyasal hürriyetleri içermektedir (Huntington, 1996: 5).

Demokrasi ölçümlerinde pek çok model Dahl'ın Poliarşi kuramına dayandırılarak oluşturulmuştur. Demokrasinin doğru olarak ölçülmesi demokratik sistemlerin ortaya çıkması ve demokrasiye geçiş sürecinin nasıl işlediğini anlamada önem taşır (Schmidt, 2001: 264). Vanhanen'ın demokratikleşme endeksi, Coppedge Reinicke'in Poliarşi skalası ve Gurr ve diğerlerinin demokrasi skalası buna örnektir.

Vanhanen'ın endeksinde katılma ve rekabet derecesi yani seçimlere katılım ve partiler arası rekabet yüksekse partiler seçmen oyları için yarışıyorsa yüksek değerler söz konusudur ve bu demokrasi endeksinin de yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ancak seçimlere katılım düşükse endeks de düşük değerdedir, katılım hakkının olmaması durumunda ise endeks sıfır

çıkar. Endekste bir diğer özellik ise yüksek katılım düşük rekabet (tek partili seçimler) gibi bir durumda seçimlere katılım değeri yüksek çıkarken rekabet değeri sıfırdır bunun sonucu olarak demokrasi endeksi de sıfır değerindedir (Schmidt, 2001: 264-265).

Coppedge Reinicke'in demokrasi endeksinin rekabetin kurumsal şartlarını inceleme açısından daha detaylı olduğu söylenebilir. Bunun sonucu olarak özgürlük ve örgütlenmenin merkezde yer aldığı, dört temele dayanan Poliarşi skalasına ulaşmışlardır. Bunlar; centilmence yapılan ve siyasal olarak etkili ulusal seçimler, düşünce özgürlüğü, parti ve birlikler şeklinde örgütlenme özgürlüğü ve alternatif bilgi kaynaklarının kullanımıdır (Schmidt, 2001: 266-267).

Gurr'un demokrasi skalasında, demokrasinin medeni hak ve özgürlükleri garanti altına alması, yürütme iktidarının kurumsal olarak sınırlandırması ve vatandaşların siyasal önceliklerini bir araya getirdikleri kurum ve süreçlerin varlığını garanti etmesi gerektiği savunulmaktadır. Böyle bir demokrasi siyasal katılmanın rekabetçi olduğu ve düzenlendiği, siyasal önderliğin değişim sürecinin açık ve rekabet derecesinin yüksek olduğu yürütmenin sınırlandığı kurumsallaşmış bir demokrasidir. Bu demokratik unsurlar ışığında (1) en az ve (10) en fazla olmak üzere ülkeler derecelendirilmiştir. Modern anayasal demokrasilerde yürütmenin sınırlandırılmasına daha fazla önem vermiş ancak yönetim gerçekliği ve siyasal hakların gerçekleşme derecesini ölçme bakımından eksik kalmıştır (Schmidt, 2001: 267-269).

Bahsedilen demokrasi ölçüm skalalarının yanı sıra günümüzde Washington DC merkezli Freedom House tarafından dünya çapında yapılan demokrasi ve özgürlük skalası da siyasal hakları ve sivil özgürlükleri ölçmektedir. Bu iki kıstasa göre incelenen ülke ve bölgeler (1) çok özgür ve (7) özgür değil olmak üzere 1'den 7'ye kadar numaralarla derecelendirilir. Ortaya çıkan iki oran temelde 25 adet detaylı göstergeye dayanmaktadır. Ülke veya bölgelerin siyasal hak ve sivil özgürlük oranlarının ortalaması o ülkenin özgür, kısmen özgür veya özgür olmadığını belirler. İnsan hakları evrensel bildirgesinden türetilmiş olan metodoloji, coğrafi konumu, etnik veya dini durumu veya ekonomik gelişmişlik seviyesi fark etmeksizin tüm ülke ve bölgelere uygulanır (Freedom House, 2015). Bazı ülke ve bölgelere dair spesifik konularda raporlar hazırlanmakta, çeşitli programlar ve girişimler düzenlenmektedir. Genel olarak kuruluşun eğildiği sorunlar şu şekilde sıralanabilir. Sivil toplum, demokratik yönetim, seçimler, ifade özgürlüğü, insan hakları, hükümetler arası kuruluşlar, internet özgürlüğü, lgbti hakları, medya özgürlüğü, dini özgürlük, hukukun üstünlüğü, kadın hakları (freedomhouse.org/issues, 04.11.17)

Bir diğer demokrasi araştırması ise Economist Dergisi tarafından yıllık olarak hazırlanan "Demokrasi Endeksi"dir. Ülkeler, seçim süreci ve çoğulculuk, hükümet işleyişi, siyasi katılım, siyasi kültür ve temel haklar bakımından ele alınır. Bu alanlarda aldıkları puanlar ile oluşturulan göstergelerine dayanarak ülkeler dört çeşit rejimden birine kategorize edilir. Bunlar; "Tam demokrasiler", "Melez rejimler", "Kusurlu (olgunlaşmamış) demokrasiler" ve "otoriter rejimler"dir (The Economist İntelligence Unıt, 2014: 2-3.). Demokrasinin yerleştiği ülkelerdeki tam demokrasiler ve demokrasiye hala geçememiş otoriter rejimlerin aksine geçiş aşamasındaki rejimler arasındaki farkları belirtmek oldukça güçtür. Bunun yanı sıra pek çok yazar aynı kavramı farklı şekillerde adlandırmıştır (Morlino, 2008: 1). Schedler'in seçimli otoriterlik

kavramı (Schedler, 2002: 46), Zakaria'nın liberal olmayan demokrasi kavramı (Zakaria, 1997: 23-24) ve Diamond'ın hibrit rejimler tasnifi buna örnektir (Diamond, 2002: 26).

Genel olarak tanımlamak gerekirse; melez rejimler demokrasinin özellikleri ile otoriter uygulamalara eşit şekilde sahip olan, demokrasinin bazı karakteristik kurum ve prosedürlerini kazanırken, geleneksel/otoriter rejim özelliklerini de kaybetmeyen rejimlerdir. Çok partili seçimler ile birlikte güçlü bir iktidar ve onun muhalefet üzerindeki baskısı söz konusudur (The Economist İntelligence Unıt, 2008: 1-2). Hukuken olmasa dahi uygulama belli kesimler siyasal katılımda uzak olabilir, özellikle siyasal kültür konusunda sıkıntılar vardır. Yargının bağımsızlığı ve özgür basın tam olarak sağlanamamıştır veya kısıtlanmıştır. Ordu siyasete karışabilir ve sivillerin iç işlerine karışmasını engelleyebilir (Morlino, 2002: 3). Kusurlu demokrasiler ise demokrasiye geçmiş ancak siyasal kültür ve katılım konularında yeteri kadar gelişememiş, siyasal hak ve sivil özgürlükler gibi alanlarda çeşitli demokrasi eksiklikleri yaşayan ülkelerdir (Kemahlıoğlu & Keyman, 2011: 4). Özellikle siyasilerin hesap verebilirlikleri düşüktür, denge fren mekanizmaları ve hukuk devleti, parti sistemleri ve bürokratik dürüstlük gibi alanlarda sorunlar vardır (Sözen, 2014: 69-71).

2014 yılında "Demokrasi ve Sorunları" isminde 7.'si yayınlanan Democracy İndex raporunda dünya genelinde 165 bağımsız ülke ve 2 adet bölge mercek altına alınmıştır. Uzun vadede demokratikleşme hızının 1974'de sözde üçüncü dalga ve özellikle 1989'da Berlin Duvarının yıkılmasıyla arttığını belirten rapora göre dünya nüfusunun yarısı bir şekilde demokrasinin var olduğu ülkelerde yaşamaktadır. Ancak son yıllarda daha önce ulaşılan ilerlemelerde geriye dönüş olmuş, demokrasinin sonuçları hayal kırıklıklarına yol açmıştır. Bu sadece Doğu Avrupa'daki yeni demokrasileri değil aynı zamanda Batı Avrupa'daki, eski demokrasilerinin bir kısmını de içeren bir durumdur. 2008 yılında başlayan küresel finansal krizin olumsuz etkileri bahsedilen hayal kırıklığını artırmış ve siyasi gelişimde mevcut olan bazı olumsuz eğilimleri vurgulamıştır. İşin aslı demokratikleşmenin üçüncü dalgasının başlangıcı, gelişmiş ülkelerde son yıllarda büyük boyutlara ulaştığı iddia edilen siyasi meşruiyet sorununun başlangıcı ile çakışmıştır (The Economist İntelligence Unit, 2014: 1-2).

3. DEMOKRATİKLEŞME

Demokratikleşme iki boyutlu bir kavramdır. Kavramın ilk boyutu, otokratik rejimlerin zamanla liberalleşerek demokrasiye geçiş sürecini yaşamaları ve kurum ve değerleriyle oturmuş bir demokrasiye sahip olmalarıdır. İkincisi ise var olan demokratik rejimlerin bünyelerinde bulunan anti demokratik uygulama, yapı ve kurumların bertaraf edilerek yerine demokrasinin gereklerini yerine getiren uygulama, yapı ve kurumların getirilmesidir.

Demokratikleşme olgusunun ilk boyutunda üç temel aşamadan söz edilebilir. Bunlar; otokratik rejimlerin liberalleşmesi, demokratik dönüşüm ve demokratik konsolidasyon şeklindedir (Schneider & Schmitter, 2004: 64-67). Huntington ise bu konuda demokratikleşme dalgalarından bahseder. Ona göre bir dalgada tam anlamıyla demokratik olmayan sistemlerde liberalleşme veya kısmi demokratikleşme söz konusu olur. Modern dünyada üç adet demokratikleşme dalgası yaşanmıştır. Her dalga demokratik olmayan bazı geçişlere de neden

olmuştur, bunlara "ters dalga" denir. Amerikan ve Fransız devrimleri ilk dalgayı oluşturur, 1828 yılında başlayan ve yaklaşık bir yüzyıl süren dalga 1920'lerde tersine dönmeye başlamıştır. İkinci dalga 2. Dünya Savaşı ile başlamış ve ilkine nazaran kısa sürmüş, 1960'ların başında kendini tüketmiştir. Son olarak üçüncü demokratik dalga 1974 yılında yaklaşık otuz ülkede otoriter rejimlerin yerini demokratik rejimlere bırakması veya otoriter rejimlerin liberalleşmesiyle yaşandı (Huntington, 1996: 10-18). Berlin duvarının yıkılması, SSCB'nin dağılması ve Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokrasiye geçme çabaları ile hızlanan demokratikleşme hareketleri üçüncü dalganın devamı veya dördüncü dalga olarak adlandırılmıştır (Schmidt, 2001: 301). Przeworski demokratikleşmeye geçişi iki temel aşamada inceler; liberalleşme ve demokratikleşme. Görülebileceği gibi liberalleşme demokratikleşmede önemli bir noktadır. Ayrıca demokratikleşmenin iktisadi büyümeyle ilgisini de araştıran Przeworski ve arkadaşları zengin ülkelerin demokratik olma eğiliminde olduklarını ancak bunun eski otoriter rejim dönemindeki ekonomik gelişmeden bağımsız olduğu bulgusuna ulaşmışlardır (Przeworski, Alvarez, Cheibub & Limongi, 2000: 156-160).

Rostow'a göre demokrasiye geçiş tek bir kalıpla açıklanamaz, ülkelere göre süreçler de değişkendir ancak her ülke ve toplumda demokratikleşme süreci neticesinde ortaya çıkacak aşamalar şunlardır: Ön koşullar, hazırlık, karar verme ve alışma aşaması. Buna göre demokrasiye geçiş süreci üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada toplumda çoğulculuktan çok siyasi çıkarların kutuplaşması gözlenmektedir ki, bu aşama "hazırlık aşaması" olarak kabul edilmiştir. İkinci aşama ise toplumda geçerli olacak demokratik kuralların işlenip hazırlanması ve bilinçli bir şekilde kabul edilmesini öngören yazılı belgeler aşamasıdır (karar alma aşaması). Üçüncü aşama olan "alışma aşaması"nda ise toplumda demokratik değerler, siyasi prosedürler ve kurumların pekişmesi gözlenmektedir. Rostow yaptığı incelemeler sonucunda demokratikleşme sürecini "demokratikleşme için zemin hazırlayan ulusal birlik, mücadele, mutabakat ve alışmadan-demokrasiye geçiş" şeklinde görmüş ve bu süreçteki başlıca momentin "anlaşmaya varmak" olduğunu belirtmiştir. Demokrasiler ilk aşamada fazlaca kırılgan olmakla birlikte ilerleyen zamanlarda konsolidasyon sorunları da yaşanabilir (Rustow, 1970: 338).

Otoriter devletten demokrasiye geçişler konusunda şimdiye kadar yapılan araştırmalar sonucunda farklı geçiş yolları saptanmış ve bu geçiş yollarından hangisinin seçilmesi ile demokratikleşmenin başarılı veya başarısız olduğu konusunda analizler yapılmıştır. Fakat ortaya çıkan sonuçlar fazla genellenebilir nitelik göstermişler. Çünkü yalnız demokrasiye geçiş tarzı değil, aynı zamanda eski rejimin karakteri, ekonomik gelişme ve geçişten kaynaklanan demokrasi tipi gibi faktörler de geçişlerde belirleyici rol oynamaktadır. Nitekim geçiş araştırmaları şimdiye kadar demokrasiye en başarılı geçişlerden birini uygun biçimde ortaya koymamış ve bundan başarılı veya başarısız demokratikleşmenin şartları için hipotezler çıkaramamıştır.

4.SONUÇ

Demokrasi kavramı, her daim gündemde olan ve çok tartışılan bir kavram olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde pek çok değişim geçiren ve çeşitli açılardan ele alınan demokrasi, temelde halkın egemenliğine, temsile ve özgürlüğe dayanmaktadır. Günümüz modern demokrasileri

liberal demokrasi ilkeleri ile ifade edilmiş, çoğulcu ancak birey özgürlüklerini yücelten, seçim ve temsile önem veren, katılım ve rekabet temelli bir yapıya kavuşmuştur.

Demokrasiyle birlikte ülkelerin demokrasilerini ölçüme tabi tutmak, demokratik değer ve tutumlarına göre ülkeleri sınıflandırmak fikri de öne çıkmıştır. Demokrasi gibi çok boyutlu, soyut ve uygulanışına göre değişken olma eğiliminde olan bir kavramı ölçmek kuşkusuz karmaşık bir sistem gerektirmektedir. Bu ölçümler neticesinde ülkeler gelişmiş, kusurlu, melez ve otoriter olarak sınıflandırılmaktadır.

Demokrasinin ölçülmesi ve sonuç olarak ülkelerin sınıflandırılması, bizleri demokratik rejimlerin birinden diğerine geçişin ele alınması ve bu sürece ne isim verileceği sorusuna getirmiştir. Demokratikleşme olarak ele alınan bu süreç dahilinde otoriter rejimlerin liberalleşmesi ile demokratik değerleri toplumsal, siyasal ve ekonomik olmak üzere pek çok alanda benimsemesi ve sonuç olarak tüm değerleriyle oturmuş bir demokrasiye ulaşmaları olarak tanımlanabilir. Elbette demokratikleşme, zaten demokratik olan rejimlerin anti demokratik uygulamalarının ortadan kaldırılarak, demokratik olana yönelme anlamı da taşır.

Görüldüğü gibi demokrasi, demokrasinin ölçülmesi ve demokratikleşme arasındaki ilişki açıktır. Modern toplumda yönetim şekline dair en kabul edilir değerler liberal demokrasilerdedir. Ülkeler bu değerleri benimseme yoluna çaba gösterseler dahi demokratikleşme aşamaları her ülke için ayrı nitelik ve temelde gerçekleşecektir. Bu durum ülkenin değerleri, kültür ve yönetime dair gelenek ve uygulamalarıyla ilgili olmakla birlikte demokratik düzenin inşa edilmesine yönelik siyasi ve sosyal değişikliklerin sahte bir demokrasi görüntüsü oluşturmadan yaşanmasının zorluğu yatmaktadır.

KAYNAKÇA:

Dahl, Robert A. (2010) Demokrasi Üzerine, çev. Betül Kadıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Diamond, L. J. (2002) "Thinking About Hybrid Regimes." Journal of Democracy, 13(2).

Freedom House (2015) "Freedom in the World 2015 Discarding Democracy: Return to the Iron Fist", Washington.

Giddens, A. (2002) Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği, çev. Yücesoy, S., Sözen, M., İstanbul: Metis Yayınları.

Gözler, K. (2006) Anayasa Hukukuna Giriş, 7. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Heywood, A. (2011) Siyaset, 5. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

https://freedomhouse.org/issues, (04.11.2017).

Huntington, S. P. (1996) Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma, çev. Özbudun, E., İstanbul: Yetkin Yayınları.

Kaplan, İ. (1994) "Demokrasi-Hukuk-Otorite", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 49(1), s. 267-271.

Kemahlıoğlu, Ö. ve Keyman, F. (2011) "Türkiye'de Demokrasi Algısı", İstanbul Politikalar Merkezi Sabancı Üniversitesi National Democratic Institute MetroPOLL Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.

Lijphart, A. (2006) Demokrasi Motifleri Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları, çev. Ayas, G., Bulsun, U. U., İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Morlino, L. (2002) "What is a "Good" Democracy? Theory and Empirical Analysis", Stanford University, Institute for International Estudies.

_____ (2008)"Hybrid Regimes or Regimes in Transition?", Working Paper, Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior (FRIDE).

Przeworski, A. ve Alvarez, M. E. ve Cheibub, J. A. ve Limongi, F. (2000) Democracy and Development: Political Institutions and Wellbeing in the World, 1950-1990, Cambridge University Press, Cambridge.

Rustow, D. A. (1970) "Tranzitions to Democracy-Toward a Dynamics Model", Comparative Politics, 2(3), s. 337-363.

Schedler, A. (2002) "The Menu Of Manipulation." Journal of Democracy, 13(2), s. 36-50.

Schmidt, M. G. (2001) Demokrasi Kuramlarına Giriş, çev. Köktaş, M. E., Ankara: Vadi Yayınları.

Schneider, C. ve Schmitter, P. (2004) "Liberalization, Transition and Consolidation: Measuring the Components of Democratization" , Democratization, 11(5), s. 59-90.

Sezen, S. (2000) Seçim ve Demokrasi, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Sözen, Y. (2014) "Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler", Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar, der. Sayan, S., Dikici Bilgin, H., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

The Economist İntelligence Unıt, "Democracy İndex 2008", Londra, 2008.

The Economist İntelligence Unıt, "Democracy İndex 2014", Londra, 2014.

Touraine, A. (2011) Demokrasi Nedir?, çev. Kunal, O., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Uygun, O. (2010) "Demokrasinin Çoğunlukçu ve Çoğulcu Modelleri: İki Bin Beş Yüz Yıllık Bir Tartışmanın Analizi", Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 186.

Yavuz, B. (2009) "Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13(1-2), s. 283-302.

Zakaria, F. (1997) "The Rise of Illiberal Democracy", Foreign Affairs, 76(6), s. 22-43.

KÜRESELLEŞMENİN SOSYAL GÜVENLİĞE ETKİLERİ

Elif Özlem AŞKIN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
elifozlem.ozcatal@gop.edu.tr

Umur AŞKIN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
umur.askin@gop.edu.tr

ÖZET: Sosyal politika, sosyal eşitlik ve adalet amacını gerçekleştirmeye yönelik kamu uygulamalarıdır. Yoksulluğun önlenmesi, asgari düzeyde de olsa eğitim ve sağlık hakkının sunulması, işsizliğin ortadan kaldırılması temel hedefler arasındadır. (Dar anlamda) Sosyal güvenlik ise bireylerin toplumsal yaşamda karşılaşılabilecekleri (hastalık, kaza, yaşlılık, malullük, ölüm, işsizlik gibi) sosyal risklerin zararlarını telafi etmekle birlikte bireylerin bugününün ve yarınının güvence altına alınmasını hedeflemektedir. Geniş anlamda ise yoksulluğa, muhtaçlığa yol açan tüm durumlar karşısında bireylerin geçinme ve yaşama gereksinimlerinin karşılanmasını hedeflemektedir. Sosyal politikanın anlam ve amaçları ile sosyal güvenliğin amaçları örtüşmektedir. Sosyal güvenlik sistemleri ulusal geliri, düşük gelirliler lehine yeniden dağıtarak ve sosyal dayanışmayı sağlayarak sosyal adaletin gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır.

1980'li yıllarla birlikte ivmelenen küreselleşme süreci ve bu süreçte uygulanan neo-liberal ekonomi politikaları sosyal güvenlik sistemlerini olumsuz etkilemektedir. Devletin sosyal güvenlik alanındaki rolünün sınırlanması istenmektedir. Küreselleşme sürecinde uygulanan ekonomi politikaları sosyal güvenliğe şiddetle gereksinim duyanların sayısını artırırken dünya nüfusunun yalnızca %29'u sosyal güvenlik sistemlerinin koruması altındadır: Geri kalanlar ise ya sosyal güvenliğin koruma kapsamı dışındadır ya da çok yetersiz korunmaktadır. Sosyal güvenliğin bir sosyal politika aracı olarak amaçlarını gerçekleştirebilmesi kapsamının genişletilmesi potansiyeline bağlıdır.

Çalışmada küreselleşmenin sosyal güvenlik sistemleri açısından etkileri tartışılmakta; bu süreçte uygulanan ekonomi politikalarının sosyal güvenlik sistemlerine etkisi incelenmekte ve çözüm önerileri geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal politika, sosyal güvenlik, küreselleşme, yoksulluk, işsizlik

EFFECTS OF GLOBALIZATION ON SOCIAL SECURITY

ABSTRACT: Social policy is the public practice of social equality and justice. Preventing poverty, providing a minimum level of education and health, and eliminating unemployment are among the main objectives of social policy. (In the narrow sense) Social security aims at securing the harm of the (illness, accident, old age, disability, death, unemployment) social risks that individuals may face in the social life, as well as securing the present and future of individuals. In the broad sense, it aims meeting the needs of living and living of individuals in all situations leading to poverty and neediness. The aims and objectives of social policy overlaps the aims of social security. Social security systems contribute to the realization of social justice and social solidarity by redistributing the national income, in favor of low-income groups.

The globalization process accelerated with the 1980s and the neo-liberal economic policies implemented in this process adversely affect social security systems. It is desirable to limit the role of the state in the field of social security. While the economic policies implemented in this process increased the number of those who strongly need social security, only 29% of the world's population is under the protection of social security systems. The rest are either out of the scope of the protection of social security or are inadequately protected. The ability of social security to achieve its goals as a social policy tool depends on the potential to expand its scope.

In this study, the effects of globalization on social security systems are discussed; The effects of the economic policies implemented in this process on social security systems are examined and solutions are aimed to be developed.

Key Words: Social policy, social security, globalization, poverty, unemployment

GİRİŞ

Sosyal güvenlik sistemi, toplumun bugününü ve yarınını güven altına alma amacı doğrultusunda bireylerin (sosyal) güvenliğini sağlamak için oluşturulan kurumlar bütünüdür. Modern sosyal güvenlik sistemleri, sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan olumsuz çalışma koşullarına karşı bir sosyal güvence arayışının ürünü olarak doğmuştur. İşçi sınıfını kapsama alan ilk sosyal güvenlik sistemlerinin, zamanla çalışma yaşamı ve toplumsal yaşamdaki değişimler birlikte (sosyal) koruma sağladıkları kişiler açısından kapsamı genişlemiştir. Çalışanların hastalık, iş kazası, analık, sakatlık, yaşlılık, ölüm ve işsizlik gibi sosyal risklerle karşılaşmaları halinde ortaya çıkan gelir kayıplarının karşılanmasını amaçlayan dar anlamı ile sosyal güvenlik daha çok çalışanları kapsama almıştır (Arıcı, 1999:3). Süreç içerisinde bütün bireylerin bugününü ve geleceğini güvence altına alma; mesleki, fizyolojik ya da sosyo-ekonomik risklerden kaynaklanan geçici, sürekli gelir gelir kayıplarının karşılanarak bireylerin geçinme ve yaşam gereksinimlerinin karşılanmasını içine alan (Talas, 1997:398) anlam ve kapsam genişlemesi ile birlikte sosyal güvenlik, insan(lar)ın, temel bir insan hakkı (Fişek, 1999) olan insan onuruna yakışır, özgür bir birey olarak bir yaşamını sürdürebilmesini sağlamayı hedeflemektedir. Toplumdaki tüm bireylerin bu temel insan hakkından yararlan(dırıl)ması ve sosyal güvenlik gereksinimlerinin giderilmesi sosyal güvenlik sistemlerinin amacıdır. Sosyal güvenlik sistem(ler)inin kapsamı içerisine alınan bütün bireyler, (serbest) piyasanın yoksullaştırıcı, gönenci azaltıcı etkilerinden korunarak "hak" ettiği güvenceye toplum şemsiyesinden yararlanarak kavuş(abil)mektedir (Fisek, 2003). Devlet, sosyal güvenlik kurumları, sistemleri oluşturarak toplumun gönenç düzeyini artırma ve gelir dağılımı adaletini sağlama noktasında görevler yüklenmektedir.

Günümüzde dünya nüfusunun yalnızca %29'u piyasanın bu olumsuz etkilerine karşı sosyal güvenlik sistemleri tarafından korunduğu bilinmektedir (ILO, 2017a:xxix). Küreselleşme ve neo-liberal politikaların yol açtığı, başta artan yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve adaletsizlik karşısında dünya nüfusunun geri kalanının bugünü ve geleceği ile ilgili korku ve kaygıları artmaktadır. Dünya nüfusunun %71'i (5,2 milyarlık) (yalnız ve güvensiz bireylerden oluşan sessiz çoğunluk) ya hiç sosyal güvenlik kapsamında değildir ya da yetersiz koruma kapsamı altındadır. Böylesi bir yapı insanoğlunun geleceğini tehdit eden önemli bir tehlikedir.

Yaşlılık aylığı, işsizlik parası, hastalık parası, ölüm yardımı, engellilik yardımı, aile yardımı vb. biçiminde oluşturulan çağdaş sosyal güvenlik sistem(ler)i günümüzün artan ve çeşitlenen sosyal sorunları karşısında amaçlarını gerçekleştirmede yetersiz kaldığına yönelik eleştiriler artmaktadır. Sosyal güvenlik sistemleri, yaşam kalitesinde oluşan düşüşü engelleme veya etkilerini giderme sistemi olarak işlevlerini yerine getirememektedir.

Çalışmada ilk olarak günümüz sosyal güvenlik sisteminin tarihsel gelişimi, işlevleri anlatılmakta, sosyal güvenlik sistemlerinin işlevlerini yerine getirmedeki etkinliğinden hareketle sosyal güvenlik sistemlerinin (yeniden) yapılandırma gereksinimi doğrultusunda alternatif ve/veya tamamlayıcı yöntem arayışları incelenmektedir.

1.TARİHSEL SÜREÇTE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMLERİNİN KURUMSALLAŞMASI

Sosyal güvenlik gereksinimi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu, karşı karşıya kaldığı tehlikelerin olumsuz sonuçlarından korunmak için bireysel ve toplu önlemler almıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte yeni toplumsal yapıda ortaya çıkan işçi sınıfının ağır çalışma koşulları ve yoksulluk tehlikesi karşısında geleneksel sosyal güvenlik önlemleri yetersiz kalmış, bu nedenle zorunlu sosyal sigortalara dayalı ilk sosyal güvenlik sistemi -hastalık sigortası, iş kazaları sigortası, sakatlık ve yaşlılık sigortası düzenlemeleriyle- 19. yüzyılın son çeyreğinde Almanya'da Bismarck tarafından kurulmuş ve oradan diğer ülkelere yayılmıştır (Güzel, 2005:63; Dilik, 1991:46-49). Tarihsel süreçte sosyal güvenlik sistemlerinde ikinci önemli aşama A.B.D. Başkanı Roosevelt tarafından yürürlüğe konulan 1935 tarihli Sosyal Güvenlik Yasası ile başlamıştır. İlk defa bu yasada kullanılan sosyal güvenlik kavramı, hukuki bir zemine kavuşmuş, sonrasında uluslararası ve ulusal hukuki metinlerde kullanılmaya başlanmıştır. Bu yasa ile sosyal güvenlik alanında ABD'de ilk kapsamlı düzenlemeler yapılmış, devletin ekonomik-sosyal alana müdahalesini önleyen ekonomik liberalizm anlayışı terk edilmiş (Güzel, 2005:63), toplumsal yaşamda sorun olan birçok sosyal tehlike kapsama alınmış; işçiler için yaşlılık, ölüm, işsizlik sigortası ile muhtaç konumdaki yaşlı, çocuk, engelli kimseleri de kapsayan sosyal yardım düzenlemeleri yapılmıştır (Barusch, 2008:107-108). Sosyal güvenlik sistemlerinde tarihsel süreçte ortaya çıkan üçüncü aşama 1942 sayılı Beveridge Raporu'dur. Yoksulluğun çağdaş toplumlar için yüz karası olduğu, bu sorunun geniş kapsamlı sosyal güvenlik sistemi ile çözümlenebileceği raporda belirtilmiştir. Rapor, sosyal güvenlik sisteminin nüfusun tamamını kapsayan, ekonomi-istihdam politikaları ile desteklenen, devlet tarafından yerine getirilen bir kamu hizmeti olduğunu ortaya koymaktadır (Rosanvallon, 2004:123). Bütün sigorta kolları için tek bir prim ödenmesinin yanı sıra aile yardımları ve sağlık alanının vergilerle finanse edilmesi, sosyal sigorta kapsamına alınmamış bireylere sosyal yardımlarla sosyal güvenlik sağlanması ilkelerine göre bir sosyal güvenlik sistemi önerilmiştir.

Bu gelişmeler ışığında sosyal güvenlik sistemleri, ulusal (evrensel) sosyal güvenlik modeli, sosyal sigorta modeli (Bismarck modeli) ya da her iki modelin unsurlarını içeren karma sosyal güvenlik modeli şeklinde kurumsallaşmıştır. Ulusal modelin temelleri Beveridge Raporu'ndaki ilkelere dayanmaktadır. Bu modelde sosyal güvenlik, yalnızca çalışanları değil tüm nüfusu kapsayan, finansmanı devlet bütçesinden karşılanan bir sistemdir.

Günümüzde gelinen noktada dünya genelinde ağırlıklı olarak Bismarck modeli sosyal güvenlik sistemleri uygulanmaktadır: Sosyal güvenlik gereksinimi gidermenin temel yöntemi olarak sosyal sigortalar, sosyal güvenlik sistemlerinin temel kurumu olarak kabul edilmektedir. Bu sistemde, mesleki faaliyet ölçütüne -bağımlı ya da bağımsız çalışma statülerine- göre bireylerin sosyal güvenlik gereksinimi devlet tarafından karşılanmaktadır. Sistemin finansman kaynağı, kazanç esasına dayalı sigorta primleridir. Her çalışan zorunlu olarak sigortalıdır. Çalışanlar, işverenler ve devlet prim ödeyerek sistemin finansmanına katılmaktadır. Sigortalıların aile üyeleri de sosyal güvenlik kapsamına dâhildir. Yaş, cinsiyet, iş, sağlık durumu açısından ayrım yapılmadan sigortalı olmayı gerektiren bir işte çalışan herkes, sosyal tehlikelere (iş kazası ve

meslek hastalığı, hastalık, analık, malullük, yaşlılık, ölüm, işsizlik, aile yardımları) karşı kapsama alınır (Alper, 2011:171). Bu sistemde, sosyal sigortaların kapsama al(a)madığı bireylerin sosyal güvenlik gereksinimi sosyal yardım ve sosyal hizmetler aracılığıyla karşılanmakta, sistemin yetersizliği bu programlarla giderilmektedir (Güzel, 2001:37). Sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin finansmanı devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Sosyal yardımlar yoksul ve muhtaç durumdaki bireylere ve dar gelirlilere insanlık onuruna yaraşır yaşam düzeyi sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Sosyal hizmetler ise toplumdaki bireylerin, ülkenin genel şartları çerçevesinde insana yaraşır bir biçimde yaşamlarını sürdürebilecekleri bir ortam yaratma, sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümüne yardımcı olmaya yönelik; muhtaç çocukların korunması, muhtaç durumdaki yaşlı, hasta, engellilerin bakımı ve yardım, dar gelirli bireylere sağlık hizmeti, konut ihtiyaçlarının giderilmesi gibi her türlü hizmetlerden oluşmaktadır (Tuncay, 1994:15-16).

Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (5510 sayılı yasa) ülkemizdeki sosyal güvenlik sisteminin işleyişini düzenlemektedir. Çalışanlar, sosyal sigortalar tarafından kapsama alınırken genel sağlık sigortası uygulaması tüm nüfusu kapsamaktadır. Ancak genel sağlık sigortası sistemi vergilerle finanse edilme ilkesi yerine kişilerden prim toplanması esasına dayanmaktadır . Türk sosyal güvenlik sistemi bu haliyle Beveridge (Ulusal) modelden ayrılmaktadır (Kol, 2014:156). Sistemde kısa ve uzun vadeli sigorta kolları Sosyal Güvenlik Kurumu, işsizlik sigortası ise İŞKUR tarafından uygulanmaktadır. Sistemin ikinci kolu olan (yaşlılık, özürlülük aylıkları, yoksul vatandaşlara ayni ve nakdi yardımlar ile kimsesiz çocuklar, özürlüler, yaşlılara yönelik eğitim, bakım, sağlık hizmetleri gibi) sosyal yardım ve sosyal hizmetler ise zorunlu sosyal sigorta kapsamı dışında kalanlara yönelik olarak ilgili kamu kurumları tarafından sağlanmaktadır. Sağlanan yardım ve hizmetler, yararlananların maddi hiçbir katkısı olmadan vergilerle finanse edilmektedir (Alper, 2011; Şener, 2010).

2.SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMLERİNİN İŞLEVLERİ

Bireylerin sosyal güvenlik gereksinimini karşılamayı amaç edinen sosyal güvenlik sistemleri (sosyal sigortalar, sosyal yardımlar ve hizmetler), bireylere ekonomik güvence sağlamanın yanı sıra birçok önemli işlevi gerçekleştirmektedir. Bireyin toplumsal yaşamda karşılaşabileceği hastalık, kaza, yaşlılık, ölüm, işsizlik gibi sosyal risklerin zararlarını gidermenin yanı sıra sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı geliştirme, gelirin yeniden dağılımı yoluyla sosyal barışın ve sosyal adaletin sağlanması, yoksullukla savaşım yoluyla ekonomik eşitsizliğin önlenmesi gibi toplumsal ve ekonomik önemli işlevleri de bulunmaktadır.

Sosyal güvenlik sistemleri, bireylerin yaşamlarında karşılaşabilecekleri sosyal riskler karşısında bireyleri korumak için ortaya çıkmış sistemlerdir. Sosyal riskler ne zaman gerçekleşeceği bilinmeyen, gerçekleşmesi muhtemel ya da kesin olan ve meydana geldiğinde bireyin gelir/kazanç kaybına yol açan iş kazası ve meslek hastalıkları, hastalık, analık, malullük, yaşlılık, ölüm, işsizlik gibi risklerin (Tuncay, 1994:7-8) yanı sıra nedeni ne olursa olsun muhtaçlık ve yoksulluk yaratan tüm durumlara (Alper, 2013a:124) karşı sosyal güvenlik sistemleri bireylere gelir garantisi sağlayan sistemlerdir. Sistemin sağladığı gelir garantisi bireyleri muhtaçlık endişesinden kurtarır, bir güvenlik duygusu yaratır (Yazgan, 1992:18-25).

Sistemin sunduğu gelir garantisi bireyleri bugünü ve yarını konusunda korkularından, endişelerinden kurtarır. Diğer bir deyişle, sosyal güvenlik sistemi, toplumun bugününü ve yarınını güven altına alma amacı doğrultusunda bireylerin sosyal "güvenlik" ihtiyacını sağlama işlevini yerine getirir.

Sosyal güvenlik, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi başta olmak üzere birçok uluslararası anlaşma ve sözleşmelerde en temel insan hakkı olarak düzenlenmiştir. Bu hak, yalnız çalışanların ve/veya belli kesimlerin değil, tüm insanların hakkıdır. Ülkede yaşayan herkes bu hakkın öznesidir. (Balkır, 2000:248). Bu hakkın etkin bir şekilde kullanımı ile bireylerin geleceğe güvenle bakabilmesi, maddi/manevi varlığını koruyup geliştirebilmesi (Bulut, 2009:145-146) mümkün olabilmektedir. Bu hakka sahip olanlar işsizlik, yoksulluk gibi risklere karşı belirli bir gelir güvencesine kavuşmaktadır. Onurlu bir yaşam için gerekli temel bir hak olan sosyal güvenlik hakkı (ILO, 2006:30), sosyal güvenlik sistemleri sayesinde ete kemiğe bürünmekte, işlevsel olmakta, hak sahiplerinin gerektiğinde bu haktan yararlanmaları olanaklı kılınmaktadır (Özveri, 2005:147). Bireyler için bir hak, devletler için bir kamu görevi olan sosyal güvenlik, sosyal güvenlik sistemleri ile toplumdaki tüm bireyler için sağlanmaktadır (Yazgan, 1992:33).

Sosyal güvenlik/güvence, toplumda sosyal dayanışmayı ve yardımlaşmayı güçlendirerek sosyal barışın sağlanmasına, sosyal dayanışmanın güçlenmesine, sosyal yabancılaşmanın önlenmesine katkı sunmaktadır (Arıcı, 2013:14). Bu sistemler geliri kesilenlere yönelik gelir akımı, aktarımı sağladığı için gelir eşitliğini sağlayıcı bir etki yapmaktadır. Yüksek gelir gruplarından düşük gelir gruplarına gelir transferi gerçekleştiren sosyal güvenlik uygulamaları, üretilen gelirin daha adil bölüşümünü sağlayarak toplumdaki ekonomik eşitsizliklerin bir ölçüde azaltılmasına, sosyal adaletin gerçekleştirilmesine yardımcı olmaktadır (Yazgan, 1992:116, 339; Tuncay, 1994:6; Alper, 2013b:181; Seeleib-Kaiser, 2008:1).

Primli sosyal güvenlik/sigorta sistemlerinde biriken fonlar, yatırımlar için fon yaratır ayrıca bireyler zorunlu tasarruf yapmaktadır. Sistemde biriken fon ve tasarruflar toplam tasarruf miktarını artırarak yatırımların artmasına katkı sunmaktadır (Talas, 1997:449-451; Cichon vd., 2004:111 ; Arıcı, 2013:14).

Sosyal güvenlik sistemlerinin bireylerin sosyal güvenliğini sağlama işlevi yanında sosyal ve ekonomik alanlarda da birçok işlevi yerine getirdiği ve olumlu etkileri bulunmaktadır. Sosyal güvenlik sistemleri sosyal sigortalar, sosyal yardımlar ve hizmetler aracılığıyla toplumun bugününü ve yarınını güven altına alma amacı ile bireylerin insan onuruna yakışır bir hayat standardına kavuşturulmalarını sağlamaya hizmet ettiği söylenebilir.

3.SOSYAL GÜVENLİK SİTEMLERİNİN İŞLEVSİZLEŞMESİ

Son yıllarda dünya genelinde sosyal güvenlik sistem(ler)ine yönelik tartışmalar artmıştır. Sosyal güvenlik sistemlerinin yetersizliği, işlevlerini yerine getiremediğine yönelik yapılan tartışmalar kamunun ekonomi politikalarındaki dönüşümü ile yakından ilişkilidir. Sosyal refah devleti politikalarından neoliberal politikalara geçiş devletin sosyal güvenlik alanındaki

rolünün sınırlanması (sosyal güvenliğin özelleştirilmesi) talepleri daha çok dillendirilirken uygulanan neoliberal politikalar sonucunda artan ve çeşitlenen sosyal sorunlar sosyal güvenliğe daha çok gereksinim duyulduğunu ortaya koymaktadır.

1980'lerden sonra neo-liberal ekonomi politikalarının yaygınlaşması, buna bağlı olarak serbest piyasa ekonomisi ve küresel rekabeti önleyen tüm engellerin kaldırılması, ekonomik sistemi düzenleme-denetim işlevlerinin serbest rekabete dayalı piyasalara bırakılması, ekonomik ve sosyal politikaların liberalleştirilmesi, özelleştirilmesi, işgücünün esnek hale getirilmesi (Rivero, 2003:49), devletin sosyal harcamalarının azaltılması, kamu hizmetlerinin ve işletmelerinin özelleştirilmesi politikaları dünya genelinde uygulandı. İnsanların geçimini zorlaştıran bu politikalar, yoksulluğun küreselleşmesine ve gelişmiş ve az gelişmiş tüm ülkelerde kitlesel yoksulluğun derinleşmesine yol açmıştır (Şenses, 2003: 328). İçinde bulunulan toplumsal sistemde bireylerin koru(n)masızlığı ve savunmasızlığı, eşitsizlik, sosyal kutuplaşma, gelir dağılımı adaletsizliği, eşitsizliğini artırmıştır (Koray, 2001:230). Ayrıca işsizlik kitlesel işsizliğe dönüşmüştür.

ILO (2017b:7) verilerine göre Avrupa Birliği ülkelerinde işsizlik sorunu derinleşmiştir. İlgili ülkelerde uzun süreli işsizlik sorunu yaşayanların sayısı her geçen yıl artarak tüm işsizlerin yarısını oluşturmuştur. İki yıl veya daha uzun süreli işsizlerin oranı ise tüm işsizler içerisinde %30'lara çıkmıştır. Kısa süreli işsizlik, hastalık gibi geçici nitelikteki risklerden doğan zararları karşılamaya programlanmış sosyal güvenlik sistem(ler)i kitlesel işsizlik, yoksulluk gibi uzun süreli, kalıcı sorunlara uyarlanamamaktadır (Gökçeoğlu, 2015:145). Artan işsizlik, yoksulluk, esnek-güvencesiz istihdam biçimleri, kayıtdışı çalışma sosyal güvenlik sistemlerini zorlamaktadır (Özşuca ve Toksöz 2003; ILO, 2006; Cook and Kabeer, 2009). Tüm bu gelişmeler, sosyal sigorta/güvenlik sistem(ler)i dışındaki nüfusun artmasına ve sistemlerin özellikle bu nüfus kesiminin sosyal güvence dışında kalmasına yol açmaktadır. Kapsam dışı nüfus sosyal yardım ve sosyal hizmet uygulamaları ile kapsam içine alınmaya çalışılmaktadır. [Sosyal] devletin küçül(tül)mesi kamusal harcamaların azaltılması eğimlerini beraberinde getirmiş; bunun sonucunda da kamuda sınırlı sosyal yardım anlayışı sorumluluğunu beraberinde getirmiştir (Esping-Andersen, 2010). Bu anlayış sosyal yardımların refah devletine maliyet(ler)inin azaltılmasına yönelik uygulamaları da beraberinde getirmektedir. Sosyal yardımların miktarı, süresi azaltılmakta, yararlanma koşulları ağırlaştırılmaktadır (Nelson, 2013; Daigneault, 2014). Bunun dışında emeklilik yaşının yükseltilmesi, emeklilik için istenen prim ödeme gün sayısının artırılması, malulen emekliliğin zorlaştırılması gibi sigorta kollarında sunulan yardımlara ulaşma şartları zorlaştırılmaktadır. Neo-liberal anlayışın sosyal güvenlik harcamalarını bir yük olarak görmesi sonucunda emeklilik, sağlık, işsizlik sigortası , gelir desteği ve sosyal yardımlar alanında kesintiler, ödeneklerin düşürülmesi uygulamalarına gidilmektedir. Azal(tıl)an ödeneklerin, bir diğer ifade ile kamunun sosyal güvenlik alanındaki azalan sorumluluğun telafisi ise serbest piyasanın sorumluluğuna bırakılmaktadır. Azal(tıl)an emeklilik ödentilerinin bireysel sorumluluk esasına göre özel (bireysel) emeklilik uygulamaları ile piyasadan tamamlanması, sağlanması kamunun azalan rolünün önemli bir göstergesidir (ILO, 2006:18-21; Polivka & Luo, 2015).

Türkiye'de 24 Ocak (1980) kararları ile uygulanmaya başlanan neoliberal iktisat politikaları işsizlik, yoksulluk ve enformel istihdamın artmasını da beraberinde getirmiştir (Şenses, 2003; Özşuca & Toksöz, 2003; Işık & Mert, 2011; Metin, 2011; İpek, 2014). Neoliberal iktisat politikalarının önemli bir sonucu istihdam yaratmayan büyüme ortamıdır. Böylesi bir ortamda yeni ya da yeterince iş yaratılamamaktadır (Köksel & Fisunoğlu, 2013:41; Şahin & Yıldırım, 2015:126). Yeterli miktarda yaratılamayan iş sayısı, işgücü maliyetlerini düşürmenin önemli bir stratejisi olan enformel istihdamın artması ile sonuçlanmıştır (Özşuca & Toksöz, 2003; Ansal, 1996).

İstihdama katılımın düşmesine eşlik eden işsizliğin ve kayıtdışılığın artması, düşen ücretler zorunlu sigorta kapsamını daraltmakta, sosyal sigorta sisteminin aktüeryal dengesi bozulmakta ve sistem zayıflamaktadır (Kılıç, 2013:102-104). Tüm bu olumsuz gelişmeler (artan yoksulluk, işsizlik), sosyal güvenceye gereksinim duyan nüfusu büyütürken öte yandan sosyal güvenlik sistemine katkı yapacak gelir düzeyine erişememe nedeniyle bu kesim sosyal güvenlik sistemi dışında kalmaktadır.

Türkiye'de 1980 sonrası sosyal güvenlik sisteminde gerçekleştirilen düzenlemeler, sistemden sağlanan karşılıkları azaltırken sistemin sunduğu yardımlara erişim koşullarını ağırlaştırmıştır (Özşuca & Toksöz, 2003; Gökbayrak, 2010). Örneğin, emeklilik yaşı ve emekliliğe hak kazanma süresi arttırılmıştır; Emekliliğe hak kazanmak için gerekli olan sigortalılık süresi 25 yıl olurken kadınlar için 58, erkekler için 60 yaş şartı getirilmiştir. Ayrıca prim oranları ve prime esas kazanç düzeyleri yükseltilmiş; aylık bağlama oranları düşürülerek verilecek emekli aylığı miktarı azaltılmıştır. Sisteme, "Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu (4632 sayılı Yasa)" ile eklenen bireysel emeklilik sistemi, yaşlılık ve emeklilik risk(ler)i karşısında bireyin kendisine serbest piyasa mantığı çerçevesinde sorumluluk verilirken kamunun bu alandaki sorumluluğu azaltılarak piyasanın sosyal güvenlikte tamamlayıcı olarak işlerlik kazanması sağlanmıştır (Aşkın, 2003).

Küreselleşme sürecinde sosyal güvenlik alanında gerçekleştirilen değişim ve dönüşüm sosyal güvenliğin insan onuruna yaraşır yaşam düzeyi sağlama temel işlevini zayıflatmaktadır. Sosyal sigorta kapsamı dışında kalan nüfusun tamamı sistem(ler)in sunduğu sosyal yardım ve hizmetlerden yararlanamamakta; yararlananlar açısından ise bu yardım ve hizmetlerin sürekliliği bulunmamaktadır. Ayrıca sağlanan yardımlar düşük düzeyde ve yetersiz kalmaktadır (Şener, 2010:21).

4.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Özünde kamunun rolünün azaltılmasını ve piyasa temelli ekonomik büyümeyi barındıran neoliberal politikalar bir yandan sosyal güvenliğe şiddetle gereksinimi olan -yoksul, işsiz- nüfusun büyüklüğünü arttırmakta diğer taraftan bu nüfusun korunmasını sağlayacak sosyal güvenlik sistemlerinin uygulamalarını/işlevlerini bir açmaza sokmaktadır. Yaşanan süreçte sınırlı bir kesim sosyal güvenlik sistemi içinde yer alırken, geniş toplum kesimleri sosyal güvenlik sistemi dışında kalmaktadır. Bununla birlikte, sosyal güvenliğin önemli bir sosyal politika aracı olarak işlevlerini yerine getirebilmesi ve aynı zamanda neoliberal politikaların

toplum(lar)da yol açtığı tahribatının giderilmesi sosyal güvenlik sistem(ler)inin kişi bakımından kapsamının genişletilme potansiyeline bağlıdır.

Küreselleşme ve neo-liberal politikaların egemen olduğu günümüz dünyası, artan yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı eşitsizlikleri ile karşı karşıyadır. Sosyal güvenliğe gereksinim duyan kesimlerin genişlemesi anlamına gelen bu durum, uygulanan politikalar sonucunda işlevlerini yerine getirme noktasında zorlanan sosyal güvenlik sistemlerine duyulan gereksinimi de artırmaktadır. Ancak kapsama aldığı kesimlere yeterli sosyal güvence sağlayamayan sosyal güvenlik sistemleri, daha geniş kesimleri kapsama almakta da zorlanmaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenler ışığında, temel bir insan hakkı olan sosyal güvenlik gereksinimi duyan herkesi, başta kapsama alınmayan nüfus kesimlerini kapsama alacak, gereksinim içinde olan ve/veya gereksinim duyacak herkese asgari yaşam standardı sağlayacak gelir olanaklarını sunabilecek sosyal güvenlik sistemlerinin (yeniden) yapılandırılması gerekmektedir. İşsizliğin ve özellikle uzun dönemli işsizliğin yaygınlaşarak kalıcı hale geldiği bir ortamda yalnızca sosyal sigorta modeli ile sosyal güvenlik gereksiniminin karşılanması olası görünmemektedir. Artan yoksulluk başta olmak üzere var olan ve gelecekte ortaya çıkma olasılığı yüksek sosyal riskleri de kapsama alacak, bu risklere karşı koruma sağlayacak yeni sosyal güvenlik araçlarına gereksinim duyulduğu/duyulacağı ortadadır.

KAYNAKÇA

Alper, Y. (2011). "Sosyal güvenlik", Tokol, A ve Alper, Y (Ed.) Sosyal Politika içinde, (160-193) Bursa: Dora Yayınevi

Alper, Y. (2013a), "Sosyal güvenlik ve sosyal sigortalar", Oral, A. İ. ve Şişman Y. (Ed.), Sosyal Politika içinde, (122-149) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

Alper, Y. (2013b), "Sosyal güvenliğin iktisadi ve mali BOYUTU", Alper, Y. ve Tekeli, S. (Ed.), Sosyal güvenlik içinde, (154-191), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

Ansal, H. (1995). "Esneklik: fordizmden post-fordizme dönüşümün anahtarı". Petrol-İş Yıllığı 95-96 içinde, (647- 660), İstanbul: Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası Yayını

Arıcı, K. (1999). Sosyal güvenlik, Ankara: Tes-İş Sendikası Eğitim Yayınları

Arıcı, K. (2013). "Genel olarak sosyal güvenlik (kavram-amacı- konusu ve tarihi Gelişimi)", Alper, Y. ve Tekeli, S. (Ed.), Sosyal güvenlik içinde, (2-30), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

Aşkın, Umur (2003) Bireysel emeklilik rejimi: OECD ülkeleri ile karşılaştırılarak Türkiye' de uygulanabirliği, Ankara Üniveristesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara

Balkır, Z. G. (2000). "Çalışma ve sosyal güvenlik hakları", Tankuter, K. (Ed.) İnsan hakları (Cogito) içinde, (236-258), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Barusch, A. S. (2008). Foundations of social policy social justice in human perspective, Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learning, (Third Edition)

Brigs, A. (2006). "The welfare state in historical perspective", Pierson, C. and Castles, F. G. (Eds.) in The welfare state: A reader, (16-29) Cambridge: Polity Press,

Bulut, N. (2009). Sanayi Devrimi'nden küreselleşmeye sosyal Haklar, İstanbul: Oniki Levha Yayınları

Cichon, M., Scholz, W., Meerendok, A., Hagemejer, K., Bertranou, F, Plamandon, P. (2004). Financing social protection, Geneva: ILO

Cook, S. and Kabeer, N. (2009), Socio-economic security over the life course: A global review of social protection, Institute of Development Studies, Erişim Tarihi: 05.05.2018, https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/AGlobalReviewofSocialProtection.pdf

Daigneault, M. (2014, October-December). "Three paradigms of social assistance", Sage Open, 4 (4) 1-8

De Rivero, O. (2003). Kalkınma efsanesi: 21. yüzyılın bağımsız yaşayamayan ekonomileri, (Çev.) Ö. Karakurt, İstanbul: Çitlembik Yayınları

Dilik, S. (1991). Sosyal güvenlik, Ankara: Kamu-İş Yayınları

Esping-Andersen, G. (2010). "Altın çağ sonrası? Küresel bir ekonomide refah devleti ikilemleri", Buğra, A ve Keyder, Ç. (Der.), Sosyal politika yazıları içinde, (53-100) İstanbul: İletişim Yayınları

Fişek, A.G. (1999, Temmuz-Ağustos). "Sosyal güvenlikte reform için geçiş süreci", Çalışma Ortamı Dergisi, Sayı: 45, Erişim tarihi: 05.05.2018, https://sosyalpolitika.fisek.org.tr/a/

Fişek, A.G. (2003, Eylül-Ekim). "Sosyal güvenliğin cinsiyeti", Çalışma Ortamı Dergisi, Sayı:70, Erişim tarihi: 05.05.2018, https://sosyalpolitika.fisek.org.tr/sosyal-guvenligin-cinsiyeti/

Gökbayrak, Ş. (2010). "Türkiye'de sosyal güvenliğin dönüşümü", Çalışma ve Toplum, 2010 (2), 141-162

Gökçeoğlu, Ş. (2015). "İnsan hakları perspektifinden sosyal güvenlik hakkının anlamı ve kapsamı", VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu'nda sunulmuş tebliğ Pamukkale Üniversitesi, 10-11 Aralık 2015, Erişim Tarihi: 05.05.2018, http://www.sosyalhaklar.net/2015/bildiriler/sihus2015.pdf

Güzel, A. (2001, Ocak). "Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde Türk sosyal güvenlik sistemi", İktisat Dergisi, Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, Sayı: 409, (36-45)

Güzel, A. (2005). "Türk sosyal güvenlik sisteminde öngörülen reform mevcut sorunlara çözüm mü?", Çalışma ve Toplum, 4 (7) 61-76

ILO (2006). Social security for all: Investing in global social and economic development: A consultation, Issues in Social Protection Discussion Paper 16, Geneva: ILO

ILO (2017a). World social protection Report 2017-19, Geneva: ILO

ILO (2017b). Avrupa ve Orta Asya'da insana yakışır işin geleceği: Fırsatlar ve zorluklar, Onuncu Avrupa Bölgesel Toplantısı, İstanbul, 2-5 Ekim 2017, Cenevre: Uluslararası Çalışma Ofisi, Erişim Tarihi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_577337.pdf

Işık, S. ve Mert, M. (2011). "İşsizlik ve yoksulluk sorununu çözmeye yönelik istihdam/gelir garantisi politikalarının uygulanabilirliği: Antalya örneği", İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 13 (1) 53-80

İpek, M. (2014). "Kayıtdışı istihdamda küresel etkiler ve sosyal örüntüler", Çalışma ve Toplum, Sayı:40 63-185

Kılıç, S. (2013). "AB ülkeleri ve Türkiye arasında sosyal güvenlik sorunlarının genel bir karşılaştırması", Sosyal Siyaset Konferansları, 64-65 (1-2), 87-109

Kol, E. (2014, Bahar). "Refah rejimleri açısından sağlık sistemlerinin değerlendirilmesi: Güney Avrupa refah modeli ve Türkiye", Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, 3 (5) (131-168)

Koray, M. (2001, Yaz). "Gerçeklerin stilize edildiği bir dünyada ötekileşen yoksulluk", Toplum ve Bilim, Sayı: 89, (218-241)

Köksel, B. ve Fisunoğlu, H. M. (2013). "Türkiye'de işsizlik ve istihdam politika önerileri", H. Atik (Ed.). Cihan Dura'ya armağan: 2000'li yıllarda Türkiye ekonomisi: yapısal dönüşümler, ana sorunlar ve çözüme dönük politika önerileri içinde (23-47), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Metin, B. (2011) Türkiye'de 2000 sonrası dönemde uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar temelinde yoksulluk sorunu: Ankara'da uygulamalı bir araştırma, (Yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Nelson, K. (2013). "Social assistance and EU poverty thresholds 1990-2008. Are European welfare systems providing just and fair protection againts low income?", European Sociological Review, 29 (2), 386-401, Erişim Tarihi: 05.05.2018, https://academic.oup.com/esr/article/29/2/386/478695

Özşuca, Ş. T. ve Toksöz, G. (2003). Sosyal koruma yoksunluğu, enformel sektör ve küçük işletmeler, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

Özveri, M. (2005, Mart-Nisan). "Türkiye'de sosyal güvenlik hakkının geleceğine ilişkin düşünceler", Toplum ve Hekim, 20 (2), (147-150)

Polivka, L. and Luo, B. (2015). "The neoliberal political economy and erosion of retirement security", The Gerontologist, 55 (2), 183-190

Rosanvallon, P. (2004), Refah devletinin krizi, Ankara: Dost Yayınları

Seeleib-Kaiser, M. (2008). "Welfare state transformations in comparative perspective: shifting boundaries of 'public and private social policy?'", Seeleib-Kaier, M. (Ed.) in Welfare state transformations: Comparative perspective, New York: Palgrave Macmillian

Şahin, L. ve Yıldırım, K. (2015). "On dokuzuncu yüzyıldan günümüze Türkiye'de işsizlikle mücadele politikalarının gelişimi", Çalışma ve Toplum, Sayı:45/2, 111-152

Şener, Ü. (2010). Yoksullukla mücadelede sosyal güvenlik, sosyal yardım mekanizmaları ve işgücü politikaları, Tepav Politika Notu, Erişim Tarihi: 05.05.2018, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271313906r3055.Yoksullukla_Mucadelede_Sosyal_Guvenlik.pdf

Şenses, F. (2003). Küreselleşmenin öteki yüzü: Yoksulluk, İstanbul: İletişim Yayınları

Talas, C. (1997). Toplumsal ekonomi, Ankara: İmge Kitabevi, 7.Baskı

Tuncay, A. C. (1994). Sosyal güvenlik hukuku Dersleri, İstanbul:

UNDP (2014). Human development report 2014: Sustaining human progress: reducing vulnerabilities and building resilience, New York: UNDP

Yazgan, T. (1992). İktisatçılar için sosyal güvenlik ders notları, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TÜRKİYE'DE ENFLASYON HEDEFLEMESİNİN BAŞARISININ BELİRLEYİCİLERİ (2002-2017)

Doç. Dr. Pelin Karatay GÖGÜL
Dicle Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
pelinkaratay@hotmail.com

Gizem ERKEK
Gebze Teknik Üniversitesi / İşletme Fakültesi İktisat Bölümü
gzm_erkek@yahoo.com.tr

ÖZET: Gelişmekte olan ekonomilerin en büyük problemlerinden biri olan enflasyonu kontrol altına alabilmek için yasayla fiyat istikrarını sağlamaya yönelik, birçok para politikası stratejisi uygulanmaktadır. Bu politika araçlarından biri olan enflasyon hedeflemesi stratejinin Türkiye'de esas politika aracı, TCMB'nin belirlediği kısa vadeli faiz oranıdır. Türkiye gibi enflasyonun ve faiz oranlarının yüksek seyrettiği ülkeler için bu rejimin başarısı özellikle para politikasının etkinliği açısından önem kazanmaktadır. Bu amaçla Türkiye "de enflasyon hedeflemesi politikasının başarısını etkileyen unsurlar 2002-2016 dönemi için zaman serisi analiziyle araştırılmıştır. Enflasyon oranının; bütçe açığı, cari açık, faiz oranı ve reel ekonomik büyüme oranı tarafından etkilendiği dikkate alınarak değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin varlığı ARDL Sınır Testiyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon Hedeflemesi, Para Politikası, ARDL Sınır Testi

DETERMINANTS OF SUCCESS OF INFLATION TARGETING in TURKEY (2002-2017)

ABSTRACT: Inflation is one of the biggest economic problem especially in developing countries. To control inflation, lots of monetary policies are applied via rules toward to provide price control. This policy of inflation targeting strategy is one of the tools essential policy tool in Turkey, is the short-term interest rates set by the Central Bank. The success of this regime remained as high inflation and interest rates for countries like Turkey is particularly important for the effectiveness of monetary policy. To this end, Turkey "was also investigated by time-series analysis for the period 2002-2016 elements affecting the success of inflation targeting policy. Inflation rate; The existence of long-term co-integration relationship between the variables, considering the budget deficit, current account deficit, interest rate and real economic growth rate, was examined by ARDL Border Test.

Key Words: Inflation Targetting, Monetary Policies, , ARDL Boundary Test

GİRİŞ

Enflasyon hedeflemesi, hükümet, merkez bankası ya da her ikisinin birlikte hareket etmesi yoluyla, belli bir zaman diliminde gerçekleştirilmek amacıyla, enflasyon oranı için sayısal bir hedefin veya hedef aralığının halka ilan edilmesi olarak tanımlanmıştır (Bernanke ve Mishkin, 1997). Bu rejim enflasyon için orta vadeli sayısal bir hedefin konulduğu, para politikasının temel hedefinin fiyat istikrarı sağlamak olduğu, bunun dışında başka parasal hedeflerin bulunmadığı ve merkez bankasının şeffaflığının ve hesap verilebilirliğinin sağlanmış olduğu bir para politikası rejimidir (Mishkin, 2000).

Enflasyon hedeflemesini uygulayan özellikle gelişmekte olan ekonomiler, ücret ya da döviz kuru yerine yalnızca enflasyon hedefine odaklanmaktadır. Enflasyon hedeflemesi ve döviz kuru paralel olarak yürütülse de, bu hedefler arasında bir uyuşmazlık durumunda enflasyon hedeflemesi tercih edilmelidir (Mason, Savastona ve Sharma, 1997). Tek politika hedefine odaklanılması, ileriki dönemlerde oluşabilecek enflasyonist beklentilerin azaltılması açısından

oldukça önemlidir. Çünkü fiyat istikrarı tek hedef olarak belirlendiği zaman, hükümet yetkililerinin ani genişletici para politikalarıyla ekonomiye müdahale şansı ortadan kalkmaktadır. Böyle bir durum, para politikasının arz şoklarına uygun bir şekilde hareket etmesini zorlaştırarak yüksek düzeyde hasıla oynaklığı problemini de beraberinde getirmektedir (Green, 1996). Merkez banklarının fiyat istikrarı dışında mali istikrar sağlama amacı gütmesi enflasyon hedeflemesi stratejisiyle çelişebilir. Enflasyon hedeflemesi stratejisine geçmeyi planlayan merkez bankası güçlü bir finansal ve mali sisteme sahip olmalıdır ki amaçlanan enflasyon değerine ulaşılabilsin. Bu bağlamda, yürürlüğe girecek para politikası bankacılık sisteminde aksaklıklara yol açabilir. Bu nedenle, söz konusu problemlerin yaşanmaması için enflasyon değeri dışında bir nominal hedefin olmaması ve merkez bankasının birincil amacı istenilen enflasyon düzeyine ulaşmak olmalıdır.

Türkiye'de ilk kez enflasyon hedeflemesi 2002 tarihli basın duyurusu ile „Örtük Enflasyon Hedeflemesi" rejiminin şeklinde uygulanmıştır. Örtük enflasyon hedeflemesi, açık enflasyon hedeflemesine geçişin ilk aşaması olarak gerçekleşmiştir. Örtük enflasyon hedeflemesi enflasyon hedeflemesine yakınsama rejimidir. Merkez Bankasının resmi enflasyon hedeflemesi için yetersiz gördüğü koşulların, örneğin enflasyon hedeflemesinin kurumsallaşması, teknik altyapının oluşturulması, hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkesi, Merkez Bankası bağımsızlığının sağlanması gibi etkenlere kademeli olarak kısa vadeli faiz oranı aracı ile adapte olma süreci olmuştur. Enflasyon hedeflemesi rejiminden farkı, burada para otoriteleri enflasyon hedefinden ziyade diğer ekonomik göstergelere de odaklanabilmesi olmuştur (Gül, Ekinci ve Gürbüz, 2006: 166). Türkiye"nin kredi riskinin tarihsel olarak düşük seviyelerde olması, kamunun borçlanma gereğinin ortadan kalkması ve kamu borcunun düşük düzeylere inmesiyle, 2005 yılının sonlarına doğru artık, Açık Enflasyon Hedeflemesi" rejimine geçileceğinin sinyalleri verilmiştir. 2006 yılı Ocak ayında TCMB"nin resmi olarak enflasyon hedeflemesine geçileceği duyurulmuştur. Ancak Tükiye'de bu tarihten sonra zaman zaman enflasyon hedeflemesi rejiminin başarısı istenilen düzeylerde gerçekleştirilememiştir. Krizle, döviz kuru baskısı, sıcak para hareketleri, mali baskınlık gibi nedenlerle enflasyon hedeften şaşma göstermiştir. Dolayısıyla Türkiye için enflasyon hedefinin bazı belirleyicileri mevzu bahistir. Bu çerçevede çalışmada örtük enflasyon hedeflemesi rejimine geçilen 2002 yılı ve sonrası dikkate alınarak araştırma yapılmıştır.

1.ENFLASYON HEDEFLEMESİ REJİMİNİN BELİRLEYİCİLERİ

Merkez Bankası'nın bağımsız olması, düşük mali baskınlık ve gelişmiş finansal piyasalar, sürdürülebilir bir cari açık, enflasyon hedeflemesi uygulayan bir ülkede bulunması gereken en önemli ön koşullardır. Merkez bankası bağımsızlığını, " Merkez Bankasının, para politikasını, siyasi otoritelerin nüfuzuna ve tasarrufuna maruz kalmadan, hedefleri doğrultusunda uygulayabilme, gerektiğinde değişiklik yapabilme esnekliğine ve inisiyatifine sahip olması" olarak tanımlamaktadır. Bağımsızlık kavramı, bu stratejiyi uygulayan birimlere güvenin artması, Merkez Bankasının saygınlığı ve kredibilitenin artması enflasyon hedeflemesinin başarıya ulaşması açısından oldukça önemlidir. Bu tanımlardan yola çıkarak bağımsızlık

kavramı, Merkez Bankasının hiçbir denetim mekanizmasına tabii olmaksızın, piyasada ekonomik sisteminden kopuk kararların uygulanması olarak algılanmamalıdır.

Düşük mali baskınlığa gelince; para politikasının mali otoritenin etkisinde kalmamasının bir n koşulu olarak değerlendirilmektedir. Frankel ve Rose (1994) mali baskınlığı "Gelecek dönemlerin faiz dışı bütçeleri öyle oluşmalı ki, kamu borç stokunu, parasal genişlemeye gitmeden, zamanla eritmekte bir sorun olmasın" olarak tanımlamaktadır. Mali baskınlığı önlemenin tek yolu ise maliye politikasını disipline etmekten geçmektedir. Mali baskınlık, para politikasının kamu kesimi finansman ihtiyacı doğrultusunda hareket etmesi anlamına gelmektedir (Khan 2003). Mali disiplinin sağlandığı bir durumda dolayısıyla enflasyonist etki yaratacak kamu harcamasının enflasyon hedeflemesi üzerinde olumsuz etkisi önlenmiş olur

Enflasyon hedeflemesi rejiminin bir diğer önemli önkoşulu, güçlü ve gelişmiş finansal piyasalardır. Güçlü ve gelişmiş bir finansal sistemden kasıt, bankacılık sisteminin sağlam olmasıdır. Çünkü gelişmemiş bir finansal alt yapı para politikasının verimliliğini azaltmakta ve nihai hedef olan fiyat istikrarı amacından uzaklaşmasına neden olmaktadır. Merkez Bankası, uygulayacağı para politikalarını bankalar aracılığı ile piyasaya sürdüğü için özellikle ticari bankalar bu aktarım mekanizmasında önemli rol oynamaktadır. Piyasaya para sürme, bankalar aracılığıyla yapıldığından, Merkez Bankası bu işlemi açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılık ve reeskont oranları kanalıyla ticari bankaların açtığı kredilere etki etmektedir. Finansal piyasaların altyapısının zayıf olması, Merkez Bankasının piyasa tabanları araçlarının kullanımını kısıtlayacağı için enflasyon hedeflemesinin ekti alanını daraltacaktır (Çolakoğlu, 2002). Özatay (2011: 397)"ya göre, finansal sektörün, devlet tahvili ve hazine bonosu gibi araçlarla kamu borç yükünü karşılayacak düzeyde olması, Merkez Bankasının hazine borçlanmasında üstleneceği yükümlülüğü de önemli ölçüde azaltacaktır.

Ayrıca, finansal piyasaların iyi işlemesi para ve döviz kuru operasyonlarının etkinliğini de arttırmaktadır. Bu işlemleri Merkez Bankası, yaygın piyasa fiyatlarından herhangi bir sapma olmadan, geniş çapta yönetme gereği duyabilir. Merkez Bankası, para politikalarını etkin bir biçimde yönetmek için bilançolarını ve ülkenin döviz rezervlerini kontrolü altında tutarak, gerektiğinde nihai ödünç verici olarak kredi verebilmektedir. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde dolarizasyon sorunu ortaya çıktığı için finansal sistemin gelişmesi dolarizasyonu baskılayarak para politikasının etkinliğini arttırmaktır (Carare ve diğ., 2002).

2.LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Son yıllarda enflasyon hedeflemesi rejimini konu alan çalışmalarda, enflasyonu etkileyen döviz kuru, faiz oranı, büyüme ve para arzı gibi önemli değişkenler baz alınmıştır. Edinilen sonuçların bir kısmı EH"yi desteklemekte, bazıları ise özellikle dışa başlı gelişmekte olan ülkelerin yeterli ön koşulları sağlamadaki yetersizliğinden kaynaklı EH uygulamasının başarıya ulaşmasının güç olduğunu savunmaktadır.

Ersel ve Özatay (2008), EH rejimini, Türkiye"de uygulanabilirliğinin zamanlaması açısından incelemiş ve EH rejiminin başarısında para ve maliye politikalarının koordinesinin önemli

olduğunu, ancak mali piyasalardaki baskınlığın giderilmediği sürece EH uygulaması için hiçbir zaman doğru zaman olmayacağı sonucuna varmıştır. Badurlar (2009), 2002-2008 dönemi aylık verileri kullanarak, dalgalı kur rejimi altında uygulanan EH stratejisinin para politikası üzerindeki etkisini, Sınır Testi yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre, kısa vadede enflasyonist baskıyı azaltma amacıyla uygulanan yüksek faiz-düşük kur modeli altında daraltıcı para politikasının gerçekleşemediği tam tersine para arzındaki artışa yol açtığı sonucuna varılmıştır. Yapraklı ve Kalkan (2012) çalışmasında, Türkiye"de uygulanan AEH rejimi kapsamında uygulanan para politikaları ile enflasyon arasında öngörülebilir ve istikrarlı bir ilişki var olup olmadığını incelemiştir. Analizde, 2006-2011 dönemi aylık verilerinden yararlanılarak enflasyon, döviz kuru arasındaki ilişki eş bütünleşme, Granger Nedensellik ve Vektör hata düzeltme modeli ile sınanmıştır. Edinilen bulgulara göre, Türkiye"de uygulanan EH rejiminde başarılı olunmuş, fakat döviz kurunun fiyatlar düzeyindeki etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Gündoğan (2013), EH rejimini fiyat istikrarı ve finansal istikrar açısından değerlendirmiştir. 2002-2012 dönemi aylık verilerin kullanıldığı analizde enflasyonunun, faiz oranı, döviz kuru, para arzı ve yurtiçi kredi hacmiyle olan ilişkisini VAR modeli ile incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, enflasyon oranındaki oynaklığın çoğunluğu enflasyon oranının kendisiyle açıklanırken, uzun dönemde enflasyon değişimlerini açıklayıcı değişkenler giderek azalan etkiye göre; kredi hacmi, para arzı, döviz kuru ve faiz oranı olarak belirlenmektedir. Göğül ve Songur 2016 yılında yapmış olduğu çalışmada, 2006-2015 dönemi Türkiye"de fiyat istikrarı sağlanmasına yönelik seçilebilecek en iyi para politikasının büyüme, döviz kuru ve üretim değişkenleri doğrultusunda kurala dayalı belirlenip belirlenmediğini sınanmıştır. Bu çalışmada, çeyreklik verilerden yararlanılarak Taylor Kuralı"nın geçerliliği ARDL Sınır Testi ile sınanmıştır. Edinilen bulgular neticesinde, EH rejimine geçişle birlikte, Taylor Kuralı altında örtülü olarak para politikası uygulandığı saptanmıştır.

Dünya'da yapılan çalışmalar ise şöyle sıralanabilir: Taylor 1993 yılında yapmış olduğu çalışmada, 1987-1992 dönemi, ABD"de enflasyon ve para politikası araçları arasında istikrarlı ve öngörülebilir bir ilişkinin olup olmadığını sınamıştır. Yapılan çalışmada, çeyreklik verilerden yararlanılarak para arzı, döviz kuru, faiz oranının enflasyona etkisini regresyon analizi çerçevesinde EH rejiminin başarısını incelemiştir. Çıkan sonuçlar kapsamında, döviz kuru ve enflasyon arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, uzun vadeli para politikası olarak faiz oranın saptandığı ve EH uygulamasının başarılı olduğu tespitinde bulunmuştur. Ball ve Sheridan (2003) yılında yapmış olduğu çalışmada, çeyreklik verilerden faydalanarak EH rejiminin, çıktı oranına ve faiz oranına olan etkisini AR (Auto Regressive) modelinden faydalanarak incelemiştir. Edinilen bulgular neticesinde, 1990lı yıllardan sonra EH benimseyen ülkelerin, nispeten benimsemeyen ülkelere göre ortalama enflasyon oranında olumlu ölçüde azalış yaşandığı, ancak bu gelişmenin EH rejimi uygulaması öncesinde ülkelerin enflasyonu kontrol altına almalarında başarısız olduklarından kaynaklı olduğunu göstermiştir. Sabban, Rosada ve Powell (2003) çalışmasında, EH rejiminin, reel ve nominal şokların ikincil etkilerini VAR (Vector Autoregressıon) modeliyle açıklamıştır. Yapılan analizde, EH benimseyen 9 ülkeden (Şile, Meksika, Brezilya, İngiltere, Yeni Zelanda, Avustralya, İsveç, İsrail, Kanada) 7

tanesinde (Şile ve İngiltere hariç) EH rejiminin başarılı bir performans sergilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Petturson (2004) çalışmasında, birçok yönden EH rejiminin etkinliğini ölçmektedir. Sonuç olarak, enflasyon hedeflemesinin başarılı olduğu ve EH benimseyen ülkelerde, enflasyonun daha kolay bir şekilde kontrol altına alındığı ve enflasyondaki dalgalanmanın azaldığı gözlemlenmiştir. Ancak başarılı bir para politikası uygulayıp, EH benimseyen ve benimsemeyen ülkelerin, fiyat istikrarı sağlamadaki performansları benzerlik göstermektedir. Vega ve Wilkelried (2005) EH rejimi uygulayan ve uygulamayan ülkelerin, enflasyon düzeylerini ve oynaklıklarını kıyaslamıştır. Yapmış olduğu çalışmada, enflasyon hedeflemesinin fiyatlar genel düzeyini baskıladığı ve enflasyondaki dalgalanmaları azalttığı, gelişmekte olan ülkelerde ise enflasyondaki ataleti azalttığı sonucuna varılmıştır IMF (2005) çalışmasında, gelişmekte olan EH rejimi uygulayan ve uygulamayan ülkelerin performansını incelemiştir. Edinilen bulgular doğrultusunda, EH benimseyen ülkelerin benimsemeyen ülkelere görece düşük düzeyde bir enflasyon oranı, oynaklığı ve ileriye dönük pozitif enflasyon beklentisi olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, EH stratejisiyle birlikte faiz oranları, döviz kuru, büyüme oynaklığı gibi önemli makroekonomik göstergelerde dalgalanma azalmıştır. Kontonikas (2006) İngiltere için enflasyon ve enflasyon belirsizliği üzerine yapmış olduğu çalışmasında, EH rejimine geçiş sonrasında enflasyondaki ataletin, enflasyon oynaklığının azaldığı ve ortalama enflasyonun düşmesiyle birlikte uzun vadede negatif yöndeki enflasyon beklentilerinin iyileştiği gözlenmiştir. Kim ve Park (2006), 1999 yılından itibaren Kore"de EH uygulamanın performansını makro ekonomik değişkenlerden faydalanarak incelemiştir. Bu çalışmada, fiyatlar genel düzeyi ve enflasyon oynaklığının önemli ölçüde azaldığını, anacak bu düşüşteki ana etkenin enflasyonist şoklardan ziyade, ileriye dönük enflasyon öngörülerinin şoklara olan duyarlılığın azaltılması olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Batini ve Laxon 2006 yılında yapmış olduğu çalışmada EH rejimi uygulayan ve uygulamayan gelişmekte olan 35 ülkenin EH başarısını kıyaslamıştır. Edinilen bulgular doğrultusunda, EH uygulayan ülkelerin uygulamayanlara göre nispeten enflasyon düzeylerinin, oynaklıklarının ve ileriye dönük enflasyon tahminlerinin iyileştiği gözlemlenmiştir. Ayrıca bu analizde, EH benimseyen ülkelerde, önemli makroekonomik değişkenlerden nominal döviz kuru, reel faiz ve reel çıktı açığı dalgalanmalarının azaldığı gözlemlenmiştir. Tapsoba (2009) çalışması, EH rejiminin mali disiplin sağlayıp sağlamadığını GMM yöntemi ile incelemiştir. Yapılan çalışmada, EH uygulayan ve uygulamayan 58 ülke örneklem olarak belirlenmiştir. Edinilen bulgular doğrultusunda, gelişmekte olan ülkelerde esnek olarak uygulayan ülkelere kıyasla önemli boyutta mali disiplin sağladığı ve sağlanan disiplinin, Merkez Bankası bağımsızlığı, finansal derinlik, EH rejiminin ne kadar süreyle uygulandığına bağlı olarak değişkenlik gösterebileceği kanaatine varılmıştır. Filho (2010) yapmış olduğu çalışmada, yaşanan krizlerin üstesinden gelme hususunda para politikası olarak EH rejiminin uygulanabilirliğini incelemiştir. Bu doğrultuda enflasyon, işsizlik oranı, reel efektif döviz kuru ve politika faizi gibi değişkenlerin panel veri analizinden yararlanarak EH rejiminin krizle başa çıkmanın optimal bir para politikası olabileceği sonucuna varmıştır.

3.VERİ VE MODEL

Türkiye'de enflasyon hedeflemesi başarısının belirleyicileri araştırılmak üzere yapılan bu çalışmada, enflasyon oranının; bütçe açığı, cari açık, faiz oranı ve reel ekonomik büyüme oranı tarafından etkilendiği dikkate alınarak 1 numaralı Model oluşturulmuştur. Model çerçevesinde zaman serisi teknikleri kullanılarak enflasyon hedeflemesi rejiminin başarısının belirleyicileri araştırılmıştır.

$$TUFE_t = \alpha_0 + \alpha_1 CA_t + \alpha_2 BA_t + \alpha_3 BUY_t + \alpha_4 FAIZ_t + \varepsilon_{1t} \qquad (1)$$

Yukarıdaki modellerde TUFE, fiyatlar genel seviyesindeki artışı göstermek ölçmek üzere Tüketici Fiyatları Endeksini; FAIZ, mevduat faiz oranını; CA, cari açık/GSYİH oranını; BA, bütçe açığı/GSYİH oranını; BUY, reel büyüme oranını; ε_t ise hata terimlerini ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan faiz ve TÜFE değişkenlerine ait veri seti TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden, CA/GSYİH ve BUY serileri, IMF International Financial Statistics (IFS)'den, BA/GSYİH serisi Hazine Veri Dağıtım sisteminden derlenmiş olup, 2002:1-2016:12 dönemine ait çeyreklik verilerden oluşmaktadır. Modelde kısa dönem nominal faiz oranı olarak mevduat faiz oranı alınmıştır. Enflasyon oranının tanımlanması için Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) kullanılmıştır. Tüm bağımsız değişkenlerin baz yılları (2010=100) olarak alınmıştır. Çalışmada zaman serisi tekniklerinden faydalanırken Eviews 9.0 ve WinRats 8 paket programı kullanılmıştır.

4.YÖNTEM VE BULGULAR

Ampirik çalışmalarda oluşturulan bağlanımın gerçek ya da sahte bir ilişkiyi yansıtıp yansıtmadığı, zaman serilerinin en önemli özelliği olan durağanlık kavramıyla ilintilidir. Zaman serisi tekniklerinin kullanıldığı analizlerde değişkenler arasındaki ilişkiye bakmadan önce serilerin durağanlık özelliklerinin araştırılması gerekmektedir. Serilerin durağanlık özelliklerini araştırmak üzere birçok test mevcutken çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi, Kwiatkowski-Phillips-Schmidit-Shin (KPSS) birim kök testi ve Zivot-Andrew birim kök testlerinden faydalanılmıştır.

4.1. Birim Kök Testleri ve Sonuçları

Durağanlık sınamasının en yaygın yöntemlerinden biri, Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş-Dickey-Fuller ADF birim kök testidir (Dickey ve Fuller,1982: 1075-1072). Bu analizde kullanılan denklem şu şekildedir;

$$\Delta y_t = \beta_1 + \beta_2 + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \alpha \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Denklemdeki Δyt, durağanlığı sınanan değişkenin birinci farkı, t genel eğilim değişkeni ve Δyt-1 ise gecikmeli fark terimlerini ifade eder. Denkliğe gecikmeli fark terimlerinin eklenmesinin nedeni, hata teriminin (εt) ardışık bağımsız olmasını sağlamaktır. ADF birim kök testinden ağırlıklı sonuçlar elde edilebilmesi için modelde otokorelasyon, yani hata teriminin birbirini izleyen terimleri arasında ilintinin olmaması gerekmektedir. Denklemdeki "k" olan gecikme uzunlukları ise Schwarz (SIC) bilgi kriterleri kullanılarak belirlenmiştir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF Birim Kök Testi (Sabitli)					
	Düzey			***Birinci Fark***		
Değişkenler	ADF-Test İstatistiği	Kritik Değer	Gecikme Uzunluğu	ADF-Test İstatistiği	Kritik Değer	Gecikme Uzunluğu
BA/Gsyih	-3.246	-3.560	3	-3.747**	-3.562	3
CA/Gsyih	-3.254	-3.562	4	-3.824**	-3.568	5
i	-5.313**	-3.552	1	-5.628**	-3.555	1
Büy	-3.492	-3.555	1	-6.398**	-3.555	1
TÜFE	-3.373	-3.560	3	-10.656**	-3.560	2
ADF Birim Kök Testi (Trend ve Sabitli)						
	Düzey			***Birinci Fark***		
Değişkenler	ADF-Test İstatistiği	Kritik Değer	Gecikme Uzunluğu	ADF-Test İstatistiği	Kritik Değer	Gecikme Uzunluğu
BA/Gsyih	-2.417	-4.144	4	-10.622**	-4.140	2
CA/Gsyih	-3.158	-4.144	4	-4.2596**	-4.152	5
i	-3.241	-4.130	1	-6.4072**	-4.133	1
Büy	-3.585	-4.133	1	-6.3318**	-4.133	1
TÜFE	-4.655**	-4.144	4	-6.155**	-4.156	6

Not: Schwartz Bilgi Kriterine göre sonuçlar alınmıştır. Maksimum gecikme uzunlukları 7 olarak alınmıştır. ** %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir

Tablo 1'de verilen ADF birim kök testi sonuçlarına göre sabitin içerildiği modelde faiz değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde düzeyde durağan iken, BA/Gsyih, CA/Gsyih, büyüme ve TÜFE değişkenleri durağan değildir. Değişkenlerin birinci farkı alındığında tüm değişkenler %5 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmektedir. Trend ve sabitin içerildiği modelde TÜFE değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde düzeyde durağan iken, BA/Gsyih, CA/Gsyih, büyüme ve faiz değişkenleri birim köklü olup birinci farkı alındığında tüm değişkenler %5 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmektedir.

Kwiatkowski-Phillips-Schmidit ve Shin tarafından 1992 yılında geliştirilen KPSS birim kök testi, ADF testinin serinin durağan olmadığı H0 hipotezine karşılık, serinin durağan olduğunu ve birim kök içerdiğini iddia eder. Kwiatkowski vd. (1992)'ye göre bir zaman serisi deterministik trend etkisinde, bir rassal ve bir hata terimi içermektedir. Bu testin amacı, serinin deterministik trenden arındırılarak durağanlaştırılmasıdır. Test, durağan olduğu temel hipotezi için Lagrange Multiplier (LM) test istatistiği kullanılmıştır.

KPSS testindeki hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : $\sigma_u^2=0$ ise seri durağandır (birim kök vardır)

H_1: $\sigma_u^2\neq0$ ise seri durağan değildir (birim kök yoktur)

Tablo 2'de verilen KPSS birim kök testi sonuçlarına göre sabitli modelde BA/Gsyih, CA/Gsyih, büyüme değişkenleri %5 anlamlılık düzeyinde düzeyde durağandır. Faiz ve TÜFE değişkenleri birim köklü olup, birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedir. Trend ve sabitli model de ise sadece büyüme değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde düzeyde durağan iken diğer değişkenler birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir.

Tablo 2: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

(Sabitli)

	Düzey		***Birinci Fark***	
Değişkenler	KPSS-Test İstatistiği	Kritik Değer	KPSS-Test İstatistiği	Kritik Değer
BA/Gsyih	0.337**	0.463	0.136**	0.463
CA/Gsyih	0.211**	0.463	0.231**	0.463
Faiz	0.759	0.463	0.577	0.463
Büy	0.169**	0.463	0.057**	0.463
TÜFE	0.607	0.463	0.153**	0.463

(Trend ve Sabitli)

	Düzey		***Birinci Fark***	
Değişkenler	KPSS-Test İstatistiği	Kritik Değer	KPSS-Test İstatistiği	Kritik Değer
BA/Gsyih	0.159	0.146	0.115**	0.146
CA/Gsyih	0.162	0.146	0.102**	0.146
Faiz	0.189	0.146	0.128**	0.146
Büy	0.063**	0.146	0.051**	0.146
TÜFE	0.186	0.146	0.133**	0.146

Zaman serilerinde, çoğu zaman bazı nedenlerden kaynaklı dönemsel olarak değişkenlik olabilmektedir. Bu değişiklikler ekonomi politikalarından, ekonomik kriz ya da deprem gibi doğal afetlerden kaynaklanabilir. Bu etki serilerin trendinde belirgin bir artış veya azalış olarak gözlemlenir. Bu gözlem belli bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu değişimler, trendde yapısal kırılma olarak gözlenir. Trendde birden fazla yapısal kırılma da olabilir. Bu yapısal kırılmalarının ekonometrik analizde dikkate alınması ve tespit edilmesi gerekmektedir. Bir modelde yapısal kırılmanın tespiti için birçok birim kök testi geliştirilmiştir. Zivot-Andrew tarafından (1992) geliştirilen test, Perron'un (1989) yapısal kırılmanın dışsal olduğu varsayımını eleştiri olarak geliştirilmiştir ve kırılma noktasını içsel olarak tahmin etmiştir.

Zivot-Andrew birim kök testi için üç model geliştirilmiştir (Zivot ve Andrews, 1992) :

$$Yt = \mu + \beta_t + \alpha Y_{t-1} + \vartheta_1 DU(\vartheta) + \sum_{i=1}^{k} c_i . \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \qquad \text{(Model A)}$$

$$Y_t = \mu + \beta_t + \alpha Y_{t-1} + \vartheta_2 DT(\vartheta) + \sum_{i=1}^{k} c_i . \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \qquad \text{(Model B)}$$

$$Y_t = \mu + \beta_t + \alpha Y_{t-1} + \vartheta_2 DU(\vartheta) + \vartheta_1 DT(\vartheta) + \sum_{i=1}^{k} c_i . \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \qquad \text{(Model C)}$$

Model A düzeyde, Model B eğimde, Model C ise hem eğim hem de düzeyde oluşan yapısal kırılmaları içermektedir. Burada, t=1,2,…..T zamanı, TB kırılma zamanı olmak üzere λ= TB / T kırılma noktasını ifade etmektedir. Modelde yer alan DU düzeydeki kırılma, DT ise eğimdeki kırılmayı ifade etmektedir.

$$DU(\lambda) = \begin{cases} 1, & t > TB \\ 0, & t \leq TB \end{cases} \quad ve \quad DT(\lambda) = \begin{cases} 1 - T\lambda, & t \leq TB \\ 0, & t \leq TB \end{cases}$$

DU, t>TB iken 1, t≤TB durumunda ise sıfır değerini alan ve sabit terimden oluşan yapısal kırılmayı ifade eden, DT ise t≤TB olduğunda 1-Tλ değerini alan, t≤TB durumunda ise sıfır değerini alan ve eğimdeki yapısal kırılmayı gösteren kukla değişkenlerdir. Modeldeki ΔYt-i, ise hata teriminde oluşabilecek öz ilintiyi (otokorelasyon) engellemek için eklenmiştir.

Zivot-Andrews birim kök testine göre sabitli modelde faiz değişkeni haricinde diğer değişkenler %5 anlamlılık düzeyinde düzeyde birim köklü olup birinci dereceden farkları alındığında durağan hale geldiği Tablo 8'den görülmektedir. Trend ve sabitin içerildiği modele baktığımızda tüm değişkenler %5 anlamlılık düzeyinde birim köklü olup birinci dereceden farkı alındığında durağan hale gelmektedir.

Tablo 3: Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

	(Sabitli)					
	Düzey			***Birinci Fark***		
Değişkenler	t-istatistiği	Kritik Değer	Kırılma tarihleri	t-statistiği	Kritik Değer	Kırılma tarihleri
BA/Gsyih	2.66	4.80	2008Q3	12.13**	4.80	2005Q1
CA/Gsyih	4.50	4.80	2014Q1	5.34**	4.80	2010Q1
Faiz	4.99**	4.80	2013Q2	7.87**	4.80	2004Q2
Büy	4.60	4.80	2010Q4	5.10**	4.80	2009Q3
TUFE	4.74	4.80	2011Q4	8.61**	4.80	2005Q3
	(Trend ve Sabitli)					
	Düzey			***Birinci Fark***		
Değişkenler	t-istatistiği	Kritik Değer	Kırılma tarihleri	t-statistiği	Kritik Değer	Kırılma tarihleri
BA/Gsyih	3.40	5.08	2005Q3	17.14**	5.08	2005Q1
CA/Gsyih	4.52	5.08	2008Q3	5.29**	5.08	2010Q1
Faiz	3.24	5.08	2013Q2	8.95**	5.08	2004Q2
Büy	4.71	5.08	2010Q4	5.32**	5.08	2009Q2
TUFE	4.82	5.08	2011Q4	8.56**	5.08	2005Q3

Not: Maksimum gecikme uzunlukları 8 olarak alınmıştır. ** %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir

Elde edilen sonuçlara baktığımızda serilerin durağanlığı konusunda tutarlı bir durum gözlenememiştir. Bağımlı değişken TÜFE'nin sadece ADF testi sonuçlarına göre trend ve sabitin içerildiği modelde düzeyde durağan olmasına rağmen, ADF testine göre daha üstün olan KPSS ve Zivot-Andrews testlerinde birinci dereceden durağan çıkması bir sonraki aşamada eş

bütünleşme testi ve tahmincisinin seçiminde belirleyici olmuştur. Bu bağlamda değişkenler arasındaki uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmak için, ARDL sınır testi yaklaşımı tercih edilmiştir. Çünkü ARDL Sınır testi bağımlı değişkenin bütünleşme derecesinden etkilenmemesine olanak vermektedir.

4.2.ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Ekonometrik bir modelde, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığını birçok testle saptamak mümkündür. Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testinin diğer yöntemlere göre üstün kılan en önemli özelliği ise, değişkenlerin durağanlık derecelerine bakılmaksızın, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığının tespit edilmesidir. ARDL yaklaşımının tercih edilmesinin birkaç avantajı vardır. Öncelikle, diğer yöntemlerin aksine gecikme uzunluğu EKK yöntemi ile tahmin edilmektedir. İkinci olarak, bu yaklaşım serilerin durağan I(0) ve birinci dereceden durağan I(1) veya hepsinin eş bütünleşik olup olmadığı dikkate alınmaksızın uygulanabilmektedir (Pesaran, ve diğ., 2001).

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{m} \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \beta_{2i} \Delta X_{1t-i} + \sum_{i=0}^{m} \beta_{3i} \Delta 1 X_{2t-i} + \sum_{i=0}^{m} \beta_{4i} \Delta X_{3t-i} + \sum_{i=0}^{m} \beta_{5i} \Delta X_{4t-i} +$$
$$\theta_1 Y_{t-1} + \theta_2 X_{1t-1} + \theta_3 X_{2t-1} + \theta_4 X_{3t-1} + \theta_5 X_{4t-1} + u_t$$

Burada Δ, birinci dereceden farkının alındığını göstermektedir. Öncelikle m gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğu belli bir bilgi kriteriyle (AIC, FPE, SC, HQ) belirlendikten sonra, modeldeki değişkenler arasında eş bütünleşme olup olmadığı F testi uygulanarak tespit edilmektedir. Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin var olmadığını gösteren temel hipotez, H0 : $\vartheta 1 = \vartheta 2 = \vartheta 3 \ldots = \vartheta t$ ve değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu yönündeki, alternatif hipotez ise HA: $\vartheta 1 \neq \vartheta 2 \neq \vartheta 3 \ldots \neq \vartheta t$ şeklinde ifade edilir. Değişkenler arasında uzun dönem ilişkiden söz edilebilmesi için H0 hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir. Pesaran vd. (2001)' deki tabloda F- istatistiğinin değerleri gösterilmiştir. Hesaplanan F- istatistik değeri üst kritik sınır değerden büyükse, H0 hipotezi reddedilmektedir (eş bütünleşme vardır). Hesaplanan F-istatistik değeri alt kritik sınır değerinden küçükse, HA reddedilmemekte yani bağımlı değişken ve tahminciler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu söylenebilir.

Sınır testi analizinden elde edilen F-istatistiğini kritik değerler ile karşılaştırdığımızda, hesaplanan F-istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde üst kritik değerin üzerinde yer almaktadır Dolayısı ile her iki model içinde değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olmadığını ileri süren yokluk hipotezi reddedilmektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilmesinden sonra, ikinci aşamada bağımsız değişkenler için ARDL uzun dönem modeli tahmin edilmelidir.

Tablo 4: ADL Sınır Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Gecikme Uzunluğu (k)	F-istatistiği	Kritik Değerler (Alt Değer-Üst Değer)
TÜFE	4	7.8087	2.56 - 3.49

Kritik değerler %5 anlamlılık düzeyine göre verilmiştir. Maksimum gecikme uzunluğu 6 olarak alınmış gecikme uzunluğu Schwartz Bilgi Kriteri'ne göre belirlenmiştir

ARDL yaklaşımında dinamik bir kısıtlı VAR modeli tahmin edilerek modele dahil olan değişkenlerin gecikmelerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı test edilir. ARDL sınır testi yaklaşımı çerçevesinde model, uzun dönemli ilişkiyi araştırmak için 2 numaralı denklemlerde ifade edilen ARDL kısıtsız hata terimi modeli (UECM) ile tahmin edilir.

$$\Delta TUFE_t = \alpha_0 + \alpha_1 TUFE_{t-1} + \alpha_2 CA_{t-1} + \alpha_3 BA_{t-1} + \alpha_4 BUY_{t-1} + \alpha_5 FAIZ_{t-1} + \sum_{j=1}^{p} \varphi_{1j} \Delta TUFE_{t-1} + \sum_{j=0}^{p} \varphi_{2j} \Delta CA_{t-1} + \sum_{j=0}^{p} \varphi_{3j} \Delta BA_{t-1} + \sum_{j=0}^{p} \varphi_{4j} \Delta BUY_{t-1} + \sum_{j=0}^{p} \varphi_{5j} \Delta FAIZ_{t-1} + \varepsilon_{1t}$$

2 numaralı denklemden EKK yöntemi ile tahmin edilen ve gecikme uzunlukları Schwartz Bilgi Kriteri'ne göre belirlenen ARDL modeline ait uzun dönem katsayı tahminleri Tablo 5'de sunulmuştur. 2 numaralı denkleme ait uzun dönem katsayılardan elde edilen sonuçlara baktığımızda BA değişkenine ait uzun dönem katsayı tahmini pozitif (1.32) ve istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu dönemde, bütçe açıklarının GSYİH içerisindeki payının artması; diğer bir ifadeyle kamu harcamalarında artış toplam talep üzerinde baskı yaratarak fiyat şoklarına yol açmaktadır. Bu durum mali baskınlığın enflasyon hedeflemesinin başarısını olumsuz etkilediğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. BUY değişkenine ait uzun dönem katsayı tahmini negatif (-0.04) ve istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu durum reel büyümenin fiyatlar genel düzeyindeki artışı baskılayarak enflasyon hedeflemesi üzerinde pozitif etki yarattığını düşündürmektedir. Diğer taraftan FAIZ değişkenine ait uzun dönem katsayı tahmini negatif (-0.06) ve istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu durum Merkez Bankası'nın fiyat şoklarına karşı ekonominin dinamiğine uygun hareket ederek faiz oranlarını arttırarak talebi kısmaya çalıştığını göstermektedir. CA değişkenine ait katsayı ise istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 5: Uzun Dönem Katsayı Tahminleri

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob.
CA	0.032124	0.036829	0.872227	0.3898
BA	1.325598	0.213336	6.213654	0.0000***
BUY	-0.040510	0.016576	-2.443862	0.0204**
FAIZ	-0.067607	0.009407	-7.186763	0.0000***
C	0.875254	0.162468	5.387241	0.0000***

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Uzun dönem katsayı tahminlerine göre ilgili dönemde Türkiye ekonomisinde enflasyon hedeflemesinin başarısının belirleyicileri olarak bütçe açığı, reel büyüme ve faiz oranları olmaktadır. Merkez Bankası'nın nihai hedefi olan fiyat istikrarı amacına faiz oranlarını yüksek tutarak ulaşmaya çalıştığı görülmüştür. Bu sonuç Merkez Bankası'nın fiyat istikrarı hedefini, faiz oranlarını yüksek tutarak yatırım ve harcama düzeyinin düşmesi yoluyla enflasyonist baskıyı azaltmaya çalışmakta olduğu ihtimalini düşündürmektedir. Yine reel ekonomik büyüme enflasyonist süreci baskılayarak enflasyon hedeflemesinin başarısını arttırmaktadır. Öte yandan Türkiye ekonomisi için enflasyon hedefinden sapmaların en büyük kaynağının mali baskınlık olduğu tezini elde edilen katsayılar güçlendirmektedir.

Son aşamada ise, uzun dönem tahminler ile ilgili olarak Model için 3 numaralı denklemde sunulan hata düzeltme katsayıları ile kısa dönem dinamik parametreler tahmin edilir.

$$\Delta TUFE_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^{p} \alpha_1 \Delta TUFE_{t-j} + \sum_{j=0}^{r} \alpha_2 \Delta CA_{t-j} + \sum_{j=0}^{k} \alpha_3 \Delta BA_{t-j} + \sum_{j=0}^{l} \alpha_4 \Delta BUY_{t-j} + \sum_{j=0}^{l} \alpha_4 \Delta FAIZ_{t-j} + \phi ecm_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

ecm_{t-1} değişkeni 3 numaralı denklemlerde yer alan hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değerini ifade ederken uzun dönemde düzeltilebilecek kısa dönem dengesizliğini gösteren katsayının (ϕ) negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenmektedir. Bu bağlamda 3 numaralı denklemin tahmininden elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: ARDL Modeli Hata Düzeltme Katsayısı Tahminleri

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob.
ΔTÜFE(-1)	1.651	0.404	4.081	0.0003***
ΔCA	-0.191	0.121	-1.575	0.125
ΔBA	-0.927	0.600	-1.543	0.132
ΔBUY	-0.004	0.046	-0.087	0.930
ΔFAİZ	0.202	0.048	4.141	0.000***
ecm_{t-1}	-2.993	0.475	-6.295	0.000***
$ecm_{t-1} = TUFE - (0.0321 * CA - 1.3256 * BA + 0.040 * BUY + 0.0676FAIZ + 0.8753$				
R^2	0.92	**Düzeltilmiş R^2**	0.87	
SIC	3.41	**F-İstatistiği**	18.92 [0,000]	
DW-istatistiği	2.02	χ^2_{BG}	0.54 [0.91]	
χ^2_{ARCH}	0.53 [0.78]			

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. SIC, Schwartz Bilgi Kriteri. DW-istatistiği, Durbin-Watson istatistiği. χ^2_{BG}, Breusch-Godfrey LM sıra korelasyon testi. χ^2_{ARCH}, ARCH değişen varyans testi.

Hata düzeltme terimi ecm_{t-1} negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Tahmin edilen model kabul edilebilir bir açıklama gücüne sahiptir. Modele ait parametrelerin tümünün birlikte anlamlılığını kontrol eden F istatistiği model için %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

5.SONUÇ

Türkiye'de resmi olarak, 2002 yılından beri "Örtük Enflasyon Hedeflemesi", 2006 yılından itibaren "Açık Enflasyon Hedeflemesi" olarak uygulanmaya başlanan bu rejim fiyat istikrarına paralel olarak finansal istikrarı da kapsamaktadır. Politika aracı olarak kısa vadeli faiz oranının belirlenmesinin yanı sıra, enflasyon hedeflemesi rejimi uygulayan bir Merkez Bankası'nın hiç şüphesiz birincil ve tek amacının fiyat istikrarı olması en önemli koşuldur. Diğer koşullar ise, Merkez Bankası'nın bağımsız olması, finansal sitemin sağlam olması ve düşük mali baskınlığın olmamasıdır. Özellikle, enflasyon hedeflemesinin başarılı olabilmesi için düşük mali baskınlık olmamalıdır. Düşük mali baskınlığı önlemenin tek yolu ise maliye politikalarını disipline etmekten geçer. Mali baskınlık, kamu otoritelerinin finansmana ihtiyacı doğrultusunda hareket etmesi anlamı taşımaktadır. Bu durumda, yüksek kamu borcu, Merkez Bankası tarafından belirlenen kısa vadeli faiz oranı ve piyasa faiz oranı arasındaki ilişkiyi zayıflatır. Kısa vadeli faiz oranını kullanılarak fiyatlar genel düzeyini etkileyen aktarım mekanizması işlevselliğini yitirmektedir.

Yapılan ampirik çalışma sonuçları, enflasyon ile BA/GSYİH, mevduat faiz oranı ve büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu yönündedir. Yine çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç da enflasyon ile CA/GSYİH arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonucun olmadığıdır. Türkiye ekonomisinde enflasyon hedeflemesinin başarısının belirleyicileri olarak bütçe açığı, reel büyüme ve faiz oranları olmaktadır. Merkez Bankası'nın

nihai hedefi olan fiyat istikrarı amacına faiz oranlarını yüksek tutarak ulaşmaya çalıştığı görülmüştür. Reel ekonomik büyüme enflasyonist süreci baskılayarak enflasyon hedeflemesinin başarısını arttırmaktadır. Öte yandan Türkiye ekonomisi için enflasyon hedefinden sapmaların en büyük kaynağının mali baskınlık olduğu tezi yine elde edilen sonuçlardan biri olmuştur.

KAYNAKÇA:

Badurlar, İ.Ö. (2009). Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi Uygulaması ve Para Politikasına Etkisi. EconAnadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi

Ball, L., Sherdan, N. (2003). Does Inflation Targeting Matter? NBER Working Paper, 9577

Batini, N., Laxton, D. (2006). Under What Conditions Can Inflation Targeting Be Adopted? The Experience of Emerging Markets. Central Bank of Chile Working Papers, No:406

Bernanke, B.S., Mishkin F.S. (1997). Inflation Targeting A New Framework for Monetary Policy? Journal of Economic Perspectives . Vol.11 Number:2, 97-116

Carare, A., Schaechter, A., Stone, M., Zelmer, M.(2002).). Establishing Initial Conditions in Support of Inflation Targeting, IMF Working Paper WP/02/102

Çolakoğlu, B. (2002). Enflasyon Hedeflemesi Stratejisine Geçiş Bağlamında TC Merkez Bankası Bağımsızlığının Fonksiyonelliği, Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı 4,ss.17-31

Ersel, H., Özatay, F. (2008). İnflation Targeting In Turkey, Working Paper No.445.

Filho, I.C. (2010). Inflation Targeting and the Crisis: An Emprical Assessment. IMF Working Paper, No: 10/45, Erişim Tarihi: 09.09.2016, https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1045.pdf

Frankel, C.A., Rose, A.K. (1994). A Survey Of Empirical Research On Nominal Exchange Rate. NBER Working Paper Series 4865

Green, J.H. (1996). Inflation Targeting: Theory and Policy Implication, IMF Workng Paper No.96/65

Gujarati, N.D. (1995). Basic Econometrics, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım

Gül, E. Ekinci, A. Ve Gürbüz, A.A. (2006). Enflasyonla Mücadelede Enflasyon Hedeflemesi. Bursa: Baran Matbaacılık.

Gögül, K.P., Songur, M. (2016). Türkiye'de Hedeflemesi Stratejisinde Araç Kural "Taylor Kuralı Mı?", Maliye Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, Cilt:2

Gündoğan, H. (2014). Fiyat İstikrarından Finansal istikrara Enflasyon Hedeflemesi, Finans Pratik ve Ekonomik Yorumlar, Cilt:51, Sayı:598, ss.67

Khan, M.S. (2003). Current Issues in the Desing and Conduct of Monetary Policy. IMF Working Paper WP/03/56

Kim, S., Park, Y.C. (2006). Inflation Targeting in Korea : A Model of Success?,BIS Policy Paper, No:31., 140-164

Kontonikas, A. (2004). Inflation and Inflation Uncertanity in the United Kingdom,Evidence from GARCH Modelling. No:21, 525-543

Kwiatkowski, D., Phillips P..C.B., Schmidt P., Shin, Y. (1992). the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of A Unit Root", Journal of Econometrics, p.p. 159-178

Mason, P.R., Savastano, M.A.,Sharma, S.(1997).The Scope for Inflation Targeting in Developing Countries.IMF Working Paper WP/97/1

Mishkin, F.S. (2000). Inflation Targeting In Emerging Market Countries. NBER Working Paper 7618,March. s.s.1.http://www.nber.org/papers/w7618, E.T.17.04.2015

Özatay, F.(2011). Parasal İktisat Kuram ve Politika (1.Basım). Ankara: Efil Yayınevi, sf.246-419

Pesaran, M. H., Y. Shin ve R. J. Smith (2001). "Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships", Journal of Applied Econometrics, 16, 289-326

Petursson, T.G. (2004). The Effects of Inflation Targeting on Macroeconomic Performance. Central Banking of Iceland , Working Paper, No:23

Sabban, V.C., Rozada, M. G.ve Powell, A. (2003).). A New Test For The Success of Inflation Targeting. Universidad Torcuato Di Tela Business School Working Papers, No:2003/4

Tapsoba, R. (2009). Does Inflation Targeting Improve Fiscal Dicipline? Erişim Tarihi: 09.09.2016 , https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00553329/document

Taylor, J.B. (1993). Discretion Versus Policy Rules in Practice. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy 39,195-214

Vega, M., Winkelried, D. (2005). Inflation Targeting and Inflation Behaviour A Successful Story. International Journal of Central Banking, No:1/3, 153-175

Yapraklı, S.,Kaplan, F. (2012). Türkiye'de Uygulanan Açık Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinin Başarısı Üzerine Ekonometrik Bir Değerlendirme. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:30, Sayı:20, ss.185-208

Ziwot, E.,Andrews, D. (1992). Further Evidence On The Great Crash, The OilPrice Shock, and The Unit Root Hypothesis, . Journal of Business & Economic Statistics, vol. 10, no. 3, pp.251-270

UÇAK SAHİPLİĞİ AÇISINDAN TÜRK HAVACILIK ŞİRKETLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Dr.Öğr. Üyesi Hakan Rodoplu
Kocaeli Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi.
hakan.rodoplu@gmail.com

Ar. Gör. Güler Polat
İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi.
guler1345@gmail.com

Öğr. Gör. Doğan Kılıç
İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği.
dogankilicgrn@gmail.com

ÖZET: Havacılık sektörü büyük yatırımlar gerektiren, buna karşın kârlılığı küresel ölçekte yüzde 10'lara erişmeyen ve her türlü ekonomik/siyasi istikrarsızlıktan kolaylıkla etkilenebilen sektördür. İşletmeler, bu koşullar altında rekabet ederken, aynı zamanda sürekli gelişen teknolojiye ayak uydurmak ve yeni yatırımlar yaparak büyümek zorundadırlar. Havayolu işletmelerinin en önemli maliyet kalemlerini personel giderleri, uçak ve yakıt bedelleri oluşturmaktadır. İşletmeler açısından finansal olanaklarının önemli bir kısmının uçak sahipliğine ayrılması rasyonel değildir. Havayolu şirketleri operasyonlarının temel ve en yüksek maliyetli unsuru olan uçakları, farklı biçimlerdeki leasing alternatifleri aracılığıyla operasyonlarına katmaktadırlar. Leasing, işletmeler için alınmak istenilen eşya, araç ve makinenin leasing firması tarafından satın alınarak, ihtiyacı olan işletmeye kiralanmasını kapsayan bir sözleşme olup, genellikle yüksek maliyet içeren duran varlıklar için başvurulan bir finansman yoludur. Leasingin öne çıkan iki türü finansal ve operasyonel leasing olup havayolu işletmeleri açısından finansal leasing görece daha çok tercih edilen bir yöntemdir. Havayolu işletmesi finansal leasing aracılığıyla kiraladığı uçağı ekonomik ömrünün uzun bir bölümünde kira karşılığı kullanabildiği gibi, sözleşme sonrasında, sözleşme koşullarına göre bedelsiz veya nominal bedeli üzerinde söz konusu uçağa sahip olabilmektedir.Havayolu şirketleri filolarının önemli bölümü farklı leasing yöntemleriyle edinilmiş uçaklardan oluşmaktadır. Örneğin, Türk Hava Yolları'nın filosunda 330 adet uçağı bulunmaktadır fakat bu uçaklardan sadece 37 tanesi kendisine aittir. Geri kalan 207 uçağı finansal leasing, 86 uçağı ise operasyonel leasing ya da wet-lease yöntemi ile filosuna katmıştır.

Bu çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren THY, Pegasus, Atlas Global ve Corendon gibi havayollarının filo yapısı incelenmiş ve uyguladıkları finansal yöntemlerle ilgili analizlerde bulunulmuştur. Araştırma yöntemi olarak veri analizi uygulanmıştır. Araştırmanın sonunda, uçak alımlarında şirketlerin finansal durumlarına ve büyüklüğüne göre kullandıkları leasing yöntemlerinin farklılık gösterdiği görülmüştür. Büyük şirketlerin daha çok uzun vadeli olan finansal leasing yöntemini, küçük işletmelerin ise daha çok operasyonel leasing yöntemini tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu yöntemlerin diğer ikame yöntemlere kıyasla maliyet açısından daha avantajlı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Havayolu, Leasing, Uçak Kiralama, Finansal Kiralama

A RESEARCH ON TURKISH AVIATION COMPANIES IN TERMS OF THE AIRCRAFT OWNERSHIP

ABSTRACT: The aviation sector is a sector that requires large investments and whose profitability is not high on a global scale and can be easily affected by any economic / political instability. Under these conditions, businesses have to keep up with the constantly developing technology, make new investments and grow by competition.The most important cost items of airline companies are personnel expenses, aircraft and fuel costs. It is unreasonable for businesses to use most of their financial means to buy aircraft. Airline companies are the main and most costly elements of their operations by adding them to their operations through different forms of leasing alternatives. Leasing is a contract that involves the purchase of a certain item, vehicle and machine that the company wants to buy and which are required to be purchased. Two of the most prominent types of leasing are operational leasing with financial leasing and financial leasing is a more preferred method for airlines.

A significant part of the airline fleet consists of airplanes acquired through different leasing methods. For example, Turkish Airlines has 330 aircraft in its fleet, but only 37 of these aircraft belong to it. The company has added 207 aircraft to its fleet through financial leasing and 86 aircraft by operational leasing or wet-lease method.

In this study, operating in Turkey, Turkish Airlines, Pegasus, Atlas Global and Onur Air examined the structure of the fleet owned by the airline company like have been made in the financial analysis of their treatment. Data analysis was used as a research method. At the end of the study, it was found that airline companies preferred more financial leasing method in aircraft purchases and this method was more advantageous in terms of cost compared to other substitution methods.

Key Words: Leasing, Airline, Aircraft

GİRİŞ

Modern anlamda ilk kez 1930'lu yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan leasing, daha sonraki yıllarda gelişen teknolojinin yardımı ile beraber küreselleşen dünyada, sermaye hareketlerinin serbestleşmesine paralel biçimde gelişen ve çeşitlenen finansal araçların günümüzde en yaygın kullanılan bir türü halini almıştır. Bazı kaynaklara göre tarihin ilk dönemlerinden beri kullanıldığı söylenen bu kavramın tarihçesi çok eskiye dayanmaktadır. Hatta M.Ö 350'li yıllarda Aristoteles ''zenginlik bir şeye sahip olmaktan çok onu kullanmakta yatar'' ifadesiyle, mülkiyet hakkından ziyade söz konusu malın kullanım hakkına sahip olmanın daha avantajlı olduğunu vurgulamıştır. Günümüzde işletmeler çok yüksek sermaye gereksinimi doğuran yatırımları için yaygın biçimde, yatırım aracının mülkiyetini edinmek yerine farklı alternatiflerle leasing yoluna gitmektedirler.

Hava taşımacılığı, leasing yönteminin oldukça yaygın olarak kullanıldığı sektörlerin başında gelmektedir. Havacılık işletmeleri çok yüksek sermaye yatırımı gerektiren uçak alımlarında leasing yöntemini yoğun biçimde tercih etmektedirler. Bunun en önemli sebebi, işletmelere sağladığı avantajlardır. Söz konusu avantajların başlıcaları, işletmelere vergi tasarrufu sağlaması, daha az risk içermesi, finansal kaynakların diğer alanlara kaydırılabilmesine olanak sağlaması ve gelişen uçak teknolojisine kolaylıkla ayak uydurulmasıdır.

Havayolu işletmeleri yüksek maliyetler ve artan rekabet ortamından dolayı leasing yöntemini kullanarak, sektör için en yüksek maliyet unsuru olan uçağı, kendi finansal olanaklarının ötesinde bir sayıda edinerek, operasyonlarına dâhil edebilmektedirler. Bu yöntemle işletmenin mevcut finansal olanakları diğer operasyonel faaliyetlerde kullanılabilmektedir. Havacılık sektörünün kendine özgü sermaye yoğun ve rekabetçi yapısı ile düşük kâr oranlarıyla çalışılıyor olması olguları sektörü her türlü küresel ya da yerel istikrarsızlıklardan kolaylıkla etkilenebilir hale dönüştürebilmektedir. Bu kırılganlık olgusu havacılık işletmeleri açısından uçak sahipliğini rasyonel kılmamaktadır.

Yukarıda sayılan gerekçelerle havacılık işletmeleri kendi çıkarları doğrultusunda en uygun olan leasing yöntemini seçip, kullanmaktadırlar. Leasing yönteminin pek çok seçenek içeren esnek bir yapıya sahip olmasının bir sonucu olarak havayolu şirketlerinin filoları da farklı leasing yöntemleriyle edinilmiş uçaklardan oluşmaktadır.

Çalışmanın ilk kısmında leasing kavramından, tarihçesinden, avantaj ve dezavantajlarından, sonraki kısımda havacılıkta leasing sürecinden bahsedilmiştir. Son kısımda ise Türkiye'deki

havayolu işletmelerinin filo yapısı incelenip, işletmelerin uçak edinme süreçlerinde hangi finansal yöntemi kullandıkları analiz edilmiştir.

1. LİTERATÜR

Konuyla ilgili ülkemizdeki havayolu şirketlerinin filolarına bakılarak, havayolu şirketlerinin uçak alımlarında nasıl bir yol izledikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise işletmelerin amaçlarının aynı olduğu fakat izledikleri yolların birbirlerinden farklı oldukları görülmüştür. Bu durumun da işletmelerin sahip oldukları farklı ölçeklerin doğrudan bir sonucu olan farklı finansal olanaklarından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

1.1. Leasing

Leasing, İngilizcede ''lease'' kelimesinden türeyip; dilimizde kiralama, kiraya verme anlamlarında kullanılmaktadır. Çok eski çağlardan beri kullanılan bir yöntem olan leasingin bazı yazarlarca tarihçesinin M.Ö. 2000'li yıllara dayandığı söylenmektedir. Leasing, bir varlığın ya da malın sözleşmede yazan süreler içerisindeki kullanım hakkını ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle söz konusu varlığın bir süreliğine kullanıcı tarafından devralınmasıdır. (Kaya, 2015, Sütçü'den aktaran Taşkıran E., 2012).

Kiralayan (lessor) ve kiracı (lessee) arasında imzalanan sözleşmede, söz konusu varlık üreticiden, kiracı tarafından seçilmektedir. Kiralayan tarafından satın alınan bir malın mülkiyetini kiralayan devralmaktadır. Kullanım hakkını ise kiracı belirlenen süreler dâhilinde devralmaktadır. (Öztuğran, 1995). Kiralamaya söz konusu olacak varlıklar çok çeşitli olmakla beraber, bu makale de ana kiralama konusunu uçaklar oluşturmaktadır.

Havayolu işletmelerinin leasing yöntemlerini kullanarak asıl amaçladıkları, uzun vadeli ödeme planı ile uçak temin etmektir(Taşkıran, E. 2012). Aynı zamanda yüksek sermaye gerektiren uçak alımlarında, kiralama yöntemi kullanılarak işletme ekonomik açıdan rahatlatılmaktadır. Böylece işletme elindeki finansal olanaklarını tek bir kaynağa bağlamamış olup, olası herhangi bir kriz durumunda daha tedbirli hareket edebilmektedir.

Özellikle havayolu taşımacılığı sektöründe oldukça yaygın kullanılan leasingin öne çıkan iki türü bulunmaktadır. Kiracının ve kiraya verenin ihtiyaçlarına, koşullarına ve kiralanan varlığın özelliklerine uygun olarak operasyonel ve finansal leasing sözleşmeleri yapılmaktadır.

1.2. Operasyonel Leasing

Operasyonel kiralama sözleşmelerinin çoğunda, birincil kiralama süresi, varlığın beklenen faydalı ömründen çok daha kısadır. Kiralama süresinin sonunda, normal şartlar altında, varlık kiraya verene geri döner. Kiraya veren, varlıkları ikinci el piyasada satabilir veya piyasa koşullarında ikame değeri alabilir ve kiraya verenin varlığın toplam getirileri, kira süresinin sonunda kira bedeli + varlığın satış değeri olacaktır. Kiraya veren, varlığın tam sermayesini kira kontratından kurtarmayı beklemez (Coyle'den aktaran Güven F. 2009).

Operasyonel kiralama süresi sonunda kiralanan varlığın iyi durumda olması çok önemlidir, aksi takdirde varlık farklı kullanıcılara satılamaz veya serbest bırakılamaz. Bu durum, havayollarının piyasa koşullarındaki değişikliklere hızlı bir şekilde cevap vermesine olanak sağlamaktadır. Başka bir deyişle, şirket, değişen pazarlama veya teknolojik duruma bağlı olarak varlığını kolayca değiştirebilmektedir. Çünkü olay, bir satın alma opsiyonuna sahip olmadan bir operasyonel kiralama olarak gerçekleşmiştir. Operasyonel leasingde sözleşme koşullarına uygun biçimde ortalama olarak sözleşmenin başlangıcından 5 yıl geçtiğinde, düşük tazminat bedelleriyle ilk kiralanan uçak günün koşullarının gerektirdiği yeni uçakla değiştirilebilmektedir. Bununla birlikte, kiracı, uçak şartnamesini seçememektedir. Bir havayolu, tam maliyetini ödemek zorunda olmadan bir uçağın kullanım hakkını kazanmaktadır. Kiracı, genellikle uçağın bakımından sorumludur ancak genellikle kiraya verenin bakım rezervine ödeme yapmak zorundadır. Operasyonel kiralamalar, kiracının, kiralama süresinin sonunda, uçağı rayice uygun bir piyasa değerinden ve bazen daha önce belirtildiği gibi belirli bir fiyattan satın alınması için bir satın alma seçeneğine sahip olabilmektedir (Morrell, 2007).

Operasyonel kiralamalar söz konusu varlığın ömrünün çok kısa bir dönemini kapsamaktadır. Bu nedenle de kısa dönemli kiralamalardır. Hizmet ya da bakım kiralamaları olarak da bilinen operasyonel kiralamalar, kiraya verenin, kiraya verdiği varlığın finansmanının yanı sıra bakım ve onarımını da üstlenmektedir (Öztuğran, A. 1995).

Sonuç olarak, operasyonel kiralamaların önemli dört ölçütü vardır. İlk olarak, kiraya veren, kiralama süresinin sona ermesiyle varlığın mülkiyetini kiracıya serbestçe devredemez. İkincisi, kira ödemelerinin bugünkü değeri, kiralanan varlığın nominal değerinin % 90'ına eşit olamaz ya da geçemez. Üçüncü olarak, kira sözleşmesi, kiralama süresi sonunda ekipmanı satın almak isteyen kiracı için "pazarlıklı satın alma" opsiyonunu içeremez; bu, ekipmanın kiralama süresi sonunda piyasa rayiç değeri altında satılamayacağı anlamına gelir. Dördüncüsü, kiralama süresi, varlığın ekonomik (veya faydalı) hayatının % 75'ini aşamaz (Berlin and Lexa'dan aktaran Güven F, 2009).

Operasyonel Leasing'de öncelikle, kiracı yatırım kararına göre uygun olan uçak tipine karar verir. Daha sonra kiracı, kiralayan ile temas kurar. Kiracının talebine göre, kiraya veren, üreticiden gerekli olan varlığı bulur. Ayrıca, kiralayan tüm varlıkların üretimden yararlanma hakkını alır ve ortalama beş, yedi veya on iki yıl için kiracıya kiraya verilir. Bazı anlaşmalar için satın alma seçenekleri de bulunmaktadır. Bu seçenek, dönem sonunda varlığın piyasa değerini temel almaktadır (Güven, F. 2009).

1.3. Finansal Leasing

Finansal kiralama operasyonel kiralamanın aksine, daha uzun sürelidir. Finansal kiralama ödemelerinin tamamıyla kiraya verenin varlığın satın alma maliyetini ve kiralayana yatırıma geri ödeme bedelini kapsaması anlamına gelir. Bu nedenle, söz konusu varlığın ekonomik ömrünün önemli bir kısmı kullanılabilirken, kiralama dönemi sonunda varlığın bedelsiz olarak ya da nominal bir bedel üzerinden kiracıya devri de söz konusudur. Finansal kiralamalar genellikle muhasebeciler tarafından sermaye kiralama olarak adlandırılmaktadır. Finansal kiralamada, kiraya verenler, genellikle aracı finansal kurumlardan oluşmaktadır ve kiralanan söz konusu varlık üzerinde fazla bilgiye sahip değillerdir. Bundan dolayı, kiraya söz konusu varlığın bakım ve onarımı tamamen kiracının üzerindedir. Finansal kiralama ile kiracı (kiralayan değil) genellikle sigorta, bakım ve vergiden sorumludur. (Öztuğran, A. 1995, Güven, F. 2009).

Finansal kiralamanın önemli birkaç noktası bulunmaktadır. Birincil kiralama süresinin uzunluğu genellikle varlığın beklenen faydalı ömrünün çoğunu kapsar. Varlığın faydalı ömrünün % 75'inden fazlasını kapsayan bir birincil kiralama dönemi, geniş bir çeşitlilik olmasına rağmen, tipik olacaktır. Beş ila yedi yıllık birincil kiralama dönemleri yaygındır, beş yıllık tesis ve makine parçaları için tipiktir ve yaklaşık 10 yıllık süreler gemi, uçak ve demiryolu haddeleme stokları için normaldir. Kiracı, varlığı korumak, bakımını yaptırmak ve işlevselliğini sürdürmekten sorumludur. Kiracı, varlığı uzun bir dönem, hatta ekonomik ömrünün tamamında kullanacağından, eğer varlık birincil dönemin sonunda ikincil bir dönem için kiralandığında yine sigorta ve bakımından sorumlu tutulursa, çoğu risk ve getiri varlığın mülkiyeti ile ilişkilendirilmiş kiracıya devredilmektedir(Coyle'den aktaran Güven F. 2009).

Finansal kiralama işleminin temel yapısı operasyonel kiralama ile benzerlik göstermektedir. Her şeyden önce, kiracı yatırım kararına göre hangi tip uçak talep edildiğine karar verir. Bir karar verildikten sonra kiraya veren, kiralayan ile temas kurar. Kiracının talebine göre, kiraya veren gerekli varlıkları üretici firmadan bulur. Bu adımdan sonra, varlığın tüm kullanım hakkı kiracıya aktarılır. Kiracı, sözleşme koşulları ve tüm ödemeler bitinceye kadar varlık üzerinde gerçek hak sahip değildir(Güven, F. 2009).

Her iki leasing türünde de işletmeler yatırımları için finansman olanaklarını arttırabilmekte ve maliyetlerini azaltabilmektedirler. Leasing özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin finansman olanaklarını arttırmada faydalı bir yöntemdir. Uzun süreli leasing sözleşmelerinde, maliyetler önceden belirlendiğinden dolayı, bütçe planlaması daha kontrollü ve sağlıklı olmaktadır. İşletmeler ekonomik açıdan daha rahat olabilme olanağına sahip olmaktadırlar. Günümüzde hızla ilerleyen teknolojik olanaklar göz önüne alındığında, yatırım yapılan varlığın demode olması riskine karşı işletmeleri korumaktadır(Taşkıran, E. 2012)

2.HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE LEASİNG SÜRECİ

Faktöring ve finansman şirketleri ile ilgili kanununda yapılan tanımlamaya göre finansal kiralama sözleşmesi; kiralayanın, kiracının talebi ve seçimi üzerine üçüncü bir kişiden veya bizzat kiracıdan satın aldığı veya başka suretle temin ettiği veya daha önce mülkiyetine geçirmiş bulunduğu bir malın zilyetliğini, her türlü faydayı sağlamak üzere kira bedeli karşılığında, kiracıya bırakmasını öngören sözleşmedir(6361 Sayılı Kanun 18. Madde).

Finansal kiralama, faktöring ve finansman şirketleri kanununda finansal kiralama sözleşmesi, ihtiyaç duyu¬lan malların ya üçüncü bir kişiden ya da bizzat kiracıdan finansal kiralama şirketince satın alınarak veya başka bir suretle temin edilerek kullanımının bir bedel karşılığında kiracıya devredilmesi yoluyla karşılanması şeklinde tanımlanmıştır. Finansal kiralama sözleşmesinin yapılması çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. Öncelikli olarak havayolu şirketi ihtiyaç duyduğu uçak tipini ve sayısını belirleyerek uçağın temin edilme yöntemini belirler. Filosuna katacağı uçağı kiralamaya karar veren şirket leasing sürecini başlatır.

Leasing kararını vermiş olan havayolu şirketi, satıcı ile uçağın nitelikleri ve fiyatı hakkında görüşmeler yapar(Kocaağa, 1999:70). Havayolu şirketi kiralama yapacağı uçağı seçer, fiyat ve teslimat şartları için üretici firma ya da ihracatçı firma ile anlaşma sağlar(Parasız, 1990:1). Kiralama yapan leasing şirketi uçağın seçimi konusunda müdahale edemez.

Havayolu şirketi ile satıcı arasında anlaşma sağlanmasından sonra kiracı havayolu, finansman sağlamak için kiralama şirketine başvurur(Reisoğlu,2004:50). Başvurunun üzerine, leasing şirketi kiracı havayolu şirketinin ödeme gücünü ve sözleşme konusu olan uçağın tekrar satım ya da kiralama olanaklarına ilişkin ayrıntılı araştırmalar yapar. Leasing şirketi, kiracının mali durumunu ve uçağın kiralama işlemine uygun olup olmadığını araştırır. Yapılan inceleme sonucunun olumlu olması durumunda, kiralayan ile kiracı leasing sözleşmesi yapar. Bu adımdan sonra bu kez kiralayan, satıcı/tedarikçi ile uçağın alınması için bir satış sözleşmesi yapar. Bu sözleşme gereğince leasing şirketi uçağın bedelini ödeyerek uçağı satın alır(Türkmenoğlu, 1990:381). Sözleşmenin oluşmasıyla havayolu şirketi leasing şirketine kira bedelini öder ve karşılığında sözleşmeye konu olan uçağın kullanım hakkını eline almış olur(Topuz, 2013:121).

3. YÖNTEM

Havacılık sektöründe, havayolu işletmeleri yatırım aşamasında, en yüksek bedeli uçaklar için öderler. Çok yüksek sermaye gerektiren uçakları işletmeler satın almak yerine başka bir alternatif olan kiralama yani leasing yoluna gitmektedirler. Bu sayede havayolu işletmeleri, uzun yıllar, sabit bir maliyet ile temel operasyonel faaliyetlerini devam ettirebilmekte ve leasing koşullarına, şirketin planlamasına göre de uçağın sahibi olabilmektedir. Uçağın mülkiyetini edinmedikleri için de aynı zamanda daha az vergi ödeme olanağına da sahip olmaktadırlar.

Araştırmamızda, öncelikle araştırmanın amacına ve kapsamına yer verilmiştir. Daha sonra veri toplama tekniği olarak, ülkemizdeki havayolu şirketlerinin gerek yayımladıkları bilgileri

kurumsal sayfalarından, gerekse birebir görüşmelerden aldığımız bilgiler doğrultusunda veri analizi yöntemi kullanılmıştır.

3.1. Araştırma

Araştırmamızın kapsamını, Türk Hava Yolları, Pegasus, Sunexpress, Corendon Havayolları, Freebird Havayolları ve Atlasglobal oluşturmaktadır.

3.1.1. Corendon Havayolları

Corendon havayolları 2005 yılında Corendon Turizm Grubu bünyesinde kurulmuş olan bir şirkettir ve ilk uçuşunu İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı'ndan gerçekleştirmiştir. Günümüzde Corendon Dutch Airlines ve Corendon Airlines Europe ile birlikte 45 ülkede, 145 havalimanına uçuşlar gerçekleştirmektedir (https://www.corendonairlines.com Erişim Tarihi: 23.11.2018).

Corendon Havayollarıyla iletişime geçerek aldığımız bilgiler doğrultusunda, filolarında toplamda 16 uçak bulunmaktadır ve bu 16 uçağı Corendon Havayolları operasyonel lease yöntemiyle filolarına katmışlardır (Corendon Havayolları Erişim Tarihi: 23.11.2018).

3.1.2. Freebird Havayolları

Freebird Havayolları 2000 yılında kurulmuş bir charter havayolu şirketidir. İlk uçuş faaliyetlerine ise 2001 yılında başlamıştır. Aynı zamanda Freebird Havayolları, birçok şirkete yer hizmeti veren Gözen Holding'in bir işletmesidir (https://www.freebirdairlines.com Erişim Tarihi: 23.11.2018).

Freebird'in filosuna baktığımızda toplamda 7 adet A320 uçağı bulunmaktadır. Filosundaki 7 uçağın tamamını operasyonel lease yöntemi ile filosuna katarak faaliyetlerini devam ettirmektedir (Freebird Havayolları Erişim Tarihi: 23.11.2018).

3.1.3. SunExpress Havayolları

SunExpress, 1989 yılında Türk Hava Yolları ve Lufthansa'nın eşit ortaklığı ile Antalya'da kurulmuş olan bir havayolu şirketidir. İlk uçuşunu 1990 yılında gerçekleştirmiştir. Uzun süreler Avrupa ile Antalya arasında charter seferler düzenleyen şirket, 2001 yılında Türkiye dışına tarifeli sefer düzenleyen ilk özel havayolu şirketi olmuştur. 2006 yılında İzmir'de ikinci merkezini açmıştır ve İzmir'den Türkiye'nin diğer şehirlerine aktarmasız uçuşlara başlamıştır (https://www.sunexpress.com Erişim Tarihi: 23.11.2018).

2010 yılında ise Türkiye-Almanya arası tarifeli direk uçuşlara başlamıştır. Yolcularına daha kaliteli bir hizmet vermek amacıyla yine aynı yıl SunPoints'i müşterilerinin hizmetine sunmuştur. 2011 yılında, 'SunExpress Almanya''yı kurmuştur. Böylece gün geçtikçe destinasyon sayılarını giderek arttırmışlardır. Hem tarifeli hem de tarifesiz birçok uçuş gerçekleştiren SunExpress, istikrarlı bir şekilde büyümesine devam etmektedir (https://www.sunexpress.com Erişim Tarihi: 23.11.2018).

SunExpress'in filosuna bakıldığında 50 tane uçağı olduğunu görmekteyiz. Bu uçakların ise 24'ü finansal lease iken, 26'sı operasyonel lease edilerek filolarına katmışlardır (SunExpress Havayolları Erişim Tarihi: 23.11.2018).

3.1.4. AtlasGlobal

Atlasglobal 14 Mart 2001'de Türkiye'de "Tarifesiz İç Hat ve Dış Hat Uçuşlarda Yolcu ve Kargo Taşımacılığı" gerçekleştirmek üzere kurulmuştur ve ilk uçuşunu 1 Haziran 2001'de gerçekleştirmiştir. Atlasglobal iç ve dış hat tarifeli uçuşlarına 2004 yılında yolculara uçakta uluslararası kalite ve konfor standartları sunmak amacıyla başlamıştır(www.atlasglb.com Erişim Tarihi:28.11.2018).

Atlasglobal profesyonel pilot ve kabin ekibi eğitimi sunmak için AFA'yı (Atlantik Uçuş Okulu) ve oldukça deneyimli ve sertifikalı mühendis ve teknisyen ekibinin Atlasglobal'in yanı sıra çeşitli uluslararası havayollarına bakım hizmetleri sunduğu ATS Team'i kurmuştur(www.atlasglb.com Erişim Tarihi:28.11.2018).

Atlasglobal hava yolunun filosunda 17 adet uçak bulunmaktadır. Filosundaki uçakların tamamını operasyonel leasing yöntemi ile filosuna katmıştır.

3.1.5. Pegasus Hava Yolları

Türkiye'de havacılık sektörünü değiştiren ve uçmanın herkesin hakkı olduğuna inanan Pegasus Hava Yolları, 1990 yılında Aer Lingus, Silkar Yatırım ve Net Holding'in ortak girişimiyle İstanbul'da kuruldu. Mayıs 1990'da ilk uçuşunu gerçekleştiren Pegasus,2005 yılında ESAS Holding tarafından satın alınmıştır. Aynı yıl Kasım ayında düşük maliyetli havayolu taşıyıcısı olarak tarifeli iç hat seferlerine başlayarak Türkiye'de faaliyet gösteren 4. tarifeli havayolu olmuştur(www.flypgs.com/pegasus-hakkinda Erişim Tarihi:28.11.2018).

Pegasus Hava Yolları, Official Airline Guide (OAG) tarafından hazırlanan raporda 2011 ve 2012 yıllarında olduğu gibi 2013 yılında da koltuk kapasitesi açısından tarifeli uçuş gerçekleştiren Avrupa'nın en büyük 25 hava yolu arasında "Avrupa'nın En Hızlı Büyüyen Havayolu" olmuştur(www.flypgs.com/pegasus-hakkinda Erişim Tarihi:28.11.2018).

Pegasus Hava Yollarının filosunda 83 adet uçak bulunmaktadır. Bu uçakların 38 tanesi finansal kiralama yolu ile filosuna dahil edilmiştir. Geri kalan 45 uçak kendisine aittir(Pegasus Faaliyet Raporu,6). Ayrıca Pegasus Hava Yollarının filosundaki uçakların yaş ortalaması 5,72 olup Türkiye'nin en genç filosudur.

3.1.6. Türk Hava Yolları

Türkiye'nin "yükselen değeri" Türk Hava Yolları, 1933 yılında 5 uçakla başladığı yolculuğuna bugün, 330 (yolcu ve kargo) uçaktan oluşan filosu ve ilk günkü heyecanı ile devam ediyor. Kaydettiği büyüme rakamları ile dünyanın önde gelen havayolu şirketleri arasında anılan Türk Hava Yolları, 2013 yılında aldığı önemli kararla Türk Sivil Havacılık tarihinin en büyük uçak alımına imza attı. Bayrak taşıyıcı havayolu bu adımla, önümüzdeki

birkaç yıl içerisinde filo yaş ortalamasını korumak suretiyle hizmet kalitesinde çizdiği yükselen grafiği daha da yukarılara çekmeyi hedefliyor. Mevcut bulunan büyük ölçekli uçak siparişleri ve kiralanacak/kira süresi sona erecek uçaklar göz önüne alındığında, 2023 yılı sonunda Türk Hava Yolları filosunda kargo uçakları dâhil, toplam uçak sayısının 500'ü bulması bekleniyor(https://www.turkishairlines.com/tr, Erişim Tarihi: 28.11.2018).

Türk Hava Yolları'nın uçak bakım, onarım, destek ve mühendislik hizmetleri alanındaki başarılı iştiraki Türk Hava Yolları Teknik A.Ş.'dir. Teknik bakım onarım kapasitesi ve kabiliyetini artırmak, amacıyla Sabiha Gökçen Uluslararası Havalimanı'nda inşa ettiği bakım onarım tesisinin 2014 itibariyle hayata geçirilmesi, Türk sivil havacılığında dev bir adım olarak addedilmiş, proje sektör genelinde oldukça ses getirmişti(https://www.turkishairlines.com/tr, Erişim Tarihi: 28.11.2018).

Türk Hava Yolları'nın son yıllarda hayata geçirdiği önemli icraatlardan bir diğeri ise; Türk Hava Yolları A.O., Türk Hava Yolları Teknik A.Ş. ve Assan Hanil ortaklığında kurulan ve tamamı Türk mühendisler tarafından tasarlanan ilk yerli uçak koltuğu üretimi olan Uçak Koltuk Üretimi Sanayii ve Ticaret A.Ş. (Turkish Seats Industries – TSI). Uçak Koltuk Üretimi Sanayii ve Ticaret A.Ş., ilk yerli tasarım uçak koltuğunun üretim montajını ilk olarak Boeing 737-800 üzerinde gerçekleştirmenin akabinde, Airbus A319-320 ve 321 tipi uçaklardaki ekonomik ömrünü tamamlayan koltukları da yerli tasarımlarla yenilemeyi sürdürüyor(https://www.turkishairlines.com/tr, Erişim Tarihi: 28.11.2018).

Tasarımının tamamı yine Türk mühendisler tarafından gerçekleştirilen ilk yerli kabin içi mutfak (galley); TCI (Turkish Cabin Interiors), Türk Hava Yolları A.O. Türk Hava Yolları Teknik A.Ş. ve TAI ortaklığında kurulan Türk sivil havacılığının bir diğer öncü girişimi olarak ön plana çıkıyor. Türk Hava Yolları 2014 yılında, TCI uçak mutfak ekipmanları ile donatılmış, ilk ticari uçağı teslim almanın akabinde yine bu mutfaklarla donatılmış uçakları filosuna dâhil etmeyi sürdürüyor(https://www.turkishairlines.com/tr, Erişim Tarihi: 28.11.2018).

Türk Hava yollarının filosunda 330 adet uçağı bulunmaktadır. Bu uçakların 37 tanesi kendisine aittir. Geri kalan 207 uçağı finansal leasing, 86 uçağı ise operasyonel leasing yöntemi ile filosuna katmıştır(THY 2018 Faaliyet Raporu,18).

Tablo 1: Havayolları Filo Yapısı

Havayolu İşletmeleri	Sahip Olunan	Finansal Lease	Operasyonel Lease	Toplam
THY	37	207	86	330
PEGASUS	45	38	-	83
SUNEXPRESS	-	24	26	50
ATLAS GLOBAL	-	-	17	17
CORENDON	-	-	16	16
FREEBİRD	-	-	7	7

Türkiye'de ki havayolu şirketlerinin filoları incelenmiş ve elde edilen veriler yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Türk Hava Yolları'nın filosundaki uçaklardan 37 tanesi kendisine ait, 207 tanesi finansal lease ve 86 tanesini operasyonel lease yöntemi ile filosuna katılmıştır. Pegasus'un filosundaki uçaklardan 45 tanesi kendisine ait geriye kalan 38 tanesi ise finansal lease yöntemi ile filoya dâhil edilmiştir. Sunexpress filosundaki uçaklardan 24 tanesi finansal, 26 tanesini operasyonel lease yöntemi ile filosuna dâhil etmiştir ve kendisine ait uçağı bulunmamaktadır. Atlas Global, Corendon ve Freebird havayollarının kendilerine ait uçakları bulunmamaktadır. Bu şirketlerin filolarındaki uçakların tamamı operasyonel lease yöntemi ile filoya dâhil edilmiştir.

4. SONUÇ

Havacılık sektöründe uçaklar en önemli ve en maliyetli yatırım unsurlarıdır. Havayolu işletmeleri uçakların satın alınmasında yaşanacak sıkıntılardan ve zorluklardan dolayı satın alma yerine, daha çok lease yöntemini tercih ettikleri görülmüştür. Özellikle kira yapısının esnek olmasından dolayı, leasing çok tercih edilmekte ve gün geçtikçe önemini arttırmaktadır. İşletmeler de ellerindeki finansal olanaklarının büyük kısmını tek bir varlığa ayırmak istemediklerinden dolayı leasing yöntemini tercih etmektedirler. Bazı şirketler finansal kiralama yoluyla uzun vadede taksitlendirmeler sonucundan uçak satın alma yoluna da gitmektedirler. Şirketlerin güçlü ve yeterli öz kaynakları olmasa dahi leasing yöntemi ile işletmeler birçok uçağı filolarına katmaktadırlar.

Araştırmamızda incelemiş olduğumuz havayolu işletmelerinin filo yapılarına bakıldığında, küçük çaplı işletmelerin daha çok operasyonel lease yaptıkları, büyük çaplı havayolu işletmelerinin ise finansal lease ya da satın almalar gerçekleştirdiği görülmüştür. Fakat araştırmalar sonucunda THY gibi büyük çaplı işletmelerin de operasyonel lease yöntemi ile uçak alma işlemini gerçekleştirdiği görülmüştür. Havayolları ile yapılan görüşmeler sonucunda leasing yönteminin havayolu işletmesinin destinasyon sayısına, destinasyon noktalarına, mevsimsel uçuş sıklığına ve havayolu iş modeline göre değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.

THY işletmesinin havayolu iş modelinin geleneksel havayolu iş modeli olması, destinasyon sayısının ve uçuş frekansının sık olması, finansal olanaklarının da iyi olmasından dolayı bilinen 3 uçak edinme yöntemini de kullanmaktadır.

SunExpress Havayolları'na bakıldığında, düşük maliyetli havayolu işletmesi olması daha çok operasyonel lease yöntemini tercih ettirirken, finansal açıdan, THY ve Lufthansa ortaklığından doğan bir işletme olması finansal lease yapabilme olanağı sağlamaktadır. Ayrıca SunExpress mevsim değişikliklerinden etkilenen bir havayolu işletmesidir. Yaz mevsiminde uçuş frekans aralığı sıklaşırken, kış mevsiminde bu aralık seyrekleşmektedir. Aynı zamanda yaz mevsiminde artan taleple doğru orantılı olacak şekilde yeni seferler eklenmektedir. Böylelikle, SunExpress için operasyonel lease yönteminin bu durumlarda daha uygun olduğunu göstermektedir.

Pegasus Havayolları ise hibrit düşük maliyetli havayolu iş modeline sahip bir işletme olması, finansal durumunun iyi olması ve büyük çaplı bir işletme olmasından dolayı doğrudan satın almalar ve finansal lease yöntemini kullanmaktadırlar. Corendon Havayolları, Freebird Havayolları ise küçük çaplı işletmeler olması ve charter uçuşlar gerçekleştirmelerinden dolayı operasyonel lease yöntemini kullanmaktadırlar. Son olarak ise, Atlas Global hem finansal yapısı gereği hem de uçtuğu destinasyonlar arasındaki mesafe ve sık destinasyon değişikliği sebebi ile operasyonel lease yöntemini kullanmaktadır.

KAYNAKÇA

Tek ve Çift Yazarlı Kitap

Altop, A. (1990) Özellikle Taşınır Yatırım Mallarına İlişkin Finansal Kiralama (Leasing) Sözleşmesi, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.

Morrell, S.P., (2007) Airline Finance , USA: Ashgate Publishing Company

Kocaağa, K. (1999) Türk Özel Hukukunda Finansal Kiralama (Leasing) Sözleşmesi, Ankara: Yetkin Yayınları.

Topuz, M. (2013) 6361 Sayılı Finansal Kiralama, Factoring ve Finansman Şirketleri Kanunu Çerçevesinde Finansal Kiralama Sözleşmesi, Ankara: Adalet Yayınevi.

Berlin, J.and Lexa , F.(2006) Fundamentals of Corporate Finance, Mc Graw- Will Erwin, New York

Editörlü Kitap

Kaya, F. (2015). Finansal Yönetim. Ferudun Kaya (Ed.), İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Dergiden makale:

Parasız, İ. (1990, Şubat). Leasing, Factoring, Forfaiting ve Karşılıklı Ticaret, Tekstil ve Makina, 4(19), 1

Reisoğlu, S, (2004, Mart). Finansal Kiralama Sözleşmeleri ve Uygulama Sorunları, Bankacılar Dergisi, S:48, 50.

Türkmenoğlu, D. (1990, Haziran) Finansal Kiralama (Leasing), Ankara Barosu Dergisi, 47 (3), 381.

Kurum tarafında hazırlanmış bir rapor:

Türk Hava Yolları (2018), Seri: II No:14.1 Sayılı Tebliğe İstinaden Hazırlanmış 1 Ocak-30 Eylül 2018 Dönemine İlişkin Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu. İstanbul

Pegasus (2018). Pegasus Hava Taşımacılığı Anonim Şirketi 1 Ocak – 30 Eylül 2018 Dönemi Yönetim Kurulu Ara Dönem Faaliyet Raporu. İstanbul

Yüksek lisans ya da doktora tezi:

Öztuğran, A. (1995). Leasing, Uçak Finansmanı ve Hava Taşımacılığında Leasing Uygulamaları. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Taşkıran, E.(2012). Uçak İşletmeciliğinde Finansal Kiralama. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güven, F. (2009). Evaluation Of Aircraft Leasing Strategies: A Case Study (Yayınlamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Sütçü, M.'den aktaran Taşkıran E. (2012) Uçak İşletmeciliğinde Finansal Kiralama (Yayınlamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Berlin, J.and Lexa , F.'den aktaran Güven F.(2009) Evaluation Of Aircraft Leasing Strategies: A Case Study (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Fatih Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Coyle, B.'den aktaran Güven F. (2009) Evaluation Of Aircraft Leasing Strategies: A Case Study (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Fatih Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Internet Kaynakları

https://www.atlasglb.com/hakkimizda/ Erişim Tarihi: 28.11.2018

https://www.corendonairlines.com Erişim Tarihi: 23.11.2018

https://www.freebirdairlines.com Erişim Tarihi: 23.11.2018

https://www.flypgs.com/pegasus-hakkinda/genel-bakis#filter=.filter-step2 Erişim Tarihi: 28.11.2018

https://www.sunexpress.com Erişim Tarihi: 23.11.2018

https://www.turkishairlines.com/tr-tr/basin-odasi/hakkimizda/#tcm92-36323 Erişim Tarihi: 28.11.2018

STRATEJİK YÖNETİM DİSİPLİNİNİN GELECEĞİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Prof.Dr. Mehmet Eryılmaz
Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü,
mehmetery@uludag.edu.tr

ÖZET: Bugün genel olarak bakıldığında, işletme bilimi altında en mühim disiplinlerden bir tanesi "Stratejik Yönetim (SY)"dir. SY'nin tarihi bir çok değerli çalışmada ele alınmıştır. SY'nin tarihini inceleyen bazı çalışmalar, disiplinin geçmişten bugüne mikro ile makro vurgu ve yine iç ile dış vurgu arasında salınımlar yaşadığını ileri sürmektedir. Öte yandan, bugün birçok toplumda makro dönüşümler yaşanmaktadır. Bu dönüşümlerin SY disiplinini nasıl etkileyeceği pek az tartışılmıştır. Bu çalışmada makro toplumsal dönüşümlerin SY disiplinini nasıl etkileyebileceği tartışılacak ve ilaveten bazı çalışma noktaları önerilecektir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Yönetimin Geleceği, Toplumsal Dönüşümler

A DİSCUSSION ON THE FUTURE OF DISCIPLINE OF STRATEGIC MANAGEMENT

ABSTRACT: "Strategic Management (SM)" is one of the most important disciplines under business administration. The historical roots of SM has been taken into consideration by many precious studies before. Some studies examining historical development of SM discipline found that SM has oscillated between micro and macro perspectives and internal and external orientations. Today, many societies experience various transformations. Until now, discipline of SM hasn't discussed effects of these transformations on SM. Therefore, the aim of study is to discuss on effects of societal transformations on SM discipline.

Keywords: Future of Strategic Management, Transformations

GİRİŞ

Geçmişte "Stratejik Yönetim (SY)"in tarihine ilişkin pek çok çalışma yapılmıştır. Örneğin strateji kelimesinin köklerine dair sayısız çalışma (örneğin Bracker, 1980; Snow ve Hambrick, 1980; Jauch ve Osborn, 1981; Eren, 1997; Phelan vd., 2002; Grant ve Jordan, 2014) gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar stratejinin etimolojik olarak çok eskilere dayandığını göstermektedir. Bahsi geçen çalışmalar ayrıca stratejinin büyük ölçüde asgari alandan devşirilen bir kavram olduğunu ortaya koymaktadırlar. Öte yandan birçok çalışma SM'nin sosyal bilimler alanına girişinin Von Neumann ve Morgenstern'in oyun kuramı bağlamında gerçekleştirdikleri çalışma sayesinde olduğunu kabul etmektedirler.

Strateji kavramının sosyal bilimler sahasına transferinden bugüne kadar SM tarihinde muhtelif kuramlar dönem dönem gözde olmuşlardır. Bunlardan bazıları "Endüstriyel Organizasyon (Industrial Organization)" (Bain, 1956; Porter, 1980; 1981), "Kaynak Tabanlı Görüş (Resource-Based View)" (Barney, 1991, 2002; Grant, 1991), "Kurumsal Bazlı Yaklaşım" (Peng, 2002), "Stratejiye Mikro Temelli Yaklaşım" (Felin ve Foss, 2005; Foss, 2011; Foss ve Lindenberg, 2013)'dır.

Öte yandan, yazında bu kuramsal akımları tarihsel bir yaklaşımla ele alan bazı çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalardan bir tanesinde Guerres-Martin vd. (2014), SM akımlarını iki eksende ele almışlardır. Birinci eksende, SY kuramlarını firma içine odaklı (örneğin "Kaynak Tabanlı Görüş", "Mikro Tabanlı Görüş/Davranışsal Strateji") veya dışına odaklı (örneğin "Endüstriyel Organizasyon", "Avusturya İktisat Okulu") olmak üzere ikiye ayırırlar. Diğer eksende ise

SM'nin kuramlarını mikro temelli olanlar ("Mikro Tabanlı Görüş/Davranışsal Strateji", "Avusturya İktisat Okulu") veya makro temelli olanlar ("Kaynak Tabanlı Görüş", "Endüstriyel Organizasyon") olmak üzere iki başlık altında toplarlar. Yazarlar, SM'nin tarihsel gelişimi içerisinde hem birinci eksende hem de ikincisinde salınımlar yaşadığını dile getirmektedirler. Örneğin birinci eksende 1970-1980'li yıllarda dışa odaklı bir kuram olan "Endüstriyel Organizasyon" gözde iken, 1990'lı yıllarda içe odaklı "Kaynak Tabanlı Görüş" popülarite kazanmıştır. 2000'li yıllarda ise yine bir salınım yaşanmış ve dışa odaklı bir kuram olan "Avusturya İktisat Okulu" öne çıkmıştır. İkinci eksende ise 1980-1990'lı yıllarda mikro tarafta yer alan "Vekalet Kuramı" gözde iken, 2002 ve sonrasında ise "Kurumsal Bazlı Yaklaşım" öne çıkmıştır. Bu bağlamda, yazarlar SM'nin düzenli olarak bu iki eksende, kendi içerisinde bir yakadan diğerine salınımlar yaşandığını vurgulamaktadırlar.

Öte yandan günümüzde toplumlar; küresel ısınma, göçler ve dijitalizasyon gibi bazı mühim dönüşümler yaşamaktadırlar. Toplumların yaşadığı bu dönüşümler ister istemez, sosyal yapının bir elementi olan firmaları da etkileyecektir. Bu doğrultuda; bu çalışmada SM alanının bu toplumsal dönüşümlerden etkilenebileceği ve yakın gelecekte bilhassa makro-dışsal bir salınım daha yaşayabileceği tartışılmaktadır. Bu bağlamda, her dönüşüm boyutu bağlamında yönetim ve örgütler disiplininin diğer çalışma sahaları da incelenecek, ardından SM'nin mevcut durumu gözden geçirilecek ve SM'nin bu dönüşümlere bağlı olarak gelecekte cevap arayabileceği bazı araştırma soruları sıralanacaktır.

1. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER

1.1. Küresel Isınma

Küresel ısınma (global warming) en basit ifadeyle, karbondiyoksit ve diğer kirleticilerin etkisiyle ortaya çıkan sera etkisine atfedilen, dünyamızda yaşanan genel sıcaklardaki kademeli artışa verilen isimdir. Her ne kadar bazı çalışmalar kimi ülkelerde küresel ısınmaya karşı bütçeden ayrılan payın henüz istenir düzeyde olmadığını bulgulasalar da (örneğin ABD bağlamını esas alan Gilmore ve St. Clair, 2018), bilhassa Avrupa Birliği ülkelerinde küresel ısınmaya karşı hassasiyetin çok yoğun olduğunu ve mühim bütçelerin ayrıldığını söylemek mümkündür.

Bu hususu yönetim ve örgütler sahasının alt ayaklarından "İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY)" çeşitli şekillerde ele almıştır. Örneğin Sadler-Smith (2014), İKY'nin insanlığın en mühim problemlerinden bir tanesi olan küresel ısınmaya bir cevap geliştirecek şekilde tasarlanıp tasarlanamayacağını tartışır. İKY alanında bir alt akım da "Yeşil İKY (Green HRM)" boyutunda ilerlemektedir. Örneğin Opatha ve Arulrajha (2014: 104), yeşil İKY'yi "bir örgütün çalışanlarını "yeşil" kılacak bir sistemin geliştirilmesi, uygulanması ve sonrasında sürdürülmesi ile ilgili faaliyetler toplamı" olarak tanımlamaktadırlar. Benzer şekilde, Ahmad (2015), yeşil İKY'yi örgütlerde kaynakların sürdürülebilir bçimde kullanımına hizmet edecek İK politikalarının kullanımı olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, bilhassa yeşil insan kaynakları sahası üzerinden çok sayıda çalışmanın (örneğin Jabbour vd., 2010; Cherian ve Jacob, 2012;

Opatha ve Arulrajha, 2014) küresel ısınma-çevre yönetimi ve İKY bağlantısını kurduğunu söylemek mümkündür.

Bilindiği gibi yönetim ve örgütler alanının bir diğer alt ayağı da "Örgütsel Davranış (ÖD)"tır. ÖD küresel ısınmaya farklı noktalardan yaklaşmaktadır. Bunlardan bir tanesi örgüt kültürüdür. Örneğin Harris ve Crane (2002) sürdürülebilirliğin inşasının ana ayaklarından bir tanesinin de örgütlerde yeşil kültüre doğru bir kültürel dönüşümün yaşanması olduğunu vurgulamaktadırlar. Örgütler çevreye hassasiyeti temel alan değerler, varsayımlar ve inançlar üzerine bina ettikleri örgüt kültürü sayesinde genel sürdürülebilirliğe de katkıda bulunacaklardır. ÖD alanında bir diğer akım ise örgütsel liderlik ve küresel ısınma-sürdürülebilirlik ilişkisine dikkat çekmektedir. Opoku ve Ahmed (2013) Birleşik Krallık inşaat sektöründe yaptıkları karma yöntem araştırmada, kurum içinde sürdürülebilirlik anlayışının yerleşmesinde liderlerin mühim rollerine dikkat çekerler. Araştırma; sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları olmakla birlikte, katılımcıların bilhassa çevresel boyuta odaklandıklarını bulgulamaktadır. Bu bağlamda ÖD'nin de tıpkı İKY gibi küresel ısınma ve sürdürülebirlik alanına kuvvetli bir ilgi gösterdiğini söylemek mümkündür.

SM alanı ise küresel ısınma, sürdürülebilirlik, çevre yönetimi vb. konulara kısmen değinmekle birlikte, sanki bu ilgi İKY ve ÖD'ye kıyasla biraz daha zayıf kalmıştır. Aslında, bahsi geçen konulara ilginin doğması çok yeni bir durum değildir. Örneğin, Buysse ve Verbeke (1997), seçilen çevre yönetimi stratejisi (örneğin "reaktif strateji (reactive strategy)", "kirliliği önleme stratejisi (pollution prevention strategy)" ve "çevresel liderlik stratejisi (environmental leadership strategy)" ile paydaş yönetimi tarzı arasında ilişki olduğunu bulgulamışlardır. Rugman ve Verbeke (1998), SMJ'de yayınladıkları çalışmada, çevre yönetimini KTG ile ilişkilendirmiş ve "yeşil yeteneklerin (green capabilities)" firmaya rekabet avantajı sağlayıp sağlamadığını tartışmışlardır. Benzer şekilde Teles ve de Sousa (2014) Portekiz'de faaliyet gösteren bir ulaşım şirketi vakası üzerinden kurguladıkları çalışmada, yine büyük ölçüde KTG temelli bir görüş benimsemişler ve firmanın çevre yönetimi çabaları ile ekonomik performası arasında ilişkiye firmanın kaynaklarının aracılık etkisi gösterebileceğini bulgulamışlardır. Bu bağlamda SY alanında küresel ısınma-çevre yönetimi ile ilgili hususlar İKY ve ÖD'ye kıyasla daha az ele alınmış ve bu sınırlı yazında da ağırlık daha ziyade KTG'ye verilmiş gibi görünmektedir. Bu bağlamda, küresel ısınmanın gitgide en çok endişe yaratan konulardan birtanesi haline gelmesi ile, yönetim ve örgütler yazının gelecekte konuya daha fazla ilgi göstermesi ve ilginin de daha dış odaklı bazı kuramlara kayması beklenebilir. Bu noktada;

- Şu ana kadar, küresel ısınma, sürdürülebilirlik ve çevre yönetimi kavramlarının SY ile etkileşimi çok büyük ölçüde KTG üzerinden ele alınmıştır. Bu bağlamda, eğer Guerras-martin vd. (2014)'nin iddia ettikleri salınım gerçekleşirse, bu kavramların gelecekte daha dış odaklı kuramlarla bağlantısının kurulması beklenebilir. Bu doğrultuda, bu kavramlar ekseninde pek fazlaca dikkate alınmayan dış odaklı "Kurum Bazlı Yaklaşım" ve "Avusturya İktisat Okulu" üzerine yapılacak bazı çalışmalar beklenebilir.

- Küresel ısınmanın-çevreye yönetiminin SY alanına kuramsal salınımlar dışında bazı noktalarda da açılımlarının olması beklenebilir. Şimdiye kadar olan çalışmalar sıklıkla küresel

ısınma, sürdürülebilirlik ve çevre yönetimi kavramlarının firmanın finansal performansı üzerine etkilerini araştırmışlardır. Öte yandan bilindiği gibi firmaların performansı bugün çok boyutlu ölçüm sistemleri ile ölçülmektedir. Örneğin; Dengeli Ölçüm Kartı (DÖK) performans yönetim sistemine göre; bağlama (örneğin örgüte, endüstriye, ulusal kültüre vb.) göre bazı modifikasyonlar yapılabilmekle birlikte, firmanın performansı "finansal", "müşteri", "iç süreçler" ve "öğrenme ve büyüme" olmak üzere, dört temel boyut altında toplanan göstergeler üzerinden ölçülmektedir (Kaplan ve Norton, 1992, 1993, 1996, 2001a, 2001b). Bu bağlamda gelecekte bu alanda yapılacak çalışmaların çevre yönetim çabalarının firmanın diğer performans gösterge boyutlarını nasıl etkileyeceğini araştırması da ilginç olabilecektir.

1.2. Uluslararası Göçler

"Birleşmiş Milletler Yüksek Mülteci Komiserliği (BMYMK)"nin rakamlarına göre dünyada her iki saniyede 1 kişi zorla yerinden edilmektedir. Bugün yerinden, yurdundan muhtelif nedenlerle ve zorla edilen kişi sayısı 68.5 milyondur. Bu rakamın 40 milyonunu yurt içinde yer değiştirmek zorunda kalmış insanlar oluşturmaktadır. Rakamın yaklaşık 25.4 milyonunu mülteciler oluşturmaktadır. Tüm mültecilerin %57'si üç ülkeden (Güney Sudan, Afganistan ve Suriye) gelmektedir. Mültecilere en fazla kucak açan ülkeler ise sırasıyla Türkiye, Uganda, Pakistan, Lübnan ve İran'dır. 68.5 milyon insanın geri kalan 3.1 milyonunu ise sığınmacılar (asylum seekers) oluşturmaktadır. Yine bu 68.5 milyon kişinin yarısını 18 yaş ve altındakiler oluşturmaktadır (UNHCR, 2018). Öte yandan bu noktada, göçmenleri ekonomik ve mülteci göçmenler olarak ikiye ayırmak daha doğru olacaktır. Ekonomik göçmenler; daha ziyade yaşadıkları coğrafyaları kendi istekleri ile, sıklıkla daha iyi ekonomik şartlara kavuşmak için terk eden ve istedikleri zaman da geri dönebilecek durumda olan kişileri ifade etmektedir. Mülteci göçmenler ise yazında sıklıkla, yaşadıkları topraklardan can korkusu nedeniyle zorunlu olarak ayrılan ve topraklarına dönme seçenekleri kendi iradeleri altında olmayan kişileri ifade etmektedir.

Bu noktada İKY yazını incelendiğinde, yazının daha çok ekonomik göçmenlere odaklandığı görülmektedir. Örneğin Fang vd. (2009) bu bağlamda, işverenin eğitim ve geliştirme faaliyetlerine yönelik çabaları ile işgörenin kariyer başarısı ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları göçmen olmayan çalışanlar bağlamında bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğunu bulgulamaktadır. Öte yandan göçmen çalışanlar açısından eğitim ve geliştirme çabaları ile kariyer başarısı arasında ilişki tespit edilememiştir. Almeida vd. (2012) vaka çalışmasını baz alan çalışmalarında, Avustralyalı işverenlerin göçmen işgörenleri nasıl işe aldıklarını sorgulamaktadırlar. Bu bağlamda yazarlar, Avustralyalı işverenlerin beşeri sermayeyi birincil bir faktör olarak ele almadıklarını ortaya koymaktadır. Örgütün ölçeği, türü, kaynakları, mevcut müşterilerin etnik kompozisyonu, firmanın içinde faaliyet gösterdiği endüstrinin kültürü ve bilhassa işe alım kararını verecek yöneticilerin yönetim tarzları göçmen çalışanların işe alım süreçlerinde devreye giren faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak, Guo ve Al Ariss (2015) ise uluslararası göçmenleri İKY alanında ele almaktadırlar. Ancak görüldüğü kadarıyla büyük ölçüde ekonomik göçmenlere odaklanmış durumdadırlar.

ÖD alanı ise göç konusuna bilhassa 2010 yılı sonrasında ilgi göstermiş gibi görünmektedir. ÖD; örgütsel iletişim (Jian, 2012), liderlik (Jian, 2012), iş kontrolü ve süpervizör desteği (Hoppe vd., 2017), örgütsel vatandaşlık davranışı (Chou, 2018), kültürel çeşitlilik ve örgüt düzeyinde yenilik ilişkisi (Jankauskaite, 2018) gibi birçok ÖD başlığı ile konunun bağlantısını kurmaya çalışmıştır. Öte yandan, İKY için söylenen şeyleri ÖD için de söylemek mümkündür. ÖD de tıpkı İKY gibi daha ziyade ilgisini ekonomik göçmenlere yoğunlaştırmış ve mülteci girişimcileri büyük ölçüde yok saymış gibi görünmektedir.

Son olaraki SY yazını incelendiğinde göç, göçmen ve mülteci konularına çok sınırlı ölçüde değinildiği görülmektedir. Erken dönem bir çalışmada Brownlie (1989) "fikirlerin göçü (migration of ideas)" konusuna odaklanmıştır. Yazara göre bilhassa SY'den "Pazarlama" alanına doğru yaşanan fikirlerin göçü, alanın zenginleşmesine hizmet etmektedir. Bir diğer çalışmada Boeker (1997) ise "üst yönetici göçü (executive migration)" kavramı ile bir firmadan diğerine geçen CEO'ları kastetmektedir. Boeker, yeni gelen CEO'nun bazı özelliklerinin (örneğin Ar-Ge ya da mühendislik orijinli olması, önceki firmasında doğrudan CEO'ya rapor vermesi, endüstri hakkında derin deneyimlere sahip olması vb.) firmanın yeni ürün pazarlarına giriş stratejisini etkilediğini tespit etmiştir. Hernandez (2011) bir ülkedeki göçmenler ile o ülkeye göçmenlerin ülkesinden gelen şirketler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma genel olarak bir ülkedeki göçmenlerin sosyal sermayelerinin o ülkeye ilgili göçmen grubun geldiği ülkeden gelen firmaların performansını olumlu yönde etkilediğini bulgulamaktadır. Öte yandan; araştırmanın spesifik bulguları ilgili göçmen grubun bir bölgede yoğunluğu arttıkça, göçmenlerin geldiği ülkeden o ülkeye yatırım yapan firmanın göçmenlerin yaşadığı bölgeye yatırım yapma ihtimalini, firmanın yatırımının yani şubenin yaşama ihtimalini, yine göçmenlerin eğitim ve gelir seviyesi arttıkça o bölgeye yatırım yapan firmanın şubesinin yaşama ihtimalini olumlu etkilediğini tespit etmiştir. Görüldüğü gibi SY yazını göç kavramını ele aldığında, göç ya fikirlerin ya da üst yöneticilerin endüstri ve ülke içi bir örgütten diğerine göçü şeklinde anlaşılmaktadır. Bu çalışmada kullanıldığı manasıyla ele alındığında ise (Hernandez (2011)'de olduğu gibi) SY yazınının daha ziyade ekonomik göçmenlere odaklandığı görülmektedir. Dolayısıyla gelecekte, SY'nin dış odaklı-makro SM kuramları eksenine doğru salınması beklenebilir.

1.3. Dijitalizasyon

Bugün dijital çağda yaşadığımız aşikardır. Dijitalizasyon toplumun her noktası gibi elbette örgütleri de etkilemektedir. İKY dijitalizasyon konusuna yoğun ilgi göstermiştir. İKY alanında dijitalizasyon ile ilgili çeşitli dergilerde özel sayıların yayınlanmış olması (örneğin Parry ve Strohmeier, 2014) da bu durumun açık bir göstergesidir. Bengtsson ve Bloom (2017) "anlamlandırma kuramı (sense making)" üzerine kurguladıkları çalışmalarında dijital dönüşümün İKY'de yarattığı evrimi ele alırlar. Dijital dönüşümle birlikte İKY alanında yeni istihdam biçimlerinin ortaya çıktığını ve İKY'nin yeni yetkinliklere ihtiyaç duyduğuna işaret ederler. Neeraj (2018) ise Hindistan örneği üzerinden yola çıkarak, dijitalizasyonun doğru kullanılabildiği takdirde birçok İK fonksiyonunun (işe alma, eğitim, enformasyon sistemleri

vb.) etkinliğini arttıracağını tartışmaktadır. Bu bağlamda dijitalizasyon son zamanlarda İKY alanında oldukça gözde bir konu haline gelmiştir.

ÖD de dijitalizasyon konusundan oldukça etkilenmiş görünmektedir. Örneğin Altınay vd. (2016) KKTC'de okul müdür/müdüreleri ile yürüttükleri çalışmalarında okul idarecilerinin dijital dönüşümün farkında olduklarını ve bu dönüşümün okul yönetimi ve kültürünü etkilediğini bulgulamışlardır. Hesse (2018) kuram yaratma yaklaşımından yola çıkarak liderlik ve dijitalizasyon arasındaki etkileşimi inceler. Ayrıca yazar, dijitalizasyon öncesi döneminin liderlik kuramlarının varsayımlarının hala geçerliliğini koruyup korumadıklarını sorgulamaktadır.

SY ise bu üç başlık içerisinde (küresel ısınma – çevresel hareketler, göçler ve dijitalizasyon) sanki en fazla ilgiyi dijitalizasyona göstermiş gibi görünmektedir. Örneğin BarNir vd. (2003) dijitalizasyonun örgütlerde firma performansını, maliyetleri düşürerek ve yenilik yaparak, etkilediğini tespit etmişlerdir. Bir diğer çalışmada Kim vd. (2004) ise dijital çağda hala Porter'ın jenerik stratejilerinin geçerli olup olmadığını tartışırlar. Bilindiği gibi Porter jenerik stratejileri arasından bir tanesini tercih etmek gerektiğini, ortada yani kararsız kalmanın ise en kötü tercih olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan, Kim vd. (2004)'nin tartışma sonrası ulaştıkları sonuçlardan birtanesi de, dijital çağda, maliyet liderliği ve farklılaştırma stratejilerini harmanlamak suretiyle oluşturulacak melez bir stratejinin bunlardan birinin seçildiği duruma kıyasla daha fazla performans etkisi yaratacağıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, her ne kadar dijitalizasyon üç küresel dönüşüm ayağı içerisinde SM'nin en çok rağbet ettiği başlıksa da, gelecekte bu ilginin daha da kuvvetlenmesi beklenebilir. Çok sayıda dergide SM ve dijitalizasyonla ilgili özel sayı çağrılarının olması bu durumun bir habercisidir. Öte yandan yine bir dışsal-makro salınım ile SM'nin bu eksenlerde yer alan kuramlardan (örneğin "Endüstriyel Organizasyon" ve "Kurum Bazlı Görüş" gibi) destek alması beklenebilir. Alan birçok ilginç çalışma sorusuna da zemin hazırlar gibidir. Örneğin bir coğrafyadaki dijitalizasyon ile ilgili formel kurumların o coğrafyadaki firmaların performansını nasıl etkilediğini araştırmak ilginç olabilecektir.

2. SONUÇ

İnsanlık bugün çeşitli dönüşümler yaşamaktadır. Bu dönüşümlerin belki de en mühim üç ayağı; küresel ısınma, uluslararası göçler ve dijitalizasyondur. Bu çalışma, amacı çerçevesinde, bu üç gelişmenin SY alanını nasıl etkileyebileceğini Guerras-Martin vd. (2014)'nin SY disiplinini belli aralıklarla, sistematik olarak mikro-makro ve iç-dış odaklar arasında salınım yaşadığı tezinden destek alarak tartışmıştır. Ayrıca çalışmada gelecek çalışmalar için bazı önerilerde de bulunulmuştur.

KAYNAKÇA:

Ahmad, S. (2015). Green human resource management: policies and practices, Cogent Business and Management, 2, 1-13.

Almeida, S., Fernando, M. ve Sheridon, A. (2012). Revealing the screening: organisational factors influencing the recruitment of immigrant professionals, The International Journal of Human Resource Management, 23(9), 1950-1965.

Altinay, F., Dagli, G ve Altınay, Z. (2016). Digital transformation in school management and culture. Cvetkovic, D. (Ed.) Virtual Learning, IntechOpen. DOI: 10.5772/65221. https://www.intechopen.com/books/virtual-learning/digital-transformation-in-school-management-and-culture, Erişim Tarihi: 17.12.2018.

Bain, J. S. (1968). Industrial Organization. New York: Wiley.

Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage, Journal of Management, 17(1), 99-120.

Barney, J. (2002). Strategic management: From informed conversation to academic discipline, The Academy of Management Executive, 16(2), 53-57.

BarNir, A., Gallaugher, J.M. ve Auger, P. (2003). Business process digitization, strategy and the impact of firm age and size: the case of the magazine publishing industry, Journal of Business Venturing, 18(6), 789-814.

Bengtsson, C. ve Bloom, M. (2017). Human resource management in a digital era: A qualitative study of HR managers' perceptions of digitalization and its implications for HRM. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Lund Üniversitesi, Malmö.

Boeker, W. (1997). Executive migration and strategic change: The effect of top manager movement on product market entry, Administrative Science Quarterly, 42(2), 213-236.

Bracker, J. (1980). The historical development of the strategic management concept, The Academy of Management Review, 5(2), 219-224.

Brownlie, D. T. (1989). The migration of ideas from strategic management to marketing on the subject of competition, European Journal of Marketing, 23(12), 7-20.

Buysse, K. ve Verbeke, A. (2003). Proactive environmental strategies: A stakeholder management perspective, Strategic Management Journal, 24(5), 453-470.

Cherian, J. ve Jacob, J. (2012). A study of green HR practices and its effective implementation in the organization: A review, International Journal of Business and Management, 7(21), 25–33.

Chou, S.Y. (2018). A theoretical analysis of immigrant employees' organizational citizenship behaviors in organizations, Journal of Global Mobility: The Home of Expatriate Management Research, 6(2), 209-225.

Fang, T., Zikic, J. ve Novicevic, M. M. (2009). Career success of immigrant professionals: stock and flow of their career capital, International Journal of Manpower, 30(5), 472-488.

Felin, T. ve Foss, N. (2005). Strategic organization: a field in search of micro-foundations. Strategic Organization, 3, 441-455.

Foss, N. (2011). Why micro-foundations for resource-based theory are needed and what they may look like, Journal of Management, 37, 1413-1428.

Foss, N. ve Lindenberg, S. (2013). Micro-foundations for strategy: a goal-framing perspective on the drivers of value creation, Academy of Manageement Perspective, 27, 85-102.

Gilmore, E. A. ve St. Clair, T. (2018). Budgeting for climate change: obstacles and opportunities at the US state level. Climate Policy, 18(6), 729-741.

Grant, R. M. (1991). The resource-based theory of competitive advantage: Implications for strategy formulation, California Management Review, Spring, 114-135.

Grant, R. M. ve Jordan, J. (2014). Stratejinin Temelleri. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Guerras-Martín, L.A., Madhok, A. ve Montoro-Sánchez, A. (2014). The evolution of strategic management research: Recent trends and current directions, Business Research Quarterly, 17, 69-76.

Guo, C. ve Al Ariss, A. (2015). Human resource management of international migrants: current theories and future research, The International Journal of Human Resource Management, 26(10), 1287-1297.

Harris, L. C. ve Crane, A. (2002). The greening of organizational culture: Management views on the depth, degree and diffusion change, Journal of Organizational Change Management, 15: 214–234.

Hernandez, E. (2011). Immigrant social capital and firm strategic heterogeneity: Effects on foreign entry and firm performance. Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Minnesota, Minnesota.

Hesse, A. (2018). Digitalization and leadership: How experienced leaders interpret daily realities in a digital world. Proceedings of the 51st Hawaii International Conference on System Sciences. https://www.researchgate.net/publication/322676253_Digitalization_and_Leadership-How_Experienced_Leaders_Interpret_Daily_Realities_in_a_Digital_World, Erişim Tarihi: 17.12.2018.

Hoppe, A., Toker, S., Schahler, V. ve Ziegler, M. (2017). The effect of change in supervisor support and job control on change in vigor: Differential relationships for immigrant and native employees in Israel, Journal of Organizational Behavior, 38(3), 391-414.

Jabbour, C. J. C., Santos, F. C. A. ve Nagano, M. S. (2010). Contributions of HRM throughout the stages of environmental management: Methodological triangulation applied to companies in Brazil, International Journal of Human Resource Management, 21(7), 1049-1089.

Jankauskaite, D. (2018). Immigrant cultural diversity management as a catalyst for organisation-level innovation. (ss. 97-107). Bilgin, M.H., Danis, H., Demir, E. ve Can, U. (Ed.). Consumer Behavior, Organizational Strategy and Financial Economics. Proceedings of the 21st Eurasia Business and Economics Society Conference

Jauch, L. R. ve Osborn, R. N. (1981). Toward an integrated theory of strategy, The Academy of Management Review, 6(3), 491-498.

Jian, G. (2012). Does culture matter?: An examination of the association of immigrants acculturation with work place relationship quality, Management Communication Quarterly, 26(2).

Kaplan, R. S. ve Norton, D. P. (1992). The balanced scorecard measures that drive performance. Harvard Business Review, January-February, 71-79.

Kaplan, R. S. ve Norton, D.P. (1993). Putting the balanced scorecard to work. Harvard Business Review, September-October, 134-147.

Kaplan, R. S. ve Norton, D. P. (1996). Using the balanced scorecard as a strategic management system, Harvard Business Review, January-February, 75-85.

Kaplan, R. S. ve Norton, D. P. (2001a). Transforming the balanced scorecard from performance measurement to strategic management: Part I, Accounting Horizons, 15(1), 87-106.

Kaplan, R. S. ve Norton, D.P. (2001b). Transforming the balanced scorecard from performance measurement to strategic management: Part II. Accounting Horizons, 15(2), 147-62.

Neeraj, N. (2018). Role of digitalization in human resource management. Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR), 5(1), 284-288.

Opatha, H. H. D. N. P. ve Arulrajah, A. A. (2014). Green human resource management: Simplified general reflections. International Business Research, 7(8), 101-112.

Opoku, A. ve Ahmed, V. (2013). Understanding sustainability: A view from intra-organizational leadership within UK construction organizations. International Journal of Architecture, Engineering and Construction, 2(2), 133-143.

Peng, M.W. (2002). Towards an institution-based view of business strategy. Asia Pacific Journal of Management, 2(3), 251-267.

Phelan, S. E., Ferreira, M. ve Salvador, R. (2002). The first twenty years of the strategic management journal, Strategic Management Journal, 23, 1161-1168.

Porter, M. E. (1981). The contributions of industrial organization to strategic management, The Academy of Management Review, 6(4), 609-620.

Porter, M. E. (2015). Rekabet Stratejileri: Sektör ve Rekabet Analizi Teknikleri. İstanbul: Aura Yayınevi.

Rugman, A. M. ve Verbeke, A. (1998). Corporate strategies and enviromental regulations: An orgamizing framewok, Strategic Management Journal, 19(4), 363-375.

Sadler-Smith, E. (2014). Making sense of global warming: Designing a human resource development response, European Journal of Training and Development, 38(5), 387-397.

Snow, C. C. ve Hambrick, D. C. (1980). Measuring organizational strategies: Some theoretical and methodological problems, The Academy of Management Review, 5(4), 527-538.

Teles, M. F. Ve de Sousa, J. F. (2014). Environmental management and business strategy: Structuring the decision-making support in a public transport company, Transportation Research Procedia 3, 155-164.

UNHCR (2018). Figures at a glance. Erişim Tarihi: 16.12.2018.https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html,

GELECEĞİN AKILLI ELEKTRİK İLETİM SİSTEMLERİ

Öğr.Gör.Dr. Barbaros Batur
Yıldız Teknik Üniversite, Makine Fakültesi, Makine Bölümü,
batur@yildiz.edu.tr

Öğr.Gör.Dr. M. Cem Çelik
Marmara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Makine Bölümü
cem@marmara.edu.tr

Yük.Mak.Müh. MuammerAkgün
Baca İmalatçıları ve Uygulamacıları Derneği
infoakgun@gmail.com

ÖZET: Dünya'nın önde gelen şehirlerinin yirmi yıl sonraki elektrik ağları şimdiden belirlenmeye başladı. Yüzyıldan fazla tarihi olan elektrik şebekelerinin maliyeti, elektrik sistemlerinde hiç bir zaman belirleyici olmamıştır. Bununla birlikte, yenilenebilir kaynaklardan elde edilen elektrik üretiminin artması beklenmektedir. Ayrıca, sözkonusu elektrik enerjisinin depolanmasındaki gelişmeler de önem kazanacaktır. Yenilenebilir enerjiden elektrik üretimindeki artış ile veri ve sistem optimizasyonundaki gelişmeler sayesinde arz güvenliğinde iyileşme görülmektedir. Buna ek olarak, esnek tüketim modelindeki yenilikler sayesinde maliyetlerin azalması beklenmektedir. Ayrıca önümüzdeki yıllarda güç sistemlerinin finansmanında da belirgin değişimler olması beklenmektedir. Bu çalışmada, söz konusu gelişmeler hakkında güncel bilgiler ve Türkiye'ye özgü uygulama seçenekleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elektrik Enerjisi, Projeksiyon, Yenilenebilir Enerji, Elektrik İletim Sistemleri

SMART ELECTRICITY TRANSMISSION SYSTEMS OF THE FUTURE

ABSTRACT: The electricity networks of major cities in the world are determined for the next twenty years. The cost of existing networks with more than a century of history has never been significant in electrical systems. However, electricity generation from renewable sources is expected to increase. Additionally, improvements in the storage technology of such electrical energy are also going to be important. Ever increasing electricity generation from renewable energy and improvements in big data and system optimization caused improvements in energy supply security. Thus, cost reduction is expected due to advances in the flexible consumption model. Furthermore, in the coming years significant changes are expected to be observed in the financing of power systems. In this study, up to date material about such developments and application options specific to Turkey were evaluated.

Key Words: Electricity Energy, Projections, Renewable Energies, Electrical Transmission Systems

GİRİŞ

Yeni Delhi. Meksiko City, Kopenhag. Beijing. San Francisco. Johannesburg. Helsinki.ve Berlin. gibi şehirler örneğinde olduğu gibi, 20 yıl yıl sonrası için daha hızlı bir şekilde yeni güç sistemlerini yeniden şekillendirmek için birleşiyorlar. UBS Bankası Ağustos 2014'teki yatırımcı notunda (UBS 2014) yazdığı gibi:

"Gelecek 10-20 yıl içinde, gelişmiş elektrik pazarlarındaki değer zincirinin tersine döneceği bekleniyor, güç artık sadece büyük miktarda üretilen bir şey değil, merkezi birimler. 2025 yılına gelindiğinde, herkes güç üretip, depolayabilecektir. "

Aynı şekilde, Mayıs 2014'te, Barclays Bankası (Barclays 2014) raporunda:

" Elektrik hizmet endüstrisi, yüz yıldan fazla olan tarihinde, daha önce hiç bir zaman gerçek maliyete sahip olmamıştır. Şebeke gücü için rekabetçi bir alternatif . Güneş + depolama sisteminin önümüzdeki on yıl boyunca elektrik enerjisi işinin organizasyonunu ve regülasyonunu yeniden düzenleyebileceğine inanıyoruz. " diye belirtmiştir.

Güç sistemleri dönüşümünün izlediği yol, her bir yerel duruma oldukça duyarlı bir devrime hazırlanıyor. Teknik, ekonomik ve politik faktörler göz önüne alındığında, ekonomik maliyetlerin azaltırken, ekonomik yapıyı uygulanabilir yatırıma göre değiştiren, yerleşik güç sistemleri ve bu sistemleri destekleyici iş modelleri ve düzenleyici çerçeveler, çoğu güç sisteminde önemli bir atalet yaratmaktadır. Kurumsal düzenlemeler artan değişimi teşvik etmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın Dünya Enerji Görünümü 2013 tahmininde 2035 yılında küresel ölçekte enerji sektöründeki fosil yakıt hakimiyetini sürdürüleceği (IEA 2013) tahmin edilmektedir. BP İstatistiki Görünüm, benzer şekilde iş dünyasında görülen bir not gibi görünmekte ve elektrik sektöründe tüketilen toplam enerjinin % 63'ünün, 2035 yılında fosil yakıtlardan kaynaklardan kaynaklanacağını belirtmiş, bu değer 2012 yılındaki raporda % 68 seviyesinde olduğunu söylemiş, geçen 22 yıl içinde küçük bir değişim olacağı tahmin etmektedir (BP 2014). Buna karşın Almanya ve Fransa gibi ülkelerin resmi kurumları bu tahminleri desteklememektedir. Gelecekteki güç sistemlerinin nerede olacağının olasılık dağılımı ne olacak? Mevcut güç ve elektrik dağıtım sistemleri aşamalı mı dönüşecekler yoksa evrimsel sıçramalarla mı artacak? Yeni teknolojileri, politikaları ve iş modellerini kullanan birden farklı yöntem var mı? İstenen özelliklerin ortak teması, daha düşük karbon yoğunluğu, maliyet etkinliği, erişilebilirlik, güvenilirlik, esneklik ve akıllı olması, gerçek zamanlı (veya yakın) kontrol ve hizmetlerin giderek sisteme dahil edilmesini içerir. Ancak,Şekil 1' de görüleceği gibi, aynı dönüşümün her yerde gerçekleşmesi olası değildir, çünkü her bağlamda geleceğin güç sistemi, politikanın, düzenlemenin, küresel piyasa güçlerinin, iş modelinin inovasyonunun, teknolojik inovasyonun ve tüketici davranışının etkileşimli kuvvetlerinden ortaya çıkar. Ekoloji dilinde, güç sistemleri karmaşık dinamik sistemlerdir ve çoklu alanlardaki bilimsel araştırmalar, bu tür sistemlerin yeni bir rejime geçişi işaret eden "kritik noktalara" sahip olduğunu pekiştirir (May, Levin ve Sugihara 2008; Scheffer ve ark. 2009).

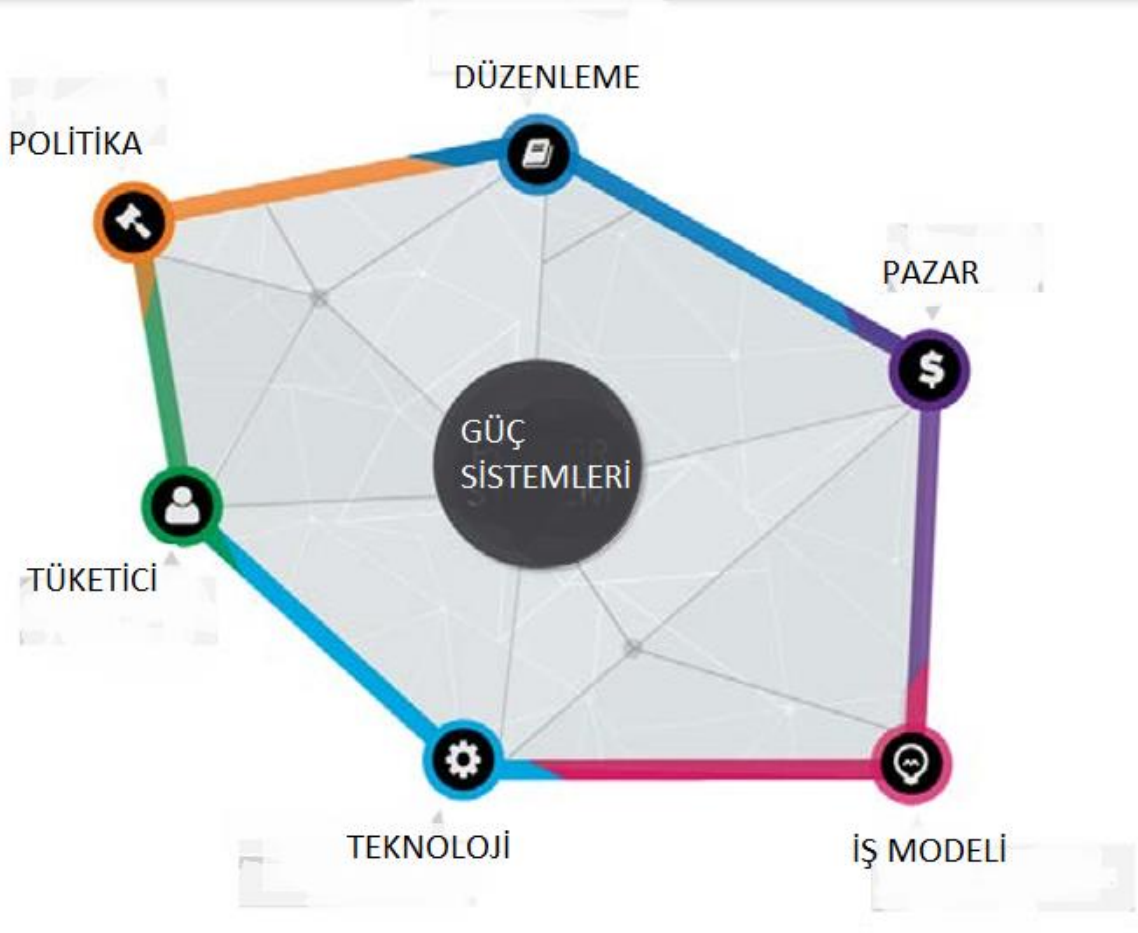

Şekil 1. Güç Sisteminin Evrimsel Görünümü piyasa güçleri, iş modeli inovasyonu teknolojik yenilik ve tüketici davranışı

"Güç sistemleri bir eşiğe ulaşacak mı?" sorusuna, fiziki altyapıya ve kurumsal düzenlemelere yatırım yapan trilyonlarca dolar ve önümüzdeki 50 yıl içinde enerji erişimini ve sürdürülebilirliğini sağlamak için trilyonlarca daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (IEA 2013). Bu konuda birçok dile getiren çıkmıştır. Bu konudaki son gelişmeler ve düşünce liderliği üzerine inşa etmeyi, dönüşüm yollarında karar verme için kritik çerçeveleri sentezlemeyi anlatmak istersek; hem gelişmiş ülkelere hem de Meksika, Hindistan, Güney Afrika ve Çin gibi büyük "gelişmekte olan yenilenebilir enerji güçleri" (EREP) ile ilgili olarak, güç sistemi dönüşümünün temel yönlerini ayırma amaçlamalıdır. Bu bağlamda, karar vericiler tarafından sağlam ve proaktif seçimlerin yapılmasını mümkün kılan bir temel görüş sağlama amacı olmalıdır. Odak noktası, teknolojiden iş modellerine, politika hedefleri ile uyum içinde olan dönüşümleri yönlendirmek için düzenli yatırım ve güvenilir sistem operasyonu sağlayan kurumsal düzenlemelere kadar uzanmaktadır.

1 GÜÇ SİSTEMLERİ EVRİMİNİ ETKİLİYEN ON EĞİLİM

"Geleceğin faydası" büyük ölçüde düzenleme, teknoloji inovasyonu ve iş modeli evrimi arasındaki dinamik tarafından yakalanabilirken, "geleceğin güç sistemi" daha karmaşık bir özellik kümesi tarafından yönlendirilir. Düzenleyici fayda dinamiği hâlâ baskın bir bileşen

olmakla birlikte, tam karmaşık ve dinamik sistem daha geniş çapta kesişen trendlere cevap vermektedir. Potansiyel eğilimlerin sonraki tartışmasının arka planı olarak 10 tür eğilimi araştırmıştır.

2.1 Yenilenebilir Enerji ile Maliyeti Azaltılması

2.2 Veriler, İstihbarat ve Sistem Optimizasyonundaki Yenilikler

2.3 Enerji Güvenliği, Güvenilirlik ve Esneklik Hedefleri

2.4 Müşteri Katılımının Değişmesi

2.5 İki Elektrik Talep Tahminleri Bir Masal

2.6 Diğer Sektörlerle Daha Fazla Etkileşime Girer

2.7 Yerel ve Küresel Çevresel Çevreyle İlgili Endişeler Emisyonlar

2.8 Enerji Erişim Zorunlulukları

2.9 Güç Piyasalarında Giderek Farklı Bir Katılım

2.10 Gelir ve Yatırım Zorlukları

2.11 Özet: Hareketsizliğin Yenilenebilir Enerji Maliyetlerinde Azaltılmasının Maliyetlerini ve Risklerini Anlama

1.1. Yenilenebilir enerji (YE)

Maliyetlerindeki düşüşler hızlı bir şekilde yaygınlaşmakta ve karşılıklı bağımlı ve bağımsız enerji sistemlerinde teşvik etmektedir. Toplu yetki sistemi karşılıklı bağımlılığı (örn., YE entegrasyon maliyetlerini düşürmek için daha büyük dengeleme alanları arasında koordinasyon) birçok yargı alanında büyüyor. Aynı zamanda, küçük müşteriler için YE'nin maliyeti düşüyor ve müşteri odaklı sistemler giderek daha fazla seçim ve esneklik sunuyor. Şekil 2' de fotovoltaik modül maliyetlerindeki son dramatik indirimleri göstermektedir.

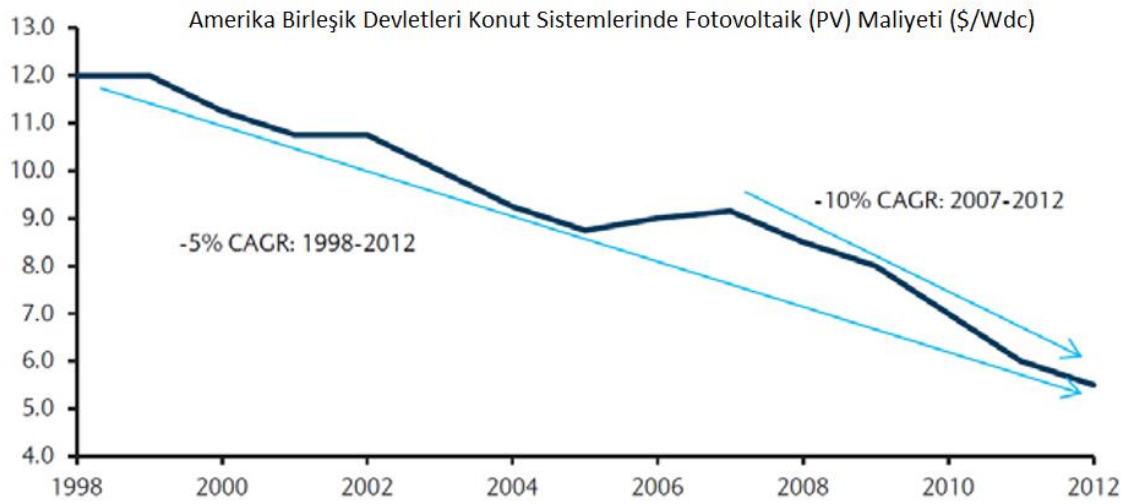

Şekil 2: Birleşik Devletlerde Konut Sistemlerinde Fotovoltaik (PV) Elektrik Üretimi Maliyeti ($/Wdc)

Sonuçta iki karşıt eğilim olasıdır, biri daha büyük bir bütünlüğe ve diğeri daha geniş bir ademi merkeziyete doğru. Bazıları (Barclays 2014; RMI 2014; UBS 2014), geleneksel hizmet / müşteri ilişkilerinden "ayrılması" yönüne doğru giderek artan bir artışa işaret etmiştir. Diğerleri (EPRI 2014; Kind 2013), merkezi üretim, iletim ve dağıtım sisteminin kritik rolünü ifade etmektedir. Yine de diğerleri (Ruth ve Kroposki 2014) giderek artan akıllı, heterojen bir sistem sistemi oluşturuyor. Bu eğilimleri uzlaştırmanın bir yolunun olup olamayacağı, güç sistemi, birçok iş / müşteri ilişkisinin var olduğu koordineli bir varlık grubuna dönüşüp, dönüşmeyeceği hakkında, toplu güç sisteminin uyumlu çalışmasını desteklemek için birçok yarı bağımsız müşteri sisteminin toplanması ve koordinasyonu dahil olmak üzere, her iki trendi de destekleyebilecek bazı yeni teknoloji ve pazar seçenekler araştırmaktadır.

1.2. Veri, Zeka ve Sistem Optimizasyonundaki Yenilikler

Güç şebekesi sadece elektrik iletmez. Artık, sensörlerin ve güç sistemleri yardımıyla, bilgi teknolojilerinin güç sistemlerine gittikçe daha fazla nüfuz etmektedir ve piyasa ve operasyonel verilerin her yerde bulunmasına neden olur. Bu durum güç sistemlerinin daha fazla optimizasyonunu gerçekleştirmek için büyük bir fırsat verir. Çok dağınık enerji kaynakları, ağ operasyonunun karmaşıklığını önemli ölçüde artırabilir. Ancak uygun şekilde yönetilen yeni sistemler, güvenilirlik ihtiyaçlarını karşılamak ve gerçek zamanlı olarak tıkanıklığı rahatlatmak için yardımcı olabilir. Akıllı ızgaraları fazla işlevselliğe (ör durumsal farkındalık) ve enerji piyasalarındaki para kazanabilmek çeşitli hizmetler sunan kaynakların daha farklı setleri aktif yönetimine yollar açarak ile bilgi teknolojisi ve enerji teknolojisi giderek artan karşılıklı bağımlılık vardır. Güç sistemi performansına ve büyük veri analitiğine ilişkin ayrıntılı veriler, şebeke iyileştirme için yatırım ihtiyaçlarını ortaya çıkarabilir ve dağıtılmış üretim ve depolama gibi dağıtılmış enerji kaynaklarının lokasyon değerini bildirebilir (Denholm ve diğerleri, 2014). Veri ve istihbarat güçleri aynı zamanda siber güvenlik, verilere açık erişim ve tüketici gizliliği

korumalarına odaklanacaktır. Bu eğilimler, geleceğin güç sistemleri hakkındaki mevcut düşüncenin çoğunu kapsamaktadır (ISGAN 2013; IBM 2012; Sungard 2013; Oracle 2013).

1.3.Enerji Güvenliği, Güvenilirlik ve Dayanıklılık Hedefleri

Bir çok ortamda kömür, petrol ve doğal gaz ithalatı enerji güvenliği kaygılarını artırmaktadır. Yerel olarak geliştirilen YE cari işlemler dengesini düzeltmekte ve verimlilikte artışa yol açmaktadır. Diğer durumlarda da, özellikle doğal gazın fazla miktarda tedarik ve kullanımı, yerel hava kalitesi de dahil olmak üzere bazı çevresel politika hedeflerine hitap eder. Düşük maliyetli kullanım için fazlasıyla fırsat sunarken, aynı zamanda daha düşük karbon yoğunluğuna, fiyat dalgalanmasına, daha uzun vadeli yollara ilişkin soruları da gündeme getirmiştir. Jeopolitik düşünceler, YE'nin ekonomik potansiyeli - ve YE'nin enerji güvenliği sorunlarını azaltma yeteneği - öncelikli olarak kaynak bolluğu ve yükten uzaklık ile belirlenen ülkeler tarafından büyük ölçüde kullanılır. Bazı ülkeler, yüke yakın konumlanmış bol güneş ve rüzgar kaynaklarına sahiptir (örneğin, Hindistan ve Meksika), diğerlerinin ise yükten uzak rüzgar ve güneşe sahiptir (örneğin, ABD ve Çin). Aşırı hava olayları daha sık meydana gelmesi, ızgara esnekliğine önem kazanmıştır. Göbek-merkezli bir yapıya hakim olan mevcut sistemleri güçlendirmek ve güvenilirliği sağlamak için fazlalıkların kullanılmasını sağlamak yerine, esneklik planlaması sistemin ne kadar esnek olduğunu artırma mekanizmalarını göz önünde bulundurulur, böylece bağımsız olarak, bir kesinti durumunda sistemin kritik bölümleri hızlı bir şekilde tekrar çevrimiçi olarak geri gelebilir. Felaketlere karşı direnç, güç sistemi karar vericilerinin öncelikleri arasında giderek yükselmektedir. Doğal afet kaynaklı kesintiler ve artan veri ve istihbarat güç sisteminin güvenliği, güvenilirliği ve dayanıklılığı ile ilgili sorunları ve fırsatları ortaya çıkarır. Daha esnek olan ve acil durumlarda kritik altyapı, güvenlik ve halk sağlığını destekleyen çözümler giderek daha fazla aranmaktadır.

Mevcut enerji kompozisyonunun ve giderek daha fazla birbirine bağlı enerji altyapılarının üzerinde yer alan bu farklılıklar, 21. yüzyılın güvenirlik kavramını yeniden tanımlamaktadır.

1.4. Müşteri Katılımını Geliştirmek

Müşteri katılımı, güç sistemi dinamiklerini iki şekilde değiştirmektedir. Birincisi, müşteri tercihleri, örneğin enerji verimli cihazlar, dağıtılmış üretim, elektrikli araçlar ve daha akıllı evler gibi yatırım eğilimlerini daha doğrudan yönlendiriyor. Müşteriler, ısıtma, soğutma, aydınlatma, soğutma, elektronik, iletişim, eğlence gibi konularda enerji kullanan hizmetlere giderek daha fazla popüler olmaktadır. İkincisi, teknoloji yenilikleri, müşterilerin enerji arzına ve talebine nasıl katıldığı konusunda farklılık yaratacaktır. Tarihsel olarak, büyük ölçüde esnek olmayan talep keskin sistem ihtiyaç zirvelerine yol açmıştır. Bu nedenle güç sistemi planlaması, düzenlemesi ve pazar tasarımı, sabit bir hedef olarak talebi karşılamıştır ve bu hizmet sağlayıcıları ve şebeke operatörlerini karşılamak için bir dağıtılabilir kaynak yığını oluşturmuştur. Doğrudan tüketici katılımı, bu planlama uygulamalarını ve çevreleyen pazar tasarımlarını değiştirme potansiyeline sahiptir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen elektriğin arz tarafında değişkenliği artırdığı bir zamanda, akıllı talep giderek daha önemli bir şekilde öne çıkarılabilir bir kaynak olacaktır (IEA-RETD 2014). Enerji piyasalarında müşteri

katılımının, konut, ticari ve endüstriyel sektörlerde teknik olarak uygulanabilir olduğu zaten görülmüştür (PJM 2013). Bu katılım aynı zamanda ekonomik olarak daha uygulanabilir ve sosyal olarak rutin hale geldiği için, enerji sektörünün geri kalanı, elektrik arzını ve talebini dinamik olarak optimize etme ihtiyacını koruma ve kucaklama zorluğuyla karşı karşıyadır.

1.5. İki Elektrik Talep Tahmini Bir Hikaye

Bazı istisnalar dışında, küresel enerji ortamı hızlı büyüme alanlarına ve düz veya azalan talebe sahip alanlara ayrılmıştır. Gelişmekte olan birçok ekonomi güçlü büyüme, sanayileşme ve hızlı kentleşme sergilemektedir (World Bank 2014). Bu arada, ABD, AB ve Japonya, diğerlerinin yanı sıra, yavaş talep büyümesi ile de dikkat çekiyor (EIA 2013; Eurostat 2014; Statistics Japan 2014). Yavaş ekonomik büyümeyi birleştiren bu güç sistemleri, artan enerji verimliliği programları ile giderek daha fazla göze çarpmaktadır ve aynı zamanda, dağınık üretim ve talep tepkisindeki artıştan dolayı pik talebindeki düşüşleri de görebilmektedir. Bu, mevcut altyapı için kullanım kalıplarını etkileyebilir, mevcut yatırımların maliyetinin geri kazanımıyla ilgili düzenleyici soruları yükseltebilir. Bir anlamda, bu iki çatallı durum, gelecek nesildeki güç sistemi evrimi üzerinde hakim olan hakim konturları temsil eder. Bu eşsiz yörüngeler, güç sistemi dönüşümü için planlama stratejilerini ve fırsatları şekillendirecektir.

1.6. Diğer Sektörlerle Artan Etkileşimler

Dünya genelinde, enerji sistemleri kıt su ve arazi kaynakları için giderek daha fazla rekabet etmekte, sektörün evrimine ilişkin tartışmaları keskinleştirmekte, aynı zamanda geliştirilmiş muhasebe yaklaşımlarını teşvik etmektedir. Yapısal ortamda gerçekleşen paralel evrimsel süreçler (süper-verimli cihazlardan ev tabanlı termal depolamaya, kampüs mikrogrup projelerine kadar) güç sistemi planlamasında da hesaba katılmalıdır. Ulaşımın elektrifikasyonu hala nispeten düşük seviyelerde iken, güç sistemi ihtiyaç ve fırsatlarını önemli ölçüde etkileme potansiyeline sahiptir (Green ve ark. 2011; Mwasilu ve ark. 2014). Kaya gazı üretimi küresel olarak arttıkça, gaz üreticileri bu iç kaynaklar için diğer kritik sektörlerle (örn. Ev ısıtması, kimyasal) rekabet edebilir ve politika yapıcıları kaynakları ulusal amaçlarla uyumlu olarak dağıtmaya yönelik müdahaleleri düşünmeye bırakabilir. Son olarak, endüstriyel tüketiciler - zaten küresel ekonomide maliyetleri düşürmek için rekabet baskısı ile karşı karşıya kalıyorlar - net enerji maliyetlerini azaltmak için enerji kaynaklarını giderek daha fazla YE' ye dönüştürüyor. Diğer sektörlerle bu temas noktalarının her biri, güç sistemi evriminin yönünü belirliyor.

1.7. Hava Emisyonları Üzerindeki Yerel ve Küresel Çevresel Sorunlar

Fosil yakıt emisyonlarından kaynaklanan kötü hava kalitesi, yerel düzeyde akut halk sağlığı sorunlarına katkıda bulunmaktadır (Chen ve ark. 2013; EPA 2011). Küresel düzeyde, fosil yakıt kullanımı iklim değişikliğine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (IPCC 2014). Fosil yakıt kirliliğinin yerel ve küresel maliyetlerinin ne ölçüde enerji sektörünün dışında meydana geldiği, hesaplanması daha zordur ve bu nedenle tarihsel olarak planlama süreçlerine açıkça dahil edilmemiştir. Ancak, 21. yüzyılda, iktidar, güç sistemi politikasındaki ve planlamasındaki değişikliklere katkıda bulunacaktır. Birçok ülkede, bu, temiz enerji kaynaklarının geliştirilmesi

için politikalar ortaya çıkıyor. Örneğin Çin, birim GSYİH başına karbon emisyonlarını ve teknolojiye özgü kapasite hedefleri portföyünü (NPC 2011) azaltmak için açık bir "karbon yoğunluğu" hedefi oluşturdu. Avrupa'da, çevresel enerji politikası, ulusal politika hedeflerinin bir parçası olarak yer alır. Bu politika bir kıtasal emisyon ticareti şeması şeklini almaktadır. Meksika'da, bir dizi YE hedefi, enerji sektörünü yeniden yapılandırmayı hedefleyen kapsamlı bir enerji reformu ile birleştirildi.

Emisyon azaltım önlemlerinin ötesinde, kurulu şebekelerdeki ortamlardaki planlama uygulamaları, hem mevcut altyapıyı hem de yükseltmeleri, dağıtılmış kaynakları ve israr edilebilir mikrogrupları kullanan daha akıllı sistemlere fiziksel olarak sertleştirerek daha sık görülen aşırı hava olaylarının etkisini hafifletmeye odaklanmaktadır (Abbey ve diğ. 2014)..

1.8. Enerji Erişim Etkileri

Ekonomik gelişme ve fırsatları hızlandırmak için küresel anlaşmaların bir parçası olarak, tüm insanlara enerji erişimini hızlandırmak için artan bir ivme vardır. Genişleyen finansman ve teknoloji seçenekleri, bu enerji erişim hedefleri için geri sarma sağlamakta, ancak önemli yatırım zorlukları norm olarak kalmaktadır. Özellikle enerji erişimini hızlandırmak için sürdürülebilir modelleri tanımlamaya odaklanan ve bugün "ileriye dönük bir uyumluluk" sağlamayı amaçlayan yeni fırsatları keşfedecek, böylece bugün yapılan seçimler çok çeşitli potansiyel geleceklere entegre edilebilecektir.

1.9. Güç Piyasalarında Giderek Farklı Bir Katılımı

Dünya genelinde, güç piyasası ekosistemlerine katılım çeşitlendiriliyor. Birçok enerji sektörünün devlete ait olduğu gelişmekte olan ekonomilerde, sektörün daha bağımsız güç üreticilerine (örn. Meksika, Güney Afrika) açılarak yatırımı artırma yönünde bir itici güç vardır. Daha olgun güç sektörlerinde, bu eğilim üretimden talep yanıtına doğru daha fazla doğrudan tüketici güç piyasası katılımı şeklini alıyor. Eski, zorluklara cevap verme ihtiyacından kaynaklanan bu çeşitlendirme eğilimleri, geleceğin güç sistemlerine bir karmaşıklık katmanı katacak.

1.10. Gelir ve Yatırım Zorlukları

Son olarak, geleceğin güç sistemlerine yönelik evrim, finans ve yatırım ile şekilleniyor. Mevcut enerji sektörü arz, iletim, teslimat ve talep paydaşları tarafından değer zinciri oluşturur. Özellikle, yüksek oranda YE'ye geçişte döneminde, -.toplu güç / toptan satış seviyesinde - mevcut geleneksel termal (kömür, gaz ve nükleer) jeneratörlerü terk etmek ekonomik güçlükler ortaya çıkabilir, buna karşın rüzgar ve güneş enerjisi piyasaya sıfır marjinal maliyetle girer. Bu senaryo şu anda Batı Avrupa'daki çeşitli ülkelerde (Citi 2013) ve ABD'deki MISO sisteminde (MISO 2014) ve Hindistan'ın güney eyaletlerinde (örneğin Tamil Nadu ve Karnataka) gerçekleşmektedir (CEAGOI 2013). Örneğin, 2014 yılının Aralık ayında, dünyanın en büyük kuruluşlarından biri olan Alman kamu kuruluşu E.On, kömür ve nükleer santralleri, azalan termal gelirler ışığında ayrı bir şirkete dönüşeceğini açıkladı. Çin'in bazı bölgelerinde benzer dinamikler gözlemlenecekti, ancak kömür santralleri için asgari yıllık çalışma süresine olan

kesin taahhütler nedeniyle, kömür kapasitesi faktörünün azaltılması yerine rüzgar santrallerinin durdurulmasına neden oldu. Perakende müşteri tarafından bakacak olursak, hem dağınık fotovoltaik (PV) elektrik üretimi hem de enerji verimliliği (statik veya dinamik), perakende elektrik tüketimini azaltacaktır, bu durum bazı elektrik tesislerinin gelir kaygılarını artırır ve yatırım riski ve kredibilite algılarını etkiler. Bu senaryo Almanya, İspanya, İtalya ve Kaliforniya, Arizona ve Colorado gibi çeşitli ABD eyaletlerinde gerçekleşmektedir.

Enerji tedariğinin sürdürülebilirliği konusu da - genellikle şebeke gelirleri ile finanse edilen ağ genişletme - aynı baskı ile karşı karşıyadır. Düşen gelirler, tipik yatırımcıların ,işlerini zorlaştırırken, hem dağıtım hem de iletim seviyelerinde ek şebeke yatırımı ihtiyacı artmaktadır (Hogan 2013).

1.11. Özet: Hareketsizliğin Maliyetlerini ve Risklerini Anlamak

Gelecekte, günümüzdeki birçok trendin devam etmesi beklenmektedir. Örneğin, dağınık enerji kaynaklarının (distributed energy resources - DER) maliyeti düşmeye devam edecek ve daha fazla veri kullanımı DER çözümleri için müşteri edinme maliyetlerini azaltacaktır. Bu nedenle, bu eğilimin ne olacağı sorusun cevabı, DER'in daha büyük bir ölçekte konuşlandırılması değil, ne kadar kurulacağı, ne kadar zamanda ve hangi maddi karşılığa göre kurulacağıdır. Elektrik üretim sistemlerindeki değişim rüzgarında hareketsiz kalmak, güç sisteminin sürüp gitmesine ve kaçırılan fırsatlara neden olabilir. Paydaşlar, mevcut iş modellerini canlı tutmak için sınırlı başarıya ulaşırsa, çeşitli istenmeyen sonuçlar doğabilir. Kamu hizmetleri, akıllı şebeke veya enerji verimli sonuçlar çıkarmak, çeşitli sorunlarla karşılaşabilir. Enerji sektörü, yetersiz yatırım, mahsuplaştırılmış sermaye varlıkları, akaryakıt açığı ve altyapı kilitleme ile karşılaşabilir. Tüm bu potansiyel maliyetler ve riskler, istenen gelecekleri teşvik etmek için bilinçli ve proaktif işbirliği ihtiyacını güçlendirir.

2. GÜÇ SELTÖRÜ FİNANSMANI

Daha önce ele alınan gelecekteki eğilimlerde görüldüğü gibi, güç sistemlerini statükodan dışarı çıkarmaya yardımcı olmakla birlikte, tek başına geleceğin güç sistemlerinin tutarlı bir resmini vermemektedir. Güç sektörü finansmanı, gerçek seçenekleri etkileyecek ve gelecekteki seçeneği şekillendirecektir. Öngörülen talebi karşılamak ve çevresel hedefleri belirtmek için önümüzdeki 20 yıl içinde yaklaşık 19,3 trilyon dolarlık elektrik tedarik altyapısına yatırım yapılması gerekmektedir (IEA 2014). Yatırım eğilimleri yerel ve bölgesel bağlamlarda farklılaşacaktır, ancak güç sektörü değer önerisini destekleyen ortak faktörler vardır. Enerji sektöründeki yatırım eğilimlerini etkileyecek dokuz temel değişken ele alınmaktadır.

• Ticari Bankacılık Riskine İlişkin Düzenlemeler

• Yatırımlar İçin Risk Primi Ortamları

• Devlet Tahvili Faiz Oranları

• Vergi Yapıları

• Elektrik Tesislerinin Kredi Puanları

• Kalkınma Makamlarından Sermaye Kullanılabilirliği

• Girdilerin Fiyat ve Bulunabilirliği

• Piyasa Yapısı ve Değerleme Yapıları

• Politika ve Düzenleyici Çevre

3. GELECEĞİN GÜÇ SİSTEMLERİNE DAİR YOLLAR

Geleceğin güç sistemleri için beş yol önermektedir. Sadece mevcut durum açısından değil, meydana gelebilecek dönüşümler açısından da, yargı alanında önemli bir alan bulunmaktadır. Bu modeller kapsamlı olacak şekilde tasarlanmamıştır. Değişim rüzgarları ile gelen yeni yollar ortaya çıkmaya başladılar ve her biri, pozitif dönüşüm bir hava oluşturmak üretmek için proaktif adımların nasıl atılabileceğini göstermektedir. Çoğu literatürde ele alındığı gibi, modelleri potansiyel faydalı iş modelleri ve ilgili düzenleyici çerçeveler üzerine tartışmayı odaklamak yerine, düzenleyici ve iş dahil olmak üzere çoklu katmanlardan oluşan karmaşık ve dinamik sistemler olan bir bütün olarak güç sistemi ekosistemlerine yönelik önerileri tartışıyoruz. Basitlik için, her yolun üç temel özelliği tanımlanmıştır: tasarım, politika ve düzenleme ve finans.

3.1. Tasarım:

Güç sistemlerinin altında yatan teknolojileri ve tasarımları güç sistemi dönüşümünün merkezidir. Aynı zamanda, bu özellikler eski kurumlara ve politika hedeflerinin belirlediği yola da bağlıdır, örneğin mevcut güç piyasasının serbestleştirilmesinin kapsamı kilit bir değişkendir. Dağınık enerji kaynaklarını yöneten kurumsal akıcılık bir diğer bir değişkendir. Gelecekteki seçilecek yol ya da yollar, teknolojik ilerlemelerin potansiyel faydalarını ve belirli bir yargı yetkisinin bunu yapma yeteneğinin kapsamının toplamı ile yönlendirilir. Ortaya çıkan faydaların kompozisyonu, yüksek oranda içeriğe özgü olacaktır. Verilerin çeşitli piyasa oyuncuları tarafından kullanılıp kullanılma derecesi, özellikle tüketici katılımının, sektörün yatırım yapabilmesinin ve verimli sistem operasyonunun genişletilmesi ile ilgili sonuçları büyük ölçüde etkileyecektir.

3.2. Politika ve Düzenleme:

Politika, bu yolları yöneten düzenleyici çerçeveler için rehberlik - ve gerektiğinde, yetkilendirme - sağlar. Teknolojik yenilik, tarihteki ilk kez, maliyet etkin, güvenilir ve temiz güç sistemlerini gerçekleştirmeyi mümkün kılmaktadır. Bahsedilen geleceği hedefleyen düzenlemelerde teknolojik yenilikleri ve rekabeti birleştirmeyi hedeflemelidir. Düzenlemenin pazara girişinde engelleri azaltmak için, yapılandırma ya da "üstün gelen" teknolojilerin ürünlerin seçimi, sonuçları etkileyen önemli bir değişkendir. Politikalar aynı zamanda, düzenleyiciye, veriye açık erişime karşı gizlilik kaygılarının dengeleme eylemi hakkında bilgi verecektir. Politikalar ayrıca, yüksek riskli, yüksek teknolojili teknoloji araştırmaları için

finansmanı teşvik etmek amacıyla kamu-özel sektör ortaklığı araştırma, geliştirme, gösteri ve dağıtım faaliyetleri için destek sağlayabilir.

3.3. Finansman:

Güç sektörünün yatırım yapılabilirliği, katılımcı yatırımcı odaklarının sağlıklı bileşimi, güç sistemi dönüşümünün oranını ve kapsamını etkileyecektir. Düzenleyici ve politik istikrar, sektördeki tekellerin finansal sağlığı ve güçlü sermaye piyasaları üzerine oturur. Katılımcı yatırımcı sınıflarının profili, getiri ortamı, izin verilen yatırım araçları (çoğunlukla yerel vergi yapılarına dayalı) ve mevcut hükümet ve kalkınma ajansı destek şeması dahil olmak üzere birçok değişken tarafından etkilenmektedir.

Burada gözden geçirilen beş örnek yol;

• Yeni Nesil Performansa Dayalı Düzenleme Yolu: Bu uyarlanabilir yol, dikey olarak tümleşik programla ile tanımlanabilir bir formdur, ancak maliyetleri en aza indirgemek yerine değer teslimine (delivery od value) öncelik vermek için evrilir.

• Temiz Yeniden Yapılandırma Yolu: Bu rekonstrüksiyon yolunda, temiz enerji entegrasyonu ve sistem optimizasyonunu kolaylaştıran tasarım özellikleri de dahil olmak üzere, son 20 yıldan öğrenilen dersleri içeren yeni güç piyasası yeniden yapılandırma çalışmaları başlatılmıştır.

• DSO Yolunun Açılması: Dağıtım sistemi operatörleri (Distribution system operators-DSO'lar), temiz üretim dağıtımını ve güç sistemi esnekliğini artırmak için yenilik yapmaya hazırdır. Bu evrimsel yolda, düzenleyici ve politik çerçeveler, bu DSO'lere net sinyaller vererek, dağılmış enerji kaynaklarını ve düşük voltajlı pazar işleyişini düzenlemek için merkezi bir araç olarak güçlendirir.

• Alt Piramit (BOP) Koordinasyon Yolları: Enerji erişimini hızlandırmak, onlarca yıl boyunca kronik bir mücadeledir. Yeni teknoloji konfigürasyonları ve iş modelleri, özellikle daha geniş sosyal gelişim hedefleriyle bağlantılı olduğunda, enerji erişimine yenilikçi yaklaşımlar için fırsatlar yaratıyor. Bu bağlamda, iki yol ortaya çıkar:

Uyarlanabilir Alt-Koordinatlı Izgara Genişletme o Entegre, sosyal olarak özelleştirilmiş enerji erişim çözümlerine götüren

Evrimsel Sarıcı Topluluğu Enerji Planlama stratejileri.

Şekil 3, her bir yolu başlangıç noktası ile organize etmektedir ve her biri, mevcut güç sektörü ortamlarının tipik şekillerini temsil etmektedir: dikey entegrasyon, yeniden yapılandırılmış piyasalar ve düşük enerji erişim ortamları.

Şekil 3. Güç Sektörü Organizasyonunun Mevcut Durumuna Dayalı Yolların Uygulanabilirliği

4.SONUÇ

4.1. Politika ve Düzenleyici Öncelikler

Maliyet düşüşleri, verilerdeki yenilikler, enerji hedeflerinin ve müşteri ilişkilerinin geliştirilmesi, hızla güç sistemlerini şekillendiren trendlerden sadece birkaçıdır. Politika yapıcıları ve düzenleyicileri, bu dış etkilerin güç sistemlerini nasıl ortaya çıkacağını belirlemelidir. Ya da politika yapıcıları, dönüşümü arzulanan bir vizyona doğru yönlendirmek ve finansal çerçeveler inşa etmeyi seçebilirler. İktidar, sisteminin rekabet halindeki vizyonlarını açıklamakta ve bu vizyonları gerçekleştirmeye yardımcı olabilecek beş politika ve eylem planı önermektedir. Güç-enerji sektörünü en etkin şekilde modernize etmek için, politika yapıcı paydaşları erken ve sıklıkla buluşmaları, böylece güç sisteminin en çok enerji kullanan müşterileri ve topluma geniş bir ilgi alanı oluşturması için gereklidir. Özetlemek gerekirse, bu raporda açıklanan modern bir güç sistemine yönelik beş yol şunlardır:

4.2. Yeni Nesil Performansa Dayalı Düzenleme

Bu yol, dikey olarak entegre edilmiş faydalı modelin, daha geniş bir kamu politikası sonuçları kümesine ulaşılmasını yavaş yavaş yeniden yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu uyarlanabilir yolun temel ilkeleri arasında şunlar yer alır:

• Hizmet gelirlerini satışlardan veya yatırımlardan ziyade istenen performans sonuçlarına bağlayan düzenlemeler.

• Eski gelir akışlarının olduğu zamanlar için kamu hizmetleri için yeni kazanç fırsatlarını ortaya çıkaracak olan sonuçlara dayalı teşvikler üzerine merkezlerin kabul edilmesi.

• Daha uzun süreli işletme sermayesi verimliliğine ve iyileştirilmiş planlama uygulamalarına izin vermek için yeterli kesinlik sağlayacak uzun süreli performans değerlendirme süreleri

• Rekabet ve yenilikçiliği teşvik edecek uygun piyasa gücü azaltma önlemleri.

4.3. Temiz Yeniden Yapılandırma Yolu

Bu yol, geleneksel güç piyasası yeniden yapılandırma modelini alıp son 20 yılda öğrenilen derslerle zenginleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu rekonstrüktif yolun temel ilkeleri şunlardır:

• Temiz enerji ve enerji verimliliği yatırımını teşvik eden, yatırım riskini azaltan ve toptan pazarda etkin rekabeti teşvik eden toplu güç piyasası tasarım özellikleri

• Özellikle uzaktan, yenilenebilir enerji dahil etmeye çalışan ağ genişletme için şeffaf planlama süreçleri ile dağınık enerji kaynaklarının değerini dikkate alır. Enerjiyi planlama ve iletme uygulamaları, etkin tahmin metodolojilerini kullanmak, talep tarafı katılımı için platformların oluşturulması ve diğer dengeleme alanlarıyla koordinasyon dahil, temiz enerjinin entegrasyonunu kolaylaştırmak için optimize edilebilir.

• Yatırımcı riskini azaltmak için basit ara bağlantı kuralları ve açık tahmin ve sistem operasyon protokolleri

4.4. DSO Yolunun Açılması

Bu yol, dağıtım sistemi operatörünün perakende ve toptan satış pazarlarının uyumlu bir ekosistemini koordine etmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu evrimsel yolun temel ilkeleri şunlardır:

• Özellikle dağıtım piyasası işletmesi ve yük dengeleme, tıkanıklık ve kesinti engelleme yönetimi için, iletim piyasası işletmecisi arasındaki gerekli koordinasyon ve rol koordinasyonu açısından, kurumsal sorumlulukların ve operasyonel çerçevelerin açık tanımları gerekir. Sistem ve tüketici verilerine, siber güvenlik ve gizliliğine yönelik uygulamalarda, tüketici bilinci düzeylerini artırmak ve üçüncü taraf katılımını teşvik etmek için açık erişim gereklidir.

• Politikalara taraf olmadan bakıldığında, belirli işlevin yerine getirilmesi için gerekli işlevselliklere ve teknik birlikte çalışabilirliğe odaklanarak teknolojiler üretilmelidir.

• Katılımın önündeki engelleri azaltmak ve dönüşümü teşvik etmek için, tüketici veri edinimi ve pazar katılımı için kolaylaştırılması süreçleridir.

4.5. Alt Piramit Yolları

Bu yollar, mevcut enerji erişim çözümlerini entegre etmek için geliştirilmiş bir planlama gerektirir. İki olası yol ortaya çıkar: adaptif Alttan Koordinatlı Izgara Genişleme ve Evrimsel Paketlenmiş Toplum Enerji Planlaması. Her yol, özelleştirilmiş, bağlamsal, enerji çözümleri yaratır. Temel ilkeler şunları içerir:

• Rekabet, ortak platformlar, eşgüdüm ve ara bağlantı fırsatları arasında yukarıdan aşağıya doğru geçişi teşvik etmek için çoklu ölçeklerde (ör., Son kullanım ürünleri, topluluk mini

ızgaraları, merkezi ızgaralar) enerji hizmetlerinin teknik özelliklerinin standartlaştırılmasıdır. Şebeke genişletme çabalarını artırır. Düzenleme ve politika, mini şebekeli yatırımcılara kendi şebekelerini kapsayan merkezi şebekenin mali etkileri hakkında şeffaflık sağlamalıdır.

• Piyasa ihtiyaçlarını tanımlamaya, finansmandaki boşlukları açığa çıkarmaya ve değer önermelerini açıklığa kavuşturmaya yardımcı olacak net düzenleyici ve politikalar geliştirmelidir.

Bu organize ilkeler göz önüne alındığında, enerji sektörü karar vericileri, 21. yüzyılın güç sistemlerine geçişi proaktif olarak yönlendirmek için daha iyi konumlandırılacaklardır. Günümüzün sistemlerine etki eden kuvvetlerin ilk rüzgarları olarak algılanmasına gerek yoktur. Erişilebilirliği, güvenilirliği ve düşük karbonlu enerji değerlerini elde etmek için politikayı ve düzenleyici belirlemek gerekir.

KAYNAKÇA:

Abbey, C.; Cornforth, D.; Hatziargyriou, N.; Hirose, K.; Kwasinski, A.; Kyriakides, E.; Platt, G.; Reyes, L.; Suryanarayanan, S. (2014). "Powering Through the Storm: Microgrids Operation for More Efficient Disaster Recovery." IEEE Power and Energy Magazine (12:3); pp. 67-76, MayJune 2014.

Barclays. (2014). The Solar Vortex: Credit Implications of Electric Grid Defection. London, UK: Barclays Credit Research.

BP. (2014). BP Energy Outlook 2035. London, UK: BP. Accessed October 2014: http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/EnergyOutlook/Energy_Outlook_2035_booklet.pdf

Chen, Y.; Ebenstein, A.; Greenstone, M.; Li, H. (2013). "Evidence on the impact of sustained exposure to air pollution on life expectancy from China's Huai River policy." Proceedings of the National Academy of Sciences (110); pp. 12936-12941.

Citi. (2013). Energy Darwinism: The Evolution of the Energy Industry. Citi GPS: Global Perspectives & Solutions Series. New York, NY: Citi. Accessed November 2014: https://ir.citi.com/Jb89SJMmf%2BsAVK2AKa3QE5EJwb4fvI5UUplD0ICiGOOk0NV2CqNI%2FPDLJqxidz2VAXXAXFB6fOY%3D

Denholm, P.; Margolis, R.; Palmintier, B.; Barrows, C.; Ibanez, E.; Bird, L.; Zuboy, J. (2014). Methods for Analyzing the Benefits and Costs of Distributed Photovoltaic Generation to the U.S. Electric Utility System. TP-6A20-62447. Golden, CO: National Renewable Energy Laboratory.

EIA (U.S. Energy Information Administration). (2013). "U.S. Electricity Sales Have Decreased in Four of the Past Five Years." Today in Energy. http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=14291.

Electric Power Research Institute (EPRI). (2014). The Integrated Grid: Realizing the Full Value of Central and Distributed Energy Resources. Palo Alto, CA: EPRI.

Environmental Protection Agency (EPA). (2011). The Benefits and Costs of the Clean Air Act from 1990 to 2020. Washington, D.C.: Environmental Protection Agency, Office of Air and Radiation.

Eurostat. (2014). "Consumption of energy." European Commission. Brussels, Belgium: Eurostat. Accessed December 2014: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Consumption_of_energy

Green II, R.; Wang, L.; Alam, M. (2011). "The impact of plug-in hybrid electric vehicles on distribution networks: A review and outlook." Renewable and Sustainable Energy Reviews (15:1); pp. 544-553.

Hogan, M. (2013). "Power Markets: Aligning Power Markets to Deliver Value." America's Power Plan.

IBM. (2012). Managing Big Data for Smart Grids and Smart Meters. Armonk, NY: IBM. Accessed December 2014: http://www935.ibm.com/services/multimedia/Managing_big_data_for_smart_grids_and_smart_meters.pdf

IEA Renewable Energy Technology Deployment (IEA-RETD). (2014). Residential Prosumers – Drivers and Policy Options (RE-Prosumers). September 2014 (Revised version of June 2014). Paris, France;

IEA. Accessed December 2014: http://iea-retd.org/wpcontent/uploads/2014/09/RE-PROSUMERS_IEA-RETD_2014.pdf IEA. (2013). World Energy Outlook. Paris, France: IEA. http://www.worldenergyoutlook.org/publications/weo-2013/

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2014). Fifth Assessment Report. Geneva, Switzerland: IPCC.

International Energy Agency (IEA). (2014). World Energy Investment Outlook. Paris, France: IEA. http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/weio2014.pdf

Regulations and Expansion Planning and Market Analysis for the United States and Europe. ISGAN Discussion Paper. Annex 6: Power T&D Systems.

Kind, P. (2013). Disruptive Challenges: Financial Implications and Strategic Responses to a Changing Retail Electric Business. Prepared for Edison Electric Institute. Washingtonm, D.C.: Edison Electric Institute. Accessed September 2014: http://www.eei.org/ourissues/finance/documents/disruptivechallenges.pdf.

May, R. M.; Levin, S.A.; Sugihara, G. (2008). "Complex systems: Ecology for bankers." Nature, (451:7181); pp. 893-895.

MISO (Midwest System Operator). (2014). 2013 State of the Market Report for the MISO Electricity Markets. Prepared by Potomac Economics. Washington, D.C.: MISO. Accessed October 2014: https://www.misoenergy.org/Library/Repository/Report/IMM/2013%20State%20of%20the%20 Market%20Report.pdf

Mwasilu, F.; Justo, J.; Kim, E.; Do, T.; Jung, J. (2014). Electric vehicles and smart grid interaction: A review on vehicle to grid and renewable energy sources integration, Renewable and Sustainable Energy Reviews, Volume 34, June 2014, Pages 501-516, ISSN 1364-0321, http://dx.doi.org/10.1016/j.rser.2014.03.031.

NPC (National People's Congress). (2011). The 12th Five-Year-Plan of the People's Republic of China. 14 March 2011. People's Republic of China.

Oracle. (2013) Utilities and Big Data: Using Analytics for Increased Customer Satisfaction. Redwood Shores, CA: Oracle. Accessed December 2014: http://www.oracle.com/us/industries/utilities/big-data-analytics-customer-wp-2075868.pdf

PJM (PJM Interconnection). (2013). 2012 Economic Demand Response Performance Report: Analysis of Economic DR participation in the PJM wholesale energy market after the implementation of Order 745. Norristown, PA.

Ruth, M. F.; Kroposki, B. (2014). "Energy Systems Integration: An Evolving Energy Paradigm." The Electricity Journal (27:6); pp. 36-47. http://dx.doi.org/10.1016/j.tej.2014.06.001

Statistics Japan. (2014). Chapter 10 Energy and Water: Electricity. Tokyo, Japan: Statistics Japan. Accessed December 2014: http://www.stat.go.jp/english/data/nenkan/1431-10e.htm Sungard. (2013) Big Data Challenges and Opportunities for the Energy Industry. New York, NY:

Sungard Financial Systems. Accessed December 2014: http://financialsystems.sungard.com/~/media/fs/energy/resources/white-papers/Big-DataChallenges-Opportunities-Energy-Industry.ashx

UBS. (2014). Q-Series® on Global Utilities, Autos & Chemicals: Will solar, batteries and electric cars re-shape the electricity system? Zurich, Switzerland: UBS. Accessed October 2014: http://knowledge.neri.org.nz/assets/uploads/files/270ac-d1V0tO4LmKMZuB3.pdf

World Bank. Accessed October 2014: http://siteresources.worldbank.org/INTRENENERGYTK/Resources/Soluz0Fee1for1service0model0.pdf

ÖRGÜTLERDE DİJİTALİZASYON VE ÖRGÜTSEL UNUTMA YETENEĞİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Prof.Dr. Mehmet Eryılmaz
Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü,
mehmetery@uludag.edu.tr

ÖZET: Dijitalizasyon bugün hayatımızın her noktasını etkilemektedir. Bu durumdan elbette örgütler de nasibini almaktadır. Öte yandan, dijitalizasyonun etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi örgütlere rekabet üstünlüğü sağlama, finansal performansı yükseltme gibi bazı müspet sonuçlar yaratabilir. Ancak yazında, dijitalizasyonun kendisinden beklenen etkiyi yaratabilmesi için, muhtelif örgütsel yeteneklerin varlığı gibi bazı koşulların sağlanmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir. Bu çalışma, bahsi geçen yeteneklerden bir tanesinin de çoğu zaman örgütsel öğrenmenin tamamlayıcısı olarak ele alınan örgütsel örgütsel unutma olduğunu tartışmaktadır. Çalışmanın sonunda ise gelecekte test edilmek üzere bir model sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalizasyon, Örgütsel Unutma, Örgütsel Öğrenme, Firma Yeteneği

A DISCUSSION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN DIGITALIZATION AND CAPABILITY OF FORGETTING IN ORGANIZATIONS

ABSTRACT: Digitalization affects every parts of our lifes. This is also valid for business organizations. When digitalization is operationalized in an effective way, it can create some positive results for organizations such as gaining competitive advantage against competitors and increasing financial performance. On the other hand, it is also mentioned in the literature that effective digitalization requires some conditions such as existence of some firm capabilities. In this study, it is discussed that organizational forgetting often seen as a complimentary capability of organizational learning may be one of capabilities of firm for effective digitalization. At the end of study, a model that can be tested in future is presented.

Key Words: Digitalization, Organizational Forgetting, Organizational Learning, Capability of Firm

GİRİŞ

Dijitalizasyon bugün içerisinde yaşadığımız çağın bir gerçeği gibi görünmektedir. Bazı düşünürler bu çağı "dijital çağ" ya da "dönüşümler çağı" (Vogel ve Hultin, 2018) olarak adlandırmaktadırlar. Dijitalizasyon tüm toplumları etkilediği gibi, toplumların bir parçası olan firmaları da etkilemektedir. Firmalarda dijitalizasyonun etkinliğini arttıran veya azaltan bazı faktörler vardır. Bu faktörler arasında zikredilen bir unsur da firmanın yetenekleridir. Bu çalışmanın amacı, firmanın dijitalizasyonunun firma performansına etkilerini biçimlendirebilecek iki firma yeteneği olarak örgütsel öğrenme ve unutmayı tartışmak ve bu doğrultuda ileride görgül olarak test edilmek üzere bir model sunmaktır.

1.DİJİTALİZASYON

Dijitalizasyon günümüzde toplumları dönüştüren bir unsurdur. Elbette bu dönüşümden toplumların bir elementi olan firmalar da etkilenmektedir. Öte yandan, çağımızın gerçeği olan dijitalizasyon kendi jargonunu yaratmış gibi görünmektedir. Bu dijitalizasyon sözlüğünün belki de en sık karşılaşılan kavramlarından bir tanesi "dijitizasyon"dur. "Dijitizasyon (digitization)" en basit ifadeyle, verinin bilgisayarda depolanmak, işlemden geçirilebilmek ve paylaşılabilmek için "1"ler ve "0"lar formatına dönüştürülmesidir (Bloomberg, 2018). "Dijital dönüşüm (digital transformation)" ise kimi zaman toplum düzeyinde ele alınan bir kavram olup, sıklıkla firmalarla ilişkilendirilir ve sadece firmanın teknolojisindeki değil, firmanın stratejisi, yapısı,

kültürü, ürün ve süreçleri gibi diğer öğelerinde de gerçekleşen mühim bir değişimi ifade etmektedir (Bloomberg, 2018). Gerçekten de dijital dönüşümler sıklıkla firmaların bir çok unsurunu etkiler. Örneğin birçok örgütte, organizasyon şemalarına "Baş Dijitalizasyon Sorumlusu (Chief Digital Officer)" pozisyonunun eklenmesi, dijital dönüşümlerin örgüt yapılarında yarattığı değişimin somut bir örneğidir (Heavin ve Power, 2018). Son olarak, "dijital kesinti (digital disruption)" Vesti vd. (2018)'nin gerçekleştirdikleri yapılandırılmış yazın taramasının bulgularına göre firmalarda dijitalleşme ile yaşanan mühim teknolojik değişimlere verilen isimdir. Bu noktada, bu çalışmada dijitalizasyonun yukarıda zikredilen kavram setini kapsayan şemsiye bir kavram olarak konumlandırıldığını belirtmek faydalı olacaktır.

Dijitalizasyonun firmalarda arzu edilen performans sonuçlarını yaratabilmesi bazı şartlara bağlıdır. Bu koşulları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Lee vd., 2017; Heavin ve Power, 2018; Schallmo, t.b.):

- Bir yenilik kültürü inşa edilmelidir,

- Bu yeni kültürde firma, çalışanlarını dijital ortamda rahatça çalışabilecekleri şekilde eğitmelidir, bu kültürle tutarlı olarak çalışanlar da "dijital yerliler (digital natives)" gibi düşünmeye, davranmaya ve yeni teknolojileri tecrübe etmeye istekli olmalıdırlar,

- Dijitalizasyonun baş sorumlususu firmanın genel müdürü ve üst yönetimidir, bu nedenle dijitalizasyon üst yönetimin adanmışlığına ve bu konuda belirlenecek açık bir vizyona ihtiyaç duyar,

- Yeterli kaynaklar (zaman, insan, finans vb.) ve yatırımlar sürece aktarılmalıdır,

- Firmanın dijitalizasyonuna hizmet edecek kolaylaştırıcılar gözden geçirilmelidir,

- Firma, dijitalizasyonu tüm noktalarına yaymadan önce, sürecin bir pilot uygulamasını firmanın küçük bir kısmında tatbik etmelidir,

- Firma, tamamıyla dijital bir firmaya dönüşüm sürecinde ara dönemlerde "dijital olgunluk"unu değerlendirmeli ve gelecek yıllar için açık dijitalleşme hedefleri koymalıdır,

- Münasip ortaklar bularak katmadeğer yaratacak ağlar oluşturulmalıdır,

- Bu ortalıklarda enformasyon güvenliğini ve dijital güveni sağlayacak önlemler alınmalıdır,

- Dijitalizasyon sürecinde yalnız kendi firmanızın deneyimlerinden değil, firmanın endüstrisindeki diğer firmalara ilişkin en iyi pratiklerden de dersler çıkarılmalıdır,

- Gerekli firma yetenekleri inşa edilmelidir.

Yapılan çalışmalar, dijitalizasyonun doğru uygulanabildiği takdirde, firma performası üzerinde bazı müspet sonuçlarının olabileceğini göstermektedir. Örneğin BarNir vd. (2003)'in gerçekleştirdikleri araştırma, dijitalleşmenin firmanın maliyetlerini azaltmasına ve yenilik performasını arttırmasına vesile olduğunu bulgulamaktadır. Benzer şekilde, Lee vd. (2017), digitalizasyonun maliyetleri düşüreceğini ve dijitalize edilecek ürün ve hizmetlerin getirilerinin gelecekte önemli ölçüde artacağını tartışmaktadırlar. Yazarlar benzer şekilde digitalizasyon yoluyla müşterilere daha yakın hale getirilen üretim süreçlerinin bu sayede kişiselleştirmeyi (customization) daha ileri bir noktaya taşıyacağını tartışmaktadırlar. Lee vd. (2017) ise, dijitalizasyonun gelecekte, yatırımcıların firmaya yatırım yapma kararlarını etkileyebilecek bir değişken haline gelebileceği kehanetinde bulunmaktadırlar. Son olarak, dijitalizasyonun önemli teknolojik unsurları arasında "nesnelerin interneti (internet of things)", "bulut bilişim (cloud computing)", "makine öğrenimi (machine learning)", "büyük veri (big data)", "sosyal ağlar (social networks)", "robotik (robotics)", "katmanlı imalat (additive manufacturing)" vb. sayılabilir (Schallo, t.b.). Luo vd. (2018), bu teknolojilerden birtanesi olan bulut bilişimin firmalara nasıl rekabet avantajı sağlayabileceğini tartışırlar. Bu nedenle;

Önerme 1: Dijitalizasyon derecesi arttıkça firma performansı da genel olarak yükselecektir.

Öte yandan, yukarıda da ifade edildiği gibi, dijitalizasyonun performans üzerinde müspet etkileri bazı etkinlik arttırıcı faktörlere bağlıdır ve bu faktörlerden bir tanesi de gerekli firma yeteneklerinin ve kabiliyetlerinin inşa edilmesidir.

2.BİR FİRMA YETENEĞİ OLARAK ÖRGÜTSEL UNUTMA VE FİRMA DİJİTALİZASYONU VE PERFORMANSI İLİŞKİSİNE ETKİLERİ

Firma yetenekleri (capabilities), firmada "iç ve dış örgütsel ustalık, kaynak ve yetkinliklerin değişen çevre şartlarına adapte edilmesi, entegre edilmesi ve yeniden konfigüre edilmesine yönelik unsurlardır" (Teece ve Pisano, 1994: 1). Bir başka tanıma göre ise yetenek "bir örgütün değerli kaynaklarını kombinasyonlar halinde biraraya getirme, bütünleştirme ve yayma becerilerine işaret etmektedir" (Bharadwaj, 2000: 171). Kaynak tabanlı görüşün kanaat önderlerinden Grant firma yeteneklerine yönelik bir hiyerarşi de sunar. Grant'e göre uzmanlaşmış yetenekler biraraya gelerek işlevsel yetenekleri oluştururlar. Bu işlevsel yetenekler de biraraya gelip çapraz-işlevsel yetenekleri oluştururlar (Bharadwaj, 2000). Bu bağlamda, firma yetenekleri arasında üretim, pazarlama, enformasyon sistemleri gibi işlevsel yetenekler; firmanın rekabet kabiliyeti, stratejik ittifak kurabilme yetenekleri, yeni ürün geliştirme yeteneği, müşteri destek yeteneği, öğrenme yetenekleri gibi çapraz-işlevsel yetenekler sayılabilir (Bharadwaj, 2000). Yetenekler firmanın kaynakları üzerinde kaldıraç etkisi yaratacak unsurlardır. Bir yetenek ne kadar taklit edilmesi zor bir pozisyona kavuşursa, o derece "ayırtedici yetkinlik" sıfatına doğru yaklaşır (Teece ve Pisano, 1994). Yukarıda da ifade edildiği gibi dijitalizasyona etkinlik katacak unsurlardan bir tanesi de firma yetenekleridir (Lee vd., 2017; Reis vd., 2018; Schallmo, t.b.).

Schallmo (t.b.)'nun da belirttiği gibi, firmaların dijitalizasyonunun etkinliğini belirleyebilecek faktörlerden birisi de kendisinin ve endüstrideki diğer başarılı firmaların deneyimlerinden

öğrenmesidir. Dodgson (1993: 377) örgütsel öğrenmeyi "firmanın faaliyetleri ve kültürü çerçevesinde bilgiyi inşa ettiği, tamamladığı ve organize ettiği yollar" olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda dijitalizasyon aynı zamanda bir öğrenme sürecidir. Dijitalizasyon, firma öğrenme yeteneklerini devreye sokabildiği ölçüde firma performansına yansıyacaktır.

Bu sürecin bir diğer ayağı da firmanın unutma yeteneğidir. Örgütset unutma yazının 1970'li yılların ikinci yarısı (örneğin Carlson ve Rowe, 1976) ve 1980'li yılların ilk yarısı (örneğin Nystrom ve Starbuck, 1984) gibi başladığını söylemek mümkündür. Yazının bir süre örgütsel unutmaya hızla tedavi edilmesi gereken patolojik bir durum olarak yaklaştığını söylemek mümkündür. Örneğin Smunt ve Morton (1985) örgütün unutmasının, örgütün ürün ve hizmet kalitesi ve üretim kapasitesi üzerinde menfi etkilerinin olabileceğini tartışmaktadırlar. Benzer biçimde, Argote (2013) ise unutmanın üretimde arzulanan üretim miktarlarına ulaşabilmenin önünde bir engel teşkil edebileceğini vurgulamaktadır.

Öte yandan, 2000'li yıllarla ortaya çıkan yazın örgütsel unutmaya farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Martin de Holan ve meslektaşları (Martin de Holan, 2011a, 2011b; Martin de Holan ve Phillips, 2004a, 2004b; Martin de Holan vd., 2004) zaman zaman örgütsel unutmanın firmalar için müspet sonuçlar üretebileceğini ve iradi bir davranış olabileceğini de tartışmaktadırlar. Martin de Holan ve Phillips (2004a: 1606) örgütsel unutmayı "örgütsel bilginin iradi olarak terk edilmesi veya gayri iradi olarak kaybedilmesi" olarak tanımlamaktadırlar. Bilgileri unutmanın örgüt için olumlu sonuçlar doğurabileceğine yönelik güzel bir tartışma da Casey ve Oliver (2011)'dan gelmektedir. Yazarlara göre kimi zaman bazı yenilikler meşruiyet atfedecek aktörlerin nezdinde meşru sıfatını kazanmamış olabilirler. Bu noktada bahsi geçen yeniliğin derhal unutulması örgüt açısından çok daha faydalı olabilecektir.

Örgütsel unutma yazını konuyu; denetim hizmetleri (Causholli, 2016), inşaat (Cegarra-Navarro vd., 2012), sağlık, (David ve Brachet, 2011), turizm (Martin deHolan ve Phillips, 2004a, 2004b), uçak üretimi (Benkard vd., 2000), yüksek öğretim (Fernandez ve Sune, 2009a, 2009b; Eryılmaz, 2015) gibi farklı bağlamlarda ele almıştır.

Alanın mühim isimlerinden Martin de Holan ve arkadaşları (2004) dört tip örgütssel unutmadan bahsetmektedirler. "Bilgiyi tutmadaki başarısızlık (failure to capture)" örgütün daha yenice elde ettiği bilgiyi, gayri iradi olarak kaybetmesini ifade etmektedir. Bu durum örgütte faaliyet gösteren takımların dağılmasından veya örgütteki personel devir hızının çok yüksek olmasından kaynaklanabilimektedir. Martin de Holan ve arkadaşları bu soruna çeşitli çözümler önermektedirler. Çözümlerden biri "bilginin artikülasyonu" veya başka bir ifadeyle bilginin "açık" hale getirilmesidir. İkinci çözüm ise "bilginin kurumsallaştırılması"dır. Bu taktikte örgüt mümkün mertebe bilginin bölümler arasında yayılımını sağlamaya gayret etmektedir.

İkinci örgütsel unutma türü ise "hafıza aşınması (memory decay)"dir. Bur örgütsel unutma türü, artık örgüte gömülü hale gelmiş, bir başka ifadeyle örgütte uzun süredir varolan bir bilginin yine gayri iradi olarak kaybedilmesidir. Bu unutma türünün ortaya çıkmasında, örgütün bazı

kritik bilgileri uzun süre kullanmaması bir gerekçe olabilecektir. Örgüt bu kritik bilginin kurum içerisinde diri tutulmasıyla görevlendirilmiş bir personele sahip olarak bu sorunun üstesinden gelebilir.

Üçüncü unutma türü olan "kötü huylardan kaçınılması (avoding bad habits)" ise örgütün yenice edindiği bazı kötü alışkanlıkları iradi olarak terk etmesidir. Bu bağlamda, bu unutma türünün örgüt için faydalı unutma türleri arasında sayılabileceğine dikkat çekmekte fayda vardır. Başarılı örgütler, arzu edilmeyen bilgiyi fark edip, hızla bu bilgiyi ıskartaya ayırabilenlerdir.

Son olarak, "öğrenmeme (unlearning)" ise örgütte yerleşik olan bir bilginin terk edilmesidir. Bu anlamda öğrenmeme iradi bir çabadır (Easterby-Smith ve Lyles, 2011). Ancak bu sürecin sancılı geçeceği aşikardır. Nicolini ve Menzar (1995) iletişim problemleri ve kişisel çıkarların örgüt çıkarlarının önüne geçmesi gibi bazı nedenlerle öğrenmeme sürecinin zora girebileceğini tartışırlar. Öğrenmeme tarzındaki örgütsel unutmaya güzel bir örnek Zahra vd. (2011)'den gelmektedir. Araştırmacılar, gelişmekte olan ülkelerin çokuluslu şirketlerinin uluslararasılaşma sürecinde yabancı pazarlara girerken, başarıyı yakalayabilmeleri için yurtiçi pazarlarda sergiledikleri bazı stratejileri unutmanın gerekliliğinden örnekler vererek bahsederler.

Her ne kadar Martin de Holan ve arkadaşlarının bu örgütsel unutma tipolojisi yazında en çok tercih edilense de, buna alternatif örgütsel unutma formları geliştirmeye çalışan yazarlar da mevcuttur. Örneğin Azmi (2008), unutmayı "planlı-plansız" ve "müspet-menfi" olmak üzere iki boyutta ele almaktadır. Aslında bakıldığında, Martin de Holan ve arkadaşları her ne kadar pozitif/negatif ayrımları yapmasalar da, iradi olan ve tesadüfi ifadeleriyle üstü kapalı olarak örgütsel unutmanın müspet ve menfi boyutlarına vurgu yapmışlardır. Bir diğer ayrım ise Fernandez ve Sune (2009) örgütsel unutmayı "kodlanmış-kodlanmamış" ve "iradi-gayri iradi" olmak üzere iki boyutta ele almaktadırlar.

Yazında bir çok çalışma örgütsel öğrenme ve unutmanın birlikte işleyen süreçler olduğunu dile getirmektedir. Sıklıkla örgütlerin yeni şeyler öğrenebilmeleri eskilerini unutabilmelerine bağlıdır (Lei, 1999; Akgün vd., 2003, 2007). Bu bağlamda eğer firmalarda dijitalizasyon çeşitli çalışmalarda (örneğin Schallo, t.b.) vurgulandığı gibi bir örgütsel öğrenme süreci ise ve örgütsel öğrenmeye de sıklıkla örgütsel unutma eşlik ediyorsa, dijitalizasyon sürecinde firma birer yetenek olarak örgütsel unutma ve öğrenmeye yoğun biçimde ihtiyaç duyacaktır. Bu bağlamda, Şekil 1'de görüldüğü gibi örgütsel unutma ve öğrenmenin, dijitalizasyon ve firma performası ilişkisi üzerine biçimlendirici (veya ılımlaştırıcı) etkisinin olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle;

Önerme 2: Firmanın örgütsel öğrenme yeteneğinin, fimanın dijitalizasyonu ile performansı arasındaki ilişki üzerinde biçimlendirici etkisi vardır.

Önerme 3: Firmanın örgütsel unutma yeteneğinin, fimanın dijitalizasyonu ile performansı arasındaki ilişki üzerinde biçimlendirici etkisi vardır.

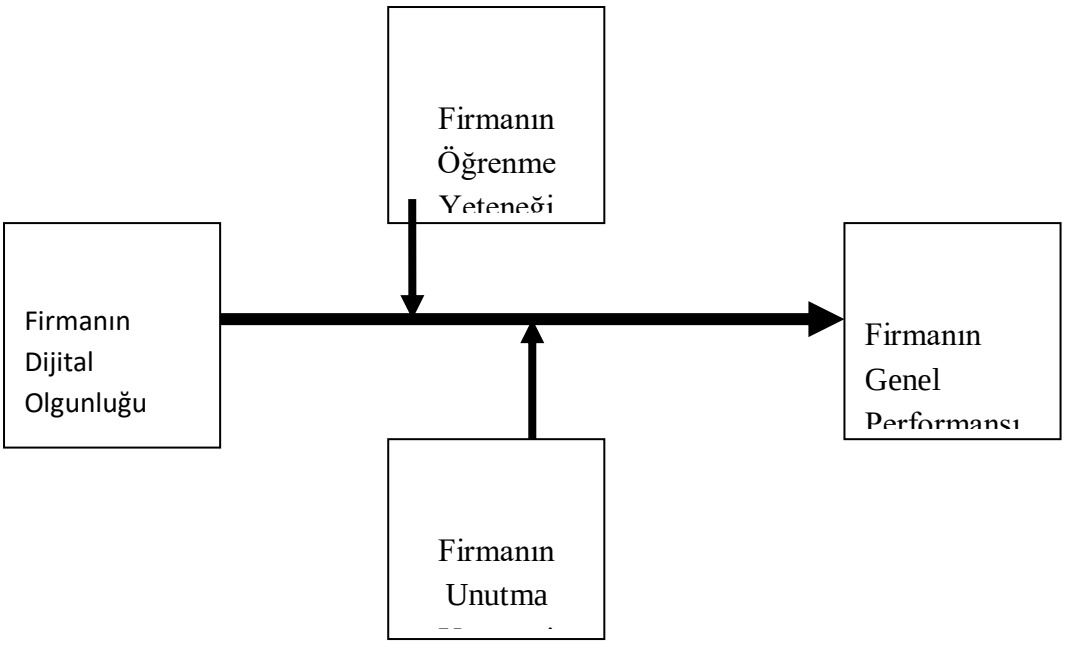

Şekil 1: Firmanın dijital olgunluğu, performansı, öğrenme ve unutma yeteneği değişkenlerine ilişkin model önerisi

3. SONUÇ

Dijitalizasyon bugün neredeyse tüm toplumları derinden etkilemektedir. Elbette firmaların da bu süreçten nasibini almaması beklenemezdi. Öte yandan, dijitalizasyonunu firmalar üzerinde sıkça zikredilen müspet etkilerine ilaveten, menfi etkileri de olabilir. Dolayısıyla, dijitalizasyonun bilhassa firma performansı üzerine olumlu etkilerini yakalayabilmek için bazı koşullara ihtiyaç olduğu söylenmektedir. Bahis geçen şartlardan birtanesi de, firmanın belli yeteneklere sahip olması gerektiğidir. Dijitalizasyon yazını sık sık bu sürecin aynı zamanda bir öğrenme süreci olduğunu zikretmektedir. Son zamanda hızla büyüyen bir yazın olan örgütsel unutma ise, sıklıkla örgütsel öğrenmeye örgütsel unutmanın eşlik ettiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda çalışmada firmanın dijitalizasyonunun firma performansı üzerine yaratacağı etkilere, örgütsel öğrenme ve onunla sıklıkla koşut ilerleyen örgütsel unutmanın biçimlendirici (ya da ılımlaştırıcı) etki yapabileceği tartışılmaktadır.

Önceki bazı çalışmalarda (örneğin BarNir vd., 2003; Lee vd., 2017), dijitalizasyonun firma performansına etkisi tartışılmış ve görgül olarak test edilmiştir. Öte yandan bu ilişkiyi etkileyebilecek iki firma yeteneğinin, örgütsel öğrenme ve örgütsel unutmanın modele eklenmesi bu çalışmanın orijinal noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada gelecek çalışmalarda test edilmek üzere bir model sunulmuştur. Bu bağlamda gelecek çalışmalarda, modelin görgül olarak test edilmesi mümkündür. Bir başka çalışma noktası ise modelin geliştirilmesi olabilir. Gelecekteki çalışmalar, firma dijitalizasyon ve performansı arasındaki ilişkiye, biçimlendirici ya da aracı etki yapabilecek diğer olası değişkenlerin tartışmasını yapabilirler. İleride çalışmaya açık noktalardan bir diğeri de

dijitalizasyonunun firma performansına etkileridir. Bilindiği gibi firma performansı; geleneksel olan finansal perspektife ilaveten; "müşteri", "iç süreçler" ve "öğrenme ve büyüme" gibi nitel ölçüleri de içeren, daha geleceğe yönelik ve finansal olmayan boyutları da içine almaktadır (Kaplan ve Norton, 1992, 1993, 1996). Bu bağlamda dijitalizasyon çalışmalarının görgül olarak finansal, iç süreçler ve yenilik (öğrenme ve büyüme perspektifinin öğrenme boyutu) performansını ölçtüğü görülmektedir. Diğer boyutlara ilişkin bazı, görgül zemine oturtulmamış tartışmalar vardır. Örneğin Lee vd. (2017), müşteriye dijitalizasyon vesilesi ile yaklaştırılan üretim süreçlerinin, "kişiselleştirmeyi" ve örtük olarak, nihayetinde müşteri memnuniyetini arttıracağını tartışırlar. Benzer şekilde yazarlar, münasip dijital kültürün yaratılmaması ve çalışanların dijitalizasyon konusunda ciddi bir eğitimden geçirilmemesi durumunda, parlak çalışanların kurumda tutulamayacağını tartışarak yine üstü kapalı olarak dijitalizasyon süreçleri ve çalışan memnuniyeti ilişkisini ortaya koyarlar. Öte yandan dijitalizasyonun firma müşteri ve çalışanlarının memnuniyet düzeylerine etkilerine yönelik bu tartışmaların gelecekte görgül olarak sınanması yazına mühim katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA:

Akgün, A.E., Lynn, G.S. ve Byrne, J.C. (2003). Organizational learning: A socio-cognitive framework, Human Relations, 56(7), 839-868.

Akgün, A.E., Byrne, J.C., Lynn, G.S. ve Keskin, H. (2007). Organizational unlearning as changes in beliefs and routines in organizations, Journal of Organizational Change Management, 20(6), 794-812.

Argote, L. (2013). Organizational forgetting. In Argote, L. (Ed.) Organizational Learning: Creating, Retaining and Transferring Knowledge. ss.57-84. New York: Springer Science + Business Media.

Azmi, F.T. (2008). Mapping the learn-unlearn-relearn model: Imperatives for strategic management, European Business Review, 20(3), 240-259.

BarNir, A., Gallaugher, J.M. ve Auger, P. (2003). Business process digitization, strategy and the impact of firm age and size: the case of the magazine publishing industry, Journal of Business Venturing, 18(6), 789-814.

Benkard, C.L. (2000). Learning and forgetting: the dynamics of aircraft production, The American Economic Review, (4), 1034-1054.

Bharadwaj, A.S. (2000). A resource-based perspective on information technology capability and firm performance: An empirical investigation, MIS Quarterly, 24(1), 169-196.

Bloomberg, J. (2018). Digitization, digitalization, digital transformation: Confuse them at your peril. Forbes, Erişim Tarihi: 10.09.2018, https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/,

Carlson, J.G. ve Rowe, A.J. (1976). How much does forgetting cost?, Industrial Engineering, 8(9), 40-47.

Casey, A.J. ve Olivera, F. (2011). Reflections on organizational memory and forgetting. Journal of Management Inquiry, 20(3), 305-310.

Causholli, M. (2016). Evidence of organizational learning and organizational forgetting from financial statements audits, Auditing: A Journal of Practice and Theory, 35(2), 53-72.

Cegarra-Navarro, C., Eldridge, S. ve Sanchez, A:L.G. (2012). How an unlearning context can help managers overcome the negative effects of counter knowledge, Journal of Management & Organization, 18(2), 231-246.

David, G. ve Brachet, T. (2011). On the determinants of organizational forgetting, American Economic Journal: Microeconomics, 3, 100-123.

Dodgson, M. (1993). Organizational learning: A review of some literatures, Organization Studies, 14(3), 375-394.

Easterby-Smith, M. ve Lyles, M.A. (2011). In praise of organizational forgetting, Journal of Management Inquiry, 20(3), 311-316.

Eryılmaz, M.E. (2015). Faillik-yapı tartışması ekseninde örgütsel unutma kavramını yeniden düşünmek: Bir eğitim örgütünden iki vaka. VI. Örgüt Kuramı Çalıştayı Bildiriler Kitabı, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Fernandez, V. ve Sune, A. (2009a). Organizational forgetting and its causes: an empirical research, Journal of Organizational Change Management, 22(6), 620-634.

Fernandez, V. ve Sune, A. (2009b). Organizational forgetting in higher education. 3rd International Conference on Industrial Engineering and Industrial Management. Barcelona-Terrassa, September 2nd-4th.

Fernandez, V., Sallan, J.M., Simo, P. ve Enache, M. (2012). Organizational forgetting/unlearning: The dark side of the absorptive capacity. In Hou, H.T. (Ed.) New Research on Knowledge Management Applications and Lesson Learned. Chapter 10, p.155-170. InTech: Crotia.

Heavin, C. ve Power, D.J. (2018). Challenges for digital transformation – towards a conceptual decision support guide for managers, Journal of Decision Systems, 27(1), 38-45.

Kaplan, R.S. ve Norton, D.P. (1992). The balanced scorecard measures that drive performance, Harvard Business Review, January-February, 71-79.

Kaplan, R.S. ve Norton, D.P. (1993). Putting the balanced scorecard to work, Harvard Business Review, September-October, 134-147.

Kaplan, R.S. ve Norton, D.P. (1996). Using the balanced scorecard as a strategic management system, Harvard Business Review, January-February, 75-85.

Lee, M., Lee, Y. ve Chou, C.J. (2017). Essential implications of the digital transformation in industry 4.0, Journal of Scientific & Industrial Research, 76, 465-467.

Luo, X., Zhang, W., Bose, R., Li, H. ve Chung, Q.B. (2018). Producing competitive advantage from an infrastructure technology: The case of cloud computing, Information Systems Management, 35(2), 147-160.

Martin de Holan, P. (2011a). Organizational forgetting, unlearning, and memory systems, Journal of Management Inquiry, 20(3), 302-304.

Martin de Holan, P. (2011b). Agency in voluntary organizational forgetting, Journal of Management Inquiry, 20(3), 317-322.

Martin de Holan, P. ve Phillips, N. (2004a). Remembrance of things past?: The dynamics of organizational forgetting, Management Science, 50(11), 1603-1613.

Martin de Holan, P. ve Phillips, N. (2004b). Organizational forgetting as strategy, Strategic Organization, 2(4), 423-433.

Martin de Holan, P., Phillips, N. ve Lawrence, T.B. (2004). Managing organizational forgetting, MIT Sloan Management Review, 45(2), 45-51.

Nicolini, D. ve Meznar, M.B. (1995). The social construction of organizational learning: Conceptual and practical issue in the field, Human Relations, 48(7), 727-746.

Nystrom, P.C. ve Starbuck, W.H. (1984). To avoid organizational crises, unlearn. Organizational Dynamics, 12(4), 53-65.

Reis, J., Amorim, M., Melao, N. ve Matos, P. (2018). Digital transformation: A literature review and guidelines for future research. ss.411-421. Rocha, A. (Ed.). WorldCIST'18 2018, Springer.

Schallmo, D. (t.b.). Digital transformation in a nutshell. Erişim Tarihi: 11.06.2018.https://www.researchgate.net/publication/326260640_DIGITAL_TRANSFORMATION_in_a_Nutshell_by_Daniel_Schallmo.

Smunt, T.L. ve Morton, T.E. (1985). The effects of learning on optimal lot sizes: Further developments on the single product case, IEE Transactions, 17, 33-37.

Teece, D.J. ve Pisano, G. (1994). The dynamic capabilities of firms: an introduction. Working Paper, WP-94-103.

Vesti, H., Rosenstand, C.A.F. ve Gertsen, F. (2018). Structured literature review of digital disruption literature. ISPIM Innovation Summit, Stockholm, 17-20 Haziran.

Vogel, P. ve Hultin, G. (2018). Introduction: Digitalization and why leaders need to take it seriously. ss. 1-8. In Thomson, P., Johnson, M. ve Devlin, J.M. (Eds.). Conquering Digital Overload: Leadership Strategies That Build Engaging Work Cultures. Springer Press.

Zahra, S.A., Abdelgawad ve Tsang, E.W.K. (2011). Emerging multinationals venturing into developed economies: Implications for learning, unlearning, and entrepreneurial capability, Journal of Management Inquiry, 20(3), 323-330.

TÜRK AKADEMİSYENLERİNİN BİLGİ YAYILIM PERSPEKTİFLERİNE İLİŞKİN TERCİHLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Mehmet Eryılmaz
Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü,
mehmetery@uludag.edu.tr

ÖZET: Bilginin yayılımı ile ilgili en mühim ve de kurumsallaşmış iki perspektif "bilginin transferi" ve "bilginin çevirisi"dir. Bilginin transferi; bir yönetim bilgisinin bir bağlamdan diğerine seyahat ederken gerek sembolik gerekse teknik içeriğinde çok fazla değişimin yaşanmamasıdır. Bilginin çevirisi ise bağlamlararası yolculuk sonrasında, bilginin yeni bağlamında sembolik ve/veya teknik içeriğinde mühim değişikliklerin olması manasına gelmektedir. Bu çalışmada; Türk akademisyenlerinin bu iki bilgi yayılımı perspektifinden hangisine daha yakın oldukları bir vaka çerçevesinde araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilginin transferi, bilginin çevirisi, akademisyenler

A RESEARCH ON PREFERENCES OF TURKISH SCHOLARS ABOUT PERSPECTIVES OF KNOWLEDGE SPREAD

ABSTRACT: The most important and instutitonalized perspectives of knowledge spread are "knowledge transfer" and "knowledge translation". Knowledge transfer mainly implies that knowledge may travel from one context to another one and there is almost no difference between symbolic and technical contents of original and end versions of knowledge. On the other hand, knowledge translation is about some crucial changes in technical and/or symbolic contents of knowledge. In this study, with the help of a case, preferences of Turkish scholars about perspectives of knowledge spread are investigated.

Key Words: Knowledge transfer, knowledge translation, scholars

GİRİŞ

Bugün geleneksel üretim faktörleri olan; doğa, emek, sermaye ve müteşebbise bir yenisi daha eklenmiştir. Bu yeni üretim faktörü, kısa zamanda içerisinde üretim faktörleri içerisinde en değerlisi haline gelen veri / enformasyon / bilgidir. Öte yandan bilginin sosyal analiz birimleri arasında nasıl yayıldığı (knowledge spread) mühim bir husustur. Bilginin yayılımına ilişkin yazında alternatif perspektifler bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bir yönetim bilgisi olan "Balanced Scorecard" bağlamında, Türk akademisyenlerinin kendilerini hangi perspektife yakın konumlandırdıklarını anlamaktır. Çalışmanın gelecekte yapılması planan bazı çalışmalar için de temel oluşturması planlanmaktadır.

1. BİLGİNİN YAYILIM PERSPEKTİFLERİ

Bilginin yayılım perspektiflerine ilişkin alternatif tipolojiler getiren çalışmalar mevcutsa da (örneğin Lervik ve Lunnan, 2004), sanki bu perspektiflerden ikisi en temel olanlar gibi görünmektedir. Bu perspektiflerden birincisi, "bilginin transferi"dir. Bilginin transferi perspektifine göre, bilgi bir bağlamdan diğerine neredeyse herhangi bir değişikliğe uğramadan geçiş yapar. Dolayısıyla, bilgiyi yeni bağlamında neredeyse orijinal bağlamındakiyle aynı biçimde kullanmak mümkündür. İkinci perspektif olan "bilginin çevirisi" ise bilginin bağlamlararası yolculuğu esnasında bir dönüşüme uğradığını iddia eder (Morris ve Lancaster, 2005). Dolayısıyla çeviri hem bir yolculuk hem de bir dönüşüm hikayesidir (Czarniawska, 2012). Bilginin çevirisi; bilgiye ekleme, bilgiden çıkarma, bilgiyi değiştirme ve diğer edit

işlemleri ile alakalıdır. Bilgideki bu dönüşüm bilginin sembolik ve/ya da teknik içeriğinde gerçekleşebilir. Bahsi geçen çevirinin; taşıyıcının söz konusu bilgiye eksik ya da fazla anlam yüklemesi, kişilerin mevcut çıkarlarını tahkim etmek istemeleri, tesadüf vb. birçok faktörden kaynaklanması mümkündür. Dolayısıyla bilginin çevirisi kim zaman bilinçli kimi zamanda bilinçsiz davranışların bir ürünüdür.

Çeviriye neden olan bilginin yolculuğu örgüt içinde, örgütlerarasında, endüstrilerarasında ya da ulusal kültürler arasında gerçekleşebilir. Örneğin ABD'den ithal edilen bir yönetim bilgisi olan "Toplam Kalite Yönetimi (TKY)", Türkiye'de profesyonel yöneticiler tarafından sadece örgütlerin performansını arttıran bir araç değil, aynı zamanda toplumsal refahı da destekleyen bir mekanizma olarak Türkiye'de yeniden kurgulanmıştır (Özen, 2002a). Öte yandan, bilginin seyahati insan aktörlerin eliyle gerçekleşir. "Bilginin taşıyıcıları", "bilginin aracıları" veya "bilginin çevirmenleri" (Alvarez, 1998; Pipan ve Czarniawska, 2010) gibi farklı isimler verilen bu aktörler; yöneticiler, yönetim danışmanlığı hizmeti verenler, yönetim guruları, popüler basın ve işletme basını, işletme okulları ve akademisyenler, çokuluslu şirketler, sendikalar, siyasetçiler vb. muhtelif aktörler olabilir (Mazza, 1998; Crucini ve Kipping, 2001; Clark, 2004a, 2004b; Pessali, 2006; Braam vd., 2007; Özen ve Berkman, 2007; Green vd., 2009). Öte yandan yazın sıklıkla bu aktör gruplarının kendi içlerinde bilginin transferi/çevirisi davranışı bağlamında türdeş davranışlar segilediklerini iddia etmektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın amacı; Türk işletme (muhasebe-finans, yönetim-organizasyon, üretim-pazarlama) ve işletmeci olmayan akademisyenlerinin, kendi içlerinde veya disiplinlerarası mukayese edildiklerinde, Balanced Scorecard yönetim bilgisinin transferi/çevirisi bağlamında türdeş bir davranış sergileyip sergilemediklerini anlamaktır.

2. BALANCED SCORECARD

Balanced Scorecard, Kaplan ve Norton tarafından 1992 yılında Harvard Business Review dergisinde yayınlanan bir makale ile, bir kurumsal performans yönetim sistemi olarak yazına kazandırılmıştır. İddiaları, o zamana kadar kullanılan kurumsal performans yönetim sistemlerinin ağırlıklı olarak finansal ölçüleri esas aldığı yönündedir. Öte yandan Balanced Scorecard, hem örgüt içi hem örgüt dışı; hem kısa vadeli hem uzun vadeli; hem nicel hem nitel; hem geçmişe hem geleceğe yönelik ölçüleri birarada kullanarak daha etkin bir performans yönetim sistemi olduğu iddiasındadır (Kaplan ve Norton, 1992, 1993, 1996; Hepworth, 1998). Balanced Scorecard her ne kadar sıklıkla kurumsal düzeyde bir yönetim sistemi olarak sunulsa da, Balanced Scorecard'ın farklı analiz birimleri için de tasarlanması mümkündür. Örneğin örgüt içerisinde departmanlar için, hatta bireyler için dahi Balanced Scorecard'lar hazırlamak imkan dahilindedir.

Öte yandan Balanced Scorecard'da kurumun performansını ölçmek için "finansal", "müşteri", "iç süreçler" ve "öğrenme ve büyüme (eski ismiyle "yenilik ve öğrenme)" olmak üzere dört perspektif vardır. Öte yandan bağlama göre bu perspektiflere yenileri ilave edilebilir veya mevcut olanlarda bazı modifikasyonlara gidilebilir. Balanced Scorecard'da bu perspektiflerin her biri için "Kritik Başarı Faktörleri (Critical Sucess Factors)" veya amaçlar belirlenmelidir.

"Kritik Başarı Faktörleri" için de hedefler, bir başka deyişle "Anahtar Performas Göstergeleri (Key Performance Indicators)" tespit edilmelidir.

Aslında, Balanced Scorecard'a ilaveten, kurum performansının çok boyutlu olarak ölçülmesini salık veren başka kurumsal performans yönetim sistemleri de mevcuttur. Örneğin; "Dinamik Çok Boyutlu Performans Modeli (Maltz vd., 2003)", "Stratejik Performans Ölçüm Sistemi (Vitale vd., 1994)", "Stratejik Scorecard (Drew ve Kaye, 2004)", "Sistemik Scorecard (Leibold vd., 2002; Voelpel vd., 2006)" ve "Tableau de Bord (Epstein ve Manzoni, 1997; Bourguignon vd., 2004; Bessire ve Baker, 2005) bunlardan sadece ilk akla gelenlerdir. Öte yandan, Balanced Scorecard kullandığı perspektifler arasında illiyet bağı, bir başka ifadeyle neden-sonuç ilişkisi kurarak kendini muadillerinden farklılaştırdığını iddia etmektedir (Hoque ve James, 2000; Norreklit, 2000; Othman, 2006). Kaplan ve Norton bu perspektifler arası neden-sonuç ilişkisini "strateji haritası (strategy map)" kavramıyla ifade etmektedirler (Kaplan ve Norton, 1996, 2000).

Balanced Scorecard yukarıda da ifade edildiği öncelikle bir stratejik kontrol aracı olarak tasarlanmıştır. Fakat daha sonra evrim geçirmiş ve bir stratejik kontrol aracından kapsamlı bir stratejik yönetim sistemine dönüşmüştür (Anderson vd., 2004; Lawrie ve Cobbold, 2004). Balanced Scorecard düzenli olarak evrim geçirmektedir. Yazında bu evrimi anlatan çalışmalar mevcuttur. Örneğin Speckbacher vd. (2003), sadece finansal ve finansal olmayan ölçüleri harmanlayarak kullanan kurumları "Balanced Scorecard I" grubunda konumlandırmaktadırlar. Öte yandan, "Balanced Scorecard II" grubundaki kurumlar, finansal ve finansal olmayan ölçüleri birarada kullanan ve bunların arasında bir de neden-sonuç ilişkisini kurgulayan kurumlardır. Son olarak "Balanced Scorecard III" grubundaki ya da fazındaki kurumlar, bir de bunlara ilaveten sistemin ödül sistemi ile bağlantısını kuran kurumlardır. Dolayısıyla Balanced Scorecard bugüne kadar evrim geçirmiş ve çeşitli safhalardan geçmiştir, görünüş itibarıyla bundan sonra da evrim geçirmeye devam edecektir.

Son olarak Balanced Scorecard'ın kurumsallaştığını söylemek mümkündür. Nitekim Balanced Scorecard, bankacılık (Davis ve Albright, 2004), eğitim (Chen vd., 2006; Al-Hosaini ve Sofian, 2015; Valdez vd., 2017), finans (Chitu ve Opriş, 2014), kamu (Ridwan vd., 2013), madencilik (Comm, 2010), mimarlık (Moser, 2005), otel (Denton ve White 2000; Huang vd., 2007; McPhail vd., 2007; Eryılmaz, 2010), sağlık (Santiago, 1999; Kocakülah ve Austill, 2007; Khiew vd., 2017; Lyons vd., 2018) ve tedarik zinciri (Bhagwat ve Sharma, 2007) gibi muhtelif sektörlerde uygulaması görülen bir stratejik yönetim sistemidir.

3. BAĞLAM

Ulusal yazında ilk yönetim makalelerinin 1930'larda görüldüğü bilinmektedir. Ulusal yönetim ve örgütler yazınında 1930-1950 arası Almanya etkisinin hissedildiği dönemdir. 1950'li yıllarla birlikte ulusal yönetim ve örgütler yazınındaki Alman etkisi yerini yavaş yavaş Amerikan etkisine bırakmıştır. Bu dönemde tüm dünyada yaşanan "Amerikanizasyon"un muhtelif nedenleri vardır. Bunlardan bir tanesi ABD'nin dünya savaşından galip ve süper güç olarak çıkmasıdır. İkinci olarak, bu dönemde "Marshall Yardımı" adı altında, bazı devletlere yapılan

yardım bir ekonomik ve siyasi yardım gibi görünse de, aslında ABD'nin kendi kültürünü diğer ülkelere yaydığı da bir mekanizmadır. İlaveten, Türkiye'de o dönem kurulan üniversitelerin kuruluş aşamalarında Amerika menşeili kurumlardan destek alınması da, yönetim ve örgütler yazınında etkinin Almanya'dan ABD'ye doğru kaymasına vesile olmuştur (Üsdiken, 1997; Üsdiken ve Çetin, 1999; Üsdiken ve Wasti, 2002).

Ulusal yazında yapılan araştırmalar sıklıkla Türk yönetim ve örgütler akademisyenlerinin nesnelci-evrenselci bir bakış açısını benimseyerek (Özen, 2002b), yönetim bilgisini ABD'den ithal etme yoluna gittiklerini bulgulamıştır.

4. YÖNTEM

4.1. Veri Toplama Ve Analiz Yöntemi

Bu çalışmada 1992-2017 aralığı veri seti aralığı olarak seçilmiştir. Dönem 1992 yılı ile başlatılmıştır çünkü 1992 senesi, Kaplan ve Norton'un Balanced Scorecard'ı yazına kazandırdıkları tarihtir. Ardından ulusal yazında öncü olduğu düşünülen ve Ek A'da sunulan bazı dergiler, Balanced Scorecard makalelerini tespit etmek için tarandılar. Bu çerçevede yaklaşık 5000 makalenin tarandığını söylemek mümkündür.

Bir makalenin Balanced Scorecard makalesi sayılabilmesi için; makalenin başlığında, özetinde, anahtar kelimelerinde ya da alt başlıklarında Balanced Scorecard kavramını ya da Türkçe'deki karşılıklarından bir tanesini içermesi şartı aranmıştır. Bu tarama yöntemi, daha önce muhtelif çalışmalarda (örneğin Rüling, 2005) kullanılan bir yöntemdir.

Ardından sıra makalelerin alanlara atanmasına gelmiştir. Bu noktada, bu çalışmanın yazarı Balanced Scorecard makalelerini alanlara atarken makale yazarlarının uzmanlık alanlarını incelemiştir. Birden fazla yazarın olduğu ve yazarların farklı disiplinlerden geldiği durumlarda ise makalenin içeriğine bakılarak makale bir alana atanmıştır.

Çalışmanın bu ilk versiyonunda sadece akademisyenler arasında sembolik çeviri olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, Türk akademisyenlerin Balanced Scorecard kavramı için bir Türkçe karşılık önerip önermedikleri incelenmiştir.

5. BULGULAR

Veri toplama süreci sonrasında 68 makale araştırmanın ilk versiyonunun veri setini oluşturmuştur. Bu makalelerin 40 adeti (%59) işletme akademisyenlerine, 28 adeti (%41) ise işletme alanı dışı akademisyenlere aittir. 40 makalenin 20'si muhasebe-finansman, 16'sı yönetim-organizasyon ve 4 adedi de üretim-pazarlama alanında çalışan akademisyenler tarafından kaleme alınmıştır. İşletme alanı dışındaki akademisyenler; eğitim, mühendislik, sağlık ve spor gibi muhtelif disiplinlerden geliyorlardı. 40 işletme alanı makalesinin 28'inde (%71) Balanced Scorecard için Türkçe bir isim önerilmişti. Bu kategori altındaki alt kategoriler ele alındığında tüm uzmanlık alanlarında (muhasebe-finansman, yönetim-organizasyon ve üretim-pazarlama) Balanced Scorecard'a bir Türkçe karşılık önerilen makale sayısı, önerilmeyen makale sayısından fazla idi. Yine işletme alanında çalışmayan akademisyenlere

ait 28 makalenin 22'sinde (%78), Balanced Scorecard'a yeni bir Türkçe karşılık önerilmişti. Araştırmada yer alan makalelerde Balanced Scorecard kavramı için toplam 17 farklı Türkçe karşılık önerilmiştir. Bu noktada; "Dengeli Başarı Göstergesi", "Dengeli Değerleme Kartı", "Dengeli Ölçüm Kartı", "Dengeli Ölçüm Kartı Tekniği", "Dengeli Performans Yönetimi", "Dengeli Sonuç Kartı", "Kurumsal Karne", "Ölçüm Kartı Tekniği" ve "Performans Karnesi" Balanced Scorecard için önerilen Türkçe karşılıklardan sadece bazılarıydı.

6. SONUÇ

Bu çalışmada bilginin alternatif yayılım perspektifleri çerçevesinde ve Balanced Scorecard bağlamında, Türk akademisyenlerin bilginin sembolik boyutunda kendilerine ne tür bir pozisyon belirledikleri araştırılmıştır. Önceki yazın ağırlıklı olarak bilginin taşıyıcılarının bilgi yayılım perspektifi bağlamında türdeş bir tavır takındığını iddia etmektedir.

Bu doğrultuda, 1992-2017 aralığında, belirlenen akademik dergiler taranmış ve Balanced Scorecard makalesi olduğuna kanaat getirilen 68 makale çalışmanın veri setine dahil edilmiştir.

Analiz bulguları, hem işletme akademisyenlerinin hem de işletme alanında çalışmayan akademisyenlerin bilginin sembolik boyutunda (Balanced Scorecard vakası bağlamında) çeviri ağırlıklı bir tavır benimsediklerini ortaya koymaktadır. Yazarlar, Balanced Scorecard'ın Türkçe karşılığı olarak 17 farklı isim önermişlerdir. Bu bağlamda, Türk akademiasının yine türdeş bir tavır sergilediğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Öte yandan bu vakada geleneksel Türk akademia davranışı olan bilginin transferi yerine bilginin çevirisi temelli bir bulguya ulaşılması ilginçtir. Bu bulgu, Türk akademiasında son zamanlarda beliren bağlama vurgu çağrısının bir neticesi olabileceği gibi, Balanced Scorecard yönetim tekniğine has bir durum da olabilir.

Bu çalışma sadece bilginin sembolik boyutu üzerinden bir analiz gerçekleştirmiştir. Gelecekte, bilginin sembolik boyutuna ilaveten, teknik boyutunda da Türk akademisyenlerinin çeviri davranışlarının olup olmadığı incelenebilir. Yine bu çalışma sınırlı büyüklükteki bir veri seti üzerinden analizi gerçekleştirmiştir. Gelecekte, veri seti genişletilerek daha sağlıklı analizler yapılabilir. Son olarak, bu çalışma Balanced Scorecard vakası bağlamında kurgulanmıştır. Muhtelif yönetim teknikleri ile bu çalışmanın replikasyonu gerçekleştirilip, bulgular bu çalışmanın bulguları ile mukayese edilebilir.

KAYNAKÇA:

Al-Hosaini, F.F. ve Sofian, S. (2015). A review of balanced scorecard framework in higher education institution (HEIs), International Review of Management and Marketing, 5(1) , 26-35.

Alvarez, J.L. (1998). The sociological tradition and the spread and institutionalization of knowledge for action. Alvarez, J.L. (Ed.), The Diffusion and Consumption of Business Knowledge (ss. 13-57). London: Macmillan.

Anderson, H.V., Lawrie, G., ve Savic, N. (2004). Effective quality management through third-generation balanced scorecard, International Journal of Productivity and Performance Management, 53(7), 634-645.

Bessire, D. ve Baker, C.R. (2005). The French tableau de bord and the American balanced scorecard: A critical analysis, Critical Perspectives on Accounting, 16, 645-64.

Bourguignon, A., Malleret, V. ve Norreklit, H. (2004). The American balanced scorecard versus the French tableu de bord: The ideologic dimension, Management Accounting Research, 15, 107-34.

Braam, G.J.M., Benders, J., ve Heusinkveld, S. (2007). The balanced scorecard in the Netherlands: An analysis of its evolution using print-media indicators, Journal of Organizational Change Management, 20(6), 866-879.

Chen, S.H., Yang, C.C. ve Shiau, J.Y. (2006). The application of the balanced scorecard in the performance evaluation of higher education, The TQM Magazine, 19(2), 190-205.

Chitu, A. ve Opriş, M.E. (2014). Importance of financial perspective indicators in Balanced Scorecard in a leasing company, Theoretical and Applied Economics, 21(8), 59-68.

Clark, T. (2004a). The fashion of management fashion: A surge too far?, Organization, 11(2), 297-306.

Clark, T. (2004b). Strategy viewed from a management fashion perspective. European Management Review, 1, 105-111.

Comm, J. J. M. B. (2010). Designing a Balanced Scorecard (BSC) for a mining supply company. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. North-West University, Güney Afrika.

Crucini, C., ve Kipping, M. (2001). Management consultancies as global change agents?: Evidence from Italy, Journal of Organizational Change Management, 14(6), 570-589.

Czarniawska, B. (2012). Operational risk, translation, and globalization, Contemporary Economics, 6(2), 26-39.

Davis, S. ve Albright, T. (2004). An investigation of the effect of Balanced Scorecard implementation on financial performance, Management Accounting Research, 15, 135-53.

Epstein, M.J. ve Manzoni, J.F., (1997). The balanced scorecard and Tableu de Bord: Translating strategy into action, Management Accounting, 79(2), 28-37.

Eryılmaz, M. (2010). A qualitative research on awareness levels of hotel managers in Bursa and Ankara regions about Balanced Scorecard and the perspective of 'learning and growth', Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XXIX(2), 85-110.

Hepworth, P., (1998). Weighing it up-A literature review for the balanced scorecard, Journal of Management Development, 17(8), 559-63.

Huang, H., Chu, W. ve Wang, W. (2007). Strategic performance measurement and value drivers: Evidence from international tourist hotels in an emerging economy, The Service Industries Journal, 27(8), 1111-1128.

Hoque, Z. ve James, W., (2000). Linking balanced scorecard measures to size and market factors: Impact on organizational factors, Journal of Management Accounting Research, 1-18.

Kaplan, R.S. ve Norton, D.P., (1992). The balanced scorecard measures that drive performance, Harvard Business Review, January-February, 71-9.

Kaplan, R.S. ve Norton, D.P. (1993). Putting the balanced scorecard to work, Harvard Business Review, September-October, 134-47.

Kaplan, R.S. ve Norton, D.P., (1996). Using the balanced scorecard as a strategic management system, Harvard Business Review, January-February, 75-85.

Kaplan, R.S., ve Norton, D.P. (2000). Having trouble with your strategy? Then map it. Harvard Business Review, September-October, 167-176.

Khiew, K., Chen, M., Shia, B. ve Pan, C. (2017). Adapting the Balanced Scorecard into the healthcare industry: A literature review, new insight and future directions, Open Journal of Business and Management, 5, 611-623.

Kocakülah, M.C. ve Austill, A.D. (2007). Balanced scorecard application in the health care industry: A case study. Journal of Health Care Finance, 34(1), 72-99.

Lawrie, G., ve Cobbold, I. (2004). Third-generation balanced scorecard: Evolution of an effective strategic control tool, International Journal of Productivity and Performance Management, 53(7), 611-623.

Lervik, J.E., ve Lunnan, R. (2004). Contrasting perspectives on the diffusion of management knowledge: Performance management in a Norwegian multinational, Management Learning, 35(3), 287-302.

Lyons, I., Furniss, D.J., Blandford, A., Chumbley, G., Iacovides, I., Wei, L., Cox, A., Mayer, A., Vos, J., Galal-Edeen, G.H., Schnock, K.O., Dykes, P.C., Bates, D.W. ve Franklin, B.D. (2018). Errors and discrepancies in the administration of intravenous infusions: a mixed methods multihospital observational study, BMJ Quality and Safety, 1-10. doi:10.1136/bmjqs-2017-007476.

Maltz, A.C., Shenhar, A.J. ve Reilly, R.R., (2003). Beyond the balanced scorecard: Refining the search for organisational success measures, Long Range Planning, 36, 187-204.

Mazza, C. (1998). The popularization of business knowledge diffusion: From academic knowledge to popular culture?. Alvarez, J.L. (Ed.), The Diffusion and Consumption of Business Knowledge (ss. 164-181). London: Macmillan Press.

McPhail, R., Herington, C. ve Guilding, C., (2007). Human resource managers' perceptions of the applications and merit of the balanced scorecard in hotels, International Journal of Hospitality Management, doi: 10.1016/j.ijhm.2007.06.004.

Morris, T., ve Lancaster, Z. (2006). Translating management ideas, Organization Studies, 27(2), 207-233.

Norreklit, H. (2000). The balance on the balanced scorecard: A critical analysis of some of its assumptions, Management Accounting Research, 11, 65-88.

Othman, R. (2006). Balanced scorecard and causal model development: Preliminary findings. Management Decision, 44(5), 690-702.

Özen, Ş. (2002a). Toplam kalite yönetiminin Türkiye'de yeniden kurgulanması: Koşul bağımlı türdeşleşme tezinin bir testi, Amme İdaresi Dergisi, 35(1), 105-42.

Özen, Ş. (2002b). Türkiye'deki örgütler/yönetim araştırmalarında törensel görgülcülük sorunu, Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2(2), 187-213.

Özen, Ş., ve Berkman, Ü. (2007). Cross-national reconstruction of managerial practices: TQM in Turkey, Organization Studies, (28), 825-851.

Pessali, H.F. (2006). The rhetoric of Oliver Williamson's transaction cost economics, Journal of Institutional Economics, 2(1), 45-65.

Phillips, P.A. (2007). The balanced scorecard and strategic control: A hotel case study analysis, The Service Industries Journal, 27(6), 731-746.

Pipan, T., ve Czarniawska, B. (2010). How to construct an actor-network: Management accounting from idea to practice, Critical Perspectives on Accounting, 21, 243-251.

Ridwan R., Harun, H., An, Y. ve Fahmid, I.M. (2013). The impact of the Balanced Scorecard on corporate performance: The case of an Australian public sector enterprise. International Business Research, 6(10), 103-110.

Rüling, C.C. (2005). Popular concepts and the business management, Scandinavian Journal of Management, 21, 177-195.

Sahlin-Andersson, K. (1996). Imitating by editing success: The construction of organizational fields. Czarniawska, B. ve Sevón, G. (Eds.). Translating organizational change (ss.69-92). Berlin: Walter de Gruyter.

Santiago, J.M. (1999). Use of the Balanced Scorecard to improve the quality of behavioral health care, Psychiatric Services, 50(12), 1571-1576.

Speckbacher, G., Bischof, J. ve Pfeiffer, T. (2003). A descriptive analysis on the implementation of Balanced Scorecards in German-speaking countries, Management Accounting Research, 14, 361-387.

Üsdiken, B. (1997). Importing theories of management and organization, International Studies of Management and Organization, 26(3), 33-46.

Üsdiken, B., & Çetin, D. (1999). Türkiye'de akademik dünyanın yönetme işine yaklaşımında 1950'li yıllarla birlikte ne değişti?, Amme İdaresi Dergisi, 32(4), 47-67.

Dergisi, 31(1), 57-87.

Üsdiken, B., & Wasti, A.S. (2002). Türkiye'de akademik bir inceleme alanı olarak personel veya "insan kaynakları" yönetimi, 1972-1999, Amme İdaresi Dergisi, 35(3), 1-37.

Valdez, A., Cortes, G., Castaneda, S., Vazquez, L., Median, J. ve Haces, G. (2017). Development and implementation of the Balanced Scorecard for a higher educational institution using business intelligence tools, International Journal of Advanced Computer Science and Applications, 8(10), 164-170.

Voelpel, S.C., Leibold, M.V. ve Eckhoff, R.A., (2006). The tyranny of balanced scorecard in the innovation economy, Journal of Intellectual Capital, 7(1), 43-60.

Ek A: Taranan akademik dergilerin listesi

- Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2001 Şubat– 2017 Haziran),
- Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (2001: 1(1) – 2017: 17 (35)),
- Amme İdaresi Dergisi (1992-2017: 50(1)),
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (1992: 44(3) – 2017: 72 (2)),
- Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (1998- 2017: 31(1)),
- Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (1995-1996, 1998, 2000-2014: 23(2)),
- Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (1998-2017: 32(1)),
- Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (2002-2017 Ocak-Haziran),
- Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (1999-2017: 19(1)),

- İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi (2007 36(1)- 2017: 46(1)),
- Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (1996 Haziran – 2017 (1)),
- ODTÜ Gelişme Dergisi (2000-2017: 44(1)),
- Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (2010-2014: 33(2)).

GEÇİCİ KORUMA STATÜSÜ KAZANMIŞ SIĞINMACILARIN GİRİŞİMCİLİK FAALİYETLERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA YAPMAK: AKLIN KÖTÜMSERLİĞİ, İRADENİN İYİMSERLİĞİ[1]

Prof.Dr. Mehmet Eryılmaz
Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
mehmetery@uludag.edu.tr

Abdulrahman Joukhaji
Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
A.J.94@live.com

ÖZET: Bugün dünyada muhtelif nedenlerle yaşadıkları coğrafyayı terk etmek zorunda bırakılan mühim miktarda insan bulunmaktadır. "Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği (BMMYK)"nin 2018 yılı verilerine göre, bu insanların da yaklaşık 25 milyonluk kısmını mülteciler, 3 milyonluk bölümünü ise sığınmacılar oluşturmaktadır. Yazın sığınmacıların, mültecilerin, geçici koruma statüsünde olanların vb. gittikleri ülkeye entegrasyonunda girişimciliğin mühim vasıtalardan bir tanesi olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, düşünüldüğü takdirde bu grupların girişimcilik faaliyetleri üzerine araştırma yapmanın kolay olmadığı aşikardır. Öte yandan, yılmadan bu güçlüklere bazı çözümler geliştirmek de mümkün gibi görünmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın gayesi geçici koruma statüsü kazanmış sığınmacıların girişimcilik faaliyetlerine yönelik araştırmaların güçlüklerini tartışmak ve bazı genel çözüm önerileri sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sığınmacı, Mülteci, Geçici Koruma Statüsündekiler, Girişimcilik, Entegrasyon

ABSTRACT: There are so many people in the world who are forcibly displaced from the geography they live in. According to the data of "United Nations High Commissioner of Refugees (UNHCR)", there are 25 million of refugees and 3 million of asylum-seekers in the world. According to related literature, entrepreneurship is one of the crucial mechanisms for integration of asylum-seekers, refugees and temporary protectioned people into their host countries. However, it is obvious that conducting a research on these groups isn't easy task. On the other hand, producing some solutions for challenges of research in this field also seems possible. Therefore, the aim of this study is to discuss challenges of conducting research on asylum-seekers, refugees and/or temporary protectioned people and recommend some basic solutions.

Key Words: Asylum-Seeker, Refugee, Temporary Protectioned, Entrepreneurship, Entegrasyon

GİRİŞ

"Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği (BMMYK)"ne göre dünyada zorla yerinden edilen insanların sayısı 68.5 milyondur, bu rakamın 40 milyonunu yaşadığı ülke sınırları içerisinde yer değiştirmek zorunda kalan insanlar oluşturmaktadır. Geriye kalan 28.5 milyon insanın ise 25.4 milyonunu mülteciler, 3.1 milyonunu ise sığınmacılar oluşturmaktadır. Bu rakamın yarısını ise 18 yaş altı insanlar oluşturmaktadır (The UN Refugee Agency, 2018). Türkiye şu anda dünyada en fazla sığınmacı barındıran ülke konumundadır.

Genel olarak göçmenlerin (ekonomik ve mülteci göçmenlerin) ev sahibi ülke ve onun vatandaşları ile etkileşimi "ayırma", "asimilasyon", "marjinalleşme" ve "entegrasyon" gibi çeşitli şekillerde gerçekleşebilir (Berry, 1997).

[1] *Aklın kötümserliği, iradenin iyimserliği" ifadesi Vassaf (2018)'den alınmıştır.*

Bu alternatif etkileşim biçimlerinden en arzu edilir olanı, sığınmacıların gittikleri ev sahibi ülkeden bazı değerleri kendilerine transfer ettikleri, kendi bazı değerlerini de ev sahibi ülkeye aktarmaları manasına gelen entegrasyon gibi durmaktadır.

Entegrasyon; sosyal, kültürel ve ekonomik sahada ulaşılması hedeflenen bir süreci anlatır (Çetin, 2016; Alrawadieh vd., 2018). İlaveten, entegrasyon hem mülteci ve/veya geçici koruma altındakilerin hem de ev sahibi ülkenin istekliliğini gerektiren bir süreçtir (Alrawadieh vd., 2018). Yazında ekonomik ve mülteci göçmelerin ev sahibi ülkeye entegrasyonlarının önemine vurgu yapan ve bu bağlamda bazı enstrümanlar öneren çalışmalar mevcuttur. Yazına göre (örneğin Zhou ve Liu, 2015; Sak vd., 2017; Alrawadieh vd., 2018) bu alternatif vasıtalardan bir tanesi de girişimciliktir. Sığınmacıların bir kısmı bulundukları ülkede "geçici barınma merkezleri"nde devletin veya uluslararası kuruluşların yardımlarıyla sistematik olarak desteklenirken, bu merkezlerin dışında ülkenin şehirlerinde yaşayan sığınmacılar bu desteklerden daha sınırlı yararlanabilmektedirler (Çetin, 2016). Bu noktada da bu sığınmacıların kişisel girişimcilik faaliyetleri, topluma entegre olabilmeleri açısından daha büyük önem arz etmektedir. Ayrıca bir çok yabancının gittikleri ülkede bazı görevleri ifa edememeleri de onları girişimcilik davranışı sergilemeye itmektedir. Örneğin Türkiye'de yabancılar mevzuat gereği; avukatlık, diş hekimliği, ebelik, eczacılık, gümrük müşavirliği, hastabakıcılığı, kaptanlık, kılavuzluk, noterlik, özel hastanelerde sorumlu müdürlük, özel ya da kamu kurumunda güvenlik görevliliği, veterinerlik vb. yapamamaktadırlar (Kaygısız, 2017).

Ekonomik göçmenlerin girişimcilik faaliyetleri üzerine geniş bir külliyat mevcuttur. Hatta bazı alan dergilerinde konu üzerine özel sayılar da yayınlanmıştır. Öte yandan, yukarıda da ifade edildiği gibi bazı mühim vazifeleri bulunsa da, şu ana kadar mülteci ve geçici koruma statüsünde olanların girişimcilik faaliyetleri üzerine yapılan çalışma sayısı sınırlıdır. Bu durumun ardındaki en mühim gerekçelerden bir tanesi de bu gruptaki bireylerin girişimcilikleri konusunda araştırma yapmanın güçlüğüdür. Düşünüldüğünde aklımız, bir yandan bu grupların girişimcilik faaliyetleri alanında çalışma yönünde bizleri tetiklerken, bir yandan da bizi bu hususta araştırma yapmanın güçlüklerine götürerek, bizi bu alanda araştırma yapmaktan alıkoyabilir. Ancak irademizi diri tuttuğumuzda, bu güçlüklere karşı bazı çözümler üretmenin mümkün olduğunu ve nihayetinde, bu çözümlerin bize alanda araştırmalar yapabilme fırsatını verebileceğini görmemiz de imkan dahilindedir.

1.GEÇİCİ KORUMA STATÜSÜNDEKİLERİN GİRİŞİMCİLİĞİ ALANINDA ARAŞTIRMA YAPMANIN GÜÇLÜKLERİ

Mülteci ve geçici koruma statüsünde olanların ekonomik faaliyetlerinin araştırılması, entegrasyon açısından elzem gibi görünmektedir. Öte yandan bu sürecin araştırmacı açısından bazı sıkıntıları ihtiva ettiği de aşikardır. Bu hususta araştırma yapmanın güçlüklerini çeşitli başlıklar altında toplamak mümkündür:

- Sığınmacıların Bazı Ev Sahibi Ülkedeki Hukuki Statüsüne İlişkin Olası Belirsizlikler: 1951 tarihli "Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Birleşmiş Milletler Cenevre Sözleşmesi" 1/A-2. maddesinde mülteciyi "Vatandaşı olduğu devletin ülkesinde meydana gelen olaylar

sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıs" şeklinde tarif etmektedir (Dost, 2014: 35). Bu tanım 1951 yılından önce, Avrupa'da yaşanan gelişmelerden etkilenen insanları kapsamaktadır. Öte yandan sonradan, hem 1951 sonrasında hem de Avrupa dışındaki ülkelerde benzer gelişmeleri tecrübe edebilecek insanların olduğu tartışılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda, 1967 yılında mültecilerin hukuki statüsüne ilişkin bir protokol kabul edilmiş ve bu tanımdan tarih kısıtı çıkarılmıştır. Öte yandan coğrafya kısıtının çıkarılması ise taraf devletin tercihine bağlıdır. Dolayısıyla sığınmacılara verilecek statüler konusunda devletler arasında tercihlere bağlı farklılıkların ortaya çıkması hem kültürlerarası çalışmalarda hem de aynı ülkedeki farklı çalışmalarda işleri daha da grift hale getirmektedir.

Nitekim, Türkiye, Kongo, Monako ve Madagaskar dışındaki tüm ülkeler coğrafi sınırlamayı yukarıda bahsi geçen mülteci tanımından çıkarmışlardır (Dost, 2014). Dolayısıyla bu devletler, topraklarından kendisini çeşitli nedenlerle tehdit altında hissettiği için ayrılmak zorunda kalanları nereden geldiklerine bakmaksızın "mülteci statüsü"nde görmektedir. Öte yandan durum Türkiye ve yukarıda bahsi geçen üç ülke açısından farklılık arz etmektedir. Avrupa dışından geldikleri için Türkiye'deki sığınmacılara mülteci statüsü vermek mümkün değildir (Koç vd., 2015).

Resmi Gazetede 11 Nisan 2013 tarihinde yayınlanan 6458 nolu "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" "mülteci"ye alternatif bazı hukuki statüler önermektedir. Kanuna göre "Şartlı Mülteci"ler için "Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye'de kalmasına izin verilir" ifadesi kullanılmaktadır (Resmi Gazete, 2013). Bu nedenle, Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için şartlı mülteci statüsü verilmesinde bir sakınca görülmemektedir.

Aynı kanunun 63. maddesine göre ise "İkincil Koruma" mülteci veya şartlı mülteci statülerinden yararlanamayacak kişilere verilebilecek bir statü olmakla birlikte (Resmi Gazete, 2013), Suriyeli sığınmacıların şartlı mülteci statüsünü alabilecek durumda olmaları, otomatikman ikincil koruma statüsüne ilişkin opsiyonun ortadan kalkmasına neden olmaktadır (Dost, 2014).

Yine aynı kanunun 91. maddesi "Geçici Koruma (Temporary Protection)" için "Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir" ifadelerini kullanmaktadır. Bu bağlamda Suriyeli sığınmacılara geçici koruma statüsünün verilmesi de mümkündür (Dost, 2014; Koç vd., 2015). Öte yandan bu durum olayın hukuki boyutunu oluşturmaktadır. Hem pratikte hem de akademik dünyada hala sığınmacıların hukuki statüsü konusunda kargaşa olduğu nettir. Pratikte, 2011 yılında gelen sığınmacılara ilk önce uluslararası hukukta karşılığı olmayan "misafir" statüsü verilmiştir. Sonradan 2012 yılındaki genelge ile "geçici koruma" altında oldukları kabul edilmiştir (Kaygısız, 2017). Öte yandan durum akademik dünyada daha da karışıktır. Örneğin Türkiye'deki Suriyeliler için bazı çalışmalarda "mülteci" (örneğin Kaygısız, 2017; Özdemir, 2017; Öztürk ve Çoltu, 2017; Çeri vd., 2018), kimi çalışmalarda "geçici koruma statüsünde olanlar" (örneğin Erdem, 2017; Kaya, 2017; Öztürk, 2017), bazı çalışmalarda ise "sığınmacı" (örneğin Dost, 2014; Koç vd., 2015; Aslan, 2016; Alp, 2018) ya da "göçmen" (örneğin Adar, 2018) ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu da Suriyeli sığınmacıların girişimcilik faaliyetine ilişkin doğru kavramsallaştırmayı etkilemektedir. Yapılabilecek yanlış statü konumlandırması, bulgular paylaşıldığında uluslararası yazında konu hakkında çalışan diğer akademisyenlerin yanlış yönlendirilmesi tehlikesini de yaratabilecektir. Yine, terminolojide birliğin olmaması, ulusal yazında Suriyeliler üzerine gerçekleştirilmiş çalışmaları baz alacak bir yazın taramasında farklı anahtar kelimelerle (örneğin "sığınmacı", "mülteci", "geçici koruma", "göçmen" vb.) aramayı mecburi kılmakta ve bazı kaynaklara ulaşamama riskini yaratmaktadır.

- Dil Güçlükleri: Mültecilerle ve/veya geçici koruma altındakilerle gerçekleştirilen çalışmalarda yaşanan en mühim güçlüklerden bir tanesi, bu bireylerin önemli bir kısmının gittikleri ülkenin dilini bilmemeleridir (Obijiofor vd., 2018). Bu durum girişimcilik çalışmalarında da benzerlik göstermektedir. Örneğin hem araştırmacıların kendi deneyimleri hem de Türkiye'de Suriyeliler üzerine yapılan diğer araştırmalar (örneğin Çetin, 2016; Alrawadieh vd., 2018) iş hayatındaki Suriyelilerin mühim bir kısmının henüz yeterince Türkçe bilmediklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sığınmacıların geldiği ülkenin bir vatandaşı ya da bu dili bilen bir ev sahibi ülke vatandaşının araştırma takımında yer alması dil güçlüklerinin aşılabilmesi açısından mühimdir. Yine uzun vadede dil öğrenmenin mülteci ve/veya geçici koruma statüsündeki girişimcilerin de faydasına olacağı kendilerine anlatılmalıdır. Örneğin Londra'da faaliyet gösteren bir Türk catering firmasının büyümesinin arkasında yatan faktörleri inceleyen bir araştırma (Altınay ve Altınay, 2006), bu faktörlerin en önemlilerinden birtanesinin de gidilen ülkenin dilini akıcı biçimde kullanabilme becerisi olduğunu bulgulamıştır. Dolayısıyla, dil yetkinliğinin müspet sonuçları kendilerine gösterilen mülteci ve/veya geçici koruma altındaki girişimcilerin ev sahibi ülkenin dilini öğrenmeye olan isteklilik düzeyi ikna suretiyle geliştirilebilir.

- Sosyal Beğenilirlik Etkisi: "Sosyal Beğenirlik (SB)" ilk başlarda bireylerin kendilerine sorulan soruları cevaplarken kendi gerçek ve samimi fikirleri yerine, sosyal olarak kabul

edilmiş doğruları, beğenileri yansıtacak cevaplar vermeleri şeklinde tanımlanmıştır. Bu noktada SB, ölçmenin geçerliliğini büyük ölçüde tehdit eden bir durum olarak görülmüştür. Öte yandan sonradan SB, sadece bireylerin bilinçli olarak araştırmacıyı değil, bilinçsiz bir şekilde kendisini toplumun beğendiği özellikleri taşıyormuş gibi görerek aynı zamanda kendisini de yanıltması şeklinde genişletilmiştir (Özen, 1999; Koğar ve Gelbal, 2015). SB etkisi özellikle ilk haliyle, bir başka değişle ölçmenin geçerliliğini tehdit edebilecek bir sorun olarak, bazı girişimcilik çalışmalarında da ele alınmıştır (örneğin Nga ve Shamuganatan, 2010; Autio vd. 2013). Öte yandan bilindiği kadarıyla mülteci girişimcilik veya geçici statüdekilerin girişimcilik faaliyetleri bağlamında SB tehlikesinin ele alınmadığı görülmektedir. Oysa SB'nin girişimcilik araştırmalarının bu alt sahalarında da görülmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu sorunun muhtelif taktiklerle hafifletilmesi mümkündür. Bunlardan bir tanesi "çeşitlendirme (triangulation)"dir. Çeşitlendirme, araştırmacının topladığı verinin doğruluğunu arttırabilmek adına, verinin farklı yöntemlerle ve/veya örneklemlerden toplanması ile alakalıdır. Bu doğrultuda, örneğin, geçici koruma statüsündeki girişimcilerle yarı-yapılandırılmış görüşmeler yürüten bir araştırma takımının, görüşmelerden elde edilen veriye ilaveten, gözlem, doküman incelemesi vb. yöntemlerle de veri toplaması ve farklı yöntemlerle toplanan veriyi görüşmelerden elde edilenlerle mukayese etmesi mümkündür.

- Anakütleyi ve Örneklem Çerçevesini Belirlemenin Güçlükleri: Mültecilerle ve geçici koruma statüsündekilerle yapılacak araştırmaların bir güçlüğü de anakütleye ve örneklem çerçevesine ilişkin tam enformasyon sahipliğinin olmamasıdır. Örneğin, 2016 yılında yapılan bir araştırma Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların sadece yaklaşık %2'lik bir kısmının çalışma izninin olduğunu göstermektedir (Kaygısız, 2017). Benzer şekilde, sıklıkla sığınmacıların kurdukları girişimlerin maliyede kaydı bulunmamakta, belediyeler de bu kişilere işletme ruhsatı vermemektedirler (Çetin, 2016). Öte yandan kimi zaman da, işyeri açmak için bir dizi prosedür gerektiğinden, kamu mercileri açılan işyerlerine izin vermekte ve herhangi bir belge talep etmemektedirler (Kaygısız, 2017). Bu durum, sığınmacı girişimcilere ilişkin anakütleyi belirleme problemi yaratmaktadır. Bu da doğru örneklemenin yapıldığı, büyük ölçekli istatistiksel çalışmaların yürütülmesini zorlaştırmaktadır.

- Travma Yaşamış Katılımcılarla Araştırma Yapmanın Güçlükleri: Mülteciler tanım gereği yaşadıkları ülkeden zulme uğradıkları için veya uğrayacakları korkusuyla ayrılmak zorunda kalan ve bu korkuları nedeniyle de ülkelerine dönemeyen kişilere yönelik verilen hukuki statüdür. Bu nedenle mülteciler ve/veya geçici koruma altındaki bireyler sıklıkla büyük travmalar yaşamış kurbanlardır (Obijiofor vd., 2018). Bu travma sıklıkla hem ev sahibi ülkeye geliş öncesinde hem de geldikten sonra yaşanmış olanların bir neticesidir (Alrawadieh vd., 2018). Birçok Suriyeli sığınmacı da yaşadıkları tecrübe nedeniyle ağır travmalar atlatmışlardır. Uzmanlar, bu yıkıcı etkilerin bir doğal sonucu olarak, birçok Suriyeli yetişkin ve çocuğun etkileri uzun yıllar görülebilecek psikolojik rahatsızlıkları olduğunu ortaya koymaktadır (Koç vd., 2015; Kaygısız, 2017). Gerçekten de, 2017 yılında İstanbul'da 41 Suriyeli çocukla yürütülen bir araştırma, çocuklarda anksiyete, dikkat eksikliği, major depresif bozukluk, travma sonrası stres bozuklukları, konuşma bozuklukları, enürezis ve otizm spektrum bozukluğu gibi bazı rahatsızlıklar tespit etmiştir (Çeri vd., 2018). Czarniawska (2017), konuyu yönetim ve

örgütler alanına çekerek, travma yaşamış katılımcıları esas alan araştırmaların, yönetim ve örgütler sahasındaki araştırmacılarından ekstradan bazı özellikler talep ettiğini vurgulamaktadır. Czarniawska'ya göre araştırmacının sadece bahsi geçen disiplin ve araştırma yöntemleri hakkında yetkin olması kafi değildir. Araştırmacı aynı zamanda böyle bir çalışmanın travma geçirmiş katılımcılarla nasıl yürütüleceğine dair psikoloji/psikiyatri alanında bir yeterliliğe de sahip olmalıdır. Öte yandan, bilimin bu denli derinleştiği günümüz şartlarında, araştırmacıların kendi çalışma sahalarına ilaveten psikoloji/psikiyatri alanında da uzmanlık geliştirmeleri çok kolay olamayabilecektir. Bu durumda, araştırma takımı liderinin bu konuda deneyimleri olan bir başka araştırmacıyı takıma davet etmesi çözümlerden bir tanesi olabilecektir.

- Araştırmacılar ve Katılımcılararası Güven İklimi Yaratmanın Güçlükleri: Özellikle ciddi travmalar atlatmış sığınmacıların kişilerarası ilişkilerde kendilerini karşıdakilere açmaları ve onlara karşı güven hissetmeleri bu travmaları yaşamamış insanlara kıyasla daha zor olacaktır. Yine mültecilerin ve/veya geçici koruma altındaki kişilerin sıklıkla ev sahibi ülkelerde belli yerleşim bölgelerinde, kapalı devre biçiminde yaşıyor olmaları da (Alrawadieh vd., 2018), etkileşimi ve güven ortamının tesisini zorlaştırmaktadır. Örneğin Bursa ilinde hayatlarını sürdüren Suriyelilerin yoğunlaştığı semtlerden birtanesi Çarşamba'dır. İster istemez bu durum mülteciler ve geçici koruma statüsünde bulunanlar ile onların girişimcilik faaliyetleri üzerine çalışan araştırmacılar arasındaki etkileşimi güçleştirecektir. Araştırmacılar, mümkünse katılımcılarla biden fazla görüşme yaparak, tek görüşme yaptıklarında görüşme sürelerini mümkün mertebe uzatarak, katılımcılarla aynı tabiyete sahip olan bir araştırmacıyı takıma ve doğrudan araştırma süreçlerine dahil ederek, kıyafet tercihlerini araştırmacı ve katılımcılar arası eşitlik düşüncesine uygun seçerek vb. güven iklimini yaratmak için uğraşabilirler.

- Alandaki Deneyim Stokunun Yetersizliği: Girişimcilik artık kurumsallaşmış, disiplin haline gelmiş bir çalışma sahasıdır. Nitekim, alana özel dergilerin çıkması (örneğin "Entrepreneurship: Theory and Practice", "Journal of Business Venturing", "International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research" vb.) ve sadece girişimcilik temalı kongrelerin (örneğin "RENT – Research in Entrepreneurship and Small Business", "Annual International Conference on Innovation and Entrepreneurship" vb.) düzenleniyor olması da bu kurumsallaşmanın emaresidir. Öte yandan içinde yaşadığımız çağ, bazı düşünürler tarafından "göç çağı" olarak adlandırılsa da, yerlerinden zorla edilen ve başka topraklara göç etmek zorunda bırakılan mültecilerin ve geçici koruma statüsündeki sığınmacıların girişimcilik faaliyetleri üzerine araştırmalar hala çok sınırlıdır (Bizri, 2017; Alrawadieh vd., 2018). Bu durum, alanda yapılmış önceki araştırmaların deneyim stoklarından yararlanarak daha sağlıklı araştırmalar yapabilme imkanını da maalesef büyük ölçüde sınırlamaktadır. Öte yandan yine de araştırmacıların ekonomik göçmenlerin girişimcilik faaliyetlerine, etnik girişimcilerin deneyimlerine odaklanan çalışmalardan bazı dersler çıkarmaları mümkün olacaktır.

2. SONUÇ

Birçok düşünüre göre insanlık bugün "göç çağı"nı idrak etmektedir. Bu ortamda, bilhassa topraklarından, vatanlarından zorla uzaklaştırılmış insanların kendilerine kucak açan ülkeye

entegrasyonları hem ülkenin yerlileri hem de yeni gelenler açısından hayati önem taşımaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu entegrasyon mekanizmalarının en önemlilerinden bir tanesi de girişimciliktir. Öte yandan bu zamana kadar, ilginçtir ki sığınmacıların, mültecilerin ve/veya geçici koruma statüsüne sahip olanların girişimcilik faaliyetlerine ilişkin pek az araştırma yapılmıştır. Bu durumun muhtemel nedenlerinden bir tanesi de, alanda araştırma yapmanın güçlükleridir. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı mültecilerin ve/veya geçici koruma altındakilerin girişimcilik faaliyetlerine ilişkin zorlukları tartışmak ve zikredilen bu sıkıntılara binaen bazı çözüm önerileri geliştirmektir.

Mülteci ve/veya geçici koruma altındaki bireylerin girişimcilik faaliyetlerine ilişkin çalışmalar kısıtlıdır. Bu çalışmaların da mühim bir kısmı gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilmiştir. İlaveten, özellikle mültecilerle araştırma yapmanın yöntemsel ve etiksel zorluklarını ele alan çalışmalar yazında mevcuttur (örneğin Obijiofor vd., 2018). Öte yandan, bilindiği kadarıyla, mülteci ve/veya geçici koruma altındakilerin girişimcilik faaliyetlerini araştırmanın zorlukları ayrı bir çalışmada ele alınmamıştır. Bu çalışma büyük ölçüde Türkiye bağlamını baz alarak, bu alanda yaşanabilecek bazı sıkıntıları ve çözüm önerilerini tartışmaktadır. Bahsi geçen bu konular çalışmanın orijinal noktalarını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA:

Adar, A.Ş. (2018). Türkiye'de yeni prekarya Suriyeli işgücü mü?, Çalışma ve Toplum, 2018/1, 13-36.

Alrawadieh, Z., Karayilan, E. ve Cetin, G. (2018). Understanding the challenges of refugee entrepreneurship in tourism and hospitality. The Service Industries Journal, http://dx.doi.org/10.1080/02642069.2018.1440550.

Alp, H. (2018). Suriyeli sığınmacılara yönelik ayrımcı ve ötekileştirici söylemin yerel medyada yeniden üretilmesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 5(15), 22-37.

Aslan, C. (2016). Suriyeli sığınmacıların kurumsal muhatapları: Adana örneği, Çukurova Araştırmaları Dergisi, 2(2), 130-157.

Autio, E., Pathak, S. ve Wennberg, K. (2013). Consequences of cultural practices for entrepreneurial behaviors, Journal of International Business Studies, 1-29.

Berry, J.W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation, Applied Psychology: An International Review, 46(1), 5-68.

Bizri, R.M. (2017). Refugee-entrepreneurship: a social capital perspective, Entrepreneurship and Regional Development: An International Journal, 29(9/10), 847-868.

Czarniawska, B. (2017). Is it possible to study anxiety in organizations?, Culture and Organizations, 1-9. DOI: 10.1080/14759551.2017.1384827

Çeri, V., Beşer, C., Perdahlı Fiş, N. ve Arman, A. (2018). İstanbul'daki mülteci çocuklara bakım vermek üzere özelleşmiş bir çocuk psikiyatri ünitesinden bulgular, Klinik Psikiyatri, 21, 113-121.

Çetin, İ. (2016). Suriyeli mültecilerin işgücüne katılımları ve entegrasyon: Adana-Mersin örneği, Gaziantep University of Journal of Social Sciences, 15(4), 1001-1016.

Dost, H. (2014). Ulusal ve uluslararası mevzuat çerçevesinde ülkemizdeki Suriyeli sığınmacıların hukuki durumu, SDÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, 4(1), 27-69.

Erdem, B.B. (2017). Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sosyal, siyasi ve vatandaşlık hukuku bakımından Türkiye'deki durumları, Public and Private International Law Bulletin, 37(2), 332-351.

Kaya, C. (2017). Türkiye'de geçici koruma statüsü sahibi yabancıların çalışma hakları, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(5), 57-77.

Kaygısız, İ. (2017). Suriyeli mültecilerin Türkiye işgücü piyasına etkileri, Dünyadan, Ağustos.

Koç, M., Görücü, İ. ve Akbıyık, N. (2015). Suriyeli sığınmacılar ve istihdam problemleri. Birey ve Toplum, 5(9), 63-94.

Nga, J.G.H. ve Shamuganathan, G. (2010). The influence of personality traits and demographic factors on social entrepreneurship start up intentions, Journal of Business Ethics, 95(2), 259-282.

Obijiofor, L., Colic-Peisker, V. ve Hebbani, A. (2018). Methodological and ethical challenges in partnering for refugee research: Evidence from two Australian studies. Journal of Immigrant & Refugee Studies, 16(3), 217-234.

Özdemir, E. (2017). Suriyeli mülteciler krizinin Türkiye'ye etkileri, Ankasam – Uluslar arası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 1(3), 114-140.

Özen, Ş. (1998). Örgütsel araştırmalardaki sosyal beğenirlik etkisinin Türk toplumsal ve bürokratik kültürü bağlamında incelenmesi. 6. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nde Sunulmuş Bildiri, Anadolu Üniversitesi, 21-23 Mayıs.

Öztürk, N.Ö. (2017). Geçici korumanın uluslar arası koruma rejimine uyumu üzerine bir inceleme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 66(1), 201-216.
Öztürk, S. ve Çoltu, S. (2018). Suriyeli mültecilerin Türkiye ekonomisine etkileri, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13), 188-198.

Resmi Gazete (2013). Yabancılar ve Uluslar arası Koruma Kanunu. Sayı: 28615. Erişim Tarihi: 11.11.2018, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm,

Sak, G., Kaymaz, T., Kadkoy, O. ve Kenanoglu, M. (2017). Forced migrants: labour market integration and entrepreneurship. Economics Discussion Papers, No 2017-61, Kiel Institute for the World Economy, Erişim Tarihi: 01.06.2018. http://www.economicsejournal.org/economics/discussionpapers/2017-61,

The UN Refugee Agency (2018). Figures at a Glance. Erişim Tarihi: 12.11.2018. http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html,

Vassaf, G. (2018). Sınırsız. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Zhou, M. ve Liu, H. (2015). Transnational entrepreneurship and immigrant integration: New Chinese immigrants in Singapore and The United States. Research in the Sociology of Work, 27, 169-201.

GÖREV ODAKLI LİDERLİK, ÖRGÜTSEL DUYGUSAL HAFIZA VE ÖRGÜT PERFORMANSI İLİŞKİSİ

Dr. Arzu Çakar
cakar.arzu@gmail.com

ÖZET: Görev odaklı liderlik ile ilgili belli başlı davranış şekillerinin (1) planlama, (2) açıklama ve (3) izleme şeklinde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Literatürde, yönetsel etkinlik ile görev odaklı liderlik davranışları arasındaki ilişkileri ortaya koyan çok sayıda çalışma mevcuttur. Ancak, görev odaklı liderliğin örgütsel duygusal hafıza ve örgüt performansına etkisini inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu araştırmada, görev odaklı liderliğin örgütsel duygusal hafıza ve örgüt performansına (negatif yönde) etkisi ile birlikte görev odaklı liderliğin, örgütsel duygusal hafızanın örgüt performansına (etkisinin olmadığı) etkisindeki ara değişken rolü ampirik olarak test edilmiştir. Araştırma, İstanbul ilinde mukim özel banka personelinden oluşan 350 kişilik bir örneklem üzerinde anket yöntemi kullanılarak 2018 yılında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonucunda: 1) görev odaklı liderliğin örgütsel seviyede duygusal hafıza netliğine negatif etkisi olduğu, 2) görev odaklı liderliğin örgütsel performansa negatif etkisi olduğu, 3) örgütsel duygusal hafızanın örgüt performansına pozitif etkisi olduğu ve 4) örgütsel duygusal hafıza ile örgüt performansı arasındaki ilişkide görev odaklı liderliğin istatistiki olarak anlamlı bir ara değişken etkisinin olmadığı ortaya konmuştur. Örneklem kitlemizde bulunan çalışanların görev odaklı liderlik tarzına tutum ve davranışlar ile olumsuz yönde etkide bulunmalarının yoğun çalışma temposundan kaynaklı olduğunu ve bu yoğun çalışma temposu sonucunda, çalışanların yönetim tarzına karşı tepkili olduğunu analizlerimiz sonucunda açıklayabilmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Görev Odaklı Liderlik, Örgütsel Duygusal Hafıza, Örgütsel Hafıza, Örgüt Performansı

THE RELATIONSHIPS BETWEEN TASK-ORIENTED LEADERSHIP, ORGANIZATIONAL EMOTIONAL MEMORY, AND ORGANIZATIONAL PERFORMANCE

ABSTRACT: Leadership and organizational emotional memory have attracted many researchers, and positive consequences of organizational outcomes have been revealed empirically. Specifically, the effect of organizational emotional memory on new product development and firm innovativeness have been investigated. However, the relationship among task-oriented leadership, organizational emotional memory and organizational performance is missing. In this study, we tested the interrelationship among task-oriented leadership, organizational emotional memory and organizational performance empirically. By studying 350 employees from private lenders' branches in Istanbul, we found that task-oriented leadership negatively affects organizational emotional memory clarity and organizational performance while organizational emotional memory clarity influences organizational performance positively. We also found that task-oriented leadership does not have a statistically significant mediator effect on the relationship between organizational emotional memory clarity and organizational performance.

Key Words: Organizational Emotional Memory, Organizational Memory, Task-Oriented Leadership, Organizational Performance

GİRİŞ

Örgütlerin sert rekabet koşulları içerisinde varlıklarını sürdürebilmeleri, performanslarını sürekli olarak artırmalarını gerektirmektedir. Yöneticilerin gerekli donanıma sahip olmaları kadar paydaşlara yönelik tutum ve davranışları da bireysel ve örgütsel performansı doğrudan etkilemektedir. Paydaşların olumlu tutum ve davranışları ile örgütün gücü ve performansı arasında doğru orantılı bir ilişki mevcuttur. Bu nedenle, paydaşların tutum ve davranışları ile örgütün hedef ve amaçlarına dair bağlılıkları örgüt açısından hayati öneme sahiptir (Ashfort vd., 2011, s. 3).

Örgütlerin yaşamlarını devam ettirmeleri ve fonksiyonlarını yerine getirmeleri büyük ölçüde çevreden aldıkları kıt ve değerli kaynaklara bağlıdır. Bu nedenle değerli ve kıt kaynakları elde

etmek için örgütler arasında sürekli bir rekabet vardır. Doğal olarak gerekli kaynakları elde etme ve bunları kullanma becerisine sahip olan örgütler diğerlerinden daha etkin olacaklardır. Bu açıdan örgütlerin bir sistem olduğunu ve çevreleri ile sürekli iletişim halinde olmaları göz önüne alındığında, örgütsel performans veya etkinlik; bir örgütün yaşamını sürdürmesi için gerekli olan değerli ve kıt kaynakları elde etmede çevreden yararlanma becerisi şeklinde tanımlanmaktadır (Langley vd., 2009, s. 4).

Bu araştırma; görev odaklı liderlik, örgütsel duygusal hafıza ve örgüt performansı arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamıştır. Literatürde örgütsel duygusal hafızanın firma yenilikçiliği ile ilişkisi üzerine çalışmalar mevcuttur (Akgün vd., 2012). Aynı şekilde, liderlik özelliklerinin performansla ilişkisi üzerinde de çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak, söz konusu görev odaklı liderlik, örgütsel duygusal hafıza ve örgüt performansı değişkenlerinin birbirleriyle ilişkileri konusunda yapılan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu araştırmanın amacı, literatürdeki bu boşluğu doldurmak ve organizasyonların performans göstergelerini iyileştirme çabaları içerisinde örgütsel duygusal hafıza ve görev odaklı liderlik kavramlarının yerini kavrayarak daha başarılı olabilmelerine yardımcı olmaktır.

Teorik modelde, öncelikle görev odaklı liderlik ve örgüt performansı arasındaki ilişki incelenmiş ve sonrasında da örgütsel duygusal hafıza ile örgüt performansı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Son aşamada da örgütsel duygusal hafıza ile örgüt performansı arasındaki ilişkide görev odaklı liderliğin ara değişken etkisi incelenmiştir. Çalışma kapsamında, İstanbul ilinde mukim özel bankalarda örgütsel duygusal hafıza, görev odaklı liderlik ve örgüt performansı düzeyleri ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin ölçülmesi amacıyla kesitsel ve betimleyici özellikte bir araştırma yöntemi geliştirilmiştir. Araştırmanın amacı, çalışma konusu kapsamında mevcut durumun tespit edilmesi ve değişkenler arasındaki ilişkilerin saptanmasıdır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Görev Odaklı Liderlik

Görev odaklı liderlik, bir görevin başarılması, beşeri ve maddi kaynakların etkin bir şekilde kullanılması, faaliyetlerin güvenli ve düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesinin sağlanmasına yönelik davranışlarla ilgilidir. Yukl (2002) görev odaklı liderlik ile ilgili belli başlı davranış şekillerinin (1) planlama, (2) açıklama ve (3) izleme seklinde ortaya çıktığını belirtmektedir. "Planlama", neyin nasıl, kim tarafından ne zaman yapılacağına karar verme anlamına gelmektedir. Daha geniş anlamda planlama, öncelikler, hedefler ve stratejilerin neler olduğu, sorumlulukların belirlenmesi, faaliyetlerin programlanması, kaynakların dağıtılması konusunda karar verme davranışını içermektedir.

Planlamanın temel amacı, işin etkin bir şekilde organize edilmesi, faaliyetlerinin koordinasyonun sağlanması ve kaynakların etkili bir şekilde kullanımının garanti altına alınmasıdır. Planlama ile yönetsel etkinlik arasındaki ilişki değişik türdeki birçok çalışma tarafından ortaya konmuştur (Kim ve Yukl, 1995; Carrol ve Gillen, 1987; Kotter, 1982).

"Açıklama"(clarifying) davranışında esas olan planların, politikaların ve rol beklentilerinin iletilmesidir. İş gerekleri ve sorumlulukların tespit edilmesi, performans hedeflerinin oluşturulması ve özel görevlerin belirlenmesi görev odaklı liderlik davranışı olan açıklama davranışının temelini oluşturmaktadır (Yukl, 2002).

Eğer üyeler arasında rol çatışması, rol karmaşası varsa açıklama davranışının önemi daha da artar. Çalışanların isleri konusunda profesyonel olarak yetiştirildiği örgütlerde "açıklama" davranışına daha az ihtiyaç duyulur. Yönetsel etkinlik ile görev odaklı liderlik davranışı olan "açıklama" davranışı arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Alexander, 1985; Bauer ve Gren, 1998; Kim ve Yukl, 1995).

"İzleme" (monitoring) davranışı, örgütsel birimin faaliyetleri hakkında bilgi toplama sürecidir. Çalışma faaliyetlerinin incelenmesi, yazılı raporların okunması, performans verilerinin izlenmesi, yapılan isin kalitesinin ölçülmesi, birey ya da grupla ilerleme toplantılarının yapılması gibi çeşitli formlarda "izleme davranışı" sergilenebilir. İzleme, yönetsel etkinlik için gerekli olan planlama ve problem çözmeye yönelik olarak ihtiyaç duyulan bilgiyi sağlar. İzleme, diğer davranışların etkin bir şekilde sergilenmesini sağladığı için performansı dolaylı yoldan etkiler. Yönetsel etkinlik ile izleme arasındaki iliski gözlemsel ve ampirik bir takım çalışmalarla ortaya konmuştur (Komaki vd., 1989; Kim ve Yukl, 1995).

1.2. Örgütsel Duygusal Hafıza Netliği

Örgütsel seviyeden bakıldığında hafıza, örgütün sahip olduğu enformasyon birikiminin geleceğe aktarılması ile ilgili bir kavram olup; içerik, yayılma, erişim ve seviye yönünden farklılıklar içeren kitlesel inanış, davranış kalıpları ve maddi bellek birimlerinden meydana gelmektedir. Örgütsel hafıza, örgütün sahip olduğu bilginin geleceğe iletilmesi işlevini görerek girdi etkinliğini arttırmakta, karar alma süreçlerinin verimini yükseltmekte ve örgütün paydaşları arasında bir anlayış birliği oluşmasına yardımcı olmaktadır (Cote, 2014: 9). Örgütsel hafızanın duygu durum yönü de oldukça önemlidir. Örgütsel hafızanın bilişsel öğelerinin yanı sıra duygu öğesi de incelenmesi gereken başlı başına bir kavram olarak kabul edilmektedir. Akgün vd. (2012: 10) tarafından yapılan çalışmalar sonrasında örgütsel duygusal hafıza yeni bir kavram olarak literatüre girmiştir.

Örgütsel duygusal hafıza, en genel tanımı ile dönem içerisinde bilinçsiz bir şekilde gerçekleşen duygusal deneyimlerin ve olayların depolanması olarak nitelendirilmektedir. Örgütsel duygusal hafıza sayesinde, örgütteki her bir bireyin beyninde yer alan bilgi ve becerisi örgütün kullanımına sunulur. Gruplarda çalışarak genel bilgi ve beceriler edinilir, prosedürler kullanım dokümanlarında saklanır (Holan, 2011: 13). Teknik açıdan örgütsel duygusal hafızanın oluşturulması ve hayata geçirilmesi, en genel anlamda geçmişten bugüne taşınan bilginin, güncel aktivitelerde kullanılmasını sağlamaktadır. Bunun sonucu olarak da örgütün verimi arttırılır. Örgütsel duygusal hafıza sistemlerinin gelişimi, örgütün verimini arttırmada da önemli bir işlev görmektedir. Örgütsel duygusal hafızanın bulunduğu örgütlerde örgüt performansı da istenen düzeyde olabilmektedir. Örgütsel duygusal hafızanın oluşturulmasında kullanılacak bilginin paylaşımının arttırılmasında bu araçların kullanılması bağlılığı arttıracaktır (Alvesson, 2013: 15).

Örgütsel seviyede duygusal hafıza netliği, örgütün geçmiş faaliyetleri sonucunda edindiği ya da oluşturduğu duygusal hafızanın paydaşlar arasındaki aktarımı esnasında hedeflenen işlevi paydaşlar üzerinde ne ölçüde açık bir şekilde görebildiğini ifade etmektedir. Bowen (2014) örgütsel duygusal hafıza netliğini paydaşlar üzerinde hedeflenen etkiler ile gerçekleşen etkiler arasındaki uyum olarak ele almaktadır. Teorik açıdan, örgütsel hafıza netliği iletilmek istenen duygusal deneyimlere ait mesajların örgütsel duygusal hafızayı taşıyacak semboller, ritüeller vb. araçlara ne ölçüde açık bir şekilde yüklendiği ile ilgilidir. Operasyonel açıdan ise verilmek

istenen duygu üzerinden elde edilmesi hedeflenen sonuçlar ile iletilen mesaj sonrasında paydaşlarda oluşan duygunun ve bu duygu üzerinden oluşan reaksiyonların birbirleriyle uyuşması durumunda örgütsel duygusal hafızanın netliğinden söz edilebilmektedir.

1.3. Örgüt Performansı

Performans kavramı genellikle etkililik ve etkinlikten, gelişmeye kadar birçok şeyi tanımlamada kullanılmakta ve bu boyutlar veya kriterler bakımında fark gözetilmemektedir. Bununla birlikte performansın tanımlanması konusunda yaşanan sıkıntılar performans ölçümlerinde de sorunlara yol açmaktadır. Bu noktada uygulamacılar performans terimini, girdi etkililiği, çıktı etkililiği ve bazı durumlarda işlem etkililiğini de içeren bir dizi ölçümü tanımlamada kullanmaktadırlar. Diğer taraftan yazında örgütsel etkinlik, örgütsel başarı ve örgütsel performans kavramlarının birbiri yerine kullanıldığı da görülmektedir (De Clercq vd., 2011: 3).

Genel yaklaşımlar göz önünde alındığında örgütsel performansın çeşitli sınırları ve belirsizlikleri olan bir konu olduğu söylenebilir. Örgütsel performansın tanımlanması, ölçülmesi ve ölçüm göstergelerinin neler olması gerektiği konusunda tam bir fikir birliği olmadığı görülmektedir. Ancak, konunun yönetim yazını açısından sahip olduğu önem, uygun performans kriterlerinin araştırmaya ve amaca göre değişmesi gerekliliği ve her bir performans yaklaşımının belirli koşullarda etkinlik sağlayacağı gibi noktalarda da ortak görüşler bulunmaktadır (Chun vd., 2011: 11).

2. TEORİK MODEL

Paydaşlar, örgütle iletişimlerini yöneticiler üzerinden kurmaktadırlar ya da başka bir deyişle paydaşlar için örgütlerin görünen yüzü veya örgütle iletişim kurdukları kanal yöneticilerin şahsıdır. Dolayısıyla, yönetici ile yaşadıkları pozitif ya da negatif deneyimleri doğrudan örgütle yaşadıkları deneyimler olarak algılamaktadırlar. Ayrıca, yöneticilerin örgütsel duygusal hafızanın oluşumu ve netliği üzerindeki etkilerinin yanında mevcut örgütsel bağlılığın arzulanan performans çıktılarına dönüşmesi üzerinde de kritik rolü bulunmaktadır. Örgütsel duygusal hafızanın oluşturulması ve oluşturulan örgütsel duygusal hafızanın performansı artıracak şekilde netleştirilmesi bir bütün olarak görülmeli ve yöneticiler her iki kritik aşamada da istenen sonuçların ortaya çıkabilmesi için üzerlerine düşen liderlik görevini layıkıyla yerine getirmelidirler (Joo, 2010).

Aksi durumda, yani yöneticilerin gerekli liderlik rolünü doğru bir şekilde ortaya koyamadıkları durumlarda, en doğru şekilde hazırlanmış olan örgütsel duygusala hafıza stratejisinin bile başarıya ulaşma ihtimali mümkün görülmemektedir. Zira; çalışanların söz konusu strateji hakkındaki duygu ve düşünceleri, yöneticileriyle olan iletişimleri üzerinden edindikleri bilgi, izlenim ve duyguları üzerinden oluşmakta ve yöneticinin olumlu aktarımı gerçekleştirememesi durumunda çalışanların doğru bir şekilde hazırlanmış olan stratejiyle ilgili doğru bilgi, izlenim ve duyguları edinmeleri mümkün olmamaktadır (Kim, 2011).

Yöneticilerin gösterdikleri yöneticilik davranışları ve vasıfları ile örgüt performansı doğrudan ilişkilidir. Değişimi, yeni fikirleri, çalışanların görüşlerini önemseyen, çalışanları ile iletişimi güçlü olan liderlerin örgütlerinin performansları da güçlüdür. Liderlik ve çalışanların bireysel performansları arasında anlamlı ilişki bulunduğu araştırmalarla tespit edilmiştir (Hofstede, 2015: 17).

Başarılı liderlerin oluşturduğu örgüt kültürünün çalışanlar tarafından benimsenmesi daha kolay olmakta, kendine örgüt kültürünün yapılandırması içinde yer bulan çalışanın performansını da olumlu yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, bir örgütün paydaşları arasında örgütsel duygusal hafızanın oluşturulmasında ve örgütteki mevcut duygusal hafıza seviyesinde yöneticilerin rolü son derece önemlidir. Yöneticilerin örgütsel duygusal hafıza seviyesinin yükseltilmesine yönelik yürütülen çalışmalarda üzerlerine düşen rolü doğru ve etkili bir şekilde ortaya koyamadıkları durumlarda istenen sonuçların elde edilmesi mümkün değildir (Joo, 2010; Korek, 2010; Lapointe ve Vandenberghe, 2018).

Literatür taramasına dayanarak, araştırmanın değişkenleri; Görev Odaklı Liderlik, Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği ve Örgütsel Performans olarak belirlenmiş ve araştırma modeli bu doğrultuda tasarlanmıştır:

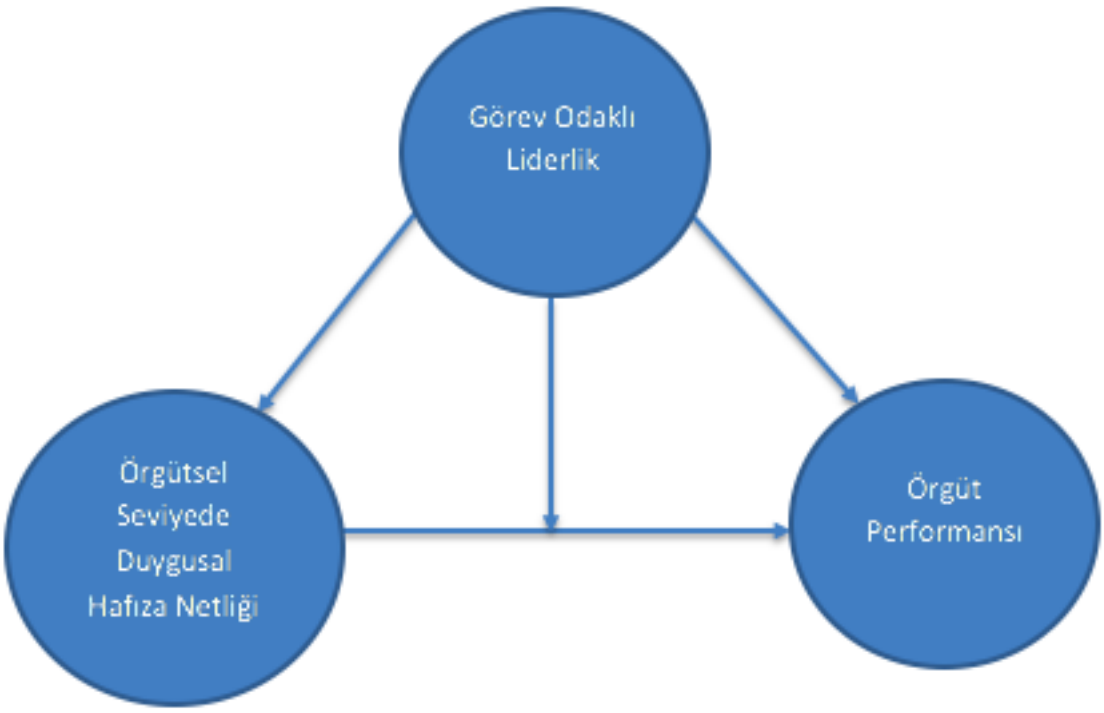

Şekil 1: Teorik Model

3. YÖNTEM

Araştırmanın amacı kapsamında, hizmet sektöründe yoğun bir çalışma ortamında bulunan banka memurlarından anketler toplanarak değişkenler arasındaki ilişkiler ve hipotezler test edilmiştir. Özellikle araştırmada örneklem kitlesinin banka memurları olarak belirlenmesinin sebebi, hem yönetim açısından hem de performans açısından bankacılık sektörünün çok önemli olması, hem de bankacılık sektörünün yoğun ve yorucu çalışma temposunda bulunan çalışanların yönetim kademesini nasıl değerlendirdiği ve örgütsel seviyede duygusal hafızanın ne durumda olduğunu ölçmenin önem arz etmesidir.

Araştırma, İstanbul ilinde mukim özel banka personelinden oluşan 350 kişilik bir örneklem üzerinde anket yöntemi kullanılarak 2018 yılında gerçekleştirilmiştir.

İstatistik, sayısal verilerin toplanması, sınıflandırılması, sunulması ve yorumlanmasını konu alan bir bilim dalıdır. Bilimsel yöntemlerle toplanan verinin anlamlı hale getirilmesinde kullanılan bir tekniktir. Betimsel istatistik ise, sayısal verilerin toplanması, betimlenmesi ve sunulmasına yarayan yöntem ve teknikleri içerirler.

Araştırmada, istatistiksel kavramlar arasındaki ilişkiyi belirlemek için veriler analiz edildiğinden nicel bir yaklaşım benimsemiştir. Nicel bir araştırma testinde, bağımlı değişken üzerindeki etkiyi yargılamak için bağımsız değişken ya da bağımsız değişkenler kullanılmaktadır.

Teorik modeldeki değişkenler faktör analizine tabi tutulmadan önce ön uygulamadan elde edilen verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek için Kaiser-Meyer Olkin (KMO) örneklem uygunluğu testi ve Bartlett'in küresellik testi yapılarak anti imaj korelasyon matrisinin köşegen değerleri incelenmiştir. KMO sonucu istatistiki olarak anlamlı görülen 0.70 alt sınırından oldukça fazla 0.93 seviyesinde hesaplanmış, aynı şekilde Bartlett küresellik testi sonuçları da anlamlı bir ilişkiye işaret etmiştir.

Tablo 1: KMO ve Barlett Küresellik Testi

Kaiser-Meyer Olkin (KMO) örneklem uygunluğu testi		0,926
Barlett Küresellik Testi	**Chi-Square**	6736,029
	df	210
	Sig.	0,000

Sonraki aşamada Görev Odaklı Liderlik (6 measures), Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği (13 measures) ve Örgüt Performansı (15 measures) şeklindeki değişkenler faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizi sonucunda Etkili İletişim ölçeğinde yer alan 13 soru 0,50'nin altında faktör dağılımı gösterdiğinden ve güvenirliliği düşürerek farklı faktörlere düştüğünden ölçekten çıkarılmıştır. Kalan 21 soru 3 faktöre dağılmıştır. Faktör yükleriyle birlikte faktör analizine tabi tutulan değişkenler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2: Faktör Analizi Sonuçları

Döndürülmüş Değişken Matrisi[a]			
	Değişken		
	1	2	3
OP4. Piyasa payımız rakiplerimizden yüksektir.	0,816		
OP5. Satışlarımız rakiplerimizden yüksektir.	0,760		
OP7. Satılan malın maliyeti rakiplerimizinkinden düşüktür.	0,754		
OP6. Kârlılığımız (yüzde olarak) rakiplerimizden yüksektir.	0,748		
OP9. Özsermaye getirisi rakiplerimizden yüksektir.	0,740		
OP15. Şirketimizin piyasa değeri rakiplerimizinkinden yüksektir.	0,726		
OP1. Yatırımlarınızın getirisi rakiplerimizden yüksektir.	0,725		
OP12. Ciro karlılığı (Kar/Toplam Satışlar) rakiplerimizden yüksektir.	0,694		
OP11. Faaliyet gelirlerimiz rakiplerimizden yüksektir.	0,667		
GOL2. Çalışanların görevlerini ve kendilerinden beklenenleri açıklar.		0,859	
GOL4. Birimin faaliyetlerini yönetir ve koordine eder.		0,853	
GOL3. Kuralları, politikaları ve standart faaliyet prosedürlerini anlatır.		0,853	
GOL5. Kısa dönemli faaliyetleri planlar.		0,828	
GOL6. Etkinliği arttırmak için faaliyetleri organize eder.		0,781	
GOL1. Bireyler ya da gruplar arasında is dağılımını (paylaşımını) gerçekleştirir.		0,767	
OSDHN1. Bankanızın sahip olduğu hafıza, geçmiş başarılı yenilik projelerinden edinilen duygusal deneyimleri yansıtması açısından açık ve nettir.			0,741
OSDHN4. Bankanızın sahip olduğu hafıza, üretim süreci uygulanmalarındaki geçmiş başarılardan edinilen duygusal deneyimler açısından açık ve nettir.			0,670
OSDHN2. Bankanızın sahip olduğu hafıza, geçmişte kazanılan teknolojik başarılardan edinilen duygusal deneyimleri yansıtması açısından açık ve nettir.			0,668
OSDHN7. Bankanızın sahip olduğu hafıza, geçmiş pazar başarılarından edinilen duygusal deneyimleri yansıtması açısından açık ve nettir.			0,640
OSDHN10. Bankanızın sahip olduğu hafıza, rakiplerle geçmişte yaşanan sorunlardan edinilen duygusal deneyimleri yansıtması açısından açık ve nettir.			0,584
Ekstraksiyon Yöntemi: Temel Bileşen Analizi.			

Rotasyon Yöntemi: Kaiser Normalizasyonu ile Varimax.

a Rotasyon 5 ardışık yinelemede yakınsamıştır.

Literatür araştırmalarında, özellikle ölçek geliştirme çalışmalarında geçerlilikten önce güvenirlilik analizi yapıldığı görülmektedir. Bunun yapılmasının nedeni, güvenilir olmayan bir ölçeğin aynı zamanda geçerli de olamayacağıdır. Güvenirlilik analizi, ölçme aracının her durumda tutarlı benzer sonuçlar doğurması anlamına gelmektedir. Bir ölçek için güvenirlilik sağlanmıyorsa geçerlilik çalışması yapmaya gerek yoktur (Çelik ve Bindak, 2005). Hazırlanan ifadelerin kendi içerisinde tutarlı olma, kararlı olma ve gözlemlenmek istenmeyen tepkileri uyandırmadan, gözlemlenmek istenen tepkileri alma gücü bakımından incelenmelidir.

Faktör analizinin ardından, değişkenler arasındaki ortalama ilişkiyi dikkate alarak ölçümün içsel tutarlılığını tespit etmek için güvenirlilik analizi uygulanmıştır. Literatürde, Nunnally'in (1978) belirttiği Cronbach Alfa katsayısı 0.70 ve üzeri olan ölçümler yeterli kabul edilmektedir (Nunnally, 1978; Hair vd., 2000).

Tablo 3: Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Değişkenler	Soru Sayısı	Cronbach Alfa (α) Değerleri
Görev Odaklı Liderlik	6	,907
Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği	6	,805
Örgüt Perfomansı	9	,919

4. SONUÇ

Korelasyon analizi sonucunda, Görevli Odaklı Liderlik ile Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği ve Örgütsel Performansı değişkenleri arasındaki ilişkilerde birbirleriyle ters yönde ama anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Anlamlı yöndeki ilişki sonucunda, çalışanlar, Görev odaklı liderlik karşısında negatif bir etkiyle Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliğinde ters yönde negatif tutum ve davranışlar gösterirken; aynı zamanda görev odaklı liderlik, çalışanları olumsuz yönde etkilediği için örgütün performansına da olumsuz yönde etki etmektedir. Bunun da sebebinin bankacılık sektöründeki yoğun çalışma temposundan dolayı, çalışanların liderlerine ya da üst yönetime karşı sergiledikleri negatif tutum olduğu tespit edilmiştir. Banka çalışanları, üst yönetimin kendilerine yönelik tutum ve davranışları sonucunda, çalışma isteklerini ve özverilerini düşürerek örgüt performansına negatif yönde etki etmektedirler. Bu durumu, üst yönetimin aldıkları karalar itibariyle, örgüt performansını düşüren, negatif yani olumsuz yönde etkileyen yanlış kararlar aldıklarıyla açıklayabilmekteyiz.

Tablo 4: Korelasyon Analizi Sonuçları

		Örgüt Performansı	Görev Odaklı Liderlik	Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği
Örgüt Performansı	Pearson Correlation	1	-,181**	,665**
	Sig. (2-tailed)		0,000	0,000
	Sum of Squares and Cross-products	143,193	-46,128	85,012
	Kovaryans	0,242	-0,078	0,146
	N	592	591	584
Görev Odaklı Liderlik	Pearson Correlation	-,181**	1	-,147**
	Sig. (2-tailed)	0,000		0,000
	Sum of Squares and Cross-products	-46,128	461,338	-33,858
	Kovaryans	-0,078	0,764	-0,057
	N	591	605	597
Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği	Pearson Correlation	,665**	-,147**	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	
	Sum of Squares and Cross-products	85,012	-33,858	117,197
	Kovaryans	0,146	-0,057	0,196
	N	584	597	598

** Korelasyon 0.01 seviyesinde istitatistiki olarak anlamlıdır (2-tailed)

Öngörülen araştırma hipotezlerini test etmek için regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara bakıldığında;

Tablo 5: Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler	Standart B	Sig.	Adjusted R^2	F Değeri
Görev Odaklı Liderlik	Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği	-,147	,000	,020	13,175
Görev Odaklı Liderlik	Örgüt Performansı	-,181	,000	,031	19,950
Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği	Örgüt Performansı	,665	,000	,441	460,630

Değişkenler arasındaki ilişkiler regresyon analizi sonucunda, bağımsız değişken görev odaklı liderliğin bağımlı değişkenler Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği ve örgüt performansı değişkenleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve ters yönde etkilediği tespit edilmiştir. Aynı zamanda Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği bağımsız değişkeni, örgüt performansı bağımlı değişkeni üzerinde istatistiksel olarak olumlu (pozitif) ve anlamlı yönde etkiye sahiptir. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenler üzerindeki etkisinde; Standart β değeri, Sig. Değerine göre ***:$p<0.001$ düzeyinde anlamlı olduğundan dolayı 3 hipotez desteklenmektedir.

Ara değişken etkisinde, Görevli odaklı liderliğin ara değişken etkisinin olmadığı ve anlamlı bir ilişki çıkmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6: Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	Standart β	Sig.	Adjusted R^2	F Değeri
Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği	Örgüt Performansı	,651	,000	,439	456,074
Görev Odaklı Liderlik		-,084	,008	,445	234,034

Regresyon analizleri sonuçlarına göre kabul edilen ve edilmeyen hipotezler Tablo 7'de sunulmaktadır:

Tablo 7: Hipotez Testi Sonuçları

Hipotezler	Sonuç	Sig.
H1: Görev Odaklı Liderliğin Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği üzerinde etkisi vardır.	DESTEKLENDİ	P<0.001
H2: Görev Odaklı Liderliğin Örgüt Performansı üzerinde etkisi vardır.	DESTEKLENDİ	P<0.001
H3: Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliğinin Örgüt Performansı üzerinde etkisi vardır.	DESTEKLENDİ	P<0.001
H4: Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliği ile Örgüt Performansı Arasındaki ilişkide Görev Odaklı Liderliğin Ara değişken etkisi vardır.	DESTEKLENMEDİ	

Ara değişken etkisi dışında araştırma modelimizde belirtilen değişkenler arasında yapılan hipotez testleri sonucunda, 3 hipotezimiz de desteklenmiştir. Regresyon analizleri sonucunda, bankacılık sektöründe örneklem kitlemizi oluşturan banka çalışanlarının (memurlarının), üst yönetimin aldıkları kararlar karşısında olumlu yönde tutum ve davranış göstermedikleri anlaşılmaktadır. Bu durumun örneklem kitlesi açısından aynı sektörde farklı bankalarda (özel, kamu ve katılım) karşılaştırmalı analizlerle detaylı incelenerek araştırılması gereken önemli bir konu olduğunu göstermektedir.

Araştırma tek bir bankada yapıldığından dolayı sonuçların genele yayılması söz konusu değildir. Ancak öngörülerimiz sonucunda, bankacılık sektörünün çok dinamik bir sektör olması, yoğun ve yorucu çalışma koşullarından dolayı banka çalışanlarının (memurlarının) üst yönetime karşı olumsuz bir düşünce yapısında olduklarını belirtebiliriz. Ancak H3 hipotezimiz, regresyon analizi sonucunda olumlu (pozitif) yönde örgüt performansına etkisinin ortaya çıkması, banka çalışanlarının üst yönetim kararları dışında kendilerinin uyguladıkları veya kendilerinin isteyerek sergiledikleri tutum ve davranışlar sonucunda örgüt performansına olumlu yönde katkılarının olduğunu açıklayabilmekteyiz. Banka çalışanları üst yönetimin tutum ve davranışları karşısında Örgütsel Seviyede Duygusal Hafıza Netliğini düşürmeyi tercih

etmektedirler. Bu da çalışanların kurum içerisinde gereğinden fazla çalıştıklarını ve bu yoğun tempo sonucunda yeterli seviyede verimli olamadıklarını da göstermektedir.

Çalışanların aynı zamanda hangi sektörde oldukları da önem arz etmektedir. Özel sektör ya da kamu sektörü ayrımına gitmemiz olası sonuçları ortaya çıkartabilecektir. Özel sektörde çalışanların işlerini kaybetme korkusu varken, kamu sektöründe çalışan memurların işlerini kaybetme korkusu bulunmamaktadır. Doğal olarak zorunlu ya da isteğe bağlı bir durumun oluşması, bu durumda beklenmemelidir.

KAYNAKÇA:

Akgün A., Keskin H. ve Bryne J.C (2012). Organizational Emotional Memory, Management Decision, 50(1), 95–114.

Alexader, L. D. (1985). Successfully implementing strategic decision, Long Range Planning, 18, 91-97.

Alvesson, M. (2012), Understanding organizational culture - 2nd Edition, SAGE, London.

Bauer, T.N. ve Green, S.G. (1998). Testing the combined effects of newcomer information seeking and manager behavior on socialization, Journal of Applied Psychology, 83, 72-83.

Bowen, J. L. (2014). Emotion in Organizations: Resources for Business Educators, Journal of Management Education, 38(1), 114–142.

Carroll, S. J. Jr. ve Gillen, D.J. (1987). Are the classical management functions useful in describing managerial work?, Academy of Management Review, 12, 38-51.

Cote, S. (2014). Emotional intelligence in organizations, Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 1, 459-488.

Çelik, H. C. ve Bindak, R. (2005). Sınıf öğretmenliği bölümü öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi, Kastamonu Eğitim Dergisi, 13 (2) 427–436.

Chun, J. S., Yuhyung Shin ve Jin Nam Choi Min Soo Kim. (2011). How Does Corporate Ethics Contribute to Firm Financial Performance? The Mediating Role of Collective Organizational Commitment and Organizational Citizenship Behavior, Journal of Management, 39 (4), 853-877.

De Clercq, D., Thongpapanl, N. ve Dimov, D. (2011). The moderating role of organizational context on the relationship between innovation and firm performance, IEEE Transactions on Engineering Management, 58(3), 431-444.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). Multivariate Data Analysis: A Global Perspective - 7th ed., Upper Saddle River: NJ.

Hofstede, G. "National Differences in Communication Styles". Chapter 1 in D. Brzozowska and W. Chłopicki (Eds.), Culture's Software: Communication Styles, Cambridge Scholars Printing, 2015, 1-14.

Holan, P. M. de. (2011), Organizational Forgetting, Unlearning, and Memory Systems, Journal of Management Inquiry, 20(3), 302–304.

Joo, B. (2010). Organizational commitment for knowledge workers: The roles of perceived organizational learning culture, leader–member exchange quality, and turnover intention, Human Resource Development Quarterly, 21(1), 69-85.

Kim, W. G. ve Robert A. Brymer. (2011). The effects of ethical leadership on manager job satisfaction, commitment, behavioral outcomes, and firm performance, International Journal of Hospitality Management, 30, 1020–1026.

Kim, H. ve Yukl, G. (1995), Relationships of self-reported and subordinate-reported leadership behaivors to managerial effectiveness and advancement, Leadership Quarterly, 6, 361-377.

Komaki, J., Desselles, M.L. ve Bowman, E.D. (1989). Definitely not a Breeze: Extending an Operant Model of Effective Supervision to Teams, Journal of Applied Psychology, 74, 522-529.

Korek, S., Felfe, J. ve Zaepernick-Rothe, U. (2010). Transformational leadership and commitment: a multilevel analysis of group-level influences and mediating pro- cesses, European Journal of Work and Organizational Psychology, 19, 364–387.

Kotter, J.P. (1982). The General Managers, New York: Free Press. Adı Geçen Kaynak: Leadership in Organizations, 5. edition, Gary Yukl, 2002, Hamilton Printing Company, New Jersey.

Lapointe, E. ve Vandenberghe, C. (2018). Examination of the Relationships Between Servant Leadership, Organizational Commitment, and Voice and Antisocial Behaviors, Journal of Business Ethics, 148(1), 99–115.

Nunnally, J. C. (1978), Psychometric theory, McGraw-Hill, New York.

Yukl, Gary (2002), Leadership in Organizations - Fifth Edition, Prentice Hall Inc., New Jersey.

SAĞLIK MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN ALTURİZM DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Arş. Gör. Dilek KOCABAŞ
Süleyman Demirel Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü.
dilekkocabas@sdu.edu.tr

Öğr. Gör. Hakan KOCABAŞ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Anestezi Programı
hkocabas@mehmetakif.edu.tr

ÖZET: Çalışma, sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda okuyan öğrencilerin alturizm düzeylerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın evreninin Burdur Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu birinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmada birinci sınıfta öğrenim gören öğrencilerin tamamına ulaşılmaya çalışılmış olup örneklem seçim yöntemi kullanılmamıştır. Çalışmada 271 kişiye ulaşılarak anket uygulanmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak Tekeş ve Hasta (2015) tarafından geliştirilen Alturizm (Özgecilik) ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizi için SPSS 22.00 paket programı kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler için frekans analizi, verilerin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için normallik testinden faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. İki değişken arasındaki ilişkiyi incelemek için t testi ikiden fazla değişken arasındaki ilişkiyi incelemek ANOVA kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, katılımcıların alturizm düzeyinin öğrenim görülen bölüme göre farklılık gösterdiği görülmüş ($p<0,05$). İlk ve acil yardım bölümünde öğrenim gören öğrencilerin alturizm düzeyinin fizyoterapi bölümünde öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: alturizm, sağlık meslek yüksekokulu öğrencileri, özgecilik

VOCATIONAL SCHOOL OF HEALTH CARE STUDENTS
A RESEARCH ON ALTURISM LEVELS

ABSTRACT: The study aims to examine the alturism levels of the students studying at the vocational school of health services. The population of the study is composed of first class students of Burdur Vocational School of Health Services. In this study, all of the first year students were tried to reach and the sample selection method was not used. In the study, 271 people were reached and the questionnaire was applied. Alturism scale developed by Tekeş and Hasta (2015) was used as the data collection tool in the study. SPSS 22.00 package program was used for data analysis. For descriptive statistics, frequency analysis was used to determine whether the data were normally distributed or not. According to the results of the analysis, it was found that the data showed normal distribution. To examine the relationship between two variables, t test was used to examine the relationship between more than two variables. At the end of the study, it was seen that the alturism level of the participants differed according to the part of the study ($p <0,05$). The level of alturism of the students in the first and emergency department was found to be higher than the students studying in the physiotherapy department.

Key Words: alturism, health vocational college students, altruism.

GİRİŞ

Başkalarına gönüllü yardım etme davranışı duygusu olarak adlandırılan alturizm (özgecilik) bireyin gerek iş hayatında, gerek sosyal hayatında önemli yer tutan kavramlardan biridir. Alturizm duygusu tüm meslek gruplarında çalışan bireyler için önemlidir. Bireyin çalıştığı işten mutlu olmasının yanında, çalışırken başka insanlara yardım ediyor olması ve bu durumdan mutlu olması tüm iş sektörlerinde kalite ve müşteri memnuniyetini arttıracağı gibi personelin iş doyumunu da arttıracağı aşikardır. Ancak sağlık sektöründe çalışan bireylerin alturizm duygusu içinde olmalarının diğer meslek gruplarına göre daha önemli olduğu söylenebilir. Bireylerin hayatındaki en önemli unsurun sağlık olduğu düşünüldüğünde, sağlığını kaybetmiş olan

kişilerle ilgilenen sağlık personelinin karşısındaki kişilerin çaresizliğini, derdini daha iyi yorumlayabilmesi beklenmektedir. Sağlık kuruluşlarında kendisinden şifa uman bireylere maddi gerekçelerden ziyade alturistik duygularla yaklaşan sağlık personelinin olması hem hasta açısından hem de sağlık personeli açısından oldukça önemlidir. Sağlık sektöründe çalışan bireylerin alturistik duygular içinde olması hasta memnuniyetini olumlu yönde etkileyeceği gibi mesleklerini icra eden sağlık personelinin de mesleki ve manevi doyuma ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Alturizm (özgecilik) duygusuna sahip olan sağlık personellerinin hasta ve hasta yakınlarına yardımcı olup hastaların sağlık durumlarındaki iyiye gidişi gördükçe kazandıkları mesleki ve manevi doyum sağlık personelinin gerek meslek hayatlarında gerekse gündelik hayatlarında mutluluğa erişip huzur bulmasına katkı sağlayacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Alturizm (Özgecilik) Kavramı

Alturizm (özgecilik) "alteri huic" kelimesinden türetilmiştir. Alteri huic Latince'de "başkası için" anlamına gelmektedir (Gormley, 1996: 581). Özgecilik "Çıkar gözetmeksizin başkalarının iyiliği için özveride bulunmayı bir ilke olarak benimseyen ahlaki tutum ve görüş olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 1974). Alturizm bireyin karşılık beklemeden başka bir bireyin iyiliğini düşünerek hareket etmesi, başka bireylere yararlı olmak istemesi ve başkalarına yardımcı olmak için çaba sarfetmesi sonucu ortaya çıkan sosyal davranıştır.

Alturizm kısaca bireyin karşılık beklemeksizin ve menfaati olmaksızın başka bir bireyin iyiliği için uğraşması olarak tanımlanabilir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde; bireyin başka bireylerin içinde bulunduğu sıkıntılardan etkilendiği, başkalarının sıkıntılarına şahit olmanın bireyde sıkıntı oluşturduğu ve bireyin kendinde oluşan bu sıkıntıdan kurtulmak için sıkıntı içindeki bireylere yardımcı olmaya çalıştığı, dolayısı ile bu durumun egoistik motivasyon kaynaklı olduğuna dair tespitler mevcuttur (Piliavin & Charng, 1990). Bireyin kendi çıkarını düşünmeden başkalarının sıkıntılarını gidermeyi amaçladığı yardım motivasyonuna alturizm ile ilişkiliyken, bireyin kendi menfaat ve çıkarını gözeterek başkalarına yardım etmeyi amaçladığı yardım motivasyonu bencillikle ilişkilidir (Batson, 1991).

Zor durumdaki bir bireyle karşılaştığımızda karşı tarafın acısını dindirmek, sıkıntısına çare bulmak amacı ile yaptığımız davranışlar alturizmle ilgili iken kendi sıkıntımızı gidermek amacı ile karşı tarafa yardımcı olmamız bencillikle ilgilidir. Otobüse binmeye çalışan engelli bir bireye otobüse binmesi konusunda yardımcı olmak alturizm ile ilişkili iken engelli bireye yardım ederek durakta sıra bekleyen diğer insanların önüne geçmeyi amaçlamak bencillikle ilişkilidir.

Doğası gereği insanın çıkarcı olduğunu iddia eden bazı araştırmacılar insanların yapmış oldukları iyiliklerin arkasında mutlaka çıkarcı bir düşüncenin olduğunu savunurlar. Bu araştırmacılar insanların iyilikte bulunurken yapmış oldukları bu iyiliğin gelecekte kendilerine ne gibi faydalarının olacağını düşünerek hareket ettiklerini iddaa ederler. Yani, başkasına iyilikte bulunan insanların iyilikte bulunurken kendi çıkarlarını gözettiklerini savunurlar.

Alturizm insan doğasının gereği olarak gören araştırmacılar ise özünde insanın iyi bir varlık olduğunu savunurlar (Hofman, 1978).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören birinci sınıf öğrencilerinin alturizm düzeylerini ölçmek amaçlanmaktadır. Ayrıca, çalışmada katılımcıların alturizm düzeyinin demografik değişkenlere (cinsiyet, bölüm, mezun olunan lise, öğrenim durumu vb.) göre farklılık gösterip göstermediği incelenecektir.

2.2. Araştırmanın Önemi

Gerek öğrenim gördükleri sırada yapmış oldukları stajlarda, gerekse mezun olduktan sonraki iş hayatlarında hasta ve hasta yakınları ile doğrudan ilişki kuracak olan sağlık meslek yüksekokulu öğrencilerinin, bireylerin doğumundan ölümüne, sevincinden kederine farklı duygu ve durumlarına şahit olacağından dolayı sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrenciler örneklem olarak belirlenmiştir. Sağlık hizmetleri meslek yüksekokuluna öğrenim görmek amacıyla gelen katılımcıların alturistik bir davranışa sahip olup olmadığının irdelenmesi gelecekteki meslek yaşamında hastayla kurdukları iletişimin kalitesini etkileyeceği düşünülmektedir. Çalışma sağlık hizmetleri meslek yüksekokuluna öğrenim görmek için gelen öğrencilerin alturizm düzeyini ortaya çıkarması açısından önemlidir.

2.3. Evren ve Örneklem

Burdur Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu'nda 2018-2019 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında öğrenim gören 1. sınıf öğrencilerinin (340) tamamını çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Çalışmada evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmış olup herhangi bir örneklem seçim yöntemine gidilmemiştir. Çalışmaya katılım tamamen gönüllük esasına dayalı olup çalışmaya dâhil olmak istemeyen öğrenciler çalışma dışında bırakılmış ve 271 öğrenciye ulaşılmıştır.

2.4. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan anket kullanılmıştır. Anketin ilk bölümünde alturizm düzeyini ölçen sorular ve ikinci bölümünde ise demografik sorular yer almaktadır. Katılımcıların özgecilik düzeyini ölçmek amacıyla Tekeş ve Hasta (2015) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçek, 5'li likert tipine göre maddelenmiş olup "yabancıya yardım", "fiziksel yardım", "karşılıksız yardım", "maddi yardım" olmak üzere 4 boyuttan ve 20 maddeden oluşmaktadır.

2.5. Veri Analizi

Verilerin analizi için SPSS 22.00 paket programı kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler için frekans analizi, verilerin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için normallik testinden faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiş ve parametrik testler kullanılmıştır. İki değişken arasındaki ilişkiyi incelemek için t testi ikiden fazla değişken arasındaki ilişkiyi incelemek ANOVA kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Aşağıda yer alan tabloda katılımcıların cinsiyet, bölüm, öğrenim durumu gibi demografik bilgilerinin dağılımları bulunmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Değişkenlere göre Dağılımı

Değişkenler	f	%
Cinsiyet		
Kadın	189	70,5
Erkek	79	29,5
Bölüm		
Fizyoterapi	84	35,3
İlk ve Acil Yardım	95	39,9
Anestezi	57	23,9
Sağlık Hizmetleri ve Teknikerliği	2	0,8
Öğrenim Durumu		
1. Öğretim	145	54,5
2. Öğretim	121	45,5
Bölüm Tercih Sırası		
1	48	18,3
2	24	9,1
3	11	4,2
4	17	6,5
5	163	62
Mezun Olunan Lise Türü		
Meslek Lisesi	194	73,5
Anadolu Lisesi	65	24,6
Fen Lisesi	5	1,9

Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırmaya dâhil olan katılımcıların %70,5'i kadın, %29,5'i erkektir. Katılımcıların ilk ve acil yardım (%39,9), fizyoterapi (%35,3), anestezi (%23,9) ve sağlık hizmetleri ve teknikerliği bölümünde (%0,8) okumaktadır. Katılımcıların %54,5'ini

birinci öğretim öğrencileri oluştururken, %45,5'ini ikinci öğretim öğrencileri oluşturmaktadır. Katılımcıların bölüm tercih sıraları irdelendiğinde katılımcıların %62'sinin öğrenim gördükleri bölümün 5. tercihi olduğu, %18,3'ünün öğrenim gördükleri bölümün 1. tercihi olduğu görülmektedir. Katılımcıların mezun oldukları lise türü incelendiğinde; çalışmayan katılan öğrencilerin %73,5'inin meslek liselerinden mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Alturizm Düzeyi ile İlgili İfadelerden Aldıkları Puanların Dağılımları

No	İfade	$\bar{X}$	Ss
1	Bir yabancı için asansörün kapısını açık tutarak bekletirim.	4,04	1,2
2	Bir yabancıya aracını kardan çıkarması için yardım ederim.	3,58	1,39
3	Bir yabancıya yol tarif ederim.	4,42	0,9
4	Bir yabancının parasını bozarım.	3,29	1,44
5	Bir yabancıya eşyalarını taşımasında yardım ederim.	3,55	1,29
6	Bir tanıdığa evini taşımasında yardım ederim.	3,94	1,29
7	Yaşlı ya da engelli bir yabancıya caddeyi karşıdan karşıya geçmesi için yardım teklif ederim.	4,23	1,1
8	İyi tanımadığım bir komşuma benim için değerli olan bir şeyi ödünç veririm. (ör; araç, gereç vs.)	2,4	1,4
9	Bir yabancıyı arabamla bir yere götürürüm.	2,41	1,37
10	Ondan iyi olduğum konularda çok da yakın olmadığım bir okul arkadaşıma ödevini yapmasına yardım ederim.	3,46	1,3
11	Bir bankada ya da markette satış sorumlusu benden daha az ücret aldığında onu uyarırım.	3,96	1,44
12	Otobüste ya da metroda ayakta duran bir yabancıya yerimi vermeyi tekli ederim.	3,46	1,38
13	Benden istemese bile komşumun evcil hayvanına ya da çocuğuna karşılık beklemeden bakıveririm.	3,15	1,46
14	Bir sırada (örneğin fotokopi makinası, market vs.) başkasının önüme geçmesine izin veririm.	2,2	1,29
15	Bir hayır işi için para yardımında bulunurum.	3,85	1,11
16	Bir hayır işi için eşya ya da giysi bağışlarım.	4,03	1,09
17	Hayır işi için satılan kart vb. ürünleri iyi bir neden için olduğu düşüncesiyle satın alırım.	3,1	1,37
18	Bir hayır işi için gönüllü olarak çalışırım.	3,65	1,29
19	İhtiyacı olan ya da benden isteyen bir yabancıya para veririm.	2,82	1,3
20	Kan bağışlarım.	3,62	1,46

Tablo 2'de görüldüğü üzere katılımcıların alturizm düzeyi ile ilgili ifadeler irdelendiğinde "Bir yabancıya yol tarif ederim." ifadesine katılım oranının en yüksek olduğu (4,42), bunu sırası ile

"Yaşlı ya da engelli bir yabancıya caddeyi karşıdan karşıya geçmesi için yardım teklif ederim." (4,23) ve "Bir yabancı için asansörün kapısını açık tutarak bekletirim." (4,04) ifadelerinin izlediği görülmektedir. Katılım oranının yüksek olduğu bu ifadeler diğer ifadelerle karşılaştırıldığında; diğer ifadelerin genelinin maddi bir kaynak (para yardımında bulunmak, giysi bağışlamak gibi) ya da zaman gerektirdiği (gönüllü olarak çalışmak, aracın kardan çıkarılmasına yardım etmek gibi) görülürken katılım oranının yüksek olduğu ifadeler günlük hayatımızda çok fazla zaman ayırmadan, maddi bir kaynak kullanmadan yapabileceğimiz yardımlardır. Bu durumun ifadelere katılım oranlarını etkilediği düşünülebilir.

Çalışmada "Bir sırada (örneğin fotokopi makinası, market vs.) başkasının önüme geçmesine izin veririm." ifadesi katılım oranının en düşük olduğu (2,2) ifade olarak bulunmuş, bunu sırası ile "İyi tanımadığım bir komşuma benim için değerli olan bir şeyi ödünç veririm. (ör; araç, gereç vs.)" (2,4) ve "Bir yabancıyı arabamla bir yere götürürüm." (2,41) ifadeleri izlemiştir. Katılım oranının en düşük olduğu ifadenin sırada başkasının önüme geçmesine izin veririm ifadesi olmasının nedeni toplumumuzda bireylerin başkasının haklarına saygı göstermemesi, genellikle sıra beklenmesi gereken yerlerde bireylerin tanıdık arayışına girmesi ya da bireylerin araya kaynama dediğimiz sıranın arasına girme çabaları nedeni ile katılımcılarda oluşmuş olan önyargı olabilir. Katılımcılar sıra vererek kendi haklarından vazgeçtikleri düşüncesi taşıyor olabilirler. İyi tanımadığım bir komşuma benim için değerli olan bir şeyi ödünç veririm ve bir yabancıyı arabamla bir yere götürürüm ifadelerine katılım oranının düşük çıkması ise toplum içerisinde her geçen gün artan güven problemi nedeni ile olabilir.

Tablo 3: Alturizm Ölçeğinin Psikometrik Özellikleri

Boyutlar	İfade sayısı	Max /Min	Cronbach Alpha	X̄	Ss	Normallik Testi	
						Kurtotis	Skewness
Yabancıya Yardım	5	1-5	%75,6	3,78	0,89	-,731	-,379
Fiziksel Yardım	3	1-5	%50	2,33	0,95	,322	,790
Karşılıksız Yardım	3	1-5	%54	3,52	1,01	-,575	-,370
Maddi Yardım	5	1-5	%72,9	3,58	,872	-,636	-,169

Tablo 3'te görüldüğü gibi özgecilik ölçeği "yabancıya yardım" 5, "fiziksel yardım" 3, "karşılıksız yardım" 3 ve "maddi yardım" 5 olmak üzere 4 boyut ve 20 maddeden oluşmaktadır. Faktör analizi sonrası ölçekten 4 madde çıkarılmıştır. Özgecilik ölçeğinin boyutlarının güvenirlilik değerleri incelendiğinde; yabancıya yardım %75,6, fiziksel yardım %50, karşılıksız yardım %54, maddi yardım %72,9 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu değerlere bakılarak ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. Veriler normallik testine tabii tutulduğunda da verilerin normal dağıldığı görülmektedir. Veriler -1,96 ile +1,96 arasında olduğu için veriler normal dağlım sergilemektedirler.

Yapılan analizler sonucunda özgecilik ölçeğinin yabancıya yardım boyutunun en yüksek ortalamaya (3,78) sahip olduğu görülmektedir. Yabancıya yardım boyutunu sırası ile maddi yardım (3,58), karşılıksız yardım (3,52) ve fiziksel yardım (2,33) boyutları izlemektedir.

Tablo 4: Alturizm Ölçeğinin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	X̄	Ss	Test Değerleri
Cinsiyet				
Kadın	176	3,28	0,66	t: -0.852
Erkek	76	3,36	0,76	p: 0.39
Öğrenim Durumu				
1. öğr.	138	3,33	0,68	t: 0,56
2. öğr	113	3,02	0,7	p: 0,57
Bölüm				
Fizyoterapi	81	3,12	0,63	F: 3,72
Anestezi	87	3,41	0,65	p: 0,01*
İlk ve Acil Yardım	2	3,89	1,56	
Sağlık Hizmetleri Teknikerliği	255	3,4	0,64	
Bölüm Tercih				
1.	94	3,37	0,7	
2.	20	3,34	0,41	
3.	23	2,96	0,59	
4.	31	3,24	0,7	F: 1,93
5.	85	3,36	0,71	p: 0,10
Mezun Olunan Lise				
Meslek lisesi	183	3,26	0,69	
Anadolu lisesi	62	3,44	0,69	
Fen lisesi	4	3,47	0,51	F: 1,67 p: 0,18

Tablo 4'te görüldüğü gibi katılımcıların alturizm düzeyinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla t testi kullanılmış, gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>0.05$). Katılımcıların alturizm düzeyinin

öğrenim görülen bölüm değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemek için anova tetsi kullanılmış, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0.05$) Hangi grupların ortalamaları arasında farklılıklar olduğunu görmek amacıyla post-hoc test kullanılmıştır. Elde edilen analiz sonucu ilk ve acil yardım bölümünde öğrenim gören öğrencilerin alturizm düzeyinin fizyoterapi bölümünde öğrenim gören öğrencilere göre yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Pekçetin ve Günal (2019)'ın yaptıkları çalışmada da bizim çalışmamıza benzer sonuçlar elde edilmiş olup sağlık yönetimi bölümünde öğrenim gören öğrencilerin fizyoterapi bölümünde öğrenim gören öğrencilere göre alturistik davranış düzeyinin daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmamızda, katılımcıların altrurizm düzeyinin öğrenim durumu ve mezun olunan lise değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir ($p<0.05$). Literatürde bu bulguyu destekler nitelikte bulgular mevcuttur. Ayrıca, cinsiyet ile alturizm düzeyi arasındaki ilişki incelendiğinde de benzer bir sonuç elde edilmiş, katılımcıların cinsiyet durumu alturizm arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde edilmemiştir ($p>0.05$).

4. TARTIŞMA

Çalışma sonucunda katılımcıların alturizm düzeylerinin ortalamanın üzerinde yer aldığı ortaya çıkmıştır. Bu durum, sağlık yüksekokulunda öğrenim gören birinci sınıf öğrencilerinin başkalarına yardım etme motivasyonlarının yüksek düzeyde olduğu şeklinde yorumlanabilir. Literatürde sağlık bölümünde okuyan öğrenciler üzerinde yapılan çalışmalarda çalışmamızla benzer bulgular elde edilmiştir (Arpacı & Özmen, 2014; Avcı, Aydın & Özbaşaran, 2013; Győrffy, Birkas & Sandor, 2016; Kılınç, Kılıç & İpekçi, 2016). Norveç'te hemşirelik öğrencilerinin, hemşirelik mesleğini seçmelerindeki en önemli belirleyicinin başkalarına yardım etme davranışı olduğu tespit edilmiştir. (Rognstad, Nortvedt & Aasland, 2004). İran'da yapılan çalışmada da öğrencilerin diş hekimliğini tercih etmelerinde ana faktörün başkalarına yardım etme duygusu olduğu saptanmıştır (Gilavand, 2016). Ayrıca, literatürde yer alan çalışmalarda hemşirelik mesleğini seçen kişilerin alturizm düzeyi yüksek olan kişiler olduğu ve içlerindeki yardım etme duygusundan dolayı bu mesleği seçtikleri bulunmuştur (Gormley, 1996).

Çalışma sonucunda elde edilen diğer önemli bir bulgu ise tercih edilen bölüm ile alturizm düzeyi arasındaki ilişkini istatistiksel olarak anlamlı olmasıdır. İlk ve acil yardım bölümünde öğrenim gören öğrencilerin alturizm düzeyi fizyoterapi bölümünde öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum tercih edilen bölüm ile alturizm düzeyi arasındaki ilişkiyi açıklar niteliktedir. İlk ve acil yardım bölümünde okuyan öğrencilerin hastayla doğrudan temas kurması, hastanın acısına, derdine tanık olması, hastanın zor durumunda müdahale etmesi gerektiği için bu bölümde okuyan öğrencilerin başkalarına yardım etme duygusunun yüksek olması gerekmektedir. Çalışmamız sonucunda elde edilen bulgular da bu bulguyu destekler niteliktedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık sektörü ile ilgili mesleklerde çalışmak isteyen bireylerin mesleğin zorluklarını ve güzelliklerini bilmeleri, alturizm duygusu taşıyan bireylerin sağlık sektörüne yönlendirilmeleri bireyin ve toplumun huzuru açısından ve sağlık hizmet birimlerinin daha kaliteli hizmet verebilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle bireylerin mesleki tercih ve ilgilerine yön verebilmek amacıyla başta ortaöğretim olmak üzere eğitim ve öğretim kurumlarında danışmanlık hizmeti verilmeli ve sağlık meslek liselerinde öğrencilerin mesleğe yönelik ilgilerini arttırabilecek uygulamalar yapılmalıdır.

Sağlık hizmetleri bölümünde öğrenim gören öğrencilerin ileride meslek hayatına atıldığı zaman mesleğinin gerekliliklerinden birinin alturistik davranış olduğu öğrenim gördüğü yıllarda öğrencilere kazandırılabilir. Yardım etme duygusunun her ne kadar çocukluğun ilk yıllarında ailede öğrenilmesi gereken bir davranış olsa da sağlık hizmetleri bölümünü tercih eden öğrencilerin alturistik davranışlarını ortaya çıkarmak ya da geliştirmek için müfredata empati, özgecilik, özveri, merhamet gibi dersler eklenerek öğrencilerin başkalarına yardım etme duygusu arttırılmaya çalışılabilir.

KAYNAKÇA:

Arpacı, P. & Özmen, D. (2014). Hemşirelik öğrencilerinin özgecilik ve empatik eğilim düzeyleri arasındaki ilişki. Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 11(3): 51-57.

Avcı, D., Aydın, D. & Özbaşaran, F. (2013). Hemşirelik öğrencilerinde empati-özgecilik ilişkisi ve özgeci davranışın bazı değişkenler açısından incelenmesi. Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi, 2(2): 108-113.

Batson, C.D. (1991). The altruism question: Towards a social- psychological answer. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Gilavand, A. (2016). The comparison of Iranian and foreign students' motivations to choose dentistry field of study. Int J Pediatr, 4(6): 1993-2010.

Gormley, K.J. (1996). Altruism: A framework for caring and providing care. Int.J.Nurs.Stud, 33(6): 581-588.

Gündoğar. D., Gül, S.S., Uskun, E., Demirci S. ve Keçeci D. (2007). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordayan etkenlerin incelenmesi. Klinik Psikiyatri Dergisi, 10(1): 14-27.

Hoffman, M.L. (1978). Psychological and biological perspectives on altruism. International Journal of Behavioral Development, 1(4): 323–339.

Kılınç, E., Kılıç, M. & İpekçi, N. (2016). Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinin benlik saygısı, atılganlık ve özgecilik düzeyleri ile aralarındaki ilişkinin incelenmesi. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 8(15): 379-398.

Pekçetin, S. & Günal, A. (2019). Sağlık bilimlerinin iki farklı bölümündeki öğrencilerin özgecilik düzeylerinin incelenmesi. Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi, 7(1): 11-16.

Pilliavin, J.A. & Charng, H. (1990). Alturism: A review of recent theory and research. Annual Reviews Social, 16: 27-65.

Rognstad, M., Nortvedt, P. & Aasland, O. (2004). Helping motives in late modern society: Values and attitudes among nursing students. Nursing Ethics, 11(3): 229-239.

Tekeş, B. ve Hasta, D. (2015). Özgecilik ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Nesne Psikoloji Dergisi (NPD), 3(6), 55-75. doi: 10.7816/nesne-03-06-03

Türk Dil Kurumu. (1974). Eğitim Terimleri Sözlüğü. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=252785

CRITIC-MOOSRA YÖNTEMİ İLE ÇAMAŞIR MAKİNESİ SEÇİMİ

Büşra Çolak
Kocaeli Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Yüksek Lisans Programı.
bussracolak@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Serdar Yarlıkaş
Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Sayısal Yöntemler Ana Bilim Dalı.
serdar.yarlikas@kocaeli.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada bir markanın en çok satın alınan dört çamaşır makinesi arasından en uygun olan çamaşır makinesinin seçilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın birinci aşamasında, bu dört çamaşır makinesinin ayırt edici özellikleri belirlendi. Yapılan araştırmalar sonucunda, ayırt edici temel faktörlerin "fiyat, kapasite, enerji tüketimi, su tüketimi" olarak sınıflandırılmasının uygun olduğu anlaşıldı. Çalışmanın ikinci aşamasında, bu faktörlere ilişkin veriler her bir çamaşır makinesi için toplandı. Daha sonra, toplanan bu verilere, CRITIC yöntemi uygulanarak faktörlerin ağırlıkları belirlendi. CRITIC yönteminin analiz sonuçlarına göre, en önemli faktörün 0,2781 değeri ile "Fiyat", en düşük öneme sahip faktörün ise 0,2303 değeri ile "Kapasite" olduğu görülmektedir. Daha sonra, CRITIC yöntemi ile elde edilen faktör ağırlıkları MOOSRA Metodunda uygulandı. Çalışmanın sonuçlarına göre en kötü alternatif fiyatı en düşük olan çamaşır makinesi iken, en iyi alternatif ise fiyatı en yüksek olan değildir. Bu durum tüketicin ilgili ürünü seçmesi için hem özelliklerinin hem de fiyatın uygun bir seviyede olması gerekliliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: CRITIC yöntemi, MOOSRA yöntemi, çamaşır makinesi seçimi

WASHING MACHINE SELECTION THROUGH CRITIC-MOOSRA METHOD

ABSTRACT: In this study, it was aimed to select the most appropriate washing maching out of the four most purchased washing machines. In the first step of the study, the distinctive features of these four washing machines were determined. As a result of the researches made, it was realized that it was appropriate to classify the distinctive factors as "price, capacity, energy consumption, water consumption". In the second step of the study, the data associated with these factors were collected for each of these machines. Then, the weights of the factors were determined by applying the CRITIC method to the obtained data. According to the analysis results of CRITIC method, it was observed that "the price" was the most important factor with the value of 0,2781, whereas, the least important one was the "capacity" with the value of 0,2303. After that, the factor weights obtained through CRITIC method was applied in MOOSRA method. According to the results of the study, the worst alternative was the one that has the lowest price, whereas, the best alternative is not the one that has the highest price. This situation denotes that both the features and price of product should be in an optimal level for the consumer to select the related product.

Key Words: CRITIC method, MOOSRA method, washing machine selection

GİRİŞ

Son yıllarda çamaşır makineleri üzerinde yapılan deneysel, teknik analizler içeren görsel çalışmalar, tasarım ve teknik alanda daha gelişmiş çamaşır makinelerinin üretilmesine yol açmıştır. Teknik özellikleri yüksek çamaşır makineleri üretilmesi ve aynı makinelerin kullanım ömürlerinin geçmişle kıyaslandığında daha uzun bir süreyi içermeye başlaması, tüketicilerin çamaşır makinesi ve benzeri ürünleri seçiminde daha detaylı incelemeler yapmalarına neden olmuştur. Özellikle bu durum, çamaşır makinesinin daha teknolojik bir ürün haline gelmesinden dolayı, çamaşır makinesinde sıradan eskiden de var olan özelliklerinin değerlendirilmesi yerine, makinenin ayırt edici özelliklerinin tespit edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda, çamaşır makinesi seçimi bir karar problemi olarak düşünüldüğünde, aynı markanın, ya da aynı rekabet

düzeyinde bulunan firmaların çamaşır makineleri arasında seçim yapmada, standart özelliklerin yerine ürün farklılaştırması oluşturan özelliklerin dikkate alınması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Çamaşır makinesi seçimi, tüketici açısından değerlendirildiğinde, hem zaman kazandıracak bir kapasiteye, hem de teknolojik gelişmelerden ötürü uzun vadeli kullanılacağı düşünüldüğünde ekonomik açıdan tasarruf sağlayabilecek bir yönünün olması, bununla beraber fiyatının da dikkate alınması gerekmektedir. Bu sebeple, ekonomik tasarruf, maliyet, kapasite gibi farklı durumları birlikte analiz ederek, en uygun çamaşır makinesi seçme gerekliliği, tüketiciler için günümüzde çamaşır makinesi seçiminin sanıldığı kadar kolay olmayan ve önemli karar verme problemlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Çamaşır makinesi seçimi için öncelikle çamaşır makinelerinin kendi aralarında değerlendirilebilir ve kıyaslanabilir olması için, makineleri birbirlerinden ayırt eden hepsinde çok yakın değerler almayan ayırt edici kriterlerin belirlenerek, en iyi çamaşır makinesinin belirlenmesi işleminin yapılması gerekmektedir. Çamaşır makinesi seçimine ilişkin değerlendirmelerin başlangıç aşamasında olduğu dönemlerde fiyat, kapasite ya da ekonomik tasarrufa ilişkin kriterlerden sadece bir kritere önem veren tüketici yapısı, günümüzde tüm değerlendirme kriterlerini birarada dikkate alan tüketici yapısına dönüşmüştür. Bunun neticesinde, çamaşır makinelerini değerlendirirken birçok kriterin ayırt edici kriter olması koşuluyla ele alınmaları gerektiği sonucuna varılmıştır.

Bu nedenle, bu çalışmada aynı markanın en çok satın alınan dört çamaşır makinesi arasında seçim yapılmasına ilişkin karar verme problemi incelenmiştir. Aynı markanın ürünlerinin kalite seviyelerinin yakın olması ve satış miktarlarının yüksek olması gibi durumlar, incelemede kullanılan ayırt edici kriterlerin en ayrıntılı bir şekilde karar vermeye olanak tanıyacağı anlamına gelmektedir. Fiyat, çamaşır makinesi seçiminde önemini koruyan değerlendirme kriterlerinden birisidir. Tüketici, en ekonomik ve en fonksiyonel çamaşır makinesini seçmek istese de, çok aşırı fiyatlardaki çamaşır makinesini satın almaya yönelmek istemeyebilir. Bunun dışında, çamaşır makinesi seçiminde, enerji ve su tüketimi önemli bir belirleyici unsur haline gelmiştir. Ekonomik tasarrufu belirten bu kriterlere, tüketiciye zaman kazandırma avantajı sağlayan kapasite kriterini eklemek de yanlış olmaz.

Bu bağlamda, bu çalışmada, aynı markanın en çok satın alınan dört çamaşır makinesi arasından, fiyat, kapasite, enerji tüketimi, su tüketimi kriterleri ayırt edici özellik olarak değerlendirilmiştir. Bu kriterlerden hangisinin çamaşır makinesi seçiminde daha önemli olduğu ve kriterlerin önem seviyeleri dikkate alındığında hangi çamaşır makinesinin satın alınmasının tüketici açısından en uygun seçim olacağı sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır.

Literatürde çok kriterli karar verme yöntemi içeren çalışmalarda kriter ağırlıklarının, çoğunlukla AHP ve benzeri daha sübjektif yöntemlerle uzman görüşleri dikkate alınarak belirlenmesinden dolayı, objektifliği ön plana çıkartan analiz yöntemlerine ilişkin çalışmalara literatürde ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden, kriterler arası ilişkileri korelasyon analizi ile dikkate alan CRITIC yönteminin ağırlık belirlemede kullanılmasının, hem objektiflik açısından, hem de çamaşır makinesi seçiminde yer alan kriterlerin herbirinin birbirine bağımlı

bir etkisi olduğu düşünülerek bu çalışmada uygulanmasına karar verilmiştir. Bu yöndeki çalışmaların literatürde oldukça az sayıda olması da CRITIC yöntemin kullanılmasının uygun olduğunu ortaya çıkarmıştır. CRITIC yöntemi uygulandıktan sonra da belirlenen ağırlıkların MOOSRA yönteminde uygulanması ile oransal bir yöntem uygulanarak çamaşır makinelerinin değerlendirme oranları ile analiz edilmesine yol açmıştır. Oransal değerlendirme ve fayda-maliyet analizleri ile objektif kriter ağırlıklandırılması birarada yapılarak, olabilecek en uygun çamaşır makinesi belirlenmeye çalışılmıştır.

1. YÖNTEM

Çalışmanın birinci aşamasında, aynı markanın dört çamaşır makinesinin ayırt edici özellikleri belirlendi. Çalışmanın ikinci aşamasında, bu ayırt edici özelliklere ilişkin veri toplandı ve ilgili veri incelendi. İlgili veri, ilgili çamaşır makinelerinin satıldığı bayilerdeki broşürler ve dökümanlar ile markanın internet sitesinde yapılan incelemeler sonucu elde edilmiştir. Daha sonra, toplanan bu verilere, önce yöneylem araştırması çok kriterli karar verme tekniklerinden CRITIC yöntemi uygulanarak kriterlerin ağırlıkları belirlendi. Bunu takip eden aşamada, CRITIC yöntemi ile elde edilen kriter ağırlıkları MOOSRA Metodunda uygulandı. Bu uygulama sonucunda tüketiciler için en uygun olan çamaşır makinesi belirlendi.

1.1. Literatür Araştırması

Çamaşır makinesi seçiminde, çamaşır makinelerinin ayırt edici özellikleri sahip olup olmama durumu, son yıllarda çamaşır makinesi seçiminde bir eleme unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Tüketiciler teknolojik üstünlüğü, ekonomikliği ve kullanışlılığı birarada sağlayan çamaşır makinelerini tercih etmeye başlamışlardır. Kapasite kriteri, tüketiciye zaman kazandırma ve ürünün işlevselliği açısından önemli bir kriterdir. Fiyat ise tüketicinin çok fazla seçenek arasında tercih yaparken dikkate alacağı önemli bir kriter olarak ortaya çıkmaktadır. Enerji ve su tüketimi ise, tüketicinin ürünü kullanım düzeyini etkileyen ve dolayısıyla tercih edilmesine neden olan kriterlerdir. Literatürde çamaşır makinesi seçimine yönelik bir çalışma olmamasına rağmen, benzer ürünlere ilişkin çalışmalar mevcuttur.

Klima seçimi için 9 farklı modeldeki klimayı güç, fiyat ve ekonomik maliyetler açısından ölçen (Vujicic vd., 2017: 423-427) tarafından yapılan çalışma, fiyat ve güç kriterlerini kriterlerini UPS seçiminde ele alan (Demircioğlu ve Coşkun, 2018: 190-194) tarafından yapılan çalışmada, fiyat ve benzeri ekonomik kriterleri ele alan (Adalı ve Tuş, 2017: 231-236) tarafından yapılan çalışmada, benzer ürünlerde fiyat ve ekonomik tasarruf ile ilgili kriterler ele alınmıştır.

Literatürde yer alan bu ilgili çalışmalar dikkate alınarak çamaşır makinesi seçimindeki dört kriterden, fiyat, kapasite, enerji tüketimi belirlendi (Vujicic vd., 2017: 423-427, Demircioğlu ve Coşkun, 2018: 190-194, Adalı ve Tuş, 2017: 231-236). Bunlara ek olarak, gözlem yöntemi ile çamaşır makinesi ürününe özgü önemli bir kriter olan su tüketimi çalışmaya dördüncü kriter olarak eklendi. Bu kriterler, tanımlayıcıları, adları, minimum/maksimum olma durumları belirtilerek Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Çamaşır Makinesi Seçim Kriterleri

Kriter Tanımlayıcısı	Kriterin Adı	Kriter Minimum/Maksimum Durumu
K1	Fiyat	Minimum
K2	Kapasite	Maksimum
K3	Enerji Tüketimi	Minimum
K4	Su Tüketimi	Minimum

Bu çalışmada literatür dikkate alınmakla beraber, kriterlerin belirlenmesinde, çamaşır makinesi seçimine ilişkin bir çalışma olmadığından dolayı, teknik özellikleri birçok açıdan benzeyen teknolojik ürünlerin özellikleri dikkate alınarak, fiyat, kapasite, enerji tüketimi kriterleri belirlenmiş, su tüketimi ise çamaşır makinesi için önemli bir özellik olduğu çamaşır makinesinin teknik özellikleri incelendiğinde belirlenmiş ve ürüne ilişkin çok gerekli bir seçim kriteri olacağı düşünüldüğünden dolayı su tüketimi kriteri de çalışmada bir kriter olarak ele alınmıştır. Dört kriterden kapasitenin maksimum onun dışındaki kriterlerin ise minimum olarak tanımlanması gerektiği ifade edilmiştir. Çalışmada, çamaşır makinesi alternatiflerini değerlendirmede, fiyat kriterinin aldığı değer TL (Türk Lirası) olarak, kapasite Kg (Kilogram) olarak, enerji tüketimi yıllık Kwh (Kilowatt saat), su tüketimi ise yıllık L (Litre) olarak ölçülmüştür.

1.2. CRITIC Yöntemi

CRITIC Yöntemi, çok kriterli karar verme problemlerinde, değerlendirmede ve analizlerde kullanılan kriterlerin önem düzeylerinin, objektif bir şekilde belirlenmesi amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Yöntem, kriterlerin ağırlıklarının objektif olarak belirlenmesini sağlamaktadır (Demircioğlu ve Coskun, 2018: 187). Bu yönüyle, AHP ve DEMATEL gibi yöntemlerin uzman görüşlerini dikkate alarak sübjektif bir ağırlıklandırma yapmasına karşın, objektifliği ön plana çıkartarak bu yöntemlere göre bir üstünlük sağlamaktadır. Objektif ağırlıklandırma kriterler arası korelasyon değerleri ve kriterlerin standart sapma değerleri dikkate alınarak hesaplanmaktadır (Demircioğlu ve Coskun, 2018: 187).

CRITIC Yönteminin aşamaları aşağıda yer aldığı üzeredir (Jahan vd., 2012: 413):

Aşama 1: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi: Bu aşamada fayda kriterleri, bir başka ifadeyle, karar verme problemlerinde maksimum olması istenilen kriterler için ve minimum olması istenilen maliyet kriterleri için, 2 ayrı normalizasyon eşitliği kullanılmaktadır. Eşitlik (1) fayda kriteri, Eşitlik (2) ise maliyet eşitliği için oluşturulmuş normalizasyon işlemlerinin yerine getirilmesini sağlayan formülleri belirtmektedir.

x_j^{max}= j.kriterin alternatifleri arasındaki maksimum değeri

x_j^{min}= j.kriterin alternatifleri arasındaki minimum değeri

i= 1,2,...,m (alternatifler)

j= 1,2,…,n (kriterler)

$$Eşitlik\ (1)\quad r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}}$$

$$Eşitlik\ (2)\quad r_{ij} = \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{min}}$$

Aşama 2: Kriterler arası ilişki derecesinin belirlenmesi: Aşama 1'de normalizasyon sonucu elde edilen r_{ij} değerleri Eşitlik (3)'te uygulanarak, ρ_{jk} değerleri, j kriterleri ile k kriterleri arasındaki korelasyon değerleri hesaplanabilmektedir.

$$Eşitlik\ (3)\quad \rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \bar{r_j})(r_{ik} - \bar{r_k})}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \bar{r_j})^2 \sum_{i=1}^{m}(r_{ik} - \bar{r_k})^2}}$$

Aşama 3: Cj değerlerinin hesaplanması: Kriterde bulunan toplam bilgi Cj , σj: j.kriterin standart sapma değeri ve j=1,2,…n olmak üzere, Eşitlik 4'te hesaplanan standart sapma değerleri, Eşitlik 5'te kullanılarak elde edilir.

$$Eşitlik\ (4)\quad \sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \bar{r_j})^2}{m}}$$

$$Eşitlik\ (5)\quad C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^{n}(1 - \rho_{jk})$$

Aşama 4: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması: Aşama 3'te her j kriteri için hesaplanan Cj değeri, j,k=1,2,…, n olmak üzere, tüm kriterlerin Cj değerlerinin toplamına oranlanarak, her bir kriterin ağırlığı hesaplanmış olur. Kriter ağırlıklarının hesaplanmasına ilişkin formül Eşitlik (6)'da ifade edilmiştir.

$$Eşitlik\ (6)\quad w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^{n} C_k}$$

1.3. MOOSRA Yöntemi

MOOSRA Yöntemi, diğer çok kriterli karar verme yöntemlerine göre hızlı işlem yapmaya olanak tanıyan, uygulanabilirliği oldukça kolay olan bir, çok kriterli karar verme yöntemidir (Das vd., 2012: 159, Demircioğlu ve Coskun, 2018: 189). MOORA yönteminin geliştirilmiş hali olan MOOSRA Yöntemi, alternatiflerin karşılaştırılmasında, fayda-maliyet değerlerinin oransal olarak kıyaslanmasına olanak tanıyarak, MOORA yöntemine göre alternatif seçiminde daha güvenilirdir.

MOOSRA Yönteminin aşamaları aşağıda yer aldığı üzeredir (Das vd., 2012: 143-158):

Aşama 1: Karar Matrisinin oluşturulması: Bu aşamada, m alternatif sayısı, n kriter sayısı olmak üzere, i. alternatifin j.kriterde aldığı değeri xij değerleri göstermek üzere, tüm alternatiflerin tüm kriterlerde aldığı değerleri gösteren karar matrisi oluşturulur. Karar matrisinin gösterimi Eşitlik (7)'de yer aldığı üzeredir:

$$\text{Eşitlik (7) } D = [X_{ij}] = \begin{bmatrix} X_{11} & \cdots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \cdots & X_{mn} \end{bmatrix}$$

Aşama 2: Karar matrisinin normalize edilmesi: Bu aşamada, j=1,2,…, n olmak üzere, Her bir kriter için ilgili alternatifin aldığı normalize edilmiş değer, ilgili kriterin ilgili alternatifte aldığı değerin, ilgili kriterin tüm alternatiflerde aldığı değerlerin herbirinin karelerinin toplamının karekökünе bölünmesiyle elde edilir. Normalize edilmiş değer, xij* olarak ifade edilmiş olup, Eşitlik (8)'de belirtilen formül ile hesaplanmaktadır.

$$\text{Eşitlik (8) } x_{ij}^{*} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} x_{ij}^{2}}}$$

Aşama 3: Alternatiflerin değerlendirme-fayda/maliyet- oranlarının hesaplanması: Bu aşamada alternatiflerin fayda kriterlerinden aldıkları değerlerin toplamı, maliyet kriterlerinden aldıkları değerlerin toplamına oranlanarak, alternatiflerin değerlendirme oranları hesaplanır. Bu aşamada wj ile ifade edilen, AHP, CRITIC ve benzeri yöntemler kullanılarak elde edilmiş olan kriter ağırlıkları değerleri normalize edilmiş xij* değerleri ile çarpılarak yapılan hesaplama sonucunda, ağırlıklandırılmış fayda değerleri, ağırlıklandırılmış maliyet değerlerine oranlanmış olur.

Alternatiflerin değerlendirme oranları, j=1,2,…, g fayda kriterlerini, j=g+1, g+2,…,n maliyet kriterleri olmak üzere, yi ile ifade edilen değerlendirme oranı, aşağıdaki Eşitlik (9) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$\text{Eşitlik (9) } y_i = \frac{\sum_{j=1}^{g} w_j x_{ij}^{*}}{\sum_{j=g+1}^{n} w_j x_{ij}^{*}}$$

Aşama 4: Alternatiflerin Sıralanması: Bu aşamada, Aşama 3'te hesaplanan yi değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanarak, en uygun alternatiften en az uygun olan alternatife doğru bir alternatif belirleme işlemi yerine getirilir.

2. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada, bir markanın en çok satın alınan dört çamaşır makinesi arasından en uygun olan çamaşır makinesinin seçilmesi amaçlanmıştır. İlgili markanın çamaşır makinelerinin ayırt edici özellikleri ilgili çamaşır makinelerinin satıldığı bayilerdeki broşürler ve dökümanlar ile markanın internet sitesinde yapılan incelemeler sonucu elde edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, bu ayırt edici temel faktörlerin "fiyat, kapasite, enerji tüketimi, su tüketimi" olarak dört temel faktör olarak sınıflandırılmasının uygun olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla, çalışmada incelenen ilgili dört çamaşır makinesinin "K1-fiyat, K2-Kapasite, K3-enerji tüketimi, K4-Su Tüketimi şeklinde ifade edilen dört kritere ilişkin aldığı değerler, veri olarak kullanılmıştır. Bu verilere, aynı markanın dört çamaşır makinesi incelendiği için, ilgili markanın web sayfasından ulaşılmıştır. Daha sonra bu veriye, CRITIC yöntemi uygulanarak her bir kriter için ağırlık değerleri hesaplanmış ve daha sonra hesaplanan bu ağırlık değerleri

dikkate alınarak verilere MOOSRA Yöntemi uygulanmıştır. MOOSRA yöntemi sonuçlarına göre de dört çamaşır makinesi arasından en uygun olan çamaşır makinesi belirlenmiştir.

Çalışmada ilk önce, dört çamaşır makinesinin kriterlerden aldığı değerler veri olarak ele alındı. Tablo 2'de belirtilen, alternatif anlamına gelen kısaltmalarda, dört çamaşır makinesi, A1, A2, A3, A4 olarak tanımlanmıştır.

Tablo 2: Çamaşır makinesi seçimi karar matrisi

	K1	K2	K3	K4
A1	2449	9	196	9400
A2	2359	8	195	10500
A3	2699	9	175	9400
A4	5889	12	141	11700

Öncelikle Çamaşır makinesi seçimi karar matrisine CRITIC yönteminin 1. aşamasında belirtilen matematiksel işlemler uygulanarak, Tablo 3'te belirtilen CRITIC normalizasyon değerleri elde edildi.

Tablo 3: CRITIC normalizasyon değerleri

	K1	K2	K3	K4
A1	0,974504249	0,25	0	1
A2	1	0	0,018181818	0,52173913
A3	0,90368272	0,25	0,381818182	1
A4	0	1	1	0

Elde edilen CRITIC normalizasyon değerlerine CRITIC yönteminin 2.Aşamasında belirtilen formül uygulanarak kriterler arası ilişki derecesi belirlenerek, korelasyon matrisi oluşturuldu. Oluşturulan korelasyon matrisi Tablo 4'te gösterilmektedir.

Korelasyon matrisi oluşturulurken Excel Programının Veri Çözümlemede yer alan Korelasyon Çözümleme aracından yararlanılarak, hesaplama yapılmıştır.

Tablo 4: Kriterler arası korelasyon matrisi

	K1	K2	K3	K4
K1	1	-0,97503	-0,95368	0,84987
K2	-0,97503	1	0,93901	-0,71930
K3	-0,95368	0,93901	1	-0,73423
K4	0,84987	-0,71930	-0,73423	1

Kriterler arası korelasyon matrisi sonuçlarına göre, en güçlü ilişkinin -0,97503 değeri ile K1 ile K2 kriterleri arasında olduğunu, en zayıf ilişkinin ise -0,71930 değeri ile K2 ve K4 kriterleri arasında olduğu görülmektedir. K1-K2 kriterleri ve K2-K4 kriterleri arasındaki ilişkinin aynı

zamanda ters yönde bir ilişki olduğu da korelasyon katsayılarındaki negatif değerden anlaşılmaktadır.

Kriterde bulunan toplam bilgiyi ifade eden Cj değerlerini hesaplamak için gerekli olan kriterlerin standart sapma değerleri ise Tablo 5'te ifade edilmiştir.

Tablo 5: Kriterlerin standart sapma değerleri

K1	K2	K3	K4
0,4814	0,4330	0,4677	0,4769

Kriterlerin standart sapma değerlerine göre en az değişkenlik gösteren kriter K2 iken, en çok değişkenlik gösteren kriter ise K1'dir.

Kriterde bulunan toplam bilgiyi ifade eden Cj değerleri, CRITIC yönteminde Aşama 3'te belirtilen 2 formül yardımıyla hesaplanarak, hesaplama sonuçları Tablo 6'da belirtilmiştir.

Tablo 6: C_J değerleri

K1	K2	K3	K4
1,9637	1,6261	1,7532	1,7187

Tablo 6'da belirtilen Cj Değerleri CRITIC yöntemi Aşama 4'te belirtilen formülde uygulanarak, her bir kriterin ağırlık değerleri hesaplanmış ve ilgili hesaplama sonuçları Tablo 7'de ifade edilmiştir.

Tablo 7: CRITIC yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıkları

K1	K2	K3	K4
0,2781	0,2303	0,2483	0,2434

CRITIC Yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlık değerlerine göre en önemli kriter 0,2781 değeri ile fiyat kriteri, en düşük öneme sahip kriter ise 0,2303 değeri ile kapasite kriteridir.

Daha sonra, Tablo 2'de ifade edilen Çamaşır Makinesi Seçimi Matrisine önce MOOSRA Yöntemi Aşama 2'de belirtilen normalizasyon işlemi uygulanarak, MOOSRA Normalize Karar Matrisi elde edilmiş ve ilgili hesaplama sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: MOOSRA normalize karar matrisi

	K1	K2	K3	K4
A1	0,334735	0,467888	0,550104	0,456580
A2	0,322433	0,415900	0,547297	0,510009
A3	0,368905	0,467888	0,491164	0,456580
A4	0,804921	0,623850	0,395738	0,568296

Alternatiflerin değerlendirme oranlarının hesaplanması için, Tablo 7'de ifade edilen CRITIC Yöntemi ağırlık değerleri kullanılarak, her bir kriterin ağırlık değeri, kendi sütunundaki alternatif değerleri ile çarpılarak, Tablo 9'da belirtilen MOOSRA ağırlıklandırılmış normalize matris elde edilmiştir.

Tablo 9: MOOSRA ağırlıklandırılmış normalize matris

	K1	K2	K3	K4
A1	0,093080	0,107741	0,136574	0,111126
A2	0,089659	0,095769	0,135877	0,124130
A3	0,102582	0,107741	0,121941	0,111126
A4	0,223825	0,143654	0,098250	0,138317

Son olarak, her alternatif için ağırlıklandırılmış fayda kriterleri değerleri toplanıp, ağırlıklandırılmış maliyet değerlerinin toplamına oranlanarak değerlendirme oranları değeri yi her bir alternatif için Tablo 10'da belirtildiği üzere oluşturulmuştur.

Tablo 10: Çamaşır makinelerinin değerlendirme oranları

A1	A2	A3	A4
0,316	0,274	0,321	0,312

Çamaşır makinelerinin değerlendirme oranları incelendiğinde, en uygun alternatifin 0,321 değeri ile A3 ile belirtilen çamaşır makinesinin, daha sonra da sırasıyla, A1 ve A4 ile ifade edilen Çamaşır makineleri olduğu görülmektedir. En uygun olmayan çamaşır makinesi ise A2 ile ifade edilen çamaşır makinesidir.

3. SONUÇ

Çalışmada, bir markanın en çok satın alınan dört çamaşır makinesine ayırt edici özellikler olarak ifade edilen çamaşır makinesi seçimine ilişkin verileri kullanılarak, CRITIC ve MOOSRA yöntemiyle çamaşır makinesi seçimi ve sıralamasına ilişkin değerlendirmeler yaplmıştır. Aynı marka içerisinde seçim yapılmasından dolayı, ilgili markanın hangi özelliklerinin çamaşır makinesi seçiminde tüketici için daha belirleyici olduğu da çalışma sonuçları sayesinde tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre en kötü alternatif fiyatı en düşük olan çamaşır makinesi iken, en iyi alternatif ise fiyatı en yüksek olan değildir. Bu durum tüketicilerin ilgili çamaşır makinesini tercih edebilmesi için, çamaşır makinesinin hem özelliklerinin hem de fiyatının uygun bir seviyede olmasını gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla, çamaşır makinesi seçiminde, fiyat ve teknik özelliklerin birarada değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Bu çalışmanın özellikle CRITIC yönteminin kullanımı ile kriterler arasındaki ilişkiyi kriterlerin değerleri ile oluşan korelasyon matrisi sayesinde belirlemesi ve kriterlere ilişkin ağırlıkları

dolayısıyla objektif bir nitelikte belirleme yönü ile literatüre katkı yaptığı söylenebilir. MOOSRA yönteminin uygulanması da oransal bir yöntem uygulanarak çamaşır makinelerinin değerlendirme oranları ile analiz edilmesine yol açmıştır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı markaların çamaşır makineleri aynı değişkenlerle incelenerek, markalar arasındaki kıyaslamalar ile markaların tercih edilme düzeylerindeki farklılıkların nedenleri belirlenerek çalışma genişletilebilir.

Çalışmanın verileri genel olarak incelendiğinde fiyat faktörü çamaşır makinesi seçiminde en önemli faktör olarak belirlense de, teknik faktörlerin de çamaşır makinesi seçiminde önemli faktörler olduğu görülmektedir. Ayrıca, fiyat ile kapasitenin birbirlerini en çok etkileyen kriterler olduğu görülmektedir. Çalışmada kriterler arası korelasyon değerlerinin hepsinin mutlak değer olarak 0,70 değerinin üstünde olması, tüm kriterler arasında yüksek düzeyde etkileşim olduğunu göstermektedir. Bu durum ise, çamaşır makinesi seçiminde, sadece bir kriterin önemli olmasının ilgili çamaşır makinesinin tercih edilmesi için yeterli olamayacağını göstermektedir. Bu sonuç bize aynı markadan yapılan çamaşır makinesi tercihinde bile, ürünler arası farklılaşmanın, hem fiyat hem de ürünün teknik özellikleri beraber değerlendirildiğinde tespit edilebileceğini göstermektedir. Tüketicilerin çamaşır makinesi seçiminde, çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanan bir çalışmanın olmaması, bu çalışmanın bu eksikliği gidererek literatüre önemli bir katkı yaptığını göstermektedir.

KAYNAKÇA:

Adalı, E.A., Işık, A.T. (2017). The multi-objective decision making methods based on MULTIMOORA and MOOSRA for the laptop selection problem, Journal of Industrial Engineering International, 13(2), 229-237.

Das, M.C., Sarkar, B., Ray, S. (2012). Decision making under conflicting environment: a new MCDM method, International Journal of Applied Decision Sciences, 5(2), 142-162.

Demircioğlu, M., Coşkun, İ. (2018). Critic-Moosra yöntemi ve ups seçimi üzerine bir uygulama, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27 (1), 183-195.

Jahan, A., Mustapha, F., Sapuan, S.M., Ismail, M.Y., Bahraminasab, M. (2012). A framework for weighting of criteria in ranking stage of material selection process, The International Journal of Advanced Manufacturing Technology, 58(1), 411-420.

Vujicic, M. D., Papic, M. Z., Blagojevic, M.D. (2017). Comparative analysis of objective techniques for criteria weighing in two MCDM methods on example of an air conditioner selection, Tehnika, 72(3), 422-429.

ANALYSIS OF TRIPADVISOR CUSTOMER REVIEWS FOR ACCOMMODATION COMPANIES IN KIRKLARELI PROVINCE

Asst. Prof. Dr. İlke BAŞARANGİL
Kırklareli University, Tourism Faculty
Department of Travel Management and Tourism Guidance
ilkekaya33@hotmail.com

ABSTRACT: In this study, customer evaluations for accommodation companies in Kırklareli province and on the TripAdvisor web site were analyzed. Within the scope of the study, 449 reviews of 28 accommodation establishments in Kırklareli province were evaluated. In this study, the hypotheses that examine the differences between the customer evaluations of the Kırklareli province accommodation establishments and the business location, type of operation, Tripadvisor score and price range were tested. According to the results obtained from the Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis tests; It was determined that there was no statistically significant difference between the business location and the type of enterprise and customer evaluations. On the other hand, there was a statistically significant difference between the TripAdvisor rating and the nightly rate of the business and the customer evaluations. It is thought that the results of the research will guide the web sites and hotel managers who are interested in the e-commerce market in the tourism industry such as TripAdvisor.

Key Words: Tourism, Hospitality Industry, TripAdvisor, Kırklareli

Jel Code: L33, L83

INTRODUCTION

The Internet is a network that connects many computer systems in the world with the TCP / IP protocol. There are three types of local area networks: LAN (Local Area Networks), WAN (Wide Area Networks) and the Internet. External communication of enterprises, recognition and information to target audiences etc. The websites they use for business purposes include information about the business and some activities such as the provision of on-line services. (Demir and Demir, 2003: 57). As in other sectors, both Web 1.0 and Web 2.0 technologies are used as marketing tools in tourism sector. In the period when the Web 1.0 technologies are actively used, the tourism sector is only an information provider. With the introduction of Web 2.0 technologies, consumers have become more active in this environment. This change is expected to be much different in Web 3.0 (Özkul and Demirer, 2013: 168). The widespread use of the Internet, the ones who want to study on the site of virtual destinations, hotels etc. the number has also increased. It is expected that 21st century will be the age of computer and the technological effect will increase its power even more (Kozak vd., 2014: 33). The Internet provides a change in planning, control, management and integration of the vast majority of business activities that involve marketing activities in the hospitality industry. In particular, the development of e-marketing applications and the increase in the number of users are reshaping the relationship between consumers and producers in the tourism sector. For this reason, the e-marketing concept and the marketing activities carried out in the electronic environment are becoming increasingly important for tourism enterprises as well as many other sectors (Özkul ve Demirer, 2013: 180).

One of the other applications that the Internet has put into the tourism industry is e-commerce market places. At the beginning of the electronic market places that are divided into several types within the application, the above mentioned web pages are mentioned. These web pages work as a kind of tour operator. In these web pages, the customer can buy credit cards, book tickets, rent a car or book a restaurant for dinner in any part of the world (Kozak, 2006: 276). The tourism industry is also suitable for e-marketing. E-Marketing, through the Internet, offers a potential customer in any part of the world the opportunity to sell information and tourism products online. Customers wish to obtain detailed information before purchasing abstract travel and touristic product services. The Internet provides customers with information on destinations, products and services, providing customers with 24-hour and 7-day access per week (Özkul ve Demirer, 2013: 180).

In this study, the customer evaluations of the accommodation establishments operating in the province of Kırklareli, which are located on the web site, which can be searched for in terms of travel and accommodation, were analyzed. In the first part of the study, the literature is given, and in the following sections, the method of the research, the data used in the research and the information about the analysis are included. In the last part of the study, the results of the study are based on the findings of the research and suggestions for future research are presented.

1.LITERATURE

When we look at the short history of the Internet, the Internet has started processing as a network of four computer systems known as ARPA. ARPA's opening consists of the initials of the Advanced Research Projects Agency in the United States Department of Defense. In the 1970s, ARPA, the University of California in Los Angeles, Stanford University in Santa Barbara, and the research laboratories at the University of Utah were electronically connected. Computer networks during the 1980s carried out a large Internet creation. In 1990, the number of Internet participants increased (Kasanava vd., 1997: 31-32). Together with the information and communication technology, the internet made significant contributions to the development of sectoral studies and to gain efficiency and efficiency by achieving significant increases in the 1990s and beyond. Nowadays, most of the hotels that have their own web page on the Internet have started to work on travel and restaurant management, marketing and promotion via internet (Kozak, 1997: 28-29). With the widespread use of internet on the world, the functioning of the tourism distribution channels has begun to change. Many systems have been established aiming to promote and sell tourism services using the Internet. These include: Worldres, Hotelsonline, All-Hotels, Lastminute etc. booking systems are several. With the help of these systems, hotels are able to reach their consumers with low costs by utilizing all the facilities offered by the internet. Hotels provide information about the rooms and facilities, special activities and types of services, business policies, prices and occupancy rates by providing photos and video images to customers and allows customers to make reservations through the internet. The services provided to customers are free of charge but hotels that are members of these systems pay a fee per booking. The hotel can become a member of one of these systems or create its own web page (Emeksiz, 2002: 41-42).

The hospitality industry is one of the tourism sub-industries which has the potential to benefit from e-marketing intensively and their internet sites are among the enterprises that pioneer the electronic marketing activities in the tourism sector through their databases. In addition to this, accommodation establishments have established their own reservation networks in the recent years so that they can make their reservations in a virtual environment. This eliminates the commissions given to travel agencies and provides a significant cost advantage. The companies that reduce their costs take their advantage in the tourism market with their discount prices by reflecting this advantage to the prices they offer to their customers. This increases the rate of preference of accommodation businesses (Özkul ve Demirer, 2013: 177).

The Internet has a number of benefits:

- It provides significant advantages in efficiency, efficiency and economic issues,
- Performs fast and reliable communication within and outside of the enterprise,
- It enables effective and meaningful cooperation among employees,
- Provides cost and time savings in internal processes,
- It enables organizations to structure their knowledge based on the innovations they bring about using, producing and sharing information (Fettahlıoğlu ve Fettahlıoğlu, 2004: 2).

According to the report titled "Tripbarometer: Travel Trends & Motivations and Global Findings generally by TripAdvisor (2017-2018), 86% of travelers will not decide on their booking without reading TripAdvisor site, and 89% of travelers usually do research on tripAdvisor before traveling about destination activities, restaurants. TripAdvisor is a web-based platform that allows visitors to plan their trips with advice and advice from other users on different locations of the world for accommodation and food & beverage businesses and tourist destinations. In word of mouth recommendations, it is one of the most effective sources of information that travelers often use. The most effective among the sources used to investigate the destination was the most effective 61% among superfans. 49% of travelers say it has inspired us to visit a destination they didn't think of before. TripAdvisor is the most effective source of information when researching accommodation (37%) (TripBarometer2017/18 Global Report). The world's largest travel site, TripAdvisor allows travelers to enjoy every trip. In the field of travel, TripAdvisor has more than 661 million comments and opinions, covering the widest range of business registrations around the world (about 7.7 million accommodations, airline, experience, and restaurant). Thus, it aims to help travelers who are in the process of finding accommodation, setting up flights, doing things and finding a place to eat. TripAdvisor has found the lowest prices for hotel rates in more than 200 hotel reservation sites. TripAdvisor-branded sites are available in 49 markets and host the largest travel community in the world, consisting of 456 million unique visitors per month (Tripadvisor, 2017).

2.RESEARCH METHOD

In this study, the customer evaluations of the accommodation companies operating in the province of Kırklareli and some of the features of the hospitality companies in the TripAdvisor web site (business location, type of business, tripadvisor score and price range) were analyzed. Data on accommodation businesses were obtained from the TripAdvisor website. The study of Çuhadar and Akçıl (2018) was used for research design. Hypotheses of the study; It is based on whether there are statistically significant differences between customer reviews such as location, type, TripAdvisor score and price range. On the TripAdvisor web site, the range of customer ratings is 1 = the lowest, 5 = the highest. Mann Whitney U and Kruskal-Wallis tests were used in this study. In the Mann-Whitney U test, it turns the values of the two groups into an order, thus evaluating whether the order between the two groups is different (Durmuş vd., 2013: 188). The Kruskal Wallis test is used to investigate whether more than two independent samples come from an independent population with the same distribution. If the data does not provide the parametric test assumptions (although the number of observations is low, the groups do not normally dissipate, the data are intermittent) (Lorcu, 2015: 151).

In order to determine the normal distribution of the data in the study, Kolmogorov-Smirnov and ShapiroWilkılmışs tests were used and as a result, it was observed that all of the values were $p < 0.05$. Non-parametric tests were used because of the fact that the research data were measured at the level of measurement and not distributed normally and the number of observations was low. The Mann-Whitney U test was used to determine whether there is a statistically significant difference between customer evaluations for accommodation establishments, business location, customer reviews for Kruskal-Wallis analysis and accommodation establishments, and the type of business, Tripadvisor score and price range. Within the scope of the study, 22 hotels, 1 apart hotel, 2 boutique hotels, 1 vineyard house, 1 board, 1 farmhouse in total, 449 reviews of 28 accommodation establishments located in Kırklareli province were evaluated. Among the limitations of the study, although there are more accommodation establishments in the province of Kırklareli, accommodation establishments with no customer reviews on the Tripadvisor website could not be included in the research. The data used in the study were obtained between 15-30 November 2018.

In order to determine whether there is a statistically significant difference between the characteristics such as the location, type, TripAdvisor score and price range of accommodation establishments that constitute the main purpose of the research, the hypothesis of the study is determined as follows:

H0= There is no statistically significant difference between the customer reviews and the location of the accommodation businesses, the type of businesses, the TripAdvisor score and the price range.

H1= There is a statistically significant difference between the customer reviews of TripAdvisor and the location of accommodation establishments.

H2= There are statistically significant differences between the customer reviews of TripAdvisor and the TripAdvisor rating of the hospitality establishments.

H3= There are significant statistical differences between the customer reviews of the hotels and the type of accommodation establishments.

H4= There are statistically significant differences between the customer reviews and the prices of accommodation establishments.

3.RESEARCH FINDINGS

A total of 28 accommodation establishments operating in Kırklareli province were included in the study. The results of the study are shown in Table 1. In Table 1, 78.6% of accommodation establishments are hotels, 3.6% are apart hotels, 7.1% are boutique hotels, 3.6% are vineyards (special accommodation facility), 3.6% It is seen that it is composed of board, 3.6% of it is farmhouse. When the TripAdvisor web site scores of the accommodation companies operating in Kırklareli are examined, 10.7% of them are 2.0 points, 7.1% of them have 2.5 points, 28.6% of them have 3 points and 17.9% of them It is understood that it has 3.5 points, 10,7% has 4.0 points, 17,9% has 4.5 points and 7,1% has 5,0 points. When Kırklareli province is examined according to their location, it is seen that 14.3% is located in Kırklareli center and 85.7% is located in Kırklareli. When the room rates of the accommodation companies are examined, 17,9% is 101-200tl, 28,6% is 201-300tl, 7,1% is 301-400tl, 3,6% is 501-600tl and 17%, 9 of the price levels of 601 and have been found to have.

Table 1: Information about Hospitality Companies

TripAdvisor Rating	**n**	**%**
2,0	3	10,7
2,5	2	7,1
3	8	28,6
3,5	5	17,9
4,0	3	10,7
4,5	5	17,9
5,0	2	7,1
Total	28	100,0
Business Type	**n**	**%**
Hotel	22	78,6
Apart hotel	1	3,6
Boutique hotel	2	7,1
Vineyard house	1	3,6
Hostel	1	3,6
Farm house	1	3,6
Total	28	100,0
Price Range	**n**	**%**
0-100 tl	-	-
101-200tl	5	17,9
201-300 tl	8	28,6
301-400 tl	2	7,1
401-500 tl	-	-
501-600 tl	1	3,6
601 and up	5	17,9
Missing value	7	25,0
Total	28	100,0
Business Location	**n**	**%**
Kırklareli City Center	4	14,3
Kırklareli Neighborhood	24	85,7
Total	28	100,0

Mann-Whitney U test was applied to determine whether there is a statistically significant difference between the TripAdvisor evaluation scores of accommodation establishments in the province of Kırklareli and the business location of accommodation establishments. The test results are shown in Table 2.

Table 2: Evaluation Ratings of Customers by Business Location Mann-Whitney U Analysis

Business Location	n	Mean Rank	U	Z	p
Kırklareli City Center	4	21,50	20,000	-1,877	,061
Kırklareli Neighborhood	24	13,33			

Table 2 shows that p value is greater than 0.05. There is no significant difference between the evaluation scores of the customers in the center and the neighboring groups (U = 20,000, Z = -1,877, p =, 061). H1 hypothesis was rejected.

Table 3: Kruskal-Wallis Test of Customers' Evaluations According to TripAdvisor's Scores

Tripadvisor Scores	n	Mean Rank	sd	x^2	p	Significant difference between groups
2 point	3	3,33	6	20.681	**0,002***	4,5 score-2 score 5 score – 2 score
2,5 point	2	11,00				
3 point	8	10,19				
3,5 point	5	12,50				
4 point	3	19,50				
4,5 point	5	24,50				
5 point	2	24,50				

(*p<0,05)

According to the Kruskal-Wallis test, it was seen that there was a statistically significant difference between the customer evaluation scores of the accommodation establishments in Kırklareli province and the value of TripAdvisor of the accommodation enterprises (x2 = 20,681, p <0,05). As a result, H2 hypothesis was accepted. In other words, customer satisfaction varies according to the satisfaction of the accommodation companies. According to the mean rank values, there is a significant difference in the customer rating scores between TripAdvisor score of 4.5 points-2 points and 5 points-2 points. When the computed mean rank values are analyzed, it is revealed that accommodation companies with the highest customer score are enterprises with 4.5 and 5 points. It is observed that accommodation companies with the lowest customer TripAdvisor score are businesses with 2 and 3 points.

Table 4: Kruskal-Wallis Test of Customer Evaluations According to Type of Business

Type of Business	n	Mean Rank	sd	x^2	p
Hotel	22	13,02	5	8,539	0,129
Apart hotel	1	17,00			
Boutique hotel	2	24,50			
Vineyard house	1	24,50			
Pension	1	4,50			
Farm house	1	24,50			

(p<0,05)

According to the Kruskal-Wallis test, it was found that there was no statistically significant difference between the customer evaluation points of the accommodation establishments in Kırklareli province and the type of accommodation establishments (x2 = 8,539, p> 0,05). As a result, the hypothesis H3 was rejected. In other words, customers' evaluation scores do not differ according to the type of accommodation establishments.

Table 5: Kruskal-Wallis Test of Customer Evaluations According to Price Range of Enterprises

Price Range	n	Mean Rank	sd	x^2	p	Significant difference between groups
101 tl-200tl	5	7,60	4	13,844	**0,008***	
201tl-300tl	8	11,75				501tl-600 tl
301tl-400tl	2	4,00				601 tl and over
501tl-600tl	1	1,00				
601 tl and over	5	18,00				

When Table 5 is examined, according to Kruskal-Wallis test, it is seen that there is a statistically significant difference between the customer evaluation points of the customers of Kırklareli province and the overnight price distribution of the accommodation enterprises (x2 = 13,844, p <0,05). H4 hypothesis was accepted. In other words, customers' evaluation scores vary according to the price range applied by accommodation companies. When the mena rank values are examined, customer evaluation scores show a significant difference according to the price range of 501tl-600 tl and 601tl and over night. When the mean rank values are examined, it is stated that the accommodation establishments with the highest evaluation score are puan 601

TL and over. Accommodation companies with the lowest evaluation score were found to be in the 501tl-600tl price range.

4.CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

TripAdvisor is an important market place where important e-commerce in the tourism industry is intense. Customers from these web sites can decide on the accommodation business they want to buy in any part of the world, air ticket prices, rent a car, food to restaurants and so on. interrogate many information. Customers who want to buy many products, price, quality, diversity and so on. options. With internet usage in the world becoming more widespread, customers can use tourism, hotels, travel, restaurants, entertainment and so on. 7 days 24 hours a day on the internet began to process. Due to the use of the Internet, many reservation systems aiming to promote and sell tourism services, including 456 million different visitors, are the largest travel community in the world. According to the research results;

- There was no significant difference between the customer evaluation points according to the location of accommodation establishments in Kırklareli.

- There was a statistically significant difference between the customer evaluation points of the accommodation establishments in Kırklareli province and the TripAdvisor scores of accommodation enterprises. It is observed that accommodation companies with the highest customer TripAdvisor rating points have businesses with inin 4.5 and 5 inin points. Accommodation firms with the lowest customer rating points are businesses with 2 and 3 points.

- It was found that there was no statistically significant difference between the customer evaluation points of the accommodation establishments in Kırklareli and the type of accommodation enterprises. In other words, customers' evaluation scores do not differ according to the type of accommodation establishments. Contrary to this result, Çuhadar and Akçıl (2018: 7) showed that there was a significant difference between the customer evaluation scores of Hotel-Apart Hotel.

- There was a statistically significant difference between the customer evaluation points of the Kırklareli province accommodation enterprises and the overnight price distribution of the accommodation enterprises. In other words, customers' evaluation points vary according to the price range applied by accommodation businesses. The accommodation companies with the highest customer rating points are 601 TL and over. On the contrary, it is determined that the accommodation companies with the lowest customer rating points are 501-600tl. This result is not similar to the results of Çuhadar and Akçıl (2018: 6) study.

It is thought that the results of the research will guide other web sites and hotel marketing managers who have e-commerce market places in the tourism industry such as TripAdvisor. This type of web site managers can take the next hotel agreements by taking into account customer evaluation points. Hotels can review the deficiencies of service quality through the points they receive and can increase customer satisfaction. In the province of Kırklareli, the

inclusion of accommodation companies with only customer reviews on the TripAdvisor website constitutes the limitation of the research. Future research can work with data from different provinces, regions or from different websites.

REFERENCES:

Çuhadar, M. ve Akçıl, A.Ç. (2018). "Kalkan Bölgesindeki Konaklama İşletmelerine Yönelik Çevrimiçi Değerlendirmelerin Analizi: Tripadvisor Örneği". Journal of Recreation and Tourism Research, 5 (2), 1-10.

Demir, M. ve Demir Ş. Ş. (2003). "Konaklama İşletmelerinde EBS-Elektronik Bilgi Sisteminin İşgörenler Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması", Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 14 (1), 56-64.

Durmuş, B.;Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2013). Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi (5. Baskı). İstanbul: Beta.

Emeksiz, M. (2002). Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri İçin Getiri Yönetimi Uygulama Modeli. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları; No: 1337.

Fettahlıoğlu, O. Ö. ve Fettahlıoğlu, S. H. (2004). Bilişim Sistemlerinin Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri-I. Erişim Tarihi: 15.11.2018, www adresi: http://www.google.com.tr/search?q=cache:Fx1cdlz6-HgJ:www.girisim.com.tr/bankatek/sayi14/bilisim.htm+intranetin+faydalar%C4%B1&hl=tr.

Kasanava, M. L.; Knutson, B. J. ve Polonowski, S. J. (1997). "Netlurking: TheFuture of Hospitality Internet Marketing", Journal of Hospitality Marketing, 5 (1), 31-44.

Kozak, N.(1997). Turizm Araştırmalarında Yeni Bir Araç: İnternet ve Uygulaması. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 8 (1-2), 28-31.

Kozak, N.(2006). Turizm Pazarlaması. Ankara: Detay.

Kozak, N.; Kozak, M.A. ve Kozak, M.(2014). Genel Turizm (16. Baskı). Ankara: Detay.

Lorcu, F.(2015). Örneklerle Veri Analizi SPSS Uygulamalı. Ankara: Detay.

Özkul, E. ve Demirer, D. (2013). Turizmde Elektronik Pazarlama (içinde Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler, Ed. Şule Aydın Tükeltürk, Mustafa Boz). Ankara: Detay.

TripBarometer2017/18 Global Report. Erişim Tarihi: 15.11.2018, https://www.tripadvisor.com/TripAdvisorInsights/wp-content/uploads/2018/10/TripBarometer-2017-2018.pdf.

Tripadvisor (2017). Erişim Tarihi: 16.11.2018, https://tripadvisor.mediaroom.com/TR-about-us.

SEYAHAT ACENTALARINDA INSTAGRAM KULLANIMI

Doç. Dr. Burcu Öksüz
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Medya ve İletişim Bölümü
burcu.oksuz@ikc.edu.tr

Nihal Sevindim
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü
Medya ve İletişim Çalışmaları Yüksek Lisans Öğrencisi
nihalsevindim@gmail.com

ÖZET: Günümüzde sosyal medya, turizm sektörüne ve sektörde faaliyet gösteren işletmelere eşsiz fırsatlar sunmaktadır. Turizm işletmeleri tüketicilere ulaşma, ürün veya hizmetlerini anlatma, tüketici beklentilerini öğrenme, şikâyetlerini dinleme gibi pek çok faaliyeti bu mecralar aracılığıyla gerçekleştirir hale gelmiştir. Bu bağlamda Instagram'ın hem görseli hem de içeriği birlikte zengin şekilde sunma özelliği, turizm işletmeleri özelde de seyahat işletmeleri açısından önemli bir fırsat niteliğindedir. Bu çalışmanın amacı, Instagram mecrasında en fazla takipçi sayılarına sahip üç seyahat işletmesi olan Ets Tur, Jolly Tur ve Tatil.com sayfalarında görsel ve içeriği nasıl sunduklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda işletmelerin tüm Instagram paylaşımları, 23 Ekim 2018 ve 18 Kasım 2018 tarihleri arasında hata oranının en aza indirmek amacıyla iki kez analiz edilmiştir. Çalışmada, söz konusu seyahat işletmelerinin ne tür paylaşımlar yaptığı kategoriler altında incelenmiştir. Elde edilen verilere göre, en fazla paylaşımın tur fiyatı belirtmeden farklı şehirlerin/farklı turistik bölgelerin tanıtımına yönelik olduğu saptanmıştır. Bulgular doğrultusunda, Instagram'ın araştırma kapsamındaki işletmeler tarafından aktif olarak kullanılan bir mecra olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Seyahat acentaları, turizm işletmeleri, sosyal medya, Instagram

INSTAGRAM USAGE OF TRAVEL AGENCIES

ABSTRACT: Today, social media give unique opportunities to the tourism sector and businesses operating in the this sector. Tourism enterprises have carried out many activities such as reaching consumers, promoting their products or services, learning consumer expectations and listening to their complaints.In this context, Instragram feature of presenting together both visuals and contents richly, have the characteristics of a significant opportunity for tourism enterprises particulary travel agents. This study aims to expose owning highest followers of three travel agent; Ets Tur, Jolly Tur, Tatil.com how presenting visuals and contents in Instagram pages. In this respect, all Instagram posts of that travel agents were analyzed twice for minimizing failure rate between the dates of 23 October 2018 and 18 November 2018. In this study, the types of sharing that travel enterprises have examined under categories . As a result of the data, it has been appointed that the maximum share is for the display of varied cities/touristic regions without representing the tour price. In the direction of findings, it is possible to state that Instagram is platform used actively by enterprises of within this research scope.

Key Words: Travel agents, tourism establishments, social media, Instagram

GİRİŞ

Sosyal medyadaki gelişmeler turizm sektörünü, turizm hizmeti satın alan tüketicilerin davranışlarını, turizm alanında faaliyet gösteren işletmelerin iletişim kurma biçimlerini önemli derecede değiştirmiştir. Bir taraftan turizm hizmeti alan tüketiciler bilgi arayışı, hizmetleri değerlendirme, diğerlerinden fikir alma, sorunlarına çözüm bulma gibi pek çok konuda sosyal medya araçlarından yararlanırken; diğer yandan turizm işletmeleri için de sosyal medya kullanımı bir tercihin ötesinde temel bir iletişim kanalı haline gelmiştir. Dolayısıyla günümüzün turizm işletmeleri açısından sosyal medyayı iyi bir şekilde kullanabilmek, içerik yönetebilmek

ve mesajları görsellerle zenginleştirerek sunabilmek sahip olunması gereken ana becerilerden olmuştur.

Turizm ürün ve hizmetlerini satın alan tüketicilerle birebir iletişim kuran seyahat acentaları için sosyal medya araçları seyahatların planlanması, tatil fikri oluşturulması, tüketici beklentilerinin öğrenilmesi ve web sitesi trafiğinin arttırılması yönünden önemli avantajlar sağlamaktadır. Seyahat acentaları, bu mecralarda tüketiciler kendilerine gelmeden sundukları seyahat hizmetlerini tüm detaylarıyla aktarabilmekte ve yaratıcı uygulamalarla interaktif bir iletişim gerçekleştirebilmektedir. Tüketiciler de seyahat olanakları hakkında hızlı bir şekilde zengin bilgiye ulaşabilmekte, başkalarının deneyiminden yararlanabilmekte ve seyahatlerini başkalarıyla paylaşabilmektedir. Belirtilenler doğrultusunda sosyal medya araçlarının etkili kullanıldığı taktirde seyahat acentalarını diğerlerinden farklılaştırabilecek ve tüketicilerle uzun süreli bağlar kurabilmelerini sağlayacak bir fırsat sunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmanın amacı, Instagram uygulamasında en fazla takipçi sayısına sahip olan üç seyahat acentasının paylaşımlarını analiz ederek mevcut durum hakkında bir durum tespiti yapmaktır.

1. SOSYAL MEDYANIN TURİZME ETKİLERİ

Turizm, iletişim teknolojilerindeki gelişimi yakından takip eden bir sektördür ve bu doğrultuda rekabetin giderek arttığı turizm pazarında devamlılık için sosyal medyadan faydalanılması gerekmektedir (Arat ve Dursun, 2016: 117). İletişim teknolojilerindeki ve sosyal medyada gelişmelerle birlikte, iyi bir sosyal medya yönetimi uygulayabilmek marka çalışmaları açısından oldukça önemli hale gelmiştir. Bunun yanında etkili sosyal medya kullanımı içerdiği köprülerle birlikte Google aramalarında işletmeler için fayda sağlar ve arama motorunda ilk sıralarda çıkabilmelerine destek olur (Xiang ve Gretzel, 2010: 181).

Ayeh ve diğerleri (2013: 132) internetin turizm sektörünü en az üç temel şekilde etkilediğini belirtmektedir. Birincisi, seyahat tartışmalarının yapıldığı Virtual Tourist, Igo Ugo, Independent Traveler, TripAdvisor ve WAYN gibi sitelerin ve Facebook ve MySpace gibi sosyal paylaşım sitelerinin seyahat tartışmalarına imkan veren özel uygulamalarla entegrasyonun yaygınlaşması; ikincisi, bilgi arama ve seyahat planlamayla ilgili turistlerin davranışlarının değişimi ve son olarak turizm işletmelerinde pazarlama stratejilerine sosyal medyanın entegrasyonudur.

Sosyal medya turizm sektöründe hem tüketiciler ve hem de turizm işletmeleri tarafından kullanılmakta; turizm işletmeleri ürün ve hizmet tanıtımı, tüketicilere ulaşma, geribildirim alma gibi konularda turistler ise seyahat deneyimlerini, hizmetlere ilişkin olumlu ve olumsuz görüşlerini, fotoğraf ve videoları geniş kitlelere ulaştırmaktadır (Eryılmaz ve Zengin, 2014: 48). Bu bağlamda Eröz ve Doğdubay (2012) sosyal medyanın turizm işletmeleri açısından daha fazla kişiye hızlı şekilde ulaşabilmeyi sağlaması ve turistik ürün kullanan kişilerin deneyimlerini olumlu veya olumsuz paylaşabilmesine imkân vermesi gibi fırsat ve tehlikeler oluşturduğunu ileri sürerler (Eröz ve Doğdubay, 2012: 134).

İlgili yazında birçok çalışmada iletişim teknolojilerinin turizm sektöründe tüketicilerin davranışlarını etkilediği vurgulanmaktadır (Arsal vd., 2008; Buhalis, 1998). Turistler yüksek kaliteli ürünleri alma ve ödedikleri ücretin karşılığını elde etme konusunda çok daha sofistike taleplere sahiptir (Buhalis, 1998: 411). Internet teknolojileri tüketicilere bilgi edinme, ürünleri satın almanın yanında, ilkeler konusunda etkileşime geçme konularında turizm işletmesiyle doğrudan iletişim kurma imkanını tanımaktadır. Bu sayede tüketiciler turizm ürün ve hizmetlerine ilişkin bilgiye anında, ucuza, interaktif şekilde, hem hizmet sağlayanlar hem de tüketiciler açısından fiziksel lokasyona bağlı olmaksızın erişebilmektedir (Buhalis, 1998: 418). Dolayısıyla sosyal medyada paylaşılan içerikler tüketicilerin satın alma davranışlarını da etkilemiş, bu mecra satın alınmadan denenemeyen hizmetler için önceden deneyimlemiş kişilerin görüşlerini edinmek amacıyla kullanılan bir kaynak olmuştur (Eryılmaz ve Zengin, 2014: 43).

Filieri ve diğerleri (2015) bazı turizm işletmelerinin sosyal medya hesaplarında kendi hakkında 'sahte iyi yorumlar' yaptığını ancak TripAdvisor gibi web siteleri ile gerçek kullanıcı yorumlarına ulaşıldığını belirtmişlerdir. Benzer şekilde Chan ve Guillet (2011) de kullanıcı içerikli medyaya müdahale edilmemesi gerektiğini ve turizm uygulayıcılarının müşterilerin memnuniyetini arttırarak sosyal medyada paylaşılan bilgilerin iyi taraflarını çoğaltabileceğine dikkat çekmiştir. Sosyal medyada önemli olan husus, müşterilerin beklentilerini anlayabilmek ve beklentilere uygun hizmet standardı geliştirebilmektir. Hizmet kalitesi değerlendirmesiyle oluşan memnuniyet oranı karar verme sürecinde etkili olduğundan, belirtilen süreç spontane olarak var olmalı ve sosyal medyada daha çok yer almalıdır (Mauri ve Minazzi, 2013: 105).

2. SEYAHAT ACENTALARI VE INSTAGRAM

Sosyal medya araçlarının kullanım kolaylığı, güvenlik, içerik üretmeye ilişkin yeterlilik gibi çeşitli unsurların, kullanıcıların araçlara yönelik algıları ve motivasyonları üzerinde etkileri bulunmaktadır (Aktan, 2008: 128). Sosyal medya, tatil kararlarını etkileyecek ve hatta tatil öncesi destinasyon izlenimleri yaratacak kişisel seyahat hikayeleri, uyarılar, tavsiyeler/ipuçları ve öneriler içeren bir platform olarak başlıca bir rol üstlenmektedir (Kang ve Schuett, 2013: 2). Hatta bu platform seyahat planlama ve karar verme sürecini yönlendiren en güçlü kuvvet haline gelmiştir ve seyahat edenlerin bütün tatil deneyimlerinde kilit bir role sahiptir (Amaro vd, 2016: 2). Özellikle çevrimiçi yorumlar, kişilerin seyahat planlarını ve satın alma davranışlarını şekillendirmektedir (Güzel, 2014: 9). Turizm sektöründe tüketicilerin yoğun olarak kullandığı araçlarından birinin de Instagram olduğu söylenebilir. Şöyle ki sosyal medya kullanıcılarına yönelik yapılan araştırmada, kullanıcıların %70'i işletmeleri Instagram üzerinden araştırdıklarını ifade etmiştir (Gotter vd., 2018).

Kurucuları Kevin Systorm ve Mike Krieger olan Instagram, Türkçe karşılığı anında olan "instant" kelimesi ile Türkçe karşılığı telgraf olan "telegram" kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir (Çelen ve Tuna, 2018: 413). "İnsanlar fotoğraflarını veya videolarını Instagram'a yükleyip bunları takipçileriyle ya da belirli arkadaş gruplarıyla paylaşabilmelerinin yanında; arkadaşlarının Instagram'da paylaştığı gönderileri görüntüleyebilme, beğenebilme ve bunlara yorum yapabilme imkanına sahiptir."(Yayla, 2018: 43). Instagram, bir fotoğraf

paylaşım uygulaması olduğundan, iyi fotoğraf çekimi ve fotoğrafların düzenlenmesi önemlidir. Bu kapsamda Instagram'ın kendi filtreleri veya başka filtreler ve programlar kullanılabilir (Kara, 2017: 14).

Bayram ve diğerleri (2015) tarafından otellerin Instagram paylaşımlarına yönelik yapılan araştırmada, işletmelerin fotoğrafları 11 tema altında paylaştıkları ve kıyı ile şehir otellerinin Instagram paylaşımları arasında farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Hanan ve Putit (2014) tarafından yapılan bir diğer araştırmada ise Instagram'ın destinasyon popülerliğini arttırmakta stratejik rolü ve etkileri olduğu, turizm operatörlerinin markalarını güçlendirdiği ve pazarlama kampanyalarının maliyetini düşürdüğü bulgulanmıştır.

3.YÖNTEM

3.1. Amaç

Bu araştırmanın amacı, takipçi sayısıyla geniş kitlelere ulaşan Ets Tur, Jolly Tur ve Tatil.com seyahat acentalarının Instagram kullanımlarını analiz etmektir. Çalışma kapsamında belirtilen işletmelerin sosyal medyadan nasıl yararlandıklarını ve nasıl paylaşım yaptıklarını ortaya koyabilmek amaçlanmıştır.

3.2. Veri Toplama Süreci

EtsTur, Jolly Tur ve Tatil.com Instagram hesapları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Belirtilen işletmeler, takipçi sayılarının fazlalığı nedeniyle araştırma kapsamına alınmıştır. İşletmelerin Instagram paylaşımları yapmaya başlama tarihleri ve gönderim sayıları farklı olduğundan, konular her işletmenin kendi yüzdeliği içinde hesaplanmıştır. Görsel paylaşımlarında fotoğraf ve çoklu fotoğraf (Carousel) seçenekleri ayrı olarak ele alınmış; analiz yapılırken görseller ve içerikler birlikte değerlendirilmiştir.

Çalışma kapsamında, işletmelerin Instagram uygulamasında paylaştığı ilk gönderiden başlayarak, 23 Ekim 2018 tarihine kadar paylaşılan tüm içerikler incelenmiştir. Toplamda 5155 gönderiye ulaşılmıştır. İlk paylaşımını 5 Mart 2014'de yapan ETS Tur, 216.359 sayısı ile en çok takipçiye sahip olan işletmedir ve toplamda 1116 içerik paylaşmıştır. 133.262 takipçisi olan Jolly Tur, Instagram uygulamasına 3 Eylül 2013'de giriş yapmıştır ve toplamda 2.083 içerik paylaşmıştır. Tatil.com 10 Eylül 2013'de kullanmaya başladığı Instagram hesabında 81.449 takipçisi vardır ve 1896 gönderi paylaşılmıştır.

4. BULGULAR

Araştırma sonucunda seyahat acentalarının Instagram kullanımına ilişkin verilere ulaşılmış; görsel paylaşım türüne ve konuya ilişkin olarak veriler sınıflandırılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen üç seyahat acentasının Instagram hesaplarında 2016 yılının Temmuz ayından, 2018 yılının Ekim ayına kadar olan süreçte sektör ortalamasının üstünde takipçi artışı olduğu görülmüştür. İlgili şekillere aşağıda yer verilmiştir:

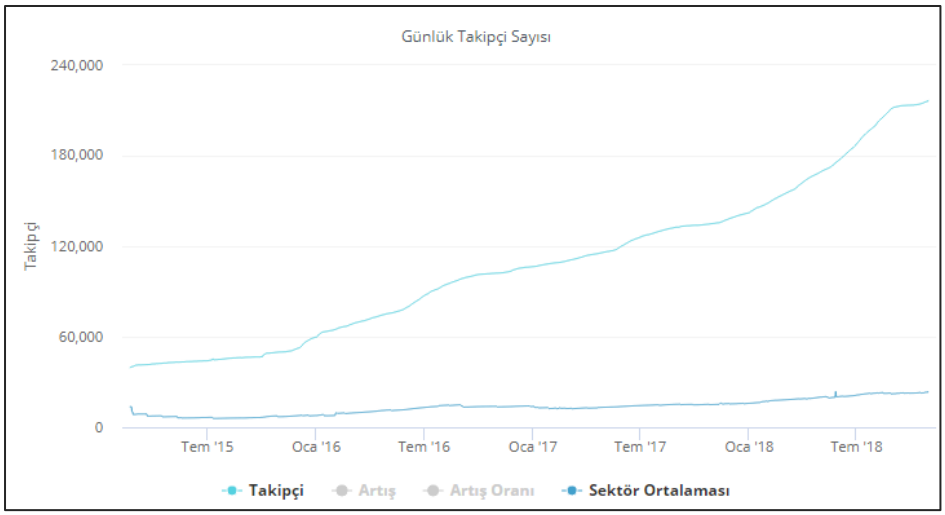

Şekil 1: Ets Tur

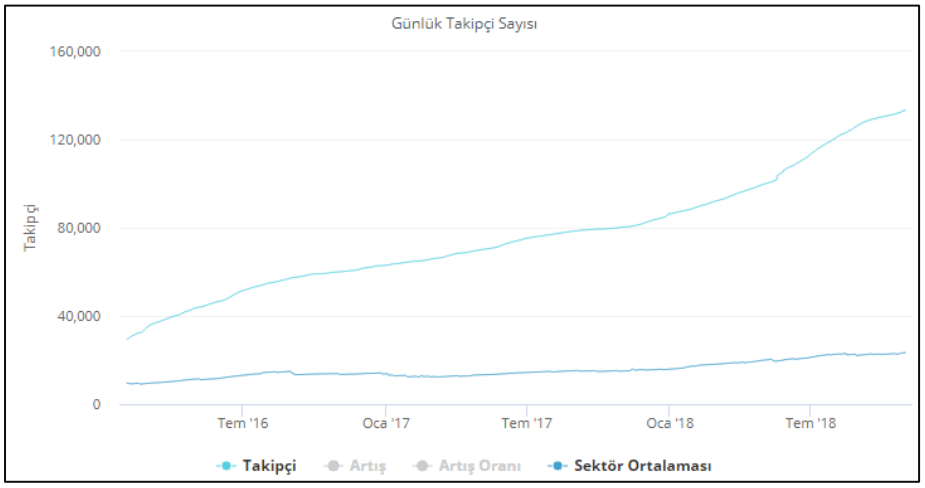

Şekil 2: Jolly Tur

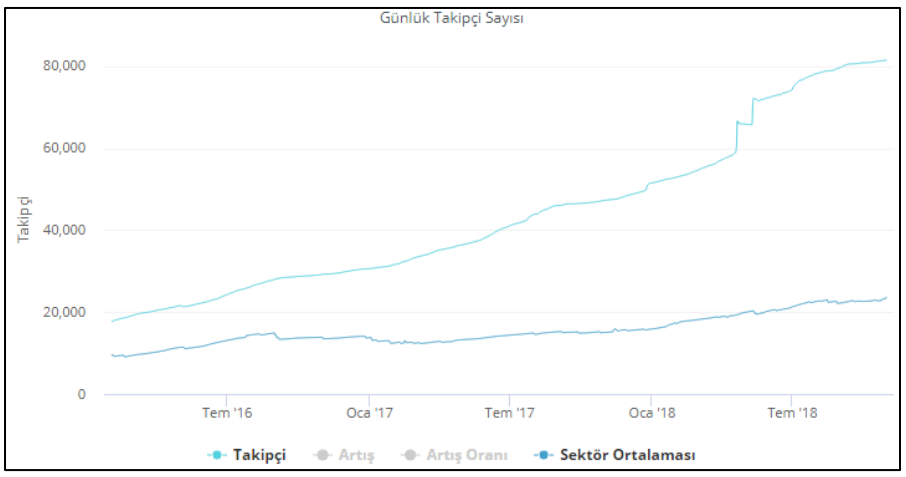

Şekil 3: Tatil.com

4.1.Görsel Paylaşım Türüne Göre Bulgular

Highfield ve Leaver (2016) görsellerin hikâye anlatma ve anlam yaratma açısından oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Her görsel bir hikâye olmakla birlikte, görsellerin tekrarlanması bilinen bir hikâyeyi tekrar dinleme hissi yaratabilir bu nedenle de görsel çeşitlilik büyük önem taşır. Çalışma kapsamında acentaların özellikle son iki yılda görsel kalitesine önem verdikleri ve tekrara düşmeden paylaşımda bulundukları tespit edilmiştir.

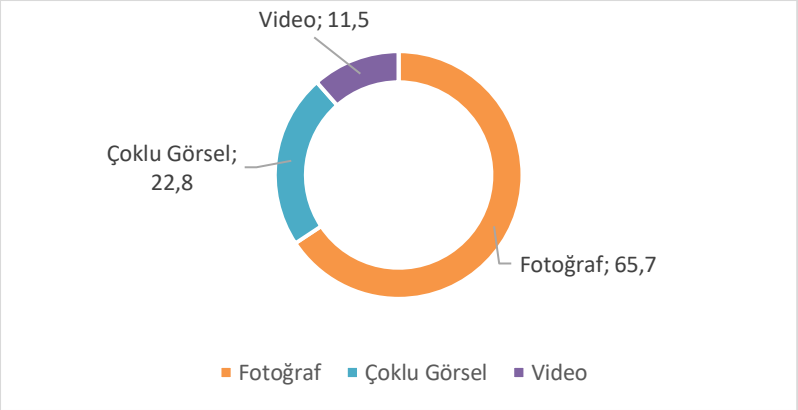

Şekil 4: Görsel Paylaşım Türleri

Yukarıda yer verilen şekilde görüldüğü üzere, acentaların görsel paylaşımlarına bakıldığında en yüksek paylaşım yapılan türün %65,7 oranıyla fotoğraf olduğu görülmüştür. Daha sonra, işletmelere Instagram uygulamasında galeri oluşturma fırsatı tanıyan ve Şubat 2017'de gelen güncellemeyle birlikte kullanılmaya başlanan çoklu görsel türü %22,8 oranında kullanılmıştır. Videolar ise daha az tercih edilerek %11,5 alanında yer kaplamıştır. İşletmelerin hareketli görsel kullanımının fotoğrafa kıyasla daha az olduğu da dikkat çekmektedir.

İşletmelerin paylaşım türü yoğunluklarına bakıldığında ise özellikle son iki yılda video ve çoklu görsellere daha sık yer verildiği gözlemlenmiş ve paylaşım sıklığının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. 2018 yılında yapılan sosyal medya kullanım araştırmasına göre işletmelerin Instagram uygulamasında ortalama 27,9 gönderi paylaştığı verisine ulaşılmıştır (Gotter vd., 2018). İncelenen seyahat acentalarının, gönderi paylaşma sıklığı gözden geçirildiğinde özellikle son yıllarda bu sayıya yakın sıklıkla paylaşımlarını gerçekleştirdikleri sonucuna varılmıştır. İlgili veriler, aşağıda yer alan şekillerde sunulmuştur.

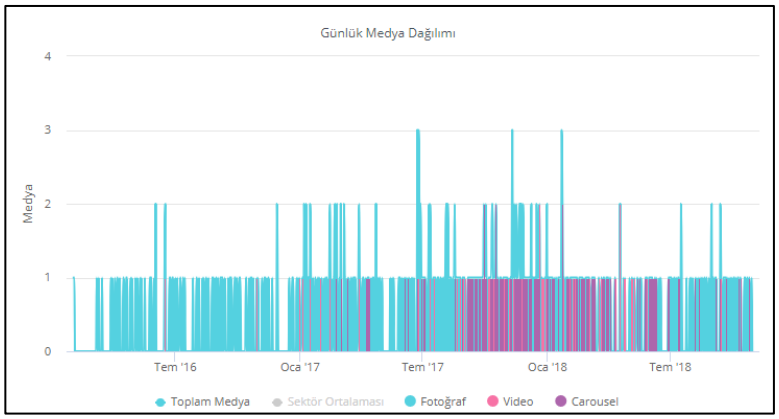

Şekil 5: Tatil.com

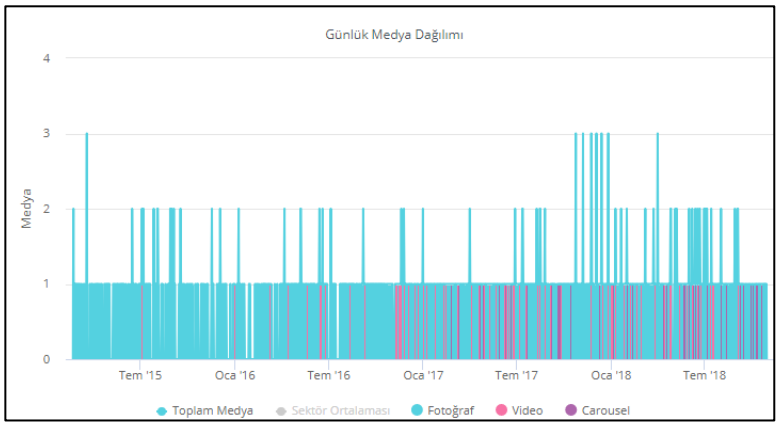

Şekil 7: Jolly Tur

4.2. Konulara İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında işletmelerin tüm gönderileri incelenmiş ve 42 farklı kategoride paylaşım yaptıkları belirlenmiştir. İlgili bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Seyahat Acentalarının Paylaşımları

KONULARIN DAĞILIMI	ETS TUR	JOLLY TUR	TATİL.COM	TOPLAM	ORTALAMA
Yurt İçi Tur	23	107	29	159	3,08%
Yurt İçi Fiyat Belirten Tur	0	28	2	30	0,58%
Yurt Dışı Tur	68	150	65	283	5,49%
Yurt Dışı Fiyat Belirten Tur	2	119	4	125	2,42%
Yurt İçi Şehir/Bölge/Tarihi Turistik	222	110	200	532	10,32%
Yurt Dışı Ülke/Şehir/Tarihi ve Turistik	482	383	454	1319	25,59%
Ödüller ve Başarılar	3	17	5	25	0,48%
Yurtiçi Fiyat Belirten Otel Tanıtımı	4	12	2	18	0,35%
Soru Soran Paylaşım	7	41	57	105	2,04%
Kullanıcı Türevli İçerik	25	142	383	550	10,67%
Çekiliş ve Sonucu	4	39	9	52	1,01%
Otel Odası Tanıtımı	1	0	0	1	0,02%
Güvenlik Uyarısı	1	0	0	1	0,02%
Yurt İçi Otel /Oteller Tanıtımı	129	260	151	540	10,48%
Sizden Gelenler	76	35	43	154	2,99%
Web Sitesi ve Marka Tanıtımı	5	47	42	94	1,82%
Geçmişte En Çok Beğenilen Görseller	1	0	6	7	0,14%
Blog	1	69	53	123	2,39%
Festival ve Etkinlikler	12	2	41	55	1,07%
Yarışma ve Sonucu	41	62	29	132	2,56%
Diğer Uygulamaları Tanıtımı	0	41	11	52	1,01%
Sponsor Oldukları Firmalara Yönelik	0	1	6	7	0,14%
Sosyal Sorumluluk	0	4	4	8	0,16%
Özel Gün	23	97	100	220	4,27%
İndirim/Erken Rezarvasyon/Kampanya	36	109	98	243	4,71%
Bilgilendirici Mesaj	1	1	3	5	0,10%
25.Yıla Özel Paylaşım	1	3	0	4	0,08%
Otel Zincirleri Tanıtımı	8	28	12	48	0,93%
Öneri	0	10	24	34	0,66%
Uçak Bileti ve Havalanı Transferleri	0	14	6	20	0,39%
Futbol Takımlarına Destek Paylaşımları	0	0	1	1	0,02%

Instagram Trendlerine Yönelik	0	6	9	15	0,29%
Ekip Fotoğrafları	0	2	7	9	0,17%
Ödül İçin Destek İsteyen Paylaşım	0	1	2	3	0,06%
Banka Reklamı	0	1	1	2	0,04%
Bunları Biliyor Musunuz?	0	1	4	5	0,10%
Yurt İçi İndirimli Otel	0	61	24	85	1,65%
Yurtdışı Fiyat Belirtmeyen Otel	0	22	6	28	0,54%
Turizm Fuarı	0	0	2	2	0,04%
İyi Kullanıcı Yorumlarının Paylaşılması	0	14	1	15	0,29%
Gemi Tanıtımı	0	35	0	35	0,68%
Dünya Turu	0	14	0	14	0,27%
Toplam	1176	2083	1896	5155	

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere, araştırma kapsamındaki işletmelerin en çok paylaşım yaptıkları konular; sırasıyla 'Yurt Dışı Ülke/Şehir/Tarihi ve Turistik' (25,59%), 'Kullanıcı Türevli İçerik' (10,67%), 'Yurt İçi Şehir/Bölge/Tarihi Turistik' (10,32%) ve 'Yurt İçi Otel/Oteller Tanıtımı' (10,48%) olmuştur.

Turizm alanındaki tüketici davranışlarında tavsiye ve deneyim önemli bir yer tutar. Kişiler nerede kalacağınızı düşündüğünde arkadaşlarına sorabilir, acentalara danışabilir veya internet üzerinden araştırma yapabilir. Tüm bu stratejilerin ortak noktası, tüketim sürecinde karar vermek için etkili olan başkalarının deneyimlerini aramaktır (Sparks ve Browning, 2011: 2). Dijital kullanımın artmasıyla birlikte ağızdan ağza iletişim şekil değiştirmiş; sosyal medyada eWom (elektronik ağızdan ağza iletişim) yaygın hale gelmiş ve kullanıcılar katıldıkları bu çift yönlü iletişimle birlikte tavsiyelerini elektronik ortama taşıyabilmiştir. Turizm sektörü de eWom'dan etkilenmiştir (Cantallops ve Salvi, 2014:

Araştırma kapsamında incelenen işletmeler de otel tanıtımına sıklıkla yer vererek otellerle ilgili detayları paylaşmıştır. Jolly Tur, Ets Tur ve Tatil.com Instagram sayfalarında yurtiçi otel tanıtımında fiyat belirterek, fiyat belirtmeden veya otel zincirlerini tanıtarak paylaşım yapmıştır. Böylece kullanıcılar hem seyahat öncesi bilgi alabilecekleri, hem de seyahat sonrası aldıkları hizmet hakkında sosyal medyada memnuniyet düzeylerini ifade edebilecekleri bir alana sahip olmuştur. Bu bağlamda Ye ve diğerlerinin (2011: 638) ifade ettiği gibi otel yöneticileri mutlaka seyahat acentalarının web sitelerindeki yorumları gözlemlemelidir.

İşletmelerin fiyat belirten paylaşımlar yapıp yapmadıkları ile ilgili incelemede; hem fiyat belirten hem de belirtmeyen paylaşımlara rastlanılmıştır. Sosyal medyada ürün veya hizmetin fiyatını belirtmek tüketicilerin önyargıyla yaklaşmasına neden olabileceği gibi, fiyat garantisi açısından tüketicilere güven de verebilir. Ets Tur, Jolly Tur ve Tatil.com fiyat belirten paylaşımlar yapmakla birlikte, fiyat belirtmeden yaptıkları paylaşımların daha yüksek oranda olduğu görülmektedir.

Sosyal medyanın en önemli getirilerinden birisi de kullanıcı profili hakkında bilgi sağlamasıdır. Durağan olan, online rezervasyon kanalları olmasına rağmen tek yönlü bir iletişim sağlayan ve müşteri hakkında bilgi vermeyen web sitelerinden farklı olarak sosyal medya; hedef kitleye yönelik kampanyaların düzenlenmesi için turizm anlamında tur rotalarını belirlemeye, konaklama tercihlerinin bilinmesine fayda sağlamaktadır (Chan ve Guillet, 2011: 346). Bu

anlamda araştırma kapsamındaki işletmeler, takipçileri tur rotaları ve tercihleri yönünde etkileyecekleri pek çok paylaşımda bulunmaktadır.

2018'de yapılan araştırmaya göre, markaların kullanıcı türevli söylemlerle paylaştığı içerikler, kullanıcı türevli içerikler olmadan paylaşılanlara göre %4.5 daha fazla geri dönüşüm sağlamaktadır (Gotter vd., 2018). Çalışma kapsamındaki seyahat acentalarının bu dile hakim olduğu ve kullanıcı türevli içerik kullanabilecekleri konular seçtikleri görülmüştür. 'İyi geceler', 'günaydın', 'sendromsuz pazartesi olsun' gibi paylaşımlar buna örnek gösterilebilir.

Çalışmada yer alan işletmeler, kullanıcıyı web sitesine yönlendirmek için indirim, erken rezervasyon fırsatlarına Instagram sayfalarında yer vermişlerdir. Ayrıca işletmeler, web sitelerini tanıtan ve kendi markalarının tanıtımlarını içeren paylaşımlarda da bulunmuşlardır.

Blog kullanımı incelendiğinde ise çalışma kapsamında incelenen acentaların web sitelerinde paylaştığı blogları, Instagram hesabından da duyurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Chen ve diğerleri (2014) web bloğu kullanımının kullanıcı türevli içerik yaratma da ve ziyaret edilecek mekanlar konusunda turistleri etkilemek için önemli olduğunu belirtmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Instagram uygulamasında en fazla takipçisi olan üç seyahat acentasının paylaşıma başladığı ilk günden 23 Ekim 2018 tarihine kadar olan tüm içerikleri incelenmiş; işletmelerin görsel kullanımı ve konulara ilişkin bulgulara yer verilmiştir. İşletmeler tarafından en fazla paylaşım yapılan konunun yurtdışı şehir tarihi ve turist mekanlar olduğu verisine ulaşılmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde işletmelerin Instagram sayfalarını etkili ve aktif şekilde kullandıkları içeriklerin çoklu görsel ve videolarla zenginleştirildiği görülmüştür. Seyahat acentalarının otel görsellerine hesaplarında yer verdiği ve bu paylaşımın hizmet verilen alanla tutarlı olduğu söylenebilir. Ayrıca işletmelerin, web sitelerine yönlendirme yapmak için paylaşımlar da bulunduğu ve kullanıcı türevli içerikli paylaşımlara yer verdiği tespit edilmiştir. Sosyal medyanın sunduğu önemli bir olanak olan kullanıcı türevli içeriğin araştırma kapsamındaki acentalar tarafından etkili şekilde kullanıldığı dikkat çekmiştir. Bu bağlamda sosyal medyanın büyük önem taşıdığı sektörlerden biri olan turizmde bu tür uygulamaların çok önemli olduğu ve tüketicilerle iyi ilişkiler açısından bir fırsat sunduğu söylenebilmektedir.

Seyahat acentalarının Instagram'ı temel bir iletişim kanalı olarak gördüğü, çok çeşitli konularda paylaşım yaptığı, özel günleri atlamadığı ve düzenli bir şekilde paylaşımlarına devam ettiği dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra acentaların kullandıkları dilin sosyal medyaya uygun olduğu, kullanılan söylemlerle güncelin takip edildiği ve trendlere uygun olarak paylaşım yapıldığı söylenebilmektedir. Bu bağlamda, acentaların sosyal medyayı konvansiyonel medyayla uyumlu şekilde kullandığı ve buradaki paylaşımların acentaların diğer iletişim mecralarından yayılan mesajlarıyla tutarlılık taşıdığı gözlemlenmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda, seyahat acentalarının diğer sosyal medya hesaplarındaki paylaşımlarıyla karşılaştırmalar yapılabilir ve bu paylaşımlara yapılan kullanıcı yorumları incelenebilir.

KAYNAKÇA:

Aktan, E. (2018). Instagram Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonları ve Instagram Takip Davranışlarının İncelenmesi, AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology, 9 (33), 127-145.

Amaro, S., Duarte, P. ve Henriques, C. (2016). Travelers' Use of Social Media: A Clustering Approach, Annals of Tourism Research, 59, 1–15.

Arat, T. ve Dursun, G. (2015). Seyahat ve Konaklama Tercihi Açısından Sosyal Paylaşım Sitelerinin Kullanımı, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 19, 111-128.

Arsal, I., Backman, S., Baldwin, E. (2008). Influence of an Online Travel Community on Travel Decisions. O'connor P., Höpken W., Gretzel U. (Eds) Information and Communication Technologies in Tourism 2008, Vienna: Springer.

Ayeh, J.K., Au, N. ve Law, R. (2013). Predicting the Intention to Use Consumer-Generated Media for Travel Planning. Tourism Management, 35, 132-143.

Bayram, M., Bayram, Ü. ve Arıcı, S. (2016). Otel İşletmeleri Instagram Paylaşımlarının Sosyal Medya Pazarlaması, İşletme Araştırmaları Dergisi Journal of Business Research-Türk, 8(2), 427-442.

Buhalis, D. (1998). Strategic Use of Information Technologies in the Tourism Industry. Tourism Management, 19(5), 409-427.

Cantallops, A. S. ve Salvi, F. (2014). New Consumer Behavior: A Review of Research on Ewom and Hotels, International Journal of Hospitality Management, 36, 41-51.

Chan, N. L. ve Guillet, B. D. (2011). Investigation of Social Media Marketing: How Does The Hotel Industry in Hong Kong Perform in Marketing on Social Media Websites?. Journal of Travel & Tourism Marketing, 28(4), 345-368.

Chen, Y. C., Shang, R. A. ve Li, M. J. (2014). The Effects of Perceived Relevance of Travel Blogs' Content on the Behavioral Intention to Visit A Tourist Destination, Computers in Human Behavior, 30, 787-799.

Çelen, O. ve Tuna, M. (2018). Türkiye'deki Gurmelerin Instagram Hesaplarının İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6(3), 411-436.

Eröz, S.S. ve Doğdubay, M. (2012). Turistik Ürün Tercihinde Sosyal Medyanın Rolü ve Etik Ilişkisi. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(1), 133-157.

Eryılmaz, B. ve Zengin, B. (2014). Butik Otel İşletmelerinin Sosyal Medya Kullanımına Yönelik Bir İnceleme: Facebook Örneği, Kastamonu University Journal of Economics & Administrative Sciences Faculty, 4 (2), 42-59.

Filieri, R., Alguezaui, S., & McLeay, F. (2015). Why Do Travelers Trust Tripadvisor? Antecedents of Trust Towards Consumer-Generated Media and Its Influence on Recommendation Adoption and Word of Mouth, Tourism Management, 51, 174-185.

Gotter, A., Wilks, D., Caroppo, F. ve Kate. (2018, November 13). The 30 Instagram Statistics You Need to Know in 2018, https://adespresso.com/blog/instagram-statistics/, Erişim Tarihi: 12.12.2018.

Güzel, F. Ö. (2014). Marka İtibarını Korumada Şikâyet Takibi: Çevrimiçi Seyahat 2.0 Bilgi Kanallarında Bir Uygulama, İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi, 5(1), 5-19.

Hanan, H. ve Putit, N. (2014). Express Marketing of Tourism Destinations Using Instagram in Social Media Networking, Hospitality and Tourism: Synergizing Creativity and Innovation in Research, 471-474.

Highfield, T. ve Leaver, T. (2016). Instagrammatics and Digital Methods: Studying Visual Social Media, From Selfies and Gifs to Memes and Emoji, Communication Research and Practice, 2(1), 47-62.

Kang, M. ve Schuett, M. A. (2013). Determinants of Sharing Travel Experiences in Social Media, Journal of Travel & Tourism Marketing, 30, 1–15.

Kara, T. (2017). Instagram'ın Sağlık İletişimi Bağlamında Kullanımı: Özel Hastaneler Üzerine Bir İnceleme, Global Media Journal TR Edition, 7(14), 7-22.

Mauri, A. G. ve Minazzi, R. (2013). Web Reviews Influence on Expectations and Purchasing Intentions of Hotel Potential Customers, International Journal of Hospitality Management, 34, 99-107.

Sparks, B. A. ve Browning, V. (2011). The Impact of Online Reviews on Hotel Booking Intentions and Perception of Trust, Tourism Management, 32(6), 1310-1323.

Xiang, Z. ve Gretzel, U. (2010). Role of Social Media in Online Travel Information Search, Tourism Management, 31(2), 179-188.

Yayla, H. M. (2018). Kullanımlar ve Doyumlar Bağlamında Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımı: Instagram Örneği, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 11(1), 40-65.

Ye, Q., Law, R., Gu, B. ve Chen, W. (2011). The Influence of User-Generated Content on Traveler Behavior: An Empirical Investigation on the Effects of E-Word-of-Mouth to Hotel Online Bookings, Computers in Human Behavior, 27(2), 634-639.

ÇAĞDAŞ MALİYET YÖNETİMİ AÇISINDAN DEĞER YARATMAYAN FAALİYETLER

Dr. Hülya Boydaş Hazar
İstanbul Aydın Üniversitesi, İİBF, İngilizce İşletme Bölümü
hulyahazar@aydin.edu.tr

ÖZET: Çağdaş maliyet yönetimi maliyetlerin planlanması, yönetimi ve bu maliyetlerin azaltılması ile ilgilenir. İşletmenin uzun vadeli stratejileri ile faaliyetler ilişkilendirilir, yönetim faaliyetleri ile üretim faaliyetleri bütünleşir. İşletmenin rekabet avantajı sağlayabilmesi için kaynakların etkin ve verimli kullanılmasının yanı sıra müşteri istekleri ve görüşü de önem kazanır.Çağdaş maliyet yönetimi müşteri odaklıdır. Değer yaratmayan faaliyetler yapılmadığı takdirde ürünün değerinde değişikliğe yol açmayacak ve müşteri açısından bir önemi olmayan faaliyetlerdir. Hangi faaliyetlerin değer yarattığına, hangilerinin değer yaratmadığına değer zinciri incelenerek karar verilir.İşletmelerde değer yaratmayan faaliyetlerden kaynaklanan maliyetlere giderilmesi gereken maliyetler olarak bakılır. Bu nedenle bu tip faaliyetler için katlanılan maliyetler tespit edilmeli ve engellenmelidir. Muhasebe sistemleri maliyeti olan tüm faaliyetleri kayıt eder ve raporlar. Değer yaratmayan faaliyetleri tespit ettikten sonra bu faaliyetlerin işletmeye maliyetlerini belirlemek kolaydır.İş akış şemaları işletmenin tüm faaliyetlerini detaylı gösterdiği için değer yaratmayan maliyetlerin tespitinde anahtar rol oynar. Bazı değer yaratmayan faaliyetleri kısa sürede gidermek mümkün olsa da bazıları ancak yeniden yapılanma sürecinde sistem değişiklikleriyle giderilebilir.Bu çalışmada değer yaratmayan faaliyetler tanımlanmıştır. Ayrıca, değer yaratmayan faaliyetlerin işletmeye maliyeti ve bu faaliyetleri gidermek için işletmenin yararlanabileceği değer mühendisliği, faaliyet tabanlı maliyetleme gibi sistemler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: maliyet yönetimi, değer yaratmayan faaliyetler, değer mühendisliği

ACTIVITIES THAT DO NOT CREATE VALUE IN TERMS OF CONTEMPORARY COST MANAGEMENT

ABSTRACT: Contemporary cost management deals with planning, management and reduction of costs. The long-term strategies of the enterprise are matched with its activities integrating management activities and production activities. In addition to effective and efficient use of resources, customer requirements and opinions are also important in order to provide competitive advantage.Contemporary cost management is customer oriented. Activities that do not create value are activities which will not change the value of the product if they are not done and are not important to the customer. Value chain need to be examined to decide which activities create value and which do not.The costs arising from the activities that do not create value in the enterprises are considered as the costs that should be eliminated. Therefore, the costs incurred by such activities should be identified and avoided. Accounting systems record and report all activities with costs. After identifying activities that do not create value, it is easy to determine the costs of these activities.Business flowcharts play a key role in determining the costs that do not create value because it shows all the activities of the business in detail. While it is possible to eliminate some of these activities easily, some of them can only be eliminated through fundamental system changes which would require restructuring.In this study, activities that do not create value are defined. In addition, cost of activities which do not create value and systems that companies can use to eliminate these activities such as value engineering, activity based costing are examined.

Key Words: cost management, activities that do not create value, value engineering

GİRİŞ

Dünyadaki teknolojik gelişmelere ve rekabetçi koşullara paralel olarak maliyet muhasebesi sistemleri maliyet yönetimi sistemlerine dönüşmüştür. Yalnızca maliyetleri kaydetmek değil maliyet unsurlarını planlamak, yönetmek ve maliyetleri azaltıcı iyileştirmeler yapmak yöneticilerin odağı haline gelmiştir.

İşletmenin tüm faaliyetleri bütünsel bakış açısıyla uzun vadeli hedefler esas alınarak gerçekleştirilmelidir. İşletme hedeflerine ulaşmak için stratejiler geliştirilir. Tüm iş süreçleri işletmeyi bu hedeflere yaklaştıracak şekilde planlanmalıdır. İşletmeye bir bütün halinde bakılmalı ve farklı bölümlerin tek hedef doğrultusunda çalışması planlanmalıdır.

Rekabetçi koşullar müşteriyi işletmenin odağına koymuştur. İşletmeler müşterilerin tercihlerine göre ürünlerini şekillendirmeye ve sunmaya mecbur kalmışlardır. Ürün özelliklerini, kalitesini ve fiyatını artık pazar belirlemektedir.

Günümüz maliyet yönetimi de bu koşullar çerçevesinde şekillenmektedir. Fiyatı pazarın belirlediği bu dönemde karlılık ancak maliyetlerin düşürülmesiyle mümkün olmaktadır. İşletme maliyetlerini düşürmek için ilk olarak değer yaratmayan, yani hedefe ulaşmada katkı sağlamayan tüm faaliyetlerden vaz geçilmelidir.

1. DEĞER YARATMAYAN FAALİYETLERİN TANIMI

Değer yaratan faaliyetler, yapılmadığı takdirde ürünün değerini düşürecek veya kullanım alanını kısıtlayacak faaliyetlerdir. Bu nedenle bu tip faaliyetlerden doğan maliyetlere katlanılması kaçınılmaz gözüyle bakılır. Örneğin, bilgisayar imalatı yapan bir firma için işletim sisteminin yüklenmesi, ekranda net görüntünün sağlanması, iyi bir müşteri hizmetleri değer yaratan faaliyetlerdir ve olmaması durumunda müşteri gözünde satılan bilgisayarların fiyatları düşecektir.

Değer yaratmayan faaliyetler ise yapılmadığı takdirde ürünün değerinde değişikliğe yol açmayacak ve müşteri açısından bir önemi olmayan faaliyetlerdir. Bu nedenle işletmelerde bu tip faaliyetlerden kaynaklanan maliyetlere giderilmesi gereken maliyetler olarak bakılır. Örneğin, hatalı ürünlerden ve makina arızalarından kaynaklanan maliyetler değer yaratmayan maliyetler olup müşteriler tarafından katlanılmak istenmeyecek maliyetlerdir (Horngren vd., 2012: 442).

Ancak hangi faaliyetlerin değer yarattığı, hangilerinin değer yaratmadığı konusunda tam bir fikir birliği olmadığı için yukardaki yaygın tanımların dışında da tanımlar mevcuttur. Örneğin, firma faaliyetlerinin mümkün olduğunca verimli olması değer yaratan faaliyetler olarak adlandırılırken bir başka tanımda da bir malı üretmek için gerçekleştirilmesi gereken faaliyetler değer yaratan faaliyetler olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre finansal hizmetler veren bir

şirketin yılsonu raporunu hazırlaması için katlandığı maliyetler değer yaratan maliyetlerdir (Kaplan ve Cooper, 1998: 157).

Bazı firmalar faaliyetleri değer yaratan ve yaratmayan olarak iki kategoride sınıflamak yerine dört kategoride sınıflamayı tercih etmişlerdir (Kaplan ve Cooper, 1998: 159):

1. Bir ürünü üretmek için gerekli olan ve maliyetini düşürme amaçlı herhangi bir iyileştirme yapılması mümkün olmayan faaliyetler.
2. Bir ürünü üretmek için gerekli olan ancak maliyetini düşürme amaçlı iyileştirmeler yapılması mümkün olan faaliyetler.
3. Bir ürünü üretmek için gerekli olmamasına rağmen hemen sonlanması mümkün olmayan, ancak zaman içinde yapılacak sistem değişiklikleri ile sonlanabilecek faaliyetler.
4. Bir ürünü üretmek için gerekli olmayan ve kısa zamanda yapılabilecek sistem değişiklikleri ile sonlanabilecek faaliyetler.

2.DEĞER YARATAN VE YARATMAYAN FAALİYETLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Çağdaş maliyet muhasebesi yaklaşımlarına göre maliyet stratejileri müşteri odaklıdır. Kaçınılmaz olarak bir faaliyetin değer yaratıp yaratmadığı da müşteri açısından değer yaratıp yaratmadığı ile ilgilidir. İşletme açısından önemli olan bir faaliyet müşteri açısından önem taşımadığı sürece değer yaratmayan faaliyet olarak adlandırılır.

Bazı faaliyetlerin ve maliyetlerinin değer yaratıp yaratmadığı kesin hatlarla ayrılamaz. Üretim kontrol faaliyetlerinin büyük bir kısmı müşteri açısından değer taşırken bazı faaliyetler önem taşımaz ve değer yaratmayan faaliyetlerdir. İlk madde malzeme, direkt işçilik, direkt makina maliyetleri değer yaratan maliyetlerdir. Ancak tedarik maliyetleri, test ve kalite kontrol belli ölçülerde müşteriler tarafından önemsense de bu maliyetlerin tamamı ürünün değerine yansımamaktadır. Örneğin, tekstil ürünleri üreticileri kıyafetlerin kaliteli olduğunu göstermek için reklamlarında yaptıkları kalite kontrollere yer verebilirler ve müşteriler için de kalite kontrolün belli ölçüde önemi olabilir.

Bazı faaliyetleri değer yaratan ve yaratmayan olarak sınıflandırmak mümkündür. Ancak bazı faaliyetlerin hangi sınıfa konulacağı işletmeden işletmeye anlayış farklılığına göre değişir. Örneğin, makinaların üretim öncesi yapılan ayarları için katlanılan maliyetlerin sınıflandırılması bakış açısına göre değişmektedir. Bazı kişilere göre bu faaliyet müşterinin katlanmak istemeyeceği bir maliyettir ve değer yaratmamaktadır. Ancak bu faaliyet olmadığı takdirde firma sadece bir tip ürün üretebilir. Bu da müşterilerin istemeyeceği bir durumdur. Bu nedenle bu faaliyet, süresi mümkün olduğunca kısa tutulmak kaydıyla, değer yaratmaktadır ve müşterilerin katlanmak isteyeceği bir maliyettir.

Bu konuya bir başka örnek de büyük miktarlarda üretim yapan firmaların katlandığı mamul stok maliyetidir. Müşteriler küçük partilerde mal talep ettikleri için ekstra maliyete katlanmak

istemeyeceklerdir. Ancak az miktarlarda yapılan üretimler mamul stoklarının bitmesine ve müşterilerin istedikleri malı almak için uzun zaman beklemelerine yol açacaksa katlanılan maliyet değer yaratan bir maliyettir.

Firmanın defter değerini arttıran faaliyetler de kimi zaman değer yaratan faaliyetler olarak görülüp maliyetlerine katlanılması gerektiği öngörülür. Defter değeri yüksek, yani kendi sektöründe değerli bir firmadan ürün satın almak bazı müşteriler için itibarlı bir durumdur. Bu nedenle bu müşteriler sadece belli bir firmadan ürün satın alabilmek için aynı kalitede bir ürüne daha fazla ödeme yapabilirler.

Hatalı ürünleri düzeltmek için katlanılan maliyetlerin tümü, hatalı faturalamadan doğan ödemedeki gecikmenin finansman maliyeti, üretim hattındaki makinelerin fabrika içindeki hatalı konumları nedeniyle ilk madde ve malzeme ile yarı mamullerin fabrika içindeki taşıma maliyetleri değer yaratmayan maliyetlerdir. Müşteri açısından bu tip hataların zaten hiç olmaması gerekir.

Üretim sürecindeki her türlü tasarım hatası nedeniyle katlanılması gereken maliyetler, gereksiz üretim, fazla mesai, üretim sırasında çalışanların yapması gereken müdahaleler, hatalı üretim vb. değer yaratmayan faaliyetler olarak kabul edilir. Lojistik maliyetlerin bir bölümü de değer yaratmayan faaliyetlerden oluşabilir. Depoların yeri, üretim birimlerindeki makinelerin konumları ve hammadde temin stratejileri etkin biçimde düzenlenmelidir (Hacırüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 103).

İşletmelerde değer yaratmayan faaliyet konularında çalışanlar çalışma ortamı açısından sorun yaratabilir. Değer yaratmayan faaliyetlerde çalışan işçiler ilgili faaliyetleri yönetimin isteği üzerine yapmaktadırlar. Ancak emeklerini faydasız ve kendilerini gereksiz hissedeceklerdir. Ayrıca, maliyet düşürme çabaları sırasında işlerine son verilecek kişiler arasında olacaklarını bilmeleri bu kişileri mutsuz edecektir.

3. DEĞER YARATAN VE YARATMAYAN FAALİYETLERİN MALİYETLERİNİN HESAPLANMASI

Muhasebe sistemleri maliyeti olan tüm faaliyetleri kayıt eder ve raporlar (Akdoğan, 2009: 27). Muhasebe sistemini yönetimin stratejik kararlarına yardımcı olacak biçimde raporlama yapabilecek ayrıntıda planlamak mümkündür. Bu nedenle ürün bazında faaliyetlerin maliyetleri saptanabilir.

Değer yaratan ve yaratmayan faaliyetlerin ayrımı sadece üretim süreci için değil, aynı zamanda satış, pazarlama ve satış sonrası hizmetler için de yapılmalıdır.

Bağlı varlıklara ait maliyetler önemli bir değer yaratmayan maliyet unsurudur. Bu maliyetler genel üretim maliyetleri içinde yer aldığında maliyetin boyutu finansal raporlarda

izlenememektedir. Bu nedenle bu maliyetlerin mamullere doğrudan yüklenmesi sağlanmalıdır (Şakrak, 2002).

Muhasebe otomasyon sistemi iç denetim amaçlı olarak kullanılmalıdır. Denetim değer yaratmayan bir faaliyet olarak görülmektedir. Ancak denetim maliyetleri firmalar için kaçınılmaz bir maliyettir. Denetim maliyeti tamamen yok edilemese de otomasyon sayesinde düşürülebilir.

İşlemler arasındaki sürenin, hata oranının ve hata oranının en aza indirilmesi değer yaratmayan faaliyetlerin maliyetlerini azaltacak unsurlardır (Şakrak, 2002).

4. ÇAĞDAŞ MALİYET YÖNETİMİ YAKLAŞIMLARI AÇISINDAN DEĞER YARATMAYAN FAALİYETLER

4.1. Değer Mühendisliği

Değer mühendisliği bir ürünün, sürecin veya hizmetin tasarımını analiz ederek en düşük maliyetle gerekli faaliyetleri yapabilmeye odaklanır (Büyükmirza, 2016: 838). Amaç değer yaratmayan faaliyetleri en aza indirmek, eğer mümkünse tamamen ortadan kaldırmaktır. İşlevsellikten ödün vermeden, daha az maliyetli alternatif malzeme ve yöntemlerin kullanılmasını teşvik eder.

Değer mühendisliği bir ürünü tasarım aşamasındayken ele alır. Yeni veya mevcut ürünün tasarımı gözden geçirilerek üretim maliyetlerini düşürmek ve işlevselliğini arttırmak için çalışılır. İyileştirmeler ürün kalitesinden ve müşterinin istediği niteliklerden ödün vermeden yapılmalıdır. Ürün kalitesini düşürerek maliyetleri azaltmaya çalışmak sadece maliyet düşürücü bir stratejidir. Ancak, ürüne değer katmaz. Oysa ürün kalitesini gözeterek en düşük maliyetle üretmek ürüne değer katar.

4.2. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme

Faaliyet tabanlı maliyet sistemi, bir ürünün maliyetinin ürünün yaşam sürecindeki faaliyetlerini inceleyerek giderleri faaliyetlerle ilişkilendiren bir maliyet hesaplama yöntemidir (Özsoy, 2016: 373).

Faaliyet tabanlı maliyet sisteminin tasarımı genellikle beş aşamalıdır:

1. Faaliyetlerin belirlenmesi: Üretim esnasında ortaya çıkan endirekt giderleri ürünler ile ilişkilendirecek faaliyetlerin belirlenmesi aşamasıdır. Ürün geliştirmeden başlayarak üretime hazırlık, üretim planlama, hammadde temini, üretim, kalite kontrol ve satış sonrası hizmetler aşamalarındaki faaliyetler belirlenir. Bir ürünün yaratılması, üretilmesi, tüketiciye ulaştırılması ve sonrasındaki destek hizmetleri sırasında gerçekleşen ve işletmeye maliyeti olan unsurlar belirlenir.

2. Faaliyetlerin gruplandırılması: İşletmeye maliyeti olan faaliyetler gruplandırılır. Bu gruplama genel olarak üretim aşamalarını esas alır. Buradaki üretim aşaması terimi ise yönetimin maliyet raporlamasında görmek isteyeceği faaliyet ayrımlarıdır.
3. Faaliyetlerin maliyetlendirilmesi: Gruplandırılan ilgili faaliyetlerin maliyetlerinin belirlenmesi aşamasıdır.
4. Yükleme anahtarının seçimi: Bazı giderler faaliyetlerle doğrudan ilişkilendirilebilir durumdayken bazı giderler yükleme anahtarı kullanılarak faaliyetlere aktarılabilir. Yükleme anahtarı faaliyetler bazında seçilmelidir. Faaliyet ile maliyetin arasındaki en yüksek ilgiyi sağlayan anahtar yükleme anahtarı olmalıdır. Aksi durumlar maliyetleri sağlıksız hesaplanmasına yol açar.
5. Maliyetlerin ürünlere yüklenmesi: Giderler faaliyetlerle doğrudan veya yükleme anahtarı aktarılır. Faaliyet gruplarının toplam maliyeti bulunur.

Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi sadece bir maliyet hesaplama yöntemi değildir. Üretim faaliyetlerini detaylı analiz etmesi açısından üretim faaliyetlerini geliştirme yöntemi olarak da görülebilir. Faaliyetlere yönelik gözlem ve değerlendirmeler sayesinde işletme içi faaliyetlerin daha verimli olmasını sağlar (Demircioğlu, 2016: 70). Bu yöntem değer yaratmayan faaliyetlerin belirlenmesine yardımcı olarak faaliyet ve süreçlerin iyileştirilmesine hizmet eder.

4.3. Kaizen Maliyetleme

Kaizen "sürekli iyileştirme" demektir. Kaliteyi yükseltirken maliyetlerin de düşürülmesine çalışılır. Üretimin her aşamasında oluşması muhtemel hataları önleyerek sürekli iyileştirmeye çaba harcanmalıdır. İşletmenin başarısı yüksek kaliteyi düşük maliyetlerle sağlamış olmaktadır. Başarı tepe yöneticiden işçiye kadar işletmenin tüm çalışanlarının katılımı ile sağlanabilir.

Kaizen maliyetleme verimsizlikleri üretim süreçlerinden arındırarak toplam üretim maliyetinin ve mamul maliyetinin düşmesini sağlar (Özsoy, 2016: 391). Bu kavram üretim süreçlerine yöneliktir. İşletmeyi verimsizlikten, değer yaratmayan faaliyetlerden arındırmak için üretim süreçleri iyileştirmek gerekir.

4.4. Hedef Maliyetleme

Hedef maliyetleme kavramı ürünün fiyatının pazar tarafından oluşturulduğunu ve işletmenin fiyata etkisinin olamayacağı anlayışına dayanır. Fiyatlamada pazar fiyatının belirleyici olması anlayışı açısından klasik maliyet yönteminden farklıdır.

Klasik maliyet yönteminde maliyet artı kar yaklaşımı vardır. Fiyatlandırma maliyetin üzerine eklenen kar marjı ile yapılır. Bu yaklaşımı matematiksel olarak aşağıdaki gibi tanımlayabiliriz: Klasik maliyet yönetimi: Fiyat = Maliyet + Kar Marjı

Bu formülden de görüleceği üzere klasik yaklaşımda ürün fiyatını işletme belirlemektedir. Maliyetin düşürülmesi üzerine bir baskı yoktur. Oysa hedef maliyetleme yaklaşımında

maliyetlerin düşürülmesi için devamlı baskı vardır. Fiyatı müşteriler belirlediğinden işletme arzu ettiği karı yakalamak için maliyetlerini düşürmelidir.

Hedef maliyetleme yaklaşımını matematiksel olarak aşağıdaki gibi açıklayabiliriz: Hedef Maliyet = Pazar Fiyatı - Arzu Edilen Kar Marjı

Hedef maliyetleme uygulama aşamaları aşağıdaki gibidir (Demircioğlu, 2016: 35):

1. Müşterinin ilgili ürün için ödemek istediği pazar fiyatı belirlenir.
2. İşletmenin ilgili üründen beklediği kar belirlenir.
3. Hedef maliyet pazar fiyatından beklenen kar payı çıkartılarak belirlenir.
4. Üretim sırasında oluşacak ürünün gerçek maliyeti tahmin edilir.
5. Hesaplanan gerçek maliyet hedef maliyetin üzerindeyse ürünün tasarım aşamasından başlayarak üretim süreci gözden geçirilir; kaliteden ödün vermeden maliyetlerin düşürülmesine çalışılır.

Fiyat işletme tarafından değiştirilemeyeceğine göre işletme ancak ürün maliyetini düşürürse karlılığını arttırabilir. Bu nedenle hedef maliyetleme yönteminde iş süreçlerinin iyileştirilmesi ve değer yaratmayan faaliyetlerin giderilmesi stratejik bir hedeftir.

Hedef maliyetleme planlama ve tasarım aşamasından başlar (Özsoy, 2016: 386). Üretimde israftan kaçınılması ve değer yaratmayan faaliyetlerin en aza indirilmesi üretime geçmeden her aşamanın planlanmasıyla sağlanabilir. Kaliteden ödün vermeden maliyetlerin azaltılması ürün tasarımında yapılacak değişikliklerle mümkün olabilir.

Hedef maliyetleme bir maliyet planlamasıdır, maliyet kontrolü değildir (Demircioğlu, 2016: 32). Ürün yaşam sürecinde ilgili ürünün işletmeye maliyeti ürün üretilmeden önce saptanır ve her aşamanın maliyeti önceden belirlenir. Her aşamada etkin ve verimli olmayan faaliyetler giderilerek maliyetin azaltılması hedeflenir.

Hedef maliyetleme tasarım özelliklerinin ve üretim tekniklerinin kontrolünde kullanılır. Bu nedenle işletmelerde mühendislik aşamalarına etkisi büyüktür.

Hedef maliyetleme yöntemini kullanan işletmelerde geniş kapsamlı katılıma ihtiyaç vardır. Tasarım, üretim, pazarlama, maliyet muhasebesi, satış sonrası hizmet gibi farklı bölümlerde çalışan kişilerin ortak çalışması gerekir. Eğer mümkünse ürün tasarımı aşamasında müşteri ve tedarikçilerin de görüşü alınmalıdır.

Mamul yaşam dönemi boyunca maliyetleri düşürme çabası içinde olan firmalar hedef maliyetleme yöntemini kullanarak değer yaratmayan faaliyetlerini en aza indirmeye çalışmaktadırlar.

5. İŞ AKIŞ ŞEMALARI İLE DEĞER YARATMAYAN FAALİYETLERİN TESPİT EDİLMESİ VE GİDERİLMESİ

İş akış şemaları işletme faaliyetlerinin diğer faaliyetlerle, işletme içi bölümler ve işletme dışı kurumlarla ilişkisinin önceden belirlenen şekiller yardımıyla ifade edilmesidir. İş akış şemaları faaliyetler arası bilgi akışını modeller.

Bu şemalar ihtiyaç duyulan ölçüde detaylandırılır. İşletme genelinde bölümlerin birbirleri ile ilişkilerini gösteren çok genel bir şema hazırlanabilir. Bu birimlerin birbiriyle ilişkisini anlamaya yardımcı olur. Belli bir faaliyetin ilişkilendiği tüm birimlerin ve faaliyetlerin gösterildiği detaylı şemalarsa ilgili faaliyetin modellenmesidir. Grafik olarak faaliyetin modeline bakılması sürecin nasıl çalıştığının ve bilgi akışının kolaylıkla kavranmasını sağlar.

İş akış şemaları genellikle dikdörtgen, yuvarlak gibi temel geometrik şekillerden oluşur. Bu şekiller işletme faaliyetini grafik olarak betimlediği için kolay anlaşılır ve değer yaratmayan faaliyetlerin saptanmasında kolaylık sağlar.

İş akış şemalarında temel şekiller aşağıdaki gibidir:

1. Dış Varlık:

   Bir dikdörtgen kullanılarak gösterilir. Modellenen faaliyet ile ilişkili bir süreç, bölüm veya başka bir kurum olabilir. Dış varlıklar ilgili faaliyete bilgi verir veya bilgi alır. Genellikle şemanın dış kenarlarına yerleştirilir.

2. Süreç:

   Bir işlemin süreç sayılabilmesi için bir veri girdisinin olması, bu veri üzerinde işlem yaparak onu değiştirmesi ve bir veri çıktısının olması gerekir. Süreçler genellikle yuvarlak ile gösterilir.

3. Veri Deposu:

   Sağ tarafı açık bir dikdörtgen şekli kullanılarak tanımlanır. İlgili verinin saklandığı bir bilgi dosyası olup çoğunlukla işletmenin veritabanını işaret eder. İlgili sürecin ihtiyaç duyduğu veri girdisini temin eder ve süreç çıktısını saklamak için kullanılır.

4. Veri Akışı:

   Oklarla ifade edilir. Okun ucu iş veya veri akışının yönü doğrultusundadır. Dış varlıklar, süreçler ve veri deposu arasındaki ilişkiyi gösterir.

İş süreç şemalarının temel ilkeleri aşağıdaki gibidir:

1. Her işlem en az bir girişe ve bir çıkışa sahip olmalıdır.
2. Her veri deposu en az bir veri girişine ve bir veri çıkışına sahip olmalıdır.
3. Depolanmış veriler en azından bir süreçten geçmelidir.
4. Tüm süreçler başka bir sürece veya veri deposuna bağlanmalıdır.

Faaliyet tabanlı maliyetlemede de kullanılan iş akış şemalarının işletme bazında hazırlanması gereksiz yere tekrarlanan faaliyetleri göstermesi açısından faydalıdır. Bu şemalar yöneticilerin firma faaliyetlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Yeniden yapılanma faaliyetleri sırasında da yapılacak değişikliklerin etkilerini saptayabilirler. Değer yaratan ve yaratmayan faaliyetleri sınıflandırdıktan sonra iyileştirme yapmaları bu şemalara bakarak kolaylaşır.

İşletme faaliyetlerini gösteren örnek iş akış şeması aşağıda verilmiştir:

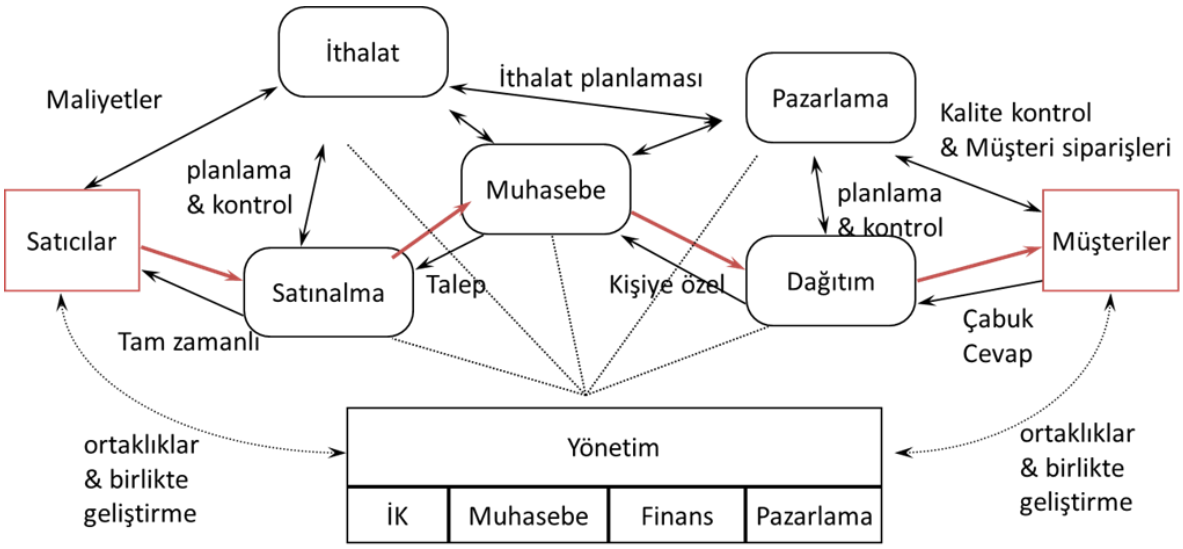

Şekil 1: *Kurumsal bilgi akışı şeması (Post ve Anderson, 2000:288)*

Bu şema en üst seviye kurum içi bilgi akışını göstermektedir. Kurumun ilişkide olduğu satıcılar ve müşteriler dış varlık olarak kabul edilir. Ayrıca, üst yönetim ve insan kaynakları, muhasebe, finans, pazarlama gibi bölümler de bilgi ağı içindeki birimler olduğu için dış varlık olarak değerlendirilir. İthalat, pazarlama, dağıtım, muhasebe işlemleri ve satınalma da kurum içinde gerçekleştirilen temel iş süreçleridir. Dış varlıkları ve süreçleri birbirine bağlayan oklar veri akışını tanımlar. Örneğin, bu şemadan müşteriler sipariş verdiklerinde pazarlama sürecinin başladığı, sonrasında bu taleplerin muhasebe sürecinde değerlendirildiği, müşteri taleplerine ilişkin satınalma sürecinin devreye girdiği görülmektedir. Satınalmanın da istenen ürünü temin etmek için satıcılarla ilişkiye girdiği ve ithalat sürecini başlattığı görülmektedir. Dış varlıkların süreçleri nasıl etkilediği ve hangi konularda bilgi akışı olduğu da şemadan kolaylıkla izlenebilmektedir.

Görüldüğü gibi iş akış şemaları bir faaliyetin modellemesidir. İlgili faaliyetin gerçek hayatta nasıl çalıştığının görsel tanımıdır. İncelemesi ve kavraması kolaydır. Dış varlıklar ve süreçler

arası veri akışı takip edildiğinde hedefe yönelik olmayan gereksiz faaliyetler net biçimde görünür.

İş akış şemalarının kullanımı değer yaratan ve yaratmayan faaliyetleri birbirinden ayırma çabaları sırasında maliyetlerini düşürmeye çalışan işletmelerin yanlışlıkla ürünün faydalı bir özelliği için gerekli olan bir faaliyetini durdurma riskini düşürür. İşletmenin aynı anda süregelen birçok faaliyeti vardır. Bir faaliyet ürüne direkt olarak değer katmayabilir. Maliyetleri düşürmek için ilk bakışta sonlanması gereken bir faaliyet gibi de görünebilir. Ancak, bu faaliyet ürüne katkıda bulunan başka bir sürece girdi sağlıyorsa sonlandırılması olumsuz olacaktır.

6. SONUÇ

Çağdaş maliyet yöntemleri müşteri odaklıdır. Müşteri aldığı malın değerine direkt katkı sağlamayacak tüm faaliyetleri değer yaratmayan faaliyetler olarak görür ve bu faaliyetler için ödeme yapmak istemez. Bu nedenle değer yaratmayan faaliyetler için katlanılan maliyetler engellenmelidir.

Bir faaliyetin değer yaratıp yaratmadığı her zaman kesin olarak belirlenemez. Bazı faaliyetlerin sınıflaması sektöre ve firmanın anlayışına göre değişebilir. Ancak tüm maliyetler en aza indirgenmelidir.

Değer mühendisliği, faaliyet tabanlı maliyetleme, kaizen maliyetleme ve hedef maliyetleme çağdaş maliyet yönetiminde değer yaratmayan faaliyetlerin tespiti ve giderilmesi konusunda öne çıkan yaklaşımlardır.

İş akış şemaları değer yaratmayan maliyetlerin tespitinde anahtar rol oynar. Bazı değer yaratmayan faaliyetleri hemen gidermek mümkün olsa da bazıları ancak yeniden yapılanma sürecinde sistem değişiklikleriyle giderilebilir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Nalan (2009). Maliyet ve Yönetim Muhasebesi Uygulamaları, 8. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

Büyükmirza, Kamil (2016). Maliyet ve Yönetim Muhasebesi, 21. Baskı , Ankara: Gazi Kitabevi.

Demircioğlu, Elif N. (2016). Yönetim Muhasebesinde Çağdaş Yaklaşımlar, Adana: Karahan Kitabevi.

Hacırüstemoğlu, Rüstem ve Şakrak, Münir (2002). Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar , İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Horngren, Charles T. ve diğerleri (2012). Cost Accounting, 14. Baskı, New Jersey: Prentice Hall.

Kaplan, Robet S. ve Cooper, Robin (1998). Cost & Effect, Boston: Harvard Business School Press.

Özsoy, İsmail (2016). Yönetim Muhasebesi, İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği .

Post, Gerald ve Anderson, David (2000). Management Information Systems, 2. Baskı, ABD: McGraw Hill.

Şakrak, Münir (2002, Ekim-Kasım-Aralık). Değer Katmayan Faaliyetler ve Maliyet Yönetimindeki Önemi, *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı:61.

MARKA KİŞİLİĞİNİ TÜKETİCİ YORUMLARINDAN OKUMAK: MİNİ COOPER ÖRNEĞİ

Dr. Öğretim Üyesi Yelda Özlem Kölgelier
Adnan Menderes Üniversitesi/İletişim Fakültesi,
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü
yelda.kolgelier@adu.edu.tr

Doç. Dr. Burcu Öksüz
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Medya ve İletişim Bölümü
burcu.oksuz@ikc.edu.tr

ÖZET: Markaların farklı alanlarda gerçekleştirdiği tüm çalışmaların, kendilerini nasıl sunduklarının, iletişim kurma yollarının, konvansiyonel ve dijital mecralarda verdiği tüm mesajların tüketicilerde bulduğu karşılık, markanın kişiliğinin belirlenmesinin temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, tüketici yorumlarından ve tüketici perspektifinden yola çıkarak Mini Cooper'ın marka kişiliğinin nasıl görüldüğünü ortaya koyabilmektedir. Bu bağlamda markanın Facebook sayfasında paylaştığı içeriklerin altına yazılan tüketici yorumları analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında 23.05.2017 ve 23.05.2018 tarihleri arasında markanın Facebook hesabından paylaşılan ve altına yorum yazılan 129 içerik tespit edilmiş ve bu içeriklere yapılan 1627 yorum incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen verilere göre, tüketiciler marka hakkında bir insanmış gibi yorumlar yapmakta, insana ait özellikleri Mini Cooper markasına atfetmektedir. Tüketiciler, 'çok tatlısın', 'keşke benim olsan' gibi yorumlarla markaya duydukları sevgiyi göstermekte ve sanki arkadaşlarına veya yakınlarına seslenir gibi markaya hitap etmektedir. Yorumlarda en çok kullanılan emojinin kalp olduğu da görülmüştür. Dolayısıyla araştırma sonuçlarına dayanarak Mini Cooper markasının tüketicilerin nezdinde bir kişiliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Marka, marka kişiliği, tüketici yorumları, Mini Cooper.

COMPREHENDING BRAND PERSONALITY FROM CONSUMER COMMENTS: THE CASE OF MINI COOPER

ABSTRACT: All practices carried out in varied areas of a brand, how a brand represent itself, ways of communication preferred by a brand, all messages of conventional and digital media reciprocate to consumers are determine a brand's personality. The aim of the study is to investigate how the Mini Cooper brand personality is seen, based on consumer comments and perspectives. For this purpose, comments of consumers which were written under the content that the brand shared on Facebook pages were analyzed. In this respect, between the dates of 23.05.2017 and 23.05.2018, 129 contents of shared massages by the consumers from the brand's Facebook account and comments left by consumers were analyzed according to their contents. Based on content analysis, consumers comment about the brand like it is a human, such that they attribute the human characteristics to the Mini Cooper brand. Consumers exhibit love to the brand by using sentences like 'you are so pretty', 'I wish you were mine" and call out the brand as if it is their friend or relative. Also, it is seen that the most used emoji was "heart" in the comments. Thereby, it is possible to state that the Mini Cooper brand has a personality for consumers.

Key Words: Brand, brand personality, consumer comments, Mini Cooper.

1.GİRİŞ

Tüketicilerin tanınması ve zihinlerinin ve kalplerinin anlaşılmasına ilişkin çalışmalar, pazarlama alanında karar verici olanların ve araştırmacıların temel bir amacıdır (Öztürk vd., 2018: 140). Bu anlamda günümüzde marka ve markalaşma süreçleri tüketicilere ulaşmak, beklentilerini anlamak, isteklerini yerine getirmek, sorunlarını çözmek ve en nihayetinde tüketicilerin gerek zihinlerine gerekse kalplerine seslenebilmek açısından önemli roller üstlenmektedir. Dolayısıyla markalaşma süreçleri stratejik bir düzlemde gerçekleşmekte ve pek çok unsurun biraraya gelmesi ve uzun soluklu çalışmaların bir sonucu olarak şekillenmektedir. Bu anlamda Erciş ve Çelebi (2016: 754) tarafından ifade edildiği şekilde "Güçlü bir marka yaratma; doğru, etkin bir marka kişiliğinin tasarımı ve yürütülmesi ile ilgilidir". Marka kişiliği günümüzün tüketicilerinin kalplerine ulaşabilmenin etkili bir yolu olarak kabul görmektedir. Markanın diğerlerinden farklılaşmasına aracılık eden kişilik, kendine özgü bir şekilde ve insansı özelliklerle markanın varolmasına fırsat vermektedir. Şöyle ki "markalar için anlam yaratabilmenin en sağlam yolu, tutarlı ve güçlü marka kişilikleri oluşturmaktan geçmektedir" (Ay ve Yakın, 2017: 162).

Bu çalışmanın amacı, kendine özgü bir marka kişiliğine sahip olduğu kabul edilen Mini Cooper markasının, marka kişiliğini tüketicilerin yaptıkları yorumlar üzerinden değerlendirmektir. Günümüzde markayı güçlendiren de, markayı var eden de ve aynı zamanda markaya bir kişilik biçme rolüne dahi sahip olan da tüketicilerdir. Bu gerçekten hareketle çalışma, tüketicilerin giderek güçlendiği ve markalara yorumlarıyla yön verdiği bir dünyada tüketicilerin gözünden markayı görebilmeyi hedeflemiştir.

2. MARKA KİŞİLİĞİ

Marka kişiliği kavramı ilk kez 1958 yılında Martineau tarafından 'bir mağazayı özel kılan maddi olmayan boyutları" ifade etmek için kullanılmıştır. Yazar, bir mağazanın kişiliğinin ya da karakterinin diğerlerinden ayrılmasına destek olacağını vurgulamıştır (Cui vd., 2008: 534). Bir marka, tüketicilerin 'kendilerini ifade etme' ya da markanın duygusal faydalarından yararlanmak için kullandığı bir 'kişiliğe' sahip olmaktadır. (Phau ve Lau, 2000: 52). Aaker (1997: 347) marka kişiliğini "bir markayla ilişkilendirilmiş insani özellikler bütünü" olarak tanımlamaktadır. Diğer bir tanımla marka kişiliği, hem markalara uygulanabilir, hem de markalarla ilişkili olan insan kişiliği özellikleri bütünü olarak açıklanmaktadır (Azoulay ve Kapferer, 2003: 151).

Markanın dışa dönük yüzü olarak görülen marka kişiliği, insan özellikleriyle yakından ilişkili karakteristiklerdir. Markalar arkadaş canlısı, sofistike, prestijli, geleneksel, klasik, biçimsel olarak algılanabilmektedir (Pickton ve Broderick, 2005: 662). Tüketicilerin bir markayı hızlı şekilde ifade edebildiği bir özellik şeklinde açıklanabilen marka kişiliği (Aktuğlu, 2009: 27), yalnızca markanın esas özelliklerini tanımlamasının ötesinde markaya kendine özgü bir bakış sağlayan bir yapıyı ifade eder (Keller, 2008), dolayısıyla sembolik anlatımları ve marka hakkındaki soyut açıklamaları daha fazla kapsar (Elden, 2006: 113).

Markaların sağladığı faydaları fonksiyonel, deneyimsel ve sembolik marka faydaları olmak üzere üç temel türe ayırmak mümkündür. *Fonksiyonel faydalar,* bir markanın problem çözme kapasitesiyle ilgilidir (Colgate'in diş lekelerini yok etmesi veya Fanta'nın susuzluğu gidermesi gibi). *Deneyimsel faydalar,* markayla ilgili duyusal ya da bilişsel memnuniyeti ifade etmektedir (Coca-Cola'nın tadı ya da Mercedes'in sürüş konforu gibi). *Sembolik marka faydaları,* markayı kullanmanın açık etkilerinden türemektedir ve markanın kişiliğinden gelmektedir (Supphellen ve Grønhaug, 2003: 204-205). Marka kişiliğiyle tüketicilerin kişiliklerinin örtüşmesine ya da kişilikler arasında yakınlığa bağlı olarak tüketicilerin satın alma niyetleri ve marka sadakati de artmaktadır (Kale, 2016: 160).

Nasıl ki insanların kişilikleri davranışlarıyla algılanıyorsa; benzer şekilde tüketiciler algıladıkları iletişim ve davranışlara göre bir markaya kişilik atfetmektedir (Azoulay ve Kapferer, 2003: 149). Tüketicilerin bir markaya atfettiği insani özelliklerin değerlendirilmesi, markaya ilişkin tüketici algılarının daha iyi anlaşılmasına öncülük etmektedir. Ancak, marka kişiliği tüketicilerin öznel değerlendirmelerinde yer almaktadır (Cui vd., 2008: 534). Tüketicilerin algıladıkları kişiliğe göre markayı açıklaması, duyguları ve markayla tanımladıkları ilişkileri açısından, markanın algıladıkları özelliklerini sormaktan daha iyi içgörüler sağlamaktadır (Phau ve Lau, 2000: 56).

Önceleri marka kişiliği tesadüfi şekilde uygulansa da, günümüzde markaların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Aktuğlu, 2009: 28). Marka kişiliği, markaların başarı sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir (Zhang vd, 2014). Eğer marka kişiliği daimi, güçlü, kendine özgü ve arzu edilir olursa; markalar ve tüketiciler arasında yakın ilişkiler kurma ihtimalini de artmaktadır (Zhang vd, 2014). Marka kişiliği, marka denkliğinin oluşturulmasını ve geliştirilmesini etkilemekte (Keller, 2008; Phau ve Lau, 2000; Batra vd., 1993), tüketicilerin markayla özdeşleşmesine destek olmakta (Kale, 2016; Ambler ve Styles, 1997), hedefe yönelik iletişim çalışmalarını kolaylaştıracak derinlik ve yapı oluşturmakta (Phau ve Lau, 2000: 56), anlamlı ve sürdürülebilir duygusal farklılaşma için bir temel olarak hizmet görmekte (Farquhar, 1990), tüketicilerin ilgisini tutmak ve sadakat sağlamak için yöntemlerin keşfedilmesinde bir yol sağlamaktadır (Phau ve Lau, 2000: 57).

Girişken ve Giray (2016) tarafından Vodafone'un marka kişiliğine yönelik yapılan araştırmada Beşiktaş taraftarlarının Vodafone markasını daha olumlu algıladıklarını saptamışlardır. Erciş ve Çelebi (2016) beyaz eşya sektörüne yönelik yaptıkları araştırmada, beyaz eşya işletmelerinin marka kişiliklerinin ve kişilikleri doğrultusunda konumlarının farklı olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Aksoy ve Baş (2016) tarafından GSM operatörlerinin marka kişiliklerinin belirlemeye yönelik yapılan çalışmada, operatörlerin marka kişiliklerinin samimiyet boyutu itibariyle farklılaşmadıkları; Turkcell'in coşku, ustalık ve seçkinlik boyutlarında diğer operatörlere göre daha çok başarılı olduğu; sertlik boyutunda ise Vodafone ile eşit, Avea'dan ise daha başarılı olduğu bulgulanmıştır. Supphellen ve Grønhaug (2003) tarafından yapılan araştırmada Batılı markaların marka kişiliklerinin Rus tüketicilerin marka tutumları üzerinde etkileri olduğu; tüketici etnosentrizminin Batılı markaların kişiliklerinin etkileri üzerinde ciddi

ölçüde aracı rol üstlendiği ve düşük düzeyde etnomerkezci olan tüketicilerin yabancı marka kişiliklerinden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, bilinen bir otomobil markası olan Mini Cooper'ın resmi Facebook hesabında yaptığı paylaşımlara yönelik olarak yazılan tüketici yorumlarından hareketle marka kişiliğinin nasıl algılandığını ortaya koymaktır. Böylece Mini Cooper'ın marka kişiliğinin tüketicilerin gözüyle değerlendirilmesi mümkün olabilecektir.

3.2. Mini Cooper

1959 yılında piyasaya sürülen Mini Cooper, ilk olarak Minor ve Austin Seven olarak adlandırılmıştır. 1961 yılı itibariyle adı Austin Mini şeklinde değiştirilmiştir. 1969 yılında Mini adıyla marka haline gelmiştir. Mini Cooper, pazara çıktığı günden bugüne pek çok değişime uğramıştır. 1997 yılına gelindiğinde İngiliz üreticisinin Alman markası BMW'ye geçmesi, Mini Cooper için yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve modern tasarımlarıyla yeni Mini Cooper modellerinin üretimine geçilmiştir (http://www.milliyet.com.tr). Mini Cooper markası kurumsal web sitesinde bu değişimi, "John Cooper Works'ün efsanesinin" devamına ilişkin ilgiyi yeniden canlandıran bir motivasyon olarak görmektedir (https://www.mini.com.tr).

3.3. Veri Toplama Süreci

Araştırma; 23.05.2017-23.05.2018 tarihleri arasında toplam 1 yıllık zaman diliminde Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarına yapılan tüketici yorumlarını kapsamaktadır. Sözü edilen zaman diliminde verilerin elde edilmesi için "içerik çözümlemesi" kullanılmıştır. *"İçerik analizi, mesaj değeri taşıyan her türlü verinin bir amaç doğrultusunda taranması, kategorilere ayrılması, özetlenmesi ve bulguların araştırma amacı doğrultusunda analiz edilmesi ve yorumlanması işlemlerini içeren bilimsel bir araştırma yöntemidir"* (Başfırıncı, 2008: 53). Çalışma kapsamında Geuens ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilen, Dölearslan (2012) tarafından çevrilen ve geçerliliği test edilen "Marka Kişiliği Ölçeği" esas alınmış, tüketici yorumları bu ölçekte yer alan boyutlar üzerinden değerlendirilmiştir. Geuens ve diğerleri tarafından geliştirilen bu ölçek Türkiye, ABD ve 9 Avrupa ülkesinde güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş bir ölçek olduğundan çalışma kapsamında kullanılmasının doğru sonuçlar vereceği düşünülmüştür (Dölearslan, 2012). Marka kişiliği ölçeğinin boyutları Şekil 1'de sunulmuştur:

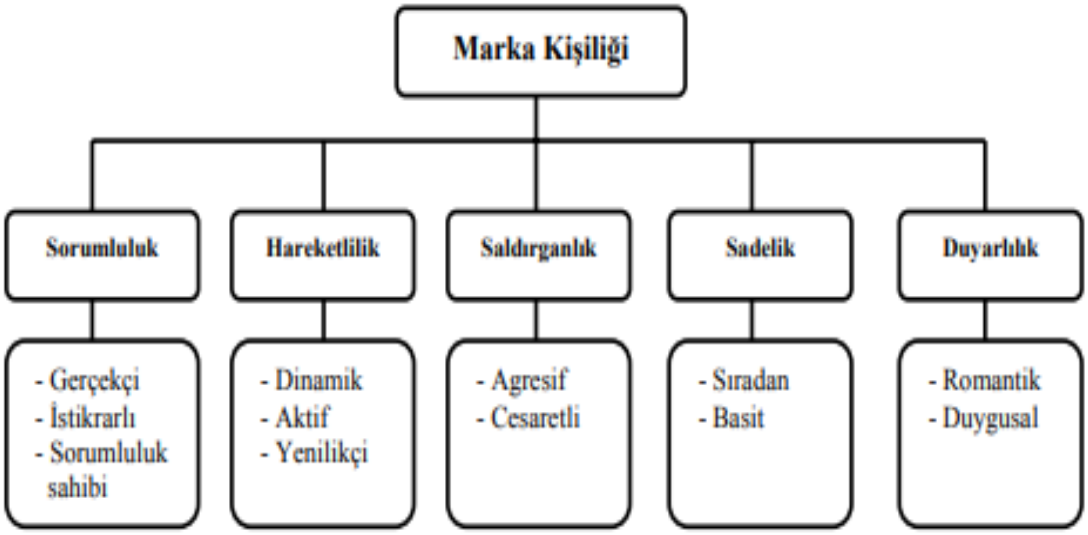

Şekil 1: Marka Kişiliği Ölçeği

Kaynak: Dölearslan, 2012

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Mini Cooper'ın marka kişiliğinin tüketici yorumlarıyla değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen araştırma kapsamında yalnızca tek bir markanın paylaşımlarına yönelik tüketici yorumlarının incelenmesi ve belirlenen tarihler arasındaki yorumların esas alınması çalışmanın temel sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Çözümleme biriminin "cümle ve paragraflar" olması nedeniyle tüketici yorumlarında yer alan görsellerin/videoların ve marka kişiliğiyle alakalı olmadığı düşünülen yorumların çözümleme dışında bırakılması da araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Bu noktadan hareketle çözümleme dışı bırakılan toplam 814 yoruma ilişkin açıklamalara aşağıda yer verilmektedir:

- Tüketicilerin Mini Cooper'ın Facebook'ta paylaştığı içerikleri kendi sayfalarında da paylaşmalarının sonucu olarak içeriklere yapılan kişisel ve marka kişiliğiyle ilişkilendirilemeyecek yorumlar (Kişisel/Alakasız Yorumlar: 586 Yorum).
- Tüketicilerin Mini Cooper'ın Facebook'ta paylaştığı içeriklere ya sadece tanıdıkları kişilerin isimlerini ya da "tam sana göre", "Tam senlik", "Tam benlik" "Yakışır", "Güzel hediye olur", "Bundan bana alalım mı?" gibi yorumlar eşliğinde tanıdıklarını etiketleyerek karşılık verdikleri yorumlar (Etiketleme: 103 Yorum).
- Tüketicilerin Mini Cooper'ın Facebook'ta paylaştığı içeriklere "Çok pahalı", "Tarlabaşı style", "Zorlu koşullara uygun değil", "Bu ne kibrit kutusu. Bu arabaya nasıl para veriyorsunuz anlamıyorum", "Güzel makine de konforu olmuyor bunların", "Sen hiç traktöre bindin mi? Bence o daha güzel. Her yeri surruf", "Tosbağa gibi", "Otobana bile zor çıkar" , "Bir önceki kasa daha rahat kullanılıyordu şimdi oldu bir

tren vagonu beğenmedim", "Bu paraya ne arabalar var?" gibi eleştirilerle karşılık verdiği yorumlar(Eleştiri Yorumları: 60 Yorum)

- Tüketicilerin Mini Cooper'ın Facebook'ta paylaştığı içeriklere "Fiyatı ne kadar?", "ÖTV indirimi var mı?", "Takas var mı?", "John Cooper ruhunu hissetmek kaç para?", "Detaylı bilgi edinmek, test sürüşü yapmak isterim. Çok beğendim", "Dizel seçeneği var mı?", "Hybrit modeller Türkiye'de ne zaman satışa çıkacak", "Nereden satın alabilirim?" gibi ürünlere ilişkin sorularla karşılık verdikleri yorumlar (Ürün Detayı Yorumları: 65 Yorum).

4. BULGULAR

Araştırma kapsamında birbirine benzeyen veriler, oluşturulan kategoriler çerçevesinde bir araya getirilmiş, anlaşılabilirlik gözetilerek düzenlenmiş ve yorumlanmıştır. Böylelikle Mini Cooper'ın Facebook hesabında paylaştığı içeriklere ilişkin tüketicilerin yaptığı yorumlarla markanın kişiliğinin nasıl algılandığı konusunda ipuçları elde edilmiştir. Araştırma bulgularına aşağıda yer verilmektedir:

4.1. Mini Cooper Facebook Hesabına İlişkin Bilgiler

Araştırma kapsamında incelenen Mini Cooper'a ait resmi Facebook hesabının erişim tarihi 23 Mayıs 2017 olmak üzere beğeni sayısının 12.078.010, takipçi sayısının ise 12.072.665 olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamına alınan zaman aralığında Mini Cooper'ın resmi Facebook sayfasından toplam 152 paylaşımda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu paylaşımlardan 23 tanesi yorum içermemesi nedeniyle araştırma dışı bırakılırken geriye kalan 129 paylaşımın çözümlenmesi yoluna gidilmiştir.

Mini Cooper'ın Facebook ortamında paylaştığı 129 içeriğin toplam beğenilme sayısı emojilerle birlikte 295,787; paylaşıma açtığı 31 videonun görüntülenme sayısı ise 1, 118,971'tir. Bu sayılar Mini Cooper'ın Facebook her tür paylaşımının geniş bir kitle tarafından takip edildiğinin kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Mini Cooper'ın paylaştığı 129 içeriğe yönelik olarak; 815 yorumun kadın, 749 yorumun erkek ve 24yorumun ise kadın/erkek birlikte kullanılan profillere sahip tüketiciler tarafından yapıldığı bulgular arasındadır. Dolayısıyla beğeni içerikli yorumların hâkimiyetinden yola çıkarak genel algının tersine Mini Cooper'ın sadece kadınları değil erkekleri de etkilemeyi başaran bir otomobil markası olduğunu ve kadınların da erkeklerin de bu beğeniyi dile getirmekten çekinmediğini söylemek mümkündür.

Araştırma kapsamında değerlendirilen tüketici yorumlarının, Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarından etkilendiği varsayımıyla öncelikle markanın paylaşımlarının konularına göre dağılımı incelenmiş, sonrasında sunum biçimlerine yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. Değerlendirme sonuçlarına göre Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarının konulara göre dağılımı Tablo1'de sunulmuştur:

Tablo 1: Mini Cooper'ın Facebook Paylaşımlarının Konulara Göre Dağılımı

Konularına Göre Paylaşım Türleri	**İçerik Sayısı**
Ürün Tanıtımı/Kampanya Paylaşımları	74
Etkinlik Paylaşımları	26
Marka ile ilgili Paylaşımlar	20
Kutlama/Anma Paylaşımları	7
Katılıma Teşvik Eden Paylaşımlar	2
TOPLAM	**129**

Tablo 1'de görüldüğü üzere Mini Cooper'ın kurumsal Facebook sayfasında en fazla paylaşımın 74 içerikle "Ürün Tanıtımı/Kampanya Paylaşımları" kategorisinde gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Bu kategoride Mini Cooper'ın satışı yapılan otomobil modellerine ilişkin anlatımlar ve anlatımı destekleyen görsel-işitsel mesajlar, yeni çıkacak olan Mini Cooper modellerinin tanıtım materyalleri, otomobil aksesuarlarına ilişkin bildirimler (bisiklet, araba üstü çadır, teknik donanım vb.), kampanya/indirim detayları (koşullar, dönemler, zaman aralıkları vb.) gibi içeriklerin yer aldığı görülmüştür. Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarında en fazla yer verilen ikinci kategorinin 26 içerikle "Etkinlik Paylaşımları" olduğu tespit edilmiştir. "Etkinlik Paylaşımları"nda düzenlenen/düzenlenecek organizasyonların hazırlıkları, duyuruları ve görüntüleri sunulmuştur. Mini Cooper'ın Facebook hesabında en fazla paylaşımda bulunduğu üçüncü kategoriyi "Markayla İlgili Paylaşımlar" oluşturmuştur. Bu kategoride Mini Cooper'ın tarihsel gelişim sürecinden esintiler taşıyan nostaljik otomobillere ve yarışlara ilişkin detaylara, markanın kurucularını, tasarımcılarını ve kahramanlarını hatırlatan mesajlara, markanın ruhunu yansıtan sloganlara, mottolara ve enstantanelere yer verildiği dikkat çekmiştir. Mini Cooper'ın Facebook hesabında en fazla paylaşımda bulunduğu dördüncü kategoriyi ise 7 içerikle "Kutlama/Anma Paylaşımları" oluşturmuştur. "Anneler Günü", "Babalar Günü", "Kadınlar Günü", "Engelliler Günü", "Yeni Yıl", milli ve dini bayramlar kutlamaları, güzel bir haftaya/güne başlama ve keyifli sürüşler gibi iyi dileklerin konu edildiği paylaşımlar bu kategoride yer almıştır. Mini Cooper'ın Facebook hesabında en az paylaşımda bulunduğu kategori ise 2 içerikle "Katılıma Teşvik Eden Paylaşımlar" olarak belirlenmiştir. Bu kategoride tüketicilerin gerçekleştirilecek organizasyonlara katılımları konusunda ikna mesajları dikkat çekmiştir.

Mini Cooper'ın 129 paylaşımı değerlendirildiğinde; içeriklerin tamamının metin ile anlatımın, 99 içerikte fotoğraf ile anlatımın, 30 içerikte videolu anlatımın, 6 içerikte ise 3 boyutlu anlatımın varlığı dikkat çekmiştir. Fotoğraf ile anlatımın çoğunlukla Mini Cooper modellerine ilişkin içeriklerde, videolu anlatımın reklam filmi, ürün lansmanı, etkinlik görüntüleri ve marka mesajlarına ilişkin nostaljik sunumların yer aldığı içeriklerde, 3 boyutlu anlatımların ise aracın kokpitinin sergilendiği içeriklerde kullanıldığı görülmüştür. Bu durumu Tablo 2'de görmek mümkündür:

Tablo 2: Mini Cooper Paylaşımlarının Sunum Biçimlerine Göre Dağılımı

Paylaşım Türü	Paylaşım Sayısı
Metinli Paylaşım	129
Resimli Paylaşım	99
Videolu Paylaşım	30
3Boyutlu Paylaşım	6

4.2. Marka Kişiliği Boyutlarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında çözümlenen 129 paylaşıma tüketicilerin 1627 yorum ile cevap verdiği görülmüştür. Sözü edilen 1627 tüketici yorumu, marka kişiliği ölçeği boyutlarına göre çözümlendiğinde elde edilen dağılım Şekil 2'de gösterilmektedir:

Şekil 2: Tüketici Perspektifiyle Mini Cooper'ın Marka Kişiliği Boyutları

Şekil 2'de gösterildiği üzere; marka kişiliği kapsamında içeriği çözümlenen toplam 813 tüketici yorumunun 737'sinin "duyarlılık", 63'ünün "hareketlilik", 12'sinin "sorumluluk", 1'inin ise "saldırganlık" boyutlarıyla ilişkilidir. Bunun yanında yapılan çözümleme sonucunda "sadelik" boyutunda ele alınabilecek bir tüketici yorumuna rastlanmamıştır.

4.2.1. Duyarlılık Boyutu Bulguları

Facebook paylaşımlarına yapılan yorumlara dayanarak Mini Cooper'ın tüketicilerin zihninde ağırlıklı olarak duygusal ve romantik bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmıştır. Zihinlerde arabadan ziyade bir insan gibi yer edindiği tespit edilen Mini Cooper markasının paylaşımlarına yapılan bazı yorumlarda insana ait güzellik ve çekicilik gibi fiziksel görünüm özelliklerinin yanında sevimlilik, asalet gibi kişilik özelliklerinin de markaya atfedildiği görülmüştür. Bu

bulguyu Mini Cooper araçlar üzerine 2002 yılında Almanya'nın Daimler Chrysler araştırma merkezinde gerçekleştirilen nöro pazarlama araştırmasının sonuçlarıyla okumak mümkündür. Sözü edilen araştırmada deneklere içinde Mini Cooper otomobilinin de yer aldığı pek çok otomobil slaytı gösterilmiş ve bu esnada beyinleri fMRI cihazıyla görüntülenmiştir. Görüntüleme sonucunda Mini Cooper slaytını izleyen deneklerin beyninde, insan yüzüne tepki veren gizemli bölge harekete geçmiş ve deneklerin beyninde hayranlık uyandıran bir yüz belirmiştir. Mini Cooper'ın görüntüsüne ait bu algılama otomobilin çekici ve sempatik bulunmasının özünü oluşturmaktadır (Linstrom, 2011, 38-39).

Ayrıca Mini'ye karşı, kişilerarası ilişkilerde görülen özlem, kavuşma, aidiyet, sadakat, hayal, aşk, tutku gibi duyguların da beslendiği dikkat çekmiştir. Mini Cooper paylaşımlarında ve tüketici yorumlarında sıkça yer verilen #MINIAşk, #MINILove, minibeniol, #birminiverinbana gibi hastaghler de bu duygusal bağı destekler niteliktedir. Tüketicilerin yorumlarında markanın ürettiği otomobillerden bahsederken "araba, araç, taşıt" gibi tanımlamalar kullanmaktan kaçındığı, bunun yerine otomobile adeta kişilik yükleyerek ondan sadece "Mini" şeklinde söz ettiği dikkat çekmiştir.

Bazı tüketicilerin yorumlarında Mini Cooper'la olan bağlarını adeta sevgilileriyle yaşadıkları aşk kadar yoğun ve derin olarak nitelendirdikleri gözlenmiştir. Mini Cooper sahibi olmanın yaşattığı duygunun tarifsizliği ve eşsizliği tüketicilerin yorumlarında sıkça yer bulmuştur. Bunun yansımalarını "Bu araba değil öyle seyredilesi bir şey", "Hakikaten mini aşk bu nedir ya bittim", "Bu araba ya benim olmalı ya toprağın" gibi hayranlık içeren ifadelerde görmek mümkündür. Bu boyutta değerlendirilen bazı yorumlar Tablo 3'te sunulmaktadır:

Tablo 3: Duyarlılık (Romantik, Duygusal) Boyutu Tüketici Yorumu Örnekleri

Toplam Yorum Sayısı	Tüketici Yorumu Örnekleri
	Kuzu bir gün benim olacaksın…
	Aynı benim aşkım gibi…
	Araba değil aşk bunun adı #MINIaşk
	Ahhhhh ah hayalimdeki araba…
	Sonsuz aşk…
	Sen çok yakışıklısın…
	Aşk-ı MİNİ
	Duruşun bir başka…
	Ölünce hurilere söyleyin beni bu arabayla gezdirsinler ☺
	Sen ne güzelsin öyle ☺
	Allah'ım sen ne güzel şeysin öyle

	Tek kelimeyle harika bu benim aşkım…
	Kalbimin atışı değişti.
	Tam bir asalet…
	Canlarım benim…
	Off offffff içim gidiyor sen görünce
	Böyle bir aşk yok benim ol. Âşık oldum herkese söylemem duy Allah'ım dualarımı ☺☺☺☺
737 Yorum	Yaa bu haksızlık kısmetse 27.08.18 benimsin
	Ayy nasıl da sevimli
	İsteyip de elde edemediğim tek sen kaldın MINI
	Romantik araba. Ah ah.. Keşke benim olsa..
	Bu araba değil öyle seyredilesi bişe
	Allah'ım duam belli duyan belli
	Görünce kalbimin küt küt attığı dünya malı. Hep de öyle kalacak.
	Bundan başka bir şey benim kahrımı çekmez.
	Hindistan'da ineğe taparlar. Biz de arabaya tapıyoruz.
	Alıcam seni aklımdasın
	Benim tek hayalim
	Benim olasıca be

Araştırma kapsamında yapılan çözümleme; tüketicilerin kendilerini ifade etmek için emojilerden de sık sık faydalandıklarını ortaya koymuştur. Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarına yönelik yorumlarda duyguların ifadesini güçlendiren toplam 808 emojiye yer verildiği tespit edilmiştir. Tüketicilerin, markanın otomobilin teknik özelliklerini vurguladığı paylaşımlarına dahi duygu yüklü emojilerle karşılık vermesinin emoji sayısını arttıran bir unsur olduğu düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında çözümlenen emojilerin tüketici yorumlarında 2 şekilde kullanıldığı bulgulanmıştır. Bu kullanımlardan ilki; emojinin başlı başına bir yorumu oluşturması yani metin içermemesi, ikincisi ise emojinin yorumların içine yerleştirilmesidir. Çözümlemede emojilerin metin içermeyecek şekilde kullanılması nedeniyle ilk kullanıma ilişkin toplam 184 yorum olduğu görülmüştür. İkinci kullanımıyla ise araştırma kapsamına alınan yorumlarda geçen toplam 808 emoji içinden en fazla tercih edileninin 269 kullanımla "gülme" emojisi olduğu, bunu sırasıyla 257 kullanımla "kalp" emojisinin ve 113 kullanımla "OK" emojisinin

takip ettiği dikkat çekmiştir. Sözü edilen emojilerin olumsuz durumlar için kullanımının yaygın olmadığı; ağırlıklı olarak "gülme" emojisinin esprili/hoşa giden durumlar ile kişisel mesajlaşmalarda; "OK" emojisinin ise onaylama ve beğeni içeren yorumlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu noktalardan hareketle tüketicilerin yorumlarında yer verdiği emojilerin çoğunun olumlu duyguların ifadesi için kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan bu sayılara en yakın paylaşımın 34 kullanımla "ağlama" emojisi olduğu bulgular arasında yer alırken, çoğunlukla bu emojinin tutkuyla ve aşkla bağlı olunan Mini Cooper'a olan özlem ve ona sahip olamamanın yarattığı üzüntüyle ilişkilendirildiği görülmüştür. Tüketici yorumlarında bunların dışında kalan ve paylaşım sayısı 20'nin altında olan göz kırpma, çiçek, araba, dua etme, alkış, hediye, şaşkın/kızgın/düşünceli/ukala/somurtkan/muzip olma gibi pek çok farklı duygu için de toplam 135 emojinin kullanıldığı gözlenmiştir. Sözü edilen bu yorumlar çalışma kapsamında "diğer emojiler" başlığı altında değerlendirilmiştir. Tüketici yorumlarında kullanılan emojilere ilişkin bilgiler Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 4: Tüketici Yorumlarında Kullanılan Emojilerin Dağılımı

Tüketici Yorumu Türü	**Tüketici Yorumu Sayısı**
Gülme	269
Kalp	257
Okey (OK)	113
Ağlama	34
Diğer	135
TOPLAM	**808**

4.2.2. Hareketlilik Boyutu Bulguları

Araştırma kapsamında yapılan çözümlemede Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarına yapılan yorumların 63'ünde aracın işlevsel özelliklerinin vurgulandığı görülmüş ve bu yorumlar marka kişiliğinin "hareketlilik" boyutuyla ilişkilendirilmiştir. Hareketliliğin duyarlılık boyutundan sonra en çok yorum yapılan ikinci boyut olması Mini Cooper'ın güzel ve duygusal olduğu kadar aynı zamanda teknik özellikleriyle de göz dolduran bir otomobil olduğunun göstergesidir. Hareketlilik boyutu kapsamında değerlendirilen bazı yorumlara Tablo 5'te yer verilmektedir:

Tablo 5: Hareketlilik (Dinamik, Aktif, Yenilikçi) Boyutu Tüketici Yorumu Örnekleri

Toplam Yorum Sayısı	Tüketici Yorumu Örnekleri
63 Yorum	Uçak gibi… Gerçek Mini yeni teknoloji… En güzel araba. Olağanüstü. Tasarımcısını tebrik ediyorum… Standartlar üstü… Güzel yapmışlar… Mükemmel araba. Almaya değer… Şahane araba mükemmel. Kullanırken zevkine doyum olmaz… Çok güzel tasarım… Olağanüstü bir makine. Yorumsuz… Tofaş'a binileceğine böyle sağlam arabalara binilmeli Tebrikler… BMW Mini'yi Midi yaptı… Sanat eseri be… Mükemmel bir otomobil be İyi makinadir…

4.2.3. Sorumluluk Boyutu Bulguları

Tüketici yorumlarının çözümlenmesi sonucunda "sorumluluk" boyutu altında değerlendirilebilecek 12 yoruma rastlanmıştır. Sözü edilen yorumlarda tüketicilerin Mini Cooper'ın milli bayramlara, özel gün kutlamalarına ve anma mesajlarına onaylama ve takdir etme içeren yorumlarla karşılık verdiği görülmüştür. Bu anlamda tüketicilerin markanın özel günleri hatırlaması ve hatırlatmasından memnuniyet duyduklarını söylemek mümkündür. Bu boyut kapsamında ele alınan tüketici yorumlarından bazıları Tablo 6'da yer almaktadır:

Tablo 6: Sorumluluk (Gerçekçi, İstikrarlı, Sorumluluk) Boyutu Tüketici Yorumu Örnekleri

Toplam Yorum Sayısı	Tüketici Yorumu Örnekleri
12 Yorum	Aferin sana MINI…
	Bütün annelerin anneler günü kutlu olsun.
	19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı kutlu olsun
	Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Büyük Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü 10 Kasım 1938'den bu yana özlemle saygıyla anıyorum.
	Sevgiyle şükranla anıyorum

4.2.4. Saldırganlık Boyutu Bulguları

Tüketici yorumlarına yapılan çözümlemenin sonucunda Mini Cooper markasının kişiliğinin tüketiciler tarafından "saldırgan" olarak değerlendirilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda Mini, tüketiciler tarafından saldırgan olmasından ziyade asaletiyle ve duruşunun güzelliğiyle anılan bir markadır. Tablo 7'de saldırganlık kapsamına alınan 1 yorum sunulmaktadır:

Tablo 7: Saldırganlık (Agresif, Cesaretli) Boyutu Tüketici Yorumu Örnekleri

Toplam Yorum Sayısı	Tüketici Yorumu Örnekleri
1 Yorum	Bravo John Cooper, sen yaparsın…

4.2.5. Sadelik Boyutu Bulguları

Yapılan çözümleme sonucunda tüketicilerin Mini Cooper'ı sade olarak gördükleri herhangi bir yoruma rastlanmamıştır. Tam aksine tüketicilerin zihinlerinde Mini, "gösterişli, lüks ve olağanüstü" bir otomobil olarak yer etmiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada "marka kişiliğini tüketici yorumlarından okumanın mümkün olduğu" varsayımından hareket edilerek Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarına yapılan tüketici yorumları çözümlenmiştir. Böylece Mini Cooper'ın marka kişiliğinin tüketici tarafından nasıl algılandığı ve yorumlandığı bilgisine ulaşılmıştır.

Mini Cooper'ın Facebook Paylaşımlarına İlişkin Sonuçlar

Mini Cooper'ın Facebook'ta paylaştığı 129 içeriğin tüketiciler tarafından yaklaşık 295,787 kere beğenildiği; paylaştığı 31 videonun ise 1, 118,971 kez görüntülendiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu sayılar, Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarını takip eden geniş bir kitlenin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca Mini Cooper'ın paylaştığı içerikleri; 815 kadın, 749 erkek ve 24 kadın/erkek profiline sahip tüketicilerin yorumladığı tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle beğeni içerikli yorumların hâkimiyetinin görüldüğü araştırma sonucunda Mini Cooper'ın kadınları da erkekleri de etkilemeyi başaran bir otomobil markası olduğu ve söz konusu beğeninin yorumlarla dile getirildiği görülmüştür.

Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarında 129 içeriğin metin, 99 içeriğin fotoğraf, 30 içeriğin video, 6 içeriğin 3 boyutlu anlatım içerdiği dikkat çekmiştir. Fotoğrafın ağırlıklı olarak Mini Cooper modellerine ilişkin içeriklerde, videonun reklam filmi, ürün lansmanı, etkinlik görüntüleri ve marka mesajlarında, 3 boyutlu anlatımların ise aracın içinin 360 derece görüntülenebildiği içeriklerde kullanıldığı görülmüştür.

Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarında; 74 içerikle en fazla "Ürün Tanıtımı/Kampanya Paylaşımları"na yer verildiği tespit edilmiştir. Bu oranı sırasıyla 26 içerikle "Etkinlik Paylaşımları", 20 içerikle "Markayla İlgili Paylaşımları", 7 içerikle "Kutlama/Anma Paylaşımları" takip etmiştir. Mini Cooper'ın Facebook hesabında en az paylaşımda bulunduğu kategoriyi ise 2 içerikle "Katılıma Teşvik Eden Paylaşımlar" oluşturmaktadır.

Mini Cooper'ın Facebook Paylaşımı Yorumlarına İlişkin Sonuçlar

Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarına yapılan marka kişiliğine ilişkin 813 yorum "Marka Kişiliği Ölçeği Boyutları" kapsamında çözümlendiğinde yorumlardan 737'sinin "duyarlılık", 63'ünün "hareketlilik", 12'sinin "sorumluluk", 1'inin ise "saldırganlık" boyutlarını yansıttığı görülmüştür. "Sadelik" kapsamında değerlendirilebilecek herhangi bir yoruma rastlanmamıştır. Bu sonuca göre Mini Cooper markasının tüketicilerin gözünde "duygusal ve romantik" kişiliğiyle ön plana çıktığını (duyarlılık boyutu) söylemek mümkündür. "Duyarlılık" boyutundan tüketici yorumlarıyla en fazla ilişkilendirilen boyutun "hareketlilik" olması tüketicilerin kayda değer bir kısmının Mini Cooper'ı zihinlerinde "dinamik, aktif, yenilikçi" kişiliğiyle canlandırdığını ortaya koymuştur. Ancak hareketlilik boyutuna göndermede bulunan yorumlarla Mini Cooper otomobillerinin tasarımı, teknik özellikleri, performansı gibi işlevsel pek çok özelliğine vurgu yapılmış olsa da hâkimiyetin marka kişiliğinin duyarlılık boyutunu yansıtan güzellik, estetik ve duygusallık içeren yorumlarda olduğu anlaşılmıştır.

Tüketici yorumlarının çözümlenmesi sonucunda marka kişiliğinin "sorumluluk" boyutuyla ilişkilendirilebilecek yorumların varlığı dikkat çekmiş ve markanın tüketicinin zihninde duyarlı ve hareketli olduğu kadar aynı zamanda da "gerçekçi, istikrarlı, sorumluluk sahibi" bir kişiliğe de sahip olduğu bu yorumlardan anlaşılmıştır. Sorumluluk boyutunu yansıtan yorumlarda tüketicilerin Mini Cooper'ın 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, 10 Kasım Atatürk'ü Anma Günü, Anneler Günü gibi özel günler için paylaştığı içerikleri onaylayan ve tekrarlayan ifadeler yer almıştır. Böylece tüketiciler, markanın sözü

edilen günleri hatırlamasından ve hatırlatmasından duydukları memnuniyeti dile getirme fırsatı bulmuştur.

Tüketici yorumlarının çözümlendiğinde; Mini Cooper'ın Facebook paylaşımlarına yönelik olarak sadece 1 yorumun marka kişiliğinin "saldırganlık" boyutuyla ilişkilendirildiği dikkat çekmiştir. Bu rakama dayanarak Mini Cooper'ın marka kişiliğinin tüketiciler tarafından "saldırgan" olarak değerlendirilmediğini aksine asaletiyle ve duruşuyla göz doldurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yapılan çözümlemeler sonucunda tüketicilerin Mini Cooper'ın marka kişiliğini "sadelik" boyutuyla algıladıkları herhangi bir yoruma rastlanmamıştır. Bu sonuç; Mini Cooper'ın tüketicilerin zihninde sıradan ve basit bir kişilikle yer almadığını ve ürettiği otomobillerin de "gösterişli, lüks ve olağanüstü" özellikleriyle anıldığını göstermektedir.

Mini Cooper'ın Facebook paylaşımları ve bu paylaşımlara yönelik yorumlara ilişkin içerik çözümlemesi sonuçları değerlendirildiğinde; bir markanın kendi kontrolünde üretilen iletişim mesajlarının ötesinde tüketiciler tarafından onlara atfedilen kişilik özellikleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda yorumların, tüketicinin algıladığı marka algısı ile kurumun oluşturduğu imaj arasındaki farklılıklara ilişkin fikir verdiğini söylemek mümkün olabilmektedir.

KAYNAKÇA

Aaker, J. L. (1997). Dimensions of Brand Personality, *Journal of Marketing Research*, 34(3), 347-356.

Aksoy, S. ve Baş, M. (2016). Türkiye'de Faaliyet Gösteren GSM Operatörlerinin Marka Kişiliklerinin Karşılaştırılması Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 509-538.

Aktuğlu, I.K. (2009). Marka Yönetimi Güçlü ve Başarılı Markalar İçin Temel İlkeler, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ambler, T. ve Styles, C. (1997). Brand Development versus New Product Development: Toward A Process Model of Extension Decisions, *Journal of Product & Brand Management*, 6(4), 222-234.

Ay, C. ve Yakın, V. (2017). Reklamlarla Marka Kişiliği Geliştirmek: Arketipler Tüketicileri Yakalayabiliyor mu?. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(2), 161-178.

Azoulay, A. ve Kapferer, J. N. (2003). Do Brand Personality Scales Really Measure Brand Personality?. *Journal of Brand Management*, 11(2), 143-155.

Başfırıncı, Ç. Ş. (2008). Bir Pazarlama İletişim Medyası Olarak Web Ortamında İçerik Analizi Yapmanın Güçlükleri ve Olası Çözüm Önerileri, *Yönetim*, 19 (61), 52-71.

Batra, R., Lehmann, D.R. ve Singh, D. (1993). The Brand Personality Component of Brand Goodwill: Some Antecedents and Consequences, David A. Aaker, Alexander L. Biel (Ed.), Brand Equity & Advertising: Advertising's Role in Building Strong Brands (83-96), London: Routledge.

Cui, A. P., Albanese, P. J., Jewell, R. D. ve Hu, M. Y. (2008). Profiling the Brand Personality of Specific Brands. ACR North American Advances.

Dölarslan, E. Ş. (2012). Bir Marka Kişiliği Ölçeği Değerlendirmesi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 1-28.

Elden, M. (2006). Reklam ve Reklamcılık, İstanbul: Say Yayınları.

Erciş, A. ve Çelebi, Y. (2016). Marka Konumlandırma ve Tüketicilerin Marka Kişiliği Algılamaları (Erzurum'da Beyaz Eşya Sektörü Üzerine Bir Araştırma), *Journal of International Social Research*, 9(45), 753-767.

Farquhar, P. H. (1990). Managing Brand Equity. *Journal of Advertising Research*, 30, 7-12.

Girişken, Y., & Giray, C. (2016). Vodafone'un Marka Kisiliği: Besiktaş Taraftarı, Rakip Takım Taraftarları ve Takım Tutmayanların Algılarındaki Fark Üzerine Bir Araştırma, *Ege Akademik Bakış,* 16(1), 65-78.

Kale, G. Ö. (2016). Sosyal Ağlarda Eğlence Faktörü Kullanımının Marka Kişiliğine Etkisi: Starbucks Türkiye ÖrneğI, *TRT Akademi Eğlence Endüstrisi Sayısı*, 1(1), 154-169.

Keller, K. L. (2008). Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity. New Jersey: Pearson/Prentice Hall.

Lindstrom, M. (2011). Buy.ology Satın Almaya Dair Bildiğimiz Her Şey Neden Yanlış?, Çev: Ümit Şensoy, İstanbul: Optimist Yayınları.

Öztürk, S. A., Yücel, N. ve Bayır, T. (2018). Beynimiz ve Dilimiz Aynı mı Konuşuyor? Anket ve EEG Yöntemlerinin Karşılaştırılması: Marka Kişiliği Ölçümü Açısından Bir Araştırma. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 4(1), 139-176.

Phau, I. ve Lau, K. C. (2000). Conceptualising Brand Personality: A Review and Research Propositions. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 9(1), 52-69.

Pickton, D. ve Broderick, A. (2005). Integrated Marketing Communications. London: Prentice Hall.

Supphellen, M. ve Grønhaug, K. (2003). Building Foreign Brand Personalities in Russia: The Moderating Effect of Consumer Ethnocentrism, *International Journal of Advertising*, 22(2), 203-226.

Zhang, K. Z.K. Wang, S. ve Zhao, S. J. (2014). Effect of Brand Pereffect of Brand Personality on Brand Loyalty in Companies' Microblogs, PACIS 2014 Proceedings.

http://www.milliyet.com.tr/yeni-mini-cooper-modelleri-ve-otomobil-2673795/, Erişim Tarihi: 10.12.2018.

https://www.mini.com.tr/tr_TR/home/range/mini-john-cooper-works.html, Erişim Tarihi: 10.12.2018.

TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİ

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
cestepe@gmail.com

Hasret GENÇEL
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, SBE, İktisat Yüksek Lisans Programı
hasretgencel@gmail.com

ÖZET: Beşeri sermaye 1980'li yılların sonlarından itibaren iktisadi büyümenin kaynaklarından biri olarak büyüme literatüründe yer almaya başlamıştır. Beşeri sermayenin artması, sermaye yatırım oranını yükselterek büyümeyi artırmaktadır. Özellikle, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir büyüme sağlayarak kalkınmalarını gerçekleştirmelerinde beşeri sermaye önemli faktörlerden biri durumundadır. Bu çalışmada, beşeri sermaye ve büyüme ilişkisi Türkiye örneğinde ampirik olarak incelenmiştir. Çalışmada, beşeri sermayeyi temsilen kullanılan iki değişken eğitim harcamaları ve mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalarla gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) arasındaki nedensellik ilişkisi 1998:Q1 ve 2016:Q2 dönemi için araştırılmıştır. Analiz sonuçları; GSYH ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalar arasında çift yönlü, GSYH ile eğitim harcamaları arasında ise tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de eğitim harcamalarının ya da daha genel olarak beşeri sermayenin nitelikli hale getirilmesinin önem arz ettiği ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki oluşturduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Ekonomik Büyüme, Eğitim, Granger Nedensellik Analizi

CAUSALITY RELATIONS BETWEEN HUMAN CAPITAL AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

ABSTRACT: Human capital has started to find its place in the growth literature as one of the sources of economic growth since the late 1980s. Increase in human capital accelerates growth by increasing capital investment rate. Human capital is an important factor, especially in the case of performing development by ensuring sustainable growth in developing countries such as Turkey. In this study, the relationship between human capital and growth is empirically assessed for Turkey. In the study, the causality relationship between gross domestic product (GDP) and the human capital is investigated for the period of 1998: Q1 and 2016: Q2. In the model, the variables representing human capital are education expenditures and expenditures on education and professional, scientific and technical activities. The results of the analysis show that there is a bidirectional causal relationship between GDP and the expenditures on professional, scientific and technical activities, while there is a one-way causal relationship between GDP and education expenditures. In this context, it can be argued that education expenditures and more generally increasing the quality of human capital in Turkey is important and have a positive impact on economic growth.

Keywords: Human Capital, Economic Growth, Education, Granger Causality Analysis

GİRİŞ

Ekonomide belirli bir dönemde üretim faktörlerindeki ve/veya teknolojik ilerlemeye bağlı olarak milli gelirdeki sürekli artışa ekonomik büyüme denilmektedir. Ekonomik büyüme, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler arası gelişmişlik farkının tartışılması ile daha çok gündeme gelmiştir. Bu tartışma ile ortaya çıkan Neo-Klasik büyüme teorisi, nüfus artış hızı ve teknolojik gelişmeyi büyümenin temel dışsal belirleyicileri olarak modele dahil etmiştir (Taban ve Kar, 2006:160). Neo-klasik büyüme teorisinin kabul ettiği sermayenin azalan getiriye sahip olması varsayımı ülkelerin sahip olduğu büyüme oranlarının belirli bir noktadan sonra gerçekleşmeyeceğini, bunun sonucu olarak ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının azalacağını (yakınsama hipotezi) ileri sürmektedir. İlerleyen yıllarda, uygulamada yakınsama hipotezinin gerçekleşmemesi, aksine ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının gittikçe artması (ıraksama) bu modelin eleştirilmesine ve iktisadi büyüme alanında yeni bir düşünce ekolünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. İçsel büyüme teorileri olarak anılan bu yeni düşünce ekolünü savunan ekonomistler (P. Romer, R. Lucas, K. Arrow, T.W. Schultz, G.S. Becker, S. Rebelo) ıraksama hipotezini kabul etmişler ve emek ile fiziksel sermaye dışında bir değişkenin daha ekonomik büyüme üzerinde etkili olacağını savunmuşlardır. Beşeri sermaye olarak anılan bu yeni değişken, üretimde faaliyette bulunan bireylerin sahip olduğu ve diğer üretim faktörlerinin (emek, işgücü, girişimci) daha etkin kullanılabilmesini sağlayan bilgi, beceri, tecrübe vb. pozitif değerler olarak tanımlanmaktadır (Eser ve Gökmen, 2009: 43). İçsel büyüme kuramcıları beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha etkili, sürdürülebilir ve fiziksel sermayeye kıyasla belli bir zaman aralığında yalnızca tek bir sektörde değil, aynı anda birden fazla sektörde kullanılabilmesinden dolayı ekonomik sistemde daha etkin olacağını ileri sürmüşlerdir.

Günümüzde ekonomiler, ekonomik büyüme için fiziksel sermaye kapasitesine ek olarak beşeri sermaye kapasitesinin de yeterli düzeyde olması gerektiğinin bilincindedir. Çünkü, kişi başına beşeri sermaye miktarının artması beşeri ve fiziki sermaye yatırım oranının daha yüksek olmasına yol açmakta, bu durum da kişi başına büyümeyi artırmaktadır (Barro, 1991:409). Beşeri sermaye kapasitesi yüksek olan, daha spesifik olarak ifade etmek gerekirse eğitim seviyesi yüksek vatandaşlara sahip olan ülkeler, ekonomik büyüme ve uzun dönemde kalkınma açısından önemli adımlardan birini atmış demektir. İyi eğitilmiş işgücü daha hareketlidir; yeni görev ve becerileri öğrenmeye, yeni geliştirilen çeşitli teknolojileri ve karmaşık ekipmanları uygulamaya yatkındır ve problem çözmede daha yenilikçi yaklaşım tarzına sahiptir (Ali ve Jabeen, 2015:579). Dolayısıyla bu tür vasıf düzeyi yüksek beşeri sermaye, ülkelerin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü olumlu etkilemekte ve kalkınma süreçlerini hızlandırmaktadır.

Beşeri sermaye gücünü eğitimden alır. Dolayısıyla beşeri sermayeyi nitelikli hale getirmek; eğitimde yapılan reformlar, harcamalar, ülkedeki her vatandaşın eşit bir şekilde hak ettiği eğitimden faydalanabilmesini sağlamak gibi koşullarla, kısaca ülkenin eğitime verdiği önem ile doğru orantılıdır. Eğitim seviyesi yüksek olan bir ülkede bireylerin verimliliğinin yüksek olması iş bulma şanslarını arttırır; buna ilave olarak çalışma yaşamındaki pozisyonları ve

becerileri artacağından aldıkları ücretler de yüksek olur. Bu durum işsizlik oranının azalması, ülkedeki refah seviyesinin yükselmesi, yoksulluğun azalması gibi sosyal ve ekonomik birçok olumlu gelişmeyi tıpkı bir domino etkisi gibi beraberinde getirir.

Beşeri sermayenin ekonomik etkilerinin başında ekonomik büyüme üzerindeki etkisi gelmektedir. Lucas (1988)'ın belirttiği gibi, beşeri sermaye özelde işgücünün genelde de tüm üretim faktörlerinin verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Bu bağlamda, beşeri sermaye teknolojik gelişmeyi uyararak da ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi literatürde fazlaca araştırılmış konular arasındadır. Yapılan çoğu araştırmada ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır; ancak beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalara da rastlanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda bu şekilde farklı sonuçlara ulaşılması ve büyümenin yeni kaynaklarından biri olarak beşeri sermayenin büyüme literatüründeki önemini koruması, bu konuda özellikle ampirik düzeyde çalışmaların devam etmesine yol açmaktadır.

Bu çalışmada da beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye örneğinde ampirik olarak incelenmiştir. İki ana başlıktan oluşan çalışmanın ilk bölümünde konuyla ilgili yerli ve yabancı literatürde yapılan ampirik çalışmalardan bahsedilmiş; ikinci bölümde ise 1998:Q1 ve 2016:Q2 dönemi için Türkiye üzerine ekonometrik analiz yapılmıştır. Ekonometrik analiz aşamasında, ekonomik büyümenin temsili değişkeni olarak GSYH, beşeri sermaye temsili değişkenleri olarak da eğitim harcamaları ve mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalar kullanılmıştır. Oluşturulan model ile birlikte ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasındaki ilişki Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, ulaşılan genel sonuçlar yer almaktadır.

4. AMPİRİK LİTERATÜR

Merkantilizmden Neoklasik ekole kadar tüm kuramcılar, ekonomistler ve düşünce ekolleri iktisadi büyümede etkili olan faktörlerin arayışı içinde olmuştur (Öztürk, 2005:28). Bunun yanında, geliştirilen teorilere dayanılarak konuyla ilgili ampirik olarak da birçok çalışma yapılmıştır. Beşeri sermaye ile büyüme ilişkisini ele alan çalışmaların ise 2000'li yıllarda yoğunlaşmakla birlikte, başlangıcını 1960'lı yıllara kadar geri götürmek mümkündür. Bu dönemde ilk çalışmalardan birini yapan Schultz (1961) çalışmasında insanların yeteneklerinin geliştirilmesi ve verimliliğinin arttırılmasının, kısaca insan sermayesine yapılan yatırımların mikro düzeyde işçi başına düşen reel kazançta yükselişe; makro düzeyde ise ulusal üretimde artışa neden olduğunu ileri sürmüştür. Schultz sağlık, eğitim, iç göç üzerine yapılan harcamaların ve iş başında işçilerin aldığı eğitimlerin, ilerleyen zamanlarda daha iyi iş fırsatları yaratılmasında önemli bir etken olduğunu savunmuştur.

Denison (1962) ise çalışmasında, ABD'nin sahip olduğu büyüme kapasitesini sadece fiziksel sermaye ile açıklayamamış ve üç temel soruya cevap aramıştır. Bu sorular "ABD'nin büyümesinin kaynakları nelerdir? Olası gelecekteki büyüme oranı ne olacaktır? Gelecekteki

büyüme oranı, dikkate alınabilecek çeşitli eylemlerle ne kadar değiştirilebilir?" şeklindedir. 1910-1960 dönemini kapsayan bu çalışmada Denison, ABD ekonomisinin büyümesini iki üretim faktörüyle (sermaye ve emek) açıklamaya çalışmış; ancak çalışmada söz konusu dönemde gerçekleşen büyümenin fiziki sermaye ve emek ile açıklanan kısımdan daha büyük olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Denison, beşeri sermaye üzerinde yoğunlaşarak araştırmasına yön vermiştir. Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme üzerine yaptığı analizde, 1929-1957 yılları arasında çalışanların aldığı eğitim miktarı %2 oranında arttırıldığında, bunun belirlenen dönem içinde ABD ekonomisinin toplam reel milli gelir büyümesinin %23'ünün kaynağını oluşturduğunu tespit etmiştir.

Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen öncü çalışmalardan bir diğerini gerçekleştiren Barro (1989) ise, 1960-1985 dönemi için büyüme, verimlilik ve yatırımla ilgili verileri kullanarak 98 ülkeyi kapsayan bir çalışma yapmıştır. Barro yaptığı analizde, büyüme oranı ile kişi başına düşen GSYH'nın başlangıç düzeyi arasındaki basit korelasyonun sıfıra yakın olduğunu saptamasına rağmen, kişi başına düşen insan sermayesi sabit tutulduğunda, korelasyonun büyük ölçüde negatifleştiğini tespit etmiştir. Üstelik, kişi başına düşen GSYH seviyesi göz önünde bulundurulduğunda, büyüme oranı ile insan sermayesinin başlangıç miktarı arasında güçlü bir pozitif ilişkinin olduğu sonucuna varmıştır. Bu nedenle, fakir ülkelerin, yüksek insan sermayesine sahip oldukları takdirde zengin ülkelere yetişme eğiliminde olduğunu iddia etmiştir. Barro aynı çalışmada, ek olarak yüksek insan sermayesine sahip olan ülkelerde düşük doğurganlık ve yüksek oranda fiziksel yatırımcının olduğunu da saptamıştır.

Beşeri sermaye ve büyüme ilişkisi konusunda sonraki dönemlerde, yabancı literatürde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Gelişmiş ülkelerle ilgili önemli çalışmalardan biri Cohen ve Soto (2001)'nun çalışmasıdır. Cohen ve Soto 1960-2000 dönemine ait verilerle OECD ülkelerinin içinde yer aldığı 38 ülke üzerinden yaptıkları çalışmada, yeni bir veri seti kullanmıştır. Oluşturulan yeni veri setinin temel özelliği nüfusun yaş yapısını dikkate alarak hazırlanmış olmasıdır. Çalışmada, ortalama olarak daha düşük eğitim seviyesine sahip olan yaşlı insanların daha yüksek ölüm oranına sahip olduğu görülmüştür. Bu durum işgücünün eğitim düzeyine ait daha net tahminlere ulaşılmasını sağlamıştır. Çünkü önceki oluşturulan serilerde veri kalitesine zarar vermemek adına yaş grupları arasındaki ölüm oranı hesaba katılmamıştı. Ayrıca, bu çalışmada bir ülkedeki farklı eğitim sınıflandırma sistemlerinin kullanılmasından da kaçınılmıştır. Bu tutumla özellikle zaman boyutunda ölçüm hatasının azalması sağlanmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre ise, seçilen OECD ülkeleri için ekonomik büyümenin %8'inin beşeri sermayeden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır (Afşar, 2009: 89). Bunun yanında, Einarsson ve Marquis (1998)'in, Rangazas (2000)'un ABD ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmalarda beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkisinin fiziki sermayeden daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Querios ve Teixeira (2014), Pelinescu (2015), Parlakyıldız (2015) çalışmalarında iki değişken arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, bu ülkelerle ilgili gerek toplu gerekse bireysel olarak yapılan çalışmalarda -Saiful, Wadud ve Islam (2007), Loening, Rao ve Singh (2010), Self ve Grabowski (2004) gibi- beşeri sermayeyi temsilen genel olarak eğitimle ilgili veriler kullanılmıştır. Bu çalışmalardan bireysel ülkeler üzerine yapılan bir çalışma Saiful, Wadud ve Islam (2007) tarafından Bangladeş üzerine yapılan çalışmadır. Çalışmada 1976-2003 yılları verileri kullanılarak Bangladeş örneklemi üzerinden eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Değişken olarak kullanılan GSYH ve eğitim verilerine ek olarak sermaye ve işgücü de modele dahil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda GSYH'dan eğitime, eğitimden GSYH'ya iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu çalışmaların en yenilerinden biri olan Bozkurt ve Balmumcu (2018)'nun çalışmasında 1970-2016 döneminde Türkiye'nin de içinde bulunduğu 30 gelişmekte olan ülke için ekonomik büyüme-beşeri sermaye ilişkisi panel eşbütünleşme analiziyle test edilmiştir. Westerlund'un yapısal kırılmaları da dikkate alan analiz sonucunda değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Konuyla ilgili Türkiye örneği üzerine de özellikle son yıllarda önemli sayıda çalışma yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmalardan bazıları -Çoban (2004), Karabacak, Çalışkan ve Meçik (2013), Boztosun ve Diğerleri (2015)- beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırırken; bazıları –Afşar (2009), Taban ve Kar (2006), Telatar ve Terzi (2010), Pamuk ve Bektaş (2014), Uçan ve Yeşilyurt (2016), Recepoğlu ve Zuhal (2017)- da iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü tespit etme amacına yönelmiştir. Bu konuda Türkiye'de ilk yapılan çalışmalardan olan Kar ve Ağır (2006)'ın çalışmasında, 1926-1994 dönemi verileri kullanılarak Türkiye'de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik testi ile incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının eşbütünleşme yaklaşımı ile gösterildiği çalışmada, beşeri sermaye göstergelerinden eğitim harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğu, sağlık harcamalarına ise ekonomik büyümenin neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Konuyla ilgili en yeni çalışmalardan birini yapan Topallı (2017) ise, çalışmasında Türkiye'de 1960-2012 dönemi için beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini VECM modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanarak araştırmıştır. Çalışmanın sonucuna göre mesleki ve teknik okullardan mezun olanların sayısından kişi başına reel GSYH'ye doğru tek yönlü nedensellik ve kişi başına reel GSYH'den yüksek eğitim kurumlarından mezun olanların sayısına doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Türkiye üzerine yapılan çalışmaların özeti Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmaların Özeti

Yazarlar	Dönem	Yöntem	Bulgular
Çoban (2004)	1980-1997	Granger Nedensellik Testi	İktisadi büyüme üzerinde tüm beşeri sermaye değişkenlerinin etkisinin pozitif yönde olduğu sonucuna varılmıştır.
Taban ve Kar (2006)	1969-2001	Johansen Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	Beşeri sermaye ve eğitim indeksi arasında çift yönlü, bileşik okullaşma indeksinden büyümeye doğru ise tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Erdoğan ve Yıldırım (2009)	1983-2005	ARDL Modeli	Eğitimi temsil eden değişkenlerin bazılarıyla büyüme arasında pozitif, bazılarıyla ise negatif ilişki bulunmuştur.
Afşar (2009)	1963-2005	Granger Nedensellik Testi	Eğitim yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Genç, Değer ve Berber (2010)	1980-2007	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	İhracatla ekonomik büyüme arasında ve beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Telatar ve Terzi (2010)	1968-2016	Granger Nedensellik Testi	Eğitimle büyüme arasında pozitif, nüfusla büyüme arasında ise negatif nedensellik bulunmuştur.
Akgül ve Koç (2011)	1924-2009	Eşik Otoregresif (TAR) Modeli	Yükseköğretimin ekonomik büyümenin önemli bir unsuru olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çalışkan, Karabacak ve Meçik (2013)	1923-2011	Johansen Eşbütünleşme Testi	İlkokula kayıtlı öğrenci sayısı dışındaki tüm beşeri sermaye değişkenleri ile GSYH arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur.
Pamuk ve Bektaş (2014)	1998:01-2013:02	Granger Nedensellik Testi	Eğitim harcamalarından büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Boztosun, Aksoylu ve Ulucak (2015)	1961-2011	Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi	Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisi tespit edilmiştir.
Uçan ve Yeşilyurt (2016)	2006:Q1-2015:Q4	Granger Nedensellik Testi	Büyüme ve eğitim harcamaları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.
Recepoğlu ve Zuhal (2017)	2004-2014	Dinamik Panel Nedensellik Analizi	Türkiye'de ele alınan iller bazında eğitim yatırımları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

5. EKONOMETRİK ANALİZ

2.1. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada Türkiye örneklemi üzerinden 1998:Q1-2016:Q2 dönemi verileri kullanılarak ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi incelenmiştir. Ekonomik büyüme için kullanılan temsili değişken GSYH ve beşeri sermaye için kullanılan temsili değişkenler ise eğitim harcamaları ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalardır. Kullanılan tüm değişkenlerin verilerine TÜİK veri tabanından ulaşılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler ve bunlara ait semboller Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Temsili Değişken	Değişken Türü	Kısaltma
Ekonomik büyüme	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	Bağımlı Değişken	GSYH
Beşeri sermaye	Eğitim harcamaları	Bağımsız Değişken	EH
Beşeri sermaye	Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalar	Bağımsız Değişken	MES

Çalışmada, Türkiye'de ekonomik büyüme ile beşeri sermaye ilişkisini tespit etmek amacıyla Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır. Değişkenler arası nedenselliğin yönünün test edilebilmesine yönelik literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır; fakat yapılan çalışmalarda Granger nedensellik testi en fazla kullanılan yöntemdir (Taban ve Kar, 2006:167). Granger nedensellik testi, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini olayların oluş sırasına göre belirlemektedir. Granger nedensellik testininin uygulanmasına geçmeden önce modelde kullanılacak verilerin durağan olup olmadığının sınanması gerekmektedir.

2.2. Analiz ve Bulgular

Yapılan çalışmada, durağanlığın saptanabilmesi için Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmaktadır. Durağanlık analizi sonucunda zaman serilerinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılması halinde seriler durağanlaştırılmaktadır. ADF birim kök test sonuçları Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler	Sabitli Model	Sabitli Trendli Model	Sabitsiz Trendsiz Model
Seviyesinde	GSYH	0.148023	-3.061888	2.654866
		(0.9673)	(0.1234)	(0.9979)
	Eğitim harcamaları	3.083274	0.287046	5.983723
		(1.0000)	(0.9982)	(1.0000)
	MES*	3.362154	-1.535712	3.362154

		(1.0000)	(0.8081)	(1.0000)
Birinci Derece Farkı	GSYH	-6.568109	-6.580298	-5.739659
		(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)
	Eğitim harcamaları	-10.78335	-11.84487	-2.064525
		(0.0001)	(0.0001)	(0.0382)
	MES	-7.962369	-9.757449	0.300315
		(0.0000)	(0.0000)	(0.7698)

NOT: Hücrelerdeki ilk değer ADF test istatistiğini, parantez içindeki değer ise olasılık değerini göstermektedir.

Gayrisafi yurtiçi hasıla, eğitim harcamaları ve mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamaların test istatistiği %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerindeki kritik değerlerden daha küçüktür. Bu nedenle değişkenlerin seviyelerine uygulanan ADF test sonucuna göre kullanılan değişkenlerin seviyesinde durağan olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuç olasılık (Prob*) değeri ile de teyit edilmiştir. Üç serinin de durağan olmadığı sonucu tespit edildikten sonra, serileri durağan hale getirmek için birinci farkında tekrar test edilmiştir. Tablo 3'de görüldüğü gibi birinci farkı alındıktan sonra serilerin durağan hale geldiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede model aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

$$\Delta GSYH_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta EH_t + \alpha_2 \Delta MES_t + \varepsilon_t \qquad (\Delta\text{:1. farkı ifade etmektedir.})$$

Bir sonraki aşamada VAR gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Modelde kullanılan değişkenlerde serilerin bütünleşme derecesi d=2 iken p gecikme uzunluğunun tespit edilebilmesi için en çok kullanılan kriterler olan Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwarz bilgi kriteri (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) sonuçları tespit edilmiştir. Maksimum gecikme uzunluğu p=10 olmak üzere VAR modeli için elde edilen sonuçlar Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Gecikme Uzunluğu Kriterlerine Göre Gecikme Sayıları

Gecikme Uzunluğu	AIC	SC	HQ
0	79.08411	79.18530	79.12397
1	71.18521	**71.59000***	**71.34468***
2	71.08917	71.7955	71.36824
3	**71.06463***	72.07661	71.46330
4	71.15308	72.46865	71.67135
5	71.15908	72.77825	71.79695
6	71.24626	73.16902	72.00373

7	71.27886	73.50521	72.15593
8	71.36566	73.89560	72.36233
9	71.37104	74.20458	72.48731
10	71.42924	74.56637	72.66512

Tablo 4'de görüldüğü üzere HQ ve SC kriterine göre 1 ve AIC kriterine göre ise gecikme uzunluğu 3 olarak tespit edilmiştir. Bu durum uygulamada sıkça karşılaşılan bir soruna işaret etmektedir. Farklı kriterler farklı gecikme uzunluğu tespit ettiğinde gecikme uzunluğunun hangi kritere göre belirleneceğine karar vermeden önce bilgi kriterlerinin seçmiş olduğu gecikme uzunluklarında otokorelasyon sorunu olup olmadığı test edilmelidir

Tablo 5: Otokorelasyon Analizi Sonuçları

Gecikme Uzunluğu	LM-İstatistik	Olasılık Değeri	Karar
1	15.74515	0.0724	Reddedildi.
2	11.12250	0.2674	Reddedilemedi.
3*	13.30963	0.1491	Reddedilemedi.
4	14.45382	0.1071	Reddedilemedi.
5	13.73116	0.1322	Reddedilemedi.
6	14.12306	0.1180	Reddedilemedi.
7	6.934134	0.6440	Reddedilemedi.
8	18.28242	0.0320	Reddedildi.
9	11.57899	0.2381	Reddedilemedi.
10	14.58490	0.1030	Reddedilemedi.
11	10.18683	0.3356	Reddedilemedi.
12	7.399718	0.5956	Reddedilemedi.

Otokorelasyon LM testi 'otokorelasyon yoktur' biçimindeki hipotezi test etmektedir. Bu nedenle her bir gecikme uzunluğuna ait olasılık değerleri 0.10'dan büyük olduğunda, ilgili gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu olmadığına karar verilir.

$H_0 = P1 = 0 \rightarrow$ Otokorelasyon yok

$Ha \neq P1 \neq 0 \rightarrow$ Otokorelasyon var

Bilindiği üzere SC ve HQ bilgi kriterleri gecikmeyi 1 kabul etmişti. Fakat yapılan otokorelasyon testinde 1. gecikmede olasılık değeri %10'un altında olduğu için otokorelasyon sorunu mevcuttur. Bu nedenle AIC bilgi kriterinin kabul etmiş olduğu 3. gecikme uzunluğu kontrol edilir. Tablo 5'de görüldüğü üzere 3. gecikmede tespit edilen olasılık değeri 0.10'un üzerindedir

ve otokorelasyon sorunu yoktur. Bu nedenle H_0 hipotezi reddedilemez ve AIC gecikme uzunluğu kabul edilip bir sonraki aşamaya geçilir.

Nedensellik analizine geçebilmek için verilerin normal dağılım ve değişen varyans sorununun bulunmaması gerekir. En küçük kareler yöntemi hata teriminin normal dağılım varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle hata teriminin normal dağılıp dağılmadığı test edilmelidir. Bu amaçla Jarque-Bera normallik testi modelin hata teriminin çarpıklık ve basıklık değerleri ile normal dağılımın sahip olduğu çarpıklık ve basıklık değerleri arasındaki farkı hesaplayarak, aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını test eder.

- H_0 hipotezi: Hata terimi normal dağılmaktadır.
- H_a hipotezi: Hata terimi normal dağılmamaktadır.

Tablo 6: Doornik – Hansen Normal Dağılım Testi Sonuçları

Bileşen	Jarque-Bera	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
1	2.411309	2	0.2995
2	5.924460	2	0.0517
3	0.620048	2	0.7334
Ortak Test	8.955817	6	0.1761

Tablo 6'daki sonuçlara göre uygulanan testin olasılık değeri 0.1761'dir. Olasılık değeri 0.10'dan büyük olduğundan, %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi reddedilememektedir. Bu nedenle hata terimlerinin normal dağıldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Nedensellik analizine geçilebilmesi için yapılması gereken bir diğer aşama hata teriminin değişen varyans sorunu taşıyıp taşımadığının sınanmasıdır. Değişen varyans sorunu için uygulanan testin sonucu Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Değişen Varyans Testi

	Ki-kare	df	olasılık
Joint test	342.7679	324	0.2268

- H_0 hipotezi: Değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.
- H_a hipotezi: Değişen varyans sorunu bulunmaktadır.

Bağlı testin verdiği ki-kare istatistiğinin olasılık değeri %10 anlamlılık düzeyine göre değerlendirilerek karar verilebilir. Ki-kare istatistiğinin olasılık değeri 0.2268 ve anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi reddedilemediğinden değişen varyans sorunu olmadığına karar verilir. Artık Var modelinde istatistiksel bir sorun bulunmadığına karar verilebilir.

Toda ve Yamamoto (T-Y) değişkenler seviyelerinde durağan olmadığında, Granger nedensellik testinin uygulanmasına izin veren bir prosedür geliştirmiştir. Bu prosedürün uygulanabilmesi için otokorelasyon sorununun görülmediği AIC 3. gecikme uzunluğu modele dışsal olarak dahil edilmiştir ve Granger nedensellik analizine geçilmiştir. Modelin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$GSYH_t = C_1 + \alpha GSYH_{t-ptd} + \beta EH_{t-ptd} + \theta MES_{t-ptd} + \varepsilon_{1t}$ (p: gecikme uzunluğu)

$EH_t = C_2 + \gamma EH_{t-ptd} + q GSYH_{t-ptd} + \pi MES_{t-ptd} + \varepsilon_{2t}$ (t: ilave gecikme)

$MES_t = C_3 + \lambda MES_{t-ptd} + \gamma GSYH_{t-ptd} + \mu MES_{t-ptd} + \varepsilon_{3t}$ (d: max durağanlık)

Granger iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisini olayların oluş sırasına göre belirlemektedir. Yani önce gerçekleşen olay sonra gerçekleşen olayın nedeni olabilirken tersi mümkün değildir. Bu yapı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modele eklenmesini gerektirmektedir

Wald (F) testi kullanılarak hipotezler test edilmektedir. Çalışmada kabul edilmiş olan hipotezlerin reddedilmesi nedensellik analizi yapılan iki değişkenin arasındaki ilişkinin varlığını göstermektedir.

Granger nedensellik testi sonucunda 3 farklı sonuca ulaşılabilir (Gujarati, 1995:620-621). Bunlar;

- Ele alınan değişken arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunabilir.
- Ele alınan değişken arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunabilir.
- Ele alınan değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmayabilir.

Tablo 8: Bağımlı Değişken GSYH Olduğunda Wald Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYH

Bağımsız Değişkenler	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
EGITIM	8.962544	3	0.0298
MES	7.165325	3	0.0668

Tablo 8'de görüldüğü gibi GSYH ile eğitim harcamaları arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri 0.0298'dir. Bu nedenle %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde eğitimin GSYH'nın Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılır. GSYH ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalar arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri 0.0668'dir. Bu nedenle %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamaların GSYH'nın Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılır.

Eğitim harcamaları ile GSYH arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri Tablo 9'da görüldüğü gibi 0.6965'dir. %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde GSYH'nın eğitim harcamalarının Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılır. Eğitim harcamaları ile mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri ise 0.9857'dür. %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamaların eğitim harcamalarının Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılır.

Tablo 9: Bağımlı Değişken Eğitim Harcamaları Olduğunda Wald Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Eğitim Harcamaları			
Bağımsız Değişkenler	**Ki-Kare**	**Serbestlik Derecesi**	**Olasılık Değeri**
GSYH	1.438803	3	0.6965
MES	0.147001	3	0.9857

Bağımlı Değişken mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar olduğunda ise Wald Testi Sonuçları Tablo 10'da yer almaktadır. Buna göre mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar ile GSYH arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri 0.0016'dır. %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde GSYH'nın mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamaların Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılır. Mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar ile eğitim harcamaları arasındaki ilişkiyi gösteren Ki-Kare istatistiğinin olasılık değeri 0.0183'dür. %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde eğitimin mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamaların Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılır.

Tablo 10: Bağımlı Değişken Mesleki Teknik ve Bilimsel Faaliyetlere Yapılan Harcamalar Olduğunda Wald Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar			
Bağımsız Değişkenler	**Ki-Kare**	**Serbestlik Derecesi**	**Olasılık Değeri**
GSYH	15.25319	3	0.0016
Eğitim	10.03344	3	0.0183

Özetle, gayrisafi yurtiçi hasıla ve mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Eğitim harcamalarından gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ve eğitim harcamalarından mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalara doğru yine tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

6. SONUÇ

Üretim ve verimliliğin temel faktörlerinden biri olarak kabul edilen beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkisi, özellikle son 20-25 yıldır literatürde araştırılan bir konu haline gelmiştir. Beşeri sermayenin nitelikli hale getirilebilmesi için yapılan yatırımlar, harcamalar ve etkili eğitim sistemi gibi politikalar uzun vadede bir ülkenin lehine sonuçlar doğurur. Beşeri sermaye Singapur, G. Kore gibi gelişmekte ülkelerin orta gelir tuzağından nasıl hızlı bir biçimde kurtulduğunu ve gelişme aşamasını çok önceden tamamlamış olan güçlü ülkelerle rekabet edebilecek düzeye gelmiş olduğunu da açıklayan önemli bir faktördür.

Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan ampirik çalışmaların büyük bir çoğunluğunda bu iki değişkenin birbiriyle ilişkili olduğu tespit edilmesine rağmen, az da olsa bu iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin görülmediği çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmada, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi nispeten yeni verilerle Türkiye örneklemi üzerinden Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Çalışmada, 1998:Q1-2016:Q2 dönemi için beşeri sermaye temsili değişkenleri olarak eğitim harcamaları ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlere yapılan harcamalar kullanılırken, ekonomik büyümenin temsili değişkeni olarak ise GSYH alınmıştır.

Yapılan analizler sonucunda, GSYH ile mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Tek yönlü nedensellik ilişkilerinin yönü ise eğitim harcamalarından GSYH'ya doğru ve eğitim harcamalarından mesleki teknik ve bilimsel faaliyetlere yapılan harcamalara doğrudur. Bu sonuçlar, Türkiye'de eğitim harcamalarının ya da daha genel bir ifadeyle beşeri sermayenin nitelikli hale getirilmesine yönelik yatırımların önemli olduğunu ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yarattığını göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de GSYH'dan eğitime daha fazla pay ayrılmalı, sahip olunan nispeten genç insan kaynağının etkin şekilde kullanılmasını sağlayacak politikalar hayata geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

Afşar, M. (2009). 'Türkiye'de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi', *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:1, 85-98

Akgül, I. ve Koç, S. Ö. (2011). "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Eğitim ve Büyüme İlişkisi: Eşik Otoregresif Yaklaşım", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 1-36

Ali, H. ve Jabeen, A. (2015), "Effects of Education on Economic Growth: Evidence from Pakistan", *American Journal of Economics, Finance and Management*, Vol. 1, No. 6, 2015, 579-585

Asteriou, D. ve Agiomirgianakis, G.M. (2001). "Human Capital and Economic Growth-Time Series Evidence from Greece", *Journal of Policy Modelling*, Cilt: 23, Sayı: 5, 481-489

Barro, R. J. (1989). "Economic Growth in a Cross Section of Countries" , *NBER Working Paper Series*, Working Paper No: 3120, September

Boztosun, D., Aksoylu, S. ve Şentürk Ulucak, Z. (2016). "The Role of Human Capital in Economic Growth", *Economics World*, Vol. 4, No. 3, 101-110

Cohen, D. ve Soto, M. (2001). "Growth and Human Capital: Good Data, Good Results", *Journal of Economic Growth,* Cilt:12, Sayı: 1, 51-76

Karabacak, M., Çalışkan, Ş. ve Meçik, O. (2013). "Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 21, 29-48

Çoban, O. (2004). "Beşeri Sermayenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, 131-142

Denison, E.W. (1962). "Education, Economic Growth and Gaps in Information", *The Journal of Political Economy*, Cilt: 70, No: 5, Kısım: 2, 124-128

Erdoğan, S. ve Yıldırım, D. Ç. (2009). "Türkiye'de Eğitim-İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 11-22

Einarsson, T. ve Marguis, M. H. (1998). "An RBC Model with Growth: The Role of Human Capital", *Journal of Economics and Business*, 50 (5), 431-444

Eser, K. ve Gökmen, Ç. E. (2009). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 41-56.

Genç, M. C., Değer, M. K. ve Berber, M. (2010). "Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 29-41

Gujarati, D. N. (1995). Temel Ekonometri, (Çev.: Ü.Şenesen ve G.G.Şenesen), İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Kar, M. ve Ağır, H. (2006). "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 50-68

Loening, J., Rao, B. B. ve Singh, R. (2010). "Effects of Education on Economic Growth: Evidence from Guatemala", *Munich Personal RePEc Archive*, MPRA Paper no. 23665

Lucas, R. E. (1988). "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22 (1), 3-42.

Öztürk, N. (2005). "İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü", *Sosyoekonomi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 27-44

Pamuk, M. ve Bektaş, H. (2014). "Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 77-90

Parlakyıldız, F. M. (2015). "Seçilmiş OECD Ülkeleri için Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, 93-106

Pelinescu, E. (2015). "The Impact of Human Capital on Economic Growth". *Procedia Economics and Finance*, 22, 184-190.

Queiros, A. ve Teixeira, A. (2014). "Economic Growth, Human Capital and Structural Change: An Empirical Analysis". *FEP Working Papers* 549.

Rangazas, P. (2000). "Schooling and Economic Growth: A King Rebelo Experiment with Human Capital", *Journal of Monetary Economics*, 46 (2), 397-416.

Recepoğlu, M. ve Zuhal, M. (2017). "Türkiye'de Eğitim Yatırımları ile Yerel Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bölgesel Dinamik Panel Nedensellik Analizleri", *The Journal of International Scientific Researches,* 2(8), 1-11.

Saiful, T., Abdul Wadud, Md ve Bin Tariq Islam, Q. (2007). "Relationship Between Education and GDP Growth: A Multivariate Causality Analysis for Bangladesh", *Economics Bulletin,* Cilt: 3, No: 35, 1-7

Schultz, W. T. (1961). "Investment in Human Capital", *The American Economic Review,* Cilt: 51, Sayı: 1, 1-17

Self, S. ve Grabowski, R. (2004). "Does Education at All Levels Cause Growth? India a Case Study", *Economics of Education Review*, Cilt: 23, Sayı: 1, 47-55

Taban, S. ve Kar, M. (2006). "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 159-181

Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2010). "Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, 197-214

Topallı, N. (2015). "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Nisan 2017, 10(2), 129-140.

TÜİK (2018), Temel İstatistikler, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2018, http://www.tuik.gov.tr

Uçan, O. ve Yeşilyurt, H. (2016). "Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Büyüme İlişkisi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 179-185

GAMIFICATION TECHNICS FOR TEACHING LOGISTICS & SUPPLY CHAIN MANAGEMENT

Master Student Amirhossein Barooti
Yeditepe University / Faculty of Social Science Major in International Trade and Logistics Management
amirhossein.barooti@std.yeditepe.edu.tr

Assoc.Prof.Dr. Erkut Akkartal
Yeditepe University / Faculty of Commerce Dept. of International Logistics and Transportation
akkartal@yeditepe.edu.tr

Dr. Gonca Akkartal
Beykent University / Int.Logistics and Transportation
goncaakkartal@beykent.edu.tr

ABSTRACT: In the recent decades Gamification has been getting more popular at teaching methods in supply chain management (SCM), many universities and companies are using SCM simulators as a tool for increasing perception of real Supply Chain (SC) whereas being experienced in SCM will hang on passing long time and energy. Making changes in supply chain and applying innovative ideas for educational purposes is risky and costly and somehow impossible but with a proper SCM simulator students would experience very similar behavior of a real SC by applying what they have learned about SCM. They can see the effects of their decisions on any part of SC, they will learn how to build a successful team work in group team players and the competition between groups will be a great memorable lesson.The aim of this study is to make a comparison between 4 famous simulation games (named; Electronic Beer Game, Supply Chain Game, The Fresh Connection TFC, SCM Globe Game) to find different skills to teach SCM and logistics scientific subjects and their strengths and weaknesses. In this study we are going to perform an exploratory research on previous related lectures and famous SCM simulation games and their abilities to teach SCM and in parallel random sample interviews from students and some company employees has arranged to find out players views and impressions about games and their perception of SCM subjects.Result of this research the user friendly parts and the weaknesses parts will be evaluated by ranking the characteristic of the games in a criteria table and final comparison and conclusion will be discussed.

Key Words: Gamification, Supply Chain Management, Simulation

INTRODUCTION

These days in teaching field of Supply Chain Management (SCM) we hear a lot about Gamification, Simulation Games and Serious games, but what do they really mean? What are the differences between them? Are those a real necessity for today SCM teaching classes? How could we compare them? What are their teaching techniques and their strength and weaknesses? Which SCM scientific subjects would be practiced via games?

The calendar confirms it, we are well into the 21st century the digital age, but university classrooms shout OLD SCHOOL. The blackboard is probably white, and there may be a faculty workstation, projector, and screen displaying PowerPoint presentations. University students are bored and uninspired in many of today's classrooms. Traditional learning strategies are not

successful for the emerging challenges of the technology age (As cited in Rhodes et. al.,2017: 206-207).

Business leaders also argue that the new generation of employees do not have enough practical experience when they step into the workplace, requiring a large amount of training to rectify this problem. A recent concept, known as Gamification, can contribute a solution to this problem. Gamification promotes the use of games and elements of games in education to provide a learning environment to which the youth of today could possibly relate to. With gamification, a learning environment for teachers and students, either in the workplace or in the classroom, can be developed to challenge and build on their existing knowledge (As cited in Henning et. al.,2017: 105-106).

The goal of gamification is typically to induce experiences common to gaming, and to create and increase motivation or engagement via these experiences. At the core of gamification applications is not only the entertainment or enjoyment of the system use itself, but the external consequences that the system motivates the user towards. Individual behavior and activities or organizational performance (As cited in Warmelink et. al.,2018: 1108).

Supply chain management and logistics are key ingredients for success in today's highly competitive global environment. In traditional education, the content is typically taught using textbooks, handouts, and slides. Because supply chain and logistics management is practical, traditional teaching methods may be less appropriate for such courses, as old-fashioned lectures may bore newcomers and experienced employees. Traditional teaching methods may not cover practical materials and may not stimulate students' desire to learn with a high level of learning efficacy. To overcome these problems, the integration of gaming and education has become a supplement for logistics education (As cited in Liu et. al.,2017: 1009).

1. GAMIFICATION, SIMULSTION GAMES, SERIOUS GAMES

Simulations create an environment where learners can apply theory and practice skills in real-world issues related to their discipline. A powerful tool for learning, simulations allow facilitators to integrate multiple teaching objectives in a single process. Simulations motivate students, provide opportunities for active participation, promote deep learning, and develop communication skills, and link knowledge and theory to application (As cited in Rhodes et. al.,2017: 215).

A Serious Game (SG) is before all a game, which has not as primary purpose the entertainment but supports a serious purpose to train, search for or promote three possible cognitive levels: knowledge, skills or behaviors. There are rarely feedbacks and virtually no interaction with eLearning whereas simulation and SG are essentially based on that notion. On the one hand simulations must be realistic as they represent a real phenomenon without alteration of its perception, resulting sometimes in a balance sheet. On the other hand SGs promote a "serious" purpose that must process a kind of entertainment and must end with success or failure. Intrinsic

serious aspects have to remain intact but the process to reach the serious purpose and the appearance are often strongly altered. Gamification is a process that adds score (*e.g.* points) to an activity as a feedback purpose with respect to its properties in terms of the content and form (Gobron, 2017).

All of these approaches flow between each other and can be mixed and matched in any way needed to create the best solution for a client. Never limit yourself by definitions, semantics, lack of understanding or lack of willingness to try new things! This represents the majority of things you should have in mind when you hear the word gamification. Limiting yourself to the standard definition is going to reduce how effective your thinking will be when it comes to designing solutions for people (Marczewski, 2016).

***Figure – 1**, Game Thinking Spectrum (Marczewski, 2016)*

Around the mid-point, the solution will not only have the look of a game, they will also share structural comparisons. Challenges, narratives, scoring systems, RPG (Role Playing Game) elements, feedback, progress etc. (Marczewski, 2016)

***Figure-2**, Differences between Gamification, Simulations, Serious Games and Games (Marczewski, 2016)*

Following example would be a close study to this paper. The learning success of five games – the Beer Game, the LEGO Car Game, the Train Game, the Off Roader LEGO Car Game, and The Fresh Connection (TFC) simulation game was determined through the questionnaires with 195, 78, 12, 11, and 72 participants respectively. The three-dimensional matrix illustrates the relationship of the knowledge, abstraction, and emotional immersion between the games. The results of the emotional immersion dimensions were influenced by the number of rounds that were played, and the period of time for which the students had to participate (As cited in M. Henning, et. al.,2017: 110).

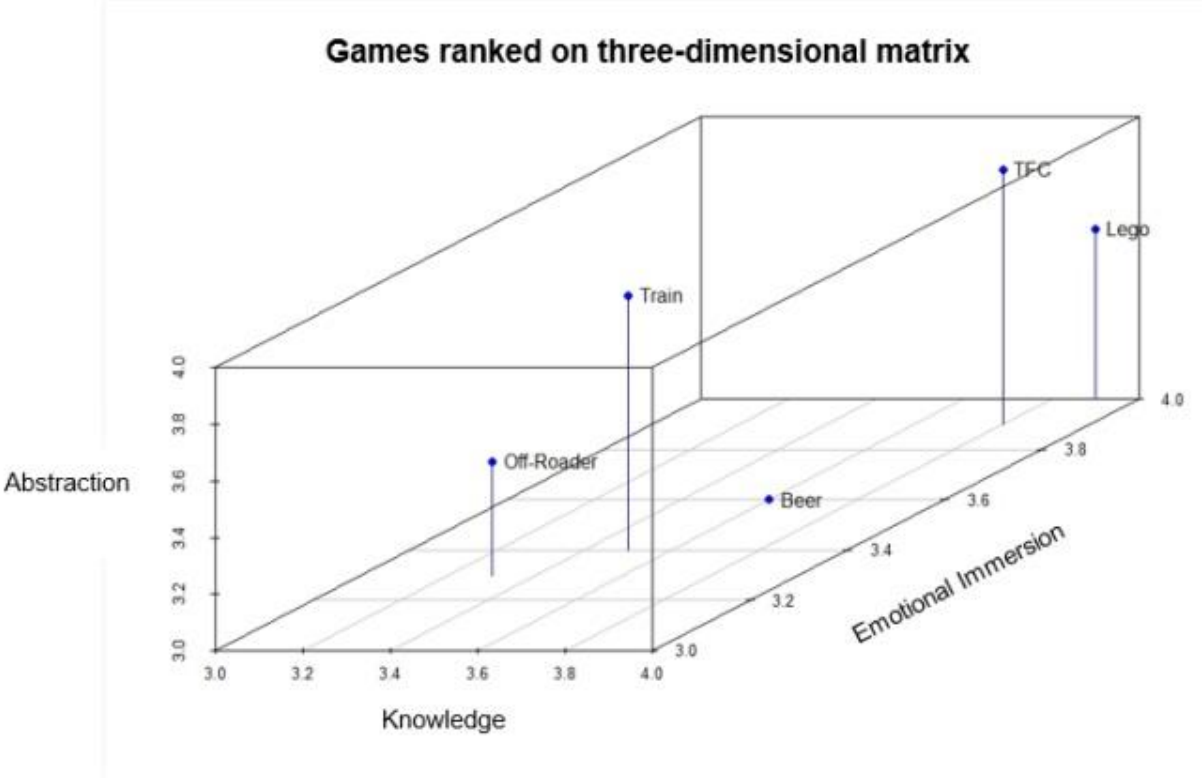

Figure 3 *- Measuring the learning success of the games (M. Henning, 2017)*

1.1. Beer Game as described by Supply Chain Academy

The Beer Game is a role-play simulation game that lets participants experience typical coordination problems of (traditional) supply chains, in which information sharing and collaboration does not exist. In more general terms, this supply chain represents any non-coordinated system where problems arise due to lack of systemic thinking.

This experiential, competitive business simulation game demonstrates the need for coordination throughout the supply chain. Suppliers, manufacturers, sales people, and customers have their own, often incomplete, understanding of what real demand is. Each group has control over only a part of the supply chain, but each group can influence the entire chain by ordering too much or too little. Further, each group is influenced by decisions that others are making.

This lack of coordination coupled with the ability to influence while being influenced by others leads to the Bullwhip Effect (shortages and overstocks across the supply chain). In the Beer Game participants enact a four stage supply chain. The task is to produce and deliver units of beer: the factory produces and the other three stages deliver the beer units until it reaches the customer at the downstream end of the chain.

As a consequence of the bullwhip effect a range of inefficiencies occur throughout the supply chain:

High (safety) stock levels
Poor customer service levels
Poor capacity utilization
Aggravated problems with demand forecasting
Ultimately high cost and low levels of inter-firm trust

While the effect is not new, it is still a timely and pressing problem in contemporary supply chains. (Supply Chain Academy Corporation, 2018)

1.1.1.The Electronic Beer game by Responsive.net Corporation

Insights E-Beer is based on a board game developed at MIT several decades ago, to teach system dynamics in the context of a supply chain. Four team members each take a different position on a simple linear supply chain: retailer, wholesaler, distributor, and factory. Team members place materials orders to their upstream neighbors in response to demand from their downstream neighbors. The objective of the game is to minimize the cost of fulfilling demand. Cost is a function of backlogs and inventory.

A game typically takes 30 to 40 minutes. In one typical application, student teams play two games back-to-back in class. In the first game, students only see local information. In the second game, all four students see retail demand, all orders, and all inventory. Students then experience first-hand how the availability of information can improve supply chain performance.

Student management is a central feature of the software. Instructors use an online interface to create and populate teams, view students, view games in progress, and debrief game results in class. If a student is missing from a team, the server can play the student's position. If a student shows up late, the student can still join a game and take over the server's position (Responsive.net Corporation, 2018).

1.2. Supply chain Game by Responsive.net Corporation

The Supply Chain Game is an online supply network simulator. In a typical setting students are divided into teams and compete against each other in one or two assignments lasting a week each. To meet different demand patterns in five regions, student teams set production and inventory control parameters, transportation choices, and add new factories and warehouses. The objective of the game is to maximize cash position at the end of the game. The game is designed for use in supply chain electives or core courses that emphasize supply chain management. Learning objectives include:

- Forecasting
- Inventory and production control
- Supply network design
- Logistics

1.2.1.SC Game, Assignment described by Sam Wood

Your team has been hired to manage the supply chain for the Jacobs Industries. You can make the following changes to the supply chain:

- New factories and warehouses in regions outside Calopeia.
- Capacity additions to existing factories.
- For each factory the finished goods inventory level at each warehouse that would trigger production of a new batch for that warehouse.
- For each factory, the size of batch produced for each warehouse.
- Whether batches are transported from each factory to each warehouse by mail or by truck.

Your objective is to maximize the cash generated by the foam technology over the remaining year of its lifetime.

1.2.2.SC Game, Decisions described by Sam Wood

Jacobs's management would like to serve the new markets it has identified if serving those markets is profitable. However, serving those markets could be logistically complex. Some decisions to be made include:

- Which new markets should Jacobs sell to?
- When should Jacobs begin serving its new target markets?
- Should Jacobs continue to serve its original market?
- Should the factory in Calopeia be expanded?
- Should factories in other regions be built?
- Should warehouses in other regions be built?
- How should Jacobs schedule production?
- How should inventory in the warehouses by managed?
- How should chemicals be transported from factories to warehouses?
- Which warehouses should serve each target market?

You have been hired to make these decisions. Your goal is to maximize cash position generated by the foam technology over its lifetime (Responsive.net Corporation, 2018).

1.3. The Fresh Connection (TFC Corporation, 2017)

The Fresh Connection is an innovative web-based business simulation. It engages participants in making strategic decisions in the management of a manufacturing company of fruit juices. Working in teams of four, participants will represent the functional roles of sales, purchasing, supply chain and operations. They will be confronted with various real-life, real-time dilemmas. Cross-functional understanding and collaboration are key components, as teams work together to turn the company around.

The Fresh Connection immerses its participants in turning around a manufacturer of fruit juices. Faced with declining performance, the management team must get the company back on track

as soon as possible. It is a high-pressure environment in which effective supply chain management is the key to success.

The management team has four roles:

VP Purchasing: Responsible for selecting the right suppliers and agreeing SLAs (Service Level Agreement) with suppliers, including possible collaboration options.

VP operations: Must decide on capacity in warehouses and production areas and approve investment in bottling lines and mixers. Can introduces various improvement projects. Has the ability to outsource outbound warehousing.

VP Supply Chain: Manages inventories (safety stock and lot size settings), production intervals and the frozen period of production.

VP Sales: Agrees SLAs with customers, manages the product and customer portfolio, and forecasts demand and can introduce collaboration concepts.

Every decision a participant makes has trade-offs, both within and across roles, so participants will only succeed if they align all the disciplines. As the simulation evolves it becomes clear that a supply chain strategy is essential for success and that the strategy must be deployed to functional levels and below to be effective. Winning is about generating the best ROI for the business while still managing your own team's Key Performance Indicators and targets.

Watching the Fresh Connection Introduction Briefing by the Strategy Director on YouTube https://youtu.be/s7ICHtLlFAY would give us a vision through this game.

The Fresh Connections designed for any professional who works as part of cross-functional teams along the value chain. This can include:

- General managers
- Operations managers
- Production managers
- Supply chain managers
- Logistics managers
- Warehouse managers
- Sales/Marketing managers
- Financial managers
- Procurement managers/buyers
- Planners/forecasters

1.4. SCM Globe Game (Hugos, 2018)

Easily and accurately model any supply chain by defining just four entities: products; facilities; vehicles; and routes. Then place them on a map of the world. Their interactions are simulated at the click of a button to project the results of key decisions. It's so simple and fun it could be a game... but it's a mathematically rigorous supply chain simulation. What works in the simulations also works in the real world. SCM Globe is a cloud-based application used in classrooms and online courses.

A Multiplayer Supply Chain Game Competition, Cincinnati Seasonings is the case study most people start with when they begin using SCM GLOBE. There is a factory manufacturing food seasonings sold as a packaged product called the "Spicy Cube." In addition to the factory, there is also a warehouse and three stores, each with their own product demand and quantities of product on-hand. The objective of the case is simple: Meet product demand at the stores for 30 days while lowering operating costs and inventory as much as possible.

This simulation and reporting concept can be used to create a multiplayer game composed of SCM GLOBE and Google spreadsheets. Google is used by many educational organizations and thus integrates with the .edu email accounts of both instructors and students.

Through this process of connected spreadsheets we can create a simple competition where each player copy-pastes their results from their personal SCM GLOBE simulation into a personal Google spreadsheet that's connected to every other player and the course instructor. This provides a live scoreboard showing each player's gross profit achieved, and this is the metric used to judge the performance of each player's supply chain. Whoever has the highest gross profit wins.

Players use data from their supply chain model (demand from the stores, quantity on-hand of all facilities, and production rate in the factory) and make their own forecasts in Google Sheets to aid them in their decision making. For example: Every store has a daily demand and a quantity of the demanded product in stock in the store. How many days will it take before the store consumes the storage it has? Knowing this is critical for determining the delivery schedules with the trucks. We don't tell the player how many days of stored supply they have, but they do know what the quantity on-hand and daily demand in the stores and thus can figure it out for themselves.

The use of the worksheets also allows players to expand the simulation to three months (or more if they wish). Each month serves as an individual turn in the game, it works as follows:

First month (1st turn) — players logon to the SCM GLOBE accounts and import the Cincinnati Seasonings case study from the SCM GLOBE online library. In this first turn every student will have the same store demand and quantity on-hand for the Spicy Cube product in all facilities. This is the original case study many students are already familiar with.

Second month (2nd turn) — there are two changes: Demand at the stores, and quantity on-hand in all five facilities. Demand is changed by the instructor and the new store demand levels are the same for all players. The instructor can choose to have demand go up or down or stay the same at any of the three stores.

Product quantity on-hand — each facility for each individual player will have different quantity on-hand amounts based on the decisions each player made in their first turn. Each turn runs for 30 days. Each player starts the second turn with the quantity on-hand they ended up with on day 30 of their first turn.

Third month (3rd turn) — the store demand and quantity on-hand will change again based on the criteria mentioned above.

The player that has the highest cumulative gross profit by the end of the third turn wins the competition (Hugos, 2018).

SCM Globe Goal by Mhugos: Keep stores supplied with products while also reducing inventory and operating costs. There are many ways to do it, just as there are in the real world:

- change production rates
- try different vehicles, schedules, and delivery routes
- move facility locations… some ideas work better than others

Simulate your ideas and see where they lead. Simulations produce data to create monthly Income and Expense Reports plus key performance indicators. The numbers show which ideas deliver the best results – and which players win.

https://youtu.be/9JnMaztM4Ms watching given link would give a vision about SCM Globe real simulation game.

2. METHODOLOGY

Four famous high tech computer game have been selected; Electronic Beer Game, Supply Chain Game, The Fresh Connection Game (TFC) and SCM Glob Game. Main scenario and characteristics were described in previous section.

In this study after exploratory qualitative literature search on selected games, the collected data will be clarified and classified to groups named as a) SCM scientific subjects b) Game Teaching Techniques c) Time characteristic and d) Approximate cost for student usage (as we know cost always matters even as teaching parameter).

In parallel we have made 5 interviews for each game a random sampling of university students and company employees whom had played and experienced the games to check our findings and add new common experienced information to our data.

Finally according to our total observation the game characteristics would be ranked by their importance in teaching SCM. The game's strength and weaknesses would be described in comparison and conclusion part.

3. FINDINGS

3.1. SCM Scientific Subjects

In the following table, SCM common scientific subjects of the games which find out by this research related to these four SCM games and the quality of covering the subjects by the games are placed. We ranked high coverage 5 point, mid as 3 and low as 1 point for seeing the results in a chart.

Table -1 SCM Scientific subjects covered by simulation games

Topics codes :	E-Beer	SCM	TFC	Globe
(D) Demand Forecasting and fulfillment	High	High	High	High
(F) Finance and Cost minimization	Mid	High	High	High
(G) General SC Management and Planning	Low	High	High	Mid
(S) Supply Management (Procurement)	Low	Low	High	Low
(I) Inventory Management	Mid	High	High	High
(N) Network Design	Low	High	Mid	High
(O) Operations Management	Low	Mid	High	Mid
(R) Routing and Distribution	Low	Mid	Low	High
(W) Warehouse Management	Low	Low	Mid	Low
(B) Bullwhip	High	Mid	Mid	Mid
(L) Lead Time	Mid	Mid	Mid	Mid
(P) Production Management	Mid	Mid	High	Mid
(M) Marketing and Sales	Low	High	High	Low
(C) Contract Management	Low	Mid	High	Low

Table -2 SCM Scientific subjects scoring for simulation games

Topics codes :	E-Beer	SCM	TFC	Globe
(D) Demand Forecasting and fulfillment	5	5	5	5
(F) Finance and Cost minimization	3	5	5	5
(G) General SC Management and Planning	1	5	5	3
(S) Supply Management (Procurement)	1	1	5	1
(I) Inventory Management	3	5	5	5
(N) Network Design	1	5	3	5
(O) Operations Management	1	3	5	3
(R) Routing and Distribution	1	3	1	5
(W) Warehouse Management	1	1	3	1
(B) Bullwhip	5	3	3	3
(L) Lead Time	3	3	3	3
(P) Production Management	3	3	5	3
(M) Marketing and Sales	1	5	5	1
(C) Contract Management	1	3	5	1
Total scores for scientific subject covering	30	50	58	44

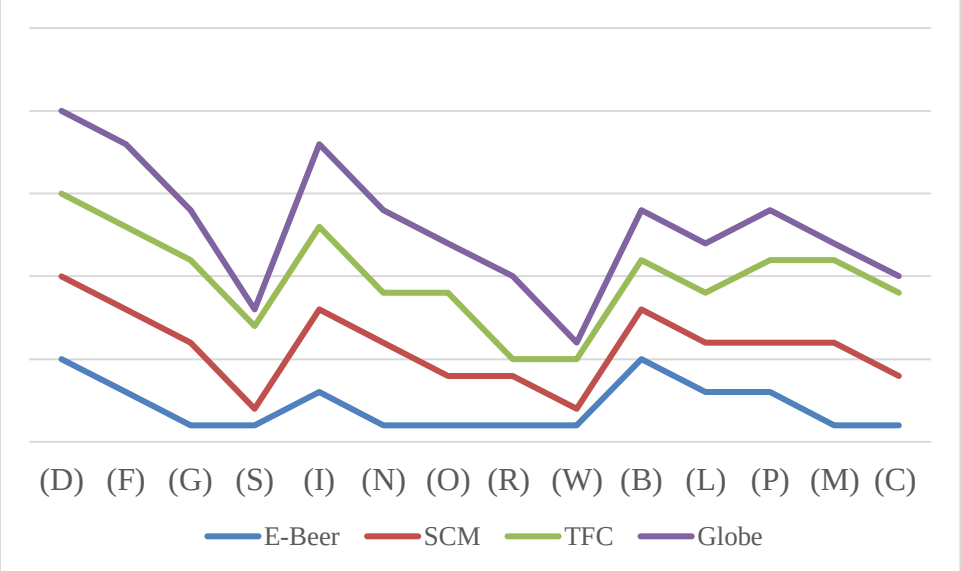

Figure -4 *SCM Scientific Subject Coverage by Games*

3.2. SCM Teaching Techniques

Below table shows the simulator techniques for teaching SCM related to each game. In table-3 and 4, in the last right column we have added importance as our study's vision related to teaching technic importance and value (With same ranking as previous part, high coverage 5 point, mid as 3 and low as 1 point). It's necessary to inform that we have put 0 for importance of the quantity of a variable (for example number of Roles) but not for its effectiveness.

Table -3 Simulator techniques for teaching SCM

Teaching Techniques	E-Beer	SCM	TFC	Globe	Importance
Real Life dilemmas	Mid	Mid	High	High	High
Competitive Sense	Mid	High	High	Mid	High
Decision Making & Result experiencing	Low	High	High	Mid	High
To Put SCM Strategies into Action	Low	High	High	Mid	High
Player can make changes in Variables	Low	Mid	High	Mid	Mid
Number of Rounds (Stages of the game)	2	2	4	3	-
Number of players in each team	4	4	4	1	-
Team Building – Team Work	Mid	High	High	Low	High
Facilitator performance indicating	Mid	High	High	High	High
Transportation Choices available	-	√	-	√	Mid
Number of Roles	4	4	4	3	-
SC Role as Supplier	-	-	√	-	Mid
SC Role as Manufacturer/Production	√	√	-	√	Mid
SC Role as Sales	-	√	√	-	Mid
SC Role as SC management	-	√	√	-	High
SC Role as retailer	√	-	-	-	Mid
SC Role as Wholesaler	√	-	-	-	Mid
SC Role as Distributer	√	√	-	√	Mid
SC Role as Operations	-	-	√	√	Mid
Abstraction	Low	High	High	Mid	High

Table -4 scoring simulator techniques for teaching SCM

Teaching Techniques	E-Beer	SCM	TFC	Globe	Importance
Real Life dilemmas	3	3	5	5	5
Competitive Sense	3	5	5	3	5
Decision Making & Result experiencing	1	5	5	3	5
To Put SCM Strategies into Action	1	5	5	3	5
Player can make changes in Variables	1	3	5	3	3
Number of Rounds (Stages of the game)	2	2	4	3	0
Number of players in each team	4	4	4	1	0
Team Building – Team Work	3	5	5	1	5
Facilitator performance indicating	3	5	5	5	5
Transportation Choices available	0	1	0	1	3
Number of Roles	4	4	4	3	0
SC Role as Supplier	0	0	1	0	3
SC Role as Manufacturer/Production	1	1	0	1	3
SC Role as Sales	0	1	1	0	3
SC Role as SC management	0	1	1	0	5
SC Role as retailer	1	0	0	0	3
SC Role as Wholesaler	1	0	0	0	3
SC Role as Distributer	1	1	0	1	3
SC Role as Operations	0	0	1	1	3
Abstraction	1	5	5	3	5
Total of Quality points × Importance rate	90	191	204	136	-

3.3. Time Characteristics

Following table demonstrates simulator's time parameters. For evaluating time characteristics due to difference time schedules which would be required in teaching centers, we just have evaluated the Debriefing time.

Table -5 Time Characteristics

Time Characteristic	E-Beer	SCM	TFC	Globe
Debriefing duration lasts	Low	Mid	Low	High
Normal Game Duration	40 min	1 week	2 days	1month
Ideal workshop duration (days)	2	14	5	90

Table -6 Time Characteristic evaluation

Time Characteristic	E-Beer	SCM	TFC	Globe	Importance
Debriefing duration	Low	Mid	Low	High	High
Scores	1	3	1	5	5
Debriefing total score	5	15	5	25	-

3.4. Cost characteristics

Table-7 demonstrates estimate game usage cost per student. Cost for student usage is not net and it would be changed differ to countries, number of students and etc.

Table -7 Cost usage for students

Cost Characteristic	E-Beer	SCM	TFC	Globe	Importance
Usage Cost($) Nov2018	10-12	20-24	55-62	55-65	-
Usage Cost	Low	Mid	High	High	High
Scores	1	3	5	5	5
Usage Cost total Scores	5	15	25	25	-

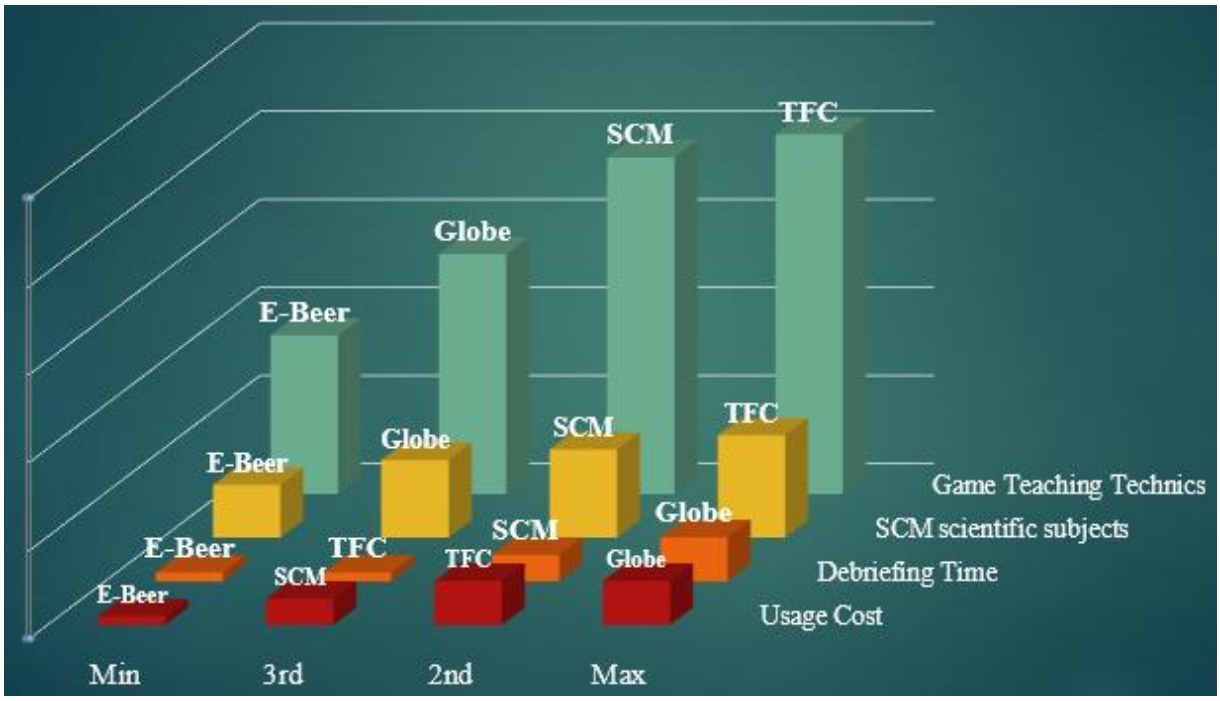

Figure -5 *Comparison of SCM Simulation Games*

CONCLUSION

Considering figure-4, we can say all four games have paid proper attention to demand fulfillment, finance issues, inventory on hand and production. Less attention to warehouse management, supply and procurement except TFC. The common special friendly sides of TFC and SCM are general supply chain management and sales. The strength of SCM Glob are in routing and distributing even on real map and E-Beer is very good for teaching bullwhip effect.

As mentioned players usually play the SCM games in groups. Most games have special Roles for each participant which would induce responsibility sense to the player, in parallel managerial skills for running the given role in SC would be challenged and would give deep memorable learning lesson to participants. One of the most important roles is supply chain manager which specifically covered by teaching techniques in TFC and SCM games. This role would emphasize the duty of SC manager for team building and putting all chains in same decided SC strategy and controlling the progress.

Regarding to time and cost characteristics SCM globe would be suggested for long term educating periods and E-Beer as ice-breaker and quick SCM debriefing and reasonable usage fee, TFC and SCM are proper for middle size workshops with considerable different fees (maybe that's why TFC stands in first stage for scientific subject and teaching technics figure-5). SCM game subsequently is a proper game for teaching SCM.

We know that others may have other opinions, then it is open for all to interpret and add value for future studies.

REFERENCES

Gobron, S. (2017). *SeriouS Game, Gamification,SeriouS Game, Gamification,.* Retrieved from HE-Arc Ingénierie, HES-SO, Neuchâtel: https://www.he-arc.ch/publications/gamification-serious-game

Harald Warmelink, J. K. (2018). Gamification of the work floor: A literature review of gamifying production and logistics operations. *Proceedings of the 51st Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 1108-1117). Hawaii, USA: Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS).

Hugos, M. (2018). *SCM Globe Online Collaborative Supply Chain Simulation Tool*. Retrieved from SCM Glob Web site: https://www.scmglobe.com

Liu, C.-L. (2017). Using a video game to teach supply chain and logistics management. *Interactive Learning Environments* , VOL. 25, NO. 8, 1009–1024.

M. Henning, D. H.-H. (2017). METACOGNITIVE LEARNING: SKILLS DEVELOPMENT THROUGH GAMIFICATION AT THE STELLENBOSCH LEARNING FACTORY AS A CASE STUDY. *South African Journal of Industrial Engineering*, 105-112.

Marczewski, A. (2016). *Game Based Solution Design.* Retrieved from Gamified UK: https://www.gamified.uk/gamification-framework

Responsive.net Corporation. (2018). *Responsive Learning Technologies*. Retrieved from Responsive.net Web site: http://responsive.net

Rhodes, R. (2017). Creating Engaged Learning Environments for Operations and Supply Chain Management. *Journal of Supply Chain and Operations Management*, Volume 15, Number 3.

Supply Chain Academy Corporation. (2018). *Supply Chain Academy*. Retrieved from Supply Chain Academy web site: https://www.supplychain-academy.net

TFC Corporation. (2017). *THE FRESH CONNECTION Corporation*. Retrieved from THE FRESH CONNECTION Web site: https://www.thefreshconnection.biz/company

ÖĞRENCİLEŞTİRME VE ÖĞRENCİ COĞRAFYALARI KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç.Dr. Seda H. Bostancı
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
shbostanci@nku.edu.tr

ÖZET: Kentsel dönüşüm, günümüzde oldukça gündem oluşturan konuların başında gelmektedir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreçlerinde kentlerde büyük dönüşüm süreçleri yaşanmıştır. Doğal afetler, kıtlık ve savaşlar, kurulduklarından beri kentlerde büyük dönüşümlere neden olmuştur. Bu etkilerle kentler, değişim ve dönüşüm süreçlerinin ana sahneleridir. Günümüzde, ülkelerin çoğunda, özellikle metropollerde sayıları gün geçtikçe artan üniversite kampüs alanları, kentlerin mekânsal örüntüsünü şekillendiren en başlıca faktörler arasında yerini almaktadır. Üniversitelerin gelişimi, akademisyenler ve öğrenciler için uluslararası faaliyetlerin artmasına olanak sağlamaktadır. Üniversitelerin yaygınlaşması, ulusal ve uluslararası öğrenci hareketlilikleri ile öğrenci coğrafyalarını yaratmıştır. Bu süreç, kentlerde öğrencilere uygun yurt, kira evi, sosyal aktivite alanları ve restoran gibi çeşitli fonksiyonları içeren bir mekan üretimini tetiklemiştir. Metropollerde, öğrencilerin farklı ülke ya da üniversitenin bulunduğu ülke içindeki farklı bölgelerden gelip yaşam içine karışması doğal bir süreç gibi ilerlemektedir. Bunun yanında, fazla göç hareketliliği yaşamamış az nüfusa sahip kentlerde, üniversite kurulması farklı bir etkiye neden olmaktadır. Dışardan gelen öğrenciler ve kentliler arasında her zaman uyum ilişkileri kurmak kolay olmamaktadır. Böylece kentin bir yerinde eskiden oturanlar o bölgeden ayrılıp, yerlerini öğrencilere bırakabilmektedir. Bu alanlarda öğrenci dışında kalanlar için, tatil dönemleri boş ve güvensiz bir mekan hissi de oluşabilmektedir. Yaşanan bu durum, dönüşüm süreçlerinde soylulaştırma kavramına çağrışım yapan, öğrencileştirme adı altında ele alınmaktadır. Bu çalışma, öğrencileştirme ve öğrenci coğrafyaları kavramları üzerine literatür araştırması yaparak, bu olguların kentsel dönüşüme olan etkilerini tartışmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel dönüşüm, öğrenci coğrafyaları, öğrencileştirme

A STUDY ON THE CONCEPTS OF STUDENTIFICATION AND STUDENT GEOGRAPHIES

ABSTRACT: Urban transformation is one of the most important issues of today. Cities have been experienced a huge transformation process with the shift from the agricultural to industrial society and from the industrial to information society. Natural disasters, scarcity, and wars have caused major transformations in cities since their first establishment. With these impacts, cities are the main scene for the change and transformation processes. Nowadays, university campuses, which is among the main factors that are increasing in number in most of the countries, especially in metropolises, are important functions which shape the spatial patterns of cities. The development of universities leads to internationalization in academicians, students and academic activity fields. When universities have become widespread, student geographies have been created with national and international students. This process has triggered the production of a place suitable for students with some facilities such as a dormitory, house for rent, social activity areas, cafe and restaurants in cities. In metropolises, students from different countries or students from the same country but different city join life as a natural process. Besides, the establishment of a university has a different effect in cities where the population is low and have not experienced much immigration mobility before. It is not always easy to build harmony between out comer students and inhabitants. Thus, the former occupants of the city may leave an area and leave it to the students. Those living who are not students in these areas may feel an empty and insecure place in university holiday periods. This situation is dealt with under the name of studentification, which associates the concept of gentrification in the transformation processes. This study aims to discuss the effects of these phenomena on urban transformation by conducting literature research on studentification and student geography concepts.

Keywords: Urban transformation, student geographies, studentification

1. GİRİŞ

Günümüzde üniversite kampüsleri, kentlerin gelişim süreçlerinde önemli göstergeler arasında yer almaktadır. Üniversiteler kentlerin eğitim ve kültür olanaklarını geliştirirken, yeni bir nüfus yapısının oluşmasına da etki etmektedir. Öğrencilerin kentsel alana mekânsal ve sosyal etkileri sonucu yaşanan dönüşüm süreci literatüre öğrencileştirme olarak eklenmiştir (Smith ve Holt, 2007; Hubbard, 2008). Üniversite ve kent arasındaki ilişkinin sağlıklı sosyal, mekânsal örgütlenmesi, kentin dinamiklerinin iyi analiz edilmesine bağlıdır (Nişancı vd., 2017).

Üniversitelerin kuruluşu ile kentlerin üniversiteye yakın bölgelerinde, öğrenci nüfusunun yerleşimi, sürecinin, mevcut kentlilerin öğrencilerle çeşitli olumlu ve olumsuz etkileşimleri sonucu soylulaştırma terimine benzerlik gösteren öğrencileştirme olgusunu ortaya koyulmuştur. Öğrencileştirme, öğrenci coğrafyaları gibi kavramlar, ulusal ve uluslararası öğrenci hareketliliği yaratmaktadır. Kente üniversite kurulduğunda, yöre halkı yeni gelen öğrenci nüfusundan çeşitli şekillerde etkilenmektedir. Bu etkilerin bir kısmı kentte yatırımların, kültür ve yeme içme mekanlarının çeşitlenmesi sonucu kentte yaşanan canlılıktan yöre halkının da yararlanması ve ekonominin canlanmasını da içeren olumlu yönler. Bir kısmı ise, yöre halkının kültür, gelenek görenek ve yaşam tarzı ile uyum sağlayamadığı öğrenci nüfusu ile öğrencilerin tatil dönemlerinde öğrencilerin kaldığı yerlerin boş sokaklara dönüşümü sonucu kentte yaşanan kopukluk gibi olumsuz yönler olarak gruplandırılabilir.

Çalışmada, üniversitelerin kampüs alanlarının ve üniversite ile gelen öğrenci ve akademik personelin kentlere çeşitli etkilerinin tartışılması hedeflenmektedir. Bu yaklaşım üzerinden kentsel dönüşüm süreçlerinde üniversite kampüs alanlarının etkileri, öğrencileştirme olgusunun kent yaşamına etkisi, öğrenci coğrafyaları ve kent kimliği konuları ele alınmaktadır.

2. ÜNİVERSİTE KAMPÜS ALANLARININ YER SEÇİMLERİNİN KENTSEL DÖNÜŞÜME ETKİLERİ

Kentlerin dönüşümü, tarım toplumu kentlerinden, sanayi kentlerine geçiş sürecinden itibaren, toplumsal farklılıkları daha görünür hale getiren özellikleri ile kentleşme süreci boyunca devamlılığa sahip olmuştur. Yenileme ve dönüşüm sorunları, tarihin ilk dönemlerinden beri depremler, yangınlar ve işgal gibi siyasal nedenlerle kentler belirli periyotlarla yeniden kurulmaları ile başlamış ve süregelmektedir (Tekeli, 2011). 1970'lerde endüstri alanlarının desantralizasyonu kent merkezlerinde potansiyel alanlar oluşturarak, bu alanların yeniden ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Kentsel dönüşüm aşamalı bir süreç olarak yorumlandığında, kentsel durgunluk, kentsel çöküş, kentsel yeniden gelişim, kentsel değişim aşamaları ile kentsel yeniden üretim dinamiklerini gündeme getirmektedir (Gürler, 2005).

Endüstriyel alanların kentsel yeniden işlevlendirme ile yeniden yaşanır duruma dönüştürülmesinde sosyokültürel sürdürülebilirlik ön plandadır. Bu yaklaşımla yeniden işlevlendirme ve sürdürülebilirlik arakesitinde kullanıcı gereksinim ve beklentilerinin dikkate alınması, olumsuz çevre etkilerinden kaçınılması, enerji tüketiminin azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarına dönüştürülmesi, gibi birçok konu bulunmaktadır (Seçer Kariptaş vd., 2012). Özellikle yeniden işlevlendirme ile kirletici bir sanayi alanın bir eğitim yapısına dönüşürken,

temiz enerji kaynakları ile yeniden tasarlanması bulunduğu bölgeye çevresel açıdan zarar veren bir bölgeden, enerji üreten bir bölgeye dönüşme fırsatı yaratmaktadır.

Üniversiteler kent ve çevresini geliştiren önemli projelerdir. Haliç'te Cibali Tütün ve Sigara Fabrikasının Üniversite kampüsüne dönüşüm projesi, 1995 yılında işlevini yitirerek tamamen kapanmış bu bölgenin 1997 yılında eğitim kurumu olarak değerlendirilmek üzere, yap-işlet-devret modeli ile Kadir Has Üniversitesine verilmiştir. Bu alanın üniversite kampüs alanına dönüşüm süreci 2002 tarihinde tamamlanmış ve üniversite eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır (Seçer Kariptaş, vd., 2012).

Haliç'te önemli etkileri olan dönüşüm projelerinden biri de Kağıthane ve Alibeyköy derelerinin birleştiği noktada yer alan Silahtarağa Elektrik Santrali'nin eğitim yapısına dönüşüm projesi yine yeniden işlevlendirme projeleri arasında yerini almaktadır. 1983 yılında elektrik üretimine son verilen yapı 20 yıl boş kalmış ve 2004 yılında Bilgi Üniversitesine tahsis edilmiştir. Santral İstanbul adıyla kültür, sanat ve eğitim amaçlı olarak yeniden işlevlendirilen kampüs ve kültür kompleksi 2007 yılından beri ulusal ve uluslararası etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır (Seçer Kariptaş, vd., 2012). Bilgi Üniversitesi kampüsünün kültürel bir çekim merkezi haline gelmesi bu bölgenin gece gündüz yaşanabilir hale gelmesine olanak sağlamıştır. Kampüs alanı tasarım süreçlerinde, eski fonksiyonunu yaşatan bir müze ve sergi alanı, bazı amfiler bulunmaktadır.

Bu örneklerde görüldüğü gibi İstanbul'da özellikle endüstri yapılarının yeniden işlevlendirme projeleri ile önemli yükseköğretim kurumları ve kültür merkezleri kentin gelişimi adına kazanılmıştır. Böylece, kentin artık işlevini yitirmiş kullanılmayan alanları ve çevrelerindeki yoksul yerleşim alanları, canlı kent merkezlerine dönüşmüştür. Bu alanlarda ev sahipleri de öğrenciler için yemek ve kafeteryalar, kırtasiyeler ve konut kiralama gibi faaliyetleri ile belirli bir ekonomik avantaj elde etmiştir.

Üniversite yer seçimleri, yeniden işlevlendirme alanındaki etkileri kadar, kent merkezlerini canlandırma, kentin gelişim alanlarına nüfus yoğunluğu çekerek yeni gelişim alanları yaratma gibi etkiler de yaratmaktadır. "Ekonomik, mekânsal, sosyal ve ulaşım sistemlerinde yaşanan gelişmeler kampüslerin kent dışında konumlanabilmesine olanak vermiştir" (Çabuk ve Ünal, 2003). Üniversitelerin metropollere etkileri çok sayıda olmalarından kaynaklı karmaşık, belirli kısmı da ölçülmesi zor etkiler yaratmaktadır. Bununla birlikte, kalkınma strateji olarak belirlenmiş bir yaklaşımla, daha az nüfusa sahip, ya da belirli bir ekonomik işlevini kaybetmiş bir kentte üniversite kurulmasının çok daha fazla etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler, kentsel dokunun şekillenmesini, kentin gelişim yönünün üniversiteye kayması gibi mekânsal özellikleri yanında önemli ekonomik etkiler de yaratmaktadır. "Üniversitelerin kente, fiziksel altyapıda iyileşmeler, ekonomik faaliyette canlanma, demografik yapıda değişmeler ve sosyal ve kültürel aktivitelerde canlanma gibi temel etkileri olmaktadır" (Altıntaş ve Baycan, 2015). İktisat ve bölgesel kalkınma terimi olarak bu olguya çarpan etkisi denilmektedir. Çarpan etkisi belirli bir yatırımın, işlevsel hale geldikçe zamanla ilk baştaki yatırım değerini katlaması olarak ifade edilebilir. "Üniversiteler kurulurken, kentte belirli bir yatırım yapılmaktadır. Üniversite faaliyete geçtikten sonra ise üniversitenin kent içinde yaptığı ödemeler, ilk ödemenin kat kat üzerine çıkan bir etki yaratmaktadır. Çarpan etkisi olarak tanımlanan bu modele göre, üniversitenin kendi harcamalarının yanında, öğrencilerin ve üniversite personelinin yaptığı

harcamalar, bu talebi sağlayan işletmelerde ekonomik faaliyeti canlandırarak daha başka ürün ve hizmetlere olan talebi uyarmaktadır" (İzmen ve Daş, 2017). Bu etkiler, genel ülke ekonomisine, kentin belediyesine, çeşitli kurum ve işletmecilerine, sermaye sahiplerine kazanç sağlarken ortaya iki temel sorun çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, üniversite öğrencilerini, ev sahipleri ve hizmet sektöründekilerin ekonomik kaynak olarak görmesi etik değildir. Öğrencilerin, kent içinde ve kampüs yaşamında ekonomik düzeylerine göre farklı olanaklardan yaralanması, diğer öğrenciler için eşitsiz koşullar yaratmaktadır. İkinci olarak, gelir düzeyi orta ve düşük olan kentliler için, kent daha pahalı ve daha zor yaşanır hale gelebilmektedir. Örneğin, kirada oturan ve üniversiteye yakın bir mahallede yaşayan kentlilerin, kira fiyatlarında önemli artışlar olabilmektedir.

3. ÖĞRENCİLEŞTİRME OLGUSUNUN KENT YAŞAMINA ETKİLERİ

Öğrencileştirme yeni bir kavram olarak, kentlerde dönüşüm süreçlerine sosyal etkilerinin ele alındığı bir konudur. Öğrencileştirme sürecinden etkilenen mahalleler, bir başka ifade ile üniversitelerin yakınında yer alan ve öğrencilerin konut talebinin arttığı mahallelerde, kentsel dönüşümde soylulaştırma süreçlerinin etkilerine benzer etkiler bırakmaktadır. Öğrencilerin konut talepleri bu mahallelerin konut fiyatlarını yükseltir ve mahallenin sosyokültürel yapısının sonradan gelen bu öğrencilerin ihtiyaç ve tercihleri doğrultusunda yeniden dönüştürülmektedir (Tuncer ve İslam, 2017). Öğrencileştirme literatürünün temellerini ortaya koyan Smith (2004), öğrencileştirmenin dört temel boyutunu, ekonomik, kültürel, fiziksel ve sosyal olarak gruplandırmıştır. "Öğrencileştirmenin ilk aşamasının ardından öğrenci mahallesi imajı günden güne güçlenmektedir. Yerel topluluk içinde genişleyen öğrencilerin birbirleri arasındaki ilişkiler sağlamlaşırken, diğer sakinler komşularının yerinden edilmesi veya süreci bağlı yer değiştirmesi ve mahallenin kültürel ve ticari donatılarının öğrencilerin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenmesi sonucu mahalleye olan aidiyetlerini zamanla kaybeder" (Tuncer ve İslam, 2017). Bu kentlerdeki dönüşüm sürecinin çok çeşitli sonuçları olmaktadır. Özellikle kentliler, bu tip mahalle dönüşümlerinden endişe duyarak, öğrencilerin kentlerinde sayıca artmasından hoşnutsuz olmaya başlamaktadır. Bunun yanında, öğrencilerin kente gelişi ile artan sosyal olanaklar, kette yaşayan genç nüfusun yaşam kalitesini arttırmaktadır. Kimi zaman üniversitelerin halka yönelik, eğitim, kültür ve sanat faaliyetleri düzenlemeleri de öğrencileştirme sürecinin olumsuz etkilerini yerli halk adına kısmen giderebilmektedir.

Öğrencileştirme konusu alan çalışmaları için önemli potansiyele sahiptir. Bu çalışmalardan birinde İngiltere'de Loughborough kenti seçilmiştir. "Loughborough, üniversitenin ve öğrencilerinin etkisinin daha büyük bir şehre göre daha açık olabileceği ve yerel ekonominin bir yükseköğretim kurumunun varlığına daha fazla bağımlı olduğu küçük bir kasaba örneği olduğu için araştırmada seçilmiştir. İngiltere'deki bu pazar kenti özelliği gösteren alanda, 'öğrenci gettolarının' oluşumunu önlemek için tasarlanan son konut politikalarının incelenmesini kapsamaktadır. Çalışmada Loughborough ve diğer İngiltere üniversite şehirleri arasında öğrenci ile ilgili zorlukların ve fırsatların farklı şekilde ele alındığı bir karşılaştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda yerel yetkililerin ve üniversitelerin yerel halk ve öğrenci ilişkilerine aracılık etmeleri için benimsedikleri önlemlerin ülke çapında büyük farklılıklar göstermesi, öğrencilerin farklı yerel kesimlerde çok farklı toplumsal ilişkilere sahip olduğuna ilişkin saptamalar yapılmıştır" (Hubbard, 2008).

Yapılan araştırmalarda görüldüğü gibi, üniversitelerin kentlere kurulması, yerel yönetimlerin ve kent kurumlarının iyi analiz etmesi gereken, sosyal dönüşüm sürecini tetiklemektedir. Bu süreci başlangıçta ekonomik ve kültürel kazanımları ile ön plana çıkarken, kentin gelişim sürecine uyum sağlamaması, yerel halkın öğrencileri istememesi, akademik personel kentsel ihtiyaç ve beklentilerini kentte karşılayamaması, dışa kapalı otonom kampüs yerleşimlerinin oluşumuna neden olmaktadır. Böylece kent ile üniversite etkileşiminin kopuk hale gelmesi, nitelikleri öğrencilerin, mezuniyet sonrası bu kentlerde yaşama isteğini azaltmakta ve kent potansiyel beşeri sermayesini kaybetmektedir.

4. ÖĞRENCİ COĞRAFLARI VE KENT KİMLİĞİ

Coğrafya alanında genç coğrafyalar, öğrenci coğrafyaları, yükseköğretim coğrafyaları gibi yeni alt dallar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, öğrencilerin yaşam alanlarını nasıl şekillendirdiği, yeni kente ve üniversitesine karşı yere aidiyet duygularını nasıl oluşturdukları, yurt mekanlarında ve kentteki davranışlarının bireysel ve toplumsal özelliklerini incelenmektedir (Uysal, vd., 2017). Öğrenci göçü, öğrenci coğrafyaları hakkında daha derin bir bilgi birikimi ve genişletilmiş yükseköğretim sistemlerinin etkilerinin temelidir (Smith, 2009). Öğrenci coğrafyaları konusunun özel bir ilgi alanı haline gelmesinde iki temel araştırma konusu gündeme gelmektedir. Bunlardan biri, sosyal bilimler alanında farklı bir sosyal grup olarak öğrencilerin hareketliliklerinin ve bu hareketin yoğunlaşmasının incelenmesidir. İkinci olarak coğrafi sınırların ötesinde öğrencilerin hareketliliğinin küresel ve yerel özelliklerinin kapsamlı analizlerini içermektedir" (Holton ve Riley, 2013).

"Kentler uzun zamandır, sermaye, emek, mallar, hammaddeler, tüccarlar, gezginlerin akışlarının kesişim noktasında olmuştur. Kentler, iktidar ve ekonomi için, ekonomik, politik ve sembolik açıdan stratejik alanlardır. Küresel kentler ve küresel olarak ağa bağlı merkezi alanlar, şirketler ve pazarların küresel operasyonları için bir araya toplanmışlardır. Küresel olarak adlandırılan süreçlerin çoğu, kentlerde ve ekonomik, kültürel ve politik küreselleşmeyle üretilen şehirlerarası coğrafyalarda gerçekleşir." (Sassen, 2006). Ana hatları ile tanımlanan küreselleşme sürecinin üniversitelere etkileri, entelektüel sermaye, beyin göçü, uluslararası faaliyetler, uluslararası öğrenci değişim programları, uzaktan eğitim gibi olgularla tanımlanabilir. "Öğrenci coğrafyalarında küresel/uluslarası ve ulusal/bölgesel kapsam eğitim ve mekân arasındaki ilişkiyi makro düzeyde göstermesine karşın öğrenci coğrafyalarının mikro düzeyini oluşturan yerel durum hem kendine özgü örnekler sunması hem de yerelin içinde ulusal ve uluslarası kapsamı göstermesi bakımından önemlidir" (Uysal, vd., 2017).

Eğitimde sınırların kalktığı ve bilgi toplumuna geçildiği dünyada, uzaktan eğitim ve online video konferans sistemleri, Harvey'in (1996) tanımladığı eşzamanlılığın eğitime yansımasını göstermektedir. Dünyada küresel ağ ilişkileri gelişirken, ulaşım sistemlerindeki gelişmeler kentler arasında hareketliliği sağlarken, internet olanakları, giderek ya da gitmeyerek farklı ülkelerin eğitimlerine katılma fırsatları vermektedir. Küreselleşmenin çok çeşitli alanlarda eleştirel yönleri bulunmakla birlikte, eğitim alanında bölgeler arasında fırsat eşitsizliğini kısmen giderebilecek olanakları göz önüne almak gerekir. Bunun yanında gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin büyük emekle yetiştirdikleri, kalifiye akademisyen ve uzmanları gelişmiş ülkelere göç etmeleri, yine bu küresel rekabet ortamının dezavantajlı toplumlar adına kaybıyla

sonuçlanmaktadır. "Üniversitelerin bir başka küresel özelliği, günümüzde uluslararası marka değeri haline gelmiş üniversitelerin, farklı ülkelerde şubelerini açarak küresel ölçekte yayılmalarıdır" (Taylor, 2010). Türkiye'deki vakıf üniversiteleri de farklı ülkelerde, dil okulları ve üniversiteler açtığı gibi, yine köklü devlet üniversiteleri de az gelişmiş ülkelerde çeşitli fakülteler açmak ve işbirlikleri ile eğitimi geliştirme çalışmaları yapmaktadır.

Kentlerin yaşam biçimini, değerlerini kodlarını morfolojik özelliklerinin bir araya gelmesi ile oluşan kent dokusu, yerleşimlerin kent formunu tanımlarken kimliğini de oluşturmaktadır (Ocakçı, 2012). Kent kimliği, kentlerin diğer kentlerden ayırt edilmesini sağlayan bütün özelliklerini kapsamaktadır. Üniversitelerin kurulması ve öğrenci coğrafyalarının oluşması, kent kimliğine çeşitli tehdit ve fırsatlar yaratmaktadır. Bu tehdit ve fırsatlar incelendiğinde, kentlerin büyüklüğüne göre farklı etkileri olmaktadır. Örneğin büyükşehirlerde, çok sayıda üniversite açıldığında, metropolün kimliğine üniversite kimliği de eklenmektedir. Bunun yanında nüfusu yoğun olmayan bir kentte bir üniversitenin açılması, kentin büyük oranda değişmesine neden olmaktadır. Kimi zaman gelişme hedefleri üniversite kenti olarak belirlenmektedir.

Kent kimliğine üniversitelerin olası tehditleri, sosyo-kültürel, çevresel, demografik olabilmektedir. "Üniversitelerin açılması ile birlikte meydana gelen nüfus artışı, çevre kirliliği, doğal alanlara konut baskısı, trafik yoğunluğu gibi sorunlara yol açabilir" (İzmen ve Daş, 2017). Bu süreç kent kimliğini de etkilemektedir. Özellikle, yeni konut alanlarının örneğin, tarım alanı, mesire yeri gibi alanlara yakın konumlanması, zamanla kentin tarımsal özelliklerinin, doğal güzelliklerinin azalmasına yol açacaktır. Bu süreçlerde, yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Yerel yönetimler, kent planlama stratejilerinde ve kentsel gelişme senaryolarında tarım alanlarını ve doğal alanları korumaya yönelik yaklaşım sergilediğinde bu sorunlar önemli ölçüde aşılabilecektir.

Üniversitelerin kurulması, kente akademisyenlerin, uzmanların, araştırmacıların ve öğrencilerin gelmesine neden olmaktadır. Bu süreç kentsel araştırmalar ve kentsel gelişim gibi kent kimliğini büyük oranda etkileyen konuların geliştirilebilmesi için önemli fırsatlar yaratmaktadır. Üniversiteler genellikle kentte ilk olarak açıldıktan sonra, zamanla bütün fakültelerini kurmaktadır. Kent merkezleri kadar ilçeleri de geliştirmek için, belirli fakülte ve meslek yüksekokullarını ilçelere kurarak, bu alanlara da kalkınma etkisi yaratmaktadır. Açılan fakültelerin kentin gelişimine, araştırma-geliştirme, bilgi, inovasyon ve istihdam yönünden katkıları yanında, kentin kimlik değerlerini geliştirmede akademisyenlerin katkıları olabilmektedir. Örneğin, Fen Edebiyat Fakülteleri kent kültürlerini, kentin edebiyat hayatını, tarihini geliştirecek, eğitimler, toplantılar ve kitaplar hazırlayabilmektedir. Mimarlık Fakülteleri, kent kimliğini ve estetik değerlerini geliştirecek projeler ve öğrenci faaliyetleri gerçekleştirebilmektedir. İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri, kente özgü gelişme dinamikleri ve yerel değerleri öne çıkaran kent yönetimi üzerine modeller geliştirebilmektedir. Güzel Sanatlar ve İletişim Fakülteleri, kent ve kültürü üzerine belgeseller çekerek, kenti daha fazla tanıtabilmektedir. Bu örnekler bölgenin özelliklerine göre çok çeşitlilik gösterebilirken, seçilen örnekler kent kimliğine etkileri yönünden verilmiştir. Bu süreç öğrenci coğrafyaları açısından ele alındığında, üniversite kurulan kentler, öğrenci ve akademisyenlerin laboratuvar alanına dönüşmektedir.

5. SONUÇ

Yapılan çalışmada, üniversite kent ilişkisinin, öğrenci coğrafyaları, öğrencileştirme, öğrenci gettoları gibi çeşitli kavramlarla tanımlandığı görülmektedir. Bu yeni alan, sosyal bilimler, coğrafya, kent bilimleri konularının arakesitinde kendine özgü bir yer edinmiştir. Kent yöneticilerinin, kent halkının ve hükümetlerin, üniversite kuruluşlarına ilişkin farklı politikaları, ülkeden ülkeye ve yerel dinamiklere göre büyük farklılıklar göstermektedir. Ekonomik durgunluk yaşayan ve ekonomik kalkınma sektörünü çeşitli nedenlerle kaybetmiş bir kent için üniversite kuruluşu büyük etki yaratırken, eğer bu süreç doğru yönetilemezse, yeterli öğrenci sayısına ve kalifiye akademisyen sayısına erişilememektedir. Bu nedenle bölgesel gereksinimlerin dikkate alınarak, stratejik olarak fakültelerin açılması daha etkin ve başarı şansı yüksek bir politikadır.

Üniversitelerin kuruluşu kent kimliğine, çeşitli tehdit ve fırsatlar yaratırken bu olguların etkilerinin anlaşılabilmesi için zamanın geçmesi gerekmektedir. Üniversite kampüsleri geliştikçe, kentsel etkileri istatistiksel analizlerle de belirlenebilmektedir. En kolay ölçütlerden biri de konut ve kira fiyatlarında artıştır. Akademisyen, araştırmacı ve öğrencilerinin, kentlere katkı verecek projeler üretebilmeleri, zaman gerektiren bir süreçtir. Bu olgu çarpan etkisi terimi ile açıklanabilir. Öncelikle akademisyenler ve öğrenciler kenti tanımaya çalışmaktadır. Bu dönemde, akademik topluluk kentteki kurumlardan bilgi almakta, veri elde etmeye çalışmakta, bir bakıma kurumların zamanını almaktadır. Başlangıçta üretebildikleri daha çok kent üzerine inceleme, araştırma ve derlemeleri içermektedir. Öğrenciler de aynı şekilde dersleri ve projeleri için kurumlara akın etmektedir. Eğer kurumlar yeteri kadar paylaşımcı ve sabırlı, akademisyenler özverili, yaratıcı ve kente duyarlı olmayı başarırsa, bir çarpan etkisi gerçekleştirebilir. Böylece, yeterli birikimi elde eden üniversite topluluğunun, kente gerçek anlamda fayda sağlayacak, mevcut kent kimliğini geliştirecek ve tanıtacak proje, tasarım ve eser üretebilmeleri mümkün olacaktır. Kentlerde üniversite açılması, çeşitli akademisyenlerin bu bölgeye hareketliliğini ortaya çıkarmaktadır. Üniversite kentinin yerlisi de olan akademisyenler için kendi kentlerindeki üniversiteye katkı sağlamak önemli bir motivasyon yaratırken, yurt dışındaki akademisyenler için de yerlisi oldukları kentlerde üniversite açılması, ülkeye geri dönmek ve kentlerine fayda sağlamak için bir motivasyon yaratabilmektedir. Bunun yanında, kadro olanakları, daha sağlıklı huzurlu bir kentte yaşama isteği, yeni bir yaşam kurma gibi beklentilerle kente gelen akademisyen nüfusun, kentte yaşamaya başlamasının kentte çeşitlilik ve yenilik açısından fırsatları bulunmaktadır.

Öğrencileştirme ve öğrenci coğrafyaları kavramları bütün dünyada gündem oluşturmaktadır. Özellikle küresel dünya ve bilgi toplumunda ekonomik akışlar kadar, bilgi akışı ve insan hareketlilikleri büyük önem taşımaktadır. Günümüzde az gelişmiş ülkelerden, gelişmiş ülkelere büyük göç hareketleri yaşanmaktadır. Göç insanlık tarihi ile özdeş bir davranış şekli olmakla birlikte, günümüzde göç türleri büyük çeşitlilik göstermektedir. Beyin göçü olarak tanımlanan kavram ise, kalifiye ve arzu edilebilir göçmenlere ilişkinidir. Bilgi ve deneyimi, entelektüel ve akademik sermayesini sunarak, daha iyi yaşam koşullarına sahip ülkelere göç edenler, göç ettikleri ülkeler tarafından daha istekli karşılanmaktadır. Bununla birlikte her ülke de, kendi entelektüel sermayesini kaybetmemek ve daha iyilerini de transfer edebilmek için çeşitli çabalar göstermektedir. Bilgi çağında, inovasyon rekabetin temelini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak üniversite – kent ve öğrenci – kentli etkileşimi çok çeşitli dinamiklere sahiptir. Bütün bu ilişkilerde hassas bir denge kurulması gerektiği, üniversite yönetimi ve yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin bu düzeni sağlamada kilit rol oynadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Çabuk, S., ve Ünal, Y. (2003). İstanbul'da Eğitim Donatılarının Kant Dışı Kampuslaşma Eğiliminin İncelenmesi. İTU Dergisi Mimarlık Planlama Tasarım, 2(1), 89-98.

Gürler, E. (2005). 1980 Sonrası Kentsel Dönüşüm Sürecinde Küresel Perspektiften İstanbul Örneği: Kent İçi Tarihi Alanların Yeniden Üretim Modelleri. Değişen Dönüşen Kent ve Bölge Temalı 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu Kasım 2004, Bildiri Kitabı, BRC Basım ve Matabaacılık, Ankara.

Harvey, D., (1996). Postmodernliğin Durumu, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları.

Holton, M., and Riley, M. (2013). Student Geographies: Exploring the Diverse Geographies of Students and Higher Education. Geography Compass, 7(1), 61-74.

Hubbard, P. (2008). Regulating the Social İmpacts of Studentification: a Loughborough Case Study. Environment and Planning A, 40(2), 323-341.

İzmen, Ü., Ve Daş, Z. Ö. Tekirdağ'ın Gelişiminde Üniversitenin Rolü. Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Ed.: Nişancı, E., İzmen, Ü., Bostancı, S.H., Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Umuttepe Yayınları.

Nişancı, E., İzmen, Ü. ve Bostancı, S. H. (2017). Kavramsal Açıdan Üniversiteler ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi. Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, (Ed. Nişancı, E., İzmen, Ü. ve Bostancı, S.H., Umuttepe Yayınları.

Ocakçı, M. (2012). Kent Dokusu, Melih Ersoy (Ed.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük. İstanbul: Ninova Yayınları.

Sassen, S. (2006). Why Cities Matter. Catalogue of the 10th International Architecture Exhibition, Venice Biennale, 26-51.

Seçer Kariptaş, F., Boduroğlu, Ş. ve Sarıman Özen, E. (2012) Endüstriyel Alanların Dönüşümü ve Sürdürülebilirliği İstanbul – Haliç Örneği, 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 69-77.

Smith, D. P. (2004). 'Studentification ication': the Gentrification Factory? Gentrification in a Global Context, Atkinson, R. and Bridge, G., Gentrification in A Global Context: The New Urban Colonalism, Routledge.

Smith, D.P. ve Holt, L. (2007). Studentification and 'Apprentice' Gentrifiers within Britain's Provincial Towns and Cities: Extending The Meaning of Gentrification. Environment and Planning A, 39(1), 142-161.

Smith, D.P. (2009). 'Student Geographies', Urban Restructuring, and the Expansion of Higher Education. Environment and Planning A, 41, 1795-1804.

Taylor, J. (2010). The Response of Governments and Universities to Globalization and Internationalization in higher education. Globalization and internationalization in higher education: Theoretical, strategic and management perspectives, 83-96.

Tekeli, İ. (2011) Türkiye'de Kent Yöneticileri/Plancıları Kentsel Dönüşüm için bir Ahlaki Çerçeve Oluşturmak Durumundadır: Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm, İlhan Tekeli Toplu Eserler, 20. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 303-315.

Tuncer, T., ve İslam, T. Yeni Bir Soylulaştırma Formu Olarak Öğrencileştirme (Studentification): Bosna-Hersek Mahallesi'nde (Konya) Değişen Mahalle İçi Dinamikler. Planlama Dergisi, 27(3), 303-313.

Uysal, A., Güngör, Ş., ve Meydan, A. (2017). Üniversite Öğrencileri Ve İkametgâh İlişkisi/Bir Mekânın Eve Dönüştürülmesi: Nevşehir Örneği. Doğu Coğrafya Dergisi, 22(38), 15-38.

AN ENVIRONMENTAL PERSPECTIVE OF CONSOLIDATION IN AIRLINES

Gavsa Sahbaz

Yeditepe University, Institute of Social Sciences, International Trade and Logistics Management
gavsasahbaz@gmail.com

Dr. Mertol I. Göksoy

Yeditepe University, Faculty of Commerce, Tourism and Hotel Management
mgoksoy@yeditepe.edu.tr

M. Sc. Vecdi Ibrahim Büyükyüksel

Yeditepe University, Faculty of Commerce, Tourism and Hotel Management
ibuyukyuksel@yeditepe.edu.tr

ABSTRACT: Consolidation is changing the airline industry in Europe. Airline consolidation means that one or two airlines control the majority of the airline capacity/seats in a region. The United States (US) have almost finished consolidation, because American, Delta and United airlines are the three major network airlines serving more than 75% of the flights in the US. However, Europe is facing the same trend but has not reached the same level as in the US. After consolidation is completed; Lufthansa, Air France-KLM, British Airways (IAG[4]) and Turkish Airlines will probably lead as major airlines in Europe. The aim of this study is to provide a literature-based synthesis about the environmental consequences of the consolidation of the airlines in Europe. General statistics show that the share of airlines -in terms of air pollution- represent about 4%. This makes airlines an easy target for penalties. Due to the consolidation of airlines, air traffic in Europe will be concentrated in three and/or four hubs. As a result, noise and CO_2 (carbon dioxide) pollution will increase in those regions. Furthermore, the effect on the airlines will be investigated. Turkish Airlines has some advantages in this case: environmental restrictions in Turkey are not that strict as in Europe and Non-Governmental organizations (NGO's) have a stronger voice in Europe than in Turkey. The goals and objectives about environmental issues in aviation are handed over to ICAO (International Civil Aviation Organization) and IATA (International Air Transport Association) identifies the needs and sets plans in order to guide airlines. The main target about the reduction of CO_2 is a reduction of 50% by 2050. The results of this paper will serve as an overview about the current and future situation in Europe.

Key Words: Pollution, Consolidation, Environmental Effects, Airlines

JEL code: Q53

[4] International Airlines Group

INTRODUCTION

Changes in firms, industries or other institutions are most of the time translated in terms of cost reduction, making more profit, increase of market share, etc. However, the environmental effects are not always getting the same attention as for example cost cutting or other profit-related topics.

The airline industry globally had to deal with some significant changes starting with the deregulation (1978) and peaked after the terror attacks of 9/11, the financial crisis in 2008-2009, the Iraq war and the SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome) outbreak. These incidents had resulted directly as a decrease in passenger traffic. Due to the declining number of passengers, the airline industry was shaken. Additionally, there was no information about the duration of the crisis situations. As strategic solutions airlines opted for cooperation or mergers and acquisitions and others went bankrupt. This led to a decrease in the number of airline companies, which is called consolidation. (Meersman et all, 2004; Dennis, 2005; Breuckner and Pels, 2005; Goyal and Negi, 2014)

Consolidation in the airline industry has many effects for the airlines but also for the environment. In the United States, consolidation is almost completed. However, in Europe it can be concluded that consolidation is still in process. Currently, there are three major airlines Lufthansa Group, British airways-Iberia (IAG), Air France-KLM. In the future these three airlines groups will probably dominate air traffic in Europe together with Turkish airlines. This means that consequently air traffic might be more concentrated in hub airports. These airports would be Frankfurt for Lufthansa, London Heathrow for British Airways, Paris Charles de Gaulle for Air France and Amsterdam Schiphol for KLM. (Meersman et all, 2004; Dennis, 2005; Breuckner and Pels, 2005)

Concentrated air traffic will lead to an increase in air pollution in those hub airports. In this paper the accent will be only on CO_2 (carbon dioxide), because CO_2 causes the main problem. ICAO (International Civil Aviation Organization) is responsible for setting plans for CO_2 reduction for airline companies and ACI (Airport Council International) is responsible for the airport side. To reach the goal of reducing CO_2 several options are available for airlines as well as airports. Research for a greener aviation industry is developing, but this is a process with a longer duration. (Janic, 2010; Pesmajoglou, 2016)

This paper investigates the environmental effects, especially CO_2 pollution, of consolidation of European airlines in their hub airports. The second section provides an overview of the meaning and reasons about consolidation with an eye on future developments. Then the environmental impact will be discussed. Finally, the probable effects for the future will be discussed together with some recommendations for further research.

1. CONSOLIDATION IN EUROPE

The airline industry was regulated until 1978, which means that capacity, routes, fares and market access as well as the number of airline companies was based on bilateral agreements

between governments. After the deregulation the market became more liberalized. New airline companies entered the market and airlines were able to compete. However, airlines' routes are determined by bilateral agreements, which means that an airline cannot fly to a destination without prior permission from the related government. To strengthen their market positions, airlines opted for cooperation instead of competition in the form of airline alliances. Alliances allow airlines to expand their routes and market presence without further investments. So, surviving in an alliance-dominated market became a challenge for non-member airlines. (Breuckner, 2001; Shaw, 2007)

Crisis situations as the terror attacks of 9/11, the financial crisis 2008-2009, the Iraq war and the SARS outbreak had forced the airline industry to drastically changes. As a result of a decrease in passenger demand and the uncertain business environment, one of the options for staying alive was consolidation. Consolidation had led to a decrease in the number of airline companies. In addition, local market realities prevent consolidation in the form applied in the USA. (Meersman et all, 2004; Dennis, 2005; Breuckner and Pels, 2005; Goyal and Negi, 2014)

Figure 1. Leading airlines in Europe 2017, by number of passengers (millions)

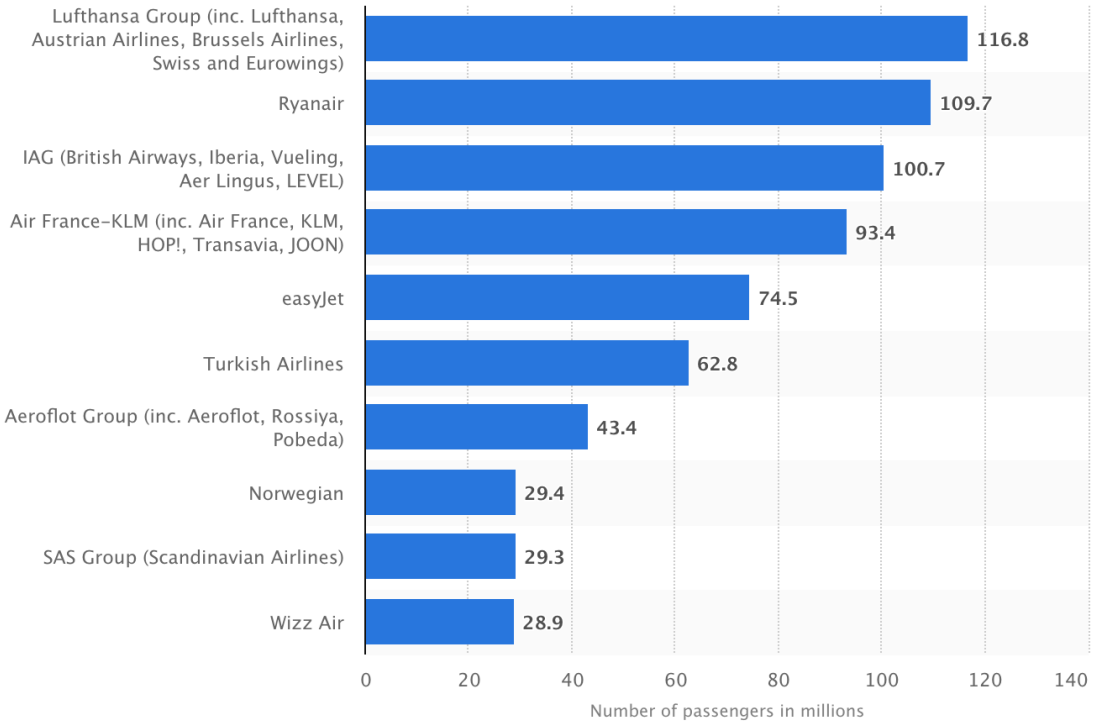

Source: Statista, 2017.

The airline industry in Europe can be defined as fragmented in comparison to the USA. The major airlines (American, Delta, United and Southwest airlines) in the US control more than 75% of the market, while the share of the biggest companies of Europe is much smaller. This is also shown in Figure 1 European airlines by number of passengers in 2017. Airline companies

in the top three shown in fig.1 are not even responsible for 50% of the market. These results show that consolidation is not yet completed in Europe, but still in process.

(Powley, 2017; O'Dwyer, 2018; Aerotime Team, 2018)

Table 1. Merger and acquisition activities in Europe since 2004

Acquirer	Country	Year	Target	Country
Air France	France	2005	KLM	Netherlands
Lufthansa	Germany	2005	Swissair	Switzerland
Air Berlin	Germany	2006	DBA	Germany
Air Berlin	Germany	2007	LTU International	Germany
Lufthansa	Germany	2008	Austrian Airlines	Austria
Lufthansa	Germany	2008	British Midland Airways	Britain
Air Berlin	Germany	2009	LG Walter	Germany
Air Berlin	Germany	2009	Belair Airlines	Switzerland
Lufthansa	Germany	2009	Germanwings	Germany
Bulgaria Air	Bulgaria	2010	Hemus Air	Bulgaria
British Airways	Britain	2010	Iberia	Spain
Air Berlin	Germany	2011	Niki	Austria
IAG	UK/Spain	2011	British Midland Airways	Britain
IAG	UK/Spain	2015	Aer Lingus	Ireland
Lufthansa	Germany	2016	Brussels Airlines	Belgium

Source: O'Dwyer, 2018.

Table 1 shows an overview of the merger and acquisition activities since 2004. Air France-KLM is the only merger listed above, the others are acquisitions. The president and CEO of KLM Van Wijk L. (2004) and the chairman and CEO of Air France Spinetta J-C. (2004) announced this merger as follows: *"…Today is an important date for the world airline industry and marks an essential step forward in the process of sector consolidation in Europe. The new entity, which will be the world's largest airline group by turnover (19.2 billions euros) and a world leader in its three core businesses: Passengers, cargo and maintenance, has the potential to develop powerful synergies. The complementary nature of the two airlines, which will each retain their brands and unique values, will ensure that the new group is more attractive for passengers, as they will gain access to an enhanced offering, and will create substantial shareholder value."* (p. 8-9)

The acquisition of SN Brussels Airlines by Lufthansa for example was due to the financial trouble of Brussels Airlines. SN had joined Lufthansa Group in the Eurowings division. SN was the flag carrier of Belgium but will present Lufthansa in the low-cost carrier market within Europe on the long run as member of The Eurowings Group. Their brand identity will be saved, but a footnote -Member of The Eurowings Group- will be added on the planes. (Lufthansa Flyer, 2016; Sephiha, 2016)

2. RELATIONSHIP BETWEEN AVIATION AND THE ENVIRONMENT

Air transportation is the greatest polluter in comparison to other transport modes and therefore a significant contributor to global warming. This is confirmed with figure 2 Carbon dioxide

emissions from passenger transport. Figure 2 provides an overview of the grams of CO_2 per passenger-kilometer. Statistics show that the aviation industry's share of air pollution is, as mentioned, about 4%. In conjunction with the information about the expected increases in passenger traffic, taking actions for the reduction of greenhouse gases is essential. Regulations concerning the aviation industry are handed over to ICAO. The goal of ICAO is a CO_2 reduction of 50% of until 2030. IATA is responsible for the airline side and the ACI for airports. Beside the regulatory agencies NGO's are also involved in improving air quality. (European Environment Agency, 2013; Graham, 2008; European Commission, 2018; Pesmajoglou, 2016; Gonçalves, 2017)

Figure 2. *Carbon dioxide emissions from passenger transport*

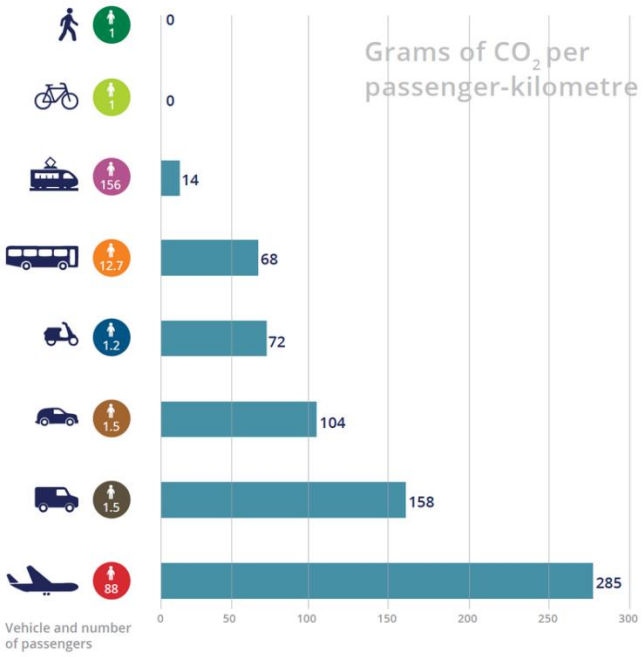

Source: European Environment Agency, 2013.

2.1. CO_2-emissions caused by airlines and airports

In general, the environmental impacts, applicable on airlines as well as airports, listed by Graham (2008) are divided into five categories: Noise, Emissions, water pollution and use, waste pollution and energy management and wildlife, heritage and landscape (Graham, 2008). However, the accent of this paper is on air pollution, especially CO_2 emissions. Air pollution caused by transport in general consists of four harmful emissions namely CO_2 (carbon dioxide), SO_2 (Sulphur dioxide), NO_x (nitrogen oxides) and CH (hydrocarbons) (Blauwens, De Baere, Van de Voorde, 2002). Emissions considering air transportation are mainly CO_2 and SO_2. Carbon dioxide is harmful in the process of global warming and SO_2 causes acid rains. The picture about the expectations of CO_2 emissions is not at all in line with ecological expectations. An increase in CO_2 of 300% is expected (from 2012) till 2015. (Blauwens, De Baere, Van de Voorde, 2012; Murphy, 2016; Meersman et all, 2004)

2.2. Regulations

The leading regulatory institution concerning the environmental impact of the aviation industry is ICAO. Standards, procedures and policies are set up by ensuring a safe, orderly and efficient functioning of the air transport system. These goals were set up in 2004 and includes: a limitation or reduction of the number of people affected by significant aircraft noise, a reduction of the impact of aviation emissions on local air quality and finally a limitation of the impact of aviation greenhouse gas emissions on the global climate. In addition, ICAO is also closely cooperating with other UN (United Nation) policy-making bodies in terms of environmental issues, especially with the Conference of the parties to the UN Framework Convention on Climate change. (ICAO, 2016; ICAO environment, 2018; Pesmajoglou, 2016; Gonçalves, 2017)

IATA's environmental policy in turn is in charge, together with industry stakeholders and governments, on developing sensible environmental policies to assist and promote sustainable and ecologic air transportation according to standards and recommended practices by ICAO. IATA is convinced that sustainability is about global solutions. Within this context the main policy areas are: climate change, aircraft noise, local air quality, etc. (IATA, 2018). IATA provides also assistance to airlines for the improvement of their environmental performance. (IATA, 2018a)

Regulations with regard to the airports are assigned to a committee within ICAO. This committee is called ACI-CAEP (Committee on Aviation Environmental Protection) and is responsible for setting the global standards for aircraft noise and engine emissions. ACI's task is to promote aviation and airport sustainable developments limiting or reducing environmental impacts while supporting economic and social benefits (ACI, 2018b). (ACI, 2018b)

2.3. Solutions for aircrafts and airport buildings

Eco-friendly flying is possible in two ways. The first possibility is about operational gains, which means that CO_2 emissions and fuel use can be reduced without changing an aircrafts design. This can be achieved by using weather-sensing technology and optimal altitudes and speeds. Weather-sensing technology can save for example 1.4 tons of CO_2 per flight. Eurocontrol's ATFCM (Air Traffic Flow and Capacity Management is in charge of optimizing air traffic flows for safe and efficient flights based on real time information. The other way is related to new, more efficient planes. Whereby the improvements of engines, enhancing aerodynamics, the use of lighter materials and the use of biofuels will result in a reduction of (CO_2-) emissions. (Urban Expeditions, 2017; Antoine, Kroo, 2002; Eurocontrol, 2018)

Eco-friendly airports on the other hand are becoming much more important, especially the hub airports, because of the increasing air traffic as well as due to fragmentation by servicing more frequent smaller capacity airplanes as opposed to larger less frequent flights and more congestion at airports. Changing an existing airport building might be cost-intensive but introducing little changes will affect the impact on the environment in a positive way. Some solutions are listed by Urban Expeditions (2017): green building standards for new terminals,

engines off at the gate, solar planes, electric vehicles, led lights and a reduced taxiing time. (Urban Expeditions, 2017)

2.4. Carbon trading

Emissions trading, or in other words carbon trading, is a system introduced by the Kyoto Protocol in the battle against climate change, with the aim of reducing GHG (greenhouse gas) emissions. This system is commonly known as carbon trading because CO_2 is the principle GHG. A permitted amount of emission is assigned to each country. Carbon has become a commodity within this system. Countries can sell their excess capacity (emissions permitted, but not used) to other countries that exceed their targets. The EU ETS (European Union Emissions Trading System) is the largest in operation. (United Nations, 2018; European Commission, 2018)

The EU ETS working principle is based on cap and trade. The total permitted amount of certain greenhouse gas emissions is set on a cap. Companies have the possibility to receive or buy emission allowance, which they can trade with one another as needed. Buying limited amounts of international credits from emission-saving projects around the world is also an option. Many sectors are covered by the system including commercial aviation, but it is only applied to flights between airports located in the EEA until 31 December 2023. (European commission, 2018)

3. MATERIAL AND METHOD

This paper is a literature-based synthesis whereby IATA's and ACI's reports and other secondary sources are used to form a general conclusion about the future expectations for air transportation in Europe. This research can be of course further optimized with for example forecasts of CO_2 at the airports till 2050. Not only the airport side but also the airline side needs to be investigated. So, a further optimization by using a quantitative study is necessary.

4. CONCLUSION

The aviation industry in Europe has to deal with consolidation. Consolidation will affect the airline business in a positive way. In the future, the major airlines (Lufthansa, British Airways, Air France-KLM and Turkish Airlines) will probably dominate the European market with a higher share. Turkish Airlines is added to the list, because of their fast-growing business. This means that Turkish Airlines might be one of the majors if they keep their growth strategy.

If these dominating airlines achieve their desired goal, then the number of airlines will further reduce. This reduction will be the cause for more concentrated air traffic and in turn more congested hub airports. The main problem of congested airports is its environmental impact, especially CO_2 emission. Statistics have shown that acting in favor of CO_2 reduction is essential for a carbon-neutral industry. It is expected that the environmental issues will increase drastically. Therefore, institutions like ICAO, IATA, ACI and NGO's set up plans for emission reduction and assisting airlines and airports in their way to be eco-friendlier.

To stop the increasing effects of concentrated air traffic, airline companies as well as airports are cooperating with related bodies to ensure an efficient, eco-friendly industry on the long run.

The operational solutions for the airlines are already in use, because these can be adopted without additional manufacturing changes, while the adoption of eco-friendly planes require more time. Adding newly manufactured aircrafts to the fleet is more cost-intensive and therefore time consuming. Both for airline companies and airports, working for a greener future is a matter of stepwise integration whereby the results will be visible on the long run.

This research can be qualitative as well as quantitative optimized. Quantitative, with forecasts about the probable CO_2 emissions in different scenarios and with the focus on hub airports.

Qualitative, with interviews in cooperation with qualified personnel in airline companies, airports and regulative bodies.

REFRENCES

ACI (2018a) Environment Standing Committee. Airport Council International. Retrieved November 29fromhttps://aci.aero/Media/f7ab1f84ded44cf0ae32bea99779d943/0ozjVA/About%20ACI/Overview/ACI%20Committees/Environment%20Standing%20Committee/20180125_WENSC.PDF

ACI (2018b) Environment. Airport Council International. Retrieved November 29 from https://aci.aero/about-aci/priorities/environment/

Aerotime Team (2018). Europe's smaller airlines face new round of consolidation. Aerotime News Hub. Retrieved November 29 from https://www.aerotime.aero/aerotime.team/21479-europe-s-smaller-airlines-face-new-round-of-consolidation

Antoine, N. E., Kroo, I. M. (2002). Aircraft optimization for minimal environmental impact, *Journal of Aircraft*, Vol.42, 4.

Blauwens, G., De Baere, P., Van de Voorde, E. (2012). Transport Economics, Berchem: De Boeck nv.

Breuckner, J. K. (2001). The economics of international code sharing: an analysis of airline alliances. *International Journal of Industrial Organization*. 19, 1475-1498.

Breuckner, J. K., Pels, E. (2005). European airline mergers, alliance consolidation, and consumer welfare, *Elsevier*, 11, 27-41.

Dennis, N. (2005). Industry consolidation and future airline network structures in Europe, *Elsevier*, 11, 175-183.

Eurocontrol (2018). Air Traffic Flow and Capacity Management (ATFCM). Eurocontrol. Retrieved December 18 from https://www.eurocontrol.int/articles/air-traffic-flow-and-capacity-management

European Commission (2018). Environment, Clean Air. European Commission. Retrieved November 28 from http://ec.europa.eu/environment/air/index_en.htm

European Commission (2018). EU emissions trading system (EU ETS). European Commission. Retrieved from December 18 from https://ec.europa.eu/clima/policies/ets_en

European Environment Agency (2013). Carbon dioxide emissions from passenger transport, European Environment Agency. Retrieved November 28 from https://www.eea.europa.eu/media/infographics/carbon-dioxide-emissions-from-passenger-transport

Gonçalves, V. K. (2017). Climate change and international civil aviation negotiations, *Contexto Internacional*, vol. 39(2).

Goyal, R., Negi, D. (2014). Impact of global economics crisis on airline industry, *International Journal of Commerce, Business and Management*, vol. 3, no. 2.

Graham, A. (2008). Managing airports, An international perspective. Oxford: Elsevier.

Gudmundsson, S. V. (2017). Mergers vs. alliances: The Air France-KLM story, *Toulouse Business School*.RetrievedDecember3fromhttps://www.researchgate.net/publication/256033317_Mergers_vs_Alliances_The_Air_France-KLM_Story

IATA (2018). Environmental Policy Focus on developing smart policies. IATA. Retrieved November 28 from https://www.iata.org/policy/environment/Pages/default.aspx

ICAO (2016). Icao standards and policies related to environmental protection. ICAO. Retrieved November 30 from https://www.iata.org/policy/environment/Pages/default.aspx

ICAO environment (2018). Environmental Protection. ICAO. Retrieved November 30 from https://www.icao.int/environmental-protection/Pages/default.aspx

Janic, M. (2010). Developing an indicator system for monitoring, analyzing, and assessing airport sustainability, *EJTIR*, 10(3), 206-229.

Lufthansa Flyer (2016). Lufthansa completes brussels acquisition. Lufthansa Flyer. Retrieved December 3 from https://www.icao.int/environmental-protection/Pages/default.aspx

Meersman, H., Roosens, P., Van de Voorde, E., Witlox, F. (2004). Optimising strategies in the air transport business. Survival of the fittest?, Antwerp: Garant.

Murphy, A. (2016). Aviation emissions and the Paris Agreement, Transport & Environment. Retrieved November29fromhttps://www.transportenvironment.org/sites/te/files/publications/Aviation%202030%20briefing.pdf

O'Dwyer, G. (2018). Europe to see more airline M&A activity, Consolidation, In 2018. Global Finance. Retrieved December 3 from https://www.gfmag.com/topics/western-europe/europe-see-more-aviation-sector-m-consolidation-2018

Pesmajoglou, S. (2016). International air travel and climate change: Is aviation finally in-route to sustainability?, ghg management institute. Retrieved November 28 from https://ghginstitute.org/2016/10/25/international-air-travel-and-climate-change-is-aviation-finally-in-route-to-sustainability/

Powley, T. (2017). European airlines face more cuts and consolidation, Financial Times. Retrieved November 18 from https://www.ft.com/content/b2b79a6e-a9f9-11e7-93c5-648314d2c72c

Sephiha, M. (2006). Lufthansa kan Brussels Airlines voor prokje inlijven. De Tijd. Retrieved December 3 from https://www.tijd.be/ondernemen/luchtvaart/lufthansa-kan-brussels-airlines-voor-prikje-inlijven/9812506.html

Shaw, S. (2007). Airline Marketing and Management. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.

Statista (2017). Leading airlines in Europe 2017, by number of passengers (in millions). Statista. Retrieved November 25 from https://www.statista.com/statistics/697370/largest-airlines-in-europe-by-passengers/

United Nations (2018). Emissions Trading. United Nations Climate change. Retrieved December 18 from https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/mechanisms/emissions-trading

Urban Expeditions (2017). 5 advances that will change air travel. National Geographic. Retrieved December 5 from https://www.nationalgeographic.com/environment/urban-expeditions/transportation/green-aviation1/

İŞVERENİN İŞÇİYİ KORUMA BORCU

Prof. Dr. Mehmet Müjdad ŞAKAR
T.C. Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
prof.mujdatsakar@gmail.com

ÖZET: İş sözleşmesi işçinin kişiliğini yakından ilgilendiren bir sözleşmedir. İşverenin ücret ödeme borcunun yanı sıra; işçinin menfaatlerine zarar verecek davranışlardan kaçınma, işçiyi sağlığına uygun işte çalıştırma, yapacağı iş konusunda işçiyi eğitme, işçinin kişisel verilerini koruma, işçinin mallarını koruma ve en önemlisi, iş kazaları ve meslek hastalıklarına engel olmak için işyerinde iş sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerini alma borçları da bulunmaktadır. Bunların tümünü "işçiyi koruma borcu" adı altında toplamak mümkündür. Ne yazık ki, eğitim, denetim ve bilinç eksikliği yüzünden, iş kazaları ve meslek hastalıklarındaki kayıplar bakımından ülkemizdeki durum ürkütücü boyutlardadır.Avrupa Birliğine uyum kapsamında hazırlanan Kişisel Verilerin Korunması Kanunu 7 Nisan 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun uyarınca işveren işçinin kişisel verilerini korumakla yükümlüdür.Bu bildiride işverenin iş sağlığı ve güvenliğine ve işçinin kişisel verilerinin korunmasına ilişkin yükümlülükleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İş sağlığı, iş güvenliği, iş kazası, meslek hastalığı, kişisel veri

EMPLOYER'S OBLIGATION OF PROTECTING THE WORKER

ABSTRACT: The labor contract is a contract that is closely related to the worker's personality. In addition to the employer's wage payment obligation; there are other obligations; such as avoidance of behaviors that may harm the interests of the worker, employing the worker to work in accordance with his health, educating the worker about the work, protecting the personal data of the worker, protecting the goods of the worker and most importantly, taking occupational health and safety measures in the workplace to prevent occupational accidents and occupational diseases. It is possible to collect all these duties under the name of "the obligation of protecting the worker".Unfortunately, due to lack of education, supervision and awareness, the situation in our country in terms of occupational accidents and losses caused by occupational diseases is quite frightening. The Law on the Protection of Personal Data, prepared within the context of harmonization with the European Union, entered into force on 7 April 2016. Under this Law, the employer is obliged to protect the personal data of the worker.This paper will focus on the occupational health and safety of the employer and its obligations to protect the personal data of the worker.

Key words: Occupational health, occupational safety, occupational accident, occupational disease, personal data

GİRİŞ

İş sözleşmesi işçinin kişiliğini yakından ilgilendiren bir sözleşme olduğundan, işverenin ücret ödeme borcunun yanı sıra; işçinin menfaatlerine zarar verecek davranışlardan kaçınma, işçiyi sağlığına uygun işte çalıştırma, yapacağı iş konusunda işçiyi eğitme, işçinin kişisel verilerini koruma, işçinin mallarını koruma ve en önemlisi, iş kazaları ve meslek hastalıklarına engel olmak için işyerinde *işçi sağlığı ve iş güvenliği* tedbirlerini alma borçları da bulunmaktadır. Bu borçların tümünü "işçiyi koruma borcu" adı altında toplamak mümkündür.

Bu bildiride işverenin iş sağlığı ve güvenliğine ve işçinin kişisel verilerinin korunmasına ilişkin yükümlülükleri üzerinde durulacaktır.

1. İŞVERENİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

İş sağlığı ve güvenliği konusunda, kanunlarda yer alan düzenlemelerden başka, ayrıntılı kurallara yer veren çok sayıda yönetmelik de bulunmaktadır. Ancak, ne yazık ki, denetim ve bilinç eksikliği yüzünden, iş kazaları ve meslek hastalıklarındaki kayıplar bakımından ülkemizdeki durum ürkütücü boyutlardadır. Üstelik SGK istatistiklerine yansımayan ve

sayılarının beş milyon civarında olduğu tahmin edilen sigortasız çalıştırılan işçilerin başlarına neler geldiği meçhuldür.

1.1.Tedbir Alma Yükümlülüğü

30 Haziran 2012 tarihinde yayımlanan 6331 sayılı ***İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu***, İş Kanunu içinde yer alan iş güvenliği hükümlerini yürürlükten kaldırmış, kendi içinde yeniden düzenlemiştir. Bu Kanunun 4. maddesine göre: İşveren, çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlamakla yükümlü olup bu çerçevede;

a) Mesleki risklerin önlenmesi, eğitim ve bilgi verilmesi dâhil her türlü tedbirin alınması, organizasyonun yapılması, gerekli araç ve gereçlerin sağlanması, sağlık ve güvenlik tedbirlerinin değişen şartlara uygun hale getirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi için çalışmalar yapar.

b) İşyerinde alınan iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uyulup uyulmadığını izler, denetler ve uygunsuzlukların giderilmesini sağlar.

c) Risk değerlendirmesi yapar veya yaptırır.

ç) Çalışana görev verirken, çalışanın sağlık ve güvenlik yönünden işe uygunluğunu göz önüne alır.

d) Yeterli bilgi ve talimat verilenler dışındaki çalışanların hayati ve özel tehlike bulunan yerlere girmemesi için gerekli tedbirleri alır.

İşyeri dışındaki uzman kişi ve kuruluşlardan hizmet alınması, işverenin sorumluluklarını ortadan kaldırmaz. Çalışanların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki yükümlülükleri, işverenin sorumluluklarını etkilemez. İşveren, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin maliyetini çalışanlara yansıtamaz

İşçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirleri, işçinin çalışma şartları ile kullanılan araç ve gereçlerden doğabilecek tehlikelerin giderildiği sağlıklı bir ortamda çalışmasını, iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı korunmasını amaçlar. İş Kanunu'nun öngördüğü ve çoğu Avrupa Birliği Yönergelerinden tercüme suretiyle yürürlüğe konulmuş çok sayıda iş sağlığı ve güvenliği yönetmeliği vardır. Ancak, ne yazık ki, denetim ve bilinç eksikliği yüzünden, iş kazaları ve meslek hastalıklarındaki kayıplar bakımından ülkemizdeki durum ürkütücü boyutlardadır (Şakar, 2018:105)

Ülkemizde 1987 yılından beri 4-10 Mayıs tarihleri arasında ***"İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Haftası"*** etkinlikleri yapılmakta ve kamuoyunun dikkati bu konu üzerine çekilmeye çalışılmaktadır.

1.2.İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu Oluşturma Zorunluluğu

Elli ve daha fazla çalışanın bulunduğu ve altı aydan fazla süren sürekli işlerin yapıldığı işyerlerinde işveren, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere kurul oluşturur. İşveren, iş sağlığı ve güvenliği mevzuatına uygun kurul kararlarını uygular (İş Sağlığı ve Güvenliği K.md.22).

1.3.İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimini Verme Yükümlülüğü

İşveren, çalışanların iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerini almasını sağlar. Bu eğitim özellikle; işe başlamadan önce, çalışma yeri veya iş değişikliğinde, iş ekipmanının değişmesi hâlinde veya

yeni teknoloji uygulanması hâlinde verilir. Eğitimler, değişen ve ortaya çıkan yeni risklere uygun olarak yenilenir, gerektiğinde ve düzenli aralıklarla tekrarlanır (İş Sağlığı ve Güvenliği K.md.17/1).

1.4.İş Kazasını Bildirme Yükümlülüğü

İşverenler işyerlerinde meydana gelen iş kazalarını kazadan sonraki **üç iş günü içinde** yazı ile Sosyal Güvenlik Kurumuna bildirir (İş Sağlığı ve Güvenliği K.md.14).

1.5.İş Güvenliği Uzmanı ve İşyeri Hekimi Çalıştırma Yükümlülüğü

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (RG. 30.06.2012- 28339) ile, daha önce 4857 sayılı İş Kanunu ile sadece belirli büyüklükteki işyerleri için öngörülen işyeri hekimi, iş güvenliği uzmanı ve diğer sağlık personeli çalıştırma yükümlülüğü, tüm işverenler için zorunlu hale getirilmiştir.

İşyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı çalıştırma yükümlülüğü, sadece İş Kanunu'na tabi işyerleri için değil, Deniz İş Kanunu, Basın İş Kanunu ve Türk Borçlar Kanunu'na tabi işyerleri için de söz konusudur. Hatta devlet memurları, sözleşmeli personel çalıştıran işverenler için de aynı yükümlülük vardır (Çelik vd., 2018:372).

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile "ağır ve tehlikeli iş" kavramı kaldırılmış, işler "çok tehlikeli", "tehlikeli" ve "az tehlikeli" olarak üç sınıfa ayrılmış ve 26.12.2012 tarihli ve 28509 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan ***İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği*** Ekinde işler buna göre listelenmiştir. Mesela 152. sıradaki linyit madenciliği "çok tehlikeli", 252. sıradaki konserve imalatı "tehlikeli", 301. sıradaki ekmek imalatı "az tehlikeli" sayılmıştır

İşveren; çalışanları arasından iş güvenliği uzmanı, işyeri hekimi ve on ve daha fazla çalışanı olan çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde diğer sağlık personeli görevlendirir (md.6/1, a). Bu düzenleme uyarınca diğer sağlık personeli çalıştırma yükümlülüğü sadece ***"çok tehlikeli"*** işyerleri için söz konusu olacak, dolayısıyla ***"az tehlikeli"*** ve ***"tehlikeli"*** işyerlerinde işverenlerin çalışan sayısı ne kadar olursa olsun diğer sağlık personeli çalıştırma yükümlülüğü olmayacaktır. Çok tehlikeli işyerlerinde de bu yükümlülük en az on veya daha fazla çalıştıran işverenler için söz konusudur. Kanımızca, işverenin on veya daha fazla çalışanı olup olmadığı işyeri düzeyinde belirlenmelidir. Bir diğer deyişle işverenin birden fazla işyeri olması halinde toplam sayıya bakılmayacaktır (Şakar, 2018:75).

Çalışanları arasında belirlenen niteliklere sahip personel bulunmaması hâlinde, işveren bu hizmetin tamamını veya bir kısmını" ortak sağlık ve güvenlik birimlerinden" (OSGB) hizmet alarak da yerine getirebilir. Ayrıca eğer belirlenen niteliklere ve gerekli belgeye sahip ise, işveren bu hizmetin yerine getirilmesini kendisi de üstlenebilir.

11.09.2014 tarihinde yayımlanan 6552 sayılı (Torba) Kanunla 6331 sayılı Kanun'un 6. maddesine eklenen fıkraya göre, belirlenen niteliklere ve gerekli belgeye sahip olmayan ancak 10'dan az çalışanı bulunan ve az tehlikeli sınıfta yer alan işyeri işverenleri veya işveren vekili tarafından Bakanlıkça ilân edilen eğitimleri tamamlamak şartıyla (işe giriş ve periyodik muayeneler ve tetkikler hariç) iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerini yürütebilirler.

Ortak sağlık ve güvenlik birimi, kamu kurum ve kuruluşları, organize sanayi bölgeleri ile Türk Ticaret Kanunu'na göre faaliyet gösteren şirketler tarafından, işyerlerine iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerini sunmak üzere kurulan gerekli donanım ve personele sahip olan ve Bakanlıkça yetkilendirilen birimleri ifade etmektedir (6331 s.K. md.3/1, m). ***İş Sağlığı ve Güvenliği***

Hizmetleri Yönetmeliği'nde ortak sağlık ve güvenlik birimlerine ilişkin ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiştir.

50'den fazla işçi çalıştıran alan işyerleri için işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı çalıştırma yükümlülüğü tehlike sınıfına bakılmaksızın 30.12.2012 tarihinde başlamış bulunmaktadır

50'den az işçi çalıştıran tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerleri ise 01.01.2014 tarihinden itibaren işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı bulundurmak zorundadırlar.

50'den az işçi çalıştıran az tehlikeli sınıfta yer alan işyerleri ve kamu kurumları için zorunluluk, çeşitli kanunlarla ertelene ertelene 01.07.2020'ye bırakılmıştır.

02.01.2014 tarihli ve 6514 sayılı Kanunla konuya ilişkin yeniden bir değişiklik yapılmış ve 1219 sayılı **Tababet *ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun***'un 12. maddesine eklenen bir cümle ile hekimlere, işyeri hekimliği eğitimi alma ve işyeri hekimliği belgesine sahip olma şartı aranmaksızın 10'dan az işçi çalıştıran az tehlikeli işyerlerinin işyeri hekimliği görevini yapma hakkı tanınmıştır.

İş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin getireceği maliyeti azaltmak amacıyla 6331 sayılı Kanunda küçük ölçekli işyerleri için devlet desteği öngörülmüştür. Bu destekten, kamu kurum ve kuruluşları hariç ondan az çalışanı bulunanlardan, çok tehlikeli ve tehlikeli sınıfta yer alan işyerleri faydalanabilecektir. Ancak, Bakanlar Kurulu, ondan az çalışanı bulunanlardan az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinin de faydalanmasına karar verebilecektir (6331 s.K. md.7/1, a). Giderler, iş kazası ve meslek hastalığı bakımından kısa vadeli sigorta kolları için toplanan primlerden kaynak aktarılmak suretiyle, Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından finanse edilecektir (md.7/1, b).

2.İŞVERENİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN SORUMLULUĞU

2.1.İşverenin Hukukî Sorumluluğu

İşverenin bu borca aykırı davranması; işçinin maddî ve manevî zararlarının tazmini sonucunu doğurur. İşçinin ölümü halinde, yakınları destekten yoksun kalma tazminatı ve manevî tazminat isteyebilirler (Türk Borçlar Kanunu. md. 417/ III).

İşçi veya onun ölümünde hak sahipleri, ***SGK tarafından karşılanmayan zararları için,*** genel sorumluluk hukuku çerçevesinde işverenden tazminat talep edebilirler, Ayrıca, SGK, yaptığı ve yapacağı masraflar için, işçiyi koruma borcunu yerine getirmeyen işverene 5510 s.K. uyarınca "rücû" edebilir.

Hukukumuzda tartışmalı olan; işverenin sorumluluğunun *kusur sorumluluğu* esasına mı dayandığı, yoksa Yargıtay'ın kökleşmiş içtihadıyla benimsediği gibi, *kusursuz sorumluluk* hallerinden birini mi oluşturduğudur. Hukuk öğretisi bu konuda ikiye bölünmüş durumdadır (Bu konudaki tartışmalar için bkz. Şakar, 2018;107; Çelik vd., 2018:384 vd.; Süzek, 2018:415 vd.).

Kusur sorumluluğu görüşünü benimseyenler, hukukumuzda kusur sorumluluğunun esas, kusursuz sorumluluğun istisna olduğunu ve istisnaların da kanunla açıkça belirtilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

İşverenin kusursuz sorumlu olacağını ileri sürenler ise, bu konuda İş Kanunu'nda düzenleme boşluğu bulunduğunu, boşluğun hakim tarafından İş Hukukunun işçiyi koruyucu ruhu göz önüne alınarak kusursuz sorumluluk prensibiyle doldurulması gerektiğini iddia etmektedirler. Bu durumda, sorumluluğun doğması için işverenin kusuru aranmamakta, sadece iş güvenliği

tedbirlerinin alınmamış olması yüzünden ortaya çıkan olay ile zarar arasında illiyet bağının bulunması işverenin sorumluluğu için yeterli sayılmaktadır. İlliyet bağı yoksa sorumluluk da yoktur.

***Meselâ**, işyerinde iki işçi kavga etse ve biri diğerini öldürse, olay SGK açısından işkazası sayılmasına rağmen, illiyet olmadığı için işveren sorumlu değildir.*

Kanımızca, işverenin bu konudaki sorumluluğu kusur prensibine dayanmaktadır**.** ***Yargıtay*** ise; işverenin kusurlu olması halinde kusur sorumluluğunu, kusursuz olması halinde ise kusursuz sorumluluk ilkesini uygulamaktadır. Ayrıca, işverenin hiçbir kusurunun bulunmadığı durumlarda da Yargıtay, kusur sorumluluğu halinde söz konusu olabilecek olan "hakkaniyet gereği tazminatta indirim" yoluna gitmektedir. Bütün bunlar Yargıtay uygulamasının tutarsız olduğunu gösterir.

Öte yandan, işverenin iş kazaları ve meslek hastalıkları sebebiyle hukukî sorumluluğunun kusur esasına dayanması, işvereni tedbir almaya teşvik edecektir. Kusurlu da olsa, kusursuz da olsa tazminat sorumluluğu altında bulunmak, işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerini alma konusunda işvereni umursamazlığa sevk edebilir.

İşveren; sadece kast ve ağır kusurundan değil, hafif kusurlarından bile tazminat sorumluluğu altındadır. Kusurun varlığı objektif olarak, benzeri işyerlerinde aynı durumdaki dikkatli, sorumluluk duygusu taşıyan **"farazî bir model işveren"**in göstermesi gereken davranış ölçü alınarak tespit edilir. İşveren; bilgisizliğini, tecrübesizliğini, malî durumunun bozukluğunu, benzeri işyerlerinde de tedbir alınmadığını gerekçe göstererek sorumluluktan kurtulamaz. İşverenden beklenilebileceği ölçüde, mevzuatta yer almayan tedbirlerin de, hâlin icabına göre, işverence alınması istenir. İşveren, "model bir işverenin" gösterebileceği her türlü özeni göstermesine rağmen zarara engel olamadığını ispatlarsa sorumluluktan kurtulur (Bkz. Süzek, 2018:415 vd.; Yarg. HGK., 12.02.2014, E.2013/21-586, K. 2014/95, Legalbank).

İşveren sadece iş güvenliği tedbirlerini almak ile de yetinmeyecek, bu tedbirlere uyulup uyulmadığını denetleyecek, işçileri bu konuda eğitecektir21. Aksi halde hukuken sorumlu olmaktan kurtulamaz.

Sigortalının aynı olay sebebiyle hem SGK'dan hem de işverenden talepte bulunma olanağı bulunup bulunmamasına göre dünyada üç sistemden söz edilir (BAŞBUĞ 1992: 6 vd).

— Birincisi ***"seçimlik hak sistemi"***dir. Sigortalı veya hak sahipleri ister işverene ister SGK'na başvurabilirler. Ancak her ikisine de başvuramazlar.

— İkincisi, ***"kümülasyon sistemi"***dir. Sigortalı hiçbir sınırlama olmaksızın hem işverene hem de Kurum'a başvurabilir. İşveren sigortanın sağladıklarının tazminattan indirilmesini isteyemez. Çünkü zarara işveren sebep olmuştur. Sigorta bedelinin ilgiliye ödenmesi ise ödenmiş primlerin karşılığıdır. Bu sistem 1978'e kadar İsviçre'de uygulanmıştır.

— Üçüncüsü, ***"halefiyet ve rücu sistemi"***dir. Bu sistemde sigortalının zararı sigorta tarafından karşılanmakta, sigortalı veya hak sahipleri (manevi tazminat dışında) işverenden hiçbir talepte bulunamamaktadırlar. Kurum tüm zararları karşılamakta, halefiyet yoluyla işverene rücu etmektedir.

Ülkemizde uygulanan sistem, bu üç sisteme de uymaz. İşveren iş kazası ve meslek hastalıkları için tüm primi kendisi ödemesine rağmen, hem sigortalıya hem de Kurum'a karşı sorumlu olmaktan kurtulamamakta, öte yandan Kurum'un bağladığı gelirin peşin değeri işverenin sigortalıya ödeyeceği tazminattan indirilmektedir.

Olması gereken üçüncü sistemdir (Süzek, 2018: 423). Sigortalının tüm zararının Kurum tarafından karşılanması halinde, sigortalının maddi zararları için işvereni dava etme ihtiyacı ortadan kalkacak, zaten iş kazası veya meslek hastalığı sebebiyle mağdur olan sigortalı veya onun ölümünde hak sahipleri, hem Kurum'a hem de işverene karşı uğraş vermek zorunda kalmayacaklardır (Süzek, 2018: 423). Bu öneri teorik olarak olumlu olmakla birlikte, uygulanması zordur. Zira SGK mevzuatın belirlediği yöntemle zararı götürü olarak karşılar ve çoğu zaman gerçek zararı karşılama konusunda yeterli olamaz. Bu bakımdan Yargıtay içtihatlarıyla biçimlenmiş mevcut uygulamanın devamı, yarattığı sıkıntıya rağmen bize daha uygun gelmektedir. Uygulamada **Yargıtay** (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu.,25.11.1970, E.864-9, K.650, Mustafa Çenberci, 1978:711; Yargıtay Hukuk Genel Kurulu.,28.04.1982, E.981-9, K.1038, Tekstil İşveren Dergisi, Eylül 1983:18; Yargıtay 21. Hukuk Dairesi. 14.10.1997, E.5076, K.2505, İşveren Dergisi**,** Aralık 1998:17; Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 27.06.2007, E.8888, K.10428, Yargıtay Kararları Dergisi, Şubat 2008: 293 vd) ve **öğreti** (Çelik vd.,2018:385; Süzek,2018: 413; Akın, 2001:101) işverenin iş sağlığı ve güvenliği kurallarına aykırı davranışı sebebiyle zarar gören işçi veya onun ölümünde hak sahiplerinin açtıkları maddi tazminat davalarını, *"sosyal sigortalarca karşılananlar dışında kalan zararların işverene ödetilmesi ilkesi"*ne dayandırmaktadırlar. Bu ilkenin sonucu olarak da, haksız zenginleşmeyi ve mükerrer ödemeyi önlemek için, öncelikle davacının SGK'ndan kendisine gelir bağlanmasını istemesi, sonuç alamazsa Kurum'a dava açması ve işverene karşı açılmış maddi tazminat davasında mahkemenin Kurum'a karşı açılmış davanın sonucunu beklemesi gerektiği kabul edilmektedir (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 22.12.1994, E.13957, K.18339, Çimento İşveren Dergisi, Mart 1995:26; Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 22.12.2004, E. 225-21, K.751, İstanbul Barosu Dergisi, 2005:913).

Kurum tarafından gelir bağlanması halinde de, gelirin hükme en yakın tarihteki peşin sermaye değerinin hüküm tarihine en yakın tarihteki verilere göre belirlenen tazminattan düşülmesi gerektiği Yargıtay'ın oturmuş ve yerleşmiş görüşlerindendir.

"Sosyal sigortalarca karşılananlar dışında kalan zararların işverene ödetilmesi ilkesi" mevzuatta açıkça yer alan bir ilke değil, içtihatla tespit edilmiş bir ilkedir. Geçmişte, 27.06.1945 tarihli ve 4772 sayılı *İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu'*nun 37/II. maddesi, "Bu türlü kazalarda sigortalı veya hak sahibi olan kimseler, bu Kanunla sağlanan hakların dışında genel hükümlere göre haklı olabilecekleri her türlü zararlarını işveren veya vekilinden arayabilirler" hükmünü taşımaktaydı. Bu hüküm sonraki yasal düzenlemelerde yer almamıştır. Ancak açık bir yasa hükmü bulunmaması, genel hükümlere göre talepte bulunmaya engel değildir (Oğuzman,1969:334- 335).

2.2. İşverenin Cezaî Sorumluluğu

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na göre, işverenin veya işveren vekilinin almadığı her işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbiri için idarî para cezası uygulanır (md. 26).

İşveren veya işveren vekili gerekli tedbirleri almadığı için iş kazası veya meslek hastalığı meydana gelmişse, bu durum, Türk Ceza Kanunu'na göre tedbirsizlik ve dikkatsizlik sonucu taksirle ölüme veya yaralamaya yol açma suçunu oluşturur, hapis ve para cezaları uygulanır.

Taşeron işçisinin iş kazası geçirmesi veya meslek hastalığına yakalanması halinde, asıl işverenin, müteselsil sorumlu olduğu durumda hukukî sorumluluğu vardır. Ancak, müteselsil sorumluluk cezaî sorumluluğu kapsamaz.

3. İŞÇİLERİN GÜVENLİKSİZ İŞYERİNDE ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKI

İş Kanunu md.83, iş sağlığı ve güvenliği konusunda, eski Kanunda olmayan bir düzenleme getirmişti. 6331 sayılı Kanun çalışmaktan kaçınma hakkını yeniden düzenlemiş bulunmaktadır. Kanuna göre, *"ciddi ve yakın"* (bu ifade "ciddi veya yakın" olarak anlaşılmalıdır (Çelik vd., 2018:381). Tehlike ile karşı karşıya kalan çalışanlar kurula, kurulun bulunmadığı işyerlerinde ise işverene başvurarak durumun tespit edilmesini ve gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmesini talep edebilirler (md.13/1).

Kurul veya işverenin çalışanın talebi yönünde karar vermesi hâlinde çalışan, gerekli tedbirler alınıncaya kadar çalışmaktan kaçınabilir. Çalışanların çalışmaktan kaçındığı dönemdeki ücreti ile kanunlardan ve iş sözleşmesinden doğan diğer hakları saklıdır (m. 13/2). Çalışanlar ***ciddi ve yakın tehlikenin önlenemez olduğu durumlarda*** kurula başvurmadan işyerini veya tehlikeli bölgeyi terk ederek belirlenen güvenli yere gider. Çalışanların bu hareketlerinden dolayı hakları kısıtlanamaz (md. 13/3).

4. İŞVERENİN İŞÇİNİN KİŞİSEL VERİLERİNİ KORUMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

4.1. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu

Kişisel veri, kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgiyi ifade etmektedir. Gelişen teknolojinin sonucu olarak çok sayıda kişisel veri elde edilmekte ve paylaşılmaktadır. Bu bilgilerin kötü niyetli kişilerin eline geçmemesi gerekir (Bilir, 2018:19).

Anayasanın *Özel Hayatın Gizliliği* başlıklı 20. maddesine 7 Mayıs 2010 tarihli ve 5982 sayılı Kanun ile eklenen fıkraya göre; herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir.

Anayasanın öngördüğü ve Avrupa Birliğine uyum kapsamında hazırlanan ***6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu,*** 7 Nisan 2016 tarih ve 29677 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Kanuna göre kurulan **Kişisel Verileri Koruma Kurumu (KVKK)**, idari ve mali özerkliğe sahip, kamu tüzel kişiliğini haizdir, merkezi Ankara'dadır. Kurum, **Kurul** ve **Başkanlık'**tan oluşmaktadır. Kurumun karar organı Kurul'dur ve dokuz üyeden oluşur. Kurul üyelerinin görev süresi dört yıldır

Kanunun amacı, kişisel verilerin işlenme şartlarını, kişisel verilerin işlenmesinde kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasını ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemektir. Kişinin mahremiyetinin korunması ile veri güvenliğinin sağlanması da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Kanunla, kişisel verilerin sınırsız biçimde ve gelişigüzel toplanması, yetkisiz kişilerin erişimine açılması, ifşası veya amaç dışı ya da kötüye kullanımı sonucu kişilik haklarının ihlal edilmesinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır (Gürsel,2016:29 vd.; Süzek, 2018:404 vd.; Çelik vd, 2018:353).

Kişisel verilerin korunması, temelde verilerin değil, bu verilerin ilişkili olduğu kişilerin korunmasını amaçlamaktadır.

Bir gerçek kişinin; adı, soyadı, doğum tarihi ve doğum yeri gibi bireyin sadece kimliğini ortaya koyan bilgiler değil; telefon numarası, motorlu taşıt plakası, sosyal güvenlik numarası, pasaport numarası, IBAN numarası, özgeçmiş, resim, görüntü ve ses kayıtları, parmak izleri, genetik verileri, e-posta adresi, hobiler, tercihler, etkileşimde bulunulan kişiler, grup üyelikleri, aile

bilgileri, sağlık bilgileri gibi kişiyi doğrudan veya dolaylı olarak belirlenebilir kılan tüm veriler kişisel veri olarak kabul edilmektedir (Eroğlu, 2018:25).

Çalışan performans değerlendirme raporları, mülakat değerlendirme raporları gibi raporlar, ses veya görüntü kayıtları, resimler, kullanıcı işlem kayıtları gibi kayıtlar, özgeçmiş, bordro, fatura, banka dekontları, kredi kartı ekstreleri, nüfus cüzdanı fotokopileri gibi belgeler ve mektup, davet yazıları gibi yazılar/kayıtlar içinde yer alan veriler de ***kişisel veri*** olarak kabul edilir. İşçinin kişisel verilerinin korunmasını isteme hakkı yanında, işverenin de bu verilere ulaşma hakkı vardır. Verilerin korunması ile *işverenin bilgi edinme hakkı* arasında adil bir denge sağlanmalıdır (Okur, 2011:370; Süzek, 2018:404, Bilir, 2018:21).

"Özel nitelikli kişisel veriler"; kişilerin ırkı, etnik kökeni, siyasi düşüncesi, felsefi inancı, dini, mezhebi veya diğer inançları, kılık ve kıyafeti, dernek, vakıf ya da sendika üyeliği, sağlığı, cinsel hayatı, ceza mahkûmiyeti ve güvenlik tedbirleriyle ilgili verileri ile biyometrik ve genetik verilerdir. Özel nitelikli kişisel veriler öğrenilmesi halinde ilgili kişiler hakkında ayrımcılık yapılmasına veya mağduriyete neden olabilecek nitelikteki verilerdir. Bu nedenle, diğer kişisel verilere göre çok daha sıkı şekilde korunmaları gerekmektedir.

Kanunun 5. maddesine göre **kişisel verilerin işlenme şartları** şunlardır:

1. İlgili kişinin açık rızasının varlığı, 2. Kanunlarda açıkça öngörülmesi, 3. Fiili imkânsızlık nedeniyle rızasını açıklayamayacak durumda bulunan veya rızasına hukuki geçerlilik tanınmayan kişinin kendisinin ya da bir başkasının hayatı veya beden bütünlüğünün korunması için zorunlu olması, 4. Bir sözleşmenin kurulması veya ifasıyla doğrudan doğruya ilgili olması kaydıyla, sözleşmenin taraflarına ait kişisel verilerin işlenmesinin gerekli olması, 5. Veri sorumlusunun hukuki yükümlülüğünü yerine getirebilmesi için zorunlu olması, 6. İlgili kişinin kendisi tarafından alenileştirilmiş olması, 7. Bir hakkın tesisi, kullanılması veya korunması için veri işlemenin zorunlu olması, 8. İlgili kişinin temel hak ve özgürlüklerine zarar vermemek kaydıyla, veri sorumlusunun meşru menfaatleri için veri işlenmesinin zorunlu olması.

İlgili kişinin temel hak ve özgürlüklerine zarar vermemek kaydıyla, veri sorumlusunun meşru menfaatleri için veri işlenmesinin zorunlu olması durumunda kişisel veriler işlenebilir. Örneğin bir şirket sahibi, çalışanlarının terfileri, maaş zamları yahut sosyal haklarının düzenlenmesinde ya da işletmenin yeniden yapılandırılması sürecinde görev ve rol dağıtımında esas alınmak üzere çalışanların kişisel verilerini işleyebilecektir. Burada, işletmenin yeniden yapılandırılması ya da ehliyetli ve liyakatli çalışanların terfi almaları, veri sorumlusu statüsündeki şirket sahibinin meşru menfaatinedir.

Çalışan işiyle ilgili olmayan, özel hayatı ile ilgili bilgileri paylaşmak zorunda olmadığı gibi, baskı altında bu konularda yanlış bilgi vermesi **fesih için haklı sebep oluşturmaz**. Mesela, ileride evlenmeyi, çocuk sahibi olmayı düşünüp düşünmediği gibi sorular böyledir (Eroğlu, 2018:26).

İşten ayrılan işçiye verilen **çalışma belgesinde**, kişisel veri niteliğini taşıdığından feshin sebebinin belirtilmemesi gerekir (Eroğlu, 2018:26).

İşveren, kişisel verilerle temas eden personel başta olmak üzere, tüm çalışanlara veri güvenliği ve sorumluluklar hakkında **eğitim** vermelidir.

4.2. Aydınlatma Yükümlülüğü.

Kanun, kişisel verilerin işlenmesi için aydınlatma yapılmasını ve açık rıza alınmasını aramaktadır. Çalışanların kendileri hakkında tutulan bilgilere erişme hakkı vardır. Aydınlatma

metinleri ve açık rıza beyanları oluşturulmalıdır. İşyerinde bir veri envanteri oluşturulması ve bütün dökümanların Kanun çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi gerekir (Eroğlu, 2018:27).

Veri sorumlusu veya yetkilendirdiği kişi, ***aydınlatma yükümlülüğü*** kapsamında veri sorumlusunun ve varsa temsilcisinin kimliği, veri işleme amacı, işlenen verilerin kimlere ve hangi amaçla aktarılabileceği, veri toplamanın yöntemi ve hukuki sebebi ile Kanunun 11. maddesinde sayılan diğer hakları konusunda ilgili kişiyi bilgilendirmekle yükümlüdür. Aydınlatma yükümlülüğünün yerine getirilmesi ilgili kişinin onayına tabi değildir. Bu konudaki ayrıntılar 10 Mart 2018 tarihinde yayımlanan Tebliğ'de gösterilmiştir.

Kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişiler, veri işlemeye başlamadan önce ***Veri Sorumluları Siciline*** kaydolmak zorundadır. Veri Sorumluları Sicili, veri sorumlularının kaydedildiği, Kişisel Verileri Koruma Kurulunun gözetiminde Başkanlık tarafından kamuya açık olarak tutulan sicildir. 6698 Sayılı Kanunun 16. maddesinde Veri Sorumluları Sicilinin kamuya açık olarak tutulması öngörülmüştür. Buna göre, VERBİS'e (Veri Sorumluları Sicili Bilgi Sistemi) veri sorumlularınca girilen bilgiler kurum internet sayfası www.kvkk.gov.tr adresi üzerinden paylaşılacaktır.

4.3. İşverenin Sorumluluğu

Herkes, kişisel verilerin kanuna aykırı olarak işlenmesi sebebiyle zarara uğraması hâlinde ***zararın giderilmesini*** talep etme hakkına sahiptir (6698 sayılı Kanun md.11/ğ; md.14/3).

Veri sorumlusu, kişisel verilerin kendi adına başka bir gerçek veya tüzel kişi tarafından işlenmesi hâlinde, birinci fıkrada belirtilen tedbirlerin alınması hususunda bu kişilerle birlikte ***müştereken sorumludur*** (6698 sayılı Kanun md. 12/2)

Veri sorumlusunun ilgili kişinin talebini, talebin niteliğine göre en kısa sürede ve en geç **otuz gün içinde** kabul veya gerekçesini açıklayarak reddetmesi, ayrıca cevabı ilgili kişiye bildirmesi gerekmektedir.

İlgili kişi, veri sorumlusunun cevabını öğrendiği tarihten itibaren otuz ve her halde veri sorumlusuna başvuru tarihinden itibaren **altmış gün içinde** Kurula şikâyette bulunabilir. Şikâyet ve bilgilenme için Alo 198 KVKK Veri Koruma Hattından da yararlanmak mümkündür.

Kanunda Kurulun, şikâyet üzerine yapacağı inceleme sonunda şikâyet tarihinden itibaren altmış gün içinde ilgiliye bir cevap verilmezse söz konusu talebin reddedilmiş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Başvurusu zımnen veya açıkça reddedilen ilgili kişinin bir yandan Kurula şikâyette bulunabilmesi, aynı zamanda veri sorumlusuna karşı doğrudan yargı yoluna gidebilmesi mümkündür. Kişilik hakları ihlal edilenlerin, genel hükümlere göre **tazminat** hakları vardır. İşçi İşK.24/II çerçevesinde iş sözleşmesini feshedip kıdem tazminatını da isteyebilir (Çelik vd., 2018:363 ; Süzek, 2018:409).

Şikâyet üzerine veya resen yapılan inceleme sonucunda, ihlalin varlığının anlaşılması hâlinde Kurul, tespit ettiği hukuka aykırılıkların veri sorumlusu tarafından giderilmesine karar vererek ilgililere tebliğ eder. Bu karar, tebliğden itibaren gecikmeksizin ve en geç otuz gün içinde yerine getirilir.

Kişisel verilere ilişkin suçlar bakımından 26 Eylül 2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 135 ila 140. madde hükümleri uygulanır.

6698 sayılı Kanunun;

a) 10. maddesinde öngörülen aydınlatma yükümlülüğünü yerine getirmeyenler hakkında 5.000 Türk lirasından 100.000 Türk lirasına kadar,
b) 12. maddesinde öngörülen veri güvenliğine ilişkin yükümlülükleri yerine getirmeyenler hakkında 15.000 Türk lirasından 1.000.000 Türk lirasına kadar,
c) 15. maddesi uyarınca Kurul tarafından verilen kararları yerine getirmeyenler hakkında 25.000 Türk lirasından 1.000.000 Türk lirasına kadar,
ç) 16. maddesinde öngörülen Veri Sorumluları Siciline kayıt ve bildirim yükümlülüğüne aykırı hareket edenler hakkında 20.000 Türk lirasından 1.000.000 Türk lirasına kadar,

idari para cezası verilir (md.18).

İdari para cezaları veri sorumlusu olan gerçek kişiler ile özel hukuk tüzel kişileri hakkında uygulanır.

İdari yaptırımlara Kurul tarafından karar verilecek olup, verilen yaptırım kararlarına karşı yargı yolu açıktır.

SONUÇ

İşverenin işyerinde işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerini alma, işçinin kişisel verilerini koruma borçları "işçiyi koruma borcu"nun görünüm biçimlerindendir.

İşverenin işçiyi koruma borcunu yerine getirmemesi, bu konudaki yasal düzenlemelere aykırı davranması; işçinin maddî ve manevî zararlarının tazmini sonucunu doğurur. İşçinin ölümü halinde, yakınları destekten yoksun kalma tazminatı ve manevî tazminat isteyebilirler. İşverenin ayrıca cezai sorumluluğu da vardır.

KAYNAKÇA

Akın, L. (2001). İş Kazasından Doğan Maddi Tazminat, Ankara: Yetkin.

Aslanköylü, R. (2003). Sosyal Sigortalar Kanunu Yorumu, Ankara: Adalet.

Başbuğ, A.(1992). Sosyal Sigortalar Kurumu'nun İşverene ve Üçüncü Kişiye Rücuu, Ankara: Kamu-İş.

Bilir, F. (2018, Mayıs-Haziran). Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun iş hayatına etkileri, *İşveren Dergisi*, 56(3), 1-21, Ankara: TİSK.

Çelik, N, CANİKLİOĞLU, N. ve CANBOLAT, T. (2018). İş Hukuku Dersleri, 31. Baskı, İstanbul: Beta.

Çenberci, M. (1978). İş Kanunu Şerhi, 4. Baskı Ankara: Olgaç.

Eroğlu, R.(2018, Mayıs-Haziran) Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve çalışma ilişkilerine etkileri, *İşveren Dergisi,* 56 (3), 25-27, Ankara: TİSK.

Gürsel, İ. (2016). İşçinin Kişisel Verilerinin Korunması Hakkı**,** Ankara: Adalet.

Oğuzman, K. (1969). İş kazası ve meslek hastalığından doğan zararlardan işverenin sorumluluğu, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi***,** 34 (1-4), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.

Okur, Z. (2011). Tankut Centel'e Armağan, Fevzi Şahlanan (Ed.) Türk iş hukukunda işçinin kişisel verilerinin korunması hakkı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.

Süzek, S. (2018). İş Hukuku, 16 Baskı, İstanbul: Beta.

Şakar, M. (2018). İş Hukuku Uygulaması, 12. Baskı İstanbul: Beta.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAPSAMINDA TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNDE ENERJİ VERİMLİLİĞİ POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR
İstanbul Arel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme (Türkçe) Bölümü
aysesakar@arel.edu.tr

ÖZET : Enerji verimliliği, ekonomik, çevresel, sosyal ve kültürel boyutları olan sürdürülebilir kalkınmanın temel parametrelerinden biridir. Türkiye'de 2016 yılında toplam nihai enerji tüketimi içerisindeki tarım sektörünün payı diğer sektörlere oranla azalmıştır. Bu pay, 2000 yılında %5 iken 2016 yılında %4'e düşmüştür. Tarım sektörünün enerji tüketiminde 2000-2008 dönemi için hızlı bir artış gözlemlenirken, 2008-2016 döneminde ise yıllık bazda ortalama %3'lük bir azalma gerçekleşmiştir. Toplam enerji tüketiminde sektörel olarak tarımın payı düşük olsa da tarım sektöründe endüstrileşme ve hayvansal kaynaklı metan gazı salınımı sera gazı etkisine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma açısından enerji verimliliği politikalarının önemi giderek daha fazla anlaşılmaktadır. Tarım sektöründe enerji verimliliği çalışmalarının çevresel sürdürülebilirliğe katkısının yanında ekonomik sürdürülebilirliğe de katkısı vardır. Enerji verimliliğinde artış sağlayarak üretim miktarını ve kalitesini azaltmadan enerji maliyetlerinin düşürülmesi çiftçilerin kullanılabilir gelirlerini arttıracağı gibi, tarımsal ürünlerin de fiyatlarının düşmesine, enerji arzında dışa bağımlığının azaltılmasına yardımcı olacaktır. Fosil yakıtlara dayalı enerji kaynakları arzında yaklaşık %76 oranında ithalata bağımlı olduğumuz göz önüne alındığında enerji verimliliği politikalarındaki her başarı ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasına da katkı sağlayacaktır. Çevreyi korumak, geliştirmek ve kirliliği önlemek, ekonomik, kültürel ve sosyal kalkınmayı sağlamak özellikle tarımın gelişmesi için planlama ve düzenleme yapmak devletin anayasal görevlerindendir. Bu bildiride Türkiye'de tarım sektöründe enerji verimliliğini sağlamaya yönelik vergi teşvikleri ve önlemleri değerlendirilerek öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilir Çevre, Enerji Verimliliği, Vergi Teşvikleri, Sürdürülebilir Tarım

Jel Kodları: H23,K34, Q42, Q48,Q56, P18, P48

EVALUATION OF ENERGY EFFICIENCY INCENTIVE POLICIES ON AGRICULTURAL SECTOR IN TURKEY WITHIN THE SCOPE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ABSTRACT: Energy efficiency is one of the basic parameters of sustainable development with its economical, environmental, social and cultural dimensions. The share of agriculture sector in the total final energy consumption in 2016 decreased compared to other sectors in Turkey. While this share was 5% in 2000, it decreased to 4% in 2016. A rapid increase was observed in the energy consumption of the agricultural sector between 2000 and 2008, whereas an average 3% decrease was recorded on annual basis between 2008 and 2016. Although the share of agriculture in the sector is low in total energy consumption, industrialization in the sector and methane gases emitted by animals contribute to the formation of greenhouse gases. Therefore, the importance of energy efficiency policies is gradually recognised in terms of sustainable environment and sustainable development. In addition to contributing to environmental sustainability, energy efficiency studies in the agricultural sector also contribute to economical sustainability. Reducing energy costs without decreasing production quantity and quality by increasing energy efficiency will not only increase farmers' disposable income, but also help to reduce prices of agricultural products and external dependency on energy supply. When considering our dependency around 76% on imports of energy resources based on fossil fuels, every success in energy efficiency policies will contribute to economical and political stability. Protecting and improving the environment, preventing pollution; providing economical, cultural and social development and making plans and regulations to improve agriculture in particular are constitutional duties of the state. In this paper, recommendations will be presented by evaluating tax incentives and measures to provide energy efficiency in the agricultural sector in Turkey.
Key words: Sustainable Development, Sustainable Environment, Energy Efficiency, Tax Incentives, Sustainable Agriculture
Jel Codes: H23,K34, Q42, Q48,Q56, P18, P48

GİRİŞ

Enerji verimliliği, ekonomik, çevresel, sosyal ve kültürel boyutları olan sürdürülebilir kalkınmanın temel parametrelerinden biridir. Türkiye'de 2016 yılında toplam nihai enerji tüketimi içerisindeki tarım sektörünün payı diğer sektörlere oranla azalmıştır. Bu pay, 2000 yılında %5 iken 2016 yılında %4'e düşmüştür. Tarım sektörünün enerji tüketiminde 2000-2008 dönemi için hızlı bir artış gözlemlenirken, 2008-2016 döneminde ise yıllık bazda ortalama %3'lük bir azalma gerçekleşmiştir (Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü, 2018:8-9). Toplam enerji tüketiminde sektörel olarak tarımın payı düşük olsa da tarım sektöründe endüstrileşme ve hayvansal kaynaklı metan gazı salınımı sera gazı etkisine katkı sağlamaktadır. Türkiye'de tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan sera gazı emisyonları, tarımsal ürünlerin üretimi ve işlenmesi, hayvan sayısı, çeltik üretimi, tarımsal artıkların açıkta yakılması ve tarımsal topraklardan kaynaklanmaktadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016: 80). Bu nedenle sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma açısından enerji verimliliği politikalarının önemi giderek daha fazla anlaşılmaktadır. Tarım sektöründe enerji verimliliği çalışmalarının çevresel sürdürülebilirliğe katkısının yanında ekonomik sürdürülebilirliğe de katkısı vardır. Enerji verimliliğinde artış sağlayarak üretim miktarını ve kalitesini azaltmadan enerji maliyetlerinin düşürülmesi çiftçilerin kullanılabilir gelirlerini arttıracağı gibi, tarımsal ürünlerin de fiyatlarının düşmesine, enerji arzında dışa bağımlığının azaltılmasına yardımcı olacaktır (Beyaz vd.2017:9). Fosil yakıtlara dayalı enerji kaynakları arzında yaklaşık %76 oranında ithalata bağımlı olduğumuz göz önüne alındığında enerji verimliliği politikalarındaki her başarı ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasına da katkı sağlayacaktır.

Çevreyi korumak, geliştirmek ve kirliliği önlemek; ekonomik, kültürel ve sosyal kalkınmayı sağlamak özellikle tarımın gelişmesi için planlama ve düzenleme yapmak devletin anayasal görevlerindendir.

Bu bildiride Türkiye'de tarım sektöründe enerji verimliliğini sağlamaya yönelik vergi teşvikleri ve önlemleri değerlendirilerek öneriler sunulacaktır.

1. KAVRAMLARA GENEL BAKIŞ

1.1.Sürdürülebilirlik

Kelimenin kökeni Latince ***«sustineri»*** kelimesinden gelmektedir. İngilizce' de ***"sustainability"*** ***"daimi olma kapasitesi"*** olarak tanımlanmaktadır. **"Sürdürülebilirlik"** kelimesi Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı Türkçe Sözlükte bulunmamakla birlikte ***"devamlı olma, daim olma, süreklilik arz etme,"*** durumunu ifade etmektedir (Akgül, 2010: 134-135).

1.2.Sürdürülebilir Kalkınma

İngilizce karşılığı ***"sustainable development"*** olan sürdürülebilir kalkınma; kıt kaynaklarla bugünün ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek kuşakların da bu kıt kaynaklara ihtiyacı olduğunu göz önünde bulunduran, israftan kaçınan, doğal kaynaklar ile çevreyi koruyan ve kaynakları etkin kullanarak, ekonomik kalkınmayı sağlarken çevresel, sosyal ve kültürel boyutları ihmal etmeyen kalkınma anlayışı olarak tanımlanabilir.

Çevresel, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlardan biri ihmal edilirse sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek mümkün değildir.

1.3. Sürdürülebilir Tarım

Sürdürülebilir tarım teriminin İngilizce karşılığı olarak "sustainable agriculture" terimi kullanılmaktadır. Sürdürülebilir tarım, "uzun dönemde doğal kaynakların korunması yanında çevreye zarar vermeyen tarımsal teknolojilerin kullanıldığı bir tarımsal yapının oluşturulması" olarak tanımlanmaktadır (Turhan, 2005:13).

Verimsiz enerji kullanımı çevresel sorunlara, küresel ısınmaya ve yüksek maliyetlere neden olacağından, tarımın sürdürülebilirliğini sağlayacak verimli toprak işleme-ekim sistemlerinden yararlanmalı ve etkin enerji kullanımı sağlanmalıdır. Bu sayede tarımsal ve çevresel sürdürülebilirlik geliştirilecektir (Unakıtan ve Aydın, 2018:284).

Sürdürülebilir tarım için gerekli şartlardan biri olan tarımda etkin enerji kullanımı, bir yandan maddi tasarruf sağlarken diğer yandan da fosil kaynakların korunmasına ve hava kirliliğinin azaltılmasına yardımcı olmaktadır (Sefeedpari vd., 2012 :159). Verimli enerji kullanımı, üretkenliği artırmaya yardımcı olur ve kırsal toplulukların ekonomisine, kârlılığına ve rekabetçiliğine katkıda bulunur (Omid vd., 2011:153; Talukder vd. 2019: 642).

1.4. Sürdürülebilir Çevre

Çevresel sürdürülebilirlik; biyo-çeşitliliğin; insan sağlığının, hava, su ve toprak kalitesinin; hayvan ve bitki yaşamlarının korunmasını içine almaktadır.Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında bugün ile gelecek kuşaklar arasında bağlantı kurulmasına yardımcı olacak en uygun araç sürdürülebilir bir çevredir. Çünkü sanayi, tarım, ulaşım, hizmet, konut, enerji sektörlerinde gerçekleştirilen faaliyetler sonucu çevreye salınan sera gazları, karbon emisyonları, katı ve sıvı atıklar, fosil yakıtların kullanımıyla çevre zarar görebilmekte, gelecek nesillerin daha temiz bir çevrede, sağlıklı ve refah içinde yaşaması engellenmektedir.

1.5. Enerji Verimliliği

İngilizce "energy efficiency" sözcüğünün karşılığı olarak Türkçe "enerji etkinliği" terimi kullanılması gerekirken literatürde ve mevzuatta genellikle "enerji verimliliği" terimi kullanılmaktadır. Ediger (2009), enerji verimliliği teriminin "energy productivity" teriminin karşılığı olduğunu, "energy efficiency" teriminin karşılığı olarak ise "enerji etkinliği" terimini kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu görüşe katılmakla birlikte çalışmada mevzuatla da uyumlu olması amacıyla enerji verimliliği terimi tercih edilmiştir.

Enerji verimliliği, hizmet ve sanayi sektöründe üretimin miktarında ve kalitesinde negatif yönlü bir değişiklik yaratmadan, binalarda ise yaşam standartı ve ürün kalitesinden ödün vermeden enerji tüketimini azaltmayı ifade etmektedir.

1.6. Enerji ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi

Enerji; sürdürülebilir kalkınma alanında iktisadi, sosyal ve çevresel politikaların temel unsurudur. Hem enerji arzının hem de enerji talebinin karşılanması aşamaları gerçekleştirilirken; iktisadi anlamda doğru politikaların benimsenmesi yanında, çevresel ve sosyal maliyetin en aza indirilmesi hedeflenmelidir.

Enerjinin verimli kullanılması, sürdürülebilir kalkınmanın bir ön koşuludur. Sadece kaynakların kıt olması ve fosil enerji yakıtlarının fiyatlarının yükselmesi nedeniyle değil, aynı zamanda çevrenin ve iklimin korunmasından dolayı da enerji kullanımının verimli hale getirilmesine ihtiyaç vardır.

Enerji tasarrufu ve enerji verimliliği konusunda başarılı politikalar, ülkenin enerji ve çevre güvenliğini sağlar. Enerji verimliliğinin sağlanması, yeni teknoloji ve çözümlerin tanıtımını teşvik etmekte ve bu da bilim ve teknoloji transferinin aktif etkileşimini teşvik etmektedir (Uzybayeva, 2015:82; Sarbassov vd.2013:431).

Enerji verimliliği politikaları, enerji verimliliği yatırımlarının önündeki engelleri kaldırmayı amaçlayan enerji piyasasına devlet müdahalesi araçlarından oluşur. Bu araçlar, vergiler, sübvansiyonlar, yasalar, yönetmelikler, bilgi veya hizmet sunumu gibi standart politika önlemleri olsa da, her sektöre göre farklı uygulamalar görülmektedir (Sudhakara Reddy vd. 2009:100).

2. TÜRKİYE'NİN TARIM SEKTÖRÜNDE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Tablo 1'de görüldüğü gibi, Türkiye'de 2017 yılında toplam nihai enerji tüketimi içerisinde tarım sektörünün payı diğer sektörlere oranla azalmıştır. Bu pay, 1998 yılında %5 iken 2017 yılında %4'e düşmüştür. Tarım sektörünün enerji tüketimindeki payı 2008 yılında 1998'e göre 2 puan artarak %7 gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise 2008 yılına göre 3 puanlık bir azalma ile %4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Sektörlere Göre Nihai Enerji Tüketimi

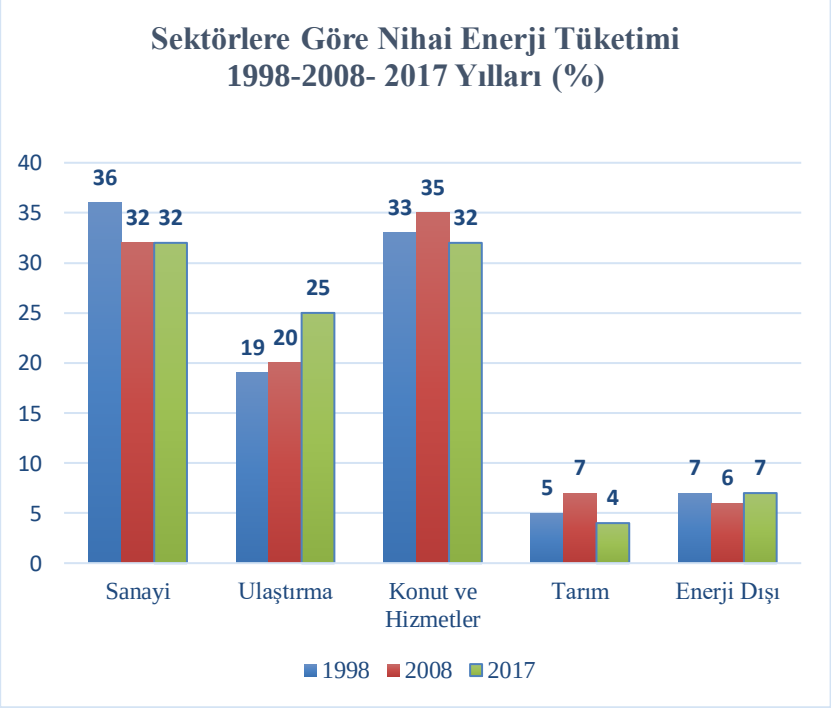

Kaynak: Enerji İşleri Genel Müdürlüğü Enerji İstatistikleri Ulusal Enerji Denge Tablolarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo2: Tarım ve Hayvancılık Sektörü Enerji Tüketimi

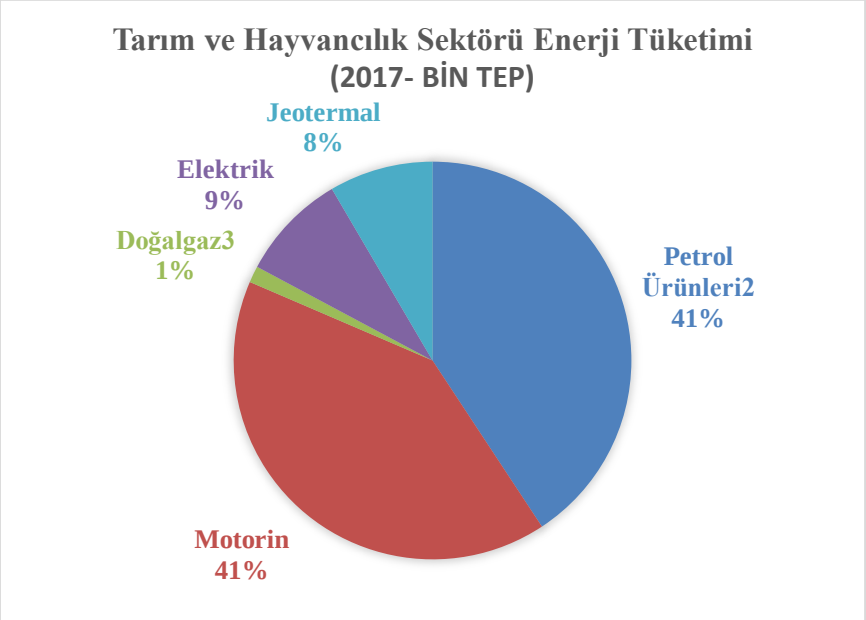

Kaynak: Enerji İşleri Genel Müdürlüğü Enerji İstatistikleri, 2017 yılı Ulusal Enerji Denge Tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2'den de görüldüğü gibi 2017 yılında tarım ve hayvancılık sektöründe nihai enerji tüketiminde petrol ürünlerinin payı %41, motorinin payı %41, doğalgazın payı %1, elektriğin payı %9, jeotermal enerjinin payı %8 olarak gerçekleşmiştir. 2017'de bu sektörde enerji tüketiminde rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi, hidrolik enerji ve biyoenerji ve atıkların payı bulunmamaktadır.

Tablo 3: 1998 Yılı Yerli Enerji Üretimi

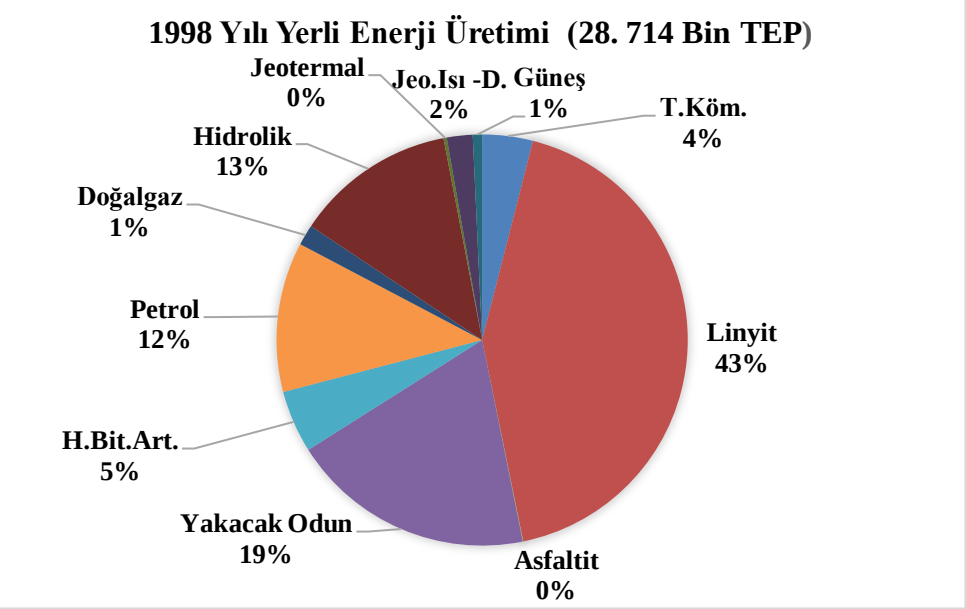

Kaynak: Enerji İşleri Genel Müdürlüğü Enerji İstatistikleri, 2017 yılı Ulusal Enerji Denge Tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3'te de görüldüğü gibi, 1998 yılı yerli enerji arzının %60'ı taş kömürü, linyit, asfaltit, petrol ve doğalgaz olmak üzere fosil yakıtlar toplamından; %40'ı ise jeotermal, hidrolik, biyoenerji ve atıklar, güneş enerjisi olmak üzere yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşmaktadır.

Tablo 4: 2017 Yılı Yerli Enerji Üretimi

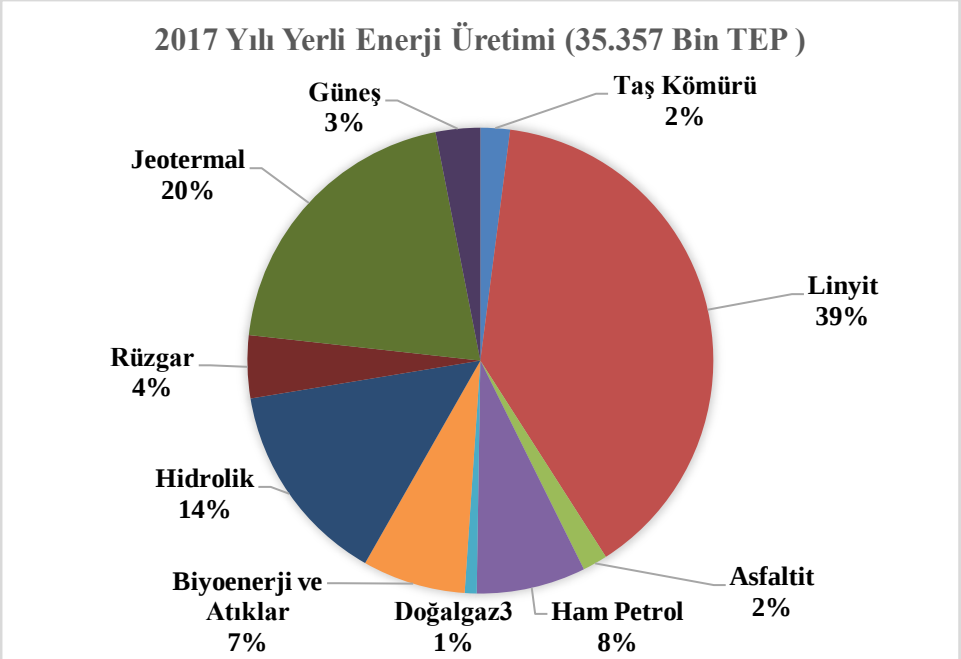

Kaynak: Enerji İşleri Genel Müdürlüğü Enerji İstatistikleri, 2017 yılı Ulusal Enerji Denge Tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 4'te görüldüğü gibi 2017 yılında 35.357 bin TEP yerli enerji üretilmiştir. Bu üretimin %52'si taş kömürü, linyit, asfaltit, ham petrol ve doğalgaz olmak üzere fosil yakıtlar toplamından oluşmaktadır. %42'si ise jeotermal, hidrolik, biyoenerji ve atıklar, rüzgâr ve güneş enerjisi olmak üzere yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşmaktadır.

1998-2017 döneminde19 yıllık süreçte yenilenebilir enerji üretiminin bileşimi değişmiştir. Hayvansal ve bitkisel atıklar ile yakacak odundan oluşan biyoenerji ve atıkların toplam payı 1998 yılında %24 iken 2017 yılında %7'ye düşmüştür. Tablo 4 ve Tablo 5'ten görüldüğü gibi 2017 yılında üretilen yerli enerjinin %7'sini 2.531 bin TEP ile biyoenerji ve atıklar oluşturmaktadır. Bu üretimin %54'ü yakacak odun, %41'i hayvansal bitkisel artıklar, %5 ise biyoyakıt olarak gerçekleşmiştir. 1998 yılında biyoyakıt üretimi bulunmazken 2017 yılında %5'lik biyoyakıt üretimi gerçekleşmiştir.

Yerli enerji arzının içinde en büyük payı jeotermal enerji alırken, onu hidrolik enerji izlemiş, güneş ve rüzgâr enerjisinin payı ise oldukça düşük kalmıştır. 1998 yılında Türkiye'de rüzgâr enerjisi üretimi bulunmazken 2017 yılında %4 oranında üretim gerçeklemiştir.

Tablo 5: 2017 Yılı Biyoenerji ve Atıklardan Yerli Enerji Üretimi

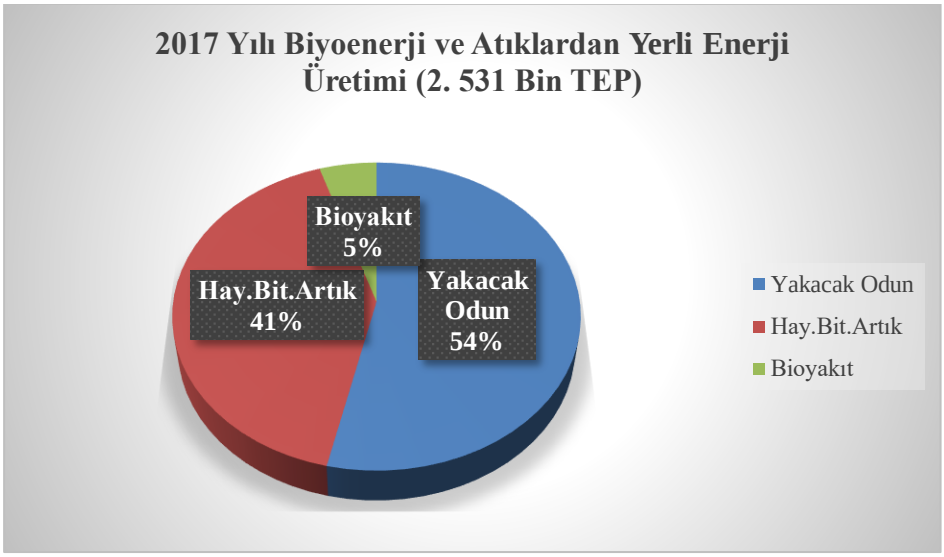

Kaynak: Enerji İşleri Genel Müdürlüğü Enerji İstatistikleri, 2017 yılı Ulusal Enerji Denge Tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır.

3. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK ENERJİ VERİMLİLİĞİ POLİTİKALARI VE TEŞVİKLERİ

1960'lı yıllarda bir tarım ülkesi olarak nitelendirilen Türkiye'de 1968 yılında tarım sektörünün GSYH içindeki payı cari fiyatlarla %40 olarak gerçekleşmiştir. 1980'li yıllarda yaşanan dönüşüm ile tarım sektörünün ekonomiye katkısı oransal olarak giderek azalmıştır. Tarım sektörünün GSYH içindeki payı 1970'li yılların sonunda %30'un altına, 1980'li yılların ortalarında %20'nin altına ve 2000'li yıllarda %10'un altına inmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016: 50). 2017 yılı itibariyle bu oran % 6,3 olarak gerçekleşmiştir (https://www.tarimorman.gov.tr/ SGB/Belgeler/Veriler/GSYIH.xlsx).

Türkiye'nin Onuncu Kalkınma Planı'nda toplumun yeterli ve dengeli beslenmesini esas alan, ileri teknolojiye dayalı, altyapı sorunlarını çözmüş, verimliliği yüksek, etkin ve talebe dayalı üretim yapısıyla uluslararası rekabet gücünü artırmış, doğal kaynakları sürdürülebilir kullanan bir tarım sektörünün oluşturulması amaçlanmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013:100). Onuncu Kalkınma Planı'nda Türkiye'de tarım sektörünün, ekonomi içindeki azalan payına rağmen kırsal kalkınma ve gıda güvenliği açısından stratejik öneme sahip olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca tarımsal faaliyetlerde su, enerji ve toprak girdileri kullanıldığı için sektörde sağlanacak iyileştirmelerin yeşil büyümeye katkı sağlaması beklenilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin küresel iklim değişikliği ile mücadelesinde enerji ve tarımda yürüteceği programların sürdürülebilir kalkınmayı destekleyeceği belirtilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 47). Tarımın iklim değişikliğine uyumu kapsamında tarım sektöründe yenilenebilir enerjinin kullanımı ve kuraklığa dayanıklı tarım ürünlerinin geliştirilmesi çalışmaları yapılmaktadır. Türkiye'de iyi tarım ve sulama tekniklerinin kullanımını desteklenmektedir, çünkü fosil yakıtların yerine biyoyakıt kullanarak tarım kaynaklı salınımları azaltmak ve doğal kaynakları korumak amaçlanmaktadır (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, t.y.23). Farklı destek mekanizmaları altında tarımsal üretime yönelik yürütülen söz konusu destek programları enerji verimliliğinin de dolaylı olarak iyileştirilmesine etki etmektedir (Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı, 2018: 27). Aydın ve Aktürk'ün (2018) yapmış olduğu bir çalışmanın sonuçları iyi tarım uygulamayan işletmelerin kullandıkları gübre

ve dizel yakıtların toplam enerji tüketimine yüksek oranda katkı sağladığını göstermiştir. Bu çalışmanın sonuçları tarımda enerji verimliliğini arttırma çabalarının gübre kullanımı ve dizel yakıt tüketimine odaklanılması gerektiğini göstermiştir. Bu nedenle traktörlerin çalışma performanslarını arttırmak ve dizel yakıtta tasarruf sağlamak gerekmektedir. Ayrıca iyi tarım uygulamalarını da teşvik etmek gerekmektedir.

Türkiye İklim Değişikliği 6. Ulusal Bildiriminde ifade edildiği üzere ülkenin 2013 yılına ait sera gazı emisyon envanter verilerine göre tarımsal faaliyetler, insan kaynaklı toplam sera gazı emisyonunun yaklaşık olarak %10,8'ini oluşturmaktadır. 1990- 2013 döneminde, diğer sektörlerin sera gazı salınımları artarken, tarım sektöründe azalma eğilimi gözlemlenmiştir. 1990-2005 döneminde yetiştirilen hayvan sayısındaki azalmadan kaynaklanan azalma eğilimi, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından yürütülen hayvancılığı geliştirme çalışmaları sonucunda özellikle 2008 sonrası tersine dönerek artma eğilimine girmiştir. Tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan sera gazı emisyonları 1990 yılında 41,60 Mton CO2-eşd. iken 2013 yılına gelindiğinde emisyonlar yaklaşık %19,7 artış göstererek 49,80 Mton CO2-eşd. seviyesine yükselmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016: 18).

Türkiye'nin tarım sektörünün küresel ölçekte sürdürülebilir, güçlü ve rekabet edebilir yapıya kavuşmasında enerji kaynaklarının etkin kullanımı, enerji verimliliği faaliyetlerinin yaygınlaştırılması, tarımda kullanılan enerjinin yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanması ve bu faaliyetlerin devlet tarafından teşvik edilmesi önem arz etmektedir.

3.1.Tarım Sektörüne Yönelik Olarak 2017-2023 Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planında Öngörülen Önlemlerin ve Mevcut Vergi Teşviklerinin Değerlendirilmesi

Türkiye'de tarım sektörüne yönelik enerji verimliliği teşviklerinin yetersiz olduğu görülmektedir. 2017-2013 yıllarını kapsayan Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı'nda tarım sektöründe enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik olarak traktörlerin ve biçerdöverlerin enerji verimlileri ile yenilenmesinin özendirilmesi, enerji verimli sulama yöntemlerine geçilmesi, tarım sektöründe enerji verimliliği projelerinin desteklenmesi, tarımsal üretimde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının özendirilmesi, biyokütle elde etmek amacıyla tarım yan ürün ve atık potansiyelinin belirlenmesi ve kullanımının teşvik edilmesi ve su ürünleri sektöründe enerji verimliliğinin desteklenmesi konularında 6 eylem belirlenmiştir. Bu başlık altında enerji verimliliği eylemleri ve mevcut vergi teşvik uygulamaları birlikte değerlendirilecektir.

UEVEP T1. Traktörlerin ve biçerdöverlerin enerji verimlileri ile yenilenmesinin özendirilmesi eylemi: 2017 yılında başlayacak eylem ile mevcut traktör ve biçerdöver filosunun daha verimlileri ile değişiminin özendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu eylem kapsamında yürütülecek faaliyetler şunlardır:

- Mevcut traktör ve biçerdöver filosunun daha verimlileri ile değişimi için bir destek mekanizması tanımlanacak, gerekli mevzuat düzenlemesi değerlendirilecektir.
- Destek mekanizmasının hurda teşviki, faiz desteği vb. şeklinde yapılandırılmasına yönelik çalışmalar yürütülecektir.
- Traktör için 20 yaş ve biçerdöver için 10 yaş üzerindekilerinin yüksek verimlileri ile değiştirilmesi desteklenecektir.

- Ortak traktör ve biçerdöver kullanımını özendirilerek, traktör ve biçerdöverlere yönelik enerji verimliliği desteğinin etkisi artırılacaktır.

Tarım sektöründe kullanılan elektrik motorlu traktörlerin tesliminde indirimli KDV uygulanmaktadır. 18/12/2007 tarihli ve 2007/13007 sayılı Kararnamenin eki İstatistik Pozisyonlarına Bölünmüş Türk Gümrük Tarife Cetvelinde yer alan tarım makineleri, biçerdöver ve elektrik motor gücüyle çalışan traktör teslimleri %8 KDV'ye tabidir. Enerji verimli tarım araçlarının tesliminde KDV oranın %1'e indirilmesi bu eylemin hedefine ulaşmasına yardımcı olacaktır. Tablo 6'da %8 KDV oranına tabi olan traktörler yer almaktadır.

Tablo 6: % 8 KDV oranına tabi traktörler

Motor gücü 18 kW.ı geçmeyenler
Motor gücü 18 kW.ı geçen fakat 37 kW.ı geçmeyenler
Motor gücü 37 kW.ı geçen fakat 59 kW.ı geçmeyenler
Motor gücü 59 kW.ı geçen fakat 75 kW.ı geçmeyenler
Motor gücü 75 kW.ı geçen fakat 90 kW.ı geçmeyenler
Motor gücü 90 kW.ı geçenler

Traktör, biçerdöver gibi motorlu araçlar enerji verimli olsun olmasın hiçbiri MTV' ne tabi değildir. Aynı zamanda Tablo 7'de de görüldüğü üzere ÖTV Kanununa ekli (II) sayılı listede yer almayan Türk Gümrük Tarife Cetvelinin 87.01 tarife pozisyonunda sınıflandırılan traktörler de ÖTV'ye tabi değildir.

Tablo *7*: Türk Gümrük Tarife Cetvelinin 87.01 Tarife Pozisyonunda Sınıflandırılan ÖTV'ye Tabi Olmayan Traktörler

87.01	Traktörler (87.09 pozisyonuna giren traktörler hariç)
8701.10.00.00.00	Tek akslı traktörler
8701.20	Yarı römorkler için çekiciler:
8701.20.10.00.00	Yeni olanlar
8701.20.90.00.00	Kullanılmış olanlar
8701.30.00.00.00	Paletli traktörler
	Diğerleri
8701.91	Motor gücü 18 kW.ı geçmeyenler
8701.91.10.00.00	Tekerlekli zirai traktörler ve ormancılıkta kullanılan tekerlekli traktörler
8701.91.90.00.00	Diğerleri
8701.92	Motor gücü 18 kW.ı geçen fakat 37 kW.ı geçmeyenler
8701.92.10.00.00	Tekerlekli zirai traktörler ve ormancılıkta kullanılan tekerlekli traktörler
8701.92.90.00.00	Diğerleri
8701.93	Motor gücü 37 kW.ı geçen fakat 75 kW.ı geçmeyenler
8701.93.10.00.00	Tekerlekli zirai traktörler ve ormancılıkta kullanılan tekerlekli traktörler
8701.93.90.00.00	Diğerleri
8701.94	Motor gücü 75 kW.ı geçen fakat 130 kW.ı geçmeyenler
8701.94.10.00.00	Tekerlekli zirai traktörler ve ormancılıkta kullanılan tekerlekli traktörler
8701.94.90.00.00	Diğerleri
8701.95	Motor gücü 130 kW.ı geçenler
8701.95.10.00.00	Tekerlekli zirai traktörler ve ormancılıkta kullanılan tekerlekli traktörler
8701.95.90.00.00	Diğerleri

UEVEP T2. Enerji verimli sulama yöntemlerine geçilmesi eylemi: 2018 yılında başlayacak eylem ile enerji verimli sulama yöntemlerine geçilmesi ve düşük basınçlı damlama sulama yöntemlerinin özendirilmesi amaçlanmaktadır. Mevcut durumda su ve enerji tasarrufu sağlayan, güneş enerjisi ile çalışan su pompalarına, enerji verimli su tesisatına ve ürünlere

indirimli KDV uygulaması bulunmamaktadır. Bu araç gereçlere indirimli KDV uygulaması enerji verimliliğini teşvik edecektir.

UEVEP T3. Tarım sektöründe enerji verimliliği projelerinin desteklenmesi: 2018 yılında başlaması öngörülen eylem ile tarım sektöründe enerji verimliliği projelerinin desteklenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda; enerji verimliliği için verimlilik artırıcı proje (VAP) destek sistemi tanımlanacaktır. Seralarda, hayvansal üretim yapılarında ve ürün depolarında; ısı kayıplarının önlenmesi, ısı geri kazanımı, enerji verimli ısıtma-soğutma-havalandırma uygulamaları ile enerji tüketiminin azaltılması ve ısı pompası kullanımı, kojenerasyon veya trijenerasyon uygulamaları teknik olarak mümkün, maliyet olarak etkin bulunduğu durumlarda desteklenecektir.

UEVEP T4. Tarımsal üretimde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının özendirilmesi: 2018 yılında başlaması öngörülen eylem ile sürdürülebilir tarım için enerji maliyetlerinin ve tarımsal üretimin çevresel etkilerinin azaltılması için tarımsal üretim süreçlerinde yenilenebilir enerji kaynaklarının (güneş, rüzgâr, jeotermal, biyokütle) kullanılmasının özendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda yürütülecek faaliyetler şunlardır:

- Sulama, kurutma ve iklimlendirmede güneş enerjisi kullanımı desteklenecektir.
- Tarımsal üretim yapılarında (sera, ahır, ağıl, kümes vb.) yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı desteklenecektir.
- Tarım ve orman atıklarının yem ve gübre olarak kullanılması esas olup biyokütlenin (yem ve gübre amaçlı kullanılan tarım ve orman atıkları hariç) enerji amaçlı kullanım farkındalığı artırılacaktır.
- Tarım ve orman atıkları ile çalışan kojenerasyon ve trijenerasyon uygulamaları desteklenecektir.
- Ar-ge faaliyetleri konusunda TÜBİTAK ve TAGEM özel çağrılı projeleri destekleyecektir.

Türkiye'de tarımsal üretimde yenilebilir enerji kullanımı için yapılacak yatırımlarda 15/6/2012 Tarihli ve 2012/3305 Sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar Kapsamında gümrük vergisi muafiyeti, Katma Değer Vergisi (KDV) istisnası, Gelir vergisi stopajı desteği (6 ncı bölgede gerçekleştirilecek yatırımlar için) gibi genel teşviklerden yararlanmak mümkündür.

UEVEP T5. Biyokütle elde etmek amacıyla tarım yan ürün ve atık potansiyelinin belirlenmesi ve kullanımının teşvik edilmesi: 2018 yılında başlaması öngörülen eylem ile tarım yan ürünleri ve atıklarının öncelikle yem ve toprak iyileştirici malzeme olarak değerlendirilmesi, daha sonra tarım sektöründe ihtiyaç duyulan enerjinin yerinden üretimine katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu eylem kapsamında yürütülecek faaliyetler şunlardır:

- Biyokütle enerjisi elde etmek amacıyla tarım yan ürünleri ile atıklarının ve evsel organik atıkların ilgili potansiyel belirleme çalışmaları yapılacaktır.

- Tarım tesislerinde elektrik ve ısı üretiminde tarımsal atıklardan ve yan ürünlerden üretilecek enerjinin kullanılmasının desteklenmesine devam edilecektir.

- Biyokütle enerji üretimi ve kullanımı ile ilgili eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri yaygınlaştırılacaktır.

Türkiye'de tarla ve bahçe ürünleri toplam kullanılabilir atık miktarı 15.336.035 ton ve toplam ısıl değeri 303,2 PJ'dir (http://www.yegm.gov.tr/yenilenebilir/tur_tar_biyo_pot.aspx).

Karada ve suda yetişen bitkiler, hayvan atıkları, gübre, orman yan ürünleri, kentsel atıklar ve gıda sanayi atıklarını içeren enerjiye dönüştürülebilen ve kısa sürede yenilenebilen organik maddelere biyokütle denilmektedir (Özil vd. 2013: 79). Biyokütle enerji kaynakları, enerjiye dönüştürülürken bulundukları fiziksel hale göre katı, sıvı ve gaz biyokütle olarak üç kısma ayrılabilir. Gaz biyokütle, biyogaz olarak bilinmektedir. Katı biyokütle odun, yonga, palet ve talaş olarak kullanılmaktadır. Sıvı biyokütle ise genellikle taşıt motorlarında yakıt hammaddesi olarak kullanıldıkları için yeşil yakıt, "biyoyakıt"olarak isimlendirilirler. Bunlar, biyoetanol, biyodizel, biyometanol, biyodimetileter, biyoetiltersiyerbütil eter ve bitkisel yağlardan oluşmaktadır (Yiğitoğlu, 2014: 11-12; Özil vd. 2013: 95; Acaroğlu, 2006: 384).

Biyoetanol, *"hammaddesi şeker pancarı, mısır, buğday ve odunsular gibi şeker, nişasta veya selüloz özlü tarımsal ürünlerin fermantasyonu ile elde edilen ve benzinle belirli oranda harmanlanarak kullanılan alternatif bir yakıt"* olarak tanımlanabilir (Özil vd. 2013: 102). Biyoetanol içten yanmalı motorlarda herhangi bir modifikasyona gerek kalmadan %10 oranında harmanlanarak kullanılabilir (Özil vd. 2013:102).

Biyodizel, kanola, ayçiçek, soya, aspir gibi yağlı tohum bitkilerinden elde edilen bitkisel veya hayvansal yağların bir katalizör eşliğinde metanol veya etanol ile tepkimesi sonucu açığa çıkan ve yakıt olarak kullanılan bir üründür. Evsel kızartma yağları ve hayvansal yağlar biyodizel hammaddesi olarak kullanılabilir (Özil vd. 2013: 95).

Ülkemizde hayvan atıklarının %25-30'u gübre olarak kullanılmakta, %20-25'i tezek olarak yakılmakta geriye kalanı ise kaybolmaktadır. Biyogaz; şeker kamışı, mısır, saman ve yabani otlar gibi bitkisel atıklardan; hayvan dışkıları, balık ve yün sanayi atıkları gibi hayvansal atıklardan; insan kaynaklı dışkı, üre ve çöp gibi atıklardan; tarıma dayalı sanayilerin yan ürünleri ve atıklarından, ağaç yaprakları, kabukları, ince dallar gibi orman atıklarından, deniz yosunu ve su sümbülü gibi su yaşamının atıklarından elde edilmektedir (Özil vd. 2013: 84).

Biyoyakıt üretimi için dünya genelinde hektar başına doğrudan para yardımları, vergi istisnaları ya da düşük oranlı vergilendirme gibi mali teşvikler sağlanmaktadır. Bununla birlikte akaryakıt şirketlerinin belli bir miktar biyoyakıt satması yasal olarak zorunluluk olmakla birlikte, zorunlu karışım oranları da her yıl arttırılmaktadır. Aşağıda maddeler halinde sıralandığı gibi biyoyakıt üretimine yönelik sunulan mali devlet teşviklerin ekonomiye önemli katkılar sağlaması mümkündür (Çelebi ve Uğur, 2015: 27):

- Tarım sanayi ve ulaştırma sektörlerinde istihdam yaratabilir.

- Petrol bağımlılığını azaltarak dış ticaret dengesine önemli katkı yapabilir.

- Yeni üretim tesislerinin açılmasını sağlayarak yeni vergileme imkânların oluşturulabilir.

- Çevre dostu üretim imkânlarını arttırabilir.
- Kullanılmayan tarımsal alanların tarıma açılmasını sağlayarak çiftçi gelirlerini arttırabilir.

Ülkemizde biyoetanollü benzin teslimleri ile oto biodizel ile harmanlanmış motorin teslimlerine en fazla %2'ye kadar ÖTV indirimi uygulanmaktadır.

4/4/2005 tarihli ve 2005/8704 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı eki Kararın 1 inci maddesi ve Özel Tüketim Vergisi (I) Sayılı Liste Uygulama Genel Tebliği (RG. 05/03/2015, 2928)'ne göre uygulamadan yararlanılabilmesi için yerli tarım ürünlerinden elde edilen biyoetanolün benzinle harmanlanması şarttır. Kararname gereğince, karışıma uygulanacak ÖTV tutarının hesaplanmasında kullanılacak benzin miktarının karışım miktarındaki oranı hiçbir zaman "0,98"den küçük olamaz. Hesaplama sonucu bulunan değer, "0,98"den küçükse, dikkate alınacak olan değer "0,98" dir. Biyoetanolün miktarı da "0,02" den fazla olamaz. Bu durumda biyoetanolün oranı kadar ÖTV tutarı indirilir, bu oran "0,02" den fazla olamaz. Teslim edilen karışımda kullanılan benzinin ÖTV ödenerek satın alınmış olması halinde; karışımın satılan kısmında yer alan benzin miktarına ilişkin ödenen ÖTV tutarı, Özel Tüketim Vergisi Kanununun 9 uncu maddesi hükmünce hesaplanan ÖTV'den indirilebilir.

2/9/2013 tarihli ve 2013/5595 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı eki Kararın 3 üncü maddesi ve Özel Tüketim Vergisi (I) Sayılı Liste Uygulama Genel Tebliği'ne göre oto biyodizel ile harmanlanmış motorin teslimlerinde en fazla % 2'ye kadar ÖTV indirimi;

- Sadece biodizel ile motorinin harmanlanmasında uygulanabilir.
- Yalnızca Türkiye'de üretilen tarım ürünlerinden Türkiye'de toplanan kullanılmış kızartmalık bitkisel yağlar ile kullanım süresi geçmiş bitkisel yağlardan elde edilmiş biodizel olması gerekir.
- Biodizelin motorin ile harmanlanmasında biyodizelin toplam karışım miktarına oranı kadar eksik uygulanır. Bu oran en fazla %2 olabilir.
- İade şeklinde uygulanır.
- İadeden harmanlayıcılar faydalanabilir.
- Teslim edilen oto biodizelli motorine harmanlanmış olan oto biodizel ve/veya motorin için ödenen ÖTV, Özel Tüketim Vergisi Kanununun 9 uncu maddesi hükmünce indirim konusu yapılabilir.

3.2.Tarım Sektöründe Enerji Verimliliğine Yönelik Yatırımlara Sağlanabilecek Teşvikler

Tarım sektöründe enerji verimliliği yatırımlarına yönelik olarak doğrudan bir teşvik bulunmamakla birlikte 15/6/2012 Tarihli ve 2012/3305 Sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar Kapsamında genel teşvikler, bölgesel teşvikler ve 17/10/2016 Tarihli ve 2016/9495 Sayılı Yatırımlara Proje Bazlı Devlet Yardımı Verilmesine İlişkin Karar kapsamında sağlanan teşviklerden faydalanmak mümkündür.

2012/3305 Sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar kapsamında tarım sektöründe enerji verimliliğine yönelik yatırımlar için bölge ayrımı yapılmaksızın genel teşviklerden yararlanabilirler.

Yatırımların destek unsurlarından yararlanabilmesi için asgari sabit yatırım tutarının; 1 inci ve 2 nci bölgelerde bir milyon Türk Lirası, 3 üncü, 4 üncü, 5 inci ve 6 ncı bölgelerde ise beş yüz bin Türk Lirası olması gerekir. Bu kapsamda gümrük vergisi muafiyeti, Katma Değer Vergisi (KDV) istisnası, Gelir vergisi stopajı desteği (6 ncı bölgede gerçekleştirilecek yatırımlar için) gibi teşvikler sağlanmaktadır.

2012/3305 Sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar'ın Öncelikli Yatırımlar başlıklı 17. maddesinin (j) bendi uyarınca imalat yapan sanayi tesislerinde gerçekleştirilecek enerji verimliliği ve tasarruf sağlamaya yönelik yatırımlar,

- 2012/3305 sayılı Karar'da Ek-4'te yer alan teşvik edilmeyecek yatırımlardan olmaması
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığın'dan proje onayı alınması
- Yıllık asgari 500 ton eşdeğer petrol (TEP) enerji tüketimi olan mevcut imalat sanayi tesisi olması
- Tesisin mevcut durumuna göre en az yüzde yirmi oranında enerji tasarrufu sağlayacak bir proje olması
- Sağlanacak enerji tasarrufu ile yatırımın geri dönüş süresi 5 yıl ve daha az olması koşulunda 5. Bölge; Yatırım 6. Bölgede yapılacaksa 6. Bölge desteklerinden yararlanabilir.

Sunulan teşvikler; gümrük vergisi istisnası, KDV istisnası, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi, faiz desteği (3 üncü, 4 üncü, 5 inci ve 6 ncı bölgelerdeki yatırımlar için), gelir vergisi stopajı desteği (6 ncı bölgede gerçekleştirilecek yatırımlar için), sigorta primi desteğidir (6 ncı bölgede gerçekleştirilecek yatırımlar için). Bu teşviklerden imalat yapan tarımsal sanayi tesislerinin yaralanması mümkündür. Tablo 8'de öncelikli yatırımlara sağlanan bölgesel teşviklerin özeti yer almaktadır.

Tablo 8: Öncelikli Yatırımlara Sağlanan Bölgesel Teşvikler

DESTEK UNSURLARI			BÖLGELER	
			V	VI
KDV İstisnası			Var	Var
Gümrük Vergisi Muafiyeti			Var	Var
Vergi İndirimi	**Yatırıma Katkı**	OSB* ve EB** Dışı	40	50
		OSB ve EB İçi	50	55
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği		OSB ve EB Dışı	7 yıl	10 yıl
		OSB ve EB İçi	10 yıl	12 yıl
Yatırım Yeri Tahsisi			Var	Var
Faiz Desteği		İç kredi	5 yıl	7 yıl
		Döviz/ Döviz endeksli kredi	2 yıl	12 yıl
Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği			Yok	10 yıl
Gelir Verigsi Stopaj desteği			Yok	10 yıl
* Organizse Sanayi Bölgesi ** Endüstriyel Bölge				

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü (2018).

2016/9495 Sayılı Yatırımlara Proje Bazlı Devlet Yardımı Verilmesine İlişkin Karar ile kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedefler doğrultusunda ülkemizin mevcut durumda veya gelecekte ortaya çıkabilecek kritik ihtiyaçlarını karşılayacak, arz güvenliğini sağlayacak, dışa bağımlılığını azaltacak, teknolojik dönüşümünü gerçekleştirecek, yenilikçi, Ar-Ge yoğun ve yüksek katma değerli yatırımların proje bazlı olarak desteklenmesi amaçlanmıştır. Enerji sektörü de yüksek oranda dışa bağımlı olduğumuz sektörlerin başında gelmektedir. Bu kapsamda proje bazında sabit yatırım tutarı 100 milyon ABD Dolarının üzeri yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimi ve enerji verimliliği yatırımlarının bu desteklerden faydalanmasının mümkün olduğu kanaatindeyiz Bu Karar kapsamında proje bazlı olarak desteklenmesi uygun bulunan yatırımlara, Tablo 9'da özetlenen destekler sağlanabilir.

Tablo 9: Proje Bazlı Teşvik Sistemi

Vergisel Destekler	İstihdam Destekleri	Finansman Destekleri	Yatırım Yeri Destekleri	Diğer Destekler
Gümrük vergisi muafiyeti	10 yıla kadar sigorta primi işveren hissesi desteği	10 yıla kadar yatırım kredisi faiz desteği veya hibe desteği	Altyapı desteği (Projenin gerektirdiği durumlarda)	Kamu alım garantisi İzin, tahsis, ruhsat, lisans ve tescil istisnası veya kolaylığı
KDV istisnası	10 yıl süreyle Gelir vergisi stopajı Desteği	Sermaye katkısı (Yatırım tutarının %49'unu geçmemek üzere e ednilen payların halka arzı veya yatırımcıya satışı şartıyla)	Yatırım yeri tahsisi (49 yıl süreyle bedelsiz Yatırım Yeri Tahsisive yatırımın tamamlanmasını müteakip öngörülen istihdamın 5 yıl	
KDV iadesi	Nitelikli personel desteği	Enerji desteği (Enerji tüketim harcamalarının % 50'sine kadar en fazla 10 yıl süreyle)		
Yatırım tutarının 2 katına kadar Vergi indirimi veya 10 yıla kadar kurumlar vergsi istisnası				

Kaynak: 2016/9495 Sayılı Yatırımlara Proje Bazlı Devlet Yardımı Verilmesine İlişkin Karar.

SONUÇ

Ticari kazanç sahiplerinin GVK 40/7. madde gereğince işletmeye dâhil olan gayrimenkulün iktisadi değerini artırıcı niteliği olan ısı yalıtımı ve enerji tasarrufu sağlamaya yönelik yapmış olduğu harcamalar yapıldığı yılda doğrudan gider yazılabilirken zirai kazanç sahipleri için böyle bir indirim öngörülmemiştir. Aynı düzenlemenin zirai kazanç sahipleri içinde getirilmesi çok yararlı olacaktır.

Su ve enerji tasarrufu sağlayan su tesisatına, su pompalarına ve araç gereçlere indirimli KDV uygulanması etkinliği teşvik edecektir. Enerji verimli traktör ve biçerdöver teslimlerinde KDV oranlarının düşürülmesi uygun olacaktır.

Enerji tarımında kullanılan, verimsiz topraklarda bile yetişebilen enerji bitkileri (şeker kamışı, mısır, şeker pancarı, tatlı darı, tatlı sorgum vb.) yetiştiriciliğine vergi teşvikleri getirilmedir. İyi

tarım uygulamalarının enerji verimliliğine olumlu etkisi olduğu için desteklenmesi gerekmektedir.

Tarım sektöründe ısıtma, sulama, iklimlendirme, solarizasyon gibi alanlarda enerji verimliliği sağlayacak ısı yalıtımı ve yenilenebilir enerji kullanımı teşvik edilmelidir. Kanatlı hayvan yetiştiren çiftliklerin diğer yetiştiricilik faaliyetlerine göre daha fazla enerji harcadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Uzun süreli aydınlatmalar, kış boyu süren ısıtma ve yaz boyu süren serinletme, besleme ve sulama sistemleri için çok fazla enerji harcamaktadır. Bu alanda da enerji verimliliği sağlayacak ısı yalıtımı ve yenilenebilir enerji kullanımı teşvik edilmelidir.

Biyoyakıtlarda sadece % 2'ye kadar ÖTV'den istisna olma dışında başkaca bir teşvik mekanizması söz konusu değildir. Biyoyakıt karışım oranlarının 2023 yılına kadar %2'lerden %10'lara çıkarılması üretimi de arttıracağı için faydalı olacaktır (Çelebi ve Uğur, 2015:40).

KAYNAKÇA:

Acaroğlu, M. (2006). AB sürecinde Türkiye'de biyodizel üretimi sorunlar öneriler, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, Türkiye 10. Enerji Kongresi, İstanbul. https://docplayer.biz.tr/5111391-Dunya-enerji-konseyi-turk-milli-komitesi-turkiye-10-enerji-kongresi-ab-surecinde-turkiye-de-biyodizel-uretimi-sorunlar-oneriler.html Erişim Tarihi: 21.11.2018.

Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir kalkınma: uygulamalı antropolojinin eylem alanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi* 24,133-164.

Aydın, B.ve Aktürk D. (2018). Energy use efficiency and economic analysis of peach and cherry production regarding good agricultural practices in Turkey: A case study in Çanakkale province. *Energy* ,158 (2018), 967-974.

Beyaz, A., Onurbaş Avcıoğlu, A., Dayıoğlu M.A., Türker, U. (2017). Tarımsal Üretimde Enerji Verimliliğinin Planlaması ve Sağlanması, Sunum Belgesi. http://www.yegm.gov.tr/verimlilik/sunum2017/8.Bildiriler/Tar%C4%B1msal%20%C3%9Cretimde%20Enerji%20Verimlili%C4%9Finin%20Planlanmas%C4%B1%20Ve%20Sa%C4%9Flanmas%C4%B1.pdf Erişim Tarihi: 14.11.2018.

Çelebi, A. ve Uğur (2015). Biyoyakıtlara yönelik mali teşvikler: türkiye açısından bir değerlendirme, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (2), 25-45.

Ediger, V. Ş. (2009). Türkiye'nin sürdürülebilir enerji gelişimi, *TÜBA Günce Dergisi,* 39:18-25. http://eniva.org.tr Erişim Tarihi: 23.08.2018.

Enerji İşleri Genel Müdürlüğü. 1998 yılı Ulusal Enerji Denge Tablosu. http://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari Erişim Tarihi: 21.11.2018.

Enerji İşleri Genel Müdürlüğü. 2008 yılı Ulusal Enerji Denge Tablosu. http://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari Erişim Tarihi: 21.11.2018.

Enerji İşleri Genel Müdürlüğü. 2017 yılı Ulusal Enerji Denge Tablosu. http://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari Erişim Tarihi: 21.11.2018.

http://www.yegm.gov.tr/yenilenebilir/tur_tar_biyo_pot.aspx Erişim Tarihi:06.12.2018.

https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYIH.xlsx Erişim Tarihi:07.12.2018.

Omid, M., Ghojabeige, F., Delshad, M. & Ahmadi, H. (2011). Energy use pattern and benchmarking of selected greenhouses in Iran using data envelopment analysis. *Energy Convers. Manage*. 52 (1), 153–162. https://doi.org/10.1016/j.enconman.2010.06.054 Erişim Tarihi: 05.12.2018.

Özel Tüketim Vergisi (I) Sayılı Liste Uygulama Genel Tebliği, RG. 05/03/2015, 2928.

Özil, E., Şişbot, S., Özpınar, A. ve Olgun, B. (2013). Elektrik Enerjisi Teknolojileri ve Enerji Verimliliği (Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Dayalı Çevre), Cilt : 4, Ankara: Türkiye Elektrik Sanayi Birliği (TESAB).

Sarbassov, Y., Kerimray, A. Tokmurzin, D., Tosato, G. & De Miglio R.(2013). "Electricity and Heating System in Kazakhstan: Exploring Energy Efficiency Improvement Paths". *Energy Policy*, 60:431-444.

Sefeedpari, P., Rafiee, S., Komleh, S.H.P. & Ghahderijani, M., (2012). A source-wise and operation-wise energy use analysis for corn silage production, a case study of Tehran province, Iran, *International Journal of Sustainable Built Environment* 1 (2), 158–166.

Sudhakara Reddy, B., Assenza G. B., Assenza, D.& Hasselmann, F. (2009). Energy Efficiency and Climate Change Conserving Power for a Sustainable Future. New Delhi: SAGE Publications India Pvt Lt. http://sk.sagepub.com/books/energy-efficiency-and-climate-change (Erişim Tarihi: 08.03.2018)

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Tarımsal Yapıda Etkinlik ve Gıda Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: T. C. Kalkınma Bakanlığı. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_TarimsalYapi.pdf Erişim Tarihi: 21.11.2018.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2016). Türkiye İklim Değişikliği 6. Ulusal Bildirimi, Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (t.y.). Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) (2014-2020), Ankara: T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014 - 2018). Ankara: T. C. Kalkınma Bakanlığı. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf Erişim Tarihi: 21.11.2018.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014). Onuncu Kalkınma Planı (2014 - 2018) Tarımsal Yapıda Etkinlik ve Gıda Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara : T. C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018, Ağustos).Yatırımlarda Devlet Yardımları, Ankara: Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü . https://tuys.sanayi.gov.tr/Handlers/DokumanGetHandler.ashx?dokumanId=54df2615-2f2b-445d-aaa6-8153b00df38e Erişim Tarihi: 21.11.2018.

Talukder, B., van Loon, G. W. ve Hipel, K. W. (2019, March). Energy efficiency of agricultural systems in the southwest coastal zone of Bangladesh, *Ecological Indicators*, (98), 641-648.

Turhan, Şule (2005). Tarımda sürdürülebilirlik ve organik tarım, *Tarım Ekonomisi Dergisi,* 11(1): 13-24.

Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı 2017-2023, RG. 02/01/2018, 30289.

Unakıtan, G. ve Aydın, B. (2018). A comparison of energy use efficiency and economic analysis of wheat and sunflower production in Turkey: A case study in Thrace Region. *Energy* , 149 (2018) 279-285.

Uyzbayeva, A., Tyo, V. ve Ibrayev, N. (2015). "Towards Achieving Energy Efficiency in Kazakhstan". World Academy of Science, Engineering and Technology *International Journal of Energy and Power Engineering*, 9(2):77-85.

Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü (2018). 2000-2016 Türkiye Enerji Verimliliği Gelişim Raporu 2018, EV-2018-01-V1, Ankara: Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü.

Yiğitoğlu, M., İnal, M. ve Gökgöz, M. (2014). Alternatif bir enerji kaynağı olarak biyoetanol. Kırıkkale Üniversitesi Bilimde Gelişmeler Dergisi, 1 (1), 11-21. http://dergipark.gov.tr/kkalebgd/issue/10143/124719 Erişim Tarihi 02.11.2018

TFRS 15 - MÜŞTERİ SÖZLEŞMELERİNDEN HASILAT STANDARDI KAPSAMINDA HEDİYE PUANLARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Züleyha Yılmaz
Ordu Üniversitesi / Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / İşletme Bölümü.
zuleyhayilmaz@odu.edu.tr

ÖZET: İşletmeler yoğun rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek ve rakipleri ile mücadele edebilmek için tarihin her döneminde çeşitli pazarlama stratejileri kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu şekilde müşteri ile uzun vadeli bir ilişki kuran işletme, rekabet avantajı sağlayabilmektedir. Günümüzün hızla gelişen teknoloji ortamında ise işletmeler rekabet edebilirlik açısından geçmişe nazaran çok daha fazla sayı ve çeşitlilikte pazarlama aracına sahiptir. İşletmelerin teknolojiden yararlanarak kullandığı pazarlama araçlarından biri de hediye puanlarıdır. Hediye puanları, belirli tarihler arasında belirli tutarlarda satın alma işlemi gerçekleştiren müşterilere gelecekte indirimli alış veriş yapma hakkının tanınması şeklinde ifade edilebilir. Hediye puanlarının muhasebeleştirilmesi konusunda yapılan düzenlemeler daha önce Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) Yorum 13 "Müşteri Sadakat Programları" Standardı kapsamında değerlendirilirken, 01 Ocak 2018 tarihinden itibaren TFRS 15 "Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat" kapsamında değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, TFRS 15 kapsamında konunun değerlendirilmesi ve çeşitli uygulamalar ile muhasebe kayıtlarına ilişkin örnekler sunulmasıdır. Çalışma vaka analizi yöntemi ile yapılmış olup, vaka olarak bir sanal alış veriş platformunun müşteri sadakat programı kapsamında kayıtlı üyelerine yaptıkları alış veriş tutarı üzerinden tanımladıkları hediye puanlarının vergi kanunları ve TFRS 15 standardına göre muhasebe kayıtları incelenmiştir. Bu çalışma ile giderek yaygınlaşan ve karmaşıklaşan hediye puanlarının muhasebeleştirilmesi konusunda bilgi kullanıcılarına rehberlik sağlanacağına ve sunulan örnek uygulamaların muhasebe eğitiminde yararlı olacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hediye puanları, TFRS 15, Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat.

ACCOUNTING OF AWARDS POINTS UNDER THE IFRS 15 - REVENUE FROM CONTRACTS WITH CUSTOMERS

ABSTRACT: Companies have had to use various marketing strategies in every period of history in order to be able to survive and to fight with their rivals in a highly competitive environment. In this way, a long-term relationship with the customer can provide a competitive advantage for the company. In today's rapidly developing technology environment, companies have more and variety of marketing tools in terms of competitiveness than in the past. One of the marketing tools used by companies through technology is awards points. Awards points can be expressed as the recognition of the right to discount purchases in the future to customers who purchase certain amounts between certain dates. While regulations on accounting of awards points are considered under the International Financial Reporting Interpretations Committee (IFRIC) 13 "Customer Loyalty Programmes", they are considered under the International Financial Reporting Standards 15 "Revenue from Contracts with Customers" from January 01, 2018. The objective of this study is to evaluate the subject within the scope of the Standard and to provide examples of various applications and accounting practices. This study was carried out by case analysis method and as a case accounting of the awards points defined by an online shopping platform to its members through the customer loyalty program were examined in terms of tax regulations and IFRS 15. It is believed that this study will provide guidance to users of information about accounting for increasingly common and complicated rewards points practices, and that the presented examples will be useful in accounting education.

Key Words: Customer awards points, IFRS 15, Revenue from Contracts with Customers.

GİRİŞ

Canlı bir organizma misali hayatta kalma ve varlığını sürdürme güdüsüne sahip her işletme, sürdürülebilirliğini teminat altına almak için bulunduğu zaman, mekân ve koşullara uyum sağlamak zorundadır. Günümüzün yoğun rekabet ortamı bu açıdan işletmeleri çeşitli stratejiler geliştirmeye yönlendirmiştir. Bu stratejiler işletmelerin sadece pazarlama fonksiyonları ile ilgili olmayıp, yönetimden muhasebeye, üretimden koordinasyona kadar bir işletmenin tüm fonksiyonlarının bir arada ve uyumlu bir şekilde yürütülmesini gerektirmektedir. Muhasebe fonksiyonu yardımıyla düşük maliyet ve dolayısıyla fiyat avantajı sağlayan bir işletme, üretim ve yönetim fonksiyonu yardımıyla kaliteli ürün üreterek müşterilerini kalite açısından tatmin edebilir veya pazarlama stratejileri ile marka değerini arttırarak müşteri sadakatini işletmenin lehine kullanabilir. En nihayetinde izlenen bu tür pek çok stratejinin ortak amacı müşteri sadakatini kazanmak ve bu şekilde işletmenin piyasadaki varlığını başarı ile devam ettirebilmektir.

Müşteri sadakatinin genel bir tanımı bulunmamakla birlikte bu kavram, bir müşterinin bir ürünü veya hizmeti sunan üreticiye, markaya veya mağazaya bağlılığı şeklinde açıklanabilir (Tuğay & Dokur, 2015: 51). Bir işletme müşteri sadakati kazanabilmek için çeşitli araçlar kullanabilir. Bu araçlara satılan ürünün kendisi (kaliteli ürün, farklılaştırılmış ürün, vb.), işletmenin kendisi (sosyal projeler, marka değeri, vb.), ürünün fiyatı (düşük fiyatla kolay erişim, yüksek fiyatla prestij sunma, vb.), satış ortamı (online satış, satış mağazasının kalitesi ve markası, yeri, vb.), satış sonrası hizmetler (garantiler, bakım-onarım destekleri, vb.), kişiler (satış elemanları, reklam yüzleri, vb.) ve promosyonlar (müşteri kulüpleri, eşantiyonlar, indirim kartları-kuponları, hediye puanlar, vb.) örnek olarak gösterilebilir.

Bu çalışmada müşteri sadakatini kazanmak amacıyla kullanılan araçlardan promosyanlar ve özellikle hediye puanlarının muhasebeleştirilmesi konusu incelenmiştir. Hediye puanları uygulamalarının artışı ve karmaşıklığı ile birlikte, bunların muhasebeleştirilmesi konusu da gündeme gelmiştir. İşletmelerin bu tür pazarlama faaliyetleri sonucu elde ettikleri hasılatı muhasebeleştirmelerinde farklı uygulamalar kullanmaları işletmelerin finansal raporlarının karşılaştırılabilirliğini olumsuz etkileyeceğinden konuya ilişkin bir rehbere ihtiyaç duyulmuştur. İlk olarak Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) Yorum 13 "Müşteri Sadakat Programları" ile açıklanan müşteri ödüllendirme puanları (veya kredileri-bundan sonra hediye puanları olarak adlandırılacaktır) konusu, 09.09.2016 tarih ve 29826 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat" Standardı ile yürürlükten kaldırılmış, 01 Ocak 2018 tarihinden itibaren (isteyen işletmeler ise bu tarihten önce ve dipnotlarında açıklayarak) finansal tablolarında bu Standardın getirdiği hükümleri uygulamakla yükümlü kılınmışlardır. TFRS 15 Standardının amacı, bir işletmenin müşterisi ile yaptığı bir sözleşmeden doğan hasılat ve nakit akışlarının tutarı, niteliği, zamanlaması ve belirsizliği ile ilgili faydalı bilgileri finansal raporlarında sunarak paydaşlarına bildirmesi sırasında uyacağı ilkeleri düzenlemektir (TFRS 15, m.1).

Bu çalışmada ilk olarak müşteri sadakat programlarından hediye puanları konusu kavramsal olarak incelenmiş, ardından literatürdeki ilgili çalışmalar değerlendirilmiş ve son olarak bir vaka üzerinden hediye puanlarının muhasebeleştirilmesi ile ilgili uygulamalara yer verilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Günümüzün hızlı ve aktif rekabet ortamında pazar payı kavramı önemini yitirmiş, yerine müşteri payı olgusu ön plana çıkmıştır. Müşteri payını arttırmak için ise işletmelerin uzun vadeli olarak müşteri sadakatini sağlamaları zorunlu hale gelmiş, bunu sağlayabilmek için özellikle

gelişen teknoloji ile birlikte yeni stratejiler ve yaklaşımların uygulanması gerekmiştir (Tuğay & Dokur, 2015: 49). Bu yaklaşımlardan biri de müşteri sadakat programlarıdır.

Müşteri sadakat programları, bir işletmenin müşterilerini kendilerine sadık kalmaya teşvik etmek ve dolayısıyla işletme karlılığını arttırmak amacıyla kullandıkları basit veya karmaşık olabilen çeşitli pazarlama faaliyetleri olarak tanımlanabilir (Vardar, 2013: 95). Müşteri bir mal veya hizmeti satın aldığında, işletme müşteri sadakatini sağlamak amacıyla müşteriye bu alışverişten kaynaklanan hediye puan verir ve müşteri anında veya ileri bir tarihte bu hediye puanları bedelsiz ya da iskontolu mal veya hizmet alımında kullanabilir (TFRS Yorum 13, m.1). TFRS 15'de ise bu kavram müşteri opsiyonları adı altında yer almakta olup satış teşvikleri, hediye puanları, sözleşme yenileme opsiyonları veya gelecekteki mal veya hizmetlere ilişkin diğer indirimler dâhil olmak üzere ilave mal veya hizmetleri bedelsiz veya indirimli elde etmek için müşteriye sunulan fırsatlar olarak tanımlanır (TFRS 15, Ek B, m.39).

Müşteri opsiyonları hasılat kavramı ile ilişkili olduğundan bir sözleşme olarak değerlendirilir. TFRS 15'e göre müşteri ile yapılan her sözleşmenin (benzer özelliklere sahip sözleşmeler portföy halinde) ayrı ayrı muhasebeleştirilmesi gerekmektedir (TFRS 15, m.4). Ancak, Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 17, TMS 27, TMS 28, TFRS 4, TFRS 9, TFRS 10 ve TFRS 11 kapsamına giren sözleşmeler ile aynı iş alanında faaliyet gösteren işletmeler arasında yapılan parasal olmayan değişimler standartta ifade edilen sözleşme kapsamına girmemektedir (TFRS 15, m.5). Bir işletmenin müşteri ile yapılan bir sözleşmeyi bu standart kapsamında muhasebeleştirebilmesi için aşağıdaki şartların tamamını karşılaması gerekmektedir (TFRS-15, m.9):

- Sözleşmenin tarafları sözleşmeyi onaylamış ve kendi edimlerini yerine getirmeyi taahhüt etmiştir,
- İşletme, devredilecek mal veya hizmetlerle ilgili her bir tarafın haklarını tanımlayabilmektedir,
- İşletme, devredilecek mal veya hizmetler için yapılacak ödeme koşullarını tanımlayabilmektedir,
- Sözleşme özü itibariyle ticari niteliktedir,
- İşletmenin müşteriye devredilecek mal veya hizmetler karşılığında hak kazanacağı bedeli tahsil edecek olması muhtemeldir.

TFRS 15, hasılatın tanınmasını müşteri ile olan sözleşmeyi belirlemek, sözleşmedeki performans yükümlülüklerini belirlemek, işlem fiyatını belirlemek, işlem fiyatını sözleşmede ifade edilen performans yükümlülüklerine dağıtmak ve işletme performans yükümlülüğünü gerçekleştirdiğinde hasılatın tanınmasını sağlamak şeklinde beş aşamalı bir modelle açıklamıştır (Arabacı, 2017: 61). TFRS 15'den en çok fason üreticiler, inşaat şirketleri, yazılım şirketleri, telekomünikasyon, uzay ve savunma şirketleri, varlık yöneticileri, gayrimenkul şirketleri, lisans verenler ve perakende sektörünün etkileneceği öngörülmektedir (Saban ve diğerleri, 2019: 46).

TFRS 15'e göre sözleşmeden doğan bir yükümlülük yerine getirildiğinde işletme bu yükümlülüğe karşılık gelen işlem bedelini hasılat olarak finansal tablolara alır. İşlem bedeli ise işletmenin üçüncü şahıslar adına tahsil edilen tutarlar hariç (KDV, vb.), taahhüt ettiği mal veya hizmetleri müşteriye devretmesi karşılığında hak etmeyi beklediği bedel şeklinde açıklanmıştır (TFRS 15, m.47). Ancak burada bahsi geçen bedel; indirimler, para iadeleri, geri ödemeler, hediye puanları, fiyat avantajı, teşvikler, performans primleri, cezalar ve benzeri diğer unsurlar nedeniyle değişebilir (TFRS 15, m.51) ve bu durumda işletmenin değişken bedeli tahmin yoluyla belirlemesi gerekir.

Hediye puanları açısından standartta belirtilen değişken bedel kavramı incelendiğinde, hediye puanla ilişkilendirilen hasılatın gerçeğe uygun değeri ile ölçülmesi, yani puanı veren işletme açısından katlanılan maliyet üzerinden değil, puanı kullanacak müşteri açısından bir bedel biçilmesi gerekli görülmektedir (Vardar, 2013: 108). Gerçeğe uygun değer ise olağan bir işlemde ölçüm tarihinde piyasa katılımcıları arasında bir varlığın satışından elde edilecek veya bir borcun devrinde ödenecek fiyat şeklinde tanımlanmaktadır (TFRS 13, m.9). TFRS Yorum 13'te hasılatın muhasebeleştirilmesi sırasında şirketlere, ödenecek tutarı veya oransal gerçeğe uygun değeri dikkate almak şeklinde iki seçenek sunulurken (TFRS 13, m.4), TFRS 15'te sadece ikinci yöntem yani gerçeğe uygun değerin oransal olarak satılan mallara ve hediye puanlara dağıtılması yöntemi esas alınmaktadır (TFRS 15, m.81).

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Standartlar kapsamında hediye puanlarının muhasebeleştirilmesi konusu ilk olarak TFRS Yorum 13 "Müşteri Sadakat Programları" standardı ile ele alınmıştır. Bu kapsamda gerek uluslararası gerekse ulusal düzeyde literatürde yapılmış çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır.

Uluslararası düzeyde yapılan çalışmalardan birinde Chapple ve diğerleri (2008) TFRS Yorum 13 Müşteri Sadakat Programları standardını teorik olarak incelemişlerdir. Yazarlar standardın özellikle hasılatın kaydı açısından karmaşıklık ve belirsizliğe neden olabileceğini ifade etmişlerdir. Bir başka çalışmada Gault ve diğerleri (2012) aynı standardı müşteri sadakat programları kapsamında verilen puan ve hediye kartları açısından incelemişler ve yıllar itibariyle ertelenmiş gelirin hesaplanmasına ilişkin çeşitli formüller önermişlerdir. Chun ve diğerleri (2017) benzer bir çalışma ile müşteri sadakat programları ile ticaret hayatına giren yeni bir para birimi olarak hediye puanlarının değerinin belirlenmesi konusunu incelemişlerdir. Yazarlar kurdukları modeller ile çeşitli müşteri sadakat programları açısından bu puanların değerinin tespitine yönelik analizlerde bulunmuşlardır.

Ulusal düzeyde yapılan çalışmalara ilk olarak Parlakkaya (2009) tarafından yapılan çalışma örnek gösterilebilir. Parlakkaya (2009) çalışmasında TFRS Yorum 13 Müşteri Sadakat Programları kapsamında verilen hediye puan veya seyahat mili uygulamalarına ilişkin muhasebe kayıtlarına yer vermiştir. Bir başka çalışmada Yarbaşı (2011) yine TFRS Yorum 13 kapsamında promosyon ürünlerine ilişkin muhasebe kayıtlarını örnekler üzerinden incelemiştir. Benzer bir çalışmada Vardar (2013), yine aynı standart kapsamında sadakat kartı uygulamalarının hasılat olarak ne şekilde muhasebeleştirileceğine dair örneklere yer vermiştir. Tuğay ve Dokur tarafından 2015 yılında yapılan bir diğer çalışmada yazarlar müşteri sadakat programları kapsamında verilen promosyon ürünlerin Tekdüzen Hesap Planı (THP) ve TFRS açısından nasıl muhasebeleştirildiğini incelemişlerdir. Yine Pamukçu ve Pamukçu (2016) Vergi Usul Kanunu, Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ve TFRS Yorum 13 açısından müşteri sadakat programları ile ilgili muhasebe uygulamalarını karşılaştırmışlardır.

TFRS Yorum 13 Müşteri Sadakat Programları Standardının yürürlükten kaldırılarak yerine TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardının getirilmesi ile ilgili düzenlemelerin ardından konuyla ilgili yapılan çalışmalardan birinde Köse ve Çelikay (2015) yeni hasılat standardı ve getirdiği değişiklikler başlıklı çalışmaları ile TFRS 15 standardını hasılatın muhasebeleştirilmesi açısından incelemiş ve yorumlamışlardır. Bir başka çalışmada Keskin ve Dinçer (2015), bir telekomünikasyon şirketi üzerinde yaptıkları uygulamaya ile TFRS 15 standardını TMS 18 Hasılat Standardı ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmişlerdir. Benzer bir çalışmada Calayoğlu ve Yılmaz (2016), TFRS 15'e göre bir yazılım şirketine ait hasılatın hesaplanması ve tanınmasını incelemişler ve örnek muhasebe kayıtlarına yer vermişlerdir. Ataman ve Cavlak (2017) ise çalışmalarında temel ilkeleri açısından TFRS 15 standardını

incelemiş ve uydu bağlantısı hizmeti sunan bir işletme üzerinden örnek bir uygulama ile standardı değerlendirmişlerdir. Kılıç (2017) yüksek lisans tezinde TFRS 15 standardında ifade edilen çeşitli durumlara ilişkin yapılabilecek muhasebe kayıtlarına yer vermiştir. Bir başka çalışmada Aktaş ve Varol (2017), TFRS 15'e göre hasılatın muhasebeleştirilmesini standardın en çok etkilediği alanlardan biri olan çok unsurlu sözleşmeler ve sözleşme değişiklikleri yönünden ele almışlardır. Çalışmada yazarlar bir telekomünikasyon şirketi örneği üzerinden çeşitli muhasebe uygulamaları ile konuyu irdelemişlerdir.

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardının yürürlüğe girmesi ile TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri ve TMS 18 Hasılat Standartları yürürlükten kaldırılmıştır. Literatürde bu değişiklikle ilgili çeşitli çalışmalara rastlanmıştır. Özses (2016) yüksek lisans tezinde TFRS 15 standardı kapsamında bir inşaat şirketi üzerinden yaptığı uygulama ile standardın getirdiği yeniliklere ilişkin muhasebe kaydı örnekleri sunmuştur. Benzer bir çalışmada Arabacı (2017), TFRS 15'i TMS 11 ve TMS 18 standartları ile karşılaştırarak inşaat sektörü açısından yorumlamıştır. Çalışması sonucunda yazar, TFRS 15'in özellikle hasılata yönelik tahminlerin yapılmasını gerektirdiği gerekçesi ile şirketler açısından uygulanmasında zorluklar yaşanabileceğini ifade etmiştir. Saban ve diğerleri tarafından yapılan benzer bir çalışmada ise (2019) aynı standart gayrimenkul sektörü açısından bir örnek olay üzerinden değerlendirilmiştir.

Yapılan literatür incelemesi sonucunda literatürde TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardının yürürlüğe girmesinin ardından hasılatın tespitinde değişken bedele yol açan müşteri opsiyonları ve/veya müşteri opsiyonlarından biri olan hediye puanları ile ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan bu çalışma ile literatürdeki bu boşluğun giderilmesi ve özellikle çalışmada incelenen vaka incelemesinde sunulan muhasebe uygulamaları ile muhasebe eğitiminde rehberlik sağlanması hedeflenmiştir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmada yöntem olarak vaka incelemesi yöntemi seçilmiştir. Vaka incelemesi; nitel araştırma yöntemlerinden biri olup tanımlama, anlama ve açıklama temelleri üzerine kuruludur. Bu yöntem ilk olarak Avrupa'da ortaya çıkmış, sonrasında özellikle Chicago Üniversitesi Sosyoloji bölümü tarafından 1900'lü yıllardan 1935'li yıllara kadar yoğun olarak kullanılmıştır (Tellis, 1997: 3). Günümüzde bu yöntem, psikoloji, sağlık bilimleri, işletme, iktisat, siyaset bilimi, vb. pek çok alanda kullanılmaktadır. Yöntemde incelenen vaka kavramsal bir çerçeve kapsamında değerlendirilerek analiz edilmektedir.

4. VAKA İNCELEMESİ

Araştırmada vaka incelemesi olarak 2013 yılından itibaren uluslararası ve ulusal iki şirket grubunun ortak girişimi ile Türkiye'de faaliyetini sürdürmekte olan öncü sanal alışveriş platformlarından birinin hediye puan uygulamaları değerlendirilmiştir.

Şirket, 80.000'den fazla mağaza ile çalışmakta olup, halihazırda 13 milyon kayıtlı ürün sayısına ulaşmıştır. Ayrıca şirket, bünyesinde 150 kişilik AR-GE ekibi ile İTÜ Teknokent'te faaliyet göstermektedir. Şirket, sanal alışveriş platformuna kayıtlı üyelerine yaptıkları alış veriş miktarının belirli yüzdeleri kadar indirim kuponu tanımlamaktadır. Kuponların belirli tarih aralığında kullanılması gerekmekte olup, kullanılmayan kuponlar geçerliliğini kaybetmektedir. Ayrıca yine belirli dönemlerde yapılan kampanyalarla şirket, kayıtlı müşterilerine yaptıkları alış veriş miktarının belirli bir yüzdesi kadar satış anında indirim de sağlamaktadır. Şirkette satış faaliyetlerinin işleyişi aşağıdaki şekilde ilerlemektedir;

- Şirket sadece online yer sağlayıcılık hizmeti vererek satışa aracılık etmektedir, kendi stokları bulunmamaktadır.
- Gerçekleşen siparişler için web sitesine kayıtlı bulunan mağazalar, ilgili siparişe ait ürünü ve faturasını direkt alıcıya göndermektedir.
- Alıcı ürünü teslim alıp siparişi tamamlayana kadar alıcının ödemiş olduğu tutar şirketin banka havuz hesaplarında bekletilmektedir.
- Sipariş sırasında gelecek alışverişler için tanımlanan hediye puanlar (kuponlar) kullanılmadığı sürece mali açıdan bir değer taşımadığı için muhasebeleştirilmemektedir.
- Sipariş tamamlandıktan sonra mağaza ile sözleşme kapsamında anlaşılan komisyon oranına göre hesaplanan komisyon tutarı şirkette kalacak şekilde mağazaların hakedişi yapılmaktadır.
- Sipariş gerçekleştiğinde mağaza adına tahsilat yapıldığı için tutar mağazanın cari hesabına kaydedilir. Siparişte yapılan indirim şirkete ait olduğundan indirim bedeli gider olarak yazılır.

Araştırma kapsamında şirketle iletişime geçilerek müşteri opsiyonları olarak değerlendirilen hediye puanlarının muhasebe kayıtlarına ulaşılmıştır. Şirket hediye puan kapsamında verilen kuponları kayıtlı müşterilerinin hesabına tanımlamakta ancak bu kuponlar gelecekte herhangi bir sipariş sırasında kullanılmadığı taktirde mali bir nitelik taşımadıkları gerekçesi ile muhasebe kayıtlarına alınmamaktadır. Bu bağlamda şirket yetkilisi ile yapılan görüşmede konu bir örnek üzerinden değerlendirilmiştir.

Şirket yetkilisine 100 TL'lik bir mal bedeli üzerinden %10 komisyon alınması ve ilgili müşteriye daha önce tanımlanan puanlardan 20 TL'lik kısmının kullanılması durumunda yaptıkları kayıt sorulmuş ve aşağıdaki kayıtları yaptıklarına dair geri bildirim alınmıştır. Bu vakadan yola çıkılarak hem vergi kanunları hem de TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı kapsamında yapılabilecek muhasebe uygulamaları ilerleyen kısımlarda karşılaştırılmıştır.

Aşağıdaki muhasebe kayıtlarında da görüleceği üzere şirket, böyle bir vakayı ilk olarak tahsil kaydı ve ardından sipariş tamamlandıktan sonra yapılan kayıtlar şeklinde guruplandırmıştır.

Çalışmanın teorik çerçevesinde de belirtildiği gibi müşteri öncelikle şirketin banka hesabına daha önce tanımlanmış olan hediye puanını kullanmış olduğundan indirimli satış tutarını yatırmaktadır. Burada henüz sipariş tamamlanmadığı ve mağazaya ödeme yapılmadığı için 20 TL'lik hediye puan şirket tarafından geçici olarak 180 numaralı hesapta izlenmektedir. Bu bağlamda ilgili tahsil kaydı aşağıdaki gibidir.

	/ /		
	102 Bankalar / 108 Diğer Hazır Değerler	80,-	
	180 Gelecek Aylara Ait Giderler	20,-	
	336 Diğer Çeşitli Borçlar		100,-

Siparişin tamamlanmasının ardından şirket mağazaya ödeme yapmış ve ilgili komisyon tutarını tahsil ettikten sonra aşağıdaki muhasebe kayıtlarını gerçekleştirmiştir. Örnekte KDV ihmal edilmiştir.

	/ /		
	336 Diğer Çeşitli Borçlar	100,-	
	102 Bankalar		90,-
	600 Yurtiçi Satışlar		10,-

Müşteri hediye puanını kullanmadan önce 180 numaralı hesapta izlenen 20 TL, sipariş tamamlandıktan yani hediye puan kullanıldıktan sonra aşağıdaki şekilde giderleştirilmiştir.

	/ /		
	760 Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri	20,-	
	180 Gelecek Aylara Ait Giderler		20,-

Yukarıda görülen şirket kayıtları Vergi Kanunları açısından değerlendirildiğinde, Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından şirkete gönderilen özelgede internet sitesi üzerinden alışveriş yapan, siteye üye olan, yeni üye davet eden, vb. şekillerde web siteesi üzerinden alışverişin teşvik edilmesini sağlayan gerçek ve tüzel kişi müşterilere hediye puan verilmesi halinde Gelir Vergisi Kanunu'nun 40/1. maddesinin geçerli olacağını, yani ticari kazancın elde edilmesi ve idame ettirilebilmesi için yapılan genel giderlerin pazarlama, satış ve dağıtım giderleri kapsamında ele alınabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca şirket ve tedarikçi firmalar arasında yapılan sözleşmeler ile hediye puan bedel tutarlarını gösteren belgelerin, yasal defterlerle birlikte muhafazası ve istenildiğinde ibraz edilmesi gereklidir.

Bununla birlikte ilgili kayıtlar TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı kapsamında değerlendirildiğinde, şirket kayıtlarının farklı bir şekilde yapılması gerekmektedir. Nitekim, TFRS 15'e göre edim yükümlülüğünün yerine getirilmesi sırasında işlem bedeli indirimler, para iadeleri, geri ödemeler, puanlar, fiyat avantajı, teşvikler, performans primleri, cezalar vb. gibi diğer unsurlar nedeniyle değişebilir. Ayrıca taahhüt edilen bedelin işletmenin bedeli hak etmesinin gelecekte belirli bir olayın meydana gelmesi veya gelmemesi şartına bağlandığı durumlarda da değişmesi söz konusudur (TFRS 15, m.51). İncelenen vakada benzer bir durum söz konusudur. İşlem bedeli, müşterinin daha önce kazanmış olduğu hediye puanları kullanıp kullanmaması kararına göre değişebilmektedir. Ayrıca belirli bir tarihte yapılan alış veriş işleminden kazanılan hediye puanların başka bir tarihte, başka bir alış veriş sırasında kullanılması halinde yine TFRS 15'de ifade edildiği üzere işlem bedelinin her bir edim yükümlülüğüne tahsis edilmesi (TFRS 15, m.73), yani hediye puanlar ile satış işlemi birbirinden ayrı yükümlülükler olduğu için ayrı ayrı fiyatlandırılması gerekmektedir. Bahsi geçen maddeler gereğince bu bedelin aşağıdaki şekilde hesaplanarak ertelenmiş gelirler hesabında muhasebeleştirilmesi gerekmektedir.

Ertelenmiş gelirler hesabının kullanılabilmesi için öncelikle şirketin ilgili dönemde tanımlanan toplam hediye puanlarını belirleyerek bu puanların ne kadarının kullanılacağını tahmin etmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda şirketin, ilgili müşteri sadakat programı dönemi içinde web sitesi üzerinden yaptıkları 100.000 TL'lik alış verişlerine istinaden %10 hediye puanı müşterilerinin hesabına tanımladığı ve bu hediye puanların %80'inin kullanılacağının tahmin edildiği varsayıldığında yapılması gereken işlem bedelinin ürün ve hediye puan arasındaki dağılımı aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmiştir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, şirketin bir sanal alış veriş platformu olması nedeniyle burada bahsi geçen ürünün komisyon gelirlerini temsil etmesidir. Şirket, sadece online yer sağlayıcılık hizmeti verdiğinden kendine ait stokları bulunmamaktadır. Bu durumda şirket için mal satışını, yapılan 100.000 TL'lik alış veriş

üzerinden hesaplanan 10.000 TL'lik komisyon tutarı oluşturmaktadır.

Tablo 1: İşlem Bedeli ve Hediye Puan Dağılımı

Edim Yükümlülüğü	Tek Başına Satış Fiyatı	İşlem Bedeli İçindeki Payı
Ürün Satışı	10.000 (100.000 x %10)	5.556 10.000 x (10.000 / 18.000)
Hediye Puan	8.000 (100.000 x %10 x % 80)	4.444 8.000 x (10.000 / 18.000)
Toplam	18.000	10.000

Tablo 1'de görüldüğü gibi şirketin öncelikle 100.000 TL'lik işlem bedeli için tanımlamış olduğu 10.000 TL'lik hediye puanlardan 8.000 TL'sinin kullanılacağını varsaydığı kabul edilmiştir. Buna göre işlem bedeli içinde ürün satışına tahsis edilen pay 5.556 TL iken hediye puanlara tahsis edilen pay 4.444 TL'dir. Dolayısıyla puanların kullanılma ihtimali dikkate alındığında tek başına kullanım değeri 0,80 TL olarak hesaplanmıştır. Edim yükümlülüğünün dağıtımına ilişkin genel bir kaydın aşağıdaki gibi yapıldığı varsayılmıştır.

	/ /		
	102 Bankalar	10.000,-	
	600 Yurtiçi Satışlar		5.556,-
	382/482 Ertelenmiş Gelirler		4.444,-

Ürün ve hediye puanların ayrı ayrı fiyatlandırılmasının ardından vaka incelemesinde verilen olayın TFRS 15 kapsamında muhasebeleştirilmesi aşağıdaki şekilde yapılabilir. Buna göre daha önce ertelenmiş gelir olarak kaydedilen hediye puanlardan ilgili vakada kullanılan 20 TL'lik hediye puan tutarı, ertelenmiş gelirler hesabına borçlu yazılması yoluyla hasılata dönüştürülebilir.

	/ /		
	102 Bankalar	80,-	
	382/482 Ertelenmiş Gelirler	20,-	
	336 Diğer Çeşitli Borçlar		100,-

TFRS 15 kapsamında şirketin ilgili mağazaya siparişin tamamlanmasının ardından yaptığı ödeme ve ilgili komisyon tutarını tahsil kaydı şirketin yapmış olduğu kayıtla aynıdır.

	/ /		
	336 Diğer Çeşitli Borçlar	100,-	
	102 Bankalar		90,-
	600 Yurtiçi Satışlar		10,-

Vakada incelenen şirket bir sanal alış veriş platformu olup alış veriş işlemlerinde sadece online yer sağlayıcılık hizmeti vermekte dolayısıyla şirkete ait bir ürün stoğu bulunmamaktadır. Bu nedenle şirketin satış gelirlerini komisyon gelirleri oluşturmaktadır. Vergi kanunları açısından şirketin müşteri sadakat programları kapsamında verdiği hediye puanları pazarlama, satış ve dağıtım gideri olarak muhasebeleştirilirken, aynı olayın TFRS 15 kapsamında

değerlendirilmesi halinde hediye puanlarının hasılatın bir parçası olarak kabul edilmesi, ancak ürün satışında edim yükümlülüğünün yerine getirilmesi aşamasında ayrıştırılması gerekmektedir. Bu şekilde ayrıştırılan hediye puanları kullanılıncaya kadar ertelenmiş gelirler hesabında izlenmelidir. Hediye puanlar kullanıldıkları tarihte hasılata dönüştürülerek kar veya zarar tablosuna aktarılmalıdır.

5. SONUÇ

Teknoloji ve küreselleşme ile pazarlama faaliyetleri çeşitlilik kazanmış, şirketler müşterilerinin sadakatini kazanarak karlılıklarını arttırmak ve sürdürülebilirliklerini sağlamak üzere çeşitli pazarlama araçları kullanmaya başlamışlardır. Şirketlerin müşteri sadakatini kazanmak amacıyla kullandıkları bu araçlardan biri de yapılan alış veriş sonrası müşterilere hediye puan tanımlanması ve bu puanların gelecek alış verişlerde indirim olarak kullanılabilmesidir.

Araştırmada internet üzerinden alışveriş platformu sunan bir işletmenin hediye puan uygulamaları vaka incelemesi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu tür işletmelerin verdiği hediye puanları veya indirim kuponlarının muhasebeleştirilmesinde katlanılan indirim tutarı veya verilen hediye puanlar vergi kanunları açısından muhasebeleştirildiğinde pazarlama, satış ve dağıtım kapsamında değerlendirilmekte ve gider olarak kaydedilmektedir.

Hediye puanları TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı kapsamında değerlendirildiğinde ise dağıtılan işlem fiyatının hesaplanması ve muhasebeleştirme işlemlerinin bu tutar üzerinden yapılması gereklidir. Ancak burada hediye puanlarının ne kadarının kullanılacağının tahmini gerekmektedir. Bu tahmine göre hediye puanlarının müşteri açısından taşıdığı değerin fiyatlandırılması söz konusudur. Hediye puanları ve satılan ürün ayrı ayrı fiyatlandırılarak sözleşmede belirtilen edim yükümlülüğünde taşıdıkları değer tespit edilir. Hediye puan verildiğinde şirket bunu ertelenmiş gelir olarak kaydeder ve hediye puanlar ilerleyen dönemlerde kullanıldıkça hasılata dönüştürülerek kar veya zarar hesaplarına yansıtılır.

Araştırma sonucunda hediye puanların vergi kanunlarına göre pazarlama, satış ve dağıtım giderleri şeklinde giderleştirildiği görülmüş, TFRS 15 açısından ise bu puanların ertelenmiş gelir olarak kaydedilmesi gerektiği önerilmiştir. Diğer taraftan TFRS 15'e göre hediye puanların işlem bedelinden ayrıştırılması sırasında yapılan dağıtım işleminin tamamen işletmenin tahminlerine dayalı olmasının hasılatın tanınmasında keyfi uygulamalara neden olabileceğine inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aktaş, R. ve Varol, İ. D. (2017). Yeni hasılat standardı UFRS 15'e göre hasılatın muhasebeleştirilmesi: Çok unsurlu sözleşmeler ve sözleşme değişiklikleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 73, 27-50.

Arabacı, H. (2017). TFRS 15 müşteri sözleşmelerinden hasılat standardının incelenmesi ve inşaat sektörüne ilişkin bir uygulama, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi,* Special Issue (03), 59-66.

Ataman, B. ve Cavlak, H. (2017). TFRS 15 müşteri sözleşmelerinden hasılat: Temel ilkelerin incelenmesi ve bir uygulama, *Marmara University Journal of Economic & Administrative Sciences*, 39 (2), 403-428.

Calayoğlu, İ. ve Yılmaz, R. (2016). TFRS-15'e göre yazılım sektöründeki sözleşmelerin hasılatının hesaplanması ve tanınması. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 18-42.

Chapple, S., Moerman, L. ve Rudkin, K. (2008). "Customer loyalty programmes: IFRIC 13 and the ambiguities of revenue cecognition", AFAANZ/IAAER Konferansı'na sunulmuş tebliğ, University of Wollongong, 6-8 July.

Chun, S. Y., Iancu, D. ve Trichakis, N. (2017). Loyalty program liabilities and point values. Erişim tarihi: 15.12.2018, http://web.stanford.edu/~daniancu/Papers/Working/loyalty_pricing.pdf.

Gault, T. A., Llaguno, L. ve Ménard, M. (2012). Loyalty rewards and gift card programs: Basic actuarial estimation techniques. *Casualty Actuarial Society E-Forum*, Summer (1), 1-40.

Kamu Gözetimi Kurumu (2012). TFRS 13 Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü, Erişim tarihi: 20.11.2018, http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TFRS/TFRS_13_2018.pdf.

Kamu Gözetimi Kurumu (2008). TFRS Yorum 13 Müşteri Sadakat Programları, Erişim tarihi: 20.11.2018, http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2014Seti/TFRSYORUM13.pdf.

Kamu Gözetimi Kurumu (2016). TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat, Erişim tarihi: 20.11.2018, http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2016Seti/TFRS_15_09092016.pdf.

Kılıç, G. (2017). UFRS 15 müşteri sözleşmelerden doğan hasılat standardının değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Köse, T. ve Şengül Çelikay, D. (2015). Yeni hasılat standardı ve getirdiği değişiklikler, *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis,* 25(127), 19-44.

Özses, U. (2016). IFRS 15 müşterilerle yapılan sözleşmelerden doğan hasılat standart taslağının incelenmesi ve inşaat sektörüne ilişkin örnek uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Pamukçu, F. ve Pamukçu, N. (2016). Müşteri sadakat programları çerçevesinde yapılan satışların mevcut yasal düzenlemeler ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları kapsamında incelenmesi ve muhasebe uygulamaları, *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis,* 137, 75-90.

Parlakkaya, R. (2009). Müşteri sadakat programları ve muhasebe uygulamaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 12, 455-468.

Saban, M., Gürkan, S. ve Vargün, H. (2019). TFRS 15 müşteri sözleşmelerinden hasılat standardı: inşaat sözleşmeleri üzerine bir uygulama, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi,* 12(1), 43-64.

Tellis, W. M. (1997). Introduction to case study, *The Qualitative Report*, 3(2), 1-14. Erişim tarihi: 18.12.2018, https://nsuworks.nova.edu/tqr/vol3/iss2/4.

Tuğay, O. ve Dokur, Ş. (2015). Müşteri sadakat programları kapsamında verilen promosyon ürünlerinin tekdüzen hesap planı ve türkiye muhasebe standartları açısından muhasebeleştirilmesi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 13 (1), 48-73.

Vardar, G. Ç. (2014). Müşteri sadakat programlarının Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına göre muhasebeleştirilmesi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 93-124.

Yarbaşı, E. (2012). Türkiye Muhasebe Standartları ve müşteri sadakati programları kapsamında verilen promosyon ürünlerinin muhasebe uygulaması, *Öneri Dergisi,* 9 (35), 75-82.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİ ADAYI BAĞLAMINDA GİRİŞİMCİLİK NİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: İSTANBUL'DA BİR ÜNİVERSİTEDE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Dr. Türker Tuğsal
Beykent Üniversitesi, İİBF, Sermaye Piyasaları ve Portföy Yönetimi Bölümü
t.turker@gmail.com

ÖZET: Üniversite eğitimlerinden sonra kamu veya özel sektörde ücretli olarak çalışabilecek olan üniversite öğrencileri, girişimci olarak da üretim sürecine dâhil olabilmektedirler. Bu araştırma İstanbul'da bir vakıf üniversitesinde beş fakültenin öğrencilerinin girişimcilik niyetlerini belirlemek üzere yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini 175 öğrenci oluşturmaktadır ve kolayda örnekleme yöntemiyle anketler elektronik posta aracılığıyla toplanmıştır. Frekans ve ANOVA analizi ile bağımsız örneklem testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde; üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri ile ilgili olarak öğrencilerin kendilerine güven, yenilikçilik, başarma ihtiyacı, kontrol odağı, risk alma, belirsizliğe karşı tolerans ve otonomi eğilimlerinin olduğu görülmekte; üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetinin olduğu sonucuna varılmaktadır. Fakültelere göre karşılaştırılan grup ortalamalarına bakıldığında risk alma düzeyinde farklılık bulunmaktadır. Bağımsız örneklem testi sonuçlarına göre cinsiyete göre, aile şirketinde çalışabilme durumuna göre ve daha önce girişimcilik deneyimi bulunmasına göre farklılıklar bulunmaktadır. Cinsiyete göre farklılıklarla ilgili bulgular, kadın öğrencilerin yenilikçilik özelliklerinin erkek öğrencilerden daha düşük olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, kadın öğrencilerin belirsizliğe karşı tolerans gösterme özelliklerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Aile şirketinde çalışabilme durumu ile ilgili bulgulara göre, aile şirketinde çalışabilecek öğrencilerin kendine güven düzeyleri, aile şirketinde çalışma durumu olmayan öğrencilere göre daha yüksektir. Buna karşılık, aile şirketinde çalışma durumu olan öğrencilerin risk alma düzeyleri, aile şirketinde çalışma durumu olmayan öğrencilerden daha düşüktür. Daha önce girişimcilik deneyimi bulunmasına göre farklılıklarla ilgili bulgular, girişimcilik tecrübesi yaşamış öğrencilerin başarma ihtiyacı düzeyinin daha önce girişimcilik deneyimi olmayan öğrencilerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, daha önce girişimcilik deneyimi bulunan öğrencilerin otonomi/özerklik düzeylerinin de, daha önce girişimcilik deneyimi bulunmayan öğrencilerden daha yüksek olduğu sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla, üniversite öğrencilerinin başarma ihtiyaçlarını özerklik, otonomi ya da bağımsızlık güdüsü tetikliyor olabilir.

Anahtar Kelimeler: girişimcilik niyeti, girişimci, girişimcilik, üniversite öğrencisi

THE EVALUATION OF ENTREPRENEURIAL INTENTIONS OF THE UNIVERSITY STUDENTS IN THE CONTEXT OF THE ENTREPRENEUR CANDIDATES: AN AMPIRICAL RESEARCH IN A UNIVERSITY IN ISTANBUL

ABSTRACT: After university education, university students who can work as wage earners in public or private sector may be involved in the production process as entrepreneurs. This research was carried out to determine the entrepreneurial intentions of the students of five faculties at a private university in Istanbul. The sample of the study consists of 175 students and the surveys were collected via electronic mail with easy sampling method. Independent sample test, frequency and ANOVA analysis were performed. As a result of the findings; it is seen that university students have tendencies towards self-confidence, innovation, achievement need, control focus, risk taking, tolerance to uncertainty and autonomy in relation to entrepreneurial tendencies of university students; it is concluded that university students have an entrepreneurial intention. When the averages of the groups are compared according to the faculties, there is a difference in the risk taking level. According to independent sample test results, there are differences according to gender, working in family company and having experience of entrepreneurship before. Findings related to gender differences show that women have lower innovation characteristics than men. On the other hand, it is seen that women's tolerance to uncertainty is higher than men. According to the findings about the status of working in the family company, the self-confidence levels of the students who can work in the family company are higher than the students who can not work in the family company. On the other hand, the risk-taking level of the students who can work in the family business is lower than that of the students who can not work in the family business. Findings show that the level of achievement

need of the students who have experience of entrepreneurship is higher than the students who had no previous entrepreneurship experience. However, it is concluded that the levels of autonomy of the students who had previously experienced entrepreneurship were higher than those who had no previous entrepreneurship experience. Therefore, the achievement of university students can be triggered by autonomy or independence.

Key Words: entrepreneurial intention, entrepreneur, entrepreneurship, university student

GİRİŞ

Toprak, emek ve sermayeden oluşan üretim faktörlerinin sonuncusu girişimci olarak ifade edilmektedir. Richard Cantillon'un 18. Yüzyılda yaptığı girişimcilik tanımından günümüze kadar birçok girişimcilik tanımı ve girişimcilikle ilgili birçok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Girişimciliğin unsurları, girişimcilik ölçekleri, girişimciliğe etki eden faktörler, girişimcilik eğilimi, girişimcilerde bulunması gereken özellikler gibi birçok konu araştırmacıların ilgisini çekmiştir.

Girişimciliğin iktisadi açıdan, üretim faktörlerinin tekelleşmesini engelleyebileceği ve üretim faktörlerinin sosyal açıdan adil dağılımına etki edebileceği, bu sebeple de önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, girişimci olabilmek için gerekli özelliklere haiz olabilmek için; eğitim, bilgi ve becerilerin kazanılması gerektiği düşünülmektedir. Bu bilgi ve becerilerin mesleki ve teknik eğitimlerle kazanılıp geliştirilebilir. Bununla birlikte, farklı alanlarda alınan eğitimler sonucunda da bireyler girişimci olabilirler. Uzmanlık gerektiren işlerde, teknik bilgi ve beceri gerektiren işlerde olduğu gibi, sportif ya da sanatsal işlerde de insanlar girişimciliğe yatkınlıkları, girişimciliğe yatkınlıkları varsa; bu girişimci ruhları sayesinde çok başarılı olabilirler. Dolayısıyla, bireylerin girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesi; girişimciliğin kazandırılması, yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu araştırmanın amacı; farklı alanlarda eğitim alan üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini incelemektir. Araştırmanın literatüre katkısı bağlamında; daha önceki araştırmalardan farklı olarak İstanbul gibi büyük bir şehirde ve vakıf üniversitesinde uygulanmış olması; farklılıkların araştırılmasında üniversite öğrencilerinin girişimcilik tecrübelerinin ve çalışabilecekleri bir aile şirketi olma durumunun incelenmesidir. Girişimcilik eğilimleri ile ilgili olabileceği düşünülen cinsiyet, eğitim alınan bölüm, aile şirketinde çalışabilme durumu gibi faktörlerle ilişkileri de araştırılmaktadır. Araştırmada öncelikle literatürdeki çalışmalara yer verilmekte ve teorik çerçeve açıklanmaktadır. İkinci bölümde, üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri üzerine anket verilerinin analizi yer almaktadır. Üçüncü bölümde bulgular açıklandıktan sonra tartışma ve sonuç yer almaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI VE TEORİK ÇERÇEVE

Üretim faktörlerini birleştirmek üzere fırsatları ve yenilikleri araştırıp, riskleri göze alabilen bireylerin sayısının fazla olması sonucunda toplumsal gelişim ve kalkınma da artacaktır (Demirel ve Tikici, 2004:49). Kutanis ve Hancı (2004) bireyin eğitimi ve eğitimini kullanabilme yeteneği de dâhil olmak üzere birçok unsurun girişimci için önemli olduğunu

belirtmektedir. Dündar ve Ağca da (2007) girişimci adaylarının topluma ve iş hayatına kazandırılması için eğitimin önemli olduğunu belirtmektedir.

Bu bağlamda, girişimcilik üzerine yapılan çalışmaların bir alt sınıflandırması olarak tanımlayabileceğimiz girişimcilik eğilimi üzerine de farklı araştırmalar bulunmaktadır. Bunlardan güncel olanlarından bazıları; girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi (Yılmaz ve Sünbül, 2009) ve üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesi üzerine (Arslan, 2002; Bilge ve Bal, 2012; Güreşçi, 2014; Karabulut, 2009; Özden vd., 2008) araştırılmıştır. Yılmaz ve Sünbül (2009) üniversite öğrencilerinin girişimciliklerini ölçebilmek için ölçek geliştirme çalışması yapmışlardır ve ölçeğin güvenilirliği kabul edilebilir bulunmuştur. Bilge ve Bal (2012) daha önce yapılan öğrencilerin girişimcilik eğilimlerini araştırmalarından farklı olarak; çalışmalarında cinsiyet ve eğitim seviyesini (ön lisans ve lisans öğrencilerini karşılaştırarak) incelemişlerdir. Araştırmada cinsiyetin girişimcilik faktörleri üzerinde anlamlı etkisi bulunamamıştır.

Bu araştırmanın bazı kısıtları ve ön kabulleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, girişimciliğin genellikle aile işini devralmak ve devam ettirmek şeklinde olabildiği varsayımı altında; ailenin yapısının ve devam ettirebilecek aile işi olup olmaması durumunun etkili olabileceği düşünülmektedir.

İkincisi; modernleşme ve kentleşme ile birlikte bilgi, toplumsal görgü ve ahlâkî normların bireyler arasındaki alışverişi, gelişmişlik düzeyini üst seviyelere çıkarmaktadır. Bu bağlamda, kentlerde yetişen gençlerin kırsal kesimde yetişenlere nazaran kendi işini kurma ve girişimcilik eğiliminin daha yüksek olabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple; şehirleşme, bilgi ve görgü düzeyi ile girişimcilik eğilimi ekseninde, araştırmanın amaçlı örneklem olarak üniversite öğrencileri üzerinde yapılarak daha açıklayıcı bilgi vereceği beklenmektedir.

Üçüncüsü; ailesinin gelir düzeyi düşük olan gençlerin, ailelerinden maddi destek sağlayamamaları sebebiyle, düzenli ve sabit gelir elde edebilecekleri, ücretli ve güvenceli işlerde, özellikle de kamu sektöründe çalışmayı tercih etmelerine, girişimcilik eğilimlerinin azalmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda, araştırmada kamu veya özel sektörde çalışma tercihleri ve mezun olduktan sonra yapmayı düşündükleri iş fikirlerinin olup olmaması durumu da araştırılmaktadır.

Son olarak; girişimciliğin cesaret, risk alma ve özgüven gibi özelliklerinin genellikle erkeklerin yetiştirilme tarzlarıyla ve ataerkil toplum özellikleri ile ilişkilendirilmesi sonucu erkeklerde daha yaygın olma eğilimi, cinsiyet faktörünün de önemli etkisi olabileceğini işaret etmektedir. İşadamı, bilim adamı gibi erkek egemen kavramlar kullanılmakta olsa da; kadınların sosyal ve ekonomik hayatın her alanında, gerek üretimde gerek işbölümünde çok fazla aktif rol almaları kadınların önemini göstermektedir. Bu araştırmada bu husus bir varsayım olarak kabul edilmemekte; kadınlarda da girişimcilik ruhunun, girişimcilik eğiliminin belirlenmesi için özellikle cinsiyet faktöründeki farklılıklar da araştırılmaktadır.

2. METODOLOJİ VE ANALİZ

Bu araştırmada, İşcan ve Kaygın'ın (2011) araştırmalarında kullandıkları 28 maddeli girişimcilik eğilimi ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın amacı; girişimci adayı olarak değerlendirilen üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetlerini belirlemektir. İstanbul'da bir vakıf üniversitesinde yapılan araştırmanın örneklemini; İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İletişim Fakültesi ve Meslek Yüksekokulu olmak üzere dört fakülte ve bir yüksekokuldan 175 öğrenci oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen örneklem katılımcılarına, anketler elektronik posta aracılığıyla gönderilip toplanmıştır. Araştırma verileriyle Frekans ve ANOVA analizi ve bağımsız örneklem testi yapılmıştır. Araştırma verilerinin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Faktörlerinin Frekans ve Yüzde Dağılımı

Değişken	Düzey	N	%
Cinsiyet	Kadın	126	%72
	Erkek	49	%28
Yaş	0-18	2	%1,1
	19-20	62	%35,4
	21-24	91	%52
	25 ve üzeri	20	%11,4
Fakülte	İİBF	68	%38,9
	MMF	32	%18,3
	FEF	33	%18,9
	İF	21	%12
	MYO	21	%12
Bursluluk Durumu	%25 burslu	15	%8,6
	%50 burslu	89	%50,9
	%75 burslu	23	%13,1
	%100 burslu	24	%13,7
	Tam ücretli	24	%13,7
Aile Şirketinde Çalışma İmkânı	Var	43	%24,6
	Yok	132	%75,4
Girişimcilik Tecrübesi	Var	24	%13,7
	Yok	151	%86,3
Çalışmak İstediği Sektör Tercihi	Kamu	33	%18,9
	Özel	142	%81,1
Mezuniyet Sonrası İçin İş Fikri	Var	141	%80,6
	Yok	34	%19,4

Güvenilirlik Analizi

28 maddeli ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda 0.849 olarak hesaplanan Cronbach's α değeri ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğu göstermektedir.

Tablo 2. Ölçeğin Güvenilirlik Analizi ve İstatistik Değerleri

Cronbach's α	Standardize Cronbach's α	Madde Sayısı	x̄	Varyans	SS
,849	,860	28	106,190	165,380	12,860

Ölçeğin aritmetik ortalaması 106,190; değişkenliği açıklayan varyansı 165,380 ve standart sapması 12,860'tır.

Faktör analizi yapılabilmesi için gerekli iki temel prensip; KMO örneklem yeterliliği sonucunun 0,60'tan büyük olması ve Barlett Küresellik testinin istatistiksel olarak anlamlı

olması gerektiğidir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2014; Tuğsal, 2018). Tablo 3'te iki testin sonuçları sunulmaktadır. KMO örneklem yeterliliği 0,797 ve Bartlett Küresellik Testi p<0,001 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 3. KMO ve Bartlett's Küresellik Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği		,797
Bartlett's Küresellik Testi	KiKare	1609,529
	Serbestlik derecesi	253
	p	,000

Temel bileşenler analizinde varimax rotasyonu yapılmıştır. Faktör analizinde maddelerin özdeğerleri 1 ve üzerinde olan sonuçlar geçerli kabul edilmiştir ve faktör yükü 0,50'den büyük yüklemeler kabul edilmiştir.

Tablo 4. Temel Bileşenler Analizi ve Açıklanan Toplam Varyans

Bileşen	Eigen Değerleri			Yüklerin Karelerinin Toplamı		
	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)
1	6,320	27,476	27,476	6,320	27,476	27,476
2	2,012	8,748	36,224	2,012	8,748	36,224
3	1,840	7,999	44,223	1,840	7,999	44,223
4	1,665	7,237	51,460	1,665	7,237	51,460
5	1,328	5,776	57,236	1,328	5,776	57,236
6	1,247	5,423	62,659	1,247	5,423	62,659
7	1,021	4,440	67,098	1,021	4,440	67,098

Bu araştırmada yararlanılan 28 maddeli girişimcilik eğilimi ölçeğinin faktör analizi sonuçları karşılaştırıldığında; İşcan ve Kaygın'ın (2011) araştırmalarında 6 faktör varyansın %51,75'ini açıklarken bu araştırmada 7 faktör varyansı %67,098 ile daha yüksek oranda açıklamaktadır.

Tablo 5. Döndürülmüş Bileşen Matrisi

	Bileşen						
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
V2	**,885**						
V3	**,802**						
V1	**,801**						
V7		**,875**					
V8		**,845**					
V9		**,502**					
V5		**,451**					
V4		**,435**					
V23			**,702**				
V22			**,666**				
V24			**,651**				
V26			**,537**				
V20				**,868**			
V13				**,684**			
V19				**,665**			
V10					**,758**		
V6					**,578**		
V12					**,550**		
V21						**,803**	
V16						**,623**	
V25						**,514**	
V18							**,822**
V17							**,634**
Eigen Değerleri	6,320	2,012	1,840	1,665	1,328	1,247	1,021
Varyanslar	27,476	8,748	7,999	7,237	5,776	5,423	4,440
Cronbach's α	0,849						

Kümülatif Varyans	67,098	
KMO	0,797	
Bartlett Testi	1609,529	***p*** = 0,000

Döndürülmüş bileşen matrisinde maddelerin hangi faktöre, hangi yük ile yüklendikleri, Eigen değerleri ve varyansları Tablo 5'te sunulmaktadır.

3. BULGULAR

Bağımsız iki grubun metrik bir değişken bakımından, ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesi için yapılan bağımsız örneklem testi sonuçları Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. Cinsiyete Göre Girişimcilik Boyutlarının Bağımsız Örneklem Testi Bulguları

Boyut		Levene Testi		Ortalamaların Eşitliği İçin t-testi				
		F	p	t	df	p (2-tailed)	Ortalama Fark	SH Farkı
KendineGuven	Eşit varyans	5,037	,026	-,552	173	,582	-,09310071	,16869621
	Eşit olmayan varyans			-,501	73,113	,618	-,09310071	,18599489
Yenilik	Eşit varyans	2,138	,146	-3,237	173	,001	-,53072254	,16395238
	Eşit olmayan varyans			-3,538	106,492	,001	-,53072254	,14999794
BasarmaIhtiyaci	Eşit varyans	6,378	,012	-3,081	173	,002	-,50653671	,16439402
	Eşit olmayan varyans			-2,664	67,811	,010	-,50653671	,19016644
KontrolOdagi	Eşit varyans	,013	,909	-,193	173	,848	-,03250086	,16882656
	Eşit olmayan varyans			-,200	94,410	,842	-,03250086	,16285335
RiskAlmak	Eşit varyans	2,424	,121	1,370	173	,173	,23001657	,16793656
	Eşit olmayan varyans			1,261	74,970	,211	,23001657	,18241682
BelirsizligeKarsi Tolerans	Eşit varyans	,016	,900	3,566	173	,000	,58116777	,16296063
	Eşit olmayan varyans			3,368	78,404	,001	,58116777	,17255812
Otonomi	Eşit varyans	6,494	,012	1,634	173	,104	,27379803	,16755652
	Eşit olmayan varyans			1,359	64,156	,179	,27379803	,20153192

Tablo 6'daki Levene testi bulguları, karşılaştırılan iki grupta cinsiyetlere göre girişimcilik boyutlarının varyanslarının homojen olup olmadığını test etmektedir. Bu sonuçlara göre tablodaki hangi *t* değerinin kullanılacağı belirlenmektedir. Eğer Levene testi sonucu anlamlı ise ($p<0,05$) varyansın homojen olmadığı; eğer Levene testi sonucu anlamlı değil ise ($p>0,05$) varyansın homojen olduğu kabul edilmektedir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2014:304). Bu bağlamda; Levene testi sonucu anlamlı ($p>0,05$) olan *yenilik, kontrol odağı, risk almak* ve *belirsizliğe karşı tolerans* boyutlarının varyanslarının homojen olduğu kabul edilmektedir ve ilk satırdaki *t* değerleri ve bunlara karşılık gelen *t* değeri ile buna karşılık gelen anlamlılık değerine bakılmaktadır. Dolayısıyla; bulgulara göre kadın öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *yenilik* düzeyleri erkek öğrencilerin yenilik düzeylerinden -0,531 birim daha düşüktür ve bu fark istatistiksel olarak p=0,001 düzeyinde *anlamlıdır*.

Bir diğer bulguya göre kadın öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *kontrol odağı* düzeyleri erkek öğrencilerin kontrol odağı düzeylerinden -0,0325 birim daha düşüktür fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,848).

Üçüncü bir bulguya göre kadın öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *risk almak* düzeyleri erkek öğrencilerin risk almak düzeylerinden 0,230 birim daha yüksektir fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,173).

Son olarak; kadın öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *belirsizliğe karşı tolerans* düzeyleri erkek öğrencilerin belirsizliğe karşı tolerans düzeylerinden 0,581 birim daha yüksektir ve bu fark istatistiksel olarak p=0,000 düzeyinde *anlamlıdır.*

Girişimcilik tecrübesine göre girişimcilik boyutlarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesi için yapılan bağımsız örneklem testi sonuçları Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7. Girişimcilik Tecrübesine Göre Girişimcilik Boyutlarının Bağımsız Örneklem Testi Bulguları

Boyut		Levene Testi		Ortalamaların Eşitliği İçin t-testi				
		F	p	t	df	p (2-tailed)	Ortalama Fark	SH Farkı
KendineGuven	Eşit varyans	,028	,868	,981	173	,328	,21556669	,21977194
	Eşit olmayan varyans			,982	30,800	,334	,21556669	,21950529
Yenilik	Eşit varyans	,001	,970	1,333	173	,184	,29233781	,21925856
	Eşit olmayan varyans			1,351	31,080	,186	,29233781	,21634225
BasarmaIhtiyaci	Eşit varyans	,029	,865	3,288	173	,001	,70305467	,21380170
	Eşit olmayan varyans			3,240	30,446	,003	,70305467	,21700228
KontrolOdagi	Eşit varyans	,049	,824	-,066	173	,948	-,01444313	,22037946
	Eşit olmayan varyans			-,069	31,884	,946	-,01444313	,21046458
RiskAlmak	Eşit varyans	10,08	,002	-,963	173	,337	-,21163438	,21979403
	Eşit olmayan varyans			-,720	26,334	,478	-,21163438	,29373735
BelirsizligeKarsi Tolerans	Eşit varyans	,726	,395	,411	173	,682	,09044567	,22027489
	Eşit olmayan varyans			,426	31,650	,673	,09044567	,21229924
Otonomi	Eşit varyans	2,110	,148	2,605	173	,010	,56309008	,21618403
	Eşit olmayan varyans			3,257	38,132	,002	,56309008	,17288105

Levene testi sonucu (p>0,05) anlamlı olan *kendine güven, yenilik, başarma ihtiyacı, kontrol odağı, belirsizliğe karşı tolerans ve otonomi* boyutlarının varyanslarının homojen olduğu kabul edilmektedir. Sonucu anlamlı olmayan (p<0,05) tek boyut risk alma boyutudur.

Bulgulara göre öğrencilerden daha önce girişimcilik tecrübesi olanların girişimcilik eğilimlerinde *kendine güven* düzeyleri daha önce girişimcilik tecrübesi olmayan öğrencilerin kendine güven düzeylerinden 0,216 birim daha yüksektir fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,328).

İkinci bir bulguya göre; öğrencilerden daha önce girişimcilik tecrübesi olanların girişimcilik eğilimlerinde *yenilik* düzeyleri daha önce girişimcilik tecrübesi olmayan öğrencilerin yenilik düzeylerinden 0,292 birim daha yüksektir fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,184).

Bir diğer bulguya göre; öğrencilerden daha önce girişimcilik tecrübesi olanların girişimcilik eğilimlerinde *başarma ihtiyacı* düzeyleri daha önce girişimcilik tecrübesi olmayan öğrencilerin başarma ihtiyacı düzeylerinden 0,703 birim daha yüksektir ve bu fark istatistiksel olarak p=0,001 düzeyinde *anlamlıdır*.

Öğrencilerden daha önce girişimcilik tecrübesi olanların girişimcilik eğilimlerinde *kontrol odağı* düzeyleri daha önce girişimcilik tecrübesi olmayan öğrencilerin kontrol odağı düzeylerinden -0,014 birim daha düşüktür fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,948).

Dördüncü bulguya göre; öğrencilerden daha önce girişimcilik tecrübesi olanların girişimcilik eğilimlerinde *belirsizliğe karşı tolerans* düzeyleri daha önce girişimcilik tecrübesi olmayan öğrencilerin belirsizliğe karşı tolerans düzeylerinden 0,090 birim daha yüksektir fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,682).

Son olarak; öğrencilerden daha önce girişimcilik tecrübesi olanların girişimcilik eğilimlerinde *otonomi* düzeyleri daha önce girişimcilik tecrübesi olmayan öğrencilerin otonomi düzeylerinden 0,563 birim daha yüksektir ve bu fark istatistiksel olarak p=0,010 düzeyinde *anlamlıdır*.

Aile şirketinde çalışabilme durumuna göre girişimcilik boyutlarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesi için yapılan bağımsız örneklem testi sonuçları Tablo 8'de sunulmaktadır. Levene testi sonucu (p>0,05) anlamlı olan *kendine güven, başarma ihtiyacı, kontrol odağı, risk almak, belirsizliğe karşı tolerans ve otonomi* boyutlarının varyanslarının homojen olduğu kabul edilmektedir. Sonucu anlamlı olmayan (p<0,05) tek boyut yenilik boyutudur.

Tablo 8. Aile Şirketinde Çalışabilme Durumuna Göre Girişimcilik Boyutlarının Bağımsız Örneklem Testi Bulguları

Boyut		Levene Testi		Ortalamaların Eşitliği İçin t-testi				
		F	p	t	df	p (2-tailed)	Ortalama Fark	SH Farkı
KendineGuven	Eşit varyans	2,270	,134	3,027	173	,003	,51950694	,17160928
	Eşit olmayan varyans			3,399	88,878	,001	,51950694	,15285241
Yenilik	Eşit varyans	5,467	,021	1,836	173	,068	,32027121	,17440435
	Eşit olmayan varyans			2,113	93,766	,037	,32027121	,15157336
BasarmaIhtiyaci	Eşit varyans	1,996	,160	1,881	173	,062	,32795520	,17432179
	Eşit olmayan varyans			1,692	61,028	,096	,32795520	,19382883
KontrolOdagi	Eşit varyans	1,549	,215	,561	173	,576	,09868362	,17593606
	Eşit olmayan varyans			,463	55,127	,645	,09868362	,21313746
RiskAlmak	Eşit varyans	,674	,413	-2,198	173	,029	-,38179940	,17368703
	Eşit olmayan varyans			-2,145	68,630	,035	-,38179940	,17797010
BelirsizligeKarsi	Eşit varyans	3,022	,084	-,518	173	,605	-,09107595	,17595977
Tolerans	Eşit olmayan varyans			-,455	59,222	,651	-,09107595	,20032720
Otonomi	Eşit varyans	,200	,655	,745	173	,457	,13092909	,17581439
	Eşit olmayan varyans			,664	60,312	,509	,13092909	,19728072

Bulgulara göre aile şirketinde çalışabilme durumu olan öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *kendine güven* düzeyleri aile şirketinde çalışabilme durumu olmayan öğrencilerin kendine güven düzeylerinden 0,520 birim daha yüksektir ve bu fark istatistiksel olarak p=0,003 düzeyinde *anlamlıdır*.

Bir diğer bulguya göre aile şirketinde çalışabilme durumu olan öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *başarma ihtiyacı* düzeyleri aile şirketinde çalışabilme durumu olmayan öğrencilerin başarma ihtiyacı düzeylerinden 0,328 birim daha yüksektir fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,062).

Üçüncü bir bulguya göre aile şirketinde çalışabilme durumu olan öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *kontrol odağı* düzeyleri aile şirketinde çalışabilme durumu olmayan öğrencilerin kontrol odağı düzeylerinden 0,099 birim daha yüksektir fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,576).

Bir başka bulguya göre; aile şirketinde çalışabilme durumu olan öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *risk almak* düzeyleri aile şirketinde çalışabilme durumu olmayan öğrencilerin risk almak düzeylerinden -0,382 birim daha düşüktür ve bu fark istatistiksel olarak p=0,029 düzeyinde *anlamlıdır*.

Son olarak; aile şirketinde çalışabilme durumu olan öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *otonomi* düzeyleri aile şirketinde çalışabilme durumu olmayan öğrencilerin otonomi düzeylerinden 0,131 birim daha yüksektir fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,457).

Çalışmak istenilen sektöre göre girişimcilik boyutlarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesi için yapılan bağımsız örneklem testi sonuçları Tablo 9'da sunulmaktadır. Levene testi sonucu tüm boyutlar için anlamlıdır (p>0,05) ve varyanslarının homojen olduğu kabul edilmektedir.

Tablo 9. Çalışmak İstenilen Sektöre Göre Girişimcilik Boyutlarının Bağımsız Örneklem Testi Bulguları

Boyut		Levene Testi		Ortalamaların Eşitliği İçin t-testi				
		F	p	t	df	p (2-tailed)	Ortalama Fark	SH Farkı
KendineGuven	Eşit varyans	,413	,522	-1,331	173	,185	-,25655536	,19282294
	Eşit olmayan varyans			-1,231	44,309	,225	-,25655536	,20844853
Yenilik	Eşit varyans	,005	,946	-2,991	173	,003	-,56523329	,18898253
	Eşit olmayan varyans			-2,892	46,286	,006	-,56523329	,19548060
BasarmaIhtiyaci	Eşit varyans	1,157	,284	-1,872	173	,063	-,35912516	,19187406
	Eşit olmayan varyans			-1,742	44,561	,088	-,35912516	,20618711
KontrolOdagi	Eşit varyans	,013	,908	-1,288	173	,200	-,24841506	,19288454
	Eşit olmayan varyans			-1,406	53,588	,165	-,24841506	,17668144
RiskAlmak	Eşit varyans	,876	,351	1,563	173	,120	,30071413	,19245374
	Eşit olmayan varyans			1,782	57,133	,080	,30071413	,16872811
BelirsizligeKarsi	Eşit varyans	,276	,600	1,532	173	,127	,29488370	,19250588
Tolerans	Eşit olmayan varyans			1,686	54,195	,098	,29488370	,17492175
Otonomi	Eşit varyans	1,047	,308	,354	173	,724	,06854665	,19373692
	Eşit olmayan varyans			,409	58,347	,684	,06854665	,16758595

Bulgulara göre kamu sektöründe çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *kendine güven* düzeyleri özel sektörde çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin kendine güven düzeylerinden -0,257 birim daha düşüktür fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,185).

Bir diğer bulguya göre kamu sektöründe çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *yenilik* düzeyleri özel sektörde çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin yenilik düzeylerinden -0,565 birim daha düşüktür ve bu fark istatistiksel olarak p=0,03 düzeyinde *anlamlıdır.*

Üçüncü bir bulguya göre kamu sektöründe çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *başarma ihtiyacı* düzeyleri özel sektörde çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin başarma ihtiyacı düzeylerinden -0,359 birim daha düşüktür fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,063).

Dördüncü olarak; kamu sektöründe çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *kontrol odağı* düzeyleri özel sektörde çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin kontrol odağı düzeylerinden -0,248 birim daha düşüktür fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,200).

Bir başka bulguya göre; kamu sektöründe çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *risk almak* düzeyleri özel sektörde çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin risk almak düzeylerinden 0,301 birim daha yüksektir fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,120).

Bir diğer bulguya göre; kamu sektöründe çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *belirsizliğe karşı tolerans* düzeyleri özel sektörde çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin belirsizliğe karşı tolerans düzeylerinden 0,295 birim daha yüksektir fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,127).

Son olarak; kamu sektöründe çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde *otonomi* düzeyleri özel sektörde çalışmak istediğini ifade eden öğrencilerin otonomi düzeylerinden 0,069 birim daha yüksektir fakat bu fark istatistiksel olarak *anlamlı değildir* (p=0,724).

Cinsiyet faktörü, girişimcilik tecrübesi ve aile şirketinde çalışma imkânı gibi faktörlerin yanı sıra, bu araştırmada öğrencilerin fakültelerine göre farklılıklar da araştırılmıştır. Bu bağlamda; üç veya daha fazla grup ortalamaları arasındaki farklılığın test edilmesi için varyans analizi yapılmaktadır. Bu araştırmada öğrencilerin fakültelerine göre girişimcilik eğilimleri ANOVA varyans analizi ile test edilmiştir.

"*Varyans analizi için önkoşullardan biri grup varyanslarının türdeş olması gerektiğidir. Bu nedenle Levene testi sonucunun anlamlı olmaması istenir"* (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2014:314). Bu bağlamda homojen olmayan varyans değerleri dikkate alındığında yenilik, kontrol odağı, başarma ihtiyacı, belirsizliğe karşı tolerans ve otonomi değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Öğrencilerin Fakültelerine Göre Risk Alma Düzeyleri Farklılıklarına İlişkin Varyansların Homojenlik Testi Sonuçları

Levene İstatistikleri	df1	df2	p
1,649	4	170	,164

Risk alma düzeylerinin gruplar arası farklılıklarına ilişkin varyansların homojenlik testi sonuçları, Levene istatistik değerinin anlamlı olmadığını göstermektedir (p=0,164).

Tablo 11. Öğrencilerin Fakültelerine Göre Kendine Güven Düzeyleri Farklılıklarına İlişkin Varyansların Homojenlik Testi Sonuçları

Levene İstatistikleri	df1	df2	p
1,555	4	170	,189

Kendine güven düzeylerinin gruplar arası farklılıklarına ilişkin varyansların homojenlik testi sonuçları, Levene istatistik değerinin anlamlı olmadığını göstermektedir (p=0,189).

Tablo 12. Öğrencilerin Fakültelerine Göre Risk Alma Düzeyleri Farklılıklarına İlişkin ANOVA Sonuçları

	Karelerin Toplamı	Ortalamaların Karesi	F	p
Gruplar arası	412,926	3,232	3,411	0,010
Grup İçi	161,074	0,947		

Tablo 12'de sunulan ANOVA sonuçlarında p değeri anlamlı olduğu için (p<0,05) yokluk hipotezi reddedilerek, hesaplanan F değeri anlamlı kabul edilmektedir. Yani grup ortalamalarından en az birinin diğerlerinden anlamlı bir farkı bulunmaktadır. Yapılan varyans analizi grup ortalamaları arasındaki farklılığın test edilmesini sağlamakla birlikte, hangi grubun diğerlerinden farklı olduğunu göstermemektedir. Gruplar arası farklılığı açıklayabilmek için İslamoğlu ve Alnıaçık (2014:317) post-hoc testleri yapılması gerektiğini ifade etmektedir.

Tablo 13. Öğrencilerin Fakültelerine Göre Risk Alma Düzeyleri Farklılıklarına İlişkin Games-Howell post-hoc Testi Karşılaştırma Sonuçları

	(I) Fakülte	(J) Fakülte	Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	p	95% Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
Games-Howell	İİBF	MMF	0,38613258	0,24145642	0,505	-0,295649	1,0679145
		FEF	**,56928422***	0,1928503	0,033	0,0299691	1,1085993
		İF	**,74431642***	0,21799191	0,012	0,1217555	1,3668773
		MYO	0,34544779	0,21305451	0,493	-0,262046	0,9529419
	MMF	İİBF	-0,38613258	0,24145642	0,505	-1,067914	0,2956493
		FEF	0,18315164	0,25609813	0,952	-0,538466	0,9047695
		İF	0,35818384	0,27552764	0,692	-0,421102	1,1374702
		MYO	-0,04068479	0,27163806	1	-0,808860	0,7274906
	FEF	İİBF	**-,56928422***	0,1928503	0,033	-1,108599	-0,029969
		MMF	-0,18315164	0,25609813	0,952	-0,904769	0,5384662
		İF	0,17503221	0,23410579	0,944	-0,490879	0,8409443
		MYO	-0,22383643	0,2295153	0,865	-0,876043	0,4283706
	İF	İİBF	**-,74431642***	0,21799191	0,012	-1,366877	-0,121755
		MMF	-0,35818384	0,27552764	0,692	-1,137470	0,4211025
		FEF	-0,17503221	0,23410579	0,944	-0,840944	0,4908799
		MYO	-0,39886864	0,25101097	0,513	-1,115816	0,3180795
	MYO	İİBF	-0,34544779	0,21305451	0,493	-0,952941	0,2620464
		MMF	0,04068479	0,27163806	1	-0,727490	0,8088602
		FEF	0,22383643	0,2295153	0,865	-0,428370	0,8760435
		İF	0,39886864	0,25101097	0,513	-0,318079	1,1158167

* p<0,05

Varyansların homojenliği testi sonuçlarına göre homojen olmayan varyans değerleri dikkate alınmıştır. ANOVA sonuçlarına göre risk alma boyutu istatistiksel olarak anlamlı (p<0,05) değerlendirilmektedir.

Risk alma boyutu için varyansın homojenliği testinde p>0,05 olduğu için Games-Howell post-hoc testi yapılmıştır. Non-parametrik testlerde en fazla kullanılan Tamhane post-hoc testi

olduğu halde, Games-Howell testinin tercih edilme sebebi her bir grubun gözlem sayısının eşit olmadığı durumlarda uygulanması önerilen karşılaştırma testi olması; ve ayrıca diğer çoklu karşılaştırma testleriyle kıyaslandığında daha güçlü sonuçlar vermesidir (Myers ve Well, 2003; Morgan vd., 2004).

Tablo 13'te sunulan risk alma boyutu arasındaki farklılığın ne olduğunu belirlemeye yönelik yapılan Games-Howell testinin sonucuna göre; İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin risk alma düzeyleri Fen Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin risk alma düzeylerinden 0,56928422 birim daha yüksektir ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır (p=0,033). Bir diğer bulguya göre; İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin risk alma düzeyleri İletişim Fakültesi öğrencilerinin risk alma düzeylerinden 0,74431642 birim daha yüksektir ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır (p=0,012).

Tablo 14. Öğrencilerin Fakültelerine Göre Kendine Güven Düzeyleri Farklılıklarına İlişkin ANOVA Sonuçları

	Karelerin Toplamı	Ortalamaların Karesi	F	p
Gruplar arası	7,895	1,974	2,020	0,094
Grup İçi	166,105	0,977		

Tablo 14'te sunulan ANOVA sonuçlarında p değeri anlamlı olmadığı için (p>0,05) yokluk hipotezi kabul edilmektedir. Yani grup ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Tablo 15'te sunulan Games-Howell post-hoc testi sonuçları da gruplar arasında anlamlı farklılık olmadığını teyit etmektedir.

Tablo 15. Öğrencilerin Fakültelerine Göre Kendine Güven Düzeyleri Farklılıklarına İlişkin Games-Howell post-hoc Testi Karşılaştırma Sonuçları

	(I) Fakülte	(J) Fakülte	Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	p	95% Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
Games-Howell	İİBF	MMF	0,51678818	0,21239703	0,123	-0,0836594	1,1172358
		FEF	0,07802704	0,18107255	0,993	-0,4302478	0,5863019
		İF	0,42842701	0,31683052	0,662	-0,5019648	1,3588188
		MYO	0,33399659	0,25099391	0,675	-0,3958836	1,0638768
	MMF	İİBF	-0,51678818	0,21239703	0,123	-1,1172358	0,0836594
		FEF	-0,43876114	0,23703248	0,355	-1,1055098	0,2279875
		İF	-0,08836117	0,35182199	0,999	-1,0999723	0,92325
		MYO	-0,18279159	0,29393039	0,971	-1,019619	0,6540359
	FEF	İİBF	-0,07802704	0,18107255	0,993	-0,5863019	0,4302478
		MMF	0,43876114	0,23703248	0,355	-0,2279875	1,1055098
		İF	0,35039997	0,3338465	0,830	-0,6182032	1,3190032
		MYO	0,25596955	0,27215776	0,879	-0,5249692	1,0369083
	İF	İİBF	-0,42842701	0,31683052	0,662	-1,3588188	0,5019648
		MMF	0,08836117	0,35182199	0,999	-0,92325	1,0999723
		FEF	-0,35039997	0,3338465	0,830	-1,3190032	0,6182032
		MYO	-0,09443041	0,37638299	0,999	-1,1728872	0,9840264
	MYO	İİBF	-0,33399659	0,25099391	0,675	-1,0638768	0,3958836
		MMF	0,18279159	0,29393039	0,971	-0,6540359	1,019619
		FEF	-0,25596955	0,27215776	0,879	-1,0369083	0,5249692
		İF	0,09443041	0,37638299	0,999	-0,9840264	1,1728872

p<0.05

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada farklı alanlarda eğitim alan üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri incelenmiştir. Girişimcilik eğilimleri ile ilgili olarak cinsiyet, eğitim alınan bölüm, daha önce girişimcilik tecrübesi olma durumu, aile şirketinde çalışabilme durumu gibi faktörlerle ilişkiler araştırılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde; üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri ile ilgili olarak öğrencilerin kendilerine güven, yenilikçilik, başarma ihtiyacı, kontrol odağı, risk alma, belirsizliğe karşı tolerans ve otonomi eğilimlerinin olduğu görülmekte; üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetinin olduğu sonucuna varılmaktadır.

Araştırmanın literatüre katkısı; daha önceki araştırmalardan farklı olarak İstanbul gibi büyük bir şehirde bir vakıf üniversitesinde uygulanmış olması ve girişimcilik eğilimine etki edebileceği düşünülen faktörler olan; üniversite öğrencilerinin girişimcilik tecrübelerindeki ve çalışabilecekleri bir aile şirketi olma durumundaki farklılıkların incelenmesidir.

Araştırmada yararlanılan ölçeğin değişkenliği açıklama oranı; İşcan ve Kaygın'ın (2011) daha önceki araştırma bulgularından daha yüksek oranda hesaplanmıştır. Bununla birlikte, temel bileşenler analizinde 7 faktör ile açıklama yapılmıştır. Gelecekteki araştırmalarda faktör geçerliliğinin bu araştırmadaki ile karşılaştırılması önerilmektedir.

Eğitim alınan fakültelere göre farklılıklara bakıldığında; İletişim Fakültesi öğrencilerinin risk alma düzeylerinin İİBF öğrencilerinin risk alma düzeylerinden daha düşük olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Mühendislik-Mimarlık Fakültesi öğrencilerinin risk alma düzeylerinin İİBF öğrencilerinin risk alma düzeylerinden daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, İİBF öğrencilerinin işletme, iktisat, uluslararası ticaret, bankacılık ve finans gibi girişimcilikle daha yakın ilişkiye sahip olduğu düşünülen bölümlerde eğitim almalarıyla açıklanabilir.

Aile şirketinde çalışabilme durumu ile ilgili bulgulara göre, mezun olduktan sonra ya da üniversiteden mezun olamasa bile, aile şirketinde çalışabilme imkânı olan öğrencilerin kendine güven düzeyleri, aile şirketinde çalışabilme imkânı olmayan öğrencilere göre daha yüksektir ($p<0.01$). Buna karşılık, aile şirketinde çalışabilme imkânı olan öğrencilerin risk alma düzeyleri, aile şirketinde çalışabilme imkânı olmayan öğrencilerden daha düşüktür ($p<0.05$). Bu iki durum, aile şirketinde çalışabilme imkânı olan öğrencilerin maddi ve manevi destek ve güvenceleri olmasıyla açıklanabilir. Bu destek, öğrencilerin özgüvenlerinin yüksek olmasını sağlarken, hali hazırda kurulu olan bir şirketin olması sebebiyle, risk almaktan kaçınmalarında etkili olduğu ile açıklanabilir. Buna karşılık; aile şirketinde çalışabilme imkânı olmayan öğrenciler ise, devralıp devam ettirebilecekleri kurulu bir iş olmadığı için, dolayısıyla başarılı olabilmek için kendilerini risk almak zorunda hissetmektedir.

Daha önce girişimcilik tecrübesi yaşamış öğrencilerin başarma ihtiyacı düzeyi daha önce girişimcilik deneyimi olmayan öğrencilerden daha yüksektir. Bununla birlikte, daha önce girişimcilik deneyimi bulunan öğrencilerin otonomi düzeyleri de, girişimcilik deneyimi bulunmayan öğrencilerden daha yüksektir. Dolayısıyla, bu iki bulgu birlikte değerlendirildiğinde, üniversite öğrencilerinin başarma ihtiyaçları özerklik, otonomi ya da bağımsızlık güdüsünün tetiklemesiyle açıklanabilir.

Sonuç olarak; üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin olduğu, iş kurma olasılıklarının ve mezun olduktan sonra yapacakları işle ilgili fikirlerinin olduğu görülmektedir. Öğrencilerin cinsiyete göre farklılıklar olmakla birlikte; kendilerine güven duydukları, yenilikçilik, başarma ihtiyacı ve risk alma eğilimlerinin bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

Araştırmanın kısıtları dikkate alınacak olursa, gelecekte yapılacak araştırmalar için uygulayıcı ve araştırmacılara; büyük şehirlerdeki üniversitelerin yanı sıra kırsal kesimdeki üniversitelerde de araştırma yapılarak bu araştırmanın desteklenmesi önerilmektedir. Bununla birlikte, büyük şehirlerdeki üniversiteler ile kırsal kesimdeki üniversiteler karşılaştırılarak girişimcilik eğilimleri arasındaki farklılıklar araştırılabilir.

Üniversite öğrencilerinin düzenli ve sabit gelir elde edebilecekleri, ücretli ve güvenceli işlerde, özellikle de kamu sektöründe çalışmayı tercih etme durumlarıyla girişimcilik eğilimleri arasında, bu araştırmada anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda; kamu veya özel sektörde çalışma tercihlerinin girişimcilik eğilimleriyle ilişkisi araştırılarak, bu araştırma bulgularının geçerliliği test edilmelidir.

Son olarak; girişimciliğin cesaret, risk alma ve özgüven gibi özelliklerinin genellikle erkeklerin yetiştirilme tarzlarıyla ve ataerkil toplum özellikleri ile ilişkilendirilmesi sonucu erkeklerde daha yaygın olma eğilimi, cinsiyet faktörünün de önemli etkisi olabileceğini işaret etmektedir.

KAYNAKLAR

Bilge, H., & Bal, V. (2012). Girişimcilik eğilimi: Celal Bayar Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16*(2), 131-148.

Demirel, E., T. & Tikici, M. (2004).“Kültürün Girişimciliğe Etkileri”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 49-58.

Dündar, S. & Ağca, V. (2007). “Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisans Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin İncelenmesine İlişkin Ampirik Bir Çalışma”, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25* (1), 121-142.

Güreşçi, E. (2014). Girişimcilik eğilimi üzerine bir araştırma: İspir Hamza Polat myo örneği, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 9*(1) 23-38.

İslamoğlu, A. H., & Alnıaçık, Ü. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayınları.

İşcan, Ö.F., & Kaygın, E. (2011). Potansiyel girişimciler olarak üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma, *Organizasyon ve yönetim bilimleri dergisi, 3*(2), 275-286.

Karabulut, A.T. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerini ve Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 26* (1), 331–356.

Kutanis, R. Ö., & Hancı, A. (2004). Kadın Girişimcilerin Kişisel Özgürlük Algılamaları. *Osmangazi Üniversitesi, İİBF, 3*, 457-464.

Morgan A.G., Leech, N.L., Gloeckner, G.W., & Barrett, K.C., (2004). *Spss for introductory statistics: Use and interpretation, Second ed*., Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey, 164-185.

Myers, J.L., Well, A.D., (2003). *Research design and statistical analysis*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Özden, K., Temurlenk, M. S., & Başar, S. (2008). Girişimcilik Eğilimi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi Öğrencileri üzerine bir Araştırma. *Review of Social, Economic & Business Studies 11-12,* 1-20.

Tuğsal, T. (2018). *İş-Yaşam Dengesi, Sosyal Destek ve Sosyo-Demografik Faktörlerin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Yılmaz, E., & Sünbül, A. M. (2009). Üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21)*, 195-203.

WHAT ARE THE UNDERLYING DETERMINANTS OF BUDGET BALANCE: COMPARED ANALYSIS OF MENA AND EMERGING EUROPE COUNTRIES

Assoc. Prof. Eda Balikcioglu
Kırıkkale University Public Finance Department

Assoc. Prof. Pelin Varol Iyidogan
Hacettepe University, Public Finance Department

Abstract: Budget deficits and public debt have risen sharply during 2000s as a result of the deterioration in economic and fiscal balances all over the world, particularly in developing countries. Accordingly, our study aims to investigate the economic and fiscal factors affecting the budget balances by paying a special attention to Middle East and North Africa, namely MENA economies (Afghanistan, Algeria, Bahreyn, Dijibouti, Egypt, Iran, Iraq, Jordan, Kuwait, Lebanon, Libya, Mauritania, Morocco, Oman, Pakistan, Qatar, Saudi Arabia, Sudan, Tunusia, United Arab Emirates, Yemen) and Emerging Europe countries (Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Hungary, FYR Macedonia, Poland, Romania, Serbia and Turkey) over the period 2003-2017 by employing dynamic panel data analysis. We compare the budget balance dynamics of those economies on the grounds of focus variables, namely GDP growth, inflation, current account balance and public debt. According to the results of analysis, we conclude that all variables in question, that are inflation, current account balance, public debt and GDP growth significantly determine budget balances in MENA countries but contrary to MENA countries, solely current account balances have significant effect on budget deficits in Emerging Europe countries.

Keywords: Budget balances, fiscal factors, dynamic panel data.

INTRODUCTİON

After 2000's budget and public debt deficits have risen apparently due to the deterioration of fiscal and macroeconomic balances. According to this point of view, our main concern is twofold. The first one is the underlying factors of this fluctuation and the second is, the detection of the impact extent of macroeconomic balances on fiscal outcomes. Fiscal deficits are partly determined by political factors and that cross-country differentials in budget deficits may depend on measures of political instability (Roubini, 1991:50). However, our study puts aside the political factors and aims to investigate merely economic and fiscal factors of the budget balances in Middle East and North Africa, namely MENA economies (Afghanistan, Algeria, Bahreyn, Dijibouti, Egypt, Iran, Iraq, Jordan, Kuwait, Lebanon, Libya, Mauritania, Morocco, Oman, Pakistan, Qatar, Saudi Arabia, Sudan, Tunusia, United Arab Emirates, Yemen) and Emerging Europe countries (Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Hungary, FYR Macedonia, Poland, Romania, Serbia and Turkey). In accordance with this objective, we employ dynamic panel data analysis to model budget balance which is expected to be determined by GDP growth, inflation, unemployment, current account balance and public debt over the period 2003-2017.

Table 1 presents the overview of economic and fiscal balances.of Emerging Europe and MENA countries which are on the focus of our study. Due to the structural problems in recent years, budget and current account deficits and external debts rise in Emerging Europe countries. On the other hand; MENA countries experience budget and current account surpluses together with lower external debts compared to emerging Europe countries.

Table 1: Overview of Emerging EU and MENA Countries

		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GDP	Emerging EU	4.34	6.65	2.48	4.92	3.91	4.73	3.27	5.98
	MENA	5.76	5.79	5.15	4.64	0.91	4.64	4.43	4.85
Inflation	Emerging EU	5.35	6.72	4.85	3.76	3.43	3.87	4.24	6.78
	MENA	7.96	6.02	10.51	9.84	12.83	5.72	8.87	9.24
Budget Balance	Emerging EU	-4.97	-2.95	-2.64	-2.59	-2.46	-1.87	-2.1	-1.85
	MENA	3.46	9.86	10.62	8.52	10.36	-2.26	1.36	3.7
Current Account Balance	Emerging EU	-4.97	-6.27	-4.37	-3.57	-2.94	-1.93	-1.78	-2.55
	MENA	11.54	12.35	1.67	6.12	12.69	12.45	9.8	5.53
External Debt	Emerging EU	62.5	58.37	63.46	62.78	59.28	60.96	59.95	63.38
	MENA	34.51	29.71	33.85	30.02	26.26	24.82	25.81	26.68

Source: IMF (2018), World Economic Outlook.

Emerging Europe has political instability together with the rise of populist parties which led to uncertainty throughout the region. With regard to those uncertainty and risks, the policy combination of supportive monetary policy and medium-term fiscal consolidation have arised as optimal policy implementations for many economies in the region. Emerging Europe countries are ought to improve labor supply, boost investment, and increase efficiency to converge to the advanced Europe faster. Capital stock per capita in a typical emerging Europe economy is still about one-third of that in advanced Europe. Likewise, investment gaps are particularly wide in infrastructure, which should be supported by efficient public investments together with private sector. In these countries there is a weak demand and high inflation (IMF, 2016: 7-11). In the light of all those economic problems and recovery scenarios, government should inevitably apply fiscal policy. However, in the process of policy implementation, fiscal deficit as a bottleneck of Emerging EU countries is required to be considered rigorously which makes the analysis of budget balance dynamics make important.

On the other hand; MENA is a diverse region at the point of economic and political transformations, which has a high growth potential. It utilizes a privileged geographic location with access to large markets and comparative advantages in several sectors such as manufacturing, renewable energies and tourism. However, those economies encounter with high unemployment rate, and large government size, inefficient governance which potentially lead to rise in budget deficits especially as in the last three years of those economies. In this regard, the analysis of factors that influence fiscal balance becomes crucial (OECD, 2013: 15).

After focusing our motivation and aim in the light of a brief overview of sample economies, we organize our study as follows: The following section mentions the regarding literature on budget deficits. In the succeding section,we discuss data and methodology. Then, the next section presents results. Finally, we conclude.

1. LİTERATURE

Table 2 presents a brief summary of the studies, which empirically analyze the determinants of budget deficits for various economies and periods.

Table 2: Literature Overview

Study	Sample	Methodology	Result
De Haan and Sturm (1997)	OECD countries (1982-1992)	Panel data analysis	Neither government debt nor government spending affect budget balance in OECD countries
Woo (2003)	57 developed and nondeveloped countries (1970-1990)	Panel data analysis	Financial depth, income inequality, assassinations, cabinet size, and centralization of authority determine fiscal balance
Tusula and Wolswijk (2004)	15 EU countries (1970-2002)	Panel data analysis	Debt,growth,macroeconomic developments and political factors affect budget deficit
Aghion et al. (2007)	OECD countries (1991-2000)	Panel data analysis	Financial development, openness level, inflation-targeting regime and financial development affect budget deficits
Bayar and Smeets (2009)	15 EU countries (1971-2006)	Panel data analysis	Significant effect of budget deficit on Maastricht treaty
Murwirapachena et. al. (2013)	1980-2010	Vector Error Correction Model (VECM)	Foreign reserves, foreign debt, unemployment, economic growth and government investment have significant impact on fiscal deficits
Maltritz and Wülse (2015)	27 EU countries (1991-2011)	Panel data analysis	Fiscal rules and stock flow adjustment affect budget deficits

Haan and Surm (1997) examine OECD countries by utilizing cross country panel analysis over the period 1982-1992. They find no significant impact of neither debt nor spending on budget deficits. Murwirapachena et. al. (2013) examine the economic determinants of budget deficits in 1980-2010 by using Vector Error Correction Model (VECM). According to the results of the study; foreign reserves, foreign debt, unemployment, economic growth and government investment are found to have signicant impacts on budget deficits. Across these determinants, foreign reserves have the largest impact and public debt has a negative effect on deficits. Woo (2003) analyses 57 developed and nondeveloped countries between 1970-1990 period by employing panel analysis. The study concludes that financial depth, income inequality, assassinations, cabinet size, and centralization of authority are the significant determinants. Tusula and Wolswijk (2004) investigate 15 EU countries, that include US, Japan, Australia, Canada, New Zealand, Norway and Switzerland for the period of 1970-2002 by applying panel data analysis and they find that debt growth, macroeconomic developments and political factors determine budget deficit. Bayar and Smeets (2009) examine 15 EU countries over the period 1971-2006 by using relevant panel analyses and confirm significant effects of Maastricht treaty on fiscal consolidation while political determinants have no impact on deficits. Maltritz and Wülse (2015) investigate the underlying factors affecting the fiscal balance for 27 EU countries over the period 1991-2011 by implementing panel data analysis. Owing to the empirical findings, they point out that fiscal rules and stock flow adjustments are effective to determine budget deficits. Aghion and Marinescu (2007) examine the nexus between budgetary policies, financial development and economic growth by employing panel data analysis for selected OECD countries over the period 1991-2000. According to the results, financial development, openness level, inflation-targeting regime and financial development are found to determine fiscal deficits.

2. DATA AND METHODOLOGY

Within the scope of our study, we estimate the models by utilizing major fiscal and economic variables, namely budget deficit, inflation rate, public debt and current account balance.The data is obtained from IMF World Economic Outlook (2018).

Table 3: Variable Definitions

Variables	**Definitions**
buddef	Budget deficit/GDP
inf	Inflation(CPI)
pubdebt	Public debt/GDP
curac	Current account deficit/GDP

Source: IMF, World Economic Outlook, Database, 2018.

The main approach of GMM is to estimate a system of equations both first-differences and levels, where the instruments utilized in the levels equations are lagged first-differences of the series. One simple indication can be obtained by comparing the first-differenced GMM results to alternative estimates of the autoregressive parameter α. OLS levels will give an estimate of α that is biased upwards in the presence of individual-specific effects and biased downwards in short panels (Hsiao, 1986, Nickel 1981). The estimation of α can be in between the OLS levels and within groups estimates. Due to the problem of biased and inconsistent parameters in the

static panel data estimations, we utilize the dynamic panel data analysis methodology to examine the budget deficit, which is affected by the previous fiscal performance of economy and thus has a dynamic structure. The Arellano-Bond GMM estimator is the first difference transformation which is suggested to 'sweep-out' the fixed effect. The potential for obtaining consistent parameter estimates even in the presence of measurement error and endogenous right-hand-side variables is a considerable strength of the dynamic panel approach (Arellano and Bond, 1991)

$$Y_{it} = \alpha Y_{it-1} + \beta X_{it} + \theta_i + u_{it} \qquad (1)$$

Here, Y indicates the dependent variable; X represents the vector of explanatory variables, and θ implies unit effects. The estimated results of the GMM model are shown in Table 5.

In our study, we compose two models. Model 1 reflects determinants of Emerging Europe countries, while model 2 shows factors that affect the budget balance of MENA countries. More clearly, Model 1 analyzes the effect of GDP growth, inflation, public debt and current account balances on budget balances of 10 Emerging Europe countries (Albania, Bosnia and Herzegovina,Bulgaria, Crotia, Hungary, FYR Macedonia, Poland, Romania, Serbia and Turkey). On the other hand; Model 2 examines the impact of GDP growth, inflation,public debt and current account balances on budget balances of 21 MENA countries (Afghanistan, Algeria, Bahreyn, Dijibouti, Egypt, Iran, Iraq, Jordan, Kuwait, Lebanon, Libya, Mauritania, Morocco, Oman, Pakistan, Qatar, Saudi Arabia, Sudan, Tunusia, United Arab Emirates, Yemen).

3. RESULTS

Our methodology comprises two stages, which are static and dynamic panel analyses. In Table 4, the results of pooled OLS (POLS), which is the first part of our analysis procedure are presented.

Table 4: POLS Panel Data Estimations

	POLS (Model1)	**POLS (Model 2)**
	Dependent variable: buddef	
gdp	0.4783569	-0.1541859
	(0.000)***	(-2.38)**
inf	0.0773629	-0.0098417
	(0.018)**	(0.20)
pubdebt	-0.1168026	-0.0324774
	(0.000)***	(-3.31)***
curac	-0.0217638	0.4256116
	(0.000)***	(13.70)***
Intercept term	0.0029694	0.8842168
	(0.726)	(1.31)
N	-0.0232645	285
	(0.956)	

Prob>F	0.0000	0.0000

Notes: ***,**,*imply significance at 1%, 5%, 10% , respectively. N shows the number of observation and the paranthesis indicate t statistics.

According to the results of Model 1, in Emerging Europe countries, all variables are found to be significant determinants of budget balance. However, the findings of Model 2 show that in MENA countries GDP growth, public debt and current account balance significantly affect budget deficit, while inflation does not have an impact on fiscal balance.

As the second part of our methodology, we apply dynamic panel data analysis, namely Arellano Bond procedure. We present our results in Table 5.

Table 5: Arellano-Bond Dynamic Panel Estimations

	Model 1	**Model 2**
		Dependent variable: buddef
buddef(-1)	0.2707759	0.2927237
	(0.016)**	(0.000)***
gdp	0.144588	-0.090624
	(0.676)	(0.029)**
inf	-0.0352756	0.0647398
	(0.217)	(3.09)***
pubdebt	-0.0161109	-0.0238009
	(0.509)	(-1.77)*
curac	-0.069496	0.5120292
	(0,000)***	(28.12)***
N	140	140
Sargan Test	0.7053593	16.1062
2.order Autocorrelation	0.2001	1.3136
Sample	10	13

Notes: ***,**,*imply significance at 1%, 5%, 10% , respectively. N shows the number of observation and the paranthesis indicate t statistics.

We find evidence of a significant effect of current account balance on budget deficits with regard to Model 1. On the other hand; for MENA countries, we conclude that all variables, namely GDP growth, inflation,public debt and current account balance have significant impact on budget deficits.

CONCLUSION

In our study which aims to examine the underlying factors of budget deficits for 2 region economies, we conclude that all variables in question, that are inflation, current account balance, public debt and GDP growth significantly determine budget balance in MENA countries but contrary to MENA countries, only current account balance is found to have a significant effect on budget deficits in Emerging Europe Economies. To control the budget balance, economy policies specific to the structural characteristics of economies should be implemented. From the view of our study, policies on GDP growth, inflation, current account balance and public debt are effective for MENA countries to control budget balance. However, in Emerging Europe optimal policies should focus on foreign trade policies to improve fiscal balance.

We evaluate our study as important and original for the grounds that governments have limited control on political variables to affect fiscal stance. In this condition, analysis of economic variables gain much more importance to analyze government policy tools as budget deficits. Moreover, the limited literature on the determinants of budget deficits in the developed world, especially for region economies makes our study more striking. Thus, in this point, the contribution of our study arises by filling this gap. However, to improve our study, considering alternative determinants of budget deficits other than macro variables and employing more sophisticated models would be worthwhile and a fruitful area for future research.

REFERENCES

Aghion, P., Marinescu, I., Caballero, R. J., & Kashyap, A. K. (2007). Cyclical Budgetary Policy and Economic Growth: What Do We Learn from OECD Panel Data?, *NBER Macroeconomics Annual*, 22, 251-297.

Arellano, M. & Bond, S. (1991). Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations, *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.

Bayar, A. H., & Smeets, B. (2009). Economic, Political and Institutional Determinants of Budget Deficits in the European Union, *Cesifo Working Paper Series*, 2611.

De Haan, J., & Sturm, J. E. (1997). Political and Economic Determinants of OECD Budget Deficits and Government Expenditures: A Reinvestigation, *European Journal of Political Economy*, 13(4), 739-750.

Hsiao, C. (1986). Analysis of panel data. Cambridge: Cambridge University Press.

IMF (2016), Central Eastern and Southeastern Europe: How to Get Back on the Fast Track, *IMF Regional Economic Issues*, May 2016.

Maltritz, D., & Wüste, S. (2015). Determinants of Budget Deficits in Europe: The role and Relations of Fiscal Rules, Fiscal Councils, Creative Accounting and the Euro, *Economic Modelling*, 48, 222-236.

Murwirapachena, G., Maredza, A., & Choga, I. (2013). The Economic Determinants of Budget Deficits in South Africa, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(13), 561.

Nickell, S. (1981), Biases in dynamic models with fixed effects, *Econometrica*, 49, 1417-1426.
OECD (2013), The OECD and the Middle East and North Africa, OECD Publishing.

Roubini, N. (1991). Economic and Political Determinants of Budget Deficits in Developing Countries, *Journal of International Money and Finance*, 10, S49-S72.

Tujula, M., & Wolswijk, G. (2004). What Determines Fiscal Balances? An Empirical Iinvestigation in Determinants of Changes in OECD Budget Balances, *European Central Bank*, No 422.

Woo, J. (2003). Economic, Political, and Institutional Determinants of Public Deficits, *Journal of Public Economics*, 87(3), 387-426.

MALİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Doç.Dr. Figen Büyükakın

Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

bfigen@kocaeli.edu.tr.

Sevcan Kapkara

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Politikası Ana Bilim Dalı Doktora Programı

skapkara@anadolu.edu.tr.

Özet: Çalışmanın amacı, 2000-2001 krizi sonrasında uygulamaya geçilen "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının" önemli bir fazı olan maliye politikalarının, dolayısıyla mali sürdürülebilirliğin 2006:1-2018:9 dönemine ilişkin bir değerlendirmesini yapmaktır. Literatürde mali sürdürülebilirlik kavramı, zaman zaman hem bütçe açıklarının sürdürülebilirliği hem de borçların sürdürülebilirliği kavramlarıyla eş tutulmaktadır. Ancak bu çalışma, mali sürdürülebilirlik kavramının, genel bütçe gelirleri ile genel faiz dışı bütçe harcamalarına dair veriler dikkate alınarak sadece bütçe açıklarının sürdürülebilirliği açısından ele alınmıştır. Yapılan çalışmalara bakıldığında, daha sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesi için uzun dönemde çoğunlukla iki değişkenli yöntemlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın yöntemi, ele alınan değişkenler dikkate alınmak suretiyle birim kök testi ve eş-bütünleşme testi olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, incelenen dönemde, iki değişkenli eş-bütünleşme yöntemi çerçevesinde Türkiye'de bütçe açıklarının sürdürülebilir olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mali Sürdürülebilirlik, Birim Kök Testi, Eş-bütünleşme Testi.
Jel Kodları: E6, E62.

FISCAL SUSTAINABILITY ANALYSIS: EXAMPLE OF TURKEY

Abstract: The aim of the study is to make an evaluation of fiscal policies, which is an important phase of the ülebilir Transition to Strong Economy, program, which is implemented after the 2000-2001 crisis, and therefore the financial sustainability period of 2006: 1-2018: 9. In the literature, the concept of financial sustainability is equated with both the sustainability of budget deficits and the sustainability of debt. However, this study was considered in terms of sustainability of budget deficits by taking into account the data on financial sustainability concept, general budget revenues and general primary budget expenditures. When the studies are performed, it is understood that mostly two-variable methods are used in the long term in order to obtain more healthy results. From this point of view, the method of study was determined as unit root test and cointegration test by considering the variables. The findings are in the period under review shows that the bivariate co-integration process within the framework of sustainable budget deficit in Turkey.

Key Words: Fiscal Sustainability, Unit Root Test, Co-integration Test

GİRİŞ

2000-2001 krizinin ardından uygulanmaya başlanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının" en önemli amaçlarından biri de hiç kuşkusuz mali disiplinin sağlanmasıdır. 1980'li yıllardan itibaren hızla bozulan ve 1990'larda da bozulmaya devam eden mali dengelerin yeniden kurulması, enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarısı için olmazsa olmaz koşullardan biridir. Bu nedenle enflasyonla mücadele eden ülkelerin izleyecekleri maliye politikası ve dolayısıyla mali sürdürülebilirlik durumu, uygulanacak olan para politikasının amacına ulaşması açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca bir ülkede mali sürdürülebilirliğin sağlanması halinde, hem Merkez Bankalarının bağımsız para politikası uygulayabilmeleri daha kolay olmakta hem de ülkedeki büyüme oranı olumlu yönde etkilenmektedir.

En basit anlamıyla "mali sürdürülebilirlik", devletlerin aldıkları borçlarını zamanında geri ödeyebilme ve var olan politikalar setini devam ettirebilme gücü olarak tanımlanmaktadır (Burnside, 2005: 11 ve Ceylan, 2010: 395). Ancak literatürde, özellikle iktisat politikalarının belirlenmesinde oldukça sık kullanılan ve önemli olan bu kavramın net bir tanımı bulunmamaktadır. Yazında farklı bakış açılarına göre farklı tanımlamaların olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, Marks (2004) devletin gelir ve gider politikasında herhangi bir değişiklik yapmadan mali yeterliliğe sahip olmasını; Izquierdo & Panizza (2003), ülkelerin bütçe kısıtını karşılayabilmesini; Geithner (2002), uzun dönemde kamu borç stokunun milli gelire oranının sabit kalmasını; Edwards (2002), kamu borç stokunun milli gelire oranını bir kural olarak belirlemesiyle, bu kuralın işletilebilmesi için kamu borçlanma kağıtlarının arzı ve talebinin dengede olmasını; Alvarado vd. (2004), devletin ödeme gücünü kaybetmemesi için uyguladığı maliye politikasını uzunca bir süre değiştirmeden devam ettirilebilmesini mali sürdürülebilirlik olarak tanımlamışlardır.

Öte yandan, geleneksel olarak mali sürdürülebilirlik kavramı, borçların sürdürülebilirliği ve bütçe açıklarının sürdürülebilirliği kavramları ile de eşdeğer kabul edilmektedir. (Göktan, 2008: 426, Çınar & Özçalık, 2014: 5627, Gögül, 2016: 88). Aynı zamanda mali sürdürülebilirlik kavramı, diğer iki kavramdan farklı olarak her iki kavramı da içine almakta ve daha kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır. Mali sürdürülebilirlik, bütçe açıklarının sürdürülebilirliği ve borç sürdürülebilirliği kavramları arasındaki ilişki Şen vd. (2010) tarafından matruşka bebeklere benzetilmektedir. Onlara göre, borçların sürdürülebilirliği en içteki, bütçe açıklarının sürdürülebilirliği ortadaki, mali sürdürülebilirlik de her ikisini içine alan en dıştaki bebeği temsil etmektedir.

Mali sürdürülebilirlik kavramının temeli (her ne kadar, ekonomide dengesizliklerin giderilmesi için etkin bir maliye politikası uygulanması gerektiğini ileri süren Keynes olsa da), içlerinde Smith, Ricardo ve Hume'un yer aldığı klasik iktisatçılar tarafından atılmıştır (Neck & Sturm, 2008: 3). Buna göre, uygulanan maliye politikasının süresiz olması önemli bir konudur. Çünkü sürdürülebilir olup olmamasına bakılmaksızın süresiz olarak uygulanan politikalar gelecekte iradi politikaların tespit edilmesini kolaylaştırmaktadır (Kaya, 2012: 50). Ancak, üretici ve tüketici açısından değerlendirildiğinde, maliye politikalarının sürdürülebilir olması, büyüme

üzerinde bir olumsuzluğa neden olmaması için vergi oranlarında artış yönünde bir değişiklik göstermemesi gerekmektedir.

Ele alınan bu çalışmada, Türkiye için 2006:1-2018:9 dönemine ait verilerle mali sürdürülebilirlik analizi yapılmaktadır. Yöntem olarak, iki değişken yaklaşımı çerçevesinde birim kök ve eş-bütünleşme testlerinin kullanımı tercih edilmiştir. Analiz gerçekleştirildikten sonra elde edilen bulguların değerlendirilmesiyle çalışma sonlandırılmıştır. Söz konusu çalışmanın, daha sonra yapılacak olan çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Konu ile ilgili literatür taramasına bakıldığında, dünya çapında çok sayıda çalışmanın var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Türkiye ekonomisi üzerine yapılan çalışmaların sayısı daha sınırlı olmasına rağmen özellikle son yıllarda bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Bu çalışmada sadece Türkiye üzerine yapılan çalışmalara ilişkin literatüre yer verilmektedir.

Günaydın (2003), Türkiye ekonomisinin 1987:1-2003:3 dönemi için eş-bütünleşme testini kullanarak yaptığı analizde, mali sürdürülebilirliğin zayıf olduğu bulgusunu elde etmiştir. Bu analizde, kamu harcamaları ve senyoraj dahil kamu gelirleri değişkenleri dikkate alınmıştır.

Kalyoncu (2005) çalışmasında, Türkiye ekonomisinin 1970-2001 dönemine ait reel kamu gelirleri ve reel kamu harcamalarına ilişkin verilerini eş-bütünleşme testi yardımıyla değerlendirmeye tabi tutmuştur. Yapılan analiz sonucunda, bütçe açıklarının sürdürülebilirliğinin zayıf olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Kuştepeli ve Önel'de (2005) Kalyoncu'ya (2005) benzer şekilde, yıllık olarak kamu gelirleri ve kamu harcamalarına ait verileri 1970-2003 dönemi için birim kök testini ve eş-bütünleşme testini kullanarak analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, ekonomide mali sürdürülebilirliğin zayıf olduğu anlaşılmıştır.

Azgün ve Taşdemir (2006), hem mali sürdürülebilirliği kamu harcamaları/GSMH ve kamu gelirleri/GSMH değişkenlerini hem de bütçe açığının sürdürülebilirliğini bütçe açığı/GSMH değişkenini kullanarak 1980-2004 dönemi için eş-bütünleşme testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda bütçe açıklarının sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Göktan (2008), birim kök ve eş-bütünleşme yöntemlerini kullanarak Türkiye'de borçların sürdürülebilirliğini 1999-2006 dönemi yıllık verileri ile analiz etmiştir. Sonuç itibariyle ülkede mali sürdürülebilirliğin geçerli olmadığı anlaşılmıştır.

Göktaş (2008), çalışmasında Göktan'la (2008) aynı yöntemleri kullanmış ve 1987:1-2007:3 dönemi için Türkiye ekonomisinde bütçe açıklarının sürdürülebilirliğini aylık verilerle test ederek söz konusu sürdürülebilirliğin zayıf olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Aslan (2009) ise bütçe açığı sürdürülebilirliğini Türkiye için hem aylık (2006:1- 2009:6) hem de yılık (1980- 2005) olarak tamamen değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS) ve dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemleri ile analize tabi tutmuştur. Bütçe gelirleri/GSMH ve bütçe giderleri/GSMH değişkenleri kullanılarak yapılan analiz sonucunda aylık bazda sürdürülebilirliğin güçlü olduğu, yıllık bazda ise sürdürülebilirliğin zayıf olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Akkaş ve Tiftik (2009) çalışmalarında, "risk yönetimi yaklaşımını" kullanarak Türkiye ekonomisi için (1990:1-2007:9) borçlanma oranı ve birincil fazla oranı değişkenleri üzerinden bir analiz yapmışlardır. Söz konusu dönemde mali sürdürülebilirliğin var olduğu anlaşılmıştır.

Arısoy ve Ünlükaplan (2010) ise çalışmalarında, 1950-2009 döneminin yıllık verileriyle "durağanlık ve eş-bütünleşme" analizini gerçekleştirmişlerdir. Analiz sonuçları doğrultusunda mali politikaların sürdürülebilir olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ceylan (2010) çalışmasında, Türkiye ekonomisinin iki farklı dönemi (1975-2008 ve 1985-2008) için mali sürdürülebilirlik analizi yapmıştır. Birim kök testi, Leybourne, Newbold, Vougas (LNV) test yöntemleri kullanılarak kamu kesimi borçlanma gereği, faiz dışı fazla, borç stoku gibi değişkenler doğrultusunda yapılan analizden mali sürdürülebilirliğin var olduğu sonucu elde edilmiştir.

Şen, Sağbaş ve Keskin (2010) çalışmalarında, 1975-2007 dönemi yıllık verileri ile birim kök testini, eş-bütünleşme testini ve çoklu doğrusal regresyon analizini gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu yöntemler için, bütçe açığı, borç stoku, faiz ödemesi, kişi başına reel bütçe gelirleri, kişi başına reel bütçe harcamaları gibi değişkenleri kullanmayı tercih etmişlerdir. Analiz sonucunda ele alınan dönemde mali sürdürülebilirliğin bulunmadığı anlaşılmıştır.

Hepsağ (2011), üçer aylık borç stoku/GSYİH verilerini kullanarak Türkiye ekonomisinin (1990:1-2008:4) dönemi itibarıyla mali sürdürülebilirliğini, "yapısal kırılmalı periyodik birim kök testi" yardımıyla analize tabi tutmuştur. Sonuç olarak da yapısal kırılma ve periyodik davranışlar altında mali sürdürülebilirlik bulunmadığı bulgusu elde edilmiştir.

Kiran (2011), çalışmasında, 1975-2008 dönemi için bütçe açığı, kamu gelirleri ve kamu harcamaları değişkenlerine ait verileri kullanarak birim kök testi, eş-bütünleşme testi, dinamik en küçük kareler (DOLS) analizlerini yapmıştır. Sonuç itibarıyla bütçe açıklarının sürdürülebilirliğinin zayıf olduğu anlaşılmıştır.

Kayalıdere (2011) ise çalışmasında, kamu iç borç stoku ve faiz dışı fazla değişkenlerini dikkate alarak, Türkiye'de uygulanan maliye politikalarını vector autoregressive regression (VAR) yöntemini kullanarak analize tabi tutmuştur. Yapılan analizden, 1980-2007 döneminde maliye politikalarının sürdürülebilir olduğu, ancak bu sürdürülebilirliğin kriz dönemlerinde negatif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tekeli ve Hotunoğlu (2014) çalışmalarında, 1975-2012 dönemine ait yıllık veriler ile toplam kamu borçlanma gereğinin gayri safi yurt içi hâsılaya oranı (KKBG/GSYİH) olan değişken üzerine yapısal birim kök testi yöntemini uygulamışlardır. Merkezi yönetimle yerel yönetimlerin de mali sürdürülebilirlik bakımından karşılaştırıldığı bu çalışmada, ülkede güçlü bir mali sürdürülebilirlik bulgusuna rastlanmamıştır.

Dökmen ve Boz (2017) çalışmalarında, Türkiye ekonomisinin 2004:3 ve 2016:2 dönemine ait üçer aylık verilerini kullanarak mali sürdürülebilirlik analizini gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada, faiz dışı denge, borç, üretim açığı ve tüfe değişkenleri ele alınarak Mello (2008) modeli oluşturulmuş ve zaman serisi analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ise, Türkiye'nin mali sürdürülebilirlik performansının bulunmadığı bulgusu elde edilmiştir.

Altun (2017), bütçe gelir ve giderleri ile ilgili verileri dikkate alarak, Türkiye ekonomisinin 1950-2015 dönemini birim kök testleri ile analiz etmiştir. Yapılan değerlendirme sonunda bütçe açıklarının sürdürülebilir olduğu anlaşılmıştır.

Vural (2018) çalışmasında, 2006:1- 2016:2 dönemini mali sürdürülebilirlik açısından ele alıp incelemiştir. Maliye politikası analizi yaklaşımının kullanıldığı bu çalışmada, sürdürülebilirlik ile ilgili olarak kesin bir sonuç elde edilememiştir.

2. VERİ SETİ, MODEL VE YÖNTEM

Türkiye'de mali sürdürülebilirliğin test edilmesi amacıyla, 2006 yılının 1. ayı ile 2018 yılının 9. ayına kadar olan dönemi kapsayan veriler kullanılmıştır. Söz konusu veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Veri Dağıtım Sisteminden (TCMB-EVDS) elde edilmiş olan genel faiz dışı bütçe harcamaları ve genel bütçe gelirleri verileridir.

Çalışmada, mali sürdürülebilirliği araştırmak amacıyla, literatürde kullanılmakta olan "iki değişkenli yaklaşım" temel alınmıştır. Bu yaklaşıma göre mali sürdürülebilirliğin ölçülmesi faiz dışı bütçe harcamaları ile bütçe gelirleri arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin varlığına dayalı olarak yapılmaktadır. Eş-bütünleşme analizleri serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediği konusunda bilgi vermektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde tahmin edilecek model, (1) nolu model ile gösterilmektedir;

$$lharcama_sa_t = \beta_0 + \beta_1 lgelir_sa_t + u_t \quad (1)$$

1 nolu modelde yer alan lharcama_sa değişkeni faiz dışı genel bütçe harcamasını; lgelir_sa değişkeni ise genel bütçe gelirlerini ifade etmektedir. Serilerin incelenen dönem içerisindeki hareketleri, orijinal halleri ve logaritması alınarak oluşturulan ve Şekil 1 olarak adlandırılan görselde gösterilmektedir.

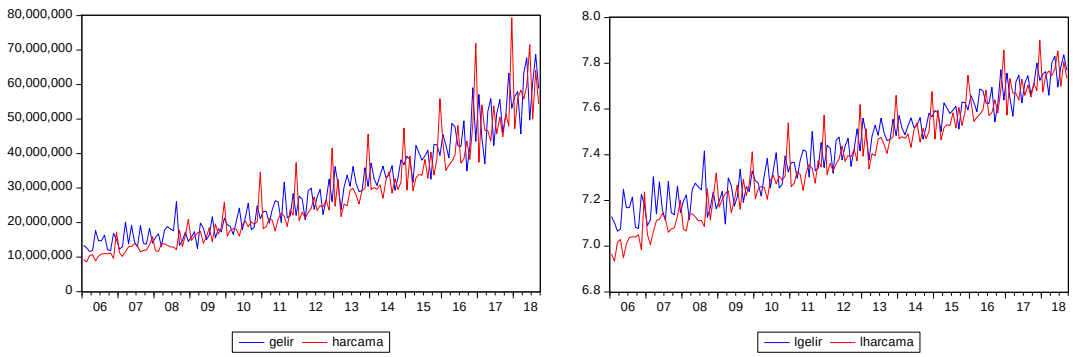

Şekil 1: *Gelir ve Harcama Serilerine Ait Grafikler*

Eş-bütünleşme analizine geçmeden önce logaritması alınmış serilerin, aylık frekansa sahip bir seri özelliği taşımasından dolayı, mevsimsel etkilerden arındırması gerekmektedir. Serilerden mevsimsel etkilerin arındırılması amacıyla, "tramo/seats" yöntemi kullanılmıştır. Mevsimsel etkilerden arındırılmış serilerin dönem içerisindeki hareketleri Şekil 2' de görüldüğü gibidir:

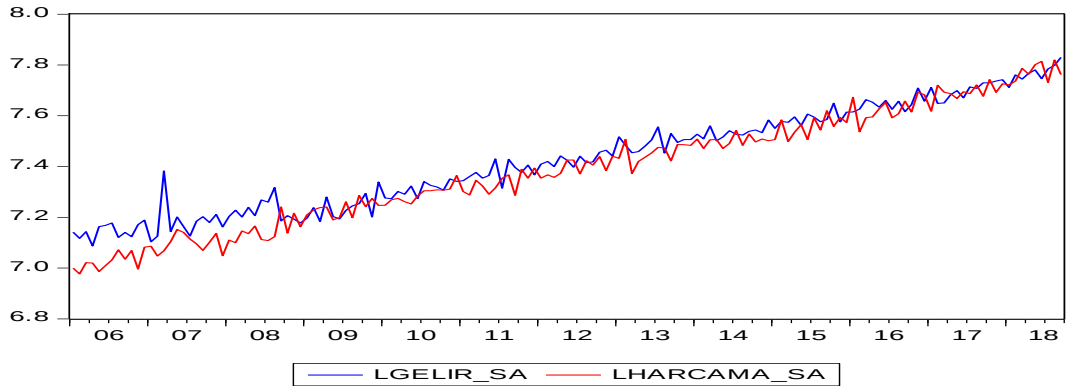

Şekil 2*: Mevsimsel Etkilerden Arındırılmış Serinin Dönem İçerisindeki Seyri*

Serilerde gerekli dönüşümler yapıldıktan sonra durağanlık incelemesine geçilebilir. Durağanlığın incelenmesinde, Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) tarafından oluşturulan Kwiatkowski- Phillips- Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testi kullanılmıştır. Testin sıfır hipotezi, "seri durağandır", alternatif hipotez ise "seri durağan değildir" bilgisini taşımaktadır. KPSS testi ile Langrange çarpan (LM) istatistikleri elde edilmektedir. Elde edilen LM istatistikleri ile tablo kritik değerleri karşılaştırılır ve serinin durağan olup olmadığı sonucuna ulaşılır. Serilerin bütünleşme dereceleri belirlendikten sonra, elde edilen bütünleşme dereceleri bilgisine bağlı olarak uygun eş-bütünleşme testine karar verilebilir. Sürdürülebilirlik analizlerinde kullanılan eş-bütünleşme test yöntemine göre seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olması mali sürdürülebilirlik için bir gösterge niteliğindedir. Eş-bütünleşme testleri, iki veya daha fazla değişken arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı hakkında bilgi vermektedir. Eş-bütünleşme testlerinden bazıları bütünleşme derecesi aynı olan serilere uygulanırken bazı testler ise farklı derecelerden bütünleşme derecesine sahip seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin araştırılmasına olanak tanımaktadır. Farklı bütünleşme derecesine sahip seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin araştırılmasına olanak tanıyan testlerden biri Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) modeldir. Pesaran ve diğerleri (1996) tarafından önerilen ve Pesaran ve Pesaran (1997), Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen ARDL yöntemi, bağımlı değişkenin I(1) ve bağımsız değişkenlerin ise I(1) ya da I(0) olması durumunda uygulanabilmektedir. Buna göre genel ARDL modeli;

$$\Delta\ \text{lharcama_sa}_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{m} \phi_{1i}\ \Delta\text{lharcama_sa}_{t\text{-}i} + \sum_{i=0}^{m} \phi_{2i}\ \Delta\text{lgelir_sa}_{1t\text{-}i} + \ldots + \sum_{i=0}^{m} \phi_{2i}\ \Delta\text{lgelir_sa}_{kt\text{-}i} + \beta_1 \text{lharcama_sa}_{t\text{-}1} + \beta_2\ \text{lgelir_sa}_{1t\text{-}1} + \ldots + \beta_k\ \text{lgelir_sa}_{kt\text{-}1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

şeklindedir. Model (2)'de yer alan , Δ birinci dereceden farkları göstermektedir. ε_t, rassal hata terimini ifade etmektedir. m ise farkı alınmış değişkenlerin gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. Bu durumda eş-bütünleşme testine ait hipotezler aşağıdaki gibidir;

$$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \ldots = \beta_k = 0$$

$$H_1 : \beta_1 \neq \beta_2 \neq \ldots \neq \beta_k \neq 0$$

Sıfır hipotezi, seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin ya da seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı, alternatif hipotez ise seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin ya da seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu anlamına gelmektedir. Tahmin edilen en iyi ARDL modeli üzerinden sınır testi ile F-istatistiği değerleri hesaplanır ve bu istatistik değerleri alt ve üst kritik değerleri ile karşılaştırma yapılarak eş-bütünleşme ilişkisinin olup olmadığına karar verilir.

3. AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmanın bu bölümünde Eviews-9 paket programı kullanılarak elde edilen ampirik sonuçlara yer verilmektedir. Tablo 1'de serilere ait birim kök test sonuçları gösterilmektedir. KPSS test değerleri incelendiğinde, lgelir_sa ve lharcama_sa serilerinin birinci farkında durağan olduğu sonucuna ulaşılır. Diğer bir ifade ile seriler birinci dereceden bütünleşik yani I(1)'dir.

Tablo 1: KPSS Birim Kök Test Sonuçları

	Değişkenler	Sabitli Model	Sabitli ve Trendli Model
		LM test İstatistiği	LM test İstatistiği
Seviye	**Gelir**	1.4968	0.2163
	Harcama	1.4916	0.1695
Birinci Fark	**Gelir**	0.2860	0.0218
	Harcama	0.2302	0.0189

* Sabitli model kritik değerleri, %1,%5 ve %10 sırası ile 0.7390, 0.4630 ve 0.3470'tir. Sabitli ve trendli modele ait kritik değerler, %1,%5 ve %10 sırası ile 0.2160, 0.1460 ve 0.1190'dır. KPSS testinde "Barlett kernel" yöntemi ve bant genişliği (bandwith) "Newey West Bandwith" yöntemi kullanılmıştır.

Elde edilen bütünleşme derecesi bilgilerine göre eş-bütünleşme testi yapılmıştır. Otokorelasyon, değişen varyans, fonksiyonel biçim ve model kararlılığı şartlarını sağlayan ARDL(5,1) modeli uygun model olarak seçilmiştir. Bu model üzerinden elde edilen sonuçlar Şekil 2'de gösterilmektedir. Elde edilen test sonuçlarından, %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde değişkenler arasında eş-bütünleşme olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Genel bütçe gelirleri ve genel faiz dışı bütçe harcamaları serileri arasında bir eş-bütünleşme ilişkisinin olmadığı, dolayısı ile bu iki serinin uzun dönemde aynı trende sahip olmadığı ya da seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunmadığı sonucu elde edilmiştir.

Tablo 2: Sınır Testi Sonuçları

		Kritik değer %1		Kritik değer %5		Kritik değer %10	
K	F istatistiği	Alt sınır	Üst sınır	Alt sınır	Üst sınır	Alt sınır	Üst sınır
1	3.687951	6.1	6.73	4.68	5.15	4.05	4.49

Bu sonuçlar doğrultusunda, Türkiye'de 2006:1-2018:9 döneminde mali sürdürülebilirlik desteklenmemektedir. Diğer bir deyişle, ele alınan dönemler içerisinde iki değişkenli eş-bütünleşme yöntemine dayalı sürdürülebilirlik yaklaşımı, Türkiye için sağlanamamaktadır. Elde edilen bu sürdürülebilir olmama sonucu, literatüre kazandırılan ve Türkiye için inceleme yapan Göktan (2008), Arısoy ve Ünlükaplan (2010), Şen, Sağbaş ve Keskin (2010), Hepsağ (2011) ile Dökmen ve Boz (2017) çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir.

SONUÇ

Mali sürdürülebilirlik kapsamlı bir kavramdır. Bu kavramın, parça bütün ilişkisi göz önünde bulundurularak araştırılması, sürdürülebilir olmama durumunun altında yatan faktörlerin belirlenmesinde yol gösterici olmaktadır. 2000-2001 krizi sonrasında uygulamaya geçilen "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının" önemli bir ayağı olan maliye politikalarının, dolayısıyla mali sürdürülebilirliğin 2006:1-2018:9 dönemine ilişkin bir değerlendirmesinin yapıldığı bu çalışmada, genel bütçe gelirleri ve genel faiz dışı bütçe harcaması değişkenleri arasındaki ilişki, eş-bütünleşme testi dikkate alınarak araştırılmıştır. Elde edilen bulgular, incelenen dönemde, bütçe geliri ve faiz dışı bütçe harcaması serileri arasında bir eş-bütünleşme

ilişkisinin olmadığını, dolayısı ile iki değişkenli eş-bütünleşme yöntemi çerçevesinde Türkiye'de bütçe açıklarının sürdürülebilir bir nitelik taşımadığını göstermektedir. Buradan hareketle, Türkiye'de uygulanan bütçe dengesi politikalarının etkin ve sürdürülebilir olmadığı söylenebilir. Parça bütün ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, bütçe açığının sürdürülebilir olmaması, mali sürdürülebilirliğin desteklenmediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Dolayısı ile uygulanmakta olan mali politikaların gözden geçirilerek, mali sürdürülebilirliğe engel teşkil eden faktörlerin tespit edilip mali yapıyı iyileştirici politikaların uygulamaya konulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akkaş, A. & Tiftik, E. (2009). Measuring Fiscal Sustainability for Practical Use in Short Term Policy Making, Topics in Middle Eastern and African Economies, Vol. 11, 1-19.

Altun, N. (2017). Türkiye' De Bütçe Açıklarının Sürdürülebilirliğinin Ampirik Olarak Analizi: 1950-2015 Dönemi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 13, Yıl 13, Sayı: 1, 13-22.

Alvarado, C.D., Izquierdo, A., & Panizza, U. (2004). Fiscal Sustainability in Emerging Market Countries with an Application to Ecuador, Inter-American Development Bank, Working Paper No: 511.

Arısoy, İ. & Ünlükaplan, İ. (2010). Türkiye'de Mali Açıkların Sürdürülebilirliği ile Kamu Gelirleri ve Harcamaları İlişkisinin Analizi, Maliye Dergisi, Sayı. 159, 444-462.

Aslan, A. (2009). Bütçe Açığı Sürdürülebilirliğinin Dinamik Analizi: Türkiye Örneği, Maliye Dergisi, Sayı: 157, 227-234.

Burnside, C. (2005). Theoretical Prerequisites for Fiscal Sustainability Analysis, Fiscal Sustainability in Theory and Practice: A Handbook, A World Bank Publication, Washington DC.

Ceylan, R. (2010). Türkiye'de Mali Sürdürülebilirlik Göstergeleri İstikrarlı mı?, Maliye Dergisi, Sayı 158, 388-397.

Çınar, S. & Özçalık, M. (2014). Gelişmekte Olan Ülkelerde Mali Sürdürülebilirlik: Panel Veri Analizi, Journal Of Yaşar University 2014 9(33), 5623-5635**.**

Dökmen, G. & Boz, A. (2017). Türkiye'de Mali Sürdürülebilirliğe Teorik Bir Yaklaşım: Mali Tepki Fonksiyonu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:17, Yıl:17, Sayı: 4, 85-106.

Edwards, S. (2002). Debt Relief and Fiscal Sustainability, NBER Working Papers, WP 8939.

Geithner, T. (2002). Assessing Sustainability, IMF Report, Policy Development and Review Department, pp. 25-39.

Gögül, P.K. (2016). Türkiye'de Mali Sürdürülebilirliğin Yapısal Değişimler Çerçevesinde Analizi (2002-2015), Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 2, 87-109.

Göktan, A. (2008). Türkiye'de Mali Sürdürülebilirlik Üzerine Ampirik Bir Çalışma, Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXV, Sayı: 2, 425-445.

Göktaş Ö. (2008). Türkiye Ekonomisinde Bütçe Açığının Sürdürülebilirliğinin Analizi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 8: 45-64.

Günaydın, E. (2003). Analysing the Sustainabilityof Fiscal Deficits in Turkey. Hazine Dergisi, 16: 1-14.

Hepsağ, A. (2011). Mali Politikaların Sürdürülebilirliğinin Yapısal Kırılmalı Periyodik Birim Kök Testi ile Analizi: Türkiye Örneği, Doğuş Üniversitesi Dergisi, No: 12, Sayı: 1, 32-45.

Izquierdo, A. & Panizza, U. (2003). Fiscal Sustainability: Issues for Emerging Market Countries, Egyptian Economic Research Center Working Paper, No: 91.

Kalyoncu, H. (2005). Fiscal Policy Sustainability: Test of Intertemporal Borrowing Constraints, Applied Economics Letters, Vol: 12, 957-962.

Kaya, A. (2012). Mali Sürdürülebilirlik: Teori Ve Türkiye Uygulaması, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye (Kamu Ekonomisi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Kiran, B. (2011). Sustainability of the Fiscal Deficit in Turkey: Evidence from Cointegration and Multi-Cointegration Tests, Internatinal Journal of Sustainable, Vol: 3, No: 1, 63-76.

Kwiatkowski, D., P.C.B. Phillips, P. Schmidt & Y. Shin (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root, Journal of Econometrics, Vol: 54, 159-178.

Marks, V.S. (2004).Fiscal Sustainability and Solvency: Theory and Recent Experience in Indonesia, Bulletin of Indonesia Ecomomic Studies, Vol: 40, No: 2, pp. 227-242.

Neck, R. & Sturm, J.E. (2008). Sustainability of Public Debt: Introduction and Overview, Sustainability of Public Debt, edited by Reinhard Neck and Jan-Egbert Sturm, Cesifo Seminar Series. https://pdfs.semanticscholar.org/9e00/eaa0ab44d3d2633efd169b3d97a28027f79b.pdf.

Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (1996). Testing for the Existence of a Long-run Relationship, Cambridge Working Papers in Economics 9622, Faculty of Economics, University of Cambridge.

Pesaran, M. H., Shin, Y. V &Smith, R.J. (1999). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Long-run Relationships, Cambridge Working Papers in Economics 9907, Faculty of Economics, University of Cambridge.

Pesaran M. H., Shin Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, Journal of Applied Econometrics, John Wiley& Sons, Ltd., vol. 16(3), 289-326.

Şen, H., Sağbaş, İ. & Keskin, A. (2010). Türkiye'de Mali Sürdürülebilirliğin Analizi: 1975- 2007, Maliye Dergisi, Sayı: 158, 103-123.

Tekeli, R. & Hotunoğlu, H. (2014). Türkiye'de Merkezi Yönetimle Yerel Yönetimlerde Mali Sürdürülebilirlik Analizi. Business and Economics Research Journal, 5(3): 113-127.

Tüğen, K. & Dağ, M. (2018). Türkiye'de Bütçe Açıklarının Sürdürülebilirliğinde İç Borçlanmanın Rolü: Dönemsel Bir Analiz, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Ve Ekonomi, Cilt:25 Sayı:2, 391-408.

Vural, G. (2018). Maliye Politikasının Sürdürülebilirliği: Türkiye İçin Mali Tepki Fonksiyonunun Tahmini, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, 357-362.

NOSTALJİK REKLAMIN MARKA EDERİ ALGISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK Y KUŞAĞI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Öğr. Gör. Dr. Şeniz Özhan
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/ Çorlu Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Programı.
serdem@nku.edu.tr

ÖZET: Bu araştırma nostaljik reklamın marka ederi algısı üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma hipotezleri, nostaljik ve nostaljik olmayan iki gruptan toplanan veriler kullanılarak test edilmiştir. Katılımcılar 1980-1989 doğumlu erken Y kuşağı mensubu olan kimselerdir. Nostaljik katılımcılar Coca Cola markasının 1990'lardaki nostaljik reklamını izledikten sonra marka bilinirliği, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati boyutlarından oluşan tüketici temelli marka ederi ölçeğini yanıtlamışlardır. Nostaljik olmayan katılımcılar ise, söz konusu reklamı izlemeden ilgili ölçeği yanıtlamışlardır. Bulgular, reklama yönelik nostaljik bir hisse sahip olan kişiler ile olmayanlar arasında marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati boyutları arasında fark olduğunu; marka bilinirliği açısından ise, fark olmadığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Nostaljik Reklam, Tüketici Temelli Marka Ederi, Y Kuşağı.

A RESEARCH ON Y GENERATION FOR THE EFFECT OF NOSTALGIC ADVERTISING ON BRAND EQUITY PERCEPTION

ABSTRACT: This research was conducted to determine the effects of nostalgic advertising on brand equity perception. Research hypotheses were tested using data collected from two groups that nostalgic and non-nostalgic. Participants were early Y generation born in 1980-1989. Nostalgic participants answered the consumer-based brand value scale that consists of brand awareness, brand associations, perceived quality and brand loyalty after watched the Nostalgic advertisement of the Coca Cola brand in the 1990s. Non-nostalgic participants answered the same scale without watching that ad. The findings show that there are differences between brand associations, perceived quality and brand loyalty among people who have a nostalgic share of advertising and those who have not; in terms of brand awareness, there is no difference between groups.

Key Words: Nostalgic advertising, consumer-based brand equity inventory, Y Generation.

GİRİŞ

Reklamcılığın pazarlamadaki başlıca rolü, bir ürün veya hizmetle ilgili bir mesajı hedef tüketicilere iletmektir. Bununla birlikte, birçok ürün ve hizmet alanındaki yüksek rekabet nedeniyle, reklam verenler pazardaki rakiplerinin arasından sıyrılmak için onların gücünü durduracak veya tüketicinin dikkatini çekecek mesajlar tasarlamaya çalışmaktadır. Reklam verenlerin kullandıkları dikkat çekici bir yöntem, "geçmişe yönelik özlem" anlamına gelen retro pazarlamanın bir türü olan nostaljidir. Nostalji terimi yüzyıllardır mevcut olmasına rağmen, reklamlarda nostalji temalarına yer verilmesinin son yıllarda arttığını söylemek mümkündür.

Marka ederi ise, tüketicilerin tercih ve kararlarını belirleme yanında işletmelerin mevcut ve gelecekteki kazanç potansiyellerini etkileme açısından da öneme sahiptir. Kapferer (2012: 15)

marka ederinin işletmelerin satış ve karlarının önemli bir kaynağı olduğunu ileri sürmektedir. Güçlü markalar bir işletmenin önemli bir finansal kaynağı konumundadır. Marka ederi yüksek markalar, pazar ve müşteri paylarının yüksekliğinden dolayı hızlı ve güçlü bir gelir akışına sahiptirler (Babür Tosun, 2014: 199-200).

Bu araştırma nostalji pazarlaması ile marka ederi (brand equity) algısı arasındaki ilişkiyi göstermeyi amaçlamaktadır. Pazarlamada nostalji, pazarlamacılar tarafından pazarlama karması içinde nostaljik unsurlar kullanılarak yaratılan olumlu nostaljik his (Zhao, 2007: 8-28) olarak tanımlanmaktadır. Nostalji pazarlaması, pazarlama iletişimi içinde, tüketicinin duygularıyla ilgili olduğu için büyük bir rol oynamaktadır. Son çalışmalar, nostalji pazarlamasının tüketici davranışına olumlu bir etki yarattığını kanıtlamıştır.

1. NOSTALJİ PAZARLAMA

Nostalji pazarlaması, tüketici nostaljisini harekete geçirmek ve etkinleştirmek, tüketicinin içindeki derin anıları uyandırmak ve sonunda tüketicilerin satın alma davranışlarını teşvik etmek için işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde tüketicilere belirli bir nostaljik unsur sunmayı ifade eden bir pazarlama taktiği (Cui, 2015) olarak tanımlanabilir. nostalji tüketicilerin deneyimleriyle tetiklenen, onların bugünkü ürün/hizmet seçimlerini etkileyen kişisel duygudur (Hwang ve Hyun, 2013).Tüketicilerin duygularını etkilediğinden, nostalji pazarlaması, özellikle tüketicilerin satın alma davranışında olumlu etki yapmaktadır (Nathasia ve Nasution, 2016). Lasaleta vd., (2014) çalışmalarında, tüketicilerin nostaljik hissettiklerinde para arzularının zayıfladığını, ürünlere daha fazla ödeme yapma konusunda istekli olduklarını tespit etmişlerdir.

Holak ve Havlena (1998), nostaljik duyguları reklam yoluyla uyandırmanın, baskın olarak olumlu duygular yarattığı sonucuna varmışlardır. Reklamdaki nostaljinin, reklamın daha olumlu görülmesiyle artan reklam bağlılığına ve artan marka akılda tutma ve algısına yol açtığı tespit edilmiştir. Nostalji genellikle geçmişin (yaşanılmış olsun ya da olmasın) idealleştirilmiş görünümü olarak kavramsallaştırılır ve neredeyse her zaman olumlu duygular ile çeşitli şekillerde tüketicilerin uyarılmış olduğuna inanılır. Bu nedenle, reklamcılıkta nostaljik temaların kullanımı tüketicilerde olumlu tepkiler sağlamanın bir aracı olarak görünmektedir. Örneğin, Burger King karışık fast-food ortamından kurtulmak amacıyla TV reklamlarında klasik 1960'lı ve 1970'li yıllardaki müzikleri kullanmıştır (Pascal vd., 2002). Reklam olarak ambalaj kullanma ise nostalji pazarlamada ayrı bir odak noktasıdır. Örneğin, Coca-Cola satışları şirket 1994 yılında ünlü kontur şişesinin plastik bir sürümünü yeniden yarattıktan sonra çift haneli artmıştır (Reisenwitz vd., 2004).

Literatürde nostaljinin tüketici davranışlarını etkileyen etkili bir araç olabileceğini destekleyici nitelikte bulguların elde edildiği araştırmalar mevcuttur. Aşağıda bu araştırmalar ve sonuçlarına yer verilmiştir:

Pascal vd. (2002) nostaljik işaretler içeren reklamların tüketicilerin reklamlara tepkilerini olumlu yönde etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. Buna göre, nostaljik reaksiyonlar ve reklam ve marka ile ilgili tutumlara yol açan basılı reklamlar ve reklamı yapılan ürünü satın alma niyetleri arasında pozitif bir ilişki vardır. Schindler ve Holbrook (2003) tüketici tercihlerinde erken deneyimin etkilerini araştırmışlardır. Geçmişten hoşlanmanın kişilerin gençliklerinde satın aldıkları ürünleri yetişkinliklerinde de satın almaya devam etme olasılıklarını artırabileceği bulgusuna ulaşmışlardır.

Muehling ve Sprott (2004) reklamlardaki nostaljik işaretlerin tüketicilerin reklam ve tanıtılan marka hakkındaki düşünce ve tutumları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Nostaljik bir reklam maruz kalmanın nostaljik olmayan reklama göre reklam ve tanıtılan marka hakkındaki tutumları olumlu yönde etkilediği sonucuna varmışlardır. Reisenwitz vd. (2004) nostalji eğiliminin basılı reklamlar ve markaya karşı nostalji yoğunluğu üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu araştırmışlardır. Buna göre, tüketicilerin nostalji eğilimi hem reklam hem de tanıtılan markaya karşı nostalji yoğunluğu ile olumlu yönde ilgilidir.

Sultan vd. (2010) tüketicilerin mevcut ve geçmiş marka ile ilgili davranışlarının nostaljik reklama verdikleri yanıtları nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Çalışmada nostaljinin son derece kişisel ve marka ile kalıcı, kişisel bağlantıları olan tüketiciler için en uygun olduğu öngörüsü desteklenmiştir. Kessous ve Roux (2010) çalışmalarında markalara karşı ilişki ve tutum değişkenlerine göre nostaljik olarak kabul edilen ve edilmeyen markalar arasındaki farklılaşmanın etkisini test etmeyi amaçlamışlardır. Sonuçlar, nostaljik olarak kabul edilen markalara karşı tüketicilerin ilişkileri ve tutumlarının nostaljik olarak kabul edilmeyenlere göre olanlardan sistematik olarak daha güçlü olduğunu göstermiştir.

Merchant ve Rose (2012) marka mirası üzerinde reklamla uyandırılmış dolaylı nostaljinin etkilerini araştırmışlardır. Reklamla uyandırılmış dolaylı nostalji ile ilgili duyguların marka mirasını olumlu yönde etkilediği ortaya konmuştur. Nathasia ve Nasution (2016), nostalji pazarlamanın reklam etkileşimine etkisini incelemişlerdir. Araştırma hipotezleri, nostaljik ve nostaljik olmayan grupların iki denemesinden toplanan veriler kullanılarak test edilmiştir. Bulgular, reklamlarla ilgili nostaljik hislere sahip insanların reklamlarla etkileşimde olduğunu göstermektedir.

Ju vd. (2016) nostaljik pazarlamanın tüketici kararları üzerine etkilerini incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada, üç ürün çeşidinde nostaljik ve non-nostaljik reklamlara verilen yanıtları karşılaştıran deneysel bir tasarım kullanılmıştır. Doğrudan ve aracılı ilişkileri araştırmada yapısal eşitlik modellemesi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, nostaljik reklamlar daha yüksek algılanan bireysel sürekliliğini ortaya çıkarmış ve bu da marka tutumunun daha iyi derecelendirilmesine ve ürünü satın almak için daha büyük bir niyet sağlamasına neden olmuştur. Bu etkiler ürün türüne bakılmaksızın desteklenmiştir.

2. MARKA EDERİ (DEĞERİ)

Marka ederi kavramı, işletmeler ve hedef kitleleri arasındaki özel bağları şekillendiren ve uzun vadeli satın alma davranışını besleyen bir ilişkiyi başlatan (Keller, 2013) temel bir pazarlama kavramıdır. Marka ederinin ölçümü, iki ana perspektiften ele alınmıştır. Bazı akademisyenler yapının işletmenin finansal pazar değerine dayalı perspektife odaklanmışlardır (Simon ve Sullivan, 1993), bazıları ise tüketiciye dayalı algılara vurgu yapmıştır (Keller, 1993; Yoo vd., 2000). Tüketici temelli marka ederinin kavramsallaştırılması, temel olarak bilişsel psikoloji ve bilgi ekonomisinden kaynaklanmaktadır (Christodoulides ve de Chernatony, 2010).

Aaker (2010: 21)'a göre, marka ederi; bir ürün veya hizmet aracılığı ile bir işletme veya işletme tüketicilerine sunulan değeri arttıran (veya azaltan), bir markanın adına ve sembolüne bağlı aktif ve pasif varlıklar dizisidir. Keller (1993) ise, farklı bir yaklaşımla, tüketiciye dayalı marka ederi kavramını, "marka bilgisinin markanın pazarlanmasına tüketici tepkisi üzerindeki farklı etkisi" olarak tanımlamaktadır. Keller (1993)'ın tanımında "farklı etki", "marka bilgisi" ve "pazarlamaya tüketici tepkisi" olmak üzere üç önemli kavram yer almaktadır. Farklı bir etki, bir markanın pazarlanmasına yönelik tüketici tepkisinin, ürünün veya hizmetin hayali olarak adlandırılmış veya adlandırılmamış bir versiyonunun aynı pazarlamasına verdiği yanıtla karşılaştırılarak belirlenir. Marka bilgisi, marka bilinirliği ve marka imajı açısından tanımlanmakta ve marka çağrışımlarının özelliklerine ve ilişkilerine göre kavramsallaştırılmaktadır. Tüketicinin pazarlama konusundaki tepkisi, tüketici algıları, tercihleri ve pazarlama karması faaliyetinden kaynaklanan davranışlar (örneğin, marka seçimi, bir reklamdaki kopya puanlarının kavranması, kupon promosyonuna yönelik tepkiler veya önerilen bir marka uzantısının değerlendirilmesi) açısından tanımlanmaktadır.

Bu araştırmada tüketici odaklı marka ederi kavramını ölçmek için, Aaker'ın beş temel marka ederi boyutundan dördü kullanılmıştır: marka bilinirliği, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati. Beşinci boyut, diğer işletmeye özgü marka varlıkları, doğrudan tüketicilerle değil, yalnızca işletmelerle ilişkili olduğu için tüketiciye dayalı marka ederi çerçevesine dahil edilmemiştir.

Marka bilinirliği, bir markanın tüketicinin zihnindeki varlığının gücüne karşılık gelmektedir (Aaker, 2010: 24). Keller (1993) marka bilinirliğini, markanın tanınması ve hatırlanması olarak kavramsallaştırmıştır. Markanın tanınması, kişilerin onu daha önceden görmüş ve duymuş olmalarından dolayı biçimsel ve içeriksel özelliklerine dayanarak rakiplerinden ayırt edebilmeleridir. Markanın hatırlanması ise, belirli bir ürünün işlevine gereksinim duyulduğunda akla o işlevi gerçekleştirme yetisine sahip bir markanın gelmesidir. Örneğin, kişinin susadığı için bir içeceğe gereksinim duyduğunda aklına 'Coca Cola'nın gelmesi o markanın hatırlanmasıdır (Babür Tosun, 2014: 203-204).

Marka çağrışımları, işletmenin, tüketicinin zihninde markanın ne anlama gelmesini istediği ile ilgilidir (Aaker, 2010: 39). Marka çağrışımları, tüketicilerin hafızalarındaki marka ile ilgili ifadelerdir ve tüketiciler için markanın anlamını içerir. Marka ederinin marka bilinirliği ve bireylerin anılarında taşıdıkları marka çağrışımlarının gücü, saygınlığı ve benzersizliği açısından yakalanması gerektiği vurgulanmaktadır (Keller, 1993).

Algılanan kalite, bir ürünün genel mükemmelliği veya üstünlüğü hakkında tüketicinin değerlendirmeleri (Zeithaml, 1988) veya bir ürün veya markanın tüketici tarafından istek ve gereksinimlerini karşılar nitelikte görülme derecesi (Babür Tosun, 2014: 230) olarak tanımlanmaktadır Marka çağrışımlarına benzer şekilde algılanan kalite de, tüketicilere, markayı rakip markalardan ayırıp satın almaları için bir neden sunarak, tüketicilere değer yaratmaktadır (Pappu vd., 2005).

Marka sadakati, tüketicilerin riskten kaçınma, kendi kişilikleriyle uyumlu olma, yapılan satın almadan memnun olma gibi nedenlerle, ihtiyaç ortaya çıktığında sürekli bir markayı satın alması, o markaya bağlı olmasını ifade eden bir kavramdır (İslamoğlu ve Fırat, 2011: 19). Literatür marka sadakatinin yapısı için iki alternatif yaklaşım göstermektedir. İlki, "zamanla belirli bir markayı tutarlı bir şekilde satın alma davranışı" ile ilgilidir. Bu, marka sadakatine davranışsal bir yaklaşımdır ve yapıyı tanımlamak için yaygın bir şekilde kullanılmıştır. İkincisi, "bir markaya karşı olumlu bir tutum"a dayanır (Quester ve Lim, 2003: 26). Bu da marka sadakatine tutumsal yaklaşıma karşılık gelmektedir.

3. YÖNTEM

Reklamla uyarılmış nostaljinin marka ederi algısı üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla deneysel bir araştırma yapılmıştır. Araştırma 13-14 Kasım 2018 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma hipotezleri, nostaljik ve nostaljik olmayan iki gruptan toplanan veriler kullanılarak test edilmiştir. Nostaljik katılımcılar Coca Cola markasının 1990'lardaki reklamını izleyen kimselerdir. Nostaljik olmayan grup ise, Coca Cola markasının 1990'lardaki reklamı izletilmemiş olan kimselerdir. https://www.youtube.com/watch?v=ZboiK0bVZs8

Katılımcılar 1980-1989 doğumlu erken Y kuşağı mensubu olan kimselerdir. Deneysel araştırmalarda, her grupta 15'er deneğin olmasının sonuçların geçerli olmasını sağlayabileceği belirtilmesine karşın her grupta en az 30'ar deneğin bulunması önerilmektedir (Arlı ve Nazik, 2001: 77). Ancak literatürde, örnek büyüklüğünün fazla olmasının sonuçların güvenilirliğini arttıracağı belirtildiğinden, çalışma, her grupta 45 kişi ile yürütülmüştür. Araştırmada Schivinski ve Dabrowski (2014) tarafından geliştirilen tüketici temelli marka ederi ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler 5'li likert ölçeği ile ölçülmüştür. Elde edilen veriler SPSS programında t testi kullanılarak analiz edilmiştir. Aşağıda belirtilen hipotezler ile nostaljik olan ve nostaljik olmayan katılımcıların marka ederinin boyutlarına ilişkin algıları arasındaki farklar test edilmiştir.

H_1: Nostaljik olan ve nostaljik olmayan katılımcıların, marka bilinirliğine yönelik algıları arasında anlamlı bir farklık vardır.

H_2: Nostaljik olan ve nostaljik olmayan katılımcıların, marka çağrışımlarına yönelik algıları arasında anlamlı bir farklık vardır.

H_3: Nostaljik olan ve nostaljik olmayan katılımcıların, algılanan kaliteye yönelik algıları arasında anlamlı bir farklık vardır.

H_4: Nostaljik olan ve nostaljik olmayan katılımcıların, marka sadakatine yönelik algıları arasında anlamlı bir farklık vardır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma katılımcılarının demografik özelliklerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Nostaljik Katılımcılar		**Nostaljik Olmayan Katılımcılar**	
Cinsiyet	**Frekans**	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**
Kadın	27	60,0	26	57,8
Erkek	18	40,0	19	42,2
Eğitim Düzeyi	**Frekans**	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**
İlkokul	-	-	-	-
Ortaokul	1	2,2	-	-
Lise	5	11,1	11	24,4
Ön Lisans	7	15,6	7	15,6
Lisans	22	48,9	12	26,7
Yüksek Lisans	8	17,8	12	26,7
Doktora	2	4,4	3	6,7
Aile Geliri	**Frekans**	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**
0-2500	3	6,7	3	6,7
2501-5000	16	35,6	16	35,6
5001-7500	11	24,4	12	26,7
7501-10000	5	11,1	3	6,7
10001-12500	1	2,2	4	8,9
12501-15000	1	2,2	3	6,7
15001 ve üzeri	8	17,8	4	8,9
Toplam	**45**	**100**	**45**	**100**

Araştırma katılımcılarının demografik özelliklerini gösteren Tablo 1 incelendiğinde, her iki gruptaki katılımcıların çoğunluğunun, benzer şekilde, kadın, lisans-yüksek lisans mezunu ve 2501-5000 TL arasında aile gelirine sahip kimseler olduğu görülmektedir. Grupların demografik özellikler açısından homojen bir dağılıma sahip olduğu söylenebilir.

Araştırmada nostaljik olan ve olmayan katılımcılar arasında marka ederi boyutlarına ilişkin algıları arasında fark olup olmadığı t testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Nostaljik Olma Durumu İle Marka Ederi Arasındaki Farklar

Marka Ederi Boyutu	Grup	Ortalama	t değeri	Serbestlik Derecesi	p
Marka Bilinirliği	Nostaljik	4,6440	1,574	4	0,191
	Nostaljik Olmayan	4,5245			
Marka Çağrışımları	Nostaljik	3,2044	11,454	4	0,000
	Nostaljik Olmayan	2,8133			
Algılanan Kalite	Nostaljik	3,6556	3,683	3	0,035
	Nostaljik Olmayan	3,2836			
Marka Sadakati	Nostaljik	2,4578	5,127	4	0,007
	Nostaljik Olmayan	2,1776			

Tablo 2 incelendiğinde, nostaljik olan ve olmayan katılımcıların algıları arasında marka ederinin marka bilinirliği boyutu açısından bir farklılık olmadığı (0,191>0,05) görülmektedir. Dolayısıyla, H_1 hipotezi reddedilmektedir. Buna karşın, tüketici temelli marka ederinin marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati boyutları açısından farklılık olduğu ($p<0,05$) görülmektedir. Buna göre, H_2, H_3 ve H_4 hipotezleri kabul edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Nostalji eğilimi ile pazarlama ve reklamcılığa yönelik tutum, pazarlamacıların, nostaljik pazarlama stratejilerine yönelik hedeflenen tüketicilerin tepkilerini tahmin etmeleri konusunda iki önemli faktördür. Nostalji pazarlama, yalnızca ürüne bir nostalji faktörü eklemek değildir; aynı zamanda işletme ve ürünleri birleştirmek, ürünlere marka potansiyelli nostaljik unsurlar bulmak ve ürün markasını görünüm veya karakterlerin anlamı ile donatmak için bu faktörü kullanmaktır (Cui, 2015). Ancak, bu şekilde, tüketicilerin nostaljik duyguları uyarılabilir, bu temelde daha fazla teşvik edilebilir ve satılabilir ve nihayetinde iyi satış sonuçları elde edilebilir. Yeni bir pazarlama aracı olan nostalji pazarlama, uygun bir şekilde kullanıldığında, işletmeye önemli gelir getirmekle kalmayıp, aynı zamanda, işletmeye önemli bir katkıda bulunabilecek istikrarlı bir sadık tüketici tabanı oluşturabilir ve sürdürebilir.

Araştırma sonuçları, reklamla uyarılmış nostaljik hisleri olan katılımcılarla nostaljik hisleri olmayan katılımcılar arasında tüketici temelli marka ederi boyutlarından marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati boyutlarında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Araştırma bulgularından yola çıkarak, nostalji pazarlamanın tüketicilerin marka ederi algılamasını olumlu yönde etkileyebileceği sonucuna varılabilir. Ayrıca araştırma sonuçları, literatürde yer alan nostaljinin markaya karşı tutumu büyük ölçüde etkilediğini gösteren araştırmalarla da uyumludur.

Bu araştırma, yalnızca Coca Cola'nın 90'lar reklamını çocukken izleyen 1980-1989 yılları arası doğumlu Y kuşağını incelemektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı yaş gruplarının da ele alındığı çalışmaların yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aaker, D. (2010). Güçlü Markalar Yaratmak, çev. E. Demir, İstanbul: MediaCat Yayınları.

Arlı, M. ve Nazik, H. (2001). Bilimsel Araştırmaya Giriş, Ankara: Gazi Kitabevi.

Babür Tosun, N. (2014). Marka Yönetimi, İstanbul: Beta Yayınları.

Christodoulides, G. ve de Chernatony, L. (2010). Consumer-based brand equity conceptualisation and measurement: a literature review. *International Journal of Market Research*, 52 (1), 43–65.

Cui, R. (2015, Feburuary). A review of nostalgic marketing, *Journal of Service Science and Management*, 8, 125-131.

Holak, S.L. ve Havlena, W.J. (1998). Feelings, fantasies, and memories: an examination of the emotional components of nostalgia, *Journal of Business Research*, 42 (3), 217–226.

Hwang, J. ve Hyun, S. S. (2013, June). The impact of nostalgia triggers on emotional responses and revisit intentions in luxury restaurants: The moderating role of hiatus, *International Journal of Hospitality Management*, 33, 250-262.

İslamoğlu, A.H., Fırat, D. (2011). Stratejik Marka Yönetimi, İstanbul: Beta Yayınları.

Ju, I., Kim, J., Chang, M.J. ve Bluck, S. (2016). Nostalgic marketing, perceived self-continuity, and consumer decisions, *Management Decision*, 54 (8), 2063-2083.

Kapferer, J-N. (2012). The New Strategic Brand Management: Advanced Insights & Strategic Thinking, Fifth Edition, London: Kogan Page Publishers.

Keller, K.L. (1993). Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity, *Journal of Marketing*, 57 (1), 1-22.

Kessous, A. ve Roux, E. (2010). Brands considered as "nostalgic"; consequences on attitudes and consumer-brand relationships, *Recherce et Applications en Marketing*, 25 (3), 29-55.

Lasaleta, J.D., Sedikides, C. ve Vohs, K.D. (2014). Nostalgia weakens the desire for money, *Journal of Consumer Research*, 41 (3), 713-729.

Merchant, A. ve Rose, G.M. (2012). Effects of advertising-evoked vicarious nostalgia on brand heritage, *Journal of Business Research*, 66 (12), 2619-2625.

Muehling, D.D. ve Sprott, D.E. (2004). The power of reflection. An empirical examination of nostalgia advertising effects, *Journal of Advertising*, 33 (3), 25-35.

Nathasia, E. ve Nasution, R.A. (2016). The effect of nostalgia marketing towards advertising engagement (aqua case), Journal of Business and Management, 5 (4), 566-580.

Pascal, V.J. ve Sprott, D.E., Muehling, D.D. (2002). The influence of evoked nostalgia on consumers' responses to advertising: an exploratory study, *Journal of Current Issues and Research in Advertising*, 24 (1), 39-49.

Pappu, R., Quester, P. G. ve Cooksey, R. W. (2005). Consumer-based brand equity: improving the measurement – empirical evidence, *Journal of Product & Brand Management*, 14 (3), 143–154.

Quester, P. ve Lim, A. L. (2003). Product involvement/brand loyalty: is there a link, *Journal of Product & Brand Management*, 12 (1), 22-38.

Reisenwitz, T.H., Iyer, R. ve Cutler, B. (2004). Nostalgia advertising and the influence of nostalgia rroneness, *The Marketing Management Journal*, 14 (2), 55-66.

Schindler, R.M. ve Holbrook, M.B. (2003). Nostalgia for early experience as a determinant of consumer preferences, *Psychology & Marketing*, 20 (4), 275-302.

Schivinski, B. ve Dabrowski, D. (2014, May). The consumer-based brand equity inventory: scale construct and validation, GUT Faculty of Management and Economics, Working Paper Series A (Economics, Management, Statistics).

Simon, C.J. ve Sullivan, M.W. (1993). The measurement and determinants of brand equity: a financial approach, *Marketing Science*, 12 (1), 28-52.

Sultan, A.J., Muehling, D. ve Sprott, D.E. (2010). The effect of personal attachment and usage on consumers' response to nostalgia, *Proceedings of the Academy of Marketing Studies*, 15 (2), 1-3.

Yoo, B., Donthu, N. ve Lee, S. (2000). An examination of selected marketing mix elements and brand equity, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28 (2), 195–211.

Zeithaml, V. A. (1988, July). Consumer perceptions of price, quality, and value: a means-end model and synthesis of evidence, *Journal of Marketing*, 52, 2–22.

Zhao, Y. (2007). Nostalgic Marketing and Its Working Mechanism In Three Cultural Groups: Canadians, Chinese, and Chinese Immigrants To Canada. (Unpublished Master Dissertation). Concordia University, Montreal, Quebec, Canada.

https://www.youtube.com/watch?v=ZboiK0bVZs8

FACTORS INFLUENCING FURNITURE IMPORT OF TURKEY

İsmail Yöntem
Yeditepe University, Social Sciences Institute, International Trade and Logistics.
yontemismail54@gmail.com

Assoc. Prof. Erkut Akkartal
Yeditepe University, Social Sciences Institute, International Trade and Logistics.
erkut.akkartal@yeditepe.edu.tr

ABSTRACT: In our globalizing world, together with the increase in the needs and demands of mankind, the tendency towards consumer goods has evenly raised. Recently, with the striking growth in Turkey's population, the need for furniture in daily life has been felt more. According to Turkey's Furniture Market Report of 2017, the furniture sector has been critical to Turkey's economy due to its considerable contributions. Yet, the recent fluctuations in exchange currency have led the sector to have difficulties in meeting the demands in the furniture market. The aim of this research is to examine the reasons why Turkey imports furniture goods or accessories with number 9401-9404 Custom Tariff Codes from certain countries and which factors middle-and large-scale companies take into consideration in the process of importing. It is important that we investigate the factors influencing the furniture import from countries like China, Italy, and Germany, which constitutes nearly 60% of Turkey's furniture import as of 2017. Additionally, the effects of furniture import have been revealed by calculating the percentage of furniture import in Turkey's total import on the basis of countries, and the last 7 years' figures of Turkey have been examined. The same has also been applied to furniture export for the purpose of comparison. The correlation between increase or decrease of the ratios and the magnitude of the factors has been evaluated in this regard. In order to find the factors influencing furniture import of Turkey, producers in the furniture centers such as İstanbul, İnegöl (Bursa), Ankara, and Kayseri were asked some questions via face-to-face or online interviews. The results of this study suggest some strategies on Turkish furniture trade.

Key Words: furniture trade, import, import ratios

TÜRKİYE'NİN MOBİLYA İTHALATINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

ÖZET: Küreselleşen dünyamızda, insanlığın ihtiyaç ve taleplerindeki artışla birlikte, tüketim mallarına yönelik eğilim aynı oranda artmıştır. Son dönemde, Türkiye nüfusunun çarpıcı bir şekilde büyümesiyle, günlük yaşamda mobilyaya duyulan ihtiyaç daha da fazla hissedilmektedir. 2017 yılının Türkiye Mobilya Pazarı Raporu'na göre; mobilya sektörü, Türkiye ekonomisine katkıları sebebiyle kritik bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, döviz kurundaki son dalgalanmalar sektörün, mobilya piyasasındaki talepleri karşılamasında zorluk çekmesine neden olmuştur. Bu araştırmanın amacı, Türkiye'nin neden bazı ülkelerden 9401- 9404 gümrük tarife kodlu mobilya ürün ve aksesuarlarını ithal ettiğini ve orta ve büyük ölçekli firmaların ithalat aşamasında hangi faktörleri göz önünde bulundurduğunu incelemektir. 2017 yılı itibariyle, Türkiye mobilya ithalatının neredeyse % 60'ını oluşturan Çin, İtalya ve Almanya gibi ülkelerden yapılan ithalatlarda hangi faktörlerin etkili olduğunu soruşturmak Türkiye mobilya sektörü ithalatı açısından önemlidir. Buna ek olarak, mobilya ithalatının etkileri, Türkiye'nin toplam ithalatında, ülkeler bazında gerçekleştirilen mobilya ithalatının yüzdesi hesaplanarak ortaya çıkarılmış ve Türkiye'nin son 7 yıllık rakamları incelenmiştir. Aynısı, karşılaştırma yapabilmek amacıyla mobilya ihracatına da uygulanmıştır. Oranlardaki artış veya azalış ile faktörlerin büyüklüğü arasındaki bağlantı bu bağlamda değerlendirilmiştir. Türkiye'nin mobilya ithalatını etkileyen faktörleri bulmak için; İstanbul, İnegöl (Bursa), Ankara, ve Kayseri gibi mobilya merkezlerinde üreticilere yüz yüze veya online görüşmeler yoluyla sorular sorulmuştur. Bu çalışmanın sonuçları, Türk mobilya ticareti konusunda bazı stratejiler önermektedir.

Anahtar Kelimeler: mobilya ticareti, ithalat, ithalat oranları

INTRODUCTION

In our globalizing world, together with the increase in the needs and demands of mankind, the tendency towards consumer goods has evenly raised. Recently, with the striking growth in Turkey's population, the need for furniture in daily life has been felt more. In the global market, since the furniture industry is labor-intensive, some prominent countries such as China, the USA, Germany and Italy have dominated the furniture sector in the world (TOBB, 2017). In the last two decades, there has been a striking increase in Turkey's population, which has also led to more buildings and more furniture demands. That is one of the reasons why the furniture production in Turkey has resulted in some important changes in furniture import and export market.

The aim of this research is to examine the reasons why Turkey imports furniture goods or accessories with number 9401-9404 Custom Tariff Codes from certain countries and which factors medium- and large-scale companies take into consideration in the process of importing.

As an overview, Çınar, Döngel, Atar, and Meriç, (2015: 495) investigated 'worldwide furniture competitiveness' emphasizing the Turkish furniture sector and sought potentials for its ranking in the furniture trade all around the world in case 2023 targets are reached. The results of their study indicated that the Turkish furniture industry has the potential to be in the first 10 top worldwide furniture producers and the first 5 in Europe. In addition, they stated their expectation as, "25 billion dollars production value and 10 billion dollars exportation value".

On the other hand, Çetin, Çolak, Yılmaz, Yıldız, Korkmaz (2014: 729) explored 'times of non-productivity', because of business management and problems influencing employees, in medium- and large-sized furniture companies in İnegöl, Bursa. Their goal was to assist these companies in raising their efficiency.

In another study, Serin, Durgun and Şahin (2014: 147) examined Turkish furniture trade with a wider perspective, and the current and international trade situation of Turkish furniture industry was investigated. They found out that, in 2012, exportation was almost 1.81 billion USD, and Turkey's furniture export included Iraq, Libya, Germany, Azerbaijan, France, Holland and Russia. In the same year, the largest importer was China (244.9 million $) and the second one was Italy with 79.3 million $, and the third importer was Germany with 66.9 million $.

Aksu, Koç and Karademir (2011) investigated the growth potential of the small- and medium-scaled enterprises in Turkish furniture industry, and their findings show that most of the companies are instituted in small industrial areas in cities (89.6 %), and 68.2 % of them indicates their dissatisfaction with their surroundings. Moreover, the years between 1981 and 2000 were the most productive period because a considerable number of furniture companies were founded. After these years, workshops started to turn into furniture businesses. In addition, as more furniture is needed, new furniture organizations started to emerge in 1990s.

1. HISTORY OF FURNITURE INDUSTRY IN TURKEY

The furniture sector in Turkey has its roots in Mesopotamia and Hittite civilizations despite the fact that its industrialization started in 1970s (Durmuş, 2005; Serin, Durgun and Şahin, 2014). In the last years of Ottoman Empire and in the early years of Turkish Republic, the furniture production depended on only manual labor. Thanks to the development of mechanization in 1950s, workshops were established to produce furniture. In 1980s, the Turkish economy has been liberalized and Turkey witnessed many developments in the field of economy. Likewise, the furniture sector has been affected positively by these developments. In 1990s, with the growth of the furniture sector, the number of medium- and large-scaled companies increased (See Figure 1). The furniture industry has also contributed to Turkish economy since there has been increasing need for quality, functionality and modernity of furniture in big cities (Çınar, et al., 2015). Therefore, the role of furniture sector in Turkey is crucial in that the sector is one of the earliest and has always been open to development and innovation by producing quality and diverse goods with many premises such as workshops, middle and large-scaled companies (Çetin, et al., 2014).

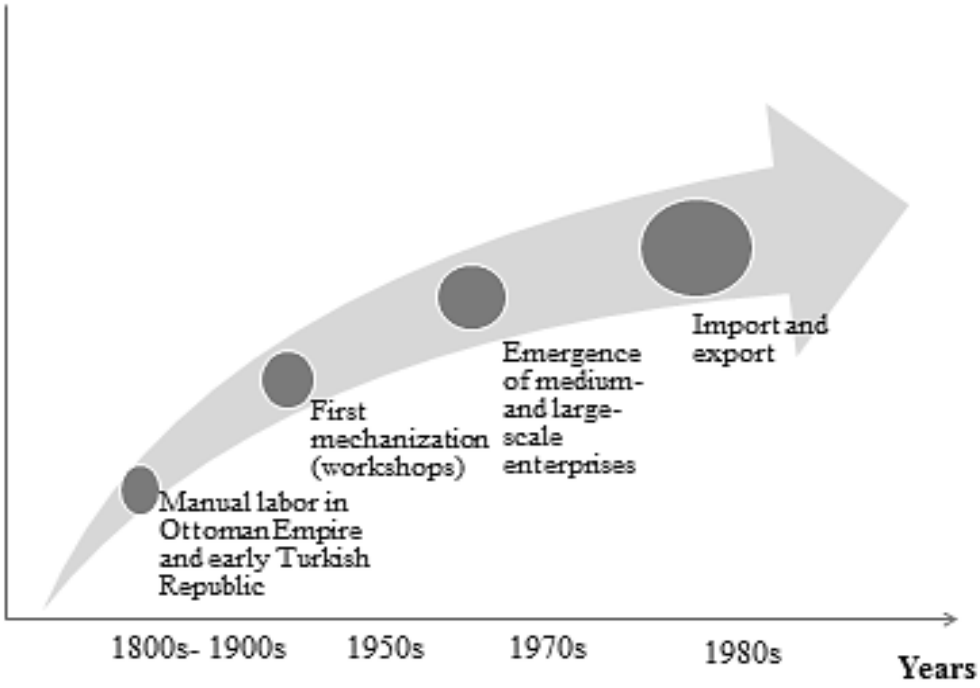

***Figure 1**: History of Turkish Furniture Industry*

Today the furniture centers in Turkey have been located in İstanbul, İnegöl, Ankara, Kayseri, İzmir and Adana. These centers are the arteries of the sector as they produce most of the furniture products and accessories.

2. PROBLEMS FACED IN TURKISH FURNITURE SECTOR

Despite the recent developments in the furniture sector in Turkey, there are some problems faced by the country. According to the Turkish Furniture Products Assembly Sector Report issued in 2017, these problems can be listed as: material, design and production, marketing and sales strategy, international standards and certification, tests, logistics, customs, qualified labor

force, brand aspect, government, and other. These problems can be examined under general problems and those related to customs.

2.1. General Problems

5. Challenges are experienced in the domestic market due to economic crisis in Turkey. As a result of these challenges, supply-demand balance deteriorates against the enterprises, and the demand for furniture decreases (TOBB, 2017). In addition, the lack of trained staff for years, the difficulties in supplying raw materials, the lack of quality standards in European furniture, and the technological inadequacy of domestic market have led enterprises to import.

6.

2.2. Problems in Customs

Arbitrary practices in customs and bureaucratic events, high custom taxes and costs, and lack of furniture knowledge of customs workers affect the import adversely. In addition, the shortage of experienced staff and storage result in accumulation of products in customs. Therefore, independent and impartial audits gain importance at this point. However, in customs, the packages are destroyed because of the inspection process.

In some cases, the sample product is detained or the expertise is requested from the Exporter's Association. This situation causes the product to reach the buyer late and loss of prestige of the enterprise (TOBB, 2017).

3. FURNITURE PRODUCTION AND TRADE IN TURKEY

7. The increases in the rate of urbanization triggered by industrialization, participation in the labor force, and economic development in Turkey have increased the use and consumption of furniture in parallel to the significant development in national income. Again, the rapid increase in the construction sector in the country has increased the consumption of furniture. The main reason for the increase in the export-import balance of the furniture sector is that it is the production-oriented sector. The furniture sector in Turkey's macro-economic plan for 2023 has a significant place (TOBB, 2017).

8.

4. TURKISH FURNITURE IMPORT BY COUNTRIES

Turkey imports furniture goods or accessories with number 9401-9404 Custom Tariff Codes as shown in Table 1.

Table 1: Furniture Products that Turkey Imports

Custom Tariff Code	Custom Tariff Description
9401	Seats, whether or not convertible into beds, and parts
9402	Medical, surgical, dental or veterinary furniture
9403	Other furniture and parts thereof
9404	Mattress supports (excluding spring interiors for seats)

Source: Trademap (2018)

Turkey imports furniture goods and accessories from some prominent countries. These countries are China, Italy and Germany, which constitute approximately 60% of the total import. Turkish furniture import by countries is shown in Table 2 below.

Table 2: Turkish Furniture Import by Countries (2011-2017)

		Years (1.000 USD)							
No	**COUNTRIES**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**TOTAL**
1	China	343.857	297.720	333.947	349.251	277.152	76.942	68.659	**1.747.528**
2	Italy	93.429	83.514	118.818	108.747	88.172	88.179	76.072	**656.931**
3	Germany	87.802	76.248	103.658	96.051	86.866	78.878	84.883	**614.386**
4	Poland	51.446	48.646	56.753	52.118	49.672	50.287	52.803	**361.725**
5	France	42.482	38.614	42.929	39.343	35.625	34.602	29.170	**262.765**
6	Spain	39.841	30.707	44.914	31.658	15.277	15.324	25.020	**202.741**
7	Romania	27.122	26.868	30.781	31.896	33.921	22.657	23.578	**196.823**
8	USA	15.349	13.094	16.354	16.348	20.141	15.813	14.856	**111.955**
9	Vietnam	20.609	16.318	18.652	21.747	19.837	8.169	6.037	**111.369**
10	Japan	16.905	20.752	15.184	13.479	11.999	11.424	13.828	**103.571**
11	Indonesia	21.438	16.189	17.194	19.059	14.411	5.005	5.127	**98.423**
12	Bulgaria	8.120	6.060	9.648	11.710	20.819	28.046	8.816	**93.219**
13	Czech Rep	8.430	9.158	10.800	17.776	12.394	15.747	11.835	**86.140**
14	Great Britain	21.955	11.524	9.330	9.357	12.042	11.424	10.176	**85.808**
15	South Korea	8.127	5.236	5.288	11.828	18.981	16.213	13.286	**78.959**
	LIST TOTAL	**806.912**	**700.648**	**834.250**	**830.368**	**717.309**	**478.710**	**444.146**	**4.812.343**

Source: Trademap, 2018

As shown in the table, some Far East countries such as China, Vietnam and Indonesia have significant decline in import in the years between 2015 and 2016. Turkey's import amount from China has been shown in Figure 2. On the other hand, European countries do not have any meaningful increase or decrease in Turkey's import. Figure 3 demonstrates Turkey's import fluctuations with respect to other countries except for China. This fact also leads us to one of the other aims of this study. We wonder why the import from some Far East countries has shown a dramatic decline while the amount of European import stay stable and what the factors affecting Turkish furniture import are.

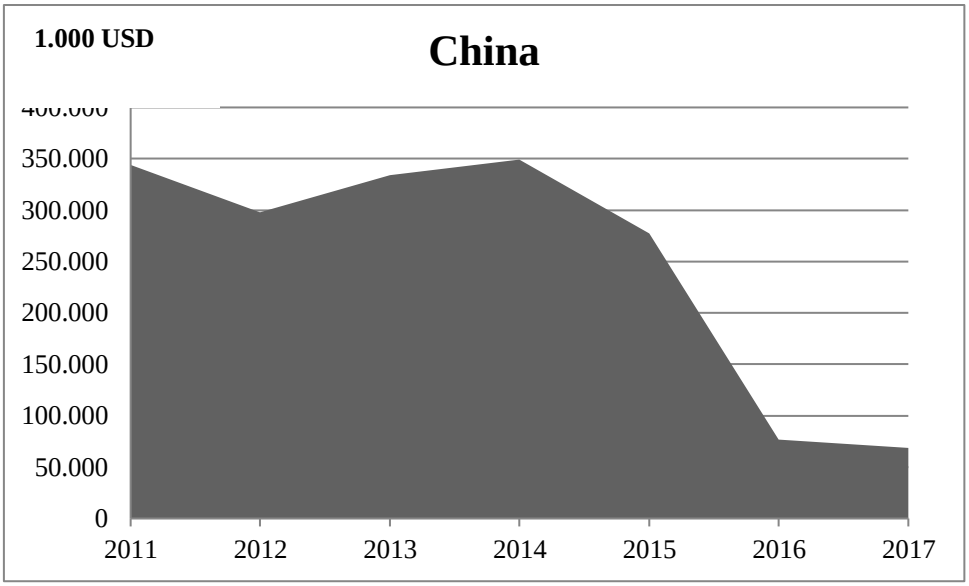

Figure 2: *Turkey's import fluctuations with respect to China (2011-2017)*

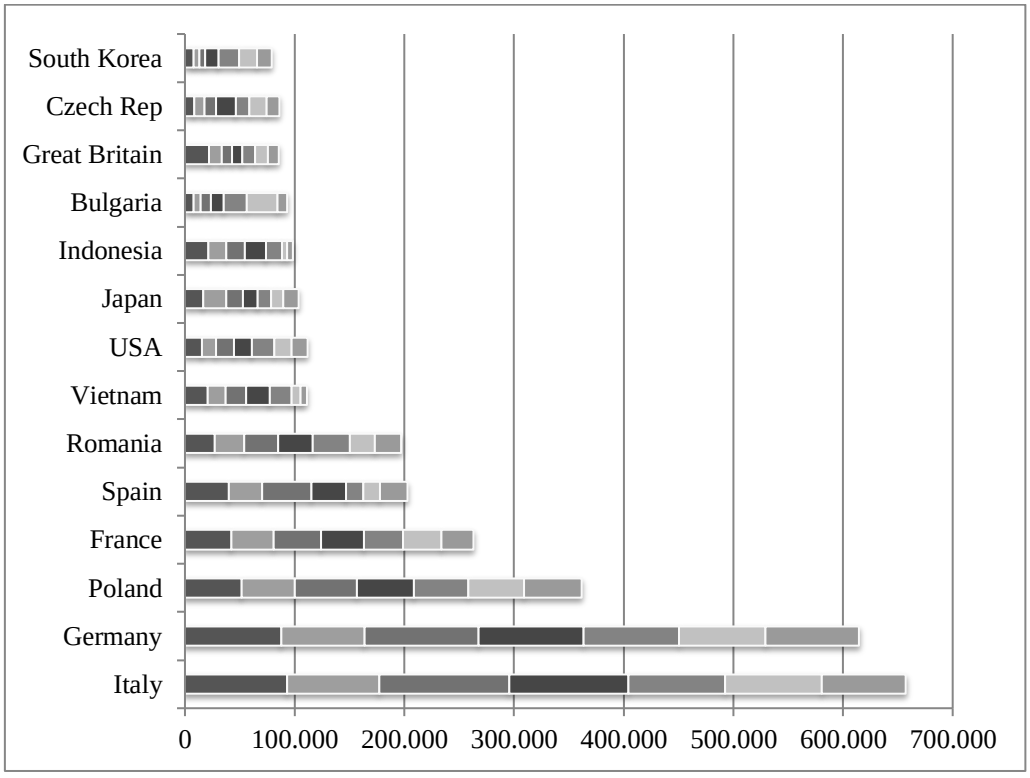

Figure 3: *Turkey's import fluctuations with respect to other countries except China (2011-2017)*

5. MATERIAL AND METHOD

The purpose of this study was to investigate the aspects that have an impact on Turkish furniture import. The main questions to be answered were why certain countries are involved in the

process of importing and which factors medium- and large-scale companies consider when they import furniture goods or accessories.

In order to realize this aim, the data for this study were collected from 20 producers in the furniture centers such as İstanbul, İnegöl (Bursa), Ankara, and Kayseri via face-to-face interviews. The interviews were semi-structured in that questions were shaped during the interviews. Online surveys were also used where necessary. The researcher took notes of important factors during the meetings. Besides, the interviews were audio-recorded with the consent of the participants. In data analysis, notes taken during the meetings were compared with the audio-recordings so that important factors affecting Turkish import could be found.

As indicated previously in Section 4, Turkey imports furniture goods and accessories from some prominent countries such as China, Italy and Germany, which constitute approximately 60% of the total import. This was shown in Table 2. Then we wondered why the import from some Far East countries has shown a dramatic decline, while the amount of European import stays stable and what the factors affecting Turkish furniture import are.

In order to answer these questions, we have done some statistics. The total amounts in 1,000 USD showing the amount of Turkish furniture import by countries also refers to the amounts of export of those countries to Turkey. The first three countries Turkey imports furniture from were China, Italy and Germany. Yet, when these amounts are considered in terms of their population, this may lead us to a different ranking of the countries by calculating the effectiveness amount per person. Effectiveness amount of Turkey per person can be calculated by dividing the total export amount of countries to Turkey to each country's population. This is described in Table 3 below.

Table 3: Turkey's effectiveness amount per person in terms of countries' export (2011-2017)

No	COUNTRIES	2011-2017 TOTAL 1.000($)	POPULATION (2018)	Turkey Effectiveness per person ($)
1	Italy	656.931	**59.290,97**	11,07
2	Romania	196.823	**19.580,63**	10,05
3	Poland	361.725	**38.104,83**	9,49
4	Germany	614.386	**82.293,46**	7,46
5	Spain	202.741	**46.397,45**	4,37
6	France	262.765	**65.233,27**	4,03
7	China	1.747.528	**1.415,045,928**	1,23
8	Vietnam	111.369	**96.491,15**	1,15

9	Japan	103.571	**127.185,33**	0,81
10	USA	111.955	**326.766,75**	0,34

Source: World population review, 2018

In addition, the effect on the export amounts in countries by the population was also investigated by dividing the total import amount to the population in the year 2017. The amounts are given in Table 4.

Table 4: Turkey's effectiveness in terms of countries' export (2017)

No	COUNTRIES	2017 TOTAL 1.000 ($)	POPULATION (2018)	Turkey Effectiveness per person ($)
1	Poland	52.803	**38.104,83**	1,38
2	Italy	76.072	**59.290,97**	1,28
3	Romania	23.578	**19.580,63**	1,2
4	Germany	84.883	**82.293,46**	1,03
5	Spain	25.020	**46.397,45**	0,54
6	France	29.170	**65.233,27**	0,48
7	Japan	13.828	**127.185,33**	0,11
8	Vietnam	6.037	**96.491,15**	0,06
9	China	68.659	**1.415,045,928**	0,05
10	USA	14.856	**326.766,75**	0,05

Source: World population review, 2018

6. THE CORE ASSESSMENTS ABOUT THE FURNITURE TRADE IN QUESTION

Apart from the statistical information given above, we can assess some factors that are important in Turkish furniture import. The factors that should be pointed out include *fluctuations in exchange rates, additional custom tax, unhealthy and poor quality products, and quality.*

6.1.Fluctuations in Exchange Rates

It is known that exchange rates are of great importance to furniture industry as they are in the other sectors. The reason is that if the exchange rates are high, purchasing power weakens and the firms focus on more export than import.

6.2.Additional Custom Tax

This factor is related to Far-East countries such as China, Vietnam, and Indonesia. The year 2015 was a milestone for Far-East countries because the Turkish Council of Ministers brought 50% extra tax on furniture and 25% on furniture accessories and parts. For that reason, the amount of Turkey's import from these countries sharply decreased in that year.

6.3.Unhealthy and Poor Quality Products

Another factor that could be related to Far-East countries is unhealthy and poor quality products. Furniture products which are unhealthy and poor quality affect Turkish import and human health negatively.

6.4.Quality

Last but not least, quality is considered important as a factor related to import. Quality products are often preferred even if they are expensive. European countries usually produce quality products, and furniture to many other developing countries. Turkey imports furniture from many European countries, so this could be a crucial factor to consider.

These core assessments were asked to furniture producers in important centers and some findings were obtained.

7. FINDINGS

In light of the information presented above in Section 5, we have reached some findings. First of all, Table 3 and Table 4 show that the order of merit changes with respect to the population size. Table 3 showing Turkey's effectiveness amount per person in terms of countries' export amounts (2011-2017) indicates that Italy, which was ranked in the second position for Turkey's import, appears in the first position considering Turkey's effectiveness amount per person (11,07 $). Italy is followed by Romania (10,05 $), Poland (9,49 $) and other European countries, while Far East countries such as China (1,23 $), Vietnam (1,15 $) and Japan (0,81$) together with the USA (0,34 $) are listed as last. This shows that European countries starting from Italy, while offering and exporting furniture products to Turkish market, is more innovative and successful. As a result, although China has been the greatest exporter for Turkey for years, it has been in the seventh position in terms of the amount of efficiency per person.

In the same vein, Table 4 indicates that Poland, although it was in the fourth position in its general export to Turkey, is in the top position in terms of Turkey's amount of effectiveness (1,38 $ per person) in the furniture sector. Moreover, non-European countries such as China (0,05 $) and Japan (0,05 $) have been less efficient than European countries.

In addition, all of the furniture producers interviewed mentioned the effect of exchange rates on Turkish economy. It is known that Turkey has faced with some fluctuations in exchange rates, and this has affected many sectors including furniture industry. A lot of medium and large scaled companies were unable to pick up their orders from the customs and waited for exchange rate to lower due to foreign exchange raise in August 2018. For instance, a large-scaled company's import manager interviewed in Ankara stated that their 450.000 EUR worth of order was cancelled due to this currency factor and they suffered from not being able to supply. It was also observed that some large scaled firms in Istanbul and Ankara have signed contracts

with their customers for doing project work, and most of these project orders consist of imported items. However, fluctuations in exchange rates caused delays in supply of the imported goods to be offered to the customer and the companies had to pay penalties as the terms and conditions of the contract were not followed. The companies suffered from loss of prestige because the delay in the supply of products also affected the project delivery date.

Another factor influencing Turkish import was additional custom tax in Far East countries. Imports from China have decreased significantly since 2015. As the main reason for this decline, the companies mentioned that with the additional custom tax regulation, which the Turkish Council of Ministers introduced to protect domestic producers, they focused more on domestic market for their needs. With 50% additional custom tax to furniture goods and 25% to their parts, the cheap but large quantities of import from Far East countries has sharply decreased, and the firms focused on domestic market to supply their goods. For example, one of the furniture producers in Kayseri started to supply their office chairs' mechanism from domestic market rather than importing. Thanks to the protection of domestic producers, cheap and low quality products from China are not preferred.

Besides, companies were particularly uncomfortable with the introduction of unhealthy and low quality products. Since the beginning of the 2000s, synthetic materials in the fabrics used in furniture, some glue and chemicals in wooden products have threatened human health and the inspections were increased by the Customs and Trade Ministry and TSE (Turkish Institute of Standard). As a result of many inspections and analyses, especially with the additional tax regulations in 2015, these institutions have determined that most of the substances harmful to human health originate in Far East. Therefore, not being allowed to import such products has led to satisfaction among domestic producers.

The other group of furniture manufacturers listed the factors considered in import from European countries. Since there are not such factors as additional tax in Europe as in the Far East, different impressions have been observed in the companies interviewed. All firms stated that factors in import should be grouped under a single title: Quality. As quality perception changes from firm to firm, different sub-elements have appeared. These are:

Reliability: Reliability is the most important indicator of long-term cooperation with suppliers. Since the furniture that carries out its functions for the longest time under normal conditions is European furniture, this factor is very important especially in large-volume and turn-key projects.

Design: Another reason for the trend towards European furniture is the design. Especially Italian and French furniture have a strong sense of elegance; that's why Turkish furniture traders choose to import this kind of furniture. For example, a producer of office furniture based in Istanbul stated that they use Italian office chairs in their big projects thanks to its eye-pleasing feature.

Durability: In this factor, firms see that they use durable furniture not only in their work and sales but also in their office and working areas. Many furniture companies in Turkey use

German furniture in their office and working areas thanks to its long-time durability. In addition, Poland also holds a considerable place by producing durable furniture for Turkish market. This was already approved in efficiency analysis held in Table 4.

CONCLUSION

When the factors that occupy an important place in Turkish furniture import are revisited, it is not wrong to state that reliability, design, and durability are seen as essential. It is also important to note that European countries keep up with the quality standards, which has made them popular in Turkish market rather than Far East countries.

Factors affecting Turkish furniture import suggest some strategies on Turkish furniture trade, and these include: keeping up with the quality standards in Europe, initializing research and development centers, and employment of qualified designers, product managers, and forest engineers. The main strategy should be increasing the current surplus more and more and provide sustainability.

As a matter of fact, in order to comply with the standards in Europe, Turkey has already started to carry out some projects. To illustrate, especially in the last five years, Research and Development (R&D) centers have been formed in the large-scaled furniture firms. These centers have recruited experts such as product managers, chemists, designers, architects, and forest engineers, who aim at designing different and quality furniture to prevent Turkey from cheap and low quality furniture import.

Furthermore, Turkey has been one of the rare sectors that does not have trade deficit. That is, according to 2011- 2017 figures, while Turkish furniture export amount is 16.455.518.000 USD, Turkish import amount is 6.528.758.000 USD. This implies that we need to follow this main strategy and continue to sustain for long years.

REFERENCES

Aksu, B., Koç, H., & Karademir, D. (2011). An Evaluation on Growth Potential of the Small And Medium Scale Enterprises (SME) In Turkish Furniture Industry. *African Journal of Agricultural Research*, *6*(13), 2957-2965.

Çetin, T., Çolak, M., Yılmaz, S., Yıldız, T., & Korkmaz, Y. (2014). The Scope and Extent of Extra Work Caused By Management and Workers Issues in the Turkish Furniture Industry. *Journal of Asian Scientific Research*, *4*(12), 729.

Çınar, H., Döngel, N., Atar, M., Meriç, H. (2015). "An Overview of Worldwide Competitiveness: A Case Study of the Turkish Furniture Industry", Proceedings of the 27th International Conference Research for Furniture Industry, Turkey, September 2015.

Durmuş, S. (2005). Türkiye'de Modern Mobilyanın Gelişimi. İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 145s.

Serin, H., Şahin, Y., & Durgun, M. (2014). Furniture sector of Turkey. *International Association of Social Science Research*, *2*(6), 147-151.

TOBB (2017). Türkiye Orman Ürünleri Meclisi Sektör Raporu, TOBB Yayın Sıra No: 2018/304

Trademap 2018: International Trade Center, Trade Statistics, Imports 2011-2017 International Trade in Goods Statistics by Product Group. List of importers for the selected products 9401- 9404.

World Population by Country (2018). Retrieved from: http://worldpopulationreview.com/

STATISTICAL ANALYSIS OF OUTSOURCING DECISIONS IN HR DEPARTMENTS FOR THE NEXT DECADES

Kadriye Ülkem Özkan
Yeditepe University, Social Sciences Institute, Business Administration.
ulkemozkan@gmail.com

Associate Professor Dr. Erkut Akkartal
Yeditepe Universiy, Faculty of Commerce, Logistics.
erkut.akkartal@yeditepe.edu.tr

ÖZET: İnsan kaynakları tüm süreçlerin temelidir. Hızla değişen bir ortamda tüm teknolojik gelişmelere rağmen kabul edilmesi gereken bir araçtır. Bu konuya olan yaklaşım onu takip eden diğer süreçlerle birlikte daha profesyonel olmaya başlamıştır. Şirketlerin insan kaynakları departmanları yöneticilerinin kararları ve İK danışmanlık firmalarından olan beklentileri arasındaki ilişkiyi anlamak gerekmektedir. Bu nedenle temel karar verme probleminin dış kaynaklı olup olmayacağına ve ayrıca önümüzdeki günlerde hedef kitleye yönelik her türlü iletişim faaliyetinin nasıl yürütülebileceğine dair fikir edinilmeye odaklanılmıştır. Çalışmanın niteliksel bölümünde, çeşitli şirketlerin İK profesyonellerinin tüm ihtiyaçlarını, beklentilerini ve deneyimlerini iyice anlamak için 15 şirketten oluşan bir örneklem oluşturulmuştur. Veriler derinlemesine görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Tüm bu veriler için bir anket tasarlanmış, analiz için gerekli değişkenler değerlendirilmiş ve istatistiksel analizlerle nedensellik ilişkileri ortaya çıkarılmıştır. Sonuçlar, dış kaynak kullanımı ihtiyaçları sırasında şirketlerin İK departmanlarının uğraştıkları politikaları göstermektedir. Hedef kitle, İK departmanına sahip olan şirketler olarak belirlenmiştir. Örneklem, küme örnekleme yöntemi ile seçilmiştir ve bu çalışmanın nicel kısmı için İstanbul, Türkiye'de bulunan küçük ve orta ölçekli, kurum içi insan kaynakları fonksiyonları hali hazırda devam eden çeşitli sektörler ve kuruluşlar arasından olan diğer 15 şirketten seçilmiştir. Anket, kişisel ve elektronik olarak uygulanmıştır. Seçilen şirketlerde, araştırmacı şahsen kendisi veya bizzat İK departmanı yardımıyla anketi yönetmiştir. Bu çalışma, üst düzey yöneticilerin stratejik kararlarına fayda sağlayacak ve dış kaynak kullanımı hizmetleri ile ilgili ilerideki çalışmalar için prosedür oluşturmalarına yol gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Dış kaynak kullanımı, insan kaynakları, insan kaynakları danışmanlık, karar verme, istatistiksel analiz

STATISTICAL ANALYSIS OF OUTSOURCING DECISIONS IN HR DEPARTMENTS FOR THE NEXT DECADES

ABSTRACT: Human resource is the basis of all processes. It is an instrument that must be accepted despite all technological advances in a rapidly changing environment. The approach to this issue has begun to become more professional with the other processes followed. Thus, the problem is to understand the relationship between the decisions of the companies' Human Resources department managers and HR consulting companies regarding their expectations from each other. Focusing on whether or not fundamental decision – making problem will be outsourced and also to obtain insight that would lead the way for all kinds of communication activities to be conducted towards the target population in the forthcoming days. A qualitative section of the study was conducted to thoroughly understand all the needs, expectations and experiences of HR professionals from various organizations composed a sample of 15 companies. The data were collected through in-depth interview method. A questionnaire was designed, variables required for the analysis were assessed and relationships with causalities were revealed by the statistical analyses. Results show the policies, which is dealt by the HR departments of the companies during outsourcing the needs. Population was determined to be the companies possessing HR departments. The sample was selected by cluster sampling method, and for quantitative part of this study is chosen from various industries and organizations since it is the one that requires ongoing in-house human resources functions from other 15 small to medium-sized companies located in Istanbul, Turkey. The questionnaire was administered personally and electronically. In selected companies, the researcher herself or with the help of HR itself administered the questionnaire personally. The contribution of this study will benefit the top managers' strategic decisions and the way of generating procedures for the further studies relevant to outsourcing the services.

Key Words: Outsourcing, Human Resources, HR Consulting, Decision-making, statistical analysis

INTRODUCTION

Companies outsource human resource (HR) services for cost reduction, efficiency, service improvements, access to HR expertise and increased flexibility (Bendorf, Barge and Graziano, 2005; Lee, 2007; Marquez, 2007; Oshima, et al., 2005). Therefore, it seems rational to contend that the outsourcing of HR related tasks play a significant role within organizations (Ruth et al., 2005). Thusly, many companies decide to outsource some policies designed to maximize organizational integration, employee commitment, flexibility and quality of work (Guest, 1987). Gottardello and Valverde (2018) articulated that on such an occasion of outsourcing human resource management activities with the aim of constantly looking for a more modernized organizational structure, focusing on core competencies.

It is emphasized that there is more than a decade of literature by management scholars that has analyzed the process, under which certain management functions, activities and processes previously carried out inside an organization are outsourced to external companies. One type of this activity is human resources outsourcing (HRO) (Bakanauskiene and Brasaite, 2011).

Outsourcing has emerged as a new economic strategy for human resources (HR). Further the changing business scenario with many mergers, acquisitions, layoffs have made the road clear for HR outsourcing (Tseng, 2011). Human resources outsourcing (HRO) involves contracting out (Lilly et al., 2005; Tremblay et al., 2008) qualified expertise to handle certain human resources (HR) activities outside the organization in order to gain access to specialized technical capabilities and services (Klaas et al., 2001), and thus manage more quickly and efficiently specific HR issues. Facing cutthroat competition, cost pressures and internationalization, more and more organizations rely on outsourcing and, in particular, HRO, to uphold profitability and ensure survival (Lahiri, 2015). Therefore, HR department has new responsibilities as potential vehicles for change (Conklin, 2005) and are required to revisit past decisions and even implement or find new ways of managing its workforce through new ideas or up-to date HR policies (Alewell et al., 2009).

In the early 1990s, only tentative forecasts regarding the forthcoming expected growth of HRO were made (Cooke et al., 2005; Vernon et al., 2000). On the contrary, particularly in recent years, HRO has gained considerable attention as it is experiencing significant growth (CIPD, 2009; Cooke and Budhwar, 2009; Lawler and Boudreau, 2009). The popularization of outsourcing and managers' interest in and demand for outsourcing services meant that outsourcing quickly became big business (Hirschheim and Lacity, 2000; Lonsdale and Cox, 2000). This naturally attracted an occupation of HR consulting companies eager to position themselves as experts on outsourcing and sell different types of outsourcing services. In consequence of the increased interest in and demand for outsourcing, the market for outsourcing services grew substantially.

Gottardello and Valverde (2018) state that there has been a tremendous increase in the HRO of over the last decade. Nonetheless, despite the fact that there has been an evolution that have

experienced outsourcing in the human resources context, when reviewing the researches on this field, it is taken into consideration that there has been scarce investigation of the evolution of human resource management from the empirically point of view, and outsourcing in organizations (Gottardello and Valverde, 2018).

In this article, in-depth interview method was adopted in order to present an in-depth understanding of HR outsourcing decisions and outcomes. The purpose of this study is twofold: (1) The predominant purpose is to interview various HR stakeholders within organizations who are likely to have different views of the insourcing or outsourcing decision, who could provide longitudinal accounts of the decision-making process, who could explain how decisions were embedded, as well as the outcomes of the decision. (2) In order to concentrate on to understand the relationship between the organizations' human resources department managers and HR consulting companies, and their expectations to grasp the reasons underlying their preferences.

The study also seeks to analyze how the HR professionals comprehend HRO while specializing in human resources management. Besides, to obtain insight that would lead the way for all kinds of communication activities to be conducted towards the HR professionals in the forthcoming days will help the companies providing HR Outsource services.

Consequently, the research gives the clear idea of what are the future directions with reference to changing in-house HR functions and the priorities for HR Outsourcing in Turkey. Furthermore, shed some light on to HR consulting companies to expand the limits of their expertise.

1. OVERVIEW OF HR VISION

Most companies call human resources management as talent management and retention. Human resources management is not limited to a single specialty area. It is perceived as a long-term process. The process starts with the recruitment of the individual who would be most beneficial for the organization. At this point, the potential contribution of the employee is predicted. Since the productivity of the new employee will be positively reflected on the company, it is a must to develop the person, to take actions to maximize his/her potential, to organize training programs and career plans and to manage his/her performance. The employee should be managed right throughout the employment. Also, it is the responsibility of HR management to terminate the employee's employment contract on proper terms, when necessary.

HR departments do not exist only to ensure the "good" of the company, but also the happiness of employees. This is considered to be one of the factors underlying the productivity. It is also crucial that they serve the role of a system where employees can share the problems they encounter during their daily work and positioned as accessible. HR departments are seen as strategic partners that contribute to the growth of the company. Establishing the right business strategies is not enough. So, they should carry out the decisions via selected right people in a well-established work environment provides a positive motivation.

Structures of HR departments vary according to the size of the companies. This research focused mostly on large companies. But companies of smaller-scale, which have a relatively less institutional structure, are contacted as well. In large-scale companies, almost all HR transactions are performed in-house, but HR consulting can be used to provide support. Execution of processes by an in-house team is considered to allow better control and coordination. It is also more efficient in terms of time and budget. In large companies, due to the heavy workload, HR consulting can be used in order to enhance speed and accuracy of transactions. In smaller-scale companies that were interviewed, it is observed that certain processes were outsourced due to the lack of HR specialists. Establishing a team that has expertise in all areas is not considered to be a "good investment" within the current structures of these companies.

This is an area that HR managers perceive as problematic/criticize themselves. They believe that the biggest problem is the lack of confidence in their impartiality. Transparency against employees is very important for HR departments that are usually believed to be on the side of the board of directors.

HR management responsibility areas are **Hiring:** more people and hired in companies with large staff and higher turnover. So, more time is devoted to recruitment, finding the right candidate and interview processes. Since the turnover is higher in service sector than in manufacturing sector, more hiring is done and the process is more active. **Career planning:** is perceived as actions to meet employee expectations and to provide them with a more comfortable working environment. While these are performed for long-term in large companies, they are not encountered frequently in small companies. This is not a system well established in small companies yet. **Processes management and organizational structure:** is defined as the action taken in situations such as structuring of the company, building new positions or the management process. This is one of the areas where diversity and new ideas are needed. **Compensation and benefits:** is the process through which pay ranges and benefits of employees are determined. It is observed that HR departments may need sectorial information and desire to be aware of the changes/developments in the sector. **Competency and assessment employees':** verbal, quantitative and language abilities are assessed. In certain large companies, this includes behavioral assessments for employees in service-related positions. **Administrative affairs and payroll:** involves payment of employees' salaries and processes related to legal obligations. Outsourcing decrease the problems related to legal processes and financial liability. **Effective performance management and evaluation:** perceived as the processes through which employees' performances are measured and their career plans are directed in line with these measurements. **Training:** is important in terms of enhancing the motivation and productivity of employees. They are divided into professional, personal development, and technical training programs based on the sector. **Employee satisfaction and engagement:** aim to understand needs and expectations of employees. It is believed to be indicative in determining the future course of the company.

2. ROLE OF HR CONSULTING

It is observed that almost all of the companies that were interviewed are in some kind of relationship with HR consulting. They did not want to provide any details about companies they work with in the appointment-taking stage. But they had a more easygoing approach during the interview. They receive services in different areas. They have common reasons/needs that compel them to seek consulting. Major reasons are: saving time, reducing the workload, the impossibility of having in-house expertise in every area, keeping abreast of developments and learning new ideas and methods to contribute to the growth of the company, and getting familiar with different sectors concerning process development.

All the interviewed companies use certain HR consulting services. However, it is observed that they may not prefer HR consulting for recruitment and selection services too much. Regardless of the company's size, the most important reasons for a company not to utilize HR consulting for recruitment and selection services in Turkey are indicated as **Budget:** costs are too high, **Internal capability:** needs can be fulfilled in-house, **Trust issue:** HR professionals do not believe in HR consulting can perform candidate screening as thoroughly and carefully as they would (this is widely argued especially by HR managers of relatively higher age group), also HR consulting may not keep their promises; **Lack of differentiation:** the fact that they themselves can reach the candidates found by HR consulting. Therefore, consulting companies do not make any difference in this sense.

As for services provided by HR consulting companies are; **Hiring:** in case speed and expertise and large data are needed: (a) If it is hard to locate candidates or the search for the position is confidential (b) If HR team is not wide enough and there is a time constraint (c) If the HR team does not have detailed information about the market. **Assessment:** in case of lack of system and need for approval mechanism/reference and impartiality: (a) If the company does not have any assessment tool (b) If the company looks for an academically or technically certified capability (c) If the assessment of an objective party is wanted. **Performance management and analyses:** assessments are usually conducted together. **Payroll:** in case of difficulty of tracking legal processes and heavy workload (a) If the company does not prefer to provide this service in-house (b) If the company does not want to be legally and financially liable (c) If the company does not want to undertake the workload. **Employee satisfaction and engagement:** occurs if the assessment and recommendations of an objective party are wanted just in case of impartiality. **Process management and design:** in case of need for know-how and analysis (a) when the company wants to design in-house processes, taking advantage of experiences in different sectors (b) if the company wants to find and correct the defects and faults in its processes. **Compensation and benefits:** when there is a need for general sector information and objectivity (a) if the company has no detailed information about the sector (b) if they want to establish a fair structure within the company. **Professional training:** (a) when there is a need for guidance by an expert (b) when training is needed in areas that require expertise (c) when training is needed about different sector dynamics. **Organizational structuring:** (a) when there

is a need for know-how and guidance and differentiation (b) when the company wants to design an organizational structure, taking advantage of experiences in different sectors.

3. HR CONSULTING

3.1. Decision Process

There are important criteria in selecting HR consulting to work with in hiring processes.

- To be able to understand the culture and expectations of the company, and find suitable candidates
- To have investigated the company in advance
- References of the company
- To have a good command of the market and sector dynamics
- Expertise in hiring and HR outsourcing
- To have a large candidate pool
- Experience in similar positions
- Expert and proactive consultants
- To make an effort to generate solutions
- To be able to come up with creative and alternative search channels

To have performed a thorough analysis of the company and to be able to understand the expectations, companies expect the HR consulting to act and provide guidance not as an external entity, but as an internal structure within the company. The need for the consulting *"to understand us better than we do"* is emphasized. This is believed to be a factor that accelerates the process and makes sure it proceeds properly. One of the important characteristics that differentiate HR consulting is the consultant. Most of the participants indicated that consultants themselves play an important role in selecting the HR consulting. Consultants are expected to have strong communication skills and be successful in building and maintaining relationships with others. They are also expected to generate alternatives and offer solutions when faced with a problem or trouble.

The HR consulting is expected to use their own candidate pool and have alternative channels that would shorten and accelerate the recruitment process. This is to prevent the HR consulting from presenting the HR manager with the excuse of "*not being able to find any candidate*". Having recruited people in a similar sector or a similar position creates the perception that they would be able to find candidates more quickly. References are important at this point. Brands with which the HR consulting has previously worked provide information about its way of working and the quality of service delivery.

3.2. Motivation

There are characteristics appreciated in hiring processes. Success in candidate recruitment is an important motivation to work together. It refers to the ability to find candidates and conduct

screenings in a short time, to prepare short list with full of best fits, to make sure that the right candidate is reached at the right time, and to present detailed candidate profile reports. The participants state time saving and decreasing the workload to be the most important criteria.

HR Consulting need to understand the corporate culture of the companies. Needs and expectations differ according to the codes of this culture. The ability to understand and analyze these plays an important role in customer's satisfaction. Consultants who have experience in the sector are believed to be more successful in both adapting to the corporate culture and analyzing the competitiveness.

Companies place great importance to follow-up and transparent debriefing as well as to keep the HR managers updated during the recruitment process and have a result-oriented approach in terms of time saving.

Having a good command of the sector and having done a competitive research are considered to be impressive in hiring process. This requires asking questions that HR professionals cannot, to be able to interview candidates from competitors and grasp necessary information. Many participants stress that they have no information about who works in competitors and within the sector, and what kind of benefits they receive. Companies especially refrain from asking questions about pay ranges and they want to find out this information through HR consulting. On the other hand, since they do not want to reach out to the employees of the competitors themselves, they want to interview them through an intermediary.

3.3. Barriers

Although there are characteristics appreciated in hiring process, there are also not. HR consulting who come to the first meetings without doing preliminary research, trying to get the contract before understanding the company's culture, starting the candidate search without understanding the company's needs, and incompatibility between the short lists and requirements defined by the company are perceived negatively. HR managers found the time that the consulting company takes to know the company and trying to do the work before understanding the culture, needs, and expectations is a waste of time and labor.

It is discomforting to reach mismatched candidates and to present them as right. To work in haste budget focused approach is perceived negatively as well as making out an invoice at the beginning of the project. This makes the company bear an unnecessary cost if the project cannot be completed.

Failing to conduct processes in collaboration with the company and incongruity is another barrier that can be explained as not complying with the time plan, not keeping the company updated during the process, not being transparent about the developments. HR managers are perceived as unsuccessful by their top management once a problem caused by the HR consulting is not communicated. When they fail to inform the companies about issues such as delays and not being able to find proper candidates up to the last minute, they put HR managers

in a tight spot before their own managers. Consequently, careless approach and incompetence of consultants is unappreciated characteristics.

4. METHODOLOGY

In the qualitative part of the study, a total of 15 face-to-face in-depth interviews were performed. The population is selected as the large companies operating in different sectors and having different work structures such as manufacturing companies, banks, FMCG (Fast Moving Consumer Goods), and service sectorial in Turkey, headquarter in Istanbul. The population consists of senior level HR professionals who were deemed to most suitable group to survey as they are assumed to be in the best position to have a holistic view of all HR functions and their ability to decide about outsourcing. Only people who have not participated into any research within the last 6 months, and never have participated into a research of a related category were considered eligible to participate to this research. When the researchers saw fit, certain participants were checked through phone call. The interviews were conducted in Istanbul, at times and locations chosen by participants. Audio recording was made when permitted by the interviewees. The researchers themselves conducted interviews. In the questionnaire part of the study, cluster-sampling method was used to distribute online survey questionnaire, a total of 200 sets. The companies in question were supposed to represent the idea, which will be evaluated. Open-ended questions were deeply analyzed and interpreted. 10 sets of questionnaire from the sample were removed due to incomplete information, resulting in a total usable sample of 190 sets, so the effective response rate of 95%. A sample of the questions and the name of the companies included in the research were shown in Table 1.

Table 1: A sample of the questions and the companies

	Questions	Companies														
		Garanti Bank	Ipekyol	Yıldız Holding	Sony	Nestle Van Melle	Ulusoy	Sağlık Transport	Ezacibaşi	Monsanto	Unilever	Opet Group	Mitsubishi Electric	Avivasa	Hafele	Anadolu Efes
General Assessment	What do you understand when we call "human resources management"? What does it mean?															
	What kind of a management process do you think of?															
	How do you organize human resources management processes?															
	How is your work structure?															
	What factors affecting of building up such a structure?															
	Do you have any difficulties in your daily flow? What are they?															
	What do you think should be in the development of human resources management?															
	If we narrow the scope further, how do you conduct the hiring process?															
	How is your recruitment policy?															
	How do you determine the process?															
	Has there been any changes in recent years? Depends on what?															
HR Consulting	What comes to mind when it comes to HR Consulting?															
	What role does consulting companies currently have in the HR world?															
	"What consulting companies...." how do you complete the sentence?															
	What are the benefits?															
	How do you think HR management processes are progressing with the consulting companies?															
	Are there missing aspects? What do you expect?															
HR Management	If we talk a little more focused on white collar HR management processes															
	What kind of services do you receive in this area?															
	What are the benefits of receiving x service from a consulting company?															
	What do you think is missing?															
	You have shared HR consulting support. So what are the important factors in the selection process of an HR consulting company?															
	What do you pay attention to?															
	Can you please explain with examples?															
	Have you had any experience with this factor?															
	What are the points that make you decide not to work with a company?															
	What kind of problem do you think will cause?															
	Have you had this kind of problem?															
	How did you find a solution?															
	What are your expectations for better processes /services when you think of all your experiences?															
	What can be done?															

Figure 1: *Prepared by the authors*

5. FINDINGS

The findings of the research, the qualitative data revealed outcomes, suggest that almost all off the companies interviewed with have outsourced HR functions in one or the other company. Significant number of HR professionals of service companies has adopted the HR outsourcing in order to deal with high employee turn over rates in the sector. HR professionals has an opportunity to focus on core business strategies by outsourcing of HR functions, thus it allows them to release from not value-added administrative activities. Findings indicate that the outsourcing decision was made based on the strategic and operational benefits, and organizational and situational characteristics affected the process of decision-making.

Results also revealed that quality of service that meets the expectations and cost benefits are the important factors leading the HR professionals to outsource the HR activities. Building attentive and interactive customer relationships is another important outcome of this research that brings reliability and consistent with good quality of service delivery. Providing the company with regular updates in short intervals with accessible consultants and having an approach giving priority to the company delivers a significantly positive effect. In other words, providing proactive services is candid in difficult times, present novel solutions, and action plans by HR consulting are advantageous. HR consulting companies with good reputation such as experience with HR outsourcing and good quality of service delivery also the determining factors of decision-making for HR professionals who to work with. Further, the majority of the participants indicate that the relationship with consultants appears to be very crucial and plays a substantial role in selecting the HR consulting.

6. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

This research has addressed the issue of HR outsourcing practices in Istanbul, Turkey based large and medium sized companies from various industries. Evidence from this study and other studies in the outsourcing literature suggests that HR practices suitable for outsourcing are those in which quality and expertise knowledge is required. Some researchers (Beregszaszi and Hack-Polay, 2015; Galanaki and Papalexandris, 2007; Kakabadse and Kakabadse, 2002) claim that there has been a substantial increase in the HR outsourcing over the last decade. Due to rapidly changing business and HR environment, this research demonstrates expectations are also increasing accordingly.

Findings of this research have shown that, human resources management is defined as an organic structure that establishes connection between the company and the employee. The most important feature of HR departments is to help employees develop and provide them guidance to advance in their careers while working to ensure their satisfaction. The research illustrates that HR departments offer various services in-house or through HR consulting. Existing HR consulting in the market is differentiated in terms of segment and specialty. Some provide sectorial expertise (such as finance and FMCG). Others specialize in providing level-specific candidates (managerial or non-managerial levels). Companies have strong expectations from consulting companies and they do not establish continuous relationships unless these

expectations are met. Saving time through companies' sound management of the process, reduce the workload in the company thanks to the expertise and speed of the consulting company, and ability to access right candidates. Being able to follow not only the internal structure, but also the sector - to be knowledgeable about the market dynamics are the other factors. The HR consulting has a "to do list" to be preferred by companies. These can be counted as knowing the company well and conducting the search accordingly, employing suitable consultants for the corporate culture, strong communication skills, responsive, and bringing in the right candidate at the right time.

The ground up consulting company should emphasize its features that differentiate itself from competitors. It is observed that there is a need for a company in challenging areas. The company should offer a specialization in a certain sector for instance on finance, FMCG, and Y-Gen. HR consulting rather focus on marketing activities, diffuse sectorial information, adapt to changing environment, be innovative to survive and stay competitive. Taken all these into consideration entail HR professionals comprehend the business and recognize that HR departments must be managed in a business-like manner. For further studies, it is recommended that the perception of HR management that is constantly changing with rising trends should be examined in a wider context and a similar study should be compared with HR consulting companies.

REFERENCES

Alewell, D., Hauff, S., Thommes, K., and Weiland, K. (2009, August). Triggers of HR outsourcing decisions – an empirical analysis of German firms, *The International Journal of Human Resource Management*, 20 (7), 1599-1617

Bendorf, M., Barge, B. N., and Graziano, C. d. M. (2005). Ask FERF about outsourcing human-resource services, *Financial Executive*, 60

Beregszaszi, J., and Hack-Polay, D. (2015, May). Off the overload : The growing HR outsourcing industry in emerging European economies – the case of Hungary, *European Journal of International Management*, 9 (4), 409-424

CIPD (2009). HR outsourcing and the HR function threat or opportunity? (Survey Report June). London: CIPD

Conklin, D.W. (2005). Risks and rewards in HR business process outsourcing, *Long Range Planning*, 38 (6), 579-598

Cooke, F. L., and Budhwar, P. (2009). HR offshoring and outsourcing: Research issues for IHRM. P. Sparrow (Ed.), Handbook of international HR research: Integrating people, process and context (p.343-362). London: Blackwell.

Cooke, F. L., Shen, J., and McBride, A. (2005, November). Outsourcing HR as a competitive strategy? A literature review and assessment of implications, *Human Resource Management*, 44 (4), 413-432

Galanaki, E., and Papalexandris, N. (2007, September). Internationalization as a determining factor of HRM outsourcing, *The International Journal of Human Resource Management*, 18 (8), 1557-1567

Gotterdello, D., and Valverde, M. (2018, January). Human resources management outsoursing in Spanish firms: evaluation over time and implication for devolution, Intangible Capital, 14 (1), 56-73

Guest, D. (*1987, September*). Human resource management and industrial relations, *Journal of Management Studies*, 24, 503-521

Hirscheim, R., Lacity., M. (2000, February). The myths and realities of information technology outsourcing, *Communications of the ACM*, 43 (2), 99-107

Kakabadse, A., and Kakabadse, N. (2002, April). Trends in Outsourcing: Contrasting USA and Europe, *European Management Journal*, 20 (2), 189-198

Klaas, B.S., McClendon, J.A., and Gainey, T.W. (2001, June). Outsourcing HR: The impact of organizational characteristics, *Human Resource Management*, 40 (2), 125-138

Lahiri, S. (2015, July). Does outsourcing really improve firm performance? Empirical evidence and research agenda, *International Journal of Management Reviews*, 18 (4), 464-497

Lawler, E. E., and Boudreau, J. W. (2009, January). What makes HR a strategic partner? People and strategy, 32 (1), 14-22. Retrieved from: https://ceo.usc.edu/what-makes-hr-a-strategic-partner/

Lilly, J., Gray, D., and Virick, M. (2005, January). Outsourcing the human resource function: Environmental and organizational characteristics that affect HR performance, *Journal of Business Strategies*, 22 (1) 55-73. Retrieved from: https://scholarworks.sjsu.edu/mktds_pub/20

Lonsdale, C. and Cox, A. (2000), The historical development of outsourcing: The latest fad?, *Industrial Management & Data Systems*, 100 (9), 444-450

Marquez, J. (2007). Reducing costs a sore subject at HRO meeting, *Workforce Management*, 7–8

Oshima, M., Kao, T., and Tower, J. (2005). Achieving post-outsourcing success, *Human Resource Planning*, 28 (2), 7-11

Tremblay, M., Patry, M., and Lanoie, P. (2008, April). Human resources outsourcing in Canadian organizations: An empirical analysis of the role of organizational characteristics, transaction costs and risks, *The International Journal of Human Resource Management*, 19 (4), 683-715

Tseng M.L. (2011, January). Using a hybrid MCDM model to evaluate firm environmental knowledge management in uncertainty, *Applied Soft Computing*, 11 (1), 1340-1352

Vernon, P., Philips, J., Brewster, C., and Ommeren, J. (2000). European trends in HR outsourcing. Report for William M. Mercer and the Cranfield School of Management

KONYA'DAN İKİ BAŞARILI KADIN GİRİŞİMCİ ÖRNEĞİ

Dr.Öğr. Üyesi Meral Erdirençelebi
Necmettin Erbakan Üniversitesi /UBF/Bankacılık Bölümü
merdirencelebi@konya.edu.tr

Dr.Öğr. Üyesi Ebru Ertürk
Necmettin Erbakan Üniversitesi /UBF/Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
ebruerturk@konya.edu.tr

ÖZET: Günümüz iş dünyası, işletmelerin ve onları var eden girişimcilerin daha şiddetli bir rekabet girdabında boğuştukları bir ortama dönüşmüştür. Küreselleşme sayesinde kapalı ekonomi işletmeciliği anlayışı yerini müşteri merkezli, yenilikçi, esnek, hızlı olan yönetim tarzına bırakmıştır. Oluşan yeni ekonomik hayatın içerisinde yer alabilmenin yolu etkin girişimcilik faaliyetinden geçmektedir. Özellikle dünyadaki gelir dağılımındaki dengesizlik, ekonomik gelişmişlik yönünden bölgesel farklılıklar, işsizlik ve yoksullaşma oranında yaşanan artış gibi değişkenler girişimciliği günümüz şartlarında oldukça önemli bir duruma getirmiştir.Ancak girişimcilik oranlarına bakıldığında halen ülkemizde kadın girişimci oranı oldukça düşüktür. Konuyla ilgili gerek yurt içi gerekse yurt dışı destekler bulunmaktadır. Maalesef sosyo-kültürel etkenler başta olmak üzere bazı nedenlerden ötürü kadın girişimcilik oranı erkek girişimcilik oranının çok gerisindedir. Bu noktadan hareketle Konya ili merkez ilçelerinde faaliyet gösteren orta ölçekli işletmeye sahip iki kadın girişimcinin durum analizi araştırma konusu olarak ele alınmıştır. Birincil veri toplama tekniklerinden biri olan mülakat metodu toplanan veriler tablolar şeklinde hazırlanarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: girişimcilik, kadın girişimci, girişimcilikte başarı faktörleri

TWO SUCCESSFUL WOMEN ENTREPRENEURS: A CASE STUDY OF KONYA

ABSTRACT: Today's business world has evolved into an environment in which entrepreneurs and entrepreneurs that create them are becoming more and more intensely competitive. Thanks to globalization, the concept of closed economy management has left its place to a customer-centered, innovative, flexible, fast management style. The way in which you can take part in the new economic life that occurs is through active entrepreneurship activity. In particular, the imbalances in income distribution in the world, regional differences due to economic development, increase in unemployment and poverty rate have made entrepreneurship very important in today's conditions.However, considering the entrepreneurship rates, the rate of female entrepreneurs is still very low in our country. There are domestic and international supports about the subject. Unfortunately, female entrepreneurship rate is still far behind male entrepreneurship rate for some reasons, especially socio-cultural factors. From this point of view, the case analysis of two female entrepreneurs operating in the center of Konya is considered as research topic. The interview method, which is one of the primary data collection techniques, has been prepared and interpreted in the form of tables.

Keywords: entrepreneurship, women entrepreneur, entrepreneurship success factors

GİRİŞ

İktisat ve işletme literatüründe "girişimcilik", işsizliğin önüne geçilmesinde, ülke ekonomisinin büyümesinde ve toplumsal yapının değişim sürecinde en temel faktör olarak yer almaktadır. Bu nedenledir ki girişimcilik potansiyeli olan kişilerin pazara çıkabilmeleri ve kurdukları işletmenin sürdürülebilir olması kendilerinin tatmin olması kadar ekonomik istikrar için de son derece önem taşımaktadır.

Potansiyel girişimcilerin pazara çıkabilme cesaretini sağlayabilme ve bu ruhun geliştirilebilmesi için; sosyo-ekonomik koşullar, kültürel yapı, aile, toplumsal davranış kalıpları, eğitim kalitesi ve düzeyi ile devletin teşvik edici politika ve uygulamaları gerekmektedir. Özellikle ülkemiz için girişimci ruha sahip kişilerin yetişememesi, ekonomimizde dış kaynaklı büyümeyi zorunlu kılmakta ve ekonomik gelişim sürecinin etkinliğini bozmaktadır (Bozkurt vd., 2012: 230).

1990'lı ve 2000'li yıllarda ülke ekonomisinde yaşanan bazı krizler nedeniyle girişimcilik faaliyetlerinde dalgalanmalar olsa da son yıllarda geliştiği görülmektedir. Öyle ki kadınların da ilgisini çekmeyi başarmıştır. Ancak hem toplumdaki roller hem de iş yaşamındaki roller kadınların iş-yaşam dengesi sağlamada zorluklar yaşamalarına neden olmuştur. Diğer yandan erkeklere göre düşük ücret alma, cam tavan vb. zorluklarla baş etmede girişimcilik yani "kendi işinin patronu olma" kadınlara çıkış yolu olmuştur.

Günümüzde bankalar girişimci destekleri vermekte, çeşitli girişimcilik yarışmaları yapılmakta, üniversiteler teknoloji transferi ofisleri açmaktadır. Devlet de gerek teknogirişim gerek melek yatırımcı destek programları ile gerekse de TÜBİTAK programları ile girişimciliği desteklemeye çalışmaktadır. Ancak dünya geneli hem girişimcilik hem de kadın girişimcilik oranlarına bakıldığında Türkiye'nin ortalamanın altında kaldığı görülmektedir.

Bu noktadan hareketle Konya ili merkez ilçelerinde faaliyet gösteren işletmeye sahip iki kadın girişimcinin durum analizi araştırma konusu olarak ele alınmıştır. Birincil veri toplama tekniklerinden biri olan mülakat metodu seçilmiştir. Mülakat metodu ile toplanan veriler tablolar şeklinde hazırlanarak yorumlanmıştır.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Kadın Girişimci Kimdir?

Literatürde kadın girişimciliğinin tanımı, "ev dışı bir mekânda, kendi adına kurduğu bir işletmesi olan, bir işletmede tek başına veya çalıştırdığı diğer kişilerle birlikte çalışan, iş ile ilgili olarak çeşitli kamu ve özel kuruluşlarla temaslara geçen, işletmenin geleceği ile ilgili planlar yapan, işletmeden elde ettiği kazancı, yatırım ve kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan, işletmesi adına tüm riski üstlenen kadın" biçiminde yer almaktadır (Ecevit, 1993: 20).

Genellikle girişimcilik erkeksi özelliklerine, aile içindeki rollerine ve aileyi geçindirme sorumluluklarının bir gereği olarak iş kurma özelliklerine ve onların psikolojik, sosyolojik ve yapısal durumlarına dayandırılır. Bireyin, yüksek eğitimli, ilk çocuk, girişimci bir ailenin üyesi, kararlı, yüksek başarı odaklı, içsel kontrol odağına sahip, belirsizliğe tolerans gösterebilen, vb. özellikleri girişimci olmasında etkili bireysel faktörlerdir. Bu faktörlerin yanı sıra politik, ekonomik, kültürel, teknolojik ve uluslararası çevre faktörleri de girişimci olmada etkili olmaktadır. Bu noktada girişimcilik, çevre faktörlerine bir tepki olarak oluşmaktadır (Karadal ve Kaygın, 2013: 129).

Kadın girişimci ile erkek girişimci arasındaki temel farklılık, cinsiyet kaynaklıdır. Cinsiyet farklılığından kaynaklı olarak düşünme, karar verme, iletişim kurma becerisi vb. farklılıklar yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle beynin çalışma prensiplerinin farklı çalışmasıdır (İlter, 2008: 71). Wonder ve Donovan çalışmasında, beynin sol kısmını egemen, sağ kısmınıysa buyurgan olmayan biçiminde açıklamışlardır. Beynin akılcı olan sol lobu daha erkeksi düşünce kalıpları ve yetenekleri temsil ederken, sağ bölümü ise dişil temelleri içermektedir. Kadınlar iş dünyasında çoğunlukla beynin sol bölümüne odaklanarak, sağ bölümünün gücünü kullanmamaktadırlar. Hâlbuki her iki lobun kullanılması ile geliştirilen duygusal zekâ her iki cinsiyet girişimci için başarının anahtarı olmaktadır. İş dünyasında başarıya ulaşmış çok az sayıdaki kadın girişimci erkeksi düşünce kalıplarını kadınsı yetenekleriyle birleştirdiklerini düşünmektedirler (İlter, 2008: 72). Öte yandan kadın girişimciler erkek girişimcilere nazaran daha az riskli girişimlerde bulunmaktadırlar. Bunun temel sebebi olaraksa girişimcilik alt yapılarının ve tecrübelerinin daha az olduğunu göstermektedir (Bedük, vd, 2016: 6). Ayrıca kadın girişimciler için sosyal itibar kârdan önce gelmektedir (https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/turkiyede-girisimcilik-ve-kadin/1970).

1.2. Girişimciliğin Önemi ve Türkiye'de Kadın Girişimcilikte Son Durum

Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarının yanı sıra istihdam sağlamada girişimcilik çok önemli rol almaktadır. Girişimcilik bu rolünü, yeni iş imkânlarını ortaya koymak, yeni ürün ve hizmetlerle rekabetin artmasına katkı sağlamak, teknolojik değişim ve gelişimlerle üretimde verimliliği artırmak ve kişilerin hayatları üzerinde olumlu etki yaratmak yollarıyla yerine getirmektedir (Çöğürcü, 2016:67). Öte yandan girişimcilerin faaliyetlerinin desteklenmesi, ülkelerin uluslararası rekabet edebilmelerine de katkı sağlamaktadır (Kurt, vd, 2006). Bu noktadan hareketle girişimcilik çabaları Kanada, Güney Kore, ABD gibi ülkelerde yüksek orandayken; Arjantin, Brezilya, Hindistan gibi ülkelerle Batı Avrupa ülkelerinde daha düşük oranda gerçekleşmektedir. Girişimciliğin yoğun olduğu ülkelerin gerek dünya ekonomisine gerekse dünya siyasetine yön verdikleri görülmektedir. Ayrıca girişimcilik hem ekonomik hem de sosyal değişimde kilit rol oynamaktadır (Küçükaltan, 2009: 23).

Özellikle tarihi süreç içerisinde ikinci dünya savaşı ve sonrasında kadınların toplumsal rollerinde değişiklikler gözlenmiş ve iş hayatında yer almaya başlamışlardır. İşgücüne katılan kadınların sayısı giderek çoğalmış, aile üyeleri arasında erkekler kadar kadınlarda iş hayatında yer alarak ailenin geçimini el birliğiyle sağlamışlardır. Öyle ki tek başına çalışan anneler görülmeye başlanmıştır (Tamer, 2013: 650).

Ülkemizde 1980'ler sonrasında küçük işletmelerin gündeme gelmesiyle girişimcinin önemi de artmıştır (https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/turkiyede-girisimcilik-ve-kadin/1970). Son zamanlarda kadın girişimciliğin önemli oranda teşvik edildiği görülmektedir. Türkiye'de kadın girişimci oranlarındaki artışta AB, OECD, BM gibi çeşitli uluslararası kuruluşların destekleyici ve yaygınlaştırıcı politikaları önemli ölçüde etkili olmuştur. Ancak bu kadar büyük desteğe rağmen ülkemizde kadın girişimciliğin oranları Batıya oranla oldukça gerilerde kalmıştır. Özellikle Türk Medeni Kanunu'nda evli kadının çalışması ve işletme açması için gerekli 'koca

izni' şartının kaldırılması kadın girişimciliğin gelişmesinde önemli bir etki sağlamıştır. Diğer yandan medyanın da desteğiyle kadın girişimcilere olan ilgi artmıştır.

Yukarıda da değinildiği üzere girişimciliğin niteliğini ve boyutunu, bireysel yeteneklerin yanı sıra toplumsal şartlar da şekillendirmektedir. Öyle ki ataerkil aile yapısının hala yaygın olduğu ülkemizde bu durum girişimcilik kültürünün şekillenmesinde büyük önem taşımaktadır (Onay ve Geyikci, 2009: 57). Kadınların Türkiye'de girişimcilik faaliyetleri azalan hane gelirlerine destek amaçlı "kendi kendine küçük bir işyeri kurmaya" dayanmaktadır. Kadınların hem kendi kazancının olması isteği hem de hane gelirine destek olma arzusu ekonomik faaliyetlerde bulunmasını hızlandırmıştır (Tamer, 2013: 650).

Ülkemizde girişimcilik konusunun devlet politikası olarak uygulanması ilk kez Sekizinci Kalkınma Planı'nda gerçekleşmiştir. Ancak bu planda girişimcilik ekosistemin geliştirilmesinde izlenmesi gereken yol hakkında bir yönteme veya stratejiye değinilmemiştir. Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007 – 2013 arası) istihdamı arttırmaya yönelik bir çözüm yolu olarak yer almıştır. Ancak yine eksiklikler yaşanmıştır. İlk kez Onuncu Kalkınma Planı'nda (2014 – 2018 yılları) yer verilmiştir. Onuncu Kalkınma Planı'nı oluşturan dört ana başlıktan "Yenilikçi Üretim, İstikrarlı Yüksek Büyüme" kapsamında "Girişimcilik ve KOBİ'ler" başlığında girişimcilik konusuna geniş çapta yer verilmiştir. Bu nedenle büyük önem taşımaktadır. Hedeflenen politikalara bakıldığında, girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesinin öneminin yanında yeni girişimcilerin hem finansal hem de iş geliştirme bakımından geliştirilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Böylece devletin girişimciliği destekleme hususunda ilerlediği görülmektedir (Araz Takay, vd, 2014: 24-25).

2018 Ocak ayı Hane halkı işgücü verilerine göre, ülkemizde 15 yaş ve üzeri nüfus içerisinde istihdam oranı erkeklerde %71,3, kadınlarda ise %33,2 olmuştur (http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=27693). Cornell Üniversitesi, INSEAD ve Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan Global İnovasyon Endeksi'ne göre Türkiye 142 ülke arasında 68. sırada yer almaktadır. Öte yandan Toronto Üniversitesi tarafından yapılan Global Yaratıcılık Endeksi'ne göre ise 82 ülke arasında 68. sırada yer almaktadır (Erkut, 2017: 79-81). Ayrıca bu girişimcilik faaliyetlerinde kadınların oranı sadece % 15 civarıdır (Dumlu, 2018: 103). Bu oran dünya ortalamasının altında kalmıştır (http://www.dogrulukpayi.com/bulten/2018-de-kadin-istatistikleri). Ülkemizde yapılan bir araştırma sonucu, kadın girişimcilerin büyük bir oranının ticaret sektöründe faaliyet gösterdiği, çoğunlukla 30-39 yaş arasında ve lise mezunu olduğunu ortaya koymaktadır (https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/turkiyede-girisimcilik-ve-kadin/1970).

1.3. Kadınların İş Kurma Nedenleri

Kadınların girişimciliğe ilgi duymasının nedenleri, erkek girişimcilerin nedenleriyle benzerlik göstermektedir. Günümüzde pek çok kadın, kendi kendinin patronu olma, bağımsız olarak çalışma, risk alma eğilimi, yenilikçi ve yaratıcı düşünme arzusu gibi nedenlerle girişimciliği seçmişlerdir (Güney, 2006: 30).

Kadınların iş kurmasında "itme ve çekme" faktörler etkin rol almaktadır. Kadınları girişimciliğe iten faktörlerin önde gelenleri arasında; yaşadıkları ülkenin ekonomik koşullarından doğan işsizlik sorunları, kadınlara uygun olmayan iş koşulları ve kadınların özellikle cinsiyet ayrımcılığına uğramaları yer almaktadır. Kadınları girişimciliğe yönlendiren çekme faktörler ise, bağımsız olma arzusu, kendini gerçekleştirme arzusu, kendi kendinin patronu olma, iş-aile yaşam dengeyi kurma arzusu vb. faktörlerdir (Tamer, 2013: 650). Gelişmiş ülkelerde kadınları girişimciliğe yönlendiren faktörler incelendiğinde, çekme faktörleri gözlemlenirken, gelişmekte olan ülkelerde ise tam tersi itme faktörleri olduğu görülmektedir. Girişimcilikte itme ve çekme faktörlerin girişimcilik başarısında nasıl bir etki yarattığını konu alan araştırmalara göre, çekme faktörlere sahip girişimcilerin, itme faktörlere sahip girişimcilere oranla daha başarılı oldukları saptanmıştır (Özdemir, 2010, s.122'den akt., Savrul ve Akyüz, 2016).

1.4. Kadın Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlar

Kadın girişimcileri iş hayatında bir takım zorluklar ve engeller beklemektedir. Öyle ki kadınların girişimci olmasında yasal bir engel olmamasına rağmen, uygulamada sosyo-kültürel açıdan birtakım engeller ortaya çıkmaktadır. Bu konuda en büyük zorluk, cinsiyet rollerine dayalı geleneksel toplum anlayışıdır (Najimudinova, 2015: 10). Günümüzde her türlü ekonomide ayrımcılık sıkça yaşanmaktadır. Bu anlamda özellikle "cam tavan algısı" olarak isimlendirilen cinsiyet ayrımcılığı algısı tüm toplumlarda varlığını devam ettirmektedir (Gürol, 2000: 18'den; akt; İlter, 2008). Yapılan çoğu araştırmada kadın girişimcilerin iş kurma noktasında yaşadıkları en büyük sorunun toplumsal değer yargıları ve inanışlar olduğu görülmektedir. Eksik bilgi, finansal sorunlar, bürokratik ve hukuki engeller de bu sıralamada önemli yer tutmaktadır. Bilgi eksikliğinin daha çok iş piyasası, ticaret, satın alma, fiyatlama konusunda olduğu görülürken; kadın girişimcilerde ticari zihniyetten çok duygusallığın öne çıktığı söylenebilir. Hukuki ve bürokratik engellemeler arasında ise; işlem sayısının fazlalığı, süresinin uzunluğu, zorunlu bağış ve sık sık mevzuat değişikliği sayılabilir (Tan, 2006: 530'dan; akt., İlter, 2008). Bu engeller karşısında, belli düzeylerde risk faktörü taşıyan piyasaya yönelmek, kadınlar için çok daha riskli olmaktadır (Ertürk, 1993: 43). Öte yandan örgütlenme sorunları da sıklıkla karşılaştıkları engeller arasındadır (Keskin, 2014).

Türkiye'de yapılan araştırmalar kadın girişimcilerin, yukarıda yer alan engellerin yanı sıra iktisadi teşviklere ulaşmada ve güvenilirlik sağlamak konusunda erkek girişimcilerden çok daha fazla çaba göstermek zorunda kaldıklarını ve kişisel özgürlüklerini kullanabilme ihtiyaçlarının arttığını göstermektedir (Kutaniş ve Hancı, 2004: 458). Kadın girişimcilerin aile-iş yaşam dengesini yürütebilmelerini sağlayacak desteklerinin olmaması önemli başka bir sorundur. Özellikle birçok araştırmacı tarafından üzerinde durulan nokta, kadınların aile ve özel yaşamları arasındaki dengeyi koruma çabalarının işletme performansı üzerinde olumsuz etki oluşturduğudur. Kadın girişimciler için her zaman aile önce gelmektedir. Erkekler zamanlarının çoğunu işle ilgili konulara harcayabilirken kadınlar her zaman aile ve işleri arasında dengeli yaşamaya gayret etmektedirler (Alpşahin, 2011: 139).

Minniti ve Arenius (2003); 37 ülkede gerçekleştirdikleri araştırmada, kadın girişimciliğe etki eden faktörler olarak; demografik çevre ve aile yapısı, eğitim seviyesi, sosyo-ekonomik çevre, ülkelerin işgücü ve istihdam düzeyi ve örgütsel biçimleri belirlemişlerdir (Soysal, 2010: 77).

Weiler ve Bernasek (2001: 87) kadın girişimciliğin gelişmesinin önündeki en önemli iki engeli şu şekilde açıklamaktadır:

(i) Cinsiyet ayrımcılığının azalmasına rağmen, eskiden beri süregelen erkek işbirliğinin iş alımlarında halen devam etmesi,

(ii) Kadınların girişimci işletmelerinin erkek girişimcilere göre daha zayıf bir biçimde işlemesi. Bunda temel nedenlerden biri, mevcut işletme anlayışındaki genel ve yakın çevre unsurlarının erkek baskın sistemlerden oluşması ve bunun da finans bulma sorunu olarak ortaya çıkmasıdır.

Finansal engeller kadın girişimciler için erkek girişimcilere göre çok daha ciddi sorun olmaktadır. Finansal engellere dair temel sebepler aşağıda yer almaktadır (Arıkan, 2016: 144):

(i) Finansal güvenilirliklerini belgeleyecek finansal kayıtları olmadığından kadın girişimciler finans kuruluşlarıyla güçlükler yaşamaktadırlar. Finans kuruluşları iş tecrübesi, pazar şartları, üretilecek ürün veya servisin yapısı gibi konularla ilgilenmektedir. Ancak kadın girişimcilerin bu konularda bilgi eksiklerinin olması nedeniyle genellikle eşlerinin ve iş ortaklarının maddi desteğini almak veya şahsi birikimlerini kullanmak mecburiyetinde kalmaktadırlar.

(ii) Kadın girişimcilerin finans yönetimiyle ilgili yeterli tecrübelerinin olmaması güçlükler doğurmaktadır.

(iii) Kadın girişimcilerin sınırlı sosyal sermayesinin olması yaşanılan bir diğer güçlüktür. Kadınların girişimcilerin sosyal sermayeleri sadece yakın arkadaş, eş ve aile fertlerinden oluşmaktadır.

(iv) Kadın girişimciler finans kurumlarıyla ilişkilerinde cinsiyet temelli önyargı ve ayrımcılık mağduriyeti yaşamaktadırlar. Yapılan bir araştırmada; finansman kuruluşlarının kredi amacı ile başvuran girişimci kadınlara, erkeklere olduğu kadar sıcak bakmadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Soysal, 2010).

Kadın girişimcilerin önünde engel olarak yer alan çok sayıda makro ve mikro seviyedeki sorun dolayısıyla (Karadal ve Kaygın, 2013, s.135'den akt., Börü, 2014) kadınların öğrenilmiş çaresizlik açısından çok daha fazla etkileneceği ve girişimsel faaliyetler açısından engelleneceği öngörülmektedir (Börü, 2014: 3).

2. VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada, birincil veri toplama tekniklerinden biri olan mülakat metodu seçilmiştir. Mülakat metodu biçimsel, yarı biçimsel ve biçimsel olmayan mülakat diye üç gruba

ayrılmaktadır (Yıldırım, 2017). Bunlar arasında yer alan, bazı temel soruların önceden hazırlandığı ve ayrıyeten mülakat sırasında ek soruların sorulma esnekliğini de sağlayan yarı biçimsel mülakat tekniği kullanılmıştır. Literatürde yer alan çalışmalar incelenerek temel sorular hazırlanmıştır. Ayrıca mülakat sırasında kendiliğinden gelişen sorular da olmuştur. Mülakat süresince ses kaydı alınmış ve detaylı notlar tutulmuştur. Konya ili merkez ilçelerinde faaliyet gösteren işletmeye sahip iki kadın girişimcinin durum analizi araştırma konusu olarak ele alınmıştır. Böylelikle hem iki kadın girişimciye hem de her iki işletmeye ait tüm bilgileri irdeleme fırsatı bulunmuştur. Elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3 olarak sunulmuştur.

Tablo 1. Her İki İşletmeye İlişkin Genel Bilgiler

İşletmenin Adı	**Mürüvvet Uğur Ebrar Unlu Lezzetler**	**Madenci Nalan Pasta Börek ve Ev Yemekleri**
Faaliyet Gösterdiği Sektör	Gıda (Unlu Lezzet Ev yemekleri)	Gıda (Unlu Lezzet Ev yemekleri)
Kuruluş Yılı	2007	2003
Kuruluş Yeri	Konya/ Selçuklu	Konya/ Meram
Hukuki Yapısı	Orta Ölçekli Aile İşletmesi	Küçük Ölçekli Aile İşletmesi
Çalışan Sayısı	75 çalışan+6 stajyer	18 çalışan +3 stajyer
Aile Üyesi İşletmede Çalışan:	6 kişi (kendisi, eşi, üç oğlu ve gelini) (1.-2. Kuşak bir arada) • Oğlu iktisat mezunu • İkiz erkek çocuklar hukuk mezunu • Gelin çevre mühendisi • Kendisi: imalathane ve malzeme alımında • Büyük oğlu pazarlama, iç dekorasyon, tasarımda • Gelin: Kafede • İkizler: Meram şube ve imalathanede • Eşi: finans, ödemeler kısmında	Kendisi (eşi sadece alışverişi yapıyor) yer alıyor.
İşletme kurulumu ve geliştirme sürecinde Kosgeb vb. destek alınmış mıdır?	Geri ödemeli kredi alıyor.	KOSGEB Cansuyu adlı 30000 tl geri ödemeli kredi alıyor.

Tablo 2.Görüşme Yapılan Kişiler Hakkında Demografik Bilgiler

Kişinin Adı	**Mürüvvet UĞUR**	**Nalan MADENCİ**
Kişinin Yaşı	49	50
Doğum Yeri	Konya /Karapınar	Konya /Akşehir
Kişinin Medeni Durumu	Evli	Evli
Kişinin Sahip Olduğu Çocuk Sayısı	3 (Erkek)	2 (Kız-Erkek)
Kişinin Unvanı	Kurucu/ Girişimci	Kurucu/ Girişimci
Kişinin Kurumda Çalışma Süresi	11 yıl	15 yıl
Kişinin Eğitimi	Lise Mezunu	İlkokul Mezunu (ancak halk eğitim kurslarına katılarak nakış öğretmeni olmuş ve bekârken kısa süre öğretmenlik yapmış)
Kişinin Girişimcilik Eğitimi Var mıdır?	Yok	2007 yılında AB projesi kapsamında Esnaf ve Sanatkârlar Odasından haftada 1-2 kere 3 ay boyunca eğitime katılıyor.
Önceki Yıllardaki Mesleği	Ev hanımı	Ev hanımı
Ailenin kaçıncı çocuğu	2.Çocuk (diğer kardeşler Hâkim ve doktor)	Son çocuk (3 ablası var. En büyükleri memur, diğer iki abla ev hanımı)
Anne-babanın eğitim durumu	Lise mezunları	İlkokul mezunları
Anne-babanın mesleği	Anne ev hanımı, baba Milli Eğitim'de memur	Anne mahalle terzisi, baba inşaat çalışanı
Ailenin sosyo-ekonomik durumu	Orta gelirli bir ailede büyüyor.	Orta gelirli bir ailede büyüyor.

Tablo 3.Görüşme Yapılan Kişilerin Girişimcilik Hakkında Bilgileri

	Mürüvvet UĞUR	**Nalan MADENCİ**
Siz yetişirken etrafınızda kendinize rol modeli olarak aldığınız bir girişimci var mıydı?	ANNE rol model oluyor.	ANNE rol model oluyor.
Ailenizde girişimciler var mı, yoksa ilk deneme sizinki mi?	Anne, evde yorgan dikiyor, beyaz iş yapıyor, kazandığı parayla çocuklara kıyafet alıyor.	Anne mahalle terzisi, kazandığı parayı çocuklara ve ev ihtiyaçlarına harcıyor.
Kendi işinizi kurmadan önce satış ve pazarlama alanında bir deneyiminiz oldu mu?	Pazarda mefruşat, pasta börek, sarma satışı ilk deneyimi oluyor.	Evde başkalarına sipariş üzerine nakış işleri yapıyor. Ayrıca ip vb. satışı yapıyor.
Girişimci olmaya ne zaman karar verdiniz? **Sizi buna yönlendiren faktörler nelerdi?**	1-Eşi dışarda çalışmasına izin vermiyor, sanayide tasarım yardımcılığı teklif ediliyor, bir gün çalışıp kendisi ayrılıyor. Model ve desen çizme, dikiş, nakış vb. kurslara katılmış. Almış olduğu eğitimler üzerine çeyizle ilgili bir iş yeri açmayı düşünürken sitesinin içinde yer alan unlu mamullerine kapanmasını bir fırsat olarak algılıyor ve ona yöneliyor. 2-Diğer yandan ikiz çocukları var. Uzun zamandır evde kaldığı için evden çıkıp rahatlamak istiyor.	1-Eşi dışarda çalışmasına izin vermiyor. Ancak aldıkları kooperatif ev taksitleri ve ilk çocuğunun sağlık masraflarından dolayı eşinin maaşı zor yetmeye başlıyor. 2-Kızı okul dönemine gelince sağlığı sebebiyle özel okulda okumak zorunda kalıyor. Bu durum maddi yönde daha da zorluk getiriyor. 3- Her gün 08:00-16:00 arası üç yıl boyunca felçli annesine bakıyor.

	3-16 yaşındaki oğluyla karar veriyorlar. Eşinin ise başarısız olacağı düşüncesi ve bir daha da çalışmak istemesin diye izin verdiğini hissettiğini belirtiyor.	Annesini kaybedince arayış içerisine giriyor. 4- Zaman içinde kendiliğinden oluşuyor. Öte yandan ikna kabiliyeti ve iletişimi iyi olduğu için arkadaş grubunda ya da girdiği başka ortamlarda hep lider konumuna geliyor. Herkes ona güveniyor.
Karşınıza nasıl bir fırsat çıktı? Bu fırsatla neyin veya kimin sayesinde karşılaştınız? Bir fırsat olduğunu nasıl anladınız?	Yaşadıkları site içindeki unlu mamullerin işini kötü yapması sonucu kapanarak devren satılık oluşu karşısına fırsat olarak çıkıyor. 21 m^2lik bir dükkânda, Anadolu Unlu Mamullerin şubesi olarak işe başlıyor. İlk başlarda sadece alıp satarak aracı rolü üstleniyor. Çevrede benzer bir iş yerinin bulunmaması ve site için ihtiyaç olması işini kolaylaştırıyor.	Eşinin şehir dışı görevleri olduğu zamanlarda evde börek, mantı ve baklava yapıp satmaya başlıyor. Eşinin 35 günlük görevi sırasında kırka yakın müşterisi oluyor. Bu sırada mahallede bulunan börek ve mantı evi birkaç kez kendisinden şikâyetçi oluyor. Son şikâyetinde ise artık 700 müşterisi bulunuyor. Şikayet sonucu kusur olmadığı ama artık bir işletme açması gerektiği söyleniyor. Ertesi gün işletme açmak için harekete geçiyor.
Eşiniz ya da aileniz size destek oldu mu?	Eşi ve oğlu destek oluyor. Eşinin ailesi küçümseyip eleştirirken kendi ailesi ise destek oluyor.	Eşi başta engel olmak istiyor. Ama 4 günlük emek sonrasında elde ettiği parayı görünce (maaşının yarısına yakın bir para) pes ediyor.
İşinizi kurarken amaçlarınız nelerdi? Maddi amaçlarınız nelerdi?	Kendi için bir şeyler yapmak, evden dışarı çıkmak, üretmek ve müşterinin ihtiyacını gidermek amaçları oluyor. "Başarmak" ise temel amacı oluyor.	Her şeyden önce eşine lezzetli yemek ve pasta yaptığını ispat etmek amacı, diğer yandan başarma arzusu, başkalarının işvereni olma ve ihtiyaç sahiplerine yardımcı olma hedefleri yer alıyor. Kızının okul masraflarını karşılama maddi amacı oluyor.
İşinizi kurarken bir iş planınız var mıydı? Bu planınıza uygun davrandınız mı?	Plansız bir girişim oluyor. Tecrübesizlik her noktada karşısına çıkıyor, ama genel olarak yavaş yavaş risk almadan her adımını hesap ederek büyüyor, garantici bir tutum sergiliyor.	İşletmeyi kurmadan önce aldığı eğitimler sayesinde bir iş planına sahip oluyor. Ancak verilen eğitimlerin geçerlilik payının düşük olduğunu tecrübe ettiğini savunuyor.
İşinizi kurarken ne kadar sermayeniz vardı? Sermayenizin kaynağı neydi? Girişimciliğinizin ilk yılları nasıl geçti? Ne gibi sıkıntılar çektiniz.	3000 tl ile kuruluyor. İlk dönemler al sat ve ay sonunda taksitli borçları kapat şeklinde yürütülüyor işler. Finans kaynağı noktasında oldukça zorluk yaşıyor. Daha sonra büyümek için tarla satıyor.	2000 tl ile kuruluyor. Evde yap sat mantığı ile biriktirdiği para ile harekete geçiyor. Ancak bu para muhasebe, kira ve elektrik-su giderlerini ancak karşılıyor. Her üretip sattığı ürünün getirisiyle işyerine yeni bir şeyler alınıyor. Sonrasında kredi çekiliyor ve bunun için ev ipotek ediliyor.
Günde kaç saat çalışıyorsunuz? Bu çalışma süresi yıllar içinde değişti mi? **İşiniz hayatınızda ne kadar yer kaplıyor? İş hayatı özel**	İlk başladığı zamanlarda 6.45 giriş 23-24.00 çıkışken şimdilerde 7.30-8.00 giriş, 21.30-22.00 eve dönüş (yedi gün). Bayramlarda çalışmıyor ve bir de üç gün kaplıca tatili yapıyor. İş ve özel hayat dengesini ilk başta kuramıyor ve çok sorun yaşanıyor. Ancak	İlk zamanlarda 13-14 saat çalışmış. Gece en fazla uyuduğu saat 3 saat olmuş. Artık haftanın 6 günü 10-12 saat çalışıyor. Bayramlarda tatil yapıyor. Tatil zamanları yıllardır değişiklik göstermiyor.

hayat dengesi konusunda ne düşünüyorsunuz?	zamanla ev halkı durumu kabullenip düzene uymak zorunda kalıyorlar. Ev içinde kendi işlerini kendileri yapmaya başlıyorlar.	Oldukça çok zaman kaplıyor. İş ve özel hayat dengesini ilk başta kuramıyor ve çok sorun yaşanıyor. Ancak zamanla ev halkı durumu kabullenip düzene uymak zorunda kalıyorlar.
Girişimcilik sürecinizde ne tür problemlerle karşılaştınız ve bunları nasıl çözdünüz?	Emredememek, insanları tanımamak, satışı bilmemek, insanlarla samimi ilişki kurmak, hayır demeyi bilmemek (son iki senedir aştığını söylüyor). Tecrübe ederek ve hatalarından ders çıkararak öğreniyor.	Kalifiyeli eleman bulma, kaliteli ve çeşitli ham madde ve yardımcı malzeme bulma noktasında sorunlar yaşıyor. Çalışanların etik dışı işten ayrılma biçimlerinin verdiği sıkıntılar yaşanıyor. Tecrübe ederek ve hatalarından ders çıkararak öğreniyor.
Ne zaman pozitif nakit akışı sağlandı?	5 sene sonra	3 sene sonra
İş yaşamında kadın olarak bulunmanın zorlukları sizce nelerdir?	Bu sektörde kadın olmakla ilgili bir zorlukla karşılaşmıyor, aksine avantajlı tarafları olduğundan bahsediyor, kadın olmanın güven verdiğini, bu işi temiz- titiz yapacağınıza inanıldığını söylüyor.	Muhasebe, hukuki konular vb. konularda bilgisiz olmanın sorunlar yaşattığını söylüyor.
Dışarıdan destek aldınız mı?	Muhasebede destek alıyor. Sonrasında ise eşi emekli olunca o bu görevi devralıyor.	Muhasebede destek alıyor.
Doğru insanları işe almakla ilgili neler söyleyebilirsiniz? Sizin bu konuda ne gibi olumlu ya da olumsuz tecrübeleriniz oldu?	Çalışanların kalifiyeli eleman olmaları, ekip çalışmasına uyumlu olmaları ve ahlaki değerler gerekli ögeler olarak belirleniyor. Çalışanlar arasında çatışmaların yaşanmamasına önem veriliyor. Çalışanlarla samimi ilişkiler kuruluyor ancak mesafe koymanın gerekli olduğu tecrübe ile öğreniliyor.	Özellikle de erkek çalışan almanın yaptığı en büyük hata olduğunu, bayan çalışanlara emirler verdiklerini ve pis çalıştıklarını düşünüyor. Şimdiden sonrasında asla erkek çalışan almayacağını söylüyor.
Geleceğe yönelik hayalleriniz nelerdir? İşinizi büyütmek konusunda ne düşünüyorsunuz? Bu konuda kendi enerjinizi ve motivasyonunuzu nasıl değerlendirirsiniz?	Kadıköy'de butik bir mekân açmak, imalathanede ev hanımlarına ya da öğrencilere eğitim vermek hayalleri arasında yer alıyor. Enerjisi yüksek, çalışkan, azimli, tatilde işi özlüyor, çalışanlarını çok seviyor, müşterileriyle bağları kuvvetli, üretmek başarmak motive ediyor.	100 kadın çalışanı olması en büyük hayali. Ancak kalifiyeli ve işini seven çalışan bulma sıkıntısından dolayı büyüyemiyor. Şube açma gibi bir düşüncesi bulunmuyor. Tek işletme olarak alan ve çalışan arttırma hayali bulunuyor. Araştırmayı seviyor, yenilikçi, çalışkan, sabırlı ve en önemlisi güler yüzlü…
Tecrübelerinizden hareketle başarılı girişimciliğin en kritik unsurları nelerdir?	Çalışmak, azimli olmak, kritik faktörler olarak düşünülüyor.	Azim, güvenirlik, hijyen, kalite, yenilikçilik kritik faktörler olarak düşünülüyor.
İşinizi tekrar kurma fırsatı ile karşılaşsaydınız, neleri farklı yapardınız?	Daha profesyonelce, yeterli malzeme, teçhizat, sermaye ile zaman kaybı yaşanmadan büyüyebileceğini ancak o takdirde kıymetini bilmeyeceğini belirtiyor. Güçlü bir sermaye, iyi bir alt yapı, işi bilmek gerektiğini, tamamen elemana bağlı kalındığında istismar edilebileceğini söylüyor.	Aynen yapacağını sadece finans bulma konusunda yaşadıkları sıkıntıların yaşanmamasını isteyebileceğini belirtiyor.

Sizi bir girişimci olarak en çok motive eden faktörler neler?	Elemanlarını sevmesi, ekip olarak çalışmadan zevk alması, müşterilerin takdir etmesi, ürünlerinin beğenilmesi...	Eşine kendini ispat etmiş olması, çok iyi bir sosyal sermayeye sahip oluşu…
Sizce kimler girişimci olmalılar, kimler ise girişimcilikten tamamen uzak durmalılar?	Çalışmayı sevmeyen, insana nasıl davranacağını bilmeyenlerin bu işten uzak durmaları gerektiğine inanıyor. Eleştiriye açık olunması gerektiğini ve hoşgörünün esas olduğunu savunuyor.	Çalışmayı sevmeyen, güler yüzlü olmayan, müşteri ve diğer çalışanlarla iletişim kuramayan kişilerin bu işten uzak durmaları gerektiğine inanıyor. Sabırlı olan ve araştıran kişilerin başarılı olacağına inanıyor.
Bir girişimci adayı için 3 tavsiyeniz nelerdir?	Anladıkları işi yapsınlar. Yapacakları işi hakkıyla yapsınlar. Yeniliğe açık, araştırmacı olsunlar.	Severek çalışsınlar ve güler yüzlü olsunlar. Müşteriyi kırmasınlar. Araştırmacı ve yenilikçi olsunlar.

3. SONUÇ

Dünya ekonomisinde önemli bir yer tutan girişimcilik ülkemiz açısından da büyük öneme sahiptir. Pek çok destek sunulmasına rağmen girişimcilik oranları halen istenilen seviyelere ulaşamamıştır. Özellikle ülkemiz başarılı kadın girişimci oranlarına bakıldığında oldukça geride kalmaktadır. Bu amaçla Konya ili merkezinde faaliyet gösteren başarılı iki kadın girişimcinin durum analizi araştırma konusu olarak ele alınmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile bilgiler alınarak tablolar hazırlanmıştır.

Elde edilen bilgilere göre her iki girişimci de gıda sektöründe faaliyet göstermektedir. Her iki girişimci de işe atılmadan önceki dönemde ev hanımı ve hemen hemen aynı yaşlarda ve annelerini rol model alarak girişimci olmuşlardır. Yine her iki girişimcilik örneğinde de eşler ilk başta destek olmamışlardır. Hatta işi başaramayıp eve dönecekleri düşüncesi ile hanımlarına onay vermişlerdir. Bu kararda ataerkil aile yapısının rolü de bulunmaktadır. İki kadın girişimci de gerek maddi ihtiyaçlar gerekse bağımsızlık, başarılı olma isteği vb. sebeplerle girişimciliğe yönelmişlerdir. İşletme kurmadan önceki süreçte ip, kazak, tişört, börek, pasta vb. satış işlerinde bulunmuşlar ve çevrelerinde bulunan kişiler üzerinde güven geliştirmişlerdir. Esasında bu şekilde sosyal sermayelerini genişletmişlerdir. Küçük sermayelerle ve az risk üslenerek işe başlamış ve küçük küçük adımlarla büyüme stratejisi izlemişlerdir. İlk dönemlerde çok yoğun ve uzun saatler çalışmaları sebebiyle iş-yaşam dengesini kurmakta sorunlar yaşamış ancak zaman içerisinde ev halkı durumu kabullenip düzene uyum sağlamak zorunda kalmışlardır. Burada yine toplumun beklediği rollerin baskısı gözlenmektedir. Her iki girişimci de kalifiye ve güvenilir çalışan bulma noktasında sorun yaşadıklarını belirtmektedirler. Ayrıca patron yönetici olarak çalışanlarla doğru iletişim kurma hususunda sorun yaşadıklarını ve güvenlerinin farklı zamanlarda farklı çalışanlarca suiistimal edildiğini düşünmektedirler. Patron yönetici olarak işi bilmeden yol alınamayacağını savunmaktadırlar. Her iki kadın girişimci de KOSGEB desteklerini ve alınan eğitimleri yetersiz ve istenilen şartları abartılı bulmaktadır. Başarılı girişimcilik için azimli olmak, güvenirlik, kaliteden taviz vermeme, yenilikçilik vb. unsurların önemine inanmaktadırlar. Her iki girişimcinin yaşadığı en temel sorun finansal kaynak bulma olmuş ve zaman zaman kredi kullanma yolunu tercih etmişlerdir. Çalışmayı sevmeyen, insana nasıl davranacağını bilmeyenlerin bu işten uzak durmalarının daha doğru olacağını, girişimcinin eleştiriye açık olması gerektiğini ve hoşgörünün esas olduğunu vurgulamaktadırlar.

Kadın girişimci oranlarının dünya sıralamasında arzu edilen yeri alabilmesi için, işletme kurma prosedürleri kolaylaşmalı, KOSGEB vb. kurumların girişimcileri destekleme politikalarını daha rasyonel bir şekilde revize etmeleri gerekmektedir. Girişimci olmayı düşünen kadınlara; az sermayeyle işe başlamanın mümkün olduğu ancak girilen sektörü iyi bilmeleri gerektiği, birden kar edip büyümeyi hayal etmek yerine sebat ederek, sabrederek, azmederek, çalışarak zamanla büyümenin gerçekleşeceği, bu süreçte beşeri ilişkilerin çok önemli olduğu, kaliteden asla taviz vermemeleri, yenilik ve markalaşmaya önem vermeleri gerektiği önerilebilir.

İleride başka sektörlerde iş kuran kadın girişimcilerle mülakat yapılarak çalışmanın çerçevesi daha genişletilebilir. Hatta farklı sorular ve analizlerle bu kadın girişimciler arası karşılaştırma yapılarak literatüre katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Alpşahin, U. (2011). Kadın girişimcilerin başarı faktörleri: farklılık yaratan stratejilerin çözümlenmesi, (yayımlanmamış Doktora tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Araz Takay B., Kalemci Tüzün İ., Kıral S., Çiftçi S., Batum U. (2014). Ankara'da kadın girişimciliği: örnekler ve yol haritası, Ekim 2014 Araştırmalar serisi -2 Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara.

Arıkan C. (2016). Kadın girişimcilikte başarı ve başarıyı etkileyen faktörler: bursa örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 14(3): 138-156.

Bedük A. Eryeşil K. ve Oğuz H. (2016). Kadın ve erkek girişimcilerin algılama farklılıkları, *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 19(41): 1-15.

Bozkurt Ö. Ç., Kalkan A., Koyuncu O. ve Alparslan A. M. (2012). "Türkiye'de girişimciliğin gelişimi: girişimciler üzerinde nitel bir araştırma" *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/1, (15): 229-247.

Börü, D. (2014). Girişimcilik, kadınlar ve öğrenilmiş çaresizlik olgusu, içinde Himmet Karadal (Eds.), Girişimcilik (s.1-8). İstanbul: Beta Yayınları.

Çöğürcü, İ. (2016). İktisadi doktrinlerde geçmişten günümüze girişimciliğin önemi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35): 65-80.

Dumlu, S. (2018). "Toplumsal cinsiyet eşitliği sorununda ne durumdayız?", *Harvard Business Review,* Kasım: 100-108.

Ecevit, Y. (1993). "Kadın girişimciliğinin yaygınlaşmasına yönelik bir model önerisi", Kadın girişimciliği özendirme ve destekleme paneli, Ankara: Devlet Bakanlığı Kadın Ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Eğitim Serisi Yayın No:74.

Erkut, E. (2017). "Üniversiteler Girişimci Yetiştirebilir mi?", *Harvard Business Review*, Ağustos-Eylül, s.79-89.

Ertürk Y. (1993). "Girişimcilikte örgütlü dayanışma yaklaşımı, Kadın girişimciliği özendirme ve destekleme paneli, Ankara: Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Eğitim Serisi Yayın No: 74, 43-48.

Güney, S. (2006). Kadın girişimciliğine genel bir bakış, *ÇOMÜ Dergileri Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(1):25-43.

İlter, B. (2008). Girişimcilik sürecinde kadın girişimcilerin karşılaştıkları sorunların analizi: kagider örneği (yayımlanmamış doktora tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Karadal, H. ve Kaygın, E. (2013). Kadın girişimciliği, Himmet Karadal (Eds.), Girişimcilik (s.127-140). İstanbul: Beta Yayınları.

Keskin, S. (2014). Türkiye'de kadın girişimcilerin durumu, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), 71-94.

Kurt, M. Ağca, V. ve. Erdoğan, S. (2006). Afyonkarahisar ili girişimcilik performansının coğrafi bilgi sistemleri ile analizi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 97-114.

Kutaniş, R. Ö. ve Hancı, A. (2004). Kadın girişimcilerin kişisel özgürlük algılamaları, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 25-26 Kasım 2004, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 457-464.

Küçükaltan D.(2009). "Genel bir yaklaşımla girişimcilik", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Girişimcilik Gündemi, 4(1), 21-28.

Najimudinova S. (2015). Kırgızistan' da kadın girişimciliği: durum analizi ve perspektifleri, *Sosyoekonomi*, 23(24), 7-22.

Onay Özkaya M. ve Geyikçi S. (2009). "Kadın girişimcilere yönelik "strateji geliştirmede" yerel yönetimlerle işbirliği içinde olmak, mümkün mü?", Sakarya Üniversitesi Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi, Kongre Bildirileri, 240-246.

Savrul, B. ve Akyüz, D. (2016). Türkiye ekonomisinde kadın girişimcilerin mevcut durumu ve geliştirilmesine yönelik çözüm önerileri, *ÇOMÜ Dergileri Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,* 11(1),165-185.

Soysal A. (2010). Kadın girişimcilerin özellikleri, karşılaştıkları sorunlar ve iş kuracak kadınlara öneriler: Kahramanmaraş ilinde bir araştırma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 71-95.

Tamer, G. (2013). "Dünya'ya kıyasla Türkiye'de kadın girişimciliği", Women's entrepreneurship in turkey compared to the world, *International Conference On Eurasian Economies*, 649-656.

Weiler, S., ve Bernasek, A. (2001). Dodging the glass ceiling? Networks and the new wave of women entrepreneurs, *The Social Science Journal*, 38(1), 85-103.

Yıldırım, İ. E. (2017). İstatistiksel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/turkiyede-girisimcilik-ve-kadin/1970

http://www.dogrulukpayi.com/bulten/2018-de-kadin-istatistikleri

http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=276931

İLK HALKA ARZLARDA DÜŞÜK FİYATLANDIRMA ANOMALİSİ: BİST YILDIZ ENDEKSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Doç. Dr. Fatih KONAK
Hitit Üniversitesi / İİBF İşletme Bölümü
fatihkonak@hitit.edu.tr

Sevim ERGENOĞLU
Hitit Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD
sevim.erg06@hotmail.com

ÖZET: İşletmelerin yaşam döngüsü içerinde, büyüme arzusu veya varolan faaliyetleri için finansman çeşitliliğine gidilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu perspektifte, yabancı kaynak kullanımı ve içsel kaynakları ile işletmelerin fon ihtiyaçlarının giderilmesi sağlanabilir. Finansal piyasalarda fiyat hareketlerinin tahmini üzerine geliştirilen Etkin Piyasalar Hipotezine göre, piyasa mekanizması içerisinde fiyatlar rassal olarak oluşmakta dolayısıyla, farklı bilgi setleriyle ortalama üzerinde getiri elde etme imkanı bulunmamaktadır. Diğer taraftan, piyasa anomalisi olarak karşımıza çıkan tahmin edilebilir trendler veya fiyat adımları Davranışsal Finans olgusunun yaygın bir şekilde irdelenmesine neden olmuştur. Hisselerin borsada ilk defa ihraç sürecinde beklenenden düşük fiyatlanması olarak değerlendirilen, İlk Halka Arzda Düşük Fiyat Anomalisi çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın amacı Borsa İstanbul Yıldız Endeksi'nde işlem gören 54 şirket için ilk defa halka arzda düşük fiyat anomalisinin Olay Çalışması (Event Study) yöntemiyle tespit edilmesidir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda, BIST Yıldız Endeksi'nin yarı-güçlü formda piyasa etkinliği sınanırken, kullanılan veri seti ve yöntem kısıtında piyasa katılımcıları için tahmin edilebilir olası fiyat hareketleri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: İlk Halka Arzda Düşük Fiyat Anomalisi, BIST Yıldız Endeksi

Jel Kod: G14, G41

INITIAL PUBLIC OFFERINGS ANOMALY: EMPRICAL EVIDENCE FROM BIST STARS INDEX

ABSTRACT: It is of great importance for businesses to seek diversification for their desire for growth or their existing activities within the lifecycle of enterprises. In this perspective, the funding needs of enterprises can be eliminated through the use of debt and internal resources. According to the Efficient Market Hypothesis, which is developed on the forecast of price movements in financial markets, The prices within the market mechanism is random, therefore, there is no possibility to obtain returns on average with different sets of information. On the other hand, predictable trends or similar behaviors that have emerged as market anomalies have led to widespread investigation of Behavioral Finance phenomenon. the initial public offerings (IPO) anomaly which is considered as underpricing of shares at fist isuance process is the focus of our study. In this context, the aim of the study is to determine possible IPO anomaly of the 54 companies listed in the Borsa İstanbul Stars Index by employing the Event Study methodolgy. As a result of the analysis, while the BIST Stars Index is tested in semi-strong form market efficiency, predictable price movements are introduced for market participants in the data set and method constrains.

Key Words: Initial Public Offerings Anomaly, BIST Stars Index

Jel Codes: G14, G41

GİRİŞ

İşletmeler her zaman daha çok büyümek ve daha çok üretim yaparak kendilerini piyasada daha değerli hale getirme eğilimindedir. İşletmeler büyümek istedikçe kapasitelerini artırmaya ve böylece de daha fazla üretim yapmaya çalışmaktadırlar. Ancak işletmeler belirli bir sermaye ile kuruldukları için her ne kadar kapasite artırma isteğinde olursa olsunlar sermayelerinin yettiği kadar işlemde bulunabileceklerdir. Böylece işletmeler için yeni yeni alternatifler doğmaktadır. Eğer işletmeler ellerindeki sermaye yeterli değilse ve kapasitelerini de artırmayı bir amaç haline getirdilerse, bazı finansman yollarına başvuracaklardır. Bu yollardan birisi borç ile finansman iken diğeri öz sermaye ile finansman olmaktadır. Borç ile finansman sağlandığı takdirde, borcun vadesi sonunda anapara ve katlanılan faiz ile birlikte bu borcu kapatabilir fakat öz sermaye ile finansman yoluyla yeni sermaye payları ihraç edilmekte, bunlar halka arz edilerek veya edilmeksizin satılmaktadır. Burada çalışmamızın temel konusu olan halka arz edilme devreye girmektedir.

Hakla arz, en çok bilinen tanımıyla işletmelerin sermayelerini temsil eden değerli kağıtların, borsa kanalı ile şirketin sermaye paylarını temsil eden bu değerli kağıtları almak isteyen yatırımcılara satılması eylemidir. Sermaye paylarını almak isteyenlerin yani yatırımcıların, şirketlerin sermaye paylarını almak istemeleri altında o şirkete olan güven, şirketin gidişatının iyi olması ve olacağı yönünde bazı tahminler ve göstergelere dayanan bazı sebepler yatmaktadır. Yatırımcılar hisseleri en temel amaç olan kar elde etmek veya fiyat hareketlerinden yararlanmak için alma isteğiyle hareket etmektedirler. Bu davranış geleneksel finans sistemindeki temel varsayım olmakla beraber gelişen piyasalar ve işlem hacmi nedeniyle kişiler kendilerini daha kazançlı işler yapma yolunda spekülatif hareketler yapmaya doğru da yöneltmektedir. Burada ise piyasada, yatırımcıların davranışlarından ve beklentilerden etkilenen işlemler yapılmaya başlanmıştır. Bu işlemlerin başlaması sonucunda da 'Davranışsal Finans' adı altında yatırımcı davranışlarının yatırım yapma üzerine etkileri incelenmeye başlanmıştır. Davranışsal Finans adı altında, piyasanın düzenli bir şekilde işlemesine etki eden ve olağandan sapma adı verilen 'anomaliler' asıl yatırımcı davranışlarını oluşturmaktadır. Bu anomaliler çoğunlukla takvim anomalilerinden oluşmasının yanı sıra ilk halka arza düşük fiyatlandırma anomalisi gibi bazı farklı anomalileri de içermektedir. İlk halka arzda düşük fiyatlandırma anomalisi; işletmelerin ilk defa halka arz etikleri hisse senetlerinin olağandan daha düşük fiyatlanmasını içermektedir. Yatırımcıların, yatırım araçlarına, kendi psikolojik yargılarından hareketle verdikleri kararlara göre bir çok çeşide ayrılmış bu anomalilerde, ilk halka arza düşük fiyat anomalisi Türk literatüründe geniş çaplı bir yer edinememiş ve etkileri açıklanamamıştır.

Çalışmamızda öncelikle halka arz sisteminde kullanılan temel fiyatlandırma değerlerini, geleneksel finans sistemi ve işleyişini, davranışsal finans sistemi ve anomalileri ve son olarak da ilk halka arzda düşük fiyatlandırma anomalisi işlenerek, Borsa İstanbul Yıldız Endeksi'nde bulunan 54 firmanın ilk halka arz esnasında düşük fiyatlandırma anomalisini gösterip göstermediği incelenecektir.

1. ETKİN PİYASALAR HİPOTEZİ VE DAVRANIŞSAL FİNANS

Etkin Piyasalar Hipotezi'ne göre, piyasada bulunan fiyatlar, tüm bilgileri içermektedir. Yani ekstra bir bilgi elde eden yatırımcının normal üstü bir getiriye sahip olması imkansızdır. Piyasadaki fiyatlar, açıklanan bilgiler ışığında rassal olarak dalgalanmaktadır. Piyasalardaki fiyatların bilgilere dayalı geliştiğini iddia eden bu hipoteze göre, piyasada çok fazla alıcı ve satıcı bulunduğu ve piyasadaki işlemcilerin aynı veya benzer bilgilere düşük işlem maliyeti ile ulaştıkları varsayılmaktadır (Çelik ve Taş, 2007:13). Etkin Piyasalar Hipotezi'nden hareketle Fama, piyasaların etkinlik derecesi ile ilgili bazı sınıflandırmalar yaparak üç sınıf içerisinde toplamıştır. Fama'ya göre piyasaların etkinlik dereceler; Zayıf Formda Etkinlik, Yarı-Güçlü Formda Etkinlik ve Güçlü Formda Etkinliktir.

Piyasaların ulaşılan bilgilere göre içerisinde bulunan temel finansal araçları,bunlar arasında en çok tekrar edilen araç hisse senedi olmaktadır, nasıl fiyatlandırıldığını çeşitli yazarlar çeşitli hipotezler oluşturarak açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan en önemlisi olarak aksedilen Etkin Piyasalar Hipotezi altında yer alan üç hipotezin de açıklamaya çalıştığı olgu; bilgilerin tamamen piyasalara ulaştığı ve hisse senetlerinin bu bilgiler ışığında fiyatlandığı olmuştur. Geleneksel Finans Teorisi'ne göre seyir eden fiyatlar, modernleşen finans ile birlikte sadece açıklanan bilgilerden etkilenmekle kalmamış aynı zamanda yatırımcı davranışları da fiyatların oluşumunda önem arz etmeye başlamıştır. Modernleşen finans beraberinde çeşitli finans modellerini de getirmiş fakat bunlar arasında en çok adından söz ettiren Davranışsal Finans modelleri olmuştur.

Geleneksel finans teorisine göre yatırımcılar, rasyonel kararlar alır ve bu doğrultudaki bilgilere göre olarak işlem yaparlar. Fakat piyasaların gelişmesi, yatırımcıların ve işlem hacminin de artmasıyla yatırımcılar kararını maksimum yapma davranışına daha çok yönelmişlerdir. Böylece piyasalar, geleneksel teoriden uzaklaşarak yatırımcıların karalarına göre şekillenmeye başlamıştır. Geleneksel finans teorisinden uzaklaşmasının bir sonucu olarak Davranışsal Finans modelleri ortaya çıkmıştır. Davranışsal finans aslında psikoloji ve finans alalarının birleşiminden meydana gelmiştir ve finans alanında yatırım yapan yatırımcıların davranışlarının yatırım kararlarına nasıl etki ettiğini incelemek amacıyla gelişmiştir.

Hisse senedi fiyatlarının, modern finansın ortaya çıkışıyla birlikte yatırımcı davranışlarından etkilendiğinin anlaşılması sonucu yatırımcıların hangi durumlar altında davranışlarını yönlendirdiğine dair bazı anomaliler geliştirilmiştir. Anomali kelime anlamı olarak 'normalin dışında olan' olarak tanımlanmaktadır. Ekonomide de sözlük anlamı ile bağdaştırılarak olması beklenen rasyonel kararların, insan psikolojisine göre değişkenlik göstererek, yatırımcıların piyasada yaptıkları işlemlerde meydana getirdiği farklılaştırma olarak tanımlanabilir.

İlk halka arzda düşük fiyatlama anomalisi; bir şirketin hisselerini borsada yatırımcılara ilk defa ihraç ettiğinde bu hisselerin beklenenden daha düşük fiyatlanması durumunu ifade etmektedir (Yıldız vd.,2009:30).Buradan hareketle birçok çalışma yapılarak bu anomalinin çıkış noktasının hangi sebeplere dayandığı saptanmak istenmiştir. Yapılan bazı çalışmalarda bu anomalinin Asimetrik Bilgi ile alakalı olabildiği varsayımına ulaşılmıştır. Bu bilgiden hareketle buna sebep olabilecek üç finansal işlemci olan; ihraççı, yatırımcı ve aracı kurum ele alınmıştır.

Bu kurumlardan ihraççı, hisse senetlerinin tercih edilebilirliğini artırmak ve aslında firmasının güçlü temellerle hareket ettiğini göstermek adına hisseleri düşük fiyatlamaktadır. İkinci işlemci olan yatırımcı ise, hisse senetlerinin fiyatlanması hakkında ihraççıya oranla daha fazla bilgi sahibi, tecrübe ve analizlerine dayanarak hareket ediyorsa bilgi asimetrisini ortaya çıkarır ve hisse senetlerine dair talep toplama aşamasında daha düşük fiyatlara yöneltebilir. Diğer bir işlemci olan aracı kurum ise, hisse senetlerini tercih eden kitleyi artırmak ve kendisinin adını duyurmak adına düşük fiyatlanan hisse senetlerini daha çok tercih etmektedir. Bilgi asimetrisinin yanında bu anomaliyi açıklayan farklı çalışmalar olmakla birlikte en çok ilgi çeken etmenler yukarıda sayılanlar olmuştur (Fıratoğlu ve İmişiker,2007:3).

2. LİTERATÜR

Literatürde genelde Türkiye'de bu alanda çok fazla çalışma yapılmamasına rağmen yurt dışı alanlarda bu çalışmaların birçoğuna rastlamak mümkün olmaktadır. Bu çalışmalar genelde kısa dönemli ve uzun dönemli işletme performanslarına yönelik olarak yapılmıştır. Böylece hisse senetlerini ilk halka arz esnasında düşük fiyatlayan işletmelerin kısa ve uzun dönemde performanslarında dair bir farklılığın varlığı saptanmaya çalışılmıştır.

Yıldırım ve Dursun (2016) ilk halka arzlarda düşük fiyat anomalisini test etmek amacıyla, Borsa İstanbul'da 2004-2014 yılları arasında ilk defa halka arz olan 110 firmayı ele almıştır. Çalışmada farklı sektörler ele alınarak ilk defa halka arz edilen hisse senetlerinin halka arz ve aracılık şekilleri gruplar halinde ele alınarak incelenmiştir. Çalışmanın analizinde SPSS ekonometrik analiz programının kullanılmasının yanı sıra firmalara ait bilgiler Finnet, Kamu Aydınlatma Platformu ve Borsa İstanbul'dan edinilmiştir. Çalışmanın sonucunda, veri setinde bulunan bu 110 firmada ilk halka arzda düşük fiyat anomalisinin varlığı tespit edilirken bunun yanında veri setindeki tüm firmaları kapsamamakla düşük fiyat anomalisinin ikinci gün de devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ritter (1991), Birleşik Devletlerde hisseleri ilk defa halka arz edilen 1526 firmanın 1975-1984 yılları arasındaki performanslarını incelemiştir. İlk halka arzların uzun vadeli performanslarını ölçmek için iki yöntem kullanılmıştır. Bunlardan ilki Kümülatif Ortalama Düzeltilmiş Getiriler ve ikincisi ise hem ilk halka arz edilen hisseler hem de birtakım eşleştirme şirketleri için 3 yıllık satın alma ve elde tutma oranları alınmıştır. Çalışmanın örneklemine göre çıkan sonuçlarda ilk defa hisseleri halka arz edilen şirketlerin ilk gün getirileri ile üç yıla kadar olan getirileri birbirlerine uyumlaştırıldığında hisse senedi fiyatlarının beklenenin altında bir performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çakır ve Akkoç (2016), ilk halka arzların kısa dönemli fiyat performanslarını BİST' de yer alan sektörler arası bir karşılaştırma yaparak analiz etmişlerdir. Veri seti olarak 2008-2013 yıllarının alındığı bu çalışmada örneklem olarak BİST' de ilk defa halka arz olan 1212 adet hisse senedi alınmıştır. Bu çalışmanın asıl amacı 2008 küresel finansal krizin varlığı esnasında da ilk halka arda düşük fiyat anomalisinin varlığını sürdürüp sürdürmediğini tespit etmektir. Hisse senetlerinin kısa dönemli getirilerini tespit etmek için Kümülatif Anormal Getiriler yöntemi

kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre ilk halka arzda düşük fiyatlandırmanın varlığı tespit edilmekte birlikte, daha önce yapılan çalışmalarda ulaşılan düşük fiyatlama sonucu anormal ortalama getiri oranlarına kıyasla yeni ulaşılan oranların gittikçe azalmaya başladığı diğer ilgi çekici sonuç olarak tespit edilmiştir.

Yıldırım ve Akkılıç (2017), ilk halka arzlarda optimum fiyatlandırmanın hisse senedi getirisi üzerine yaptıkları çalışmalarında 2014-2016 yılları arasında Borsa İstanbul'da halka açılan 19 şirketi incelemeye tabi tutmuşlardır. Olay Çalışması metodu ile analiz edilen bilgilere göre ilk halka arzlarda düşük fiyatlandırma anomalisinin varlığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu anomalinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülke piyasalarında varlığını daha çok gösterdiği sonucu da belirtilmektedir.

3. METADOLOJİ

Çalışmanın amacı Borsa İstanbul Yıldız Endeksi'nde hisseleri ilk defa halka arz edilen 54 şirketin ilk halka arza düşük fiyatlandırma anomalisi ortaya çıkarıp çıkarmadığına bakılacaktır. Bunun için öncelikle hisse senetlerinin ilk günkü getirilerini tespit etmek gereklidir. Fakat işletmeler ilk defa halka arz olacağı için geçmiş dönem verileri mevcut değildir. Bu nedenle önceki gün verileri olarak ilgili şirketlerin dahil olduğu endeksin verileri analiz kapsamında değerlendirilecektir. Hesaplama periyodu için ise ilk halka arzdan önceki 250 günlük veri hem market portföyü hem de şirketler için dikkate alınacaktır. Çalışmanın genel analizi için Olay Çalışması (Event Study) tekniği kullanılacaktır.

Olay çalışması yöntemi geniş bir çalışma alanında sahiptir. Olayları; olay öncesi, olay anı ve olay sonrası olarak geniş bir perspektiften görmemizi sağlamaktadır. Olay çalışması yöntemi birçok çalışmada ve farklı modellerde kullanılabilmektedir. Fakat olay çalışması yapılırken birbirini izleyen şu dört adım temel olarak kullanılır. Bunlar:

1- Olayın tanımlanması

2- Olay penceresinin (Event Window) tanımlanması

3- Olayın etkilerinin incelenmesi

4- Modelin oluşturulup ortaya çıkan sonuçların değerlendirilmesi. (Sakarya,2011:153)

Bu kapsamda model için uygulanan Event Study (Olay Çalışması) yönteminin aşamaları şu şekildedir:

$$\ln (P_t / P_{(t-1)})$$

Bu aşamada şirketlerin gelirlerinin normal bir dağılım sergilemesini istediğimiz için şirketlerin Doğal Logaritmik Günlük Getirileri hesaplanmıştır. (1)

$$Rt = \alpha t + \beta t * Rm,t$$

Denklemin tahmini getirilerinin hesaplandığı ikinci aşamada market portföyü (R_m) olarak BİST 100 Endeksi alınmıştır. (2)

$$E(R)_t = \alpha + \beta * R_{m,t}$$

Her bir şirket için gerçekleşen getirinin hesaplandığı aşamadır. (3)

$$AR_t = R_t - E(R)_t$$

Tahmini getiriler ve gerçekleşen getiriler hesaplandıktan sonra bunlar arasındaki fark anormal getirileri oluşturur. Anormal getirinin hesaplanışı bu aşamada gösterilmiştir. (4)

$$AAR_t = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N} AR_t$$

Belirli bir zaman aralığındaki anormal getirilerin ortalaması alınarak Ortalama Anormal Getiri'nin oluşturulduğu aşamadır. (5)

$$CAAR_t = \sum_{i=1}^{N} AAR_t$$

Normal üstü getirilerin belirli zaman aralıklarındaki Kümülatif Toplamının elde edildiği Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler bu aşamada hesaplanmaktadır. (6)

Buradan hareketle tahmin penceresinde 250 günlük veri hem market portföyü hem de şirketler için ele alınmıştır. Halka arz sonrası oluşan durum ise Olay Sonrası Pencere aşamasında şirketlerin ilk halka arz sonra 30 günlük verileri dikkate alınarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın hipotezleri:

H_0: *Anormal Getiriler (AR) veya Ortalama Anormal Getiriler (AAR) arasında fark yoktur.*

H_1: *Anormal Getiriler (AR) veya Ortalama Anormal Getiriler (AAR) arasında fark vardır.*

4. ANALİZ ve BULGULAR

Event Study yöntemiyle öncelikle analiz ettiğimiz 54 şirketin ilk halka arz sonrası tahmini değer ve beklenen değer hesaplamalarının farkı alınarak ortaya çıkan Anormal Getiriler, her şirket için toplanıp yine şirket sayısına bölünerek Ortalama Anormal getiriler elde edilmiştir. Buradan hareketle aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Tablo 1: İlk Halka Arz Sonrası AAR Sonuçları

Gün	Std. Sapma	AAR	T-İst.	P-Değ.	Yüzde
0	0,16445	***-0,01247***	-0,07581	***0,060****	26%
1	0,13402	0,04654	0,34724	0,27021	22%
2	0,09427	0,05141	0,54541	0,41224	19%
3	0,14121	0,05992	0,42435	0,32697	19%
4	0,13543	0,02923	0,21581	0,17004	22%
5	0,15054	0,03900	0,25909	0,20343	28%
6	0,14141	0,06529	0,46170	0,35381	15%
7	0,17084	0,03242	0,18977	0,14979	17%
8	0,14589	0,03264	0,22373	0,17617	24%
9	0,15418	***0,00920***	0,05966	***0,047****	26%
10	0,13451	0,04095	0,30440	0,23798	15%
11	0,15845	0,02849	0,17980	0,14201	20%
12	0,12733	0,03237	0,25425	0,19971	19%
13	0,07025	0,02503	0,35635	0,27700	20%
14	0,10144	0,02207	0,21753	0,17137	19%
15	0,09640	0,03458	0,35875	0,27879	17%
16	0,08390	0,03663	0,43652	0,33577	11%
17	0,11015	***0,00980***	0,08895	***0,070****	28%
18	0,06195	0,03048	0,49202	0,37526	17%
19	0,09819	0,06262	0,63777	0,47363	4%
20	0,09321	0,01878	0,20150	0,15892	17%
21	0,06502	0,02612	0,40171	0,31048	24%
22	0,07052	0,03268	0,46340	0,35503	20%
23	0,05595	0,02734	0,48868	0,37291	20%
24	0,08589	0,02630	0,30623	0,23937	19%
25	0,06931	0,04051	0,58448	0,43862	17%
26	0,09469	0,04829	0,50998	0,38782	13%
27	0,10970	0,03003	0,27375	0,21466	15%
28	0,07541	0,03892	0,51616	0,39211	24%
29	0,09031	0,04670	0,51708	0,39275	15%
30	0,07446	0,01975	0,26529	0,20819	20%

*.**.*** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere işletmelerin ortalama anormal getiriler sonuçlarına göre çalışma için önemli olan 0. gün yani ilk hakla arzın yapıldığı gün 9. ve 17. günlerde hisse senetlerinin fiyatlarında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Çalışmanın aşamalarından bir diğeri olan ve belirli gün aralıkları alınarak hesaplanan Kümülatif Ortalama Getiriler hesaplanması sonucu ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 2: İlk Halka Arz Sonrası CAAR Sonuçları

Aralık	Std. Sapma	CAAR	T-İst.	P-Değ.	Negatif CAAR (%)
[0,1]	0,22293	0,03407	0,15283	0,12089	28%
[0,3]	0,20167	0,14541	0,72101	0,52593	11%
[0,5]	0,32884	0,21364	0,64966	0,48128	13%
[0,10]	0,37629	0,39413	1,04740	0,70033	15%
[0,15]	0,39706	0,53667	1,35160	0,81776	6%
[0,20]	0,42314	0,69499	1,64243	0,89358	4%
[0,30]	0,59774	1,03163	1,72589	0,90981	6%

*.**.*** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Kümülatif Ortalama Anormal getiriler tablosu (Tablo 2) ise işletmelerin ilk halka arzı gerçekleştikten sonraki belirli gün aralıklarında oluşan fiyat hareketlerini göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda ise belirli gün aralıkları alındığı zaman fiyatlarda istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir farklılığa rastlanılmamaktadır.

5. SONUÇ

Anomalilerden piyasa için en temel olanlarından birisi ise İlk Halka Arzda Düşük Fiyatlama Anomalisi olmaktadır. Daha birçok anomali bulunmakla birlikte piyasada hisse senetlerinin alınıp satılması, piyasalar için gelişmişlik ve işlem hacmi gibi konularda etkilediği için bu anomali diğerlerine nazaran daha önemlidir. İlk halka arza düşük fiyat anomalisi genellikle ilk defa halka arz edilen hisse senetlerinin olağandan daha düşük fiyatlanması anlamına gelmektedir. Bunun yatırımcı, ihraççı ve ihraca aracılık eden aracı kurum açısından farklı yorumlanması da olası olmaktadır.

Bu bilgilerden hareketle çalışmamızda BİST Yıldız Endeksi'nde ilk defa halka arz edilen 54 şirket için ilk halka arz anomalisinin varlığı test edilmiştir. Şirketlerin önceki gün verileri piyasada bulunmadığı için BİST 100 Endeksi'nden alınan bilgilerle , ilk halka arz öncesi 250 gün çalışma verisi olarak alınmıştır.İlk halka arz sonrası performans ise ilk halka arz sonrası alınan 30 günlük verileriler ile analiz edilmiştir. Alınan verilerden hareketle oluşturulan Ortalama Anormal Getiriler hesaplaması sonucu 0. gün yani hisse senetlerinin halka ilk arz edildiği gün fiyatlandırmada negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki görülmüştür. Bunun anlamı ise halka ilk arz yapıldıktan sonra hisse senetlerinden negatif bir anormal getiri sağlanmıştır. Halka ilk arz sonrası hisse senedi fiyatları düşmüştür. Dolayısıyla ilk hakla arz

esnasında yüksek fiyatlama olgusu kabul edilerek çalışmamız kapsamında H_0 hipotezi reddedilerek H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Anlamlı farklılığın çıktığı 9. ve 17. günlerde ise pozitif ve anlamı bir etkinin görülmesi ise ilk gün yüksek fiyatlanan hisse senetlerinin ilerleyen günlerde normal fiyat seviyesine döndüğünü göstermiştir. Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler hesaplaması sonucu oraya çıkan bilgiler ışığınsa ise hesaplamalarda pozitif sonuçlar çıkmasına istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre alınan veri seti kapsamında Borsa İstanbul Yıldız Endeksi'nde ilk kez halka açılan şirketlerin ilk halka arz esnasında hisse senetleri fiyatlarında ortaya çıkan farklılık ilgili endeksin etkin piyasalar hipotezi kapsamında etkin olmadığı yargısını öne çıkarmıştır. Unutulmamalıdır ki bu iddia kullanılan veri seti ve yöntem kısıtında ortaya çıkmıştır. Kullanılacak olan farklı veri seti ve yöntemlerle sonuçlar farklılık gösterebilir.

KAYNAKÇA

Aksoy, T., Şahin, I., Belirsizlik Altında Karar Alma: Geleneksel ve Modern Yaklaşımlar, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-28.

Çakır. H., Akkoç, S., (2016). İlk Halka Arzların Kısa Dönem Fiyat Performansları: Borsa İstanbul'da Sektörel Karşılaştırmalı Bir Uygulama, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (4), 159-170.

Çelik, T. T., Taş, O., (2007). Etkin Piyasa Hipotezi ve Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasaları, *itüdergisi* ,4(2), 11-22.

Fıratoğlu, B., İmişiker, S., (2007).İlk Halka Arz Sonrası Fiyat Hareketleri ve Fiyat İstikrarı Sağlamaya Yönelik İşlemler, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu, Erişim Tarihi: 03.06.2017, Saati: 23:56.

Ritter, J., R., (1991). The Long-Run Performance Of İnitial Public Offerings, *The Journal Of Finance*, XVI(1), 3-26.

Sakarya, Ş., (2011). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Şirketlerin Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Olay Çalışması (Event Study) Yöntemi ile Analizi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 147–162.

Ünlü U., Yalama, A.,&Yıldız, B., (2009). İlk Halka Arzlarda Uzun Dönem Getirilerinin Tahmini: Yapay Sinir Ağları ile İMKB için Ampirik Bir Çalışma, , *İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 10, 29-47.

Yıldırım, M. E., Akkılıç, H., (2017). Halka İlk Arzlarda Optimum Fiyatlandırmanın Hisse Senetlerinin Getirisi Üzerine Etkisi:2014-2016 Borsa İstanbul Örneği, *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 4(1), 37-47

Yıldırım, D., Dursun, A.,(2016). Borsa İstanbul'daki İlk Halka Arzlarda Düşük Fiyat Anomalisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30 (1), 127-145.

2008 KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN KATILIM BANKALARI ÜZERİNE ETKİSİ

Doç. Dr. Fatih KONAK
Hitit Üniversitesi / İİBF İşletme Bölümü
fatihkonak@hitit.edu.tr

Sevim ERGENOĞLU
Hitit Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD
sevim.erg06@hotmail.com

ÖZET: Finansal sistem içerisinde yatırım yapma isteğinde bulunan piyasa katılımcıları her zaman kendilerine uygun bir yatırım aracı bulma eğiliminde olmuşlardır. Faiz ve benzeri olguların bazı dinlere mensup kişiler (özellikle Müslümanlar) tarafından uygun bir kazanç türü olarak görülmemesinden dolayı, İslami bankacılık ve kullanılan enstrümanlar finansal piyasalarda bir pay elde etmiş ve bu pay gün geçtikçe büyümektedir. Ayrıca, İslami bankacılık kavramı çeşitli ülkelerde farklı isimlerle anılmakla birlikte Türkiye'de Katılım Bankacılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. İslami bankacılığın gelişmesi safhasında derin bir darbe şeklinde nitelendirilebilecek olan 2008 küresel finansal krizinin tüm bankalar ve finans kuruluşları ile birlikte İslami bankacılık sektörünü de etkilediği iddia edilebilir. Bu kapsamda, çalışmanın asıl amacı, 2008 küresel finans krizinin Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankaları üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu doğrultuda, çalışmamızda Aktif Karlılığı ve Özkaynak Karlılığı bağımlı değişkenler olarak ele alınırken, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Toplam Krediler ve Alacaklar/ Toplam Aktifler, Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler, Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri / Toplam Faaliyet Gelirleri , Maddi Duran Aktifler / Toplam Aktifler ve Krizin etkisinin ölçümlenmesine olanak sağlayan kukla değişken bağımsız değişkenlerdir. Uygulanan panel regresyon analizi sonucunda, kriz öncesi, kriz dönemi ve sonrasında Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarında krizin olası etkisi gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankaları, 2008 Küresel Finans Krizi

Jel Kod: G01, G21

THE EFFECT OF 2008 GLOBAL FINANCIAL CRISIS ON PARTICIPATION BANKS

ABSTRACT: Market participants, who are willing to invest in the financial system, have always tended to find a suitable investment instruments. Since interest and similar phenomena are not seen by some religions (especially Muslims) as an appropriate type of gain, Islamic banking and instruments have gained a share in financial markets and this share is growing day by day. In addition, the concept of Islamic banking is called by different names in various countries. In Turkey it operates with the concept of Participation Banking. It can be claimed that the 2008 global financial crisis, which could be characterized as a deep blow in the development of Islamic banking, has affected all the banks and financial institutions as well as the Islamic banking sector. In this context, the prime aim of the research is to determine the effect of 2008 Glabal Financal Crisis on Participation Banks operates in Turkey from 2006 to 2016. Accordingly, in our research, Asset Profitability and Equity Profitability are considered as dependent variables while Gross Domestic Product, Total Loans and Receivables / Total Assets, Liquid Assets / Short Term Liabilities, Net Interest Income After Special Provisions / Total Operating Income, Tangible Fixed Assets / Total Assets and dummy variable that allow the measurement of the effects of the crisis are determined independent variables. As a result of the applied panel regression methodolgy, the potential impact of the 2008 global financial crisis on participation banks operating in Turkey ihas been observed by considering pre-crisis, post-crisis and crisis periods.

Key Words: Participation Banks, 2008 Global Financial Crisis

Jel Codes: G01, G21

GİRİŞ

Dünya üzerinde bulunan her ülkenin, kalkınması ve uluslar arası alanda gücünü kanıtlaması askeri, siyasi ve sosyal etmenlerin yanında ekonomisinin güçlü olmasından geçmektedir. Bir ekonominin güçlü olması ise o ekonomiye duyulan güven ve güvenin sonucunda ortaya çıkan yatırımların gücünden geçmektedir. Bu nedenle ekonomiler güven faktörü üzerine kurulmuş sağlam yapılar olmayı amaçlamaktadır. Fakat her ne kadar güven içerisinde yatırımları kendilerine çekmeye çalışsalar da, ülke ekonomilerinin kırılgan bir yapıya sahip olduğunu da unutmamak gereklidir. Ekonomiler kendi piyasalarına yatırımları çekerken bu yatırımların oluşturduğu bazı riskleri de içine çekmektedir. Bu noktada yatırımları ekonomilerine çekmeyi amaçlayan ülkeler küreselleşme hamlesiyle de karşı karşıya kalmışlardır. Sonuçta ne kadar çok yatırım o kadar güçlü ekonomi anlayışı ekonomileri birbirleri arasında bir yatırım akışına itmiştir.

Türkiye'de küreselleşen ekonominin getirdiği risklerden 2008 yılında etkilenmiştir. Her ne kadar bu riskin ülke ekonomisini teğet geçtiği söylense de ekonominin durumuna bakıldığı zaman etkilerinin ileriki yıllarda da devam ettiği görülmüştür. Türkiye'de, bankacılık sektörünün, ekonomideki ağırlığı ise bankacılık türlerindeki çeşitlenmeyi de beraberinde getirmiştir. Ticari banka temelli bir yapısının olmasına karşın, uzun yıllardır faaliyetini sürdüren katılım bankaları ve son yıllarda katılım bankacılığındaki işlemlerin çoğalması akıllara katılım bankalarının da ticari bankalar gibi krizlere karşı kırılgan olup olmadığı sorusunu getirmektedir. Katılım bankacılığının küresel finansal krizden etkilenip etkilenmediği hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada 2006-2016 yıllarındaki veriler kullanılarak Türkiye'deki 3 katılım bankasının 2008 küresel finansal krize karşı nasıl tepki verdiği ölçülmek istenmiştir.

1. İSLAMİ FİNANS KAVRAMI VE GELİŞİMİ

Faiz, yaşamımıza yeni yeni adapte oluyor gibi gözükse de aslında altında yatan zaman oldukça eskiye dayanmaktadır. Yaklaşık olarak milattan önce 3000'li yıllarda Sümerler'in hakimiyetini kurduğu bölgelerde faiz kavramı devreye girmiş ve kredili mal alış ve satışları düzenli bir şekilde bir borç aracıymış gibi kullanıldıkları belirlenmiştir (Seyrek ve Mızırak, 2009). İslami bankacılık faaliyetleri başladığından beri faizin yasak olduğu düşüncesi çok fazla yankı uyandırmasına rağmen aslında eski zaman dilimlerinde yaşayan düşünürler de faizin sakıncaları hakkında yorumlar yapmış ve bunları bize ulaştırmışlardır. Bunlardan en önemlileri Aristo ve Eflatun'dur. Düşüncelerini ima ederken paranın sadece mübadele aracı olarak kullanılması gerektiğini faizin, paranın asıl amacının önüne geçilmesinin sakıncalı olacağını belirtmiştir (Terzi,2015:2).

Faizsiz finans sistemi olarak da bilinen İslami finans sistemi 1960'lı yıllarda adından söz ettirmeye başladıktan büyük ilgi uyandırmıştır. 1970'li yıllarda hızla yayılarak yaklaşık 75 ülkeye ulaştığı düşünülmüştür. İslami finansı sisteminin en çok yaygınlık kazandığı bölgelere bakılacak olursa çoğunlukla Ortadoğu ve Güneydoğu Asya böldeleri olduğu görülmüştür. Bu bölgelerde başlayan bu akım diğer ülkelerin de ilgisini çekmiş ve İslami kuralları uygulamayan batı ülkelerinde bile ilgi görmeye başlamıştır (SERPAM,2016:3).

İslami finans sistemi, faizin haram olduğu düşüncesi ile sadece Müslümanları ilgilendiriyor gibi dursa da tüm dini kitaplardaki kuralların faiz konusunda hoşnut olmaması onun küreselleşmesi boyutunda katkı sağlamıştır. Bu nedenle İslam dinini benimseyen kişiler ve kurumların yanında başka dinlere mensup kişiler ve kurumlarca da bir finans kaynağı olarak görülmüş ve tercih edilmeye başlamıştır. Böylece bazı ülkeler kendilerini İslami finans alanında ana komuta merkezi olarak ilan etmeye başlayarak bu sektörün daha da iyi yerlere gelebilmesi için bazı faaliyetlere girişmiştir (Türker,2010:ii).

İslami bankacılığın gelişmesiyle dünyada bir kalkınma hareketi başladıktan sonra ABD'nin bu kalkınma yükünü tek başına ve Dünya Bankası adı altında kurduğu kalkınma bankasının bu alanda yeterli olmadığına kanaat getirmesiyle, Dünya Bankası gibi çalışan bankaların kurulması çağrısıyla başlamıştır. Buna paralel olarak da Asya ve Afrika kalkınma bankalarının kurulmasının yanı sıra 1975 yılımda Cidde'de İslami Kalkınma Bankası kurulmuştur. Fakat bu bankanın da İslami finans boyutunda yetersiz kaldığı gözlemlenmiş ve artan talebi karşılamak üzere zengin Müslümanların ekonomik güçlerini birleştirmesiyle, 1981 yılında "Dar Al-Maal Al- İslâmi" adındaki holding, İsviçre'nin Cenevre kentinde kurularak İslami finansın yayılmasına öncülük etmiştir. Böylece İslami finans adı altında işlem gören İslami bankaların da ilk filizlenmeleri başlamış olmaktadır (Onan ve Sümer, 2015:298).

Dünya'da artan finansal işlemler ve küreselleşme ile birlikte dünya ekonomileri de fonları kendi tarafına çekmek için yeni araçlar ve hizmetler geliştirmeye başlamışlardır. Aslında tüm ekonomilerin amacı bu sıcak parayı kendi sınırlarına sokmak iken tasarruf sahiplerinin görüşlerini de belirleyip buna göre hareket etmeleri onlar için en doğru karar olarak görülmekteydi. Her kesime uygun finansal araç ihraç ederek talebi karşılama yoluna gidildiği sıralarda faizsiz yatırımlar yapmak isteyen bir kitleye de uygun araçlar üretmek fonların ekonomiye çekilmesi adına önemli bir karar olmaktaydı. Bu fikir ile ortaya çıkan faizsiz bankacılık kişilere faiz yerine kar payı vermeyi amaçlayarak, dini kurallarla yasaklanan faizden kişi ve kurumları korumaktadır.

Faizsiz bankacılığın literatürdeki yeri İslami Bankacılık olarak anılmakla birlikte Türkiye'de bu isim Katılım Bankacılığı adı altında toplanarak işlemlerine devam etmektedir. Katılım bankacılığının Türkiye açısından geçmişine bakacak olursak 1913'ler ile 2000 sonrası döneme odaklanmak en doğrusu olacaktır. İlk katılım bankacılığı hareketi Türkiye'de 1913 yılında Adapazarı İslam Ticaret Bankası'nın kurulmasıyla gündeme gelmiştir. Aslında literatürde bu banka adına çok kaynak bulunmasa da iş tanımı olarak yapılan faaliyetler bu bankanın ilk İslami bankacılığın başlangıcı olarak görülmesini sağlamaktadır (Aslan ve Özdemir,2017:17)

.

2. LİTERATÜR

Sultan Emir Hidayat ve Muhammet Abduh (2012) Bahreyn'de 2005-2010 periyodundaki 8 bankanın, küresel finansal krizin İslami bankaların performansı üzerine etkisini araştırmışlardır. Modelde performansı bağımlı değişken olan ROE ve ROA ile incelerken içsel bağımlı değişken

olarak bankaların toplam varlıkları, ortalamaları, borç finansmanları, kısa vadeli borçları, genel harcamaları ve öz kaynaklarını, dışsal faktörler olarak da kişi başı gayrisafi yurt içi hasılasını almıştır. Model kriz öncesi ve kriz zamanı olarak ikiye ayrılmış ve krizin etkilerini ölçmek için de kukla değişkenler kullanılmıştır. Modeli ölçmek için Havuzlanmış EKK yöntemiyle sabit ve tesadüfi etkiler incelenmiş ama en iyi sonucun tesadüfi etkiler modelinden çıkacağına karar verilmiştir. Analiz sonucunda ise toplam varlıklar, sermaye ve genel harcamalar değişkenlerinin performans üzerinde önemli etkisi olan tahminciler olmasının yanı sıra kriz dönemi sonrası kukla değişkeninin de performans üzerinde önemli bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Ulaşılan sonuca göre İslami bankaların performansları kriz sonrası dönemde krize karşı olan etkilerini İslami bankaların performansları üzerinde göstermiştir.

Hasan ve Dridi (2010) yaptıkları çalışmada İslami bankalar açısından geniş çalışma alanı bulunan ve kurumsal bankacılık sektöründe geniş bir şekilde yer alan Bahreyn, Jordan, Kuveyt Malezya, Suudi Arabistan, Türkiye ve Birleşik Arap Emirliklerinden oluşan sekiz ülkenin 2007-2010 dönemlerinde yaklaşık 120 İslami ve kurumsal bankayı kapsayan, aşamalı banka verileri kullanılmıştır. Çalışmada bağımsız değişkenler olarak karlılık hareketleri, banka borçlanmaları, banka varlıkları ve banka dışı derecelendirmeler kullanılmıştır. Sonuç olarak 2008 de İslami bankalar kurumsal bankalara kıyasla daha iyi bir performans göstermiş olmasına karşın krizin asıl etkileri 2009'da görülmüştür. Birleşik Arap Emirlikleri hariç İslami bankaların kredi ve varlıklarındaki büyüme kurumsal bankalara göre daha hızlı bir şekilde devam etmiş ve İslami bankaların risk değerlemelerindeki değişiklikler çeşitli derecelendirme kuruluşları tarafından kurumsal bankalara göre daha iyi olduğu sonucuna varılmıştır. Yani İslami bankaların küresel finansal kriz sırasında ortalama olarak daha güçlü bir direnç sağladığı gözlemlenmiştir.

Razak ve Amin (2016) Malezya'daki İslami bankaların finansal istikrarı üzerine küresel finansal krizin etkisini araştırdıkları çalışmalarında zaman serisi verisi olarak 2007-2015 yıllarını esas almışlardır. Verilerin Malezya'daki Negara bankasından alındığı çalışmada zaman serisi içerisinde iki ana nokta olan 2007-2008 mali kriz ve 2015 ekonomik krize odaklanılmıştır. Performans ölçütü olarak oran analizleri kullanılarak yatırım varlıkları rasyosu ve likit varlıklar rasyosu kullanılmıştır. Analizlerin SPSS programı ile yapıldığı çalışmada İslami bankaların küresel finansal kriz anında ve sonrasında likit varlıklarını çok iyi finanse edebildikleri için bir sorunla karşılaşmadıkları sonucu saptanmıştır.

Minioui, Sayanai ve Chabi (2015) çalışmalarında Körfez İşbirliği Konseyi'nde (GCC) yer alan ülkelerin İslami ve geleneksel göstergeleri üzerine finansal krizin etkilerini ölçtükleri çalışmalarında veri seti olarak altı ülkenin (Kuveyt, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Suudi Arabistan, Umman) piyasasından bilgiler ile Dow Jones İslami Piyasa Endeksi kullanılmıştır. Sonuç olarak; küresel finansal krizin Bahreyn'in ortalama getirilerini etkilediği fakat diğer değişkenlerin göstergeleri üzerinde bir farka sebep olmadığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte finansal kriz Kuveyt, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri piyasalarını etkilemiş fakat kalan Suudi Arabistan, Katar ve Umman piyasaları ile İslami Endeks üzerinde

bir etki ortaya çıkarmamıştır. Ulaşılan bir başka sonuç ise , İslami Endekslerin, geleneksel benzerlerine göre daha düşük bir volatilite göstermediği yargısına ulaşılmıştır.

3. METADOLOJİ

Çalışma Türkiye'de faaliyet göstermekte olan 3 adet Katılım Bankasının 2006-2016 tarihleri arasındaki verileriyle yapılmaktadır. Bu bankalar; Türkiye Finans, Albaraka Türk ve Kuveyt Türk katılım bankaları olarak belirlenmiştir. Çalışmanın veri seti dahilinde daha fazla katılım bankası seçilmemesinin temel sebebi ise ilgili bankalara dair veri seti devamlılığının olmamasıdır.. Çalışmada küresel finansal krizin katılım bankaları üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla öncelikle Havuzlanmış En Küçük Kareler daha sonra da Sabit Etkiler yöntemiyle Panel Veri Analizi yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 1: Araştırma Kapsamında Ele Alınan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Bağımlı Değişkenler	
	Kısaltmalar
Varlıkların Kazanma Gücü	ROA
Özsermayenin Kazanma Gücü	ROE
Bağımsız Değişknler	
Topl.Kred.ve Ala./ Topl. Aktifler	TKTA
Likit Aktifler / KV Yükümlülükler	LAKV
Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri/ Topl. Aktifler	NFT
Maddi Duran Varlıklar / Toplam Aktifler	MDT
Gayri Sayi Yurt İçi Hasıla	GSYİH
Kukla Değişken	KR

Tablo 1 'de çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait kısaltmalar yer almaktadır. Burada krizin etkisini ölçmek için kullanılan kukla değişken, krizin etkisinin yoğun olarak hissedildiği 2008.2009 ve 2010 yılları için 1 , diğer yıllar için 0 değerini alacak şekilde kullanılmıştır.

2008 küresel finans krizinin Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankaları üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması için kullanılan değişkenler kapsamında oluşturulan modeller aşağıdaki gibi kurulmuştur.

Model 1:

$$\mathbf{ROA}_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 TKTA_{it} + \beta_2 LAKV_{it} + \beta_3 NFT_{it} + \beta_4 MDT_{it} + \beta_5 GSYİH_{it} + \beta_6 KR_{it} + \varepsilon_{it}$$

Model 2:

$$\mathbf{ROE}_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 TKTA_{it} + \beta_2 LAKV_{it} + \beta_3 NFT_{it} + \beta_4 MDT_{it} + \beta_5 GSYİH_{it} + \beta_6 KR_{it} + \varepsilon_{it}$$

Çalışmanın amacından hareketle hipotezler aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

H_0: 2008 küresel krizinin Katılım Bankaları'nın performansı üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.

H_1: 2008 küresel finansal krizinin Katılım Bankaları'nın performansı üzerinde etkisi vardır.

4. ANALİZ ve BULGULAR

Çalışma bulunan değişkenler öncelikle OLS(Havuzlanmış En Küçük Kareler) yöntemi ile analize tabi tutulmuştur. Değişkenlere yönelik tanımlayıcı istatistiki bilgiler Tablo 2 'de verilmiştir.

Tablo 2: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlere Ait betimleyici İstatistik Bilgileri

	ROA	ROE	GSYİH	TKTA	MTD	NFT	LAKV
Ort.	1,7182	16,6000	1230000000	70,7727	1,6939	3,3136	42,6242
Medyan	1,6000	14,8000	1200000000	71,6000	1,7000	3,0000	36,1000
Maks.	3,4000	32,2000	1580000000	81,9000	2,5000	5,9000	89,8000
Min.	0,7000	7,8000	990000000	60,5000	0,8000	2,2000	16,9000
Std. Sapma	0,6267	5,6206	211000000	5,3452	0,5025	0,9915	18,7757
Çarpıklık	0,7941	1,4882	0,3679	-0,1086	-0,0838	0,9382	1,0221
Basıklık	3,0552	4,4942	1,6285	2,5377	1,8184	2,9312	3,1365
Jarque-Bera	3,4728	15,2508	3,3308	0,3587	1,9582	4,8475	5,7720
Prob.	0,0176	0,0005	0,0189	0,0836	0,0376	0,0886	0,0558
Gözlem Sayısı	33	33	33	33	33	33	33

Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birbirleri arasındaki ilişkiyi gösteren Korelasyon Matrisi Tablo 3'de verilmektedir. Korelasyon Matrisi değişkenler arasındaki ilişkiyi gösterip birbirleri

ile çok fazla etkileyen değişkenleri görmemizi sağlayarak çalışmanın sonucunda çıkan bilgilerin doğruluğunu tespit etmek açısından önem arz etmektedir.

Tablo 2: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

	ROA	ROE	GSYİH	TKTA	MTD	NFT	LAKV
ROA	1						
ROE	0,868949	1					
GSYİH	-0,45299	-0,39807	1				
TKTA	0,549322	0,247405	-0,57372	1			
MTD	-0,06315	0,189219	-0,1744	-0,21998	1		
NFT	0,428734	0,520818	-0,41805	0,428262	0,020245	1	
LAKV	-0,43461	-0,41581	0,417883	-0,59372	0,106049	-0,16093	1

Tablo 4' de OLS testinin ROA (Aktif Karlılığı) modeli üzerindeki sonuçlarına göre bağımsız değişkenlerden sadece GSYİH değişkeninin ROA bağımsız değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisinin varlığı görülmektedir. Kriz kukla değişkeninin ise ROA bağımlı değişkeni üzerinde negatif ama istatistiksel olarak anlamsız bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: OLS Testi Sonuçları (ROA Bağımlı Değişkeni)

Değişkenler	Kat Sayı	Std. Hata	T-İst.	Prob.
MTD	-0,244724	0,167541	-1,460684	0,1556
LAKV	-0,002177	0,005001	-0,435254	0,6668
GSYİH	-2,31E-09	5,12E-10	-4,524782	0,000***
TKTA	0,010992	0,021415	0,513274	0,6119
KR	-0,184469	0,21819	-0,845452	0,4053
C	4,347527	2,011378	2,161467	0,0397
R-squared	0,625873	Mean dependent var		1,718182

Adjusted R-squared	0,556591	S.D. dependent var	0,626725
F-statistic	9,033618	Durbin-Watson stat	0,860174
Prob(F-statistic)	0,000039		

*.**.*** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te OLS testinin ROE (Özkaynak Karlılığı) modeli üzerindeki sonuçlarına göre bağımsız değişkenlerden sadece GSYİH değişkeninin ROE bağımsız değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisinin varlığı görülmektedir. Kriz kukla değişkeninin ise ROE bağımlı değişkeni üzerinde negatif ama istatistiksel olarak anlamsız bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgilerden hareketle krizin etkisini araştırmak için Panel Veri Analizi yapılmıştır. Bu analizde kullanılacak olan modelin Sabit Etkiler modeli mi yoksa Tesadüfü etkiler modeli mi olacağına karar vermek amacıyla Hausman Testi yapılmıştır.

Tablo 5: OLS Testi Sonuçları (ROE Bağımlı Değişkeni)

Değişkenler	**Kat Sayı**	**Std. Hata**	**T-İst.**	**Prob.**
MTD	-0,044803	1,758397	-0,025479	0,9799
LAKV	-0,087703	0,052486	-1,670985	0,1063
GSYİH	-1,98E-08	5,37E-09	-3,681398	0,001***
TKTA	-0,214662	0,22476	-0,955073	0,348
KR	-3,35415	2,289981	-1,464707	0,1545
C	60,85444	21,11012	2,882714	0,0076

R-squared	0,487611	Mean dependent var	16,6
Adjusted R-squared	0,392724	S.D. dependent var	5,620609
F-statistic	5,138874	Durbin-Watson stat	0,986794
Prob(F-statistic)	0,001938		

*.**.*** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da görülen Hausman Testi sonuçlarına göre Rassal (Tesadüfi) Etkiler modeli tercih edilerek panel veri analizi yapılmıştır. Ele alınan banka sayısı OLS testinde kullanılan değişken sayısından az olduğu için krizin etkisini panel veri analizi kapsamında görmek amacıyla

yalnızca GSYİH ve Kriz kukla bağımsız değişkenleri Rassal Etkiler modelinde analiz kapsamına alınmıştır. Kriz kukla değişkeni krizin etkilerini görmek amacıyla seçilirken, GSYİH değişkeni ise OLS testi sonucunda her iki bağımlı değişkende de anlamlı sonuçlar verdiği için tercih edilmiştir.

Tablo 6: Hausman Testi Sonuçları

	Model 1	**Model 2**
Hausman Test	0,000	0,000
P-value	1,000	1,000

Rassal etkiler modeline göre ROA bağımlı değişkeninin analiz sonuçlarının gösterildiği Tablo 7'ye göre GSYİH'nın ROA üzerinde istatistiksel olarak anlamı ve negatif bir etkisinin olmasının yanı sıra kriz kukla değişkeninde ise negatif ama istatistiksel olarak anlamsız bir etki olduğu saptanmıştır.

Tablo 7: Rassal Etkiler Modeli Sonuçları (ROA Bağımlı Değşken)

Değişkenler	**Kat Sayı**	**Std. Hata**	**T-İst.**	**Prob.**
GSYİH	-2,27E-09	3,75E-10	-6,05803	0,000***
KR	-0,02843	0,17483	-0,1626	0,8719
C	4,519746	0,512384	8,821007	0,000
R-squared	0,63058	Mean dependent var		0,730648
Adjusted R-squared	0,605952	S.D. dependent var		0,594442
F-statistic	25,6042	Durbin-Watson stat		1,128093
Prob(F-statistic)	0			

*.**.*** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Rassal etkiler modeline göre ROE bağımsız değişkeni üzerinde GSYİH ve kriz kukla değişkenlerinin etkisinin gösterildiği Tablo 8 'den çıkan analiz sonuçlarına göre GSYİH' nın diğer tüm analizlerde olduğu gibi negatif ne istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin varlığı saptanmıştır.

Tablo 8: Rassal Etkiler Modeli Sonuçları (ROE Bağımlı Değşken)

Değişkenler	Kat Sayı	Std. Hata	T-İst.	Prob.
GSYİH	-2,08E-08	4,19E-09	-4,95548	0,000***
KR	-4,11029	1,957207	-2,10008	0,0442**
C	43,30518	5,589944	7,746979	0,000
R-squared	0,455843	Mean dependent var		10,71601
Adjusted R-squared	0,419566	S.D. dependent var		5,483128
F-statistic	12,5656	Durbin-Watson stat		0,839164
Prob(F-statistic)	0,000109			

*.**.*** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Bunun yanında çalışmanın asıl amacını oluşturan kriz kukla değişkeninin de sadece ROE bağımlı değişkeni üzerinde ve istatistiksek olarak %5 düzeyinde anlamlı ve negatif bir etkisinin olduğu analiz edilmiştir.

5. SONUÇ

Küreselleşme ile ülkelerin finansal piyasalarının birbirlerine olan bağımlılığı artmış ve yatırımlar gibi krizler de küreselleşmeye başlamıştır. Modern finans alanında en yakın ve ağır krizlerden birisi olarak görülen 2008 küresel finansal krizi de tam da bankaları ilgilendiren bir sorun olmuştur. Krizden sonra birçok banka, işyeri gibi finansal kurum kapanırken diğer yandan bunu fırsata çeviren kurumlar da karlılıklarını maksimum seviyelere ulaştırmıştır.

Küresel finansal kriz sonucunda birçok çalışma yapılmış, ağırlıklı olarak geleneksel bankacılık üzerine etkileri incelenmiştir. Türkiye literatürüne bakıldığı zaman ise bu konu hakkında ampirik çalışmaların az oluşu bu alanda bir çalışma yapılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu eksiklikten hareketle yaptığımız çalışmada Türkiye' de bulunan 3 adet katılım bankasının 2006-2016 yılları arasında küresel finansal kriz karşısında performanslarının nasıl seyir ettiğini tespit edilmiştir. Bu analiz kapsamında kriz kukla değişkeninin her iki bağımsız değişken üzerinde de istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmamasının yanı sıra GSYİH değişkeninin ise her iki model üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu sonucunda ulaşılmıştır. Krizin etkisini ölçmek için yapılan Panel veri analizinde kullanılacak olan modeli seçmek için Hausman Testi yapılmış, çıkan sonuçlara göre ise Rassal Etkiler Modeli kullanılarak GSYİH ve Kriz Kukla değişkeni tekrar analize tabi tutulmuştur. Bu modelin sonuçlarına göre ise ROA bağımsız değişkeni üzerinde GSYİH' nın anlamlı ve negatif etkisi olmakla birlikte kriz kukla değişkeninin ise anlamlı herhangi bir etkisine rastlanılmamıştır. ROE bağımlı değişken üzerinde yapılan analize göre ise GSYİH' nın negatif ve anlamlı bir etkisinin tespit edilmesinin

yanı sıra Kriz Kukla değişkeninin de %5 anlamlılık seviyesinde Özkaynak Karlılığı üzerinde negatif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Buradaki sonuçtan hareketle çalışma kapsamında H_0 hipotezi reddedilerek, krizin katılım bankaları performansı üzerinde negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Hidayat, S.E.,& Abduh, M., (2012). Does Financial Crisis Give Impacts on Bahrain Islamic Banking Performance? A Panel Regression Analysis, *International Journal of Economics and Finance*, 4(7),79-87.

Miniaoui, H.,& Sayani, H.,& Chaibi, A.,(2015). The Impact Of Financial Crisis On Islamic And Conventional Indices Of The GCC Countries, *The Journal of Applied Business Research* 31(2),357-370.

Özdemir, M.,&Aslan, H., (2017). Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politiği, Siyaset, *Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA).*

Razak, R.,& Amin, S., (2016). The Impact Of Global Fınancıal Crısıs On The Stabılıty Of Islamıc Banks In Malasıa, **,** *International Journal of Management and Applied Science*,2(10), 104-108.

Sermaye Piyasası Araştırma ve Uygulama Merkezi (SERPAM), Araştırma Notları 1, İslami Finans, Mayıs 2013, Erişim Tarihi: 26.04.2018, 20:03.

Sümer,G.,&Onan,F.,(2015).Dünya'da Faizsiz Bankacılığın Doğuşu, Türkiye'deki Katılım Bankacılığının Gelişme Süreci ve Konvansiyonel Bankacılıktan Farkları, ***Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,*** 17(3), 297-308.

Terzi, A., (2015).Katılım Bankacılığı:: Kitaba Uymak mı, Kitabına Uydurmak mı?, *Ardahan Üniversitesi İİBF*,1-14.

Türker, H.,(2010) İslami Finans Sisteminde Aracılık: Dünyadaki Gelişmeler ve Sermaye Piyasasının Geliştirilmesi Açısından Türkiye İçin Öneriler , Yeterlilik Etüdü, Ankara.

http://www.tkbb.org.tr/

http://islamiktisadi.net/index.php/2016/09/22/faizsiz-finansin-turkiyedeki-donusumu/

HİZMET SEKTÖRÜNDE KALİTE BELİRLEME ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇALIŞMA

Doç. Dr. Seda Yıldırım
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
sedayil1@gmail.com

ÖZET: Hizmet sektörü teknolojinin gelişimi ile birlikte yeni alan ve ürün temaları ile çeşitlenmeye devam etmektedir. Pazarlama anlayışı açısından malların pazarlanmasına kıyasla sonradan gelişim göstermiş olmasına rağmen; günümüz çağı hizmet pazarlaması çağı olarak adlandırılabilir. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren çok sayıda işletme ve marka birbiriyle rekabet etmektedir. Rekabette daha kaliteli hizmet sunmayı başaran firma ya da marka ise öne geçecektir. Bu noktada hizmet kalitesinin ölçümü ve belirlenmesi önemli bir konudur. Bu çalışmanın amacı çeşitli hizmet sektörü alanlarında en çok kullanılan hizmet kalite ölçüm yöntemlerini incelemek ve tartışmaktır. Çalışma kavramsal bir özellik taşımakta olup, Türk literatürünü incelenmeyi hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: hizmet, hizmet sektörü, hizmet kalitesi

A CONCEPTUAL STUDY ON DETERMINING QUALITY IN SERVICE SECTOR

ABSTRACT: The service sector continues to diversify with new area and product themes along with the development of technology. In terms of marketing approach, although the development of the goods compared to the subsequent development; It can be called as the age of service marketing of the age era. A large number of businesses and brands operating in the service sector compete with each other. If the company or brand that succeeds in providing better quality service in competition, it will take the lead. At this point, the measurement and determination of service quality is an important issue. The aim of this study is to examine and discuss the most commonly used service quality measurement methods in various service sectors. The study is conceptual and aims to examine the Turkish literature.

Key Words: service, service industry, service quality

GİRİŞ

Hizmet sektöründeki rekabetin kazanını, müşterilerin ya da tüketicilerin algılayacakları hizmet kalitesi belirleyecektir (Aydın ve Yıldırım, 2012). Yükselen iletişim ve bilgi teknolojileri sayesinde işletmelerin kaliteli hizmet sunmaları giderek zorlaşmaktadır. Çünkü yeni gelişen her hizmet alanı beraberinde farklı istek ve ihtiyaçları da getirmektedir. Tüketici ya da müşterilerin de bir hizmetten bekledikleri değişmektedir. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin kalite standardını yakalamaları zor olduğu için, kaliteli hizmet algısında sürekliliği yakalamak da oldukça zordur. Özellikle yeni hizmet alanlarında kalitenin doğru ölçülmesi ve değerlendirilmesi açısından hala boşluklar olduğu söylenebilir. Örneğin; e-perakendecilik ve e-mağazacılık gelişmekte olan bir sektör olduğu için tüketicilerin nasıl bir beklenti ve algılama içerisinde olduğunu belirlemek üzere çeşitli ölçekler geliştirilmektedir.

Bu çalışmada Türk literatüründe çeşitli hizmet alanlarında yapılmış hizmet kalitesi belirleme çalışmaların incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada belirli sektörlerde yapılmış hizmet kalitesi çalışmalarını kapsayan ayrıntılı bir tablo ile kavramsal bir bakış açısı sunulmuştur.

1. HİZMET ve HİZMET KALİTESİ

Pazarlama alanında hizmetler, fiziksel varlığı olan mallara göre daha zor tanımlanabilen ve pazarlama karması unsurlarının planlamada daha fazla zorlukların yaşandığı bir ürün konseptini oluşturmaktadırlar. Literatürde hizmet tanımına ilişkin birçok tanıma rastlamak mümkündür. Örneğin; "Grönroos (1990) açısından hizmetler, "tüketicilerin bir problem ya da ihtiyacını çözmek üzere işletmelerin sundukları soyut özellikli faaliyet ya da deneyimler hizmet olarak ele alınabilir. Kotler (1997)'ye göre hizmetler, işletmelerin tüketicilere sundukları soyut ürünlerdir ve bu ürünlerin satın alınması sonucunda tüketiciler belirli bir doyuma ulaşırlar" (Aktaran: Aydın ve Yıldırım,2012:36). Hizmetler üzerine yapılmış bütün çalışmalar incelendiğinde ise hizmetin "soyutluk, heterojenlik, ayrılmazlık ve dayanıksızlık" gibi 4 temel özelliğe sahip olduğu görülmektedir (Zeithaml vd.1985:3). Hizmetler, kullanıcısına ve hizmet sağlayıcısına göre farklılaşan, performansı kullananlar tarafından belirlenen soyut ve heterojen ürünlerdir. Soyutluk özelliği ile birlikte hizmetlerin en öne çıkan özellikleri "ayrılmazlık, değişkenlik ve bozulmazlık" şeklinde sıralanabilir (Pena vd.,2013:1228). Dolayısıyla hizmetlerin stoklanamaz ve devredilemez oluşu da; hizmetleri fiziksel mallara göre oldukça farklılaştırmaktadır (İslamoğlu vd.,2006).

1970'lerden itibaren pazarlama araştırmacıları hizmet kalitesinin hizmet pazarlamasındaki önemini kabul etmektedirler. Grönroos (2000)'e göre hizmet kalitesi genellikle şu kriterlere göre ele alınmaktadır: "(1) profesyonellik ve beceriler; (2) tutumlar ve davranışlar; (3) erişilebilirlik ve esneklik; (4) güvenilirlik ve güvenilirlik; (5) hizmet kurtarma; (6) hizmet manzarası; ve (7) itibar güvenilirliği" (Aktaran:Svenson,2004:278). Hizmetin özelliklerinden de anlaşılacağı üzere, hizmet kalitesinin belirlenmesi de bazı özel modellerle gerçekleşebilmektedir. Hizmet kalitesi ölçümü için literatürde ilk model Grönroos tarafından geliştirilmiştir (Daniel ve Berinyuy,2010:9). Agarwal ve Kumar (2016) yaptıkları çalışmada hizmet kalitesi için geliştirilmiş ölçüm modelleri Tablo 1'deki gibi özetlenebilir:

Tablo 1: Hizmet Kalitesi Ölçüm Modelleri

Modeller	Açıklama
HK1: Grönroos (1984)'un Teknik ve Fonksiyonel Kalite Modeli (Technical and functional quality model):	Hizmet kalitesi ölçümüne yönelik ilk modeli geliştirmiştir. Grönroos (1984), hizmet kalitesi için üç bileşen tanımlamıştır: "teknik kalite; fonksiyonel kalite; ve imaj". *Teknik kalite*, tüketicinin hizmet işletmesi ile olan etkileşimi sonucunda gerçekte ne aldığının kalitesidir; *Fonksiyonel kalite*, teknik kaliteyi nasıl aldığı ile ilgilidir.. *İmaj*, hizmet firmaları için çok önemlidir. Çünkü teknik kaliteyi ve fonksiyonel kaliteyi etkilemektedir.
HK2: Boşluk (GAP) Modeli:	Parasuraman, Zeithamlı ve Berry (1985), hizmet kalitesini, beklentiler ve algılar arasındaki boşluk teorisine göre açıklamışlardır. Modelde ele alınan boşluklar şu şekildedir: - Boşluk 1: Tüketicilerin beklentileri ile yönetimin bu beklentileri arasındaki fark. Diğer bir ifadeyle işletme yönetiminin tüketici beklentilerini bilememesi. - Boşluk 2: Yönetimin, tüketici beklentileri ve hizmet kalitesi özellikleriyle ilgili algılarında ortaya çıkan fark; örn: yanlış hizmet kalitesi standartları oluşturma gibi.

- Boşluk 3: Hizmet kalitesi özellikleri ve hizmet sunumu arasındaki fark, - hizmet performans boşluğu.
- Boşluk 4: Hizmet sunumu vaadi ile tüketicilere sunulan hizmet arasındaki fark. Tüketicilere söz verilen standartta hizmet verilmemesi gibi.
- Boşluk 5: Tüketicinin beklentileri ile algıladıkları hizmet sunumu arasındaki fark. Bu boşluk, pazarlamacılar tarafından hizmet kalitesinin sunulmasıyla ilişkili dört boşlukların boyutuna ve yönüne bağlıdır.

HK3: Özellikli hizmet kalitesi modeli (Attribute service quality model): Haywood-Farmer (1988)'in modelinde, müşteri tercihlerini ve beklentilerini sürekli olarak karşılayan bir hizmet kuruluşunun "yüksek kaliteye" sahip olduğunu belirtmektedir. Buna göre, niteliklerin çeşitli gruplara ayrılması, hizmet kalitesi modelinin geliştirilmesine yönelik ilk adımdır. Genel olarak, hizmetlerin üç temel özelliği vardır: "fiziksel imkanlar ve süreçler; insanların davranışı."

HK4: Sentezlenmiş hizmet kalitesi modeli: Bir müşteri hizmet deneyimi yaşamamış olsa da, ağızdan ağıza reklam veya diğer medya iletişimleri yoluyla hizmet kalitesi ile ilgili bazı hizmet açıklarını görebilir. Bu nedenle, potansiyel müşterilerin hizmet kalitesi algıları ile gerçek müşterilerin hizmet kalitesi algılarını bir araya getirmeye ihtiyaç vardır. Bu modelin amacı, geleneksel yönetimsel planlama, uygulama ve kontrol çerçevesi içinde hizmet kalitesi ile ilişkili boyutları tanımlamaktır. Sentezlenen hizmet kalitesi modeli, üç faktörü dikkate alır. "Teknik ve fonksiyonel kalite beklentisini etkileyen "şirket imajı, dış etkiler ve geleneksel pazarlama faaliyetleri gibi".

HK5:Performans Modeli Cronin ve Taylor (1994), hizmet kalitesinin kavramsallaştırılması ve ölçülmesini ve tüketici memnuniyeti ve satın alma niyetleriyle ilişkisini araştırmışlardır. Parasuraman vd. (1985)'in modelini eleştirerek, SERVPERF ölçeğini geliştirmişlerdir. Hizmet kalitesinin "bir tutuma benzer" olarak kavramsallaştırılabileceğini ve yeterlilik-önem modeli ile işlevselleştirilebileceğini belirtmişlerdir. İçinde, "Performans-Beklenti" yerine performansın hizmet kalitesini belirlediğini belirtmişlerdir.

HK6: İdeal Değer Modeli Hizmet kalitesine değer yaklaşımı, bunu memnuniyet sürecinin bir sonucu olarak modellemeyi savunmaktadır. Bu değer-bazlı hizmet kalitesi modeli, deneyimin karşılaştırıldığı, algılanan ideal standardın kullanılmasını önermektedir.

HK7: Değerlendirilen performans ve norm kalite modeli: Teas (1993)'e göre konvansiyonel ideal değer modeli kavramsal, teorik ve ölçme problemlerine sahiptir. Hizmet kalitesinin ölçülmesinde şu hususlara dikkat çekmiştir, örneğin SERVQUAL: kavramsal tanım belirsizliği; hizmet kalitesinin ölçülmesinde beklentilerin teorik gerekçesi; Değerlendirilen performans (EP) ölçümünde olasılık özelliklerinin faydası; Hizmet kalitesi ve tüketici memnuniyeti / memnuniyetsizliği arasındaki bağlantı.

HK8: IT işbirliği modeli Bu model, organizasyonun hizmet ve bilgi stratejilerini birbirine bağlar. Çeşitli sektörlerden (bankacılık, kurye ve nakliye, üretim ve hizmet

endüstrileri) bir dizi vaka çalışmasıyla hizmet kalitesini iyileştirmek için IT'nin kullanımını açıklar. Modelde IT'nin nerede kullanıldığı veya güvenilirlik, cevap verme, yetkinlik, erişim, iletişim ve güvenlik dahil olmak üzere belirli hizmet kalitesi boyutlarını geliştirmek için kullanılabileceğini ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

HK9: Özellik ve Genel Etki modeli: Tüketicilerin, teknoloji temelli self-servis hizmet imkanı ile ilişkili özellikleri değerlendirmesini içeren ve karar verme sürecini ele alan bir modeldir. Genel etki modeli, tüketicilerin teknolojinin kullanımına yönelik hislerine dayanmaktadır. Her iki modelde de beklenen hizmet kalitesi, teknoloji tabanlı self servis seçeneğini kullanma niyetlerini etkileyecektir.

HK10: Algılanan hizmet kalitesi ve tatmin modeli: Bu model, algılanan hizmet kalitesi ve tüketici memnuniyeti algısını birlikte ele alır. Model, genel hizmet kalitesi ve müşteri tatmini üzerinde etkili olan beklentiler, algılanan performans, arzulanan uygunluk ve beklenti uyumsuzluğu gibi faktörleri açıklamaktadır. Bunlar, öneri niteliğindeki on özellik (randevu almada kolaylık, personelin rahatlığı, danışman kişinin soruları dinlemesi, danışman kişinin doğru bilgi vermesi, danışman bilgisi, tavsiyenin tutarlı olması, danışmanın yardım etmesi, aralık planlama, danışmanın kariyer yardımcı olması, danışmanın kişisel yaşamla ilgilenmesi ve ofislerin profesyonel olması) ile ölçülür.

HK11: PCP özellik modeli: Philip ve Hazlett (1997), üç ana özellik "temel, çekirdek ve çevresel" şeklinde hiyerarşik bir yapı önermektedirler. Modele göre, her hizmetin bu üç alan içerisinde çakışan özellikleri bulunmaktadır. Hizmet kalitesini tanımlamak için şimdiye kadar kullanılmış olan kavramlar. Merkezde yer alan önemli özellikler, tüketicinin neden yaklaşmaya karar verdiğinin en belirleyici etkisi olarak düşünülmektedir. Merkezde ayrıca çekirdek özelikler de yer alır. Çevresel boyutta hizmet sunumunu üst seviyeye taşıyan özellikler yer alır. Bu özellikler de müşteri tatmini için önemlidir. Her hangi bir hizmetin değerlendirilmesinde, müşteri memnun kaldığında temel özellikler başarılı şeklinde düşünülebilir. Eğer aynı hizmet daha sık kullanılıyorsa; çekirdek ve çevresel özellikler de önem kazanmaya başlar.

HK12: Perakende hizmet kalitesi ve algılanan değer modeli: Hizmet kalitesinin, belirli bir hizmette satın alma değeri ve istekliliği üzerindeki etkisi, iki alternatif modelle karşılaşmaktadır. Değer, tüketicilerin aldıkları ve verdikleri şeylerin karşılaştırması olarak tanımlanabilir, bu da değerin faydaların ve fedakârlıkların bir karşılaştırması olduğunu gösterir. Bu modelde kullanılan değer yapısı "paranın karşılığıdır".

Model 1: Bu model, ürün kalitesi ve fiyat algılarına ek olarak, fonksiyonel hizmet kalitesinin ve teknik hizmet kalitesi algılarının her ikisinin de değer algılarını doğrudan etkilediğini vurgular.

Model 2: Bu model ise, fonksiyonel hizmet kalitesi algılarına ek olarak tüketicilerin satın alma isteğini doğrudan etkilediğini vurgular. Fonksiyonel hizmet kalitesi algıları aynı zamanda teknik hizmet kalitesi algılarını da etkilemekte, bu da ürün kalitesi algılarını etkilemekte ve ikisi de doğrudan etki algılarını etkilememektedir.

HK13: Hizmet kalitesi, müşteri değeri ve müşteri tatmini modeli:	Oh (1999), bütünleştirici bir hizmet kalitesi, müşteri değeri ve müşteri memnuniyeti modeli önermiştir. Önerilen model temel olarak satın alma karar sürecine odaklanmaktadır. Model, algılamalar, hizmet kalitesi, tüketici memnuniyeti, müşteri değeri ve geri alım niyeti gibi anahtar değişkenleri içermektedir. Model, müşterinin satın alma sonrası karar verme sürecinde müşteri değerinin önemli bir rol oynadığına dair kanıt sağlamaktadır.
HK14: Temel ve Ara Değişken Modeli	Kapsamlı bir hizmet kalitesi modeli, hizmet kalitesiyle ilgili kavramsal sorunların daha iyi anlaşılmasını sağlamak için öncüllerinin, sonuçlarının ve ara değişkenlerin incelenmesini içerir.
HK15: İçsel hizmet kalitesi modeli:	Araştırmacı GAP modeline dayanan bir iç hizmet kalite modeli geliştirmiştir. Model, büyük bir hizmet organizasyonunda iç müşteri (ön büro personeli) ve iç tedarikçiler (destek personeli) arasında hizmet kalitesini belirleyen boyutları ve bunların ilişkilerini değerlendirmiştir.
HK16: İçsel hizmet kalitesi DEA modeli:	Soteriou ve Stavrinides (2000), kaynaklarının optimum kullanımı için bir banka şubesine yönlendirme sağlamak için kullanılabilecek bir hizmet kalitesi modeli sunmuştur. Model, hizmet kalitesi önlemlerini geliştirmeyi amaçlamamakta, bunun yerine bu tür önlemlerin nasıl dahil edilebileceğine rehberlik etmektedir. Modelde uygun şekilde kullanılmayan kaynaklar gösterilmektedir. DEA modeli, performans başlığı altında tanımlanacak ve geliştirilmeleri için yollar önerecektir.
HK17: İnternet bankacılığı modeli:	Hizmet sunumu kanalı olarak internetin en önemli zorluklarından biri, hizmet firmalarının, bu uzaktan formatlar müşteri etkileşimi ve davranışlarında önemli bir değişiklik yarattığı için hizmet kalitesini nasıl yönetebileceğidir. Bu çalışma internet bankacılığının hizmet kalitesi modelini önermektedir ve test etmektedir. Araştırma, internet bankacılığı müşterilerinin nasıl algıladığını ve bu modelin unsurlarını incelemek için İngiltere internet web sitesi topluluğunun katılımcı gözlemini ve anlatı analizini kullanmaktadır. İnternet bağlamında, algılanan hizmet kalitesi üzerinde beş temel unsur merkezi etki olarak ele alınmaktadır: Bunlar: "hizmetin müşteri beklentileri; hizmet organizasyonunun imajı ve itibarı; servis ayarının yönleri; asıl hizmet karşılaşması; ve müşteri katılımı".
HK18: IT temelli model:	Bu model, bilgi teknolojisi (IT) tabanlı hizmet seçeneklerinin önemini vurgulamaktadır. Hizmet sağlayıcılar, maliyetleri azaltmak ve müşterileri için katma değerli hizmetler oluşturmak için IT kullanıyor. Model, IT tabanlı hizmetler ile müşteriler arasındaki ilişkiyi araştırmaya çalışıyor.
HK19: e-hizmet kalitesi modeli:	Santos (2003), kavramsal bir çalışma sunmuştur. E-hizmet kalitesinin inkübasyona sahip olduğu (bir web sitesinin uygun tasarımı, teknolojinin tüketicilere kolay erişim, anlayış ve bir web sitesinin ilgi alanları ile ilgili olarak nasıl sunulduğu) önerilmektedir.

Kaynak: Agwar ve Kumar, 2016:2-4'deki bilgilerden uyarlanarak hazırlanmıştır

2. HİZMET KALİTESİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE YAPILAN ÇEŞİTLİ ÇALIŞMALAR

Hizmet kalitesinin belirlenmesine yönelik Türk literatüründe yapılan çalışmalardan bazıları Tablo 2'de incelenmiştir.

Tablo 2: Çeşitli Hizmet Sektörü Alanlarında Kalite Belirleme Çalışmaları

Araştırmacılar	Hizmet Alanı	Yöntem	Çalışma
Işık, Akbolat ve Ünğan (2013)	Banka	SERVPERF yöntemi	Sakarya ilindeki kamu ve Özel bankalarda hizmet kalitesi, memnuniyet ve yine hizmet alma düşüncesi arası ilişkiler incelenmiş. SERVPERF ölçeğinden "somutluk, güvenilirlik, cevap verebilirlik, güvence ve empati" boyutları kullanılmış.
Çiftçi (2006)	Banka	SERVQUAL ölçeği	İzmir ilinde Ziraat bankası Konak şube müşteri üzerinde SERVQUAL ölçeği uygulanmış. Boyutlar: fiziki görünüm, güvenirlilik, heveslilik, güvence, empati.
Toktaş ve Gül (2016)	Banka	SERVQUAL ölçeği	Ankara'da faaliyet gösteren bir bankanın iki şubesinde SERVQUAL uygulanmış. Boyutlar: fiziki görünüm, heveslilik, duyarlılık, güvenirlilik, güvence
Yılmaz, Çelik ve Depren (2007)	Banka	SERVQUAL ölçeği	Eskişehir ilindeki devlet ve özel sektör banka müşterilerine ölçek uygulanmış. Boyutlar: Erişim, heveslilik, fiziki görünüm, güvenirlik, yeterlilik, duyarlılık, kuruma bağlılık
Fettahlıoğlu, Polat, Demir (2016)	Turizm-Otel	SERVQUAL ölçeği	Kahramanmaraş ilinde bir otel işletmesinin müşterilerine ölçek uygulanmış. Hizmet kalitesi belirlenmiş
Kalyoncuoğlu ve Faiz (2016)	Banka	SERVPERF ölçeği	Düzce ilinde kamu ve özel banka müşterilerine ölçek uygulanmıştır. Hizmet kalitesinin kurumsal imaja etkisi incelenmiştir. Boyutlar: Fiziksel varlıklar, güvenilirlik, cevap verebilirlik, güvence, özdeşleştirme.
Arı, Yılmaz, Dışbudak (2015)	Banka	SERVQUAL ölçeği	Ankara'da çeşitli özel ve kamu bankası müşterilerine ölçek uygulanmıştır. Hizmet kalitesi algıları, banka memnuniyetleri ve sadakatleri arası ilişkiler incelenmiş. Boyutlar: Güvence, güvenirlilik, erişebilirlik,
Aydın ve Yıldırım (2012)	Sağlık-Hastane	SERVPERF-M ölçeği	İstanbul'da özel bir hastanenin hastalarına uygulanmıştır. SERVPERF ölçeğinin kısa versiyonu olan SERVPERF-M ölçeği kullanılmıştır.
Aslan ve Koçak (2011)	Spor-Fitness salon	Hizmet Kalitesi Değerlendirme	Ankara'da yedi üniversitenin spor ve fitness merkezlerindeki hizmet kalitesi araştırılmıştır. Boyutlar: personel,

		Ölçeğinin Türkçe versiyonu (SQAS-T)	program, soyunma odaları, fiziksel özellikler.
Yıldız, Polat, Sönmezoğlu, Çokpartal (2016)	Spor-fitness	Uçan (2007) tarafından geliştirilen "Spor-Fitness Merkezleri Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeği (SFM-HKÖ)"	İzmir'de 6 fitness salonu müşterilerine uygulanmış. Boyutlar: fiziksel çevre; çevresel durum, egzersiz araç ve ekipmanları, program, etkileşim ve çıktı-sonuç.
Yıldız ve Erdil (2013)	Havayolu taşımacılığı	SERVPERF ve SERVQUAL	Hizmet kalitesinin ölçülmesinde SERVPERF ve SERVQUAL ölçekleri karşılaştırılmış ve SERVPERF havayolu taşımacılığı sektöründeki hizmet kalitesini SERVQUAL ölçeğine göre daha fazla açıklıyor şeklinde bir bulgu elde edilmiş.
Okumuş ve Asil (2007)	Havayolu taşımacılığı	SERVQUAL ölçeği	Makale:İstanbul Atatürk Hava Limanında bir havayolu firmasının yolcularına ölçek uygulanmış. Hizmet kalitesinin genel memnuniyet üzerine etkisi incelenmiş. Boyutlar:Güvenilir ve doğru hizmet, müşteriyi tanıma-anlama, anında hizmet, güven telkin etme, fiziki unsurlar
Pekkaya ve Akıllı (2013)	Havayolu taşımacılığı	SERVQUAL ve SERVPERF ölçekleri	Havayolu taşımacılığında SERVQUAL ve SERVPERF ölçekleri hizmet kalitesi belirleme açısından karşılaştırılmış. Boyutlar: Güvenilirlik, fiziksel ortam, heveslilik, empati, güvence.
Aydın ve Yıldırım (2012)	Havayolu taşımacılığı	SERVQUAL	Makale:SERVQUAL ölçeği ile havayolu taşımacılığında farklı markaların hizmet kaliteleri incelenmiş. Boyutlar:Fiziksel unsurlar, güvenilirlik, sorumluluk, empati, güvence.
Çırpın ve Kurt (2016)	Havayolu taşımacılığı	SERVQUAL	İstanbul Atatürk Hava Limanında yolculara anket uygulanmış. Hizmet kalitesinin memnuniyet üzerindeki etkisi incelenmiş. Boyutlar:Fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven, empati.
Korkmaz ve Çuhadar(2017)	Sağlık sektörü-hastane	SERVQUAL	Ankara- Kamu'ya ait Eğitim ve Araştırma hastanesinin çeşitli polikliniklerindeki hastalara anket uygulanmış. Sağlık hizmet kalitesi ile sağlık kurumunun tekrar tercihi arası ilişkiler incelenmiş.Boyutlar: Fiziksel varlıklar, güvenilirlik, cevap verebilirlik, güven, özdeşleştirme.
Papatya, Papatya ve Hamşıoğlu(2012)	Sağlık sektörü-hastane	SERVQUAL	Kırıkkale merkezinde iki büyük özel sağlık kurumunda anketler uygulanmış. Hizmet kalitesi ve hasta memnuniyeti incelenmiştir. Boyutlar: Fiziksel özellikler, heveslilik, güvenilirlik, empati, güven.

Çıraklı, Gözlü ve Gözlü (2014)	Sağlık sektörü-hastane	SERVQUAL	Yozgat'ta iki hastanenin algılana hizmet kaliteleri değerlendirilmiş. Boyutlar: Fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güvence, empati.
Öztürk ve Seyhan (2005)	Turizm-Otel	SERVQUAL	Antalya'da turistlere anket uygulanmış. Otel işletmelerinde hizmet kalitesi ölçülmüştür. Boyutlar:Somut özellikler, güvenilirlik, güven, ilgi, empati.
Şirin ve Aksu (2016)	Turizm-Otel	SERVPERF	Trabzon'da otel işletmelerinde hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, tekrar satın alma ve tavsiye etme isteği arası ilişkiler incelenmiş. Boyutlar:fiziksel görünüm, güvenirlik, heveslilik, teminat, empati.
Ertürk (2017)	Turizm-Otel	SERVQUAL	İstanbul, Antalya, Aydın, Muğla'daki otel işletmelerinde konaklayan yabancı turistlere anket uygulanmış. Otel işletmelerinin hizmet kalitesi incelenmiş. Boyutlar: fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güvence, empati
Eleren ve Kılıç (2007)	Turizm-otel	SERVQUAL	Afyonkarahisar'da bir termal otelin hizmet kalitesi incelenmiş. Boyutlar: Fiziksel özellikler, güvenirlik, heveslilik, güven, empati
Çatı ve Şahin (2007)	Perakende	SERVQUAL	Düzce'de bir süpermarketin müşterilerine anket uygulanmış. Hizmet kalitesi incelenmiş. Boyutlar: Personelin Müşterilerle Olan Diyalogu", "Perakendecilik Politikaları", "Müşteriye Yönelik Kolaylıklar", "Fiziki Unsurlar" ve "Sorun Giderme
Yücekaya, Rençber ve Sönmez(2015)	Perakende	SERVPERF	Çanakkale'de bir marketin çeşitli şubelerindeki müşterilere anket uygulanmış. Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, sadakati arası ilişkiler incelenmiş. Boyutlar: Fiziksel özellikler, güvenlik, heveslilik, güvenilirlik, empati.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. SONUÇ

Her yıl hizmet sektöründeki iş piyasasına yeni girişimcilerin, yeni ürünlerin, yeni alanların ve yeni müşterilerin girmekte olduğu söylenebilir. Çok hızlı bir değişim ve yenilik yaşayan hizmet sektörü, insanların istek ve ihtiyaçları değiştikçe farklılaşan dinamik bir sektör olarak değerlendirilebilir. Hızlı değişim ve yeniliğin getirdiği en önemli zorluklardan birisi ise hizmet kalitesinin değerlendirilmesidir. Çünkü belirli bir standardizasyonun ve homojenliğin olmadığı hizmetlerde kalitenin değerlendirilmesi oldukça karmaşık olabilmektedir. Bu noktada farklı hizmet alanları için uyarlanabilen belirli bir standarda sahip kalite ölçekleri araştırmacılara yol gösterici olabilir. Bu çalışma kapsamında incelenen bazı çalışmalara bakıldığında SERVQUAL ve SERVPERF ölçeklerinin yol gösterici özellikte ve farklı hizmet alanları için uyarlanabilir

olduğu göze çarpmıştır. Türk literatüründen bazı çalışmaların incelendiği bu çalışmada, hizmet kalitesinin belirlenmesinde öne çıkan boyutlar arasında çoğunlukla "güvenilirlik, heveslilik, empati, güven ve fiziksel unsurlar" olduğu görülmektedir. Farklı ölçekler olduğunda da bu iki unsurun hizmet sektöründe önemli bir kalite belirleyicisi olduğu söylenebilir. Çalışmanın en önemli kısıtı ise Türk literatüründen bazı çalışmaları incelemesidir. Çalışma farklı hizmet alanları için yapılmış çalışmaları tablolaştırma bağlamında literatüre orijinal bir katkı yapabilir.

KAYNAKÇA

Agarwal, A. Ve Kumar, G. (2016). Identify The Need for Developing a New Service Quality Model in Today's Scenario: A Review of Service Quality Models. Arabian Journal of Business and Management Review. 6-2.

Arı, E., Yılmaz, V., Dışbudak, E.N. (2015). Servqual Hizmet Kalitesi Boyutları ile Banka Sadakati Arasındaki İlişki Üzerine Bir Yapısal Eşitlik Modeli: Ankara Örneği. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2015 Cilt: 52 Sayı: 609

Aslan, M. Ve Koçak, M.S. (2011).Determination of the service quality among sport and fitness centers of the selected universities. International Journal of Human Sciences. 8:2.

Aydın, K. Ve Yıldırım, S. (2012). Hızmet Sektöründe Servperf Ölçegı Ile Hızmet Kalıtesının Belırlenmesı(Saglık Hızmetlerı Sektöründe Bır Uygulama). Ekonomi ve Yönetim Arastırmaları Dergisi / Cilt:1 / Sayı:2 / Aralık 2012

Aydın, K. Ve Yıldırım, S. (2012). The Measurement Of Servıce Qualıty Wıth Servqual For Dıfferent Domestıc Aırlıne Fırms In Turkey. Serbian Journal of Management 7 (2) (2012) 219 - 230

Cronin J.J, Taylor SA (1994) SERVPERF versus SERVQUAL: Reconciling performance-based and perception-minus-expectations measurement of service quality. Journal of Marketing 58: 125-131.

Çatı, K. Ve Şahin, S. (2007). Perakendecilik Hizmetlerinde Kalite. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Sayı 2, 2007, s. 129-149

Çıraklı, Ü., Gözlü, M. Gözlü, K. (2014).Sağlık Kurumlarında Algılanan Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi: Yozgat'ta Yer Alan İki Hastanenin Yatan Hastaları Üzerinde Bir Çalışma. Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi. 7.Sayı

Çırpın, B.K. ve Kurt, D. (2016). Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesi Ölçümü. Journal of Transportation and Logistics 1 (1), 2016

Çiftçi, A.G. (2006).Hizmet Kalitesi Ve Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesi Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD, Üretim Yönetimi ve Endüstri İşletmeciliği Programı, YL tezi.

Daniel, C.N. ve Berinyuy, L.P. (2010). Using the SERVQUAL Model to assess Service Quality and Customer Satisfaction.. An Empirical study of grocery stores in Umea. Umeå School of Business Spring semester 2010 Master thesis, one-year, 15 hp

Eleren, A. Ve Kılıç, B. (2007).Turizm Sektöründe Servqual Analizi İle Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi Ve Bir Termal Otelde Uygulama. Afyon Kocatepe Üniversitesi, ..B.F. Dergisi (C. IX ,S.1, 2007)

Ertürk, M. (2017).Konaklama İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Algısının Türkiye'ye Gelen Yabancı Turistler Üzerinden Ölçülmesi. İşletme Araştırmaları Dergisi.9/3 (2017) 547-571

Fettahlıoğlu, Ö.O., Polat, M. Ve Demir, S. (2016). Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi ile Ölçümü: Kahramanmaraş İlinde Bir Uygulama. ODÜ – SOBIAD Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6(3),849-860, Aralık 2016

Gronroos C (1984) A service quality model and its marketing implications. European Journal of Marketing 18: 36-44.

Haywood-Farmer J (1988) A conceptual model of service quality. International Journal of Operations & Production Management 8: 19-29.

Işık, O., Akbolat, M. Ve Ünğan, M.C. (2013). Kamu Ve Özel Banka Müşterilerinin Hizmet Kalite Algılarının Değerlendirilmesi: Bir Alan Araştırması. İşletme Bilimi Dergisi Cilt:1 Sayı:2 2013

İslamoğlu, A.H., Candan, B, Hacıefendioğlu, Ş., Aydın, K. (2006). Hizmet Pazarlaması, Beta basım yayım.

Kalyoncuoğlu, S. Ve Faiz, E. (2016).Hizmet Kalitesinin Kurumsal İmaja Etkisi: Kamu Ve Özel Mevduat Bankaları Üzerinde Bir Araştırma. Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, Sayı: 17, Temmuz 2016, ss. 67-103

Korkmaz, S. Ve Çuhadar, U. (2017). Sağlık Hizmet Kalitesi Ve Sağlık Kurumunu Tekrar Tercih Etme Niyeti Arasındaki İlişki: Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Örneği. Uluslararası Sağlık Yönetimi Ve Stratejileri Araştırma Dergisi. Cilt:3, Sayı:1.

Oh, H. (1999) Service quality, customer satisfaction and customer value: a holistic perspective. International Journal of Hospitality Management 18: 67-82.

Okumuş, A. Ve Asil, H. (2007). Hizmet Kalitesi Algılamasının Havayolu Yolcularının Genel Memnuniyet Düzeylerine Olan Etkisinin İncelenmesi. G.Ü. İşletme Fakültesi İşletme Dergisi C:36 Sayı:2 Kasım 2007 Sayfa: 07–29

Öztürk, Y. Ve Seyhan, K. (2005).Konaklama İşletmelerinde Sunulan Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi İle Ölçülmesi. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, Güz: 170-182, 2005.

Papatya, G., Papatya N. Ve Hamşıoğlu, A.B. (2012).Sağlık İşletmelerinde Algılanan Hizmet Kalitesi Ve Hasta Memnuniyeti: İki Özel Hastanede Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Sosyalbilimler. Cilt:2, Sayı:1.

Parasuraman A, Zeithaml VA, Berry LL (1985) A conceptual model of service quality and its implications for future research. Journal of Marketing 49: 41-50.

Pekkaya, M. Ve Akıllı, F. (2013). Hava Yolu Hizmet Kalitesinin Servperf-Servqual Ölçeği İle Değerlendirmesi Ve İstatistiksel Analizi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar 2013, Cilt:9, Yıl:9, Sayı:1, 9:75-96

Pena, M.M., Santos da Silva, E.M., Tronchin, D.M.R., Melleiro, M.M. (2013).The use of the quality model of Parasuraman, Zeithaml and Berry in health services. Rev Esc Enferm USP 2013; 47(5):1227-3

Philip G, Hazlett SA (1997) The measurement of service quality: a new P-C-P attributes model. International Journal of Quality & Reliability Management 14: 260-286.

Santos J. (2003). E-service quality: a model of virtual service quality dimensions. Managing Service Quality 13: 233-246.

Soteriou A.C, Stavrinides Y. (2000). An internal customer service quality data envelope analysis model for bank branches. International Journal of Operations and Production Management 17: 780-789.

Svenson, G. (2004).Interactive service quality in service encounters: empirical illustration and models. Managing Service Quality. Volume 14 · Number 4 · 2004 · pp. 278–287

Şirin, M.E. ve Aksu, M. (2016).Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti, Tekrar Satın Alma ve Tavsiye İsteği Üzerine Etkisi: Trabzon Ortahisar Örneği. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, 6 (2), 530-544

Teas K.R. (1993) Expectations, performance evaluation, and consumers' perceptions of quality. Journal of Marketing 57: 18-34.

Toktaş, P. Ve Gül, B. (2016).Bir Bankanın Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi. BSAD Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi Cilt 2, Sayı 9, ss.8-27

Yıldız, O. Ve Erdil, T.S. (2013). Türkiye Havayolu Yolcu Taşımacılığı Sektöründe Hizmet Kalitesinin Karşılaştırmalı Ölçümlenmesi. Öneri.C.10.S.39. Ocak.2013.89-100.

Yıldız, K., Polat, E., Sönmezoğlu, U. ve Çokpartal, C. (2016).An Analysıs On The Determınants Of Servıce Qualıty Perceıved By Members Of The Fıtness Center. Niğde University Journal of Physical Education And Sport Sciences Vol 10, Issue 3, 2016

Yılmaz, V., Çelik, H.E. ve Depren, B. (2007). Devlet Ve Özel Sektör Bankalardaki Hizmet Kalitesinin Karşılaştırılması: Eskişehir Örneği. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 8 (2) 2007, 234-248

Yücekaya, P., Rençber, Ö.F., Sönmez, H. (2015). Perakende Sektöründe Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Ve Müşteri Sadakatine Etkisi: Çanakkale İlinde Bir Araştırma. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt:4,sayı:5.

Zeithaml Valarie A., Parasuraman A., Berry Leonard L., (1985). Problems and Strategies in Services Marketing ,Journal of Marketing, Vol.49 (Spring 1985), s.3

DİRENÇLİLİK KONUSUNA KENT OBRUKLARI ÜZERİNDEN BAKMAK

Doç. Dr. Seda H. Bostancı
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
shbostanci@nku.edu.tr

ÖZET: Doğal afetler ve sosyal çatışmalar beklenmedik ve kentler için büyük yıkımlara neden olan süreçlerdir. Bu süreçlerden kentlerin ayakta kalabileceği, stratejileri ve toplumsal örgütlenme ilişkilerini içeren yaklaşım dirençlilik olarak tanımlanmaktadır. Kentler, coğrafi özellikleri, iklimsel olaylar, depremler, jeopolitik konumları, arazi kullanım kararları ve geçmiş yıllarda yapılmış çeşitli sanayi faaliyetlerinin sonuçlarının olası tehditlerine sahiptir. Obruklar, doğal afetler arasında yer alan ve karst çukurlarının tavanlarının çözülmesi ve karstik çözünme sonucu oluşan büyük ve derin çukurlardır. Bir anda oluşmaları, evleri de içine alarak çökmeleri ve bazılarının çok derin olması aynı alanda zamanla sayıca artmaları, obrukların yerleşim alanlarını tehdit etmelerine neden olmaktadır. Öngörülemezdik özelliği taşıyan obruklar, dirençlilik konusu ile yakından ilgilidir. Obruklar kırsal alanda oluşabileceği gibi, kentsel alanlarda da oluşmaktadır. Kentsel alanlarda obruk oluşmasının temel nedeni, kentlerin büyüyüp kırsal alanları kapsayacak şekilde yayılmasıdır. Yer altı kazıları, kapatılmış maden alanları, yeraltı sularının aşırı kullanımı, kuraklık gibi birçok faktör obruk nedenidir. Bir mahallede oluşan obruk çevresi, afet bölgesi olarak tahliye edilmektedir. Fakat bazı durumlarda, obruk endişesi ile afet bölgesi ilan edilmiş alanlarının yakın çevresinde yerleşenler de o bölgeyi terk etmektedir. Bazı aileler ise bu evleri kamulaştırılmadığı için bu bölgelerde yaşamaya devam etmektedir. Obruklar arttıkça ve genişledikçe bölge halkı büyük endişe yaşamaktadır. Bu çalışma, kentsel alanda obrukların oluşmasının, dirençlilik yönünden ele alınmasını içermektedir. Aynı zamanda, obruk sonrasında kentsel alanda yaşayanların aralarında oluşturdukları dayanışma, belediye ve sivil toplum örgütlerinin yöre halkına yaklaşımı üzerine literatüre dayalı inceleme yapılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Obruklar, kent obrukları, dirençlilik, sakınım planlaması

LOOKING AT THE RESILIENCE THROUGH THE URBAN SINKHOLES

ABSTRACT: Natural disasters and social conflicts are unexpected processes that cause great destruction for cities. This approach that includes the strategies and social organization relations of the cities is called resilience. Cities have potential threats such as geographical characteristics, climatic events, earthquakes, geopolitical location, land use decisions and the results of various industrial activities in the past years. They are large and deep sinkholes formed as a result of karst dissolution and dissolving karst. And these are among natural disasters. Sinkholes are suddenly formed, houses collapse into them, and some of them are very deep, in the same area their numbers increase over time, so all this causing them to threaten the settlements. Their unpredictability is related them to the subject of resilience. Sinkholes can be occur in rural areas as well as in urban areas. The main reason for this is urbanization in rural areas is the expansion of urban areas to cover rural areas. For many reasons such as underground excavations, closed mining areas, excessive use of groundwater, drought caused the formation of sinkholes. Sinkhole formed in a neighbourhood become discharged as disaster zones. But sometimes, in some reasons some of the inhabitants do not leave their houses near sinkholes. As Sinkholes increases and expands, the inhabitants of the region have great worries. This study includes the review based on development of sinkholes in an urban area in terms of resilience. At the same time, an analysis based on the literature on the solidarity between the people living in the urban areas and the approach of the municipalities and non-governmental organizations to the inhabitants is made in this study.

Key words: Sinkholes, urban sinkholes, resilience, mitigation planning

1. GİRİŞ

Obruk oluşumlarının çok çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenler, doğal ve insan müdahalesi kaynaklı olabilmektedir. Küresel iklim değişikliğinin neden olduğu toprak yapılasındaki değişimler, kuraklık gibi faktörler başlıca obruk oluşma nedenleri arasında yer almaktadır. Obruk oluşumları doğal alanlarda ve kentsel alanlarda görülebilmektedir. Kentsel alanda obruk oluşmasının nedenlerinin başında, bu alanların hatalı drenajlar yapılan bölgeler olması, bölgede geçmişte maden ocağı bulunması gibi etkenler gelmektedir. "Avantajlı ulaşım seçenekleri ve güçlü iletişim altyapıları metropollerin yayılmasında ve büyümesine neden olmuştur" (Erbaş, 2013). Metropollerin yayılma süreci, obrukları kentsel alanlar için daha fazla potansiyel tehdit haline getirmektedir. Metaforik olarak dünyanın kara delikleri olarak tanımlan obruklar dünyanın her yerinde görülmekle birlikte, Türkiye'de obrukların en çok tehdit oluşturduğu alan Konya Karapınar ve çevresidir. Yılmaz (2010) Konya Karapınar ve çevresindeki obruklara ilişkin çalışmaları; "çoğunlukla hidrolojik ve jeomorfolojik özellikler yönünden yapılan çalışmalar, içlerinde göl bulunan büyük obrukların doğal miras olarak koruma altına alınmasını öneren çeşitli çalışmalar, bölgede yeraltı suyu seviye değişimleri ve bunların sebepleri ile ilgili çalışmalar, olarak gruplandırmıştır. Bölgedeki yeraltı su seviye değişimlerinin yaratmış olduğu çevre sorunları ile ilgili çalışmaların arttırılması gerektiğini belirtmiştir.

Kentsel yaşamın istikrarlı olarak devam edebilmesi düzenli bir sistemin gelişimine bağlıdır. Bu istikrar, sürdürülebilirlik ve dirençlilik kavramları ile yakından ilgilidir. Sürdürülebilirlik bugünün kaynaklarını gelecek nesilleri de düşünerek dengeli kullanmak anlamında gelmektedir. Dirençlilik, ülke, bölge, kent ve toplulukların varlıklarını devam ettirebilmek için olası tehditlere karşı hazırlıklı olmalarıdır. Bölgesel dirençlilik kavramının gündemde yer almasının sebebi iki temel kavrama bağlıdır; birincisi risk hissinin artışı, ikincisi ise küreselleşme ile ilgili yaşanan süreçlerdir (Khodkar, 2015).

Ülkemizde doğal afet denildiğinde öncelikle deprem olgusu gündeme gelmektedir. Son yıllarda yaşanan sel felaketleri bu konuyu da büyük oranda gündeme taşımıştır. Böylece Türkiye'de doğal afetler arasında deprem ve sel olguları çok çeşitli akademik alanların inceleme konusu ve ana gündem maddeleri haline gelmiştir. Bunun yanında obruk konusu Türkiye'de oluşum süreçleri ve güncel haberler ile sınırlı olarak gündeme gelebilmektedir. Evlerine yakın bölgelerde obruk oluşan ailelerin, sorunları ve kent planlamanın bu konulara, çözüm önerileri Türkiye için yeni bir konudur. Örneğin Çevre ve Şehircilik Bakanlığının KENTGES, Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planında (2010-2023): "Başta deprem ve sel olmak üzere doğal afet tehlikelerine maruz alanlarda, yer yer imar mevzuatına ve plana aykırı gelişmelere sahne olan kentlerimizde, hızlı kentleşmeye odaklanmış imar uygulamaları, risk azaltma yöntemlerini içeren planlama pratiği ve yaklaşımından uzak kalmıştır. Böylece kentlerimizde derin risk havuzları oluşmuştur, ifadeleri yer almaktadır" (Resmi Gazete, 2010). Raporda, afet planlaması konusundaki temel sorunlara değinilmiştir. Bunun yanında, raporun bütünü incelendiğinde, obruk konusunda bir ifadenin eylem planında yer almadığı

görülmektedir. Bu da genel olarak, obruk konusunun Türkiye'nin etkin kent planlama gündeminde yer almadığına ilişkin bir bulgu olarak yorumlanabilir.

Obruklar insanlık tarihinden çok öncesinde başlamış olduğu için doğal afetler arasında yer almaktadır. Bunun yanında obruklar insan faaliyetleri sonucunda da oluşabilmektedir. Küresel iklim değişikliği de benzer özellikler göstermektedir. Obruk oluşumu ve iklim değişiklikleri arasındaki ilişkiler yine güncel tartışma konuları arasında yer almaktadır (Mathiesen, 2014). Kent obruklarının ortaya koyduğu sosyal sorunların, dirençlilik ve afet yönetimi alanında kent planlama ile olan ilişkisi incelendiğinde, konunun afet sigortaları, sakınım planlaması ile bağları olduğu görülmektedir. "Kentsel sakınım planlaması yalnızca fiziki düzenlemelerle sınırlı değil, sosyal, finansal, yönetsel bir kapsama sahiptir. Kentsel sakınım planlaması, imar planlaması pratiğinin kullandığı yöntemlerin ötesinde içerik gösterdiği gibi, katılımlı süreçler gerektirmektedir. Kentsel sakınım planlaması kurumlaştırılması gereken bir uygulamadır. Ancak ulusal ve bölgesel düzeylerde sakınım planlarının hazırlanabileceği gözden kaçmamalıdır" (Balamir, 2007). Planlama profesyonelleri, kentsel gelişmeyi desteklerken, doğal yüzey drenaj modellerini en aza indirgemek için çevre koruma yönetmeliklerini tasarlamak, uygulamak ve değerlendirmek için yeterli bilgi edinmelidir. Kent için stratejik araçlardan biri de obruklar konusunda sigorta fonu oluşturmaktır (Kemmerly, 1993).
Bu çalışmada obruk oluşumları, doğal afet olmanın ötesinde, kentsel yaşamın geleceğine olası tehditleri yönünden, dirençlilik konuları içinde ele alınarak, kent planlama alanında konuya yaklaşımın nasıl olması gerektiğine ilişkin bir araştırmayı içermektedir. Çalışmada, literatüre dayalı bir inceleme yapılmaktadır. Çalışmanın amacı dünyada özellikle çeşitli bölgelerde gündeme gelen obruk konusunun, sosyal boyutlarını ele alarak, Türkiye kent planlama araştırmaları için konuya dikkat çekebilmektir.

2. DOĞAL AFETLER VE DİRENÇLİLİK VE SAKINIM PLANLAMASI

Dirençlilik bir sistemin karşılaştığı ve karşılaşma olasılığı olan tehditlere karşı başa çıkabilme ve varlığını sürdürebilme becerisi, esnekliği olarak tanımlanabilir. "Dirençlilik, ilk olarak Holling (1973) tarafından, ekolojik sistemlerin işlevsel, yapısal etkilere ve tehditlere karşı devamlılığını koruyabilmesi için değişim modellemesi kavramı ile ele alınmıştır. Dirençlilik kavramı ekoloji açısından ele alındığında, eko sistemlerin karşı karşıya kaldığı doğal afetler sonucu yaşadıkları hasarlara karşı koyabilme esneklik kazanma becerisidir. Bir sistemin rutin durumunda değişiklik yaşandığı zaman dirençlilik başlamaktadır. Kentsel sistemler için de kritik konulardan biri de dirençliliğin her zaman sistemin yeniden eski haline dönmesine garanti edilememesidir" (Khodkar, 2015). Böylece kentleşme sürecinde, özellikle afet yönetimi ve sakınım planlamasında alınan yanlış kararların, kentlerin tekrar eski düzenli günlerine dönemeyeceği kaotik hale gelebilme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Dirençlilik, doğal afetlerden, sosyal ve toplumsal çatışmalara kadar kentlerin geleceğine dair hazırlıklı olarak, doğru kurgulanmış senaryoları işleterek kentlerin ayakta kalmasını hedefleyen bir yaklaşımdır. Kentlerin coğrafi özellikleri, doğal afet, terör gibi olası tehditleri ile değişim, göç, ticaret ve enerji akışı gibi potansiyelleri arasında esneklik ve dirençlilik kentlerin

geleceğini şekillendirmektedir (Ernstson, vd., 2010). Dirençlilik, bir kentin, bir sistemin, ya da bir topluluğun olası risklerle karşılaştığında bu sürecin etkilerini hafifleterek, bunlara karşı bir direnç sergileyerek, değişerek sürece karşı esneklik kazanarak, işlev ve yapılarını koruyabilmesi olarak tanımlanabilir. Bu alanın kurumsal, bilimsel ve teknik düzeyde uluslararası tartışmalarda giderek daha fazla dikkat çekmektedir (Fatiguso, vd., 2017).

"Başta Birleşmiş Milletler ve organları olmak üzere uluslararası kuruluşlar, afet sonrası yardımlar ve yara sarma stratejisinden vazgeçip, afet öncesi risklerin azaltılması politikalarını desteklemeye karar vermişlerdir" (Balamir, 2007). Böylece dirençlilik ve sakınım planlaması kavramı büyük önem kazanmıştır. "Ayrı fiziksel sistemler olarak kentlerin kendine özgü karmaşık fonksiyonel bütünlükleri vardır ve alt bileşenlerden herhangi birinin doğal veya insan yapımı bir tehlike ile karşı karşıya kalması durumunda başarısızlık ve düzeni yeniden oluşturamama risklerine tabidir. Sakınım planlamasının amacı, riski ve gelecekteki kayıpları azaltmak için uzun vadede uygulanabilecek politika ve eylemleri tanımlamaktır. Sakınım planlaması öncelikleri, kırılganlık düzeylerine göre öncelik sırasına alınmış yerleşim birimlerine göre oluşturulmalı ve en yüksek risk listesinde yer alan yerleşim yerlerinde azaltma planları hazırlamak zorunlu olmalıdır" (Saner, 2015). Kentsel dönüşüm süreçleri sakınım planlamasının etkin bir şekilde uygulanması için bir fırsat yaratabilir. Kentsel dönüşüm sürecinde kentsel alanların daha dirençli olmalarında, kompakt yerleşimler oluşturmak, afet toplanma alanları, kentsel rezerv alanlar ve doğal alanların korunması stratejileri etkilidir (Bostancı, 2015).

Sakınım planlamasının en temel özelliği afetler meydana gelmeden önce risklerin sistematik olarak belirlenmesi ve belirli kısmının bertaraf edilmesi, afetlerle başa çıkma kapasitesinin arttırılması ve afet risklerine dirençli hale gelecek kent yönetimi ve planlama sisteminin oluşturulabilmesidir. Temel amacı can ve mal kaybını ve kaynakları tehlikelere karşı sakınabilmektir. "Sakınım planlamasının ülke bölge kent ve sivil topluma kadar çeşitli ölçekleri bulunmaktadır. Yasal ve kurumsal düzeyde sakınım planlamasının uygulandığı ülkelerde örgütlenme yapısı eyalet sakınım planı ve yerel sakınım planı gibi farklı düzey ve ölçeklerde uygulanabilmektedir" (Erdem, 2016).

3. OBRUK OLUŞMUŞ KENTSEL ALANLARDA YAŞANAN SORUNLAR VE YÖRE HALKI DAVRANIŞLARI

Afet sonrası yeniden yapılanma sürecinde yerel halkın etkisi olmadan dışarıdan dayatılan projeler ile iyileştirme ve eksiklerin giderilmesi zordur (Campanella, 2006). Bu noktada dirençli, dayanıklı, esnek ve sürdürülebilir kentsel dönüşüm için halkın katılımının ve yerel aktörler arasında dayanışma ve işbölümünün önemi ortaya çıkmaktadır. Halk katılımı ile yenileme ve dönüşüm sağlandığında, halkın bu yeni kentsel mekana daha fazla sahip çıkabilmesi, aidiyet bağı kurabilmesi ve koruması çok daha kolay sağlanabilir. Konu obruklar açısından düşünüldüğünde, genellikle devletin, kent yöneticilerin ve halkın katılımı ile alınacak kararlar büyük önem taşımaktadır. Her ülkede obruk sonrası yaşanan afet planlaması farklı dinamikleri ortaya çıkarmaktadır. Obruklar üzerine BBC Earth programı bu afet sonrası

bölgelerde yaşayan halkla yaptıkları röportajlar sonucu ülkelerin bu farklı yaklaşımları üzerine çeşitli bilgiler saptamıştır. Bu bilgiler derlendiğinde; Çeşitli ülkelerdeki yerel otoriteler, halkın yerleşim alanlarını tehdit etmediği sürece bu oluşumları izlemekle yetinebilmekte, eğer kentsel bir yerleşimde obruk oluştuysa teknik çözümler bularak bu alanda kentsel yaşamı devam ettirebilmekte ya da bölgeyi afet bölgesi ilan edip tahliye ederek ev sahiplerine kamulaştırma bedeli ödemektedir. Ama ülkelerin yönetim anlayışlarına göre bu obruk oluşan alanlarda kimi zaman vatandaşlar için tam olarak bir çözüm üretilememekte ve vatandaşların bir kısmı sigorta olanaklarını hukuki mücadelelerini sürdürürken, bir kısmı bu bölgelerde yaşamak zorunda kalmaktadır" (BBC Earth, 2018).

"Afet sakınım planlaması ve uygulamasının yanı sıra afet sonrası yardım ve tazminat faaliyetleri de önemli finansal kaynakların oluşmasını ve yürütülmesini gerektirmektedir. Sakınım (risk azaltma) ve önleme arasındaki dengeli bir politika, finansal kaynakların dağıtımında, doğru hedefe ulaşabilmenin daha muhtemel olduğu tercih edilen rasyonel yaklaşımdır" (Balamir, 2001). Nijkamp'ın (2007) ifade ettiği gibi; kentler toplumun açık bir parçası gibi görünmektedir ve bu nedenle de tüm riskleri ve insan toplumunun tüm değerlerini taşırlar. "Birçok toplumda kamusal ve bireysel tutum ve farkındalık, doğal tehlikelere karşı hassas ve risklere karşı uygun değildir. Varlık üretimi mantığı ve birikimi, risk üretim mantığına öncülük ederken, bu kaçınılmaz olarak risk toplumunda tersine çevrilebilir. Üretilen risk ile çevrelenmiş toplumlar, siyasal iktidar, yeniden yapılandırma kararları ve meşruiyet süreçlerine daha büyük önem vermek zorundadır" (Balamir, 2001).

Obruk oluşumlarının fiziki ve sosyal boyutlarına ilişkin Türkiye'de en çok gündem oluşturan alan Konya'nın Karapınar ilçesidir. "Konya ovası ve yakın çevresindeki obruk oluşumlarının günümüzde arttığı görülmektedir. Obruklar çeşitli aşamalarla oluşurlar, ilk oluşurken topografyada bir çukurlaşma, sonrasında derin çatlaklar oluşmaktadır ve ani çökmeler sonucu obruklar oluşmaktadır" (Bozyiğit, ve Tapur, 2009). "Karapınar çevresinde su tablasındaki alçalma ve mevsimsel oynamalar yeni obruk oluşumuna neden olmaktadır. Son yıllarda oluşan obrukların bulundukları yükseltiler ve dağılışları, çökmeleri tetikleyen su tablası alçalmasını doğrular niteliktedir" (Yılmaz, 2010). Obruk oluşumlarının kentsel ve kırsal yaşamda çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler obruk varlığını kabul ederek onunla yaşayacak önem ve sistem geliştirmek ya da obruk tehlikelerinden kaçınmak için bölgeyi terk etmektir. "Obruklar geçmişten beri insan faaliyetleri üzerinde etkilidir. Belirli bir bölgedeki su kaynakları yetersiz kaldığında, insanlar obruklardan içme ve sulama suyu temin etmeye başlamıştır. Konya Karapınar ilçesi gibi alanlarda beklenmedik ve sayıları gittikçe artan obruk oluşumları tarım ve yaylacılık faaliyetlerini olumsuz olarak etkilemeye başlamıştır. İnsanlar ani oluşan obrukların mal ve can güvenliklerini tehdit ettiklerini düşünerek bu bölgeyi terk etmeye başlamıştır. (Tapur ve Bozyiğit, 2010). Obruk oluşumlarında üzerinde durulan küresel iklim değişikliği, Türkiye'de de tartışılmaktadır. "Son yıllarda dünyada hissedilen küresel iklim değişikliği Türkiye'yi de etkilemektedir. Özellikle Doğu Anadolu ve Ege Bölgesi'nde yağış azlığına bağlı kuraklık ve plansız ve izinsiz aşırı su tüketimi yüzey suları ve yeraltı suyu açısından sorunlara yol açmaktadır. Bu süreçler obruk oluşumlarını ve obruk sayılarını arttırmaktadır. Obrukların

meydana geldiği alanlarda dikkatsiz yöre halkı ve otlayan hayvanlar akşamları daha fazla olmak üzere obruğa düşme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Genellikle bir bölgede obruk oluşumu başladığında, zamanla bu alanların çevresinde daha çok obruk oluşumu görülmektedir. Bölgede yeraltından su çekimi de ruhsatlı kuyularda kontrol altına alınarak yapılmalıdır" (Yılmaz, 2010).

ABD'de Florida ve Kentucky obrukların en çok görüldüğü ve kentleri yerleşim alanlarını tehdit ettiği yerler arasındadır. Kentucky'de 2014 yılında Bowling Green'deki Ulusal Corvette Müzesi'nde (NCM) içinde obruk oluşması oldukça dikkat çekici bir haber olarak basında yer almıştır. Bu yaşanan olayın en büyük özelliği sürecin yönetiminde kamunun bilgilendirilmesi ve toplumsal katılım araçlarının kriz yönetiminde devreye girmesidir. Müze derhal kamuya bilgi vermeye başlamış ve şeffaflık adına bilgi paylaşma kararını verdi ve beklenmedik olaylarla başa çıkmak için topluluktan yardım çağrısı yapılmıştır. Hasarların önlenmesi için mağara ve karstik jeoloji bilimi, jeoloji, mühendislik, hidroloji, inşaat ve jeofizik yöntemleri bir araya getirerek, obruğu ve altta yatan mağara geçişini araştırmak ve araştırmak için çok disiplinli bir yaklaşım kullanılmıştır. Bu süre zarfında Western Kentucky Üniversitesi (WKU), Bowling Green City, Warren County ve Müzesi hakkında bilgi alarak ve halkı bilgilendirmiştir. Bu süreçte kent yönetimi ve bilimsel kurumlar arasında önemli bir koordinasyon oluşturulmuştur. Halkın bu süreçlerde anlık bilgilendirilmesi, halkın karstik oluşumlar ve obruklar hakkında daha fazla bilgi alabilmesini bilinçlenmesini sağladı. Bugüne kadar, ekip bir web sitesi, kısa videolar ve karst görselleştirmeleri gibi bir dizi eğitim kaynağı oluşturdu ve karst arazilerinde yaşayanların çeşitli yönlerinin yazılı açıklamalarını yaptı. Ulusal ve özel sektörün bazı önemli karst bölgelerinde bina kodları, sigorta ve yağmur suyu yönetimi uygulamaları da dahil olmak üzere, kamu ve özel sektörleri obruk tehlikeleri hakkında bilgi sunan kanallar önemli bilgi kaynağı olup kamuoyunun ilgisini çekmiştir (Polk, vd., 2015).

Obruklar, ortak ve doğal olarak oluşan jeolojik bir özelliktir ve Florida'da mülk ve çevre için tehlike arz ettiği baskın yer şekillerinden biridir. Batı-Florida'da yer altı ve arazi kaynaklarının hızlandırılmış gelişimine bağlı obruk oluşumu konusunda sorunlar yaşamaktadır. Şehir plancıları, kaynak yöneticileri ve sigortacılar, obruk oluşumu ve ilgili risklerin olasılığını tahmin edebilmiştir. Florida Sigorta Dairesi, obruk hasarları ve hidrojeolojik şartlar için sigorta talepleri temelinde dört batık olasılık bölgesi için sigorta primi tasarlamıştır. Batı merkezi Florida, obruk aktivitesinin en yüksek frekansına sahip bir alan olarak tanımlandı. Riskleri değerlendirmek ve sigorta oranlarını belirlemek için bilimsel bilgilerin kullanılması, hidrojeolojik çerçevenin ve su kaynaklarının gelişiminin potansiyel etkilerinin anlaşılmasının yararlarını göstermektedir. Bu bilimsel anlayış, hem mülk hem de çevre için anlamlı riskler belirlemenin ve etkin arazi ve su kaynakları yönetimi stratejilerinin formüle edilmesinde esastır (Tihansky, 1999).

5. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'de afet yönetimi ve kent planlamada obruk konusunu gündeme getirmeyi amaçlamıştır. Türkiye'de obruk konusunda yapılan çalışmaların daha çok obruk oluşumu ve obrukların olası tehditlerine ilişkin jeoloji, mühendislik ve coğrafya alanlarında yer aldığı

görülmektedir. Kent planlamada, afet yönetimi, sakınım planlaması ve dirençlilik konularının deprem olgusuna odaklandığı görülmektedir. Küresel iklim değişikliği ile sel konusunun da kent planlama gündeminde daha fazla yer almaya başlamıştır. Çalışma kısıtları yönünden, sınırlı literatüre dayalı bir başlangıç niteliğini taşımaktadır.

Yapılan araştırma, Türkiye'de obruklar üzerine çalışmaların, bu konuda en fazla örneğe ve probleme sahip Konya Karapınar ve çevresine odaklandığını göstermektedir. Bu çalışmalarda, insan faaliyetlerinin obruklara nasıl neden olduğu, küresel iklim değişikliğine etkileri kadar yöre halkına obrukların etkilerinin de tartışıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda bu sorunlara iki temel öneri getirilmiştir. Bunlardan birincisi "son yıllarda ortaya çıkan koşullar çerçevesinde Konya Ovası ve çevresinin yeraltı suyu drenaj haritasının bir an önce çıkarılması gerektiğidir." (Bozyiğit, ve Tapur, 2009). İkincisi ise "Karapınar'da yer alan obrukların turizm potansiyelleri değerlendirilebilirse, bölgenin geleceği için önemli kazanımlar elde edilebileceğidir" (Tapur ve Bozyiğit, 2010). Bunun gerçekleşmesi için olası obrukların yer tespitleri için bilimsel yöntemler kullanılması önem taşımaktadır. Kent planlama alanında coğrafi bilgi sistemlerin CBS tabanlı jeoloji uygulamaları bu alana büyük katkı sağlayacaktır.

Dünyanın her bölgesinde obruk oluşumları ve bunun çeşitli boyutları gündem oluşturmakla birlikte yapılan araştırmada, obruk oluşumda yöre halkının, sigorta şirketlerinin ve kent yöneticilerinin yaklaşımlarına ilişkin örnekleri içermeleri nedeniyle ABD'den Florida, Kentucky'den iki farklı vaka üzerine araştırmaya yer verilmiştir. Florida örneği şehir plancıları, kayak yöneticileri ve sigorta şirketlerinin obruk riskleri ile karşı karşıya kalan ailelere nasıl yardımcı olacağına ilişkin bilgi içermesi açısından önem taşımaktadır. Kentucky örneği kamuoyunu bilgilendirme, obruk konusunda üniversite, yerel yönetim ve halk arasında bir iletişim ve bilgi ağı kurabilme özelliği ile dikkat çekicidir.

Obruk konusu genel olarak bir jeolojik oluşum, coğrafi olgu ve insanlık tarihinden eski bir doğal olayken, insanların yerleşim alanlarının dünya ölçeğinde yayılması, obrukları insan yaşamını ve mal varlıklarını tehdit eder hale getirmiştir. Böylece obruk konusu kent planlama gündeminde yerini almıştır. Yine benzer şekilde kent yönetimi ve yerel yönetimler için de obruklar, kentsel ve kırsal yaşamların dirençliliği için tehdit faktörlerinden biri haline gelmiştir. Sonuç olarak, Karapınar deneyimi de dikkate alındığında, Türkiye kent planlama literatüründe ve sakınım planlarında obruk konusunun gündeme alınması gerektiği görülmektedir. Obruk oluşan bölgelerin planlama sorunları sadece fiziki planda değil, sosyal planlama ve sigortacılık alanında ele alınmalıdır. Bu konuda halkın bilinçlendirilmesi, yeni bir katılımcı planlama anlayışında olanak verecektir.

KAYNAKÇA

Balamir, M., (2001, August). Disaster Policies and Social Organisation. In 5th Conference of ESA.

Balamir, M. (2007). Afet Politikası ve Sakınım Planlaması. TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odasi Bülteni.

BBC Earth, Swallowed by a Sinkhole, https://www.youtube.com/watch?v=PbEszHxkQ3I&t=893s, Erişim tarihi 12.12.2018.

Bostancı, S.H. (2015). Kentsel Dönüşümün Görsel Yansımaları, Kentsel Dönüşüm Çalıştayı Sonuç Raporu, Şehir için Gelecek, İlbank ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 80-101.

Bozyiğit, R., ve Tapur, T., (2009). Konya Ovası ve Çevresinde Yeraltı Sularının Obruk Oluşumlarına Etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21), 137-155.

Campanella, T.J., (2006). Urban Resilience and the Recovery of New Orleans. Journal of the American Planning Association, 72(2), 141-146.

Erbas, A.E., (2013). Central Business District Planning and the Sustainable Urban Development Process in İstanbul. The Sustainable City VIII (2 Volume Set): Urban Regeneration and Sustainability, 179-169.

Erdem, U. (2016). Yerleşimlerin Taşıdığı Deniz Taşkını, Sel ve Deprem Afet Tehlikelerinin CBS Kullanılarak Yorumlanması: Balıkesir Örneği. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 15(2), 40-57.

Ernstson, H., van der Leeuw, S. E., Redman, C. L., Meffert, D. J., Davis, G., Alfsen, C. and Elmqvist, T. (2010). Urban Transitions: on Urban Resilience and Human-Dominated Ecosystems. Ambio, 39(8), 531-545.

Fatiguso, F., De Fino, M., Cantatore, E., and Caponio, V., (2017). Resilience of Historic Built Environments: Inherent Qualities and Potential Strategies. Procedia Engineering, 180, 1024-1033.

Holling, C.S., (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. Annual Review of Ecology and Systematics, 4(1), 1-23.

Kemmerly, P.R., (1993). Sinkhole Hazards and Risk Assessment in a Planning Context. Journal of the American Planning Association, 59(2), 221-229.

Khodkar, S. (2015). Kentsel Dirençlilik: Ankara Merkezi İş Alanı'ndaki Çarşılar, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Matheisen, K. (2014). Are Humans Causing More Sinkholes?, The Guardian, https://www.theguardian.com/environment/2014/feb/20/are-humans-causing-more-sinkholes, Erişim tarihi, 10.12.2018.

Nijkamp, P. (2007). The Role of Evaluation in Supporting a Human Sustainable Development: A Cosmonomic Perspective. In Sustainable Urban Development. Vol. 2 Routledge. 99-114.

Polk, J., Fredrico, R., Ham, B., Nedvidek, D., McClanahan, K., North, L. A., Kambesis, P., ve Marasa, M. (2015). Building Resilience Against Karst Hazards: A Case Study of the National Corvette Museum Sinkhole. Program and Abstracts—21st National Cave and Karst Management Symposium.

Resmi Gazete, (2010). KENTGES Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı (2010-2023) ile İlgili 25/10/2010 Tarihli ve 2010/34 Sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı.

Tapur, T. ve Bozyiğit, R., (2010). Konya Havzası'ndaki Obrukların Geçmişten Günümüze İnsan Faaliyetlerine Etkileri, Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 11-12-Ekim-2010, Afyonkarahisar

Tihansky, A. B. (1999). Sinkholes, West-Central Florida. Land Subsidence in the United States: US Geological Survey Circular, 1182, 121-140.

Saner, T. S. (2015). Seismic Vulnerabilities and Risks for Urban Mitigation Planning in Turkey. Natural Hazards, 78(2), 1387-1412.

Yılmaz, M. (2010). Karapınar Çevresinde Yeraltı Suyu Seviye Değişimlerinin Yaratmış Olduğu Çevre Sorunları. Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 2(2), 145-163.

ÖĞRENCİLEŞTİRME VE ÖĞRENCİ COĞRAFYALARI KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç.Dr. Seda H. Bostancı
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
shbostanci@nku.edu.tr

ÖZET: Kentsel dönüşüm, günümüzde oldukça gündem oluşturan konuların başında gelmektedir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreçlerinde kentlerde büyük dönüşüm süreçleri yaşanmıştır. Doğal afetler, kıtlık ve savaşlar, kurulduklarından beri kentlerde büyük dönüşümlere neden olmuştur. Bu etkilerle kentler, değişim ve dönüşüm süreçlerinin ana sahneleridir. Günümüzde, ülkelerin çoğunda, özellikle metropollerde sayıları gün geçtikçe artan üniversite kampüs alanları, kentlerin mekânsal örüntüsünü şekillendiren en başlıca faktörler arasında yerini almaktadır. Üniversitelerin gelişimi, akademisyenler ve öğrenciler için uluslararası faaliyetlerin artmasına olanak sağlamaktadır. Üniversitelerin yaygınlaşması, ulusal ve uluslararası öğrenci hareketlilikleri ile öğrenci coğrafyalarını yaratmıştır. Bu süreç, kentlerde öğrencilere uygun yurt, kira evi, sosyal aktivite alanları ve restoran gibi çeşitli fonksiyonları içeren bir mekan üretimini tetiklemiştir. Metropollerde, öğrencilerin farklı ülke ya da üniversitenin bulunduğu ülke içindeki farklı bölgelerden gelip yaşam içine karışması doğal bir süreç gibi ilerlemektedir. Bunun yanında, fazla göç hareketliliği yaşamamış az nüfusa sahip kentlerde, üniversite kurulması farklı bir etkiye neden olmaktadır. Dışardan gelen öğrenciler ve kentliler arasında her zaman uyum ilişkileri kurmak kolay olmamaktadır. Böylece kentin bir yerinde eskiden oturanlar o bölgeden ayrılıp, yerlerini öğrencilere bırakabilmektedir. Bu alanlarda öğrenci dışında kalanlar için, tatil dönemleri boş ve güvensiz bir mekan hissi de oluşabilmektedir. Yaşanan bu durum, dönüşüm süreçlerinde soylulaştırma kavramına çağrışım yapan, öğrencileştirme adı altında ele alınmaktadır. Bu çalışma, öğrencileştirme ve öğrenci coğrafyaları kavramları üzerine literatür araştırması yaparak, bu olguların kentsel dönüşüme olan etkilerini tartışmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel dönüşüm, öğrenci coğrafyaları, öğrencileştirme

A STUDY ON THE CONCEPTS OF STUDENTIFICATION AND STUDENT GEOGRAPHIES

ABSTRACT: Urban transformation is one of the most important issues of today. Cities have been experienced a huge transformation process with the shift from the agricultural to industrial society and from the industrial to information society. Natural disasters, scarcity, and wars have caused major transformations in cities since their first establishment. With these impacts, cities are the main scene for the change and transformation processes. Nowadays, university campuses, which is among the main factors that are increasing in number in most of the countries, especially in metropolises, are important functions which shape the spatial patterns of cities. The development of universities leads to internationalization in academicians, students and academic activity fields. When universities have become widespread, student geographies have been created with national and international students. This process has triggered the production of a place suitable for students with some facilities such as a dormitory, house for rent, social activity areas, cafe and restaurants in cities. In metropolises, students from different countries or students from the same country but different city join life as a natural process. Besides, the establishment of a university has a different effect in cities where the population is low and have not experienced much immigration mobility before. It is not always easy to build harmony between out comer students and inhabitants. Thus, the former occupants of the city may leave an area and leave it to the students. Those living who are not students in these areas may feel an empty and insecure place in university holiday periods. This situation is dealt with under the name of studentification, which associates the concept of gentrification in the transformation processes. This study aims to discuss the effects of these phenomena on urban transformation by conducting literature research on studentification and student geography concepts.
Keywords: Urban transformation, student geographies, studentification

1. GİRİŞ

Günümüzde üniversite kampüsleri, kentlerin gelişim süreçlerinde önemli göstergeler arasında yer almaktadır. Üniversiteler kentlerin eğitim ve kültür olanaklarını geliştirirken, yeni bir nüfus yapısının oluşmasına da etki etmektedir. Öğrencilerin kentsel alana mekânsal ve sosyal etkileri sonucu yaşanan dönüşüm süreci literatüre öğrencileştirme olarak eklenmiştir (Smith ve Holt, 2007; Hubbard, 2008). Üniversite ve kent arasındaki ilişkinin sağlıklı sosyal, mekânsal örgütlenmesi, kentin dinamiklerinin iyi analiz edilmesine bağlıdır (Nişancı vd., 2017).

Üniversitelerin kuruluşu ile kentlerin üniversiteye yakın bölgelerinde, öğrenci nüfusunun yerleşimi, sürecinin, mevcut kentlilerin öğrencilerle çeşitli olumlu ve olumsuz etkileşimleri sonucu soylulaştırma terimine benzerlik gösteren öğrencileştirme olgusunu ortaya koyulmuştur. Öğrencileştirme, öğrenci coğrafyaları gibi kavramlar, ulusal ve uluslararası öğrenci hareketliliği yaratmaktadır. Kente üniversite kurulduğunda, yöre halkı yeni gelen öğrenci nüfusundan çeşitli şekillerde etkilenmektedir. Bu etkilerin bir kısmı kentte yatırımların, kültür ve yeme içme mekanlarının çeşitlenmesi sonucu kentte yaşanan canlılıktan yöre halkının da yararlanması ve ekonominin canlanmasını da içeren olumlu yönler. Bir kısmı ise, yöre halkının kültür, gelenek görenek ve yaşam tarzı ile uyum sağlayamadığı öğrenci nüfusu ile öğrencilerin tatil dönemlerinde öğrencilerin kaldığı yerlerin boş sokaklara dönüşümü sonucu kentte yaşanan kopukluk gibi olumsuz yönler olarak gruplandırılabilir.

Çalışmada, üniversitelerin kampüs alanlarının ve üniversite ile gelen öğrenci ve akademik personelin kentlere çeşitli etkilerinin tartışılması hedeflenmektedir. Bu yaklaşım üzerinden kentsel dönüşüm süreçlerinde üniversite kampüs alanlarının etkileri, öğrencileştirme olgusunun kent yaşamına etkisi, öğrenci coğrafyaları ve kent kimliği konuları ele alınmaktadır.

2. ÜNİVERSİTE KAMPÜS ALANLARININ YER SEÇİMLERİNİN KENTSEL DÖNÜŞÜME ETKİLERİ

Kentlerin dönüşümü, tarım toplumu kentlerinden, sanayi kentlerine geçiş sürecinden itibaren, toplumsal farklılıkları daha görünür hale getiren özellikleri ile kentleşme süreci boyunca devamlılığa sahip olmuştur. Yenileme ve dönüşüm sorunları, tarihin ilk dönemlerinden beri depremler, yangınlar ve işgal gibi siyasal nedenlerle kentler belirli periyotlarla yeniden kurulmaları ile başlamış ve süregelmektedir (Tekeli, 2011). 1970'lerde endüstri alanlarının desantralizasyonu kent merkezlerinde potansiyel alanlar oluşturarak, bu alanların yeniden ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Kentsel dönüşüm aşamalı bir süreç olarak yorumlandığında, kentsel durgunluk, kentsel çöküş, kentsel yeniden gelişim, kentsel değişim aşamaları ile kentsel yeniden üretim dinamiklerini gündeme getirmektedir (Gürler, 2005).

Endüstriyel alanların kentsel yeniden işlevlendirme ile yeniden yaşanır duruma dönüştürülmesinde sosyokültürel sürdürülebilirlik ön plandadır. Bu yaklaşımla yeniden işlevlendirme ve sürdürülebilirlik arakesitinde kullanıcı gereksinim ve beklentilerinin dikkate alınması, olumsuz çevre etkilerinden kaçınılması, enerji tüketiminin azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarına dönüştürülmesi, gibi birçok konu bulunmaktadır (Seçer Kariptaş vd., 2012).

Özellikle yeniden işlevlendirme ile kirletici bir sanayi alanın bir eğitim yapısına dönüşürken, temiz enerji kaynakları ile yeniden tasarlanması bulunduğu bölgeye çevresel açıdan zarar veren bir bölgeden, enerji üreten bir bölgeye dönüşme fırsatı yaratmaktadır.

Üniversiteler kent ve çevresini geliştiren önemli projelerdir. Haliç'te Cibali Tütün ve Sigara Fabrikasının Üniversite kampüsüne dönüşüm projesi, 1995 yılında işlevini yitirerek tamamen kapanmış bu bölgenin 1997 yılında eğitim kurumu olarak değerlendirilmek üzere, yap-işlet-devret modeli ile Kadir Has Üniversitesine verilmiştir. Bu alanın üniversite kampüs alanına dönüşüm süreci 2002 tarihinde tamamlanmış ve üniversite eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır (Seçer Kariptaş, vd., 2012).

Haliç'te önemli etkileri olan dönüşüm projelerinden biri de Kağıthane ve Alibeyköy derelerinin birleştiği noktada yer alan Silahtarağa Elektrik Santrali'nin eğitim yapısına dönüşüm projesi yine yeniden işlevlendirme projeleri arasında yerini almaktadır. 1983 yılında elektrik üretimine son verilen yapı 20 yıl boş kalmış ve 2004 yılında Bilgi Üniversitesine tahsis edilmiştir. Santral İstanbul adıyla kültür, sanat ve eğitim amaçlı olarak yeniden işlevlendirilen kampüs ve kültür kompleksi 2007 yılından beri ulusal ve uluslararası etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır (Seçer Kariptaş, vd., 2012). Bilgi Üniversitesi kampüsünün kültürel bir çekim merkezi haline gelmesi bu bölgenin gece gündüz yaşanabilir hale gelmesine olanak sağlamıştır. Kampüs alanı tasarım süreçlerinde, eski fonksiyonunu yaşatan bir müze ve sergi alanı, bazı amfiler bulunmaktadır.

Bu örneklerde görüldüğü gibi İstanbul'da özellikle endüstri yapılarının yeniden işlevlendirme projeleri ile önemli yükseköğretim kurumları ve kültür merkezleri kentin gelişimi adına kazanılmıştır. Böylece, kentin artık işlevini yitirmiş kullanılmayan alanları ve çevrelerindeki yoksul yerleşim alanları, canlı kent merkezlerine dönüşmüştür. Bu alanlarda ev sahipleri de öğrenciler için yemek ve kafeteryalar, kırtasiyeler ve konut kiralama gibi faaliyetleri ile belirli bir ekonomik avantaj elde etmiştir.

Üniversite yer seçimleri, yeniden işlevlendirme alanındaki etkileri kadar, kent merkezlerini canlandırma, kentin gelişim alanlarına nüfus yoğunluğu çekerek yeni gelişim alanları yaratma gibi etkiler de yaratmaktadır. "Ekonomik, mekânsal, sosyal ve ulaşım sistemlerinde yaşanan gelişmeler kampüslerin kent dışında konumlanabilmesine olanak vermiştir" (Çabuk ve Ünal, 2003). Üniversitelerin metropollere etkileri çok sayıda olmalarından kaynaklı karmaşık, belirli kısmı da ölçülmesi zor etkiler yaratmaktadır. Bununla birlikte, kalkınma strateji olarak belirlenmiş bir yaklaşımla, daha az nüfusa sahip, ya da belirli bir ekonomik işlevini kaybetmiş bir kentte üniversite kurulmasının çok daha fazla etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler, kentsel dokunun şekillenmesini, kentin gelişim yönünün üniversiteye kayması gibi mekânsal özellikleri yanında önemli ekonomik etkiler de yaratmaktadır. "Üniversitelerin kente, fiziksel altyapıda iyileşmeler, ekonomik faaliyette canlanma, demografik yapıda değişmeler ve sosyal ve kültürel aktivitelerde canlanma gibi temel etkileri olmaktadır" (Altıntaş ve Baycan, 2015). İktisat ve bölgesel kalkınma terimi olarak bu olguya çarpan etkisi denilmektedir. Çarpan etkisi belirli bir yatırımın, işlevsel hale geldikçe zamanla ilk baştaki yatırım değerini katlaması olarak ifade edilebilir. "Üniversiteler kurulurken, kentte belirli bir yatırım yapılmaktadır. Üniversite faaliyete geçtikten sonra ise üniversitenin kent içinde yaptığı ödemeler, ilk ödemenin kat kat üzerine çıkan bir etki yaratmaktadır. Çarpan etkisi olarak tanımlanan bu modele göre,

üniversitenin kendi harcamalarının yanında, öğrencilerin ve üniversite personelinin yaptığı harcamalar, bu talebi sağlayan işletmelerde ekonomik faaliyeti canlandırarak daha başka ürün ve hizmetlere olan talebi uyarmaktadır" (İzmen ve Daş, 2017). Bu etkiler, genel ülke ekonomisine, kentin belediyesine, çeşitli kurum ve işletmecilerine, sermaye sahiplerine kazanç sağlarken ortaya iki temel sorun çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, üniversite öğrencilerini, ev sahipleri ve hizmet sektöründekilerin ekonomik kaynak olarak görmesi etik değildir. Öğrencilerin, kent içinde ve kampüs yaşamında ekonomik düzeylerine göre farklı olanaklardan yaralanması, diğer öğrenciler için eşitsiz koşullar yaratmaktadır. İkinci olarak, gelir düzeyi orta ve düşük olan kentliler için, kent daha pahalı ve daha zor yaşanır hale gelebilmektedir. Örneğin, kirada oturan ve üniversiteye yakın bir mahallede yaşayan kentlilerin, kira fiyatlarında önemli artışlar olabilmektedir.

3. ÖĞRENCİLEŞTİRME OLGUSUNUN KENT YAŞAMINA ETKİLERİ

Öğrencileştirme yeni bir kavram olarak, kentlerde dönüşüm süreçlerine sosyal etkilerinin ele alındığı bir konudur. Öğrencileştirme sürecinden etkilenen mahalleler, bir başka ifade ile üniversitelerin yakınında yer alan ve öğrencilerin konut talebinin arttığı mahallelerde, kentsel dönüşümde soylulaştırma süreçlerinin etkilerine benzer etkiler bırakmaktadır. Öğrencilerin konut talepleri bu mahallelerin konut fiyatlarını yükseltir ve mahallenin sosyokültürel yapısının sonradan gelen bu öğrencilerin ihtiyaç ve tercihleri doğrultusunda yeniden dönüştürülmektedir (Tuncer ve İslam, 2017). Öğrencileştirme literatürünün temellerini ortaya koyan Smith (2004), öğrencileştirmenin dört temel boyutunu, ekonomik, kültürel, fiziksel ve sosyal olarak gruplandırmıştır. "Öğrencileştirmenin ilk aşamasının ardından öğrenci mahallesi imajı günden güne güçlenmektedir. Yerel topluluk içinde genişleyen öğrencilerin birbirleri arasındaki ilişkiler sağlamlaşırken, diğer sakinler komşularının yerinden edilmesi veya süreci bağlı yer değiştirmesi ve mahallenin kültürel ve ticari donatılarının öğrencilerin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenmesi sonucu mahalleye olan aidiyetlerini zamanla kaybeder" (Tuncer ve İslam, 2017). Bu kentlerdeki dönüşüm sürecinin çok çeşitli sonuçları olmaktadır. Özellikle kentliler, bu tip mahalle dönüşümlerinden endişe duyarak, öğrencilerin kentlerinde sayıca artmasından hoşnutsuz olmaya başlamaktadır. Bunun yanında, öğrencilerin kente gelişi ile artan sosyal olanaklar, kette yaşayan genç nüfusun yaşam kalitesini arttırmaktadır. Kimi zaman üniversitelerin halka yönelik, eğitim, kültür ve sanat faaliyetleri düzenlemeleri de öğrencileştirme sürecinin olumsuz etkilerini yerli halk adına kısmen giderebilmektedir.

Öğrencileştirme konusu alan çalışmaları için önemli potansiyele sahiptir. Bu çalışmalardan birinde İngiltere'de Loughborough kenti seçilmiştir. "Loughborough, üniversitenin ve öğrencilerinin etkisinin daha büyük bir şehre göre daha açık olabileceği ve yerel ekonominin bir yükseköğretim kurumunun varlığına daha fazla bağımlı olduğu küçük bir kasaba örneği olduğu için araştırmada seçilmiştir. İngiltere'deki bu pazar kenti özelliği gösteren alanda, 'öğrenci gettolarının' oluşumunu önlemek için tasarlanan son konut politikalarının incelenmesini kapsamaktadır. Çalışmada Loughborough ve diğer İngiltere üniversite şehirleri arasında öğrenci ile ilgili zorlukların ve fırsatların farklı şekilde ele alındığı bir karşılaştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda yerel yetkililerin ve üniversitelerin yerel halk ve öğrenci

ilişkilerine aracılık etmeleri için benimsedikleri önlemlerin ülke çapında büyük farklılıklar göstermesi, öğrencilerin farklı yerel kesimlerde çok farklı toplumsal ilişkilere sahip olduğuna ilişkin saptamalar yapılmıştır" (Hubbard, 2008).

Yapılan araştırmalarda görüldüğü gibi, üniversitelerin kentlere kurulması, yerel yönetimlerin ve kent kurumlarının iyi analiz etmesi gereken, sosyal dönüşüm sürecini tetiklemektedir. Bu süreci başlangıçta ekonomik ve kültürel kazanımları ile ön plana çıkarken, kentin gelişim sürecine uyum sağlamaması, yerel halkın öğrencileri istememesi, akademik personel kentsel ihtiyaç ve beklentilerini kentte karşılayamaması, dışa kapalı otonom kampüs yerleşimlerinin oluşumuna neden olmaktadır. Böylece kent ile üniversite etkileşiminin kopuk hale gelmesi, nitelikleri öğrencilerin, mezuniyet sonrası bu kentlerde yaşama isteğini azaltmakta ve kent potansiyel beşeri sermayesini kaybetmektedir.

4. ÖĞRENCİ COĞRAFLARI VE KENT KİMLİĞİ

Coğrafya alanında genç coğrafyalar, öğrenci coğrafyaları, yükseköğretim coğrafyaları gibi yeni alt dallar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, öğrencilerin yaşam alanlarını nasıl şekillendirdiği, yeni kente ve üniversitesine karşı yere aidiyet duygularını nasıl oluşturdukları, yurt mekanlarında ve kentteki davranışlarının bireysel ve toplumsal özelliklerini incelenmektedir (Uysal, vd., 2017). Öğrenci göçü, öğrenci coğrafyaları hakkında daha derin bir bilgi birikimi ve genişletilmiş yükseköğretim sistemlerinin etkilerinin temelidir (Smith, 2009). Öğrenci coğrafyaları konusunun özel bir ilgi alanı haline gelmesinde iki temel araştırma konusu gündeme gelmektedir. Bunlardan biri, sosyal bilimler alanında farklı bir sosyal grup olarak öğrencilerin hareketliliklerinin ve bu hareketin yoğunlaşmasının incelenmesidir. İkinci olarak coğrafi sınırların ötesinde öğrencilerin hareketliliğinin küresel ve yerel özelliklerinin kapsamlı analizlerini içermektedir" (Holton ve Riley, 2013).

"Kentler uzun zamandır, sermaye, emek, mallar, hammaddeler, tüccarlar, gezginlerin akışlarının kesişim noktasında olmuştur. Kentler, iktidar ve ekonomi için, ekonomik, politik ve sembolik açıdan stratejik alanlardır. Küresel kentler ve küresel olarak ağa bağlı merkezi alanlar, şirketler ve pazarların küresel operasyonları için bir araya toplanmışlardır. Küresel olarak adlandırılan süreçlerin çoğu, kentlerde ve ekonomik, kültürel ve politik küreselleşmeyle üretilen şehirlerarası coğrafyalarda gerçekleşir." (Sassen, 2006). Ana hatları ile tanımlanan küreselleşme sürecinin üniversitelere etkileri, entelektüel sermaye, beyin göçü, uluslararası faaliyetler, uluslararası öğrenci değişim programları, uzaktan eğitim gibi olgularla tanımlanabilir. "Öğrenci coğrafyalarında küresel/uluslarası ve ulusal/bölgesel kapsam eğitim ve mekân arasındaki ilişkiyi makro düzeyde göstermesine karşın öğrenci coğrafyalarının mikro düzeyini oluşturan yerel durum hem kendine özgü örnekler sunması hem de yerelin içinde ulusal ve uluslarası kapsamı göstermesi bakımından önemlidir" (Uysal, vd., 2017).

Eğitimde sınırların kalktığı ve bilgi toplumuna geçildiği dünyada, uzaktan eğitim ve online video konferans sistemleri, Harvey'in (1996) tanımladığı eşzamanlılığın eğitime yansımasını göstermektedir. Dünyada küresel ağ ilişkileri gelişirken, ulaşım sistemlerindeki gelişmeler kentler arasında hareketliliği sağlarken, internet olanakları, giderek ya da gitmeyerek farklı

ülkelerin eğitimlerine katılma fırsatları vermektedir. Küreselleşmenin çok çeşitli alanlarda eleştirel yönleri bulunmakla birlikte, eğitim alanında bölgeler arasında fırsat eşitsizliğini kısmen giderebilecek olanakları göz önüne almak gerekir. Bunun yanında gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin büyük emekle yetiştirdikleri, kalifiye akademisyen ve uzmanları gelişmiş ülkelere göç etmeleri, yine bu küresel rekabet ortamının dezavantajlı toplumlar adına kaybıyla sonuçlanmaktadır. "Üniversitelerin bir başka küresel özelliği, günümüzde uluslararası marka değeri haline gelmiş üniversitelerin, farklı ülkelerde şubelerini açarak küresel ölçekte yayılmalarıdır" (Taylor, 2010). Türkiye'deki vakıf üniversiteleri de farklı ülkelerde, dil okulları ve üniversiteler açtığı gibi, yine köklü devlet üniversiteleri de az gelişmiş ülkelerde çeşitli fakülteler açmak ve işbirlikleri ile eğitimi geliştirme çalışmaları yapmaktadır.

Kentlerin yaşam biçimini, değerlerini kodlarını morfolojik özelliklerinin bir araya gelmesi ile oluşan kent dokusu, yerleşimlerin kent formunu tanımlarken kimliğini de oluşturmaktadır (Ocakçı, 2012). Kent kimliği, kentlerin diğer kentlerden ayırt edilmesini sağlayan bütün özelliklerini kapsamaktadır. Üniversitelerin kurulması ve öğrenci coğrafyalarının oluşması, kent kimliğine çeşitli tehdit ve fırsatlar yaratmaktadır. Bu tehdit ve fırsatlar incelendiğinde, kentlerin büyüklüğüne göre farklı etkileri olmaktadır. Örneğin büyükşehirlerde, çok sayıda üniversite açıldığında, metropolün kimliğine üniversite kimliği de eklenmektedir. Bunun yanında nüfusu yoğun olmayan bir kentte bir üniversitenin açılması, kentin büyük oranda değişmesine neden olmaktadır. Kimi zaman gelişme hedefleri üniversite kenti olarak belirlenmektedir.

Kent kimliğine üniversitelerin olası tehditleri, sosyo-kültürel, çevresel, demografik olabilmektedir. "Üniversitelerin açılması ile birlikte meydana gelen nüfus artışı, çevre kirliliği, doğal alanlara konut baskısı, trafik yoğunluğu gibi sorunlara yol açabilir" (İzmen ve Daş, 2017). Bu süreç kent kimliğini de etkilemektedir. Özellikle, yeni konut alanlarının örneğin, tarım alanı, mesire yeri gibi alanlara yakın konumlanması, zamanla kentin tarımsal özelliklerinin, doğal güzelliklerinin azalmasına yol açacaktır. Bu süreçlerde, yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Yerel yönetimler, kent planlama stratejilerinde ve kentsel gelişme senaryolarında tarım alanlarını ve doğal alanları korumaya yönelik yaklaşım sergilediğinde bu sorunlar önemli ölçüde aşılabilecektir.

Üniversitelerin kurulması, kente akademisyenlerin, uzmanların, araştırmacıların ve öğrencilerin gelmesine neden olmaktadır. Bu süreç kentsel araştırmalar ve kentsel gelişim gibi kent kimliğini büyük oranda etkileyen konuların geliştirilebilmesi için önemli fırsatlar yaratmaktadır. Üniversiteler genellikle kentte ilk olarak açıldıktan sonra, zamanla bütün fakültelerini kurmaktadır. Kent merkezleri kadar ilçeleri de geliştirmek için, belirli fakülte ve meslek yüksekokullarını ilçelere kurarak, bu alanlara da kalkınma etkisi yaratmaktadır. Açılan fakültelerin kentin gelişimine, araştırma-geliştirme, bilgi, inovasyon ve istihdam yönünden katkıları yanında, kentin kimlik değerlerini geliştirmede akademisyenlerin katkıları olabilmektedir. Örneğin, Fen Edebiyat Fakülteleri kent kültürlerini, kentin edebiyat hayatını, tarihini geliştirecek, eğitimler, toplantılar ve kitaplar hazırlayabilmektedir. Mimarlık Fakülteleri, kent kimliğini ve estetik değerlerini geliştirecek projeler ve öğrenci faaliyetleri gerçekleştirebilmektedir. İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri, kente özgü gelişme dinamikleri ve yerel değerleri öne çıkaran kent yönetimi üzerine modeller geliştirebilmektedir. Güzel

Sanatlar ve İletişim Fakülteleri, kent ve kültürü üzerine belgeseller çekerek, kenti daha fazla tanıtabilmektedir. Bu örnekler bölgenin özelliklerine göre çok çeşitlilik gösterebilirken, seçilen örnekler kent kimliğine etkileri yönünden verilmiştir. Bu süreç öğrenci coğrafyaları açısından ele alındığında, üniversite kurulan kentler, öğrenci ve akademisyenlerin laboratuvar alanına dönüşmektedir.

5. SONUÇ

Yapılan çalışmada, üniversite kent ilişkisinin, öğrenci coğrafyaları, öğrencileştirme, öğrenci gettoları gibi çeşitli kavramlarla tanımlandığı görülmektedir. Bu yeni alan, sosyal bilimler, coğrafya, kent bilimleri konularının arakesitinde kendine özgü bir yer edinmiştir. Kent yöneticilerinin, kent halkının ve hükümetlerin, üniversite kuruluşlarına ilişkin farklı politikaları, ülkeden ülkeye ve yerel dinamiklere göre büyük farklılıklar göstermektedir. Ekonomik durgunluk yaşayan ve ekonomik kalkınma sektörünü çeşitli nedenlerle kaybetmiş bir kent için üniversite kuruluşu büyük etki yaratırken, eğer bu süreç doğru yönetilemezse, yeterli öğrenci sayısına ve kalifiye akademisyen sayısına erişilememektedir. Bu nedenle bölgesel gereksinimlerin dikkate alınarak, stratejik olarak fakültelerin açılması daha etkin ve başarı şansı yüksek bir politikadır.

Üniversitelerin kuruluşu kent kimliğine, çeşitli tehdit ve fırsatlar yaratırken bu olguların etkilerinin anlaşılabilmesi için zamanın geçmesi gerekmektedir. Üniversite kampüsleri geliştikçe, kentsel etkileri istatistiksel analizlerle de belirlenebilmektedir. En kolay ölçütlerden biri de konut ve kira fiyatlarında artıştır. Akademisyen, araştırmacı ve öğrencilerinin, kentlere katkı verecek projeler üretebilmeleri, zaman gerektiren bir süreçtir. Bu olgu çarpan etkisi terimi ile açıklanabilir. Öncelikle akademisyenler ve öğrenciler kenti tanımaya çalışmaktadır. Bu dönemde, akademik topluluk kentteki kurumlardan bilgi almakta, veri elde etmeye çalışmakta, bir bakıma kurumların zamanını almaktadır. Başlangıçta üretebildikleri daha çok kent üzerine inceleme, araştırma ve derlemeleri içermektedir. Öğrenciler de aynı şekilde dersleri ve projeleri için kurumlara akın etmektedir. Eğer kurumlar yeteri kadar paylaşımcı ve sabırlı, akademisyenler özverili, yaratıcı ve kente duyarlı olmayı başarırsa, bir çarpan etkisi gerçekleştirebilir. Böylece, yeterli birikimi elde eden üniversite topluluğunun, kente gerçek anlamda fayda sağlayacak, mevcut kent kimliğini geliştirecek ve tanıtacak proje, tasarım ve eser üretebilmeleri mümkün olacaktır. Kentlerde üniversite açılması, çeşitli akademisyenlerin bu bölgeye hareketliliğini ortaya çıkarmaktadır. Üniversite kentinin yerlisi de olan akademisyenler için kendi kentlerindeki üniversiteye katkı sağlamak önemli bir motivasyon yaratırken, yurt dışındaki akademisyenler için de yerlisi oldukları kentlerde üniversite açılması, ülkeye geri dönmek ve kentlerine fayda sağlamak için bir motivasyon yaratabilmektedir. Bunun yanında, kadro olanakları, daha sağlıklı huzurlu bir kentte yaşama isteği, yeni bir yaşam kurma gibi beklentilerle kente gelen akademisyen nüfusun, kentte yaşamaya başlamasının kentte çeşitlilik ve yenilik açısından fırsatları bulunmaktadır.

Öğrencileştirme ve öğrenci coğrafyaları kavramları bütün dünyada gündem oluşturmaktadır. Özellikle küresel dünya ve bilgi toplumunda ekonomik akışlar kadar, bilgi akışı ve insan hareketlilikleri büyük önem taşımaktadır. Günümüzde az gelişmiş ülkelerden, gelişmiş ülkelere

büyük göç hareketleri yaşanmaktadır. Göç insanlık tarihi ile özdeş bir davranış şekli olmakla birlikte, günümüzde göç türleri büyük çeşitlilik göstermektedir. Beyin göçü olarak tanımlanan kavram ise, kalifiye ve arzu edilebilir göçmenlere ilişkinidir. Bilgi ve deneyimi, entelektüel ve akademik sermayesini sunarak, daha iyi yaşam koşullarına sahip ülkelere göç edenler, göç ettikleri ülkeler tarafından daha istekli karşılanmaktadır. Bununla birlikte her ülke de, kendi entelektüel sermayesini kaybetmemek ve daha iyilerini de transfer edebilmek için çeşitli çabalar göstermektedir. Bilgi çağında, inovasyon rekabetin temelini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak üniversite – kent ve öğrenci – kentli etkileşimi çok çeşitli dinamiklere sahiptir. Bütün bu ilişkilerde hassas bir denge kurulması gerektiği, üniversite yönetimi ve yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin bu düzeni sağlamada kilit rol oynadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Çabuk, S., ve Ünal, Y. (2003). İstanbul'da Eğitim Donatılarının Kant Dışı Kampuslaşma Eğiliminin İncelenmesi. İTU Dergisi Mimarlık Planlama Tasarım, 2(1), 89-98.

Gürler, E. (2005). 1980 Sonrası Kentsel Dönüşüm Sürecinde Küresel Perspektiften İstanbul Örneği: Kent İçi Tarihi Alanların Yeniden Üretim Modelleri. Değişen Dönüşen Kent ve Bölge Temalı 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu Kasım 2004, Bildiri Kitabı, BRC Basım ve Matabaacılık, Ankara.

Harvey, D., (1996). Postmodernliğin Durumu, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları.

Holton, M., and Riley, M. (2013). Student Geographies: Exploring the Diverse Geographies of Students and Higher Education. Geography Compass, 7(1), 61-74.

Hubbard, P. (2008). Regulating the Social İmpacts of Studentification: a Loughborough Case Study. Environment and Planning A, 40(2), 323-341.

İzmen, Ü., Ve Daş, Z. Ö. Tekirdağ'ın Gelişiminde Üniversitenin Rolü. Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Ed.: Nişancı, E., İzmen, Ü., Bostancı, S.H., Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Umuttepe Yayınları.

Nişancı, E., İzmen, Ü. ve Bostancı, S. H. (2017). Kavramsal Açıdan Üniversiteler ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi. Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, (Ed. Nişancı, E., İzmen, Ü. ve Bostancı, S.H., Umuttepe Yayınları.

Ocakçı, M. (2012). Kent Dokusu, Melih Ersoy (Ed.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük. İstanbul: Ninova Yayınları.

Sassen, S. (2006). Why Cities Matter. Catalogue of the 10th International Architecture Exhibition, Venice Biennale, 26-51.

Seçer Kariptaş, F., Boduroğlu, Ş. ve Sarıman Özen, E. (2012) Endüstriyel Alanların Dönüşümü ve Sürdürülebilirliği İstanbul – Haliç Örneği, 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 69-77.

Smith, D. P. (2004). 'Studentification ication': the Gentrification Factory? Gentrification in a Global Context, Atkinson, R. and Bridge, G., Gentrification in A Global Context: The New Urban Colonalism, Routledge.

Smith, D.P. ve Holt, L. (2007). Studentification and 'Apprentice' Gentrifiers within Britain's Provincial Towns and Cities: Extending The Meaning of Gentrification. Environment and Planning A, 39(1), 142-161.

Smith, D.P. (2009). 'Student Geographies', Urban Restructuring, and the Expansion of Higher Education. Environment and Planning A, 41, 1795-1804.

Taylor, J. (2010). The Response of Governments and Universities to Globalization and Internationalization in higher education. Globalization and internationalization in higher education: Theoretical, strategic and management perspectives, 83-96.

Tekeli, İ. (2011) Türkiye'de Kent Yöneticileri/Plancıları Kentsel Dönüşüm için bir Ahlaki Çerçeve Oluşturmak Durumundadır: Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm, İlhan Tekeli Toplu Eserler, 20. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 303-315.

Tuncer, T., ve İslam, T. Yeni Bir Soylulaştırma Formu Olarak Öğrencileştirme (Studentification): Bosna-Hersek Mahallesi'nde (Konya) Değişen Mahalle İçi Dinamikler. Planlama Dergisi, 27(3), 303-313.

Uysal, A., Güngör, Ş., ve Meydan, A. (2017). Üniversite Öğrencileri Ve İkametgâh İlişkisi/Bir Mekânın Eve Dönüştürülmesi: Nevşehir Örneği. Doğu Coğrafya Dergisi, 22(38), 15-38.

ONE VILLAGE ONE PRODUCT (OVOP): POTENTIALITIES AND FRAGILITIES IN BRAZIL AND TURKEY

André C. S. Batalhão
PhD candidate, Environmental Sciences, Federal University of Goiás, Brazil
Center for Environmental and Sustainability Research, NOVA Lisbon University, Portugal
andre.ciamb.ufg@gmail.com

Assoc.Prof.Dr. Seda H. Bostancı
Political Science and Public Administration, Namık Kemal University, Turkey
shbostanci@nku.edu.tr

ABSTRACT: Various studies on rural development are now the starting point of healthy living, healthy food, ecological sustainability objectives. Rural development is the priority research topics mostly among agriculture, urban and regional planning and public administration, and local governments. Increasing interest in this area has led to the development of interdisciplinary research. The "One Village One Product" (OVOP) movement, which emerged at the end of the 1970s as Japan's regional development approach, began to become widespread in the Far East, Asia and Africa, then the other continents. In the 2000s in Turkey, these approaches have begun with the projects of the Country Agriculture Directorates, but it is not very well known yet. At different periods in Turkey in agricultural policies, there are different approaches such as village institutes, rural credit cooperatives, regional development plans, and some local approaches. From 1950 to 1975 the sense of rural development of Brazil was also felt by the poorer rural population and lacking technological resources. The process of productive change, especially after 1970, led to the adoption of new technological standards. Currently, the rural and agricultural development model in Brazil is in transition. The main challenge is to raise production levels and aggregate economic value and to comply with environmental protection standards. This moment of transition is strategic for establishing sustainability in rural communities, including mainly smallholder farmers, who account for more than 70% of Brazil's food production. The aim of this study was to explore the structure of OVOP projects and make a discussion for the possible effects on the processes of Turkey and Brazil's rural development. This study examined the characteristics that were different in the villages of the two countries and included recommendations for the development of OVOP projects. Methodological approach was based on published information in official reports and scientific literature.

Keywords: Rural development, rural stakeholders' participation, OVOP, entrepreneurship, Turkey, Brazil

1. INTRODUCTION

The main objectives of the OVOP were to explore the dynamics of the villages and to reveal the best potential product in order to introduce the product with the initiatives of the villagers through participatory and entrepreneurial approaches, so as to find the best solution with solidarity in the existing conditions. OVOP approach is among the strategies of public participation which aimed to reduce poverty in rural areas. These features include an innovative, solidarity, collective and realistic path to becoming an autonomous village.

"The One Village, One Product (OVOP) movement's aim is to stimulate rural development by practicing community-oriented activities that employ local resources and knowledge. In 1961, Oyama initiated the original OVOP movement in a town on a mountain in Oita prefecture in Japan. Harumi Yahata, the president of the Oyama agricultural cooperative, prompted farmers to move from rice production, which was a tradition for them, to plums and chestnuts and then later to high-grade mushrooms, herbs, and other processed agricultural products by encouraging diversification of the town's agricultural implementations" (Natsuda, 2012). The significant function of local agenda as a coordinator of local development was shown by the Japanese OVOP case. It also involved and facilitated the initiatives of other actors in many different fields (Yamazaki, 2010). "The programme supports value adding technologies such as agro-processing and craft making at the community level. This includes support to various groups at the community level" (Ngugi and Bwisa, 2013). Value-adding technologies such as agro-processing and craft making at the community level as well as various groups at the community level are supported by this programme" (Ngugi and Bwisa, 2013). One of the crucial issues of OVOP is the product development strategy. Value-adding technologies used in the diversification of income can be seen in all cases while differences between the extent of diversification and specialization of products may be a fact as well. It can be said that the difference of strategy, concept, and characteristics of the locality are reflected in the range of products (Yamazaki, 2010). The main elements of these projects are the HR management, public participation, and marketing strategies. This is a kind of sustainable community action. In order to be sustainable, community members must practice a community development instead of being dependant on other supports (Denpaiboon and Amatasawatdee, 2012). OVOP is a rural development strategy and a powerful tool for reducing poverty. The philosophy of the projects is created in Japan, and this idea spread out to different continents.

Eco-tourism is also component of OVOP in some of the countries. The reason of applying the fundamentals for future OVOP projects in developing countries are verifying the attitude towards development at the local level, and promoting projects in order to satisfy the missing parts in any aspects (Mukai and Fujikura, 2015).

For understanding how OVOP can affect the rural development of Turkey and Brazil, taking a brief introduction of rural development of these countries is the starting point. The contributions of OVOP can be discussed in reducing the fragility of rural development strategies of these countries.

2. RURAL DEVELOPMENT OF BRAZIL

In Brazil, agriculture is historically a segment of great importance to the economy. In the Brazilian economic development, an agricultural product played a vital role in sustaining the national economy (Camargo et al., 2017). For centuries, agricultural activities, were carried out in a rudimentary way, with low level of technological innovation. The activity relied primarily on a highly labor-intensive production system of low-cost labor. From the 1960s, this system began to undergo rapid transformation driven by public policies that gradually introduced the precepts of the so-called Green Revolution in the Brazilian rural system. These included the incorporation of technological innovation in the scope of agricultural activities and the diffusion of innovation in these activities. With reference to technological innovation, a great incentive was given to the creation of agricultural research institutions and to the training of scientific experts in certain areas of knowledge privileged for agricultural and livestock innovation. Among these areas, agricultural machinery, soil chemistry and biology and their interaction with plant species, irrigation and soil drainage, animal and plant genetic improvement, chemical applied to the development of fertilizers and agricultural pesticides, among others, as demonstrated by Saleh et al. (2014).

Historically, family farming in Brazil played a significant role in the production of basic food from the Brazilian population. According to the Brazilian Institute of Geography and Statistics (IBGE, 2018), in 2006, there were around 4.5 million family farming establishments, corresponding to approximately 85% of the total agricultural units, occupying more than 70% of workers in rural areas. The family farming segment represents approximately 70% of the national production, supplying the majority of the Brazilian people's basic products. Despite this importance, family farmers have always received little support from the public power to carry out their activity. This segment was comparatively neglected by the various governmental spheres throughout the process of modernization of Brazilian agriculture, beginning at the end of World War II. The concept of family farming itself had not been incorporated by family farmers and their associations into their lawsuits with the public authorities. This lack of support was widespread for all aspects of agricultural production processes, from access to land to commercialization of production.

Subsistence agriculture and the production of surpluses are a hallmark of the possibility of owning a plot of land with housing is pointed out by the residents as a relevant reason for joining the rural village program, so that the activities carried out contribute to the maintenance of families and allow additional income to be obtained from surpluses marketed (Sunderlin et al., 2018).

Fruit production is often used for household consumption, as an important complement to food, and sales are not very significant. It is worth mentioning that the cultivation of fruit is an indication that the family intends to remain in the lot, since the fruit species usually enter into production after the third year of cultivation. Craft products provide significant extra income to households, and the artisanal processing of production comprises a varied range of identified items, such as: vegetables, sweets and foods with sugar, sugar cane derivatives, dairy products,

pig derivatives, breads and other products with flour, and bamboo furniture. This is the activity with the smallest number of families involved, but with a significant portion that trades and with considerable profitability values, when compared to the other activities developed in the lot. In addition, the artisan activities allow to extend the potential of the families, provided that they qualify for such, with possibilities to grant them the obtaining of complementary income. Artisanal processing, or processing of production to add commercial value, has been an alternative to Family Agriculture in several Brazilian locations. Although the production is very diversified among the families of rural villages and settlements, as far as the destination of production is concerned, it was verified that consumption in the unit itself is predominant. As a characteristic of the subsistence economy, the productive activity developed in the agricultural plot produces value in use, that is, the food is destined for family consumption, which, however, also assumes the condition of second order merchandise and circumstantial. This particularity should be remembered in terms of the lack of expressiveness in the commercialization of production: in the first moment, families seek to meet their own food needs, by allocating only the surplus for sale. Figures 1 and 2 demonstrate rural producers of family farming in Brazil who have worked for several years with production of pineapple, manioc and coffee, in which the latter a very important commodity in the international market.

Figure 1: Couple of producers of pineapple and manioc in the southwest of the state of Minas Gerais, Brazil.

Figure 2: Rural coffee producers on rural property located on the border of the state of Minas Gerais with the state of São Paulo, Brazil.

In summary, when addressing the influence of local development on several observed realities, we can perceive great difficulties of permanence in the settlement, in municipalities with incipient local development; and that the occurrence of various activity as a factor in overcoming rural poverty among families is conditioned by the existence of a dynamic labor market, which occurs only in the municipalities of regions with a high degree of development.

In Brazil, recent research has pointed to the occurrence of two sets of phenomena, in some regions of the Brazilian countryside, that help us to think about the issue of rurality today. First, the rural area is not defined more exclusively by the agricultural activity. The reduction of persons employed in agriculture is significant, since it is associated with an increase in the number of people living in the countryside engaged in non-agricultural activities and the emergence of a relevant layer of small farmers combining agriculture with other sources of income. This phenomenon still acquires new dimensions in the Brazilian field, calling our attention to the possibility of new forms of production organization coming to develop in the field or of old practices assuming new meanings. The trend towards the disappearance of the full-time farmer or one more way of exploiting the rural labor force is evident, since there is a movement of reorientation of the productive capacity of the resident population in the field, which is expressed in new forms of organization of agricultural activity as an alternative to rural exodus, to urban unemployment, and to the dominant pattern of agricultural development. The second one of phenomena refers to the increasing demand for forms of leisure and even alternative means of living in the countryside by people coming from the city. This movement, which began in a timid manner in Brazil in the 1970s, expands and finds its legitimacy in the dissemination of ecological thinking in the 1990s. Among its effects are the expansion of the possibilities of work for the rural population, so far devoted almost exclusively to agriculture, and the closer approximation and integration of distinct cultural systems.

New values support the search for closeness to nature and life in the countryside. The society founded on accelerating the pace of industrialization is now being questioned by the degradation of the living conditions of the great centers. The contact with nature is enhanced by an alternative, neo-ruralist value system. Pure air, simplicity of life and nature are seen as cleansing elements of the body and spirit polluted by industrial society. The field is now recognized as a leisure space or even as a residence option. However, this view is predominantly accessible to families who have the highest economic level.

Some authors argue the need to carry out more specific analyzes of the rural environment, centered on the social relations that develop from processes of integration of the villages to the global economy. In this view, this process, instead of diluting the differences, can foster the reinforcement of identities supported by belonging to a locality. This territorial anchor would be the basis on which culture would perform the interaction between the rural and the urban in a certain way, that is, maintaining its own logic that would guarantee the maintenance of an identity.

In these terms, we can't understand the rurality today only from the penetration of the urban-industrial world into what was traditionally defined as a rural environment, but also from consumption by urban-industrial society, symbolic and material goods, and cultural practices that are recognized as being of the so-called rural world. In this sense, it is more important to seek than to try to redefine the boundaries between urban and rural localities, or simply to ignore the cultural differences contained in these social representations. From the point of view of social agents, the meanings of social practices that operationalize this interaction and which proliferate both in the countryside and in large urban centers.

International literature discusses the meaning of locality in the life of farmers in the context of integration into national society and market agriculture. Their data pointed to the limits of the concepts of rural or rural society and globalized society to explain the sociability of these farmers.

With the expansion of communication technology and urban mobility, the insertion of the farmer and the rural worker in the labor market becomes increasingly difficult, as it becomes more challenging and difficult to think of the notion of rurality to define the nature of social relations in a space determined. However, this difficulty does not seem to invalidate the notion of locality, since it denotes only the spatial reference as qualifier of a specific universe of social relations. This means that the notion of identity with its rural origin can't define the rural or urban nature of the group or the social practices and relations that it develops. Moreover, the sense of the rural villages and their means of production will not be present in any and all space, it will be as strong as the more consolidated to the space that is associated, leading to outside communities their values and ways of living. With this, it may be possible to build new market relations and social and cultural links.

Based on this perspective, it is understood that the expansion of the urban and developmental society, and its transformations and interventions in the field do not necessarily imply the de-

characterization of the local cultures. It is possible to perceive some changes based on the redefinition or re-elaboration of cultural practices, but not forgetting the historical traditions, it would only consider the multiple possibilities of interaction of the social agents to the society and to the global economy, mainly the economy of emergent countries.

3. RURAL DEVELOPMENT OF TURKEY

Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Turkey, attached great importance to rural development. Village Law issued in 1924, Village-city projects which were designed by Atatürk and the village institutes are the main indicators of this approach. The main reasons for this policy are the fruitfulness of rural land and the fact that most of the population in that period lived in rural areas. Village-city projects and village institutes included both the cultural development of the villagers and their knowledge of agricultural technologies. Village institutes have trained a large number of teachers, artists, and intellectuals. Village institutes can be considered as vision projects. The modernization efforts that started with the establishment of the Republic and accordingly the rural development efforts were carried out successfully considering the possibilities of time. With the village law numbered 422, a legal personality has been recognized to villages and the villages have been autonomous for the first time in our history (Gürlük, 2001). The structure of ownership in rural areas in Turkey varies based on regions. While nomadic communities, such as Nomad villages, still retain their traditional characteristics, there is an increasing number of highly educated families in the Aegean villages who abandon their urban life and establish a new life in the villages. Besides, since the country was established, the problem of landlords continues in Eastern and South-eastern Anatolia. Thus, while tribes with lands gain economic and political dominance, local people become cheap workers in the fields because they are landless. This process accelerated the migration to the cities. In 1945 the in "Farmer Land-Property Law" was enacted to break the political power of large landowners and to support landownership again in order to increase agricultural production (Geray, 1982; Gürlük, 2001).

Among the rural development policies of the countries, cooperatives developed with the support of the state to support the peasant and farmer are of great importance. Legal provisions supporting the cooperative organization has been made since the beginning of the Republic of Turkey. "Agricultural Law on Agricultural Unions" in 1924 "Agricultural Cooperatives Law" in 1929 and "Agricultural Sales and Agricultural Credit Cooperatives Laws" in 1935 are the main laws. Again in 2000, the "Law on Agricultural Sales Cooperatives and Unions No. 4530" and the "Agricultural Credit Cooperatives and Unions Law No. 5330" entered into force. (Can and Sakarya, 2012). Turkey's National Rural Development Strategy, diversification of the rural economy is among the priorities. Geographical indication registration or application for registration of the number of products made in Turkey is very high (Yücer, 2016).

"Development plans in Turkey began with the planned periods in the 1960s and were applied as five-year development plans including Priority Regions for Development and Promotion Practices in order to overcome the differences among regions" (Keskin and Sungur, 2010). GAP

is an important development project developing a solution proposal for regional disparities. "The Southeastern Anatolia Project (GAP) project area is located in southeastern Turkey including nine provinces (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Sanlıurfa, Sırnak), representing approximately 10 percent of the total population and surface area of the country. The project area covers watersheds of the lower Euphrates and Tigris rivers and the upper Mesopotamian plains. Irrigation of agricultural areas and creating a Water Resources Development Programme are indicated as the aim of this project. Project planning and implementation are performed according to the Master Plan and an Action Plan in 1993. This Project had four objectives: Development and management in soil and water resources for irrigation, efficient-usage of industrial and urban tools, improvement of land use by agricultural practices and ideal cropping patterns, promotion of agro-industry and other industry types based on indigenous resources, and finally providing better social services, education and employment opportunities for the purpose of controlling migration and hiring qualified employees in the area " (Unver, 1997).

Until the 1980s, rural policies in Turkey included agricultural reforms and policies aimed at developing rural land. Agricultural reforms in order to develop rural land were covered in policies in Turkey until the 1980s when the concepts of globalization, privatization, and migration became important in society after this period. Eventually, the role of agriculture in terms of production became less important. In the meantime, as a result of the accession negotiations to the EU, several documents on rural development were published as policies (Albayrak and Eryılmaz, 2018).

Today in Turkey, while eco-tourism creates opportunities for rural development, the transformation of cultivated areas into areas for residences and summer houses (second house) threatens rural development. In order to encourage domestic seed in the name of rural development, seed exchange festivals are organized. Along with government policies, rural development is on the agenda of local governments, non-governmental organizations, young entrepreneurs, sustainability ambassadors, and universities. Figure 3 shows the sunflower fields in the Thrace region of Tekirdağ - Figure 4 shows the historical texture and eco-tourism potentials of Sille-Konya.

Figure 3: Sunflower fields in Thrace Region.

Figure 4: Historical texture and pattern of Konya - Sille.

Cittaslow movement, pioneered by settlements such as Seferihisar-Izmir, draws attention to domestic products and has various potentials for eco-tourism and rural development (Bostancı, 2017). Current discussion in rural development: in 2012, arrangements made with the Law No. 6360, expanding the municipal boundaries of cities in 30 provinces (these are metropolitan municipalities), changes the statue of villages to neighborhoods (Albayrak and Eryılmaz, 2018). This development will greatly affect the characteristics of rural settlements in the metropolitan areas. For the future of these rural areas, the OVOP may turn into a potential identity protection approach.

Developing a "One Village-One Product" in Model for the Rural Economy Diversification and Intensification Program in the Final Report of the Eastern Black Sea Regional Development Plan (DOKAP) prepared by the Japanese International Cooperation Agency (JICA) in 2000 was proposed in order to have various fruits and increase the production in general by the Harşit Stream (JICA, 2000; Yücer, 2016). The first example of OVOP practice in Turkey are in 2002, Giresun -Espiye / İbrahimşeyh, as a product: mandarin and fruit growing; in 2003, the villages of Tokat: sour cherry, walnut, peach, vegetables; in 2007 Hakkari Villages as a product: walnut, vegetables, rugs; in 2007, Simav Villages of Kütahya fruit and vegetables. The institutions supporting these projects are the Governorship Special Administrative Directorates and the Provincial Directorate of Agriculture. Turkey partially initiated at the local "One Village One Product Project" that central funding to support the initiatives of the local authorities have just stayed, stakeholders and the adoption of sustainability not yet been achieved (Yücer, 2016).

4. CONCLUSION

The main feature of these projects is to develop a marketable product from the original values of rural areas and to determine the deterioration of the characteristics of rural areas. The most critical issue for Turkey is the villages which turned into neighborhoods by the new metropolitan law. Some of these villages didn't develop agricultural activities in these conditions and therefore they had to sell their lands. These lands have been converted into second homes. These projects can be used as a tool in order not to lose these agricultural areas. OVOP projects also can be a part of creating a tourist brand to a village. However, the second houses are benefited the real estate investors, while the tourism realized with the OVOP approach contributes to the economy of the inhabitants.

Various models of this project are implemented, and the common purpose of these projects is to ensure sustainable rural development in line with the local characteristics and moods of the inhabitants. Turkey and Brazil are two countries with different rural dynamics from different continents. Rural development approaches have some good practices in different periods according to countries management approaches. OVOP is a new approach for both countries and has begun to gain a newly take place on the agenda of these countries.

REFERENCES:

Albayrak, A.N., and Eryılmaz, Y. (2018). From Rural to Urban: Transformation of Villages At The Border Of Metropolitan Cities, CAUMME 2018: Conference of Architecture and Urbanism in the Mediterranean and the Middle East Proceedings. Ed., Girginkaya Akdağ, S.; Soygeniş, S.; Vatan, M., Bahçeşehir University, İstanbul.

Bostancı, S.H. (2017). Sustainable Urban Model Approaches of Local Governments in Turkey. Management & Education/Upravlenie i Obrazovanie, 13.

Carmargo, F.A.O., Silva, L.S., Merten, G.H., Carlos, F.S., Baveye, P.C., and Triplett, E.W. (2017). Brazilian Agriculture in Perspective: Great Expectations vc Reality. Advances in Agronomy, 141, 53-114.

Can, M. F., and Sakarya, E. (2012). Dünya ve Türkiye'de Tarım ve Hayvancılık Kooperatiflerinin Tarihsel Gelişimi, İktisadi Önemi ve Mevcut Durumu. Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, 83(1), 27-36.

Denpaiboon, C., and Amatasawatdee, C. (2012). Similarity and Difference of One Village One Product (OVOP) for Rural Development Strategy in Japan and Thailand. Japanese Studies Journal Special Issue: Regional Cooperation for Sustainable Future in Asia (Thammasat, 2012).

Geray, C. (1981). Kırsal Türkiye'de Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik: Örnek Olaylar. Tuna Yayıncılık ve Dağıtım.

Gürlük, S. (2001). Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma. Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 19(4), 1-12.

IBGE - Brazilian Institute of Geography and Statistics, 2018. Statistics of Agriculture, Livestock and other. Available at: https://www.ibge.gov.br/estatisticas-novoportal/economicas/agricultura-e-pecuaria.html , Access in 11.12.2018.

JICA, Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı, (2000). Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı Nihai Raporu, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Ankara.

Keskin, H., and Sungur, O. (2010). Transformation in Regional Policy: Changes in Regional Policies in Development Plans in Turkey. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 21.

Natsuda, K., Igusa, K., Wiboonpongse, A., and Thoburn, J. (2012). One Village One Product–Rural Development Strategy in Asia: The Case of OTOP in Thailand. Canadian Journal of Development Studies/Revue Canadienne d'études du Développement, 33(3), 369-385.

Ngugi, J., and Bwisa, H. (2013). Factors Influencing Growth of Group Owned Small and Medium Enterprises: A Case of One Village One Product Enterprises. International Journal of Education and Research, 1(8), 2201-6740.

Mukai, K., and Fujikura, R. (2015). One Village One Product: Evaluations and Lessons Learnt from OVOP Aid Projects. Development in Practice, 25(3), 389-400.

Saleh, D.A., Amr, S., Jillson, I.A., Wang, J.H.Y., Khairy, W.A., and Loffredo, C.A. (2014). Knowledge and Perceptions of Hepatics C Infection and Pesticides Use in two Rural Villages in Egypt. BMC Public Health, 14, paper 501.

Sunderlin, W.D., Sassi, C., Sills, E. O., Duchelle, A. E., Larson, A.M., Resosudarmo, I.A.P., Awono, A., Kewka, D.L., and Huynh, T.B. (2018). Creating an Appropriate Tenure Foundation for REED Plus: The Record to Date and Prospects for the Future. World Develpment, 106, 376-392.

Unver, I.O. (1997). Southeastern Anatolia Project (GAP). International Journal of Water Resources Development, 13(4), 453-484.

Yamazaki, J. (2010). A Comparative Analysis of One Village One Product (OVOP) and its Replicability in International Development. Erasmus University.

Yücer, A.A. (2016). Kırsal Kalkınma için Bir Köy Bir Ürün Projeleri ve Başarı Koşulları, XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi.

TEKİRDAĞ'DA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KAMPÜS YERLEŞİMİNDEN BEKLENTİLERİ

Doç.Dr. Seda H. Bostancı
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
shbostanci@nku.edu.tr

ÖZET: Üniversite kampüsleri, öğrencileri, akademik ve idari personelin sosyal etkileşim ortamıdır. Bu etkileşim içinde üniversite öğrencileri, kampüs alanında beklediklerini bulabildiğinde, kampüsler canlı yaşam alanlarına dönüşmektedir. Üniversite kampüs alanlarının tasarım ve yönetiminde insanların fizyolojik, psikolojik ve sosyal iyilik halinin denge içinde karşılanmasına yönelik özellikler taşımalıdır. Öğrenciler eğitim süreleri boyunca yaşamlarındaki önemli zamanı kampüslerinde geçirmektedir. Kampüsler eğitim ve kariyer gelişimi yanında, sosyal ve kültürel olanaklar sağladığı zaman öğrencilerin kişisel gelişimine önemli katkılarda bulunurlar. Bu çalışma Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi merkez kampüsünde eğitim gören öğrencilerin, kampüs alanındaki beklentilerini üzerine incelemeyi içermektedir. Yöntem olarak, keşifsel nitelikte, yarı yapılandırılmış ve açık uçlu soruları içeren anket çalışması yapılmıştır. Ankette, öğrencilerin kampüs alanlarının hangi bölgelerinde vakit geçirdikleri, kampüse ilişkin genel beğeni düzeyleri ve kampüs alanlarında ne kadar vakit geçirdiklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Üniversite kampüsleri, tasarım, yükseköğretim, iyilik hali

CAMPUS EXPECTATIONS OF UNIVERSITY STUDENTS IN TEKIRDAĞ

ABSTRACT: University campuses are the basic interaction environment of students, academic and administrative staff. In this interaction, when university students find an opportunity of what they expect in the campus area, campuses turn into living spaces. University campus areas should be designed and managed to meet people's physiological, psychological and social well-being needs in balance. Students spend their most important time on campus during their education years. Besides education, campuses also contribute to the personal development of students when they provide social and cultural opportunities. This study includes examining the expectations of the students in the campus area of Tekirdağ Namık Kemal University. A survey including semi-structured and open-ended questions is used as a method. The survey includes information on which parts of the campus areas students spend time, how much they like it in general and how much time they spend on campus areas.

Keywords: University campuses, design, high education, well-being

1. GİRİŞ

Üniversite kampüslerinin mekânsal özelliklerine ilişkin yapılan akademik çalışmalar, kampüs yerleşimlerinin tasarım süreçlerine ilişkin değerlendirmeler ile mimari özelliklerin eğitim kalitesine etkileri (Mitchell ve White; Way, vd., 2012; Kurtoğlu, 2010), üniversite kampüslerinin yer seçimleri ve kentsel gelişime etkileri (Çabuk ve Ünal, 2003; Altıntaş 2017), üniversite kampüs alanı ve kent etkileşimi ile kampüslerin kimlik özellikleri (Oktay, 2007; Bostancı, 2017), üniversite kampüs tasarımının peyzaj özellikleri ve yeşil kampüsler (Sharp, 2002; Lau and Yang, 2009), üniversite kampüs tipolojileri ve üniversite kampüs yerleşimlerinin kentsel dönüşüme etkileri (Erçevik ve Önal, 2011; Seçer Kariptaş vd., 2012), üniversite kampüs yaşamı ile öğrenci - kampüs etkileşimi (Kılıç ve Şener, 2013; Dönmez, vd., 2015) gibi gruplara ayrılabilir. Bunun yanında bu çalışmalara her geçen gün yeni yaklaşımlar eklenmektedir. Bu çalışmalar genellikle birbirleri ile etkileşim halinde gelişmektedir. Araştırmanın amacı 2006

yılında kurulmuş ve gelişim sürecindeki bir üniversitenin öğrencilerinin kampüs yaşamı ve kampüsten beklentilerine ilişkin değerlendirme ve inceleme yapmaktır. Bu yönü ile üniversite kampüsleri ve öğrenci etkileşimi kategorisi içinde yer almaktadır.

Çalışmada ele alınan Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi 2006 yılında kurulmuştur. Üniversite Bütçe ve Strateji Raporları incelendiğinde, üniversite merkez kampüste 10 fakültesi (fakülteleri arasında Mühendislik Fakültesi Çorlu'da yer almaktadır), 4 yüksekokulu, 3 enstitüsü, 11 merkezi (bu merkezlerden biri de bölge özelliklerine uygun olarak 'Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi' ile 'Trakya Verimlilik ve İnovasyon Uygulama ve Araştırma Merkezi'dir), 2 si ana kampüste, 9'u ilçelere dağılmış olan meslek yüksekokulları bulunmaktadır (NKU Stratejik Plan, 2014; NKU Mali Programı, 2018). "2018 yılının ilk altı aylık döneminde (2017-2018 Bahar yarıyılında) 14.289 ön lisans, 9.544 lisans, 1.960 yüksek lisans, 275 doktora ve II. Öğretim 5.711 (1.705 lisans + 3.811 ön lisans+ 195 yüksek lisans) olmak üzere toplam öğrenci sayısı 31.779 'dur. Üniversitede 2018 yılı haziran sonu itibariyle 1.074 akademik, 510 idari, 664 kişi işçi olmak üzere toplam 2.410 personel çalışmaktadır." (NKU Mali Programı, 2018). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi konum olarak İstanbul'dan geliş yönüne göre kentin girişinde bulunmaktadır. İstanbul'dan kolay ulaşılabilir olması, deniz ile olan yakınlığı ve etkileşimi, kent nüfusunun fazla olmaması ve 2012 yılında kentin büyükşehir statüsü kazanması üniversitenin gelişimi için önemli avantajlar yaratmaktadır. Bu çalışma üniversite kampüsüne ilişkin öğrenci görüşlerini içeren keşifsel nitelikte yarı yapılandırılmış anket çalışmasını içermektedir. Çalışmanın başlıca kısıtı anketin sadece iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerine uygulanmış olmasıdır.

2. METODOLOJİ

Çalışmada yöntem olarak, keşifsel nitelikte betimleyici istatistik verilerini yorumlayan bir anket yapılmıştır. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi öğrencileri arasından 2018-2019 eğitim öğretim yılında toplam 1412 öğrencinin kayıtlı olduğu İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinden 160 kişiye anket uygulanmıştır. Anket Mayıs 2018'de İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinden kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen öğrencilere uygulanmıştır. Çalışmada 160 anket arasından 142 anket analiz edilebilir nitelikte olmuştur.

Katılımcılara kampüs üzerine düşünce ve beklentilerini anlamaya yönelik 8 soru yöneltilmiştir. Sorulardan 3'ü yapılandırılmış ve 5 adeti ise açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Şekil 1 Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Kampüsünün genel görüntüsünü içermektedir. Şekil 2 Üniversite Kampüs alanının kent içindeki genel konumu göstermektedir.

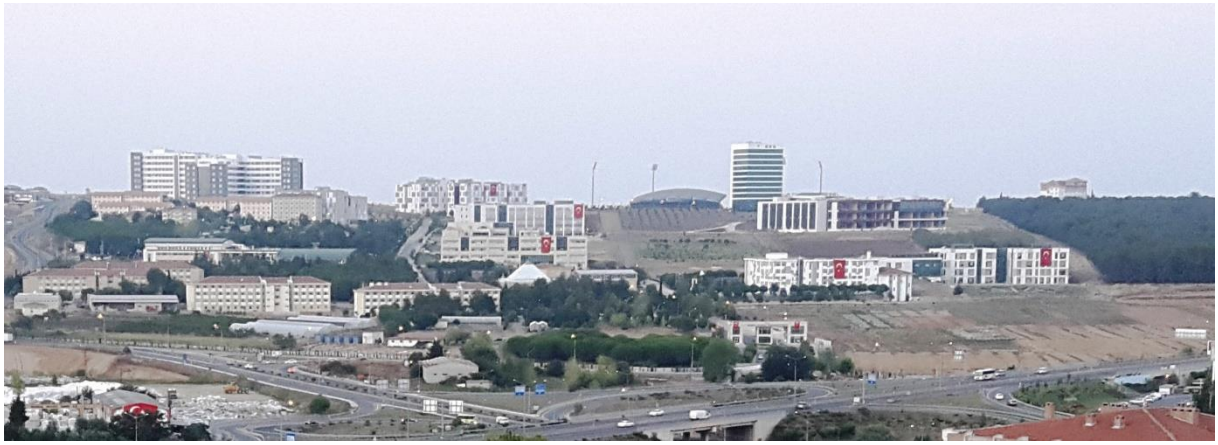

Şekil 1: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Kampüs Alanı.

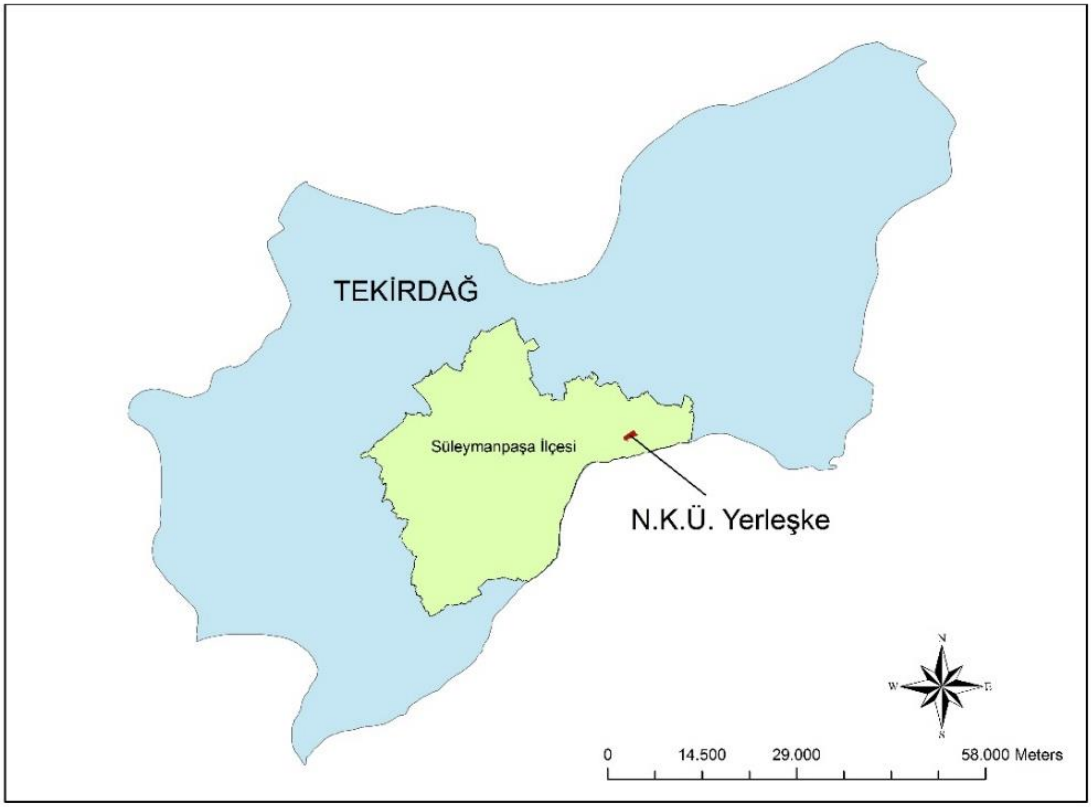

Şekil 2: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesinin Süleymanpaşa İlçesi İçindeki Konumu. (Kaynak: Prof.Dr. Murat Özyavuz arşivi).

3. BULGULAR

Anket çalışmasında değerlendirmeye alınan 142 anket katılımcısına ilişkin demografik veriler incelendiğinde; Ankete katılan öğrencilerin 78'i (%55) ve 64'ünün (%45) erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. 58'i (%41) 4. ve 3. sınıf; 84'ü (%59) 2. ve 1. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Öğrencilerin 46'sı (%31) Tekirdağ'dan, 52'si (%37) İstanbul'dan ve 44'ü (%32) diğer illerden gelmiştir.

Anket sorularından ilki öğrencilerin üniversite kampüsünün genel görünümü hakkındaki genel beğeni düzeylerini anlamaya yöneliktir. Tablo 1'de görüldüğü gibi, öğrenciler %14 çok beğeniyorum, %60 beğeniyorum, %13 karasızım, %12 beğenmiyorum, %1 hiç beğenmiyorum cevaplarını vermiştir. Bu bilgi kampüsün iktisadi ve idari bilimler öğrencileri tarafından beğenildiğine ilişkin bir bulgu olarak kabul edilebilir. Öğrencilerin fakülte içinde farklı bölümlerden ve farklı sınıflardan seçilmesine dikkat edilmiştir.

Tablo 1: Öğrencilerin kampüse ilişkin genel beğeni durumu.

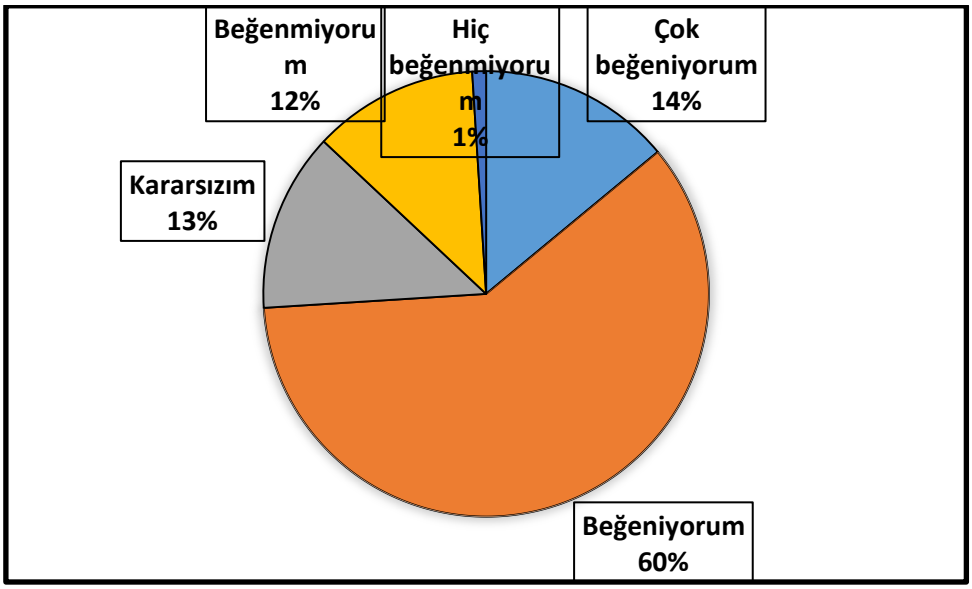

Genellikle kent ve bölgeler için görsel niteliklerinin ölçülmesine yönelik çalışmalarda, kent kimliği önemli veriler arasında yer almaktadır (Montgomery, 1998). Kent kimliği genel olarak, bir kenti diğer kentlerden ayırt eden maddi ve manevi özelliklerini içermektedir. Üniversite kampüsleri tasarlanırken özgün kimlik değerleri oluşturulmaya çalışılır. Özellikle üniversite logoları tasarlanırken, kent ve üniversite arakesitinde kimlik değerleri yansıtacak özellikler soyutlanmaktadır. Üniversitenin görsel açıdan ayırt edici özelliğinin ne olduğu sorulduğunda, %57 oranında kampüsten denizin görünmesi, %35 oranında yeşil bir kampüs görünümü ve %8 oranında farklı cevapların verildiği görülmektedir. Farklı cevaplar arasında, geniş bir kampüs görünümü, girişince ayçiçeği tarlarının olması gibi cevaplar verilmiştir. Farklı fakülteler büyük ihtimalle bu soruya farklı cevaplar verecektir. Verilen cevaplardan deniz ile ilgili olanı daha çok kente ilişkin bir kimlik özelliğinin öne çıkarıldığını ve beğenildiğini gösterirken, yeşil bir kampüs görünümünün de öne çıkması üniversite kampüsü açısından önemli bir özelliktir. Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi logosunda deniz temasının kullanılması ve kent tanıtım broşürleri de incelendiğinde, Tekirdağ kent kimliğinde denizin önem taşıdığı görülmektedir (http://www.tekirdag.bel.tr/kentte_turizm, 2018). Bostancı (2017) çalışmasında 208 iktisadi ve idari bilimler fakültesine uyguladığı anket çalışmasında kent kimliğini neyin belirlediğine ilişkin yapılandırılmış soru sorduğunda %56 oranında öğrencilerin sahil kenti cevabını vermesi de bu bulguları desteklemektedir. Şekil 3 Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesin'den sahil manzarasını göstermektedir.

Şekil 3: Tekirdağ Namık Üniversitesi Yaşam Merkezinden sahil manzarası.

Üniversite yaşamının öğrenciler için ne kadar önemli olduğunu anlamaya yönelik bir soru olarak, üniversitede haftada kaç gün bulundukları sorulmuştur. %11 oranında her gün cevabı bulunmuştur, bu cevabı veren öğrenciler, yurtta kalan (kampüsün içinde yurt bulunmaktadır) ve yaşadıkları kent uzak olduğu için kentlerine hafta sonu gidemeyen öğrencilerden oluşmaktadır. Bostancı (2017), Tekirdağ'da iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerine yönelik yapılan bir başka çalışmada, fakülte öğrencilerinin %57'sinin İstanbul'dan geldiği ve 208 öğrenciye uygulanan ankette öğrencilerin %17'sinin hafta sonu Tekirdağ'da kalmadığı ve %40 öğrencinin bazen Tekirdağ'da kaldığına ilişkin bilgi elde edilmiştir. Bu bilgilerden İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin İstanbul'a yakınlığın üniversiteyi tercih etmede önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, %58 oranla öğrencilerin çoğunlukla haftada 4 gün okula gittiği görülmektedir. Genellikle eğitim sistemlerine göre fakültelere ve bu bilgiler değişiklik göstermektedir. Öğrencilerin hafta içinde bir günlerinde ders olmaması, sosyal aktiviteler, derslere ilişkin alan araştırması, kültür ve sanat faaliyetlerine ilişkin vakit bulabilmelerine fırsat sağlamaktadır.

Tablo 2: Öğrencilerin haftada kaç gün üniversite kampüsünde vakit geçirdiğine ilişkin bilgi.

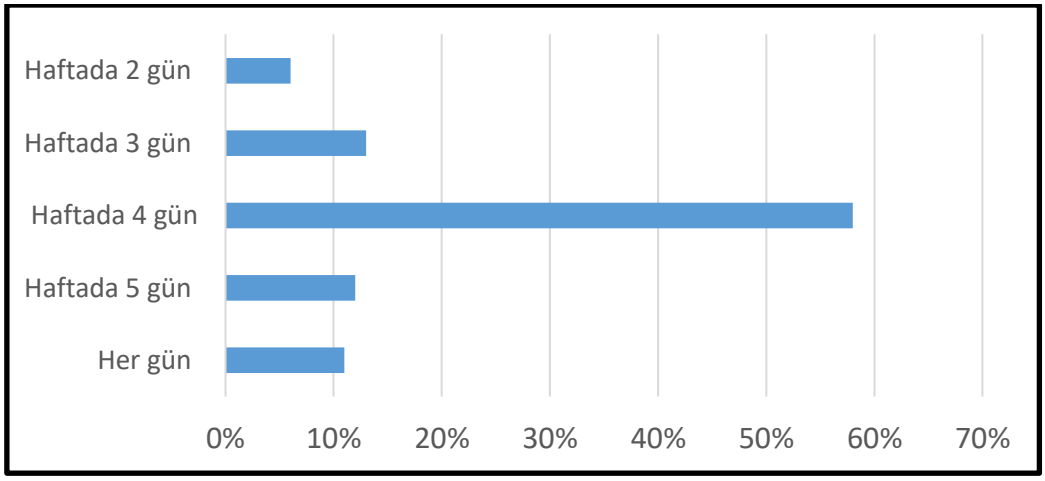

Üniversite kütüphaneleri, akademik kaynaklara erişim kadar, topluluk halinde çalışabilmek, yurtta kalan öğrenciler için sessis çalışma ortamı ve öğrenci yaşamının kültürünün önemli parçası olarak kampüs yaşamının temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Tablo 3'te öğrencilere kütüphaneye ne sıklıkla gittikleri sorulduğunda, %94 oranında çeşitli aralıklarla kütüphaneye gittiklerine ilişkin bir bulgu elde edilmiştir. Üniversitenin ayrı bina olarak kütüphanesinin inşaatı devam ederken, halen kütüphanenin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin bulunduğu binada yer alması, anket yapılan öğrencilere ilişkin bilgiler yorumlanırken dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte, Kılıç ve Şener'in (2013) üniversite öğrencilerinin rekreasyonel faaliyetlere katılımına ilişkin yapılan çalışmada uygulanan ankette Adıyaman Üniversitesine ilişkin 391 öğrenci ile yapılan ankette kütüphane kullanım oranı %95.7 olarak saptanmıştır. Her iki çalışmanın öğrencilerin kütüphane kullanımına ilişkin bulguları benzerlik göstermektedir.

Tablo 3: Öğrencilerin kütüphaneyi ne sıklıkla kullandığına ilişkin bilgi.

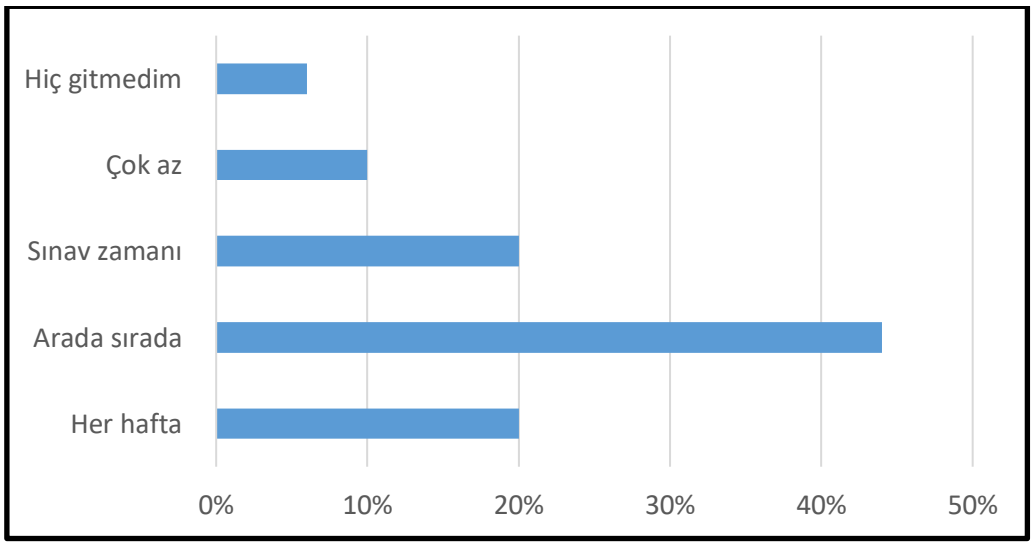

Öğrencilere üniversite olanakları arasında hangilerini kullandıklarına ilişkin soru sorulmuştur. Bu soru açık uçlu olarak sorulmuş ve verilen cevaplar gruplandırılmıştır. Bu soruda Tablo 3'teki bilgi ile de tutarlılık gösterecek şekilde en çok kullanılan alanın %82 oranında kütüphane

olduğu görülmektedir. Yine bu soruda birden çok alan yazmak serbest bırakılmış ve öğrencilerin çoğu 4 ve daha fazla alan yazmıştır. Bu bilgi öğrencilerin üniversite kampüslerinin çeşitli alanlarını verimli olarak kullandıklarını göstermektedir. Çalışmada bu bilgilerin derlenebilmesi için bina ve alana bağlı olarak cevaplar gruplandırılmıştır. Yaşam merkezi 2018 eğitim-öğretim döneminde tam kapasite faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu alanda, ana yemekhane (öğrenciler için öğlen ve akşam yemek çıkmaktadır), kafeterya ve restoranlar, büfeler, pastane, kuaför, giyim mağazası, market, sergi alanı, otobüs firmaları, ATM-Banka, PTT, kırtasiye ve fotokopi, fitness salonu, kulüp ve etkinlik odaları bulunmakta ve bu alanlar geliştirilmektedir. Fakülte kantini İktisadi ve İdari Bilimeler Fakültesinin bulunduğu bulunduğu binada yer alan kantindir. Spor merkezinde açık ve kapalı spor alanları, olimpik yüzme havuzu, kapalı basket sahası ve fitness salonu yanında, geniş oturma alanı olan kantini ve dış alanında çardakları bulunmaktadır (http://www.nku.edu.tr/, 2018). Kız yurdu kampüsün içinde ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin yakınında bir konumda bulunduğundan, kantini, kafeteryası ve dış oturma alanları ile ankete katılan öğrenciler için alternatif bir mekan olarak kullanılmaktadır. Çamlık kafe akşamüstü saatlerinde açık olduğu için ikinci öğretim öğrencileri için önemli bir restoran özelliği kazanmıştır. Çamlık kafe iki katlı olarak yeniden inşa edilmiş ve bahçesinde piknik alanı özelliği de gösteren çamlık alanı ve banklar bulunmaktadır. Şekil 4 Çamlık Kafe ve çevresini göstermektedir.

Şekil 4: Tekirdağ Namık Üniversitesi Çamlık Kafe ve çevresi.

Yapılan çalışmada ankete katılan öğrenciler bu alanları kullandıklarına ilişkin bilgi vermiş olsa da okulun Rektörlük binasında yer alan konferans salonu, Tekirdağ kenti için önemli kültür sanat etkinliklerinin alanı haline gelmiştir. Üniversitenin devlet konservatuarının düzenlediği

sanatsal etkinliklerin yanında, Süleymanpaşa ve Büyükşehir Belediyelerinin klasik müzik festivalleri, piyano resitalleri gibi sanat faaliyetleri de bu salonda ücretsiz olarak gerçekleştirilmektedir. Bu kültürel etkinlikler, üniversite yaşamı için büyük avantajlar oluşturmaktadır. Yine Rektörlük binasındaki sergi salonu, okulda yer alan kreş, fakültelerin konferans salonları, uygulama oteli ve fakültelerin restoran ve kafeleri de üniversite ana kampüsünün olanakları arasında yer almaktadır. Üniversite içinde Üniversite Hastanesi de bulunmaktadır. "Üniversite hastanesi, 7 bloktan 57.640 m2 alan kapalı alanlı, 463 yataklı, 59 poliklinik, 8 yoğun bakım ünitesi, 87 yoğun bakım yatak, 2 anjiyo odası, 13 ameliyathane, 2 yemekhane, 491 kişilik konferans salonu, 8 diyaliz ünitesi, 6 uyku laboratuvarı ve 14 derslikle hizmet vermektedir. 2016 yılsonunda acil hizmetler başlamıştır" (NKU Mali Programı, 2018). Tablo 4'te görüldüğü gibi kütüphaneden sonra, %79 oranı ile en çok kullanılan alanın Yaşam Merkezi ve %68 oranında fakülte kantini olduğu görülmektedir. Kılıç ve Şener'in (2013) çalışmalarında farklı bir yaklaşımla ankete katılan öğrencilerin kampüs içinde kendilerini en mutlu hissettikleri yer sorulduğunda, yüksek oranın kampüs dışı olduğu, kampüs içinde kafenin, kütüphane ve yemekhane cevaplarının verildiği görülmektedir. Soru yapısal olarak benzememekle birlikte, çeşitli çalışmalarda kampüs iç ve dış mekanlarının kullanımının önemine dikkat çeken çeşitli çalışmalar olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Öğrencilerin üniversite olanaklarını kullanmalarına ilişkin bilgi.

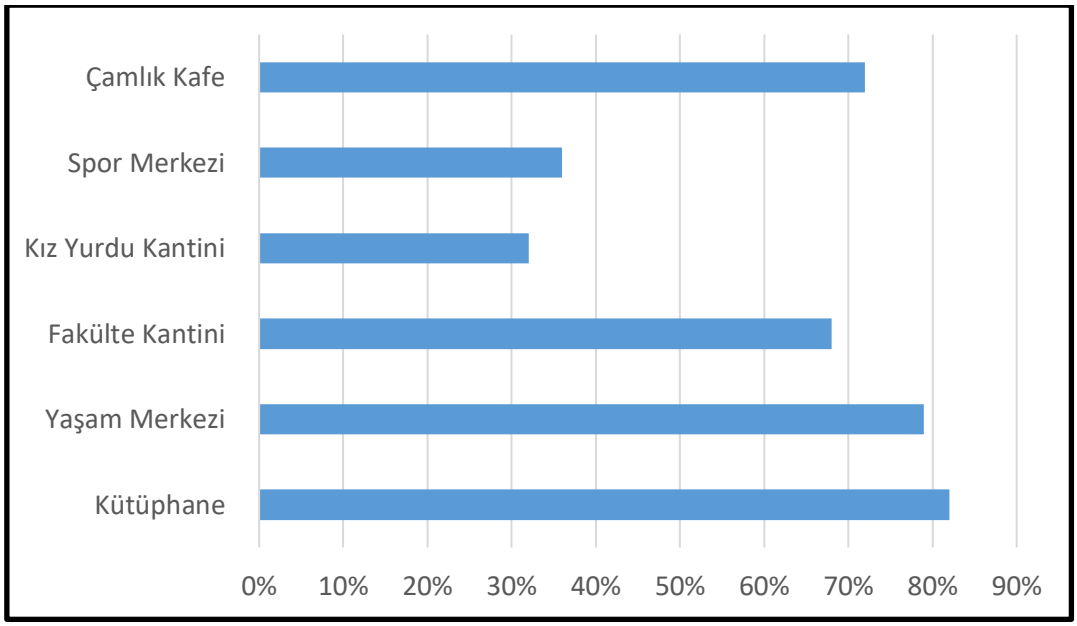

Öğrencilerin kampüs yaşamını ne kadar benimsediklerine ilişkin bir ipucu elde edebilmek için dersler bittikten sonra öğrencilerin nerede vakit geçirdiği sorulmuştur. Tablo 5'te görüldüğü gibi bu açık uçlu soruya %53 oranında öğrencilerin, "Değirmenaltı'na giderim", cevabını verdikleri görülmektedir. Değirmenaltı Mahallesi, üniversite ana giriş kapısına yürüme mesafesinde bulunan, sinema salonlarının YSK isimli AVM ile halk plajı restoran ve kafelerin gençlere yönelik tasarlandığı ve üniversitelilerin tercih ettikleri sosyal merkez niteliğindedir. Kent merkezinde sahil yürüme yolu, Tekira AVM ve kent çarşısı içinde çeşitli sosyal mekanlar olsa da, yakın olması ve öğrencilere ait nitelik sergileyen Değirmenaltı, öğrenci yaşamının en

canlı olduğu alandır. Bu bölgede aynı zamanda özel yurtlar, apart oteller gibi yaşam alanları da bulunmaktadır. Süleymanpaşa Belediyesi bu alanın girişinde Alternatif sahne ve gençlik merkezi yapmıştır (www.suleymanpasa.bel.tr, 2018). Değirmenaltı bir yönü ile üniversite öğrencilerinin boş zamanlarını geçirmek için sosyal mekanlar olarak görülürken, bir yönü ile de kampüs içindeki yaşamın canlılığının artmasında bir engel olarak da düşünülebilir. Aynı zamanda Değirmenaltı'ndaki mekanların fiyatları tüm öğrencilerin bütçelerine uygun olmadığı için öğrenciler arasında bu bölgenin bir fırsat eşitsizliği de yarattığı söylenebilir. Bunun yanında halk plajında vakit geçirme imkanları, bisiklet kiralama noktaları gibi alanlar bölgedeki eşitsizliği kısmen azaltabilmektedir. Şekil 5 Değirmenaltı Mahallesinden bir görüntü içermektedir.

Şekil 5: Değirmenaltı Mahallesinin girişi.

İzmen ve Daş'ın (2017) belirttiği gibi, üniversitelerin açılması kentlerin ekonomisine katkı sağlarken, konut ve kira fiyatları ile hizmet sektöründeki fiyatların artışına neden olmaları ile kent halkının yaşamlarına olumsuz etki edebilmektedir. Değirmenaltı Mahallesi, kentte yazlık (ikinci konut) alanı olarak gelişmiş, zamanla, öğrencilerin yerleşim yeri haline gelmiştir. Bunun yanında, üniversitenin yaz okulu olmaması, bu bölgeye yazlık amaçlı gelen ailelerin yaşamında bir olumuz etkiye neden olmamaktadır. Bölge, bu sayede üniversite olduğu zamanda olmadığı zamanda belirli oranda canlılığını koruyabilmektedir. Tablo 5'te öğrencilerin %20'sinin ders bittikten sonra da okulda vakit geçirdiklerini belirttiklerini göstermektedir. Bu bilgi de

gelişmekte olan üniversitenin, kampüs yaşamının zamanla daha fazla canlanacağını göstermektedir.

Tablo 5: Öğrencilerin dersler bittiğinde nerede vakit geçirdiklerine ilişkin bilgi.

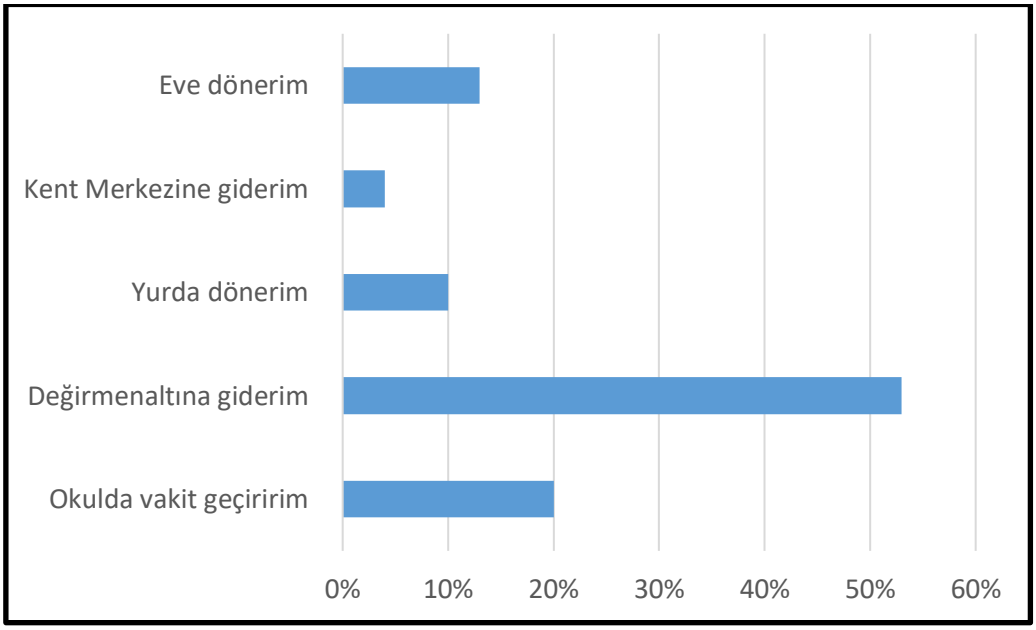

Bu sorulardan sonra öğrencilerin üniversite kampüsünün olumlu ve olumsuz buldukları yönleri ve kampüsün daha iyi bir ortam haline gelmesi için önerilerini, öğrenebilmeye yönelik olarak açık uçlu sorular sorulmuştur. Dönmez vd. (2015) üniversite kampüslerinin planlarına ilişkin öğrenci görüşlerini öğrenmek için Karabük Üniversitesindeki mimarlık bölümü öğrencilerine anket uygulanmıştır. Burada öğrencilerin 17 faktörü değerlendirmeleri istenmiş ve öğrencilerin en çok önem verdikleri konuların, ulaşım ve bisiklet yollarının düzenlemesi ve spor alanlarının geliştirilmesine ilişkin öneriler olduğu görülmektedir.

Kampüste öğrencilerin olumlu buldukları yönlerin neler olduğu sorulduğunda, anket uygulamasında öğrencilere eğitim üzerine değil kampüs mekanı üzerine yorum yazmaları istenmiştir. Buna rağmen çeşitli cevaplar arasında eğitim ve akademik kadro üzerine yorumlar yer almış ve bunlar çalışma kapsamı dışında tutularak veriler derlenmiştir. Öğrencilerin %58'i bu soruyu yanıtlamıştır. Açık uçlu sorunun sınırlandırılabilmesi için öğrencilerden 3 madde yazmaları istenmiştir. En öne çıkan 3 cevap arasında, birinci ve en çok yazılan kampüsün İstanbul'a yakın olmasıdır. İkincisi deniz manzarası ve denize yakınlık (bu aynı zamanda önceki sorularla da tutarlı bir bilgidir), üçüncüsü yeşil alanların ve çamlığın olmasıdır. Yine çoğunlukla yazılan, kampüsün konumu, spor alanlarının geniş olması, üniversitenin yeni ve gelişime açık olması, kampüs görünüşünün güzel olması, sosyal ortamın iyi olması, yemeklerinin güzel ve yemekhanesinin geniş olması, kütüphaneden yararlanma imkanlarının iyi olmasıdır. Bunlarla birlikte, bir ya da birkaç kez ifade edilen ve dikkat çeken cevaplar arasında, yurdun okula yakın olması, binaların yeni ve modern olması, ücretsiz ringi olması,

yerleşim yerine yakın olması, kent nüfusunun az olması ve Yunanistan'a yakın olması cevapları bulunmaktadır.

Kampüste öğrencilerin olumsuz bulduğu yönler sorulduğunda, %40 oranında cevap alınabilmiştir. Bu cevaplar arasında öne çıkanlar, sosyal aktivitelerin az olması, kışın havanın soğuk olması, yemekhane (sosyal yaşam merkezi) ve fakülte arası mesafenin fazla olması, yolun yokuş olması, inşaat faaliyetlerinin rahatsız edici olması, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin sınıflarının amfi şeklinde olmaması. Bunlarla birlikte bir ya da birkaç kişinin verdiği dikkat çekici cevaplar arasında, kampüs içinde tarımsal faaliyetlerin olması, üniversite arazisinin iyi kullanılmamış olması, kütüphanede bazen yer bulunmaması, hobi kurslarının yetersiz olması, boş vakit geçirecek çok yer olmaması cevapları bulunmaktadır.

Öğrencilere kampüste ne olmasını istediklerine ilişkin açık uçlu soru yöneltilmiş ve bu soruya %53 oranında cevap verilmiştir. Verilen cevaplar arasında en çok ortak beklentiler; daha fazla sosyal etkinlik olması, ünlü markaların kafelerin olması, kapsamlı süpermarket olması, üniversite içinde yer alan bisiklet yolunun kente entegrasyonu, kampüs için ring sayısının arttırılması, daha fazla açık ve kapalı spor alanı yapılması, spor alanlarının halı saha, voleybol sahası gibi çeşitlendirilmesi, kapsamlı bir AVM yapılması, kampüs iç ve dış mekanlarında daha fazla oturma alanı yapılmasıdır. Bunların yanında birer kere yazılmış dikkat çeken beklentiler arasında, fakülte binasında kırtasiye açılması, fakülte dersliklerinin amfi şeklinde tasalanması, ders aralarında koridorlarda müzik yayını yapılması, bahar şenliklerinin daha iyi organize edilmesi, kampüs köpekleri için klübe yapılması, boş alanlarda çeşitli aktivitelere uygun ortamlar yaratılması bulunmaktadır.

Öğrencilerin üniversite kampüslerinden beklentileri kadar, kampüslerinin bulunduğu kentlerden de beklentileri bulunmaktadır. Bostancı (2017) benzer bir yaklaşımla Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi öğrencileri arasından 208 öğrenciye öğrencilerin kentten beklentilerini temel alan bir anket uygulamıştır. Yapılan anket sonucunda öğrencilerin kentten beklentilerini içeren bilgiler aşağıda derlenmiştir. Aşağıda yer alan maddeler, öğrenci ifadeleri fazla değiştirilmeden aktarılmıştır.

Kentin mekansal gelişimine ilişkin öğrencilerin beklenti ve önerilerine ilişkin açık uçlu soru sorulmuş ve verilen cevaplar arasından benzer olanlar ilişkilendirilerek çeşitli tematik anlatımlarla gruplandırılmıştır:

<u>Kentte sosyal aktivitelerin artması ve çeşitlenmesine ilişkin öneriler:</u>
- Öğrencilere yönelik kültürel ve sportif faaliyetlerinin üniversite-belediye işbirliği ile çeşitlendirilmesi,
- Değirmenaltı'nın yakın çevresinde festival, çeşitli sahne sanatları, resim sergisi, tiyatro, faaliyetlerini kapsayacak kültür merkezinin yapılması,
- Değirmenaltı'nda, kitapevi, sahaf, sanat kafe, müzik market, gibi fonksiyonların yer alacak, kültür sanat sokağı haline gelerek yeni kimlik kazanması,
- Kent içinde merkez ve Değirmenaltı dışındaki mahallelere canlılığı arttırıcı kentsel fonksiyonların kazandırılması,

- Gelişmiş spor tesislerinin yapılması,
- Eğlence merkezi yapılması,
- Toplu taşımanın geç saatlerde devam etmesi olarak ifade edilmiştir.

Yolların düzenlenmesi ve altyapı faaliyetlerine ilişkin geliştirilen öneriler:
- Yol ve altyapı çalışmalarının daha hızlı yapılması,
- Bozuk olan ara yolların düzeltilmesi,
- Sahil dışında bisiklet ve yaya yollarının sürekliliğinin sağlanmasıdır.

Sahilin düzenlenmesi ve denizin temizlenmesine ilişkin öneriler:
- Sahilde halk plajında yürüyüş yolu, plaj voleybolu sahası, su sporları, aqua park gibi deniz aktivitelerinin çeşitlendirilmesi,
- Denizin temizlenmesi, yosunların ve kokunun giderilmesi için arıtma tesisi faaliyetlerinin artırılması,
- Kent merkezindeki sahil yolunda, farklı aktivitelerin yapılması,
- Zamanla deniz temizliğine ilişkin raporların duyurulması sonucu, plajın canlanması ve plajda cankurtaran bulunmasıdır.

Kentin çevresi ile olan ilişkisinde ulaşım olanaklarının geliştirilmesine ilişkin öneriler:
- Kent formuna uygun olacak, metrobüs, metro, tramvay gibi toplu taşıma araçlarının gerekli fizibiliteleri ve teknik incelemeleri yapılarak en uygun raylı sistemin, tren istasyonuna ve üniversiteye entegre olacak şekilde geliştirilmesi,
- Otobüs hatlarının güzergahlarının yeniden düzenlenmesi. Belediye otobüslerinin büyüklüğünün arttırılması ve toplu taşıma araçlarının daha konforlu hale gelmesi. Toplu taşıma ücretlerinin düşürülmesi,
- Edirne – Tekirdağ – İstanbul arasında hızlı tren yapılması,
- Deniz ulaşımının geliştirilmesi,
- Çorlu, Çerkezköy gibi Tekirdağ ilçelerine kent ile entegre olacak şekilde belediye otobüs güzergahlarının oluşturulmasıdır.

Kent planlama sistemine ilişkin öneriler:
- Öğrencilere ve turistlere yönelik gezilecek görülecek yeni yerlerin tasarlanması,
- Kentin doğal güzelliklerinin, kentsel gelişim sürecinde korunması. Mesire yerlerinin oluşturulması,
- Kent merkezindeki sahil şeridinde, Tekirdağ ilçelerinin farklı kültürel ürünlerine ilişkin sergiler düzenlenmesi gibi ilgi çekebilecek çeşitli turistik faaliyetlerin düzenlenmesi,
- AVM'lerin çeşitlenmesi ve artması,
- Sağlık sektörünün gelişmesi,
- Kentsel dönüşüm ve kent planlama sistemi ile kentin yeni düzenli ve düzgün bir görünüm kazanması,
- Merkez çarşının yeniden düzenlenmesi,
- Merkezdeki çarpık kentleşmenin düzeltilmesidir.

Anketlerin yapıldığı 2016-2017 yılı eğitim döneminden sonra, üniversite girişine yakın bir bölgede kültür merkezi yapılmış, resim ve heykel sergi salonu açılmış, özellikle gençlerin çoğunlukla kullandıkları Değirmenaltı mahallesindeki yollar düzenlenmiş, kıyı ve sahil dolgu

alanında festival, sokak sanatçıları ve benzeri aktiviteler artmıştır. Yeni AVM yapımına ilişkin de Hürriyet Mahallesindeki çalışmalar devam etmektedir. Kent merkezinde gençlere yönelik sosyal ve kültürel aktiviteler artmıştır. Yine kent merkezindeki sahil dolgu alanında festival ve halk konserleri ve yöresel pazarlara ilişkin faaliyetler artmıştır. Yapılan bu çalışmadaki öğrencilerin önerileri incelendiğinde, üniversite kampüsleri ne kadar olanaklar yönünden çeşitlilik gösterse de, kentin çeşitli olanaklar sunması ve kentsel yaşam üniversite hayatı için temel gereklilikler arasında yer almaktadır.

4. SONUÇ

Yapılan çalışma durum tespitine yönelik olduğu için betimleyici istatistik yöntemi kullanılmış, soruların bir kısmında yüzde dilimleri bulunmuş, bir kısmı açık uçlu soruların cevapları gruplandırılmaya çalışılmıştır. Keşifsel nitelikteki bu çalışmada amaçlanan, farklı anket tekniklerini bir araya getirerek, öğrencilerin kampüs üzerine genel düşüncelerini ve beklentilerine yönelik ipuçları bulmaktır. Çalışmada üniversitenin akademik kadrosunu ve eğitim sistemini değerlendirme amacı bulunmadığından, açık uçlu sorularda eğitim üzerine verilen cevaplar kapsam dışında bırakılmıştır.

Kılıç ve Şener'in (2013) Adıyaman Üniversitesi ve Dönmez vd. (2015) Karabük Üniversitesi üzerine yaptıkları, öğrenci üniversite kampüs etkileşimini anlamaya yönelik çalışmalar, özellikle gelişmekte olan üniversiteler için bu tip araştırmaların önemini göstermektedir. Yapılan çalışmanın çeşitli bulguları ile bu iki çalışmanın bulguları arasında çeşitli benzerlikler saptanmıştır. Bu da çalışmanın tutarlılığı için gösterge olarak kabul edilebilir.

Çalışma bulgularının, Namık Kemal Üniversitesinin ana kampüsünde eğitim gören öğrencilerin görüşlerini kapsayacak nitelikte olmadığı, daha çok İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin kampüs beklentilerini anlamaya yönelik olduğu söylenebilir. Yine de bulguların bir kısmı genelleme için uygun niteliktedir. Öğrencilerin kampüsten ve kentten çeşitli beklentileri göz önüne alındığında, kentte deniz olmasının ve İstanbul'a yakın konumun en fazla olumlu bulunan özellikler olarak görülmektedir. Anket çalışmasının ucu açık soruları incelendiğinde, öğrencilerin kampüsten çok çeşitli beklentileri olduğu, fakat kampüsün yeni olması ve gelişmekte olmasının iyi karşılandığı görülmektedir. Yapılandırılmış sorularının bir kısmı ucu açık soruları da yönlendirmiştir. İstatistiksel yorum yapmaya uygun sınama ve veri derleme yöntemi kullanılmamakla birlikte, deniz ve yeşil kampüs kavramlarının kimliği değerlendirirken ve olumlu yönler yazılırken benzer şekilde öne çıkması cevaplar arasında tutarlılık olduğunu göstermektedir.

Çalışmada, kampüsün tek bir fakültesi üzerine araştırma yapmak önemli bir kısıt olarak görülürken, yine fakülte öğrencilerinin belirli bir kısmına anketin uygulanması da çalışma kısıtları arasındadır. Bu kısıtların bir nedeni, çalışma anketlerinin henüz güvenilirlik testlerine tabi tutulmuş olmaması ve bir başlangıç çalışması olmasıdır. İlerideki çalışmalarda, yurt içi ve yurt dışı benzer anket çalışmalarına ilişkin kapsamlı meta-data analizi yapılarak, gerekli istatistiksel testler ve kontrol grubu eklenerek, daha kapsamlı çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Farklı fakültelere kapsamlı bir anket yapılarak, fakültelere göre değişen beklentiler üzerine çeşitli saptamalar yapılabilir. Yine farklı üniversite tipolojileri üzerinden bu çalışmalar geliştirilebilir.

Günümüzde eğitim kalitesinin yükseltilmesi kadar, eğitim ortamlarının öğrenciler için sosyal, psikolojik, fizyolojik iyilik hali koşullarını sağlaması gündemdedir. Üniversite yaşamı, üniversite ve çevresinde geçirilen hayatın önemli ve uzun bir devresini kapsamaktadır. Belirli fakültelerde, görsel özelliklerin tasarım kabiliyetlerini geliştirmek için özel önemi olsa da, bütün öğrencilerinin sağlıklı koşullara sahip ve estetik görünümde üniversite kampüslerine ihtiyaçları bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

Altıntaş, V. (2017). Türkiyede Üniversitelerin Bölgesel ve Yerel Gelişmeye Etkileri (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Bostancı, S.H. (2017) Üniversite ve Kent İlişkisinin Mekansal Dinamikleri: Tekirdağ Örneği. Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Ed.: Nişancı, E., İzmen, Ü., Bostancı, S.H., Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Umuttepe Yayınları.

Çabuk, S., ve Ünal, Y. (2003). İstanbul'da Eğitim Donatılarının Kant Dışı Kampuslaşma Eğiliminin İncelenmesi. İTU Dergisi Mimarlık Planlama Tasarım, 2(1), 89-98.

Dönmez, Y., Türkmen, F., ve Çabuk, S. (2015). Üniversite Yerleşkelerinin Planlarına İlişkin Öğrenci Görüşleri. Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi, 6, 1-11.

Erçevik, B., ve Önal, F. (2011). Üniversite Kampüs Sistemlerinde Sosyal Mekan Kullanımları. Megaron, 6(3).

İzmen, Ü., Ve Daş, Z. Ö. Tekirdağ'ın Gelişiminde Üniversitenin Rolü. Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Ed.: Nişancı, E., İzmen, Ü., Bostancı, S.H., Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Umuttepe Yayınları.

Kılıç, M., ve Şener, G. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Rekreasyon Etkinliklerine Katılımlarındaki Sosyolojik Etkenler ve Yapısal Kısıtlamalar. Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 3(3).

Kentte Turizm, http://www.tekirdag.bel.tr/kentte_turizm, Erişim tarihi: 14.12.2018.

Kurtoğlu, A. (2010). Kampüs Tasarımında Eylem Yönlendiricisi İle Sosyal Etkileşimin Değerlendirilmesi (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Mitchell, G., and White, B. (2010). Retrofitting university learning spaces. Australian Learning & Teaching Council.

Montgomery, J. (1998). Making a city: Urbanity, vitality and urban design. Journal of urban design, 3(1), 93-116.

Oktay, D. (Ocak, 2007). Üniversite Kent İlişkisi, Yapı Dergisi.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, (Temmuz-2018). 2018 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu, Tekirdağ.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, (2014). 2015-2019 Stratejik Planı, Tekirdağ.

Üniversite Yaşam, http://www.nku.edu.tr/, Erişim tarihi: 15.12.2018.

Seçer Kariptaş, F., Boduroğlu, Ş. ve Sarıman Özen, E. (2012) Endüstriyel Alanların Dönüşümü ve Sürdürülebilirliği İstanbul – Haliç Örneği, 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 69-77.

Sharp, L. (2002). Green campuses: the road from little victories to systemic transformation. International Journal of Sustainability in Higher Education, 3(2), 128-145.

Süleymanpaşa Belediyesi Alternatif Sahne günleri başlıyor, https://www.suleymanpasa.bel.tr/haber/Süleymanpaşa-Belediyesi-Alternatif-Sahne-günleri-başlıyor, Erişim tarihi: 15.12.2018.

Lau, S. S., and Yang, F. (2009). Introducing healing gardens into a compact university campus: design natural space to create healthy and sustainable campuses. Landscape Research, 34(1), 55-81.

Way, T., Matthews, C., Rottle, N., and Toland, T. R. (2012). Greening the American campus: Lessons from campus projects. Planning for Higher Education, 40(2), 25.

KREDİ KARTI KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ANALİZİ: DOĞU KARADENİZ ÖRNEĞİ*

Dr.Öğr.Üyesi Dilara AYLA
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü
dilara.ayla@erdogan.edu.tr

Dr.Öğr.Üyesi Önder DİLEK
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü
onder.dilek@erdogan.edu.tr

Öğr.Gör. Abdulmuttalip PİLATİN
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü
abdulmuttalip.pilatin@erdogan.edu.tr

Arş.Gör. Akif Ziya BAYRAK
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü
akifziya.bayrak@erdogan.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan hanehalkının kredi kartı sahiplik oranlarını ve kredi kartı kullanımını etkileyen faktörleri belirlemektir. Hanehalkının kredi kartı kullanımındaki artışın tüketim harcamalarını ve dolayısıyla ekonomik canlanmayı sağladığı bilinmektedir. Ayrıca kredi kartı kullanımı bankacılık sektörü açısından gelir sağlama fonksiyonu taşımakla birlikte pek çok risk unsuru da içermektedir. Bu nedenle hanehalkının kredi kartı kullanımını etkileyen faktörlerin tespit edilme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çalışmadaki veriler, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki 6 ilde (Artvin, Rize, Gümüşhane, Trabzon, Giresun ve Ordu) yaşayan hanehalkı üzerinde yüz yüze anket yöntemi ile elde edilmiştir. Bu veriler ışığında, hanehalkının demografik özellikleri, kredi kartı sahiplik oranları, kredi kartı kullanımını etkileyen faktörler ve kredi kartı kullanmayan hanehalkının motivasyonları frekans analizi ile belirlenmiştir. Çalışma sonucunda katılımcıların %76'sının kredi kartı kullandığı, %24'ünün ise kullanmadığı belirlenmiştir. Hanehalkının kredi kartı kullanımında etkili olan en önemli iki faktörün, taksitli alışveriş ve ödeme kolaylığı olduğu tespit edilmiştir. Kredi kartı kullanmayanların motivasyonu ise, faiz konusundaki duyarlılıklarının yanı sıra, kredi kartı kullanımının harcamaları artırması olarak ortaya çıkmıştır. *Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmektedir. (Proje Kodu: SBA-2018-897)

Anahtar Kelimeler: Kredi Kartı Kullanımı, Ekonomi, Doğu Karadeniz

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE USE OF CREDIT CARD: A SAMPLE ON THE EASTERN BLACK SEA REGION

ABSTRACT: The purpose of this study is to determine the credit card ownership rates of the households living in the Eastern Black Sea region and the factors affecting the use of credit cards. It is known that the increase in household credit card usage leads to consumption expenditures and thus economic recovery. In addition, although credit card usage has a function of providing income in the banking sector, it also contains many risk factors. Therefore, the factors affecting the credit card usage of households should be determined. The data in the study were obtained by face-to-face survey method on the households living in 6 provinces (Artvin, Rize, Gümüşhane, Trabzon, Giresun and Ordu) in the Eastern Black Sea Region. According to these data, the demographic characteristics of households, credit card ownership rates, the factors affecting the use of credit card and the

motivations of the households that do not use credit card were determined by frequency analysis. As a result of the study, it was determined that 76% of the participants used credit card and 24% did not use it. It was determined that the two most important factors that affect the credit card usage of households were the installment shopping and payment convenience. It was determined that the motivation of the people who do not use credit card, besides their sensitivity of interest, is the fact that credit card usage increases the expenditures.

Key Words: Credit Card Use, Economy, Eastern Black Sea

GİRİŞ

Kredi kartları banka kartları içerisinde en gelişmişi olup nitelik olarak açık (döner) krediye örnektir. Kredinin bir kerelik olmaması, önceden belirlenmeden çeşitli amaçlar için kullanılması, ödeme sayısının isteğe göre değişmesi ve kredi miktarının arttırılabilmesi en önemli özelliğidir. Kredi kartı kullanıcılarına, hesaplarında hiç paraları olmasa bile kendilerine tanınan kredi limitlerinden faydalanarak nakit çekme veya alış-veriş yapma imkânı sağlamaktadır (Babuşçu ve Hazar, 2016:188). Kredi kartının dünya genelinde ilk örneği 1950 yılında, merkezi New York'ta olan Diners Club tarafından çıkartılmıştır (Kaya, 2009: 10). Türkiye'de ise yabancı turistlerin nakit para taşıma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla İstanbul Turizm isimli firma tarafından "Diners Club" ile 1963 yılında ilk kart uygulamasına gidilmiştir (Akdoğan, 2015: 62).

Kredi kartı sektörü, bankacılık sektöründe oldukça kârlı bir sektör olarak görülmektedir. Satıcıdan alınan ücretler, kullanıcıdan aidat ve cezalar için alınan ücretler ve ödenmemiş bakiye üzerinden tahsil edilen faiz gelirleri başlıca gelir kaynaklarıdır (Golin ve Delhaise, 2013: 122). Alışveriş sıklığının geldiği nokta insanların kredi kartına olan ilgisini daha da arttırmıştır. Bankalar da kredi kartlarını hanehalkına pazarlamak adına çeşitli kampanyalar sunmaktadır.

Kredi kartları hamiline, üye iş yerlerine, bankalara ve ülke ekonomisine hem avantajları hem de dezavantajları olan bir bankacılık ürünüdür. Konumuz itibariyle sadece kullanıcılar ve ülke ekonomisi açısından bir değerlendirme yapılması planlanmaktadır. Kullanıcı açısından, para taşıma riskini kaldırması, anında kredi sunması, nakit avans çekme imkânı, taksitli alışveriş sağlaması, şimdi satın alınıp ödemenin (taksit erteleme) sonra yapılması, sanal alışveriş imkânı ve puan biriktirme gibi avantajlarının olmasının yanında güvenlik sorunları, phishing saldırıları, tasarrufu azaltması ve bilinçsizce tüketimi artırması da dezavantajları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke açısından ise enflasyona, istihdama, para politikalarına, kamu gelirlerine, faiz oranlarına ve dış ticarete etkisi görülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle bu alanda yapılan çalışmaların literatür taramasına yer verilmiştir. Daha sonra hanehalkının kredi kartı sahiplik düzeyinin ve kredi kartı kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenebilmesi için kullanılan yönteme değinilmiştir. Son olarak analize ait bulgular aktarıldıktan sonra sonuç kısmında genel değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Son yıllarda ekonomik birimler açısından önemli bir bankacılık enstrümanı olarak değerlendirilen kredi kartlarının kullanımını etkileyen faktörlerin literatürde sıklıkla incelendiği

gözlenmektedir. Çalışmanın bu bölümünde ilgili literatürün bir özeti sunularak konuyla ilgili ampirik çalışmalara değinilecektir.

Armstrong ve Craven (1993), kredi kartı kullanımını inceledikleri çalışmada ABD Orta Batı Eyalet Üniversitesi'nde eğitim gören 243 lisansüstü üniversite öğrencisi örneklemi kapsamında anket uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen verilerin t-Testi ile Chi-Kare analizi ile incelendiği araştırmada, kız öğrencilerin erkeklerden daha çok kredi kartı kullandığı ve dolayısıyla cinsiyetin kredi kartı kullanmada belirleyici bir faktör olduğu, ancak harcama miktarları konusunda önemli bir fark olmadığı ortaya konulmuştur.

Hayhoe vd. (1999) çalışmalarında Kuzey Amerika'da eğitim gören 419 Öğrenci (183 erkek-236 kadın) üzerinde anket uygulaması yaparak Lojistik Regresyon ve ANOVA analizini kullanmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, 4 veya daha fazla kredi kartı bulunan ve finansal ders almış olan öğrencilerin kredi kartı kullanımında daha duyarlı olduklarını göstermiştir.

Mantel ve McHugh (2001), ABD'de bulunan 1300 kişi üzerinde uyguladıkları anket yöntemi ile gerçekleştirdikleri çalışmada lojistik regresyon analizini kullanmışlardır. Analiz sonucunda, demografik değişkenlerin kredi kartı kullanmaya başlarken değil, kullanım düzeyi konusunda etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ek olarak, tüketicilerin finansal özelliklerinin kredi kartına sahip olma ve kullanma düzeyini etkilediği, geliri 20,000 doların üzerinde olan bireylerin geliri 20,000 doların altında olan bireylere göre kredi kartını iki kat daha fazla kullandıkları ortaya konulmuştur.

Qi ve Yang (2003), ABD'de yaşayan 1551 kişi örneklemini inceledikleri çalışmada anket yöntemi ile elde edilen verileri lojistik regresyon analizini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda kredinin limiti, faiz oranı, yıllık kart bedeli ve ödeme oranı değişkenlerinin kredi kartı kullanımını etkilediği tespit edilmiştir.

Evans (2004), Federal Rezerv Kurulu'nun 1970-2001 dönemine ait tüketici finansmanı anketi verilerini kullanarak ABD'de yaşayan 4450 aile kapsamında grafiksel bir analiz gerçekleştirmiştir. Analizde maaştan bağımsız harcama yapabilme, rahat alışveriş imkânı ve önce satın alım sonra ödeme fırsatı gibi özelliklerin kredi kartı talebini etkilediği belirtilmiştir.

Kurtuluş ve Nasır (2006), Türkiye'de bulunan 948 kişiye (534 Erkek 414 Kadın) internet üzerinden uygulanan anket verilerini kullanarak frekans analizi yaptıkları çalışmaları sonucunda taksitlendirme, ödeme kolaylığı, kart kullanımına bağlı ödül uygulamaları, saygınlık göstergesi niteliği ve yeterli nakit temini özelliklerinin kredi kartı kullanımında etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Altan ve Göktürk (2008), Türkiye'de (18 İl) yaşayan 950 kişiye uyguladıkları anket verilerini Chi-Kare ve Anova testini kullanarak incelemişlerdir. Analizde kredi kartı kullanımında etkili olan faktörlerin sahip olunan kredi kartı sayısı, aylık gelir miktarı, yaş ve eğitim düzeyi olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte medeni durum, cinsiyet ve çocuk sahibi olmanın kart kullanmada etkili olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Çiçek ve Demirdelen (2010), Türkiye Niğde Üniversitesi'nde çalışan 112 akademisyen örneklemine ait anket verilerini kullanarak Anova analizi yapmışlardır. Analiz sonucunda kartın maaşın alınan banka ile aynı olması ve banka imajı değişkenlerinin kart kullanımı üzerindeki etkisinin yakın çevre tavsiyesi ve yüksek harcama limiti değişkenlerinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yardımcı doçentlerin kredi kartı kuruluşunun imajını profesörler ve doçentlere göre daha az önemsediği belirlenmiştir.

Yayar vd. (2011), Türkiye Gaziosmanpaşa Üniversitesi ve İnönü Üniversitesi'nde eğitim gören 788 öğrenci üzerinde uyguladıkları anket verilerini lojistik regresyon analizi kullanarak incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgular ile kredi kartı kullanımının yaş, annenin çalışıyor olma durumu, ailenin ve öğrencinin aylık geliri, öğrenim türü ve öğrencinin aylık harcama miktarından etkilendiği tespit edilmiştir.

Blankson vd. (2012), Amerika Kuzey Texas Üniversitesi'nde eğitim gören 405 öğrenciye ait anket verilerini faktör analizini kullanarak araştırmışlardır. Çalışma sonucunda öğrencilerin kredi kartlarının kullanımını etkileyen faktörlerin satın alma gücü sağlaması, sunulan müşteri hizmetleri ve teşvikler ile kredi ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin %66'sı kredi kartlarının verdiği güvenlik hissi nedeniyle kullandıklarını belirtmişlerdir.

Teoh vd. (2013), Malezya'da bulunan 150 kişi kapsamında uygulanan anket verilerini çoklu regresyon analizi, t-Testi ve tek yönlü Anova analizi yardımıyla incelemişlerdir. Bulgulara göre gelir, yaş ve medeni durum demografik değişkenlerinin kredi kartı kullanımını etkilediği belirtilmiştir.

Alam vd. (2014) tarafından Malezya'da yaşayan 240 kişiye ait anket verileri faktör analizi ve çoklu regresyon analizi yardımıyla incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, kredi kartı ile ilgili agresif tanıtımlar, kredi kartı bilgisi ve düşük asgari ödeme miktarının kredi kartı kullanımında etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Cebeci ve Uçar (2016), Türkiye Giresun Üniversitesi Görele Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Bankacılık ve Finans Bölümünde eğitim gören 232 öğrenciyi kapsayan örneklemini kullanarak anket yöntemi uygulamışlardır. Faktör analizinin kullanıldığı çalışmada öğrencilerin %50,5'inin taksitli alışveriş avantajı nedeniyle, %24,3'ünün nakit sıkıntısından ötürü, %15,9'unun nakit taşımamak için, %9,3'ünün diğer sebeplerden ötürü kredi kartı kullanımı gerçekleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan öğrencilerin %55,2'sinin kredi kartına gerek duymadığı için, %16,8'inin "param varsa tüketim yaparım" görüşünden, %16'sının borçlanmayı sevmediğinden, %8,8'inin kredi kartını sevmediğinden, geriye kalanların ise diğer sebeplerden ötürü kredi kartı kullanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

İslatince (2017), Türkiye Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde eğitim gören 136 kadın, 89 erkek öğrenci üzerinde anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Anket verilerinin analiz edilmesinde K-Means Kümeleme Algoritması ve Varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Analiz sonucunda çok fazla yerde taksit olanağı sunması, limitinin yeterli/yüksek olması, ödeme kolaylığı sağlaması, her yerde kullanılabilmesi, alışverişlerde indirim olanağı sunması, nakit para olmadığı zaman da kullanılabilmesi, kart aidatının olmaması ve daha önce çalışılan banka

olması gibi etkenlerin kredi kartı kullanımının tercih edilmesi üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışma Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon'dan oluşan 6 ili kapsamaktadır. Uygulanan anket sayıları belirlenirken TUİK'in adrese dayalı son nüfus verilerine göre geçerli olan nüfus sayıları kullanılmış ve oransal olarak her ile düşen anket sayısı belirlenmiştir. %5 hata payı, %95 güven aralığı ile bu ana kütleyi temsil edebilecek minimum örneklem büyüklüğü 384 olmasına rağmen temsil gücünün yüksek olması ve bazı anketlerin eksik, tutarsız cevaplanabileceği de göz önünde bulundurularak 1.000 anket uygulanmıştır. Ardından eksik ve tutarsız olanlar çıkarıldıktan sonra kalan 775 anket değerlendirilmeye alınmıştır. İlgili veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 6: Anket Sayıları

İl	Nüfus	Yüzde (%)	Anket Sayısı
Artvin	168.068	6,6	66
Giresun	444.467	16,6	166
Gümüşhane	172.034	5,4	54
Ordu	750.588	28,6	286
Rize	**331.048**	13,2	132
Trabzon	**779.379**	29,6	296
Toplam	**2.645.584**	**100**	**1.000**

Çalışmanın sağlıklı olması için Ocak 2018'de 50 tüketiciye anket formu verilmiş ve ilgili anketlere ön test gerçekleştirilmiştir. Ön testle ilgili güvenilirlik ve geçerlilik analizi yapılarak bunun sonucunda ankette kullanılan bazı sorular çıkarılmış, bazıları da daha anlaşılır bir hale getirilmiştir. Ankette kullanılan sorular literatürde daha önce geliştirilmiş olan ölçekler kullanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca modeldeki değişkenlerinin etki seviyesini ölçmek için beşli likert ölçeğinden yararlanılmıştır.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak yüz yüze anket yönteminin kullanılmasının yanı sıra iki ilde (Rize ve Trabzon) anketlerin elden bırakılması ve makul bir süre sonunda geri alınması yolu tercih edilmiştir. Anket formunun verilmesi sırasında gerekli tüm açıklamalar yapılmış olup kişilerin ankete samimi ve daha doğru cevaplar vermelerini sağlamak için kimlik bilgileri istenmemiştir.

Anket formlarından elde edilen verilerin değerlendirmesi istatistiki paket programları kullanılarak yapılmıştır. Elde edilen verilerden öncelikle hanehalkının demografik özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu demografik özellikler; yaş, cinsiyet, gelir durumu, eğitim, meslekten oluşmaktadır. Ardından kredi kartı kullanımına yönelik kredi kartı sahipliği, kullanım oranı, kredi kartı sayısı ve asgari ödeme tutarı oranları belirlenmiştir. Son olarak da kredi kartı kullanımını etkileyen faktörler tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde istatistiksel analize tabi tutulan verilere ait bulgular ve elde edilen sonuçlara ilişkin yorumlara yer verilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak, anket katılımcılarının demografik özelliklerine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 7: Demografik Özellikler

Değişken		Frekans	%	Değişken		Frekans	%
Cinsi	Erkek	458	59,1	**Md.Dur.**	Evli	417	53,8
	Kadın	317	40,9		Bekar	358	46,2
	Toplam	**775**	**100,0**		**Toplam**	**775**	**100,0**
Yaş	18-27	267	34,5	**Eğitim Durumu**	İlköğretim	151	19,5
	28-37	221	28,5		Lise	254	32,8
	38-47	129	16,6		Üniversite	343	44,3
	48-57	105	13,5		Lisansüstü	27	3,5
	58+	53	6,8		**Toplam**	**775**	**100,0**
	Toplam	**775**	**100,0**				
Meslek	Memur	189	24,4	**Eş çalışma**	Bekar	358	46,2
	Öğrenci	136	17,5		Evet	212	27,4
	İşçi	130	16,8		Hayır	205	26,5
	Ev Hanım	76	9,8		**Toplam**	**775**	**100,0**
	Esnaf	70	9,0	**Birey Sayısı**	1	51	6,6
	Emekli	67	8,6		2-4	485	62,6
	İşsiz	56	7,2		5-7	228	29,4
	Diğer	38	4,9		8 +	11	1,4
	Çiftçi	13	1,7		**Toplam**	**775**	**100,0**
	Toplam	**775**	**100,0**				

Tablo 2'de görüldüğü üzere, katılımcıların %59,1'i erkek, %40,9'u kadındır. %34,5'i 18-27, %28,5'i 28-37, %16,6'sı 38-47, %13,5'i 48-57 yaş arasında, %6,8'i ise 58 ve üzeri yaştadır. %53,8'i evli, %46,2'si bekârdır. %19,5'i ilköğretim, %32,8'i lise, %44,3'ü üniversite ve %3,5'i lisansüstü mezunudur. %24,4'ü memur, %17,5'i öğrenci, %16,8'i işçi, %9,8'i ev hanımı, %9'u esnaf, %8,6'sı emekli, %7,2'si işsiz ve %1,7'si ise çiftçidir.

Tablo 8: Kredi Kartı Sahipliği

Değişken		Frekans	%
Kredi Kartı Sahipliği	Evet	441	56,9
	Hayır	334	43,1
	Toplam	**775**	**100,0**

Tablo 3'de görüldüğü üzere, katılımcıların %56,9'unun kendisine ait bir kredi kartı varken, %43,1'inin ise kendisine ait bir kredi kartı yoktur.

Tablo 9: Kredi Kartı Kullanımı

Değişken		Frekans	%
Kredi Kartı Kullanımı	Evet	589	76,0
	Hayır	186	24,0
	Toplam	**775**	**100,0**

Tablo 4'te görüldüğü üzere, katılımcıların %76'sı kredi kartı kullanırken, %24'ü ise kredi kartı kullanmamaktadır.

Tablo 10: Kredi Kartı Sayısı

Değişken		Frekans	%
Kredi Kartı Sayısı	1	329	42,5
	2	159	20,5
	3	72	9,3
	4	13	1,7
	5 +	16	2,1
	Kullanmıyor	186	24,0
	Toplam	**775**	**100,0**

Tablo 5'te görüldüğü üzere, katılımcıların %42,5'i sadece 1 adet kredi kartı kullanırken, %20,5'i 2 adet, %9,3'ü 3 adet, % 1,7'si 4 adet ve son olarak %2,1'i ise 5 veya daha fazla kredi kartı kullanmaktadır.

Tablo 11: Kredi Kartı Borcunu Ödeme Yöntemi

Değişken		Frekans	%
Kredi Kartı Borç Ödeme Yöntemi	Nakit	419	71,1
	Mevduat Hesabı	125	21,2
	Bireysel Borç	20	3,3
	Kredili Mevduat Hesabı	17	2,8
	Tüketici Kredisi	8	1,3
	Toplam	**589**	**100,0**

Tablo 6'da görüldüğü üzere, katılımcıların %71,1'i kredi kartı borcunu nakit olarak öderken, %21,2'si mevduat hesabından, %3,3'ü bireysel borçlanarak, %2,8'i kredili mevduat hesabını kullanarak ve son olarak %1,3'ünün ise tüketici kredisi ile kredi kartı borcunu ödemektedir.

Tablo 7: Kredi Kartı Borç Ödeme Miktarı

Değişken		Frekans	%
Kredi Kartı Borç Ödeme Miktarı	Toplam Borcu	300	38,7
	Asgari Borcu	195	25,2
	Asgari ile Toplam Borç Arası Bir Tutar	94	12,1
	Toplam	**589**	**100,0**

Tablo 7'de görüldüğü üzere, katılımcıların %38,7'si kredi kartı borcunun tamamını, %25,2'si asgari borcunu ve %12,1'i ise asgari borcu ile toplam borcu arasında bir tutarı ödemektedirler.

Tablo 8: Kredi Kartı Kullanma Nedenleri

Değişken	N	Minimum	Maksimum	Ortalama
Taksitli alış-veriş imkânı	589	1,00	5,00	3,6927
Ödeme kolaylığı sağlama	589	1,00	5,00	3,5688
Para taşıma riskini azaltması	589	1,00	5,00	3,1715
Nakit ihtiyacı için güvence	589	1,00	5,00	3,0594
Harcamaları takip etmeyi sağlama	589	1,00	5,00	2,8353
Otomatik ödeme talimatları	589	1,00	5,00	2,7929
Gelir seviyesinin yetersizliği	589	1,00	5,00	2,7097
Kolay borçlanma (nakit çekim) imkânı	589	1,00	5,00	2,6231
E-ticarette kullanım	589	1,00	5,00	2,5450
Puan biriktirme olanağı	589	1,00	5,00	2,5229
Başka borçları erteleme veya kapatma	589	1,00	5,00	2,3939
Sanal Kart hizmeti	589	1,00	5,00	2,1511
Yurt dışı kullanım imkânı	589	1,00	5,00	1,8336

Kredi kartı kullanım nedenleri incelendiğinde ilk 3 sırada taksitli alış-veriş imkânı (3,6927), ödeme kolaylığı sağlama (3,5688) ve para taşıma riskini azaltması (3,1715) yer almaktadır. Ardından sırasıyla, nakit ihtiyacı için güvence (3,0594), harcamaları takip etmeyi sağlama (2,8353), otomatik ödeme talimatları (2,7929), gelir seviyesinin yetersizliği (2,7097), kolay borçlanma (nakit çekim) imkânı (2,6231), e-ticarette kullanım (2,5450), puan biriktirme olanağı (2,5229), başka borçları erteleme veya kapatma (2,3939), sanal kart hizmeti (2,1511) ve son olarak en düşük ortalamayla yurt dışı kullanım imkânı (1,8336) gelmektedir.

Tablo 12: Kredi Kartı Kullanmama Nedenleri

Değişken	N	Minimum	Maksimum	Ortalama
Kredi kartının aşırı tüketime neden olması	186	1,00	5,00	3,1935
Faizlerle ilgili islâmi hassasiyetim var	186	1,00	5,00	3,1183
Kredi kartına ihtiyaç duymuyorum	186	1,00	5,00	2,9409
Yeterince güvenli bulmuyorum	186	1,00	5,00	2,8548

Kredi kartı kullanım nedenleri incelendiğinde ilk sırada kredi kartının aşırı tüketime neden olması (3,1935), ikinci sırada faizlerle ilgili islâmi hassasiyetin olması (3,1183), üçüncü sırada kredi kartına ihtiyaç duyulmaması (2,9409) ve son olarak yeterince güvenli bulunmaması (2,8548) gelmektedir.

SONUÇ

Son yıllarda küreselleşme, dijitalleşme, ulaşım imkânlarının ve hızının artması, toplumun gelir seviyesinin yükselmesi, ürün ve arz çeşitliliği, e-ticaret ve yurtdışı seyahatlerin artmasının da etkisi ile Türkiye'de kredi kartı kullanımı önemli ölçüde artmıştır. Kredi kartı kullanımının artış hızı ve kullanım oranları Türkiye'nin her bölgesinde aynı olmamakla birlikte son yıllarda her bölgede bir artış olduğu bilinmektedir. Bu çalışmanın kapsamı Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illeri ile sınırlı tutulmuştur. Bu kapsamda katılımcıların %59,1'i erkek, %40,9'u kadınlardan oluşmaktadır. %79,7'si 18-47,

yaş arasında, %20,3'ü ise 58 ve üzeri yaş grubundan oluşmaktadır. %19,5'i ilköğretim, %32,8'i lise, %44,3'ü üniversite ve %3,5'i lisansüstü mezunudur. %24,4'ü memur, %17,5'i öğrenci, %16,8'i işçi, %9,8'i ev hanımı, %9'u esnaf, %8,6'sı emekli, %7,2'si işsiz ve %1,7'si ise çiftçidir. Ayrıca, kredi kartı kullananların yaklaşık %60'ı erkek, %80'i 18-47 yaş aralığında ve %45'e yakını üniversite mezunudur.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların %59,9'unun kendisine ait bir kredi kartı varken, %43,1'inin ise kendisine ait bir kredi kartı yoktur. Bu verilerden kredi kartı sahiplik oranının beklenenden daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kredi kartı sahipliği ile kullanımı arasındaki fark önem arz etmektedir. Çünkü katılımcıların %76'sının kredi kartı kullandığı, %24'ünün ise kullanmadığı belirlenmiştir. Bu durum kredi kartı sahibi olmayan kişilerin başkalarının kredi kartını veya ek kartını kullanmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre, kendisine ait bir kredi kartı olmayanların % 44,4'ünün alışverişlerinde bir şekilde kredi kartı kullandığı ortaya çıkmaktadır. Kısaca; Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayanlardan kredi kartı sahibi olmayanların neredeyse yarısının bir başkasının kredi kartını kullanarak alışveriş yaptığı anlaşılmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki tüketicilerin %42,5'inin sadece 1 adet kredi kartı varken, kalan % 57,5'inin 2 veya daha fazla kredi kartı sahibi olduğu görülmektedir. İnsanları kredi kartı kullanmaya yönlendiren nedenler incelendiğinde en etkili faktörün kredi kartının taksitli alış-veriş imkânı sağlaması, ardından ödeme kolaylığı sağlaması ve son olarak para taşıma riskini azaltması gibi nedenlerinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çalışmadan edilen sonuçlar ışığında, bu alanda çalışma yapacak araştırmacıların başkalarının kredi kartı ile alışveriş yapanların daha çok kimlerin kartını kullandıkları ve bu kullanımda hangi tür alışverişlerin yer aldığı üzerine yapılabilir. Ayrıca çalışma kapsamı genişletilerek ulusal bazda bir uygulama yapılabilir.

KAYNAKÇA:

Alam, S.S., Rahim, R. A., Haq, M. R. ve Khan, M. A. R. (2014). What Influence Credit Card Debts in Young Consumers in Malaysians", *Journal of Public Administration, Finance and Law*, 6, 106-116.

Altan, M. ve Göktürk, İ. (2008). Türkiye'de Memurların Kredi Kartı Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 39, 110-126.

Armstrong, C. J. ve Craven, M. J. (1993). Credit Card Use and Payment Practices among a Sample of College Students, *Proceedings of 6th Annual Conference of the Association for Financial Counseling and Planning Education*, 12, 48-159.

Babuşçu, Ş. ve Hazar, A. (2016). Genel Bankacılık Bilgileri, Bankacılık Akademisi Yayınları, Ankara.

Blankson, C., Paswan, A., ve Boakye, K. G. (2012). College Students' Consumption of Credit Cards, *International Journal of Bank Marketing*, 30(7), 567-585.

Cebeci, İ. ve Uçar, S. (2016). Bireysel Finansmanda Etkili Bir Araç: Kredi Kartı Üzerine Ampirik Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 72, 1-20.

Çiçek, R. ve Demirdelen, K. (2010). Kredi Kartı Kullanıcılarının Kart Tercihlerini Değerlendirmeye Yönelik Bir Araştırma: Niğde Üniversitesi Akademisyenleri Örneği, *Yönetim: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü Dergisi*, 66, 1-20.

Evans, D. S. (2004). The Growth and Diffusion of Credit Cards in Society, *Payment Card Economics Review*, 2, 59-76.

Golin, J. ve Delhaise, P. (2013). The Bank Credit Analysis Handbook A Guide for Analysts, Bankers and Investors, Wiley Finance Series, USA.

Hayhoe, C. R., Leach, L. ve Turner, P. R. (1999). Discriminating The Number of Credit Cards Owned by College Students' Credit and Money Attitudes, *Journal of Economic Psychology*, 20, 643-656.

İslatince, N. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Kredi Kartı Tercih Etme Nedenleri Önem Sıralaması: Anadolu Üniversitesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma, *Journal Of Current Researches On Social Sciences*, 7(3), 125-138.

Kaya, F. (2009). TBB Türkiye'de Kredi Kartı Uygulaması, Graphis Matbaa, İstanbul.

Kurtuluş, K., Nasır, S. (2006). Consumer Behavior of Credit Card Users in an Emerging Market, *6th Global Conference on Business & Economics*, Gutman Conference Center, USA.

Mantel, B. ve Timothy M. (2001). Competition and Innovation in The Consumer E-Payments Market? Considering The Demand, Supply and Public Policy Issues, Emerging Payments, *Occasional Working Paper Series*, 4, 1-59.

Akdoğan, Ö. (2015). Anı ve Fotoğraflarla Türkiye'nin Kartlı Ödeme Sistemleri Tarihi, Aryan Basım Tanıtım ve Matbaa, İstanbul.

Qi, M. ve Sha, Y. (2003). Forecasting Consumer Credit Card Adoption: What Can We Learn About The Utility Function, *International Journal of Forecasting*, 19, 71-85.

Teoh, W. M., Chong, S-C. ve Yong, S.M. (2013). Exploring the Factors Influencing Credit Card Spending Behaviour Among Malaysians, *International Journal of Bank Marketing*, 31(6), 481-500.

Yayar R. vd. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Kredi Kartı Sahibi Olmaları Üzerinde Etkili Olan Faktörler: Gaziosmanpaşa ve İnönü Üniversite'lerinden Ampirik Bulgular, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 152-169.

MERKEZ BANKALARININ İLETİŞİMİ VE PARA POLİTİKASI: AVRUPA MERKEZ BANKASI ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Vedat Cengiz
Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
vcengiz@kocaeli.edu.tr.

ÖZET: Para politikasında şeffaflık 1990'ların başlarından itibaren dünya çapında önem kazanmıştır. Merkez bankaları günümüzde hedeflerini, stratejilerini, aldığı kararları ve ekonomik görünüme ilişkin değerlendirmelerini açıklamaya çok daha fazla zaman harcamaktadır. Tüm bunların gerçekleştirilmesi için merkez bankaları çeşitli iletişim kanallarından faydalanmaktadır. Etkili bir iletişim yardımıyla beklentileri yönlendirmek mümkün olmakta ve bu sayede para politikasının etkinliği artmaktadır. İletişimin para politikasının etkinliği üzerindeki rolünün anlaşılmasının ardından merkez bankaları halk ile iletişimi stratejik bir unsur olarak görmeye başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı merkez bankası iletişiminin para politikasının etkililiği açısından önemini Avrupa Merkez Bankası örneğinde incelemektir. Euro Bölgesi kompleks, sürekli değişen ve dolayısıyla belirsizliğin hüküm sürdüğü bir bölgedir. Bu nedenle Avrupa Merkez Bankası'nın farklı hedef kitlelerine yönelmesi ve çeşitli iletişim kanallarını kullanması önemli bir gerekliliktir. İletişim konusunda ileri bir düzeyde olan Avrupa Merkez Bankası'nın kullanmakta olduğu iletişim kanalları şunlardır; aylık basın toplantıları, düzenli bültenler, konuşmalar, röportajlar, akademik konferans ve araştırmalar ve internet sitesi.

Anahtar Kelimeler: Merkez Bankasının İletişimi, Para Politikası, Avrupa Merkez Bankası

JEL Sınıflaması: E52, E58, E59

CENTRAL BANK COMMUNICATION AND MONETARY POLICY: THE CASE OF EUROPEAN CENTRAL BANK

ABSTRACT: Transparency in monetary policy has gained worldwide importance from the early 1990s. Central banks now spend more time in explaining their objectives, strategies, decisions and assessments of the economic outlook. For the realization of all these, central banks benefit from various communication channels. With the help of an effective communication it is possible to direct the expectations and thus the effectiveness of monetary policy is increasing. After the role of communication on the effectiveness of monetary policy is understood, central banks have started to see the communication with the public as a strategic element.

The aim of this study is to examine the importance of central bank communication in terms of the effectiveness of monetary policy in the case of European Central Bank. The Euro area is a complex and constantly changing region in which uncertainty prevails. For this reason, it is an important requirement for the European Central Bank to focus on different target groups and use various communication channels. The communication channels of the European Central Bank, which is in a superior position in terms of communication, are as follows; monthly press conferences, regular press releases, speeches, interviews, academic conferences and researches and website.

Key Words: Communication of Central Banks, Monetary Policy, European Central Bank

JEL Classification: E52, E58, E59

GİRİŞ

1990'ların başlarından itibaren tüm dünya genelinde para politikası yönetimi ketumiyetten uzaklaşarak şeffaflığa önem vermeye başlamıştır. Böyle bir değişikliğin yaşanmasında, şeffaflıktaki artışın para politikasının etkililiğini arttırabileceği düşüncesi rol oynamıştır. Buna göre şeffaflık halkın para politikasını anlamasına yardımcı olmakta, halkın anlayışındaki ilerleme de para politikasını daha güvenilir ve etkili kılmaktadır.

Şeffaflığın artan önemi ile birlikte merkez bankalarının halk ile iletişimine de vurgu yapılmaya başlanmıştır. Nitekim günümüzde merkez bankasının halk ile iletişimine stratejik bir unsur olarak bakılmakta ve beklentileri yönlendirmede merkez bankası iletişiminden faydalanmanın yolları araştırılmaktadır. Bu nedenle kompleks, sürekli değişen ve dolayısıyla belirsizliğin hüküm sürdüğü Euro Bölgesi'nde para politikasının yürütülmesinden sorumlu olan Avrupa Merkez Bankası'na iletişim konusunda büyük görevler düşmektedir. Diğer bir ifadeyle Avrupa Merkez Bankası'nın farklı hedef kitlelerine yönelmesi ve çeşitli iletişim kanallarını kullanması önemli bir gereklilik olarak görülmektedir.

Bu çalışma merkez bankasının iletişimini incelemekte ve merkez bankasının kurduğu iletişim kanallarını Avrupa Merkez Bankası örneğinde ortaya koymaktadır. Avrupa Merkez Bankası'nın iletişim konusunda ileri bir düzeyde olduğu görülmektedir. Aylık basın toplantıları, aylık bültenler, Avrupa Parlamentosuna karşı hesap verilebilirliğin sağlanmasında bir araç olan yıllık rapor, konuşmalar, röportajlar, konferans ve araştırmalar ve de internet sitesi Avrupa Merkez Bankası'nın kullandığı temel iletişim kanalları arasında sayılmaktadır.

1. MERKEZ BANKACILIĞI'NDA İLETİŞİMİN GELİŞİMİ VE ÖNEMİ

Merkez bankalarının iletişimi; para politikasının hedefi ve stratejisi, ekonomik durum ve gelişmeler, alınması muhtemel para politikası kararları ve merkez bankasının bu hususlardaki bakış açısı hakkında halka bilgi verilmesi olarak tanımlanabilir (Blinder, vd., 2008: 10). Merkez bankasının iletişimi, merkez bankası ve özel sektör arasındaki bilgi asimetrilerini azaltması ölçüsünde açıklığı, doğruluğu, anlaşılırlığı ve ortak anlayışı gerektiren şeffaflığa katkıda bulunmaktadır (Geraats, 2010: 2). Para politikasının oluşumunda esaslı bir rol oynayan iletişim hedeflerin gerçekleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Merkez bankaları son 25 yıl içerisinde daha şeffaf hale gelmiş ve iletişime giderek daha fazla önem vermeye başlamıştır. 1990'lardan önce merkez bankalarının bilinmezlik içerisinde olmaları gerektiğine inanılmış, para politikası yapıcılarının mümkün olduğunca az ve şifreli konuşmaları gerektiği inanışı kabul görmüştür. Dolayısıyla merkez bankalarının halk ile iletişim kurmasına pek sıcak bakılmamıştır. Ancak 1990'lardan sonra merkez bankasının iletişimi konusunda yeni görüşler ortaya atılmış, daha fazla iletişimin para politikasının etkililiğini arttıracağı iddia edilmiştir. 2000'lerden sonra ise gecelik faiz oranlarının kontrol edilmesinde piyasa beklentilerinin önemine vurgu yapılmaya başlanmış ve beklentileri yönetmenin para politikasının esaslı bir parçası olduğu açık bir şekilde görülmüştür. Bu durum

iletişim politikasını tartışmalı bir konu olmaktan çıkararak merkez bankasının araçları içerisinde itibarlı bir konuma yükseltmiştir. Kısaca para politikasının etkili yürütülmesi çerçevesinde merkez bankasının iletişimine daha fazla vurgu yapılmaya başlanmış ve iletişim konusu dünya çapında bir olgu haline gelmiştir(Blinder, vd., 2008: 7-8).

İletişimde ortaya çıkan ilerlemede etkili olan bir etken de merkez bankalarının bağımsız olması gerektiği görüşünün yaygınlaşması olmuştur. Bağımsızlığın öneminin anlaşılmasına paralel olarak ülkelerin merkez bankalarını daha bağımsız hale getirme çabaları, merkez bankalarının kısmen de olsa daha şeffaf hale gelmesine yol açmıştır. Daha bağımsız merkez bankalarının daha hesap verebilir olması gerektiği ve dolayısıyla merkez bankalarının hem uygulamalarını hem de uygulamalarının altından yatan düşünceyi izah etme sorumluluklarının olduğu görüşü şeffaflığın artmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda şeffaflığın uygulanan politikaların etkililiğini giderek artıracağı düşünülmüştür. Bundan dolayı merkez bankaları halk ile iletişimlerine önceki yıllara göre çok daha fazla önem vermeye başlamıştır (Ehrmann and Fratzscher, 2007: 124; Blinder, vd., 2008: 8).

Piyasa katılımcılarının son zamanlarda merkez bankası iletişimine olan ilgilerindeki artışın bir diğer nedeni de Ağustos 2007'de başlayan finansal kriz ile birlikte finansal piyasalarda gözlenen belirsizlikteki keskin artış ve güvendeki ani düşüş olmuştur. Bazı merkez bankaları ani ve büyük ölçüde genişlemeci likidite işlemleri yapmak zorunda kalmalarına rağmen yüksek enflasyon beklentilerini önlemeye çalışmıştır. Daha fazla şeffaflığın finansal krizin hafifletilmesinde etkili olabileceğine inanılmıştır. Finansal piyasalar, herhangi kötü bir haberin çöküntüye sebep olabileceği veya bir banka hücumunu başlatabileceği kadar hassas hale gelmiştir. Finansal kurumların ödeyebilme yeterliliği ve sağlamlığı ile ilgili belirsizlik, 2008 son baharındaki krizin ortalarında bankalar arası işlemleri sadece tam anlamıyla durma noktasına getirmemiş, merkez bankası tarafından yayımlanan bilgiye bağlanan değerde geniş çaplı bir artışa da yol açmış gözükmektedir(Geraats, 2010: 2 ; European Central Bank, 2009: 72).

Merkez bankasının iletişim politikalarının iki temel hedefinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki finansal piyasaların para politikası kararlarını ve para politikasının gelecekteki yönelimini öngörebilmesini sağlamaktır. Politika kararlarının yüksek düzeyde bir öngörülebilirliği merkez bankasının iletişim politikalarının hedeflerinden sadece bir tanesidir. Diğer hedef de piyasadaki belirsizliği düzeyini ve para politikasına ilişkin beklentileri çevreleyen değişkenliği azaltmaktır. Bu durum elbette politika kararları ile piyasaları zaman zaman şaşırtmanın gerekli olmayabileceği anlamına gelmemektedir. Ancak ilke olarak yüksek düzeyde bir öngörülebilirlik ve düşük düzeyde bir belirsizlik para politikasının güvenilirliği ve etkililiği açısından önemli unsurlardır(Ehrmann and Fratzscher, 2005: 6, 20).

Etkili bir iletişim uygulanan politikaların etkinliğine katkıda bulunmakta ve belirlenen hedeflere ulaşılmasında merkez bankasına yardımcı olmaktadır. İletişim ayrıca bağımsız merkez bankalarının halka karşı hesap verilebilir olma gerekliliğinin bir parçası olarak işlev görmektedir. Zira Bağımsız merkez bankaları aldığı kararları kamuoyuna ve onun seçilmiş

temsilcilerine açıklamak ve bu kararların sorumluluğunu üstlenmekle yükümlüdür (European Central Bank, 2001: 59).

2. İLETİŞİM VE PARA POLİTİKASININ ETKİLİLİĞİ

İletişim para politikası uygulamalarının etkililiği açısından önemli bir araçtır. Zira bir merkez bankasının görevinde başarılı kabul edilmesi için sadece gecelik faiz oranını değil, faiz oranlarının seyrine ilişkin piyasa beklentilerini etkileme yeteneği olmalıdır (Blinder, vd., 2008: 10,12 ; Ehrmann and Fratzscher, 2005: 6). Merkez bankaları çoğunlukla para politikası ile doğrudan etkileyebildikleri kısa vadeli faiz oranlarını temel araç olarak kullanmaktadır. Kısa vadeli faiz oranları gerçekleşecek enflasyon veya ekonomik aktivite gibi merkez bankası hedefleri açısından önemlidir. Bununla birlikte merkez bankasının, iktisadi ajanların davranışlarına yön vermek için dolaylı bir şekilde kontrol edebildiği uzun vadeli faiz oranlarını da etkilemesi gerekmektedir. Zira, özel tüketim ve yatırım kararları daha çok uzun vadeli faiz oranlarına bağlıdır. Uzun vadeli faizlerde arzu edilen etkinin elde edilmesi için iletişimin ekonomik ajanların beklentilerini etkileyebilmesi gerekmektedir. İletişim, merkez bankalarına gelecekteki davranışları hususunda özel sektör beklentilerini yönlendirme imkanı veren doğal bir köprü olarak kendini göstermektedir (Demiralp vd., 2012: 540 ; Ehrmann and Fratzscher, 2007: 125).

Esasen iletişim kısmen de olsa politika uygulamasının yerine geçebilir. Demiralp and Jorda (2004), faiz oranında arzulanan değişmeler duyurularak faiz oranlarını daha küçük hacimli açık piyasa işlemleri ile hareket ettirmenin mümkün olduğu sonucunu elde etmiştir. Bu durum açık bir şekilde şeffaflıktaki artış ve daha fazla iletişimin, politika uygulamalarının etkililiği açısından faydalı olabileceği anlamına gelmektedir. Hatta bir adım daha ileri giderek, merkez bankasının varlık fiyatlarına ilişkin istediği hedef ve düşünceleri duyurması ve varlık fiyatlarının bu hedeften sapması halinde politika oranlarında gerekli ayarlamaları yapmak niyetinin olduğuna dair sinyal vermesi durumunda, "açık ağız işlemleri" denilen bir politikanın finansal piyasalar üzerinde etkili olabileceğinden bahsedilebilir(Ehrmann and Fratzscher, 2007: 125).

Merkez bankalarının çoğu görev ve stratejileri hakkında açıklamada bulunarak para politikası hedeflerine ulaşmak istemektedirler. Merkez bankasının; hedefleri ve bu hedeflerin nasıl elde edileceği hakkında açık bir tutum sergilemesi, para politikasının ve para politikasının ekonomik şoklar karşısındaki sistematik tepkisinin özel sektör tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Merkez bankasının ekonominin durumu ve olası ekonomik gelişmeler ilgili görüşlerini sık sık açıklanması ve para politikasını değerlendirmesi, para politikası stratejisindeki şeffaflık, güvenilirliğin teşvikinde ve para politikası uygulamalarının öngörülebilirliğinin arttırılmasında hayati önem taşımaktadır. Sonuç olarak şeffaflık ve etkili iletişim piyasa beklentilerinin merkez bankasının görüşleri ile uyuşmasına ve merkez bankasının fiyat istikrarını sağlama görevinin hafiflemesine katkıda bulunabilmektedir (European Central Bank, 2009: 72).

Enflasyon beklentilerinin, fiyat istikrarının sayısal tanımının duyurulmasından etkilendiğine, açık ve şeffaf bir hedefin ajanların enflasyon beklentilerinin yönlendirilmesi açısından hizmet edeceği fikrine destek veren güçlü ampirik bulgular vardır. Merkez bankaları bu hususta iyi bir performans sergilemiştir. Ampirik bulgular fiyat istikrarının kesin bir tanımının veya bir enflasyon hedefinin duyurulmasının enflasyon beklentilerini düşürdüğünü teyit etmektedir. Buna göre enflasyon beklentilerinin, enflasyonun geçmişteki değerleri ile ilişkisi artık ortadan kalkmakta ve beklentiler aynı zamanda makroekonomik haberlere tepki vermemektedir. Dolayısıyla ampirik bulgular açık ve şeffaf bir hedefin, enflasyon beklentilerinin merkez bankasının fiyat istikrarı tanımı ile tutarlı düzeylerde sabitlenmesine yardım ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durumu en iyi şekilde anlatan örneklerden birisi Avrupa Merkez Bankasıdır. Fiyat istikrarının sayısal bir tanımının yapılarak halka duyurulması ve fiyat istikrarına yönelik risklerin analizini kapsayan Avrupa Merkez Bankası'nın iki sütuna dayanan para politikası stratejisinin yayınlanması enflasyon beklentileri için bir çapa işlevi görmüştür(European Central Bank, 2007: 66).

Büyük şokların ve piyasa dalgalanmalarının ortaya çıkması halinde merkez bankası iletişiminin özel sektör beklentilerinin oluşumundaki etkinliği çok daha değerli hale gelebilmektedir. Etkili bir merkez bankası iletişimi özellikle, ekonomik görünümle ilgili belirsizliğin arttığı ve piyasaların yönünü kaybettiği kriz dönemlerinde, para politikasının gelecekteki yönelimi hususundaki beklentilerin yeniden düzenlenmesi ve yönetim anlayışının iletilmesi açısından önemlidir. Örneğin ampirik bulgular merkez bankası tarafından sunulan ilave bilgilerin, her şeyden önce belirsizliğin önemli ölçüde hakim olduğu zamanlarda finansal piyasa katılımcılarına yardım edebileceğini göstermektedir(European Central Bank, 2009: 72).

3. AVRUPA MERKEZ BANKASININ İLETİŞİM POLİTİKASI

Son yıllarda gelişmiş ülkelerde para politikasının şeffaflığı konusunda önemli değişmeler yaşanmış ve daha fazla şeffaflık doğrultusunda genel bir eğilim ortaya çıkmıştır. Merkez bankalarının çoğu hedeflerini, stratejilerini, karar alma süreçlerinin arka planını, düşüncelerini ve faaliyetlerini tanıtmak ve aldıkları para politikası kararlarını halka ve özellikle finansal piyasa katılımcılarına ve medya temsilcilerine açıklamak ve duyurmak için çaba sarf etmeye başlamıştır. Tüm bunların gerçekleştirilmesi için merkez bankaları çeşitli iletişim kanallarından faydalanmaktadır. Para politikasında şeffaflığın öneminin farkında olan Avrupa Merkez Bankası etkili iletişimin ve yüksek düzeyde şeffaflığın hem finansal piyasalar hem de halkın güveninin kazanılmasında önemli iki araç olduğuna vurgu yapmıştır. Euro Bölgesi'nde fiyat istikrarının sağlanması görevi çerçevesinde Avrupa Merkez Bankası, uygulamalarının medyadaki ve demokratik kurumlardaki gözlemciler tarafından değerlendirilebilmesine imkan sağlamıştır (Frenkel vd., 2006: 143).

Avrupa Merkez Bankası Sistemi mevzuatında iletişim politikası hususunda bir takım yasal yükümlülüklere yer verilmiş olması şeffaflık ve iletişime gereksinim olduğunu göstermekte ve önemine işaret etmektedir. Avrupa Merkez Bankası daha baştan iletişimin bu yasal gerekliliklerinin ötesine geçilmesi gerektiği hükmüne varmıştır. Avrupa Merkez Bankası

Yönetim Konseyi'nin Ekim 1998'de fiyat istikrarı ile ilgili nicel bir tanımlama yapma ve para politikasını yürütmek için iki sütuna dayalı bir stratejiyi benimseme kararları, etkin ve tutarlı bir iletişimin temelini oluşturmuştur. Para politikasının etkililiğine ve etkinliğine katkıda bulunmak ve uygulanan politikalara üye ülkelerde kamuoyu desteğini arttırmak Eurosystem'in iletişim politikasının genel hedefleri arasında yer almaktadır. Bu hedeflere ulaşmak için tek sesli iletişim ve şeffaflığın geliştirilmesi ilkeleri benimsenmiştir(European Central Bank, 2001: 59-60).

Bilindiği gibi Avrupa Merkez Bankası çok dilli ve çok kültürlü bir çevrede faaliyet göstermektedir. Bu durum Avrupa Merkez Bankası ve Ulusal Merkez Bankaları arasında yakın bir işbirliğini gerektirmektedir. Zira çok farklı dillerde iletişim kurulması gereği, zaman ve çeviri masrafının yanında farklı dillerde ve kültürel çevrede aynı mesajı tam anlamıyla ifade etme zorluğunu da beraberinde getirdiği için bir engel olarak görülmektedir. Bu ayrıca tek sesli iletişime uygunluk açısından da belirli bir zorluk oluşturmaktadır. Euro alanında karşılaşılan iletişim zorluklarının üstesinden gelinebilmesi için Eylül 1998 tarihinden itibaren Avrupa Merkez Bankasının ve Ulusal Merkez Bankalarının iletişim uzmanlarının oluşturduğu "Dış İletişim Komitesi" faaliyet göstermeye başlamıştır. Eurosistem'in ademi merkezi yapısına uygun olarak Ulusal Merkez Bankaları iletişim politikası ile ulaşılmaya çalışılan hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Avrupa Merkez Bankası'nın Yönetim Konseyi üyeleri, Ulusal Merkez Bankası başkanları ve Eurosistem personeli iletişime önemli miktarda zaman ve kaynak ayırmaktadır. Bilginin yayılması sürecinde Avrupa Merkez Bankası'nın doğrudan iletişiminin yanında başta medya olmak üzere aracılar da çok önemli rol oynamaktadır(European Central Bank, 2001: 60-61).

4. AVRUPA MERKEZ BANKASININ İLETİŞİM KANALLARI

Avrupa Merkez Bankası halkı ve finansal piyasaları ve çeşitli siyasi ve ekonomik çevreleri kendi uyguladığı politikalar ve diğer aktiviteleri hakkında haberdar etmek, bilgilendirmek ve gerekli açıklamaları yapmak için çeşitli iletişim araçları kullanmaktadır. Burada etkili bir iletişimi hedefleyen Avrupa Merkez Bankası'nın kullandığı iletişim araçları çeşitli başlıklar altında ortaya konulmaya çalışılacaktır(Bkz. Europäische Zentralbank, 2006: 23 ;Cengiz, 2011: 89-91 ;European Central Bank, 2001: 61-64).

1. Basın Toplantıları: Avrupa Merkez Bankası'nın başkanı ve başkan yardımcısı tarafından düzenli bir şekilde basın toplantıları yapılmaktadır. Basın toplantıları genelde her ay yapılan ilk Yönetim Konseyi toplantısının hemen ardından gerçekleşmektedir. Basın toplantıları Yönetim Konseyi tarafından alınan kararların açıklanması için kullanılmaktadır. Başkan ekonomik gelişmeler hakkında para politikası bağlantılı olarak geniş kapsamlı bir değerlendirme de yapmaktadır. Basın toplantıları, çeşitli medya temsilcilerinin yer aldığı bir soru ve cevap bölümünü de içermektedir. Bu bölümde medya temsilcileri başkana ve başkan yardımcısına doğrudan ulaşabilmekte ve soru sorabilmektedir. Başkanın basın toplantısında yaptığı açıklamalara sadece birkaç saatin ardından Avrupa Merkez Bankası'nın web sitesinden ulaşılabilmektedir. Basın toplantıları bir dizi özel televizyon kanalları tarafından canlı

yayınlanmakta ve ayrıca Euro alanında ve uluslararası alanda hem yazılı hem de elektronik medyada geniş yer bulmaktadır. Bunun dışında Avrupa Merkez Bankası başkanı ve diğer Yürütme Kurulu üyeleri özel günlerde de basın toplantıları düzenleyebilmektedir.

2. Düzenli Basın Bültenleri: Avrupa Merkez Bankası tarafından yayınlanan düzenli basın bültenleri; para politikası kararlarını, mali tabloları, Euro bölgesi menkul kıymet istatistiklerini, ödemeler bilançosundaki aylık gelişmeleri ve parasal gelişmeleri içermekte ve Avrupa Merkez Bankası tarafından doğrudan medya temsilcilerine gönderilmektedir. Düzenli yayınlanan basın bültenleri içerisinde en önemli olanları aylık bültenler ve yıllık rapordur.

Ekonominin ayrıntılı bir analizinin yer aldığı aylık bültenler genellikle her ay ilk Yönetim Konseyi toplantısından bir hafta sonra yayınlanmaktadır. Finansal analizcileri, akademisyenleri, medya temsilcilerini, iktisat politikası yapıcılarını da kapsayan geniş bir hedef kitlesine hitap etmeye çalışan aylık bültenler, Euro alanı için ekonomik durum ve fiyat istikrarı ile ilgili Yönetim Konseyi tarafından yapılan detaylı değerlendirmeleri ve ekonomik gelişmeler ile ilgili detaylı açıklamaları içermektedir. Aylık bülten ayrıca uzun vadeli ekonomik gelişmeleri, genel iktisadi konuları veya para politikasını ilgilendiren konular hakkında bilgi veren makaleleri ve Euro alanındaki ekonomik ve finansal gelişmeler ile ilgili kapsamlı verinin yer aldığı istatistiki bir eki de içermektedir. İngilizce hazırlanmakta olan aylık bültenler diğer resmi dillere de tercüme edilmektedir. Aylık bültenlere Avrupa Merkez Bankası'nın web sitesi üzerinden elektronik olarak da ulaşabilmek mümkündür.

Yıllık rapor ise Avrupa Merkez Bankası'nın para politikası uygulamaları ve diğer faaliyetleri ile ilgili hesap vermesini sağlayan bir araçtır. Avrupa Merkez Bankası'nın başkanı, yılda dört defa Anlaşma ile yüklenen yasal rapor yükümlülüğünün bir parçası olarak Avrupa Parlamentosu Ekonomik ve Parasal İşler Komisyonu'nun karşısına çıkmaktadır. Avrupa Merkez Bankası Yürütme Kurulu'nun diğer üyeleri de Komisyonun önüne çıkmaktadır. Başkan burada para politikası kararlarına ilişkin izahat vermekte ve ardından Komisyon üyelerinin sorularını cevaplandırmaktadır. Oturumlar halka açık yapılmakta ve başkanın beyanlarının bir kopyası daha sonra Avrupa Merkez Bankası web sitesinde yayınlanmaktadır. Sonuç olarak yıllık raporlar geniş çaplı bir iletişim aracı olarak işlev görmektedir.

3. Konuşmalar: Başkan, Yürütme Kurulu ile Yönetim Konseyi'nin diğer üyeleri tarafından yapılan konuşmalar izleyicilere doğrudan hitap etmenin önemli bir yoludur. Avrupa Merkez Bankası'nın görüşlerinin kamuoyuna anlatılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu konuşmaların sıklığı özellikle Avrupa Merkez Bankası'nın kuruluşunun ilk yıllarında yüksek olmuştur. Bu iletişim kanalı Avrupa Merkez Bankası ve uyguladığı para politikaları ile ilgili farkındalığı arttırmakta ve medya üzerinden çarpan etkisi ile yayılmaktadır. Konuşma metinleri genellikle medyaya doğrudan gönderilmekte ve çoğuna Avrupa Merkez Bankası'nın web sitesi üzerinden ulaşılabilmektedir.

4. Röportajlar: Yürütme kurulu üyeleri tarafından gazetelere, dergilere ve elektronik medyaya verilen röportajlar, Avrupa Merkez Bankası'ndaki karar alıcıların politika mesajlarını geniş

hedef kitlelere yaymasının önemli bir yoludur. Amacı konuşmalar ile benzerdir. Avrupa Merkez Bankası, röportajlar yoluyla halka kendi ülkesinde kullanılan dil yoluyla hitap etme imkanı sağlamaktadır. Yürütme Kurulunun 6 üyesi, 2000 yılında Avrupa Birliği ülkelerinin ve Avrupa Birliği dışındaki başka ülkelerin çeşitli medya kuruluşlarında toplam 600 röportaj gerçekleştirmiştir.

5. Akademik Konferans ve Araştırmalar: Avrupa Merkez Bankası akademik konferanslar alanında da aktiftir. Konferanslar, merkez bankacılığı konusu ile ilgilenen iktisatçılar arasındaki etkileşim ve iletişimi destekleme noktasında katkı sağlamaktadır. Konferans programları ile ilgili bilgiler yine web sitesinde yer almaktadır. Konferanslar dışında akademik araştırmalar da yapılmaktadır. Para politikasına ilişkin yapılan araştırmalar Avrupa Merkez Bankası çalışanları tarafından "Working Paper" ve "Occasional Paper" serileri şeklinde yayınlanmaktadır. Yayınlar ücretsiz temin edilebilmekte ve ayrıca Avrupa Merkez Bankası'nın web sitesinden elektronik ortamda indirilebilmektedir. Avrupa Merkez Bankası'nın yayınlarının kapsamlı bir listesini aylık bültenin sonunda bulmak mümkündür. Avrupa Merkez Bankası ayrıca çok sayıda ziyaretçiyi ve çeşitli kurumlardan gelen uzmanları ağırlamakta ve akademik çevre ile diyaloğa önem vermektedir.

6. İnternet Sitesi (www.ecb.int): Avrupa Merkez Bankası'nın internet sitesi hemen hemen tüm iletişim araçlarının ortak paydasıdır. Avrupa Merkez Bankası bilgi yayma ve üçüncü taraflarla iletişim kurma aracı olarak dünya çapındaki böyle bir ağa büyük önem vermektedir. Avrupa Merkez Bankası tarafından yayınlanan tüm belgeler bu web sitesinden görüntülenebilir ve indirilebilir. Web sitesinin bir bölümü özellikle finans kurumları için ayrılmıştır. Diğer bir kısmı da Euro alanındaki ekonomik, finansal ve parasal gelişmelere ilişkin istatistiki bilgilere ulaşmayı sağlamaktadır. Bu sayede bilgi talebinin önemli bir kısmı elektronik olarak karşılanabilmektedir. Ayrıca daha geniş çapta farklı sorgularla alakadar olmak için e-posta yardım hatları kurulmuştur. Bu şekilde gerçekleştirilen diyalog giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Avrupa Merkez Bankası'nın iletişim yaklaşımı üzerine yapılmış ampirik çalışmalar yeni bilgiyi aktarmanın etkin bir aracı olduğu görülen basın toplantılarının finansal değişkenler üzerinde politika duyurularına göre daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Avrupa Merkez Bankası başkanı tarafından yönetilen soru ve cevap oturumlarının arzulanan konuların aydınlatılmasında özellikle faydalı olduğu belirtilmiştir (Jeenneau, 2009: 10-11).

5. SONUÇ

Etkili bir iletişim ve yüksek derecede şeffaflık hem halkın hem de finansal piyasaların güvenini kazanmanın iki aracıdır. İyi derecede şeffaflık ve iletişim gözlemcilere merkez bankasının uygulamalarını değerlendirme imkanı vermektedir. Belirsizliği azaltması merkez bankası tarafından gerçekleştirilen bilgi iletişiminin özel sektör için açık faydalarından birisini oluşturmaktadır. İletişimin özellikle finansal piyasaların yönlendirilmesinde etkili bir araç olduğu noktasında genel bir görüş birliği bulunmaktadır.

Para politikasında iletişimin etkili olabilmesi için "ne yaptığını söyleyen ve söylediğini yapan" bir merkez bankasına ihtiyaç vardır. Avrupa Merkez Bankası bu çerçevede aktif bir iletişimi hedefine koymuş ve tek sesli iletişim ilkesini benimsenmiştir. Bunun için özellikle bölgesel ve ulusal hedef grupları ile temasların sürdürülmesi açısından iletişimde Eurosistem'e dahil Ulusal Merkez Bankaları'na önemli rol verilmiştir.

Para politikası stratejisinin ve politika hedeflerinin duyurulması ve yayınlanması Avrupa Merkez Bankası'nın iletişiminin esasını oluşturmaktadır. Avrupa Merkez Bankası bunun için çeşitli iletişim kanallarını kullanmaktadır. Bunların bir kısmı iktisadi analizleri, değerlendirmeleri ve istatistiki verileri kapsayan aylık ve yıllık raporlar gibi düzenli yayınlar ve akademik çalışmalardır. Diğer önemli kanallar ise politika kararları ile ilgili iletişime dayanan basın toplantıları, konuşmalar ve röportajlardır. Avrupa Merkez Bankası'nın internet sitesi ise hemen hemen tüm iletişim araçlarının ortak paydasını oluşturmaktadır. Avrupa Merkez Bankası, iletişim konusunda kendi üzerine düşen gereklilikleri yaptığına, diğer ülke merkez bankalarına göre halk ile daha aktif iletişim kurduğuna ve benimsediği yaklaşımın para politikasının desteklenmesinde ve hedeflerine ulaşmada önemli rol oynadığına inanmaktadır.

KAYNAKÇA:

Blinder, A. S., Ehrmann M., Fratzscher M., De Haan J. and Jansen D. (2008, May). Central bank communication and monetary policy: A survey of theory and evidence, *ECB Working Paper*, No: 898, 1-54.

Cengiz, Vedat. (2011). Merkez bankalarının Eurosistem'e entegrasyonu: TCMB'nin bağımsızlığı üzerine bir değerlendirme, İstanbul: Değişim Yayınları.

Demiralp, S., Kara H. ve Özlü P. (2012). Monetary policy communication in Turkey, *European Journal of Political Economy*, 28, 540-556.

Ehrmann M. and Fratzscher M. (2005, November). How should central banks communicate?, *ECB Working Paper*, No: 557, 1-41.

Ehrmann, M. and Fratzscher M. (2007). The timing of central bank communication, *European Journal of Political Economy*, 23, 124-145.

Europäische Zentralbank. (2006, April). Die Europäische Zentralbank das Eurosystem das Europäische System Der Zentralbanken, Frankfurt.

European Central Bank, (2001, February). The external communication of the European Central Bank, *Monthly Bulletin*, 59-65.

European Central Bank, (2007, April). Communicating monetary policy to financial markets, *Monthly Bulletin*, 61-71.

European Central Bank. (2009, November). Central bank communication in periods of heightened uncertainty, *Monthly Bulletin*, 71-79.

Frenkel, M., Pierdzioch, C. and Stadtmann, G. (2006). The transparency of the ECB policy: What can we learn from its foreign exchange market interventions?, *Journal of Policy Modelling*, 28, 141-156.

Geraats, P. M. (2010). Talking numbers: Central bank communications on monetary policy and financial stability, Paper presented at the 5th ECB Statistics Conference "Central Bank Statistics: What Did the Financial Crisis Change?", 19-20 October.

Jeenneau, S. (2009, May). Communication of monetary policy decisions by central banks: What is revealed and why", *BIS Papers No: 47*, 1-38.

ENGELLİLERİN İSTİHDAMA KATILIMDAKİ SORUN ALANLARININ SOSYAL MODEL PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Elif Özlem AŞKIN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
elifozlem.ozcatal@gop.edu.tr

Umur AŞKIN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
umur.askin@gop.edu.tr

Özet: Dünya nüfusunun yaklaşık %15'ini oluşturan engelliler, toplumların en savunmasız grupları arasında yer almakta ve toplumsal yaşama katılımda çok çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Engellilerin özellikle istihdam alanında yaşadığı sorunlar, karşı karşıya kaldıkları yüksek işsizlik, eğitim düzeyi düşüklüğü, daha ağır hissedilen yoksulluk, sağlık sorunları hem birer sorun hem de yaşadıkları birçok olumsuzlukların kaynağını oluşturmaktadır. Bu ve benzeri sorunlar, toplumsal yaşama katılmalarını engellemekte, toplumla bütünleşememelerine yol açmaktadır.

Alan yazınında engellilerin durumu tıbbi model ve sosyal model olmak üzere iki temel yaklaşım tarafından açıklanmaktadır. Tıbbi model, sorunun kaynağı olarak bireyin kendisinden kaynaklanan fiziksel/zihinsel/duyusal bozuklukları/eksiklikleri görmektedir. Engellilerin, engelli olmayanlarla karşılaştırıldıklarında işsizlik sorunu ile daha çok karşılaşmalarının ve düşük gelirli işlerde çalışmalarının normal olduğu düşünülmektedir. Bu sorunlar engellilerin kendilerinden kaynaklanmaktadır.

Sosyal model ise engellilerin yaşadığı sorunların kaynağını sadece vücut fonksiyonlarındaki kısıtlılıkların oluşturmadığını, içinde yaşadıkları toplumun sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel koşulların da var olan sorunlara kaynaklık ettiğini belirtmektedir. Engellilerin yaşadığı sorunlar bireysel olmanın ötesinde yapılı toplumun yarattığı sorunlardır. Sosyal model, engellilerin çalışma, eğitim, sağlık, siyaset başta olmak üzere tüm alanlarda topluma katılımını sınırlayan koşulların neler olduğunun ortaya konulmasını ve bu koşulların, engellilerin toplumsal yaşama katılımını sağlayacak sosyal politika önlem ve uygulamaları ile düzeltilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Çalışma, sosyal model bakış açısından hareketle engellilerin istihdama katılımında yaşadıkları kısıtlılıkları ve nedenlerini incelemektedir. Çalışmada, engelli istihdamındaki sorunların temelde, engellilerin bedensel eksikliklerinden daha çok sosyo-kültürel (işverenlerin olumsuz tutumları-önyargıları), ekonomik (küreselleşme, neoliberal ekonomi politikaları) fiziki (işyerleri, binalar, ulaşım sisteminin erişilebilir olmaması) koşullardan, bir diğer ifade ile toplumsal yapıdan kaynaklı engeller olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, sosyal model, istihdama katılım, engellilere yönelik tutumlar,

ANALYSIS OF PROBLEMS OF DISABLED IN EMPLOYMENT PARTICIPATION FROM SOCIAL MODEL PERSPECTIVE

ABSTRACT: Disabled people account for about 15% of the world's population are the most vulnerable groups of the societies and face a wide range of problems in participation. The problems faced by the disabled especially in the field of employment, high unemployment, low level of education, the heavierly felt poverty, health problems are both problems and source of many problems. These and similar problems prevent them from participation in social life and cause them not to integrate into society.

Situation of disabled is explained by two basic approaches: medical and social model. Medical model sees the physical/mental/sensory disorders/deficiencies of the individual as the source of the problem. It is considered that it is normal for people with disabilities to face more unemployment problems and to work in low-income jobs when compared with those who are not disabled. These problems arise from the disabled people themselves.

The social model states that the problems of the disabled are not only the limitations of the body functions but also the socio-cultural, economic and environmental conditions of the society in which they live. The problems faced by the disabled are problems created by the society rather than individual. The social model argues that the conditions limiting the participation of disabled people in all field of work, education, health, and politics, are to be addressed, and that these conditions need to be improved by social policy preventions and practices that will ensure the participation of disabed in social life.

The study examines the limitations and causes of disabled people's participation in employment through a social model perspective. In the study, the problems in the employment of persons with disabilities are mainly based on socio-cultural (employers' negative attitudes-prejudices), economic (globalization, neoliberal economic policies) physical (workplaces, buildings, transportation system not accessible) conditions rather than the physical deficiencies of disabled.

Key Words: Disability, social model, participation in employment, attitudes towards disabled people,

GİRİŞ

Dünya nüfusunun yaklaşık %15'ini oluşturan engelliler, sosyal politikanın kapsamı içindeki önemli bir kategoridir. Engelliler, en savunmasız ve kırılgan nüfus grubu olmaları nedeniyle toplumsal yaşama katılımda çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Günümüz dünyasında engellilerin istihdam alanında yaşadığı sorunlar başka alanlara da yansımaktadır. İşsizlik, yoksulluk, eğitim düzeyi düşüklüğü, sağlık sorunları diğer temel sorun alanlarıdır. Tüm bu sorunlar engellilerin toplumsal yaşama yeterince katılımını engellemekte; onları toplumdan yalıtmaktadır.

Alan yazınında engellilerin durumu *tıbbi* ve *sosyal* model olmak üzere iki temel yaklaşım tarafından açıklanmaktadır. Tıbbi model, engellilerin yaşadığı sorunların engellilerin fiziksel/zihinsel/duyusal bozukluklarından/eksikliklerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu nedenle, engellilerin, engelli olmayanlara göre daha yüksek oranda işsizlik yaşamaları ve düşük gelirli işlerde çalışmaları olağandır.

Sosyal model, engellilerin yaşadığı sorunların yapılı toplum tarafından yaratıldığına vurgulamaktadır. Engellilerin sorunlarının kaynağını bedensel işlev kısıtlılığından daha çok yaşadıkları toplumun sosyo-kültürel, ekonomik ve fiziki çevre koşulları oluşturmaktadır. Model, çalışma, eğitim, sağlık, siyaset gibi tüm alanlarda engellilerin toplumsal yaşama katılımını sınırlayan koşulların belirlenerek, bunları ortadan kaldırmaya yönelik sosyal politika önlemlerinin alınmasını gerekli görmektedir. Engellilerin istihdama katılımları, toplumsal yaşama katılımda karşılaştıkları olumsuz durumları aşmalarını sağlayan; onların özgüvenli bir şekilde yer almalarına olanak veren önemli bir etmendir.

Günümüzde engellileri hedef alan politika ve uygulamalarda genellikle tıbbi model temel alınmaktadır. Bu çalışmada engellilere yönelik sosyal politika ve uygulamalarda sosyal modeli temel alan yaklaşımların ön plana alınması gerekliliği ortaya konulmaktadır. Çalışmada, engellilerin istihdama katılımda yaşadıkları sorunlar ve nedenleri sosyal model perspektifinden irdelenerek istihdamlarına yönelik öneriler geliştirilmeye çalışılmaktadır.

1. ENGELLİLİK KAVRAMI

Engelliliği açıklayan genel kabul görmüş bir kavram bulunmamaktadır. "Engelli", "sakat", "özürlü" gibi kavramlar, ulusal ve uluslararası düzenlemelerde, farklı bilim dallarının alan yazınında (konuya yaklaşım ve önceliklerindeki farklılıklar nedeniyle) ya "ortak anlam" verilerek birbiri yerine kullanılmakta ya da birbirinden farklı anlamlar verilerek engelli bireylerin farklılıklarına vurgu yapılmaktadır. *Engellilik*, insana özgü, biyolojik etmenlere bağlı olarak ele alındığında "bireysel" bir olgu; kültürel, siyasal, ekonomik ve yasal etmenlerden etkilenen, insanların toplum içinde çeşitli rol ve yükümlülükleri nedeniyle toplumun

beklentilerini karşılamak durumunda ol(un)ması nedeniyle "toplumsal" bir olgu durumundadır. Tüm bu farklılıklara farklı bilim dallarının ilgi alanlarına göre kavramı farklı anlamlandırmaları da eklendiğinde *engelli-engellilik, özürlü-özürlülük, sakat-sakatlık* gibi farklı terimler dizgesinin kullanımını beraberinde getirmiştir (Çağlar, 2009:7). Konuyu ele alan ulusal kurumlar ve uluslararası kuruluşlar da farklı "tanım"lamaları kullanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), *engellilik* kavramını "işlev ve yapı farklılıkları" (eksiklik-bozukluk) ve "hareket yetersizliği" gibi kavramları altında toplayan şemsiye kavram olarak kullanarak üçlü bir sınıfla(ndır)ma yapmaktadır (WHO, 2001): *işlev ve yapı farklılıkları*, *faaliyet sınırlılıkları*, *katılım kısıtlılıkları*.

İşlev ve yapı farklılıkları, vücut yapısında veya psikolojik fonksiyonlarda (zihinsel fonksiyonlar da dâhil olmak üzere) eksiklik veya anormallik şeklinde tanımlanmaktadır. *Faaliyet sınırlılıkları,* bireyin faaliyetlerini yürütürken yaşayabileceği güçlükler oluşmaktadır. Faaliyet sınırlılıkları, sağlık sorunu olmayan kişilerin faaliyetlerini yürütme biçim ve (niteliksel veya niceliksel) çok az veya önemli derecede bir sapmayı ifade etmektedir. *Katılım kısıtlılıkları* ise bireylerin yaşam durumları içerisinde deneyimley(ebil)ecekleri sorunlardır. Katılım kısıtlılıklarının varlığı, belirli bir kültür veya toplumda, engelli olmayan kişilerden beklenebilecek katılımın söz konusu bireyin katılımı ile karşılaştırılarak belirlenir. Bu bağlamda, *özürlülük* faaliyet sınırlılığı, *engellilik* ise katılım kısıtlılığı olarak tanımlanmaktadır. DSÖ'nün tanımlamalarına bakıldığında kavramların birbiri ile ilintili olduğu ve tanımların bir sağlık sorunu olarak bedensel bozukluktan/aksaklıktan kaynaklandığı gözlenmektedir. DSÖ'nun tanımında "engellilik" kişinin "sağlık sorunu" olarak değerlendirilerek sağlıklı olmama durumunun ortaya çıkardığı "katılım kısıtlılığı"nı ön plana çıkarmaktadır[5].

Birleşmiş Milletler (BM) Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'de *engellik* ve *özürlülük* arasında ayrım yapmıştır. Özürlülük, bireyin fiziksel, zihinsel ya da duyusal bir işlev ya da yeti yitiminden kaynaklanan *sakatlık* ve *yetersizlik* olarak tanımlanmaktadır. Engellilik ise, gelişen bir kavram olarak ele alınarak, engelli bireylerin topluma, normal bireylerle eşit şekilde tam ve etkili katılımını kısıtlayan tutumsal ve çevresel öğelerden kaynaklanan bir durum olduğu vurgulanmaktadır[6].

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), 159 No'lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi[7]'ne göre *sakat*, "uygun bir iş temini, muhafazası ve işinde ilerlemesi hususundaki

[5] Konuyu bir ayağını kaybetmiş birey örneğinden açıklamak gerekirse: Kişinin bu uzuv kaybı, *işlev ve yapı bozukluğunu*; *uzuv kaybı* nedeni ile (sağlıklı birey ile karşılaştırıldığında) yürümede güçlük çekmesi *özürlülük*; bu (özürlülüğü) nedeniyle işini/mesleğini yerine getirme, ekonomik kendine yeterlilik gibi alanlarda sıkıntılar yaşaması da *engellilik* olarak nitelendirilecektir.

[6] İlgili sözleşme (Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), 3.12.2008 tarihli ve 5825 sayılı Kanunla onaylanarak 28 Ekim 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir

[7] İlgili sözleşme (Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention) 08.07.1999 tarih ve 4407 sayılı Kanun ile kabul edilerek 26 Haziran 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

beklentileri, kabul edilmiş fiziksel veya zihinsel bir özür sonucu önemli ölçüde azalmış olan birey" olarak tanımlanmaktadır (Madde 1).

Türkiye, engellilik kavramına ulusal mevzuatında 5378 sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun ile yer vermiştir. Kanunun 3. Maddesinde *engelli,* "fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyusal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey" olarak tanımlanmaktadır.

Yukarıdaki tanım(lama)lardan anlaşılacağı üzere *özürlülük/sakatlık* kavramı ile bireyin sağlık sorunları, bedensel/zihinsel bozukluğu/özürü/noksanlığı temel alınarak topluma, sosyal yaşama katılım sınırlılığı öne çıkmakta iken, *engellilik* kavramı ile toplum tarafından konulan engeller vurgulanmaktadır. Özürlülük/sakatlık, sağlıklı ol(a)mama durumu olarak bireysel bir sorun olarak ele alınmakta; engellilik ise toplumsal bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Tanımlardaki farklılıkla birlikte ilgili kavramların her biri birey için var olan dezavantajlı bir durumu ortaya koymakta; bireyin yaşamında, topluma katılımında sıkıntılara ve kısıtlamalara neden olan durumları da ortak bir temelde belirtmektedir. Tüm bu tanımlamalardan hareketle *engellilik,* bedensel bir özrü nedeniyle bireylerin, toplumun yarattığı engellerden kaynaklı nedenlerden topluma katıl(a)mama durumu olarak tanımlanabilir.

2. ENGELLİLİK VE SOSYAL MODEL İLİŞKİSİ

Engellilik sosyal bilim yazınında medikal model ve sosyal model yaklaşımları çerçevesinde ele alınmaktadır. Medikal (bireysel) model engelliliği kişisel bir eksiklik, normal olmayan, kişide işlev sınırlılığı ya da psikolojik kayıplara yol açan bir durum olarak tanımlanmaktadır (Oliver, 1996:32). Engellilik organlardaki, dokulardaki yapısal ve işlevsel değişikliklere bağlı olarak ortaya çıkan bireysel zayıflık, kusur, *hastalık* olarak tanımlanmaktadır. Bireyin hastalık veya kaza sonucu gözlerini, bacağını kaybetmesi sonucunda görme, yürüme yeteneğinin azalması durumları *engellilik* olarak kabul edilmektedir. Model, *engelliliği* hastalık ve sakatlık durumu olarak ele almakta ve bu durumları *tıbbi* olarak iyileştirmeye önem vermektedir. Yeti yitimi (bedensel eksikliği ve/veya işlevsel sınırlılığı) olan bireyin bu sıkıntısı düzeltilip birey normal hale dönüş(türül)emez ise süregiden işlevsel sınırlılığı, eksikliği nedeniyle (özsaygı-özgüven eksikliği, eğitimsizlik, işsizlik gibi) yaşadığı, yaşayacağı sorunların olağan bir durum olarak kabul edilmektedir. Yeti yitimi nedeniyle yaşanan, yaşanması olası sorunlar, toplum ve/veya çevreden kaynaklanmamaktadır; bireyin kendi sorunudur. Engelli bireylerin sosyal, kültürel ve çevresel engelleri tıbbi model tarafından odağa alınmamaktadır (Burcu, 2015:324). Model, *engelli bireyin* toplumsal yaşama katılmasını bireyin *engellilik durumuna* bağlamakta, toplumsal ve çevresel etmenleri göz ardı etmektedir. Örneğin ortopedik engeli bulunan bir bireyin işe, okula, alışverişe gitme, sinemaya gitme gibi sosyal yaşama katılımını engelleyen çevresindeki engeller dikkate alınmamaktadır. Hareket etmek için tekerlekli sandalyeye, koltuk değneğine gereksinim duyan engelli bireyin toplumsal yaşama katılımını engelleyen, bu

nesnelere olan gereksinimden daha çok kullanabileceği toplu taşım araçlarının, yolların ve binaların, mekânların yapımında engelli bireylerin gereksinimlerinin düşünülmemiş olmasıdır[8].

Engelli bireyler yalnızca çevresel olumsuzluk nedeniyle engellenmemektedir. Engellilere yönelik olumsuz nitelendirmeler (Barton, 1998:55-57), önyargılı tutumlar başta eğitime katılım olmak üzere bir çok sosyal etkinliğe katılımlarının engellenmesini de veraberinde getirmektedir. Engelliliği bireyin sağlık sorununa indirgeyen ve çözümünü tıbbi tedavi yöntemlere bağlayan medikal model, engellilerin sosyal (yaşamdan) dışlanmasına yönelik ilişki kuramamaktadır. Medikal modelin engelliliği (engelli) bireye ait patolojik bir durum olarak görmesi, toplumun engellileri ötekileştirme, onlara eşit fırsatlar sunmama durumundan kaynaklanan toplumsal sorun boyutunu göz ardı etmesi eleştirilmektedir (Swain vd. 2004; Shakespeare, 2011).

Tıbbi modele yukarıda yöneltilen eleştiriler temelinde şekillenen sosyal model, *engelliliği* bireyin bedensel bir bozukluğu veya noksanlığa sahip olmasının toplumsal sonuçları olarak tanımlamaktadır (Light, 2003). Modelde engellilik bireyin bedensel özründen öte bir durumu belirtirken engellilik ve *özürlülük* kavramları arasında da farklılık olduğuna vurgu yapılmaktadır. *Özürlülük,* bir organın bir parçasının veya bütünün eksikliği, organların kusurlu bir şekilde işlemesi veya kusurlu bir organa, varlığa (organizmaya) sahip olma olarak tanımlanmaktadır. Model *engelliliği* bedenin toplumsal tanımlaması üzerinden yapmaktadır: Fiziksel özrü olanlar çok az veya hiç dikkate alınmamaktadır. Engellilik, sosyal etkinliklerin ana akımından dışlayan çağdaş (sosyal) kurumsal yapıların neden olduğu kazanım veya etkinlik sınırlamasıdır (Hughes ve Paterson, 2011:66; Shakespeare, 2011:53). Model, engelliliği sosyal yapı ve düzen(lemeler)in ortaya çıkardığını belirtmektedir (Marks, 1999:77). Engellilik, etkinlik sınırlılıklarından kaynaklanan olumsuzluklar yaşayan bireylerin sosyal yapılar tarafından göz ardı edilmesi, çok az ilgiye değer görülmeleri nedeniyle sosyal yaşama, etkinliklere katılımdan uzak tutulma durumu olarak tanımlanmaktadır (Barnes & Oliver, 1993; Anastasiou & Kauffman, 2013). Model, engellilerin toplumsal yaşama, etkinliklere katılımında fiziksel[9], kurumsal[10] ve tutumsal[11] etmenleri ele almaktadır (Harris & Enfield, 2003:17). Bu etmenlerin varlığı, bedensel özrü/eksikliği/yoksunluğu olanları toplumsal alanda engelli yapmaktadır. Model, engelliliği tanımlarken çevresel (fiziki, kurumsal, tutumsal) belirleyicilere

[8] Tokat'ta yaşamını sürdüren yazarların ikamet ettikleri binada her ikisi de ortopedik engelli olan evli komşuları bulunmaktadır. İstihdama katılım noktasında şanslı olan ortopedik engelli çiftin başta ikamet ettikleri daire olmak üzere binaları kullanmada sıkıntı yaşamaktadırlar. Giriş kattaki dairelerine, kendi olanakları ile balkonlarına yaptırdıkları bir rampa ile ulaşmaktadırlar. Kendileri ile yapılan sohbetlerde gerek çalıştıkları ortamlarda gerekse diğer kamusal yaşam alanlarında, bu alanları kullanımda sıkıntı çektiklerini belirtmektedirler.

[9] Fiziksel etmenler, engelli olmayanlar için inşa edilen, engellilerin toplumsal yasama katılımına elverişli olmayan yollar, binalar, evler ve ulaşım araçları gibi koşulları içermektedir.

[10] Kurumsal etmenler, toplumsal, eğitimsel, yasal, dinsel, politik kurumların önem vermemesi, düzenli dışlamaları nedeniyle engelli bireylerin, bu kurumlara erişim sorununu kapsamaktadır

[11] Tutumsal faktörler, engelli bireylere karşı yerleşmiş kişisel, toplumsal önyargılardır

vurgu yaparak sorunun bireyselliğine değil toplum tarafından ortaya çıkartıldığını belirtmektedir[12]. Model, toplumsal baskıları, önyargıları odağa alarak engelli bireylerin sosyal, kültürel ve çevresel engellemelerini önemseyen bir tanımlama yapmaktadır.

Sosyal model, engellilerin tarihsel süreçte toplumsal, ekonomik ve politik süreçlerin dışında bırakıldığını, toplumsal baskı ile karşılaştığını belirtmektedir. Toplum yapısındaki egemen düşüncenin *insan bedenine* bir takım anlamlar yüklemesi ve özürlü bedene sahip olanların egemen düşünce tarafından belirlenen toplumsal normlar, kodlamalar ile kusurlu bulunması ve damgalanması bu duruma yol açmakta; engelli bireyler toplum dışına itilmektedir (Siebers, 2011:83-87). Özürlü bireyler, toplumun tanımladığı tutum ve normlarla engelli haline gelmektedirler. Toplumdan kaynaklanan fiziksel koşullar, çevresel düzenlemeler engelliliği ortaya çıkarmaktadır. Ortopedik sorunu olan bir bireyin kendi başına sinemaya, tiyatroya gitmek istemesi ancak bunu sosyal organizasyon(lar)daki (kaldırımların yüksekliği, tekerlekli sandalye için gerekli düzenlemelerin olmaması gibi) aksaklıklar nedeniyle gerçekleştirememesi, birey açısından var olan ortopedik sorun, engellilik durumuna gelmektedir. Toplumdan, çevresel etkenlerden kaynaklanan tüm engeller, engellilere yönelik olumsuz tutum ve davranışlar, engelli bireylerin baskı, ayrımcılık ve dışlanma ile karşılaşmasına neden olmaktadır (Lang, 2001:2; Shakespeare, 2011:55). Varolan toplumsal engelleme süreçleri, fiziksel özrü olan bireyleri toplum yaşamına katılırken "engelli" konumuna dönüştürmektedir.

3. SOSYAL MODEL PERSPEKTİFİNDEN ENGELLİLERİN İSTİHDAMA KATILIMDA YAŞADIĞI SORUNLAR

Sosyal model, engelli bireylerin fiziksel, zihinsel, ruhsal zayıflıklarından, kusurlarından daha çok hangi nedenlerle engellendiklerini önemsemektedir. Engelli birey(ler)in toplumsal yaşama katılımını engelleyen ekonomik, kültürel, çevresel ve sosyal engeller üzerinde durulmaktadır. Engelliler istihdama katılımda pek çok sorun yaşamaktadırlar Çalışmada engellilerin istihdama katılımda yaşadıkları sorunlar ve nedenleri, sosyo-kültürel, fiziksel çevre ve sosyo-ekonomik yapısal koşullar temel alınarak değerlendirilmektedir.

3.1. Sosyo-Kültürel Koşulların Neden Olduğu Engeller

Sosyal modele göre sosyo-kültürel engeller, engellilerin toplumsal yaşama katılımındaki en temel nedenlerdendir. Toplum(lar)da engellilere yönelik var olan *aciz, muhtaç, verimsiz, yararsız* gibi olumsuz etiketlemelerin tutum ve önyargılar (Barton, 1998:54-56), istihdam da

[12] Nitekim bu yaklaşım biçimi ulusal ve uluslararası düzenlemelerde de yerini almıştır. Örneğin Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmeye (bkz. Engellilik tanımları) göre bireylerin engellilik durumu, beden fonksiyonlarında birtakım fiziksel-zihinsel yoksunlukları bulunan bireylerin, toplumsal hayata eşit koşullarda tam ve etkin katılımını engelleyen davranış ve çevre koşulları olarak tanımlanmaktadır. Yani engellilik durumu sadece bireyin beden yapısındaki eksikliği-yoksunluğunu ifade eden engeliyle ilgili bir durum olmanın yanısıra aynı zamanda bireyin içinde yaşadığı toplumun sosyal yapısı, çevre koşullarıyla da ilişkilidir.

dâhil olmak üzere engellilerin toplumsal yaşama katılımı önündeki önemli engellerdendir. Sosyo-kültürel engellerin kökleri yeni değildir; tarihsel geçmişi bulunmaktadır. İngiltere'de 1601 yılında çıkartılan Yoksullar Yasası "çalışma ödevi"ni yalnızca sağlıklı bireylere vermişti[13]. Engelliler, sağlıksız, işe yaramaz, aciz bireyler olarak damgalanarak çalışamaz/çalışamayacak durumda kabul edilmişlerdir. Bu uygulama ile engellilerin günümüz işgücü piyasasına dahil olmayanlar kategorisinde sayılmalarının temelleri atılmıştır (Priestley, 2011:523). Bu sosyo-kültürel engellemelere toplumun sosyo-ekonomik yapılanışındaki engeller de dahil olmuş; toplumun sosyo-ekonomik yapısı gelişip karmaşıklaştıkça sosyo-kültürel engellemeler artmıştır (Oliver, 2011: 210). Sanayi Devrimi, büyük ölçekli fabrika üretimine geçilmesini, çalışanların makineye ve zamana bağlı çalışmaya uyma zorunluluğunu getirdi. Bu biçim çalışma için gerekli emek niteliklerine sahip ol(a)mayanlar *dezavantajlı* bir konuma düştüler. Bu üretim biçiminde çalışma, insanlar arasındaki bedensel farklılıkları göz önüne alacak şekilde örgütlenmemişti. Bu dönemde bağımlı, kusurlu, günahkâr, suçlu olarak damgalanan *engelli,* (modern) işgücünün talepleriyle uyumlu *işgöremeyenleri* tanımlamak için kullanılır hale geldi (Galvin, 2011:485; Gleeson, 2011:374; Oliver, 2011:213). Engellilerin çalışma yeteneklerinin olmadığına, değersiz bireyler olduklarına yönelik etiketlenmeleri günümüzde bazı yönlerden değişmekle birlikte etkisini henüz yitirmemiştir. İşgücü piyasası verilerine bakıldığında engellilerin istihdama katıl(a)madıkları, işsiz kalma risklerinin daha yüksek olduğu, istihdama katılsalar bile düşük ücretli, düşük statülü ve kötü çalışma koşulları olan işlerde çalıştıkları görülmektedir (Hakeem, 2015:26; Boman vd., 2015:25; NDA, Tarihsiz; Magoulios & Trichopoulou, 2012:37; WHO, 2011). Engellilerin, engelli olmayanlar ile karşılaştırıldığında istihdama katılımları daha düşük, işsizlik süreleri ise daha uzundur[14] (ILO, 2018; Barnes,1992). Küresel veriler, engelli olmayan erkeklere (%65) ve kadınlara (%30) kıyasla engelli erkeklerin (%53) ve kadınların (%20) daha az istihdam edildiklerini göstermektedir. Engelli insanların istihdam oranı %44, engelli olmayanların oranı ise %75'tir (WHO, 2011:5). Engellilerin istihdam edilmelerinin engelli olmayanlara göre daha düşük olduğu görülmektedir. Toplumda engelli bireylere yönelik var olan olumsuz etiketlemeler, önyargılı tutumlar, engelli bireylerin istihdama katılımda engellenmelerine yol açmaktadır. İşverenlerin engellilere yönelik olumsuz tutumları bu noktada önemli bir engel oluşturmaktadır. Engellilerin engelli olmayan çalışanlara kıyasla daha az verimli oldukları, sık sık mazeret izni alacakları ve hastalanacakları, iş kazalarına neden olacakları düşüncesi (WHO, 2011; Orhan, 2013); engelli bireylerin çalışmaya isteksiz, iş konusunda istikrarsız, iş beğenmez, uyumsuz,

[13] I. Elizabeth döneminde "yoksul kim" sorusuna ikili bir gruplandırma ile yanıt verilmekteydi. İlk grupta çalışamaz durumda olan yoksullar (disabled-bodied poor), ikinci grupta ise fiziksel olarak çalışabilir konumda olan yoksullar (able-bodied poor) yer almaktaydı (Kovancı, 2003:20).

[14] The Washington Times'da 2005 yılında yayınlanan habere göre gelişmekte olan ülkelerde çalışma yaşındaki engellilerin %80-%90'ı; gelişmiş ülkelerde ise %50-%70'i işsizdir (https://www.washingtontimes.com/news/2005/dec/4/20051204-112759-1170r/).

saldırgan ve yavaş olduğuna yönelik düşünceler (EYHGM, 2011:82; Ruhindwa, vd. 2016:7-8) engellilerin istihdam fırsatlarını kısıtlamaktadır.

Eğitim düzeylerinin düşüklüğü engellilerin istihdama katılımında kısıt oluşturmaktadır (Boman vd., 2015:119). Engelli bireyler temel eğitim ve mesleki eğitime ulaşamamaktadır. Engellilerin yoksulluğu ve engelli öğrencilere akranlarının ve öğretmenlerinin olumsuz tutumları bu durumun temel nedenlerindendir (UN, 2007). Örneğin, öğretmenlerin, okul yöneticilerinin, diğer çocukların ve hatta aile üyelerinin tavırları engelli çocukların okula gönderilmemesine neden olmaktadır. Bu kısıtlamalar sonucu eğitime ulaşamayan engelli bireyler eğitimsizlik, düşük eğitim nedeniyle istihdama da ulaşamamaktadır.

İşverenlerin engellilere yönelik olumsuz, ayrımcı tutumları engellilerin istihdama katılımını olumsuz etkilemektedir. Benzer emek vasfına sahip engelli ve engelsiz bireylerin iş başvurularına olumlu yanıt almaları aynı oranda gerçekleşmemektedir. Fransa'da yapılan bir araştırmaya göre yüksek vasıflı engelsiz insanların engelli meslektaşlarına göre iş başvurularından olumlu yanıt alma olasılıkları 1,78 kat, daha düşük vasıflılarda ise bu oran 3,2 kat olarak bulgulanmıştır (Ravaud vd. 1992). Engellilerin işsiz kalma olasılıkları da yüksektir ve daha az kazanç elde etmektedirler. Terfi konusunda da sınırlılıkları bulunmaktadır. Engelli bireyler terfi olanaklarının kısıtlı olduğu işlerde çalışmak durumunda kalmaktadırlar (Coleman, vd., 2013: 67).

İstihdam olanaklarının kısıtlılığı, işsizlik olasılıklarının yüksekliği, iş güvencesi olmayan, düşük işlerde çalışma engellilerin gelir yoksunluğu ve yoksulluk sorunu yaşamasını beraberinde getirmektedir (Pinilla-Roncancio, 2015:115-117). Yoksulluk, engelliler açısından beslenme, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel gereksinimlerin karşılanamaması anlamına gelmektedir.

3.2. **Fiziksel Çevre Koşullarının Neden Olduğu Engeller**

Sosyal model engelliliği, yeti yitiminden daha çok bu farklılığı toplumsal olarak algılandığını ve inşa edildiğine vurgu yapmaktadır. Hareket edememek bir yeti yitimidir ancak eğimlerin olmadığı toplumda bu yeti yitimi engelliliğe dönüşür (Braddock ve Parish, 2011:101). Benzer şekilde gör(e)memek yeti yitimiyken toplumsal ve fiziksel çevre bu durumu engelliliğe dönüştürür. Bozuk yollar, yüksek kaldırımlar, eğim derecesi yüksek rampalar engellilerin yaşamında kısıtlılıklar yaratmaktadır. Engellilerin ulaşım, fiziki çevre gibi kendilerini ilgilendiren konulara yönelik politika ve planlara dâhil edilmemeleri, okula gidememeleri nedeniyle eğitim süreçleri dışında kalmalarına, eğitimsizlik ise istihdama katılamamalarına yol açarken fiziki çevreden kaynaklanan engeller ulaşım araçlarını kullanamamalarını beraberinde getirmektedir. Coğrafyadaki fiziksel-çevre koşullar engelli bireylerin istihdama erişimini engellemektedir.

Çağdaş sosyal düzenlemelerde, içkin bir kabul olarak bedensel fonksiyonlarında herhangi bir patoloji bulunmayan bireylerin göz önüne alınmasının, engelli bireylerin çok az veya hiç dikkate alınmamasının engelli bireylerin durumlarının, gereksinimlerinin görmezden gelinmesinin yol açtığı kısıtlılıklar, olumsuzluklar aktivitelerde sınırlamaya yol açmaktadır. Fiziksel çevrenin öğeleri olan işyerlerinin, konutların, kamusal yaşam alanlarının ve ulaşım araçlarının engellilerin özürlerini de dikkate alacak şekilde tasarlanmaması engellileri toplumsal yaşamdan dışlamaktadır (Kitchin, 1998:346). Toplu taşıma sistemlerinin, araçlarının, ulaşım sistemlerinin engellilerin erişimine uygun olarak tasarlanıp düzenlenmemesi seyahat edememelerine, işe (iş aramaya, bulduğu işe gitmeye) erişememelerine neden olmaktadır. Engellilerin iş arama konusunda cesaretlerinin kırılmasına yol açan en önemli neden ulaşıma erişememeleridir (WHO, 2011:4).

Eğitim kurumlarının mekânsal yapısı ve bu mekânlara engelli öğrencilerin erişimine uygun düzenlemelerin yapılmaması, engellilerin bu mekânlardan dışlanmalarını ve ortak eğitim olanaklarını kullanamamalarına yol açmaktadır (Barton ve Armstrong, 2011: 313-314; UN, 2007:81-82;). Okul binalarının mimarisinin, fiziki çevre tasarımının neden olduğu mekânsal dışlanma eğitim hakkını kısıtlamaktadır. Bu durum, işsizlik, düşük gelirli işlerde çalışma, yoksulluk gibi pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir.

Ulaşım olanaklarının yetersizliği eğitim olanaklarını da kısıtlamaktadır. Bu engeller tüm eğitim düzeyleri için geçerlidir. Engelliler genel, özel ve mesleki eğitim olanaklarından engelsiz bireylere göre daha az yararlanmalarının yanı sıra gerektiği ölçüde de yararlanamamaktadırlar. Dünya genelinde 15 yaş altındaki 95 milyon engelli çocuğun çok azı eğitim olanaklarını kullanma fırsatı yakalayabilmektedir (WHO, 2011:5). Eğitim olanaklarını kullanamamak istihdamdan dışlanmayı, düşük eğitim düzeyi ise engelliler için işsizliği veya düşük gelirli işlerde çalışmayı getirmektedir (Boman vd., 2015:119).

3.3. Makro-ekonomik Koşulların Neden Olduğu Engeller

Sosyal model engelliliği, bireyler arasındaki fiziksel, zihinsel farklılıkların bir yansıması olmaktan çok toplumdaki engellerin/engellenmelerin bir ürünü olarak görmektedir. Engelli bireyler, yaşadıkları fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel çevrenin koşullarına bağlı engeller nedeniyle toplumsal yaşama katılamamaktadır. Engellilerin fiziksel, zihinsel veya ruhsal yeti kayıplarından çok toplumsal yaşama katılımları önünde toplum tarafından oluşturulan engellere odaklanılmaktadır. Engellilerin toplumsal yaşama katılımını kısıtlayan tüm olumsuz koşullar dikkate alınmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda uygulanan ekonomi politikalarından kaynaklanan engellerin de yeti yitimi olanların istihdama katılımlarını engellediği üzerinde durulmaktadır.

Küreselleşme sürecinde uygulanan neo-liberal politikalar engellilerin istihdama katılım sorunlarını arttırmaktadır. Bu sürecin ortaya çıkardığı en önemli sorun, artan ve yapısal nitelik kazanan işsizlik sorunudur. Bu süreçte işgücü piyasasında esnek çalışma biçimleri yaygınlık kazanmıştır. Bu süreçte engelli bireyler işgücü piyasasında talep edilen işgücü içerisinde yer almamaktadır. İşsizliğin arttığı bir ortamda işgücü piyasasına sunulan emek arzı, engellileri çalıştır(a)mayacak kadar yoğundur. İşgücü maliyetlerini düşürme stratejilerinin yürürlükte olduğu küreselleşme sürecinde engelli istihdamı yük olarak algılanmaktadır. Engelli çalıştırılması durumunda işyerinde engelli çalışanlara uygun fiziki düzenleme yapma yükümlüğü, engelli çalıştırmaya yönelik kota uygulaması gibi yasal düzenlemeler işverenler için maliyeti artırıcı uygulamalar olarak kabul edilmekte; işgücü piyasasında esnekliği azaltan düzenlemeler olarak istenmemektedir (Orhan, 2013: 160; Aydınonat, 2012:6)

Engelliler genellikle düşük ücretli, iş ve gelir güvencesinin düşük olduğu, olumsuz çalışma koşullarının bulunduğu, kısmi süreli işlerde çalış(tırıl)maktadırlar. Bu işlerin yapısal istikrarsızlığı engellilerin işsizlik riskini artırmaktadır. Crichton ve Jongbloed (1998:246) Kanada'da engelli kadınların %80'inin ve engelli erkeklerin %60'ının part-time işlerde çalıştığını belirtmektedir (aktaran Schriner, 2011:274). Düşük ücretli olan bu işler engellilerde yoksulluk riskini artırmaktadır. Ekonomik yeniden yapılanma ile birlikte giderek esnekleşen işgücü piyasaları engellileri istihdamdan dışlamaktadır (Thornton ve Lunt, 1997: 382). Engelliler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal korumanın olmadığı, sınırlı olduğu, düzensiz, enformel sektör işlerinde istihdama katılmaktadır (UN, 2007:85-86; Buhari, 2014:46). Engellilerin büyüyen kayıtdışı ekonomideki işlerde yoğunlaşması onların, özellikle işgücü piyasasında daha da dezavantajlı bir konuma gelmelerine yol açmıştır.

Uygulanan neo-liberal politikalar, özellikle devletin "sosyal devlet" rolüne yönelik saldırılar engellileri de olumsuz etkilemektedir. Kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi, (devlet) korumalı işyerlerinde çalışan engellilerin işlerini kaybetmeleri ile sonuçlanmıştır (Kumar vd, 2012; Graby, 2015:136-137; Hiranandani ve Sonpal, 2010). Küreselleşme süreci engellilerin istihdama katılımında yeni engelleri ortaya çıkarmıştır.

SONUÇ

Engelliler en savunmasız nüfus kategorileri içerisinde yer almaktadır. Sosyal model, engellilerin başta istihdam olmak üzere toplumsal yaşama katılımdaki engellerinin yalnızca yeti yitiminden kaynaklanmadığını asıl toplumsal düzenden kaynaklanan koşulların bu duruma yol açtığına vurgu yapılmaktadır. Engellilerin işgücü piyasalarında yaşadıkları istihdama düşük katılım, işsizlik, part-time işler, sosyal korumasız, enformel sektördeki işlerde çalışmalarının temel nedeni bedensel işlev sınırlılıklarından daha çok toplumsal düzenin ortaya çıkardığı engellerdir. İşverenlerin engellilere yönelik önyargı ve olumsuz tutumları, engellilerin yeti yitimine uygun düzenlenmemiş işyerleri, ulaşım araçlarına erişimi kısıtlayan ulaşım sistemleri, engellilerin istihdam olanak ve fırsatlarını zorlaştıran neo-liberal politikalar engellilerin istihdama katılımları önündeki önemli engellerdir. Tüm bu engeller, engelliler için işsizlik, düşük gelirli işlerde istihdam, sosyal güvence yoksunluğu ve yoksulluk gibi sorunların da kaynağını oluşturmaktadır. Karşı karşıya kaldıkları bu sorunlar engellilerin gelir, barınma, sağlık, eğitim gibi haklarını kullanabilecekleri kaynaklara ve hizmetlere erişimlerini de kısıtlamaktadır. Tüm bu olumsuzluklar birlikte değerlendirildiğinde engellilerin toplumsal yaşama katılımlarını zorlaştırmakta, toplumla bağlarının zayıflamasına neden olmaktadır.

Engellilerin istihdam başta olmak üzere toplumsal yaşama katılımları önündeki engeller sosyal düzenden kaynaklanan engellerdir. Bu engellerin ortadan kaldırılmasında devletin ve toplumun sorumluluğu bulunmaktadır. Engellilere yönelik var olan toplumsal önyargı ve olumsuz tutumlara karşı farkındalık çalışmaları yapılmalıdır. Toplumsal düzeyde farkındalık, duyarlılık okul öncesi eğitimden başlayarak geliştirilmelidir. Engellilerin her düzeydeki eğitim olanaklarına erişimi önündeki fiziki çevresel düzenlemelerden kaynaklanan tüm engellerin kaldırılmasına yönelik altyapı çalışmalarına bir an önce başlanmalıdır. Engellilerin "insan onuruna yaraşır işler" ile işgücü piyasalarına ve istihdama katılımına yönelik sorunların çözümünde gerekli ekonomi politikaları "sosyal devlet" olma bilincine uygun bir şekilde yaşama geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

Anastasiou, D.ve Kauffman, J. M. (2013) "The social model of disability: Dichotomy between impairment and disability", Journal of Medicine and Philosophy, 38, 441–459

Aydınonat, N. E. (2012) Engelli istihdamını arttırmanın yolları, TEPAV, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1338541914-0.Engelli_Istihdamini_Arttirmanin_Yollari.pdf, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Barnes, C. and Oliver, M. (1993), "Disability: A sociological phenomenon ignored by sociologists", https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Barnes-soc-phenomenon.pdf, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Barnes, C. (1992) "Disability and employment", Personnel Review, 21(6), 55-73

Barton, L. (1998). "Sociology, disability studies and education:some observation", in The disability reader: Social science perspectives, (53-64) (Ed). T. Shakespeare, London: Continuum, https://books.google.com.tr/books?id=MUbUAwAAQBAJ&pg=PA53&lpg=PA53&dq=Sociology,+Disability+Studies+and+Education:Some+Observation&source=bl&ots=qTmALrLc0H&sig=n0LVoLv

w5JA_FC-PoGJ0WNXOq5Q&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjH6dGt64rfAhXhposKHXUBAgYQ6AEwBHoECAUQAQ#v=onepage&q=Sociology%2C%20Disability%20Studies%20and%20Education%3ASome%20Observation&f=false, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Barton, L. ve Armstrong, F. (2011) "Sakatlık, eğitim ve dahil etme: kültürler arası meseleler ve ikilemler" (Der) D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk, Sakatlık çalışmaları içinde (299-323), (Çev) F. B. Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

Boman, T., Kjellberg, A., Danermark, B. ve Boman, E. (2015) "Employment opportunities for persons with different types of disability", ALTER, European Journal of Disability Research (9), 116–129

Braddock, D. L. ve Parish, S. L. (2011) "Sakatlığın kurumsal tarihi", (Der) D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk, Sakatlık çalışmaları içinde (101-187), (Çev) F. B. Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

Buhori, J. A. (2014), The exclusion of people living with disabilities from employment in Mainland Tanzania, (unpublished masters thesis), University of Bostwana, Department of Social Work, http://repository.out.ac.tz/1515/1/Buhori_JA%27s_Desertation.pdf, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Burcu, E. (2015), "Türkiye'de yeni bir alan: 'Engellilik sosyolojisi' ve gelişimi", Sosyoloji Konferansları, No: 52 (2015-2), 319-341,

Coleman, N., Sykes, W. and Groom, C. (2013) Barriers to employment and unfair treatment at work: A quantitative analysis of disabled people's experiences, Equality and Human Rights Commission, Research Report no. 88, https://www.equalityhumanrights.com/sites/default/files/research-report-88-barriers-to-employment-and-unfair-treatment-at-work-disabled-peoples-experiences.pdf, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Çağlar, S. (2009) Uluslararası hukuk ve Türk hukuk sisteminde engellilerin eğitim hakkı ve devlet yükümlülükleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü

EYHGM (2011). İşgücü piyasasının özürlüler açısından analizi, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara

Galvin, R. (2011) "Çalışma ve cinsellik ilişkisi içinde sakat kimliğinin soykütüğü", (Der) D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk, Sakatlık çalışmaları içinde (483-499), (Çev) F. B. Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

Gleeson, B. (2011) "Teknoloji sakatlayıcı kentin üstesinden gelebilir mi?", (Der) D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk, Sakatlık çalışmaları içinde (363-384), (Çev) F. B. Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

Graby, S. (2015) "Access to work or liberation from work? Disabled people, autonomy, and post-work politics", Canadian Journal of Disability Studies, 4(2) (132-160)

Hakeem, K. A (2015) People with physical disabilities and their working life: A case study about Finnish people with physical disabilities, (unpunlished master thesis), Diaconia University of Applied Sciences Degree Programme in Social Services Bachelor of Social Services, http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/101221/Kasambula%20Adul%20Hakeem-thesis.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Harris, A. ve Enfield, S. (2003) Disability, equality and human rights: A training manual for development and humanitarian organisations, Oxford: Oxfam GB, http://unipd-centrodirittiumani.it/public/docs/31341_rights.pdf, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Hiranandani, V. S. ve Sonpal, D. (2010). "Disability, economic globalization and privatization: A case study of India". Disability Studies Quarterly, 30(3/4). http://dsq-sds.org/article/view/1272/1302, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Hughes, B.ve Paterson, K. (2011) "Sakatlık sosyal modeli ve kaybolan beden: Bir yeti yitimi sosyolojisine doğru", (Der) D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk, Sakatlık çalışmaları içinde (63-80), (Çev) F. B. Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

ILO, (2018) https://www.ilo.org/global/topics/disability-and-work/WCMS_475650/lang--en/index.htm, (Erişim Tarihi: 01.11.2018)

Kitchin, R. (1998). "Out of place', knowing one's place: space, power and the exclusion of disabled people". Disability & Society, 13(3): 343-356

Kovancı, O. (2003) Kapitalizm, yoksulluk ve yoksullukla mücadelede tarihsel bir deneyim: İngiliz yoksul yasaları, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları

Kumar, A., Sonpal, D. ve Hiranandani, V. (2012), "Trapped between ableism and neoliberalism: critical reflections on disability and employment in India", Disability Studies Quarterly, 32(3), http://dsq-sds.org/article/view/3235/3109, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Lang, R. (2001), The development and critique of the social model of disability, http://www.ucl.ac.uk/lc-ccr/lccstaff/raymond-lang/DEVELOPMMENT_AND_CRITIQUE_OF_THE_SOCIAL_MODEL_OF_D.pdf, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Light, R. (2003), Social model or unsociable muddle? http://www.daa.org.uk/index.php?page=social-model-or-unsociable-muddle, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Magoulios, G. N. and Trichopoulou, A. (2012), "Employment status for people with disabilities in Greece", South-Eastern Europe Journal of Economics, 1, 25-40.

Marks, D. (1999). Disability controversial debates and psychosocial perspectives, London: Routledge

NDA (National Disability Authority) (tarihsiz) Disability and work: The picture we learn from official statistics, Disabilit y Research Series 1, http://nda.ie/nda-files/Disability-and-Work-The-picture-we-learn-from-official-statistics.pdf, Erişim Tarihi: 01.11.2018

Oliver, M. (1996), Understanding disability: From theory to practice, New York: Macmillan Education

Oliver, M. (2011) "Sakatlık ve kapitalizmin yükselişi", (Der) D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk, Sakatlık Çalışmaları içinde (209-225), (Çev) F. B. Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

Orhan, S. (2013), Türkiye'de Özürlü dostu istihdam politikaları (durum analizi ve öneriler), ÇASGEM, Yayın No: 35, Ankara

Pinilla-Roncancio, M. (2015) "Disability and poverty: two related conditions. A review of the literature", Rev. Fac. Med., 63(1):113-23

Priestley, M (2011) "Engellilik", Alcock, P., May, M., Rowlingson, K. (Ed) Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar içinde (521-530) (Çev) O. C. Taştan, Ankara: Phoenix Yayınevi

Ravaud, J. F., Madiot, B., and Ville, I. (1992). "Discrimination towards disabled people seeking employment", Social Science & Medicine, 35(8), 951-958

Ruhindwa, A., Randall, C. & Cartmel, J. (2016), "Exploring the challenges experienced by people with disabilities in the employment sector in Australia: Advocating for inclusive practice- a review of literature", Journal of Social Inclusion, 7(1), 4-19

Schriner, K. (2011) " Sakatlık çalışmaları perspektifinden sakat istihdamı sorunları ve politikaları", (Der) D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk, Sakatlık çalışmaları içinde (269-298), (Çev) F. B. Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

Siebers, T.(2011) "Teoride sakatlık: Toplumsal inşacılıktan bedenin yeni gerçekliğine", (Der) D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk, Sakatlık çalışmaları: sosyal bilimlerden bakmak içinde (81-98), (Çev) F. B. Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

Shakespeare, T. (2011) "Sakatlık sosyal modeli", (Der) D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk, Sakatlık çalışmaları içinde (51-62), (Çev) F. B. Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

Swain, J., French, S., Barnes, C. and Thomas, C. (1993) Disabling barriers, enabling environments, London:Sage

Thornton, P. and Lunt, N. (1997), Employment policies for disabled people in eighteen countries: A review, Cornell University ILR School, https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1158&context=gladnetcollect, Erişim Tarihi: 01.11.2018

UN (2007), From exclusion to equality:alizing the rights of persons with disabilities, No:14,Geneva

WHO, (2001) International classification of functioning, disability and health, Geneva: WHO, http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429.pdf?sequence=1, Erişim Tarihi: 01.11.2018

WHO (2011), Dünya Engellilik Raporu, https://eyh.aile.gov.tr/uploads/pages/dunya-engellilik-raporu-basilan/dunya-engellilik-raporu-yonetici-ozeti-indirmek-icin-tiklayin.pdf, Erişim Tarihi: 01.11.2018

ÜLKE GELİR GRUPLARININ DEĞİŞİMİ

Erdal Tanas KARAGÖL
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Esat İPEK
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Elifnur SELÇUK
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET: Bu çalışmada, Dünya Bankası (World Bank) 2018 gelir grubu sınıflandırması raporuna göre, grubu değişen ülkeler incelenmektedir. Temelde; düşük gelir, orta gelir ve yüksek gelir grubu olarak üç kategoriye ayrılan ülkeler; orta gelir aralığının çok geniş olmasından dolayı, kendi arasında; alt orta gelir grubu ve üst orta gelir grubu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde bahse konu gelir gruplarının özellikleri ve ülkelerin hangi grupta oldukları incelenmiştir. İkinci bölümde ise 2017-2018 yılları içerisinde gelir sınıflandırmasında grubu değişen ülkeler, yani üst orta gelir grubundan yüksek gelir grubuna geçen Arjantin, Hırvatistan, Panama, alt orta gelir grubundan üst orta gelir grubuna geçen; Guatemala, Ürdün, Ermenistan alt orta gelir grubundan düşük gelir grubuna gerileyen Yemen Cumhuriyeti, Tacikistan, Suriye Arap Cumhuriyeti tek tek ele alınmış ve aynı zamanda üst orta gelir grubunda 2004'ten beri orta gelir tuzağına takılan Türkiye'den bahsedilmiştir. Son bölümde ise ülkelerin nasıl gelir grubunu değiştirdiği araştırılmış ve Türkiye'nin orta gelir tuzağından kurtulması için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gelir Grupları Sınıflandırması, Orta Gelir Tuzağı, Gelir Grubu Değişen Ülkeler

ABSTRACT: This study aims to examine the countries which have changed their income groups according to The World Bank 2018 income group classification. Basically, the classification of the countries divide into three categories as low income, middle income and high income groups. Because of the range of middle income group is too comprehensive, it is divided into two in itself as lower-middle-income and upper-middle-income groups. In the first part of the study, previously mentioned income groups' characteristics and which income group includes which countries have been examined. In the second part, the countries which has changed their income groups between 2017 and 2018, in other words; Argentina, Croatia and Panama have changed their groups from upper-middle-income to high income group; Guatemala, Jordan and Armenia have changed their groups from low-middle-income to upper-middle-income group; Yemen Republic, Tajikistan and Syrian Arab Republic have changed their groups from low-middle-income to low income group, has been tackled one by one. Turkey which is included into upper-middle-income group since 2004 because of the "Middle Income Trap" also has been referred in this part. In the final part, has been searched about how the countries have changed their groups and has been made suggestions about how Turkey can get rid of the middle-income trap.

Key Words: Income Group Classification, Middle Income Trap, The Countries Which Has Changed Their Income Groups

1. GİRİŞ

Ülkelerin ortalama refah düzeylerini gösteren ve bu düzeyleri karşılaştırmak için kullanılan gelir düzeyi sınıflandırması; enflasyon oranı, nüfusun değişimi ve gelir artışına bağlı olarak değişen kişi başına düşen milli gelire göre şekillenmektedir. Dünya Bankası'nın tanımına göre ülkelerin gelişmişlik seviyesinin en önemli göstergesi kişi başına düşen milli gelir oranıdır. Kişi

başına düşen milli gelir oranı dünya ortalamasının altında kalan ülkeler azgelişmiş; ortalamanın üstünde olanlar ise gelişmiş ülke olarak ifade edilmektedir.

2018 Dünya Bankası verilerine göre, kişi başına düşen milli geliri 995 doların altında kalan ülkeler düşük gelirli; 996 dolar ile 3.895 dolar arasında kalan ülkeler alt orta gelirli; 3.896 dolar ila 12.055 dolar arasında kalan ülkeler üst orta gelirli ve 12.055 doların üzerine çıkmayı başaran ülkeler ise yüksek gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır (Dünya Bankası, 2018). Dört gruba ayrılan gelir düzeyi sınıflandırmasına göre genel olarak düşük gelir grubunda yer alanlar azgelişmiş ülkeleri; alt orta ve üst orta gelir grubunda yer alanlar gelişmekte olan ülkeleri ve yüksek gelir grubunda yer alanlar ise gelişmiş ülkeleri kapsamaktadır.

Kişi başına düşen milli geliri 10.930 dolar olan Türkiye, üst orta gelir grubunda bulunmakta ve gelişmekte olan ülkeler arasında yer almaktadır (Dünya Bankası, 2018). 2004 yılında alt orta gelir grubundan, üst orta gelir grubuna çıkmayı başarmış olan Türkiye'nin, 14 yıldır içinde bulunmuş olduğu grubu değiştirerek bir üst gelir grubuna çıkamaması durumu ve başka ülkelerin de yaşadıkları benzer deneyimler orta gelir tuzağı olarak ifade edilir.

Orta gelir tuzağı, özellikle gelişmekte olan ülkelerin sorunu olup, uzun süre aynı gelir grubunda kalma durumunu açıklamaktadır. Ekonomik kalkınma açısından, katma değeri Ar-Ge ve teknolojiye oranla daha düşük olan tarım sektörünün, gelişmekte olan ülkelerde öncü sektör olması, bu ülkelerin orta gelir tuzağına takılarak bir üst gelir grubuna çıkmasına engel olmaktadır.

Dolayısıyla bu çalışma kapsamda, gelir düzeyi sınıflandırması baz alınarak, ülkelerin gelir gruplarındaki değişimlerinin arkasında yatan nedenler; içinde bulundukları grubu değiştirmeyi başaramayan ülkelerin karşılaştıkları engeller ve benzer bir durumda olan, orta gelir tuzağındaki Türkiye'nin yüksek gelirli ülkeler grubuna çıkması için yapması gerekenlere dair önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde Dünya Bankası'nın 2018 verilerine göre gelir grubu sınıflandırmasına; ikinci bölümde ise grubu değişen ülkelerin yeni sınıflandırmasına, bu değişimin nedenlerine ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu orta gelir tuzağı kavramına değinilmiştir. Sonuç bölümünde ise Türkiye'nin bir üst gelir grubuna çıkabilmesi için yapması gerekenlere dair bazı önerilerde bulunulmuştur.

2. GELİR DÜZEYLERİNE GÖRE ÜLKELERİN SINIFLANDIRILMASI

Dünya Bankası'nın, kişi başına geliri baz alarak yapmış olduğu gelir grupları sınıflandırmasında düşük gelir, alt orta gelir, üst orta gelir ve yüksek gelir grupları olmak üzere dört temel kategori bulunmaktadır. Dünya Bankası'nın 2018 yılı gelir düzeyine göre ülke sınıflandırması Tablo 1'de gösterilmektedir (Dünya Bankası, 2018).

Tablo 1: Ülkelerin Kişi Başı Gelirlerine Göre Sınıflandırılması

Eşik	Kişi Başına Düşen Milli Gelir
Düşük Gelir	<995
Alt Orta Gelir	996-3.895
Üst Orta Gelir	3.896-12.055
Yüksek Gelir	>12.055

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

Her yıl 1 Temmuz'da gelir düzeyi sınıflandırması; ülkelerdeki gelir artışı, döviz kuru, enflasyon oranı ve nüfus değişimi gibi faktörlerin kişi başına düşen milli geliri etkilemesi nedeniyle güncellenmektedir. Sınıflandırmaların reel olarak sabitlenen dolar eşikleri ise enflasyon oranına göre ayarlanmaktadır. Dünya Bankası'nın 2018 yılı gelir düzeyine göre yaptığı sınıflandırmada kişi başına düşen milli gelirin 995 doların altında kalması nedeniyle, düşük gelir grubunda yer alan 34 ülke Tablo 2'de verilmiştir (Dünya Bankası, 2018).

Tablo 2: Düşük Gelir Grubunda Yer Alan Ülkeler

Afganistan	Gine-Bissau	Sierra Leone
Benin	Haiti	Somali
Burkina Faso	Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti	Güney Sudan
Burundi	Liberya	**Suriye Arap Cumhuriyeti***
Orta Afrika Cumhuriyeti	Madagaskar	**Tacikistan***
Çad	Malavi	Tanzanya
Comoros	Mali	Togo
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	Mozambik	Uganda
Eritre	Nepal	**Yemen Cumhuriyeti***
Etiyopya	Nijer	Zimbabwe
Gambiya	Ruanda	
Gine	Senegal	

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

***Gelir grubu değişen ülkeler**

Tablo 2'de yer alan düşük gelirli ülkeler; gelir dağılımının dengesiz, tüketim harcamalarının ve işsizlik oranının yüksek, tasarruf ve yatırımların yetersiz olduğu azgelişmiş ülkelerdir. Bu ülkeler tarımın öncü sektör olması ve ihracatın birincil mal üretimine dayanması nedeniyle bir üst gelir grubuna çıkmakta zorluk çekmektedirler (Taban & Kar, 2016).

Orta gelirli ülkeler, alt orta gelir grubu ve üst orta gelir grubu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Alt orta gelir grubunda yer alan ülkeler Tablo 3'te; üst orta gelir grubunda yer alan ülkeler ise Tablo 4'te gösterilmektedir. Kişi başına düşen milli geliri 996 dolar ile 3.895 dolar aralığında bulunan 47 ülke alt orta gelir grubunda yer almaktadır. Dünya Bankası'nın 2018 yılı gelir düzeyi sınıflandırmasında verilen alt orta gelir grubu ülkelerinden gelir grubu değişen herhangi bir ülke olmamıştır.

Tablo 3: Alt Orta Gelir Grubunda Yer Alan Ülkeler

Angola	Endonezya	Papua Yeni Girne
Bangladeş	Kenya	Filipinler
Bhutan	Kiribati	Sao Tome and Principe
Bolivya	Kosova	Solomon Adaları
Yeşil Burun Adaları	Kırgız Cumhuriyeti	Sri Lanka
Kamboçya	Lao PDR	Sudan
Kamerun	Lesotho	Svaziland
Kongo	Moritanya	Doğu Timur
Fildişi Sahili	Mikronezya Federal Devletleri	Tunus
Cibuti	Moldova	Ukrayna
Mısır Arap Cumhuriyeti	Moğolistan	Özbekistan
El Salvador	Fas	Vanuatu
Gürcistan	Myanmar	Vietnam
Gana	Nikaragua	Batı Bankası Gazze
Honduras	Nijerya	Zambiya
Hindistan	Pakistan	

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

Orta gelirli ülkelerin ekonomilerinde öncü sektör tarım sektörü olmakla birlikte, genellikle ikili yapının bulunduğu bu ülkelerin bazı bölgelerinde sanayi sektöründe de faaliyet gösterilmektedir. Bu bölgelerde nüfus yoğun ve istihdam olanakları sınırlı olduğu için ülke genelinde dengeli kalkınma sağlanamamıştır. Benzer ortak özelliklere sahip bu ülkeler azgelişmiş ve gelişmekte olan ülke özelliklerini göstermektedirler. Gelir dağılımında adaletsizliğin yüksek olduğu bu ülkelerde gelir düzeyinin düşük olması, tasarruf ve yatırımların

da düşük olması sonucunu doğurmaktadır. R. Nurkse tarafından "yoksulluğun kısır döngüsü" olarak adlandırılan bu durum, ülkelerin iktisadi kalkınmaları önünde engel teşkil etmektedir (Tuncel, 2014).

Gelişmekte olan ülkelerin özelliklerini taşıyan orta gelirli ülkelerden kişi başına gelir düzeyi 3.896 dolar ile 12.055 dolar arasında olan ülkeler üst orta gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu üst orta gelir grubunda yer alan 56 ülke Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Üst Orta Gelir Grubunda Yer Alan Ülkeler

Arnavutluk	Fiji	Namibya
Cezayir	Gabon	Nauru
Amerikan Samoa	Grenada	Paraguay
Ermenistan*	**Guatemala***	Peru
Azerbaycan	Guyana	Romanya
Beyaz Rusya	İran	Rusya Federasyonu
Belize	Irak	Samoa
Bosna Hersek	Jamaika	Sırbistan
Botsvana	**Ürdün***	Güney Afrika
Brezilya	Kazakistan	St. Lucia
Bulgaristan	Lübnan	Saint Vincent ve Grenadinler
Çin	Libya	Surinam
Kolombiya	Makedonya, FYR	Tayland
Kosta Rika	Malezya	Tonga
Küba	Maldivler	Türkiye
Dominika	Marşal Adaları	Türkmenistan
Dominik Cumhuriyeti	Mauritius	Tuvalu
Eşitlikçi Gine	Meksika	Venezuela, RB
Ekvator	Karadağ	

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

***Gelir grubu değişen ülkeler**

Tablo 4'teki verilere göre, daha önceki yıllarda alt orta gelir grubunda yer alan Ermenistan, Guatemala ve Ürdün, Dünya Bankası'nın 2018 yılı gelir düzeyi sınıflandırmasında üst orta gelir grubuna dahil olan ülkelerdir. Listedeki diğer ülkeler ise düşük gelir ve alt orta gelir gruplarına dahil olan ülkelere oranla gelişmiş ülkeler olsalar da belirli sebeplerden dolayı bu grupta uzun süredir bulunmaktadırlar. Bu noktada ülkeler, orta gelir tuzağı kavramı ile karşılaşmaktadırlar.

3. ORTA GELİR TUZAĞI VE GRUBU DEĞİŞEN ÜLKELER

Kişi başına düşen milli geliri belirli bir seviyeye ulaşmış olan ülkelerin, bir üst gelir grubuna çıkamadan o seviyede kalmalarına sebebiyet veren orta gelir tuzağı; Türkiye de dahil birçok gelişmekte olan ülkenin kalkınması ve yüksek gelir grubu içerisinde sınıflandırılmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Bu engelin aşılabilmesi, ülke içinde katma değeri yüksek ürünlerin üretilebilmesine ve üretim yapısında Ar-Ge ve teknoloji yatırımlarına ayrılan payın arttırılmasına bağlıdır. Verimliliği sağlayacak nitelikli beşeri sermaye altyapısını oluşturacak olan eğitime önem verilmesi, orta gelir tuzağının aşılması için gerekli bu zincirleme yapının bir diğer unsuru olacaktır (Arslanhan ve Kurtsal, 2010).

Düşük gelirli ülkelerin ürettiği katma değeri düşük ürünlerin ihracatı ile teknoloji ve sanayi açısından gelişmiş olan yüksek gelirli ülkelerin nitelikli ürünleri karşısında rekabet gücünün zayıf olması nedeniyle orta gelirli ülkeler, yaptıkları karşılıklı ticarette görece dezavantajlı duruma düştükleri için bu gelir düzeyinde takılı kalmaktadırlar (Yaşar ve Gezer, 2014). Orta gelir tuzağına takılı kalan ülkelerden biri olan Türkiye, 1987 ile 1997 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde alt orta gelir grubunda yer almıştır.

Türkiye 1980'li yıllarda ihracata dayalı sanayileşme politikaları ile dışa açık bir ekonomi benimsemiştir. Ancak, üretim yapısı katma değeri düşük ürünlere yönelik olduğu için hedeflenen kalkınma hamlesini gerçekleştirememiştir. 1990'lı yıllarda ise var olan enflasyon ve ekonomik krizlerin neden olduğu istikrarsızlık, gelir düzeyini artırmaya çalışan Türkiye'nin önündeki diğer sorunlar olarak kendini göstermiştir. 2003 yılına kadar Türkiye'de gerçekleşen ekonomik krizler, sanayi sektörü başta olmak üzere, üretim sektörlerinden birçoğunun kapasitelerinin sınırlı kalmasına sebep olmuş ve ülkenin üst orta gelir grubuna çıkmasının önünde engel teşkil etmiştir.

Orta gelir tuzağını aşan ülkeler ele alındığında, bunu başaran en iyi örneklerden biri Güney Kore olmuştur. 1980'lere kadar gelişmişlik düzeyi açısından Türkiye'den daha geride olduğu halde, 1980'lerden sonra orta gelir tuzağından kurtulmayı başaran Güney Kore, teknoloji ve bilime önem vererek, Ar-Ge'ye ve eğitime yaptığı yatırımlar neticesinde, yüksek gelirli ülkeler grubuna dahil olmuştur (Atik, 2015). Güney Kore, 1980-1990 döneminde teknoloji odaklı üretime yönelmiş; Türkiye'de ise ancak 2000'lerin başında teknoloji yoğun sektörlere geçiş yapılması için Ar-Ge'nin payının arttırılması gündeme gelmiştir. Türkiye'nin de yüksek gelirli ülkeler grubuna dahil olabilmesi için yüksek teknolojili üretim yapısına geçmesi gerekmektedir (Arslanhan ve Kurtsal, 2010).

Grafik 1: Yıllara Göre Türkiye ve Güney Kore'nin Ar-Ge/GSYH Oranı

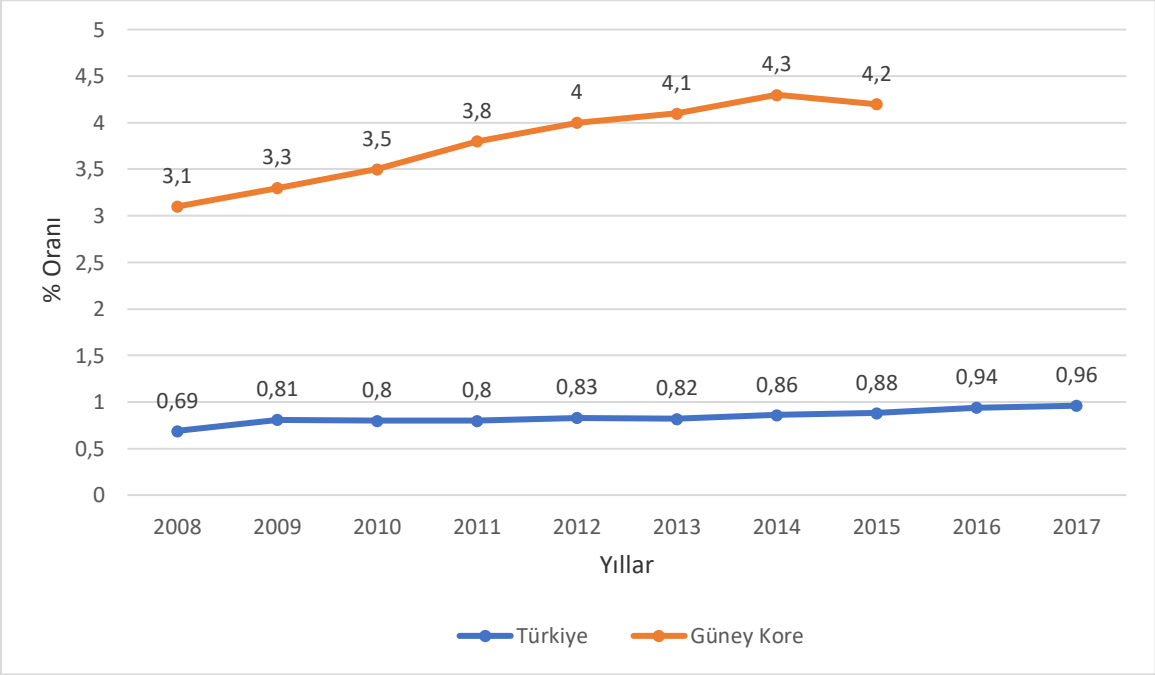

Kaynak: TÜİK, 2018; Dünya Bankası, 2018

*** Güney Kore'ye ait veriler 2015 yılında kesilmiştir.**

Güney Kore'nin orta gelir tuzağından çıkmasında önemli bir paya sahip olan Ar-Ge'ye yapmış olduğu yatırımlar ile Türkiye'nin Ar-Ge'ye yapmış olduğu yatırımların milli gelire oranları Grafik 1'de karşılaştırılmaktadır. Güney Kore'nin Ar-Ge'ye yaptığı harcamalar, 2015 yılında bir önceki yıla göre düşse de yapılan harcamalar her yıl artarak devam etmektedir. Güney Kore'nin Ar-Ge harcamasının milli gelire oranı 2015 yılında yüzde 4,2 iken Türkiye'de aynı yıl Ar-Ge'ye ayrılan pay yüzde 0,88 seviyesindedir. 2017 yılındaki Ar-Ge harcamalarının milli gelire oranı ise yüzde 0,96 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de bu alana ayırılan kaynak artış eğiliminde olsa da henüz Güney Kore'deki seviyeye ulaşmamıştır.

Dünya Bankası'nın 2018 verilerine göre grubu değişen ülkeler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Gelir Düzeylerine Göre Grubu Değişen Ülkeler

Ülke	Eski grup	Yeni Grup	2016 < 1.005 1.006 - 3.955 3.956 - 12.235 > 12.235	2017 < 995 996 - 3.895 3.896 - 12.055 > 12.055
Arjantin	Üst-orta	Yüksek gelir	11.940	13.040
Panama	Üst-orta	Yüksek gelir	11.990	13.100
Hırvatistan	Üst-orta	Yüksek gelir	12.290	12.430
Guatemala	Alt-orta	Üst-orta	3.790	4.060
Ürdün	Alt-orta	Üst-orta	3.920	3.980
Ermenistan	Alt-orta	Üst-orta	3.770	4.000
Suriye Arap Cumhuriyeti	Alt-orta	Düşük gelirli	-	-
Tacikistan	Alt-orta	Düşük gelirli	1.110	990
Yemen	Alt-orta	Düşük gelirli	1.030	-

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

Dünya Bankası 2018 verilerine göre üst orta gelir grubundan, yüksek gelirli ülkeler grubuna dahil olan Arjantin, Hırvatistan ve Panama'nın geçirdikleri dönüşüm süreçlerine bakılacak

olursa, IMF'nin 2018 verilerine göre 625,921 milyar dolarlık GSYH ile Latin Amerika'nın üçüncü büyük ekonomisine sahip olan Arjantin, 1991-2013 yılları arasında üst orta gelir grubunda yer almış; 2014'te yüksek gelirli ülkeler grubuna dahil olmuştur. 2015-2016 yıllarında üst orta gelir grubuna gerilemiş olsa da 2017'de yeniden yüksek gelirli ülkeler arasına dahil olmayı başarmıştır. 2017 yılındaki Uluslararası Motorlu Araç İmalatçıları (OICA) verilerine göre Arjantin, Güney Amerika'nın ikinci büyük motorlu taşıt üreticisi konumunda bulunmaktadır (Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Ar-Ge Şubesi, 2018).

Arjantin'in son 12 yılda uygulamış olduğu ekonomi politikalarına baktığımızda, neoliberal politikalar olan sermaye üzerindeki kontrollerin ve ihracat vergilerinin kaldırılması, döviz kurunun piyasa koşullarına göre belirlenmesi ve son olarak enflasyon oranının tek haneli seviyelerde kalmasını sağlayacak kararlar hayata geçirilmiştir (Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Ar-Ge Şubesi, 2018). Dünya Bankası'nın 190 ülkedeki yatırım ortamının elverişliliğini ölçen "Doing Business (İş Yapma) 2018" raporuna göre Arjantin 117'nci sırada yer almaktadır (World Bank Group, 2018).

Üst orta gelirli ülkeler grubundan, yüksek gelirli ülkeler grubuna geçen bir diğer ülke olan Hırvatistan, 1992-1994 yılları arasında alt orta gelirli ülkeler grubunda; 1995-2007 yılları arasında üst orta gelirli ülkeler grubunda; 2008-2015 yıllarında yüksek gelirli ülkeler grubunda yer almıştır. 2016 yılında bir düşüş yaşayarak üst orta gelirli ülkeler grubuna gerileyen Hırvatistan, 2017 yılında ise tekrar yüksek gelirli ülkeler grubuna dahil olmuştur (World Bank, 2018). Hırvatistan'ın Eylül 2017 ekonomik verilerine göre enflasyon oranı yüzde 0,5; işsizlik oranı yüzde 12,6'dır. Yıllık ihracatı ise 2017 yılında 12,8 milyar dolar ve ithalatı 21,7 milyar dolardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Hırvatistan'ın tarım üretiminin GSYH'deki oranı yüzde 7'ler dolayında olup, tarımın genel yapısı küçük aile çiftliklerinde yapılan üretimlerden oluşmaktadır. Hırvatistan gemi sanayiinde dünyada beşinci sırada yer almaktadır. Hırvatistan dünya gemi inşa sanayi pazarının yaklaşık yüzde 2,5'ine sahiptir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018). Ayrıca, ilaç sanayiinde de dünyada önemli bir paya sahiptir. Yine Hırvatistan'ın Kuzey-Güney Avrupa ve Doğu-Batı Avrupa gibi geçiş yollarının üzerinde bulunuyor olması, ülke ekonomisini olumlu yönde etkilemektedir.

Enerji kaynakları açısından da zengin bir ülke olan Hırvatistan enerji ihtiyacının yüzde 1'ini hidroelektrik ve termik santrallerden, yüzde 41'ini petrolden ve yüzde 59'unu da doğalgazdan sağlamaktadır. Hali hazırda Hırvatistan'da 25 farklı bölgede doğalgaz çıkarma faaliyeti yürütülmektedir. Bundan dolayı Avrupa için Rus doğalgazına bir alternatif olup olamayacağı

değerlendirilmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018). Dünya Bankası'nın 190 ülkedeki yatırım ortamının elverişliliğini ölçen "Doing Business (İş Yapma) 2018" raporuna göre Hırvatistan 51'inci sırada yer almaktadır (World Bank Group, 2018).

Üst orta gelirli ülkeler grubundan, yüksek gelirli ülkeler grubuna geçen bir diğer ülke olan Panama, 1987 yılında üst orta gelire sahipken, 1988-1997 yılları arasında alt orta gelir grubuna gerilemiş, 1998-2016 yılları arasında ise tekrar üst orta gelir grubuna dahil olmuştur. 2017 yılında ise yüksek gelirli ülkeler grubuna yükselmiştir. 2016 yılı verilerine göre Panama'daki enflasyon oranı yüzde 0,75; işsizlik oranı yüzde 4,4 olup, doğal işsizlik oranı seviyesindedir. Yıllık ihracatı ise 11,1 milyar dolar olan Panama'nın ithalat hacmi 9,2 milyar dolardır. Bağımsızlığını kazanmasından bu yana Panama, serbest piyasa rejimini benimseyen liberal ekonomik sistemi kullanmaktadır. Panama ekonomisindeki gelişmeler, coğrafi konumu dolayısıyla sahip olduğu avantajdan kaynaklanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018).

Panama Kanalı'nın genişletilmesiyle, ülkenin dış ticaret hacminde önemli bir artış yaşanmıştır. Bu kanaldan her yıl 100'den fazla Panama bayraklı 12 bin 900 gemi geçiş yapmaktadır. Ülkeye kayıtlı 8 bin gemi ile Panama aynı zamanda dünyanın en geniş ticari gemi filosuna sahiptir. Yine Colon Serbest Bölgesi de ülke ekonomisinde önemli bir aktördür. Colon; Brezilya ve Meksika dışındaki tüm Güney Amerika ve özellikle Orta Amerika ve Karayipler için bir ticaret ve lojistik merkezi konumundadır. Panama'nın, Tocumen Havalimanına 58 farklı uluslararası havayolu şirketi uçuş düzenlemektedir. Ayrıca, ülkede 27'si yabancı olmak üzere, 90'ın üstünde banka faaliyet göstermektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018). Yukarıda değinilmiş olan "Doing Business (İş Yapma) 2018" raporuna göre Panama 79'uncu sırada yer almaktadır (World Bank Group, 2018).

Grafik 2: Yıllara Göre Gelir Gruplarının Değişimi

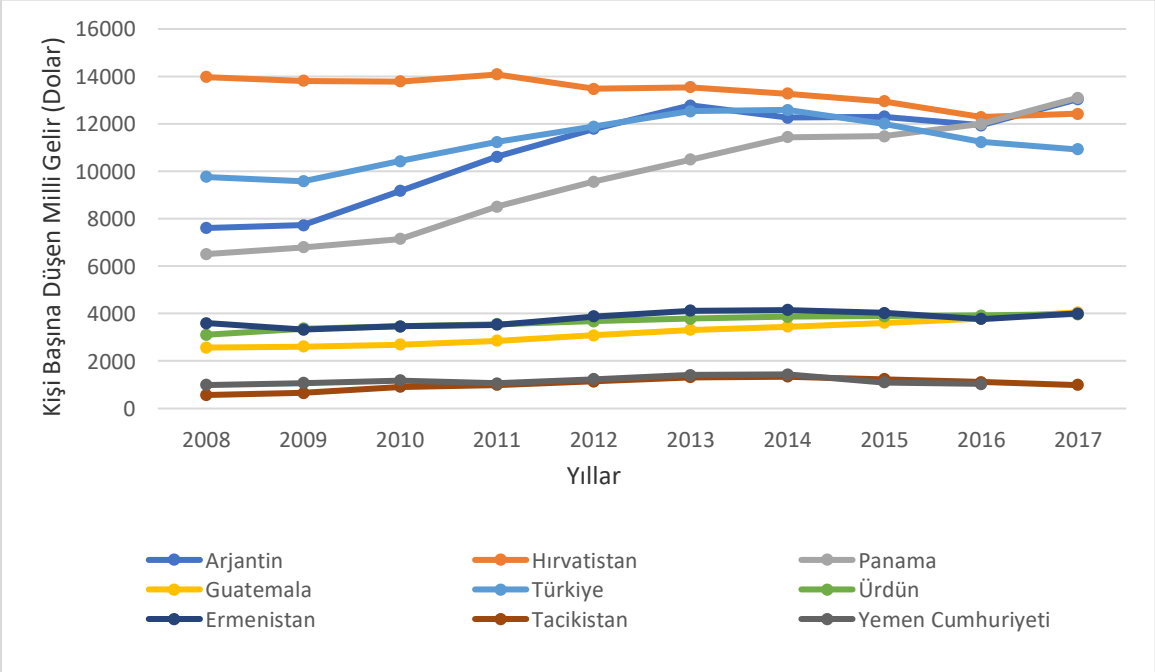

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

Grubu değişen ve alt orta gelirli ülkeler grubundan, üst orta gelirli ülkeler grubuna geçen üç ülke; Guatemala, Ürdün ve Ermenistan'dır. Guatemala 1987'den 2017'ye kadar alt orta gelir

grubunda yer almış olup, 2017 yılında üst orta gelirli ülkeler grubuna geçmeyi başarmıştır. 2015 yılı verilerine göre enflasyon oranı yüzde 4,5 olan ülkedeki işsizlik oranı 2016 yılında yüzde 2,7 olarak gerçekleşmiştir. Yine 2016 yılında ihracat hacmi 10,4 milyar dolar olan Guatemala'nın, ithalat hacmi ise 15,8 milyar dolardır. Ekonomisi tarım ürünlerinin ihracatına dayalı olan ülkenin ihraç edilen başlıca tarım ürünleri; muz, ham şeker, kahve ve kakuledir. Ülkenin önde gelen ticaret ortakları ABD, Meksika, Çin Halk Cumhuriyeti, El Salvador, Honduras, Panama, Nikaragua ve Kanada'dır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Guatemala ekonomisinin başlıca sorunları, gelir dağılımındaki eşitsizlik, yoksulluk, yetersiz beslenme, siyasi istikrarsızlık, yüksek şiddet ve suç oranlarıdır. ABD'de çalışan Guatemalalı işçilerin ülkelerine gönderdikleri dövizler, ülke ekonomisi için önemli bir gelir kaynağıdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018). "Doing Business (İş Yapma) 2018" raporuna göre Guatemala 97'nci sırada yer almaktadır (World Bank Group, 2018).

Ürdün 1987-2010 yılları arasında alt orta gelir grubunda yer almış olup, 2010-2015 yıllarında üst orta gelir grubuna yükselmiş, 2016 yılında ise tekrar düşüş yaşayarak alt orta gelir grubuna gerilemiştir. 1988-1989 yıllarında yaşanan mali krizlerden sonra, ekonomideki istikrarın yeniden sağlanması için IMF ile iş birliği içerisinde çalışan Ürdün, 2017 yılında ekonomik verilerinde gerçekleşen iyileşme doğrultusunda yeniden üst orta gelir grubuna yükselmiştir.

Ürdün, son zamanlarda uygulamış olduğu liberalleşme politikaları sayesinde küresel bağlamda bir rekabet gücü kazanmıştır. Şirketler kanunu, vergilendirme rejimi, gümrük ve finansal piyasa düzenlemeleri gibi özel sektörün lehine yapılan değişiklikler, fikri mülkiyet haklarına ilişkin çıkartılan yasalar; özellikle medikal, bilgi teknolojileri, turizm, madencilik ve inşaat sektörlerinde yabancı yatırımcıların güveninin kazanılmasında etkili olmuş ve böylelikle yabancı yatırımların payı ekonomide artış göstermiştir. AB ve ABD ile yapılmış olan ticaret anlaşmaları ve Dünya Ticaret Örgütü'ne 2000 yılında üye olmasıyla birlikte, Ürdün ekonomisi istikrarlı bir yapıya kavuşmuştur.

Ürdün ekonomisinin genel olarak dış yardımlara bağımlı olması, işsizlik, yoksulluk ve enflasyon oranının yüksek olması ve doğal kaynaklarının yetersizliği ekonomi açısından başlıca önemli sorunlardır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018). İş yapma kolaylığı açısında ise 190 ülke arasından 103'üncü sırada yer almaktadır (World Bank Group, 2018).

Ermenistan, 1991-1992 yılları arasında alt orta gelir; 1993-2001 yılları arasında düşük gelir; 2002-2016 yılları arasında yeniden alt orta gelir; 2017 yılında ise üst orta gelir grubunda yer almıştır. Ermenistan'da tarım alanları kısıtlı olup, daha çok üzüm ve şarap üretimi ile

uğraşılmaktadır. Maden yatakları bakımından zengin bir ülke olan Ermenistan'da; bakır, demir, boksit, altın, molibden, çinko ve kurşun yatakları bulunmaktadır (Köylü, 2017).

Ermenistan sanayisi; elektrik motorları, elmas işleme, yazılım geliştirme ve gıda işleme üzerine yoğunlaşmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde, Birliğin bilgisayar kaynaklı savunma ve uzay çalışmalarının önemli bir bölümüne ev sahipliği yaptığı için bir bilişim merkezi olarak uzmanlaşmıştır. Geçmişten gelen halen sahip olduğu bilgi ve birikim sayesinde sektörde yapılan üretim her yıl yaklaşık yüzde 10 oranında artış göstermektedir. (Köylü, 2017).

Alt orta gelir grubunda yer alırken, 2018 yılında kişi başına düşen milli gelirinin azalması sonucunda düşük gelirli ülkeler grubuna dahil olan Yemen Cumhuriyeti, Tacikistan ve Suriye Arap Cumhuriyeti'nin ekonomik yapılarına bakacak olursak; Yemen Cumhuriyeti 1987-1990 yılları arasında alt orta gelir; 1991-2008 yılları arasında düşük gelir; 2009-2016 yılları arasında alt orta gelir ve 2017 yılında ise düşük gelirli ülkeler grubunda yer almıştır.

Yemen, diğer Körfez Ülkeleri'yle karşılaştırılmayacak kadar küçük bir ekonomiye sahiptir. Azalmakta olan petrol gelirleri ve tarımın öncü sektör olması, ülkenin düşük profilli bir ekonomik yapıya sahip olmasına sebep olmuştur. Petrol üretiminin düşük olması, doğalgaz gibi yeni sektörlerin alternatif olarak görülmesine neden olmaktadır. Fakat doğalgaz rezervleri de yeterli olmayan ülkenin, başka gelir kaynakları arayışı içine girmesini gerekmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018).

1990 yılında Kuzey Yemen ile Güney Yemen'in birleşmesi, ekonomideki istikrarsızlığın derinleşmesine ve işsizlik oranının giderek artmasına neden olmaktadır. 1994 yılında yaşamış oldukları iç savaş ve 2001 yılında gerçekleşen terör saldırıları ekonomide durgunluk meydana getirmiştir. Bu durumu düzeltmek için zengin Arap Ülkeleri'nden bağış olarak Yemen'e mali kaynak aktarımı yapılmıştır. Ekonomik durumunu düzeltmek amacıyla; petrol ve doğalgaz arama çalışmalarının artırılması, gelir eşitsizliği ve yoksullukla mücadele edilmesi, ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve yabancı yatırımların desteklenmesi hedeflemektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı).

Bir diğer alt orta gelir grubunda, düşük gelir grubuna geçen ülke olan Tacikistan, 1991 yılında alt orta gelir; 1992-2013 yılları arasında düşük gelir; 2014-2016 yılları yeniden arasında alt orta gelir; 2017 yılında ise düşük gelir grubunda yer almıştır. Tacikistan ekonomisinde en etkili olan sektör tarım olup, kaliteli pamuk üretiminde dünyada ilk sıralarda yer almaktadır. Sanayisi; alüminyum, kurşun, çinko, civa, altın gibi metalürji alanlarında üretim yapmaya yönelmiştir. Ayrıca, petrol ve doğalgaz üretimi de gerçekleştirmektedir. Hidroelektrik enerji potansiyeli

yüksek ülkeler arasında yer alan Tacikistan, ulaşım ve altyapı zorlukları nedeniyle enerji potansiyelinin sadece yüzde 5'ini kullanabilmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018).

Gelir grubu negatif yönde değişen bir diğer ülke olan Suriye Arap Cumhuriyeti, 1987 yılından 2016 yılına kadar alt orta gelir grubunda yer almış, 2017 yılında ise düşük gelirli ülkeler grubuna gerilemiştir. IMF ve Dünya Bankası verilerinde Suriye'nin kişi başına düşen geliri hakkında herhangi bir bilgi yer almamasına rağmen, gelir grubu değişenler arasına dahil edilmektedir. Bunun nedeni olarak 2011 yılında başlamış ve halen devam etmekte olan iç savaşın gösterilmesi yanlış olmayacaktır. Dünya Bankası'nın "Doing Business (İş Yapma) 2011" raporuna göre 144'üncü sırada bulunan Suriye Arap Cumhuriyeti'nin, 2018 yılında aynı sıralamada 174'üncü sıraya gerilemiş olması savaşın ekonomi üzerindeki olumsuz etkisinin bir diğer göstergesidir (World Bank Group, 2011; World Bank Group 2018).

3. SONUÇ

Grubu değişen ülkelere genel olarak bakıldığında; üst orta gelirden yüksek gelire geçiş yapan Arjantin, Hırvatistan ve Panama'nın; otomotiv, enerji, turizm ve gemi inşa sanayi gibi belirli bazı sektörlerde gelişme gösterdikleri ve enflasyon ve işsizlik oranlarının düşük olduğu gözlemlenmiştir. Arjantin son yıllarda otomobil sektörüne kaynak ayırarak ve enflasyonu tek hanede tutarak; Hırvatistan enerji kaynaklarına yatırım yaparak ve turizmi canlandırarak; Panama ise serbest ekonomi rejimini benimsemesi ve geniş ticari gemi filosuna sahip olması sayesinde üst orta gelirden, yüksek gelirli ülkeler grubuna geçmeyi başarmıştır.

Alt orta gelir grubundan, üst orta gelir grubuna dahil olan; Guatemala, Ürdün ve Ermenistan'ın ekonomileri incelendiğinde ise Guatemala'nın ekonomisinde öncü sektör olan tarım sektörü ürünlerinin ihracatı ve ABD'de çalışan Guatemalalı işçilerin ülkelerine gönderdikleri dövizlerin ülke ekonomisinde önemli bir kaynak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ekonomisi yüksek oranda dışa bağımlı olan Ürdün, özel sektörün desteklenmesine yönelik yapılan düzenlemeler, ülke içinde farklı sektörlere yapılan yabancı yatırımların payını artırarak, Ürdün ekonomisinin kalkınmasına katkıda bulunmuştur. Listede alt orta gelir grubundan, üst orta gelir grubuna dahil olan son ülke Ermenistan'dır. Ermenistan ekonomisine bakıldığında maden kaynaklarına verilen değer ile teknoloji ve sanayi kollarında gelişmeye ve yoğunlaşmaya gidilerek kalkınmaya olumlu yönde katkı sağlanmıştır.

Son olarak alt orta gelir grubunda yer alırken, 2018 verilerine göre düşük gelir grubuna dahil olan ülkeler arasında olan Yemen Cumhuriyeti, Tacikistan ve Suriye Arap Cumhuriyeti'nin grup değiştirmelerine sebep olan nedenlere değinilecektir. Bu bağlamda, bulunduğu bölgedeki diğer ülkelere kıyasla, daha küçük bir ekonomiye sahip olan Yemen Cumhuriyeti'ne bakıldığında, azalan petrol gelirlerini telafi etmek için doğalgaz rezervlerini kullandıkları, ancak telafi için bu rezervlerin de yetersiz olması sonucunda ülke ekonomisinin olumsuz etkilendiği görülmüştür.

Kaliteli pamuk üretiminde dünyada ilk sıralarda yer alan Tacikistan'ın ekonomisinde öncü sektör tarımdır. Hidroelektrik enerji potansiyeli yüksek olan Tacikistan'ın, var olan potansiyelini kullanamamanın getirdiği dezavantaj, ülkenin 2018 verilerine göre düşük gelir grubunda yer almasına sebep olmuştur. Düşük gelir grubuna dahil olan son ülke olarak ele alınan Suriye Arap Cumhuriyeti'nin son yıllardaki gelir düzeyi ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamadığı halde bir alt gruba düşmüştür. Bu durum, 2011 yılından bu yana hakim olan iç savaşın, ülke ekonomisini ve ülkeye yapılan yatırımları olumsuz yönde etkilemesine sebep olmuştur.

Türkiye'nin bu sınıflandırmalardaki yeri incelendiğinde, 2004 yılında dahil olduğu üst orta gelir grubunda 14 yıldır yer aldığı ve yüksek gelir grubuna henüz geçemediği görülmektedir. Orta gelirli ülkelerin, kişi başına düşen milli gelirinin belirli bir düzeye ulaştıktan sonra bu düzeyde kalmaya devam etmesine orta gelir tuzağı adı verilmektedir. Türkiye'nin de önünde engel oluşturan bir faktör olan orta gelir tuzağından kurtulmayı başaran en iyi örnek olarak Güney Kore gösterilmektedir. 1980'lerden sonra benimsediği teknoloji odaklı üretim ile Ar-Ge'ye yaptığı yatırımların her yıl giderek artış göstermesi, orta gelir tuzağından kurtulmayı başarmasında en büyük etkendir.

Türkiye'nin orta gelir tuzağından kurtulabilmesi için kaynaklarını katma değeri düşük olan sektörlerden ziyade; Ar-Ge, eğitim ve teknoloji gibi katma değeri yüksek olan sektörlere aktarması gerekmektedir (Tosunoğlu & Özsoy, 2017). Türkiye ve Güney Kore'nin Ar-Ge'ye yaptığı yatırım harcamaları karşılaştırıldığında, Türkiye'nin Ar-Ge'ye ayırdığı payın oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir.

Bununla birlikte çalışmada 2017 ve 2018 verilerine göre ele alınan gelir grupları değişmiş ülkelerin durumuna bakıldığında, Türkiye'nin bir üst gelir grubuna geçmesi için katma değeri yüksek ürün imalatı yapması ve bu ürünlerin ihracatında dünya genelinde iyi bir yer edinmesi

gerekliliği orta çıkmaktadır. Türkiye'nin gelişmeye açık potansiyelinin olduğu sektörlere yatırım yapması önem arz etmektedir.

Dışa bağımlı olduğu alanlarda öncelikle ülke içinde üretimi; ardından bu alanlarda ihracat gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bunların yanı sıra beşeri sermayenin niteliksel açıdan geliştirilmesi ve bunun için eğitim ve sağlık sektörlerinde iyileştirmeye gidilmesi de Türkiye'nin orta gelir tuzağından kurtulmak için atacağı adımlar arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Arslanhan, S., & Kurtsal, Y. (2010). Güney Kore inovasyondaki başarısını nelere borçlu? Türkiye için çıkarımlar. *tepav Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*.

Atik, H. (2015). Türkiye için orta gelir tuzağından kurtuluş önerileri. *Sosyoekonomi*, *23*(26), 165-174. https://doi.org/10.17233/se.10661

Köylü, M. (2017). Türkiye'nin Güney Kafkasya ülkeleri ile finansal bağları ve bölgedeki ticari varlığı. *İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(7).

Taban, S., & Kar, M. (2016). *Kalkınma ekonomisi* (3. bs). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Tosunoğlu, B. T., & Özsoy, C. (2017). Gelişmişlikte arafta kalan ülke: Türkiye. *Anadolu International Conference in Economics*, *5*.

Tuncel, C. O. (2014). Orta gelir tuzağı ve inovasyon politikaları: Doğu Asya deneyimi ve Türkiye için dersler. *Maliye Dergisi*, (167), 40-70.

Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Ar-Ge Şubesi. (2018). *Arjantin ülke raporu (otomotiv sektörü açısından)*. Bursa.

World Bank Group. (2018). *Doing Business 2018* (ss. 1-222).

Yaşar, E., & Gezer, M. A. (2014). Türkiye'nin orta gelir tuzağına yakalanma riski ve bu riskten kurtulma önerileri. *Maliye Dergisi*, (167), 126-148.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2018). Hırvatistan'ın Ekonomisi. http://www.mfa.gov.tr/hirvatistan-ekonomisi.tr.mfa. 21 Kasım 2018

T.C Ticaret Bakanlığı. (2018). Hırvatistan'ın Ülke Profili. https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Hırvatistan. 21 Kasım 2018

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2018). Panama'nın Ekonomisi. http://www.mfa.gov.tr/panama-ekonomisi.tr.mfa 21 Kasım 2018

T.C Ticaret Bakanlığı. (2018). Panama'nın Ülke Profili. https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Panama?. 21 Kasım 2018

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2018). Guatemala'nın Ekonomisi. http://www.mfa.gov.tr/guatemala-ekonomisi.tr.mfa. 21 Kasım 2018

T.C Ticaret Bakanlığı. (2018). Guatemala'nın Ülke Profili. https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Guatemala?. 21 Kasım 2018

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2018). Ürdün Ekonomisi. http://www.mfa.gov.tr/urdun-ekonomisi.tr.mfa. 24 Kasım 2018

T.C Ticaret Bakanlığı. (2018). Ürdün Ülke Profili. https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Ürdün/. 24 Kasım 2018

T.C Ticaret Bakanlığı. (2018). Yemen Ülke Profili. https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Yemen. 24 Kasım 2018

T.C Ticaret Bakanlığı. (2018). Tacikistan Ülke Profili. https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Tacikistan? 24 Kasım 2018

Dünya Bankası. (2018). Gelir Düzeyine Göre Yeni Ülke Sınıflandırması. https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2017-2018. 19 Kasım 2018

Dünya Bankası. (2018). Dünya Bankası Ülke ve Kredi Grupları. https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups 19 Kasım 2018

CULTURAL CONSIDERATIONS IN VIOLENCE AGAINST IMMIGRANT AND REFUGEE WOMEN

Assoc. Prof. Dr. Ayse Tekdal Fildis
Namik Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations
atfildis@nku.edu.tr

Abstract: Despite increased awareness of the need to attend to the experiences of women who are on the margins of society because of their class, race, ethnicity, and sexual orientation, little attention has been paid to problems that particularly affect immigrant women, many of whom are women from Third World countries. For many women, immigrants in particular, the shift to a new social context only exacerbates their gender-linked vulnerabilities and powerlessness.

For many immigrants, moving to a new country often precedes acquiring the legal status of a citizen or of a permanent resident of that country by several years. In a context of increasing global immigration, we need to attend to the implications of citizenship as a status that, for many immigrants, is obtained via the mediation of complex legal rules, which are often insensitive to predicaments faced by immigrant women.

The racism and the gender-related forms of powerlessness that these women face in foreign contexts often combine with the sexism and cultural chauvinism they encounter in their own immigrant communities to form a constellation of forces that render these women highly vulnerable to domestic violence and that disempower them in terms of taking action to end or escape the violence.

This paper will examine violence against immigrant women, its causes, and consequences.

Key Words: Third World, Women, Culture, Violence, Immigrant Women

Typology of Violence

The World Health Organization (WHO) defines violence as "the intentional use of physical force or power, real or a threat, against herself/himself, by another person, group, or community that may lead to injury, death, psychological damage, underdevelopment or deprivation" (World Health Organization, 1996). Violence against women is a global phenomenon that assumes several shapes and involves a large number of controlling, threatening, aggressive, and abusive actions, which can be physical, sexual, or psychological in nature (Gonçalves and Matos, 2016,p.697). Typology of violence presented in the world report on violence and health divides violence into three broad categories according to who commits the violent act: self directed violence, interpersonal violence, and collective violence. It further captures the nature of the violent acts that can be physical, sexual, or psychological, including deprivation and neglect (World Health Organisation, 2002).

This typology gives a comprehensive overview of the violence present in society and is relevant for both women and men and for different age groups. Women experience all forms of violence, however, interpersonal violence-that is, violence inflicted by another person or by a small group of people on the woman is the most universal form of violence against women, as it takes

place in all societies. It is in turn divided into two subcategories: family/intimate partner violence and community violence. Family/ intimate partner violence describes violence between family members (often taking place in the home), while community violence describes violence between people who are unrelated and who may or may not know each other, and it generally takes place outside the home (Kranttz, Moreno, 2005, p. 818).

Immigrant Women and Violence

Although recent events have given issues of domestic violence extensive media coverage, there has been little attention to battered immigrant women, who are not only disempowered by all the factors that affect battered women who are citizens, but who also confront legal prohibitions against seeking employment and the threat of deportation if they leave abusive marriages (Narayan , 1995,p.105).

Domestic violence affects women across all racial, national, social, and economic groups. The State of the World Population estimates that 33% of women worldwide suffer physical or sexual abuse from an intimate partner or family member (Amy,2006,p.35). Like all women, immigrant women are at high risk for domestic violence, but due to their immigration status, they may face a more difficult time escaping abuse. Immigrant women often feel trapped in abusive relationships because of immigration laws, language barriers, social isolation, and lack of financial resources. Female immigrants are more likely to work in the informal labour market as domestic workers and caretakers and are less able to assert their rights or to be protected under current laws. Immigrant women workers are also vulnerable to rape, sexual abuse and harassment, or other gender-motivated exploitation in the workplace. The most common form of violence studied is the one perpetrated by an intimate partner or a former partner Intimate partner violence against immigrant women is at epidemic proportions, but research has only recently begun to address the concern. Immigrant and refugee women who experience intimate partner violence face numerous barriers and challenges to disclosing and reporting abuse, accessing supports and services, and navigating intersecting legal processes and social support system

A number of women immigrate to Europe or any other Western countries to marry virtual strangers. Many immigrant men settled in Europe marry women from their countries of origin through arranged marriages. Women who are entering into arranged marriages to strangers are more vulnerable to domestic abuse and violence. Even many women who are citizens endure domestic violence within their marriages because of economic dependence, fear of losing custody of their children, social isolation, and ignorance about institutions that might offer shelter or assistance. If marriage is not an empowering institution for many women who are citizens, the disempowering nature of the institution is only exacerbated when a woman's ability to remain in the country depends on the continuation of the marriage. Dependent immigration status is often exploited by husbands, who use the threat of deportation to ensure that their wives do not leave or seek assistance when abused. Since many western and non-

western men who marry immigrant women are explicitly looking for dependent and subservient wives, they are unlikely to have qualms about using the conjunction of violence and threat of deportation to control their wives. Sexism and cultural chauvinism often collaborate to create tremendous resistance to acknowledging the extent of domestic violence within immigrant communities. (Narayan , 1995, p. 109).

Although there are formal and informal restrictions on violence against women in many countries, male violence against female intimate partners is of pandemic proportions (Heise, Ellsberg, & Gottmoeller, 1999).Violence against women is maintained in societies because of culture, social context, and laws that often uphold male control of female partners. For immigrant women, these
issues may increase their vulnerability to an even greater extent as these women live within two often conflicting cultures and within a context in which they are isolated and viewed as other; furthermore, many of these women have undocumented or non-permanent immigrant status, placing legal restrictions on them. A review of the published literature in psychology, sociology, anthropology, medicine, and law reveals a rareness of research on both the prevalence of family/ intimate partner violence in immigrant communities and how immigrant status impacts women's risk for abuse. Family/ intimate partner violence research with immigrants will provides us much critical insight into how immigrant women's cultures, contexts, and legal status can (a) increase vulnerability to abuse, (b) be used by batterers to control and abuse immigrant women, and (c) create barriers to women seeking and receiving help. Immigrant status keeps many women from seeking help from abuse or leaving the abusive relationship. Undocumented women fear that if they ask for help, the health or social service provider will turn them in for deportation. However, even battered immigrant women with legal immigrant status feel vulnerable to deportation should they seek help.

Cultural Barriers

Domestic violence among immigrant communities has escaped national and international scrutiny largely because they are frequently presented as 'traditional or cultural practices' requiring tolerance and respect. Thus, cultural relativism or respect for multiculturalism is often employed to excuse the violation of women's rights by inhumane and discriminatory practices in the community and family.

Many domestic violence scholars are struggling with the role that culture may play in perpetuating domestic violence and how to talk about the relationship between the two. Dasgupta (1998) cautions us that all too often, there is a quick allocation of blame to an immigrant's culture when discussing domestic violence:

"Many White Americans presume that "other" cultures, especially minority ones, are far more accepting of woman abuse than the U.S. culture. . . . American mainstream society still likes to believe that woman abuse is limited to minority ethnic communities, lower socio-economic stratification, and individuals with dark skin colours. The impact of this public violence of imperialism, classism, and racism on battering in the private sphere of home and intimate relationships has, unfortunately, received little research"(Dasgupta,1998,pp. 212-213).

As Kofman et al. (2000,p. 101) observed, "The case of domestic violence exemplifies the tolerance of practices in the private sphere on grounds of non-intervention in the customs of others." Ferraro (1989) found that police officers viewed arrests in domestic violence situations among immigrants as a waste of time because violence was supposed to be "a way of life for these people."Furthermore,
such notions not only serve to substantiate host governments' perceptions that domestic violence among immigrants is inherently a part of their culture-and thus nothing can be done about it-but also that domestic violence is higher among immigrants because they import it with them.

The goal is to reject simplistic analyses of the role of culture in domestic violence. Although culture may be used to justify violence against women, there is a danger of presenting the role of culture in domestic violence as a purely negative force. All too often, the fact that cultural practices and beliefs can serve as protective factors for battered women (Dasgupta & Warrier, 1996; Kaufman Kantor, Jasinski, & Aldarondo, 1994) is ignored or denied.

Both cross-cultural and multicultural domestic violence studies make it clear that there is no one-size-fits-all explanation for domestic violence and that, consequently, solutions must reflect these differences. "Strategies based on the experiences of women who do not share the same class and race backgrounds will be of limited utility for those whose lives are shaped by a different set of obstacles" (Crenshaw, 1994, p. 96). Similarly, battered women who have different religious backgrounds, sexual orientations, and nations of origin require different interventions as well. For example, the primary concern of poorly housed battered women may be to secure safe housing and to apply for welfare, whereas immigrant battered women may predominantly require bicultural and bilingual services. Some religious women, such as Muslims and Orthodox Jews, may require special accommodations at shelters regarding (e.g., kosher, halal) food preparation. And of course, many women require many of these services all at once.
There are several groups that provide shelter to women, who are victims of domestic violence, but few do so for immigrants. In some cases, outreach efforts do not consider culturally appropriate ways of transmitting information, such as informal networks, and use mainstream forms of advertising for their services, such as newspapers. Regardless of the method used to transmit information about assistance, often, there is resistance by the immigrant community to those who attempt to provide support services to abused women mostly in fear about the "image" of the community. Furthermore, growing racism and anti-immigrant sentiment in different receiving contexts can pose a dilemma for immigrant women, who often must choose between their rights as women and their loyalties to their ethnic group (Menjivar, Salcido, 2002, pp.913-14).
A focus on immigrant women and domestic violence translates into an engagement with issues of gender, race, class, ethnicity, cultural values and beliefs, language and social skills, and legal status.
For minority women's group the solution is: the state must take responsibility by providing more resources and ensuring better responses from service agencies to tackle the problem of domestic violence, forced/arranged marriage and all other forms of violence against women, regardless of their cultural or racial backgrounds. Therefore, to avoid the continued perpetration of physical, mental, emotional, and/or economic violence against immigrant women and their children, the courts, as well as other community agencies that are part of the formal system, need to recognize that immigrant women in domestic violence situations have needs that differ from those of the mainstream population.

To prevent violence against immigrant women, we must challenge racism and other forms of discrimination that also affect their lives. Racism is a common form of violence that is experienced by women from immigrant communities. When looking at gender-based violence against immigrant and refugee women, it is critical to see the different ways in which racism and sexism intersect and influence their lives. Dominant discourses of immigrant and refugee women and domestic violence tend to "culturalize" violence, seeing it as a product of cultural conflict rather than structural inequality. As a result, the "othering" that occurs with gendered socialization and racialization exacerbates the complex and intersecting forms of violence that women of colour experience. Discrimination and fear of racism can impede a woman's access to intervention and prevention programs, information, social networks, services, use of spaces or support. As a result, some women feel less safe, less respected, and like they do not belong in the broader community.(Western Learning Network,2018)

References

Amy Pan, Sandra Daley, Lourdes M. Rivera, Kara Williams, Danielle Lingle, and Vivian Reznik , (2006). "Understanding the Role of Culture in Domestic Violence: The Ahimsa Project for Safe Families", *Journal of Immigrant and Minority Health*, Vol. 8, No. 1, January, pp.35-43.

Crenshaw, K.(1994), Mapping the margins: Intersectionality, identity politics and violence against women of colour. In M. A. Fineman& R. Mykitiuk (Eds.) 1994, *The public nature of private violence: The discovery of domestic abuse* (pp. 93-118). New York: Routledge.

Dasgupta, S. D. (1998), Women's realities: Defining violence against women by immigration, race and class, In R. K. Bergen (Ed.). *Issues in intimate violence* (pp. 209-219). Thousand Oaks, CA: Sage.

Dasgupta, S. D., &Warrier, S. (1996), In the footsteps of "Arundhati": Asian Indian women's experience of domestic violence in the United States. *Violence Against Women, 2*, (pp.238-259).

Ferraro, K. (1989), Policing battered women, *Social Problems* 36 (1), 1989, (pp. 61-74).

Gonçalves Mariana and Matos, Marlene.(2016) Prevalence of Violence against Immigrant Women: A Systematic Review of the Literature, *Springer Science+Business Media* , New York pp. 297-710.

Heise, L., Ellsberg, M.,&Gottmoeller, M. (1999),*Ending violence against women* (Population Reports, Series L, No. 11), Baltimore: Johns Hopkins University School of Public Health, Population Information Program

Kaufman Kantor, G., Jasinski, J., & Aldarondo E.(1994), Socio-cultural status and incidence of marital violence in Hispanic families, *Violence and Victims*, 9,(pp. 207-222).

Kofman, Eleonore, Annie Phizacklea, Parvati Raghuram, and Rosemary Sales. (2000). Gender and international migration in Europe: Employment, welfare and politics. London: Routledge.

Krantz G, Moreno-G.C.(2005), Violence Against Women, "*Journal of Epidemiology and Community Health*" (1979-), vol.59, no. 10, Oct.,2005, pp.818-821

Narayan U.(1995),"Male-Order" Brides: Immigrant Women, Domestic Violence and Immigration Law, "*Hypatia"*, Vol. 10, No. 1, Feminist Ethics and Social Policy, Part 1 (Winter, 1995), pp.104-119

Menjívar, C. , Salcido,O.(2002), Immigrant Women and Domestic Violence: Common Experiences in Different Countries " *Gender and Society*", Vol. 16, No. 6 (Dec. 2002), pp. 898-920

Western Centre for Research and Education on Violence Against Women and Children, "Intimate Partner Violence Against Immigrant and Refugee Women", *Learning Network* Issue 26 – September 2018

WHO, Who Global consultation on violence and health, Violence: a public health priority. Geneva: World Health Organization, 1996.

WHO, Who Report on violence and health. Geneva: World Health Organisation, 2002.

THE MIDDLE EAST AND WATER RELATED PROBLEMS

Assoc. Prof. Dr. Ayse Tekdal Fildis
Namik Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations
atfildis@nku.edu.tr

ABSTRACT: Global climate change could alter the international water security landscape in many ways. On February 2, 2012 an unclassified version of a U.S. National Intelligence Council report on Global Water Security was released which stated that, without more effective water resources management, between now and 2040, worldwide fresh water availability will not keep up with demand. The report assess that during the next 10 years, water problems will contribute to instability in states

The Middle East and North Africa (MENA) makes around 10% of the world's total area and 5% of its total population, but it contains less than 1% of its renewable fresh water resources. It is estimated that from now through 2040 water shortages and pollution probably will harm the economic performance of the MENA states. The regional water crisis is not only a result of physical geography, but also of human demographics, particularly rapid population growth. The population growth in the area is one of the highest in the world, which means a rapid increase in the domestic water demands.

Especially the Middle East Region is the most water scarce region in the World. Prospects for peace and security in the Middle East depend to a very significant degree on water and food security which is further complicated by climate change many or most Middle Eastern countries depend on transboundary water sources or imported water to obtain the water needed for domestic use and for their economies. These dynamics affect not only relationships among Arab countries but also between Arab and non- Arab states. Transboundary water disputes has been an instrument of ethnic and religious conflict, and has recently been used in regional and local clashes.

This paper provides an overview of the geopolitics of water in the Middle East where water scarcity constitutes a potential cause for inter-state and local conflicts

Key Words: Middle East, Transboundary Waters, Climate Change, Water Conflicts

Urgency and Risk

The magnitude of the global freshwater crisis and the risks associated with it have been greatly underestimated. One billion people on earth are without reliable supplies of water, and more than 2 billion people lack basic sanitation. Water is critical to the attainment of the United Nations Millennium Development Goals whose targets are set to expire in 2015; it is already known that the world lags far behind on the sanitation target, which is predicted to be missed by over 1 billion people. (Axworthy & Sandford, 2012: 3)

Water, energy, and food are the key prerequisites for our existence, there is no life without them. In the water-rich North, water is taken for granted; in the Middle East, by contrast, water can be a matter of life or death, and of great economic and political consequence. Droughts are common and a natural part of the climate. Middle East rainfall is very irregular, localized, and

unpredictable. Water is becoming a far more valuable natural resource than oil, there are substitutes for oil but not for water, Access to water has domestic and regional economic, political, and security implications for the Middle East.

Water is, after all, the most basic of resources, critical to sustainable development in the Middle East and to the well-being of the area's population. A significant proportion of the population of this region is both food insecure and water insecure. The water security can contribute to the region's economic, social, and environmental well-being, and its path to peace and stability. The negative impacts of climate change on water availability call for urgent action to allocate and use water more wisely. Ensuring sustainable food and water security for the people of this region in the face of rising population and income, a changing climate, and growing demands for scarce water resources amid falling groundwater tables and increasing water pollution and salinization is one of the region's most urgent challenges, with significant political, environmental, social, and economic implications.

In 2009, the World Economic Forum Water Initiative prepared a draft report for discussion of the world's water problems titled "The Bubble is Close to Bursting: A Forecast of the Main Economic and Geopolitical Issues Likely to Arise in the World during the Next Two Decades" The draft states "the Middle East Region is the most water scarce region in the world," and the authors of the report anticipated that the region will have "absolute water scarcity by 2025." (World Economic Forum Initiative 2009).

The Middle East suffers from several water-related problems, which are expected to become more serious in the near future, unless the necessary steps are taken soon. The World Economic Forum asked experts and leaders in the region: "For which global risks is your region least prepared?" The majority of respondents identified water crises as the greatest threat to the region—greater even than political instability or unemployment (World Economic Forum 2015).

Failure to address water challenges in the Middle East can have significant negative spillover effects both within and outside the region. (MENA Development Report, 2018: XXVİ)

The politics of water has long been a concern in International Relations and Political Sciences, discipline recognize that a changing climate with higher temperatures and altered precipitation patterns will require adaptive water- management strategies. In semi-arid zones such as The Middle East, is usually considered one of the likely hot zones where the quest for water is seen as a catalyst for future conflict either within states or between states. (McMahon, 2017:.19-20)

Water is, after all, the most basic of resources, critical to sustainable development in the Middle East and to the well-being of the area's population. As populations grow and urbanization increases throughout the region, the strains on inadequate water resources are growing fast. A significant proportion of the population of this region is both food insecure and water insecure. The water security can contribute to the region's economic, social, and environmental well-

being, and its path to peace and stability. The negative impacts of climate change on water availability call for urgent action to allocate and use water more wisely Ensuring sustainable food and water security for the people of this region in the face of rising population and income, a changing climate, and growing demands for scarce water resources amid falling groundwater tables and increasing water pollution and salinization is one of the region's most urgent challenges, with significant political, environmental, social and economic implications.(Lenton,2017:XII)

Increasing scarcity and dire projections have made states view water both as a national security priority and as a political and economic lever. In this region, water, like oil, cannot be separated from politics. Whereas the proven oil reserves in the area are estimated to last at least 100 years, water supplies are already insufficient throughout the region, and competition for them is inevitably going to increase in the years ahead Prospects for peace and security in the Middle East depend to a very significant degree on water and food security which is further complicated by climate change: droughts and declining rainfall, frequency and strength of storms and floods, and rising sea levels, to name only a few factors. Though climate has perhaps only an indirect connection to international conflict, insofar as it leads to extensive migration and related economic stresses, it may also exacerbate ethnic strife. The danger of war over water hangs over the heads of the Middle East countries, already there have been a number of clashes between countries over water. Solving the water issue is one of the essential prerequisites to achieving a meaningful and lasting peace in the Middle East.

The water and food security situations of the various countries of the region are further linked because so many countries depend on surface and underground water resources that cross international borders. 90% percent of water resources in the Arab Area, comes from outside the borders of the Arab Home land. Many of the rivers and aquifers in the region are shared, and the lack of adequate treaties and international laws, added to the absence of adequate enforcement mechanisms, increases the likelihood of confrontation. This explains why conflicts among nations over shared water resources are likely to increase as populations grow, demand for water increases, and supplies decrease in many parts of the world. (Rababa'a, 2012: 14)

Already in the Arabian Peninsula, in Cyprus, Israel, Jordan, Malta and Palestine both superficial and underground freshwater stocks will be soon finished. It is understood that economic, political, and diplomatic causes create problems to the management of water and governments and global law cannot solve it, so that the main differences of countries for the water are very dangerous for global peace. One major political cause which generates tensions, is that some countries derive at excessively river water, which then cross more countries (Tsillas, 2015:7)

The states of the Middle East suffer from scarcity in the quantities of water for various causes, from these states are Egypt, Jordan Iraq, Syria, Israel, and Palestinian, consequently the Middle East is at the margin of abyss. Two regions in particular highlight the evolution of resource-based conflicts: the Jordan River Basin, from which Syria, Lebanon, Israel, Jordan, and

Palestinian draw their water, and the Euphrates River Basin which originates in Turkey and also supplies Syria and Iraq.

Turkey started since many years, to build up a series of huge and great dams on the Euphrates, which lately will seize hall of the water flowing into Syria and Iraq, as well as the Nile is shedding shadows, with deep effect on the relations among Egypt Sudan and Ethiopia. This means that war is coming not stirred by oil but by water, especially the population is in continuous increase. And what increases the complication of the matter is that hall of the sweet water is located in progressive states, and the Arab World is located in a dry tropical regional and 90% percent of its water springs and passes through other states. The majority of its population is located under the line of water poverty, for the portion of individual is lesser than 1000 cubic meters a year, in addition to the Israeli threatening, for the water sources will not be enough for the population of Israel in the year 2015 except for (10%) ten percent of their need, that what increases the possibilities of the Zionist expansion on the expense of the rights of the Arab waters (Rababa'a, 2012:13).

A water war between Israel and Palestine, Egypt and Ethiopia, or Turkey and Iraq and Syria might be inevitable. The water issue may hold up the Middle East peace talks. The Jourdan River had some but not determining influence in the 1967 War between Israel, and Egypt, Syria, and Jourdan. Since the 1967 occupation of the West Bank, Gaza Strip and the Golan Heights, Israel vastly expanded its control over water resources in the area, to including Mount Hermon, West Bank aquifers and the entire length of the Jordan River. Forty percent of Israel's water, for example, is obtained from aquifers beneath the West Bank and Gaza. In 1967 Israel occupied the West Bank and laid hands on Palestinian water resources. Resources in the West Bank, for example, include the Jordan River, which runs all along the eastern border of the West Bank, and the Mountain Aquifer underlying the West Bank and Israel. Both are transboundary—meaning that, under international law, they should be shared in an equitable and reasonable manner by Israel and Palestine. (Shamir, 1998:275-276)

Existing international water laws are underdeveloped and inadequate and in some respects do not seem geared to the problems of arid developing countries, having been developed in the temperate and better watered areas of Europe and North America. Various legal principles exist, but there are no legally binding international obligations for countries to share water resources (Morris, 1992:36).

Although international water law is still underdeveloped and not uniformly adhered to, the following principles are normally observed by the world community:

1. An equitable share of water is entitled to each basin state.
2. Actions which damage the land or property of one state, must be avoided and if not, compensated for.
3. Every state must notify others of any actions which may affect it.
4. Basic water resource data should be shared.
5. All basin states should share in the developing and protecting shared water resources.

6. All disputes should be resolved by without resorting to force.

If the general principles of international water law were adhered to, it is likely that many of the past water related conflicts would have not taken place.(Isaac&Hosh,1992)

There are a number of factors that reduce the risk of traditional water wars, such as the presence of new transnational institutions like the United Nations, more effective international laws, the emergence of the International Court of Justice, more comprehensively crafted treaties, new water conservation measures and technologies, and better dispute resolution mechanisms.

Poor water management exacerbates the problem of both water quantity and quality. Important example of successful international agreements over water management standards is the European Union (EU) Water Framework Directive. In this framework, water quality standards and parameters of aquatic ecosystem health are defined by the EU, but individual nations are charged with meeting those standards based on the strategy they decide will work best in local circumstances. (Axworthy & Sandford,2012: 5)

At the very root of the problem of limited water resources is the physical geography of the Middle East, for this region is one of the most arid in the World. Only Turkey, Iran, and Lebanon have adequate rainfall for their needs. Every other country has at least part of its territory vulnerable to water shortages and/ or is dependent on an exogenous source of water (a source of water originating outside its boundaries). (Drake, 1997:4

Conclusion

Undoubtedly, global warming and climate change will only exacerbate the Middle East's water problem. UN studies project that, by 2025, seven additional Middle Eastern states (Egypt, Ethiopia, Iran, Libya, Morocco, Oman and Syria) will be added to the existing 11 nations already experiencing water shortages (Algeria, Bahrain, Israel/Palestine, Jordan, Kuwait, Qatar, Saudi Arabia, Somalia, Tunisia, United Arab Emirates and Yemen) . Hydro politics gives great cause for concern for the future of the region. (Yıldız, 2015:29)

On February 2, 2012 an unclassified version of a U.S. National Intelligence Council report on Global Water Security was released which stated that;

"a water-related state-on state conflict is unlikely during the next 10 years. Historically, water tensions have led to more water-sharing agreements than violent conflicts. However, we judge that as water shortages become more acute beyond the next 10 years, water in shared basins will increasingly be used as leverage; the use of water as a weapon or to further terrorist objectives also will become more likely beyond 10 years."

"If water problems are not managed successfully, food supplies will decline, energy available for economic growth will be reduced, and the risk of certain diseases will increase……. We assess that water stresses contribute to or aggravate existing problems such as poverty, social tensions, environmental degradation, ineffectual leadership, and weak political institutions."

"during the next 10 years a number of states will exert leverage over their neighbours to preserve their water interests. This leverage will be applied in international forums and also include pressuring investors, nongovernmental organizations, and donor countries to support or halt water infrastructure projects." (Intelligence Community Assessment Global Water Security, 2012)It must be understood, however, that human interaction with the environment is at the centre of water security. It will require multi-term, non-partisan, and perhaps intergenerational political commitment. Renegotiating the relationship between people, water, and nature is not going to be easy and will take years to happen.

Remedies to the water disputes in the Middle East are a long-term imperative. Conciliation between countries should not be destroyed by such disputes. Indeed, providing water and peace to the people, and especially for the poorest, is far more important than short-term political schisms, however entrenched. Regional cooperation is essential to creating transboundary relationships that result in optimal levels of water, food and health security for all users sharing a particular river system in order to grant people access to water for drinking and food security.

Bibliyography

Drake,Christine,"Water Resource Conflicts in the Middle East", *Journal of Geography*, 96:1,1997,pp. 4-12,)

Intelligence Community Assessment, Global Water Security, ICA 2012-08, 2 February 2012

Isaac,Jad and Hosh,Leonardo , " Roots of the Water Conflict in the Middle East, The Middle East Water Crisis", *Creative Perspectives and Solutions*, University of Waterloo Canada,May 7-9 1992, Applied Research Institute -Jerusalem (ARIJ) http://web.macam.ac.il/~arnon/IntME/water/Roots%20of%20the%20Water%20Conflict%20in%20the%20Middle%20East.htm (Accesed 19.06.2018)

Lenton, Roberto L. , "Foreword" Ed. Jean Axelrad Cahan , *Water Security In The Middle East, Essays in Scientific and Social Cooperation,* , Wimbledon: Anthem Press, 2017)

MENA Development Report, Beyond Scarcity Water Security in the Middle East and North Africa, , International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2018

McMahon, Patrice C., "Cooperation Rules: Insights on Water and Conflict from International Relations" , Ed. Jean Axelrad Cahan , *Water Security In The Middle East, Essays in Scientific and Social Cooperation,* pp.19-39, Wimbledon: Anthem Press, 2017

Morris, Mary E. ". Poisoned Wells: The Politics of Water in the Middle East." *Middle East Insight* 8:2, 1992,pp. 35-39.

Rababa'a ,Ghazi Ismail, " Water Conflict in the Middle East" *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 2 No. 21; November 2012, pp.13-27

Shamir, Uri., " Water Agreements Between Israel And Its Neighbours." *Middle Eastern Natural Environments*, Vol.103, 1998, pp. 274-296.)

Thomas S. Axworthy , Bob Sandford ,"Framing the Issue", *The Global Water Crisis: Addressing an Urgent Security Issue Papers for the InterAction Council, 2011-2012,* Edited by Harriet Bigas with Tim Morris, Bob Sandford and Zafar Adeel, Hamilton, Canada: UNU-INWEH,2012

Tsillas, Vasileios, "Research on Water Disputes", *Innovative Energy and Research* 4: 124,2015,pp.7-14

World Economic Forum Annual Meeting Report ,2015.

World Economic Forum Initiative 2009).

Yıldız,Dursun, " ISIS has turned the 'Middle East Hydro-Politics' upside down",- *World Scientific News,* Vol 19, 2015, pp.16-31

SU ÜRÜNLERİ EKONOMİSİ

Merve KAPLAN
Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Su Ürünleri ABD
mervekaplan843@gmail.com

ÖZET: Su ürünleri denilince akla ilk önce balık gelmesine rağmen su ürünleri denizlerde ve iç sularda bulunan bitkiler ile hayvanlar ve bunların yumurtalarını kapsayan oldukça geniş ölçekli bir kavramdır.

Ülkemizde ki iktisadi faaliyet kolları içerisinde yer alan tarım sektörü ve bu sektörün içerisinde yer alan su ürünleri sektörü artan nüfusa ek olarak sağlıklı beslenmeye yönelme ve su ürünlerinin sağlık açısından öneminin her geçen gün daha çok fark edilmesi sayesinde yükselen bir ivmeyle sadece ülkemizde değil dünyada da daha önemli ve rantabl bir sektör hale gelmektedir.

2016 yılı verilerine göre dünya su ürünleri üretimi toplamda 170.995.437 ton iken %0,34'lük bir oranla bu rakamın 630.820 tonu Türkiye'ye aittir. Toplam su ürünleri üretimi avcılık ve yetiştiricilik yoluyla elde edilen ürünler olmak üzere iki ana kola ayrılmaktadır. Türkiye'nin su ürünleri yetiştiricilik üretimi 276.502 ton olup ekonomik olarak karşılığı 4.049.886.200 Türk Lirası iken avcılık yoluyla elde edilen su ürünleri üretimi 354.318 ton ve 1.535.689.774 Türk Lirasıdır.

2017 yılında su ürünleri ihracatı 156.681 ton olup parasal değeri 854.7 milyon dolar ve ithalatı ise 100.444 ton olup parasal değeri 230 milyon tl'dir.

Su ürünleri dünya ve Türk ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Su ürünleri sektörünün içerdiği üretim, avcılık, işleme, muhafaza ve taşıma gibi faaliyetleri sonucu dünyada milyonlarca insana istihdam sağlanmakta olup ülkemizde 31.843 kişi su ürünleri sektöründe çalışmaktadır.

2017 yılı için Türkiye'de balıkçılık faaliyetleri için yapılan toplam giderler yaklaşık olarak 787 milyon Türk Lirasıdır. Bu rakamın içerisinde en büyük pay 279 milyon Türk Lirası ile balıkçılıkta kullanılan motorlu araçların akaryakıt ve yağ giderleridir.

Bu çalışmanın amacı balıkçılık sektörünün Türk ekonomisine olan katkılarını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: su ürünleri, balıkçılık, ihracat, ithalat

AQUACULTURE ECONOMY

ABSTRACT: When it is said aquaculture, the first thing that comes to our mind is fish, but aquaculture is a very large-scale concept that includes plants and animals and their eggs in the seas and inland waters
The agricultural sector is inside our country's economic activity and the aquaculture sector in this sector is becoming more and more important and profitable sector with a rising momentum not only in our country but also in the world. It is by means of growing population, tending to healthy nutrition and realizing important of aquaculture for human healthy.
According to the data of 2016, while total world aquaculture production is 170 995 437 tonnes, this figure of Turkey is 630 820 tonnes and this is% 0,34 the total rate of the world.
Total aquaculture production is divided into two main branches: capturing and aquaculture. While aquaculture production of Turkey is 276.502 tonnes and this correspond to 4.049.886.200 Turkish Liras economically, aquaculture production obtained via capturing is 354.318 tonnes and 1.535.689.774 Turkish Liras.
In 2017, export of aquaculture is 156.681 tonnes and its monetary value is 854.7 million dollar and import of this is 100.444 tonnes and 230 million dollar.
Aquaculture has an important place in the world and Turkish economy. As a result of the activities such as production, capturing, processing, storage and transportation in the aquaculture sector, millions of people are provided employment opportunity in the world and 31.843 people work in the aquaculture sector in our country
For 2017, total expenditures for fishing activities in Turkey is approximately 787 million Turkish Liras. The largest percentage of this figure is 279 million Turkish Liras along with fuel oil and oil expenditures of motor vehicle used in fishing activities
The aim of this study is to examine the contribution of the fish industry to the Turkish economy
Key Words: aquaculture, fisheries, export, import.

GİRİŞ

Ülkemizin denizel ekonomik alanı 24,60 milyon hektar, doğal göllerinin alanı 0,91 milyon hektar, baraj gölleri 0,34 milyon hektar ve göletler 0,03 milyon hektar olup toplamda 26 milyon hektar alana sahiptir. Kıyı uzunluğu ise 8.333 km ve akarsuları 177.000 km uzunluğundadır.

Su ürünleri denilince akla ilk önce balık gelmesine rağmen su ürünleri denizlerde ve iç sularda bulunan bitkiler ile hayvanlar ve bunların yumurtalarını kapsayan oldukça geniş ölçekli bir kavramdır. Su ürünleri sektörü; deniz ve iç sularda bulunan tüm bitkisel ve hayvansal organizmaları, mevcut kaynakların sürdürülebilir kullanımlarını, kıyı ve açık deniz balıkçılığını, su ürünleri yetiştiriciliğini, balıkçılık ve su ürünleri kooperatifçiliğini, denizel ve sucul kirlenmeyi, uzaktan algılamayı, su ürünlerinin soğuk veya donmuş saklanmasını ve pazarlanmasını, su ürünleri sanayini, işleme ve entegre tesislerini, balıkçı gemilerinin inşasını, ağ imalat onarım ve donatımını, balıkçı barınağı, liman ve çekek yerleri, balık halleri gibi tesislerini ve teknolojik ilerlemelere ayak uydurulabilecek araştırma, geliştirme ve eğitim konularını içermektedir. Dünyada ve ülkemizde artan nüfusla orantılı olarak ortaya çıkan hayvansal protein boşluğunu kapatmak ve sürdürülebilir su ürünleri mantığını sağlamak amacıyla deniz ve iç sularımızdaki mevcut su ürünleri stoklarının korunması, uygun av kotalarının tayin edilmesi, ekonomik değeri olan su ürünlerinin modern teknoloji uygulamalarıyla üretimlerinin arttırılması, yaygınlaştırılması mecburidir[1].

Su ürünleri sektörü; bitkisel üretim, hayvansal üretim ve ormancılıkla beraber tarım sektörünün dört alt sektöründen biridir. Ülkemizde ki iktisadi faaliyet kolları içerisinde yer alan tarım sektörü ve bu sektörün içerisinde yer alan su ürünleri sektörü artan nüfusa ek olarak sağlıklı beslenmeye yönelme ve su ürünlerinin sağlık açısından öneminin her geçen gün daha çok fark edilmesi sayesinde yükselen bir ivmeyle sadece ülkemizde değil dünyada daha önemli ve rantabl bir sektör hale gelmektedir. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına (A10) Göre Zincirlenmiş Hacim Endeksi içerisinde tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörü hacmi 2017 yılı için 160.124.933 bin Türk Lirası, endeksi 130,6 olup 2016 yılında ve 2017 yılında sırasıyla %-2,6 ve %4,7 değişim görülmüştür (TÜİK).

Tablo 1. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına (A10) Göre Zincirlenmiş Hacim Endeksi

İktisadi Faaliyet Kolları	Hacim (Bin TL)			Endeks			Değişim (%)	
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2016	2017
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	104.084.510	101.399.804	106.124.933	128,1	124,8	130,6	-2,6	4,7

Kaynak: TOBB Ekonomik Rapor 2017.

Birleşmiş Milletlere göre yılda ortalama 78 milyon artan dünya nüfusunun 2050'li yıllarda 12 – 13 milyara ulaşacağı ve gelecek 20 yılda hayvansal ürün talebinin 2 kat artacağını, insanların hayvansal protein gereksinimlerinin yaklaşık yüzde 20'sini balıklardan karşıladıkları belirtilmiştir (FAO 2014). Dünyada toplam su ürünleri üretiminin % 81'i insanlar tarafından besin olarak tüketildiği kalan kısmının balık unu, balık yağı vb. şekilde tüketildiği rapor edilmiştir (FAO 2010). Ayrıca 100 kg karma yem ile salmon balıkları 65 kg tavuklar 20 kg domuzlar ise 13 kg yenilebilir et verdiği yani birim yem ile daha fazla ürün verdikleri belirtilmiştir. Bu gibi durumlar sektörün önemini daha da arttırmaktadır[2].

1. SU ÜRÜNLERİ PAZARLAMA

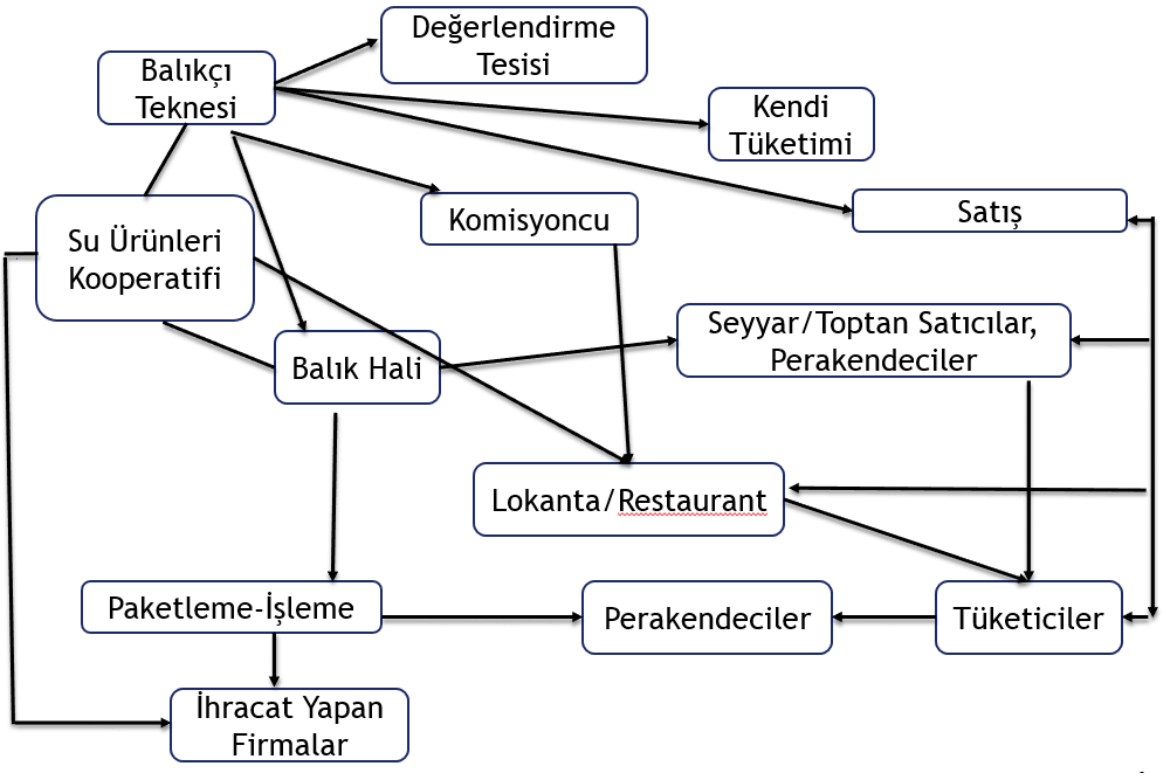

Şekil 1. Su Ürünleri Pazarlama [6]

Şekilde de anlatıldığı gibi, karaya çıkış noktalarına gelen su ürünleri öncelikle su ürünleri kooperatiflerine, balık hallerine, komisyonculara veya işleme tesislerine götürülmektedir. Bunların haricinde direkt satışa veya seyir halinde kendi tüketimlerine de tabii kalmaktadır. Bir sonraki aşamada ise su ürünleri lokanta veya restaurantlara, perakendecilere, seyyar veya toptan satıcılara, paketleme-işleme tesislerine, ihracat yapan firmalara ve son basamakta da tüketicilere ulaşmaktadır.

2. DÜNYADA VE ÜLKEMİZDE SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

Dünya toplam su ürünleri üretimi avcılık ve yetiştiricilik yoluyla elde edilen toplam miktardan oluşmaktadır. Avcılıkla ve yetiştiricilikle elde edilen su ürünleri üretim miktarları yıllar içerisinde dalgalanmalar göstermektedir. Ancak, avcılıkla elde edilen su ürünleri miktarları negatif yönlü yetiştiricilikle elde edilen su ürünleri üretimi ise pozitif yönlü bir ivme göstermektedir. Bunun sebebi avcılıkla elde edilen su ürünleri üretiminin balık stok durumuna, hava durumuna, denizel kirliliğe, yönetmeliklere vb koşullara bağlı olmasıdır. Bunun aksine su ürünleri yetiştiriciliğinde ki yukarı ivmenin sebebi ise akuakültüre olan eğilim, teknolojik ilerlemeler, bilimsel yenilikler, desteklemeler vb.dir.

Tablo 2. Dünyada su ürünleri üretim miktarları

	AVCILIK (TON)			YETİŞTİRİCİLİK (TON)			TOPLAM (TON)
	DENİZ	İÇSU	TOPLAM	DENİZ	İÇ SU	TOPLAM	
2010	77.828.396	11.271.565	89.099.961	22.310.734	36.790.052	59.100.786	148.200.747
2011	82.623.550	11.124.401	93.747.951	23.366.371	38.698.805	62.065.176	155.813.127
2012	79.719.854	11.630.320	91.350.174	24.707.343	41.948.313	66.655.656	158.005.830
2013	80.899.153	11.687.507	92.586.660	25.536.710	44.686.846	70.223.556	162.810.216
2014	81.564.094	11.895.922	93.460.016	26.727.687	47.104.420	73.832.107	167.292.123
2015	81.179.323	12.525.293	93.704.616	27.879.872	48.761.154	76.641.025	170.345.641
2016	79.288.046	11.635.500	90.923.545	28.703.601	51.368.288	80.071.894	170.995.437

Kaynak: BSGM,2018

2016 FAO verilerine göre dünya su ürünleri toplamı 170.995.437 tondur. Aynı yılın toplam avcılık miktarı 90.923.545 ton iken 2015 yılında bu rakam 93.704.616 tondur ve yüzde 2,96 oranında bir azalma göstermektedir. Aynı şekilde yetiştiricilik yoluyla elde edilen su ürünleri toplamı 2016 yılı için 80.071.894 ton iken 2015 yılı için 76.641.025 tondur ve %4,28 oranında bir artış göstermiştir.

Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü olan FAO 2016 Dünya Su Ürünleri Üretim verilerine göre Çin 17.564.280 ton üretim ile birinci sırada, Endonezya 6.542.258 tonluk üretimle ikinci sırada ve 5.061.756 ton üretimle Hindistan üçüncü sırada yer alırken Türkiye 335.326 tonluk üretim ile dünyada 45. sırada bulunmaktadır. Türkiye dünya su ürünleri üretimi içerisinde %0.36'lık bir paya sahiptir.

Tablo 3. Ülkemizde su ürünleri üretim miktarları

	AVCILIK			YETİŞTİRİCİLİK			TOPLAM
	DENİZ	İÇ SU	TOPLAM	DENİZ	İÇ SU	TOPLAM	
2010	445.680	40.259	485.939	88.573	78.568	167.141	653.080
2011	477.658	37.097	514.755	88.344	100.446	188.790	703.545
2012	396.322	36.120	432.442	100.853	111.557	212.410	644.852
2013	339.047	35.074	374.121	110.375	123.019	233.394	607.515
2014	266.078	36.134	302.212	126.894	108.239	235.133	537.345
2015	397.731	34.176	431.907	138.879	101.455	240.334	672.241
2016	301.464	33.856	335.320	151.794	101.601	253.395	588.715
2017	322.173	32.145	354.318	172.492	104.010	276.502	630.820

Kaynak: BSGM,2018

TÜİK 2017 yılı verilerine göre ülkemizde 2017 yılında avcılık ve yetiştiricilik olmak üzere 630.820 ton üretim yapılmış olup bunun 354.318 tonu avcılıktan 276.502 tonu ise yetiştiricilikten elde edilmiştir. Avcılık bir önceki yıla göre %5,16 artış kaydetmiş olup yetiştiricilikte de %8,36 oranında bir artış görülmüştür.

2017 yılında Deniz ürünleri avcılığı ile yapılan üretimde ilk sırayı %49'luk oran ile Doğu Karadeniz Bölgesi aldı. Bu bölgeyi %24,2 ile Batı Karadeniz, %14,8 ile Ege, %7,7 ile Marmara ve %4,3 ile Akdeniz Bölgesi izledi.

Grafik 1. Bölgelere göre deniz ürünleri avcılık oranları

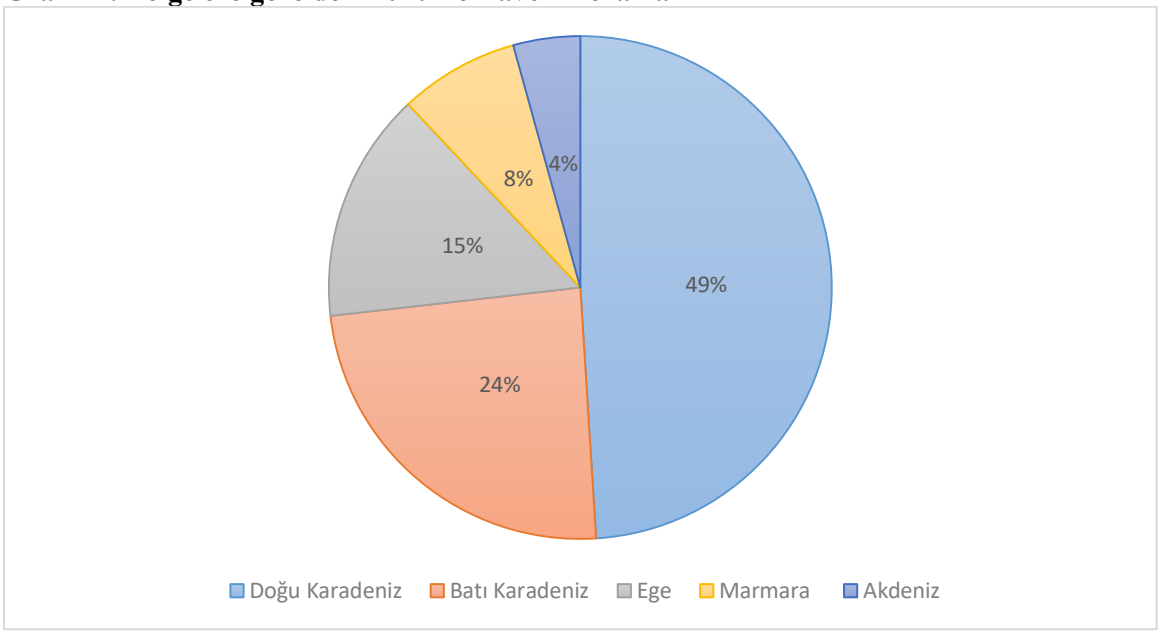

Kaynak: TÜİK

Denizlerimizde en çok avlanılan balık türleri hamsi, çaça ve sardalya balığı olup yetiştiriciliği yapılan balık türleri ise gökkuşağı alabalığı, levrek ve çipuradır. Bunların dışında avlanılan diğer su ürünleri ise beyaz kum midyesi, deniz salyangozu ve karides türleridir (TÜİK). Tamamına yakın kısmı Karadeniz`den avlanılan bu türlerden beyaz kum midyesinin olağan bir sezonda üretim miktarı 30 bin ton, deniz salyangozunun ise 8 bin ton civarındadır.

Tablo 4. Ülkemizde avcılık ve yetiştiricilik yoluyla elde edilen getiri

	Avcılık		Yetiştiricilik		Toplam	
	Miktar (ton)	Değer	Miktar (ton)	Değer	Miktar (ton)	Değer
2010	485.939	1.078.515.200	167.141	1.066.778.600	653.080	2.145.293.800
2011	514.755	1.143.272.172	188.790	1.270.028.140	703.545	2.413.300.312
2012	432.442	1.209.028.426	212.410	1.605.293.700	644.852	2.814.322.126
2013	374.121	1.188.432.525	233.394	1.704.471.151	607.515	2.892.903.676
2014	302.212	1.099.749.495	235.133	2.160.070.890	537.345	3.259.820.385
2015	431.907	1.245.020.381	240.334	2.569.208.590	672.241	3.814.228.971
2016	335.320	1.340.878.317	253.395	3.239.320.980	588.715	4.580.199.297
2017	354.318	**1.535.689.774**	276.502	**4.049.886.200**	630.820	**5.585.575.974**

Kaynak: BSGM,2018

Yukarıda ki tabloda Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğünün verilerine göre ülkemizde avcılık ve yetiştiricilik yoluyla elde edilen su ürünleri üretim miktarları ve ekonomik olarak değerleri gösterilmiştir. Bu bağlamda 2017 yılı için su ürünleri avcılık yoluyla elde edilen ekonomik değer 1.535.689.774 Türk Lirası iken aynı yıl için yetiştiricilik yoluyla elde edilen ekonomik değer 4.049.886.200 Türk lirası olup toplamda 5.585.575.974 Türk Lirasıdır.

3. SU ÜRÜNLERİ YETİŞTİRİCİLİĞİ

FAO verilerine göre 2019-2020 yıllarında yetiştiricilikten elde edilen ürün miktarı avcılık değerlerini geçeceği tahmin edilmektedir. Deniz balığı üretimi, sürdürülebilir balık arzı için vazgeçilmezdir.

Uzmanlar, 2050'li yıllara geldiğimizde, artan dünya nüfusunu yeterli ve dengeli besleyebilmek adına dünya gıda üretiminin iki katına çıkartılması gerekeceğini ifade etmektedir. Geçmişten bu yana insanların beslenmesinde su ürünlerinin önemli bir paya sahip olduğu bilinmektedir. Ancak, nüfus artışı, aşırı ve bilinçsiz avcılık ve çevresel olumsuz etkenler maalesef doğal balık kaynaklarının hızla azalmasına, hatta bazı türlerin neslinin tükenmesi riskine yol açmıştır. Gelinen bu noktadan sonra bazı tedbirler alınmaya çalışılsa bile doğal balık stoklarının hiçbir zaman istenilen seviyede artmayacağı, doğal balık stokların giderek azalması ile ortaya çıkan açığın ancak kültür balıkçılığı ile kapatılabileceği yine uzmanlarca belirtilen önemli bir husustur. Bu durum, su ürünleri yetiştiriciliğinin dünya için vazgeçilmez bir faaliyet olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. FAO yetkililerince, son on yıl da dünya çapında en çok gelişen gıda üretim sektörünün su ürünleri yetiştiricilik sektörü olduğu belirtilmiştir[3]. Dünya'da doğal stokların giderek azalması ve hızla artan nüfusun protein ihtiyacının karşılanması ihtiyacı kültür balıkçılığının önemini artırmıştır [4].

Su ürünleri yetiştiriciliği;

- ✓ Hızla artan su ürünleri talebinin karşılanması,
- ✓ Dengeli ve sağlıklı beslenme,
- ✓ Sanayi sektörüne hammadde temini,
- ✓ Doğal balık stoklarına olan av baskısının azaltılması,
- ✓ İstihdam yaratması,
- ✓ Yüksek ihracat imkanı ile döviz girdisi sağlaması,
- ✓ Kırsal kalkınmaya katkısı,
- ✓ Doğal kaynakların daha etkin yönetimi sonucunda biyolojik çeşitliliğin muhafazalığını sağlaması ile önem taşımaktadır [5].

Grafik 2. Ülkeler Bazında Su Ürünleri Yetiştiricilik Miktarları

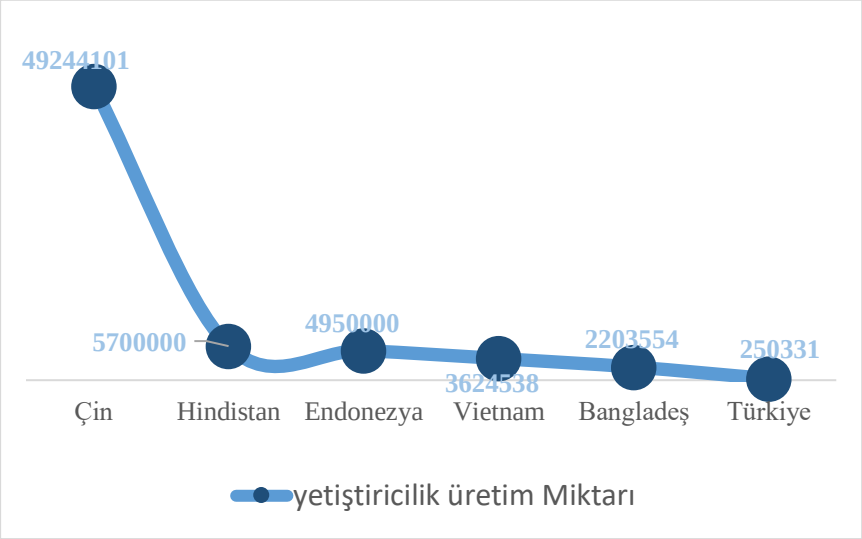

Kaynak: FAO,2016

Sahip olduğu stratejik konumu, ulusal ve uluslararası pazarlardaki büyüme potansiyeli, ülkemizi su ürünleri sektöründe önemli ve güçlü bir pozisyona getirmektedir. 2001 -2017 yılları arasında Türkiye'nin kültür balığı üretimi 67.22 ton' dan 276.502 ton seviyesine ulaşmış olup bu durum su ürünleri yetiştiriciliğinde ki artan ivmemizi belirtmektedir. 2013 yılı itibariyle ülkemiz, dünyanın en büyük çipura -levrek üreticisi unvanına sahiptir. Özellikle alabalık, çipura ve levrek üretimindeki hızlı büyüme trendinin devam edeceği öngörülmektedir.

Günümüzde ülkemizde su ürünleri yetiştiricilik sistemleri, malzemeleri ve yöntemlerinde ciddi ilerlemeler kaydedilmiş ve birçok ülkeden daha modern ve ileri teknolojiler kullanılmaya başlanmıştır. Denizlerdeki balık çiftliklerinin açık ve derin sulara taşınması, buradaki koşullara uygun yeni tekniklerin kullanılmasını zorunlu kılmış, buna bağlı olarak kafes boyutlarında ve yapılarında, ağ sistemlerinde, yemleme sistemlerinde dünya standartlarının üzerinde bir teknoloji uygulanarak iyileştirmeye gidilmiştir [6].

Tablo 5. Ülkemizdeki Su Ürünleri Yetiştiricilik Tesisleri ve Kapasiteleri

Grup	Kapasite Grubu(ton)	Tesis Sayısı(adet)	Toplam proje kapasitesi (ton/yıl)
Deniz	0-50	173	3939
	51-100	17	1415
	101-250	18	3324
	251-500	38	23368
	501-1000	71	61524
	1001>	80	160870
	TOPLAM	**427**	**254.440**
İç su	0-50	1352	21497
	51-100	108	9460
	101-250	175	35164
	251-500	118	51689
	501-1000	125	108209
	1001>	3	7400
	TOPLAM	**1881**	**233.419**
Deniz + İç su	0-50	1525	25436
	51-100	125	10875
	101-250	193	38488
	251-500	186	75057
	501-1000	196	169733
	1001>	83	168270
	TOPLAM	**2308**	**487.859**

Kaynak: BSGM,2018

2017 yılı için ülkemizde yetiştiriciliği en fazla yapılan türleri sıralandığı zaman birinci sırada 101.761 ton ile gökkuşağı alabalığı, ikinci sırada 99.971 ton ile levrek ve üçüncü sırada ise 61.090 ton ile çipura gelmektedir. Aşağıdaki tabloda bu üç balık türünün son üç yıl için üretim miktarları gösterilmiştir.

Grafik 3. En fazla yetiştiriciliği yapılan balıklar

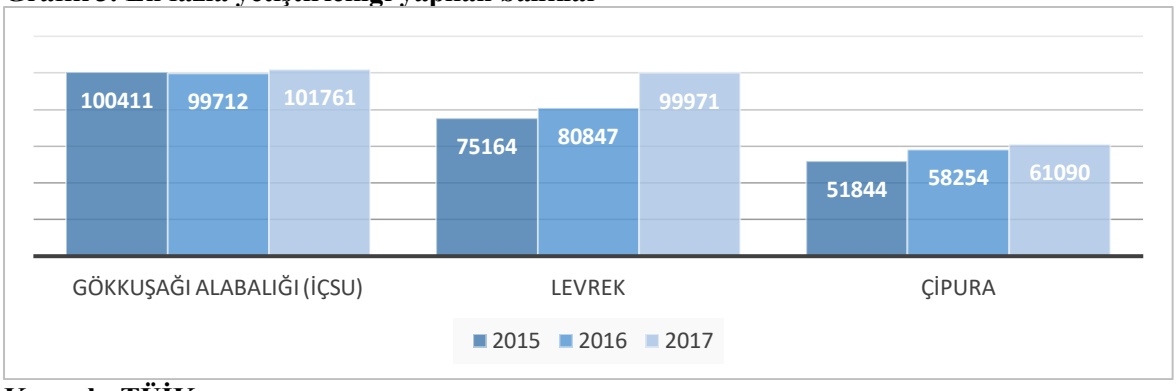

Kaynak: TÜİK

4. SU ÜRÜNLERİNİN İTHALATI-İHRACATI

Toplam ihracat içinde sektörlerin payları kıyaslandığında, imalat sektörünün %93,7 ile en yüksek payı aldığı, onu %3,4 ile tarım ve ormancılık sektörünün, %2,2 ile madencilik ve taş ocakçılığı sektörünün, %0,3 ile balıkçılık sektörünün izlediği görülmektedir.

Tablo 6. Sektörlere Göre İhracat

Sektörler	Değer(milyon dolar)			Pay(%)			Değişim(%)	
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2016	2017
Tarım ve ormancılık	5.757	5.397	5.288	4,0	3,8	3,4	-6,2	-2,0
Balıkçılık	368	414	451	0,3	0,3	0,3	12,4	8,9
Madencilik ve taş ocakçılığı	2.799	2.677	3.509	1,9	1,9	2,2	-4,4	31,1
İmalat	134.390	133.596	147.164	93,4	93,7	93,7	-0,6	10,2
Diğer	525	446	608	0,4	0,3	0,4	-15,1	36,3
Toplam	**143.839**	**142.530**	**157.020**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**-0,9**	**10,2**

Kaynak: TÜİK

Su ürünlerinde ticaret sistemi yüksek değerli ürünlerin "yumuşakçalar, konserve balık v.b." ihraç edilmesini, düşük değerli ürünlerin "uskumru" ve hammadde girdilerinin (balık yemi ve ton balığı) ithal edilmesini içermektedir [2].

Ülkemizin hayvansal olarak ihracat ettiği tek ürün balıktır. Yaklaşık 50 ülkeye balık ihracatı yapılmaktadır. 2017 yılı verilerine göre balık ihracatı yaptığımız ülkeleri sıraladığımızda ilk sırayı Hollanda, ikinci sırayı İtalya ve üçüncü sırayı ise Japonya almaktadır.

Grafik 4. Türkiye'nin Su Ürünleri İhracatı Gerçekleştirdiği Ülkeler

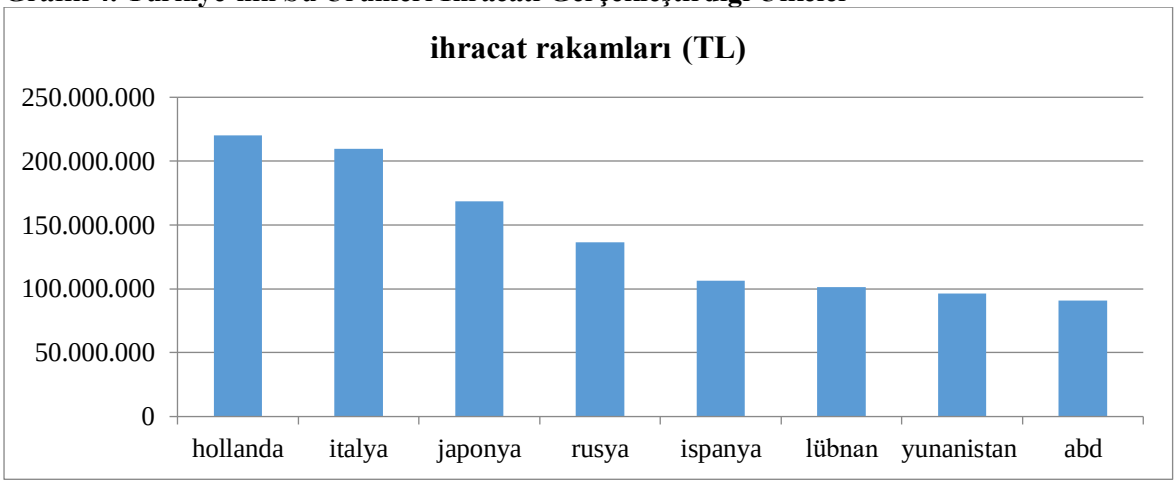

Kaynak: FAO,2016

2010 yılında ülkemiz su ürünleri ihracat miktarı 55.109 ton olup bu değer 2017 yılında 156.681 tondur. 2010 yılı ithalat miktarı 80.726 ton olup bu değer 2017 yılında 100.444 tona ulaşmıştır.

Grafik 5. Türkiye'nin su ürünleri ihracat ve ithalat miktarı(ton)

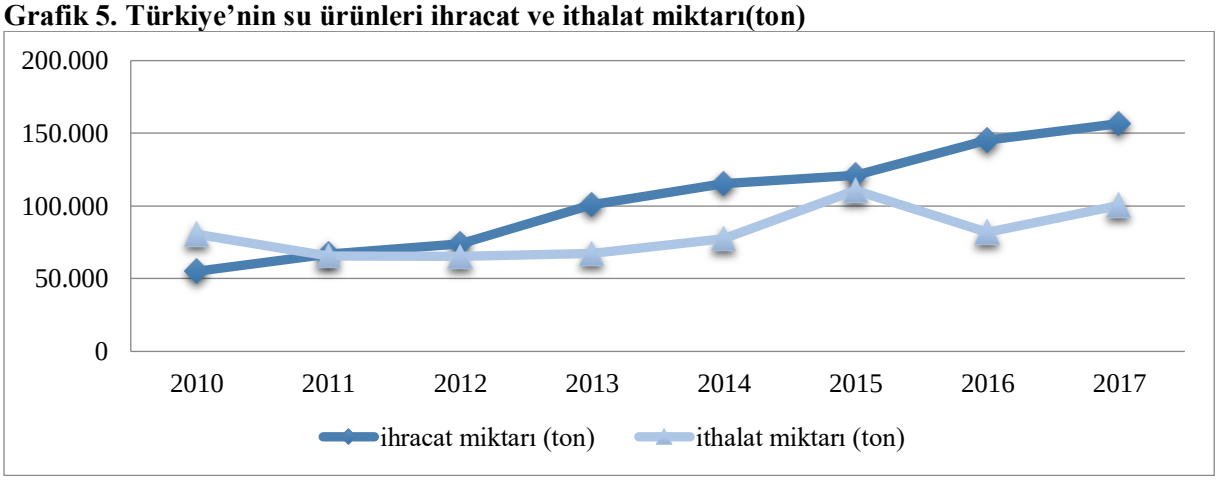

Kaynak: BSGM,2018

Doğu Karadeniz İhracatçılar Birliği (DKİB) verilerine göre, av sezonunun 1 Eylül 2016-27 Şubat 2017 tarihlerindeki döneminde 27 ülkeye 838 bin 452 kilogram hamsi satılarak karşılığında 4 milyon 60 bin 403 dolar gelir elde edildi [7].

2017 yılında su ürünleri ihracatının ekonomik değeri 3 milyon iken ithalat ise 230 milyon TL'dir.

Grafik 6. Türkiye'nin su ürünleri ihracat ve ithalat değeri (TL)

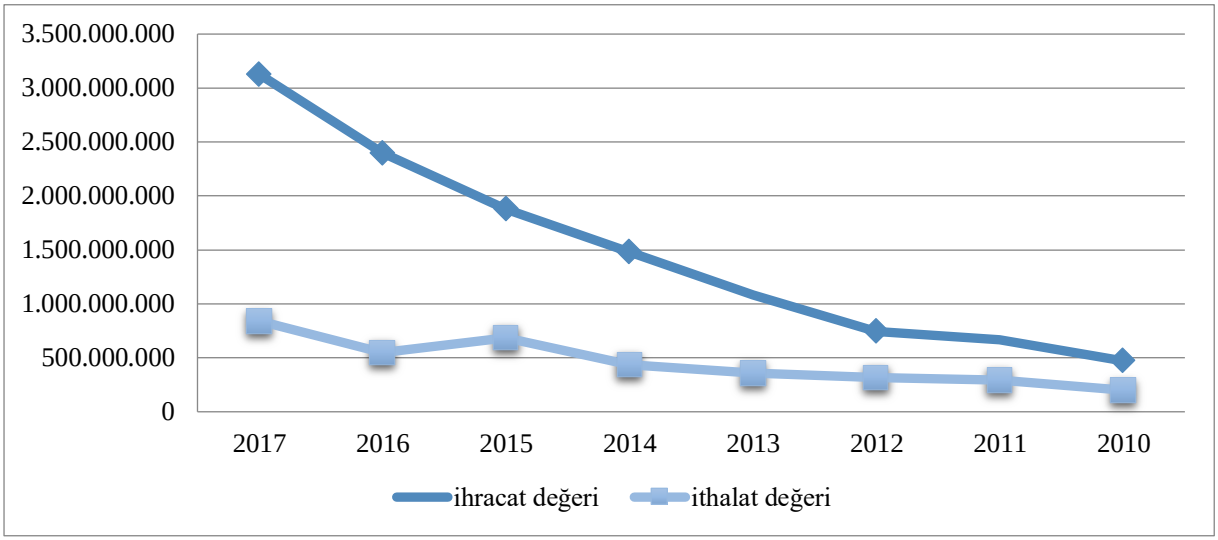

Kaynak: BSGM,2018

5. SU ÜRÜNLERİ İŞLEME SEKTÖRÜ

Su ürünleri işleme sektörünün de sürdürülebilir olması gerekmektedir. İşleme alanındaki sürdürülebilirlik su ürünleri işleme atıklarının değerlendirilmesi ile sağlanabilir. İnsan gıdası olarak kullanılan su ürünlerinin %20-50'si yenilebilir kısım olarak değerlendirilirken, kalan kısmı atık olarak açığa çıkmaktadır. Dünya genelinde su ürünlerinin işlenmesi sırasında meydana gelen atık ürünler 20 milyon tona ulaşmakta olup, uygun şekilde değerlendirilememektedir. Su ürünlerinin işlenmesi sonucunda deri, kemik (kılçık), kabuk ve iç organlar gibi atıklar geriye kalır. Bu atıkların değerlendirilmesi ise su ürünleri işlemesinin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşır. İşleme sonrası geriye kalan atıklar, protein ve esansiyel amino asitleri içerirler. Bu atıklardan besin değeri yüksek soslar üretilebilmektedir. İç organ atıkları; balık silajı ve balık yemi üretiminde kullanılabilmektedir. Ayrıca, bu atıklardan bio-paket ve yenilebilir filmlerin üretimi yapılabilmektedir. Bunun yanı sıra çift kabuklu atıkları tarımda, inşaat sektöründe, yem üretiminde ve su arıtımında değerlendirilmektedir. Özetle, atıkların değerlendirilmesi sürdürülebilirlik ve ekonomik açıdan büyük öneme sahiptir [8].

Grafik 7. Su Ürünleri İşleme Sektörü

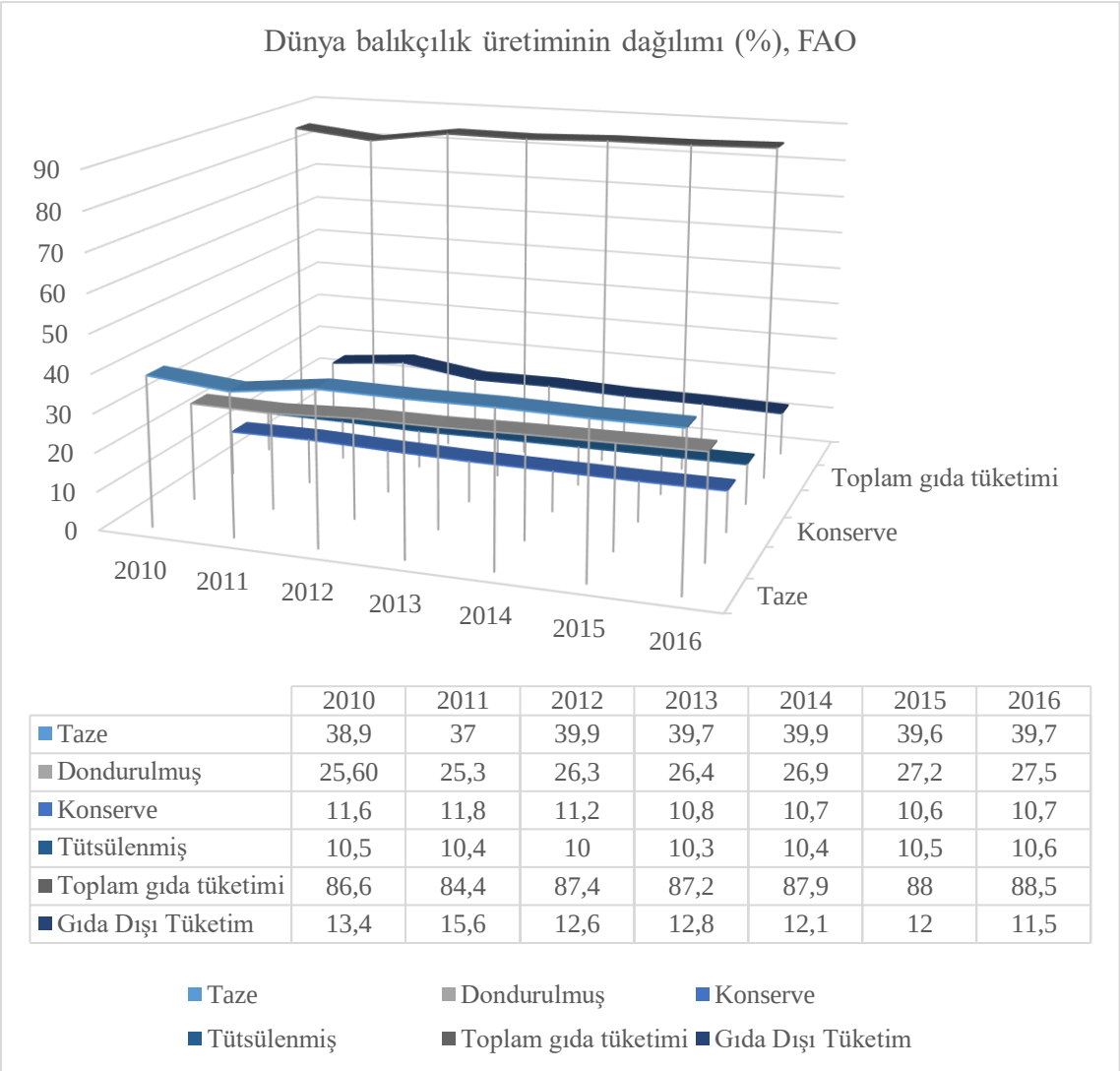

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Taze	38,9	37	39,9	39,7	39,9	39,6	39,7
Dondurulmuş	25,60	25,3	26,3	26,4	26,9	27,2	27,5
Konserve	11,6	11,8	11,2	10,8	10,7	10,6	10,7
Tütsülenmiş	10,5	10,4	10	10,3	10,4	10,5	10,6
Toplam gıda tüketimi	86,6	84,4	87,4	87,2	87,9	88	88,5
Gıda Dışı Tüketim	13,4	15,6	12,6	12,8	12,1	12	11,5

Kaynak: TÜİK

6. SU ÜRÜNLERİNDE İSTİHDAM

Su ürünleri dünya ve Türk ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Su ürünleri sektörünün içerdiği üretim, avcılık, işleme, muhafaza ve taşıma gibi faaliyetleri sonucu dünyada milyonlarca insana istihdam sağlanmaktadır. FAO kaynaklarına göre avcılık kapasitesi 200.000 ton ve üzeri olan ülkeleri göz önüne aldığımızda dünyada toplamda 40.399.000 kişinin balıkçılık sektöründe çalıştığı görülmektedir. Ülkemizde ise 31.843 kişi su ürünleri sektöründe çalışmaktadır. Balıkçılık sektöründe üretimden pazarlamaya, nakliyeden ürünün tazeliğini korumaya, istihsal araçlarının tamir ve onarımından yeni istihsal vasıtalarının imalatına kadar olan saydığımız ve sayamadığımız her basamakta insan gücüne ihtiyaç vardır.

Grafik 8. Su Ürünlerinde Çalışan Sayısı ve Dağılımı

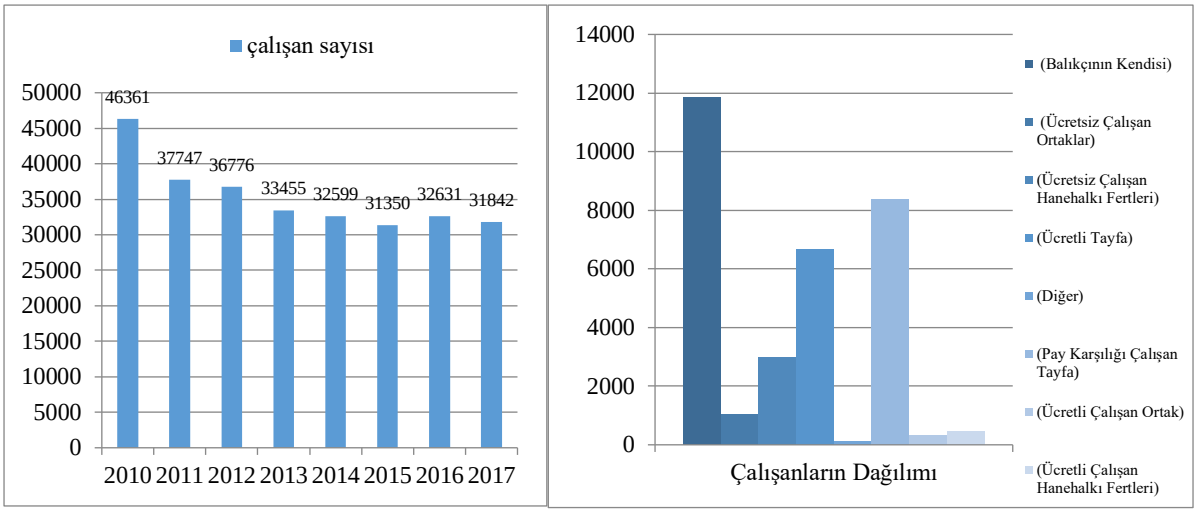

Kaynak: TÜİK

7. SU ÜRÜNLERİ TÜKETİMİ

FAO 2016 verilerine göre dünyada insan gıdası için kullanılan su ürünleri miktarı 51,8 milyon tondur. Gıda dışı amaçlarla kullanılan miktar ise 20,1 milyon tondur. Su ürünleri, protein ihtiyaçlarını karşılama, içerdiği vitaminler ve doymamış asitleri bakamından önemli bir kaynaktır. Buna rağmen ülkemizde balık tüketimi geçmiş yıllara oranla artıyor olmasına rağmen yok denecek kadar azdır [3]. Çeşitli su ürünleri zenginliğine sahip ülkemizde kişi başına düşen su ürünleri tüketimi, dünya ve AB ortalamasının gerisinde kaldığı görülmektedir. Balık tüketiminde dünya ortalaması yıllık 16 kilo olarak belirlenirken, İzlanda'da tüketilen balık miktarı kişi başına 90, Japonya'da 75, AB'de 26 kilodur.

TÜİK 2017 verilerine göre ülkemizde kişi başına ortalama balık tüketimi 2016 yılında 5,45 kg olarak gerçekleşirken, 2017 yılında %0,7 artarak 5,49 kg olarak gerçekleşti.

Grafik 9. Kişi Başı Balık Tüketimi (kg)

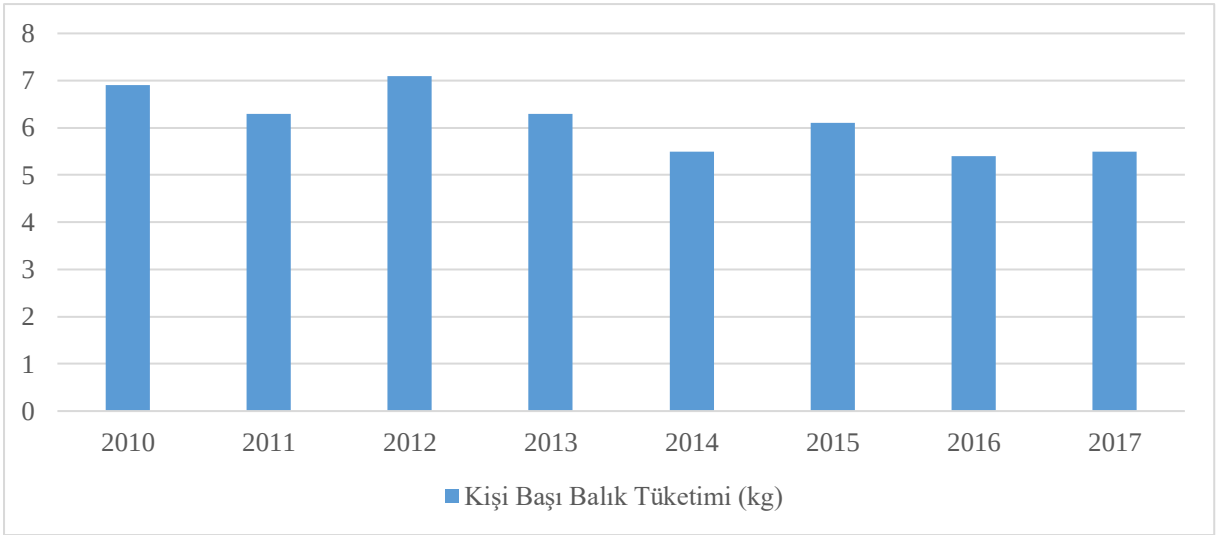

Kaynak: BSGM,2018

8. TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİ DESTEKLEME POLİTİKALARI

Su ürünleri sektörü 2003 yılından itibaren destekleme kapsamına alınmıştır. Alabalık, midye ve yeni türlerin yetiştiriciliği için kilogram bazlı olmak üzere destek verilmektedir.

Su ürünleri yetiştiricilik belgesi bulunan ve entansif yetiştiricilik yapanlar destekleme kapsamındadır.

Geleneksel kıyı balıkçılığının desteklenmesi için 10 metreden küçük balıkçı gemilerine 500 -1000 lira destek verilmektedir.

Balıkçılarımız ÖTV'siz yakıt indiriminden yararlanmaktadırlar.

Denizlerimizde aşırı av baskısı oluşturan ve balıkçılığımızın sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyen bin 211 balıkçı teknesi, bedelleri peşin olarak ödenerek av filosundan çıkarıldı. Bu kapsamda balıkçılarımıza 160 milyon TL ödeme yapılmıştır.

Balıkçılık filomuzda boyu 12 metreden daha büyük bin 350 balıkçı teknesine, bedellerinin tamamı Bakanlığımız tarafından karşılanan, 'Balıkçı Gemilerini İzleme Sistemi' (BAGİS) cihazları takılmıştır. Bu sistemle teknelerin avcılık faaliyetleri, GSM ve uydu aracığıyla anlık olarak takip edilmekte, bu sayede avcılığın denetlenmesi ve avcılık verilerinin toplanması sağlanmaktadır.

Ayrıca 2005 yılında yürürlüğe giren düşük faizli kredi uygulaması ile su ürünleri yetiştiriciliğine ziraat bankasınca uygulanan reel faizlerden % 30 daha ucuz yatırım ve işletme kredisi kullanma imkânı sağlanmıştır.

Ziraat Bankası su ürünleri yetiştiricilik yapmak isteyenlere 5 milyona kadar faizsiz destek imkanı vermiştir.

SONUÇ

Sağlıklı gıda açısından su ürünlerinin taşıdığı önem ve ülke ekonomisine kazandırdığı mali değer düşünüldüğü zaman su ürünleri yetiştiriciliği ve avcılığı tüm dünyada çok önemli bir sektör haline gelmektedir. Günümüzde sadece ülkemizde değil dünyada da sağlık gıdaya yönelim su ürünlerinin önemini her geçen gün yükselen bir ivmeyle artırmaktadır. Bu bağlamda avcılık yoluyla doğal stokların tahribi su ürünleri üretiminde yetiştiriciliğe yöneltmektedir.

Su ürünleri sektörünün birçok alana etkisi vardır. İnsan gıdası olarak tüketiminin önemi ve bu önemin her geçen gün daha da çok artarak insanların bu gıdalara yönelmesi, bazı sanayilerde hammadde olarak kullanılması, özellikle kıyısı olan hemen hemen her yerde istihdam yaratması, yüksek ihracat potansiyeline sahip olması sayesinde ülke ekonomisine devamlı döviz girdisi sağlaması su ürünlerinin önemini belirten bazı maddelerdir. Ancak, sektör sadece balıkçılık olarak değerlendirilmemelidir; turizm, hobi, spor ve benzeri birçok amaca da hizmet etmektedir. Tüm bunların yanı sıra sektördeki teknolojik gelişmelerle ikincil yan sektörlere de ekonomik kazançlar yaratmaktadır.

Ülkemizde yapılan su ürünlerine ilgi küresel pazarda oldukça fazladır. Gerek avcılık yoluyla elde edilen ürünler gerekse yetiştiricilik yoluyla elde edilen ürünler dış pazarda oldukça fazla ülkeye gönderilmektedir. Böyle bir pazarda kendi su ürünleri kaynaklarımızı korumalıyız. Bu bağlamda sürdürülebilir su ürünleri avcılığı ve yetiştiriciliği sektör için mihenk taşı haline gelmektedir. Bu sebeplerden doğal stokların korunması, kanun, yönetmelik ve tebliğlerde geçen maddelere uyulması, bilimsel araştırma çıktılarına ehemmiyet verilmesi, bilinçli avcılık ve bilinçli su ürünleri tüketimine önem verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2013 .Su Ürünleri Ve Balıkçılık Sektör Raporu. S.9-10.

ŞAHİNÖZ, E., DOĞRU Z., ARAL F., 2017, Türkiye ve Dünya'da Su Ürünlerinin Mevcut Durumu, Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi, C/S:10/4.

http://www.isub.org.tr/assets/rapor_suurunlerivekulturbalikciligiileilgilirevize_3eylul2014.pdf erişim tarihi:22/11/2018

KÜÇÜKOĞLU, M., 2012, Kalkınma Planlarında Su Ürünleri Sektörü (Hedefler Ve Gerçekleşmeler, 1963-2012), HR.Ü.Z.F. Dergisi, C/S: 16(2)/10.

BORAN, Ş., 2016, Su Ürünleri Sektör Raporu, Ar&Ge Bülten, S:20

http://www.tarim.com.tr/Turkiyede-Balikcilik-Sektoru,38160h erişim tarihi:16/11/2018.

http://www.dkib.org.tr/tr/content.asp?PID={156B6CEB-4CFE-4C24-9AF0-67C5EFEA0A24} erişim tarihi: 25/11/2018.

GÜNDÜZ, H., ÖZTÜRK, F., HAMZAÇEBİ, S., AKPINAR, M. D., 2017, Su Ürünleri İşleme Atıklarının Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversity Press Aquatıc Scıences And Engıneerıng Review.

İŞLETMELERDE RASYONEL DAVRANIŞ: KAYNAK BAĞIMLILIĞI TEORİSİ

Dr.Öğr.Üyesi Seher Uçkun
Kocaeli Üniversitesi
seher.uckun@gmail.com

Dr. Burcu Üzüm
Kocaeli Üniversitesi
burcugokay@gmail.com

Dr.Öğr.Üyesi Kamuran Soylu
Kocaeli Üniversitesi
kamuransoylu@hotmail.com

ÖZET: İşletmeler hammadde, sermaye, emek, girişimci, teknoloji gibi üretim faktörlerini kullanarak mal veya hizmet üretirler. Üretim faktörlerinden en önemli olanı girdi yani hammaddedir. Kaynak ise, işletmelerin ihtiyaç duyduğu tüm girdilerdir. İşletmeler, kaynakları sağlamak amacıyla rasyonel davranırlar. Kaynak bağımlılığı teorisinin temelini, kaynakların nasıl elde edilebileceği oluşturmaktadır. Kaynak bağımlılığı teorisinde çevre, kaynaklar, güç ve bağımlılık derecesi önem taşımaktadır. İşletmeler açık sistemde faaliyet gösterdiğinden dolayı çevre ile etkileşim halindedir. İşletmelerin kendi çıkarları doğrultusunda etkileşimde bulunduğu diğer işletmeleri etkileyebilme derecesi ise güç olarak ifade edilebilir. Kaynakları elinde bulunduramayan işletmeler için bu kaynaklara ulaşabilme, belirsizlikle başa çıkabilme ve varlığını sürdürebilme kabiliyeti işletmeler arası bağımlılık derecesini gösterir. İşletmeler kaynak bağımlılıklarını azaltmak için birbirleriyle stratejik işbirliği yaparlar. Teoriye göre; çevresel belirsizlik işletmenin yapısının oluşturulmasında önemli yere sahiptir. Yöneticiler, çevresel belirsizliği azaltmak için aktif rol alırlar. Kaynak bağımlılığı teorisi, işletmelerin büyüklüğünü ve gücünü etkileyecek olan endüstri ayrımı yapmaması nedeniyle eleştirilmektedir. Bu teori, sosyal, kültürel değişkenleri göz ardı ederken, kaynaklara erişilebilirliğin artırılabilmesi için ekonomik davranmaya odaklanır. Bu çalışmada kaynak bağımlılığına etki eden faktörler incelenmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kaynak, bağımlılık, güç.

RATIONAL BEHAVIOR IN ENTERPRISES: THEORY OF RESOURCE ADDICTION

Abstract: Businesses produce goods or services using production factors such as raw materials, capital, labor, entrepreneur, technology. The most important factor of production is input, or raw material. The source is all the inputs that businesses need. The source is all the inputs that businesses need. Businesses act rationally to provide resources. The basis of the resource dependency theory is how resources can be obtained. In the theory of resource dependency, environment, resources, power and dependency degree are of importance. Since the enterprises operate in an open system, they are in interaction with the environment. The degree to which businesses can influence other businesses that interact in the interests of their own interests can be expressed as power. For businesses that can not have resources, access to these resources, ability to cope with uncertainty, and ability to sustain their existence show the degree of dependency between businesses. Businesses collaborate strategically to reduce resource dependencies. According to the theory; environmental uncertainty has an important role in creating the structure of the operator. Managers take an active role to reduce environmental uncertainty. The theory of resource dependence is criticized for its size and lack of industry distinction that will affect its strength. While this theory ignores social and cultural variables, it focuses on economic behavior so that accessibility to resources can be increased. In this study, factors affecting resource dependency were examined and tried to be explained.

Key words: Resource, addiction, power.

1.Giriş

Organizasyonlar mal veya hizmet üretimini gerçekleştirmek için kaynağa ihtiyaç duyarlar. İhtiyaç duydukları kaynakları sağlayabilmek için diğer organizasyonlar ile yakın ilişki kurarlar. Bu ilişkilerin açıklanmasına ilişkin bir çok örgüt teorileri ileri sürülmüştür.

Organizasyonlarda açık sistem ve durumsallık yaklaşımlarının etkisinin görülmeye başlanmasıyla birlikte organizasyon davranışlarını anlamaya yardımcı olan örgüt teorileri ve varsayımları öne sürülmüştür. Bunlardan bazıları işlem maliyeti, yeni kurumsal kuram, örgütsel ekolojisi teorisi, kaynak bağımlılığı teorisi, vekalet teorisi olarak sayılabilir.

İşlem maliyeti; sınırlı rasyonellik ve fırsatçılık üzerine kurulu işbirliği içerisindeki organizasyonlardaki değişim işlemlerinin verimliliğine dayanır (Ouchi, 1980: 130). Yeni kurumsal kuram; organizasyonların içinde bulundukları çevreye uyumları sonucunda yapı ve süreçlerinin biçimlenmesine dayanır. Örgüt ekolojisi; örgüt popülasyonlarının yaşam aşamalarının gelişimi ve değişimine odaklanır (Miles, 2016: 177). Vekalet teorisi; işbirliği ve yardımlaşma ile tarafların karşılıklı olarak birbirlerini kontrol etmelerini ele alır (Karataş ve Aren, 2008: 184). Tüm bu teorilerin ortak noktası, kaynakların en etkin şekilde kullanılması, sahip olunamayan kaynaklara ulaşma ve bu çabalar sonucunda doğacak risklerin azaltılmasıdır.

Organizasyonlar için temin edilmesi gereken kaynağın önemi, kaynak değişimlerinin organizasyona katkısı ve kaynak temini için seçeneklerin değerlendirilmesi kaynak bağımlılığı teorisinde önem kazanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; kaynak bağımlılığına etki eden faktörler ortaya koymak ve kaynak bağımlılığını yönetebilmek için alınan iş birliği stratejileri doğrultusunda organizasyonların davranışlarını açıklamak oluşturmaktadır.

2. Kaynak Bağımlılığı Teorisi

Thompson'ın 1967' de yayınladığı "*Eylemdeki Örgütler: İdari Teori'nin Sosyal Bilimler Temeli*" makalesiyle (Buluç, 2017: 183) temelleri atılan Aldrich, Pfeffer ve Salancik'ın geliştirdiği, bu teori kritik ve elde edilmesi belirsizlik yaratan girdilerin temini için alınması gereken önemler üzerine durmaktadır (Saruhan ve Yıldız, 2009: 178; Koçel, 2011: 352). Kaynak bağımlılığı teorisine göre organizasyonlar kendi amaçlarına ulaşırken dış çevrenin oluşturduğu baskıdan bağımsız davranamaz. Çevre baskısıyla baş edebilme becerisi bağımlılık derecesiyle ilişkilidir. Bu teori, organizasyonlar arası ilişkilerle ilgilenmektedir (Uçkun ve Üzüm, 2018: 68-69).

Örgütler diğer örgütler olan ilişkilerinde dengeli davranabilmek için hem örgüt-örgütler hem de çevre ile uyumlaşma gayreti içerisinde olmaktadır. Örgüt ihtiyaç duyduğu kaynaklara erişebilmek için karşılaşacağı sorunları giderebilmek için bazı önlemler almaktadır (Yıldırım, 2014: 40-41):

Sahiplik; bir örgütün satın alınarak, o örgütün sahip olduğu kaynaklara sahip olarak etki alanını değiştirmesidir. Merger, yatay büyüme gibi stratejiler uygulanabilmektedir.

Sözleşme ve ortak girişimler; Örgütün kendinde bulunan kaynaklarla üstesinden gelemeyeceği işleri, risk ve maliyeti düşürmek aynı zamanda diğer örgütlerin kaynaklarından faydalanabilmek için proje temelli ortak girişim stratejisi uygulayabilirler.

Kooptasyon ve aynı yöneticiye kullanma; kooptasyon kavramı, örgütün önemli kararların alındığı hiyerarşik yapı içerisine işini iyi yapan kişileri yerleştirilmesidir. Yönetim kurulu üyelerine diğer örgütlerde yer alan ve toplumda tanınan sevilen kişilerin göreve getirilmesidir.

Yönetici istihdamı; yönetici transfer ederek diğer örgütlerle ilişkilerin geliştirilmesine yönelik diğer bir alternatiftir.

Ayrıca çevre ile mevcut ilişkilerin geliştirilmesine imkan sağlayan diğer bir yol ise halkla ilişkiler faaliyetlerine yoğunlaşmaktır.

Kaynak bağımlılığı teorisine göre, organizasyonlar tek başlarına tüm kaynak sahip değildirler ve kaynaklara ulaşabilmek için çevrelerindeki diğer organizasyonlarla ilişki kurmak zorundadırlar (Yaşbay ve Ataman, 2015). Kaynak bağımlılığı; organizasyonun kıt kaynaklara ulaşmada etkinlik ve çevreye uyum sağlama kapasitesi şeklinde iki yönlü olarak incelenebilir. Kaynak bağımlılığı, kaynağın istikrarlı ve güvenli bir şekilde temin edilmesi için çalışır (Uysal ve İpçioğlu, 2008: 50). Bu bağlamda kaynak bağımlılığının varsayımları ve odaklandığı konular Tablo 1' de özetlenmiştir:

Tablo 1: Kaynak Bağımlılığının Varsayımları ve Odakları

Açıklayıcı Unsur	Varsayım	Odak
Örgütsel Davranışın Bağlamı	*Örgütsel tercih, çoklu dışsal baskılarca kısıtlanmıştır. *Örgütsel çevre, kolektif ve birbirine bağlıdır. *Örgütün yaşamını devam ettirebilmesi, dışsal talep ve beklentilere yanıt verebilirliğine bağlıdır. *Örgütler, istikrar ve öngörülebilirlik arayışındadır.	*Faaliyet çevresi *Aktif tercih davranışı *Karşılıklı bağımlılıklarla başa çıkma *Görünür baskılar *Uyum *Kısıtlı kaynakların yönetimi *Belirsizliğin azaltılması *Güç ve nüfuz
Örgütsel Davranışın Güdüsü	*Örgütler, meşruiyet arayışındadır. *Örgütler, çıkarları doğrultusunda hareket ederler	*Kaynak hareketliliği *Dışsal ölçütlerin kontrolü *Politik ve ölçülebilir çıkarlar *Uyum sağlamama/Karşı çıkma *Kendi kendine hizmet

Kaynak: Koç ve Sayılar, 2016: 142-143.

Kaynaklara bağımlılığı teorisinin dayanağını oluşturan unsurları; çevre, kaynak, bağımlılık ve güç olarak belirtmek mümkündür.

Çevre: Örgütün faaliyetlerini etkileyen her şeydir (Meydan, 2012: 169). Organizasyonun içinde bulunduğu ortamdır ve çevreyle ilişkiler çok boyutludur. Organizasyonun çevresinin önemi kaynak temininde kurulan ilişkinin bir bağımlılık haline gelmesidir (Üsdiken, 2010: 85). Organizasyonlar yaşamsal süreçlerini devam ettirirken çevresel değişiklikleri göz ardı edemezler. Kaynak bağımlılığını kontrol etmede ve belirsizliği azaltmak için çevreye uyum sağlamak zorundadırlar. Çevrenin üç yapısal özelliği mevcuttur. Bunlardan biri yoğunluktur. Yoğunluk; gücün ve otoritenin çevredeki baskınlık derecesidir. Bir diğeri ise cömertliktir. Cömertlik; örgütün ihtiyaç duyduğu kritik kaynakların çevrede bulunması durumudur. Son olarak karşılıklı bağımlılık; kıt kaynaklara erişebilmek için ilişkide olunan örgüt sayısıdır (Meydan, 2012: 169).

Kaynak: Açık sistem anlayışında organizasyonlar, faaliyetlerini yerine getirmek ve sürdürülebilirlikleri devam ettirmek için çevrelerinden aldıkları girdileri kullanırlar (Tutar, 2013: 395). Kaynak; organizasyonun elinde bulundurması gereken tüm girdilerdir. Bir girdi organizasyon için ne kadar önemliyse, o kaynağın temin edildiği organizasyona bağımlılık da o kadar yüksektir. Örgütler ihtiyaç duydukları kaynakları elde edebilmek ve sürdürülebilirlik sağlamak için yapılarını ve davranışlarını değiştiren ortaklıkları devam ettirerek hayatta kalabileceklerdir (Koç ve Sayılar, 2016: 144). Bir organizasyonun ihtiyaç duyduğu kaynaklar çalışanlar, bilgi, meşruluk, teknoloji, üretim sistemleri gibi çeşitli şekillerde olabilir (Meydan, 2012: 175). Bir kaynağın organizasyon açısından kritik önemini, o kaynağa ulaşamadığında organizasyonun faaliyetlerine devam edip edememesi göstermektedir (Yıldırım, 2014: 183).

Güç: Başkalarını etkileme kabiliyetidir. Hem karşı taraf için değerli kaynakları elde etme ve hem de kontrol edebilme gücünü de kapsamaktadır (Karadal ve Eser-Aksaray, 2014: 16). Kaynak bağımlılığı yaklaşımına göre, yöneticiler organizasyonların çevresel belirsizliğini ve kaynak bağımlılıklarını azaltmada bir takım stratejiler uygulamaya karar verebilirler (Fidanboy ve Alan, 2013: 128). Kaynak bağımlılığı teorisi, dışsal faktörlerin örgütsel davranış üzerindeki etkisini tanır ve yöneticiler, çevresel belirsizliği ve bağımlılığı azaltmak için hareket edebilirler Bu eylemlerin merkezinde kıt kaynaklar kontrol edebilme imkanı sağlayan "güç" kavramı vardır (Hillman vd., 2009: 1404).

Güç ve bağımlılık derecesini değiştiren unsurlar olarak örgütün yönetme yöntemleri, bilgilerin yaygınlığı ve iletişim teknolojileri, ekonominin etkisinin artması ve küreselleşme sayılabilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerini (bilgisayarlar, internet, mobil telefon) daha uygun fiyatlı olduğundan işlem maliyetlerini düşürebilir ve kaynak bağımlılığını azaltabilir. Ekonominin etkisinin artmasıyla birlikte hissedarların ön plana çıkmasına, örgüt performansının hisse değeriyle ölçülmesine ve aynı zamanda ücret ve insan kaynakları uygulamalarının (hisse fiyatı artışlarını teşvik etmek için) revize edilmesine neden olmuştur. Bu değişimler örgüt içerisindeki güç ilişkilerini değiştirmiştir. Son olarak, küreselleşme potansiyel rakiplerin tipik örgütlenme biçimleriyle genişleme/büyüme sınırlarını değiştirmiştir. Bu şekilde çok uluslu şirketler ortaya çıkmıştır. Bir örgüte ait fikri mülkiyet haklarının yönetimi ve lisanslanması gibi uluslararası ticaret ilişkileri ve bu ilişkilerin düzenlenmesini sağlayan uygulamaların yürürlüğe konması da

belirsizliği azaltırken gücün yönünü değiştiren faktör olarak belirtilebilir (Davis, ve Cobb, 2009: 25-26).

Belirsizlik: Bağımlılığı yaratan kritik kaynak, belirsizlikle başa çıkabilmede etkili bir unsurdur. Diğer bir deyişle, örgütün edinmek için çabaladığı kaynak, örgütün ihtiyaçlarını büyük oranda karşılıyorsa, bu kaynağa ve o kaynağın sahibi olan örgüte bağımlılık düzeyi o oranda artmaktadır (Koç ve Sayılar, 2016: 144).

Örgütler, çevrelerindeki diğer örgütlerle ilişkilerini birlikler, tüketiciler, satıcılar, rakipler ve toplumsal/hukuki unsurların aracılığıyla yürütürler. Çevrenin hızlı değişimi ve çevresel belirsizlik (pazara yeni örgütlerin giriş-çıkışı, kaynakların kıt olması) yüzünden örgütler, çevrelerindeki değişimlere hızlı bir şekilde cevap vermek zorundadırlar. Örgütler, çevresel değişimlere verdikleri cevaplarda ne kadar etkin olurlarsa, çevreden elde ettikleri kaynakları ne kadar etkin kullanırlarsa o derece varlıklarını devam ettirebilirler (Dikili, 2014: 155).

Kaynak bağımlılığı teorisinin odak noktasını, kaynaklar ve organizasyonlar arası kaynak değişimine bağlı güç ilişkilerini incelemek oluşturmaktadır. kaynaklara ulaşma ve belirsizliği azaltma yöntemleri olarak stratejik kararlar uygulanabilir. Stratejik kararlar, stratejik işbirliklerini ifade eder. Stratejik işbirlikleri ise organizasyonun rasyonel davranmasının bir sonucudur. Böyle bir davranış, kaynaklara ulaşmadaki çevresel belirsizliği ve riski düşürmek amacını taşır.

Kaynak bağımlılığını yönetebilmek için uygulanması mümkün yönetim stratejileri ise aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (İzdaş, 2018: 318):

- Yöneticilerin ve Yönetim Kurullarının başarısı
- Örgüt Yapısını Değiştirme: Dikey büyüme, birleşme ve satın alma, çeşitlendirme
- Örgütler Arası İşbirliği Fırsatları: Şebeke örgütler, kooptasyon, dış kaynak kullanma, ortak girişimler, stratejik ittifaklar, .birlikler ve dernekler
- Örgütün Dış Aktörlerle İlişkilerini Yenilemesi: Politik hareketler, meşruiyet, düzenleyici faaliyetler, normlar ve sözleşmeler

Organizasyonlar arasında çeşitli şekillerde ortaya çıkan dayanışma ve kaynak birleştirme faaliyetleri olarak stratejik işbirlikleri veya ortaklıklar görülebilir (Koçel, 2011: 420). Organizasyonlar, kaynak temininde birbirinin tedarikçileri olduğunda maliyet faydası sağlarlar (Yörük Karakılıç, 2009: 203). Şirket birleşmeleri; İki veya daha fazla sayıda bağımsız organizasyonun tüzel kişiliklerini sona erdirip tüm varlıklarını ve yeteneklerini birleştirmeleriyle yeni bağımsız bir organizasyon durumuna gelmesidir (Ülgen ve Mirze, 2013: 349). Satın alma; bir organizasyonun başka bir organizasyonu tüm aktif ve pasifleriyle devralmasıdır (Çelik, 1999: 28). Ortak yatırımlar, Belli bir iş alanında uzmanlaşmış birbirinden bağımsız, birden fazla organizasyonun belirli bir işi yapma ve kazanç elde etme amacıyla bir sözleşmeyle bir araya gelerek oluşturulan ve tüzel kişiliği olmayan işbirlikleridir (Aydoğan ve Şenözlü, 2015: 63). Bir organizasyon ihtiyaç duyduğu girdileri üreten diğer organizasyonlarla centilmenlik anlaşması yaparak kaynak akışını kontrol kolaylığı sağlamış olurlar.

SONUÇ

Kaynak bağımlılığı teorisi güç kavramını çevre ile organizasyonlar arasındaki ilişkilere odaklanarak organizasyon davranışlarını açıklamaya çalışır. Bu teori bazı yönleri ile eleştirilmektedir. Teorinin; sosyal, kültürel değişkenleri hesaba katmadığı, örgütlerin kaynaklarını nereden elde ettiğini ve kaynak yapılarının nasıl olduğunu araştırmadığı yönüyle eleştirilmektedir. Ayrıca, kaynakların rekabet üstünlüğü için ne gerekli ne de yeterli olduğunu ve bu durumu yeterli şekilde açıklamadığı düşünülmektedir.

Kaynak bağımlılığı teorisi, işlem maliyeti ve vekalet teorisiyle sınırlı rasyonellik kavramı çatısı altında birleşmektedir. Durumsallık teorileriyle de örgütün çevreye uyumu konusunda eşleşmektedir, örgütün bütün amacı çevreye uyumlanmaktadır. Kaynak bağımlılığı, örgütsel ekoloji ve kurumsal teoriyle eşbiçimcilik kavramında örtüşmektedir. Çevre, örgütlerin yapısının belirleyicisidir. Ancak örgütsel ekoloji teorisine göre örgüt çevre tarafından seçilmektedir ve varlıklarını devam ettiren örgütler birbirlerine benzemektedir.

Kaynak bağımlılığı teorisi diğer örgüt teorileriyle bazı yönlerden benzerlik bazı yönlerden farklılık göstermektedir, bu görüş doğrultusunda birbirlerinin eksikliklerini tamamladığını söylemek mümkündür.

Yöneticiler stratejik kararlar vererek kaynak belirsizliğini azaltma çabası gösterirler. Kaynak bağımlılığı yaklaşımında kaynakların belirsizliğiyle başa çıkabilme yöntemleri olarak; ortak girişim, diğer örgütler arası ilişkiler, birleşmeler-dikey bütünleşme, centilmenlik anlaşmaları şeklinde uygulama alanlarının olduğu görülmektedir. Ancak yöneticiye aktif bir rol biçen kaynak bağımlılığı teorisi örgütlerde liderlik gibi kavramlara odaklanmamıştır.

Yazında kaynak bağımlılığının konu olduğu çalışmalar iktisadi açıdan ele alınmıştır ya da teorik olarak incelenmiştir. İşletme yönetimi açısından uygulamaya dönük stratejik yönetim alanında yapılmış olan pek fazla çalışma olmadığı görülmüştür. Örgüt performansını etkileyebilecek pek çok değişken vardır, örgütün yapısı sadece kaynak bağımlılığını yönetebilme becerisine bağlı olarak şekillenmeyeceği bir gerçektir.

Kaynak bağımlılığı teorisinde; güç ve bağımlılık profillerini değiştiren üç ana eğilim, örgütün yönetim yöntemleri, bilginin yaygınlığı ve iletişim teknolojileri, ekonominin yükselişi ve ticarette küreselleşme olarak belirtilebilir.

KAYNAKÇA

Aydoğan, E. ve Şensözlü, Ş. (2015). İşletmelerin stratejik yöneliminin stratejik işbirliği sürecindeki rolü üzerine bir araştırma: Simit Sarayı A.Ş. ve Rella Gıda A.Ş. örneği. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2): 57-75.

Buluç, A. (2017). James D. Thompson. (Ed.). Ö. Livvarçin ve D. Kurt. *Yönetim Biliminde 49 İnsan 49 Teori* 183-194. İstanbul: Beta Yayınları.

Çelik, O. (1999). Küreselleşme sürecinde firmalar arası stratejik işbirliği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 54(1): 23-40.

Davis, G. F., Cobb, J. A. (2009). Resource Dependence Theory: Past and Future. *Research in the Sociology of Organizations,* April 21-42.

Dikili, A. (2014). Örgütlerde güç kavramı: eleştirel yönetim çalışmaları ile kaynak bağımlılığı yaklaşımı'nın bakışlarına dair karşılaştırmalı bir analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi,* 12(23): 141-164.

Fidanboy, C. Ö. ve Alan, H. (2013). Kaynak bağımlılığı ve stratejik işbirliği ilişkisi: kaynak özelliklerinin iş birliği oluşumuna etkileri. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 12(1): 123-145.

Hillman,A. J., Withers,C. M. & Collins, B. J. (2009). Resource dependence theory. *A Review Journal of Management* 35(6): 1404-1427.

İzdaş, H. (2018). Kaynak bağımlılığını azaltma stratejilerinin sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne etkisi üzerine bir araştırma. *İsarder,* 10(2): 312-334.

Karadal, H. ve Eser-Aksaray, F. (2014). Kaynak bağımlılığı üzerine yapılan çalışmaların içerik analizi yöntemiyle incelenmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 6(2): 12-24.

Karataş, A. ve Aren, S. (2008). Vekalet teorisi ve bilgi asimetrisi problemi. (Ed.). A. Özyılmaz ve F. Ölçer. *Güncel Yönetim ve Organizasyon Yaklaşımları*. 183-204. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Koç, O. ve Sayılar, Y. (2016). Örgüt araştırmalarında kaynak bağımlılığı perspektifi: kuramsal bir değerlendirme. *İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 27(80): 137-177

Koçel, T. (2011). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Basım.

Meydan, C. H. (2012). Kaynak bağımlılığı kuramı. (Ed.). Sözen ve C. ve Basım, N. *Örgüt kuramları* 163-188. İstanbul: Beta Yayınları.

Miles, J. (2016). Örgütsel ekoloji kuramı. (Çev.). A. Sağır. *Yönetim Ve Organizasyon Kuramları*. (Ed.). Polat, M. ve Arun, K. 313-319. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Ouchi, W. G. (1980). Markets, bureaucracies and clans. *Administrative Science Quartely,* 25(1): 129-141.

Saruhan, S. C. ve Yıldız, M. L. (2009). *Çağdaş yönetim bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Uçkun, S. ve Üzüm, B. (2018). *Geçmişten geleceğe yönetim teorileri ve uygulamaları*. Kocaeli: Umuttepe Yayıncılık.

Uysal, G. ve İpçioğlu, İ. (2008). Kaynak bağımlılığı teorisi'nin kritik bir unsuru olarak kaynak belirsizliği ve müşteri-tedarikçi arasındaki ilişkisel değişime etkisi. *Yönetim ve Ekonomi* 15(2): 49-60.

Ülgen, H. ve Mirze, S. K. (2013). *İşletmelerde stratejik yönetim*. İstanbul: Beta Basım.

Üsdiken, B. (2010). Çevresel baskı ve talepler karşısında örgütler: kaynak bağımlılığı yaklaşımı. (Der.) S. Sargut ve Ş. Özen. *Örgüt Kuramları,* 77-132. Ankara: İmge Yayınevi.

Tutar, H. (2013). *İşletme & yönetim terimleri ansiklopedik sözlük*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Wolff, A. (2002). Yeniden yapılanmada stratejik işbirlikleri. (Ed.). Dalay, İ., Coşkun, R. ve Altunışık, R. *Stratejik Boyutuyla Modern Yönetim Yaklaşımları* 303-314. İstanbul: Beta Basım.

Yaşbay, H. ve Ataman, G. (2015). Kaynak bağımlılığı kuramı bağlamında yönetim kurulları ve yönetim kurulu bileşiminin örgüt performansına etkisi. *Örgüt Kuramı Çalıştayı,* Volume: VI, Muğla.

Yıldırım, S. (2014). *Yönetim teorileri*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Yörük Karakılıç, N. (2009). Stratejik ittifak oluşumunda temel yeteneklerin önemi: Tariş Opet stratejik ittifakı balanced scorecard örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21): 200-2014.

BEVERİDGE EĞRİSİ YARDIMIYLA AÇIK İŞ POZİSYONLARININ ANALİZİ

Doç. Dr. Ayhan ORHAN
Kocaeli Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat
aorhan@kocaeli.edu.tr

Doç. Dr. Sema YILMAZ GENÇ
Kocaeli Üniversitesi / KMYO, Pazarlama ve Reklamcılık
semayilmazgenc@kocaeli.edu.tr

Doğukan Salih KUTLUTÜRK
Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET: İşsizlik, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler fark etmeksizin tüm ekonomilerin ciddi sorunlarından biridir. İşsizlik sorunu, ülkelerde ciddi düzeyde ekonomik ve sosyal tahribatları beraberinde getirmekte ve bu soruna yönelik önlemler alınmadığı takdirde ülkeler uzun dönemli istikrarsızlıklar ve yapısal sorunlarla karşılaşmak zorunda kalmaktadırlar. Türkiye'de işsizlik, uzun dönemdir çözülmeyi bekleyen bir olgu haline gelmiş ve hızlı nüfus artışına paralel olarak iş olanaklarının yeterince arttırılamaması işsizliğin düzeyinin ciddi bir hal almasına neden olmuştur. Bu bağlamda, işsizlik sorunu ile mücadele edebilmek amacıyla işgücü piyasasının dikkatli ve doğru bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Buradan hareketle, işgücü piyasasının arz yönünü oluşturan işsizlik ve talep yönünü oluşturan açık iş oranlarını Beveridge Eğrisi yardımı ile birlikte incelemek mümkündür.
Açık iş ve işsizlik oranları arasındaki ilişki ilk defa 1944 yılında William Beveridge tarafından incelenmiş ve söz konusu rapor eğrinin temel özelliğini ortaya koymuştur. Beveridge Eğrisi'nin eksenlerinden bir tanesi işgücünün arz yönü olan işsizlik oranlarını gösterirken, diğer ekseni işsizlik oranlarını göstermektedir. Beveridge Eğrisi'ne göre, açık iş oranları ile işsizlik oranları arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Böylece, eğri incelenerek işgücü piyasasındaki açık işler ile işsizler arasındaki eşleşmenin düzeyini saptamak mümkün olmaktadır. Ekonomide meydana gelen ve işgücü piyasasını etkileyen yapısal düzeydeki değişmeler ve trend etrafındaki dalgalanmaların da Beveridge Eğrisi'nin konumunu değiştirmesi mümkündür. İşgücü havuzuna yeni yeni katılımların olması, işgücü arama süresinde meydana gelen değişmeler, işverenin talep ettiği ve işsizlerin sahip olduğu niteliklerinin zamana bağlı olarak farklılık göstermesi gibi olgular Beveridge Eğrisi'nin konumunun değişmesi ve işgücü piyasasının etkinliğinin belirlenmesindeki temel yapısal değişmeler arasında belirtilmektedir. Ekonomideki bu tarz yapısal ve konjonktürel dalgalanmalar sonucunda oluşan işsizlik türlerinin ayrıştırılmasında Beveridge Eğrisi'nin izlediği yolun incelenmesi kilit rol oynamaktadır. Bu sayede, ekonomide var olan işsizliğin türü belirlenmiş olacak ve bu işsizliğin kaynağına yönelik ekonomi politikalarının uygulanması da daha etkin sonuçları beraberinde getirecektir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, İşsizlik Türleri, Beveridge Eğrisi, Yapısal İşsizlik, Açık İş Oranı

JEL Kodları: E24, J21, J41, J63, J64

ANALYSIS OF OPEN JOB POSITIONS BY MEANS OF BEVERIDGE CURVE

ABSTRACT: Unemployment is one of the serious problems of all the national economies without noticing developing and developed countries. Unemployment problem brings along critical economic and social damages; countries are obliged to face long-termed instabilities and structural problems in case if no measures are taken. Unemployment in Turkey becomes a fact that has waited to be clarified for so long. To fail in providing employment opportunities in parallel with rapid population growth caused the level of unemployment to turn into a problem. In this context, labor market needs to be evaluated carefully and accurately to struggle with the unemployment problem. Thus, it is possible to scrutinize the job vacant rates that constitute the supply side of the labor market via the Beveridge Curve.
The relationship between open job and unemployment rates was first analyzed by William Beveridge in 1944; the report in question also revealed the key features of the curve. While one of the axes of the Beveridge Curve shows

the supply side unemployment rates, another axis refers to unemployment rates. According to the Beveridge Curve, there is a reverse directed relationship between job vacant rate and rates of unemployment. By this way, it is possible to determine the level of the matchup between open jobs and the unemployed in the labor market by reviewing the curve. Changes at the structural level that affect the labor market and also the fluctuations around trend can change the position of the Beveridge Curve. The factors such as newly participations in labor pool; changes in labor search time; differentiating of qualifications of the unemployed and also the required qualifications by employer depending on time are expressed as the basic structural changes in specifying effectiveness of the labor market and changing the position of Beveridge Curve. Analyzing the method of Beveridge Curve to distinguish the types of unemployment as a result of such a structural and cyclical fluctuation in the economy. The existing type of unemployment can be determined by this means and following economic policies toward the source of this unemployment will bring more effective results.

Keywords: Unemployment, Unemployment Types, Beveridge Curve, Structural Unemployment, Job Vacant Rate

Giriş

İnsanların sahip olduğu fiziksel ve zihinsel gücün üretim sürecine katılmaması durumunu gösteren işsizlik sorunu, çalışma kabiliyeti ve isteğinde olan mevcut ücret seviyesinde çalışmak istediği halde iş bulamayan işgücünün olması şeklinde tanımlanmaktadır. İşsizlik, dünyadaki birçok ülkede ciddi ekonomik ve sosyal sorunlara neden olmakla birlikte Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra daha önceki dönemlerde işsizlik sorunuyla yüzleşmiş olan gelişmiş ülkeler bile herhangi bir istikrarsızlık döneminde tekrar işsizlik sorunu ile mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla işsizlik sorunu, ülkelerin gelişme düzeyine bakılmaksızın tüm ülkeleri yakından etkileyen bir sorun olarak ele alınmalıdır.

Bu bağlamda, işsizlik sorunu ile mücadele sürecinde işgücü piyasası titizlikle ve doğru bir şekilde incelenmelidir. İşgücü piyasası incelenirken temel bazı değişkenler kullanılmaktadır. İşsizlik, söz konusu bu piyasanın arz tarafı ile ilgili değişken olup, işgücü piyasasının arz yapısı ve arzındaki değişmeleri bu değişken üzerinden incelemek gerekmektedir. İşgücü arz ve talebinin birlikte incelenmesi Beveridge Eğrisi yardımıyla mümkün olmaktadır. Beveridge Eğrisi'nin oluşturulması ve yorumlanması işsizlikle mücadelede ve istihdam piyasasındaki etkiliği sağlamada önemli bir rol oynamaktadır.

İşsizlik, Kapsamı ve İşsizliğin Çeşitleri

İşsizlik, literatürde pek çok tanımı bulunmasına karşın en kısa şekilde, "çalışma isteğinde ve gününde olan ancak piyasadaki mevcut ücret seviyesinde çalışmaya razı olmasına karşın iş bulamayan işgücünün varlığı" şeklinde açıklanmaktadır. Söz konusu bu tanım açık işsizliğin tanımlaması şeklinde de ifade edilmektedir. (Kanca, 2012; s. 2). İşsizlik, işgücü piyasasının arz yönünü ifade eden bir kavramdır.

Yukarıdak, açık işsizliğin tanımından hareketle bir kişinin işsiz olarak belirtilebilmesi için şu unsurları taşıması gerekmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013);

- Kişi belirli bir yaşın üzerinde bulunmalıdır (15 yaş),
- Cari dönemde herhangi bir işte istihdam edilmiyor olmalıdır,
- İstihdam edilebilmesi için gerekli şartları taşımalı ve cari ücret seviyesinde bir işi kabul etmesi gerekmektedir. Yani kişinin gayriiradi bir şekilde işsiz olması gerekmektedir.

İşsizliğin kapsamı bakımından pek çok çeşidi bulunmaktadır. Bunlarda bir tanesi friksiyonel işsizliktir. Friksiyonel işsizlik, işgücü piyasaında meydana gelen hareketlilikten dolayı oluşan işsizlik türüdür. Başka bir ifadeyle, emek piyasasında denge durumu mevcutken, istihdam havuzuna ilk defa katılanlar ve bunların yanında istihdam havuzunda halihazırda bulunan kişilerin işten ayrılma ve ya farklı bir işe girmesinden dolay ortaya çıkan işsizlik çeşididir. Ekonominin normal işleyişinde dahi ortayan çıkan friksiyonel işsizlik, iş arama süresinin yani işsizler ile işin eşleşme süresinin uzunluğuna göre değişmekle birlikte bu sürecin giderek uzaması yapısal işsizliğin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ancak, iş arama sürecinin uzaması, iş arayan kişilerin kendi bilgi ve beceri düzeyine bağlı olarak iş bulmasının önünü açacağından işgücü verimliliğini arttırabilmektedir. (Kutlutürk, 2017; s. 7)

Konjonktürel işsizlik, ekonominin trend etrafında dalgalanması sürecinde daralma dönemlerinde üretimin azalması ve dolayısıyla mevcut istihdam edilenlerin işlerini kaybetmesi sonucu oluşan işsizlik çeşididir. Genellikle kalkınmasını tamamlamış ülke ekonomilerinde talep düzeyinde meydana gelen azalma sonucunda ortaya çıkan işsizliğe verilen isimdir. Ekonomide talebin canlandığı genişleme dönemlerinde işe alımlar artacağından dolayı konjonktürel işsizlik seviyesinde bir düşme meydana gelmektedir. Sektörel ve bölgesel olarak farklı şiddetlerde ortaya çıkan bu işsizliği gelişmekte olan ülke ekonomilerine tahribat vermesi kaçınılmaz olmaktadır (Ertek, 2008; s. 91).

Yapısal işsizlik, konjonktürel işsizliğin uzun döneme yayılması ve ekonomide daha ciddi tahribatların oluşması sonucunda yapısal işsizlik ortaya çıkmaktadır. Ekonomide meydana gelen yapısal değişimler yapısal işsizliğin temel nedenini oluşturmaktadır (Yıldırım, Karaman, & Taşdemir, 2013; s. 364). Bu değişimler arasında, üretim tekniğinde meydana gelen değişmeler, teknolojik ilerlemeler, işgücü arz ve talebinde uzun dönemde meydana gelen uyumsuzluklar sayılmaktadır. Yapısal işsizlikte ortaya çıkan temel sorun, işsiz durumunda bulunanlar ile açık işler arasında meydana gelen niceliksel dengesizlik değil, iş arayan kişilerin sahip oldukları nitelikler ile açık işlerin gerektirdiği niteliklerin farklılığıdır (Güney, 2009; s. 137 - 138). Dolayısıyla, ekonomide bulunan sektörlerde zamana bağlı olarak bazı iş kollarında istihdam kapasitesi artış gösterirken bazı iş kollarının istihdam kapasitesinde daralmalar meydana gelecektir.

Ekonomi, tam istihdam seviyesinde dengede olsa dahi açık iş ve işsizlerin daima bir kısmı ekonomideki çeşitli yapısal nedenlerden dolayı eşleşmemiş olacaktır. Yani ekonominin normal işleyişi içerisinde var olan bu işsizlik türü, doğal işsizlik olarak adlandırılmaktadır. Doğal işsizlik aynı zamanda ekonomideki enflasyonu hızlandırmayan işsizlik türüdür. Bu yüzden,

doğal işsizlik oranına enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı da denilmektedi. (Parasız, 1991; s. 303).

Açık İş ve Açık İş Oranı

Açık iş ifadesi işgücü piyasasının talep yönünü ifade eden bir kavram olmakla birlikte "boş" veya "doldurulmamış" işleri tanımlamak için kullanılan kavramdır. Avrupa Birliği Tüzüğü'ne göre bir işgücü talebinin açık iş olarak ifade edilebilmesi için; yeni oluşturulmuş veya yakın dönemde oluşturulacak ücretli bir pozisyonun doldurulması amacıyla işverenin aktif adımlarda bulunduğu bir talebin varlığı gereklidir (Erikli, 2015; s. 18 - 19).

Aktif iş arama ise, kuruluşun pozisyonu doldurabilmek için adım atması anlamına gelmektedir. Bu adımlar, gazete ve televizyonlarda reklam vermeyi, internet üzerinden bildirimler göndermeyi, meslektaşlar ile aralarında iletişim kurmayı ve ya doğrudan bildirmeyi, başvuruları incelemeyi ve kabul etmeyi, adaylarla görüşmeyi, istihdam büroları ile iletişime geçmeyi, iş fuarlarında, eyalet ve ya yerel istihdam bürolarından çalışan talep etmeyi içerir (Kutlutürk, 2017; s. 23).

Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat)'ne göre bir iş pozisyonunu açık iş olarak nitelendirilebilmesi için (Eurostat, 2008; s. 235);

- İşverenin, söz konusu pozisyonu dışarıdan alınacak bir elemanla doldurmak için aktif olarak bir adımda bulunması,
- Pozisyonun hemen veya kısa bir süre içerisinde doldurulması gerekmektedir.

Açık iş oranı ise en kısa tanımla, açık iş pozisyonlarına ait veriler kullanılarak oluşturulan matematiksel bir orandır. Eurostat, açık iş oranının oluşturulmasında şu formülü kullanmaktadır:

$$AIORAN = [AITOP/(AITOP + C_{D.S})] * 100$$

Formüldeki AI_{ORAN} açık iş oranını, AI_{TOP} açık iş pozisyonundaki personel sayısı toplamı ve $C_{D.S}$ ise referans döneminin son gününde dolu iş pozisyonunu göstermektedir. Formüle göre açık iş oranı hesaplanırken; bir firmanın ve ya girişimin açık iş pozisyonu özelliği barındıran birimlerinde ihtiyacı olduğu toplam personel sayısı, söz konusu girişimdeki dolu pozisyonlarda çalışan personel sayısı ve açık iş pozisyonunda belirtilen personel sayısının toplamına bölünür ve bu sonuç 100 ile çarpılır. Bu oranın yüksek çıkması girişimin personel ihtiyacının fazlalığına, düşük çıkması ise girişimin personel sayısı ihtiyacının fazla olmadığını göstermektedir (Güler, 2015; s. 9).

İşgücü piyasasının talep yönünü temsil eden açık iş oranları ve işgücü piyasasının arz yönünü temsil eden işsizlik oranları Beveridge Eğrisi'nin iki eksenini oluşturmaktadır. Bu verilerin

büyüklüğünü etkileyen her bir değişken Beveridge Eğrisi'nin de yer değiştirmesine neden olacaktır.

Beveridge Eğrisi'nin Arkaplanı

Bir ekonomide işgücü piyasasının mevcut durumunu Beveridge Eğrisi yardımıyla analiz etmek mümkündür. Beveridge Eğrisi incelendiğinde mevcut açık iş pozisyonları ile işgücü arzında bulunanların eşleşme durumu hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Bu sayede işgücü piyasasının verimliliği saptanabilmektedir. Beveridge Eğrisi ile ilgili yapılmış çalışmalar 1950'li yıllara kadar dayanmaktadır.

W. Beveridge'den sonra, 1958 yılında Dicks-Mireaux, " The Excess Demand for Labour" adlı çalışmasında, UV (açık iş – işsizlik) eğrisinin temel fikri olan işsizlik ve açık işler arasındaki ilişkiyi daha detaylı bir şekilde incelemişlerdir. Çalışmalarında, öncelikle işsizlik oranları ile açık iş pozisyonlarındaki boşlukları gösterge olarak almışlardır. Bunların, emek talebindeki değişimleri anlamak için iyi göstergeler olduğunu belirtmişlerdir (Christl, 1992; s. 6).

Bu çalışmadan hareketle, U/V eğrisi temel olarak aşağıdaki ampirik olayları tanımlamaktadır:

1. Öncelikle, belirli bir açık iş pozisyonu ile işsizlik miktarı her zaman gözlemlenebilmektedir.
2. İkincisi, açık iş sayısı zamanla azaldıkça işsizlik oranları artış göstermektedir.

1950'li yıllarda eğri daha çok, işgücü piyasasındaki aşırı talep ve bu durumun ücret enflasyonuna etkisi ile ilişkili olmaktadır. Dow J.C.R ve Dicks – Mireaux L. çalışmalarında, gözlemlenmeyen talep fazlasını temsilen işgücü piyasası verilerini kullanarak UV (işsizlik- açık iş) eğrisini ortaya koymuşlardır ve UV eğrisi, 1980'lerden sonra Beveridge Eğrisi adını almıştır.

Beveridge eğrisi kuramsal olarak incelendiği zaman ön plana çıkan yaklaşım Nobel ödülü kazanmış Peter Diamond, Dale Mortensen ve Christopher Pissarides'in (DMP) arama-eşleşme modelidir. Bu modelin en önemli özelliği, açık iş ve işsizliğin aynı anda gözlemlenmesini emeğin arz ve talep eşitliği kapsamında mümkün kılmasıdır. Mortensen, Diamond ve Pissarides bu bağlamda, Beveridge eğrisinin teorik olarak elde edilmesinde emek piyasasındaki arama-eşleşme engellerinin de önemli bir role sahip olduklarını çalışmalarında belirtmişlerdir (Kanık, Sunel, & Taşkın, 2012; s. 2 - 3).

Beveridge eğrisi, işgücü piyasasındaki açık işler ile işsizler arasındaki uyumlaştırma süreci esnasında açılan ve kapanan iş pozisyonları ile işten ayrılan ve iş bulanlar ile ilgili verilerdeki değişmeler konusunda tam olarak bilgi sağlamamakla birlikte, eğri sadece işgücü piyasasındaki açık iş ve işsizler arasındaki eşleşmenin etkinliğinin düzeyini göstermektedir. Dolayısıyla, işgücü piyasasının arz ve talep yönü olan işsizler ve açık işlerdeki niceliksel değişmeler incelenmediği sürece işgücü piyasasındaki uyumlaştırma sürecinin ve Beveridge eğrisinin yer değiştirmesinin nedeninin açıklanması mümkün olmamaktadır. Bu yüzden, işgücü piyasasına giriş ve çıkışlar, kaynakları ile birlikte dikkatli bir şekilde incelenmelidir.

Tablo 1. Beveridge Eğrisinin Arka Planındaki Açık İşsizliğe İlişkin Basit Bir Model

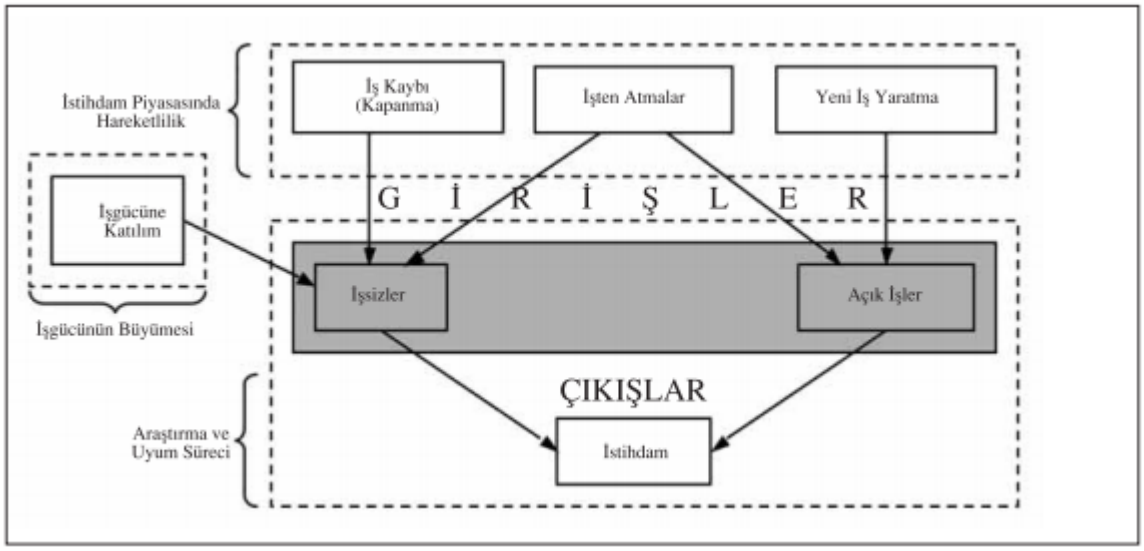

Kaynak: (Keskin & Şen, 2010; s. 203)

Tablo 1.'de, açık iş ve işsizlir arasındaki ters yönlü ilişkiyi gösteren Beveridge eğrisinin orijine göre konumunun değişmesinin arkasında yer alan etmenler gözlemlenmekte ve işgücü piyasasına katılım ve ayrılmalar kaynakları ile birlikte ifade edilmektedir. Tablodaki modelde, istihdam piyasasındaki hareketlilik, işgücünün büyümesi ve işgücü piyasasındaki araştırma ve eşleştirme süreci süreci olmak üzere üç ana bölüm bulunmaktadır. Söz konusu modeldeki işgücüne katılım ve işgücünden ayrılmalar incelendiğinde şu sonuçlara varılmaktadır (Keskin & Şen, 2010; s. 204):

- İstihdam piyasasındaki hareketliliğin yavaşlaması, yani iş arayan işsizlerin ve işçi arayan işverenlerin sayısının azalması, Beveridge eğrisinin orijine doğru yaklaşmasına neden olur.
- İkincisi, istihdam piyasasının uyumlaştırma sürecinin etkinliği veri iken işgücünün yeni katılımlarla büyümesi Beveridge eğrisinin orijinden uzaklaşmasına neden olur.
- Son olarak, internet gibi iletişim vasıtalarının gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla uyumlaştırma sürecinin etkinliğinin artması ise Beveridge eğrisinin orijine doğru yaklaşmasına neden olur.

Beveridge Eğrisi'nin Şekli ve Yorumlanması

Beveridge Eğrisi'nin yatay ekseninde işsizlik, dikey ekseninde ise açık iş ile ilgili veriler bulunmaktadır. Beveridge Eğrisi, işsizlik ve açık iş oranları arasındaki negatif yönlü bir ilişkiyi gösterdiğinden orijine dışbükey şeklindedir.

Grafik 1. Beveridge Eğrisi

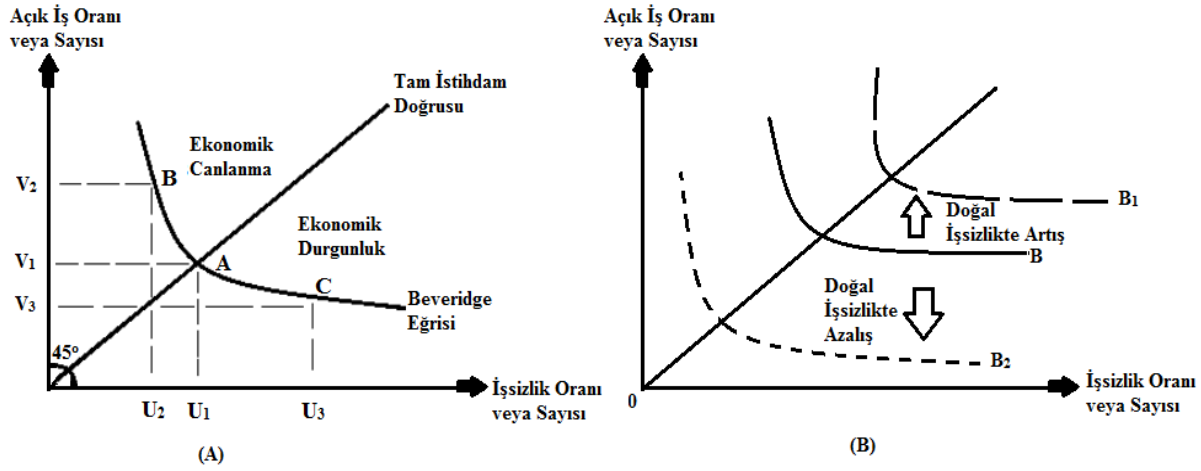

Kaynak : (Kutlutürk, 2017; s. 33)

Orijinden çıkan 45 derecelik tam istihdam doğrusu üzerinde açık iş oranı ile işsizlik oranı birbirine eşittir, yani ekonomi tam istihdamdadır. Tam istihdam doğrusu ile Beveridge Eğrisi'nin kesiştiği nokta ise doğal işsizlik oranını göstermektedir. Grafik 1.'in A kısmında, A noktasında açık iş oranı v_1 ve işsizlik oranı u_1 olup birbirine eşittir.

Ekonominin genişleme (refah) döneminde açık iş oranında artış gözlenirken, işsizlik oranı azalır. B noktasında ise, açık iş oranı V_2'ye yükselmişken, işsizlik oranı u_2'ye düşmüştür. Ekonomi de meydana gelen daralma döneminde ise açık iş oranında azalma (V_3'e düşme) görülürken, işsizlik oranında artma meydana gelir.(U_3'e yükselme) Bu bilgilerden hareketle; Beveridge eğrisinin, tam istihdam doğrusunun üzerindeki kısımlarında ekonominin genişleme sürecinde olduğu, tam istihdam doğrusunun altındaki kısımlarda ise ekonominin durgunluk sürecinde olduğu söylenebilir.

Ayrıca Beveridge eğrisinin zaman içerisinde orijine yaklaşması ve aynı şekilde orijinden uzaklaşması da mümkündür. Grafik 1'in B kısmında Beveridge Eğrisi'nin orijine yaklaşma (B'den B_2'ye kayma) ve orijinden uzaklaşma (B'den B_1'e kayma) durumlarını incelemek mümkündür. Beveridge Eğrisi'nin orijinden uzaklaşması doğal işsizlik oranında artışa yol açmaktadır. Beveridge Eğrisi'nin orijinden uzaklaşmasının nedenleri (Aydın, 2012; s. 125);

- İşverenlerin aradıkları nitelikler ile işsizlerin sahip oldukları nitelikler arasında fark olması,
- Yapısal uyumsuzluğun oluşması,
- İşgücünün ve işçi devrinin artması,
- İşsizlerin iş arama sürelerinin artması şeklinde sıralanmaktadır.

İş arama yardımı, danışmanlık ve mesleki eğitim gibi istihdam sübvansiyonları, belirli bir ücret düzeyinde işgücü arzında artışa neden olurken, veri düzeydeki mevcut açık işler ile işsizlerin eşleşme oranlarını arttırmaktadırlar.

Beveridge Eğrisi yardımıyla ekonomide var olan işsizliğin türünün de saptanabilmesi mümkündür. Örneğin, ekonomide konjonktürel işsizliğin olduğu durumlarda, genel işsizlik oranlarında artış meydana gelirken, açık iş seviyesinde azalma gerçekleşecektir. Bu durumda, B1 eğrisi üzerinde J noktasından M noktasına doğru ilerleme şeklinde olacaktır. Diğer yandan, eğer yapısal ve geçici işsizlikte bir artış meydana gelseydi, hem açık iş oranı hem de işsizlik oranı artış gösterecekti ve B1 eğrisindeki J noktasından B2 eğrisindeki K noktasına doğru bir hareket olacaktı. Grafikte orijinden çıkan 45 derecelik eğri üzerindeki K ve J noktalarında ekonomi tam istihdam durumundadır. Yani bu noktalarda ancak yapısal ve geçici işsizlik durumlarından söz edilebilmektedir. Söz konusu eğri boyunca J noktasından K noktasına ilerleme olması durumunda, bu ilerlemenin ne kadarının geçici işsizlik ne kadarının yapısal işsizlik olduğu açıklanabilmektedir. (Kutlutürk, 2017; s. 36)

Grafik 2. Beveridge Eğrisi ve İşsizlik Türleri

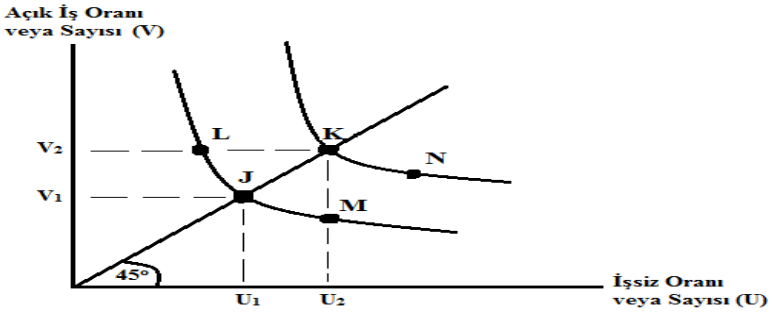

Kaynak : (Biçerli, 2007, s. 455)

Eğer işsizlik ve açık işler bölge ve sektör fark etmeksizin geniş bir alanda yayılmışsa geçici işsizlikten söz edilirken, sadece belirli bölgelerde yoğunlaşma olduysa, bu ilerlemenin nedeninin yapısal işsizlikten kaynaklandığı söylenebilir. Diğer bir yolda, ekonomide uzun süre boyunca işsiz durumunda bulunanların oranında artış meydana gelmesi yapısal işsizliğin olduğunu göstermektedir (Biçerli, 2007; s. 455).

Türkiye'de Beveridge Eğrisi İle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Türkiye'nin istihdam piyasasında uzun yıllardır var olan işsizlik olgusu, çözümü gittikçe acil çözümü gerektiren problem haline gelmiştir. Görünür açık işsizliğin yanında, eksik ve gizli istihdam edilenlerin ve ev kadınlarının konumu da düşünüldüğünde, işsizlik sorununun çok daha yüksek boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda, işsizlik sorunu ile etkin mücadele etmede Beveridge eğrisi kilit rol oynamaktadır. Beveridge Eğrisi, işgücü piyasasının genel çerçevesini gözler önüne seren bir önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bahsedildiği üzere, Beveridge Eğrisi'ni oluşturabilmek için ekonomideki açık iş ve işsizlik oranları ile ilgili veriler gerekmektedir. Ancak, Türkiye'de şuana kadar yapılmış olan işgücü piyasası ile ilgili çalışmalarda açık iş oranları ile ilgili verilerin düzenli bir şekilde elde edilmemesinden dolayı oluşturulmuş olan Beveridge Eğrileri tüm işgücü piyasasını temsil edememektedir. İş açık

oranları ile ilgili verilere ancak Kariyer.Net sitesi ve İŞKUR tarzı kurumlar üzerinden ulaşılmaktadır.

Kariyer sitelerinden alınan veriler yardımıyla Türkiye'nin yıllar itibariyle oluşturulan Beveridge Eğrisi aşağıdaki gibi olmaktadır.

Grafik 3. Türkiye'nin Yıllar İtibari İle Beveridge Eğrisi (1957- 2008)

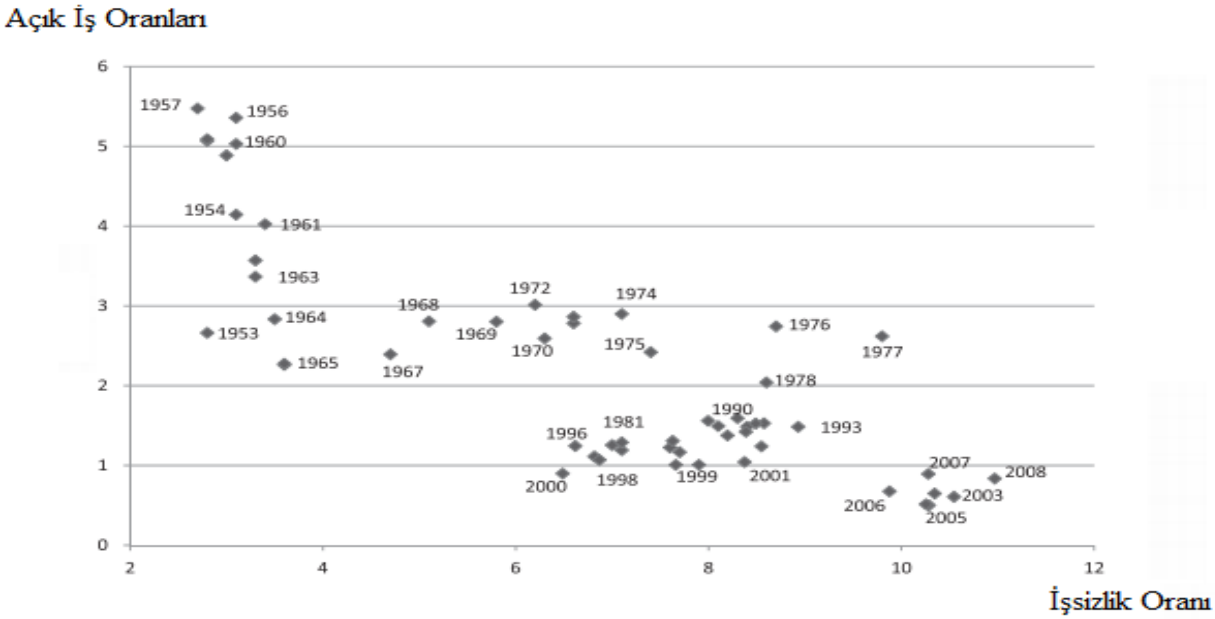

Kaynak: (Sağlam & Günalp, 2011; s. 3197)

Türkiye'nin yıllara göre Beveridge Eğrisi incelendiğinde çeşitli sonuçlara ulaşılmaktadır.

- Birincisi, Türkiye için oluşturulan Beveridge Eğrisinin inceleme dönemi boyunca aşağı eğimli bir dışbükey eğri şeklinde olduğu gözlemlenmektedir,
- İkincisi, Türkiye'nin özellikle 1990'lar ve 2000'lerin başında yaşadığı krizlerin, istihdam piyasası üzerindeki etkisinin çok daha büyük olduğunun görülebilmesidir,
- Üçüncüsü, özellikle 1970'li yıllardan itibaren, istihdam piyasasının sürekli 45° doğrusunun sağ tarafında bulunduğu, yani Türkiye'nin istihdam piyasasında, işsizlik oranının daima açık iş oranından daha büyük olduğu gerçeğidir.

SONUÇ

İşgücünün bir kısmının üretim sürecine fiziksel ve zihinsel olarak katılmaması sonucu işsizliğin varlığı ve buna bağlı olarak ekonominin eksik istihdam kapasitesinde bulunması, gerek işsiz olan kişiler gerekse ülke ekonomisinin geneli açısından birçok maliyet getirmektedir. Bu sorunla etkili mücadele edebilmek ve işsizliği ortadan kaldırmak için atılması gereken adımlar ve uygulanması gereken politikalar işsizliği ortaya çıkaran kaynaklara yönelik olmalıdır. Bundan dolayı, işgücü piyasasındaki hareketler işgücü talebi ve arzı dikkate alınarak incelenmelidir ki bu analiz Beveridge Eğrisi üzerinden yapılabilmektedir. Beveridge Eğrisi

kullanılarak işgücü piyasasındaki mevcut işsizliğin çeşidini ve kaynağını analiz etmek mümkün olmaktadır.

Bilindiği üzere, işgücü arzına yönelik veriler Türkiye İstatistik Kurumu gibi kurumlar tarafından periyodik olarak derlenirken, işgücü talebi ile ilgili veriler hakkında aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Türkiye İş Kurumu ve çeşitli kariyer sitelerine bildirilen işgücü taleplerinin yanında, doğrudan başvuru yolu ile de işgücü aranmaktadır, ancak bu işgücü ile ilgili veriler, kayıtlara bildiri yapılmadığı sürece geçmemektedir. Bu durum da, işgücünün talep kısmı ile ilgili verilerin hızlı ve güvenilir bir şekilde elde edilmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle işgücü talebi verilerinin sağlıklı bir şekilde elde edilmesi, işgücünün verimliliği ve özellikle yapısal ve geçici işsizliğin fark edilmesi açısından yüksek önem teşkil etmektedir. Ayrıca ekonomideki istihdam politikaların daha etkin ve başarılı bir şekilde uygulanmasını sağlayacaktır. Bu kapsamda işgücü talebine ilişkin verilerin daha düzenli ve periyodik olarak toplanması ve derlenmesi, işgücü piyasasının etkin işleyişinin sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılmasının yolunu göstermekte ve işsizlik sorunu ile mücadeleyi kolaylaştırmaktadır. Tüm bu unsurlar dikkate alındığında Beveridge Eğrisi ve açık iş oranları yardımıyla işgücü piyasasının analizi ile ilgili detaylı bilgiler elde edilmiş olacak ve buna bağlı olarak işsizlik sorununa karşı etkin politikalar izlenecektir.

REFERANSLAR

Aydın, N. (2012). İşsizlik, Beveridge Eğrisi ve Türkiye İşgücü Piyasasına İlişkin Bir Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (35)*, 119 - 134.

Biçerli, M. K. (2007). *Çalışma Ekonomisi.* İstanbul: Beta.

Christl, J. (1992). The Unemployment / Vacancy Curve, Theoretical Foundation and Empirical Relevance. *Studies in Empirical Economics*, Vienna : Physica - Verlag Heidelberg.

Erikli, S. (2015). Sinop İlinde İşgücü Piyasasının Temel Sorunu : Beceri Uyumsuzluğu. *Çalışma Dünyası Dergisi, 2 (7)*, 18 - 33.

Ertek, T. (2008). *Makroekonomiye Giriş.* İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Eurostat. (2008). *Regulation (EC) 453 / 2008 Of The European Parliament And Of The Council of 23 April 2008.* http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:145:0234:0237:EN:PDF (Erişim Tarihi: 20.12.2018)

Güler, E. (2015). Sanayi Sektöründe Açık İş Pozisyonu ve İşgücü Devir Hızı İstatistikleri (TR 42 Örneği). *T.C. İstatistik Kurumu, Uzmanlık Tezi.*

Güney, A. (2009). İşsizlik, Nedenler, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri. *Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası Dergisi, 10 (4)*, 135 - 159.

Kanca, O. C. (2012). Türkiye'de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21 (2)*, 1 - 18.

Kanık, B., Sunel, E., & Taşkın, T. (2012). Beveridge Eğrisi ve Eşleşme Fonksiyonu : Türkiye Örneği. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomi Notları*.

Keskin, A., & Şen, H. (2010). Beveridge Eğrisi: Teori ve Türkiye Uygulaması. *Akademik Araştırmalar İndeksi* , 198-219.

Kutlutürk, D. S. (2017). Beveridge Eğrisi ve Kocaeli TAYSAD Bölgesinde Deneysel Bir Uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası, Yüksek Lisans Tezi*.

Parasız, M. İ. (1991). *Makro Ekonomi.* Bursa: Ezgi Kitapevi.

Sağlam, B. B., & Günalp, B. (2011). The Beveridge Curve and Labour Market Dynamics in Turkey. *Routledge Applied Economics*, 3195 - 3202.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2013). *Hanehalkı İşgücü Araştırması Mikro Veri Seti*. http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/Hia_2013/turkce/metaveri/tanim/index.html adresinden alındı

Yıldırım, K., Karaman, D., & Taşdemir, M. (2013). *Makroekonomi.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜKETİM KOOPERATİFLERİNDE ÇEŞİTLİ MUHASEBE KAYITLARI

Hande ÖZOLGUN
Öğretim Görevlisi, Namık Kemal Üniversitesi
hozolgun@nku.edu.tr

ÖZET: Kooperatifin asıl amacı diğer şirketlerde olduğu gibi kar elde edebilmek değil, kooperatifin ortaklarının ihtiyaçlarını karşılayabilmektir. Kooperatiflerin odağında bireyin kendisi bulunmaktadır. Artık son zamanlarda sadece sermaye odaklı olan anlayışın yanlış olduğu düşünülmüş, böylece kooperatifler gibi birey odaklı girişimlere ilgi artmıştır. Kooperatiflerde temel amaç ortaklara hizmet sunulmasıdır. Bu nedenden dolayı yapılan çalışmaların tamamı ortaklara yönelik olarak yapılmakta, muhasebe işlem ve kayıtlarında da ortaklara ait işlemler büyük bir yer kaplamaktadır. Her bir kooperatifin çalışma alanları birbirinden farklıdır. Bu sebeple yapılan muhasebe kayıtları ve işlemlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Üretim kooperatiflerinde, ürünlerin satın alınması ve pazarlanması önem kazanırken, tüketim kooperatiflerinde ise ortaklara tüketim mallarının satılması en önemli işlemlerden görülmektedir. Hangi tür kooperatif olursa olsun, işlemler takip edilerek gerekli hesapların yapılması ve bu işlemlerin muhasebeleştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, tüketim kooperatiflerinde çeşitli muhasebe işlemlerinin ne şekilde yapıldığı ve yapılan bu işlemlerin nasıl muhasebeleştirildiği hakkında bilgi vermek amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, kooperatif, alış, satış, gider

Jel Kodları: M41, M49

VARIOUS ACCOUNTING RECORDS IN CONSUMPTION COOPERATIVES

ABSTRACT: The main purpose of the cooperative is not to make profit like other companies, but to be able to meet the needs of cooperative partners. The focus of cooperatives are the individual itself.It is now thought that only the capital-centered understanding was wrong in the last few years, so that interest in human-oriented initiatives like cooperatives has increased. The main purpose of cooperatives is to provide services to the partners. . The main purpose of cooperatives is to provide services to the partners. For this reason, all of the works are done for the shareholders and the transactions of the partners in the accounting transactions and records take a big place. The working areas of each cooperative are different. Therefore, there are differences in accounting records and transactions. In the production cooperatives, the purchase and marketing of the products is important, while in the consumption cooperatives, the sale of the consumer goods is seen as the most important transactions. Regardless of which type of co-operative, it is necessary to follow up the transactions and make the necessary calculations and account for these transactions.
This study was carried out in order to give information about how various accounting transactions are made and how these transactions are accounted for in consumption cooperatives.

Keywords: Consumption, cooperative, purchase, sale, expense

GİRİŞ

Geçmişten bu güne kadar insanların dayanışma içinde olma istekleri toplumsal sınıfları, bu sınıflar iş bölümü olanaklarını, gelişen bu olanaklar da ekonomik grupları ortaya çıkarmıştır. Bu gruplar da çeşitli mesleklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu toplumsal sınıfların ve

meslek gruplarının arasında oluşan işbirliği ise kooperatiflerin doğmasının başlangıcıdır. İnsanlarda bilinçli kooperatif düşüncesi 19. yüzyılın başlarında kendini göstermeye başlamıştır. Gelir dağılımında meydana gelen dengesizlikler, küçük birimleri ekonomik işbirliği yapmaya zorlayarak, onları birlikte hareket düşüncesi etrafında örgütlenmelerini sağlayarak kooperatiflerin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır(Güngör,2006: 10).

Kooperatifler Kanunu'na göre kurulan kooperatifler, ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle de meslek ve geçimlerine dair ihtiyaçlarını sağlamayı amaçlarken bireyler arasında işbirliğini sağlar ve bunun sonucunda toplumsal dayanışma ve kalkınmayı da sağlamış olur. Bu sebepten dolayı anayasamızın 171. maddesinde "Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin geliştirilmesini sağlayacak tedbirleri alır" diye belirtilerek kooperatifçiliğin önemi vurgulanmıştır.

Ekonomik anlamda gelişmiş ülkelerin iktisadi yapılarına bakıldığında kooperatifçilik hareketine verilen önemin değerli bir taşıyıcı rol üstlendiği görülmektedir. Fakat ülkemize bakıldığında, tarım kooperatiflerinin sorunları oldukça fazladır. Üreticilerde örgütlenme bilincinin tam olarak oluşmaması, yöneticilerin ve ortakların kooperatifçilik ilkelleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları gibi sorunlar kooperatifçilik hareketinin gelişimini önlemektedir(İnan, 2008: 279).

1. KOOPERATİFÇİLİĞİN TANIMI

'Kooperatif' kavramı Latince 'Cooperatio' sözcüğünden çıkmıştır. 'Cooperatio' Latincede işbirliği ve bunun eylemi olan 'Cooperari' sözcüğü ise işbirliği yapmak demektir(Mülayim, 2010: 655).

İnsanlar, değişik dönemlerde işbirliği esasına dayalı olarak ekonomik ve sosyal faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Zaman içerisinde bu faaliyetler toplumsal değişimlere paralel olarak yeni boyutlar kazanmıştır. Toplumlardaki bu değişmeler birbirlerini etkileyerek, diğerlerinin de değişmesine neden olmuştur. Böylece tüm toplumlardaki kendi kendine yardım hareketi ve güç birliği uluslar arası düzeyde algılanmaya başlamıştır(Ürper, 1996: 3).

Kooperatiflerle ilgili birkaç tanım şöyledir;

'Kooperatif; ekonomik ve sosyal yararlar elde etmek amacıyla, dayanışma ve işbirliği içinde ortakların güçlerini birleştirerek kurdukları ortaklıklardır(Karanlık, 2009: 3).

'Kooperatif, ortakların ihtiyaçlarını uygun şartlarda elde etmelerini sağlamak amacıyla kurulan ortaklıklardır.'(Türk Dil Kurumu)

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun birinci maddesinde kooperatiflerin tanımı şöyledir; 'Kooperatif, tüzel kişiliğe haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım,

dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklardır'. Muhtelif ülkelerin yasalarında kooperatifin çeşitli tanımlarına rastlanmaktadır: Örneğin,1925 tarihli Hollanda Kooperatifler Yasasında kooperatif şöyle tanımlanmıştır: 'Ortakların girme ve çıkmalarının serbest olduğu ve ortaklarının, işlerini birleştirerek veya onlara gerekli maddeleri satın alarak veyahut onlara kredi sağlamak suretiyle, ekonomik haklarını savunma amacını güden birleşmeleri' kooperatiftir (Mülayim, 2010: 655).

Amerikan literatüründe ise kooperatifler şöyle tanımlanmaktadır: 'Üretim işlemlerinde, birikimleri iyi kullanmada veya ürünlerin pazarlanmasında ya da diğer hizmetlerin gerçekleştirilmesinde adil prensipler üzerinde kurulmuş, devlet yardımı olmaksızın oluşturulan gönüllü şahıs birlikleridir. Alman mevzuatında ise, 'müşterek bir işletme aracıyla ortakların tarımsal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ortak sayısı ve sermayesi sınırlı olmayan şirketler kooperatiftir' diye belirtilmektedir(Çıkın ve Kayacan, 1994: 469).

Çağlar içinde teknolojinin gelişmesi ve yaygın şekilde kullanılmasıyla kooperatifçilik görüşleri de değişmiş ve gelişmiştir. Önceleri insan gücüyle yapılan çalışmaların çoğu makine, araç ve gereçlerle yapılmaya başlanmış ve kooperatif kuran kişiler de amaçlarını gerçekleştirmek için bu araçları kullanmaya başlamışlardır. Kooperatiflerde işler yapılırken artık insan gücünden çok makine kullanımı ön plana çıkmıştır(Karanlık, 2009: 4).

1.1. Kooperatiflerin Sınıflandırılması

Kooperatifler farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Yapılan sınıflandırmalarda faaliyet alanı, amaçlar, örgütlenme düzeyi, temel kooperatifçilik ilkelerinin uygulanması, organizasyon yapısı gibi ölçüler kullanılmaktadır(Rehber, 2011: 395).

Blankerzt kooperatifleri, tüketim kooperatifleri veya satın alma kooperatifleri ve tarımsal pazarlama veya satış kooperatifleri olmak üzere iki ana gruba ayırmıştır(Blankerzt, 1940: 488). Bu iki grup dışındaki kooperatifler 'diğer kooperatifler' başlığı altında toplanmıştır. Bu görüşle kooperatifler aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

- Tüketim Kooperatifleri
- Tarımsal Pazarlama Kooperatifleri
- Diğer Kooperatifler
    - Tarımsal Satın Alma Kooperatifleri
    - Kredi Kooperatifleri
    - Sigorta Kooperatifleri
    - Yapı Kooperatifleri
    - Özel Hizmet Kooperatifleri
    - Üniversite Kooperatifleri
    - İşçi Kooperatifleri

ABD'de yapılan bir araştırmaya göre bir sınıflandırma aşağıdaki gibidir(Williamson, 1998: 4).

- Hizmet grubuna göre; kooperatifler, tarım kooperatifleri, tüketim kooperatifleri, yapı kooperatifleri, kredi kooperatifleri gibi farklı şekilde sınıflandırılabilir.
- Faaliyet düzeyine göre; yerel kooperatifler, bölgesel, ulusal, uluslar arası kooperatifler şeklinde sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma daha çok birinci ve ikinci derece kooperatifler olarak bilinmektedir.
- Faaliyet alanına göre; pazarlama, satın alma, hizmet kooperatifleri gibi
- Üyelik şekline göre; yerel, federal, merkezi veya karma kooperatiflerdir.
- Finansal yapısına göre; bu kritere göre kooperatifler sermayeli ve sermayesiz olarak ayrılır.

Başka bir kooperatif sınıflandırması da aşağıda verildiği gibi gelenekse ve girişimci kooperatif sınıflamasıdır(Karlson, 2005: 60).

- **Geleneksel Kooperatif:** Bu kooperatifler kolektif yapıya sahiptir. Kooperatif ilkelerine uygun hareket eden geleneksel kooperatiflerde üyeler daha çok ürün vermeye teşvik edilirler. Bu kooperatiflerde üyelik açıktır. Bu kooperatifler de maliyetine hizmet verenler ve düzenleyici kooperatifler olarak ikiye ayrılır.
- **Girişimci Kooperatif:** Girişimci kooperatifler bireycidir. Ortaklık payları değerlendirildiği gibi alım satıma konu edilmiştir. Girişimci kooperatifler sahiplik yapısına göre iç ve dış girişimci kooperatifler olarak ikiye ayrılmaktadır(Karlson, 2005: 60).

Cook yaptığı sınıflandırmada kooperatiflerin taşıdıkları motivasyon, görev alanı ve izledikleri stratejileri dikkate almıştır. Buna göre ABD'deki tarım kooperatiflerini 5 gruba ayırmıştır(Cook, 1995: 1153-1159):

- Kredi kooperatifleri
- Kırsal elektrik ve haberleşme kooperatifleri
- Yerel Kooperatifler
- Çok amaçlı bölgesel kooperatifler
- Pazarlık kooperatifleri
- Pazarlama Kooperatifleri

1.2. Kooperatiflerin Özellikleri

Hukuki ve ekonomik açıdan çeşitli şekillerde yapılan değişik kooperatif tanımlarının olmasına karşın, bu tanımların içerdiği ortak özellikler olduğu gibi, kurulan kooperatiflerin de taşıdığı belirgin ortak özellikleri vardır. Aşağıda bu ortak özellikler sayılmıştır(Kara, 2003: 20-21).

1) Kooperatiflere giriş ve çıkış serbesttir. Belirli nitelikleri taşıyan herkes kooperatiflere girebilir.
2) Kooperatifleşmede amaç kar değil, ortaklarına sosyal ve ekonomik menfaat sağlamaktır.
3) Kooperatifler tüzel kişiliğe sahip birer gönüllü ortaklıklardır.
4) İnsanlar, kooperatifler şeklinde örgütlenerek sosyal ve ekonomik güç kazanırlar.
5) Kooperatifler, bir dernek veya bir ticari işletme değildir.
6) Kooperatiflerin sermayesi ve ortak sayısı sınırlı değildir.
7) Kooperatifler, özellikle satın alma gücü düşük olan tüketicilerin korunmasında ve piyasada istikrar sağlanmasında önemli birer kuruluşturlar.
8) Kooperatifler, insanlar arasında birlik ve beraberlik duygusu aşılayarak kolektif çalışma alışkanlığı kazandırır.

9) Kooperatifler, demokratik katılımcı yönetim şekli ile yönetilirler ve geçmişte birçok ülkede demokrasi okulu olarak nitelendirilmişlerdir.
10) Kooperatiflerde eğitim faaliyetleri öncelikli yere sahip olduğundan başta ortaklarının olmak üzere toplumun kültür seviyesinin yükselmesine yardımcı olurlar.
11) Kooperatifler, üst birlikler şeklinde dünya çapında örgütlenmiş birer bağımsız kuruluşlardır.

2. TÜKETİM KOOPERATİFLERİ

Kooperatifler, toptancı ya da üreticiden direk olarak mal almak suretiyle bazı piyasa kademelerinin ve perakendecilerin aracılığını ortadan kaldırmaktadır. Kooperatifler, kar amacı gütmeyen ve ortaklara hizmeti ön planda tutması gereken bir kuruluştur.Tüketim kooperatifleri, tüketici gruplarının ihtiyaçlarını uygun koşullar altında gidermek üzere kurdukları teşkilatlanmalar ile meydana gelmektedir. (https://www.iktisatsozlugu.com/ nedir-1967-tuketim-kredisi-#.W-2-w_kzZdg).

Bu tür kooperatifler, tüketici kişi veya gruplarca kurulurlar. Tüketim kooperatiflerinin amacı, ortakların gereksinim duyduğu tüketim maddelerini kaliteli ve ucuz fiyata sağlayabilmektir. Diğer kooperatiflerde olduğu gibi, bu tür kooperatiflerde de kar amacı güdülmemektedir. Tüketim maddelerinin düşük bedelle ortaklara sağlanması hedeflenmiştir. Bu amaca yönelik olarak, başta giyecek ve yiyecek maddeleri olmak kaydıyla, diğer tüketim maddeleri, ucuza ve toptan olarak satın alınarak ortakların gereksinimleri için hazır tutulurlar(Karanlık, 2009: 87).

Tüketim kooperatifleri, benzer tüketim ilkeleri ve gereksinimleri olan bir grup bireyin bir araya gelerek, doğrudan üreticiden alım yapması ve sonra da bu ürünleri ortaklarına dağıtması ilkesine dayanmaktadır. Bu kooperatiflerin sağladığı en büyük avantajlardan biri, ürünlerin perakende fiyatından çok daha düşük fiyatlara temin edilebilmesidir. Bunun yanında, kooperatifler belirli ilkeler doğrultusunda ve yüksek kalitede üretim yapan üreticilerin seçilmesini, bunun yanında üreticilerin üretim süreçlerine etkide bulunabilmesini sağlamaktadır(http://www.zehirsizev.com/gida-saglik/gida/tuketim-kooperatifi-nedir-bukoop-toplanti-notlari/.)

Kooperatiflerde kar amacı güdülmemekle birlikte, iş hacmi büyük olan kooperatiflerde ise personel çalıştırmak, bina kiralamak gibi durumlar söz konusu olabilir. Bu sebeple de personel ücretleri, kırtasiye, iş yeri kirası, elektrik giderleri gibi işletme giderlerinin karşılanması amacıyla satışlar, belli oranlarda karın eklenmesiyle (%7 veya %8 gibi) yapılabilmektedir. Başka bir deyişle, kooperatifin genel işletme giderlerini karşılayabilmesi amacıyla satışlardan kar elde edilmesi gerekebilir. Bu kar paylarının, işletme giderleri düşüldükten sonra artması durumunda ise yılsonunda ortaklara risturn adı altında iade edilmesi gerekmektedir(Karanlık, 2009: 87).

Kooperatiflerin ilkesi gereği, ortaklar dışında işlemler yapılamamaktadır. Tüm alış verişler ortaklarla yapılmalıdır. Eğer bu ilke dışında davranılırsa, kooperatif Kurumlar Vergisi muafiyetini kaybedilir. Fakat tüketim kooperatiflerinin satacakları malları önceden bir satıcıdan satın alması gerekmektedir. Böyle bir alışın yapılması zorunludur. Bu sebeple Kurumlar Vergisi

Kanunu, bu kooperatiflerin mal ve hizmet alışlarını üçüncü kişilerden yapmalarını ortak dışı işlem olarak kabul etmemektedir. Bu yüzden tüketim kooperatifleri en ucuza alabilecekleri her yerden mal ve hizmet satın alabilmektedir. Fakat aldıkları bu mal ve hizmetlerin satışını sadece ortaklarına yapmalıdırlar. Aksi takdirde bir ticari işletme gibi davranmış olur(Karanlık, 2009: 88).

3. ÇEŞİTLİ MUHASEBE KAYITLARI

3.1. Mal Alışları:

Örnek: Y Tüketim Kooperatifi, ortaklarına satmak üzere bir ayakkabı fabrikasından 10.000 TL+ % 10 KDV tutarında ayakkabı satın almıştır. Fatura toplam tutarının tamamını peşin olarak ödenmiştir.

153 TİCARİ MALLAR HESABI	10.000	
153.02 Ayakkabı 10.000		
191 İNDİRİLECEK KDV HESABI	1.000	
100 KASA HESABI		11.000
…. Tarih ve … nolu fatura ile mal alışı		

Bu kooperatifler ortaklara satacakları çeşitli tüketim maddelerini satın alırlarken, peşin, kredili ya da senetli satın alma durumlarına göre kooperatife maliyet değeriyle '153 TİCARİ MALLAR HESABI'nın borç kısmına kaydederler.

3.2. Alış Giderleri:

Kooperatifler tarafından satın alınan malları kooperatife taşınması ya da satışa hazır hale getirilmesine kadar yapılan tüm giderler, alış giderleri olarak kabul edilmektedir. Sigorta, montaj, yükleme ve boşaltma, gümrük, nakliye, komisyon gibi giderler alış giderine örnektir. Yapılan bu giderlerin her biri birer maliyet unsurudur ve alınan malların maliyetini arttırmaktadır. Bu nedenle yapılan tüm bu giderler malın bedeline eklenmektedir(Karanlık, 2009: 88).

Örnek: Y Tüketim Kooperatifi, satın aldığı malların kooperatife nakliyesi için bir nakliye şirketine …. Tarih be 4343 nolu fatura ile 1.200 TL nakliye ve 120 TL KDV olmak üzere gideri peşin olarak ödemiştir.

153 TİCARİ MALLAR HESABI	1.200	
153.02 Ayakkabı 1.200		
191 İNDİRİLECEK KDV HESABI	120	
100 KASA HESABI		1.320
…. Tarih ve … nolu fatura ile ödenen nakliye gideri		

Bu gibi giderlerin malın maliyetine eklenebilmesi için bu giderlerin '153 TİCARİ MALLAR HESABI'nın borcuna kaydedilmesi gerekmektedir Böylelikle borç tarafına kaydedilen malın maliyetine ilave edilmiş olacaktır.

3.3. Alıştan İadeler:

Kooperatif tarafından alınan malların bir kısmı ya da tamamı çeşitli nedenlerle satıcılara iade edilebilmektedir. Bu nedenler, sözleşme şartlarına uyulmaması ya da kalite düşüklüğü gibi nedenler olabilmektedir. İade edilecek olan bu mallar stoklardan düşülerek satıcılara geri gönderilir(Karanlık, 2009: 89).

Örnek : Y Tüketim Kooperatifi, daha önce veresiye olarak satın aldığı 8.800 TL'lik salçanın, KDV dahil olmak üzere 3.300 TL'lik kısmını kalitesini düşük bulması nedeniyle satıcıya iade ederek bu tutarı kooperatifin açık hesabından düşürmektedir.

320 SATICILAR HESABI	3.300	
320.05 Satıcı B 3.300		
153 TİCARİ MALLAR HESABI		3.000
391 HESAPLANAN KDV HESABI		300
Satıcı B'ye mal iadesi		

Mal iadesi, alış işlemlerinin iptal edilmesi anlamına gelmektedir. İade edilen mallar '153 TİCARİ MALLAR HESABI'nın alacağına kaydedilerek düşülür. Bunun yanında satın alınan malın KDV tutarının da iptal edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple '391 HESAPLANAN KDV HESABI'nın alacağına kaydedilerek mahsup edilmektedir.

3.4. Alış İskontoları:

Satıcılardan elde edilen iskontolar kooperatifler için bir avantajdır. Elde edilen bu iskontolar mal ya da hizmet alımı sırasında elde edilebileceği gibi alışlardan belirli bir süre sonra da elde edebilirler.

a. İskontunun mal alışları sırasında elde edilmesi

Örnek: Kooperatif tarafından satın alınan KDV hariç 11.000 TL'lik mal bedelinin peşin olarak ödenesi dolayısıyla satıcı işletme kooperatife fatura üzerinde 1.000 TL iskonto uygulamıştır.

Toplam mal bedeli	:	11.000
İskonto	:	1.000
Kalan	:	10.000
KDV(%10)	:	1.000
Genel Toplam	:	11.000

153 TİCARİ MALLAR HESABI	10.000	
153.20 Temizlik maddeleri 10.000		
191 İNDİRİLECEK KDV HESABI	1.000	
100 KASA HESABI		11.000
Satıcı C'nin iskontosu		

b. İskontonun mal alışlarından bir süre sonra alınması

Örnek: Satıcı D kooperatifin daha önceki satın alımlarını dikkate alarak yıl sonunda kooperatife 1.650 TL'lik iskonto yaptıklarını ve bu tutarı kooperatifin hesabından mahsup ettiklerini bildirmişlerdir.

320 SATICILAR HESABI	1.650	
320.30 Satıcı D 1.500		
649 DİĞER OLAĞAN GELİR VE KARLAR HESABI		1.500
391 HESAPLANAN KDV HESABI		150
Satıcı D'nin iskontosu		

3.5. Ortaklara Mal Satışı:

Tüketim kooperatifleri ortaklarına peşin, veresiye ya senetli olarak mal ya da hizmet satabilirler. Ortaklara veresiye satış yapıldığında, veresiye satışlar '120 ALICILAR HESABI'nın borç tarafına kaydedilirler ve kooperatif yönetimince belirlenecek olan tutarlar ve zamanlarda ortaklardan tahsil edilirler(Karanlık, 2009: 91).

Örnek: Ortak Ali Kara'ya 2.000 TL+ %10 KDV tutarında temizlik maddeleri satılmıştır.

- Peşin satılması halinde

100 KASA HESABI	2.200	
600 YURT İÇİ SATIŞLAR HESABI		2.000
600.01 Temizlik maddeleri 2.000		
391 HESAPLANAN KDV HESABI		200
…. Tarih ve ….nolu fişle Ali Kara'ya mal satışı		

- Veresiye satılması durumunda

120 ALICILAR HESABI	2.200	
120.10 Ali KARA 2.200		
600 YURT İÇİ SATIŞLAR HESABI		2.000
600.01 Temizlik maddeleri 2.000		
391 HESAPLANAN KDV HESABI		200
…. Tarih ve ….nolu fişle Ali Kara'ya mal satışı		

3.6. Satıştan İadeler:

Kooperatif tarafından ortaklara satılan malların bir kısmı ya da tamamı ortaklar tarafından kooperatife iade edilebilir. Bu iade işlemiyle birlikte malların iadesi için gerekli işlemler yapılarak KDV'lerinin de düzeltmesinin yapılması gerekmektedir(Karanlık, 2009: 92).

Örnek: Ortaklardan Ali Kara daha önce satın aldığı mallardan KDV dahil 1.650 TL'lik kısmı beğenmeyerek kooperatife iade etmiştir.

- İade edilen mallar daha önceden ortağa peşin olarak satılmış ise

610 SATIŞTAN İADELER HESABI	1.500	
153.02 Temizlik Maddeleri 1.500		
191 İNDİRİLECEK KDV HESABI	150	
100 KASA HESABI		1.650
Ali Kara'nın mal iadesi		

- İade edilen mallar daha önceden ortağa veresiye olarak satılmış ise

610 SATIŞTAN İADELER HESABI	1.500	
153.02 Temizlik Maddeleri 1.500		
191 İNDİRİLECEK KDV HESABI	150	
120 ALICILAR HESABI		1.650
120.10 Ali Kara 1.650		
Ali Kara'nın mal iadesi		

3.7. Satış İskontoları:

Alıcılara iskonto uygulamak kooperatifin kazancından yapılan bir indirimi ya da bir zararı ifade etmektedir. Genel olarak kooperatifler ortaklarına yılsonlarında iskonto uygulamamaktadırlar. Bunun sebebi kooperatifin satışlarını karsız ya da çok düşük bir kar marjıyla yapmalarıdır. Kooperatifler kar amacı gütmediğinden, dönem sonunda herhangi bir kar da olmamaktadır. Eğer olumlu bir fazlalık ortaya çıkmışsa da bu fazlalık ortaklara yaptıkları alışverişler oranında risturn şeklinde iade edilmektedir. Eğer tüketim kooperatifi Kurumlar Vergisi muafiyetini kaybetmişse, bu durum seyrek de olsa satış iskontosu yapabilmektedir(Karanlık, 2009: 93).

Örnek: Kooperatif tarafından alıcı Yıldız Fidan'a bir yıllık yaptığı işlemler dikkate alınarak dönem sonunda 500 TL'lik iskonto uygulanmış ve bu tutar alıcının hesabından mahsup edilmiştir.

611 SATIŞ İSKONTOLARI HESABI	500	
191 İNDİRİLECEK KDV HESABI	50	
120 ALICILAR HESABI		550
120.04 Yıldız Fidan 550		
Yıldız Fidan'a verilen iskonto		

4. SONUÇ

Kooperatiflerin temel amacı aynı sosyal seviyede olan, aynı yaşam ölçülerine sahip olan kişilerin ortak ihtiyaçlarını karşılayabilmektir. Kooperatifler, amaç yönüyle diğer ticari işletmelerden ve sermaye şirketlerinden ayrılmaktadır. Kooperatiflerin amacı ortakların koyduğu sermaye doğrultusunda kazanç elde etmek değildir. Bu sebeple, kooperatiflerin kendilerine özgü bir takım özellikleri ve bir takım ilkeleri bulunmaktadır.

Kooperatifler değişik ölçütlere göre sınıflandırılmaktadır. Fakat uygulamada en çok kullanılan ayrım, kooperatiflerin tarımsal kooperatif olması ya da tarım dışı kooperatif olmasıdır. Tüketim kooperatifleri de tarım dışı kooperatif sınıflandırması içine girmektedir.

Bütün kooperatiflerde olduğu gibi tüketim kooperatifleri de ekonomik ve sosyal niteliğe sahip olan kuruluşlardır. Diğer şirketlerde olduğu gibi alış, satış, borç ve alacak gibi birçok faaliyet gerçekleştirmekte ve yaptıkları bu işlemleri de muhasebe defterlerine Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine uygun olarak kaydetmektedirler. Dönem sonlarında ise temel mali tablolar olan bilanço ve gelir tablolarını düzenleyerek dönemde elde edilen kar veya zarar gibi faaliyet sonucuna ulaşmaktadırlar. Tüketim kooperatifleri, tüm faaliyetleri sırasında mali yasaların hükümlerine uymakla yükümlüdürler. Bu sebeple kooperatifte iyi bir muhasebe sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Muhasebe sistemi ile edinilen sonuçlar sadece ortaklar açısından bir gereklilik değildir, bunun yanında alacaklılar ve mali nitelikteki tüm yükümlülüklerin tüketim kooperatiflerinde de Tekdüzen Hesap Planının uygulanması, tüm kooperatifler arasında işlem birliği olması sonucundadır.

Tüm ticaret ve sermaye şirketlerinde olduğu gibi çeşitli kanunlarda belirlenmiş yükümlülükleri olan tüketim kooperatifleri de yaptığı tüm faaliyetleri usulüne uygun olarak muhasebe defterlerine kaydetmek zorundadırlar. Böylece dönem sonlarında faaliyet sonuçlarını görerek buna uygun olarak bir strateji geliştireceklerdir. Bu muhasebe bilgileri kooperatif açısından gerekli olduğu gibi bunun yanında bu bilgilere ihtiyaç duyan kişiler için de gereklidir.

Yapılan bu çalışma sonunda, muhasebenin tüm işletmeler ve kooperatifler için ortak bir dil olduğu görülmüştür. Tüm sermaye ve ticaret şirketleri ve kooperatifler aynı hesap planını kullanmakta, tüm işlemlerini Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine uygun olarak gerçekleştirmektedirler. Kooperatiflerin kullandığı ve esas aldığı tüm kurallar birbirinin aynısıdır. İster bir adi şirket olsun, ister bir tüketim kooperatifi olsun burada yapılacak olan kayıtlar ve kullanılacak olan hesaplar birbirinin aynısıdır. Sadece kooperatiflerin sahip olduğu özellikleri nedeniyle ve Kooperatifler Kanunu gereğince bazı işlemler sermaye ve ticaret şirketlerinde farklılaşmaktadır. Muhasebenin kayıtları ve mantığı hiçbir zaman değişmemektedir.

KAYNAKÇA

Blankerzt D. F. (1940). Marketing Cooperatives. The Ronald Press Company, New York

Cook M. L.(1995). The Future of Agricultural Cooperatives: A Neo-institutional Approach. American Journal of Agricultural Economics,Vol 77

Çıkın A, Kayacan A (1994). Genel Kooperatifçilik. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın No:511, İzmir.

Güngör, S. (2006). Ecza Kooperatiflerinde Muhasebe Sistemi Ve Uygulama Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

İnan İ.H (2008). Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli. İTO Yayınları, İstanbul

Kara M (2003). Kooperatifçilik. Eduser Yayıncılık, Bolu

Karanlık, S. (2009). Kooperatifler ve Muhasebesi, Ankara: Nobel Yayıncılık

Karlson D (2005). Organizational Models in US Agricultural Cooperatives. Swedish University of Agricultural Sciences, Deprtment of Economics, Uppsala, Sweden

Kooperatifler Kanunu

Mülayim G. Z. (2010). Kooperatifçilik. Yetkin Yayınları. Yenilenmiş Üçüncü Baskı, Ankara.

T.C. Anayasası

Ürper Y(1993). Kooperatif İşletmeciliği, Eskişehir

Williamson O.E. (1998). Farmer and Consumer Cooprative Structure and Classification, The Farmers' Cooperative Yardstick. Cooperative Extension Service

Yalman Y (1996). Tarım Kredi Kooperatiflerinin Tarım Ekonomisindeki Yeri ve Sivas Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Türk Dil Kurumu

https://www.iktisatsozlugu.com/ nedir-1967-tuketim-kredisi-#.W-2-w_kzZdg

(Erişim Tarihi:16.11.2018)

http://www.zehirsizev.com/gida-saglik/gida/tuketim-kooperatifi-nedir-bukoop-toplanti-notlari/

(Erişim Tarihi:16.11.2018)

TÜRKİYE'DE KONVANSİYONEL VE KONVANSİYONEL OLMAYAN PARA POLİTİKASI YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME[15]

Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat
dcyildirim@nku.edu.tr

Buket KIRCI
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat
buketkirci@gmail.com

ÖZET: Merkez bankaları para politikalarını, uygun para politikası araçları kullanarak, belirli nihai hedefler doğrultusunda uygulamaktadır. Merkez bankaları asıl amacı olan fiyat istikrarını sağlarken aynı zamanda para ve döviz piyasaları ile ilgili düzenleyici tedbirleri alarak finansal istikrarı da sağlamaktır. Merkez bankalarının söz konusu amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları politikası araçları geleneksel ve geleneksel olmayan para politikası araçları olarak iki temel kategoride sınıflandırılabilir. 2008 küresel krizi sonrasında geleneksel para politikası stratejilerinin etkinliğine ilişkin kuşkuların artması, geleneksel para politikası stratejilerinin terkedilmesine yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası da geleneksel stratejilerin yanında geleneksel olmayan stratejileri tercih etmeye başlamıştır. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının kullandığı başlıca konveniyonel ve konvensiyonel olmayan para politikası araçları kavramsal açıdan incelenmiş olup, 2008 küresel krizi sonrası dönem için yeni para politikası karmasının krizle mücadeledeki rolüne ve etkinliğine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konvensiyonel Para Politikası Yaklaşımları, Konvensiyonel Olmayan Para Politikası Yaklaşımları

CONVENTIONAL AND UNCONVENTIONAL MONETARY POLICY APPROACHES IN TURKEY

ABSTRACT: Central banks implement their monetary policies in line with certain final targets using appropriate monetary policy instruments. The main aim of Central banks are to provide financial stability with ensuring price stability while the main aim of taking regulatory measures for money and foreign exchange markets. The policy instruments that central banks use to achieve these objectives can be classified into two basic categories as conventional and unconventional monetary policy instruments. The increase in doubts about the effectiveness of conventional monetary policy strategies after the 2008 global crisis has led to the abandonment of conventional monetary policy strategies. Central Bank of the Republic of Turkey in addition to the conventional strategy has

[15] Bu çalışma, 2018 yılında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Geleneksel ve Geleneksel Olmayan Para Politikası Stratejilerinin Etkinliğinin Karşılaştırılması" adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

started using unconventional strategies. In this study, the major conventional and unconventional monetary policy instruments used by the Central Bank of Turkey is examined from the conceptual point of view, for the period after the 2008 global crisis, its role in combating the crisis of the new monetary policy mix.

Key Words: Conventional Monetary Policy Approaches, Unconventional Monetary Policy Approaches

GİRİŞ

Para politikası, paranın miktarı, maliyeti ve işletmeler ile hane halklarının bekleyişlerini etkileyerek nihai hedeflere ulaşılmasına yönelik merkez bankasının oluşturduğu kararlar bütünüdür. Merkez bankası uyguladığı para politikalarıyla; operasyonel ve ara hedeflerini denetlemektedir. Fiyat istikrarı, yüksek istihdam, iktisadi büyüme, finansal piyasalardaki istikrar, faiz oranlarındaki istikrar ve döviz kurundaki istikrar merkez bankalarının para politikası araçlarını uygulayarak gerçekleştirmeyi hedeflediği başlıca amaçlarındandır. Özellikle 1970'lerin başında dünyada beklenmeyen bir şekilde yükselen enflasyonla beraber ortaya çıkan sosyal maliyetler fiyat istikrarı amacını öncelikli hale gelmiştir (Şıklar ve Gerek, 2009). Fiyat istikrarının birincil amaç olması, diğer amaçların göz ardı edileceği anlamına gelmemektedir. Aslında fiyat istikrarının sağlanması diğer amaçlara ulaşmada da kolaylık sağlamaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2015: 66). Merkez bankaları para politikalarını yürütürken amaçları doğrultusunda belirli araçlar kullanırlar. Kullanılacak para politikası araçları ise ekonominin içinde bulunduğu duruma göre farklılık göstermektedir. Merkez bankalarının ekonominin gereksinimleri doğrultusunda kullandığı geleneksel ve geleneksel olmayan para politikası araçları olmak üzere ikili bir sınıflandırma ile incelenebilir. 2008 küresel krizi ile beraber ülkelerin iktisadi konjonktürünün değişmesi, uygulanan politikaların teorik çerçevesindeki değişimleri de beraberinde getirmiştir. Geleneksel para politikası araçlarının etkinliği konusundaki endişeler politika uygulayıcıları geleneksel olmayan para politikası araçlarını kullanmaya yöneltmiştir. 2008 krizi sonrasında küresel çapta genişletici para politikası uygulamalarının etkinliğinin ortadan kalkması, likidite tuzağı, ülkelerin para politikası stratejisini değiştirerek geleneksel stratejilerin terk edilmesine yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası da geleneksel araçlar yanında geleneksel olmayan para politikası araçları kullanmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından ve hemen her ekonomide zaman zaman kullanılan başlıca geleneksel para politikası araçları açık piyasa işlemleri, reeskont politikası ve zorunlu karşılıklar politikası iken; başlıca geleneksel olmayan para politikası araçları ise faiz koridoru, niceliksel gevşeme ve rezerv opsiyon mekanizmasıdır. Bu araçlardan rezerv opsiyon mekanizması TCMB tarafından geliştirilmiş ve sadece TCMB tarafından kullanılan bir araçtır.

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının nihai hedeflerine ulaşmak için kullandığı başlıca geleneksel ve geleneksel olmayan para politikası araçlarını kavramsal açıdan incelemektir. Bu doğrultuda iki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde geleneksel ve geleneksel olmayan para politikası araçları kavramsal olarak incelenmiş, ikinci bölüm de ise

TCMB' nın son dönemde kullandığı para politikası araçları ve bu politikaların etkinliğine ilişkin genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1.KONVENSİYONEL YAKLAŞIMDA PARA POLİTİKASI ARAÇLARI

Merkez bankaları para politikalarını, uygun para politikası araçları kullanarak, belirli "nihai hedefler" doğrultusunda uygulamaktadır. Bu nihai hedefler, genellikle fiyat istikrarı, düşük işsizlik oranı, ekonomik büyüme, faiz oranları ve döviz kurlarındaki istikrarla beraber finansal istikrarın sağlanmasıdır. Hemen her ekonomide zaman zaman kullanılan ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının da kullandığı başlıca geleneksel para politikası araçları açık piyasa işlemleri, reeskont politikası ve zorunlu karşılıklar politikası yanı sıra kısa dönemli faiz oranlarıdır.

1.1. Açık Piyasa İşlemleri

Açık piyasa işlemleri para arzına etki edebilmek için merkez bankalarının doğrudan doğruya piyasadan menkul kıymet (hazine bonosu, devlet tahvili, likidite senedi) alması ya da piyasaya menkul kıymet satmasıdır (Parasız, 2008: 377). Merkez bankaları dolaşımdaki para hacmini artırmak için piyasadan ya da ticari bankalardan menkul kıymet satın alarak onlara para vermektedir. Böylece merkez bankaları menkul değer alışları ile parasal tabanı değiştirerek para arzının genişlemesini sağlamış olacaklardır. Merkez bankaları dolaşımdaki parayı fazla gördüğünde ise açık piyasa işlemleri ile halka ve ticari bankalara menkul kıymet satıp ellerindeki fazla parayı toplamak suretiyle dolaşımdaki para arzını daraltmış olacaktır. Merkez bankaları açık piyasa işlemleri ile sadece dolaşımdaki para miktarını değil piyasadaki menkul değerlerin likiditesini de etkileyebilmektedir.

Merkez bankaları aynı zamanda açık piyasa işlemleri ile piyasadan senet alıp satarak piyasa faiz oranları üzerinde de etkili olmaya çalışmaktadır. Piyasadan alınan menkul kıymetlerle merkez bankası menkul kıymetlerin fiyatlarını yükseltirken menkul kıymet getirisinin sabit olması faiz oranının düşmesine neden olmaktadır. Tersi durumda da faiz oranları yükselmektedir. Sonuç olarak açık piyasa işlemleri ile merkez bankaları piyasadaki para miktarını etkileyerek ekonomide belirleyiciler rol oynamaktadır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından açık piyasa işlemleri likiditeyi düzenlemek amacıyla finans piyasasındaki kısa dönemli faiz oranlarının politika faizleri etrafında oluşmasını sağlamak için kullanılır. Merkez Bankası Kanunu 52'inci ve 56'ıncı maddeleri ile açık piyasa işlemlerinin genel çerçevesi belirlenmiştir. Açık piyasa işlemleri, sadece para politikası amacıyla yürütülmekte olup Hazineye, kamu kurum ve kuruluşları ile diğer kurum ve kuruluşlara kredi sağlamak için yapılmamaktadır (TCMB, 2018).

1.2.Reeskont Politikası

Ticari bankalar likiditeye ihtiyaç duyulması durumunda ellerinde ki vadesi dolmamış iskonto senetlerini merkez bankasına götürerek yeniden iskonto ettirir. Aynı senedin ikinci defa iskonto edilmesinden ötürü bu işleme reeskont denir. Merkez bankasının bu işlemi yaparken ticari

bankalara uyguladığı faiz oranına da reeskont oranı denir. Merkez bankalarının reeskont oranlarını ayarlamadaki temel amacı, bankaların kredi hacmini ayarlamaktır. Merkez Bankası para arzını kontrol etmenin yanı sıra nakit sıkışıklığı içinde bulunan bankaların gereksinimlerini de karşılamak suretiyle reeskont politikası ile finansal sistemde sorunların ortaya çıkması önlenmeye çalışmaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2015: 76).

Merkez Bankası Kanunu 45. Maddesi ile reeskont ve avans işlemlerinin genel çerçevesi düzenlenmiştir. Merkez Bankası, bankalar tarafından verilecek ticari senetleri reeskont ederek, bankacılık kesiminin geçici likidite ihtiyaçlarının karşılamaktadır. Türkiye'de uygulanacak olan reeskont işlemi için bütün koşul ve kuralları, Merkez Bankası belirlemektedir. Bunun yanı sıra, para politikası çerçevesinde reeskont kredilerinin en yüksek sınırı ve kredi türlerine göre limitleri yine Merkez Bankası tarafından belirlenmektedir. Ekonomideki para arzı genişlemesi ve kredi genişlemesi göz önünde bulundurularak belirlenen reeskont faiz oranı, uygulanmakta olan para politikası çerçevesinde para politikası aracı olarak önemini yitirmiştir (TCMB, 2018).

1.3. Zorunlu Karşılıklar Politikası

Ticari bankalar mevduatlarının belirli bir oranını nakit şeklinde karşılık olarak merkez bankası bünyesinde tutmak zorundadırlar. Merkez bankaları zorunlu karşılıklar politikası aracılığıyla bankaların kaydi para yaratma olanaklarını daraltıp genişletebilir. Karşılıklar politikası ile hemen her banka üzerinde aynı oranda etkili olunmaya çalışılmaktadır. Ancak politika uygulanırken dikkatli olunması gerekmektedir. Karşılık oranlarında yapılan küçük bir ayarlama karşısında bile para arzı üzerinde önemli sonuçlara yol açabilmektedir. Bu yüzden merkez bankaları zorunlu karşılık oranları üzerinde gerekmedikçe ayarlama yapmazlar.

Merkez Bankası 2010 yılının son çeyreği itibariyle uyguladığı yeni stratejiyle beraber, ele alınan dönemde enflasyonun görünümündeki olumlu seyrin de etkisiyle, makro finansal risklerin azaltılması yönünde politikalar ortaya koymuştur. Bu yönde, temel politika aracı olarak uygulanan bir hafta vadeli repo ihalelerine ilave zorunlu karşılıklar da faal olarak kullanıma dahil edilmiştir (TCMB, 2018).

1.4.Kısa Dönemli Faiz Oranları

Kısa dönemli faiz oranları, kısa vadeli finansal borçlanmaların finansal kuruluşlar arasında veya kısa vadeli devlet menkul kıymetinin piyasada alınıp satılma oranı üzerinden gerçekleştiği oranlardır. TCMB politika faiz oranı kullanırken, aynı zamanda bankalararası gecelik faiz oranı ve repo faiz oranı gibi faiz oranlarını da kullanmaktadır. 2016 yılıyla beraber yaşanan küresel şokların etkisiyle 2017 yılına gelindiğinde döviz kurlarında ki oynaklığın enflasyon üzerindeki etkisi, alınan para politikası kararlarında yönlendirici olmuştur. 2017 Ocak ayında enflasyonla ilgili risklerin artmasıyla merkez bankası, enflasyonun görünümünde bozulmaları önlemek için parasal sıkılaştırma yaparak, hem gecelik vadede hem de Geç Likidite Penceresi uygulamasıyla, borç verme faiz oranlarını yükseltmiştir.

2016 yılı itibatiyle yaşanan küresel ve jeopolitik şoklarla beraber 2017 yılının başlarında döviz kurlarındaki oynaklık ve bunu takiben enflasyon görünümündeki etkisi, uygulanacak para

politikası kararlarında etkili olmuştur. Bunun yanında, TCMB bu önlemlerin finansal istikrar ve fiyat istikrarı üzerinde oluşturabileceği olumsuzlukları engellemek amacıyla ek olarak bazı likidite tedbirleri de almıştır (TCMB, 2017).

2.KONVENSİYONEL OLMAYAN YAKLAŞIMDA PARA POLİTİKASI ARAÇLARI

2008 küresel kriz dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik konjonktürün değişmesine neden olmuştur. Kriz dolayısıyla para politikası araçlarında da değişimler ortaya çıkmıştır. TCMB, fiyat istikrarı yanında finansal istikrar hedefi çerçevesinde geleneksel para politikası araçları ile istediği sonuçları alamaması nedeniyle yeni araçlar geliştirme ihtiyacı hissetmiştir. Kriz sonrası döneme bakıldığında yüklü miktarda kısa vadeli sermaye girişlerin yaşandığı ekonomide; krediye erişim kolaylaştığı için tüketim hızlanmıştır. Bununla birlikte Türk lirası değer kazanarak cari dengenin ise bozulduğu görülmüştür (TCMB, 2018). Finansal koşulları rahatlatmak amacıyla çok geniş araç ve önlemler içeren geleneksel olmayan para politikası araçlarını uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda uygulanan geleneksel olmayan başlıca para politikası araçları faiz koridoru, niceliksel gevşeme ve rezerv opsiyon mekanizmasıdır. Bu araçlardan rezerv opsiyon mekanizması TCMB tarafından geliştirilmiş ve sadece TCMB tarafından kullanılan bir araçtır.

2.1.Faiz Koridoru

2008 Küresel Kriz sonrası dönemde birçok ülkede makroekonomik dengesizlikler ve finansal dalgalanmaların yaşanmıştır. Bu dönemde merkez bankalarının uyguladığı geleneksel para politikası araçları yetersiz kalmıştır (Gedikli, 2017: 28). Bunun yerine alternatif politika araçlarına başvurmak zorunlu hale gelmiştir. Özellikle, ülkelerin makroekonomik koşullarına göre değişen gecelik belirli bir taban ve tavan faiz oranı arasında ortaya konan faiz koridoru stratejisi ile kısa vadeli sermaye hareketlerini ekonomiler üzerinde arttırdığı riskleri ve kırılganlık düzeylerini azaltmak için kullanmaya başlamışlardır.

TCMB, piyasanın likidite seviyesi ve faiz oranlarını etkilemek için faiz koridoru aracını kullanmaktadır. Banka, gecelik piyasada fon ihtiyacı olan bankalara fon sağlarken fon fazlası olanlardan bu fonlara borçlanmaktadır. Faiz koridoru bu bağlamda borç alma ve borç verme faizi arasındaki farkı ifade etmektedir (Erdoğan ve Gedikli, 2016: 146). Piyasa faizleri borç alma ve borç verme faiz oranları arasındaki farka duyarlı olduğundan bu alanda oluşmaktadır. TCMB, faiz koridorunu politika faiz oranı etrafında genişliği istendiğinde ayarlayabilen simetrik ya da asimetrik bantlar şeklinde oluşturabilmektedir (TCMB, 2012).

Merkez Bankası; var olan makro finansal riskleri sınırlandırmak için, uygulanmakta olan enflasyon hedeflemesini, birbirini tamamlayan özellikteki politika araçlarını bir arada kullanma olanağı sağlayacak şekilde tekrar planlamıştır. Yenilenen bu rejimle; gecelik borç alma ve borç verme faizi arasındaki farkı belirleyen faiz koridoru genişletilmiştir. Böylece para piyasasında kısa vadeli faizlerde oluşacak dalgalanmalar konjonktürde ki görünüme göre ayarlanarak yeni bir çerçeve oluşturulmuştur. Bununla birlikte, kısa vadeli faizlerdeki ortalama

getiri düşürülerek dalgalanma artırılmış, kısa vadeli sermaye girişleri de azaltılmıştır (TCMB, 2018).

2.2.Rezerv Opsiyon Mekanizması

Sermaye akımlarının artan oynaklığı ve artan finansal istikrar endişeleri, merkez bankalarının yakın zamanda alternatif politika araçlarını benimsemesine neden olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) mali istikrara yardımcı bir hedef olarak girmiş ve dış finansal şoklara karşı ekonominin dayanıklılığını artırmak için yeni araçlar kullanmaya başlamıştır. Rezerv Opsiyon Mekanizması (ROM), TCMB tarafından tasarlanan bu tür bir araçtır. Rezerv opsiyon mekanizması (ROM) ile merkez bankası, zorunlu karşılıkların bir kısmını yabancı para cinsinden ya da altın olarak kabul etmektedir. ROM, temel olarak bankaların Türk Lirası (TL) zorunlu karşılıklarının bir kısım döviz ve ya altın şeklinde tutmasını sağlayan bir mekanizmadır.

TCMB, ROM politika aracını sermaye hareketlerindeki oynaklığın finansal istikrar üzerinde oluşturabileceği riskleri sınırlamak amacıyla geliştirmiştir. Bankalar dış şoklar karşısında döviz ihtiyaçlarına göre kendi rezerv opsiyon kullanımlarını ayarlayabilmektedir. Böylece döviz kısıtları doğrultusunda tercih bankaya bırakılmaktadır. Uygulamada rezerv opsiyon mekanizmasının hayata geçmesinden sonra TL volatilitesini azalttığı görülmektedir. Bu uygulama ile TCMB, döviz rezervlerini daha etkin yönetebilmektedir. Böylece finansal istikrar hedefi ile uyumlu olarak banka, sermaye akımlarının volatilitesini azaltabilmektedir (TCMB, 2013; Oduncu, Akçelik ve Ermişoğlu, 2013).

3.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

2008 yılının son çeyreğinde yaşanan ekonomik krizle beraber merkez bankalarının ekonomiyi yönlendirmede kullandıkları geleneksel para politikası araçlarının yetersiz kaldığı görülmüştür. Küresel krizin dalga dalga yayılarak dünya ülkelerinin çoğunu etkisi altına almasıyla birlikte merkez bankaları alışılagelmiş yaklaşımların dışına çıkarak alternatif politika araçları tasarlamışlardır. Küresel krizle beraber içinde bulunulan olağanüstü konjonktür sonucunda merkez bankaları geleneksel olmayan para politikası araçlarını kullanmaya yönelmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası da geleneksel araçlar yanında geleneksel olmayan araçlar kullanmaya başlamıştır.

Merkez Bankası, finansal kriz sonrası dönemde fiyat istikrarı ile birlikte ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri azaltmaya odaklanmıştır. Bunun için, politika faiz oranları indiriminin yanında, Türk lirası ve döviz likiditesi sıkışıklığını önleyecek, kredi piyasalarının rahatlamasını sağlayacak bir dizi tedbirler almıştır. 2008 Kasım ayında ekonomik durgunluğu canlandırmak için faiz indirimlerine başlamıştır. 2009 yılında da enflasyon hedefinin tutabileceğinin olan kanaatlerin güçlenmesiyle Aralık 2008-Nisan 2009 döneminde politika faiz oranlarını 650 baz puan indirmiştir.

2010 yılından sonra ise küresel krizin etkileri azalarak devam etmiştir. Nisan 2010 tarihinden itibaren krizle mücadelede alınan önlemler sonrası piyasalardaki olumlu etki ile TCMB geçici

likitide desteklerini geri çekmiş, piyasanın ihtiyacından fazla sağlanan likiditeyi aşamalı bir şekilde azaltırken zorunlu karşılık oranlarını ise artırmıştır. 2012 yılından itibaren uygulanan para çerçevesinde, faiz koridoru, etkin likidite yönetimi, zorunlu karşılıklar, ROM gibi para politikası araçlarını kullanmaya başlamıştır.

TCMB, 2017 yılının başında yaşanan döviz kuru piyasasındaki oynaklıklar, yılın ilk çeyreğine gelindiğinde para politikasında alınan kararlarda etkili olmuştur. Bu çerçevede, enflasyondaki bozulmayı sınırlamak amacıyla TCMB, Ocak ayında parasal sıkılaştırma yapmıştır. Döviz kuru piyasasındaki oynaklıkların fiyat istikrarı ve finansal istikrar üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler bazı likidite tedbirleri alınarak önlenmeye çalışılmıştır. TCMB, yabancı para zorunlu karşılık oranlarını da indirmiştir. Alınan bu önlemlerle, önemli finansal göstergeler olan döviz kuru oynaklığı, enflasyon ve risk priminde yılın ilk yarısıyla beraber iyileşmeler gözlenmiştir.

TCMB, krizin olumsuz etkilerini sınırlamak için geleneksel para politikası araçlarının dışında, iktisadi şoklara karşı tepki verebilen alternatif araçlar kullanmaya başlamıştır. Bu amaçla, 2006 yılından itibaren uygulanan enflasyon hedeflemesi, finansal istikrarı da gözeterek geliştirilmiştir. 2018 yılına gelindiğinde ise TCMB, fiyat istikrarı doğrultusunda elindeki tüm araçları kullanmaya devam edeceğini açıklamıştır. Enflasyonun görünümünde istenen iyileşme sağlanana kadar para politikasındaki sıkılaştırmanın kararlılıkla sürdürüleceği ve bu durumu etkileyen diğer önemli makroekonomik gelişmeler takip edilerek ihtiyaç olması durumunda ilave parasal sıkılaştırma yapılabileceği merkez bankası tarafından açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

Gedikli, Ayfer, "Para Politikası Aracı Olarak Faiz Koridorunun Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme: Örnek Ülke Deneyimleri". Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi, 2017, Sayı: 1, 24-40, 2017.

Oduncu, A., Akçelik, Y. Ve Ermişoğlu, E., " Reserve Options Mechanism and FX Volatility", Working Paper No.13/03, TCMB, Ankara, 2013.

Orhan, Osman Z., ve Erdoğan, Seyfettin, İktisada Giriş, 7. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2015.

Orhan, Osman Z., ve Erdoğan, Seyfettin, Para Politikası, 2. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2015.

Parasız, İlker, İktisada Giriş, 9. Baskı, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa 2008.

Şıklar, İlyas ve Gerek, Sevgi, Para Teorisi ve Politikası, Anadolu Üniversitesi, 6. Baskı, Eskişehir 2009.

TCMB, 2012 Yıllık Raporu.

TCMB, 2017 Yıllık Raporu.

TCMB, 2018 Yıllık Raporu.

SAĞLIK TURİZMİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK BİR LİTERATÜR TARAMASI

Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
dcyildirim@nku.edu.tr

Gürsel BEKTAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı
gurselbektas@gmail.com

ÖZET*:* Dünyada hızla artan yaşlı nüfus ve özellikle Batıda sağlık hizmetlerinde artan maliyetler Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler için sağlık turizmini çok önemli bir gelir ve istihdam kaynağı haline getirmektedir. Türkiye sahip olduğu gelişmiş turizm altyapısı, eşsiz doğal güzellikleri, termal kaynakları, konumu ve iklim özellikleri ile bu alanda çok büyük avantajlara sahiptir. Bu avantajları gelişmiş bir sağlık altyapısı ile birleştirmesi ile birlikte çok kısa bir süre içerisinde dünyada sağlık turizmi alanında en çok tercih edilen ülkelerden biri olacaktır. Ancak sağlık alanında geç kalınmış standartlaştırma ve akreditasyon uygulamalarının, bu sektördeki altyapı eksikliklerinin hızla tamamlanması gerekmektedir. Yine hedef pazarlardaki sigorta şirketleri ile gerekli ikili anlaşmaların yapılması bu sektördeki en önemli unsurlarından biridir. Gerekli eksikliklerinin tamamlanmasının ardından sağlık turizminden elde edilecek gelirler ile Türkiye'de ekonomik büyümede ve istihdamda büyük bir ivme yakalanacağı beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Ekonomik Büyüme, Termal Turizm

A LITERATURE REVIEW FOR THE RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH TOURISM AND ECONOMIC GROWTH

ABSTRACT: The elderly population in the world is increasing rapidly. Health care costs in the West are increasing day by day. Therefore health tourism in Turkiye and in developing countries is becoming a very important source of income and employment. Through the developed tourism infrastructure, unique natural beauty, thermal sources, geographical location and climate, Turkiye has many advantages in this area. Combining these advantages with an advanced health infrastructure, Turkiye will be one of the most preferred countries in the world in the field of health tourism in a very short time. However, delayed standardization practices, accreditation practices and infrastructure deficiencies need to be completed quickly. Similarly, the necessary bilateral agreements with insurance companies in the target markets are one of the most important factors in this sector. After completion of shortcomings with the income to be obtained in the field of health tourism a huge boost employment and economic growth in Turkey is expected to be captured.

Key Words: Health Tourism, Economic Growth, Thermal Tourism

GİRİŞ

Turizm, Türkiye Cumhuriyeti için gerek ekonomik gerekse de kültürel katkıları bağlamında önemli bir unsurdur. Üç tarafı denizlerle çevrili olması nedeniyle deniz ve yaz turizmi açısından çok büyük doğal kaynaklara sahip olan Türkiye aynı zamanda kış turizmi, doğa turizmi, termal turizm ve benzeri alanlarda da oldukça zengin turistik kaynaklara sahiptir. Her geçen yıl artan

turist sayısı ile turizm Türkiye'nin önemli bir gelir kaynağıdır. Ayrıca sağladığı istihdam olanakları ile işsizlikle mücadele alanında kullanılabilecek önemli bir araçtır. Artan turizm olanakları çeşitliliği ile de her geçen gün gelir ve istihdam olanakları bağlamında katkıları artmaktadır.

Sağlık turizmi de Türkiye'de giderek gelişen ve çok daha fazla gelişme potansiyeline sahip bir turizm türüdür. Sağlık turizmine ait literatürde pek çok tanım bulunmaktadır. Bunlardan başlıca kabul görenleri şu şekilde belirtebiliriz. Fizik tedavi, sağlık, çamur banyosu, termal su banyosu, diyet ve egzersiz gibi sağlığa yönelik unsurların bir araya gelmesi ile gerçekleşen turizm türü sağlık turizmidir (Altundağ, 2009). Seyahat ederek tedavi olmayı ya da sağlığını korumayı amaçlayan insanların bulundukları yerden ayrılması ve yaşadığı yer dışında bir yer veya bölgede konaklayarak gereksinimlerini karşılaması sağlık turizmidir (Kiremit, 2008). Sağlık turizminin bir diğer tanımı ise kısaca tedavi maksadı ile gerçekleştirilen tüm seyahatler sağlık turizmidir şeklinde yapılabilmektedir. Daha uzun ifade ile sağlık turizmi fizik tedavi ve rehabilitasyon ihtiyacı ile yerli ve yabancı olmak üzere mevcut bölge dışındaki hasta potansiyelini kullanarak gerçekleşen bir turizm türüdür (Ferreira Aydoğdu, 2016). Tedavi, estetik operasyonları ya da tıbbi hizmetler alabilmek amacıyla gerçekleştirilen turizm türü sağlık turizmidir (Brezilya Turizm Bakanlığı, 2006). Tedavi olma ya da sağlığın korunması gibi amaçlarla belirli süreliğine bulunduğu yerden ayrılarak başka bir yere, bölgeye ya da ülkeye giden insanların doğal kaynakların kullanıma sunulduğu bir turistik tesise giderek sunulan konaklama, kür uygulaması, eğlence ve beslenme gibi hizmetlerden istifade ederek ihtiyaçlarını karşılaması neticesinde ortaya çıkan bir turizm türüdür (Boz, 2004).

Sağlık turizmi, turist sağlığı ve turizm sağlığı kavramları birbirine karıştırılabilen kavramlar olmakla birlikte aslında her üç kavram da farklı anlamlar barındırmaktadır. Çalışmamızın da konusunu oluşturan sağlık turizmi kavramı sağlık hizmetlerine erişim amacıyla bir bölgeden başka bir bölgeye gerçekleştirilen belirli bir süre kapsamı içerisindeki seyahatlerdir. Turist sağlığı kavramı ise çok farklı bir anlam barındırmaktadır. Turist sağlığı kapsamında turistin ana amacı sağlık hizmeti almak değil, turizm faaliyeti gerçekleştirmektir. Ancak olası acil durumlarda ve/veya turizm faaliyeti süresince meydana gelebilecek sağlık sorunları esnasında sağlık hizmetlerinin çok kısa sürede erişebilir olması ve kaliteli bir sağlık hizmetinin sunulması büyük önem arz etmektedir. Turist sağlığı bu bağlamda ülkelere ve bölgelere yönelik gerçekleşen turistik ziyaret sayısını büyük ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle turist sağlığı kapsamında tesisler gelmeden önce turistlere belirli garantiler sunmaktadır. Sağlık alanında garanti sunulmayan, hastane ve çeşitli sağlık kurumları bulunmayan, sağlık anlamında altyapısı eksik bölgelere turizm faaliyetleri çok daha az gerçekleşmektedir. Kişilerin başlarına gelebilecek olası bir acil durum anında kendilerini güvende hissetmeleri, turistik tercihlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu alanda karıştırılan diğer bir kavram ise turizm sağlığı kavramıdır. Turizm sağlığı kavramı daha çok hizmet veren kurum, kuruluş ve tesislerin sağlıklı bir şekilde hizmet vererek, sağlıklı olarak gelen turistlerin yine sağlıklı bir şekilde ayrılmalarını sağlamak anlamında kullanılmaktadır. Turizm faaliyetinin gerçekleştiği bölgelerde ve tesislerde gerekli hijyen, temizlik, bakım ve benzeri düzenlemelerin sağlanması turizm sağlığı açısından büyük

önem arz etmektedir. Yine aynı şekilde salgın hastalıklar, haşereler ve benzeri zararlılar ile mücadele edilerek bölgenin sağlık açısından uygun bir hale getirilmesi turizm sağlığı bağlamında ve gelen turist sayısı anlamında büyük önem arz etmektedir (Yirik, 2014).

1.SAĞLIK TURİZMİ

Bu bölümde sağlık turizminin tarihsel gelişimi, başlıca sağlık turizmi türleri ve dünyada sağlık turizminin yeri ve önemi incelenecektir.

1.1.Sağlık Turizminin Tarihsel Gelişimi

Dünyada sağlık turizminin tarihi milattan önceki dönemlere dek uzanmaktadır. Eski çağlarda dini inanışlar ve sağlık arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktaydı. Milattan önce 4000'li yıllarda bilinen en eski sağlık merkezleri ve tapınaklar Sümerler tarafından sıcak kaynakların çevresine inşa edilmiştir. Dünyanın ilk sağlık merkezlerinden biri sayılan Aselepius tapınaklarının geçmişi ise milattan önce 300'lü yıllara dayanmaktadır. Eski Yunan mitolojisinde tıp tanrısı olarak geçen Aselepius adına inşa edilen bu tapınakların yanı sıra Yunanlılar tarafından başka tapınaklar da inşa edilmiştir ve bu merkezler o çağlarda tedavi amacıyla pek çok insan tarafından ziyaret edilmişlerdir. Aynı şekilde Roma döneminden kalma pek çok sıcak su kaynakları, sıcak su banyoları ve ılıcalar da bulunmaktadır. Hindistan coğrafyasında ise sağlık turizminin geçmişi 5.000 yıl öncesine uzanmaktadır. Günümüzde dahi sağlık turizmi alanında pek çok turist tarafından ilgi odağı olan Hindistan'da özellikle yoga ve ayuverdik gibi alanlarda sağlık turizmi oldukça gelişmiştir. Özellikle Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile birlikte dünyada sağlık turizmi alanında birinci alternatif Asya ülkeleri olmuştur. Bu dönemde tedavi amacıyla mineral kaynaklarının kullanımı Japonya'da yaygınlaşmıştır. Döneminin en büyük hastanesi olan Mansuri hastanesi, 1248 yılında Kahire'de kurulmuştur. O yıllarda tüm dünyadan pek çok insan tedavi amacıyla Kahire'ye giderek sağlık turizmi gerçekleştirmişlerdir. 16. Yüz Yıla gelindiğinde Avrupalı zenginler tarafından eski Roma banyoları tekrar keşfedilmiştir. Bu dönemde Ville d'Eaux, St. Mortiz, Aachen, Baden Baden ve Bath gibi spaların kurulduğu bölgelere çok sayıda sağlık turizmi gerçekleşmiştir. Bunların içerisinde ise en ünlüsü Bath kasabası olmuştur. Bu bölgeye dünya çapında zenginler aynı toplantı ve oyun organizasyonları amacıyla seyahat etmekteydiler. Rönesans devrinin sonlarında dahi Avrupalı zenginler ve asilzadeler tedavi olmak ve temizlenmek gibi amaçlarla Bath kasabasına gitmeye devam etmişlerdir. 1600'lü yıllarda Avrupalılar tarafından Amerika kıtasında oluşturulan koloni bölgelerindeki mineralli su kaynaklarının bulunduğu alanlara ahşaptan kabinler inşa edilmiştir. Verem ve benzeri salgın hastalıklara karşı tedavi geliştirerek salgınları engelleme amacıyla 18. ve 19. yüzyıllarda Amerika ve Avrupa'dan pek çok insan dünyanın diğer bölgelerine seyahat etmişlerdir. 1900'lü yıllarından sonlarında Amerika'da yüksek tedavi masrafları nedeniyle pek çok insan tedavi amacıyla Orta Amerika'ya seyahat etmiştir. 1997 yılına gelinceye dek seyahat maliyetlerinin çok yüksek olması nedeniyle sağlık turizmi faaliyetleri yalnızca zenginler tarafından sürdürülmekteydi. Ancak 1997 yılı ile birlikte Asya ülkelerinde yaşanan krizler neticesinde bu durum değişmiştir. Asya ülkeleri tarafından turizme daha fazla önem gösterilmesi ve paralarındaki değer artışı sayesinde batılıların seyahat maliyetlerinin düşmesi ile bu bölgede sağlık turizmi faaliyetleri yeniden çoğalmıştır (Türkiye Sağlık Vakfı, 2010).

1.2.Sağlık Turizmi Türleri

Türkiye'de ve dünya genelinde çok çeşitli sağlık turizmi türleri bulunmaktadır. Pek çok farklı adlandırma ve sınıflama bulunmakla birlikte başlıca sağlık turizmi türleri olarak termal turizm, medikal turizm, ileri yaş turizmi, SPA, Wellness, üvalizm ve klimatizm sayılabilmektedir. Tablo 1'de dünya genelinde kabul gören sağlık turizmi türleri daha ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

Tablo 13: Dünya Genelinde Sağlık Turizmi Türleri

Sağlık ve Güzellik Amaçlı	Tedavi Amaçlı	Rehabilitasyon Amaçlı
SPA	Plastik Cerrahi	Yaşlı Bakım Programları
Ekoturizm	Kanser Tedavisi	Diyaliz
Doğal Turizm	Elektif Cerrahi	Termal Tedavi
Bitkisel Tedavi	Eklem Replasmanı	Bağımlılık Tedavisi
Kitle Turizmi	İnfertilite Tedavisi	İlave Programlar
Tamamlayıcı Tedavi	Diagnostik Servisler	
Termal Tedavi	Kardiotorasik Servisler	

Kaynak: (Gonzales, Brezel, & Sancho, 2001)

Türkiye'de sağlık turizmi faaliyetleri genel olarak termal turizm-SPA-wellness, medikal turizm, yaşlı ve engelli turizmi olmak üzere üç ana grup altında incelenmektedir.

1.2.1. Termal-SPA-Wellness

Latince'de sıcak anlamına gelmekte olan thermos kelimesinden türetilmiş olan term sözcüğü eski Roma İmparatorluğu döneminde sıcak halk banyoları anlamında kullanılmıştır. Bu kelimeden türetilen termal kelimesi doğal sıcak su anlamında, termik kelimesi suların sıcaklık özelliklerinin belirtilmesi amacıyla ve termalizm kelimesi ise doğal sıcak su kaynaklarının incelenerek sağlığa yönelik alanlarda kullanılması anlamında kullanılmaktadır. Termal turizmin kapsamında inhalasyon uygulamaları, balneo terapi, kaplıca tedavisi, fizik tedavi ve rehabilitasyon, içme kürleri gibi tedavi şekilleri bulunmaktadır. Bu tedavi türleri kısaca şu şekilde açıklanabilir (Toker, 2007; Yalçın, 2006);

- **İnhalasyon Uygulamaları:** Termomineral su zerrecikleri kullanılarak gerçekleştirilen solumaya dayalı bir tedavi uygulamasıdır.
- **Balneoterapi:** Gazlar, peloidler ve termomineral sular gibi doğal tedavi yöntemlerinde kullanılmakta olan unsurların soluma, içme ve/veya banyo gibi uygulamalar aracılığı ile kür bazında tedavi amaçlı olarak kullanılmasıdır.
- **Kaplıca Tedavisi:** Deniz, toprak ve yeraltı kaynaklı mineralli sular ile çamurlar, iklimsel unsurlar ve gazlar gibi doğal tedavi yöntemlerinde kullanılmakta olan unsurların, kaplıcanın kurulu olduğu bölgenin iklim koşullarına da bağlı olarak belirlenen kürler ile tedavi amacı ile kullanılmalarıdır.

- **Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon:** Kaplıca tedavileri kapsamında uygulanmakta olan masaj, egzersiz tedavisi ve elektro terapi gibi yöntemlerin uygulandığı bir tedavi yöntemidir.
- **İçme Kürleri:** Kaplıcalarda ya da farklı yaşam alanlarında mineralli suların içilmesi şeklinde uygulanan kürlerden oluşan tedavi yöntemleridir.

Açılımı Salus Per Aquam olan SPA, Türkçe'ye sudan gelen sağlık olarak çevrilmektedir. Tarihi geçmişi Roma İmparatorluğu'na kadar uzanan SPA terapileri, o dönemde savaştan yaralı ve fiziki açıdan yorulmuş bir halde dönen Romalı askerlerin hastalıklarının ve yaralarının iyileştirilmesi, yorgunluklarının giderilerek yeniden zindeliklerinin kazandırılması gibi amaçlarla uygulanmıştır. Bu amaçlar için inşa ettirilen banyolara o dönemde SPA denmiştir. SPA, yorgunluğun atılması, ağrıların giderilmesi, vücuda enerji ve zindelik sağlanması, vücudun tuz ve su dengesinin sağlanması gibi amaçlarla kullanılan bir sağlık hizmetidir. Pek çok farklı teknik ve yöntemin uzman terapistlerce uygulandığı SPA terapileri, günlük, haftalık, aylık ve benzeri periyotlarla kullanılabilmektedir (İçöz, 2009; Hayta, 2008).

Uluslararası SPA birliğine göre SPA'lar yedi kategoridir. Bu kategoriler Tablo 2'de ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Tüm dünyada hızla gelişen SPA turizmi, yaşanan gelişmelerin paralelinde yeni arayışları da doğurmuştur. Buhar odalarında fiziksel ve ruhsal sağlığın gelişimi ve toksin atımının sağlanması amacıyla uygulanan aroma terapiler, Klasik Fin saunalarında ışık ve renk terapilerinin uygulanması, masaj seansları sonrasında kişilerin sıcak koltuklarda dinlendirilerek vücudun rahatlama düzeyinin artırılması gibi uygulamalar fiziksel rahatlama ve güzellik amacıyla SPA merkezlerinde çokça tercih edilmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018).

İngilizce'de well being (iyi olma) ve fitness (fitlik) kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşan Wellness, vücudun sağlık dengesini korumayı ve artırmak amacıyla yapılan faaliyetleri içeren bir yaşam felsefesine dayanmaktadır. Bu felsefede insan kendi sağlığından sorumludur ve hayatının merkezinde yine kendisi vardır. Bu bağlamda bir hastalığa bağlı olarak medikal ya da farklı bir tedavi amacı taşımaksızın insanların sağlık ve sağlıklı yaşam aktivitelerine katılmak amacıyla gerçekleştirdikleri turizm faaliyetleri wellness kapsamındadır. Sağlık turistlerinin kendilerini daha sağlıklı ve zinde hissetmeleri için gerçekleştirdikleri başlıca faaliyetler masaj ve yoga gibi fiziksel faaliyetler, şenlikler ve festivaller gibi deneyimsel faaliyetler, hayır işleri gerçekleştirme ve sosyal yardımlarda gönüllü olma gibi sosyal faaliyetler, dini etkinliklere katılma gibi psikolojik rahatlama sağlayacak faaliyetlerdir. Bu amaçlarla gerçekleştirilen faaliyetlerin tümü wellness turizmi olarak da adlandırılabilmektedir (Weiermair & Steinhauser, 2003; Deniz, 2016).

Tablo 14: SPA Kategorileri

SPA Türü	Sunulan Hizmet Türü
Kruvaziyer SPA	Kruvaziyer gemilerde wellness hizmetleri ile birlikte sunularak profesyonel tedavi yöntemleri uygulanmaktadır.
Klüp SPA	Ağırlıklı olarak fitness ve benzeri sağlık hizmetleri sunulmaktadır.
Destinasyon SPA	Yaşam şeklinin ve bireysel sağlık düzeyinin geliştirilmesi yönünde fiziksel sağlığın

	geliştirilmesi hizmeti, bu amaç ile kurulmuş konaklama hizmeti merkezleri aracılığı ile sunulmaktadır.
Günlük SPA	En yaygın SPA türüdür. Alanında uzman profesyonellerce yönetilerek bu alanda daha çok günlük kullanıcılara hizmet vermektedir.
Tıbbi SPA (Medispa)	Geleneksel SPA hizmeti tamamlayıcı tedavi yöntemleri ile desteklenmektedir.
Resort Otel SPA	Alanında uzman profesyonellerce otellerde ya da bir tatil merkezinde hizmet verilmektedir.
Mineral Kaplıca SPA	Mineralli su kaynaklarından sağlanan doğal mineraller ile SPA hizmetleri ve hidroterapi hizmetleri uygulanmaktadır.

Kaynak: (Deniz, 2016)

Wellness turizmi fiziksel, zihinsel ve psikolojik olarak iyi olmayı kapsayan çok boyutlu bir olguya sahiptir. Wellness turizminde bireylerin bir hastalığa sahip olup olmamaları önemli değildir. Bireyler sağlıksız olduklarını olduklarını düşündüklerinde kendilerini iyi hissedemeyebilirler. Aynı şekilde yüksek kilolar ve benzeri nedenler de kişilerin kendilerini iyi hissedememelerine neden olabilmektedir. Bunun yanı sıra mevcut sağlık düzeylerini daha iyi bir seviyeye getirmek amacı da taşıyabilirler. Ya da tedaviye ihtiyaç duyabilecekleri bir hastalık geçirmeden önce vücut dirençlerini artırmak isteyebilirler. Tüm bunlar wellness turizmi kararlarını etkilemektedir (Artinovic, Milicevic, & Zivanovic, 2012).

1.2.2. Medikal Turizm

Cerrahi operasyonlar veya spesifik alanlarda uzmanlık gerektiren tıbbi müdahaleler ihtiyacı ile daha düşük maliyet ya da daha kaliteli hizmet motivasyonu içerisindeki bireylerin yurt içi ya da yurt dışı seyahatler ile turizm faaliyetleri gerçekleştirmesi sonucunda medikal turizm ortaya çıkmaktadır. Başka bir tanıma göre ise bir ülkeden başka bir ülkeye daha kaliteli sağlık hizmeti alma, daha düşük maliyetlerde sağlık hizmeti alma, ya da sağlık hizmetine daha kısa sürede erişebilme gibi nedenlerle yalnızca tedavi amacı ile gerçekleştirilen seyahatler medikal turizm olarak adlandırılmaktadır. Bu süreç sağlık kuruluşları ile turizm endüstrisi içerisinde faaliyetlerini sürdüren kurum ve kuruluşların işbirliği ile gerçekleşmektedir. Medikal turizmde sağlık kuruluşlarının sahip olduğu uzmanlık seviyesi ve hizmet kalitesi ile ülkelerin ve/veya ülke içerisindeki bölgelerin sahip olduğu turizm altyapısı ve turistik tesislerin hizmet kalitesi büyük önem taşımaktadır. Son dönemde medikal turizm küresel ölçekte artan bir potansiyele sahiptir. Medikal turizm içerisinde hem tıbbi tedavi ihtiyacının karşılanması hem de gezi ve benzeri aktiviteler ile bireysel ihtiyaçların karşılanması bir arada yer almaktadır. Bu bağlamda, diğer turizm aktivitelerine nispeten katma değeri çok daha yüksek olan bir turizm türüdür (Glinos, Baeten, & Maarse, 2010; Gümüş & Polat, 2012).

Gelişmiş ülkelerde artan tedavi ücretleri nedeniyle bireylerin üstlendiği sağlık harcamaları maliyetleri gidererek artmaktadır. Bu sebeple başta Amerika Birleşik Devletleri vatandaşları olmak üzere Avrupa'daki ve dünyanın diğer bölgelerindeki gelişmiş ülkelerde yaşayan pek çok insan daha düşük maliyetler ve/veya daha kaliteli tıbbi hizmetler nedeniyle seyahat ederek medikal turizm faaliyetleri gerçekleştirmektedirler. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde medikal turizm sektörünün önemini daha da artırmaktadır (Ferreira Aydoğdu, 2016).

Medikal turizm alanında ilk onda yer alan ülkeler Tayland, Hindistan, Malezya, Brezilya, Meksika, Kosta Rika, Güney Afrika, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Singapur'dur. Medikal turizm amacıyla gerçekleştirilen seyahatlerde erişilebilecek başlıca tedaviler şu şekilde özetlenebilir (Tengilimoğlu, 2013);

- Diş tedavisi
- Kozmetik cerrahi
- Ortopedik cerrahi
- Kardiyoloji
- Obezite cerrahisi
- Organ ve doku nakli
- Doğurganlık ve üreme tedavileri
- Genel tanı ve teşhis tedavileri
- Göz cerrahisi

Şekil 1'de 2015 yılında medikal turizm kapsamında en çok ziyaret edilen 10 ülkenin ziyaretçi verilerine yer verilmiştir. Şekil incelendiğinde ilgili yılda en çok medikal turizm seyahatinin Libya'ya gerçekleştiği görülmektedir. Şekil 2'de ise 2016 yılında medikal turizm kapsamında en çok ziyaret edilen 10 ülkenin ziyaretçi verilerine yer verilmiştir. Şekil incelendiğinde ilgili yılda en çok medikal turizm seyahatinin Almanya'ya gerçekleştiği görülmektedir. Bir önceki yıl verilerine göre üçüncü sırada olan Almanya 2016 yılında en çok ziyaret ülke haline gelirken, 2015 yılında en çok ziyaret edilen ülke olan Libya ise 2016 yılında dördüncü sıraya gerilemiştir. Diğer ülkeler de incelendiğinde her iki yıl arasında sıralama ve ülke farklılıkları olduğu görülmektedir.

Şekil 6. 2015 Yılında Medikal Turizm Kapsamında En Çok Ziyaret Edilen 10 Ülke

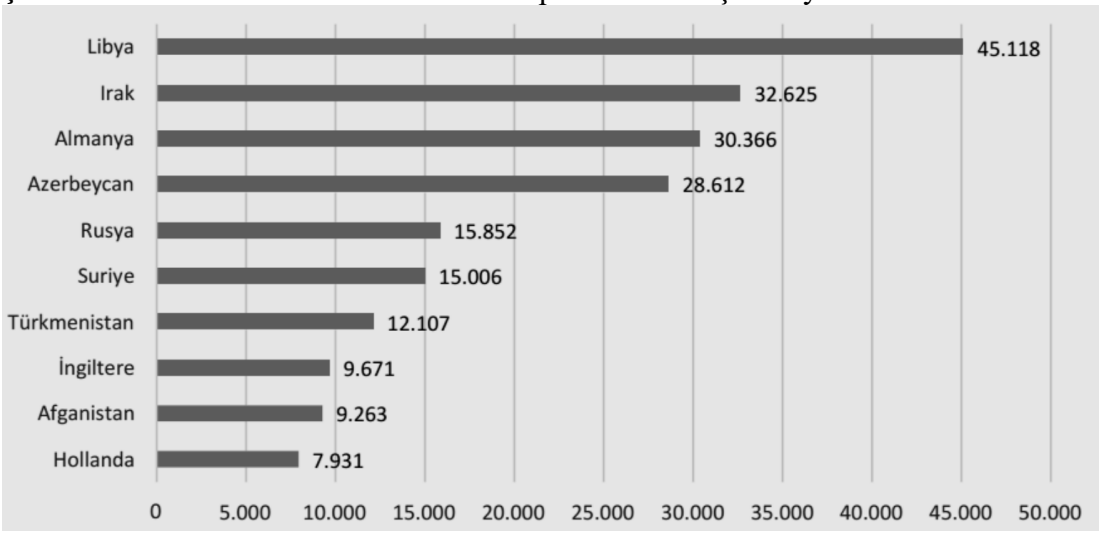

Kaynak: (Yıldırım, ve diğerleri, 2017)

Şekil 7. 2016 Yılında Medikal Turizm Kapsamında En Çok Ziyaret Edilen 10 Ülke

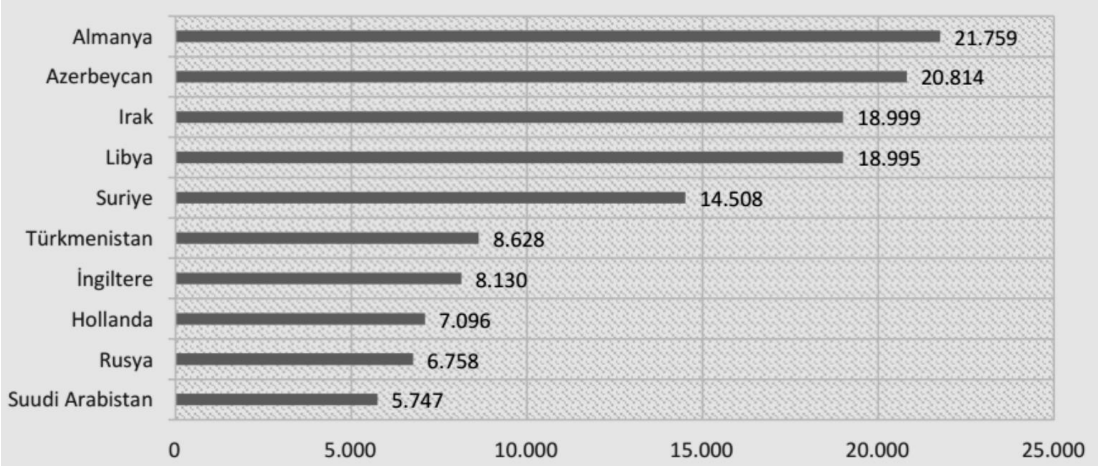

Kaynak: (Yıldırım, ve diğerleri, 2017)

1.2.3. Yaşlı ve Engelli Turizmi

Yaşlıların bakımına yönelik kurulan tesisler ve yaşlı turizmi alanında yapılan seyahatler sağlık turizmi alanında son dönemde yerini almaya başlamıştır. Bu alanda yaşlı turistlere yönelik sunulan çeşitli terapi hizmetleri, gezi turları ve benzeri etkinlikler ile daha iyi vakit geçirilmesinin sağlanması hedeflenmektedir. Dünyada yaşlı nüfusun genel nüfusa oranının en yüksek olduğu ülkeler olan Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Japonya'da yaşlılara yönelik bakım hizmeti sunan merkezler bulunmaktadır. Ancak bu merkezlerde sunulan hizmetlerin ücretlerinin çok yüksek olması, ilgili ülkelerdeki yaşlıları bakım hizmeti almak için daha düşük maliyetli ülkelere yönlendirmektedir. Bu alanda yaşlılara sunulan en temel hizmetler klinik oteller aracılığıyla rehabilitasyon, otel dışı kurumlarca sunulan rehabilitasyon ve bakım evleri gibi hizmetlerdir (Seyyar & Serdar, 2008).

Dünya nüfusunun yaklaşık %9'luk bölümü 65 yaş ve üzerindeki yaşlılardan oluşmaktadır. Ancak bu oran gelişmiş ülkelerde daha fazladır. Gelişmiş ülkelerde toplam nüfusun yaklaşık %18'lik bölümü yaşlı nüfustan oluşmaktadır. Özellikle küresel ölçekte sağlık alanındaki gelişmeler ve yaşam şartlarının gelişmesi neticesinde ortalama ömür uzamaktadır. Aynı zamanda doğum oranlarında yaşanan düşüş neticesinde gelecek yıllarda yaşlı nüfusun hızla artacağı ön görülmektedir. Bu durum gelecek yıllarda dünya genelinde yaşlı bakımını devletler açısından önemli bir sorun haline getirecektir. Günümüzde en yüksek yaşlı nüfus oranına sahip ülkeler Japonya, İtalya, Almanya'dır. Japonya'da yaşlı nüfusun genele oranı %28, İtalya'da %22 ve Almanya'da %21'dir. Gelişmiş toplumlarda uzun ve kaliteli bir yaşam standardının yakalanması neticesinde sağlıklı yaşlanma olgusu doğmuştur. Emeklilik sonrası süreçte yaşlı bireyler sağlıklarının devamlılığı amacıyla yaşlı turizmi kapsamında seyahat etmektedirler. Bu kapsamda seyahat eden yaşlı turistlere yönelik rehabilitasyon temelli hizmetler genel olarak üç başlık altında incelenmektedir (Uygun, 2018);

- **Resosyalizasyon:** Yaşlılık sürecinde yaşanan hastalıklar neticesinde bireylerde sosyal ilişkilerde olumsuzluklar görülmektedir. Yaşlıların bu durumun olumsuz etkilerinden kurtulabilmeleri adına arkadaşları, komşuları, aile bireyleri ve diğer yaşlılar ile olan sosyal ilişkilerinin yeniden canlandırılmasına yönelik faaliyetlerdir.

- **Reaktivasyon:** Yaşlılık sürecinde bireylerde günlük hayatta gerçekleştirilen fiziksel aktivitede ve sosyal aktivitede azalma gerçekleşebilmektedir. Yaşlıların bu durumun olumsuz etkilerinden kurtulabilmeleri adına yapılan yönlendirme ve cesaretlendirme faaliyetleridir.
- **Reintegrasyon:** Hızla gelişen toplumlarda yaşlıların bu gelişim süreçlerine ayak uydurmaları zorlaşmaktadır. Bunun sonucunda çağın gerisinde kalan yaşlılar topluma uyum sağlamakta zorluk yaşamaktadırlar. Bunun önüne geçilebilmesi adına yaşlıların değişen ve yenilenen toplum şartlarına uyum sağlayabilmesine yönelik faaliyetlerdir.

Engelli kavramı Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: ruhsal, zihinsel ya da bedensel özelliklerinin bir veya bir kısmını belirli oranlarda kalıcı olarak kullanamayan veya organ(lar)ının bir bölümü ya da tamamı bulunmayan ve bu nedenlerden dolayı yaşamsal faaliyetlerini sürdürmede çeşitli engeller taşıyan kişilerdir. 2013 yılı verilerine göre dünya nüfusunun yaklaşık olarak %10'u çeşitli ölçülerde engellidir. Bu yaklaşık olarak 650 milyon insana tekabül etmektedir. EUROSTAT verilerine göre dünyadaki engelli insanların yaklaşık 50 milyonu Avrupa sınırları içerisinde yaşamaktadırlar. Her yıl yaklaşık 8 milyon Avrupalı engelli birey yurt dışı seyahate çıkmaktadır. Ayrıca 15 milyon Avrupalı engelli birey ülke içinde seyahat faaliyetlerini yürütmektedir. Yine Avrupa'da yaklaşık 22 milyon engelli birey günü birlik seyahatlere çıkmaktadır. Sadece Avrupa'ya ait olan bu veriler ışığında dahi engelli bireylere yönelik turizm faaliyetlerinin taşıdığı potansiyel rahatlıkla görülebilmektedir. Bu sayılar yalnızca engelli bireyleri kapsamaktadır. Bu sayılara engelli bireyler ile birlikte seyahatlere katılan diğer insanlar eklendiğinde engelsiz turizm kavramının ve engellilere yönelik turizm faaliyetlerinin önemi çok daha iyi bir şekilde anlaşılabilmektedir (Zengin & Eryılmaz, 2013; Achterberg, Wind, Boer, & Dresen, 2009).

Özellikle Avrupa'da turizmin engelliler için erişilebilir bir hale getirilmesi önemli bir konudur ve bu süreç beraberinde pek çok sorumluluğu da içermektedir. Erişilebilirliğin kendilerine uygun bir şekilde sağlanması engelli turistler için önemli bir belirleyicidir. Engelli turistlerin seyahat kararlarında gidilecek olan tesisin ya da bölgenin engellilerin gereksinimlerini karşılayıp karşılamamasında başlıca belirleyici etkendir. Engelli turistlerin seyahatlerinde yaşadıkları başlıca sorunlar konaklamanın gerçekleştirileceği tesisin ve ulaşım imkanlarının kendilerine uygun olmamasıdır. Bu nedenle özellikle ulaşım bağlamında engellilerin ihtiyaçlarının gözetildiği ulaşım ağlarının oluşturulması çok elzem bir husustur. Bu alanda yalnızca alt yapı çalışmalarının yapılması yeterli olamamaktadır. Bu alanda gerekli bilgilendirmelerin yapılması ve engellilere uygun rehberlik hizmetlerinin sunulması da önem arz etmektedir (Shelton & Tucker, 2005; Yaylı & Öztürk, 2006; Deniz, 2016).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Şen ve Bingöl (2018) yaptıkları çalışmada 2006:1-2014:4 arası dönemde çeyrek dönemlik veriler yardımıyla Türkiye'de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi varyans ayrıştırması analizi yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda Türkiye'de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında artı yönlü bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kesbiç ve Salman (2018) yaptıkları çalışmada a1980-2014 yılları arası dönemde kişi başına özel sağlık harcamaları, toplam kamu sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi varyans ayrıştırması modeli yardımıyla incelemişlerdir. Çalışma sonucunda gerek kamu sağlık harcamalarının gerekse de özel sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkili

olduğu, ilgili dönemde kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışkan, Karabacak ve Meçik (2018) yaptıkları çalışmada 1998:1-2016:2 arası dönemde çeyrek dönemlik veriler yardımıyla Türkiye'de eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemişlerdir. Analizde Maki (2012) yapısal kırılmalı eş bütünleşme testi, Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ve FMOLS yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda sağlık harcamalarında gerçekleşen %1'lik bir artış neticesinde Türkiye'de %36'lık bir ekonomik büyüme gerçekleştiği sonucuna ulaşmışlardır.

Başar, Künü ve Bozma (2016) yaptıkları çalışmada 1998:1-2016:1 arası dönemde aylık veriler yardımıyla Türkiye'de eğitim harcamalarının ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında aynı yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Çetintaş ve Bektaş (2008) yaptıkları çalışmada 1964-2006 arası dönemde Türkiye'de turizm ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi ARDL nedensellik analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Yaptıkları analiz sonucunda iki değişken arasında kısa dönemde anlamlı bir ilişki bulunmazken uzun dönemde turizmin ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çoban ve Özcan (2013) yaptıkları çalışmada 1963-2010 arası dönemde Türkiye'de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi eş bütünleşme ve nedensellik analizi yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Yaptıkları analiz sonucunda iki değişken arasında kısa dönemde anlamlı bir ilişki bulunmazken uzun dönemde turizm ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuşlardır.

Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor (2016) yaptıkları çalışmada 1980-2014 arası dönemde Türkiye'de uluslararası turist sayısı, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi ARDL sınır testi yöntemi yardımıyla incelemişlerdir. Yaptıkları analiz sonucunda Türkiye'de ekonomik büyüme üzerinde turizm gelirlerinin hem uzun hem de kısa dönemde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Özen (2017) 2002-2016 yılları arasında turizm gelirleri ile GSYİH arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi yöntemi yardımıyla incelemiştir. Çalışma sonucunda turizm gelirleri ile GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Aslan (2008) yaptığı çalışmada 1992:1-2007:2 arası dönemde Johansen eş bütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi yardımı ile Türkiye'de turizmin ekonomik büyüme ile ilişkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda ilgili dönemde turizmin ekonomik büyüme üzerinde artı yönlü bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.

Topal ve Ergen (2017) yaptıkları çalışmada çeyrek dönemlik veriler yardımıyla 2003-2015 yılları arasında Türkiye'de sağlık turizmi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz sonucunda sağlık turizmi ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sharma, Rao ve Pathi (2015) yaptıkları çalışmada sağlık turizminin ekonomik büyüme üzerine etkilerini incelemişlerdir. Sağlık turizminin özellikle çarpan etkisi ile istihdam üzerinde olumlu

etkiler doğurduğu ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

SONUÇ

Türkiye gerek coğrafi konum olarak sağlık turizmi alanındaki pek çok önemli pazara yakınlığı nedeniyle, gerek sahip olduğu termal kaynaklar nedeniyle, gerekse de gelişmiş turistik altyapısı, eşsiz doğal güzellikleri, dört mevsim turizme elverişli iklimi, denizleri, sahip olduğu eşsiz kültürel miraslar nedeniyle sağlık turizmi alanında dünyanın en iyilerinden biri olma potansiyeline sahiptir.

Şehir hastaneleri, alanında uzman kadrolarıyla pek çok özel hastane ve hızla gelişimleri süren diğer kamu hastaneleri ile birlikte sağlık alanında önemli alt yapı çalışmaları sürmektedir. Sağlık alanında kurulacak olan güçlü bir alt yapı ile Türkiye'de sağlık turizminin temelleri çok daha sağlam atılacaktır. Ancak bu alanda Türkiye'nin önemli bir eksiği olan ve sektördeki pek çok rakip ülkenin yıllar öncesinden tamamladığı akreditasyon çalışmaları büyük önem arz etmektedir. Uluslararası standartlarda gerçekleştirilecek akreditasyon çalışmaları ve kaliteli sağlık standartlarının Türkiye'nin genelinde oluşturulması ile birlikte Türkiye'de sağlık turizmi alanında önemli bir eşik aşılacaktır.

Türkiye'de sağlık turizminin gelişebilmesi için diğer bir önemli husus ise hedef pazarlardaki sağlık sigortası şirketleri ile gerekli ikili anlaşmaların gerçekleştirilmesidir. Özellikle Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde pek çok sağlık sigortası hastaların yurt dışında anlaşmalı kurum ve kuruluşlardaki tedavi masraflarını, konaklama masraflarını ve ulaşım masraflarını karşılamaktadır. Bu bölgedeki hastalar da öncelikle anlaşmalı kurum ve kuruluşların bulunduğu ülkeleri tercih etmektedirler. Bu nedenle Türkiye'deki sağlık kurum ve kuruluşlarının, otel ve tesislerin bu alanda ikili anlaşmalar gerçekleştirmeleri, sağlık turizmindeki gelişimin hızlanması adına büyük önem arz etmektedir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde Türkiye'de öncelikli olarak termal turizm ve termal tesisler alanlarına ağırlık verildiği görülmektedir. Ancak sağlık turizminin bir bütün halinde Türkiye'nin tüm bölgelerine yayılması, Türkiye'de sağlık standartlarının ve hizmet kalitesinin gelişimine ve ekonomik büyümeye çok daha fazla katkı sağlayacaktır. Bu nedenle özellikle medikal turizm, yaşlı turizmi ve engelli turizmi alanlarında da rakiplerin izledikleri politikaların incelenerek Türkiye'ye uyarlanması büyük önem arz etmektedir.

Yaşlı turizmi alanında iklim ve doğal güzellikleri nedeniyle Türkiye'nin çok büyük bir potansiyeli bulunmaktadır. Hali hazırda pek çok ileri yaşlı yabancının Türkiye'nin sahil kesimlerinde yerleşik bir yaşam sürdüğü bilinmektedir. Bu alandaki potansiyelini değerlendirmesi Türkiye ekonomisi üzerinde çok büyük katkı sağlayacaktır. Tasarruf eğilimi sıfır olan ve tamamen tüketim eğiliminde olan, konforlarına düşkün yaşlı turistlerin ekonomiye katkıları çok daha fazladır. Bu sebeple yaşlı turistlere yönelik oluşturulacak kaliteli tesisler ile Türkiye bu alanda bir dünya markası haline gelebilir.

Engelsiz yaşam günümüzde en çok konuşulan meselelerden biri ve en çok arzu edilen yaşam standartlarından biridir. Ancak henüz Türkiye'de ve pek çok gelişmekte olan ülkede bu standartlar yakalanamamıştır. Dünyada çok büyük bir engelli nüfus bulunmaktadır ve bu

nüfusun turizm tercihlerinde engelsiz yaşam standartları çok büyük bir belirleyicidir. Bu nedenle Türkiye'nin tamamında tüm engellilerin rahat ulaşım imkanlarına ve kendilerine uygun şekilde tasarlanmış tesislerde konaklama imkanlarına sahip olmaları, engelli turizmi gelirlerinde çok büyük bir artış sağlayacaktır. Türkiye'nin öncelikle kendine öncelikli bölgeler belirleyerek bu bölgelerde engelsiz yaşam standartlarını hızla hayata sokması gerekmektedir. Sonrasında ise bu standartların Türkiye'nin tamamına yayılması gerek engelli turizm gelirleri bağlamında gerekse de engelli Türk vatandaşlarımızın yaşam kalitelerinin artırılması bağlamında büyük önem arz etmektedir.

İç ve dış politikada yaşanan çalkantılarla geçen yıllarda dünyadaki sağlık turizmi alanında gerçekleşen gelişmeler göz ardı edilmiş, Türkiye'nin bu alandaki güçlü potansiyeli gereğince kullanılamamıştır. Özellikle Asya ülkelerinin sağladıkları üstün standartlar, bu ülkelere bu alanda çok büyük gelirler sağlamıştır ancak Türkiye gerekli standartların çok gerisinde kalmıştır. Bu nedenle sağlık turizmi alanında güçlü devlet politikaları belirlenerek bu alana daha çok kaynak artırımı sağlanması gerekmektedir. Sağlık turizmi önemli bir gelir kaynağıdır. Aynı zamanda ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde de önemli etkisi olan bir girdidir. Bu nedenle Türkiye'nin sahip olduğu turizm potansiyelini yüksek standartlarda sağlık alt yapısı ile desteklemesi ve sağlık turizmi alanında bölgenin en iyi ülkesi olmayı hedeflemesi gerekmektedir. Bu alanda izlenecek doğru politikalar ile Türkiye'nin dünyanın en çok tercih edilen sağlık turizmi ülkesi olması beklenen bir durumdur.

KAYNAKÇA

Achterberg, T. J., Wind, H., Boer, A. G., & Dresen, M. H. (2009). Factors That Promote or Hinder Young Disabled People in Work Participation: A Systematic Review. *Journal of Occupational Rehabilitation, 19*(2), 129-141.

Artinovic, V., Milicevic, S., & Zivanovic, S. (2012). Wellness - A New Mode of Prevention. *EDIS - Publishing Institution of the University of Zilina, 1*(1), 2124-2127.

Aslan, A. (2008). Türkiye'de Ekonomik Büyüme e Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(24).

Başar, S., Künü, S., & Bozma, G. (2016). Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 189-204.

Çalışkan, Ş., Karabacak, M., & Meçik, O. (2018). Türkiye'de Uzun Dönemde Eğitim ve Sağlık Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33*(1), 75-96.

Çetintaş, H., & Bektaş, Ç. (2008). Türkiye'de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergis*, 37-44.

Çoban, O., & Özcan, C. C. (2013). TÜRKİYE'DE TURİZM GELİRLERİ - EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: NEDENSELLİK ANALİZİ (1963-2010) . *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 243-261.

Deniz, M. (2016). Türkiye Sağlık Turizmi ve Seçilmiş Ülkelerle Karşılaştırılması. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Sağlık Kurumları İşletmeciliği Tezli Yüksek Lisans Programı.

Ferreira Aydoğdu, A. (2016). Türkiye ve Brezilya'da Sağlık Turizmi: Bir Karşılaştırma. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hastane ve Sağlık Kuruluşlarında Yönetim Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı.

Glinos, I. A., Baeten, R., & Maarse, H. (2010). Purchasing Health Services Abroad: Practices of Cross-Border Contracting and Patient Mobility in Six European Countries. *Health Policy, 95*(2), 103-112.

Gonzales, A., Brezel, L., & Sancho, J. (2001). *Health Tourism and Related Services, Caribbean Development and International Trade Strategy*. Barbados: Regional Negotiating Machinery.

Gümüş, S., & Polat, N. (2012). *Sağlık Turizminde Pazarlama Değişkenlerine Bir Bakış ve İstanbul Örneği.* İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Hayta, H. (2008). Sağlık Sektöründe Toplam Kalite Yönetimi ve Hasta Memnuniyetinin İstatistiki Göstergelerle Karşılaştırılması: Denizli İl Merkezi Örneği. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İçöz, O. (2009). Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal (Tıbbi) Turizm ve Olanakları. *Journal of Yasar University, 4*(14), 13.

Kesbiç, C. Y., & Salman, G. (2018). Türkiye'de Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Tespiti: 1980-2014 VAR Model Analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 163 - 180.

Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E., & Karaçor, Z. (2016). Türkiye'de Turizm Gelirleri - Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi, 23*(1), 203-215.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018). *Turizm İstatistikleri*. http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html. adresinden alındı

Özen, F. (2017). Türkiye'de Turizm Sektörünün İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Econder, 1*(2), 96-110.

Seyyar, A., & Serdar, O. (2008). Sağlık Turizminde Yeni Küresel Eğilimler: Bakıma Muhtaç Yaşlı Almanların Sosyal Bakım Hizmetlerinin Türkiye'den Sağlanması. *Kongre Bildiri Kitabı* (s. 5-11). Balıkesir: 3. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi, 17-18 Nisan 2008.

Sharma, A., Rao, P. S., & Pathi, S. N. (2015). Health Tourism and Its Impact on Economy. *IOSR Journal of Humanities and Social Science, 20*(3), 89-92.

Shelton, E. J., & Tucker, H. (2005). Tourism and Disability: Issues Beyond Access. *Tourism Review International, 8*(3), 205-220.

Şen, A., & Bingöl, N. (2018). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 89-106.

Tengilimoğlu, D. (2013). *Sağlık Turizmi.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Toker, B. (2007). Türkiye'de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14*(2), 81-92.

Topal, K. H., & Ergen, F. D. (2017). The Causal Impact of Health Tourism on Economic Growth: Evidance From Turkey. *International Journal of Health Management and Tourism, 2*(1), 16-27.

Türkiye Sağlık Vakfı. (2010). Dünya'da ve Türkiye'de Sağlık Turizmi - 2010 Durum Tespit Raporu ve Çözüm Önerileri.

Uygun, M. (2018). Türkiye'de Sağlık Turizmi Alanında Paydaş Analizi: Ankara'da Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı Uygulaması. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Programı.

Weiermair, K., & Steinhauser, C. (2003). New Tourism Clusters in the Field of Sports and Health; the Case of Alpine Wellness. *12th International Tourism and Leisure Symposium.* Barcelona.

Yalçın, P. (2006). Türkiye'de Sağlık Turizminde Alt Yapı Oluşturulma Gereği ve Sağlık Kurumlarına Yönelik Bir Araştırma. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaylı, A., & Öztürk, Y. (2006). Konaklama İşletmeleri Yöneticilerinin Bedensel Engelliler Pazarına Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 17*(1), 85-98.

Yıldırım, H. H., Konca, M., Aydın, M. A., Diktaş, H., Otuzoğlu, M., & Okumuş, N. (2017). *Türkiye Uluslararası Hasta Raporu 2015 - 2016.* Ankara: Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı.

Zengin, B., & Eryılmaz, B. (2013). Bodrum Destinasyonunda Engelli Turizm Pazarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Economic and Administrative Studies, 6*(11), 51-74.

EĞİTİM KURUMLARINDA İŞ ARKADAŞLARI VE ÜSTLER TARAFINDAN YAPILAN MOBBİNGİN ÇİZGİSEL MİZAH İLE ANLATIMI

Dr. Öznur Yaşar
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Bölümü
oznrysr@gmail.com

Mobbing dışsal etkenlere bağlı gelişen ve insanın önce ruhsal dengesini, sonra fiziksel dengesini, nihayetinde bireyin sosyal ve ekonomik dengesini bozan sosyal bir saldırganlık türüdür. Hayatın her alanında görülen mobbing genellikle iş yerlerinde görülmektedir. Mobbing bir işyerinde, bir grup çalışanın ya da amirin belirli bir kişiye odaklanarak düşmanca davranışlarda bulunması sonucunda bu çalışanın kendini güvende hissetmediğinde ve görevlerini yerine getirmenin zorlaştığı durumlarda meydana gelmektedir. Araştırmalara göre kadınların, genç işçilerin ve yaşlı çalışanların hedefte olma riski vardır. Ayrıca sosyal hizmet, sağlık ve eğitim gibi belirli alanlarda mobbing oranları özellikle yüksektir.

Bu çalışmada eğitim kurumlarında görülen mobbing çizgisel mizah öğeleri ile açıklanacaktır. Çünkü çizgisel mizah sayfalarca anlatılacak bir konuyu birkaç çizgiyle anlatabilen etkin bir iletişim şeklidir. Bu çalışmada sosyal medyada bulunan ve mobbingle alakalı olan toplamda 24 çizgisel mizahın yorumsamacı bakış açısıyla göstergebilimsel analizi ve yer yer söylem analizleri yapılmıştır. Sosyal medyadan alınan çizgisel mizah örnekleri Analizleri yaparken MAXQDA nitel veri analizi tekniğinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Eğitim, Çizgisel Mizah, Karikatür.

EXPRESSION OF MOBBING THROUGH CARICATURE, BEING EXECUTED IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS BY WORKMATES AND CHIEFS

ABSTRACT: Mobbing is a type of aggression which develops depending on external causes and disturbs psychological balance of human at first, then social and economic balance of human. Mobbing seen in every field of life is generally present in working places. Mobbing occurs in case that any employee feels insecure itself and has difficulty to perform its duty as a result of that a group of employees or chief shows hostility towards this employee. According to the researches, women, young employees and old employees are in risk group. Also, rate of mobbing is higher on the fields of social service, health and education.

In this study, mobbing seen in educational institutions is going to be explained through caricature elements. This is because caricature is an effective way of communication in which a topic required to be expressed in many pages can be stated through a few drawings. In this study, semiotic analysis and sometimes discourse analysis of 24 caricatures which are present in social media and regarding mobbing, have been carried out from the point of view of interpretative approach. MAXQDA qualitative data analysis method was used while analyses of caricatures achieved from social media were being performed.

Keywords: Mobbing, Education, Caricature.

Jel Cole: I20

GİRİŞ

İnsanın biyolojik özellikleri ile birlikte psikolojik ve sosyal özellikleri de toplumsal yaşamda etkin rol oynamaktadır. Çünkü insan sosyal bir varlıktır. Etkileyen ve etkilenen bir varlık olarak insan sosyo-kültürel çevresinde tanınmak, etkili olmak, sevilmek ve onaylanmak istemektedir. Bu onun doğası gereğidir. İnsanın bu beklentilerinin çalıştığı kurumdan sağlanması, örgütsel bağlılığını, aidiyet duygusunu pozitif anlamda etkilemektedir. Aksi halde çatışmalı bir ortamda çalışmak insanı olumlu yönde etkilemeyecektir (Cemaloğlu, Daşçı, 2017: 298). Yaşanan olumsuz durum genellikle mobbing uygulanan durumlarda gözlemlenmektedir. Çünkü çalışma ortamlarında sürekli baskı altında olan bireylerin kurumlarına aidiyet göstermesi beklenemez.

Türkçe Literatürüne yeni giren mobbing kavramı yıldırma, taciz, duygusal taciz, şiddet, psikolojik şiddet, yıldırmaya yönelik psikolojik saldırı, psikolojik terör, korkutma, saldırı, zorbalık, zorlama gibi farklı kavramlarla kullanılmaktadır. Bu durum saldırgan bir ortam oluşturularak kişi veya kişileri işten çıkmaya zorlayacak hale gelebilmektedir. Mobbingi uygulayanlar çoğunlukla iş görenlerin üstleri astları ya da eşit düzeyde olanlarıdır. Mobbing bu kişilerce sistematik biçimde uygulanan her türlü kötü muamele, tehdit, şiddet gibi saldırgan davranışlardır (Çobanoğlu, 2005:20 Einarsen, 2000; Leymann, 1996a; Davenport, Swartz ve Elliott, 2003:15).

Süreç zarfında örgüt içinde gelişen faktörler kişilerin sadece iş yaşantılarını değil, özel yaşantılarını da etkilemektedir. Genellikle iş yerlerinde mutlu olmayan kişiler bu mutsuzluklarını özel hayatlarına yansıtmaktadır. Ayrıca yıldırma davranışlarına maruz kalan kişilerin ruh sağlıklarını etkilenmektedir (Çelebi ve Kaya, 2014: 44). İş yerinde Mobbinge maruz kaldığından dolayı psikolojik tedavi gören insan sayısı azımsanmayacak kadar çoktur.

Herald Ege'e göre mobbing davranışının gözlemlenmesi ilk olarak yuvasını korumaya çalışan kuşların davranışını açıklamaya çalışan İngiliz biyologlar tarafından 19. Yüzyılda yapılmıştır (Tınaz, 2006: 8). Daha sonra Mobbing (psikolojk taciz) kavramı 1960'larda Alman bir etolog olan Konrad Lorenz tarafından hayvanların bir yabancıyı veya avlanmakta olan bir düşmanı kaçırmak için yaptıkları davranışları tanımlamak için kullanılmıştır. Sonrasında ise Peter-Paul Heinemann bir grup çocuğun, tek bir çocuğa karşı yıkıcı davranışlarını açıklarken kullanmıştır (Tetik, 2010: 81-82; Çobanoğlu, 2005, 27).

Mobbing, etik dışı davranış süreçleri vasıtasıyla, çalışanların iş ve özel hayatını, iş doyumunu, performansını, negatif olarak etkileyen bir olgudur. Dünyanın pek çok ülkesinde, bireylerin ve kurumların ortak bir sorunu olarak ele alınan mobbing sorunu, hemen hemen her kurumda ortaya çıkmaktadır (Cemaloğlu, Daşçı,2017: 298). İş yaşamında Mobbing ile ilgili kavramı ile ilk kez 1980'li yıllarda Leymann çalışmıştır. Leymann mobbingi yıldırma kavramı ile açıklamaktadır. Ona göre yıldırma davranışına sebep olan durumlar, önemli sorunlar olarak değerlendirilmelidir (Kök, 2006, s.436). Leymann'a göre, yıldırma eyleminde bulunanlar kendi eksikliklerini telafi etmeyi amaçlamaktadır (Tetik, 2010, s.84). Leymann'ın mobbing ile ilgili yaptığı çalışmada aynı kurumda çalışanlar arasında kadınların daha fazla mobbinge maruz kaldığı anlaşılmaktadır (Leymann, 1996b).

Eğitim kurumlarında mobbing ile ilgili çeşitli çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin; Hubert ve Veldhoven'in (2001) yaptığı bir çalışmada eğitim kurumlarında çalışanlar arasında mobbinge uğrayanların oranı %37,3 olarak bulunmuştur. Yine Hırvatistan'da ve Litvanya'da öğretmenlerin mobbinge maruz kaldığını yapılan araştırmalar ile gözler önüne serilmiştir (Russo, Milic, Knezevic, Mulic& Mustajbegovic, 2008; Malinauskiene, Obelenis& Dopagiene, 2005). Lewis (2004) öğretim elemanları ile yaptığı kalıtatif çalışmada mobbinge uğrayanların yaşadıklarını daha çok meslektaşları ile paylaşma eğiliminde oldukları görülmüştür. Ayrıca görüşmeciler yaşadıklarını zorbalık olarak ifade etmektedir.

Türkiye'de eğitim kurumlarında yapılan mobbing çalışmalarının bazıları şöyledir: Cemaloğlu ve Ertürk (2007) "Öğretmenlerin Maruz Kaldıkları Yıldırma Eylemlerinin Cinsiyet Yönünden İncelenmesi" adlı araştırmalarında yıldırma eylemini cinsiyet değişkenine göre ilköğretim okullarında görev yapan öğretmen ve okul yöneticileri örneklemi üzerinden incelemişlerdir. Bu araştırmanın bulgularına göre erkekler kadınlara göre daha çok mobbinge maruz kalmaktadır. Benzer şekilde Koç ve Bulut'un (2009) 'Ortaöğretim Öğretmenlerinde Mobbing: Cinsiyet Yaş ve Lise Türü Değişkenleri Açısından İncelenmesi' adlı 396 katılımcı öğretmenle gerçekleştirilen çalışmaya göre de erkekler daha çok mobbinge uğramaktadır. Gökçe (2006) tarafından "İş Yerinde Yıldırma: Özel ve Resmi İlköğretim Okulu Öğretmen ve Yöneticileri Üzerinde Yapılan Bir Araştırma" adlı çalışmasını 1842 özel ve resmi okulda görev yapan 1842 öğretmen ve okul yöneticisi üzerinde uygulamıştır. Araştırmanın bulguları mobbinge yol açan ve en sık karşılaşılan saldırgan davranışların her iki okul türünde de benzerlik gösterdiği yönündedir. Ayrıca mobbing ile başa çıkmada en çok kullanılan yöntemin 'bağlılık' olduğu saptanmıştır. Alkan (2011) "Yıldırma Davranışlarının Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Tükenmişliği Üzerine Etkisi" adlı çalışmasında; mobbing davranışlarının beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin tükenmişliği üzerine etkisini incelemektedir. Araştırmanın bulgularına göre; beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin mobbing davranışları ve tükenmişlik algılamaları düşük düzeydedir. Ocak (2008) "Öğretmenlerin Duygusal Taciz (Mobbing)'e İlişkin Algıları" adlı yüksek lisans çalışmasını 486 öğretmenin katılımı ile gerçekleştirmiştir. Araştırma bulgularına göre; işyerinde mobbing öğretmenin cinsiyetine, müdürün cinsiyetine, öğretmenin kıdemine, çalışılan okuldaki öğretmen sayısına göre farklılaşmaktadır. Bölükbaşı (2014) ortaöğretim kurumlarındaki öğretmenlerde görülen mobbingin hangi boyutta olduğunu ortaya koymayı amaçladığı tez çalışmasının sonuçlarına göre mobbing öğretmenin cinsiyetine, yaşına, kıdemine, çalışılan okuldaki öğretmen sayısına göre değişmektedir. Kadın öğretmenlerin erkek öğretmelere göre, yaşları 18-25 olan öğretmenlerin diğer yaş aralığındaki öğretmenlere göre, 1-5 yıl kıdemdeki öğretmenlerin diğer kıdem aralığındaki öğretmenlere göre, çalıştıkları okuldaki öğretmen sayısı 30 ve üstü olan öğretmenler diğer öğretmen sayısı aralığındaki öğretmenlere göre işyerinde mobbinge maruz kalmaktadır.

Bu çalışma eğitim kurumlarında görülen mobbing çizgisel mizah öğeleri ile açıklamayı amaçlamaktadır. Çizgisel mizah sayfalarca anlatılacak bir konuyu birkaç çizgiyle anlatabilen etkin bir iletişim şeklidir. Bu çalışmada sosyal medyada bulunan ve mobbingle alakalı olan toplamda 24 çizgisel mizahın yorumsamacı bakış açısıyla göstergebilimsel analizi ve yer yer söylem analizleri yapılmıştır. Sosyal medyadan alınan çizgisel mizah örnekleri Analizleri yaparken MAXQDA nitel veri analizi tekniğinden faydalanılmıştır.

Saussure göre Göstergebilimsel analizde gösterge, gösteren, gösterilen analiz süreçleri mevcuttur. Göstergebilimsel analizi aysberge benzetmek mümkündür. Gösteren, aysbergin görünen kısmını, gösterilen ise görünmeyen kısmını temsil etmektedir. Göstergebilimin amacı, aysbergin görünmeyen yüzünü ortaya çıkarmaktır. Başka bir örnekle ise; bir metnin yorumsamacı bakış açısıyla göstergebilim imkânları dâhilinde incelenmesi, özel bir mekânın (tarihi, kültürel veya doğal) farklı zamanda farklı kişilerle gezilmesinde insan zihninde farklı izlenimler bırakmasına benzetilebilir. Gezilen mekân, gezen kişinin o dönemki bireysel ve toplumsal kimliği ekseninde anlam kazanmaktadır. Bir başka gezi sürecinde zaman veya kişilerin değişmesi, gezilen yere yönelik izlenimlerin de değişmesine sebep olabilmektedir (Karakaş, 2018: 1121). Özellikle çizgi ile yapılan mizah birçok anlam içermektedir. Sayfalarca yazı ile ancak anlatılabilecek mesajları birkaç çizgi ile anlatabilmektedir. Bu anlamda çizgisel mizah da gerek sembolik gerekse baloncuklardaki yazı ile birçok göstergeleri içeriğinde barındırmaktadır. Bu sebeple farklı bakış açılarıyla ve yakın okuma teknikleriyle çizgisel mizah örneklerini görmek, perde arkasındaki iletileri keşfetmek demektir.

1.BULGULAR ve YORUM

Tablo:1 Temel Bulgular Tablosu

belge adı	tema/kategori/kod	gösterge/gösterilen/gösterilen	yorum	çizgisel mizah	kaynaklar
1	eğitimde mobbing/mobbing/genel	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü gösterilen:masa , bilgisayar, dosyalar,masada oturan mobbing yapılan kişi, mobbing yapan yılan kafa görüntüsündeki kişiler., gösterilen:iş arkadaşları tarafından yapılan sözsel baskı	Eğitimde yapılan mobbig temasıyla yorumlanan çizgisel mizah örneği, iş arkadaşları tarafından sözsel şiddete maruz kalan birini anlatmaktadır. Her alanda olduğu gibi eğitim kurumlarındada kişiler iş arkadaşlarına sözel olarak mobbinge maruz bırakabilmektedir. Örnekte bu kişiler yılan başı ile olumsuz olarak tasvir edilmiştir. Eğitim kurumlarında da genel olarak sözlü şiddete başvurularak yapılan mobbing yaygındır.		http://www.patrykmogilnicki.com/illustration/zwierciadlo/ erişim tarihi:28.10.2018
2	eğitimde mobbing/mobbing/genel	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren:çalışma masası,gözetleyen gözleri belirgin olan insanlar, masada oturan mobbing yapılan kişi. Gösterilen: Çevresindekiler tarafından yapılan baskı ile çaresiz bırakılma.	eğitimde yapılan mobbing temasıyla yorumlanan çizgisel mizah örneği, iş arkadaşları tarafından bakışlar ile şiddete maruz kalan birini anlatmaktadır. Arkadaki gölge şeklindeki iş arkadaşları kötü bakışları işe kişiyi rahatsız etmektedir. Bu durum karşısında mobinge maruz kalan kişi başını iki elinin arasına alarak çaresizliğini aktarmaktadır. Eğitim kurumlarında da baskı altında bırakılarak mobbing yapma yaygındır.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=psikososyal+risk+etmenleri&tbm=isch&source=iu&ictx=1&tbs=erişim tarihi:28.10.2018
3	eğitimde mobbing/dışlanma/iş arkadaşları tarafından yapılan mobbing	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren:birbirleri ile etkileşim içinde olan canlı renkli insanlar, tek başına kalan siyah renkte insan, gösterilen:diğerleri tarafından yanlızlaştırılan/dışlanan kişi,	Eğitimde yapılan mobbing temasıyla yorumlanan çizgisel mizah örneği, iş arkadaşları tarafından dışlanarak yanlızlaştırılan birini tasvir etmektedir. Diğer kişiler birbirleri ile etkileşim halindeyken, bir kişiyi dışlamış ve dolayısıyla yalnızlaştırmıştır. Bu kişide başını önüne eğmiştir. Ayrıca diğer insanlar canlı renkli olarak çizilirken, mobbinge uğrayan kişi siyah renkte çizilmiştir. Bununla mobbinge uğrayan kişinin matemi ve olumsuz psikolojik durumu gösterilmeye çalışılmıştır. Eğitim kurumlarındada da iş arkadaşlarınca yalnızlaştırarak yapılan mobbing sıklıkla gözlemlenmektedir.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=Mobbing&tbm=isch&source=iu&ictx=1&tbs= erişim tarihi: 29.03.2018
4	eğitimde mobbing/baskı/üstleri tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren:masada çalışan insanlar, patron, iri gözler, gösterilen:üstleri tarafından baskı altına alınan kişiler	Eğitimde yapılan mobbing temasıyla yorumlanan çizgisel mizah örneği, üstleri tarafından gözetlenerek mobbinge uğratılan kişileri anlatmaktadır. İki tane masa başında çalışan kişiyi patron görünümündeki kişi gözetlerken, hepsini gözetleyen iri gözler çizilmiştir. Dolayısıyla silsile halinde çalışanlar gözetlemeye maruz kalarak mobbinge uğramaktadır. Eğitim kurumlarında da idarecileri tarafındaan sürekli gözetim altında bulundurulmak suretiyle mobbinge uğratılan bir çok kişi bulunmaktadır.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=workplace+bulling+and+discrimination&tbm. Erişim tarihi:05.09.2017
5	eğitimde mobbing/baskı/üstleri tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü gösteren:masa başında çalışan insanlar,masa, dosyalar, sorumlu kişi, sorumlu kişinin düşüncesinden çıkan çlaışanlardan birinin kafasına baskı yapan el, çalışanın söylediklerinden oluşan baloncuk , gösterilen: üstleri tarafından baskı altına alınan insanlar	Eğitimde yapılan mobbing temasıyla yorumlanan çizgisel mizah örneği, üstleri tarafından baskı altına alınan çalışanları anlatmaktadır. Öyle ki çalışanladan birinin üzerine üstleri konumundaki kişinin düşüncesel anlamda başından çıkan bir el baskı yapmaktadır. Buna mukabil çalışan kişi de iş arkadaşına "yahu birader sanki üzerimde bir baskı var, hayırdır inşallah" diyerek seslenmektedir. Eğitim kurumlarında da idarecileri tarafından baskı altına alınanarak mobbinge uğratılma söz konusudur.		https://www.google.com.tr/search?q=mobbing+karikat%C3%BCrleri&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwiXxbKDpqneAhWSsKQKHTirCDQQ7Al6BAgFEBs&biw=:erişim tarihi: 28.10.2018
6	eğitimde mobbing/baskı/üstleri tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü gösteren:üst üste kağıtlar, çalışan, yönetici, gösterilen: yöneticisi tarafından verdiği işler ile baskı altına alınarak mobbinge uğratılan kişi.	Eğitimde yapılan mobbing temasıyla yorumlanan çizgisel mizah örneği, yönetici konumundaki kişi tarafından mobinge uğrayan kişiyi anlatmaktadır. Yönetici çalışanına "bu işleri bugün bitiremezsen kovulursun, bitirebilirsen yarın daha çok iş veririm" demeketedir. Yani herhakurda kişi kendini baskı altında hissetmektedir. Eğitim kurumlarında da idarecileri tarafından sürekli iş yükü yüklenerek mobbinge uğratılan öğretmen bulunmaktadır.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+türleri&tbm=isch&tbs=erişim tarihi:15.10.2017
7	eğitimde mobbing/mobbing/genel	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren: mobbing yapan inşanlar, mobbinge uğrayan iki kişi, çanta kitap, mobbing yazısı, gösterilen: etraflarınaki kişilerce mobinge uğratılan kişiler.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği,çevrelerindeki insanlarım iki kişiye gerek sözlü gerek sözsüz, gerek dokunsal uyguladıkları mobbingi anlatmaatadır. Çünkü bazılarını konuşuyor olarak çizilmişken bazıları sert bakışlı bazıları da tekme atar olarak çizilmiştir. Hepsinin gölgesinde ise mobbing yaazmaktadır.Eğitim kurumlarında da idareci ve diğer öğretmen arkadaşları tarafından mobbinge uğratılan öğretmenler bulunmaktadır.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+türkiye&tbm=isch&tbs=simg:CAQSlQEJpC0USKq3awEaiQELEKjU2AQaAggVDAsQsIynCBpiCmAIAxIorQr0A88eiRTeF erişim tarihi: 29.09.2018
8	eğitimde mobbing/mobbing/genel	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü gösteren:iki insan, kağıt, kalem gösterilen:gözetim altındaki tutularak mobinge uğratılan insan.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, genel olarak birbirini gözlemleyen insanların yaptığı mobbingi anlatmaktadır. Öyleki bu kişiler bazen yöneticiler olurken, bazende iş arkadaşları olabilmekedir. Eğitim kurumlarında da gözetim altında tutularak mobbing yapılma olayı ile karşılaşılmaktadır.		https://www.google.com/search?tbs=sbi:AMhZZiuNiOpImaez61_1bXcuAggEU8yl_1 erişim tarihi:17.07.2017

9	eğitimde mobbing/dışlanma/iş arkadaşları tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü gösteren: bir arada duran siyah giyinmiş takım elbiseli insanlar, tek başına duran krmızı giyimli kişi, gösterilen:iş arkadaşları tarafından yalnızlaştırma/dışlanma ile mobinge uğrama.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği,iş arkadşaları tarafından yalnızlaşatırılarak/dışlanarak mobinge uğrayamayı anlatmaktadır. Mobinge uğrayan kişi yalniz ve kırmızı renk çizilmiştir. Kırmızı renk yapılan mobbinge dikkat çekmektedir. İş arkadaşları ise bir arada ve rahat olarak çizilmiştir. Eğitim kurumlarında da diğer arkadaşları tarafından dışlanarak mobbinge uğratılma söz konusu olmaktadır.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+bullying&tbm=isch&tbs=erişim tarihi:16.03.2018
10	eğitimde mobbing/baskı/üstleri tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren: büyük kadın, taşlar, masada oturup çalışan kadın, gösterilen:yöneticisi tarafından sözsel şiddete maruz kalarak mobbinge uğrama.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği yöneticisi tarafından mobbinge uğramak anlatılmaktadır. Çizgisel mizahta daha büyük olarak tasvir edilen kadının ağzından taşlar çıkmakta ve bu taşlar daha küçük olarak çizilen çalışan pozisyonundaki kadına gider olarak çizilmiştiir. Eğitim kurumlarında da idarecilerinden sözlü şiddete maruz kalarak mobbinge maruz bırakılma durumu ile karşılaşılmaktadır.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=crumpled+piece+of+paper&tbm=isch&tbs=sim. Erişim tarihi:08.08.2017
11	eğitimde mobbing/mobbing/genel	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren: doktor, hasta, hasta yatağı, masa, pencere, gösterilen: işyerinde mobbingten dolayı stres yaşayan kişi.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, doktora giden bir hastayı anlatmaktadır. Doktor en son ne zaman stresli olduğunu sorunca, hasta kadın dün işe gidince yanıtını vermektedir. Dolayısıyla iş yerinin stresli bir yer olduğuna vurguda bulunmaktadır. Genellikle iş yerinde stres yaşayan kişiler mobbinge maruz kalan kişiler olmaktadır. Eğitim kurumlarında da mobbinge uğradığı için psikolojik destek almak zorunda kalan kişiler bulunmaktadır.	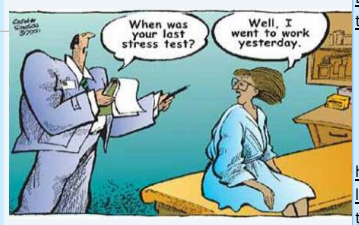	https://www.google.com/search?hl=tr&q=burnout&tbm=isch&tbs=erişim tarihi:14.02.2017
12	eğitimde mobbing/mobbing/genel	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren: masa etrafında oyuran kişiler, büyük cüsseli bir adam, herkesin parmakla gösterdiği bir adam, gösterilenler: iş arkadaşları ve üstü tarfaından mobbinge eğrayan kişi	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, genel olarak yapılan mobbing tasvir edilmektedir. Büyük cüsseli olan yönetici tasvirindeki kişi ve iş arkadaşları olarak tasvir edilen kişiler parmakları ile şiddet görüntüsü ile bir kişiyi işaret etmektedir. Bu kişi de bu davranışa boynunu bükerek karşılık vermektedir. Eğitim kurumlarında da iş arkadaşları ve idarecileri tarafınan mobbinge uğrayan kişilerde içe kapanma eğilimi bulunmaktadır.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+uygulaması&tbm=isch&tbs= erişim tarihi:10.04.2018
13	eğitimde mobbing/baskı/iş arkadaşları tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren:kırmızı renk dört kişi, ayaklar, gösterilen: mobbing aracılığıyla birbirini ezen kişiler.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, birbirlerini ezen insanları tasvir etmektedir. Büyük olan ayak ondan küçük olanı, ondan küçük olanı da daha küçük olanı ezmektedir. Eğitim kurumlarında da daha deneyimli olanlar yeni gelene karşı baskı yaparak mobbing eyleminde bulunabilmektedir.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbıng&tbm=isch&tbs=simg:CAQSlwEJY-QBev erişim tarihi:15.12.2017
14	eğitimde mobbing/dışlanma/iş arkadaşları tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren: ikisi yan yana olan üç tane bardak sembolü, gösterilen:dedikodu ile birbirine mobbing yapan kişiler.	eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, iş yerlerindeki dedikodu ile yapılan mobbingi anlatmaktadır. Bardak şeklinde smebolize edilen iki kişi uzakta duran diğer kişinin dedikosunu yapmaktadır. Eğitim kurumlarında da diğer arkadaşlarının dedikodusunu yaparak bir çeşit mobbing uygulaması görülmektedir.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=wine+glass&tbm=isch&tbs= erişim tarihi:16.10.2017
15	eğitimde mobbing/dışlanma/iş arkadaşları tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren:fanusta izole edilmiş kişi, masalar, birbirleri ile etkileşim halindeki kişiler, gösterilen: dışlanarak yapılan mobbing	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneğinde birbirleri ile etkileşim halinde olan kişiler bir kişi ile iletişim kurmayarak yani onu dışlayarak mobbing uygulamaktadır. Eğitim kurumlarında da diğer arkadaşları tarafından izole edilerek bir anlamda iletişim kurmayarak mobbinge uğratılma durumu gözlemlenmektedir.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=işyerinde+mobbing&tbm=isch&tbs=erişim tarihi:25.01.2018
16	eğitimde mobbing/mobbing/genel	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren:kavonoz, kravat, çanta, kavonozdaki kişi, gösterilen: genel anlamda izole edilerek yapılan mobbing	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, kavonozun içinde bulunan kravatlı ve iş çantası olan birini anlatmaktadır.Çizgisel mizah örneğinin Mobbing ile özdeşimi mobbingin genellikle kişiyi toplumdan uzaklaştırma işlevidir. Eğitim kurumlarında genellikle kişileri yalnızlaştırma davranışı ile mobbing yapılabilmektedir.		https://www.google.com/imgres?imgurl=http://www.omurokur.com/wp-content/uploads/2013/10/mobbing.jpg&imgrefurl=erişim tarihi:14.05.2018

17	eğitimde mobbing/baskı/iş arkadaşları tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren: takım elbiseli büyük köpek balığı, üzerinde patron yazan bardak, küçük balık, kanca gösterilen:yönetici tarafından yapılan mobbing.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, kendisinden deneyimli iş arkadaşı tarafından mobbinge uğratılan birini anlatmaktadır. Elinde kanca bulunan daha deneyimli köpek balığının, korkulu gözlerle bakan küçük balığa mobbing uygulaması anlatılmaktadır. Eğitim kurumlarında da iş arkadaşları, yeni gelen arkadaşlarına baskı kurarak mobbing uygulayabilmektedir.		https://www.google.com/search?tbs=sbi:AMhZZivjQDyl60yynC7G46QUEx8qfGqF41HLeOU erişim tarihi:18.05.2017
18	eğitimde mobbing/mobbing/genel	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren:iş arakdaşları, yönetici, masa, telefon, makas, telefon kablosu, gösterilen: yönetici ve arkadaşlar tarafından mobbinge uğratılmak.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, hem arkadaşları hemde yöneticisi tarafından mobbinge maruz kalan bir kişiyi anlatmaktadır. İş arkadaşlarından biri telefonunu kablosonu kesmekte diğerleri başka şekillerde taciz etmekte yönetici de müdahale etmek yerine"bunun hakkında ne düşünüyorsun?" diye rahat bir şekilde sorusunu yöneltmektedir. Eğitim kurumlarında da hem iş arkadaşlarından hemde idarecisinden mobbinge uğrama durumu görülmektedir.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+am+arbeitsplatz+lustig&tbm=isch&source=iu&ictx=1&tbs= erişim tarihi:10.08.2018
19	eğitimde mobbing/mobbing/genel	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren: kuş, kanatlar, gösrerilen: mobbingin olgusunun çıkışı.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, kanat takmış kuş tasviri yapmaktadır. Çünkü mobbing olgusunun ilk çıkış hikayesi kuşların tavırlarından esinlenmiştir.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=penguen+dergisi+logo&tbm=isch&tbs=erişim tarihi:12.12.2017
20	eğitimde mobbing/baskı/üstleri tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren: azarlayan yönetici, azarlanan çalışan, gösterilen:yöneticisinden baskı vasıtasıyla mobbing gören kişi.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, yöneticinden mobbing gören çlaışanı tasvir etmektedir. Kendinden daha büyük olan ve yönetici konumunda olduğu anlaşılan kişi karşısındaki kişiyi parmağını kaldırarak azarlamaktadır. Eğitim kurumlarında da idareciler öğretmenler sözlü şiddet ile baskı altına alarak mobbinge uğratmaktadır.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+illustration&tbm=isch&tbs=erişim tarihi:13.10.2017
21	eğitimde mobbing/baskı/arkadaşları tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizahörneği/karikatürü, gösteren: iş arkadaşları, baskı aleti, baskı aletinin altındaki kişi, gösterilen: arkadaşları tarafından baskı ile mobbinge uğratılma.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneğinde üç arkadaş birlikte bir baskı aletini kullanmaktadır. Baskı aletini bir başka kişi üzerinde kullanmaktadır. Bu anlamda arkadaşlarına baskı yaparak mobbinge uğratmaktadır. Eğitim kurumların da da iş arkadaşları baskı altına alma davranışı ile kişileri mobbinge uğratabilmektedir.		https://www.google.com.tr/search?q=mobbing+karikat%C3%BCrleri&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=: erişim tarihi:20.07.2017
22	eğitimde mobbing/dışlanma/üstleri tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren: üfürük, sert mizaçlı yüz, takım elbiseli kişi, uçurum gösteren: yöneticisi tarafından mobbinge maruz kalan kişi.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, yöneticisinin bir çalışana yaptığı mobbingi anlatmaktadır. Yönetici üfürüğü ile uçurumun kenarında duran kişiyi düşürmeye çalışmaktadır. Eğitim kurumlarında idarecileri de ayak kaydırma eylemi ile mobbinge uğratılma ile karşılaşılmaktadır.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=ambiente+psicológico&tbm=isch&tbs=erişim tarihi:19.06.2016
23	eğitimde mobbing/baskı/üstleri tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren:kaçan çalışanlar, kağıtlar,kovalayan yönetici, mikrofon, gösterilen: yönetici baskısından kaçan çalışanlar	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneğinde elinde mikrofonu ile yönetici çalışanların peşinden koşmaktadır. Buna karşılık çalışanlar Yöneticilerinden kaçmaktadır. Eğitim kurumlarında da idarecilerinin yaptığı baskı ile mobbinge uğratılan öğretmenler bulunmaktadır.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=bullying+work&tbm=isch&source=iu&ictx=1&tbs=simg:CAESvQIJVvt2NTBE erişim tarihi:01.02.2018
24	eğitimde mobbing/baskı/üstleri tarafından	gösterge: mobbing çizgisel mizah örneği/karikatürü, gösteren: dosya kutusu, dosya kağıdı, yönetici, çalışan, çalışanın ruhu gösterilen:yöneticisi tarafından mobbinge uğrayan çalışan.	Eğitimde yapılan mobbing teması ile yorumlanan çizgisel mizah örneği, elindeki iş yükü ile mobbing yapan yöneticiyi tasvir etmektedir. Yapılan mobbinge karşılık kişinin ruhu çıkmakta kendisi de düşmektedir. Eğitim kurumlarında da sürekli iş verilme suretiye mobbinge maruz kalan öğretmenler bulunmaktadır.		https://www.google.com/search?hl=tr&q=Vektörel+grafik&tbm=isch&tbs=erişim atrihi:24.04.2018

2. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışma hayatında hemen her meslek grubunda görülebilen bir davranış olan mobbing davranışı insana yöneltilen ciddi bir tehdit olarak görülmektedir. Bu çalışmada eğitim kurumlarında üstleri (yönetici müdür) ve iş arkadaşları tarafından mobbinge uğratılma olgusu çizgisel mizah örnekleri ile anlatılmaya çalışılmıştır.

Mobbing, mobbingi gerçekleştiren ve mobbinge maruz kalan olarak iki taraflı yaşanan bir süreçtir. Yukarıdan aşağıya doğru mobbing (dikey mobbing), mobbingi yapan kişi, maruz kalana yani mağdur olana göre daha üst konumdadır. Bunlar yönetici, bölüm yetkilisi, daha üst görevde bir çalışan veya daha yaşlı bir iş arkadaşı konumunda bulunan kişilerdir. Eş değerler arasındaki mobbing (yatay mobbing), mobbingi yapan ve mobbinge maruz kalan yani mağdur, aynı görevlerde ve aynı olanaklara sahip benzer konumdaki iş arkadaşlarıdır. Aşağıdan yukarıya doğru mobbingde ise mobbingde bulunan, maruz kalana yani mağdura göre daha alt konumdadır (Tınaz, 2006).

Eğitim kurumlarında ortaya çıkan mobbingin nedenleri göz önünde bulundurularak bir sınıflandırma yapılacak olursa ilki mobbinge maruz kalandan kaynaklanan nedenlerdir. Bu nedenler; genellikle fiziksel bir engelinin bulunması, diğerlerinden daha yaşlı olunması, cinsiyeti, diğerlerinden eğitimli olunması, siyasal görüş, giyim tarzının diğerlerinden farklı olması, kişilik özelliği, diğerlerinden genç olmasıdır. İkincisi kişisel nedenlerdir. Bu nedenler; mağdurdan hoşlanmayan birinin diğerlerini de etkilemesi, okul yöneticisinin yeterli olmayan liderliği, mağdurun sebepsiz sevilmemesi, mağdurun diğerlerinden daha başarılı olmasıdır. Üçüncüsü iletişime dönük nedenlerdir. Bu nedenler; eğitim kurumunda çalışanların dostça olmayan ilişkileri, mağdurun olaylara karşı çok duyarlı olmasıdır. Dördüncüsü psikolojik nedenlerdir. Bu nedenler; eğitim kurumlarında meslektaşlar arasında rekabet ilişkisi, eğitim kurumlarında çözümlenmeyen sorunların çok olması, eğitim kurumlarında iş doyumunun olmayışı, ortamın yoğun ve stresli olması, psikolojik sorunları olanların meslekten ayıklanmamasıdır (Toker, 2008).

Bu çalışmada mobbing ile ilgili yapılan bulgular ve yorum neticesinde maxqda nitel veri analizi pragramı aracılığıyla aşağıdaki haritalar oluşturulmuştur. Bunun için öncelikle çizgisel mizah örnekleri parograma yüklenmiş sonrasında eğitimde mobbing temel teması altında kod ve kategoriler oluşturularak çizgisel mizah örnekleri bu kod ve kategorilere göre gruplara ayrılmıştır. Daha sonra çizgisel mizah örneklerinin bulgular ve yorumda görülen yorumları yapılmıştır. En son olarak belirtilen kod ve kategorilere göre haritalandırma işlemi yapılmıştır.

İlk harita genel olarak eğitim kurumlarında görülen mobbing göstergelerinden oluşmaktadır. Sekiz çizgisel mizah örneği kullanılmıştır.

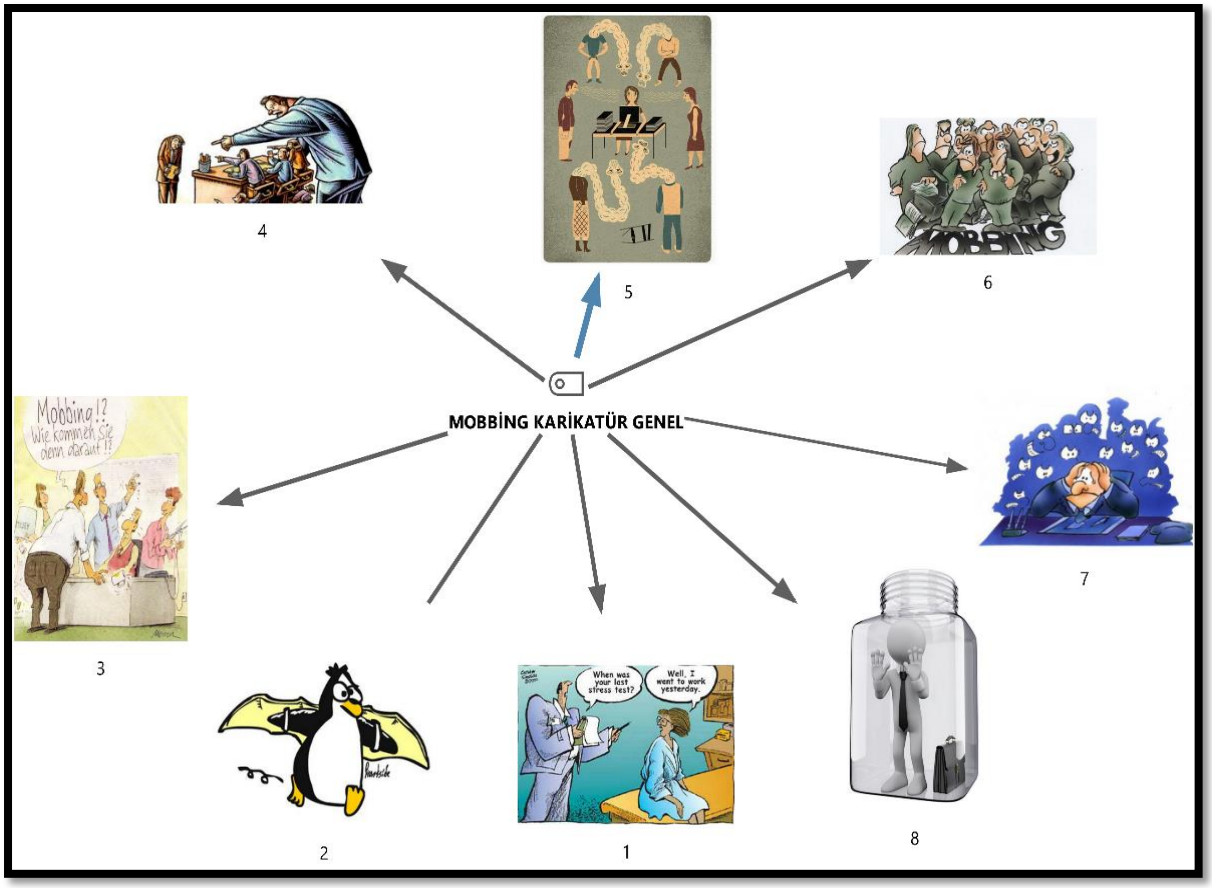

Harita:1

İlk çizgisel mizah örneğinde psikolojik olarak destek almaya giden kişinin mobbinge uğrama durumunun ortaya çıkması anlatılmıştır. İkincisinde mobbingin eylem olarak kuşların hareketlerine benzetilmesi anlatılmıştır. Üçüncü ve dördüncüsü ve beşincisinde üstleri ve iş arkadaşlarınca yapılan mobbing anlatılmıştır. Altıncısında mobbingin oluşturduğu korku vurgulanmıştır. Yedincisinde insanlar tarafından rahatsız edilen kişinin altında kaldığı baskı gösterilmiştir. Sekizincisi ve sonuncusunda mobbingin en beklenen sonuçlarından olan izolasyon ya da yalnızlaştırma tasvir edilmiştir.

Yapılan araştırmalar sonucunda kurumlarda en sık görülen mobbing uygulayıcı profiller aşağıdaki gibidir (Kocaoğlu, 2007, 24- 27; Tezcan vd., 2009):

Narsist mobbingci: Narsist kişilik, çok gösterişli bir hayal dünyasında yaşayan, kendini diğer bireylerden üstün gören ve bunun kabul görmesini isteyen kişilerde görülen zihinsel bozukluk halidir. Bu mümkün olmadığında da mobbing uygulama eyleminde bulunana kişilere narsist mobbingci denir.

Hiddetli mobbingci: Diğer bireyleri korkutarak onları yıldırmaya çalışan mobbingcidir. Bunlar duygularını kontrol altına alamadıkları için hiçbir sebep yokken etrafındakilere bağırıp çağırabilmektedirler. Ayrıca sık sık patronun kendisi olduğunu hatırlatmaktadırlar. İşyerinde aradıkları an çalışanlarını bulamamaları onların kızmaları için önemli bir sebep olmaktadır.

İki Yüzlü mobbingci: Başkalarının başarılarını ve üstünlüklerini çekemeyen insanların arkasından sürekli kötü davranış peşinde olan mobbingcidir.

Eleştirici mobbingci: Başkalarının yaptığı işten hiç memnun kalmayan, sürekli eleştiren, İşyerinde memnuniyetsizlik ve gerginlik oluşturan mobbingçidir.

Megaloman mobingci: Kendisini herkesten üstün gören mobbingçidir. Bu kişiler bireysel farklılıklara, başkalarının yetenek ve becerilerine önem vermeyen kişilerdir. Bu mobbingçilerin en önemli özellikleri ise; kendilerini büyütme ve olduğundan farklı göstermedir.

Hayal Kırıklığına Uğramış mobbingci: Çalışma yaşamı dışında yaşanan tüm olumsuz duygular, tüm yetersizlikler veya kötü deneyimler, bu mobbingciler tarafından işyerine yansıtılır. Bu kişiler diğer bireylerin yaşadıkları olumsuzlukları yaşamadıkları için düşman olarak görmekte; onlara karşı kıskançlık, çekememezlik ve haset duyguları beslememektedirler (Çelebi ve Kaya, 2014: 45-46).

Korkak mobbingci: Bir başkasının daha başarılı olacağı, yükseleceğini düşünerek paniğe kapılan mobbingcidir. Kendini korumak için mobbing uygulamayı seçer.

Sadist mobbingci: Başkalarını köşeye sıkıştırmaktan, mahvetmekten büyük zevk duyan mobbingcidir. Bu kişiler 'sapkın narsist' olarak da tanımlanabilir. Hiyerarşik kademelerde yükselebilmek için her yola başvurabilmeyi meşru görmektedirler (Tezcan vd., 2009):

Harita 2 de de üstleri tarafından mobbinge uğratılma anlatmaktadır. Toplamda dokuz çizgisel mizah örneği kullanılmıştır.

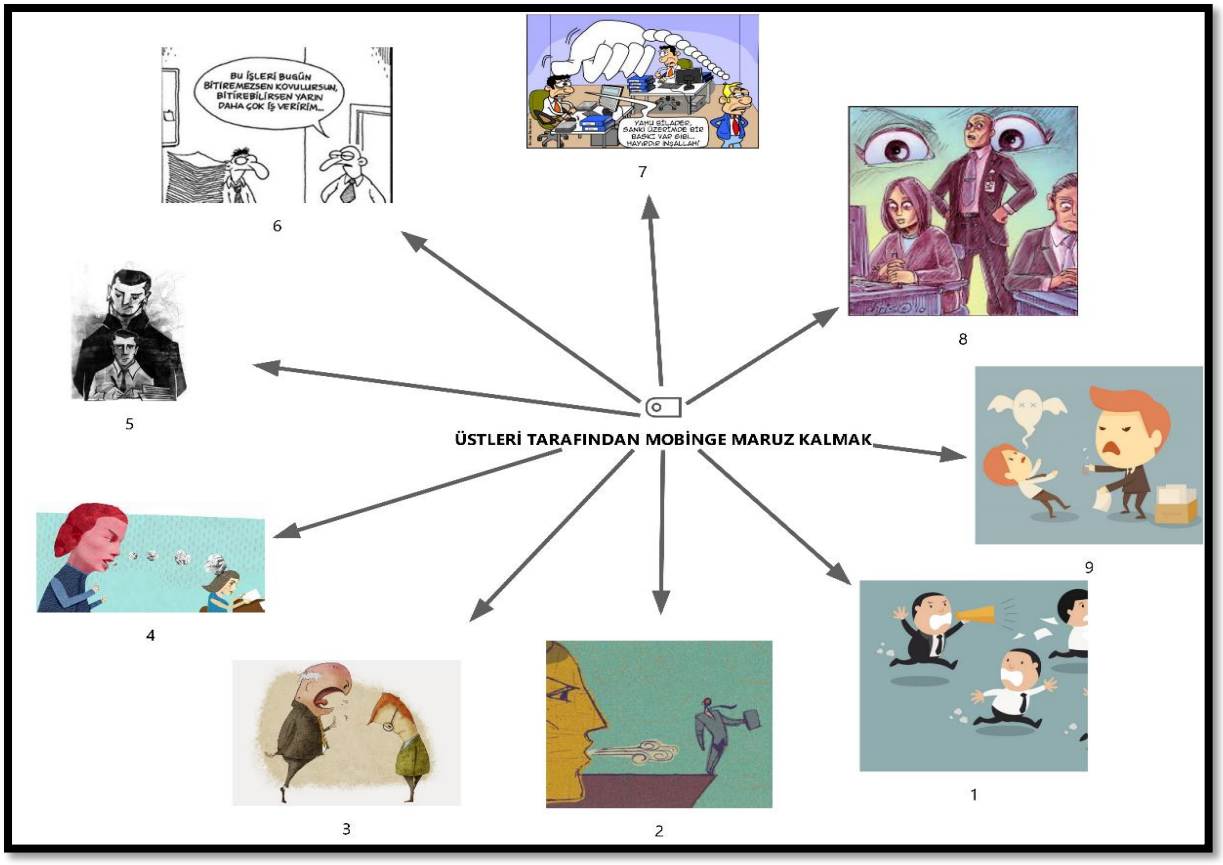

Harita:2

İlk çizgisel mizah örneğinde yöneticilerinden kaçan çalışanlar, İkincisinde ayağı kaydırılmak istenmek, üçüncüsünde yöneticisi tarafından azarlanmak, dördüncüsünde sözlü şiddete maruz kalmak, beşinci ve sekizincisinde de gözlem altında tutulmak, altıncısında ve dokuzuncusunda fazla iş yüküne tabi tutulmak, yedincisinde ise baskı altında tutularak mobbinge uğratılmak anlatılmaktadır.

Bazı çalışanların dışlanması, hakkında dedikodu yapılması, kazanımlarının elinden alınması, alay edilmesi, tehdite maruz kalması ve yok sayılması gibi olumsuz davranışlara maruz kaldığı görülür. Bu olumsuz ve çalışan açısından onur kırıcı davranışlar, örgütlerin kaçınılmaz sorunu mobbing (yıldırma) olarak tanımlanır (Cemaloğlu, Daşçı,2017: 298).

Uğurlu vd.'nin (2012) yaptığı Nitel araştırma sonuçlarına göre ise, mobbingin psikolojik düzeydeki göstergeleri genellikle; İmalı konuşmalar, emeğin küçümsenmesi, dünya görüşünü değiştirme çabası, branşa ilişkin küçümseyici tavır, küçümseyici tavır, ben bilirim tavırlarıdır. Fiziksel düzeydeki göstergeleri; Öğretmen gruplaşmaları, sözünün kesilmesi, yokmuşsunuz gibi davranılması, selam vermeme, zümre toplantısı yapmaktan kaçınma, imalı bakışlar, yan yana oturmaktan kaçınma, adaletsiz ders saatleri düzenlemesi şeklinde sıralanmaktadır. Bu etkilere tepki olarak mobbinge maruz kalan kişinin verdiği tepkiler ise genellikle; Önemsememe, duymazlıktan gelme, rest çekme, görmezlikten gelme, sessiz kalma, sorunu arkadaşlarıyla paylaşma şeklinde sıralanmaktadır (Uğurlu vd., 2012: 738).

Harita 3 de iş arkadaşları tarafından mobbinge uğratılma anlatmaktadır. Toplamda yedi çizgisel mizah örneği kullanılmıştır.

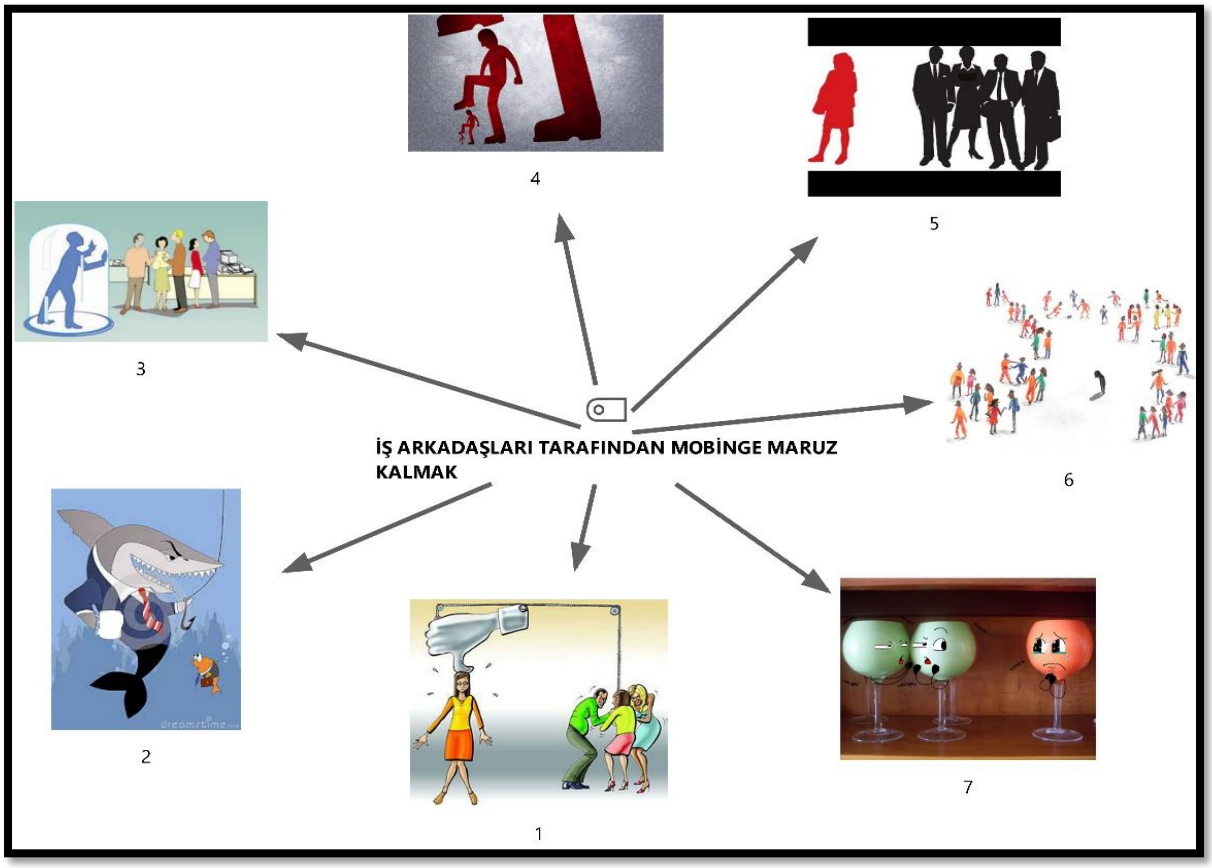

Harita:3

Harita 3'te görülen İlk çizgisel mizah örneği iş arkadaşları tarafından yapılan baskıyı, ikincisi, dördüncüsü ve altıncısı kendisinden daha deneyimli iş arkadaşının üstünlük kurma ve birbirlerini ezme çabasını, üçüncüsü ve beşincisi iş arkadaşları tarafından yalnızlaştırılması, yedincisi dedikodu aracılığıyla mobbing yapılmasını anlatmaktadır.

Sonuç olarak eğitim kurumlarında gerek iş arkadaşları gerek müdürleri tarafından mobbinge maruz kalması kişiyi her anlamda etkimektedir. Neticede sosyal bir varlık olan öğretmenin yaşadığı ortamdan etkilenmesi çok doğaldır. Her şeyden önce bir ahlak sorunu olan bu sorunun özellikle eğitim kurumlarında olması çok tehlikelidir. Hedef kitlesi öğrenciler olan kişilerin kurumlarında huzurla çalışması yetiştireceği nesillerinde huzurla yetişmesi demektir. Örneğin Başarılı bir öğretmenin mobbinge uğratılarak istifaya sürüklenmesi hem ülke kaybıdır hem de bu öğretmenden faydalanmayı bekleyen öğrencilerin kaybıdır. Başka bir perspektiften bakılacak olursa iş yerinde mobbinge uğrayan bir öğretmen sınıfa mutlu girmeyecek ve bunu öğrencilere de yansıtacaktır. Bilindiği üzere çizgisel mizah var olan durumu tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır. Nitekim bu çalışmada kullanılan tüm çizgisel mizah örneklerinde anlatıldığı üzere mobbinge uğrayan taraf büyük baskı altındadır. Çizgisel mizah örneklerinde anlatılan şartlardaki birinden verim almak çok da olası görünmemektir. Bu konuda öncelikle

eğitim kurumlarında etkin bir denetim mekanizması kurulmalı ve özellikle eğitim kurumunun hassasiyeti dikkate alınarak işlerliğe koyulmalıdır. Ayrıca konuya dikkat çekmek için çizerler bu konuda daha fazla ürün ortaya koymalıdır. Sosyal medya mağdur kişilere daha çok yer vermeli ve çeşitli dikkat çekici kampanyalar başlatılmalıdır. Son olarak; belirtmek gerekir ki günümüzde eğitim kurumlarındaki Mobbing artık sadece üstler ve iş arkadaşları tarafından değil, veliler tarafından da uygulanmaktadır. (watsapp grupları, aşırı ilgili veliler gibi) Ancak bu konu bu çalıştırmanın sınırlılığı içerisinde değildir. Bu konunun başka çalışmalarda incelenmesi konunun ve bu çalışmanın sürdürülebilirliğini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aksu, A., Balcı, Y. (2009). İlköğretim okullarında psikolojik yıldırma ve psikolojik yıldırmayla baş etme, *Journal of New World Sciences Academy Education Sciences,* 1C0102, 4, (4), 1367–1380.

Alkan, E. (2011). Yıldırma (Mobbing) Davranışlarının Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenlerinin Tükenmişliği Üzerine Etkisi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Bölükbaşı, B. (2014). Ortaöğretim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmenlerin Psikolojik Taciz (Mobbing)'e İlişkin Algıları (Güngören- İstanbul Örneği). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.

Cemaloğlu, N. & Ertürk, A. (2007). Öğretmenlerin maruz kaldıkları yıldırma eylemlerinin cinsiyet yönünden incelenmesi, *Türk Eğitim Bilimleri*, 5(2), 345-362.

Cemaloğlu,N. Daşçı, E. (2017). Örgütsel Davranış ve Yönetimi, Özdemir S., Cemaloğlu N.(ed), Mobbing (s. 278-304). Ankara: Pegem Yayınevi.

Çelebi, N., Taşçı Kaya G. (2014, bahar). Öğretmenlerin maruz kaldığı mobbing (yıldırma): nitel bir araştırma, *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi,* 5 (9), 43-66.

Çobanoğlu, Ş. (2005). Mobbing/İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri, İstanbul: Timaş Yayınları.

Davenport, N., Schwartz, R. D. ve Elliott, G. P. (2003). Mobbing, İşyerinde Duygusal Taciz. Çev.: Osman Cem Önertoy, Ankara: Sistem Yayıncılık.

Einarsen, S. (2000). Harassment and Bullying at Work: A review of the Scandinavian Approach. *Agression and Violent Behavior*, 5 (4), 379-401.

Ertürk, A. (2005). Öğretmen Ve Okul Yöneticilerinin Okul Ortamında Maruz Kaldıkları Yıldırma Eylemi (Ankara İli İlköğretim Okulları Örneği). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Anakara.

Gökçe, A. T. (2006). İş Yerinde Yıldırma: Özel Ve Resmi İlköğretim Okulu Öğretmen Ve Yöneticileri Üzerinde Yapılan Bir Araştırma. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hubert, A. ve Veldhoven, M. (2001). "Risk sectors for undesirable behaviour and mobbing", *European Journal Of Work And Organizational Psychology*, 4-(10), 415-424.

Kılıç, D. E. (2009). Psychological violence in learning organizations: A case study ın Şanlıurfa, Turkey. Socıal Behavıor And Personalıty, 2009, 37(7), 869-880.

Kocaoğlu, M. (2007). Mobbing (İşyerinde Psikolojik Taciz, Yıldırma) Uygulamaları Ve Motivasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Koç, M. ve Urasoğlu Bulut, H. (2009). Ortaöğretim Öğretmenlerinde Mobbing: Cinsiyet Yaş ve Lise Türü Değişkenleri Açısından İncelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 1(1), 64-80.

Kök, S. B. (2006). "İş Yaşamında Psiko- Şiddet Sarmalı Olarak Yıldırma Olgusu Ve Nedenleri". 14. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresine sunulmuş tebliğ, Atatürk Üniversitesi, 25-27 Mayıs.

Lewis, D. (2004). Bullying At Work: The İmpact Og Shame Among University And College Lecturers. British Journal Of Guidance & Counselling.

Leymann, H. (1996a). The contant and development of mobbing at work .*European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 165-185.

Leymann, H. (1996b). The mobbing encyclopedia bullying; whistleblowing the definition of mobbing at workplaces. Erişim Tarihi: 05.11.2018, http://www.leymann.se/English/frame.html.

Ocak, S. (2008). Öğretmenlerin Duygusal Taciz (Mobbing)'e İlişkin Algıları (Edirne İli Örneği). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Edirne.

Russo, A., Milic, R., Knezevic, B, Mulic, R. & Mustajbegovic, J. (2008). Harassment ın workplace among school teachers: Development of a survey, *Croation Medical Journal*, 49, 545-552.

Tetik, S. (2010). Mobbing kavramı: Birey ve örgütler açısından önemi, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (18),81- 89.

Tezcan, P., Bayram, F. ve Ergin, H. (2009). İşyerinde Mobbingci ve Kurban Tiplemeleri, Erişim Tarihi: 09.11.2018, htpp://www. msxlabs.org,

Tınaz, P. (2006). İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing), İstanbul: Beta Yayınları.

Toker, A. G. (2008) Mobbing İş Yerinde Yıldırma Nedenleri ve Başa Çıkma Yöntemleri, Ankara: Pegem.

Uğurlu, C.T., Çağlar, Ç., Güneş, H. (2012, Güz) Ortaöğretim okullarında yıldırma (mobbıng) davranışlarına ilişkin öğretmen görüşleri, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,* 10(4), 718-749.

Çizgisel mizah kaynakları

http://www.patrykmogilnicki.com/illustration/zwierciadlo/, Erişim Tarihi: 28.10.2018.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=psikososyal+risk+etmenleri&tbm=isch&source=iu&ictx=1&tbs=, Erişim Tarihi:28.10.2018.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=Mobbing&tbm=isch&source=iu&ictx=1&tbs=,

Erişim Tarihi: 29.03.2018.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=workplace+bulling+and+discrimination&tbm.

Erişim Tarihi: 05.09.2017.

https://www.google.com.tr/search?q=mobbing+karikat%C3%BCrleri&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwiXxbKDpqneAhWSsKQKHTirCDQQ7Al6BAgFEBs&biw=:, Erişim Tarihi: 28.10.2018.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+türleri&tbm=isch&tbs=,

Erişim Tarihi:15.10.2017.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+türkiye&tbm=isch&tbs=simg:CAQSlQEJpC0USKq3awEaiQELEKjU2AQaAggVDAsQsIynCBpiCmAIAxIorQr0A88eiRTeF_,

Erişim Tarihi: 29.09.2018.

https://www.google.com/search?tbs=sbi:AMhZZiuNiOpImaez61_1bXcuAggEU8yl_1,

Erişim Tarihi: 17.07.2017.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+bullying&tbm=isch&tbs=,
ErişimTarihi:16.03.2018

https://www.google.com/search?hl=tr&q=crumpled+piece+of+paper&tbm=isch&tbs=sim,

Erişim Tarihi:08.08.2017.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=burnout&tbm=isch&tbs=,Erişim Tarihi:14.02.2017.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+uygulaması&tbm=isch&tbs=,

Erişim Tarihi:10.04.2018.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbıng&tbm=isch&tbs=simg:CAQSlwEJY-QBev_,
Erişim Tarihi:15.12.2017.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=wine+glass&tbm=isch&tbs=, Erişim Tarihi:16.10.2017.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=işyerinde+mobbing&tbm=isch&tbs=,

Erişim Tarihi: 25.01.2018.

https://www.google.com/imgres?imgurl=http://www.omurokur.com/wpcontent/uploads/2013/10/mobbing.jpg&imgrefurl=, Erişim Tarihi:14.05.2018.

https://www.google.com/search?tbs=sbi:AMhZZivjQDyI60yynC7G46QUEx8qfGqF41HLeOU_,
Erişim Tarihi:18.05.2017.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+am+arbeitsplatz+lustig&tbm=isch&source=iu&ictx=1&tbs=, Erişim Tarihi:10.08.2018.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=penguen+dergisi+logo&tbm=isch&tbs=,

Erişim Tarihi: 12.12.2017.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=mobbing+illustration&tbm=isch&tbs=,ErişimTarihi:13.10.2017.

https://www.google.com.tr/search?q=mobbing+karikat%C3%BCrleri&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=, Erişim Tarihi:20.07.2017.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=ambiente+psicológico&tbm=isch&tbs=,
ErişimTarihi:19.06.2016.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=bullying+work&tbm=isch&source=iu&ictx=1&tbs=simg:CAESvQIJVvt2NTBE_, Erişim Tarihi:01.02.2018.

https://www.google.com/search?hl=tr&q=Vektörel+grafik&tbm=isch&tbs=,Erişim Tarihi:24.04.2018.

TÜRKİYE'DE İKİZ AÇIKLAR HİPOTEZİNİN AMPİRİK OLARAK İNCELEMESİ

Doç. Dr. Emrah İsmail ÇEVİK
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
eicevik@nku.edu.tr

Özgür BAĞCIOĞLU
Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD
ozgurbgcl@hotmail.com

ÖZET: Bu çalışmada bütçe açıkları ve cari işlemler açıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen ikiz açık hipotezi üzerinde durulmuştur. Çalışmada öncelikle bütçe açığı ve cari işlemler açığı kavramları açıklanmaya çalışılmıştır. Sonrasında ise ikiz açık hipotezine, hipoteze yönelik temel görüşlere ve literatürünün incelenmesine yer verilirken hem Türkiye'de hem de diğer ülkelerde konu hakkında yapılan araştırmalara değinilmektedir. İki açık hipotezine göre, bütçe dengesinden cari işlemler dengesine yönelik bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ampirik analiz sonucunda cari işlemler dengesinden bütçe dengesine yönelik nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Sonuç olarak, literatürdeki çalışmaların birçoğu Keynesyen görüşü destekler nitelikte olsa da bu çalışmada literatürden farklı olarak Keynesyen görüşün geçerli olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkiz Açıklar Hipotezi, Bütçe Açığı, Cari İşlemler Açığı, Nedensellik.

THE EMPIRICAL ANALYSIS OF TWIN DEFICITS HYPOTHESIS IN TURKEY

ABSTRACT: This study focuses on the twin deficits hypothesis that examines the relationship between budget deficits and current account deficits. Firstly, the concept for the budget deficit and current accounts deficit are explained in this study. Then, we explain the twin deficit hypothesis and the fundamentals of the hypothesis and we also review the studies in the literature that focus on to examine the validity of the twin deficit hypothesis in Turkey and also in other countries. The twin deficits hypothesis suggests the presence of causal link running from budget deficits to current account deficits. Our empirical analysis results indicate the presence of causal relation going from current account deficits to budget deficits in Turkey. As a result, while the most of studies in the literature find evidence in favor of the Keynesian view, we conclude that the Keynesian view is not valid in Turkey according to our results.

Keywords: Twin Deficits Hypothesis, Budget Deficit, Current Account Deficit, Causality.

1. GİRİŞ

İkiz açıklar hipotezi, bütçe açıklarının cari işlemler açıklarına neden olacağını öne süren bir önermedir. Bütçe dengesi ve dış ticaret dengesi (ya da cari işlemler dengesi) ülke refahı ve makroekonomi açısından oldukça önemli değişkenlerdir. Ayrıca bu iki değişkenin birbirleri ile uzun dönem ilişkilerinin olup olmaması uygulamaya konulacak ekonomi politikalarının yönünü belirlemek açısından da önemlidir (Özdamar, 2015: 165).

Ülkeler tarafından büyüme modeli olarak dışa açık ticaretin temel alındığı ve tüm dünyada küreselleşmenin hız kazandığı 1980'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerin çoğunda

olduğu gibi Türkiye'de de dış ticaret açıkları ile karşı karşıya kalınmıştır. Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler artan dış ticaret açıklarını finanse etmekte zorlanmışlardır. Bu finansman sıkıntısı beraberinde dünya genelini ekonomik bunalımlara sürüklemiştir. Söz konusu açıklar hem Türkiye'de hem de dışa açık ekonomi modeline dönük büyüme sağlayan ülkelerde tartışma konusu olmaktadır (Aksu ve Başar, 2005: 2). Türkiye gibi yükselen ekonomilerde bu açıkların oluşmasındaki en temel sorun yurtiçi tasarruf kıtlığıdır. Çünkü devlet, özel sektöre kıyasla daha çok yatırımlarda bulunmak zorunda kalmaktadır. Bununla beraber kamusal harcamalar yükselmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin kırılganlık seviyeleri fazladır ve yapısal sorunlar ile mücadele etmektedirler. Bu nedenle ithalata bağımlılık söz konusudur. Ekonomik büyümelerine devam etseler bile bu gelişme aşamasındaki ülkeler dış piyasalardan kaynaklı sermaye akımları ile borçlanmalarını arttırmaya devam edeceklerdir (Özçalık ve Erataş, 2014: 137).

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde birçok ülkede, kriz dönemlerinde veya kriz öncesinde ikiz açık sorununa rastlanmaktadır. Bütçe açıklarının sürekliliği durumunda ekonomik büyüme negatif etkilenmekte ve makro-ekonomik dengelerde de bozulmalar izlenmektedir. İkiz açıklar hipotezinin geçerliliğinin araştırılması politika yapıcılara yol göstermek, para ve maliye politikalarının seyrini oluşturmak bağlamında da gereklidir (Özdamar, 2015: 165).

Bu çalışma ekonomi politikaları açısından bu denli önemli olan ikiz açık sorununu geniş bir pencereden ele almaktadır. Bütçe ve cari işlemler dengelerindeki bozulmaları ve ikiz açıklar hipotezi ile ilgili geçmişten günümüze gelen dikkat çeken yaklaşımları ele alan çalışma literatür bölümünde diğer ülkelerde ve Türkiye'de yapılan çalışmalara yer vermektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde incelenmiş olan literatürden elde edilen çıkarımlar doğrultusunda Türkiye için hangi yaklaşım desteklenmektedir sorusuna cevap verilmeye çalışılmış ve politika yapıcılara önerilerde bulunulmuştur.

1. BÜTÇE AÇIĞI VE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI KAVRAMLARI

1.1. Bütçe Açığı Kavramı

Bütçe Açığı Kavramına geçmeden önce bütçe ve bütçe dengesi kavramlarını açıklamak faydalı olacaktır. Bütçe, devletin belirli bir dönem için gelir-gider tahminlerini ortaya koyan, gelir toplanmasına ve harcamalar yapılmasına olanak sağlayan bir kanundur (Eğilmez ve Kumcu, 2015: 40). Bütçe dengesi ise en geniş tanımıyla kamu giderleri ve gelirleri arasındaki dengeyi ifade etmektedir. Giderlerin gelirlerden fazla olması durumunda 'bütçe açığı' meydana gelirken tam tersi durumda (gelirlerin giderleri aşması durumunda) bütçe fazlası oluşmaktadır (Telatur, 2013:4).

Yüksek savunma harcamaları, devlet yapısının veya etkinlik alanlarının genişlemesi, transfer harcamalarındaki artışlar, vergilemelerde yaşanan sorunlar, savurgan şekilde gerçekleşen

harcamalar, borçlanma, kayıt dışı ekonominin varlığı, küreselleşme, dış etkileyici faktörler ve gelişmişlik düzeyinin yetersizliği bütçe açıklarının sebepleri arasında dikkat çeken başlıklardır.

Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı ekonomilerde bütçe açığı meydana gelebilmektedir. Bu sebeplerden birçoğu özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Türkiye'de 2006 yılından günümüze dek yıllık veriler ile bütçe dengesi verileri Şekil 1'de gösterilmektedir. Şekil 1 incelendiğinde 2006 ve sonrası dönemleri içerisinde bütçenin en çok açık verdiği yıl 2016 olarak göze çarpmaktadır. Bütçe açıklarının bu dönemler arasında en aza indiği yıl ise 2007 yılı olarak görülmektedir.

Şekil 1. Türkiye için 2006 ve Sonrası Bütçe Dengesi Verileri

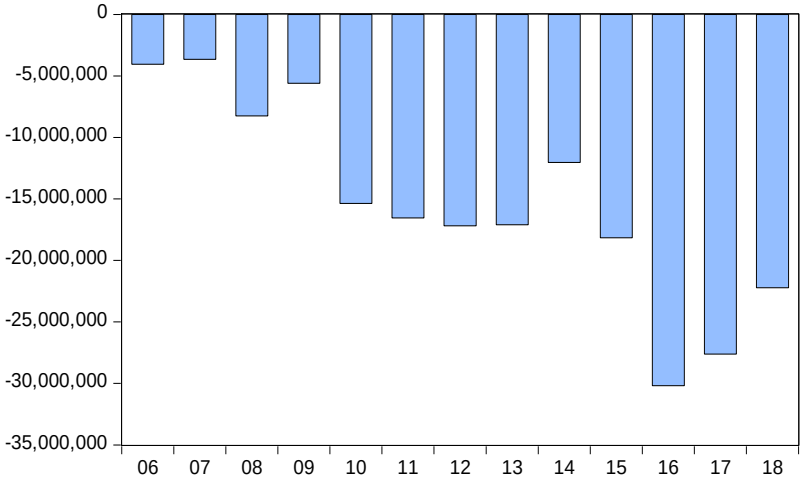

Not: Veriler yıllık olup TL cinsi olarak elde edilmiştir. **Kaynak:** TCMB EVDS

Bütçe açıklarının makro-ekonomik boyutlarda etkileri söz konusudur. Ödemeler dengesi, faiz oranları, gelir dağılımı, yatırımlar ve tasarruflar, enflasyon gibi birçok değişken üzerinde etkiler yaratmaktadır.

1.2. Cari İşlemler Açığı Kavramı

Cari işlemlerin açık vermesi küreselleşme ile beraber hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde büyük problemler teşkil etmektedir. Literatürde cari işlemlerin açık vermesi sonucu ekonomilerin krize girdikleri araştırmalar ile desteklenmektedir (Oktar ve Yüksel, 2016: 47). Ülkenin dış ödemeler bilançosunda geniş bir bölümü kapsayan ve cari senede üretilen hizmetleri ve malları bünyesinde bulunduran cari işlemler hesabı milli gelir hesaplamaları içerisinde bulunmaktadır. Cari dengede meydana gelecek açık veya fazla ülke iktisadını ve milli gelir hesabını doğrudan etkileyebilmektedir. (Susam 2004: 32) . Cari denge aşağıdaki şekilde formüle edilebilir (Ümit ve Yıldırım, 2007: 48).

$$Cari\ İşlemler\ Dengesi = Dış\ Ticaret\ Dengesi + Hizmetler\ Dengesi + Yatırım\ Geliri\ Dengesi + Karşılıksız\ Transferler \quad (1)$$

Cari işlemler hesabı, ülkenin döviz girdi-çıktılarının (faiz gelir giderini de kapsamaktadır ancak borcun anapara giriş-çıkışını kapsamamaktadır) gözlendiği hesap şeklinde tanımlanmaktadır. Cari işlemler hesabında ihracat, turizm, işçi ve taşıma gelirleri gibi döviz gelirleri "gelir" bölümüne eklenir. İthalat, taşıma giderleri, kar transferleri, seyahat harcamaları gibi oluşan harcamalar "gider" kaleminde bulunmaktadır. Harcamaların gelirden fazla olması durumunda cari işlemler hesabı açık vermektedir. Bu açık "cari açık" olarak literatürde tanımlanmaktadır (Şen, 2007: 53).

Özelikle 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ödemeler dengesi krizleri ile cari açık kavramı iktisat bilimi literatüründe sık sık ele alınmaya başlanmıştır. Ülkelerde uygulanan döviz kuru rejimlerinin birbirlerinden farklı olmaya başlaması, sermaye hareketlerindeki liberalleşme göstergeleri, teknolojik gelişmeler ve 1990'lı senelerin küreselleşme olgusu ile beraber gelişme aşamasındaki ülkelerde yaşanan krizler de bu kavramların daha sık tartışmaya açılmasına sebebiyet vermiştir (Başbolat, 2010: 1). Yükselen piyasa ekonomileri arasında da gösterilen ülkemiz Türkiye örneğinde cari işlemler dengesi verileri Dolar cinsinden Şekil 2'de gösterilmektedir. Şekil 2 incelendiğinde, ele alınan dönem içerisinde 2011 yılı cari işlemler açığının en yüksek olduğu yıl olarak göze çarpmaktadır. Cari işlem açığının en aza indiği yıl ise 2009 yılı olarak görülmektedir.

Şekil 2: Türkiye için 2006 ve Sonrası Cari İşlemler Dengesi Verileri

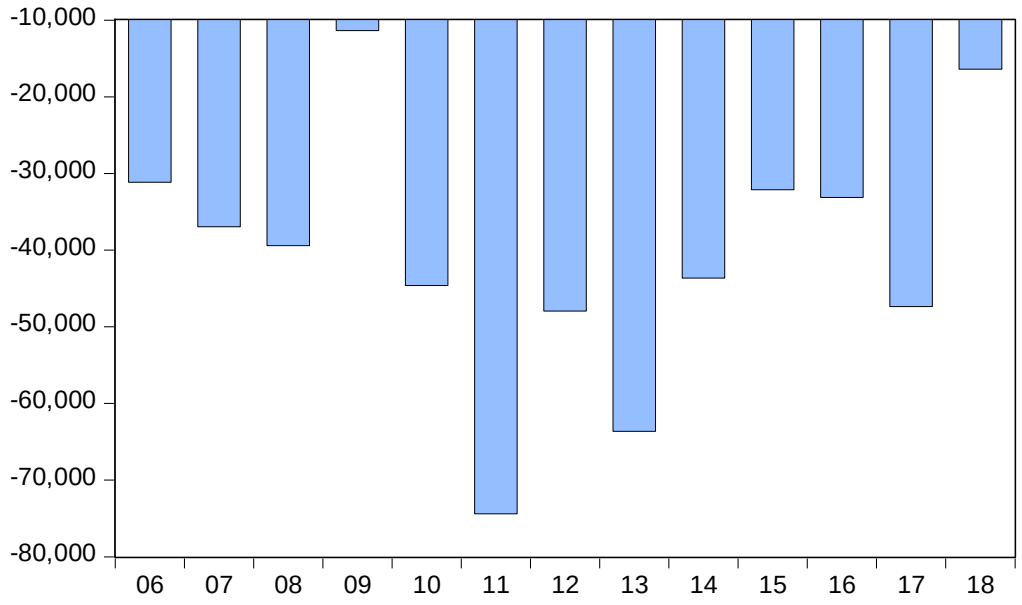

Not: Veriler yıllık olup Dolar cinsi olarak elde edilmiştir. **Kaynak:** TCMB EVDS

Cari işlemlerin hesabı yapılıyorken yalnızca ithalat ile ihracatın arasındaki fark hesaplanmaz, bu farka yabancı kaynaklardan gelen net sermaye akışı da ilave edilir. Böylelikle cari işlemler dengesi, vatandaşların diğer ülkelerin gelir ve üretimine olan etkileri ile yabancı vatandaşların o ülkenin gelir ve üretimindeki artışlar arasındaki farkı olarak tanımlanabilir (Özatay, 2014: 30). Cari açık veren ülke, net dış varlıklarını ya da net dış borcunu verdiği cari açık kadar azaltmakta veyahut arttırmaktadır. Bu ülkede, şimdiki tüketimin ya da yatırımın ithalatı veyahut

gelecekteki tüketimin ya da yatırımının ihracatından söz edilebilecektir (Gök ve Altay, 2006: 17).

Cari açık kavramına geniş bir pencereden bakmak gerekirse o ülkenin harcamalarının tasarruflarından daha fazla çıkmasından oluşmaktadır ve dış finansmanla kapatılmaya uğraşılmaktadır. Burada dile getirilmek istenen, cari denge hesabındaki eksi büyüklük dış evren giderlerinin dış evren gelirlerinden daha fazla olması neticesindedir. Toplam yurtiçi tasarrufların, toplam yurtiçi harcamalardan az olması, bir dış tasarrufa gerek duyulmasını gösterecektir, bu da cari açık olarak meydana gelecektir.

Cari işlemler açığına neden olan etmenleri sıralarsak; mal ve hizmet ithalatının yükselmesi, buna karşılık ihracatın düşmesi, turizmden elde edilen gelir kaynaklarının düşüşü, diğer mal ve hizmet gelirlerinin ve işçi havalelerinin azalması ile bedelsiz ithalatın azalmasıdır. Polat (2008), cari işlemler açığının nedeni olarak yurtiçi tasarruf oranlarının düşük olmasına vurgu yapmış ve yeni yatırımlarının finansmanında dış kaynak gereksiniminin ortaya çıkması olarak göstermiştir. Türkiye özelinde cari açığın ana nedeni ise, üretimin ithal hammadde ve ara malına dayalı olması gösterilebilir. Üretimin yerli kaynaklardan yararlanarak sağlanamaması o ülkenin ülke içi kaynaklarının verimsiz kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca ekonomik büyümenin sürekliliğine engel niteliğindedir (Şen, 2007: 55).

2. İKİZ AÇIK HİPOTEZİ

Ülkenin makroekonomik dengesinin bozulmaması adına önemli rol üstlenen, iç ve dış dengeyi ifade etmekte olan iki temel değişken cari açık ve bütçe açığıdır. İkiz açıklar hipotezi, bütçe açıkları ile cari açıklar arasında ilişki olduğunu öne süren bir hipotezdir (Uğur ve Karatay, 2009: 103). İkiz açıklar konusu 1980 sonrası iktisat dünyasında sürekli gündemde kalmaya devam eden bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hipotez üzerine günümüze dek birçok farklı yaklaşımlar ortaya konulmuştur (Kör, 2012: 56). Bu bölümde ikiz açıklar hipotezi hakkındaki yaklaşımlar incelenmektedir.

2.1. Geleneksel Görüş (Keynesyen)

Keynesyen taraf, bütçe açıkları ve cari işlemler açığı arasında pozitif bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bu ilişkinin yönünün ise, bütçe açıklarından cari işlemlere doğru olduğu savunulmaktadır. Hatta Keynesyen görüşe göre cari işlemlerin açık vermesinin nedeni bütçe açıklarıdır (Yaşar, 2014: 78). Keynesyen taraf, ikiz açık hipotezine açıklık getirmek bağlamında üç yaklaşım sunmaktadır. Bu yaklaşımlar: Keynesyen Gelir-Harcama Yaklaşımı, Mundell ve Fleming Modeli ve Feldstein Zinciri Hipotezinden oluşmaktadır (Yelmer, 2013: 65).

Keynesyen Gelir-harcama yaklaşımı, vergi oranlarının azaltılması veya kamusal harcamaların yükseltilmesi sonucunda bütçe açıklarının arttığını, bununda üretimi ve tüketimi pozitif etkilediğini savunmaktadır. Yani bu faaliyetler sonucunda milli gelir yükselecektir. Milli

gelirde meydana gelen bu artış tüketicinin mal ve hizmet tercihlerinde bazı değişiklikler doğuracaktır. Böylece yabancı mallara doğru yönelimler baş gösterebilecektir. Bu etkileşimler neticesinde cari işlemler dengesinde bozulmalar oluşacaktır (Akbostancı ve Tunç, 2002: 3). Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı olumlu şekilde etkilemiş olan genişletici maliye politikası uygulamaları, dış ticaret dengesini bozarak olumsuz etki oluşturmaktadır (Ünsal, 2001:454)

Keynesyen Gelir- Harcama hipotezine göre, tasarruflar gelire bağımlı olan bir büyüklüktür (tasarruflar faiz oranlarına bağlı olarak büyümezler). Bu görüş bağlamında uygulanan maliye politikası uygulaması ile vergi oranlarında indirime gidilmesi veya kamu harcamalarında artışa gidilmesi kamunun tasarrufları azalmaktadır. Bu da sonuç olarak milli tasarrufların azalmasını doğuracaktır. Milli tasarruflar ile yatırımlar arasındaki fark cari işlemler dengesini ifade etmektedir. Dolayısıyla milli tasarruflarda meydana gelen bu düşüş cari işlemler dengesinin negatif değişmesine neden olmaktadır (Kör, 2012: 66-67).

Mundell-Fleming Modeli, Kanada kökenli Robert Mundell ile İngiliz J.Marcus Fleming geliştirmiştir. Bu model IS-LM modelin dışa açık ekonomiler için uyarlanması ve genişletilmesinden meydana gelmektedir (Ünsal, 2001: 471). Mundell ve Fleming modeli, ülkede bütçe açığı sorunu yaşanmaktayken tüketicilerin harcamalarında artış meydana geliyor ise dış ticaretinde açık verme eğilimin artacağını dile getirmektedir. Bütçe açığının ve ithalatın artmasını tetikleyen unsurun aktif kullanımda olmayan gelirin ve bireylerin finansal servetlerinin artış hareketleridir (Uysal ve Topallı, 2007:206).

Mundell ve Fleming modeline göre tam sermaye hareketliliğinin hakim olduğu açık ekonomilerde, cari işlemler açığının oluşumunda bütçe açıklarının etkisi vardır. Çünkü vergi oranlarındaki düşüşler ya da kamu harcamalarında artış bütçe açıklarının artmasına neden olmaktadır. Bununla beraber toplam talep ve faiz oranları yükselmektedir. Faiz oranlarındaki artış sermaye girişine sebep olacaktır. Milli para değer kazanacak ve döviz kurunda düşüş izlenecektir. İthal edilen malların ucuzlaması yani dış ticaret açığının artacağı kaçınılmaz olacaktır. Bu da cari işlemler açığının yukarı yönlü etki yaratacaktır (Anoruo ve Ramchander, 1998: 489).

Farklı kur sistemlerinde (sabit ve esnek) bütçe ve cari denge arasındaki işleyiş mekanizması farklı işliyor görünse de, sonuç olarak iki sistemde de bütçe açıkları cari işlemler açıklarına sebebiyet vermektedir. Sonuçlar böyle olunca Keynesyen yaklaşım bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında pozitif bir korelasyonun olduğunu savunurken, nedenselliğin yönünün de bütçe açıklarından cari işlemler açığına doğru tek yönlü olduğunu dile getirmişlerdir (Baharumshah vd., 2006).

İkiz açık hipotezi için önemli bir açıklama da Feldstein zinciri yaklaşımı ile karşımıza çıkmaktadır (Kuştepeli, 2001:1). Bu yaklaşım esnek döviz kuru rejiminin olduğu varsayımı çerçevesinde Mundell-Fleming sonuçlarına yakın ifadeler ortaya koymaktadır. Şekil 3'te yer alan bütçe açıkları ile cari işlemler açığı arasındaki ilişkiye göre, bütçe açığındaki birim yükseliş, devletin bu açığı karşılamak için sermaye piyasalarına girmesi ile reel faiz oranlarını

yukarı yönlü hareket ettirecektir. Reel faiz oranlarının artması yine ülkeye yabancı sermaye akışını başlatacaktır. Öyle ki ulusal para değer kazanacak, ithalat artacak ve ihracat düşecektir. Bütçe açıklarının artması sonucu cari işlemler açığı oluşacaktır (Feldstein, 1986: 2).

Şekil 3. Bütçe Açığının Cari İşlemler Açığını Arttırması

(İşleyiş Şeması)

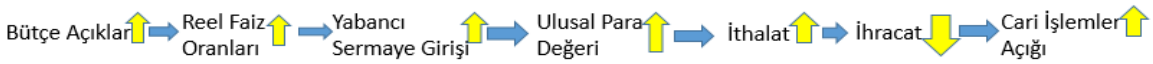

Kaynak: (Feldstein, 1986: 2)

2.2. Ricardocu Denklik Teoremi

Ricardocu Denklik Hipotezinin öncüsü D.Ricardo'dur. Ancak Barro hipotezin yeniden gündeme gelmesine ve geliştirilmesinde etkili ikinci isim olarak literatür de karşımıza çıkmaktadır (Vamvoukas, 1999: 1094).

Şimdi ki vergi gelirinde meydana gelen düşüşün ilerideki vergi gelirlerindeki artışı ile telafi edileceğini ileri süren teorem Ricardocu Denklik Yaklaşımı ile ortaya konmaktadır. Bu ifade ile bugün meydana gelecek bir vergi indiriminden doğan harcanabilir gelir artışının tüketimde de bir artış ile sonuçlanamayacağı açıklanmak istenmektedir. Nitekim rasyonel beklentilere sahip bireyler hükümetin oluşan bütçe açıklarını kapatmak için tekrar vergileri artıracaklarını öngörme yetisine sahiptirler. Bu nedenle rasyonel bireyler vergi oranlarının indirilmesi durumunda harcama yapmayarak ileriyi düşünerek tasarruf eğilimlerini arttırmaktadırlar. Sonuç olarak, vergi gelirlerindeki azalmadan kaynaklanan bütçe açıkları ile cari açıklar arasında bir bağlantı yoktur denilmektedir. Ancak bu yaklaşımın geçerliliği vergi gelirinde oluşan değişime karşı harcamaların değişmemesi varsayımına bağlıdır (Zengin, 2000: 40).

Ricardocu Denklik Yaklaşımı bazı varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlar: i) Sermaye piyasası tam rekabet koşullarındadır. ii) Tüketiciler likidite sıkıntı yaşamazlar. iii) Devlet ileri yönlü maliye politikalarını tam olarak belirlemiştir. iv) Bireyler rasyonel düşünmektedir ve beklentilerini bu yönde oluşturmaktadırlar (Karatay, 2008: 115).

2.3. Parasalcı (Monetarist) Görüş

Parasalcılar, Geleneksel görüşe paralel bir şekilde cari işlemler açığı ile bütçe açıkları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını işaret ederler. Parasalcı görüşü savunanlara göre de nedenselliğin yönü bütçe açıklarından cari işlemler açığına doğrudur. Ancak bu görüşü savunanlar ile keynesyen görüşü savunanlar arasındaki fark, bu görüşün ekonominin parasal boyutunu da irdelemesidir. Ödemeler bilançosunda meydana gelecek bir bozulma para talebi

ve para arzı dengesizliğine neden olacaktır. Bu bozulmalardan ötürü ekonominin kendi dinamikleri de otomatik olarak bozulacaktır. Parasal görüşü savunanlar parasal dengenin ve ödemeler bilançosunun dengeye gelmesini para arzı ve para talebiyle biçimlendiğini ileri sürerler. Para talebinin değişmediği varsayımı adı altında para arzında oluşacak artış bu görüşü savunanlara göre piyasadaki para miktarını ve harcama miktarını arttıracaktır. Bu yükselen harcamalar doğrultusunda ihracatın azalması ve ithalatın yükselmesi ile karşılaşılacaktır. Sonuç olarak dış ticaret açık vermeye başlayacaktır. Böyle bir durumda dış açığa müdahalede bulunmak isteyen bir Merkez Bankası rezervlerini kullanmaya kalkarsa, rezervlerin azalmasıyla parasal tabanı daraltmış olacaktır. Parasal tabanın daralması ile eş zamanlı olarak yabancı mallara ve menkul kıymetlere talep düşecek ve ödemeler dengesi yeniden sağlanmış olacaktır. Tam tersi durumlarda yani para arzının daraldığı durumlarda ise dış fazla oluşacaktır. Dış fazla ile paralel olarak rezervler fazlalaşacaktır. Döviz kurlarının düşmesine neden olacak bu durum neticesinde Merkez Bankası piyasadan döviz satın alacak ve yerli para aktaracaktır. Yurtdışı menkul kıymetlere talebi arttırma yöntemi işe yarar ve dış fazla azalmaya başlayacaktır (Altunöz, 2014:427-428).

Parasalcı Yaklaşım taraftarlarına göre; ekonomi, sürekli olarak tam istihdam seviyesinde dengededir. Devlet bütçesi tam istihdam dengesine uyumlu şekilde denk olmak zorundadır. Fakat bütçe açığı gerçekleşmesi durumunda, bu açığın ekonomide oluşturacağı etki açığın finansman kaynağına göre değişim göstermektedir. Burada önemli olan, meydana gelen bütçe açığının nasıl finanse edileceğidir. (Şen vd., 2007: 50).

Bütçe açıklarının finansmanı bağlamında Merkez Bankasının kaynaklarının kullanılmasını desteklemeyen parasalcı yaklaşım Merkez Bankasının kaynaklarının kullanılması durumunda para arzının artacağını ve uzun dönemde enflasyonist baskıların meydana geleceğini savunurlar. Bütçe açıklarını karşılamak adına borçlanmaya da karşıdırlar. Bunun sebebi olarak da faiz oranlarının artma ihtimali ve özel kesimin yatırım harcamalarının azalmasına neden olma ihtimalini gösterilmiştir. Özel sektörün kaynaklarının kamu sektörüne devredilmesi ile ekonomide verimlilik ve ardından üretimin düşmesi kaçınılmaz olacaktır. Friedman ile gündeme gelen 'dışlama etkisi'nin tamamlayıcı gibi bir savdır (Şen vd., 2007:51-52).

Parasalcı Görüşe göre; vergiler faydayı maksimize edecek ve kamu ihtiyaçlarının satın alınmasına yetecek kadar, sabit parasal büyüme oranında bir oynama yapmayacak şekilde oluşturulmalıdır. Vergiler ile kamu harcamaları çok önemli değişkenlerdir ve bu değişkenler kamu ile özel sektör atasında en doğru kaynak dağılımını oluşturacak seviyede olmalıdır. Kısacası parasal görüşü savunanlar üretime ve başka makroekonomik değişkenlere bağlanmadan durağan olan bir politikanın faydalı olacağını önermektedirler (Parasız, 199.337-338).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde ikiz açık hipotezinin geçerliliğini araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Islam (1998), tarafından yapılan çalışmada Brezilya'da ikiz açık hipotezi 1973-1991

yılları arasındaki çeyreklik veriler ile analiz edilmiş ve ticaret açıkları ile bütçe açıkları arasında nedensellik yönü ortaya konmak istenmiştir. Sonuçlara iki değişken arasında çift yönlü nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir. Zengin (2000), tarafından Türkiye için ikiz açık hipotezi 1987-1999 yılları arasında incelenmiştir. Çalışmada kullanılan 8 farklı değişken ile VAR analizi, Etki-Tepki analizi ve Varyans Ayrıştırma metodu kullanılmıştır. Bütçe açıklarından ticari açıklığa doğru bir etkinin bulunması Keynesyen görüş ile ikiz açık hipotezini desteklemektedir. Ata ve Yücel (2003), 1975-2002 yıllık verileri ile Türkiye için cari işlemler dengesi ile bütçe dengesi ilişkisini incelediği çalışmada değişkenlerin durağanlıkları ADF birim kök testi ile sınanmıştır. Daha sonra seriler arasındaki uzun dönem ilişkisi Engle-Granger eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ile değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü saptayabilmek amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Bütçe dengesinden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü bir nedenselliğin bulunması ile ilgili dönemde Türkiye için Keynezyen teorinin doğruluğu saptanmıştır.

Lau ve Haw (2003), çalışmalarında Tayland ve Malezya için ikiz açık hipotezinin varlığını 1976-2000 yılları arasında üçer aylık veriler ile incelemişlerdir. Ekonometrik model oluştururken cari açık ile bütçe açığının yanında döviz kuru ile faiz oranı değişkenlerini de kullanılmıştır. Serilerin bütünleşme dereceleri KPSS birim kök testi ile belirlendikten sonra VAR modeli yardımı ile optimal gecikme uzunluğu belirlenmiştir. İlişkideki nedenselliğin yönü Toda-Yamamoto nedensellik testi yardımıyla belirlenmiştir. Bu test sonucuna göre Malezya için cari açık ile bütçe açığı arasında çift yönlü nedensellik bulunurken, Tayland için cari açıktan bütçe açığına doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Utkulu (2003) Türkiye için 1950-2000 yılları arasında dış ticaret açığı ve bütçe açığı değişkenleri ile ikiz açık hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. ADF birim kök testi ile değişkenlerin durağanlık seviyeleri tespit edildikten sonra, Engle-Granger eşbütünleşme testi ile değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi araştırılmıştır. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmasından sonra Hata Düzeltme Modeline Dayanan Nedensellik Testi ile değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü belirlenmiştir. Ampirik bulgular bütçe açığı ile dış ticaret açığı arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğunu ispatlamaktadır. Lau ve Baharumshah (2004), ikiz açık hipotezini Malezya için araştırmışlardır. Uygulamalı çalışmalarında Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile uzun vadeli nedensellik ilişkisinin yönü saptanmaya çalışılmıştır. Bütçe açığının cari açığa yol açıp açmayacağı sorusunu cevaplamak için otuz yıldan fazla zaman serisi incelenmiştir. Çalışmanın ampirik sonuçları, Malezya'da iki açık arasında iki yönlü nedenselliğin varlığını ortaya koymaktadır.

Ay vd. (2004), Türkiye ekonomisinde ikiz açık hipotezini 1992-2003 dönemi için araştırmışlardır. Granger nedensellik testi sonucuna göre bütçe açığı ile cari açık arasında çift yönlü ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Aristovnik (2005), mali denge ile cari açık arasındaki ilişkiyi "Geçiş Ekonomileri" özelinde ampirik olarak ele almıştır. Bu amaçla, 1990-2003 döneminde seçilen geçiş ekonomileri grupları arasındaki cari açık varyasyonlarının özelliklerini karakterize etmek için panel ve zaman serisi teknikleri kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar, geçiş

ülkelerindeki yüksek bütçe açıklarının, özel ve kamu tasarrufları arasında göreceli olarak düşük ikame düzeyine işaret ettiğini ve mali ve dış dengesizlikler arasında nispeten yüksek bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Saleh vd., (2005), 1970 ile 2003 yılları arasında Sri Lanka örneğinde ikiz açık hipotezinin geçerliliğini Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) modeli ve sınır eşbütünleşme testi ile araştırmışlardır. Analiz sonuçları ikiz açık konusunda Keynesyen görüşü desteklemektedir. Yani cari hesap dengesizlikleri ile bütçe açığı arasında uzun dönemde ilişki mevcuttur. Nedenselliğin yönü ise bütçe açığından cari işlemler açığına doğrudur. Böylece, Sri Lanka'daki bütçe açığını azaltmak için uygulanan herhangi bir politika önlemi, cari işlemler dengesizliklerinin azaltılmasına yardımcı olabilir sonucuna ulaşılmaktadır. Chowdhury ve Saleh (2007), yaptıkları çalışmada ikiz açıklar hipotezini Sri Lanka için incelerken bütçe açığı ve cari işlemler açığının yanında tasarruf ve yatırım açıklarını da değişken olarak modele dahil etmişlerdir. Değişkenlerin uzun ve kısa dönem ilişkileri analiz edilirken ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmaktadır. Ampirik sonuçlar, cari hesap, bütçe açığı ile tasarruf ve yatırım açıkları arasında ilişkinin var olduğunu ortaya koyarken Keynesyen görüş desteklenmektedir.

Mukhtar vd. (2007), Pakistan'daki ikiz açıklar hipotezini 1975-2005 yılları arasındaki üçer aylık zaman serisi verilerini kullanarak test etmişlerdir. Eşbütünleşme sonuçları, iki değişken arasında uzun vadeli ilişkinin ortaya koyduğunu kanıtlamıştır. Granger nedensellik testi, cari işlemler açığı ile bütçe açıkları arasında çift yönlü nedenselliğin olduğunu ispatlar sonuçlar göstermektedir. Uysal ve Topallı (2007), çalışmasında bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkiyi 1974-2004 yılları arasında Türkiye için incelemiştir. Değişkenlere ADF birim kök testi uygulandıktan sonra Johansen eşbütünleşme testi ile seriler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Eşbütünleşik olduğu anlaşılan değişkenler arasındaki nedenselliğin yönüne karar vermek maksadıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Ampirik sonuçlar bütçe açığından cari açığa doğru tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğunu kanıtlamaktadır. Böylece ilgili dönemde Türkiye için Keynesyen hipotezin geçerliliği ileri sürülmektedir. Erdinç (2008), ikiz açık hipotezinin Türkiye'de geçerli olup olmadığını test etmek açısından 1950-2005 yılları verilerini kullanarak eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi uyguladığı bir çalışma ortaya koymuştur. Eşbütünleşme sonuçları bütçe açıkları ile cari işlemler açıklarının uzun dönemde ilişkili olduğu tespit edilmiştir ve bu tespit Geleneksel Keynesyen Yaklaşımı onaylamaktadır. Sonuçlar nedenselliğin ise bütçe açıklarından cari açıklara doğru tek yönlü şekilde gerçekleştiğini göstermektedir.

Mucuk (2009), çalışmasında bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi Türkiye için 1989-2004 döneminde 3'er aylık veriler ile incelemiştir. Bütçe dengesi, cari işlemler dengesi ve GSMH'den oluşan değişkenlerin ADF birim kök testi ile durağanlık seviyeleri tespit edildikten sonra VAR analizi, Granger nedensellik testi, Etki-Tepki analizi ve Varyans ayrıştırma metodu kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünün bütçe dengesinden cari işlemler dengesine doğru olması Keynezyen hipotezin geçerliliğini kanıtlamaktadır. Barışık ve Kesikoğlu (2010), cari açık ile bütçe açığı arasındaki ilişkiyi 1991-2007 yılları arasında 12 gelişen piyasa ekonomisi (Güney Afrika, Çin, Endonezya, Hindistan,

İsrail, Kolombiya, Macaristan, Meksika, Mısır, Peru, Tayland, Türkiye) için panel veri analizi ile incelemiştir. Elde edilen bulgular bu ülkelerde cari açık ve bütçe açığı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir. Bolat (2011), tarafından bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkinin Türkiye için 1998-2010 yılları arasında çeyreklik verilerle incelendiği çalışmada bağımlı değişken cari açığın GSYİH içerisindeki payı, bağımsız değişkenler ise bütçe açığının GSYİH'ye oranı, reel döviz kuru ve devlet iç borçlanma faiz oranlarından oluşmaktadır. Değişkenlerin durağanlık seviyeleri ADF ve Zivot-Andrews birim kök testleriyle incelenmiş ve değişkenlerin farklı bütünleşme derecelerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda ARDL sınır testi ile değişkenlerin kısa ve uzun dönem ilişkileri araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kısa dönem için Keynesyen hipotez, uzun dönemde ise Ricardocu denklik hipotezi geçerlidir.

Tunçsiper ve Sürekçi (2011), ikiz açık hipotezinin geçerliliğini ülkemiz açısından araştırmışlardır. Analiz aşamasında 1987:01-2007:03 arası veriler kullanmışlardır. Hipotezin geçerliliği Vektör Otoregresif model (VAR) yöntemi ile incelenmeye konmuştur. Çalışmada faiz dışı borçlanma gereği ile iç borçlanmanın GSYİH'ye oranı kamu kesimi açıklarını ifade etmektedir. Ayrıca, cari açığın GSYİH'ye oranı, reel efektif döviz kur endeksi, büyüme hızı, ekonomik kriz dönemlerinde kullanılan kukla değişkenler modele dahil olan başka değişkenler olarak göze çarpmaktadır. Zaman serisi analiz sonuçları Keynesyen ikiz açıklar hipotezinin desteklenmediğini ve reel döviz kurunun cari denge üzerinde ele alınan diğer değişkenlerle karşılaştırıldığında daha baskın bir değişken olduğu belirlenmektedir. Kılavuz ve Dumrul (2012), çalışmalarında çari işlemler ve bütçe açıkları arasındaki ilişkiyi Geleneksel Yaklaşım ve Ricardocu Yaklaşım bağlamında araştırmışlardır. İncelemede 2006: 01-2010: 12 verileri kullanılmıştır. Sınır testi, VAR analizi ve Granger nedensellik testleri uygulanarak çalışma ampirik hale getirilmiştir. Sınır testi sonuçları iki değişken arasında uzun dönemde herhangi bir ilişkinin olmadığını göstermiş ve bu bağlamda Ricardocu Yaklaşıma uygun bir netice olduğu görülmüştür. VAR analiz sonuçlarına göre kısa dönemde bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında çift yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu tespit edilmiştir.

Mangır (2012), yapmış olduğu çalışmasında 1980-2011 arasında yıllık verileri kullanmıştır. Türkiye ekonomisi için bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki ilişkinin yani ikiz açık hipotezinin geçerli olup olmadığını incelemiştir. Değişkenler arasında uzun dönemde ilişkinin olduğunu Johansen eş-bütünleşme testi ile ispatlayan çalışma, Granger nedensellik sonuçlarında ise bütçe açığından cari işlemler açığına doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkini göstermektedir. Ortaya konulan sonuç ikiz açıklar konusunu Keynesyen yaklaşım düşünceleri bağlamında destekler türdendir. Sobrino (2013), cari işlemler ile bütçe fazlası arasındaki ilişkiyi Peru için 1980-2012 yılları arasında üçer aylık verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Serilerin durağanlık düzeyleri ADF ve PP birim kök testleri ile belirlenmiştir. Daha sonra varyans ayrıştırması ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuca göre, nedenselliğin yönü bütçe fazlası değişkeninden cari işlemler değişkenine doğru doğrudur. Üzümcü ve Kanca (2013), çalışmalarında Türkiye'de ikiz açık hipotezinin geçerli olup olmadığını araştırmak

amacıyla 1980-2012 yıllarına ait olan yıllık verileri ele almışlardır. Ampirik analizlerinde Johansen eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testlerine yer vermişlerdir. Değişkenler arasında uzun vadede eşbütünleşme görülmüş ancak Granger nedensellik testi sonuçları, cari işlemler bilançosu açıkları ile bütçe açıkları arasında bir nedensellik olmadığını ortaya koymuştur.

Altunöz (2014), çalışmasında 2000:1-2012:3 dönemi verileri kullanarak ikiz açık kavramını Türkiye örneğinde analiz etmeyi amaçlamıştır. Dönemler arası toplanan verilere sınır testi uygulanmıştır ve sonuçlar gösteriyor ki uzun dönemde bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak iki değişken arasında kısa dönemde pozitif ve güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Özçalık ve Erataş (2014), yazılarında Polonya, İrlanda, İspanya, Yunanistan, Türkiye gibi ülkeleri ele almışlardır. 1995-2010 yılları için bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi ele alınan ülkeler bağlamında panel veri analiz yöntemi kullanarak incelemişlerdir. Analiz sonuçları yükselen piyasa ekonomileri için ikiz açık hipotezinin geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Predrag (2014), çalışmada ikiz açık hipotezi Sırbistan için 2001-2013 yılları arasında üçer aylık veriler ile incelenmiştir. Değişkenler durağanlık seviyeleri ADF, DF-GLS, PP ve KPSS olmak üzere dört farklı birim kök testi ile araştırılmıştır. Daha sonra seriler arasındaki ilişki VAR analizi ile incelendikten sonra nedenselliğin yönünü belirlemek amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında nedenselliğin bulunmaması, ilgili dönem için Sırbistan'da Ricardocu Denklik Teoreminin geçerli olduğunu göstermektedir.

Azapoğlu ve Direkçi (2015), Türkiye ekonomisi için 1998 ile 2013 yılları arasında çeyreklik veriler kullanarak ikiz açık hipotezinin geçerli olup olmadığını araştırmışlardır. çalışmalarında verilere sırasıyla Johansen eş-bütünleşme, Hata düzeltme modeli(ECM) ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Sonuçlar bütçe açıklarının cari işlemler dengesini etkilemediğini göstermektedir. Oktar ve Yüksel (2016), ikiz açık hipotezinin geçerliliğini AB ülkeleri kapsamında araştırmışlardır. Bu amaçla bütçe açıkları ve cari işlemler bilanço açıkları değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmişlerdir. 17 AB üyesinin dahil edildiği araştırmada 1994-2014 seneleri arasındaki yıllık veriler kullanılmış ve sonuçlara göre Finlandiya, İngiltere, İspanya, Macaristan ülkelerinde ikiz açık hipotezi geçerlidir, ancak diğer ülkeler için bütçe açıkları ile cari işlemler arasında bu ilişkinin söz konusu değildir. Bulgulardan çıkartılan sonuç, Avrupa Birliği'nde ikiz açık hipotezi geçerlidir veya geçerli değildir şeklinde bir çıkarım yapmaya imkan tanımamaktadır. Yani bu ve buna benzer hipotezler araştırılırken ülkeler arası farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Banday ve Aneja (2016), Hindistan için 1990-2013 döneminde ikiz açık hipotezini cari işlemler açığı, bütçe açığı, döviz kuru ve faiz oranı değişkenleri ile incelemiştir. Serilerin durağanlıkları ADF birim kök testi ile araştırıldıktan sonra Johansen eşbütünleşme testi ile değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmedikleri tespit edilmiştir. Hipotezin geçerliliğini ispatlamak maksadıyla uygulanan Granger nedensellik testi sonucuna göre cari işlemler açığı ile bütçe açığı arasında çift yönlü nedensellik belirlenmiştir.

Senadza ve Aloryito (2016), çalışmasında ikiz açık hipotezinin geçerliliğini 1980-2014 yılları arasında Gana için incelemiştir. Cari işlemler dengesinden bütçe dengesine doğru tek yönlü nedenselliğin tespit edilmesi ilgili dönemde Gana için Keynesyen görüşün geçerliliğini göstermektedir. Sevinç (2016) çalışmasında bütçe açığı ve cari açık ilişkisini Türkiye için 2006-2015 yılları arasında aylık veriler ile incelemiştir. Değişkenlerin durağanlık seviyeleri genişletilmiş DF testi ile tespit edildikten sonra, seriler arasındaki uzun dönem ilişkisi Johansen eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Son olarak Granger nedensellik testi kullanılarak bütçe açıkları ile cari açıklar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Karayılmazlar ve Berk (2017) çalışmasında bütçe açığının, cari açık, ekonomik büyüme ve enflasyon üzerindeki etkilerini Türkiye için 1980-2015 yılları arasında incelemiştir. Öncelikle değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla ADF ve PP birim kök testi uygulanmıştır. Daha sonra VAR analizi, Etki-Tepki analizi ve Varyans ayrıştırma metodu kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, bütçe açığının cari açığı etkilemesi yönünde olduğundan bu çalışmada Keynesyen hipotezin geçerliliği kanıtlanmıştır.

4. ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmada ikiz açık hipotezinin Türkiye ekonomisinde geçerli olup olmadığı 1993-2018 yılları arası çeyreklik veriler ile analiz edilecektir. Bu bağlamda Genel Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Hesabı serileri TCMB EVDS'den elde edilmiştir. Cari fiyatlarla GSYİH serisi Dünya Bankası Global Economic Montiör veri tabanından elde edilmiş ve bütçe dengesi ile cari işlemler hesabı değişkenleri GSYİH'ye oranlanmıştır. Değişkenlerdeki mevsimsel etkiler Tramo-Seats yöntemi ile arındırılmıştır. Bütçe dengesi ile cari işlemler hesabı değişkenleri Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4'teki verilere göre, Bütçe Dengesi/GSYİH (bundan sonra BA) değişkeninin örneklem döneminin başında %10'ar civarında olduğu ve bütçe açığının 2000'li yıllara kadar sürekli artarak 2002 yılının başında -%27 ile örneklem dönemi içinde en fazla açığın verildiği dönem olduğu görülmektedir. 2002 yılından itibaren uygulamaya konulan maliye politikaları ile bütçe açıkları konusunda ciddi bir disiplinin sağlandığı görülmekte ve 2006 ile 2018 yılları arasında bütçe açığının GSYİH'ye oranının %0 ile -%5 arasında değiştiği görülmektedir. Diğer taraftan Cari İşlemler Dengesi/GSYİH (bundan sonra CA) değişkeninin 2000'li yıllara kadar bazı dönemler fazla bazı dönemler açık verdiği görülmekte ve bu oranının ±%5 aralığında değiştiği görülmektedir. Özellikle kriz dönemlerinden sonra (1994, 1998 ve 2001) cari işlemlerin fazla verdiği net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, 2002 yılından sonra cari işlemler dengesinin fazla vermediği ve cari işlemler açığının %10 seviyesine kadar arttığı görülmektedir.

Şekil 4: Cari İşlemler Hesabı ve Bütçe Dengesi

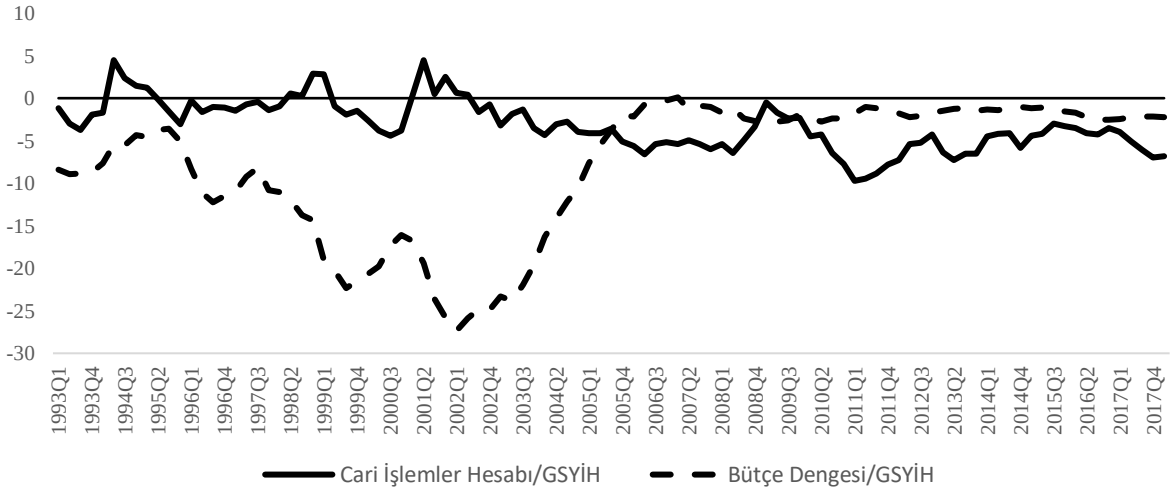

Çalışmada kullanılan değişkenler zaman serisi olduklarından ilk olarak bütünleşme dereceleri araştırılmış ve bunun için üç farklı birim kök testi yapılmıştır. ADF ve PP birim kök testlerinde sıfır hipotez seri birim kök içermektedir şeklinde kurulurken, KPSS testinde sıfır hipotez seri durağandır şeklinde kurulmaktadır. Tablo 1'de yer alan birim kök testi sonuçlarına göre, ADF ve PP testi sonucuna göre CA değişkeni için sıfır hipotez %5 önem düzeyinde reddedilirken, KPSS testi sonucuna göre ise sıfır hipotez %1 önem düzeyinde reddedilememiştir. Bu sonuçlara göre, CA değişkeni düzeyde durağandır ve bütünleşme derecesi sıfırdır. Diğer taraftan, BA değişkeni için ADF ve PP birim kök testi sonuçları serinin durağan olmadığını belirtmekte ve KPSS testi sonucuna göre düzey değerlerde sıfır hipotez %10 önem düzeyinde ancak kabul edilmektedir. Diğer taraftan serinin birinci farkını alıp birim kök testlerini tekrar uyguladığımızda her üç birim kök testine göre serinin %1 önem düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre CA düzeyde durağan olarak bulunurken, BA fark durağan olarak elde edilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF	PP	KPSS
CA	-3.827** [0.019]	-3.996** [0.011]	0.102***
BA	-2.697 [0.240]	-1.773 [0.710]	0.145*
ΔCA	-4.125*** [0.000]	-10.781*** [0.000]	0.059***
ΔBA	-3.172*** [0.001]	-5.359*** [0.000]	0.100***

Not: Δ simgesi birinci farkı göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler sıfır hipotezi reddetmek için p-değerleridir. ***, ** ve * simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde serinin durağan olduğunu gösterir.

Değişkenlerin farklı bütünleşme derecelerine sahip olmaları aralarında bir uzun dönem ilişkisini araştırmayı olanaksız kılmakla beraber nedensellik ilişkisini araştırabilmek için BA değişkeninin birinci farkının alınmasını gerektirmektedir. Toda ve Yamamoto (1996)

bütünleşme dereceleri farklı olan seriler için nedensellik ilişkisinin Granger nedensellik testi ile araştırmanın yanıltıcı sonuçlar verebileceğini belirtmiştir. Seriyi durağan hale getirmek için fark almanın bilgi kaybına neden olacağı prensibinden hareketle gecikmesi arttırılmış VAR model üzerinden nedensellik ilişkisinin araştırılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Bu nedenle, çalışmada bütçe açıkları ile cari açık arasındaki nedensellik ilişkisi gecikmesi arttırılmış VAR model üzerinden Toda-Yamamoto testine göre incelenmiştir. Öncelikle VAR model tahmin edilmiş ve optimal gecikme sayısı model seçim kriterlerine göre (Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn) iki olarak bulunmuştur. Daha sonrasında maksimum bütünleşme derecesi dikkate alınarak VAR model üç gecikme ile tahmin edilmiş ve bütçe açığı ile cari açık arasındaki nedensellik ilişkisi ilk iki gecikmeli otoregresif katsayıya sıfır kısıdı konularak analiz edilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2'deki sonuçlara göre, bütçe açığı cari açığın Granger nedeni değildir sıfır hipotezi reddedilemezken, car açıktan bütçe açığına yönelik nedensellik ilişkisi %5 önem düzeyinde elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre, Türkiye ekonomisinde dış dengedeki bozulmanın iç dengeyi bozduğu ve buna bağlı olarak cari işlemler açığının bütçe açıklarını etkilediği söylenebilir.

Tablo 2: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu
BA → CA	0.241 [0.886]	2
CA → BA	8.720** [0.013]	2

Not: → simgesi nedenselliğin yönünü göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler sıfır hipotezi reddetmek için p-değerleridir. ** simgesi %5 önem düzeyinde nedensellik ilişkisini gösterir.

5. SONUÇ

İkiz açık hipotezi, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde önem taşıyan bir sorunsaldır. İç ve dış ekonomik dengelerde yaşanan bu bozulmalar makroekonominin temel konuları arasındadır. Türkiye gibi yükselen ekonomiler sınıfında yer alan ülkeler açısından bütçe dengesi ile cari işlemler dengesinin birbirleri ile ilişkisinin olup olmadığı ve ilişkinin bulunması durumunda ilişkinin yönünün belirlenmesi ekonomi politikalarına yön vermek açısından yol gösterici bilgilere ulaşmayı sağlayabilmektedir.

Literatür taramasında yer verilen çalışmaların sonuçları incelendiğinde ağırlıklı olarak Keynesyen görüş desteklenmekte ve bütçe açıklardan cari işlemlere doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmektedir. Türkiye için yapılan çalışmaların bazılarında çift yönlü nedenselliğinde tespit edildiği ve değişkenlerin birbirlerini karşılıklı beslediği sonuçlarına varılmışken bazılarında Ricardocu görüş desteklenmekle beraber iki değişken arasında bir nedensellik

ilişkisi tespit edilememiştir. Bu sonuçlar Keynesyen görüşü destekleyen çalışmalara nispeten daha azdır.

Türkiye'de ikiz açık hipotezi için genel bir literatür incelemesi yapıldığında Keynesyen görüşü destekleyen çalışmalara daha fazla rastlansa da 2010 sonrası yapılan ampirik çalışmaların bir çoğunda bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu çalışmada ise cari işlemler açığından bütçe açığına yönelik bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş olup, dış dengedeki bozulmanın iç dengeyi bozduğu gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Türkiye ve benzer ülkelerde ekonomiler kırılgan yapılara sahiptir. Bu ülkelerde kamu gelirlerinin önemli kısımları uzun dönemli altyapı çalışmalarına harcanmaktadır. Bu harcamalara ayrılan yüksek bütçelerden dolayı teknolojinin gelişmesine ve katma değeri yüksek olan malların üretilmesine gerekli finansman sağlanamamaktadır. Türkiye enerji tüketiminin de büyük bir kısmını dışa bağımlı olarak temin etmektedir. Ayrıca diğer ülkelere ihraç ettiği mallar genellikle düşük katma değerli ürünlerden oluşmaktadır. Bu nedenlerden ötürü cari işlemler açığı sorunu süreklilik kazanmıştır. Dolayısıyla cari işlemler açığını kısa dönem politikalarıyla çözüme kavuşturmak mümkün değildir. İç ve dış dengede meydana gelen bozulmaların bu nedenleri politika üreticileri tarafından dikkate alınarak uzun vadeli ekonomi politikaları üretilmelidir.

KAYNAKÇA

Aksu, H. ve Başar, S. '' Türkiye İçin İkiz Açıklar Hipotezi'nin Tahmini: Bir Sınır Testi Yaklaşımı'', Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 64, Sayı 04, 2009, s.1-14.

Akbostancı, E. ve Tunç, G. "Turkish Twin Deficits: An Error Correction Model of Trade Balance", Economic Research Center, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2002, s. 106.

Altunöz, U. ''İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği Sınır Yöntemiyle Sınanması: Türkiye Örneği'', Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, y:7, Sayı 17, 2014 s.425-446.

Anoruo, E. ve Ramchander, S. ''Current Accountand Fiscal Deficits: Evidence From Developing Economies Of Asia'', Journal Of Asian Economics, S.9, N.3, 1998, s.487-501.

Ata, A.Y. ve Yücel, F. ''Eş Bütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması'', Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 12, 2003 s. 97-110.

Ay, A., Karaçor, Z., Mucuk, M. ve Erdoğan, S. ''Bütçe Açığı-Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992-2003)'', Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, 2014, s.75-82.

Aristovnik, A. '' Twın Defıcıts Hypothesıs and Horıoka-Feldsteın Puzzle In Transıtıon Economıes'', International Finance from EconWPA, 2005.

Azapoğlu, M. ve Direkçi, T. B. ''İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması'', Journal of Academic Researches and Studies, Cilt 7, Sayı 12, 2015, s. 74-89

Baharumshah, A.Z., Lau, E. and Khalid, A. M. ''Testing Twin Deficits Hypothesis Using VARs and Variance Decomposition'', Journal of the Asia Pacific Economy, Cilt 11, Sayı 3, 2006, s.331-354.

Banday, U.J. ve Aneja, R. ''How Budget Deficit And Current Account Deficit Are İnterrelated İn Indian Economy'', Theoretical and Applied Economics, 2016, 1: 237-246.

Başbolat, E. Cari İşlemler Açıkları ve Makro Ekonomik Faktörler: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz. (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.

Barışık, S. ve Kesikoğlu, F. ''Makro Ekonomik Değişken Olarak Bütçe Açığı-Cari Açık İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar Örneği'', İktisat İşletme ve Finans, 2010, 25(294):109-127.

Bolat, S., Belke, M. ve Aras, O. ''Türkiye'de İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşım'', Maliye Dergisi, 2011, 161: 347-364.

Chowdhury, K. and Saleh, A. S. ''Testing the Keynesian Proposition of Twin Deficits in the Presence of Trade Liberalisation: Evidence from Sri Lanka'', University of Wollongong Australia, Faculty of Business- Economics Working Papers, wp: 07-09. 2007, s.1-33

Çalışkan Çavdar, Ş. Türkiye' de Bütçe Açığının Makroekonomik Etkilerinin VAR Modelleri ile İncelenmesi. (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), İstanbul, 2010.

Egeli, H. ''Mali açıkların Ölçümüne Yönelik Bazı Gözlemler ve Bu Konuda Geliştirilmiş Alternatif Açık Ölçüleri'', Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2002, s. 29-41.

Egeli, H. ''Gelişmiş Ülkelerde Bütçe Açıkları'', Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 2. Sayı: 4, İzmir, 2000.

Eğilmez, M. "Bütçe Gerçekçiliğinin Ölçülmesi ve Bütçe Sapmalarının Hazinenin Borçlanma Faizleri Üzerindeki Etkileri", İşletme ve Finans Dergisi, 1993.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, Remzi Kitabevi, 20. Basım, İstanbul, 2015.

Ejder, L. ''Kamu Açıkları ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi'', Gazi Üniversitesi. İİBF Dergisi, sayı:3, 2002, s:189-208.

Ekrem, E. ve Siverekli, E. ''Türkiye'de Kamu Açıklarının Yapısı ve Dağılımı.'' Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Dergisi, 2001, s.67-92.

Erdinç, Z. ''İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye'de 1950-2005 Yılları Arasında Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Testi İle İncelenmesi'' Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, 2008 s.209-222.

Feldstein, M. ''The Budget Deficit and The Dollar'' NBER Working Paper, Sayı 1898, 1986.

Frankel, J. ''Could Twin Deficits Jopardize US Hegomony?'' Kneedy School of Government. Harward Universty, Combridge, USA. Journal Policy Modeling, Vol: 28, 2006, pp: 653-663.

Gök, B. ve Altay, O. ''Türkiye'de İkiz Açıklar Hipotezi: 1989-2005.'' Tisk Akademi, c: 2, s: 3, Ankara, 2006.

Günay, A. ''Mali Disiplinin Sağlanmasında Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği'', Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2007.

Karatay, P. İkiz Açıklar Hipotezi Ve Türkiye Uygulaması (1990- 2006). (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2008.

Karayılmazlar, E. ve Berk, E, ''Bütçe Açığının, Cari Açık, Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği'', Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies, 2017, 1: 26-36

Kılavuz, E. ve Dumrul, Y. ''İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği: Teori ve Uygulama'', Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, cilt 26, sayı 3-4, 2012 s. 239-258.

Kuştepeli, Y. ''An Empirical Investigation of the Feldstein Chain For Turkey'', Dokuz Eylül İİBF Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2001, s. 99-108.

Kör, E. İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Örneği. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.

Lau, E. and Baharumshah, A. Z. ''On the Twin Deficits Hypothesis: Is Malaysia Different?'', Universiti Putra Malaysia Press, Cilt 12, Sayı 2, 2004, s. 87-100.

Lau, E. and Haw, C. T. ''Transmission Mechanism of Twin Deficits Hypothesis: Evidence From Two Neighbouring Countries'', INTI Journal, Cilt 1, Sayı 3, 2003, s. 159-166.

Mangır, F. ''Türkiye İçin İkiz Açıklar Hipotezi Testi (1980-2011)'' Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, 2012, s.136-149.

MB EVDS, https://evds2.tcmb.gov.tr, (Erişim Tarihi: 18.05.2018).

Mucuk, M. Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1989-2004). (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Konya, 2008.

Mucuk, M. ''Bütçe Ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1989-2004)'', Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2009, 16: 201-218.

Mukhtar, T., Zakaria, M. and Ahmed, M. ''An Empirical Investigation For The Twin Deficits Hypothesis In Pakistan'', Journal of Economic Cooperation, Cilt 28, Sayı 4, 2007, s.63-80.

Oltulu, E. Bütçe Açığı ve Cari Açık İlişkisi:1980-2011 Türkiye Örneği. (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2012.

Obstfeld, M. ''International Macroeconomics: Beyond the MundellFleming Model'', NBER Working Paper No.8369, 2001, s.1-54.

Orhan, O.Z. ve Erdoğan, S. Para Politikası. Umuttepe Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2013.

Oktar, S. ve Yüksel, S. ''Avrupa Birliği Ülkelerinde İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği'', Kastomonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 11, 2016 s. 46-61.

Özçalık, M. ve Erataş, F. ''İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği: Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Bir Örnek'', Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı 22, 2014 s.136-151.

Özsoy, V. İkiz Açıklar Hipotezi ve Türkiye Uygulaması (1987-2009). (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011.

Önder, İ. ve Kirmanoğlu, H. Kamu Açıklarının Tanımlanması, Ölçülmesi ve Etkileri. İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1996, s.33-59.

Özdamar, G. ''İkiz Açıklar Hipotezi: Teorik Yaklaşımlar ve Türkiye Üzerine Ampirik Literatür İncelemesi'', Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, cilt 7, sayı 2, 2015, s.165-186.

Parasız, İ. Makro Ekonomi: Teori ve Politika, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1993.

Polat, G. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama. (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008.

Predrag, P. ''Twın Defıcıts Hypothesıs: Results Of The Applıcatıon Of The Granger Causalıty Test For Serbia'', Casopis za Društvene Nauke, 2014, 4: 1407-1423.

Saatçi, M. Y. ''Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Finansman Şekilleri'', Bütçe Dünyası, cilt 2, sayı 26, 2007, s.91-94.

Saleh, A. S., Nair, M. and Agalewatte, T. ''The Twin Deficits Problem in Sri Lanka:An Econometric Analysis'', South Asia Economic Journal, Cilt 6, Sayı 2, 2005, s.221-239.

Senedza, B. ve Aloryito, G.K. ''The Twin Deficits Hypothesis: Evidence From Ghana'', International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research, 2016, 9(3): 55-62.

Sevinç, E. ''Türkiye'de Cari Açık ve Bütçe Açığı Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi'', Bankacılar Dergisi, 2006, 96: 79-101.

Sobrino, C. R. ''The twin deficits hypothesis and reverse causality: A short-run analysis of Peru'', Journal of Economics, Finance and Administrative Science, Cilt 18, Sayı 34, 2013, s.9-15

Soyu, E. İkiz Açık ve Türkiye Uygulaması (1995-2010). (Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2012.

Susam, N. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kamu Açığı ve Cari İşlemler Açıklarının İlişkilendirilmesi (İkiz Açıklar): Türkiye Üzerine Bir Deneme. (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), İstanbul, 2004.

Şimşek, N. İkiz Açıklar Hipotezi Türkiye Üzerine Bir İnceleme. (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2014.

Şen, E. İkiz Açıklar İlişkisi (Türkiye Analizi: 1983-2005 Dönemi). (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2007.

Şen, H ve Sağbaş, İ. Bütçe Açıkları Teori ve Türkiye Uygulaması, Seçkin Yayıncılık, 1.Baskı, Ankara, 2004.

Şimşek, S. Bütçe Açığı ve Türkiye'de Bütçe Açığının Finansmanı.(Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2007.

Şen, H., Sağbaş, İ., ve Keskin, A. Bütçe Açıkları ve Açık Finansman Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması. Orion Kitabevi. Ankara, 2007.

Tunçsiper, B. ve Sürekçi, D. ''Türkiye'de İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliğinin Zaman Serisi Analizi'', Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 3, 2011, s. 103-120.

Telatur, O.M. Türkiye'de İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği. (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Trabzon, 2013.

Timur, Y. Cari İşlemler ve Bütçe Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Teori ve Uygulama. (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Erciyes, 2005.

Uğur, A., Karatay, P. ''İkiz Açıklar Hipotezi: Teorik Çerçeve ve Hipoteze Yönelik Yaklaşımlar'', Sosyo Ekonomi Dergisi, Ocak-Haziran 2009.

Uysal, D. ve Topallı, N. ''İkiz Açık Hipotezi: Türkiye'', Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Cilt 10, Sayı 1-2, 2007 s. 201-213.

Utkulu, U. ''Türkiye'de Bütçe Açıkları Ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz Mi? Koentegrasyon ve Nedensellik Bulguları'', Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2003, 1:45-61.

Ümit, A.Ö. ve Yıldırım, K. Türkiye'de Bütçe Açığı ile Cari İşlemler Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi. (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Eskişehir, 2007.

Ünsal, Erdal M. Makro İktisat, İmaj Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, 2001.

Üzümcü, A. ve Kanca, O. C. ''İkiz Açık Hipotezi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2012)'', İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi İdari Bilimler, c:2, s:1, 2013 s.17-42

Vamvoukas, G.A. "The Twin Deficits Phenomenon: Evidence From Greece", Applied Economics, 31, 1999, s.1093-1100.

Yaşar, S. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye'de İkiz Açıklar Hipotezi: Ampirik Bir Uygulama. (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2014.

Yelmer, A. İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Verileriyle Test Edilmesi. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013.

Yıldırım, U. Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Makro Ekonomik Etkileri. (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2005.

Zengin, A. ''İkiz Açıklar Hipotezi (Türkiye Uygulaması)'', Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 2000, c: 11, s:39, ss:37-67.

KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: TÜRKİYE UYGULAMASI[16]

Doç. Dr. Emrah İsmail Çevik
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
eicevik@nku.edu.tr
Aylin Gündoğdu
Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma İktisadı ABD
gndgdu.aylin@gmail.com

ÖZET: Günümüzde refah seviyesinin yükseltilmesi ve kalkınmanın sürdürülebilmesi bakımından kadın istihdamı önemlidir. Ancak kadının işgücüne katılmasını etkileyen birçok faktör vardır. Başlıca faktörler olarak kadınların medeni durumu, eğitim seviyesi, yaşı, çocuk sayısı ve ekonomik koşullar sıralanabilir. Bu çalışmada Türkiye'de kadının işgücüne katılımını etkileyen faktörler incelenmiştir. Bağımsız değişkenler olarak büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı, doğurganlık oranı ve verimlilik belirlenmiştir. 2005-2017 dönemi için değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkiler Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) veri tabanlarından elde edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre büyüme ve işsizlik oranı kısa dönemde kadınların işgücüne katılım oranını negatif yönde etkilerken, uzun dönemde pozitif yönde etkilemektedir. Doğurganlık oranı, verimlik endeksi ve enflasyon oranı ise kadınların işgücüne katılım oranını uzun dönemde negatif yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: İşgücü, Kadın, Türkiye, Kadın İstihdamı

THE DETERMINATION OF FACTORS THAT AFFECT FEMALE LABOR FORCE PARTICIPATION: EVIDENCE FROM TURKEY

ABSTRACT: Nowadays woman employment is important in point of enhancing the level of welfare and sustainable development. However, there are many factors that affect female labor force participation. As the primary factors such as marital status of women, education level, age, number of children and economic conditions can be considered. In this study, it was examined the factors for female labor force participation in Turkey. Economic growth, inflation rate, unemployment rate, fertility rate and productivity are considered as independent variables in this study. The long-term and short-term relation among the variables are analyzed for the periods 2005-2017 by using Autoregressive Distributed Model (ARDL). The data which used in this study, are obtained from the Turkish Statistical Institute and Central Bank of the Republic of Turkey. According to the analysis results, while economic growth and unemployment rate affect negatively the female labor force participation in the short-term, this relation turns to be positive in the long-term. On the other hand, we find that female labor force participation is affected negatively from fertility rate, productivity and inflation rate in the long-term.

Key Words: Labor force, Woman, Turkey, Woman Employment

[16] Bu çalışma, Aylin GÜNDOĞDU tarafından Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma İktisadı Anabilim Dalında Doç. Dr. Emrah İsmail ÇEVİK danışmanlığında tamamlanan "*Kadınların İşgücüne Katılımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Uygulaması" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.*

1. GİRİŞ

Toplumsal yapıyla birlikte değişme gösteren üretim sistemleri, ataerkil toplum düzeninde cinsiyet eşitsizliğinin giderek artmasına neden olmuştur. Kadınlar 18. Yüzyıldan bu yana gerek siyasal ve hukuksal alanda, gerek toplumsal işbölümü, eğitim ve üretim alanlarında cinsiyet farkına dayalı eşitsizliklerin kaldırılması için mücadele etmektedir. Kadın erkek ayrımı gözetilmeksizin eşitlik sağlanması yolundaki bu mücadelenin başlangıcı Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği yıllara dayanır.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin görüldüğü günümüz toplumlarında refah seviyesinin yükseltilmesi ve kalkınmanın sürdürülebilmesi bakımından kadın istihdamı önem arz etmektedir. Türkiye'de kadınların istihdama katılımı çok sınırlıdır. 1980'lerin ortalarından itibaren birçok ülkede yaşanan krizler, kadınların işgücüne katılımlarını da derinden etkilemiştir. Kadınlar, azalan hane gelirlerini telafi etmek sebebiyle işgücü piyasasının düşük ücretli çalışanları haline gelmişlerdir. Kapitalist sistem düzeninde formel ekonomik faaliyetler giderek daralmakta ve enformelleşme gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın geniş bir alana yayılmaktadır. Kadın çalışanlar enformel ekonominin çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Zaman içinde sayısal olarak kadınların işgücüne katılımları artarken, kadınların iş bulma olanakları hala sınırlı kalmaya devam etmektedir. Kadınların işgücüne katılımını ve iş bulmasını sınırlayan birçok faktör vardır.

Kadınların sosyo-kültürel ve ekonomik hayatın içinde olması, toplumların gelişmesinde en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye ekonomisi açısından kadınların işgücünde yer alması ve işgücünde yer almasını engelleyen faktörlerin önceden doğru bir şekilde belirlenip bunlara yönelik tedbirler alınması ekonomik kalkınmanın sağlanması açısından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı kadınların işgücüne katılımını etkileyen nedenleri araştırmaktır. Çalışmada büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı, doğurganlık oranı ve verimlilik olarak belirlenen bağımsız değişkenlerin kadınların işgücüne katılım oranlarını nasıl etkilediği incelenmiştir. TÜİK ve TCMB veri tabanından elde edilen 2005-2017 dönemi için aylık veriler kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkiler Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) yöntemi kullanılarak araştırılmıştır.

2. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE KADIN İŞGÜCÜ

2.1. Dünya' da Kadının İşgücüne Katılımı

Sanayi Devrimi ile birlikte istihdam edilen kadın, zorlaşan ekonomik koşullar karşısından ezilen sınıfı oluşturarak, ekonomik alanda bir ücret karşılığı emeğini satmaya başlamıştır. İlk defa İngiltere'de kavram ve içerik yönünden çok dar tutulsa da kadın işçilerin çalışma yaşamını düzenleyen yasalar çıkartılmış ve diğer toplumlara yayılmıştır (Kocacık & Gökkaya, 2005: 196).

I. ve II. Dünya Savaşları'nda, erkek işgücünün silahaltına alınmasıyla birlikte çalışma yaşamında kadınlar görülmeye başlamıştır. Bu artışın hem emek arzı hem de emek talebi ile ilgili nedenleri vardır. Emek arzı açısından bakıldığında; bir kısım kadın işgücü için piyasaya girişteki temel güdü vatanseverlik olurken, diğerleri için erkeklerin savaşa gitmeleri ile ailelerin gelirinin düşmesi ve kadının evde yapacağı işlerin azalması etkili olmuştur. Emek talebi açısından ise; erkeklerin savaşa gitmeleri ekonomide işgücü talebini ve ücretleri yükseltmiş, bu ise kadınların emek piyasalarına girişlerini teşvik etmiştir (Özer & Biçerli, 2003: 56).

1950'li yıllardan itibaren gelişmiş ülke ekonomilerinde yaşanan sektörel dönüşüm kadınların işgücüne katılımlarını arttırmanın yanı sıra, işgücünün kompozisyonunu da değiştirmiştir. Bu dönemde ekonomilerde tarımın ve sanayinin hakim olduğu yapı yerini hizmetler sektörüne bırakmış, bu durum kadın işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemiştir. 1980'lere gelindiğinde ülkelerin büyük bir çoğunluğunda kadının toplam istihdamdaki payı artsa da gelişmiş ülkelerde dahil olmak üzere bu artış cinsiyete dayalı işbölümünü ortadan kaldırmaya yönelik şekilde gerçekleşmemiştir. (Özer & Biçerli, 2003: 58).

Küreselleşme sürecinde kadınların hem ekonomik hem de toplumsal yaşam içerisindeki konumlarında belirli oranda bir değişim yaşanmıştır. Küreselleşme ile ülkelerin değişen sektörel yapıları ile kadın emeğine artan talep kadınların daha fazla işgücü piyasasında yer almalarını sağladığı gibi, aynı zamanda ucuz işgücü olarak görülerek görece fakirleşmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda göstermektedir ki küreselleşme özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınların ne tamamıyla olumlu yönde ne de tamamıyla olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Bacchus, 2005: 2).

2.2. Türkiye'de Kadının İşgücüne Katılımı

Batı toplumlarında olduğu gibi ülkemizde de kadınların işgücü piyasası ile tanışması ekonomi nedenli faktörlerden kaynaklanmamış tamamen zorunluluklardan kaynaklanmıştır. Kadınların Türkiye'de kadın işgücünün gelişim süreci genel itibariyle dünyada yaşanan gelişim sürecinden çok da farklı değildir.

Türk kadınının tarih boyunca konumuna bakıldığında göçebelik döneminde Türk kadını toplum ve aile içinde saygı duyulan, erkek ile yan yana olan, tıpkı onun gibi savaşıp kılıç kuşanan, at binen ve düşmanla savaşan bir kişiliği temsil etmiştir. Yerleşik hayata geçiş ile birlikte kadın ve erkek arasında cinsiyete dayalı işbölümü ortaya çıkmış, kadın ev içi işler ile görevlendirilmiştir. Kadının ev içi yaşamla sınırlandırılması, toplum içindeki konumunun gerilemesine neden olmuştur (Doğramacı, 1997: 3). İslamiyet'in kabul edilişiyle birlikte Türk toplumlarında kadının toplum içindeki statüsünde değişmeler meydana gelmiş, İslam Uygarlığı kadınlara dönemindeki diğer uygarlıklara göre daha fazla değer ve önem vermiştir. Osmanlı Dönemi'nde kadınlar eğitim olanaklarından yeterli düzeyde yararlanamamışlardır. Kadınlar bu dönemde yalnızca sıbyan mekteplerine gidebilmiş, enderun ve medreseye gitmeleri engellenmiştir (Yaraman, 2001: 22). Osmanlı döneminde, kadının çalışma alanlarının başında

ücretli emeğin oluşumuna pek olanak vermeyen tarım sektörü gelmektedir (Makal, 2010: 17). Ancak kadının ücretli olarak çalışma hayatında aktif şekilde yerini alması, 19. yüzyılda sanayileşme hareketiyle birlikte başlamıştır (Sarı, 2000: 29).

Kadının toplumsal statüsü, 1839 Tanzimat Fermanı ile resmi boyutta tartışılmaya ilk kez konu edilmiş, fermanla birlikte kadınlara bazı haklar verilmiş ve kadınlarda konumlarını yavaş yavaş tartışmaya başlamışlardır (Yılmaz; 2006: 69).

Tanzimat hareketinden sonra Batılı toplumlarda başlayan sanayileşme sürecine Osmanlı toplumu da duyarsız kalmamış, bu çerçevede kadınlar açısından önemli atılımlar yapılmıştır. 1847'de kölelik ve cariyelik kaldırılmış, takip eden süreçte 1857'de veraset haklarında kız ve erkek çocukların eşit bir konuma getirilmesi sonucuna ulaşılmıştır. (Çakmak, 2001: 41).

Türkiye'de kadının işgücü piyasasıyla tanışması, emek piyasasında yaşanan gelişmeler ya da ekonomi kaynaklı faktörlerden değil, tam aksine bir zorunluluk sonucu olmuştur. Kadınların işgücüne katılımı 1915 Balkan Savaşı sırasında erkeklerin çoğunun orduya katılması sonucu azalan işgücünü takviye etmek zorunluluğuyla başlamış, I. Dünya, İstiklal ve II. Dünya Savaşları sırasında artmıştır. Bununla beraber, savaş sonrası erkeklerin terhis olmasıyla birlikte kadınların büyük kısmı yine geleneksel ev işlerine geri dönmüşlerdir (Mardin, 2000: 14).

Cumhuriyetin ilk yıllarına bakıldığında, çalışma koşullarında değişikliklere rastlanmasa da sonrasında yapılan düzenlemelerle kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikler giderilmeye çalışılmıştır. 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi' nde, kadın işçilere temsilcilik hakkı, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla kadınlara öğrenmede eşitlik hakkı tanınmıştır. (Sarı, 2000: 29).

1927 yılında, ilk kez genel sanayi sayımı yapılmış ve bazı verilere ulaşılmıştır. Bu rakamlara baktığımızda ülke genelindeki işletme sayısı, küçük işletmeler de dahil olmak üzere 65.245 olarak belirlenmiştir. Sayım sonucunda 4 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeler itibariyle mevcut olan verilerde ise 14 yaş altı 22.684 işçiden 8.107 'sinin (%35,74), 14 yaş üzeri 124.444 işçiden 29.533'ünün (%23,73) kadın olduğu belirlenmiştir (Makal, 2010: 21).

Devletin çalışma yaşamındaki ilk kapsamlı müdahalesi ise, 1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı İş Kanunu ile olmuştur. Ancak 3008 sayılı Kanun ile kadınların çalışma yaşamında haklarını koruması sağlansa da, bu kanunda ücret eşitliği ilkesine ilişkin herhangi bir düzenleme getirilmemiştir. 3008 sayılı İş Kanunu'nun kabulünden sonda özellikle II. Dünya Savaşının etkisiyle, kadın çalışanlara yönelik mevzuatın gelişiminde bir duraksama görülmüş, daha sonra 1945 yılında "İş kazaları ile meslek hastalıkları ve analık sigortası" kadın çalışanlara ilk kez sosyal güvence sağlayan, yürürlüğe giren ilk sigorta kanunu olmuştur (www.resmigazete.gov.tr).

1950'li yıllarda hızlanan ve gelişen sanayi ile birlikte yeni istihdam olanakları artmış, sanayide çalışanların sayısına paralel olarak kadın çalışanların sayısında da artışlar görülmüştür. Bu

yıllarda kırdan kente olan göçün artması ile birlikte kentleşme süreci başlamış, kentleşen aileler ekonomik zorluluklar nedeniyle kadın ve erkek tüm aile bireyleri daha fazla iş yaşamında yer almalarını gerekli kılmıştır. Kadınlar daha çok meslek eğitimi gerektirmeyen, işgücünün bolluğuna ve ucuzluğuna dayalı, tütün, kimya, gıda ve dokuma gibi kayıt dışının yoğun olduğu hafif imalat sanayi ve hizmet kesimindeki işlerde istihdam edilmişlerdir (Yörü, 2009: 354).

1960-80 arasındaki dönemde de özellikle köylerden şehirlere göçün arttığı dönemlerdir. Yine devletin benimsemiş olduğu kalkınma stratejisi hem de köylerde kadınların ağır iş yüklerinin ardından ev kadını olmaları arzusu sonucuyla bu dönemde de kadın istihdamının düşük olduğu görülmektedir. Çalışma hayatında olan kadınların yine dokumacılık, giyim gıda içki sektörlerinde yoğunlaştıkları görülmektedir (Toksöz, 2011: 224).

Kadınların okur yazar olma hızında rekor artış 1980-1985 yılları arasında olmuştur. (Orçan, 2008: 35). 1985 yılında Kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi sözleşmesi (CEDAW) Türkiye Cumhuriyeti tarafından imzalanmıştır. Bu sözleşme, kadın ve erkeğin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal her alanda hakların eşit olarak korunmasının teminat altına alınmasını, bunu engelleyici bütün ulusal cezai yasaların ortadan kaldırılmasını öngörmektedir (Mercanlıoğlu, 2009: 37).

2000'li yılların başında, gelişmiş ülkelerde, kadınların işgücüne katılım oranları büyük ölçüde artmasına rağmen, birçok gelişmekte olan ülkede ve Türkiye'de azalma eğilimi göstermektedir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranlarındaki düşüş eğiliminin birkaç nedeni vardır. Birincisi, genç nüfusun öğrenimde geçirdiği sürenin son zamanlarda uzamış olmasıdır. Diğer bir neden, işgücünün yapısında görülen, tarımsal etkinliklerden tarım dışı etkinliklere kayıştır. Kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın, kente göç ile birlikte eğitimsiz ve de deneyimsiz olmaları nedeniyle işgücü piyasasına hemen katılamamakta, bu da işgücüne katılım oranını olumsuz etkilemektedir (Tansel, 2002: 5).

Kadın haklarının yasal çerçevesini ilk oluşturan ülkelerden olan Türkiye, kadınlara yasal zeminde vermiş olduğu haklara, fiili durumda işlerlik kazandırmayı beceremeyiştir. Bunun temel nedeni de kadının iktisadi ve sosyal yaşama katılmasına yönelik toplumsal bakış açısının olumsuz izlerinin halen devam etmesidir (Çolak & Kılıç, 2001: 7).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Kadınların işgücüne katılım oranlarının yükselmesi istenilen bir durumdur. Bu doğrultuda kadınların işgücüne katılımı etkileyen faktörleri saptamak için Dünya da ve Türkiye'de çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Michael (1985); kadınların işgücüne katılım oranlarındaki yükselişin sonuçlarını incelemiştir. İki değişkenli otoregresif yapılar kullanarak, kadınların katılım oranı ile birçok demografik değişken arasındaki korelasyona ilişkin kanıtlara ulaşmıştır. OECD ülkelerindeki doğurganlık

ile işgücü katılımı arasındaki ilişkiye yönelik son çalışmalar, 1985'e kadar olan bulguların aksine pozitif bir eğilim tespit etme eğilimi göstermektedir. Bununla birlikte Kögel (2004) bu bulguya karşı çıkmakta ve sadece negatif ilişkide bir azalma olduğunu ancak bunun pozitife dönmediğini öne sürmektedir.

Lim (2000), Konjonktür dalgalanmalarının kadın istihdamı üzerindeki etkileri açısından Doğu Asya ekonomik krizinin (Temmuz 1997 - Ekim 1998) erkeklere kıyasla kadınların istihdamı üzerindeki farklı etkisini incelemiştir. Kadın istihdamında artışlar gözlenmiştir.

Özer & Biçerli (2003), Türkiye'de kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılırken 1988-2011 dönemi için Türkiye geneli, kırsal ve kentsel alanlara ilişkin kadın işgücünün panel veri kullanılarak kısıtlı en küçük kareler regresyonu ile birimlere özgü sabit terimlerle sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri kullanılmıştır. Türkiye'de kadının işgücüne katılımının makro nitelikteki değişkenlere karşı doğrudan duyarlı olmayıp, mikro özellik taşıyan değişkenlerden etkilendiği sonucuna ulaşılmışlardır.

Narayan & Smyth (2006), bu çalışmada Avustralya için kadınların işgücüne katılımı ile bebek ölüm oranları ve doğurganlık oranları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. 1960-2000 yılları arası granger Nedensellik yöntemini seçerek ve yıllık veriler kullanılarak tahmin yapmışlardır. Varyans, gecikmeli değerler ve tepki fonksiyonları da dikkate alınmıştır. Ana bulgular iki yönlüdür. İlk olarak kısa vadede granger nedensellik ilişkisi tek yönlüdür. Doğurganlık hızı ve bebek ölüm oranları kadının işgücüne katılımını etkilemede tarafsızdır. İkinci olarak uzun vadede granger nedensellik analizi sonucunda doğurganlık hızı ve bebek ölüm oranlarının kadının işgücüne katılımını etkilediği belirtilmektedir.

Yıldırım & Doğrul (2008) tarafından Türkiye' de kentsel alanlarda yaşayan kadınların işgücüne katılmama kararlarının olası belirleyicileri araştırılmıştır. TÜİK tarafından hazırlanan 2003 yılı hanehalkı Bütçe Anketinden elde edilen birey düzeyinde veriler kullanılmış olup kadınların işgücüne katılmama kararlarını etkileyen faktörlere, tüm kadınlar, evli kadınlar olmak üzere iki ayrı lojistik regresyon modeliyle bakılmıştır. Modelden elde edilen bulgular sonucu kadınların çalışmama kararında çocuğun yaş aralığı değil çocuk sayısı önem taşımaktadır.

Mishra & Smyth (2010), 28 OECD ülkesi için kadınların işgücüne katılma oranı ile toplam doğurganlık hızı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, 1980-2005 ve 1995-2005 iki zaman periyodu kullanılarak, panel birim kökü, panel Eş-bütünleşme, granger nedensellik ve uzun dönem yapısal tahmin yöntemlerini uygulamışlardır. Her iki tahmin durumda da kadınların işgücüne katılma oranı ile toplam doğurganlık oranı arasında ters bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Kutlar, vd., (2012); çalışmalarında Türkiye'de 1988-2009 yılları arasında kadınların işgücüne katılması ile doğurganlık, boşanma ve ücret haddi arasındaki uzun dönem ilişkisi araştırmışlardır. Serilerin durağanlık testine başvurulmuş ve sonra eş bütünleşme analizi ve hata düzeltme teknikleri kullanılmıştır. Uzun dönem ilişkisinde bir eş bütünleşmenin söz konusu

olduğu vektörün varlığı ve ücret endeksi ile doğurganlık arasında aynı yönlü ilişki tespit edilmiştir. Ücret endeksi ile kadınların işgücüne katılma oranı arasındaki ilişki negatif yönlü bulunmuştur. Ücret endeksi ile boşanma arasında aynı yönlü uzun dönem ilişkisi bulunmuştur. Değişkenlerin Granger nedensellik testinde nedenselliğin varlığı araştırılmış ve etki-tepki fonksiyonları ile değişkenlerdeki inovasyonun diğer değişkenlere yansıması takip edilmiştir.

Talaş & Çakmak (2013); Türkiye' de Kadınların İşgücüne Katılımlarının Kohort Analiziyle incelemişlerdir. Bu analiz için Beaudry ve Lemieux(1999) tarafından geliştirilen model kullanılmıştır. Bu modelde kadın işgücünü etkileyen faktörler; makroekonomik etki, belli bir kohort içindeki kadınların yaşlarının etkisi ve kohortun spesifik etkisi olmak üzere üç etkiye ayrıştırılarak incelenmiştir. Türkiye'de kadın işgücü üzerinde yaş etkisinin ve kohort etkisinin belirleyici olduğu görülmektedir. Aynı zamanda makroekonomik etki olarak seçilen erkeklerin işsizlik oranından da kadın işgücünün etkilendiği belirlenmiştir.

Korkmaz, vd. (2013), çalışma genel olarak 2000 yılı ve sonrası verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İstihdamın toplam iş gücüne oranı, meslek ve eğitim kırılımları gibi değişkenler ve iki ülke arasındaki farklar belirlenmiştir. İkinci bölümünde ise Regresyon ve Granger Nedensellik analizleri kullanılarak GSMH ile İstihdam değişkeni arasındaki ilişkinin ölçüsü ve yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Amerika'nın sanayideki köklü geçmişinin etkisiyle kadın istihdamı ve sektör dağılımları Türkiye kadın istihdamı rakamlarına göre oldukça farklı bulunmuştur. ABD'de GSMH artışının, kadın istihdamında artışa neden olurken Türkiye'de her ikisinin bir birinin nedeni olduğu yönündedir.

Adebiy & Onifade (2014), Nijerya için kadınların işgücüne katılımı ile doğurganlık arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. 1998-2011 yılları arası Sıradan En Küçük Kareler (OLS) yöntemi ile Dünya Kalkınma Göstergesinden elde edilen yıllık veriler kullanılarak tahmin yapmışlardır. Ülkedeki kadınların işgücüne katılımı ile doğurganlık arasında pozitif fakat önemsiz bir ilişki bulunmuştur.

Siah & Lee (2015), Asya'da gelişmekte olan bir ülke bağlamında ele alınan 1970-2010 döneminde Malezya için kadınların işgücüne katılım oranı, bebek ölüm hızı ve doğurganlık arasındaki kısa dönemli ve uzun vadeli ilişkiyi ve nedenselliği incelemişlerdir. İki yapısal kırılmaya izin veren birim kök testi kullanılmış ve daha sonra kırılma tarihleri, bir otoregresif dağılmış gecikme (ARDL) modelleme yaklaşımı ve granger nedensellik testinde sınır test yönteminde kukla değişkenler kullanılarak analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgular, ölüm oranı değişikliklerinin doğurganlık hızı üzerinde uzun vadede önemli ve olumlu bir etkisi olduğunu ve kadınların çocuk sahibi olma kararlarının istihdam durumlarından etkilenmediğini göstermektedir.

Collet & Legros (2016), yaşam boyu davranışın ekonomik modelden türetilen teorik karakterizasyondan hareketle, dinamik bir yapıya izin vermek için uzunlamasına verileri kullanarak korelasyonlu rasgele etkilere sahip dinamik bir probit model ile incelemişlerdir.

1997-2002 dönemi Fransız İşgücü Anketlerinden alınan evli kadınlarından oluşan bir panelde, katılım davranışlarını ortaya koymak için tahmin yapılmıştır. Kadınların işe gitme kararlarının, geçici hata bileşeninde belirgin bir devlet bağımlılığı gözlenmemiş heterojenite ve negatif seri korelasyon ile karakterize olduğunu göstermektedir.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranını belirleyen faktörleri inceleyen ekonometrik model aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır.

$$KİKO = b_0 + b_1BÜY + b_2ENF + b_3İO + b_4DO + b_5VERİM \qquad (1)$$

Modelde; "KİKO" Kadınların işgücüne katılım oranını, "BÜY" büyümeyi, "ENF" enflasyon oranını, "İO" işsizlik oranını, "DO" kadın doğurganlık oranını ve "VERİM" verimlilik endeksini temsil etmektedir.

Bu çalışma kapsamında kadınların işgücüne katılım oranı Denklem (1) vasıtasıyla tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda bağımlı değişken Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranını göstermektedir. Bağımsız değişkenlerimizden büyüme sanayi üretim endeksi tarafından ölçülmüştür. Enflasyon oranları, tüketici fiyat endeksi tarafından oluşturulmuş aylık değişimi gösteren oranlardır. İşsizlik oranı Türkiye geneli için genel işsizlik oranlarıdır. Doğurganlık oranı ise, kadınların 15-49 yaş grubunda doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Araştırma 2005 Ocak ayı ve 2017 aralık ayı dönemini kapsamakta olup, veriler aylık gözlemlerden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) veri tabanlarından elde edilmiştir. Bu çalışmada kısıt olarak 2005 yılının baz alınmasının öncelikli sebebi 2005 yılı öncesi aylık verilere ulaşılamamasıdır.

Modelde büyümenin, kadınların işgücüne katılımı üzerinde pozitif bir etki yapması beklenmektedir. Bunun temel nedeni ekonomik büyüme arttıkça iş olanaklarının ve istihdam olanaklarının artacağı ve buna bağlı olarak daha fazla kadının işgücü piyasasına girmesinin beklenmesidir.

Phillips eğrisine göre enflasyon oranları ile işsizlik oranları arasında ters yönlü ilişki söz konusudur. Bu nedenle enflasyon oranlarındaki artışın işsizlik oranlarını azaltması ve buna bağlı olarak kadınların işgücüne katılımını arttırması beklenmektedir.

İşsizlik oranlarındaki artış, işgücü piyasasındaki daralmayı gösterdiğinden dolayı işsizlik oranlarının artmasının ters yönde bir ilişki geliştirerek kadınların işgücüne katılım oranlarını azaltacağı beklenir.

Doğurganlık oranının artmasının kadınların işgücüne katılım oranını düşürmesi beklenir. Kadınların 15 - 49 yaş döneminde hamilelik ve küçük çocuk sayısının artması çalışma yaşamını terk etme kararını negatif yönde etkilemektedir.

Verimlilik endeksi, sanayide verimlilik arttıkça aynı işi daha az sayıda kişinin yapacağı anlamına geldiğinden en azından kısa dönemde, verimlilikle kadınların işgücüne katılım oranları arasında ters yönlü bir ilişki olması beklenmektedir.

Serilerin bütünleşme dereceleri ADF ve PP birim kök testleri ile araştırılmış ve test sonuçları Tablo 1'de verilmiştir. Tablodaki sonuçlara baktığımızda kadınların işgücüne katılma oranının hem ADF hem PP testlerine göre düzey değerlerde durağan olmadığı bununla beraber birinci farkları alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu seri düzey değerlerde durağan değildir. Birinci farkları alındığında durağan hale geldiğinden dolayı bütünleşme derecesinin bir olduğu söylenebilir. Aynı şekilde büyüme, işsizlik oranı, doğurganlık oranı ve verimliliğin düzey değerlerde durağan değildir. Birinci farkları alındığında durağandır. Ancak enflasyon oranı düzey değerlerde durağandır.

Tablo 1: Birim Kök Testleri Sonuçları

	Düzey Değerler		Birinci Farklar	
Değişkenler	**ADF**	**PP**	**ADF**	**PP**
KİKO	-2.425 [0.364]	-1.436 [0.846]	-3.189*** [0.001]	-7.380*** [0.000]
BÜY	-1.983 [0.605]	-2.125 [0.527]	-12.269*** [0.000]	-12.270*** [0.000]
ENF	-7.547*** [0.000]	-10.552 [0.000]	-5.831*** [0.000]	-50.219*** [0.000]
İO	-2.614 [0.274]	-2.005 [0.593]	-4.032*** [0.009]	-8.537*** [0.000]
DO	-1.646 [0.769]	-1.784 [0.707]	-4.387*** [0.003]	-2.707*** [0.007]
VERİM	-2.125 [0.526]	-2.409 [0.373]	-4.033*** [0.009]	-3.202*** [0.0015]

Not: Köşeli parantez içindeki değerler sıfır hipotezi reddetmek için p-değerleridir. ***, ** ve * simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde serinin durağan olduğunu gösterir.

Kadınların işgücüne katılım oranlarını etkileyen belirleyicileri tespit edebilmek için ADRL yöntemi ile tahmin edilecektir. Söz konusu yöntem eşbütünleşme testi ve kısa ve uzun dönemli ilişkilerin bulunmasında oluşturulmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan değişkenler arasında uzun dönem ilişki olup olmadığı Sınır Testi (Bound Test) yardımıyla analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Eşbütünleşme testinde üç farklı bölge söz konusudur. Sınır testi sonuçlarına göre hesaplanan F istatistiği 5.147 olup üst sınır değerlerini, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde aşmaktadır. Bir başka deyişle Türkiye'de Kadınların işgücüne katılım oranı ve (1) denkleminde belirlenmiş olan bağımsız değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Buna bağlı olarak değişkenler arasındaki

ilişkileri incelerken kısa dönemli ve uzun dönemli ilişkiler şeklinde ikiye ayırarak incelemek mümkündür.

Tablo 2: Sınır Testi Sonuçları

Model	F-istatistiği		I(0)	I(1)
KİKO = f(BÜY, ENF, İO, DO, VERİM)	5.147334	%1	3.41	4.68
		%5	2.62	3.79
		%10	2.26	3.35

ARDL modeli tahmin sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. Uzun dönemde ekonomik büyüme ile kadınların işgücüne katılımı arasında aynı yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle sanayi üretim endeksinin artması kadınların işgücü piyasasına katılım oranlarını arttırmakta ve bu sonuç teorik beklentiler ile örtüşmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise bu ilişkinin tam tersi yönlü olabileceğidir. Kadının işgücü olarak ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sağladığı önemli bir gerçektir. Ancak kadınların bir üretim faktörü olarak, belirlenen ölçüde katkı sağlayabilmesi cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesine bağlıdır.

Tablo 3'teki sonuçlara göre, işsizlik oranı değişkeninin katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve bu sonuca göre işsizlik oranındaki artışın kadınların işgücüne katılım oranlarını arttığı söylenebilir. Bununla birlikte bu sonuç teorik beklentimize terstir. Çünkü teorik olarak işsizlik oranlarındaki artışın istihdam üzerindeki daralmayı işaret etmesinden dolayı, işsizlik oranları arttıkça kadınların işgücüne katılma oranı da azalacaktır. Bununla birlikte, işsizlik oranlarının artması aile reisinin de işsiz kalması gibi sonucu doğuracağından, aileye gelir sağlamak açısından kadınların işgücüne katılmayı tetikleyici bir unsur oluşturabilecektir. Bu sebeple işgücü piyasasında yer almayan kadınların aktif olarak iş arıyor ve çalışıyor duruma gelmesi ve bu bakımdan da işsizlik oranlarındaki bu negatif yönlü ilişkiyi pozitife çevirdiği görülmektedir.

Uzun dönemde verimlilik oranlarındaki artış beklendiği gibi ters yönde bir etki yapmakta ve kadınların işgücüne katılım oranını azaltmaktadır. Doğurganlık oranı için tahmin edilen katsayı negatif fakat istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Buna göre, uzun dönemde doğurganlık oranındaki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkileyerek azalmasına neden olmaktadır ve bu sonuç teorik beklentilerimizi karşılamaktadır. Türk toplumunda kadınların çocuk yetiştirmede aktif bir rol üstlenmesi yeni doğum yapan annelerin işgücü piyasasından uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle kadınların ve annelerin daha yoğun bir şekilde işgücüne katılabilmeleri için mahalle bazında kreş sayılarının arttırılması gerekmektedir.

Uzun dönemde enflasyon oranlarındaki artış kadınların işgücüne katılım oranlarını azaltıcı yönde bir etki yapmaktadır. Phillips eğrisine göre enflasyon oranları ile işsizlik oranları arasında ters yönlü ilişki söz konusudur. Bu nedenle enflasyon oranlarındaki artışın işsizlik oranlarını azaltması ve buna bağlı olarak kadınların işgücüne katılımını arttırması

beklenmektedir. Bununla birlikte, literatürde yer alan çalışmalar, enflasyon ile işsizlik oranları arasındaki ters yönlü ilişkinin kısa dönemde geçerli olduğunu uzun dönemde ise bu ilişkinin geçerli olmadığını göstermektedir.

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiler hata düzeltme modeli ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 3' de ayrıca gösterilmiştir. Hata düzeltme terimi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve bu sonuç kısa dönemdeki sapmaların uzun dönemde giderildiğini ve uzun dönem denge değerine yaklaştığını göstermektedir. Bulgular hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını göstermektedir. Ayarlama katsayı tahmini -0.151'dur. Bu katsayının anlamı, değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkisinde bir sapma meydana geldiğinde, değişkenler eski genel dengesine her dönem %15,1 oranında yakınsamaktadır.

Kısa dönemde, büyümenin kadınların işgücüne katılım oranlarını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik büyümenin kadınların işgücüne katılım oranları üzerinde kısa dönemde negatif uzun dönemde ise pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, ekonomik büyüme ile kadınların işgücüne katılım oranı arasındaki ilişkinin uzun dönemli olduğunu dikkate almak politika yapıcılar için yol gösterici olacaktır. Ayrıca kadınların işgücüne daha aktif katılımını sağlamak arzu ediliyorsa uzun dönemli ve sürdürülebilir bir büyüme modeli benimsenmesi gerekmektedir. Kısa dönem katsayıların toplamı dikkate alındığında, işsizlik oranlarındaki artışın kadınların işgücüne katılım oranını azalttığı görülmektedir. Bu sonuç, kısa dönemde istihdam olanaklarındaki daralmanın kadınların işgücüne katılımını olumsuz şekilde etkilediğini göstermektedir. Doğurganlık oranı ile kadınların işgücüne katılımı arasında kısa dönemde pozitif yönlü bir ilişki elde edilmiş olup, kısa dönem regresyon katsayılarının toplamı pozitif olarak bulunmuştur. Enflasyon oranının ise kısa dönemde kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

Tablo 3: Uzun ve Kısa Dönem ARDL Tahminleri

Bağımsız Değişken	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
Uzun Dönem			
BÜY	8.295	2.576	0.001
İO	1.045	0.129	0.000
VERİM	-13.276	7.170	0.066
DO	-9.608	6.542	0.144
ENF	-1.145	0.581	0.051
Kısa Dönem			
HDT_{t-1}	-0.151	0.025	0.000
C	7.289	1.234	0.000
$\Delta KİKO_{t-1}$	0.330	0.072	0.000
$\Delta KİKO_{t-2}$	0.133	0.072	0.067
$\Delta KİKO_{t-3}$	-0.292	0.059	0.000
$\Delta KİKO_{t-4}$	0.223	0.057	0.000
ΔBÜY	-2.581	0.710	0.000
$\Delta BÜY_{t-1}$	-4.483	0.809	0.000
$\Delta BÜY_{t-2}$	-4.592	0.743	0.000
$\Delta BÜY_{t-3}$	-3.384	0.751	0.000
ΔİO	0.517	0.068	0.000
$\Delta İO_{t-1}$	-0.332	0.082	0.000
$\Delta İO_{t-2}$	-0.469	0.089	0.000
ΔVERİM	-4.848	2.252	0.033
$\Delta VERİM_{t-1}$	10.634	2.436	0.000
ΔDO	-548.362	128.196	0.000
ΔDO_{t-1}	890.052	201.371	0.000
ΔDO_{t-4}	-919.965	201.083	0.000
ΔDO_{t-5}	589.200	128.019	0.000
ΔENF	-0.070	0.025	0.005
ΔENF_{t-1}	0.126	0.035	0.001
ΔENF_{t-2}	0.142	0.033	0.000
ΔENF_{t-3}	0.115	0.031	0.000
ΔENF_{t-4}	0.085	0.028	0.003
ΔENF_{t-5}	0.061	0.023	0.009
R^2	0.768		
F-istatistiği	15.67		
DW	1.839		
JB	0.484		
LM	0.844		
White	1.234		

SONUÇ

Kadının ekonomik yaşamda rol alması, özellikle ekonomik sıkıntıların ve savaş gibi zor dönemlerin yaşandığı zamanlarda, yedek işgücü olarak kullanılmasıyla başlamıştır. Sanayi devrimi ile kadınlar, ücret karşılığı çalışma yaşamına girmiştir. 1980'li yıllarda eğitim düzeyinin yükselmesi ile birlikte çalışma yaşamında kadınların sayısını arttırmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'de orta ve üst kademelerde kadın çalışanların istenilen seviyelere

ulaşılamadığı görülmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranı, gelişmişlik düzeyini göre farklılık göstermekle birlikte Dünya'da ki pek çok ülkede karşılaşılan engellerler benzerlik göstermektedir. Ülkenin gelişmişlik düzeyine, toplumsal ve ekonomik yapısına ve piyasaya girecek olan kadının kendini yetiştirme durumuna bağlı olarak hangi engelin daha baskın olduğu değişmektedir.

Uygulamada ARDL model analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçları kısa dönemde büyümenin kadınların işgücüne katılım oranlarını negatif yönde etkilediği, uzun dönemde ise bu etkinin pozitife döndüğünü göstermektedir. İşsizlik oranları artıkça kısa dönemde kadınların işgücüne katılım oranlarını azaldığı görülmektedir. Verimlilikte, kısa dönemde pozitif bir etki gözlemlenirken, uzun dönemde negatif bir etki söz konusudur. Kısa dönemde doğurganlık oranın artması, kadınların işgücüne katılım oranını düşürmektedir. Enflasyon oranı kısa dönemde kadınların işgücüne katılım oranlarını arttırıcı bir faktör olarak kaşımıza çıkmaktadır.

İşgücüne katılma oranı, ülkelerin önemli ekonomik ve gelişmişlik göstergeleri arasında yer almaktadır. Aktif nüfus içinde yer alan işsizlerin istihdam edilenlere oranlanmasıyla elde edilen bu oran Türkiye'de diğer ülkelere kıyasla düşük seviyelerdedir. Bunun en belirgin sebeplerinden birisi, kadının işgücü piyasasında alması gereken yeri henüz almamasıdır. Türkiye'de kadınların işgücüne katılımında karşı karşıya bulunduğu sorunların temelinde, toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısındaki bazı aksaklıklar yatmaktadır. Toplumsal cinsiyet temeline bağlı olarak kadınların görünmeyen emek olarak ifade edilen ev içi üretiminin emek değer açısından değerlendirilmesi mümkün değildir. Öncelikle Türkiye'de kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemeyi amaçlayan yasalar ve yürürlüğe konan yönetmeliklerle ortaya çıkan aksaklıkların kaldırılması hedeflenmelidir.

Çalışma koşullarının zorluğu ve ücretlerin düşük olması kadınların işgücüne katılımını etkileyen önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Kadınların işgücü piyasasına katılımlarının arttırılmasında güvenceli istihdama ulaşabilmek için fırsat eşitliği önemli bir koşuldur. Kadın istihdamı yoluyla toplam istihdamın artması, doğal olarak üretimi de artırmaktadır. Halen yasalarda bulunan kadınların çalışmasını güçleştiren unsurların yasalardan çıkarılması, iş alanlarının genişletilmesi, evli ve çocuklu kadınların çalışmasını kolaylaştırıcı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Kreş ve çocuk yardımı, kadınların çalışmaya teşviki gibi çeşitli, daha kısa vadede sonuç alınmasını sağlayacak adımların atılması ise şarttır. Eğitim düzeyinin arttırılması ise uzun vadeli önlem olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

Ülkemizde "kadın girişimciliği" nin yaygınlaştırılması adına yapılan birçok çalışma, proje ve politika uygulamaları mevcuttur. Türkiye, kadının çalışmasının "özgürleşme" açısından son derece önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Yıllardır süren bu anlayışı bir çırpıda ortadan kaldırmak kolay değildir. Tabular yıkılmalı ve kadınlar çalışma yaşamına etkin şekilde girmesi teşvik edilmelidir. Kadın çalışma yaşamına girerse ülkenin ulusal gelirinin ve devamında yaşam düzeyinin yükseleceği bir gerçektir.

KAYNAKÇA:

Adebiyi, O. O., ve Onifade, T. A. (2014). Testing the relationship between female labour force participation and fertility in Nigeria. Mediterranean Journal of Social Sciences, 5(27 P3), 1322.

Bacchus, N. (2005). The effects of globalization on women in developing nations.

Korkmaz, M., Alacan, N. D., Cesim, D. T., Yücel, A. S., ve Aras, G. (2013). Türkiye'de Kadın İstihdamının Amerika Birleşik Devletlerindeki Kadın İstihdamı İle Karşılaştırılması. Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8, 9.

Collet, R., ve Legros, D. (2016). Dynamics of female labour force participation in France. Applied Economics, 48(30), 2807-2821.

Çakmak, R. (2001). Kadın İşgücü Ve Yönetim Kadrolarında Kadın İşgücü İstihdamı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çolak, Ö. F. ve Kılıç C. (2001). Yeni sanayileşen bölgelerde kadın işgücü arzı: Şanlıurfa örneği ,TİSK Yayını, 214

Doğramacı, E. (1997). Türkiye'de Kadının Dünü Ve Bugünü, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kocacık, F., ve Gökkaya, B. V. (2005). Türkiye'de çalışan kadınlar ve sorunları", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, C.: 6, Sayı:1.

Kutlar, A., Erdem, E., ve Aydın, F. F. (2012). Kadınların işgücüne katılması ile doğurganlık, boşanma ve ücret haddi arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir araştırma. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 7(1), 149-168.

Lim, J. Y. (2000). The effects of the East Asian crisis on the employment of women and men: The Philippine case. World Development, 28(7), 1285-1306.

Makal, A. (2010). Türkiye'de erken cumhuriyet döneminde kadın emeği. Çalışma ve Toplum, 2, 13-39.

Mardin, B. N. Proje Direktörü (2000, Nisan). Sağlık sektöründe kadın, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.

Mercanlıoğlu, Ç. (2009). Cinsiyete dayalı eşitsizlik; kadın yöneticilerin iş ve özel hayatlarını dengeleme zorlukları ve bedelleri, Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi.

Michael, R. T. (1985). Consequences of the rise in female labor force participation rates: questions and probes. Journal of Labor Economics, 3(1, Kısım 2), S117-S146.

Mishra, V., ve Smyth, R. (2010). Female labor force participation and total fertility rates in the OECD: New evidence from panel cointegration and Granger causality testing. Journal of Economics and Business, 62(1), 48-64.

Narayan, P. K., ve Smyth, R. (2006). Female labour force participation, fertility and infant mortality in Australia: some empirical evidence from Granger causality tests. Applied Economics, 38(5), 563-572.

Orçan, M. (2008). Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü, Harf Eğitim Yayıncılığı.

Özer, M. ve Biçerli, K. (2003). Türkiye'de kadın işgücünün panel veri analizi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.: 3,Sayı: 1.

Sarı, S. (2000, Şubat). "Kadının Ekonomideki Yeri", Hukukta Kadın Sempozyumu, Düzenleyen: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü – Gazi Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Ankara.

Siah, A. K., ve Lee, G. H. (2015). Female labour force participation, infant mortality and fertility in Malaysia. Journal of the Asia Pacific Economy, 20(4), 613-629.

TALAŞ, E., & Cakmak, F. (2013). Türkiye'de kadınların işgücüne katılımılarının kohort analizi. Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi, (18), 18-34.

Tansel, A. (2002). İktisadi kalkınma ve kadınların işgücüne katılımı: Türkiye'den zaman-serisi kanıtları ve illere göre yatay kesit kestirimleri. Economic Research Center Working Papers in Economics, 1.

Toksöz, G. (2001). Kalkınmada Kadın Emeği, Ankara, Varlık Yayınları.

Yaraman, A. (2011). Resmi Tarihten Kadın Tarihine, İstanbul, Bağlam Yayınları.

Yılmaz, G. (2006). Küreselleşme Ve Küreselleşmenin Kadınların Çalışma Yaşamına Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yıldırım, K., & Doğrul, G. (2008). "Çalışmak ya da Çalışmamak": Türkiye'de Kentsel Alanlarda Yasayan Kadınların İşgücüne Katılmama Kararlarının Olası Belirleyicileri, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 8, Sayı: 1.

Yörü, H. A. (2009). Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinde kadın işgücü, Türk Kütüphaneciliği, 23(2), 351-366.

http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3330.pdf (25.05.2017).

http://www.tcmb.gov.tr

http://www.tuik.gov.tr

THE UNKNOWN FACTS ABOUT THE SOVIET SECRET SERVICE KGB AND THE KGB'S DISINFORMATION OPERATIONS IN TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Elnur Hasan Mikail
Kars Kafkas Üniversitesi
emikail@turansam.org

ABSTRACT: We stated above that the Disinformation Department, i.e. Service "A", is a department affiliated to the First Chief Directorate of the KGB. As you know, the first Chief Directorate was the unit performing the attack operations of the KGB. The Disinformation Department has put its signature under highly successful missions in the KGB.

The staff members in this unit created so studied dissensions that even smart people could not get rid of. It is necessary to look at the operations of this unit, to understand its duty mentality. Let's start discussing the issue by mentioning about the disinformation operations in Turkey!

Keywords: KGB, Russia, Soviet Union, USSR, Putin, Secret Service, Disinformation Operations, Turkey.

THE KGB'S DISINFORMATION OPERATIONS IN TURKEY!

On July 7, 1966, Senator Haydar TUNCKANAT made a press statement that shocked Turkey. The young ones among you may say "What is that man talking about? Where did this 'senator' come from? Probably this guy confused Turkey with the USA." Let's tell them that we had senators as well, in our recent history. (See Google:,) I'm obsessed with this Google!) Anyway, let's return to the subject...

In his statement to the press, Senator TUNCKANAT has said "The United States will liquidate some military officers and liberals, in favor of the ruling Justice Party." As the evidence of this assertion, Senator TUNCKANAT ha presented the documents he had received from his informant in the Justice Party. The one who has sent the documents has given his/her nickname as 'E.M'. Another document presented has been written by the E.M to the US military attache Colonel Donald Dickson. The both letters have accused the United States, by stating that it had meddled in internal affairs of Turkey. Just imagine what a material this was for Turkish newspapers. The press has jumped at this event. Columnists have begun to make comments on the identity of the person using the nickname E.M. In a short time, the KGB has achieved to arouse hatred of the USA in the Turkish public. Doesn't everybody already think that the United States is at the back of every dissension? While the identity of the person using the nickname E.M. was being discussed, the press concluded that the person could be one of the two individuals. One of them was Edwin Martin, the embassy counselor, and the other was Navy Capt. E.M. Morgan, the U.S. representative to the CENTO. Both of them used the nickname E.M in their correspondences.

In that case, the informant mentioned by Senator TUNCKANAT could not be any person other than these. Again, our press started a heated debate, by stating that military attaché Colonel Donald Dickson was a master in CIA operations. The Turkish people have accepted all these as truth... Hold your breath. The event did not end with only these. The Turkish authorities have also accepted the documents as truth and have caused an anti-Americanism atmosphere.

However, since nothing is perfect, a series of mistakes have also been made in this operation. There were errors in the KGB's operation, in terms of the correspondence style of the United States. The US authorities have revealed that the documents were forged, by showing the errors in the document (font, form, style, numbers, etc.) to the Turkish authorities. However, even this could not eliminate anti-Americanism created in the society. The mentality was "Throw dirt enough, and some will stick".

The KGB's Disinformation Department has misled Senator TUNCKANAT regarding one more issue. In 1969, the book titled "The Inside of Bilateral Agreements" was published by Senator TUNCKANAT. The book mentions about a document again, and contains a photocopy of that document. According to the document, Colonel James LAZENBY from the US General Staff has ordered to collect intelligence on officers from the Turkish General Staff. The document says that the order was given on November 22, 1965. However, the form of the document has not been used in the US General Staff since 1962. So, the document is forged. There is also another mistake in the document. Colonel James LAZENBY was an air force colonel but the document introduces him as a colonel from land forces. Despite all these, the document has created the expected effect and caused the issue to be heatedly debated in public.

We told you that the duty of the Disinformation Department was to create dissensions. However, it is always possible to notice the traces of the subtle intelligence in all those dissensions. I have written an article in the TD form, under the heading "General Topics/Turkish Eagle Is Watching Kandil". The aim of my article was to draw attention to the effect of the USSR on the evaluation of the Cyprus Peace Operation. A person with the nickname "uncle" has contributed to that article by writing a comment. First, I'd like to thank him for his contribution, and to state (unfortunately) that he has also been cheated through the operation performed by the KGB's Disinformation Department... How? Then start carefully reading the following lines...

In early 1970, the Cypriot Communists gave information to the embassy of the USSR in Nicosia, about a coup that was allegedly being prepared by Greek officers against the Cypriot government. The KGB units have transmitted this information to analysts at its headquarter. The analysts have concluded that the information was unfounded, and then the report has gone into the trash can. The Disinformation Department has taken the report out of the trash can, and has derived a conspiracy theory from it. The created conspiracy theory has been whispered in the ear of the Turkish Foreign Ministry by the former KGB officer Vasili Fedorovich

GRUBYAKOV, the USSR Ambassador to Turkey in Ankara. In his report, GRUBYAKOV has said "The Greek CUNTA has made a deal with the United States to attempt a coup against the Cypriot government in the near future. The aim of the intended coup is to include Cyprus in Greece and then in NATO." I am sorry to inform you that our Foreign Affairs has announced the news to the public, without doing anything to verify it. On the other hand, the KGB has distributed a series of news materials to the Turkish press, with intent to add fuel to the flame. Among such materials distributed by the KGB, the alleged 'Greek-US-NATO conspiracy' has been emphasized. In the mean time, Bulgarian diplomats have worsened the chaos with their statements made in a way suggesting that the diplomats were providing information from different sources. However, the excitement of the subject has decreased as time has progressed and people have realized the falsity of the alleged coup. Soviet officials have continued to swagger during meetings in Ankara, stating on all occasions that they had always protected the interests of Turkey...

I think you understood the logic of the operations performed by the Disinformation Department... I know you will no longer feel like reading newspaper... Forget what I told you, and continue to read all news with pleasure... Who cares about the really? The secret services will somehow manage to deceive you...

THE KGB'S OPERATIONS IN TURKEY (CONTINUING)!

The USSR tried to disseminate its ideas across the world through the KGB. The sword in the KGB emblem was shaken over the Western democracies until the nineties. The USSR has put its cheap human resource (seemingly infinite) under the KGB's order. The KGB invaded every country by entering it like grasshoppers. The Western Secret Services were as busy as a bee, in their struggle with them.

Our intellectuals constantly mentioned about the IRA (Irish Liberation Organization) during TV discussion programs on terrorists. They say "The success of the IRA in its struggle is the result of the financial support given by the United States." However, no one talked about the USSR and therefore the KGB. In fact, the KGB gave weapons to the IRA by using its communist wing. When the KGB could not be satisfied with suh a support, it began to give weapons to non-communist IRA members, as well. The aim was not to spread communism, but to create uneasiness in the UK. Unfortunately, no romantic socialist in the world could understand this. While you were reading these lines, you probably imagined boats loaded with weapons coming from the North Sea, trying to infiltrate the island at foggy nights. However, the KGB's weapons did not come from there, but from south, the French offshore waters. Moreover, those who delivered the weapons to the island were the members of the Al-Fatah organization in the Middle East … I seem to hear you say: "oh no!" The KGB worked sneakingly in this way...

Say the name of any point on the earth, and then let me tell you about the KGB's operations performed there ... As you understand, the KGB was this much active. With a diplomatic note,

120 KGB agents have been deported as personae non gratae from the UK. With a diplomatic note again, 100 KGB agents have been deported as personae non gratae from Congo.... I'm not even mentioning Mexico, Argentina, Laos, Egypt, Libya, Lebanon, Arab peninsula, Honkong, the United States, European continent ... etc.

What about Turkey? Turkey was the nuisance of the USSR due to justifiable reasons because Turks were the largest ethnic minority constituting a part of the Soviet Union. Moreover, Turkey was located on the vital blood vessels of the USSR. When the USSR got settled behind the iron curtain, it comprehended a very important fact. The purpose of this concept called the "Doctrine of Permanent Revolution" was to ensure that: The intervention of the USSR in the world order would not be a military intervention. However, all the communist formations throughout the world would be supported to ensure successive revolutions... In other words, the "conquer the castle from the inside" technique would be used. Therefore, communist formations in many countries around the world, including Turkey, were supported by means of the KGB. The main plan of the KGB to seize our country was designed within the following frame:

- Defame the people who were highly influential in society (the KGB's Disinformation Department)
- Kill the people who were highly influential in society (the KGB's 5th Department responsible for "wet jobs")
- Create dissensions among the Allies, or defame the allies in the eyes of the societies (the KGB's Disinformation Department)
- Use agents of influence (I will explain what it is...so, do not purse your lips!)
- Support the communist elements (the First Chief Directorate of the KGB)
- Train the communist elements as guerilla warriors (the First Chief Directorate of the KGB)

Agents of influence: They were legal employees of the secret service. All of their jobs were legal, and they were prominent, well-respected people in society. No one felt doubtful about their identities and ideas. They did not directly become a party to TV discussion programs. However, they sent subliminal messages hidden in their sentences.... They influenced people indirectly with their ideas, articles, and books...

The logic of the KGB's operations was based on the items written above. The Disinformation Department has confused statesmen and public, by creating information pollution. Moreover, it has even begun to broadcast to Turkey, through a radio station that it has established in Romania. (It was the ancestor of MED TV.) The 5th Department has led the country to chaos, by committing political murders. It has tied the tongues of the anti-USS intelligentsia by killing or scaring them. The First Chief Director has infiltrated the universities, and has organized movements started with socialist idea. Organized groups with innocent political views have been dragged into the field of armed struggle by this directorate using its agents of influence for this purpose. It has performed operations against opponent organizations, and has also committed political murders. As a result, the armed struggle has been started between the

parties. Armed attacks have led to the formation of young outlaw masses. Young people absconding from justice have been taken to the camps in Syria, where they have been trained to become urban guerillas. These guerillas have been transported back to their homelands, where they have put their signature under new attacks in cities. The guns of such groups fighting in cities have been transported from Bulgaria to Istanbul by sea...

The KGB has opened training camps in Syria for leftist terrorist organizations and has given them moral and material support... Their training in such camps has been organized by the agency of Vadim SHATROV, the USSR Diplomat in Damascus, and Nikolai CHERNENKOV, the KGB agent serving under the guise of SHATROV's driver. Organizations that have started terrorist actions in cities have weakened our state... While all these historical processes were being experienced, one of the legs of the job was missing: The military wing of the guerillas! The KGB could not establish this wing in one way or another. However, communist guerillas were required to successfully progress from cities and rural areas, and finally gather in Ankara, for achieving the aim of the job. Organizations founded in cities, on the basis of universities, have preferred to carry out terrorist actions in cities, despite that they had been trained in Syria. Despite all the romantic insistence of Deniz GEZMIS, nobody was willing to take the hills... Therefore, the KGB had difficulty in forming a military wing. Guess who has come to the help of the KGB? Who was him? Of course he was our itching Gorilla! At that time, he ended his political education adventure, and decided to establish an organization (The most beautiful thing that a man studying political sciences can do is to establish a terrorist organization ...don't you think so either?)... It just so happens that, while he was establishing a terrorist organization, his classmates were the highest-ranking officials in the Security Units of the Turkish State… If you investigate, you will see that those who graduated from ODTU in that year were divided in two groups: Terrorists and Anti-Terrorists. Anyway, let's go back to the subject... The KGB has formed the group of urban guerillas, but could not form the military wing. The KGB has established the PKK, a Marxist-Leninist Kurdish organization... APO was just what the doctor ordered for the KGB... However, PKK was in need a training camp. Guess where can be the best place under such conditions. Yes, you guessed it right.... Of course the address was Syria ... Why? It is because the center that the KGB had been using for its operations in Turkey was already ready there...

However, things could not be made right despite these because the KGB was busy with the armed struggle in cities that it had started but could not carry to mountains. This failure has prolonged the program. The terrorist organizations, which have lost power since they could not take the hills due to the prolonged program, have been eliminated in the wake of the September 12 coup... After that, only the newly established PKK has remained in the KGB's hands. The biggest factor behind the failure of the urban guerilla groups formed by the KGB was the GLADIO... As you know, the Gladio has been uncovered first in Italy, and then in other countries... As a matter of fact, 'Gladio' is the name of the Italian arm of the organization. This name of this organization is different in every country. Although these organizations have been uncovered in all NATO countries, it could not be uncovered in Turkey... But, why it could not

be uncovered? Do you know the cause of this? I seem to hear you say "We don't know... come on, tell us!"... but I don't tell you because I don't like free riding... You will find it yourself. . How will you find it? Write my question on a blank sheet of paper. "Why the Gladio could not be revealed in Turkey?" Now write your possible answers below it, by thinking carefully... Then write the exact opposite of each answer against it, without thinking … Can you see the picture now? The naked truth is in front of your eyes, isn't it?

DEEP IMPACT!!!

Robert Lee Johnson was a sergeant in the army of the United States. He served in Berlin, within the structure of the European Forces of the United States. His characteristic features were quite different from that of an agent. He was interested in pornography, and had immorality, excessive desire for money, and gambling addiction, instead of feelings like "idealism, ambition, willpower, fearlessness and adventurousness" that an agent must have. In 1952, Johnson serving as a recruiter began to suffer a great frustration, after the appointment of his friend to a position that he had wanted. With the effect of this frustration, Johnson wanted to take revenge from the army. For this purpose, he wanted to go to East-Berlin and seek refuge in the USSR. If his request for asylum would be accepted, he would annoy the Pentagon by making communism propaganda with the USSR radio. One night, when he was intoxicated, he walked across the line because the famous wall had not yet begun to be built at that time. He contacted the USSR officers in this way, for the first time. The USSR officer reported the situation to the relevant KGB agent. The KGB agent thoroughly questioned the story of the indistinct man, trying to understand his intent. The person in front of him was a useless idiot. However, the KGB agent wanted Johnson to provide useful information instead of taking refuge. Sergeant Robert Lee Johnson's first contact with the KGB began like this...

Robert Lee Johnson began to carry garbage information form every nook and cranny to the KGB. However, such information had no nature of intelligence. Nevertheless, the KGB paid him unimportant fees. Every time Johnson quickly gambled the money away, and continued to collect new garbage information for the KGB. For a moment, the KGB wanted to get rid of this useless man sometime because he had nothing useful. However, the money they paid for this stupid was so insignificant that they decided to keep it in their hands. The KGB agent responsible for Robert Lee Johnson advised him to leave the Land Forces and then enter the Air Forces. In that way, he would be able to bringing more useful information and make much money... However, Johnson could not join the Air Forces. When Johnson was appointed to a duty in Texas, the interest of the KGB increased. After that, the KGB's agents in the United States contacted him. They wanted Robert Lee Johnson to inform them of everything he heard about the missiles and warheads. Johnson began to photocopy whatever he could find from anywhere, and deliver them in batch to the KGB. At one occasion, he could even provide a sample from the rocket fuel used by NASA, about which the KGB was curious. For this success,

the KGB paid him $ 1,000... Wow! What a monetary award! I think we now better understand why the KGB did not fire Robert Lee Johnson...

When 1960 arrived, Robert Lee Johnson's place of duty was changed again. Is there anyone among you who want to guess to where he was appointed that time? You shout "PENTAGONNN! ..." I heard it as well, okay, now just calm down... Robert Lee Johnson was appointed to NATO's courier center in Paris … Do not say "Gorblimey!" immediately... let me explain. First of all, learn how to listen... Well, the feature of this center was as follows: Messages from the Pentagon to NATO, and vice versa, and then from the Pentagon to Europe and North Africa came first to this center. Afterwards, they were delivered to where they were required to be delivered... What kind of messages came to the center? Unimportant things... such as reports showing the power and condition of the land, naval and air forces, maps, locations of missile ramps, codes used in military communications, tactical plans, nuclear strike plans etc... in short, worthless things that the KGB would never take an interest in… Moreover, Robert Lee Johnson was appointed to an unimportant position there. He would stand guard all night long beside the vault, in which all such information was kept...

I would like to hear the cheers of the employees at the headquarters when such information reached the KGB Headquarter... Anyway, KGB contacted Robert Lee Johnson again. The plan was simple: the vault would be emptied. However, there were certain problems ... First of all, Johnson did not stand guard alone beside the vault. He was accompanied by a friend. In addition, the key of the strong-room was kept by an army officer. The combination to the vault was unknown, and he did not know whether it was equipped with an alarm system. The KGB agent came to Johnson with a catalog in his hand. In the catalog there were the pictures of the alarm models used by banks in the United States. He showed various pictures to Robert Lee Johnson, and asked him whether he had seen something like those models in the center. Robert Lee Johnson was not sure about it. However, the KGB wanted to be definitely sure.... The KGB wanted Robert Lee Johnson to be involved in the next painting work of the center. After months, when they decided to paint the center, Johnson volunteered for that fatigue duty. By this way, while he was painting the center, he checked the entire wall to see whether there was any alarm system. Unfortunately, the center had not been equipped with an alarm system... One of the most important problems was already overcome. The KGB proceeded to the second stage but the key of the strong-room was required. Robert Lee Johnson was given a paste in a matchbox, to enable him to produce the mold of the key. Johnson managed to produce the mold of the key after a long-time struggle... However, the mold produced hastily was imperfect... They turned back to the drawing board... As a result of a second coincidence, Jhonson accomplished the job by utilizing the opportunity when the absent-minded officer left the key in the door lock for a few minutes… At the moment, the KGB had a key and there were only two obstacles in front of them: the combination to the vault, and the mechanism of the lock system... The KGB delivered a small X-ray device to Robert Lee Johnson, for enabling him to ascertain the mechanism of the lock system. He instructed to take it into the center, and move it around the lock system at an opportune time. Johnson has successfully fulfilled this task, as well... The

images obtained through the X-ray were put on the table at the KGB's Technical Department. They were famous thief agents mentioned above... The only remaining obstacle was the unknown combination to the vault... Every time the officers entered the room, Johnson entered the room by finding a pretext, and learned a letter of the combination... Bingo!!! The combination to the vault was no longer unknown... However, everything became a frustration for the KGB because the combination to the vault was changed again ... Johnson had to learn the new one... It had not been possible for a certain period of time but the paper in the trash can, which had been used by the newly appointed incautious officer for writing the combination for not forgetting it, solved the problem.

Thus, the first operation was started. They decided that the best day for emptying the vault was Saturday, by considering the arrival and departure times of the couriers, and the guard roster. While Johnson was on the watch at night, he would leave the center with the documents, and would give them to the KGB agent. After taking the documents, the KGB agent would return and give them back to Johnson after receiving their micro-films... When the first copies of the documents were delivered to the KGB headquarter, the experts could not believe their eyes. NATO was standing naked in front of them... Even NATO's plans on attacking the USSR were available in the documents. In world history, very few documents like these could be obtained before a potential war. The Politburo immediately took the operation in hand... This chicken laying golden eggs should not be lost because of unskillful agents... The Paris team was withdrawn, and the best agents were appointed to the site... It was decided that the vault would be emptied every fifteen days...

One morning, Robert Lee Johnson left his home for going to work... The vault was last evacuated two nights ago... He saw two KGB agents, who were in contact with him, on the opposite side of the street. While he was proceeding by wondering what they were waiting for there, he said "oh no! " He had forgotten the cigarette box... Johnson normally took the documents back and put them into their place, after giving them to the KGB at night. If he noticed no abnormality the next day when he went to work, he left a marked cigarette box in a place determined by the KGB. It meant "Everything's ok , no problem". However, stupid Johnson had forgotten to place the cigarette box in the pre-determined placed the last night. The KGB had gotten alarmed by thinking that there was a problem, and had taken its hundreds of agents out of France overnight... Johnson had gotten a severe scolding from the KGB because of his forgetfulness...

This relationship has lasted years... The KGB gave Johnson $ 2,000 for each of the biweekly operations... Actually the KGB knew that the amount of money was pretty funny but Johnson did not know it and the KGB did not want to spoil him... The KGB agent has also told Johnson that his rank in the Red Army had been raised to major. Of course, it was nothing but a huge lie...

The relationship between Robert Lee Johnson and the KGB has never been resolved... until that day, when Robert Lee Johnson and his wife had a quarrel in the car... Robert Lee Johnson, unable to keep his mouth shut, had told his wife about his relationship with the KGB... The woman directly went to the FBI and got revenge from her husband... When the FBI completed the investigation, the actual condition was revealed...

Sergeant Robert Lee Johnson has costed billions of dollars to NATO and PENTAGON... All the defense and attack plans had to be changed; the passwords had to be renewed; the cryptos had to be made with new algorithms; the troops and the missile ramps had to be located in other areas etc.... However, the only consolation was that the United States had not gone to war with the USSR before the revelation of this incident... This was the biggest spying event in the history of NATO...

REFERENCES

Aksoy, R., Kurnaz, S.

"Unmanned Land Vehicles and Communication Requirements" Journal of Aeronautics and Astronautics, Vol. 4, Issue 1, (Istanbul, 2009, P. 1).

ASELSAN "Broad Comprehensive Secure GSM Solution", http://www.aselsan.com.tr/content.aspx?mid=375&oid=469 (10.02.2014).

Altındal, A. (2004). Vatican and Templar Knights. İstanbul: Alfa Pub.

Baecker, D. "The Intelligence of Ignorance in Self-Referential Systems" Robert Trappl (ed.), Cybernetics and Systems '94. Proceedings of the Twelfth EuropeanMeeting on Cybernetics and Systems Research, , 5-8 April 1994, Vol. II,Singapore: World Scientific, Vienna Austria,1994.

CIA, 18.12.2012, https://www.cia.gov/tr, (12.12.2013).

CIA,https://www.cia.gov/kids-page/6-12th-grade/who-we-are-what-we- do/the-intelligence-cycle.html (05.12.2013).

Cilvalek, Ö. "Artificial Intelligence Omar Civalek'l Interview" Turkey Engineering News, Vol. 423, Ankara, 2003.

C2Tech,http://www.ctech.com.tr/products-and-solutions/defense/radar- signal-generator-simulator (21.12.2013).

Çerçi, F. Communication Services and Ulak Organization in Ottoman State Atatürk University Theology Faculty Journal, Vo. 20, 2003.

Dolgun, M. Özgür., Ö., Türlin G., Oğuz, D.

"Analysis of Non-Structural Data in Data Mining: Text and Web Mining" Statistik Magazine, Issue. 2,Ankara, 2009.

Esenyel, Ö. "Strategic Pioneers", Okyanus Pub., Istanbul, 2013.

Eymür, M. "Analysis" Milenyum Pub.,Istanbul, 2005.

FBI Web Sitesi. "Intelligence Cycle", http://www.fbi.gov/about-us/intelligence/intelligence-cycle (30.11.2013).

Jhonson, L., K. "Handbook of Intelligence Studies" Routledge Taylor and Francis Group, USA and Canada, 2006.

Karabulut, A. "Intelligence in World History" Turan- Sam, Volume 5, No. 18,2013.

Kent, S. " Making Sense of Transnational Threats The Sherman Kent Center for Intelligence Analys Occasional Papers" Volume 3, Number 1, (USA, 2004).https://www.cia.gov/library/kent-center-occasional-papers/vol3no1.html

MOSSAD Services, http://www.mossadservices.com/Mossad%20Services%20Company%20Profile.pdf

Nilsson, N. "Principle of Artificial Intelligence" A Text that Points the Way, Menlo Park, Tioga Press, USA, 1980.

Oratech Bilişim Şirketi "Thirdeye" http://www.oratech.com.tr/ (08.02.2014).

Özdağ, Ü. "Intelligence Theory" (Kripto Pub., Ankara, 2011.

Pike, J. "Mossad The Institute For Intelligence And Special Tasks" 2013, http://www.fas.org/irp/world/israel/mossad/, (12.12.2013).

Reddy, R. "Foundations and Grand Challenges of Artificial Intelligence" This Is a Publication of The American Association for Artificial Intelligence, California, 1988.

Treverton, G., F., Gabbard, C., B., "Assessing the Tradecraft Of Intelligence Analysis" National Security Research Division, Rand Corparation, (USA, 2008.

Tzu, S. "Martial Arts" Anahtar Pub., Istanbul, 2008.

Zernin, Macime F. "Narrative Science: The CIA is Inversitng in Artificial Intelligence That Actually Works" http://www.policymic.com/articles/46597/narrative-science-the-cia- is-investing-in-artificial-intelligence-that-actually-works (20.12.2013).

İlter, E., National Intelligence Organization History. MIT Pub, Ankara, 2002.

AN ILLUSTRATIVE CASE STUDY OF EARLY SYRIAN-PALESTINIAN ARAB NATIONALISM: 1916-1920

Assoc. Prof. Dr. Ayse Tekdal Fildis
Namik Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations
atfildis@nku.edu.tr

ABSTRACT: 2018 is the centenary of the end of the First World War. The conclusion of the war introduced additional political upheaval to the region, new countries were born and borders were redrawn in the Middle East. In November 1914,Great Britain abondoned its traditional Eastern policy of maintaining the integrity of the Ottoman Empire.

In June 1916, following an agreement with Britain, Sharif Hussein of Mecca raised the banner of revolt against the Ottomans and called for the establishment of an Arab kingdom comprising the Arab provinces of the empire. The war ended with an "Arab government" under the Amir Faysal, one of Hussein's sons, tenuously in control of what is now Jordan and inland Syria, including Damascus, Aleppo, Homs and Hama. Amir Faysal ruled his tentative kingdom from Damascus until French forces took over the entirety of the area that is now Syria and Lebanon in July 1920.

Amir Faysal sought to establish his rule under the protection of British occupation forces and with the help of British subsidies. By March 1920, when Feisal was proclaimed King of Syria in the face of imminent British withdrawal and a mounting French threat, he had become little more than a figurehead leader.

This article has a framework which is based on the Syrian example which can serve as a case study illustrative of the confusion surrounding the meaning and significance of Arab nationalism during its formative years.

Key Words: Syria, Arab Nationalism, Britain, Amir Faysal, France

Arab Nationalism During Its Formative Years

Nationalism as an ideological basis for the development of a polit-ical community originated in Europe and was related largely to linguistic and cultural groups. It is essentially a psychological force comprised of a body of ideas and a community's emotional response to them. It was generated as the result of a class struggle between the bourgeoisie, the peasantry, and the urban workers against ab-solute monarchy. In essence, it constituted a basic swing in loyalty from the feudal noble, and through him the king, to the concept of the nation or the state[1]

Arab nationalism as a force in Middle East politics is a relatively recent development. Although its origins have been traced to the nineteenth century, it was really not until the end of the First World War and the establishment of British and French mandates in the region that a comprehensive doctrine of Arab nationalism evolved. Arab nationalism thus owes its origin not to a class strug-gle but to the struggle against alien domination. Arab subjects of the Ottoman empire used nationalism as a justification for their struggle for independence. Arab nationalism therefore lacked in its early days the intellectual framework which defines the

nation, the nature of the bonds which hold its members together and their rights and obligations within that framework.[2]

For a certain period Ottoman rule had protected the Arab world against European imperialism but had also pushed it into economic and cultural isolation. The Ottomans protected the Arab world against the evils of European colonialism, which persisted from the sixteenth to the twentieth century. In the latter years of the nineteenth and the first years of the twenteeth century, Arab nationalists began to articulate their vision of a polity that would eventually replace the Ottoman framework.

The First World War was to be a turning point for Arab nationalism. First there was the Arab revolt, targeting the Ottoman Empire and led by the Sharif of Mecca Amir al-Hussein in the hope for a self-governing Arab state. This dream was to be smashed with the Sykes-Picot Treaty and then the Balfour Declaration. The Balfour Declaration was often referred to by the Palestine Arabs as 'sinister, and 'a black spot' in the history of the British government in particular and the Allies in general. It was contrary to the previous pledges given to the Arabs during the war. The Arab leaders pointed out that the declaration created a 'strange form of Government in Palestine, which is rather Zionist than British', and the Mandate government worked 'day and night' in order to fulfil this declaration and to 'kill the national spirit'. They furthermore pointed out the intrinsic contradiction in the declaration where foreign Jews enjoy political rights in Palestine without prejudicing the rights of the local Arabs.[3]

The nominal ruler of Syria was Amir Faysal ibn Hussein who led the Arab striking force on the right flank of the Allied armies in the Palestine and Syrian campaigns (Damascus was 'liberated' from the Ottomans not only by British and French troops, but also by the 'Northern Arab Army' with its Sherifian flags and banners). On 5 October1 918 Amir Faysal claimed in Damascus an 'independent Arab constitutional government with authority over all Syria', that will provide equal rights to its Muslim, Christian and Jewish subjects. Local British military officers, including General Allenby, seemed to support the move and perceived it in the same spirit as McMahon's promise to the Sharif of Mecca; however, in even greater harmony with British interests.[4] The French were ready to recognize the partial independence of the 'Syrian nation, if it remained under French control and influence, which was agreed after long negotiations in Paris with Premier George Clemenceau and officials of Quai d'Orsay. Their agreement allowed Faysal to reign over an independent Syria over which France would exercise only a loose trusteeship. From the point of view of Clemenceau, these were generous terms "no other French politician would have agreed to let Arab Syria retain a certain measure of independence or offered to let the pro-British Faysal remain in Damascus let alone as Syria's monarch"[5]

Britain sought to reconcile the conflicting aspirations of Zionism and Arabism by facilitating discussions between Amir Faysal and Weizmann the president of the World Zionist

Organization. Faysal reached a controversial agreement with Weizmann in January 3, 1919.[6] Weizmann pledged that the Jewish community would cooperate with the Arabs in the economic development of Palestine. In return, Faysal would recognize the Balfour Declaration and consent to Jewish immigration, provided that the rights of the Palestinian Arabs were protected and the Arab demands for the independence of Greater Syria were recognized. As Krämer states: " to all appearances, Faisal was thus prepared not only to open Palestine to Jewish immigration, but to allow the establishment of a 'Jewish national home.'"[7] Faysal's agreement was attacked by his own supporters and considered by some as a betrayal of the Arab cause; it was an original political move with the aim of freeing himself from complete dependence on British and French control, through with a limited cooperation with the Zionist movement.[8]

In Amir Faysal's short-lived Arab State in Syria (1918-1920) the internal power configuration was dominated by three nationalist extra governmental organizations: the predominantly Palestinian Arab Club (al-Nadi al-'Arabi and Jam'iiyyat Fatat Filastin)[9], the Syrian-led al-Fatat fronted by The Arab Independence Party (Hizb al-Istiqlal al-'Arabi), and the Iraqi-run officers' association, al-'Ahd.[10] The Arab Club was dominated by members from the Palestinian area and was set up as an anti-Zionist organisation devoted to forcing Faysal to abandon his commitment to Zionism. Palestinians also achieved leadership positions in the broad based Istiqlal Party, established by the most prominent of the nationalist clubs al-Fatat. Al-'Ahd, the organisation of Arabic officers in the Ottoman army. It was dominated by members from the Mesopotamian provinces (Iraq), whose main interest was in the future of their own provinces.

On June 3, 1919 the General Syrian Congress assembled in Damascus and included, in addition to the above mentioned groups, delegates from Lebanon, the Druze Mountains and al- Karak (Transjordan). Faysal's major aim was to exchange the French protectorate with the English mandatory power, however the Congress majority was more extreme and rejected any idea other than an independent Greater Syria (including Palestine, Lebanon and the East of the Jordan territories), and declared Faysal as its king.[11] Arab nationalists in the General Syrian Congress voted down the terms of the Faysal-Clemenceau agreement. Following that, Faysal seemingly changed course and began to talk as though he meant to follow them.

The second Syrian General Congress assembled in March 1920, and immediately passed a resolution proclaiming Syria to be independent within her "natural" boundaries, including Lebanon and Palestine, under the kingship of Faysal as its constitutional monarch.[12] At the same time an Arab delegation in Palestine confronted the British military governor with a resolution opposing Zionism and petitioning to become part of an independent Syria; while other groups of Iraqis met to proclaim the independence of their provinces (Basra and Baghdad) under the kingship of Faysal's brother, Abdullah.[13] Membership of a newly established Arab state was a solution to the desperate situation of the Arab inhabitants of Palestine. Implementation of the Syrian Congress's aims meant nullification of the Balfour Declaration and the hope of freedom from British colonial rule. During the short period of Faysal's rule in Damascus, thousands of Palestinian notables, teachers, professionals and intellectuals signed

and sent petitions to the British rulers as well as to the representatives of the great powers, expressing their willingness in the name of the local population, to be included under Syrian rule and their belief that the territory is a part of Syria, namely Surya al-Janubiyya (Southern Syria).

Because of the British position in Palestine and Iraq, where no native administrations comparable to the one in Damascus had been set up, the immediate British reaction to the Damascus declaration was more violent than the French. The Syrian nationalist failed to realize how much their position and Faysal's had depended on British support; their proclamations attacking British claims to govern Iraq and Palestine. This effectively forced Britain back into an alliance with France in the Middle East. On 13 March the two governments agreed on informing Faysal that they regarded the proceedings of the "self-constituted" congress as null and void and that the future of Syria, Palestine and Iraq must be "determined by the allied powers acting in concert".[14]

The Arab State of Syria was formed under the protection of the British policies and their armies in the area. The Syrian government was forced to evacuate Damascus[15] once this protection was withdrawn after a clash between French and Arab troops on the 24 July.

This caused deep shock and widespread disappointment in Palestine, and brought an end to the first stage of the Palestinian nationalist movement, known as the Southern Syria stage. As a result, Syria was to fade rapidly as a focus of identity for Palestinians. Less than a month after the fall of Faysal's government in Damascus, Musa Kazim Pasha al-Husayni, who was the preeminent nationalist leader in Palestine until his death in 1934, declared: "Now, after the recent events in Damascus, we have to effect a complete change in our plans here. Southern Syria no longer exists. We must defend Palestine."[16]

With Syria and Iraq out of the picture, the Palestinian national movement, facing the threat of Zionism and the British mandate, found itself in an unenviable position. The San Remo Conference awarded Britain the Mandate for Palestine, and the military government was replaced by civilian administration. The Palestine Arabs found themselves under the direct British rule with a Jewish and a Zionist high commissioner: Sir Herbert Samuel. From 1920 to 1925 Palestine was under his 'Civil Administration'. Upon assuming office he entrusted the three most important posts in the administration to three Zionists civil servants. Wyndham Deedes, who was not Jewish but was a devoted Zionist. Was to become his civil secretary (later his chief secretary), Norman Bentwich his the legal secretary (later converted to attorney-general) and Albert Hyamson, his head of immigration.[17] On July 7, 1920 he spoke to the assembly of notables from Jerusalem and read out the King's message in Haifa, promising "absolute impartiality" of administration and assuring them that the "gradual establishment in Palestine of a National Home for the Jewish people" would in no way affect their "civil or religious rights or diminish the prosperity of the general population of Palestine."[18]

After the fall of the Ottoman Empire, the Palestinian notable class, facing the reality of British authority in Palestine, found it necessary to temperate its position in order to convince the British that they were the traditional spokesmen of their society thus continuing their roles as intermediaries between the government and the people. They accepted administrative posts, and discretely opposed the policies of the occupier without provoking its wrath.[19] However, the pressure created by the incoming Zionists and the nature of the relationship between the British and Zionists immensely complicated and undermined the position of these notables.

Conclusion

During its crucial period of development, the Palestinian Arab nationalist movement acquired no uniform aims and lacked the support of Arab leaders whose views differed. In the disagreement over ends ,no one voice could speak with authority for the movement. Localism set in from the start, the schism became irreconcilable.41 Arab nationalists joined the Allies in World War I with the understanding that they would have full independence and unity at the end of the war. When the time of fulfilment came in I919-20, the Arab demands for the independence of Greater Syria gained no independence and, worse yet, lost whatever regional unity they had enjoyed under the administration supplied by the Ottomans. Their lands were parcelled out by decree of the League of Nations as mandates of the French and British according to a prior arrangement worked out by their representatives in the Sykes-Picot agreement of I916. With the policy interests of France and Britain political entities emerged respecting neither geographical, nor ethnic, nor historical boundaries. Localism, ethnic and sectarian separatism were emphasized through what may be regarded as a deliberate policy on the part of the mandate authorities to weaken the nationalist cause. The nationalists have accused the mandatory powers of carving up Arab lands into a number of artificial states and establishing over them different systems of government and creating separate citizenships while under the Ottomans, it is argued, Arabs enjoyed a common administration and a uniform citizenship.

References

1-William Yale, The Near East: A Modern History (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1958, p 443.

2- Rais A. Khan, "Religion, Race, and Arab Nationalism" International Journal, Vol. 34, No. 3, Race and Religion (Summer, 1979), p.357.

3- The Colonial Office (CO) 733/52, 'Palestine's Protest against the Balfour Declaration'. Proclamation by Musa Kazim al-Husseini, President of the Arab Executive Committee, 2 November 1923, submitted to the 'civilized world through its governments', in Samuel to Devonshire, Political Report for November 1923.

4- Elie Kedourie, England and the Middle East, The Destruction of the Ottoman Empire 1914-1922, (London: Bowes and Bowes, 1956), p.129.

5- Christopher M. Andrew and A.S. Kanya-Forstner, The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924, (Stanford: Stanford University Press, 1981), p.204.

6- For the full text of this agreement see Antonius, The Arab Awakening, pp.437-39.

7- Gudrun Krämer, From the Ottoman Conquest to the Founding of the State of Israel: A History of Palestine, (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008), p. 160.

8- Baruch Kimmerling, "The Formation of Palestinian Collective Identities: The Ottoman and Mandatory Periods", Middle Eastern Studies, Vol.36, No.2 (Apr., 2000), p.62.

9- For detailes on these organisations,see; Y.Porath, The Emergence of the Palestinian-Arab National Movement 1918-1929, (London, 1974), pp.74-79, Philips S. Khoury, Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1880-1920, (Cambrige, 1983),pp. 126-27.

10- Philip S. Khoury, "Factionalism among Syrian Nationalists during the French Mandate" International Journal of Middle East Studies, Vol. 13, No. 4 (Nov., 1981), p.442.

11- Kimmerlin, The Formation, pp.62-63.

12- Jukka Nevakivi, Britain, France and the Arab Middle East, 1914-1920. (London: Athlone Press, 1969) p.216.

13- David Fromkin, A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922, (London,1989), p.437.

14- A. L. Tibawi,A Modern History of Syria including Lebanon and Palestine, (London: Macmillan St. Martine's Press, 1969), p.314.

15- Edward D. Knox, The Making Of A New Eastern Question: British Palestine Policy And The Origins Of Israel, 1917-1925. (Washington D.C., The Catholic University of America Press, 1981), p.153.

16- Report dated August 5, 1920 in the Central Zionist Archives, cited in Porath, The Emergence , p.107.

17- Knox, The Making Of, p.154.

18- FO 406/44, enclosure 1 in 222. ; Herbert Samuel, Memoirs, (London: Cresset Press, 1945), pp.154-55.

19- Yousef Mohammad Muslih, The Origin of Palestinian Nationalism, (New York, 1988), pp.5-8.

20- Caesar E. Farah, "The Dilemma of Arab Nationalism" Die Welt des Islams, New Series, Vol. 8, Issue 3 (1963), p.142, pp.

İŞLETMELERİN FİNANSAL SÜRDÜREBİLİRLİĞİ VE KONKORDATO: BİR VAKA ÇALIŞMASI

Dr. Öğr. Üyesi Murat TÜRK
Sağlık Bilimleri Üniversitesi / Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet.
murat.turk @ sbu.edu.tr

Doç. Dr. İlhan EROĞLU
Gaziosmanpaşa Üniversitesi / İİBF, İktisat.
i.eroglu@gop.edu.tr

ÖZET: İşletmelerin finansal yapılarını etkileyen pek çok risk faktörleri vardır. Bu faktörler; şirkete ait risk unsurları (sistematik olmayan) ve sistematik risk unsurlarıdır. Son dönemde Türkiye'de yaşanan makroekonomik değişimler sistematik risk unsurlarının artmasına neden olmuş, bu durum da birçok işletmeyi olumsuz etkilemiştir. Borçlarını, vadesi geldiği hâlde ödeyemeyen veya vadesinde ödeyememe tehlikesi altında bulunan işletmelerin, vade verilmek veya tenzilat yapılmak suretiyle borçlarını ödeyebilmek veya muhtemel bir iflâstan kurtulmasını sağlamak amacıyla 7101 sayılı kanunla düzenleme yapılmıştır. Getirilen düzenlemeye göre mali yapısı bozulmuş olan işletmeler ticaret mahkemelerine konkordato başvurusu yapabilmektedir. Bu çalışmada temel amaç, Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören ve konkordato ilan eden bir şirketin iflas olasılığı ile sistematik risk arasındaki ilişkiden hareketle işletmenin finansal sürdürebilirliği ve konkordato ilanı hakkında bir değerlendirmede bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Risk Ölçümü, Beta Katsayısı, Sistematik Risk, Z-skor Analizi

FINANCIAL SUSTAINABILITY OF COMPANIES AND CONCORDAT: A CASE STUDY

ABSTRACT: There are many macro-economic risk factors affecting the financial structure of the companies. These factors; The risk of having the company risk (non-systematic) and systematic risk factors. Recently, systematic risk has increased due to macro-economic changes and has adversely affected many businesses in Turkey. Arrangements have been made with the Law No. 7101 in order to ensure that the enterprises whose debts cannot pay in case they are due, or who are in danger of failing to pay on their due date, to extend their debts by extending their maturity or to deduct them from a possible loss. According to the regulation, companies whose financial structure has been corrupted can apply for concordance to the commercial courts. The main purpose of this study is to evaluate the financial sustainability and concordat advertisement of the company based on the relationship between the probability of bankruptcy and systematic risk of a company that is traded in Borsa Istanbul (BIST) and announcing concordat.

Key Words: *Measurement Risk, Beta Coefficient, Systematic Risk, Z-score Analysis*

GİRİŞ

İşletmeler amaçlarını gerçekleştirmek üzere sürekli değişim içindedir ve bu değişim için çeşitli kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. İktisadi kuramlar kaynakların sınırlı olduğunu, muhasebenin temel varsayımlarından biri olan "Süreklilik" ilkesi de, işletmelerin faaliyetlerini bir süreye bağlı olmaksızın sürdüreceğini ifade eder (Yanık ve Türker, 2012:293). Bu kavramlar bir araya geldiğinde akla finansal sürdürülebilirlik konusunu getirmektedir.

İşletmelerin sürdürülebilirlik raporları üzerinden yapılan çalışmalarda ekonomik sürdürülebilirlik kapsamında, finansal veriler birinci sırada yer almaktadır (Yangil, 2015:356). Finansal sürdürebilirlik açısından işletmelerin finansal yapıları oldukça önemlidir. İşletmelerin finansal yapılarını etkileyen en önemli faktörlerden biri sistematik risktir. Sistematik risk, işletmeleri duyarlılık düzeyine göre az ya da çok etkilenmektedir (Kara, 2016:370). Buna bağlı olarak işletmeler yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanmakta ve finansal sıkıntı yaşamalarına neden olmaktadır. Söz konusu finansal sıkıntılar işletmelerin finansal yapısının değişmesine, yeniden yapılanmasına ya da iflas etmesine neden olabilmektedir (Bozkurt,2014:128).

Son dönemde Türkiye'de yaşanan makroekonomik gelişmeler sistematik risk etkisinin artmasına neden olmuş ve bu durum da bir çok işletmeyi olumsuz etkilemiştir. Borçlarını, vadesi geldiği hâlde ödeyemeyen veya vadesinde ödeyememe tehlikesi altında bulunan işletmeler, vade verilmek veya tenzilat yapılmak suretiyle borçlarını ödeyebilmek veya muhtemel bir iflâstan kurtulmak için 7101 sayılı kanunla yapılan düzenlemeye göre ticaret mahkemelerine konkordato başvurusu yapmaktadır.

Konkordato; 7101 sayılı kanunla 2004 sayılı İcra İflas Kanununda yapılan düzenlemelere göre, mali durumu bozulmuş olan borçlular ile söz konusu borçlunun alacaklılarını korumayı amaçlayan bir uygulamadır. Konkordato ile borçlu, borçlarını konkordatoda kabul edildiği şekilde ödemesi durumunda, borçlarından kurtulacak alacalıklar da alacaklarını tahsil etmiş olacaktır. Bu haliyle konkordatoya, borçlu ile alacaklılar arasında yeniden yapılandırma anlaşması da denilebilir (7101 Sayılı Kanun).

Çalışmada öncelikle teorik olarak finansal sürdürebilirlik ve konkordato konusuna değinilecek, ardından Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören ve konkordato ilan eden bir şirketin içinde bulunduğu finansal durumun sürdürebilirliği ile makroekonomik gelişmeler (sistematik risk) arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla şirketin finansal durumunun tahmini için Z-skor analizi, sistematik risk ölçütü olarak beta katsayıları hesaplanarak, her iki durum arasındaki ilişkinin varlığı açısından regresyon analizi yapılarak değerlendirmede bulunulacaktır.

FİNANSAL SÜRDÜREBİLİRLİK VE KONKORDATO

Sürdürülebilirlik işletmelerin çevresel, sosyal ve ekonomik gelişmelerden kaynaklanan risk etkilerinin en iyi şekilde yönetilmesidir. Bunun yanında işletmenin organizasyon yapısı ile finansal koşullarından kaynaklanan riskler de sürdürülebilir işletme performansı için yönetilmesi gereken riskler arasındadır (Aras, 2006:20). İktisadi veya finansal anlamda

sürdürebilirlik kavramının herhangi bir tanımı olmamasına rağmen finansal sürdürebilirlik kavramı için; bir süreye bağlı veya bağlı olmaksızın belirli bir programın, sektörün ya da ekonominin tümünün gereksinme duyduğu kaynakların finanse edilebilmesidir denilebilir (Göktan, 2008:426).

Finansal sürdürebilirlik açısından işletmelerin finansal yapıları çok önemlidir. İşletmelerin finansal yapılarını etkileyen risk unsurları finans yazınında iki şekilde tarif edilmektedir. İşletmeye bağlı olan ve işletme yönetimi tarafından önlem alınabilen sistematik olmayan risk unsurları, işletme dışı faktörlere bağlı olan, kontrolü işletme yönetimine bağlı olmayan ve kontrol edilmesi güç olan sistematik risk unsurlarıdır. Sistematik risk, genel olarak ekonomik ve politik şartlardan kaynaklanmaktadır. Genel fiyat düzeyindeki artışa bağlı olarak satın alma gücündeki zayıflama nedeniyle oluşan enflasyon riski, faiz oranlarındaki değişimden kaynaklı olarak ortaya çıkan faiz riski ve işletmenin içinde bulunduğu piyasanın özelliğine bağı olarak ortaya çıkan piyasa riski sistematik risk nedenleridir. Sistematik riskten her işletme duyarlılık düzeyine göre az ya da çok etkilenmektedir (Kara, 2016:370). Buna bağlı olarak işletmeler yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanmakta ve finansal sıkıntı yaşamalarına neden olmaktadır. Söz konusu finansal sıkıntılar işletmelerin finansal yapısının değişmesine, yeniden yapılanmasına ya da iflas etmesine neden olabilmektedir (Bozkurt,2014:128). Dolayısıyla işletmelerin finansal yapısı üzerinde etkili olan sistematik risk için işletmelerin finansal sürekliliği üzerinde de etkilidir denilebilir.

Bu bağlamda devlet tarafından sistematik riskin işletmelere olan etkilerinin hafifletilmesi amacıyla ekonomik ve/veya hukuki düzenlemeler yapılarak işletmeler ekonomik hayatın içinde tutulmaya çalışılmaktadır. Son dönemlerde Türkiye'de yaşanan makroekonomik gelişmeler işletmelerin üzerinde sistematik risk etkisini artırmıştır. Bu nedenle devlet söz konusu durumdan olumsuz etkilenen işletmelerin iflasını ya da tasfiyesini engellemek ve finansal sürdürebilirliğini sağlayarak ticari işlevlerini devam ettirebilmelerini sağlamak amacıyla; 2003 yılından bu yana uygulanan iflasın ertelenmesi ile ilgili düzenlemelerin, ihdas amacının gerçekleştirilmesi konusunda isteneni veremediği gerekçesiyle 15.03.2018 tarih ve 30361 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 7101 sayılı kanunla 2004 sayılı icra ve iflas kanununda 67 maddeden oluşan düzenleme yapmıştır. Düzenlemeyle; borçlarını, vadesi geldiği hâlde ödeyemeyen veya vadesinde ödeyememe tehlikesi altında bulunan işletmelere, vade verilmek veya tenzilat yapılmak suretiyle borçlarını ödeyebilmek veya muhtemel bir iflâstan kurtulmak için konkordato başvurusunda bulunma imkanı getirilmiştir (Aslanoğlu vd.,2017:66; 7101 Sayılı Kanun).

2004 sayılı Kanunun 285. Maddesine göre konkordato için "*borçlarını vadesi geldiği hâlde ödeyemeyen veya vadesinde ödeyememe tehlikesi altında bulunan borçluların vade verilmek veya tenzilat yapılmak suretiyle borçlarını ödeyebilmek veya muhtemel bir iflâstan kurtulmak için alacaklıları ile yaptığı* (2004 Sayılı Kanun)" ve mahkemece onaylanan anlaşmadır denilebilir.

Borçlarını vadesinde ödeyemeyen veya ödeyememe riski olan borçluların söz konusu düzenlemeden yararlanmak istemesi durumunda borçlarını ödemede gerçekçi, mahkemeyi ikna edici bir ödeme planı ve konkordato ön projesi sunması gerekmektedir. Mahkemenin

konkordato başvurusunu şekil ve belgeler yönünden incelemesi sonrasında başvurunun yasaya uygun ve eksiksiz bulunması halinde; üç aylık geçici mühlet verilir, mahkemenin bu geçici mühleti iki ay uzatma yetkisi bulunmaktadır. Ardından mahkemenin kesin mühlet vermeyi uygun bulması durumunda 12 aylık süre verilir, mahkemenin bu süreyi 6 ay daha uzatma yetkisi bulunmaktadır. Şayet mahkeme bu süre sonunda bir karara varamıyorsa söz konusu süreyi ikinci kez altı ay uzatabilir. Konkordato süresi uzatmalar dahil toplam 29 aylık süreye tekabül etmektedir ve sağlanan koruma bakımından geçici mühlet ile kesin mühlet arasında bir fark bulunmamaktadır. (2004 Sayılı Kanun; Ulusoy, 03.11.2018 Milliyet Gazetesi) .

Yapılan düzenlemeyle mahkeme tarafından konkordato talebi uygun bulunan işletmelere sağlanan önemli korumalara ve kısıtlamalara bakıldığında; mahkeme mal varlığının muhafazası için bütün tedbirleri almakta, konkordato mühleti içinde borçlu aleyhine özel borç ve vergi, harç gibi kamu borçları dahil yapılan bütün takipler durmakta ve yeni takip başlatılamamaktadır. Rehinle teminat altına alınmamış borçların faizi durdurulmakta ve rehinli teminatlarına haciz konulabilmektedir. Ancak satışı söz konusu olamamaktadır, bankadan kullanılan ticari krediler erken talep edilememektedir. Şirketin yönetimi için konkordato komiseri atanabilmekte ve konkordato komiseri işletme yönetimine nezaret edebileceği gibi mahkeme tarafından mühlet kararı verirken veya sonradan bazı işler için işletme yönetimine konkordato komiserinden izin alma şartı getirebilir ya da mahkeme şirketin yönetimini konkordato komiserine bırakabilir ve konkordato komiseri şirket ile ilgili işleri tek başına yürütebilmektedir. Mahkeme izni olmadan, işletmenin malları üzerinde rehin kurulamamakta, ipotek verilememekte, kimsenin borcuna kefil olunamamaktadır. Taşınmazlar ile işletmedeki veya fabrikadaki makine vb ile diğer taşınırlar parça parça da olsa başkasına satılamamakta, hediye edilememektedir. Bu durumun mahkeme izni olmadan gerçekleşmesi halinde işlem geçersiz sayılmaktadır.

Kısaca 2004 sayılı kanunda 7101 sayılı kanunla yapılan düzenlemelerle borçlulara getirilen koruma ve kısıtlamalar ile borçluların sürdürülebilir bir finansal yapıya kavuşturulması için borçlunun borçlarını konkordatoda kabul edildiği şekliyle ödemesinin sağlanması ve borçlarından kurtarılmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Türkiye'de yaşanan makroekonomik değişimler neticesinde son günlerde bir çok işletme konkordato başvurusunda bulunmuştur. Ülke ekonomisinde yaşanan makroekonomik değişimlerin işletmeler üzerinde sistematik risk etkisini artırmış olması muhtemeldir. Ancak konkordato talebinde bulunan işletmelerin içinde bulunduğu mali zorluk ile sistematik risk arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması işletmenin finansal sürdürebilirliği ve/veya konkordato ilanı hakkında bir değerlendirme yapma imkanı sağlayabilir. Bu çalışma, sistematik risk ile işletmenin iflas olasılığı arasındaki ilişkiden hareketle işletmenin finansal sürdürebilirliği ve konkordato ilanı hakkında bir değerlendirmede bulunmayı amaçlamaktadır.

Böyle bir değerlendirme; işletmelerin iflas riski ile hisse getirileri arasındaki ilişkinin dolaylı yoldan ortaya konulmasını sağlamak üzere, iflas olasılığı ile sistematik risk (β) arasındaki

ilişkinin belirlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle çalışmada BİST'te işlem gören ve konkordato ilan eden imalat sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın 2014 ile 2017 yılları arasındaki mali tabloları ile 2014 ile 2017 yıllarına ait BİST verileri incelemeye değer görülerek, iflas olasılığının tespiti için iflas tahmin modellerinden Altman z-score analizi yapılmış ve sistematik risk göstergesi olan beta (β) katsayısı hesaplanmıştır. İflas olasılığı ve sistematik risk arasındaki ilişki regresyon analizi ile incelenmiştir. Modelde z-score değerleri regresyon analizinde tek değişken olarak alınmıştır. Bu nedenle tek değişkenli regresyon analizinde modelin uygunluğuna ilişkin ileri yöntemler kullanılmamıştır.

BULGULAR

Altman Z-score'u için gerekli olan rasyoların hesaplanmasında kullanılan veriler firmanın 2014 ile 2017 yılları arasındaki mali tablolarından alınmıştır. Buna göre yapılan analiz sonucu Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. Yıllara Göre Z-Score Değerleri

	Z = 1.2T1 + 1.4T2 + 3.3T3 + 0.6T4 + 0.999T5						
T1	Çalışma sermayesi / Toplam Varlıklar						
T2	Dağıtılmayan karlar / Toplam Varlıklar						
T3	Faiz ve vergi öncesi kar / Toplam Varlıkları						
T4	Toplam Piyasa Değeri / Toplam Yükümlülükler						
T5	Toplam Satışlar / Toplam Varlıklar						
YIL	T1	T2	T3	T4	T5	Z score	
2014	-0,268517	0,000628	-0,151024	0,284510	0,937760	0,287808	•<1,81 Tehlikeli Alan
2015	-0,327676	0,000635	-0,185006	0,309758	0,847297	0,029463	•<1,81 Tehlikeli Alan
2016	-0,418455	0,000576	-0,258943	0,568683	0,663381	0,652370	•<1,81 Tehlikeli Alan
2017	-0,264294	0,000502	-0,067443	0,388437	0,905494	0,598641	•<1,81 Tehlikeli Alan

Altman z-score analiziyle yapılan iflas tahminlerinde çıkan sonuçlar >2.99 ise şirketin güvenli alanda, 1.81<Z<2.99 ise şirket gri alanda ve <1.81 ise şirket tehlikeli alanda olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Altman z-score analizi sonucuna göre çalışmaya konu olan işletmenin mali görünümü 2014 ile 2017 yılları arasında tehlikeli alanda yer aldığı görülmektedir.

Beta katsayısının bulunması için gerekli olan veriler firmanın 2014 ile 2017 yılları arasındaki BİST verilerinden alınmıştır. Hesaplanan ß sonuçları Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. Yıllara Göre Beta Değerleri

Yıllar	Beta değeri	
2014	0,086744465	<1
2015	0,590527937	<1
2016	0,289144202	<1
2017	0,625420999	<1

Hesaplanan beta değerlerinin ß>1 ise hisse hareketinin endeksten daha hızlı ve daha riskli yüksek volatilitede olduğu, ß=1 ise hisse hareketinin endeksle aynı hızda ve ortalama riskte olduğu, ß<1 ise hisse hareketinin endeksten daha yavaş ve az riskli düşük volatilitede olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Çalışmaya konu firma hisselerinin pazara göre az riskli ve düşük volatilitede olduğu görülmektedir.

İşletmelerin iflas riski ile hisse getirileri arasındaki ilişkinin dolaylı yoldan ortaya konulmasını sağlamak üzere, iflas olasılığı ile sistematik risk (β) arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla doğrusal regresyon analizi yapılmış ve analiz sonucu Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Regresyon Analiz Sonuçları

Regresyon İstatistikleri	
Çoklu R	0,21092
R Kare	0,04448
Ayarlı R Kare	-0,43326
Standart Hata	0,30718
Gözlem	4

ANOVA

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Anlamlılık F*
Regresyon	1	0,00878	0,00878	0,09311	0,78907
Fark	2	0,18872	0,09436		
Toplam	3	0,19751			

	Katsayılar	*Standart Hata*	*t Stat*	*P-değeri*	*Düşük %95*	*Yüksek %95*	*Düşük 95,0%*	*Yüksek 95,0%*
Kesişim	0,38741	0,15743	2,46082	0,13297	-0,28996	1,06479	-0,28996	1,06479
X Değişkeni 1	0,14035	0,45995	0,30515	0,78907	-1,83867	2,11939	-1,83867	2,11939

İflas olasılığı ile sistematik risk arasındaki ilişki pozitif ve 0,78 anlamlılık düzeyindedir. Ancak modelde F istatistiği hesap değeri F istatistiği tablo değerinin altında bulunduğundan istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Aynı zamanda çalışmaya konu olan firmanın iflas olasılığı değerlerindeki değişikliğin sistematik risk etkisindeki değişmeleri açıklama gücünün çok zayıf (R^2=0,04448) olduğu da anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Teoride iflas riskinin sistematik bir risk olduğu kabul edilir ve firmaların iflas etmesinin, sektörde yer alan diğer firmalar üzerinde de olumsuz etkilere yol açacağı düşünülmektedir. Ancak çalışmada yapılan analiz sonuçlarına göre çalışmaya konu firmanın içinde bulunduğu finansal durumun sistematik risklerden kaynaklanmadığı ve Altman Z skoru değerlerine göre de finansal sürdürebilirliğinin sorunlu olduğu, yükümlülüklerini yerine getirememe tehlikesi altında bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum firmanın mali tabloları daha geriye doğru incelendiğinde kolayca tespit edilebilmektedir. İşletmenin borçlarını ödeyebilmek veya

muhtemel bir iflâstan kurtulmak için alacaklılar ile anlaşarak konkordato ilan etmiş olması finansal sürdürebilirliği açısından olumlu olarak değerlendirilmiştir. Literatürde yapılan çalışmalar pazar ve portföy üzerinden model geliştirmeye ya da geliştirilmiş olan modelleri kıyaslamaya yöneliktir. Ancak her işletmenin yönetimsel farklılıklar nedeniyle mali yapısı değişkenlik göstermektedir. İşletmelerin finansal sürdürebilirliğinin tehlikeye girip girmediğine yönelik çalışmalardan bahisle bu tür çalışmaların işletme özelinde yapılmasının daha faydalı sonuçlar vereceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

ARAS, G.(2006) İşletmelerde Sürdürebilir Değer Yaratma ve İç Denetim. *İç Denetim Dergisi, (16)*. www.tide.org.tr/uploads/tide16.pdf

ASLANOĞLU, S. ÖZALP, A. D. ÖZALP, A.R. (2017) Bir Yeniden Yapılandırma Kurumu Olarak Konkordato Başvurusu, Geçici Mühlet ve Gerekçeleri. *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi,* 3(2)

BOZKURT, İ.(2014).İflas Olasılığı İle Sistematik Risk İlişkisinin İncelenmesi Ve Etkin İflas Göstergesi Modellerinin Tespiti: BİST'de Ampirik Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19*(4)

GÖKTAN, A. (2008). Türkiye'de Mali Sürdürebilirlik Adına Ampirik Bir Çalışma. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 25(2).*

KARA, S. (2016). Muhasebe Verilerine Dayalı Risk Ölçümü İle Sistematik Risk İlişkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR'16 Özel Sayısı*

ULUSOY, E. (2018) Konkordatoda Faiz İşlemez, 03.11.2018 Milliyet Gazetesi, www.milliyet.com.tr/yazarlar/prof-dr-erol-ulusoy/

YANIK, S. TÜRKER, İ. (2012). Sürdürülebilirlik Ve Sosyal Sorumluluk Raporlamasındaki Gelişmeler (Tümleşik Raporlama). *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No:47.*

YANGİL, F. M. (2005) Kurumsal Sürdürülebilirlik Kapsamında Sürdürülebilirlik Raporlarına Yönelik İçerik Analizi: Türkiye'deki En Büyük 100 Sanayi İşletmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 7 (3).

2004 Sayılı İcra Ve İflas Kanunu

7101 Sayılı İcra Ve İflâs Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

TÜRKİYE'DE YATIRIM İZLEME KOORDİNASYON BAŞKANLIĞI'NIN KAMU HİZMETİ ÜRETME DE ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Zeynep ERALDEMİR
MKÜ Antakya MYO
zeyneperaldemir@mku.edu.tr

Prof. Dr. Yakup BULUT
Mustafa Kemal Universitesi İİBF
ybulut@mku.edu.tr

ÖZET: 2012'de çıkarılan ve 2014 seçimleriyle hayata geçen 6360 Sayılı Kanunu ve bu kanunun 34'üncü maddesi ile 3152 sayılı Kanununa 35. Maddesinde belirtilen ve 28/A maddesi kapsamına eklenen hüküm ile İl Özel İdarelerinin tüzel kişiliği sona ermiş olup, Büyükşehir Belediyelerinin bulunduğu illerde valiye bağlı olarak Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları (YİKOB) kurulmuştur. 2014'te Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki ve Sorumlulukları ile Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmeliğin çıkarılması ve 2016'da bu yönetmeliğin bazı maddelerinde değişiklik yapılması, YİKOB'lar açısından yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Bu bağlamda büyükşehir belediyelerinin bulunduğu illerde, mevzuat gereği, Bakanlıklar ve diğer merkezi idare kuruluşları, illerde yapacakları her türlü yatırım, yapım, bakım, onarım ve yardım işlerini bu Başkanlık aracılığıyla yapabilmesi ve denetlenebilmesi için valiye bağlı olarak kamu tüzel kişiliğine haiz ve özel bütçeli Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı kurulmuştur ki, buna ilişkin esas ve usuller, İçişleri Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı tarafından müştereken belirlenmektedir.

Merkezileşme-yerelleşme bağlamında farklı tartışmalara neden olmakla beraber YİKOB'ların büyük ölçekli yatırımlar ile kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimliliği sağlamak amacıyla kurulduğu söylenebilir. İşte bu çalışma, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın Samsun Örneğinde, Milli Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı'na ait yatırımlarında etkinlik ve verimliliği ne kadar sağladığına odaklanmaktadır. YİKOB tarafından gerçekleştirilen ve devam eden faaliyetlerin nasıl bir verimlilik ve etkinlik sağladığının ortaya konması bu kuruluşların tanınması ve amaçlarının ortaya konması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: YİKOB, Büyük Şehir, Kamu Hizmeti

A STUDY ON MONITORING THE COORDINATION OF DIRECTORS OF INVESTMENTS PUBLIC SERVICE PRODUCTION IMPACT IN TURKEY

ABSTRACT: Law No. 6360 was enacted in 2012 and implemented in 2014 elections with the article 34 of this law, the legal personality of the Special Provincial Administrations has ended. Specified in Article 35 of Law No. 3152 of the Special Provincial Administration and entities with provisions added to the scope of article 28/A it has ended. In the provinces where metropolitan municipalities are located, Investment Monitoring and Coordination Presidencies (YİKOB) have been established depending on the governor. In 2014, the Regulation on the Duties, Authorities and Responsibilities, Working Procedures and Principles of Investment Monitoring and Coordination Directorate was issued. In 2016, amendments to some articles of this regulation were the beginning of a new process for YİKOB's. In this context, the Ministry of Investment Monitoring and Coordination with a special budget and a public legal entity is established in the provinces where metropolitan municipalities are located. Ministries and other central government agencies will be able to do all kinds of investment, construction, maintenance, repair and assistance works in the provinces through this Presidency. The principles and procedures regarding this presidency are determined jointly by the Ministry of Interior and the Ministry of Finance.

Although it causes different discussions in the context of centralization-decentralization, it can be said that YIKOBs are established to ensure efficiency and effectiveness in large scale investments and public services. This

study focuses on the extent to which the Department of Investment Monitoring and Coordination provides efficiency and effectiveness in the case of Samsun, the Ministry of National Education, the Ministry of Interior and the Ministry of Health. The demonstration of the efficiency and effectiveness of the activities carried out by YİKOB and the ongoing activities are important in terms of identifying the aims and objectives of these institutions.

Key Words: YIKOB, Metropolitan Government, Public Service

I.GİRİŞ

Merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki ilişki dönem dönem özerklik ve vesayet bağlamında farklı özellikler göstermekle birlikte yerel yönetimler köklü bir geçmişi olan yönetim birimleridir. Daha fazla demokratik bir yönetim anlayışı adına merkezi idarenin yetkilerini daraltmak suretiyle yerel de özerklik alanını güçlendirme yoluna gidilmektedir. Ülkemiz açısından bazen demokratikleşme adına yapılan çalışmaların uygulama da aynı sonucu doğurmadığı ifade edilebilir. 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediyelerinin etkinlik alanının kentsel alanın tamamını kapsaması katılım açısından değerlendirildiğinde tüm yerel yönetimlerin kentsel alana yönelik yönetime katılımı sağladığı için demokratik olduğu düşünülmektedir. Bu suretle ölçeğin büyütülmesi dolayısıyla hizmet sunumu bağlamında etkinlik ve verimliliğin sağlanması noktalarında pozitif etkileri olduğu ifade edilirken daha küçük birimlerin temsil yeteneğini kaybetmesi büyükşehirler özelinde köylerin ve il özel idarelerinin kapatılması valilerin kontrolünde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarının kurulması bir anlamda merkezi yönetimin vesayetinin arttırılması olarak da değerlendirilmektedir. Uygulama da büyükşehir belediyelerinde kurulan Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığının faaliyet alanları, kamu hizmeti üretme de etkileri ve hizmet üretme şekilleri sunularak, vesayet alanının arttırıldığı yönündeki algı tartışılmaktadır.

6360 Sayılı yasa ile Türkiye'de yerel yönetimlere ait hizmet sunumunda, mali kaynakların bölüşümün de, siyasal coğrafya da ve yerel yönetim sisteminin yönetsel yapısında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Yasa ile yerel yönetimlerin süreç içerisinde devamlı geliştirilmesi, hizmet sunma ve üretme kabiliyetlerinin sürekli artırılması, etkin, etkili, sonuç odaklı bir anlayışın ortaya konması hedeflenmiştir. Büyük ölçekli projelerin hayata geçirilebilmesi, teknolojik imkânlardan kamuya ait her alanda yararlanılabilmesi, nitelikli işgücü istihdamı ile daha etkin hizmet üretimlerinin sağlanması yasadan beklenen önemli gelişmelerdendir.

6360 Sayılı yasa ile il de halkın mahalli düzeyde ortak gereksinimlerini karşılamak üzere kurulmuş olan, karar organları seçilerek oluşturulmuş, kamu tüzel kişiliğe haiz, mali ve idari özerkliği bulunan il özel idareleri 30 büyükşehir belediyesinde kaldırılmıştır. İl özel idareleri büyükşehir belediyelerinde kaldırılırken Türkiye'de büyükşehir belediyesi dışında kalan 51 ilde mahalli bir idare birimi olma özelliğini korumakta ve tüzel kişiliği devam etmektedir. Kaldırılan il özel idareleri yerine 30 büyükşehir belediyesinde genel bütçeli, merkez de İçişleri bakanlığı

İller idaresi genel müdürlüğü, taşra da ise valiliklere bağlı, tüzel kişiliği olmayan Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları kurulmuştur.

Ulaşım, çevre, sanayileşme ve gelişen teknolojik imkanlara duyulan ihtiyaç bu konulardaki sorunların küçük ölçekli, yeterli kaynağı olmayan mahalli idareler tarafından çözümünü olanaksız kılmıştır. Özellikle nüfusun yoğun olarak yaşadığı büyükşehir belediyelerinde artan gereksinimleri karşılayacak, kaynakların etkin ve verimli kullanılması konusunda koordinasyon sağlayacak, ölçek ekonomisinden yeterince yararlanılmasına imkan oluşturacak proje merkezli bir yönetim birimi ortaya çıkmıştır. Bu merkezi yönetim birimi YİKOB ile valinin ildeki görev ve sorumlulukları yeniden tanımlanmakta, faaliyet alanları daha operasyonel hale getirilerek, idari ve yönetsel kapasitesi de bu doğrultuda artırılmaktadır.

II. YATIRIM İZLEME VE KOORDİNASYON BAŞKANLIĞI'NIN KURULUŞU

6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediyelerinde faaliyet gösteren il özel idareleri kapatılmış onun yerine otuz büyükşehir belediyesinde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB) kurulmuştur. 2012 yılının Kasım ayında yasalaşan 6360 sayılı yasa ile Türk yerel yönetim sisteminde önemli değişiklikler ve gelişmeler olmuştur. Bu yasa ile 13 ilin büyükşehir belediyesi olmasına karar verilmiş daha sonrasında Ordu'da eklenerek bu sayı 14'e çıkmıştır. Dolayısıyla toplamda faaliyet gösteren büyükşehir belediyesi 30 olmuştur. Bu büyükşehir belediyelerinin bulunduğu illerdeki il özel idareleri yine bu yasa dâhilinde kaldırılmış, benzer şekilde belde belediyeleri ve köy yönetimleri kaldırılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Merkezi yönetime ait payların da tekrar düzenlenmesine dair karar verilerek, 30 büyükşehir belediyesinde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı kurulmuştur (Zengin, 2014: 102-103).

Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı büyükşehirlerde hizmet yükünü azaltmak yine büyükşehirler de kamu kurumlarının yatırım ve hizmetleri etkin olarak gerçekleştirmeleri konusunda koordinasyonu sağlamak, rehberlik etmek ve denetlemek amacıyla kurulmuştur.

YİKOB'lara dair İçişleri Bakanlığı'nın çıkarmış olduğu yönetmeliğin 4. maddesinde başkanlığın çalışma usulüne ilişkin hangi birimlerden oluştuğu belirtilmektedir (resmi gazete. gov.tr, 28962). Buna göre teknik ve idari müdürlükler olarak ayrılmakta olup:

1-Teknik müdürlükler

a-Yatırım İzleme Müdürlüğü

b-112 Acil çağrı merkezi müdürlüğü

c-Rehberlik ve denetim müdürlüğü

d-Strateji ve koordinasyon müdürlüğü

2-İdari müdürlükler

a-İdari ve mali işler müdürlüğü

b-Doğal kaynaklar ruhsat ve kültür varlıkları müdürlüğü

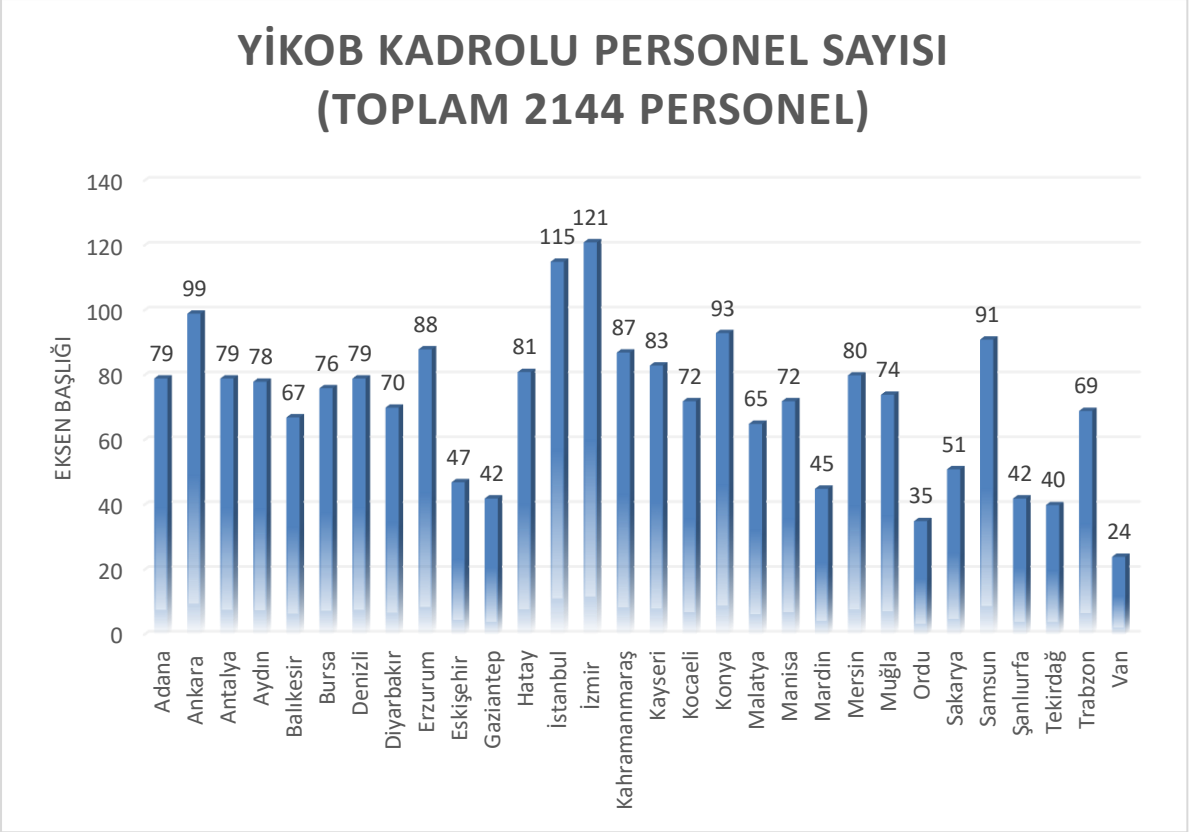

ŞEKİL-1 Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı 2016 yılına ait Personel Sayısının İllere Göre Dağılımı

Bu grafik incelendiğinde kadrolu olarak istihdam edilen personeller içinde en çok personelin İzmir, İstanbul ve Ankara illerinde olduğu görülmektedir. En az istihdam edilen kişi sayısı ise 24 personel ile Van'da bulunan Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı bünyesindedir. Personel sayılarının hizmet üretme kapasitelerinde etkin bir faktör olduğu değerlendirildiğinde nitelikli ve yeter sayıda personel ile Yikob'ların faaliyet alanlarında daha etkin olması sağlanabilir.

Şekil-2 incelendiğinde ise kadrolu personelin sayıları görülmektedir. Kadrolu personelin eğitim durumları incelendiğinde lisans mezunlarının 1049 ile en fazla sayıya sahip grup olduğu görülmektedir. Doktora mezunu olan personel sayısının ise 4 olduğu görülmektedir.

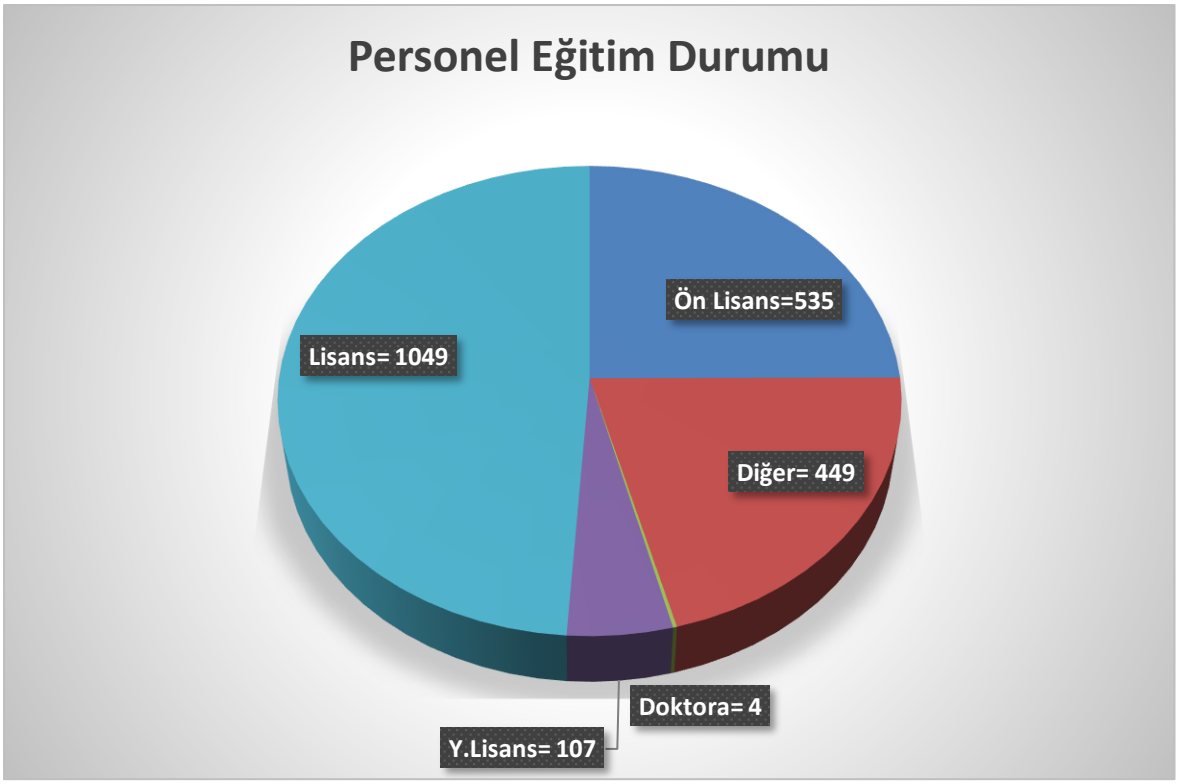

Şekil 2 Kadrolu Personel Eğitim Durumları

YİKOB bünyesinde bulunan 2144 kadrolu personele ek olarak 629 geçici personel istihdam edilmektedir.

Kadrolu ve geçici personellerin YİKOB bünyesindeki müdürlüklere göre dağılımları Tablo-1 de verilmiştir. Bu tablo incelendiğinde en fazla personel sayısının 808 personel ile yatırım izleme müdürlüklerinde olduğu görülmektedir. En az sayıda personelin ise 130 personel ile rehberlik ve denetim müdürlüğünde olduğu görülmektedir.

Bağlı Olduğu Müdürlük	GEÇİCİ PERSONEL SAYISI	KADROLU PERSONEL SAYISI	TOPLAM
YATIRIM İZLEME MÜDÜRLÜĞÜ	279	529	808
STRATEJİ VE KOORDİNASYON MÜDÜRLÜĞÜ	30	127	157
REHBERLİK VE DENETİM MÜDÜRLÜĞÜ	17	113	130
İDARİ VE MALİ İŞLER MÜDÜRLÜĞÜ	123	545	668
DOĞAL KAYNAKLAR, RUHSAT VE KÜLTÜR VARLIKLARI MÜDÜRLÜĞÜ	94	574	668
112 ACİL ÇAĞRI MERKEZİ MÜDÜRLÜĞÜ	86	256	342

Tablo-1 Geçici ve Kadrolu personellerin YİKOB bünyesindeki bağlı oldukları müdürlülere göre dağılımı

III. YATIRIM İZLEME VE KOORDİNASYON BAŞKANLIĞI'NIN AMACI

Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığının kuruluş amacı 3152 sayılı İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'a eklenerek 28.maddenin A bendinde açıklanmıştır. Temel amacı faaliyet alanı olan büyükşehir belediyelerine bağlı illerde kamu kurumlarına ve kuruluşlarına ait olan yatırımların ve hizmetlerin etkin bir şekilde yapılmasını sağlamaktır. Ayrıca proje bazlı yatırımların, hizmetlerin takibinin yapılması, gerekli durumlarda koordinasyonunun sağlanması, olağanüstü duruma ilişkin hizmetlerin yürütülmesi, sunumu ya da koordine edilmesi kuruluş amaçlarındandır. Faaliyette bulunduğu büyükşehir belediyesine ait olan ilin tanıtımı, ilin merkez tarafından temsili, törenlerin düzenlenmesi, protokol işlerinin yürütülmesi amaçlarına ulaşmak üzere kurulmuştur. Merkezi yönetimin taşraya dönük yatırımları, bunların denetimi ve koordinasyonu da Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı tarafından gerçekleştirilir. Merkezi yönetimin bir anlamda yereldeki birimi olarak valiliğe bağlı kurulmuştur. 6360 sayılı kanun ile ilin sınırı anakent belediye sınırı ile birleştirilmiş böylelikle kamu hizmetlerinin sunumu ve üretiminde kişi başına düşen maliyetlerin düşürülmesi hedeflenmiştir (Keleş, 2013: 17).

Yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığının 6360 sayılı kanunda belirtilen amaçları şunlardır:

a-Büyükşehirler de kamu kurum ve kuruluşlarına ait yatırımların ve hizmetlerin etkin gerçekleştirilmesine dair koordinasyonun sağlanması,

b-Afet, acil yardım ve acil çağrı hizmetlerinde hem koordinasyonun sağlanması hem de bu hizmetlerin yürütülmesi,

c-Büyükşehir belediyesinin bulunduğu kentin tanıtımının yapılması

d-Merkezi idarenin taşraya dönük yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve bunun koordinasyonunun sağlanması

e-Tören, temsil, protokole ait hizmetler ve ödüllendirmeye dair işlemlerin yürütülmesi,

f-Kent de bulunan kamu kurumlarına rehberlik hizmeti sunularak, bu kurum ve kuruluşların denetlenmesi (mevzuat.gov.tr).

6360 sayılı kanunda belirtilen amaçlar İçişleri bakanlığı tarafından çıkarılmış olan yönetmelikte daha ayrıntılı şekilde ifade edilmiştir. Yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığının amacı, yetkisi, faaliyet alanları ve çalışma usulü İçişleri Bakanlığının çıkarmış olduğu *Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki ve Sorumlulukları ile Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik* ile belirlenmiştir. Buna göre:

a-İldeki kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetlerini etkin şekilde gerçekleştirmesinin sağlayarak, bunların takip edilmesi ve koordinasyonunu sağlamak,

b-Benzer şekilde ildeki kamu kurumlarına yol göstermek suretiyle rehberlik etmek ve denetimlerini yapmak,

c-112 acil çağrı merkezine dair hizmetlerin yürütülmesini ve koordinasyonunu sağlamak,

d-Afet ve acil yardıma ilişkin hizmetlerin yürütülmesi ve koordinasyonunu sağlamak,

e-Kentin ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve koordinasyonunu sağlamak,

f-Temsil, ödüllendirme, tören ve protokole ilişkin hizmetleri yürütmek ve koordine etmek,

g-Adli ve askeri teşkilatlar dışındaki tüm kamu kurumlarına ait etkinlik, verimlilik, performansa dair bir rapor hazırlayarak valinin de değerlendirmesi ile raporu Başbakanlığa ya da ilgili bakanlığa göndermek,

h-Jeotermal kaynaklar ve Doğal mineralli sular kanunu ile Kültür ve Tabiat varlıklarını koruma kanununun ilgili maddelerinde kaldırılan il özel idaresine verilen görevleri yerine getirmek,

ı-Kamu kurum ve kuruluşlarında Taşıt kanununa dahil olan araçların alımı, işletilmesi, bakım ve onarımını yapmak ya da yaptırmak,

i-Kamu kurum ve kuruluşlarına ait büroların ihtiyaçlarını gidermek,

j-Valilik ve Kaymakamlık konutları, lojmanlar ve hükümet konaklarının bakım, onarım, yapım ve işletmesini sağlamak,

k-Emniyete dair hizmetlerde ihtiyaç duyulan harcamaları ödenek durumunu göz önünde bulundurarak yapmak,

l-Merkezden yapılan yardımları koordine etmek ve denetlemek,

m-Merkezi yönetimin taşrada yapılması gerektiğini düşündüğü yatırım ve hizmetleri yaparak, koordinasyonunu sağlamak,

n-Gerçekleştirilmeyen hizmet halkta huzursuzluk, kamu düzeni açısından da olumsuzluk nedeni ise bu hizmeti vali ya da ilgili bakanlığın tespiti ile Yikob tarafından yerine getirmek,

o-Muhtar ve muhtarlığa dair ödenekleri, ilgili iş ve işlemleri yapmak,

ö-Kamu kurumlarının gerçekleştirdiği hizmet ve yatırımlar da ihtiyaç olması halinde makine, teçhizat, araç, gereç ve tesislerin kiralanmasını sağlamak,

p-Mali konularda Organize sanayi bölgelerinin gelirlerini düzenleyen madde uyarınca (4562 sayılı kanun 12.madde) verilen hak ve yetkileri kullanmak ve sorumlulukları yerine getirmek,

r-Vali tarafından verilen diğer görevleri yapmak (resmi gazete.gov.tr).

Hem kanun hem de yönetmelikte YİKOB'ların görev, yetki, sorumluluk ve amaçları incelendiğinde kamu faaliyetlerini içeren yelpazenin oldukça geniş olması, kamu yönetiminin hayata geçireceği iş ve işlemlerin ve bu kapsamdaki projelerin oldukça fazla olmasına neden olmuştur. Bu kamu sektörü ve özel sektör işbirliğini desteklemekte, kamu sektörü açısından maliyetlerin düşürülmesi, daha kaliteli hizmet sunumu, zaman tasarrufu ve riskin azaltılması gibi nedenlerle bir takım proje ve faaliyetler de özel sektörden yararlanılabilmektedir. Özel sektör de bir takım ayrıcalıklar elde etme ve gerçekleştirdiği yatırımlar da kamu güvencesine sahip olduğu için geri dönüş garantisi sağlamaktadır (Yıldırım ve Yıldırım, 2017: 25). Dolayısıyla karşılıklı menfaatler YİKOB'lar aracılığı ile özel sektör ve kamu sektörünü ortak bir zeminde buluşturmaktadır (Acartürk ve Keskin, 2012: 29).

IV. YATIRIM İZLEME VE KOORDİNASYON BAŞKANLIĞI'NIN KAMU HİZMETİ ÜZERİNE ETKİSİ

Türkiye'de idare sistemi 1982 Anayasası ile birlikte merkezi yönetim ve yerel yönetim olarak ikili bir yapı sunmaktadır. Yerel yönetimlerin bu yapı içerisindeki fonksiyonu demokrasi ve hizmet de etkinlik ilkelerine dayanmaktadır (Özel, 2007: 414). Katılım, halka yakınlık, şeffaflık, hesap verebilirlik ve demokrasi adına yerel yönetimler önemli işlevler üstlenen birimlerdir (Parlak, 2005: 199). Yerel yönetimler açısından toplumsal, idari, sosyal ve ekonomik bakımdan ciddi sonuçlar doğuran 6360 sayılı Kanun yönetsel sistem açısından da önem arz etmektedir (Kızılboğa ve Özaslan, 2013: 2). 6360 sayılı yasa ile 30 büyükşehir belediyesinde il özel idareleri kapatılarak yerine Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı, proje merkezli kamuya ait hizmetlerin ve yatırımların etkin olarak sunulması, bunların takibi ve koordinasyonunu sağlamak üzere kurulmuş merkeze bağlı tüzel kişiliği olmayan bir kamu birimidir.

Yerel yönetimlerin Türkiye ölçeğinde kaynak kullanımlarına ilişkin ciddi eleştiri ve tartışmalar yapılmaktadır. Burada yöneltilen ilk eleştiri yerel yönetimlerin kaynaklarını daha ziyade siyasi amaçlar doğrultusunda kullanma eğilimi gösterdikleri yönündedir. Bu bağlamda yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve kaynaklarını ekonomik amaçlar ve faktörler doğrultusunda rasyonel kullanmalarının sağlanması esas öncelik olarak değerlendirilmektedir (Acar ve Şahin, 2008: 87). İl özel idareleri kaynakların rasyonel kullanımı konusunda eleştirilerin hedefi olmakta ve etkin hizmet sunumu ve koordinasyonu konusunda da eleştirilmektedir. İl özel idareleri valinin otoritesi altında bulunan bu nedenle bir yerel yönetim birimi olarak kabul edilemeyeceği şeklinde algılar bulunan bunu destekleyecek şekilde özellikle 5302 sayılı kanun

öncesinde etkinliğini kaybettiği, fonksiyonlarını yerine getiremediği, kararlarına ilişkin merkezi yönetimin yoğun vesayeti altında varlığı ve faaliyetleri sorgulanan bir yerel yönetim birimi idi (Coşkun ve Uzun, 2005: 170). Bu durum dikkate alınarak il özel idarelerinin bütçelerine ilişkin uygulama 5302 sayılı Kanun ile değiştirilerek İçişleri Bakanlığı'nın onayı şartı kaldırılmıştır. Buna göre vali tarafından hazırlanan bütçe, meclis tarafından onaylanmak suretiyle kabul edilmektedir (Coşkun ve Uzun, 2005: 171). İl özel idaresinin varlığının ve işlevselliğinin sorgulanmasının ardından 2012 tarihli 6360 sayılı yasa ile büyükşehirler de bulunan 30 il özel idaresi kapatılmıştır (tbmm.gov.tr). İl özel idaresine yöneltilen eleştiriler benzer şekilde Yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığına da yöneltilmektedir ki YİKOB'un valiliğe bağlı bir birim olması merkezileşme konusundaki eleştirileri daha da artırmaktadır.

YİKOB'lara ilişkin faaliyetleri ve sorumlulukları için İçişleri Bakanlığı bütçesine ödenek konulması suretiyle görevlerinin yerine getirileceği ifade edilmektedir. 6360 sayılı kanun da belirtildiği üzere *"Yapılan veya yapılacak harcamalar karşılığı tutarlar ilgili kurumun pay ve ödeneklerinden tahsis yapan kurum tarafından kesilerek İçişleri Bakanlığına veya hizmeti yerine getiren diğer kamu kurum ve kuruluşuna gönderilir. Bu fıkra kapsamında İçişleri Bakanlığına ve diğer genel bütçeli idarelere aktarılan tutarların bu kurumların bütçeleri ile ilişkilendirilmesi birinci fıkra hükümleri çerçevesinde, diğer kamu kurum ve kuruluşlarına aktarılan tutarların bütçeleriyle ilişkilendirilmesi bu kurumların tabi olduğu mevzuat hükümleri çerçevesinde gerçekleştirilir. Diğer genel bütçeli idarelere ilişkin bütçe işlemlerini yapmaya bu kurumların üst yöneticileri yetkilidir."* YİKOB'lara verilen yetki ile Yikob'ların belediyelerin kaynaklarını kullanabilmesi sağlanmakta, bu da merkezin hizmet üretim sürecinde etkin olduğu, yerelin merkezileştirildiği yönünde yorumlara sebep olmaktadır (Özer ve Sipahi, 2003: 56).

Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın teşkilat yapısı ve personel istihdamına ilişkin 6360 sayılı kanun da geçici birimlerin ihtiyaç duyulması halinde kurulabileceği, strateji ve koordinasyon, acil çağrı, yatırım izleme, afet yardım, rehberlik ve denetim ile idari müdürlüklerden oluşacağı belirtilmektedir. Personel istihdamına yönelik ise 6360 sayılı kanun da "*gerektiğinde valilik, kadro, yer ve unvanlarına bakılmaksızın ihtiyaç durumuna göre uzman, sözleşmeli personel ve memurları bu başkanlıklarda görevlendirmeye yetkilidir"* ifadesi ile konuya açıklık getirilmektedir. Liyakat esası ön planda tutularak nitelikli personel istihdam edildiğinde YİKOB'ların sundukları hizmet etkinliği ve kalitesi ile bölgelerarası gelişmişlik farklarına ilişkin olumlu sonuçlar doğurabileceği düşünülmektedir.

Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın kuruluşu ve etkinlik alanı merkezi yönetim, yerinden yönetim ve yerel demokrasi ölçeğinde incelenmesi gereken bir konudur. Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın kanunda kendisine verilen görev ve fonksiyonlar incelendiğinde; merkezi yönetim, taşrada faaliyet gösteren teşkilatların etkin ve verimli çalışmadığını düşünmekte, dolayısıyla bu taşra teşkilatlarının uzman ve profesyonel bir kadro

tarafından yönlendirilmesi, koordine edilmesi ve onlara rehberlik edilmesi suretiyle bu başkanlıkların kurulduğu anlaşılmaktadır.

İl özel idareleri, merkezi yönetime ait yatırımları taşra da hayata geçiren bir birimdir. Yürütme fonksiyonunu valinin oluşturduğu, karar alınmasına ilişkin ise il genel meclisinin denetleme yetkisinin olduğu bir kurum olarak kapatılması yönetsel ve idari açıdan boşluğa sebep olmuştur (Oktay, 2016: 110). Oluşan boşluğu ortadan kaldırabilmek adına Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı kurulmuştur. İlk etapta tüzel kişiliğe haiz, özel bütçesi olan, valilik bünyesinde bir yerinden yönetim birimi olarak tasarlanmış iken meclis görüşmelerinde bu yapı değişikliğe uğramıştır. Bu bağlamda özel bütçesinin olması ve tüzel kişiliğe haiz olması durumlarından vazgeçilerek tamamen merkezi yönetim bünyesinde, valiliklere bağlı bir başkanlığa dönüştürülmüştür. (Karaarslan, 2016: 150). Daha sonra 674 sayılı kanun hükmünde kararname ile 2016 yılının Eylül ayında Yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığına tüzel kişilik verilmiştir. (Oktay, 2016: 111). Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığının görev ve yetkileri oldukça fazla olmakla birlikte gerçekleştirilen hizmet ve faaliyetlere ilişkin raporlar hazırlanarak, valinin görüşü de alınmak suretiyle başbakanlığa ya da ilgili bakanlıklara sunulur. Büyükşehir belediyelerine bağlı illerde kamu kurumlarına ve kuruluşlarına ait olan yatırımların ve hizmetlerin etkin bir şekilde yapılmasını sağlamaktır. Ayrıca proje bazlı yatırımların, hizmetlerin takibinin yapılması, gerekli durumlarda koordinasyonunun sağlanması, olağanüstü duruma ilişkin hizmetlerin yürütülmesi, sunumu ya da koordine edilmesi kuruluş amaçlarındandır. Faaliyette bulunduğu büyükşehir belediyesine ait olan ilin tanıtımı, ilin merkez tarafından temsili, törenlerin düzenlenmesi, protokol işlerinin yürütülmesi amaçlarına ulaşmak üzere kurulmuştur. Merkezi yönetimin taşraya dönük yatırımları, bunların denetimi ve koordinasyonu da Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı tarafından gerçekleştirilir. Kamu kurum ve kuruluşları tarafından gerçekleştirilmesi gereken yatırımlara ve hizmetlere yönelik bir aksaklık durumunda ise kamu düzeni, kamu sağlığı, kamu güvenliği, halkın huzuru adına valinin belirttiği süre zarfı içerisinde gerçekleşmeyen bu hizmet ve yatırımını yapılmasını isteyebilir. Vali tarafından belirtilen süre de yatırım ve hizmetlerin tamamlanmamış olması durumunda vali başka bir kamu kurumundan bunu gerçekleştirmesini isteyebileceği gibi doğrudan YİKOB'lar aracılığı ile de bu yatırım ya da hizmetleri hayata geçirebilir. Bu yatırım ya da hizmetin üretilmesi noktasında ortaya çıkan maliyet ve giderler, bu yatırımı gerçekleştirmesi gereken kurumun hesabından kesilmekte, yatırımı gerçekleştiren kurumun hesabına aktarılmaktadır (Karaarslan, 2012-2013: 150, 151).

Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı ile yerel yönetimler üzerinde merkezi yönetimin vesayet yetkisini artırdığı düşünülmektedir. YİKOB öncesinde kamu hizmetlerinde meydana gelen aksaklıklar neticesinde yalnızca belediye ve il özel idareleri bağlamında valiliğe ve aksadığı düşünülen hizmetle ilgili bakanlığa verilen ayrıcalıklı yetki, YİKOB ile birlikte kamuya ait kurum ve kuruluşların tamamını kapsar duruma gelerek vali ve ilgili bakanlığın bu bağlamda yetkileri genişletilmiştir. Benzer şekilde hizmetlerin aksama durumlarına dair YİKOB öncesinde sulh hukuk mahkemeleri yolu ile bu durumun tespiti gerçekleştirilirken,

YİKOB sonrasında kamu kurum ve kuruluşlarının tamamına dönük hizmet aksaklıklarına dair tespit valiye ve ilgili bakanlığa bırakılmıştır (Karaarslan, 2012-2013: 151, 152).

İl özel idarelerinde il genel meclisi, vesayetin etkisini azaltan bir unsur iken YİKOB'lar da böyle bir yapı mevcut değildir; YİKOB'lar İçişleri Bakanlığı'na bağlı valilik bünyesinde bir birimdir. Dolayısıyla merkezi vesayetin bu bağlamda daha ağır olduğu düşünülmektedir (Belli, 2017: 410).

6360 sayılı Kanun'a yöneltilen eleştirilere bakıldığında bu kanunun 1982 Anayasasının eşitlik ilkesine aykırı olduğu yine anayasanın 90. maddesi *"Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir"* ifadesinin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 5. maddesi ile çeliştiği için aykırı olduğu gerekçeleri ile eleştirilmektedir. Özerklik Şartı'nın 5. maddesi *"Yerel yönetimlerin sınırlarında, mevzuatın elverdiği durumlarda ve mümkün ise bir referandum yolu ile ilgili topluluklara önceden danışılmadan değişiklik yapılamaz"* (Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı). Bu hükme göre yerel yönetimlere ilişkin kararlar da halkın katılımı esas alınmakta ve merkezden alınan karar ile bir yerel yönetim biriminin kaldırılması, faaliyetlerine son verilmesi ya da tüzel kişiliğinin sonlandırılmasının bu şarta aykırı olduğu düşünülmektedir (Duru, 2013: 33). 6360 sayılı kanun 30 il özel idaresini kaldırırken bunun 5302 sayılı kanunun 4. maddesine aykırılık teşkil ettiği iddia edilmektedir. 5302 sayılı kanunun 4. maddesi "*il özel idaresi, ilin kurulmasına dair kanunla kurulur ve ilin kaldırılmasıyla tüzel kişiliği sona erer"* demek suretiyle il özel idarelerinin 30 il de kapatılmasının bu maddeye aykırı olduğu düşünülmektedir. Buna rağmen 1982 Anayasası'nın 127. maddesi *"kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir"* diyerek Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarının kurulmasına olanak sağlamıştır.

6360 sayılı yasa ile il özel idarelerinin yerine getirilen Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığının siyasi adem-i merkeziyetçi bir yapı olarak değerlendirilen Osmanlı Devletinde bulunan "Beylerbeyliği" şeklinde adlandırılan sisteme benzediği yönünde de eleştirilmektedir (Parlak, 2005: 176).

Globalleşen dünya da iller hem fiziksel hem de teknolojik ve zihinsel değişimlerin yaşandığı merkezlere dönüşmektedir (Yücel ve Puslu, 2006: 117). Dolayısıyla süreç bu şekilde işlerken yerel yönetimlerin önemi artmakla birlikte onların hizmet üretmeleri ve hizmet kalitelerine dönük beklentilerinde arttığı görülmektedir (Özer ve Sipahi, 2003: 40). YİKOB'ların bu bağlamda değerlendirilmesi ve proje merkezli özellikle kamu merkezli hizmet üretimlerinde halkın ihtiyaçlarına etkin cevap verilebilmesi, yatırım ve hizmetlerin koordinasyonu ve izlenmesi açısından değerlendirilmesi daha doğru olmaktadır.

2003 yılında Başbakanlık tarafından *"Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim"* adıyla bir rapor hazırlanmış, yönetsel ve idari süreçte reformlara ihtiyaç duyulduğu ve bu ihtiyacında değişim süreciyle birlikte süreklilik arz edeceği ifade edilmiştir (Arıkboğa, 2007: 51). Dolayısıyla 6360 sayılı kanunu bu bağlamda değerlendirdiğimizde yapılan değişiklikler ve yeni

düzenlemeler tutarlılık arz ederek 2003 yılında çıkan raporu desteklemektedir. Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı 6360 sayılı kanuna dayanmakta ancak Başkanlığa ilişkin tüm düzenlemeler İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan yönetmeliklerle belirlenmektedir. Koordinasyon Başkanlığının yönetmeliğini ya da bütçesini hazırlama gibi bir yetkisi yoktur, bu yönüyle de il özel idarelerinden ayrılmaktadır.

Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın sevk ve idaresi 6360 sayılı kanunda belirtildiği üzere vali veya valinin görevlendirdiği bir vali yardımcısı aracılığı ile gerçekleştirilir. Dolayısıyla kanunda ilçelere ilişkin bir düzenlemenin olmadığı ve kaymakamlara bu yönde bir sorumluluk verilmediği görülmektedir.

Yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığı, kamu düzeni ve güvenliği, halkın sağlığı, esenliği ve huzuru adına aksadığını düşündüğü hizmetleri hayata geçirmekte, hizmetin maliyetini ise hizmeti yerine getirmesi gerekirken bunu gerçekleştirmeyen kurumdan tahsis etmektedir. Bu durumda belediyenin yerine getirmediği bir hizmeti YİKOB gerçekleştirebilmekte, hizmetin maliyeti de İller bankası tarafından kesinti yapılmak suretiyle İçişleri bakanlığına gönderilebilmektedir. Bu konuda hassas davranılması gereken husus, aksadığı düşünülen hizmetin belirlenmesinde objektif olunması ve belgelendirilmek kaydıyla bu kararın verilmesidir.

YİKOB'ların gerçekleştirdiği hizmet ve faaliyet alanları incelendiğinde birçok hizmet ve faaliyetin özel sektör ortaklığı ile organize edildiği ve yürütüldüğü görülmektedir. YİKOB'ların özel sektörü de faaliyetlerin yürütülmesi noktasında içine alan yönetim algısı ve anlayışı aynı zamanda yönetişim kavramının uygulamadaki bir versiyonu olarak değerlendirilmektedir (Yıldırım, 2017: 17-18).

YİKOB'ların bütçesi Bütçe kanunu ile belirlenmektedir. Başka herhangi bir genel bütçeli kuruma tanınmayan bir ayrıcalıkla yatırımları için ayrılan ödenekler yılsonunda azaltılmayıp, ertesi yıl yatırımların sürekliliği açısından tekrar ödenek olarak kaydedilmektedir.

6360 sayılı kanunda Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın denetimine ilişkin herhangi bir düzenleme yoktur. Merkezi denetimin yanı sıra bağımsız denetçiler ve kurum içi denetimlerin yapılması ile faaliyet raporlarının internet üzerinden her yıl düzenli olarak Başkanlığın sayfasında yayınlanması suretiyle de hesap verebilirliğin, şeffaflığın ve demokratik değerlere saygının bu bağlamda artacağı düşünülmektedir.

V. YATIRIM İZLEME VE KOORDİNASYON BAŞKANLIĞI SAMSUN ÖRNEĞİ

YAPILAN YATIRIMIN BAĞLI OLDUĞU BAKANLIK	PROJE TUTARI
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI OKUL VE PANSİYON YAPIMI	₺ 209.770.854,48
İÇİŞLERİ BAKANLIĞINA BAĞLI BİRİMLERİN YAPIM VE ONARIM İŞLERİ	₺ 62.231.024,34
SAĞLIK BAKANLIĞINA BAĞLI BİRİMLERİN YAPIM VE ONARIM İŞLERİ	₺ 8.272.792,00
TARIM VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI	₺ 2.195.814,97
TOPLAM YATIRIM	₺ 282.470.485,79

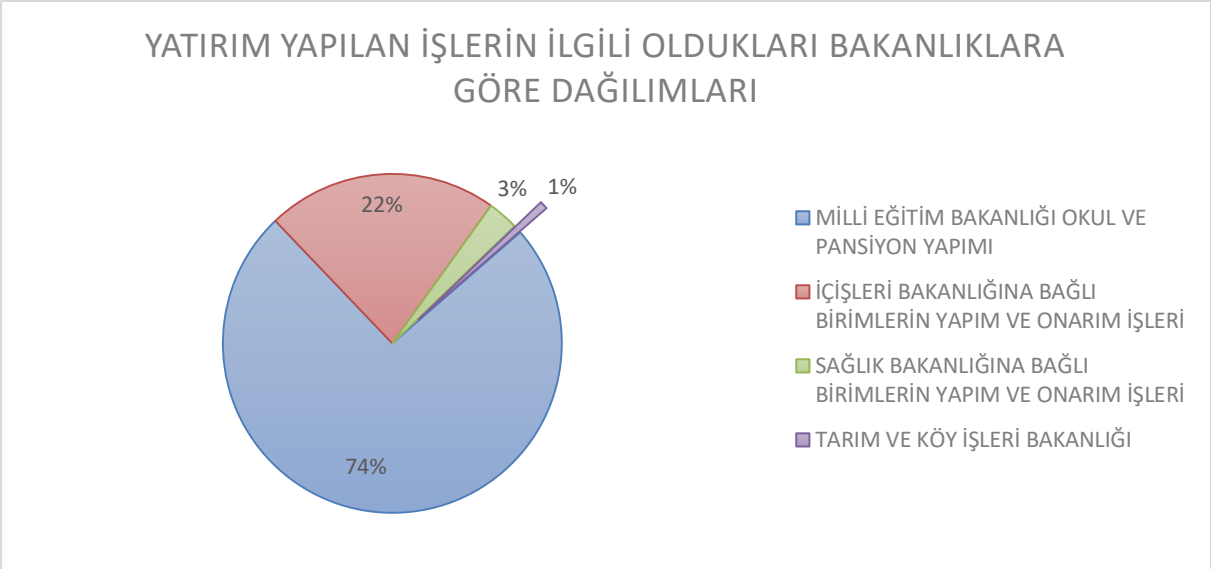

YIL	İLÇE ADI	NÜFUS SAYISI	NÜFUS ORAN	YATIRIM MİKTARI	YATIRIM ORAN	DEVAM EDEN PROJE SAYISI
2017	İLKADIM	**333.218**	25,38%	64673126,16	22,90	8
2017	ATAKUM	**192.953**	14,70%	92950732,37	32,91	5
2017	BAFRA	**141.488**	10,78%	18350942,70	6,50	1
2017	ÇARŞAMBA	**137.576**	10,48%	18165172,89	6,43	2
2017	CANİK	**99.719**	7,59%	5745688,74	2,03	3
2017	VEZİRKÖPRÜ	**95.608**	7,28%	15709106,71	5,56	5
2017	TERME	**71.196**	5,42%	18853106,50	6,67	1
2017	TEKKEKÖY	**50.955**	3,88%	9724503,71	3,44	-
2017	HAVZA	**39.944**	3,04%	2933569,54	1,04	-
2017	ALAÇAM	**25.577**	1,95%	2077980,00	0,74	-
2017	ONDOKUZ MAYIS	**24.982**	1,90%	6796146,72	2,41	-
2017	KAVAK	**20.079**	1,53%	6905872,23	2,44	-
2017	AYVACIK	**19.632**	1,50%	7223320,52	2,56	2
2017	SALIPAZARI	**18.546**	1,41%	4504790,00	1,59	1
2017	ASARCIK	**16.819**	1,28%	4775406,00	1,69	-
2017	LADİK	**16.126**	1,23%	3081021,00	1,09	3
2017	YAKAKENT	**8.572**	0,65%	0,00	0,00	-
TOPLAM				282470485,79	100,00	31

VI. SONUÇ

Bilgi teknolojileri, ulaşım, çevre ve sanayileşme alanındaki gelişmeler kentleri doğrudan etkilemiş ve artık sorunların küçük ölçekli, yeterli kaynağı olmayan mahalli idareler tarafından çözümünü olanaksız kılmıştır. Özellikle nüfusun yoğun olarak yaşadığı büyükşehir belediyelerinde artan gereksinimleri karşılayacak, kaynakların etkin ve verimli kullanılması

konusunda koordinasyon sağlayacak, ölçek ekonomisinden yeterince yararlanılmasına imkân oluşturacak proje merkezli bir yönetim birimi ortaya çıkmıştır. Bu merkezi yönetim birimi YİKOB ile valinin ildeki görev ve sorumlulukları yeniden tanımlanmakta, faaliyet alanları daha operasyonel hale getirilerek, idari ve yönetsel kapasitesi de bu doğrultuda artırılmaktadır. Yatırımlarda karar verme yetkisinin yerel yöneticilerden alınması ve merkezi otoriteye bırakılması yerel yönetimler üzerinde bazı baskı unsurları meydana getirebileceği yönünde eleştirilmektedir. Anayasa'nın eşitlik ilkesine aykırılık, uluslararası anlaşmalara (Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı kastedilmekte) aykırılık, özerkliğin ortadan kaldırılarak ağır vesayetin getirildiğine yönelik çok fazla eleştirinin hedefi olan YİKOB'ların olası avantaj ve dezavantajlarının dikkatlice incelenmesi gerekmektedir.

Çalışma da incelenen Samsun örneği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın Milli Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı'na ait birçok yatırımı gerçekleştirerek halkın bu alanlardaki ihtiyaçlarını karşıladığını göstermektedir. Yatırımların bu örnekte olduğu gibi ilçelerin nüfus ve büyüklükleri ile doğru orantılı olarak yapılması da YİKOB' lara ait olan yetkilerin ve kaynakların etkin, verimli ve adil kullanıldığını ortaya koyan önemli bir gelişmedir. Gerçekleştirilen ve devam eden faaliyetlerin internet sayfası aracılığıyla maliyetleri, kullanılan personel sayısı, gerçekleşen yatırımların yayınlanması şeffaflık, hesap verebilirlik ve objektif olunması adına son derece önem arz etmektedir. Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarının tamamının standart bir sunum tekniği ile gerçekleştirdikleri yatırımları, devam eden projeleri, bunların maliyetleri ile kullanılan kaynakları kamuoyu ile paylaşmaları tarafımızdan öneri olarak sunulmaktadır.

VII. KAYNAKÇA

Acar, İ. Atilla ve Şahin, E. Ayşe (2008). "Yerel Yönetimlerde Mali Yönetim: İç Denetimden Stratejik Plana Yeni Arayışlar", *1.Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* İstanbul, Erkam Matbaası, s. 85-103.

Acartürk, Ertuğrul ve Keskin, Sabiha (2012). "Türkiye'de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Modeli", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 17, Sayı 3, s. 25-51.

Arıkboğa, Erbay (2007). "Türk Yerel Yönetim Sisteminde Reform ve Yeni Kamu Yönetimi". (Ed.: B. Eryılmaz, M. Eken ve M. Lütfi Şen), *Kamu Yönetimi Yazıları.* Ankara: Nobel Yayın, 1. Baskı, s. 42-71.

Belli, Aziz ve Aydın, Abdullah (2017). "6360 Sayılı Kanun ve Yerelde Merkezileşme", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* https://www.researchgate.net/publication/316312435_6360_SAYILI_KANUN_VE_YERELDE_MERKEZILESME, Sayı: 55, s. 401-413.

Coşkun, Bayram ve Uzun, Turgay (2005). "İl Özel İdaresi'nde Yeniden Yapılanma", *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar I,* 1.Basım, Nobel Yayın Dağıtım, s. 157-175.

Duru, Bülent (2013). "Büyükşehir Düzenlemesi Ne Anlama Geliyor?", *GAP Belediyeler Birliği Dergisi,* s.33-37.

http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf.

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140404.pdf.

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161230-11.htm.

http://www.tbb.gov.tr/mevzuat/kanunlar/Avrupa_Yerel_Yonetimler_ozerklik_Sarti.pdf.

Karaarslan, Mehmet (2012-2013). "Nasıl Bir Yerel Yönetim? 6360 Sayılı Kanun Üzerine Bir Değerlendirme",*Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* http://dergipark.gov.tr/download/article-file/214031, Cilt: 17-18, Sayı: 26-27-28-29, s. 123-162.

Keleş, Ruşen (2013). "Anakent Belediyelerinin Sayısı Çoğalırken", *GAP Belediyeler Birliği Dergisi,* s. 15-19.

Kızılboğa, Ruveyda ve Özaslan, Kamil (2013). "İl Özel İdaresi ile Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *KAYSEM-8 Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar Bildiri Kitabı,* 11-12 Mayıs 2013-Hatay.

Oktay, Tarkan (2016). "6360 Sayılı Kanuna Dayalı Büyükşehir Belediye Reformunu Anlama ve Anlamlandırma", *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal bilgiler fakültesi dergisi,* http://dergipark.gov.tr/download/article-file/297175 , Sayı I/1, s.71-131.

Özel, Mehmet (2007). "Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılanmasında Desantralizasyon Düşüncesi ve Gelişimi-Gelişmekte Olan Ülkeler Bağlamında Bir Yaklaşım". (Ed.: B. Eryılmaz, M. Eken ve M. Lütfi Şen), *Kamu Yönetimi Yazıları,* Ankara: Nobel Yayın, 1.Baskı, s. 414.

Özer, M. Akif ve Sipahi, B. Esra (2003). "Yönetişim Yaklaşımı ve Kamu Yönetiminde Kalite", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 50-51, Temmuz-Aralık, s. 35-66.

Parlak, Bekir (2005). "Tarihi Perspektifte ve Reform Sürecinde İl Özel İdareleri". (Ed.: H. Özgür ve M. Kösecik), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I.* Ankara: Nobel Yayın, 1. Baskı, s. 175-200.

Parlak, Bekir (2005). "Tarihi Perspektifte ve Reform Sürecinde İl Özel İdareleri", (Ed.: H. Özgür ve M. Kösecik), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I,* Ankara: Nobel Yayın, 1. Baskı, s. 175-200.

Yıldırım, Ali ve Yıldırım, K. Emrah (2017). "Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın Yönetişim Açısından Etkinliği", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi,* Cilt 9, Sayı 2, s. 17-29.

Yücel, Nazlı ve Pustu, Yusuf (2006). "Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Alternatifi Kent Devleti Olabilir mi?", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 450, s.117-140.

Zengin, Ozan (2014). "Büyükşehir Belediyesi Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerledirilmesi", http://www.ankarabarosu.org.tr/siteler/ankarabarosu/tekmakale/2014-2/4.pdf *Ankara Barosu Dergisi,* Sayı 72 (2), s. 91-116.

TRAMPADAN KRİPTOYA PARANIN EVRİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Asuman KOÇ YURTKUR
Bülent Ecevit Üniversitesi, İ.İ.B.F.
asumankoc@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Nüket KIRCI ÇEVİK
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İ.İ.B.F.
nkcevik@nku.edu.tr

ÖZET: Para insanlık tarihinin en önemli keşfi olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda da geçmişten günümüze geçirdiği ve geçirmeye devam ettiği evrimle birlikte de, kendi içinde de yeni yeni keşifleri beraberinde getirmektedir. Trampa döneminden kripto dönemine kadar geniş ve uzun bir serüveni içinde barındıran para, çok boyutlu olarak ele alınması gereken konular arasında yer almaktadır. Tarihte değerli madenlerden çeşitli tahıllara, deniz kabuklarından hayvanlara birçok farklı nesnenin para yerine geçtiği dönemlerden, günümüzde karşılığı olmayan kağıt paralara ve nihayetinde dijital ortamlardaki kayıtlara kadar pek çok türde paradan bahsedilmektedir.

Teknolojik ilerleme, küreselleşme ve dijital dönüşüm, uluslararası ticarette ve finansta para ile ilgili de pek çok yeniliği beraberinde getirmiştir. Bu koşullar altında kağıt paranın yanı sıra, elektronik para ve kripto para birimlerinin kullanımı da giderek yaygınlaşmaktadır. Teknolojideki gelişmeler kağıt para kullanımını azaltarak elektronik kullanımın artmasına imkan sağlamaktadır. Ancak çeşitli avantajlı yanları olduğu düşünüldüğünde kripto paranın popülaritesinin hızla artmaya devam ettiği görülmektedir. Bu noktada para otoritesi merkez bankalarının bu dijital dönüşüme uyum sağlayarak neler yapabileceği de merak konusudur. Bu çalışmada, paranın evrim süreci ile ilgili genel bir değerlendirme yapılması ve günümüzde gelinen nokta itibari ile kağıt para, elektronik para ve kripto para arasındaki avantajlı ve dezavantajlı yönlerin tartışılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elektronik para, Kripto para, Merkez Bankası, Digital dönüşüm

JEL Kodları: E42, E51, E58, O10

FROM TRAMP TO CRYPTO: A RESEARCH ON THE EVOLUTION OF MONEY

ABSTRACT: Money is considered the most important discovery in human history. At the same time, with the evolution of the past and present, it brings new discoveries within itself. The money, which includes a long and long adventure from the tramp to the crypto period, is among the issues to be dealt with in multidimensional form. In history, many types of money are mentioned, ranging from precious metals to various grains, from shells to animals, from the time that many different objects have been replaced by money, to today's non-counterparty money and eventually to digital media.

Technological progress, globalization and digital transformation have brought about many innovations related to money in international trade and finance. Under these conditions, the use of electronic money and crypto currencies as well as paper money is becoming increasingly widespread. Advances in technology reduce the use of paper money to increase electronic usage. However, considering the advantages of various advantages, it is seen that the popularity of crypto money continues to increase rapidly. At this point, it is also a matter of curiosity what central banks can do by adapting to this digital transformation. In this study, it is aimed to make a general evaluation about the evolution of money and to discuss the advantageous and disadvantageous aspects between paper money, electronic money and crypto money.

Keywords: Electronic money, Crypto currency, Central Banking, Digital conversion

JEL Codes: E42, E51, E58, O10

1. GİRİŞ

Para, üzerinde fikir birliği oluşmuş bir tanıma sahip olmayan ve sadece ekonomik açıdan değerlendirilemeyecek kadar geniş kapsamlı ve hayatın her alanında varlık gösteren sosyal, kültürel, ekonomik ve daha birçok açıdan ele alınması gereken bir kavramdır. Genellikle paranın tanımına fonksiyonlarından hareketle ulaşılmaya çalışılmaktadır. Ancak paraya belirli sınırlar çizerek bir tanım yapılabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle paranın dinamik bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu da paranın yaşam koşulları, ihtiyaçlar ve teknolojiler geliştikçe ve değiştikçe değişen bir yapıya sahip olduğu anlamına gelmektedir. Yani şimdilerde para olarak benimsenmiş herhangi bir şey, teknoloji değiştiğinde ve geliştiğinde para olarak değerlendirilmeyebilir. Bu da paraya sınırları belirlenmiş ve değiştirilemeyen bir tanım yapmayı düşük ihtimalli bir durum haline getirmektedir. Bu çalışmada kavramsal boyutlarıyla para meselesi üzerine çeşitli açıklamalar ve değerlendirmeler yapılmaktadır.

Para borç ödemelerinde genel kabul gören bir araç şeklinde tanımı yapılan ekonomik, yasal ya da fiziksel olmaktan çok psikolojik ve davranışsal açıdan değerlendirilen bir olgu olarak düşünülmektedir. Bir şeyin para olarak adlandırılabilmesi için tüketiciler tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Bu kabul, tüketicilerin para olan şeye güvenmelerinde önemli yere sahiptir. Para olarak kabul edilen araca duyulan güven ise ancak ve ancak onun yerine getireceği fonksiyonlarına bağlıdır (Parasız, 1992: 9). Bir şeyin para olarak belirlenebilmesi ya da ölçülebilmesi için gerekli olan şey ise, para olarak kabul edilecek malın içeriğinin ne olduğunun bilinmesidir. Mübadelenin kolaylaşmasını sağlayan ortak kabul görmüş mal niteliği olan şey, para olarak adlandırılmaktadır (Mishkin, 2003: 51). Burada yapılan tanımlamalar çerçevesinde günümüzde yaşanan gelişmeler düşünüldüğünde, teknolojideki ilerleme ve bu ilerlemenin hayatın her alanına nüfuz etmiş hali, bir zamanlar kullanıldığı bilinen mal paralardan, günümüz dünyasında kripto paraların kabul gördüğü bir dünyayı beraberinde getirmiştir. Yaşamın evreleri ve değişen ihtiyaçlar, kendi süreçlerinde parayı da çeşitli evrimlerden geçirmiş ve dijital paraların ihtiyaç haline geldiği bir zamana gelinmiştir.

Para, vazgeçilmesi mümkün olmayacak önemde ve ekonomik hayatın merkezinde yer almaktadır. Ancak bu derece öneme sahip olan bu kavram için keşfedilmiş tek bir tanım bulunmamaktadır. Bu nedenle parayı özelliklerinden ya da fonksiyonlarından hareketle tanımlamak geleneksel hale gelmiştir. Para tanımı için ödeme aracı olma ve genel kabul görme kriterleri yeterli ölçütler olarak görülmekte ve bu kriterleri barındıran birçok şey para yerine kullanılabilmektedir. Bu nedenle, para olarak mal ve hizmet alımında kullanılan aracı kağıt olmasının yanı sıra, elektronik ortam kullanılarak bir plastik karta yüklenmiş değer şeklinde olması ya da bir bilgisayar yazılımı şeklinde olması da söz konusu olabilmektedir. Bu şekilde tasarlanmış ve tanımlanmış herhangi bir aracın para olarak ya da ödeme aracı olarak kullanılması için ise tek şart toplum tarafından genel kabul görmesi meselesidir.

Para, hem ekonomik birimler açısından satın alma imkanını sağlayan, hem borç ve yükümlülüklerden kurtarma işlevini yürüten hem de değer saklama imkanını içinde barındıran bir araçtır. Paranın kendisi doğrudan bir tüketicinin tüketim ihtiyacını karşılayamadığı gibi, mal ve hizmetlerin üretiminde de doğrudan para kullanılması söz konusu değildir. Bu yüzden paranın aracılık faaliyetini yürüten bir mal olduğunu ve öneminin satın aldığı mal ve hizmetlerin büyüklüğüne bağlı olarak değiştiğini söylemek mümkündür. Paradan söz edilebilmesi için mübadele ve hesap birimi fonksiyonlarının bir arada yürümesi gerekmektedir. Fakat uygulamada bu durumun istisnalarına rastlamak mümkündür. Değişim aracı olma fonksiyonunun ortadan kalktığı bazı durumlarda yine de paranın halk tarafından hesap birimi olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu noktada paranın, soyut para ve somut para şeklinde iki ayrı biçiminden söz etmek mümkün hale gelmektedir. Soyut para ile paranın hesap birimi olması, somut para ile ise paranın mübadele aracı olması şeklinde iki ayrı kullanım söz konusudur. Soyut para denildiğinde bu paranın mutlaka gerçek para olmasının gerekliliği gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak, günümüzde bu iki tür para tek bir birimde birleştirilerek kullanılmaktadır (Öçal ve Çolak, 1999: 11). Paranın bir ölçü olarak kullanılabilecek şekilde sabit ya da değişken tanımını yapmak mümkün olmamaktadır. Çünkü alışkanlıklar ve ekonomik anlamda kullanımlar değiştikçe ve geliştikçe paranın tanımı da değişmekte ve gelişmek, bu da tanım meselesinin sorun olmaya devam edeceği anlamına gelmektedir. Birçok konuda olduğu gibi paranın tanımı konusunda da iktisatçılar arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Önceleri gümüş ve altın para olarak kullanılıyorken, daha sonraları banknot ve çeke bağlı vadesiz mevduatlar para tanımına dahil edilmiştir. Şimdilerde ise vadeli mevduatlar ve tasarruf hesapları da para sayılmaktadırlar (Parasız, 1992: 13). Gelişen teknoloji ve dünyada yaşanan ekonomik gelişmeler, değişimler ve krizler; günümüze baktığımızda bu evrim sürecinde yer alacak daha pek çok para çeşidini de beraberinde getirmektedir. 2008 küresel krizi ile aracı kurumlara yönelik güvenin zedelenmesi sanal para birimlerinin hızla ekonomik yaşama her alanda dahil olmasına yol açmış ve sanal para birimleri kabul görmüş bir gerçeklik haline gelmiştir.

2. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE PARANIN EVRİM SÜRECİ

İlk çağlardan beri insanlar, ihtiyaçlarını karşılamada farklı yollar kullanarak değişik mal ve hizmetler üretmişlerdir. İhtiyaçlarını temin edebilmek için de ürettikleri mal ve hizmetler karşılığı başka mal ve hizmetleri talep etmişlerdir. Ancak her zaman üretilen mal ve hizmetlerin değiştirilmek istendiği mal ve hizmetler birbiriyle örtüşmemiştir. İşte bu noktada para devreye girerek her türlü mal ve hizmetin satın alınmasında büyük kolaylık sağlamıştır.

Ekonomik hayattaki önemi göz önüne alındığında, paranın ortaya çıkışı ekonomik nedenlere bağlanmış ve çeşitli bilim adamlarına göre para ekonomik mübadeleyi kolaylaştırmak üzere keşfedilmiştir. Ancak paranın ilk kullanımının mübadele amaçlı değil de gömüleme amaçlı olduğuna dair araştırmalar da mevcuttur. Paranın ilk ortaya çıkışı, ekonomik amaçlı olmamış, insanların para özelliği taşıyan ve daha sonra para olarak kullanılan bazı malları tanrılarına hediye etmek üzere sakladıkları ortaya çıkmıştır (Paya, 2002: 18). Takas ekonomisinin içinde barındırdığı birtakım sakıncalar sonucu toplumlar, mübadele sürecinde kullanılan mal sayısını

azaltarak maden kullanmak yolunu tercih etmeye başlamışlardır. Böylece takas ekonomisinden, mübadele ekonomisine geçiş ile birlikte, mübadele aracı olarak mal paranın kullanımının yaygın hale geldiği görülmektedir. Geçmişten günümüze kadar var olan süreçte para sistemleri mal para ve temsili para (kâğıt para) olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmektedir.

Mal para sistemine göre; para olarak kullanılan bir nesne bir mal olarak başka amaçlar için de kullanılabiliyorsa, o ekonomide mal para sistemi var demektir. Mal para sistemi herhangi bir devlet müdahalesi olmaksızın kendiliğinden gelişmiş bir sistemdir. Burada kâğıt parayı mal paradan ayırt eden yanı, kağıt paranın para olarak değerinin kağıdın bir mal olarak ihtiva ettiği değerden çok daha fazla olmasıdır. Yani bir şeyin mal para olarak adlandırılması için para olarak ihtiva ettiği değerin mal olarak sahip olduğu değerle aşağı yukarı aynı olması gereklidir (Parasız, 1992: 24). Geçmişten günümüze para olarak kullanılan çok sayıda mallar mevcuttur. Tarihin eski çağlarında pek çok madde para olarak kullanılmıştır. Sığırlar, kazma, bıçak, arpa, buğday, boncuk, deniz hayvanları, bronz, gümüş ve altın bu mallardan bazılarıdır. Paranın kullanımına ilişkin en eski kayıt M.Ö.4500 yılında Mezopotamya yani bugünkü Irak'tadır. Yaklaşık 3500 yıl önce, çeşitli hayvanlar ödeme aracı olarak kullanılmış ve Hint Okyanusu'ndan Çin'e kadar gönderilmiştir (Meyer, 2001: 2).

İlkel toplumlarda kullanılan mal para sistemi, yoğun olarak kıymetli metal gereksinimi doğurmuştur. İlk kullanımı Lidyalılar'a dayanan paranın tarihinde altın ve gümüş kullanımı önemli bir yer tutmaktadır. Son bir yüzyıldır kağıt para kullanımı giderek yaygınlaşmış ve günümüze kadar gelmiştir (Öçal ve Çolak, 1999: 5-6). Yaşanan teknolojik gelişmeler sonucu günümüzde kağıt paranın yanı sıra elektronik paranın varlığından söz edilmeye başlanmıştır. Gelecekte kağıt paranın yerini tamamen elektronik paranın alması olasılık dahilinde bir durum olarak görülürken, yaşanan teknolojik gelişmelerdeki hız ve çağın gereklilikleri sanal paraların yaygınlaşmasına ve bu paralar içerisinde kripto paraların çok kısa sürede popülerlik kazanmasına yol açmıştır.

Para sistemlerinin ikincisi olan temsili para sistemi; gerektiğinde altın ve gümüşe çevrilebilecek ödeme araçlarına verilen isimdir. Temsili paraların tipik örneği, altın ve gümüş karşılıklı banknotlardır. Altın ve gümüş karşılıklı banknot, üzerinde yazılı miktarın metalle ödeneceğini taahhüt eden resmi kurum ya da özel kişilerce çıkarılan paradır. Temsili paranın diğer örnekleri altın sertifikaları ve gümüş sertifikalarıdır. En eski temsili para örneğine 1816 yılında İngiltere'de rastlanmaktadır. Altın karşılıklı para rejimlerinde, merkez bankaları tarafından çıkarılan banknotlar temsili paraya örnek oluşturmaktadırlar (Parasız, 1992: 30).

Paranın tarihsel gelişim sürecinde mal para sistemi gerekli şekilde işlemediği için yerini temsili para sistemine yani madeni para sistemine bırakmıştır. Madeni para sisteminin mal para sistemine olan üstünlüğü, bu sistemde malların mallarla takası yerine kıymetli madenlerin para işlevini üstlenmesidir. Madeni para sistemi paranın temel özelliklerinin çoğunu bünyesinde barındırma özelliğine sahiptir. Para olarak kullanılan kıymetli madenlerin kolayca taşınması,

saklanması ve bölünmesi söz konusudur (Orhan ve Erdoğan, 2002:9). Madeni para sisteminde altın ve gümüş madenlerinin bir arada ve ayrı ayrı kullanıldığı birçok dönem yaşanmıştır. Madeni para sisteminin ve özellikle de altın para sisteminin piyasa ihtiyaçlarına cevap verememesi ve I. Dünya Savaşı sırasında artan devlet ihtiyaçları, kağıt para sistemine geçişe yol açmıştır. Tarihte kağıdın da altın ve gümüşte olduğu gibi para olarak kullanılabileceği ilk kez Çinliler tarafından düşünülmüştür. Kağıt para sistemi; tedavüle çıkarılan banknotların altına çevrilme zorunluluğunun bulunmadığı, para basma yetkisine sahip merkez bankası tarafından çıkarılan ve altına bağlı olmaksızın paranın miktarının belirlendiği sistemdir.

Parayı "insanlık tarihinin sadece belirli bir zaman kesitinde mübadele için gerekli" bir araç olarak gören bir grup bilim adamı da mevcuttur. Fama (1980)'e göre; teknolojik gelişmelerle birlikte mübadele varlığını devam ettirecek ancak paraya gerek kalmayacaktır. Çünkü teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkacak olan haberleşme ve hesaplama kolaylıkları parayı gereksiz hale getirecektir. Bireyler bütün ekonomik faaliyetlerini elektronik kartlarla gerçekleştirecek ve oluşturulan merkezi bir elektronik muhasebe sistemi bireylerin borç-alacak hesaplarını sürekli takip edecektir (Paya, 2002: 19).

Para sadece ekonomik boyutuyla ele alınabilecek bir mesele olarak değerlendirilmemektedir. Paranın sosyal, kültürel, psikolojik ve teknolojik pek çok boyutta ele alınması gerekmektedir. Bu gereklilik yaşanılan çağın ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Teknolojide yaşanan gelişmeler paranın evrim sürecinde, kâğıt paradan sonra diğer bir aşama olarak görülen elektronik paranın devreye girmesine yol açmıştır. Elektronik para yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan ve gelişimini sürdüren bir sistem olarak varlık göstermektedir. Bunun yanı sıra yaşanan teknolojik gelişmelerin kazandığı ivme ve hız ise para açısından yeni bir boyutun açılmasına ve sanal paraların günümüzde popüler olarak varlık göstermesine ve kabul görmesine yol açan süreci başlatmıştır. Bugün bu hıza uyumlu olacak şekilde sanal paraların ve özellikle de kripto paraların ekonomiye, insan hayatına girişi ve kabul edilişi de aynı hızda olmaktadır. Elektronik ödeme sistemlerine geçiş ve paranın elektronikleşmesi sürecini kavramsal açıdan başlayarak ele almak gerekmektedir. Hayatın her alanında hakim güç haline gelen teknoloji, paranın evrim sürecinde de yeni bir döneme geçilmesini ve paranın elektronik ortamda yüklü bir sistem haline gelmesini sağlar mı sorusu akılları ve tartışma gündemlerini meşgul etmektedir.

3. DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE PARA GELİŞMELERİ

Paranın evrim sürecinde teknolojik gelişmeler sonucu elektronik olarak ödeşmelerin gerçekleştirilmeye başlanmasıyla beraber, kâğıt para sisteminin sonrasında yeni bir sistem olarak elektronik paranın ortaya çıkışıyla birlikte bir sistem olarak bu sistemin gelecekte kağıt paranın yerini alma potansiyeli nedeniyle elektronik paranın tanımı, işlevleri ve kapsamı itibariyle ele alınması gerekmektedir. Elektronik para konusu Avrupa Merkez Bankası (ECB)'nin üzerinde çok durduğu ve önem verdiği konular arasında yer almaktadır. Bu nedenle paranın elektronik tanımına dair en kapsamlı araştırmaların ve tanımın da Avrupa Merkez Bankası'na ait olduğunu belirtmek gerekmektedir.

ECB (1998) tanımına göre elektronik para, ödemelerde kullanılmak üzere teknik bir aygıt üzerine depolanmış, değeri önceden ödenmiş ve çıkarıcısı tarafından transfer işlemlerinde banka hesapları ile ilişki kurmaya gerek olmayan elektronik bir parasal değer, olarak ifade edilmektedir. Hindistan Merkez Bankası (RBI) (2002: 3) ise daha geniş bir elektronik para tanımından bahsetmektedir. Bu tanıma göre, yapılan işlemlerde banka hesaplarını kullanmadan paranın değerinin teknik bir aygıta yüklenebildiği bir değer olarak anlatılmaktadır. Aynı zamanda işletmeler için tanımlanan kısmında, yatırım şirketlerinin diğer işletmelere ödeme işlemleri sırasında hamiline yazılı bir senet gibi kullanım imkanı veren bir ödeme aracı olduğu da söylenebilmektedir.

Avrupa Birliği elektronik para ile ilgili olarak hazırladığı direktif taslağında elektronik parayı; çip kart ya da bilgisayar hafızası gibi elektronik araçlarda saklanabilen, ihraç eden kuruluş dışında diğer kişiler tarafından ödeme aracı olarak kabul edilen, madeni ya da kağıt paranın amacına elektronik olarak da hizmet eden ve sınırlı ödemelerin elektronik transferi için oluşturulan parasal değer, olarak tanımlamıştır (ECB, 2000:40).

Bu tanımlar dışında elektronik para ile ilgili yayınlanmış pek çok tanıma ulaşmak mümkündür. BIS(2000) tanımına göre elektronik para, önceden ödemesi yapılmış, stoklanmış değer ya da fonların bir aygıtta tüketici ihtiyaçları doğrultusunda kullanıma hazır halde olduğu kartlar şeklindedir. Aynı zamanda bu tanıma göre kullanımın genel ya da özel amaçlı olmasına göre de elektronik para ürünlerinin farklılaştığı belirtilmektedir. BIS(2001) tanımına göre ise elektronik para, bir çip kart ya da şahıs bilgisayarında sabit sürücüde saklanabilen bir değer olarak ifade edilmektedir. Bu tanımlar çerçevesinde elektronik paranın kredi kartı kullanımının yol açtığı aksaklıkları gideren bir yanı olduğunu söylemek mümkündür. Kredi kartı ya da banka kartı bulunmayan kullanıcılar açısından da kullanılabilir olması, banka hesabı gerekmeden kullanılabilmesi, geniş ödeme ağına sahip olması ve parasal değerin elektronik ortamda saklanabilmesi gibi olanakları nedeniyle elektronik para kullanımı çeşitli kolaylıkları da beraberinde getirmektedir (Tabak, 2002: 18).

Elektronik para, kullanıldıktan sonra tekrar yüklenip yüklenememelerine göre ve kapasitelerine göre değişik sınıflandırmalara tabi tutulur. En temel sınıflandırma; kart tabanlı ve ağ tabanlı olmalarına göre yapılan sınıflandırmadır. Teknolojideki gelişmelerin günlük hayatın her alanına hızla yayılması, elektronik paradan başka kullanılabilecek pek çok sanal paranın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu durumun en önemli sebebi teknolojideki bu gelişmelerin finansal piyasalara da uyarlanabilmiş olmasıdır.

Sanal para birimlerinin finansal teknolojilerin ürünü olduğunu söylemek mümkündür. İlk kez 2009 yılında Bitcoin'in oluşturulması ile başlayan süreç finans dünyasında sanal para birimleri ile yeni bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Sanal para birimlerinin ve Bitcoin'in bu kadar kısa sürede bilinmesi ve yayılmasındaki en büyük sebep işlem hacminin sürekli artması ve dolar karşısındaki değerinin sürekli yükselmesidir. Günümüzde farklı isimlerde pek çok sanal para

birimi bulunmasına rağmen Bitcoin sanal para birimlerinin tanınmasına ve bilinmesine öncülük etmektedir (Üzer, 2017: 8-9).

ECB (2012) tarafından yapılan tanıma göre, sanal para birimi genellikle geliştiricisinin ihraç ve kontrol ettiği, sanal ortam üyeleri tarafından kabul edilen ve kullanılan, kanuni olarak düzenlenmemiş dijital para türü, olarak ifade edilmektedir. Ancak daha sonra yapılan ECB (2015) tanımına göre, bir merkez bankası, kredi kuruluşu ya da elektronik para kuruluşu tarafından ihraç edilmemiş, bazı durumlarda paraya alternatif olarak kullanılabilen varlığın sanal temsili, olarak ifade edilmiştir. Berentsen ve Schar (2017: 97) çalışması nakit para, elektronik para ya da emtia parasına göre Bitcoin özelinde sanal para birimlerinin büyük farklılıklarla ortaya çıktığını ve rekabete dayalı bir sistemi hem sanal hem de merkezi olmayan bir işlem süreci ile sağlayabildiğini ifade etmektedirler. Burada merkez bankaları tarafından çıkarılan elektronik paranın tekel yetkisine sahip bir kurum aracılığıyla çıktığı ve işlemlerin bir merkezi ödeme sisteminden yürütüldüğü gerçeklerinin altı çizilmektedir.

Bitcoin ise, çeşitli sanal para birimlerinin mülkiyet haklarının ademi merkeziyetçi bir ağda yönetildiği ilk sanal para birimi olarak bilinmektedir. Buradaki farklılık ve önemli ayrıntı bir otorite ya da yönetimin para akışını kontrol etmemesidir. Blok zincir adı verilen sistem ile para akışı sağlanmaktadır. Bu dijitalleşme süreci teknolojinin finansal sisteme getirdiği en büyük yenilik olarak değerlendirilmektedir. Bu yenilik ile mevcut sistemin bozulma ya da değişme riski ile karşı karşıya olduğu ifade edilmektedir (Berentsen ve Schar, 2017: 98-99). Bu noktada kripto para teknolojisinin ve kripto para birimlerinin işlemlerin merkezileşmemesi ve bağımsız olması sebebiyle bir avantaja sahip olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca madencilik esasına dayalı olması da tıpkı altın sisteminde olduğu gibi rekabet açısından avantajlı görülmektedir. Ancak burada da birkaç büyük madencide hakimiyetin olduğu belirtilmektedir. Bu durum da rekabetin şiddetine ve donanım ile ucuz elektriğe ulaşmaya bağlanmaktadır (Berentsen ve Schar, 2008).

Sanal para birimleri ile ilgili çok farklı ve çeşitli sınıflandırmalar yapılmakla birlikte IMF tarafından yapılan sınıflandırma aşağıdaki şekil aracılığı ile şu şekilde ortaya konulmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre dijital bir değeri temsil eden varlıklar dijital para olarak adlandırılmaktadır. Elektronik para dijital paranın içerisinde yer almakta ve değerini itibari olarak almaktadır. Değerini itibari olarak almayan para birimleri ise sanal para birimleri olarak adlandırılmaktadır. Bu paralardan ininial kart gibi oyunlarda kullanılan ve çevrilebilir olanlara, çevrilebilir sanal para denilmektedir. Çevrilebilir para birimleri ise merkezi ve merkezi olmayan şeklinde ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Merkezi olmayan ve şifreleme kullanan paralara ise kripto para adı verilmektedir (IMF, 2016).

Şekil 1: Sanal Para Birimlerinin Sınıflandırılması

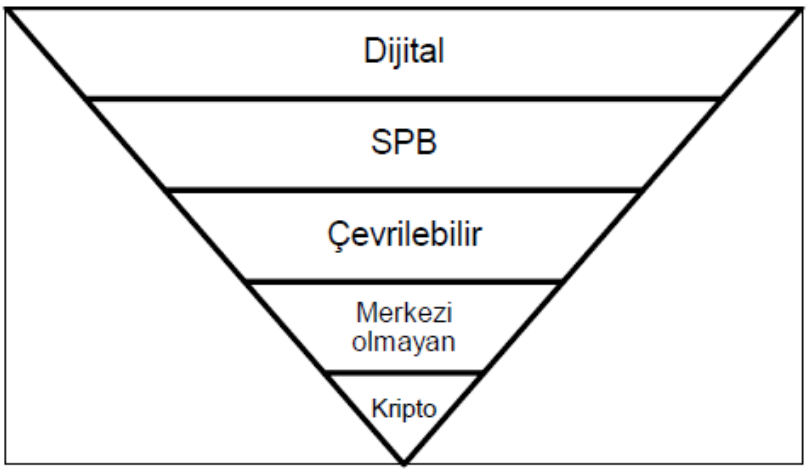

Dijitalleşme ile birlikte, hızla popüler hale gelen ve adından en çok bahsedileni, merkezi olmayan para birimlerinden Bitcoin'dir. Bu para, merkezi bir otoriteye bağlı olmaması, bu otoritenin politika ve kapasitesinden bağımsız olması ve kullanıcıların kendi aralarındaki dağıtım mekanizması ile işlemesi üzerine kurulmuştur. Bu noktada sanal paraların giderek yaygınlaştığını ve bu yaygınlaşma hızının da artarak devam ettiğini söylemek mümkündür.

Avrupa Merkez Bankası sanal para birimlerinin giderek artması ve yaygınlaşması ile ilgili şu çıkarımlarda bulunmaktadır (ECB, 2015):

- Yüksek işlem doğrula hızı, enerji verimliliği ve sağlam algoritma ile Bitcoin'deki zayıf noktaların güçlendirilmesi
- Madencilik ağına yeni alternatiflerin getirilmesi
- Bitcoin cüzdanlarındaki para çekememe sorunlarına karşı alternatif saklama hizmetlerinin sunulması

Ekonomik birimlerden gördüğü ilgilin artması ve her geçen gün dezavantajlı noktaların avantaja dönüştürülebilir yanlarının keşfedilmesi giderek sanal para birimlerinin kullanımını yaygınlaştırmaktadır.

4. MERKEZ BANKACILIĞININ ROLÜ VE TUTUMU

Elektronik ödeme sistemleri ve para birimlerinde meydana gelen dijitalleşme süreci, merkez bankalarının geleneksel rolleri ve para politikası araçları ile ilgili konuların geleceğinin şekillenmesi açısından son derece önemlidir. Elektronik paraların kağıt paraya alternatif olarak kullanıldığı günümüz yaşam koşullarında, bu gelişmelerin merkez bankalarını ve merkez bankacılığını nasıl bir noktaya taşıyacağı sorusu gündemi meşgul etmektedir. Teknolojinin

hızla gelişmesi ve elektronik paraların giderek yaygınlaşması bu soruları daha da önemli hale getirmektedir.

Günümüzde elektronik ödeme sistemleri yaygın olarak kullanılırken, merkez bankalarının halen piyasayı etkileyecek güç ve donanıma sahip olması, işlemler elektronik ortamda yapılıyor olsa dahi rezerv para birimi üzerinden bu işlemlerin yapılmasına bağlıdır. Yani merkez bankaları, merkezi bir otorite olarak para birimi üzerinde gücünü ve kontrolünü kurmaktadır. Ancak, kripto paraların yaygınlaşması ile birlikte, eğer para çıkarıcıları bilançoları kendi üzerlerinde tutmaya başlar ise ve merkez bankası kontrolündeki para birimine ihtiyaç kalmaz ise, merkez bankalarının piyasayı etkileme ve para miktarını kontrol etme fonksiyonu için bu durum bir tehdit haline gelebilir (Friedman, 1999: 328). Bu durumda merkez bankalarının son borç veren olma ve para biriminin güvencesini sağlama gibi rolleri önemli değişikliklere uğrayacaktır. Ayrıca para birimlerini kontrol edebilmek amacıyla yeni politika araçlarının türetilmesi ve merkez bankacılığına yenilik süreçlerinin gelmesi söz konusu olabilecektir (Bilir ve Çay, 2016: 28).

Teorik olarak bir merkez bankasının şifreleme teknolojisi ile para birimi üretmesi kolay geçilebilir bir teknolojidir. Bitcoin gibi bir kripto paraya eklenecek ilave özellikler ya da fonksiyonlar ile bu sürece kolayca dahil olunabilir. Ya da bir merkez bankası sıfırdan yeni bir blok zincir teknolojisi de geliştirebilir. Bütün bu yaklaşımların uygulanma süreci basittir. Böyle bir sürecin başlaması bir kamu otoritesinin blok zincirde şifrelenmiş para ihracına izin verdiği anlamına gelecektir. Ancak kripto paralar merkez bankalarının kızmızı çizgisi olarak görülmektedir. Çünkü bir merkez bankasının isimsiz sanal para birimi üretmesi saygınlık açısından teşvik edilebilir bir durum olarak değerlendirilmemektedir (Berentsen ve Schar, 2018: 103).

2008 küresel krizinden sonra hızla hayatımıza giren sanal para birimleri ve özellikte kripto para içerisinde Bitcoin ve diğerleri, her ne kadar hızla ilgi görmüş ve dolar karşısında bir değer yükselişi yaşamız olsa da, şuanki süreçte dalgalı bir seyir yaşadığı görülmektedir. Avantajlı birçok yönünün olmasının yanı sıra kara para faaliyetleri gibi süreçlerin artmasına olanak sağlayan bir yanının bulunması, merkez bankalarının bu süreci takip etme noktasında kalmasına yol açmaktadır. Bu teknoloji henüz çok yeni bir teknolojidir ve birçok riski de beraberinde taşımaktadır. Herhangi bir merkez bankası tarafından çıkarılan bir kripto paranın terör suçu gibi ya da kara para aklama gibi faaliyetler içerisinde yer alma düşüncesi bile merkez bankalarının bu konunun takibinde kalması için yeterli bir sebep olarak görülmektedir.

Merkez bankalarının sanal para ile ilişkilerinin boyutu şuan için çıkarılan elektronik merkez bankası parası kapsamındadır. Her ne kadar bazı merkez bankalarının bu konu ile ilgili çalışmalarının olduğu belirtilse de, bu projelerin merkezileştirilmiş oldukları belirtilmektedir (Berentsen ve Schar, 2018: 104).

5. SONUÇ

Para insanlık tarihi boyunca pek çok yönüyle varlık göstermiş bir meseledir. Para ile ilişki, insanlık var olduğu sürece varlık gösterecek, değişen koşullar ve ihtiyaçlar ise paranın sınırlanamayan tanımına yeni yeni boyutlar kazandıracaktır. Geçmişten günümüze geçirdiği evrim çerçevesinde değerlendirdiğimizde, paranın yaşadığı serüven insanlığın serüveni ile paralellik göstermiş ve gelişim her seferinde ihtiyaçların gelişmesi ile birlikte kaydedilmiştir. Yani bir para sisteminden diğerine geçişte ihtiyaçların gösterdiği değişim ve gelişim etkili olmuştur.

Teknolojik gelişmeler ve küreselleşme süreci her geçen gün yeni yeni kavramları ve ihtiyaçları da beraberinde getirmektedir. Bu süreç para ile ilgili de birçok yeni kavram ve tanım ile tanışmamıza yol açmaktadır. Ödeme sistemlerinin elektronikleşmesi ile hayatımıza dahil olan elektronik para ile ilgili gelişmelerin yaşandığı süreç henüz tamamlanmamış iken, son on yılda yeni bir para çeşidi hızla ekonomik yaşamın içerisine dahil olmuştur. Kripto paralar olarak popülerlik kazanan bu para birimleri için ortaya çıkış serüveni finansal küresel kriz sonrasını işaret etmektedir. Bu süreçte finansal aracılara duyulan güvenin sarsılması, merkezi bir otoriteye bağlı olmayan sanal para birimlerini popüler hale getirmiştir. Bu para birimlerinin bir otoriteye bağlı olarak çıkarılmaması, yani çıkarıcısının bilinememesi merkez bankalarının gelecekteki rolleri ve politikaları ile ilgili soruları da beraberinde getirmiştir.

Merkez bankaları, bir ekonomideki tüm ödeme sistemlerinin merkezi olmaları, para politikası aracılığı ile fiyat istikrarı ve finansal istikrara ilişkin kilit role sahip olmaları, para ihracının yetkilisi olmaları gibi pek çok sebebe bağlı olarak ödemeler alanının içinde olması ve bu alanı takip etmesi gerekli olan kuruluşlardır. Dolayısıyla bu alanda meydana gelen her türlü gelişme ve yeniliği de takip etmektedirler. Bu takip hem otorite olmanın verdiği gereklilikten hem de gerektiği yerde müdahale edebilme yetkisinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde dijital teknolojide yaşanan gelişmeler her ne kadar hızlı süreç içerisinde ilerlese de kullanım miktarları açısından para politikalarına herhangi bir risk unsuru oluşturmayacak boyutta görülmektedirler. Bu nedenle merkez bankaları takipte kalmaktadır.

Bu çalışmada insanlık tarihinin en önemli keşfi kabul edilen paranın evrim süreci kavramsal çerçevede ele alınmıştır. Para gelişmelerinin insan ihtiyaçlarının, ekonomik gelişmelerin ve teknolojideki ilerlemelerin bir sonucu olduğuna dikkat çekilmektedir. Çalışma ile birlikte paranın sahip olduğu dinamik yapı, geçmişten günümüze paraya verilen rollerin değişmediği ama ihtiyaçlar değiştikçe para olarak kabul edilen metaların değiştiği ya da varlıkların değiştiği gerçeğini ortaya koyacak şekilde anlatılmaktadır. Son gelinen nokta itibariyle para gelişmelerinin artarak devam edeceği ve özellikte kripto para ile ilgili gelişmelerin nereye doğru gideceği merak uyandırmaktadır. Bu nedenle bundan sonraki çalışmaların gündemdeki yeni gelişmeleri ve merkez bankalarının davranışlarını da içerecek şekilde güncellenerek devam etmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Berentsen, A. ve Schär, F. (2018) "A Short Introduction to the World of Cryptocurrencies." Federal Reserve Bank of St. Louis Review, Second Quarter 2018, pp. 1-16.

Bilir, H. ve Ş. Çay, (2016), "Elektronik Para ve Finansal Piyasalar Arasındaki İlişki", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 9(2), 21-31.

BIS (2000), Survey of Electronic Money Developments, Basel, Switzerland, May.

BIS (2001), Survey of Electronic Money Developments, The Committee on Payment and Settlement Systems of the Central Banks of the Group of Ten Countries, November.

ECB (1998), Report on Electronic Money, Frankfurt, August.

ECB (2000), Monthly Bulletin, November.

ECB. (2012). Virtual Currency Schemes. Frankfurt.

ECB. (2015). Virtual Currency Schemes - A Further Analysis. Frankfurt.

Fama, E. (1980), "Banking in the Theory of Finance", Journal of Monetary Economics, January 1980: rande Thomas (ed) 1990.

Friedman, B.M. (1999) The Future of Monetary Policy: The Central Bank as an Army with Only a Signal Corps?, *International Finance*, 2 (3), 321-338.

IMF. (2016). Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations. Washington DC.

Ankara: Yetkin Yayınları.

Meyer, L. H. (2001), The Future of Money and of Monetary Policy, Federal Reserve Board, Distinguished Lecture Program, Swarthmore, Pennsylvania, 5 December.

Mishkin, F. S. (2003), The Economics of Money, Banking and Financial Markets, Seventh Edition, Columbia University Press.

Orhan, O. Z. & S. Erdoğan (2002), Para Politikası, İstanbul: Avcı Ofset.

Öçal, T. & Ö. F. Çolak (1999), "Finansal Sistem ve Bankalar," Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Parasız, İlker; 1992, Para Banka ve Finansal Piyasalar, Dördüncü Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Paya, M. (2002), Para Teorisi ve Para Politikası, Üçüncü Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

RBI (2002), Report of the Working Group on Electronic Money, Mumbia, 11 July.

Tabak, Ş. Ş. (2002), Elektronik Para ve Merkez Bankacılığı, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi), TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Üzer, B. (2017), "Sanal Para Birimleri", TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Eylül, Ankara.

TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASINDA KIBRIS MESELESİNİN YERİ

Veli SIRIM
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü
vsirim@nku.edu.tr

ÖZET: Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından sonra takip eden 40 yıl boyunca, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan gerek siyasî gerek ekonomik ilişkileri tamamen Batı bloğunda yer alan bir ülke profilinde şekillendi. Zira Türkiye, yükselen Batı eksenine alternatif ya da muhalif değil, bu eksenin bir parçası olma şeklinde özetleyebileceğimiz bir dış politikayı benimsemişti.

Bu politika doğrultusunda hareket eden Türkiye ile Batı dünyası arasındaki ilişkiler kuvvetlendikçe Ortadoğu ülkeleriyle arasındaki bağlar giderek zayıfladı. Bölge ülkeleriyle yakınlaşma adına atılan olumlu adımların da yine Batılılaşma amacına yönelik olması, bu ülkeler için var olan tabloyu daha da kötüleştirmişti.

II. Dünya Savaşından sonra değişen dünya dengeleri Türkiye ile yakın komşuları olan Arap ülkeleri ve diğer Müslüman toplumların yollarını iyiden iyiye ayırdı. Zira Türkiye 1945 yılından itibaren, bu sefer daha kesin bir şekilde Batıya ve öncelikle de ABD'ye yanaşma çabasını göstermişti. Çünkü bu dönemde Türkiye, Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalmış ve güvenlik endişesiyle Batı'nın desteğine ihtiyaç duymuştu. Buna karşılık Ortadoğu ülkelerinde güçlenen milliyetçilik akımlarıyla birlikte yükselen bir Batı karşıtlığı vardı. Üstelik Sovyetlerden gelecek bir tehdit algıları da yoktu.

Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki uçurum 1960'lı yılların ortalarına kadar giderek derinleşti. 1960 yılından itibaren bu uçurumun kapanmasına, bölge ülkeleriyle önce siyasi, sonra ekonomik ilişkilerin gelişmesine sebep olan gelişmeler peşpeşe yaşandı. 1964'te Kıbrıs'a yapılması planlanan askerî bir müdahaleyi önleyen Johnson Mektubu ve BM'de Kıbrıs konusunda yapılan oylamada olumsuz karar çıkmasıyla Türkiye'nin yaşadığı büyük hayal kırıklığı Batı güdümündeki dış politikanın terk edilerek çok yönlü ve alternatifli bir dış politikanın hayata geçirilmesine imkan sağladı. Bu köklü değişikliğin en önemli uygulama alanı ise, kaçınılmaz olarak Ortadoğu ülkeleri olmuştu.

Bu tebliğde, 1964'te başlayan, 1973 Petrol Krizi ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ile iyiden iyiye belirginleşen Ortadoğu politikamızdaki değişiklik ele alınacak, bu politika değişikliğinin bölge ülkeleriyle ilişkilerimizdeki yansımaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Meselesi, Ortadoğu Politikası

THE ROLE OF THE CYPRUS ISSUE IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC RELATIONS BETWEEN TURKEY AND MIDDLE EASTERN COUNTRIES

ABSTRACT: Throughout the following 40 years after the year 1923 when the republic was proclaimed, Turkey's political and economic relations with Middle Eastern countries were shaped in the profile of a country that was entirely within the Western bloc. That was because Turkey had adopted a foreign policy that we can summarize as being neither an alternative nor a dissident to the emerging Western axis, but becoming a part of it.

As the relations between Turkey acting in accordance with this policy and the Western world grew stronger, the ties between Turkey and the Middle Eastern countries gradually weakened. The fact that the positive steps taken in the name of convergence with the countries in the region were again aimed at the purpose of Westernization had made the existing picture for these countries worse.

The changing world dynamics after the World War II completely severed the ties between Turkey and the Arab countries, which are its close neighbors, and other Muslim societies as Turkey had made an effort from 1945 onward, this time more firmly, to converge towards the West and primarily the United States. Because during this period, Turkey had faced the Soviet threat and needed the West's support with security concerns. On the other hand, there was an emerging Anti-Westernism in the Middle East countries with the strengthening nationalist movements. Moreover, they had no perception of a threat from the Soviets.

The gap between Turkey and the Middle East countries deepened gradually until the mid-1960s. From 1960 onwards, consecutive developments resulting in the closing of this gap and advancement in political, then economic relations with the countries in the region emerged. Turkey's big disappointment resulting from the Johnson letter, which prevented a planned military intervention to Cyprus in 1964 and the negative result from the voting on Cyprus at the UN enabled it to abandon the Western guided foreign policy and implement a versatile foreign policy with alternatives. The most important application area of this fundamental change was inevitably the Middle East countries.

In this article, the change in our Middle East policy that started in 1964 and became increasingly evident with the 1973 Oil Crisis and the 1974 Cyprus Peace Operation will be discussed and the reflections of this policy change on our relations will be emphasized.

Keywords: Cyprus Issue, Middle East Policy

1. GİRİŞ

Lozan barış anlaşası ile İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhakının ardından, Enosis (Yunanistan'la birleşme) hayallerini gerçekleştirmeye çalışan Kıbrıslı Rumlar, 1931 yılında İngiliz yönetimine karşı isyan hareketi başlatmış, ancak Kıbrıs Türk toplumu bunu desteklememişti. Bu isyan sonucu İngiltere, olayları kanlı bir şekilde bastırarak adadaki toplumların bazı haklarında kısıtlamalara gitti. Bu tarihten itibaren Kıbrıslı Rumlar, Enosis hedefinin önündeki en büyük engel olarak Kıbrıs Türk toplumunu gördüler ve Enosis'le ilgili politikalarını Türk toplumunun yok edilmesi ya da etkisizleştirilmesi üzerine yapılandırdılar. Rumların bu politikaları adada huzursuzluğu artırdı ve toplumlararası çatışmalara sebep oldu. İngiltere olayların önünü alabilmek için Türkiye ve Yunanistan'ı toplantıya davet etti ve bu süreç 1959 Zürih ve Londra Anlaşmaları ile devam ederek 1960 yılında bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile noktalandı.

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması adadaki var olan sorunları çözmek bir yana daha da alevlendirdi. Kıbrıslı Rumlar bu anlaşmalardan ve Kıbrıs Anayasası'ndan memnun olmadıklarını her defasında dile getirdiler. Hatta 1963 yılında Kıbrıs Cumhurbaşkanı Rum cemaati lideri Makarios, anayasanın tadil edilmesi ile ilgili 13 maddelik teklifte bulundu (Eroğlu, 1975:40).

Kıbrıslı Rumların uzlaşmaz tutumları ve 1960 anayasasının Türklere tanıdığı hakları bir türlü hazmedememiş olmaları sebebiyle Türk toplumu üzerinde oluşturdukları baskılar büyük huzursuzluklara yol açtı ve bu huzursuzluklar 1963 yılı sonunda Yunan gizli örgütlerinin Kıbrıslı Türklere yönelik saldırıları ile zirveye çıktı.

1963 yılının Aralık ayında, Kıbrıs'taki Rumların adayı tamamıyla ele geçirmek ve Yunanistan'a bağlamak maksadıyla Türklere karşı giriştikleri saldırılar, Türkiye yöneticileri tarafından tepkiyle karşılandı. Öte yandan, adadaki Rumların sergiledikleri insanlığa ve devletlerarası hukuka uymayan bu tavırların, NATO içinde Türkiye'nin müttefiki olan Yunanistan tarafından desteklenmesi, olayın vahametini daha da artırdı.

Asıl hayal kırıklığı ise, başta ABD olmak üzere, Türkiye'nin devlet düzenini seçerken kendisine örnek olarak aldığı ve bir dizi siyasal, ekonomik ve askerî bağlarla bağlandığı Batılı ülkelerin bu olay karşısındaki tutumları oldu (Sırım, 1999:41).

Saldırıların durmaması ve Rumların katliam derecesine varan saldırıları nedeniyle Türkiye 15 Şubat 1964'te askeri müdahale için hazırlıklara başladı. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Türkiye'nin müdahalesinin durumu daha da kötüleştireceği gerekçesi ile 4 Mart 1964'te aldığı kararla, Türk ve Rum toplumlarından barış ve huzuru bozacak hareketlerden kaçınılmasını istedi. Nisan ayında Makarios'un ittifak anlaşmasını fesih ettiğini açıklaması ve Kıbrıs'ta zorunlu askerlik ihdas etmesi üzerine, durumu kabul etmeyen Türk hükümeti meclisten Kıbrıs'a Asker çıkarma yetkisi aldı ve müdahale kararını kesinleştirdi. Müdahale 7 Haziranda yapılacaktı. Ancak beklenmeyen bir gelişme oldu. ABD başkanı Lyndon Johnson tarafından başbakan İsmet İnönü'ye hitaben yazılan mektupta; Türk hükümetinin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmaması, Amerikan silahlarının kullanılmaması isteniyor ve açıkça Türkiye'ye karşı olası bir Sovyet müdahalesinde ABD'nin ve NATO'nun Türkiye'yi savunamayacağı bildiriliyordu.

ABD Başkanı Johnson'un Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği bu mektup, Türkiye-ABD ilişkilerinin büyük ölçüde bozulmasına sebep oldu. Ayrıca böyle bir gelişme Türkiye'nin, 1950'lerin başından beri kesin bir bağlılık içinde bulunduğu Batı ittifakının gerçek yararı üzerinde düşünülmeye başlanması bakımından bir dönüm noktası haline geldi (Gönlübol, 1971:34-37).

Türk dış politikasını asıl etkileyen olay ise, Aralık 1965'de Birleşmiş Milletler'de yapılan oylamada, Türkiye'nin uluslararası antlaşmalardan doğan haklarının bir kenara bırakılıyor olmasıydı. Aynı zamanda oylamada Türkiye, diplomatik yalnızlığını bütün açıklığıyla görmüştü. Bu tarihten sonra Türkiye, dış politikasında bir "dünyaya açılma" kampanyasına girişti. Çok sayıda ülkeyle yüksek seviyede karşılıklı ziyaretlerin sayısında hızlı bir artış yaşandı. Bu genel çerçeve içinde, Türkiye'nin başta Ortadoğu olmak üzere, İslam Dünyasına yönelik dış politikası büyük değişim gösterdi (Kürkçüoğlu, 1971:23).

Özetle, Batı dünyası Kıbrıs anlaşmazlığında, kendisine daha az bağlı ve haksız konumda olan müttefiki Yunanistan'ı kendisine daha sadık ve haklı olan müttefiki Türkiye'ye tercih etmişti. Bu durum en azından, Batılı devletlerin çeşitli tarihî, dinî ve psikolojik nedenlerle Türkiye'ye karşı üvey evlat işlemi yapıldığı yolunda öteden beri var olan bir kanaatin daha da kuvvetlenmesine yol açmıştı. Türkiye yöneticilerini asıl ürküten düşünce ise, başta Amerika olmak üzere Batılı ülkelerin, kendi menfaatleri gerektirdiğinde büyük bir tehlike olarak görülen Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'yi yalnız bırakabilecekleri olmuştu (Gönlübol-Ülman, 1982:340-343). Bu duruma, özellikle 1971 yılından itibaren, Türkiye'nin Batı çerçevesinde çözümlenemeyen ekonomik sorunları da eklenince, Ortadoğu ülkeleri Türkiye için gittikçe genişleyen bir ilgi ve hatta "ümit alanı" olmaya başladı (İlkin, 1979:247).

Bu makalede, Türkiye'nin 60'lı yılların ortalarından itibaren Kıbrıs meselesiyle değişen Ortadoğu politikası ve bu politika değişikliğinin bölge ülkeleriyle olan ekonomik ilişkiler üzerinde meydana getirdiği olumlu etkiler üzerinde durulacaktır.

2. Tüm Yönleriyle Kıbrıs Meselesi

1945 sonrasından 1960'lı yıllara kadar ABD etrafında şekillenen Batı bloğu ve kurumlarına endeksli formüle edilen Türk dış politikası, dar anlamda Ortadoğu, geniş anlamda İslam Dünyasıyla olan ilişkilerin ikinci plana atılmasına, hatta ihmal edilmesine yol açmıştı. Böyle bir dış politika anlayışı içinde bahsettiğimiz ülkelerle olan ilişkiler Türk dış politikasında Batı'yla olan ilişkilerin pekiştirilmesi ve güçlendirilmesi için bir araç olarak görüldü. Bunun sonucunda Türkiye, bölge ülkelerinin tepkisini çekti ve ABD'nin ileri karakolu olarak değerlendirildi. Türkiye üzerinde oluşan bu algı ister istemez Türkiye'nin bölge ülkelerinden uzaklaşmasını beraberinde getirdi. Böylece Türk dış politikası sadece Batı'yla olan ilişkilerini önceleyen tek taraflı bir hal aldı ve bunun sıkıntıları 1960'lı yılların başlarından itibaren açıkça görülmeye başlandı. Özellikle Kıbrıs meselesi çerçevesinde yaşananlar Türkiye'nin tek taraflı dış politikasının sıkıntılarını gün yüzüne çıkardı (Şahin-Buğra, 2017).

Türkiye 1960'lı yıllara kadar Batı desteği ile Kıbrıs meselesini kendi lehine çözüleceğine inanmış ve bundan dolayı Batı devletlerini Ortadoğu dahil her alanda desteklemişti. Ancak 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye, Batı ile ilişkilerinin, Kıbrıs'taki çıkarlarına zarar verdiğine inanmaya başladı (Bölükbaşı, 2001:250)

Kıbrıs meselesi eksenli Türkiye-Ortadoğu ülkeleri ilişkilerinin inişli-çıkışlı seyrini 1956 yılında yaşanan Süveyş kriziyle başlatmak mümkündür. Zira bu dönemde Türkiye, Cumhuriyetin ilanından beri takip edilen Batı yönlü dış politika yaklaşımını tavizsiz bir şekilde yürütmekteydi. Netice itibariyle Süveyş krizi esnasında da, bu yöndeki bir politika takip edilmiş, Ortadoğu ile ilişkiler daha da vahim noktalara sürüklenmişti.

Süveyş Kanalının Mısır tarafından millileştirilmesini istemeyen Fransa ve İngiltere'nin öncülüğünde problemin çözümlenmesi için bir konferans düzenlendi. Bu konferansa 1888 yılında yapılan İstanbul Sözleşmesi'nde imzası bulunan devletlerle kanalı en fazla kullanan 24 devlet davet edildi. Mısır'ın katılmadığı bu konferansta ortak bir karar alınamadı. Bu konferansın ardından Türkiye'nin de içinde bulunduğu 18 devlet "Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği"ni kurdular (Koç, 2006:302).

Süveyş Krizi aynı zamanda Kıbrıs meselesi ile de bağlantılıydı. Mısır devlet başkanı Nasır, Süveyş Kanalı'nda İngiltere karşıtı politikaları takip etmekteydi. Nasır, İngiltere'nin Kıbrıs'taki egemenliğine son vermesi gerektiğini savunduğu için, Kıbrıs Rum cemaatinin lideri Başpiskopos Makarios'un tezlerini uluslararası alanda desteklemekteydi. Türkiye ise Nasır'ın aksine İngiltere'nin Kıbrıs'taki egemenliğinin sürdürülmesinden yana tavır göstermiş

(Sönmezoğlu, 2006: 102-104), Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi kararında da, Batı ülkelerinin yanında, Mısır'ın karşısında yer almıştı (Arı, 2008: 257-258).

1959 yılında Kıbrıs'ın İngiltere'den ayrılması kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine Türkiye, Kıbrıs'ta yaşayan vatandaşlarının geleceği için düzenlenen Londra ve Zürih Anlaşmalarına katıldı, adada üzerinde uzlaşma sağlanan bir hükümetin kurulması için yoğun faaliyetlerde bulundu (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1964:3). Böylece Kıbrıs, İngiltere'nin kontrolü sona erdikten sonra Türkiye ile Yunanistan arasında diplomatik sorun haline gelecekti.

Kıbrıs Türk cemaatine 1963-64'te yapılan silahlı saldırılar ve bunun sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin uluslararası toplumda yalnızlaşmasının en önemli işareti olmuştu. Konuyla ilgili yapılan görüşmelerde Türkiye Batı'dan ümit ettiği desteği sağlayamazken, Başpiskopos Makarios başkanlığındaki Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye'nin dışında kaldığı Bağlantısızlar Hareketi'nin kurucuları arasında yer almıştı. Bu sayede kendi lehlerine, Türkiye'nin aleyhine olmak üzere uluslararası planda geniş destek bulmaktaydı (Kurt, 1984:47).

Öncelikle, en fazla desteği beklenen Amerika, Kıbrıs'ta patlak veren olaylar ve kriz karşısında tarafsızlık politikasını takip etmekteydi. Bu tutum, Kıbrıs Rumlarıyla onları destekleyen Yunanistan'ı daha da cesaretlendiriyordu. İş bu kadarla da kalmamış, 1959 Garanti Anlaşması'nı imzalayan üç devletten biri olan İngiltere de sorumluluktan kaçmış, bütün yükü Amerika'nın sırtına yüklemişti. Amerika ise meseleyi Birleşmiş Milletler'e havale etmiş, sonunda Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihli kararı ile, Kıbrıs'ta görev yapmak üzere bir Barış Gücü oluşturulması öngörülmüştü. Ancak bu Barış Gücü'nün hazırlanıp adaya gitmesi geciktikçe, Rumların Türklere olan saldırıları artarak devam ediyordu (Armaoğlu, 1991a:266).

Bunun üzerine Türkiye, Kıbrıs'ta askerî bir girişimde bulunmayı planladı. Ancak bunun hemen akabinde ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği 5 Haziran 1964 tarihli mektup, 1947 Truman Doktrini'nden beri ilk defa ABD-Türkiye ilişkilerinde bir bunalıma yol açıyordu.[17] Özellikle Johnson'un, Türkiye'nin Kıbrıs'ta planlı bir harekete girişmesi halinde,

[17] Başkan Johnson'un, dönemin Türkiye Başbakanı İnnönü'ye gönderdiği ve İnönü'nün cevabî mahiyetteki mektuplarının metni için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Sayı: 16, 31 Ocak 1966, s. 100-110.

bundan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında meydana gelebilecek bir anlaşmazlık durumunda Türkiye'nin yanında yer almayacağını, böyle bir müdahalenin Türk-Yunan savaşına neden olabileceğini ve bunun NATO ittifakına zarar vereceğini, Türkiye'nin Amerikan'ın hibe ettiği silahları Kıbrıs'ta kullanamayacağını bildirmesi, Türkiye'yi büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı (Armaoğlu, 1991b:789).

1964 tarihli "Johnson Mektubu" Türkiye'nin ülke çıkarları ile blok çıkarlarının birbirine özdeş olmadığını; blok çıkarları ile ülke çıkarlarının her zaman uyum sağlamayabileceği gerçeğini görmesini sağladı (Sönmezoğlu, 2006: 207). Böylece Türk kamuoyunda, dış politikanın değiştirilerek bağımsız hareket edilmesi ilk kez dile getirilmeye ve dış politika sorgulanmaya başlandı.

18 Aralık 1965 tarihi Türkiye'nin hem Batı dünyasıyla, hem de İslam ülkeleriyle olan ilişkilerinde adeta bir dönüm noktasını teşkil etti. Çünkü belirtilen tarihte, Kıbrıs ile ilgili olarak BM Genel Kurulu'nda 2077 (XX) sayılı karar üzerinde bir oylama yapılmıştı. Bu oylamada 4 devletin (ABD, Arnavutluk, İran ve Pakistan) red oyuna karşılık, 47 devlet kabul, 54 devlet ise çekimser oy kullanmıştı. Oylama sonucu alınan karar ise, öncelikle Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini isterken, herhangi bir yabancı ülkenin müdahalesini reddetmekte, dolayısıyla Türkiye'nin 1960 tarihli Kıbrıs Garanti Andlaşması'ndan doğan müdahale hakkını kullanmasını kabul etmeyen şartlar içermekteydi (Gönlübol-Kürkçüoğlu, 1993:513).

2077 (XX) sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararının Türk dış politikası açısından travma yaratan yönü muhtevasından çok, nasıl alındığı olmuştu. Nitekim kararın alınışı 1960'ların başında Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerinin durumunu gözler önüne sermekteydi.

Bu tablo II. Dünya Savaşı sonrası Türk Dış Politikası'ndaki tek taraflılığın kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Türkiye kendisi için hayati bir öneme sahip olan Kıbrıs meselesinde önce en yakın müttefiki tarafından terk edilmiş, ardından uluslararası alanda yalnız bırakılmıştı. Bu yalnızlık özellikle Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleri nezdinde daha sarsıcı bir şekilde vukuu bulmuştu. Bu minvalde yalnızlığın aşılması ve tek taraflılığın giderilmesi Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle ilişkilerinde temel belirleyici faktörler oldu (Şahin-Sarı, 2017:26).

Türkiye-ABD ilişkilerinde sıkıntıya yol açan haşhaş ekimi yasağı, 1970'li yıllarda ABD eksenli Batı politikamızı olumsuz etkileyen bir başka faktör oldu. Zira ABD, 1970 yılından itibaren haşhaş ekiminin yasaklanması için Türkiye üzerinde baskı yapmaya başlamıştı (Bal, 2008:374). Bu baskılar Kıbrıs Barış Harekatı'nın hemen öncesine kadar devam etti. ABD Temsilciler Meclisi ve Senatosunda, Türkiye'ye yapılan tüm yardımların durdurulması yönünde kararlar alındı. Böylece Temmuz 1974 itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir gerginlik başlamış oldu.

Bu gelişmeler yaşanırken Kıbrıs Türklerini muhtemel bir soykırımdan kurtarmak ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını önlemek isteyen Türkiye, 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlattı. Bunu 15 Ağustos 1974 tarihli ikinci harekât izledi. Türkiye'nin bu müdahalesi, Rum lobisinin faaliyetleri sonucunda ABD Kongresi'nin gündemine getirildi. ABD, 1975 yılından itibaren Türkiye'ye yapılan silah satışlarını ve yardımları durdurmuş oldu (Erhan, 2002:218). Bu gelişme, o sıralarda ekonomik kriz içinde bulunan Türkiye'yi ekonomik kaynaklar edinme adına yeni müttefik arayışına iten bir başka faktör oldu.

3. Kıbrıs Meselesiyle Değişen Ortadoğu Politikası

Kıbrıs meselesi Türkiye'nin uluslararası alandaki yalnızlığını gün ışığına çıkarmıştı. O dönemde sayıları kırkı aşan Ortadoğu ve İslam ülkelerinden sadece İran ve Pakistan'ın Türkiye'ye destek olması, özellikle Türkiye'nin komşuları ve içinde bulunduğu bölge ile ilişkilerinin ne kadar kopuk olduğunu göstermekteydi (Gül, 1981:11).

Bu gelişmelerin ardından, ülke yöneticileri ister istemez bu yalnızlığı giderme çabasına girdiler. Acil olarak toplanan TBMM'de "Üçüncü dünya ve Müslüman ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliği"ne dair bir karar alındı (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 27 Kasım 1965). Başta sınır komşuları olmak üzere öteden beri bir takım gerginlikler yaşanan Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirme yönünde önemli adımlar atılmaya başlandı (Gönlübol-Kürkçüoğlu, 1993:520).

AP, Demokrat Parti'nin (DP) mirasçısı olarak, DP iktidarı döneminde dış politika uygulamalarının olumsuz sonuçlarını gördüğü için, dış politikada Ortadoğu ve Mağrip'te bulunan Müslüman ve Arap kardeş ülkelerle çok yönlü diplomatik ilişkilerin kurulacağını açıkladı (Oran, 2002: 788).

20 Kasım 1961 tarihinde kurulan I. Koalisyon (VIII. İnönü) Hükümeti programında Üçüncü Dünya ve İslam ülkelerine dair hiçbir atıf yokken, 27 Ekim 1965 tarihinde kurulan Demirel Hükümeti programında konuyla ilgili şu ifadeler yer almaktaydı;

"Ortadoğu'daki ve Mağrip'teki kardeş Arap ve Müslüman memleketleri ile her türlü şüphe ve tereddütten uzak, hakiki ve yakın bir dostluk kurmak ve çeşitli sahalarda verimli bir işbirliğini gerçekleştirmek başlıca amaçlarımızdan biri olacaktır. Bütün Arap memleketleri ile gelişen münasebetlerimiz çerçevesinde, diplomatik temsilciliklerin bu memleketlerin hepsinde karşılıklı olarak en yüksek seviyeye ulaşmış olmasını memnuniyetle karşılıyor ve olumlu bir adım telakki ediyoruz. Arap memleketleri meşrû davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilirler" (Öztürk, 1968:662-663).

Bu esnada, Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmesini kolaylaştıran bir başka unsur olarak "parlemento dışı sol muhalefet" de gösterilebilir. Zira bu dönemde gelişen bir takım olayların etkisiyle sol kesim, Batılılar karşısında Arapların desteklenmesi gerektiğini savunmaktaydı (Gönlübol-Kürkçüoğlu, 1993:535).

1965'ten itibaren dış politika alanında gözlemlenen bu değişim, Türk halkı içindeki farklı görüşlere sahip kesimlerce, yine farklı sebeplerle de olsa benimsenmiş ve desteklenmişti. Türkiye'nin özellikle Arap ülkelerine yakın bir politika izlemeye başlaması, hem Ortadoğu'daki Arap mücadelesinin Batı -daha açık bir ifadeyle ABD- aleyhtarı olması dolayısıyla genel olarak solda yer alan kitle tarafından, hem de din faktörü dolayısıyla sağ kanat tarafından olumlu karşılanmıştı (Kürkçüoğlu, 1972:141).

Böylece iç politikada ortaya çıkan farklı ideolojik söyleme sahip olan partiler ve liderleri, dış politika uygulamalarında farklı söylemleri ile Türk dış politikasının yönünü belirlemeye çalıştılar. Bülent Ecevit "Üçüncü Dünyacı", Erbakan "İslamcı" söylemler kullanırken, Demirel ise; hem Arap Ortadoğu'suyla iyi geçinme hem de Batı/NATO ittifakıyla iyi ilişkilerini sürdürme anlayışına sahipti. Bu durum Türk dış politikası açısından güvenlik anlayışındaki ve taktiksel değişimin bir yansıması olarak Türk dış politikasının "çok yönlü dış politika" olarak görülmesine yol açtı (Sönmezoğlu, 2006: 207).

Türkiye'nin dış politikasındaki bu önemli değişme ilk sınavını 5 Haziran 1967'de başlayarak altı gün boyunca devam eden Arap-İsrail savaşında verdi. Gerek bu savaşı ortaya çıkaran bunalımların yaşandığı dönemde, gerekse savaş esnası ve sonrasında Türk yetkilileri Arap ülkelerinden yana bir tavır takındılar. Bir yandan Türkiye'nin, kuvvet kullanılması yoluyla arazi kazancı sağlanmasına olan tepkisi vurgulanırken, diğer taraftan savaşta ağır kayıplara uğrayan Arap devletlerine derhal yiyecek, giyecek ve ilaç yardımında bulunuldu. Bunun da ötesinde, Ortadoğu savaşından sonraki durumu görüşmek üzere olağanüstü bir toplantı yapan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda da Türkiye, Arapları destekleyen bir tutum takındı (Kürkçüoğlu, 1971:24). BM Genel Kurulu'nda 22 Kasım 1967 tarihinde alınan 242 sayılı karara Türkiye büyük destek verdi. Zira o tarihten itibaren Ortadoğu sorununun çözümü için yapılacak girişimlerde sık sık atıfta bulunulan bu karar, Türkiye'nin de savunduğu şekilde, İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği topraklardan çekilmesini ve tüm ilgili tarafların diğerlerinin toprak bütünlüğü ve tanınmış sınırları içindeki siyasi bağımsızlığına saygı göstermelerini hükme bağlı-yordu (Acar, 1993:43).

Kudüs'te bulunan Mescidü'l-Aksa'nın 22 Ağustos 1969 tarihinde yakılmak istenmesi üzerine, 24 İslam ülkesinden kral, devlet başkanı, hükümet başkanı, dışişleri bakanı veya üst düzey temsilcilerinin katılımıyla 22 Eylül 1969'da, Rabat'ta (Fas) bir İslam Zirve Konferansı düzenlendi. Türkiye'yi bu Zirve'de Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil temsil etti.

22–25 Eylül 1969 tarihlerinde Rabat'ta ilk kez düzenlenen İslam Zirve Konferansı'nda alınan bir kararla kurulan İslam Konferansı Teşkilatı'a (İKT) üye olan Türkiye, 1974 yılında önemli bir adım daha attı. İKT'ye üye ülkelerin ekonomik kalkınmalarına ve sosyal gelişmelerine

katkıda bulunmak amacıyla kurulan İslam Kalkınma Bankası'nın (İKB) 8 Ağustos 1974'teki kuruluş anlaşmasını onaylayan ilk ülkeler arasında Türkiye de vardı. 60 milyon İslam Dinarı (ID) ile katılmayı taahhüt eden Türkiye, 1981'de Banka'nın sermayesine bu meblağın 10 milyon ID'lik ilk taksitini ödemişti (İhsanoğlu, 1995:396).

Türkiye'nin tek yanlı ve Batı eksenli dış politikasından uzaklaşmasına 1974 Kıbrıs Harekatı'nın hemen akabinde Batılı müttefiklerinin takındığı aleyhte yaklaşımın ve özellikle ABD Senatosu'nca konan ambargonun önemli katkıları oldu.

Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren yürürlüğe girerken, Türkiye'nin bu ambargo kararına cevabı 13 Şubat 1975 tarihinde geldi ve Kıbrıs Türk Federe Devleti kuruldu. Bundan sonra Türkiye ile Amerikan Kongresi arasında bir mücadele süreci başlamış oldu. Türk hükümeti 17 Haziran 1975 günü Amerikan Hükümetine bir nota ile, Türkiye'deki 20 kadar Amerikan üs ve tesisinin statüsü hakkında Türkiye ile 30 gün içinde müzakereye girmediği takdirde, "yeni bir durum"un doğacağını bildirdi.

Bunun üzerine Temsilciler Meclisi'nde konu 24 Temmuz 1975'de ele alındı; ancak konuyla ilgili kanun tasarısı 206 oya karşılık 223 oyla reddedildi.

Bunun üzerine Türk Hükümeti, 25 Temmuz 1975 günü yapılan kabine toplantısında, 3 Temmuz 1969 tarihli Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması'nın feshedildiğine dair bir karar aldı ve bu karar aynı gün bir nota ile Amerikan Hükümeti'ne iletildi (Armaoğlu, 1991a:248-249).

Bu gelişmelerin akabinde, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde içine düştüğü uluslararası alandaki yalnızlığı İslam ülkelerine yönelerek doldurma gayretlerinde daha ciddi bir artış görüldü. Örneğin, İslam Konferansı Teşkilatı'na karşı başlangıçta ihtiyatlı davranan Türkiye, bu tutumunu terk ederek, gerek bu teşkilatla, gerekse teşkilata üye ülkelerle yakın ilişkilere girdi. 12-15 Mayıs 1976'da Türkiye'nin ev sahipliğini yaptığı ve İstanbul'da toplanan 7. İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı, başlıbaşına bir dönüm noktası haline gelmişti.

Dönemin Başbakanı Demirel'in ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in yaptıkları açış konuşmalarında Kıbrıs sorununa ayrı bir yer verildi ve Türkiye'nin bu konuda İslam Konferansı Teşkilatı'nın desteğini beklediği dile getirildi. Neticede, Konferans'ta ilk defa Kıbrıs konusunda ayrı bir karar alındı. Bu gelişme ise, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinin etkisiyle İslam Konferansı'na, dolayısıyla İslam Dünyasına artan yakınlığının açık bir göstergesi mahiyetindeydi (Gönlübol-Kürkçüoğlu, 1993:595).

Bu yakınlaşmayı ve İslam ülkelerinin Kıbrıs meselesine olumlu yaklaşmalarının bir diğer önemli göstergesi ise 8-12 Mayıs 1979'da Fas'da yapılan 10. İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nda yaşandı. Zira Kıbrıs Türk Federe Devleti bu Konferansa gözlemci devlet olarak katılmıştı (Gönlübol-Kürkçüoğlu, 1993:597).

Sonraki yıllarda, Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin karşılaştığı problemlerde, az veya çok sayıda Müslüman ülkenin desteği söz konusu oldu. Örneğin, BM Genel Kurulu'nda, 13 Mayıs 1983 günü alınan 37/253 sayılı kararda, Rumların bütün Kıbrıs üzerinde egemenliği ve kontrol yetkisine sahip olduğu vurgulanıyordu. Karar öncesi yapılan oylamada ise Türkiye'nin yanı sıra, Pakistan, Bangladeş, Malezya ve Somali aleyhte oy kullanmıştı (Armaoğlu, 1992:278).

Bununla birlikte, özellikle 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulduğunun ilan edilişinin ardından Türkiye, bu yeni devletin tanınması konusunda İslam ülkelerinden beklediği kabulü görmedi. İlk başlarda Türkiye, gerek İslam Konferansı Teşkilatı tarafından, gerekse bu teşkilata üye bazı devletlerce KKTC'nin tanınmasını ümid etmekteydi. Ancak, 9 Aralık 1983'te Bangladeş'in başkenti Dakka'da toplanan İslam Konferansı'ndan herhangi bir netice çıkmadı. Hatta, Türkiye'nin en fazla güvendiği Pakistan ve Bangladeş dahi sessiz kalmıştı (Armaoğlu, 1992:280).

SONUÇ

1960–1980 yılları arası dönemde kriz boyutuna varan Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin dış politikada, önceki dönem boyunca takip edilen Batı eksenli yaklaşımın sorgulanmasına yol açtı. Türkiye, ABD Başkanı Johnson'ın gönderdiği ve krize yol açan mektubundan sonra, Batı bloğuna yakın olmanın yararlı mı zararlı mı olduğunu tartışmaya başlayarak dış politika uygulamalarında stratejik hedefini terk etmeden taktiksel anlamda diplomatik planlarında değişime gitti.

Milli bir dava haline dönüşen Kıbrıs meselesi ile Batı ittifakının içindeki yerini adeta bir turnusol kağıdı deneyi ile idrak eden Türkiye, bağımsızlığını kazanıp Milletler Cemiyeti'nin üyesi olan Üçüncü Dünya ülkelerinin olası bir Kıbrıs oylamasında artan önemini de fark ederek daha geniş perspektifli bir politika arayışına girdi.

Bu yeni politikayı belirleyen Kıbrıs meselesi, ABD ile Türkiye'nin arasının açılmasına sebep olurken, Türkiye-Ortadoğu siyasi ve ekonomik ilişkilerini olumlu yönde etkiledi. Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'ye yakınlaşmalarını sağlayan esas faktör ise Filistin-İsrail çatışmasında Türkiye'nin Arapların lehinde hareket etmesi oldu. Bu yaklaşım dolayısıyla, Arap devletleri ile Türkiye arasında diplomatik ilişkiler ve karşılıklı resmi ziyaretlerde önemli bir artış oldu. Bu ziyaretler sırasında yayınlanan bildirilerde Türkiye, İsrail karşısında Arapların tutumunu desteklediğini açıklarken, Araplar da Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin görüşüne yaklaştılar. Arap ülkeleri, Kıbrıs konusunda Yunanistan karşısında Türkiye'ye destek vermeye başladılar.

KAYNAKLAR

Abdülfazıl, Mahmud (1994). "Türk-Arap Ekonomik İlişkileri; Fırsatların Önündeki Çıkmazlar ve İmkanlar", *Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul.

Acar, İrfan A. (1993). *Dış Politika*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Ahmad, Feroz-Turgay, Bedia (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Arı, Tayyar (2008), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, Bursa: MKM Yayıncılık.

Armaoğlu, Fahir H. (1991a). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları.

Armaoğlu, Fahir H. (1991b). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, C. 1, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Armaoğlu, Fahir H. (1992). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1980-1990)*, C. 2, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Armaoğlu, Fahir H. (2000). "Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürel Araştırma Merkezi (IRCICA), ss. 199-232.

Aygül, Bilgin-Kartal, Selim (1983). *Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerine Sanayi Malları İhracat İmkanları*, İGEME, Ankara.

Ayın Tarihi, 12 Aralık 1976.

Bal, İdris (2008). "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne Yönelik Dış Politikası ve İlişkileri", *Türk Dış Politikası -Cumhuriyet Dönemi-*, Cilt: 1, İstanbul: Gökkubbe Yayınları, ss. 365-418.

Bengio, Ofra (2004). The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern outsiders, New York: Palgrave.

Bölükbaşı, Süha (2001). "Türkiye ve İsrail; Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi; Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara: Liberte Yayınları, ss. 243-270.

Erhan, Çağrı (2002). "Türkiye-ABD İlişkilerine Genel Bir Bakış (1919-2002)", Türkler, C: 17, Anraka: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 209-223.

Demir, Yeşim (2009). "1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 18-19, ss.209-227.

Dışişleri Bakanlığı Belleteni (Temmuz 1964), "Siyasi Olaylar-Kıbrıs Olayları", Sayı: 1. Ankara.

Dışişleri Bakanlığı Belleteni (Nisan 1965). Sayı: 7. Ankara

Dışişleri Bakanlığı Belleteni (Mayıs 1967). Sayı: 32. Ankara

Dışişleri Bakanlığı Belleteni (Haziran 1967). Sayı: 33. Ankara

Dışişleri Bakanlığı Belleteni (Ağustos 1967). Sayı: 35, Ankara.

Dışişleri Bakanlığı Belleteni (Eylül 1967). Sayı 36, Ankara.

Dışişleri Bakanlığı Belleteni (Kasım 1967). Sayı: 38. Ankara

Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Ağustos 1969. Ankara

Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Eylül 1969, Sayı: 60. Ankara

Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Mart 1970, Sayı: 66 Ankara

Davud, Dursun (1995). *Ortadoğu Neresi?*, İstanbul: İnsan Yayınları.

DPT (Aralık 1993). İslam Ülkeleri ve EKİT (ECO) Değerlendirme Raporu, Aralık 1993

Erhan, Çağrı-Kürkçüoğlu, Ömer (2005). "1990–2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Edt. Baskın Oran), Cilt II, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eroğlu, Hamza (1975). *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı*, Ankara: Emel Matbaacılık.

Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer (2011). "1960-1980: Göreli Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)" *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Edt. Baskın Oran), Cilt: I, İstanbul: İletişim Yayınları.

Gönlübol, Mehmet (1971). "Dış ve İç Etkenler Açısından NATO ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi*, Sayı: 43, ss. 34-41.

Gönlübol, Mehmet-Kürkçüoğlu, Ömer (1993). *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Gönlübol, Mehmet-Ülman, A. Haluk (1982), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1945-1965)* , Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Gül, Abdullah (1981). *Türkiye ile Ortadoğu Ülkeleri Arasında İşbirliği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Gürel, Şükrü S.-Ergün, Özlem G. (1993). "İkinci Petrol Krizi Sonrasında Ortadoğu Petrolleri ve OPEC", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1995). "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı", *Yeni Türkiye*, Sayı: 3, ss. 388-412.

İlkin, Selim (1979). "Türkiye'nin İslam Ülkeleriyle İktisadi İşbirliğini Artırma Girişimleri", *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte,* l. Uluslararası Konferansı Bildirileri, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiye ve Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü.

İrbeç, Yusuf Ziya (1990). *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri*, Ankara: TOBB Yayınları.

Karpat, Kemal H. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (Terc. Recep Boztemur), Ankara: İmge Kitabevi.

Kirişçi, Kemal (2002). "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (Der.: Barry Rubin ve Kemal Kirişçi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Koç, Melike Bileydi (2006). *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006*, İstanbul: Günizi Yayıncılık

Kurt, Çiğdem A. (1984). "The Reception and Evolution of the Cyprus İssue in the United Nations: 1954-1984", *Foreign Policy*, 11/ 1-2, pp. 47-83.

Kürkçüoğlu, Ömer (1971). "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasındaki Son Gelişmeler", *Dış Politika*, Sayı: 2.

Kürkçüoğlu, Ömer (1972). *Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Labaki, Butros A. (1994), "Mevcut Türk-Arap Ekonomik İlişkileri", *Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği, Milletlerarası Platformda Çözüm Önerileri* (Terc. Ali Çankırılı), İstanbul: TİMAŞ Yayınları.

Manisalı, Erol (1979). "AET'ye Katılma ve Diğer Ekonomik Gruplarla İlişkiler; Türkiye Açısından Değerlendirme", *Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları*, İstanbul: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (27 Kasım 1965). 2: 28. Dönem.

Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı (1966). Cilt:7.

Milliyet Gazetesi (17 Haziran 1967)

Oran, Baskın (2002). "(1923-1939) Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası - Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (1919-1980)*, (Ed: Baskın Oran), Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztürk, Kazım (1968). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, İstanbul: Ak Yayınları.

Sırım, Veli (1999). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Ticari İlişkileri: Mukayeseli Statik Bir Analiz* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü.

Sinkaya, Bayram (2011/1). "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi", *Adam Akademi*, ss. 79-100.

SİSAV (1992). *Ortadoğu ve Geleceği*, İstanbul: Sisav Yayınları.

Son havadis, 20 Kasım 1973.

Soysal, İsmail (2000). "Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri (1970-1980)", İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).

Sönmezoğlu, Faruk (2006), *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.

Şahin, Mehmet-Sarı, Buğra (2017), "1960-1980 Dönemi Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam Ülkeleriyle İlişkileri", *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 21-47.

Şahinöz, Ahmet (1993). "Ortadoğu Gıda Pazarlarının Geleceği ve Türkiye", *3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri*, Cilt: 6, İstanbul: Devlet Planlama Teşkilatı, ss. 79-97.

TÜSİAD (1977). *1977 yılının İkinci Yarısına Girerken*, İstanbul.

Yalçıntaş, Nevzat (1979). "Türkiye ile Arap Ülkeleri Arasındaki İktisadi İlişkilerin Geleceği", *Türk-Arap İlişkileri; Geçmişte, Bugün, Gelecekte - l. Uluslararası Konferans Bildirileri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiye ve Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü.

Yaşa, Memduh (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul: Akbank Kültür Yayını.

BACK TO RATIONALITY

Dr. Armağan Canan
armagancnn@gmail.com

Dr. Hakan Aslan
Bahçeşehir University, Graduate School of Social Sciences
hakan.aslan@gss.bau.edu.tr

ABSTRACT: Decision-making is one of the most required tools for sustainability recently. Firms pay attention to finding the best approaches of decision-making in this world full of uncertainties. Uncertainties can be eliminated in various ways. This article presents these ways of decision-making in three parts. First part summarizes the former fundamental approaches of decision-making in an explanatory manner. Second part tries to ensure thinking on new developing decision-making theories in an interrogator manner. Lastly, the third part investigates decision-making processes that go beyond our time, mainly AI decision-making.

Key Words: decision-making, uncertainty and risk, technology, rationality

RASYONELLIĞE DÖNÜŞ

ÖZET: Karar verme, sürdürülebilir kalmak için son zamanlarda en çok ihtiyaç duyulan araçlardan biridir. Belirsizlikler dünyasında firmalar, karar vermenin en iyi yollarını bulmaya özen göstermektedir. Belirsizlikler çeşitli şekillerde ortadan kaldırılabilir. Bu makale, karar vermenin bu şekillerini üç bölümde incelemektedir. İlk bölüm eski temel karar verme yaklaşımlarını açıklayıcı bir yöntemle özetlemektedir. İkinci bölüm, yeni gelişmekte olan karar verme teorileri üstüne sorgulayıcı bir şekilde düşünmeyi sağlamaya çalışmaktadır. Son olarak üçüncü bölüm, zamanımızın ötesine geçen karar verme yöntemlerini, ana eksene yapay zekâ karar vermesini koyarak araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: karar verme, belirsizlik ve risk, teknoloji, rasyonellik

INTRODUCTION

The question of how people make decisions evolved how firms make decisions in business in the last century. As we people make decisions in our daily lives, firms of capital desire to make decisions in the name of getting the highest profit of its own ability. While the wrong decisions get firms out of competitive market, right decisions become their sustainability tool because of the high competition in the global market.

> *However, the abundance of information also implies increasing competition for the attention of individuals, groups, and organizations; increasing potential for information overload to fuel biases in decision-making; increasing costs of collecting, storing and sharing information and an increasing risk that all this*

> *information becomes a distraction from more relevant information or indeed from the job itself (Knippenberg et al., 2015).*

This article presents approaches of decision-making in three separatesections. First section summarizes the former fundamental approaches of decision-making in an explanatory manner. Second section tries to ensure thinking on new developing decision-making theories in an interrogator manner. Lastly, the third section investigates decision-making processes that go beyond our time, mainly AI decision-making. And the main question is not "How do firms make decision?" anymore, it becomes "How does AI make decision to capture the profits against decisions of other AIstructures and people?".

1. KNOWN APPROACHES

Classical economics describe decision-making as a rational process (Huczynskiand Buchanan. 2001, 740). People are rational, they have all the knowledge they need, and they make decision in a sufficient certainty. They are able to see all the alternatives before they make decision (Luthans 1992, 443).

This model evolved by the time, and it analyzed decision-making as a less rational process which is called the bounded rational decision-making model. It is accepted that decision maker cannot be rational all the time (Tomak 2009, 150). In line with this theory, people are not always fully informed and rationality of their decisions is limited to the knowledge they already have at the moment they make decisions.So scientists started to investigate decision-making like a bridge between rationality and behavior (Simon 1997, 140). But of course, rationality side of decision-making process still had more influence on theory.

On the other hand, incrementalist decision-making model states that organizations have a changing strategy over time and they build stages for different decisions (Turpin and Marais, 2004, 145). By the time they update their targets and goals, reformulates problems continuously (Dunn, 1994). It is important to notice that inceremental ists see organizations can have limited information.

Another "anti-rational" decision-making model is "garbage can". According to this model, problems, conflicts, limitations and differences in organizations create a garbage can. The organization is scattered and it makes decision in a slapdash manner (Güney 2012, 270). So there is no time for organization to reach the information for the problem (Yayla 2006, 56). Model leads us to have the idea that experiences of an organization have a role in its decision-making process.

People have different values and targets about their organization. That is why people can make decision by bargaining in an organization, whether it is rational or not (Turpin and Marais,

2002, 145). This is called political decision-making model. This model presumes information is not perfect and managers of organization must have a coalition to make decision (Daft 2009, 221).

A more mechanical approach is organizational procedures model. It claims that individuals make decision via standard operational procedures and program sets. Decisions are made via considering targets and expectations (Belkaoui 2002, 29). Model tells us organizations avoid uncertainty.

Another model concentrates on individual decision-making inspects how people make decision quickly in a complex situation without thinking of alternatives. This recognition-primed decision model sees experiences of decision maker indispensable (Klein, 2008). People would react quickly in a right way if they have enough experience on the subject.They replicate their past experiences especially in situations similar to the moment of decision making due to time savings, cost advantage, convenience and security.

Multiple perspectives approach is very close to recognition-primed decision model, but it analyzes complex decision-making situations considering a consensus of all actors together (Sippand Carayannis, 2013, 17). There are different perspectives which can investigate the situation. Even though technical perspective could be same, organizational and personal perspectives can differ from firm to firm. So complex situations can be handled by these several perspectives that is owned by different firms (Lindstone, 1989, 312).

2. APPROACHES ASSOCIATED WITH UNCERTAINTY

Decision makers may be have to decide under uncertainty conditions sometimes. There are some decision-making methods which can help decision makers under these situations. This part is about those methods.

Heuristic Decision-makingModel is one method which underlines decision makers are prone to use heuristic approach under uncertainty. Scientific and statistical models are in common use, but in addition decision makers are not totally satisfied with these models. When making decision, they use their cognitive capacities and heuristic ways of their own (Kökdemir, 2003). Experiences can be used in heuristic decision-making and costs are much lower than scientific methods (Luthans, 1992, 448).

When people can not foresee the result of the decision, they decide according to an expected utility (Abaan, 1998, 125).Neumann and Morgenstern developed The Expected Utility Theory which states people make decision via maximizing that expected utility. People use their knowledge and experiences to calculate the probability of the facts to occur under uncertainty conditions. Then they multiply this probability by their possible revenues (Sönmez, 2010). They sort all alternatives and choose the superior one (Tomak, 2009, 149).

When previous results of choices are evaluated, it is the theory of probability in contrast with the expected utility theory. According to the theory of probability, transforming and coding the information to solve the problem, then evaluating the alternatives are two steps of decision-making. Decisionmaker combines alternatives, simplifies, separates and makes a final elimination (Bar-Eli et al., 2011,32).

Prospect theory which is developed by Kahneman and Tversky (1979; 1992) explains that decision maker does not necessarily try to maximize its utility. According to these scientist, people are two times more sensitive to the pain which is caused by loosing something than the pleasure of earning something. So decision makers have tendecies through not being risky. When there is more uncertainty, they would take more risk.

Decision-making methods have reached a position where the main issue is uncertainty. In this case, the new problem has become how the economic units act and decide under uncertainty. In such situations of uncertainty, can technology help people to make more accurate decisions? Are decision support systems against the old type of rational thinking or are they providing new alternatives other than rational thinking?

3. AI PHASE

Third part of this work will discuss above questions. Answer of this work to these questions will be "no", but this is not an "absolute no".It seems that although DSS are helpful under uncertainty, it will only be the rational side of decision-making. There is an increasing information overload for the organizations (Knippenberg et al., 2015), but uncertainty situations will always occur. Besides, internet of things will bring more information but also more uncertainty according to this big data (Coetzee and Eksteen, 2011).

So, another question should be asked: Are decision support systems providing excellent rationality?Answer will be "no" again.A decision support system must have robustness, ease of control, simplicity and completeness of relevant detail (Power, 2007). Even if they have these criteria, no DSS system can reach all the data and evaluate it in an appropriate method.Actually, rationality of DSS can be irrational when it connects irrelevant data into the problem. Therefore, managers do not leave full control of their business to decision support systems.

The reason a DSS is not perfect is that its lack of judgment and its insufficiency in developing a new strategy.Strategies contain long-term plans and targets which the economic unit would benefit through all of its life. When a strategy is being considered, senses and emotions of human mind are needed. Because strategy will determine the image of the institution inside the minds of customers and other stakeholders. This image can not be delivered without senses and emotions. An accurate strategy will only be created inevitably with the cooperation of human

mind and DSS together, although most of AI developers try to copy human behaviours and acts in AI (Lemaignan et al., 2016).

There are different types of decision-making support systems:

- Geographic information systems
- Artificial intelligence
- Expert (knowledge-based) systems
- Neural network (artificial neural network or ANN) and fuzzy logic
- Biomimicry

The human mind will still have something to add to its experience in decision-making. On the other hand decision support systems will provide higher efficiency, more clear intelligibility, higher speed, more flexibility, less cost and less problem complexity.A DSS can reach huge amounts of data, search for it and organize it for practical use. But this practical use of knowledge is thought by human mind. Every step that a DSS take is calculated by human. On the other hand it is important to pay attention that a DSS can also support human while calculating this steps. Here is the important part: The logic of steps can only be created by human mind which is a different mind than AI. It is different because it can use the sense of things correlated or not, and it can understand and choose which of the variables could be the main reason(s).

The problems that will be covered better by DSS are the previously structured, repetitive and recurring issues. The need for the human mind will be here for the unexpected situations that the decision maker faces everyday and the previously unstructured problems that no mind can foresee.For example, bookkeeping in accounting is crucial for institutions. Most of the bookkeeping are structured, invoices and other materials are electronic and DSS isuseful here since 1970's (Power, 2007). But educated and experienced accounting proffessionals are needed in every firm. In the last 3 decades, accountantsare getting help from DSS, but the main players are still proffessionals. By the evolution in DSS and AI, accounting systems will be able to work depending on fewer accountants, because new DSS will be able to handle bookkeeping alone. Although some accountants will be at control, DSS will be able to become the main proffessional in accounting.On the other hand, DSS will never be the main employee for marketing. Sure it will and it does help in data side of job. But marketing is not only getting to knowtendencies of customers, but also it is about experiencing the feeling of them about the brand which no artificial sturucture can do. Because feelings are not structured; even if they were, AI could not experience. It is the same thing with the general accumulated information. Effectiveness and network side will be powered by technology, but human will decide how to react and respond to this information overload (Knippenberg et al., 2015).

While the use of human intelligence will continue to be the main contributor in solving a problem or making decision; the use of artificial intelligence will be seen in redesigning the problem, correcting minor errors,creating alternatives and selecting one of the them, and finally in the implementation of these chosen alternatives. These steps are all part of a rational and

foreseeable problem. In previous sections, especially in the light of Simon (1997) and Tomak (2009), it is mentioned that the decisions made by people are not always rational, and that the decisions made most of the time are limited to the instant information they already have. If we consider human behavior or emotions as processed information in decision making, it is possible to say that decision support systems and AI technologies are also bounded. In this context, we face the fact that the most rational decision can be reached in the light of the common work of human and machine. In this respect, human and machine decision-making processes are not competitors, but as complementary elements. In light of today's emerging technologies, machines, which we define as AI technologies or decision support systems, will be the biggest supporter of mankind in the fight against uncertainty in decision-making processes at both individual and organizational levels.

In the light of different theories, the human factor or machine factor will come to the fore more than we should look at the characteristics of the decision to be taken in this direction will be in place. In particular, the human factor will come to the fore in the political decision-making model created by Daft (2009). On the other hand, according to Klein's (2008) recognition-primed decision model, learning machines should be able to analyze the situation better, copy past decision-making patterns, and act closer to human behavior. Or in accordance with the garbage can model (Radpin & Marais, 2002) in the basket better options can be included. In other words, when we look at decision-making theories such as the theory of probability (Bar-Eli et al., 1992), the expected utility model (Neumann and Morgenstern, 1947), or the theory of probability (Bar-Eli et al., 1992) with developing technology, machines will be able to make the right decision as soon as possible and at the lowest cost. The boundaries of bounded rationality will expand, especially with the development of AI and DSS technologies.

4. CONCLUSION

In all these aspects, AI or DSS technologies will not be sufficient to make rational decisions on their own under any circumstances where there is a human factor even they replicate human behaviour. In this respect, it will be more realistic to develop AI and DSS technologies in such a way as to support people, not to eliminate human factor in decision making and business processes.

There is no ability to establish a scientific hypothesis such as human in decision-making support systems or artificial intelligence.The hypotheses created by artificial intelligence or decision support systems consist of comparing the data given with the current reality it recognizes. However, in order to establish a hypothesis, it is necessary to be able consider a situation that has not been encountered before or is not possible to be encountered.Decision-making systems can be expected to strongly support the rational side in solving the problem. For this reason, it

should be expected that joint cognitive systems of human and AI will be accepted.Artificial decision-making methods, rather than taking place of human mind, will increase its efficiency and will make it possible for humans to reach a higher rational decision-making ability.In conclusion, therefore, it is possible to say that people and artificial systems will work together and the decisions will be more rational than ever.

REFERENCES

Abaan, Ernur Demir (1998). Fayda teorisi ve rasyonel seçimler, TCMB Tartışma Tebliğ No: 2002 / 3.

Bar-Eli, M., Plessner H. and Raab M. (2011). Judgment, decision making and success in sport. Wiley-Blackwell.

Belkaoui, A. R. (2002). Behavioral Management Accounting, London: Quorum Books.

Coetzee, L. and Eksteen J. (2011). The internet of things – promise for the future? an introduction, IST-Africa 2011 Conference Proceedings, IIMC International Information Management Corporation.

Daft, R. L. (2009). Management, Mason: South-Western Cengage Learning.

Dunn, W. N. (1994). Public Policy Analysis, New Jersey: Prentice Hall.

Güney, S. (2012). Örgütsel Davranış, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Huczynski, A. And Buchanan, D. (2001). Organizational Behaviour: An Introductory Text, New Jersey: Prentice Hall.

Kahnemann, D. and Tversky, A. (1979). Prospect theory: an analysis of decision under risk. Econometrica, (47), 263 - 291.

Kahnemann, D. and Tversky, A. (1992). Cumulative prospect theory: an analysis of decision under uncertainty, Journal of Risk and Uncertainty, (5), 297 - 323.

Klein, G. A. (2008). Naturalistic decision making, Human Factors, 50 (3), 456 - 460.

Knippenberg, D. V. Dahlander L. Haas M.R. and George G. (2015). Information, attention and decision making, Academy of Management, 58 (3), 649-657.

Kökdemir, D. (2003). Belirsizlik Durumlarında Karar Verme ve Problem Çözme, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lemaignan, S. Warnier M. Akin Sisbot E. Clodic A. and Alami R. (2016). Artificial cognition for social human–robot interaction: an implementation, Artificial Intelligence.

Lindstone, H. A. (1989). Multiple perspectives: concept, applications and user guidelines, Systems Practice, 2 (3), 307 - 331.

Luthans, F. (1992). Organizational Behaviour, New York: McGraw-Hill.

Power, D. J. (2007). A brief history of decision support systems, Working paper.

Simon, H. A. (1997). Models of Bounded Rationality: Emrpically Grounded Economic Reason, Massachusettes: MIT Press.

Sipp, C. M. and Carayannis, E. G. (2013). Real Options and Strategic Technology Venturing: A New Paradigm In Decision Making. London: Springer.

Tomak, S. (2009). Girişimci hevristikleri: bir kavramsal çözümleme, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), 145 - 166.

Turpin, S. M. and Marais, M. A. (2004). Decision-making: theory and practice, Orion, 20(2), 143 - 160.

Yayla, H. E. (2006). Güç ve yetki ilişkilerinin muhasebe bilgisi kararları üzerindeki etkisi: Türkiye'deki özel hastaneler üzerine yapısal bir model önerisi, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DYNAMICS OF ACCESS TO CREDIT AND PERCEPTIONS OF BANK LENDING POLICY: EVIDENCE FROM A FIRM SURVEY[18]

Jarko Fidrmuc
ZU Friedrichshafen, CESifo Munich and Vilnius University
jarko.fidrmuc@zu.de

Christa Hainz
ifo Institute, and CESifo Munich, Germany
hainz@ifo.de

Werner Hölzl
Austrian Institute of Economic Research (WIFO)
werner.hoelzl@wifo.ac.at

ABSTRACT: Bank lending policy has gained importance since the financial crisis. We study the determinants of firms' perceived bank lending policy using the Austrian Business Climate Survey between 2011 and 2016. Our results show that firms' perceptions of aggregate lending policy depend on their individual credit market experience. Different categories of negative experience, ranging from worse conditions to loan rejections, have strongly negative, persistent and surprisingly similar effects on perceptions. Moreover, firms that need a loan are more likely to revise their perceptions. Our results are in line with theories on sticky information, rational inattention and a pessimism bias.

Keywords: Perception of lending policy, formation of perceptions, sticky information, rational inattention, pessimism bias

JEL Classification: G21, E51, D03

[18] * We benefited from comments and suggestions made by Fabio Canova, Enzo Dia, Makram El-Shagi, Jasmin Gider, Gerald Hubmann, Agnes Kügler Yoshino Naoyuki, Svatopluk Kapounek, Filip Matejka,Ľuboš Pástor, Gerhard Schwarz, Thomas Url, Michael Weber, and seminar participants at the ifo Institute Munich, University of Osnabrück, WIFO Vienna, the Research Workshop in Financial Economics at the University of Bonn, the CIRET Workshop in Vienna, the Annual Meeting of the German Economic Association in Vienna and the ifo Conference on "Macroeconomics and Survey Data".

1. Introduction

Expectations and perceptions of core economic variables have a major impact on economic and monetary policy as well as economic decision making and, ultimately, real outcomes.1 They also play a crucial role in all macroeconomic models. The availability of microdata has enabled researchers to investigate the formation of expectations. The empirical results challenge the full-information rational expectations hypothesis by showing that expectations follow behavioral patterns, such as being influenced by former personal experiences (Malmendier and Nagel, 2016; Kuchler and Zafar, 2015). Most of the papers use household level data. However, many decisions with potentially large real effects are taken by firms which might behave more rationally than households as, for instance, their costs of forming expectations are much lower relative to the payoff of taking an informed decision than for households.

Firms form their expectations about the future realizations of economic variables but also their perceptions of the current economic developments. The formation of perceptions has so far been hardly analyzed despite the important role they play both in theoretical models and in economic policy. In models on expectation formation, such as on adaptive expectations, firms are assumed to learn from past developments when they form their expectations. Implicitly the models assume that the firms observe the economic developments. However, this is assumption is often not supported by the data (Jonung, 1981; Coibion et al., 2018).

From the perspective of economic policy, perceptions are particularly important if appropriate data on the targeted variable is not directly observable, available only after a significant delay, or not fully reliable. This is especially true for financial developments. For example, securing access to credit was a major concern during the financial crisis. However, data on the usage of bank loans does not allow disentangling demand and supply effects. In contrast, survey data show the development of the overall credit demand, and cover also firms that have credit demand but do not receive loans or even do not try to get a loan. Moreover, survey based perceptions of the banks' lending policy may provide a timely measure of the supply side. Therefore we want to know how firms form their perceptions of the bank lending policy, in particular, whether they are influenced by the firms' own recent credit market experience.

We use unique data from the WIFO Business Climate Survey for the period 2011 to 2016 in Austria where bank credit is, as in other bank-based financial systems in Europe, by far the most important source of external finance (ECB, 2017). The firms are asked how they perceive the lending policy of the banks and can chose between accommodating, normal and restrictive. In addition to their lending policy perceptions firms report their individual credit market experience, i.e. whether they have signed a loan contract during the last three months, whether they received a loan, and whether the loan conditions were as expected or not.

The survey data show surprising dynamics in the activities and experiences of individual firms on the credit market although aggregate lending policy perceptions were relatively stable. Our

analysis provides three new insights into how firms form their perceptions. First, firms form their perceptions based on their experience on the credit market. Second, negative individual experience is more important than positive experience. Not surprisingly, a credit rejection is associated with a higher probability that firms perceive lending policy as restrictive. Interestingly, this is not restricted to a rejection. Even if a firm gets a loan but at worse conditions than expected, its perception is more likely to be negative. The firms will perceive the lending policy as accommodating only if the loan is granted at anticipated terms. Third, we find that firms are more likely to update their perceptions when they need a loan. These effects are strongly robust to different subsamples and data definitions. Our findings are in line with the concepts of sticky information, rational inattention, and a pessimism bias in the formation of perceptions.

The paper is organized as follows. In section 2 we review the related literature. We derive the testable hypotheses in section 3. The empirical analysis with results and robustness tests is presented in section 4. We conclude in section 5.

2. Literature Review

Our paper is related to the literature on the formation of perceptions and expectations. The evidence shows that perceptions and expectations are positively correlated (Coibion et al., 2015; Cavallo et al., 2017). Most papers focus on how inflation expectations are formed. The expectations of professional forecasters are closest to actual inflation rates (Coibion et al., 2018) and they are over time adopted by households (Carroll, 2003). The common conclusion of these papers is a rejection of the full-information rational expectations hypothesis. Most papers suggest that this is due to information frictions.

One source of information is public information. Research uses either information experiments in the field (Armantier et al., 2016; Cavallo et al., 2016), the perception of news by the survey respondents (Easaw and Ghoshray, 2010) or variation in the extent and also the tone of the media coverage (Lamla and Lein, 2014) to measure the availability of information. Public information impacts expectations and makes them more accurate. The later effect is, however, different for bad news which do not have any effects on expectations in the long run (Lamla and Lein, 2014). Other sources of information are life-time and more recent experiences. Recent consumption experiences, such an increase of the oil price, indeed have an effect on households' inflation expectation (Coibion and Gorodnichenko, 2015). In a cross-country study consumers in a high inflation country are shown to have a more realistic perception of inflation than those in a country with low inflation (Cavallo et al., 2016). Comparing age cohorts of survey respondents shows that inflation expectations depend on the respondent's age and are influenced by the inflation experience with more recent experiences having a stronger impact (Malmendier and Nagel, 2016). Exploiting the panel and time dimensions of their survey, Madaira and Zafar (2015) show that the weight given to life-time experience differs between demographic groups as does the updating behavior. The effects pertain to other macroeconomic variables: expectations about house prices in the U.S. are extrapolations of the recent

development of house prices in the respondent's municipality and the volatility of house prices influences the distribution of expectations. Moreover, expectations about the country-wide unemployment rate are higher if the respondent itself is unemployed (Kuchler and Zafar, 2015).

Our paper is also closely related to the lab experiment discussed by Kuhnen (2015) who analyses how experience affects the perception of risk and shows that negative experience induces a pessimism bias. She finds that the subjective beliefs about the risky asset are overly pessimistic if the subject has experienced a loss, and also belief errors are larger.

Contrary to the previous literature, we study perceptions instead of expectations, and firm and not household. Moreover, we analyze bank lending policy which was, to best of our knowledge, not yet covered in earlier studies. Thereby we also contribute to the literature that develops measures for financial frictions, in particular for access to credit (for comparisons see, for example, Ljungqvist and Farre-Mensa, 2015; Hainz and Nabokin, 2013).

3. Testable Hypotheses

3.1. Individual Experience and Perceptions

The literature review in the previous section has focused on the formation of expectations. There are many similarities between expectations and perceptions. However, the major difference between expectations and perceptions is that the former refer to future and the latter to the contemporaneous developments. As expectations concern future realizations, they are subject to uncertainty and therefore some kind of probability distribution for the different scenarios needs to be incorporated into its formation. The theoretical models on the formation of expectations include also the most recent realizations of the variables. However, firms often do not directly observe the current realizations and therefore must rely on their perceptions when forming expectations. Apart from the uncertainty, the process of formation of expectations and perceptions are closely related, especially if the formation of perceptions requires information updating by firms. Therefore, we use the theoretical literature on expectation formation in order to derive testable hypotheses on formation of perceptions.

Information plays a crucial role in the formation of expectations and helps to explain why expectations deviate from predictions derived from the model of full-information rational expectations (Coibion and Gorodnichenko, 2012). In general, firms can use new information, their individual experience and public information to form perceptions.

The costs of getting and using this information will differ. For instance, the previous experience is freely and readily available whereas some costs arise for exploring new information. There are search costs for public information, too, even if it is freely available. The weights of the three components depend on when firms update their information and therefore may differ across firms (Madeira and Zafar, 2015). Our data contain the firms' perceptions of the banks'

lending policy and also the experience firms have made on the credit market in the three month prior to the survey with the possible experience categories ranging from credit at expected or worse terms, to non-acceptable terms, rejections by the bank or to discouragement of the firms (for more details see section 4.1.). Based on the arguments for sticky information and the fact that experience creates information without additional costs, we formulate the following hypothesis.

Hypothesis 1: A firm's perception of lending policy reflects its own experience on the credit market.

3.2. Perceptions and Rational Inattention

As agents face some costs when they acquire, update or process new information on economic developments, hence, they weight the costs and benefits of using additional information. It might be rational for them not to pay attention. With this rational inattention the agents are less likely to update their information than in a frictionless world (as in Reis, 2006; Mankiw and Reis, 2002; Maćkowiak and Wiederholt, 2009). From the perspective of lending policy, once the firm needs a loan, it pays attention to the credit market.

In our surveys, firms report the results of credit negotiations during the last three months or state that they did not need credit. Credit negotiations are likely to start after a process in which firms prepare for the negotiations with banks. The talks between firm and bank will be very general initially. The firm receives imperfect signals about the readiness of the bank to grant a loan. Eventually the process ends either with an offer by the bank which also specifies the terms of the loan or with a rejection by the bank or a withdrawal by a discouraged firm. If we suppose that firms get new and informative signals when preparing for credit negotiations and during the negotiations, the rational inattention argument leads to the next hypothesis.

Hypothesis 2: Firms are more likely to adjust their perceptions if they need a loan.

3.3. Positive and Negative Experience

Finally, the previous literature documents also different impact of positive and negative experience. A setting similar to ours has been studied by Kuhnen (2015). In a lab experiment participants get signals about the profitability of their assets but the results show that they do not update their beliefs rationally. The participants of the experiment have the possibility to invest into a risky stock and a safe bond. The returns of the assets are random because they are either from a 'good' or from a 'bad' distribution differing in the chance to face a gain. The participants receive a calculation stating for each of the six rounds the Bayesian posterior probabilities of having a good distribution after observing a certain number of gains. Finally, the participants are asked to assign probabilities of having an asset with a good distribution. As expected, participants are less likely to report that they have a stock with a good distribution after they have observed a loss. Furthermore, the subjective beliefs are also further away from

the objective posterior probabilities when participants have experienced a loss. This can be interpreted as investors are becoming pessimistic if they face a loss. Thus, the behavior observed in the lab experiment is not in line with subjects acting rationally.

In our context a pessimism bias in updating would imply that agents that get a negative signal perceive bank behavior as restrictive. Most importantly, rejections are likely to be perceived as a negative signal. Moreover, lower credit amount and/or worse terms than expected are also likely to be interpreted as a negative signal by the agents.

Hypothesis 3: Firms with a negative experience at the credit market, i.e. firms that do not get a loan or get a loan but at worse terms, are more likely to perceive the lending policy of banks as restrictive.

4. Empirical Analysis

4.1. Data Description

We use data from the WIFO Business Climate Survey (WIFO Konjunkturtest) between November 2011 and November 2016. It provides a unique source of information on the perception of banks' lending behavior by Austrian firms. We have about 28,000 observations in this data set (see descriptive statistics in statistical appendix, Table A.1).

The survey is conducted at a quarterly frequency (for the months February, May, August and November).

Questions on bank lending policy have become increasingly popular in similar business surveys in the EU (Fidrmuc and Hainz, 2013, for Germany).2 The WIFO survey features the following question: "How do you assess the readiness of banks to provide loans to firms?" The possible answers include accommodating, normal, and restrictive.3 Moreover, the WIFO survey includes a question on the firm's credit market experience. Namely, the firms are asked: "Did you sign a loan agreement in the last three months?" The possible answers include several yes categories (at expected terms, at expected volume but with worse terms, worse terms but expected volume, lower volume and worse terms) and several no categories (no need, non-acceptable terms, rejection by the bank, no realistic chance). Thus, there are different categories in which firms without loans end up that range from rejections either by the bank or by the firm to discouraged firms. Our data set includes information on three distinct categories describing the terms of a loan (that is, interest rate, amount, or both, which are compared to the previous expectations). For these three categories, although the firm gets a loan, its expectations are not fully met. Because the number of non-zero observations is small for these detailed categories of credit market experience, we define also broad experience categories, which include loans at expected conditions, loans at worse than expected conditions (all in the yes category apart from as expected terms), and credit constrained firms (all no categories).

The survey also includes several other questions, among which especially the firm's future business situation is interesting for our analysis. In particular, the firms' prospects determine their creditworthiness. Moreover, the firm might get only a noisy signal (Sims, 2003) about the bank's lending policy and the precision of the noise may vary across firms depending on the creditworthiness. As a result, the firms' perceptions of the banks' lending behavior could be positively correlated with the firm's future business situation. Thus, the question on the (future) state of business is included as a control variable. This question is stated as: "Our business will develop in the next six months as follows: it will improve, it will be stable (given the seasonal effects), it will worsen". As the WIFO Institute guarantees confidentiality, we can reasonably assume that firms do not answer strategically.

Altogether we have 21 quarterly surveys with anonymous but identified firms including several firm characteristics (employment size, sector, and region). This allows us to exploit the time dimension and to conduct panel analysis. The coverage of the data is relatively good. Reflecting that we lose at least one survey for the computation of lagged variables, we can still use on average 8.5 (maximum 20) observations per firm.

Figures 1 and 2 present the development of the firm's credit market experience, the perception of the lending policy and the state of business. Surprisingly, the developments are somewhat opposing. On the one hand, Figure 1 shows that approximately 17 percent of firms signed a new credit contract in each of the surveyed periods, the majority of them at expected terms. On the other hand, the share of firms perceiving the lending policy as accommodating was only 10 percent. Similarly, in Figure 2 only 1 percent of our observations are rejections by the banks, actually less than the share of firms which did not accept the lending terms offered by the bank (approximately 2 percent). Relative to the firms demanding a loan the share of rejections is only 5 percent and the share of firms that find the terms unacceptable is 10 percent. The share of discouraged firms is also relatively small at 2 percent of all observations. Despite of this, approximately one third of firms (30 percent) view the lending policy as restrictive. Finally, while the firms' credit market experience and perceptions of the lending policy have been surprisingly stable during the analyzed period, the expectations of the business situation underwent quite important cyclical changes.

The individual survey data show surprising dynamics of the firm's credit market experience behind relatively stable macroeconomic trends. More than half of the firms (39 percent) report that they have no need throughout the analyzed periods. Firms with loans had on average 3.6 loans within the ten surveys in our dataset. Nearly one third of firms with loans had at least one period when they did not receive a loan despite they tried so. Similarly, nearly all firms that need a loan but do not have a loan in a particular period had loans in another period.

Additionally, we merge the business survey data with the main results of bank lending survey conducted jointly by the European Central Bank and Austrian National Bank.4 We use the responses to the question on lending conditions.5 The information on the lending survey is

available separately for small and medium enterprises (SMEs) and for large firms, although the differences are relatively small.

4.2. Empirical Strategy

We start our analysis with estimations of linear probability models by OLS.7 The dependent variable, lpol, equals to one if firms perceive the lending policy as accommodating (or restrictive), and zero otherwise. Alternatively, we include all three categories (ordered as restrictive, standard, and accommodating). Our main variable of interest is the experience in the credit market, experience, that is, dummy variables for the indicators described above. Because the definition of the individual categories is too narrow, we use also broader categories including as expected, not as expected (worse conditions and/or lower volume), and credit constrained (non-acceptable conditions, refused by bank, and discouraged). We use the category "no need" as the base category. Moreover, we include the bank lending survey as control variable capturing potentially publicly available information on bank lending policy in some specifications.

In addition to the K categories of credit market experience (seven categories of narrowly defined or three categories of broadly defined experience), the core explanatory variables include the expectations of business situation of the firm in the previous quarter as a proxy for creditworthiness, business, and contemporaneous employment (in logs) as a measure for firm size, size, as well as other controls Z. Moreover, we include time effects for the individual regions (nine federal states), and sectoral effects. The estimation equation can be stated as

$$lpol_{itk} \sum_{k\ 1}^{K} experience_{k\,it} \quad {}_1 business_{it} \quad {}_1 \quad {}_2\, size_{it} \quad \mathbf{Z}_{itit}\,. \qquad (1)$$

In the next step, we estimate linear models for the probability that perceptions of lending policy changes. In this approach, the dependent variable, dpol, is 1 if lending policy changes e.g. from normal to restrictive, and zero if the lagged perception was normal in the previous quarter and it does not change or changes to accommodating. The estimation equation can be stated again as

$$dpol_{itk} \sum_{k\ 1}^{K} experience_{k\,it} \quad {}_1 business_{it} \quad {}_{12}\, size_{it} \quad \mathbf{Z}_{itit}\,. \qquad (2)$$

where all explanatory variables are defined as above.

4.3. Results for Perceived Bank Lending Policy

Table 1 reports the estimation results for the narrow and broad credit experience categories, respectively. The dependent variable is defined either as accommodating and restrictive lending policy or as a categorical variable including all three categories. The results show the important role of the individual credit market experience on the formation of perceptions for the overall economy. Only banks' decision to offer credit at terms as expected increases the probability that a firm evaluates the lending policy as accommodating by 18 percentage points. Negative experience is clearly correlated with a worse perception of the lending policy. Approved loans with lower than expected volume are not significantly related to the probability of accommodating lending policy perception, but worse credit terms lower the evaluation by 4 percentage points, worse terms and lower volume also by 7 percentage points, non-acceptable terms by 7 percentage points, discouragement by 8 percentage points, and firms which have recently been rejected by the bank by 9 percentage points. Actually, there is no single firm evaluating the lending policy as accommodating in the same quarter when its credit request has been rejected by a bank.

Column (2) shows mirror effects for the lending policy being perceived as restrictive. In particular, positive experience lowers the probability that a firm will evaluate the lending policy as restrictive by 7 percentage points. Moreover, credit rejections increase the average probability that the firm evaluates the lending policy as restrictive by 71 percentage points. The average marginal probability effects are only slightly lower if lending terms are worse in terms of costs and credit volume (62 percentage points). The decomposition of this impact into price and volume effect shows that both effects are similarly important (35 and 31 percentage points, respectively). As for accommodating perceptions of lending policy, this overall impact is about the same as for firms which view the terms of the loan as non-acceptable (61 percentage points). Discouraged firms show slightly lower coefficient (53 percentage points).

Moreover, the results show that firms with positive business expectations are 3.1 percentage points more likely to evaluate the lending policy as accommodating and 3.8 percentage points less likely to evaluate it as restrictive. Firm size is insignificant in all three specifications. The bank lending survey data, columns (4) to (6), is insignificant, but all previous results remain largely unchanged.

The results for the categorical variable in columns (3) and (6) confirm that positive experience significantly increases and negative experience lowers the general perception of the lending policy, respectively. The results are also unchanged if we use broader credit experience categories (see panel B). All broad categories as well as business situation of the firms are highly and robustly significant

In sum, we find support for hypothesis 1 that individual experience matters for the perception of the whole economy. Thus, our results are in line with the recent literature which provides ample evidence that the personal experience influences the expectations of inflation, house prices and unemployment (Malmedier and Nagel, 2016; Kuchler and Zafar, 2015; Madeira and Zafar, 2015). Our results also provide support for hypothesis 3 (pessimism bias) because firms

that do not get a loan or not at the expected conditions are more likely to report perceptions being restrictive and less likely to report perceptions being accommodating. Our analysis shows that firms that get a loan but not at the expected conditions have perceptions that are very similar to those that do not get a loan. This result is consistent with the notion of pessimism in updating beliefs which Kuhnen (2015) has demonstrated in a lab experiment.

4.4. Results for Change of Perceived Bank Lending Policy

The transition matrix in Table 2 shows that lending policy perceptions tend to stay stable over time.8 More than 80 percent of firms stating that lending policy is normal will keep this perception also in the next quarter. Similarly, more than three quarters of firms with restrictive perceptions will report the same in the next survey. Mainly firms receiving a loan at expected terms change the perceptions of the lending policy, indeed, nearly a half of these firms revise their perceptions.

We analyze the dynamic of lending policy perceptions in Table 3. The dependent variable is defined as 1 if the perception changes e.g. from normal to restrictive, while it is zero if perception was normal and it does not change or changes to accommodating. In panel A, we regress dynamics of the perception on a dummy variable showing that the firms have no need in the current period. We can see that this coefficient is highly significant. It is positive for firms that perceive bank lending policy as normal in the current period – independent of the perceptions in the previous period. The coefficients for the remaining cases are always negative, and the highest coefficients can be seen for firms locked in the accommodating (-0.159) and restrictive perceptions (-0.140) in both periods. These results clearly demonstrate that firms without need tend to answer "normal".

Alternatively, in panel B of table 4, we regress the dynamics on the broad lending experience categories.9 We find that negative experience increases the probability that firms will downgrade the lending policy perceptions from normal to restrictive, or keep it as restrictive. Negative experience lowers also the probability that restrictive perceptions will be upgraded to normal or that they will stay normal. Positive experience increases the probability of upgrading the perception, the persistence of accommodating perceptions, and it lowers the probability of downgrading perceptions and the persistence restrictive perceptions. As we analyze only revisions within one quarter10 this could also indicate that the process of conducting credit negotiations is rather fast for firms that get a loan as expected.

In sum, we find some support for hypothesis 2 stating that firms which need credit adjust their perceptions more likely whereas firms without need tend to report that the lending policy is normal. This is consistent with the explanation that they obtained no new information, which maybe because that they made no effort to get new information.

4.4. Robustness Analysis

4.4.1 Panel Models

Unobservable factors can influence the impact of previous credit experience on lending policy evaluation. To deal with the omitted variable problems, we estimate (1) using a fixed effects model. Table 2 shows that worse terms, lower volume and non-acceptable conditions have no longer a significant impact on firms' evaluation of lending policy as accommodating. As before, only loans at expected terms are inducing a positive evaluation of the lending policy. All remaining coefficients of credit market experience are negative but smaller than in pooled estimation.

All categories of credit experience remain significant when we consider the impact on lending policy evaluation as restrictive. The results for the categorical dependent variable including all three categories of lending policy perceptions confirm that all categories of credit market experience are highly significant. Also the results for broad credit categories are similar to the detailed categories.

State of business and size are insignificant in the panel models, reflecting that the unobservable firm characteristics covered by the fixed effects explain better the firms' perceptions than these two variables. The bank lending survey is significant and negative for restrictive perceptions: the easing of lending standards lowers the probability of perceiving lending policy as restrictive. Correspondingly, it is positive and marginally significant in the estimations using all three categories of lending policy perceptions.

4.4.2 Persistence of Credit Market Experience

The lending policy perceptions are likely to be based not only on the recent but on the longer-term experience on the credit market. Therefore, we include up to four lags of previous credit experience (see Table 5), which lowers the number of observations to about a half of that for the full sample. Positive experience on the credit market seems to have only little impact on the formation of lending policy perceptions, especially when accommodating evaluation is considered. The effects are actually only marginally significant after one quarter and insignificant if more lags are included. The effects are slightly more important on the restrictive and categorical perceptions. Nevertheless, the effects of positive experience are only short-living.

By contrast, negative experience has strong and long-living impact on the perception. Worse credit terms and credit constraints have long-lasting significant effects which lower the perceptions of lending policy even after four quarters. As expected, coefficients become smaller and less significant over time.

4.4.3 Subsample with No Recent Credit Experience

Instead of including more lags we can focus on firms which did not need a loan for a certain period (e.g. one or four quarters) and then tried to receive a credit (Table 6). In particular, in this robustness analysis we compare firms without need for 1 and 4 quarters before the credit experience. A longer absence from the credit market allows seeing the impact of one particular experience on the credit market more clearly. The number of observations declines also in this robustness check to only one quarter of the original sample if four quarters without credit experience are considered. Moreover, selection bias may be important in this analysis.

Despite these limitations, the estimations for subsamples without recent credit market experience are in line with the previous findings. As before, only firms receiving loansat expected terms are more positive in the perceived lending policy. Similarly, worse credit terms and credit constraints lead to more negative perceptions. The impact on the restrictive perception is again higher than on the accommodating perception. The effects are higher for these subsamples than for the original sample, and they tend to increase slightly with the length of the period without direct credit market experience.

4.4.4 Heterogeneity with Respect to Size, Sectors and Regions

Access to finance is well known to differ with respect to firms' size, type of activity and location. Correspondingly, the experience could also be different for these firms. Our sensitivity analysis estimates coefficients of credit market experience which are specific for selected groups of firms. We consider again only broad loan categories, because the number of observations would be too low otherwise. In general, the results confirm the stability of the previous results. This is also in line with the fact that Austria is a relatively homogenous economy. At the same time, we confirm some differences in the impact of credit market experience especially with regard to sectors and regions.

First, we investigate the role of firm size in the formation of perceptions in more detail. The position of the staff member reporting the perception should differ depending on firm size. In smaller firms it might be the owner that both reports his perception and negotiates with the bank. In larger firms this is less likely the case. Small firms are considered to be more opaque than large firms and may therefore find it more difficult to receive a loan. The previous estimations did not show a significant role for size as measured by the employment. Here, we compare three different groups of firms: small (up to 50 employees), medium (from 50 up to 250 employees) and large (250 and more employees). Large firms are more likely to obtain loans as expected (12.9 percent) than small firms (9.6 percent). Our estimation results (Table 7) shows some differences in coefficients, although they are not robustly significant (test results are available upon request from authors). Positive experience has larger effects on small firms than on the large ones for accommodating as well as all perceptions. For large firms, positive experience does not significantly determine the probability that lending policy is perceived as restrictive. Similarly, positive experience is only marginally significant for all three values of

perceptions reported by large firms. The heterogeneity of the coefficients according to firm size is smaller for loans with worse than expected

conditions and for credit constrained firms. Actually, for these perceptions the medium sized firms could be slightly more affected by the lack of finance than small firms, but as mentioned the difference between the coefficients is not statistically significant.

We also consider whether the aggregate results are driven by the differences of credit market experience by sectors (manufacturing, construction, and services, Table 8). Construction, which is highly dependent on banking financing, is characterized by the highest coefficients in nearly all broad categories of experience. These differences are also statistically significant (except for credit constrained firms).

Finally, we analyze whether the credit market experience is heterogeneous among regions (Table 9). Peripheral regions are generally expected to have worse access to credits. In our case of Austria, we consider three NUTS 1 level regions, which include Eastern Austria (the capital city of Vienna, lower Austria surrounding Vienna, and Burgenland), Western Austria (Upper Austria around the second largest city, Linz, Salzburg, Tyrol and Vorarlberg), and finally Southern Austria (Carinthia and Styria). From the perspective of the access to finance, the first two broader regions can profit from the presence of the capital city of Vienna, Linz, and Salzburg. Moreover, Western Austria has also the advantage of the geographical proximity to Germany and Switzerland. In general, these expectations are confirmed especially for Eastern Austria and positive experience. However, the difference between the coefficients is not robustly significant.

5. Conclusions

We use unique panel data from a firm survey on perceptions of aggregate lending policy and firms' credit market experience in Austria between 2011 and 2016. While aggregate lending policy perceptions are relatively stable during the analyzed period, the survey data show surprising dynamics in the activities and experiences of individual firms on the credit market, which gives us new insights into the process of perception formation. We test three distinct hypotheses of perceptions formation which are based on the theories of expectations, reflecting that firms face imperfect information for forming both expectations and perceptions. Thereby we obtain three new insights into how perceptions by firms are formed over time. First, firms form their perceptions of lending policy based on their own previous credit market experience. They are using the information they gain during the credit negotiations. Moreover, individual experience has highly persistent effects on perceptions, in particular in case of negative experience. Thus, our findings are also in line with the concept of sticky information.

Finally, firms with a negative experience – either after the rejection of a loan or after they received worse loan conditions than expected – are more likely to perceive bank lending policy as restrictive than firms with a positive experience.

Finally, firms are more likely to update their perceptions if they need credit. In sum, our results are consistent with theories of sticky information, rational inattention and a pessimism bias in the formation of perceptions.

Our results have important implications for the use of perception-based indicators. By aggregating individual perceptions for the whole economy the results depend on whether all firms or only firms with demand enter the aggregated indicator. Our analysis shows that this is due to the fact that firms base their perception on their own experience and that firms without own experience tend to report a perception in the middle category (that is, normal lending policy). Thus, a perception-indicator can be improved by taking into account whether a firm is informed. Therefore, information on the firms' own experience should be collected. In our case this means that at least a question on whether a firm has credit demand should be part of the questionnaire.

Our analysis also has highly relevant policy implications for bank-based financial systems, for which Austria serves as an example. The results suggest that due to sticky information and rational inattention a short period of constrained credit supply may have a lasting impact on the perception of bank lending policy and thereby on real decisions of firms. This can explain why investment remains low despite low interest rates.

References

Armantier, Olivier, Nelson, Scott, Topa, Giorgio, van der Klaauw, Wilbert, and Zafar, Basit, 2016. The Price Is Right: Updating Inflation Expectations in a Randomized Price Information Experiment, Review of Economics and Statistics 98(3), 503-523.

Bachmann, Rüdiger, and Elstner, Steffen, 2015. Firm Optimism and Pessimism, European Economic Review 79, 297-325.

Bachmann, Rüdiger, Elstner, Steffen, and Sims, Eric, 2013. Uncertainty and Economic Activity: Evidence from Business Survey Data, American Economic Journal: Macroeconomics 5(2), 217–249.

Campello, M., Graham, J. R., and Harvey, C. R., 2010. Real Effect of Financial Constraints: Evidence from the Financial Crisis, Journal of Financial Economics 97 (3), 470–487.

Carroll, Christopher D. 2003. Macroeconomic Expectations of Households and Professional Forecasters, Quarterly Journal of Economics 118(1), 269–298.

Carstensen, Kai., Elstner, Steffen, and Paula, Georg, 2013. How Much Did Oil Market Developments Contribute to the 2009 Recession in Germany?, Scandinavian Journal of Economics115 (3), 695-721.

Cavallo, Alberto, Cruces, Guillermo, and Perez-Truglia, Richardo, 2017: Inflation Expectations, Learning, and Supermarket Prices: Evidence from Field Experiments.

American Economic Journal: Macroeconomics 9(3), 1 – 35

Chiang, Yao-Min , Hirshleifer, David, Qian, Yiming, and Sherman, Ann E., 2011. Do Investors Learn from Experience? Evidence from Frequent IPO Investors Review of Financial Studies 24 (5), 1560-1589.

Coibion, Olivier, Gorodnichenko, Yuriy, and Kumar, Saten, 2018. How do Firms Form Their Expectations? New Survey Evidence, American Economic Review, forthcoming.

Coibion, Olivier, and Gorodnichenko, Yuriy, 2015. Information Rigidity and the Expectations Formation Process: A Simple Framework and New Facts, American Economic Review 105(8), 2644-2678..

Dräger, Lena, and Lamla, Michael J., 2012. Updating Inflation Expectations: Evidence from Micro Data, Economics Letters 117, 807-810.

Easaw, Joshy, and Ghoshray, Atanu, 2010. News and Households' Subjective Macroeconomic Expectations, Journal of Macroeconomics 32 (1), 469-475.

European Central Bank, 2017. Survey on the Access to Finance of Enterprises in the Euro Area, April to September 2017. Fidrmuc, Jarko, and Hainz, Christa, 2013. The Effect of Banking Regulation on Cross-Border Lending, Journal of Banking and Finance 37(5), 1310-1322.

Gennaioli, Nicola, Yueran Ma, and Andrei Shleifer 2015. Expectations and Investment, NBER Macroeconomics Annual 30, 379-442.

Hainz, Christa and Nabokin, Tatjana, 2013. Measurement and Determinants of Access to Credit, CESifo Working Paper No. 4190.

Jonung, Lars, 1981. Perceived and Expected Rates of Inflation in Sweden, American Economic Review 71(5), 961-968.

Kuchler, Theresa, and Zafar, Basit, 2015. Personal Experiences and Expectations about Aggregate Outcomes. Federal Reserve Bank of New York Staff Reports 748, October 2015.

Kuhnen, Camilla M., 2015. Asymmetric Learning from Financial Information, Journal of Finance LXX (5), 2029-2061.

Lamla, Michael J., and Sarah M. Lein, 2014. The Role of Media for Consumers' Inflation Expectation Formation, Journal of Economic Behavior and Organization 106, 62-77.

Ljungvist, Alexander, and Farre-Mensa, Joan, 2016. Do Measures of Financial Constraints Measure Financial Constraints?, Review of Financial Studies 29(2), 271-308.

Maćkowiak, Bartosz, and Mirko Wiederholt, 2009. Optimal Sticky Prices under Rational Inattention, American Economic Review 99 (3): 769–803.

Madeira, Carlos, and Zafar, Basit, 2015. Heterogeneous Inflation Expectations and Learning, Journal of Money, Credit and Banking 47 (5), 867–896

Malmendier, Ulrike and Nagel, Stefan, 2011. Depression Babies: Do Macroeconomic Experiences Affect Risk Taking?, Quarterly Journal of Economics 126 (1), 373-416.

Malmendier, Ulrike and Nagel, Stefan, 2016. Learning from Inflation Experiences, Quarterly Journal of Economics131(1), 53-87.

Mankiw, N. Gregory, and Ricardo Reis, 2002. Sticky Information versus Sticky Prices: A Proposal to Replace the New Keynesian Phillips Curve, Quarterly Journal of Economics 117 (4), 1295–1328.

Reis, Ricardo, 2006. Inattentive Producers, Review of Economic Studies 73 (3), 793– 821.

Sims, Christopher A, 2003. Implications of Rational Inattention, Journal of Monetary Economics 50 (3), 665–90.

Souleles, Nicholas S., 2004, Expectations, Heterogeneous Forecast Errors, and Consumption: Micro Evidence from the Michigan Consumer Sentiment Surveys, Journal of Money, Credit, and Banking 36(1), 39-72.

Strasser, Georg, 2013. Exchange Rate Pass-Through and Credit Constraints: Firms Price to Market as Long as They Can, Journal of Monetary Economics 60(11), 25–38.

Vellekoop, Nathanael and Mirko Wiederholt, 2017. Inflation Expectations and Choices of Households, mimeo, Goethe University Frankfurt.

Figure 1: Having a Loan and Accommodating Lending Policy Perception

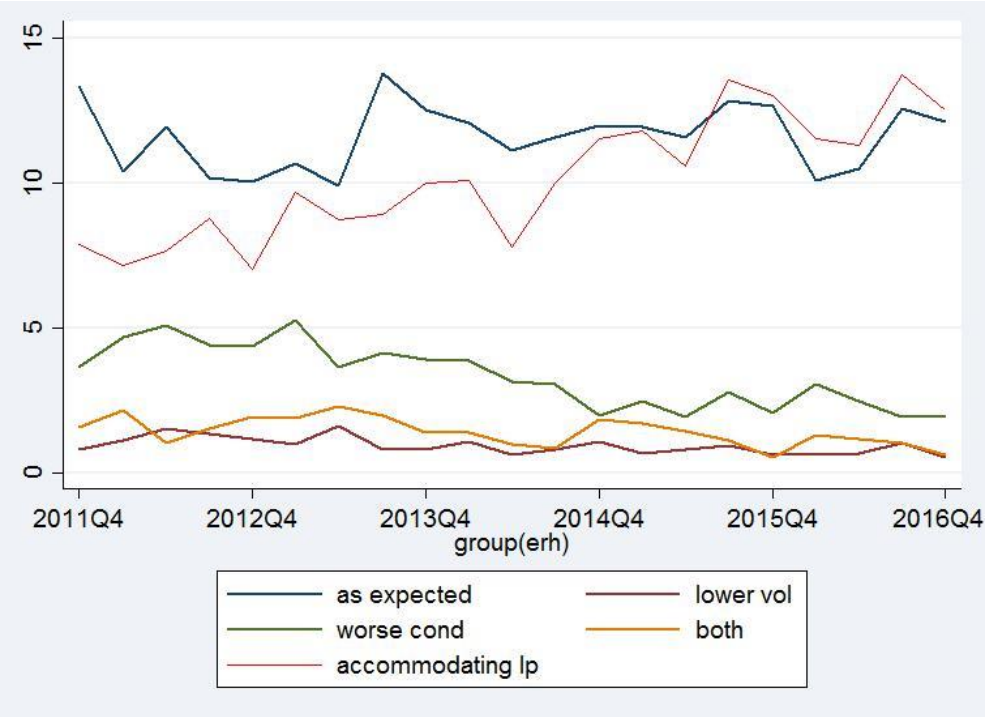

Source: WIFO, own computation.

Figure 2: Having No Loan and Restrictive Lending Policy Perception

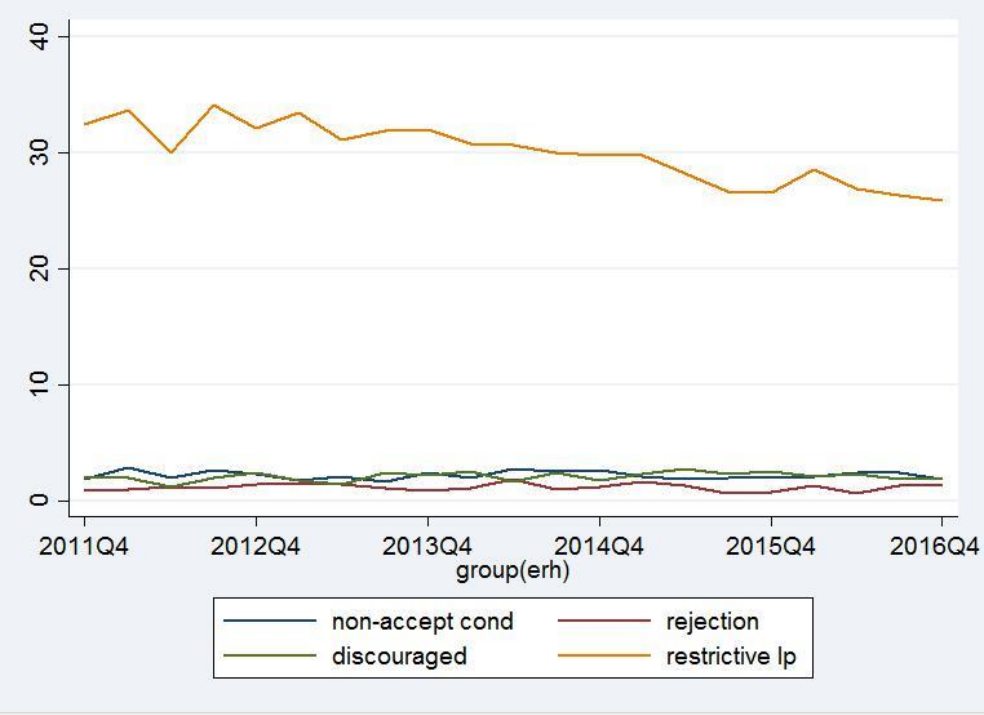

Source: WIFO, own computation.

Table 1: Determinants of Lending Policy Perceptions, OLS

A. Narrow Categories of Credit Market Experience

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
dependent variable	accm.[a]	restr.[a]	all[b]	accm.[a]	restr.[a]	all[b]
as expected	0.180***	-0.069***	0.248***	0.180***	-0.068***	0.248***
	(12.654)	(-5.382)	(11.637)	(12.649)	(-5.370)	(11.623)
worse conditions	-0.040***	0.354***	-0.395***	-0.040***	0.354***	-0.395***
	(-3.808)	(13.469)	(-12.534)	(-3.813)	(13.472)	(-12.539)
lower volume	-0.003	0.313***	-0.316***	-0.003	0.313***	-0.316***
	(-0.126)	(7.378)	(-6.033)	(-0.129)	(7.383)	(-6.038)
both	-0.071***	0.615***	-0.685***	-0.071***	0.614***	-0.685***
	(-10.523)	(27.208)	(-27.941)	(-10.513)	(27.202)	(-27.939)
non-accept. conditions	-0.067***	0.614***	-0.681***	-0.067***	0.614***	-0.681***
	(-10.359)	(26.210)	(-26.495)	(-10.346)	(26.197)	(-26.472)
rejection	-0.088***	0.711***	-0.799***	-0.088***	0.711***	-0.799***
	(-11.486)	(43.206)	(-40.184)	(-11.491)	(43.206)	(-40.194)
discouraged	-0.076***	0.530***	-0.606***	-0.076***	0.529***	-0.606***
	(-8.980)	(16.670)	(-17.203)	(-8.979)	(16.663)	(-17.195)
business exp. (lag)	0.031***	-0.038***	0.069***	0.031***	-0.038***	0.069***
	(5.656)	(-4.329)	(5.948)	(5.650)	(-4.325)	(5.944)
employment (log)	-0.000	-0.007	0.007	-0.000	-0.008	0.008
	(-0.086)	(-1.338)	(1.000)	(-0.036)	(-1.402)	(1.076)
bank lending survey				0.017	-0.050	0.067
				(0.378)	(-0.761)	(0.779)
No of obs.	19,719	19,719	19,719	19,719	19,719	19,719
R^2	0.077	0.192	0.183	0.077	0.192	0.183

B. Broad Categories of Credit Market Experience

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
dependent variable	accm.[a]	restr.[a]	all[b]	accm.[a]	restr.[a]	all[b]
as expected	0.180***	-0.068***	0.248***	0.179***	-0.068***	0.248***
	(12.655)	(-5.377)	(11.639)	(12.650)	(-5.365)	(11.624)
not as expected	-0.042***	0.417***	-0.459***	-0.042***	0.417***	-0.459***
	(-5.362)	(19.719)	(-18.650)	(-5.367)	(19.722)	(-18.656)
credit constrained	-0.075***	0.602***	-0.677***	-0.075***	0.602***	-0.677***
	(-12.558)	(31.987)	(-32.142)	(-12.557)	(31.974)	(-32.127)
business exp. (lag)	0.031***	-0.039***	0.070***	0.031***	-0.039***	0.070***
	(5.680)	(-4.422)	(6.022)	(5.673)	(-4.418)	(6.017)
employment (log)	-0.000	-0.008	0.007	-0.000	-0.008	0.008
	(-0.078)	(-1.380)	(1.038)	(-0.025)	(-1.454)	(1.124)
bank lending survey				0.018	-0.056	0.075
				(0.406)	(-0.854)	(0.866)
No of obs.	19,719	19,719	19,719	19,719	19,719	19,719
R^2	0.077	0.187	0.179	0.077	0.187	0.179

Note: a - dependent variable equals 1 if a firm perceives lending conditions as accommodating (restrictive) and zero otherwise. b - dependent variable equals or 1 for restrictive, 2 for normal and 3 for accommodating perceptions of surveyed firms. Constant, sectoral and regional-time effects are not reported. No-need is used as the base category. *t*-statistics based on clustered standard errors at the firms level are in parentheses. *, **, and *** denote significance at the 10%, 5%, and 1% level, respectively.

POSTER BİLDİRİLER

BACHELOR-ECONOMİST'İN ANLAYIŞ TEMELİNDE MESLEKİ YETERLİLİKLERİNİN OLUŞUMUNUN PEDAGOJİK KOŞULLARI

Gulfariza S. SULTANOVA
Master of pedagogical Sciences
Senior lecturer of the Department of public administration and management
Zhetysu State University n.a. I. Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykorgan city.
Postgraduate student of Altai State University, Russian Federation, Barnaul.
forisk@mail.ru

ÖZET: Makale, modern Üniversitede ekonomi lisanslarının mesleki eğitimi konularını belirli bir eğitim sistemi olarak açıklamaktadır. Çalışma, gelecekteki ekonomi lisanslarının çalışma konuları olarak mesleki faaliyetinin özgüllüğünü açıklığa kavuşturmaktadır. Eğitim sürecinin makalesi, modern Üniversitede modül değerlendirme eğitim sisteminde organize edilir, modern Üniversitede gelecekteki ekonomi lisanslarının mesleki açıdan önemli yeterliliklerinin oluşturulması için içeriğin doğasını, teknolojilerini anlamamızı belirleyen kavramsal ve teknolojik modeller geliştirdi. Ayrıca, makalede, modelin gerçekleştirilmesinin verimliliğini sağlayan örgütsel-pedagojik koşullar formüle edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: mesleki eğitim, ekonomi lisans, ekonomistin yetkinliği, modüler bir geliştirme stratejisi.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION PROFESSIONAL COMPETENCES OF THE BACHELOR–ECONOMİST ON THE BASIS OF UNDERSTANDING

ABSTRACT: The article describes the issues of professional training of bachelors of Economics in the modern University as a specific educational system. The work clarifies the specificity of professional activity of future bachelors of Economics as subjects of study. The article simulated the educational process is organized in the module-rating system of education in the modern University, developed a conceptual and technological models that determine our understanding of the nature of the content, technologies of formation of professionally significant competences of future bachelors of economy in the modern University. And also, in the article formulated the organizational-pedagogical conditions providing efficiency of realization of the model.

Key Words: professional training, bachelor of Economics, the competence of the economist, a modular development strategy.

GİRİŞ

Modern üniversitelerin gelişimi, Kazak eğitiminin sorunlarını ortak Avrasya alanına entegrasyonu bağlamında çözme bağlamında düşünülür. Modern yüksek okulun gelişimi, kazak eğitimi sorunu ve ortak Avrasya alanına entegrasyonu ile eşzamanlı olarak kabul edilir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin Avrupa ülkeleri ile çok boyutlu işbirliği ve entegrasyonunun ana tezahürü, Kazakistan'ın Kazakistan liselerinin gelişimi bağlamında değil, aynı zamanda tüm Avrupa topluluğunun eğitim modernizasyonu bağlamında da görülen Bologna sürecine katılımı lehine Kazakistan deneyiminde yerini alıyor. Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinde Kazakistan UNESCO tarafından önerilen modele göre: nedeniyle birleştirilmiş diploma Eki yaygın giriş için en karşılaştırılabilir, özellikle hangi akademik derece sistemi oluşturulması

veya eşdeğer bir belge Bologna Süreci çerçevesinde ortak çalışma içine tam entegrasyonu için uygun bir çerçeve gerektirir; kredi kriterlerine uyan bir kredi sistemi (lisans ve master) yüksek öğrenim için iki geçiş düzey sistemi; giriş.

1. INTRODUCTİON

The development of modern universities is considered in the context of solving problems of Kazakhstani education in the context of its integration into the common Eurasian space. The development of modern higher school is considered simultaneously with the problem of Kazakh education and its integration into the common Eurasian space. The main manifestation of multidimensional cooperation and integration of the Republic of Kazakhstan with the European countries in favor of Kazakhstan's participation in the Bologna process, which is seen not only in the context of development of the Kazakhstan high schools, but also in the context of education modernization of the entire European community, making its place in the Kazakhstan experience. The process of integration into the European Union requires from Kazakhstan an appropriate framework for the full integration into the joint work in the framework of the Bologna process: the creation of a system of academic degrees which would be the most comparable, in particular, due to the widespread introduction of the unified diploma Supplement or an equivalent document according to the model proposed by UNESCO; the transition to two-level system of higher education (bachelor and master); the introduction of a credit system meeting the criteria of creditworthiness.

1.1. Unsolved research problems

The model of formation of professionally significant competences of future bachelors of economy in the modern University

The Bologna process has multi-stakeholder and multidimensional nature and their principles, namely: unconditional respect for the principle of academic freedom and autonomy as an absolute and inviolable value of higher education. This leads to the fact that only initiated "from above" various reforms are not consistent, as any form of manifestation of modernization, not taking into account creativity and the capabilities of universities, their teaching staff, is doomed to failure (Abulkhanova-Slavske, 1980).

In the modern system of higher professional education implemented by the Republican educational standards, providing for three levels of education: bachelor - master – PhD. The analysis of researches of problems of professional training of bachelors allows to allocate the basic directions of researches in this field: the contents, technologies of creation of teaching materials; determine the pedagogical conditions of efficiency of educational process in a bachelor degree; design complex appraisal assignments for undergraduate students (Galperin, 1966). In educational standards of new generation are determined by the directions of professional training, which are inside the profession, in accordance with which higher education institution can choose the direction of training, and profiles. Generalization of the experience of the authors in achieving the standards of economic education in the educational program, which was codified shortcomings, actualizes the need for changes in training of bachelors (Bolotov, 2003). Among them: establishing the necessary changes in the strategies

and tactics of building educational programs and individual educational routes of bachelors in the modern University; a new understanding of the methodological importance of the basic disciplines in the field of professional activities, and subject area knowledge; justification of the necessity of developing new educational modules, subjects and courses (the variable component of the maintenance of the basic educational programs) on the basis of integrative knowledge; support the development of new evaluation methods (new assessment criteria, diagnostic tools) and procedures for systematic monitoring of educational process of training of bachelors; study on the development of the new educational support (educational methodical complex on disciplines, courses and practices), which takes into account the different degree of preparedness of trainees and ways of "shipping and processing" of educational information (Frolovskaya, 2011).

The study is seen as starting positions in determining the educational routes of preparation of bachelors the need of taking into account, first of all, that during the first two years of study implements a unified, conceptually, General scientific and fundamental training of bachelor's degree, allowing students to choose vocational and academic profile under the direction of; on the senior courses is training in the framework of professional training in a certain subject area knowledge (the cycle of disciplines of profile preparation) (Derkach, 2003).

2. METHODOLOGY

A fundamental element in the development of educational programs becomes the specialization of learning that is chosen by the student way of acquiring a certain set of professional competencies. Number of learning profiles should be large enough and should gradually be adapted to the needs of the labor market. The more diverse the specialization, the more individual learning paths. Under the direction of "Economics" is supposed to make a profile only slightly larger than the existing base specializations. But, despite the limited number, these profiles are already altered not only the content and principles of learning.

Currently the basic educational programs of bachelors training include the basic (required for all students in a given direction), the professionally-shaped (narrowing and deepening the scope of professional training) and specialized (the ability to apply theoretical knowledge in practice in the market) modules of disciplines (Frolovskaya, 2011).

2.1. Dynamics of formation of professionally significant competences of future bachelors of economy

In the study, the authors developed a modular-rating system of formation of professionally important competences of the graduates in the direction of preparation "Economy". This system was tested in the training of future bachelors of economy on the subjects of "Taxes and taxation" and "Insurance". The core of the content-procedural component of the model of formation of professionally significant competences of future bachelors of economy were developed by the author of the work modular training program students in the disciplines of the profile "Accounting, analysis and audit" and "Finance and credit", which provides the optimal combination of modular technologies of training and point-rating evaluation and involve

constant updating of the content in accordance with the needs of students, employers, the social order of society and the demands of the professional community (Bazyleva, 2004).

For its realization were prepared and used competence - oriented program and teaching materials in the disciplines "Insurance" and "Taxes and taxation", training sessions and case studies, materials for lessons (presentations, supporting notes and other materials), the organization of independent work of students (practical and laboratory work, task cards, handouts, topics of essays and other types of work, etc.). In the classroom is actively used computer programs to create presentations for lectures and practical assignments (PowerPoint); to develop supporting notes, cards, assignments and other materials, including text (Word); for test development and systems rating assessment (Excel); self- assessment and expert assessment of the level of competencies of students.

In the learning process is an implemented educational-methodical module with constant current control of learning outcomes (testing of students, analysis of educational documentation, and application of statistical methods of processing results). Analysis and statistical processing of the learning outcomes of the experimental and control groups of students were conducted by single methods to be able to compare the results. The results were processed using statistical test of homogeneity for dependent samples, measured in an ordinal scale.

Competence based approach, educational standards involves the change of the interaction between student, teacher and employers. The research carried out in University revealed that the success of learning activity involves the students themselves as a self-organizing system in the system "teacher – student" of social interaction in cultural and educational environment of the institution; the importance of the teacher as a personality, the ability to cooperate, personal behavior.

3. RESULTS

At the modern stage of professional education was developed as an open system. The employer formulates the requirements to the quality of professional education of graduates that higher education institutions must satisfy. One of the main reasons prevailing in Kazakhstan, the contradiction between the knowledge and skills obtained in high school, and the requirements of the labor market is the mismatch between the curricula of training specialists in universities and the real needs of the market economy (Bondyreva, 2005). The second is that professionals require not knowledge of the theoretical foundations and the ability to analyze problems and find adequate solutions in specific situations. Modern education system should form such new qualities of the graduate as creativity, innovativeness, mobility, flexibility, constructiveness and dynamism. However, imposing strict requirements for universities (to improve the quality of graduates, both professional and personal), in turn, the employers themselves do not actively participate in the learning process, not provide the future bachelor of good practice, referring to employment. The student also often lack interest in gaining additional skills and knowledge, he passively accepts what is given. Interaction with employers is complex, consisting of different content, stages, forms and methods of process, which purpose is training, focused on innovation in education (Frolovskaya, 2005).

Based on the developed structural model of interaction of teachers with their employers (scheme 1).

Scheme 1. A structural model of interaction of teachers with employers in the process of formation of professional competence of bachelors of economists

(Compiled by the authors based on research)

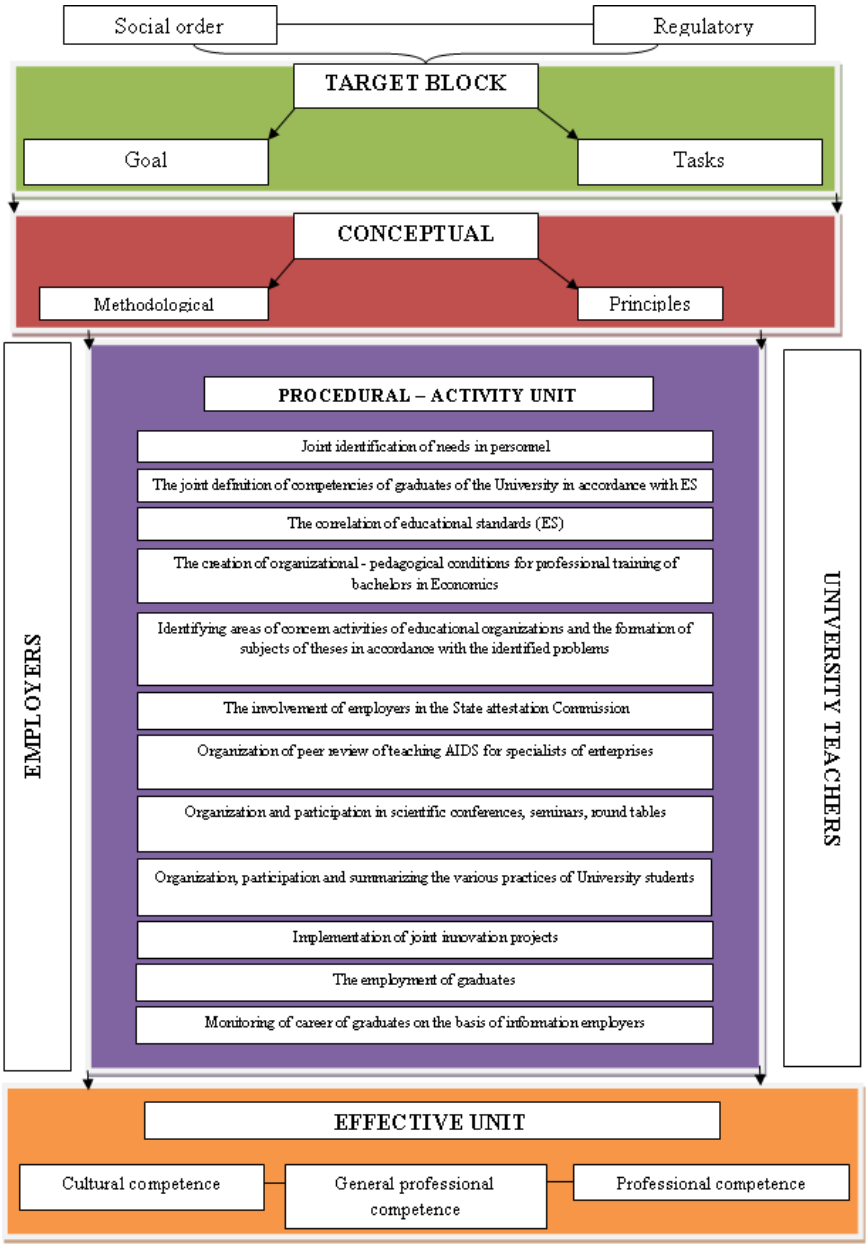

The purpose of implementation of the model is to: ensure all the essential aspects of modernization of higher professional education: the formation of the development strategy of educational institutions, educational content, educational process organization, quality control, education, labor market research, staffing, training teachers (Bondarevskaya, 2000).

Conceptual block model represented conceptual approaches, principles and methods of activity. The basis of our proposed model is a systematic, subjective-activity and competence approaches. Thus, a systematic approach involves the study object as a system of integral

complex of interrelated elements in unity with the environment in which they reside. The essence of the approach is that relatively independent components are considered not in isolation but in their relationship, in the other. A systematic approach to identify common system properties and quality characteristics of the components of the system individual elements. The system approach to the pedagogical system is considered as the aggregate of the following interrelated components: education, subjects of pedagogical process (teacher and students), and the content of education (General, basic and professional culture), the methods and forms of teaching and material base.

The goals in training on the basis of competence approach are defined in accordance with three criteria. First, they must describe the activity, which is expected from the student.

Second, they define the conditions under which is performed the activity. Thirdly, the objectives set the standard or level of performance that must be achieved. Sometimes learning objectives are divided into cognitive, psychomotor and affective (pertaining to interpersonal behavioral aspects and expectations regarding what students should demonstrate possession of acceptable practices).

Subjective-activity approach is based on the theory of self-organization: learning is not based on direct causal dependencies and flows are ambiguous under the influence of different external and internal factors (Frolovskaya, 2005).

Principles: equality of the parties; supporting States in the development of social partnership on democratic basis; compliance by the parties and their representatives of the labor legislation and other norms and legal acts containing norms of labor law; the authority of parties ' representatives; freedom of choice of representatives, in discussions that characterize the world of work; voluntary adoption by the parties of the obligations; the reality of the commitments entered into by the parties; monitoring the implementation of collective agreements; liability of parties for failure to comply with their fault of collective agreements and agreements; attract students to the design process of the training course, providing personal oriented training.

Procedural and activity unit contains areas of joint activity of the Issuer of the University and employers: practical training of students in educational institutions; expanding the range of educational services of universities, are in demand on the labor market; definition of requirements to quality of preparation of specialists, the inclusion in the educational program additional skills to meet the views of leading employers; develop and review training program documentation; the holding of the leading specialists of preschool education in the region education sessions for students: lectures, seminars, workshops, business games, workshops etc.; participation of representatives of employers in the state final attestation of graduates; the training of representatives of employers in the University at the faculty of additional education; the involvement of employers in scientific and practical conferences, educational projects, science days at University, etc.; joint research; employment of graduates; organization and joint participation in regional Advisory councils with the aim of improving the content of professional education taking into account needs of the region (Galperin, 1966).

All elements of competence are integrated in one of the most synthetic education, is an integrative quality of personality of a specialist (Gelfman, 1993).

The balance between goals and the result defines the quality of education. Through quality analysis and search of ways of updating the content and organizational and pedagogical conditions of formation of competences of graduates to reach the solution goals and objectives, to obtain a new result in the form of a professionally competent expert.

4. CONCLUSIONS

Competence of the graduate of professional educational institution is defined as:

a) a high level of professional training and qualifications rapid response to new and its operational implementation in practice their professional activities, originality, novelty, individual approach to solving of professional tasks, to constantly engage in self-education; continuous improvement individual professional activities within the framework permissible technology;

b) Willingness to work in a new environment, involving: compliance with all requirements of readiness to professional activities; dynamic and intense performing qualified requirements;

c) Willingness and ability to solve new production (organizational, pedagogical, etc.) tasks on their own the initiative, the desire to expand the scope of their own activities due to the production (organizational, pedagogical etc.) tasks not included at this stage in the competence of the specialist (Gershunsky, 1998);

d) Psychological readiness to new conditions of professional activities, including the motives of professional work (meeting the needs for professional fulfillment and to achieve a high level of material needs), strong-willed the organization of personality (dedication, determination, organization, etc.), professionally significant qualities, ensuring the successful implementation of their own professional activities in the new environment of its implementation.

The core functions of teaching and professional activities required for the formation of competence:

1. Training of trainees to the educational process: focus on goals and actions; the selectionof goals teaching; clarification of the importance of objectives of teaching; the formation of motivation to study; planning learning activities; revitalization (Frolovskaya, 2015);
2. The implementation of training actions in accordance with the intended purpose: understanding and memorization of the material; integration and application of learned;
3 Management of training actions: monitoring the process of teaching; evaluation of educational action; adjustment of educational process and methods of teaching; the understanding of the course teaching;
4. Evaluation of results: report on the process of teaching and outcomes; assessment of learning process and its results;
5. Support motivation to study and concentration. Didactic rules, contributing to the formation of professional competence:

- A holistic, large-scale production tasks for trainees;
- Focus on the real working process;
- Systematization of activities aimed at solving problems;
- Providing opportunities for independent activity of students;

- Use active, based on existing students ' experiences of learning technologies;
- The role of the teacher as consultant and the organizer.
- The educational freedom of the learner in the workplace and while studying.

Vocational education has a clear functional orientation is to prepare a person for professional work (Davydov, 1986).

The objectives of this education are twofold: on the one hand, education has a socio- economic approach, on the other, due to personal. After all, the profession not only public demand, but also allow the individual to provide for their livelihoods and, most importantly, to realize their potential. It can be implemented also in the framework of person-oriented paradigm.

The leading paradigm of development and formation of competence of the subject of professional educational activities is activity-oriented, which has a distinct functional orientation. A guiding role in this paradigm performs the social order of society for specialists trained for implementation of certain (professional) activities. The purpose of education within the activity - oriented paradigm — learning activities in the form of abilities, skills, and generalized ways of intellectual and practical activities to ensure the success of its social, labor and arts and crafts activities.

The basic classification criteria of activity - oriented education (Frolovskaya, 2011):

1. The target orientation.
2. Psychological theory of learning.
3. The principles of teaching.
4. The content of training.
5. Technology of education.
6. Criteria for the evaluation of teaching.
7. The process of activity-based learning is schematically shown in scheme 2. In this form of learning the repetition cycle of the triad: the perception — thinking — action.

Scheme 2. The process of activity-based learning
(Compiled by the authors based on research)

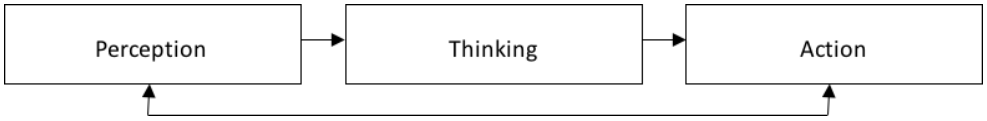

From the point of view of psychology of teaching, there are a number of other arguments in favor of activity-based learning. So, according to research by Authors, teaching during activities enhances the ability to acquire knowledge, their transfer to new conditions and motivation. Activity - based learning requires knowledge of interdisciplinary connections.

The formation of a competent specialist may, in our view, if you highlight a complex of pedagogical conditions, including:

> The formation of the internal motivation of professional training i.e. focuses on self-awareness, collaborative activities, new knowledge;

> The contents of the educational process must be based upon the qualifying characteristics of the profession and models of the graduate;

> Respect of gradualism in training related to the gradual preparation of students for independent professional activities;

> Building a learning activity and reflection basis. The allocated pedagogical conditions contribute to the convergence of the processes of professional learning with the realities of modern life and production, and based on the concept of activities. In the development of pedagogical conditions were taken into account:

Scheme 3. The model structure of the bachelor of Economics
(Compiled by the authors based on the research).

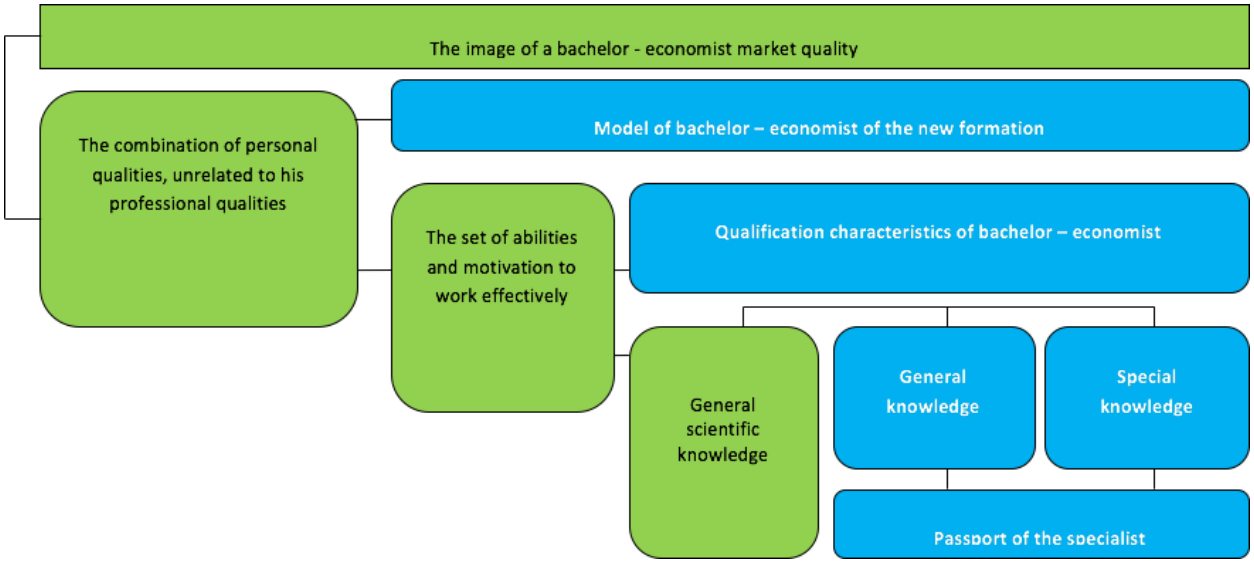

KAYNAKÇA(SOURCE):

Abulkhanova-Slavske K. A. (1980). Activities and personality psychology. -M: Nauka, 132p.

Alekseev N. (1998). Specific pedagogy student-centered education: Textbook.-method, materials. Part 1. - Tyumen: Publishing house Tyumen state University.

Bazyleva G. V. (2004). Improving the professional competence of teachers / the magazine for Professional education "Pedagogical science to practice". New research. No. 1. - M.: DOG.

Bazyleva G. V. (2005). Professional competence of the expert: the point of view of a psychologist // Professional education, No. 12.

Bolotov V. A. Serikov V. V. (2003). Competence model: from idea to educational program // Pedagogika, No. 10.

Bondarevskaya E. V. (2000). Theory and practice of personality-oriented education. - Rostov on/D: RPU.

Bondyreva S. K. (2005). Psychological and pedagogical problems of integration of educational space: Selected works. - M.: Publishing house of Moscow psychological-social Institute; Voronezh: Publishing house NPO "MODEK" publ.

Davydov V. V. (1986). Problems of developmental teaching. - M.

Derkach A., Zazykin V..(2003). Acmeology: textbook / - SPb.: Peter, page 234.

Frolovskaya M.N.(2005). Teacher-student: the ability to understand// Alma mater (High school Herald). No. 10. P 29-33.

Frolovskaya M.N. (2007). Pedagogy in the system of professional non-teaching education // Vestnik of Moscow University. Episode 20: teacher education. No. 1. p. 35.

Frolovskaya M.N. (2011). //The development of a professional image of the teachers world// the dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of pedagogical Sciences, Kuzbass state pedagogical Academy. Novokuznetsk. – 51p.

Frolovskaya M.N. (2013). Pedagogy of understanding in the higher school: monograph. - Barnaul: Publishing house Alt. state University. – 256p.

Frolovskaya M.N.(2015). The development of information training of bachelors in Economics [Text] // Pedagogical science. - No. 1. - Pp. 30-32

Frolovskaya M.N. (2016). Teacher education in the hermeneutic circle // Pedagogy. No. 6. p. 26-33.

Galperin P. Y. (1966). Psychology of thinking and teaching about the gradual formation of mental actions. - M.: Nauka.

Gelfman E. G. (1993). Psychological bases of designing of educational information // Psikhol. Sib. - Vol. 14. No. 6.

Gershunsky B. S. (1998). The philosophy of education. - M.: Moscow psycho-social Institute, Flint publishes.